ISSN 2304-5809

Молодий Вчений

1 (41)
2017

ISSN (Print): 2304-5809
ISSN (Online): 2313-2167

Науковий журнал

«Молодий вчений»

№ 1 (41) січень, 2017 р.

Повний бібліографічний опис всіх статей журналу представлено у:
Національній бібліотеці України імені В.В. Вернадського,
Науковій електронній бібліотеці Elibrary.ru, Polish Scholarly Bibliography

Журнал включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз:
РИНЦ, ScholarGoogle, OAJI, CiteFactor, Research Bible, Index Copernicus.
Index Copernicus (IC™ Value): 4.11 (2013); 5.77 (2014); 43.69 (2015)

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 18987-7777Р від 05.06.2012 р.,
видане Державною реєстраційною службою України.

ЗМІСТ

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ

ХІМІЧНІ НАУКИ

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ НАУКИ

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

АРХІТЕКТУРА

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ТА СПОРТ

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

МЕДИЧНІ НАУКИ

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

CONTENTS

PHILOSOPHICAL SCIENCES

ARCHITECTURE

HISTORY OF ART

NATIONAL SECURITY

POLITICAL SCIENCES

PHYSICAL EDUCATION AND SPORT

STATE ADMINISTRATION

SOCIAL COMMUNICATIONS

MEDICAL SCIENCES

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

PHILOLOGICAL SCIENCES

LAW SCIENCES

PEDAGOGICAL SCIENCES

ECONOMIC SCIENCES

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ

УДК 533.6

АНАЛІЗ ПЕРЕХІДНИХ ПРОЦЕСІВ ЗБУДЖЕННЯ БАГАТОШАРОВОГО П'ЄЗОКЕРАМІЧНОГО ПАКЕТУ НЕСТАЦІОНАРНИМИ ЕЛЕКТРИЧНИМИ СИГНАЛАМИ

Бабаєв О.А., Штефан Н.І., Гнатейко Н.В.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

У даній статті проведено аналіз перехідних процесів збудження багатошарового п'єзокерамічного пакету нестаціонарними електричними сигналами. Один край пакета жорстко защемлений, а інший підкріплений пружним шаром та контактує з півпростором ідеальної стисливої рідини. При цьому нестаціонарний електричний сигнал подається безпосередньо на струмопровідні поверхні. Представлені основні формули дозволяють проаналізувати роботу та перехідні процеси, що виникають в зазначеній гідроелектропружній системі.
Ключові слова: перетворення Лапласа за часом, акустичне середовище, п'єзоперетворювач, функція Хевісайда.

Актуальність дослідження. Широке практичне використання конструктивних елементів з матеріалів, в яких проявляється п'єзоелектричний ефект, обумовлює підвищений інтерес до досліджень в галузі електропружності і гідроелектропружності. До актуальних належать задачі зазначеного класу в нестаціонарній постановці. Зазначимо, що перехідні процеси в гідропружних системах досліджені більш детально. Ці результати узагальнені в монографіях [1, 2, 5, 7]. Є роботи в яких розглядалось випромінювання акустичних хвиль одношаровим п'єзоперетворювачем, що контактує з ідеальною стисливою рідиною [11].

Розширення знань з цієї проблематики вимагає постановок нових класів задач, які по можливості повніше враховують конструктивні особливості та умови експлуатації реальної апаратури, розробки ефективних методів їх вирішення та виявлення нових механічних закономірностей процесів в гідроелектропружних системах.

Постановка задачі. Розглядається задача про збудження багатошарового п'єзокерамічного пакету нестаціонарним електричним сигналом що підводиться до електродів які розташовані на площинах контакту електропружних елементів. Один з країв пакету жорстко закріплений, а інший підкріплений пружнім шаром що контактує з півпростором ідеальної стисливої рідини. Кожний з N п'єзокерамічних шарів має товщину h та однакові механічні властивості, а пружний шар – товщину l. При описанні перехідних процесів в гідроелектропружній системі використовуються рівняння лінійної теорії електропружності, теорії пружності та акустичного наближення. В рамках прийнятих моделей суцільних середовищ формулювання задачі має наступний вигляд:

$$\frac{\partial^2 u^{(k)}}{\partial z^2}=\frac{\partial^2 u^{(k)}}{\partial t^2};\ \frac{\partial^2 \Psi^{(k)}}{\partial z^2}=(-1)^k\frac{\partial^2 u^{(k)}}{\partial z^2}; \tag{1}$$

$$\sigma^{(k)}=\frac{\partial^2 u^{(k)}}{\partial z^2}-(-1)^k\chi\frac{\partial \Psi^{(k)}}{\partial z},\quad k=1,2,\dots\dots\dots,N;$$

$$\frac{\partial^2 w}{\partial z^2}=a^2\frac{\partial^2 w}{\partial t^2};\ \tau=\beta\frac{\partial w}{\partial z}; \tag{2}$$

$$\frac{\partial^2 \varphi}{\partial z^2}=b^2\frac{\partial^2 \varphi}{\partial t^2};\ p=-\lambda\frac{\partial \varphi}{\partial t}, \tag{3}$$

де $u^{(k)}$, $\sigma^{(k)}$, $\Psi^{(k)}$ – відповідно переміщення, напруження (вздовж вісі z) та напруженість електричного поля у k-м п'єзокерамічном шарі; w та τ – переміщення та напруження у пружному елементі; φ та p – хвильовий потенціал і тиск в акустичному середовищі:

$$\chi=\frac{e_{33}^2}{C_{33}^E\varepsilon_{33}^s};\ a=\sqrt{\frac{\left(C_{33}^E\varepsilon_{33}^s+e_{33}^2\right)\gamma}{E\mu\varepsilon_{33}^s}};\ b=\sqrt{\frac{\left(C_{33}^E\varepsilon_{33}^s+e_{33}\right)\gamma}{c^2\mu\varepsilon_{33}^s}};\ \lambda=\frac{\rho c^2}{C_{33}^E}.$$

Тут $C_{33}^E, e_{33}, \varepsilon_{33}^s, \mu$ – характеристики електропружніх шаров (відповідно модуль пружності, п'єзомодулі та густина); E, γ – відповідно модуль Юнга та густина пружного матеріалу; c та ρ – параметри акустичного середовища.

На поверхнях контакту складових пакету приймаються умови жорсткого зчеплення, на поверхні рідини – умова не протікання:

$$u^{(1)}\Big|_{z=0}=0;$$

$$u^{(k)}\Big|_{z=kh}=u^{(k+1)}\Big|_{z=kh};\ \sigma^{(k)}\Big|_{z=kh}=\sigma^{(k+1)}\Big|_{z=kh}\ \left(k=1,2,3,\dots\dots,N\right); \tag{4}$$

$$u^{(N)}\Big|_{z=Nh}=w\Big|_{z=Nh};\ \sigma^{(N)}\Big|_{z=Nh}=\tau^{(k+1)}\Big|_{z=Nh};$$

$$\frac{\partial w}{\partial t}\Big|_{z=Nh+l}=\frac{\partial \varphi}{\partial z}\Big|_{z=Nh+l};\ \tau\Big|_{z=Nh+l}=-p\Big|_{z=Nh+l}.$$

Конфігурація нестаціонарного електричного імпульсу який підводиться до електродованих площин ($z=kh$) нестаціонарного електричного імпульса визначається функцією $Q(t)$:

$$\Psi^{(k)}\Big|_{z=kh}=(-1)^k Q(t)H(t);\ \Psi^{(k)}\Big|_{z=(k-1)h}=(-1)^{k-1}Q(t)H(t), \tag{5}$$

де k = 1, 2,….., N, H – одинична функція Хевісайда.

Початкові умови є однорідними.

У рівняннях (1)–(5) використовуються безрозмірні позначення, згідно яких переміщення $u^{(k)}$, w, товщини h, l та координата z віднесені до h;

час t – до h/η $\eta=\sqrt{(C_{33}^{E}\varepsilon_{33}^{s}+e_{33}^{2})/(\mu\varepsilon_{33}^{s})}$; напруження $\sigma^{(k)}$, τ та гідродинамічний тиск p – до C_{33}^{E}.

Застосувавши до рівнянь (1)–(3) та граничним умовам (4), (5) інтегральне перетворення Лапласа за часом.

У просторі зображень загальні розв'язки задачі з врахуванням обмежування збурення у акустичному середовищі при умові що $z\to\infty$ визначається формулами:

$$u^{(k)L}=A^{(k)L}(s)\frac{1}{s}e^{-s(k-z)}+B^{(k)L}(s)\frac{1}{s}e^{-s(z-(k-1))}, \quad (6)$$

$$\Psi^{(k)L}=(-1)^{k}\left\{A^{(k)L}(s)\frac{1}{s}e^{-s(k-z)}+B^{(k)L}(s)\frac{1}{s}e^{-s(z-(k-1))}+\right.$$
$$\left.+D^{(k)L}(s)(z-k+1)+C^{(k)L}(s)\right\};$$

$$w^{L}=M^{L}(s)\frac{1}{s}e^{-sa(N+l-z)}+N^{L}(s)\frac{1}{s}e^{-sa(z-N)}; \quad (7)$$

$$\varphi^{L}=R^{L}(s)\frac{1}{s}e^{-sb(z-N-l)}, \quad (8)$$

де $A^{(k)L}(s)$, $B^{(k)L}(s)$, $D^{(k)L}(s)$, $C^{(k)L}(s)$ $(k=1,2,3......,N)$, $M^{(k)L}(s)$, $N^{(k)L}(s)$, $R^{L}(s)$ – функція параметра перетворення, які визначаються з граничних умов, h=1.

Аналіз отриманих результатів. В даній статті проведено аналіз перехідних процесів збудження багатошарового п'єзокерамічного пакету нестаціонарними електричними сигналами. Один край пакета жорстко защемлений, а інший підкріплений пружним шаром та контактує з півпростором ідеальної стисливої рідини. При цьому нестаціонарний електричний сигнал подається безпосередньо на струмопровідні поверхні. Представлені основні формули дозволяють проаналізувати роботу та перехідні процеси, що виникають в зазначеній гідроелектропружній системі.

Як зазначалося раніше формули для визначення переміщення та механічного напруження $u^{(k)}(t,z)$, $\sigma^{(k)}(t,z)$, мають наступний вигляд [10]:

$$u^{(k)}(t,z)=\int_{k-z}^{t}A^{(k)}[x-(k-z)]dx+\int_{z-k+1}^{t}B^{(k)}[x-(z-k+1)]dx=0; \quad (9)$$

$$\sigma^{(k)}(t,z)=(1-\xi)\{A^{(k)}[t-(k-z)]-B^{(k)}[t-(z-k+1)]\}+$$
$$+\xi\{\int_{0}^{t}[A^{(k)}(x)-B^{(k)}(x)]dx-\int_{1}^{t}[A^{(k)}(x-1)-B^{(k)}(x-1)]dx\}-2\xi Q(t); \quad (10)$$

$$w^{(k)}(t,z)=\int_{a(N+l-z)}^{t}M[x-a(N+l-z)]dx+\int_{a(z-N)}^{t}N[x-a(z-N)]dx; \quad (11)$$

$$p(t,z)=-R[t-b(z-N-l)]. \quad (12)$$

Якщо розглядати багатошаровий п'єзокерамічний пакет з однією – жорстко закріпленою, а з іншою – вільною границями (пружний шар та рідина відсутні), у площині $z=N$ приймається умова

$$\sigma^{(N)}\Big|_{z=Nh}=0. \quad (13)$$

На рисунках 1-3 наведені результати розрахунків, які були виконані для п'єзокерамічних перетворювачів марки ЦТБС-3 [8], що містять один (рис. 1) та чотири (рис. 2) шара причому один край пакета жорстко (z=0) защемлений, а інший $z=Nh$ (N=1; 4) має вільну поверхню. Електричний сигнал який подавався на струмопровідні поверхні п'єзокерамічних перетворювачів має ступінчатий профіль ($Q(t)$=1). Механічні напруження що виникають у жорсткому защемлені (z=0) наведені суцільними, а переміщення на вільній поверхні ($z=Nh$) – штриховими лініями. Різкі зміни механічних напружень викликані дією вдруге відбитих хвиль. Відмітимо, що екстремальні значення $\sigma^{(1)}$ (механічні напруження першого шару) у жорсткому защемлені (z=0) в одношаровому та чотирьохшаровому перетворювачах відрізняються незначною мірою. Що стосується переміщень на вільній поверхні чотирьохшарового перетворювача, то вони суттєво вище ніж у одношаровому.

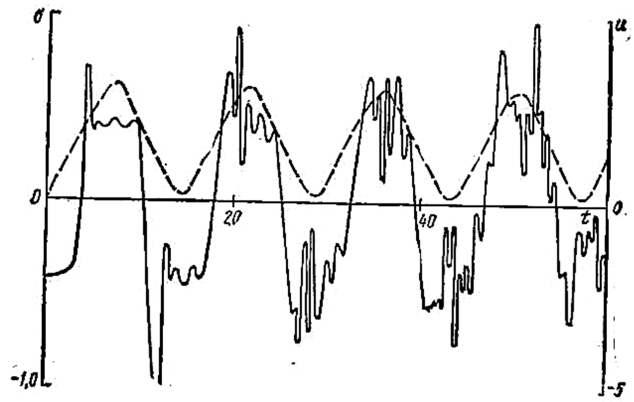

Рис. 1.

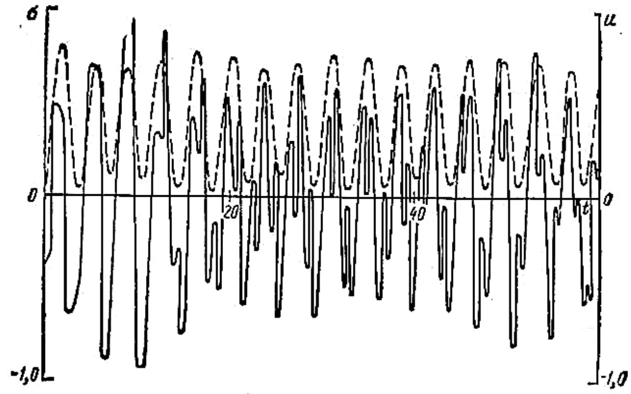

Рис. 2.

Характер зміни переміщень $u^{(N)}\big|_{z=Nh}$ $(N=1;\,4)$ виникає практично за синусоїдальним законом. Коливання вільної поверхні виникають відносно деякого рівня статичної деформації з частотою пропорційної кількості шарів у пакеті.

Рисунок 3 ілюструє переміщення u (суцільна лінія) вільної поверхні чотирьохшарового перетворювача, що збуджується електричним сигналом $Q(t)=\sin\omega t$, де ω=0,4 (резонансна частота).

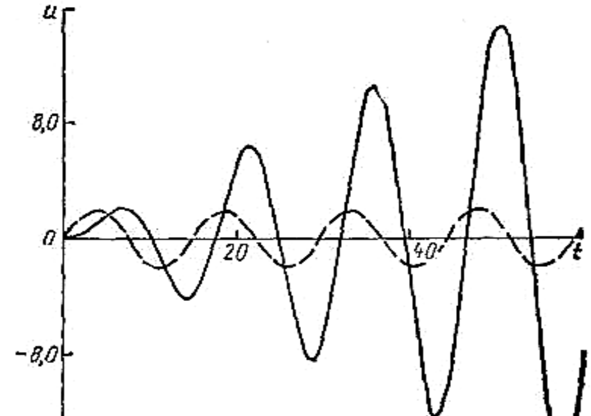

Рис. 3.

При такому режимі роботи амплітуди переміщень зростають з ростом *t*. Відмітимо, що в перетворювачі спостерігається зсув фаз механічних коливань та синусоїдального електричного сигналу, що підводиться (цей профіль показано штриховою лінією).

Висновки. Отримані результати можуть бути використані в науково-дослідних організаціях при розробці акустичної техніки, а також в педагогічному процесі.

Головна мета цієї роботи полягає в наступному, це виконана постановка та розв'язок нестаціонарної задачі випромінювання акустичних хвиль багатошаровим пакетом у акустичне середовище. Рівняння що описують збуджений рух акустичного середовища трансформуються за допомогою інтегрального перетворення Лапласа за часом. Наведені основні формули для визначення фізичних характеристик досліджуваного перехідного процесу.

Запропонований метод розв'язання задачі дозволяє проводити розрахунки перехідних процесів у багатошарових електропружних пакетах з довільним числом елементів.

Список літератури:

1. Бабаев А.Э. Нестационарные волны в сплошных средах с системой отражающих поверхностей. – Киев: Наукова думка, 1990. – 176 с.
2. Верлань А.Ф., Сизиков В.С. Методы решения интегральных уравнений с программами для ЭВМ. – Киев: Наукова думка, 1978. – 291 с.
3. Головчан В.Т., Кубенко В.Д., Шульга Н.А., Гузь А.Н., Гринченко В.Т. Пространственные задачи теории упругости и пластичности: В шести т. – Т. 5. Динамика упругих тел. – К.: Наукова думка, 1986. – 286 с.
4. Градштейн И.С., Рыжик И.М. Таблицы интегралов, сумм, рядов и произведений. – М.: Физматгиз, 1962, 108 с.
5. Гринченко В.Т., Улитко А.Ф., Шульга Н.А. Электроупругость. Т. 5 – Механика связанных полей в элементах конструкций. – Киев: Наукова думка, 1989. – 280 с.
6. Диткин В.А., Прудников А.О. Справочник по операционному исчислению. – М.: Высшая школа, 1965. – 466 с.
7. Мнев Е.Н., Перцев А.К. Гидроупругость оболочек. – Л.: Судостроение, 1970. – 366 с.
8. Пьезокерамические преобразователи // Под ред. С.И. Пугачева. – Л.: Судостроение, 1984. – 256 с.
9. Слепян Л.И. Нестационарные упругие волны. – Л.: Судостроение, 1972. – 374 с.
10. Бабаєв О.А., Штефан Н.І., Гнатейко Н.В. Збудження багатошарового п'єзокерамічного пакету нестаціонарним електричним сигналом / Молодий вчений. – 2016. – № 3. – С. 296-299.
11. Бабаев А.А., Кришталь В.Ф., Можаровская Т.Н. Нестационарные режимы излучения пьезокерамического слоя, который контактирует с идеальной сжимаемой жидкостью / Научный журнал «ScienceRise», № 2/2(7) – 2015. – С. 78–81.

Бабаев А.А., Штефан Н.И., Гнатейко Н.В.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»

АНАЛИЗ ПЕРЕХОДНЫХ ПРОЦЕССОВ ВОЗБУЖДЕНИЯ МНОГОСЛОЙНОГО ПЬЕЗОКЕРАМИЧЕСКОГО ПАКЕТА НЕСТАЦИОНАРНЫМИ ЭЛЕКТРИЧЕСКИМИ СИГНАЛАМИ

Аннотация
В данной статье проведен анализ переходных процессов возбуждения многослойного пьезокерамического пакета нестационарными электрическими сигналами. Один край пакета жестко защемлен, а другой подкреплен упругим слоем и контактирует с полупространством идеальной сжимаемой жидкости. Нестационарный электрический сигнал подается непосредственно на токопроводящие поверхности. Представлены основные формулы которые позволяют проанализировать работу и переходные процессы, возникающие в исследуемой гидроэлектроупругой системе.
Ключевые слова: преобразования Лапласа по времени, акустическая среда, пьезопреобразователь, функция Хевисайда.

Babaev A.A., Shtefan N.I., Gnatejko N.V.
National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

TRANSIENT ANALYZES EXCITATION MULTILAYER PIEZOCERAMIC PACKAGE UNSTABLE ELECTRIC SIGNAL

Summary
This paper analyzes the transients excitement multilayer piezoceramic package of non-stationary electrical signals. One edge of the package tightly jammed, and another layer reinforced elastic half-space and contact with ideal compressible fluid. This transient electrical signal is fed directly to the conductive surface. The basic formula allows to analyze the work and transients that occur in that hidroelektropruzhniy system.
Keywords: Laplace transform in time, acoustic environment, piezoceramic transducer, Heaviside function.

УДК 517,371.315

КУРС МАТЕМАТИКИ І СУМІЖНІ ДИСЦИПЛІНИ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ СТУДЕНТІВ

Шаврова О.Б., Дьяченко Н.К.
Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

Робота присвячена розкриттю суті термінів «міжпредметні зв'язки» та «дидактичні інтеграції». Вказуються способи активізації пізнавальної діяльності студентів на основі вивчення основних методів стимулювання розумової активності у процесі вивчення математики. Розглядається проблема інтеграції дисциплін, що представляють тенденцію до зближення зв'язків суміжних наук у процесі навчання. Розкрито суть, особливості та роль задач практичного змісту при навчанні математики.
Ключові слова: математика, міжпредметні зв'язки, прикладні задачі, інформаційно-комунікативні технології, форми і методи навчання, пізнавальний інтерес.

Постановка проблеми. У підґрунті сучасних технологій здобуття, формування нового знання та підготовки фахівців покладена математична освіта сучасної людини, яка формується в університетах завдяки співпраці кафедр математичного напрямку та спеціалізованих і зорієнтованих на конкретні галузі діяльності. Організація процесу навчання студентів потребує глибокого наукового обґрунтування, знаходження інноваційних освітніх технологій, проектування ефективних засобів контролю якості і результативності. Оптимальне використання міжпредметних зв'язків курсу математики та суміжних дисциплін підвищує рівень професійної підготовки кваліфікованих фахівців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі міжпредметних зв'язків у педагогіці завжди приділялося багато уваги. Ще Ян Амос Коменський у своїй «Великій дидактиці» писав: «Все, що знаходиться у взаємному зв'язку, повинно викладатися в такому ж зв'язку». Про необхідність врахування взаємозв'язку між предметами йдеться у працях видатних педагогів і психологів XVII-XIX століть: Д. Локка, І.Г. Песталоцці, А. Дістервега та ін. Йоганн Фрідріх Гербарт у своїх роботах стверджував «Розумова діяльність школярів безпосередньо залежить від зв'язку між навчальними предметами», що «область розумового середовища» учня виявляється в його здатності відтворити раніше засвоєні знання у зв'язку з тими знаннями, які засвоюються ним у даний момент. У таких умовах створюються можливості практичного використання знань. В працях російських просвітителів XIX-XX століть В.Г. Бєлінського, В.Ф. Одоєвського, Л.М. Толстого та ін. було чимало цікавих пошуків на шляху інтеграції освіти. Наприклад, Костянтин Дмитрович Ушинський у книзі «Людина як предмет виховання» розповідає про різні види асоціативних взаємозв'язків між предметами: за протилежністю, схожістю, часом, єдності місця, розсудливою частиною та ін. Він вважав, що без зв'язку між навчальними предметами в учнів не може бути системних і цілісних знань. Відсутність такого зв'язку формує людей, які завчили величезний обсяг теоретичного матеріалу, але не спроможні користуватися ним практично в реальному житті. В 20-х роках XX ст. метод інтеграції був найповніше упроваджений у формі комплексних програм, сутність яких полягала в концентрації явищ і об'єктів навколо загальної ідеї. Нова хвиля інтересу до проблеми міжпредметних зв'язків, що з'явилася в 50-60-х роках, поглиблює дослідження з цієї теми. В обіг входить новий термін «Міжпредметні зв'язки» та поняття «Інтеграційний процес». У 80-90-х роках з'являються роботи, присвячені широким можливостям інтеграції в педагогіці, її об'єктивній необхідності, формам і механізмам реалізації. Результати дидактичних, методичних, психофізіологічних досліджень, а також педагогічна практика підтверджують необхідність міжпредметної інтеграції. Сьогодні багато педагогів, методистів і вчителів шкіл, викладачів вищих навчальних закладів усвідомлюють, що інтеграція дає процесу навчання нову якість. Передусім, це ефективний засіб комплексного розв'язання навчально-виховних завдань через узагальнення й систематизацію знань, цілеспрямоване формування загально навчальних і спеціальних умінь, підвищення пізнавального інтересу молоді.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема реалізації міжпредметних зв'язків у вищих навчальних закладах представляється актуальною, оскільки саме вони об'єднують в єдине ціле всі структурні елементи навчально-виховного процесу (зміст, форми, методи і засоби навчання) і сприяють підвищенню його ефективності. Найкраще використання інтеграції курсу математики до суміжних дисциплін зміцнює рівень професійної підготовки кваліфікованих фахівців. Міжпредметні зв'язки забезпечують засвоєння знань, формування умінь і навичок у певній системі, сприяють активізації розумової діяльності, здійсненню перенесення теоретичних знань на практику.

Мета статті. Питання міжпредметної інтеграції, можна віднести до числа традиційних, що стали вже класичними. Математика це потужний інструмент для вирішення прикладних задач (використання для розрахунків – розділ арифметика), а також вагомий елемент загальної культури сучасної людини. Математичні дисципліни, як правило, вивчаються на перших курсах. Існує ряд питань, пов'язаних з відсутністю мотивації при вивченні вищої математики у студентів (насамперед обмежені, формальні знання шкільного курсу, відсутність розуміння взаємовідношень математики з іншими науками). Проблема в тому, як з одного боку, створити обґрунтовані мотивації на молодших курсах, а з іншого боку, розумно користуватися знаннями та навичками,

що придбані під час вивчення вищої математики в процесі переходу до спеціальних дисциплін.

Виклад основного матеріалу. За останнє десятиліття в Україні відбулися реформи, які спричинили зміни в системі вищої професійної освіти. Загальновідомим є твердження, що основним джерелом економічного розвитку сучасного суспільства є рівень знань та наукова діяльність. Тому потрібен фахівець-професіонал, здатний швидко реагувати на зміни у відповідній професійній сфері. Особливу значимість набуває наявність у фахівця не тільки вузькоспеціалізованої, а й фундаментальної освіти, на підставі якої можна шляхом самоосвіти йти в ногу з сучасними віяннями науки і техніки. Перевагою сучасного ВНЗ є те, що він дає студентам фундаментальні знання, пов'язані з їхньою майбутньою професійною діяльністю.

При аналізі переліку спеціальних дисциплін іноді створюється враження, що їх цілком достатньо для тієї діяльності, яку в подальшому виконує більшість випускників. Однак, спеціальні знання можуть забезпечити лише вузьку і специфічну діяльність з жорсткими рамками. Фактично ж людина, в якій би області вона не працювала, змушена реагувати на зміни, які безперервно відбуваються. І тут починає працювати запас теоретичних знань. Фундаментальні знання, що забезпечують теоретичну базу, повинні давати розуміння проблем, які фахівцю доводиться вирішувати. Але, на жаль, закінчуючи вищий навчальний заклад, фахівці часто, навіть вміючи виконувати формально різні математичні операції (диференціювання, інтегрування і т.п.), не мають потрібного уявлення про роль математичних методів при вирішенні різноманітних завдань, про можливість використання математичного апарату. Це обумовлено тим, що формування математичного апарату в недостатній мірі орієнтоване на його подальше використання у професійній діяльності. Необхідно, щоб студенти знали, що математика є тим знаряддям, яке буде їм потрібно протягом усього подальшого навчання і роботи. Тому, окрім формування у студентів математичних понять і відповідних умінь, доцільно розвивати у них правильне уявлення про роль математики взагалі, використання її методів при вирішенні нових наукових і технічних завдань.

Оскільки математика є найважливішою частиною професійної підготовки майбутнього фахівця, то викладачі математики у ВНЗ повинні знати зміст загальпрофесійних і спеціальних дисциплін, щоб зрозуміти, які математичні знання особливо гостро потребують фахівці даної галузі вищої освіти. Це допоможе зблизити викладання математики з вимогами практики, поліпшити систему математичної і, як наслідок, професійної підготовки, а також наповнити курси такими фактичними прикладами, практичними задачами і завданнями, які будуть найбільш близькі й цікаві студентам як майбутнім фахівцям. Таким чином, особливої актуальності набуває проблема органічного поєднання професійної і фундаментальної освіти, яка здійснюється, насамперед, шляхом встановлення міжпредметних зв'язків математики з природнонауковими, загальнопрофесійними, інженерними – спеціальними дисциплінами.

Міжпредметні зв'язки мають дві сторони: *об'єктивну* і *суб'єктивну*. Об'єктивна сторона міжпредметних зв'язків знаходить відображення у визначенні змісту навчання і враховується при розробці нових навчальних планів, програм і тематичних планів; складанні підручників, навчальних і методичних посібників і т.д. Суб'єктивна сторона проявляється безпосередньо в процесі навчання, коли розглядаються основні методи, засоби і форми реалізації міжпредметних зв'язків. Від того, якою мірою тематичні плани забезпечують розкриття взаємозв'язку між дисциплінами, а також від уміння викладача викликати і постійно підтримувати інтерес студентів у виявленні таких зв'язків, залежить якість професійної підготовки майбутніх фахівців. Необхідно враховувати положення:

– навчальний матеріал тієї чи іншої дисципліни, що відбирається для використання в процесі здійснення міжпредметних зв'язків при навчанні математиці, повинен бути яскравим, переконливим, зрозумілим;

– зв'язки повинні висвітлюватись систематично, пронизувати увесь навчально-пізнавальний процес;

– зв'язки повинні сприяти закріпленню і поглибленню отриманих раніше знань;

– зв'язки повинні сприяти формуванню професійно значущих умінь, комплексно використовувати предметні знання в теорії та практиці навчання.

Сукупність об'єктивної і суб'єктивної сторін міжпредметних зв'язків знаходять своє відображення у *навчально-методичному комплексі*, який спрямований на застосування різних засобів реалізації міжпредметних зв'язків у процесі вивчення математики; забезпечення реалізації всіх функцій процесу навчання в комплексі; забезпечення діяльності викладача – викладання та діяльності студентів – навчання. При цьому відбувається охоплення вузлових питань всього навчального матеріалу, з урахуванням їх використання на суміжних кафедрах і охоплення всіх ланок навчального процесу – подача матеріалу, засвоєння й закріплення, контроль в комплексі.

Студентам недостатньо знати основні математичні поняття, необхідно вміти розумно їх використовувати на практиці і застосовувати до вирішення різних завдань. Тому студент повинен вміти:

· складати математичну модель, що відповідає даній задачі;

· аналізувати й уточнювати складену модель;

· вибирати найбільш оптимальне рішення отриманої математичної задачі;

· давати якісну оцінку отриманим математичним результатами;

· переводити результат рішення математичної задачі на мову вихідної задачі;

· застосовувати знайдений метод розв'язання даної задачі для інших завдань.

Інформатизація сучасної громади позначається на всіх сферах суспільного життя, включаючи освіту. Комп'ютер використовується не тільки в галузі комп'ютерних наук, а також є добрим помічником в багатьох дисциплінах. Викладач, який вільно володіє комп'ютерною грамотністю, має можливість урізноманітнити процес навчан-

ня, зробити його більш яскравим і динамічний. Застосування комп'ютера у викладанні є суттєво багатоманітним і може бути використано як засіб сприяння обробки обчислювальної діяльності студентів; як інструмент, щоб допомогти візуалізувати будь-яку інформацію; як спосіб навчання; як засіб для керування та контролю знань та вмінь студентів. Тому, коли викладачі різних дисциплін загально інженерного напрямку об'єднуються та обговорюють методику викладання кожного окремого заняття, знаходять спільне через можливості комп'ютера – студентами легше сприймається весь матеріал (з вищої математики, нарисної геометрії, інженерної графіки й дисциплін інженерного напряму). На кафедрі вищої математики достатній досвід по співпраці викладачів математики та креслення. Відбувається знайомство і закріплення матеріалу вже на кількох дисциплінах, від декількох викладачів, а це значно підвищую якість знань, зростає мотивація та інтерес з боку студентів.

Традиційною є відстань між кафедрою вищої математики (викладачі працюють з першокурсниками) та спеціалізованих випускових кафедр (педагоги мають справу зі старшокурсниками). Відрізняються і організація процесу навчання, і методика викладання, і засоби контролю якості та результативності студентів. Тому користуючись інноваційними освітніми технологіями, маючи наукове обґрунтування розглянемо один із способів вирішення цієї проблеми пов'язаний з узгодженням та координацією окремих частин навчального процесу між кафедрами. Зрозуміло, що процес формування навчальної програми, кількість годин, відведених на лекції, лабораторні і практичні заняття обмежує простір для маневру, але співробітництво викладачів, зацікавлених в найкращому результаті, відкриває можливість для експерименту. Наприклад, курсовий проект. Пропонується формування спільних завдань з різних дисциплін кафедри механізації виробничих процесів у тваринництві (МВПТ) й вищої математики (ВМ). Для прикладу, «Машини та обладнання для тваринництва» та «Комп'ютери та комп'ютерні технології», «Машиновикористання у тваринництві» та «Вища математика», «Технічний сервіс фермської техніки» та «Нарисна геометрія і інженерна графіка» та ін. Керівниками проектів є два викладачі кафедр МВПТ та ВМ. Студент, робить одну роботу, закріплює знання з двох (чи більше) дисциплін, отримує дві оцінки з різних предметів.

Для ведення якісного навчального процесу в розпорядженні колективу кафедри МВПТ є спеціалізовані лабораторії, павільйон для кормо-приготувальних машин, майданчик для розміщення технологічного обладнання та машин і комп'ютерний клас: виготовлено бібліотеку відеофільмів, створено методичне забезпечення. Кафедра ВМ має комп'ютерну лабораторію, яка оснащена методичними посібниками і рекомендаціями з сучасних математичних та графічних систем. На сьогодні взаємодія кафедр відбувається на рівні спілкування викладачів, підбору завдань, які пов'язані з загальноінженерною підготовкою фахівців з вищою технічною освітою:

– викладання технічних ідей за допомогою креслення, підготовка конструкторських та інших графічних документів, розуміння за кресленням конструкцій і принципу дії зображеного технічного механізму і споруди, скорочення терміну виготовлення документів і покращення їх якості;

– грамотне оформлення технічно-експлуатаційної документації, друкування лабораторних, курсових, дипломних проектів згідно міждержавним стандартам ГОСТ 2.105-95, ГОСТ 2.304-81, ГОСТ 2.104-68 та ін.;

– виконання розрахунків, обирання найкращих розв'язків, оформлення результатів, формування та аналіз даних, побудова математичних моделей та графіків достатньо складних функцій і поверхонь.

Безсумнівна особливість сучасного навчально-виховного процесу являє собою поєднання традиційних форм навчання з застосуванням новітніх комп'ютерних та інформаційних технологій і систем:

- *лекції:* презентація слайдів разом з коротким коментарем навчального матеріалу дозволяє структурувати інформацію в алгоритмічному порядку;
- *практичні та лабораторні заняття:* дає можливість поглибити теоретичні знання, розвинути навики самостійного експериментування, позбавитись звичайних арифметичних похибок;
- *самостійна робота:* виконання розрахунково-графічних робіт, курсових та дипломних проектів;
- *контроль знань:* об'єктивна система тестування зі зворотнім зв'язком.

Таким чином, реалізація міжпредметних зв'язків курсу математики підвищує рівень математичної і, як наслідок, професійної підготовки та загальної культури студентів.

Висновки і пропозиції. Проблемі міжпредметних зв'язків у галузі професійно-технічної освіти приділяється особлива увага: висвітлені різні визначення міжпредметних зв'язків; обґрунтована об'єктивна необхідність відображати взаємозв'язки між навчальними предметами у викладанні на прикладі вищої математики та суміжних наук; підкреслена світоглядна функція міжпредметних зв'язків, їх роль в розумовому розвитку студентів; виявлено їх позитивний вплив на формування цілісної системи знань. Крім того, розроблені окремі методики застосування міжпредметних зв'язків у викладанні різних навчальних дисциплін; зроблені спроби підготовки викладача до реалізації міждисциплінарних взаємовідносин. Проблема міжпредметних зв'язків є комплексною. Організація навчально-виховного процесу на основі міжпредметних зв'язків може торкатися *окремих занять, конкретної теми*, що підлягає вирішенню міжпредметної проблеми, декількох різних дисциплін, або *цілого циклу* навчальних дисциплін. Міжпредметні зв'язки відіграють важливу роль у вирішенні завдань всебічного розвитку особистості; забезпечують поєднання репродуктивної та пошукової пізнавальної діяльності студентів, здійснюваної під безпосереднім керівництвом викладача; активізують пізнавальну діяльність студентів і процес засвоєння, що сприяє формуванню позитивної мотивації вивчення будь-якої дисципліни та закладають основи загальної культури.

Список літератури:

1. Антонов Н.С. Интегративная функция обучения / Современные проблемы методики преподавания математики – М., 1985. – С. 25–38.
2. Беленький Г.И. О сущности и видах межпредметных связей / Некоторые теоретические и практические аспекты межпредметных связей – М., 1982. – С. 3–22.
3. Гнеденко Б.В. Математика и математическое образование в современном мире. – М.: Просвещение, 1985. – 192 с.
4. Исаков Р.А. Усиление профессиональной направленности преподавания математики в вузах сельхозпрофиля: Автореферат дисс. канд. пед. наук. – Ташкент, 1991. – 17 с.
5. Кудрявцев Л.Д. Современная математика и ее преподавание – М.: Наука, 1980. – 144 с.
6. Тіман М.П., Шаврова О.Б., Дьяченко Н.К., Кузьмінова Л.В. Думка про реформування освіти в Україні. Матеріали конференції XIV міжнародна наукова конференція ім. ак. М. Кравчука – Київ, 2012. – С. 219-221.
7. Шаврова О.Б., Наконечна Т.В. Впровадження інформаційно-комп'ютерних технологій MathCAD-2000. – Лабораторний практикум – Дн-ськ.: ДДАУ, 2007. – 88 с.
8. Шаврова О.Б., Наконечна Т.В. Впровадження інформаційно-комп'ютерних технологій в середовищі Excel. – Лабораторний практикум – Дн-ськ.: ДДАУ, 2008. – 64 с.
9. Шаврова О.Б., Дьяченко Н.К. Использование математической системы MathCAD при изучении высшей математики. Сборник тезисов Крымской Международной Математической Конференции (КММК-2013) – Судак, 2013. – Т. 2. – С. 25.
10. Шаврова О.Б., Кузьмінова Л.В. Використання міжпредметного зв'язку для організації і методики навчального процесу у ДДАУ. Матеріали Х всеукраїнської науково-методичної конференції «Проблеми підготовки фахівців-аграріїв в навчальних закладах вищої та професійної освіти». – Кам'янець-Подільский, 2014. – С. 149-152.
11. Шаврова О.Б., Дьяченко Н.К. Роль комп'ютеризації у розвитку мотивації навчання. Матеріали ІІ Науково-практичної Інтернет-конференції «Інформаційні технології в агробізнесі та аграрній освіті». – Дніпропетровськ, 2014. – С. 64-66.
12. Шаврова О.Б., Дьяченко Н.К., Кузьмінова Л.В. Поєднання технічних засобів навчання з традиційними методами контролю та корекції якості знань. Матеріали ІІІ Міжнародної науково-практичної конференції «Математика в сучасному технічному університеті». – Київ: НТУУ «КПІ», 2015. – С. 372-373.
13. Шаврова О.Б., Дьяченко Н.К. Історична та лінгвістична компоненти гуманітарного потенціалу математики. Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції «Математика в сучасному технічному університеті» – Київ: НТУУ «КПІ», 2016. – С. 268-270.

Шаврова О.Б., Дьяченко Н.К.
Днепропетровский государственный аграрно-экономический университет

КУРС МАТЕМАТИКИ И СМЕЖНЫЕ ДИСЦИПЛИНЫ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКЕ СТУДЕНТОВ

Аннотация
В статье раскрывается суть терминов «межпредметные связи», «дидактическая интеграция». Исследуется развитие идеи межпредметных связей. Указываются способы активизации познавательной деятельности студентов на основе изучения основных методов стимулирования умственной активности в процессе изучения математики. Рассматривается проблема интеграции учебных дисциплин, представляющей собой тенденцию к более тесным взаимосвязям смежных наук в процессе обучения. Раскрыта суть, особенности и роль задач практического содержания при обучении математике.
Ключевые слова: математика, межпредметные святи, прикладные задачи, информационно-коммуникативные технологии, формы и методы обучения, познавательный интерес.

Shavrova O.B., Diachenko N.K.
Dnepropetrovsk State Agrarian and Economic University

COURSE OF MATHEMATICS AND RELATED SCIENCES IN THE PROFESSIONAL PREPARATION OF THE STUDENTS

Summary
The article shows the essence of the terms «interdisciplinary ties» and «didactic integration». It investigates the development of the idea of interdisciplinary ties. Identifies ways to enhance the cognitive activity of students by studying the basic methods of stimulating mental activity in the study of mathematics. We examine the problem of disciplines integration and represent the trend toward closer connectivity of related sciences in the learning process. We have revealed the main point, peculiarities and the role of the practical problems while teaching mathematics.
Keywords: mathematics, interdisciplinary communication, applied tasks, information and communication technologies, forms and methods of teaching, cognitive interest.

ХІМІЧНІ НАУКИ

УДК 669.054.В

ТЕРМОДИНАМИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ПРОТЕКАНИЯ РЕАКЦИЙ ИЗВЛЕЧЕНИЯ ВАНАДИЯ ИЗ ТВЕРДЫХ ПРОДУКТОВ СЖИГАНИЯ

Гринь С.А., Питак И.В., Beредух М.В., Цалина Д.С.
Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт»

В работе рассмотрена термодинамика основных реакций взаимодействия зольного шлама с гидроксидом кальция, которые отражают конверсию ванадатов из соединений ванадия с железом в ванадаты кальция и аналогичные реакции марганец- и магний- содержащих соединений.
Ключевые слова: шлам, ванадаты, энергия Гиббса, термодинамический анализ, переработка отходов.

Постановка проблемы. В настоящее время основным сырьевым материалом для производства пентаоксид ванадия служат титаномагнетитовые, урановые и полиметаллические (уран-ванадиевые, свинцово-цинковые) руды, основные запасы которых сосредоточены в ЮАР, России, КНР и США [1]. Однако, в связи с растущей стоимостью минеральных и энергетических ресурсов, ужесточением экологических требований, необходимостью повышения степени извлечения ванадия из исходного сырья и высоким содержанием ванадия в отходах топливно-энергетического комплекса серьезный интерес представляют техногенные ванадийсодержащие отходы – золы ТЭС и их производные, шламы и осадки нейтрализации сливных вод собственного производства пентаоксида ванадия (V_2O_5), отходы производства феррованадия, отработанные катализаторы сернокислотного производства, шламы титанового и глиноземного производства. Переработка перечисленных промышленных отходов актуальна с точки зрения экологии, так как растворимые формы ванадия, содержащиеся в отходах и промежуточных продуктах ванадиевого и ряда других производств, представляют серьезную опасность для окружающей среды и человека. Некоторые его оксиды являются токсичными и способствуют развитию заболеваний кровеносной и нервной системы, органов дыхания и др. [2].

Золы ТЭС и продукты их переработки сравнительно дешевые и содержат от 1...2 до 50...60% V_2O_5. Однако золы отечественных ТЭС до сих пор не нашли широкого промышленного применения, так как они не только бедны ванадием, но и не подготовлены к переработке – разнородны по составу, отличаются повышенной влажностью и значительным количеством посторонних примесей.

Анализ последних достижений и публикаций. В странах СНГ доля ТЭС, сжигающих ванадийсодержащий мазут, в общем производстве электроэнергии составляет около 75% [3]. Поскольку, по мнению специалистов, подобная тенденция сохранится на ближайшие десятилетия, необходимость разработки способа промышленного использования отходов ТЭС для получения пентаоксида ванадия становится экономически актуальной и экологически обоснованной задачей. Ванадийсодержащие отходы ТЭС (по содержанию V_2O_5 до 10% – бедные и выше 10% – богатые) бывают следующих разновидностей, согласно работе [3]:

– Зола – зольная часть сжигаемого мазута;
– Отложения – сложные оксидные соединения, формирующиеся на поверхностях нагрева и тесно связанные с ними;
– Шламы – осадок, выделяемый из промывочных вод при нейтрализации последних с помощью NaOH, $Ca(OH)_2$ и др.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Отходы собственного ванадиевого производства и производства феррованадия весьма привлекательны для переработки: в шламах и осадках нейтрализации сливной воды содержится от 1,5 до 6% V_2O_5. Отходами известково-сернокислотной технологии являются отвалы, образующиеся после кислотного выщелачивания кеков, и сливная вода после гидролиза ванадийсодержащих слабокислотных растворов, при нейтрализации которой известковым молоком образуется осадок. Использование отходов собственного передела в известково-сернокислотной технологии должно позволить увеличить сквозное извлечение ценного компонента и благоприятно сказаться на экологической обстановке в промышленной зоне.

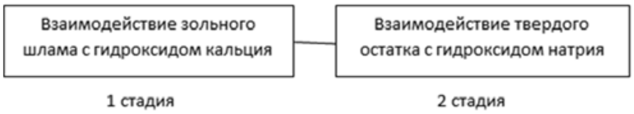
В настоящее время известково-сернокислотная технология является наиболее перспективной. Подготовка шлака к обжигу включает дробление и мокрый помол смеси шлака с известняком для уменьшения пылеобразования до крупности не более 0,1 мм. Смешивания шлака с известняком позволяет исключить загрязнение водного бассейна. Для улучшения условий труда, в печь подается влажная шихта вместо сухой.

Формулирование цели статьи. Целью работы является подробное рассмотрение технологии извлечения ванадия из твердых продуктов сжигания, предполагающее окисление дисперсного железа, разрушение соединений со структурой шпинеля и образование простых и сложных ванадатов, расчет вероятностей протекания реакций в рамках цикла получения ванадия.

Содержащийся в зольных шлаках FeV_2O_4 сначала будет окисляться до $Fe(VO_3)_2$, термодинамическая вероятность которой не вызывает сомнения [4].

$$FeV_2O_3 + O_2 \rightleftarrows Fe(VO_3)_2 \qquad (1)$$

Для полного термодинамического анализа была предложена схема:

Таким образом, обработка твердых продуктов сжигания сводится до взаимодействия зольного шлама с гидроксидом кальция и взаимодействие твердого остатка с гидрооксидом натрия, термодинамику реакций двух стадий необходимо изучить для выяснения вероятности образования ванадатов.

Изложение основного материала. Расчет термодинамики реакций 1-й стадии, которые отражают процесс взаимодействия ванадата $Fe(VO_3)_2$, образовавшегося по реакции (1), с гидрооксидом кальция:

$$Fe(VO_3)_2 + Ca(OH)_2 = Ca(VO_3)_2 + Fe(OH)_2, \qquad (2)$$

$$Fe(VO_3)_2 + 2Ca(OH)_2 = Ca_2V_2O_7 + Fe(OH)_2 + H_2O, \qquad (3)$$

$$Fe(VO_3)_2 + 3Ca(OH)_2 = Ca_3(VO_4)_2 + Fe(OH)_2 + 2H_2O, \qquad (4)$$

а также последующего взаимодействия ванадатов кальция с избытком $Ca(OH)_2$:

$$Ca(VO_3)_2 + 2Ca(OH)_2 = Ca_3(VO_4) + 2H_2O, \qquad (5)$$

$$Ca_2V_2O_7 + Ca(OH)_2 = Ca_3(VO_4)_2 + H_2O, \qquad (6)$$

Изменение энергии Гиббса этих взаимодействий в зависимости от температуры представлено в таблице 1.

Как видно из представленных данных, кроме реакции (2) все остальные из рассмотренных взаимодействий являются термодинамически возможными в интересующем интервале температур. Реакцией (2), протекающей только при низких температурах, можно пренебречь при последующих расчетах равновесного состава (константа равновесия указанного взаимодействия при 400 К крайне мала $\ln K_p = 0{,}63$) [5].

Таблица 1

Зависимость изменения энергии Гиббса взаимодействий (2-4) о температуры

Реакция	Значение ΔG^0_τ (кДж) при температуре взаимодействия (К)				
	400	500	600	700	800
(2)	-2,11	+0,26	+2,35	+4,06	+5,32
(3)	-71,25	-82,82	-94,13	-105,28	-116,35
(4)	-85,62	-112,24	-138,03	-163,10	-187,53
(5)	-83,51	-112,50	-140,38	-167,16	-192,86
(6)	-14,37	-29,42	-43,90	-57,82	-71,19

Однако для получения максимально корректного результата (особенно при низких температурах обработки, когда термодинамическая вероятность этого взаимодействия достаточно высока) реакция (2) была исключена из числа рассматриваемых.

Прежде чем приступить непосредственно к расчету равновесного состава реакционной смеси, необходимо было рассчитать термодинамические характеристики высокотемпературного поведения гидроксида кальция, железа (2+) и ванадатов кальция, а также взаимодействия между последними. Без этого корректный расчет равновесного состава невозможен.

Характеристики высокотемпературного разложения:

$$Ca(OH)_2 + H_2O, \qquad (7)$$

представлены в таблице (2). Из приведенных в ней данных следует, что высокотемпературным разложением $Ca(OH)_2$, так как оно становится возможным только при максимальной из интересующих нас температур [6].

Таблица 2

Зависимость изменения энергии Гиббса взаимодействия (7) от температуры

Значение ΔG^0_τ (кДж) при температуре взаимодействия (К)				
400	500	600	700	800
+51,38	+32,62	+24,22	+11,18	-1,54

Что же касается $Fe(OH)_2$, то есть разложение при высоких температурах и последующем окислении железа (2+) в Fe_2O_3:

$$Fe(OH)_2 = FeO + H_2O, \qquad (8)$$

$$2FeO + 0{,}5O_2 = Fe_2O_3. \qquad (9)$$

возможно во всем исследуемом интервале температур.

Что же касается факта термической устойчивости ванадатов кальция:

$$Ca(VO_3)_2 = CaO + V_2O_5, \qquad (10)$$

$$Ca_2V_2O_7 = 2CaO + V_2O_5, \qquad (11)$$

$$Ca_3(VO_4)_2 = 3CaO + V_2O_5, \qquad (12)$$

то его очевидность следует из данных таблицы 3.

Таблица 3

Зависимость энергии Гиббса взаимодействий (10-16) от температуры

Реакция	Значение ΔG^0_τ (кДж) при температуре взаимодействия (К)				
	400	500	600	700	800
(8)	-8,23	-24,78	-41,18	-57,49	-75,75
(9)	-235,34	-221,34	-208,46	-195,32	-182,47
(10)	+146,01	+146,18	+145,95	+145,52	+145,02
(11)	+266,53	+266,88	+266,66	+266,03	+265,15
(12)	+322,29	+333,92	+334,79	+335,03	+334,80
(13)	+25,48	+25,49	+25,27	+25,01	+24,88
(14)	+105,73	+104,63	+103,10	+101,52	+100,07
(15)	+135,02	+132,80	+130,41	+128,03	+125,85
(16)	+80,25	+79,14	+77,84	+76,52	+75,37

Здесь же показана термодинамическая невозможность протекания реакции взаимной конверсии ванадатов кальция:

$$2Ca(VO_3)_2 = Ca_2V_2O_7 + V_2O_5, \qquad (13)$$

$$3Ca(VO_3)_2 = Ca_3(VO_4) + V_2O_5, \qquad (14)$$

$$3Ca_2V_2O_7 = 2Ca_3(VO_4)_2 + V_2O_5, \qquad (15)$$

$$Ca(VO_3)_2 + Ca_2V_2O_7 = Ca_3(VO_4) + V_2O_5, \qquad (16)$$

которые осуществляются только при наличии в реакционной смеси свободного оксида ванадия (5+), что невозможно из-за термической устойчивости образующихся ванадатов кальция.

Данные, представленные в таблицах (1-3), свидетельствуют о том, что представляется весьма корректным: выполнение расчетов по определению равновесного состава первой стадии, с учетом протекающих реакций (2-6), рассмотрение реакций (8-9) по нашему мнению необязательно. Данное положение аргументируем тем обстоятельством, что на степень конверсии ванадатов реакции гидросидов железа (2+) влияния не оказывают.

Прежде всего было определено влияние мольного отношения между реагентами [X – $Ca(OH)_2$: $Fe(VO_3)_2$] на состав равновесной смеси (таблица 4).

Таблица 4

Влияние мольного отношения между реагентами (X) на массовый состав сухой равновесной смеси (температура – 400 К; давление – 0,1 Мпа; массовая концентрация гидроксида кальция – 20%)

X	Массовый состав сухой равновесной смеси, %					
	$Ca(OH)_2$*	$Fe(VO_3)_2$	$Ca(VO_3)_2$	$Ca_2V_2O_7$	$Ca_3(VO_4)_2$	$Fe(OH)_2$
1.0	-	46.0	2.5	3.0	21.5	27.0
2.0	-	13.7	1.8	12.1	29.2	43.2
2.5	-	3.6	-	15.0	33.2	48.2
2.6	-	1.7	-	15.3	33.9	-
2.7	0.5	-	-	15.4	34.4	49.8
2.8	0.8	-	-	10.7	38.9	49.6
2.9	1.5	-	-	6.4	42.8	49.3
3.0	3.2	-	-	3.2	45.3	48.4
3.5	20.3	-	-	0.4	39.5	39.9
4.0	33.4	-	-	0.2	33.1	33.4

**Для простоты расчетов растворимости гидроксида кальция в воде принята нулю.*

Обязательность учета начальной концентрации суспензии гидроксида кальция (известкового молока) связана с тем, что содержащаяся в ней вода при испарении в автоклаве способна существенно влиять на равновесие реакций (5-6).

В практически точном соответствии с суммарной стехиометрией реакций (2-6) исчезновение ванадата железа из исходной смеси совпадает с появлением непрореагированного (избыточного) гидроксида кальция в продукционной равновесной смеси. Однако, наибольший интерес представляет интерпретация результатов таблицы 4, которые свидетельствуют: увеличение мольного отношения $Ca(OH)_2$:$Fe(VO_3)_2$ в исходной смеси сверх значения 2,7 моль/моль не влияет на степень конверсии ванадата железа в ванадаты кальция, но позволяет получить сухой остаток, практически нацело состоящий из $Ca_3(VO_4)_2$ (рисунок 1). Технологические последствия этого заключения предстоит оценить при термодинамическом обсчете последующих стадий автоклавной обработки ванадийсодержащего сырья.

А вот влияние температуры и давления на степень конверсии ванадата железа в ванадаты кальция крайне незначительно (таблицы 5-6): для широкого интервала варьирования T и P этот показатель составляет практически 100%

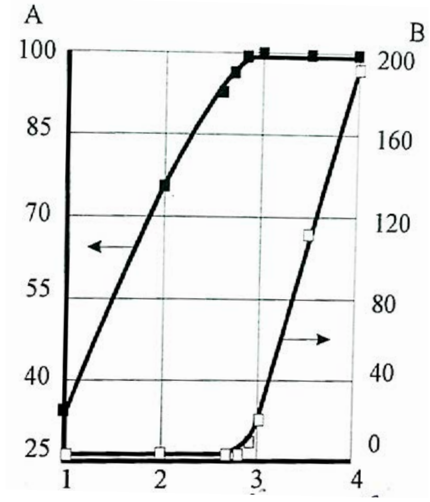

Рис. 1. Зависимость степени превращения ванадата железа в ванадаты кальция (А) весового отношения между $Ca_3(VO_4)_2$ и $Ca_2V_2O_7$ (В) от мольного соотношения $Ca(OH)_2$:$Fe(VO_3)_2$ в исходной смеси

Таблица 5

Влияние температуры на массовый состав сухой равновесной смеси (давление – 0,1 Мпа; мольное отношение между реагентами (X) – 3:1; массовая концентрация гидроксида кальция – 20%)

Температура, К	Массовый состав сухой равновесной смеси, %					
	$Ca(OH)_2$	$Fe(VO_3)_2$	$Ca(VO_3)_2$	$Ca_2V_2O_7$	$Ca_3(VO_4)_2$	$Fe(OH)_2$
300	9,4	-	-	9,4	35,9	45,3
400	3,2	-	-	3,2	45,3	48,4
500	0,8	-	-	0,8	48,7	49,6
600	0,4	-	-	0,4	49,5	49,8
700	0,2	-	-	0,2	49,7	49,9
800	0,1	-	-	0,1	49,8	49,9

Таблица 6

Влияние давления на массовый состав сухой равновесной смеси (температура – 400К; мольное отношение между реагентами (X) – 3:1; массовая концентрация гидроксида кальция – 20%)

P, МПа	Массовый состав сухой равновесной смеси, %					
	$Ca(OH)_2$	$Fe(VO_3)_2$	$Ca(VO_3)_2$	$Ca_2V_2O_7$	$Ca_3(VO_4)_2$	$Fe(OH)_2$
0,1	3,2	-	-	3,2	45,3	48,4
0,2	4,4	-	-	4,4	43,5	47,8
0,5	6,5	-	-	6,5	40,2	46,7
1,0	8,7	-	-	8,7	36,9	45,6
2,0	9,5	-	-	9,5	35,9	45,3

Единственный показатель, на значение которого влияет температура и давление – это весовое отношение между $Ca_3(VO_4)_2$ и $Ca_2V_2O_7$ в равновесной сухой смеси (рисунки 2 и 3). Необходимо отметить, что влияние температуры значительно более сильно, чем давления.

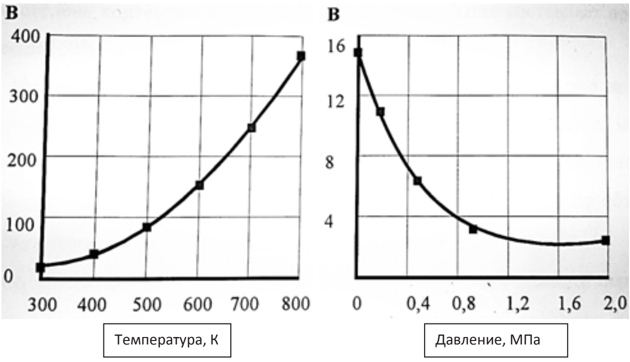

Рис. 2, 3. Влияние температуры и давления на весовое отношение между $Ca_3(VO_4)_2$ и $Ca_2V_2O_7$ в равновесной сухой смеси (В)

Совместное влияние этих параметров представлено на рисунке 4.

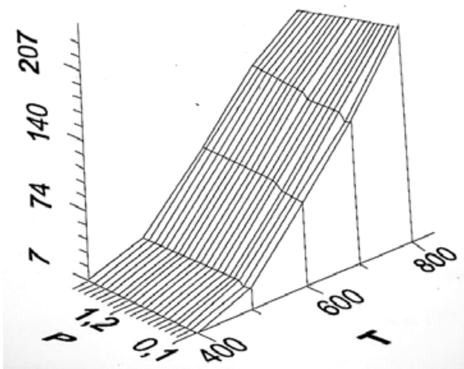

Рис. 4. Влияние одновременного изменения температуры и давления на весовое отношение между $Ca_3(VO_4)_2$ и $Ca_2V_2O_7$ в равновесной сухой смеси (В)

Видно, что при низком давлении и высокой температуре возможно получение реакционной смеси, практически нацело состоящей из $Ca_3(VO_4)_2$, при этом степень конверсии ванадата железа в ванадаты кальция составляет практически 100%.

Что же касается влияния концентрации известкового молока, то оно оказалось крайне незначительным. Это не удивительно, если учесть сколь мало влияет давление на степень конверсии (рисунок 3), а ведь только тормозящим действием избыточной воды в суспензии гидроксида кальция и можно объяснить гипотетическое влияние этого показателя на $\alpha_{извл.}$.

Чтобы закончить рассмотрение термодинамики основных реакций первой стадии, которые отражают конверсию ванадатов из соединений ванадия с железом в ванадаты кальция, приведем данные, характеризующие аналогичные реакции марганец- и магнийсодержащих соединений. Однако, ответ на этот вопрос потребовал проведения специальных предварительных расчетов.

Прежде всего, исходили из этого предположения, что – аналогично реакции (1) – возможность протекания взаимодействий:

$$MnV_2O_4 + O_2 = Mn(VO_3)_2, \quad (17)$$

$$MgV_2O_4 + O_2 = Mg(VO_3)_2, \quad (18)$$

является несомненной. Далее была определена мольная теплоемкость $Mn(VO_3)_2$, которая для последующих расчетов была принята равной 170 Дж/моль*град.

Изменение энергии Гиббса реакций:

$$Mg(VO_3)_2 + Ca(OH)_2 = Ca(VO_3)_2 + Mg(OH)_2, \quad (19)$$

$$Mg(VO_3)_2 + 2Ca(OH)_2 = Ca_2V_2O_7 + Mg(OH)_2 + H_2O, \quad (20)$$

$$Mg(VO_3)_2 + 3Ca(OH)_2 = Ca_3(VO_4)_2 + Mg(OH)_2 + 2H_2O, \quad (21)$$

$$Mn(VO_3)_2 + Ca(OH)_2 = Ca(VO_3)_2 + Mn(OH)_2, \quad (22)$$

$$Mn(VO_3)_2 + 2Ca(OH)_2 = Ca_2V_2O_7 + Mn(OH)_2 + H_2O, \quad (23)$$

$$Mn(VO_3)_2 + 3Ca(OH)_2 = Ca_3(VO_4)_2 + Mn(OH)_2 + 2H_2O, \quad (24)$$

показано в таблице 7.

Таблица 7

Зависимость энергии Гиббса взаимодействий (19-24) от температуры

Реакция	Значение ΔG^0_τ (кДж) при температуре взаимодействия (К)		
	400	500	600
(19)	-66,75	-66,36	-66,22
(20)	-135,89	-149,44	-162,69
(21)	-150,26	-178,86	-206,60
(22)	+151,21	+149,63	+147,73
(23)	+82,07	+66,55	+51,26
(24)	+67,70	+37,12	+7,35

Сокращение температурного интервала расчетов связано с надежностью уравнения зависимости мольной теплоемкости ряда веществ, участвующих в реакциях (20-22) от температуры.

Данные таблицы 7 свидетельствуют о том, что извлечение ванадия из его соединений с магнием будет протекать полностью; что же касается аналогичных соединений с марганцем, то только одно взаимодействие – реакция (24) – при температурах более 600К позволяет конвертировать $Mn(VO_3)_2$ в $Ca_3(VO_4)_2$.

Выполнение расчета по определению равновесного состава, образующегося в результате всех ванадийсодержащих соединений, присутствующий в зольном шламе, учитывая его чрезвычайную сложность (большое число параллельно-последовательных реакций), целесообразно выполнять при наличии конкретного состава исходного сырья. Это же относится и к реакциям с участием остальных компонентов сырья.

Таким образом, в результате выполненных расчетов определена термодинамическая вероятность протекания реакций, приводящих к превращению ванадийсодержащих соединений железа, марганца и магния в ванадаты кальция, и установлено влияние основных технологических параметров на степень превращения. Полученные результаты позволили приступить к расчетам стадии обработки ванадатов гидроксидом натрия, что будет следующим этапом наших научных исследований.

Выводы из данного исследования. 1. Выполнены исследования термодинамической вероятности реакций, протекающих при взаимодействии зольных ванадийсодержащих шламов с $Ca(OH)_2$ и NaOH. Установлено, что до 400К возможно образование $Ca(VO_3)_2$, а в интервале 400-800К – $Ca_2V_2O_7$, $Ca_3(VO_4)_2$. Показано, что

при взаимодействии с шламами и золой во всем температурном интервале возможно образование $NaVO_3$, $Na_4V_2O_7$, Na_3VO_4.

2. Проведенные термодинамические исследования позволили конкретизировать и уточнить дальнейшее экспериментальное изучение способов утилизации и переработки ванадийсодержащих компонентов, предложить оптимальные условия с целью достижения высокого извлечения ванадия из отходов.

Список литературы:

1. Черноусов П.И. Ванадий: производство, потребление, структура рынка / П.И. Черноусов, И.Н. Монахов // Снабжение – 2005. – № 11 (461). – С. 124-129.
2. Гринь Г.И., Жуковский Т.Ф., Гринь С.А. Влияние соединений ванадия на окружающую среду. Вестник ХГПУ – 1998. – Вып. 12. – С. 12-16.
3. Гринь С.А., Жуковский Т.Ф., Тошинская Т.В. Проблемы утилизации техногенных ванадийсодержащих отходов. Сборник научных трудов ХГПУ. – 1998. – Вып. 6, ч. 3 – С. 83-87.
4. Гринь С.А., Жуковский Т.Ф. Исследование способа подготовки твердых отходов энергетических установок для извлечения соединений ванадия. Вестник НТУ «ХПИ». – 2003. – № 11, ч. 1 – С. 57-61.
5. Наумов Т.Б. и др. Справочник термодинамических величин // М.: Атомиздат, 1970. – 240 с.
6. Рябин В.А., Остроумов М.А. и др. Термодинамические свойства веществ / Л.: Химия, 1987, 392 с.

Гринь С.О., Пітак І.В., Бередух М.В., Цаліна Д.С.
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

ТЕРМОДИНАМІЧНІ УМОВИ ПРОТІКАННЯ РЕАКЦІЙ ВИЛУЧЕННЯ ВАНАДІЮ З ТВЕРДИХ ПРОДУКТІВ ЗГОРЯННЯ

Анотація
В роботі розглянута термодинаміка основних реакцій взаємодії зольного шламу з гідроксидом кальцію, які відображають конверсію ванадатів зі сполук ванадію з залізом в ванадати кальцію і аналогічні реакції марганець- і магній- містких сполук.
Ключові слова: шлам, ванадати, энергія Гіббса, термодинамічний аналіз, переробка відходів.

Grin S.A., Pitak, I.V., Beredukh M.V., Tsalina D.S.
National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute»

THERMODYNAMIC CONDITIONS OF REACTIONS OF VANADIUM EXTRACTION FROM SOLID PRODUCTS OF COMBUSTION

Summary
The paper considers the thermodynamics of the interaction of the main reactions of sludge ash with calcium hydroxide, which reflect the conversion of the vanadium from the compounds of vanadate iron in calcium vanadates and similar reactions magnesium- and manganese-containing compounds.
Keywords: slime, vanadates, Gibbs energy, thermodynamic analysis, waste recycling.

УДК 661.639.6:541.11

ПОЛУЧЕНИЕ СУЛЬФИДОВ ФОСФОРА ВОССТАНОВЛЕНИЕМ ФОСФАТОВ И СУЛЬФАТОВ

Худоярова О.С., Крикливый Р.Д., Василинич Т.Н.
Винницкий государственный педагогический университет
имени Михаила Коцюбинского

Проведены исследования восстановления фосфатов металлов газовыми восстановителями в присутствии летучих соединений серы и сульфатов щелочных металлов летучими соединениями фосфора. Установлено, что восстановление фосфатов железа, алюминия, магния природным газом в присутствии летучих соединений серы (S, H_2S, SO_2) может проходить до конца в отсутствии оксидосвязывающих добавок в интервале температур 850–1000°C. Восстановление фосфата кальция происходит с образованием элементного фосфора, сульфидов фосфора, оксида кальция и других компонентов. Восстановление сульфатов щелочных металлов элементным фосфором и его летучими соединениями эффективно происходит в интервале температур 450–600°C с большим экзоэффектом и образованием в газовой фазе сульфидов фосфора и в твердой фазе – фосфатных солей. Предложенный способ получения сульфидов фосфора позволяет упростить технологию их получения, уменьшить себестоимость производства и в одном технологическом приеме получать дополнительно фосфорсодержащие соли.
Ключевые слова: восстановление, кальций фосфат, элементный фосфор, сульфиды фосфора, кальций оксид, летучие соединения, щелочной металл.

Постановка проблемы. Сульфиды фосфора являются важными продуктами химии и химической технологии, используются во многих отраслях народного хозяйства [1–4]. Сульфиды фосфора применяются в производстве товаров бытового назначения, ядохимикатов. Благодаря высоким температурам плавления их используют как вещества для нагревательных бань. Повышение спроса на товары бытовой химии привело к росту объемов производства сульфидов фосфора, обеспечение которыми предприятий, как важным сырьем, становится особенно актуальным.

Анализ последних исследований и публикаций. В Украине производство сульфидов фосфора отсутствует. Поэтому актуальной является проблема разработки технологий получения сульфидов фосфора [5].

Сульфиды фосфора в промышленности получают в атмосфере диоксида углерода при сплавлении фосфора с серой. Состав продуктов может изменяться в зависимости от условий выдерживания компонентов [1, 2].

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Известные способы получения сульфидов фосфора характеризуются рядом недостатков: высокая себестоимость получаемых сульфидов из-за использования дорогих исходящих реагентов – элементных фосфора и серы, сложность технологий их получения и очистки, перевода в газообразное состояние, нагрев до высоких температур, перегонка реагентов инертными газами.

Формулирование целей статьи. Основной целью этой работы есть разработка способа получения сульфидов фосфора, который позволяет упростить технологию их получения, уменьшить себестоимость производства и в одном технологическом приеме получать дополнительно фосфорсодержащие соли.

Изложение основного материала. На кафедре химии и методики обучения химии Винницкого государственного педагогического университета ведутся работы по разработке безфлюсной технологии переработки фосфорных руд. Для этих целей могут быть использованы летучие соединения серы [7].

В процессе восстановления фосфатов природным газом в присутствии летучих соединений серы – элементной серы, сероводорода и сернистого газа – в газовой фазе возможно образование элементного фосфора и его соединений с серой согласно схем реакций:

$$Ca_3(PO_4)_2+1,5S_2+8CH_4 \rightarrow 3CaS+P_2+8CO+16H_2 \quad (1)$$

$$Ca_3(PO_4)_2+4S_2+8CH_4 \rightarrow 3CaS+0,5P_4S_{10}+8CO+16H_2 \quad (2)$$

$$Ca_3(PO_4)_2+3H_2S+8CH_4 \rightarrow 3CaS+P_2+8CO+19H_2 \quad (3)$$

$$Ca_3(PO_4)_2+8H_2S+8CH_4 \rightarrow 3CaS+0,5P_4S_{10}+ +8CO+24H_2 \quad (4)$$

$$Ca_3(PO_4)_2+14CH_4+3SO_2 \rightarrow 3CaS+P_2+14CO+28H_2 \quad (5)$$

Используя исходные термодинамические параметры [9] нами найдена зависимость изменений lg Kp от температуры рассматриваемых реакций, которая представлена на рис. 1.

Полученные результаты показали, что процесс с участием диоксида серы является более вероятным. Образование фосфора возможно уже при 950 К, восстановление в присутствии элементной серы при 1100 К, а сероводорода при 1150 К.

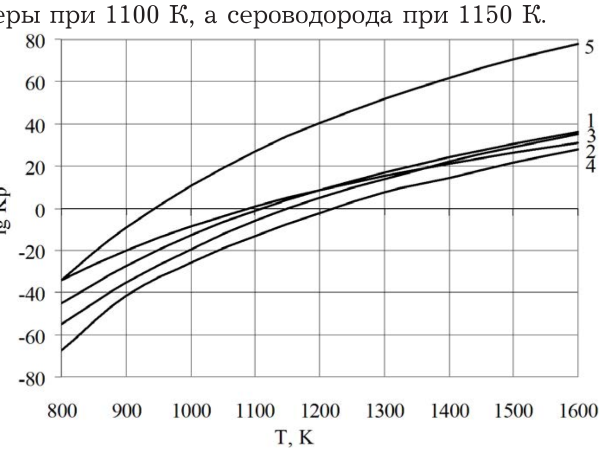

Рис. 1. Изменение lg Kp от температуры реакций восстановления $Ca_3(PO_4)_2$ в присутствии серосодержащих летучих соединений (номерация кривых соответствует номерации реакций в тексте)

Таблица 1

Изменение соотношения $P_2 : P_4S_{10}^{0,5}$ от величины парциального давления серы

Добавка	Т, К	Соотношение $P_2 : P_4S_{10}^{0,5}$ при парциальном давлении серы, атм.			
		0,001	0,01	0,1	0,9
Элементная сера	800	$0,191 \cdot 10^{-3,5}$	$0,191 \cdot 10^{-6}$	$0,191 \cdot 10^{-8,5}$	$0,248 \cdot 10^{-11}$
	1000	$2,89 \cdot 10^{3,5}$	28,9	$2,89 \cdot 10^{-1,5}$	$3,758 \cdot 10^{-4}$
	1200	$0,714 \cdot 10^{9,5}$	$0,714 \cdot 10^{7}$	$0,714 \cdot 10^{4,5}$	$0,929 \cdot 10^{2}$
	1400	$4,582 \cdot 10^{12,5}$	$4,582 \cdot 10^{10}$	$4,582 \cdot 10^{7,5}$	$5,958 \cdot 10^{5}$
	1600	$0,305 \cdot 10^{16,5}$	$0,305 \cdot 10^{14}$	$0,305 \cdot 10^{11,5}$	$0,397 \cdot 10^{9}$
Сероводород	800	$2,033 \cdot 10^{-4,5}$	$2,033 \cdot 10^{-7}$	$2,033 \cdot 10^{-9,5}$	$2,644 \cdot 10^{-12}$
	1000	$3,021 \cdot 10^{3,5}$	30,21	$3,021 \cdot 10^{-1,5}$	$3,928 \cdot 10^{-4}$
	1200	$0,736 \cdot 10^{9,5}$	$0,736 \cdot 10^{7}$	$0,736 \cdot 10^{4,5}$	$0,957 \cdot 10^{2}$
	1400	$4,666 \cdot 10^{11,5}$	$4,666 \cdot 10^{9}$	$4,666 \cdot 10^{6,5}$	$6,067 \cdot 10^{4}$
	1600	$3,055 \cdot 10^{15,5}$	$3,055 \cdot 10^{13}$	$3,055 \cdot 10^{10,5}$	$3,973 \cdot 10^{6}$

В процессе восстановления трикальцийфосфата метаном в присутствии летучих соединений серы возможно связывание элементного фосфора серой. На это указывают положительные значения lg Кр реакций (2) и (4) при температурах выше 1100 и 1200 К соответственно.

Состав газовой фазы, степень возгонки фосфора, концентрация его в газовой фазе являются основными показателями практического использования летучих соединений серы в фосфорном производстве. Эти показатели нами определены при восстановлении трикальцийфосфата метаном в присутствии элементной серы и сероводорода.

Используя значения констант равновесия реакций 1–4 и разделив Kp_1 на Kp_2 и Kp_3 на Kp_4 получим:

$$\frac{Kp_1}{Kp_2 \cdot P_{S_2}^{2,5}} = \frac{P_{P_2}}{P_{P_4S_{10}}^{0,5}} \qquad (6)$$

$$\frac{Kp_3}{Kp_4 \cdot P_{H_2S}^{5}} = \frac{P_{P_2}}{P_{P_4S_{10}}^{0,5}} \qquad (7)$$

Соотношения связаны с диссоциацией сероводорода на элементы согласно схемы:

$$H_2S \leftrightarrow H_2 + 0,5S_2 \qquad (8)$$

Значения lg Кр этой реакции при 800, 1000, 1200, 1400 и 1600 К, рассчитанные по уравнению второго приближения, равны соответственно: -3,295, -2,105, -1,293, -0,700, -0,245.

Используя константу равновесия реакции (8):

$$Kp_8 = \frac{P_{H_2} \cdot P_{S_2}^{0,5}}{P_{H_2S}} \qquad (9)$$

получим:

$$\frac{Kp_3 \cdot Kp_8}{Kp_4 \cdot P_{S_2}^{2,5}} = \frac{P_{P_2}}{P_{P_4S_{10}}^{0,5}} \qquad (10)$$

При давлении в реакционной среде 1 атмосфера нами рассчитаны значения соотношений $P_2 : P_4S_{10}^{0,5}$ (табл. 1).

Из полученных данных видно, что на соотношение $P_2 : P_4S_{10}^{0,5}$ влияют температура и парциальное давление серы. При уменьшении температуры от 1600 до 800 К выход P_4S_{10} должен увеличиваться в присутствии серы в 10^{15} раз и в присутствии сероводорода в 10^{20} раз. Оксид кальция, как было установлено рентгенофазовыми исследованиями, при восстановлении $Ca_3(PO_4)_2$ в присутствии сероводорода связывается в сульфид.

При связывании освобождающегося оксида кальция элементной серой и сероводородом, восстановление трикальцийфосфата метаном возможно при температурах выше 1100 К. В этом режиме выход элементного фосфора, даже при $P(S_2) = 0,3$ атм, должен превосходить выход серофосфора. В условиях практической реализации рассматриваемых процессов нельзя допускать перерасхода летучих серосодержащих соединений. Расход их должен быть близким к стехиометрии. Увеличение же расхода серосодержащих летучих соединений можно использовать для получения сульфидов фосфора.

Опыты по восстановлению фосфатов металлов смесями природного газа и сероводорода проводились на установке, предусматривающей ведение процесса в фильтрующем слое. В кварцевый реактор диаметром 20–22 мм с фарфоровой диафрагмой загружалась навеска фосфата в количестве 5–10 г. Проводилась упаковка слоя асбестом и реактор помещался в горизонтально установленную электропечь. При достижении заданной температуры через слой фосфата пропускалась смесь природного газа и сероводорода, расход которых измерялся с помощью реометров. В восстановленных образцах определялось содержание сульфидов металлов (иодометрическим методом) и невосстановленного P_2O_5. Для опытов использовали сероводород, полученный в аппарате Киппа действием серной кислоты на сульфид железа. В качестве восстанавливаемых объектов использовали фосфаты металлов, фосфид железа квалификации х.ч. и ч.д.а., а также образец фосфорита, содержащий 15,3% P_2O_5, 7,2% Fe_2O_3, 43,7% CaO, 29,3% SiO_2, 1,5% Al_2O_3.

Таблица 2

Восстановление фосфатов металлов в присутствии сероводорода

Фосфорсодержащее вещество	Условия опытов					Степень возгонки фосфора, %
	t,°C	τ, мин	Навеска, г	P_{CH_4}, мл/мин	P_{H_2}, мл/мин	
$FePO_4$	650	60	5	40	40	39,8
$FePO_4$	850	90	3	33	33	97,3
FeP_2	1100	60	4	6	47	88,4
$AlPO_4$	1000	30	2	31	31	67,7
$AlPO_4$	1000	60	2	31	31	98,2
Образец фосфорита с содержанием P_2O_5 15,3%	1100	50	5	40	40	37,4
	1100	30	5	33	33	19,8
	1100	90	5	33	33	51,5

Приведенные результаты исследований в табл. 2 показывают, что восстановление фосфатов метаном в присутствии сероводорода в сравнении с восстановлением в присутствии твердых оксидосвязывающих добавок значительно облегчается. Восстановление фосфорита при 1100°С в присутствии сероводорода соизмеримо с восстановлением трикальцийфосфата в присутствии SiO_2 при 1250°С. Наличие сероводорода в реакционной среде позволяет осуществить восстановление фосфата алюминия при 1000°С. Ускоряющая роль сероводорода при восстановлении фосфата алюминия и образца фосфорита дает основание предположить, что наличие в газовой фазе летучих соединений серы способствует связыванию оксидов щелочного характера в сульфиды и изоляции фосфора от восстанавливаемого объекта.

В процессе восстановления природных фосфатов в присутствии SiO_2 углеродом и природным газом, железо, содержащееся в их составе, связывается в фосфид железа, что снижает уровень возгонки фосфора. Согласно нашим исследованиям, фосфат железа является прекрасным сырьем для получения фосфора и сульфидов фосфора. В интервале температур 700–900°С из фосфата железа может быть произведена практически полная возгонка фосфора. Потери фосфора в виде фосфидов должны быть минимальны, поскольку в атмосфере сероводорода (газообразных соединений серы) фосфид железа неустойчив. Фосфид железа, соединяясь с серой, образует сульфид железа. При 1100°С за 60 минут достигается почти 90%-й уровень возгонки фосфора даже из фосфида железа.

При восстановлении фосфатов железа и алюминия наблюдалась конденсация паров воды на стенке холодного конца реактора. Образование паров воды свидетельствует об участии в восстановлении водорода метана, а возможно и сероводорода.

Совместное содержание оксида кальция и диоксида кремния в образце указывает на то, что реакция образования силиката кальция при 1100°С происходит еще весьма медленно. Совместное же содержание оксида кальция и сульфида кальция указывает на возможное существование при наличии серосодержащей газовой среды равновесных состояний системы.

Таким образом, результаты проведенных экспериментальных исследований дают основание полагать, что фосфаты сравнительно малоактивных металлов — железа, алюминия, магния и других могут подвергаться практически полному восстановлению смесями природного газа с газообразными соединениями серы в интервале температур 800–1000°С. Для полной возгонки фосфора из фосфатных кальциевых руд необходимо повышение температурного режима процесса. При наличии в сырье примесей оксидосвязывающих добавок полная возгонка фосфора может быть достигнута при повышении температурного режима процесса до 1200–1300°С во второй стадии, после 60%-го восстановления фосфора в 1-й стадии.

В процессе отсутствует потребность в оксидосвязывающих добавках, что упрощает шихтоподготовку и увеличивает производительность основного оборудования.

Рассмотренный способ получения сульфидов фосфора является сложным в его реализации. При применении же сульфата кальция в качестве сырья в системе образуется сложная гамма твердофазных продуктов, которые препятствуют полной возгонке фосфора. Учитывая последнее, мы изменили подход к реализации процесса непосредственного получения сульфидов фосфора. Элементный фосфор и его летучие соединения имеют высокие восстановительные свойства. На существующих фосфорных заводах значительное количество летучих соединений фосфора сжигается на факелах.

Мы провели исследования по использованию элементного фосфора и его летучих соединений для восстановления сульфатов металлов с получением фосфатных солей и сульфидов фосфора.

Газофазные продукты восстановления фосфатов смесями природного газа и летучими соединениями серы представляют собой сложную газовую систему, содержащую продукты окисления метана, элементный фосфор, соединения фосфора с серой, летучие соединения серы. Конденсация фосфора и сульфидов фосфора из такой системы и их очистка от примесей может иметь ряд затруднений. Мы рассмотрели вопрос использования фосфоросодержащих газов для непосредственного получения сульфидов фосфора, фосфоросодержащих солей и минеральных удобрений.

Огромные запасы сульфатного сырья, высокая восстановительная активность фосфорсодержащих газовых восстановителей, существенные преимущества газовосстановительных процессов над жидкофазными могут лечь в основу разработки новой технологии получения сульфидов фосфора.

Была поставлена цель создания способа, в котором за счет непосредственного взаимодействия паров фосфора и летучих фосфорсодержащих соединений с любой степенью окисления фосфора (фосфина, дифосфина или других) с сульфатами щелочных или щелочноземельных металлов при температурах выше 450°С достигается упрощение технологии и снижается себестоимость сульфидов фосфора.

Как было показано ранее [9], восстановительная активность фосфора до 1100 К превосходит активности метана, углерода, водорода, оксида углерода. Восстановительные свойства фосфора можно использовать для получения фосфорных солей и минеральных удобрений. В качестве окислителей для этого могут быть использованы различного рода солевые системы, например, сульфаты щелочных металлов.

Нами был проведен термодинамический анализ реакций взаимодействия элементного фосфора и фосфина с сульфатами натрия и калия.

Восстановление сульфата натрия элементным фосфором и его связывание в сульфиды интенсивно проходит в интервале температур 450–600°С.

Указанная температура 450–600°С обеспечивает практически полное окисление фосфора и его летучих соединений и связывание окисленных продуктов в твердофазные соединения.

Установлено, что взаимодействие фосфора с сульфатами начинается при образовании паров фосфора. При их наличии процесс идет самопроизвольно. Результаты проведенных исследова-

ний, как и опытов по восстановлению фосфатов метаном в присутствии летучих серосодержащих добавок и сульфатных солей летучими соединениями фосфора показали на возможность изменения технологии производства сульфидов фосфора при использовании исходного фосфатного и сульфатного сырья [10].

Выводы из данного исследования и перспективы. Проведенные теоретические и экспериментальные исследования по восстановлению фосфатов металлов и фосфатных руд газовыми восстановителями дают основание сделать ряд обобщений по теории процесса фосфорообразования и образования сульфидов фосфора.

Восстановление фосфатных руд природным газом в присутствии летучих соединений серы находится в пределах 800–1000˚С и с повышением температуры в твердофазном режиме скорость процесса возрастает.

Фосфаты сравнительно малоактивных металлов – железа, алюминия, магния могут быть восстановлены полностью в интервале температур 850–1000˚С. Присутствие летучих соединений серы в реакционной зоне увеличивает выход фосфора при переработке высокожелезистых фосфатных руд вследствие связывания железа в сульфид. Переработка фосфатных руд в присутствии летучих соединений серы может быть эффективной, если фосфорсодержащие газы использовать для непосредственного получения фосфорных солей, минеральных удобрений и сульфидов фосфора из сульфатного сырья.

Восстановление щелочных металлов элементным фосфором и его связывание в сульфиды проходит в интервале температур 450–600ºС.

На основании проведенных исследований предложен способ получения сульфидов фосфора, который позволяет упростить технологию их получения, уменьшить себестоимость производства и в одном технологическом приеме получать дополнительно фосфорсодержащие соли, которые могут быть использованы для получения моющих средств, минеральных удобрений, или как полупродукт для получения термофосфатов.

Список литературы:

1. Гринвуд Н., Эрншо А. Химия элементов. В 2-х томах: Пер. с англ. – М.: Бином, 2008. Т. 1. – 607 с.
2. Лидин Р. А., Молочко В. А., Андреева Л. Л. Химические свойства неорганических веществ. Учеб. пособие для вузов. 4-е изд., стер. / Ред. Р. А. Лидина. – М.: Колосс, 2003. – 480 с.
3. Учебник по смазке – введение в сервис масел / П. Немец, Р. Мирек, М. Дембинський, С. Пошеленжный. – Польша, Гданьск: Lotos Oil S.A., 2012. – 56 с.
4. Ханов Вазиль Ханифович. Синтез и свойства органических азот-, серо-, фосфор- и металлосодержащих присадок к смазочным маслам: Дис. .. канд. хим. наук: 61 04-2/33-2: 02.00.03, 02.00.15. – Уфа, 2003. – 134 с.
5. Пат. 33488 України, МПК C01B 25/14. Спосіб одержання сульфідів фосфору / Худоярова О. С., Крикливий Д. І. – № u 2008 01918; Заявл. 14.02.2008; Опубл. 25.06.2008 Бюл. № 12. – 4 с.
6. Крикливый Д. И, Климович М. А, Петровская Н. А. Восстановление фосфатов металлов в присутствии газообразных соединений серы // ЖПХ, 1991, № 12. – С. 2571-2576.
7. Мюнстер А. Химическая термодинамика: Пер. с нем. Издательство: Едиториал УРСС. – 2010. – 296 с.
8. Крикливый Д. И. Новые технические решения в производстве фосфора при восстановлении фосфатного сырья природным газом: Дис. д-ра тех. наук: 05.17.01. – Х., 1993. – 317 с.
9. Пат. 71601 України, МПК C01B 25/14. Спосіб одержання сульфідів фосфору / Худоярова О. С., Крикливий Д. І., Крикливий Р. Д – № u 2011 12989; Заявл. 04.11.2011; Опубл. 25.07.2012. Бюл. № 14. – 4 с.

Худоярова О.С., Крикливий Р.Д., Василінич Т.М.
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

ОДЕРЖАННЯ СУЛЬФІДІВ ФОСФОРУ ВІДНОВЛЕННЯМ ФОСФАТІВ І СУЛЬФАТІВ

Анотація
Проведено дослідження відновлення фосфатів металів газовими відновниками в присутності летких сполук сірки і сульфатів лужних металів леткими сполуками фосфору. Встановлено, що відновлення фосфатів заліза, алюмінію, магнію природним газом в присутності летких сполук сірки (S, H_2S, SO_2) може проходити до кінця у відсутності оксидозв'язуючих добавок в інтервалі температур 850–1000ºС. Відновлення фосфату кальцію відбувається з утворенням елементного фосфору, сульфідів фосфору, оксиду кальцію та інших компонентів. Відновлення сульфатів лужних металів елементним фосфором і його леткими сполуками ефективно відбувається в інтервалі температур 450–600ºС з великим екзоефектом і утворенням в газовій фазі сульфідів фосфору і в твердій фазі – фосфатних солей. Запропонований спосіб одержання сульфідів фосфору дозволяє спростити технологію їх одержання, зменшити собівартість виробництва і в одному технологічному прийомі одержувати додатково фосфоровмісні солі.

Ключові слова: відновлення, кальцій фосфат, елементний фосфор, сульфіди фосфору, кальцій оксид, леткі сполуки, лужний метал.

Khudoyarova O.S., Kryklyvyj R.D., Vasylinych T.M.
Vinnytsia State Pedagogical University named after M. Kotsiubynskiy

THE OBTAINING OF PHOSPHORUS SULFIDES BY PHOSPHATE AND SULFATE REDUCING

Summary
The process of reducing of phosphates metals with evaporable compounds of sulphur and alkali metal sulfates by evaporable compounds has been investigated. It has been established that the reducing of iron phosphates, aluminium and magnesium by natural gas with evaporable compounds of sulphur (S, H_2S, SO_2) can pass through with no binding oxide additives with temperature interval 850–1000°C. The reducing of calcium phosphate takes place with the formation of a complex system which consists of elemental phosphorus, phosphorus sulphides, calcium oxide and other components. The reducing of sulfate by elemental phosphorus and its evaporable compounds effectively takes place with temperature interval 450–600°C with large exoeffect and forming phosphates alkali metal in solid phase and sulfides of phosphorus in gaseous phase. The proposal method of phosphorus sulphides obtaining allows to simplify the technology of their production, reduce production costs and get extra phosphorus-containing salt in one technological method.
Keywords: reducing, calcium phosphate, elemental phosphorus, sulfides of phosphorus, calcium oxide, evaporable compounds, alkali metal.

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 616.017-056.262:796.015

ВПЛИВ РОЗРОБЛЕНОГО ПОЕТАПНОГО КОМПЛЕКСУ РЕАБІЛІТАЦІЙНИХ ЗАХОДІВ НА КЛІТИННУ РЕАКТИВНІСТЬ ОРГАНІЗМУ ДІТЕЙ, ВІКОМ 7-10 РОКІВ ІЗ ПАТОЛОГІЄЮ ЗОРУ*

Василевський В.С.
Донбаський державний педагогічний університет

У роботі представлені результати вивчення впливу застосування розробленого нами методу фізичної реабілітації на стан клітинної реактивності організму дітей віком 7-10 років із патологією зору. Встановлено, що проведений комплекс реабілітаційних заходів у дітей віком 7-10 років із патологією зору не проявляє негативного впливу на окремі імунно-гематологічні показники, що характеризують клітинну реактивність організму і за більшістю значень цих показників розроблений комплекс реабілітаційних заходів статистично достовірно позитивно впливає на клітинну реактивність організму дітей (хлопчиків і дівчаток).
Ключові слова: діти з патологією зору, реабілітаційні заходи, клітинна реактивність організму.

Постановка проблеми. Одним із актуальних питань сучасної біології та медицини є проблема індивідуалізації адаптаційної (пристосувальної) реакції організму на різні подразники, патологічні стани, захворювання, тощо. Навколишнє середовище людини нині характеризується низкою агресивних явищ, які характерні для індустріально розвинутого, урбанізованого суспільства. Усе це разом призводить до розвитку адаптаційних процесів з різним ступенем напруження, формування стресу, що варіює на різній глибині з різною тривалістю компенсаторних механізмів [1; 4].

При вирішенні питання про адаптаційну напругу організму дітей з патологією зору, пов'язаного з частковою або повною її втратою, були підстави вважати, що провідну роль у них відіграють регуляторні системи організму: нервова, ендокринна й імунна [1; 2].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Природна резистентність включає як мінімум два механізми – природну стійкість і тахифилаксию [2; 3; 4]. Перший механізм обумовлений хімічними і біологічними бар'єрами, нормальною мікрофлорою, ферментними системами клітин, що зумовлюють руйнування та знешкодження чужорідних агентів спеціальними клітинами крові; беруть участь у захисних реакціях; фагоцитами, відповідними реакціями імунної, нервової, ендокринної системами.

Постійні адаптаційні зміни при патології різного ступеня тяжкості є основою виживання організму в постійно мінливому зовнішньому світі [1; 2]. В різні періоди життя відбуваються істотні варіації виразності клітинної реактивності (активація, придушення, реактивність), що є фізіологічними реакціями адаптації (пристосування), а не свідченням формування будь-яких патологічних процесів [2; 3; 4].

Наведене вище потребує перебудови гомеостатичних систем організму, що не може не відображатись на стані як індивідуального так і колективного здоров'я, на структурі захворювань практично здорових людей і дітей з патологією зору. Тому вивчення рівня адаптаційного напруження і пов'язаною з ним клітинною реактивністю організму дітей віком 7-10 років із патологією зору до визначення стану здоров'я та прогнози можливої реабілітації фізичного розвитку цих дітей, визначає актуальність дослідження.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На даному етапі не має досліджень, що висвітлюють проблему впливу реабілітаційних заходів на клітинну реактивність організму дітей, віком 7-10 років із патологією зору.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є вивчення впливу застосування розробленого нами методу фізичної реабілітації на стан клітинної реактивності організму дітей віком 7-10 років із патологією зору.

Об'єкт і методи дослідження. Проведено лабораторне обстеження у дітей (31 дитина) віком 7-10 років, що навчалась у Слов'янській спеціалізованій загальноосвітній школі-інтернаті I-III ступеня № 23 і складалась із 14 хлопчиків і 17 дівчаток. Всі діти попередньо були обстежені лікарями-спеціалістами (сімейними лікарями, офтальмологом, отоларингологом, та іншими спеціалістами).

Для встановлення рівня адаптаційного напруження і клітинної реактивності організму дітей використаний автономний гематологічний аналізатор Н.В. Для дослідження у дітей забирали із локтєвої вени цільну кров, вона змішувалась у чистій пробірці з антикоагуальтом, який зберігає структуру лімфоцитів, лейкоцитів, моноцитів, макрофагів та еритроцитів і запобігає скупченню тромбоцитів. Процес підрахунку абсолютної і відносної кількості основних популяцій імунокомпетентних клітин здійснювали згідно інструкції щодо експлуатації автоматичного гематологічного аналізатора серії Н.В.

* Дослідження є фрагментом комплексної планової теми наукової роботи Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет» на тему: «Вивчення адаптаційних реакцій організму, що формуються під впливом різноманітних факторів природи та суспільства» (№ держреєстрації 0115U003314). Автор є відповідальним виконавцем комплексної теми.

Імуно-гематологічні індекси і коефіцієнти, що характеризують рівень адаптаційного напруження і клітинну реактивність організму дітей розраховували за методами, описаними у роботах [5].

Роботу виконували відповідно до біоетичними нормами з дотриманням відповідних законів України. Всі батьки дітей дали письмову інформовану згоду на участь їх дітей в дослідженні.

Одержані результати опрацьовані за допомогою прикладних програм MUSTAT.12 (USA).

Викладення основного матеріалу. Важливим у патогенезі патології зору, перебігу і в проведенні реабілітаційних заходів є стан клітинної реактивності організму дітей. Відображення рівня клітинної реактивності організму є відповідь на екзо- та ендоінтоксикацію. Провідними чинниками, що визначають патологічний стан, вплив зовнішніх факторів є ступінь екзогенної інтоксикації та імунологічної реактивності організму дітей та дорослих. Визначення впливу розробленого комплексу реабілітаційних заходів на стан клітинної реактивності організму має важливе значення у фізичному розвитку організму дітей.

Результати вивчення впливу комплексу реабілітаційних заходів на клітинну реактивність організму дітей, віком 7-10 років із патологією зору наведені у таблиці 1.

Проведений комплекс реабілітаційних заходів у дітей, віком 7-10 років із патологією зору сприяє підвищенню клітинної реактивності дітей, про що свідчить зростання гематологічного показника інтоксикації за В.С. Васильєвим на 48,78%, індексу співвідношення лейкоцитів і ШОЕ – на 38,04% та загального індексу диференціації інтоксикації – в 6,59 разів. Крім того, при цьому формується тенденція до підвищення лейкоцитарних індексів інтоксикації за Я.Я. Кальф-Каліфа на 18,31%, за Б.А. Рейсом – на 6,01%, при цьому відмічається зниження на 13,16% ядерного індексу ступеня екзотоксикозу за рахунок зменшення молодих, незрілих форм нейтрофільних лейкоцитів і зростання відносної кількості сегментоярних нейтофільних гранулоцитів, що безумовно є позитивним фактом нормалізації відносних показників лейкоцитів. Також знижується показник інтоксикації на 27,91%.

Після проведеного комплексу реабілітаційних заходів знижуються лімфоцитарно-гранулоци-

Таблиця 1

Вплив реабілітаційних заходів на клітинну реактивність організму дітей віком 7-10 років з патологією зору

Імуно-гематологічні показники	Одиниці виміру	Діти з патологією зору віком 7-10 років		P
		До проведення реабілітаційних заходів (n=31)	Після проведення реабілітаційних заходів (n=33)	
Лейкоцитарний індекс інтоксикації за Я.Я. Кальф-Каліфа	у.о	1,42±0,15	1,68±0,15	>0,05
Лейкоцитарний індекс інтоксикації за Б.А. Рейсом	у.о	1,83±0,15	1,94±0,16	>0,05
Гематологічний показник інтоксикації за В.С. Васильєвим	у.о	54,84±0,41	81,59±0,62	<0,001
Показник інтоксикації	у.о	0,55±0,04	0,43±0,01	<0,05
Ядерний індекс ступеня ендотоксикозу	у.о	0,043±0,003	0,038±0,003	>0,05
Модифікований лейкоцитарний індекс інтоксикації	у.о	1,86±0,12	1,94±0,11	>0,05
Індекс клітинної реактивності організму	у.о	458,11±3,97	395,54±3,91	<0,001
Індекс співвідношення лейкоцитів і ШОЕ	у.о	0,92±0,05	1,27±0,07	<0,05
Лімфоцитарно-гранулоцитарний індекс	у.о	4,20±0,04	3,82±0,08	<0,05
Загальний індекс диференціації інтоксикації	у.о	3,86±0,31	25,45±0,27	<0,001
Індекс интоксикації за С.Ф. Химичом	у.о.	1,10±0,09	1,09±0,07	>0,05

Таблиця 2

Клітинна реактивність організму хлопчиків віком 7–10 років із патологією зору під впливом реабілітаційних заходів

Імуно-гематологічні показники	Одиниці виміру	Хлопчики з патологією зору віком 7-10 років		P
		До проведення реабілітаційних заходів (n=14)	Після проведення реабілітаційних заходів (n=16)	
Лейкоцитарний індекс інтоксикації за Я.Я. Кальф-Каліфа	у.о	1,62±0,15	1,57±0,15	>0,05
Лейкоцитарний індекс інтоксикації за Б.А. Рейсом	у.о	1,89±0,16	1,97±0,15	>0,05
Гематологічний показник інтоксикації за В.С.Васильєвим	у.о	56,05±0,47	45,43±0,42	<0,01
Показник інтоксикації	у.о	0,56±0,04	0,45±0,02	<0,05
Ядерний індекс ступеня ендотоксикозу	у.о	0,043±0,004	0,038±0,003	>0,05
Модифікований лейкоцитарний індекс інтоксикації	у.о	1,90±0,12	2,00±0,10	>0,05
Індекс клітинної реактивності організму	у.о	384,88±4,16	422,47±4,02	<0,01
Індекс співвідношення лейкоцитів і ШОЕ	у.о	0,94±0,06	1,10±0,05	<0,05
Лімфоцитарно-гранулоцитарний індекс	у.о	3,99±0,03	3,72±0,04	<0,05
Загальний індекс диференціації інтоксикації	у.о	4,93±0,05	2,89±0,11	<0,001
Індекс интоксикації за С.Ф. Химичом	у.о.	1,10±0,09	1,10±0,08	>0,05

тарний індекс на 9,95%, що показує на перевагу функціювання неспецифічного протиінфекційного захисту над адаптивною імунною відповіддю, тобто настає процес підвищення неспецифічної резистентності організму дітей з патологією зору.

Одержані і наведені результати досліджень впливу розробленого комплексу реабілітаційних заходів для дітей віком 7-10 років із патологією зору свідчать про позитивний вплив на імунно-гематологічні показники, що характеризують клітинну реактивність організму. Це підтверджується зниженням індексу клітинної резистентності на 15,82%.

Таким чином, проведений комплекс реабілітаційних заходів у дітей віком 7-10 років із патологією зору не проявляє негативного впливу на окремі імунно-гематологічні показники, що характеризують клітинну реактивність організму і за більшістю значень цих показників розроблений комплекс реабілітаційних заходів статистично достовірно позитивно впливає на клітинну реактивність організму дітей (хлопчиків і дівчаток).

Результати вивчення впливу використання комплексного методу реабілітаційних заходів на імунно-гематологічні показники, що характеризують клітинну реактивність організму хлопчиків віком 7-10 років із патологією зору, наведені у таблиці 2.

У хлопчиків віком 7-10 років із патологією зору під впливом комплексу реабілітаційних заходів, суттєво (P<0,01) зростає на 9,77% індекс клітинної реактивності, індекс співвідношення лейкоцитів і ШОЕ на 17,02%; формується тенденція до зростання лейкоцитарних індексів інтоксикації за Б.А. Рейсом – на 4,23%, модифікованого індексу інтоксикації – на 5,26%. При цьому знижується гематологічний показник інтоксикації за В.С. Васильєвим на 23,38%, показник інтоксикації – на 24,44%, лімфоцитарно-гранулоцитарний індекс – на 7,26%, загальний індекс диференціації інтоксикації на – 70,59%, що свідчить про перевагу екзогенної інтоксикації над автоімунною.

Перераховані імунно-гематологічні показники, що характеризують клітинну реактивність організму хлопчиків, віком 7-10 років із патологією зору свідчать про те, що розроблений комплекс не призводить до негативних результатів, але його реабілітаційний ефект дещо уступає загальної когорти дітей. На нашу думку, цей комплекс реабілітаційних заходів більш ефективним може бути при використанні його у дівчаток, віком 7-10 років із патологією зору. Результат вивчення впливу використання комплексного методу реабілітаційних заходів на клітинну реактивність дівчаток віком 7-10 років із патологією зору наведені у таблиці 3.

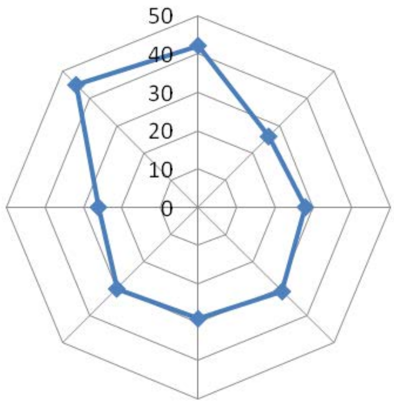

Рис. 1. Імуно-гематологічні показники клітинної реактивності організму хлопчиків і дівчаток, віком 7-10 років із патологією зору після проведення реабілітаційного заходу (РЗ)

У дівчаток із патологією зору під впливом проведеного комплексу реабілітаційних заходів підвищується значення (реактивність) лейкоцитарних індексів інтоксикації: за Я.Я. Кальф-Каліфа на 40,0%, індексу співвідношення абсолютної кількості лейкоцитів і ШОЕ – на 42,22%, що засвідчує позитивний вплив на метаболічні процеси проведених реабілітаційних заходів. Разом з тим, понижується гематологічний показник інтоксикації за В.С. Васильєвим на 19,74%, показник інтоксикації – на 17,78%, ядерний індекс ступеня ендотоксикозу – на 13,51%, лімфоцитарно-гранулоцитарний індекс – на 7,40%, і диференційний індекс інтоксикації – у

Таблиця 3

Клітинна реактивність організму дівчаток віком 7–10 років із патологією зору під впливом реабілітаційних заходів

Імуно-гематологічні показники	Одиниці виміру	Дівчатка з патологією зору віком 7-10 років		P
		До проведення реабілітаційних заходів (n=17)	Після проведення реабілітаційних заходів (n=17)	
Лейкоцитарний індекс інтоксикації за Я.Я. Кальф-Каліфа	у.о	1,25±0,12	1,75±0,16	<0,05
Лейкоцитарний індекс інтоксикації за Б.А. Рейсом	у.о	1,77±0,14	1,90±0,15	>0,05
Гематологічний показник інтоксикації за В.С.Васильєвим	у.о	53,49±0,43	44,67±0,43	<0,001
Показник інтоксикації	у.о	0,53±0,03	0,45±0,02	<0,05
Ядерний індекс ступеня ендотоксикозу	у.о	0,042±0,01	0,037±0,003	>0,05
Модифікований лейкоцитарний індекс інтоксикації	у.о	1,78±0,12	1,93±0,09	>0,05
Індекс клітинної реактивності організму	у.о	541,81±3,95	379,91±3,81	<0,001
Індекс співвідношення лейкоцитів і ШОЕ	у.о	0,90±0,05	1,28±0,07	<0,05
Лімфоцитарно-гранулоцитарний індекс	у.о	4,21±0,04	3,92±0,03	<0,01
Диференціальний індекс інтоксикації	у.о	5,11±0,05	2,52±0,07	<0,001
Індекс інтоксикації за С.Ф. Химичом	у.о.	1,11±0,10	1,09±0,08	>0,05

2,03 рази. Зниження останнього показника є доказом того, що в процесі проведення реабілітаційних заходів у дівчаток, віком 7-10 років із патологією зору інтоксикація не пов'язана з автоімунним процесом (не настає пошкодження власних клітин). Ця інтоксикація може бути пов'язана із інфекційним процесом або з шкідливими факторами зовнішнього середовища.

Висновки і пропозиції. Одержані і наведені дані з вивчення впливу розробленого комплексу реабілітаційних заходів у дітей віком 7-10 років із патологією зору засвідчують про позитивний вплив на клітинну реактивність організму пацієнтів. Негативної дії на будь-який імуно-гематологічний показник не встановлено. Виходячи із одержаних даних науково обґрунтований комплекс реабілітаційних заходів можливо рекомендувати для проведення реабілітаційних заходів з підвищення клітинної реактивності організму дітей.

Список літератури:

1. Баевский Р.М. Оценка адаптационных возможностей организма и риск развития заболеваний / Р.М. Баевский, А.П. Берсенева // Медицина. – 1997. – С. 240.
2. Горизонтов П.Д. Стресс и система крови / П.Д. Горизонтов, О.И. Белоусова, М.И. Федотова // Медицина. – 1983. – С. 240.
3. Земсков А.М. Немедекаментозная иммунокоррекция / А.М. Земсков, В.М. Земсков, Ю.В. Сергеев, А.В. Караулов // Нац. академія микології. – 2002. – С. 264.
4. Кальф-Калиф Я.Я. О лейкоцитарном индексе интоксикации и его практическом значении / Я.Я. Кальф-Калиф // Врачебное дело. – 1941. – № 1. – С. 31-35.
5. Сидорчук І.Й. Клітинна реактивність та рівень адаптаційного напруження організму хворих на гострий бронхіт / І.Й. Сидорчук, Н.А., С.А. Левицька та ін. // Буковинський медичний вісник. – 2015. – Том 13. № 1 (73). – С. 150–153.

Василевский В.С.
Донбасский государственный педагогический университет

ВЛИЯНИЕ РАЗРАБОТАННОГО ПОЭТАПНОГО КОМПЛЕКСА РЕАБИЛИТАЦИОННЫХ МЕРОПРИЯТИЙ НА КЛЕТОЧНУЮ РЕАКТИВНОСТЬ ОРГАНИЗМА ДЕТЕЙ, В ВОЗРАСТЕ 7–10 ЛЕТ С ПАТОЛОГИЕЙ ЗРЕНИЯ

Аннотация
В работе представлены результаты изучения влияния применения разработанного нами метода физической реабилитации на состояние клеточной реактивности организма детей 7-10 лет с патологией зрения. Установлено, что проведенный комплекс реабилитационных мероприятий у детей в возрасте 7-10 лет с патологией зрения не проявляет негативного влияния на иммунно-гематологические показатели, характеризующие клеточную реактивность организма и за большинством значений этих показателей разработанный комплекс реабилитационных мероприятий статистически достоверно положительно влияет на клеточную реактивность организма детей (мальчиков и девочек).
Ключевые слова: дети с патологией зрения, реабилитационные мероприятия, клеточная реактивность организма.

Vasilevsky V.S.
Donbass State Pedagogical University

THE IMPACT OF A PHASED REHABILITATION AT THE CELLULAR REACTIVITY OF CHILDREN AGED 7–10 YEARS WITH VISUAL IMPAIRMENTS

Summary
The paper presents the results of studying the influence of the application of the method of physical rehabilitation on the state of cellular reactivity 7-10 year-old children with visual impairments. It is established that the complex of rehabilitation measures in children aged 7-10 years with visual impairments does not show negative impact on immune and hematological parameters characterizing cellular reactivity and most of the values of these indicators of the developed complex of rehabilitation measures statistically significantly positive effect on the cell reactivity of children (boys and girls).
Keywords: children with visual impairments, rehabilitation, cellular reactivity.

УДК 616-092:617.75-053.5:796

РІВЕНЬ АДАПТАЦІЙНОГО НАПРУЖЕННЯ ОРГАНІЗМУ ДІТЕЙ З ПАТОЛОГІЄЮ ЗОРУ ВІКОМ 10-16 РОКІВ*

Дичко Д.В.
Донбаський державний педагогічний університет

У роботі представлені результати вивчення впливу патології зору на рівень адаптаційної напруги у підлітків з патологією зору віком 10-16 років і практично здорових однолітків. Нами встановлено, що рівень адаптаційного напруження організму дітей (хлопчиків і дівчат) з патологією зору віком 10-16 років показує пониження неспецифічної пристосувальної реакції організму цих дітей і необхідність використання для реабілітації адаптаційних процесів фізичного виховання.
Ключові слова: підлітки 10-16 років, діти з патологією зору, адаптаційне напруження, імунокомпетентні клітини, клітинна реактивність.

Постановка проблеми. При вирішенні питання про адаптаційну напругу організму підлітків з патологією зору, пов'язаного з частковою або повною її втратою, були підстави вважати, що провідну роль у них відіграють регуляторні системи організму: нервова, ендокринна й імунна. На користь цього припущення свідчать наступні обставини.

По-перше, відомо, що рівень адаптаційної напруги організму визначається кількостю імунокомпетентних клітин – високопрофесійних лімфоцитів, а також найбільшою популяцією в периферійній крові сегментоядерних нейтрофільних лейкоцитів. Перші відіграють ключову роль у специфічному, а другі – в неспецифічний імунітет. По-друге, встановлено, що морфологічні та гістохімічні зміни лімфоїдної тканини, органів системи імунітету на фоні імунізації і реактогенного стресу мають далекосяжну схожість [1, 2, 6].

В основі цих змін лежать проліферативні процеси, а інтерлейкіни (IL-1, TNF-α) є головними їх регуляторами.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Однією з найбільш актуальних у сучасній патологічної фізіології є проблема індивідуалізації адаптаційних (пристосувальних) реакцій організму на різного роду подразники, стани, захворювання тощо [1, 2].

Середовище проживання людини сьогодні характеризується явищами, притаманними індустріалізованого, розвиненому суспільству. Все разом призводить до формування стресів, які варіюють по глибині, тривалості і можливості компенсаторних процесів. Зазначені процеси вимагають перебудови гомеостатичних систем організму, що не може не відбитися на стані як індивідуального, так і колективного здоров'я, на структурі захворюваності практично здорових людей та індивідуумів з патологією зору.

Рівень адаптаційної напруги організму людей з патологією зору по-справжньому не вивчалась, в зв'язку з обмеженістю контингенту в певних регіонах країни. Тому нами зроблена спроба визначити ступінь адаптаційного напруги організму дітей з патологією зору у віковій групі від 10 до 16 років. Виконання даного процесу роботи переслідувало рішення двох завдань. По-перше, було доцільним: вивчення впливу патології зору на показники неспецифічної та імунологічної реактивності організму дітей з патологією зору в залежності від віку і статі. По-друге, в ході дослідження отримати дані, які могли б послужити підставою для призначення періодичних консультацій медичного психолога в процесі проведення реабілітаційних заходів психофізичного статусу дітей з патологією зору.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На даному етапі не має досліджень, що висвітлюють проблему впливу патології зору на рівень адаптаційного напруги організму дітей з метою розробки лікувальних і профілактичних заходів для поліпшення якості життя підлітків з патологією зору у віці 10-16 років.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є вивчення впливу патології зору на рівень адаптаційної напруги організму підлітків із патологією зору у віці 10-16 років.

Об'єкт і методи дослідження. Базами для дослідження виступили: спеціалізована загальноосвітня школа-інтернат № 23 для сліпих та слабкозорих дітей (директор Котляров М.В) та загальноосвітня школа № 12 м. Слов'янська Донецької області, кафедра здоров'я людини та фізичного виховання ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».

Для дослідження загальної імунологічної реактивності організму дітей віком 10-16 років з патологією зору, проведено відповідне дослідження периферійної крові 182 дитини. Діти були умовно поділені на 3 групи, одна із них, в кількості 48 дітей, становила контрольну групу, в яку входили практично здорові діти загальноосвітньої школи № 12 м. Слов'янська. Загальна характеристика обстежених груп дітей наведена у таблиці 1.

Для вивчення рівня адаптаційного напруження, клітинної реактивності організму дітей з патологією зору віком 10-16 років, а також для встановлення реактивної відповіді поліморфноядерних нейтрофільних гранулоцитів та загальної імунологічної реактивності організму дітей (хлопчиків і дівчаток) з патологією зору віком 10-16 років, а також у практично здорових дітей відповідного віку забирали цільну кров, яка змішувалась у чистій пробірці з антикоагулянтом ЕДТА-К2 2Н2О, який зберігає структуру лейкоцитів, еритроцитів і запобігає скупченню

* Дослідження є фрагментом комплексної планової теми наукової роботи Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет» на тему: «Вивчення адаптаційних реакцій організму, що формуються під впливом різноманітних факторів природи та суспільства» (№ держреєстрації 0115U003314). Автор є відповідальним виконавцем комплексної теми.

тромбоцитів. Для підрахунку елементів периферійної крові та аналізу результатів дослідження використовували автоматичний гематологічний аналізатор серії НВ.

Процес підрахунку абсолютної і відносної кількості основних популяцій імунокомпетентних клітин здійснювали згідно «Посібника користувача». Імуно-гематологічні показники, що характеризують клітинну реактивність, адаптаційні процеси організму дітей, а також реактивну відповідь нейтрофільних гранулоцитів (НГ) периферійної крові дітей та загальну імунологічну реактивність організму дітей з патологією зору віком 10-16 років розраховувати за методами: [3, 4, 5].

Дослідження проводилося відповідно до загальноприйнятих біоетичними нормами з дотриманням відповідних принципів Гельсінської декларації прав людини, Конвенції Ради Європи про права людини та біомедицину і відповідних законів України. Всі батьки дітей дали письмову згоду на участь їх дітей в дослідженні

Викладення основного матеріалу. Сьогодні запропоновані порівняно прості критерії оцінки загальних адаптаційних реакцій, що розвиваються в організмі людей при дії неспецифічних факторів зовнішнього середовища і фізіологічного (патофізіологічного) стану організму. Вона базується на використанні показників абсолютної і відносної кількості основних (гранулоцитарних та агранулоцитарних лейкоцитарних показників) популяцій ІКК у периферійній крові.

Результати встановлення рівня адаптаційного напруження організму дітей з патологією зору віком 10-16 років наведені у таблиці 1.

Як видно із наведених у табл. 1 даних, рівень адаптаційного напруження за адаптаційним індексом у дітей з патологією зору понижений на 4,65% і знаходиться у зоні реакції на тренування як й у практично здорових дітей. Індивідуальні адаптаційні реакції мають тенденцію до погіршення. В одного хлопчика адаптаційні процеси проходять у зоні стресу, у більшості дітей адаптаційні механізми здійснюються у зоні тренувань. Дещо більше третини дітей адаптаційні процеси проходять у зоні спокійної активації. Немає жодної дитини, в якої б адаптаційні можливості проходили у зоні підвищеної активації пристосувальних реакцій.

Таким чином, у дітей з патологією зору віком 10-16 років неспецифічні адаптаційні процеси мають тенденцію до погіршення.

Результати вивчення рівня адаптаційного напруження організму хлопчиків з патологією зору віком 10-16 років наведені у таблиці 2.

Пристосування організму дитини до умов навколишнього середовища і різноманітних (ігрових, побутових та ін.) навантажень забезпечується його резервами. Ґрунтується на ідеях Г. Сельє про реалізацію неспецифічного адаптаційного стресу встановлено існування ряду (стрес, реакція на тренування спокійної активації і перегрузу підвищеної активації) послідовно виникаючих неспецифічних адаптаційних реакцій організму і для кожної зони характерно за зниженням співвідношення відносної кількості лімфоцитів і сегментарних нейтрофільних гранулоцитів. Доведено прогностичне значення адаптаційного індексу, виявлено переважання тих чи інших неспецифічних пристосувальних реакцій організму. Чим вищий показник адаптаційного індексу, тим кращій для організму адаптаційні механізми і прогностичне значення його.

У хлопчиків із патологією зору адаптаційний індекс має тенденцію до зниження на 9,52%, що

Таблиця 1

Рівень адаптаційного напруження організму дітей з патологією зору віком 10-16 років

Рівень адаптаційного напруження	Діти з патологією зору n=70	Практично здорові діти n=48	Ступінь імунних порушень	P
	M±m	M±m		
Адаптаційний індекс	0,43±0,04	0,45±0,04	-I	>0,05

Індивідуальні зони адаптаційного напруження організму дітей з патологією зору віком 10-16 років

Зони адаптаційного напруження організму	Діти з патологією зору		Практично здорові діти			P
	абс	%	абс	%		
Стрес	1	43	0	-		-
Реакція на тренування	45	64,29	29	60,42		>0,05
Спокійна активація адаптації	24	34,28	18	37,50		>0,05
Підвищена активація адаптації	0	-	1	2,08		-

Таблиця 2

Рівень адаптаційного напруження організму хлопчиків з патологією зору віком 10-16 років

Рівень адаптаційного напруження	Хлопчики з патологією зору n=30	Практично здорові хлопчики n=24	Ступінь імунних порушень	P
	M±m	M±m		
Адаптаційний індекс	0,42±0,03	0,46±0,04	-I	>0,05

Індивідуальні зони адаптаційного напруження організму хлопчиків з патологією зору віком 10-16 років

Зони адаптаційного напруження організму	Хлопчики з патологією зору		Практично здорові хлопчики			P
	абс	%	абс	%		
Стрес	1	3,33	0	-		-
Реакція на тренування	19	63,34	14	58,33		>0,05
Спокійна активація адаптації	10	33,33	9	37,50		>0,05
Підвищена активація адаптації	0	-	1	4,17		-

Таблиця 3

Рівень адаптаційного напруження організму дівчаток з патологією зору віком 10–16 років

Рівень адаптаційного напруження	Дівчатка з патологією зору n=40	Практично здорові дівчатка n=24	Ступінь імунних порушень	Р
	M±m	M±m		
Адаптаційний індекс	0,43±0,04	0,45±0,04	-I	>0,05

Індивідуальні зони адаптаційного напруження організму дівчаток з патологією зору віком 10–16 років

Зони адаптаційного напруження організму	Дівчатка з патологією зору		Практично здорові дівчатка			Р
	абс	%	абс	%		
Стрес	0	-	0	-		-
Реакція на тренування	26	65,00	15	62,50		>0,05
Спокійна активація адаптації	14	35,00	9	37,50		>0,05
Підвищена активація адаптації	0	-	0	-		-

є негативним у прогностичному значені розвитку пристосувальних неспецифічних реакцій і потребує розробки ефективних реабілітаційних заходів фізичного виховання (ступінь адаптаційних порушень – перший). Вивчення індивідуальних адаптаційних реакцій у хлопчиків з патологією зору віком 10-16 років показано їх погіршення у порівнянні з практично здоровими хлопчиками відповідного віку, що є підтвердженням про необхідність проведення реабілітаційних заходів шляхом фізичного виховання хлопчиків з патологією зору.

Результати вивчення рівня адаптаційного напруження організму дівчат з патологією зору віком 10-16 років наведені у таблиці 3.

Адаптаційні процеси у дівчат з патологією зору віком 10-16 років мають тенденцію до погіршення на 4,65% у порівнянні з практично здоровими дівчатами відповідного віку. Має місце і погіршення індивідуальних пристосувальних реакцій організму дівчат з патологією зору віком 10-16 років.

Кожній із пристосувальній реакції відповідає свій діапазон значень адаптаційного індексу. Він зростає у напрямку – «стрес» – «тренування» – «реакція спокійної активації» – «реакція підвищеної активації». Високі значення адаптаційного індексу відповідають більш сприятливою для процесу захворювання, а також для проведення реабілітаційних заходів з покращенням неспецифічної адаптаційної реакції організму. Проведені дослідження показали пониження адаптаційних процесів організму дітей, особливо у хлопчиків з патологією зору віком 10-16 років. Важливим у патогенезі розвитку і перебігу патологією зору у дітей є рівень клітинної реактивності організму дітей, що відображає рівень відповіді на екзо- та ендоінтоксикацію.

Висновки і пропозиції. Проведені дослідження рівня адаптаційного напруження організму дітей (хлопчиків і дівчат) з патологією зору віком 10-16 років показали пониження неспецифічної пристосувальної реакції організму цих дітей і необхідність використання для реабілітації адаптаційних процесів фізичного виховання.

Список літератури:

1. Гаркави Л.Х. Адаптационные реакции и резистентность организма / Л.Х. Гаркави, Я.Б. Квакина, М.А. Укалова // Ростов н/Д: Изд-во Ростовского ун-та. – 1977. – С. 119.
2. Горизонтов П.Д. Стресс и система крови / П.Д. Горизонтов, О.И. Белоусова, М.И. Федотова. – Медицина, 1983. – С. 240.
3. Каспрук Н.А., Сидорчук Л.І., Михалко А.Ю., Сидорчук А.С., Довбуш Н.М., Іфтодій О.А., Петеліна Л.П., Сидорчук І.Й. Клітинна реактивність, рівень адаптаційного напруження, реактивна відповідь нейтрофілів периферійної крові та імунологічна реактивність організму хворих на негоспітальну пневмонію // Загальна патологія та патологічна фізіологія. – 2012. – Том 7, № 4. – С. 129–137.
4. Сидорчук Л.І., Бендас В.В., Сидорчук І.Й., Сидорчук А.С. Загальна імунологічна реактивність організму хворих на жовчнокам'яну хворобу // Загальна патологія та патологічна фізіологія. – 2014, Том 9, № 1. – С. 96–100.
5. Сидорчук І.Й., Сидорчук Л.І., Левицька С.А., Каспрук Н.А., Сидорчук Р.І., Сидорчук Л.П., Сидорчук А.С. Реактивна відповідь нейтрофільних гранулоцитів периферійної крові хворих на гострий бронхіт // Буковинський медичний вісник – 2015, – Том 19, № 2 (74). – С. 172–176.
6. Preedy V.R. / V.R. Preedy. – Handbook of Anthropometry / V.R. Preedy // Springer. – 2012. – P. 3157.

Дычко Д.В.
Донбасский государственный педагогический университет

УРОВЕНЬ АДАПТАЦИОННОГО НАПРЯЖЕНИЯ ОРГАНИЗМА ДЕТЕЙ С ПАТОЛОГИЕЙ ЗРЕНИЯ В ВОЗРАСТЕ 10-16 ЛЕТ

Аннотация
В работе представлены результаты изучения влияния патологии зрения на уровень адаптационного напряжения у подростков с патологией зрения в возрасте 10-16 лет и практически здоровых сверстников. Нами установлено, что уровень адаптационного напряжения организма детей (мальчиков и девочек) с патологией зрения в возрасте 10-16 лет показывает понижение неспецифической приспособительной реакции организма этих детей и необходимость использования для реабилитации адаптационных процессов физического воспитания.
Ключевые слова: подростки 10-16 лет, дети с патологией зрения, адаптационное напряжение, иммунокомпетентные клетки, клеточная реактивность.

Dychko D.V.
Donbass State Pedagogical University

THE LEVEL OF ADAPTIVE TENSION OF ORGANISM OF CHILDREN WITH VISUAL IMPAIRMENTS AGED 10-16 YEARS

Summary
The paper presents the results of studying the influence of pathology of view on the level of adaptive tension of adolescents with pathology of sight at the age of 10-16 years and practically healthy peers. We found that the level of adaptive tension of organism of children (boys and girls) with visual impairments aged 10-16 years shows a decrease of nonspecific adaptive reactions of the organism of these children and the need for rehabilitation of the adaptation processes of physical education.
Keywords: adolescents 10-16 years, children with visual impairments, adaptive voltage, immunocompetent cells, cellular reactivity.

УДК 616-092:616.711-007.5-053.5:796

РЕАКТИВНА ВІДПОВІДЬ НЕЙТРОФІЛЬНИХ ЛЕЙКОЦИТІВ ПЕРИФЕРИЧНОЇ КРОВІ ДІТЕЙ З СКОЛІОЗОМ У ВІЦІ 7-10 РОКІВ

Дичко О.А.
Донбаський державний педагогічний університет

У роботі представлені результати вивчення рівня реактивної відповіді поліморфноядерних нейтрофільних лейкоцитів периферійної крові у дітей із сколіозом і практично здорових одноліток у віці 7-10 років, що показує залежність від полу і показників, що характеризують реактивну відповідь нейтрофілів периферійної крові. Дівчатка мають схильність до підвищення реактивної відповіді нейтрофілів в порівнянні з хлопчиками з сколіозом. У дітей із сколіозом у віці 7-10 років декілька знижений рівень реактивної відповіді нейтрофілів периферійної крові. Це нам дозволило свідчити про можливість сприятливого прогнозу психофізичного розвитку дітей цього віку.

Ключові слова: діти 7–10 років, сколіоз, адаптаційна напруга, імунокомпетентні клітки, клітинна реактивність, нейтрофіли периферійної крові.

Постановка проблеми. Нейтрофіли – короткоживучі клітини, вони складають до 95% загальної кількості лейкоцитів периферичної крові і містяться також у тканинах; можуть прилипати до ендотеліальних клітин, які вистилають кровоносні судини і знижувати кровотік, протискуючись між ендотеліальними клітинами. Нейтрофільні гранулоцити одними з перших зустрічають «непроошенних гостей» (патогенних і умовно патогенних мікроорганізмів), які проникають через захисні бар'єри організму. Нейтрофіли черезвичайно чутливі до найменших змін гомеостазу, здатні швидко залишати кровоносне русло і атакувати мікроорганізмів, які надійшли в будь-якому місці і в будь-який час [1; 2; 3, с. 115-119].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Нейтрофіли характеризуються високою біологічною активністю, і володіють великим набором антибіотичних білків і гидролаз як лужних так і кислотних, які зберігаються в гранулах двох типів. Величезний мікробіоцидний і цитолітичний потенціал дозволяє їм ефективно нейтролизовать і элиминировать патогенні і умовно патогенні мікроорганізми. При активації нейтрофіли можуть звільняти зміст гранул і цитотоксичні з'єднання в позаклітинний простір, де біологічні з'єднання і ферменти здійснюють протимікробний захист. Цей механізм лежить в основі патогенезу більшості хвороб. Важлива роль нейтрофільних лейкоцитів встановлена у фагоцитозі [1; 3; 5].

В світлі сучасних експериментальних даних нейтрофіли розглядаються не тільки як эффекторны клітки. Вони здатні надавати істотний регуляторний вплив на інші клітки крові, клітки епітелю і сполучної тканини, на ферментні системи плазми. Активовані нейтрофіли секретують разом з продуктами гранул широкий спектр цитокінів і можуть, таким чином, не тільки впливати на активність інших ІКК, але і регулювати імунну відповідь [2; 3, с. 115-119; 6].

У нейтрофілах при активації спостерігаються різноманітні процеси, зв'язані з экстресією генів, які кодують множинні транскрипторні чинники, а також регуляторують білковий синтез і стабільність цитокінів [5; 6].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На даному етапі не дивлячись на значний прогрес у вивченні реактивності нейтрофілів і механізмів лежачих в їх реактивній відповіді, здатність нейтрофілів і їх реактивності протизапальних з'єднань, все ще залишається малодослідженою областю імунології.

Мета дослідження. Вивчити функціональний стан нейтрофільних лейкоцитів периферійної крові дітей із сколіозом у віці 7–10 років.

Матеріали і методи дослідження. Базами для дослідження виступили: м. Олексієво – Дружківська загальноосвітня санаторна школа-інтернат I-III ступенів № 13 і загальноосвітня школа № 17 м. Слов'янська Донецької області.

Дослідження проведені у 15 дітей віком 7-10 років із сколіозом (9 хлопчиків і 6 дівчаток). Контрольну групу склали 22 практично здорових однолітка (12 хлопчиків і 10 дівчаток) загальноосвітньої школи № 17 та проведені аналогічні дослідження.

Виходячи з лаконічних відомостей про нейтрофіли, які грають істотну роль у неспецифічному протимікробному захисту, нами проведені дослідження, направлені на встановленні реактивної відповіді нейтрофілів периферичної крові дітей з сколіозом у віковій групі 7-10 років шкільного віку.

Про реактивну відповідь нейтрофілів периферичної крові дітей з сколіозом судили по індексу показників реактивної відповіді нейтрофілів периферичекой крові, нейтрофильно-лимфоцитарному коефіцієнту, індексу зрушення нейтрофілів, лейкоцитів, співвідношенню нейтрофілів і моноцитів, лимфоитарно-гранулоцитарному індексу, співвідношенню лейкоцитів і СОЕ, індексу неспецефиченої реактивності, в основі яких лежать численні функції нейтрофілів [4].

Дослідження проводилося відповідно до загальноприйнятих біоетичними нормами з дотриманням відповідних принципів Гельсінської декларації прав людини, Конвенції Ради Європи про права людини та біомедицину і відповідних законів України. Всі батьки дітей дали письмову згоду на участь їх дітей в дослідженні.

Результати і їх обговорення. Результати визначення реактивної відповіді нейтрофілів периферійної крові дітей з сколіозом у віці 7-10 років приведені в таблиці 1.

У практично здорових хлопчиків і дівчаток реактивна відповідь нейтрофілів периферичної крові не відрізняється по індексу реактивної відповіді нейтрофілів, індексу зрушення нейтрофілів. Окрім цих показників у практично здорових

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

дівчаток визначається більше значення індексу співвідношення нейтрофілів і моноцитів на 15,0%, і формується у них тенденція до збільшення реактивного нейтрофильно-лимфоцитарного коэфииенту на 1,93%, індексу зрушення лейкоцитів – на 5.12% і індексу неспецифичесной реактивності – на 1,61%, а також зменшення у практично здорових дівчаток у порівнянні з хлопчиками у віці 7-10 років лимфоцитарно-гранулоцитарного індексу на 2,72% і індексу співвідношення лейкоцитов і СОЕ на 16,67%.

Таким чином, у практично здорових дітей у віці 7-10 років рівень реактивної відповіді нейтрофілів периферичної крові не має істотної відмінності як у хлопчиків, так і у дівчаток. Тільки індекс співвідношення нейтрофілів і моноцитів у практично здорових дівчаток декілька (на15,0%) вище.

У хлопчиків з сколіозом у віці 7-10 років знижується рівень реактивної відповіді нейтрофільних лейкоцитів периферичної крові у порівнянні з такими показниками у практично здорових хлопчиків відповідного віку, по індексу співвідношення нейтрофілів і моноцитів на 28,67%, і формується тенденція до зниження реактивної відповіді нейтрофілів на 25,0%, індексу зрушення нейтрофілів – на 18,60%, ейтрофільно-лімфоцитарного коефіцієнта – на 7,92%, індексу зрушення лейкоцитів – на 11,98%, і індексу неспецифічної реактивності організму хлопчиків з сколіозом – на 7,83%. Разом з тим, у хлопчиків з сколіозом у порівнянні з практично здоровими хлопчиками цього віку збільшуються лимфоитарно-гранулоцитарний індекс на 7.96% і індекс співвідношення лейкоцитів і СОЕ – на 4,76%.

У дівчаток з сколіозом у порівнянні з практично здоровими дівчатками рівень реактивної відповіді нейтрофілів периферичної крові зменшується за рахунок зниження індексу співвідношення нейтрофілів і моноцитов на 28,39%, нейтрофильно-лимфоцитарного коэффииента – на 12,82%, індексу зрушення лейкоцитів – на 17,10%, і індексу неспецифічної реактивності організму – на 9,57%. Окрім цього, у дівчаток з сколіозом у віці 7-10 років у порівнянні з практично здоровими дівчатками підвищується лимфоцитарно-гранулоцитарний індекс на 14,44% і індекс співвідношення лейкоцитів і СОЕ на 16,67%.

Порівнюючи рівень реактивної відповіді нейтрофілів периферичної крові у хлопчиків з сколіозом у віці 7-10 років з реактивною відповіддю нейтрофільних поліморфних лейкоцитів периферичної крові у дівчаток з сколіозом відповідного віку показало, що у хлопчиків формується посилення реактивної відповіді нейтрофілів і по незначному збільшенню нейтрофильно-лимфоуитарного коефіцієнта на 2,56%, індексу співвідношення лейкоцитів і СОЕ – на 4,76% і індексу неспецифічної реактивності організму хлопчиків

Таблиця 1

Реактивна відповідь нейтрофілів переферической крові дітей з сколіозом у віці 7–10 років

Показники	Ед. изм.	Практично здорові діти			Діти з сколіозом					P_1	P_2
		Хлопчики (n = 12)	Дівчатка n = 10)	P	Хлопчики (n = 9)		Дівчатка (n = 6)				
					показники	Сіп	показники	Сіп	P		
Індекс реактивної відповіді нейтрофілів	у.е.	0,05±0,007	0,05±0,006	>0,05	0,04±0,005	-I	0,05±0,006	-	>0,05	>0,05	>0,05
Індекс зрушення нейтрофілів	у.е.	0,051±0,005	0,052±0,005	>0,05	0,043±0,004	-I	0,053±0,005	-	>0,05	>0,05	>0,05
Співвідношення нейтрофілів і лейкоцитів	у.е.	11,13±0,17	12,80±0,19	<0,01	8,65±0,09	-I	9,97±0,11	-I	<0,01	<0,001	<0,001
Нейтрофільний – лимфоцитарний коэфициент	у.е.	2,59±0,07	2,64±0,09	>0,05	2,40±0,09	-I	2,34±0,06	-I	>0,05	>0,05	<0,05
Індекс зрушення лейкоцитів	у.е.	2,15±0,20	2,26±0,11	>0,05	1,42±0,08	-I	1,43±0,09	-I	>0,05	>0,05	<0,05
Лимфоцитарно-гранулоцитарний індекс	у.е.	3,77±0,08	3,67±0,11	>0,05	4,97±0,12	+ I	4,20±0,11	+ I	>0,05	<0,01	<0,05
Співвідношення лейкоцитів і СОЕ	у.е.	0,84±0,09	0,72±0,08	>0,05	0,88±0,09	+ I	0,84±0,07	+ I	>0,05	>0,05	>0,05
Індекс неспецифічної реактивності	у.е.	2,48±0,12	2,52±0,10	>0,05	2,30±0,09	-I	2,24±0,07	-I	>0,05	>0,05	<0,05

Примітка: Сіп – ступінь імунних порушень

з сколіозом – на 2,67%. Разом з тим, у хлопчиків з сколіозом нижче рівень реактивної відповіді нейтрофілів периферичної крові, чим у дівчаток з сколіозом, по індексу реактивної відповіді нейтрофілів на 25,0%, індексу зрушення нейтрофілів на 23,26%, індексу співвідношення нейтрофілів і моноцитів – на 11,56%, лимфоцитарно-гранулоцитарному індексу – на 3,19%.

Висновки і перспективи подальших досліджень в цьому напрямі. Таким чином, рівень реактивної відповіді поліморфноядерних нейтрофільних лейкоцитів периферичної крові у дітей з сколіозом у віці 7-10 років залежить від полу і показників, що характеризують реактивну відповідь нейтрофілів периферичної крові. Дівчатка мають схильність до підвищення реактивної відповіді нейтрофілів в порівнянні з хлопчиками з сколіозом. У дітей з сколіозом у віці 7-10 років декілька знижений рівень реактивної відповіді нейтрофілів периферичної крові.

Список літератури:

1. Баевский Р.М. Оценка адаптационных возможностей организма и риск развития заболеваний / Р.М. Баевский, А.П. Берсенева // Медицина. – 1997. – С. 240.
2. Лунина Н.В., Боярчук Е.Д., Можаева Е.А., Шейко В.И. Роль нейтрофилов в формировании стресс-синдрома / Лунина Н.В., Боярчук Е.Д., Можаева Е.А., Шейко В.И. // Вісник Луганського державного педагогічного університету № 3 (23) Біологічні науки, Луганськ. – 2000. – С. 115-119.
3. Кобец Т.В. Роль лейкоцитарних индексов в оценке адаптационно-компенсаторных возможностей чукотских детей, больных рецидивирующим бронхитом, на этапе санаторно-курортного лечения / Т.В. Кобец, В.Н. Некрасов, А.К. Мотрич // Вестник физиотерапии и курортологии. – 2003. – № 3. – С. 47-48.
4. Сидорчук І.Й., Сидорчук Л.І., Левицька С.А., Каспрук Н.А., Сидорчук Р.І., Сидорчук Л.П., Сидорчук А.С. Реактивна відповідь нейтрофільних гранулоцитів периферійної крові хворих на гострий бронхіт / Сидорчук І.Й., Сидорчук Л.І., Левицька С.А., Каспрук Н.А., Сидорчук Р.І., Сидорчук Л.П., Сидорчук А.С. // Буковинський медичний вісник – 2015. – Том 19, № 2. – С. 172–176.
5. Hayashy F., Luster A.D. Toll-Line receptors stimulate human nentrophil foreknown / Hayashy F., Luster A.D. // Blood. – 2003 – Vol. 102. № 7. – P. 2660–2669.
6. Kabayashi S.D., Vogish I.M. Branshton K.R. etol. Gene expression profiling provides insight info the pathophisiology of chronic granulomafons disease / Kabayashi S.D., Vogish I.M. Branshton K.R. etol. // I. Imonmol. – 2004. – Vol. 172, № 1. – P. 636-643.

Дычко Е.А.
Донбасский государственный педагогический университет

РЕАКТИВНЫЙ ОТВЕТ НЕЙТРОФИЛЬНЫХ ЛЕЙКОЦИТОВ ПЕРИФЕРИЧЕСКОЙ КРОВИ ДЕТЕЙ СО СКОЛИОЗОМ В ВОЗРАСТЕ 7-10 ЛЕТ

Аннотация
В работе представлены результаты изучения уровня реактивного ответа полиморфноядерных нейтрофильных лейкоитов периферической крови у детей со сколиозом и практически здоровых сверстников в возрасте 7-10 лет, что показывает зависимость от пола и показателей, характеризующих реактивный ответ нейтрофилов периферической крови. Девочки имеют склонность к повышению реактивного ответа нейтрофилов по сравнению с мальчиками со сколиозом. У детей со сколиозом в возрасте 7-10 лет несколько понижен уровень реактивного ответа нейтрофилов периферической крови. Это нам позволило свидетельствовать о возможности благоприятного прогноза психофизического развития детей этого возраста.
Ключевые слова: дети 7-10 лет, сколиоз, адаптационное напряжение, иммунокомпетентные клетки, клеточная реактивность, нейтрофилы периферической крови.

Dychko E.A.
Donbass State Pedagogical University

THE REACTIVE RESPONSE OF NEUTROPHILS IN THE PERIPHERAL BLOOD OF CHILDREN WITH SCOLIOSIS AT THE AGE OF 7-10 YEARS

Summary
The paper presents the results of studying the level of reactive response of the polymorphonuclear neutrophil Lakomov peripheral blood in children with scoliosis and healthy peers aged 7-10 years, which shows the dependence on gender and indicators characterizing the reactive response of neutrophils peripheral blood. Girls have a tendency to increase the reactive response of neutrophils compared to boys with scoliosis. In children with scoliosis at the age of 7-10 years slightly reduced the level of reactive response of neutrophils peripheral blood. This allowed us to evidence the possibility of a favorable prognosis of psychophysical development of children of this age.
Keywords: children 7-10 years, scoliosis, stress adaptation, immune cells, cellular reactivity, neutrophils peripheral blood.

УДК 504.4.06(477.54):665.66

СТАН НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОЦІНКИ ЕКОЛОГІЧНОЇ НЕБЕЗПЕКИ ВУГЛЕВОДНЕВОГО ЗАБРУДНЕННЯ КОМПОНЕНТІВ ЕКОСИСТЕМИ

Крайнюков О.М., Кривицька І.А., Крайнюков О.О.
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Показано, що оцінка впливу нафтопродуктів на якість компонентів ландшафту та екологічний стан території на цей час здійснюється шляхом співставлення фактичного вмісту нафтопродуктів з їх гранично допустимими концентраціями (ГДК). ГДК нафтопродуктів встановлено для води водних об'єктів рибогосподарського (0,05 мг/л) та господарсько-питного і комунально-побутового (0,3 мг/л) водокористування. Для ґрунтів встановлено орієнтовно допустиму концентрацію (ОДК) для сирої нафти, яка складає 4 г/кг, тимчасом як компонентний склад інших видів вуглеводневої сировини (природного газу, газового конденсату) суттєво відрізняється від нафти. Нормативні вимоги до якості підземних вод взагалі не встановлено.
Ключові слова: нафтопродукти, нормування, система моніторингу, орієнтовно-допустима концентрація, гранично допустима концентрація.

Постановка проблеми. Відповідно до Концепції Державної програми проведення моніторингу навколишнього природного середовища [1] одним із важливих завдань системи моніторингу є оцінка стану природних компонентів і впливу на їх якість відповідних забруднюючих речовин.

Така оцінка базується на порівнянні отриманих значень показників складу і властивостей відповідних компонентів, за якими проводяться спостереження, у даному випадку поверхневих, підземних вод і ґрунтів, з нормативними значеннями цих показників, встановлених законодавчими актами. Основним законодавчим документом у галузі, до якої відносяться нафтогазовидобувні та переробні комплекси, є Закон України «Про нафту і газ» від 12.07.2001 р. № 2665-ІІІ. Статтею 45 цього Закону наголошено, що суб'єкти господарської діяльності, які здійснюють користування нафтогазоносними надрами, видобуток, транспортування, зберігання, переробку нафти, природного газу, газового конденсату та реалізацію продуктів їх переробки, повинні додержуватись вимог законодавства про охорону довкілля, нести відповідальність за його порушення і здійснювати технічні та організаційні заходи, спрямовані на зменшення шкідливого впливу на нього.

У розвиток положень 45 статті Закону була прийнята Постанова Верховної Ради України від 20.07.2003 р. № 1310-IV «Про стан дотримання вимог природоохоронного законодавства при здійсненні діяльності, пов'язаної з надрокористуванням в Україні». Як видно із назви даної Постанови, питанням екологічної безпеки надрокористування Урядом України надається велике значення. Зокрема, в Постанові підкреслюється, що негативний вплив на навколишнє природне середовище, порушення природної екологічної рівноваги є наслідком (поряд з іншими причинами) відсутності належної адміністративної та кримінальної відповідальності надрокористувачів за систематичні порушення вимог природоохоронного законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз підзаконних актів, нормативних та інших документів, які регламентують природоохоронну діяльність у галузі нафтогазовидобувної та переробної галузей, показав, що науково обґрунтовані вимоги до якості компонентів навколишнього природного середовища, що підлягають негативному впливу внаслідок забруднення нафтопродуктами, існують лише для поверхневих вод. Зокрема, гранично допустима концентрація (ГДК) нафтопродуктів для води водних об'єктів рибогосподарського водокористування складає 0,05 мг/л [2], а для води водних об'єктів господарського-питного та культурно-побутового водокористування – 0,3 мг/л [3]. Водогосподарськими органами колишніх держав-членів Ради Економічної Взаємодопомоги були розроблені «Единые критерии качества вод» [4], у яких для поверхневих вод за вмістом нафтопродуктів було прийнято таку класифікацію: дуже чисті – нафтопродукти відсутні; чисті – 0,05 мг/л; незначно забруднені – 0,1 мг/л; забруднені – 0,3 мг/л; сильно забруднені – 1,0 мг/л; дуже сильно забруднені – > 1,0 мг/л.

Що стосується вимог до якості підземних вод, то для них нормативу нафтопродуктів не встановлено, тому в Україні використовують ГДК для води водних об'єктів господарсько-питного та культурно-побутового водокористування – 0,3 мг/л. Таке ж значення ГДК нафтопродуктів відповідно до ГОСТа «Вода питьевая» [5], рекомендується і для питної води, оскільки серед 10 унормованих показників (жорсткість загальна, поліфосфати, залізо, марганець, мідь, цинк, сульфати, хлориди, сухий залишок, pH) норматив на вміст нафтопродуктів не встановлено, а у п.1.6 означеного ГОСТа стверджується, що концентрація хімічних речовин, які не вказано у цьому переліку, не повинна перевищувати ГДК для води водних об'єктів господарського-питного та культурно-побутового водокористування за органолептичними і санітарно-токсикологічними ознаками, тобто 0,3 мг/л. У переліках унормованих показників національного документа з нормування якості питної води – Держ.САНПіНі [6] нафтопродукти також відсутні, а у п. 2.5.2 даного документу наголошено «Вода не має містити інші компоненти, спроможні змінювати її органолептичні властивості – цинк, поверхнево-активні речовини, нафтопродукти, феноли в концентраціях, що визначаються стандартними методами досліджень». Тобто, відповідно до цього

запису, значення ГДК нафтопродуктів поставлено у залежність від використаної методики їх вимірювання.

Таких методик на цей час існує велика кількість і кожна з них має відповідні характеристики чутливості та похибки вимірювання.

Окремого розглядання заслуговує питання щодо нормування якості ґрунтів. Згідно з Концепцією екологічного нормування допустимого антропогенного навантаження включає гранично допустимі й орієнтовно допустимі концентрації у ґрунтах хімічних речовин, залишкових концентрацій пестицидів, агрохімікатів, важких металів, нафти та нафтопродуктів, радіонуклідів. Із забрудненням ґрунтів забруднюються інші тісно пов'язані з ними компоненти довкілля [7]. Ґрунти вважаються забрудненими, якщо концентрація нафтопродуктів досягає рівня, за якого: починається пригнічення рослинного покриву; знижується продуктивність сільськогосподарських земель; порушується природна рівновага в ґрунтовому біоценозі (відбувається витиснення одним-двома домінуючими видами рослин та мікроорганізмів інших видів, зникають види альгофлори, мезофауни тощо); відбувається латеральна і радіальна міграція нафтопродуктів із ґрунту до підземних або поверхневих вод; погіршуються водно-фізичні властивості і структура ґрунтів; значно збільшується (до 10% і більше) частка вуглецю нафтових вуглеводнів у органічному вуглецю ґрунтів.

Мінімальний рівень вмісту нафтопродуктів у ґрунтах, за якого відбувається погіршання якості природного середовища, у більшості країн не встановлений через значну залежність від властивостей ґрунтів і самих нафтопродуктів, кліматичних умов, типу рослинності і землекористування. Отже, об'єктивними норми будуть тільки за умови їхньої диференціації залежно від усіх вищезазначених факторів.

Прийняті в різних державах кількісні підходи щодо нормування вмісту нафтопродуктів у ґрунтах обумовлюються характером регіонального забруднення середовища, ступенем її індустріалізації, екологічною політикою, а також фізико-географічними умовами.

Аналіз діючих на території України нормативних документів показав, що на цей час для оцінки рівня забрудненості ґрунтів нафтопродуктами використовується орієнтовно-допустима концентрація (ОДК) нафти в ґрунті, яка складає 4000 мг/кг. Означена ОДК була встановлено в 1997 році при розробці галузевого стандарту [8].

У роботі [9] наводяться такі рівні регламентації забруднених нафтопродуктами ґрунтів: орієнтовно-допустиму концентрацію (ОДК) 4000 мг/кг ґрунту, встановлену за критерієм фітотоксичності; забруднення на рівні 4000-10000 мг/кг, за якого очищення ґрунту може бути досягнуте шляхом активізації процесів природної біодеградації; забруднення з перевищенням 10000 мг/кг, яке передбачає докорінну рекультивацію.

Відповідно до [10] для чорноземної зони України пропонується встановити такі градації забруднення ґрунтів нафтою та нафтопродуктами (табл. 1).

За вмістом бітумінозних речовин ті ж автори [10] пропонують підрозділити чорноземні ґрунти України на: незабруднені – 0,04%; слабо забруднені – від 0,3 до 0,6%; середньо забруднені – від 0,6 до 1,2%; сильно забруднені – від 1,2 до 2,5%; дуже сильно забруднені – понад 2,5% бітумінозних речовин.

Таблиця 1

Оцінка забрудненості ґрунтів нафтою і нафтопродуктами для чорноземної зони України

Ступінь забрудненості	Вміст нафтопродуктів, мг/кг
Незабруднені	менше 400
Слабо забруднені	3000-6000
Середньо забруднені	6000-12000
Сильно забруднені	12000-25000
Дуже сильно забруднені	понад 25000

Джерело: [10]

У роботі [11] нафтохімічне забруднення ґрунтів пропонується оцінювати за вмістом бенз(а)пирену (ГДК – 0,02 мг/кг) за такою шкалою: незабруднені – бенз(а)пирен відсутній; слабо забруднені – вміст складає 1 ГДК; середньо забруднені – від 1 до 3 ГДК; сильно забруднені – від 3 до 10 ГДК; дуже сильно забруднені – понад 10 ГДК.

Таким чином, аналіз діючих на території України законів і нормативно-правових документів показав, що при наявності серйозної законодавчої бази в галузі вимог щодо охорони довкілля від забруднення нафтопродуктами при користуванні нафтогазоносними надрами науково-обґрунтовані нормативи до якості підземних питних вод і ґрунтів не встановлено.

У Російській Федерації ГДК нафтопродуктів встановлено також не для всіх компонентів природного середовища: крім нормативів для води водних об'єктів рибогосподарського та господарського-питного і культурно-побутового водокористування, про що відзначалося раніше, з 2002 р. у РФ діють ГДК нафтопродуктів для питних вод – 0,1 мг/л [12]. Для ґрунтів норматив ГДК нафтопродуктів не встановлено, а відповідно до «Порядку визначення збитків від забруднення земель хімічними речовинами», затв. Мінприроди Росії у 1993р., рекомендується використовувати такі показники рівня забрудненості земель (табл. 2).

Таблиця 2

Показники рівня забрудненості земель нафтопродуктами

Забруднююча речовина	Вміст, мг/кг				
	Клас/рівень забрудненості				
	I допустимий	II низький	III середній	IV високий	V дуже високий
Нафта та нафтопродукти	<1000	1000-2000	2000-3000	3000-5000	>5000
Бензол	<0,3	0,3-1	1-3	3-10	>10
Толуол	<0,3	0,3-10	10-50	50-100	>100
Ксилоли	<0,3	0,3-3	3-30	30-100	>100

Джерело: [12]

Нормування безпечного вмісту нафтопродуктів у ґрунтах у різних країнах розробляється з урахуванням регіонального характеру особливостей

забруднення геологічного середовища й фізико-географічних умов, що сприяють (або утруднюють) процесам самоочищення. Авторами роботи [13] стверджується, що оцінка рівня забрудненості ґрунтів повинна базуватися на визначенні впливу вуглеводневого забруднення на продуктивність ґрунтового шару – біологічно активної частини літосфери, тому пропонується ґрунти вважати забрудненими, якщо при вмісті в них нафтопродуктів починається пригнічення або деградація рослинного покриву і відбувається істотна перебудова структури рослинного співтовариства; знижується продуктивність сільськогосподарських земель; порушується природна рівновага в ґрунтовому біоценозі; відбувається вимивання нафтопродуктів із ґрунтів у підземні або поверхневі води.

У Чеській Республіці рівень забрудненості ґрунтів нафтопродуктами визначається за їх гранично допустимими концентраціями для окремих сполук з урахуванням критерію безпечного використання земель, наприклад, для бензолу вміст у концентрації від 0,03 (фонове значення) до 0,5 мг/л свідчить про незначне забруднення ґрунту; вміст нафтопродуктів від 0,5 до 0,8 мг/л може негативно впливати на здоров'я людей; понад 0,8 мг/кг – відповідає рівню забруднення, який являє собою ризик для навколишнього середовища і здоров'я людей.

У ряді країн ЄС прийнято такі допустимі рівні забруднення нафтопродуктів: у Німеччині – 2000 мг/кг; у Нідерландах вміст нафтопродуктів 1000 мг/кг свідчить про незначне забруднення, а вміст 5000 мг/кг потребує проведення природоохоронних заходів [14]. Взагалі ж законодавством цієї країни для оцінки забруднення ґрунтів і ґрунтових вод прийняті три рівні, у залежності від яких необхідне проведення тих чи інших природоохоронних заходів. У роботі Піковського Ю.І. відзначається [15], що необхідно використовувати «фоновий рівень», що представляє собою регіональний фон вмісту токсичних елементів і речовин, характерний для території даної країни. Наведено приклад, коли за перший сигнальний рівень було прийнято 50 мг/кг ґрунту, за другий сигнальний рівень – 1000 мг/кг – це підвищене забруднення, яке вимагає спостереження за динамікою забруднення й усунення причини забруднення, за третій сигнальний рівень – 5000 мг/кг – високе забруднення, за якого необхідно проводити термінове очищення ґрунтів і ґрунтових вод.

Більш складна система діє у Канаді, яка заснована на визначенні нижнього рівня концентрацій нафтових вуглеводнів, небезпечних для здоров'я людей і навколишнього середовища [16]. Ця система передбачає варіанти гранично допустимого вуглеводневого навантаження по відношенню до 10 видів об'єктів впливу – ґрунтового і рослинного покриву, підземних, поверхневих вод та ін. Передбачена також диференціація оцінки впливу забруднення нафтопродуктами зони аерації ґрунтів та на їх глибині понад 1,5 м.

Висновки. Таким чином, аналіз нормативних та інших документів, які встановлюють вимоги до якості компонентів природного середовища – ґрунтів, поверхневих і підземних вод, свідчить про недосконалість нормативного забезпечення оцінки екологічної небезпеки навколишнього природного середовища.

Список літератури:

1. Про схвалення Концепції Державної програми проведення моніторингу навколишнього природного середовища. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 31.12.2004 р. № 992-р.
2. Обобщенный перечень предельно допустимых концентраций (ПДК) и ориентировочно безопасных уровней воздействия (ОБУВ) вредных веществ для воды рыбохозяйственных водоемов. – М.: Изд. ВНИРО, 1990. – 46 с.
3. Санитарные правила и нормы охраны поверхностных вод от загрязнений. Утв. замминистра здравоохранения СССР от 04.07.1988 г. № 4630-88.
4. Единые критерии качества вод. – М.: Изд. СЭВ, 1982. – 70 с.
5. ГОСТ 2874-82 Вода питьевая. Гигиенические требования и контроль качества.
6. Державні санітарні правила і норми «Вода питна, гігієнічні вимоги до якості води централізованого господарсько-питного водопостачання». Затв. наказом МОЗ України від 23.12.96 р. № 383.
7. Концепція екологічного нормування допустимого антропогенного навантаження на ґрунтовий покрив / За ред. д. с. -г. н., проф. С. А. Балюка, д.т.н., проф. М. І. Ромащенка. – Київ.: Аграрна наука, 2004. – 34 с.
8. ГСТУ 41-00 032 626-00-007-97. Галузевий стандарт України. Охорона довкілля. Спорудження розвідувальних і експлуатаційних свердловин на нафту та газ на суші.
9. Мірошниченко М. М., Фадєєв А. І. та ін. Фактори деконтамінації ґрунтів, що зазнали вуглеводневого забруднення, та нормування допустимих навантажень // Ґрунтознавство. – Київ – Дніпропетровськ, 2002. – Том 3, № 3-4. – С. 75–79.
10. Демидиенко А. Я. Пути восстановления плодородия нефтезагрязненных почв черноземной зоны Украины // Восстановление нефтезагрязненных почвенных экосистем. – М.: Наука, 1988. – С. 197–205.
11. Посібник до ВБН 33.5.5-01-97. Організація і ведення еколого-меліоративного моніторингу. – К.: Ілім УААН, 1997. – Ч. 1: Зрошувальні землі. – 94 с.
12. СанПиН 2.1.4.1074-01. Питьевая вода. Гигиенические требования к качеству воды централизованных систем питьевого водоснабжения. Контроль качества. – 2002.
13. Трофимов С. Я., Амосов Я. М. и др. Влияние нефти на почвенный покров и проблема создания нормативной базы по влиянию нефтезагрязнения на почвы // Вест. МГУ. Сер. Почвоведение. – 2000. – № 2. – С. 30–34.
14. Kriteria zničišteni zemin a podzemni vody. Priloha Zdpravodaje MŽP ČR. roč. 6. – 1996. – 8 č.
15. Пиковский Ю. И. Проблема диагностики и нормирования загрязнения почв нефтью и нефтепродуктами // Почвоведение. – 2003. – № 9 – С. 1132–1140.
16. Canadian Council of Ministers of the Environment. Canada-wide standards for petroleum hydrocarbons in soil. Technical Supplement. – 2001. – 23 p.

Крайнюков А.Н., Кривицкая И.А., Крайнюков А.А.
Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

СОСТОЯНИЕ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ОЦЕНКИ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ОПАСНОСТИ УГЛЕВОДОРОДНОГО ЗАГРЯЗНЕНИЯ КОМПОНЕНТОВ ЭКОСИСТЕМЫ

Аннотация
Показано, что оценка влияния нефтепродуктов на качество компонентов ландшафта и экологическое состояние территории в настоящее время осуществляется путем сопоставления фактического содержания нефтепродуктов с их предельно допустимыми концентрациями (ПДК). ПДК нефтепродуктов установлено для воды водных объектов рыбохозяйственного (0,05 мг/л) и хозяйственно-питьевого и коммунально-бытового (0,3 мг/л) водопользования. Для почв установлено ориентировочно допустимую концентрацию (ОДК) для сырой нефти, которая составляет 4 г/кг, тогда как компонентный состав других видов углеводородного сырья (природного газа, газового конденсата) существенно отличается от нефти. Нормативные требования к качеству подземных вод вообще не установлены.
Ключевые слова: нефтепродукты, нормирования, система мониторинга, ориентировочно допустимая концентрация, предельно допустимая концентрация.

Krainiukov A.N., Kryvytska I.A., Krainiukov A.A.
V.N. Karazin Kharkiv National University

STATE REGULATORY FRAMEWORK ENVIRONMENTAL RISK ASSESSMENT HYDROCARBON CONTAMINATION ECOSYSTEM COMPONENTS

Summary
The It is shown that the impact assessment on oil quality components of landscape and ecological status of the territory at present carried out by comparing the actual oil content of their maximum permissible concentration (MPC). MPC oil set for water fishery water bodies (0.05 mg / L) and the drinking and public utilities (0.3 mg/L) water. For soils found roughly allowable concentration (JDC) for crude oil, which is 4 g / kg, while other types of component composition of hydrocarbons (natural gas and gas condensate) is significantly different from oil. Regulatory requirements for groundwater quality in general is not set.
Keywords: oil, regulation, monitoring system, approximately permissible concentration maximum permissible concentration.

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

УДК 528.3

ДОСЛІДЖЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ DGPS/RTK РЕЖИМУ СУПУТНИКОВОГО ПОЗИЦІОНУВАННЯ ПРИ ЧАСТКОВО ЗАКРИТОМУ ГОРИЗОНТІ

Булакевич С.В., Ревуцький В.Р., Волошина О.О., Куницький М.О.
Національний університет водного господарства та природокористування

Досліджено точність супутникових спостережень при частково закритому горизонті. Роботи виконували на території Рівненської області. Вимірювання провели у різних режимах. Експериментальні роботи дають можливість отримання високоточних координатних визначень у режимі реального часу з використанням NTRIP-технології. Було виявлено, що швидкість і надійність цього результату залежать також від оператора стільникового зв'язку.

Ключові слова: NTRIP-технології, RTK режим позиціювання, базова станція, визначення координат точок.

Постановка проблеми. Технології високоточного визначення координат з використанням глобальних супутникових навігаційних систем (ГНСС) GPS і ГЛОНАСС в останнє десятиліття завоювали провідні позиції у галузі навігації, геодезії, кадастру тощо. Розвиток означених технологій відбувається як у напрямку постійного підвищення точності та надійності, так і в напрямку підвищення оперативності координатних визначень. Сьогодні вершиною таких технологій є так званий RTK (від англ. Real Time Kinematic) режим позиціювання.

RTK режим являє собою відносне визначення координат у реальному масштабі часу з використанням високоточних фазових спостережень за сигналами ГНСС. Сьогодні рівень точності RTK режиму позиціювання, за умови використання сучасної двочастотної апаратури, становить одиниці сантиметрів. У найпростішому варіанті система апаратно-програмних засобів для реалізації RTK режиму складається з базового ГНСС приймача, який розташовано у точці з відомими координатами (базова RTK станція), рухомого ГНСС приймача (RTK ровера), засобів зв'язку, а також зовнішнього контролера роверного приймача з програмним забезпеченням для відображення та реєстрації вимірювальних даних (координат точок та їхніх маркерів). Робота у RTK-режимі геодезичного знімання виконується в такий спосіб. Базова станція та роверний приймач виконують безперервні виміри псевдовідстаней і фаз несучих за сигналами ГНСС. Базова станція формує та передає роверному приймачу за допомогою каналу зв'язку DGPS/RTK корекції у форматі RTCM. Роверний приймач враховує прийняті від базової станції корекції у своєму рішенні, виконуючи розрізнення фазових невизначеностей спостережень (методи «onthe-fly») та координатні визначення у реальному часі. Як канал зв'язку найчастіше використовується УКХ радіозв'язок у частотному діапазоні 430-470 МГц. Такий підхід часто застосовується на практиці, але не позбавлений цілої низки недоліків, пов'язаних з труднощами організації надійного каналу радіозв'язку між базовою станцією та роверним приймачем на необхідних відстанях. Вихід із цієї ситуації вбачається у використанні сучасних Internet-технологій передавання даних.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Спеціально для реалізації RTK режиму Федеральним агентством Німеччини з картографії та геодезії (B KG) була розроблена технологія NTRIP (від англ. Networked Transport of RTCM via Internet Protocol) [1], що містить три основні компоненти – систему (сервер) збору та накопичення даних – NtripServer, програмного маршрутизатора Мережі Інтернет – NtripCaster і програмної приймальної частини – NtripClient. За своєю суттю NTRIP є спеціальним TCP-протоколом передавання даних за допомогою мережі Інтернет із забезпеченням надійного та багатокористувачевого доступу до корекцій і спостережень мереж базових станцій [2]. Технологію NTRIP добре апробовано на практиці у розвинених країнах світу в умовах розвитку мереж швидкісного Інтернету за бездротовими принципами [3-5]. У запропонованій статті наведено результати одного з перших комплексних експериментальних досліджень реалізації NTRIP-технології в Україні, які були виконані під керівництвом академіка НАН України Я.С. Яцківа в 2007 р. в ході інноваційного проекту із створення прототипу інформаційно-вимірювальної системи підтримки геодезичних та кадастрових зйомок.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідженню точності RTK-режиму в умовах обмеженої видимості в Україні приділено мало робіт, публікацій. В даній роботі планується дослідити практично отримані на місцевості дані у залісненій місцевості та дати пропозиції щодо можливостей їх подальшого використання.

Мета, завдання, склад апаратно-програмних засобів та програма реалізації експериментальних досліджень. Основною метою експериментальних досліджень було практичне відпрацювання технології передавання даних від базової станції за допомогою NTRIP-технології і оцінка точності RTK-рішення та тривалості часу ініціалізації рішення на роверному GPS/ГЛОНАСС приймачі при різних величинах базових векторів. Під час виконання експериментальних досліджень передбачалося вирішити такі завдання:

1. Оцінити можливості базової GPS станції RIVN визначення координат точок у режимі реального часу.

2. Реалізувати, налагодити та відпрацювати передавання DGPS/RTK корекцій через NTRIP Caster мережі Systemnet.

3. Відпрацювати приймання DGPS/RTK корекцій роверним GPS/ГЛОНАСС приймачем за допомогою NtripClient і GSM/GPRS каналу зв'язку на наявному GNSS обладнанні Leica 1200.

4. Оцінити точність та надійність отримуваних рішень у режимі реального часу в різних умовах спостережень.

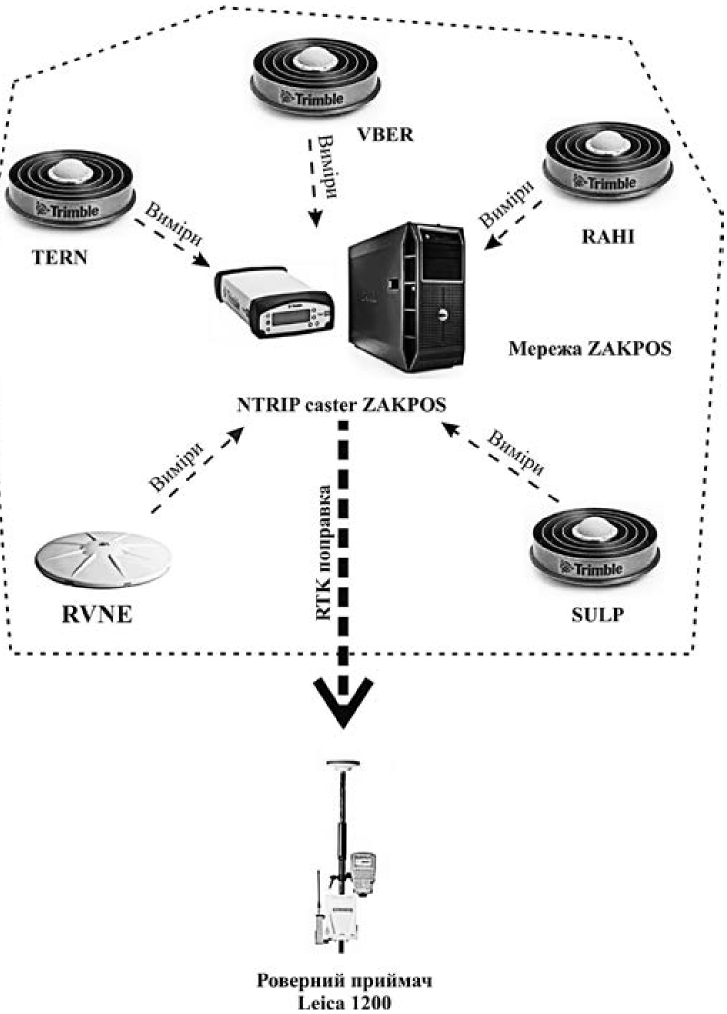

Рис. 1. Функціональна схема виконання експериментальних досліджень

До експериментальних робіт залучався такий склад апаратно-програмних засобів:

1. Базова DGPS/RTK станція RIVN всеукраїнської мережі Systemnet на основі багаточастотного GPS приймача LEICA GR10.

2. Роверний RTK приймач на основі багаточастотного GPS/ГЛОНАСС приймача Leica 1200 та антени геодезичного класу точності Leica AX1202 GG.

3. GSM/GPRS модем LEICA GFU 24.

4. Програмне забезпечення Trimble Bussines Centre для постсеансної обробки вимірювальних даних і порівняльного аналізу результатів експериментальних досліджень.

Виклад основного матеріалу. Експериментальні дослідження було виконано на території Рівненської області у 2015 році. Попередньо методом статичного геодезичного знімання було виконано визначення координат еталонних точок на місцевості, які були розташовані на різних відстанях від базової станції RIVN у залісненій місцевості з частково закритим горизонтом. Накопичення вимірювальних даних у вибраних точках здійснювалось упродовж 30 хвилин з інтервалом 1 раз на секунду. Всі накопичені дані було попередньо проаналізовано та відкориговано програмним пакетом Trimble Bussines Centre, що гарантувало їхню високу якість та відсутність аномальних вимірів. Координати всіх точок ровера оцінено на міліметровому рівні точності, результати оцінок координат у статичному режимі зйомки наведено в табл. 1.

Після визначення координат еталонних точок були виконані експериментальні роботи, пов'язані безпосередньо

Таблиця 1

Координати еталонних точок (фіксовані та визначені у статичному режимі значення)

Точка	Довгота, WGS-84	Широта, WGS-84	Висота, м	Відстань, км
Базова станція RIVN	50˚ 37' 26.41595»	26˚ 16' 1.99374»	263.0679	Рівне
№ 1	50˚35'53,91026»	26˚11'47,93336»	229,460	Рівне
№ 2	50˚37'52,15617»	26˚11'47,93336»	244,338	Рівне
№ 3	50˚33'39,80842»	26˚06'00,17746»	282,271	С. Грушвиця
№ 4	50˚20'01,48642»	26˚06'11,40999»	326,755	Острозький район

Таблиця 2

Результати порівняльного аналізу координат пунктів, що отримані в реальному часі, з координатами післясеансного оброблення

Точка	База, м	Відхилення середнього значення від еталона, м			СКП відносного середнього значення, м			Час ініціалізації, с
		Широта	Довгота	Висота	Широта	Довгота	Висота	
№ 1	2127,807	0,006	0,005	0,02	0,04	0,02	0,04	10
№ 2	5437,977	0,002	0,003	0,009	0,025	0,02	0,035	15
№ 3	12445,971 m	0,003	0,002	0,004	0,01	0,01	0,02	20
№ 4	32209,445 m	0,005	0,003	0,02	0,03	0,02	0,04	20

з дослідженням роботи RTK-режиму. Для цього нами було використано NTRIP маршрутизатор мережі Systemnet та допоміжне програмне забезпечення. Диференціальні корекції та «сирі» первинні виміри базової станцій RIVN передавались на центральний сервер мережі Systemnet який територіально знаходився в м. Київ, де перенаправлялися до мобільного приймача та архівувалися для виконання постсеансного аналізу. Роверний GPS/ГЛОНАСС приймач по черзі було розташовано в еталонних точках. Мобільний приймач мав зв'язок з мережею Інтернет через GSM модем.

Запропоновану функціональну схему експериментальних робіт наведено на рис. 1.

Результати експериментальних досліджень. Всі рішення в RTK режимі було отримано у двочастотному режимі фіксованим розрізненням фазових невизначеностей (LlL2-fixed). Оцінки координат у реальному масштабі часу було порівняно з еталонними значеннями, що одержані в режимі постобробки. У табл. 2 наведено сумарні характеристики порівнянь за декількома сотнями реалізацій оцінок координат у реальному часі.

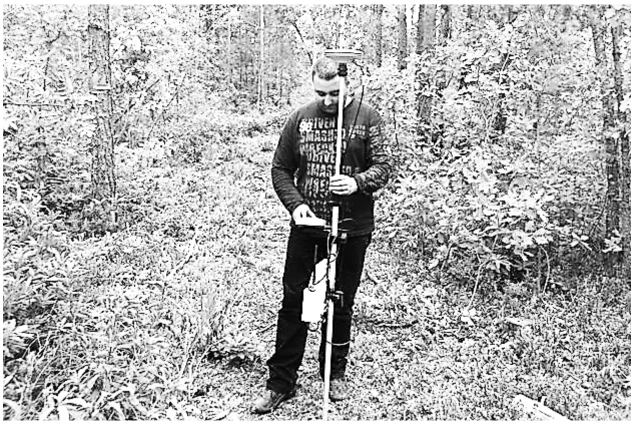

Рис. 2. Місця розташування роверного приймача в еталонних точках

Результати порівнянь свідчать, що максимальна похибка (СКП) визначень координат не перевищувала значень 4 см для всіх точок при часі ініціалізації до 25 с. Такий великий час ініціалізації fixed – рішення приймача був пов'язаний тільки з якістю каналу GSM/GPRS зв'язку. Здебільшого час ініціалізації не перевищував 10 с навіть при короткочасному зникненні GSM/GPRS каналу зв'язку. На рис. 3 наведено отримані нев'язки координатних визначень у RTK режимі для планових координат (а) та висоти б) відповідно для точок № 3 та № 4. На рисунках можна спостерігати періодичні короткочасні викиди, що були зумовлені відсутністю GSM/GPRS – зв'язку у ці інтервали часу.

Висновки та пропозиції. 1. Виконані експериментальні роботи продемонстрували можливість одержання високоточних координатних визначень сантиметрового рівня точності у режимі реального часу з використанням NTRIP-технології передавання диференціальних корекцій.

2. Одним з найважливіших елементів комплексу RTK-системи є організації GSM/GPRS-каналу зв'язку. У разі використання таких комплексів потрібно ураховувати такі чинники:

– швидкість й надійність інформаційного обміну між Інтернет-провайдером, що надає доступ до NTRIP Caster, і конкретним оператором стільникового зв'язку;

– вибір тарифного плану у разі використання GPRS-зв'язку користувачем;

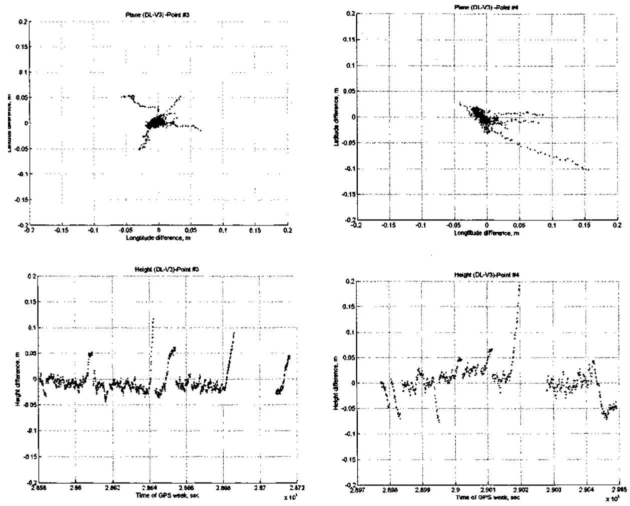

Рис. 3. Графіки похибок координатних визначень

– загальне завантаження мережі оператора мобільного зв'язку, яке залежить від часу доби та інших чинників.

Вирішення цих проблем вимагає консультацій з операторами мобільного зв'язку та їхнього урахування.

4. Реалізація DGPS-режиму субметрової точності на цьому етапі виконання роботи не викликає принципових проблем, однак і у такому разі потрібно надійніший зв'язок, ніж під час експериментів.

5. У перспективі для організації високоточного координатного сервісу необхідно розглянути можливості й інших технологій мобільного Інтернету, такі, як Wi-Fi і Wi-MAX.

Список літератури:

1. Weber G., Gebard H., Dettmering D. Networked Transport of RTCM via Internet Protocol (NTRIP) in: «A Window on the Future of Geodesy», Proceedings of the International Association of Geodesy // IAG General Assembly, Sapporo, Japan June 30 – July 11, 2003 Series: International Association of Geodesy Symposia, Vol. 128, Sanso F. (Ed.), 2005.
2. Transport Protocol Definition Vers. 1.0 // електронний ресурс: http://igs.bkg.bund.de/root ftp/NTRIP/documentation/NtripImplementation.pdf
3. Jeonghan Kim, Sanghoon Jeon, Changdon Kee Test Result of RTK-GNSS Using Compact RTK Correction Messages Combined With NTRIP // ION 2005 National Technical Meeting, Proceedings CD-ROM.
4. Ruizhi Chen, Xiyin Li, Georg Weber Test Results of an Internet RTK System Based on the STRIP Protocol // The European Navigation Conference GNSS 2004, Proceedings CD-ROM.
5. Jan Cisak, Magdalena Mank, Lukasz Zak Preliminary results of the use of EUREF-IP pilot project in Warsaw Metropolis based on two NTRIP servers of EPN stations BOGI and JOZ2 // електронний ресурс: http://www.

epncb.oma.be/_newsmails/papers/ eurefsymposium 2004/ preliminary_results_of_the_use_of_eurefip_pilot_project_in_warsaw_metropolis.pdf
6. Networked Transport of RTCM via Internet Protocol Downloads // електронний ресурс: http://igs.bkg.bund.de/index_ntrip.htm
7. EUREF's Ntrip Example Implementation // електронний ресурс: http://igs.bkg.bund. de/root ftp/NTRIP/documentation/NtripDocumentation.pdf
8. Жалило А.А., Шелковенков Д.А. OCTAVA: Многофункциональный программный инструментарий обработки и анализа GPS/GNSS наблюдений // Сборник материалов XIV Международной конференции по интегрированным навигационным системам, 28-30 мая 2007 г., Санкт-Петербург. – С. 319-321.
9. Zhalilo A., Shelkovenkov D. Features and service performance of multifunctional software toolkit «OCTAVA» for processing and analysis of GPS/GNSS observations, GEOS 2007 Conference Proceedings, Prague, Czech Republic, 1-2 March 2007, pp. 102-110.
10. Zhalilo A.A., Sadanova N.V. Pre-Processing & Analysis software «OCTAVA_PPA»: concept, possibilities and features, initial test results // Proceedings of the 2004 International Symposium on GNSS/GPS (GNSS 2004), Sydney, Australia, 6-8 December 2004.
11. GrafNav / GrafNet ver. 7.80: User Guide // NovAtel Waypoint Group. – Publication Number: OM-200000105. Revision Level: 3. – Revision Date: 2007/03/15. – 313 p.

Булакевич С.В., Ревуцкий В.Р., Волошина О. А., Куницкий М.А.
Национальный университет водного хозяйства и природопользования

ИССЛЕДОВАНИЕ РЕАЛИЗАЦИИ DGPS/RTK РЕЖИМА СПУТНИКОВОГО ПОЗИЦИОНИРОВАНИЯ ПРИ ЧАСТИЧНО ЗАКРЫТОМ ГОРИЗОНТЕ

Аннотация
Исследована точность спутниковых наблюдений при частично закрытом горизонте. Работы выполняли на территории Ровенской области. Измерения провели в разных режимах. Экспериментальные работы дают возможность получения высокоточных координатных определений в режиме реального времени с использованием NTRIP-технологии. Было обнаружено, что скорость и надежность этого результата зависят также от оператора сотовой связи.
Ключевые слова: NTRIP-технологии, RTK режим позиционирования, базовая станция, определение координат точек.

Bulakevich S.V., Revutsky V.R., Voloshina O.A., Kynickiy M.O.
National University of Water and Environmental Engineering

IMPLEMENTATION OF RESEARCH DGPS/RTK MODE SATELLITE POSITIONING WHILE THE SHARE CLOSED HORIZON

Summary
Investigated the accuracy of satellite observations in the partially closed horizon. The work performed on the territory of the Rivne region. Measurements conducted in various modes. Experimental enable reception of high-definition coordinate in real time using NTRIP-technology. It was found that the speed and reliability of results also depend on the service provider.
Keywords: NTRIP-technology, RTK positioning mode, the base station, determining the coordinates of points.

УДК 677.11.021

ПРОМЫШЛЕННОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОЛОМЫ ЛЬНА МАСЛИЧНОГО, КАК В МИРЕ, ТАК И В УКРАИНЕ

Головенко Т.Н., Бойко Г.А.
Херсонский национальный технический университет
Дягилев А.С.
Витебский государственный технологический университет
Шовкомуд А.В.
Луцкий национальный технический университет

В статье представлены научные и практические достижения в создании инновационной продукции на основе соломы льна масличного, как в Украине, так и в мире в целом. Анализ состояния стандартизации соломы и продукции со льна масличного, свидетельствует, об отсутствии нормативных документов для определения их качества, разработка которых является актуальным вопросом на сегодняшний день. В настоящее время не существует четкой классификации волокон и физико-механических показателей, которые бы характеризовали сферу их промышленного применения.
Ключевые слова: лён масличный, солома, волокна, переработка, качество.

Постановка проблемы. В мире, практика сжигания соломы льна масличного уходит в прошлое и её рассматривают не только, как культуру для получения семян, но и как экономически эффективное дополнительное текстильное сырье. В Украине, лён масличный – это единственный отечественный сырьевой ресурс для текстильной промышленности, который может стать альтернативой импортному хлопку и льну-долгунцу.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы, которым посвящается статья. Как свидетельствует мировой опыт, промышленного использования соломы льна масличного, на его основе получают инновационную продукцию разного функционального применения. К тому же, данная продукция экологически чистая и соответствует современным потребительским требованиям населения.

Как, известно, в настоящее время легкая промышленность Украины, находится в условиях экономического кризиса и одной из главных причин является её зависимость от импортного сырья. Поэтому, переработка льна масличного является стратегически важным аспектом в нашем государстве, что может обеспечить текстильные предприятия сырьем для производства различных конкурентоспособных товаров.

Формулирование целей статьи. В работе необходимо проанализировать мировой и отечественный опыт промышленной переработки льна масличного с целью получения продукции широкого ассортимента. А также исследовать состояние стандартизации сырья и готовых товаров с данной группы льна.

Анализ последних исследований и публикаций, в которых начато решение данной проблемы. По оценкам аналитиков Oil World [1], самые большие посевные площади льна масличного сосредоточены в Канаде (около 2 млн. га), Аргентине (101 тыс. га), Китае (570 тыс. га), Индии (930 тыс. га), Великобритании (101 тыс. га), США (135,17 тыс. га), Германии (110,048 тыс. га.). В последнее время данную культуру стали возделывать Финляндия, Польша, Франция, Бельгия и Беларусь (2,5 тыс. га).

Государственные власти Канады, которая является лидирующей страной в мире по количеству посевных площадей льна масличного, озадачены темой сжигания соломы. Можно только представить, какой экологический ущерб наноситься на окружающую среду, сжигая около двух миллионов гектар ежегодно. Фермеры, в 1990-х г. называли это явление «намеренные масштабные пожары». Выступая на симпозиуме, они обратились к государственным учредителям с просьбой, создать рынок соломы льна масличного, как дополнительный источник текстильного волокна [2].

На сегодняшний день, по итогам проведенных научно-исследовательских и опытно-конструкторских работ в Канаде, создано 6 фирм для переработки льняной соломы («FlaxStalk»/SWM, «Biolin», «Stemia», «Vegreville» «Decortication», «Crailar Flax», and «Stemergy»), 14 фирм переработки льноволокна, а также три фирмы для производства био-энергетических продуктов, которые сосредоточены в Западной Канаде, Северной Дакоте и в Северной Америке. Промышленные комплексы производит из соломы льна масличного продукцию «нового поколения»: текстильные материалы бытового применения (Альберт/Летбридж), фильтровальную (фирма «Delstar») и сигаретную бумагу «SWM» (фирмы «Mauduit International»/Швеция и «FlaxStalk»/Манитоба), композиционные и нетканые материалы, промышленный геотекстиль, биотопливо. Нефтяные, химические, пищевые и целлюлозно-бумажные компании, все чаще находят выгодные направления использования биосырья в своих производственных процессах. Компания «CIC» разработала композиционный материал, который будет использоваться для капота в следующем поколении тракторов «Buhler».

Национальная программа «Flax Canada» 2015 разработала стратегический план в области научных исследований по разработке, коммерциализации, а также брэндинга продукции на основе льна масличного за счет полного использования растения.

Даная продукция производится и реализуется только для внутреннего рынка страны в

небольших масштабах. Мировой маркетинг инновационной продукции возможен при условии наличия документов регламентирующие ее качество. Для решения данного вопроса был создан инновационный центр «FibreCity», главной задачей которого, является разработка стандартов для определения качества натуральных волокон, в том числе и льна масличного с учетом его разнообразия сортов. Это дает возможность потенциальным потребителям быть заранее проинформированными, какого качество они могут получать сырье, и как, полученное волокно может быть использовано [3].

В Китае, на высоком научно-исследовательском уровне, проводят микроскопические опыты волокон, полученные из соломы льна масличного, с целью производства продукции «ноу-хау». А именно: создание двухкомпонентных волокон путем термоскрепления для инновационных нетканых и композиционных материалов, а также технического текстиля [4, 5].

Сельскохозяйственный научно-исследовательский центр Финляндии представил доклад с научными достижениями в области изучения свойств и переработки соломы льна масличного и однодомной ненаркотической конопли для получения качественных волокон разного промышленного назначения: декоративные и бытовые текстильные изделия, технический текстиль, агроволокно, композиционные материалы, бумага специального и технического назначения, изоляционные материалы, древесно-волокнистые плиты. На данный момент, их исследования направлены на изучение качества волокон льна масличного и создание системы классификации, которая характеризовала бы их сферы применения [6].

В России, также культивируют лён масличный, особенно в Алтайском крае и Башкирии. Структуры промышленного применения льносоломы только начинаются развиваться, поэтому практика сжигания соломы на полях еще существует. Но, фермеры, уже понимают, что солома льна масличного – это ценное сырье, с которого можно получить текстильное целлюлозное волокно с невысокими затратами и продать по достаточной цене. Заинтересованными лицами в переработке соломы льна масличного обычно выступают в большей степени не традиционные льнозаводы, а малые частные предприятия, сотрудничая с научно-исследовательскими центрами (Всероссийский научно-исследовательский институт механизации льноводства). Ученые Костромского государственного университета, занимаются разработкой ресурсосберегающих технологий переработки соломы льна масличного с целью получения волокон широкого промышленного применения и оцениванием их качества [7].

Изложение основного материала исследования с полным обоснованием полученных научных результатов. В Украине, до недавних пор, аграрии массово игнорировали лён масличный, опасаясь дальнейших проблем со сбытом семян. Однако успешная реализация этой масличной культуры по высоким ценам на мировом рынке кардинально изменила ситуацию [1, 3].

За последние годы, согласно данных Государственного комитета статистики Украины [8], в значительной степени изменилась структура посевных площадей льна масличного, то есть с 2003 по 2016 гг. от 0,7 до 66,8 тыс. га. соответственно. Основные из них, сосредоточены в Днепровской, Запорожской, Николаевской, Херсонской и Сумской областях.

Активными участниками на рынке семян льна масличного стали «Агропредприятие «Zorya» (Житомирская обл.), предприятия производственно-коммерческой фирмы «Сяйво» (Черниговская обл.), государственное предприятие «Опытное хозяйство «Асканийское», Институт орошаемого земледелия южного региона NAANU (Херсонская обл.) [1].

При этом промышленного применения соломы льна масличного в Украине не существует. После сбора семян зерноуборочными комбайнами, на полях остается солома, которая сжигается. Если раньше, при небольших площадях посевов, солома сжигалась и это не вызвало возмущение экологической службы безопасности, то сегодня, не обходится без штрафных санкций. Так, на 2016 г., при урожайности 2 тонны соломы с гектара, 136 600 тонн соломы льна масличного было сожжено. Как показывает глубокий анализ, данная проблема стоит на повестке дня у аграриев, не только в нашем государстве, а и в мире в целом.

Учитывая мировой опыт, украинскими учеными ХНТУ были разработаны технологии для переработки стеблей льна масличного с целью получения волокон разного функционального назначения. По результатам экспериментальных и теоретических исследований, в лабораторных и производственных условиях были получены образцы инновационной продукции из соломы данной группы льна. А именно: смешанная пряжа: лён масличный-хлопок, лён масличный-лавсан, лён масличный-шерсть (ООО «Богуслав текстиль» Киевской обл.), композиционные материалы (ГП «Пластмасс» ООО «ТД Пластмасс-Прилуки» Черниговской обл.), целлюлозосодержащие полуфабрикаты, фильтровальную бумагу (ООО «Цюрупинский целюлозно-бумажный комбинат» Херсонской обл.) и нетканые материалы (ОАО «Льнокомбинат Старосамборский» Львовской обл.) [9].

Для выхода инновационной продукции за рамки лабораторных исследований, её промышленного производства и реализации на отечественном и мировом рынках, необходимо разработать и утвердить государственные нормативные документы для оценки качества соломы, волокон и продукции с данной группы льна.

Поскольку, в мире не существует стандартов для проведения товароведческой характеристики стеблей, тресты, и инновационной продукции со льна масличного было использовано действующие стандарты на лён-долгунец и хлопок подавляющее большинство, которых создано еще в советское время.

Солому и тресту льна масличного оценивали за показателями влажности, содержания луба (волокна), длины горсти, диаметра, цвета и засоренности стеблей, степени вылежки, а определяли эти значения инструментальным методом согласно ГОСТ 28285-89 и ДСТУ 4149: 2003 [10, 11].

Волокна льна масличного оценивали согласно ДСТУ 5015: 2008 и ТУ.У.05495816.005-2000 по следующим показателям: прочность, содержание

костры и сорных примесей в волокне, гибкость, линейная плотность, средняя массодлина волокон и их неравномерность [12, 13].

Но, результаты проведенных исследований физико-механических показателей стеблей и волокон их морфологическое и анатомическое строения свидетельствует, о значительном отличии качественных характеристик от льна-долгунца и хлопка [14]. К тому, же данные характеристики соломы и волокон льна масличного зависят, не только от параметров и режимов обработки, но и от климатических условий выращивания, проведённых агротехнических мероприятий и методов сбора семян [15], изменение которых могут существенно повлиять на качественные показатели готовой продукции.

Поэтому, очень важным и актуальным вопросом на сегодня для Украины является, не только организация промышленного комплекса переработки стеблей льна масличного, но и:

– разработка стандартов для оценки качества соломы, волокон и инновационной продукции со льна масличного;

– классификация волокон по физико-механическим показателям, которые будут определять их функциональное назначение;

– определение комплексных и интегральных показателей качества продукции со льна масличного;

– создание методологии и алгоритма проведения экспертизы продукции со льна масличного;

– определения зависимости качественных характеристик волокон от условий выращивания, сбора урожая и технологий механической переработки соломы льна масличного.

Выводы из данного исследования и перспективы дальнейшего развития в этом направлении. Как показывает мировая практика, лён масличный – это ежегодно восстанавливаемое «биосырье» нового поколения. Организация промышленного комплекса переработки соломы льна масличного в Украине, позволит обеспечить текстильные предприятия отечественным целлюлозосодержащим сырьем, что является стратегически важным, в условиях полной импортозависимости нашей страны.

Украинскими учеными спроектированы технологии переработки льна масличного на основе модернизации существующего оборудования, а с помощью полученных волокон удалось создать продукцию разного ассортимента. Но, масштабное производство данной инновационной продукции с целью отечественного и мирового маркетинга возможно, при условии ее стандартизации. Поэтому, актуальным вопросом на сегодня является разработка нормативных документов для оценки качества продукции со льна масличного, а именно соломы, тресты, полученных волокон и готовых товаров.

Список литературы:

1. Сайт Мой бізнес: Рынки. Льняной рай. – Режим доступа: https://msb.aval.ua
2. Comeau G. Options to the practice of burning of flax straw on the Canadian prairies / Environmental petition № 186, 2006 / Electronic resource: http://www.oag-bvg.gc. ca/internet/English/pet_186_e_28922.html
3. Dr. Shelley Thompson Investigating Value Added Potential of Flaxseed and Straw / S.J. Thompson, S.JT. Solutions & In Collaboration With J Groenewegen, JRG Consulting Group, M. Hodgins, Hodgins & Company, D. Spearin, LMS & D. Yungblut, Yungblut & Associate / Final Report Project for SaskFlax: SJT Solutions, Box 310, Southey, SK, S0G4P0, 306-726-4569, February 23, 2015. – P. 175.
4. William A., Goddard E., Donald W., Brenner S., Lyshevski E., Gerald J. Textiles Nanotechnology, Handbook of Nanoscience, Engineering, and Technology, (Eds.), CRC Press, ISBN: 9780849375637, 2007.
5. Hegde G.S., Campbell R.A. Properties and performance of Bicomponent Fibers in Thermal Bonding, Nonwovens and Technical Textiles, 2007. – P. 76.
6. Sankari H. Towards bast fibre production in finland: tem and fibre yields and mechanical fibre properties o selected fibre hemp and linseed genotypes: acad. diss.: Crops and Soil FIN-31600 Jokioinen/H. Sankaria. – ARC, Finland, 2000. – 70 c.
7. Uschapovsky I.V. (2009) The Russian Flax Sector: Bottlenecks and Solutions / Journal Of Natural Fibers / Published Online: 05 Mar 2009 / Electronic resource: http://www.tandfonline.com/doi/citedby/10.1080
8. Государственная служба статистики Украины [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.ukrstat.gov.ua
9. Тіхосова Г.А. Наукові основи комплексної переробки стебел та насіння льону олійного: [монографія] / Л.А. Чурсіна, Г.А. Тіхосова, О.О. Горач, Т.І. Янюк. – Херсон: Олді-плюс, 2011. – 356 с.
10. ГОСТ-28285-89 Солома льняная. Требования при заготовках: [Введен 1990-07-01] – М.: Изд-во стандартов, 1990. – 16 с. (Государственный стандарт СССР).
11. ДСТУ 4149:2003 Треста лляна. Технічні умови: – [Чинний від 2003-02-24] – К.: Держспоживстандарт України, 2004. – 17 с. (Національний стандарт України).
12. ДСТУ 5015:2008 Волокно лляне коротке. Технічні умови: – [Чинний від 2008-12-06]. – К.: Держспоживстандарт України, 2009. – 10 с. (Національний стандарт України).
13. ТУ.У.05495816.005-2000 Котонизированое волокно. Технические условия: [Введенный 2000-25-02]. – Старый Самбор, 2000. – 6 с.
14. Головенко Т.М. Загальна характеристика показників льону олійного з метою виготовлення інноваційних товарів / Т.М. Головенко, Г.А. Бойко, О.О. Іваненко, О.В. Шовкомуд // Молодий вчений: зб. наук. праць. – Херсон: 2016. – № 5(32). – С. 218-222.
15. Ferguson G. (2009) Flax processing and quality / Electronic resource: http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/19447014908664724 / Journal Of The Textile Institute: Published online: 07 Jan 2009. – P. 918-934.

Головенко Т.М., Бойко Г.А.
Херсонський національний технічний університет
Дягілев А.С.
Вітебський державний технологічний університет
Шовкомуд О.В.
Луцький національний технічний університет

ПРОМИСЛОВЕ ВИКОРИСТАННЯ СОЛОМИ ЛЬОНУ ОЛІЙНОГО, ЯК У СВІТІ, ТАК І В УКРАЇНІ

Анотація
У статті представлені наукові та практичні досягнення у створенні інноваційної продукції на основі соломи льону олійного, як в Україні, так і в світі в цілому. Аналіз стану стандартизації соломи і продукції з льону олійного, свідчить, про відсутність нормативних документів для визначення їх якості, розробка яких є актуальним питанням сьогодення. В даний час не існує чіткої класифікації волокон і фізико-механічних показників, які б характеризували сферу їх промислового застосування.
Ключові слова: льон олійний, солома, волокна, переробка, якість.

Holovenko T.M., Boiko G.A.
Kherson National Technical University
Diaghilev A.S.
Vitebsk State Technological University
Shovkomud A.V.
Lutsk National Technical University

INDUSTRIAL USE OF STRAW OILSEEDS FLAX, AS THE WORLD, A SO IN UKRAINE

Summary
The article presents scientific and practical achievements in creating innovative products based on oilseed flax straw, both in Ukraine and abroad. The analysis of standardization of straw and oilseed flax products indicates the absence of regulations determining their quality, the development of such regulations is a crucial issue on today. At present there is no clear classification of fibres and physical and mechanical properties that would characterize the scope of their industrial application.
Keywords: oilseeds flax, straw, fiber, recycling, quality.

УДК 656.078.89

ЩОДО МОЖЛИВОСТІ ПРАКТИЧНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАСОБІВ РОЗВИТКУ МАРШРУТНИХ ПАСАЖИРСЬКИХ ТРАНСПОРТНИХ СИСТЕМ

Доля К.В., Доля О.Є.
Харківський національний університет міського господарства
імені О.М. Бекетова

У статті досліджено нормативно-правові акти. Регулювання діяльності щодо впровадження нових міських та приміських пасажирських маршрутів загального користування суб'єктами господарської діяльності. Розглянуто питання щодо можливості виникнення правових суперечок між суб'єктами господарської діяльності – перевізниками. Відкриття нового маршруту та перерозподілу ринку пасажирських перевезень між перевізниками. Розглянуто питання забезпечення новоутвореного суб'єкту господарської діяльності, який має намір надавати послуги на пасажирських автобусних маршрутах загального користування.
Ключові слова: пасажирський маршрут, маршрут, конкуренція, недобросовісна конкуренція, організація перевезень пасажирів, пасажир, закон.

Постановка завдання. Метою дослідження є вивчення нормативно-правового забезпечення діяльності суб'єктів господарської діяльності з питань впровадження засобів розвитку системи автомобільних пасажирських перевезень пасажирів на маршрутах загального користування. Одночасно дослідити питання забезпечення зберігання економічних інтересів підприємств, після введення на ринок перевезень новоутвореного маршруту. Надати рекомендації щодо внесення доповнень в діючі нормативно-правові акти направлених на урегулювання можливих правових суперечок між перевізниками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найважливішим елементом міських пасажирських транспортних систем є маршрутна мережа, що включає сукупність трас і потужностей маршрутів. Маршрутна система міського пасажирського транспорту виконує певні завдання і має свої закономірності функціонування.

Основними цілями при удосконаленні міських пасажирських перевезень, які виділялись дослідниками в різні роки були:

- мінімізація витрат підприємства [1, 2];
- мінімізація часу пасажирів на пересування [3-6];
- забезпечення максимально комфортних умов поїздки пасажирів [7-9];
- критерій мінімуму з одного боку витрат на перевезення пасажирів, а з іншого – показника, який визначається якістю перевезень, що виражається часом пересування [10-12].

Проблеми розробки методів удосконалення міських пасажирських транспортних систем займалися вчені С.Ю. Ольховський [2], О.Я. Коцюк [13], В.С. Марунич [3], П.Ф. Горбачов [15], В.О. Вдовиченко [16] та ін. В їх роботах розглядались питання підвищення ефективності маршрутної системи міського пасажирського транспорту з урахуванням видів масового міського пасажирського транспорту, що є в місті.

«Метод НИИАТ» [17] – є початком розробки евристичних алгоритмів маршрутизації. До основних переваг даного методу відносяться:

– придатний для формування маршрутної мережі малих і середніх міст;

– логічна побудова алгоритму;

– при врахуванні заданих обмежень, дозволяє одержати оптимальне рішення, але з досить вузького набору допустимих маршрутів.

До недоліків даного методу [17] можна віднести:

– оскільки в даному методі розглядається тільки автобусна маршрутна мережа, то його застосування для формування маршрутної системи великих міст є нераціональним;

– недостатньо висока допустима розмірність завдання;

– не коректно вирішене питання розподілу пасажиропотоків.

Свій подальший розвиток «Метод НИИАТ» [17] отримав в роботах вчених [4, 18 та ін.]. За рахунок збільшення розмірностей розглянутої топологічної схеми, скорочення часу розрахунку з використання ЕОМ, включення в нього нових перспективних маршрутів.

Збільшення діапазону маршрутів мережі в роботах О.Я. Коцюка [13], С.Ю. Ольховского [12] пропонується за рахунок включення до множини конкурентних маршрутів тих шляхів, по яких час проходження, між кінцевими пунктами, відрізняється від мінімального не більше ніж на задане значення. До переваг запропонованої методики слід віднести, що в заданих обмеженнях, запропонований алгоритм може гарантувати отримання оптимального рішення з погляду внутрішньої узгодженості виконуваних дій.

Науковий метод удосконалення міських пасажирських транспортних систем, наведений в роботах П.Ф. Горбачева [15, 18-19], виражений через цільову функцію маршрутизації, що має вигляд:

$$\begin{aligned}\sum_{i}^{N}\sum_{j}^{N}\sum_{l}^{n}(h_{ijl}\cdot\sum_{k}^{M}(A\cdot t_{ожк}+B\cdot t_{двk}\cdot\gamma_{дk})+\\+\sum_{i}^{G}(C_{пер}\cdot V_{э}+C_{пост})\cdot N_{ai}\cdot T_{п}\to\min\end{aligned}, \quad (1)$$

де N – кількість транспортних районів в місті;

n – кількість можливих варіантів шляху проходження з району i в район j;

h_{ijl} – кількість пасажирів, які прямують по шляху l з району i в район j;

M – кількість посадок (маршрутних поїздок);

A, B – сталі коефіцієнти;

$t_{двk}$ – тривалість k-ї маршрутної поїздки;

$\gamma_{двk}$ – динамічний коефіцієнт використання місткості транспортного засобу;

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

G – кількість марок транспортних засобів, що працюють на маршруті;

$C_{пері}$, $C_{пості}$ – відповідно змінні та постійні витрати на експлуатацію транспортного засобу;

N_a – потрібна кількість автобусів i-ої марки;

T_n – тривалість розрахункового періоду, год.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. З проведеного аналізу можна зробити висновок, що утворення нових або перегляд існуючих маршрутів є механізмом розвитку пасажирських транспортних систем.

Держава для реалізації економічної політики, виконання цільових економічних та інших програм і програм економічного і соціального розвитку застосовує різноманітні засоби і механізми регулювання господарської діяльності.

Однак механізми впровадження таких дій досі є недостатньо розробленими.

Формулювання цілей статті. Метою даної роботи є проведення аналізу сучасного стану питання щодо забезпечення розвитку пасажирських транспортних систем засобами державного регулювання діяльності суб'єктів господарської діяльності, якими надаються послуги з перевезення пасажирів на маршрутах загального користування та органів виконавчої влади.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основними засобами регулюючого впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання є (у тому числі): ліцензування, патентування і квотування [20].

Умови, обсяги, сфери та порядок застосування окремих видів засобів державного регулювання господарської діяльності визначаються Цивільним Кодексом України, іншими законодавчими актами, а також програмами економічного і соціального розвитку.

Цивільним Кодексом України зазначено, що обмеження щодо здійснення підприємницької діяльності, а також перелік видів діяльності, в яких забороняється підприємництво, встановлюються Конституцією України та законом [21].

Загальні положення організації та діяльності автомобільного транспорту регулюються діючими Законами України та підзаконними актами.

Законом України «Про автомобільний транспорт» визначено засади організації та діяльності автомобільного транспорту та встановлено, що органи місцевого самоврядування формують мережу міських автобусних маршрутів загального користування і здійснюють у межах своїх повноважень контроль за дотриманням законодавства у сфері автомобільного транспорту на відповідній території.

Забезпечення організації пасажирських перевезень на міських автобусних маршрутах загального користування покладається на виконавчий орган сільської, селищної, міської ради відповідного населеного пункту [22].

Наказом міністерства інфраструктури України від 15.07.2013 року № 480 «Про затвердження Порядку організації перевезень пасажирів та багажу автомобільним транспортом» зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 31 липня 2013 р. за № 1282/23814 визначено механізм організації підготовки до відкриття автобусних маршрутів загального користування (крім міжнародних) [23].

Порядок [23] врегульовує й питання відкриття міського, приміського, міжміського внутрішньообласного та міжобласного автобусного маршруту.

Відповідно до вимог Закону України «Про автомобільний транспорт» документами, на підставі яких виконуються пасажирські перевезення для автомобільного перевізника – ліцензія, договір із органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування чи їх дозвіл, паспорт маршруту, документ, що засвідчує використання автобуса на законних підставах, інші документи, передбачені законодавством України [22].

Конституцією України визначено, що захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу [24].

Господарським Кодексом України щодо конкуренції у сфері господарювання встановлено, що органи державної влади і органи місцевого самоврядування повинні здійснювати аналіз стану ринку і рівня конкуренції на ньому і вживати передбачених законом заходів щодо упорядкування конкуренції суб'єктів господарювання [20].

Регулювання питань конкуренції знайшло своє відображення й в Законі України «Про основи національної безпеки України», яким визначено, що основним напрямом є забезпечення умов для сталого економічного зростання та підвищення конкурентоспроможності національної економіки. Цим же Законом зазначено пріоритети національних інтересів, одним з яких є створення конкуренто спроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки та забезпечення постійного зростання рівня життя і добробуту населення [25].

Законом України «Про захист від недобросовісної конкуренції» передбачено, що недобросовісною конкуренцією є будь-які дії у конкуренції, що суперечать торговим та іншим чесним звичаям у господарській діяльності, а особи, яким завдано шкоду внаслідок вчинення дій, визначених цим Законом як недобросовісна конкуренція, можуть звернутися до суду із позовом про її відшкодування [26].

Паризькою конвенцією про охорону промислової власності передбачено, що Країни Союзу зобов'язані забезпечити громадянам країн, що беруть участь у Союзі, ефективний захист від недобросовісної конкуренції. Актом недобросовісної конкуренції вважається будь-який акт конкуренції, що суперечить чесним звичаям у промислових і торговельних справах [27].

В свою чергу Цивільним Кодексом України «звичай» визначено, як правило поведінки, яке не встановлене актами цивільного законодавства, але є усталеним у певній сфері цивільних відносин [21].

Відповідно до викладеного органи державної влади мають забезпечувати економічну безпеку країни шляхом реалізації Законів України «Про захист від недобросовісної конкуренції», «Про захист економічної конкуренції» [28] та Паризької конвенції про охорону промислової власності від 20 березня 1883 року. Також зазначено, що органи місцевого самоврядування повинні здійснювати аналіз стану ринку і рівня конкуренції на ньому і вживати передбачених законом за-

ходів щодо упорядкування конкуренції суб'єктів господарювання.

З викладеного можна зробити висновок, що виконання Порядку організації перевезень пасажирів та багажу автомобільним транспортом [23] з метою відкриття автобусних маршрутів загального користування, може призвести до настання суперечностей щодо додержання встановлених вимог іншими нормативно-правових актів, якими регулюється питання економічної конкуренції.

На підставі вимог [24-28] маються ознаки можливості оскарження у судовому порядку відкриття міського, приміського, міжміського внутрішньо- обласного та міжобласного автобусного маршруту, як такого що протирічать згаданим вище вимогам та є не забезпеченням гарантованих державою умов економічної безпеки та розвиток автомобільної галузі.

Одночасно, «звичай» визначено, як правило поведінки, яке не встановлене актами цивільного законодавства, але є усталеним у певній сфері цивільних відносин. Таке визначення не в повній мірі висвітлює порядок розуміння терміну «звичай», адже це є правило поведінки, яке не встановлене актами цивільного законодавства, а отже будь-яка поведінка не суперечить актам цивільного законодавства.

Висновки та рекомендації. На даний час новоутворений суб'єкт господарської діяльності, який має намір надавати послуги на пасажирських автобусних маршрутах загального користування, не має фактичної можливості в отриманні відповідних дозвільних документів, а існуючий процес відкриття нового маршруту має ознаки невідповідності іншим нормативно-правовим актам, що гарантують безпеку підприємницької діяльності в Україні. З метою запобігання виникнення обставин, які можуть призвести до настання правових суперечностей між перевізниками пропонується визначити термін «звичай» та забезпечити проведення конкурсу на право обслуговування новоутвореного маршруту одночасно із проведенням конкурсу на право обслуговування існуючих маршрутів.

Список літератури:

1. Варелопуло Г. А. Организация движения и перевозок на городском пассажирском транспорте / Г. А. Варелопуло. – М.: Транспорт, 1981. – 200 с.
2. Ольховский С. Ю. Исследование и разработка методов совершенствования пассажирской транспортной системы города: автореф. дис. на соискание научной степени канд. техн. наук: спец. 05.22.01 «Эксплуатация автомобильного транспорта» / С. Ю. Ольховський. – М., 1983. – 22 с.
3. Марунич В. С. Обоснование построения пассажирских маршрутных систем городов. Автореферат дис. ... кандидата технических наук. – М.: МИЭИ, 1996. – 20 с.
4. Вейцман В. М. Разработка рациональных схем городских автобусных маршрутов: Автореф. дис. канд.техн. наук. – М., 1987. – 20 с.
5. Горшков Т.Ш. Вопросы планирования маршрутных систем пасажирского транспорта в городах, расположенныцх в сложных топографических условиях (на примере г. Тбилиси) дис. на соискание научной степени канд. техн. наук. – М., 1980. – 193 с.
6. Джумаев Д. Исследование вопросов составления маршрутных схем автомобильного транспорта в городах. дис. на соискание научной степени канд. техн. наук – М.: 1986. – 229 с.
7. Аррак А. Социально–экономическая эффективность пассажирских перевозок / А. Аррак. – Таллин: Ээсти раамат, 1984. – 216 с.
8. Аррак А. Развитие и эффективность пассажирских перевозок / А. Аррак – Таллин: Ээсти раамат, 1984. – 218 с.
9. Рогова Г. А. Моделирование выбора путей передвижения пассажиров на транспортных системах городов. Автореф. дис. на соискание научной степени канд. техн. наук – Томск, 1978. – 19 с.
10. Штанов В. Ф. Организация перевозок пассажирским автомобильным транспортом / В. Ф. Штанов, Г. А. Подберезкин, В. А. Ищенко, А. И. Чумаченко. – К.: Техника, 1988. – 94 с.
11. Штанов В. Управление качеством обслуживания пассажирским автомобильным транспортом в городах / В. Штанов, А. Игнатенко. – К.: Знание, 1981. – 24 с.
12. Штанов В. Ф. Совершенствование организации и управления перевозочным процессом на пассажирском автотранспорте / В. Штанов, А. Коцюк – К.: Знание, 1991. – 20 с.
13. Коцюк А. Я. Совершенстование автобусных маршрутных систем в крупных и крупнейших городах: автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. техн. наук: спец. 05.22.01 «Транспортные системы» / А. Я. Коцюк. – Киев, 1990. – 20 с.
14. Горбачев П. Ф. Организация управления работой маршрутной системы города на основе оценки качества перевозок пассажиров / П. Ф. Горбачев, П. В. Луб'яный, Д. С. Котенев / Вісті Автомобільно–дорожнього інституту, 2007, № 2(5) – С. 23–27.
15. Горбачов П. Ф., Дмитриев И. А. Основы теории транспортных систем / П. Ф. Горбачов, И. А. Дмитриев. – Харьков: ХНАДУ, 2002. – 202 с.
16. Гуревич Г.А. Методика организации маршрутных автобусов перевозок по периодам суток/ Г.А. Гуревич / ГосНИИАТ. – М.:ЦБНТИ Минавтотранса РСФСР, 1985. – 115 с.
17. Антоношвили М. Е. Организация городских автобусных перевозок с применением математических методов и ЭВМ / М. Е. Антоношвили, Г. А. Варелопуло, М. В. Хрущев. – М.: Транспорт, 1974. – 103 с.
18. Горбачов П. Ф. Совершенствование схем маршрутов автобусов в крупнейших городах: Дис...канд. техн. наук. – Харьков: ХАДИ, 1993. – 164 с.
19. Горбачев П. Ф. К вопросу маршрутизации пассажирских перевозок в крупнейших городах / П. Ф. Горбачев, В. К. Доля / Пути интенсификации работы автомобильного транспорта: Межвузовский научный сборник. Сарат. политехн. Ин-т. – Саратов, 1989. – С. 92–95.
20. Господарський кодекс України. Від 16 січня 2003 р. № 436-IV. З подальшими змінами // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2003.
21. Цивільний кодекс України. Від 16 січня 2003 р. № 435-IV. З подальшими змінами // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2003.

22. Про автомобільний транспорт: Закон України від 05. 04. 2001 р. № 2344-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001.
23. Порядок організації перевезень пасажирів та багажу автомобільним транспортом режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1282-13
24. Конституція України: Закон України від 28. 06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996.
25. Про основи національної безпеки України: Закон України // Офіційний Вісник України. – 2003.
26. Про захист від недобросовісної конкуренції: Закон України від 7 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996.
27. Паризька конвенція про охорону промислової власності від 20 березня 1883 року (укр/рос) / Статус Парижской конвенции по охране промышленной собственности // Кожарская И. Ю., Прахов Б. Г. Патентное право. – К.: 2003.
28. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11 січня 2001 року // Офіційний вісник України. – 2001.

Доля К.В., Доля Е.Е.
Харьковский национальный университет городского хозяйства
имени А.Н. Бекетова

О ВОЗМОЖНОСТИ ПРАКТИЧЕСКОЙ РЕАЛИЗАЦИИ СРЕДСТВ РАЗВИТИЯ МАРШРУТНЫХ ПАССАЖИРСКИХ ТРАНСПОРТНЫХ СИСТЕМ

Аннотация
В статье исследованы нормативно-правовые акты. Регулирование деятельности по введению новых городских и пригородных пассажирских маршрутов общего пользования субъектами хозяйственной деятельности. Рассмотрены вопросы о возможности возникновения правовых споров между субъектами хозяйственной деятельности – перевозчиками, после открытия нового маршрута. Перераспределения рынка пассажирских перевозок между перевозчиками. Рассмотрены вопросы обеспечения субъекта хозяйственной деятельности, который намерен предоставлять услуги на пассажирских автобусных маршрутах общего пользования.
Ключевые слова: пассажирский маршрут, маршрут, конкуренция, недобросовестная конкуренция, организация перевозок пассажиров, пассажир, закон.

Dolya C.V., Dolya O.E.
Kharkiv National University of Municipal Economy
named after O.N. Beketov

PRACTICAL IMPLEMENTATION OF POSSIBILITIES OF DEVELOPMENT OF PASSENGER TRANSPORTATION SYSTEMS

Summary
This article examines the normative-legal acts that regulates the activity carried out during the introduction of new urban and suburban passenger routes, general use for business entities. Addresses the questions about the possibility of legal disputes between economic entities and carriers, after the opening of a new route and the redistribution of passenger transportation business between the carriers. Considers the questions relating to the subject of economic activities, which intends to provide services on passenger bus routes for general use.
Keywords: passenger route, route, competition, unfair competition, organization of transportations of passengers, passenger, law.

УДК 004

ОСНОВИ РОЗРОБКИ СИСТЕМ АВТОМАТИЗАЦІЇ ПРОЕКТУВАЛЬНИХ РОБІТ

Захарченко В.П., Неня В.Г., Криштоп А.О.
Сумський державний університет

Досліджено сучасний стан автоматизації проектувальних робіт та встановлено його недостатній рівень. Проаналізовані науково-методичні основи автоматизації як напрямку розвитку сучасного виробництва та виявлені його ключові моменти. Із використанням засобів функціонального моделювання запропонована схема автоматизації з визначенням основних інформаційних потоків у каналах контролю поточного стану механізованого виробництва й управління його основними складовими. На основі підходу до процесу проектування як виробничого запропонована схема системи автоматизації проектувальних робіт.
Ключові слова: інформаційна система, проектування, автоматизація, контроль, управління, структура, автоматизована система проектування.

Постановка проблеми. Автоматизація процесу проектування машинобудівних об'єктів має досить давню історію, яка співпадає загальними тенденціями з аналогічними процесами в промисловості. Результати розвитку на початкових її етапах відображені в багатьох роботах, найбільш характерними й такими, які узагальнюють накопичений досвід, є роботи [1, 2]. Поступово акцент змістився з розробки систем автоматизації проектувальних робіт (САПР) у сторону комп'ютеризації власне процесу проектування [3]. Декларовані спроби створення єдиного інформаційного простору та повної підтримки життєвого циклу виробів поки залишаються для загального машинобудування тільки спробами, оскільки в умовах відсутності повноцінних САПР відсутні й необхідні дані про технічні об'єкти та їх складові. Але найвагомішим недоліком сучасних розробок у даній області є відсутність управління процесом проектування технічних об'єктів.

Аналіз сучасних опублікованих матеріалів дозволяє відзначити, що недостатня увага приділяється саме дослідженню системних аспектів функціонування САПР. Ця ситуація пояснюється тим фактом, що на початку створення САПР, вони розглядалися як повнофункціональні системи [1-5]. Однак виявилося, що досить важко розробити таку систему, яка б управляла всіма як проектними, так і допоміжними процесами у проектній організації або у відповідному підрозділі підприємства. Таким чином, за останні 30 років, проектування, проектні дані, використання проектних даних почали розглядати окремо один від одного та створювати для цього окремі інформаційні системи [3, 6, 7]. На цьому другому етапі комп'ютеризація проектування показала економічну ефективність свого використання. Підприємства та корпорації, для яких такий підхід був цілком придатний, почали замовляти їх. Значна кількість на сьогодні добре відомого програмного забезпечення комп'ютеризації проектування стала доступна на ринку (AutoCAD, SolidWorks, CATIA і т.д.). У наш час, використовуючи їх, багато підприємств удосконалюють окремі проектні процедури. Проте, такий підхід не підвищує продуктивність праці проектувальників. Досвідом, накопиченим у промисловості, визначено, що висока продуктивність праці мала б місце, якби виробництво було організовано й управлялось як система, яка охоплює всі як виробничі, так і невиробничих аспекти, а не тільки оптимізує деяку частину роботи. Тому проектувальники на підприємствах не можуть йти в ногу з безперервним розвитком промислового виробництва. На жаль, така проблема є досить актуальною в даний час і потребує свого вирішення.

Існують деякі повноцінні САПР, що є доступними на ринку. Вони забезпечують управління цілим життєвим циклом технічних об'єктів, Siemens PLM Software, наприклад. Проте таке програмне забезпечення є фінансово недоступним для підприємств, які орієнтовані на виробництво порівняно недорогих технічних об'єктів невеликими партіями. У даний час такий стан є характерним для багатьох галузей.

Отже, актуальною проблемою на сьогодні є розробка науково-методичних основ створення САПР, яка б поєднувала в собі як автоматизацію виконання проектних операцій, так і автоматизацію управління як виробничими, так і невиробничими процесами проектування технічних об'єктів. Це забезпечить автоматизовану та упорядковану організацію праці, що в свою чергу зменшить час на виконання роботи та підвищить продуктивність праці серед робітників проектної організації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогоднішній день багато опублікованих наукових робіт позиціонуються як розвиток САПР. У першу чергу нами були проаналізовані ті матеріали, в яких автори приділяли свою увагу розробці систем автоматизації програм проектування. Наряду з цим, розглядалися роботи, які присвячені створенню інформаційно-управляючих систем та розгляду різних аспектів щодо управління діяльністю підприємства.

Комп'ютеризація проектних процедур САПР продовжує охоплювати проектування об'єктів складної геометричної форми за рахунок застосування новітніх підходів до проектування та використання комп'ютеро-орієнтованої системи проектування (CAD-системи) [8]. Також формалізуються й оптимізуються технологічні задачі, які вирішуються в ході комп'ютеризованої розробки технологічних процесів в умовах сучасного машинобудування [9]. Розроблюються нові методи, моделі та алгоритми моделювання технологічних процесів механічної обробки технічних об'єктів в одиночному виробництві для покращення його продуктивності [10]. Автори роботи [11] пропонують використання семантичних мереж при застосуванні онтологічного підходу проектування,

який є невід'ємною та обґрунтованою умовою для створення САПР технологічного процесу. Це забезпечить організований оперативний доступ до інформації, яка стосується технологічного процесу виготовлення деталей і, можливо, у майбутньому стане основою для управління розробкою технологічних процесів. Робота [12] присвячена опису принципів застосування організаційно-технологічного підходу до розробки САПР технологічного процесу з метою забезпечення якості технологічної підготовки виробництва в обмежені часові періоди тощо.

Що стосується дослідження наявності та протікання процесу управління проектуванням при розробці вище приведених САПР технічних об'єктів, то можна зробити наступні висновки. Даному питанню приділяється недостатня увага в опублікованих наукових матеріалах. У них в основному розглядаються різні підходи до управління бізнес-процесами на підприємстві, причому процеси розглядаються відірвано від будівель та обладнання. Так автори роботи [13] описують застосування суб'єктно-орієнтованого підходу, який по своїй суті визначає основні проблеми в нотації BPMN і пропонує їх уникнути, використовуючи новий додаток до неї – суб'єктивний підхід S-BPN. Дослідження, результати яких наводяться в роботі [14] присвячені застосуванню процесного підходу до управління діяльністю організації на основі представлення бізнес-процесів в нотації SADT. Передбачається, що це забезпечить поступальний розвиток, стабільний прибуток і значні конкурентні переваги організації. Автори пропонують виконувати організацію бізнес-процесів по моделі TO-BE для підвищення ефективності управління ними. Але на чому вона основується та як її будувати відомостей немає. Існує багато таких праць, і в яких згадується модель TO-BE і її застосування для кращого управління діяльністю організацією [15, 16], але точна покрокова інструкція для її побудови чи хоча б зрозуміла для реалізації методика відсутні.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проаналізувавши існуючі матеріали, можна сказати, що ведуться дослідження в області розробок систем автоматизованого проектування технічних об'єктів та управління діяльністю організації. Оскільки у інформаційній системі робота працівників систематично не відслідковується, не планується та не контролюється, тому конструктивні рішення щодо покращення діяльності виробництва в організації або підприємстві виконувати практично неможливо.

Актуальною є задача конкретизації поглядів на процеси автоматизації та застосування їх для розробки конструктивних підходів до автоматизації інформаційних систем сучасного виробництва.

Численні приклади автоматизації пристроїв, які зустрічаються в повсякденній практиці (мобільний телефон, який автоматично виконує функції будильника; мікрохвильова піч, яка без участі людини розігріває вчасно їжу; телевізор, який вимикається автоматично після припинення трансляції фільму і т.д.) наводять на думку про важливу роль управління в функціонуванні об'єктів нашої інфраструктури.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розробити методичні основи для впровадження автоматизації інформаційних систем загалом і систем автоматизації проектувальних робіт зокрема.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні задачі:

– встановити суть автоматизації процесів виробництва стосовно їх інформаційного різновиду;

– запропонувати обґрунтовану схему виробництва з використанням систем автоматизації, яка підтверджуються виробничою практикою;

– запропонувати структурно-функціональну схему системи автоматизації проектувальних робіт.

Виклад основного матеріалу. Існує достатньо багато аспектів аналізу поняття проектування, як процесу створення опису ще не існуючого об'єкту. Основна дискусія направлена на з'ясування питання про співвідношення в ньому наукової та евристичної складових [17].

Не долучаючись до цих дискусій зауважимо, що усі аспекти проектування є важливими, усі досягнення є корисними для подальшого розвитку інженерної діяльності. Із огляду на автоматизацію проектувальних робіт найбільш суттєвим є розгляд проектування як виробничого процесу і цей погляд автори поступово відстоюють, опрацьовуючи різні його аспекти, наприклад [18].

Оскільки автоматизація – це головний засіб підвищення продуктивності виробництв, то є потреба дослідити її основи, з'ясувати суть і застосувати до розробки інформаційних систем загалом та до систем автоматизації проектувальними роботами зокрема. Ця проблема постала в зв'язку з не зовсім коректним визначенням поняття автоматизації у комп'ютеризованих інформаційних системах, де поняття автоматизації визначається через ступінь використання комп'ютерних технологій у процесах обробки інформації. У машинобудуванні, хімічній та інших галузях промисловості витіснення людської праці при обробці предмету праці називається механізацією. За умови повної механізації переходять до автоматизації [19] – витіснення людини з контуру управління машиною, яка здійснює керування машиною, що виконує процес обробки предмету праці.

Автоматизація виробництва – це такий процес у його розвитку, при якому функції контролю та управління, які раніше виконувалися людиною, передаються технічним пристроям – засобам автоматизації.

Отже, необхідно запропонувати структуру автоматизованих систем, що є придатною для застосування в системах обробки інформації.

Графічно перехід від ручного виконання виробничих операцій до автоматизованого традиційно зображується так, як показано на рисунку 1.

Із огляду на корінну суть автоматизації як впливу управляючої машини на машину, яка виконує обробку предмету праці, процес використання обчислювальної машини до одробки даних неможливо назвати автоматизацією, оскільки це лише механізація процесу обробки даних. Загалом не прийнято механізацію конкретизувати типом використовуваної машин, наприклад, тракторизація. Із огляду на широке розповсюдження комп'ютерів та підтримання тенденції їх впровадження у виробничі процеси у сенсі механізації припустимо використання поняття

комп’ютеризації, тим більш, що такий термін достатньо поширений, але зміст його, на превеликий жаль доки не було конкретизовано.

Окремого розгляду заслуговує з’ясування суті процесу управління. До цього процесу прийнято в економічних дисциплінах включати дуже багато аспектів, які загалом висвітлюють важливі питання з точки зору функціонування виробничих систем підприємств, але не є конструктивними з точки зору практичної реалізації процесу управління в автоматизованих інформаційних системах.

Шляхом аналізу численних публікацій прийнято рішення обрати наступне визначення поняття управління [21].

Під управлінням будемо розуміти процес організації такого цілеспрямованого впливу на деяку частину середовища, називану об'єктом управління, у результаті якого задовольняються потреби суб'єкта, взаємодіючого із цим об'єктом.

Процес управління – це інформаційний процес, що полягає в зборі інформації про хід процесу, передачі її в пункти нагромадження й переробки, аналізі отриманої, накопиченої й довідкової інформації, ухваленні рішення на основі виконаного аналізу, вироблення відповідного керуючого впливу й доведенні його до об'єкта керування. Ця позиція підтримується у роботах [1, 22-26].

Не зважаючи на принципово правильне відображення взаємозв’язку людини, системи управління, машини та предмету праці на схемі, яка наведена на рисунку 1, дана структура не може бути конструктивно використана для конкретної реалізації автоматизованої системи виробництва. У термінах методології IDEF0 [27] доцільно автоматизоване виробництво представити структурою, яка наведена на рисунку 2.

При розробці даної схеми враховано, що складові виробництва виділяються як окремі об’єкти як відповідь на дотримання принципу спеціалізації в організації виробництва [28-30]. Окремо розглядається робоча зона, я якій вихідні ресурси (вхід) перетворюється за рахунок прикладених

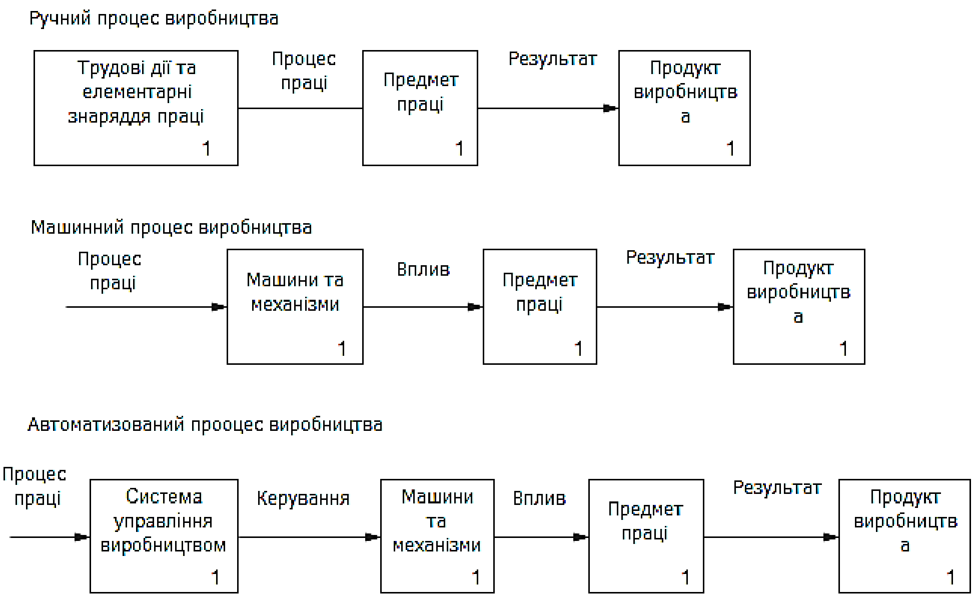

Рис. 1. Суть процесу праці при різних типах виробництва

Джерело: розроблено авторами за даними [20]

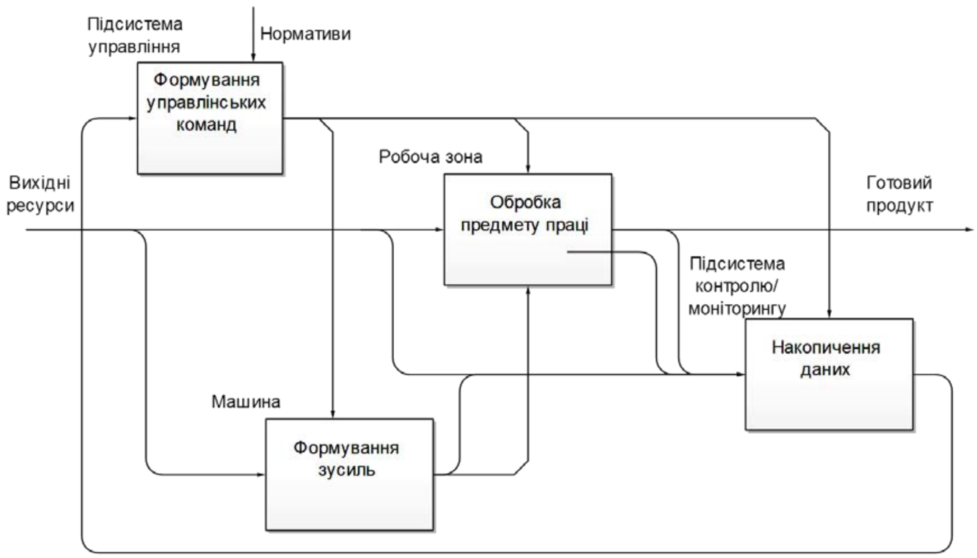

Рис. 2. Структура автоматизованого виробництва

Джерело: розроблено авторами

зусиль у готовий продукт (вихід). Цим реалізується головне функціональне призначення розглядуваного об'єкту. Робочий процес має більшу продуктивність, якщо зусилля виробляються машиною. Зібрані дані про параметри входу, виходу та робочої зони збираються підсистемою контролю, можливо, попередньо опрацьовуються і передаються в підсистему управління. Додатково збираються дані про машину, яка здійснює робочий процес, тобто надає зусилля до робочої зони.

Із підсистеми контролю за протіканням процесів у виробничій системі дані надходять до системи управління, де виконується аналіз поточної ситуації. За умови перевищення значень контрольованих параметрів понад встановлену норму, управлінські команди надходять до робочої зони, робочої машини та підсистеми контролю за станом виробництва.

По ступеню контролю й керування виробництвом технічними засобами прийнято виділити такі рівні автоматизації.

Локальна автоматизація – автоматизація окремих апаратів, машин, технологічних операцій. Проводиться, коли керування процесами, внаслідок їхньої складності або швидкоплинності, практично не доступно людині-оператору. При цьому враховується економічна ефективність впровадження автоматичних пристроїв і вимоги техніки безпеки й екології. До часткової автоматизації відноситься так само автоматизація управлінських робіт.

Комплексна автоматизація передбачає автоматизацію технологічної ділянки або усього підприємства, які функціонують як єдиний комплекс. Комплексна автоматизація підприємства охоплює всі виробничі функції відповідних структур підприємства. Вона доцільна при застосуванні надійного безвідмовного устаткування.

Повна автоматизація – це вищий щабель автоматизації, при якому всі функції контролю й управління виробництвом на рівні підприємства передаються технічним засобам. На сучасному рівні розвитку техніки повна автоматизація практично не застосовується, тому що функції прийняття рішень та вибору об'єкту їх застосування в цей час залишаються за людиною.

Таким чином, автоматизація виробництва передбачає його максимальну, а бажано, повну механізацію. Технологія визначає необхідну конструкцію й режими роботи засобів механізації, а так само завдання, які необхідно вирішувати при автоматизації технологічного процесу.

Дані положення є загально визнаними і підтверджуються роботами [31 36].

Проектування, як виробничий процес, передбачає розробку проекту технічного об'єкту, на який є у наявності технічне завдання (ТЗ). Зрозуміло без доказу, що це є одиничне виробництво, – немає ніякої потреби та доцільності розробляти той самий проект, на відміну від матеріального виробництва, результат якого може знадобитися неодноразово.

Одиничне виробництво передбачає використання універсального обладнання для виконання виробничих операцій. Це доведено всією практикою промисловості та оприлюднено в наступних роботах [28-30, 37].

Це означає, що розроблювана САПР, повинна бути універсальною по використанню та максимально насиченою інструментарієм: моделями, методами, алгоритмами та програмами, які їх реалізують.

Дане положення, отримане на основі багаторічного досвіту різних видів виробництв, указує на характер розроблюваних систем автоматизації проектних робіт як універсальних і стимулює припинення дискусій із цього приводу, які вже півсторіччя не припиняються, наприклад [38].

Ураховуючи структуру автоматизованих виробничих систем загального призначення та специфіку систем проектування як виробничих пропонується їх розробляти з урахуванням структури, яка запропонована на рисунку 3.

На відміну від виробничих процесів обробки сировини, процеси обробки інформації при про-

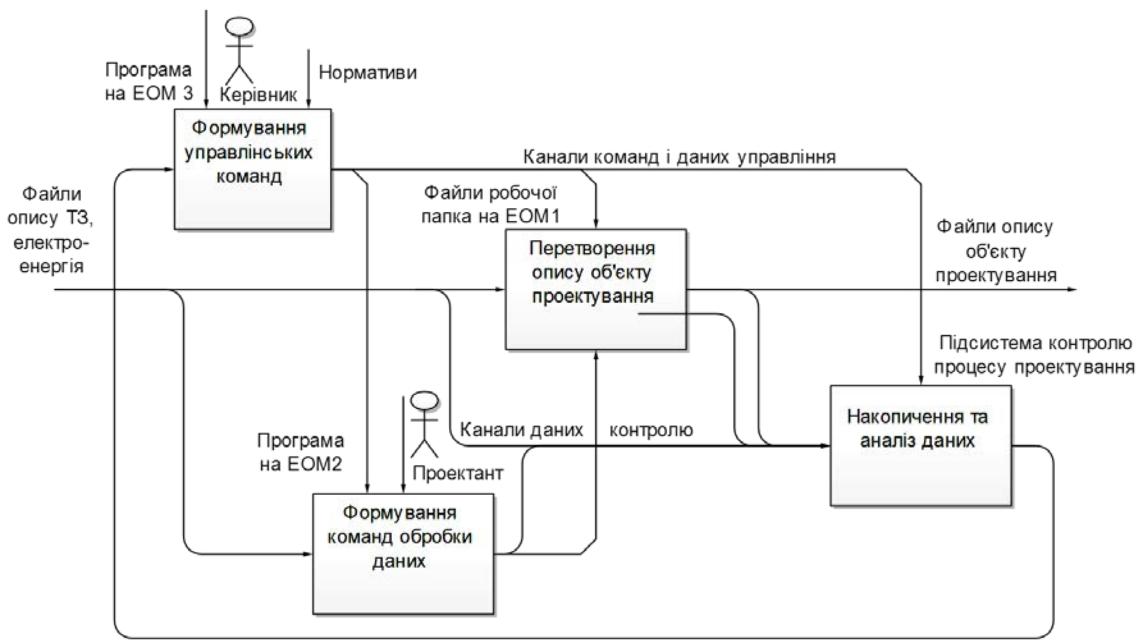

Рис. 3. Структура системи автоматизації проектувальних робіт

Джерело: розроблено авторами

ектуванні принципово неможливо виконати без участі проектантів. Із огляду на це передбачена участь проектантів та їх керівників у контурі управління програмних засобів проектування та програмних засобів системи управління.

Маючи на увазі використання систем автоматизації проектувальних робіт для створення кожного разу нових об'єктів не доцільно доводити ступінь автоматизації до 100%, крім створення опису стандартних деталей.

Висновки і пропозиції. Запропоновано розглядати процес проектування як виробничий.

На підставі аналізу автоматизації у промисловості, де вона має об'єктивний та усталений характер, установлено суть автоматизації виробничих процесів та конструктивну частину поняття управління виробничими процесами.

Запропоновано функціональну модель системи автоматизації для використання у інформаційних системах загалом та у системах автоматизації проектувальних робіт зокрема. Останні доцільно розробляти як організаційно – технічні системи.

Проектування як виробничий процес віднесено до одиничного типу виробництва. На цій підставі сформульована вимога розробки системи автоматизації проектувальних робіт як універсальної системи, що призначена для виконання широкого набору функцій.

Список літератури:

1. Корячко В.П. и др. Теоретические основы САПР: Учебник для ВУЗов / В.П. Корячко, В.М. Курейчик, И.П. Норенков – М.: Энергоатомиздат, 1987. – 400 с.
2. Норенков И.П. Основы теории и построения САПР / И.П. Норенков, В.Б. Маничев. – М.: Высшая школа. – 1990. – 335 с.
3. Норенков И.П. Основы автоматизированного проектирования / И.П. Норенков Учеб. для вузов, 2-е изд., перераб. и доп. – М.: МГТУ им. Н.Э. Баумана, 2002 – 336 с.
4. Peng Y. Support engineering computer-aided design systems and BIM template [Text] / Y. Peng, L. Zheng, B.S. Ruan // Advanced Materials Research. – 2014 – V. 971-973. – P. 1906-1911.
5. Encarnacao J. Computer Aided Design: Fundamentals and System Architectures [Text] / J. Encarnacao, R. Lindner, E. G. Schlechtendahl. – Springer Science & Business Media, 2012.
6. Kunwoo L. Principles of CAD/CAM/CAE Systems [Text] / L. Kunwoo. – Assison Wesley Longman Inc. , 1999.
7. Норенков И.П. Основы автоматизированного проектирования [Текст] / И.П. Норенков. 4-е изд., перераб. и доп. – М.: изд-во МГТУ им. НЭ Баумана, 2009. – 430 с.
8. Серёдкин А.Н. Алгоритм автоматизированного проектирования объектов сложной геометрической формы / А.Н. Серёдкин, Г.Л. Виноградова, В.О. Филиппенко // Фундаментальные исследования. – 2014. – № 11. – С. 1267-1270.
9. Аверченков В. Автоматизация проектирования технологических процессов: учебное пособие / В. Аверченков, Ю. Казаков – Litres, 2015.
10. Попок Н.Н., Беляков Н.В. Методы и модели компьютерного проектирования технологических процессов изготовления корпусных деталей / Н.Н. Попок, Н.В. Беляков // Веснік полацкага дзяржаунага універсітэта. Серыя В, Прамысловасць. Прыкладныя навукі. – 2010. – № 2. – 68-75.
11. Бурдо Г.Б. Онтологический подход при проектировании технологических процессов / Г.Б. Бурдо, Е.В. Воробьева // Открытые семантические технологии проектирования интеллектуальных систем = Open Semantic Technologies for Intelligent Systems (OSTIS-2015): материалы V междунар. науч.-техн. конф. (Минск, 19-21 февраля 2015 года) / редкол.: В.В. Голенков (отв. ред.) [и др.]. – Минск: БГУИР, 2015. – С. 461-464.
12. Бурдо Г.Б. Организационно-технологический подход к разработке САПР технологических процессов / Г.Б. Бурдо, Н.В. Испирян, С.Р. Испирян // Вестник ТвГТУ. – 2015. – Т. 112. – №. 27, № 1. – С. 81-85.
13. Селиверстова П.О. Субъектно-ориентированный подход к управлению бизнес-процессами (S-BPM) / П.О. Селиверстова, Т.Е. Точилкина // Экономика и менеджмент инновационных технологий. 2014. № 11 [Электронный ресурс]. URL: http://ekonomika.snauka.ru/2014/11/6316 (дата обращения: 19.11.2016).
14. Головкова А.С. Процессный подход к управлению деятельностью предприятия / А.С. Головкова, Г.Г. Шушляпина // Вестник Белгородского университета кооперации, экономики и права. – №. 1. – С. 177-186.
15. Ватолина О.В. Процессный подход к построению модели предприятия / О.В. Ватолина // Ученые заметки ТОГУ. – 2014. – Т. 5. – №. 3. – С. 8-231.
16. Дмитриев Д.А. Разработка программного обеспечения аналитической деятельности управления образовательным учреждением / Д.А. Дмитриев // Вектор науки ТГУ. Серия: Экономика и управление. – 2012. – №. 2. – С. 25-28.
17. Хилл П. Наука и искусство проектирования. Методы проектирования, научное обоснование решений / П. Хилл – Перевод с англ. Е.Г. Коваленко. Под ред. В.Ф. Венды. – М.: Мир. – 1973. – 264 с.
18. Захарченко В.П. Системне проектування інформаційної моделі проектної операції як елемента виробничого процесу / В.П. Захарченко, В.Г. Неня // Восточно-Европейский журнал передовых технологий. – 2015. – Т. 1. – №. 3 (73). – С. 53-56.
19. Селевцов Л.И. Автоматизация технологических процессов / Л.И. Селевцов, А.Л. Селевцов – 3-е изд., стер. – М.: Издательский центр «Академия», 2014 – 352 с.
20. Касперович С.А. Организация производства и управление предприятием: учеб. пособие для студентов технических специальностей / С.А. Касперович, Г.О. Коновальчик. – Минск: БГТУ, 2012. – 344 с.
21. Меньков А.В. Теоретические основы автоматизированного управления / А.В. Меньков, В.А. Острейковский. – Учебник для вузов. – М.: Издательство Оникс, 2005. – 640 с.
22. Мухин В. И. Основы теории управления. – М.: Экзамен, 2002. – 256 с.
23. Пантелеев А.В. Теория управления в примерах и задачах: Учеб. пособие / А.В. Пантелеев, А.С. Бортаковский. – М.: Высш. шк., 2003. – 583 с.
24. Янг С. Системное управление организацией. Пер. с англ. под ред. С.П. Никанорова, С.А. Батасова. – М., «Советское радио», 1972. – 456 с.
25. Фельдбаум А.А. Теоретические основы связи и управления / А.А. Фельдбаум, А.Д. Дудыкин, А.П. Мановцев, Н.Н. Миролюбов – М.: Физматгиз, 1963. – 932 с.
26. Богатырев В.Д. Основы теории управления экономическими системами: учеб. пособие / В.Д. Богатырев, Б.Н. Герасимов. – Самара: Изд-во Самар. гос. аэрокосм, ун-та, 2008. – 260 с.

27. РД IDEF0. Методология функционального моделирования IDEF0 // Руководящий документ. Госстандарт России. – М.: ИПК Издательство стандартов. – 2000. – 75 с.
28. Туровец О.Г. Организация производства на предприятии: Учеб. пособие / О.Г. Туровец, В.Н. Родионова. – М.: ИНФРА-М, 2005. – 207 с.
29. Байнев В.Ф. Экономика предприятия и организация производства: Учеб. пособие / В.Ф. Байнев. – Мн.: БГУ, 2003. – 205 с.
30. Кондратьева М.Н. Экономика и организация производства: учебное пособие / М.Н. Кондратьева, Е.В. Баландина. – Ульяновск: УлГТУ, 2013. – 98 с.
31. Бородин И.Ф. Автоматизация технологических процессов / И.Ф. Бородин, Ю.А. Судник. – М.: КолосС, 2004. – 344 с.
32. Капустин Н.М. Автоматизация производственных процессов в машиностроении: Учеб. для втузов / Н.М. Капустин, П.М. Кузнецов, А.Г. Схиртладзе и др.; под ред. Н.М. Капустина. – М.: Высш. шк., 2004. – 415 с.
33. Соснин О.М. Основы автоматизации технологических процессов и производств: учебное пособие / О.М. Соснин. – М.: Издательский центр «Академия», 2007. – 240 с.
34. Волчкевич Л.И. Автоматизация производственных процессов: Учебное пособие. – 2-е изд., стер / Л.И. Волчкевич. – М.: Машиностроение, 2007. – 380 с.
35. Малов А.Н., Иванов Ю.В. Основы автоматики и автоматизации производственных процессов / А.Н. Малов, Ю.В. Иванов. – М.: Машиностроение, 1974. – 368 с.
36. Шишмарев В.Ю. Автоматизация производственных процессов в машиностроении: учебник для студ. высш. учеб. заведений / В.Ю. Шишмарсв, – М.: Издательский центр «Академия». – 2007. – 368 с.
37. Трусов А.Н. Автоматизация технологических процессов и производств: учеб. пособие / А.Н. Трусов; Кузбас. гос. техн. ун-т. – Кемерово, 2010. – 200 с.
38. Кручинин С.В. К вопросу выбора между специализированностью и универсальностью в проектировании САПР (на примере САПР систем связи) / С.В. Кручинин, С.В. Зотов, А.В. Вишняков // Известия Волгоградского государственного технического университета. – № 13. – Т. 4. – 2012. – С. 177-180.

Захарченко В.П., Неня В.Г., Криштоп А.А.
Сумский государственный университет

ОСНОВЫ РАЗРАБОТКИ СИСТЕМ АВТОМАТИЗАЦИИ ПРОЕКТИРОВОЧНЫХ РАБОТ

Аннотация
Исследовано современное состояние автоматизации проектировочных работ и установлено его недостаточный уровень. Проанализированы научно-методические основы автоматизации как направления развития современного производства и выявлены его ключевые моменты. С использованием средств функционального моделирования предложена схема автоматизации с определением основных информационных потоков в каналах контроля текущего состояния механизированного производства и управления его основными составляющими. На основе подхода к процессу проектирования как производственного предложена схема системы автоматизации проектировочных работ.
Ключевые слова: информационная система, проектирование, автоматизация, контроль, управление, структура, автоматизированная система проектирования.

Zakharchenko V.P., Nenia V.H., Kryshtop A.A.
Sumy State University

BASIS OF THE DEVELOPMENT OF SYSTEMS FOR THE DESIGN WORKS AUTOMATION

Summary
The current state of the design works automation is investigated and its insufficient level is established. Scientific and methodical bases of automation as the direction of the modern manufacturing development are analyzed and their key moments are identified. The scheme of automation with the determination of the main information flows in channels of control of the mechanized manufacturing current status and of management of its main components is offered with the use of functional modeling means. The scheme of system for the design works automation is offered using the approach where design process is considered as manufacturing process.
Keywords: information system, design, automation, control, management, structure, automated design system.

УДК 664.69,640.432

ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ГЛОДУ В ТЕХНОЛОГІЇ МАКАРОННИХ ВИРОБІВ

Орлова О.О., Голікова Т.П.
Національний університет харчових технологій

Встановлено підвищення якості макаронних виробів з глодом за комплексним показником якості. Показано зниження вмісту клейковини в тісті з глодом та надання їй пружних властивостей. Структура макаронного тіста стає дрібнокрихтуватою, продуктивність пресу та швидкість пресування зростають. Валориметрична оцінка тіста з глодом зростає, що свідчить про структуроутворювальну дію складових глоду, зокрема, пектину. Встановлено, що макаронні вироби з внесенням 6% глоду є функціональним продуктом, 100 г яких покривають добову потребу у флавоноїдах на 36%, у пектині – на 12%.

Ключові слова: макаронні вироби, глід, функціональний продукт.

Постановка проблеми. Макаронні вироби є популярним продуктом харчування серед різних верств населення завдяки швидкому приготуванню, тривалому терміну зберігання, високій поживній цінності. Однак, в Україні виробляють вузький асортимент макаронних виробів, зокрема кольорових, з підвищеною харчовою цінністю, які б відповідали вимогам раціонального харчування [1].

Популярність даного продукту є підставою для створення асортименту функціональних харчових продуктів з урахуванням медико-гігієнічних вимог до продуктів здорового харчування, що сприятиме корекції мікронутрієнтного дефіциту серед різних груп населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні роки з'являються розробки вчених щодо застосування в технології харчових продуктів дикорослої сировини – журавлини, ожини, горобини, чорниці і ін. [2, 3, 4, 5, 6]. Цінність дикорослих плодів і ягід як лікарської та харчової сировини визначається комплексом біологічно активних речовин, зокрема їх якісним та кількісним складом, синергізмом дії та високим ступенем засвоєння. Дикоросла сировина містить біологічно активні речовини, що мають імуномодулюючу, адаптогенну, антиатеросклеротичну, гіпотензивну, антирадикальну дію [7]. Дикорослі плоди і ягоди здатні накопичувати в процесі синтезу значно більші концентрації біологічно активних речовин, ніж це характерно для їх культурних аналогів, і особливо речовин антиоксидантної дії – поліфенольних сполук, аскорбінової кислоти, лимонної кислоти тощо [8].

Порошок глоду – продукт подрібнення сухих плодів глоду колючого. Глід колючий *(Crataegus oxyacantha)* містить аскорбінову кислоту – 21,6 мг/100 г, Р-активні речовини – 298,7 мг\ 100 г (катехіни – 40,0 мг ї 100 г, антоціани – 33,7 мг\100 г, флавоноли – 225,0 мг\100 г), каротиноїди – 4,03 мг\100 г, мінеральні речовини: К – 75,9 мг\100 г, Са – 765,2 мг\100 мг, Mg – 86,1 мг\100 г, Р – 190 мг\100 г [4]. Масова частка пектинових речовин становить 12, 2%. Свіжі ягоди глоду містять значну частку цукрів і низький вміст органічних кислот, що формує в них приємні гармонійні смак і аромат. Вміст азотистих, дубильних і барвних речовин становить 4,3 і 2,1% відповідно. Крім того, ягоди глоду є одними із небагатьох ягід, що містять порівняно велику кількість жиру (2,7%), супутниками якого є жиророзчинні вітаміни [9].

Формулювання цілей статті. Вивчення хімічного складу порошку із глоду виявило можливість його застосування, у першу чергу, як пектиновмісної добавки, а також як додаткового джерела вітамінів і мінеральних речовин у виробництві макаронних виробів, що надасть можливість підвищити харчову цінність готової продукції і розширити асортимент.

Тому метою даної роботи є експериментальне обґрунтування доцільності використання дикорослої сировини – порошку глоду як збагачувача макаронних виробів, а також вивчити вплив глоду на перехід основних технологічних процесів виготовлення макаронних виробів.

Викладення основного матеріалу. При проведенні досліджень використовували пшеничне хлібопекарське борошно вищого сорту (виготовлене за ГСТУ 46.004-99) і порошок глоду, який отримували шляхом подрібнення сушених плодів, що відповідають нормам ТУ У 15.3-23913766-002:2005 «Порошки тонкодисперсні овочеві і фруктово-ягідні» з наступним просіюванням крізь шовкове сито № 1.

Формування сирих макаронних виробів здійснювали у вигляді локшини і у вигляді мотків масою 100 г шляхом пресування ущільненого тіста через отвори мідної матриці без фторопластових вставок на лабораторному пресі «МАКМА-М». Тісто з масовою часткою вологи 34±1% замішували протягом 10 хвилин, використовували холодний заміс з температурою води 35...45˚С. Порошок глоду вносили у вигляді водозбагачувальної суміші. Сирі макаронні вироби розкладали на капронових ситах – касетах і сушили в умовах лабораторії при температурі 20±2˚С. Аналіз макаронних виробів проводили через 6-14 днів після виготовлення.

Кожну серію дослідів виконували в трьох-п'ятикратній повторюваності.

Показники якості макаронних виробів визначали за стандартними методиками, для характеристики варильних властивостей визначали коефіцієнт збільшення маси і коефіцієнт збільшення об'єму [10].

Міцність макаронних виробів визначали на модифікованому приладі Строганова [10]. Крихкуватість макаронного тіста визначали за методикою, розробленою кафедрою технології хлібопекарських і кондитерських виробів Національного університету харчових технологій [10]. Наважку тіста масою 500 г розсіювали протягом 5 хвилин на системі з чотирьох металевих сит –

№ 7, 5, 3, 1. Залишок на ситах, який відрізняється по гранулометричному складу (крихти більше 7 мм, 5-7 мм, 3-5 мм, 1-3 мм) зважували і виражали у відсотках до наважки тіста.

Швидкість пресування макаронних виробів визначали вимірюванням довжини випресуваних за 30 с макаронних виробів при відключеному ножі. Визначали середнє значення з 10 вимірювань і виражали в міліметрах за одну секунду. Продуктивність преса визначали зважуванням макаронних виробів, випресуваних за одну хвилину і виражали в кг/год.

Оцінку якості макаронних виробів здійснювали за комплексним показником якості (КПЯ) [10]. Цей показник включає оцінку органолептичних показників, варильних властивостей, фізико-хімічних показників, а також враховує харчову цінність макаронних виробів і розраховується за 100-бальною шкалою.

Дозування порошку глоду досліджували в кількості 3, 6 і 9% до маси борошна. Встановлено (табл. 1), що вироби з порошком глоду набувають коричневого кольору з бордовим відтінком, приємного смаку, поліпшуються варильні властивості. Проте, міцність макаронних виробів знижується на 3-9%, очевидно за рахунок наявності жиру у складі глоду. Найвищі значення комплексного показника якості характерні для дозування 3..6% порошку глоду до маси борошна. Таким чином, можна стверджувати, що прийнятна якість макаронних виробів забезпечується в разі дозування 6% порошку глоду до маси борошна. Подальше збільшення кількості порошку глоду негативно позначається на якості виробів – погіршується їх смак, збільшується перехід сухих речовин у варильну воду.

З метою обґрунтування механізму впливу додаткової сировини на процеси утворення тіста, його структуру і формування виробів досліджували якість клейковини, крихкуватість макаронного тіста і параметри пресування.

Дослідження клейковини проводили з внесенням порошку глоду в кількості 3-9% до маси борошна. Встановлено (табл. 2), що порошок глоду забезпечує зниження вмісту сирої клейковини на 7-23% і її гідратаційної здатності. При цьому клейковина виявляє більш пружні властивості. Очевидно, порошок глоду і білки борошна конкурують за поглинання води в тісті. В результаті вищого вмісту пектину та клітковини, а також більш грубої дисперсності порошок глоду перешкоджає набуханню білків пшеничного борошна для утворення клейковини.

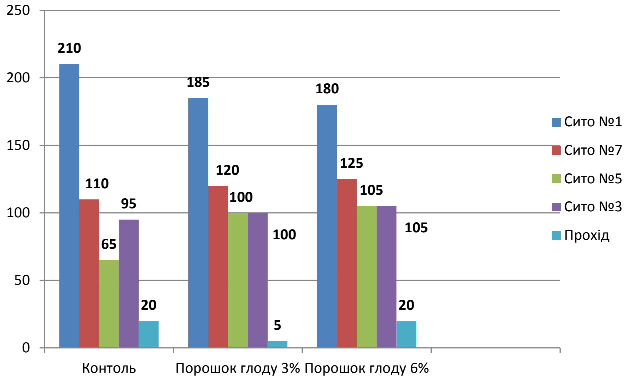

Рис. 1. Вплив порошку глоду на крихтуватість макаронного тіста

При дослідженні крихкуватості макаронного тіста встановлено (рис. 1), що глід забезпечує

Таблиця 1

Вплив порошку глоду на якість макаронних виробів

Показники якості	Без додаткової сировини (контроль)	З порошком глоду, 3%	З порошком глоду, 6%	З порошком глоду, 9%
Органолептичні показники				
Колір	Білий	Світло-коричневий з бордовим відтінком	Коричневий з бордовим відтінком	Темно-коричневий з бордовим відтінком
Стан поверхні	Гладенькі		Незначна шорсткість	
Наявність мікротріщин	Наявні радіальні мікротріщини	Незначна кількість мікротріщин		
Стан злому	Скловидний			
Смак	Притаманний макаронним виробам			Відчуваються на смак включення порошку глоду
Запах	Борошняний, без сторонніх запахів			
Фізико-хімічні показники				
Міцність, Н	7,1±0,2	6,9±0,2	6,7±0,2	6,5±0,2
Показники варильних властивостей				
Тривалість варіння до готовності, хв.	20±1	22±1	23±1	23±1
Коефіцієнт збільшення маси, Кm	2,4±0,2	2,5±0,2	2,6±0,2	2,7±0,2
Коефіцієнт збільшення об'єму, Кv	1,7±0,2	1,8±0,2	1,9±0,2	1,9±0,2
Перехід сухих речовин у варильну воду, %	8,7±0,1	8,9±0,3	9,0±0,2	9,2±0,3
Липкість, збереження форми	Дещо злипаються, форма не втрачається	Не злипаються, форма не втрачається		
КПЯ	88	90	91	87

утворення більш дрібнокрихкуватого тіста. Зі збільшенням дозування глоду така залежність посилюється.

Встановлено підвищення значень параметрів пресування макаронних виробів з порошком глоду (рис. 2). Так, внесення порошку глоду в кількості 6% до маси борошна призводить до збільшення продуктивності преса і швидкості пресування за рахунок утворення тіста з розмірами крихт, які оптимально заповнюють витки пресуючого шнека.

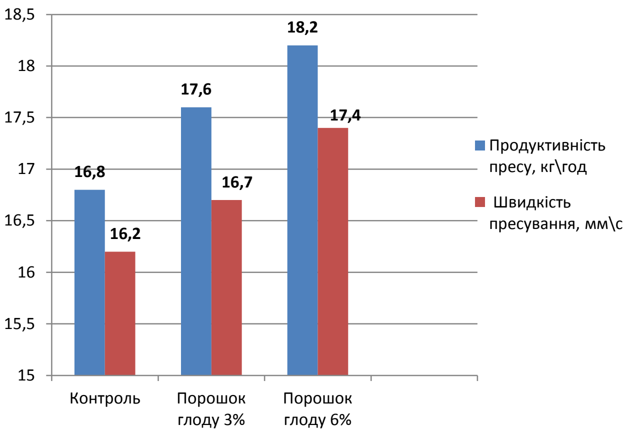

Рис. 2. Вплив порошку глоду на параметри пресування макаронних виробів

Результати вивчення структурно-механічних властивостей тіста на фаринографі встановлено, що водопоглинальна здатність тіста з порошком глоду зростає на 3%. Це корелює з визначенням крихкуватості тіста – воно стає більш дрібнокрихкуватим. Очевидно, пектинові речовини, що містяться в глоді, поглинають вологу в більшій мірі, ніж біополімери пшеничного борошна. Це призводить до того, що тривалість утворення тіста (час, впродовж якого величина консистенції тіста досягає максимуму) з порошком глоду зростає зі збільшенням дозування порошку.

Стабільність (стійкість) тіста, що характеризує тривалість збереження тістом максимального рівня консистенції при замішуванні, не характерна для всіх зразків. Але при цьому ступінь розрідження тіста, що характеризується різницею між максимально досягнутою при замішуванні консистенцією і консистенцією в кінцевий момент замішування, зростає зі збільшенням дозування порошку глоду. Валориметрична оцінка тіста зростає на 2-15 од. валориметра, що свідчить про структуроутворювальну здатність складових глоду, зокрема пектину.

Таблиця 2

Вплив глоду на кількість та якість клейковини

Показник якості	Значення показника для тіста з додатковою сировиною, до маси борошна			
	без додаткової сировини (контроль)	з 3% порошком глоду	з 6% порошком глоду	з 9% порошком глоду
Кількість сирої клейковини, %	25,8	24,0	22,0	20,0
Кількість сухої клейковини, %	9,8	9,8	9,5	9,2
Розтяжність, см	15	14	10	8
Еластичність	хороша	хороша	задовільна	задовільна
Деформація на приладі ИДК-1, од. приладу	87	90	90	91
Гідратаційна здатність, %	163	143	133	118

Порівнюючи хімічний склад пшеничного борошна і порошку глоду (табл. 3), можна сказати, що завдяки внесенню 6% порошку глоду в якості додаткової сировини добова потреба у флавоноїдах задовольняється на 36%, у пектині – на 12,2%, на 6,8% у клітковині, на 4,6% у кальції.

Це підтверджує, що макаронні вироби з внесенням 6% порошку глоду є функціональним продуктом харчування.

Висновки і перспективи подальшого розвитку. На підставі проведених досліджень доведена доцільність збагачення макаронних виробів порошком глоду. В результаті дослідження впливу додаткової сировини на структуру ма-

Таблиця 3

Вміст нутрієнтів у макаронних виробах

Без додаткової сировини (контроль)				з внесенням порошку глоду 6%		
Найменування показника	Загальний вміст	Добова потреба	Задоволення добової потреби, %	Загальний вміст	Добова потреба	Задоволення добової потреби, %
Білки, г	10,3	85	8,75	0,27	85	0,3
Жири, г	0,9	80	0,72	0,3	80	0,38
Вуглеводи, г	74,2	400	18,55	0,74	400	0,19
Клітковина, г	2,7	25	0,8	1,7	25	6,8
Флавоноїди, мг	-	50	-	18	50	36
Пектин, г	-	6,0	-	0,73	6,0	12,2
Каротиноїди, мг	-	5		0,24	5	4,8
Аскорбінова кислота, мг	-	90	-	1,3	90	1,4
Са, мг	18	1000	1,8	45,9	1000	4,6
Mg, мг	16	400	4	0,52	400	0,13
К, мг	122	2500	4,88	4,6	2500	0,2
Р, мг	86	800	10,75	11,4	800	1,43
Fe, мг	1,2	10	12	0,25	10	2,5

каронного тіста встановлено, що порошок глоду сприяє утворенню дрібнокрихкуватого тіста, що призводить до збільшення продуктивності преса і швидкості пресування. Отже, встановлено, що макаронні вироби з 6% глоду є функціональним харчовим продуктом прийнятної якості, 100 г яких забезпечують покриття добової потреби у флавоноїдах на 36% і у пектині – на 12%. Такі вироби можуть бути рекомендовані для дитячого, дієтичного та профілактичного харчування.

Список літератури:

1. Афукова Н. О. Використання дикорослої сировини у виробництві вітамінної продукції / Афукова Н. О., Голєв Д. А. // Вісник Харківського держ. техн. ун-ту сільського господарства. – Харків, 2002. – Вип. 9. – С. 210.
2. Голікова Т. П., Сильчук Т. А. Обогащение макаронных изделий рябиной // Хранителна наука, техника и технологии. – Пловдив, 2013. – Т. LX. – С. 1–4.
3. Халапсіна С. В. Перспективи використання дикорослих ягід в оздоровчому харчуванні // Тези доповідей міжнар. наукової конф. молодих учених, аспірантів і студентів «Наукові здобутки молоді – вирішенню проблем харчування людства у XXI столітті». – Ч. 1. – К.: НУХТ. – 2013. – С. 9–10.
4. Базарнова Ю. Дикорастущие ягоды в кондитерском производстве // Хлібопекарська і кондитерська промисловість України. – 2012. – № 11. – С. 17–19.
5. Локес П. І., Панасенко І. Г. Лікарські рослини: підручник. – К.: Кондор, 2009. – С. 10.
6. Хомич Г. П., Капрельянц Л. В. Вплив попередньої обробки ягід чорниці на вміст флаваноїдів у соку // Наукові праці ОНАХТ. – Випуск 28, том 2. – Одеса, 2010. – С. 4–7.
7. Перфилова О. В. Фруктовые и овощные порошки из выжимок в кондитерском производстве / О. В. Перфилова, Б. А. Баранов, Ю. Г. Скрипников // Хранение и переработка сельхозсырья. – 2009. – № 9. – С. 52–54.
8. Формазюк В. И. Энциклопедия пищевых лекарственных растений. Культурные и дикорастущие растения в практической медицине / В. И. Формазюк – К.: Изд-во А.С.К., 2003. – С. 792.
9. Рудковский В. А. Антиокислительные целебные свойства плодов и ягод и прогрессивные методы их хранения // Хранение и переработка сельхозсырья. – 2001. – № 4. – С. 24–27.
10. Дробот В. І. Лабораторний практикум з технології хлібопекарського та макаронного виробництв / В. І. Дробот, Л. Ю. Арсеньєва, О. А. Білик та ін. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – С. 341.

Орлова О.О., Голикова Т.П.
Национальный университет пищевых технологий

ИССЛЕДОВАНИЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ БОЯРЫШНИКА В ТЕХНОЛОГИИ МАКАРОННЫХ ИЗДЕЛИЙ

Аннотация
Установлено повышение качества макаронных изделий с боярышником по комплексному показателю качества. Показано снижение содержания клейковины в тесте с боярышником и придание ей упругих свойств. Структура макаронного теста становится мелкокрошковатой, производительность пресса и скорость прессования увеличиваются. Валориметрическая оценка теста с боярышником увеличивается, что говорит о структурообразовательном действии составляющих боярышника, в частности, пектина. Установлено, что макаронные изделия с добавлением 6% боярышника являются функциональным продуктом, употребление 100 г которых покрывает суточную потребность в флавоноидах на 36%, в пектине – на 12%.
Ключевые слова: макаронные изделия, боярышник, функциональный продукт.

Orlova O.O., Golikova T.P.
National University of Food Technologies

INVESTIGATION OF HAWTHORN USING IN PRODUCTION OF MACARONI PRODUCTS

Summary
The increasing of quality of the macaroni products with hawthorn by the complex quality index has been installed. Decreasing of gluten content and giving the elastic properties to it have been shown. Structure of the macaroni dough gets smaller particles, productivity of press and speed of pressing increase. Volumetric estimation of the dough with hawthorn increases that tell about structure forming ability of hawthorn components, in particular pectin. It has been installed that macaroni products with 6% of hawthorn is a functional food and consuming of 100 g covers day income in flavonoids for 36% and in pectin – for 12%.
Keywords: macaroni products, hawthorn, functional food.

УДК 336.72

АНАЛІЗ ТЕХНОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВИРОБНИЦТВА ЛАКОФАРБОВОЇ ПРОДУКЦІЇ

Панова А.С., Яшков І.О.
Харківський національний університет радіоелектроніки

Проаналізовано актуальність лакофарбової продукції. Досліджено технологічні особливості виробництва фарб. Виявлені чинники, що впливають на якість лакофарбової продукції. Проаналізовано вплив фарб на здоров'я людини та навколишнє середовище. З'ясовані причини для подальшої модернізації технології виробництва лаків та фарб.
Ключові слова: лакофарбові матеріали, виробництво фарби, технологічні особливості, фарба, лакофарбова промисловість.

Постановка проблеми. Основну частину продукції лакофарбової промисловості складають пігментовані лакофарбові матеріали. За останні 20 років вони набули широкого використання у багатьох галузях промисловості: суднобудування, авіація, машинобудування, промислове та житлове будівництво, космічна техніка та ін. Стрімкий розвиток промисловості викликає необхідність збільшення обсягу виробництва лакофарбових матеріалів та покращення їх якісних властивостей. Задля цього необхідні теоретичні та практичні знання технології виробництва.

Велика кількість матеріалів, пігментів, основ, розчинників, які використовуються при виготовленні фарб, дає можливість виробляти великим промисловим об'єктам України продукцію, яка може стояти на прилавках поряд із імпортною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні фарби виробляють не тільки невеликі підприємства, а й досить великі холдингові компанії.

На виробництві завжди виготовляються декілька видів лакофарбових матеріалів Але кожне підприємство має свою конкретну спеціалізацію, яка визначає його діяльність.

Виробництво всіх видів лаків і фарб незначно збільшується порівняно з минулими роками і складає 230,8 тисяч тон. Обсяг виробництва водорозчинних матеріалів лакофарбових матеріалів складає 83,7 тисяч тон, органічно розчинні – 77,9 тисяч тон. Фарби, лаки і сикативи становлять 52 тисячі тон.

Експорт незначний (приблизно 6,4%) і складає всього 13 тисяч тон. Імпорт з кожним роком зростає на 15-20%, частка імпорту в споживанні становить 13-18%. Це спричинено тим, що в Україні більшість потрібної сировини не виробляють або все відправляють на експорт. Найбільше лак офарбованої продукції імпортується з Німеччини, Росії, Білорусі, Фінляндії, країн Прибалтики, США, Кореї та інших країн.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дуже великий попит лакофарб них матеріалів зумовлює актуальність організації їх виробництва у необхідних кількостях, що неможливо зробити без спеціалізованого обладнання та висококваліфікованих фахівців.

На сьогоднішній день виробництво фарби в промислових масштабах являє собою складний процес з використанням великої кількості різних штучних компонентів, багато з яких токсичні і шкідливі для здоров'я із навколишнього середовища.

Даний аспект був визнаний таким офіційно у 1960 році і це тягло за собою розробку новий матеріалів і технологій для виготовлення фарби.

Формулювання цілей статті. Провести аналіз технологічного виробництва лакофарбової продукції. З'ясувати причини вдосконалення технологій.

Виклад основного матеріалу статті. На ринку представлений досить великий вибір автоматизованих систем для виготовлення, фасування, дослідження якості різних будівельних матеріалів, але підібрати оптимальні установки за всіма параметрами якості досить складно. Основним критерієм вибору, без сумніву, слід назвати виробника, продукція якого повинна відповідати всім стандартам якості і мати відповідну технічну документацію.

Якість пігментних лаків і фарб, а також матеріалів, з яких вони виготовлені, в основному залежать від індивідуальних параметрів пігментованих складових і наповнювальних часточок. Речовини, що утворюють необхідну щільність плівки, повністю залежать від якісних властивостей розчинника та інших інгредієнтів, які в строгому порядку вводяться в заздалегідь вирахувану систему виробництва фарби.

Але виробничі технології та технічні прилади, які використовуються при виготовленні лакофарб них матеріалів, також можуть вплинути на остаточний результат. Навіть одна невірна дія може спричинити зниження оптичних властивостей та захисних якостей пігментоутворювальних властивостей, що неминуче позначається і на якості кінцевої продукції – фарби, ґрунтовки, емалі значно втрачають свою корисність.

Технологія виробництва для кожного типу фарби розроблена своя, оскільки кожен тип має свої особливості. Лакофарбові матеріали включають у себе весь асортимент засобів, якими покривають різні предмети і отримують шар, що володіє певними властивостями. Це як самі фарби з їх різноманітністю, так і емалі, лаки, ґрунтовки, шпаклівки з антисептиками.

Лакофарбові матеріали поділяються в залежності від призначення покриття пігментованих матеріалів на емалі, фарби (у тому ж числі порошкові водоемульсійні), шпаклівки, ґрунтовки і т.д.

Експлуатаційні характеристики покриттів залежать від складу утворюючих їх пігментованих лакофарбових матеріалів. Тому останні розрізняють і за призначенням покриттів. Наприклад, випускають матеріали для атмосферо-, водо-, хімічно стійких, спеціальних та інших покриттів.

Пігментовані фарби багатокомпонентні за своїм складом і являються цілими композиційними системами. До їх складу входять пігменти, полімери, різні наповнювачі, розріджувачі та розчинники, спеціальні добавки (поверхнево-активні речовини, сикативи та ін.).

Властивості полімерів і пігментів, які входять до складу лакофарбових матеріалів, характер їх взаємодії визначають властивості фарб і покриттів, на які потрібно наносити їх. Решта компонентів можуть спричинити істотний вплив на реологічні властивості матеріалів, процес затвердіння фарб і покриттів та їх характеристики для призначення [4].

Технологічний процес виготовлення складається з наступних дій:

– підготовка диспергуючої суміші, яка використовується для перетирання пігментів;

– складання пігментних паст шляхом перетирання напівфабрикатів з пігментами;

– змішування пігментної пасти з водо дисперсним зв'язувачем;

– типізація фарби і розлив її у тару.

З наведених технологічних процесів, розробка пігментної пасти є найдорожчою та енергоємною. Ціна емалі має зворотну пропорційність максимальному обсягу пігментованих частинок в розроблюваних лакофарбових матеріалах. Тому, зменшення часток використовуваного пігменту способом технічного подрібнення, а також відповідна обробка наповню вальних компонентів, є найвідповідальнішим етапом у виробництві лакофарбових матеріалів.

Найбільш важливі якості оптичних властивостей, в першу чергу – можливість світлового розсіювання – залежать від розміру подрібнених частинок. Їх оптимальні розміри знаходяться в діапазонах субмікронних розмірів. Саме там вони збігаються з довжиною світлової хвилі.

Звідси випливає висновок, щоб знизити виробничі витрати і остаточну вартість продукту, дати гарантію потрібних за державними стандартами захисту і якості кольору лакофарбових матеріалів та обсягу коштів, потрібно правильно підібрати диспергуючу техніку.

Пігментовані матеріали виготовляють на підставі, як однофазних, так і двофазних рідких плівкоутворювальних систем. До перших відносяться розчини олігомерів в органічних розчинниках, оліфи і розчини природних сполук. До інших – водні та органодисперсії полімерів.

Основними типами використовуваних наповнювачів є тальк, каолін, барит. Пігменти можуть використовуватися у хімічній промисловості як природними, так і штучно отриманими. В якості сірих і білих пігментів використовують вуглець, алюмінієву пудру і т. д., як хромотографічні пігменти використовуються, як правило, оксиди металів.

Пігменти відрізняються від розчинних барвників нерозчинністю у воді і в матеріалах, які згодом будуть пофарбовані. Пігменти не тільки надають забарвлення, але в деяких випадках покращують властивості фарбових плівок, що захищають матеріал від корозії.

Практична цінність пігментів визначається чистотою тону, стійкістю до світла, високої температури, розчинників та різних реагентів, відсутністю схильності до міграції з матеріалу, покривною здатністю, здатністю диспергуватися в пігментованих середовищах, надавати певні технологічні властивості лакофарбовим матеріалам. Чим однорідніше за величиною частки пігменти, тим краще їх оптичні та технологічні властивості [4, 7].

Незважаючи на те, що будь-який технологічний процес виробництва фарби включає одні й ті ж основні операції, вести його можна різними способами.

Виробництво фарби проводиться в спеціальних змішувачах, вибір конструкції яких залежить від апаратного оформлення операції диспергування. Так, якщо диспергування ведуть на валкових фарботертних машинах, то для приготування пасти використовують змішувачі з зетподібними або планетарними мішалками. У тому випадку, коли диспергування проводять у бісерних диспергатори, пасти готують у швидкохідних змішувачах з дискозубчатими мішалками (дисольвери). У разі ж використання в якості диспергаторів кульових дисків для приготування пасти немає необхідності використовувати спеціальний змішувач: її готують безпосередньо в кульовому диску.

При приготуванні пігментних паст використовують повністю кількість пігментів і наповнювачів, розраховану за рецептурою. Плівкоутворювальні речовини витрачаються лише частково.

Після диспергування до фарби додають решту кількість плівкоутворювача і спеціальні добавки (сикативи, пластифікатори тощо). Ця операція по суті і є процесом складання фарби. Потім фарбу стандартизують (на виробництві це називають «постановкою на тип») по в'язкості і кольору додаванням розчинників і кольорових паст.

Для того щоб лакофарбове покриття мало гарний зовнішній вигляд фарба не повинна містити навіть одиничних пігментних агрегатів, а також сторонніх забруднень (пилу, волосся, волокон тощо). Попадання цих речовин в покриття призводить до зниження його захисних властивостей, тому фарба обов'язково піддається ретельному очищенню на фільтрах або центрифугах.

Останнім часом набув поширення ще один спосіб виробництва фарби – на основі білих базових фарб. За цим способом спочатку отримують однокольорову білу фарбу (так звану «базову») і потім на її основі готують кольорові з додаванням до неї кольорових паст (концентрованих або розведених).

Виробництво фарб способами однопігментних паст і білих базових фарб забезпечують більш тонке дофарбовування готового продукту порівняно зі способом, в якому передбачено диспергування суміші всіх пігментів. При застосуванні цих методів підвищуються продуктивність праці та коефіцієнт використання обладнання, а також полегшуються автоматизація процесу і перехід від випуску фарби одного кольору до іншого. Найбільшою мірою всі ці переваги проявляються при масовому виробництві фарб.

Вибір способу виробництва фарби у кожному конкретному випадку повинен проводитись з урахуванням масштабів виробництва, розширення асортименту готової продукції та вимог до її якості [2, 3].

Обладнання для виробництва водоемульсійної або іншої фарби — це вакуумний насос,

мірний резервуар, бак для додаткових добавок, резервуар для обробки води, диспергуючий реактор, реактор для змішування фарби, компресор, фільтрувальний механізм, емульсійний бак, дисольвер, бісерний млин, ємність для порошку і лінія для розливу готової продукції.

Дисольвер використовується для змішування, емульгування і дисперсії різних за своїм агрегатним станом рідин.

Бісерний млин використовується для того, щоб диспергувати і гомогенізувати рідини, вироблені на основі різних засобів. Найчастіше використовуються для цього штучні смоли, нітроемалі разом з масляними або комбінованими, дисперсійні фарби, фарби, що використовуються в друкарнях для друку тексту або акварелі, покриття шкіри та інших матеріалів і поверхонь.

Після приготування фарби рідина йде на автоматичну лінію розливу і упаковки. Вона складається з наступних складових компонентів — конвеєрної стрічки, яка складається з циліндричних вальців, які виконані з нержавіючої сталі, системи подачі і орієнтації ємностей, подачі, орієнтації і укупорюванню кришок, складання. Все управління виконується завдяки використанню пневматичної та електронної систем управління. Автоматизація всього процесу дозволила скоротити витрати, знизити собівартість і відсоток втрат при виробництві. А це підвищує не тільки загальний рівень продуктивності, але і покращує якість продукції і стабільність виробництва продукції.

Якості, які мають правильно виготовлені дисперсійні фарби: без токсичних компонентів і майже не містять запаху; легко наносяться на всі поверхні і при цьому можуть перекрити тріщини в один міліметр товщиною і змішуються з водою, дисперсійні фарби не горять і стійко переносять вплив вологи, покриття стає гнучке і міцне, відсутні видимі розводи крейди, володіють стійкістю до впливу різних факторів. Також дисперсійні фарби легко можна змішати з пігментом для отримання будь-якого відтінку і кольору. Вони пропускають повітря і дають поверхні дихати, що знижує частоту появи гнилі і грибків. Також такі фарби добре прилягають до оброблюваної поверхні. Швидко висихають, зберігають свої колір і блиск, відсутнє пожовтіння.

Дійсно якісне покриття з водоемульсійної фарби здатне прослужити приблизно десять-п'ятнадцять років.

На ринку лакофарбових матеріалів можна побачити алкіди. Алкідні фарби і лаки займають лідируючі позиції щодо споживання. Їх потрібно наносити таким способом, як і масляні. При виготовленні алкідних фарб, емалей і лаків використовуються смоли алкіду. Під час процесу відбувається утворення напівпрозорих і міцних плівок, які стійкі до механічних пошкоджень. Алкіди використовують для проведення зовнішніх робіт. При їх виробництві підприємства використовують масла рослинного походження, тому іноді матеріали цієї групи деякі плутають з масляними. Алкіди можуть бути гліфталевими, ксифталевими, пентафталевими і етрифталевими. Сучасні виробництва займаються випуском тільки пентафталевих алкід.

Для виготовлення алкідних лакофарбових матеріалів використовується алкоголювальний спосіб. Модифікація в цьому випадку відбувається без процесу розщеплення олії. Перша стадія синтезу включає в себе алкоголіз за допомогою багатоатомного спирту, а також каталізатора. Взаємодія речовин проходить при температурі 220-250 градусів. Після цього моногліцериди, які виділяються з рослинних олій, етерифікують антигідритом, при цьому підвищуючи температуру. Алкіди швидко сохнуть, вони витривалі та міцні, саме тому сфера їх застосування дуже широка. Максимальною швидкістю висихання володіють лаки і фарби на основі алкідів, які модифіковані та доповнені лляною олією. Індустрія лаків і фарб з кожним роком стає більше, і в найближчі кілька років прогнозується збільшення масштабів виробництва [1, 7].

У лакофарбовій промисловості представлений широкий вибір матеріалів, що застосовуються на практиці. З усього різноманіття найбільш небезпечними для екології є розчинники.

Лакофарбові матеріали вважаються одними з найбільш шкідливих і небезпечних, надають серйозний негативний вплив на здоров'я людей та екологічну ситуацію в цілому. В основному вони є результатом діяльності на виробництві і в побуті. Відходи у даній промисловості являють собою залишки сировини або матеріалів, які з'явилися в результаті виробництва продукції (лаків, фарб) або ж це продукти, що утворилися після механічної переробки даної сировини. Ступінь небезпеки забруднення екології розчинниками та іншими продуктами лакофарбової промисловості залежить від їх марки, кількості і цільового призначення.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Вирішення проблем, пов'язаних з токсикологією відходів є одними з найбільш актуальних питань.

Створення нових лакофарбових матеріалів, усунення з їх складу токсичних компонентів, розробка нових технологій для нанесення матеріалів, модернізація обладнання, що використовується для виробництва, дозволить знизити небезпеку відходів у лакофарбовій промисловості.

На сьогоднішній день лакофарбові матеріали використовують усюди – від незначного ремонту приміщення до застосування у широкомасштабній індустрії. Обсяг виробництва фарб стрімко росте вгору, що дозволяє нам ще більш розширити межі застосування.

Технологічне виробництво фарби має свої особливості. Існує безліч способів і технологій утворення якісної фарби. Але лакофарбові матеріали мають не тільки якості, але й недоліки. Через те, що у виробництві використовують небезпечні для людини й оточуючого середовища хімікати, це спонукає нас вдосконалювати технології виробництва з метою не тільки покращення якості фарби, але й збереження природи і здоров’я людини.

Список літератури:

1. Глінка Н.Л. Загальна хімія. – Л.: Хімія, 1988. – 702 с.
2. Гольдберг М.М. Лакокрасочные покрытия в машиностроении. Справочник. Изд. 2-е, переработ. и доп. Под ред. М. М. Гольдберга. – М.: Машиностроение, 1974. – 576 с.
3. Елисаветский А.М., Ратников В.Н. Лакокрасочные материалы и их применение, 1998.
4. Индейкин Е.А., Лейбзон Л.Н., Толмачёв И.А. Пигментирование лакокрасочных материалов / Л.: Химия, 1986. – 160 с. : ил.
5. Коган И.М. Химия красителей / 3–е изд. под ред. А.И. Королева. – М.: Госхимиздат, 1956. – 696 с.
6. Коновалов П.Г., Жебровский В.В., Шнейдерова В.В. Лабораторный практикум по химии пленкообразующих и по технологии лаков и красок / М.: Росвузиздат, 1963. – 202 с.
7. Лившиц М.Л., Пшиялковский Б.И. Лакокрасочные материалы. Справочное пособие / М.: Химия, 1982. – 360 с. OCR.
8. Орлова О.В., Фомичёва Т.Н. Технология лаков и красок. Учебник для техникумов. – М.: Химия, 1990. – 384 с.

Панова А.С., Яшков И.О.
Харьковский университет радиоэлектроники

АНАЛИЗ ТЕХНОЛОГИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ ПРОИЗВОДСТВА ЛАКОКРАСОЧНОЙ ПРОДУКЦИИ

Аннотация
Проанализировано актуальность лакокрасочной продукции. Исследовано технологические особенности производства красок. Определены факторы, которые влияют на качество лакокрасочной продукции. Проанализировано влияние красок на здоровье человека и окружающую среду. Выяснены причины для дальнейшей модернизации технологии производства лаков и красок.
Ключевые слова: лакокрасочные материалы, производство краски, технологические особенности, краска, лакокрасочная промышленность.

Panova A.S., Yashkov I.O.
Kharkiv Natinal University of Radio Electronics

ANALYSIS OF TECHNOLOGICAL PECULIARITIES OF PAINT PRODUCTION

Summary
Analyzed the relevance of paints and varnishes. Studied the technological features of the production of paints. The factors that affect the quality of paint products. The effect of paints on human health and the environment. The reasons for the further modernization of the production technology of varnishes and paints.
Keywords: paints, paint production, technological features, the paint, the paint industry.

УДК 636.085

ЕКСТРУДУВАННЯ НЕТРАДИЦІЙНОЇ КРОХМАЛЕВМІСНОЇ СИРОВИНИ

Подвальна О.О., Шаран А.В.
Національний університет харчових технологій

У статті описано можливість використання нетрадиційної крохмалевмісної сировини, зокрема жолудів та каштанів при виробництві кормів. Викладено результати дослідження особливостей процесу екструдування обраних зразків сировини. Проаналізовано доцільність впровадження даної технології.
Ключові слова: екструдування, крохмалевмісна сировина, жолуді, каштани, вміст білка.

Постановка проблеми. Однією з головних галузей агропромислового комплексу України є тваринництво. Воно охоплює багато напрямків сільськогосподарського виробництва та харчової і переробної промисловості, які займаються виробництвом і переробкою продукції тваринництва. Розвиток тваринництва дає можливість більш повного забезпечення населення такими харчовими продуктами, як м'ясо, молоко, яйця та такою цінною сировиною як вовна, шкіра, хутро та інше.

Подальший розвиток тваринництва визначається необхідністю збільшення виходу високо цінних білкових продуктів харчування (молока, яловичини, телятини). Це можливо досягти лише при організації повноцінного і раціонального годування тварин. Адже, при використанні збалансованих за всіма поживними речовинами комбікормів продуктивність тварин підвищується на 10-12%, а при збагаченні їх вітамінами, мікроелементами та іншими стимулюючими речовинами – на 25-30% в порівнянні з тим, коли тваринам згодовують окремі види зернофуражу.

Комбікорми допомагають балансувати раціон тварин, ґрунтуючись на рекомендованих нормах. Це допомагає підвищити повноцінність годування, дозволяє одержати економічний ефект, та отримувати молоко і м'ясо з покращеними смаковими якостями.

Для покращення якості кормів та зменшення витрат на їх виробництво доцільно досліджувати види сировини, яка не є традиційною для виготовлення комбікормів. Зокрема, в якості такої сировини для наших досліджень було обрано жолуді і каштани, так як їх використовують в невеликих кількостях в якості корму, проте вони досить розповсюджені в нашій місцевості та не потребують додаткових витрат на їх виробництво.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відомо безліч джерел отримання нетрадиційних кормових ресурсів і ліс є найбільш доступним, а досягнення науки і практики дозволяють розглядати відходи лісу як перспективну сировинну базу для виробництва різноманітних кормових продуктів і добавок, яких потребує тваринництво [3].

Плоди каштана за своїм поживними властивостями, вмістом білку і жирів перевищують пшеницю і кукурудзу, їх чудово їдять велика і дрібна рогата худоба, свині і птиця. Причому, що теж важливо, плоди дозрівають дружно, опадають з дерев в певний період року – зазвичай в кінці вересня, легко збираються в будь-яку погоду, добре зберігаються і легко подрібнюються.

Також можна відмітити, що дерево каштану у віці 20-25 років дають сирих плодів від 30 до 50 кг, і ця врожайність мало залежить від погодних умов. Так що каштан може бути конкурентом традиційним кормових кормовим компонентам злакових культур.

Плоди кінського каштана, хоча і отруйні для людини і багатьох тварин, втім безперешкодно перетравлюються свинями. У невеликій кількості насіння йде на корм великої худоби, оскільки вони володіють специфічним смаком, додаються у вигляді борошна, яким посипають корм або згодовуються з коренеплодами. За поживною якістю плоди каштана наближаються до жолудів.

Жолуді схожі за своєю цінністю на висівки. Вони здійснюють на організм свиней закріплюючу дію за рахунок вмісту в них дубильних речовин. Відомо, що разом з жолудями при годівлі доцільно додавати буряк, пшеничні висівки, а також вівсянку і зелену траву. Плюсом годівлі свиней жолудями є те, що виходить зернисте сало і хорошої якості м'ясо. У день згодовують не більше 800 г жолудів, при цьому їх необхідно починати вводити в раціон тварин поступово. Для кращого засвоєння жолуді бажано подрібнити.

Зібрані і злегка просушені жолуді разом із сіном йдуть також на відгодовування баранів (409-613 г) і волам. При змішуванні жолудів з борошном, дробленим насінням бобових, а також макухи, ця суміш придатна для годівлі овець. З тверджень практиків-птахівників, борошно з жолудів, яке дають курям, збільшує у них несення яєць; для цього печуть з такого борошна невеликі хлібці і потім дають для відгодовування, попередньо розмочивши у воді.

Для годівлі кролів використовують і жолуді, і каштани. Дорослий кролик з'їдає до 50 г сухих жолудів на добу. Їх використовують також при розладі травлення. Висушені жолуді можна очищати від шкірки і розмелювати, хоча кролики добре їдять їх і цілими. Привчають до них кроликів поступово.

В одному кг підсушених цілісних або помелених з оболонкою жолудів міститься 1,15 кормових одиниць, внаслідок цього можна отримати для годівлі тварин поживний корм з високим вмістом жирів і вуглеводів.

Проте існують також певні обмеження при використанні каштанів і жолудів у раціоні харчування тварин. Насамперед це пов'язано з наявністю у цій сировині антипоживних речовин, а саме тритерпенових сапонінів в каштанах та кверцетину – у жолудях.

Сапонінами (від латин. sapo – мило) називають глікозиди рослинного та тваринного походження,

більша частина яких виявляє поверхневу, гемолітичну активність та токсичність по відношенню до холоднокровних тварин. Залежно від хімічної будови розрізняють стероїдні та тритерпенові сапоніни. Тритерпенові сапоніни впливають на проникність рослинних клітин, що пов'язано з їх поверхневою активністю. Глікозити мають різні хімічні властивості, це обумовлено наявністю глікозидного зв'язку і будовою складових глікозиду. Під дією ферментів і при наявності води глікозиди гідролізуються на складові частини. Оптимальною для ферментативного гідролізу являється температура 30-40°С, а температурні режими в межах 50-60°С дозволяють швидко інактивувати ферменти, які руйнують глікозиди.

Через наявність сапонінів плоди каштана не рекомендовано для споживання людям та деяким видам тварин, вони мають гіркуватий смак. Отруєння плодами кінського каштана виключно рідкісні. Надкушування оболонки або плоду не здатне викликати отруєння. Це пов'язано із тим, що сапоніни всмоктуються лише незначною мірою. Однак при запаленні шлунково-кишкового тракту всмоктуваність підвищена. Сапоніни мають місцеву подразнюючу дію, викликають руйнування червоних кров'яних тілець (гемоліз).

У плодах дуба є дубильні речовини, що впливають на смак жолудів (гіркуватий і терпкий), таніди і кверцетин. Гіркота легко видаляється, і тоді жолуді можна використовувати в їжу – робити з них коржики, кашу, і навіть сурогат кави, що володіє горіховим смаком.

Видаляється гіркота вимочуванням і нагріванням. Більш того – без теплової обробки вживати жолуді в їжу не можна, так як кверцетин отруйний для людей.

При вживанні кверцетину може виникати такий побічний ефект як головний біль. Дози більше 4 г (водорозчинного кверцетину (Корвітин)) в день можуть пошкодити нирки. Не рекомендується вагітним, жінкам, які годують груддю і людям з хворими нирками.

Вживання жолудів в їжу не рекомендується також тому, що вони перетравлюються в шлунку досить повільно, тому при слабкій роботі шлунку їх краще не вживати. Також щоб не завдати шкоди сечовому міхуру, не потрібно вживати сирі жолуді, щоб користь не перетворилася на шкоду.

Проте попри наявність анти поживних речовин каштани та жолуді мають багатий хімічний склад. Зокрема, плоди Каштана Кінського містять в своєму складі: 44-54% води, вуглеводів близько 60% (з яких 49,5% становить крохмаль), 6,45-7,20%, жирних масел, білків 8-11%, дубильних речовини 0,9%, а також вітаміни (каротин, токоферол, тіамін, філохінон, вітамін С), пектинові речовини, кумаринові глікозиди (ескулін, який при гідролізі розпадається на ескулетин, діоксикумарин, фраксин і глюкозу) тощо [2].

До складу жолудів входять: вітаміни А, РР, групи В (В1, В2, В3, В6, В9), макро (калій, магній, фосфор) і мікроелементи (мідь, марганець, залізо, цинк), амінокислоти та дубильні речовини [1]. У складі жолудів міститься величезна кількість амінокислот, в тому числі і незамінні амінокислоти, які беруть участь у синтезі багатьох гормонів стероїдної будови та гормонів щитовидної залози.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Як видно з наведеного огляду літературних джерел, каштани та жолуді є цінною та дешевою сировиною, потенціал якої ще не повністю розкрито та використано у кормовиробництві.

Метою нашої роботи стало дослідження можливості використання процесу екструдування для перероблення плодів жолудів і каштанів та досягненням отримання сировини, що за фізико-механічними властивостями та хімічним складом буде технологічною та придатною до використання у традиційній технології виробництва комбікормів.

Екструзія як метод обробки сировини була обрана не випадково. Адже Останніми роками в Україні істотно зріс інтерес до сучасних екструзійних технологій. Об'єктивно це пов'язано з необхідністю використання недорогих (власних) і часто «проблемних» ресурсів. Намітилося стійке зростання чисельності невеликих виробництв для переробки зернових та інших тваринних і рослинних інгредієнтів, та побічних продуктів їх переробки. Поряд з використанням ферментних препаратів у свинарстві та птахівництві, екструзійна обробка служить багато в чому подібним цілям – поліпшенню якості протеїну кормів, реструктуризації крохмалю й інших полісахаридів, інактивації антипоживних речовин і т.п. [4,5].

Екструзія (від латинського extrudo – виштовхування, видавлювання) як процес, що сполучає термо-, гідро-, і механічну обробку сировини з метою одержання широкої гами продуктів з новою структурою й властивостями відомий давно. Діапазон сировини, що піддається екструзії, охоплює широкий спектр різних органічних матеріалів і включає харчова сировина рослинного й тваринного походження [6].

Технологія екструдування – один із самих перспективних і високоефективних процесів, що сполучає термо-, гідро- і механічну обробку сировини й що дозволяє одержувати продукти нового покоління із заздалегідь заданими властивостями, управляючи вихідним складом суміші, механізмом фізико-хімічних, механічних, біохімічних і мікробіологічних процесів, що протікають при термопластичній екструзії харчових мас. Необхідні умови одержання екструзійних продуктів: зволоження й пластифікація сировини, одержання розплаву біополімерів, денатурація білків і клейстеризація крохмалів, структурування розплаву під дією сил зрушення й розтягання, його охолодження й формування. Найважливіше – одержання розплаву біополімерів, тобто перехід біополімерів в умовах екструзії у в'язкотекучий стан [6].

Екструзія відрізняється безперервністю технологічного процесу, низькою питомою витратою енергії, невеликими капітальними витратами, малими виробничими потужностями, компактністю, універсальністю, високим ступенем механізації й автоматизації.

Екструзія – ідеальний технологічний процес для збагачення продуктів білком, харчовими волокнами, вітамінами, мікроелементами, рослинними жирами, пектиновими речовинами, органічними кислотами, цукрозамінниками й іншими добавками й одержання продуктів з високими смаковими й органолептичними властивостями, а головне – з більше збалансованим амінокислотним, жирокислотним і мінеральним складом [7].

Виклад основного матеріалу дослідження. В дослідженнях було використано плоди дуба і каштана (Каштана Кінського – сімейства Hippocastanaceae). Дані зразки було зібрано в Дніпровському районі міста Києва.

Жолуді та каштани попередньо було очищено від оболонок і домішок, підсушене та подрібнене на лабораторній молотковій дробарці. В промислових масштабах каштани можна подрібнювати на молотковій дробарці або змелювати на вальцьових верстатах.

Також було використано зерно кукурудзи, яке відповідало вимогам ДСТУ 4525:2006. Кукурудза. Технічні умови. (вологість не більше 15%, смітна домішка не більше 1,0%, зернова домішка не більше 3%).

Обрані зразки жолудів та каштанів попередньо очищали від оболонок, подрібнювали і підсушували до вологості 18-20%. Після цього зразки екструдували на лабораторному одношнековому екструдері ПЕК-40. У процесі екструдування у сировині відбувається велика кількість фазових перетворень в структурі продукту і властивостей живильних речовин, що дозволяє виробляти високоякісний продукт, що володіють наступними властивостями: поліпшуються смакові якості за рахунок однорідності складу і усувається неприємний запах. Процес екструдвання проводився за робочої температури в камері екструдера 120-130 та тиску 7-9МПа.

Попередні спроби показали, що екструдування подрібнених жолудів у нативному вигляді відбувалося досить стабільно та ефективно, отриманий екструдат володів рівномірною структурою та пористістю, що видно з фото на рис. 1. Екструдат жолудів був використаний в подальших дослідженнях як Зразок № 1.

Проте екструдування каштанів в чистому вигляді відбувалося досить складно, при цьому не досягалося рівномірного «вибуху» і «спучування» продукту, кінцевий продукт мав нерівномірну структуру, був «равним», що видно з фотографії зразка № 2, рис. 2. Це, очевидно, можна пояснити досить високим вмістом жиру в нативному каштані порядку 5%.

Тому було прийнято рішення щодо створення сумішей подрібненого каштану з зерном кукурудзи, як найбільш розповсюдженої та дешевої сировини, у пропорціях, відповідно: 50/50 (Зразок № 3) та 30/70 (Зразок № 4). Результати процесу екструдування можна побачити на рисунках (рис. 1-4). Приготування попередніх сумішей проводилось вручну із врахуванням відсоткового складу компонентів в суміші. Дозування продукту в екструдер регулювалося за допомого віброживильника.

Для аналізу процесу екструдування ми проводили визначення фізико-механічних показників отриманих зразків екструдатів, результати яких наведено у таблиці 1. Це дало змогу оцінити структурні зміни, які відбулися в сировині під час проходження її через екструдер та залежність між зміною фізичних показників та вмістом досліджуваної сировини, а також встановити можливість використання екструдату в технології виробництва комбікормів.

Аналіз отриманих даних показав, що при збільшенні кількості каштанів і жолудів зростає

Рис. 1. Екструдат жолудів (зразок № 1)

Рис. 2. Екструдат каштанів (зразок № 2)

Рис. 3. Екструдат суміші каштанів і кукурудзи у співвідношенні відповідно 50% до 50% (зразок № 3)

Рис. 4. Екструдат суміші каштанів і кукурудзи у співвідношенні відповідно 30% до 70% (зразок № 4)

об'ємна маса екструдату від 413,2 до 470,6 г/л та кут природного ухилу. Крім того, результати досліджень показали що коефіцієнт спучування суміші каштанів і кукурудзи становить 4,1-4,3, а при екструдування каштанів окремо різко знижується до 2,1 за рахунок високого вмісту жиру, не відбувається вибуху і в кінцевому продукті коефіцієнт досить низький.

Таблиця 1

Фізико-хімічні показники якості екструдованих продуктів

Показник	Зразок			
	№ 1	№ 2	№ 3	№ 4
Кут природного ухилу, град	40-42	41-44	38-40	38-40
Кут ковзання, град	38-40	40-41	36-38	36-38
Об'ємна маса, г/л	445,4	470,6	421,4	413,2
Дійсна густина, г/л	511,4	470,6	478,4	467,2
Коефіцієнт спучування	3,3	2,1	4,1	4,3

Для аналізу біохімічних змін, що відбулися в сировині вході процесу екструдування нами проводилося визначення хімічних показників екструдату (табл. 2).

Вологість отриманого екструдату знаходиться в межах від 9,9 до 10,1%, що позитивно впливає на термін зберігання продукту.

Результати дослідів показали, що в результаті процесу екструдування дещо зменшився вміст сирого протеїну. Його вміст становить від 7,01% в екструдаті жолудів до 5,31% в екструдаті суміші каштана з кукурудзою відповідно 30% до 70%. Цей показник є досить невисоким, тому згодовувати його слід у суміші з високопротеїновими кормами, задля уникнення виникнення білкової недостатності, що викликає зниження живої маси, послабленням тонів серця, гіпотонією передшлунків, зниженням резистентності, гіпопротеїнемією.

Таблиця 2

Хімічний склад екструдату

Показник	Зразок			
	№ 1	№ 1	№ 1	№ 1
Вологість, %	9,9	10,1	10,1	9,9
Сирий жир, %	1,07	4,10	3,73	3,45
Сирий протеїн, %	7,01	6,26	5,94	5,31
Вміст крохмалю, %	38,9	43,3	44,2	45,5

Всі отримані зразки екструдатів мали приємний запах, рівномірний жовтувато-коричневий колір, гіркий смак був відсутній, що має позитивний вплив при згодовуванні тваринам.

Висновок. Проведені дослідження дали змогу отримати екструдовану суміш із додавання жолудів і каштанів, що характеризуються добрими фізико-хімічними і хімічними показниками та можуть бути використанні при виробництві комбікормів для баранів, свиней, овець тощо. Подальшими дослідженнями заплановано провести визначення вмісту антипоживних речовин та динаміки їх зміни в процесі екструдування.

Список літератури:

1. Растительные белковые корма / Пер. с анг. А.А. Воровича, Н.А. Емельяновой и Е.Н. Степановой. Под. ред. проф. А.С. Солуна. – М.: Колос, 1965. – 606 с.
2. Формазюк В.И. Энциклопедия пищевых лекарственных растений. Культурные и дикорастущие растения в практической медицине / В.И. Формазюк; под ред. Н.П. Максютина. – Київ: А.С.К., 2003. – 792 с.
3. Нетрадиционные корма как альтернатива привычному рациону [http://faqukr.ru/dim–i–sim–ja/136200–netradicijni–kormi–v–dopomogu–fermeru.html]: по материалам ФГНУ «Росинформагротех», Маринченко Т.Е.
4. Афанасьев В.А. Теория и практика специальной обработки зерновых компонентов в технологии комбикормов – Воронеж: Воронежский государственный университет, 2002. – 296 с.
5. Шаповаленко О.И. Производство комбикормов на Украине // Комбикорма. 2000. – № 1. – С. 17.
6. Экструдирование зернового сырья // Комбикорма № 4, 1999.
7. Экструзия в пищевой технологии / А.Н. Остриков, О.В. Абрамов, А.С. Рудометкин – СПб.: ГИОРД, 2000. – 288 с.

Подвальная О.О., Шаран А.В.
Национальный университет пищевых технологий

ЭКСТРУДИРОВАНИЕ НЕТРАДИЦИОННОГО КРАХМАЛОСОДЕРЖАЩЕГО СЫРЬЯ

Аннотация
В статье описана возможность использования такого нетрадиционного крахмалосодержащего сырья как желуди и каштаны при производстве кормов. Изложены результаты исследования особенностей процесса экструдирования выбранных образцов. Проанализировано целесообразность внедрения данной технологии.
Ключевые слова: экструдирование, крохмалосодержащее сырье, жёлудь, каштан, содержание белка.

Podvalna O.O., Sharan A.V.
National University of Food Technologies

EXTRUSION OF NON-TRADITIONAL STARCH-CONTAINING RAW MATERIALS

Summary
The article describes the possibility of using such a non-traditional starch-containing raw materials such as acorns and chestnuts in the feed production. The results of studies of the extrusion process the selected samples. Analyzed the feasibility of implementing this technology.
Keywords: extrusion, starch-containing raw materials, acorns, chestnuts, the protein content.

УДК 641.87

РОЗРОБЛЕННЯ ПРОТЕЇНОВИХ СМУЗІ НА ОСНОВІ РОСЛИННОЇ СИРОВИНИ

Силка І.М., Семененко Ю.А.
Національний університет харчових технологій

У статті представлені результати досліджень в області створення напоїв підвищеної біологічної цінності. В якості основних харчових компонентів запропоновані йогурт жирністю 1%, щавнат, насіння чіа. Дослідженні фізико-хімічні показники вихідної сировини та готового продукту. Експериментально встановлені співвідношення рецептурних компонентів. Розроблена технологія протеїнового смузі.
Ключові слова: смузі, біологічна цінність, щавнат, чіа.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день, харчування є найважливішою константою в житті будь якого спортсмена. Харчування спортсмена відрізняється від харчування звичайної людини, оскільки важкі навантаження і досить специфічні вимоги до функціональності організму диктують ретельний підбір складу раціону. Людям, що активно займаються силовими видами спорту, рекомендується споживання високобілкових продуктів для відновлення і набору м'язової маси, необхідної як для змагань, так і для власного самозадоволення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Завдання цілеспрямованого регулювання адаптивного синтезу білків в процесі спортивної діяльності вирішуються різними шляхами, з яких вельми перспективними є розробка спеціалізованих продуктів підвищеної біологічної цінності з відносно високим вмістом білка і збалансованих за незамінимими факторами харчування [1].

Закордоном для вирішення цього завдання багатьма лабораторіями запропоновані спеціалізовані продукти підвищеної біологічної цінності і фармакологічні засоби, які можна розподілити на наступні групи [2]:

– продукти з підвищеним вмістом білка: білковий бісквіт, білково-глюкозний шоколад «Спорт», білкове печево «Олімп», білкове печево (солене), білковий мармелад,а також продукти зарубіжного виробництва шинелпротеїн, казилан, протифан і ін.

– попередники пуринових і піримідинових нуклеотидів і їх похідні: інозин, оротат калію, 4-метилурацил-метацил і ін.

– окремі амінокислоти: триптофан, тирозин, глютамінова кислота(панангін), метіонін і ін., та збалансовані суміші амінокислот.

Головна вимога до їжі в період підготовки спортсмена це кратність прийомів їжі повинна становити до 5 разів на день. До продуктів спортивного харчування висувається ряд наступних задач:

1) у повному обсязі забезпечити витрати енергії;

2) підвищена на 15-30% кількість повноцінних і легкозасвоюваних білків;

3) наявність всіх амінокислот в оптимальних співвідношеннях та вітамінів В1, В2, В3, РР(ніацин) і С, які сприяють обміну білків;

Досягти цієї мети дозволяють напої високої біологічної цінності до яких відносять смузі [3]. Це досить енергетичний напій, що легко і швидко засвоюється організмом, а одна порція може замінити повноцінний прийом їжі.

Смузі є оптимальним напоєм, компонентний склад якого можна компонувати заплановано [4]. Тобто підбирати інгредієнти залежно від поставлених задач.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Для проектування полінутрієнтного складу протеїнового смузі було проведено підбір рецептурних компонентів. У ході теоретично опрацьованих матеріалів було визначено, що для спортсменів є доцільнім використання такої сировини як щавнат, насіння шавлії іспанської, арахіс, мед та м'ята.

Щавнат – нова гібридна культура, створена в Національному ботанічному саду ім. М.М. Гришка НАН України. Щавнат використовується як харчова, енергетична кормова та лікарська рослина [5]. Він є джерелом рослинного біологічно цінного білка, макро- та мікроелементів, вітамінів, кислот, каротинів, має високу калорійність 443,7 ккал. Аналіз біологічної цінності білків щавнату свідчить, що білок щавнату є майже

збалансованим, лімітованими є амінокислоти ізолейцин і валін (скор 75% та 90% відповідно).

Насіння іспанської вузьколистої шавлії, яку вирощують на території Південної Америки. Невеликі зернята *(чіа)* багате на білок (19-23%) високої якості. Тому чудовий дар природи є унікальною добавкою до раціону фізично активних людей і спортсменів [6]. Він не тільки контролює вагу, але також сприяє нарощуванню м'язової маси.

Насіння чіа багате на харчові волокна (25%), на жирні кислоти ω-3та ω-6 у співвідношенні близькому до рекомендованого. Крім цього насіння містить підвищену кількість калію, фосфору, магнію, селену та хлорогенової кислоти, яка здатна спалювати жир з вивільненням енергії, необхідної для тренувань у спортзалі.

Насіння чіа володіють нейтральним смаком, що дозволяє використовувати їх в якості доповнення майже до всіх страв: їх додають в каші і використовують як посипання для булочок, споживають в якості самостійного блюда і змішують з йогуртом. Високий вміст клітковини в комбінації з муцинами (різновид глікопротеїдів) обумовлює здатність насіння чіа набирати воду і розбухати в 12 разів. Таким чином, досить з'їсти всього 2 столові ложки, щоб наповнити шлунок і притупити почуття голоду на тривалий час.

Арахіс – однорічна невисока трав'яниста рослина родини бобових, що росте в країнах з теплим і вологим кліматом. В арахісі містяться унікальні амінокислоти, вітаміни A, D, E, B1, B2, PP, E, біотин, поліненасичена ліонолева і фолієва кислоти і мікроелементи. У ньому знаходиться більше 35% білків, які також характеризуються оптимальним співвідношенням амінокислот.

Мед – це натуральний продукт бджільництва. Натуральний бджолиний мед містить вуглеводи, білки, мінеральні речовини, вітаміни групи B, аскорбінова кислота, найважливіші ферменти та майже всі мікроелементи. За складом цей продукт нагадує плазму крові людини [7]. Мед в харчуванні спортсменів виступає як джерело енергії перед великими фізичними навантаженнями та необхідний в період найбільшої активності організму.

М'ята – багаторічна рослина з сімейства ясноткових, гармонічно поєднує всі складові протеїнового смузі, підсилює аромат та смак.

Обрана сировина є джерелом білків високої цінності. За експериментальними і теоретичними дослідженнями є доцільним використання даної рослинної сировини як компонентів протеїнового смузі.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження було розроблення смузі підвищеної біологічної цінності для спортсменів та людей з фізичними навантаженнями на основі рослинної сировини.

Для досягнення поставленої мети вирішувалися наступні задачі:

– розробити технологію смузі «Фітнес» на основі йогурта зі щавнатом та насінням чіа.

– встановити раціональний вміст білка та НАК в напої;

— дослідити органолептичні показники смузі.

Виклад основного матеріалу досліджень. Реалізацію викладених задач дослідження даної роботи проводили за допомогою сучасних методів дослідження. А саме:

· визначення титрованої кислотності згідно до ДСТУ 4343:2004 [8];

· визначення активної кислотності (ГОСТ 26781);

· визначення масової частки сухих знежирених речовин (ГОСТ 3626).

Харчову та біологічну цінність оцінювали розрахунковим методом з використанням формул матеріального балансу, сучасних комп'ютерних технологій, методик математичного моделювання та статистичного оброблення експериментальних даних.

Беручи до уваги харчову та енергетичну цінність сировини (табл. 1), склад проектованого смузі спочатку розробляли теоретично. Основною задачею даних досліджень було забезпечити надходження білку в кількості 30% від добової потреби, при споживанні однієї порції напою.

Таблиця 1

Харчова цінність компонентів смузі «Фітнес»

Компоненти	Білки, г	Жири, г	Вуглеводи, г	Енергетична цінність, ккал
Йогурт	3	1	8	51
Щавнат	42	3,2	13	249
Насіння чіа	21	30	6,15	379
Арахіс	26,3	45,2	9,9	551
Мед	0,8	0	80,3	328

Джерело: розроблено авторами за даними [7]

В основі проектованого напою є молочна основа, а саме йогурт з мінімальним вмістом жиру, що дозволить компенсувати втрати мінеральних речовин (калію, кальцію, натрію, фосфору) при фізичних навантаженнях.

Підбір рецептури здійснювався шляхом внесення різної кількості рослинної сировини у підготовлені зразки йогурту та визначення їх харчової цінності, а особливо підвищеного вмісту білків. Виходячи з цього було отримано декілька зразків з різним інгредієнтним складом (табл. 2).

Таблиця 2

Інгрідієнтний склад смузі та загальний вміст макронутрієнтів

№ пп	Компоненти, % мас.						Загальний вміст, %		
	Йогурт	Пюре щавнату	Насіння чіа	Арахіс	Мед	М'ята	Білки	Жири	Вуглеводи
1	46,5	15,5	13,0	15,0	7,0	3,0	14,6	11,6	13,6
2	45,0	16,0	14,5	12,5	8,0	4,0	14,5	11,0	14,2
3	43,5	17,0	15,0	11,0	9,0	4,5	14,6	10,5	14,9
4	42,0	18,0	16,0	9,0	10,0	5,0	14,6	9,9	15,6
5	40,0	18,5	17,0	8,5	10,5	5,0	14,8	9,9	15,9

Джерело: розробка авторів

Досліджувані зразки 3, 4 та 5 найбільш відповідають поставленій задачі, оскільки вміст білків у них найбільший. Провівши розрахунки харчової цінності було встановлено, що порція смузі масою 200 г за рецептурою № 3, 4 та 5 забезпечує близько 30% білка від добової потреби (рис. 1) осіб II групи інтенсивності праці [9].

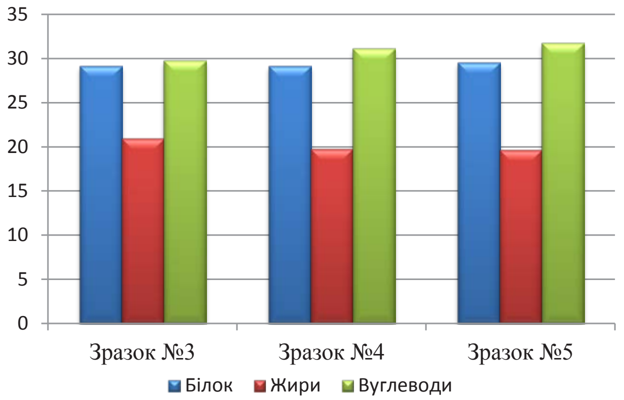

Рис. 1. Забезпечення добової норми споживання макронутрієнтів, %

Джерело: розробка авторів

Наступним кроком було визначення фізико-хімічних показників досліджуваних зразків (табл. 3).

Таблиця 3

Фізико-хімічні показники досліджуваних зразків

Назва показника	Досліджувані зразки	Контроль
Титрована кислотність, °Т	87,0 – 108,4	80-140
Активна кислотність, од. рН	4,171-4,613	4,8-4,0
Масова частка сухих знежирених речовин, %	9,824-11,056	9,5
Масова частка сахарози, %	5,3-7,01	5

Джерело: розробка авторів

Дегустаційною комісією було відзначено, що збільшення масової частки жиру в смузі призводить до відчуття зайвої солодкості, смак стає менш приємним. Збільшення масової частки меду надає смузі «Фітнес» приємний медовий смак, тому доцільно збільшити частку меду до 10%. Також комісією було виділено зразок № 3 як найбільш вдалий за органолептичними показниками, фізико-хімічні показники якого знаходяться в межах нормативних значень. Надалі було розраховано біологічну цінність смузі «Фітнес» (табл. 4) та розроблено рецептурний склад (рис. 2).

Таблиця 4

Результати розрахунку біологічної цінності білка смузі «Фітнес»

Амінокислота	Вміст НАК в ідеальному білку, мг/г	Вміст НАК у смузі «Фітнес»		Амінокислотний скор, %
		мг/100 г напою	мг/1 г білка	
Валін	50	295	20,2	40,4
Ізолейцин	40	229,7	15,7	39,3
Лейцин	70	425,8	29,2	41,7
Лізин	55	270,8	23,5	40,2
Метіонін	35	127,9	15,8	45,0
Фенілаланін	60	319,5	21,9	36,5
Треонін	40	201,9	21,6	54,6
Цистин	10	103	7,1	70,5

Джерело: розробка авторів

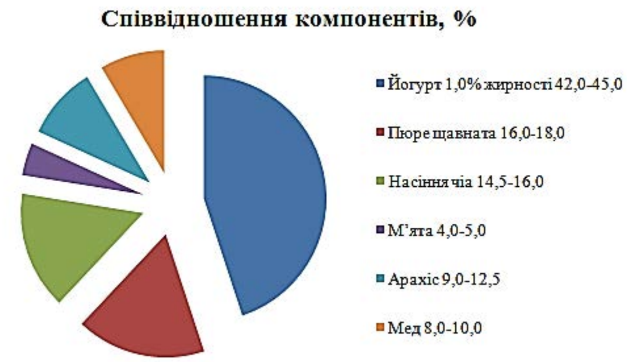

Рис. 2. Компонентний склад протеїнового смузі «Фітнес»

Джерело: розробка авторів

У ході дослідження було встановлено, що білок загалом лімітований за такими амінокислотами як фенілаланін та ізолейцин, амінокислотний скор яких становить 36,5 та 39,3% відповідно. Попри біологічну цінність даного напою та приємні смакоароматичні характеристики проектований смузі «Фітнес» має високу харчову цінність, а саме збагачує організм вітамінами, антиоксидантами та харчовими волокнами.

Висновки та пропозиції. Теоретично досліджено та підтверджено експериментально високу біологічну цінність протеїнового смузі «Фітнес», що в своєму складі містить лише натуральні інгредієнти.

Розроблена рецептура смузі «Фітнес» на основі білкововмісної рослинної сировини дозволить урізноманітнити щоденний раціон харчування не тільки спортсмена, але й харчування звичайної людини.

Список літератури:

1. Волошин О.І. Основи оздоровчого харчування / О.І. Волошн, О.І. Сплавський // Чернівці: БДМУ, Видавничий дім «Букрек». – 2007. – 536 с.
2. Биохимия мышечной деятельности / [Волков Н.И., Несен Э.Н., Осипенко А.А., Корсун С.Н.] – К.: Олимпийская література. – 2000. – 498 с.
3. Інноваційні дослідження у галузі функціональних напоїв /матеріали наук. семінару із проведенням майстеркласу // Львів, 12 березня 2013 р. – Львів: ЛІЕТ. – 2013. – 40 с.
4. Пересічний М.І. Використання зерен вівса, проса та льону в технології приготування харчової композиції для смузі радіозахисної дії / М.І. Пересічний, С.М. Неіленко // Наукові праці [Одеської національної академії харчових технологій]. – 2010. – Вип. 38(2). – С. 207-210.
5. Сильчук Т.А. Використання нетрадиційної білковмісної сировини у виробництві хліба / Т.А. Сильчук, В.І. Кулініч, О.В. Арпуль, І.В. Тополь // Вісник Харківського державного технічного університету сільського господарства. – 2014. – Вип. 27. – С. 274-277.

6. Бернардино де Саагун, Куприенко С.А. Общая история о делах Новой Испании. Книги X-XI: Познания астеков в медицине и ботанике / Ред. и пер. С.А. Куприенко. – К.: Видавець Купрієнко С.А., 2013. – 218 с.
7. Тищенко Є.В., Рудавська Г.Б., Орлов М.П. Товарознавство продовольчих товарів / Тищенко Є.В., Рудавська Г.Б., Орлов М.П. // Київ. держ. торг.-екон. ун-т, – 2000. – 411 с.
8. Йогурти. Загальні технічні умови: ДСТУ 4343:2004. – [Чинний від 01.09.2004]. – К.: Держспоживстандарт України, 2004. – 11 с. – (Національні стандарти України).
9. Наказ Міністерства охорони здоров'я України № 272 від 18.11.99 р. «Про затвердження Норм фізіологічних потреб населення України в основних харчових речовинах та енергії».

Сылка И.Н., Семененко Ю.А.
Национальный университет пищевых технологий

РАЗРАБОТКА ПРОТЕИНОВЫХ СМУЗИ НА ОСНОВЕ РАСТИТЕЛЬНОГО СЫРЬЯ

Аннотация
В статье представлены результаты исследований в области создания напитков повышенной биологической ценности. В качестве основных пищевых компонентов предложены йогурт жирностью 1%, щавнат, семена чиа. Исследованы физико-химические показатели исходного сырья. Экспериментально установлены соотношения рецептурных компонентов. Разработана технология протеинового смузи.
Ключевые слова: смузи, биологическая ценность, щавнат, чиа.

Silka I.N., Semenenko Yu.A.
National University of Food Technologies

DEVELOPMENT OF PROTEIN SMOOTHIES BASED ON VEGETABLE MATERIALS

Summary
The article presents the results of research in the field of increased biological value of beverages. The main offered nutrition ingredients are: fat yogurt 1% schavnat, chia seeds. The physico-chemical characteristics of the feedstock were investigated. Experimentally were established relation of recipe components. Was established the technology of protein smoothies.
Keywords: smoothies, biological value, schavnat, chia.

УДК 664.681

ТОВАРОЗНАВЧА ХАРАКТЕРИСТИКА ПЕЧИВА РІЗНИХ ВІТЧИЗНЯНИХ ВИРОБНИКІВ

Чуйко М.М.
Харківський торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

Проведено товарознавчу експертизу цукрового печива, що реалізується у торговельній мережі м. Харкова, за органолептичними, фізико-хімічними та мікробіологічними показниками. Встановлено, що за деякими органолептичними і фізико-хімічними показниками цукрове печиво ТМ «Вигідна ціна завжди» та ТМ «Розумний вибір» не відповідало діючим вимогам якості. Оцінка якості упакування та маркування цукрового печива показала, що на маркуванні п'яти зразків печива було вказано строки зберігання, що перевищували нормовані.

Ключові слова: печиво цукрове, товарознавча характеристика, виробник, торговельна марка, органолептичні, фізико-хімічні, мікробіологічні показники, маркування, упакування.

Постановка проблеми. Асортимент борошняних кондитерських виробів досить різноманітний. Вони займають значну питому вагу в загальному обсязі продукції, що виробляється підприємствами та кондитерськими цехами. Серед різноманітного асортименту борошняних кондитерських виробів на частку цукрового печива приходиться близько 20%. Цукрове печиво завжди було і залишається одним з найбільш улюблених серед населення борошняних кондитерських виробів. Але сьогодні з'явилося досить багато малих приватних підприємств і цехів, які розчаровують споживачів, залишаючи в минулому неперевершений традиційний смак та інші якісні характеристики цукрового печива. Тому придбавши неякісний товар покупець надалі з обережністю відноситься до таких виробників. Отже, проблема контролю якості печива є досить актуальною. Тому товарознавча експертиза цукрового печива, спрямована на його об'єктивне вивчення, є реальним бар'єром на шляху надходження до торговельної мережі, а в деяких випадках і запобігання розробки та виробництва неякісного печива.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ринок кондитерських виробів сьогодні досить розвинений і структурований. Виробники стимулюють зростання асортименту борошняних кондитерських виробів, зокрема печива. Показники роботи кондитерського ринку говорять про те, що спостерігається позитивна динаміка виробництва [1]. Ринок кондитерських виробів в Україні є висококонцентрованим. Понад 65% ринку поділено між такими компаніями, як «Рошен», «Конті», «АВК», «Харківська БФ», «Житомирські ласощі» та ін. Дрібні підприємства воліють не конкурувати з великими компаніями і намагаються займати вільні ніші в регіонах. Борошняні кондитерські вироби користуються попитом у всіх верств населення з різним рівнем доходів. Тому їх виробництво постійно зростає і за останні 5 років збільшилося майже в 1,4 рази [2].

Аналіз ринку кондитерських виробів показує, що значна частина внутрішнього попиту на кондитерські вироби задовольняється за рахунок вітчизняних виробників. Проте, останнім часом спостерігається тенденція до нарощування кількості імпортної продукції і, відповідно, зниження частки українських виробників [3]. Таким чином, ринок печива, як частина кондитерського ринку України, розвивається в умовах жорсткої внутрішньої і зовнішньої конкуренції, що стимулює постійно вдосконалювати управлінські процеси і забезпечувати високі світові стандарти якості виробленої продукції. Тому оцінка якості цукрового печива різних виробників є важливим завданням для виявлення сумлінності вітчизняних підприємств-виробників щодо виготовлення ними високоякісної продукції.

Виділення раніше не вирішених частин загальної проблеми. Аналізуючи сучасні напрями розвитку ринку печива, встановлено, що однією з провідних тенденцій в останні роки є зміна структури виробництва саме цукрового печива. Виробники намагаються збільшити частку фасованого печива в обсязі продажів і зменшити частку печива, що продається на вагу. Великі компанії зараз намагаються активніше просувати упаковану продукцію, вважаючи, що, якщо продукція залишиться просто «печивом», це обов'язково призведе до втрат, в той час як виведення на ринок брендів, що запам'ятовуються, приверне покупців. До того ж останнім часом виробники печива намагаються зменшити собівартість продукції, а отже і її якість, за рахунок використання у рецептурі низькоякісних жирових компонентів, їх неприродних замінників, нанесення неправдивої інформації на маркування продукції щодо її складу, термінів зберігання тощо, тим самим вводячи в оману споживачів і наражаючи їх на небезпеку.

Мета статті. Метою роботи є порівняльна товарознавча характеристика цукрового печива різних вітчизняних підприємств-виробників за органолептичними, фізико-хімічними та мікробіологічними показниками.

Виклад основного матеріалу. Об'єктами досліджень були 10 зразків цукрового печива, що розфасовано та упаковано у пачки, має тривалий термін зберігання та реалізуються в роздрібній торговельній мережі міста Харкова. Зокрема, під час досліджень було використано цукрове печиво наступних виробників: зразок № 1 – ВАТ «Вінницька кондитерська фабрика» печиво цукрове «До кави» з ароматом пряженого молока (ТМ «Рошен») – м. Вінниця, Україна; зразок № 2 – АТЗТ «Харківська бісквітна фабрика» печиво цукрове «Ювілейний букет» (ТМ «Бісквіт-Шо-

колад») – м. Харків, Україна; зразок № 3 – АТ ВО «Конті» печиво цукрове «Карапуз» з цукром (ТМ «Конті») – м. Константинівка, Донецька обл., Україна; зразок № 4 – ПАТ КФ «Лагода» печиво цукрове «Загора до чаю» з ароматом пряженого молока (ТМ «Загора») – м. Кагарлик, Київська обл., Україна; зразок № 5 – ПАТ «Запорізька кондитерська фабрика» печиво цукрове «Чайний аромат» (ТМ «ЗКФ») – м. Запоріжжя, Україна; зразок № 6 – ТДВ «Житомирські ласощі» печиво цукрове «Фламенко» (ТМ «ЖЛ») – м. Житомир, Україна; зразок № 7 – Кондитерська фабрика «А.В.К.» печиво цукрове «До чаю» з ароматом молока (ТМ «АВК») – м. Дніпропетровськ, Україна; зразок № 8 – ПАТ «Полтавакондитер» печиво цукрове «Корівкіна забавка» (ТМ «Домінік») – м. Полтава, Україна; зразок № 9 – ПАТ «Рівненська кондитерська фабрика» печиво цукрове «Лакомка. Молочне» з ароматом молока (ТМ «Вигідна ціна завжди») – м. Рівне, Україна; зразок № 10 – ТОВ «Світ ласощів» печиво цукрове «Українське» (ТМ «Розумний вибір») – м. Черкаси, Україна.

Оцінку якості обраних зразків цукрового печива було проведено згідно ДСТУ 3781-98 «Печиво. Загальні технічні умови».

Експертиза упакування та маркування цукрового печива дозволила зробити висновок, що упакування і маркування зразків печива усіх торговельних марок відповідало вимогам нормативної документації (НД). Під час порівняння строків придатності, зазначених на маркуванні печива, зі строками придатності, вказаними у стандарті, встановлено, що лише печиво ТМ «Рошен», «Конті», «ЖЛ», АВК» і «Домінік» відповідало діючим вимогам. На маркуванні печива інших ТМ були вказані строки зберігання, що перевищували встановлені НД.

Результати органолептичної оцінки цукрового печива показали, що лише за показником вигляду у розломі цукрове печиво ТМ «Вигідна ціна завжди» та ТМ «Розумний вибір» не відповідало встановленим вимогам на даний вид продукції. Решта обраних для дослідження зразків цукрового печива за усіма органолептичними показниками, а саме формою, станом поверхні, кольором, смаком, запахом і виглядом у розломі, відповідали вимогам, що пред'являються ДСТУ 3781-98 «Печиво. Загальні технічні умови» і тому визнані придатними до вживання.

Серед фізико-хімічних показників якості зразків цукрового печива досліджували такі: вологість, лужність, намочуваність, щільність, масову частку жиру.

Вологість печива в значній мірі обумовлює його товарознавчі характеристики. Вона залежить в основному від типу печива і сорту борошна, а також від інших факторів. На вологість печива також впливає його товщина: чим вона більше, тим більше вологи залишається в печиві при випіканні.

Результати дослідження вологості печива різних ТМ наведено на рис. 1.

Як видно з рис. 1, вологість досліджуваних зразків печива коливалась в межах 5,2-7,3% і відповідала стандарту. Найвищі значення показника вологості мали зразки ТМ «Розумний вибір», «Вигідна ціна завжди», «Бісквіт-Шоколад» і «ЗКФ», що, ймовірно, пов'язано з більшою товщиною печива цих ТМ порівняно з іншими.

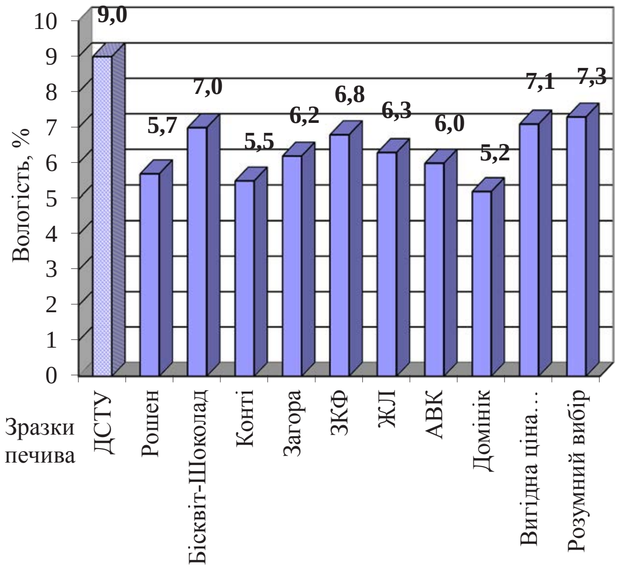

Рис. 1. Вологість цукрового печива різних торговельних марок

Лужність – важливий показник, що є одним з основних на виробництві при визначенні доброякісності печива. Лужність досліджуваних зразків цукрового печива різних торговельних марок наведено на рис. 2.

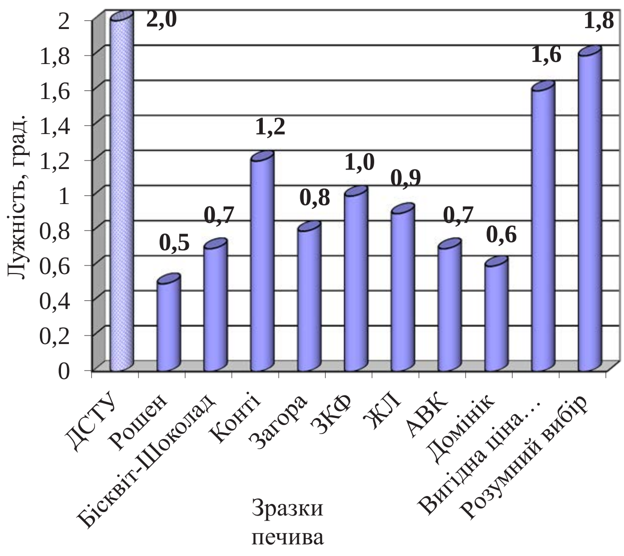

Рис. 2. Лужність цукрового печива різних торговельних марок

З рис. 2. видно, що лужність цукрового печива різних ТМ складала від 0,5 до 1,8 град., причому найнижчу лужність мало печиво ТМ «Рошен», а найвищу – печиво ТМ «Розумний вибір». Найбільш високі значення лужності мали зразки цукрового печива ТМ «Вигідна ціна завжди» (1,6 град.) і ТМ «Розумний вибір» (1,8 град.), що можна пояснити порушенням рецептури виробів і введенням завищеної кількості розпушувачів. Проте такі значення лужності цих зразків задовольняють вимогам діючого стандарту. Тому лужність всіх досліджуваних зразків цукрового печива знаходилася в межах допустимих норм.

Отримані дані щодо показника намочуваності у досліджуваних зразках цукрового печива наведено на рис. 3.

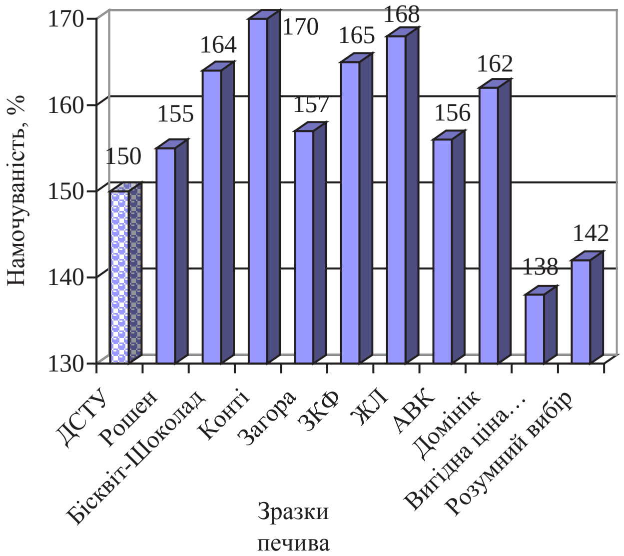

Рис. 3. Намочуваність цукрового печива різних торговельних марок

Намочуваність є важливим показником якості печива, який характеризує його структуру та пористість. Експериментальні дані, представлені на рис. 3, свідчать про те, що намочуваність зразків цукрового печива, обраних для дослідження, складала від 138% до 170%. Так, для цукрового печива ТМ «Вигідна ціна завжди» і ТМ «Розумний вибір» показник намочуваності складав відповідно 138% і 142%, що менше встановлених вимог діючого стандарту на 12% і 8%. Такий результат свідчить про те, що дані зразки печива мають низьку пористість і високу твердість. Тому таке печиво, хоча і виробляється за ДСТУ, не відповідає цій НД і не може бути представлено у торговельній мережі. Усі інші зразки цукрового печива мали намочуваність, що складала більше 150%, що свідчить про його відповідність вимогам на даний вид продукції, а отже, про його якість.

Як відомо, на сьогодні структурно-механічні властивості печива безпосередньо не визначають, їх прогнозують за показниками намочуваності й щільності. За результатами щільності печива також судять про його пористість, яка побічно характеризує розрихленість печива. За літературними даними печиво з гарною пористістю має щільність не більше 0,6 г/см^3, із середньою – 0,60-0,63 г/см^3, а з поганою пористістю – більше 0,64 г/см^3. Отримані дані щодо щільності цукрового печива у досліджуваних зразках наведено на рис. 4.

Як видно з рис. 4, щільність цукрового печива обраних ТМ змінювалась у широких межах. Так, показник щільності восьми зразків печива складав від 0,539 г/см^3 до 0,578 г/см^3, що свідчило про їх гарну пористість. Причому серед них найменшу щільність мало цукрове печиво ТМ «Конті», а найбільшу – ТМ «Рошен». Слід зазначити, що досліджувані зразки печива ТМ «Вигідна ціна завжди» і ТМ «Розумний вибір» мали найбільші значення за показником щільності і складали 0,612 г/см^3 і 0,605 г/см^3 відповідно. Отримані результати досліджень дозволяють зробити висновок про недостатню пористість цих зразків печива.

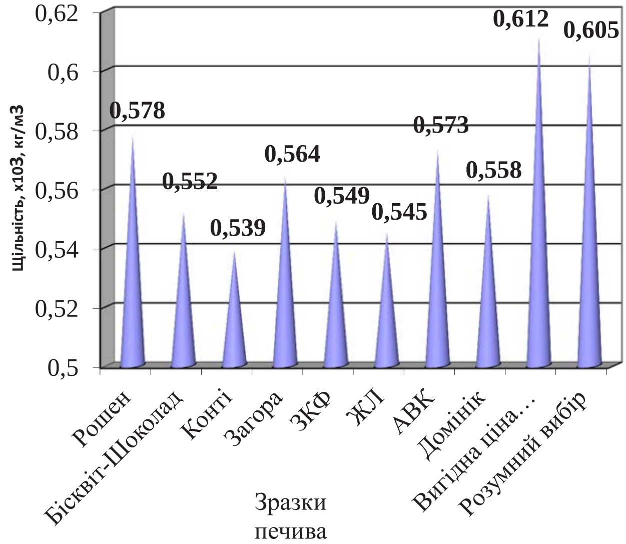

Рис. 4. Щільність цукрового печива різних торговельних марок

Результати експериментальних досліджень масової частки жиру в перерахунку на суху речовину у цукровому печиві різних ТМ наведено на рис. 5.

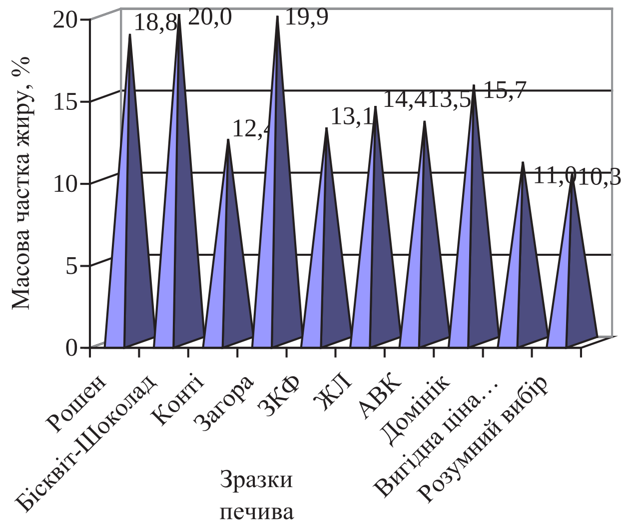

Рис. 5. Масова частка жиру в цукровому печиві різних торговельних марок

Отримані результати щодо масової частки жиру в цукровому печиві (рис. 5) показали, що за цим показником усі зразки печива, обрані для дослідження, відповідають встановленим вимогам. Печиво ТМ «Бісквіт-Шоколад» і ТМ «Домінік» виготовлено з борошна пшеничного вищого сорту і містить відповідно 20,0% і 15,7% жиру на суху речовину, що відповідає вимогам ДСТУ. Масова частка жиру в печиві ТМ «Розумний вибір» складає 10,3%, а ТМ «Вигідна ціна завжди» – 11%. Проте слід зазначити, що ці два зразки печива виготовляють з борошна другого сорту, тому для них граничне значення цього показника складає 11%. Усі інші зразки печива також вважаються якісними за показником масової частки жиру.

За мікробіологічними показниками усі досліджувані зразки цукрового печива відповідали вимогам, що пред'являються до даного виду печива.

Висновки і пропозиції. Проведено товарознавчу експертизу цукрового печива десяти підприємств-виробників за органолептичними, фізико-хімічними та мікробіологічними показниками якості відповідно до порядку та правил проведення експертизи харчових продуктів. Органолептична оцінка якості цукрового печива показала, що лише за показником вигляду у розломі зразки цукрового печива ТМ «Вигідна ціна завжди» та ТМ «Розумний вибір» мали невідповідну встановленим вимогам якість. Результати досліджень фізико-хімічних показників якості цукрового печива показали, що цукрове печиво майже усіх торговельних марок (крім ТМ «Вигідна ціна завжди» та ТМ «Розумний вибір», що мали показник намочуваності менший за встановлені норми) задовольняло вимогам ДСТУ. За мікробіологічними показниками усі досліджувані зразки цукрового печива відповідали вимогам, що пред'являються до даного виду печива.

Встановлено, що упакування і маркування зразків цукрового печива усіх досліджуваних торговельних марок відповідало вимогам ДСТУ 3781-98 «Печиво. Загальні технічні умови». Під час порівняння строків придатності, зазначених на маркуванні печива, зі строками придатності, вказаними у стандарті, встановлено, що лише п'ять зразків печива (ТМ «Рошен», «Конті», «ЖЛ», АВК» і «Домінік») відповідало діючим вимогам. На маркуванні печива інших ТМ були вказані строки зберігання, що перевищували нормовані.

Запропоновано врахувати виробникам борошняної кондитерської продукції отримані результати досліджень органолептичних, фізико-хімічних і мікробіологічних показників цукрового печива з метою поліпшення його якості.

Список літератури:

1. Мараховський Д. Ринкова ціна на кондитерські вироби / Д. Мараховський // Бізнес. – 2016. – № 39. – С. 12–15.
2. Соколов А. Обзор рынка печенья Украины / А. Соколов // Мир продуктов. – 2016. – № 5. – С. 8–12.
3. Мозговая О. И. Анализ рынка кондитерских изделий / О. И. Мозговая, С. Г. Заболотный // УкрАгроКонсалт. – 2016. – № 3. – С. 8.

Чуйко М.Н.
Харьковский торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

ТОВАРОВЕДНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПЕЧЕНЬЯ РАЗНЫХ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВОДИТЕЛЕЙ

Аннотация
Проведена товароведная экспертиза сахарного печенья, реализуемого в торговой сети г. Харькова, по органолептическим, физико-химическим и микробиологическим показателям. Установлено, что по некоторым органолептическим и физико-химическим показателям сахарное печенье ТМ «Выгодная цена всегда» и ТМ «Разумный выбор» не соответствовало действующим требованиям качества. Оценка качества упаковки и маркировки сахарного печенья показала, что на маркировке пяти образцов печенья были указаны сроки хранения, превышающие нормируемые.
Ключевые слова: печенье сахарное, товароведная характеристика, производитель, торговая марка, органолептические, физико-химические, микробиологические показатели, маркировка, упаковка.

Chuiko M.M.
Kharkiv Trade and Economic Institute
of Kyiv National Trade and Economic University

MERCHANDISING CHARACTERISTICS OF COOKIES DIFFERENT DOMESTIC MANUFACTURERS

Summary
A merchandising expertise sugar cookies, implemented in the trading network of the city of Kharkiv, organoleptic, physical, chemical and microbiological parameters. Found that some organoleptic and physico-chemical parameters sugar biscuits TM «Vigidna cina zavzhdi» and TM «Rozumnij vibir» did not meet current quality requirements. Assessment of quality packaging and labeling of sugar cookies showed that five samples marked on the cookie was specified shelf life in excess of normalized.
Keywords: sugar cookies, merchandising characteristics, trademark, manufacturer, organoleptic, physical, chemical, microbiological indicators, labeling, packaging.

УДК 690.9

ЗАКОНОДАВЧЕ СТИМУЛЮВАННЯ ЕНЕРГОЕФЕКТИВНОСТІ В СФЕРІ ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА: ДОСВІД ЄС ТА УКРАЇНИ

Шовкалюк Ю.В.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»

Будівельні об'єкти потребують значних енерговитрат як на їх створення, так і на подальшу експлуатацію. В статті проведено аналіз законодавчої та нормативної бази України та ЄС для стимулювання енергоефективності та впровадження енергоощадних технологій в сфері ЖКГ.
Ключові слова: нормативна база, енергозбереження, енергоефективність, енергоспоживання, будівлі.

Вступ. Підвищення енергоефективності – важливе завдання інноваційного розвитку економіки України. Житлово-комунальне господарство (ЖКГ) – одна з найбільш важливих сфер економіки країни, що забезпечує необхідні умови для функціонування господарського комплексу населених пунктів. Будівлі відносяться до найбільших споживачів енергоресурсів (до 40%). Необхідність скорочення енергоспоживання будівель обумовлюється зростанням вартості палива та потребою у зменшенні впливу на довкілля. Впровадження у законодавчу та нормативну базу вимог до підвищення енергоефективності об'єктів ЖКГ є інструментом впливу на зниження споживання ресурсів та зменшення енергетичної залежності держави.

Постановка проблеми. Енергоефективні технології доцільно впроваджувати не тільки на стадії проектування і вибору конструктивних рішень, але й під час експлуатації житлового фонду. При значних витратах на енергопостачання існуючих будівель в Україні рівень теплового комфорту в них не дотримується у відповідності із санітарними вимогами. Тому питання підвищення енергофективності об'єктів ЖКГ є актуальною проблемою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Метою впровадженої з 2002 Директиви ЄС [1] стало сприяння покращенню енергетичної ефективності будівель з урахуванням зовнішніх кліматичних та місцевих умов, а також вимог щодо клімату у приміщеннях та рентабельності. Згідно з оновленою Директивою ЄС [2] встановлено вимоги до енергетичної сертифікації будівель та методології розрахунку комплексної енергоефективності будівель. Також в ЄС розроблено низку стандартів, зокрема: EN 15316-2-1:2007 [3], що нормує ефективність систем опалення; EN 15217:2007 [4], який забезпечує методи для визначення енергетичної ефективності будівель з урахуванням тепло споживання інженерних систем, а також оцінки ступеню автоматизації; EN 15232:2007 [5], що визначає вимоги до інженерних систем будівель з урахуванням класів енергоефективності; EN 12831:2003 [6], що містить порядок розрахунку теплової потужності систем водяного опалення; EN 13829 [7], EN 14501 [8], EN 13779 [9] – надають можливість порівняння показників енергоефективності будівель та їх енергетичної сертифікації; за EN 7730 [10] проводиться нормування мікроклімату приміщень, EN 15603:2008 [11] наводить методологію оцінки загального енергоспоживання та типи рейтингів для оцінки енергетичної ефективності будівель, EN 13790 [12] надає методи для розрахунку витрат енергії, а також врахування впливу теплових втрат [13].

Розроблена в Україні система нормативних документів направлена на стимулювання впровадження ефективних технічних рішень у практику будівництва. На сьогодні з урахуванням підходів ЄС розроблено низку стандартів, що регламентують вимоги до методів оцінювання показників енергоефективності, енергопаспортизації та сертифікації будівель [14-20]. Розроблено та прийнято велику кількість державних стандартів за різними напрямами (енергоощадність [21], нормування витрат і втрат, енергетичне маркування, енергоаудит [22], енергоменеджмент [23], мікроклімат [24] тощо).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми та мета статті. Незважаючи на значну кількість розроблених нормативно-правових актів у сфері енергоефективності, діяльність щодо удосконалення нормативно-правової бази продовжується. Огляд розвитку законодавчої та нормативної бази ЄС та України стосовно підвищення енергоефективності ЖКГ є актуальним питанням і буде **метою** даної статті.

Міжнародний досвід. Енергоефективність на міжнародному рівні визнано як основний пріоритет енергетичних стратегій. У ЄС створено розвинену нормативно-правову базу з розвитку енергетики та підвищення енергоефективності. Для підвищення енергоефективності у будівельному фонді на рівні міжнародних організацій використовуються різні інструменти [25]:

– економічне стимулювання впровадження енергоощадних технологій, в т.ч. податкові пільги, дотації, гранти, державні програми підтримки, наприклад, спільне фінансування впровадження сучасних технологій та обладнання;

– економічна підтримка будівництва, виробництва та купівлі електричної енергії від поновлюваних джерел енергії (ПДЕ);

– вдосконалення методологій ціно– і тарифоутворення,

– регулювання обсягів виробництва та споживання енергоресурсів,

– нормативно-законодавча, організаційна та інформаційна діяльність.

Законодавчу базу ЄС засновано на директивах, які розробляються Єврокомісією і затверджуються Європейським парламентом і Радою Європи. Угодою про партнерство між Україною

і Європейським співтовариством від 14 червня 1994 року визначено пріоритетні сфери адаптації законодавства, в тому числі і стандарти з ефективного використання енергетичних ресурсів. Значна частина потенціалу підвищення енергоефективності (4/5) в секторі будівель ще залишається невикористаною (рис. 1): зниження лише на 1% інтенсивності споживання завдяки енергоощадності дозволить заощадити 55 млн т.н.е. [26]

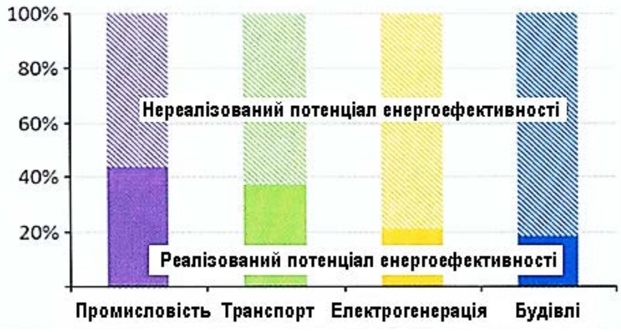

Рис. 1. Потенціал енергоефективності за секторами
Джерело: World Energy Outlook 2014, IEA

Одним з основних напрямів впровадження енергоощадних технологій є сучасне проектування та будівництво «розумних міст» (smart cities). Директива 2012/27/ЕС встановлює загальні заходи з підвищення енергоефективності:

· забезпечення модернізації будівель у державному секторі;

· довгострокова національна стратегія з реконструкції будівель, у тому числі комерційних, житлових, громадських і приватних;

· реалізація потенціалу високоефективної когенерації та ефективного районного опалення і охолодження.

У Франції, Німеччині, Італії та Великобританії планується до 2030 р. частку когенерації в загальному обсязі виробництва електроенергії довести до 30% [25], для чого запроваджено «зелені» тарифи та податкові пільги. В енергетичному балансі ЄС забезпечується раціональне поєднання потенціалу ПДЕ з існуючими потужностями ТЕС та АЕС у кожній країні. Нормативно-правовими актами заохочується виведення з експлуатації неефективних застарілих електростанцій з одночасним введенням потужностей ПДЕ.

Нормативно-правове забезпечення енергоефективності в будівельному фонді України. Нормативно-правові акти, що регулюють діяльність в сфері ЖКГ, розрізняють:

– по юридичній силі: закони та підзаконні акти;

– по змісту (енергетика, екологія, енергоменеджмент тощо),

– по об'єму та характеру дії: акти загальної та обмеженої дії,

– по суб'єктам, що їх видають: загальні (укази Президента, постанови і розпорядження Кабінету Міністрів); відомчі (накази, інструкції міністерств, державних служб, інспекцій, агентств); місцеві (рішення місцевих державних адміністрацій; накази керівників державних установ); внутрішньоорганізаційні.

Правові відносини у цій сфері регулюються законами України: Про електроенергетику, Про теплоенергетику, Про енергозбереження, Про особливості здійснення права власності у будинку, Про альтернативні види палива, Про альтернативні джерела енергії, Про комбіноване виробництво теплової та електричної енергії (когенерацію), а також Енергетичною стратегією України на період до 2030 року та ін.

Розроблено нові законопроекти, підзаконні акти та стандарти, які мають унормувати низку питань, зокрема, таких, як стимулювання енергоефективності у бюджетних установах; організацію енергоаудиту, енергоменеджменту тощо. У 2015 р. прийнято Закони України щодо укладання енергосервісних договорів [27, 28] та ряд підзаконних нормативно-правових актів [29]. Механізм дозволить залучати інвестиції для бюджетних установ та створити ринок енергосервісу. Також розроблено проекти законів:

– «Про комерційний облік комунальних послуг» для забезпечення захисту прав споживачів у сфері комунальних послуг шляхом запровадження обов'язкового обліку теплової енергії, гарячої та питної води;

– «Про енергоефективність будівель», яким передбачено вимога сертифікації енергетичної ефективності будівель;

– «Про Фонд енергоефективності».

Законодавством України передбачено державну підтримку у сфері енергоефективності: пряме бюджетне фінансування; звільнення від ПДВ, ввізного мита; звільнення частини прибутку від оподаткування; установлення спеціального тарифу на електроенергію; надання державних гарантій під кредитні лінії. Із впровадженням нових законів тема енергоефективності будівель стане в майбутньому вирішальною також і для забудовників.

Розроблено велику кількість нормативно-правових актів різного рівня. Етапи розвитку нормативної бази у сфері енергоефективності будівель [30]:

1994-1996 р. – підвищено вимоги до опору теплопередачі огороджувальних конструкцій (у 2-2,5 рази) житлових та громадських будівель,

2006-2007 р.р – введено нові будівельні норми з енергоефективності,

2008-2011 р.р. – створена система норм та стандартів з регламентації вимог та методів контролювання показників енергоефективності,

2012-2013 р.р. – гармонізація з європейськими нормами,

2014-2016 р.р. – введення нових методологічних положень та стандартів з оцінювання показників енергоефективності будівель.

Україна з 01.02.2011р. долучилася до Договору про Енергетичне Співтовариство та інших європейських ініціатив, де скорочення питомого споживання енергоресурсів є одним із найважливіших напрямів енергетичної політики. Сьогодні в країні діють: державні, регіональні, галузеві цільові програми підтримки енергоефективності, розвитку сфери виробництва енергоносіїв з відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива. З 2014 р. розпочато поступове приведення тарифів на газ, електро– та тепло-енергію до економічно обґрунтованих. Розпочато впровадження закону «Про засади функціонування ринку електричної енергії».

Розглянемо далі детальніше деякі з основних стандартів у сфері енергоефективності будівель. ДБН В.1.2-11:2008 [31] на системному рівні вста-

новлює основні вимоги до економії енергії під час проектування, зведення та експлуатації будівельних об'єктів, формулює вимоги до нормативних документів всіх наступних рівнів в даній галузі. На базі [20] створюються нормативні документи рівня ДСТУ та ДСТУ-Н (рис. 2).

ДСТУ-Н Б А.2.2-12:2015 [14] направлений на виконання вимог Директиви 2010/31/EU щодо енергетичної ефективності будівель, яка передбачає прийняття на національному рішенні процедуру енергетичної сертифікації і надає методику розрахунку потреби в енергії згідно [19]. Згідно ДСТУ-Н Б А.2.2-13:2015 [15] розрахунки енергоефективності представлені на різних рівнях: енергопотреба; енергоспоживання; доставлена енергія; первинна енергія/викиди CO_2. Стандарт ДСТУ Б В.2.2-39:2016 [22] встановлює вимоги до методів проведення енергетичного аудиту будівель (розрахунковий, розрахунково-вимірювальний, експлуатаційний), їх інженерних систем, до складу робіт, аналізу результатів, оформлення звітної документації. ДБН В.2.5-67:2013 [32] встановлюють вимоги до проектування інженерних систем, енергоефективності, безпеки, охорони довкілля.

ДСТУ ISO 50001:2014 [23] установлює вимоги щодо розроблення, впровадження та поліпшення системи енергетичного менеджменту, що призначена надати організації можливість реалізувати систематизований підхід до досягнення постійного підвищення рівня енергетичної ефективності. Охоплює вимірювання, документацію та звітність, проектування та методики проведення закупівель у сфері управління енергоефективністю.

Енергетична сертифікація та паспортизація будівель

Прийнята у ЄС Директива Directive 2010/31/ЕС [1, 2] встановлює кількісні показники енергетичної ефективності для нових та існуючих будівель; інженерних систем будівель; будівельних матеріалів і конструкцій. Директива передбачає необхідність отримання енергетичного сертифікату будівлі.

Також прийнято ряд додаткових вимог [25]:

– незалежна система контролю якості в будівельному секторі;

– під час реконструкції існуючих будівель мають вживатися заходи з підвищення енергоефективності та застосовуватися ПДЕ;

– спеціальні вимоги щодо енергоефективності інженерних систем;

– усі нові будівлі з 2020 р. мають відповідати вимозі «0 споживання»;

– кожна будівля повинна мати енергетичний паспорт;

– регулярне технічне обстеження всієї системи опалення будівлі.

На національному рівні стандартизації енергоефективності будинків у країнах членів ЄС існують різні підходи [13]. У Австрії, Чехії, Швеції, Португалії, Ірландії й Данії результати розрахунків представляються у вигляді річного споживання будинком кінцевої енергії. У Нідерландах, Німеччині Греції й Франції – у вигляді річного споживання будинком первинної енергії. В Іспанії й Фінляндії – у вигляді коефіцієнта теплопередачі для окремих елементів огороджувальних конструкцій. У Норвегії – результати розрахунків представляються у вигляді споживання енергії та за показниками коефіцієнтів теплопередачі огороджувальних конструкцій.

Із впровадженням законопроекту «Про енергетичну ефективність будівель» в Україні енергетична сертифікація стане обов'язковою для нових будівель, для будівель державної і комунальної власності, при продажу та оренді будівель та для отримання державної підтримки. Згідно [20] з 2007 року у складі проектної документації в Україні також розробляється енергетичний паспорт будинку – це документ, що складається з 7 таблиць і містить геометричні, енергетичні й теплотехнічні характеристики будинку та його інженерних систем та встановлює їх відповідність нормативним вимогам.

Висновки. Потенціал енергозбереження будівельних об'єктів України є високим, для його реалізації розроблено та впроваджено цілу низку законодавчих та нормативно-правових документів, що регламентують вимоги стосовно підвищення енергоефективності в сфері ЖКГ. Робота в цьому напрямку продовжується, зокрема відбувається гармонізація нормативної бази України з європейською. Невиконання прийнятих нормативно-правових актів, програм і заходів призводить до стримування реалізації потенціалу.

Рис. 2. Система стандартів у сфері енергоефективності будівель

Джерело: доповідь на експертному семінарі «Розробка мінімальних вимог енергоефективності будівель у відповідності до Директиви ЄС 31/2010» Фаренюка Г.Г.

Список літератури:

1. Directive 2002/91/EC of the European parliament and of the Council of 16 December 2002 on the energy performance of buildings, Official Journal of the European Communities – 04.01.2003. – P. 65–71.
2. Directive 2010/31/eu of the European parliament and of the council of 19 May 2010 on the energy performance of buildings (recast) // Official Journal of the European Communities. – 2010, L153. – P. 13-35.
3. EN 15316-2-1:2007. Heating system in buildings – Method for calculation of system energy requirements and system efficiencies – Part 1. – CEN. – 2007.
4. EN 15217:2007. Energy performance of buildings – Methods for expressing energy performance and for energy certification of buildings. – CEN. – 2007. – 31 p.
5. EN 15232:2007. Energy performance of buildings – Impact of building Automation, Controls and Building Management. – CEN. – 2007.
6. EN 12831:2003. Heating system in buildings – Method for calculation of the design heat load. – CEN. – European Committee for Standardization. – 2003.
7. EN 13829:2000. Thermal performance of buildings – Determination of air permeability of buildings – Fan pressurization method. – CEN. – 2000.
8. EN 14501:2005. Blinds and shutters. Thermal and visual comfort. Performance characteristics and classification. – CEN. – 2005. – 28 p.
9. EN 13779:2007. Ventilation for non-residential buildings. Performance requirements for ventilation and room-conditioning systems. – CEN. – European Committee for Standardization. – 2008. – 76 p.
10. EN 7730:2005. Ergonomics of the thermal environment. Analytical determination and interpretation of thermal comfort using calculation of the PMV and PPD indices and local thermal comfort criteria. – CEN. – 2005. – 64 p.
11. EN 15603:2008. Overall energy use and definition of energy ratings. – CEN. – European Committee for Standardization. – 2008. – 43 p.
12. EN 13790:2008. Calculation of energy use for space heating and cooling. – CEN. – European Committee for Standardization. – 2008. – 53 p.
13. Управління ефективністю енерговикористання вищих навчальних закладів / Білоус І.Ю., Дешко В.І. та ін. – К.: НТУУ «КПІ», 2015. – 157 с.
14. ДСТУ Б А.2.2-12:2015 Енергетична ефективність будівель. Метод розрахунку енергоспоживання при опаленні, охолодженні, вентиляції та ГВП.
15. ДСТУ-Н Б А.2.2-13:2015 Енергетична ефективність будівель. Настанова з проведення енергетичної оцінки будівель.
16. ДСТУ Б EN 15217:2013 Енергетична ефективність будівель. Методи представлення енергетичних характеристик та сертифікації будівель.
17. ДСТУ Б EN 15459:2014 Енергетична ефективність будівель. Процедура економічної оцінки енергетичних систем будівель (EN 15459:2007, IDT).
18. ДСТУ Б EN 15603:2013 Енергетична ефективність будівель. Загальне енергоспоживання та проведення енергетичної оцінки (EN 15603:2008, IDT).
19. ДСТУ Б ENISO 13790:2011 Енергетична ефективність будівель. Розрахунок енергоспоживання на опалення та охолодження (EN 13790:2008, IDT).
20. ДБН В.2.6-31:2016 Конструкції будинків і споруд. Теплова ізоляція будівель
21. ДСТУ-Н Б В.3.2-3:2014 Настанова з виконання термомодернізації будинків.
22. ДСТУ Б В.2.2-39:2016 Методи та етапи проведення енергетичного аудиту.
23. ДСТУ ISO 50001:2014 Енергозбереження. Системи енергетичного менеджменту. Вимоги та настанови щодо застосування (ISO 50001:2011, IDT).
24. ДСТУ Б EN 15251:2011 Розрахункові параметри мікроклімату приміщень для проектування та оцінки енергетичних характеристик будівель по відношенню до якості повітря, теплового комфорту, освітлення та акустики.
25. Аналіз ефективності використання енергоресурсів у розвинених зарубіжних країнах і залежність від їх імпорту – К.: НТЦЕ «НЕК «Укренерго» – 2015. – 89 с.
26. Навстречу более энергоэффективному будущему, МЕА, 2011.
27. Закон України № 327-VIII «Про запровадження нових інвестиційних можливостей, гарантування прав та законних інтересів суб'єктів підприємницької діяльності для проведення масштабної енергомодернізації».
28. Закон України № 328-VIII: «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України (щодо запровадження нових інвестиційних можливостей...».
29. Постанова КМУ від 21.10.2015 р. № 845 «Про затвердження типового енергосервісного договору».
30. Розвиток системи нормативних документів України із забезпечення енергозбереження та енергоефективності будівель / Барзилович Д.В., Фаренюк Г.Г. // Будівельні конструкції. Вип.77. – К.: НДІБК, 2013. – С. 3-9.
31. ДБН В.1.2-11:2008 Основні вимоги до будівель і споруд. Економія енергії.
32. ДБН В.2.5-67:2013 Опалення, вентиляція та кондиціювання.

Шовкалюк Ю.В.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт»

ЗАКОНОДАТЕЛЬНОЕ СТИМУЛИРОВАНИЕ ЭНЕРГОЭФФЕКТИВНОСТИ В СФЕРЕ ЖИЛИЩНО-КОМУНАЛЬНОГО ХОЗЯЙСТВА: ОПЫТ ЕС И УКРАИНЫ

Аннотация
Строительные объекты требуют значительных энергозатрат как на их создание, так и на дальнейшую эксплуатацию. В статье проведен анализ законодательной и нормативной базы Украины и ЕС для стимулирования энергоэффективности и внедрения энергосберегающих технологий в сфере ЖКХ.
Ключевые слова: нормативная база, энергосбережение, энергоэффективность, энергопотребление, здания.

Shovkaliuk Y.V.
National Technical University of Ukraine
«Kyiv Polytechnic Institute»

LEGISLATIVE PROMOTE ENERGY EFFICIENCY IN HOUSING AND COMMUNAL SERVICES: EXPERIENCE THE EU AND UKRAINE

Summary
Building facilities require significant energy for their creation as well as to further use. The article analyzes the legislative and regulatory framework of Ukraine and the EU to promote energy efficiency and energy-saving technologies in the sphere of housing and communal services.
Keywords: regulatory framework, energy conservation, energy efficiency, energy consumption, buildings.

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ НАУКИ

УДК 631.5/8:633.11«324»(477.41)

РОЗВИТОК РОСЛИН ПШЕНИЦІ ОЗИМОЇ В УМОВАХ СТРЕСОВИХ ПОГОДНИХ УМОВ ПРАВОБЕРЕЖНОГО ЛІСОСТЕПУ УКРАЇНИ

Бордюжа Н.П.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

Пшениця озима вегетувала за типових температурних умов у період проходження загартування рослин перед входженням взиму, що забезпечило рослинам набути оптимальної зимостійкості. Взимку 2005–2006 і 2006–2007 рр. за температурними показниками та сніговим покривом були типовими. Зима 2006–2007 рр. відрізнялась різкими перепадами, що створювало загрозу випрівання та вимерзання посівів, та стійкістю снігового покриву. Протягом вегетації пшениці озимої весною спостерігали незначні перевищення типових температурних показників 2007 р. і 2008 р. та їх типовість 2006 р. Це сприяло оптимальному кущенню та виходу в трубку посівів. Протягом періоду формування та наливу зерна простежували типовий розподіл температур, хоча за умов 2007 р. показники перевищували типові на 2–3°С. Погодні умови 2005 р. характеризувалися низькою кількістю опадів порівняно з типовими, тоді як у наступні роки підвищеною, особливо 2006 р.
Ключові слова: пшениця озима, температура, сніговий покрив, опади, ріст та розвиток рослин, вегетація.

Постановка проблеми. Глобальні зміни клімату в останні роки значно ускладнюють ситуацію в землеробстві: високі температури за недостатньої кількості опадів в період появи сходів і активного росту рослин знижують фізіологічну активність кореневої системи, а також рухомість у грунті важливих елементів мінерального живлення, особливо фосфору, що обумовлює значне зниження урожайності, погіршення морозостійкості і послабленого відновлення весняної вегетації [4]. Саме тому, велику увагу слід приділяти вивченню впливу погодно-кліматичних умов території на вирощування пшениці озимої.

Аналіз досліджень та публікацій. Пшениця озима має значну перевагу порівняно з ярою в урожайності та показниках якості. Але існує досить великий ризик втрат посівних площ у період входження у зиму, перезимівлю та весняного відростання. Так, у 1991 р. у Монтані в зимових умовах загинуло 15% площ цієї культури [12]. Строкатість і частота втрат посівів залежить від таких чинників як температурні коливання, вітер, сніговий покрив, топографія місцевості, зимостійкості культурного сорту. Низькі температури в поєднанні з відсутністю снігового покриву, або його нестабільністю, та схильністю вітрів сприяють втратам рослин за рахунок висихання, вимерзання, тоді як надто великий шар снігового покриву забезпечує випрівання рослин [10].

Мета досліджень полягала у встановленні впливу стресових погодних умов на ріст та розвиток рослин пшениці озимої у період вегетації.

Виклад основного матеріалу. Польові дослідження проводились протягом 2006–2008 рр. у с. Пшеничне Васильківського району Київської області. За тепловим режимом клімат регіону є помірно-континентальний. За багаторічними даними Фастівської метеостанції середньорічна температура повітря становить – 7,3°С (рис. 1). Найбільш теплий місяць року – липень, холодний – січень. Середня багаторічна температура повітря для першого становить +18,8°С, для другого – -6,1°С. Сума активних температур досягає 2400, тривалість періоду вегетації з температурою повітря понад +5°С становить 210–215 днів. Останні весняні приморозки в середньому закінчуються 26–28 квітня, а перші осінні – починаються 6–7 жовтня. Характерними є нестійке зволоження і періодичні засухи. Середня багаторічна кількість опадів становить 640 мм, з них 213 мм припадає на холодний період року (листопад–березень) та 427 мм на теплий квітень–жовтень), складає 70,0% загальної кількості. Розподіл їх за етапами вегетації та інтенсивністю нерівномірний, що знижує ефективність використання добрив. Відносна вологість повітря становить у середньому за рік 77,0%. Поверхня грунту промерзає максимально до -7°С в січні, а прогрівається до +23°С у липні [5].

Зона Лісостепу характеризується чітким вираженням пір року. Осінь, зазвичай, тепла і сонячна в першій половині і більш похмура – в другій. Протягом передосіннього та осіннього періодів спостерігається загальне пониження температури повітря. Перехід до зимового режиму є поступовий. Зима, зазвичай, є помірно-холодною з частими і тривалими відлигами. Сніговий покрив нестійкий. Його розподіл є дуже нерівномірним. Протягом зими переважає похмура погода з частими, але переважно невеликими опадами. Весна настає порівняно швидко. Для неї характерними є: інтенсивне зростання температури, внаслідок чого більша частина талих вод поглинається товщею ґрунту. Весняний сезон триває близько 2 місяців. До кінця квітня, в основному, відбувається повне відтавання ґрунту та прогрівається до 8–10°С. Влітку спостерігається спочатку тепла (перша половина), а потім

жарка погода. За літній період випадає основна кількість опадів. Їх сума за червень–серпень становить за багаторічними даними близько 250 мм, в той час як за вересень–листопад 122 мм. Літні опади здебільшого використовуються рослинами на фізичне випаровування. Як правило, навесні і восени йдуть обложні дощі, а для літнього періоду характерні грози, які часто проходять у вигляді злив, що обумовлює утворення на поверхні ґрунту кірки і порушення його структури [1].

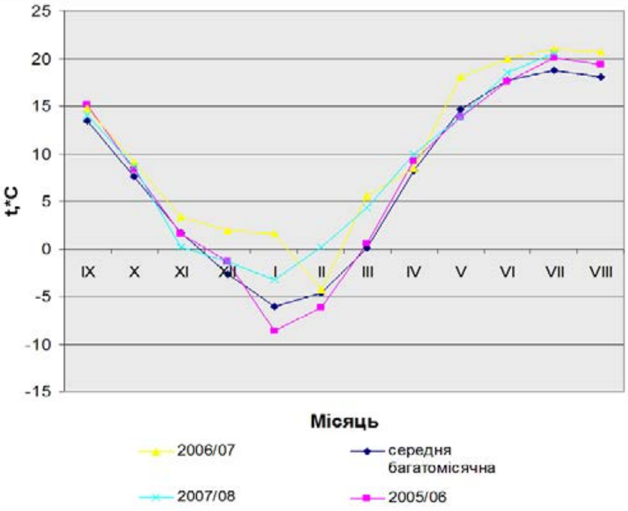

Рис. 1. Середньомісячна температура повітря території проведення досліджень за даними Агрономічної дослідної станції, t°C

Джерело: розробка автора

Ріст і розвиток пшениці озимої залежить від стійкості її до низьких температур та ступеню загартування рослин в осінній період. Вона в період проростання рослин менш вимоглива до тепла, ніж яра. Насіння може проростати за температури від 0° до +1°С. Подальше підвищення температури позитивно впливає на кущення рослин [11].

За наших досліджень пшениця озима вегетувала за типових температурних умов у період проходження загартування рослин перед входженням взиму (рис. 1), що забезпечило рослинам набути оптимальної зимостійкості.

Період перезимівлі посівів різнився за температурними умовами за роками проведення досліджень. Вони характеризувалися типовою тенденцією розподілу температур у 2005–2006 рр. і лише спостерігали незначне зниження порівняно з багаторічними показниками у січні–лютому, але вимерзання посівів не простежувалось, оскільки за оптимального загатрування та наявності снігового покриву посіви взмозі витримувати температури до -20°С [7]. Зима 2006–2007 рр. відрізнялась позитивною температурою близькою 0°С до середини січня, що створювало загрозу випрівання посівів за наявності високої сніговї товщі. До середини лютого простежили різке її зниження, показники досягли типових, але не критичних для перезимівлі пшениці озимої, та зворотній процес у наступний період. Це зумовило раннє відновлення весняної вегетації посівів. За цих умов рослинні організми розвивались в умовах повільного наростання температур і достатнього зволоження грунту. В цей період відбувалось посилене утворення вторинних коренів і стебел, формування повноцінного стеблестою та кореневої системи [8]. У зимовий період 2007–2008 рр. простежували подібну тенденцію температурного розподілу до типових, лише показники були вищими. Поступове підняття ртутного показника термометра вище 0°С простежили від середини лютого, що спричинило ранній весняний розвиток рослин.

Протягом вегетації пшениці озимої весною спостерігали незначні перевищення типових температурних показників 2007 р. і 2008 рр. та їх типовість 2006 р. Це не перешкодило оптимальному кущенню та виходу в трубку посівів. Протягом періоду формування та наливу зерна простежували типовий розподіл температур, хоча за умов 2007 р. показники перевищували типові на 2-3°С. Та, слід зазначити, що рослини розвивались у оптимальних температурних межах для проходження фотосинтезу (23-27°С) [9]. Тож, загрози для врожаю з боку цієї характеристики погоди не було.

Виживання посівів протягом зими забезпечує сніговий покрив оптимальної товщини (15-20 см). Кожен його сантиметр збільшує потенціал збереження посівів. За шару снігу 1-5 см температура грунту на глибині вузла кущення на 1-3°С вища температури повітря, а за зростання снігової товщі різниця між цими температурними показниками може зростати [11].

Зима 2005–2006 рр. характеризувалась постійністю снігового покриву з незначними відхиленнями від типових умов (рис. 2). Останній місяць зими 2006 р. характеризувавсь відсутністю снігового покриву. Це поставило під загрозу виживання посівів, але за позитивних температур не відбулося висихання та вимерзання посівів, а лише зумовило інтенсивніше використання рослинами запасних речовин. У наступний період перезимівля посівів 2006–2007 рр. відбувалась в умовах подібних попередньому року. У 2007–2008 рр. посіви перебували під сніговим покривом від початку листопада до кінця березня. Хоча його товща була нижчою від багаторічної протягом січня–березня, але його стабільність, а також температури, обумовили оптимальні умови для перезимівлі пшениці озимої. Значні опади у вигляді снігу у поєднанні з позитивними температурними показниками простежували у березні 2008 р., що могло зумовити випрівання посівів.

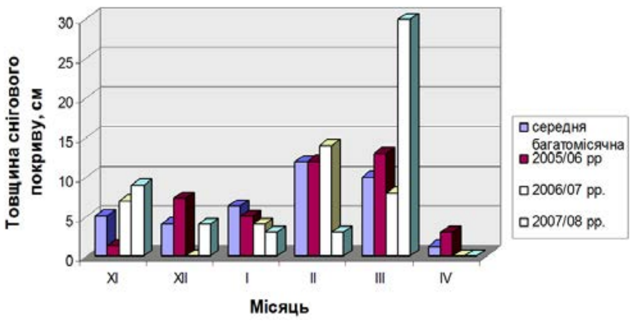

Рис. 2. Середньомісячна товщина снігового покриву території проведення досліджень за даними Агрономічної дослідної станції, см

Джерело: розробка автора

Причиною недобору врожаю за вирощування пшениці озимої на чорноземних ґрунтах часто

стає дефіцит вологи, оскільки саме вона визначає доступність елементів живлення. Крім того, опади нерівномірно розподіляються протягом року та вегетації рослин.

Погодні умови 2005 р. характеризувалися низькою кількістю опадів порівняно з типовими, тоді як у наступні роки – підвищеною, особливо 2006 р. Сходи та осіннє кущення посівів проходили в типових для цього регіону умовах в 2006 р., за надлишку опадів у 2005 р. та дефіциті – у 2007 р. (рис. 3). Типовість температури запобігла зниженню фізіологічної активності кореневої системи, рухомості в грунті важливих елементів мінерального живлення, особливо фосфору, що призвело б до погіршення морозостійкості і послабленого відновлення весняної вегетації [4].

У період кущення та виходу в трубку рослин у 2006 р. спостерігавсь частковий дефіцит вологи порівняно з типовими умовами у квітні та надлишок – у травні (в 2 рази). У 2007 р. надходження опадів було більш рівномірне, але спостерігався його дефіцит, особливо в квітні–травні, де надходження були більш як в 2 рази менші відносно багаторічних даних. Нестача вологи в цей час є причиною пригнічення росту вузлових коренів і формування рослин з короткими стеблами [2], оскільки за дефіциту вологи порушується узгодженість у роботі ферментних систем, підсилюються процеси гідролізу і розпаду органічних речовин, різко знижується інтенсивність фотосинтезу, припиняється ріст рослин [3]. У 2008 р. посіви пшениці озимої перебували в умовах надлишку опадів у квітні (надходження були в 2 рази більші порівняно з багаторічними), що обумовлювало зростання ймовірності загущення посівів.

Під час формування і наливу зерна відбувалось надмірне надходження опадів у червні 2006 р., це могло викликати переростання сумарної площі листя. У подальшому простежили незначний дефіцит. У 2007 р. та 2008 р. пшениця вирощувалась за дефіциту вологи, особливо значним він був у червні 2008 р., що могло викликати гальмування нормальної діяльності асиміляційного апарату рослин та посилення процесів дихання і витрат вуглеводів [6].

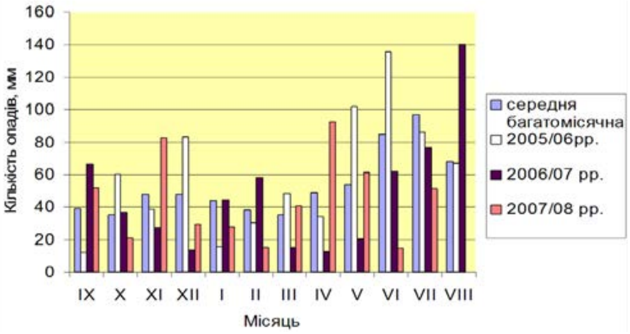

Рис. 3. Середньомісячна кількість опадів території проведення досліджень за даними Агрономічної дослідної станції, мм

Джерело: розробка автора

Висновки і пропозиції. Пшениця озима вирощувалась в нетипових за температурою повітря умовах зими і жарких умовах літа 2007 р. на відміну від 2006 р. та 2008 р. Сніг покривав посіви протягом всієї зими в роки проведення досліджень, лише в грудні 2006 року він був відсутній. Кількість опадів характеризувалися нерівномірним розподілом протягом вегетації та за роками проведення досліджень. Осінній розвиток рослин відбувавсь в типових умовах зволоження, тоді як весняний – характеризувався значними відхиленнями в окремі періоди. Це, в свою чергу, відобразилось на рівні врожайності та якості зерна культури.

Список літератури:

1. Агрокліматичний довідник по Київській області. – К.: Держ. вид-во с-г. літ-ри УкрССР, 1959. – 135 с.
2. Біологічне рослинництво: Навчальний посібник / О. І. Зінченко, О. С. Алексєєва, П. М. Приходько та ін.; за ред. О. І. Зінченка – К.: Урожай, 2003. – 400 с.
3. Вплив умов зовнішнього середовища на надходження поживних речовин у рослини // Припозиція. – 2005. – № 10. – www.propozitsiya.com
4. Ефективність біопрепаратів на богарних землях / [Чайковська Л. О., Патика В. П., Мельничук Т. М., Гармашов В. В.] // Агроекологічний журнал. – 2002. – № 3. – С. 61–63.
5. Кліматичні стандартні норми (1961-1990 рр.) / Міністерство екології та природних ресурсів України, Укр. Наук.-досл. Ін-т, Центральна геофізична обсерваторія – К., 2002. – 446 с. – УДК:551.5821083/553+54//477.
6. Лапа М. А. Вплив попередників та системи удобрень в сівозмінах на чорноземах вилужених правобережного Лісостепу України на урожайність та якість зерна ярої пшениці / М. А. Лапа, Я. П. Цей, Н. К. Шиманська // Зб. наук. праць інституту землеробства. – 1997. Вип. 1. – 280 с.
7. Лихочвор В. В. Рослинництво. Технології вирощування сільськогосподарських культур: Навч. посібник / В. В. Лихочвор. – Львів: НВФ Українські технології, 2002. – 800 с.
8. Макаренко М. В. Вплив добрив на зимостійкість та врожайність пшениці озимої на лучно-чорноземному карбонатному грунті / М. В. Макаренко, Н. П. Бордюжа // Інноваційний розвиток систем землеробства та агротехнологій в Україні: матеріали наук.-практ. конф., 10-12 грудня, 2007. – Чабани: ЕКМО, 2007. – С. 19–20.
9. Федоров Н. И. Фотосинтез и минеральное питание растений: уч. пособие / Н. И. Федоров. – Саратов, 1977. – 99 с.
10. Douglas L. Holen, Philip L. Bruckner,* John M. Martin, Gregg R. Carlson, David M. 2001. Wichman, and James E. Berg. Response of Winter Wheat to Simulated Stand Reduction. Agron. J. 93:364–370.
11. Marque V., Fritz A. K., Martin T. J., Paulsen G. M. Agronomic and Quality Attributes of Winter in the Central Great Plains // Crop Sci. – 2004. – V. 44. – P. 878–883.
12. Stringer P. 1999. Montana agricultural statistics. Montana Dep. of Agric. , Helena, MT.

Бордюжа Н.П.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

РАЗВИТИЕ РАСТЕНИЙ ПШЕНИЦЫ ОЗИМОЙ В УСЛОВИЯХ СТРЕСОВЫХ ПОГОДНЫХ УСЛОВИЙ ПРАВОБЕРЕЖНОЙ ЛЕСОСТЕПИ УКРАИНЫ

Аннотация
Пшеница озимая росла при типичных температурних русловий в период закалки растений при вхождении их в зиму, что дало возможность растениям сформировать оптимальную зимостойкость. Зимой 2005–2006 и 2006–2007 гг. при температурних показателях и снежному покрытию были типичными. Зима 2006–2007 гг. отличалась резкими перепадами, что могло привести к выпариванию и вымерзанию посевов и стабильностью сніжного покрова. При развитии пшеницы весной отметили незначительные превышения типичных температурных показателей в 2007 и 2008 гг. и их типичность в 2006 г. Это оптимизировало кущение, выход в трубку посевов. В период формирования и наливания зерна было типичное распределение температур, хотя в условиях 2007 г. Показатели превышали типичные на 2–3°С. Погодные условия 2005 г. характеризировались низким количеством осадков в сравнении с типичными, тогда как в следующие годы – повышенным, особенно 2006 г.
Ключевые слова: пшеница озимая, температура, нежный покров, осадки, рост и развитие растений, вегетация

Bordyuzha N.P.
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

THE DEVELOPMENT OF WINTER WHEAT PLANTS UNDER THE INFLUENCE OF THE WEATHER STRESSES IN RIGHT-BANK FOREST STEPPE OF UKRAINE

Summary
Winter wheat developed under influence of the typical temperatures in the period of the formation of the winterhardness before winter. These plants taken the optimal winterhardness. In 2005, 2006 winter had typical temperature and snow cover. In 2007 winter had sudden changes of these weather parameters. It made danger of plant death. In spring 2007 and 2008 the temperature was higher insignificantly. In 2008 this period was typical. It caused optimal steam density, steam elongation in plants. In period of the seed formation temperature was typical, but 2007 had higher temperature on 2–3°C. In 2005 weather had low amount of precipitation, but in 2006 and 2007 it had increased it amount.
Keywords: winter wheat, temperature, snow cover, plant development, vegetation.

UDC 633.854.78:631.962.2:631.8:631.67

AGRONOMIC AND ECONOMIC ASPECTS OPTIMIZATION TECHNOLOGY OF CULTIVATION OF SUNFLOWER HYBRIDS IN SOUTHERN UKRAINE

Kokovikhin S.V., Nesterchuk V.V.
Institute of Irrigated Agriculture
National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine

The article shows the results of studies on the productivity, economic and energy efficiency of cultivation of sunflower depending on the hybrid composition, stand density of plants and fertilizing compound fertilizers. The aim of this work was to establish performance, economic and energy efficiency technologies sunflower cultivation in the South of Ukraine. According to the research found that when growing sunflower on dark chestnut soils without irrigation in Southern Ukraine the highest yield at 2,3-2,5 t/ha seed of hybrid forms Megasan. When growing studied culture density stand of plants should be adjusted depending on the genetic potential of hybrids. Thus, for hybrids Megasan and Jason optimum stand density is 50 thousand/ha for hybrid Darius – 40 thousand/ha. Processing of sunflower crops provides complex fertilizers increase yield at 10.7-20.9% and improves the quality of seeds, with the greatest efficiency is characterized by complex fertilizer Master. Growing sunflower seeds were cost-effective in all versions of the experiment, indicators of production costs were characterized by stability, and net income and profitability had significant fluctuations. The use of any and all complex fertilizers caused significant (in 20.2-35.1%) increase in net profit in growing hybrid seeds Megasan, Jason and Darius. Energy efficiency ratio reached its highest level in the variant with hybrid Megasan in the formation of standing plant density 40-60 thousand/ha of fertilizer feeding.
Keywords: sunflower hybrids, stand density of plants, compound fertilizers, economic efficiency, energy rating.

Formulation of the problem. Comparison of global economic indicators of global agriculture suggests that the main oil crops in most countries is soy. But in Ukraine the main oilseeds was and is sunflower because of specific regional characteristics [1]. The value of this crop in the state food security as an important export component overemphasized. Growing sunflower lets two major products that have exceptional significance for the development of food base Ukraine – is, first, valuable vegetable oil, which by its nutritional value is not inferior animal fats and, secondly, press cake (oil cake) – a very valuable component to balance feed on protein and amino acids, which is used in large scale animal husbandry, poultry, fish, etc. [2]. At present and for the future urgent problem is to improve economic and energy efficiency sunflower and the growing demand for quality seeds by choosing a hybrid structure, optimization of stand density of plants and the application of science-based system of fertilization, including by applying for foliar feeding of complex fertilizers with trace elements.

Analysis of recent research and publications. Proved that the efficiency of agricultural production belongs to the complex of interrelated economic categories, based on the action of objective economic laws. It reflected one of the most important aspects of social production – efficiency, reflecting the shape and purpose of agricultural production process. Moreover, when describing the end result should distinguish the concept of effect and efficiency of the studied technologies of agricultural items crops, including sunflower. Economic and energy efficiency and sunflower processing depends on a complex set of natural, economic, technological, scientific, technical and other factors. To optimize cultivation technology, improving the economic and energy efficiency should take into account the following main features: high requirements for growing conditions; sensitivity to herbicides; epiphytotic possibility of pathogens that can lead to significant loss of yield and quality of seeds [3].

The purpose of the article. The task of the research was to establish economic and energy efficiency of growing technology elements seed sunflower hybrids in the conditions of South Steppe of Ukraine.

Presentation of the main material. Field experiments with hybrids of sunflower conducted during 2014-2016 in the experimental farm «Copani» Institute of irrigated agriculture NAAS of Ukraine according to universally accepted methods of business research [4]. Economic efficiency study of culture established by analysis of the following metrics: productivity, production costs per unit area, the cost of 1 kg seeds earnings per 1 ha of crops and the profitability [5]. For the calculation of economic efficiency on growing technology elements studied sunflower hybrids Megasan, Jason and Darius had taken stock prices for seed [6] and the market price for agrarian resources that have been established for the period of October 2016.

The role of fertilizing the performance of sunflower hybrids was positive in all the years of research, even the deterioration of environmental conditions, ie reducing rainfall, increase in temperature and decrease in relative humidity. However, it was shown varying degrees and amounted on average compared with control plots (without treatments): in 2014 – 11.5-23.1%; in 2015 – 9.2-16.8; 2016 – 12.1-21.9%, respectively.

In average years of research noted the advantage of growing hybrid Megasan which formed a high yield seeds 2.41 t/ha with a maximum rise to 2.62-2.74 t/ha in the standing plant density of 50 thousand/ha of crops and processing agents Wuxal and Master (table 1).

Density stand of plants caused significant fluctuations in plant productivity. Thus, on average, the smallest seed yield in all the studied hybrids within 1.62-1.90 t/ha was recorded at the minimum and maximum density stand of plants – 30 and 60 thou-

sand/ha. On average, a factor in growing hybrids Megasan and Jason optimum density was 50 thousand/ha, in which the yield was respectively 2.47 and 2.14 t/ha. In the version with hybrid Darius optimal density was 40 thousand/ha, which is obtained by sunflower yield – 1.89 t/ha.

The use of complex fertilizers Concentrategrowth, Wuxal and Master of feeding positively affected the performance of hybrids, which were studied in the experiment. The largest increase in use has provided the Master with an average yield of 2.11 t/ha with a corresponding decrease in other variants fertilized in 5.7-11.4%.

According to the research, it was found that the investigated factors significantly affected the value of gross output. This figure exceeded 20 thousand UAH/ha for growing all investigated hybrids of density stand of plants within 40-60 thousand/ha and processing complex fertilizers Concentrategrowth, Wuxal and Master. The lowest value of this index in the range of 14.0 to 17.4 thousand UAH/ha were under minimum stand density of plants (30 thousand/ha) and without the use of complex fertilizers. Fertilizing crops Sunflower complex fertilizer Master boosted the value of gross output per unit area, on average, to 20.6 thousand/ha. In an embodiment of the processing plant Wuxal this indicator decreased by 5.7%, and in areas with Concentrategrowth – by 11.4%. Overall crop processing complex fertilizers provided compared with control plots growth in gross tax on 10.7-20.9%.

According to the analysis process maps cultivation of sunflower hybrids Megasan, Jason and Darius on test plots demonstrated that production costs slightly varied relative changes of density stand of plants and the application of complex fertilizers Concentrategrowth, Wuxal and Master as feeding.

The highest production costs of more than 9.6 thousand UAH/ha recorded in variants with hybrid Megasan on stand density 50-60 thousand/ha and making complex fertilizers Wuxal and Master,

Table 1

Yield seeds sunflower hybrids based on stand density of plants and fertilizers, t/ha (average for 2014-2016)

Hybrid (factor A)	The density of plant standing, thous./ha (factor B)	Fertilizers (factor C)					Average factor A	Average factor B
		control (without treatments)	Concentrate-growth	Wuxal	Master	average		
Megasan	30	1.68	1.81	1.96	2.14	1.90	2.19	1.77
	40	1.96	2.26	2.38	2.57	2.29		2.07
	50	2.05	2.49	2.62	2.74	2.47		2.16
	60	1.78	2.09	2.25	2.31	2.11		1.82
Jason	30	1.56	1.76	1.73	1.93	1.74	1.90	
	40	1.82	1.93	2.00	2.29	2.01		
	50	1.90	2.09	2.19	2.37	2.14		
	60	1.57	1.73	1.83	1.76	1.72		
Darius	30	1.44	1.63	1.68	1.81	1.64	1.75	
	40	1.67	1.82	1.99	2.09	1.89		
	50	1.69	1.79	1.95	2.00	1.86		
	60	1.45	1.57	1.70	1.76	1.62		
Average factor C		1.67	1.87	1.99	2.11	1.96		
Lowest significant difference (t/ha): Assessment of Materiality partial factors for the differences: A – 0.049; B – 0.068; C – 0.055 Assessment of Materiality middle (main) effects: A – 0.027; B – 0.021; C – 0.039								

Table 2

Net profit from growing sunflower depending on the hybrid composition, stand density of plants and fertilization, UAH/ha (average for 2014-2016)

Hybrid (factor A)	The density of plant standing, thous./ha (factor B)	Fertilizers (factor C)					Average factor A	Average factor B
		control (without treatments)	Concentrategrowth	Wuxal	Master	average		
Megasan	30	7378	8520	9640	11455	9273	11975	8030
	40	9995	12794	13622	15535	12962		10847
	50	10795	14959	15884	17114	14639		11652
	60	8158	11055	12273	12918	11125		8335
Jason	30	6233	8057	7423	9433	7738	9180	
	40	8659	9606	9946	12834	10261		
	50	9363	11090	11723	13538	11453		
	60	6154	7588	8221	7598	7366		
Darius	30	5088	6815	6960	8288	6788	7749	
	40	7228	8564	9880	10915	9122		
	50	7359	8208	9426	9973	8766		
	60	5010	6054	6979	7624	6417		
Average factor C		7188	9012	9840	11070	9765		

and the hybrid Jason – at the same thickening and applying for feed preparation Wuxal.

Calculations revealed that the lowest cost of 1 c of sunflower seeds at UAH 350.4 was in variant with hybrid Megasan, stand density 50 thousand plants/ha of crops and processing complex fertilizer Master. The largest (at 629.5 UAH/c) in the figure formed hybrid version with Darius on stand density 60 thousand plants/ha and without the use of complex fertilizers fertilizing.

For hybrid composition greatest level of cost of sunflower hybrids had Darius and Jason, where the figure rose to 532.2 and 491.9 UAH/c, respectively. When growing hybrid Megasan the figure decreased by 19.5 and 12.9% – to 428.2 UAH/c, indicating that the best use of financial resources it is in the cultivation of the hybrid.

The maximum net profit of 17.1 thousand UAH was obtained in the variant with hybrid Megasan by planting density 50 thousand/ha and conducting complex fertilizer fertilizing Master (table 2).

Among the studied hybrids Megasan also had advantages in terms of developing the largest conditional net income. Thus, in this hybrid version of the figure was, on average, by a factor A, 11 975 UAH/ha, and in versions with hybrids Jason and Darius it fell to 7749-9180 UAH/ha or at 23.3-35.3%.

The use of any and all complex fertilizers caused significant (in 20.2-35.1%) increase in net profit in growing hybrid seeds Megasan, Jason and Darius. In control variant observed minimum values of the studied parameters – at 7.2 thousand UAH/ha. The largest net profit was in the version with the introduction of the drug Mehasan, where he rose to 11.1 thousand UAH/ha.

The level of profitability than 160% was observed in variants with hybrid Megasan on stand density 40-50 thousand/ha and for making complex fertilizers Concentrategrowth, Wuxal and Master. And the greatest profitability (178.3%) formed when grown on test plots for hybrid Megasan density 50 thousand/na and included in the feed complex fertilizer Master.

Gross revenues from energy crop seed was due to variations in seed yield under the influence of factors studied – a hybrid structure (factor A), stand density of plants (factor B) and fertilization (factor C).

Among the largest sunflower hybrids energy output per unit area provided growing hybrid Megasan where the study figure was 53.0 GJ/ha. In hybrids Jason and Darius was decreased energy intake from seed to harvest 45.9 and 42.3 GJ/ha, or 13.2 and 20.1%.

According to calculations proved that gross energy consumption in the production of sunflower seeds slightly changed under the influence of investigated factors associated little difference between individual technological operations and resources for individual variants cultivation technology.

To form a hybrid crop Megasan spent 18.4 GJ/ha, while grown hybrids Jason and Darius – to 18.1-18.2 GJ/ha.

Unlike indices spending energy on growing technology, increase energy fluctuated significantly for the studied factors and variations, due to differences in performance of gross income energy and, conversely, stable energy costs.

Maximum energy surplus at 34.6 GJ/ha was in variant with hybrid Megasan and other hybrids, this figure decreased to 24.2-27.7 GJ/ha or at 19.8-30.1%.

Energy efficiency ratio is a reflection of the ratio of energy intake from harvest sunflower seeds and energy costs on cultivation technology and resources. This indicator is most fully to draw conclusions about the energy efficiency of the studied factors, especially from the viewpoint of saving technological costs [7]. In our study, the maximum level of energy efficiency ratio (more than 3.0) was in variant with hybrid Megasan with stand density 40-60 thousand plants/ha and conduct of complex fertilizers fertilizing Concentrategrowth, Wuxal and Master (table 3).

In areas with a hybrid Megasan the average factor A was 2.88, which exceeded the rates in 12.5-19.1% energy efficiency in hybrids Jason and Darius.

For gradations density of plant standing on forming investigated the energy performance of hybrids Megasan and Jason had the advantage of standing plant density of 50 thousand/ha, while

Table 3

Energy efficiency in technology of cultivation of sunflower hybrids in the South of Ukraine depending on factors studied (average for 2014-2016)

Hybrid (factor A)	The density of plant standing, thous./ha (factor B)	Fertilizers (factor C)					Average factor A	Average factor B
		control (without treatments)	Concentrategrowth	Wuxal	Master	average		
Megasan	30	2.26	2.41	2.60	2.82	2.53	2.88	2.36
	40	2.60	2.97	3.12	3.35	3.01		2.74
	50	2.71	3.25	3.41	3.55	3.23		2.85
	60	2.36	2.76	2.96	3.03	2.78		2.42
Jason	30	2.11	2.35	2.31	2.56	2.32	2.52	
	40	2.43	2.56	2.65	3.01	2.66		
	50	2.52	2.76	2.88	3.10	2.82		
	60	2.10	2.31	2.43	2.35	2.29		
Darius	30	1.95	2.18	2.24	2.41	2.20	2.33	
	40	2.24	2.42	2.63	2.76	2.51		
	50	2.26	2.38	2.58	2.65	2.47		
	60	1.94	2.10	2.27	2.35	2.17		
Average factor C		2.23	2.48	2.63	2.78	2.60		

the hybrid Darius – 40 thousand/ha. On average, this factor observed maximum growth factor energy efficiency by up to 2,85 stand density of plants 50 thousand/ha and other density, this figure decreased to 2.36-2.74 or on 3.8-17.0%.

Analysis of energy intensity of 1 t of sunflower seeds revealed trends to decrease this indicator for 0.068-0.072 GJ growing hybrid Megasan of standing plant density 40-50 thousand/ha and making complex fertilizers Wuxal and Master. With a minimum (30 thousand/ha) and maximum (60 thousand/ha) of standing plant density without making complex fertilizers in hybrid version of the study Darius index gained the highest level – 0.124 GJ/t.

Conclusions and suggestions. According to the research found that when growing sunflower on dark chestnut soils without irrigation in Southern Ukraine the highest yield at 2.3-2.5 t/ha seed of hybrid forms Megasan. When growing studied culture density stand of plants should be adjusted depending on the genetic potential of hybrids. Thus, for hybrids Megasan and Jason optimum stand density is 50 thousand/ha for hybrid Darius – 40 thousand/ha. Processing of sunflower crops provides complex fertilizers increase yield at 10.7-20.9% and improves the quality of seeds, with the greatest efficiency is characterized by complex fertilizer Master. Growing sunflower seeds were cost-effective in all versions of the experiment, indicators of production costs were characterized by stability, and net income and profitability had significant fluctuations. The use of any and all complex fertilizers caused significant (in 20.2-35.1%) increase in net profit in growing hybrid seeds Megasan, Jason and Darius. Energy efficiency ratio reached its highest level in the variant with hybrid Megasan in the formation of standing plant density 40-60 thousand/ha of fertilizer feeding.

References:

1. Ushkarenko V. O. Economic and bioenergetic efficiency sunflower growing maturity of various groups in major crops under irrigation / V. O. Ushkarenko, P. N. Laser, A. V. Shepel // Tavria Scientific Bulletin. Kherson, 1998. – Iss. 8. – P. 10-15.
2. Zhuikov G. E. Comparative assessment of economic and energy major agricultural growing crops in Southern Ukraine / G. E. Zhuikov, O. N. Dimov // Bulletin of Agricultural Science of Southern Region: Coll. Science. works. – 2000. – № 2. – P. 85-89.
3. The methodology of the field agronomic trials with oilseeds / under the general editorship of V. M. Lukomets. – Krasnodar, 2007. – P. 122-129.
4. Variance and correlation analysis of field experiments: monograph / [Ushkarenko V. O, Nikishenko V. L., Goloborodko S. P., Kokovihin S. V]. – Kherson: Ailant, 2009. – 372 p.
5. Method of determining the economic efficiency of agricultural use of the results of research and development work, new technologies, inventions and innovations. – K.: Harvest, 1986. – 117 p.
6. «NIBULON». Purchasing prices. Sunflower [electronic resource]. – Access: http://nibulon.com/data/zakupivlya-silgospprodukcii/zakupivelni-cini.html
7. Medvedovskaya O. K. Energy analysis of intensive technologies in agriculture / Medvedovskaya O. K., Ivanenko P. I. – K.: Crop, 1988. – 208 p.

Коковіхін С.В., Нестерчук В.В.
Інститут зрошуваного землеробства
Національної академії аграрних наук України

АГРОЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ОПТИМІЗАЦІЇ ТЕХНОЛОГІЇ ВИРОЩУВАННЯ ГІБРИДІВ СОНЯШНИКУ В УМОВАХ ПІВДНЯ УКРАЇНИ

Анотація
В статті відображено результати досліджень з вивчення продуктивності, економічної та енергетичної ефективності вирощування насіння соняшнику залежно від гібридного складу, густоти стояння рослин та проведення підживлень комплексними добривами. Метою цією роботи є встановлення продуктивності, економічної та енергетичної ефективності технології вирощування насіння соняшнику в умовах півдня України. За результатами досліджень встановлено, що при вирощуванні соняшника на темно-каштановому ґрунті в неполивних умовах півдня України найбільшу врожайність на рівні 2,3-2,5 т/га насіння формує гібрид Мегасан. При вирощуванні досліджуваної культури густоту стояння рослин слід коригувати залежно від генетичного потенціалу гібридів. Так, для гібридів Мегасан та Ясон оптимальною густотою стояння є 50 тис. /га, а для гібриду Дарій – 40 тис. /га. Обробка посівів соняшнику комплексними добривами забезпечує приріст урожайності на 10,7-20,9% та покращує якість насіння, причому найбільшою ефективністю характеризується комплексне добриво Майстер. Вирощування насіння соняшнику було економічно вигідним в усіх варіантах досліду, показники виробничих витрат характеризувались стабільністю, а чистого прибутку та рівня рентабельності – мали істотні коливання. Застосування всіх без виключення комплексних добрив обумовило істотне (на 20,2-35,1%) зростання чистого прибутку при вирощуванні насіння гібридів Мегасан, Ясон і Дарій. Коефіцієнт енергетичної ефективності максимального рівня досягнув у варіанті з гібридом Мегасан при формуванні густоти стояння рослин 40-60 тис. /га з підживленнями добривами.

Ключові слова: соняшник, гібриди, густота стояння рослин, комплексні добрива, економічна ефективність, енергетична оцінка.

Коковихин С.В., Нестерчук В.В.
Институт орошаемого земледелия
Национальной академии аграрных наук Украины

АГРОЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОПТИМИЗАЦИИ ТЕХНОЛОГИИ ВЫРАЩИВАНИЯ ГИБРИДОВ ПОДСОЛНЕЧНИКА В УСЛОВИЯХ ЮГА УКРАИНЫ

Аннотация
В статье отражены результаты исследований по изучению продуктивности, экономической и энергетической эффективности выращивания семян подсолнечника в зависимости от гибридного состава, густоты стояния растений и проведения подкормок комплексными удобрениями. Целью этой работы является установление продуктивности, экономической и энергетической эффективности технологии выращивания семян подсолнечника в условиях юга Украины. По результатам исследований установлено, что при выращивании подсолнечника на темно-каштановой почве в неполивных условиях юга Украины наибольшую урожайность на уровне 2,3-2,5 т/га семян формирует гибрид Мегасан. При выращивании исследуемой культуры густоту стояния растений следует корректировать в зависимости от генетического потенциала гибридов. Так, для гибридов Мегасан и Ясон оптимальной густотой стояния является 50 тыс. /га, а для гибрида Дарий – 40 тыс. /га. Обработка посевов подсолнечника комплексными удобрениями обеспечивает прирост урожайности на 10,7-20,9% и улучшает качество семян, причем наибольшей эффективностью характеризуется комплексное удобрение Мастер. Выращивание семян подсолнечника было экономически выгодным на всех вариантах опыта, показатели производственных затрат характеризовались стабильностью, а чистой прибыли и уровня рентабельности – имели существенные колебания. Применение всех без исключения комплексных удобрений обусловило существенное (на 20,2-35,1%) рост чистой прибыли при выращивании семян гибридов Мегасан, Ясон и Дарий. Коэффициент энергетической эффективности максимального уровня достиг на варианте с гибридом Мегасан при формировании густоты стояния растений 40-60 тыс. /га с подкормкой удобрениями.
Ключевые слова: подсолнечник, гибриды, густота стояния растений, комплексные удобрения, экономическая эффективность, энергетическая оценка.

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 930.255:004

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ ПОРТАЛУ «ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ»

Башли Н.І.
Центральноукраїнський національний технічний університет

Одним із головних завдань архівної установи є включення ретроспективної інформації в науковий обіг. Для полегшення цього процесу доцільно використовувати Інтернет-ресурси. Електронні ресурси відображають надзвичайно важливу роль інформаційно-комунікаційної функції архівних установ і мають деякі переваги з традиційними засобами. У статті розглянуто складові веб-сайту Державного архіву Кіровоградської області та окреслені основні напрями й перспективи подальшого розвитку порталу.
Ключові слова: архів, Інтернет-ресурс, веб-сайт, архівний інформаційний ресурс, фонд.

Постановка проблеми. Нові реалії сьогодення, формування новітнього інформаційного простору відбиваються на діяльності архівів України: виникають нові форми організації документів, зокрема веб-сайти, електронні архіви. Веб-сайт архівної установи – це новий вид електронного довідника. А.А. Кисельова зазначає: «Існування такого сайту є неодмінною умовою подальшого розвитку засобів оперативного надання архівної інформації споживачам, інноваційної діяльності архівних установ, розвитку теорії і практики архівної справи в умовах інформатизації суспільства в цілому» [5, 3-4].

Важливу роль у розвитку веб-сайтів відіграла Постанова Кабінету міністрів від 4 січня 2002 р. (останні зміни від 26.09.21.2013 р.) «Про порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади» та Наказ Державного комітету інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України: «Про затвердження Порядку інформаційного наповнення та технічного забезпечення Єдиного веб-порталу органів виконавчої влади та Порядку функціонування веб-сайтів органів виконавчої влади» від 25.11.2002 р. На основі цих документів Держкомархів України 20.03.2003 р. затвердив наказ «Про затвердження регламенту функціонування веб-сайту Держкомархіву України». Ці нормативно-правові акти поклали початок створенню веб-сайтів в органах виконавчої влади, зокрема в архівних установах. Архівним установам відповідно до функцій, визначених в законодавстві, а саме: обліку, зберігання документів та використання відомостей належить важлива роль у популяризації історико-культурної спадщини та наданні державних послуг, які з уведенням електронного урядування, починають усе активніше реалізовуватися через веб-сайт. Веб-сайти обласних державних архівів України потребують всебічного вивчення з метою визначення напрямків і перспектив їх подальшого ефективного функціонування в умовах інформатизації та глобалізаційних процесів.

Стан вивчення теми дослідження. Проблемам формування електронних архівних ресурсів, створення та наповнення веб-сайтів державних архівів установ присвячена низка наукових праць. До цих питань зверталися сучасні дослідники Г. Боряк [1], Л. Божук, М. Васильченко [2], Л. Дубровіна [4], А. Кисельова [5] та інші. Науковці зосередили увагу на особливостях формування та функціонування веб-сайтів архівних установ, види архівних інформаційних ресурсів, а також деякі аспекти інформаційної технології репрезентації архівних ресурсів у мережі Інтернет. У працях Л. Дубровіної обґрунтовано концептуальні засади інформатизації архівної справи в Україні та узагальнено діяльність Інституту рукопису НБУВ в галузі археографії та архівознавства.

Мета статті – проаналізувати електронні ресурси (веб-сайт) Державного архіву Кіровоградської області у мережі Інтернет та окреслити стан і перспективи його розвитку.

Виклад основного матеріалу. Наше сьогодення характеризується великим кроком уперед у галузі інформаційних технологій, недивно, що чільне місце в ній займає так звана «всесвітня павутина» – глобальна інформаційна мережа Інтернет, яка дає можливість одержати кожним членом суспільства повної та достовірної інформації на основі вільного доступу. Веб-сайт в Інтернеті, з інформаційно-змістовної точки зору, є одним з дієвих комунікаційних засобів, що спрямований на презентування та ефективне позиціювання будь-якої установи в інформаційно-комунікаційному просторі через надання повної достовірної інформації про себе; розповсюдження та надання вільного доступу до власних інформаційних ресурсів та послуг.

Наявність у кожного обласного державного архіву офіційного веб-сайту є невід'ємною складовою його інформаційної діяльності. Питання розміщення архівної інформації в мережі Інтернет регулюють «Основні правила роботи архівів України», схвалені колегією Державного комітету архівів України (Держкомархіву) 03.02.2004 р. У них зазначається, що обов'язковими елементами структури веб сайту архіву є історична довідка, дані про склад і зміст фондів, перелік та характеристика основних фондів, інформація про унікальні й особливо цінні документи, характеристика довідкового апарату, відомості про ре-

жим роботи архіву і читального залу та порядок доступу до документів [2].

Інформаційна структура порталу «Державний архів Кіровоградської області» повністю адекватна відповідній предметній області, має і повне інформаційне наповнення, не містить зайвих відомостей та недоречних повторів інформації. Інформаційне наповнення веб-сайту тісно пов'язано з його інформаційною структурою. Статистичні, динамічні та потокові матеріали подаються окремими цілісними блоками відповідно до їх тематики.

Розділ – це сукупність веб-сторінок, що відповідають окремій темі.

Сторінка – окрема сукупність даних HTML-структури.

Елемент сторінки – блок текстової або графічної інформації, що входить в склад сторінки.

Документ – файл відмінної від HTML-сторінки структури, на якій є посилання зі сторінок сайту та який відображається вбудованими в браузер або зовнішніми системами.

Карта порталу Державного архіву Кіровоградської області надає користувачам вичерпну інформацію про зміст та структуру порталу. Уся інформація веб-сайту подається користувачам безоплатно. Інформацію, представлену на архівному порталі, зосереджено в 24 розділах, навігація між якими можлива з будь-якої веб-сторінки порталу. Основою архівного порталу є запропонований користувачам рубрикатор, де можна ознайомитися не лише з інформацією адміністративно-управлінського характеру, а й з нормативною базою, галузевими програмами, відомостями про міжнародну діяльність, запити громадян тощо.

На сайті широко представлена інформація довідково-енциклопедичного характеру веб-сторінкою «Про архів», на якій розміщена: історія Державного архіву Кіровоградської області, його структура, завдання, відділи:

· відділ організації та координації архівної справи в області, служби управління персоналом та виконання звернень громадян;

· відділ формування Національного архівного фонду та діловодства;

· лабораторія інформаційних технологій;

· відділ фінансово-економічної роботи та матеріально-технічного забезпечення;

· відділ організації прийому громадян, документообігу, юридичного забезпечення та охороно-пожежної служби;

· відділ археографії та використання документів;

· відділ збезпечення збереженості та обліку документів, довідкового апарату;

· лабораторія мікрофільмування і реставрації документів [3].

В кожному відділі представлено начальника відділу, контактна інформація, електронна адреса відділу та його функції.

Інформація довідково-енциклопедичного характеру також представлена сторінкою «Контакти», на якій розміщено контактна інформація, розпорядок роботи архіву.

На головній сторінці архівного порталу розміщена актуальна інформація, а саме: щоденні новини та анонси, статистичні дані, посилання на архівні установи області; методичні документи; інформаційні ресурси з актуальної проблематики, зокрема про голодомори 1921–1923, 1932–1933 рр. тощо.

Вхідна сторінка «Архівні установи області» містить перелік архівів та архівних установ, а саме: архівні відділи міських рад, архівні відділи (сектори) райдержадміністрацій, трудові архіви, трудові архіви у складі архівних відділів міських рад, трудові архіви сільських та селищних рад. Надається можливість переходу без посередньо до сторінок кожної установи, де подано відомості про архів, його фонди, перелік оглядів, інформацію щодо науково-довідкової бібліотеки та бібліографію.

Наступна рубрика – «Нормативна база» містить понад 25 повнотекстових нормативно-правових документів, у тому числі укази, розпорядження та доручення Президента України; Закони України; постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України; положення зі сфери архівної та діловодства, методичні розробки, інструкції тощо.

Сторінка «Публікації на порталі» репрезентує своїм користувачам чотири збірки наукових праць «Державний архів Кіровоградської області», документальні видання та монографії з регіональної тематики, довідники, путівники та анотовані реєстри описів [3].

В рубриці «Документальні виставки on-line» представлено інформацію про більше ніж 50 документальних виставок, на яких експонуються документи з фондів обласного архіву про життя краю. Завдяки виставкам в on-line режимі, користувачі можуть ознайомитися з унікальними та особливо цінними документами архівної установи. Це цифрові копії паперових документів, фоно-, фото- та відеоматеріали. Актуальним напрямом у цьому контексті є використання та аналіз даних електронних ресурсів у педагогічній діяльності та навчальному процесі, тобто робота з архівними документами в інтерактивному режимі на заняттях.

Структура архівознавчої моделі порталу складається з різних рівнів ресурсів та системи управління цими ресурсами. У ресурсах можна виокремити три типові складові архівно-інформаційної моделі організації інформаційних ресурсів сайту, на яких базуються основні елементи сайту:

I. Адміністративна інформація та організація діяльності системи. Блок ресурсів адміністративної інформації: 1. Про архів (ДАКО); 2. Галузеві програми; 3. Державні послуги; 4.Міжнародна діяльність. 5. Вакансії; 6. Хроніка (архівні новини, анонси).

II. Законодавча та нормативно-правова інформація: 1. Нормативна база;

2. Регуляторні акти; 3. Запобігання проявам корупції; 4. Звернення громадян, у якому користувачі мають змогу в режимі on-line звернутися із будь-яким запитанням, отримати необхідну інформацію, поспілкуватися з працівниками. Цей розділ у діяльності архіву в електронному середовищі має особливе значення завдяки прямому on-line взаємозв'язку і взаємодії із реципієнтами, своїй оперативності та мобільності; 5. Доступ до публічної інформації.

III. Наукова та науково-інформаційна діяльність: 1. Розсекречення архівних документів;

Архіви репресованих органів комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років; Документальні виставки; Публікації на порталі; Архіви у ЗМІ; Пам'ятні та знаменні дати Другої світової війни 1939-1945 рр. Видатні особистості нашого краю; Державному архіву Кіровоградської області – 90 [3].

Міжнародні зв'язки Державного архіву Кіровоградської області та міжнародні програми висвітлено веб-сторінкою «Міжнародна діяльність». Пріоритетним напрямком міжнародної діяльності державних архівних установ України є поглиблення взаємодії із закордонним українством, поповнення НАФ документами, що належать до культурної спадщини української нації і перебувають на зберіганні в архівосховищах іноземних держав.

Державний архів Кіровоградської області надає інформацію 2 мовами (укр.+рос.). На сайті здійснюється автоматичний переклад через програму GoogleTranslate на задані мови. Веб-сайт вкрай потребує фахових перекладів інформації, викладеної не лише на головній сторінці.

Зробивши аналіз інформаційних ресурсів веб-сайту Державного архіву Кіровоградської області, серед основних напрямів його подальшого розвитку можемо виокремлити:

- збільшити та розширити перелік послуг, що пропонуються в порталі;
- об'єднати веб-сайт архіву з місцевими (регіональними) соціально-комунікаційними структурами (бібліотеками, музеями, засобами масової комунікації тощо). Це зможе надати змогу суспільству як найкраще орієнтуватися в сучасному соціально-комунікаційному просторі, а також сприятиме виникненню впорядкованого інформаційного електронного ресурсу;
- створити можливість для замовлення платних архівних документів через мережу електронних архівних послуг;
- створити електронний читальний зал;
- створити форум, який надасть споживачеві ретроспективної документної інформації спілкуватися на теми, які являються спільними для них.
- популяризація архівного порталу в Україні та за її межами.

Реалізація вищезгаданих перспективних напрямів надасть змогу Державному архіву Кіровоградської області поглибити і розширити свою присутність у глобальній мережі Інтернет та продовжувати розвиток як сучасної структури соціальних комунікацій.

Висновки. Таким чином, одним із найважливіших каналів реалізації інформаційно-комунікаційної функції архівів, а також засобом професійної комунікації фахівців у галузі архівної справи та документознавства є веб-сайт архівної установи. Електронні ресурси мають деякі переваги з традиційними засобами, серед яких: формування зовнішнього образу установи за допомогою комплексного надання інформації щодо її історії, сучасний стан, організаційно-функціональні можливості, науковий та технічний потенціал, участь у реалізації різноманітних проектів та ін.; інтерактивної спрямованості комунікацій; доступність в будь-яких час до інформації користувачам всього світу; постійне оновлення інформації, з урахуванням запитів та побажань користувачів; надання необмеженого обсягу інформації; отримання мультимедійної інформації; багатоаспектний, а також швидкий пошук необхідних даних у великих масивах інформації.

На сучасному етапі всі обласні державні архіви України, зокрема й Державний архів Кіровоградської області, в різних формах (веб- сайти, веб-сторінки) представлені в глобальній мережі Інтернет. Інформаційний потенціал Державного архіву Кіровоградської області є доволі значним, але одночасно, потребує доопрацювання та удосконалення.

Список літератури:

1. Боряк Г. В. До питання про стан і перспективи розвитку мережевих інформаційних ресурсів соціогуманітарних наук / Г. В. Боряк // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Електронні інформаційні ресурси. Збірка наукових праць / Відп. ред. Г. В. Боряк. – К.: НАН України, Інститут історії України, 2013. – Число 21. – С. 9-25.
2. Васильченко М. М. Електронні ресурси обласних державних архівів України в мережі Інтернет: стан і перспективи розвитку в сучасному соціально-комунікаційному середовищі / М. М. Васильченко // Вісник Харківської державної академії культури. – 2011. – Вип. 32. – С. 159-167.
3. Державний архів Кіровоградської області: Офіційний веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:// dakiro.kr-admin.gov.ua/
4. Дубровіна Л. А. Інформатизація архівної справи / Л. А. Дубровіна / Архівознавство: Навч. посіб. для студ. іст. спец. вузів / Упоряд.: Г. В. Боряк та ін. – К., 2003. – С. 236-250.
5. Кисельова А. А. Архівні ресурси України в глобальній інформаційній мережі: види, доступ, перспективи: автореф. дис. на здобуття наук. ступня канд. іст. наук: спец. 07.00.10 «Документознавство, архівознавство» / А. А. Кисельова. – К., 2005. – 19 с.

Башлы Н.И.
Центральноукраинский национальный технический университет

ИНТЕРНЕТ-РЕСУРСЫ ПОРТАЛА «ГОСУДАРСТВЕННЫЙ АРХИВ КИРОВОГРАДСКОЙ ОБЛАСТИ»

Аннотация
Одной из главных задач архивного учреждения является включение ретроспективной информации в научный оборот. Для облегчения этого процесса целесообразно использовать интернет-ресурсы. Электронные ресурсы отражают чрезвычайно важную роль информационно-коммуникационной функции архивных учреждений и имеют некоторые преимущества с традиционными средствами. В статье рассмотрены составляющие веб-сайта Государственного архива Кировоградской области и намечены основные направления и перспективы дальнейшего развития портала.
Ключевые слова: архив, Интернет-ресурс, сайт, архивный информационный ресурс, фонд.

Bashly N.I.
Central Ukrainian National Technical University

INTERNET PORTAL RESOURCES «STATE ARCHIVES OF KIROVOGRAD REGION»

Summary
One of the main tasks of archival institutions is the inclusion of retrospective data in the scientific revolution. To facilitate this process, it is advisable to use online resources. Electronic resources reflect the crucial role of information and communication functions of archival institutions and have some advantages with traditional means. The article examines the components of the website of the State Archives of Kirovohrad region and outlined the main directions and prospects of further development of the portal.
Keywords: archive, Internet resource, website, archival information resource, fund.

УДК 94:338.246.8(477)«1943/1950»

НАУКОВО-ТЕХНІЧНІ ДОСЯГНЕННЯ ВОЄННОЇ ДОБИ ЯК КЛЮЧОВИЙ ФАКТОР ВІДБУДОВИ НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА УРСР (1943-1950 РОКИ)

Ващенко С.В.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У роботі досліджуються причини використання науково-технічних досягнень воєнної доби для потреб народного господарства УРСР. Розкривається вплив та значення військової промисловості на розвиток науки, використання цих досягнень для потреб відбудови народного господарства. В період Другої світової війни відбувся значний науковий зліт, який призвів до великої кількості відкриттів. Також розкриваються принципи управління промисловістю та заводами під час війни на прикладі Наркомату танкової промисловості та заводом Танкоград. Саме спрощення системи управління під час війни призвело до підйому наукової думки та піднесення руху ініціативності. Все це мало бути використане у процесі відбудови народного господарства.
Ключові слова: відбудова, війна, військова промисловість, досягнення, народне господарство.

Постановка проблеми. Друга світова війна призвела до небачених економічних та людських втрат. Серед територій, які понесли дані втрати в період війни, знаходиться УРСР. Неможливо навіть точно підрахувати збитки, нанесені господарству УРСР в ході бойових дій. Але характерною рисою Другої світової війни стало те, що саме під час неї відбувся небачений науковий зліт: нові типи військової техніки, новітні методи масового промислового виробництва, відкриття в галузі ядерної фізики, аеродинаміки, оптики та зв'язку, металургії кольорових і рідкісних металів, автоматичного електрозварювання, хімічних технологій і медичної науки. Вже тоді більшість науковців та конструкторів почали задумуватися про використання в мирних цілях військово-технічних досягнень для відновлення народного господарства країни. Військова промисловість стала основою процесу відновлення економіки країни та вплинула на розвиток і модернізацію промисловості й техніки, що дало можливість перемогти ворога і у короткий час провести відбудову народного господарства країни, але на жаль, даному питанню внеску військової промисловості у відбудову народного господарства не надавалась належна увага серед істориків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В історіографії проблема впливу військово-технічних досягнень на відбудову народного господарства УРСР в 1943-1950 рр. опосередковано висвітлюється у працях І. Бубнова [1], В. Литвина [2], Г. Лупаренко [3] В. Сергійчука [4-5], Я. Чадаєва [6]. Наприклад в праці Г. Лупаренко «Внесок конструкторів танків в розробку тракторної техніки» знаходимо цікаве твердження: «Про розробку конструкторами танків тракторів ми в основному дізнаємось з біографічних джерел. Але в таких роботах інформація обмежується згадкою про марку чи модель трактора, рідше вказується кількома словами значення машини підкріплене медалями та преміями» [3, с. 4].

Джерельну базу дослідження складають документи, які знаходяться в фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України: «Наукові дослідження співробітника Комісії про роль та значення промисловості УРСР в економіці Радянського союзу /автор невідомий/ [7], «Науково-дослідження співробітника Комісії про політичні та економічні основи відродження промисловості в ході Великої вітчизняної війни /автор невідомий/ (1943-1945 рр.)» [8] та «Наукове дослідження співробітника Комісії Времевої Т.А. про відбудову промисловості УРСР в роки Великої Вітчизняної війни» [9]. У справах розповідається про військово-технічні досягнення та їх значення для відбудови народного господарства УРСР не лише для України, а й для СРСР в цілому.

Також важливе значення для даного дослідження мають архівні матеріали, які знаходяться в Центральному державному архіві громадських об'єднань України: довідки, листування про стан науково-дослідних установ, роботу Академії наук УРСР і заяву академіка Крилова, в якому на 28 аркуші йдеться мова про досягнення автоматичного зварювання під час війни та подальші плани Інституту на розвиток та впровадження у виробництво автоматичного зварювання [10] та «Материалы отделов ЦККП(б)у и Наркоматов УССР к докладу тов. Хрущева Н.С. по вопросу восстановления и роботы промышленности (далі нерозбірливо)», в якій розповідається про хід відновлювальних робіт та будівництво нових заводів.

Формулювання цілей статті. Є опис використання військово-технічних досягнень для потреб відбудови народного господарства УРСР.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дана проблема щодо відбудови народного господарства УРСР в 1943-1950 рр. висвітлювалася в низці праць, проте невирішеним залишалося питання саме військово-технічних впроваджень у відбудові народного господарства.

Виклад основного матеріалу дослідження. З початком війни був введений план мобілізації виробництва військової техніки. Це відбувалося в складних умовах окупації та евакуації величезної кількості промислових підприємств і техніки на схід. Машинобудівникам в умовах гострого дефіциту палива та енергії довелося розгорнути виробництво найскладнішої військової техніки [1, с. 14-15].

В умовах обмеженості сировинних, паливних, енергетичних ресурсів та виробничих потужностей потрібно було напружено шукати і знаходити оптимальні шляхи їх використання. В ході цього зростання продуктивності праці відбувалося в основному за рахунок вдосконалення технології та організації виробництва. Ось чому можна сказати, що Танкоград став у роки війни зразком сучасних науково-виробничих об'єднань [5, с. 209].

Також новою формою організації наукової діяльності у воєнні роки стало створення низки спеціальних комісій, які об'єднували і спрямовували зусилля великих колективів вчених різних галузей знань, завданням яких було вирішення проблем оборонного та економічного потенціалу країни [6, с. 208-209].

В роки війни організаційна та сформована структура управління була надзвичайно простою, в ній були відсутні ланки, які виконували передавальні функції. Нова структура управління була розрахована на безпосередній зв'язок керівника з підлеглими. Можна розглянути дану систему управління на прикладі танкової промисловості та заводу Танкоград: наркомат танкової промисловості не мав ніяких головних управлінь, а всі поставлені завдання повинні були вирішувати відділи його центрального апарату, в ході тісної співпраці з підпорядкованими заводами. На заводі Танкоград, де працювали десятки тисяч осіб, керівництво виконувалося через два галузевих відділи (танковий і моторний), в свою чергу дані відділи мали невеликий апарат, інші цехи були безпосередньо підпорядковані директору заводу. Все це покращувало взаємодію колективу заводу та давало директорові можливість бути свідком організації всіх справ [5, с. 214-215]. «Прямая непосредственная связь низших звеньев управления между собой, как засвидетельствовал опыт Танкограда, оказалась более эффективной, чем если бы руководство этой важной работой было централизовано и, наверное, забюрократизировано» [5, с. 215].

В період Другої світової війни управління промисловістю СРСР характеризувалося відсутністю бюрократизму і різного роду зволікань та високою оперативністю прийнятих рішень; саме це стало характерною рисою даного управління [5, с. 218].

М. Вознесенський стверджував: «Военная экономика СССР дает богатейший опыт социалистического планирования и организации производства на предприятиях. Этот опыт должен быть тщательно изучен...» [5, с. 207].

Військова промисловість характеризувалася зростанням технічного прогресу, виробництво військової техніки безперервно удосконалювалося, впроваджувалися новітні технічні процеси [8, арк. 10].

Завдяки напруженій праці вчених, інженерів і робітників з'являлися нові зразки літаків (типи бомбардувальників, винищувачі і штурмовиків), танків, самохідних артилерійських установок, гармат, мінометів і стрілецького озброєння [1, с. 16]. Важливим досягненнями науки воєнного часу були нові мінеральні сировини, впровадження та розвиток автоматичного зварювання, створення нового промислового методу отримання кисню та ін. [1, с. 15].

Важливу роль для країни відіграло автоматичне зварювання під шаром флюсу. Саме під час роботи Інституту Електрозварювання на Уралі, були

встановлені тісні зв'язки з оборонними заводами, що дозволило якнайшвидше впровадити результати своїх досліджень у виробництво [10, арк. 28].

Тому не підлягає сумніву, що у перші роки після війни, постало питання про максимальне скорочення ручної праці і про перехід до механізації та автоматизації [10, арк. 28].

Покращення взаємодії науки та промисловості відбулося завдяки технічному прогресу в металургії, в доменному виробництві. Відбулося широке впровадження дуття, збагачене киснем, що підвищило продуктивність печей на 20% і більше [1, с. 19-20].

Під час Другої світової війни відбувся ще один перелом у виробництві – збільшення ролі ініціативи і творчої самостійності робітників. Обов'язкові для виконання інструкції, циркуляри, накази, яких було дуже мало, надавали працівникам заводу право самим на місці приймати рішення і знаходити найкоротші шляхи виконання поставлених завдань. Оскільки ініціатива всіляко заохочувалася, люди сміливо йшли на виправданий виробничий ризик, не побоюючись можливих невдач. На заводі робилося багато для того, щоб заохотити прояв ініціативи. Число різного роду ревізій, перевірок, комісій, які б відволікали працівників і створювали атмосферу страху помилок і невдач, було зведено до мінімуму. Хоча відсутність частих перевірок іноді і призводила до непорядку і порушень, але в цілому довіра до кадрів виправдовувалася покращенням виробництва. Всього за роки війни було подано 17322, а впроваджено 9136 ініціатив [5, с. 217-218].

Саме ця політика зберігалася на початковому етапі відбудови: «В качестве отдельных примеров проявление героического труда и смелой инициативы можно сказать о подьем и установке на место без демонтажа самой мощной на Юге доменной печи № 3 Мариупольского завода «Азовсталь», осевшей и покосившейся от взрыва; подьеме целиком, без разборки, здания газоочистки Макеевского металлургического завода, осевшего от взрыва на 2 метра; о восстановлении совершенно разрушенного взрывом мощного станового мотора Мариупольского трубопрокатного завода; о подьеме сваленных рудных бункеров на шахте им. Кирова в Криворожском железорудном бассейне и ряде других работ» [11, арк. 51].

У невійськових галузях, якщо взагалі у воєнний час можна було вести мову про існування таких, незважаючи на труднощі воєнного часу, продовжувався науково-технічний прогрес [1, с. 16].

Потужна військова промисловість створена у ході війни, стала міцною базою не тільки для економічної перемоги над Німеччиною, але вона стала також вирішальною основою для здійснення грандіозних масштабів відновлення народного господарства, звільнених районів в розпалі війни. Військова економіка, поряд із забезпеченням армії першокласною військовою технікою, отримала можливість направляти кошти на відбудову і розвиток народного господарства. [8, арк. 11]

Ще до закінчення війни розпочалося відновлення зруйнованого народного господарства [1, с. 17].

Одним із серйозних завдань відновлення народного господарства УРСР в ході самої війни було подальше зміцнення військової могутності Радянського Союзу в справі розгрому німецьких окупантів. З тимчасовою окупацією України, Радянський Союз втратив один з важливих економічних районів, внаслідок цього якнайшвидше повернення відновлених підприємств і сільського господарства, мало величезне значення для подальшого розвитку зміцнення воєнної економіки Радянського Союзу [7, арк. 1-2].

Поряд із збільшенням об'єму виробництва, промисловість досягла за час війни значних успіхів в освоєнні нових видів промислової продукції, у справі впровадження нової більш досконалої техніки, нових високопродуктивних технологічних процесів. На підприємствах було підвищено рівень механізації і автоматизації виробництва. Військово-економічна міць країни стала основою для здійснення роботи по відновленню господарства [9, арк. 87].

26 травня 1945 р. Державний комітет оборони ухвалив рішення «Про заходи щодо перебудови промисловості у зв'язку зі скороченням виробництва озброєння». Машинобудівні і металургійні заводи переходили на випуск мирної продукції. Хімічна промисловість замість вибухових речовини почала виробляти мінеральні добрива. У грудні 1945 р. наркомату сільськогосподарського машинобудування СРСР були передані основні підприємства, які мали відповідну довоєнну спеціалізацію. На базі Київського танкоремонтного заводу організований великий завод з виробництва мотоциклів (з устаткування, вивезеного із Німеччини за репараціями). Дніпропетровський авіаційний завод почав виробляти інструменти й нестандартне устаткування для автомобільної промисловості [2, с. 113]. Проте демілітаризація промисловості здійснювалася до певної межі. Майже на кожному заводі залишились цехи для вироблення продукції оборонного значення, у тому числі на підприємствах групи «Б» [2, с. 113-114].

«Творці бронетехніки працюючи в мирний, повоєнний час, включали в конструкцію тракторів технічні ідеї, рішення, випробувані війною, на полях танкових битв. Необхідно визначити які саме зразки тракторів було розроблено за участі конструкторів танків і в чому зміст їх робіт» [3, с. 4].

«На окупованих в минулому територіях потрібно було відбудувати не лише заводи та фабрики, інфраструктуру, а й житло для робітників, селян. В цей час гостро стоїть питання не лише з робочими руками, а й з матеріалами. Для будівництва житла, виробничих корпусів інженерних споруд, потрібна була значна кількість каменю, цегли, металевої арматури і лісу. Щодо останнього, то в СРСР це насправді стратегічний матеріал, з якого не лише будували приміщення, а й виготовляли літаки і т. п. Проте добування якісного лісу відбувалось «дідівськими» методами. До певного часу з цією роботою справлялись засуджені до позбавлення волі, проте такими методами значно наростити кількість ділової деревини неможливо. Найбільш складною операцією було переміщення звалених кряжів від місця вирубки до місця переробки деревини чи місця завантаження на транспорт» [3, с. 4].

Під час Другої світової війни в СРСР було створено найкращі танки у світі, які завдяки новим конструкторським рішенням вчених-танкобудівників, значно переважали німецькі та інші зарубіжні

аналоги. Війна закінчилась, а народне господарство потребувало нової тракторної техніки [3, с. 4].

«Зважаючи на те, що машини для трелювання лісу мали використовувати в складних умовах, зрозуміло чому її розробку замовили конструкторам танків. Наказ міністра транспортного машинобудування В. Малишева передбачав розробку трелювального трактора в конструкторському бюро Кіровського заводу в Ленінграді.

Для танкобудівників створення такої машини було новою справою, причому аналогів машини в світі не існувало, тому до розробки залучались працівники інституту Гіпролісмаш та вчені Ленінградської лісотехнічної академії ім. С. Кірова. Трактор мав бути поворотким на вузькій лісосіці, проходити над пеньками та по лісових завалах тобто мати достатній кліренс. Машина мала працювати в тому числі на ґрунтах з низькою несучою здатністю. Під керівництвом Ж. Я. Котіна трактор розробили менше ніж за рік. У 1948 р. трактор КТ-12 (КТ Кіровський трелювальний) було запущено у виробництво» [3, с. 4-5].

Після перемоги у війні, конструкторські сили заводу (Танкограду) були кинуті на розробку нового трактора. До цієї роботи залучили конструктора дизельних двигунів І. Трашутіна й танкіста М. Духова. Микола Леонідович здійснював керівництво над всіма групами, детально вникав у розробку кожної деталі, вузла. Згідно з наказом директора вся відповідальність за конструювання С-80 лягала на М. Духова [4, с. 122-123].

І. Трашутін брав участь у розробці славетного двигуна В-2. Двигун КДМ-46 був першою післявоєнною роботою видатного конструктора дизельних двигунів І. Трашутіна [3, с. 8].

Висновки з даного дослідження. Таким чином, Друга світова війна стала небаченим двигуном прогресу. Саме технічні здобутки під час війни дали змогу не лише перемогти Німеччину, а в розпал війни розпочати відновлення народного господарства УРСР. Завдяки тісному зв'язку промисловості та науки була створена унікальна система управління економікою, що привело до підвищення ефективності та впровадження нової техніки. Причиною зростання ефективності підприємств стало створення могутнього промислового об'єднання, наприклад, знаменитий Танкоград, який виник в ході об'єднання наукового і виробничого потенціалу евакуйованого Харківського моторного заводу № 75 і Ленінградського Кіровського заводу та Челябінського тракторного. Основними його цілями було забезпечення війська зброєю для перемоги, а також створення нової техніки та покращення виробництва. Отриманий досвід у військовий час був використаний вченими в мирних цілях для відбудови та переведення на мирні рейки промисловості. Наприклад, досвід отриманий в будівництві танків, був використаний для створення нових зразків тракторів, за рахунок отриманих знань у конструюванні танкового двигуна В-2, був розроблений тракторний двигун КДМ-46.

Отже, на початковому етапі відбудови народного господарства УРСР за основу була взята військова галузь та методи її управління, все це разом дало потужні стартові позиції для відбудови, бо науковці і конструктори та звичайні робітники шукали спосіб як найшвидше відродити народне господарство. Саме період війни та відбудови характеризується майже повною відсутністю бюрократії. Але, на жаль, ставка на військову промисловість мала і негативні наслідки для відбудови країни, все це призвело до відставання від країн Заходу.

Список літератури:

1. Бубнов И.Н. Научно-технический прогресс в СССР за 60 лет / И.Н. Бубнов. – М., 1978. – 64 с.
2. Литвин В.М. Україна у першому повоєнному десятилітті (1946-1955) / В.М. Литвин. – К.: Видавничий дім «Літера», 2004. – 240 с.
3. Лупаренко Г.В. Внесок конструкторів танків в розробку тракторної техніки / Г.В. Лупаренко // Дослідження з історії техніки. Збірник наукових праць. – К.: ІВЦ «Видавництво «Політехніка», 2010. – Вип. 12. – С. 3-12.
4. Сергійчук В.І. Микола Духов. Серія біографічних творів, життя славетних / В.І. Сергійчук. – К.: Поліграфкнига, 1975. – 160 с.
5. Сергийчук В.И. Танковый король России / В.И. Сергийчук. – К.: Ничлава, 2005. – 236 с.
6. Чадаев Я.Е. Экономика СССР в годы Великой отечественной войны(1941-1945 гг.) / Я.Е. Чадаев. – М.: Мысль, 1985. – 494 с.
7. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 4620, оп. 3, спр. 1, 8 арк.
8. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 4620, оп. 3, спр. 3, 11 арк.
9. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 4620, оп. 3, спр. 8, 243 арк.
10. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 23, спр. 864, 235 арк.
11. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 23, спр. 1847, 243 арк.

Ващенко С.В.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКИЕ ДОСТИЖЕНИЯ ВОЕННОЙ ПОРЫ КАК КЛЮЧЕВОЙ ФАКТОР ВОССТАНОВЛЕНИЯ НАРОДНОГО ХОЗЯЙСТВА УССР (1943-1950 ГОДА)

Аннотация
В работе исследуются причины использования научно-технических достижений военной поры для нужд народного хозяйства УССР. Раскрывается влияние и значение военной промышленности на развитие науки, использование этих достижений для нужд восстановления народного хозяйства. В период Второй мировой войны произошел значительный научный взлет, который привел к большому количеству открытий. Также раскрываются принципы управления промышленностью и заводами во время войны на примере Наркомата танковой промышленности и заводом Танкоград. Именно упрощение системы управления во время войны привело к подъему научной мысли и подъема движения инициативности. Все это должно было быть использовано в процессе восстановления народного хозяйства.
Ключевые слова: восстановление, война, военная промышленность, достижения, народное хозяйство.

Vashchenko S.V.
Pereyaslav-Khmelnitsky Hryhoriy Skovoroda State Pedagogical University

SCIENTIFIC AND TECHNICAL ACHIEVEMENTS OF WARTIME AS THE KEY FACTOR OF REBUILDING THE NATIONAL ECONOMY OF UKRAINIAN SSR (1943-1950)

Summary
The paper examines the reasons of the use of s scientific and technological achievements of wartime for demands of rebuilding the economy of USSR. It reveals the impact and importance of the military industry at the development of science, the use of these achievements for the purpose of building the economy. During the Second World War there was a significant scientific rise that led to great amount of discoveries. Also the principles of administrating of industry and factories during the war at the example of Commissariat tank industry and plant Tankograd are disclosed. This simplification of administrative system during the war led to the rise of scientific thought and the movement initiative. All this was to be used in the process of rebuilding the economy.
Keywords: reconstruction, war, military industry, achievements, economy.

УДК 94(100)«1914-1918»:930.1:355.48

ПРО РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ В ДОСЛІДЖЕННІ ПИТАНЬ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Лозинський А.Ф.
Львівський державний університет безпеки життєдіяльності

У статті аналізується науковий доробок сучасної української історіографії щодо питань висвітлення подій пов'язаних з історією Першої світової війни. Показано основні здобутки і тенденції в аналізі ролі та значення сучасної української історіографії в дослідженні визначеної проблеми, з'ясовано ступінь висвітлення окремих її аспектів, виявлено інноваційні концепції.

Ключові слова: Перша світова війна, історіографія, військовослужбовці, участь українців у світовій війні, воєнні та політичні події.

Постановка проблеми. Висвітлення подій пов'язаних з історією Першої світової війни (1914-1918 рр.) розпочалось понад сто років тому, із розгортанням перших бойових дій на фронтах. Сьогодні ця проблема залишається предметом активного вивчення історикам та представниками інших гуманітарних наук. За останні десятиліття нагромадився величезний масив різних праць, що потребує ґрунтовного аналізу, систематизації й творчого переосмислення з метою визначення головних здобутків, прогалин і перспектив подальшого дослідження питань історії Першої світової війни та участі в ній українців.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Вирішити це завдання може лише сучасна історіографія, спроможна акумулювати історичну пам'ять українського народу – одного з важливих чинників національного державотворення. Важлива роль сучасної історіографії полягає і у зміцненні фактологічної бази подальшого вивчення подій Першої світової війни, з метою більш об'єктивного й різнобічного їх висвітлення у науковій літературі.

Постановка завдання. Початок нового періоду сучасної історіографії проблем Першої світової війни поклали процеси руйнування тоталітарної системи, комуністичної монополії на правду в історії, демократизації суспільного життя та проголошення незалежності України в серпні 1991 р. Особливе значення набула необхідність переосмислення підходів до вивчення вітчизняної історії. Основні завдання полягають в пошуках нових методологічних підходів до вивчення історії України, а також перегляд напрямів наукових досліджень у військовій історії, особливо в контексті ролі та участі українців у глобальних військових конфліктах XX ст.

Виклад основного матеріалу. Певний внесок у переосмислення підходів до вітчизняних джерелознавчих та історіографічних досліджень здійснений у публікаціях Сергія Водотики, Ярослава Дашкевича, Леоніда Зашкільняка, Георгія Касьянова, Тетяни Попової, Лідії Таран та ін., в яких розглядаються як традиційні підходи до історіографічної науки в Україні, так і нові тенденції у її розвитку в контексті світової історіографії [1].

Для дослідження проблем Першої світової війни актуальні праці члена-кореспондента НАН України, доктора історичних наук, завідувача відділу історії України XIX – початку XX ст. Інституту історії України НАН України Олександра Реєнта – «Перша світова війна й Україна: історико-теоретичні аспекти вивчення проблеми», «Україна в період Першої світової війни: історіографічний аналіз», «Велика війна 1914-1918 рр. у сучасній українській історіографії» (у співавторстві з Богданом Янишиним) та ін., де проведено ґрунтовний аналіз стану української історіографії Першої світової війни, виокремлено основні напрямки досліджень зарубіжних авторів, подаються практичні рекомендації для подальших наукових досліджень [2].

Ключові питання історії Першої світової війни розглянуто у двохтомнику «Велика війна 1914-1918 рр. і Україна» (упорядник О. Реєнт), що вийшов друком у київському видавництві «КЛІО» в 2014-2015 рр. Це перше в українській історіографії ґрунтовне видання, яке у повній мірі розкриває глибину основних проблем війни. Праця позначена пошуком нових методологічних позицій і тенденцій розвитку європейської історіографії, залучення широкого кола історичних джерел (архівних документів, статистичних збірників, тогочасних видань, матеріалів преси, мемуарів), різноманітної наукової літератури [3].

Також, варта уваги й низка публікацій співробітників Інституту історії України НАН України за матеріалами здійсненої під керівництвом О. Реєнта науково-дослідної роботи. Проведений ними у 2004 р., з нагоди 90-річчя початку війни, всеукраїнський круглий стіл «Велика війна і Україна» надав поштовх до нового імпульсу в дослідженні питань військової історії [4].

Важливе значення мають ряд історіографічних праць в яких у певній мірі розкривається проблема участі українців у Першій світовій війні. Зокрема, це праці Володимира Великочия, Костянтина Гломозди, Ярослава Грицака, Миколи Зеркаля, Богдана Кривошини, Миколи Литвина, Ірини Лозинської, Ірини Музичин та ін. [5]. У працях М. Литвина проаналізовано здобутки і проблеми української військової історії в першій половині XX ст. та стан російської історіографії щодо вивчення українського питання у Першій світовій війні; В. Великочий у монографії дослідив основний масив української історіографії суспільно-політичних процесів у Галичині в період Першої світової війни та визначив проблеми впливу війська на розгортання національного руху; І. Лозинська проаналізувала українську історіографію Першої світової війни від 20-х років XX ст. до наших днів, висвітлила загальний стан історичних пошуків й вказала на подальші пер-

спективи; М. Зеркаль присвятив статтю проблемі вивчення історії Першої світової війни радянськими та сучасними українськими науковцями; Б. Кривошина здійснив загальний історіографічний аналіз воєнних дій в Україні у період Першої світової війни; І. Музичин розкрила проблему зовнішньополітичних аспектів Російської імперії щодо західноукраїнських земель на початку XX ст. в працях радянських дослідників; Я. Грицак розкрив особливості становлення і розвитку української історіографії в 90-х роках XX ст.; К. Гломозда присвятив свою статтю існуючим проблемам в сучасній українській історіографії.

Подіям Першої світової війни, під час якої тісно перепліталися політичні, економічні, територіальні інтереси провідних держав світу, і де безпосередньо була втягнена й Україна, присвячені наукові праці доктора історичних наук, дійсного члена Національної академії наук України Володимира Литвина [6]. На ґрунтовному джерельному матеріалі автор аналізує сукупність причин і факторів, які, по суті, перетворили більшу частину України на арену жорстокого протистояння, описує найважливіші воєнні баталії, досліджує матеріальні та людські втрати українців й інших народів. Значну увагу автор приділив політиці царського російського уряду та військового командування основних воюючих блоків-супротивників щодо українських земель.

У багатьох працях сучасних українських науковців посилюється увага до висвітлення найважливіших проблем історії Першої світової війни. В останні роки можна відзначити значне зростання активності у напрямку дослідження історії українських земель в роки війни. З'являються праці науково-популярного характеру, в яких відображаються воєнні та політичні події на території України в роки Першої світової війни, що значною мірою сприяє вивченню провідних тенденції світової історіографії в контексті української історичної науки. Згадана тема постійно порушувалась у наукових виданнях провідних вищих навчальних закладів України. Зокрема, Віснику Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Віснику Львівського університету, Наукових записках Національного університету Києво-Могилянська академія, Науковому віснику Чернівецького університету, Віснику Одеського національного університету, Віснику Прикарпатського університету, Віснику Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, Збірнику наукових статей «Питання історії України», інтелектуальному науковому часописі «Україна Модерна» та ін.

Особливе значення мають публікації на сторінках фахового наукового часопису – «Український історичний журнал», де в останні чверть століття ґрунтовно висвітлюється проблематика військової історії та участі українців у глобальних військових конфліктах XX ст. Слід відзначити, що у № 6 цього видання за 2007 р. було підбито підсумки розвитку вітчизняної історичної науки та її подальші перспективи. Головний науковий редактор журналу, директор Інституту історії України НАН України, доктор історичних наук, академік НАН України Валерій Смолій наголошував, що «цей єдиний на теренах колишнього СРСР профільний республіканський історичний часопис, незважаючи на жорсткий диктат та постійний контроль із боку відповідних ідеологічних структур, які регламентували як тематику, так і змістове наповнення тих чи інших публікацій, із часом зумів не лише подолати вульгаризовані підходи до відтворення національного історичного процесу та перетворитися на флагмана вітчизняної історіографії, а й засвідчити, високий професіоналізм і дієздатність українського наукового потенціалу» [7, с. 4]. Варто зазначити, що «Український історичний журнал» був і залишається рупором української фундаментальної історичної науки.

Помітну увагу питанням історії Першої світової війни було приділено на різних науково-практичних конференціях. Зокрема, ця проблематика знайшли висвітлення в матеріалах Четвертого Міжнародного конгресу україністів, що проходив наприкінці серпня 1999 р. в Одесі [8]. Значний інтерес складає збірка матеріалів Міжнародного наукового форуму «Перша світова війна у військово-історичному вимірі (до 100-річчя події)», який відбувся в червні 2014 р. у львівській Академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного [9]. Ці матеріали висвітлюють вузлові проблеми Першої світової війни; проблеми історіографії, джерелознавства, пам'яткознавства війни; історичної пам'яті народів; ролі окремих військових та історичних осіб у воєнних подіях. Особлива увага звернена на історію розвитку воєнної науки, техніки, озброєння часів війни, воєнне мистецтво, тактику і стратегію бойових дій.

Різні аспекти Першої світової війни в українському контексті тогочасних подій знайшли своє відображення в збірниках наукових праць і матеріалів Всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю, що проходила у вересні 2014 р. в Черкасах; Всеукраїнської наукової конференції «Народи світу і Велика війна 1914-1918 рр.», що відбувалася в квітні 2015 р. у Вінниці; Всеукраїнської наукової конференції «Війни і збройні конфлікти у Східній Європі в XX – на початку XXI століть», що проходила у травні 2015 р. в Житомирі [10] та ін., де представлено учасниками цих форумів наукові статті й матеріали, які досліджують різні проблеми першого великого глобального конфлікту в XX ст. та його регіональні виміри.

Висновки і пропозиції. Таким чином можна констатувати, що із нових методологічних позицій та використовуючи широке коло джерел, сучасні українські дослідники почали розглядати важливі питання Першої світової війни, зокрема, місце українських земель у міжнародних відносинах, «українське питання» в контексті національної політики провідних держав тодішньої Європи, військовий чинник у подіях 1914-1918 рр., діяльність громадських організацій у справі допомоги армії і пораненим військовослужбовцям, соціальні наслідки перебування українських офіцерів і солдат у полоні та ін. Зміна методологічних та історіографічних орієнтирів має виключне значення для подальших досліджень, адже сприяє перегляду напрямів наукових пошуків українських вчених, присвячених історії Першої світової війни та участі в ній українців.

Список літератури:

1. Водотика С. Шляхи оновлення методології української історіографії на сучасному етапі / С. Водотика // Четвертий Міжнар. конгрес україністів. Одеса, 26-29 серпня 1999 р. Доп. та повідомл. Історія. Ч. 2: XX ст. / Міжнар. асоц. україністів [Відп. ред.: С. Кульчицький, В. Даниленко]. – Одеса; Київ; Львів, 1999. – С. 39-43; Дашкевич Я.Р. Стан і напрями джерелознавчих та історіограф. досліджень історії України (друга пол. XIX – XX ст.): доп. про друк. праці, подана на здобуття наук. ступеня доктора істор. наук: 07.00.09 / Я.Р. Дашкевич; Ін-т української археографії НАН України. – К., 1994. – 52 с. ; Зашкільняк Л.О. Вступ до методології історії / Л.О. Зашкільняк. – Львів: ЛОНМІО, 1996. – 96 с. ; Зашкільняк Л.О. Методологія історії від давнини до сучасності / Л.О. Зашкільняк. – Львів: ЛДУ ім. І. Франка, 1999. – 226 с. ; Українська історіографія на зламі XX і XXI ст.: Здобутки і проблеми / За ред. Л.О. Зашкільняка. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2004. – 405 с. ; Касьянов Г. Ще не вмерла українська історіографія / Г. Касьянов // Критика. – 2002. – Ч. 4. – С. 18-20; Попова Т.Н. Проблема формирования историографии как научной дисциплины: традиционные подходы и новые модели / Т.Н. Попова // Записки істор. ф-ту Одеського держ. ун-ту ім. І.І. Мечникова. – Одеса: ОДУ, 1995. – Вип. 1. Джерелознавство та спец. істор. дисцип. – С. 3-46; Таран Л.В. Провідні тенденції світової історіографії в XX ст. та проблеми сучасної української історичної науки / Л.В. Таран // Укр. іст. журн. – 1999. – № 1. – С. 85-91.
2. Реєнт О.П. Перша світова війна й Україна: історико-теоретичні аспекти вивчення проблеми / О.П. Реєнт // Проблеми історії України XIX – поч. XX ст.: Зб. наук. ст. / Ін-т історії України НАН України. – К., 2002. – Вип. IV. – С. 5-11; Реєнт О. Україна в період Першої світової війни: історіографічний аналіз / О. Реєнт // Укр. іст. журн. – 2004. – № 4. – С. 3-37; Реєнт О.П. Велика війна 1914-1918 рр. у сучасній українській історіографії / О.П. Реєнт, Б.М. Янишин // Укр. іст. журн. – 2014. – № 3. – С. 4-21; Реєнт О.П. Перша світова війна в українській історіографії / О.П. Реєнт, Б.М. Янишин // Велика війна 1914-1918 рр. і Україна. У 2 кн. – Кн. 1: Історичні нариси / Упоряд. О. Реєнт та ін.; Ін-т історії України НАН України. – К.: ТОВ «Вид-во «КЛІО», 2014. – С. 18-60.
3. Велика війна 1914-1918 рр. і Україна. У 2 кн. – Кн. 1: Історичні нариси / Упоряд. О.П. Реєнт; ред. кол.: В.А. Смолій (голова), О.Є. Лисенко (заст. відп. ред.), О.П. Реєнт (відп. ред.), В.В. Шевченко (відп. секр.) та ін.; Ін-т історії України НАН України. – К.: ТОВ «Вид-во «КЛІО», 2014. – 784 с. ; Велика війна 1914-1918 рр. і Україна. У 2 кн. – Кн. 2: Мовою документів і свідчень / Ред. кол.: В.А. Смолій (голова), О.Є. Лисенко (заст. відп. ред.), О.П. Реєнт (відп. ред.), О.Ю. Кирієнко (відп. секр.) та ін.; Ін-т історії України НАН України. – К.: ТОВ «Вид-во «КЛІО», 2015. – 800 с.
4. Молчанов В.Б. Всеукраїнський круглий стіл на тему «Велика війна 1914-1918 рр. і Україна» (до 90-річчя з початку Першої світової війни) // Укр. іст. журн. – 2005. – № 1. – С. 217-219.
5. Великочий В. Українська історіографія суспільно-політичних процесів у Галичині 1914-1919 рр.: [монографія] / В. Великочий. – Івано-Франківськ: Вид.-дизайн. відділ ЦІТ Прикарпатського нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2009. – 812 с. ; Гломозда К.Ю. Стан сучасної української історіографії як наукова проблема / К.Ю. Гломозда // Наук. записки Нац. ун-ту «Києво-Могилянська академія». – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2003. – Т. 21, Істор. науки. – С. 76-82; Грицак Я. Украинская историография: 1991-2001. Десятилетие перемен / Я. Грицак // Ab Imperio. – 2003. – № 2. – С. 427-454; Зеркаль М.М. Перша світова війна і Україна: історіографія проблеми / М.М. Зеркаль // Істор. архів. Наук. студії: Зб. наук. пр. – Миколаїв: ЧДУ ім. Петра Могили, 2015. – Вип. 14. – С. 158-166; Кривошина Б.М. Україна в Першій світовій війні: вітчизняна історіографія [Текст]: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 / Богдан Михайлович Кривошина; Львівський нац. ун-т імені Івана Франка. – Львів, 2004. – 20 с. ; Кривошина Б.М. Воєнні дії на українських землях у 1914-1916 рр. у сучасній вітчизняній історіографії / Б.М. Кривошина // Військ.-наук. вісн. – Львів: ЛВІ, 2005. – Вип. 7. – С. 103-117; Литвин М. Військова історія України першої половини XX ст.: здобутки і проблеми дослідження / М. Литвин // Дрогобицький краєзнавчий зб. – Дрогобич: НВЦ «Каменяр», 2002. – Спецвипуск. – С. 305-312; Литвин М.Р. Україна у Першій світовій війні: сучасна російська історіографія проблеми / М.Р. Литвин // Військ.-наук. вісн. – Львів: ЛВІ, 2005. – Вип. 7. – С. 151-159; Лозинська І.Г. Українська історіографія Першої світової війни: стан та перспективи досліджень / І.Г. Лозинська // Наук. записки Тернопільського нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. – Вип. 3. – С. 179-194; Музичин І.Т. «Західноукраїнське питання» як один з аспектів зовнішньополітичної стратегії Російської імперії на початку XX ст. в радянській історіографічній ретроспективі / І.Т. Музичин // Наук. пр. істор. ф-ту Запорізького нац. ун-ту. – Запоріжжя: ЗНУ, 2012. – Вип. XXXIV. – С. 300-305.
6. Литвин В.М. Україна: доба війн і революцій (1914-1920) / В.М. Литвин. – К.: Вид. дім «Альтернативи», 2003. – 486 с. ; Литвин В.М. Україна у війнах і революціях XX ст., 1914-1945 роки / В.М. Литвин; Ін-т історії України НАН України. – К.: Наук. думка, 2012. – 397 с. ; Литвин В.М. Перша світова війна 1914-1918 рр. і Україна / В.М. Литвин; відп. ред. В.А. Смолій; Ін-т історії України НАН України. – К.: Наук. думка, 2014. – 452 с.
7. До 50-річчя заснування «Українського історичного журналу». Вступне слово головного наукового редактора академіка НАНУ В.А. Смолія / В.А. Смолій // Укр. іст. журн. – 2007. – № 6. – С. 4-6.
8. Четвертий Міжнародний конгрес україністів. Одеса, 26-29 серпня 1999 р. Доп. та повідомл. Історія. Ч. 2: XX ст. / Міжнар. асоціація україністів [Відпов. ред.: С. Кульчицький, В. Даниленко]. – Одеса; Київ; Львів, 1999. – 642 с.
9. Перша світова війна у військово-історичному вимірі (до 100-річчя події): Зб. матер. Міжнар. наук. форуму 26-28 червня 2014 р. – Львів: АСВ, 2014. – 211 с.
10. Перша світова війна й Україна (до 100-річчя початку Великої війни): Тези доп. Всеукр. наук. конф. з міжнар. участю, Київ-Черкаси, 25-26 вересня 2014 р. / Редкол.: В.А. Смолій та ін. – К.: Ін-т історії України, 2014. – 151 с. ; Народи світу і Велика війна 1914-1918 рр.: Матер. Всеукр. наук. конф. 3-4 квітня 2015 р. – Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. – 350 с. ; Війни і збройні конфлікти у Східній Європі в XX – на початку XXI ст.: Матер. Всеукр. наук. конф. / За заг. ред. проф. Г.М. Стародубець. – Житомир: Полісся, 2015. – 188 с.

Лозинский А.Ф.
Львовский государственный университет безопасности жизнедеятельности

О РОЛИ И ЗНАЧЕНИИ СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ В ИССЛЕДОВАНИИ ВОПРОСОВ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Аннотация
В статье анализируется научный потенциал современной украинской историографии по вопросам освещения событий связанных с историей Первой мировой войны. Показаны основные достижения и тенденции в анализе роли и значения современной украинской историографии в исследовании этой проблемы, выяснена степень освещения отдельных ее аспектов, обнаружено инновационные концепции.
Ключевые слова: Первая мировая война, историография, военнослужащие, участие украинцев в мировой войне, военные и политические события.

Lozynskyi A.F.
Lviv State University of Life Safety

ABOUT THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF MODERN UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY IN THE INVESTIGATION OF ISSUES OF FIRST WORLD WAR

Summary
The article analyzes the scientific achievements of modern Ukrainian historiography regarding coverage of events related to the history of First World War. The basic achievements and tendencies in the analysis of the role and significance of modern Ukrainian historiography in the investigation of defined problem are demonstrated, the degree of coverage of some aspects is clarified, innovative conceptions are found.
Keywords: First World War, historiography, military officers, participation of Ukrainians in First World War, military and political events.

УДК (442)63-6

КОЛЕКТИВНА ПАМ'ЯТЬ ХУДОЖНИКА-РЕАЛІСТА ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX СТОЛІТТЯ МІХАЯ МУНКАЧІ

Молнар Б.Р.
Дебреценський університет

У статті проаналізовано творчість видатного угорського художника-реаліста другої половини XIX століття Міхая Мункачі. Звернено увагу на зв'язування Міхая Мункачі із Закарпаттям. Описано, як закарпатці пам'ятають про Міхая Мункачі та роль культурних організацій у збереженні пам'яті.
Ключові слова: художник, реаліст, полотна, фундатор, Закарпаття, Угорщина, Міхай Мункачі.

Постановка проблеми. Непереборне бажання вільної самореалізації часто заставляє видатних митців мандрувати по світу у пошуках ідеалу. Така доля спіткала і нашого земляка – видатного художника XIX ст., фундатора угорської національної школи реалістичного живопису Міхая Мункачі.

Міхай Мункачі є видатним представником реалістичного живопису Угорщини, мистецькі успіхи якого пов'язують також із культурою Німеччини, Франції та Закарпаття.

Уродженець Мукачева, який взяв собі псевдонім саме від назви міста, Міхая Мункачі (справжнє ім'я Міхаель фон Ліб. Ред.) тісно пов'язаний із Закарпаттям.

Пензлю Міхая Мункачі належать знакові твори, що ознаменували започаткування реалізму в угорському живописі: картини «Голгофа» (1884), «Христос перед Пилатом» (1881), пейзажі «Таємнича вулиця», «Прихід угорців на свою батьківщину». Він також є автором розпису купола Віденського історичного музею.

Полотна Міхая Мункачі пройняті суворою правдою, їм властиві глибокий драматизм, що особливо підкреслюється контрастністю темних і світлих фарб, та гостро та психологічної характеристики образів.

Картини Міхая Мункачі зберігаються в Угорській Національній галереї, Закарпатському художньому музеї в Ужгороді, Старій Національній галереї в Берліні (нім. Alte National galerie) тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливе значення для вивчення життєвого та творчого шляху Міхая Мункачі мають наукові студії І.І. Лендьєл, О.Ю. Галай [1], М. Дочинець [2], В. Зубач [3], А. Ножка [4], М.В. Олашин [5].

Мета статті. Головною метою представленої роботи є аналіз творчість видатного угорського художника-реаліста другої половини XIX століття Міхая Мункачі. Описати, як закарпатці пам'ятають про Міхая Мункачі та роль культурних організацій у збереженні пам'яті.

Виклад основного матеріалу. Висока гора в широкій долині, на якій височіє майже не зруйнований часом палац. Це Мукачівський замок, який століттями, як і все Закарпаття, був частиною Угорщини. Саме під стінами цього замку майже в бідній родині народився Міхай Ліб.

Художник народився у сім'ї німців-переселенців. У шість років залишився круглим сиротою. У 14 років дядько віддав його до Дьєрдя Ланга навчатися столярній справі [2, с. 1].

До малювання Міхая підштовхнула хвороба, після якої не міг братися за важку роботу. Уже за якийсь десяток років Міхай їде до Угорщини, вчиться в академіях мистецтв і буквально з появою першої своєї картини отримає світове визнання.

Переломним у житті Міхая став 1861 рік, коли він повернувся до Бейкешчобо і почав брати приватні уроки малювання у місцевого вчителя Карла Фішера, а також познайомився з мандруючим художником Елеком Самаші. Після цього почався новий етап у житті митця – вступ до Віденської (1865) та Мюнхенської (1866) художніх академій, навчання у німецького художника Людвіга Кнауса [8, с. 16].

1860-ті роки – період ранньої творчої доби митця. Цей період позначений такими творами, як «Прощання Петефі з батьківською домівкою» (1866), «Буря в степу» (1867), «Паводок» (1868), «Позіхаючий інаш» (1869).

На початку 1872 року Мхай Мункачі переїжджає з Дюссельдорфа до Парижа. Нова сторінка його життєпису розпочинається з роботи над картиною «Нічні бродяги».

У 1873 році художник виставив п'ять своїх робіт («Нічні бродяги», «Жінка, яка збиває масло», «В осінньому парку», «Повернення додому чоловіка-п'яниці» та етюд чоловічої голови) в угорському відділі Віденської всесвітньої виставки. Вони були високо оцінені знавцями мистецтва.

Наступний рік приніс зміни і в особистому житті художника – він одружився з вдовою барона де Марша Цецілією Пап'є. Однією з особливостей цього періоду стала поява в майстра інтересу до малювання пейзажів.

Найбільш відомими картинами 1870-х років є: «Збирачка хмизу» (1873), «Прощання» (1873), «Циганський табір» (1873), «Ломбард» (1874), «У майстерні» (1876), «Паризький салон» (1877), «Мільтон, який диктує своїм донькам поему «Втрачений рай» (1877 – 1878), «Музична кімната» (1878), «Відвідувачі дитини» (1879), «Післяобідній візит» (1879) та інші [2, с. 1].

Як зауважили дослідники, перші чотири полотна ніби взяті із життя Карпатського краю. У них дуже вдало показано заняття та побут наших предків. Твір «У майстерні», на переконання дослідників спадщини Мункачі, знаменував початок нового, салонного етапу в творчості митця [1, с. 20].

Додамо, що у 1870-х роках художник досить регулярно і з успіхом організовував виставки власних творів.

Важливе місце у творчому доробку Мункачі належить біблійній тематиці. Так, у 1880-х роках він створив три картини – «Христос перед Пілатом», «Голгофа» і «Це людина».

4 листопада 1880 року Міхая Мункачі обрали Почесним громадянином міста Мукачево.

У ті ж 1880-ті роки Міхай Мункачі створив низку чудових полотен, серед яких можна виокремити портрети кардинала Лайоша Гайнальда (1884) і композитора Ференца Ліста (1886), картину «Віднайдення батьківщини» (1893-1894).

9 травня 1900 р. від тяжкої хвороби митець помер у місті Будапешт (Угорщина) [2, с. 8].

Уже перша картина Міхая Мункачі привернула увагу спеціалістів настільки, що він скоро став навчатися в Паризькій худлжній академії. Його картини уже за його життя користувалися надзвичайно великим попитом.

За низку унікальних полотен Міхай Ліб отримав почесні нагороди Угорського уряду, а в 1880 році Мукачівська мерія присвоїла йому звання дворянина і дворянське прізвище Мункачі, що й означає «мукачівський».

Однак власне на батьківщині Міхай майже не був за свого творчого життя. Але про митця не забули в роки незалежності нашої країни. Зокрема, 1994 рік ЮНЕСКО оголосило роком Міхая Мункачі, а у липні–серпні 2007 року в Мукачівському замку пройшла виставка робіт майстра, на відкритті якої побували і виступили Президент України і прем'єр-міністр Угорщини.

Зараз закарпатці пам'ятають про свого славетного земляка. Так, у Мукачівському замку у 2007 році експонувалися полотна Міхая Мункачі, було відремонтовано другий поверх верхнього крила Мукачівського замку, створено спеціальні електропроводи, сигналізацію, відеонагляд, встановлено кондиціонери для підтримання постійної температури й постійної сталої вологості [7, с. 8].

48 полотен, які були виставлені в Мукачівському замку, спеціалісти оцінюють у 25 мільярдів угорських форинтів, або 675 мільйонів гривень.

Однак справжню вартість творчості Міхая Мункачі визначити важко. І перші враження відвідувачів виставки це підтверджували. Виставка творів Міхая Мункачі після демонстрування в Мукачівському замку повернулися до приватної колекції в Нью-Йорк, а решта – до Угорщини.

У Закарпатському художньому музеї зберігається одна з найбільш повних на теренах України колекція угорського мистецтва, яке в першій половині XIX ст. розвивалося у тісному зв'язку з художніми школами Німеччини та Австрії. Цей період представлений у музейній збірці всього кількома експонатами – взірцями угорського портретного мистецтва, які ще потребують остаточної атрибуції. Колекція багата наявністю ряду пам'яток другої половини XIX ст.

Серед творів визначних митців того часу чільне місце посідають роботи Міхая Мункачі, засновника угорської реалістичної школи живопису. В музеї зберігається його робота «Голова фарисея» – підготовчий етюд до великоформатного полотна «Христос перед Пілатом», який без змін повторений художником у завершеному варіанті картини [3, с. 14].

В Ужгороді існує творче об'єднання митців імені Міхая Мункачі, які в дні угорської культури

відзначає традиційними виставками творів своїх членів. Експозицію розгортають у виставкових залах Закарпатського музею народної архітектури та побуту. Свої роботи можуть репрезентувати понад тридцять митців з різних районів краю. А це живопис, графіка, декоративно-прикладне мистецтво тощо.

Виставка вражає своїм жанровим розмаїттям, широким творчим діапазоном та тематикою творів. Пейзаж, портрет, натюрморт, абстрактна композиція, тематичний твір – допомагають створити цілісну картину мистецтва Закарпаття, знайомлять нас з його національними особливостями. Роботи цікаві тим, що репрезентують творчість кількох поколінь художників, які різняться між собою як світоглядом так і манерою та технікою письма.

Серед учасників професійні митці та аматори, які добре відомі шанувальникам мистецтва. Зокрема це Янош Кліса, Янош Рейті, Петро Шолтес, Антон Ковач, Магда Пуглик-Белень, Ангела Турак, Габріелла Шолтес, Микола Шете та інші.

До виставки долучилися й члени творчої організації Арт Тиса.

Культурно-мистецька акція відбулається за підтримки Товариства угорської інтелігенції Закарпаття, Національного культурного фонду Угорщини та Центру угорської культури Закарпаття [6, с. 14].

Також у Мукачевому щороку в ПТУ-31 проводить вечір, присвячений Дню народження Мігая Мункачі.

У квітні 2012 року побачив світ примірник нового науково-популярного видання, присвяченого життю та творчості Міхая Мункачі, – «Повернення додому Міхая Мункачі» за авторством Івана Лендьєла (історика, члена Національної спілки журналістів України) та Олександра Галая (кандидата педагогічних наук). На 80-ти кольорових ілюстрованих сторінках видання розміщені хронологія життя та творчості видатного художника, розповіді про найважливіші події, які відбувалися на його честь в Мукачеві [4].

У вересні 2013 року у Мукачівській картинній галереї відбулося урочисте відкриття виставки творів Об'єднання мистецтва та культури Карпатського регіону і Товариства І. Ревеса, виконаних на першому мистецькому пленері імені М. Мункачі у Рахові. Мукачівці та гості міста мали чудову нагоду познайомитися з цікавими творами образотворчого мистецтва, головною темою яких була постать та твори всесвітньовідомого художника, Почесного громадянина Мукачева Міхая Мункачі.

Приємно, що організатори першого мистецького пленеру імені М. Мункачі та виставки приєдналися до проголошення 2014 року – роком всесвітньо відомого живописця Міхая Мункачі, за пропозицією фонду М. Мункачі, адже 24 лютого 2014 року відзначався 170–річний ювілей Великого мукачівця [5, с. 2].

У вересні 2013 року в Мукачівській міській картинній галереї відбулось відкриття виставки «Імпресії Мункачі». Презентація арт-проекта, присвяченого 170-літтю з дня народження відомого угорського художника, уродженця Мукачева стала першою подією у марафоні святкувань.

Поважність мистецького дійства засвідчили й гості, які завітали на відкриття, серед яких мер Мукачева – Золтан Лендєл, генеральний консул Угорщини в Берегові – Іштван Товт; колекціонер, засновник фонду ім. М. Мункачі,почесний громадянин міста над Латорицею – Імре Пак, губернатор комітата Рон-Грабфелд (Баварія) Томас Габерманн; нащадок роду Перені барон, доктор Франс Сабад (м. Бад Нойштадт, Німеччина) та інші.

Головним ініціатором та організатором проекту «Імпресії Мункачі» стало Об'єднання мистецтва та культури Карпатського регіону на чолі з Ласло Орі (Ніредьгаза) [8, с. 16].

Основні організаторські турботи із закарпатської сторони вирішував Аттіла Коприва – художник та дослідник крайового мистецтва з Мукачева. У експозиції виставки було представлено живописні та графічні твори, виконані під час пленеру, який відбувся у червні цього року в Рахові.

Численні портрети, пейзажі та тематичні композиції відображали творчі інспірації художників, навіяні постаттю Мункачі та міста, в якому він народився.

Для участі у мистецькому проекті було запрошено понад 20 художників – членів Товариства угорських художників Закарпаття ім. І. Ревеса, Закарпатської організації НСХУ та окремих митців з Угорщини та Мукачева. У планах організаторів– презентація арт-проекту у виставкових залах Києво-Могилянської Академії, а згодом – у Будапешті та Нью Йорку.

Відкриваючи виставку, Золтан Лендєл відмітив вагомість мистецької події, адже виставкою «Імпресії Мункачі» розпочалось святкування 170-ліття всесвітньовідомого художника саме у місті, де він народився. Мер міста привітав поважних гостей та подарував їм видання «Повернення додому Міхая Мункачі» про життя та творчість художника.

Імре Пак – поціновувач живопису та на сьогодні найбільший колекціонер робіт відомого мукачівця розповів про заплановані заходи святкувань, ініційовані фондом ім. М. Мункачі (мюзикл та балет про життя художника, масштабна виставка робіт митця).

На завершення організатори арт-проекту показали слайд-шоу, в якому стараннями Орі Ласло було освітлено головні життєві події Мігая Мункачі, присмачені різноманітними фото з життя художника та ілюстраціями творчого процесу пленеру в Рахові [5, с. 2].

У лютому 2014 року, напередодні 170-річчя від Дня народження Міхая Мункачі, відбулася помітна подія. Міський голова Мукачева Золтан Ленд'єл на прохання Громадської організації «Наша дорога», передав для бібліотек загальноосвітніх закладів міста примірники науково-популярного видання «Повернення додому Міхая Мункачі», присвячене життю та творчості нашого земляка.

Дана подія надала можливість учнівській молоді міста краще ознайомитися зі становленням людини, яка в ранньому дитинстві стала сиротою, але завдячуючи великій наполегливості, працьовитості та волі зуміла не тільки вистояти, але й заявити про себе на весь світ.

У травні 2016 року на аукціоні Крістіс в Нью-Йорку була продана картина вихідця із Закарпаття – Міхая Мункачі «Молода жінка на ди-

вані» – за рекордну суму 245 тисяч доларів з комісією (приблизно 67 мільйонів форинтів).

Це одна з найцінніших картин європейського мистецтва XIX-го століття, що були продані на аукціоні.

У мукачівському видавництві «Карпатська вежа» у серпні 2016 року вийшла книжка Віктора Дворніченка «Голгофа и воскресение Михая Мунчкачи. Литературный этюд к портрету выдающегося венгерского художника». За словами автора, він завжди захоплювався життєвим і творчим шляхом відомого художника Міхая Мункачі, погруддя якого стоїть у центрі міста над Латорицею. В. Дворніченко каже, що понад 30 років збирав матеріал для книги, яка розповідає про життя митця.

У залі Мукачівської міської центральної бібліотеки імені О. Духновича відбулась презентація книги, де зібрались гості та друзі автора, а також представники місцевих ЗМІ. Побував на святі й міський голова Мукачева Золтан Ленд'єл, а також голова Закарпатської організації Національної спілки письменників України Василь Густі.

Ця праця є першою в Україні детальною біографією цього митця. Художньо-документальна біографія ділиться на 50 розділів, опирається на спогади самого М. Мункачі, його колег-художників і мистецтвознавців, постійно цитуються листи майстра.

Автор починає оповідь зі сходження героя до слави, його підкорення Парижа, не надто щасливий шлюб з баронесою Сесілією, а потім виходить на зацікавлення художника євангельською тематикою, повертається до його дитинства (рання смерть батька, мачуха, покровительство родичів, перспективи ремісництва, а головне – пошуки себе). Відтак – знову 80-ті роки, створення головних шедеврів, глибоке занурення у христологію, поїздка до США, смерть друга Івана Крамського, поява психоделічних мотивів (картина «Регіт»).

Уся ця драма на фоні типового паризького салону його дружини, яку називають «Мадам Реклама» і власного заробітчанства на салонній тематиці. Втеча від цього усього до писання монументальних полотен з історії Угорщини. Яскраво описано відзначення Міленіуму 1896 р., відвідини рідного Мукачева. І – фінальне божевілля. Помер, переживши Вальпургієву ніч 1 травня. Відповідно до творчої волі автора, останній сон маестро був присвячений його діалогові з Великим Інквізитором. Як дві післямови уміщено нариси «Воскресіння Міхая Мункачі» і «Чотири загадки Мункачі» [7, с. 8].

Життєпис вийшов дуже пронизливим, місцями – з елементами психоаналізу. Книжка насичена величезною кількістю персонажів зі сфери політики і мистецтва. Вони вступають у максимально несподівані контакти. Документальний стиль органічно поєднується з напруженими діалогами різних героїв, описи – з медитаціями, потоком свідомості.

Меморіальна дошка М. Мункачі встановлена у 2000 році на Школі мистецтв м. Мукачево.

Пам'ятник Мігаю Мункачі – погруддя видатного митця, виконане з бронзи, граніту та андезиту автором М. Беленем та архітектором О. Андялоші. Це погруддя було встановлено у 1995 р. за рішенням ЮНЕСКО на честь святкування 150-річчя з дня народження митця у м. Мукачево на площі Миру. У листопаді 2016 р. пам'ятник Мункачі в центрі Мукачева заміняли скульптурою Св'ятого Мартина. Погруддя Мункачі встановили на площі у дворику художньої школи імені митця.

В центрі Мукачево в пішохідній зоні розташований ресторан «Мункачі». Це модний заклад із арт-салоном, де представлені картини угорського художника Міхая Мункачі. Зал ресторану розрахований на 70 місць. Атмосферу галантних часів відображають меблі кінця XIX століття, старовинні бра, печі, бронза. Серед фірмових страв – салат «Мункачі», суп з баранини «Мункачі», закуска «Мункачі» з різних видів сала і домашньої ковбаси.

Вулиця Взуттєва у м. Мукачево перейменована на честь славнозвісного земляка – Міхая Мункачі.

Музей угорського художника Міхая Мункачі знаходиться в історичній пам'ятці м. Мукачеве, колишньому палаці Ракоці; тепер в будинку розміщена художня школа імені М. Мункачі. Експозиція музею розміщена в холі школи. Тут можна ознайомитись з копіями творів художника та копіями документів, які розповідають про його творчий та життєвий шлях.

Художня школа імені Міхая Мункачі була створена у 1979 році, у квітні 1994-го, до 150-річчя з дня народження видатного художника М. Мункачі та 15-річчя закладу, школі було присвоєно ім'я Міхая Мункачі. Школа заснована із ініціативи її першого директора Василя Михайловича Цібере та закарпатського художника та педагога Василя Васильовича Бурча. Мало кому відомо, що вже понад 35 років в Художній школі імені Міхая Мункачі зберігається гіпсова форма пам'ятника художнику, яка мала б стати повноцінним пам'ятником для міста (погруддя, натомість, перемістилося б на подвір'я біля школи), але кошти на такий мистецький проект ніяк не знаходяться.

Висновки. Творчість Міхая Мункачі мала значний вплив на розвиток реалістичного живопису в Угорщині. Полотна Міхая Мункачі пройняті суворою правдою, їм властиві глибокий драматизм, що особливо підкреслюється контрастністю темних і світлих фарб, та гострота психологічної характеристики образів.

Закарпатці з великою пошаною ставляться до свого співвітчизника. Так, в Ужгороді існує творче об'єднання митців імені Мігая Мункачі,

Художня школа названа на честь імені Мігая Мункачі, на території закладу зберігається гіпсова форма пам'ятника художнику.

У квітні 2012 року було видано працю «Повернення додому Міхая Мункачі» за авторством Івана Лендьєла та Олександра Галая, у серпні 2016 року вийшла книжка Віктора Дворніченка «Голгофа и воскресение Михая Мунчкачи. Литературный этюд к портрету выдающегося венгерского художника».

У вересні 2013 року у Мукачівській картинній галереї відбулося урочисте відкриття виставки творів Міхая Мункачі.

Меморіальна дошка М. Мункачі встановлена у 2000 році на Школі мистецтв м. Мукачево, пам'ятник – погруддя видатного митця, викона-

не з бронзи, граніту та андезиту встановлене у 1995 р. на честь святкування 150-річчя з дня народження митця.

В центрі Мукачево розташований ресторан «Мункачі», вулиця Взуттєва перейменована вулицю – Міхая Мункачі.

Список літератури:

1. Галай О. Повернення додому Міхая Мункачі… Учора виповнилося 165 років з дня народження великого нашого земляка: [закарпат. художник] / О. Галай, І. Лендьел // Новини Закарпаття. – 2009. – 21 лютого. – С. 20, 24.
2. Дочинець М. Геній з Мукачева. Третє повернення Мігая Мункачі: [про жит. та творч. шлях живописця] / М. Дочинець // Старий Замок. Паланок. – 2007. – 26 липня. – 1 серп. – С. 1, 8-9.
3. Зубач В. Генетичний код народу і його мистецьке вираження: [у рамках Дня угор. культури-2013 «Карпатика Арт Експо» в Закарпат. музеї нар. архіт. і побуту розгорнулася вист. членів творч. об-ня митців ім. М. Мункачі та ін.] / В. Зубач // Фестиваль. – 2013. – 1-7 лют. – С. 14.
4. Лендьєл І. І. Повернення додому Міхая Мункачіь / І. І. Лендьєл, О. Ю. Галай; передм. В. Петьовка. – Ужгород: Ужгородська міська друкарня, 2011. – 80 с.
5. Ножка А. Дні угорської культури в Ужгороді запам'яталися виставкою та голубцями: [святкув. Днів угор. культури та 190-річчя угор. гімну, організовані Т-вом угор. інтелігенції Закарпаття ім. Мігая Мункачі та Центром підтримки угор. культури] / А. Ножка // Новини Закарпаття. – 2013. – 29 січня. – С. 2.
6. Олашин М. В. Шлях Міхая Мункачі до світової слави проліг через Мукачево: [про жит. і твор. шлях художник] / М. В. Олашин // Новини Закарпаття. – 2012. – 18 серпня. – С. 14.
7. Пумпинець В. До 170-ї річниці від дня народження Міхая Мункачі у Мукачеві відкрилася художня виставка: [відом. художник] / В. Пумпинець // Новини Закарпаття. – 2013. – 24 вересня. – С. 8.
8. Філіппов О. Мункачі повернувся додому: вийшла нова кн. про славет. земляка: [вихід кн. І. Лендьєла та О. Галая «Повернення додому Міхая Мункачі»] / О. Філіппов // Старий Замок. Паланок. – 2012. – 19-25 січня. – С. 16.

Молнар Б.Р.
Дебреценский университет

КОЛЕКТИВНАЯ ПАМЯТЬ ХУДОЖНИКА-РЕАЛИСТА ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XIX ВЕКА МИХАЯ МУНКАЧИ

Аннотация
В статье проанализировано творчество выдающегося венгерского художника-реалиста второй половины XIX века Михая Мункачи. Обращено внимание на связывание Михая Мункачи с Закарпатьем. Описано, как закарпатцы помнят о Михая Мункачи и роль культурных организаций в сохранении памяти.
Ключевые слова: художник, реалист, полотна, основатель, Закарпатье, Венгрия, Михай Мункачи.

Molnar B.R.
University of Debrecen

THE COLLECTIVE MEMORY ARTIST-REALIST SECOND HALF OF THE NINETEENTH CENTURY MIHALY MUNKACSY

Summary
The article analyzes the work of famous Hungarian artist-realist second half of the nineteenth century Mihaly Munkacsy. Attention is paid to linking Mihaly Munkacsy Transcarpathia. How Transcarpathians remember Mihaly Munkacsy and the role of cultural institutions in preserving memory.
Keywords: artist, realist, paintings, founder, Transcarpathia, Hungary, Mihaly Munkacsy.

УДК [94:27-876.2](449.1/.43)«10/11»

ВИТОКИ ТА НАСЛІДКИ РОЗКОЛЬНИЦЬКИХ ТЕНДЕНЦІЙ У ФРАНЦИСКАНСЬКОМУ ОРДЕНІ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIII СТОЛІТТЯ

Погребенник А.І.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У статті аналізуються причини та витоки світоглядного розколу в середовищі Ордену францисканських мінорітів, що призвів до боротьби між протилежними релігійними течіями. Особлива увага приділяється догматичним засадам вчення Петра Іонна Оліві, яке стало ідеологічною основою опозиційного руху спірітуалів в Ордені францисканців. Ключовим аспектом публікації є боротьба спірітуалів з Римською Курією.
Ключові слова: Лангедок, обсерванти, конвентуали, спірітуали, Петро Іоанн Оліві, Орден францисканців, Св. Франциск, папство.

Постановка проблеми. Опозиція політиці папства впродовж другої половині XIII – початку XIV ст. у Франції розвивалася не лише ззовні, а й в інституціях самої Католицької Церкви. Найнебезпечнішою для Церкви і папства, радикально налаштованою течією виявились спірітуали, очолювані Петром Іоанном Оліві, котрі сформувались в середовищі Ордену францисканців.

Важливим джерелом в питанні виникнення та діяльності руху спірітуалів та протистояння в середовищі Францисканського ордену з конвентуалами займають твори засновника ордену Св. Франциска Ассізького (1181-1226) [3]. Проте, найважливішим джерелом слугують твори самого Оліві. Серед значної кількості його великих за обсягом творів, варто відзначити його опуси «Постиллу на Апокаліпсис» [10] та «Постиллу на Євангеліє від Матвія» [7]. Цікаві свідчення містять матеріали допитів інквізиторами єретиків. Зокрема, тритомна збірка документів під назвою «Інквізиційні протоколи Жака Фурньє, єпископа Пам'єрського (1318-1325)» [12] та свідчення домініканця Бернара Гі (1261-1331) – «Практику розслідування єретичних оман» [8].

Переходячи до висвітлення й комплексного аналізу тематичної історіографії, присвяченої проблемі народно-релігійних рухів у Франції XIII-XIV ст., у першу чергу необхідно відзначити, що вона на сьогоднішній день є достатньо обширною та повною, оскільки збереглося багато автентичних писемних джерел означеної епохи. Разом з тим, доречно підкреслити, що ґрунтовних, фахових монографічних робіт, де глибоко досліджуються аспекти й особливості саме теологічних та догматичних засад, які містилися у програмах єретиків, не так багато.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З іншого боку, окреслена проблематика тією чи іншою мірою аналізується, характеризується й оцінюється в цілому ряді публікацій – наукових статей, концептуальних праць і т.п. Зокрема, питання виникнення й поширення єретичних рухів у своїх роботах досліджували М. Осокін [38], Л. Карсавін [20; 21], С. Котляревський [34], В. Кєров [22-33], Н. Сідорова [41], Е. Гутнова [17]. Так само концептуальністю і високим методологічним рівнем відзначені наукові студії західноєвропейських (французьких, англійських, італійських) фахівців XX – початку XXI ст., серед яких варто виділити дослідницький доробок Г. Лі [35], Д. Бурр [43, 44, 45], Н. Керол [46], Е.В. Макдоннелл [47], Р. Манселлі [48, 49].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Актуальність теми публікації зумовлена необхідністю висвітлення причин ідеологічного розколу в середовищі Францисканського ордену в II половині XIII ст., який призвів до появи опозиційної течії спірітуалів та їхнього подальшого зближення з єретичним рухом бегінів.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження ключових аспектів вчення про «євангельську бідність» Петра Іоанна Оліві, як фундаментальної основи ідеології бегінізму та руху спірітуалів.

Виклад основного матеріалу. Переходячи до безпосереднього висвітлення окресленої проблематики, доречно відзначити, що за духом соціального протесту рання францисканська громада початку XIII ст. була наближеною до поширених на той час єретичних сект, що викликало істотне занепокоєння Римської Курії. Характерна риса, яка відрізняла францисканців від інших чернечих орденів, – це відмова від будь-якого майна, як особистого, так і спільного [33, с. 83]. Церква, природно, не поділяла таку точку зору, тим більше, що Статути старих католицьких орденів, починаючи з Бенедиктинського, санкціонували існування колективної власності [33, с. 85]. Петро Іоанн Оліві гостро засуджував «розпусту», яка поширилась в ордені, зокрема, вишуканість та пишність будівель, де проживали монахи. Він піддавав осуду також тих, хто таємно накопичував гроші, хто надто піклувався про збільшення прибутків і забезпечував себе великими припасами харчів «на майбутнє» [33, с. 97]. Основою власної концепції щодо «способу життя у бідності» Оліві вважав відповідну вказівку у Євангелії від Матвія [29, с. 370]. Коментуючи Главу X, Оліві наголошував на заклику, який забороняв володіння навіть рухомим майном – золотом, сріблом, грішми та великою кількістю вбрання (Матв. 10:9-10) [29, с. 372].

Відомий дослідник францисканства С. Котляревський писав, що у 60-х рр. XIII ст. члени ордену, які були незадоволені негативними тенденціями його розвитку, почали іменуватися «спірітуалами», що походило від слів «Spiritus Sanctus» («Святий Дух»), – тобто задекларували себе прихильниками ідей встановлення «Царства Святого Духа» на землі, згідно з концепцією теолога та містика Йоахіма Флорського (1132-1202) [34, с. 117]. До невдоволених членів ордену папством використовувався також термін «zelatores» («поборники»), що означало суворе дотримання

«борцями» настанов Св. Франциска, і перш за все – обітниці бідності [35, с. 4]. Однак, як підкреслював дослідник бегінізму В. Кєров, немає підстав вважати, що всі невдоволені станом справ в ордені були опозиційно налаштовані до Церкви загалом [33, с. 86]. По мірі збагачення ордену та зростання його могутності, серед братів почали виникати ідеологічні розбіжності; розвинулась схильність до містицизму. Францисканці нового покоління, які продовжували поділяти погляди засновника ордену на необхідність дотримання абсолютної бідності, відкидали софізми, котрими керівництво намагалося примирити наявний матеріальний добробут чернечої спільноти зі статутним «зреченням» від мирського майна [34, с. 121].

Другою за впливом постаттю після Св. Франциска у заснованому ним ордені був Ілія Кортонський (1180-1253). Саме він головував на першому Генеральному капітулі 1221 р. у зв'язку з хворобою фундатора. Відчувши себе нездатним підтримувати власний авторитет і дисципліну, Франциск відмовився від звання «Генерала», добровільно відійшов від справ, й Ілія став вікарним Генералом ордену. 3 жовтня 1226 р. Франциск помер. У лютому 1227 р. новим Генералом був обраний Джованні Паренті (1191-1250) з Флоренції, але на практиці саме Ілія й надалі продовжував залишатись фактичним орденським главою. Ілія відрізнявся світським і честолюбним характером; він вважався одним з найталановитіших політиків сучасного йому італійського суспільства. На капітулі 1232 р. бездіяльного Джованні брати змістили, а Ілію вже офіційно обрали Генералом.

Необхідно відзначити, що майже від самого заснування в ордені виникли суперечки з приводу вимоги Статуту дотримання братами-міноритами практики «абсолютної бідності» [35, с. 2]. У першій біографії Св. Франциска, складеної його улюбленим учнем, братом Леоном близько 1227 р., констатується, що фундатор не був задоволений першим орденським Статутом і розробив другий, який з невідомих причин було втрачено; при цьому Св. Бонавентура (1221-1274), майбутній сьомий Генерал ордену і його другий організатор, у зникненні документу звинувачував саме Ілію. В ситуації, що склалась (інтриги Ілії), Франциск написав третій Статут, де вимога «абсолютної бідності» залишалась ключовою. Багато монахів ордену, незадоволених суворістю регламентації Правил, на чолі з Ілією просили хворого святителя, щоб той не обтяжував їхній побут цим надто «важким» пунктом [35, с. 3]. Однак він рішуче відмовився послабити статутні вимоги.

Як наслідок, «світська» партія в ордені почала прагнути звільнення від «жебрацьких» обмежень, які накладалися Правилами засновника. Навесні 1230 р. капітул звернувся до Папи Григорія IX (1227-1241) з питанням, чи має Заповіт Франциска обов'язкову силу для ордену. Папа відповів негативно, оскільки, на його думку, Франциск не мав права обмежувати своїх послідовників у прийнятті нових рішень. Брати поцікавилися також, чи має правову силу статутна заборона володіти грішми або землями. 28 вересня того ж року Папа, в буллі «Quo elongati» надав перше тлумачення Статуту й Заповіту Св. Франциска Ассізького, відзначивши, що Заповіт має лише духовне, а не юридичне значення. За даних обставин понтифік наказував використовувати у майнових справах послуги терціаріїв, яким він дозволив зберігати орденські гроші й виплачувати борги братів-міноритів. Відповідальними за фінансово-економічну діяльність ордену Григорій IX призначив спеціальних «прокураторів» з числа тих самих терціаріїв. Ці папські «доповнення», що спотворювали аскетичний сенс Статуту Св. Франциска, були прийняті лише після запеклих суперечок, котрі загрожували остаточним розколом францисканської спільноти [35, с. 3-4]. Однак, як виявили наступні події, розколу уникнути все ж вдалося.

У 1237 р. Ілія відрядив у різні провінції місіонерів, поведінка яких (тяжіння до розкоші та розпуста) викликала загальне обурення. У 1239 р. францисканці скликали Генеральний капітул, на якому були присутні Григорій IX і дев'ять кардиналів. Римський первосвященик повідомив Ілії, що готовий прийняти його відставку. Проте останній заручився підтримкою німецького імператора Фрідріха II Штауфена (1220-1250), ставши на той час близьким другом монарха, і відмовився виконувати волю понтифіка. Почалась боротьба Папи з норовливим й владолюбним Генералом францисканців, який зухвало проігнорував власну відставку. Григорій IX у відповідь звинуватив Ілію в тому, що той, без дозволу первосвященика, відвідав у Кортоні «з невідомою метою» кількох бідних жінок [35, с. 2]. Понтифік зажадав появи Генерала в Латеранському палаці з поясненнями щодо своєї «сумнівної» поведінки, і навіть віддав наказ про його затримання. За перекірливого францисканця, прибічника «чернечої світськості», «полегшеної аскези» та «орденського добробуту» очікувано заступився Фрідріх II, але імператорське заступництво не допомогло. Оскільки Генерал не з'явився до Папи за викликом, його позбавили посади керівника ордену та відлучили від Церкви; Ілія так і помер відлученим. Через декілька місяців настоятель монастиря Сакро-Конвенто в Ассізі наказав вирити й кинути на шкуродерню його рештки. Орденський хроніст, брат Салімбене де Адам, у свою чергу зафіксував багато подробиць ганебної поведінки Ілії Кортонського, зокрема тиранії, яку той запровадив у керівництві орденом [2, с. 106-118].

Означені події, зрештою, призвели до утворення у Францисканському ордені двох протилежних течій, відомих як «обсерванти» (від лат. «observantio», тобто «дотримання») та «конвентуали» (від лат. «conventum», тобто «монастир»). Перші, від яких невдовзі відокремились «спірітуали», суворо дотримувалися всіх пунктів третього Статуту й вимоги «досконалої бідності» – відмови від будь-якого майна; другі уникали виконання низки базових приписів фундатора, й у першу чергу – перебування в стані «євангельської бідності», посилаючись на потреби «людської природи» та умови оточуючого мирського життя. Після вимушеного зречення Ілії керівні позиції у францисканській спільноті перейшли до спірітуалів. 1242 р. вони здійснили спробу узгодити Статут із вищезгадуваною буллою Григорія IX. Чотири найбільш авторитетних у той період теологів-францисканців оприлюднили т. зв. Ви-

словлювання чотирьох Магістрів, де обґрунтували для ордену доречність володіння майном на «тимчасових» умовах [35, с. 5]. У 1244 р. перемогу здобули конвентуали шляхом обрання Генералом Крещенціо Гріцці з Ієзі (1244-1247), який виявився прибічником методів врядування Ілії Кортонського. Тоді ж, на капітулі, незважаючи на опозицію майже усього собору, спірітуали, разом з обсервантами, домоглися скасування «суперечливої» папської булли від 1230 р. За цих обставин Генерал Крещенціо й конвентуали звернулися по допомогу до Папи Іннокентія III (1198-1216). У 1245 р. понтифік підтвердив рішення Григорія IX і оголосив, що нерухомість та земельна власність, якими було заборонено володіти францисканцям, повинні належати Святому Престолу й перебувати у розпорядженні жебручих монахів «тимчасово» [35, с. 6].

Рух спірітуалів, як окреме церковно-релігійне угрупування, остаточно сформувався в середині 80-х рр. XIII ст. Соціальне походження його членів було різним. Керівники руху значною мірою залишались вихідцями з міського нобілітету. «Рядові» спірітуали у свою чергу належали до всіх прошарків населення міст, за виключенням плебсу, а також до різних категорій селянства, з яких чернечі ордени зазвичай набирали учнів для монастирських шкіл. Одним з головних шляхів поширення впливу францисканців на населення стало створення ними вже згадуваного Третього ордену (тобто «терціаріїв»), котрий об'єднував мирян. «Другим орденом» була жіноча частина францисканства, яка носила назву Ордену Св. Клари (або кларисинок) [40]. Вагомим досягненням Ордену Св. Франциска виявилось зростання його авторитету серед більшості терціаріїв, ідейно близьких до бегінів. Незважаючи на соціальне розмаїття прибічників спірітуалізму, основу руху становили саме ремісники та селянство [32, с. 56].

Відчуваючи небезпеку від зближення спірітуалів та єретиків-бегінів, Папа Миколай IV (1288-1292) в одному з листів до Генерала Ордену братів-мінoритів наказував вжити заходів «проти бегінів, які об'єдналися у провінції Прованс із сектою брата Петра Іоанна» [29, с. 101]. З подібним проханням до Генерала звернувся й король Франції Філіп IV. Іоанн де Муро (1296-1304), який згідно волі Папи, очолив Францисканський орден, посилив переслідування провансальських спірітуалів. Обрання Боніфація VIII (1294-1303) новим понтифіком співпало з активізацією репресій проти спірітуалів; вони стосувалися й цивільного населення регіону [29, с. 102]. Значне занепокоєння у Оліві викликали гоніння на його прибічників, але він не міг вжити жодних заходів, щоб допомогти їм, оскільки залишався ізольованим у монастирі в Нарбонні, де і помер 14 березня 1298 р.

На церковному Соборі у В'єнні 1311 р. були засуджені три найнебезпечніші, на думку Церкви, богословські тези Оліві: заперечення таїнства хрещення дітей, таїнства шлюбу і таїнства причастя [29, с. 88]. Очевидною є схожість цих тез Оліві з поглядами єретичних сект, що діяли протягом XIII-XIV ст. у Франції. Ідеї Оліві та спірітуалів щодо історії людства та Церкви зокрема, значною мірою визначалися їхнім ставленням до існуючого суспільства, політичних відносин та формувалися відповідними філософсько-історичними концепціями. Основним джерелом для аналізу цих ідей є опус Петра Іоана Оліві «Постилла на Апокаліпсис». Бегінська періодизація історії Християнської Церкви та людства викладена саме в ній. Оліві поділяв історію Церкви на низку етапів – сім послідовних стадій або «станів» («status»), через які повинне пройти людство; при цьому кожна наступна стадія була досконалішою за попередню.

Перша стадія, за твердженням Оліві, починалася від заснування Ранньої Церкви, а шоста – від часів проповідницької діяльності Св. Франциска Ассізького. Отже, шостий період відкривався із сучасної для Оліві епохи та мав продовжуватися надалі. Автор Постилли підкреслював, що шоста стадія бере свій початок із засудження «Вавілонської блудниці», тобто Римської Церкви, котра, як вже акцентувалось, перебувала в «царині гріхів». Оліві також писав про розпусту, жадібність, пихатість, ненажерливість кліриків та симонію, – явища, характерні для тогочасного церковного середовища [29, с. 373-374]. Разом з тим, він вважав, що шостий «стан» є підсумком попередніх та водночас початком ліквідації старої, гріховної Церкви, яка буде замінена новою «Духовною Церквою». Заключний етап людської історії почнеться зі знищення Антихриста та настання Страшного Суду [28, с. 25].

Прелатам існуючої Церкви Оліві протиставляв Св. Франциска Ассізького та його послідовників – спірітуалів, на початковому етапі їхньої діяльності, коли ідеологія спільноти Франциска була близькою до секти бегінів і дотримувалась морально-етичних принципів раннього християнства. Обурення теологів та керівництва ордену викликали й філософсько-теологічні концепції Оліві. Бог, на його думку, – це лише «Вищий координатор» всієї діяльності створеної ним «істоти» (тобто людини). Остання отримує, таким чином, певну свободу дій. «Хоча наше бажання, констатував Оліві, залежить від Божої волі, однак воно перебуває в наших руках» [33, с. 89]. Теза Оліві про те, що Католицька Церква – це «не Христова Церква», а «обитель демонів», прослідковується в його концепції про антихристів, яку використовували бегіни [29, с. 373]. Антихристом Петро вважав і Папу Римського [28, с. 16].

Аналіз філософсько-історичних поглядів Оліві демонструє їхній відверто єретичний та антицерковний характер з точки зору католицької догматики. Ідеї єресиарха, які стосувалися не просто вдосконалення, а навіть заміни Католицької Церкви, й рішучої боротьби з прелатами, монахами і самим понтифіком, аж до їхнього фізичного знищення, – виявились радикальніші ніж у катарів. Разом з тим, простежується певна схожість його концепції з поглядами бегінів. Отже, можна констатувати взаємовплив релігійних поглядів єретиків-бегінів та спірітуалів на чолі з Оліві. Рух спірітуалів, як відомо, не припинився після смерті Петра Іоанна Оліві. Навпаки, його послідовники розширили цей рух та зміцнили зв'язки з бегінами. Продовжувачами справи Оліві стали італійські та французькі спірітуали й відомі світські діячі – Убертіно де Казале (1259-1338), Анджело Кларено (1247-1337), Арнольд із Віланови (1240-1312) та Бернар Делісьо [29, с. 98].

На межі XIII-XIV ст. на півдні Франції розгорнулась справжня війна проти Інквізиції, в якій об'єдналися різні соціальні верстви, переважно – міського населення. Активний спротив Інквізиції чинили мешканці Безьє. В Каркассонні міщани вигнали з міста інквізитора, спалили всі документи трибуналу та розгромили абатство, де засідав інквізиційний суд. Спірітуали, за підтримки городян, вигнали з тамтешніх обителів представників Францисканського ордену, зокрема у Нарбонні й Безьє, які в 1314-1316 рр. стали оплотом для місцевих єретиків з усього Провансу та сусідніх провінцій [33, с. 102]. Становище Церкви ускладнювалося конфліктом папства з королівською владою і частиною галліканського духовенства, яке підтримувало французького монарха. Королівські чиновники стежили та опікувались тим, щоб завадити надмірному зростанню впливу папства та Інквізиції, й одночасно зміцнити централізовану владу в країні. У зв'язку з цим, у розпал переслідування єретиків на Півдні, 27 квітня 1287 р. Філіп IV заздалегідь попередив сенешаля Каркассонна про те, щоб той утримувався від надмірної підтримки місцевих інквізиторів. У подальшому король використав спірітуалів у боротьбі проти Папи Боніфація VIII: останні повинні були виступити свідками на організованому проти понтифіка процесі. Однак невдоволення королівської влади політикою Римської Курії не заважало самому монарху так само переслідувати єретиків [33, с. 103].

Бегіни та спірітуали, як вже підкреслювалось, у різних формах вели послідовну боротьбу з Католицькою Церквою. Діяльність спірітуалів після смерті Оліві викликала велике занепокоєння у папства та королівської влади. Церква і держава використовували усі можливі засоби для придушення релігійної опозиції. Разом з тим, Церква не могла знищити спірітуалів, не скомпрометувавши Орден францисканців у цілому, оскільки це нашкодило б політиці Римської Курії та авторитету понтифіка на Заході. Тому папство змушене було лавіювати. Папа Климент V не наважився відкрито засудити спірітуалів. Однак, очевидним виявився той факт, що ні папство, ні керівництво ордену не могли миритися з існуванням потужної опозиційної сили, пов'язаної з єретичним рухом [33, с. 105].

У 1311 р. Папа вирішив винести на обговорення питання про необхідність боротьби проти Оліві на черговий Собор у В'єнні. Постанови Собору щодо бегінів й бегардів стали сигналом до початку їхніх переслідувань по всій Західній Європі. Одночасно, період підготовки до відкриття Собору виявився новим етапом у боротьбі з бегінами та спірітуалами. Тоді ж діяльність Інквізиції сконцентрувалась на «бегінському полюванні»; почалися арешти й допити єретиків та їхніх прибічників. Місцевий клір й інквізитори спиралися на підтримку королівської влади. Значна кількість єретиків зазнала спалення на вогнищі (т. зв. акт аутодафе) напередодні відкриття Собору. Серед них були й катари, зокрема, один з відомих їхніх лідерів – П'єр Отьє. У 1312 р. лише в Тулузі Інквізиція засудила понад тисячу осіб, звинувачених у єретизмі [13, с. 245].

Обраний у червні 1313 р. генералом Францисканського ордену Александр з Александрії (1313-1314), за підтримки Климента V відразу ж почав активні дії проти спірітуалів. Проте у 1314 р. і Генерал, і Папа померли, а вибори наступників відбулися значно пізніше. У цій ситуації спірітуали вирішили скористатися послабленням позицій ордену і папства для посилення власних дій у боротьбі з ворогами. Активізувалося єднання послідовників Оліві з опозиційно налаштованими мешканцями південнофранцузьких міст. Так, у 1314 р., спірітуали Нарбонна і Безьє, за підтримки городян вигнали з домініканських й францисканських монастирів насельників-папістів. Упродовж 1315-1316 рр. абатства Безьє та Каркассонна перетворились на осередки опозиційного руху проти Церкви; навколо них концентрувалось усе невдоволене політикою папства населення сусідніх провінцій. У підсумку повстання було придушене, однак цей радикальний епізод викликав неоднозначну реакцію з боку французького духовенства. Становище Римської Церкви у Франції в даний період ускладнилося цілим рядом великих антифеодальних повстань; окремі з них мали й релігійну спрямованість, зокрема, згадуване вище повстання «пастушків» 1320 р., яке охопило Фландрію, Шампань, Бургундію, Лангедок та сусідні регіони [33, с. 171].

Позиції ворогів спірітуалів зміцнилися у червні 1316 р., коли Мікеле Чезенський (1316-1328) був обраний новим Генералом Францисканського ордену, а в серпні того ж року кардинал Жак Дюез став Папою під ім'ям Іоанна XXII. Вони відразу посилили тиск на спірітуалів. Головна мета папства і францисканства співпадала – перешкодити налагодженню зв'язків між спірітуалами та єретиками, а також не дозволити спірітуалам виділитися в окрему релігійну організацію; це загрожувало б внутрішній стабільності Католицької Церкви. Акцент боротьби з внутрішньоорденськими реформаторами був зроблений на нейтралізацію керівників спірітуалів. Папа чітко усвідомлював небезпеку, яку несла в собі діяльність Убертіно де Казале, активного проповідника ідей Оліві. Тому Убертіно змусили, по-перше, залишити лави ордену, по-друге – ізолювали його від активної місіонерської діяльності. Одним з лідерів спірітуалів на той час став також Анджело Кларено, якого Римська Курія відлучила від Церкви і, зрештою, ув'язнила [29, с. 367]. Навесні 1317 р. до активного протистояння папству долучився один з найвпливовіших спірітуалів – Бернар Делісьо, котрий перебував у монастирі в Безьє. У підсумку він так само зазнав арешту та ув'язнення. Після тривалого розслідування і суду Делісьо, як «ворог Інквізиції та короля Франції», у 1319 р. був засуджений до довічного ув'язнення та помер навесні 1320 р. [32, с. 53].

Ставлення Римської Курії до руху спірітуалів було вкотре зафіксоване у папській буллі від 7 жовтня 1317 р., де містилася повна відмова керівництва Церкви від виконання вимог і прохань спірітуалів, зокрема – про їхнє виділення з ордену в окрему монашу общину. У загрозливій формі понтифік закликав спірітуалів до суворого виконання усіх настанов Римської Курії та Генерала Францисканського ордену. Буллою Іоанна XXII від 30 грудня 1317 р. були засуджені спірітуали та їхні численні симпатики – миряни, які входили

до Третього ордену францисканців, – тобто фраттічелли, бізокки, бегіни й інші єретики, котрі діяли в Італії, на Сіциліїі, у Нарбонні, Тулузі та інших провінціях, що перебували під інквізиційною юрисдикцією францисканців. До заборонених єретичних сект входила також конгрегація «Бідних єремітів», яка діяла в Італії під керівництвом Анджело Кларено [35, с. 7]. Таким чином, папською буллою засуджувалися не лише спірітуали та їхні прибічники з лав терціаріїв, а й «небезпечні» єретики – миряни, які підтримували спірітуалів та дотримувалися поглядів Оліві.

Булла Римського первосвященика від 23 січня 1318 р. засудила й відлучила від Церкви спірітуалів з Тоскани, котрі переховувалися на Сицилії. Характерним є той факт, що в буллі так само згадуються вальденси; це є підтвердженням продовження їхнього існування як сили, ворожої Римському Апостолату [13, с. 247]. Окрема булла засудила «Постиллу на Апокаліпсис», що дало початок кампанії інквізиційного переслідування цього твору. Офіційна заборона Постилли стала частиною загальної боротьби папства проти ідей та «культу» Петра Іоанна Оліві. У 1318 р. відбулася ексгумація та спалення Інквізицією його тіла. Буллою від 18 серпня 1318 р. понтифік наказував єпископам Магелона і Безьє посилити боротьбу проти «бегінів та інших єретиків» [33, с. 82]. У 1319 р. спалення зазнала група бегінів, які дотримувались теології Оліві. Однак переслідування не змогли знищити спірітуалів та бегінів, яких сучасники вважали ідентичними рухами. Один з тогочасних католицьких хроністів, після спалення в травні 1318 р. 4 спірітуалів, повідомляє: «Ця єресь настільки зміцнилася в провінції Нарбонн, що мінорити і бегарди з Третього ордену францисканців публічно називали Папу та усіх його мирян (католиків – *А. П.*) єретиками, що належать до секти Антихриста, не до Христової Церкви, а до синагоги Сатани, які служать Великій блудниці, Вавілону» [29, с. 368].

Римську Курію також турбувала поведінка терціаріїв, тісно пов'язаних з бегінами. 26 лютого 1322 р. Іоанн XXII видав бреве архієпископам і єпископам півдня Франції й Арагона, де прелатам рекомендувалося ретельно вивчати спосіб життя та світогляд «братів і сестер Третього ордену Святого Франциска», які мешкали у їхніх діоцезах [13, с. 248]. Буллою від 1 серпня 1322 р. Папа віддав наказ кліру та інквізиторам Сіцилії, Італії, Провансу, Нарбонна і Тулузи здійснювати суворі каральні заходи в рамках дотримання виконання булли, виданої ще 30 грудня 1317 р., яка засуджувала бегінів, фраттічеллів та інших єретиків.

На початку 20-х рр. XIV ст. діяльність різних єретичних угрупувань залишалася досить інтенсивною; з іншого боку, у південнофранцузького населення зростали антифеодальні та антицерковні настрої. За підтримки королівської влади, природно, активізувалась і діяльність Інквізиції. Наприклад, у 1323 р. в Лангедоці було спалено 114 фраттічеллів [33, с. 110]. В межах означених реалій з'явилась необхідність збільшення кількості інквізиторів, які б займалися розслідуванням справ єретиків. Одним з найбільш «активних» інквізиторів того часу став Мене де Робекур, відомий своєю жорстокістю. «Наполегливістю» й «принциповістю» на службі Інквізиції так само відзначився Жак Фурньє, який протягом 1334-1342 рр. обіймав Папський престол під ім'ям Бенедикта XII (1334-1342). Разом з тим, необхідно констатувати, що у першій третині XIV ст. папство систематично заохочувало інквізиторів до масштабної боротьби з єретичними проявами серед місцевого населення. Наприклад, окремою буллою Іоанна XXII від 20 вересня 1325 р. відзначалися «заслуги» інквізитора Тулузи П'єра Брюна у боротьбі з південнофранцузькими єретиками [13, с. 250].

Папство, як вже наголошувалося вище, надавало особливого значення засудженню «Постилли на Апокаліпсис». Іоанн XXII уважно вивчив цей опус і в 1317 р. доручив спеціальній комісії теологів проаналізувати його з точки зору відповідності до фундаментальних доктрин католицизму. У висновку цієї поважної комісії наголошувалося на «єретичному» та «ворожому» католицькому віровченню змісті твору й відзначалося: «Єресь [брата Петра Іоанна – А. П.] небезпечна і для багатьох простих людей приваблива внаслідок своєї лицемірної святості, яка проявляється у словах, їжі та одязі» [33, с. 101]. 8 лютого 1326 р. понтифік знову (вже вдруге) засудив відповідною буллою цю Постиллу Оліві, що містила «єретичну догматику, спрямовану проти єдності Церкви» [29, с. 367]. Очевидно, Папу найбільше непокоїв той факт, що твір Оліві відігравав роль ідейної та світоглядної основи для бегінів, яким Інквізиція приписувала приналежність до Третього ордену Св. Франциска.

Засудженню також піддався не менш відомий твір Оліві «Постилла на Євангеліє від Матвія», суть якої зводилася до регламентації «способу життя в бідності». Проте, всупереч очікуванням Папи і прелатів, після офіційного засудження опусу вплив ідей Оліві у Лангедоці, незважаючи на певну втрату позицій у регіоні, не був остаточно ліквідований. У 1327 р. інквізиційний вирок отримав один з керівників секти бегінів П'єр Тренкавель з Безьє та його донька, а також учень Тренкавеля Бернар Мартен з Нарбонна, який відверто оголосив, що є прихильником Оліві [32, с. 52]. Упродовж 1332-1334 рр. папство, разом з Інквізицією організували процес проти руссильонського дворянина Адемара де Моссе, звинуваченого в бегінізмі. Руссильон, як відомо, входив до володінь короля Майорки Хайме III Сміливого (1324-1344), але підтримував тісні релігійні зв'язки з Лангедоком. Тому діяльність місцевої антипапської опозиції «суміщувалась» з антицерковною боротьбою в Окситанії. Процес проти Адемара де Моссе став черговим підтвердженням глибокого впливу поглядів Оліві на тогочасне суспільство Південної Франції [29, с. 111].

Висновки і пропозиції. В межах узагальнення необхідно констатувати: незважаючи на те, що апогей діяльності спірітуалів та бегінів припадає на кінець XIII – початок XIV ст., ці рухи продовжували загрожувати домінуванню Церкви на терені Південної Франції й протягом першої третини XIV ст. У другій половині XIV ст. в актах інквізиційних трибуналів так само мали місце згадки про членів низки єретичних сект – катарів, вальденсів і особливо бегінів. Лише наприкінці XV ст. папство дозволило студентству

частково ознайомлюватися з окремими творами авторитетного духовного лідера спірітуалів – Петра Іоанна Оліві. Всупереч твердженням представників Римської Церкви й Інквізиції, поширення ідей Оліві та діяльність єретиків не були придушені остаточно. Одночасно, боротьба бегінів й спірітуалів з латинською «ортодоксією» відіграла суттєву роль у подальшому розвитку ідеологічних і суспільно-політичних процесів на території Західної Європи.

Список літератури:

1. Адемар Шабаннский. Хроникон. – СПб.: Евразия; М.: Клио, 2015. – 384 с.
2. Салимбене де Адам. Хроника. – М.: РОССПЭН, 2004. – 984 с.
3. Св. Франциск Ассизский. Сочинения. – М.: Изд-во Францисканцев – Братьев Меньших Конвентуальных, 1995. – 202 с.
4. Bernardo Guidonis. Practica Inquisitionis heretice pravitatis / Ed. Cйlestin Douais. – P.: Alphonse Picard, 1886. – 392 p.
5. Ermengaudus. Liber contra haereticos / Ermengaudus // Migne J.-P. Cursus completus patrologiae. SL. Corpus histoires: In 221 t. – P.: Excudebatur et venit apud J.-P. Migne editorem, 1855. – T. CCIV. – Col. 1235-1273.
6. Caesarius of Heisterbach: Medieval Heresies // The Internet Medieval Sourcebook of the Fordham University Center for Medieval Studies. Available at: http://www.fordham.edu/halsall/source/caesarius-heresies.html
7. Douie D. L. Olivi's Postilla super Matthaeum / D. L. Douie. // Franciscan Studies. – N. Y.: Franciscan Institute Publications, 1975. – Vol. 35. – P. 66-92.
8. Guidonis B. Practica inquisitionis heretice pravitatis. – P.: Picard, 1886. – 370 p.
9. Centre d'etudes medievales de Nice. – Nice: Diffusion, C.I.D, 1998. – 283 p.
10. La «Lectura super Apocalipsim» di Pietro di Giovanni Olivi: Ricerche sull'escatologismo medioevale / di R. Manselli. – R.: Istit. stor. ital. per il medio evo, 1955. – 243 s.
11. Le livre des sentences de l'inquisiteur Bernard Gui, 1308-1323: In 2 v. – P.: CNRS, 2002. – Vol. 1-2. – 1801 p.
12. Le Registre d'inquisition de Jacques Fournier, йvкque de Pamiers (1318-1325) / Ed. par Jean Duvernoy: In 3 t. – P., N.Y.: Mouton Editeur, 1965. – 1340 p.
13. Гергей Е. История папства. – М.: Республика, 1996. – 463 с.
14. Герье В. А. Западное монашество и папство. – М.: Тов-во «Печатня С. П. Яковлева», 1913. – 335 с.
15. Герье В. А. Расцвет западной теократии. – М.: Общественная польза, 1916. – 328 с.
16. Гуревич А. Я. Популярное богословие и народная религиозность средних веков // Из истории культуры средних веков и Возрождения. – М.: Наука, 1976. – С. 85-91.
17. Гутнова Е. В. Крестьянство и ереси // Средние века, 1975. – Вып. 38. – С. 28-38.
18. Джонсон П. История христианства. – М.: Вече, 2010. – 480 с.
19. Истоки францисканства. – Рига: Старый город, 1997. – 982 с.
20. Карсавин Л. П. Очерки религиозной жизни в Италии XII-XIII вв. – М.: Высшая школа, 1992. – 191 с.
21. Карсавин Л. П. Очерки средневековой религиозности // История ересей. – М.: АСТ; Хранитель, 2007. – С. 9-266.
22. Керов В. Л. Арнольд из Виллановы и его роль в развитии культуры и свободомыслия в Южной Франции (конец XIII – начало XIV ст.) // Проблемы социальной структуры и идеологии средневекового общества. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1980. – Вып. 3. – С. 117-141.
23. Керов В. Л. Бегины и папство (некоторые проблемы классовой борьбы в эпоху феодализма) // Проблемы классовой борьбы, 1971. – Вып. 1. – С. 128-140.
24. Керов В. Л. Борьба папства и спиритуалов после Вьеннского собора // Вопросы истории феодализма. – М.: Изд-во УДН, 1974. – Вып. 4. – С. 257-319.
25. Керов В. Л. Восстание «пастушков» в Южных Нидерландах и во Франции в 1251 г. // Вопросы истории. – 1956. – № 6. – С. 115-123.
26. Керов В. Л. Из истории борьбы народных масс против католической церкви в эпоху феодализма. – М.: Изд-во УДН, 1970. – 85 с.
27. Керов В. Л. Мыслитель-еретик Петр Иоанн Оливи // Вопросы истории, 1970. – № 6. – С. 208-210.
28. Керов В. Л. Народное еретическое движение бегинов Юга Франции и Петр Иоанн Оливи // Французский ежегодник, 1968. – М.: Наука, 1970. – С. 5-33.
29. Керов В. Л. Оливи и папство // Европа в средние века: экономика, политика, культура. – М.: Наука, 1972. – С. 365-378.
30. Керов В. Л. Социальный состав вальденских общин Южной Франции и их отношение к феодальному строю и государству (конец XIII – начало XIV вв.) // Страны Средиземноморья в эпоху феодализма. – Горький: Изд-во Горьковского государственного университета им. Н. И. Лобачевского, 1973. – Вып. 1. – С. 67-81; 35. Керов В. Л. Философские концепции Петра Иоанна Оливи и идеологическая борьба // Философские науки. Научные доклады высшей школы. – 1971. – № 6. – С. 57-65.
31. Керов В. Л. Южнофранцузские вальденсы // Вопросы истории, 1974. – № 5. – С. 216-219.
32. Керов В. Л. Борьба народных масс против католической церкви во Франции в конце XIII – начале XIV в. (бегины и спиритуалы). – М.: Изд-во УДН, 1977. – 81 с.
33. Керов В. Л. Народные восстания и еретические движения во Франции в конце XIII – начале XIV века. – М.: Изд-во УДН, 1986. – 138 с.
34. Котляревский С. А. Францисканский орден и Римская курия в XIII-XIV веках. – М.: Скоропечатня А. А. Левенсона, 1901 – 389 с.
35. Ли Г. Ч. История инквизиции: В 3-х т. – М.: Эксмо, 2007. – Т. 3. – 117 с.
36. Лозинский С. Г. История папства. – М.: Политиздат, 1986. – 382 с.
37. Мейкок А. История инквизиции. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2002. – 386 с.
38. Осокин Н. А. История альбигойцев и их времени: В 2-х т. / Н. А. Осокин. – М.: АСТ, 2003. — Т. 1, 2. – 896 с.
39. Рик Б. Б. де. Средние века и религиозные диссиденты: катары и бегины, XI-XIV ст. [Электронный ресурс] // Режим доступа: http://krotov.info/history/14/3/rick.htm
40. Сапожникова Т., Зандберг Д. Св. Клара. – М.: Изд-во МДА, 1916. – 181 с.
41. Сидорова Н. А. Народные еретические движения во Франции в XII-XIII вв. // Французский ежегодник, 1961. – М., 1962. – С. 429-433.

42. Уколова В. И. Церковь и ереси в Западной Европе: V-XV вв. // Научный атеизм, религия и современность. – Новосибирск: Наука, 1987. – С. 207-238.
43. Burr D. Olivi on Marriage: the Conservative as Prophet / D. Burr // The Journal of Medieval and Renaissance Studies. – Turnhout: Brepols Publishers NV, 1972. – Vol. II. – P. 183-204.
44. Burr D. The Apocaliptic Element in Olivi's Critique of Aristotle / D. Burr // Church History. – Cambr.: Cambridge University Press, 1971. – Vol. 40. – P. 15-29.
45. Burr D. The Spiritual Franciscans: From Protest to Persecution in the Century After Saint Francis / D. Burr. – Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2001. – 440 p.
46. Carol N. The Origins of the Beguines / N. Carol. // Signs. – Chicago: The University of Chicago Press, 1989. – Vol. 14. – P. 321-341.
47. McDonnell E. W., The Beguines and Beghards in Medieval Culture: With Special Emphasis on the Belgian Scene / E. W. McDonnell. – New Brunswick: Rutgers University Press, 1954. – 643 p.
48. Manselli R. L'idйal du Spirituel selon Pierre Jean-Olivi / R. Manselli // Cahiers de Fanjeaux. Francicains d'Oc. Les Spirituels c a 1280-1324. – Toulouse: Privat, 1975. – T. 10. – P. 99-126.
49. Manselli R. Spirituali e beghini in Provenza / R. Manselli. – R.: Istituto storico per il medio evo, 1959. – 358 p.

Погребенник А.И.
Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

ИСТОКИ И ПОСЛЕДСТВИЯ РОЗКОЛЬНИЧЕСКИХ ТЕНДЕНЦИЙ ВО ФРАНЦИСКАНСКОМ ОРДЕНЕ В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XIII ВЕКА

Аннотация
В статье анализируются причины и истоки мировоззренческого раскола в среде Ордена францисканских миноритов, который привел к борьбе между противоположными религиозными течениями. Особое внимание уделяется догматическим основам учения Петра Иоанна Оливи, которое стало идеологической основой оппозиционного движения спиритуалов в среде Ордена францисканцев. Ключевым аспектом публикации является борьба спиритуалов с Римской Курией.
Ключевые слова: Лангедок, обсерванты, конвентуалы, спиритуалы, Петр Иоанн Оливи, Орден францисканцев, Св. Франциск, папство.

Pohrebennyk A.I.
Chernivtsi Y. Fedkovich National University

ORIGINS AND CONSEQUENCES OF DIVISIVE TRENDS IN THE FRANCISCAN ORDER IN THE FIRST HALF OF THE XIII-TH CENTURY

Summary
The article investigates the doctrinal principles, organizational structure and social nature of beguines religious communities in Languedoc in the first half of XIV-th century. Particular attention is paid to teaching dogmatic principles Petrus Johannis Olivi, which was the ideological basis of the spirituals opposition movement among the Franciscan Order. A key aspect of the study is the fight between spirituals and the Roman Curia.
Keywords: Languedoc, observants, conventuals, spirituals, Petrus Johannis Olivi, Franciscan Order, papacy.

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 124.5+32.019.51

ДИСКУРСИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ: КОМУНІКАТИВНІ ВИМІРИ ЕКЗОТИЗАЦІЇ ІНАКШОСТІ

Балінченко С.П.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У статті проведено аналіз перетворень у Я-концепції українського суспільства, в умовах генерації в інформаційному просторі фреймів екзотизації Іншого. Досліджено механізми реалізації монологічної та діалогічної відповідальності, з огляду на масмедійні та літературні тексти. Зокрема, здійснено зіставлення шляхів формування образу ворога та зв'язок мови ворожнечі зі знеособленням учасників соціокультурної взаємодії. Визначено особливості деструктивних стереотипів, на прикладі сучасного літературного дискурсу, а також їх вплив на міфологізацію соціокультурного простору. Підбито підсумки щодо впливу синонімії нейтральних/негативних концептів на український інформаційний простір.
Ключові слова: монологічна відповідальність, діалогічна відповідальність, фактичність, контрфактичність, інакшість, мова ворожнечі.

Постановка проблеми. Взаємодія акторів міжсуспільної та міжкультурної комунікації, плідна чи конфліктна, призводить до змін у соціокультурному просторі і відкриває можливості до створення фреймів і трансформації вже існуючих. Пов'язаність фреймів з інтенціями, що визначають перебіг та очікуваний результат дискурсу, надає актуальності дослідженню не тільки семіотичних маніпуляцій, зокрема, в інформаційному просторі сучасної України, а й відповідальності за Третього у численних несиметричних інтеракціях сучасності.

У ситуації конфліктної міжсуспільної взаємодії з невизначеними правилами, фактори занепокоєння, страху та, нарешті, жаху внаслідок порушення звичних цінностей і фреймів не тільки спричиняють втрату інтенціональної спроможності, а й негативно впливають на здатність спільноти до функціонування в якості учасника інформаційного обміну. Слововжиток у літературі і ЗМІ, використання у інформаційному просторі негативних міфологем сприяють засвоєнню та узвичаєнню цих концептів у соціокультурному просторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вплив інформаційного простору на ідентичність суспільства, а також визначення меж інформаційного контролю та відповідальності за його здійснення – знаходяться в центрі уваги багатьох досліджень. Аналіз побудови еквівалента традиції і зіставлення імпліцитної та обов'язкової норми під час врегулювання конфліктів, що є морально релевантними, а також проблема відкритості політичних рішень, що впливають на ідентичність, у контексті дискурс-етики, висвітлені в працях В. Декомба, Ю. Габермаса, Д. Бьолера. Також слід визначити концепції щодо зіставлення соціальної та приватної цілі у межах використання сили чи переконання у політичних рішеннях, а також дослідження конфліктних станів, у яких відверто чи приховано міститься перетворення ідентичності за умов тотальності, запропоновані Р. Рорті Е. Левінасом и Р. Дарендорфом. Аналіз персоналізації як переломлення цінностей через світосприйняття окремої особистості представлено у дослідженні Ж. Ліповецкі; визначення сучасної інтерпретації гайдегерівського Хтось, який, не виражаючи власного, підтримує запропонований ззовні дискурс, розглянуто в межах уточнення дифузного цинізму сучасності, за П. Слотердайком. Також важливі дослідження впливу комунікативних та ціннісних змін на суспільство зустрічаємо в працях вітчизняних дослідників, зокрема – Я. Любивого, В. Ляха, Л. Ситниченко, О. Соболь, В. Пазенка, В. Малахова та інших.

У полі літературної критики, авторська відповідальність та проблеми інакшості, що розкриваються в контексті сучасної літератури, а також їх вплив на моделювання соціальної реальності, розглянуто в есе та статтях Т. Веденеєвої, М. Фрайзе, С. Хендерсон, Н. Висоцької; вплив текстів на процеси формування громадянського суспільства, акультурацію, глобалізацію та диференціацію розглянуто, зокрема, у міждисциплінарному вимірі, в працях Т. Карозерса та С. Рушді.

Таким чином, проблему відповідальності за створення та розповсюдження фреймів інакшості, деструктивну екзотизацію Іншого та формування стереотипних моделей сприйняття суб'єктів та соціокультурних ситуацій слід розглядати, по-перше, як міждисциплінарну, а по-друге, як таку, що реалізується у вимірі відповідальності автора тексту і відповідальності державних структур, що впливають на розповсюдження та інституціоналізоване закріплення авторських контекстів мови ворожнечі.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Втім, нагальною постає проблема впливу масмедійних та літературних текстів, що формують моделі сприйняття суб'єктів та подій, і, таким чином, здійснюють непрямий контроль та маніпулювання засобами імплікатур, а також розгляд зрушень у соціокультурній кодовій системі суспільства під тиском примусу в умовах дискурсивної гри. Монологічна чи діалогічна відповідальність акторів інформаційно-

го простору, що мають доступ до формування фреймів, також залишається невизначеною у названому міждисциплінарному контексті, зокрема, українському, через дрейф ідентичності та відповідальності за умов сучасних соціокультурних перетворень.

Мета статті. Головною метою даної роботи є аналіз перетворень у Я-концепції українського суспільства, в умовах генерації в інформаційному просторі фреймів екзотизації Іншого, а також визначення механізмів реалізації монологічної та діалогічної відповідальності, з огляду на мас-медійні та літературні тексти, що спричиняють міфологізацію соціокультурного простору та виникнення деструктивних стереотипів.

Виклад основного матеріалу. В категоріях інакшості, література передбачає не уніфікацію національних досвідів Свого, а, радше, позицію Іншого у відносності до культури – як такого, що має унікальні риси, але залишається збагненним і культурно досяжним через свою належність до простору людства, перед яким, як перед левінасівським Обличчям Третього, існує міжкультурна відповідальність. Той «парадокс Каїна», про який каже Е. Левінас, примушує через пізнання національної літератури створювати нашарування загальнолюдських (світових) питань і контекстів, бути на сторожі і відповідати за страждання чи потреби, які звучать у творах іншої культури.

Оскільки література впливає на формування категорій інакшості у суспільстві [2, 3], вона поділяє сферу відповідальності зі ЗМІ за створення деструктивних пейоративних образів: «образу ворога» чи «образу жертви». Проблематично виправдовувати дискурс художнього тексту суб'єктивним баченням автора, оскільки авторські стереотипи та образи впливають на ідентифікацію груп Свій, Інший та Чужий. Тому нагальним є питання про взаємний вплив літератури та громадянського суспільства.

У статті «Civil Society. Think Again» («Обмірковуючи громадянське суспільство», 2000), Томас Карозерс, віце-президент Фонду Карнегі за міжнародний мир, наголошує на тому, що сприйняття громадянського суспільства як такого, яке базується виключно на шляхетних мотивах і чесних акторах з гарними намірами – є хибним [1, с. 20]. Також він зазначає, що «визнання того, що люди у будь-якій асоціації об'єднуються і працюють разом з метою досягнення підступних, так само як і високих цілей, є надзвичайно важливим для деміcтифікації концепту громадянського суспільства [переклад мій. – С.Б.]» [Там само]. У сфері символічної влади, – з огляду на здатність художнього чи публіцистичного тексту впливати на соціальну реальність через інформаційний простір, – питання відповідальності автора та відповідних державних структур за створення та розповсюдження текстів, що містять мову ворожнечі, може мати точки перетину з проблематикою, порушеною Томасом Карозерсом: групова ідентифікація як фактор виправдання намірів і позиції відносно інакшості за моделлю неповної індукції; стереотипне сприйняття інакшості у якості відхилення від норми, некритично закріплюваної за простором Свого; спекуляція концептами справедливості, гідності, свободи та мови, з метою ціннісної поляризації груп на прийнятні чи неприйнятні у містифікованій моделі громадянського суспільства.

Втім, слід зупинитись на суттєвих відмінностях символічного простору мас-медіа та літератури, з огляду на семіотично створювані уявлення про інакшість, ознаки простору Іншого та можливості взаємодії з ним, загрози і неприйнятні риси, що домінують у текстах, спрямованих на трансформацію Іншого у Чужого.

Інформаційний простір ЗМІ пропонує спорадичні та хронологічно обмежені фрейми, що визначаються категорією актуальності, а отже – відсутністю необхідності у критичному перегляді поза межами події та відповідної дати появи тексту у мінливому символічному полі. Вплив на аудиторію досягається раціонально, шляхом дотримання норм аргументації, чи шляхом їх некритичного порушення, підміни тези, звернення до емоцій, досвіду чи стереотипів реципієнтів.

Авторські і, відтак, суб'єктивні, літературні твори, втім, позбавлені хронологічно обмеженої актуальності; ці тексти здатні транслювати фрейми мови ворожнечі, апелюючи до представництва групи, з якою себе ідентифікує автор. Отже, за вказаним вище принципом асоціювання у громадянському суспільстві, твори художньої літератури групують навколо себе осіб, що переслідують різні інтереси, у термінах Т. Карозерса, як підступні (етнічна чи політична ворожнеча, пейоративне зображення відмінностей між групами, відмова у праві Іншого на реалізацію потреб чи навіть буття), так і «високі» (конструктивне об'єднання, висловлення цінностей і очікувань групи, визначення унікальності групи і її значення у соціокультурному просторі).

Закріплення фреймів, запропонованих у літературі, може відбуватись «інституаплізованим» шляхом – через відзначення тексту у різноманітних статусних переліках, під час презентацій, офіційних та неофіційних рецензувань, цитування у ЗМІ. Адже, за В. Декомбом, «якщо концепти є створеними, то порядок речей, який вони дають змогу зрозуміти, сам є створеним порядком, історичним порядком» [6, с. 41]. Таким чином, реагуючи на запропоновані концепти комунікативно, тобто, через засвоєння у інформаційному просторі і слововжиток, учасники взаємодії стверджують порядок, породжений такою системою номінації, у якості фактичного, а не контрфактичного.

Відбувається зрушення від зв'язку інтенції з річчю до інтенції зв'язку з річчю, коли соціокультурні коди чужорідного переходять до умовно прийнятного через штучну вбудову фрейму у понятійну картину світу. У сучасному інформаційному просторі України це зрушення має місце як через понятійний тиск ззовні, так і через внутрішню дифузію змісту понять через слововжиток у текстах ЗМІ і, як наслідок, дифузію ідентичностей. Наприклад, опозиція концептів «антитерористична операція (АТО)» і «повстанці» («ополченцы»), що вживається в інформаційному просторі сторін конфлікту, пропонує протилежні оціночні імплікації щодо тих самих діячів і подій. Таку ж аналогію можна провести між вживанням концептів «ввічливі люди» та «окупаційні війська» відносно ситуації в АР Крим; ці концепти відбивають одну реалію у різних оціночних парадигмах, де зв'язок інтенції з річчю

(фактичність окупації) заміщується в інформаційному просторі інтенцією зв'язку з річчю (штучно створеною і інституціонально закріпленою контрфактичною моделлю «допомоги»). Іншим прикладом перетину фактичності та контрфактичності може слугувати дифузія термінів у літературних і публіцистичних текстах. Так, у збірці есе «50 відсотків рації», О. Бойченко називає внутрішньо переміщених осіб «біженцями з Донбасу» (есе «Польові дослідження», [5, с. 72]), термінологічно визнаючи державність ДНР через такий слововжиток: фактичність переміщення осіб в межах держави замінюється контрфактичністю перетину державних кордонів, імплікованою у концепті «біженець» і, відтак, визнанням існування псевдодержавного утворення у якості політичного суб'єкта.

У тій самій збірці, що вийшла у 2016 і увійшла до «довгого переліку» ВВС в Україні, сформульовані стереотипізовані позитивні образи українців із Західної України та негативні образи жителів Донецької області, інтелектуально, культурно і лінгвістично безпорадних, на думку автора. Показовою є анотація, у якій автор виправдовує текст вимогами жанру і вказує на те, що він «розрахований на 50 відсотків читачів» [5]. Таким чином, постає питання про відповідальність автора і можливість використання риторики «суб'єктивної точки зору», а також про відповідальність читача і критичне мислення, яке у ситуації дрейфу ідентичності має розповсюджуватись не тільки на матеріали ЗМІ, а й на тексти літератури.

Зокрема, О. Бойченко формує уявлення про опозицію представників різних регіонів не в якості «Свій-Інший», враховуючи соціокультурні особливості, а радше – «Свій-Чужий»; вдається до генералізації та зображує жителів Донецької області нелюдьми, що не мають права на існування («...ну чому? Чому така кількість усіх тих нерушимо совкових кримчанок з донбасянками не скористалася своєю єдиною перевагою над католицьким світом – правом на аборт?» («Між Папами», [5, с. 96])), потребують цивілізаційного впливу з боку більш розвинених людей, з якими автор себе ідентифікує, хоч і не здатні досягти того високого рівня, на його думку («І ось, якщо всі ми, свідомі українці, гарненько у цьому напрямку попрацюємо, то років за сімсот-вісімсот жоден Гантінгтон не знайде між Донецьком і Львовом жодної цивілізаційної різниці» («Кіриліца», [5, с. 62])), мають не персональну, а системну нерозвиненість соціальних навичок, не здатні до співіснування з «кращою», себто – «Своєю» для автора, групою («Тож їдьте, шановні донбасяни, до нас усі і сміливо сідайте нам на голову. Як доводить науковий експеримент моєї дочки, безсловесно зносити чуже хамство ми готові й просто так. А вже заради щастя жити з вами в одній країні – і поготів» («Польові дослідження», [5, с. 72-73])), потребують також ізоляції від цієї «цивілізованої» групи через неспроможність до усвідомлення цивілізаційних зразків («І чи не були б жителі Донбасу – у своїй переважній більшості – щасливішими, якби замість підкріпленого артилерійським вогнем співчуття ми їм із холодною байдужістю запропонували: «та живіть собі як знаєте»?» («Поетичний гуманізм», [5, с. 143])).

Повертаючись у цьому контексті до зіставлення ідентичності всезагальності і ідентичності відповідальності, слід звернутись до проблеми гомогенності колективного індивіда та питання ідентичності думок індивідів у його складі. В. Декомб пропонує замінювати питання ідентичності думок питанням ідентичності відповідей у публічній грі [6, с. 315]. Проводячи ширшу паралель, отримуємо проблематичну модель залежності масовості оцінок і реакцій від ідентичності концептів окремих дієвців. Проблематичність такої моделі розкривається через урахування об'єктивної складової (необхідності узгодження спільного простору і ігнорування нерелевантних кодів) суб'єктивного розуму, задіяного у комунікації. Суто комунікативна складова передбачає одночасну реалізацію автономії оцінок і принципів індивіда як дискурсивного партнера, аргументацію якого слід врахувати. З іншого боку, стратегічна складова подібної одностайності може мати на меті реалізацію власних егоїстичних інтересів внаслідок засвоєння і використання потенціалу правил системи (за Дж. М. Б'юкененом, [4]) або інтуїтивно розсудливого приєднання до більшості через прагнення до подолання конфлікту індивідуальної і колективної ідентичності через пристосування.

В свою чергу, відповідальність за мову ворожнечі знаходиться в площині визначення рівня персоналізації відносно до представників групи, яка стає об'єктом такого несприйняття. У термінах Ж. Ліповецкі, персоналізація може бути реалізованою через уточнення цінностей у світосприйнятті окремої особистості чи у значенні спустошення концепту Іншого, його зникнення у «не/недо-людському» просторі Чужого, адже «personne» означає одночасно і «особистість» і «ніхто» [7]. Відтак, автор художнього чи публіцистичного тексту, відмовляючи Іншому просторі і цінностях, обмежує водночас простір групи, що позиціонується як Свій.

Також, проводячи паралелі між концепцією Ж. Ліповецкі та інтерпретацією гайдегерівського Хтось у концепції дифузного цинізму, за П. Слотердайком, слід зазначити схожу інтерпретацію Хтось як Ніщо, який «не виражає Власне, натомість бере участь у спільній балачці (discours)» [9, с. 205]. Ситуація реципієнта, який «ніколи не прагне, коли «здійснює комунікацію», справжнього розуміння, натомість прагне протилежного – уникання усвідомлення, відмови від «справжнього» розгляду тут-буття» [Там само], може бути розглянутою в контексті запропонованого П. Слотердайком семіотичного виміру розуміння суб'єкта як «підкинутого» (sub + jacere) або «підмета» («під-метнутого»), відносно до контексту некритичного сприйняття інформації і відмови від того, щоб «належати собі», а не підпорядковуватись готовим до споживання фреймам інформаційного простору.

Таким чином, у переході від Іншого до Чужого, у текстовому вимірі, персоналізований у вказаному вище значенні суб'єкт опиняється у ситуації дифузії прийнятного і неприйнятного на рівні концептів і цінностей.

Висновки і пропозиції. Сучасне українське суспільство знаходиться у процесі утворення нових і переосмислення попередніх соціокультур-

них кодів у Я-концепції, і для розуміння цього контексту перетворень у текстах, що розповсюджуються в інформаційному просторі і впливають на оцінки і ціннісні орієнтації, особливого значення набуває твердження Р. Рорті про те, що «здатність відчувати біль важливіша за різницю у словниках» (переклад – С. Б.) [8, с. 121]. Таким чином, розмежування за інакшістю, з одного боку, коагуляція концептів під тиском жаху небуття і інтеграція на основі ціннісного вибору, з іншого боку, відбуваються одночасно і визначають номінативний і символічний рельєф фактичності.

Демістифікація громадянського суспільства в Україні супроводжується суперечливими процесами, серед яких слід відзначити поляризацію інакшості від нейтрального концепту «Інший» до негативного і потенційно загрозливого концепту «Чужий» у відношенні до груп з відмінною світоглядною позицією та політичними уподобаннями, дрейф ідентичності і, внаслідок, уразливість реципієнтів інформації до запропонованих шкал цінностей і моделей оцінювання суб'єктів і подій.

В такому контексті, особливого значення набуває відповідальність авторів текстів, з огляду на фрейми, розповсюджувані в інформаційному просторі.

По-перше, хронологічна зумовленість масмедійних текстів призводить до активації миттєвого імпульсу суспільної реакції, який фрагментується і перетворюється на фрейми масово, але в короткотривалому періоді новинної «актуальності». По-друге, діалог автора і читача у літературному тексті, а також нехронологічність останнього, призводять до того, що мова ворожнечі у літературі виступає як сфера авторської відповідальності, неспростовувана до авторського висловлювання, через довготривалий вплив, персоналізованість суб'єктивного бачення ситуації автором, а також індивідуалізовану форму трансляції читачеві фреймів, імплікованих у соціальний та естетичний досвід, у довготривалій же перспективі.

Отже перспективами дослідження зрушень у концептах під впливом текстів різного хронологічного кшталту є пошук меж відповідальності, монологічної чи діалогічної, автора і реципієнта в інформаційному просторі, зокрема, в контексті гострого інформаційного протистояння на рівні «боротьби синонімічних концептів» у сучасній Україні. Маніпуляційні можливості літературних текстів і засоби запобігання мові ворожнечі у літературі, водночас із захистом безперечної можливості висловлювання автором суб'єктивного бачення акторів та ситуацій, можуть бути досліджуваними у міждисциплінарному вимірі, на перехресті проблематики соціальної філософії, антропології та філології (літературознавства).

Список літератури:

1. Carothers Th. Civil Society. Think Again [Text] / Th. Carothers // Foreign Policy. – Winter 1999-2000. – P. 18-28.
2. Clunan L.A. The Social Construction of Russia's Resurgence: Aspirations, Identity and Security Interest [Text] / L.A. Clunan. – Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2009. – 334 p.
3. Rushdi S. Is Nothing Sacred? The Herbert Read Memorial Lecture Feb 6 1990 [Text] / S. Rushdi. – London: Penguin Books, 1990. – 16 p.
4. The Collected Works of Buchanan J.M. [Text] / J.M. Buchanan, G. Tullock. – Volume 3: The Calculus of Consent. Logical Foundations of Constitutional Democracy. – Indianapolis: Liberty Fund. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://oll.libertyfund.org/title/1063
5. Бойченко О. 50 відсотків рації [Текст] / О. Бойченко. – Чернівці: Книги – XXI, 2016. – 160 с.
6. Декомб В. Інституції сенсу [Текст] / В. Декомб: Пер. з фр. О. Йосипенко. – Київ: Центр духовної культури, 2007. – 368 с.
7. Липовецки Ж. Эра пустоты / Ж. Липовецки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://bookmate.com/reader/E9Jfodp8
8. Рорти Р. Случайность, ирония и солидарность [Текст] / Р. Рорти: Пер. с англ. И. В. Хестановой и Р. З. Хестанова. – М.: Русское феноменологическое общество, 1996. – 280 с.
9. Слотердайк П. Критика цинічного розуму [Текст]: Пер. з нім. / П. Слотердайк. Київ: Тандем, 2002. – 544 с.

Балинченко С.П.
Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

ДИСКУРСИВНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ В ИНФОРМАЦИОННОМ ПРОСТРАНСТВЕ СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНЫ: КОММУНИКАТИВНЫЕ АСПЕКТЫ ЭКЗОТИЗАЦИИ ИНАКОВОСТИ

Аннотация
В статье представлен анализ изменений в Я-концепции украинского общества, в условиях генерации в информационном пространстве фреймов экзотизации Другого. Исследованы также механизмы реализации монологеской и диалогической ответственности, на основе масс-медийных и литературных текстов. В частности, проведено сопоставление моделей формирования образа врага, а также определена связь языка вражды с обезличиванием участников социокультурного взаимодействия. В статье обозначены особенности деструктивных стереотипов, на примере современного литературного дискурса, а также их воздействие на мифологизацию социокультурного пространства. Сделан вывод о воздействии синонимии нейтральных/негативных концептов на информационное пространство Украины.

Ключевые слова: монологическая ответственность, диалогическая ответственность, инаковость, язык вражды. фактичность, контрфактичность.

Balinchenko S.P.
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

DISCOURSE-RELATED RESPONSIBILITY IN THE INFORMATIONAL SPACE OF MODERN UKRAINE: COMMUNICATIVE DIMENSIONS OF OTHERNESS EXOTICIZATION

Summary
In the article there is conducted the analysis of I-concept changes in Ukrainian society influenced with producing the frames of Other-exoticization. The mechanisms of monological and dialogical responsibility realization are investigated through mass-media and literary texts. There are also compared the enemy-forming models, as well as regarded the connection between «hate speech» and depersonalization of participants of a social-cultural interaction. The article defines the peculiarities of destructive stereotypes based on the modern literary discourse, as well as them having impact on mythologization processes in the social-cultural space. The conclusion is made as to influence of neutral and negative concepts on the informational space of Ukraine.
Keywords: monological responsibility, dialogical responsibility, otherness, hate language, factuality, contrfactuality.

УДК 111.32+165.24

ЛЮДИНА В РАКУРСІ ЦІЛІСНОСТІ: ЄДНІСТЬ СУПЕРЕЧНОСТЕЙ

Козачинська В.В.
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

Статтю присвячено осмисленню фундаментальної для сьогоденної філософської антропології проблематики суперечності *специфічно людського* в ракурсі експлікацій цілісності людини. Ідея людини як контроверсійної єдності суперечностей, завбачуваної в перспективі гетерогенної плюральності її фрагметарних тотальностей, зумовлюючи врахування «об'ємності», всеохопності осягнення *людського* (К.-Г. Юнг, К. Ясперс, Е. Фром, П Козловський), маніфестує потужну евристичність «антропоморфних» трендів уноввіднайдення людини.
Ключові слова: людина, цілісність, суперечність, гетерогенність, тотальність, трансцендування, *Інший*.

Постановка проблеми в загальному вигляді. У філософії ХХ століття проблематика цілісності людини зринає в екзистенційних проектах Ж.-П. Сартра, К. Ясперса, Е. Фрома як таких, що експлікують відкритість, незавершеність буттєвих обширів свободи та смисложиттєвого пошуку. Занурюючи людину в царину виключної «проективності» самоздійснення й обертаючись шерегом способів її самореалізації, саме свобода як модус людського самоздійснення є парадоксально, ба радше – закономірно пов'язаною з інтенціями пошукуваної цілісності.

«Виснаження» людських потенцій на порубіжжі ХІХ–ХХ століть передвизначило втрату *доцентрових* спрямувань, притаманних осібності людини, її ідентичності, самості. «Фаустівська» технонаука сьогодення, котра, за переконанням М. Гайдеґера, занедбала властивий їй відпочатку первинний пафос пошукувань вихідної буттєвої цілісності й універсальності, здається, лишень віддаляється від розкриття ховано глибинної «повнотності» – гетерогенності обширів *специфічно людського.*

Аналіз останніх публікацій за проблематикою. Багато сучасних дослідників стверджують про настійну необхідність розуміння людини як *цілісності.* В сучасному українському людинознавстві проблематика цілісності людини ґрунтовно досліджується постнекласичною метафизикою тотальності – тоталлогією як методологічним засновком нового осмислення цілісності людини, що долає недоліки класичної й некласичної моделей людини (В. Кізіма, «Метафизические начала сизигийной антропологии» [5], Л. Теліженко «Постнекласична модель цілісної людини», [11]).

Питання цілісності (цільності) й суперечності людської природи розглядають В. Барулін, П. Гуревич, Б. Юдін, В. Філатов. Так, проблематизуючи первинність людської цілісності, що не є іманентною ознакою сповненого невибувних «зяянь» буття людини, П. Гуревич вважає, що ні колізійність психіки, ні суперечність особистісної ідентичності (тожсамості) не спростовують питання єдності *людського.* Ба більше – чим складніше те, що усталено означується як природа людини, тим більше підстав для пошуку завбачуваної єдності [3, с. 141].

Проблематика цілісності людини зринає на сторінках фундаментальних праць визначних філософів ХХ століття – К.-Г. Юнга [15], К. Ясперса [16], Е. Фрома [13], П Козловського [6] та інших. Так, для П. Козловського цілісність людини – риса постмодерного світогляду, який відновлює ідею монадності суб'єкта як моделі піз-

ня. Тобто, надаючи самості субстанціального тлумачення й експлікуючи особистість як вихідну ентелехіальну монаду, постмодерні теорії, за П. Козловським, повертаються до розуміння, що самість не розчиняється цілком у відносинах зі світом та суспільством, і що «людина – це монада: сутність, що є *єдність (Einheit)*, а також і *єдиність* (*Allein-heit* = solutudo)» [6, с. 71].

Згідно з інтегральною філософією К. Уілбера, світ складається не з цілих та частин, а з цілісностей/ частин, або ж *холонів* як того цілого, що водночас існує як частина іншого цілого/цілих аж до Всесвіту – частини цілого наступного ієрархічного рівня. Відтак, цілісність людини – це холон як частина інших цілісностей, розпорошена водночас на кількох рівнях-цілісностях [12, с. 219].

Формулювання цілей (мети) статті. Метою є: осмислити фундаментальну для сьогоденної філософської антропології проблематику суперечності *специфічно людського* в ракурсі експлікацій цілісності людини; обґрунтувати ідею людини як контроверсійної єдності суперечностей, завбачуваної в перспективі гетерогенної плюральності її окремих фрагметарних тотальностей, що, зумовлюючи врахування «об'ємності», всеохопності осягнення *людського* (К.-Г. Юнг, К. Ясперс, Е. Фром, П Козловський), маніфестує потужну евристичність «антропоморфних» трендів унов-віднайдення людини.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. Колись неоплатонік Диадох Дамаський залучав для означення «об'ємності» обширів *специфічно людського* категорію «парадигми деміургеми» – першого цілого кожного сутого, зразку, який *породжує*, «ідеї». Останній схоларх платонівської академії стверджував, що життя є цілісністю, оскільки утримує разом частини живого: коли життя відходить, ці частини розпадаються. Усе, що існує, проте позбавлено цілісності, втрачає своє життя, як наголошує неоплатонік [10: с. 19]. Тобто, вже Диадох припускав, що сама цілісність може поставати парадоксальною й суперечною.

Та чи всяке «ціле» – життя – реалізується як *цілісність*, тобто як те ціле, яке наділено необхідною й достатньою кількістю частин? Адже приречена до реалізації лишень якоїсь певної життєвої лінії, людина завжди відчуватиме – і в цьому неспростовна *проективність* подібних ситуацій – брак тієї чи іншої буттєвої грані. Утім, життя завдяки напрузі, що існує в ньому, та прагненню до повноти й органічності частин та зв'язків, яке виникає завдяки цьому, неминуче повинно генерувати відсутні – відносно цілісні, окремішні – фрагменти, що засвідчує *внутрішню суперечність* життя як цілого.

Як видається, цілісність досягається тільки в невпинному самоздійсненні життєвих спроможностей, потенцій – через свої умовно «цілісні» компоненти. Незважаючи на виразну, здавалося б, фрагментарність *специфічно людського* виявлення, воно як внутрішньо та зовнішньо динамічна «сув'язь» напрочуд дивовижно справляє враження чогось *безумовно цілісного*. Уявлення про те, що розірваність особистості не обов'язково свідчить про нецілісність людини, обстоювали М. Бердяєв, К.-Г. Юнг, К. Ясперс та інші мислителі.

Зокрема, на думку К.-Г. Юнга, оскільки вищий ступінь життєвої повноти здатний виокремитися з нуртуючого «пекла» протилежних крайнощів, то наявність антиномічних спрямувань психічної природи індивіда не визначає нецілісності суб'єктивності, будучи питомою підставою певного «принципу доповняльності» у тлумаченні самості, адже для людської психіки притаманне вихідне прагнення до цілісності. Можна прийняти несвідоме, віддавшись йому, чи увірувати його образам, як це властиво візіонерам, або ж, насамкінець, відкинути його, що загрожує розладами психіки.

Якщо індивід виявиться спроможним припинити ототожнення себе з частиною своєї особистості, то несвідоме постане у символічній формі «Самості». Це відбувається, за К.-Г. Юнгом, на шляху *індивідуації* як певного «розмикання» обширу свідомості, що консолідує суперечливі сприйняття й образи несвідомого, інтегруючи його зі свідомим. Процес індивідуації полягає саме в тому, щоб «стати окремою сутністю й, оскільки ми розуміємо під індивідуацією нашу найглибшу, останню унікальність, – індивідуація полягає в тому, щоб стати своєю власною *Самістю*» [15, с. 235].

Наскільки *Я* відрізняє себе від так званої «Тіні», настільки воно може звільнитися від її впливу, набуваючи цілісності. Відтак *Я*, як і до здійсненої інтеграції свідомого й несвідомого, утворює *центр* свідомості, що, проте, постає не «згніченим» егоїстичним осердям відтепер цілісної особистості, а засадничим чинником її інтеграції з буттям у цілому. Отже, один із засадничих юнгіанських архетипів – «Самість» – як глибинне підґрунтя інтеграції свідомого й несвідомого життя індивіда втілює базовий принцип пошукуваної цілісності особистості.

Царина психічного виступає тільки однією зі складових світу як цілого. Розуміння гетерогенної специфіки компонентів *специфічно людського* за означеним вище «принципом доповняльності» виглядає небезпідставним, оскільки насправді виокремлювати свідоме можна лишень з огляду на існування несвідомого й навпаки, саме тому психічне життя індивіда виявляється в цьому сенсі відносною цілісністю. Не будучи іманентною людині, цілісність обертається «проективним» завданням, яке набувається тільки *частково*.

Про те, що людина справляє враження чогось безумовно цілісного, стверджував К. Ясперс. У його *«Загальній психопатології»* (1913) вжито поняття *конституції* (вродженої чи набутої схильності, *Anlage*) як сукупності всіх ендогенних передумов психічного життя – терміна, використовуваного сучасною наукою для позначення емпіричного виявлення цільності людини. Як певна самоочевидність, конституція – це актуальна норма чи вихідна цілісність, що утримує в собі незмірну глибінь потенцій, відіграючи провідну роль у розвиткові людини попри те, що змінюється під впливом як зовнішнього середовища, так і внутрішніх, особистісних чинників.

«...Не можна осягнути абсолютну цілісність «людського», теоретично розтлумачуючи відомі відносні цілісності, виявляючи їх функцію в якості елементів або складових частин. Варто нам ухопити «ціле», як воно вислизає від нас, і в наших руках залишається лишень схема однієї з багатьох відносних, окремих цілісностей. Зна-

чить, хибною є не тільки абсолютизація нашого уявлення про всеохопну цілісність «людського», яка нібито включає в себе усі відомі нам окремі цілісності» [16, с. 898].

Людина перебуває, за К. Ясперсом, в осерді конструктивного руху протилежностей – *заперечень* як тих імпульсів, що є творчою формою подолання й синтезу протилежностей у процесі становлення. Людина реалізує себе, оскільки «довіряє» *трансцендентному*. Демонструючи розмаїті способи *виходу* за свої межі, людина вже на рівні фізичної предметності перебуває у щільному взаємообміні з *цілим* довкілля, що передбачає певну транс-тенденцію як передчуття прийдешнього. Звідси походить необорне прагнення людини до єдиного, яким вона не є: незавершена, людина утримує в собі «пагони» майбутніх звершень.

При осмисленні людини, яка трансцендує, виникає драстична проблема меж, перетин яких може обернутися елімінацією *людськості*. Де та грань, за якою буде втрачено осібність *людської подоби*, – те, що робить людину *людиною*? Те, з огляду на що «більшою» *людиною* видається на тлі людей-таки мерзенна, страхітлива «комаха» Ґреґор Замза з «Перевтілення» Ф. Кафки... Здається, перетнути межу *людського* значно надійніше у вигляді такого собі віртуального «аватара», не вразливого до болю й імовірно – смерті. Цікаво, що в одному з оповідань Р. Шеклі героєві, наділеному здатністю набувати принципово не антропоморфних форм, вдається, попри все, зберегти істотно людські устремління – прагнення свободи й автономності, необхідні для особистісного розвою.

Утім, це – лишень уява письменника-фантаста. На наш погляд, людина не здолає межу *людськості*, тільки якщо залишатиметься у своїй уразливій тілесній формі. Сьогодні, коли можливість бути собою є однією з альтернатив, й актуальності набуває проведена ще Г. Плеснером феноменологічна розбіжність між «бути тілом» *(Leib sein)* та «мати тілесну оболонку» *(Körper haben)*, це видається украй загостреним, оскільки втрачено кордони між природою, якою ми є, й органічною оболонкою, якою себе наділяємо.

Перед (пост)сучасною людиною простягаються обрії програмування тіла, іміджу тощо відповідно до уподобань – те, що Ю. Габермас маркує як *shopping in the genetic supermarket* [14]. Персональні властивості індивіда й цілокупна *life story* – життєвий наратив є наразі випадковим набором інформації, що підлягає комбінуванню. Футурологічна модель зображує розміщений в інформаційному обширі фантазматично втілений інтелект – комплекс *Я*-особистостей, що дорівнює буттю *іншим(и)*, баченню світу з відмінних, *не питомо людських* ракурсів, володінню *іншим* досвідом. «Транзитивне» існування визначає вихід людини за межі не лишень особистісного досвіду, а й за межі виду *homo*, родової істоти взагалі.

Розмірковуючи над «домінантами» й межами трансцендування, необхідно розуміти й те, що ті чи інші антропні ознаки – інстинктивність, сапієнтальність, діяльність, уява тощо, виявляючи варіативність людського образу, виступають нерозривно поєднаними між собою. А тому слід не випускати з уваги ймовірність того, що існування якоїсь однієї достеменно необхідної «сутнісної» властивості, – виокремлення якої вже є проблемою, – може бути комплексним результатом існування *усіх інших, окремішніх, часткових*.

Та й що при цьому вважати «частковим»: титановий протез відсутньої кінцівки, розсічену з огляду на відсутність інакшого способу лікування мозкову півкулю, чи таке аномальне відхилення, як відсутність відчуттів, – кожне з яких, з огляду на наукові дослідження останніх десятиліть шерегу анормальних явищ, може постати імовірною причиною змін «наративних історій» індивіда. Нагадаємо, що, виходячи з таких досліджень, Д. Денет та Н. Хемфрі обстоюють хибність уявлень щодо тривалості й тожсамості особистісної ідентичності (дивись, зокрема: [1]).

Утім, залишаючи осторонь вузько медичний аспект психічного розладу «втрати себе», погляньмо на це питання по-іншому. Можливо, щоб залишатися *людиною*, необхідно жити на максимальному «гребні» своїх сил та здібностей, духовних і фізичних звершень та устремлінь? Жити за установкою «бути» (Е. Фром), спрагло хотіти жити, ніби вперше ступаєш до сум'ятного залюдненого «човна життя» дзвінкою ступнею дитини, відчувати, як вигинається крило птаха, кохати, наражатися на «гострі кути», зрештою, бути смертним, усім своїм устремлінням відповідаючи на найцінніший «дар» – життя»?

Однак, попри всю привабливість такого припущення, реалістичніше підійти до питання з боку мінімуму, необхідного, щоб людина залишалась людиною. Людина залишатиметься людиною, коли відчуватиме навіть не найвитонченішу музику (згадаймо втілений у «Спискові Шиндлера» образ гауптштурмфюрера СС Амона Ґьота – нацистського злочинця, визнаного винним у вбивстві десятків тисяч ув'язнених у концтаборі полонених), а біль *іншої людини як свій*. Інакше, у зворотному випадку, світ не буде більше світом *людей*, обернувшись на «світ без *Іншого*» (М. Турньє – Ж. Дельоз), світ, в якому *Інший* зникає у структурі світу...

Про необхідність точки опертя «за межами себе» бодай у *гіпотетичному* іншому як про єдино можливий спосіб сформувати ціннісне ставлення до себе розмірковував М. Бахтін, за концепцією якого співучасну позицію суб'єкта діалогу означено цілковитою «не-втратою» себе в *Іншому*. Самосвідомість, *Я* з'являється як деяке про(перед)віщення діалогу: зосереджуючись на собі, людина спрямовує на себе всю потужність самосвідомості й «тут виникає... над-*Я*, тобто свідок та суддя всієї людини, – ...не *Я*, а *інший*» [2, с. 341].

Стверджуючи про вихідну заборону агресивності щодо *Іншого*, Е. Левінас обстоює дієвість співчуття як відповідальності за *смерть Іншого*. Адже людину «втілено» у світі людей як *сущу* – із «здираною шкірою», що відчуває, як нестерпно боляче під тортурами страднику. *Інший* визначає становлення ідентичності *Я* – тією мірою, якою потребують *Я*, котре у цій відповідальності формується як унікальна «самість» (*soi*) [7]. У П. Рікера *атастація* як відмінна від тотожності самість, що перебуває в діалектичному відношенні з «інакшістю», постає тим способом поводження особистості, коли *Інший* розраховує на неї, оскільки ця самість визначає *не субстанцій-*

но застиглого, а відповідального за дотримання своїх слів та справ суб'єкта [9, с. 8].

Осмислення «поцейбічного» (А. Гелен) сенсу *трансцендентального*, що існує через *іманентне* – діяльність та міжлюдські відносини, набуває при цьому емпіричного змісту міжлюдських стосунків. Виявляючи засновки щодо правильності й універсальності етичних норм у царині комунікації, концептуальні уявлення трансцендентальної прагматики (К.-О. Апель, Ю. Габермас, В. Кульман, Х. Ебелінг, В. Гьосле) спрямовано на осягнення універсального змісту транецenденції як комунікації. У зорієнтованій на міжлюдське взаєморозуміння комунікації відбувається *детрансцендентализація* трансценденції, що набуває *поцейбічного* виміру [4, с. 311–312].

Людина зберігає питому «людськість» завдяки самому процесові розв'язання всередині себе жвавої, живої «полеміки», контроверзи тих «переходів», до яких спрямовується, обираючи власні трансцендентні цілі. Чим більшою є здатність людини до трансцендування, тим більш неозорим виступає поле для долання меж. Відтак, не будучи стаціонарним, «застиглим» створінням, людина утримує в якості своєрідного інваріанту *«тотальність» самої спроможності переходу*. Зрештою, людина – єдине живе створіння, для якого власне існування є неусувною *проблемою*.

Згадаймо, що на питання, в чому полягає специфічна осібність людського життя, Х. Ортега-і-Гассет відповідає так: людина – те єдине, яке виключно «живе», *перебуває* в житті. «Найскладніша справа» життя завжди непередбачувана, яку ми повинні щоразу з'ясовувати знову, жити – значить вирішувати, чим ми *будемо* [8, с. 185]. Е. Фром стверджує, що те, що людина, не маючи якоїсь спеціальної «ділянки», ніші в бутті, належить та водночас не належить природі як її «дезертир», виступає не ознакою, а *суперечністю* її буття [13, с. 20–21].

За Е. Фромом, *спонтанність* природи людини змінює її не тільки духовно й екзистенційно, але й як представника біологічного виду. Розмірковуючи над невибувністю екзистенційних суперечностей усередині людини, Фром наголошує на ролі в цьому постійного обмеження жорстких філогенетичних моделей поведінки. Розум не тільки не заміняє інстинктів, але і внадмір ускладнює життя. Людське існування настільки суперечливе, що його можна розглядати лише за допомогою протилежних категорій, які, зрештою, зводяться до основної біологічної дихотомії між інстинктами, яких людині не вистачає, й надлишковою, якої буває внадмір, самосвідомістю.

Тобто, Е. Фром, в екзистенційно-психологічних розміркуваннях якого подибуємо думку про антиномічний характер суб'єктивності, робить спробу осмислити людину через *суперечності* її власного буття. «Парадокс людини» полягає, за Е. Фромом, саме в тому, що природні функції та потреби виявляються у неї не органічними, а сприймаються радше як штучні. Осягаючи людину як особливий вид сутого, мислитель переконаний у безплідності накопичень усе нових та нових ознак людської природи, – натомість потрібно визначити людину екзистенційно, через спосіб існування.

Виступаючи, відтак, не завершеним та жодним чином не «застиглим» за своїм єством створінням, людина, тим не менше, існує як певна тотальність – *єдність суперечностей*, а її схильна до змін, така, що зазнає стороннього впливу, природа утримується як деяка *цілісність, ціле*. «Тому цілісність, – стверджує П. Гуревич, – це не властивість, не атрибут, а специфічний погляд, який дозволяє віднаходити спільне, пов'язане, непорушне. [Адже] одну й ту само реальність можна описати... через якісне розмаїття, незвідність, відмінність, проте у той само час – і як онтологічну цілісність... Іншими словами, цілісність не задається людині, а набувається нею» [3, с. 153].

Людину, отже, потрібно розглядати в ракурсі розмаїтої множинності її окремих «цілісностей», і саме таке усвідомлення, за переконанням дослідників царини людинознавства, уможливлює всеохопність перспективи осягнення людини як осібного роду сутого. Методологічно плідною видається ідея людини як контроверсійної «єдності суперечностей», завбачуваної в ракурсі гетерогенної плюральності її фрагметарних «тотальностей», що передвизначає врахування «об'ємності» осягнення людини (К.-Г. Юнг, К. Ясперс, Е. Фром, П. Козловський).

Висновки. Суголосний некласичній поліморфності, полісутнісності складових суб'єктивного досвіду, сьогоденний образ людини з притаманною йому ідеєю інтимної сув'язі антропологічних ознак, зумовлює конструктивну відкритість сучасного людинознавчого дискурсу, що наділяє людину як трансгресивною властивістю виходу за межі себе – ознакою трансцендентності, так і доцентровими ознаками завбачуваної єдності. Виповнена в ситуації антропологічної «панорамності» розмаїтих якостей, повнотність гетерогенних обширів *специфічно людського* увиразнюється в хисткому набуткові пошукуваної *цілісності*.

Перспективи подальших досліджень пов'язуємо з обґрунтуванням ідеї цілісності людини у філософсько-антропологічному ракурсі «розімкненості» гетерогенних обширів *специфічно людського*.

Список літератури:

1. Dennett D. C. Consciousness Explained / D. C. Dennett. – Boston: Little, Brown and Company, 1991. – 511 p.
2. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / Михаил Михайлович Бахтин. – М.: Художественная литература, 1979. – 424 с.
3. Гуревич П. С. Проблема целостности человека / П. С. Гуревич. – М.: ИФРАН, 2004. – 178 с.
4. Загороднюк В. Людина як істота, котра трансцендує / Валерій Загороднюк // Філософія: Світ людини. Курс лекцій / В. Г. Табачковський, М. О. Булатов, Н. В. Хамітов та ін. – К.: Либідь, 2003. – С. 303–322.
5. Кизима В. В. Метафизические начала сизигийной антропологии / В. В. Кизима // Totallogy – XXI. Постнекласичні дослідження. – 2006. – Вип. 14. – К.: ЦГО НАН України. – С. 7–153.
6. Козловски П. Культура постмодерна / Петер Козловски; [пер с нем.]. – М.: Республика, 1997. – 240 с.

7. Левинас Э. Избранное: Трудная свобода / Э. Левинас; [пер. с фр.]. – М.: РОССПЭН, 2004. – 752 с.
8. Ортега-и-Гассет Х. Что такое философия / Хосе Ортега-и-Гассет; [пер. с исп.]. – М.: Наука, 1991. – 408 с.
9. Рикёр П. Я-сам как другой / Поль Рикер; [пер. с фр.]. – М.: Издательство гуманитарной литературы, 2008. – 416 с.
10. Рыбакова Н. А. Проблема старости в европейской философии: от античности до современности / Н. А. Рыбакова. – СПб.: Алетейя, 2006. – 288 с.
11. Теліженко Л. В. Поснекласична модель цілісної людини: монографія / Л. В. Теліженко. – К.: ЦГО НАН України, 2011. – 283 с.
12. Уилбер К. Краткая история всего / Кен Уилбер; [пер. с англ. С. Зубкова]. – М.: АСТ: Астрель, 2006. – 476 с.
13. Фромм Э. Психоанализ и дзэн-буддизм / Эрих Фромм; [пер с англ.] // Что такое дзен? / Э. Фромм, К. Г. Юнг, А. Уоттс, Р. Х. Блис. – Львов: Инициатива, К.: Airland, 1994. – С. 11–77.
14. Хабермас Ю. Будущее природы человека. На пути к либеральной евгенике? / Ю. Хабермас; [пер. с нем.]. – М.: Весь мир, 2002. – 144 с.
15. Юнг К. Г. Психология бессознательного / К. Г. Юнг; [пер. с. нем.]. – М.: АСТ – ЛТД, Канон +, 1998. – 400 с.
16. Ясперс К. Общая психопатология / Карл Ясперс; [пер. с нем. Л. Акопяна]. – М.: Практика, 1997. – 1056 с.

Козачинская В.В.
Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова

ЧЕЛОВЕК В РАКУРСЕ ЦЕЛОСТНОСТИ: ЕДИНСТВО ПРОТИВОРЕЧИЙ

Аннотация
Статья посвящена осмыслению фундаментальной для современной философской антропологии проблематики противоречивости *специфически человеческого* в ракурсе экспликаций целостности человека. Идея человека как контроверсийного единства противоречий, усматриваемого в перспективе гетерогенной плюральности его фрагметарных тотальностей, предопределяя «объемность», всеохватность постижения *человеческого* (К.-Г. Юнг, К. Ясперс, Э. Фромм, П. Козловский), манифестирует мощную эвристичность «антропоморфных» трендов вновь-обретения человека.
Ключевые слова: человек, целостность, противоречивость, гетерогенность, тотальность, трансцендирование, *Другой*.

Kozachynska V.V.
National Pedagogical M.P. Dragomanov University

«MAN» IN TERMS OF INTEGRITY: THE UNITY OF CONTRADICTIONS

Summary
The article is devoted to understanding of the fundamental problem of inconsistency of the *specifically human* reality from the perspective of explications of human integrity. This problem is fundamental in the contemporary philosophical anthropology. The idea of «man» as the unity of contradictions is found in perspective of the heterogeneous plurality of its fragmented totality. The idea of «man» as the unity of contradictions (C.-G. Jung, K. Jaspers, E. Fromm, P. Kozlowski) determines the inclusiveness of the understanding of «man» and manifests a powerful heuristic of «anthropomorphic» trends of re-finding of «man».
Keywords: human, integrity, contradiction, heterogeneity, totality, transcending, *Other*.

УДК 378

КУЛЬТУРОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ПРІОРИТЕТ СУЧАСНОЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Малицька О.В.
Бердянський державний педагогічний університет

У статті розкриваються методологічні основи культуротворчої діяльності як фактора гармонізації особистості. Виявлені концептуальні ідеї гуманітаризації вищої школи як ланки художньо-естетичної освіти. Визначені особливості творчої діяльності, її сутність і основні функції в сучасному суспільстві та освіті. Визначено концепцію творчої діяльності як процесу, спрямованого на формування досвіду емоційно-творчого ставлення людини до дійсності.
Ключові слова: особистість, культура, культуротворчість, мистецтво, освіта.

Постановка проблеми. Вихід України в європейський освітній простір, нова соціальна ситуація та сучасні реалії життя вимагають зміни пріоритетів і цінностей в усіх сферах життєдіяльності суспільства. Пріоритетного значення в структурі особистості теперішньої освіченої людини набувають, перш за все, ціннісні, творчі, духовні аспекти. Будь-яке суспільство потребує мислячих людей нової якості, що базується на синтезі духовності та наукового пізнання. Це зумовлює нові вимоги до системи освіти, яка має бути спрямована і на формування розвинутого інтелекту, і на розвиток культури людини. Культура та освіта мають бути єдиним комплексом, у якому кожний специфічний елемент доповнює та збагачує інші.

Будь-які соціальні, політичні або економічні потрясіння, які переживає суспільство, завдають відчутних збитків насмперед культурі, а найбільш – освіті, як її найважливішому компоненту. В той же час розквіт загальної культури, освіченості, духовності та моральності сприяють подоланню кризового стану суспільства. Отже, можливість успішного вирішення глобальних проблем сучасності значною мірою визначається не тільки рівнем освіченості, але й рівнем культури кожного громадянина.

У доповіді міжнародної комісії освіти для XXI століття «Освіта: Прихований скарб», представленій в ЮНЕСКО, вказано на необхідність запобігання основних суперечностей, які стануть загальносвітовими викликами XXI століття. Серед зазначених автори виділяють протиріччя між духовним і матеріальним світом людини: «Человечество нуждается в идеале и моральных ценностях. Нет более благородной задачи, стоящей перед образованием, чем пробудить у каждого, с учетом его традиций, убеждений (при полном уважении плюрализма) подъем духа и мысли...» [9, с. 19]. Сучасна освіта вкрай раціоналізована, що призводить до поширення бездуховності в суспільстві і це вимагає своєрідної «гуманітарної компенсації» для людини [5, с. 100].

У подоланні зазначених кризових явищ провідна роль належить створенню системи освіти, яка здатна не стільки озброювати знаннями, скільки формувати творчі потенції в усіх сферах життєдіяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Осмислення значення культури в житті суспільства та формуванні особистості є актуальною проблемою багатьох наук. Класики минулого довели, що культура є матеріальним і духовним середовищем існування людини, умовою розвитку її творчих здатностей, а також засобом передачі духовного досвіду поколінь. Гуманістична основа є базою культури, що відбиває аспекти духовного життя, концентрує ідеали певного суспільства.

Визначальним фактором формування особистості адекватне культурне середовище вважали В. Вернадський, К. Леві-Стросс, П. Флоренський.

У працях І. Зязюна, В. Семашка визначені функції культури, серед яких особливе місце посідають виховна та освітня. В дослідженнях Л. Виготського, О. Лєонтьєва, С. Рубінштейна, О. Запорожця, Б. Щербакова, П. Якобсона та інших вчених закладені психолого-педагогічні основи культуровідповідного розвитку особистості.

Аспекти взаємодії культури та освіти висвітлюють роботи низки вчених: М. Кагана, М. Киященка, О. Рудницької, О. Отич, Л. Масол, Г. Шевченко, В. Петрушенка.

Вітчизняні дослідники (І. Зязюн, В. Семашко, Л. Масол, Н. Миропольска, О. Онищенко, Є. Подольська) внесли значущий доробок у розкриття та реалізацію освітнього потенціалу культури.

Незважаючи на те, що певні аспекти визначення місця культури в житті суспільства та формуванні особистості є досить висвітленими в наукових дослідженнях та педагогічній практиці, сучасні соціальні проблеми висувають нові питання на шляху розв'язання цих завдань. Глибоке протиріччя між потенційними можливостями культури сприяти розвитку творчих початків в людині та вітчизняним рівнем їхньої реалізації обумовили доцільність теоретичного дослідження цієї проблеми.

Метою статті є вивчення умов реалізації потенціалу культури в освітньому просторі ВНЗ, які б сприяли гармонізації відносин «людина-суспільство-держава».

Виклад основного матеріалу. В сучасних мистецтвознавчих дослідженнях культура трактується як ціннісно-змістовний, нормативий і символіко-інформаційний зміст певної сфери суспільно значимої діяльності людини (О. Флієр). Сутність потенціалу культури, насамперед освітнього, становлять її специфічні особливості, серед яких слід виділити низку найвагоміших:

– культура накопичує духовний та творчий досвід людства;

– культура сприяє розвитку суспільства;

– існуючі культурні артефакти спрямовують, певним чином, подальший розвиток суспільства, оскільки контролюють певні культурні установки (традиції, фольклор).

Культурні ідеали не формуються природнім шляхом, без зовнішнього впливу, тобто присвоєння людиною культурних цінностей є лише потенційною можливістю, яка не завжди реалізується в суспільстві. Засвоєння людиною певних культурних артефактів відбувається як за допомогою генетично обумовлених аспектів особистості, так і механізмів, набутих у процесі навчання. До факторів, які сприяють опануванню культури можна віднести внутрішню мотивацію людини, взаємодію з певними соціальними групами та інститутами, а також методи виховання та навчання в суспільстві. Співвідношення цих біологічних і соціальних факторів залежить від віку, індивідуальних якостей, рівня емоційності особистості. А реалізація потенціалу культури, її формування можуть бути успішними лише в умовах цілеспрямованої та організованої діяльності всіх соціальних інститутів, насамперед закладів освіти.

Сфера освіти має змогу цілеспрямовано та послідовно впливати на соціокультурний розвиток людини. Освітні установи, зокрема ВНЗ, є найбільш ефективними суспільними інститутами, в яких процес культурної ідентифікації педагогічно організується та набуває творчої спрямованості. Отже, навчальна діяльність виступає певним соціокультурним феноменом, що забезпечує цей процес. При цьому навчальна діяльність не тільки спрямована на передачу накопиченого культурного досвіду, але й забезпечує культурне відновлення, появу нових загальнолюдських цінностей. Основним акцентом процесу формування творчої особистості є перехід з позиції пасивного споживача культурних цінностей у статус активного творця культурного життя. Саме активна позиція і є показником творчого розвитку людини.

Для розв'язання зазначеної проблеми сучасна система освіти використовує різноманітні засоби, серед яких культуровідповідний розвиток особистості набуває особливого значення.

Культуровідповідний розвиток можна охарактеризувати такими факторами:

– відповідність освіти культурі певного суспільства;

– орієнтування людини не тільки на засвоєння існуючих культурних цінностей, але й на їх відтворення.

Розвиток особистості, що здійснюється через культурний простір є своєрідним ключем до гуманітарного розвитку суспільства, а отже, гуманітаризація освіти є об'єктивним і актуальним процесом.

У педагогічній науці існує низка трактувань поняття «гуманітаризація навчання»: оновлення змісту навчання, створення можливостей вибору вчителем варіантів змісту і методик навчання (О. Савченко); формування творчого процесу (В. Зінченко); розвиток творчої діяльності учнів (О. Мелік-Пашаєв); розкриття творчого потенціалу особистості, розвиток творчих здібностей (С. Гончаренко, Ю. Мальований). Ще одним спільним підходом до гуманітаризації освіти є трактування її як процесу «олюднення».

Деякі дослідження трактують гуманітаризацію як впровадження в освітній процес нових соціальних і культурологічних дисциплін, або ж посилення соціальної спрямованості тих предметів, які вже наявні в навчальних планах [5, 8].

Впровадження в навчальні плани нових дисциплін гуманітарної спрямованості не визнається низкою вчених як ефективний спосіб гуманітаризації освіти. Гуманітарна спрямованість освіти передбачає, на їх думку, пріоритетний розвиток творчої, високоінтелектуальної та духовної особистості за допомогою певної педагогічної системи. При цьому принципове значення має установка «… не на гуманітарну освіту, а на гуманітарний зміст освіти.» [8, с. 31].

Гуманітаризація освіти вимагає орієнтованості на розвиток творчого мислення особистості, на «…подолання основного пороку старої школи – її знеособленості; створення певної «культурної аури» та надання кожному навчальному заняттю високоморального благоговіння перед життям, красою, порядністю, гідністю людини й особистості;……вихід на емоційну сторону душі людини і психологічний комфорт. Скажімо, через художню культуру – поезію, літературу, музику, живопис» [8, с. 25].

Ці завдання стають пріоритетними у світлі змін ціннісних парадигм суспільства, зростання пріоритету особистісно-орієнтованих підходів, суб'єкт-суб'єктних аспектів педагогічної взаємодії. Значимості їм додає і сучасне соціальне замовлення на підготовку особистості, яка б володіла потенціалом творчої діяльності. В цій ситуації зростає значення і роль художньої культури, яка є універсальним засобом освоєння та естетичного сприйняття людиною навколишнього світу (в його соціальних, моральних, психологічних, художніх, інтелектуальних аспектах). Всеосяжність впливу візуальних мистецтв на формування особистості спирається на їх просторово-часову структуру. Художня культура має потенції розвитку емоційної сфери, інтелекту, естетичної свідомості, самостійного творчого мислення особистості.

Зміни, що відбуваються в суспільстві, відображають загальну спрямованість до гуманітаризації процесів і змісту освіти у ВНЗ. Серед пріоритетних напрямків реалізації соціального замовлення на підвищення творчих потенцій майбутнього фахівця слід визначити такі:

– синтез наукового і творчого характеру практичної діяльності;

– організація культуротворчої діяльності студентів у навчальному процесі;

– здійснення диференційованого підходу до навчання, що забезпечує врахування здібностей, інтересів і можливостей кожного студента.

Аналіз доробків художньої педагогіки (Б. Неменський, О. Рудницька, Г. Шевченко) дозволив визначити культуротворчу діяльність як спеціально організований процес, що сприяє формуванню досвіду емоційно-ціннісного та творчого ставлення до дійсності.

Культуротворча діяльність є своєрідним утворенням, що має специфічні якості: образність, асоціативність, емоційність, суб'єктивність. Синкретичність культуротворчої діяльності (М. Каган) обумовлює синтез власної художньої творчості суб'єкта та аспектів його емоційно-ціннісного ставлення до навколишнього.

Аналіз сучасної методичної літератури дозволяє виділити кілька підходів до трактування культуротворчої діяльності:

– культуротворча діяльність як одна з форм творчої активності, спрямованої на самовираження;

– культуротворча діяльність як одна з форм образно-пізнавальної діяльності;

– культуротворча діяльність як навчальна діяльність;

– культуротворча діяльність як самостійна творчість в певній галузі мистецтва.

Систематизуючи дослідження можна визначити культуротворчу діяльність як спеціально організований процес, спрямований на формування досвіду емоційно-ціннісного і творчого ставлення особистості до навколишнього. Зазначена діяльність виконує систему функцій, серед яких слід виділити пізнавальну, прогностичну, оцінну, комунікативну, сугестивну, катарсичну, гедоністичну, евристичну, соціально-організаційну.

Суб'єкта культуротворчої діяльності характеризують низка якостей: здатність до створення та втілення задуму, здатність до імпровізації, здатність до емоційно-образного діалогу.

Культуротворчій діяльності властива та ж структура, що й будь-якій діяльності: потреба – мотив – завдання – засоби – дії – операції. Але при цьому в ній зберігається своєрідність і специфіка, яка зумовлена так званим «художнім початком».

Дослідники єдині у виявленні таких специфічних особливостей культуротворчої діяльності як наявність художніх здібностей субєкта, синкретизм, суб'єктний тип відображення дійсності, емоційність, яка є її обов'язковим атрибутом. Деякі автори відносять до таких особливостей також свободу вибору мети, високий ступінь ризику невдачі, рефлексивність [7].

Синкретизм культуротворчої діяльності пояснюється тим, що її структурними компонентами є пізнавальна, ціннісно-орієнтаційна, перетворювальна, комунікативна види людської діяльності.

Одним із найважливіших принципів культуротворчої діяльності є принцип взаємозв'язку естетичного та етичного. Освоєння художніх засобів як організаційний початок також тлумачиться в методичній літературі як один із фундаментальних принципів будь-якої культуротворчої діяльності (О. Бакушинський, В. Кузін).

Системоутворюючими елементами культуротворчої діяльності є філософський, культурологічний та соціальний аспекти. Філософський аспект фокусується на синтезі таких дефініцій, як суспільство, людина, освіта. Протягом усього культурно-історичного розвитку людства жодна освіта не існувало поза суспільством і мистецтвом, і розвиток будь-якого суспільства вимагало освіти та мистецтва.

Вирішення проблем сучасної культуротворчої освіти є можливим при зверненні до історично сформованого підходу до формування гармонійно розвиненої особистості, реалізації концептуальних ідей педагогіки мистецтва і принципів розвиваючого навчання.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Сутність даного дослідження можна визначити низкою висновків.

Культуротворча освіта є основним фактором збереження та розвитку духовних цінностей, естетичних ідеалів, а також засобом культивування творчих потенцій особистості.

Сучасна культуротворча освіта являє собою єдиний процес формування емоційно-духовної сфери особистості через різноманітну художньо-творчу діяльність, перебіг становлення естетичних ідеалів, орієнтований на історично сформований еталон.

Вбачається, що для створення адекватного формуючого культуротворчого середовища у ВНЗ доцільним є розробка та реалізація методів і прийомів, що ведуть до сенсорного насичення особистості, розвитку здатностей до чуттєво-образного осягнення навколишнього світу, розуміння внутрішнього зв'язку з ним, адекватного самовираження та гармонізації власних емоційних станів.

Список літератури:

1. Афанасьев Юрий Николаевич. Гуманитарный университет третьего тысячелетия / Юрий Николаевич Афанасьев. – М.: РГГУ, 2000. – 176 с.
2. Выготский Лев Семенович. Психология искусства [Электронный ресурс] / Л. С. Выготский [под ред. М. Г. Ярошевского]. – М.: Педагогика, 1987. – 341 с. URL: http://elib.gnpbu.ru/text/vygotsky_psihologiya-iskusstva_1987/
3. Гуружапов В. А. Мультикультурное образование. Эстетическое развитие [Электронный ресурс] / В. А. Гуружапов. – М.: АНО «ПЭБ», 2010. – 87 с. – URL: http://www.persev.ru/hudozhestvennye-predstavleniya
4. Зязюн І. А. Ціннісний потенціал професійних якостей учителя // Розвиток психологічної готовності педагогів до творчої професійної діяльності: наук.-метод. посіб. / І. А. Зязюн [за наук. ред. Е. О. Помиткіна]. – К., 2010. – С. 5–14.
5. Колесникова И. А. Гуманитаризация непрерывного образования – одно из направлений модернизации общества / И. А. Колесникова // Социально-гуманитарные знания. – 2004. – № 1. – С. 86–107.
6. Національна доктрина розвитку освіти. Указ Президента України від 17 квітня 2002 р. № 347 [Електронний ресурс]. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/347/2002
7. Новиков А. М. Методология художественной деятельности / А. М. Новиков. – М.: «Эгвес», 2008. – 72 с.
8. Новолодская Татьяна Алексеевна Философские проблемы социально-гуманитарного знания: уч. пособие для студ ВУЗов / Т. А. Новолодская, В. Н. Садовников. – СПб: СПбГУ ИТМО, 2008. – 206 с.
9. Образование: сокрытое сокровище (Learning: The Treasure Within): Основные положения Доклада Международной комиссии по образованию для XXI века [Электронный ресурс] / UNESCO, 1996. – 42 с. – URL: http://www.ifap.ru/library/book201.pdf.
10. Отич Олена Миколаївна. Мистецтво у системі розвитку творчої індивідуальності майбутнього педагога професійного навчання: дис. .. д-ра наук: 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / О. М. Отич, К., – 2009. – 459 с.
11. Племенюк М. Г. Художественная деятельность как фактор развития гуманистической культуры личности будущего учителя: автореф дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» [Электронный ресурс] / Племенюк Марина Георгиевна, Комсомольск-на-Амуре, 2002. – 226 с. – URL: http://www.ifap.ru/library/book201.pdf.

12. Рубан Ю. Г. Концептуальні засади гуманітарного розвитку України: стратегічні пріоритети державної політики / Юрій Рубан // Стратегічні пріоритети. – 2009. – № 3 (12). – С. 5-10.
13. Рудницька О. П. Педагогіка: загальна та мистецька: навч. посіб. для студ. ВНЗ / О. П. Рудницька – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2005. – 360 с.
14. Суслова Т. Д. Формирование художественно-эстетической культуры учителя: автореф дис. ... д-ра. наук: спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Суслова Тамара Дмитриевна. – М., 1998. – 410 с.
15. Щолокова О. П. Основи професійної художньо-естетичної підготовки майбутнього вчителя: монографія / О. П. Щолокова. – К., 1996. – 173 с.

Малицкая Е.В.
Бердянский государственный педагогический университет

КУЛЬТУРОТВОРЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КАК ПРИОРИТЕТ СОВРЕМЕННОГО ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация
В статье раскрываются методологические основы культуротворческой деятельности как фактора гармонизации личности. Выявлены концептуальные идеи гуманитаризации высшей школы как звена художественно-эстетического образования. Определены особенности творческой деятельности, ее сущность и основные функции в современном обществе и образовании. Определена концепция творческой деятельности как процесса, направленного на формирование опыта эмоционально-творческого отношения человека к действительности.
Ключевые слова: личность, культура, культуротворчество, искусство, образование.

Malitskaya O.V.
Berdyansk State Pedagogical University

CULTURAL ACTIVITIES AS A PRIORITY OF MODERN HIGHER EDUCATION

Summary
The article reveals the methodological foundations of cultural activities as a factor of harmonization of personality. The identified conceptual ideas of humanization of higher school as a basis of art and aesthetic education. Peculiarities of creative activity, its essence and basic functions in modern society and education. Defines the notion of creative activity as a process aimed at the formation of the experience of emotional and creative relationship of the individual to reality.
Keywords: personality, culture, art, education.

УДК 1(091)

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ У ФІЛОСОФСЬКИХ ПОГЛЯДАХ В. ВИННИЧЕНКА ТА Д. ДОНЦОВА

Павлишин Л.Г.
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

Досліджено погляди В. Винниченка та Д. Донцова щодо проблеми України, її самоідентифікації, питання мови та культури, формування нації як основи української державності. Здійснено порівняння спільних та відмінних позицій Винниченка і Донцова у питаннях формування української еліти, нації. Проаналізовано їхні ідеї щодо майбутнього України як самостійної, незалежної європейської держави, яка дає людині всі можливості для гармонійного розвитку, створює сприятливі умови для процвітання кожної української родини.
Ключові слова: держава, нація, еліта, національна ідея, мова, культура.

Постановка проблеми. Ідеї, погляди, які перебували у полі зору Д. Донцова і В. Винниченка, залишаються актуальними і болючими на сьогоднішній день. В епоху суспільних, політичних, економічних колізій і теперішнє, і майбутнє нашої держави змушують замислитися кожного, як жити далі, спонукають вносити посильний вклад у розбудову України, берегти її мову і культуру, доводити всім іншим народам, що ми, українці, не залишимо ніколи у біді свою рідну землю, відстоюватимемо її інтереси за будь-яких обставин.

Аналіз досліджень по темі. Дослідженням даної проблематики займалася низка вчених, зокрема, А. Крушельницький, А. Омельченко, А. Ніковський, С. Євшан, Г. Сиваченко, В. Хархун, В. Гуменюк, М. Сенгалевич, Г. Овчаров, В. Василенко, О. Білецький, С. Погорілий, В. Панченко, Л. Мороз та ін. У своїх дослідженнях вони прагнули здійснити цілісний аналіз творчості мислителів, проте їхні праці потребують детальнішого опрацювання та вивчення.

Метою даної статті є:

– аналіз творчості В. Винниченка та Д. Донцова крізь призму філософського бачення ними проблем, пов'язаних з формуванням української нації, її самобутності тощо;

– виявлення специфічної ролі еліти у державотворчому процесі;

– дослідження умов формування світогляду українця-патріота.

Невирішені раніше проблеми. До невирішених раніше питань даної проблематики варто віднести наступні: філософські погляди В. Винниченка і Д. Донцова щодо проблеми української самобутності, культури, держави, провідної ролі еліти як рушійної сили суспільного поступу, значення ціннісної шкали у збереженні духовної скарбниці українського народу.

Виклад основного тексту. Для В. Винниченка та Д. Донцова Україна, народ, нація були невід'ємною частиною життя. Донцов як прихильник інтегрального націоналізму своїм ідеалом вважав українця нового гатунку, який надзвичайно відданий справі побудови незалежної держави та нації, докладає усіх зусиль для процвітання рідної України. «Коли Україна хоче вийти зі стану провінції, мусить витворити в собі, крім волі до влади, ту велику всеобіймаючу ідею, ідею опанування духового, економічного і політичного нації» [1, 325]. На формування світогляду Д. Донцова мали вплив ідеї Шопенгауера, Гартмана, Зіммеля, Ніцше. Винниченко також цікавився поглядами Ніцше, перекладав, зокрема, його працю «Так казав Заратустра». Винниченко та Донцов, як і Ніцше, критично ставилися до тогочасної культури, прагнули з'ясувати, яким чином можна викликати в українців бажання відроджувати та збагачувати власну культуру. На думку Донцова, це можна здійснити лише шляхом вольових чинників, повернувшись до культурних традицій предків. У розв'язанні проблеми національної ідеї він обґрунтував основні твердження щодо мети нації та її незалежності і цілковитого сепаратизму, здобуття цієї мети шляхом боротьби і національної революції проти Московщини та переконання у тому, що завершити цей процес здатна людина нового духу. «Суть нашої проблеми лежить у питанні формотворчої, будівничої правлячої касти. Була та каста мудра, відважна й сильна морально, була й держава» [2, 16]. Згідно з Д. Донцовим, основою світогляду українців має бути національна ідея, головні положення якої полягають у наступному: необхідність зміцнювати волю нації до життя, до влади, що виключає сліпу віру у творчу силу розуму, інтелекту; ідея здорової нації полягає у прагненні до боротьби (цю думку Донцов протиставляв поглядам пацифістів, які вірили у «вічний мир нації»); фанатизм та «аморальність», які вимагають максимального етичного напруження, підпорядкування особистих потреб інтересам загальнонаціональної ідеї, а не звільнення від моральних норм; реалізація національної ідеї за допомогою «активної меншості» (еліта) нації. «Ідея української держави не є новою, не є штучно сконструйованою... Незважаючи на дійсно відстрашаючу історію цієї країни, думка про самостійну Україну не зникла як у самім краю, так і в політичнім світові Європи» [3, 7-8]. У світі панує боротьба за існування, де виживає сильніший, а тому, на переконання мислителя, перед кожною нацією є дилема: перемогти або загинути. Завдяки поєднанню цих положень національної ідеології можна досягти бажаного результату. Д. Донцов стверджував, що нація, яка хоче панувати, повинна мати сильний дух народу-володаря. «Фанатизм» і «примус», а не «ніжність» відіграють важливу роль у суспільному житті. Цими словами він закли-

кав свій народ бути сильним, долати усі перешкоди на шляху до розбудови власної держави. Провідна верхівка — це голова нації, яка дає їй силу. Там, де не було влади, панування, там і не було свободи, а було рабство, існування маси, юрби. Встановлення влади юрби, маси і призвело до кризи не тільки в Україні, а й у Європі також. Єдиним суб'єктом історії і культури Донцов вважав націю, ототожнюючи її з етносом як біологічним утворенням, скріпленим єдністю крові, походженням, генофондом. У цій єдності право національної суспільності вище від права одиниці, особи, які повинні коритися суспільності, бути жертовними, відмовлятися від свого добробуту в ім'я суспільності. «Кожна нація мусить, щоби мати оправдання свого існування, повнити якусь корисну функцію в міжнароднім житті подібну до того, як кожний, хоч упривілейований клас, мусить сповняти якесь важне суспільне завдання, коли не хоче бути засудженим на смерть... Нерозвиненість, невиразність національного ідеалу є завше симптомом невикристалізованости нації або її близького занепаду» [4, 140-141]. Проблема формування української нації є провідною як у творчості Д. Донцова, так і у В. Винниченка (про це йдеться у таких його працях, як «Уміркований» та «щирий», «Малорос-європеєць», «Між двох сил», «Божки», «По-свій», «Хочу!», «На той бік», «Нова заповідь», «Слово за тобою, Сталіне!» та ін. На думку П. Христюка, завдяки творам Винниченка можна вивчати політичне і культурне життя українського суспільства на початку XX ст. Хоча й Винниченко був організатором і діячем соціалістичного руху, приймав активну участь у політичній діяльності, він не прагнув ідеалізувати партійних діячів та їхні програми. Він серйозно і вдумливо підходив до соціалістичного вчення, в результаті чого мислитель з'ясував для себе, що не все так безхмарно і гладко в ідеях соціалізму. Що більше він заглиблювався у вчення соціалістів, то чіткіше помічав дисгармонію між їхніми ідеями та практикою. У своїй праці «Заповіт борцям за визволення» Винниченко зосередив увагу на українській нації, її розвитку, самозбереженні, самореалізації. Він вважав, що при побудові нової держави потрібно думати про інтереси власного народу. Проте не так вже й легко буде створити таку державу, шлях до неї не такий вже легкий, адже противники українського суверенітету не дуже радісно сприймуть таку ідею. Тому Винниченко закликав бути в найперших рядах борців за українську незалежність, не дозволяти одній нації панувати над іншою. Він був впевнений у тому, що українському народові вистачить сили, щоб здобути собі саме таку державу, а «...якщо ми загинемо як нація, то в тому і буде найбільш справжня справедливість: так нам і треба, туди і дорога тим, хто не в змозі жити. Але якщо виживемо, то знову-таки не тому, що нам хтось виявить справедливість: закони життя, історії і ми самі будемо єдиними причинами цього» [5, 17]. Такі категоричні слова Винниченка є свідченням того, що людина не повинна лише сподіватися на допомогу сильніших за неї, вона сама може бути творцем як своєї долі, так і долі власної держави, з вірою в серці йти до мети, адже життя − це невпинна боротьба. Мислитель стверджував, що коли «Заповіт борцям за визволення» буде схвально сприйнятий і його позиція знайде відгук у серцях інших людей, коли ще хтось буде сповідувати такі ж ідеї, як він, то у такому випадку його зусилля були недаремними. Донцов дещо вимогливіше ставився до проблеми нації, оскільки, аналізуючи її сутність зазначав, що вона не є однорідною, оскільки є структурованою, ієрархічною, в ній кожен клас або соціальна група повинні перебувати на своєму місці. Правляча верства, еліта, тобто активна, відважна, сповнена влади меншість є носієм ідей, морального закону, бо таку відповідальну функцію не може виконувати народ, або ж маса. До основних чеснот цієї еліти він відносив героїзм, непотурання злу, відданість справі, поняття честі, фанатизм, відвагу, готовність стояти і впасти за свій ідеал. «Не вистарчає мати ідеал і любити його млявою, безсилою любов'ю, його мусить боронити вогонь і завзяття, і сила його визнавців, щоб не обернувся він у ніщо» [2, 313-314]. У суспільстві, кожна соціальна група відповідно до своєї природи повинна зайняти свій власний щабель ієрархії. Якщо такий порядок порушується, то спільнота стає частиною чужого, сильнішого державного організму, в якому засада кастовості зберігається або ж повертає до форм примітивного устрою з тираном на чолі. Без провідної касти, провідної верстви суспільство не існує, а існує стадо, тому що втрачається формотворча функція того невидимого, тієї творчої сили та життєвої енергії, які формують речі і людські спільноти. Однак цю животворчу, формотворчу функцію в суспільстві можуть виконувати не всі, а тільки люди особливого складу, особливої вдачі, а саме: аскети, подвижники, фанатики, які на противагу млявим, невпевненим особам, є особистостями з міцним внутрішнім стержнем, стійкими та сповненими впевненості у правоті власних дій. Такі люди складають вищу провідну касту нації, вимогливу до себе, до ворожої суспільності і до сил зовнішнього світу. «Хто прагне добра для своєї країни, мусить це, а не своє приватне добро любити і ненавидіти зло, − активно його поборюючи [6, 77].

Обидва мислителя впродовж творчої діяльності не залишалися байдужими до гострих моральних і соціально-політичних проблем. Так, наприклад, у передмові до «Відродження нації» Винниченко вказував на те, що намагатиметься відобразити справжню картину боротьби українського народу за визволення своєї нації. Важливим є той факт, що свої міркування щодо проблем української національної ідеї, сенсу існування тощо, Винниченко записував у щоденник, а це дає змогу сьогодні вивчати і аналізувати погляди цього мислителя щодо нагальних проблем суспільства. Часто, не знаходячи порозуміння з оточуючими (не всі сприймали його ідеї), він потерпав від самотності, яку особливо гостро відчував у період еміграції. Його недавні однодумці поступово поверталися на Радянську Україну. З цього приводу він зазначав: «А там, де йду я, − чужі, недовірливі, майже ворожі до мене товариші по роботі... Чужість, настороженість і застаріла машинність. Тоскно» [7, 477].

Як зазначав М. Рудницький, В. Винниченко не міг залишатися осторонь від громадської діяльності, «...і ваша перша розмова з ним може легко

перемінитись на політичну дискусію, палку, аж до грубої суперечки на тему: що і як треба зробити у сучасних обставинах, щоб змінити наш теперішній нестерпний стан» [8, 232]. Політика займала надзвичайно міцні позиції в житті Винниченка, інтенсивна робота, спрямована на перебудову суспільного ладу, політична діяльність виснажували мислителя, не залишаючи йому зовсім вільного часу. З цього приводу він зазначав, що надзвичайно важко займатися питанням відродження нації. Впродовж сімнадцяти років тривала його політична діяльність, що супроводжувалася духовними піднесеннями і розчаруваннями, прагненням мислителя, згідно з конкордизмом, досягти «рівновагу й гармонію» всіх сил. Критичний аналіз його творчого й життєвого шляхів та слова самого мислителя свідчать про те, що йому так і не вдалося здійснити це. Винниченко не зміг зберегти не лише «рівновагу й гармонію» душевних поривань, а й політичних прагнень, а тому зазначав: «Мене бере туга. Чогось мені тяжко і тоскно. Чого? Того, що кидаю Україну? Революцію? Що виходжу з рядів діючої армії? Що вчуваю провал всієї справи? Мабуть, все разом» [7, 481]. Винниченко був переконаний в тому, що побудова суспільства майбутнього, її успіх залежить від того, чи будуть знайдені шляхи вдосконалення людських стосунків, суспільного ладу. Він вважав, що ніхто, крім українського народу не вирішить долю нації, а тому не варто довіряти її тим, хто ладен її продати, зрадити.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Небайдужі до долі українського народу, Донцов і Винниченко прагнули з'ясувати, чому ж людина, яка повинна бути щасливою, зазвичай страждає від нещасть, що ж зумовлює суперечності внутрішнього світу людини, цікавилися проблемами людини, етикою. На думку Д. Донцова, «щоб бути сильною, мусить держава бути національно-однорідною, щоб не правили нею чужинці, яким наша нація чужа і культурою, і ідеалами, і вдачею, а нераз і вірою» [6, 53-54]. Зосереджуючи увагу на взаєминах між націями, Донцов наголошував на універсальному законі боротьби за існування. Застосовуючи теорію Дарвіна, Донцов вважав, що за цих обставин перемагають сильніші нації, які мають право панувати над слабшими, а тому агресія сильних націй проти націй слабших є виправданою. Таким чином, Донцов фактично визнав право сили законом життя націй, оскільки, за його логікою, перемагає лише той, хто сильніший. На позиції сили грунтується і волюнтаризм мислителя, бо жага бути сильним та здобувати перемогу, воля до могутності та життя була пріоритетною для нього.

Винниченко ж, подібно до Донцова вважав, що сила духу й тіла здатна сприяти успіху у розбудові держави, адже український народ має великий життєвий потенціал, він здатен протистояти ворогам української нації, оскільки його життєздатність і витривалість є дуже потужними. Він звертався до своїх співвітчизників, говорячи, що «ми завжди будемо іграшкою в чужих руках, якщо не будемо мати опори в самих. І тому: єдина правильна орієнтація для нас, я повторю, – українська. Не нейтральна, ні, не політика пасивного очікування і безсилля, а орієнтація українська, активна, діяльна, творча, організовуюча» [5, 16]. На думку українського мислителя, сила нашого народу в організації та розвитку української демократії, в його самосвідомості. Попри сумні думки щодо долі України, її народу, нереалізованості власних ідей Донцов і Винниченко все-таки сподівалися, що прийде той час, коли люди усвідомлять правоту їхніх поглядів, стимулювали інших до творчого пошуку, спрямованого на розв'язання складних проблем, пов'язаних з реалізацією української національної ідеї.

Список літератури:

1. Донцов Д. Націоналізм / Д. Донцов. – Лондон: Українська видавнича спілка, Торонто: Ліга визволення України, 1966. – 363 с.
2. Донцов Д. Дух нашої давнини / Д. Донцов; [відп. за вип. Л. Яцинич]. – 2-ге вид. – Дрогобич: [Відродження], 1991. – 342 с.
3. Донцов Д. Історія розвитку української державної ідеї / Д. Донцов. – К.: Товариство «Знання» України, 1991. – 48 с.
4. Донцов Д. Твори. Геополітичні та ідеологічні праці / Д. Донцов. – Львів: Кальварія, 2001. – Т. 1. – 488 с.
5. Винниченко В. Въ чёмъ наша сила? / В. Винниченко // Украинская жизнь. – 1915. – № 7. – С. 13-18.
6. Донцов Д. За яку революцію / Д. Донцов. – Торонто.: Ліга визволення України, 1957. – 79 с.
7. Винниченко В. Щоденник / В. Винниченко; ред., вступ. ст. і приміт. Г. Костюка. – Едмонтон-Нью-Йорк.: Видання Канадського ін-ту укр. студій, 1980. – Т. 1: 1911-1920. – 500 с.
8. Рудницький М. Від Мирного до Хвильового. Між ідеєю і формою. Що таке «Молода Муза»? / М. Рудницький. – Дрогобич: Вид. фірма «Відродження», 2009.

Павлишин Л.Г.
Тернопольский национальный педагогический университет
имени Владимира Гнатюка

ПРОБЛЕМА ФОРМИРОВАНИЯ УКРАИНСКОЙ НАЦИИ В ФИЛОСОФСКИХ ВЗГЛЯДАХ В. ВИННИЧЕНКО И Д. ДОНЦОВА

Аннотация
Исследованы взгляды В. Винниченко и Д. Донцова относительно Украины, ее самобытности, языка и культуры, формирования нации как основы украинской государственности. Произведено сравнение на общность и различие позиций Винниченко и Донцова в вопросах формирования украинской елиты, нации. Проанализироны их идеи касательно будущего Украины как независимого европейского государства, которое дает человеку все возможности для гармоничного развития, создает благоприятные условия для процветания каждой украинской семьи.
Ключевые слова: государство, нация, элита, национальная идея, язык, культура.

Pavlyshyn L.H.
Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University

THE PROBLEM OF FORMATION OF THE UKRAINIAN NATION IN V. VYNNYCHENKO'S AND D. DONTSOV'S PHILOSOPHICAL VIEWS

Summary
Investigated V. Vynnychenko's and D. Dontsov's attitudes regarding Ukraine, its identity, questions concerning language and culture, formation of the nation as the basis of the Ukrainian statehood. Compared the generality and differences in positions of Vynnychenko and Dontsov concerning a formation of the Ukrainian elite, nation. Analyzed their ideas on the future of Ukraine as an independent European state, which gives the man all opportunities for harmonious development, creates favourable conditions for the prosperity of each Ukrainian family.
Keywords: state, nation, elite, national idea, language, culture.

АРХІТЕКТУРА

УДК 72.01:728.11

ТИПОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНО ОРІЄНТОВАНОГО ЖИТЛОВОГО СЕРЕДОВИЩА

Шебек Н.М., Костюк О.О.
Київський національний університет будівництва та архітектури

Розглянуто характерні властивості базових типів соціально орієнтованого житлового середовища та визначено їх діапазон прояву в житловому середовищі. Розглянуто приклади формування трьох типів житлового середовища.
Ключові слова: тип, соціально-однорідні групи мешканців, соціально орієнтоване житлове середовище.

Постановка проблеми. В Україні та закордоном все більшої популярності набуває проектування житлового середовища з урахуванням індивідуальних особливостей мешканців. Про це свідчать численні зарубіжні та вітчизняні житлові комплекси, побудовані з урахуванням особливостей професійної діяльності та сфери інтересів, способу життя, культурних та побутових традицій, сімейного положення, вікового складу, характеру поведінки, світогляду майбутніх мешканців. Особливості проектування таких житлових утворень досліджені не достатньо і потребують значних додаткових витрат і зусиль проектувальників. Теоретичні основи соціально орієнтованого підходу до організації житлового середовища лише починають закладатися і потребують подальшого дослідження.

Метою даної статті є визначення і систематизація характерних особливостей житлового середовища, призначеного для представників різних соціально-однорідних груп мешканців.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання врахування особливостей соціально-однорідних груп мешканців у проектуванні житлового середовища досліджували: Я. Гейл, І.П. Гнесь, Т.М. Заславець, К.В. Кияненко, А.В. Крашенінніков, А.М. Рудницький, З.М. Яргіна та інші науковці. Результати їх дослідження підтверджують гіпотезу про доцільність встановлення зв'язків між типологічними властивостями житлового середовища і особливостями середовищної поведінки мешканців.

У попередній статті авторами були описані базові типи середовищної поведінки мешканців житлового середовища – «топозалежний», «напівтопозалежний», «топонезалежний», які властиві представникам різних соціально-однорідних груп [3]. Побудова соціально орієнтованої типології житлового середовища передбачає зіставлення функціональних, просторових, часових, суспільних, комунікативних, культурних, адаптивних, екологічних проявів середовищної поведінки в трьох діапазонах (найбільшому, середньому чи найменшому) з відповідними властивостями штучного довкілля.

Зокрема, *функціональні властивості житлового середовища* розглянуто з точки зору максимального, середнього та мінімального насичення житлового середовища різними функціональними зонами та з позиції високої, помірної та низької багатоваріантності використання поліфункціональних просторів, що залежить від часу перебування мешканців (постійного, періодичного та епізодичного) на території забудови та проявляється в універсальності використання певного простору – формування багатофункціональних для кількох видів діяльності чи монофункціональних майданчиків. Даний критерій вказує на необхідність передбачення додаткового простору для творчої діяльності, спілкування та самовдосконалення відповідно до специфічних потреб представників соціально-однорідних груп населення.

Просторові властивості житлового середовища розглянуто з точки зору необмеженої, частково обмеженої та обмеженої проникності границь житлових утворень, яка вказує на ступінь замкненості меж житлового утворення (закритість/відкритість прибудинкової території для представників інших соціальних груп), а також розглядаються з позиції високої, помірної та низької насиченості планувальними зв'язками – просторами (пішохідними та біговими доріжками, майданчиками тощо), які насичують житлове середовище місцями для спілкування, проведення дозвілля та рекреації [4].

Часові властивості житлового середовища проявляються у праві мешканців на володіння житлом протягом століття, довгостроковою орендою чи володіння житлом протягом кількох десятиліть та короткостроковою орендою житла упродовж кількох років; а також, технологічністю житлового середовища, що проявляється у високій (використання системи «розумний будинок», перехід на альтернативні джерела енергії для функціонування житлового будинку тощо), помірній (часткове користування інформаційними технологіями) та низькій (відмова від техніки, перехід до простих технологій, наприклад: приготування їжі у печі) мірі залучення інформаційних технологій.

Суспільні властивості житлового середовища залежать від особливостей взаємодії людини із соціумом, що проявляється у різному співвідношенні спільних та приватних просторів в межах житлових утворень. Виокремлено необмежену (відкрита система обслуговування, розрахована на користування мешканцями житлового утворення та мешканцями сусідньої забудови), частково обмежену (змішана система обслуговування, розрахована на часткове відвідування мешкан-

цями сусідньої забудови), обмежену (закрита система обслуговування, призначена для певної соціальної групи) доступність громадських закладів та прибудинкових територій для інших членів суспільства та максимальний, середній та мінімальний рівень комфорту проживання.

Комунікативні властивості житлового середовища проявляються у максимальному (спільні території для відпочинку та колективної діяльності на території комплексу, відкрита система обслуговування), середньому (спільні території за межами житлового утворення та закритий тип прибудинкового простору для «своїх», використання змішаної системи обслуговування), мінімальному (закрита система обслуговування з обмеженим доступом на територію забудови сторонніх осіб) створенні умов для контактів між представниками соціально-однорідних груп населення і мешканців прилеглих районів. А також враховується максимальна (розвинена вхідна група, розширений позаквартирний простір житлового будинку), середня (благоустроєний внутрішній двір з включенням елементів для самодіяльності мешканців), мінімальна (у переважанні тихого відпочинку та формування місць для усоблення, призначених для відпочинку однієї або невеликої групи людей) стимуляції міжособових відносин між сусідами у житловому комплексі [4].

Культурні властивості житлового середовища проявляються у ступені наслідування

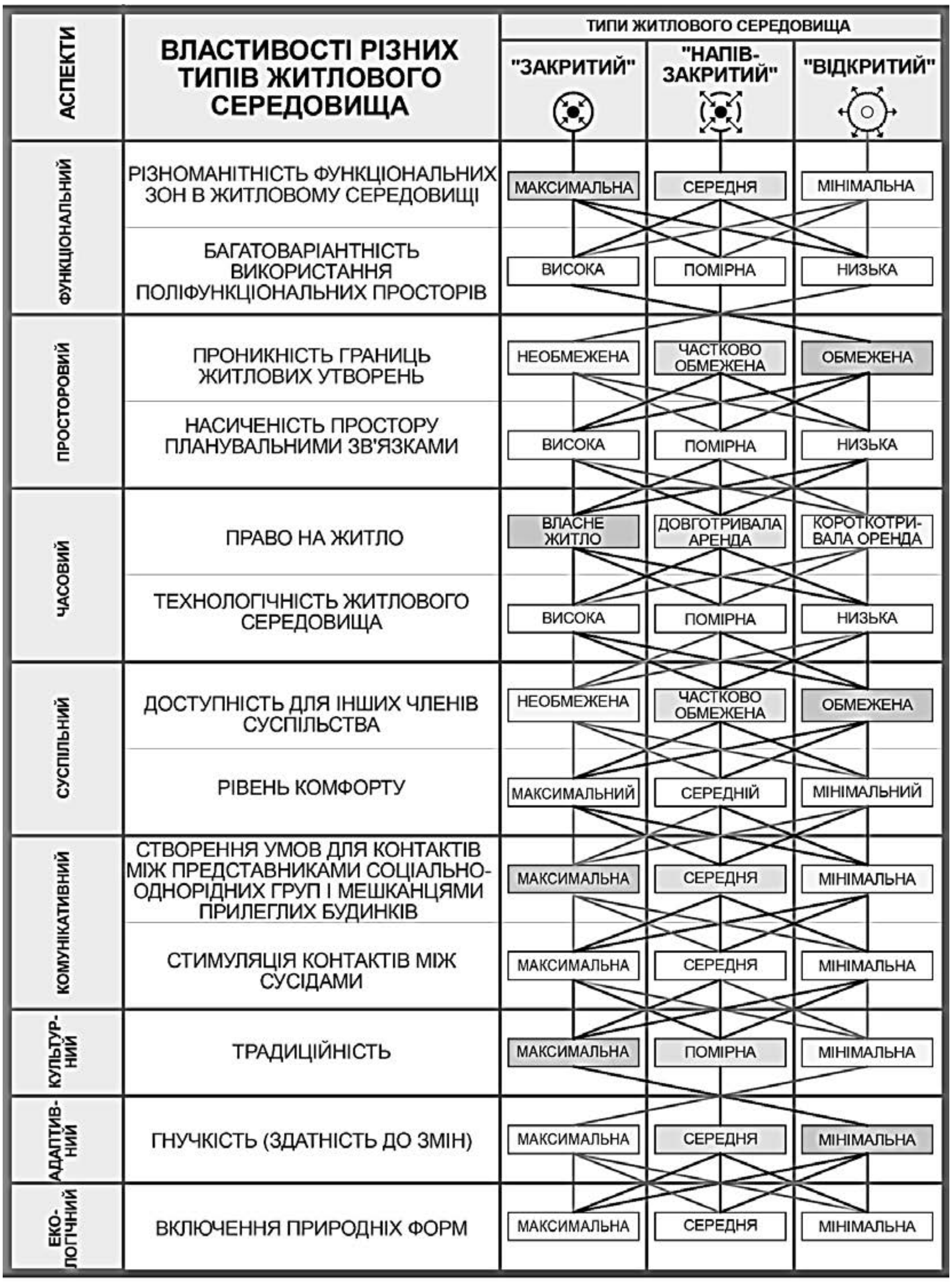

Рис. 1. Властивості різних типів соціально орієнтованого житлового середовища

традицій культури народу чи певної родини. Максимальній мірі цієї ознаки притаманне використання стильових і композиційних прийомів, властивих родинним традиціям, звичаям та цінностям; помірній мірі прояву – застосування матеріалів та технологій відповідно до «тенденцій моди»; мінімальній мірі прояву притаманні новітні технології організації житла, його концептуальність, мінімальна кількість обладнання [2].

Адаптивні властивості житлового середовища проявляються у ступені його гнучкості та здатності підлаштовуватися під мінливі потреби мешканців. Виявлено максимальну (модульні меблі, прозорі перегородки, відкриті поліфункціональні простори), середню (трансформативність та поліфункціональність простору зберігається за умови чітко визначених границь простору – об'єднання кухні-вітальні-столової у випадку наявності власної кімнати) та мінімальну (монофункціональні простори) адаптивність.

Екологічні властивості житлового середовища проявляються у сильній (проектування за принципом «місто-сад», безпосередня близькість до природного оточення, розвинута та гарно благоустроєна прибудинкова територія, наявність присадибної ділянки), помірній (близькість до природного оточення у пішохідній доступності, наявності благоустроєної прибудинкової території, використання вазонів при облаштуванні житлової чарунки) та слабкій (тяжіння до жвавої частини міста, байдужість до природного оточення) насиченості житлового середовища природними елементами [1].

Шляхом аналізу властивостей житлового середовища в трьох діапазонах (найбільшому, середньому чи найменшому) виокремлено три базові моделі соціально орієнтованого житлового середовища (рис. 1). Зокрема, «топозалежному» типу середовищної поведінки поставлений у відповідність «закритий» тип житлового середовища; «напівтопозалежний» тип середовищної поведінки краще розгортатиметься у «напівзакритому» житловому середовищі, а «топонезалежний» – у «відкритому» типі житлового середовища. Названі типи житлового середовища визнані базовими, оскільки вони акумулюють у собі основні риси сутнісно відмінних різновидів штучного довкілля. Кожен з цих типів може проявлятися в кількох варіаціях, які, у свою чергу, мають відповідати підтипам середовищної поведінки мешканців.

«Закритий» тип житлового середовища характеризується максимальною різноманітністю функціональних зон в житловому середовищі (побутових, виробничих, обслуговуючих, рекреаційних); обмеженою проникністю границь житлових утворень; обмеженою доступністю для інших членів суспільства і відзначається мінімальною зручністю контактів між представниками соціально-однорідних груп населення і мешканцями прилеглих будинків. Це житло зазвичай перебуває у власності мешканців протягом кількох поколінь. Йому властива максимальна традиційність і мінімальна здатність до змін.

Приклад врахування специфічних потреб некорінних народностей, які вимушені тривалий час проживати за межами своєї етнічної батьківщини, представлений у проекті світового центру лемківської культури з житлом і офісними приміщеннями на вул. Макарівській у м. Києві. «Закритий» тип житлового середовища формується завдяки максимальній різноманітності функціональних зон в житловому середовищі, що проявляється у включенні до житлового комплексу дерев'яної церкви, готелю, бізнес-центру, музею, мистецької школи, бібліотеки, а також школи і дитсадка з поглибленим вивченням лемківської культури. Обмежена проникність границь врахована завдяки розміщенню комплекса на пагорбі, оточеному лісом. Традиційність житлового середовища втілена у відтворенні національних мотивів лемківщини, якій притаманні гострі, стрімкі дахи, похилі площини. Створення умов для контактів між зовнішнім оточенням досягається за рахунок формування громадської площі для проведення фестивалів (рис. 2А).

«Напівзакритий» тип житлового середовища відзначається середньою різноманітністю функціональних зон у житловому середовищі (може не включати виробничу або рекреаційну зони); частково обмеженою проникністю границь житлових утворень; частково обмеженою доступністю для інших членів суспільства і відзначається середньою зручністю контактів між представниками соціально-однорідних груп населення і мешканцями прилеглих будинків. Це житло може як перебувати у власності мешканців, так і зніматися у довготривалу оренду (кілька десятиліть). Йому властива помірна традиційність і середня здатність до змін. Прикладом слугує житловий комплекс «Хімки Груп» у Новогорську розрахований на людей, які люблять активно проводити час, та на зайнятих батьків з дітьми, які хочуть розкрити спортивний талант своїх дітей (рис. 2Б). Житлове середовище «напівзакритого» типу, про що вказують винесення виробничої зони за межі житлового утворення, змішана система обслуговування та часткова обмежена проникність границь. У проекті врахована потреба мешканців у систематичному занятті фізичними вправами шляхом організації додаткових бігових доріжок поблизу річки та будівництва спортивних майданчиків з вуличними тренажерами.

«Відкритий» тип житлового середовища характеризується мінімальною різноманітністю функціональних зон в житловому середовищі; необмеженою проникністю границь житлових утворень; необмеженою доступністю для інших членів суспільства; максимальною зручністю контактів між представниками соціально-однорідних груп населення і мешканцями прилеглих будинків. Це житло зазвичай знімається на правах короткотривалої оренди. Йому властива мінімальна традиційність і максимальна здатність до змін.

Врахування середовищної поведінки несімейної молоді, а саме, високий ступінь динамічності переміщень цільової аудиторії за межі житлового утворення та мобільність втілено у конкурсному проекті архітектурного бюро b4 Architects A101 Urban Block Competition Proposal, розміщення якого передбачено в центральній частині міста (рис. 3В). Активний відпочинок забезпечений додатковими зонами для спілкування та розваг, які розміщуються у внутрішньому дворі, на зелених терасах, поряд з ліфтово-сходовими вузлами та на даху. Зону обслуговування вине-

сено на рівень першого поверху, для спільного користування несімейній молоді та мешканцями сусіднього району.

Варіації житлового середовища в межах кожного типу досягаються за рахунок досягнення вищої, середньої чи нижчої міри багатоваріантнос-

Рис. 2. Дослідження властивостей базових типів житлового середовища («відкритого», «напівзакритого» та «закритого»)

ті використання поліфункціональних просторів; насиченості простору планувальними зв'язками; технологічності житлового середовища; рівня комфортності; стимуляції контактів між сусідами; включення природних форм.

Висновки. Шляхом співвіднесення різновидів середовищної поведінки і властивостей житлового середовища, визначені базові моделі соціально орієнтованого житлового середовища: «закритого», «напіввідкритого» та «відкритого» соціально орієнтованого житлового середовища. Проведене дослідження теоретично обґрунтовує необхідність врахування визначених властивостей житлового середовища, які необхідно враховувати при проектуванні житла для соціально-однорідних груп мешканців і закладає підґрунтя для формування соціально орієнтованого житлових комплексів.

Список літератури:

1. Гнесь І. Багатоквартирне житло. Тенденції еволюції: монографія / І. П. Гнесь. – Л.: Видавництво Львівської Політехніки, 2013. – 552 с.
2. Кияненко К. В. Социальные основы моделирования жилища. Т. 1, 2: дис. на соиск. науч. степени д-ра архитектуры: 18.00.02 / Кияненко Константин Васильевич. – Вологда: Волог. гос. техн. ун-т, 2005. – 470 с.
3. Шебек Н. М. Систематизація особливостей середовищної поведінки соціально-однорідних груп мешканців житлових утворень / Н. М. Шебек, О. О. Костюк // Молодий вчений. – 2015. – № 12. – С. 81-84.
4. Крашенинников А. В. Градостроительное развитие жилой застройки: исследование опыта западных стран / А. В. Крашенинников. – М.: Архитектура-С, 2005. – 112 с. : ил.

Шебек Н.Н., Костюк Е.А.
Киевский национальный университет строительства и архитектуры

ТИПОЛОГИЯ СОЦИАЛЬНО ОРИЕНТИРОВАННОЙ СРЕДЫ

Аннотация
Рассмотрены характерные свойства базовых типов социально ориентированного жилой среды и определен их диапазон проявления в жилой среде. Рассмотрено примеры формирование трех типов жылой среды.
Ключевые слова: тип, социально-однородные группы жителей, социально ориентированная жилая среда.

Shebek N.N., Kostiuk O.O.
Kyiv National University of Construction and Architecture

TYPOLOGY OF THE SOCIALLY ORIENTED LIVING ENVIRONMENT

Summary
Examined the characteristics of the basic types of socially oriented living environment and determines their range of expression in a residential environment. Examples are considered of forming three types of habitat.
Keywords: type, relatively homogeneous small social group, socially oriented living environment.

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 37.035.6:745/749

МИСТЕЦТВО ЗБРОЯРІВ СТАРОДАВНЬОЇ РУСІ IX–XI СТОЛІТЬ

Гулей О.В.
Сумський державний педагогічний університет
імені А.С. Макаренка

У статті розглянуто особливості мистецтва виготовлення та оздоблення зброї в Стародавній Русі у IX–XI ст., що вимагало від майстрів-зброярів глибоких знань в галузі ковальства та художньої обробки металу, а також ретельної, скурпульозної роботи. Автор акцентує увагу на тому, що поряд із запозиченням чужого досвіду створювалися і використовувалися власні види зброї і спорядження, так що вже в IX ст. на Русі було розпочато власне виробництво. Таким чином, зроблено висновок про існування на Русі у IX–XI ст. не тільки наслідувального, але й цілком самостійного мистецтва зброярів.
Ключові слова: мистецтво зброярів, оздоблення зброї, Стародавня Русь.

Постановка проблеми. Зброярі Стародавньої Русі забезпечували військо зброєю європейського типу, включаючи захисне озброєння, складну екіпіровку для воїна-вершника і його коня, мечі, ножі, кинджали, списи, бойові сокири, булави для ближнього бою, наконечники стріл для далекого, обладунки, зброю і збрую: мечі, щити, списи, шаблі, стріли, бойові сокири, арбалети, кольчуги, шоломи, шпори, стремена, вудила, підкови. Тема виготовлення та оздоблення зброї всіх її видів завжди є актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізуючи наукову літературу, присвячену мистецтву зброярів на Русі у IX–XI ст., можна зробити висновок про те, що найбільш повно і ґрунтовно тема розкрита переважно в історичних та археологічних дослідженнях. Зокрема, питанням історії технології художньої обробки металів велику увагу приділяли такі автори як: Е. Бреполя, А. Лукас, М. Мішуков, А. Петриченко, В. Трейстер, А. Флерів та ін. Узагальнюючі праці, присвячені вивченню особливостей окремих видів художнього металу різних історичних епох належать Ф. Антону, А. Банк, В. Даркевич, Н. Кондаковій, Г. Меллеру, Д. Уільямс і Д. Оген, Є. Черних та ін. Великий внесок у вивчення російського художнього металу зробили Г. Бочаров, В. Василенко, Т. Макарова, М. Постнікова-Лосєва, Б. Рибаков та ін. Велика робота з історії художнього металу Стародавнього світу належить К. Соловйову, в якій узагальнено весь матеріал досліджуваного періоду, виявлено основні пам'ятки і характерні для конкретного часу прийоми обробки металу.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Зброю як предмет музейного експонування розглядає Ю. Єрешко, а тенденції формотворення сучасної колекційної зброї описує А. Швецов. Окремі розділи присвячені досліджуваній нами теми знаходимо у монографіях А. Арциховского, В. Головашина, О. Кірпічнікова, Б. Колчина, Т. Ткачука та ін. Наукова мистецтвознавча література з оздоблення зброї часів Стародавньої Русі, окрім окремих статей, майже відсутня, мабуть тому, що знахідок виробів того часу недостатньо, щоб провести об'ємне наукове мистецтвознавче дослідження.

Мета дослідження визначити особливості мистецтва виготовлення та оздоблення зброї в Стародавній Русі у IX–XI ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. «У великому музейному зібранні старовинної зброї спочатку губишся: все це розмаїття предметів що колють, рубають та за вдаряють, здається, не піддається класифікації» – так починає свою статтю «Оружие как зеркало национального характера» В. Колюбакин. Але, пише далі автор, якщо поцікавитися національною приналежністю кожного з цих предметів, мимоволі починаєш вловлювати систему, а згодом приходить розуміння цікавого зв'язку між зброєю кожного народу і його національним характером, звичаями [5].

Розвиток людської думки завжди проходь два необхідних етапи: спочатку досліджуються різні явища і окремі предмети, накопичується інформація про них, потім осмислюються зв'язку між ними і розрізнені явища складаються в єдину систему [4]. Аналогічний процес спостерігається і у вивченні мистецтва художнього металу взагалі та оздоблення зброї зокрема. За багато років була створена наукова література, в якій відбивалися окремі історичні періоди розвитку цього виду декоративного мистецтва. В одних роботах більше уваги приділялося технологічним прийомам і процесам обробки металу, в інших розглядалися окремі види виробів – зброя, ювелірні прикраси, посуд і т. д. окремих країн і народів. Так дослідженню мистецтва стародавньої зброї присвятили свої праці такі науковці як А. Колчин, А. Кірпічніков, В. Колюбакин, В. Хорев. Цікавими в цьому напрямку є ряд дисертаційних досліджень: О. Докучаєвої, Ю. Єрешко, Б. Колчина, А. Матюшиної, А. Швецова. Розділи присвячені досліджуваній нами теми знаходимо у монографіях: В. Головашина в «Очерках по истории Русской культуры», А. Арциховского в «Истории культуры Киевской Руси», А. Кірпічнікова в «Древнерусском оружии», у Б. Колчина в «Технике обработки металлов Древней Руси», у Т. Ткачука в «Старинном оружии и доспехах», А. Рибакова в «Ремеслах Древней Руси» тощо. Важливим є також облік палеографічних даних і орнаментів, що описали А. Кірпічніков та В. Коваленко в роботі

«Орнаментированные и подписные клинки сабель раннего средневековья (по находкам в России, на Украине и в Татарстане)».

Вітчизняні знахідки дозволяють з великою повнотою уявити не тільки склад середньовічного озброєння, але вивчити його виникнення, розвиток, поширення, призначення і бойове використання, вказує А. Кірпічніков. Особливу увагу приділено класифікації речових пам'яток. Категорії наступального і захисного озброєння були систематизовані за типами, хронологією та зонами розповсюдження. В основу виділення типу було покладено поєднання об'єктивних ознак, таких, як форма речі, її будову, призначення, деталі оздоблення. Виходячи зі зміни форм виробів, а також їх археологічного оточення виявилося можливим датувати речі з точністю до 50 років, а іноді і точніше [7].

Широкого поширення набуває виготовлення зброї на Русі починаючи з IX ст. Майстрами вироблялися щити, кольчуги, луки та стріли, мечі, шаблі і бойові сокири, булави, кистені тощо [10]. Виробництво зброї та військових атрибутів вимагало глибоких знань в галузі ковальства та художньої обробки металу, а також ретельної, скурпульозної роботи.

Спочатку на Русі використовувалися франкські мечі, тим не менш, розкопки археологів доводять, що російські ремісники-зброярі вже з'явилися в державі на зламі IX–X ст. Часто в похованнях і в дружинних курганах IX ст. вчені знаходять зв'язки кілець для кольчуг і самі готові вироби.

Дуже дивною видається слабкість фантазії зброярів Стародавньої Русі, зауважує науковець В. Колюбакін. Довгий час вони обмежувалися простим набором: досить широкий меч невеликої довжини (близько метра разом з ефесом), простий спис, бойова сокира та ударно-дробильна зброя: палиці, булави, кистені. На цьому фантазія зброярів Русі вичерпувалася і далі слідувала шляхом запозичення: спочатку у татар запозичили шаблю, потім у Заходу – протазан – спис з широким мечевидним наконечником і серпоподібними гаками для відбиття ворожих ударів. З усього надбання зброярів Стародавньої Русі самим живучим виявився обушок – його широко застосовували ще в IX ст., але вже не солдати, а численні російські розбійники. Причини такої збройової невибагливості, на думку автора, в тому, що на Русі, аж до Росії й України сьогоднішнього дня, не було чисельних професійних армій (дружини князів не в рахунок), тому зброя була потрібна така, якою при мінімальних навичках може володіти простий ополченець [5].

У статті «Про початок виробництва мечів на Русі» О. Кірпічніков показує, що у IX–XI ст. на Русі складається та неповторна своєрідність військової справи, яка на ряд століть вперед визначить шляхи її розвитку. Київська держава була однією з небагатьох європейських країн, де неподібність і різноманітність у складі та підборі озброєння були настільки разючими і контрастними. На Русі освоїли західний меч і східну шаблю, європейський ланцетоподібний спис і кочівницьку піку, східний чекан і меровингский скрамасакс, азіатський сфероконічний шолом і каролінгскі шпори, близькосхідні булави і північні ланцетоподібні стріли. З перерахованих знарядь війни деякі знайшли на Русі другу батьківщину, і вже як російські речі проникли на Захід. Ця культура дійсно послуговувалася досягненнями інших народів, але не була тільки східною, тільки західною або тільки місцевою. Поряд із запозиченням чужого досвіду створювалися і використовувалися власні види зброї і спорядження, так що вже в X столітті на Русі було розпочато власне виробництво мечів [6].

«Меч – головний предмет озброєння професійного воїна протягом усього домонгольського періоду російської історії, – писав свого часу видатний вітчизняний археолог А. Арциховский. – В епоху раннього середньовіччя форма мечів на Русі і в Західній Європі була приблизно однаковою» [1]. Дослідженню цього виду зброї присвячено багато наукових досліджень. Зокрема, відомий російський вчений Д. Анучін писав: «З усіх видів озброєння, меч, як зброя наступальна, безумовно, відігравав у давнину найбільш значиму роль. Це була привілейована зброя вільного воїна, найдорожча, така яка найбільше цінувалася і, по суті, саме вона вирішувала результат бою». Пройшовши довгий шлях еволюції, меч у IX–XIII ст. в Київській Русі, був широко поширений, хоча для простих городян і селян був занадто дорогим і тому, малодоступний [1].

На Русі використовувалися мечі практично всіх типів, відомих тоді в Європі, і в цьому вона не поступалася головним європейським країнам. У той же час, вже в X ст. на Русі були добре відомі східні мечі, поширені з VII ст. у арабів і персів не менше, ніж схожі з ними за формою каролінгські в Західній Європі. Для класифікації клинків IX–XI ст. використовувалася схема Я. Петерсена. Йдеться про рукояття, які зіставляються за формами та оздобленням. Що стосується лез мечів, то вони (при загальній довжині близько 1 м) майже однакові, відносно широкі (до 6-6,5 см), плоскі, з долами (які займають середню третину смуги), злегка звужуються до краю. Аналіз рукоятей служить вивченню всього виробу, включаючи і його клинок

Що стосується написів на рукоятях мечів (детальну характеристику груп клейм розробив А. Кірпічніков) то тут розмаїття написів ділиться на два типи залежно від основної ідеї їх упорядника. Іноді він хотів нанести на меч один або кілька священних термінів. У такому випадку напис отримував значення словесного символу. Частіше в клеймах відображено посвята клинка Богу, Богородиці, Хресту. Тоді напис виступає як одна або кілька присвятних формул (при цьому іноді додавалися символи). Простота символів, пов'язана до того ж з першими кроками словесного таврування, змушує звернути увагу на них в першу чергу. Повний облік скорочених написів європейських мечів було розроблено після швейцарського вченого Вегела. Для рукоятей мечів згаданих типів характерні: візерунки геометричного малюнка, виконані кольоровими металами, стрічкоподібні прикраси, оформлені черню і сріблом та щедро орнаментовані... [6]. Серед знайдених мечів є й такі, які дозволяють припускати існування у Київській державі не тільки наслідувального, але й цілком самостійного обробно-клинкового ремесла. Такі п'ять

збережених фрагментарно мечів, рукояті яких відрізняються яскраво вираженою місцевою своєрідністю форми і декору. Їм притаманні плавні обриси навершя і перехрестя та рослинна орнаментація. Особливо помітно виділяються рукояті мечів з Києва, Карабчієва та Старої Рязані, оброблені черню по бронзі. Їх з упевненістю можна зарахувати до високохудожніх творів київського збройового і ювелірно-ливарного ремесла [9]. Вироблялися в Києві бронзові деталі руків'я мечів і наконечники піхов, прикрашені рослинним орнаментом, що знаходили збут у землях Прибалтики, Фінляндії та Скандинавії. Тоді, тобто не пізніше першої половини XI ст., вироби російських зброярів з'явилися на світових ринках. Зауважимо, що число таких знахідок, що опинилися в країнах басейну Балтійського моря, рік від року зростає. Триває їх виокремлення в музейних колекціях [4].

У процесі виготовлення клинків східні майстри за допомогою ковальського зварювання стали робити багатошарову сталь зі смуг твердої сталі і м'якого заліза (від 3 до 500 шарів) – це підвищувало міцність і створювало після обробки поверхні різноманітні візерунки. Надалі така сталь була названа дамаською. Готові клинки покривали гравірованим і черненим орнаментом і в поєднанні з ювелірно обробленою рукояттю представляли собою справжні перлини ювелірного та ковальського мистецтва. Пізніше на Русі стали кувати мечі-кладенці з візерункового булату і дамаска, прославлених в народних казках і билинах. Художні роботи виконували ті ж ковалі-зброярі [11].

Але булат – це не просто сталь: булатні мечі здатні були рубати багато років, практично не туплячись, залізо і сталь, не гнулися, але і не ламалися. Детально описав особливості булату В. Хорев – клинок піддавали травленню і на його поверхні з'являлися характерні візерунки-розводи: хвилясті темні смужки на більш світлому тлі. Фон цей виходив темно-сірим, золотисто, або червонувато-бурим, чорним. Чорний булат вважався більш крихким, досвідчені воїни воліли золотистий відтінок клинка. Булат також був різним за якістю. Розрізняли його по виду візерунка. Великий візерунок – ознака хорошої якості, з смужками в 10-12 мм, середнім вважався булат з візерунком 4-6 мм і вже зовсім простеньким був булат з тоненьким візерунком з товщиною лінії в 1-2 мм. Основа клинка меча робилася з заліза або зварювалася з трьох смуг сталі і заліза. Відігравав свою роль і малюнок візерунка. «Смугастий» складався з прямих, майже паралельних ліній: такий булат вважався низькосортним. Коли серед ліній траплялися вигнуті, булат коштував дорожче і називався «струйчатим». Ще краще був «хвилястий» візерунок з суцільних вигнутих ліній. Якщо вони сплітались в пасма, це був «сітчастий» узор, що цінувався дуже високо. Але всіх краще був «колінчастий» булат. Візерунок на такому клинку розташовувався пасмами, як на «сітчастому», тільки у вигляді поперечних пасків-колінець, що повторюються по всій довжині клинка [11].

На вищих сортах перських та індійських булатів чітко видно білий «колінчастий» візерунок – повторювані грона, клубки, мотки і пасма волокон по темно-бурому з золотистим відливом фону. Коли ж малюнок візерунка нагадував людську фігуру – мечу воістину не було ціни. Аль-Біруні говорить про перевагу техніки виготовлення візерунка на клинках мечів у росіян-зброярів: за відповідної комбінації залізних і сталевих смуг на основі клинка давньоруський коваль міг отримати будь-який заданий малюнок з однаковим ритмом по всій смузі, що особливо і дивувало Біруні. Булатний же малюнок, як відомо з дослідів П. Аносова, випадковий, оскільки при кристалізації тигельної сталі в кожному окремому випадку виходить свій малюнок структурної неоднорідності. Булатний клинок був здатний не затуплюючись рубати залізо і навіть сталь: це має на увазі високу твердість. У той же час він не ламався, навіть зігнутий у кільце [11]. Піхви виготовлялися з дерева і покривалися дорогою шкірою або оксамитом, прикрашалися золотими, срібними або бронзовими накладками. Наконечник піхов часто бував прикрашений якою-небудь вигадливою символічною фігурою. Один і той же майстер міг володіти як різними технічними прийомами, так і різними стилями і прикрашав зброю згідно з бажанням замовника, а воно могло залежати просто від моди.

Поряд з майстернями, котрі підписували свої вироби, існували й такі, які таврували різними знаками нескладного геометричного малюнка – хрести, кола, спіралі, півмісяці. Ці знаки, безсумнівно, мали не тільки маркувальне, а й магічне значення, вони символізували вогонь, сонце, можливо, відвертали злих духів. Де виготовлялися ці «безбуквенні» вироби? Багдадський філософ IX ст. Аль-Кінді писав, що у франкських мечів у верхній частині знаходяться хрести, кола та півмісяці. Перелік знаків разюче збігся з тими, які були відкриті на деяких клинках, знайдених на території Стародавньої Русі.

Висновки з даного дослідження: археологічні знахідки, досліджені науковцями, дозволяють припускати існування у Стародавній Русі у IX–XI ст. не тільки наслідувального, але й цілком самостійного мистецтва зброярів.

Перспективними напрямами подальших наукових розвідок вважаємо дослідження мистецтва зброярів XII–XIII ст.

Список літератури:

1. Арциховский А.В. Оружие. История культуры Киевской Руси / А.В. Арциховский; Под ред. Б.Д. Грекова. Т. 1. – Л.: Изд-во АН СССР, 1951. – 417 с.
2. Головашин В. Очерки истории русской культуры / В. Головашин. – Тамбов: ТГТУ, 2004. – 240 с.
3. Докучаева Е.Е. Проблема взаимосвязи выразительности и технологии в прикладном искусстве: Некоторые аспекты из истории художественного метала: дис. ... доктора искусствоведения: 17.00.04 / Е.Е. Докучаева: М., 2008. – 312 с.
4. Ерешко Ю.В. Оружие как обьект музейного экспонирования: дис. ... доктора искусствоведения: 17.00.03 / Ю.В. Ерешко: Санкт-Петербург, 2008. – 235 с.

5. Колюбакин В. Оружие как зеркало национального характера [Електронний ресурс] / В. Колюбакин // МИА. – № 35, 2007. – Режим доступу: http://www.politikhall.com/issue/388
6. Кирпичников А.Н. О начале производства мечей на Руси: Труды VI Международного Конгресса славянской археологии. Т. 4. / А.Н. Кирпичников. – М.-Л.: Наука, 1998. – С. 246–251.
7. Кирпичников А.Н. Древнерусское оружие. Выпуск 2. Копья, сулицы, боевые топоры, булавы, кистени / А.Н. Кирпичников. – М.-Л.: Наука, 1966. – 147 с.
8. Кирпичников А.Н. Вооружение / А.Н. Кирпичников, А.Ф. Медведев // Древняя Русь. Город, замок, село / Отв. ред. Б.А. Колчин. – М.: Наука, 1985. – С. 298–364.
9. Кирпичников А.Н. Древнерусское оружие. Выпуск 3. Доспех, комплекс боевых средств / А.Н. Кирпичников. – Л.: Наука, 1971. – 89 с.
10. Ткачук Т. Старинное оружие и доспехи / Т. Ткачук. – Донецк: Сталкер, 2005. – 250 с.
11. Хорев В.Н. Оружие из Дамаска и булата / В.Н. Хорев. – Ростов н/Д.: Феникс, 2004. – 224 с.

Гулей О.В.
Сумской государственный педагогический университет
имени А.С. Макаренко

ИСКУССТВО ОРУЖЕЙНИКОВ ДРЕВНЕЙ РУСИ IX–IX ВЕКОВ

Аннотация
В статье рассмотрены особенности искусства изготовления и отделки оружия в Древней Руси IX–XI вв., что требовало от мастеров-оружейников глубоких знаний в области кузнечного дела и художественной обработки металла, а также тщательной, скрупулезной работы. Автор акцентирует внимание на том, что вместе с заимствованием чужого опыта создавались и использовались собственные виды оружия и снаряжения, так что уже в IX в. на Руси было начато собственное производство. Таким образом сделан вывод о существовании на Руси в IX–XI вв. не только подражательного, но и вполне самостоятельного искусства оружейников.
Ключевые слова: искусство оружейников, отделка оружия, Древняя Русь.

Guley O.V.
Sumy State A.S. Makarenko Pedagogical University

ART OF ANCIENT RUSSIA GUNSMITH IX–XI CENTURIES

Summary
In the article the features of art making and decoration in ancient weapons in IX–XI century. That required the master gunsmiths deep knowledge in the field of artistic blacksmithing and metal, as well as a thorough, spider work. The author focuses on the fact, along with the borrowing experience of others created and used their own weapons and equipment, so that in the ninth century in Russia started its own production, thus concluded the existence in Russia of IX–XI century not only imitative, but quite independent art gunsmiths.
Keywords: art gunsmiths, decorating weapons, Ancient Russia.

УДК 7.01:72«20»

ІРРАЦІОНАЛЬНА ФІЛОСОФСЬКА ОСНОВА ЛЬВІВСЬКОГО МОДЕРНІЗМУ У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ КОНТЕКСТІ

Перетятко Д.Ю.
Львівська національна академія мистецтв

У цій статі розглядається процес зміни раціоналістичного світогляду на ірраціоналістично-філософську парадигму у кінці XIX ст. – 30-х роках XX ст. що радикально вплинула на зміну естетичних критеріїв у Європі. Ця зміна виразно проявляється в епоху модернізму в архітектурному мистецтві Львова, який у той час був центром провінції Австро-Угорщини, а згодом одним із культурно-мистецьких центрів Польщі.
Ключові слова: філософія, ідеалізм, матеріалізм, раціоналізм, ірраціоналізм, ідея, життєвий світ, сутність, феноменологія, існування, інтуїція, віталізм, історизм, екзистенціалізм, трансцеденція, ар деко, фукціоналізм.

Постановка проблеми. Наявні на сьогодні дослідження виникнення і розвитку сучасного мистецтва від початку XX ст. майже не торкаються філософської «колиски» мистецтва епохи модернізму якою стала новітня ірраціональна філософія. Про потребу дослідження появи, розвитку і сучасного стану ірраціонально-філософської основи мистецтва і культури свідчать нинішні чисельні підміни справжніх культурно-мистецьких категорій маскульурою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій на цю тему показав відсутність ґрунтовних досліджения теми філософських передумов епохи модернізму в Європі. Є ряд ґрунтовних праць та що стосуються загальної філософії XX ст. та філософії мистецтва, але ніким не було широко розглянуто взаємодію соціокультурних процесів та філософських тенденцій що мали місце на початку XX ст. у культурно-мистецькому середовищі.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Виявлено чіткий взаємозв'язок між змінами тенденцій у соціокультурному та архітектурно-мистецькому середовищах епохи модернізму, підгрунттям якого стала філософська основа, побудована на ідеях екзистенціалізму.

Формулювання цілей статті. Визначення впливу ірраціоналістичної філософії, що прийшла на зміну світоглядному раціоналізму в Європі у 10-30-х роках XX ст. і покликала до життя сутність мистецтва і особливо архітектури європейських міст у міжвоєнному періоді.

Виклад основного матеріалу. У сімдесятих роках XIX ст. видавалось, що механістичний і відверто матеріалістичний раціональний еволюціонізм залишиться провідним філософським вченням у Європі, захопленій науковими відкриттями, особливо у сфері природничих наук. Та вже біля 1890р. можна було спостерігати повернення до ідеалізму – спочатку в Англії і згодом у Німеччині у вигляді «неокантіанства», і у Франції як «неокритицизм». Однак поряд з цими напрямками до кінця XIX ст.. продовжували існувати позитивістські та еволюціоністичні течії. Зміна раціоналістичного напрямку на ірраціоналістичний у європейській філософії значною мірою була інспірована всеохоплюючою криза, викликаною глибокими зрушеннями в соціальній сфері, важкими економічними чинниками, радикальними інноваціями у мистецтві, помітним розколом у царині релігії. Криза Ньютонівської фізики, суб'єктивізм наукових систем викликали розвиток емпіріокритицизму. Представником школи емпіріокритицизму вважається доктор Зигмунд Фрейд, котрий за принципом еволюційного механіцизму висунув тезу про те, що життя свідомості – це результат чисто механістичної гри «несвідомого», а всі вищі психічні явища він пояснював як «сублімацію» еротичного імпульсу.

У центр уваги філософського інтересу стає людська особистість. Фактично, детерміністська філософська картина світу XIX ст., покликала нових мислителів порятувати права життя людського індивіда та духовних цінностей.

До кінця XIX ст. на противагу провідним філософським течіям, що сповідували підкреслений раціоналізм в ставленні до емпіричного світу, небажання досліджувати сферу дійсності «по той бік явищ», визнавали виключно моністичну тенденцію, скеровану на розчинення людського особистого буття в абсолюті або у загальному розвитку, формуються два значних філософських напрямки – ірраціоналістичний та метафізичний.

Провідною фігурою ірраціоналізму був Артур Шопенгауер. Для нього абсолютом стає не розум (це лише інструмент), а ірраціональна «сліпа» Воля. Всесвітня Воля є істинною причиною світу в цілому, свона – первинна сутність, а людська воля – один з проявів вітального пориву, що емаʜує із Всесвітньої Волі і несе лише страждання і біль. Кінцева мета людини – нірвана, повний спокій і відокремленість, якої можна досягти ніби шляхом зворотньої еволюції, підіймаючись від особистого до загальносвітового джерела. Таку місію може здійснити мистецтво на рівні надіндивідуального натхнення, але найближче до нірвани підводить релігія через схиму, аскетизм, самозречення. Шопенгауер відводить релігії і мистецтву безумовний пріоритет перед наукою у осягненні витоків буття [17, с. 302-344].

Виключним і несподіваним в процесі світової еволюції видається поява ще у середині XIX ст. предтечі екзистенціоналізму, однієї з провідних філософських течій XX ст., – датського релігійного мислителя Серена Кьеркегора, котрий поставив у центр уваги буденне життя (existentia) людини і збереження стосунків людини з Богом.

На шляху до Бога людина проходить три стадії: естетичну, етичну і релігійну. Відмовляючись від осягнення істини свого існування на естетичній стадії, людина досягає емоційної повноти, пов'язаної з відчаєм. Але цей відчай ще не істинний – лише на етичній стадії він стає істинним

і приводить людину до усвідомлення релігійного значення своєї особи [16, с. 72-103].

Незважаючи на появу нових філософських ідей, на самому початку ХХ ст. ще активні філософи матеріалістичного світогляду та ідеалізму, які представляють дві течії – філософію матерії та філософію ідеї.

Найвпливовішим і найпродуктивнішим представником філософії матерії став неореаліст лорд Бертран Рассел, котрий хоч часом цікавився етичними і релігійними проблемами, але найбільшу увагу приділяв теоретичним питанням логіки, теорії пізнання, фізики та біології. За Расселом всіляка теоретична модель зайва, ідеал індивідуального порятунку він вважає «аристократичним» і таким, що протирічить демократичному ідеалу порятунку суспільств. Головна мета – досягнення щастя через виховання людей та прогрес науки і техніки.

На цей період припадає напрям неопозитивізму, що відрізняється поклонінням перед наукою, ще більшим ніж неореалізм, та строгими раціоналістичними, аналітичними і логічними установками.

Чимало представників філософії матерії мають заслуги у справі розвитку методології природничих наук і логіки. Однак їх філософські концепції виявились безпомічними перед великими людськими проблемами, з якими повинна мати справу філософська думка. В стосунку до питань моралі, релігії, страждань вони надто індиферентні. Саме через цю теоретичну слабкість і неспроможність вирішувати значні питання людської долі філософія матерії найменш цінна для філософської думки ХХ ст. Подальші філософські концепції вже у перші десятиліття ХХ ст. значно перевершили тези і самі проблеми філософів-матеріалістів.

Попри те, що вплив ідеалістичної школи з початком ХХ ст. зменшився, варто представити одного з найвидатніших ідеалістів цієї епохи, який виразно тяжів до позитивізму – італійського історика та історика мистецтв Бенедетто Кроче. Чотиритомне видання цього унікального мислителя «Філософія духа» (1902-1917 р.), яке вміщало блискучі студії з естетики, логіки, практичної філософії та філософії історії, значно вплинуло на всю європейську філософію нової доби. Його «Короткий начерк естетики» (1913 р.) досі вважається однією із найзнаменитіших праць з естетики. Естетика Кроче як наука про чуттєве споглядання є особливо оригінальна частина його філософської творчості. Мистецтво для Б. Кроченe фізичний факт, а практична діяльність і повністю алогічна. Мистецтво – це єдність а точніше– багатократний синтез змісту і форми, споглядання і виразу, виразу і краси [2, с. 112-122]. Кроче стверджує повну тотожність філософії та історії:кожен філософ – історик і кожен історик – філософ, подібно як у філософії однієї людини вміщується історія її життя.

Для Кроче нема іншої реальності крім духа. Світ – це дух, синтез усіх синтезів. Він є чистим і безконечним розвитком. Ця безконечність – це тайна істинного Абсолюта: в ньому є все і все суще – це його прояв як момент вічного розвитку.

Якщо в центрі уваги філософії матерії є наукове пізнання, а ідеалізм обертається навколо ідеї, то згодом з'являються філософи, що намагаються пояснити дійсність за допомогою поняття життя. Це філософія актуалістів, для яких існує лише рух, розвиток, життя. Всі вони – ірраціоналісти і в якості істинного філософського методу визнають тільки інтуїцію, практику і життєве розуміння історії. Світ – це рухоме життя.

З появою філософії життєвого світу відбувається радикальний розрив із філософією XIX ст. До цього призвели історичні обставини: ілюзія прогресу зазнала в Європі значної поразки – від неї визволились не лише філософи, а й маси – до того ж ціною страхітливих жертв. Жахливі страждання в роки першої світової війни, революція та викликана нею небачена за масштабом жорстока громадянська війна на теренах зруйнованої Російської імперії – все це вимагало від філософів усвідомлення проблем людської особистості, звернення до питань призначення і долі, страждань, смерті і спільного життя людей у надто непевному світі.

Філософський життєвий ірраціоналізм викликав особливу увагу не лише мислителів, а й широких верств суспільства. В Англії цей напрям представили Джемс і Ф. Шіллер; у Франції зійшла зоря одного з найвідоміших філософів нової доби – Анрі Бергсона. Його твори з питань психології («Матерія і пам'ять»), про засади метафізики («Творча еволюція»), про етику і філософію релігії («Два джерела моралі та релігії») користувались величезним успіхом не лише завдяки розробці дійсно нової філософської системи на потребу дня, а й через блискучу літературно – філософську мову.

Бергсон розглядає у якості інструменту в пізнанні просторової матерії інтелект, який здатен пізнати лише нерухоме. Його сфера – матерія. Але інтелект неспроможний зрозуміти справжню тривалість життєвого простору, саме життя. Цю тривалість можна пізнати лише завдяки інтуїції, власне з її допомогою можна в простому спогляданні відчути і пережити реальність тривалості життя. Філософія життя стверджує свободу духа (душі) незалежність від матерії, безкінечну віддаленість від тваринного і навіть бачить можливість збереженості душі після смерті.

Відповідним до французької філософії життя у Німеччині став історицизм, найвидатнішим представником якого був Вільгельм Дільтей. Особливої популярності його філософія набула після 1-ї світової війни. Історію Дільтей вважав ланцюгом випадковостей, який затягує і людину і народи. Впливати на хід історії неможливо.

Такої ж думки дотримувався відомий німецький культуролог Освальд Шпенглер (1888–1936). У своїй праці «Присмерк Європи» він виклав своє бачення історії людства як ланцюга організмів-культур, культурних циклів, яких він нараховує вісім і кожен з них триває близько тисячі років. Ці культури – єгипетська, індійська, вавилонська, греко-римська (аполлонська), візантійсько-арабська (магічна), культура майя, західноєвропейська і наступною має стати русько-сибірська. Занепад західноєвропейської культури, за Шпенглером, розпочався у XIX ст., від часу поклоніння науково – технічному прогресу, що відчужує людину від природи і призводить до збідніння її духовного світу через надмірне захоплення матеріальними цінностями.

Мислителі філософії життєвого світу надали належного місця людині з її життєвими проблемами, приверненням уваги до історичного процесу і цим підготували появу подальших, не менш конкретних, але більш сучасніших філософських течій.

Подібно до філософії життя подальший прорив у сферу раціонального здійснила філософія сутності, феноменологія, котра відкидає емпіризм, відмовляється від теорії пізнання і об'єктом свого дослідження обирає сутність феномена безпосередньої даності. Засновником напряму феноменології у першій третині ХХ ст. став філософ Едмунд Гуссерль (1859–1938). Можна стверджувати, що феноменологічний метод Гуссерля розповсюдився на усю сучасну філософію, а його думки, викладені творах «Ідеї до чистої феноменології» (1913 р.), «Логіка формальна і логіка трансцендентальна» (1929 р.) та «Досвід і судження» (1939 р.) великою мірою інспірували розвиток ідей екзистенціалізму та метафізики.

Філософія сутності особливого значення надає особистості, яку розглядає в єдності особистого і сукупного. Головними носіями сукупності особистості є святе (церква) і духовні культурні цінності.

Соратник Гуссерля німецький мислитель Марк Шеллер в центрі системи ставить проблеми особистості. Особистість повністю індивідуальна – кожна людина тією мірою,якою вона є особистістю є єдине у своєму роді буття і цінність. Людина володіє первинним релігійним досвідом – релігія і віра дані завдяки дії самого Бога. Бог є вищим центром любові і дає особистості те,що є основою її змісту – свою любов.

Феноменологія відкрила шлях до визнання головних філософських позицій: об'єктивізму в пізнанні та справжнього характеру людського духа. Філософи сутності впритул підійшли до філософії існування та метафізики буття.

Дві потужні духовні течії, що призвели до радикального розриву із панівною філософською думкою ХІХ ст. – філософія життя (життєвого світу) та філософія сутності (феноменологія), проторили дорогу до значної популярності філософії **екзистенціалізму**. Найвизначнішими представниками цього філософського напряму вважаються Габріель Марсель, Карл Ясперс, Мартін Хайдеггер, Жан-Поль Сартр, Альбер Камю, Микола Бердяєв, Володимир Соловйов, Лев Шестов. Всі вони виявились глибокими і оригінальними дослідниками як найактуальнішої теми екзистенції людини у непевному і навіть ворожому світі, хоч справжнім предтечею цього філософського напряму ХХ ст. і незаперечним духовним авторитетом в царині ірраціоналізму ще в половині ХІХ ст. став датський релігійний мислитель Серен Кьеркегор.

Розвитку екзистенціалізму сприяли моральні, політичні, соціально-економічні кризи, що актуалізувались на переламі століть, почуття тривоги і розгубленості перед першою світовою війною, під час війни і у непевні міжвоєнні роки. Бурхливий розвиток науки і техніки, мілітаризація, безсилля перед режимами та ідеологією визискування винесли на потребу часу такі філософські проблеми суперечності між внутрішнім світом людини і навколишньою дійсністю, проблему самотності, пошуку власного «Я», сенсу життя і місця у світі, проблему внутрішнього вибору.

Екзистенціалізм активно використовує феноменологічний метод філософії сутності і розвиває ідеї філософії життя, її актуалізм, аналіз часу, критику раціоналізму і часто критику природничих наук. Значною мірою авторитетом для екзистенціалістів є А. Бергсон, а для «атеїстичного крила» – Ф. Ніцше. Головним предметом дослідження є екзистенція (існування). Йдеться про специфічний людський спосіб буття: тільки людина володіє екзистенцією, а, точніше, сама є нею. Для філософів цього напряму екзистенція співпадає з тимчасовістю – вона ніколи не **є**, але **створює** себе у свободі, вона **стає**. На відміну від філософії життя екзистенціоналісти розглядають людину як чисту суб'єктивність, а не як прояв космічного життєвого потоку-людина вільно створює себе, вона є власною свободою [16, с. 72-103].

За ставленням до релігії виділяється теїстичний та атеїстичний напрямки. Теїстичний представляють Серен Кьоркегор, Марсель Габріель, Карл Ясперс (з ухилом у трансценденталізм), Володимир Соловьйов, Микола Бердяєв. Своєрідний атеїзм проявлений у М. Хайдеггера, і відвертим атеїзмом характеризуютья філософи – літератори Ж. П. Сартр та А. Камю. Так, наприклад, Сартр під значним впливом Ніцше взагалі відмовляється від виправдання серйозного ставлення до життя, стверджує абсолютну його безсенсовність і не бачить сенсу в релігії.

Серед екзистенціалістів найбільше «споріднений» з Кьоркегором Габріель Марсель (1889-1973). У своєму вченні Г. Марсель розрізняє **проблему і тайну**. Проблема – це те, що постає перед людиною і що вона може об'єктивно розглядати. Тайна – це те, у що сама людина втягнута, і що не може бути поза людиною. Власне тайна є важливою для філософа, вона є тим, що ніколи не стає об'єктом, тим, що співвідноситься із собою і тим самим із своєю трансцендентністю [3, с. 219-289].

Екзистенціалізм – це, по суті, повернення до світоглядно важливих питань людської долі. У європейській культурі це стало закономірним, оскільки у грецькій, римській та християнській філософії значне місце посідали метафізичні вчення. Однак при всіх великих успіхах усвідомлення екзистенціалістами випадковості існуючого і трансцеденції Бога ще глибоку розробку цих питань дав наступний напрям сучасної метафізики, який дав визначення всесвітньої історії як здійснення вічного плану Бога.

Проведений аналіз розвитку і змін філософських течій в Європі в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. дає змогу констатувати виразну тенденцію поступового переходу до домінантності над провідними раціоналістичними філософськими школами нових ірраціоналістичних напрямів, таких як філософія життя, філософія сутності (феноменологія) та філософія існування (екзистенціалізм).

Фактично ірраціоналізм вже у міжвоєнні часи стає стрижнем культурного розвитку і кличе до життя символізм, для якого головне – це непізнане у світі і в людській душі.

В архітектурі чи не найяскравіше (у порівнянні з іншими видами мистецтва саме через її призначення створювати середовище існування соціуму), інспіровані новими філософськи – сві-

тоглядними тенденціями творчі пошуки призвели до бурхливого розвитку стилю модерн саме на рубежі століть. В модерні стереоскопічно віддзеркалені намагання примхливо поєднати раціо технічних досягнень, втілених у новітніх матеріалах і конструкціях, з відверто ірраціонально-символічним нестримним декором, що тяжів до історичного романтизму, природніх та екзотичних мотивів, демонструючи відносність канонів і переваг архітектонічної чистоти.

Перед першою світовою війною з'явилась значна кількість ідей, що радикально змінювали традиційні уявлення про мистецтво: абстракціонізм, футуризм, кубізм, супрематизм, та ін. Спочатку вони вражали уяву, а поступово захоплювали увагу і простір. Архітектура як головний елемент організації життєвого простору людини і водночас мистецтво, що у всі часи характеризувалось специфічною абстрагованістю від зображального характеру інших видів мистецтв (за винятком музики) являє собою ту саму інтуїтивну єдність а, точніше, «багатогранний синтез змісту і форми, споглядання і виразу, виразу і краси» як сказав Бенедетто Кроче [2, с. 112-122]. Тому цілком закономірною стала зацікавленість архітектури початку XX ст. новаторськими мистецькими ідеями, в яких відчувався подих епохи перемагаючого ірраціоналізму і які набагато органічніше відповідали структурі новітніх технічних і технологічних досягнень, ніж еклектичне буяння декоративності епохи модерну. Так був покликаний и архітектурну царину стиль ар деко, який мав стати перехідним від «неканонічного» модерну до функціоналізму з його аристократичним аскетизмом форм, ліній, площин, прорізів.

Однак на початках своєї ірраціональної свободи ар деко, реагуючи на екзистенційний страх європейського суспільства перед воєнним катаклізмом і його бажання знову відчути спокій у розкошах життя – тепер уже в першу чергу в інтер'єрах нових споруд, де хромована і нікельована сталь, найсучасніші матеріали меблів і устаткування в естетиці сучасних технізованих форм знаходяться у театралізованому симбіозі із золотом мозаїк, інкрустацією із слонової кості, розкішними барвистими тканинами, вишуканими світильниками, скульптурою, – ар деко таким чином прагне створити загубленому поколінню ілюзію благополуччя і впевненості.

Тим не менше естетично-світоглядні завдання співзвучно із зміною соціокультурних потреб досить швидко приводять до своєрідного архітектурно-мистецького катарсису майже за Кьоркегором – від надміру до стриманості, від розкоші – майже до аскетизму, де домінантною стає чистота форми, її особлива глибинна одухованість. Так екзистенціальний напрям у філософії знайшов свій специфічний вираз в архітектурі перших десятиліть XX ст. і впевнено актуалізував архітектурні пошуки в напрямку визнаваної екзистенціалізмом аскези і чистоти – як головних умов пізнання буття і людської духовності, не затьмареної пошуками ілюзорних і примхливих бажань.

Можна вважати, що зародження і розвиток новаторських ідей функціоналізму було потребою нової естетики і нової гармонії для нового суспільства, що вже не могло вдовольнятись старим способом мислення і пізнання. У цьому контексті особливо слід зазначити, що намагання представити архітектурно-мистецькі пошуки функціоналізму (конструктивізм) як перемогу раціонального (прагматичного, суто функційного, технологічного) над ірраціональним (естетично-інтуїтивним, художньо-індивідуальним) є безпідставно спрощеним і хибним. Достатньо згадати надзвичайної сили естетично-ірраціональну виразність в першу сакральних творів апологетів функціоналізму (Ле Корбюзьє, Р. Нойтри, А. Саарінена, А. Аалто, Ф. Л. Райта та ін.).

Висновки з даного дослідження. Аналіз розвитку і змін філософських течій на фоні всеохоплюючої кризи в Європі на початку XX ст. виявив виразний перехід від раціоналістичної філософської школи до ірраціоналістичних напрямків, таких як філософія життя, філософія сутності і домінантного протягом наступних десятиліть екзистенціалізму.

В європейському архітектурному мистецтві нові філософські тенденції інспірували зацікавленість новаторськими ідеями ірраціоналізму, що від т.з. «1-го інтернаціонального стилю» або «неканонічного» модерну покликав у архітектурну царину стиль ар деко як перехідний до «2-го інтернаціонального стилю» – функціоналізму (конструктивізму).

Стиль функціоналізму після перенасичення ар-деко диктованою потребами масової емоційності примхливою розкішністю став своєрідним архітектурно – мистецьким катарсисом у стриманості та чистоті форм і пропорцій, екзистенційним входженням у етичну сферу, являючи своїми найвидатнішими творами осягнення вищої ірраціонально-інтуїтивної духовності.

Список літератури:

1. Бердяев Н. «Философия свободы» – М. 1971, 302 с.
2. Бенедетто Кроче «Эстетика как наука о выражении» ч. 1, М. – 1920, с. 112-122.
3. Бохенский Ю. «Современная европейская философия. Philosofiphe der Gegenwart. М. – 1959, с. 219-289.
4. Фрейд Зигмунд «Основные психологические теории». – М. 2006, 400 с.
5. Nictzsche F. «Der Wille zur Macht». – Bonn 1921, 124 с.
6. Кьеркегор С. «Страх и трепет». – М. 1992, 182 с.
7. Мамардашвили М. «Два этапа развития буржуазной философии». – М. 1972. – 170 с.
8. Овасьян К. «Эстетическая сущность интуитивной философии Анри Бергсона» Ереван 1987, с. 116-192.
9. Рассел Б. «Хрестоматия истории философии» ч. 2: «Современная западная философия» М. – 1994, с. 204-318.
10. Руткевич А. «От Фрейда к Хайдеггеру». – М. – 1993, с. 97-116.
11. Stone Irving «Pasje utajone. Zycie Zygmunta Freuda». – Warshawa 1978, с. 235-310.
12. Тейяр де Шарден «Феномен человека». – М. 2002, 187 с.
13. Хайдеггер М. «Время и Бытие». – М. 1993, 307 с.
14. Херрман Ф. «Понятие феноменологии у Хайдеггера и Гуссерля». – Томск 1997, с. 72-106.

15. Цвейг С. «Фридрих Ницше». – Таллин 1990, с. 101-110.
16. Шестов Л. «Кьеркегор и экзистенциальная философия». – Париж 1939, с. 72-103.
17. Шопенгауэр А. «Мир как воля и представление». – М. – 1993, т. 1, с. 302-344.
18. Ярошевець В. «Історія філософії». – К. – 2002, 704 с.
19. Філософський енциклопедичний словник. – К. – 2002.

Перетятко Д.Ю.
Львовская национальная академия искусств

ИРРАЦИОНАЛЬНАЯ ФИЛОСОФСКАЯ ОСНОВА ЛЬВОВСКОГО МОДЕРНИЗМА В ЕВРОПЕЙСКОМ КОНТЕКСТЕ

Аннотация
В данной статье рассматривается процесс изменения рационалистического мировоззрения на иррационалистично-философскую парадигму в конце XIX века. – 30-х годах XX века, что радикально повлияло на изменение эстетических критериев в Европе. Это изменение отчетливо проявляется в эпоху модернизма в архитектурном искусстве Львова, который в то время был центром провинции Австро-Венгрии, а впоследствии одним из культурных центров Польши.
Ключевые слова: философия, идеализм, материализм, рационализм, иррационализм, идея, жизненный мир, сущность, феноменология, существования, интуиция, витализм, историзм, экзистенциализм, трансцеденция, ар деко, фукционализм.

Peretyatko D.Y.
Lviv National Academy of Arts

IRRATIONAL PHILOSOPHICAL BASIS OF MODERNISM IN LVIV IN A EUROPEAN CONTEXT

Summary
This article discusses the process of changing the rationalistic worldview on irrationalistic-philosophical paradigm in the late nineteenth century. – 30-ies of XX century that radically affected the change in aesthetic criteria in Europe. This change is clearly manifested in the era of modernism in architecture of Lviv, which at that time was a province of Austria-Hungary, and later one of the cultural centers of Poland.
Keywords: philosophy, idealism, materialism, rationalism, irrationalism, nature, phenomenology, existence, intuition, vitalism, historicism, existentialism, transcendence, art Deco, functionalism.

УДК 72.038.16/.17(477.83-25)«191/193»

ТРАНСФОРМАЦІЯ СТИЛІСТИЧНИХ КАТЕГОРІЙ У ФОРМОТВОРЕННІ ВХІДНИХ ГРУП В ЕКСТЕР'ЄРАХ ЗАБУДОВИ ЛЬВОВА ЕПОХИ МОДЕРНІЗМУ

Перетятко Д.Ю.
Львівська національна академія мистецтв

У статті розглядаються особливості формотворення входів у архітектурних спорудах Львова епохи модернізму в процесі зародження і розвитку ар-деко в надрах модерну та зародження авангардистський ідей в стилістичних категоріях ар-деко з переходом від його полістилістичності до пуританізму функціоналізму.
Ключові слова: Ар-деко, функціоналізм, кубізм, конструктивізм, формотворення, протоар-деко, протофункціоналізм, монументалізм, тектоніка, декор.

Постановка проблеми. Прослідкувати тему переходу від ар-деко до функціоналізму на прикладах таких важливих елементів екстер'єру будівель, якими є вхідні групи, входи – візитні картки архітектурного твору, що зв'язують містобудівні інтер'єри із внутрішнім простором будинку. У всі часи входи відігравали роль специфічного коду композиційних та архітектурно-пластичних особливостей стилю.

Саме тому темою даного дослідження є аналіз особливостей формотворення входів двох дотичних стилів, що стали панівними в архітектурі Львова 10-30 рр. XX ст. – ар-деко і функціоналізму.

Специфіка формотворення входів в екстер'єрах забудови Львова у період взаємопроникнення стильових напрямків ар-деко і функціоналізму досі не стала вагомою темою наукових інтересів мистецтвознавців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Широкому висвітленню архітектурних стилів: сецесії, ар-деко та меншою мірою функціоналізму у львівській архітектурі присвячені фундаментальні праці Ю. Бірюльова [1, 2], А. Банцекової [3, 4], А. Сєрадзьської [5], А. Ольшевського [6, 7], а також статті І. Якубовського і А. Беренди. Однак в них не знаходимо морфологічного аналізу таких важливих елементів архітектури як вхідні групи.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми: Виявлення чіткого взаємопроникнення двох дотичних у часі архітектурних стилів, що домінували у історичній забудові Львова на поч. XX ст. Визначення основних спільних та відмінних характерних рис в акцентних елементах архітектури стильових напрямків епохи модернізму.

Формулювання цілей статті: виявити специфіки розвитку принципів архітектурно-пластичної організації входів в забудові ар-деко та функціоналізму у м. Львові в контексті еволюційного процесу зміни стилів.

Виклад основного матеріалу. Часи, що настали після І-ї світової війни, ознаменувались не лише зникненням останніх імперій, але й щезанням головних естетичних критеріїв епохи імперіалізму, як в кінці XIX – початку XX ст. характеризувались пануванням т.з. 1-го інтернаціонального стилю «модерн» на всьому європейському континенті.

Стиль «модерн» домінував у всіх галузях мистецтва, архітектурі його переможну ходу започаткували нові матеріали і технології – сталеві конструкції, бетон, що давало змогу творити незвичні форми та втілювати найрізноманітніші декоративні фантазії.

Духовна розгубленість європейського суспільства після 1-ї Світової Війни і супутнє їй змішання естетичних пріоритетів, потребували пошуку ілюзії добробуту, надійності і розкоші життя – саме таку ілюзію давала поява у ті часи стиль ар-деко, сповненого своєрідної театральності та водночас статичності, поліхромного багатства інтер'єрів та екстер'єрів, що тішили око маєстатичним, ніби закоріненим у давнині декором, і водночас демонстрували технологічні досягнення індустріальної доби.

Показово, що у той же період (20-30 роки XX ст.) зароджується напрям функціоналізму(к онструктивізму), 2-го інтернаціонального стилю, що прагнув підкреслити в архітектурі експресію сучасних металевих та залізобетонних конструкцій і водночас проголошував відмову від історичних успадкувань, декоративних елементів класичних стилів, від широкого спектру пластичних оздоблень.

Мобілізуючими елементами функціоналізму «індустріальної культури» були визначені тектоніка, конструкція, фактура. На європейському континенті головним провідником цих ідей став у цей час французький архітектор Ле Корбьюзьє і втілив їх у двадцятих роках у вишуканих аристократичних пропорціях своїх творів, естетична виразність яких закодована не в декоративній пластиці, а в гармонії тектонічного задуму, вертикальних і горризонтальних площин.. Однак цей новітній напрям майже аскетичної чистоти ліній, домінанти «прямого кута» ще не міг бути належно сприйнятий широким загалом, оскільки надто відрізнявся від звичних нестримних зламів і звивин у пластиці фасадів епохи модерну, що перетворювали екстер'єри споруд у примхливі фантастичні витвори.

Саме тоді безколізійним відходом від звичного минулого в пошуках нових мистецьких ідей і став ар-деко із притаманним йому вмінням уявити конструктивну основу споруди і підкреслити її засобами архітектурно-скульптурної пластики. Для такого підкреслення конструктивної основи споруд в екстер'єрах використовувались різноманітні модифікації колон, капітелей, карнизів, фризів, конструктивні елементи акцентуються монументальним декором, круглою (частіше горельєфною) скульптурою, барельєфами, декоративними панно у техніці мозаїки, майоліки, сграфіто. Основними засадами стилю ар-деко можна вважати поєднання досягнень сучасної індустрі-

ально-технічної думки і з орієнтованістю у світ «втрачених мрій» з минулого.

Арсенал засобів пластичного мистецтва, що використовувались в екстер'єрах споруд ар-деко, був надзвичайно багатим: в пластичні палітрі використовувались неокласичні, неоархіїчні, історико-національні ремінісценсії, які органічно відповідали монументально-супрематичному спрямуванню архітектури споруд нової доби: фінансових установ, вокзалів,офісних будівель, потужних торгових комплексів. Акцентування сильними акордами монументального декору конструктивного «скелету» будівлі демонструвало характер ар-деко як перехідного стилю від модерну до авангардної європейської архітектури XX ст.

Фото 1.

Фото 2.

Фото 3.

Фото 4.

Фото 5.

Фото 6.

Монументалізм декору, наче в передчутті конструктивізму, фовізму, кубізму у єдності з чистотою абрисів і лапідарністю форм будівель виразно підводив до «пуританства» функціоналізму, який, однак на ранній стадії і сам трансформував ряд прийомів ар-деко: «бруталізмом» поверхні стін нижніх поверхів із застосуванням природнього каменю чи грубого «руста», активним впровадженням ардекоїзованої металевої пластики, фрагментів плоского рельєфу, сграфіто.

Особливо стереоскопічно подібні активні архітектурно-пластичні прийоми проявилися у формотворенні вхідних груп, заповненні вхідних отворів виразними композиціями з металу, дерева, шкла.

Згідно з відомою сентенцією одного з найвизначніших архітекторів XX ст. – Міс ван дер Рое – «Бог є в деталях» (God is in the details) доцільно прослідкувати тему переходу від ар-деко до функціоналізму на прикладах вхідних групи, адже входи – це візитні картки архітектурного твору, що зв'язують містобудівні інтер'єри із внутрішнім простором будинку. У всі часи входи відігравали роль специфічного коду композиційних та пластичних особливостей панівного стилю.

Таким чином аналіз особливостей формотворення входів двох дотичних стилів, що стали провідними в архітектурі Львова у міжвоєнні часи – ар-деко і функціоналізму, – має суттєве значення для якнайповнішого висвітлення еволюційного процесу виникнення і розвитку авангардистських ідей в надрах стилю львівського ар-деко, котрий, в свою чергу, також не був революційним в стосунку до попередньої епохи львівського модерну. Ар-деко став закономірною складовою процесу розвитку індустріально-технологічний ідей, котрі у кінці XIX ст. покликали до життя модерн, а згодом, вичерпавши його формотворчі можливості, вивели на орбіту архітектурного мистецтва новий стиль. А згодом, як логічна трансформація ар-деко, в архітектурну царину увійшла тема функціоналізму (конструктивізму, кубізму, супрематизму, фовізму), що отримала узагальнену дефініцію «авангарду».

Основоположний принцип еволюційного переростання полістилістичності ар-деко у супрематизм і навіть «пуританізм» функціоналізму чітко віддзеркалений у зродженому ще у час розквіту ар-деко гасла французького архітектора Анрі Лаброуа: «Форма завжди повинна відповідати функції», у майже одночасній декларації видатного майстра французького ар-деко, а згодом функціоналізму Огюста Перре: «Архітектурна форма визначається конструкцією,» та знаменитому і наче парадоксальному вислові митця епохи ар-деко Збігнева Броховіч–Левінського: «Найбільшою оздобою будинку є відмова від усіляких оздоб».

Надзвичайно цікавий і показовий алгоритм трансформації і взаємодії двох дотичних у часі і відмінних у стилістичних категоріях періодів стереоскопічно прослідковується на аналізі специфіки оформлення вхідних груп в екстер'єрах споруд. Практична безколізійність цих двох стилів, зроджених на ґрунті інтенсифікації технічної думки індустріальної доби і особлива, тонка взаємодія деяких формотворчих засобів зберігались до кінця 30-х років. Безперечно, на цю безколізійність значною мірою впливало те, що провідні архітектори Європи у 10-20-х роках XX ст. творили в ар-деко, а згодом, згідно з логікою бурхливого розвитку індустріалізації і відповідної модифікації естетичних критеріїв суспільства, органічно сприйняли основоположні ідеї функціоналізму і стали творцями прекрасних зразків цього стилю.

Відповідно і у Львові такі відомі архітектори як В. Дембінський, В. Мінкевич, Г. Зандіг, Л. Карасінський, Г. Заремба. Т. Обмінський, І. Багенський, Ю. Авін, Ф. Каслер, Р. Фелінський, Т. Врубель та ін., – автори знаних львівських будівель у стилі модерн, а згодом ар-деко, – у 30-х роках створили ряд достойних споруд, що завершували міжвоєнний період, на засадах функціоналізму.

У процесі розвитку львівського ар-деко і функціоналізму можна виділити два періоди специфічної інтродукції, а саме: період «протоар-деко» з ремінісценціями деяких елементів сецесії (1908-1914 рр.) та період «протофункціоналізму» (1925-1930 рр.) з ремінісценціями деяких ознак стилю ар-деко, головно у застосуванні елементів монументалізованого декору. Ці взаємні стильові модуляції виразно прослідковуються у формотворенні вхідних груп.

У спорудах «протоар-деко» на фоні притаманного ар-деко чіткого ритму і геометризації форм прослідковується акцентація вхідних груп, як провідних елементів екстер'єру, типово сецесійними скульптурними композиціями, віньєтами, барельєфами, тощо. Так, наприклад: у будинку на вул. Конопницької 10 (арх. Ольшевський, 1912 р., фото 1) вхід обрамований скульптурною композицією, а овальне вікно над ним оформлене флористичним декором у традиціях сецесії. У будинку по вул. І. Франка архітектора Александра Вартеросевича-Слонєвського (фото 2) має місце відступ від, властивого для сецесії орнаментального декору, що покривав велику частину фасадів, до декоративних фрагментів на основі орієнтальної теми та акцентації основних тектонічних елементів: масивного еркеру, завершеного колонами, нависання якого творить специфічне накриття та обрамування для входу. Сам вхід заакцентований круглим вікном, що освітлює вхідний вестибюль і вирішене в геометризованій пластиці і відмінній від сецесійної (фото 3).

Серед характерних споруд періоду «протофункціоналізму» слід згадати житловий будинок на вул. Мушака 50 (арх. Г. Заремба 1913 р., фото 4). Лаконізм форм будинку, чітка геометризація віконних прорізів, особливо лапідарність форм входу вже виразно відходить від рівня супрематизму ар-деко і вказує на орієнтацію автора на аскетизм формотворення наступного стилю – функціоналізм. В рішеннях входу автор наче передбачив поширений згодом у розвинутому стилі львівського функціоналізму прийом тектонічної акцентації входу виступаючою горизонтальною плитою із плафоном-світильником. На особливу увагу заслуговує поява біля входу овального, позбавленого будь-якої декорованості вікна як предтечі широко застосовуваного в період зрілого функціоналізму 30-х вікна-«ілюмінатора» у вхідних групах екстерєрів.

Будівля лабараторії механічного факультету Львівської Політехніки на вул. Устияновича 5 (арх. В. Мінкевич, 1925-1927р., фото 5) з ремінісценціями класицистичного ар-деко, у своїй кубістичній тектонічній побудові, а особливо у вирішенні входу з боку вул. Устияновича демонструє функціоналістичні прийоми, а саме: чіткий геометризм квадратних членувань дверей, обрамованих характерним «східчастим» порталом, підкреслення горизонтальним парапетом тераси, розташованої над входом (подібно як в багатьох подальших функціоналістичних спорудах) чітко вказує на «протофункціоналістичний» почерк.

Власний будинок з архітектурним бюро архітектора Ю. Авіна на вул. Вітовського 37 (1928 р., фото 6) відрізняється виразним тяжінням до функціоналістичних постулатів архітектури, однак в екстерєрі споруди увагу привертають характерні ардекоїзовані скульптурні фрагменти та специфічні трикутні профільовані сандрики. У той же час асиметричне розташування входу в загалом симетрично вирішеному екстерєрі з аскетичними прямокутникаи вкон і обрамування лаконічним чітко окресленим порталом дають підставу вбачати орієнтацію на функціоналістичні засади архітектури.

Висновки. Сама тематика формотворення входів як акцентних елементів екстр'єрів забудови Львова у період еволюції і взаємопроникнення двох дотичних і водночас відмінних стильових напрямків ар-деко і функціоналізму практично залишилася поза увагою наукових інтересів мистецтвознавців та істориків архітектури. Ця тема радше спорадично з'являлась в рамках досліджень більш загального характеру. Разом з тим загострена на сьогодні проблема належного збереження і реставрації архітектурних памяток ар-деко і функціоналізму, що складають вагому частину історичної забудови Львова в першу чергу торкається саме вхідних груп в екстерєрах цієї забудови, адже власне входи в будинки зазнали і досі зазнають чи не найбільших втрат, що нерідко неповторно руйнують автентичність цих важливих архітектурно-пластичних акцентів. Власне тому комплексний підхід до розумін-

ня процесів формотворення входів в екстерєрах львівського ар-деко і функціоналізму в різних етапах трансформації цих стилів слід вважати вкрай необхідним для збереження існуючих і відновлення втрачених кодових елементів історичної забудови Львова міжвоєнних часів.

Список літератури:

1. Бірюльов Ю. А. Мистецтво львівської сецесії / Ю. А. Бірюльов. – Львів, Центр Європи, 2005. – 184 с.
2. Бірюльов Ю. Львівська сецесія. Каталог виставки. Львів, 1986.
3. Банцекова А. Є. Стиль ар-деко у мистецтві Львова міжвоєнного періоду: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства: спец. 17.00.04 «образотворче і декоративно-прикладне мистецтво і архітектура» / А. Є. Банцекова – М., 2006. – 162 с.
4. Банцекова А. Є. Відень-Львів: до витоків стилю ар-деко / А. Є. Банцекова // Студії мистецтвознавчі. – К.: ІМФЕ НАН України, 2007. – № 1(17). – С. 93-102.
5. Sieradzka A. Art-Deco w Ewropie i w Polsce / A. Sieradzka – Warszawa, 1996; The dictionary of Art. – London, 1996. – T. 2. – 520 p.
6. Olszewski A. K. Nowa forma w architekturze polskiej 1900 1925. Teoria i praktyka. – Wroclaw, 1967.
7. Olszewski A. K. Nurt dekoracyjno-ekspresjonistyczny w architekturze polskiej w latach 1908 1925 // Ze studiфw nad genezq. plastyki polskiej w latach 1918-1939. – Wroclaw, 1963.
8. Малинина Т. Г. Формула стиля. Ар деко: истоки, региональные варианты, особенности эволюции / Т. Г. Малинина – М., Пинанотека, 2005. – 306 с.
9. Грабар Д. Зустріч з львівськими брамами // Будуємо інакше № 1, 2000; Брамні ручки у Львові // Будуємо інакше № 1, 2001.
10. Якубовський І. Особливості морфології львівського функціоналізму / Вісник Національного університету «Львівська політехніка» – № 568. – 2006. – С. 167-171.
11. Якубовський І., Беренда А. Стильові спрямування в архітектурі Львова 1920-1930 рр. / Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – № 567. – 2006. – С. 122-127.

Перетятко Д.Ю.
Львовская национальная академия искусств

ТРАНСФОРМАЦИЯ СТИЛИСТИЧЕСКИХ КАТЕГОРИЙ В ФОРМОБРАЗОВАНИИ ВХОДНЫХ ГРУПП В ЭКСТЕРЬЕРАХ ЗАСТРОЙКИ ЛЬВОВА ЭПОХИ МОДЕРНИЗМА

Аннотация
В статье рассматриваются особенности формообразования входов в архитектурных сооружениях Львова эпохи модернизма, в процессе развития ар-деко в недрах модерна и зарождения авангардистский идей в стилистических категориях ар-деко с переходом от его полистилистичности к пуританизм функционализма.
Ключевые слова: Ар-деко, функционализм, кубизм, конструктивизм, формообразования, протоар-деко, протофункционализм, монументализм, тектоника, декор.

Peretyatko D.Y
Lviv National Academy of Arts

THE TRANSFORMATION OF STYLISTIC CATEGORIES IN FORMATION ENTRANCES TO THE EXTERIORS OF BUILDING OF LVIV OF THE MODERN ART

Summary
In the article the features of shaping the city entrances in buildings of the era of modernism. Reveals the features of the development of Art Deco in the depths of modern and avant-garde ideas in origin stylistic categories Art Deco and the transition from various style to asceticism of functionalism.
Keywords: Art Deco, functionalism, cubism, constructivism, shaping, protoar- deco, protofunktsionalism, monumentalism, tectonics, deco.

УДК 793.5/7(745/749)

ТЕАТРАЛЬНИЙ ЗАКЛАД НА ВУЛИЦІ ОССОЛІНСЬКИХ (МІСТО ЛЬВІВ)

Плахотнюк О.А.
Львівський національний університет імені Івана Франка

Розглядається культурно-мистецькі заклади що розміщувались за адресою по вул. Оссолінських, 10 м. Львів. Автор проаналізував організацію та діяльність театральних та мистецьких закладів за цією адресою кінця XX ст. початку XXI ст. Діяльність літературно-художнього товариства «Hades». Організація та творча діяльність театральних труп «Малий театр», «Театр водевілів», Фронтовий театр Малопольського відділення армії добровольців, літературний театр «UL», українські аматорські театри «Труд» та «Цвіркун», професійного театру-танцю «Прем'єра».

Ключові слова: Оссолінських, літературно-художнє товариство «Hades», танцювальний салон «Tabarin», «Малий театр», «Театр водевілів», Фронтовий театр Малопольського відділення армії добровольців, літературний театр «UL» («Вулик»), українські аматорські театри «Труд» та «Цвіркун», клуб «Львівгаз», Клуб будівельників, танцмайданчик «Газ», хореографія, студентський театр танцю, професійний театр-танцю «Прем'єра».

Постановка проблеми. Протягом існування культурних мистецьких центрів Західної Україні в контексті історично-політичних подій їх змістовна наповненість діяльності постійно змінювалась в деяких випадках у кардинально протилежний бік. В даний час стає ще більш важливим є розуміння історичності культурної спадщини минулого. Проаналізовано вплив суспільно-політичних подій мистецьке життя, на приклади одної театральної споруди м. Львова.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історію спорудження, реставрації, мистецько-творчого життя в цій споруді досліджували мистецтвознавці, історики Львова Ю. Бірюльов [1], І. Мельник [6], О. Нога [7].

Сама забудова вулиці Оссолінських розпочато ще в XVIII ст., а вже 1766 р. вона була позначена на плані міста Львова та його околиць з 1827 р. носить назву Оссолінських. Названа на честь графа Юзеф Максиміліан Оссолінського який заснував у Львові (1817 р.), в приміщенні колишнього монастиря сестер ордену кармеліток заснував бібліотеку. Початок фондів її поклали приватні бібліотеки родин Любомирських, Скарбків, Сапег, Осолінських та інших знатних родів Львова. У 1827 р. бібліотеку передано громаді м. Львова і згодом вона носить назву Національної бібліотеки імені Оссолінських (пол. Zaklad Narodowy im. Ossolinskich) або Оссолінеум (пол. Ossolineum) – національна бібліотека Польщі. Після Другої світової війни, одна частина фондів перевезена у Вроцлав (Польща), а другу частину було вивезено до Москви. У Львові із залишків бібліотечних фондів заснували Національну бібліотеку імені Василя Стефаника, працівники по крупицях відновили величність книжкових зібрань і зараз це одна з найбільших бібліотек України.

У період 40-х рр. XX ст. назву цієї вулиці декілька раз було змінено, що пов'язано з подіями Другої світової війни, а саме на Поштґассе (листопад, 1941 р.) потім знову на Оссолінських (липень, 1944 р.) Костомарова (жовтень, 1945 р.) на короткий час повертається назва Оссолінських (грудень, 1945 р.) з 1946 р. і по сьогоднішній час вона носить назву Стефаника [5], на честь видатного українського письменника Василя Стефаника (1871–1936), учня та соратника Івана Франка, творця нового типу психологічної новели.

Мета статті. Об'єктом дослідження є театральні заклади, що розміщувались у кам'яниця № 10 яка перебудована в стилі історизму в період 1911–1912 рр. і була пристосована для театральних потреб. Будинок був перебудований за проектом Альфреда Захаревича (пол. Alfred Władysław Zachariewicz, 1871–1937) польським, львівським архітектором, живописцем. Альфред народився у Львові з сім'ї архітектора Юліана Захаревича, що першим започаткував у кінці XIX ст. зведення споруд в стилі «раціональної» сецесії у Львові, для якої притаманні гра простих об'ємів, перевага прямих ліній і відсутність декору. На першому поверсі будинку, був відкритий зал оформлений сецесійними розписами. Вхід до залу пролягає крізь двоарковий, облицьований чорним мармуром портал та видовжений вестибюль з фризом театральних масок (скульптор Зигмунт Курчинський). В оздобленні залу Захаревич поєднав рельєфи Курчинського з фресками Фелікса Вигживальського, витриманими у пурпурних, чорних і золотистих тонах [1, с. 288].

Виклад основного матеріалу дослідження. Простір сценічного майданчика невеликий камерний, зал для глядачів містив партер та балкон по периметру залу, що дозволяло вмістити всіх бажаючих на вистави до 300 чоловік.

Відразу після відкриття будинку в театральному приміщенні збирається літературно-художнє товариство «Hades», очолюване польським журналістом, письменником, прозаїком, поетом, фелейтоністом, театральним критиком, членом Польської Академії літератури та автора повістей для дітей та популярного коміксу «Пригоди козлика Матолка» («Przygody Kozsołka Matołrf») Корнель Макушинський (1884–1953) [6, с. 288].

Водночас на другому поверсі будинку починає діяти українська «Академічна громада» Львова [6, с. 143], серед її мистецьких заходів були й концерти Українського Студентського Союзу в 1912 р. [7, с. 144]. Цей Союз діяв у Львові 1900–1914 рр. утверджуючи у студентському русі гасла незалежної України, боротьба за осягнення підавстрійськими українцями національної рівноправності, зокрема й заснування українського університету у Львові, консолідація студентського руху й утворення Українського студентського союзу [4].

У вечірній час тут діє танцювальний салон «Tabarin» [1, с. 288]. З самого початку серед молоді стає модно відвідувати танцювальні забави у Львові на вул. Оссолінських, де окрім звичних танців, щороку більше й більше набували популярності «новочасні» танцю. Окрім звичних фігурних танців (полька, кадриль, котильон, лансер) тут молоді панянки з кавалерами із пристрастю танцювали фокстрот, танго, англійський вальс, тустеп, згодом з'являється й жвавий веселий джазовий танець чарльстон, тощо.

Навесні 1913 р. в оглядному залі будинку розпочинає творче мистецьке життя «Малий театр» [6, с. 90] і відразу з першого театрального сезону стає популярним театром серед мешканців Львова. Мистецький колектив театру провадив широку співпрацю не тільки з львівськими драматургами, художниками, декораторами, а й залучає з інших представників зі всього світу. На той час в репертуарі театру були представлені такі твори як: «Жінка з перла» Ю. Германа, «Хата...» М. Цески, «Ситуація з драмату» Горчинського, «Інтруз» М. Метерліка, «Відвідини» А. Висоцького, «Жиди» Т. Берналда, твори М. Буркхарда «Посполита жінка», «Він і його брат» та інші. Для дітей у театрі була поставлена п'єса «Зернятко» Я. Бабіцького. Малий театр пропрацював як повноцінний мистецький заклад до початку Першої світової війни [7, с. 145]. З початком Першої світової війни (1914–1918 рр.) багато театрів Львова припиняють свою діяльність в тому числі і «Малий театр».

Після Листопадових подій і проголошення ЗНР у Львові та початком Українсько-польської війни 1918 р. по при загальне завмирання театрального та розважального життя у Львові, тут на вул. Оссолінських починає діяти «Театр водевілів». Потри військові суточки й невпинні обстріли, незважаючи на побутовий дискомфорт пов'язаний з відсутність електрики та обігріву у приміщені, публіка охоче відвідувала «Театр водевілів». На підмостках якого виступали майстри оперети з Великого міського театру і довоєнних кабаре, величезна кількість яких діяла у Львові, а також молоді актори-початківці. У збірних театральних виставах були, як правило, дві коротенькі комедії й одна оперетка або водевіль, траплялися також й сольні виступи артистів [10].

У літньому сезоні 1920 р. «Театр водевілів» був перейменований на Фронтовий театр Малопольського відділення армії добровольців. Свою діяльність спрямовує на виїзні вистави на фронт. Репертуар театру також відзначався своєю оригінальністю серед Львівських театрів і гостро реагував на події того часу. Наприклад у репертуарі театру було спеціально написане у зв'язку з більшовицькою війною ревю Генрика Збєжховского (*Henryk Zbierzchowski*, 1881–1942) «Не дамось!» (*Nie damy sie*) [10].

У міжвоєнний період 20–30 рр. XX ст. у театральний споруді містився польськомовний літературний театр «UL» («Вулик»), також використовувалось як однойменний кінотеатр. Сценічний майданчик будівлі є відкритим і для українських аматорських театрів «Труд» та «Цвіркун» [6, с. 99; 7, с. 145], тут потрібно розуміти, що аматорськими вони були лишень з тої причин, що польський уряд не сприяв розвитку української культури.

Український театр «Цвіркун» був заснований у 1931 р. Цікавим є той факт, що свої вистави розпочинав він о 19:30 і репертуар був досить модним для тогочасного Львова, що характеризувався так званим легким жанром, включав в себе скетчі, співи, танці тощо. Серед його виконавців були такі актори як О. Горницька, Р. Залуцький, Мельниківна, П. Сорока, Остоя [7, с. 145], І. Гірняк, К. Козак-Вірленська, Якимова, С. Орлан [8]. Театр у сезоні 1931–1932 рр. представив свій репертуар оперетково-ревюйовного характеру, танцювальним та пісенним наповненням. З 1935 р. він починає гастрольну діяльність по містах і містечках, та вже в 1936 р. змушений припиняє свою діяльність. Режисери та актори театру Петро Сорока і Рудольф Залуцький після розпаду українського театру «Цвіркун» в листопаді 1937 р. створюють Львівський театр, який вже не виступає у приміщенні по вул. Оссолінських, 10 [8].

В кінці 30-х рр. і до другої світової війни XX ст. тут діяли Учительська крайова спілка та фабрика фортепіано Міхала Шкельського.

У радянський період дане приміщення вже не використовується як театральний заклад, а від 50-х рр. XX ст. тут діє клуб дозвілля від тресту «Львівгаз» обкому комунальних працівників. Від цього часу серед львів'ян за цим будинком закріпилась його народна назва «Газ». В 1960–1980 рр. – Будинок культури будівельників (Клуб будівельників), у цей же період і відкривається новий вхід до Будинку культури за адресою вул. Стефаника, 16а. Стіни прилеглих будинків прикрашають дві великі мозаїки: «Львівські будівельники» та «Не забудьте пом'янути» з портретом Тараса Шевченка. У 1960-х р. на подвірні Будинку культури відкривають танцювальний майданчик (відомий у Львові так знаний танцмайданчик «Газ»). Маже до кінця 1970 рр. в теплий період року вечорами у подвір'ї проводились «Вечори танцю» – це було популярне місце відпочинку та проведення танцювальних вечорів для львів'ян. З цього часу активно використовується як парадних вхід до зали та танцмайданчика брама по вул. Стефаника 16а.

У листопаді 1972 р. в учень Вікентія та Тамари Рудчик [9, с. 57–61] Богдан Муж приміщенні Будинку культури будівельників заснував ансамбль бального танцю «Полонез-72», проводиться набір до Школи сучасного танцю «Полонез», отримує назву Танцювальний клуб «Полонез-72» (1973 р.), а згодом змінив на назву Танцювальний клуб «Естет» (1976 р.), У січні 1979 р. КСТ «Естет» переходить із БК будівельників в ПК залізничників [3].

В період з 60–90 рр. XX ст. тут діяли такі самодіяльні і напівпрофесійні колективи як: Молодіжний театр пантоміми (худ. кер. Л. Вейнштейн) Школа балету, Самодіяльний Народній хореографічний ансамбль сюжетного танцю (худ. кер. Б. Проводніков), Самодіяльний народний цирк «Юність» (худ. кер. З. Крацило) та інші мистецькі колективи.

13 червня 1988 р. було заборонено проводити Установчі збори Товариства рідної мови ім. Т. Шевченка у Будинку культури будівельників, на які прийшло кілька сотень людей. Перелякане компартійне керівництво вирішило, що збори

товариства приурочені до створення національно-демократичних рухів народів СРСР, які почали відкрито висловлювати заклики національного самоусвідомлення. Приміщення закрили не пояснюючи причин. Хоч ініціаторами товариства рідної мови не були опозиціонери-конспіратори, та ще й далекі на той час від політики львів'яни. Ця спроба зірвати проведення зборів стала приводом до проведення першого мітингу біля пам'ятника Іванові Франку у Львові. І лише через декілька днів 20 червня того ж року в Будинку культури будівельників таки відбулась установча конференція Товариства рідної мови ім. Т. Шевченка [6, 100].

У 90-х роках XX ст. у зв'язку відсутністю фінансування діяльність клубу майже припиняється. Його приміщення орендують під нічний клуб «Газ». Керівництво нічного клубу приводить приміщення театральної споруди в стан повного занепаду.

За ініціативи соліста Львівського національного театру опери і балету ім. С. Крушельницької, народного артиста України Олега Петрика (молодшого) та його батька Олега Петрика тут розпочато ремонтні роботи по створенню Академії танцю. З 2000 років відремонтованих примічених і облаштованих під балетні зали починають діяти балетні студії, класи тут проводять Володимир Вичегжанін, Лілія Граджуліс, Андрій Глазшнейдер та інші провідні діячі класичного танцю. З 2006–2010 рр. в займаються студенти циклової комісії хореографічних дисциплін Львівського державного училища культури і мистецтв.

У 2010 р. з ініціативи Олега Петрика творчої групи хореографів Львівщини та підтримки ректора Університету, професора Івана Вакарчука у Львівському національному університеті імені Івана Франка на факультеті культури і мистецтв було започатковано вищу освіту у галузі хореографічного мистецтва шляхом ліцензування напряму «Хореографія». З перших років діяльності кафедри засновані творчі-лабораторій та ансамблі: класичного, народного, сучасного, бального танцю та контактної імпровізації, репертуар яких становить більше 50 хореографічних композицій та танцювальних номерів, створено науковий студентський гурток.

З ініціативи групи науково-педагогічних працівників кафедри режисури та хореографії Львівського національного університету імені Івана Франка на чолі проф. О. Петриком та доц. Д. Шариковим, а також за підтримки українських науковців розроблено паспорт наукової спеціальності «Хореографічне мистецтво», що вже є затверджений наказом МОН України від 26.05.2014 року № 642 [2, с. 123–125].

У осені 2014 р. розпочинає роботу професійний театру-танцю «Прем'єра» у складі якого викладачі та студенти кафедри режисури та хореографії, провідні солісти балету, художній керівник даного проекту Олег Петрик. В короткий терміни був створений репертуар театру, що складається з балетних вистав П. Чайковського «Лебедине озеро», «Лускінчик», Л. Мінкуса «Дон Кіхот», Л. Деліба «Копелія», Б. Павловського «Білосніжка» та ін. Балетна трупа професійний театру-танцю «Прем'єра», у співпраці з провідними солістами Львівського національного академічного театру опери і балету ім. Соломії Крушельницької, проводить активну гастрольну діяльність не тільки в Україні та й за кордоном.

Висновки. Отже, історично-мистецьке життя сценічного майданчика по вул. Оссолінських, м. Львів тісно переплетена з соціально-політичною реальністю з мистецтвом і часом. Пануючій ідеології кардинально змінювала спрямованість діяльності культурно-мистецького центру не рідко й ліквідовувала вже існуючі одні театральні закладів, натомість створювала інші. Відповідно знання всіх чинників культурно-мистецького життя дають підґрунтя до осмислення цілісності розвитку і становлення основних засад формування новітніх тенденцій розвитку мистецтва.

Список літератури:

1. Бірюльов Ю. Захаревичі творці столичного Львова / Ю. Бірюльов. – Львів: Центр Європи, 2010. – 336 с.
2. Інформаційно-довідкове видання «Факультет культури і мистецтв Львівського національного університету імені Івана Франка (2004–2014 рр.)» / Н. Бічуя, М. Гарбузюк, Н. Дельчук, О. Козаренко, О. Плахотнюк, Є. Стародинова. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2014. – 224 с.
3. Клуб Спортивного Танцю «Естет» [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.estet.lviv.ua/ua/history (дата звернення: 01.02.2016) – Назва з екрана.
4. Ковалюк Р. Український студентський рух західних земель XIX–XX ст.: автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01 / Ковалюк Роман Теодорович; НАН України. Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2003. – 31 с.
5. Мельник Б. Довідник перейменувань вулиць і площ Львова / Б. Мельник. – Львів: Світ, 2001. – С. 60.
6. Мельник І. Галицьке передмістя та південно-східні околиці Королівського столичного міста Львова / І. Мельник. – Львів: Апріорі, 2012. – 352 с.
7. Нога О. Хроніка міста театрів. Театральне життя Львова впродовж 1900–1920 років / О. Нога. – Дрогобич: ПП «Коло», 2007. – 711 с.
8. Чернецький Степан. Театр / Ізборник. Історія України IX–XVIII ст. Першоджерела та інтерпретації [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://litopys.org.ua/krypcult/krcult50.htm
9. Шіт Т. Вікентій Рудчик – легендарна постать у контексті розвитку бальної хореографії Галичини / Т. Шіт // Вісник Львівського університету: зб. наук. праць. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2014. – С. 57–61. – (Серія мистецтвознавство; вип. № 14).
10. Шидловська М. Каберовий Львів / Незалежний культурологічний часопис «Ї». Галичина – країна – людей. – № 36, 2004. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ji.lviv.ua/n36-1texts/szydlowska.htm

Плахотнюк А.А.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ТЕАТРАЛЬНЫЕ ЗАВЕДЕНИЯ УЛИЦЫ ОССОЛИНСКИХ (ГОРОД ЛЬВОВ)

Аннотация
В данной статье речь пойдет о здание по ул. Оссолинских 10. Проанализированы организация и деятельность театральных и художественных организаций, которые располагались в данном помещение XX веке. Деятельность литературно-художественного общества «Hades». Организация и творческая деятельность театральных трупп «Малый театр», «Театр водевилей», Фронтовой театр Малопольского отделения армии добровольцев, литературный театр «UL» («Улей»), украинские аматорские театры «Труд» и «Сверчок», профессионального театра-танца «Премьера».
Ключевые слова: Оссолинских, литературно-художественное общество «Hades», танцевальный салон «Tabarin», «Малый театр», «Театр водевилей», Фронтовой театр Малопольского отделения армии добровольцев, литературный театр «UL» («Улей»), украинские аматорские театры «Труд» и «Сверчок», клуб «Львовгаз», клуб Строителей, танцплощадка «Газ», хореография, студенческий театр танца, профессиональный театр-танца «Премьера».

Plakhotnyuk O.A.
Lviv National University named after Ivan Franko

THEATRE INSTITUTIONS STREETS OSSOLIŃSKI (LVIV)

Summary
In this article we will focus on building on the street 10. Ossoliński analyzed the organization and activity of theatrical and artistic organizations that are located in the premises of the twentieth century. Activities of Literary and Artistic Society «Hades». The organization and creative activity troupes «Malyi Theatre», «Theatre vaudeville» Frontline theater Malopolska department volunteer army, literary theater «The UL», Ukrainian amateur theaters «Trud» and «Tsvirkun» a professional theater-dance «Premiere».
Keywords: Ossoliński, literary and artistic society «of Hades», a dance salon «Tabarin», «Malyi Theatre», «Theatre vaudeville» Frontline theater Malopolska department volunteer army, «The UL», literary theater «Vulyk», Ukrainian amateur theater «Trud» and «Tsvirkun» club «Lvivgaz», Builders club, dance floor «Gas», choreography, dance, student theater, professional theater-dance «Premiere».

УДК 7.038.4

«ИМПАРИАНТ» ЖИВОПИСИ ВАСИЛИЯ КРОТКОВА

Романенкова Ю.В.
Киевский университет имени Бориса Гринченко

Статья посвящена творчеству современного московского живописца Василия Кроткова. Предметом внимания стала манера художника, построенная на сочетании собственного видения и наследовании традиций кубофутуризма в живописи. Освещены «пробы пера» автора в области разных жанров, от натюрморта до портрета. Намечены основные векторы интереса мастера, доминирующие сюжеты и образы. Охарактеризованы палитра художника, основные черты манеры его живописи.
Ключевые слова: кубизм, кубофутуризм, художник, манера, огранка.

Постановка проблемы. За плечами современного художника тысячи лет поиска. Поиска языка, на котором он готов говорить со зрителем, языка, на котором хочется с ним помолчать, или дороги, по которой хочется от него сбежать; пути, по которому тянет исчезнуть в спасительное одиночество и самосозерцание… Поиска того, что художник старается копировать и делать своим вторым, вернее, пока еще первым (на стадии становления), «Я», от чего впоследствии он яро будет открещиваться, считая, что образец уже сослужил необходимую службу, выполнил функцию творческой кухни и может быть «списан» за ненадобностью и предан забвению. Часто образцы, формирующие мастера, впоследствии отвергаются, и его манера зиждется на противоречии изначальным эталонам, это характерный и распространенный путь самоутверждения и поиска себя. Но встречаются и иные модели – назовем их моделями «благодарного ученичества», при которых художник избирает для себя близкое ему проявление арт-языка и делает его своим вторым «Я» надолго, если не навсегда. Такие мастера осознают, что для того, чтобы получить собственное лицо в искусстве, состояться как свободная творческая личность, вовсе не обязательно отрицать авторитета былых времен, единожды сослуживших службу эталонов. Они выбирают для себя то, что близко по манере, по концепции или по духу, и это проходит красной нитью через все творчество.

В начале XXI в. невозможно найти художника, который бы общался с миром на языке, не уходящем корнями в какие-то уже существовавшие ранее стиль, течение, направление, поэтому желающие оторваться от великого прошлого творцы современного арт-пространства иногда столь агрессивно его отрицают, прибегая к самым разнообразным методам создания своего художественного поля, часто просто эпатируя, философствуя во имя философствования, когда цель теряется в мириадах брызг от осколков смысла, грузно падающих в волны восприятия зрителя. И эти осколки бывают довольно остры – они ранят зрителя, пытавшегося войти в эту волну сложности и философского медитирования над замыслом, зачастую понятным только автору. Этот путь удобен для художника, но отрицает продуктивный контакт со зрителем. С одной стороны, художник, выбирающий такой путь, более защищен – от довлеющей роли зрителя, особенно если речь идет о заказном произведении и зритель являлся и заказчиком. Но есть и реверс медали: художник рискует остаться наедине со своим творением, если не обращает внимание на мнение зрителя. Балансировать между уважением к мнению зрителя и зависимостью от него очень трудно, удается это далеко не всегда. Так же, как не всегда получается сохранить уважение к образцам, на которых сформирована индивидуальная манера, но при этом выработать собственное творческое лицо.

Анализ последних исследований и публикаций. В пестрой картине множества столь различных мастеров современности выгодно выделяется художник, которому все это удается. Он нашел себя в следовании тому направлению в искусстве, которое ему близко и интересно, откровенно исповедует его принципы, не претендуя на оригинальность в художественном языке, воспевая принципы избранного направления, таким образом, возлагая к его пьедесталу цветы и примеривая на свою творческую манеру некую мантию «пьедестальности» [10], но при этом создавая собственный, индивидуальный способ общения с социумом. Василий Кротков – московский художник, о котором трудно сегодня найти какой-то долго осмысливаемый искусствоведами материал – его работы начали появляться на глаза зрителя только несколько лет назад, поэтому критики просто еще не успели разложить на компоненты феномен его творческого почерка, найти удачные эпитеты, слабые стороны, уничтожить пером или возвести на постамент дифирамбами. Это «счастье» популярности у мастера еще впереди. А пока приходится ориентироваться лишь на те скудные биографические данные, которые размещены в паутине ресурсов всемирной сети [1; 3; 4; 5; 7; 8; 10], и делать отсылы к трудам о кубизме и кубофутуризме, на которые ориентирован в своем творческом поиске мастер [2; 5; 9].

Цели статьи. Поэтому среди целей этого материала – ввести в научный обиход новое имя художника, который достоин внимания своим творческим кредо, работами, привлекающими внимание как близостью к образцам, свидетельствующей о его родстве с прошлым в виде мощнейшего пласта русского искусства, так и самобытностью современной трактовки избранной манеры. Прежде всего притягивает, заслуживает уважения то, что художник не следует моде сегодняшнего дня, не использует то средство, к которому прибегают очень многие начинающие современные арт-деятели, – не подвергает огульной критике все, на чем вырос и был сформирован, переосмыслив, воспользовавшись

и выкинув на помойку, цинично вытирая о прошлое ноги. Он идет своим путем в искусстве, но благоговейно приподнимая за поля шляпу, склоняя голову перед образцами и эталонами. Он не копиист, занимает совершенно самостоятельную, вырубленную собственноручно в скале современной культуры нишу, но при этом выражая уважение к тому, на чем учился. Отрицание не стало его путевкой в арт-элиту, как не стало его лицом и слепое наследование.

Изложение основного материала. Несмотря на то, что художника не назовешь начинающим (он родился в 1959 г.), на большую «арт-арену» он попал сравнительно недавно – его первые серьезные «выходы в арт-свет» датируются 2015 г., когда работы Кроткова были экспонированы на выставках «Собрание всего» (гг. Псков, Санкт-Петербург, Москва) и «ArtNow» (г. Москва), в следующем, 2016 г., живопись Кроткова появилась на выставках «МоскваПлюс» (г. Москва), в экспозиции, посвященной 125-летию со Дня Рождения М. Булгакова (г. Москва). Тогда же художник стал победителем творческого конкурса, проводимого по случаю той же памятной даты создателя «Мастера и Маргариты» московским Государственным музеем М.А. Булгакова, и обладателем 2-го места в Международном интернет-конкурсе «Мое зарубежье» [8]. И лишь в 2016 г. состоялись его первые персональные выставки, при чем, сразу три: в марте Арт-пространство «КвАРТира10» на Моховой стало свидетелем его феерии «Кубофутуризм. Назад в будущее» (г. Москва), в ноябре та же площадка засвидетельствовала успех живописца от выставки «Четвертое измерение», а в декабрь В. Кротков вошел персональной выставкой «Гончарный квадрат» в арт-центре «Дом Художника» [8]. Для человека, который сам о себе говорит, что пришел в искусство уже зрелым человеком, сделавшим успешную карьеру на другом поприще и получившим экономическое образование [1], как еще можно представлять лучший творческий взлет? Раскладывать на составляющие и пытаться составить рецепт, вычислить консистенцию его желания вернуться в искусство, оставленное после школы ради экономической стези – дело неблагодарное. Да и ненужное. Зачастую наиболее искренними, рьяно заглатывающими дух творческой жизни становятся именно те, кто изначально был от всего этого далек: именно они в состоянии ценить. Вопросы по типу «А почему Вы начали писать?» или «А что Вы хотели сказать этой работой?» могут опошлить любой творческий экстаз. Если мастер пришел в живопись, значит, у него сложилось такое состояние души, которое подтолкнуло его к этому, когда иначе просто не можешь, а так, как ранее, – не хочешь. Каждый реагирует на притягивающую силу искусства по-своему: кто-то влюбляется в Ренессанс, проводя часы у картин в музейных лабиринтах, тратя жизнь на то, чтобы объездить все «святая святых» возрожденческого величия и собрать в себе коллекцию эмоций, никогда не находящих выход наружу; кто-то сходит с ума по импрессионизму, выливая тоску по нему на листах бумаги в виде критических статей или восторженных стихотворных од. А кому-то, насладившемуся кубофутуризмом во всей его рубящей красе, захочется взять в руки кисть и попробовать ею воссоздать холодную мощь кубистического ледокола. Этот путь и выбрал В. Кротков. Его «двойником» из прошлого стал мастер кубофутуризма. Увлекшийся концепцией кубофутуризма художник создает и свои полотна в той же манере, распластывая каждый предмет, раскладывая его на плоскости, жестко и резко рубя плоскости, не оставляя ни одной плавной линии, не давая плавности и текучести, мягкости и бесформенности права на существование. Обращаясь к тем же принципам, которые лежали в основе русской версии кубизма в начале XX в., он так же склонен к геометризации, стилизации формы, ее расчленению, разложению на плоскости и превращению в схему самой себя, «сдвигу» композиции во времени [5]. Все это диктует отточенность построения формы, композиции (что было бы невозможно, если бы мастер не владел азами академического рисунка), четкость линии. Но каждый его холст самобытен, узнаваем по манере, но несет в себе концепцию, завершенную мысль, продуманную композиционную схему и интересное колористическое решение. Кротков графичен и декоративен – цвет не был во главе угла для поклонников кубизма, хотя палитра в работах московского приверженца кубофутуризма всегда интересная. Каждая работа – удар по бескультурию современного общества, все больше катящегося в сторону «*без*искусства». Эти удары наносятся наотмашь, они не колющие, а рубящие, размашистые, открытые. Кубистические поиски художника часто имеют философский подтекст, когда сопряжены с сюжетными композициями или портретной линией.

В. Кротков буквально тонет в пучине жанра, упиваясь жанровым многообразием как это может делать только тот, кто всю жизнь вел размеренную жизнь человека, далекого от искусства и вдруг позволил себе отпустить себя и нырнуть с головой в то, что делать действительно хочется и делать с удовольствием, – писать, взахлеб, быстро, и «при открытом окне». Открытым окном назовем тот фактор, который позволяет воспринимать работы художника «на вдохе» – в них всегда есть свежеть воздуха, дыхания, они не замкнуты, не замучены грязной кистью, не вымучены усталой мыслью.

Немаловажен при восприятии работ русского мастера фактор времени. О быстроте... Сам мастер на вопрос, сколько уходит времени на создание одной картины (пожалуй, более нелепый вопрос придумать для художника трудно), отвечает: «Около ста часов», считая, что это очень долго [1]. Сто часов... Это много или мало? Если это сто шагов до совершенства – это весьма стремительный путь, пусть с терниями и остановками на передышку, но ВСЕГО сто шагов. Если это сто выдохов на пути к усталости – то этот путь можно считать очень длинным... Это сто часов счастья созидания, кропотливой работы, надежд на то, что зритель войдет с художником в одну волну понимания замысла...

«Сто часов счастья,
чистейшего, без обмана.
Сто часов счастья!
Разве этого мало?»

(В. Тушнова)

Невозможно рассчитать формулу создания живописного полотна — это все равно что «приколоть к бумаге солнечный зайчик», сколько пойдет времени, в каком месте мастерской дОлжно сидеть и какими инструментами пользоваться. Можно взять в руки набор кистей «Рембрандт», выдавить на палитру все разнообразие красок «Ван Гог», сесть в мастерской площадью 800 м^2, получить в распоряжение год сытой жизни, которую волен тратить только на одно полотно и не думать о хлебе насущном и.... и создать серый, пустой по энергетике бездарный холст. А можно работать «на вдохе», перебежками между тяжелыми заработками, иметь в распоряжении уголок кухни, несколько древних кистей еще советского образца, с грязными древками, краски сомнительного качества и... и выплеснуть мир шедевр. Невозможно высчитать среднее арифметическое — сколько времени идет на картину и что лучше всего получается писать... Все зависит от настроения. Имеет значение все: в каком мастер сейчас состоянии духа, какое освещение в данный момент, что художник увидел первым, проснувшись утром (или ночью — по опыту Дали мы знаем, что это тоже имеет значение), какими были первые сказанные ему за день слова, какого цвета сегодня его настроение и в какую сторону дует ветер, словом, все, что не поддается рациональному пояснению в комплексе.

И все же, кубистические поиски предполагают не только выплеск энергии и настроения на холст, чего вполне хватает поклонникам импрессионизма, но и работу мысли: форма каждый раз разложена на плоскости, грани которых отточены, как бритва. Манера подобна огранке драгоценного камня, каждая грань идеально точна, четка, дает роскошную общую картину, сверкающую, хрустально-прозрачную, воздушно-чистую и легкую, но геометрически идеальную и ровную... Своего рода «импариант», но в живописи. «Импариант» имеет ряд преимуществ перед другими огранками (исходящие из камня световые лучи образуют более широкий спектр, огранка делает камень более сверкающим), к тому же, эта огранка довольно нова, ее впервые применил Массимо-Эльбе только во второй проловине XX в., она является непарной, применяется для камней в девять, одиннадцать, тринадцать и пятнадцать граней и придает камню больший блеск и игру света [3]. Так и в живописи В. Кроткова, называющего свою манеру перезагрузкой «кубофутуризма», т.е. попыткой придать новую, современную жизнь направлению давностью в столетие. Это «новая огранка» кубизма, представляющая его обновленный русский вариант, своего рода отшлифованный современными инструментами кубофутуризм, его осовремененная версия. Разложение формы на плоскости, грани лишает композицию монотонности при всей ее царящей геометричности, к тому же, работы московского живописца очень привлекают своим колористическим своеобразием. Сам художник признал, что ему ближе всего сочетание золотого и голубого, цитируя Б. Гребенщикова [1], и эта гамма не раз становилась диктующей общий колорит его работ. Ранний «Купальщик» — своего рода дань Сезанну (2012 г., холст, масло), «Уличный фонарь» с налетом блоковской тоски (2014 г., холст, масло), «Харон» (2014 г., холст, масло), «Макароны в банке» (2014 г., холст, масло), «Черный пес Петербург», (2016 г. холст, масло) стали примерами приверженности художника к этой гамме.

Жанровый диапазон художника очень широк. Но, наверное, среди его наиболее мастерских картин особняком стоят пейзажи. Вернее, урбанистические мотивы, которые скорее можно назвать «урбо-портретами», ликами городов. Архитектурные мотивы в живописи мастера очень хорошо отвечают выбранной манере — позволяют насладиться всей полнотой инструментария кубизма. Кроткова можно с полным правом назвать художником, очень тонко, на уровне интуитивного ощущения, чувствующим город. Струну города, его цвет, дух, характер, образ. И происходит это во многом благодаря грамотно выбираемому колористическому решению работ. «Брюгге» (2013 г., холст, масло) с его отсылом к сезаннистскому духу, «Тоскана» (2015 г., холст, масло), «Город» (2016 г., холст, масло), «Дворик на Моховой» (2016 г., холст, масло), «Звонница» (2015 г., холст, масло), «Черный пес Петербург» (2016 г., холст, масло) — во всех этих работах «пойман» и зафиксирован дух города, его дыхание нерв. Городские нотки есть и в «Зеленом буфете» (2015 г., холст, масло), «Мельнице» (2015 г., холст, масло), но здесь они обобщены и более размыты, символичны. Несмотря на то, что мастер родом из Москвы и ему, казалось бы, лучше всего должен даваться «московских окон негасимый свет», но возьмем на себя смелость утверждать, что легче всего «урбо-портретист» В. Кротков смог сократить расстояние от себя до Петербурга, вживить себя в тело Питера, подобно чипу, в то же время самому стать чипом в теле города. Наиболее близко он прикасается именно к городу дождей, передавая его дыхание инея и прозрачный хрусталь суровости. Глядя на полотна Кроткова с питерскими «куплетами», понимаешь: хочется отбросить назад, как челку со лба, лет триста, «тормознуться на улице зодчего Росси В ожидании блеска мелькнувших вдали эполет»... Вязкий и липкий страх, покрывший кронверк Петропавловской крепости в утро казни декабристов, отобразился осколками в окне, поймавшем верхнюю часть звонницы («Звонница», 2015 г., холст, масло, рис. 1). Решетка стала персонификацией всех ограничивающих свободу факторов, неким собирательным образом. Работа монохромна, как любая суровость, холодна, как любой страх, аристократично-прозрачна, как любой глоток сыро-серебряного петербургского воздуха... Это скорее голубое в тепло-сером, нежели золото на голубом, но цветовая дуальность все равно прослеживается.

Ахмадулински-аристократический «простор меж небом и Невой» нашел отражение и в работе 2016 г. «Черный пес Петербург» (рис. 2). Это живописная «ария московского гостя», впитавшая в себя все ощущения холодного дождевого неба Питера, вечно угрожающего свинцовой грозой. Это «золото на голубом» тяжелее, мощнее, созданный образ полностью соответствует величию собора св. Исаакия, влюбившего в себя очередного поклонника города Петра. Художник выбрал сложный ракурс, немного снизу, усугубляющий

мощь громады собора и выгодно демонстрирующий умение рисовальщика. Прозрачность питерского духа, которую ощущаешь всегда, «пролетая по белым ночам опьяненной души», соткана из клиновидных плоскостей, составляющих мозаику неба, на фоне которого высится купол «Монферранова чуда». Они интересно расположены, и небо, не только формы образов, распластано на клинья, геометризировано, разбито на осколки, что придает работе привычную для живописца декоративность. Светлые части этих осколков, разные по силе тона, причудливо складываются в подсознании зрителя так, что образуется некий крест, по форме подобный Андреевскому, повторяющийся несколько раз, своего рода «противотанковый еж» или перекрещивающиеся лучи прожекторов, режущие тьму неба… Вина ли это влюбленного в Петербург воображения, или заслуга мастерской кисти художника, но это порождает комок, подкатывающий к горлу: невольно вспоминается, что колонны этой твердыни были изранены осколками фашистских снарядов, и следы от этих ран, свидетели блокадного Ленинграда, до сих пор лежат на челе «Исаакия» немым укором… Автор этого полотна действительно с «городом дождей мазан одним мирром».

Рис. 1. В. Кротков. «Звонница». 2015 г., холст, масло

Геометризированная поэтика быта причудливо плетет паутину смыслов в натюрмортах В. Кроткова. Тоже чаще всего немногословные по цвету, с четко выстроенным «скелетом формы каждого предмета, распластанного на плоскости», они имеют свой характер и звучание. Интересно, что нередко художник работает с одним предметом, делая упор на структуре холста, но не на композиционной схеме. В этом случае предмет чаще всего не оставляет воздуха в работе и занимает своим объемом, четко структурированным и разложенным на плоскости, почти все пространство холста («Букет», 2013 г., холст, масло; «Медный чайник», 2014 г., холст, масло; «Макароны в банке», 2014 г., холст, масло; «Комнатные цветы», 2015 г., холст, масло; «Аквариум», 205 г., холст, масло; «Маковая коробочка», 2015 г., холст, масло). Даже в том случае, если композиция состоит из нескольких предметов, все равно чаще всего воздуха в ней очень мало, предметы крупные, вычерченные плоскостями по сознанию зрителя, геометрически вовлекающие своей неоднозначностью – смещением и разложением на несколько составляющих они словно провозглашают полисемантичность увиденного («Глобус», 2013 г., холст, масло; «Красный графин», 2014 г., холст, масло; «Кофе», 2014 г., холст, масло; «Старые бутылки», 2015 г., холст, масло; «Перезимовали», 2016 г., холст, масло). Но часто натюрморт не хранит в себе сложного философского подтекста, который можно найти в сюжетных композициях В. Кроткова или его литературных штудиях, это просто любование предметами, гимн красоте бытовых моментов, наслаждаться которыми может только глаз художника. «Чай» 2015 г. – лучший тому пример (рис. 3). Это ода кубистического взгляда на предмет, с грамотно подобранными, максимально отвечающими манере предметами, из которых вопиющим контрастом выбивается только разрезанный лимон, который в манере кубизма стилизован так, что создается впечатление, будто именно он максимально попадает в образ. Особняком стоит своеобразная серия «Сушки» («Сушка», «Сушка № 2», «Сушка № 3» – 2015 г., холст, масло; «Сушка № 4», 2016 г., холст, масло), где одним мотивом объединены четыре композиции, с посудой или сухой рыбой.

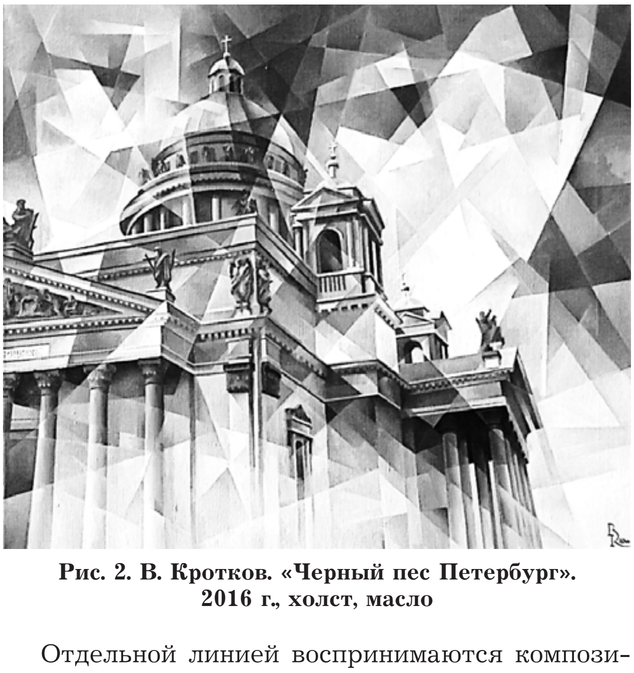

Рис. 2. В. Кротков. «Черный пес Петербург». 2016 г., холст, масло

Отдельной линией воспринимаются композиции, жанровую принадлежность которых классифицировать однозначно вряд ли можно: это композиции, часто интерьерные, с вкраплением натюрморта, часто с повествовательным налетом, короткие истории без главного героя – некие «эссе пустоты», каждый холст – глоток «философии пустоты». Так воспринимаются полотна «Пикник на обочине» с бутылкой и бокалом вина на стуле (2015 г., холст, масло), «Навсегда»

(2016 г., холст, масло) с открытым чемоданом и портретом Хемингуэя на стене, «Конец истории» с открытым ящиком стола на первом плане (2016 г., холст, масло), «Дверные звонки» (2016 г., холст, масло), «Пустой дом» (2016 г., холст, масло) — апофеоз безнадежности, но с оставленным шансом в виде горящего окна, «The end» (2016 г., холст, масло), «Жизнь на воде» (2016 г., холст, масло — по признанию самого мастера — идеал образа жизни в отдалении от суеты [1]). Каждая работа — история, рассказываемая каждым зрителем по-новому. И вряд ли хоть кто-то попадет в ноты, предложенные самим художником.

Рис. 3. В. Кротков. «Чай». 2015 г., холст, масло

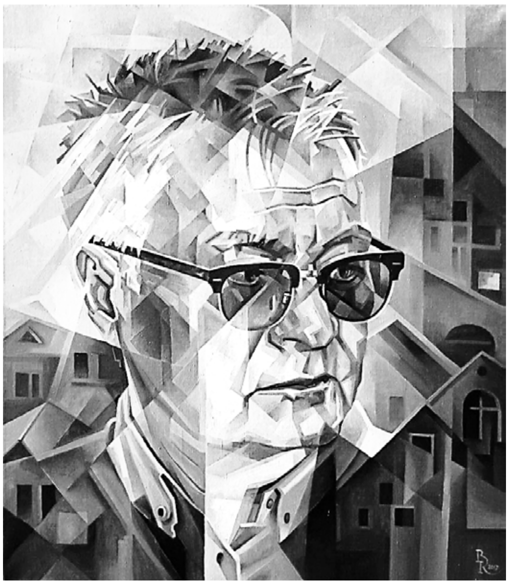

Рис. 4. В. Кротков. «Автопортрет». 2016 г., холст, масло

Краткими фразами философского звучания воспринимаются и «Старая шхуна» (2015 г., холст, масло) с ее диковатым диагональным ритмом, не оставляющим надежды на благополучный исход не рассказанной еще истории, «Ворон» (2015 г., холст, масло) — подарок для зрителя-пессимиста, повидавшего виды и ищущего визуализацию всей своей житейской мудрости и персонификацию невзгод, «Харон» (2014 г., холст, масло), «Бумажный кораблик» (2016 г., холст, масло), гораздо более оптимистичный по звучанию.

Рис. 5. В. Кротков. «Как причудливо тасуется колода!» 2016 г., хост, масло

Очень интересна портретная галерея кисти Василия Кроткова. Подбор образов для фиксации на холсте всегда о многом говорит, если эти работы не написаны просто на заказ. Но в данном случае, пожалуй, искать пояснение в предпочтениях автора, пытаясь прочитать его жизненное кредо, политические убеждения и т.п, отталкиваясь от выбора натуры, не стоит. Довольно быстро понимаешь: образы выбираются за харАктерность, пишутся просящиеся на холст своей геометричностью и твердостью облика, возможно, поэтому лучше и получаются мужские образы. В галерее образов московского художника не всегда конкретные личности есть и немало абстрактных, символических образов, интересных своей фабулой. «Раввины» (2012 г., холст, масло), «Por Una Cabesa» (2013 г., холст, масло), «Женщина у торшера» (2013 г., холст, масло), «Кикс» (2014 г., холст, масло), «Контрабасист» (2014 г., холст, масло), «Фрида» (2014 г., холст, масло), еще один куплет еврейской песни художника, начатой в холсте «Раввины», — «Шаббат», (2014 г., холст, масло), «Донбасс» (2014 г., холст, масло), «Дудук» (2014 г., холст, масло), «Фламенко»

(2014 г., холст, масло), «Дождь» (2014 г., холст, масло), «Певец ломаных линий» (2015 г., холст, масло), «Старый клоун» (2015 г., холст, масло), «Ундина» (2016 г., холст, масло), «Мальчик. 1862 г.» (2016 г., холст, масло), «Фаран» (2016 г., холст, масло), «Летописец» (2016 г., холст, масло) – все эти образы не назовешь портретами, каждый – сюжетная линия, образы вне времени, обернутые пустотой и вневременьем, подобные пустой гильзе, в которую можно поместить пулю, а можно оставить ее пустой.

Но есть и вполне конкретные портретные образы, в которых В. Кротков умело подчеркивает сходство, добиваясь его удвоенной силы благодаря кубистической манере. Так он передает образы В. Маяковского (2013 г., холст, масло), М. Булгакова (2013 г., холст, масло), С. Доренко (2013 г., холст, масло), Ю. Левитанского (2015 г., холст, масло), характерный автопортрет, ставший первой работой 2017 г. (рис. 4), где снова прочитывается молив золота на голубом – на фоне насыщенного голубого фона со стилизованными домами горит желтое пятно одного горящего окна.

Особым ударом кисти хочется отметить литературную линию в живописи В. Кроткова. Литературность чувствовалась у мастера еще в 2013 г. (полотно «Дуэль?»), налет повествовательности есть во многих его работах. Однако апофеозом этой линии, пожалуй, на сегодняшний день стала работа «Как причудливо тасуется колода!» (2016 г., холст, масло). Кроме менее удавшегося образа Геллы здесь представлен весь каскад свиты Воланда с портретными чертами актеров, воплотивших эти образы на экране в киноэпопее «Мастер и Маргиарита» (версии В. Бортко, 2005 г.). Портреты А. Абдулова, А. Филиппенко и О. Басилашвили прекрасно ложатся на образы свиты хозяина тьмы, которые подвели черту под работой над булгаковской эпопеей мастера (рис. 5).

Выводы и перспективы. Интересно, что явный «крен» в сторону кубизма у В. Кроткова стал заметен не с самого начала занятий живописью. 2012 г. характерен неким смешением сюрреалистического дыхания с уже намечающимся, хоть и еще и несколько сыроватым тяготением к языку кубизма, что явственно видно, например, в «Купальщике», 2013 и 2014 гг. стали своеобразной данью художника сезаннизму с его монохромностью и тягой к палитре земли. И только к 2014 г. и позже манера совершенно явственно выкристаллизовывается и становится визитной карточкой Кроткова. Этот водораздел очень прозрачен, зыбок, разрыв между одним и другим периодами весьма краток, поэтому Время имеет в процессе сложения манеры художника колоссальное значение. Ведь не зря он выбрал не чистый кубизм, а кубофутуризм для своего творческого «Я». Время, всевластное и капризное, диктует все изменения в манере не только этого художника. Время, воплощенное столько раз в картинах Мастера, в том числе и в том самом «Золото на голубом» (рис. 6), которое так любит Художник...

Рис. 6. В. Кротков. «Золото на голубом». 2016 г., холст, масло

Список литературы:

1. Анкета Артхива: художник Василий Кротков. – Электронный ресурс. – Режим доступа: https://artchive.ru/groups/3/blog/2789
2. Бобринская Е. Футуризм и кубофутуризм. – М.: Галарт, Олма-Пресс, 2000. – 175 с.
3. Виды огранки алмазов и бриллиантов. – Электронный ресурс. – Режим доступа: https://ideika.wordpress.com
4. Кротков Василий Вячеславович. – Электронный ресурс. – Режим доступа: http://arts.in.ua/artists/krotkov/
5. Международная галерея современных художников. – Электронный ресурс. – Режим доступа: http://www.picture-russia.ru/painter/3407
6. Мировое искусство (Иллюстрированная энциклопедия: Направления и течения от импрессионистов до наших дней) / Сост. И. Мосин. – СПб.: ООО «СЗКЭО», 2008. – 192 с. , ил.
7. Романенкова Ю. Мировоззренческие универсалии периодов Stilwandlung в мировом художественном процесce / Ю. Романенкова. – К.: Химджест, 2009. – 270 с.
8. Русские художники. Кротков Василий Вячеславович. – Электронный ресурс. – Режим доступа: http://www.artsait.ru/art/k/krotkov/main.htm
9. Русский пост-кубофутуризм. Василий Кротков. – Электронный ресурс. – Режим доступа: http://kvas26.wixsite.com/cubofuturism
10. Сарычев В. Кубофутуризм и кубофутуристы: Эстетика. Творчество. Эволюция / В. Сарычев. – Липецк: Липец. изд-во, 2000. – 254, [1] с.
11. Художник Василий Кротков. – Электронный ресурс. – Режим доступа: http://www.gallereo.ru/913

Романенкова Ю.В.
Київський університет імені Бориса Грінченка

«ІМПАРІАНТ» ЖИВОПИСУ ВАСИЛЯ КРОТКОВА

Анотація
Стаття присвячена творчості сучасного московського живописця Василя Кроткова. Предметом уваги стала манера художника, побудована на поєднанні власного бачення та успадкування традицій кубофутуризму в живопису. Висвітлено «проби пера» автора в галузі різних жанрів, від натюрморту до портрету. Намічені основні вектори інтересу майстра, домінуючі сюжети і образи. Охарактеризовано палітру художника, основні риси манери його живопису.
Ключові слова: кубізм, кубофутуризм, художник, манера, гранування.

Romanenkova Ju.V.
Kiev Boris Grinchenko University

«IMPARIANT CUT» OF PAINTING BY VASSILIY KROTKOV

Summary
The article is dedicated to creative work of modern Moscow painter Vassily Krotkov. The subject of attention is a style of the artist, built on a combination of his own vision and inheritance of the tradition of Cubo-futurism in painting. Attempts of the author in the field of different genres, from still life to portrait, the main vectors of the interest of the master, the dominant themes and images have been analyzed. Artist's palette, the main features of the manners of his paintings have been characterized.
Keywords: Cubism, Cubo-futurism, painter, manner, cut.

УДК 78.9

ЕВОЛЮЦІЯ ОБРАЗУ БОГОРОДИЦІ У ГИМНОГРАФІЇ СХІДНОЇ ЦЕРКВИ

Сиротинська Н.І.
Львівська національна музична академія імені М.В. Лисенка

Стаття присвячена розгляду історичного шляху розвитку греко-візантійської гимнографії. Досліджується тема жінки у давніх культурах, вершиною яких став християнський образ Богородиці. Підкреслюється складна структура гимнографічних богородичних текстів, які формувалися на основі елементів музично-поетичних засад давніх культур, передовсім, іудейської, грецької та сирійської. У гимнографії Східної Церкви ця тема наповнилася яскравими музично-поетичними формами, що згодом перейняла Українська Церква. На цій основі богородична тема глибоко закорінилася в українській музиці і стала провідною у національній культурі.
Ключові слова: образ Богородиці, візантійська гимнографія, літургійний спів, сакральні піснеспіви, монодія.

Постановка проблеми. Дослідження найдавніших сторінок музичного мистецтва України є важливим кроком у ствердженні базисних основ національної культури. В цьому поступі важливою складовою є давня монодійна практика церковного співу, осердям якого є чисельний гимнографічний репертуар, адаптований разом із християнським обрядом Східної Церкви. На цьому тлі виразно виділяється богородична гимнографія, простежувана крізь століття в процесах передачі духовного досвіду багатьох поколінь, проте недостатньо осмислена в контексті тяглості еволюції образу Пресвятої Діви від найдавніших культових обрядів до християнського богослужіння. Зазначена проблема і тепер не втратила своєї актуальності, оскільки дискурсивне поле потребує як спільного історико-культурного й мистецтвознавчого вирішення, так і богословських студій. В такий спосіб увиразнюються шляхи трансформації образу Богородиці від архаїчних тем жінки та материнства до Пресвятої Заступниці роду людського.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Представлена стаття враховує корпус досліджень гимнографії узагальнюючого характеру В. Василика, Є. Верещагіна, М. Йовчевої, О. Кожушного, Л. Матейка, М. Моміної, М. Мур'янова, Н. Нечунаєвої, В. Перетц, Р. Піккіо, Г. Прохорова, Г. Роте, Кр. Станчева, С. Темчіна, Л. Таруашвілі, Л. Щеголева, В. Ягіча та ін., які увиразнюють полісемантичну складність півчого літургійного репертару. Вагоме місце відведено літературознавчим дослідженням М. Гаспарова, Л. Довгої, влад. І. Ісіченка, Е. Курціуса, Д. Ліхачова, Г. Нудьги, М. Сулими, Б. Успенського, І. Франка, Н. Фрая, О. Фрейденберг, В. Щурата, в яких приділяється

особлива увага богородичній образності в контексті давньої української літератури.

Особливе значення для дослідження теми мають студії О. Матушек, о. П. Крип'якевича, Н. Серьогіної, Л. Цюпи, які вивчали еволюцію розвитку жанрів та символіку богородичної гимнографії.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Серед вищезазначеного корпусу досліджень бракує праць, які б узагальнили трансформацію образів жінки та материнства в контексті історичної перспективи розвитку культової обрядовості від архаїчних вірувань до християнської богословії.

Мета статті. У контексті зазначеного важливо розглянути з різних перспектив риси інтерпретації богородичної образності в історико-культурному аспекті, її динаміку та синкретизм внутрішніх значень.

Виклад основного матеріалу. У християнському богослужінні Східного Обряду визначальне місце займає почитання Пресвятої Богородиці, про що свідчить чисельний корпус богородичної гимнографії. Прослава образу Пресвятої Матері та молитовне звернення до Неї з проханням про заступництво звучить у кульмінаційних і заключних розділах різних літургійних жанрів, великих та малих циклів чи окремих служб, а особливо повнозвучно у двунадесяті богородичні празники Різдва Богородиці, Введення в храм, Благовіщення та Успення. Багатство репертуару богородичних піснеспівів можна легко уявити за їх чисельною перевагою у добовому богослужбовому циклі.

Нове розуміння сутності богородичних гимнографічних текстів знайшло своє відображення у працях о. Петра Франца Крип‘якевича, який дослідженню цієї теми присвятив окрему габілітаційну працю «Про Богородичну гимнографію у Грецькій Церкві» [7]. Використовуючи методи історико-порівняльного та джерелознавчого досліджень і вибудовуючи жанрову піраміду візантійської гимнографії, Крип'якевич розшукував, систематизував і досліджував богородичний репертуар, наголошуючи на особливому значенні цих піснеспівів у християнській літургійній практиці.

Глибше знайомство із яскравою символікою культу Богородиці засвідчує її глибоке закорінення у прадавніх культурах. Вже в первісних обрядах поступово виокремлювався і формувався образ жінки як зачинательки і хранительки роду. Жінка у своїй плодовитості ототожнюється з *Magna Mater Deorum* – Великою Матір'ю богів: Ізідою в Єгипті, Іштар Ману на берегах Євфрату, Астартою в Сирії, Кібеллою в Малій Азії, Дургою в Бенгалії, Геєю у греків. Велика Мати царює в горах і лісах, на морі і джерелах, вона має владу над життям і смертю. Тому дітонародження було священною функцією, а жінка прирівнювалася до плодовитої землі [5, с. 155]. На цій основі укладалася й багата міфологія, де виокреслювалися виразні лексичні системи, що поступово трансформувалися в архетипи – мігруючі й проникаючі у сакральні тексти різних народів.

Найвиразніше відображення жіночого образу проявляється у релігійній свідомості, представленій у міфології найдавніших культур. Так, однією з верховних богинь Єгипту була Ізіда, епітети імені якої були настільки численними, що в ієрогліфах вона фігурувала під ім'ям «багатоіменна» або «тисячеіменна». Величний ритуал Ізіди – це жерці з тонзурами, утренні і вечірні богослужіння, дзвоніння, кроплення святою водою, урочисті процесії. Все це у багатьох відношеннях нагадувало пишну обрядовість християнства, як наприклад, зображення Ізіди, яка годує грудьми немовля Гора, що апелює до майбутнього образу Мадонни з немовлям. Властиво, саме єгипетське мистецтво привернуло увагу до такого глибоко людського почуття як материнство і підняло його на найвищий щибель, уособлюючи його в образі Ізіди з немовлям. Невипадково відомий київський літургіст Михайло Скабалланович вважав, що саме з Єгипту християнство запозичило найважливіші обрядові елементи [10].

Не менш цікавим є відображення жіночості в релігіях Вавілону, Сирії і Фінікії, які мають дуже близьке коріння своїх вірувань. Великою повагою огортається культ богині Іштар (у західних семітів Астарта) – небесної цариці і володарки землі, матері плодючості і всіх творінь [1, с. 446]. Зазначимо, що вавілонська релігія, як і єгипетська, відіграла відчутну роль у формуванні юдейської релігії, де у пророчих книгах вимальовуються виразні і сильні жіночі постаті. Згадаймо також священний символ Астарти – золотого голуба, що у Святому Письмі став передвісником порятунку Ноя та символом Святого Духа, вперше об'явленого під час хрещення Ісуса Христа (Мт. 3, 16).

Священне поклоніння жіночому началу виразно формувалося і в обрядах Індії, де виникло унікальне поняття про Шакті – божественну енергію жіночої природи, за допомогою якої великий Брахман здійснив сотворене. Шакті вважається відданою захисницею віруючих, а також матір'ю божественних дітей, проте її шлюб з богом Шівою визнається як містичний, оскільки богиня перебувала у дівстві, зберігаючи духовний образ без жодного натяку на чуттєвість і земну любов.

Величезний пантеон богів створила також і грецька культура, де вирізняється багато жіночих постатей [12, с. 505]: Гера – богиня шлюбу і дітонародження, Артеміда – богиня плодючості, Афродіта – богиня любові, Гестія – хранителька сімейного вогнища [9, с. 191], Атена-Паллада – богиня мудрості та інші, проте найсильнішим виявився культ Деметри – богині матері-землі. Деметра володіла тим, чого не мали інші боги – таємничою міццю відродження природи і силою безсмертя, містерії її культу претендували на те, щоб назватися звісткою про спасіння за межами земного життя [8, с. 50].

Виразність міфічних образів у своєрідному поєднанні антропоморфних рис із космічними, забезпечило можливість їх використання в поетичній творчості у різному контексті. Так, стосовно теми зачаття виразно проявляється міфологічний образ матері-землі, матері-неба в їх астрально-хтонічній сутності. При цьому виокреслюється аспект дивовижності і непорочності події, що створило цілий ряд яскравих поетичних образів. Якщо, наприклад, в індійській міфології зустрічаємо зачаття від вогняного блиску, в Греції від золотого дощу, то в Євангелії – від Святого Духа, а етимологія останнього в юдейському і

грецькому варіантах прочитується як «вітер» чи «подих».

Про порятунок від діви, який зійде з неба задля спасіння народу йдеться, зокрема, в IV-ій еклозі «Буколік» Вергілія, де свідченням давніх пророцтв про повернення Золотого віку (Сатурнового царства) є справедлива Діва Астрея, яка народить божественне немовля [3, с. 53]. Кульмінацією образу жінки в обрядовій та суспільній функціях стало передання Старого Завіту, де у хроніках життя юдейського народу виокремлювалися славетні жіночі постаті. На таких прикладах демонструвалася не лише їх вагомість в історії Спасіння, але й підкреслювалися ті риси характеру, які сукупно в досконалій формі проявилися в образі Діви Марії.

Переломова доба у Старому Завіті розпочинається прославною піснею Маріам, що прозвучала в момент переходу ізраїльтянами Червоного моря і символізувала початок важких випробувань, котрі гартували дух вибраного народу і навчали повної довіри Господеві. Саме це й стало основою майбутніх випробувань для наступних поколінь, серед яких вагоме місце відводилося жінкам – праматерям Марії [2, с. 23].

Одним із перших яскравих образів Старого Завіту є Девора (кн. Суддів), яка стала символом духовної сили юдейського народу. Її наступницею стала Рута, яка врятувала від забуття рід своєї свекрухи. Це символізувало майбутнє народження Спасителя, який врятував свій народ від загибелі. Книга Рути змінюється двома наступними – Юдити й Естери. Юдита, що буквально означає «єврейка», демонструє неабияку мужність, рятуючи місто Ветилу від облоги асирійців. Естера, ім'я якої перекладається як «зірка», символізувала світло, що прокладає шлях у майбутнє юдейському народові. Будучи обрана царицею, Естера не забула свого походження і врятувала свій народ від смерті, покладаючись на силу молитви і віру в Господа.

Новий етап у житті ізраїльського народу був виразно проголошений у пісні, яка пролунала з жіночих уст в момент чудесного переходу Червоного моря. Нова пісня, що зазвучала в перші часи виходу юдеїв з єгипетського полону, символізувала інший рівень «новизни», де новим є не особливий зміст і не стилістичні зміни у формі, але сам акт комунікації, потреба налагодження контакту з божеством, привернення його уваги за допомогою прослави. В такий спосіб «оновлювався» і сам виконавець, що й було основним стимулом до створення «нової» пісні [11, с. 525]. Такої зміни зазнав властиво й образ жінки, що набувши виразних семантичних ознак у Старозавітньому Письмі, вповні розкрився в образі Чистої Діви, котра стала початком Нового віку і свідченням нового рівня спілкування з Господом. Саме жінка отримує звістку обітованого спасіння – Благовіщення, жінці з'являється воскреслий Христос і *жінка одягнена в сонце* (Об'явл. 12.1) стає образом нового Єрусалиму.

Святі Отці вважали, що Богородиця є свідченням першого обоженого людського буття, в якому сповнилося покликання людського роду і світу, і в цьому її найвища перемога. Для того, щоб обожити Творіння і був створений світ, а на прикладі Пречистої Діви ця мета досягається вповні – Марія стає архетипом прообразу звершення світу. Пресвята Богородиця Одигітрія (в перекл. *Та, що прокладає шлях*) прокладає шлях Церкві й людству, Пресвята Діва першою йде за Господом і всі слідують за нею, а коли Христос рятує світ, то саме Божа Матір охороняє і привносить в нього «умиленіє», відкритість Благодаті. Вона є вогненним стовпом, що веде до Нового Єрусалиму і перша проходить через смерть, тому й у каноні, який звучить у час смерті християн передовсім звертаємося до заступництва Пречистої [5, с. 206].

Аллюзії старозавітніх символів знаходимо у візантійській гимнографії: *столпъ цѣломудрїя одушевленъ*, (стих. хвалітня, Різдво Богородиці), *родимися жезлъ от него же цвітъ Христосъ прозябе* (сідальна по полієлею, Різдво Богородиці), *Закона новаго, богописанную скрижаль* (тропар 5 пісні канону празника свв. Йоакима і Анни), *пронареченная скинія* (тропар 7 пісні канону на Різдво Богородиці), *съниде яко дождъ на руно, въ утробу твою Господь* (богородичен по 4 пісні канону Симеону столпнику), *Гору юже провиді Данїилъ, из нея же несікомый камен віры отсіченся Христос* (богородичен по 6 пісні 2–го канону Симеону столпнику), *Се несікомая Гора, от камене неплодна, осіченъ Камень плодородит мысленный* (тропар 3 пісні канону предпр. Різдва Богородиці), *Пророци тайно вкупі веселятся: юже бо предвидіша образні, во древних родіх: Купину и стамну, и Жезлъ, облакъ, Дверъ, и Престолъ, и велїю Гору: раждаетъ днесъ* (Різдво Богородиці), *Доброту тя Іаковлю, и ліствицу небесную, по ней же Господь съниде на землю* (стихира на Господи воззвах на Покрову).

Впродовж тривалого розвитку богородичної теми у гоміліях та працях богословів, за час формування богородичних празників та їх гимнографічного репертуару творився новий образний світ, що тісно пов'язував Старий Завіт з Новим. В цьому контексті по–новому прочитувалося значення Богородиці у екзегезі Святого Письма, відзначалося богословами і втілювалося у гимнографії. І одним із найважливішим акцентів було наголошення на вільному виборі Пресвятої Діви. Саме можливість вибору є знаком особливого ставлення Господа до свого творіння, тож невипадково у проповіді на Благовіщення Микола Кавасила підкреслює: «Бог бажав, щоб Мати народила Його так само добровільно як і Він втілився добровільно» [6, с. 238]. Про подібний принцип синергізму Бога і вільної волі людини йдеться у св. Йоана Дамаскіна: «Бути Матір'ю Сина Божого – це для Марії благодатний дар, який передбачає її вільний вибір, як моральний подвиг з її боку» [4, с. 231]. Тож вибір Богородиці є свідченням спасіння людини за її власним бажанням, знаком заклику Бога до співдії, до шляху, впродовж якого людська воля багато разів випробовується і гартується. Йдучи через покоління старозавітніх праведників, шляхом багатьох очищень і освячень, помисел Божий сягнув вершини в особі Святої Діви, яка обрана Господом і віддана Йому, вповні сповнила своє призначення, а тривалий період розвитку та трансформацій образу, сприяв шліфуванню його змістовності і музично-поетичної виразовості. Про це дотепер свідчить великий корпус гимнографії Східного обряду, що стала наріжним каменем богослужін-

ня Української Церкви. На цій основі вибудовувалося християнське мистецтво Княжої доби, розбудовувався півчий літургійний репертуар, виникали національні типи літургійних збірників, закладався міцний фундамент української літургійної музики.

Висновки і пропозиції. Дослідження шляхів формування об'ємного корпусу богородичної гимнографії вибудовує цілісну напрямну історико-культурного процесу, зануреного у глибини архаїчного мислення ранніх цивілізацій. На цій основі образ Богородиці постає не відокремлено, а навпаки, як кульмінація тривалого розвитку суспільного мислення, задивленого у досвід минулого і потенційно відкритого для сучасного інтертекстуального прочитання. В цьому криється глибоке проникнення богородичної образності за межі конфесійного контексту, зокрема, у літературу. Це пов'язано, насамперед, із широким асоціативно-смисловим полем образу Діви Марії, що передбачає множинність авторських трансформацій і повсякчасну актуальність.

Список літератури:

1. Богин И. Женственность в религиях, мифологиях и истории / Игорь Богин // Бог. Вселенная. Смысл. – Москва 2000. – 736 с.
2. Бычков В. Aesthetica patrum. Эстетика отцов церкви / В. Бычков. – Москва: Изд-во «Школа», 1995. – 593 с.
3. Верґілій. Буколіки. Ґеоргіки. Малі поеми / перекл. Андрій Содомора. – Львів: Літопис, 2011.
4. Дамаскин И. Слова на богородичные праздники / Иоанн Дамаскин // Творения преподобного Иоанна Дамаскина / Перевод и комментарий М. Козлов, Д. Афиногенов. – Москва: Изд-во «Мартис», 1997.
5. Евдокимов Е. Женщина и спасение мира / Е Евдокимов. – Минск: Лучи Софии, 1999. – 267 с.
6. Кавасила Н. Три слова / Николай Кавасила // Патристика. Труды Отцов Церкви и патрологические исследования. – Нижний Новгород: Изд-во «Христианская библиотека», 2007. – С. 213-256.
7. Крип'якевич П., о. Про Богородичну гимнографію у грецькій Церкві / о. Петро Крип'якевич / переклад Андрій Содомора // Калофонія. Науковий збірник з історії церковної монодії та гимнографії, – Львів, 2010. – Ч. 5. – С. 114-166.
8. Мень А. Дионис. Логос. Судьба / А. Мень. – Брюссель, 1992. – 396 с.
9. Надь Г. Греческая мифология и поэтика / Москва: Прогресс-Традиция, 2002. – 432 с.
10. Скабалланович М. Толковый Типикон / Михаил Скабаллановичь. – Київ, 2010. – Вип. 1. – 494 с.
11. Топоров Н. Исследования по этимологии и семантике / Н. Топоров. – Москва, 2006. – Т. 2, (кн. 1). – С. 596.
12. Фрейденберг О. Миф и литература древности / О. Фрейденберг. – Москва, 1998. – 800 с.

Сиротинская Н.И.
Львовская национальная музыкальная академия имени М.В. Лысенко

ЭВОЛЮЦИЯ ОБРАЗА БОГОРОДИЦЫ В ГИМНОГРАФИИ ВОСТОЧНОЙ ЦЕРКВИ

Аннотация
Статья посвящена рассмотрению исторического пути развития греко-византийской гимнографии и церковной монодии. Исследуется тема женщины в древних культурах, кульминацией которых стал христианский образ Богородицы. Подчеркивается сложная структура гимнографических богородичных текстов, которые формировались на основе элементов музыкально-поэтических принципов древних культур, прежде всего, иудейской, греческой, сирийской. В гимнографии Восточной Церкви эта тема приобрела яркие музыкально-поэтические формы, что со временем приняла и Украинская Церковь. На этой основе богородичная тема глубоко проникла в украинскую музыку и стала лидирующей в национальной культуре.
Ключевые слова: образ Богородицы, византийская гимнография, литургическое пение, сакральные песнопения, монодия.

Syrotynska N.I.
M.V. Lysenko National Musical Academy of Lviv

EVOLUTION OF THE IMAGE OF THEOTOKIA IN THE EASTERN CHURCH'SHYMNOGRAPHY

Summary
This article examines the historical path of the development of the Byzantine hymnography and sacred monody. An image of a woman in ancient cultures, the summit of which has became a Christian image of the Mother of God, is being investigated. Emphasis on the complex structure of hymnohraph texts that formed on the basis of elements of musical and poetic principles of ancient cultures, primarily, Jewish, Greek, Syrian. In the hymnography of the Eastern Church this theme had been filled with vibrant music and poetic form, which later was adopted by the Ukrainian Church. On this basis, the Blessed Virgin's theme has been deeply rooted in Ukrainian music and became leading in national art.
Keywords: the imige of the Theotokia, byzantine hymnography, liturgical singing, sacred chants, monody.

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА

УДК 351

СУСПІЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ СТВОРЕННЯ НЕДЕРЖАВНОЇ СИСТЕМИ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ

Яцко М.Г., Ткачук Т.Ю.
Національна академія Служби безпеки України

Досліджено суспільно-економічні передумови створення недержавної системи безпеки в Україні. Виходячи з результатів аналізу, недержавний сектор безпеки має більше переваг ніж державний. Вітчизняні спеціалісти зробили суттєвий вклад у формування теоретичної основи нового напряму наукових досліджень, пов'язаних із розбудовою ефективної вітчизняної системи безпеки бізнесу. Система безпеки вітчизняного підприємництва має стати надійним засобом, що виключить можливість нанесення збитків економічним інтересам українського виробника, підприємцям у всіх сферах їхньої діяльності, як на внутрішньому, так і на зовнішніх ринках. Недержавні структури забезпечення безпеки підприємництва і бізнесу можуть стати надійним фільтром для використання неправомірних форм діяльності на внутрішньому ринку, сприяючи тим самим його ефективному, цивілізованому розвитку, ліквідації тіньових схем діяльності, корупційних проявів, утвердженню на ньому правової ділової етики.
Ключові слова: недержавний сектор безпеки, безпека підприємницької діяльності, інформаційна безпека, зовнішні і внутрішні загрози, комерційна інформація.

Постановка проблеми. В сучасних умовах, як свідчать результати аналізу, у розвинутих демократичних країнах світу недержавний сектор безпеки давно переважає над державним. Широке розповсюдження одержали охоронні та детективні агентства, служби безпеки комерційних підприємств, що в своїй повсякденній роботі постійно взаємодіють з правоохоронними органами. Досить часто можливості недержавної системи безпеки стосовно отримання необхідної інформації виявляються набагато ширшими, ніж у правоохоронців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджуючи наукову доповідь «Становлення і розвиток недержавних суб'єктів сектору безпеки України» можна дійти до висновку, що розвиток недержавного сектору безпеки не дає негативно впливати зовнішнім і внутрішнім загрозам і дестабілізуючим факторам на інформаційну безпеку держави.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Варто також зауважити, що захист підприємницької діяльності в нашій країні – це новий вид суспільної діяльності, новий елемент у системі розподілу праці. Наскільки значимим і ефективним він стане у нашому суспільстві залежить і від самого суспільства, від громадської думки стосовно цього виду діяльності, розуміння його як необхідного елемента сучасних економічних відносин. Це також залежить від владних структур, які мають зрозуміти корисність співпраці із недержавними структурами, надавати їм допомогу в період становлення та ефективно використовувати їх сприяння для підвищення ефективності власної роботи.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження суспільно-економічних передумов створення недержавної системи безпеки в Україні.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні уже можна говорити про суттєвий вклад, зроблений вітчизняними спеціалістами у формування теоретичної основи нового напряму наукових досліджень, пов'язаних із розбудовою ефективної вітчизняної системи безпеки бізнесу.

Ідеологія цього процесу ґрунтується на гнучкому реагуванні на глобальні і внутрішньо-суспільні зміни, пов'язані із розвитком ринкових механізмів, оновлення підприємництва в Україні, процесами демократизації в суспільному житті і в економіці, децентралізації управління економічними процесами, зростанням значення ефективності економічної безпеки як основного чинника інформаційної безпеки [1].

Для теоретичного осмислення всього комплексу проблем, пов'язаних із організацією безпеки підприємницької діяльності в нашій країні, важливим є уточнення предмета досліджень. В середовищі спеціалістів економічна безпека підприємства розглядається як стан його захищеності від негативного впливу зовнішніх і внутрішніх загроз, дестабілізуючих факторів, при якому забезпечується стійка реалізація основних комерційних інтересів і цілей статутної діяльності. Це уявлення є загальноприйнятним – об'єднуючим і таким, що становить платформу для подальших аналітичних розвідок [2].

Визначений таким чином предмет дослідження дає змогу окреслити діапазон найбільш загальних принципів, на яких має ґрунтуватися робота з організації інформаційної системи безпеки підприємництва. Насамперед мова йде про утвердження всім змістом охоронної діяльності національних інтересів своєї держави.

В умовах інтенсифікації глобальних впливів метою охоронних структур має бути якісно поставлена робота щодо протидії зарубіжній експансивній діяльності, яка становить загрозу українській економіці в цілому і вітчизняним приватним підприємствам, у т.ч. стосовно збереження вітчизняної інтелектуальної власності, забезпечення надійної охорони інформації стратегічного характеру, комерційної інформації, на

якій базується діяльність вітчизняних підприємств, конфіденціальної інформації стосовно суб'єктів економічної діяльності [1].

Система безпеки вітчизняного підприємництва має стати надійним засобом, що виключить можливість нанесення збитків економічним інтересам українського виробника, підприємцям у всіх сферах їхньої діяльності, як на внутрішньому, так і на зовнішніх ринках. У своїй сукупності вони мають перекрити шляхи реалізації підривних планів іноземних економічних структур проти вітчизняних підприємств, сприяти розкриттю неправомірних акцій, запобіганню і припиненню рейдерських нападів та ін. [1].

Недержавні структури забезпечення безпеки підприємництва і бізнесу можуть стати надійним фільтром для використання неправомірних форм діяльності на внутрішньому ринку, сприяючи тим самим його ефективному, цивілізованому розвитку, ліквідації тіньових схем діяльності, корупційних проявів, утвердженню на ньому правової ділової етики.

Успіх і авторитет фахівців у сфері безпеки підприємницької діяльності залежить також і від них самих, від того, чи зможе суспільство переконатися у відстоюванні ними правових відносин, політичної незаангажованості, професіоналізму, дотримання ними професійного кодексу честі [2].

Для успішної організації безпеки вітчизняного підприємництва сьогодні має відбутися зміна світогляду власника, керівника економічної структури. Він має усвідомити, що лише адекватна відповідь на розвиток сучасних небезпек може забезпечити умови для успішної діяльності його бізнесу. Сучасний керівник повинен зрозуміти і на практиці діяти виходячи з того, що безпека підприємництва – це не паркан по периметру і грати на вікнах. Це – глибоко інтегрована в структуру підприємства система, яка поєднує і сукупність правових, організаційних, управлінських, технічних та інших заходів, відповідних спеціалістів для захисту законних інтересів колективу підприємства, власників та інвесторів [4].

Справедливо зауважують О.А. Бандура та І.І. Самборський, що створення недержавної безпеки доцільно здійснювати «не в рамках лише одного окремо взятого (зацікавленого міністерства, відомства, установи чи підприємства (незалежно від форми власності), а в масштабах держави... Тільки в цьому випадку може бути створена і надійно функціонувати система безпеки підприємництва усіх суб'єктів діяльності незалежно від форми важності...» [4].

На жаль за роки незалежності в Україні ще не вдалося створити ефективної, високоорганізованої системи безпеки бізнесу, яка б відповідала міжнародним стандартам та задовольняла б потреби кожного суб'єкта підприємницької діяльності. Поряд з цим, фінансові витрати підприємств та компаній на охорону, юридичні послуги, різні судові справи, протидію рейдерству не тільки не зменшуються, а навпаки – зростають.

Про цю тенденцію свідчить і міжнародна практика. Так, у США лише збитки від викрадання промислових секретів вже вимірюється 100 млрд. дол. щороку і, постійно зростаючи, можуть найближчим часом досягти 150 млрд. дол., втрата торгівельних таємниць наносить збитки до 4 млрд. дол. В Японії затрати на захист комерційних секретів доходять до 20% річного прибутку підприємств і т. ін. [5].

Подібна практика активно реалізується і має визнання у всіх економічно розвинених країнах світу.

Вона має особливе значення також і для сучасної України, де за останнє десятиріччя відбулися суттєві соціально-економічні перетворення, що не могли не позначитися на різних аспектах суспільного життя, у тому числі й на безпеці підприємницької діяльності [1].

Висновки і пропозиції. Отже з вище сказаного можна зробити висновок, що така ситуація виникла у зв'язку з тим, що первинний розподіл промислових активів за участю держави як єдиного інструмента перерозподілу практично завершився (закінчився номенклатурно-кримінальний розділ загальнонаціонального надбання). У результаті цього етапу була накопичена «критична маса» так званих «вольових» управлінських рішень, порушень законодавства і кримінальних злочинів у майновій сфері. Сукупність цих дій стала основою для появи такого явища, як рейдерство, а також інших протиправних дій у сфері підприємництва Україні [1].

Список літератури:

1. Становлення і розвиток недержавних суб'єктів сектору безпеки України (система безпеки підприємництва): Наукова доповідь. – К: НІСД, 2011. – 85 с.
2. Недержавна система безпеки підприємництва як суб'єкт національної безпеки України / Редкол.: І.І. Тимошенко (голова) та ін. – К.: Вид-во Європ. Ун-ту, 2003. – 480 с.
3. Пономарев В.П. Защита интересов предприятия как основа его экономической безопасности // Економіка. Менеджент. Підприємництво. Збірник наукових праць. – Луганськ: Вид. Східноукр. держ. університету. – 2000. – С. 27–35 (281 с.).
4. Бандура О.А., Самборський І.І. Підходи щодо створення системи безпеки підприємництва як складової національної безпеки держави. Там же. – С. 68.
5. Чернявський А.А. Безопасность предпринимательской деятельности. – К.: МАУП, 1998 – С. 37–38.

Яцко Н.Г. Ткачук Т.Ю.
Национальная академия Службы безопасности Украины

ОБЩЕСТВЕННО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ СОЗДАНИЯ НЕГОСУДАРСТВЕННОЙ СИСТЕМЫ БЕЗОПАСНОСТИ В УКРАИНЕ

Аннотация
Исследовано общественно-экономические предпосылки создания негосударственной системы безопасности в Украине. Исходя из результатов анализа, негосударственный сектор безопасности имеет больше преимуществ чем государственный. Отечественные специалисты сделали существенный вклад в формирование теоретической основы нового направления научных исследований, связанных с развитием эффективной отечественной системы безопасности бизнеса. Система безопасности отечественного предпринимательства должна стать надежным средством, исключит возможность нанесения ущерба экономическим интересам украинского производителя, предпринимателям во всех сферах их деятельности, как на внутреннем, так и на внешних рынках. Негосударственные структуры обеспечения безопасности предпринимательства и бизнеса могут стать надежным фильтром для использования неправомерных форм деятельности на внутреннем рынке, способствуя тем самым его эффективному, цивилизованному развитию, ликвидации теневых схем деятельности, коррупционных проявлений, утверждению на нем правовой деловой этики.
Ключевые слова: негосударственный сектор безопасности, безопасность предпринимательской деятельности, информационная безопасность, внешние и внутренние угрозы, коммерческая информация.

Yatsko N.G., Tkachuk T.U.
National Academy of Security Service of Ukraine

SOCIO-ECONOMIC BACKGROUND OF NON-STATE SECURITY SYSTEMS IN UKRAINE

Summary
The socio-economic background of the establishment of non-state security system in Ukraine. Based on the analysis results, non-state security sector has more advantages than the state. Domestic experts have made a significant contribution to the formation of a new theoretical basis for research directly related to the building of effective national security business. The security system of domestic business has become a reliable tool that will eliminate the possibility of damage to the economic interests of Ukrainian producers, entrepreneurs in all areas of their work, both in domestic and foreign markets. Non-state security structures of entrepreneurship and business can become a reliable filter for using illegal forms of activity in the domestic market, thereby contributing to its effective, civilized development, elimination of shadow schemes, corruption, strengthening it legal business ethics.
Keywords: Civil security sector, business security, information security, internal and external threats commercial information.

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 323.1(477)

ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИЙ ЧИННИК У ПРОЦЕСІ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ В УКРАЇНІ

Галишин В.В.
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

У статті проведено дослідження впливу етнонаціональних чинників на процес демократичної трансформації в Україні. Здійснено аналіз науково-монографічної літератури та статистичних даних щодо здійснення етнонаціональної політики в Україні. Визначено проблемне поле етнонаціонального чинника в умовах демократичної трансформації України. Доведено, що питання національної єдності і суспільної інтегрованості мають розв'язуватися паралельно.
Ключові слова: нація, держава, національна свідомість, національна ідея, демократія, демократизація, націоналізм, етнонаціональний чинник, національна ідентичність, демократична трансформація.

Постановка проблеми. Становлення і розвиток української держави нероздільно пов'язані з процесами демократизації. Ці процеси здебільшого супроводжуються великими труднощами, особливо в багатонаціональних країнах. Не стала винятком й Україна, де проблема державного будівництва збіглася у часі зі становленням української нації. Україна зараз проходить політичні випробування щодо того, чи не зруйнують відмінності у свідомості окремих соціальних груп – етнічних, а ще більше регіональних – їхню здатність й їхнє бажання разом творити і розвивати демократичну державу, бути лояльними до неї як єдиного цілого, а не бути лише патріотами свого міста, області чи регіону. Таким чином, дослідження впливу етнонаціональних чинників на процес демократичної трансформації в Україні є надзвичайно актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.: Проблеми етнонаціональних відносин в західній політичній думці досліджували такі відомі вчені, як У. Альтерматт, Б. Андерсон, Р. Брюбейкер, Е. Вілсон, Е. Гелнер, В. Кимлічка, Е. Сміт, Уотс Рональд Л., Шварцмантель Д. та ін.

У вітчизняній науці, ще до недавнього часу, сама постановка питання в етнонаціональній площині перебувала під негласним табу. Тому, справжнім «проривом» до зарубіжної суспільно-політичної думки в Україні у сфері етнополітики став вихід антології «Націоналізм» (2000), підготовленої українськими фахівцями О. Проценком та В. Лісовим [6].

Виклад основних положень західних теорій і концепцій етнічності, націй та націоналізму зробила О. Картунова у праці «Західні теорії етнічності, нації та націоналізму» (2007) [3].

Аналізу проблем, пов'язаних із впливом етнонаціонального чинника на демократизацію суспільних відносин, приділяли та приділяють увагу відомі українські політологи, історики, правники та соціологи В. Бортніков, М. Вівчарик, І. Вільчинський, В. Євтух, В. Іщук, Г. Касьянов, М. Карабанов, В. Катигоренко, В. Колісник, А. Колодій, О. Копиленко, І. Кресіна, В. Кулик, О. Майборода, Л. Нагорна, М. Панчук, Ю. Римаренко, С. Римаренко, М. Рябчук, Р. Чубаров, Л. Шкляр, М. Шульга та ін.

У свої працях вони порушують проблеми етнонаціонального розвитку України та її регіонів, їх законодавчого врегулювання, становлення національної ідентичності та формування національної спільноти, стратегії розвитку України як поліетнічної держави.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження проблемного поля етнонаціонального чинника потребувало комплексного аналізу наукової літератури. нормативних документів, що регламентують міжнаціональні відносини, а також матеріалів соціологічних моніторингів та статистичних даних. Проведений аналіз дав змогу зробити висновки про те, що зазначена тема дослідження викликає підвищений інтерес наукової спільноти в Україні та за її межами. Разом із тим, відчувається брак системних досліджень (особливо вітчизняних учених) щодо впливу етнонаціонального чинника на процеси демократичної трансформації.

Мета статті. Метою цієї роботи є дослідження ролі етнонаціонального чинника у процесах демократичної трансформації в Україні.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Розгляд теоретико-методологічних засад етнонаціонального чинника показав, що він є багатоаспектним і складним явищем, яке обумовлене існуванням таких феноменів як «нація», «держава», «національна свідомість», «національна ідея», «демократія».

Однією з проблем, яка не має однозначного трактування, є взаємозв'язок націоналізму та демократії. Націоналізм (поза крайніх проявів шовінізму та расизму) органічно пов'язаний з ідеєю демократії, хоча цей зв'язок і не позбавлений протиріч. Це пояснюється тим, що головним суб'єктом демократичного і націоналістичного дискурсів виступає народ. На думку німецького політолога Е. Яна, і націоналізм, і демократія є похідними «однієї і тієї ж фундаментальної історичної ідеї, а саме: ідеї про суверенітет народу» [8, с. 33]. «Критерії, за якими нації відрізняються одна від одної, можуть не бути універсальними, але політична єдність, необхідна для демократії, не може бути досягнута без того, щоб люди не визначили себе як «націю»«,- наголошує грузин-

ський вчений Г. Нодія [7, с. 89]. Слід звернути увагу на важливий аспект проблеми: у випадках, коли демократія лише зароджується, націоналізм є необхідним «для запуску механізму демократизації. ... Як тільки демократії стануть стабільними і надійними у своїх кордонах, інтенсивність і важливість національних почуттів може поступово зменшуватися» [7, с. 91].

Як показало дослідження, серед політологів немає єдності у визначенні поняття «демократизація». Найчастіше в найзагальнішому сенсі демократизацію розглядають як перехід від недемократичних форм правління до демократичних. Важливо відзначити, що поширене використання цього поняття з метою характеристики різних видів суспільних трансформацій, які пов'язані з демократичною хвилею, далеко не завжди є виправданим: процес демократизації не завжди приводить до ствердження сучасної демократії.

Проблема впливу етнонаціонального чинника на процеси демократичної трансформації України є однією з центральних у політичному дискурсі. ЇЇ вивчення потребує комплексного, міждисциплінарного підходу і передбачає ґрунтовний аналіз, насамперед таких проблем, як особливості демократичного транзиту України в контексті світових тенденцій переходу країн до демократії.

Етнонаціональний чинник демократичного переходу (транзиту) України можна визначити як сукупність умов, причин, рушіїв суспільних змін, трансформованих на рівні індивідуальної та масової національної свідомості в конкретні дії суб'єктів етнополітичних та соціокультурних відносин, спрямованих на розбудову української демократичної держави та нації.

Разом з тим, етнонаціональний чинник демократичної трансформації перебуває у полі тяжіння цінностей двох головних категорій сучасного політичного дискурсу: «нація» та «демократія». Закономірність їх органічного поєднання міститься у самій природі цих явищ, похідних від поняття «народ». Саме народ, як організоване ціле продукує форми суспільного буття, що ґрунтуються на засадах народовладдя. Взаємовплив етнонаціонального чинника та демократії обумовлений як історично, так і практично-політично, оскільки виникнення націй збіглося в часі із формуванням доктрини ліберальної демократії. До того ж, як показує історичний досвід, демократичний розвиток суспільства неможливий поза вирішенням питання національного самовизначення народу. Успішне вирішення національного питання можливе лише в демократичній державі.

Важливе значення для майбутнього демократії в Україні має рішення щодо концептуальної моделі нації: «етнічної», «політичної» або «громадянської», яка буде взята за основу державної стратегії розвитку. Перспективною бачиться концепція громадянської нації, яка базуватиметься не лише на громадянських чеснотах, а й на цінностях української національної культури, набутої поколіннями українських громадян, що проживали й проживають у різних регіонах країни. У демократичній державі має проводитися політика рівних можливостей для задоволення потреб та інтересів усіх суб'єктів етнонаціональних відносин. Необхідно приводити в дію важелі загальнонаціональної інтеграції, формувати подвійну (етнічну та громадянсько-національну) ідентичності.

Однією з необхідних умов успішного здійснення демократичних реформ в Україні, на чому наполягають фахівці з проблем демократичного транзиту, є проблема консолідації нації. В Україні проблема консолідації нації набула виразної регіональної специфіки, залишаються малодослідженими такі аспекти регіональної політики, як пошук спільних шляхів громади окремих регіонів до консолідації української нації.

Визначення сутності основних категорій і понять, так чи інакше пов'язаних із етнонаціональною проблематикою, знаходження логічного зв'язку між процесами демократизації та національного самовизначення породжують серед вчених дискусії щодо перспективності тієї чи іншої моделі нації – «етнічної», «політичної» або «громадянської», хоча як свідчить зміст публікацій, йдеться скоріше не про принципові відмінності змісту моделей, а про їх трактування, оскільки усі вчені практично погоджуються з тим, що етнічний і громадянсько-політичний чинники у сучасній нації мають знаходитися в органічному поєднанні. Перспективною для розбудови консолідованої демократії в Україні вбачається концепція «громадянської нації», яка враховуватиме не лише абстрактну ідею свободи і демократії, що вимірюється лише цінностями громадянського суспільства, а й усі надбання неповторної української національної культури.

Етнонаціональний чинник демократичної трансформації, який є інтегральним за своєю природою, включає сукупність матеріальних та культурно-духовних умов існування індивідів, рівень національної свідомості суб'єктів суспільних відносин, характер комунікації між владою та громадянським суспільством, що в цілому сприяє розвиткові українського суспільства у напрямі консолідованої демократії.

Присутність українського націоналізму у політичному спектрі України обумовлена самим фактом існування національної держави. Його ціннісні установки мусять бути адаптованими до демократичних практик і стати здатними сприяти консолідації країни при збереженні культурної різноманітності.

Особливу занепокоєність у вчених, публіцистів і політиків викликає проблема загострення міжрегіональних протиріч, які часто стають аргументом політико-економічних груп у боротьбі за владу. Особливої небезпеки ця проблема набуває в умовах поєднання територіальних та етнокультурних розбіжностей, які відтворюються у феномені «регіонального націоналізму» або «етнорегіоналізму».

Налагодження гармонійних стосунків у суспільстві є проблематичним за відсутності спільних цінностей та мети, пануванні групового та індивідуального егоїзму. Об'єднуючим чинником, який сприятиме консолідації суспільства може стати патріотизм. Формування ж почуття патріотизму, у свою чергу, здійснюється тим повніше, коли існують якомога гармонійні відносини між громадянином та власною державою, оскільки держава є одним з головних інститутів, що визначає характер національно-демократичного поступу.

Убачаються за можливі різні варіанти розбудови національно-державного устрою та форм

демократичного правління, за допомогою яких Україна здатна подолати смугу перманентних політичних криз та просуватися шляхом сталого розвитку. Як свідчить досвід більшості сучасних демократичних держав, національно-патріотичний та ліберально-демократичний політичні курси не є антитезою: вони здатні співіснувати та органічно доповнювати один одного. На нашу думку, найбільш адекватною сучасним умовам розвитку політичного процесу в Україні є президентсько-парламентська форма правління.

До проблемного поля етнонаціонального чинника демократичної трансформації належать і питання нерівномірності соціально-економічного розвитку регіонів, мовної комунікації, зокрема проблема статусу російської мови, запровадження Української помісної церкви, стан історичної пам'яті в контексті полярних оцінок історичних подій та визначення національних героїв, проблема федералізації країни і надання новим територіальним суб'єктам статусу автономії, зовнішньополітичні пріоритети.

Важливою складовою етнонаціонального чинника демократичної трансформації є діяльність загальнонаціональної та регіональної еліт, від якісних характеристик якої залежить перспектива розвитку демократії та благополуччя нації.

Висновки й пропозиції. Таким чином, аналіз, рух до справжньої демократії в Україні гальмує відсутність консолідованої національної ідеї, науково-обґрунтованої моделі національно-державного будівництва, протиріччя у колі правлячих еліт щодо стратегії національного розвитку.

Одним з факторів, який негативно позначається на процесі демократичної трансформації, є низькі якісні показники української правлячої еліти.

Удосконалення системи державної етнонаціональної політики має стати вагомим чинником зміцнення демократії, формування громадянського суспільства й утвердження в ньому міжетнічної толерантності та злагоди.

Список літератури:

1. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму / [пер. з англ. В. Морозов] / Бенедикт Андерсон. – К.: Критика, 2001. – 271 с.
2. Гончаренко О. М. Национальные интересы Украины и альтернативы стратегии безопасности развития / О. М. Гончаренко // Белорус О. Г., Лукьяненко Д. Г. и др. Глобальные трансформации и стратегии развития. Монография. – К.: Орияне, 2000. 142. – С. 142-155.
3. Картунов О. В. Західні теорії етнічності, нації та націоналізму: навч. посіб. / Картунов О. В. – К.: Ун-т економіки та права «Крок», 2007. – 192 с.
4. Колодій А. Ф. Національний вимір суспільного буття / Колодій А. Ф. – Л.: Астролябія, 2008. – 368 с.
5. Котигоренко В. О. Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні: політологічний концепт / В. О. Котигоренко. – К.: Світогляд, 2004. – 722 с.
6. Націоналізм: антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: Смолоскип, 2000. – 872 с.
7. Нодия Г. Демократия и национализм / Гиви Нодия // Век XX и мир. – 1994. – № 7-8. – С. 83-107.
8. Ян Э. Демократия и национализм: единство или противоречие? / Єдберг Ян // Полис. – 1996. – № 1. – С. 33-49.

Галишин В.В.
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки

ЭТНОНАЦИОНАЛЬНЫЙ ФАКТОР В ПРОЦЕССЕ ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ

Аннотация
В статье проведено исследование влияния этнонациональных факторов на процесс демократической трансформации в Украине. Осуществлен анализ научно-монографической литературы и статистических данных по осуществлению этнонациональной политики в Украине. Определены проблемное поле этнонационального фактора в условиях демократической трансформации Украины. Доказано, что вопрос национального единства и общественной интегрированности должны решаться параллельно.
Ключевые слова: нация, государство, национальное сознание, национальная идея, демократия, демократизация, национализм, этнонациональный фактор, национальная идентичность, демократическая трансформация.

Halyshyn V.V.
Lesya Ukrainka Eastern European National University

ETHNONATIONAL FACTOR IN THE PROCESS OF DEMOCRATIC TRANSFORMATION

Summary
In the article, the influence of ethno-national factors on the process of democratic transformation in Ukraine was investigated. The analysis of scientific and monographic literature and statistical data of the implementation of ethnic policy in Ukraine was made. The problem field of ethno-national factor in the conditions of democratic transformation in Ukraine is determined. It is proved that the matter of national unity and social integration must be developed at the same time.
Keywords: nation, state, national consciousness, national idea, democracy, democratization, nationalism, ethnonational factor, national identity, democratic transformation.

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ТА СПОРТ

УДК 796.8:612.662.1

ИССЛЕДОВАНИЕ РЯДА РЕПРОДУКТИВНЫХ ЗНАЧЕНИЙ У СПОРТСМЕНОК, ЗАНИМАЮЩИХСЯ ТЯЖЁЛОЙ АТЛЕТИКОЙ И ПАУЭРЛИФТИНГОМ

Бугаевский К.А.
Институт здоровья, спорта и туризма
Классического приватного университета
Михальченко М.В.
Запорожский государственный медицинский университет

В статье представлены материалы, касающиеся вопроса изучения ряда репродуктивных значений (на примере менструального цикла) у спортсменок, занимающихся тяжёлой атлетикой и пауэрлифтингом. Целью статьи является представление полученных результатов, с выявленными изменениями со стороны ряда морфологических и медико-биологических репродуктивного здоровья спортсменок. Приведены данные показателей полового диморфизма в каждом из соматотипов в исследуемых группах. Подробно описаны выявленные варианты нарушений менструального цикла у спортсменок и выявленные проявления гиперандрогении у ряда спортсменок в обеих группах. Указана установленная взаимосвязь между интенсивными физическим и психо-эмоциональными нагрузками и выявленными нарушениями со стороны ряда показателей репродуктивного здоровья у спортсменок обоих групп.
Ключевые слова: менструальный цикл, возраст менархе, репродуктивное здоровье, соматотип, тяжёлая атлетика, пауэрлифтинг, спортсменки.

Постановка проблемы. Вопросы, касающиеся различных аспектов влияния физических и психо-эмоциональных нагрузок на женский организм, а также его адаптационно-приспособительные реакции при этом, являются всегда актуальными при проведении медико-биологических исследований женщин-спортсменок [1, с. 20-28; 7, с. 57-59; 9, с. 265-267]. Это, также, относится и к изучению процессов адаптации у спортсменок, занимающихся исконно мужскими видами спорта, таких как тяжёлая атлетика и пауэрлифтинг [12, с. 42-45; 13, с. 62-75; 16, с. 535-539; 17, с. 20-22]. Поднятие тяжестей, интенсивность силовых нагрузок, особенности построения тренировочно-соревновательного периода в микро, мезо и макроциклах, совместимость его с циклическими изменениями женского организма, процессы адаптации к данным нагрузкам – вот тот, далеко не полный перечень вопросов, который определяет проблему изучения данной проблемы [1, с. 20-28; 5; 6, с. 97-102].

Анализ последних исследований и публикаций. Проведённый нами анализ последних отечественных и зарубежных исследований и публикаций по вопросу изменений женской репродуктивной системы и уровня репродуктивного здоровья у молодых спортсменок, занимающихся тяжёлой атлетикой и пауэрлифтингом, показывает, что в последние годы возрос интерес исследователей к данной проблеме [2-4, 8, 14, 15, 18]. Тем не менее, количество проведённых исследований и объём представленного материала явно недостаточный и не систематизирован. Полученные исследователями данные требуют доработки, классифицирования и более глубокого осмысления для дальнейшего практического применения. Из числа отечественных авторов, хотелось бы отметить работы П.С. Горулева (2006); А.А. Орлова, Е.П. Зиновьевой-Орловой (2009, 2019); Ю.И. Гришиной (2011); Э.Р. Румянцевой, Т. Сохи (2012); С.И. Лактогуз (2013); Е.А. Якимова, В.Н. Крестов (2015); С.Г. Васина (2016); Т.П. Замчий, Е.С. Корнеевой, М.Х. Спатаева (2016); Е.В. Фильгиной (2016); К.Г. Терзи (2016). Из зарубежных авторов следует отметить работы таких зарубежных авторов, как M. Jurczyk, A. Borawska (2010) и B. Charniga, O. Solonenko (2014).

Выделение не решённых раньше частей общей проблемы. Среди вопросов, касающихся изменений в организме женщин, занимающихся тяжёлой атлетикой и пауэрлифтингом, по нашему мнению, не в полной мере освещён вопрос изменений таких базовых показателей репродуктивного здоровья, как овариально-менструальный цикл и проявления гиперандрогении. В особенности этих вопросов касается исследование среди спортсменок юношеского и первого репродуктивного возрастов, занимающихся пауэрлифтингом. Это и явилось поводом для проведения нашего исследования, с попыткой связать выявленные нарушения в репродуктивной системе спортсменок (в первую очередь – нарушения менструального цикла) с интенсивными физическими и психологическими нагрузками, присутствующими при занятиях тяжёлой атлетикой и пауэрлифтингом.

Целью статьи является представление полученных результатов проведённого исследования, с выявленными изменениями со стороны ряда морфологических и медико-биологических репродуктивного здоровья спортсменок.

Изложение основного материала. Исследование проводилось в 2016 году на базе спортивного центра «Гарт» и секций тяжёлой атлетики и пауэрлифтинга в г. Запорожье и Новая Каховка. В исследовании приняло участие 11 спортсменок, занимающихся тяжёлой атлетикой и 12 спортсменок, занимающихся пауэрлифтингом. В группе тяжелоатлеток средний возраст составил 21±1,32 года, в группе спортсменок, занимающихся пауэрлифтингом – 20,14±0,87 лет. Все спортсменки были отнесены к юношескому (n=16) и к I репродуктивному возрасту (n=7). Срок занятий данным видом спорта – от 3 до 5 лет – 7 (30,44%), от 5 до 8 лет – 12 (52,17%), более 8 лет – 4 (17,39%). 18 (78,26%) девушек были студентками, 5 (21,74%) – работают. Занятия данными видами спорта в 11-15 лет начали 8 (34,78%), в 15-18 лет – 11 (47,83%0, после 18 лет – 4 (17,39%) исследуемых спортсменок. Спортивная квалификация – I разряд 9 (39,13%), кандидаты в мастера спорта (КМС) – 10 (43,48%), мастера спорта (МС) – 4 (17,39%).

При проведении данного исследования мы использовали такие методы, как анализ доступних источников информации по изучаемому вопросу, антропометрию, метод индексов, соматотипирование, анкетирование по вопросам особенностей менструального цикла у спортсменок (авторская анкета К.А. Бугаевского, 2009), осмотр, использование шкалы Ферримана-Галлвея, интервьюирование, метод математической статистики.

При распределении девушек-тяжелоатлеток (n=11) на соматотипы по признакам полового диморфизма (классификация Дж. Таннера), нами были получены следующие показатели: среднее значение индекса полового диморфизма (ИПД) в группе составило 81,64±1,07 (p<0,05). Это соответствует значениям мезоморфного соматотипа (73,1–82,1) [1, с. 20-28; 4, с. 14-23; 10, с. 504-508]. В группе спортсменок, занимающихся пауэрлифингом (n=12), значение ИПД составило 81,17±0,06 (p<0,05), что также соответствует значениям мезоморфного соматотипа [1, с. 20-28; 4, с. 14-23; 10, с. 504-508].

Распределение половых соматотипов по Дж. Таннеру в исследуемых группах спортсменок, отражены в таблице 1.

Таблица 1

Показатели значений индекса полового диморфизма в группах (%)

№	Наименование показателя	Андроморфный половой соматотип	Мезоморфный половой соматотип	Гинекоморфный половой соматотип
1.	Спортсменки (тяжёлая атлетика) (n=11)	4 спортсменки 36,36%	6 спортсменок 54,55%	1 спортсменка 9,09%
2.	Спортсменки (пауэрлифтинг) (n=12)	5 спортсменок 41,67%	6 спортсменок 50,00%	1 спортсменка 8,33%

При анализе полученных результатов проведённого соматотипирования, обращает на себя внимание тот факт, что в обеих группах доминируют спортсменки с «не женскими» половыми соматотипами – андроморфным (мужским) и мезоморфным (переходным к мужскому соматотипу) [1, с. 20-28; 4, с. 14-23; 10, с. 504-508]. Так в группе спортсменок-тяжелоатлеток суммарное количество спортсменок с «неженскими» половыми соматотипами составило 10 (90,91%) при наличии лишь одной спортсменки гинекоморфным половым соматотипом. Аналогичная картина и в группе спортсменок, занимающихся пауэрлифингом – общее количество девушек с анроморфным и мезоморфным половыми соматотипами составляет 11 (91,67%), при наличии также лишь одной спортсменки с гинекоморфным соматотипом. При проведённом интервьюировании нами было установлено, что обе эти девушки имеют стаж занятий данными видами спорта в сроках 3-х и 3,5 лет и интенсивность их физических нагрузок носит пока умеренный характер.

Рассматривая данные, касающиеся особенностей менстуального цикла (далее МЦ) и вариантов его нарушений, исходя из полученных в результате анкетирования и сбора анамнеза данных, нам удалось получить следующую информацию: в группе тяжелоатлеток (n=11) время наступление менархе составило 12,26±0,63 лет. Это чуть ниже среднего показателя наступления менархе у девушек на Украине, составляющее 12,52±0,52 лет (p<0,05) [2, с. 13-15; 3, с. 114-116; 8, с. 131-135; 12, с. 142-145; 14, с. 193-196]. При этом, у 3 (27,27%) спортсменки менархе наступило в 11 лет, у 4 (36,36%) – с 11 до 12 лет, и у 4 (36,36%) – с 13 до 14 лет, что также укладывается в показатели, которые с одной стороны больше средне-нормативных, а с другой стороны соответствуют нормативным физиологическим значениям для менархе [2, с. 13-15; 3, с. 114-116; 17, с. 20-22; 18, с. 28-29]. Продолжительность МЦ во всей группе составила 18,14±0,53 дня (p<0,05), что несоответствует общепринятой международной норме в 21-35 дней (p<0,05) [2, с. 13-15; 3, с. 114-116; 17, с. 20-22; 18, с. 28-29]. При этом, у 5 (45,46%) спортсменок нет менструаций в сроках от 60 до 120 и более дней, что расценивается как вторичная аменорея [2, с. 13-15; 3, с. 114-116; 8, с. 131-135; 12, с. 142-145; 14, с. 193-196], а у 6 (54,55%) – «плавающее» количество дней менструального кровотечения (далее МК) от 1-го до 2-х, крайне редко 3-х дней, со скудными, мажущими выделениями, что характерно для олигоопсоменореи [2, с. 13-15; 3, с. 114-116; 8, с. 131-135; 12, с. 142-145; 14, с. 193-196]. Длительность МК в группе составила 2,21±0,24 дня, что также не соответствует физиологической норме от 3 до 7 дней [2, с. 13-15; 3, с. 114-116; 17, с. 20-22; 18, с. 28-29]. Также у всех спортсменок имеется боли в животе и поясничной области, головные боли, неприятные ощущения и вегетативные нарушения во время менструального кровотечения. Это даёт основание считать, что в данной группе спортсменок-тяжелоатлеток имеют место проявления гипоменструального синдрома и альгодисменореи [2, с. 13-15; 3, с. 114-116; 8, с. 131-135; 12, с. 142-145; 14, с. 193-196].

Что касается группы спортсменок, занимающихся пауэрлифтингом (n=16), то в этой группе у девушек время наступление менархе составило 12,13±0,17 лет. Это также ниже среднего

показателя наступления менархе у девушек на Украине, составляющее 12,52±0,52 лет (p<0,05) [2, с. 13-15; 3, с. 114-116; 17, с. 20-22; 18, с. 28-29]. При этом, у 4 (25,00%) спортсменки менархе наступило в 11 лет, у 10 (62,50%) с 11 до 12 лет, и у 2 (12,50%) – с 13 до 14 лет, что также укладывается в показатели, которые с одной стороны меньше средне-нормативных, а с другой стороны соответствуют нормативным физиологическим значениям для менархе [2, с. 13-15; 3, с. 114-116; 8, с. 131-135; 12, с. 142-145; 14, с. 193-196]. Продолжительность МЦ во всей группе составила 18,14±0,32 дня (p<0,05), что также не соответствует общепринятой международной норме в 21-35 дней (p<0,05) [2, с. 13-15; 3, с. 114-116; 17, с. 20-22; 18, с. 28-29]. При этом в данной группе, у 11 (68,75%) спортсменок нестабильный МЦ, от 1-го до 3-х дней, скудные, а у 5 (31,25%) – менструальное кровотечение отсутствует от 60 до 120 дней и более. В этой группе у 13 (81,25%) выражен предменструальный синдром (ПМС) Длительность МК в группе составила 2,23±0,14 дня (p<0,05), что также не соответствует физиологической норме от 3 до 7 дней [2, с. 13-15; 3, с. 114-116; 8, с. 131-135; 12, с. 142-145; 14, с. 193-196]. В этой группе спортсменок, как и у девушек-тяжелоатлеток достоверно зафиксированы явления гипоменструального синдрома, с явлениями олиго-опсоменореи и альгодисменореи [2, с. 13-15; 3, с. 114-116; 8, с. 131-135; 12, с. 142-145; 14, с. 193-196].

Все спортсменки в обеих группах, хоть и связывают изменения своего менструального цикла и ухудшения состояния репродуктивного здоровья с интенсивными физическими нагрузками, тем не менее считают частоту тренировок (до 5-6 раз в неделю), суммарный объём и интенсивность физических нагрузок приемлемыми для них и не хотят снижать уровень интенсивности тренировочного процесса, считая занятия данными видами спорта и участие в соревнованиях более приоритетными, чем нарушения их менструального цикла.

При определения в обеих исследуемых группах проявлений гиперандрогении, с применением индекса (шкалы) Фариманна-Галлвея в 11 зонах, нами было установлено, что в группе у 6 (54,55%) спортсменок значения индекса Ферримана-Галлвея (оволосение, пограничное между нормальным и избыточным) составило от 8 до 12 баллов, явлениями акне, себорреи [2, с. 13-15; 8, с. 131-135; 13, с. 62-75].

Выраженная степень проявлений гиперандрогении, с явления роста волос на лице и теле по мужскому типу, со значениями индекса Ферримана-Галвея в диапазоне 12-18 баллов – была выявлена у 5 (45,45%), что явно свидетельствует об умеренных и выраженных явлениях гиперандрогении [2, с. 13-15; 8, с. 131-135; 13, с. 62-75].

В группе спортсменок, занимающихся пауэрлифтингом также были выявлены проявления гиперандрогении. У 9 (56,25%) установлены при визуальном осмотре значения индекса Ферримана-Галлвея (оволосение, пограничное между нормальным и избыточным) составило от 8 до 12 баллов [2, с. 13-15; 8, с. 131-135; 13, с. 62-75]. У 5 (31,25%) спортсменок выявлена выраженная степень проявлений гиперандрогении, с явления роста волос на лице и теле по мужскому типу, со значениями индекса Ферримана-Галлвея в диапазоне 12-18 баллов. У 1 (6,25%) спортсменки не выявлено явлений гиперандрогении.

Выводы и перспективы дальнейших исследований. 1. В обеих исследуемых группах, у 6 (54,55%) тяжелоатлеток и у 11 (68,75%) спортсменок, занимающихся пауэрлифтингом, выявленны различные, зачастую комбинированные нарушения менструального цикла по типу гипоменструального синдрома, у 5 (45,46%) спортсменок-тяжелоатлеток и у 5 (31,25%) спортсменок, занимающихся пауэрлифтингом определена вторичная аменорея.

2. Данные по определению явлений гипеандрогении с её определением по значениям индекса (шкалы) Фериманна-Галлвея свидетельствуют о наличии у всех спортсменок-тяжелоатлеток умеренной и выраженной степени её проявлений, а в группе спортсменок, занимающихся пауэрлифтингом у 15 (93,75%) также определены проявления гиперандрогении средней и выраженной степени.

3. Выявленные, в результате проведённого исследования многочисленные, комбинированные нарушения ряда репродуктивных показателей, дают основание утверждать, что они напрямую связаны с интенсивными физическими и психоэмоциональными нагрузками, характерными для данных видов спорта.

4. Все спортсменки, принявшие участие в проводимом исследовании нуждаются во взятии на диспансерный учёт у специалистов гинеколога и эндокринолога и постоянно находиться под контролем спортивного врача и тренера, с пересмотром интенсивности их тренировочно-соревновательной нагрузи – микроциклов до годичного макроцикла.

Перспектива дальнейших исследований заключается в динамике наблюдений за данными группами спортсменок, с проведением у них УЗИ репродуктивных органов и проведение биохимического исследования по определению у них в сыворотке крови основных мужских и женских половых стероидов, гормонов гипофиза и щитовидной железы.

Список литературы:

1. Бугаєвський К. А. Особливості ряду вікових змін антропометричних показників та морфологічних значень у юних спортсменок, що займаються вільною боротьбою / К. А. Бугаєвський // «Спортивний вісник Придніпров'я». – 2016. – № 2. – С. 20-28.
2. Бугаевский К. А. Нарушения менструального цикла, гиперандрогения и занятия спортом / К. А. Бугаевский // Медико-физиологические основы адаптации и спортивной деятельности на Севере: сборник тезисов Всероссийской, с международным участием, научно-практической конференции. – Сыктывкар, 6-9 октября 2015 г. – С. 13–15.
3. Васин С. Г. Особенности тренировочного процесса женщин с учетом протекания овариально-менструального цикла / С. Г. Васин // Инновационная наука. – 2016. – № 8-3. – С. 114-116.

4. Горулев П. С. Управление спортивной подготовкой женщин в тяжелой атлетике с учетом диморфических различий работоспособности / П. С. Горулев // Дис. ...д-ра пед. наук Специальность: 13.00.04. Теория и методика физического воспитания, спортивной тренировки, оздоровительной и адаптивной физической культуры. – Челябинск. – 2006. – 286 с.
5. Гришина Ю. И. Основы силовой подготовки: знать и уметь: учеб. пособие / Ю. И. Гришина. – Ростов н/Д.: Феникс, 2011. – 280 с.
6. Замчий Т. П. Тенденции развития женской тяжелой атлетики на Олимпийских играх / Т. П. Замчий, М. Х. Спатаева // Ученые записки университета Лесгафта. – 2016. – № 3 (133). – С. 97-102.
7. Зиновьева-Орлова Е. П. Оцінювання впливу занять важкою атлетикою на жіночий організм / Є. П. Зиновьєва-Орлова // Педагогика, психология и медико-биологические проблемы физического воспитания и спорта. – 2010. – № 2. – С. 57-59.
8. Корнеева Е. С. Становление и протекание менструальной функции у женщин, занимающихся пауэрлифтингом / Е. С. Корнеева, Т. П. Замчий // Известия Тульского государственного университета. Физическая культура и спорт. – 2015. – № 3 – С. 131-135.
9. Латогуз С. И. Некоторые аспекты занятий женщин мужскими видами спорта / С. И. Лактогуз // Вісник проблем біології і медицини. – 2013. – № 1. – С. 265-267.
10. Лопатина Л. А. Антропометрическая характеристика девушек по классификации Дж. Таннера / Л. А. Лопатина, Н. П. Сереженко, Ж. А. Анохина // Фундаментальные исследования. – 2013. – № 12-3. – С. 504–508.
11. Орлов А. А. Использование разнообразных силовых упражнений в тренировочном процессе тяжелоатлеток в возрасте 12-14 лет / А. А. Орлов, Е. П. Зиновьева-Орлова // Вісник Запорізького національного університету. – 2009. – № 1. – С. 96-99.
12. Осіпов В. До питання впливу інтенсивних фізичних навантажень на менструальну функцію спортсменок / В. Осіпов // Теорія та методика фізичного виховання. – 2012. – № 5. – С. 42–45.
13. Румянцева Э. Р. Особенности гормонального статуса организма молодых тяжелоатлеток на фоне интенсивных скоростно-силовых нагрузок / Э. Р. Румянцева, Т. Соха // Спортивна медицина. – 2012. – № 1. – С. 62-75.
14. Терзи К. Г. Практическое применение теоретических знаний об ОМЦ в тренировочном процессе тяжелоатлеток группы совершенствования спортивного мастерства / К. Г. Терзи // Символ науки. – 2016. – № 5-2 (17). – С. 193-196.
15. Фильгина Е. В. Планирование специальной физической подготовки в годичном цикле тренировки тяжелоатлеток на этапе спортивного совершенствования / Е. В. Фильгина // Ученые записки университета имени П. Ф. Лесгафта. – 2016. – № 4 (134). – С. 1-10.
16. Якимова Е. А. Влияние занятий тяжелой атлетикой на функциональные показатели юных тяжелоатлетов / Е. А. Якимова, В. Н. Крестов // Science Time. – 2015. – № 5 (17). – С. 535-539.
17. Jurczyk M. Ocena wpływu wysiłku fizycznego na zaburzenia cyklu menstruacyjnego u sportsmenek i pozostałych kobiet / M. Jurczyk, A. Borawska // Gin. Prakt. – 2010. – № 1. – P. 20-22.
18. Charniga B. The training of the female weightlifter and the menstrual cycle / B. Charniga, O. Solonenko // Sportivny Press Olymp. – 2014. – № 3. – P. 28-29.

Бугаєвський К.А.
Інститут здоров'я, спорту та туризму
Класичного приватного університету
Михальченко М.В.
Запорізький державний медичний університет

ДОСЛІДЖЕННЯ РЯДУ РЕПРОДУКТИВНИХ ЗНАЧЕНЬ У СПОРТСМЕНОК, ЩО ЗАЙМАЮТЬСЯ ВАЖКОЮ АТЛЕТИКОЮ ТА ПАУЕРЛІФТИНГОМ

Анотація
У статті представлені матеріали, що стосуються питання вивчення ряду репродуктивних значень (на прикладі менструального циклу) у спортсменок, що займаються важкою атлетикою і пауерліфтингом. Метою статті є представлення отриманих результатів, з виявленими змінами з боку ряду морфологічних та медико-біологічних показників репродуктивного здоров'я спортсменок. Наведено дані показників статевого диморфізму в кожному з соматотипів в досліджуваних групах. Докладно описані виявлені варіанти порушень менструального циклу у спортсменок та виявлені прояви гіперандрогенії у ряду спортсменок в обох групах. Вказаний встановлений взаємозв'язок між інтенсивними фізичними і психо-емоційними навантаженнями і виявленими порушеннями з боку ряду показників репродуктивного здоров'я у спортсменок обох груп.
Ключові слова: спортсменки, менструальний цикл, вік менархе, репродуктивне здоров'я, соматотип, важка атлетика, пауерліфтинг.

Bugaevskiy K.A.
Institute of Health, Sport and Tourism,
Classic Private University
Mihalchenko M.V.
Zaporozhye State Medical University

STUDY OF SOME REPRODUCTIVE VALUE SPORTSWOMEN DEALING WEIGHTLIFTING AND POWERLIFTING

Summary
The article presents the materials related to the issue of studying the reproductive number of values (for example, the menstrual cycle) in athletes involved in weightlifting and powerlifting. The aim of the article is to present the results obtained from the detection of changes by a number of morphological and biomedical indicators of reproductive health of female athletes. The data rates of sexual dimorphism in each somatotype in the groups studied. Detailed description of the identified options for menstrual disorders in athletes and describe the manifestation of hyperandrogenism identified a number of athletes in both groups. The specified Linking intense physical and psycho-emotional stress and discovered violations of a number of reproductive health indicators in athletes of both groups.
Keywords: female athletes, menstruation, age at menarche, reproductive health, somatic, weightlifting, powerlifting.

УДК 373.2.016:796.5

ТУРИЗМ В СИСТЕМІ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДОШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Поліщук В.В.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

Одним з пріоритетів сучасної освіти і виховання є соціальний розвиток дитини, розширення самостійної активності дошкільника. Важливо не лише те, що і як знає дитина, але і те, чи здатна вона діяти відповідно до отриманих знань і різних життєвих ситуаціях. Отже, йдеться про вироблення певної життєвої позиції дошкільника, розвиток його елементарної життєвої компетентності [5]. Рішення цих завдань в системі навчання і виховання дітей дошкільного віку є першочерговими. Одним з найефективніших способів їх рішення є більше за впровадження в практику дошкільного фізичного виховання елементів туризму і туристсько-краєзнавчої діяльності. На даний час освітньо-виховний процес в дошкільному навчальному закладі характеризується зростанням обсягу і інтенсивності навчально-пізнавальної діяльності дітей, яка призводить до зниження і без того недостатнього, за оцінкою фахівців, рівня рухової активності дітей. У зв'язку з цим пошук такої форми організації фізичного виховання, в якій на тлі високого рівня рухової активності, можна розвивати пізнавальні здібності і формувати особистість дитини, є актуальним.
Ключові слова: діти дошкільного віку, дошкільний навчальний заклад, дошкільний туризм, туризм.

Постановка проблеми. Аналіз останніх досліджень і публікацій. Удосконалення фізичного виховання в дошкільному навчальному закладі, облік сучасної соціально-економічної ситуації наводять багато педагогічних колективів до необхідності більш активного застосування засобів і форм туризму (А.А. Остапець, 1995). Звідки така увага до цього засобу фізичного виховання не випадково, оскільки використання туризму дозволяє не тільки позитивно впливати на формування життєво важливих для дитини умінь і навичок, а й активізувати виховання особистості.

Однак, аналіз досліджень показує, що проблема активізації педагогічного процесу за допомогою засобів туризму розглядається лише в роботі зі школярами (П.І. Істомін, 1978; В.Г. Ціганков, 1985; І.Л. Беккер, 1995; С.А. Сергєєва, 1996 і ін.). Питання активізації рухового режиму з дітьми дошкільного віку в умовах природного середовища привертали увагу вчених (Г.В. Шалігіна, 1977; Е.Н. Вавілова, 1981; Т.І. Осокіна, 1984; Н.Е. Пангелова 2006; А.А. Пивовар 2005, В.В. Поліщук 2008 і ін.), але дані, що стосуються застосування доступних форм туризму для фізичного розвитку та рухової підготовленості, нечисленні (М.А. Рунова, 1988; Г.В. Шалігіна, 1988; Н.І. Бочарова, 1989). Вивчення практичного досвіду виявило, що такі форми туризму, як екскурсія, прогулянка, туристська прогулянка використовуються в дошкільних освітніх установах, в основному, в пізнавальних і виховних цілях, рухова діяльність з туристської спрямованістю не зайняла ще належного місця в системі фізичного виховання дошкільнят. На наш погляд, це пов'язано з тим, що недостатньо розроблена методика використання засобів туризму, організаційно-методичні підходи, які дозволяють

педагогам використовувати їх в роботі з дітьми в умовах дошкільних навчальних закладах. Виходячи зі сказаного, актуальність дослідження обумовлена проблемною ситуацією, яка характеризується, з одного боку, наявністю досліджень, які доводять ефективність туризму в фізкультурної роботи з дошкільнятами, а з іншого боку – необхідністю розробки наукового обґрунтування та експериментального вивчення методики використання засобів туризму у фізичному вихованні дошкільнят 5-6 років, як ефективного засобу оздоровлення, виховання, розвитку.

Об'єктом дослідження є процес фізичного виховання дітей старшого дошкільного віку в умовах дошкільних освітніх установах.

Предмет дослідження – методика використання засобів туризму у фізичному вихованні дошкільнят.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що в зміцненні здоров'я, профілактиці захворювань дітей важливе місце займають засоби фізичної культури. Однак сформована система фізичного виховання в дошкільних установах поки функціонує недостатньо ефективно [5, с. 129].

Аналіз практичного досвіду показує, що з метою удосконалення роботи дитячого садка як дошкільного навчального закладу, багато педагогічних колективів приходять до необхідності більш активного застосування засобів і форм туризму, вступу дітей, в навколишній світ, природу (А.М. Нізова, 1971; В. П. Спіріна, 1977; А.А. Остапець, 1997). Звідки така увага до цього засобу фізичного виховання не випадково, в першу чергу тому, що туризм являє рухову діяльність людини на відкритому повітрі, дозволяє позитивно впливати на фізичний розвиток зростаючого організму, а в цілому, на його здоров'я [5, с. 6]. Фізичний розвиток відбувається по об'єктивних законам, найважливішим з яких є закон єдності організму і середовища. Людське суспільство може використовувати відповідні закони в потрібному напрямку, тобто на основі цих законів додавати фізичному розвитку напрямок, яке відповідає інтересам суспільства. Для дітей взаємодія з зовнішнім середовищем це, в першу чергу, взаємодія з навколишнім їхньому природному і соціальним середовищем, яка полягає в створенні сприятливих умов для проведення занять фізичними вправами, які сприяють повноцінному фізичному розвитку. Ще А. Аркін (1967) вказував, що в навколишньому середовищі «дитячий колектив повинен знаходити не тільки обстановку і матеріал, але повинен знаходити в ньому джерело порушення, що відкрив би перед ним нові форми активності» [1, с. 85].

Відомо, що необхідною умовою нормального розвитку організму, що росте є рухова активність дитини (А.М. Крестовніков, 1951; Н.А. Фомін, 1991). Причому, важливе значення має організація рухової активності дітей на повітрі. У зв'язку з цим, процес фізичного виховання дітей дошкільного віку повинен передбачати певний науково-обґрунтований режим, який включає рухову діяльність в умовах зниженої температури повітря, який сприяє підвищенню стійкості організму до змін зовнішнього середовища [4, с. 32].

У багатьох наукових дослідженнях відноситься і позитивно зважується питання максимального використання ефекту раціонального з'єднання природних сил і різноманітної рухової діяльності дітей. Метою одних досліджень було вивчення ефективності цілорічного проведення окремих форм організації фізичного виховання на повітрі (М.П. Голощекіна, 1970), інших – можливість перенесення всіх організаційних форм фізичного виховання з приміщення на ділянку дитячого саду, третє – організація рухової діяльності дошкільників в природних умовах (Т.І. Осокіна, 1971; Е.Н. Вавілова, 1971; Г.В. Шалігіна, 1977). Результатом проведених досліджень було значне зниження випадків простудних захворювань і зменшення числа часто хворіючих дітей [3].

На мою думку, раціональна рухова діяльність повинна включати фізичні та розумові навантаження на сприятливому емоційному тлі, який може створюватися природним оточенням. За останні роки появилися дані про біохімічний аспекті в механізмі впливу фізичного навантаження на регулюючі системи. Встановлено, що фізичні вправи на повітрі сприяють збільшенню продукції Нейтральні-пептидів – особливих речовин, що продуціруються мозком і грають важливу роль в прояві психічних функцій, що сприятливо відбивається на настрої, поліпшення сну, підвищенні апетиту. Ці механізми складають матеріальну основу для нормального психічного розвитку дитини. Ряд наших досліджень підтвердив той факт, що розвиток витривалості забезпечує формування механізмів ефективної профілактики масових респіраторних і серцево-судинних захворювань. Витривалість набагато більше інших якостей пов''язана з фізичною працездатністю і тим самим з здоровя людини. Застосування навантажень на витривалість, адекватних віковим можливостям дітей, підвищує рівень розвитку цієї якості, сприяє поліпшенню інших фізичних якостей (зокрема, швидкості, сили), позитивно впливає на фізичний розвиток, рухову підготовленість, сприяє загартуванню організму дитини (В.А. Іванов, А.Я. Райбекас, Т.І. Терешкіна, 1998; Н.Є. Пангелова, 2005; Т.Ю. Круцевич, 2009; А.А. Пивовар, 2011; В.В. Поліщук, 2014, 2016 і ін.). Розвиток загальної витривалості супроводжується підвищенням функціональних можливостей різних систем організму.

У зв'язку з цим, стимулювання розвитку даної якості в дошкільні роки створює певні передумови в підготовці дитини до школи, до більш успішного подолання навантажень, меншою стомлюваності, на уроках, а отже, кращому засвоєнню знань із загальноосвітніх предметів (В.К. Бальсевіч, В.А. Запорожанов, 1987; М.С. Расін, І.Г. Мальцева, 1990).

Таким чином, рухова діяльність дітей дошкільного віку, організована на відкритому повітрі посилює оздоровчий ефект фізичних вправ, підвищує їх рухову активність. При цьому фізичні навантаження помірної інтенсивності, до яких відносяться циклічні види рухів (ходьба, біг, ходьба на лижах), спрямовані на розвиток загальної витривалості і є оптимальними для дитячого організму.

На наш погляд, цим вимогам повною мірою можуть відповідати кошти і форми туризму, доступні для дітей дошкільного віку. Тим часом, не всяку рухову діяльність дошкільнят, організова-

ну на повітрі з метою пізнання навколишнього світу і таку, яка включає циклічні види рухів, можна назвати туризмом. Назва «туризм» вперше зустрічається в англійських джерелах початку 19 століття і позначає екскурсію або подорож, яке закінчується поверненням до місця початку подорожі. Однак, з даних визначень випливає, що туристична подорож включає два поняття: поїздку і похід. Поїздка – це подорож по туристсько-екскурсійного, попередньо розробленим маршрутом з використанням транспорту. Похід – активний спосіб пересування туристів по маршруту (пішки, на лижах, човнах і так далі). У походах з'єднується виконання пізнавальних завдань з умовами похідною життя (розбиття табору, подолання труднощів, і так далі). Варто підкреслити, що екскурсії та прогулянки, як форми організації туризму, хоча і мали поширення в дошкільних освітніх установах, але не були відображені в програмних документах і методичній літературі з дошкільного виховання.

Вперше в 80-х роках авторами підручника з фізичного виховання дошкільнят А.В. Кенеман і Д.В. Хухлаевой вводиться поняття «прогулянка і екскурсія за межі дошкільного закладу» (1978), в більш пізньому виданні його заміщає термін «дитячий туризм» (1985). У дослідженні Г.В. Шалігіной (1977) вживається визначення «прогулянки в природних умовах». Варіанти «далеких прогулянок», «турпоходів», – пропонує М.А. Рунова (1988). Т.І. Осокіна (1986), В.В. Поліщук (2008) розглядає самий «простий туризм» як прогулянки за межі ділянки в природу з метою закріплення і вдосконалення рухових навичок і умінь в природних умовах. Е.Н. Вавілова (1986), Н.Є. Пангелова (2005) розкриває деякі питання організації «пішохідних та лижних прогулянок» але обгрунтування даним поняттям не дає [4, с. 5].

Вперше з метою фізичного виховання дітей дошкільного віку дана форма фізичної культури введена в «Методичні рекомендації» до «Програми виховання і освіти в дитячому садку» (1986) і визначається як «прогулянка і екскурсія за межі ділянки – пішохідна і лижна». На наш погляд, доцільно уточнити поняття, які визначають сутність прогулянок та екскурсій, застосованих в системі дошкільного виховання. Більш точне поняття, яке визначає сутність визначень «прогулянка і екскурсія за межі дитячого садка» або просто «пішохідна прогулянка» дано в дослідженні В.В. Поліщука (2008). Він вважає, що вихідні дані не в повній мірі відбивають головне завдання – фізичне вдосконалення та оздоровлення дошкільнят. Використання подібних визначень, на думку автора, буде требувати уточнень і доповнень. Екскурсії – це прогулянки, які мають певні освітні цілі і проводяться по заздалегідь наміченої тематики [2, с. 23].

Система засобів фізичного виховання включає фізичні вправи, які представлені такими видами: 1) гімнастикою; 2) рухливими і спортивними іграми; 3) спортивними вправами; 4) найпростішим туризмом (Д.В. Хухлаева, 1984; Т.І. Осокіна, 1986, А.А. Пивовар, 2005; Н.Є. Пангелова, 2006).

Зазначені фізичні вправи реалізуються в навчальній роботі, яка проводиться у вигляді фізкультурних занять; фізкультурно-оздоровчої роботи в режимі дня, до неї відносяться – ранкова гімнастика, гімнастика після денного сну, рухливі ігри та фізичні вправи, на ранкової та вечірньої прогулянки, Фізкультхвилинка; в самостійної рухової діяльності, яка протікає під наглядом педагога, в роботі з сім'єю, в активному відпочинку дошкільнят, який проводиться у вигляді фізкультурних дозвіль, свят, днів здоровя. Дані спеціальної літератури дають підставу стверджувати, що в даний час найпростіший туризм в системі дошкільного фізичного виховання застосовується тільки в таких формах організації як фізкультурно-оздоровча робота і активний відпочинок.

У фізкультурно-оздоровчій роботі найпростіший туризм представлений у вигляді ранкових і вечірніх прогулянок на території ділянки і за його межі. На думку дослідників (М.А. Рунова, 1988; Н.І. Бочарова, 1989 і ін.), Організація рухової діяльності дітей в процесі прогулянок займає невелику кількість часу. Рухливі ігри, які включаються в прогулянки одноманітні за тематикою, майже відсутні гри-естафети, спортивні вправи і вправи, з використанням природних і соціальних об'єктів. У зміст екскурсій включаються рухові завдання малої інтенсивності. Рішення задач фізичного виховання в дошкільних освітніх установах здійснюється у формі активного відпочинку, в якому туризм представлений як далекі пішохідні (лижні) прогулянки в днях здоровя; туристських естафет, туристських смуг перешкод в фізкультурних святах і дозвіллі.

Висновки. Таким чином, вивчення даних наукових досліджень і практичного досвіду показали, що застосування екскурсій, прогулянок, прогулянок-походів, можуть вирішувати різні завдання: ознайомлення з природою, виховання дбайливого ставлення до неї, вивчення найближчого соціального оточення. Головна відмінність звичайних прогулянок від прогулянок-походів і туристських прогулянок полягає в цілеспрямованому розвитку фізичних якостей і в насиченою рухової активності дітей: близько 80% часу можуть становити циклічні рухи: ходьба, біг, ходьба на лижах. Головною метою всіх доступних для дошкільнят форм туризму є оздоровлення дітей. З урахуванням наявних визначень, точок зору, віку дітей і конкретних завдань, що вирішуються в процесі екскурсій, прогулянок, прогулянок-походів, ми спробували сформулювати більш точне поняття, яке визначає сутність понять «найпростіший туризм», «дошкільний туризм». Під дошкільним туризмом розуміється організована рухова діяльність дітей з метою зміцнення здоров'я і фізичного вдосконалення, спрямована на пізнання навколишнього світу і здійснювана в ігровій діяльності.

Список літератури:

1. Круцевич Т.Ю. Потреба людей різного віку у руховій активності як природний фактор залучення населення до рекреаційно-оздоровчої спрямованості // Дод. до Гуманітарного віснику «Фіз.вих., спорт і турист.-краєзн. робота в закладах освіти». Зб.наук.праць – Переяслав-Хмельницький, 2015, с. 430-440.
2. Пангелова Н.Є. Особливості використання спортивно ігрового методу в процесі занять фізичними вправами з дошкільниками в умовах природного середовища // Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького ДПУ імені Григорія Сковороди: Наук.-теор. зб. – Переяслав-Хмельницький, 2005, с. 128-133.
3. Поліщук В.В. Розвиток рухових і розумових здібностей дітей 5-го і 6-го років життя в процесі фізичного виховання засобами дошкільного туризму: Дис. канд. наук з фізичного виховання і спорту. – Переяслав-Хмельницький 2008. – 266 с.
4. Поліщук В.В. Організаційно-методичні аспекти підготовки майбутніх фахівців дитячо-юнацького туризму в Переяслав-Хмельницькому ДПУ імені Г. Сковороди / В.В. Поліщук // Вісник Камянець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Фізичне виховання, спорт і здоровя людини. 2015. – Вип. 8. – С. 274-280.

Полищук В.В.
Переяслав-хмельницький государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

ТУРИЗМ В СИСТЕМЕ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ ДОШКОЛЬНЫХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

Аннотация
Одним из приоритетов современного образования и воспитания является социальное развитие ребенка, расширение степеней самостоятельной активности дошкольника. Важно не только то, что и как знает ребенок, но и то, способна ли она действовать в соответствии с полученных знаний и различных жизненных ситуациях. Следовательно, речь идет о выработке определенной жизненной позиции дошкольника, развитие его элементарной жизненной компетентности [5]. Решение этих задач в системе обучения и воспитания детей дошкольного возраста являются первоочередными. Одним из самых эффективных способов их решения является более внедрения в практику дошкольного физического воспитания элементов туризма и туристско-краеведческой деятельности. На данное время образовательно-воспитательный процесс в дошкольном образовательном учреждении характеризуется ростом объема и интенсивности учебно-познавательной деятельности детей, которая приводит к снижению и без того недостаточному, по оценке специалистов, уровня двигательной активности детей. В связи с этим поиск такой формы организации физического воспитания, в которой на фоне высокого уровня двигательной активности, можно развивать познавательные способности и формировать личность ребенка, является актуальным.
Ключевые слова: дети дошкольного возраста, дошкольное образовательное учреждение, дошкольный туризм, туризм.

Polischuk V.V.
Pereyaslav-Khmelnytsky State Pedagogical University
named after Hryhoriy Skovoroda

TOURISM IS IN SYSTEM OF PHYSICAL EDUCATION OF PRESCHOOL EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS

Summary
One of priorities of modern education and education there is social development of child, expansion of independent activity of preschool child. It is important not only that and as a child knows but also that, or she is able to operate in accordance with gain knowledge and different vital situations. Thus, speech goes about making of certain vital position of preschool child, development of him elementary vital competence [5]. Decisions of these tasks in the departmental and education of children of preschool age teaching are near-term. One of the most effective methods of their decision is anymore than introduction in practice of preschool physical education of elements of tourism and tourist-regional activity. On this time an educational-educate process in preschool educational establishment is characterized growth of volume and intensity of educational-cognitive activity of children, which results in a decline and without that to insufficient, as evaluated by specialists, level of motive activity of children. In this connection a search of such form of organization of physical education, in which on a background the high level of motive activity, it is possible to develop cognitive capabilities and form personality of child, is actual.
Keywords: children of preschool age, preschool educational establishment, preschool tourism, tourism.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

УДК 352:796:379.8

МЕХАНІЗМИ ПІДТРИМКИ РОЗВИТКУ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА СПОРТУ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

Базенко В.А.
Одеський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління
при Президентові України

В Україні займаються фізичною культурою і спортом близько 13,5% населення, що на багато менше, ніж в розвинених зарубіжних країнах, де цей показник становить від 40 до 50%. Сьогодні є ряд факторів, що негативно впливають на розвиток фізичної культури і спорту в країні, і проблем, які потребують нагального вирішення. Це – недостатнє фінансування; недостатнє залучення населення до регулярних занять фізичною культурою; невідповідність рівня матеріальної бази та інфраструктури фізичної культури і спорту завданням розвитку масового спорту в країні, а також її моральне і фізичне старіння; недостатня кількість професійних тренерських кадрів; втрата традицій українського спорту вищих досягнень. Крім цього, відсутність на державному рівні активної пропаганди занять фізичною культурою і спортом як складової частини здорового способу життя, включаючи турботу про здоров'я майбутнього покоління. Таким чином, одним із головних завдань держави, є загальна пропаганда і підтримка фізичної культури і спорту як механізм розвитку економічної, соціальної, духовної та політичної сфер країни. В статті проаналізовано сучасний стан розвитку фізичної культури та спорту в Україні, закордонний досвід удосконалення цього питання в перехідні періоди розвитку країн та запропоновано конкретні механізми підримки розвитку фізичної культури та спорту в сучасних умовах децентралізації.
Ключові слова: фізична культура та спорт, механізми підтримки, сучасний стан, закордонний досвід, децентралізація.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сьогодні, незважаючи на свою соціальну і економічну значущість, фізична культура та спорт в Україні розвинута не на належному рівні. Труднощі, з якими зіткнулася в своєму розвитку ця сфера, в умовах децентралізації, пов'язані з недостаністю державної та громадської підтримки, недосконалістю сучасної нормативно-правової, методичної та інформаційної бази, яка б враховувала його реалії, внутрішніми організаційними проблемами в самому фізкультурно-спортивному русі, що накопичились за останні роки. Однак, в першу чергу пов'язані з економічними проблемами розвитку суспільства та проблемами вироблення конкретних механізмів підтримки розвитку фізичної культури та спорту в сучасних умовах.

На жаль, на сьогодні ми маємо шокуючі показники здоров'я населення, Україна посідає перше місце за рівнем смертності в Європі. ЮНЕСКО оголосило Україну, увага, країною вимираючого етносу, тобто ми вимираюча нація. Останні 40-50 років у високорозвинутих країнах, завдяки державній політиці, смертність людей зменшилася на 15%, збільшалася тривалість життя на 15-20 років. Натомість в Україні станом на 1 січня 2016 року скорочено 83 дитячі спортивні школи, близько 30 тисяч учнів не мають можливості займатися улюбленими видами спорту, близько тисячі тренерів втратили свою роботу [10].

Вищевказані проблеми вказують на необхідність вироблення конкретних механізмів підтримки розвитку фізичної культури та спорту в сучасних умовах.

Про таку необхідність свідчить також проведення реформи державної політики у сфері спорту, яка зазначена у Стратегії розвитку України – 2020. На даному етапі розпорядженням Кабінету Міністрів України від 9 грудня 2015 року № 1320-р схвалена Концепція Державної цільової соціальної програми розвитку фізичної культури і спорту на період до 2020 року та Указом Президента України від 9 лютого 2016 року № 42/2016 затверджена Національна стратегія з оздоровчої рухової активності в Україні на період до 2025 року «Рухова активність – здоровий спосіб життя – здорова нація».

Основна мета реформування – приведення нашої системи у відповідність до провідних міжнародних стандартів, побудова нових ефективних взаємовідносин між усіма організаціями, задіяними у спортивній галузі, посилення ролі інституту місцевого самоврядування у розвитку фізичної культури та спорту. В цьому аспекті робота над виробленням конкретних механізмів підтримки розвитку фізичної культури та спорту в умовах децентралізації є дуже актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми удосконалення системи державного управління фізичною культурою і спортом, пошуку ефективних механізмів підтримки розвитку фізичної культури та спорту розглядали такі вчені, як А. Аристова [2], І. Гасюк [3], А. Гончаренко [4], В. Гузарь [5], М. Дутчак [6], Є. Імас [7], І. Коновалова [8], В. Кононович [9], В. Кузіна [14] А. Леонова [11], С. Ліщук [12], Ю. Мічуда [3] та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Існуючі публікації акцентують увагу лише на окремих аспектах питання виро-

блення механізмів підтримки розвитку фізичної культури та спорту, враховуючи той період і ту політику, яка була зосереджена в момент роботи дослідників та науковців.

Разом з тим, розгляд цього питання в сучасних конкретних умовах децентралізації для нашої країни є досить новим і не вирішеним.

З огляду на вищевказані невтішні статистичні дані, що свідчать про критичний стан здоров'я нації, низькі показники рухової активності населення, розвитку фізичної культури, масового спорту, та з метою збереження української нації, її здоров'я та обороноздатності необхідно негайно проводити роботу з вироблення конкретних механізмів подолання кризи в цій сфері.

Метою дослідження є проаналізувати сучасний стан розвитку фізичної культури та спорту в Україні, закордонний досвід удосконалення цього питання в перехідні періоди розвитку країн та запропонувати конкретні механізми підримки розвитку фізичної культури та спорту в сучасних умовах децентралізації.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні першочерговими критеріями розвитку фізичної культури та спорту повинні бути не медалі, а критерії охопленості усіх верств населення заняттями фізичної культури і спорту, критерії захворюваності дітей, критерії кількості споруд на кількість людей. Необхідно звертати увагу на показники фантастичної смертності, критерії тривалості життя. Сьогодні, ми від європейських країн на покоління менше живемо.

Тобто, якщо ми ці критерії поставимо у стратегічний тренд, тоді буде зрозуміло, що владі необхідно робити? В звітних документах повинно відображатися на першому плані – Якість життя людини – це ключовий показник, яким ми повинні звітувати перед світом і перед людьми. Тому треба закладати цей показник і тоді зрозуміло буде як ми будемо фінансувати.

Одним з головних механізмів підтримки будь-якої сфери діяльності, в тому числі не є виключенням, а на нашу думку першочерговим, сфери фізичної культури та спорту, є фінансовий механізм.

На жаль, держава, в аспекті фінансування, робить недостатньо для підтримки фізичної культури та спорту. Сьогодні досі не ухвалений народними депутатами Закон України «Про меценатство у спорті», тому досі не легалізована благодійницька діяльність меценатів у нашій сфері. Вже 15 років він лежить у шухлядах Верховної Ради України. І до сьогоднішнього дня механізм фінансування залишився за старою схемою: Міністерство молоді та спорту України вибиває гроші у Держбюджеті, федерації пропонують друзям скинутись на розвиток виду спорту завдяки лише дружнім стосункам, при цьому друзі не мають бажання офіційно рекламувати свою благодійну діяльність, у зв'язку з додатковим податковим наглядом за цим процесом.

За інформацією Мінмолодьспорту робочею групою підготовлено проект Закону України «Про меценатство у спорті», відправлено до Верховної Ради України і до цього часу він там досі на обговоренні. Там же і лотерея.

Неодноразово були намагання цю лотерею пробити, але, на жаль, де кого цікавить, хто буде керувати лотереями, а не куди підуть ці гроші, на розвиток культури, спорту, науки і так далі [13].

Зрозуміло, що сьогодні в бюджеті немає грошей, на Донбасі іде війна і в країні економічна криза, але, невже не можна прийняти закон, який зробить так, щоб бізнесмену було вигідно допомагати спорту? Ми впевнені: якщо держава гарантує бізнесмену зниження податків чи ще якусь іншу допомогу в обмін на те, щоб він давав кошти якомусь конкретному спортсмену чи федерації, то він на це погодиться.

Сьогодні, дуже важливо створення економічних стимулів та мотиваторів для представників бізнесу з метою їх заохочення інвестовувати кошти в масовий спорт.

Механізми виконання – це розробка та ухвалення проектів нормативно-правових актів з метою встановлення стимулюючих норм для представників бізнесу, які мають бажання інвестувати кошти в розвиток спорту та об'єктів фізкультурно спортивного спрямування. Постійний діалог з бізнесом з метою розробки взаємодії моделі співпраці. Поширення та запровадження кращого світового досвіду.

Сьогодні, в умовах децентралізації, формуючи бюджет громада отримує додатковий фінансовий ресурс і постає питання його ефективного використання. У цьому напрямку дуже корисно врегулювати на законодавчому рівні питання спрямування коштів, що отримає місцевий бюджет від акцизного збору на алкогольні напої та тютюнові вироби у розмірі 30 відсотків – на розвиток фізичної культури і спорту.

Дуже актуальним зараз для всього спорту є питання – реклама алкоголю та спорт. Законом України № 71-VIII від 28.12.2014 р. пиво було прирівняне до алкогольних напоїв. На весь алкоголь, як і на тютюнові вироби, встановлений обмежувальний режим рекламування у відповідності до Закону України «Про рекламу». І тому, для пересічного споживача чи вболівальника поєднання алкогольних брендів та спорту начебто неможливе. Але тільки на перший погляд, і тільки для пересічного споживача та вболівальника.

Так, у відповідності до ч. 2 ст. 22 ЗУ «Про рекламу» забороняється реклама алкогольних напоїв, реклама знаків для товарів та послуг, під якими випускаються алкогольні напої, зокрема: на радіо та телебаченні з 6 до 23 годин; засобами внутрішньої реклами. А абзацом 2 ч. 4 ст. 22 цього ж Закону визначено, що дозволяється спонсорування теле-, радіопередач, спонсорування спортивних та інших заходів з використанням знаків для товарів та послуг, під якими випускаються алкогольні напої. Висловлюючись простою мовою: транслювати/показувати процес розпивання чи самого зображення пива під час проведення спортивного змагання заборонено, а зображувати торгову марку, під якою продається пиво – можна. Правова ж оцінка технічного процесу показу/відображення залежатиме від обраного виду популяризації: реклама чи спонсорство. Причому, визначатимуть це безпосередньо сторони в договорі.

Наприклад, на матчах групового етапу UEFA Champion's League, в якому приймало участь київське «Динамо» у 2015 році, демонструвався всім відомий пивний бренд. І якщо в одних ви-

падках ми можемо говорити, що це була демонстрація виключно знаку для товарів, під яким випускається пиво, то в інших – разом із знаком для товарів мала місце демонстрація і пляшки усім відомого напою. Висновки з цього кожен може зробити сам.

Таким чином, законодавчі дефініції щодо «реклами» алкоголю мало того, що неоднозначні для оцінки та кваліфікації, вони ще й дозволяють цілком легально і законно обійти визначену «заборону». Головне «одягнути» це все у правильну «правову обгортку». За своєю суттю демонстрація пе(и)вного бренду чи товару залишатиметься «рекламою», але юридично це носитиме назву «спонсорства» з використанням торгової марки.

Однак, якщо поглянути ширше, то потрібно з’ясувати: яка мета запропонованого державою роз’єднання спорту (як діяльності, що пропагує здоровий спосіб життя) та рекламування соціально шкідливих товарів? Невже обмеживши/заборонивши «рекламу» алкогольних та тютюнових виробів у всіх її можливих формах – держава тим самим зменшить споживання цих товарів і підніме рівень здоров’я населення? Тим більше, коли їх споживання та реклама «заборонена» на стадіоні, але жодним чином не заборонена навколо нього?

Видається, що держава застосовуючи методи «табу» для зв’язки «спорт та алкоголь» – не вирішує жодних реально важливих для суспільства питань, окрім власне обмеження сфери спорту потенційними доходами від виробників «соціально шкідливих товарів» – алкоголю та тютюну. Можливо варто поставити питання про соціальну відповідальність виробників та розповсюджувачів таких товарів, які б могли її реалізувати шляхом часткового фінансування сфери спорту (яка популяризує здоровий спосіб життя), як певної «відплати» за свою шкідливу діяльність? Можливо рівень здоров’я населення слід підіймати не шляхом заборони соціально шкідливих товарів, а шляхом популяризації здорового способу життя, спортивної активності, власне самого спорту? А для цього створювати реальні умови для бажаючих зайнятися такою діяльністю?

Крім цього, сьогодні органам місцевого самоврядування потрібно виробляти механізми щодо залучення громадських організацій спортивного профілю до активної роботи в сфері фізичної культури та спорту, тому що вони, за підтримки влади, можуть працювати ефективно зі спонсорами, інвесторами, залучати додаткове фінансування з українських та міжнародних фондів у вигляді отримання відповідних грантів для розвитку фізичної культури і спорту та проводити корисну для громади волонтерську діяльність.

Корисним в цьому аспекті, є створення при профільних управління відповідних рад Центрів з допомоги громадським організаціям спортивного профілю тощо в підготовці документів для участі в отриманні грантової позабюджетної допомоги. При цьому, міжнародні фонди дуже важливу роль приділяють підтримці громадських організацій в отриманні гранту саме представниками влади. В цьому випадку, шанс отримати грант є дуже великим.

Це нововведення, на нашу думку, не потребує додаткових коштів на заробітну плату, оскільки посада має запроваджуватися на громадських засадах. Це європейська практика роботи місцевих органів самоврядування. Наприклад, у Польщі кожна рада має кілька людей, які займаються позабюджетними інвестиціями, у вигляді написання грантів, участі у різних програмах тощо. Ми не повинні надіятися тільки на бюджет – сільський, районний, обласний – у них видатки обмежені. Тому необхідно активізувати роботу із залучення інвестицій.

Вважаємо, що сьогодні одним з механізмів фінансової підтримки розвитку фізичної культури та спорту, в умовах децентралізації, може стати внесення змін до Закону України «Про державні лотереї в Україні» щодо надання повноважень органам місцевого самоврядування організувати власні спортивні лотереї, кошти від яких будуть підтримувати фізичну культуру і спорт на місцях.

Сьогодні, крім вищевказаних проблем розвитку фізичної культури та спорту, у нас один з найнижчих показників кількості дітей, залучених до спорту (10%). До школи приходить 70% здорових дітей, а серед випускників їх лише 20% [13].

Враховуючи такі показники хворих дітей, сьогодні ми мусимо в школах щоденно зробити урок здоров'я для того, щоб щоденно дитина мала можливість більше дихати свіжим повітрям та робити елементарну фізкультурну зарядку. Фізичні вправи можуть замінити безліч ліків, але жодні ліки в світі не можуть замінити фізичні вправи.

Зараз нам вкрай необхідно не гнатися за спортивними результатами будь-якою ціною, а постійно проводити уроки з навчання дітей правильному диханню при виконнані фізичних вправ, викорисання тих способів виконання рухових дій, за допомогою яких рухове завдання розв’язується доцільно та найбільш ефективно. Сьогодні, всі дії влади різних рівнів повинні бути зконцетровані на розвиток фізичної культури, оздоровлення та масовий спорт.

В цьому аспекті, особливо окремої уваги потребують питання фізичного виховання у навчальних закладах. В багатьох школах уроки фізкультури є непопулярними для більшості учнів, які вважають їх формальними та нецікавими.

Тому, вже давно прийшов час виробити механізми оновлення навчальної програми та знайти більш сучасні та ефективні засоби вдосконалення цієї роботи. А з іншого боку, надати викладачу можливість знайти індивідуальний підхід до кожного учня. Це стосується навчальних закладів усіх рівнів. На нашу думку, стратегічною помилкою є намагання зробити заняття з фізичного виховання у вищій школі факультативними.

На нашу думку, виведення дисципліни «Фізичне виховання» з навчального процесу призведе до ще нижчого рівня фізичного здоров'я студентів та унеможливить підготовку конкурентоспроможних фахівців на ринку праці. В свою чергу, низький рівень фізичного здоров'я студентів – це неспроможність протистояти і військовій агресії з боку агресора.

Справа в тому, що новим Законом України «Про вищу освіту» усім вищим навчальним закладам надані рівні права, автономність, в тому числі і право самостійно обирати форми організації освітнього простору. Однак, нажаль, серед

недооцінених, так би мовити, другорядних дисциплін опинилося фізичне виховання. Наслідком цього є необґрунтоване скорочення науково-педагогічних працівників фізичного виховання у вищих навчальних закладах, а в окремих випадках і ліквідація кафедр фізичного виховання або спроба замінити їх діяльність спортивними клубами. Але вже сьогодні ми можемо констатувати той факт, що ні діяльність спортивних клубів, ні створення рекомендованих профільним Міністерством центрів студентського спорту, ні запропоновані ним чотири моделі організації фізичного виховання у вищих навчальних закладах, не зможуть повноцінно замінити професійну діяльність кафедр фізичного виховання. Це перш за все пов'язано з тим, що на сьогоднішній день ми маємо вкрай низький реальний рівень фізичної підготовленості студентської молоді, яка є найпотужнішим за чисельністю мобілізаційним людським ресурсом держави, яка зараз знаходиться в умовах війни.

Безумовно, є такі студенти, які підтримують факультативну систему навчання. Так, як, час самостійних занять можна «ефективно використати» в лапках: розважитися в комп'ютерних іграх, викурити цигарку та інше. Однак, пройде час та ці молоді люди будуть шкодувати, що недостатньо уваги приділяли заняттям з фізичної культури.

І головне, ще раз наголошуємо, такі зміни можуть вдарити по обороноздатності нашої країни, оскільки вже зараз значна частина призовників не придатна до військової служби і має низький показник фізичної підготовленості.

На нашу думку, сьогодні вкрай необхідно включити в навчальні плани вищих навчальних закладів з усіх спеціальностей обов'язкові заняття з фізичного виховання протягом усього періоду навчання, за винятком останнього випускного семестру, обсягом 4 години на тиждень, які будуть мати реакційно-відновлювальний характер і не будуть впливати на тижневе аудиторне навантаження студентів.

Також, поряд з вищевказаним, потрібно розробити Міністерству освіти і науки України та Міністерству охорони здоров'я України спільний наказ про забезпечення медико-педагогічного контролю за фізичним вихованням студентів вищих навчальних закладів, якого сьогодні немає.

Зараз вкрай важливо шукати та застосувати добрі приклади механізмів ефективного розвитку сфери фізичної культури та спорту. В цьому аспекті дуже корисним для нас, на нашу думку, є запроваджений досвід нашої країни-сусідки Польщі.

Для прикладу, розглянемо досвід, який запровадила країна-сусідка Польща. Справа в тому, що в Польщі у 2008 році була також застаріла радянська база, не знали, що з нею робити, брак фінансування. Цю проблему країна-сусідка розпочала вирішувати за рахунок актуалізації проблеми розвитку масового спорту. В той час, 36 відсотків дітей Польщі не відвідували занять з фізичної культури. У нас також великий відсоток дітей, які беруть довідки про звільнення від занять фізкультурою у школах і це негативна тенденція.

Для вирішення цих проблем в Польщі в 2008 році було запроваджена програма «Мій спортивний майданчик «Орлик 2012». Що таке спортивний майданчик «Орлик»? Це такий комплекс, який складається з футбольного поля зі штучним покриттям, а також многофункціонального майданчику, де можна грати у волейбол, гандбол, баскетбол, інші види рухомої активності. В «Орлику» також представлені аніматори, душові кабіни.

На цю програму та будівництво таких спортивних майданчиків було виділено спочатку один мільярд злотих, яка поділялася на три частини: одну частину брав на себе Державний бюджет, одну частину – місцевий бюджет і одну частину – фінансували бенефіціари (тобто або це школа, або ОСББ, або спонсори).

За рахунок таких злагоджених дій було побудувно дві тисячі 600 «Орликів» по всій Польщі, навіть в таких селах, де ніколи не було сучасних спортивних майданчиків.

Крім цього, 696 стадіонів було побудовано в рамках програми «Багатофункціональне поле», 149 стадіонів побудовано в рамках програми «Закрите поле», а також 119 сучасних ковзанок масового катання, розташованих на поліуретановому тангажу. В результаті проведенних заходів 5 мільйонів дітей і 9 мільйонів дорослих стали займатися активною фізкультурою на цих «Орликах».

Сьогодні, коли ми дивимося на нагородження наших спортсменів, то звичайно гордість за країну, але сьогодні мешканців міст, сіл, та селищ більш цікавить споруджений якісний спортивний майданчик поряд з будинком, ніж перемоги наших провідних спортсменів.

Зараз, в Україні гостро стоїть питання відновлення раніше збудованих спортивних майданчиків для дітей. Це надбання народу, і вони мають служити громаді. В умовах децентралізації, їх обовязково необхідно передавати на баланс, не змінюючи цільового призначення, ОСББ та іншим організаціям, які взяли будинки, квартали, райони на обслуговування, та контролювати їх використання. В цьому випадку, спортивні майданчики будуть на утриманні, контролі і відповідальності кожного мешканця територіальної громади. Маємо надію також, і на зміну психології відношення кожного мешканця до збереження спортивного майданчику в належному стані, гроші на утримання якого будуть йти безпосередньо з його карману.

Хочемо звернути увагу на роботу організацій України та Польщі, які є сьогодні кращим прикладом у напрямку розвитку фізичної культури та спорту. Так, за інформацією голови ЛМГО «Центр фізичної культури та оздоровлення» Лукашевського О.М., за підтримки Польсько-Української господарчої палати вони планують розбудовувати мережу спортивних майданчиків та спортивних клубів у містах і регіонах України. Це дасть змогу забрати дітей з вулиці, працевлаштувати наших спортсменів, тренерів, майстрів спорту. Співпраця цієї громадської організації з Польсько-Українською господарчою палатою дасть можливість перетинати кордон за спрощеним порядком, їздити на спортивні турніри, змагання, ділитися досвідом.

Здійснення таких робіт сьогодні відбувається лише за рахунок копіткої праці любителів спор-

ту, які поважають спортивні традиції, фанатів, спортивних кумирів.

На нашу думку, здійснення громадою таких дій владі необхідно взяти на озброєння в реалізації державної політики. Це дуже важливо, так, як під час здійснення цих процесів людина вкладає свої приватні кошти у розвиток майбутнього нашої країни, наших дітей – у розвиток фізичної культури і спорту і є прикладом для інших небайдужих до цього громадян. Така робота, для прикладу іншим, якнайширше потрібна висвітлюватися засобами масової інформації.

Одним з головних механізмів проведення ефективної реформи в сфері фізичної культури та спорту є, безумовно, і якісна підготовка висококваліфікованих спеціалістів.

Сьогодні в Україні є 4 профільних вищих навчальних закладів. В Києві, Львові, Харкові та Дніпропетровську. Крім цього, є кілька десятків педагогічних вищих навчальних закладів, які мають факультети фізичне виховання.

Зараз, близько 120 вищих навчальних закладів мають сьогодні ліцензію на підготовку і випуск фахівців в галузі фізичної культури і спорту. Така кількість говорить про багаточислену армію спеціалістів в сфері спорту, але не про якість. Сьогодні, фахівців в галузі фізичної культури та спорту готує даже політехнічний вуз, що, нажаль не дає надію на підготовку спеціалістів дійсно високого класу.

Ще одним важливим механізмом підримки розвитку фізичної культури та спорту, на нашу думку, в сучасних умовах децентралізації можуть стати бренд-стратегії.

В м. Трускавці в червні 2016 року Міжнародним бренд-консалтинговим агентством повного циклу «BRENDING AND CONSULTING VVV» було презентовано власну бренд-стратегію «Брендування міст – імідж й репутація України». Результатом презентації стало погодження трускавецьких підприємців з тим, що брендинг є вагомою складовою розвитку курорту. Такий інноваційний механізм, на нашу думку, можливо та необхідно задіяти в розвитку фізичної культури та спорту якомога швидше [15].

Бренд – це єдиний в своєму роді набір уявлень, що з'являється в свідомості споживача під впливом назви, символу та зовнішнього вигляду, які однозначно прив'язані до певних товарів та послуг» [1].

Брендинг міст покликаний заповнити дефіцит матеріальних і нематеріальних ресурсів в місті. Кожна територія, громада, як і кожна людина, є унікальною. Завдання міського брендингу: донести до цільової аудиторії і зафіксувати унікальність тієї чи іншої території, тим самим позначивши свою конкурентну перевагу.

На сьогоднішній день існує безліч механізмів створення територіального бренду. Але, в контексті нашої роботи ми зупинимось на спортивному брендінгу. Спортивний брендинг діє в трьох площинах: власне просування великого спортивного заходу (спортивний імідж території); просування спортивних брендів за допомогою великого спортивного заходу, спортсменів; залучення населення до занять спортом через краудфандінгові акції; спортивні соціальні та благодійні проекти; системні тренування.

Спортивний брендинг, в широкому сенсі, – це системна робота з населенням, спрямована на: формування нормативної спортивної культури; розуміння необхідності ведення здорового способу життя та інтерес до подібних занять; знайомство жителів з існуючими спортивними напрямками (професійними і «дворовими»); підтримка інтересу до міських спортивних заходів; формування позитивного іміджу міста через проведення великомасштабних заходів.

В Україні були спроби брендування міст під час проведення Євро-2012. Але, нажаль, відбулось квазі брендування, коли дуже великі державні гроші були витрачені на створення логотипів, атрибутики та при цьому забули про бренд-стратегії, про те, з чим ця дана територія виходить в світ і що вона може презентувати. І після проведення Євро-2012 ці процеси взагалі згорнулися. Хоча в нашій країні достатньо сел, селищ, невеликих міст, а зараз ще в процесі децентралізації створені нові територіальні громади, в яких ці процеси потребують розвитку.

При створенні територіальних брендів, про що доречі зазначено в Стратегії сталого розвитку «Україна 2020», невідємною їх частиною повинні бути спорт і туризм. Це питання не потребує обговорення. Сьогодні, бізнес і влада, як ми бачемо це розуміє, але робота з цього питання на дуже низькому рівні.

В Україні сьогодні велика кількість міст можуть створювати свій територіальний бренд через призму фізичної культури та спорту. На нашу думку, використання інструментів брендингу і механізмів спортивного брендингу зокрема в умовах децентралізації, залучення місцевих жителів в процес територіального брендінгу, повинно бути в пріоритеті при владі на місцях.

Тому, сьогодні дуже актуальним є спортивний брендінг. І перш за все необхідно зробити презентації кожного міста в Україні, як міста спортивної слави. Сьогодні проводяться деякі рухи в цьому напрямку, але вони дуже повільні. Для прикладу, в цьому році була розроблена дуже цікава інтернет-презентація Херсонщини, доступна для широко колу зацікавлених осіб, але в більшості як туристичного регіону. І тут, на нашу думку, потрібно розширювати таку презентацію регіону, як спортивного, культурного та інших привабливих для інвестицій характеристик регіону.

У нас є також славне місто Бердянськ. Якщо ввести в пошуковик «Google» слово «Бердянськ», то можна побачити негативну інформацію про те, що цей курорт в близькості зони АТО. І сьогодні курортний сезон тут перетворюється в «мертвий».

Для прикладу, в Італії в усі пори року готелі зайняті не тільки відпочиваючими, а в першу чергу спортсменами. Дуже часто в готелях можливо почути, що номера всі зайняті спортсменами.

Сьогодні, в розвитку фізичної культури та спорту за рахунок спортивного брендингу необхідно використовувати досвід створеного в Україні «Інституту територіального брендингу», експерти якого відкриті для співпраці з залучення реальних інвестицій, поліпшення ментального здоров'я будь-якого регіону.

На нашу думку, в цьому аспекті, сьогодні вкрай важливо зробити загальнонаціональний спортивний державний канал. В цьому випадку можливий

швидкий стрибок в напрямок фінансової підтримки та вкладення інвестицій у розвиток фізичної культури та спорту з боку бізнесу, в тому числі з інших держав. Коли під кожним досягненням у розвитку фізичної культури та спорту будуть висвітлюватися бізнес спонсори, тоді вони будуть з радістю віддавати кошти на цю справу. Адже це для них – не тільки спосіб реалізації себе перед суспільством в плані благих діянь на розвиток держави, але і проголошення свого бренду та престиж.

Таким чином, на нашу думку, використавши запропоновані в роботі механізми підтримки розвитку фізичної культури та спорту допоможуть забезпечити сталий розвиток фізичної культури та спорту в умовах децентралізації, що, в свою чергу, забезпечить підвищення рівня добробуту кожного українця і процвітання України в цілому.

«Сильна Україна» – для всієї держави, для кожного громадянина повинно бути не слоганом, а сенсом життя.

Подальші наукові пошуки можуть бути спрямовані на розв'язанні проблемних питань розвитку фізичної культури та спорт в сучасних умовах децентралізації.

Список літератури:

1. Аакер Д. Бренд-лідерство: нова концепція брендингу / Д. Аакер, Е. Йохімштайлер. – М.: Видавн. будинок Гребеннікова, 2003. – 464 с. , с. 17.
2. Аристова Л.В. Государственная политика в сфере физической культуры и спорта / Л.В. Аристова // Теория и практика физической культуры. – 1999. – № 12. – С. 2-8.
3. Гасюк І.Л. Механізми фінансування галузі фізична культура і спорт [Електроний ресурс] / Гасюк І.Л. – Режим доступу: www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2010-4/doc/3/07.pdf
4. Гончаренко А.І. Спортивне спонсорство як альтернативне джерело фінансового забезпечення дитячо-юнацьких спортивних шків / А.І. Гончаренко // Сталий розвиток економіки. – 2012. – № 3. – С. 314–317.
5. Гузарь В.М. Процес управління фізичною культурою і спортом / В.М. Гузарь // Педагогіка, психологія та мед.-біол. пробл. фіз. виховання і спорту. – Х., 2001. – № 17. – С. 9-18.
6. Дутчак М.В. Основные направления государственной поддержки спорта для всех в Украине / М.В. Дутчак // Physical education and sport: Quarterly, Vol. 46, Supplement № 1, Part 2. – Warsaw: Scientific Publishers PWN. – 2002. – P. 39–40.
7. Імас Є.В. Протиріччя економіки фізичної культури і спорту в перехідних суспільних системах / Є.В. Імас, Ю.П. Мічуда // Економіка та держава. – 2008. – № 2. – С. 40.
8. Коновалова І.В. Механізм державного управління регіональними соціальними програмами в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. Ступеня канд. наук з державного управління: спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / І.В. Коновалова. – Харків, 2011. – 19 с.
9. Кононович В.Г. Державне регулювання сфери фізкультурно-спортивних послуг: [Електронний ресурс] // В.Г. Кононович – Режим доступу до журналу: http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2012-2/doc/6/03.pdf
10. Країна вимираючого етносу, чи Кому заважає фізичне виховання у вищих навчальних закладах? [Електронний ресурс] / UAMEDIA // огляд української преси – 2015. – Режим доступу: http://uamedia.visti.net/content/krayina-vimirayuchogo-etnosu-chi-komu-zavazhaie-fizichne-vihovannya-u-vishchih-navchalnih
11. Леонова А.О. Ефективність державного управління в контексті євроінтеграції України: навч.-метод. посіб. / А.О. Леонова, В.П. Давидова, О.О. Новачук. – К.: ДПА України, 2007. – 390 с.
12. Ліщук С.В. Удосконалення механізмів державного управління у сфері фізичної культури та спорту / С.В. Ліщук // Наукові праці: науково- методичний журнал. – Вип. 237. – Т. 249. Державне управління. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2014. – С. 85-89.
13. Офіційний веб-сайт Міністерства молоді та спорту України. Реформа спортивної сфери 2014. – Режим доступу: http://www. dsmsu.gov.ua
14. Приходько И.И. Финансово-хозяйственная деятельность спортивных школ в современных условиях / И.И. Приходько, Г.Н. Путятина, А.Ф. Куликов // Педагогіка, психологія та мед.-біол. пробл. фіз. виховання і спорту. – 2004. – № 18. – С. 304–310.
15. У Трускавці підприємці погодилися на брендиг курорту. [Електронний ресурс] / ZIK // інформаційний портал № 1 у Львові та Західній Україні – 2016. Режим доступу: http://zik.ua/news/2016/06/23/u_truskavtsi_pidpryiemtsi_pogodylysya_na_brendyg_kurortu_710599

Базенко В.А.
Одесский региональный институт государственного управления
Национальной академии государственного управления
при Президенте Украины

МЕХАНИЗМЫ ПОДДЕРЖКИ РАЗВИТИЯ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ И СПОРТА В УСЛОВИЯХ ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИИ

Аннотация
В Украине занимаются физической культурой и спортом около 13,5% населения, что на много меньше, чем в развитых зарубежных странах, где этот показатель составляет от 40 до 50%. Сегодня есть ряд факторов, негативно влияющих на развитие физической культуры и спорта в стране, и проблем, требующих неотложного решения. Это – недостаточное финансирование; недостаточное привлечение населения к регулярным занятиям физической культурой; несоответствие уровня материальной базы и инфраструктуры физической культуры и спорта задачам развития массового спорта в стране, а также ее моральное и физическое старение; недостаточное количество профессиональных тренерских кадров; потеря традиций украинского спорта высших достижений. Кроме этого, отсутствие на государственном уровне активной пропаганды занятий физической культурой и спортом как составляющей части здорового образа жизни, включая заботу о здоровье будущего поколения. Таким образом, одной из главных задач государства, общая пропаганда и поддержка физической культуры и спорта как механизм развития экономической, социальной, духовной и политической сфер страны. В статье проанализировано современное состояние развития физической культуры и спорта в Украине, зарубежный опыт совершенствования этого вопроса в переходные периоды развития стран и предложены конкретные механизмы поддержки развития физической культуры и спорта в современных условиях децентрализации.
Ключевые слова: физическая культура и спорт, механизмы поддержки, современное состояние, зарубежный опыт, децентрализация.

Bazenko V.A.
Odessa Regional Institute for Public Administration
National Academy for Public Administration
under the President of Ukraine

MECHANISMS SUPPORTING THE PHYSICAL CULTURE AND SPORT DEVELOPMENT IN THE CONDITIONS OF DECENTRALIZATION

Summary
In Ukraine about 13,5% of the population is engaged in physical culture and sport, which is much less than in other developed countries, where the indicator is 40 to 50%. Today, there are number of factors affecting the development of physical culture and sports in the country, and the problems that need urgent solutions. This is – insufficient financing; insufficient involvement of the population into regular physical culture trainings; inconsistency of material resources level and of physical culture and sport infrastructure to development objectives of mass sports in the country, as well as its moral and physical aging; insufficient quantity of professional trainer's personnel; loss of Ukrainian sports traditions in higher achievements. Besides, absence at the state level of an active promotion of physical culture and sport occupation as a component of a healthy lifestyle, including care about health of future generation. Thus, one of the main tasks of the state is the general promotion and support of physical culture and sport as a mechanism for the development of economic, social, spiritual and political spheres of the country. The article analyzes the current state of physical culture and sports development in Ukraine, foreign experience to improve this issue in the transitional periods of countries development and proposes specific mechanisms of supporting the physical culture and sports development in the current conditions of decentralization.
Keywords: physical culture and sport, mechanisms supporting, current state, foreign experience, decentralization.

УДК 331.105:331.5:378.1

ЦЕНТР ПАРТНЕРСТВА З ПІДПРИЄМСТВАМИ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ЯК ОДИН ІЗ ДЕРЖАВНИХ МЕХАНІЗМІВ СПРИЯННЯ ПРАЦЕВЛАШТУВАННЮ МОЛОДІ

Мічуріна А.О., Ткач Л.М.
Національна металургійна академія України

У статті розглянуто проблеми працевлаштування молоді та сучасний стан ринку праці випускників вищих навчальних закладів, а також проаналізовані державні механізми забезпечення їх зайнятості.
Ключові слова: працевлаштування молоді, рівень безробіття, Центр партнерства з підприємствами.

Постановка проблеми. Проблема працевлаштування випускників вищих навчальних закладів сьогодні надзвичайно актуальна. В умовах ринкової економіки, коли право на працю реалізується не через соціальні гарантії, а через особисту ініціативу, проблема зайнятості молоді набуває особливої гостроти. Сьогодні молодь представляє найбільш численну групу безробітних – понад 30% від загальної кількості зареєстрованих безробітних. Крім того, 25-28% від загальної сукупності безробітної молоді складають випускники вищих навчальних закладів [3].

Виявлення причин працевлаштування молоді, проблеми конкурентоспроможності молодих фахівців на ринку праці потребують подальшого дослідження, а також знаходження ефективних механізмів їх подолання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема зайнятості молодих людей неодноразово розглядалася багатьма дослідниками. Питання формування ринку праці молоді, особливо фахівців з вищою освітою, висвітлювали такі вчені, як: О. Грішнова, М. Долішній, С. Злупко, О. Кратт, О. Лаврук, О. Яременко та ін. Важливість порушеної проблеми для підвищення рівня працевлаштування молоді зумовлює необхідність ґрунтовних досліджень з питань працевлаштування молоді, покращення показників співпраці підприємств-роботодавців з ВНЗ, а також активізація державних механізмів у врегулюванні проблеми безробіття.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналізуючи динаміку рівня безробіття молоді в Україні, зокрема рівень зайнятості у Дніпропетровській області, ми спостерігаємо зменшення показників щодо працевлаштування випускників вишів. У цій ситуації до існуючих механізмів державного сприяння працевлаштуванню молоді сьогодні можна віднести діяльність центрів партнерства з підприємствами, які виконують чи не ключову роль у забезпеченні зайнятості випускників вишів. Одним із таких центрів функціонує в Національній металургійній академії України (НМетАУ) (м. Дніпро). Співпраця НМетАУ з підприємствами набуває стратегічного характеру. Ректорат академії і підприємства-роботодавець прагнуть до співпраці. Налагодження партнерства сприяє покращенню ситуації з питання працевлаштування випускників. Хоча існує чимало перепон у партнерстві. У непростих умовах на ринку праці слід налагоджувати соціальний діалог між сторонами, що сприятиме поліпшенню процесу працевлаштування молоді на ринку праці та забезпечить отримання випускником відповідних професійних компетентностей.

Мета статті. Головною метою статті є дослідження сучасного стану ринку праці випускників вищих навчальних закладів та аналіз державних механізмів забезпечення їх зайнятості на прикладі роботи Центру партнерства з підприємствами, який виступає однією з дієвих ланок у забезпеченні працевлаштування молоді – випускників ВНЗ.

Виклад основного матеріалу. За результатами досліджень, головними бар'єрами у прийомі на роботу випускників ВНЗ найчастіше стають: низький рівень практичної підготовки, завищені вимоги до зарплати та перспектив кар'єрного зростання, відсутність досвіду роботи, низький рівень володіння іноземними мовами чи ПК тощо. Тому студентам старших курсів та випускникам, котрі бажають отримати гідну роботу та зробити успішну кар'єру, необхідно починати думати про це ще до закінчення ВНЗ [4].

Одним із негативних факторів, який впливає на працевлаштування студентів ВНЗ є безробіття. Спробуємо дослідити динаміку рівня безробіття в Україні.

Рівень безробіття – кількісний показник, який визначається як відношення кількості безробітних до загальної чисельності економічно активного працездатного населення країни (регіону, соціальної групи), і виражається у відсотках [8]. В Україні щорічно на обліку в обласній службі зайнятості перебуває близько 36-38 тис. молодих громадян віком до 35 років або від 39% до 44% від загальної чисельності осіб [2].

Рівень безробіття серед молоді є вищим за середній рівень безробіття у країні, тому розглянемо нижченаведену діаграму статистики щодо зайнятого і безробітного населення в Україні.

Таким чином, рівень безробіття з 2010 по 2012 роки зменшився на 0,7%, але за останні три роки безробіття зросло на 1,4%. Враховуючи 2016 рік I квартала, показник рівня безробіття також підвищується.

Рис. 1. Рівень безробіття з 2010 по 2016 рр. за І квартал

Джерело: [7]

На нашу думку, головними причинами досить високого рівня безробіття є спад економіки і відповідне скорочення сукупного попиту на робочу силу, структурні зрушення, рух робочої сили. Це також негативно впливає на можливість працевлаштування студентської молоді та випускників ВНЗ. У таких умовах політика держави на ринку праці має бути спрямована на зниження рівня безробіття, тобто забезпечення можливості реалізації своєї трудової активності всім громадянам [1, с. 169]. Оскільки однією з ключових причин безробіття є незбалансованість попиту і пропозиції робочої сили, саме тому потрібно втілювати в життя активну політику, яка складається із заходів, спрямованих на:

– збільшення попиту на робочу силу з боку як державного, так і приватного сектора економіки;

– підвищення конкурентоспроможності робочої сили та забезпечення відповідності робочої сили і робочих місць;

– вдосконалення процесу працевлаштування молоді у ВНЗ.

Щоб визначити рівень працевлаштування молоді у м. Дніпро, та на які професії сьогодні є попит на ринку праці, яких спеціалістів треба готувати ВНЗ, нам потрібно дослідити рівень зайнятості населення у Дніпропетровській області.

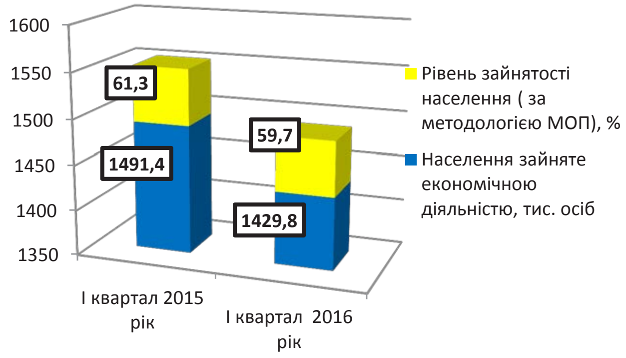

Рис. 2. Рівень зайнятості населення у Дніпропетровській області

Джерело: розроблено авторами за даними [2]

За результатами вищенаведеної діаграми ми дійшли висновку, що чисельність зайнятого населення у І кварталі 2016 року у Дніпропетровській області складала 1429,8 тис. осіб і, у порівнянні з І кварталом 2015 року, зменшилась на 61,6 тис. осіб.

Рівень зайнятості, розрахований за методологію МОП, склав 61,3% проти 59,7%, тобто зменшився на 2,1% [2].

Отже, рівень зайнятості у Дніпропетровській області зменшився, такі результати спонукають молодь замислюватись над тим, що шукати роботу треба заздалегідь і ретельно розглядати пропозиції щодо вибору спеціальності або отримання другої вищої освіти.

Визначимо рівень зайнятості населення у Дніпропетровській області в порівнянні з іншими областями.

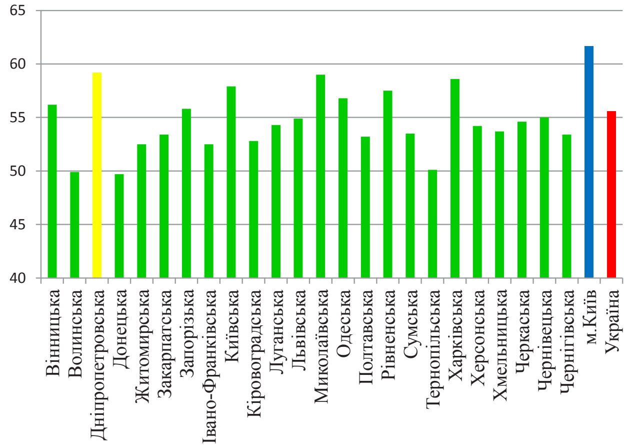

Рис. 3. Рівень зайнятості населення за І квартал 2016 р. (%)

Джерело: [2]

Із вищенаведеного рисунка спостерігаємо, що Дніпропетровщина посідає перше місце в Україні серед областей і друге – після Києва (показник по області – 59,2%) (по Україні – 55,6%; по м. Київ – 61,7%) за рівнем зайнятості населення в І кварталі 2016 року.

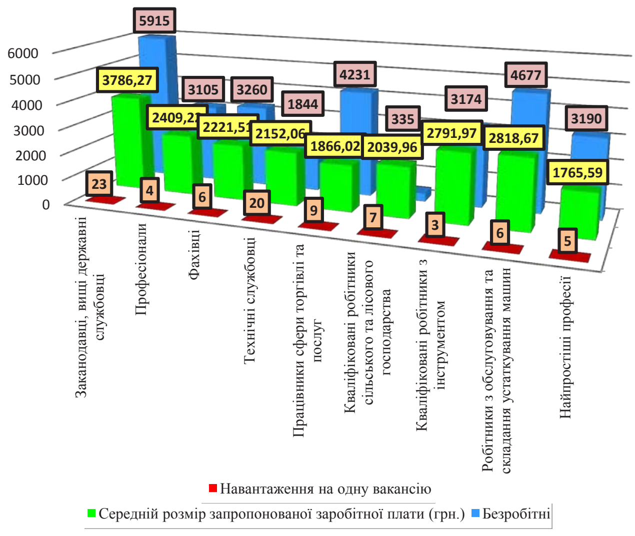

Рис. 4. Чисельність безробітних та навантаження на одне вільне робоче місце по Дніпропетровській області станом на 01 січня 2016 року

Джерело: розроблено авторами за даними [3]

На основі виществоренної нами діаграми ми маємо результати кількості безробітних та навантаження на одне вільне робоче місце у Дніпропетровській області станом на 01 січня 2016 року, а також спробуємо визначити пріоритетні напрямки для підготовки фахівців з вищою освітою.

Отже, чисельність безробітних за напрямком професій (законодавці, вищі державні службовці)

складає 5915 осіб безробітних, 4677 осіб – працівники з обслуговування, складання та устаткування машин, а також 4131особа – працівники сфери торгівлі та послуг. Ми бачимо, які пріоритетні напрямки для підготовки фахівців з вищою освітою потрібно готувати і які будуть користуватися попитом на ринку праці в Дніпропетровській області.

Для забезпечення аналізу попиту і пропозиції на ринку праці, налагодження зв'язків з Державною службою зайнятості Міністерство освіти і науки України зобов'язує всі ВНЗ України (незалежно від форми власності) створити центри сприяння працевлаштуванню студентів і випускників.

Рис. 5. Модель структури Центру партнерства з підприємствами НМетАУ

Джерело: розроблено авторами за даними [8]

Одним із завдань навчальних закладів є працевлаштування випускників, передусім тих, що навчалися на бюджетній формі навчання. Для цього майже в усіх ВНЗ є центри працевлаштування або центри кар'єри, центри партнерства з підприємствами, один з яких є в НМетАУ, який має на меті не тільки сприяти розв'язанню питання працевлаштування студентів, а й впливати на процес підготовки майбутніх фахівців. Працевлаштування, крім усього іншого, передбачає збір відомостей про наявні для молоді вакансії, проведення різних курсів, тижнів, днів кар'єри, тренінгів, семінарів, майстер-класів із різних аспектів успішного працевлаштування, організація екскурсій на підприємства, організація стажувань, проходження практики на конкретному підприємстві, пошук пропозицій часткового працевлаштування тощо. До структури Центру партнерства з підприємствами НМетАУ (див рис. 5) входять три відділи: відділ кар'єри, відділ практики та відділ інновацій [8].

Розглянемо на рис. 6 основні функції Центру партнерства з підприємствами НМетАУ:

Отже, Центр партнерства з підприємствами є відправним пунктом у розвитку та побудові кар'єри молодих фахівців – випускників академії. Ефективна тристороння співпраця між роботодавцями, випускниками та академією створює міцне підґрунтя для кар'єрного та професійного зростання молоді, що закінчила навчання у Національній металургійній академії України.

Центр партнерства з підприємствами проводять значну роботу щодо анкетування студентів та їх працевлаштування на підприємства. Документна інформація анкетування свідчить про ознайомлення з вакансіями у Центрі, отриманням консультації щодо вакансій та прийняття рішень, здійснення вибору випускниками щодо працевлаштування.

Однією із ефективних форм взаємодії з потенційними споживачами випускників НМетАУ є освітньо-інформативний захід – День кар'єри, спрямований, перш за все, на співпрацю випускників академії із зацікавленими роботодавцями міста та області. Вільне спілкування між потенційними працівниками і роботодавцями дає можливість студентам продемонструвати свій потенціал та вибирати роботу і подальший свій кар'єрний шлях, а представникам підприємств, компаній та організацій – доповнити свої бази даних інформацією про десятки кандидатів, що становитимуть у майбутньому кадровий резерв.

Сьогодні молодь стикається з низкою проблем при працевлаштуванні на роботу, тому діяльність Центру і спрямована на пошук оптимальних шляхів їх розв'язання.

Важливим є те, що визначити рівень своєї конкурентоспроможності повинен вміти чи не кожен випускник, зокрема оцінити свої можливості з фахової компетентності, освітньо-кваліфікаційним рівнем та вміти удосконалити свої знання.

Треба визначити, що актуальною і важливою є оцінка задоволеності роботодавців. У цьому відіграє роль індивідуальна конкурентоспроможність випускника, що виступає функцією його особистісних властивостей і якості навчального процесу, випускником якого є молода людина. Ці дві складові, у свою чергу, є функціями:

1) особистісних властивостей, що визначають здатність засвоювати знання, набувати навички тощо, є функцією базових знань, здобутих на попередньому етапі освіти, здібностей до навчання, рівня його мотивації та самоорганізації;

2) якості навчального процесу, що, у свою чергу, є функцію забезпеченості професорсько-викладацьким складом, науково-методичним забезпеченням, матеріально-технічною базою, базами для проведення виробничої практики та наукової діяльності [5].

Взаємозв'язок між компетентністю випускника (як результату його взаємодії з освітнім закладом з метою отримання професійної освіти) і ринком праці в контексті професійних вимог, що висуваються до найманого роботодавцем працівника та практична реалізація такої оцінки є ускладненою через брак відповідної інформації.

Рис. 6. Функції Центру партнерства з підприємствами НМетАУ

Джерело: розроблено авторами

Сьогодні система освіти орієнтується на соціальне замовлення, що зумовлюється престижем професії, модою та іншими суб'єктивними чинниками. У таких умовах слід налагодити соціальний діалог між державою, роботодавцем і найманим працівником, забезпечити отримання випускником відповідних професійних навичок, що поліпшить процес працевлаштування молоді на ринку праці.

Отже, діяльність державних установ, які надають послуги з працевлаштування (наприклад, центрів зайнятості Державної служби зайнятості та центрів працевлаштування), безперечно, сприяє забезпеченню зайнятості молоді. Тому до основних державних механізмів забезпечення працевлаштування молодих спеціалістів можна віднести правовий, організаційний, економічний, психологічний, інформаційний механізми, кожен з яких має лише йому притаманні особливості.

Висновки і пропозиції. Таким чином, ми дослідили рівень безробіття та ринок праці в Дніпропетровській області, спробували визначити пріоритетні напрямки для підготовки фахівців з вищою освітою, зокрема визначили роль роботи Центру партнерства з підприємствами у виші як дієвої ланки в системі працевлаштування молоді. Необхідно підтримувати ініціативу молоді щодо професійної підготовки та працевлаштування, заохочення її до активного пошуку роботи й отримання спеціальності, що користується попитом на ринку праці. Для цього важливим є повна та кваліфіковано надана інформація щодо перспектив професійного зростання молоді. Державна політика щодо боротьби з безробіттям молоді є недостатньо ефективною. Це підтверджується відсутністю зв'язку між вишами та ринком праці, браком стимулювання роботодавців, які створюють робочі місця для молоді. Держава повинна максимально створювати умови та підтримувати взаємодію головних учасників ринку зайнятості [6]. Відповідно до цього важливим стає зв'язок між органами й організаціями: держави, роботодавців, працівників.

Список літератури:

1. Гаркавенко Н.О. Проблеми зайнятості та безробіття на національному ринку праці // Формування ринкових відносин в Україні. – 2007. – № 4. – С. 168-172.
2. Державна Служба зайнятості [Електронне видання] – Режим доступу: http://www.dcz.gov.ua/control/uk/statdatacatalog/list/category?cat_id=30543
3. Державна Служба статистики України [Електронне видання] – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/
4. Дідківська О.Г. Актуальні проблеми працевлаштування молоді на ринку праці України // Україна: аспекти праці. – 2014. – № 7. – С. 18-25.
5. Дідківська О.Г. Компетентісна модель конкурентоздатності випускників навчальних закладів системи професійної освіти // Демографія та соціальна економіка. – 2014. – № 2 (22). – С. 231-243.
6. Іваницька С.Б. Проблема безробіття молоді України // С.Б. Іваницька, І.О. Мороховець [Електронний ресурс]: до вищ. навч. заклад. – Електрон. дан. – № 9, 2015. – Режим доступу: http: // www. economy. nayka. com. ua / ?op=1&z=4325
7. Уровень безработицы в Украине [Електронне видання] – Режим доступу: http://index.minfin.com.ua/people/unemploy.php
8. Центр партнерства з підприємствами Національної металургійної академії України [Електронний ресурс]: до вищ. навч. заклад. – Електрон. дан. – Дніпропетровськ, 2014. – Режим доступу: http: // nmetau. edu. Ua / ua / mfac /i3001/p0

Мичурина А.О., Ткач Л.Н.
Национальная металлургическая академия Украины

ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ ЦЕНТРА ПАРТНЕРСТВА С ПРЕДПРИЯТИЯМИ В ВУЗАХ КАК ОДИН ИЗ ГОСУДАРСТВЕННЫХ МЕХАНИЗМОВ СОДЕЙСТВИЯ ТРУДОУСТРОЙСТВУ МОЛОДЕЖИ

Аннотация
В статье рассмотрены проблемы трудоустройства молодежи и современное состояние рынка труда выпускников высших учебных заведений, а также проанализированы государственные механизмы обеспечения их занятости.
Ключевые слова: трудоустройство молодежи, уровень безработицы, Центр партнерства с предприятиями.

Michurina A.O., Tkach L.M.
National Metallurgical Academy of Ukraine

FUNCTIONING OF CENTER OF PARTNERSHIP WITH ENTERPRISES IN UNIVERSITIES AS A STATE MECHANISM FOR YOUTH EMPLOYMENT SUPPORTING

Summary
The article deals with the problem of youth employment and the current state of the labor institutions of higher education graduates of the market and analyzed the state mechanisms to ensure their employment.
Keywords: youth employment, unemployment, partnerships with businesses Center.

МЕДИЧНІ НАУКИ

УДК 616-053.7-071.3:371.24

ЗАКОНОМЕРНОСТИ ИЗМЕНЕНИЙ ОХВАТНЫХ ПАРАМЕТРОВ ЮНОШЕЙ-СТУДЕНТОВ В УСЛОВИЯХ УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА

Андрийчук В.М.
Винницкий национальный медицинский университет
имени М.И. Пирогова

В статье рассмотрены закономерности изменений охватных параметров тела практически здоровых юношей-студентов в условиях педагогического процесса. Проведено лонгитудинальное (на I, II, III курсах) исследование охватных размеров тела студентов. На основании полученных данных определены особенности ежегодных изменений охватных параметров тела в течение трехлетнего обучения в условиях педагогического процесса медицинского университета. Выявлены достоверные различия при сравнении годового изменения периметров грудной клетки, шеи, плеча, предплечья, запястья, кисти, бедра, верхней и нижней трети голени. Кроме того годовые изменения периметров таза и живота, а также периметров стопы и подъема стопы у юношей-студентов в течении обучения достоверных различий не имеют.
Ключевые слова: охватные параметры, юношеский возраст, студенты, педагогический процесс, медицинский университет.

Постановка проблемы. В последние десятилетия состояние здоровья и физического развития детского и юношеского населения Украины ухудшается. Среди факторов, способствующих снижению уровня физического развития, важная роль принадлежит учебной нагрузке, особенно в «критический» этап формирования показателей физического развития, при переходе из школы в ВУЗ и во время обучения на первых курсах. Процессы реформирования образования, здравоохранения и санитарно-эпидемиологической службы обусловили изменения в медицинском обеспечении и контроле за условиями обучения, также способствовали тому, что проблема сохранения здоровья студентов остается актуальной проблемой и требует своего решения.

Анализ последних исследований и публикаций. Юношеский возраст представляет собой особый, переломный этап в индивидуальном развитии организма человека. В онтогенетическом аспекте это период, когда все морфофункциональные показатели достигают своих дефинитивных размеров, а биологическое становления заканчивается. В силу анатомо-физиологических особенностей, организм становится наиболее уязвимым и незащищенным влиянию различных факторов внешней среды. Студенты – особый контингент населения, состояние здоровья которого является барометром социального благополучия и медицинского обеспечения. В последние десятилетия наблюдается ухудшение здоровья студенческой молодежи, высокий уровень распространенности функциональных и хронических заболеваний [2, с. 4]. Влияние инновационных образовательных нагрузок с высоким уровнем психоэмоционального и интеллектуального напряжения, интенсификация учебного процесса, нарушения двигательного режима негативно влияет на функциональные возможности организма студентов [1, с. 6; 4, с. 8]. Значимость оптимального и гармоничного развития лиц юношеского возраста приводит к интенсивным исследований морфофункциональных показателей под влиянием экзогенных и эндогенных факторов. Совокупность различных факторов среды, влияющих на организм, составляют экзогенные факторы: природные, экологические и социально-экономические. Среди экзогенных факторов особое место занимает режим дня и образ питания, двигательный режим, эмоциональные нагрузки [6, с. 38; 8, с. 156]. Указанные экзогенные факторы, вместе с другими, являются составляющими педагогического процесса. К моменту поступления в ВУЗ большинство юношей и девушек достигают определенной степени физической зрелости, однако физическое и психическое развитие продолжается [3, с. 126; 7, с. 269].

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. На сегодняшний день существуют научные работы, в которых рассматривается влияние эндогенных и экзогенных факторов на антропометрические параметры. Однако не встречаются работы, в которых бы определялись закономерности изменений охватных параметров тела юношей-студентов в условиях учебно-воспитательного процесса профильного медицинского ВУЗа IV уровня аккредитации.

Цель статьи. Главной целью данной работы является определение закономерностей формирования охватных параметров тела юношей-студентов под влиянием составляющих учебно-воспитательного процесса профильного ВУЗа IV уровня аккредитации.

Материалы и методы. Исследования проводили на базе Винницкого национального медицинского университета им. Н.И. Пирогова. Данное учебное заведение является ВУЗом четвертого уровня аккредитации Министерства здравоохранения. Условия пребывания студентов отличаются отсутствием регламентированного режима дня, меньшими физическими нагрузками и боль-

шей интенсивностью учебной нагрузки. Проведено лонгитудинальное (на I, II, III годам обучения) определение охватных размеров тела 92 юношей-студентов и проанализированы особенности изменений данных параметров в условиях педагогического процесса в течение трехлетнего периода. Определение охватных размеров проводили по методике В.В. Бунака [5, с. 22]. Анализ показателей проведен с помощью программы STATISTICA-6,1 (StatSoft) с использованием непараметрических и параметрических методов оценки показателей.

Данное исследование является фрагментом научно-исследовательской работы кафедры анатомии человека «Влияние экзогенных факторов (социально-экономических, экологических, геологических, территориальных) на антропометрические параметры и физиологические показатели лиц юношеского возраста» (№ государственной регистрации: 0114U000990). Комиссией по биоэтике ВНМУ им. М.И. Пирогова подтверждено, что проведенное исследование отвечает этическим и морально-правовым требованиям согласно приказа МЗ Украины № 66 от 13.02.2006 г.

Изложение основного материала. При измерении охватных параметров у студентов медицинского университета выявлено ряд достоверных изменений годовых изменений. Так периметр шеи юношей-студентов на первом курсе составляет (36,52±0,32) см. На втором курсе данный показатель увеличился на 0,29 см и равен (36,81±0,30) см. На третьем курсе уменьшился всего на 0,01 см по сравнению со II и составляет (36,80±0,30) см. Таким образом периметр шеи студентов на протяжении обучения увеличивается на 0,28 см. Годовое изменение данного параметра на первом году обучения достоверно больше на 0,30 см по сравнению с годичным изменением периметра шеи на втором году ($t=3,96$ при $p\leq0,05$). Среднее значение периметра груди при вдохе у юношей-студентов на первом курсе составляет (93,63±0,48) см. На втором курсе данный показатель увеличился на 0,36 см и равен (93,99±0,49) см. На третьем курсе увеличился на 0,11 см по сравнению со II и составляет (94,10±0,49) см. Таким образом периметр груди при вдохе у юношей-студентов в течении обучения увеличивается на 0,47 см. Годовое изменение данного параметра на первом году обучения достоверно больше на 0,25 см по сравнению с годичным изменением периметра груди при вдохе на втором году ($t=3,40$ при $p\leq0,05$). Среднее значение периметра груди в покое для юношей-студентов на первом курсе составляет (89,93±0,48) см. На втором курсе данный показатель увеличился на 0,54 см и равен (90,47±0,50) см. На третьем курсе увеличился на 0,11 см по сравнению со II и составляет (90,58±0,50) см. Таким образом периметр груди в покое для юношей-студентов в течении обучения увеличивается на 0,65 см. Годовое изменение данного параметра на первом году обучения достоверно больше на 0,43 см по сравнению с годичным изменением периметра груди в покое на втором году ($t=3,20$ при $p\leq0,05$). Среднее значение периметра груди на выдохе у юношей-студентов на первом курсе составляет (87,72±0,49) см. На втором курсе данный показатель увеличился на 0,27 см и равен (87,99±0,48) см. На третьем курсе увеличился всего на 0,05 см по сравнению со II и составляет (88,04±0,48) см. Таким образом периметр груди на выдохе у юношей-студентов в течении обучения увеличивается на 0,32 см. Годовое изменение данного параметра на первом году обучения достоверно больше на 0,22 см по сравнению с годичным изменением периметра груди во время выдоха на втором году ($t=2,94$ при $p\leq0,05$).

Среднее значение периметра бедра у юношей-студентов на первом курсе составляет (50,02±0,43) см. На втором курсе данный показатель увеличился на 0,12 см и равен (50,14±0,41) см. На третьем курсе уменьшился на 0,21 см по сравнению со II и составляет (49,93±0,41) см. Таким образом периметр бедра у юношей-студентов в течении обучения уменьшается на 0,09 см. Годовое изменение данного параметра на первом году обучения достоверно больше на 0,33 см по сравнению с годичным изменением периметра бедра на втором году ($t=2,26$ при $p\leq0,05$). Среднее значение периметра голени в верхней трети для юношей-студентов на первом курсе составляет (33,97±0,50) см. На втором курсе данный показатель увеличился на 0,19 см и равен (34,16±0,49) см. На третьем курсе уменьшился на 0,14 см по сравнению со II и составляет (34,02±0,48) см. Таким образом периметр голени в верхней трети для юношей-студентов в течении обучения увеличивается на 0,05 см. Годовое изменение данного параметра на первом году обучения достоверно больше на 0,33 см по сравнению с годичным изменением периметра голени в верхней трети на втором году ($t=2,50$ при $p\leq0,05$) Среднее значение периметра голени в нижней трети для юношей-студентов на первом курсе составляет (25,02±0,36) см. На втором курсе данный показатель увеличился на 0,38 см и равен (25,40±0,35) см. на третьем курсе уменьшился лишь на 0,01 см по сравнению со II и составляет (25,39±0,34) см. Таким образом периметр нижней трети голени у юношей-студентов в течении обучения увеличивается на 0,37 см. Годовое изменение данного параметра на первом году обучения достоверно больше на 0,39 см по сравнению с годичным изменением периметра голени в нижней трети на втором году ($t=3,73$ при $p\leq0,05$).

Наиболее комплексно произошли изменения охватных размеров верхней конечности. Среднее значение периметра запястья у юношей-студентов на первом курсе составляет (18,06±0,25) см. На втором курсе данный показатель увеличился на 0,17 см и равен (18,23±0,24) см. На третьем курсе увеличился лишь на 0,01 см по сравнению со II и составляет (18,24±0,23) см. Таким образом периметр запястья у юношей-студентов в течении обучения увеличивается на 0,18 см. Годовое изменение данного параметра на первом году обучения достоверно больше на 0,16 см по сравнению с годичным изменением периметра запястья на втором году ($t=3,00$ при $p\leq0,05$). Среднее значение периметра кисти у юношей-студентов на первом курсе составляет (22,08±0,19) см. На втором курсе данный показатель увеличился на 0,24 см и равен (22,32±0,17) см. На третьем курсе увеличился на 0,03 см по сравнению со II и составляет (22,35±0,16) см. Таким образом пери-

метр кисти юношей-студентов в течении обучения увеличивается на 0,27 см. Годовое изменение данного параметра на первом году обучения достоверно больше на 0,21 см по сравнению с годичным изменением периметра кисти на втором году (t=3,40 при p≤0,05). Среднее значение периметра предплечья у юношей-студентов на первом курсе составляет (26,04±0,23) см. На втором курсе данный показатель увеличился на 0,09 см и равен (26,13±0,22) см. На третьем курсе уменьшился на 0,10 см по сравнению со II и составляет (26,03±0,21) см. Таким образом периметр предплечья у юношей-студентов в течении обучения уменьшается на 0,01 см. Годовое изменение данного параметра на первом году обучения достоверно больше на 0,19 см по сравнению с годичным изменением периметра предплечья на втором году (t=2,43 при p≤0,05).

Среднее значение периметра плеча у юношей-студентов на первом курсе составляет (28,37±0,24) см. На втором курсе данный показатель увеличился на 0,27 см и равен (28,64±0,25) см. На третьем курсе уменьшился на 0,08 см по сравнению со II и составляет (28,56±0,24) см. Таким образом периметр плеча у юношей-студентов в течении обучения увеличивается на 0,19 см. Годовое изменение данного параметра на первом году обучения достоверно больше на 0,35 см по сравнению с годичным изменением периметра плеча на втором году (t=3,45 при p≤0,05).

Кроме того годовые изменения периметров таза и живота, а также периметров стопы и подъема стопы у юношей-студентов в течении обучения достоверных различий не имеют.

Выводы и предложения. При сравнении охватных размеров тела студентов на I, II и III курсах обучения выявлено увеличение большинства средних показателей на протяжении обучения, кроме периметров таза, предплечья и бедра, где наблюдается уменьшение размеров, что указывает на позитивное влияние факторов педагогического процесса высшего учебного заведения.

Наличие достоверных различий при сравнении годового изменения 11 из 15 (73,33%) периметров: грудной клетки, шеи, плеча, предплечья, запястья, кисти, бедра, верхней и нижней трети голени указывает на предпочтительное влияние факторов педагогического процесса на развитие верхних и нижних конечностей.

Годовые изменения охватных размеров на первом году обучения всегда больше, чем на втором, как следствие большего количества физической нагрузки согласно учебных планов и программ на первом курсе обучения.

Также требуют дальнейшего исследования показатели толщины жирового слоя студентов с последующим сравнением их годовых изменений.

Список литературы:

1. Багнетова Е. А. Биоинформационный анализ факторов риска, влияющих на здоровье участников образовательного процесса в условиях ХМАО Югры: автореферат дис. ... д-ра биол. наук / Е. А. Багнетова. – Сургут; 2012. – С. 3-14.
2. Казакова Т. В. Конституциональные особенности физического статуса, вегетативной регуляции и метаболизма клеток иммунной системы в юношеском возрасте: автореферерат дис. ... д-ра мед. наук / Т. В. Казакова. – Красноярск, 2009. – С. 4-34.
3. Курлянд З. Н. Педагогика высшей школы / З. Н. Курлянд. – Киев: Знание, 2010. – 495 с.
4. Мишкова Т. А. Морфофункциональные особенности и адаптационные возможности современной студенческой молодежи в связи с оценкой физического развития: автореферат дисс. ... канд. биол. наук / Т. А. Мишкова. – Москва, 2010. – 24 с.
5. Шапаренко П. Ф. Антропометрия / П. П. Шапаренко. – Винница, 2000. – 71 с.
6. Effect of activity and television viewing on BMI (body mass index) z-score in early adolescents in Turkey / E. N. Ozmert, R. Ozdemir, A. Pektas [et al.] // World J. of Pediatrics. – 2011. – Vol. 7, № 1. – P. 37-40.
7. Modern students in megapolis: morphofunctional features and lifestyle / V. Kuchma, N. Skoblina, N. Bokareva, O. Milushkina // Abstracts of the 4 European Conference on health promoting schools «Equity, Education and Health». – Odense, Denmark. – 2013. – P. 269-270.
8. Shall the anthropometry of physique cast new light on the diagnoses and treatment of eating disorders? / A. J. Bartsch, A. Brummerhoff, H. Greil, K. J. Neumarker // Eur. Child. Adolesc. Psychiatry. – 2003. – Vol. 12, № 1. – P. 154-164.

Андрійчук В.М.
Вінницький національний медичний університет імені М.І. Пирогова

ЗАКОНОМІРНОСТІ ЗМІН ОХВАТНИХ ПАРАМЕТРІВ ЮНАКІВ-СТУДЕНТІВ В УМОВАХ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ

Анотація
У статті розглянуті закономірності змін охватних параметрів тіла практично здорових юнаків-студентів в умовах педагогічного процесу. Проведено лонгітудинальні (на I, II, III курсах) дослідження охватних розмірів тіла студентів. На підставі отриманих даних визначено особливості щорічних змін охватних параметрів тіла протягом трирічного навчання в умовах педагогічного процесу медичного університету. Виявлено достовірні відмінності при порівнянні річної зміни периметрів грудної клітки, шиї, плеча, передпліччя, зап'ястя, кисті, стегна, верхньої та нижньої третини гомілки. Крім того річні зміни периметрів таза і живота, а також периметрів стопи і підйому стопи у юнаків-студентів протягом навчання достовірних відмінностей не мають.

Ключові слова: охватні параметри, юнацький вік, студенти, педагогічний процес, медичний університет.

Andriichuk V.M.
Vinnitsa National Medical University
named after M.I. Pirogov

REGULARITIES OF CHANGES OF PERIMETER PARAMETERS OF YOUTHS-CADETS IN CONDITIONS OF TEACHING-EDUCATIONAL PROCESS

Summary
The article considered regularities of changes of perimeter parameters body of nearly healthy youths-students in the terms of pedagogical process. Conducted longitudinal (I, II, III courses) research and analysis of perimeter parameters body of the students. On the basis of the obtained data defined the features of the annual changes perimeter of the settings area of the body during three-year learning in terms of the pedagogical process of the medical university. There were revealed reliable differences when comparing the annual change of the perimeters of the chest, neck, shoulder, forearm, wrist, hand, hip, upper and lower third of the leg. Moreover the annual change of the perimeters of the pelvis and abdomen, as well as the perimeters of the foot and the arch of the foot, young students during the studying have not reliable differences.
Keywords: perimeter parameters, youth age, students, the pedagogical process, medical university.

УДК 618.33/.36:618.495

ОЦІНКА ПЕРИНАТАЛЬНОГО РИЗИКУ ЗА ДОПОМОГОЮ МЕТОДУ РЕГРЕСІЙНОГО МОДЕЛЮВАННЯ ПРИ БАГАТОПЛІДНІЙ ВАГІТНОСТІ

Бабінчук О.В.
Запорізький державний медичний університет,
КЗ «Обласний перинатальний центр» ЗОР

Метою дослідження було дослідження основних клінічних предикторів перенатального ризику при багатоплідній вагітності. Методом багатофакторного покрокового регресійного аналізу були виявлені найбільш важливі чинники, що визначають стан вагітної жінки при багатоплідній вагітності, що дозволяє, відповідним чином впливаючи на фактори, котрі модифікуються отриманої моделі, достовірно зменшити частоту можливих ускладнень вагітності та пологів, а також знизити кількість випадків перинатальної захворюваності і смертності. Розроблена математична модель розрахунку інтегрального показника має досить високий коефіцієнт детермінації – 83%, а також дана модель має досить високу чутливістю і специфічність (82% і 74%), доводячи спроможність виконаних розрахунків.
Ключові слова: хоріальність, регресійний аналіз, діамніотична вагітність, перинатальні наслідки.

Актуальність. Багатоплідні вагітності зустрічаються в 1,5-2,5% спостережень, частіше в сім'ях, де мати або батько, або обидва з подружжя народилися в результаті багатоплідної вагітності. При цьому найбільш значущу роль відіграє генотип матері. Більш часто зустрічаються дизиготні двійні (у 66-75% всіх двійнят). Частота народження дизиготних (різнояйцевих) близнюків варіює від 4 до 50 на 1000 пологів [1, 2].

Згідно з даними світової статистики тільки у 15-30% жінок з багатоплідною гестацією спостерігається фізіологічний перебіг вагітності. Тому за кількістю акушерських і перинатальних ускладнень багатопліддя безперечно належить до гестації з високим ступенем ризику [3].

Патогенез перинатальної патології при багатоплідній вагітності в даний час не може вважатися повністю вичерпаним в дослідженні. І сьогодні відсутні чіткі дані про особливості формування і функціонування ФПК залежно від причин і характеру багатопліддя. Недостатньо розроблені методи оцінки стану плодів, моніторингу їх внутрішньоутробного розвитку, антенатального догляду та прогнозування перинатальних наслідків у жінок із багатоплідністю різного генезу. Своєчасний моніторинг на ранніх етапах гестації, діагностика хоріальності багатопліддя сприяють диференційованому підходу до раціональної тактики ведення вагітності та пологів [4, 5].

Монохоріальний (МХ) тип плацентації при багатоплідді є найбільш несприятливим стосовно перинатальних наслідків, оскільки перинатальна смертність при монохоріальній двійні в 3-4 рази перевищує таку при біхоріальній (БХ) двійні. Частота передчасних пологів до 32 тижнів при монохоріальній вагітності (МВ) складає 10% в порівнянні з 5% при діхоріальній вагітності (ДВ). Частота мимовільного переривання вагітності в період з 11-ї по 24-й тиждень при діхоріальній двійні становить 2%, при монохоріальній – близько 10% [6, 7].

Раннім токсикозом ускладнилися 55,4% багатоплідної вагітності (61,5% і 53,5% відповідно монохоріальна і діхоріальна двійня), що в 2 рази більше, ніж у пацієнток із одноплідною вагітністю. Загроза переривання вагітності в І і ІІ три-

местрах діагностують у 65,2% і 73,2% пацієнток з монохоріальною і дихоріальною двійнями, що в 3 рази частіше, ніж у групі одноплідної вагітністю. У III триместрі загрозою передчасних пологів ускладнилися 65,2% багатоплідної вагітності і лише 5% одноплідної вагітності, що підтверджує найбільш несприятливий перебіг багатоплідної вагітності [8, 9].

Дисоційований розвиток плодів виявляють у 19,2% і 24,4% пацієнток з монохоріальними і діхоріальними двійнятами. При цьому частота загибелі плоду з монохоріальної двійні антенатально становить 3,9%. У 19,2% пацієнток з багатоплідністю відбуваються передчасні пологи. При монохоріальному типі плацентації і дисоційованому типі розвитку плодів передчасні пологи відбуваються в 8 разів частіше. У плацентах у 11,5% монохоріальних двійнят виявлені судинні анастомози. У 7,6% пацієнток виявлено оболонкове прикріплення пуповини меншого з плодів і в 2 рази рідше (3,8%) – крайове прикріплення пуповини [10].

При доношеній вагітності з низькою масою (менше 2500 г) народжується 16% дітей при монохоріальному типі і 8% при діхоріальному типі плацентації. Другі діти в 2 рази частіше мали більш низьку вагу при народженні. Також при монохоріальній плацентації було дещо більше дітей, що народилися у важкому стані (11,5% проти 9,3% при діхоріальній плацентації) [11, 12].

Недоношеними при монохоріальній вагітності народжується близько 30,8% дітей, при діхоріальній – 20,9%. При цьому серед недоношених дітей в задовільному стані народжується 36,5% новонароджених, гіпоксичний синдром при народженні діагностовано у 36,5%, важка асфіксія при народженні – у 23,2%, а 3,8% дітей з дисоційованим розвитком загинули антенатально [13, 14].

Перинатальна смертність серед монозиготних дітей в 2,5 рази вище, ніж серед дизиготних. У близнюків більш висока частота неонатальної захворюваності, уражень нервової системи, найчастіше обумовлених родовим травматизмом, незрілістю, внутрішньоутробною затримкою розвитку, внутрішньоутробною інфекцією. Перебіг раннього неонатального періоду також ускладнюється більш ніж у половини детей при багатоплідній вагітності. Найбільш часті ускладнення зафіксовані при монохоріальному типі плацентації: гіпоксично-ішемічне ураження ЦНС, синдром дихальних розладів, внутрішньоутробне інфікування [15].

Враховуючи таку високу частоту різноманітних ускладнень під час самої вагітності, а також при веденні пологів, в ранньому і пізньому післяпологовому періоді, питання вивчення данної проблеми не втрачає своєї актуальності, особливо з огляду на те, що перебіг монохоріальної вагітності та пологів згідно данних різноманітних дослідників ускладнюється набагато частіше у порівнянні з діхоріальною, що і визначає перспективи майбутніх досліджень.

Мета дослідження: дослідити основні клінічні предиктори перенатального ризику при багатоплідній вагітності.

Матеріали та методи дослідження. Для проведення дослідження було відібрано 114 пацієнток з діагностованою багатоплідною вагітністю. Всі спостереження проводилися на базі пологового відділення № 1 КУ «Запорізький обласний перинатальний центр» ЗОР в період з 2013 по 2015 рр. Діагноз багатоплідної вагітності встановлювали за допомогою об'єктивного дослідження та підтверджували ультразвуковим дослідженням. Всі пацієнтки перед початком проведення обстеження підписували інформаційну згоду на участь у клінічному дослідженні.

При обстеженні жінок дуже ретельно збирали анамнез, проводили акушерський огляд, лабораторне та інструментальне обстеження, вивчали попередні вагітності та аналізували медичну документацію, а саме: протоколи УЗД, доплерометрії, КТГ, обмінні карти форми № 113/о, історії пологів форми № 096/о, карти розвитку новонароджених форми № 097/о. Збір анамнеза включав в себе інформацію про спадкові та екстрагенітальні захворювання, вік менархе, кількість та результат попередніх вагітностей, перебіг нинішньої вагітності, наявність та тяжкість її ускладнень.

Діагноз багатоплідної вагітності був встановлений, базуючись на таких ознаках: висота стояння дна матки та окружність живота вагітної жінки були значно більше, ніж характерно для певного строку вагітності. Зокрема, висота стояння дна матки більше строкової норми мінімум на 4 см. Пальпаторно ми виявили на передній поверхні матки два продовгуватих утворення із поглибленням між ними, в залежності від розташування плодів – два утворення із поглибленням були або горизонтальні або вертикальні. Також кути матки біли дещо витягнуті, а в області дна матки знаходилося поглиблення. Також пальпаторно визначалися дві спинки плода, дві голівки, а передлежача частина не відповідала по розміру об'єму матки. Також за допомогою аускультації визначали серцебиття плода в двох різних локаціях, а частота серцевих скорочень дещо відрізнялася, мінімум на 10 ударів. Також жінки досить швидко набирали надлишкову масу тіла.

Серед обстежуваних жінок із МД був високий відсоток першонароджуючих (61%), у порівнянні з групою ДД, у якій цей відсоток був меншим. Серед всіх обстежених пацієнток частота мимовільних викиднів в анамнезі склала близько 8%, вагітностей, що завмерли на ранніх термінах – меньше 3%, а частота кесаревого розтину – 2,6%. Артифіційними абортами попередні вагітності завершилися в 31 (26,3%) пацієнтки, при цьому в I групі частота абортів була вище, ніж у другій.

Данні дослідження оброблені із застосуванням статистичного пакету ліцензійної програми «STATISTICA® for Windows 6.0» (StatSoftInc. , № AXXR712D833214FAN5). Для визначення наявності та характеру залежності між числовими змінними використовували процедуру регресійного аналізу, використовуючи лінійну, логарифмічну, степеневу, експоненційну, полиномінальну (другого і третього ступеня) моделі, домагючись незалежного (за допомогою критерію Darbin-Wothson), нормального розподілу залишків (при цьому як критерій згоди застосовували величини асиметрії і ексцесу). Для всіх видів аналізу статистично значущими вважали відмінності при $p < 0,05$.

Результати та їх обговорення. Логічно, що для регресу перинатальної захворюваності і прогнозу акушерської ситуації критичне значення

має не тільки діагностика наявності патології, а й оцінка потенційної можливості профілактики формування ускладнень у жінок із багатоплідною вагітністю. Це вказує на необхідність розробки і впровадження інноваційних інформативних клініко-організаційних алгоритмів, максимально універсальних при різних триместрах вагітності, та спрямованих на запобігання ризику розвитку несприятливих результатів при багатоплідній вагітності. Прогностична значущість окремих предикторів, зважаючи на різноманіття клініко-анамнестичних факторів ризику, сумнівна, тому для оцінки прогнозу гестаційних і перинатальних ускладнень раціонально комплексно досліджувати повний набір змінних, що відображають дані анамнезу, екстрагенітальних захворювань, особливостей перебігу вагітності і т.д. шляхом математичного моделювання. Це дозволить апостеріорі стратифікувати вагітних по когортам, що вимагає різних за якістю і інтенсивністю лікувально-діагностичних підходів.

З метою виявлення залежних і автономних прогностичних факторів розвитку перинатальних ускладнень в рамках оцінки умовного ризику при заданих значеннях вихідних ознак, ми здійснили уніваріантний регресійний аналіз пропорційних ризиків Кокса, в результаті якого встановили деякі фактори ризику, котрі мають статистично значуще прогностичне значення для розвитку перинатальних ускладнень: плацентарний коефіцієнт (ВР=2,28, 95% ДІ =1,31-3,64, p=0,01), рівень прогестерону сироватки (ВР=1,81, 95% ДІ=1,34-2,68, p=0,04), дані STV (ВР=3,17, 95% ДІ=1,81-4,67, p=0,001) тощо.

Таким чином, для уточнення ролі різних предикторів для формування порушень / потенційних перинатальних ускладнень і фінального результату при багатоплідній вагітності у обстежених жінок, а також для розрахунку інтегрального показника стану здоров'я цих пацієнток з наступним визначенням алгоритму розрахунку бального показника ризику, ми провели процедуру множинного регресійного аналізу, застосовуючи принцип крокового відбору, реалізований в ряді алгоритмів покрокової багатовимірної лінійної регресії. Також, для кожної включеної змінної оцінювали парціальний F-критерій, за величиною якого оцінювали, наскільки важливим є і достовірний внесок відповідної змінної в формування відгуку залежної змінної. Методичним ядром даної багатомірної статистичної процедури є оцінка тісноти і спрямованості асоціацій між змінними з послідуючою побудовою покрокової регресійної моделі.

В рамках цієї стратегії оцінки ймовірності формування ускладнень вагітності шляхом аналізу різних ознак, що характеризують своєчасність і точність постановки діагнозу гестаційних ускладнень, як тільки величина F-критерію нової змінної виявлялася незначною, тобто ефект від включення цієї змінної стає мінімальним і статистично незначимим, процес включення змінних зупиняли.

Ми використовували основні клініко-анамнестичні та демографічні дані персональних історій хвороби вагітних і породіль, а також результати інструментально-лабораторних методик. Беручи до уваги велику кількість потенційно взаємоспряжених і взаємозалежних детермінант ризику, які можуть вплинути на перебіг гестаційного процесу при багатоплідній вагітності, статус плода і формування перинатальних ускладнень, ми спочатку виділили найбільш значущі діагностичні показники, згідно літературних даних і власного клінічного досвіду, з метою подальшого їх використання для розрахунку статистичних параметрів моделі. Початково в модель увійшли такі показники як вік, індекс маси тіла, STV та церебро-плацентарне відношення (ЦПВ) плодів, деякі гормони фетоплацентарного комплексу (естріол, кортизол, плацентарний лактоген і прогестерон сироватки крові), КУТ, тип хоріальності, наявність інфекції TORCH-комплексу, діагностована фетоплацентарна недостатність або незрілість плаценти, порушення в системі гемостазу, наявність ускладнень вагітності, обтяженого гінекологічного і екстрагенітального анамнезів, наявність пренатальних факторів ризику, спадкоємність надання медичної допомоги, наявність затримки розвитку плодів у II половині вагітності, характер менструальної функції, своєчасність проведення кардіотокографії плода, адекватність збільшення маси тіла, якість проведення скринінгових досліджень і консультацій спеціалістів за показаннями, наявність вищої освіти, соціальний статус, обтяжена спадковість, акушерський анамнез життя, тип передлежання плода, тимчасові рамки першої явки на ранніх термінах, своєчасність взяття на облік, резус-конфлікт.

Попередньо, в рамках методу перевірки гіпотез регресійного аналізу та умов, які повинні забезпечувати коректність зроблених висновків, ми оцінили нормальність розподілу помилок, сталість і незалежність варіації даних навколо лінії регресії. Далі, з метою дослідження викидів, ми розрахували діаграму залишків з трендом. Імовірнісна діаграма характеризується нормальністю, незалежним розподілом, відсутністю незміщених оцінок і кластеризації викидів. Таким чином, відповідно до отриманих графіків розподілу регресійних залишків (оптимальність і рівномірність, відсутність «хвостів»), можна вважати побудовану модель багатовимірної лінійної регресії як високоінформативну і адекватну.

Адекватність зв'язку залежної величини і предикторів в лінійному рівнянні множинної лінійної регресії також перевірялася за допомогою F-критерію Fisher, який також вказував на високу якість виявленої закономірності (F=28,41, p<0,001), а також підтверджував, що взаємозв'язок, який ми спостерігаємо, між залежною і незалежними аргументами невипадковий, і дозволяє встановити, що виявлена закономірність є реальним фактом, а не наслідком випадкових флуктуацій даних. Чимале значення коефіцієнта детермінації (0,857) свідчить про хороше наближення лінії регресії до спостережуваних даних (отримане рівняння описує більше 85% всієї дисперсії залежної змінної) і про можливість побудови досить якісного прогнозу.

Середньоквадратична помилка оцінки характеризує відхилення реальних даних від лінії регресії, за її величиною (1,81), основна величина вимірювання якості моделі, можна зробити висновок, що виявлений рівнянням зв'язок досить показовий для оцінки співвідношення між озна-

ками. Це дозволяє оцінити коливання точок спостереження навколо регресійної прямої і свідчить також про достатню точність отриманого рівняння, вказуючи наскільки прогноз може бути неточним, якщо будемо застосовувати розглянуту модель, тобто чим вона менша, тим точніше прогноз лінії регресії і тим краще і якісніше отримане рівняння регресії описує існуючий зв'язок і може бути використане для прогнозу ризику розвитку ускладнень. Аналіз t-коефіцієнтів забезпечив перевірку значущості граничного внеску кожної змінної за умови, що всі інші змінні вже включені в модель.

У табл. 1 наведені регресивні коефіцієнти, що дозволяють достовірно оцінити інформативність вкладу відповідних параметрів в сумарний бальний показник індивідуального ризику жінки при багатоплідній вагітності. Дані таблиці дозволяють оцінити значимість кожного з розглянутих факторів, визначити ступінь впливу кожного фактору на фінальний результат (різні аспекти цього вкладу проявляються в значеннях β-коефіцієнтів), і отримати кількісну оцінку величини середніх змін результуючої ознаки при змінах кожного з факторів (значення регресійних коефіцієнтів B).

Аналіз стандартизованих (незалежно від шкали вимірювання) β-коефіцієнтів незалежних змінних регресійної моделі з оцінкою їх значимості згідно Т-статистики і розрахований рівень значущості свідчать, що бальна характеристика прогнозу ризику розвитку ускладнень багатоплідної вагітності в найбільшій мірі достовірно визначається такими показниками з найбільшою прогностичною цінністю, як надлишкова маса тіла (ІМТ більше 30 кг/м^2), вік (молодше 18 і старше 35 років), величина STV (5-9) і ЦПВ плодів, наявність гормональної плацентарної дисфункції та фетоплацентарної недостатності, діагностована ЗВУР і КУТ, тип хоріальності, наявність інфекцій TORCH-комплексу, порушень в системі гемостазу, ускладнень вагітності, обтяженого гі-

Таблиця 1

Діагностичні критерії для інтегральної оцінки поточного статусу жінки за даними багатовимірного регресійного аналізу при багатоплідній вагітності

Фактори	Бета-коефіцієнт	Стандартна помилка β	Т-статистика	Рівень значимості
Вільний член	–	–	4,65	0,00103
STV I плода	-1,29813	-0,48986	2,65	0,01032
STV II плода	-1,25256	-0,40668	3,08	0,00314
Вік	0,21834	0,07634	2,86	0,00585
Естріол сироватки крові	-0,08609	-0,03097	2,78	0,00728
ІМТ	0,20518	0,07149	2,87	0,00569
Кортизол сироватки крові	-0,11637	-0,04342	2,68	0,00953
Клінічно-вузький таз	1,0243	0,31614	3,24	0,00197
Тип хоріальності	9,28478	3,29247	2,82	0,00653
Наявність TORCH-інфекції	2,61657	0,95845	2,73	0,00834
Наявність порушення в системі судинно-тромбоцитарного і коагуляційного гемостазів	1,68837	0,57821	2,92	0,00495
Наявність порушення матково-плацентарного і фетоплацентарного кровотока	5,1705	1,65721	3,12	0,0028
Наявність ускладнень вагітності	4,14042	1,64302	2,52	0,01446
Наявність обтяженого гінекологічного анамнеза	2,96335	1,13538	2,61	0,01146
Наявність обтяженого екстрагенітального анамнезу	0,53212	0,16174	3,29	0,00169
Наявність пренатальних факторів ризику	5,71672	2,14914	2,66	0,01005
Наявність УЗД критеріїв незрілості плаценти	0,30914	0,16311	1,9	0,06296
Порушення наступності надання медичної допомоги	0,5115	0,1728	2,96	0,00442
Порушення розвитку плода/плодів у II половині вагітності	8,02104	2,47563	3,24	0,00197
Порушений характер менструальної функції	0,23958	0,12179	1,97	0,05388
Несвоєчасність проведення кардіотокографії плода	2,62335	0,98253	2,67	0,00978
Нефізіологічна прибавка маси тіла	0,7196	0,21417	3,36	0,00137
Низька якість проведення скринінгових досліджень	0,15339	0,08066	1,9	0,06209
Відсутність вищої освіти / Низький соціальний статус	2,4013	0,8309	2,89	0,00538
Відсутність консультацій спеціалістів за показаннями	1,49286	0,60685	2,46	0,01684
Обтяжена спадковість	3,52202	1,22719	2,87	0,00569
Обтяжений акушерський анамнез життя	5,74364	1,90819	3,01	0,00384
Патологічне передлежання плода	5,65932	1,68935	3,35	0,00141
Перша явка на ранньому строці	0,13978	0,13207	1,06	0,29419
Плацентарний лактоген сироватки крові	-0,22483	-0,08327	2,7	0,00903
Прогестерон сироватки крові	-0,01542	-0,00598	2,58	0,01239
Своєчасність взяття на облік	2,43634	0,73605	3,31	0,00159
Сенсибілізована вагітність	0,10612	0,14266	0,74	0,45993
ЦПВ I плода, умов. од.	0,10612	0,14266	0,74	0,45993
ЦПВ II плода, умов. од.	0,00299	0,11242	0,03	0,97885

некологічного, екстрагенітального і акушерського (vitae) анамнезів, наявність пренатальних факторів ризику, а також в значній мірі прогноз був зумовлений дискоординацією наступності надання медичної допомоги, своєчасністю проведення кардіотокографії плода, адекватністю збільшення маси тіла, наявністю консультацій спеціалістів за показаннями, вищої освіти, типом соціального статусу, і істотно детермінований наявністю обтяженої спадковості, типом передлежання плода і своєчасністю взяття на облік.

У табл. 2 наведені основні фактори багатовимірної лінійної регресії прогнозу перинатального результату при багатоплідній вагітності.

Слід зазначити, що на кожну відповідь «ТАК» дихотомічній змінній присвоюється 2 бали, за відповідь «НІ» 1 бал, відповідно.

Модель множинної регресії дозволяє оцінити значимість кожного з розглянутих факторів, визначити ступінь суттєвості впливу кожного фактору на результат (різні аспекти цієї суттєвості проявляються в значеннях β-коефіцієнтів і внесків факторів, які одержані з покрокової схеми), і отримати кількісну оцінку величини середніх змін результуючої ознаки при зміні кожного з факторів (значення регресійних коефіцієнтів B). Більш того, величина коефіцієнта множинної кореляції R дає оцінку ваги врахованих чинників в поясненні варіацій результуючої ознаки – залежної змінної (і відповідно оцінку ваги неврахованих факторів). Виявлені фактори мають як позитивний, так і негативний вплив на стан здоров'я вагітних жінок (в залежності від математичного символу перед коефіцієнтами (B) кожного фактору).

В ході проведення процедури покрокового регресійного аналізу при виявленні основних параметрів, що детермінують індивідуальний бальний показник (ІБП), було отримане фінальне рівняння наступного виду:

*ІБП = 0,1 * F1 + F2 * 0,08 – 0004 * F3 – F4 * 0,03 – 0,06 * F5 -0,03 * F6 + 1,85 * F7 + * 1,15 F8 + 0, 91 * F9 + 0611 * 0,21 + F10 * F11 + 1,56 * F12-0,35 * F13-0,31 * F14 + 1,07 * F15 + 1,76 * F16 + 0,49 * F17 + 1,22 * F18 + 0,75 * F19 + 1,87 * F20 + 0,49 * F21 + 0,41 * F23 + 0,88 * F24 + 0172 * F25 + 0,86 * F26 + 0,59 * F27,*

При цьому, множинний R=0,867; R^2=0,735, нормалізований R^2=0,62. Слід зазначити, що під час перевірки розподілу залишків отриманої моделі для виключення автокореляції за допомогою статистики Дарбіна-Уотсона (DW-критерій дорівнює 2,21) були отримані дані, що залишки не пов'язані авторегресійною залежністю.

Отриманий результат розрахунку цього інтегрального параметра стану статусу жінки при багатоплідній вагітності, трансформований в індивідуальний бальний показник, дозволяє провести стратифікацію вагітних по когортам, що вимагає різних за якістю і інтенсивністю лікувально-діагностичних підходів.

Таблиця 2

Основні клінічно значущі предиктори багатовимірної лінійної регресії прогнозу перинатального результату при багатоплідній вагітності

Фактор	Код фактору	B	Стандартна помилка B
Y-перетин	–	5,31059	1,143
Біологічний вік (роки)	F1	0,09835	0,03439
ІМТ (кг/м^2)	F2	0,07516	0,02619
Прогестерон сироватки крові (нг/мл)	F3	-0,00410	-0,00159
Кортизол сироватки крові (нмоль/л)	F4	-0,03224	-0,01203
Плацентарний лактоген сироватки крові (мг/мл)	F5	-0,06280	-0,02326
Естріол сироватки крові (нг/мл)	F6	-0,02795	-0,01005
Порушення розвитку плода/плодів у II половині вагітності (Є / Немає)	F7	1,85243	0,57174
Наявність порушення матково-плацентарного і фетоплацентарного кровотока при доплерографії (Є / Немає)	F8	1,14900	0,36827
Наявність ускладнень вагітності (Є / Немає)	F9	0,91400	0,36270
Наявність обтяженого гінекологічного анамнезу (Є / Немає)	F10	0,61100	0,23410
Наявність обтяженого екстрагенітального анамнезу (Є / Немає)	F11	0,21200	0,06444
Наявність пренатальних факторів ризику (Є / Немає)	F12	1,56622	0,58881
STV I плода, мс	F13	-0,35180	-0,13275
STV II плода, мс	F14	-0,31236	-0,10142
Обтяжена спадковість (Є / Немає)	F15	1,07052	0,37300
Обтяжений акушерський анамнез життя (Є / Немає)	F16	1,76185	0,58533
Наявність порушення матково-плацентарного і фетоплацентарного кровотока (Є / Немає)	F17	0,49081	0,16808
Патологічне передлежання плода (Є / Немає)	F18	1,22232	0,36487
Своєчасність взяття на облік (Є / Немає)	F19	0,75196	0,22718
Монохоріальність (Є / Немає)	F20	1,87571	0,66515
КУТ (Є / Немає)	F21	0,47864	0,14773
Відсутність консультацій спеціалістів за показаннями (Є / Немає)	F23	0,40789	0,16581
Виявлення TORCH (Є / Немає)	F24	0,88100	0,32271
Порушення наступності надання медичної допомоги (Є / Немає)	F25	0,17222	0,05818
Несвоєчасність проведення кардіотокографії плода (Є / Немає)	F26	0,85451	0,32004
Відсутність вищої освіти / Низький соціальний статус (Є / Немає)	F27	0,59000	0,20415

З огляду на те, що сама по собі багатоплідна вагітність вже є фоном підвищеного ризику, інтерпретація цієї підсумкової формули розробленої математичної моделі і формування груп проводиться наступним чином: значення ІБП при арифметичному підрахунку до 3,9 балів (включаючи негативні значення), відповідає **I групі** (середній ризик розвитку перинатальних ускладнень), 4,0-6,0 інтервал дозволяє констатувати високий ризик (**II група**), а при ІБП більше 6,0 включно відноситься вже до **III групи** (дуже високий ризик гестаційних ускладнень). Дана модель мала досить високу чутливість і специфічність (82% і 74%).

Результати різних досліджень вказують на те, що протягом вагітності група ризику може змінюватися (найчастіше, в сторону елевації), особливо це відбувається в діапазоні 32-36 тиждень вагітності. У ці терміни можуть виявиться нові детермінанти ризику, які потенційно негативно можуть визначати результат вагітності. Тому цей динамічний інтегральний показник рекомендовано визначати в кінці кожного триместру при багатоплідній вагітності, при необхідності доповнюється план ведення конкретної вагітності. Логічно, що деякі фактори не модифікуються, а деякі різноспрямовано змінюються, тому оптимальним є регулярне (тричі за термін) визначення ІБП, що є прогностичним вектором стану здоров'я жінки і плоду при багатоплідній вагітності незалежно від типу хоріальності.

Згідно отриманого алгоритму можна резюмувати, що жінки з багатоплідною вагітністю I групи з невеликим ризиком розвитку ускладнень потребують проведення профілактичних заходів з розробкою персональної програми профілактичних заходів, котрі здійснюються в амбулаторно-поліклінічному закладі за місцем проживання. При необхідності жінки потребують додаткового обстеження для уточнення діагнозу або лікування в амбулаторних умовах і профілактичної бесіди про здоровий спосіб життя.

Вагітні жінки з багатоплідною вагітністю II групи високого ризику потребують додаткового обстеження і періодичного лікування в умовах стаціонару, як правило, вони знаходяться на диспансерному обліку по хронічному захворюванні, вимагають регулярного спостереження і консультацій як вузьких фахівців, так і акушерів. У протоколи антенатального спостереження даної групи вагітності необхідно включати оцінку кардіоваскулярного профілю плода з відповідним моніторингом. Допологова госпіталізація для обстеження і комплексної підготовки до пологів жінок із груп ризику дозволяє виробити план ведення останніх тижнів вагітності і пологів. Це дозволяє врахувати можливі ускладнення під час пологів, які можуть мати несприятливий вплив на їх результат.

Жінки з багатоплідною вагітністю III групи, згідно ІБП, це пацієнтки, що спостерігаються по хронічному захворюванню і мають абсолютні показання для надання високотехнологічної спеціалізованої медичної допомоги на всіх етапах вагітності. Наявний ризик обумовлює життєво важливу необхідність допологової госпіталізації, розробки індивідуального попереднього плану ведення пологів, що дозволить швидко надати адекватну спеціалізовану висококваліфіковану допомогу на будь-якому етапі з призначенням патогенетично обумовленого лікування, що комплексно дозволить достовірно знизити перинатальний ризик, ймовірність ускладнень в ранній неонатальний період або прогресування соматичної патології. Таким чином, при дослідженні шляхом реалізації покрокового підходу, при якому оцінювали ймовірність формування ускладнень вагітності шляхом комплексного аналізу різних ознак з анамнестичних даних, результатів клініко-лабораторних та інструментальних досліджень, параметрів, отримана класифікаційна модель, що дозволяє, в деяких випадках на етапі субклінічних стадій, прогнозувати потенційні патологічні зміни, а також характеризує своєчасність і точність постановки діагнозу гестаційних ускладнень, що сприяє поліпшенню прогнозу перинатального результату при багатоплідній вагітності.

Реальне практичне застосування нашого диференціального алгоритму і розрахованої в ході даного дослідження математичної регресійної моделі у вагітних на тлі багатоплідної вагітності може бути ускладнене досить інтеграційними обчисленнями або програмуванням. З цією метою нами розроблена у вигляді макросів і спеціального алгоритму комп'ютерна автоматизована система розрахунку інтегрального ІБП з урахуванням змінних рівнянь на базисі пакета Microsoft Excel 2010.

Розроблена математична модель апроксимації і розраховані по ним інтегральні показники стану здоров'я вагітної дозволяють більш якісно досліджувати й інтерпретувати силу впливу детермінант ризику на результат вагітності та пологів з можливою екстраполяцією на інші когорти при багатоплідній вагітності. Сумарна оцінка вектору впливу предикторів ризику і об'єктивізація вибору відповідних організаційних технологій (конкретні заходи для зниження негативного впливу факторів, котрі модифікуються) дозволяє знизити показники перинатальної захворюваності і смертності. А результати бальної системи можуть застосовуватися при пренатальному консультуванні і перинатальному прогнозуванні як шкали градацій ризику: від високого (з клінічною необхідністю спостереження в перинатальному центрі) або мінімального (з можливим постнатальним катамнестичним спостереженням, включаючи пуерперальний період). Наведена інформативна методика розрахунку ступеня перинатального ризику істотно поліпшить взаємокооперацію різних фахівців і професіоналів, які працюють в загальній перинатальної об'єктивній реальності – акушерів-гінекологів та педіатрів-неонатологів.

На сьогоднішній день в акушерстві складання прогнозу гестаційних і перинатальних ускладнень ґрунтується на концепції високого ризику, при цьому слід підкреслити достатню складність патофізіологічних аспектів їх розвитку, що істотно ускладнює потенційні можливості цілеспрямованого прогнозування результатів. Це і обумовлює високу актуальність даної проблеми. А розроблена модифікація акушерського моніторингу, що ґрунтується на застосуванні ефективних клініко-організаційних технологій з розрахунком ІБП по триместрах в сукупності з оцінкою ступеня перинатального ризику і інтранатальних

втрат під час пологів, дозволяє стратифікувати вагітних по групам, які вимагають активного лікувально-діагностичного підходу. Раціональність стратегії підтверджує реальне зниження частоти гестаційних ускладнень – у 2 рази в порівнянні з показниками при стандартній диспансеризації.

Отже, при багатоплідді перебіг вагітності та пологів характеризується значною кількістю ускладнень, особливо при монохоріальному типі плацентації, а це значно підвищує ризики перинатальної захворюваності та смертності. Багатоплідна вагітність відноситься до категорії вагітностей високого ризику, котра може ускладнитися недоношеністю, низькою вагою тіла при народженні, прееклампсією, анемією, післяпологовою кровотечею, внутрішньоутробною затримкою росту, неонатальною захворюваністю та високою неонатальною та малюковою смертністю. Для новонароджених від багатоплідної вагітності характерна висока частота захворюваності, порушення адаптаційних процесів, порушення функціонування ЦНС. Діти, народжені в результаті багатоплідної вагітності можуть мати довгострокові наслідки перинатальних ускладнень, в тому числі дитячий церебральний параліч та порушення когнітивно-мнестичних функцій в довгостроковій перспективі. Навіть коли діти народжуються здоровими, вони можуть демонструвати повільний розвиток мовлення і поведінкові проблеми. Важливим є розроблення методів раннього прогнозування перинатальних наслідків для вагітних із багатоплiддям та попередження гестаційних ускладнень.

Для регресу перинатальної захворюваності і прогнозу акушерської ситуації критичне значення має не тільки діагностика наявності патології, а й оцінка потенційної можливості профілактики формування ускладнень у жінок із багатоплідною вагітністю. Це вказує на необхідність розробки і впровадження інноваційних інформативних клініко-організаційних алгоритмів, максимально універсальних при різних триместрах вагітності, та спрямованих на запобігання ризику розвитку несприятливих результатів при багатоплідній вагітності. Прогностична значущість окремих предикторів, зважаючи на різноманіття клініко-анамнестичних факторів ризику, сумнівна, тому для оцінки прогнозу гестаційних і перинатальних ускладнень раціонально комплексно досліджувати повний набір змінних, що відображають дані анамнезу, екстрагенітальних захворювань, особливостей перебігу вагітності і т.д. шляхом математичного моделювання.

Ми отримали переконливі результати, котрі свідчать про те, що жінки із багатоплідною вагітністю складають групу високого акушерського ризику та потребують профілактичних заходів для зниження ускладнень гестаційного періоду та госпіталізації в спеціалізовані лікарські структури для отримання висококваліфікованої допомоги із використанням сучасного обладнання для виявлення страждання плода і корекції планів по веденню пологів.

Висновки. З метою раннього прогнозування гестаційних ускладнень і репродуктивних втрат була розроблена прогностична модель розрахунку інтегрального показника ризику розвитку перинатальних та репродуктивних втрат в умовах багатоплідної вагітності.

Проведений уніваріантний регресійний аналіз пропорційних ризиків Коксу з метою виявлення залежних і автономних прогностичних гестаційних факторів високого перинатального ризику дозволив оцінити предикторну потужність деяких показників: прогностичне значення для розвитку перинатальних ускладнень: плацентарний коефіцієнт (ВР=2,28, 95% ДІ =1,31-3,64, p=0,01), рівень прогестерону (ВР=1,81, 95% ДІ=1,34-2,68, p=0,04), дані STV (ВР=3,17, 95% ДІ=1,81-4,67, p=0,001).

Методом багатофакторного покрокового регресійного аналізу були виявлені найбільш важливі чинники, що визначають стан вагітної жінки при багатоплідній вагітності, що дозволяє, відповідним чином впливаючи на фактори, котрі модифікуються отриманої моделі, достовірно зменшити частоту можливих ускладнень вагітності та пологів, а також знизити кількість випадків перинатальної захворюваності і смертності.

Розроблена математична модель розрахунку інтегрального показника має досить високий коефіцієнт детермінації – 83%, а також дана модель має досить високу чутливістю і специфічність (82% і 74%), доводячи спроможність виконаних розрахунків.

Аналіз факторів (за критерієм Фішера) показав, що найбільшою прогностичною цінністю володіють такі показники, як надлишкова маса тіла (ІМТ більше 30 кг/м^2), вік (молодше 18 і старше 35 років), величина STV (5-9) і ЦПВ плодів, наявність гормональної плацентарної дисфункції та фетоплацентарної недостатності, діагностована ЗВУР і КУТ, тип хоріальності, наявність інфекцій TORCH-комплексу, порушень в системі гемостазу, ускладнень вагітності, обтяженого гінекологічного, екстрагенітального і акушерського (vitae) анамнезів, наявність пренатальних факторів ризику, а також в значній мірі був зумовлений дискоординацією наступності надання медичної допомоги, своєчасністю проведення кардіотокографії плода, адекватністю збільшення маси тіла, наявністю консультацій спеціалістів за показаннями, вищої освіти, типом соціального статусу, і істотно детермінований наявністю обтяженої спадковості, типом передлежання плода і своєчасністю взяття на облік.

На підставі виконаних процедур аналізу визначено залежність між станом здоров'я жінки при багатоплідній вагітності і факторами ризику, розроблений інтегральний показник стану її здоров'я для оцінки статусу, планування і проведення необхідних профілактичних і лікувальних заходів.

Список літератури:

1. Suzuki S. Perinatal Outcomes of Monochorionic-Diamniotic Twin Pregnancies Uncomplicated at 28 Weeks of Gestation / S. Suzuki // Jpn Clin Med. – 2016. – № 7. – P. 15-17. doi: 10.4137/JCM.S38895.
2. Magann E.F. The outcome of monochorionic diamniotic twin gestations in the era of invasive fetal therapy: a prospective cohort study / E.F. Magann, D.A. Doherty, C.S. Ennen et al. // Am. J. Obstet. Gynecol. – 2008. – Vol. 12(2). – P. 324–326.

3. Magdaleno-Dans F. Asynchronous twin births. Case report and obstetric management review / F. Magdaleno-Dans, S. Lypez-Magallyn, M. Sancha-Naranjo et al. // Ginecol Obstet Mex. – 2016. – № 84(1). – P. 53-9.
4. Чернуха Е.А. Родовой блок. – М.: Триада Х, 2005.
5. Melamed N. Do serial measurements of cervical length improve the prediction of preterm birth in asymptomatic women with twin gestations? / Melamed N., Pittini A., Hiersch L. et al. // Am J Obstet Gynecol. – 2016. – № 215(5). – P. 616. doi: 10.1016/j.ajog.2016.06.034.
6. Ходжаева З.С. Эффективность применения новых диагностических тестов для определения начала родовой деятельности и несвоевременного излития околоплодных вод / З.С. Ходжаева, В.М. Сидельникова // Вопросы гинекологии, акушерства и перинатологии. – 2007. – Т. 6. – С. 47–51.
7. Bracero L.A. Ultrasound and histological measurements of dividing membrane thickness in twin gestations / L.A. Bracero, C. Huff, M.J. Blitz et al. // Ultrasound Obstet Gynecol. – 2016. doi: 10.1002/uog.17337.
8. Shek N.W. Single-twin demise: Pregnancy outcome / N.W. Shek, S.C. Hillman, M.D. Kilby // Best. Pract. Res. Clin. Obstet. Gynaecol. – 2013. – Vol. 3. pii: S1521-6934(13)00154-5.
9. Dural O. Comparison of perinatal outcomes of selective termination in dichorionic twin pregnancies performed at different gestational ages / O. Dural, C. Yasa, I.H. Kalelioglu et al. // J Matern Fetal Neonatal Med. – 2016. – № 10. – P. 1-5.
10. Su L.L. Progestational agents for treating threatened or established pre-term labour / L.L. Su, M. Samuel, Y.S. Chong // Cochrane Database Syst. Reviews. – 2010. – Issue 1. Art. No.: CD006770.
11. Аржанова О.Н. Гормональная поддержка многоплодной беременности / О.Н. Аржанова, Ю.М. Пайкачева // Журнал акушерства и женских болезней. – 2009. – № 5. – С. 96–97.
12. Pourali L. Obstetrics and perinatal outcomes of dichorionic twin pregnancy following ART compared with spontaneous pregnancy / L. Pourali, S. Ayati, S. Jelodar et al. // Int J Reprod Biomed (Yazd). – 2016. – № 14(5). – P. 317-322.
13. Висаитова М.Б. Течение беременности и родов, перинатальные исходы при двойне: автореф. дис....канд. мед. наук. – М., 2003. – С. 24.
14. Hehir M.P. Gestational hypertensive disease in twin pregnancy: Influence on outcomes in a large national prospective cohort / M.P. Hehir, F.M. Breathnach, F.M. McAuliffe et al. // Aust N Z J Obstet Gynaecol. – 2016. – № 56(5). – P. 466-470. doi: 10.1111/ajo.12483.
15. Spiegelman J. The Independent Association of a Short Cervix, Positive Fetal Fibronectin, Amniotic Fluid Sludge, and Cervical Funneling with Spontaneous Preterm Birth in Twin Pregnancies / J. Spiegelman, W. Booker, S. Gupta et al. // Am J Perinatol. – 2016. – № 33(12). – P. 1159-1164. doi: 10.1055/s-0036-1585582.

Бабинчук О.В.
Запорожский государственный медицинский университет,
КЗ «Областной перинатальный центр» ЗОР

ОЦЕНКА ПЕРИНАТАЛЬНОГО РИСКА С ПОМОЩЬЮ МЕТОДОВ РЕГРЕССИОННОГО МОДЕЛИРОВАНИЯ ПРИ МНОГОПЛОДНОЙ БЕРЕМЕННОСТИ

Аннотация
Целью исследования было исследование основных клинических предикторов высокого перинатального риска на фоне многоплодной беременности. Методом многофакторного пошагового регрессионного анализа были выявлены наиболее важные факторы, определяющие состояние беременной женщины при многоплодной беременности, что позволяет соответствующим образом влиять на факторы, которые модифицируются в полученной модели, и достоверно уменьшить частоту возможных осложнений беременности и родов, а также снизить количество случаев перинатальной заболеваемости и смертности. Разработана математическая модель расчета интегрального показателя имеет достаточно высокий коэффициент детерминации – 83%, а также данная модель имеет достаточно высокую чувствительность и специфичность (82% и 74%), доказывая состоятельность выполненных расчетов.
Ключевые слова: хориальность, регрессионный анализ, диамниотическая беременность, перинатальные исходы.

Babinchuk O.V.
Zaporozhye State Medical University,
MI «Regional Perinatal Centre» of the ZRC

ASSESSMENT OF PERINATAL RISK BY THE METHOD OF REGRESSION MODELING IN MULTIPLE PREGNANCIES

Summary
The main clinical predictors of high perinatal risk against the background of a multiple pregnancy were investigated. For the study we were selected 114 patients with diagnosed multiple pregnancy. All observations were carried out in the maternity ward № 1 ME «Regional perinatal center» ZRC during the period from 2013 to 2015 years. Diagnosis of multiple pregnancy was established by using objective study and confirmed by ultrasound. By using method of multivariate stepwise regression analysis there were identified the most important factors, that define the state of a pregnant woman with multiple pregnancies, which allows properly influence the factors, which are modified in the resulting model, and significantly reduce the incidence of complications of pregnancy and childbirth, and can reduce the incidence of perinatal morbidity and mortality. A mathematical model for calculating the integral index has a high coefficient of determination – 83%, and this model has a high sensitivity and specificity (82% and 74%), proving the viability of the calculations.
Keywords: chorionic type, regression analysis, diamniotic twin pregnancy, perinatal outcomes.

UDC 616.13-893.1:026.21-015.13-890

TREATMENT OF CHRONIC KIDNEY DISEASE IN PATIENTS WITH EROSIVE AND ULCERATIVE LESIONS OF THE STOMACH AND DUODENUM

Vivsyannyk V.V.
Bukovina State Medical University

In the abstract there are studied pathogenetic peculiarities of appearance erosive damaging of stomach in patients with chronic kidney disease of IInd and IIIrd stage,which is caused by prolonged course of chronic pyelonephritis by the mean of investigation of serum proteolic actitvity of blood. There was investigated the state of unlimited proteolysis by the way of definition of lysis of asoalbumin (dissimilation lowmolecular proteins), asokasein (degradation of highmolecular proteins), and asokol (lysis of callogen). The appearance of erosive damaging of stomach in patients with chronic kidney failure of II and III stages with chronic pyelonphritis is revealed by elevated lysis of low- and highmolecular proteins and reliable elevation of collagenolytic activity of blood.
Keywords: chronic pyelonephritis, chronic kidney disease, asoalbumin, asokasein, asokol.

Statement of the problem. This paper presents main pathological changes of gastric mucosa in patients with chronic kidney disease II-III stages. Found that the most pronounced changes observed in patients with peptic ulcer combined with chronic kidney disease. Authors present the current state of the problem on gastric mucosal lesions in patients with chronic kidney disease.

We thoroughly studied the morphological changes of gastric mucosa at ultra structural level of gastric ulcer, gastritis with different etiology [1, 2, 3, 4, 15, 17]. However, in the literature there are works devoted to the study of lifetime structural changes in human gastric mucosa with underlying renal disease. Not studied the morphological changes of gastric mucosa in patients with chronic kidney disease (CKD).

Analysis of recent researches and publications. The problem is Helicobacter pylori's diseases which remains valid as because of their high frequency directly, and due to the very high infection – more than 80% of the adult population in Ukraine [5]. We know that from 7 to 11.5% of the population suffers from a combination of these pathologies [6, 14, 16, 19].

Histological examination of the stomach in patients with inflammatory lesions generally accounts for semi-quantitative assessment of severity of active and chronic inflammation, atrophy severity, including recognition scheme which came into their evaluation by MF Dixon (1994). However, working with remote tracking system the dynamics of these processes came after Hp eradication in recent years [1]. Only a single subject of study was the work of a homogeneous group of patients with duodenal ulcers [7]. Poorly understood and the pace of change are the characteristics of inflammatory factors that affect their dynamics, communication epithelialization of ulcers and erosions of gastric mucosa [8, 13, 14,]. Unquestionable impact on the damage of stomach is Helicobacter pylori (HP) [4, 18, 19].

The purpose of the work. These conditions encourage the depth of histo-pathological study of the dynamics as diffuse and focal processes in gastro

duodenal CO in the treatment of peptic ulcer (SU) in combination with CKD II-III levels and assess their value as potential predictors of pathological processes in the course of the gastric mucosa [5].

Formulation purposes of article (problem). In the process of vital activity the human organism is constantly interacting with a host of microorganisms, resulting in a permanent selection of those strains that could colonize the mucous membranes (e.g., of the gastrointestinal tract or the urinary system), using it as a habitat medium. As a result of this selection a symbiosis is formed between micro-and macro-organisms, representing the normal microflora of the human body [1, 2].

The main material of the research. The aim of our study was to investigate morphological features of changes of gastric mucosa and their pathogenetic study at differentiated treatment in patients with chronic kidney disease stages II and III.

The allocation of unsolved aspects of the problem. Morphological studies were performed on biopsy of gastric mucosa that were selected during endoscopic study of patients, biopsy of the stomach was conducted in the morning on an empty stomach.

The study involved 78 patients, among them dominated by women – 58 (65.51%); there were 20 (34.48%). The average age of patients was 47,3±2,6 years. The average duration of disease ranged from 7,2±1,41 years, including 19 patients with CKD second degree with erosive ulcerous lesions of the stomach (EULS) in presence of H. pylori (group 1), 20 patients with CKD second degree with duodenum ulcer (DU) with the presence of H. pylori (2nd group), 21 patients with CKD third degree with EULS and without H. pylori (3rd group), 18 patients with CKD third degree with DU but without H. pylori (group 4). Age groups varied from 19 to 67. All figures are presented as mean values from their mean error (M±m). The reliable difference is believed to be at $p < 0,05$. Also conducted microscopic studies, based on the results of computer spectrometry according to the method of staining of histological sections. Statistical analysis of the results of research was conducted on the PC III using «Statistica 6,0».

The impressions of endoscopic signs of the gastric mucosa biopsies were histologically examinationed, which confirmed the presence of inflammatory changes of varying severity in the gastric mucosa.

Depending on the presence and severity of inflammation the gastric mucosa was detected in 19 patients EULS, Eve gastric mucosa – in 20 patients, DU – in 21 patients, and duodenum EULS – in 18 patients. EULS is characterized by preservation of architectonics gastric mucosa, while in the scale of glands: the principal, and additional parietal cells were detected in normal proportions, about 19, 38, 46 and 27% respectively of the total number of cells in the gland.

H. pylori averaged 84,2%, indicating preservation of functional activity of the gastric mucosa. Weak histological detection of inflammation in the stomach averaged 24.41% and was significantly ($P<0,05$). In the case of the studied patients H. pylori in the gastric mucosa with moderate to fundic parts that were on average 14,74% and were significantly ($p <0,001$) lower in comparison with those of at DU.

The development of the inflammatory reaction of the gastric mucosa with H. pylori, which averaged 47% and was significantly ($p <0.05$) lower as compared with those of patients with duodenal ulcer.

Thus, the comparison of data on the basis of path morphological study of biopsies and results regarding analysis of H. pylori and EULS showed significant reduction in the functional activity of the gastric glands in the development and progression of inflammation. Pathological studies revealed weak degree of inflammatory reaction in the stomach, which averaged 35% and was significantly ($p<0,001$) lower in comparison with those of at DU.

Thus, the comparison of data on the basis of path morphological studies in patients with CKD stage II with the presence of H. pylori EULS is likely to decrease in functional activity of the gastric mucosa, which depended on the progression of inflammation in it. In all cases path morphological examination accompanied by more or less marked changes in the gastric mucosa. Dysplasia was detected in areas of proliferative compartment of gastric glands containing cervical mukocyties.

The findings from this study. In patients with CKD stage III and concomitant presence of H. pylori and EULS found a significant positive correlation than in patients with CKD stage II and concomitant EULS without the presence of H. pylori between the severity of ulcerative process in GM and helikobakterioza level ($r=+0,712$, $p<0,001$).

Compared with patients having CKD stage III of DU without H. pylori patients with CKD and second degree from DU with the presence of H. pylori this correlation was more moderate and was ($r=+0,417$, $p<0,05$).

Analysis of the data indicates that patients with different CKD groups with and without the presence of H. pylori is connected with EULS, there is a significant change in the performance of different groups.

References:

1. Авраменко А.А. Хеликобактериоз. – Одесса: Фотосинтетика // А.А. Авраменко, А.И. Гоженко // 2006. – 326 с.
2. Бардах Л.Б. Роль Helicobacter Pylori в патогенезі гастродуоденальних ерозій / Л.Б. Бардах // Сучас. інфекції. – 2005. – № 2. – С. 92-96.
3. Барышникова Н.В. Роль генетическх особенностей Helicobacter pylori в патогенезе заболеваний органов пищеварения: от теории к практике / Н.В. Барышникова, А.Н. Суворова, Е.И. Ткаченко, Ю.П. Успенский // Експерим. та клин. гастроэнтерол. – 2009. – № 1. – С. 12-19.
4. Бондаренко Т.В. Особливості морфологічного стану слизової оболонки шлунка у хворих на виразкову хворобу дванадцятипалої кишки залежно від наявності патогенності H.pylori / Т.В. Бондаренко // Сучасн.гастроентерол. – 2005. – № 4. – С. 41-45.
5. Зак М.Ю. Клініко-функціональні та морфологічні особливості виразкової хвороби дванадцятипалої кишки і хронічного гастриту у хворих на гіпертонічну хворобу та їх лікування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мед. наук / М.Ю. Зак // Дніпропетровськ, 2005. – 23 с.

6. Кашин С.В. Атрофия, метаплазия, дисплазия – факторы риска развития рака желудка: обратимы ли эти изменения слизистой оболочки? / С.В. Кашин, А.С. Надеждин, И.О. Иванников // Клин. перспективы гастроэтерол., гепатол. – 2007. – № 2. – С. 13-17.
7. Козлов В.В. Функционально-морфологические особенности слизистой оболочки желудка у больных язвенной болезнью двенадцатиперстной кишки молодого возраста при лечении ингибиторами протонной помпы: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. мед. наук / В.В. Козлов // – СПб, 2006. – 21 с.
8. Мойсеєнко В.О. Гастроентерологічні розлади при вторинних нефропатіях // В.О. Мойсеєнко Актуальні проблеми нефрології (Вип. 6) // За ред. Т.Д. Никули. – К.: Задруга, 2006. – С. 236-238.
9. Lopez T., Quesada M., Almirall J., Sanfeliu I., Segura F., Calvet X. Usefulness of non-invasive tests for diagnosing Helicobacter pylori infection in patients undergoing dialysis for chronic renal failure // Helicobacter. – 2004. – Vol. 9, № 6. – P. 674-680.
10. Lorette C. Immunocytochemical methods and protocols. – Javois.: Humana Press., 2000. – 233 p.
11. Mak S.K., Loo C.K., Wong P.N., Lo K.Y., Tong G.M., Lam E.K., Wong A.K. A retrospective study on efficacy of proton-pump inhibitor-based triple therapy for eradication of Helicobacter pylori in patients with chronic renal failure // Singapore Med. J. – 2003. – Vol. 44, № 2. – P. 74-78.
12. Mehrotra R., Nolph K.D. Treatment of advanced renal failure: low-protein diets or timely initiation of dialysis? // Kidney Int. – 2000. – № 58 (4). – P. 1381-1388.
13. Nakahama H., Yanaka Y. Elevated serum pepsinogens in chronic renal failure patients // Nephron. – 1995. – V. 70, № 2. – P. 211-216.
14. Nardone G., Rocco A., Fiorillo M. ET al. Gastroduodenal lesions and Helicobacter pylori infection in dyspeptic patients with and without chronic renal failure // Helicobacter. – 2005. – Vol. 10, № 1. – P.53-58.
15. Stadtman E.R., Berlett B.S. Reactive oxygen-mediated protein oxidation in aging and disease // Drug.Metab. Rev. – 1998. – Vol. 30, № 2. – P. 225-243.
16. Stadtman E.R., Levine R.L. Protein oxidation // Ann. N. Y. Acad. Sci. – 2000. – Vol. 899. – P. 191-208.
17. Tannert C., Lux W. Spreding of red blood cell suspensions on paper as simpel test of cell deformability // Acta biol. med. germ. – 1981. – Vol. 40, № 6. – P. 739-742.
18. Uchida K., Kanematsu M., Morimitsu Y. et al. Acrolein is a product of lipid peroxidation reaction. Formation of free acrolein and its conjugate with lysine residues in oxidized low density lipoproteins // J. Biol. Chem. – 1998. – Vol. 273, № 26. – P. 16058-16066.
19. Yao Zhengbin, Painter Sally L., Fanslow William C. et al. Human IL-17; A novel cytokine derived from T cell // J. Immunol. – 1995. – Vol. 115. – № 12. – P. 5483-5486.

Вівсянник В.В.
Буковинський державний медичний університет

ЛІКУВАННЯ ХРОНІЧНОЇ ХВОРОБИ НИРОК У ХВОРИХ НА ЕРОЗИВНО-ВИРАЗКОВІ УРАЖЕННЯ ШЛУНКА ТА ДВАНАДЦЯТИПАЛОЇ КИШКИ

Анотація
В роботі вивчено деякі патогенетичні особливості виникнення виразкових уражень шлунка у хворих на хронічну хворобу нирок II і III ступеня, обумовлену тривалим перебігом хронічного рецидивуючого пієлонефриту на підставі дослідження протеолітіческої активності плазми крові. Досліджено стан необмеженого протеолізу шляхом визначення лізису азоальбуміну (розпад низькомолекулярних білків), азоказеіну (деградація вісокомолекулярніх білків) і азоколу (лізис колагену). Виникнення виразкових уражень шлунка у хворих на хронічну хворобу нирок II і III стадії з наявністю хронічного пієлонефриту супроводжується істотним збільшенням лізису низько- і високомолекулярних білків і ймовірним зростанням колагенолітичної активності крові.
Ключові слова: хронічний пієлонефрит, хронічна хвороба нирок.

Вивсянник В.В.
Буковинский государственный медицинский университет

ЛЕЧЕНИЯ ХРОНИЧЕСКОГО ЗАБОЛЕВАНИЯ ПОЧЕК У БОЛЬНЫХ С ЭРОЗИВНО-ЯЗВЕННЫХ ПОРАЖЕНИЙ ЖЕЛУДКА И ДВЕНАДЦАТИПЕРСТНОЙ КИШКИ

Аннотация
В работе изучено некоторые патогенетические особенности возникновения язвенных поражений желудка у больных хронической болезнью почек II и III степени, обусловленную длительным течением хронического рецидивирующего пиелонефрита на основании исследования протеолитическои активности плазмы крови. Исследовано состояние неограниченного протеолиза путем определения лизиса азоальбумину (распад низкомолекулярных белков), азоказеину (деградация височкомолекулярних белков) и азоколу (лизис коллагена). Возникновение язвенных поражений желудка у больных хронической болезнью почек II и III степени с наличием хронического пиелонефриту сопровождается существенным увеличением лизиса низко- и высокомолекулярных белков и вероятным ростом колагенолитичнои активности крови.
Ключевые слова: хронический пиелонефрит, хроническая болезнь.

УДК 616.55-027.2:616.61-123.13-999

ЛІКУВАННЯ ХРОНІЧНОЇ ХВОРОБИ НИРОК У ПАЦІЄНТІВ З ЕРОЗИВНО-ВИРАЗКОВИМИ УРАЖЕННЯМИ ШЛУНКА ТА ДВАНАДЦЯТИПАЛОЇ КИШКИ

Вівсянник В.В.
Буковинський державний медичний університет
Гавриш Л.О., Сердулець Ю.І.,
Шеремет Н.А., Галиш І.В., Іванова Н.І.
Чернівецька обласна клінічна лікарня

У роботі вивчено деякі патогенетичні особливості виникнення ерозивно-виразкових уражень шлунка (ЕВУШ) у хворих на хронічну хворобу нирок II та III стадії, обумовлену тривалим перебігом хронічного рецидивуючого пієлонефриту на підставі дослідження протеолітичної активності плазми крові. Досліджено стан необмеженого протеолізу шляхом визначення лізису азоальбуміну (розпад низькомолекулярних білків), азоказеїну (деградація високомолекулярних білків) та азоколу (лізис колагену). Виникнення ерозивно-виразкових уражень шлунка у хворих на хронічну хворобу нирок II та III стадії з наявністю хронічного пієлонефриту супроводжується суттєвим збільшенням лізису низько- та високомолекулярних білків та вірогідним зростанням колагенолітичної активності крові.
Ключові слова: хронічний пієлонефрит, хронічна хвороба нирок, азоальбумін, азоказеїн, азокол.

Постановка проблеми. У пацієнтів з наявністю хронічної ниркової недостатності ураження зазнають практично всі органи і системи. Найчастіше у таких хворих страждають органи травлення [16], що частково пов'язано з високою розповсюдженістю в популяції захворювань травного каналу. При цьому велике значення мають специфічні уремічні чинники. На сьогодні чітко доведена наявність функціонального зв'язку між нирками і органами травлення, які беруть активну участь в компенсації порушень азотистого і електролітного обмінів при хронічній уремії [1, 7, 13].

В літературі описано різні варіанти порушення секреторної функції шлунка у пацієнтів з хронічною нирковою недостатністю [8]. Частота виникнення ерозивно-виразкових уражень слизової оболонки шлунка є прямо пропорційною стадії ХХН [10].

Останні ниркові реєстри свідчать про те, що значна кількість випадків термінальної ХХН пов'язані з потребою удосконалення патогенетичної корекції у системі комплексного лікування. Патогенез ХХН є предметом чисельних наукових досліджень у всьому світі [14, 15]. Ключовим ланцюгом у розвитку ХХН є клітинні механізми, порушення локальної гемодинаміки та порушення клубочкової фільтрації. Останнім часом зростає інтерес до ролі цитокінів у прогресуванні ХХН, особливо так званих прозапальних цитокінів, які активують метаболізм сполучної тканини, стимулюють проліферацію фібробластів, епітеліальних клітин, мезангіального матриксу, включаються до ланок імунозапальних процесів у якості медіаторів [5, 9, 11, 12].

На сьогодні дискутується можливість пошкоджуючої дії на органи травлення при прогресуванні ХХН різноманітних ендо- та екзогенних агентів, зокрема, посиленого протеолізу [2, 3, 4, 7], однак механізми такого негативного впливу поки недостатньо вивчені.

Аналіз останніх досліджень. Дослідження було вивчити деякі патогенетичні особливості виникнення ерозивно-виразкових уражень шлунка (ЕВУШДПК) у хворих на хронічну хворобу нирок II та III стадії, обумовлену тривалим перебігом хронічного рецидивуючого пієлонефриту на підставі дослідження протеолітичної активності плазми крові.

Невирішені завдання. Однак, поліорганна патологія має свої шляхи розвитку та змінює загальну клінічну картину у хворого, тому актуальними залишаються питання до патогенетичного обґрунтування диференційованного лікування хворих саме з поєднаним перебігом ХХН та ЕВУШ та ДПК.

Мета роботи. У зв'язку з вагомою соціальною актуальністю теми, метою нашої роботи було на основі вивчення стану пероксидного окиснення ліпідів, білків, системи антиоксидантного захисту удосконалити методику диференційованого лікування хворих із поєднаним перебігом ХХН та ЕВУШ та ДПК шляхом адекватного індивідуального підбору медикаментозних засобів. У відповідності з метою та завданням роботи за допомогою сучасних інструментальних неінвазивних методів дослідження нами було проведено комплексне обстеження 107 хворих на ХХН ІІ-ІІІ стадії (хронічний пієлонефрит), які знаходились на стаціонарному лікуванні в нефрологічному та гастроентерологічному відділеннях ОКУ «Чернівецька обласна клінічна лікарня» м. Чернівці.

Дані про розподіл хворих на ХХН ІІ-ІІІ стадії (хронічний пієлонефрит) залежно від наявності ЕВУШДПК подані в таблиці 1. Середній вік хворих становив 45,2 роки (від 21 до 53 років). Серед пацієнтів були чоловіки та 22 жінки.

Контрольну групу для порівняння досліджень склали 19 практично здорових осіб відповідного віку, серед яких чоловіків було 80, а жінок – 27. Езофагогастродуоденофіброскопія та ультразвукове дослідження органів черевної порожнини виконано у 100% хворих.

Отже, найбільший відсоток від загальної кількості обстежених хворих складали пацієнти на ХХН ІІІ ступеня з наявністю ерозивно-виразкових уражень шлунка.

МЕДИЧНІ НАУКИ

Таблиця 1

Розподіл хворих на хронічну хворобу нирок II-III стадії залежно від наявності ерозивно-виразкових уражень шлунка

Групи обстежених	Кількість хворих	
	Кількість	% від загальної кількості хворих
ХХН II стадії без ЕВУШДПК (I група)	12	18,5
ХХН III стадії без ЕВУШДПК (II група)	13	20,0
ХХН II стадії з ЕВУШДПК (III група)	19	29,2
ХХН III стадії з ЕВУШДПК (IV група)	21	32,3

Діагноз ХХН встановлено на підставі наявності ураження нирок зі зниженням швидкості клубочкової фільтрації протягом більше 3 місяців.

Стан необмеженого протеолізу оцінювали за лізисом азоальбуміну (розпад низькомолекулярних білків), азоказеїну (деградація високомолекулярних білків) та азоколу (лізис колагену) [1].

Статистичний аналіз проводили з використанням програми STATISTICA for Windows 6.0. Для даних, що відповідали нормальному розподілу, визначали середню арифметичну вибірки (M) величину стандартного відхилення (s) та стандартної похибки (m), максимальне та мінімальне значення. Вірогідності різниці між отриманими даними оцінювали за коефіцієнтом Стьюдента (t). За вірогідну приймали різницю при $p<0,05$.

Результати дослідження. Дані літератури щодо вивчення значення процесів протеолізу у виникненні ЕВУШДПК при ХХН II-III стадії (ХП) відсутні. Враховуючи вищезазначене, одним із завдань даного дослідження стало вивчення особливостей протеолітичної активності плазми крові при ХХН II-III стадії (ХП), зокрема за наявності ЕВУШДПК. Результати проведених досліджень наведені в табл. 2.

Оцінюючи процеси необмеженого протеолізу у крові хворих на ХХН II-III стадії слід зазначити, що за відсутності ЕВУШДПК відбувається підвищення протеолізу дрібнодисперсних білків на 24,7% ($p<0,05$) у I групі та на 45,4% ($p<0,05$) у III групі; крупнодисперсних білків – на 35,2% ($p<0,001$) у I групі та на 50,2% ($p<0,05$) у III групі; колагену – на 20,3% ($p>0,05$) у I групі та на 38,4% ($p>0,05$) у III групі. У пацієнтів 4-ї групи лізис азоальбуміну збільшився на 51,5% ($p<0,05$); азоказеїну – на 69% ($p<0,05$), азоколу – на 48,6% ($p<0,001$). При цьому у хворих на ХХН III стадії з ЕВУШДПК в порівнянні з пацієнтами без них відбувається збільшення протеолітичної активності крові щодо низькомолекулярних білків – на 21,5% ($p<0,05$), великомолекулярних білків – на 25% ($p<0,05$), колагену – на 23,6% ($p<0,05$).

Отже, отримані дані дозволяють доводять, що виникнення ерозивно-виразкових уражень шлунка та дванадцятипалої кишки при ХХН II-III стадії (хронічному пієлонефриті) супроводжується вираженим підвищенням лізису низько- та високомолекулярних білків.

Важливу роль у патогенезі багатьох захворювань внутрішніх органів відіграють порушення з боку протеїназо-інгібіторної системи. У зв'язку з цим нами проведено вивчення особливостей протеолітичної активності плазми крові при ХХН II-III стадії (хронічному пієлонефриті), зокрема за наявності ЕВУШДПК. Процеси необмеженого протеолізу оцінювали за лізисом азоальбуміну (розпад низькомолекулярних білків), азоказеїну (деградація високомолекулярних білків) та азоколу (лізис колагену).

Таблиця 2

Зміни протеїназо-інгібіторної системи крові при ЕВУШДПК у хворих на ХХН II-III стадії (ХП) (M±m)

Групи обстежених	Показники		
	Лізис азоальбуміну, E_{440}/мл/год	Лізис азоказеїну, E_{440}/мл/год	Лізис азоколу, E_{440}/мл/год
Практично здорові (контроль) n = 19	2,91±0,29	2,16±0,19	0,74±0,07
ХХН II ст. без ЕВУШДПК (I група) n = 12	3,63±0,15*	2,92±0,14*	0,89±0,04
ХХН II ст. з ЕВУШДПК (I група) n = 19	4,92±0,33**	5,99±0,17**	1,61 ±0,05**
ХХН III ст. без ЕВУШДПК (III група) n = 13	4,41±0,36^	4,41±0,36^	1,10±0,08
ХХН III ст. з ЕВУШДПК (IV група) n = 21	5,67±0,31*^	6,38±0,44*^	1,92±0,09*^

** – p < 0,05 у порівнянні з контролем;*
*** – p<0,05 у порівнянні з I групою;*
^ – p<0,05 у порівнянні з I групою;
**^ – p<0,05 у порівнянні з III групою.*

У хворих на ХХН II-III стадії (хронічний пієлонефрит) без супровідної патології встановлене збільшення лізису низько- та високомолекулярних білків. Водночас виникнення ЕВУШДПК супроводжувалося істотнішим підвищенням лізису азоальбуміну, азоказеїну та вірогідним підсиленням колагенолітичної активності крові.

Активація ряду протеолітичних ферментів і залучення їх у процеси деградації білкових компонентів може бути зумовлена впливом лізосомальних протеїназ, що вивільняються з клітин при їх руйнуванні внаслідок інтенсифікації процесів вільнорадикального окислення ліпідів та окислювальної модифікації білків. У цих випадках пептидгідролази, вивільняючись з клітин, можуть каталізувати специфічні реакції обмеженого протеолізу і виконувати важливі регуляторні функції. При цьому основні молекулярні механізми контролю активності протеолітичних ферментів полягають, очевидно, в активації неактивних попередників ферментів, видалення специфічних інгібіторів протеолізу, зокрема α_2-мікроглобуліну.

Отже, розвиток уражень шлунка, характерний для ХХН II-III стадії (хронічного пієлонефриту), спричиняється підсиленням неконтрольо-

ваного підвищення протеолітичної активності плазми крові. У свою чергу, слизова оболонка шлунка при ХХН II-III стадії (хронічному пієлонефриті) характеризується збільшеною чутливістю до пошкоджень, спричинених різноманітними шкідливими чинниками.

Висновки. 1. Кількість випадків ерозивного ураження шлунка збільшується відповідно до зростання ступеня ХХН.

2. Збільшення лізису низько- та високомолекулярних залежить від стадії ХХН і супроводжується виникненням ерозивно-виразкових уражень шлунка у хворих на хронічну хворобу нирок.

3. Показники необмеженого протеолізу при хронічній хворобі нирок II та III ступеня є допоміжним фактором для прогнозування виникнення ерозивно-виразкових уражень шлунка та запобігання ускладнень.

Список літератури:

1. Авраменко А.А. Хеликобактериоз. – Одесса: Фотосинтетика // А.А. Авраменко, А.И. Гоженко // 2006. – 326 с.
2. Бардах Л.Б. Роль Helicobacter Pylori в патогенезі гастродуоденальних ерозій / Л.Б. Бардах // Сучас. інфекції. – 2005. – № 2. – С. 92-96.
3. Барышникова Н.В. Роль генетическх особенностей Helicobacter pylori в патогенезе заболеваний органов пищеварения: от теории к практике / Н.В. Барышникова, А.Н. Суворова, Е.И. Ткаченко, Ю.П. Успенский // Експерим. та клин. гастроэнтерол. – 2009. – № 1. – С. 12-19.
4. Бондаренко Т.В. Особливості морфологічного стану слизової оболонки шлунка у хворих на виразкову хворобу дванадцятипалої кишки залежно від наявності патогенності H.pylori / Т.В. Бондаренко // Сучасн.гастроентерол. – 2005. – № 4. – С. 41-45.
5. Веремеенко К.Н. Протеолиз в норме и при патологии. – К.: Здоров'я, 1993. – 277 с.
6. Зак М.Ю. Клініко-функціональні та морфологічні особливості виразкової хвороби дванадцятипалої кишки і хронічного гастриту у хворих на гіпертонічну хворобу та їх лікування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мед. наук / М.Ю. Зак // – Дніпропетровськ, 2005. – 23 с.
7. Лукичев Б.Г., Панина И.Ю. Выведение уремических токсинов через желудочно-кишечный тракт // Нефрология. – 2001. – Т. 5, № 2. – С. 7-12.
8. Никула Т.Д. Хронічна ниркова недостатність. – К.:Задруга, 2001. – 516 с. ; Авраменко А.А., Гоженко А.И. Хеликобактериоз. – Одесса: Фотосинтетика, 2004. – 326 с.
9. Резолюція 2-го з'їзду нефрологів України (Харків, 24 вересня 2005 року) // Укр. ж. нефрології та діалізу. – 2005. – № 4. – С. 2-5.
10. Рысс Е.С., Рябов С.И., Лутошкин М.Б., Панина И.Ю. Пищеварительная система // Лечение хронической почечной недостаточности / Под ред. С.И. Рябова. – СПб.: Фолиант, 1997. – С. 11-25.
11. Мойсеєнко В.О. Гастроентерологічні розлади при вторинних нефропатіях // Актуальні проблеми нефрології (Вип. 6) / За ред. Т.Д. Никули. – К.:Задруга, 2001. – С. 236-238.
12. Rhinovirus infects primary human airway fibroblasts and induces a neutrophil chemokine and a permeability factor / R. Ghildyal, H. Dagher, H. Donninger [et al.] // Journal of Medical Virology. – 2005. – Vol. 75. – P. 608-615.
13. Sakurai K. Rebamipide reduces recurrence of experimental gastric ulcers: role of free radicals and neutrophils / K. Sakurai, T. Osaka, K. Yamasaki // Digestive Diseases and Sciences. – 2005. – Vol. 50, Suppl. 1. – P. 90-96.
14. Sбnchez-Delgado J. Effectiveness of a 10-day sequential treatment for Helicobacter pylori eradication in clinical practice / J. Sбnchez-Delgado, X. Calvet, L. Bujanda [et al.] // The American Journal of Gastroenterology. – 2008. – Vol. 103, № 9. – P. 2220-2223.
15. Schrauwen R.W.M. Seven-day PPI-triple therapy with levofloxacin is very effective for Helicobacter pylori eradication / R.W.M.Schrauwen, M.J.R. Janssen, W.A. de Boer // The Netherlands Journal of Medicine. – 2009. – Vol. 67, № 3. – P. 96-101.

Вивсянник В.В.
Буковинский государственный медицинский университет
Гавриш Л.О., Сердулець Ю.И.,
Шеремет Н.А., Галиш И.В., Иванова Н.И.
Черновицкая областная клиническая больница

ЛЕЧЕНИЕ ХРОНИЧЕСКИХ БОЛЕЗНЕЙ ПОЧЕК У ПАЦИЕНТОВ С ЭРОЗИВНО-ЯЗВЕННЫХ ПОРАЖЕНИЙ ЖЕЛУДКА И ДВЕНАДЦАТИПЕРСТНОЙ КИШКИ

Аннотация
В работе изучено некоторые патогенетические особенности возникновения язвенных поражений желудка у больных хронической болезнью почек II и III степени, обусловленную длительным течением хронического рецидивирующего пиелонефрита на основании исследования протеолитическои активности плазмы крови. Исследовано состояние неограниченного протеолиза путем определения лизиса азоальбумину (распад низкомолекулярных белков), азоказеину (деградация високомолекулярних белков) и азоколу (лизис коллагена). Возникновение язвенных поражений желудка у больных хронической болезнью почек II и III степени с наличием хронического пиелонефриту сопровождается существенным увеличением лизиса низко- и высокомолекулярных белков и вероятным ростом колагенолитичнои активности крови.

Ключевые слова: хронический пиелонефрит, хроническая болезнь почек, азоальбумин, азоказеин, азокол.

Vivsyannik V.V.
Bukovina State Medical University
Gavrish L.O., Serdolect Y.I.,
Sheremet N.A., Halish I.V., Ivanova N.I.
Chernivtsi Regional Clinical Hospital

TREATMENT OF CHRONIC KIDNEY DISEASE IN PATIENTS WITH EROSIVE AND ULCERATIVE LESIONS OF THE STOMACH AND DUODENUM

Summary
In the abstract there are studied pathogenetic peculiarities of appearance erosive damaging of stomach in patients with chronic kidney disease of IInd and IIIrd stage,which is caused by prolonged course of chronic pyelonephritis by the mean of investigation of serum proteolic actitvity of blood. There was investigated the state of unlimited proteolysis by the way of definition of lysis of asoalbumin (dissimilation lowmolecular proteins), asokasein (degradation of highmolecular proteins), and asokol (lysis of callogen). The appearance of erosive damaging of stomach in patients with chronic kidney failure of II and III stages with chronic pyelonphritis is revealed by elevated lysis of low- and highmolecular proteins and reliable elevation of collagenolytic activity of blood.
Keywords: chronic pyelonephritis, chronic kidney disease, asoalbumin,asokasein, asokol.

УДК 616-006.363.03

ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ САМОФІКСУЮЧОГО ШОВНОГО МАТЕРІАЛУ ПРИ ЛАПАРОСКОПІЧНІЙ МІОМЕКТОМІЇ

Кобилінський І.А., Ластовецька Л.Д.,
Майданик І.В., Щерба О.А., Рамазанов Д.М., Кривко К.Д.
Національний медичний університет імені О.О. Богомольця

Розповсюдженість міоми матки серед жінок репродуктивного віку досягає 12-25% від усіх гінекологічних захворювань. Міомектомія в хірургічному лікуванні розглядається як найбільш ефективний підхід, при цьому лапароскопічна міомектомія все більше набуває популярності. Найскладнішим етапом операції при лапароскопічній міомектомії є ушивання дефекту стінки матки після проведення видалення міоми. На сучасному етапі в клінічну практику впроваджуються шовні матеріали нового покоління, такі як самофіксуючі нитки. Використання подібних матеріалів може істотно вплинути на результат оперативного лікування, зменшення інтраопераційної крововтрати.
Ключові слова: міома матки, міомектомія, лапароскопія, самофіксуюча нитка, крововтрата.

Постановка проблеми. Розповсюдженість міоми матки серед жінок репродуктивного віку досягає 12-25% від усіх гінекологічних захворювань. Сучасний підхід до лікування міоми матки направлений, перш за все, на збереження репродуктивної функції у жінок, при цьому міомектомія в хірургічному лікуванні розглядається як найбільш ефективний підхід [1].

Міомектомія зазвичай виконується лапаротомним доступом, при цьому лапароскопічна міомектомія все більше набуває популярності будучи методом вибору як у хірургів, так і у пацієнтів. Найскладнішим етапом операції при лапароскопічній міомектомії є ушивання дефекту стінки матки після проведення видалення міоми [3].

Аналіз останніх досліджень. На сучасному етапі в клінічну практику впроваджуються шовні матеріали нового покоління, такі як самофіксуючі нитки. Використання подібних матеріалів може істотно вплинути на результат оперативного лікування, знизити частоту ускладнень [2]. У зарубіжній літературі дуже мало даних щодо застосування подібних ниток під час проведення лапароскопічної міомектомії.

Мета статті. Оцінити ефективність лапароскопічної міомектомії при використанні самофіксуючого однонаправленного шовного матеріалу.

Виклад основного матеріалу. В дослідження були включені 183 пацієнти з міомою матки, яким в послідуючому була проведена міомектомія лапароскопічним доступом.

Були підібрані жінки віком від 19 до 46 років, з субсерозною і інтрамуральною локалізацією міоматозних вузлів, у яких відсутня супутня гінекологічна патологія. Діаметр вузла: одинична міома матки – 5-8 см, множинної міоми матки – до 5 см. У випадку множинної міоми матки гранична кількість вузлів – 5. У даних жінок протипоказань до операції не було.

Міомектомія лапароскопічним доступом виконувалася за традиційною методикою. Ложе всіх видалених міоматозних вузлів ушивають інтракорпорально, багаторядним безперервним швом.

Включені в дослідження 183 хворі були рандомізовані на дві групи, з урахуванням використовуваного шовного матеріалу.

1 група (n = 126) ушивання дефекту міометрія проводилося самофіксуючою, односпрямованою розсмоктоючою ниткою

2 група (n = 106) – з використанням розсмоктуваних плетених ниток.

Також виділено 2 підгрупи: Од – одиничний міоматозний вузол, Мн – множинний характер міоми матки. Таким чином, групу 1Од і 2Од склали 56 і 46 пацієнтки відповідно, а групу 1Мн і 2Мн 70 і 60 хворих відповідно.

В 1 групі використовували само фіксуючу монофіламентной нитки V-Loc 180 (Covidien Surgical, США). В 2 групі застосовували синтетичний розсмоктуваний хірургічний матеріал з плетеного волокна на основі гомополімера гліко-євої кислоти.

Статистична обробка даних виконувалася з дотриманням рекомендацій для медичних і біологічних досліджень. Опис кількісних даних з нормальним розподілом розраховувались з використанням середньої величини і стандартної помилки середнього (представлені в форматі M (s)), ці дані порівнювали з допомогою t -критерію Стьюдента для незалежних груп.

Результати дослідження. Всього в даний дослідження включені 232 пацієнтки, яким виконана лапароскопічна міомектомія.

Середній вік пацієнток, які увійшли до дослідження, в групі 1 склав – 32,9±4,9 років, в групі 2 – 34,1±4,2 років. Статистично дані групи за віком можна було порівняти, статистично значущих відмінностей не виявлено (p>0,05).

При порівнянні часу ушивання при одиничному міоматозному вузлі, виявлено, що у пацієнток із застосуванням самофіксуючої нитки (підгрупа 1Од) час зашивання було 13,24 (0,31) хвилини, ніж аналогічний показник при використанні розсмоктуються плетених ниток на основі поліглактіда – 20,94 (0,46) хвилини. При множинній міомі матки порівняння часу відновлення цілісності міометрія після енуклеації міоматозного вузла, в залежності від виду використовуваного шовного матеріалу показало статистично значущі відмінності в групах, в 1Мн підгрупі – 28,84 (0,46) хвилини, навпаки в 2Мн підгрупі – 39,9 (0,96) хвилини. В кінцевому підсумку, в цілому по групах, незалежно від кількості міоматозних вузлів, час необхідний для накладення шва на міометрій після видалення міоматозного вузла, був менше при застосування сам фіксуючої нитки, що підтверджено статистичним аналізом зі значною вірогідністю p<0,01.

Об'єм інтраопераційної крововтрати для одиничного міоматозного вузла, ложе якого вшивають самофіксуючою ниткою в середньому склав – 135,35 (14,36), а використавши нитки на основі гомополімера глікоєвої кислоти, крововтрата збільшилась, склавши 209,38 (27,9) мл.

При множинному характері міоми матки, об'єм крововтрати був більше, враховуючи більшу площу розсічення міометрію.

При застосуванні традиційної нитки показник склав 258,77 (28,52) мл, тим не менш при використанні сучасної нитки – 154,41 (14,02) мл. Тобто при використанні сучасної нитки зменшується крововтрата. Треба враховувати, що зменшенню крововтрати сприяло скорочення часу ушивання ложа вузла.

У групі 1 статистичний аналіз показав зменшення кількості еритроцитів як в групі, так і в підгрупах після виконання операції. Значення, отримані в ході дослідження свідчать: в групі 1Од рівень еритроцитів перед операцією склав – 4,31 (0,05) * 10^{12}/л і в післяопераційному періоді 4,03 (0,03) * 10^{12}/л; в групі 1Мн – 4,37 (0,03) * 10^{12}/л і 3,95 (0,06) * 10^{12}/л відповідно. В загальному в 1 групі (з застосуванням сучасного шовного матеріалу) передопераційний рівень склав 4,33 (0,04) * 10^{12}/л, в післяопераційному періоді – 3,99 (0,05) * 10^{12}/л; Рівень значущості зміни кількості еритроцитів для всієї групи склав p<0,01.

В післяопераційному періоді у пацієнток із застосуванням традиційного шовного матеріалу також відзначається зниження кількості еритроцитів. В 2Од групі рівень доопераційної кількості еритроцитів склав – 4,41 (0,04) * 10^{12}/л, а в післяопераційному періоді – 3,81 (0,07) * 10^{12}/л, тоді як в 2Мн – 4,36 (0,06) * 10^{12}/л і 3,69 (0,05) * 10^{12}/л відповідно. В цілому в 2 группі до операції рівень еритроцитів був – 4,38 (0,05) * 10^{12}/л, а після оперативного лікування склав 3,76 (0,05) * 10^{12}/л. При статистичному аналізі ці відмінності носили достовірний характер (p<0,01).

Ускладнення, що виникли під час ушивання міометрію спричиненні структурою шовного матеріалу, їх зафіксовано 10 (4,3%). Відрив нитки від голки з однаковою частотою спостерігався в обох групах: у 4 (3,17%) жінок 1 групи, у 4 (3,77%) пацієнтів 2 групи. Однак, варто зазначити, що при відриві нитки від голки під час використання самофіксуючого шовного матеріалу нитка була зрізана біля основи, витягнута голка і залишок шовного матеріалу з черевної порожнини, далі можливо було продовжувати ушивання міометрію новою ниткою з місця відриву, але при використанні шовного матеріалу на основі гомополімера глікоєвої кислоти, при розриві нитки ушивання доводилось починати спочатку. Данна особливість дозволяла, при використанні сучасного матеріалу, дозволяла скорочувати час операції і зменшувати крововтрату. Розрив нитки під час накладення шва спостерігався у 2 (1,89%) жінок групи 2, під час застосування сучасної нитки розрив не було зафіксовано. Після цього шов потрібно було починати спочатку, так як нитка розпускалась і шов був не повноцінним.

Інтраопераційні ускладнення були зафіксовані у 11 (4,74%) хворих: кровотеча з троакарной рани – в 3 (1,29%), передбрюшинна емфізема в 8 (3,44%) жінок. Данні ускладнення не вплинули на результат операції і не обтяжували стан хворих. Зазначені ускладнення зустрічалися в обох групах і не носили статистично значущих відмінностей.

Післяопераційний період у всіх спостережуваних жінок, протікав без особливостей, незалежно від виду застосовуваного шовного матеріалу, що дозволило виписати пацієнтів в задовільному стані в рекомендовані терміни.

Висновки. Самофіксісуючі односпрямовані нитки слід розглядати як шовний матеріал ви-

бору для виконання лапароскопічної міомектомії, що пов'язано з часовими, гемостатичними перевагами на тлі відсутності клінічно значущих інтраопераційних і ранніх післяопераційних ускладнень.

Використання самофіксуючого шовного матеріалу, яким ушивають інтракорпорально, багаторядним безперервним швом, дозволяє скоротити час ушивання ложа міоматозного вузла майже в півтора рази.

Відмічається зменшення крововтрати в 1,5 рази при використанні сучасного шовного матеріалу та як наслідок більш високі рівні еритроцитів в післяопераційному періоду у жінок, порівняно з використанням волокна на основі гомополімера глікоєвої кислоти.

Список літератури:

1. Буянова С. Н., Мгелиашвили М. В., Петракова С. А. Современные представления об этиологии, патогенезе и морфогенезе миомы матки // Российский вестник акушера-гинеколога. – 2008. – Т. 8. – С. 45-51.
2. Srividhya Sankaran, Isaac T. Manyonda. Medical management of fibroids. Best Practice & Research Clinical Obstetrics and Gynaecology Vol. 22, № 4, pp. 655–676, 2008.
3. Петракова С. А., Буянова С. Н., Мгелиашвили М. В. Возможности миомэктомии в коррекции репродуктивного здоровья женщин с миомой матки // Российский вестник акушера гинеколога. – 2009. – №. 1. – С. 30-34.

Кобилинський И.А., Ластовецкая Л.Д.,
Майданик И.В., Щерба Е.А., Рамазанов Д.М., Кривко К.Д.
Национальный медицинский университет имени А.А. Богомольца

ЭФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ САМОФИКСИРУЮЩЕГОСЯ ШОВНОГО МАТЕРИАЛА ПРИ ЛАПАРОСПОПИЧЕСКОЙ МИОМЭКТОМИИ

Аннотация
Распространенность миомы матки среди женщин репродуктивного возраста достигает 12-25% от всех гинекологических заболеваний. Миомэктомия в хирургическом лечении рассматривается как наиболее эффективный подход, при этом лапароскопическая миомэктомия все более приобретает популярность. Самым сложным этапом операции при лапароскопической миомэктомии является ушивание дефекта стенки матки после проведения удаления миомы. На современности этапе в клиническую практику внедряются шовные материалы нового поколения, такие как самофиксирущиеся нити. Использование подобных материалов может существенно влиять на результат оперативного лечения, уменьшение интраоперационной кровопотери.
Ключевые слова: миома матки, миомэктомия, лапароскопия, самофиксирующая нить, кровопотеря.

Kobylinskyi I.A., Lastovetska L.D.,
Maydannyk I.V., Shcherba O.A., Ramazanova D.M., Kryvko K.D.
Bogomolets National Medical University

USE EFFICIENCY SELF-LOCKING SUTURE MATERIAL DURING LAPAROSCOPIC MYOMECTOME

Summary
The prevalence of among women of reproductive age is 12-25% of all gynecological diseases. Myomectomy in the surgical treatment is considered as the most effective approach with laparoscopic myomectomy is increasingly gaining popularity. The most difficult stage of the operation laparoscopic myomectomy is the repair of the uterine wall defect after removal of myoma. At the present stage of the clinical practice introduced a new generation of suture materials, such as self-locking thread. The use of such materials can significantly affect the outcome of surgical treatment, the reduction of intraoperative blood loss.
Keywords: myoma, myomectomy, laparoscopy, self-locking thread, blood loss.

УДК 616-006

СУЧАСНІ УЯВЛЕННЯ ПРО ОСОБЛИВОСТІ ЛІКУВАННЯ ТА ДІАГНОСТИКУ РОЗСІЯНОГО СКЛЕРОЗУ

Рахман С.Р., Копорх Ю.О., Санкін Ю.Ю.
Національний медичний університет імені О.О. Богомольця
Москаленко Д.К.
Запорізький державний медичний університет

Теорія етіології розсіяного склерозу передбачають взаємодію екзогенних факторів зовнішнього середовища і генетичної схильності. Концепція патогенезу цього захворювання в даний час включає виділення початкової запальної фази, що супроводжується фазою демієлінізації, а потім фазою нейродегенерації. У даній статті представлений огляд літературних даних з висвітлення питань етіології, патогенезу, клініки і лікування розсіяного склерозу на сучасному етапі. Детально розглядаються клінічні особливості перебігу розсіяного склерозу, підходи до призначення імуноглобулінів.
Ключові слова: розсіяний склероз, інтерферони, центральна нервова система, аутоімунний процес.

Постановка проблеми. Розсіяний склероз (РС) – хронічне захворювання центральної нервової системи аутоімунної природи, яке проявляється неврологічною симптоматикою і характеризується утворенням множинних вогнищ демієлінізації в головному і спинному мозку. Захворювання характеризується хвилеподібним перебігом з періодами загострення і повною або частковою ремісією. РС вражає в основному молодих людей у віці від 20 до 40 років, рідко проявляється в дитячому віці і в осіб старше 50-ти років. На даний час в світі налічується близько 3 млн. хворих на РС. Жінки хворіють в 1,5-2 рази частіше за чоловіків [1, 2, 3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На підставі безлічі епідеміологічних досліджень виявлено відмінності в поширеності захворювання в залежності від географічної широти. Ці відмінності дозволяють умовно виділити три зони ризику РС – високого, середнього та низького (G. Kurtzke, 1993р.): До зони високого ризику з поширеністю захворювання 30 і більше випадків на 100 тис. населення відносяться регіони, розташовані на північ від 30-ї паралелі на всіх континентах, до зони середнього ризику відносяться країни, де цей показник становить від 5 до 29 випадків на 100 тис. населення, в зоні низького ризику зустрічається менше 5 випадків на 100 тис. населення [7, 8, 9].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В етіології РС, згідно з даними численних досліджень, велику роль відіграють аутоімунні механізми, зумовлені активацією Т-лімфоцитів, в результаті чого відбувається пошкодження протеїнів і ліпідів мієлінової оболонки. Крім того, існує полігенна теорія розвитку РС, згідно з якою безліч генів, взаємодіючи між собою, формують схильність до РС, тобто генний контроль відповідає за імунну відповідь. При цьому в запуску імунної реакції у відповідь на впровадження будь-якого антигену грає HLA-система (Human Leucocyte Antigen). Ця система являє собор набір алелей генів, які і визначають відмінність імунних реакцій кожної людини [6, 10, 11]. Однак, незважаючи на існування величезного об'єму інформації стосовно етіології, патогенезу, клініки і лікування розсіяного склерозу багато питань залишаються відкритими.

Формулювання цілей статті. Основною метою статті було висвітлення питань етіології, патогенезу, клініки і лікування розсіяного склерозу на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу дослідження. У патогенезі РС розглядається двухфазна модель у вигляді розвитку запальної реакції в ЦНС і нейродегенерації. Запалення включає в себе активацію клітин імунної системи, їх проникнення через гематоенцефалічний бар'єр і руйнування мієлінового волокна. Нейродегенеративні процеси, що розвиваються поза стадії загострення РС, супроводжуються пошкодженням, загибеллю не тільки аксонів, а й самих нейронів. Запальні і дегенеративні процеси в ЦНС розрізняються за клінічними проявами, перебігом захворювання, біохімічними показниками, нейровізуалізаційнми параметрами, морфологічними змінами, відповіддю на терапію. Проявами активного запального процесу служать клінічні загострення РС, утворення нових вогнищ з накопиченням в них контрастної речовини при проведенні МРТ-дослідження, позитивна динаміка неврологічної картини при проведенні кортикостероїдної терапії. Дегенеративне ушкодження є основним фактором прогресуючого неврологічного дефіциту при РС. Також підтвердженням наявності нейродегенеративного процесу є загибель аксонів, апоптоз олігодендроцитів, нейронів, а також наростаюча атрофія головного і спинного мозку [10, 11].

Для розвитку аутоімунного пошкодження необхідне потрапляння інфекційного агента в організм людини з генетичною схильністю. При цьому відбувається активація аутоагресивних Т-лімфоцитів в периферичній крові. При зміні імунного статусу організм втрачає здатність «відрізняти» власні антигени від чужорідних, а імунна система починає «атакувати» антигени власних тканин. У разі РС такої мішенню стає мієлін ЦНС. Активовані аутоагресивні Т-лімфоцити за допомогою молекул адгезії прикріплюються до ендотелію судин гематоенцефалічного бар'єру, руйнують його і проникають в ЦНС. Там вони реактивуються аутоантигенами мієліну, секретуючи прозапальні цитокіни. Значну роль в розвиток аутоімунного процесу при РС відводять прозапальним цитокінам, що продукуються Т-1 лімфоцитами, такими як, фактор некрозу пух-

лин, інтерферон-гамма, інтерлейкін – 2. Цитокіни, які продукують Т–2 лімфоцити, мають регуляторні властивості, пригнічують запалення. До них відносяться інтерлейкіни – 4,5,10. У ряді досліджень був відзначений зв'язок між підвищеним рівнем експресії прозапальних цитокінів та активністю захворювання. Під час ремісії, навпаки, підвищується рівень експресії деяких протизапальних цитокінів. Наростання рівня маркерів запалення в період клінічної ремісії може служити критерієм наближення загострення. Своєчасне виявлення високих титрів прозапальних цитокінів дозволяє призначити профілактичну терапію [13, 14, 15].

У патогенезі РС беруть участь процеси не тільки клітинного, а й гуморального імунітету, опосередкованого В-лімфоцитами, що виробляють антитіла до протеїнів і ліпідів мієлінової оболонки з активацією комплементу. Активація комплементу запускає реакції руйнування мієліну [10, 12, 16].

За перебігом РС виділяють наступні варіанти: ремітуючий, вторинно прогресуючий, первинно-прогресуючий і первинно-прогресуючий із загостреннями. Ремітуючий РС спостерігається в 85% випадків, при якому періоди загострень завершуються повною або частковою ремісією. У 50% хворих з ремітуючим РС через кілька років після клінічного дебюту спостерігається поступове прогресування неврологічних розладів з переходом у вторинно прогресуючий РС. Первинно-прогресуючий РС зустрічається в 10-15% випадків. При цьому неухильне наростання неврологічного дефіциту спостерігається з початку захворювання, ремісії при даній формі не відзначаються. Первинно-прогресуючий РС із загостреннями зустрічається рідко, в 3-5% і характеризується прогресуючим поглибленням неврологічного дефіциту, на тлі якого наступають загострення [10, 17, 18].

Окремо виділяють клінічно ізольований синдром, який представляє собою перший епізод розвитку неврологічної симптоматики. Пацієнти з клінічно ізольованим синдромом мають високий ризик переходу в клінічно достовірний РС в найближчі терміни. Дослідження природного перебігу захворювання показали, що в наступні 1-3 роки у 50-60% пацієнтів з клінічно ізольованим синдромом розвивається клінічно достовірний РС [1, 10].

Найбільш характерними для РС клінічними проявами є рухові порушення у вигляді центральних паралічів, мозочкової симптоматики, порушення тазових функцій по центральному типу, зорові розлади. Спастичний парез, що розвивається внаслідок деміфологізованої елінізації кортико-спінальних шляхів відзначається у 90% хворих і призводить до тяжкого ступеня інвалідизації. Рухові розлади можуть розвиватися за типом пара-, три і тетрапареза з переважним ураженням нижніх кінцівок [20, 21, 22].

Ураження мозочка зустрічається в 70% випадків. Атаксія є частий симптом, а хода пацієнта з РС позначається як спастікоатактична. Мозжечкова симптоматика проявляється порушенням ходи, дисметрії, дісдіадохокінезу, інтенційним тремором кінцівок. Інтенціонне тремтіння вокальної і мовної мускулатури робить мову хворого переривчастою. Інтенційний тремор в поєднанні з ністагмом і переривчастою мовою входить до складу відомої тріади Шарко, а пентада Марбурга додатково включає збліднення скроневих половин дисків зорових нервів, випадання черевних рефлексів [23, 24].

Зорові порушення при РС можуть бути найрізноманітнішими. Найчастіше має місце ретробульбарний неврит (супроводжує дебют захворювання в одній третині випадків). Зниження зору при ретробульбарному невриті пов'язано з деміфологізованій елінізації волокон зорового нерва. При цьому змін на очному дні не виявляється. Через кілька тижнів від початку захворювання гострота зору може повністю відновлюватися (в 77% випадків). У цей період може виявлятися феномен «клінічного розщеплення» в оптичній сфері, тобто на очному дні формується збліднення скроневої половини або всього диска зорового нерва, а зорові функції збережені [25, 26].

Окорухові порушення спостерігаються в 17–46% випадків. Минуще двоїння розвивається на ранніх стадіях захворювання у кожного 10 пацієнта, при подальшому перебігу хвороби – у кожного 3–го. Класичними окоруховими порушеннями при РС є ністагм і меж'ядерна офтальмоплегія. Ністагм, будучи проявом інтенційного тремтіння окорухових м'язів, погіршує зір за рахунок пригнічення фіксації. Між'ядерна офтальмоплегія пов'язана з ураженням медіального поздовжнього пучка в стовбурі головного мозку [21].

Розлади чутливості спостерігаються вже на ранніх стадіях захворювання приблизно у половини хворих. Спонтанні парестезії є одним з найбільш ранніх симптомів РС, часто виникають в кінчиках пальців, поширюючись потім проксимально. Особливо часто порушується глибока чутливість (задні стовпи спинного мозку уражаються в 85-95% випадків на різних етапах хвороби). В результаті демієлінізації провідників глибокої чутливості виникає симптом Лермітта – проходження електричного струму при нахилі голови [3, 27, 28].

Порушення тазових функцій по центральному типу у вигляді затримки сечі, запорів також характерні для РС і розвиваються у 75% хворих. Нейропсихологічні розлади проявляються ейфорією зі зниженням критики, розладом уваги і пам'яті, депресією. Синдром постійної втоми зустрічається в 75–92% випадків. За даними ряду авторів, когнітивні порушення простежувалися у хворих РС більш ніж в 65% [29, 30, 31, 32].

У клінічній картині РС виділяють синдром клінічної дисоціації, описаний Д.А. Марковим і А.Л. Леонович. Ця невідповідність між об'єктивними симптомами ураження провідних шляхів і суб'єктивними відчуттями хворого. Наприклад, зниження м'язової сили в ногах у хворого до 2 – 3 балів поєднується з тим, що хворий вільно, без сторонньої допомоги може пройти більше 2 км. У хворого при підвищених сухожильних рефлексах і наявності патологічних рефлексів визначається м'язова гіпотонія, обумовлена ураженням мозочка [33].

Для постановки діагнозу РС необхідні ретельний збір і аналіз анамнезу захворювання. З'ясування часу першої атаки і перших ознак РС, ретельний неврологічний огляд для виявлення симптомів ураження центральної нервової системи є основним етапом постановки діагнозу. Пара-

клінічні дані лише додатково підтверджують діагноз. Характерними змінами в цереброспінальній рідині є виявлення олігоклональних антитіл до мієліну і збільшення концентрації імуноглобуліну С. Для діагностики РС використовують нейровізуалізаційні методи дослідження – МРТ головного та спинного мозку в режимі Т2. При цьому вогнища демієлінізації визначаються як гіперінтенсивні. При достовірному РС подібні осередки виявляються в 95% випадків, які в основному розташовуються перивентрикулярно, в мозолистому тілі, в стовбурі мозку, мозочку, спинному мозку, переважно в шийному відділі [34, 35, 36].

Лікування РС залишається однією з найбільш серйозних проблем практичної неврології. Стратегічна мета лікування РС – уповільнення розвитку інвалідизації. Основними завданнями терапії є лікування і профілактика загострень, ослаблення прогресування захворювання. Засобом вибору для нівелювання загострень РС є глюкокортикостероїди. На сьогодні переважає використання метилпреднізолону, так як його ефективність і безпечність доведена в численних дослідженнях. Метилпреднізолон впливає на імунну систему різними способами: уповільнює активацію і проліферацію Т-лімфоцитів, знижує утворення антитіл, знижує проникність ГЕБ. Для нівелювання загострення проводять пульс-терапію – 1000 мг метилпреднізолону протягом 5 днів. У пацієнтів з тяжкими рецидивами РС, що не піддаються впливу кортикостероїдної терапії, значне поліпшення стану може викликати проведення плазмоферезу. Його можна також комбінувати з гормональною або іншою імуносупресуючою терапією [37].

Протягом останніх років використання внутрішньовенного введення імуноглобулінів продемонструвало свою ефективність в лікуванні РС. Внутрішньовенні імуноглобуліни – лікарські засоби, які складаються з антитіл, відфільтрованих з донорської крові. До основних механізмів їх дії відносять: вплив на аутоантитіла, придушення реакції зв'язування компелемента, активація Fc рецепторів і блокада макрофагів, пригнічення синтезу запальних цитокінів і молекул адгезії, активація функції Т-клітин [38].

Висновки з даного дослідження і перспективи. Таким чином, на сьогоднішній день РС залишається соціально-значущих захворюванням, що призводить до важкої інвалідизації хворих. Існуючі методи лікування дозволяють з різним ступенем ефективності зменшити ризик загострень, сповільнити прогресування захворювання, відстрочити інвалідизацію. Питання лікування РС вимагають подальшого детального вивчення. Необхідно проводити рандомізовані дослідження новітніх препаратів, перевіряти і підтверджувати результати їхніх клінічних досліджень.

Список літератури:

1. Шмидт Т. Е., Яхно Н. Н. Рассеянный склероз: руководство для врачей. – 3-е изд. – М.: МЕДпресс-информ, 2012.
2. Коновалов О. Е., Тарбаева Е. А. Изучение качества жизни пациентов с рассеянным склерозом при помощи опросников MSIS-29 и MOS SF-36 // The journal of scientific articles «Health & education millenniums», tom 15, № [1-4].
3. Neutralising Antibodies to Interferon Beta in Multiple Sclerosis, Dr Rachel Ann Farrell / A thesis submitted in April 2010 to University College London for the degree of Doctor of Philosophy (PhD), Department of Neuroinflammation Institute of Neurology University College London, Queen Square, London, UK.
4. Кичерова О. А., Рейхарт Л. И., Быченко С. М. Рассеянный склероз – Тюмень: Сити-пресс, 2007.
5. Карнаух В. Н. Анализ инвалидизации при рассеянном склерозе // Сибирский медицинский журнал, 2011. – № 1. – С. 115-117.
6. Шмидт Т. Е. По материалам 26-й конференции ECTRIMS (Европейского комитета по лечению и изучению рассеянного склероза) // Неврологический журнал. – 2011. – № 6. – С. 50-58.
7. Шмидт Т. Е. По материалам 22-го конгресса ENS – Европейских неврологических обществ) //Неврологический журнал. – 2012. – № 4. – С.56-61.
8. Шмидт Т. Е. Рассеянный склероз в материалах 23-го конгресса европейских неврологических обществ, Испания, Барселона, 8-11 июня 2013 г. // Неврологический журнал. – 2013. – № 4. – С. 48-55.
9. Хабиров Ф. А., Бабичева Н. Н., Хайбуллин Т. И. Клинико-эпидемиологические характеристики рассеянного склероза в Республике Татарстан // Неврологический вестник. – 2010. – Т. 43, вып. 1. – С. 9-13.
10. Новая эра в изучении рассеянного склероза: взгляды на терапевтические подходы / пер. с англ.: СвитГрупп-Пресс, 2012. – 94 с.
11. Царева Е. Ю. Фармакогеномные исследования эффективности лечения рассеянного склероза иммуномодулирующими препаратами: дисс. – М., 2012. – 147 с. – Библиогр.: с. 117-147. – 04201351182.
12. Шмидт Т. Е. Новые данные по эпидмиоло-гии, патогенезу и клинике рассеянного склероза (по материалам 28-го конгресса ECTRIMS – Европейского комитета по исследованию и лечению рассеянного склероза, Лион, 2012) // Неврологический журнал. – 2013. – № 1. – С. 39-44.
13. Шмидт Т. Е. Воспаление и дегенерация при рассеянном склерозе // Неврологический журнал. – 2006. – № 3. – С. 46-52.
14. Arnold D. Evidence for neuroprotection and remyelination using imaging techniques // Neurology. – 2007. – Vol. 68 (Suppl. 3). – P. S83 40.
15. Баркова Э. Н., Шмурыгина Е. А., Курлович Н. А. Иммунологические сдвиги при рассеянном склерозе в стадии ремиссии // Сборник научных тезисов и статей «Здоровье и образование в XXI веке». – 2010. – № 2. – 160 с.
16. Dhib-Jalbut S. Pathogenesis of myelin/ oligodendrocyte damage in multiple sclerosis I / Neurology. – 2007. – Vol. 68 (Suppl. 3). – P. SI3 21.
17. Шмидт Т. Е. Нейродегенерация при рассеянном склерозе и нейропротективное действие глати-рамера ацетата (обзор литературы) // Журнал неврологии и психиатрии. – 2012. – № 9. – С. 123-128.
18. Pittock S. J., Rodriguez M. Benign multiple sclerosis: a distinct clinical intity with therapeutic implications. Curr Top MicrobiolImmunol 2008; 318: 1-17.
19. Бельская Г. Н., Лукашевич И. Г., Кутепова Н. В. Использование шкалы оценки тяжести состояния больных рассеянным склерозом по Kurtzke в клинической практике: учебно-методическое пособие. – Челябинск. – 2008.
20. Хенрих Маттле Марко М. Неврология: учебник: пер. с нем. – 2-изд. – М.: МЕДпресс-информ, 2009.

21. Голубев В. Л., Вейн А. М. Неврологические синдромы: Руководство для врачей. – 2-е изд. – М. МЕДпресс-информ, 2007. – С. 293-324, 375-384.
22. Пантелеева Е. А., Бархатова В. П., Завалишин И. А. Спастический парез при рассеянном склерозе: клинические, нейрофизиологические и биохимические аспекты // Неврологический журнал. – 2009. – № 5. – С. 18-21.
23. Rocca M., Gatti R., Agosta F. et al. Influence of task complexity during coordinated hand and foot movements in MS patients with and without fatigue // J. Neurol. – 2009. Vol. 256. – P. 470-482.
24. Telfez N. Rio., Tintore M. et al. Fatigue in multiple sclerosis persist over time // J. Neurol. 2006. Vol. 253. – P. 1466-1470.
25. Макаров А. Ю., Помников В. Г., Сенькина А. Г. Доброкачественный рассеянный склероз, оценка трудоспособности больных // Практическая медицина. – 2013. – № 1-1 (68). – С. 114-116.
26. Handbook of multiple sclerosis / Ed. S. Cook. – NY? 2006. – 512 p.
27. Haensch C., Jorg J. Autonomic disfunction in multiple sclerosis // J. Neurol. – 2006. – Vol. 253 (Suppl. 7). – P. 1/3-1/9.
28. Merkelbach S., Haensch C., Hemmer B. et al. Multiple sclerosis and the autonomic nervous system // J. Neurol. – 2006. – Vol. 253 (Suppl. 1). – P. 1/21-1/25.
29. Шварц П. Г. Влияние нарушений акта мочеиспускания на качество жизни больных рассеянным склерозом и больных, перенесших острое нарушение мозгового кровообращения // Неврологический журнал. – 2006. – № 2. – С. 12-15.
30. Елагина И. А., Шмидт Т. Е. Утомляемость при рассеянном склерозе // Неврологический журнал. – 2008. – № 1. – С. 37-45.
31. Касаткин Д. С., Спирин Н. Н. Возможные механизмы формирования синдрома усталости в клинике рассеянного склероза // Неврологический журнал. – 2006. – Вып. 3. – С. 87-91.
32. Шаров Д. А. Интегральная оценка качества жизни больных рассеяннным склерозом // Нейро-иммунология. – 2009. – Т. 7. – № 1. – С. 105-106.
33. Марков Д. А., Леонович А. Л. Рассеянный склероз – М.: Медицина, 1976.
34. Одинак М. М., Мосевицкий М. И., Бисага Г. Н. Диагностические алгоритмы при рассеянном склерозе // Нейроиммунология. – 2009. – Т. 7. – С. 78-79.
35. Simon J. H. Standardized MR Imaging Protocol for Multiple Sclerosis: Consortium of MS Centres Consensus Guide-lines / J. H. Simon, D. Li, A. Traboulsee et al. // AJNR Am J Neuroradiol. – 2006. V. 27. – P. 455-461.
36. Lovblad K. O., Anzalone N., Dorfler A., et al. MR imaging in multiple sclerosis: review and recommendations for current practice. AJNR Am J Neuroradiol 2010; 31: 983-9.
37. Шмидт Т. Е. На пути к индивидуализированному подходу к лечению пациентов с рассеянным склерозом // Неврологический журнал. – 2011. – № 16(2). – С. 4-10.
38. Супонева Н. А., Пирамидов М. А. Внутривенная иммунотерапия в неврологии: монография. – 2-е изд. – М.: Горячая линия – Телеком, 2014.

Рахман С.Р., Копорх Ю.О., Санкин Ю.Ю.
Национальный медицинский университет имени А.А. Богомольца
Москаленко Д.К.
Запорожский государственный медицинский университет

СОВРЕМЕННЫЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЯ ОБ ОСОБЕННОСТЯХ ЛЕЧЕНИЯ И ДИАГНОСТИКИ РАССЕЯННОГО СКЛЕРОЗА

Аннотация
Теория этиологии рассеянного склероза предусматривают взаимодействие экзогенных факторов внешней среды и генетической предрасположенности. Концепция патогенеза этого заболевания в настоящее время включает выделение начальной воспалительной фазы сопровождается фазой демиелинизации, а затем фазой нейродегенерации. В данной статье представлен обзор литературных данных по освещению вопросов этиологии, патогенеза, клиники и лечения рассеянного склероза на современном этапе. Подробно рассматриваются клинические особенности течения рассеянного склероза, подходы к назначению иммуноглобулинов.
Ключевые слова: рассеянный склероз, интерфероны, центральная нервная система, аутоиммунный процесс.

Rakhman S.R., Koporkh Y.O., Sankin Y.Y.
Bogomolets National Medical University
Moskalenko D.K.
Zaporozhye State Medical University

MODERN VIEWS ON FEATURES OF DIAGNOSIS AND TREATMENT OF MULTIPLE SCLEROSIS

Summary
Etiology of multiple sclerosis has both genetic and environmental components. The current conception is that multiple sclerosis pathogenesis comprises an initial inflammatory phase, followed by a phase of demyelination and last, a neurodegenerative phase. The review of the literary data devoted to etiology, pathogenesis, clinical signs and treatment of multiple sclerosis at the present stage are presented in this article. Current clinical features of the of multiple sclerosis, the approaches to the appointment of immunoglobulins are detailed considered.
Keywords: Multiple sclerosis, interferons, central nervous system, autoimmune process.

УДК 614.23/.25:371.27/.315

ТЕМАТИЧНЕ ТЕСТУВАННЯ В ПІДГОТОВЦІ ІНТЕРНІВ ЗА ФАХОМ «СТОМАТОЛОГІЯ» ДО ЛІЦЕНЗІЙНОГО ІСПИТУ «КРОК-3»

Самойленко А.В., Єхалов В.В., Романюта І.А.
ДЗ «Дніпропетровська медична академія МОЗ України»

Ліцензійний іспит «Крок-3» дає остаточну відповідь про готовність лікарів-інтернів до самостійної практичної діяльності після закінчення інтернатури. У зв'язку з цим зростає роль якості тестових завдань, глибини охоплення ними всієї програми практичної та теоретичної медицини. Використання на заняттях тематичних тестових завдань допомагає молодим лікарям краще оволодіти теоретичним матеріалом, прицільно спрямовуючи увагу на окремі розділи навчальної теми. Залучення лікарів-інтернів до самостійного створення тестових завдань за структурою аналогічною ліцензійним, розв'язання та обговорення тестів іншими інтернами у групі, оцінка та корекція цих тестових завдань викладачем, дозволяє підвищити якість складання іспиту на 20-25%. Впровадження стимулюючих андрагогічних принципів дозволяє оптимізувати процес підготовки лікарів-інтернів стоматологів до ліцензійного іспиту.
Ключові слова: ліцензійний іспит, тематичне тестування, лікарі-інтерни, стоматологія.

Постановка проблеми. У сфері освіти в нинішній час широко розвивається нова система контролю та оцінки навчальних досягнень, що орієнтована на широке використання навчально-контролюючих тестів. Актуальність і важливість цього методу контролю підтримується його технологічними можливостями, що забезпечує отримання об'єктивної інформації про якість підготовки лікарів-інтернів та сприяє конкурентоспроможності якості медичної освіти в Україні [1]. Незважаючи на дедалі ширше визнання тестування як загальноприйнятої форми поточного і підсумкового контролю навчальних досягнень, деякі теоретичні і практичні питання тестових вимірювань ще недостатньо розрішені у вітчизняній андрагогіці. До нинішнього часу не існує єдиної методичної основи для підготовки лікарів-інтернів до ліцензійного іспиту «Крок-3». З цієї причини викладач стикається з певними труднощами: недостатнім рівнем початкових знань молодих колег, неспроможність використати їх у певній клінічній ситуації, небажання вивчати суміжні дисципліни [2]. Проте, законодавчо встановлено, що кожна людина, що наділа білий халат, повинна бути спроможною надати медичну допомогу хворому або постраждалому.

Інтернатура є обов'язковою формою післядипломної освіти для всіх випускників вищих медичних навчальних закладів III-IV рівнів акредитації. Після її закінчення лікарям-інтернам присвоюється кваліфікація відповідно до отриманої спеціалізації та видається відповідний документ, без наявності якого випускник ВНЗу не має права на самостійну лікарську діяльність.

Ліцензійний інтегрований іспит «Крок-3» підводить підсумок знанням, що були отримані в процесі навчання у вищому медичному ВНЗ, дає остаточну відповідь про готовність лікарів-інтернів до самостійної практичної діяльності після закінчення інтернатури. У зв'язку з цим зростає роль якості тестових завдань, глибини охоплення ними всієї програми практичної та теоретичної медицини. Правильні відповіді є підтвердженням рівня підготовки фахівця, його здатності та підготованості до самостійної практичної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У доступних навчально-методичних джерелах зустрічаються поодинокі повідомлення з методологічних, психологічних та організаційних аспектів підготовки лікарів-інтернів різних спеціальностей до ліцензійного інтегрованого іспиту «Крок-3». При аналізі публікацій що до підготовки лікарів-інтернів стоматологів до тестового іспиту найчастіше зустрічається такий алгоритм навчання: поетапний контроль рівня знань, системний контроль поточної успішності лікарів-інтернів, залучення інноваційних комп'ютерних технологій, можливість використання ресурсів читального залу [6,7]. Така організація навчання лікарів-інтернів за фахом «Стоматологія» є достатньо ефективною, але сучасні вимоги до іспиту (не менше 70,5% вірних відповідей) потребують розробки та втілень в андрагогічний процес більш ефективних сучасних підходів та методик.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Підготовка лікарів-інтернів різних спеціальностей до ліцензійного інтегрованого іспиту «Крок-3» являє собою не до кінця вирішену проблему сучасної післядипломної освіти. У наших попередніх публікаціях [2,5] ми спромоглися визначити окремі особливості специфічного підходу до такого виду навчання, розробили низку навчальних принципів заснованих на апріорній мотивації та міждисциплінарній інтеграції. Але на нинішній час не існує єдиної валідної методичної основи для такої підготовки. Сучасні вимоги спонукають викладачів до удосконалення цього процесу з залученням новітніх викладацьких технологій. Сучасний навчальний процес повинен включати в себе елементи індивідуальної творчості (рівень α–IV). Для засвоєння і впорядкування знань з різних розділів дисципліни підготовка лікарів-інтернів повинна базуватися на тематичному тестуванні з використанням завдань як з офіційних тестових баз, так і створених викладачами. Хоча існують певні правила складання тестових завдань, але вони відображають здебільшого технічні моменти, не приділяючи достатньої уваги змістовній валідності та оптимізації результативності такого контролю.

Формування цілей статті. Впорядкувати та систематизувати знання лікарів-інтернів, які були отримані у вищому медичному навчальному закладі; оптимізувати процес підготовки молодих колег до ліцензійного інтегрованого іспиту шляхом впровадження стимулюючих андрагогічних принципів.

Виклад основного матеріалу. У порівнянні з інтернами інших спеціальностей, інтерни – стоматологи знаходяться в дещо більш вигідному становищі, оскільки питання з надання нестома-

тологічної невідкладної допомоги серед загальної кількості тестів складають не більше 21-23%, а інші завдання є спеціальними. За останні 2 роки значно збільшилася частка тестових завдань з військової медицини. Проте, цей, здавалося б невеликий відсоток, на тлі сучасних вимог може прямо вплинути на результати ліцензійного іспиту та подальшу долю молодого колеги.

На основі аналізу результатів тематичного та поточного (багатотемного) тестування лікарів-інтернів за фахами «Стоматологія» та «Загальна практика-сімейна медицина» ми зробили висновок про нерівнозначність результатів рішення завдань. Тобто, якщо тести надаються за конкретною темою, лікар-інтерн припускається до «наслідування», що підвищує кількість вірних відповідей. Якщо тестові завдання надаються «вроздріб», очікуваний відсоток знижується на 8-10%. Щоб подолати цей парадокс нами було розроблено низку принципів формування як окремих тематичних завдань, так і їх добірок.

На жаль, в офіційній тестовій базі зустрічаються приклади, що не в повній мірі відповідають вимогам до цього виду контролю. Так, з'являються приклади прихованих фактових завдань, ситуацій з недостатньою інформацією, з наявністю конкуруючих дистракторів, із застарілими алгоритмами діагностики та лікування. Відомо, що медична наука не стоїть на місці, а міжнародні стандарти та клінічні протоколи змінюються не менш ніж раз на 5 років. Проте, в кожному з офіційних буклетів Центру Тестування МОЗ зустрічаються від 3 до 6 завдань, що мають невірні відповіді, що потім з'ясовується після надходження офіційної інформації. Дефекти тестів на 60-75% обумовлені використанням застарілих стандартів та алгоритмів. Так, складачі буклетів не можуть ніяк «відірвати від серця» внутрішньосерцевий шлях введення препаратів при серцево-легеневої реанімації (цей метод скасовано в усьому світі в 2005 році, а в тестових завданнях останній раз використано восени 2016 року). І такі приклади не поодинокі. З одного боку, викладач, який готує інтернів до ліцензійного іспиту не може вчити їх неправильним діям та розумінням, з іншого боку – потрібно «зазубрювати» невалідні тестові завдання та дистрактори до них. Через це у інтернів і викладачів знижується мотивація та навіть з'являється негативне ставлення до даного виду контролю. Такі недоробки цілком здатні згубити на корені саму ідею ліцензійного іспиту «Крок-3». Але ж не можна «разом з водою вихлюпувати й дитину».

Підготовка лікарів-інтернів до ліцензійного іспиту «Крок-3» є важливим етапом в засвоєнні і впорядкування знань з того чи іншого розділу медицини, сприяє формуванню світогляду у майбутнього фахівця. У зв'язку з цими фактами хочемо звернути увагу всіх фахівців, які беруть участь в складанні тестів і формуванні їх банку, на необхідність їх відповідності сучасним вимогам, з урахуванням національних протоколів, міжнародних програм та настанов, даних доказової медицини. Таким чином, до розробки та складання тестів необхідно залучати фахівців, які безпосередньо працюють в цій галузі медицини [3].

Для тематичного тестування використовуються завдання як з офіційних тестових баз так і створені викладачами. Необхідність розробки та використання тестів самими викладачами диктується існуючою проблемою забезпечення адекватності змісту тесту змістові навчального матеріалу. Не допомагає й те, що сучасні підручники мають тестові додатки. Зазвичай це може служити на користь, але нерідко тестові завдання у цих підручниках не є досконалими та не проходять належної експертизи з залученням провідних спеціалістів.

Після створення та використання відповідного тесту викладач може надалі його удосконалювати та використовувати на заняттях в наступних групах інтернів. Валідні тести допомагають молодим лікарям краще вчитися, а викладачам краще навчати, прицільно спрямовуючи увагу на окремі розділи навчальної теми.

Найкращий спосіб визначення змісту тесту – це застосування принципів змістової прийнятності. Незаперечний за змістом тест передбачає завдання для всіх найважливіших цілей курсу. Якщо метою є когнітивний розвиток, то саме це буде відображено у тесті. Оцінка валідності за змістом вимагає скрупульозного логічного аналізу відповідності тестових завдань і цілей курсу [4].

Кожен автор повинен, насамперед, проаналізувати клінічну ситуацію в плані «чи зрозуміє інтерн те, що я хотів сказати?». Якщо фразу буде сформовано невірно, то може мати місце різночитання. Текстова частина повинна включати необхідну інформацію та не мати зайвої.

Тест не мусить базуватися на власних дослідженнях та міркуваннях викладача, а повинен створюватися на засадах сучасних клінічних протоколів та алгоритмів. Завдання не повинно бути перетворено на «детективну історію», де людина повинна самотужки домірковувати, наприклад, що до приватного гаража могли бути принесені сурогати алкоголю, що у власній хаті повинно бути пічне опалення, що літня людина може пропустити ін'єкцію інсуліну, тощо. Завдання повинно мати тільки одну стовідсотково вірну відповідь, другий дистрактор має схожість з вірним, але повинен мати чітку ознаку для диференційної діагностики, третій – менша схожість і так само далі.

Якщо тестові завдання у цій збірці будуть проаналізовані з точки зору різних підходів та складності, то її цінність буде ще більшою. Наскільки повторне використання тестових завдань має обмежуватися для запобігання втрати валідності тесту, залежить від обставин. У деяких крайніх випадках будь-яке повторне використання одного й того ж завдання може бути нерозумним, але таких випадків небагато.

Викладацькі тести є незамінними у ході формуючого оцінювання, на основі якого визначається готовність розпочинати навчання, визначається ефективність навчальних процедур, з`ясовується вхідний рівень знань інтерна та його мотивація. Формуюча оцінка дозволяє підвищити ефективність процесу навчання [5].

Сучасний навчальний процес повинний включати в себе елементи індивідуальної творчості. Для практичних занять це рівень α–IV. Цей ступень навчання можна застосовувати на кожному практичному занятті. Для його реалізації кожному лікарю-інтерну в процесі підготовки до заняття з заданої теми пропонується самотужки створити тестове завдання за структурою аналогічне таким, що надаються для розв'язування на ліцензійному іспиті [2].

Процес індивідуальної творчості складається з послідовних етапів:

Створення завдання. Для захопленого процесом лікаря-інтерна з'являється нагальна потреба

в детальному вивченні заданої теми. Без знання особливостей клініки нозологічної одиниці, методів лабораторного та спеціального досліджень, вміння оцінити їх результати, складу медикаментозної терапії (також можливих бічних ефектів медпрепаратів), основ організаційних питань створити якісне тестове завдання неможливо.

Розв'язування тесту іншими інтернами в групі. Вірогідність вірної відповіді напряму залежить від двох причин: валідності складеного тестового завдання та теоретичних знань товаришів.

Обговорення іншими інтернами, яким пропонується внести свої критичні зауваження до даного тестового завдання. Досвідчений викладач одразу ж визнає чи є створений тест результатом сумлінної праці, чи просто грубою відпискою. Елемент ділової гри в творчому процесі мимовільно починає викликати інтерес людини до цього виду підготовки. Бажання бути в очах своїх товаришів «досвідченим фахівцем» є досить важливим стимулюючим фактором навчання.

Оцінка та корекція тестового завдання викладачем. Навіть клінічно дефектний тест інколи заслуговує позитивної оцінки, якщо помітно певну роботу інтерна при його створенні. Метою викладача на цьому етапі є спонукати молодого колегу самостійно провести корекцію тестового завдання, доводячи його до «ідеального» стану.

Проведення поточного тестового контролю за темами після використання такої заоохочуючої методики навчання дозволяє підвищити якість розв'язування тестових завдань на 20-25%.

Висновки з даного дослідження. 1. Якісне створення викладачем валідних поточних тестових завдань та залікових збірок дозволяє в процесі навчання позбутися недоліків існуючих тестових баз.

2. Втілення в процес тематичного тестування розроблених принципів дозволяє оптимізувати процес підготовки лікарів-інтернів різних спеціальностей до ліцензійного іспиту КРОК-3, покращити кінцевий результат.

3. Впровадження стимулюючих, заохочуючих, захоплюючих методик дозволяють зняти психологічне напруження у лікарів-інтернів, спонукати їх до самовдосконалення.

4. Міждисциплінарна інтеграція у вивченні базових хімічних наук та анестезіології (інтенсивної терапії) в своїй основі передбачає відповідність фахівця соціальному замовленню.

5. До розробки та складання валідних тестів необхідно залучати фахівців, які безпосередньо працюють в цій галузі медицини.

6. В якості положень, детермінуючих факт використання методики індивідуальної творчості в практиці роботи з молодими лікарями, нами розглядається гуманізація освіти, а також самовдосконалення як необхідна умова, що забезпечує отримання індивідуально необхідних знань та вмінь.

Список літератури:

1. Ліцензійний інтегрований іспит «Крок 3. Лікувальна справа та педіатрія»: розробка тестових завдань та аналіз результатів тестування: Методичний посібник // І.С. Булах, Г.В. Дзяк, В.М. Лехан та ін. – Д.: «АРТ–ПРЕС», 2005. – 100 с.
2. Сорокіна О.Ю., Клигуненко О.М., Єхалов В.В., Кравець О.В., Станін Д.М. Стимулювання індивідуальної творчості у підготовці лікарів–інтернів за фахом «Загальна практика–сімейна медицина» до ліцензійного іспиту «Крок–3» // «Біль. знеболювання і інтенсивна терапія», 2013, № 3. – С. 13–14.
3. »Крок–3»: рассуждения и предложения / Батман Ю.А., Левченко Л.А., Линчевский Г.Л., Головко О.К. / «Медико-социальные проблемы семьи», 2014. – № 1 (том 19). – С. 137–140.
4. Лефрансуа Ги. Прикладная педагогическая психология: Пер. с англ. – СПб.: «Прайм – ЕВРОЗНАК», 2003. – 416 с.
5. Єхалов В.В., Кравець О.В., Богатирьова О.В. Принцип междисціплінарної інтеграції та апріорної мотивації в медицині невідкладних станів // Медичні перспективи, 2014, т. XIX, № 2, ч. 1. – С. 103–105.
6. Штурмак В.М. Аналіз ефективності підготовки лікарів–інтернів до складання інтегрованого ліцензійного іспиту «Крок–3. Стоматологія» на кафедрі стоматології післядипломної освіти ІФНМУ // Вісник проблем біології і медицини, 2014, Вип. 4, т. 2 (114). – С. 66–69.
7. Ярова С.П., Заболотная И.И., Осипенкова Т.С., Брашкин А.П., Гензицкая Е.С. Алгоритм системной подготовки врачей-интернов к лицензионному экзамену «Крок–3, Стоматология»//Український стоматологічний альманах, 2013, № 4. – С. 90–91.

Самойленко А.В., Ехалов В.В., Романюта И.А.
ГУ «Днепропетровская медицинская академия МОЗ Украины»

ТЕМАТИЧЕСКОЕ ТЕСТИРОВАНИЕ ПРИ ПОДГОТОВКЕ ИНТЕРНОВ ПО СПЕЦИАЛЬНОСТИ «СТОМАТОЛОГИЯ» К ЛИЦЕНЗИОННОМУ ЭКЗАМЕНУ «КРОК-3»

Аннотация
Лицензионный экзамен «Крок-3» дает окончательный ответ о готовности врачей-интернов к самостоятельной практической деятельности после окончания интернатуры. В связи с этим возрастает роль качества тестовых заданий, глубина охвата ими всей программы практической и теоретической медицины. Использование на занятиях тематических тестовых заданий помогает молодым врачам лучше овладеть теоретическим материалом, прицельно направляя внимание на отдельные разделы учебной программы. Привлечение врачей-интернов к самостоятельному созданию тестовых заданий, структурно аналогичных лицензионным тестам, решение и обсуждение тестов другими интернами в группе, оценка и коррекция этих тестовых заданий преподавателем, позволяет повысить качественные показатели сдачи экзамена на 20-25%. Внедрение стимулирующих андрагогических принципов позволяет оптимизировать процесс подготовки врачей-интернов стоматологов к лицензионному экзамену.

Ключевые слова: лицензионный экзамен, тематическое тестирование, врачи-интерны, стоматология.

Samoilenko A.V., Ekhalov V.V., Romanyuta I.A.
SI «Dnipropetrovsk State Medical Academy MOH of Ukraine»

THEMATIC TESTING IN PREPARATION OF INTERNS WITH A SPECIALIZATION IN «STOMATOLOGY» FOR THE LICENSE EXAM «KROK-3»

Summary
License exam « Krok-3» gives the final answer about the willingness of doctors interns to self-practice after the end of internship. In this connection role of the quality of test tasks, depth coverage of them all the program of practical and theoretical medicine. Use on the classes of thematic test tasks helps young doctors better take possession of the theoretical material, sighting directing attention to the individual sections of the curriculum. Involvement of doctors interns to self-creation of test tasks, structurally similar license tests, decision and discussion of tests other interns in the group, assessment and correction of these test tasks teacher, allows you to find out qualitative indicators exam on the 20-25%. The introduction of stimulating pedagogical principles allows you to optimize the process preparation of doctors interns dentists to the license exam.
Keywords: license exam, thematic testing, doctors interns, dentist, stomatology.

УДК 616.8-089

СУЧАСНІ ПОГЛЯДИ НА ДЕЯКІ АСПЕКТИ АНЕСТЕЗІОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОПЕРАЦІЙ ЩИТОВИДНОЇ ЗАЛОЗИ

Сергєєва Н.С.
Національний медичний університет імені О.О. Богомольця
Шпиленко О.Ф.
Запорізький державний медичний університет

Захворювання щитовидної залози є найбільш поширеними в ендокринології. Тиреотоксикоз викликає порушення функції практично всіх органів і систем, при цьому найбільш значних змін зазнає система кровообігу. Патологія серцево-судинної системи впливає не тільки на якість життя пацієнта, але і значно підвищує ризик виконання операції. З цієї причини більшість авторів розглядають тиреотоксикоз як протипоказання до планового оперативного втручання. Разом з тим відомо, що медикаментозна компенсація тиреотоксикозу може бути досягнута далеко не у всіх пацієнтів. У цьому випадку результати лікування та безпека хворого під час оперативного втручання, в більшій мірі залежать від виду і якості анестезіологічної захисту.
Ключові слова: щитовидна залоза, токсичний зоб, тиреотоксикоз, анестезіологічне забезпечення.

Постановка проблеми: Захворювання щитовидної залози відносяться до числа найбільш поширених, а явні і приховані форми тиреотоксикозу зустрічаються з частотою від 20 до 50 випадків на 100000 населення. Тиреотоксикоз викликає порушення функції практично всіх органів і систем [1], при цьому найбільш значних змін зазнає система кровообігу [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій: Основними механізмами патологічних змін серцево-судинної системи при тиреотоксикозі є: по-перше, підвищення активності симпатичної нервової системи, при якому зростає число β-адренорецепторів міокарду і підвищується їх чутливість до впливу адренергічних речовин; по-друге, безпосередня дія тиреоїдних гормонів на міокард [3]. При тиреотоксикозі відбуваються різкі зміни гемодинаміки: збільшення частоти серцевих скорочень, підвищення ударного і хвилинного обсягу кровообігу, зниження загального периферичного судинного опору, зміни артеріального тиску [3], при цьому ступінь вираженості порушень серцево-судинної системи безпосередньо залежить від тяжкості тиреотоксикозу.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми: Некомпенсований тиреотоксикоз не тільки погіршує якість життя пацієнтів, але і значно підвищує ризик виконання операції, що дозволяє вважати його протипоказанням до планового оперативного втручання [4] і підставою для обов'язкового проведення цілеспрямованої передопераційної підготовки.

Формулювання цілей статті: У статті розглянуті питання підготовки хворих на тиреотоксикоз до оперативного втручання, а також ведення цих пацієнтів в периопераційному періоді.

Виклад основного матеріалу дослідження: Основними завданнями передопераційної підготовки є: усунення явищ тиреотоксикозу або максимальна його компенсація, відновлення метаболічних процесів і функціональних можливостей органів і систем, що зазнають максимальне навантаження під час та після операції.

З урахуванням цих завдань хворим з ознаками тиреотоксикозу перед оперативним втручанням проводять медикаментозну терапію із застосуванням тиреостатиков, глюкокортикоїдів та β-блокаторів. Використання препаратів даних груп має як позитивні сторони, так і певні недоліки. Тиреостатики гальмують синтез тиреоїдних гормонів, блокують процес йодування тиреоглобуліну, припиняють захоплення йоду щитовидною залозою [3]. Однак при тривалому застосуванні тиреостатиків щитовидна залоза збільшується в об'ємі, стає більш пухкою, посилюється її кровопостачання, що погіршує умови для виконання операції. Для зниження рівня тиреоїдних гормонів в крові призначають, в якості монотерапії або в поєднанні з антитиреоїдними препаратами, кортикостероїди, лікувальний ефект яких пов'язують з гальмуванням процесів секреції і периферичної конверсії тироксину в більш активний T_3. Для медикаментозної компенсації порушень гемодинаміки зазвичай призначають β-блокатори. Ці препарати не впливають на синтез і вивільнення гормонів щитовидної залози, а реалізують свій ефект шляхом блокади дії симпатичної нервової системи на серце, що призводить до зниження навантаження на міокард і зменшення його потреби в кисні [3]. Застосування β-адреноблокаторів сприятливо відбивається на функції синусового вузла і провідникової системи в цілому. Ці препарати зарекомендували себе як дуже ефективний засіб при лікуванні таких порушень ритму серця, як синусова тахікардія, надшлуночкові форми екстрасистолічної аритмії і мерехтіння передсердь. Таким чином, терапія β-блокаторами можлива як елемент передопераційної підготовки, однак треба враховувати, що тривале застосування β-блокаторів без тиреостатичних препаратів не дає об'єктивного позитивного ефекту, а лише усуває деякі симптоми тиреотоксикозу. Більш того, призначення β-блокаторів, що володіють негативним ефектом, на тлі значних метаболічних порушень в міокарді, характерних для хворих з тиреотоксикозом, може підвищити ризик важких гемодинамічних ускладнень (брадикардія, артеріальна гіпотензія, системні порушення перфузії) під час оперативного втручання [5].

Таким чином, для кожного з лікарських засобів або їх комбінацій, які застосовуються для нівелювання тиреотоксикозу в передопераційному періоді, існують певні обмеження, що знижує ефективність підготовки хворих до операції, а у частини хворих не дозволяє досягти стану навіть симптоматичної компенсації [3]. У таких умовах основним резервом підвищення безпеки майбутньої операції стає використання сучасних можливостей анестезіологічного забезпечення.

При виборі засобів для премедикації необхідно пам'ятати, що у хворих з тиреотоксикозом, значно частіше, ніж у інших пацієнтів, психоемоційний стрес, пов'язаний з транспортуванням в операційну і очікуванням операції може викликати серйозні розлади гемодинаміки, такі як підйом артеріального тиску, тахікардію, аритмію, нерідко в поєднанні з системною гіпоперфузією [5]. Це визначає особливості премедикації, яка в оптимальному варіанті повинна включати тільки бензодіазепіни в дозах, які забезпечують більш глибоку, ніж традиційно, але добре керовану і контрольовану седацію.

На даний час, переважна більшість операцій на щитовидній залозі виконуються в умовах загальної анестезії з інтубацією трахеї і штучною вентиляцією легень, яка практично повністю витіснила інші методи знеболювання [6]. Наявність ендотрахеальної трубки, в умовах зміщення, деформації та здавлення трахеї, при вимушеному положенні на операційному столі забезпечує вільну прохідність дихальних шляхів і адекватну вентиляцію легень під час операції [5], а застосування сучасних інгаляційних анестетиків – контрольовану глибину анестезії і передбачувану тривалість.

Первинну анестезію у хворих з тиреотоксикозом проводять, комбінуючи барбітурати, фентаніл і міорелаксанти. Одним з плюсів застосування барбітуратів при первинної анестезії є їх здатність впливати на рівень тиреоїдних гормонів в крові, оскільки вони пригнічують функцію щитовидної залози [5]. Так само для первинної анестезії на даний час застосовують пропофол. Пропофол більшою мірою зменшує загальний периферичний судинний опір, скоротність міокарду [7]. Для забезпечення найкращого захисту від патологічних рефлексів, що виникають у відповідь на інтубацію трахеї, до первинної анестезії додають невеликі дози наркотичних анальгетиків (фентаніл).

У 15-18% пацієнтів із захворюваннями щитовидної залози виникають труднощі при інтубації трахеї, пов'язані з порушенням топографо-анатомічних взаємовідносин органів шиї, наявністю у деяких хворих крім зоба, короткою і товстої шиї, підвищена чутливість слизових до механічної травми. Проблема важкої інтубації в хірургії щитовидної залози ускладнюється ще й тією обставиною, що збільшена в розмірі щитовидна залоза не дозволяє використовувати. Згідно ASA рекомендацій, «важка інтубація» визначається як клінічна ситуація, при якій анестезіолог зазнає труднощів при масочній вентиляції і/або інтубації трахеї. Важкою вважається інтубація, коли анестезіологу потрібно більше трьох спроб стандартної ларингоскопії. Принципово важливим рішенням при виникненні важкої інтубації є вибір між стратегією «руху вперед» або стратегією «руху назад». Стратегія «руху вперед» передбачає поглиблення анестезії і м'язової релаксації для поліпшення умов ларингоскопії. Дана стратегія протипоказана хворим з тиреотоксикозом через підвищену потребу в кисні і різко збільшеною чутливості до вуглекислого газу. Стратегія «руху назад», т. е. припинення анестезії та відновлення спонтанного дихання, є більш кращою в ендокринної хірургії. Подібне рішення дозволяє знайти оптимальний варіант забезпечення прохідності дихальних шляхів різними методами.

Останнім часом в якості альтернативи інтубації трахеї є застосування ларингеальної маски. У порівнянні з інтубаційною трубкою ларингеальна маска в ряді випадків має ряд незаперечних переваг – швидка, менш травматична установка без використання ларингоскопа, відсутність небезпеки інтубації стравоходу і головного бронха. Крім того, ларингеальна маска, надаючи менший опір диханню за рахунок більш широкого просвіту, сприяє ранньому відновленню кашлю. Мінімальна подразнююча дія ларингеальної маски на рецептори ротоглотки, гортані і трахеї дозволяє досить легко і безпечно переводити хворих на спонтанне дихання, поєднуючи в ряді випадків цю процедуру з допоміжною ШВЛ [8].

Для проведення хірургічного втручання на щитовидній залозі потрібен певний рівень анесте-

зіологічної захисту організму [9]. При виборі анестетика, необхідно враховувати багато факторів, такі як: його вплив на серцево-судинну систему і на секрецію тиреоїдних гормонів, функціональний стан паренхіматозних органів і щитовидної залози [5]. До недавнього часу при операціях з приводу токсичного зобу широко застосовували інгаляційні анестетики: ефір, циклопропан, галотан, метоксифлуран або нейролептанальгезію. Ці препарати практично не змінюють зміст тиреотропного гормону гіпофіза в плазмі хворого на тиреотоксикоз [10]. При використанні ефіру зміст тироксину в плазмі крові збільшується на 25%, у галотана – на 12%. Метоксифлуран істотно не впливає на рівень T_4 в крові, а тіопентал-натрій і місцеві анестетики помітно його знижують. Всі інгаляційні анестетики, а так само морфін, діа-зепам, кетамін, місцеві анестетики та нейролептанальгезія знижують концентрацію T_3 в плазмі в середньому на 30% [5]. Галотан помірно знижує активність щитовидної залози, а при поєднанні з нейролептанальгезією забезпечує хорошу керованість наркозу, достатній нейровегетативний захист [11].

Анестезія ізофлураном характеризується граничною короткочасністю ефекту і достатньою терапевтичною широтою, забезпечує більш стабільні показники гемодинаміки і більш швидке пробудження в порівнянні з анестезією галотаном [12]. Однак всі ці інгаляційні анестетики не позбавлені недоліків. Галотан зменшує системний кровотік, надає кардіодепресивний вплив, сенсибілізує міокард до катехоламінів, токсичний для печінки [13]; метоксифлуран – нефротоксичен; енфлуран – може стимулювати функцію щитовидної залози; ізофлуран – істотно знижувати артеріальний тиск [7, 14].

З цих причин на даний час в клінічній практиці все частіше застосовують інгаляційні анестетики «третього покоління», до них відносяться севофлуран, ксенон [7, 15, 16]. Севофлуран, так само як і ізофлуран, за даними літератури, із мінімальним токсичним впливом на організм [17, 18] володіє достатньою широтою терапевтичного ефекту для забезпечення гарної керованості анестезією і швидкого виходу з неї. Севофлуран впливає на гемодинаміку в меншій мірі, ніж ізофлуран і десфлуран [19], і має більш значий кардіопротективний ефект в порівнянні з тотальною внутрішньовенною анестезією [19]. У той час як порушення ритму спостерігаєся більш ніж у 60% пацієнтів в умовах інгаляційної анестезії з використанням галотана та енфлурану, севофлуран не впливає на чутливість міокарда до адреналіну, тим самим не надаючи аритмогенного ефекту, властивого галотаном і енфлураном.

Застосування ксенону представляє особливий інтерес в галузі сучасної і комфортної анестезіології. Цьому, безумовно, сприяє велика кількість фундаментальних досліджень, експериментальних робіт, доклінічних випробувань, що забезпечили теоретичну і методологічну основу для застосування ксенону в клінічній практиці, а так само поява спеціальних дозиметрів і газоаналізаторів [20, 21, 22]. Ксенон не володіє токсичними ефектами на організм пацієнта [23, 24] і не протипоказаний хворим, які знаходяться в стані вираженого ендотоксикозу різної етіології [25]. При дослідженні впливу ксенону на функцію щитовидної залози, відмічено підвищення рівня ТТГ в межах фізіологічних коливань, рівень гормонів T_3 і T_4 мали тенденцію до зниження в межах норми. За динамікою тиреоїдних гормонів можна стверджувати, що анестезія ксеноном адекватна характеру оперативного втручання [26]. Медичний газ ксенон забезпечує стабільну гемодинаміку, підвищення органного кровотоку, поліпшення мікроциркуляції [26, 27, 28]. У клінічних дослідженнях відзначається, що анестезія з використанням медичного газу ксенон, істотно не впливає на показники центральної гемодинаміки [29].

Висновки з даного дослідження і перспективи. В останні десятиліття спостерігається тенденція до розширення показань хірургічного лікування хворих із захворюваннями щитовидної залози [30], це обумовлено не тільки поліпшенням оперативної техніки хірургів, що дозволяє робити технічно складні операції, але і більш широкими можливостями анестезіологів, що забезпечують благополучний перебіг періопераційного періоду. При цьому слід зазначити, що успіх хірургічного лікування токсичного зобу багато в чому обумовлений вибором оптимальної програми анестезіологічного забезпечення оперативного втручання.

Список літератури:

1. Савостьянов К. В., Чистяков Д. А., Петунина Н. А. Генетическая предрасположенность к развитию диффузного токсического зоба в популяции Москвы. Проблемы эндокринологии 2004; 6:10–14.
2. Шульгина В. Ю., Фадеев В. В., Мельниченко Г. А. Факторы риска тиреотоксической кардиомиопатии. Пробл. эндокринологии 2007; 53 (4): 22–26.
3. Аметов А. С., Кониева М. Ю, Лукьянова И. В. Сердечно-сосудистая при тиреотоксикозе. Consilium medicum 2003; 5 (11): 660–663.
4. Калинин А. П., Майстренко Н. А., Ветшев П. С. Хирургическая эндокринология. – СПб.: Питер; 2004.
5. Неймарк М. И., Калинин А. П. Периоперационный период в эндокринной хирургии. – М.: Медицина; 2003.
6. Панкратов П. А., Кузьмин А. Е., Ракчеев Н. В., Козлов Н. С. Эндотра-хеальный комбинированный наркоз при операциях на щитовидной железе. Сиб. мед. обозр. 2002; 21 (1): 38–40.
7. Морган-мл Дж. Э, Мэгид С. М. Клиническая анестезиология. – М.: Бином; 2004.
8. Хемпель В. Показания для применения ларингеальной маски. Актуальные проблемы анестезиологии и реаниматологии. Освежающий курс лекций. Под ред. Э. В. Недашковского. – Архангельск; 2000. 16–18.
9. Буров Н. Е. Влияние ксенона и закиси азота на показатели гомеостаза. Клин. анестезиология и реаниматология 2005; 2 (3): 22–30.
10. Калви Т. Н., Уильямс Н. Е. Фармакология для анестезиолога. Под ред. В. М. Мизикова, А. М. Цетлина. – М.: Бином; 2007.
11. Мороз В. В., Васильев В. Ю., Кузовлев А. К. Исторические аспекты анестезиологии-реаниматологии. Неингаляционная внутрисосудистая анестезия. Общая реаниматология. 2007; 3 (2): 69–74.
12. Острейков И. Ф., Пивоваров С. А., Бабаев Б. Д., Шишков М. В. Ингаляционная анестезия галогенсодержащими анестетиками у детей. Анестезиология и реаниматология 2002; 1: 4–6.

13. Синицин М. А., Шендерова Р. И. Влияние фторотана и изофлурана на показатели гомеостаза у фтизиопульмонологических больных при повторных операциях. Проблемы туберкулеза 2000; 6: 55–57.
14. Лебединский К. М. Анестезия и системная гемодинамика. – СПб.: Человек; 2000.
15. Мороз В. В., Васильев В. Ю., Кузовлев А. Н. Исторические аспекты анестезиологии-реаниматологии. Общая реаниматология 2006; 2 (2): 59–67.
16. Мизиков В. М., Бунятян А. А. Возможности и перспективы применения севофлурана в отечественной анестезиологической практике. Тематический обзор. – М.: Информ-право; 2005.
17. Kharash E. D. Metabolism and toxicity of the new anesthetic agents. Anesth. Analg. 2000; 52 (5): 41–52.
18. Nuscheler M., Conzen P., Peter K. Sevoflurane: metabolism and toxicity Anaesthesist 1998; 47 (1): 24–32.
19. Bein B., Renner J., Caliebe D. et al. Sevoflurane but not propofol preserves myocardial function during minimally invasive direct coronary artery bypass surgery. Anesth. Analg. 2005; 100: 610–616.
20. Буров Н. Е., Потапов В. Н. Ксенон в практической анестезиологии. Состояние и перспективы применения в России. В кн.: Сб. докл. научно-практической конференции «Ксенон и ксеноносберегающие технологии в медицине – 2005». – М.: 2005. 57–64.
21. Козлов И. А., Воронин С. В., Степанова О. В. Ксеноновая анестезия у больных высокого риска. Сб. докл. научно-практической конференции «Ксенон и ксеноносберегающие технологии в медицине – 2005». – М.: 2005. 66–71.
22. Руденко М. И., Пасько В. Г., Андрюшкин В. Н., Таубаев Б. М. Ксеноновая анестезия при абдоминальных операциях. Сб. докл. научно-практической конференции «Ксенон и ксеноносберегающие технологии в медицине – 2005». – М.: 2005. 64–66.
23. Буров Н. Е., Потапов В. Н., Макеев Г. Н. Ксенон в анестезиологии. Клинико-экспериментальные исследования. – М.: Пульс; 2000.
24. Ma D., Wilhelm S., Maze M., Franks N. P. Neuroprotective and neuro-toxic properties of the «inert» gas, xenon. British J. Anaesthesia 2002; 89 (5): 739–746.
25. Буров Н. Е., Молчанов И. В., Потапов В. Н. Анестезия ксеноном – новое направление в современной анестезиологии. Клин. анестезиология и реаниматология. 2004; 1 (1): 11–16.
26. Hecker K. E., BaumertJ. H., Horn N., Rossaint R. Xenon, a modern anaesthesia gas. Minerva Anestesiol. 2004; 70: 255–260.
27. Preckel B., Schlack W. Xenon – cardiovascularly inert British J. Anaesthesia 2004; 92: 786–789.
28. Preckel B., Schlack W., Heibel T., Rutten H. Xenon produces minimal haemodynamic effects in rabbit with chronically compromised left ventricular function. British J. Anaesthesia 2002; 88: 264–269.
29. Baumert J. H. Falter F., Eletr D. et al. Xenon anaesthesia may preserve cardiovascular function in patients with heart failure. Acta Anaesthesiol Scand. 2005; 49: 743–749.
30. Ветшев П. С., Карпова О. Ю., Салиба М. Б. «Ахиллесова пята» в хирургии щитовидной железы. Проблемы эндокринологии 2007; 53 (2): 3–8.

Сергеева Н.С.
Национальный медицинский университет имени А.А. Богомольца
Шпиленко О.Ф.
Запорожский государственный медицинский университет

СОВРЕМЕННЫЕ ВЗГЛЯДЫ НА НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ АНЕСТЕЗИОЛОГИЧЕСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ОПЕРАЦИЙ ЩИТОВИДНОЙ ЖЕЛЕЗЫ

Аннотация
Заболевания щитовидной железы являются наиболее распространенными в эндокринологии. Тиреотоксикоз вызывает нарушение функции практически всех органов и систем, при этом наиболее значительные изменения претерпевает система кровообращения. Патология сердечно-сосудистой системы влияет не только на качество жизни пациента, но и значительно повышает риск выполнения операции. По этой причине большинство авторов рассматривают тиреотоксикоз как противопоказание к плановому оперативному вмешательству. Вместе с тем известно, что медикаментозная компенсация тиреотоксикоза может быть достигнута далеко не у всех пациентов. В этом случае результаты лечения и безопасность больного во время оперативного вмешательства, в большей степени зависят от вида и качества анестезиологической защиты.
Ключевые слова: щитовидная железа, токсический зоб, тиреотоксикоз, анестезиологическое обеспечение.

Sergeyeva N.S.
Bogomolets National Medical University
Shpylenko O.F.
Zaporozhye State Medical University

CURRENT VIEWS ON SOME ASPECTS OF ANESTHESIA THYROID OPERATIONS

Summary
Thyroid diseases are most common in endocrinology. Thyrotoxicosis induces dysfunction of virtually all organs and systems, the blood circulatory system being subjected to considerable changes. Cardiovascular diseases affect not only the quality of life in a patient, but significantly increase a risk from surgery that is the only radical treatment. For this reason, most authors consider thyrotoxicosis to be a contraindication to elective surgical intervention. At the same time it is known that drug compensation of thyrotoxicosis may be attained in not all patients. In this case, the results of treatment and a patient's safety during surgery depend on the type and quality of anesthetic protection.
Keywords: thyroid, toxic goiter, thyrotoxicosis, premedication, anesthetic mode.

УДК 616.127-005.8

ПОРІВНЯЛЬНА КЛІНІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ХВОРИХ, ПЕРЕБІГ ТА ВИХОДИ ЗАХВОРЮВАННЯ ЗА ДАНИМИ УКРАЇНСЬКИХ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИХ РЕГІСТРІВ ГОСТРИХ КОРОНАРНИХ СИНДРОМІВ 2009-2015 РОКІВ

Щукіна О.С., Коваль О.А.
ДЗ «Дніпропетровська державна медична академія» МОЗ України

Метою роботи стала порівняльна характеристика скарг, основних клінічних даних, перебігу та наслідків захворювання в українській та європейській групах, включених в реєстр SNAPSHOT 2009, і регіональної групи 2015 року. У регіональній групі 2015 року зменшилася частка пацієнтів з типовою ангінозною клінічною картиною (з 97% до 65,3%) і ГКС з елевацією сегмента ST (з 68% до 25,7%). Також рівень ризику за шкалою GRACE при надходженні знизився з високого (155±36 б.) в групах 2009 року до середнього (129,4±33,5 б.) в локальній групі. Відповідно у 2015 р. збільшилась кількість пацієнтів без гострої лівошлуночкової недостатності (Killip I) – з 72% до 80%, а з Killip II-III – зменшилася (з 25% до 17%). Тим не менше рівень летальності в регіональній групі був вище, ніж в європейській та українській групах 2009 року. Зменшилася кількість ускладнень під час перебування в стаціонарі в регіональній групі.
Ключові слова: гострі коронарні синдроми, регістр, перебіг захворювання, клінічні виходи, ускладнення.

Постановка проблеми. Гострі форми ішемічної хвороби серця тривалий час посідають провідне місце в загальній структурі серцево-судинної захворюваності та смертності. Незважаючи на суттєві досягнення останніх років у їх діагностиці та лікуванні, в Україні має місце тенденція до омолодження контингенту таких пацієнтів, несприятливого перебігу захворювання та як наслідок – зростання ранньої інвалідизації осіб працездатного віку. В Україні частина працездатних хворих з гострим інфарктом міокарду становить 29,0% [3]. Тому є важливим проведення аналізу залежності основних клінічних характеристик, перебігу та виходів у пацієнтів з гострим коронарним синдромом шляхом порівняння локальних та міжнародних регістрів та виявлення основних тенденцій та закономірностей у взаємозв'язку цих характеристик.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Були проаналізовані основні клінічні характеристики та клінічні виходи у пацієнтів, які були включені у регістр SNAPSHOT 2009 та локальної групи національного регістра 2015 р. До регістру SNAPSHOT 2009, який проводився 7-20 грудня 2009 року на території усієї Європи, було включено 3209 пацієнтів, в тому числі й 198 українських пацієнтів. У регістр, який проводився протягом 2 тижнів на базі Лікарні швидкої медичної допомоги міста Дніпро у 2015 році, було включено 101 хворого. Критеріями включення у обидва дослідження були подібними (вік старший за 18 років, госпіталізація з приводу діагнозу ГКС, який ґрунтувався на клінічних проявах, даних ЕКГ, згода на участь у регістр). У регістри не включались пацієнти з гострим інфарктом міокарду (ІМ), що розвинувся внаслідок перкутаної транслюмінарної коронарної ангіопластики або аортокоронарного шунтування (АКШ). В обох регістрах необхідна інформація збиралась шляхом анкетування пацієнтів під час госпіталізації та обробкою даних з історій хвороби після попередньої письмової згоди пацієнта на обробку його даних.

Подібність критеріїв включення та виключення у SNAPSHOT 2009 та регіонального регістру дала змогу провести аналіз основних змін та тенденцій у змінах клінічних характеристик, результатів додаткових методів дослідження, лікування та клінічних виходів у хворих з ГКС. При аналізі результатів реєстрів була розрахована статистична значимість для проаналізова-

них даних. Аналіз даних проводився за допомогою електронних таблиць Microsoft Excel та прикладної програми Statistica 6. Для оцінки відмінностей кількісних показників використовували t-критерій Стьюдента для середніх величин, аналіз якісних порядкових ознак був проведений шляхом порівняння відносних частот в когортах. Результати вважали статистично значущими при рівнях $p < 0,05$.

У регіональному дослідженні 2015 року середній вік пацієнтів склав 68,6±11,2 років, а у регістрі SNAPSHOT 2009 та в Україні (в рамках SNAPSHOT 2009) 65±13 років і 64±12 років. Частина жінок у локальному регістрі склала 47,5%, а у регістрі SNAPSHOT та в Україні у 2009 році – 30% і 34% відповідно.

При госпіталізації хворі у 2015 р. скаржились на біль у грудній клітині у 65,3%, а у європейському та українському регістрі 2009 року – 93% та 97%. Частка пацієнтів з задишкою у локальному регістрі склала 51,5%, у SNAPSHOT 2009 – 35%, в українському реєстрі у 2009 році – 52%.

При надходженні у групі 2015 року кількість пацієнтів, які мали інші ніж типові ангінозні скарги, склала 50,5%. Зупинка серця у регістрі 2015 року зустрічалась рідше (1%), ніж в європейській та українській популяціях 2009 року (4% та 3% відповідно). У популяції 2015 року 12% пацієнтів мали неспецифічну клінічну картину. У локальній групі 2015 року з 5% хворих, які мали абсолютно асимптоматичний перебіг ГКС, 20% мали на ЕКГ елевацію сегмента ST, 40% – депресію сегмента ST та 60% – інверсію зубця T.

У локальному регістрі 2015 року середній рівень частоти серцевих скорочень (ЧСС) склав 85,1±12,5 уд/хв, систолічного артеріального тиску (САТ) – 138,8±19,3 мм рт.ст., діастолічного артеріального тиску (ДАТ) – 86,1±11 мм рт.ст. При надходженні брадикардія (ЧСС≤55 уд/хв) мала місце у 2%, ЧСС 55-90 – 72,3%, тахікардія (ЧСС≥90) – 25,8%. Рівень САТ був нижчий за 120 мм рт.ст. у 13,9%, в інтервалі між 120-140 мм рт.ст. в 35,6%, більше ніж 140 мм рт.ст. – 50,5%. ДАТ перевищував 90 мм рт.ст. у 28,7%, 90-60 мм рт. ст. 64,4%, менше 60 мм рт.ст. 6,9%. Рівень САТ у SNAPSHOT 2009 склав 139±30 мм рт. ст., а в українській групі 2009 року – 140±27 мм рт.ст. Показники САТ у всіх дослідженнях знаходились приблизно на однакових рівнях.

При надхожденні у групі 2015 року не мали серцевої недостатності, згідно класифікації Killip, 80% хворих, II-III клас – 17%, IV клас – 3%. А от у дослідженні 2009 року відсоткове розподілення мало інше співвідношення: 73%/24%/3% у європейській та 72%/25%/3% у українській популяції.

Госпіталізовані у локальному регістрі мали діагноз ГКС з елевацією сегмента ST (25,7%) або ГКС без елевації сегмента ST (74,3%). Діагноз STEMI при надходженні у стаціонар мали 58% у SNAPSHOT 2009 та 68% в Україні (в рамках SNAPSHOT 2009). Частка інфарктів міокарду з передньою локалізацією у SNAPSHOT 2009 склала 47% та 43% – у локальному реєстрі 2015 року. У локальній групі 2015 року рівень тропоніну не був визначений у 41,6% хворих. У локальній групі 2015 року рівень тропоніну був визначений у 58,4% хворих; серед тих, кому не був визначений рівень тропоніну, 47,6% пацієнтів встановлено діагноз ГКС з елевацією сегмента ST.

У локальному реєстрі 2015 року середній бал за шкалою GRACE дорівнював 129,4±33,5 балів, що відповідає середньому ризику смерті у стаціонарі. Низький риск був у 23,8%, середній – у 39,6%, а високий – у 36,6%. Середній бал за шкалою GRACE у SNAPSHOT 2009 – склав 155±36, а в Україні (в рамках SNAPSHOT 2009) – 151±32. Середній бал у регіональній групі ГКС без елевації сегмента ST за шкалою CRUSADE, склав 33,36±16,5 – помірний рівень ризику виникнення кровотечі.

Середній термін перебування у стаціонарі у регіональному регістрі склав 12,3±5,7 днів. 91,1% пацієнтів не мали ускладнень під час перебування у стаціонарі. Серед ускладнень мали місце реінфаркт міокарда, пароксизм фибриляції передсердь, фибриляція шлуночків, гемотампонада серця, AV-блокада III ступеня, шлуночкова тахікардія, синдром Дреслера, ТЕЛА, малі кровотечі (підшкірні крововиливи). Кожне з ускладнень мало поширеність у обраній популяції у 1%; жодне з них не комбінувалось з іншим у одного пацієнта. У групі 2015 року було виписано 90,1% пацієнтів, 9,9% – померли (у всіх померлих причиною смерті після розтину був зазначений гострий інфаркт міокарда). Серед виписаних хворих були скеровані на реабілітацію 23,1%, амбулаторне лікування 75,9% та переведений у інший стаціонар – 1%.

Рівень летальності був приблизно однаковим у SNAPSHOT 2009 та в Україні в 2009 році (7,1% та 6,1% відповідно), а така комбінована точка під час перебування у стаціонарі, як смерть, реінфаркт або інсульт, була однаковою в обох групах (10% та 10,1%). Такі ускладнення, як кардіогений шок (4,3% vs 6,5%), пароксизм фибриляції передсердь (3,5% vs 6,9%), велика кровотеча (0,5% vs 1,8%) та переливання крові (0,5% vs 3,6%) зустрічались в українській популяції у 2009 році рідше, ніж загалом у SNAPSHOT 2009.

Мета статті. Метою даного дослідження є порівняння базових характеристик, перебігу захворювання та клінічних виходів в українській та загальноєвропейській групах, які були включені у дослідження SNAPSHOT 2009, та регіональній групі.

Виклад основного матеріалу. Середній вік пацієнта з ГКС у групі 2015 року високо достовірно більший, ніж у групах 2009 р. З плином часу високо достовірно змінився гендерний склад груп пацієнтів: майже кожен другий пацієнт у локальному дослідженні мав жіночу стать, у той час, як у SNAPSHOT 2009 та українській популяції SNAPSHOT 2009 – тільки кожен третій.

Як видно з таблиці 2, у дослідженні 2015 року поширеність серед пацієнтів таких симптомів, як типовий ангінозний біль та зупинка серця високо достовірно менша, ніж у європейській популяції 2009 року. У той же час кількість хворих з задишкою у SNAPSHOT 2009 була високо достовірно на третину менша, ніж у українській та регіональній групах. Це корелює з більшою поширеністю хронічної серцевої недостатності у анамнезі у локальній групі 2015 року у порівнянні з європейською та українською групами 2009 року ($p<0,001$ у порівнянні з обома групами). Зупинка серця у локальній групі зустрічалась недостовірно рідше, ніж у групах 2009 р. У популяції 2015 року 12% пацієнтів мали неспецифічну клінічну картину, а 5% хворих мали абсолютно асимптоматичний перебіг ГКС. Слід відмітити, що у всіх хворих з безсимптомним перебігом ГКС діагноз ІМ був підтверджений за

допомогою ЕКГ та у 80% хворих – підвищеним рівнем тропоніна Т (у 20% аналіз на тропонін не проводився). Тобто майже кожен п'ятий пацієнт у регістрі 2015 року мав нетиповий перебіг ГКС, що можливо пов'язано з паралельним зростанням хворих жіночої статі, які частіше мають нетипові ангінозні скарги. Такі зміни у гендерному та віковому розподілу хворих у поширеності деяких симптомів ще раз доводять необхідність об'єктизації проявів ГКС шляхом використання додаткових методів обстеження, насамперед тропонінових тестів та коронарографії, а також якнайшвидшої госпіталізації хворих при зверненні після первинної оцінки стану.

Таблиця 2

Клінічні симптоми та їх поширеність у досліджуваних групах

	SNASHOT 2009	p (SNASHOT 2009 vs Дніпро 2015)	Дніпро 2015	p (Україна SNASHOT 2009 vs Дніпро 2015	Україна (у рамках SNAPSHOT 2009)
Біль	93	<0.001	65,3	<0.001	97
Диспное	35	<0.001	51,5	< 0.0001	52
Зупинка серця	4	0,13	1	0,27	3

У локальній популяції була достовірна більша частка хворих без гострої лівошлуночкової недостатності, ніж у SNAPSHOT та у Україні у 2009 році. Кардіогений шок мав однакову поширеність у європейських та українських популяціях 2009 року й регіональному регістрі 2015 року.

Рівні середнього систолічного артеріального тиску та частоти серцевих скорочень знаходились на однакових рівнях у всіх популяціях. Середній показник згідно шкали GRACE становив 151±32 балів в українській групі у 2009 році (в рамках SNAPSHOT 2009) та 129,4±33,5 балів у регіональній виборці (p<0.01). Обидва показники відповідають середньому рівню ризику, але тим не менш можна відмітити тенденцію до зниження загального рівня ризику у хворих з ГКС при надходженні у стаціонар.

Передня локалізація інфаркту міокарда у обох дослідженнях мала приблизно однакову поширеність (47% у SNAPSHOT 2009 та 43% у Дніпрі).

Слід звернути увагу на кількість хворих з інфарктом міокарду з елевацією сегмента ST, яка у дослідженні 2015 року була високодостовірно нижчою (25,7%), ніж у SNAPSHOT 2009 загалом (58%) та у українській підгрупі (68%) (p<0.01). Однією з можливих причин є відкриття в 2012 році другого центру для лікування ГКС, насамперед з елевацією сегмента ST з відповідним зменшенням цієї категорії хворих в локальному регістри 2015 року, що, можливо є одним з факторів, які посприяли підвищенню рівня летальності у локальній групі 2015 року.

Негайне відновлення кровотоку у інфаркт-залежній коронарній артерії є основним завданням лікування і фактором, що найбільш істотно впливає на прогноз [6, 7]. У той же час слід відмітити значно менше використання інтервенційних втручань для діагностики та лікування хворих з ГКС у Дніпрі навіть у 2015 році, у порівнянні з Європою та Україною у обраних дослідженнях 2009 року, оскільки у даному центрі так і не було встановлено відповідного устаткування. З усіх пацієнтів у регістрі 2015 року, що мали в анамнезі перенесений ІМ, жоден хворий не мав в анамнезі ПКВ і тільки один хворий переніс АКШ в минулому.

Рівень летальності у 2015 році мав тенденцію до збільшення, у порівнянні з результатами досліджень 2009 року. Це може бути пов'язано зі збільшенням середнього віку у групі 2015 року, пізнім

Таблиця 1

Порівняння деяких характеристик хворих з ГКС у регіональному регістрі, SNAPSHOT 2009 та в Україні (в рамках SNAPSHOT 2009)

	SNAPSHOT 2009	p (SNASHOT 2009 vs Дніпро 2015)	Дніпро 2015	p (Україна SNAPSHOT 2009 vs Дніпро 2015)	Україна (у рамках SNAPSHOT 2009)
Вік	65±13	0.006	68.6±11.2	<0.001	63,5±12
Жінки	30	<0.001	47,5	0.007	32
Ризик за GRACE	155±36	<0.001	129,4±33,5	<0.001	151 ±32
ГКС з елевацією сегмента ST	58	<0.001	25,7	<0.001	68
Killip I	73	0,049	80	0,0048	72
Killip II-III	24	0,23	17	0,31	25
Killip IV	3	0,99	3	0,59	3
САТ	139±30	0,95	138,8±19,3	0,7	140±27

Таблиця 3

Порівняльна характеристика поширеності основних клінічних подій та клінічних виходів у пацієнтів з ГКС у порівнюваних групах

	SNAPSHOT 2009	p (SNAPHOT 2009 vs Дніпро 2015	Дніпро 2015	P (Україна SNASHOT 2009 vs Дніпро 2015	Україна (у рамках SNAPSHOT 2009)
Смерть	7,1	0,27	9,9	0,24	6,1
Смерть, реінфаркт або інсульт	10	0,74	10,9	0,79	10,1
Кардіогений шок	6,5	0,008	0	0,035	4,3
Пароксизм фибриляції передсердь	6,9	0,019	1	0,019	3,5
Велика кровотеча	1,8	0,17	0	0,47	0,5
Переливання крові	3,6	0,052	0	0,47	0,5

зверненням пацієнтів за медичною допомогою, значно нижчим рівнем використанням інвазивних стратегій з метою лікування ГКС, важкістю їх стану та наявності супутніх захворювань без ретельної стратифікації ризику тромботичних та геморагічних ускладнень. Така комбінована точка під час перебування у стаціонарі, як смерть, реінфаркт або інсульт, була приблизно однаковою в усіх групах. У групі 2015 року достовірно рідше зустрічались такі ускладнення, як кардіогений шок та пароксизм фибриляції передсердь у порівнянні з європейською популяцією 2009 року. Поширеність кардіогеного шоку та пароксизму фибриляції передсердь була достовірно нижчою за європейські показники у SNAPSHOT 2009. Такі ускладнення, як велика кровотеча, потреба у переливанні крові, реінфаркт, інсульт у регіональній групі мають тенденцію до зниження у порівнянні з європейськими та українськими результатами 2009 року. Покращення ситуації з кількістю ускладнень у 2015 році вказує з одного боку на збільшення досвіду ведення хворих з ГКС та оптимізацію схем та тактик ведення пацієнтів, а з іншого – на збереження порівнянно високого рівня летальності у пацієнтів меншего рівня ризику за GRACE за рахунок відсутності інвазивних втручань у пацієнтів високого ризику, що склали більше третини хворих.

Висновки. 1. Значне збільшення відносної кількості жінок з ГКС у регістрі 2015 року може свідчити як про зростання клінічних проявів коронарної хвороби серед жінок, так і про збільшення смертності серед молодших чоловіків, за рахунок чого відбувається зміна відсоткового складу досліджуваної групи.

2. У дослідженні 2015 року виявлена достовірно менша поширеність гострого коронарного синдрому зі стійкою елевацією сегмента ST у порівнянні з SNAPSHOT 2009, що може бути пов'язано з відсутністю можливості ПЧКВ у центрі та спрямуванням більшої частини цієї групи до міського центру ПЧКВ, відкритому у 2012 році.

3. Виявлена тенденція до зміни клінічної картини у хворих з ГКС, в т.ч. нетиповість, «некласичний» перебіг ГКС, що вказує на необхідність рутинного проведення ЕКГ навіть на первинному рівні надання медичної допомоги кожному хворому, незалежно від специфічності наданих скарг, а для ланки невідкладної допомоги – якнайчастішому використанню тропонінових тестів та коронароангіографії.

4. Виявлена тенденція до зменшення поширеності ускладнень у регіональній групі, що свідчить про кваліфікованість та персоніфікацію медичної допомоги. У той же час збільшення летальності у групі 2015 року у поєднанні зі зниженням ризику за GRACE можна пояснити більш пізньою госпіталізацією, тяжкістю стану, наявністю у хворих супутніх захворювань, меншим використанням інвазивної стратегії лікування ГКС.

5. Необхідно створювати на державному та регіональному рівнях мережі реперфузійних центрів, які б робили доступним проведення інтервенційних методів діагностики та лікування ГКС у широкого загалу хворих, а кардіологам і, особливо, сімейним лікарям проводити поширення інформації про доцільність та необхідність цих методик серед пацієнтів.

Список літератури:

1. Аналіз діяльності ендокринологічної служби України у 2010 році на перспективи розвитку медичної допомоги хворим з ендокринною патологією. // Міжнародний ендокринологічний журнал. – 2011. – № 35.
2. Дедов И.И., Шестакова М.В. Сахарный диабет и артериальная гипертензия. – Москва, 2006. – 344 с.
3. Коваленко В.М. Проблеми здоров'я і медичної допомоги та модель покращення у сучасних умовах / В.М. Коваленко, В.М. Корнацький. – Київ: Гордон, 2016. – 261 с. – (ДУ «Національний науковий центр «Інститут кардіології ім. акад. М.Д. Стражеска»). – УДК 616.12-082.
4. Коваленко В.М. Хвороби системи кровообігу як медико-соціальна і суспільно-політична проблема / В.М. Коваленко, В.М. Корнацький. – Київ: СПД ФО Коломицин В.Ю., 2014. – 280 с. – (ДУ «Національний науковий центр «Інститут кардіології ім. акад. М.Д. Стражеска»). –УДК 613.8-084(477).
5. Нетяженко В.З. Роль препаратів метаболічної дії в комплексному лікуванні хворих на гострий інфаркт міокарда / В.З. Нетяженко, Т.Д. Залєвська // Новини медицини та фармації. – 2008. – № 17.
6. Порівняльна характеристика профілактики серцево-судинних захворювань в Україні та Європі за даними EUROASPIRE IV: госпітальна лінія. // Артеріальна гіпертенія. – 2016. – № 1. – С. 29–34.
7. Рекомендации Европейского общества кардиологов по предупреждению сердечно-сосудистых заболеваний в клинической практике // Внутренняя медицина. – 2009. – № 5.
8. Серцево-судинні захворювання / За ред. чл.-кор. АМН України, проф. В.М. Коваленка та проф. М.І. Лутая // Довідник «VADEMECUM info ДОКТОР «Кардіолог». – К.: ТОВ «ПРА «Здоров'я України», 2005. – 542 с.
9. Antithrombotic, Trialist, Collaboration. Collaborative metaanalysis of randomized trials of antiplatelet therapy for prevention of death, myocardial infarction, and stroke in high risk patients. BMJ. 2002;324:71-86.
10. Gender differences in the use of invasive strategies and recommended medications for AMI in the EHS 2009 snapshot registry. Eur. Heart J. 2013;34:454.

Щукина Е.С., Коваль О.А.
КУ «Днепропетровская государственная медицинская академия» МЗ Украины

СРАВНИТЕЛЬНАЯ КЛИНЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА БОЛЬНЫХ, ТЕЧЕНИЕ И ИСХОДЫ ЗАБОЛЕВАНИЯ ПО ДАННЫМ УКРАИНСКИХ И ЕВРОПЕЙСКИХ РЕГИСТРОВ ОСТРЫХ КОРОНАРНЫХ СИНДРОМОВ 2009-2015 ГОДОВ

Аннотация
Целью работы явилась сравнительная характеристика жалоб, основных клинических данных, течения и исходов заболевания в украинской и европейской группах, включенных в регистр SNAPSHOT 2009, и региональной группы 2015 года. В региональной группе 2015 года уменьшилась доля пациентов с типичной клинической картиной (с 97% до 65,3%) и ОКС с элевацией сегмента ST (с 68% до 25,7%). Также уровень риска по шкале GRACE при поступлении снизился с высокого (155±36 б.) в группах 2009 года до среднего (129,4±33,5 б.) в локальной группе. Соответственно в 2015 г. увеличилось количество пациентов без острой левожелудочковой недостаточностью (Killip I) – с 72% до 80%, а с Killip II-III – уменьшилось (с 25% до 17%). Тем не менее уровень летальности в региональной группе был выше, чем в европейской и украинской группах 2009 года. Уменьшилось количество осложнений во время пребывания в стационаре в региональной группе.
Ключевые слова: острые коронарные синдромы, регистр, течение заболевания, клинические исходы, осложнения.

Shchukina O.S., Koval O.A.
SI «Dnipropetrovsk Medical Academy of Ministry of Health of Ukraine»

THE COMPARATIVE DISEASE COURSE AND CLINICAL OUTCOMES OF PATIENTS WITH ACUTE CORONARY SYNDROMES ACCORDING TO DATA OF UKRAINIAN AND EUROPEAN REGISTERS 2009-2015

Summary
The aim of the study was to compare complaints, basic clinical data, disease course and clinical outcomes in Ukrainian, and Europe groups included in register SNAPSHOT 2009, and local Dnipro (Ukraine) group in 2015 year. The part of patients with typical history (97% vs 63.5%) and ACS with ST elevation patients groups (68% vs 25.7%) were lower in local group in 2015 year. Also the GRACE score decreased from high in groups of 2009 year to median in local group (from 155±36 to 129.4±33.5). Thereafter the quantity of patients without acute left ventricular failure (Killip I) had increased (from 72% till 80%), and one's with Killip II-III had decreased (from 25% to 17%). Nevertheless the morbidity level was higher in local group than in European and Ukrainian groups in 2009 year. The quantity of complications by hospitalization time had decreased in local group.
Keywords: acute coronary syndromes, registry, disease course, clinical outcomes, complications.

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 37.015.31/3:373.2

МЕТОДИ ДІАГНОСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ

Андрощук О.В.
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

У статті проаналізовано останні здобутки щодо ефективних методів та методик направлених на виявлення рівня розвитку творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку. Приведено критерії творчих здібностей та їх характеристики. Приведено рівні творчих здібностей та їх особливості. Наведено методичний матеріал для виявлення рівня розвитку творчих здібностей старших дошкільників.
Ключові слова: методика діагностики, творчі здібності, старші дошкільники, діти, критерії, рівні творчих здібностей.

Постановка проблеми. У Конституції України, Законах України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», Положенні про дошкільний навчальний заклад, Державних національних програмах «Освіта» (Україна XXI століття), визначено, що відродження суспільства України, його розвиток значною мірою залежить від творчості та активності його членів, їх ініціативи; тих умов, які створюються для розвитку та реалізації потенціалу кожної особистості.

Теоретичний аналіз наукових джерел показав, що проблема розвитку творчих здібностей старших дошкільників засобами комп'ютерних ігор, до останнього часу розроблялась недостатньо у контексті дитячої психології. Сам фактор розвитку здібностей старших дошкільників комп'ютерними іграми, як окремий підвид розвиваючих занять, залишилося поза увагою науковців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як доведено провідними науковцями, які займалися виявленням творчих здібностей (Д. Векслер, Т.М. Титаренко, Н.В. Краснощокова, О.І. Кульчицька, Г.П. Лаврентьєва, Дж. Равен, Е.П. Торренс, Л.Г. Чорна), вияв творчих здібностей старших дошкільників є особливою проблемою, бо, незважаючи на ефективність психометричних тестових методик, ні одна з них не дає повної картини творчого розвитку дитини і достатньої впевненості в надійності оцінки творчих здібностей. Головна причина в тому, що ці методи орієнтовані на результативну сторону прояву психічних процесів, нахилів, діяльності і творчих задатків індивіда. Тоді як процесуальна сторона цих психічних явищ, що і дає можливість бути творчо розвиненим, залишається поза полем зору подібних методик [Я.М. РУДИК Стратегії навчання обдарованих студентів у контексті їх підготовки до наукової діяльності: монографія / Я.М. Рудик. – К.: ЦП «КОМПРИНТ», 2013. – 218 с.].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Творчі здібності самі по собі не гарантують творчих здобутків. Для їх досягнення необхідний «двигун», який запустив би в роботу механізм мислення, тобто необхідні бажання і воля, потрібна «мотиваційна основа».

Теоретичний аналіз наукових джерел показав, що проблема розвитку творчих здібностей старших дошкільників засобами комп'ютерних ігор, до останнього часу розроблялась недостатньо у контексті дитячої психології.

Мета статті полягала у теоретичному обґрунтуванні та експериментальному визначенні методів та технологій визначення рівня розвитку творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Спираючись на концептуальні моделі творчих здібностей О.І. Кульчицької та П. Торренса, було відібрано та обґрунтовано критерії і показники розвитку творчих здібностей старших дошкільників: творча легкість, творча оригінальність, творча гнучкість, творча продуктивність та творча уява:

творча легкість: розвинена здатність дитини до всебічного розгляду предмету, здатністьураховувати при прийнятті рішень різні обставини, здатність дитини засвоювати новий матеріал, інтерес до невідомого;

творча оригінальність: здатність придумати унікальні, нові ідеї, уміння вносити щось нове, розв'язувати нові, незнайомі завдання, оригінальність способів дій, винахідливість;

творча гнучкість: здатність швидко переходити від одного способу розв'язування поставленого завдання до іншого, готовність розв'язувати завдання самостійно, високий рівень розвитку словесної гнучкості;

творча продуктивність: здатність переконструйовувати елементи в нових комбінаціях (комбінаторні властивості), висування великої кількості ідей за одиницю часу, високий рівень творчої захопленості, швидкість реакцій;

творча уява: здатність «увійти» в уявні обставини, в умовні ситуації, вміння подумки сполучати образи в нові поєднання і комбінації, уявляти можливі зміни дійсності, метафоричність (створення фантастичних ідей), прогнозувати, передбачати, висувати гіпотези, перетворювати уявлення шляхом асоціацій, гіперболізації.

Кількісний та якісний аналіз отриманих даних дозволив нам зробити наступні висновки про розвиток творчих здібностей старших дошкільників:

Діти з *дуже високим рівнем* розвитку творчих здібностей мають достатній обсяг інформації, уміють міркувати і коментувати правильність виконаного завдання, встановлюють закономірності, потребують в саморозвитку. Їх результати роботи відходять від шаблонних норм міркувань та викладення.

Діти з *високим рівнем* розвитку творчих здібностей виявляють інтерес і активність лише в певних видах діяльності де вони почувають себе впевнено. Вони жваві, цікаві до всього нового але не завжди включаються у роботу занурюючись у неї. Ці діти концентруються лише на цікавих їм завданням, інші ж роблять швидко та не завжди правильно.

Діти з *середнім рівнем* розвитку творчих здібностей пасивні, не виявляють зацікавленості, включаються в діяльність, намагаються десь підгледіти. Нестандартні, нові, підходи до вирішення завдань з'являються у дітей середнього рівню розвитку творчих здібностей дуже рідко. Ці діти більш охоче «піддивляться» ніж будуть намагатися вирішити завдання самостійно. Зацікавлені лише в одному певному направленні роботи, який вони обирають самостійно чи під впливом батьків.

Діти з *низьким рівнем* розвитку творчих здібностей мають недостатню увагу, потребують повторного пояснення, розгублені. Частково намагаються вирішити поставлені завдання. Найчастіше такі діти дуже швидко відволікаються та неохоче працюють. Непосидючі.

Діти з *дуже низьким рівнем* розвитку творчих здібностей потребували постійної уваги до себе, непосидючі, невгамовні, не зацікавлені у роботі та у способах вирішення поставлених завдань взагалі. Під час роботи з новим завданням знаходяться в стані внутрішнього протесту та намагаються виявити його псуючи не тільки собі але і своїм товаришам настрій на роботу.

На сьогодні для діагностики творчих здібностей використовуються найрізноманітніші методи: від простого психолого-педагогічного (і навіть батьківського) спостереження до спеціально розроблених, стандартизованих і валідизованих тестових методик, а також ігрових, навчальних і тренінгових завдань.

Психодіагностика творчих здібностей знаходиться в постійному пошуку новітніх підходів та технологій, які дали б змогу краще вирішувати проблеми дослідження феномену творчих здібностей. Незадоволення діагностичними та прогностичними можливостями традиційних методів ідентифікації творчих здібностей – стандартизованими тестами здібностей та рейтинговими шкалами – спричинило розвиток альтернативних підходів: якісних методів дослідження, методу динамічного дослідження, що має формат «тест – навчання – тест», комп'ютерної психодіагностики.

До якісних методів дослідження творчих здібностей слід віднести метод пробної діяльності в його нестандартизованій формі, так зване «автентичне оцінювання». Пробна діяльність передбачає виконання досліджуваним деяких завдань реальної діяльності (наприклад, намалювати, сконструювати, заспівати, ін.). Таким чином, автентичне оцінювання ґрунтується на тому, що робить досліджуваний у реальному житті, передбачає створення експериментальних ситуацій в умовах реальної діяльності дитини.

На основі психодіагностичного дослідження старших дошкільників на предмет виявлення творчих здібностей у подальшому дослідженні був підібраний необхідний психодіагностичний інструментарій та складений єдиний психодіагностичний комплекс методів. Вимоги до психодіагностичного інструментарію такі:

1) придатність обраного інструментарію до виявлення творчих здібностей старших дошкільників;

2) можливість одержання інформації щодо мотивів і факторів які впливають на розвиток творчих здібностей старших дошкільників;

3) можливість дослідити та проаналізувати рівень розвитку творчих здібностей старших дошкільників в умовах ДНЗ.

З урахуванням вищенаведених вимог було визначено основні методи дослідження, зокрема – психологічне спостереження, опитування, моделювання економічних ситуацій, кількісний та якісний аналіз експериментальних даних.

Метод опитування передбачав взаємодію з батьками респондентів і був зорієнтований на визначення емпіричної інформації, яка стосувалася загального уявлення батьків про розвиток творчих здібностей власної дитини. Надійність даних опитування залежить від багатьох умов, зокрема, правильного підбору запитань-припущень; адекватність у відповідях батьків (без прикрас); відповідність запитань завданням дослідження тощо.

Метою опитування було визначення рівня розвитку творчих здібностей старших дошкільників на первинному етапі тестування та розподілу дітей обох ДНЗ на експериментальну та констатувальну групу. Цей вид опитування проводився лише один раз в період первинної обробки інформації. Для діагностики загального розвитку творчих здібностей на первинному етапі дослідження було використано опитувальник П. Джонсона (модифікований О.В. Андрощук). Нами було переформатовано питання та підпорядковано їх виявленим нами критеріям.

Завдання виконувались шляхом опитування батьків дітей ДНЗ. Їм пропонувалося відповісти на 5 запитань-припущень опитувальної анкети. Основні показники творчих здібностей в анкетуванні ілюструються повсякденною зайнятістю дитини та аналізом спостережень батьків. В кожному з питань є п'ять варіантів відповіді. Відповідно до відповідей відбувається оцінювання. Спостереження у поєднанні з практичною діяльністю мають особливу інформативну значущість в ситуаціях виконання досліджуваними повсякденної діяльності. Використовуючи означені вище методи ми знайомилися також з роботами, виконаними дітьми в процесі повсякденної діяльності ДНЗ: малюнки, вироби, творчі завдання.

Діагностика критерію творчої легкості здійснювався за допомогою завдання «Матриці Равена» (дитячий варіант) Дж. Равен.

Проведення прогресивних матриць Дж. Равена, може дати достатньо інформації, крім стандартної оцінки творчої легкості, ще й вкрай важливі відомості про специфіку різних характеристик діяльності дитини, а також її індивідуально-психологічних та емоційних особливостей.

В процесі спостереження під час проведення завдання за поведінкою дитини оцінюють характеристики мови, експресивність, завзятість і наполегливість у подоланні труднощів, ставлення до різного типу діагностичних завдань, психодинамічні характеристики діяльності дитини і т.п.

Метою завдання було за короткий проміжок часу активувати у дитини пошукову активність та виявити рівень творчої легкості. Введення ліміту на час і матриці, які з кожною наступною стають складнішими, активізує перебіг психічних процесів і дозволяє більш глибоко діагностувати рівень творчої легкості. Під час проведення цього завдання у дитини активуються такі психологічні процеси як комбінування, відбір заданих елементів, з'єднання усіх елементів у єдине ціле на мисленнєвому рівні, вміння утримувати внутрішньо-зоровий образ для адекватного його втілення, гнучке включення у варіації вирішення поставлених проблем, уміння швидко переходити від одного способу розв'язування поставленого завдання до іншого, здатність переконструйовувати елементи в нових комбінаціях (комбінаторні властивості), високий рівень розвитку логічного мислення, підвищений інтерес до проблемних завдань, легкість генерування ідей та асоціювання.

Для проведення цього завдання було використано кольоровий варіант тесту, який містить завдання трьох серій (А, АВ, В), кожна з яких має по чотири завдання. Завдання розміщенні за зростаючою складністю послідовно від серії А, АВ до серії В і передбачають їх виконання з обмеженням у часі (15 хв.). Вивчивши структуру великої матриці, дитина повинна вказати ту з деталей (той з шести наявних внизу прапорців), який найкраще підходить до цієї матриці, тобто відповідає її малюнку чи логіці розташування його деталей по вертикалі і по горизонталі. Кількість варіантів відповідей зростала відповідно до зростання складності завдання [7; 9]. По закінченню відведеного часу експеримент припинявся, і визначалася кількість правильно вирішених матриць, а також загальна сума балів, набраних дитиною за їх вирішення. Усього за завдання відведено 12 балів по 1 балу за кожну правильно вирішену матрицю.

У другій частині експерименту на виявлення розвитку творчої легкості було використано тест WPPSI (Wechsler Preschool and Primary Scale of Intelligence) для дітей від 4 до 6,5 років) «Лабіринти» Д. Векслер. Метою цього завдання було отримання повної картини розвитку творчої легкості старших дошкільників на етапі первинного тестування.

Під час роботи дітям старшого дошкільного віку пропонувалося розв'язати вісім лабіринтів [1] так, щоб лінія від старту до фінішу не розривалася. На розв'язання усіх лабіринтів відводилося 10 хвилин часу. При оцінюванні завдання зверталась увага не лише на правильність вирішення, але й на те, як дитина поставилася до завдання. Чи не допустила дитина помилки, а після помилки продовжила. Чи змогла дитина пройти лабіринт найкоротшим шляхом. За кожний правильно вирішений лабіринт оцінювався в 1 бал, усього на завдання відведено 8 балів.

В оригінальному завданні лабіринти розміщалися за складністю, нашою модифікацією було довільне розміщення на одному аркуші паперу усі вісім лабіринтів. Це було зроблено для того, щоб дитина не концентрувала увагу лише на одному лабіринті, а у ході розв'язання одного лабіринту вже подумки працювала над іншим чим стимулювала легкість генерування ідей. Результатом роботи з означеними методиками було виявлення рівня розвитку творчої легкості на первинному етапі тестування.

Для визначення розвитку творчої оригінальності дітей старшого дошкільного віку було використано адаптовані методики «Танграми» (Додаток D) та «Паралельні лінії» за О.І. Кульчицькою, Л.Г. Чорною [4; 5] (модифіковані О.В. Андрощук). Ці завдання відносяться до групи практичних і спрямовані на виявлення творчої оригінальності дітей старшого дошкільного віку. Завдання обмежувалось у часі (15 хв.) і спиралось на такі психічні процеси: зорові уявлення, синтетичне мислення, комбінування, перебір заданих елементів майбутньої конструкції, з'єднання частин у ціле, вміння утримати деякий час внутрішній зоровий образ для адекватного матеріалізованого його втілення.

Модифікаціями у завданні «Танграми» О.І. Кульчицької, Л.Г. Чорної було зменшення кількості аплікацій та удосконалення матеріалів. В оригінальному завданні О.І. Кульчицької, Л.Г. Чорної, розрахованому на дітей 6–7 років, пропонується два завдання «Квадрат» і «Колумбове яйце». Під час пробної роботи дітям було запропоновано зробити обидва завдання, але під час роботи за нашими спостереженнями було зроблено висновки, що аплікації обох завдань дітьми старшого дошкільного віку об'єднувались та оцінювати результати такої роботи не було можливості. Тому для більш адекватної оцінки даного завдання нами було прийнято рішення, спростити хід роботи та використовувати одне з завдань, а саме «Квадрат». Ще для полегшення роботи та для більшої кількості часу для продумування сюжету нами було виготовлено наклейки, а саме, деталі «Квадрату» було розвернуто горизонтально та роздруковано з іншого боку самоклеючого кольорового паперу, після того, як було вирізано деталі вони клеїлись на неліпку поверхню у відповідності до схеми, розробленої О.І. Кульчицькою та Л.Г. Чорною [4; 5].

По закінченню відведеного часу експеримент припинявся та оцінювався. Оцінювались у роботі оригінальність конструкцій, підраховувалась кількість використаних елементів та оригінальність назви. Інтерпретація результатів даного завдання проводиться так: за оригінальність конструкцій максимальний бал 6, ще додається 1 бал за оригінальність назви, та ще 1 бал за використання всіх елементів «Танграми».

Друга частина завдання на виявлення творчої оригінальності «Паралельні лінії» О.І. Кульчицької, Л.Г. Чорної – це аналогія відомого тесту «Лінії»

Е. Торренса. Відмінність даного тесту від його початкового (авторського варіанту) складається в деяких особливостях подачі стимульного матеріалу, в кількості стимульних об'єктів, а також у виведенні шкалування оцінок. Це завдання, як і «Танграми» О.І. Кульчицької, Л.Г. Чорної відноситься до групи графічних. Для успішного вико-

нання даного завдання дитина повинна мати образні уявлення, вміти зображувати уявні образи на наочному рівні.

Модифікації цього завдання стосуються кількості паралельних ліній та стимульного матеріалу. У ході виконання завдання ми звернули увагу, що по завершенню роз'яснення завдання та демонстрації стимульної фігури, діти скопіювали останню та продублювали її. Тому нами було вирішено малювати декілька стимульних фігур, які були для всіх груп однаковими. Це була свічка (за О.І. Кульчицькою, Л.Г. Чорною) та горщик з квіткою (модифікація

О.В. Андрощук). Також при тестовій роботі з завдання було помічено, що кількість часу для дітей була замала і діти не встигали намалювати усі 8 пар паралельних ліній, тому нами було прийнято рішення скоротити кількість до 4 пар, які ми розмістили на одному аркуші паперу.

По завершенню роботи дитиною, обов'язково потрібно запитати дитину, що вона намалювала, і підписати її малюнок. У оригінальному завдання, розробленому О.І. Кульчицькою та Л.Г. Чорною, пропонувалося робити підпис дітям самотужки, але, у наш час діти старшого дошкільного віку не всі вміють писати, тому нами було прийняте рішення підписувати малюнки власними силами.

Результати виконання тесту оцінювались наступним чином: спочатку проглядаються малюнки дітей на предмет їх повторення (два-три рази намальована ракета, хоча може бути з різною деталізованістю, квіти, дерево і т.ін.) і на предмет відповідності завданню (дитина у своєму малюнку не задіяла лінії, усі зображення, або частина з них ображалась біля або між ними). За кожну оригінально використану пару ліній нараховується 2 бали. Результатом роботи з означеними методиками було виявлення рівня розвитку творчої оригінальності на первинному етапі тестування.

Для виявлення рівня творчої гнучкості старших дошкільників було використано методики «Завершення фігури» Е.П. Торренса (модифіковано О.В. Андрощук) [10] та «Білі кружечки» за О.І. Кульчицькою, Л.Г. Чорноюи [4; 5].

Метою завдання «Завершення фігури» Е.П. Торренса було визначення творчих здібностей за критерієм творчої легкості у дітей старшого дошкільного віку.

Е.П. Торренс пропонував у ході роботи домалювати десять незавершених фігур і придумати назву до кожного малюнка. Пояснюючи завдання, не дозволялося наводити приклади, самотужки домальовувати малюнки та демонструвати вже з'єднані іншими лінії. Завдання містить 10 незавершених фігур, які потрібно завершити. Умова завдань пояснюється один раз без повторень, але під час проведення тестового завдання на етапі пояснень нами було констатовано, що дітям 5-6 років важко зрозуміти мовленнєву інструкцію, тому нами було прийнято рішення удосконалити процес пояснення завдання та додати стимульну фігуру. Нами було прийнято рішення зобразити на незавершених лініях № 2 Дерево. На виконання даного завдання було відведено 15 хвилин, художній рівень виконання завдання не оцінювався.

Для оцінювання результату було зроблено вибірку зображень за кількістю їх повторень. Результати інтерпретувалися за такими критеріями: оригінальність, розробка усіх завдань, деталізованість: кожне правильно зроблене завдання оцінювалось 1 балом.

Завдання «Білі кружечки» за О.І. Кульчицькою, Л.Г. Чорною відноситься до серії вербальних завдань. За допомогою цього завдання досліджується, наскільки в дитини розвинена спостережливість, чи володіє вона елементами аналогізування, узагальнення, порівняння, класифікації, тобто стратегічними тенденціями прояву творчості, фантазії, уяви. Дана робота дозволяє виявити індивідуальні показники уявлень дитини про оточуючі його предмети [4; 5].

Творча гнучкість виконання даного завдання дітьми визначається через кількість названих слів. Якщо їх кількість становить 14-35, то це – високий рівень творчої гнучкості, і він оцінюється трьома балами, якщо 8-13, то це – середній рівень творчої гнучкості, і він оцінюється на один бал нижче, а якщо 0-7, то це – низький рівень гнучкості висунення припущень, і він оцінюється одним балом.

Результатом роботи з означеними методиками було виявлення рівня розвитку творчої оригінальності на первинному етапі тестування.

Для виявлення рівня сформованості творчої продуктивності у дітей старшого дошкільного віку використовувались методики «Завершення фігури (Овал)» Е.П. Торренс [10], «Придумай казку з означеними словами» (модифікація О.В. Андрощук), «Слова на літеру К» за О.І. Кульчицькою, Л.Г. Чорною [4; 5].

У ході роботи «Завершення фігури (Овал)» дитині пропонувалось намалювати картинку, при цьому за основу малюнка використовувався кольоровий овал, що вирізається з кольорового паперу. Для роботи необхідними матеріалами були аркуші паперу з наклеєними на них різнокольоровими овалами, заздалегідь вирізаними з різнокольорового паперу, олівці. Колір овалу дитина обирала на свій смак з запропонованих варіантів. Стимульна фігура має форму і розмір звичайного курячого яйця. Крім того, необхідно дати назву своєму малюнку. На виконання завдання дається 5 хвилин. Художній рівень виконання в малюнках не враховується. Завдання дитині розповідають перед виконанням. Малюнки підписуються тим, хто проводить завдання.

Основними показниками прояву творчої продуктивності при виконанні даного завдання було оцінювання таких показників: оригінальність (на основі вибірки на повторюваність), розробленість, абстрактність назв. Оцінка за «оригінальність» ґрунтується на статичній рідкості відповіді, максимальна оцінка за оригінальність зображення 5 балів. Розробленість зображення 2 бали та абстрактність назви 1 бал.

«Придумай казку з означеними словами» за О.І. Кульчицькою, Л.Г. Чорною відноситься до серії вербальних завдань і спрямоване на з'ясування здібностей дітей до вербальної творчості: визначається, чи вміють діти за допомогою конкретно заданих слів, органічно вплести їх у сюжет, побудувати сюжет казки оригінально і послідовно; з'ясувати відмінності в словниковому запасі, загальному кругозорі, а також і те, на скільки діти при розробці сюжету казки виявляють винахідливість, кмітливість, уміння

фантазувати, органічно вплітати в сюжет казки оригінальні образи і теми [4; 5].

Під час проведення завдання дитині пропонується придумати казку зі словами: дівчинка, ліс, метелик, річка, камінчик. Але під час тестового ходу роботи нами було відмічено, що діти старшого дошкільного віку не спроможні створити казку більш ніж на 10 речень та 45 слів, тому нами було прийнято рішення модифікувати завдання зменшивши оригінальні (авторські) показники. Так при оцінці спочатку підраховується загальна кількість слів і речень в казках, які придумували діти по всій вибірці. Потім, спираючись на показник кількості слів, використовуваних при вигадуванні казки, шляхом обчислення, визначаються рівні прояву легкості.

«Слова на літеру К» за О.І. Кульчицькою, Л.Г. Чорною відноситься до серії вербальних завдань і спрямований на дослідження словникового запасу у дітей, обсяг і рівень якого залежить від цілого ряду умов: обстановки у родині, дитячому садку тощо. За допомогою даного завдання можна визначити, наскільки дитина спостережлива, кмітлива, інформована про навколишні предмети і явища, здатна в потрібний момент до концентрації уваги, наскільки розвинена у неї пам'ять [4; 5].

При поясненні завдання використовується авторська стандартна фраза: «Назви слова, які починаються на літеру К». Дитина повинна протягом однієї хвилини назвати якомога більше слів, що починаються на літеру К. При чому, нами було відмічено, що діти старшого дошкільного віку реагують при інструкції не на літеру «Ка», а на глуху «К».

Продуктивність визначається через кількість названих слів. У ході роботи було помічено, що у дітей 5 – 6 років дуже маленький словниковий запас, так під час первинного тестування лише дві дитини змогли назвати більше 20 слів за хвилину, більшість же дітей чекала підказки та відмовлялася працювати.

Для визначення рівня розвитку творчої уяви було використано методику «Творча уява» за Г.П. Лаврентьєвою, Т.М. Титаренко [6] та «Сни тварин» Н.В. Краснощокової, адаптовану О.В. Андрощук [3].

Під час роботи з визначення рівня розвитку творчої уяви за методикою «Творча уява» за Г.П. Лаврентьєвою та Т.М. Титаренко використовується 8 геометричних фігур різного кольору та форми, вирізаних з картону. Фігури мають бути великими і малими, простими і складними, правильної і неправильної форми: коло, трикутник, зірочка, прямокутник, овал тощо. Дітям читається певна казка (під час нашої роботи читалася казка «Теремок»), під час якої пропонується підібрати з геометричних фігур символи казкових героїв. Кожна фігура – певний символ. Для того щоб визначити стан розвитку творчої уяви старшого дошкільника, звертається увага на таке: Чи може дитина виконувати завдання? Як вона його сприймає: зі жвавою зацікавленістю, чи здивована, чи, може, зовсім не сприймає, каже, що фігури не схожі на персонажів казки?

Результати інтерпретуються відповідно правильності обраної фігури. За кожну правильно обрану фігуру (домик – квадрат, лисичка – трикутник, їжачок – овал і т.д.) 1 бал.

Наступною методикою для визначення творчої уяви нами було обрано методику Н.В. Краснощокової «Сни тварин». У авторському тесті дітям пропонується поринути у мир фантазії та уявити себе сплячими тваринами. Результати такої роботи оцінювались максимальною вживаністю у роль, добірці речей, що характеризують смаки тварини, деталізованість. На завдання відводилося 15 хвилин, але під час тестового проведення даного завдання нами було відмічено, що за відведений час, діти старшого дошкільного віку не в змозі впоратися з опрацюванням усіх авторських тварин. За авторською інструкцією дітям слід намалювати сни до 5 тварин. Нами було прийняте рішення модифікувати завдання та хід ведення. Тому під час роботи дітям дозволялося обрати тваринку яка їм більш за все подобається із запропонованих та намалювати все, що може їй снитися.

При оцінюванні результатів зверталася увага на те, чи дитина зображує об'єкт у «полі речей» (предметне оформлення навколишнього середовища, присутність додаткових деталей і предметів); чи може створити цілісну композицію згідно з уявним сюжетом; використовує у своїй роботі виразні засоби; робота відрізняється оригінальністю (не стереотипністю), або робота дитини схематична, характеризується відсутністю додаткових деталей (немає предметного оформлення навколишнього середовища). За вживання у роль тваринки ставиться 10 балів, за доповнення додається 1 бал, за сюжет додається ще 1 бал.

Процедура підрахунку кінцевого результату передбачає сумування оцінок за завдання. Отримане число є первинним результативним показником сформованості творчих здібностей старших дошкільників («сира» оцінка).

Відносно вибірки нашого дослідження, необхідно конкретизувати умови її відбору. Вона має відповідати таким критеріям: 1) межі вікового діапазону досліджуваних повинні сягати 5-5,6 років; 2) кількість респондентів, які будуть задіяні у констатувальному етапі дослідження має бути достатньою з огляду репрезентативності вибірки та подальшої статичної обробки даних.

Висновки і пропозиції. ми проаналізували основні вимоги, які висувалися до психодіагностичного інструментарію, здійснили підбір методик до психодіагностичного комплексу, за допомогою якого надалі було проведено констатувальний експеримент, та визначено загальний склад досліджуваних експериментальної та констатувальної груп. Встановили послідовність проведення психодіагностичних процедур на основі виокремлених у дослідженні теоретичних положень; визначилися з вибіркою (скодом, віковими обмеженнями, кількістю респондентів); виділили критерії для обробки результатів.

З урахуванням теоретичних напрацювань та основних психологічних принципів було розроблено психодіагностичний інструментарій для дослідження розвитку творчих здібностей. За його допомогою вирішувалися такі завдання:

1) встановлення послідовності проведення психодіагностичної процедури на основі виокремлених у дослідженні теоретичних положень і принципів;

2) визначення вибірки (її склад, вікові обмеження, кількість респондентів);

3) виділення критеріїв (одиниць) аналізу для обробки результатів.

Послідовне виконання цих завдань дало нам змогу: по-перше, проаналізувати отримані дані за означеними критеріями та узагальнити їх для підведення підсумків; по-друге, оцінити практичну значущість отриманих результатів дослідження.

Список літератури:

1. Гилфорд Д. Три стороны интеллекта // Психология мышления / Ред. А. Матюшкин. – М.: Прогресс, 1965. – 525 с.
2. Дружинин В. Психология общих способностей / В. Дружинин. – Санкт-Петербург: Питер, 1999. – 368 с.
3. Краснощекова Н. Диагностика и развитие личностной сферы детей старшего дошкольного возраста. Тесты. Игры. Упражнения / Н. Краснощекова. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2006. – 299 с.
4. Кульчицька О. Діагностика рівня розвитку творчих здібностей / О. Кульчицька, Л. Чорна // Обдарована дитина. – 2003. – № 4. – С. 13-28.
5. Кульчицька О. Діагностика рівня розвитку творчих здібностей / О. Кульчицька, Л. Чорна // Обдарована дитина. – 2003. – № 4. – С. 42-50.
6. Лаврентьєва Г. Практична психологія для вихователя: науково-популярна література. Вип. 1 / Лаврентьєва Г., Г. Титаренко. – К.: ВІПОЛ, 1993. – 34 с.
7. Равен Д. К. Руководство к Прогрессивным Матрицам Равена и Словарным шкалам. Раздел 1. Общая часть руководства / Д. К. Равен, Д. Равен, Д. Х. Курт. – М.: Когито-Центр, 1997. – 76 с.
8. Рудик Я. Стратегії навчання обдарованих студентів у контексті їх підготовки до наукової діяльності: монографія / Я. Рудик. – К.: ЦП «КОМПРИНТ», 2013. – 218 с.
9. Прогрессивные матрицы Равена: методические рекомендации /сост. и общая редакция О. Е. Мухордовой, Т. В. Шрейбер // Ижевск: Изд-во «Удмуртский университет», 2011. – 70 с.
10. Розвиток креативних здібностей у дітей дошкільного віку / упорядник: Молодушкіна І. В. / – Х.; Вид. група «Основа», 2012. – 204 с.

Андрощук О.В.
Национальный педагогический университет имени Н.П. Драгоманова

МЕТОДЫ ДИАГНОСТИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ СТАРШИХ ДОШКОЛЬНИКОВ

Аннотация
В статье проанализированы последние достижения относительно эффективных методов и методик направленных на выявление уровня развития творческих способностей детей старшего дошкольного возраста. Приведены критерии творческих способностей и их характеристики. Приведено уровне творческих способностей и их особенности. Приведен методический материал для выявления уровня развития творческих способностей старших дошкольников.
Ключевые слова: методика диагностики, творческие способности, старшие дошкольники, дети, критерии, уровни творческих способностей.

Androshchuk O.V.
National pedagogical University named after N.P. Dragomanov

METHODS OF DIAGNOSTIC RESEARCH DEVELOPMENT OF CREATIVE ABILITIES OF THE SENIOR PRESCHOOL CHILDREN

Summary
The article analyses recent achievements regarding the most effective methods and techniques aimed at identifying the level of development of creative abilities of preschool children. The criteria of creative abilities and their characteristics. Given the level of creativity and their features. Methodical material for the detection of the level of development of creative abilities of the senior preschool children.
Keywords: diagnostic technique, creativity, and older preschoolers, children, criteria, levels of creative abilities.

УДК 159.923

ПІДХОДИ ДО КЛАСИФІКАЦІЇ ФОРМ ТА ВИДІВ ДЕФОРМАЦІЙ ОСОБИСТОСТІ У НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Березка С.В.
Донбаський державний педагогічний університет

У статті проаналізовано наукові публікації та дослідження з метою висвітлення теоретичних підходів до розуміння феномену «особистісні деформації». Представлено різні способи класифікацій форм та видів деформацій. На основі узагальненого матеріалу, зроблено спробу створити власну класифікацію деформацій особистості. Розглянуто такі види деформацій, як професійна, учбово-професійна, власне особистісна. Наведені приклади таких груп деформацій: оборотна та незворотна; природна та штучна; часткова та загальна.
Ключові слова: особистісні, професійні та учбово-професійні деформації; оборотна, незворотна, природна, штучна, часткова та загальна деформація.

Постановка проблеми. Сучасна особистість знаходиться у центрі виру швидкоплинних подій, життєвих обставин та ситуацій, вирішення яких призводить до змін самої особистості. Такі зміни можуть носити, як позитивний характер і призводити до розвитку особи, так і негативний. У психолого-педагогічній літературі для позначення останніх широко застосовується термін «деформація особистості». Механізм утворення та розвитку деформації полягає в тому, що під дією певних (внутрішніх чи зовнішніх) чинників виникають негативні викривлення в поведінці людини, потім, по мірі посилення впливу, вони можуть накопичуватись та закріплюватись в особистості, приводячи до її перебудови, що проявляється у всіх сферах життєдіяльності. Встановлено також, що спочатку виникають тимчасові негативні психічні стани і установки, потім починають зникати позитивні якості. Пізніше на місці позитивних властивостей утворюються негативні психічні якості, що змінюють особистісний профіль особи [9]

Деформації обмежують світосприйняття та розвиток особистості, деформують її психічні процеси та стани. Для забезпечення психічного здоров'я особи необхідним є раннє діагностування та нівелювання деформацій на ранніх етапах їх утворення. Проте, через велику кількість підходів та теорій про особистість у науковій літературі відсутня єдина класифікація форм та видів деформацій.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Широко представлені теоретико-методологічні аспекти особистісної деформації фахівця під впливом професії у дослідженнях таких вчених: А.Н. Баженова, С.П. Безносов, В.Л. Бозаджиєв, В.В. Бойко, Н.Е. Водоп'янова, Т.В. Зайчикова, Є.Ф. Зеєр, Б.Д. Новіков, С.Д. Максименко, А.К. Маркова, В.І. Ковальчук, Т.І. Ронгінська, О.О. Рукавишніков, Д.Г. Трунов, Т.В. Форманюк, Т.С. Яценко та ін. Деякі з цих дослідників дійшли висновку про те, що певні деформації з'являються ще задовго до безпосереднього «зіткнення» особи з власною професійною діяльністю, і, як правило, обумовлені вони особистісними якостями. Тому, необхідним э детальне вивчення власне деформацій особистості, визначення їх проявів, форм та видів.

Мета статті: на основі аналізу психолого-педагогічної літератури класифікувати форми і види деформацій особистості.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі широко висвітлений такий вид деформації особистості, як професійна (С.П. Безносов, Е.Ф. Зеєр, Б.Д. Новіков, Є.В. Руденський, Д.Г. Трунов, А.К. Маркова та ін.).

Професійна деформація (від лат. deformatio – викривлення, зміна форми, конфігурації властивостей) – психологічно деструктивні зміни якостей і властивостей особистості (ціннісних орієнтацій, характеру, способів мислення, спілкування і поведінки), поява яких обумовлена впливом здійснення професійної діяльності [4, с. 181].

Розглядаючи навчання як вид діяльності та частину професійного становлення особистості, в окремий вид психологи виділяють *учбово-професійну деформацію* особистості студента. Так, Є.І. Сапего у своїй статті «Можливості когнітивного тренінгу як засобу профілактики учбово-професійної деформації особистості студентів» дослідниця надає таке визначення даному феномену: «Під учбово-професійною деформацією можна розуміти негативні зміни особистості студента, які обумовлені входженням у світ обраної професії на стадії навчання в результаті високої спеціалізації, що виникають у психіці і з часом набувають стійкий характер психічних якостей» [11, с. 70].

Ж.П. Павлова пропонує класифікувати деформації студентів молодших курсів педагогічних спеціальностей на основі їх професійно-педагогічної ідентифікації. У своїй статті «Типологія деформацій професійно-педагогічної ідентифікації студентів молодших курсів» Ж.П. Павлова пропонує такі групи деформації:

Статусні деформації – розходження між цінностями професійно-педагогічної спільноти і особистісними цінностями студента в розумінні соціального статусу і особливостей педагогічної діяльності, що може проявлятись у хибному розумінні соціального статусі обраної професії чи у відмові від ідентифікації з професійною роллю). До статусних деформацій відносять:

- ідентифікація з іншою професійною групою;
- ідеалізація майбутньої професії;
- професійний маргіналізм;
- інгруповий фаворитизм;
- сублімація;
- боязнь педагогічної діяльності.

Рольові деформації – розходження між цінностями професійно-педагогічної спільноти і

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

особистісними цінностями студента в розумінні та виконанні професійних ролей, а також професійних норм, що лежать в їх основі. Рольові деформації можуть проявлятись як у непродуктивному виконанні професійних дій, так і в нездатності студента співвіднести свої особистісні особливості з професійною роллю. До таких деформацій відносять:

– прагматизм;
– авторитаризм;
– підвищена агресивність;
– алгоритмізацію професійних дій;
– предметний егоцентризм;
– підміна професійної ролі особистісною;
– підміну особистості студента професійною роллю.

Проектні деформації – розходження між цінностями професійно-педагогічної спільноти і особистісними цінностями студента в розумінні та проектуванні професійного майбутнього, професійних перспектив. Проектні деформації проявляються у консерватизмі, відмові від професійного самовдосконалення, обміну досвідом, спілкування з колегами або у неправильному визначення проектних орієнтирів. До них відносять:

– псевдопрофесіоналізм;
– інформаційна пасивність;
– уособлення;
– прожектерство;
– невиправдане заниження цілей професійного зросту, своїх можливостей;
– звуження особистості до професійного світу [12, с. 80-81].

Викривлення виникають під дією багатьох факторів, тому необхідним є вивчення видів деформацій, що основуються саме на змінах особистості (в незалежності від її професійного становлення).

Особистісні деформації – це викривлення, зміна якостей і властивостей особистості під впливом тих чи інших факторів, що проявляється у: зміні сприйняття та ціннісних орієнтацій, життєвих поглядів, характеру, способів спілкування та поведінки, рис особистості, установок та їх гіперболізації; незрілості та нерівномірності розвитку певних аспектів особистості, інфантильності та егоцентричній спрямованості; втраті здатності до адаптації; фрустрованості; порушенні внутрішньопсихічної рівноваги; викривленнях у когнітивній та емоційній сферах та ін. [1].

Також можна виділити форми деформацій в залежності від змінених особистісних структур:

– деформація спрямованості особистості (установок, інтересів, потреб);
– деформація здібностей;
– деформація характеру.

К.К. Платонов виділяє чотири підструктуру особистості, відповідно до них можна виділити:

– деформація соціально обумовлених якостей (моральні якості, відносини);
– деформація досвіду (звички, знання);
– деформація індивідуальних психічних процесів (мислення, сприйняття і т.д.);
– деформація біологічно обумовлених підструктур (органічні патологічні особливості, деформація характеру).

Б.В. Зейгарник [7] виділяє такі основні форми порушень особистості, як деформація потреб і мотивації, рис характеру та підконтрольності поведінки.

Основними формами викривлень особистості, за О.О. Бухановським [3], є *власне деформація, деструкція структури особистості, дисгармонія та регрес особистості*. *Деформацію* він розуміє як диспропорційне співвідношення структурних елементів, дисгармонію особистості, що виникає в ході її розвитку. *Деструкція* – це патологічний процес руйнування структури особистості загалом чи окремих її компонентів. *Дисгармонія* особистості характеризується формальним збереженням здібностей, які втратили свою соціальну значимість у зв'язку з вираженою диспропорцією між окремими елементами темпераменту, характеру, потреб і мотивом діяльності особистості. мислення стає афективним, значно порушується цілісність, сила, стійкість, пластичність властивостей характеру. Знижується рівень та вираженість потреб, спостерігається регрес мотивів діяльності. *Регрес особистості* відображає розпад її індивідуальної структури.

Л.Д. Деміна, І.О. Ральникова [6] до основних форм порушень особистості відносять: дефекти і деформації культурного розвитку психіки (патологічний інфантилізм, ригідність когнітивного звуження, ірраціональність свідомості та ін.); соціальна та особистісна стресованість (апатія, містицизм, психосоціальний регрес та ін.); дезінтеграція процесів особистісного самовизначення і саморозвитку.

С.П. Безносов зробив спробу класифікувати прояви деформацій особистості не на психологічній основі, а за такими критеріями:

– глибина деформованості особистості;
– ступінь широти деформованості особистості;
– ступінь стійкості проявів деформацій;
– швидкість деформування особистості [2].

Основуючись на ці критерії та аналогії розуміння деформацій у фізиці (пружна, пластична) та психології, ми виділили такі види викривлень особистості:

– оборотна та незворотна;
– природна та штучна;
– часткові та загальні деформації.

За ступенем стійкості можна виділити оборотні та незворотні деформації.

До виду *оборотної* деформації особистості ми віднесли усі форми викривлень, що з часом зникають самостійно чи їх можна виправити, з подальшим відновленням усіх деформованих компонентів особистості. С.П. Безносов називав такі деформації випадковими або епізодичними. А.А. Меграбян такі зміни особи відносив до виду *тимчасових*. Прикладом таких деформацій дослідник вважає неадекватність реагування свідомості та поведінки людини на дію зовнішніх чи внутрішніх чинників при афективному стані чи порушеннях функцій вегето-ендокринної системи, що у межах самовідчуття та самосприйняття при достатній збереженості пізнавальних функцій особистості, викликають короткочасні викривлення [10, с. 214].

До виду *незворотних* деформацій відносять всі зміни особистості, що не зникають після дії деформуючого чинника та мають патологічні, необоротні наслідки для самої особистості. С.П. Безносов [2] вважав, що викривлення даної групи мають незворотній та закономірний характер.

До цього виду викривлень можна віднести запропоновані А.А. Меграбяном прогредієнтні, структурні та необоротні дефекти особистості, що перш за все змінюють вищі соціальні, моральні, етичні та інші рівні людини, що призводить до її регресії до рівня тварини [10, с. 218]. Прикладом таких деформацій є зміни особистості наркоману, психічнохворої людини та ін.

Природна деформація – це зміни властивостей особистості, що викликані природним проживанням власного життя і є неминучими. Так, у психології вчені (Ф. Гізе, Д. Бромлей, І.С. Кон, О.П. Сергеєнкова, Е. Еріксон та ін.) досліджували особистісні зміни, що викликані природнім старінням людини. У віковій психології О.П. Сергеєнкової [5] описано характерний феномен для людей похилого віку, як психологічне «закостеніння», який Е. Еріксон називав особистісною стагнацією (тобто застій в особистісному розвитку людини, що викликаний її зацикленістю на минулому і нездатності переносити подальші зміни ідентичності) [5], а також типи людей похилого віку (старець-негативіст, старець-екстраверт та інтроверт), що характеризуються суб'єктивно-спрямованим сприйняттям оточуючої дійсності, відповідними способами мислення, реагування та власне поведінки людини [4, с. 300].

До природної можна віднести і професійну деформацію. Аналізуючи концептуальні положення розвитку професійних деформацій за О. Коваленко, Л. Шикановим, Е. Зеэром, можна визначити, що будь-яка професійна діяльність вже на стадії опанування, а в подальшому при виконанні, деформує особистість незалежно від її особистісного потенціалу, адже здійснення певних видів діяльності не вимагає всього розмаїття якостей і здібностей особистості, багато з них залишаються неактуальними та незадіяними; поступово успіх виконання діяльності починає визначатись сукупністю професійно важливих якостей, що роками використовуються [8]. Окремі з них поступово трансформуються у професійно небажані якості. Одночасно розвиваються професійні акцентуації – надмірно виражені якості та їх поєднання, що негативно впливають на діяльність та поведінку спеціаліста. Тобто деякі форми професійної деформації є неминучими.

До *штучних* деформацій належать викривлення особистості, що обумовлені дією зовнішніх чинників, які не залежать від самої людини (стиль виховання, життєві обставини, умови життя і т.д.), але можуть сприяти появі внутрішніх соціально-психологічних факторів деформацій.

За рівнем деформованості можна виділити *загальну* та *часткову* деформацію. Якщо у особи спостерігаються зміни одного або декількох структурних елементів особистості, то така деформація називається частковою, якщо ж змінені всі елементи особистості – то загальною. До часткових викривлень часто відносять деформації сприйняття, мислення, уяви і т.д. С.П. Безносов зазначає, що спочатку уражається частина психіки (парціальна деформація), що відображається на психічних процесах особи, а згодом може сягати глобальних розмірів, зачіпаючи сферу суб'єктивних відносин особистості, її світогляду (глобальна деформація) [2].

Висновки і пропозиції. Вивчення сучасних наукових досліджень і публікацій дозволило нам зробити спробу створити класифікацію форм та видів деформації особистості на основі її кількісних характеристик. Так, усі форми деформацій ми поєднали у такі групи: оборотна та незворотна; природна та штучна; часткова та загальна. Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволив виділити такі види деформацій, як професійна (С.П. Безносов, Е.Ф. Зеєр, Б.Д. Новіков, Є.В. Руденський, Д.Г. Трунов, А.К. Маркова та ін.), учбово-професійна (Ж.П. Павлова, Є.І. Сапего та ін.) та власне особистісна деформація (О.О. Бухановський, Б.В. Зейгарник, А.А. Меграбян, К.К. Платонов та ін.). У наукових дослідженнях феномен саме особистісних деформацій (які не залежать від виду професії особи) розкрито досить неповно. Через відсутність єдиного підходу до розуміння особистості, не має і єдності у розумінні сутності деформацій особи. Тому, ми вважаємо, що необхідним для успішної діагностики та корекції деформацій особистості є створення профілю деформованої особистості, банку діагностичних методик для виявлення викривлень на ранніх етапах їх утворення, та розроблення корекційно-профілактичної програми

Список літератури:

1. Баженова А. Н. Профессиональная деформация личности психолога / А. Н. Баженова // Интеграция образования. – 2003. – № 2. – С. 145-150.
2. Безносов С. П. Профессиональная деформация личности / С. П. Безносов. – СПб.: Речь, 2004. – 272 с.
3. Бухановский А. О. и др. Общая психопатология: Пособие для врачей / А. О. Бухановский, М. Е. Литвак. – 3-е изд.,перераб. и доп. – Ростов н/Д: Изд-во ЛРНЦ «Феникс», 2003. – 416 с: ил.
4. Вайнштейн Л. А. Психология труда / Л. А. Вайнштейн. – Минск: БГУ, 2008. – 219 с.
5. Вікова психологія. Навчальний посібник / О. П. Сергєєнкова, О. А. Столярчук, О. П. Коханова, О. В. Пасєка. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 376 с.
6. Демина Л. Д. Психическое здоровье и защитные механизмы личности / Л. Д. Демина, И. А. Ральникова., 2000. – 123 с.
7. Зейгарник Б. В. Опосредование и саморегуляция в норме и патологии. // Вестн. МГУ. Сер. 14. Психология. – 1981. – № 2. – С. 9–14.
8. Коваленко А. В. Профессиональная деформация личности. Учебное пособие. / А. В. Коваленко, Л. А. Шиканов. – Томск: Изд-во ТПУ, 2009. – 90 с.
9. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – М., 1996. – 306 с.
10. Меграбян А. А. Общая психопатология / А. А. Меграбян. – М: Медицина, 1972. – 286 с.
11. Сапего Е. И. Возможности когнитивного тренинга как средства профилактики учебно-профессиональных деформаций личности студентов / Екатерина Ивановна Сапего // Инновационные образовательные технологии. – 2013. – С. 69–73.
12. Павлова Ж. П. Типология деформаий профессионально-педагогической идетнификации студентов младших курсов / Жанна Павлівна Павлова // Вестник СГУТиКД. – 2011. – № 1(15). – С. 79-82.

Березка С.В.
Донбасский государственный педагогический университет

ПОДХОДЫ К КЛАССИФИКАЦИИ ФОРМ И ВИДОВ ДЕФОРМАЦИЙ ЛИЧНОСТИ В НАУЧНОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Аннотация
В статье проанализировано научные публикации и исследования, с целью освещения теоретических подходов понимания феномена «личностных деформаций». Представлено разные способы классификации форм и видов деформации. На основе обобщенного материала, сделано попытку создать свою классификацию личностных деформаций. Рассмотрено такие виды деформации, как профессиональная, учебно-профессиональная, личностная. Приведены примеры таких групп деформаций: обратимая и необратимая; естественная и искусственная; частичная и общая.
Ключевые слова: профессиональная, учебно-профессиональная, личностная деформация; обратимая, необратимая, естественная, искусственная, частичная и общая деформация.

Berezka S.V.
Donbass State Pedagogical University

APPROACHES TO THE CLASSIFICATION OF FORMS AND TYPES OF DEFORMATION OF A PERSONALITY IN SCIENTIFIC LITERATURE

Summary
The article analyzes the scientific publications and research, to highlight the theoretical approaches of understanding the phenomenon of «personal strain.» Presented different ways of classifying the forms and types of deformation. On the basis of a compilation, made an attempt to create a classification of personal strain. Consider these types of deformation, as a professional, educational and professional, personal. Examples of such groups deformations: reversible and irreversible; natural and artificial; partial and total.
Keywords: professional, educational, personal strain; reversible, irreversible, natural, artificial, partial and total deformation.

УДК 159.923.2

СТИЛЬ ЖИТТЯ У СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОМУ ВИМІРІ

Діденко Г.О.
Херсонський державний університет

У статті проведено теоретичний аналіз сучасних психологічних та соціологічних підходів до вивчення стилю життя. Проаналізовано структурні компоненти. Встановлено, що психологічний контекст розуміння стилю життя має складний взаємозв'язок з соціальним поясненням цієї структури. Визначено, шо існуючі на сьогодні соціально-психологічні дослідження значною мірою зосередженні на вивченні стилю життя, як деякого прояву заданої поведінки. Узагальнено, що стиль життя особистості – динамічна структура, яка складається з цілей, образів «Я» та «Я-ідеальне», образу світу, способів рішення життєвих проблем та реалізується через поведінку та самовідношення.

Ключові слова: стиль життя, особистість, характеристики, поведінка, компоненти.

Постановка проблеми. Наукові дослідження останніх років піднімають все нові й нові теми в психологічній, соціальній, філософській, історичній та інших науках. Розшарування наукового знання зумовлює появу міждисциплінарних понять, вивчення яких, у вузькому значенні, потребує постійного уточнення та конкретизації. Популяризація поняття «стиль» в сучасному суспільстві, сповненому сплетінь поглядів, культур, досвідів, – зумовлює розширення меж розуміння поняття «стиль життя» та його місця в системі інших концептів, які охоплюють сферу життєвого існування особистості. Акцент на аналізі соціального та психологічного поглядів на «стиль життя» є не випадковим, адже саме в цих галузях знань, на нашу думку, по-перше, найбільш повно розкритий змістовий компонент даного поняття. По-друге, сукупність поглядів психологічної (предметом вивчення якої є психічні процеси, риси, особливості діяльності) та соціологічної науки (спрямованої на вивчення суспільних процесів, як сукупності соціальних груп, прошарків, індивідів, які взаємодіють між собою) дає можливість простежити як суто психічні (особистісні), так і соціально значущі прояви, які, на наш погляд, є обов'язковими включеннями у концепт, який вивчається.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виникнення нових форм міжособистісної взаємодії, які формуються під впливом змін на державному та світовому рівнях, підвищення значимості ролі особистості на суспільній, політичній аренах, зміна ментальних та поведінкових патернів – спричинюють необхідність аналізу наукових підходів до розуміння концепту «стиль життя», як складної системи. В останнє десятиріччя представники психологічного та соціального наукових кіл все більше цікавляться дослідженням психічної обумовленості та поведінкових проявів стильових характеристик особистості. У цьому контексті слід зазначити, що базуючись на роботах українських та зарубіжних дослідників минулих років, сучасні вчені акцентують свою увагу на виявленні тих особливостей стильових проявів у житті особистості, які відповідають сучасним умовам суспільства та є характерними для певної групи осіб.

Науковий інтерес становить те, що загальноприйнятого бачення першооснов зародження поняття «стиль життя» не існує. Нами було сфокусовано увагу на декількох точках зору, відносно появи концепту «стиль життя». Визначено, що за одними джерелами основи аналізу категорії життєвого стилю були закладені в філософії ХХ-го сторіччя, появу якого можна пов'язати з поняттям «життєвий світ» (Lebenswelt), введеного Е. Гуссерлем [7]. Виникнення та розвиток терміну «стиль життя» можна пов'язати з науковими пошуками H. Amsbacher, який приділяє увагу вивченню поняття «стиль особистості», запропонованого ще в «Анатомії меланхолії» («The Anatomy of Melancholy») R. Burton – «...наш стиль видає нас», і французького натураліста L. de Buffon – «Стиль – сама людина» [24]. Не дивлячись на те, що національний стиль життя випереджав використання індивідуального стилю життя для визначення колективних основ існування, це останнє стало відомим з робіт Т. Парсонса та М. Вебера. Тому, деякі джерела приписують виникнення поняття «стиль життя» М. Веберу, який розглядав його, насамперед, в соціологічному контексті як критерій соціальної стратифікації, чинник, що інтегрує певну соціальну групу й водночас перешкоджає переходу особи із однієї групи в іншу [16, с. 28]. Видозмінившись, наповнившись новим змістом у контексті сучасності, – з'являються нові погляди на місце стилю життя у складній системі понятійного апарату соціологічної та психологічної науки. Проте, вважаємо доцільним здійснити більш глибокий етимологічний аналіз поняття «стиль життя», що може стати предметом окремої статті.

В ході розгляду сучасних наукових думок щодо стилю життя, було встановлено, що увага даному поняттю приділена в роботах наступних сучасних українських (О.М. Дікова-Фаворська, О.С. Мурадян, Н.В. Паніна, Т.В. Пилаєва, М.О. Шульга), російських (Н.Ю. Масленцева, Я.М. Рощина, А.В. Сафарян), зарубіжних (Е. Гідденс, Р. Інглхард, Е. Тоффлер) соціологів. Серед сучасних психологів розробленням теми займаються наступні українські вчені: Г.В. Гритчук, Л.Д. Заграй, О.Г. Малина, О.Є. Поліванова, Ю.М. Швалб, А.О. Шейко, Л.Б. Чміль. Дослідження зарубіжних вчених представлені роботами наступних науковців: Г.І. Колеснікова, H. Mosak. Це далеко не повний перелік тих дослідників, які у своєму науковому доробку звертаються до вивчення стилю життя особистості.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз меж сучасних наукових досліджень на міждисциплінарному (соціально-психологічному) рівні дозволить сформувати

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

цілісну картину поглядів на проблему стилю життя особистості, його структурні характеристики та окреслити перспективу подальших наукових досліджень.

Мета статті – систематизація сучасних поглядів на концепт «стиль життя» та окреслення перспектив подальших досліджень у заданій тематиці.

Виклад основного матеріалу. Зміна відносин, що відбувається в системі «людина – суспільство» висуває на перший план необхідність аналізу психологічного змісту життєіснування особистості. Зокрема, це стосується стилю життя як категорії, що об'єднує в собі складну ієрархію індивідуальних характеристик особистості.

Слід зазначити, що розмежування таких суміжних понять, як: «життєвий шлях», «стиль поведінки», «життєвий вибір», «образ життя» та ін. потребує особливої уваги. Часто, сплутаність в понятійному апараті призводить до того, що стиль життя ототожнюють з одним із вище наведених понять. Звертаючись до положень індивідуальної психології А. Адлера, встановлено, що синонімами стиля життя виступають наступні поняття: «життєвий шлях», «образ життя», «лінія життя» та ін. [1]. В роботах К. О. Абульханової-Славської, Т. М. Титаренко знаходимо теоретичні основи стилю життя в контексті «життєвого шляху». Ю. П. Лісіцин в образі життя серед різних компонентів, що віднесено до економічної, соціологічної та соціально-економічної сфер («рівень життя», «якість життя», «уклад життя» відповідно), виокремлює також соціально-психологічний – «стиль життя» [9]. При цьому, в його медично-соціальній концепції останній визначає особливості поведінки, побуту та щоденні взаємовідносини індивіда. Пераховані прояви відображаються на звичках, смаках, манерах.

Так як метою статті не є розведення всіх цих понять, вважаємо, що доцільним буде виокремлення цієї проблеми в окрему тему статті.

Переходячи до аналізу сучасних соціологічних поглядів на стильові особливості життя, можемо виокремити три напрямки їх розуміння. Стиль життя в роботах дослідників, яких можна віднести до першого напрямку, інтерпретується через щоденне повторення поведінкових патернів, в залежності від соціальної спрямованості індивіда. Так, до першого можна віднести наступних вчених: Н.Ю. Масленцева, Т.В. Пилаєва, Я.М. Рощина, А.В. Сафарян.

Встановлено, що Я. М Рощина характеризує стиль життя як систему практик, які повторюються в щоденній поведінці і визначають положення людини в соціальному просторі [17]. З точки зору А. В. Сафарян стиль життя – це «синонім вільного вибору індивідом своєї щоденної поведінки і є безпосередньо пов'язаним з самореалізацією особистості» [18]. Н. Ю. Масленцева зазначає, що стиль життя – це деякий ресурс, що визначає вибір та активність особистості [11]. Українська дослідниця Т. В. Пилаєва, в свою чергу, зазначає: «Стиль життя – це такий спосіб самоорганізації життєдіяльності соціальної групи, що виявляє себе як система повсякденних практик; доведено, що в нестабільному суспільстві стиль життя формується переважно під впливом тих підструктур свідомості та особистісних характеристик, дія яких в якості чинників стилеутворення не усвідомлюється або усвідомлюється частково» [15]. Тобто, стиль життя розуміється як такий, що безпосередньо пов'язаний з соціальними досягненнями особистості та її спрямованістю.

Плеяда наступних сучасних українських науковців формує другий напрямок в розумінні стилю життя. Встановлено, що центральними в життєвому стилеутворенні, в даному напрямку досліджень, є: цілі, цінності, мотиви, життєві плани, ідеали, уподобання, які проявляються при взаємодії з середовищем. До науковців цього напрямку нами були віднесені: О. М. Дікова-Фаворська, О. С. Мурадян, Н. В. Паніна, М. О. Шульга.

О. М. Дікова-Фаворська вказує на те, що «стиль життя – поняття, що охоплює різні форми взаємодії осіб, в яких реалізується система цінностей життя, мотивів дії, потреб та інтересів, а також статусно-рольовий набір і структурні можливості» [5]. Стиль життя пояснюється Н. В. Паніною як «ключовий компонент способу життя і формується та коригується через безпосередній вплив нормативної моделі поведінки, що, з одного боку, визначається суспільною свідомістю, а з іншого – індивідуальними уподобаннями, які конкретизуються в життєвих планах та цілях особистості – особистісній життєвій перспективі» [14, с. 28]. О. С. Мурадян зводить межі розуміння стилю життя до «індивідуально особливих..., власних практик та середовища, в якому ці практики реалізуються» та пов'язує їх з ціннісними орієнтаціями та значеннями, якими суб'єкт наділяє актуальну ситуацію [12].

М. О. Шульга розглядає стиль життя як такий, що може зумовлюватися: а) традиціями і звичками; б) вибором одного із наявних типів поведінки (адаптаційний, конформістський); в) бажанням самореалізації чи самоствердження через певний тип поведінки; г) комбінаціями перших трьох типів [19, с. 28].

Таким чином, стиль життя у розумінні О. М. Дікової-Фаворської, О. С. Мурадян, Н. В. Паніної, М. О. Шульги зводиться до цілей, цінностей, мотивів, життєвих планів, ідеалів, уподобань як таких, що відтворюються безпосередньо при контакті з оточенням.

За останнє десятиріччя вивченню не тільки самого феномена «стиль життя», а й його взаємозв'язку з процесом модернізації та стрімких змін сучасного суспільства, присвячені роботи сучасних західних соціологів, що формують третій напрямок сучасних досліджень. Життєвому стилю, як складній системі, зміни якої пов'язані зі змінами в суспільстві, присвятили свої публікації, зокрема, наступні соціологи: Е. Гідденс, Р. Інглхард, Е. Тоффлер.

Встановлено, що Р. Інглхард пов'язував зміни в стилі життя (в більшій мірі – його якостей, до яких відносив: соціальну справедливість, права людини, чисте повітря та ін.) з розвитком економіки країн, що призводить до зсуву цінностей індивідів [13]. Американський соціолог Е. Тоффлер – автора праці «Шок майбутнього» («Future Shock»), в центрі якої – психологічна реакція на стрімкі зміни оточення, викликані швидким темпом соціального та технологічного прогресу, зазначає, що значний розкид стилів

життя є типовим для періоду науково-технічної революції [20]. Причиною такого розмежування, з точки зору Е. Тоффлера, є не поділ суспільства на класи, групи чи соціальне розшарування, а поділ культури на субкультури.

Ідеї Е. Тофлера стосовно стилю життя були відображені в працях Е. Гідденса. Спираючись на концепцію особистості в умовах радикальних змін в житті суспільства, він робить акцент на переході від боротьби за втілення ідеалів (свободи, справедливості, рівності) до вибору життєвого стилю, ґрунтуючись на відповіді на запитання: «Як варто жити?» [3, с. 88]. При цьому, в основі проблематики стилю життя стоїть моральний компонент.

Таким чином, дослідження сучасних соціологів розкривають різні аспекти поведінкових проявів життєвого стилю, як складної системи. Особливої уваги, на нашу думку, вимагає орієнтованість західних соціологів на виявленні змін у стилі життя особистості через призму глобальних змін у світі та суспільстві. У цьому контексті слід зазначити, що сучасна соціально-політична ситуація в країні диктує низку вимог, однією з яких є орієнтація на західне суспільство. І це стосується не тільки зміни поверхневих проявів нашої повсякденності, тут йдеться про зміни в ціннісних орієнтаціях, мотивах, образах себе та світу, етичних переконаннях, і вже потім – своєї поведінки. Саме тому психологічний аналіз концепту «стиль життя» і є головним і таким, що створює основу для комплексного дослідження даного феномену.

Щодо досліджень сучасної психологічної науки, то тут також спостерігаємо акцент на поведінкових проявах особистості, як таких, що характеризують стильову визначеність (О. Г. Малина, Ю. М. Швалб, Л. Б. Чміль), приділяється увага вивченню особливостей життєвих стилів певних явищ: одинокості (Г. І. Колеснікова), субкультури (Л. Д. Заграй, А. О. Шейко) та груп осіб (Г. В. Гритчук, О. Є. Поліванова).

Ю. М. Швалб, розглядаючи стиль життя у контексті змін у країні (соціальних, економічних, політичних), зосереджує свою увагу на тому, яким чином ці зміни впливають на стильові аспекти. Він виокремлює об'єктивні та суб'єктивні фактори, при цьому, до останніх відносить систему мотивів та цінностей, які чинять вплив на відношення до дійсності [22].

Схожою є точка зору О. Є. Поліванової. Дослідниця, вивчаючи взаємозв'язок стилю життя та особливостей самоактуалізації студентів різної професійної спрямованості, розглядає стиль життя, як сукупність зовнішніх, до яких відносить взаємовідносини з оточуючими та внутрішніх проявів (ціннісна сфера та сфера потреб). Автор зазначає: «...формування власного стилю тісно пов'язане з самоактуалізацією особистості, яке може виступати, як фактор, що сприяє, так і фактор, який перешкоджає цьому процесу» [16, с. 29].

О. Г. Малина ґрунтуючись на роботах сучасних теоретичних та емпіричних досліджень (О. А. Донченко, Л. В. Сохань, Ю. М. Швалб та ін.) розглядає феномен стилю життя особистості як особливий індивідуальний спосіб здійснення особистістю обраного нею життєвого шляху, сукупність моделей поведінки, що фіксують усталено відтворювані риси, манери, нахили, тобто спосіб, яким людина як суб'єкт здійснює своє життя [10].

З точки зору Л. Б. Чміль стиль життя особистості є «системною сукупністю способів сприйняття соціального світу, визначення цілей індивідуального існування, вибору шляхів і способів їх досягнення та реалізації життєвих планів у цілому» [21].

Г. І. Колеснікова, вивчаючи феномен одинокості, виокремлює поняття «одинокий стиль життя», як результат свідомого вибору. Вона підкреслює, що «одинокість як стиль життя включає в себе визнання, усвідомлення і прийняття своєї духовної одинокості» [8, с. 2026]. Таким чином, нею підкреслюється розуміння стилю життя як прийняття на себе відповідальності за свій вибір та слідування йому.

Л. Д. Заграй, піднімаючи в своїх дослідженнях актуальні питання місця та ролі молодіжних субкультур у формуванні стилю життя, визначає останній через призму суб'єкт-об'єктних орієнтацій у життєвих ситуаціях [6]. При цьому, береться до уваги гендерний аспект при конфігурації моделей стилю життя молоді. У руслі психологічних досліджень субкультурному аспекту стилю життя приділяє увагу й А. О. Шейко, яка зазначає: «У широкому сенсі під субкультурою розуміється часткова культурна підсистема «офіційної культури», що визначає стиль життя, ціннісну ієрархію та менталітет її носіїв» [23, с. 231].

Особливої уваги заслуговує підхід Г. В. Гритчук до розуміння змістовних характеристик стилю життя особистості. Стиль життя дослідниця розглядає через призму гендерних уявлень як чинника, що пов'язаний з особливостями даної категорії в юності. Стиль особистості розглядається нею як інтегральна формально-динамічна характеристика, яка стосується різних рівнів організації індивідуальності: 1) системи суб'єктивних значень; 2) суб'єкт-об'єктного балансу; 3) когнітивних параметрів; 4) видів поведінки та діяльності; 5) модусу життєдіяльності (стиль життя) [4]. При цьому, стиль життя особистості зумовлюється, з одного боку, різними параметрами індивідуальності, а з іншого – способами взаємодії з життєвими ситуаціями, ситуативними змінними. В залежності від системи змістових характеристик Г. В. Гритчук виокремлює наступні стилі життя:

– суб'єктний, що характеризується внутрішнім локусом контролю, адаптивністю (активною або пасивною), наявністю системи усвідомлених цілей, високим прагненням до самоактуалізації;

– об'єктний – характеризується зовнішнім локусом контролю, пасивною адаптацією чи дезадаптацією, наявністю абстрактних цілей, появою тенденції прагнення до самоактуалізації або її відсутність [4].

Говорячи про стиль життя в психологічній науці, найбільш відомою є концепція А. Адлера, який описав його через співвідношення двох особистісних сил: соціального інтересу та прагнення до переваги. Він характеризував стиль життя як деяке значення, яке людина надає світу та собі та включає такі характеристики, як: цілі, спрямованість і ті підходи, які він використовує при вирішенні життєвих проблем [1]. Тому, логічним є той факт, що його погляди знайшли своє продовження у ро-

ботах сучасних дослідників, зокрема, зарубіжних. На нашу думку, автором одного з найбільш ґрунтовних підходів є H. Mosak, який перерахував наступні головні складові стилю життя особистості:

1. Я-концепція, що вміщує уявлення людини про себе.

2. Я-ідеальне – думка (уявлення) про те, яким вона (людина) повинна бути.

3. Образ світу – уявлення про світ, людей, природу, тобто все те, що оточує людину та з чим (чи ким) вона взаємодіє); а також про те, що світ вимагає від людини.

4. Етичні переконання – особистий етичний кодекс [25].

Слід зауважити, що H. Mosak, будуючи свою концепцію на положеннях індивідуальної психології А. Адлера, дещо мінімізував поведінковий компонент, якому першочергово була відведена особлива увага. На нашу думку, дана концепція, на сьогодні, є однією з найбільш повних та розширених та таких, що потребує свого розроблення в умовах українського середовища.

Висновки і пропозиції. Психологічний контекст розуміння стилю життя має складний взаємозв'язок з соціальним поясненням цієї структури. В розуміння стилю життя включені як більш складні, на наш погляд, – внутрішні характеристики, так і зовнішні. В сучасному суспільстві, аспект стилю життя стає важливою складовою частиною теорій, спрямованих на підкреслення індивідуальних особливостей особистості, що дає нам підстави зробити наступні висновки: 1) на сьогодні систематизовані погляди стосовно ролі, місця, форм, концептуальних меж стилю життя особистості та проводиться подальший глибокий як теоретичний, так і емпіричний аналіз даного концепту; 2) існуючі на сьогодні соціально-психологічні дослідження значною мірою зосередженні на вивченні стилю життя, як деякого прояву заданої поведінки; 3) ґрунтуючись на визначеннях та характеристиках, які входять до структури життєвого стилю особистості, останній можемо визначити як динамічну структуру, яка складається з цілей, образів «Я» та «Я-ідеальне», образу світу, способи рішення життєвих проблем (допінг-стратегії) та реалізується через поведінку та самовідношення.

Соціально-психологічний аналіз концепту «стиль життя» дав нам змогу окреслити *перспективи подальших розвідок* у даному напрямі: *по-перше*, доцільним є проведення більш глибокого етимологічного аналізу походження поняття «стиль життя», що дасть змогу структурувати відому на сьогодні інформацію відносно того, як змінювалось його тлумачення у концепціях соціологів та психологів; *по-друге*, наявність «понятійної сплутаності» і відсутність чітко окреслених меж використання понять «стиль життя», «життєвий шлях», «стиль поведінки», «життєвий вибір», «образ життя» зумовлює необхідність вивчення їх співвідношення; *по-третє*, встановлено, що дослідження стилю життя зводиться лише до окремих його аспектів, що спричиняє необхідність цілісного аналізу концепту.

Список літератури:

1. Адлер А. Наука жить / А. Адлер; [пер. с англ. Е. О. Любченко]. – К.: Port-Royal, 1997. – 286 с.
2. Вельцель К. Модернизация, культурные изменения и демократия / К. Вельцель, Р. Инглхарт; [пер. с англ. М. Коробочкин]. – М.: Новое издательство, 2011. – 464 с.
3. Гидденс Э. Устроение общества: очерк теории и структурации / Э. Гидденс; [пер. с англ. И. Тюрина]. – М.: Академический проект, 2003. – 528 с.
4. Гритчук Г. В. Гендерні уявлення як чинник формування індивідуального життєвого стилю в юності: автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Г. В. Гритчук; Прикарп. нац. ун-т. ім. В. Стефаника. – Хмельницький, 2008. – 22 с.
5. Дікова-Фаворська О. М. Особливості стилю життя осіб з особливими потребами / О. М. Дікова-Фаворська // Український соціум: науковий журнал. – К., 2008. – № 4. – С. 13–17.
6. Иванова К. Е. Сравнительно-исторический анализ феноменологии стиля жизни [Электронный ресурс] // Электронный журнал «Современные проблемы науки и образования», 2015. – № 2 (часть 3). – Режим доступу: http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=23950
7. Заграй Л. Д. Рефлексивно-депресивний стиль життя готів / Л. Д. Заграй // Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка Національної АПН України. Проблеми загальної та педагогічної психології. – К., 2012. – Т. 24, ч. 6. – С. 168-175.
8. Колесникова Г. И. Феномен одиночества: понятие, классификация, экзистенциальный смысл / Г. И. Колесникова // Фундаментальные исследования. – М., 2015. – № 2. – С. 2004–2017.
9. Лисицин Ю. П. Образ жизни и здоровье населения / Ю. П. Лисицин. – М.: Знание, 2000. – 40 с.
10. Малина О. Г. Психологічні особливості становлення стилю життя особистості в підлітковому та юнацькому віці: автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / О. Г. Малина; Запорізьк. нац. ун-т. – К., 2009. — 21 с.
11. Масленцева Н. Ю. Социологические основания концепции стиля жизни / Н. Ю. Масленцева // Вестник Челябинского государственного университета. Философия. Социология. Культурология. – Челябинск, 2010. – № 31 (212). – С. 147–150.
12. Мурадян О. С. Спосіб життя як система соціальної дії: спроба концептуалізації / О. С. Мурадян // Соціол. студії. – 2012. – № 1. – С. 81–87.
13. Обсуждение категории «стиль жизни» на заседании Социологического клуба // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2006. – № 1.
14. Панина Н. В. Избранные труды по социологии: Теория, методы и результаты социологического исследования образа жизни, психологического состояния и социального самочувствия населения: у 3 т. / Н. В. Панина; [сост. и ред. Е. И. Головаха]. – К.: Факт, 2008. – 312 с. – Т. 1.
15. Пилаєва Т. В. Стилі життя студентської молоді: типологія та детермінанти формування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соц. наук: спец. 22.00.04 «Спеціальні та галузеві соціології» / Т. В. Пилаєва; Харків. нац. ун-т. ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2009. – 21 с.

16. Поліванова О. Є. Взаємозв'язок стилю життя особистості та особливостей само актуалізації студентів різної професійної спрямованості / О. Є. Поліванова // Вісник Харківського національного університету. Серія: Психологія. – Харків, 2012. – № 1032. – С. 28–31.
17. Рощина Я. М. Социология потребления / Я. М. Рощина. – М.: Изд. дом «ГУ-ВШЭ», 2007. – 447 с.
18. Сафарян А. В. Понятие «стиль жизни» в социологии [Электронный ресурс] // Электронный журнал «Знание. Понимание. Умение», 2008. – № 3. – Режим доступа: http://zpu-journal.ru/e-zpu/2008/3/Safarian/.
19. Стилі життя: панорама змін / С. В. Панченко, О. С. Резнік, М. О. Шульга [та ін.]; За ред. М. О. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2008. – 416 с.
20. Тоффлер Э. Шок будущего / Э. Тоффлер; [пер. с англ. Е. Руднева и др.]. – М.: АСТ, 2008. – 560 с.
21. Чміль Л. Б. Психологічні особливості стилю життя студентської молоді: автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / Л. Б. Чміль; К. нац. ун-т. ім. Т. Шевченка. – Харків, 2010. – 23 с.
22. Швалб Ю. М. Психологічні критерії визначення стилю життя / Ю. М. Швалб // Соціальна психологія: Український науковий журнал. – К.: Український центр політичного менеджменту, 2003. – № 2. – С. 14–20.
23. Шейко А. О. Субкультура як стиль життя сучасних молодих людей / А. О. Шейко // Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія: Психологія. – Харків, 2011. – Вип. 40. – С. 231–241.
24. Mosak H. H. Manual for life style assessment / H. H. Mosak, B. H. Shulman. – Routledge, 2015.
25. Mosak H. H. Primer of Adlerian Psychology: The Analytic – Behavioural – Cognitive Psychology of Alfred Adler / H. H. Mosak, M. P. Maniacci. – Routledge, 1999. – 212 p.

Диденко Г.А.
Херсонский государственный университет

СТИЛЬ ЖИЗНИ В СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОМ ИЗМЕРЕНИИ

Аннотация
В статье проводится теоретический анализ современных психологических и социальных подходов к изучению стиля жизни. Проанализированы структурные компоненты. Установлено, что психологический контекст понимания стиля жизни имеет сложную взаимосвязь с социальным объяснением этой структуры. Определено, что существующие на сегодня социально-психологические исследования в значительной степени сосредоточены на изучении стиля жизни, как некоторого проявления заданного поведения. Обобщено, что стиль жизни личности – динамическая структура, которая состоит с целей, образов «Я» и «Я-идеальное», образа мира, способов решения жизненных проблем и реализуется через поведение и самоотношение.
Ключевые слова: стиль жизни, личность, характеристики, поведение, компоненты.

Didenko G.O.
Kherson State University

LIFE STYLE IN SOCIAL-PSYCHOLOGICAL MEASURING

Summary
In the article the theoretical analysis of contemporary psychological and social approaches to the study of lifestyle. Structural components analyzed. It was found that the psychological understanding of the context of life-style has a complex relationship with the social explanation of the structure. It was determined that existing today socio-psychological studies have largely focused on the study of the life style as a manifestation of a given behavior. In summary, that the style of a person's life – a dynamic structure, which is composed with the goals of images «I» and «I am perfect» image of the world, ways of solving the problems of life, and is implemented through the behavior and the self.
Keywords: life style, personality, descriptions, behavior, components.

УДК 159.9.072.433

ЗМІСТ ІСНУВАННЯ – ЯК КОНТРОЛЬ ВІД ПЕРЕЇДАННЯ ДЛЯ ЖІНОК З НАДМІРНОЮ ВАГОЮ

Марциняк-Дорош О.М.
Львівський інститут
Міжрегіональної академії управління персоналом

У статті представлено дослідження рівня змісту життя у жінок з надмірною вагою та ожирінням та у жінок хворих на цукровий діабет. Результати вказують на те, що жінки з надмірною вагою та ожирінням більше сконцентровані на досягненні матеріальних цінностей, тому відчувають сильну тривогу перед майбутнім, яку успішно заїдають. А жінки хворі на цукровий діабет усвідомлюють свою роль у житті, але мають надто високі вимоги до себе, тому теж свою тривогу зупиняють переїданням.
Ключові слова: зміст життя, самореалізація, переїдання, ожиріння, надмірна вага, цукровий діабет.

Постановка проблеми. Зміст життя – це напрямок, який формує наші щоденні цілі у даний момент. Низький рівень змісту життя призводить до того, що людина перестає ставити собі мету, перестає вірити у власні сили та стає більш залежною від фізіологічних потреб. Наприклад щоб втамувати страх перед майбутнім починає сильно переїдати.

Аналіз останніх досліджень. Як виникає з досліджень Світової Організації Здоров'я епідемія ожиріння набирає що раз вищих обертів. Показники по всьому світу вказують на те, що серед населення планети 13% страждали ожирінням, а 39% населення мали надмірну вагу. Цей відсоток подвоївся з 1980 по 2014 роки. В країнах Європейського союзу цей показник виносить 30-70% по надмірній вазі, та 10-30% по ожирінню на 2013 рік [7]. В США показник надмірної ваги серед дорослого населення виносить 50%, а рівень ожиріння – 19% на 2014 рік [4]. В Україні статистика по надмірній вазі виносить 10-45%, втім більш стрункіші живуть у західній Україні, а населення з надмірною вагою та ожирінням переважає у південно-східних областях України, дані на 2013 рік [2].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Щоденно ми чуємо слова: «все без сенсу», «життя без сенсу», при цьому зникає бажання продовжувати почате завдання. Чому коли «сенс є» відразу з'являється і воля і сила до роботи, навіть якщо її хвилину тому взагалі не було?

Особливо це відчуття «без сенсу» переслідує жінок, які сильно переймаються тим, що життя іде, а нічого не міняється, майбутнє невідоме. Такі відчуття дуже неприємні і незрозумілі людині, але калорійна їжа швидко забирає це відчуття, а натомість дає відчуття комфорту, стабільності, ситості та впевненості у завтрашньому дні [5].

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження впливу рівня змісту життя на симптоми надмірної ваги та ожиріння у жінок. А докладніше, чи високий рівень змісту життя зменшує бажання заїдати свої емоційні переживання жінок, дозволяючи їм переорієнтуватись на самореалізацію у житті.

Виклад основного матеріалу. Зміст життя надаючи напрямок активності життєдіяльності, в той же час і дає людині надію на краще майбутнє та віру у власні сили. Але концентруючись на фізично-матеріальних цінностях неможливо розвинути високий рівень змісту життя. Вдосконалення тіла – не залишає сил на самореалізацію та особистісний розвиток [3].

Так само це стосується і психологічних принципів: страх перед тим що суспільство відвернеться – призводить до зниження самооцінки та ірраціонального сприйняття дійсності. За таких умов працювати над розвитком якостей особистості та навчати свою душу морально-високим цінностям не можливо. Значна концентрація на психологічних трудноща не дає переорієнтуватись на пошук своєї ролі у цьому житті [1, 6].

Усі ці тривоги пов'язані з неприйняттям суспільством чи прагненням зовнішніх переваг призводять до сильного внутрішнього неспокою. Це переходить у постійну емоційну тривогу, яку найлегше заспокоїти високо вуглеводною їжею. Глюкоза в цих продуктах підвищує рівень самопочуття на психологічному рівні, даючи відчуття спокою та затишку в душі, правда на короткий час.

Найбільш чутливі на такі перепади емоційного стану жінки, додатково їх обмін речовин більше сконцентрований на збиранні жирових запасів у зв'язку з материнським призначенням жінки. Все це складається у проблеми з надмірною вагою та ожирінням більше у жінок ніж у чоловіків. Емоційна лабільність провокує й більший рівень переїдання, як способу заспокоїти нервово-психічний стан [1, 5].

Емоційне заїдання може проявлятись як вночі так і в стресові моменти вдень, або ж і просто з нудьги. Нудьга і є одним з проявів низького рівня змісту життя, бо показує безцільність існування в даний момент. А зміст життя – це не глобальний напрямок на все життя, це причина по якій ми щось робимо в даний момент [3].

Не стільки важливо що ми робимо, скільки важливо для чого ми це робимо. Надмірна вага, по одних джерелах є проявом медичних замірів тіла, по інших – як ми самі почуваємо себе худими чи пишними. Це як орієнтири для дослідження емоційного переїдання як прояву низького рівня усвідомлення свого напрямку у житті [5].

Динаміка відчуття змісту життя була досліджена на основі трьох груп жінок: з вагою в границях норми (117 осіб), з надмірною вагою та ожирінням (85 осіб), та третя група жінки з надмірною вагою та цукровим діабетом (36 осіб). Загальна кількість жінок, які прийняли участь у дослідженні 238. Дослідження проводилось на базі Київської Ендокринологічної лікарні.

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

Рівень змісту життя було визначено за допомогою тесту Ноо-Динаміки Казимира Попельського, який створив цю методику по концепції логотеорії як учень Віктора Франкла в Польщі. Тест досліджує чотири якості: ноетичні якості, ноетична активність, ноетична темпоральність, ноетична позиція та загальний результат.

Результати досліджень з Рисунку 1 говорять про те, що жінки з надмірною вагою сприймають світ як матеріальну цінність, яка в них є у використанні або вони хотіли б це мати. Низький рівень ноетичних якостей проявляється у них як небажання реалізувати власні прагнення духовні та особистісний розвиток. Ці жінки не цікавляться самореалізацією, бо у них надмірна концентрація на матеріальній власності чи то вигляду чи речей.

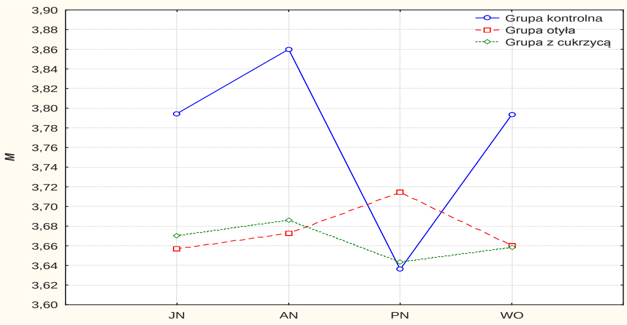

Рис. 1. Тест Ноо-Динаміки, порівняльна характеристика досліджуваних груп по загальних шкалах

Також жінки з надмірною вагою не використовують свої сили на фізичну активність та не працюють над показниками свого здоров'я. Це небажання в напрямку покращення свого здоров'я є наслідком надмірної концентрації на своїх недосконалостях.

Жінки хворі на цукровий діабет проявляють найвищий рівень ноетичної позиції. На відміну від групи жінок з надмірною вагою та ожирінням, вони краще усвідомлюють потребу самореалізації та особистісного зростання – лише дуже вимогливі до себе, тому не вірять у свої сили і теж заїдають цю тривогу перед невдачею. Це провокує постійний стрес, який відбивається на роботі ендокринної системи [1, 5]

Результати досліджень по ноетичних якостях представлені на Рисунку 2. Група жінок з надмірною вагою та ожирінням проявляє понижений рівень на шкалі свободи (JN1), що вказує на те, що ці жінки не мають власної думки про оточуючий світ, тому як наслідок це відбивається в ірраціональному сприйнятті себе в світлі зовнішніх подій.

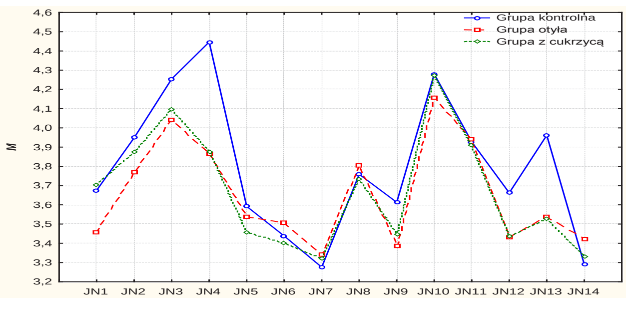

Рис. 2. Тест Ноо-Динаміки, порівняльна характеристика усіх груп в категорії ноетичні якості

Почуття власної гідності (JN3) жінкам з контрольної групи та з цукровим діабетом дає усвідомлення своїх прагнень та напрямку життєвої активності.

Особиста мотивація (JN4) показує, жінки з експериментальних груп на низькому рівні реалізують важливі для них цінності, мало дбають про свої потреби пов'язані з самореалізацією. Як наслідок це знижує прагнення до екзистенційного розвитку своєї особистості. Незадоволення тим, що не реалізує своїх прагнень призводить до незадоволення собою, страждання (JN9) та внутрішньої тривоги, що може призвести до переїдання.

Особиста направленість на мету у житті (JN12) проявляється у низькій мотивації до змін у своєму житті. Натомість контрольна група жінок більше сконцентрована на цілях та життєвих завданнях, це дає відчуття надії та внутрішнього спокою.

Самоприйняття та акцептація свого життя таким яким воно є (JN13) у жінок з експериментальних груп проявляється значним незадоволенням своїм життям, тому й нагороджують себе смачною їжею, як єдиною «віддушиною» у житті. У них немає особливих досягнень, бо не має цілі та віри у результат.

Рисунок 3 представляє результати шкал ноетичної темпоральності. Концентрація на тут і зараз (TEMP16) в експериментальних групах вказує, що мало контролюють актуальну ситуацію, бо переймаються переживаннями про нереалізовані плани в минулому (TEMP15).

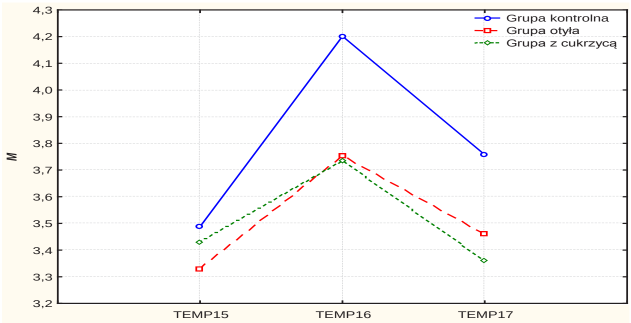

Рис. 3. Тест Ноо-Динаміки, порівняльна характеристика усіх груп по шкалі темпоральності

Ставлення до майбутнього (TEMP17) вказує на те, що жінки з надмірною вагою та ожирінням та жінки хворі на цукровий діабет не борються з власними страхами та обмежуючими переконаннями. Але жінки з ожирінням не реалізують своїх прагнень, бо не задумуються над ними. А жінки хворі на цукровий діабет не самореалізуються, бо ставлять собі надмірні вимоги, що спричиняє значну тривогу і теж не дає подивитись у майбутнє.

Рисунок 4 представляє порівняльну характеристику усіх груп по шакалах ноетичної активності. Значно понижений рівень задоволення своїм щоденним життям (AN18) виявляють жінки з надмірною вагою та ожирінням. Вони незадоволені своєю поведінкою, не вміють ставити границь, бо не мають мети.

Сприйняття життя як завдання (AN21) у всіх групах на високому рівні. У групі жінок з надмірною вагою та ожирінням найважче сконцентруватись на завданні, але легше з емоційним відреагуванням стресу, чи то переїданні чи

нав'язливому обдумуванні ідеального варіанту розвитку подій.

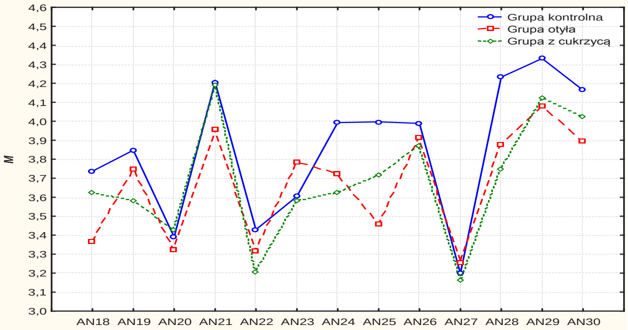

Рис. 4. Тест Ноо-Динаміки, порівняльна характеристика жінок усіх груп у шкалах ноетичної активності

У сфері довіри до життя (AN24) жінки з надмірною вагою найменше вміють відпустити контроль над ситуацією, розслабитись, покластись на волю течії та шукати виходу зі стресових ситуацій по мірі актуальних можливостей.

Добродушне сприйняття інших (AN28, AN29) є у всіх групах. Але жінки з експериментальних груп проявляють більше акцептації до тих, кого прийняли та довіряють їм. До чужих вони привітні, але недовірливі. Це пов'язано у великій мірі зі страхом – бути відштовхненою, не прийнятою соціумом.

Рисунок 5 представляє результати досліджень у шкалі ноетична позиція. Висока позиція до успіху (PN31) може бути як і здібність до великої самовідданості заради інших. Але й також надмірно компенсоване бажання показати свої успіху оточенню, щоб похвалили, через те, що не часто мають можливість досягти реалізації задуманого.

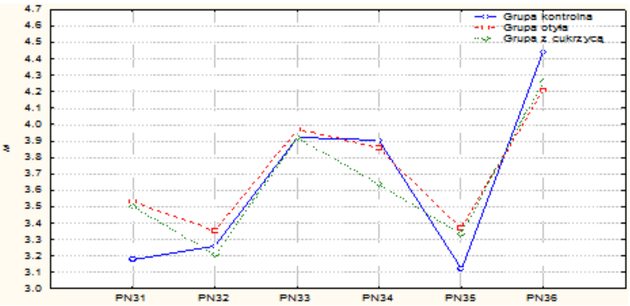

Рис. 5. Тест Ноо-Динаміки, порівняльна характеристика усіх досліджуваних груп по шкалах ноетична позиція

Позиція захоплення (PN33) представлена високими результатами в усіх групах досліджуваних жінок. Бажання формувати свою екзистенцію дає на початку сильно захоплення, але не доводять до кінця. Жінки з надмірною вагою та ожирінням мріють поза межами реальності про свої життєві досягнення. Жінки хворі на цукровий діабет ставлять собі високі вимоги, але від цього ще швидше їх огортає стрес та апатія.

Інтелектуальна позиція (JN34, JN35) вказує на те, що жінки з надмірною вагою та ожирінням схильні до раціоналізування у своїх аналітичних здібностях. А жінки хворі на цукровий діабет проявляють більше емоційності, емпатії, розуміння інших людей, тому їм важко втримати рівновагу, бо стараються всім догодити, що призводить до переїдання через надмірну тривогу в середині.

Екзистенційна позиція (JN36) має дещо нижчий показник у жінок з надмірною вагою та ожирінням. Що вказує на труднощі в керуванні своїм життям, будуванні своїх життєвих цілей, доведенні до успішного кінця початих завдань, що й призводить до надмірного переїдання як у групі з надмірною вагою та ожирінням та і у групі жінок хворих на цукровий діабет.

Висновки з даного дослідження. Отже, група жінок з надмірною вагою та ожирінням має низький рівень усвідомлення своїх екзистенційних потреб. Не розуміючи своєї ролі у житті їм важко втримати рівновагу та доводити почате до кінця. Тому вони починають різні види дієтичного обмеження і навіть якийсь час на початку сильно страждають займаючись фізичними вправами. Єдине не доводять до кінця свої зусилля, бо не бачать дальшої перспективи.

Група жінок хворих на цукровий діабет має високий рівень усвідомлення своїх потреб, але при цьому повністю сконцентрована на ідеальному результаті, що провокує сильну внутрішню тривогу, яка не дає планувати свою майбутню дорогу. Концентрація на недоліках теж не дає побачити ширшу перспективу для досягнень, тому вони теж починають переїдати, щоб заспокоїти внутрішню напругу.

Дальші дослідження можуть значно полегшити процес схуднення жінок з надмірною вагою. Завдяки логотерапевтичним втручанням жінки вчаться дивитись на себе у більш морально-розумовому плані, завдяки цьому знижується рівень напруження та потреба у емоційному переїданні.

Список літератури:

1. Марциняк-Дорош О. М. Зв'язок між самооцінкою, життєвими цінностями та звичкою харчуватись у жінок з надмірною вагою та ожирінням / О. М. Марциняк-Дорош // Молодий вчений. – 2015. – № 11. – С. 116-120.
2. Ожиріння в Україні може стати національним лихом [Електронний ресурс]. – 2013. – Режим доступу до ресурсу: http://tsn.ua/ukrayina/ozhirinnya-v-ukrayini-mozhe-stati-nacionalnim-lihom.html
3. Frankl V. E. Man's search for meaning. – Washington: Square Press Washington, 1996. – 480 c.
4. Obesity Rates & Trends Overview [Електронний ресурс]. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: http://stateofobesity.org/obesity-rates-trends-overview/
5. Ogińska-Bulik N. Psychologia nadmiernego jedzenia. Przyczyny, konsekwencje, sposoby zamiany. – Lodź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łydzkiego. 2004. – 340 c.
6. Popielski K. Noetyczny wymiar osobowości. Psychologiczna analiza poczucia sensu życia. – Lublin: RW KUL, 1994. – 620 c.
7. The challenge of obesity – quick statistics [Електронний ресурс]. – 2013 – Режим доступу до ресурсу:http://www.euro.who.int/en/health-topics/noncommunicable-diseases/obesity/data-and-statistics

Марциняк-Дорош О.М.
Львовский институт
Межрегиональной академии управления персоналом

СМЫСЛ СУЩЕСТВОВАНИЯ КАК КОНТРОЛЬ ОТ ПЕРЕЕДАНИЯ ДЛЯ ЖЕНЩИН С ИЗБЫТОЧНЫМ ВЕСОМ

Аннотация
В статье представлено исследование уровня смысла жизни у женщин с избыточным весом и ожирением и у женщин больных сахарным диабетом. Результаты указывают на то, что женщины с избыточным весом и ожирением больше сконцентрированы на достижении материальных ценностей, поэтому испытывают сильную тревогу перед будущим, которую успешно заедают. А женщины больные сахарным диабетом осознают свою роль в жизни, но имеют слишком высокие требования к себе, поэтому тоже свою тревогу останавливают перееданием.
Ключевые слова: смысл жизни, самореализация, переедание, ожирение, избыточный вес, сахарный диабет.

Martsynyak-Dorosh O.M.
Lviv Institute
Interregional Academy of Personnel Management

THE AIM OF OUR EXISTENCE AS A CONTROL OF OVEREATING FOR OVERWEIGHTED WOMEN

Summary
The paper presents the research of the level of meaning of life in women who are overweighted and obese, and those who suffer from diabetes. The results indicate that women who are overweighted and obese are concentrated on achieving more wealth, so they feel strong anxiety for their future, that's why they eat more. And women suffering from diabetes realize their role in life, but they have very high demands on themselves, so they also overeat because of their anxiety.
Keywords: meaning of life, self-realization, overeating, obesity, diabetes.

УДК 159.9.07

ОЦІНЮВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ ПЕРШОКЛАСНИКІВ: ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

Музика О.О., Топольницька О.О.
Київський університет імені Бориса Грінченка

У статті аналізуються психологічні аспекти оцінювання навчальних досягнень молодших школярів. Розкривається значення контрольної, мотивувальної та розвивальної функцій оцінювання. Звертається увага на необхідність врахування психічних новоутворень дітей при переході від дошкільного до молодшого шкільного віку. Описується спроба застосування розгорнених оцінних суджень у навчанні першокласників англійської мови. Як додаткові ігрові прийоми застосовуються графічні засоби візуалізації вербальної оцінки, які готують учнів до згорнених форм оцінювання.

Ключові слова: оцінка, оцінювання, вербальне розгорнене оцінювання, візуалізація оцінювання, молодший шкільний вік.

Постановка проблеми. Початок шкільного навчання, як і початок будь-якого важливого життєвого етапу, є процесом складним і відповідальним. Для школяра він є стартом для відкриття світу і себе в ньому, а для вчителя – надзвичайно відповідальною роботою, від якості якої залежить бажання учня вчитися. У дошкільний період діяльність дитини (в основному, ігрова) була необов'язковою, нерегламентованою, а процес її виконання не вимагав постійного оцінювання. Зі вступом до школи усе змінюється. Навчальна діяльність, яку має освоїти дитина, суттєво відрізняється від ігрової. Школяреві потрібно навчитися виконувати її й оцінювати результати виконання.

Від врахування психологічних особливостей молодших школярів, правильного підходу до організації навчальної роботи й оцінювання їхніх навчальних досягнень значною мірою залежить формування інтересу учнів до навчання, а також розвиток таких важливих особистісних якостей як самостійність, ініціативність, працьовитість тощо. На це звертається особлива увага у затверджених Міністерством освіти і науки України (наказ № 1009 від 19. 08. 2016) орієнтовних вимогах до контролю та оцінювання навчальних досягнень учнів початкової школи.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема оцінювання була й залишається в центрі уваги науковців. Значення оцінки та оцінювання в системі педагогічної роботи з дітьми відображено в роботах як вітчизняних, так і зарубіжних педагогів та психологів (Ш.О. Амонашвілі, Б.Г. Ананьєв, Д.В. Колесов, А.К. Маркова, Т.А. Матіс, О.Б. Орлов, Г.А. Цукерман, E. Deci, R. Ryan та ін.).

Ш.О. Амонашвілі розглядає оцінку як процес зіставлення ходу або результату діяльності з наміченим у завданні еталоном [1]. Г.А. Цукерман пише про те, що дія оцінки – це і є та дія, завдяки якій дитина визначає чи достатньо у неї знань для розв'язання поставленої задачі, або яких саме знань не вистачає [11].

Розглядаючи оцінку не лише як результат, а й як процес, маємо справу з оцінюванням. У фундаментальній роботі Д.В. Колесова «Оцінка: психологія і прагматика оцінки» у семантичному полі поняття «оцінка» виділяються три вектори смислу: оцінка як механізм (оцінювання), оцінка як процес (оцінювання), оцінка як результат (власне оцінка) [3].

Власне оцінка традиційно має числовий еквівалент, однак для позначення досягнень молодших школярів у навчальній діяльності поряд із нею важливе значення має словесне оцінювання отриманих результатів і докладених зусиль. Важливість вербальної оцінки обґрунтовують Ш.О. Амонашвілі, Д.Б. Ельконін, В.С. Заслуженюк, О.А. Орлов, О.Я. Савченко, В.А. Семиченко, В.О. Сухомлинський та ін.

На думку О.Я. Савченко, «у початкових класах мають домінувати вмотивовані оцінювальні судження вчителя, які допомагають учневі усвідомити, як саме він справився з роботою, що вийшло добре, у чому помилка, як її краще виправити. Змістове оцінювання стимулює дітей до праці, до самовдосконалення. Тому в цих висловлюваннях слід передавати схвалення, підтримку в різній словесній формі (впорався з роботою, зможеш і надалі добре вчитися); перспективу удосконалення, поради щодо одержання допомоги і т. ін.» [7, с. 95-96].

Дослідниця звертає особливу увагу на мотивувальну функцію оцінювання молодших школярів, зазначаючи, що безбальне оцінювання за позитивним принципом, що передбачає врахування рівня досягнень учнів, а не ступеня їхніх невдач, стимулює позитивну мотивацію навчальної діяльності [7].

Оцінювальні судження для молодших школярів є хорошою альтернативою для невиправданого заохочення змагальності, що нерідко провокує надмірну конкуренцію, неприязні стосунки між учнями і, врешті-решт, їхню невротизацію. «Краще сказати школяреві яким він може стати, докладаючи зусилля, ніж, нехай навіть із великим жалем і співчуттям, повідомити йому, яким він не став, оскільки не проявив певних старань. Важливіше поставити йому в приклад не товариша, який досяг успіху в учінні, а свої ж покищо окремі досягнення», – пише Ш.О. Амонашвілі [1, с. 24]. Так поступово формуватиметься вміння бачити у кожній навчальній задачі картину свого просування вперед, а відтак приходитиме осмислення важливості учіння, яке вестиме й до розвитку самооцінки учня: «через зовнішній результат власної діяльності він буде аналізувати внутрішній результат, тобто свої успіхи і невдачі, досягнення і прогалини» [1, с. 173].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Ідея початкової школи без

оцінок зовсім не означає скасування оцінювання взагалі. Це було б порушенням одного з фундаментальних принципів педагогіки – принципу природовідповідності. З найменшого віку дитина перебуває в просторі оцінних суджень дорослих та інших дітей, під впливом яких формується одне з ключових психічних новоутворень дошкільного віку – первинні етичні інстанції. Завдяки ним стає можливою ще згорнена, дихотомічна, але дуже важлива самооцінка дитини «я хороший – я поганий». У молодшому шкільному віці вона має ускладнюватися й поглиблюватися завдяки посиленому розвитку рефлексії, що спрямована на самооцінку здібностей та усвідомлення можливостей їх розвитку.

Отже, зрозуміло, що йдеться про обмеження бального оцінювання, яке у цьому віці не виконує своїх функцій. Звертається увага на розширення практики вербального коментування вчителями динаміки розвитку школяра в учіннєвій діяльності, а також на те, що саме вербальне оцінювання має значний мотиваційний потенціал.

Відмова від використання 12-бальної системи оцінювання в першому класі школи ґрунтується на врахуванні вікових особливостей дитини, а також адаптаційних процесів, пов'язаних із освоєнням нею нової соціальної ролі – учня, та нового виду діяльності – навчальної. Д.Б. Ельконін зазначав, що розуміння дитиною поставленої вчителем оцінки приходить не зразу, а без розуміння діалог вчителя й учня з приводу оцінки схожий на розмову двох глухих людей [12].

Першокласники ще мають навчитися об'єктивно оцінювати власну роботу, усвідомити взаємозв'язок між результатом і оцінкою, сприймати оцінювання не лише як констатацію факту, але й як програму самоконтролю та саморозвитку. Основою успішності такого навчання має стати оцінювальна діяльність учителя початкових класів. З огляду на це, необхідно збагачувати й розширювати способи оцінювання, використовуючи ресурси рідної мови. Але в першому класі вивчаються й іноземні мови, зокрема англійська. Чи можна застосовувати оцінювальні судження мовою, яка ще не засвоєна? Очевидно, що в цьому випадку варто застосовувати спеціальні прийоми, що узгоджуються з психологічними особливостями пізнавальної діяльності молодших школярів.

Формулювання цілей статті. У цьому дослідженні ставилася мета проаналізувати психологічні особливості вербального оцінювання навчальних досягнень першокласників з англійської мови на основі розширення кола оцінювальних суджень і спостереження за реакціями учнів. Ми виходили з того, що вербальне оцінювання з використанням розгорнених умотивованих оцінювальних суджень має містити не лише характеристики досягнутого результату, але водночас і процесу виконання роботи, а також динаміки досягнень та докладених дитиною зусиль. Такий підхід до оцінювання сприятиме виникненню інтересу до цього виду навчальної діяльності та забезпечуватиме успішність молодшого школяра.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідницька робота проводилася на базі спеціалізованої загальноосвітньої школи № 296 Дарницького району м. Києва. Дослідженням було охоплено 10 вчителів англійської мови, що працюють у перших класах, та 60 учнів перших класів.

За результатами проведеного анкетування було виявлено, що всі вчителі англійської мови усвідомлюють необхідність використання вербального оцінювання навчальних досягнень першокласників і вважають, що у ході цього процесу потрібно враховувати:

– розвиток особистісних новоутворень дитини;
– диференційовані показники рівня знань та вмінь учнів;
– навчальні зусилля школярів.

Учителям було запропоновано назвати оцінні судження, які вони використовують на уроках англійської мови. Виявлено, що переважна більшість (94%) учителів застосовують узагальнені оцінні судження, такі як «Молодець!» або «Good!» (Добре!), і лише 6 відсотків учителів вибудовують оцінні судження індивідуалізовано з урахуванням конкретної ситуації та ступеня виконання завдання дитиною. Проаналізувавши відповіді, ми прийшли до висновків про те, що спостерігається одноманітність та синонімічність оцінних суджень, а також те, що вчителі не завжди ставлять за мету диференційовано вербально оцінювати навчальні досягнення англійською мовою.

Аналіз результатів бесід із першокласниками показав, що у 91 відсотка учнів спостерігається низький ступінь задоволення результатами вербального оцінювання, коли воно обмежується одним словом («так», «молодець», «правильно-неправильно»). Якщо вчитель оцінює всіх однаково, то дуже швидко оцінка перестає виконувати мотиваційну функцію. Здійснювати оцінювання важливо з урахуванням рівня та особливостей динаміки навчальних досягнень кожного учня. Якщо бажання отримати похвалу пов'язуватиметься з бажанням добре виконати завдання, то це сприятиме розвитку знань і вмінь дитини, а також розвитку її інтересів та пізнавальної активності.

Першокласники ще не задумуються над тим, потрібне чи ні для загального розвитку та подальшого життя вивчення англійської мови. Їм набагато важливіше те, що відбувається зараз, тут і тепер. Зробити урок цікавим, пізнавальним, захопливим, враховуючи особливості дитини цього вікового періоду, а, головне, правильно словесно оцінити старання учня – основне завдання педагога. «На уроці має діяти широкий і водночас цілеспрямований діапазон стимулів, щоб була можливість підтримати і зміцнити навчальні мотиви різних груп і кожної дитини, бо вони є глибоко особистісною індивідуальною сферою» [8, с. 11].

У дослідженні було заплановано розширити способи вербального оцінювання учнів першого класу з англійської мови за такими видами мовленнєвої діяльності як аудіювання, говоріння, читання, письмо. Для цього використовувалася низка розгорнених оцінних суджень, в основу яких були покладені такі мовні конструкції: на початковому рівні – Try better! You can more!; на середньому рівні – Well!; на достатньому рівні – Well done! Good!; на високому рівні – Very good! Excellent! Perfect! Оцінювався процес виконання роботи, а також динаміка досягнень та докладе-

них дитиною зусиль. Вербальне оцінювання підкріплювалося спеціально розробленим набором «смайликів», на звороті яких містилися оцінні судження, що використовувалися вчителем. При цьому враховувалися вимоги до контролю та оцінювання навчальних досягнень учнів початкової школи, а саме: «при вербальному оцінюванні використовуються як усні, так і письмові оцінні судження, які характеризують процес навчання і відображають кількісний і якісний його результати: ступінь засвоєння знань і вмінь з навчальних предметів та характеристику особистісного розвитку учнів» [6, с. 2]. Такі графічні знаки, як «смайлики» з написами англійською на звороті, не замінювали, а доповнювали усне вербальне оцінювання, враховуючи особливості сприймання 6-річних першокласників.

«Смайлики» у класі отримували всі, але з яким написом, – залежало від старань кожного. Це сприяло підтриманню в учнів бажання працювати ще краще. Діти з радістю отримували «смайлики», спочатку дивувалися тому, що вони не приклеюються, і казали, що вони неправильні; але, заглянувши на зворотній бік і зрозумівши їх значення, залишалися вдоволеними. Для першокласника, який стикається з труднощами та перешкодами, зокрема й психологічними, в освоєнні іноземної мови, важливим є заохочення навіть найменшого успіху. Саме тому оцінювання й має винагороджувати наполегливість та працелюбність, а не карати за повільність сприймання чи лінощі. Оцінювання має сприяти прагненню дитини до радості пізнання.

Отже, вміло використовуючи у роботі з першокласниками вербальні способи оцінювання, вчитель створює сприятливу психологічну атмосферу на уроці та формує позитивне ставлення учнів до вивчення іноземної мови, стимулює розвиток навчальних мотивів та закладає основи для розвитку вмінь школярів об'єктивно оцінювати хід і результати учіннєвої діяльності.

Для того, щоб розгорнена вербальна оцінка докладених першокласником зусиль до вивчення англійської мови сприяла виникненню у нього позитивних емоцій та бажання вчитися, варто:

– у процесі оцінювання орієнтуватися на індивідуальні особливості учня та враховувати динаміку й темпи освоєння ним іноземної мови;

– стимулювати навчально-пізнавальну діяльність, враховуючи вікові особливості дітей;

– у роботі спиратися не лише на контрольну, а й на мотивувальну, розвивальну функції оцінювання;

– чітко вказувати на допущені помилки й робити це в доброзичливій формі;

– не докоряти учневі перед усім класом, а (за потреби) провести бесіду особисто з дитиною;

– не протиставляти учнів один одному та не порівнювати їх навчальні досягнення;

– варто порівнювати роботу дитини з тим, як вона працювала раніше, характеризувати й оцінювати позитивну динаміку змін;

– вчити дітей співпрацювати в процесі навчання, поціновувати досягнення одне одного, здійснювати не лише самооцінку, а й взаємооцінку;

– бути уважними, помічати навіть маленькі успіхи кожного з учнів і давати їм аргументовану розгорнену словесну оцінку;

– завдяки вербальному оцінюванню знаходити й підтримувати в кожній дитині позитивні тенденції освоєння іноземної мови;

– сприяти розумінню кожним першокласником того, що здібності до вивчення іноземної мови розвиваються в діяльності.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, розгорнене вербальне оцінювання забезпечує підтримку навчально-пізнавальної мотивації до вивчення іноземної мови та сприяє особистісному зростанню школяра, а використання додаткових графічних засобів («смайликів» із продубльованими письмово вербальними оцінними судженнями) візуалізує оцінку та готує учнів до більш згорнених форм оцінювання, які чекають на них у майбутньому.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у розробці системи вербальних конструкцій оцінювання навчальних досягнень першокласників з англійської мови як способу психологічної підтримки пізнавальної діяльності молодших школярів.

Список літератури:

1. Амонашвили Ш.А. Воспитательная и образовательная функция оценки учения школьников: Экспериментально-педагогическое исследование / Ш.А. Амонашвили. – М.: Педагогика, 1984. – 296 с.
2. Ананьев Б. Г. Психология педагогической оценки / Б.Г. Ананьев // Избранные педагогические труды: В 2-х т. Т. II. – М.: Педагогика, 1980. – С. 128-271.
3. Колесов Д. В. Оценка (психология и прагматика оценки) / Д. В. Колесов. – М.: Изд-во Московского психолого-социального института; Воронеж: Изд-во НПО «МОДЭК», 2006. – 816 с.
4. Маркова А. К. Формирование мотивации учения / А. К. Маркова, Т. А. Матис, А. Б. Орлов. – М.: Просвещение, 1990. – 192 с.
5. Методология исследования механизма оценивания новых результатов образовательного процесса: монография / Под. ред. А. А. Орлова. – 2-е изд., стер. – М.-Берлин: Директ-Медиа, 2016. – 180 с.
6. Орієнтовні вимоги до контролю та оцінювання навчальних досягнень учнів початкової школи: Додаток до наказу МОН України № 1009 від 19.08.2016. – Режим доступу: http://old.mon.gov.ua/img/zstored/files/1-2-08-%D1%96.pdf
7. Савченко О. Я. Діагностика і дидактичні умови формування у молодших школярів мотивації уміння вчитися / Савченко Олександра Яківна // Український педагогічний журнал. – 2015. – № 1. – С. 85-95.
8. Савченко О. Сучасний урок: суб'єктність навчання і варіативність структури / О. Савченко // Початкова школа. – 2011. – № 9. – С. 11-15.
9. Семиченко В. А. Проблема педагогічного оцінювання / Семиченко В., Заслуженюк В. // Рідна школа. – 2001. – № 7. – С. 3-9.
10. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: В 5-ти тт. / Сухомлинський В. О. – Київ: Радянська школа, 1976.
11. Цукерман Г. А. Оценка без отметки / Галина Цукерман. – М.-Рига: Эксперимент, 1999. – 136 с.

12. Эльконин Д. Б. Психология обучения младшего школьника / Д. Б. Эльконин // Избранные психологические труды. – М.: Педагогика, 1989. – С. 220-258.
13. Ryan R. M., Deci E. L. Self-determination theory and the facilitation of intrinsic, social development and well-being / R. M. Ryan, E. L. Deci // American psychologist. – 2000. – V. 55. – № 1. – P. 68-78.

Музыка Е.А., Топольницкая О.О.
Киевский университет имени Бориса Гринченко

ОЦЕНИВАНИЕ УЧЕБНЫХ ДОСТИЖЕНИЙ ПЕРВОКЛАССНИКОВ: ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Аннотация
В статье анализируются психологические аспекты оценки учебных достижений младших школьников. Раскрывается значение контрольной, мотивировочной и развивающей функций оценки. Обращается внимание на необходимость учета психических новообразований детей при переходе от дошкольного к младшему школьному возрасту. Описывается попытка применения развернутых оценочных суждений в обучении первоклассников английскому языку. Как дополнительные игровые приемы применяются графические средства визуализации вербальной оценки, которые готовят учащихся к свернутым формам оценивания.
Ключевые слова: оценка, оценивание, вербальное развернутое оценивание, визуализация оценивания, младший школьный возраст.

Muzyka O.O., Topolnytska O.O.
Borys Grinchenko Kyiv University

EVALUATION OF ACADEMIC ACHIEVEMENTS OF FIRST-GRADERS: PSYCHOLOGICAL ASPECTS

Summary
This article is devoted to the psychological aspects of evaluation of academic achievements in primary school age. It expands the main evaluation function as control, motivation and development. Attention is drawn to the need of considering mental tumors of children in the transition from preschool to primary school. The article describes attempt how to use verbal expanded evaluation in teaching English to first-grades. As additional playing techniques used graphical tools in visualization of verbal assessments that prepare students for minimized forms of assessment.
Keywords: assessment, evaluation, verbal expanded evaluation, imagine evaluation, primary school age.

УДК 159.962

ОСОБЕННОСТИ ГИПНОТЕРАПИИ ПОСТТРАВМАТИЧЕСКОГО СТРЕССОВОГО РАССТРОЙСТВА

Николаенко С.А.
Сумской государственный педагогический университет
имени А.С. Макаренко

В современной психотерапии на первый план выходят краткосрочные методы терапии. Гипнотерапия является одним из наиболее перспективных направлений краткосрочной психотерапии ПТСР. В статье реализован симптоматический подход к гипнотерапии посттравматического стрессового расстройства. Выявлены адекватные методы гипнотерапии для работы со специфическими группами симптомов в структуре посттравматического стрессового расстройства. Для этого могут быть использованы методы экспозиционной терапии, систематической десенсибилизации, когнитивной гипнотерапии, гипносуггестивной терапии.
Ключевые слова: посттравматическое стрессовое расстройство, методы гипнотерапии, экспозиционная гипнотерапия, систематическая десенсибилизация, когнитивные методы, пролонгированный гипнотический сон.

Постановка проблемы. Столкновение индивида со смертью или с угрожающей жизни ситуацией, подверженность серьезной травме или сексуальному насилию создает объективные предпосылки возникновения посттравматического стрессового расстройства (ПТСР). Посттравматическое стрессовое расстройство у ветеранов войн и других участников военных действий является одним из главных внутренних барьеров на пути их адаптации к мирной жизни. Поэтому значение проблематики ПТСР в условиях современной Украины возрастает как в социальном, так и научном аспектах.

Внедрение современных, общепринятых как за рубежом, так и в Украине диагностических критериев ПТСР по DSM-V – «Диагностическому и статистическому руководству по психическим расстройствам (пятое издание)» [5] – позволяет конкретизировать решение актуальной проблемы по оказанию необходимой психиатрической, психотерапевтической и психологической помощи людям с посттравматическим стрессовым расстройством.

Все современные подходы к лечению ПТСР обязательно включают психотерапию. При этом в психотерапии ПТСР наблюдается растущий запрос на краткосрочные подходы и методы психотерапии. Гипнотерапия является одним из наиболее перспективных направлений краткосрочной психотерапии ПТСР.

Однако при этом не до конца ясно, какие именно конкретные методы гипнотерапии являются наиболее адекватными и эффективными при работе со специфическими группами симптомов в структуре ПТСР (по DSM-V).

Анализ последних исследований и публикаций. В специальной литературе проведены исследования следующих актуальных проблем гипнотерапии ПТСР: 1) эпидемиологии ПТСР (Г.З. Демченкова, Т.Б. Дмитриева, А.Л. Пушкарев и др.); 2) сравнительной эффективности методов гипнотерапии относительно других методов психотерапии ПТСР (Э. Фоа, Т. Кинг, М. Фридман и др.); 3) механизмов гипнотерапии в лечении ПТСР (У. Драйден, Э. Кардена, Х. Мальдонадо, М. Хип, Д. Шпигель и др.); 4) специфических методов гипнотерапии при работе с конкретными симптомами или группами симптомов ПТСР (А. Алладин, Х. Гибсон, Е. Гордеева, В. Доморацкий, Д. Каменецкий, А. Пушкарёв, Д. Томас и др.); 5) особенностей методов гипнотерапии ПТСР при работе со взрослыми и детьми (С. Линн, И. Кирш, К. Иоэнну, Д. Хилгард и др.).

Постановка цели. Основная цель статьи – выявить адекватные и эффективные методы гипнотерапии для работы со специфическими группами симптомов в структуре ПТСР (по DSM-V [5]).

Изложение основного материала исследования. Переходим к выявлению адекватных и эффективных методов гипнотерапии для работы со специфическими группами симптомов в структуре посттравматического стрессового расстройства.

1. В качестве критерия «B» в структуре диагностических критериев ПТСР (по DSM-V) выступает присутствие одного или более из следующих симптомов вторжения, которые развиваются после действия стрессора: 1) периодически повторяющиеся, непроизвольные, навязчивые и тягостные воспоминания о травматическом событии (событиях); 2) диссоциативные реакции (например, флэшбэки, иллюзии и галлюцинации), в которых индивид ощущает себя так, как будто бы это событие (события) повторяется вновь сейчас (эти реакции могут проявляться на границе сознания настоящей действительности и прошлого опыта, а иногда может наступать и полная потеря сознания настоящей действительности); 3) интенсивные тяжелые переживания, которые были вызваны внешней или внутренней ситуацией, напоминающей о травматических событиях или символизирующей их; 4) физиологическая реактивность в ситуациях, которые внешне или внутренне символизируют аспекты травматического события [5].

В составе указанных выше симптомов вторжения особое место занимают флэшбэки (диссоциативные переживания образов прошлого). Они могут возвращаться в течение многих десятилетий после первоначальной травмы и реактивироваться различными ежедневными стимулами и напряженными событиями. При этом флэшбэки связаны с соматическими расстройствами, тревогой, депрессией, параноидальным мышлением и расстройством сна, а также избеганием ситуаций, которые связанны с их проявлением. По-

этому в гипнотерапии ПТСР именно им нужно уделять самое пристальное внимание.

Переходим к анализу особенностей экспозиционной гипнотерапии при работе с флэшбэками и другими симптомами вторжения. С. Линн и И. Кирш отмечают, что травмирующие события приводят к образованию в памяти структур или «цепочек страха», которые активизируются в ответ на напоминание о травме и ведут к актуализации симптоматики ПТСР. Однако в процессе экспозиционной гипнотерапии флэшбэков и других симптомов вторжения клиент получает уникальную возможность проводить в состоянии транса многократный доступ, «перепросмотр» и переработку данных «цепочек страха» [3, с. 231].

В результате экспозиционной гипнотерапии в «цепочках страха» происходят следующие изменения: 1) многократная повторная экспозиция травматических воспоминаний в состоянии транса и в контексте безопасной окружающей среды приводит к десенсибилизации и адаптивным изменениям в структуре его страха; 2) за счет наблюдения того, как в безопасной и управляемой терапевтической обстановке страхи не только вырастают, но и уменьшаются, порождает у клиента обоснованные позитивные самовнушения и ожидания относительно возможности их эффективной саморегуляции и перспектив депотенциализации; 3) повторные экспозиции дают клиенту возможность вносить все новые и новые ресурсы в травматические воспоминания, что позволяет их перерабатывать, изменяя качество собственных эмоциональных реакций в структуре травматических воспоминаний.

В структуре процесса экспозиционной гипнотерапии флэшбэков и других симптомов вторжения различаются следующие этапы: 1) подготовка к экспозиции; 2) введение в экспозицию; 3) поддержка клиента между сеансами введения в повторную экспозицию [3, с. 231-246].

Рассмотрим особенности приемов терапевтической работы на этапе подготовки к экспозиции.

Подготовка клиента к экспозиции в состоянии транса является необходимым этапом потому, что в качестве неприятных побочных продуктов экспозиционной терапии могут появиться симптомы отреагирования, тревоги и паники. Поэтому на подготовительном этапе у клиента предварительно отрабатывается следующий набор приемов управления симптомами возможного отреагирования и аффекта на следующем этапе (экспозиции): 1) расслабление клиента по сигналу с использованием индивидуализированных когнитивных и физических якорей; 2) ресурсные внушения типа: «То было тогда, а это − сейчас»; «Вы выжили и вы живы»; «Вы сделали, что могли»; «С вами все будет в порядке»; «Это чувство пройдет»; и «Вы сильный и хороший» и др.; 3) в процессе экспозиции, при необходимости, пациенты должны быть подготовлены к тому, чтобы представить себе комфортное и безопасное место («личное убежище»), чтобы успокоить себя или пробудить приятные и отвлекающие воспоминания, образы и ощущения в разных сенсорных модальностях; 4) возможна отработка приемов визуализация сцен, связанных с чувствами принятия, любви и заботы о другом человеке, с ощущением собственной нужности и компетентности; 5) в случае флэшбэков, связанных с отдаленными по времени событиями, пациенты могут принести на сеанс недавно отчеканенную монету и использовать дату ее изготовления для заземления своего опыта в настоящем и др.

Рассмотрим основные приемы терапевтической работы на этапе введения в экспозицию после погружения клиента в гипнотическое состояние.

Во-первых, основные правила проведения экспозиции заключаются в следующем: 1) прежде чем начать экспозицию, терапевт просит пациента описать событие-адресат с помощью сухих фактов, чтобы проверить его способность описывать то, что произошло, оставаясь относительно спокойным и расслабленным; 2) каждая сцена перед экспозицией должна обсуждаться, и пациент должен решить, в каком темпе следует продолжать и какое количество тревоги он готов вынести, что индексируется с помощью шкалы субъективных единиц дискомфорта (СЕД); рекомендуется начинать со сцен умеренной интенсивности, в диапазоне 4-7 баллов по 10-балльной шкале СЕД; 3) самогипноз и релаксация должны следовать за каждым экспозиционным испытанием, наряду с обсуждением того, насколько расстраивающей была сцена в баллах (по оценке СЕД), какие темы проявлялись (например, потеря, гнев, страх смерти, вина) и как этот случай может послужить источником информации относительно того, как справляться со страхом; 4) рекомендуется продолжать экспозицию в темпе, который могут выдержать пациенты как физически (в терминах уровня возбуждения), та и эмоционально (в терминах ощущения владения собой и без переполнения чувствами); 5) если оценки СЕД указывают на уровень напряжения выше пяти или шести баллов или пациенты выглядят явно взволнованными после того, как были проведены самогипноз и процедуры релаксации, необходимо специально спросить, хотят ли пациенты продолжать экспозицию или хотят сделать передышку и обсудить оставшуюся у них тревогу.

Во-вторых, основные указания, которые стимулируют переработку симптомов вторжения во время экспозиции в трансе, направлены на актуализацию следующих ресурсов клиентов: 1) чтобы их внутреннее Я наблюдало за событиями с некоторого расстояния или с другой перспективной или мысленной точки зрения; 2) чтобы остановить движение мысленной ленты, заставить ее двигаться в обратную сторону с разных мест, затем быстро вперед и дать сцене другое окончание; 3) чтобы наблюдать за событиями с точки зрения беспристрастного наблюдателя перед вхождением в сцену; 4) чтобы заставить сцену стать более яркой, более тусклой или размытой; 5) чтобы изменить особенности ключевых угрожающих фигур так, чтобы нейтрализовать их угрожающие аспекты; 6) чтобы останавливать и неоднократно запускать ленту «перепросмотра»; 7) чтобы реструктурировать память до тех пор, пока не появятся другие чувства, или активно культивировать их (например, стеническое чувство гнева против астенического чувства страха) во время наблюдения за лентой «перепросмотра»; 8) чтобы двигаться назад-вперед между травматическим инцидентом и памятью о нем,

когда пациент почувствовал бы, что достаточно владеет собой, защищен и в безопасности; 9) чтобы «держать» беспокоящие воспоминания между сессиями в «особом месте» своей памяти (архивном ящике, запертом сейфе или в специальном помещении-хранилище).

Рассмотрим особенности некоторых методик терапевтической работы на этапе поддержки клиента между сеансами введения в экспозицию.

Методика «Планируемые периоды негативных флэшбэков». В этой методике заранее планируется время, когда пациенту нужно будет войти в самогипноз, оживить событие за время около 20 минут (отмеченных таймером или будильником) и в конце периода достичь состояния глубокого расслабления и спокойствия. Каждый день следует планировать по два таких периода, при этом второй период должен длиться в два раза меньше, чем первый – не более, чем 5-10 минут. Каждый день, по крайней мере в течение недели, первый, более длительный период нужно уменьшать на две минуты, позволяя пациенту почувствовать, что он управляет своей памятью, которая становится все более и более сжатой и ограниченной за время испытаний.

Методика «Спонтанные периоды позитивных флэшбэков». В рамках данной методики можно сделать постгипнотические внушения, чтобы у пациентов после проведения экспозиции спонтанно возникали позитивные флэшбэки, в которых они очень ярко и подробно вспоминали бы самые лучшие события своей жизни. Такие воспоминания из прошлого убеждают пациентов в том, что они смогут достичь психического равновесия в настоящем и будущем.

Методика «Прогрессия возраста». Гипнотический феномен возрастной прогрессии можно вызвать у большинства пациентов, делая им внушение идти вперед по дороге к восстановлению, к тому времени, когда воспоминания уже переработаны и больше их не мучают. Необходимо инструктировать пациентов замечать все, даже небольшие позитивные изменения в мыслях, чувствах и действиях, которые происходят по дороге, и отмечать то, как они смогли достичь этих изменений. Затем эти ресурсы можно включать в последующие сеансы экспозиции.

Методика «Регрессия возраста». Гипнотический феномен возрастной регрессии облегчает доступ к радостным временам детства и может стать противоядием от отчаяния, в котором пациенты забыли, что когда-то раньше они переживали моменты счастья и удовлетворения, до того как травматическое событие перевернуло их жизнь с ног на голову. Можно также регрессировать то время, когда пациент чувствовал себя сильным, уверенным и находчивым, и при необходимости дать инструкцию на усиление и использование этих чувств в настоящем. Напоминание о более счастливых днях в сочетании с прогрессией возраста ко времени, когда событие «уже успешно переработано», можно использовать для дальнейшей переработки травматических воспоминаний и добиться позитивных терапевтических результатов.

2. В качестве критерия «С» в структуре диагностических критериев ПТСР (по DSM-V) выступает постоянное избегание стимулов, которые ассоциируются с травматическим событием (событиями). Данное избегание начинается после возникновения травматической ситуации и подтверждается либо одним, либо двумя признаками: 1) избегание либо попытки избежать неприятных воспоминаний, мыслей, чувств о травматическом событии, либо неприятных воспоминаний, мыслей, чувств, которые тесно ассоциируются с травматическим событием; 2) избегание либо попытки избежать внешних стимулов (людей, мест, разговоров, действий, объектов, ситуаций), которые вызывают тревожные воспоминания, мысли или чувства о травматическим событии либо воспоминания, мысли или чувства, тесно ассоциирующиеся с ним [5].

С нашей точки зрения, в указанных выше симптомах ПТСР зафиксировано следующее: 1) под влиянием травматических событий у индивида в формируется и закрепляется такая разновидность условных рефлексов, в структуре которых различаются, с одной стороны, определенные стимулы (внутренние – воспоминания, мысли, чувства или внешние – люди, места, разговоры, действия, объекты, ситуации), а с другой – определенные негативные психологические реакции, связанные с тревогой (тревожные воспоминания, мысли или чувства о травматическим событии либо воспоминания, мысли или чувства, тесно ассоциирующихся с травматическим событием); 2) с целью контроля указанных выше условных рефлексов индивид целенаправленно или интуитивно реализует стратегию их избегания. Фактически речь идет о том, что человек старается «обходить стороной» определенные внешние и/или внутренние стимулы, которые могут пробудить у него тревожные психологические реакции.

Рассмотрим некоторые клинически апробированные методы переработки и трансформации таких условных рефлексов, в структуре которых реакция на тот или иной стимул (внутренний, внешний) выступает в форме негативного психологического переживания, включающего в себя тревогу.

Для начала отметим, что Д. Вольпе определяет невротическое поведение как закрепившуюся привычку неадаптивного поведения, приобретенного в результате научения. При этом тревога определяется автором как один из аспектов реакции в структуре условного рефлекса, а именно – как стойкий ответ автономной нервной системы, приобретенный в процессе классического обусловливания [4, с. 147].

В процессе психотерапии невротической привычки неадаптивного поведения, Д. Вольпе широко использует принцип реципрокного торможения. Сущность последнего заключается в том, чтобы одновременно со стимулом (триггером), который до сих пор запускал негативную психологическую реакцию, вызвать у пациента несовместимую с ней позитивную психологическую реакцию. В результате «сшибки» альтернативных реакций возникает «эффект противообусловливания», когда позитивная психологическая реакция, несовместимая с тревогой, погашает последнюю. При этом, как показал опыт Д. Вольпе, условная связь между первоначальным стимулом (триггером), запускавшим у пациента тревогу, и ответной негативной реакцией тревоги ослабевает.

С нашей точки зрения, в результате успешного применения техники реципрокного торможения к условным рефлексам в структуре ПТСР (по критерию «С») в конечном счете будет терять свою актуальность и стратегия постоянного избегания стимулов, которые ассоциируются у клиента с травматическим событием (событиями). Эти стимулы ему уже не нужно будет избегать потому, что произойдет их переформирование, изменение сигнальной функции, и в качестве реакции они будут вызывать не тревогу, а нейтральные психологические переживания.

Как показала терапевтическая практика Д. Вольпе, самым действенным антагонистом в устранении автономных реакций тревоги в структуре негативного условного рефлекса (невротической привычке неадаптивного поведения) оказалось психическое состояние спокойствия, которое формировалось при погружении клиента в гипнотический транс на основе техники мышечной релаксации. Так, Д. Вольпе писал: «Пациентам, неспособным расслабляться, этот метод не поможет. У тех, кто не может или не хочет быть загипнотизирован, но способен расслабиться, прогресс возможен, хотя, очевидно, более медленный, чем в случае гипноза» [Цит. по 1, с. 57].

Х.Б. Гибсон также отмечал, «что только в том случае, когда мы индуцировали гипноз как тем, что научили пациента полностью расслабляться, так и использованием образов, подходящих ему индивидуально, достигается подлинное и необходимое изменение состояния сознания, исключающее тревогу. Мышечное расслабление является средством введения в гипноз, но не конечной целью» [1, с. 58].

С. Рахман подчеркнул, что благодаря гипнозу поддерживается не столько физическое состояние релаксации, сколько психическое состояние спокойствия клиента, которое и является подлинным психологическим ресурсом в реципрокном торможении тревоги. В частности, он отмечал, что в процессе систематической десенсибилизации тревоги «важна не физическая, а душевная релаксация, насколько спокойно чувствует себя пациент» [1, с. 57].

Одной из наиболее эффективных процедур, в которой реализуется принцип реципрокного торможения при работе с негативными условными рефлексами, стал «метод систематической десенсибилизации». Сущность метода систематической десенсибилизации состоит в том, что проводится сочетание, с одной стороны, психического состояния спокойствия клиента, погруженного в гипноз с помощью мышечной релаксации, а с другой – стимула, который в его нынешней жизни вызывает реакцию тревоги или страха.

Рассмотрим некоторые особенности методики систематической десенсибилизации по Д. Вольпе, которую можно применять при симптомах ПТСР по критерию «С» (постоянному избеганию стимулов, которые ассоциируются с травматическим событием).

Первый этап методики систематической десенсибилизации связан с тренировкой умения клиента переходить в состояние гипноза на основе мышечной релаксации. При этом необходимо постоянно помнить, что мышечное расслабление, по Х.Б. Гибсону, является только средством введения в гипноз, но не конечной целью.

Второй этап методики систематической десенсибилизации направлен на выявление и конструирование иерархии стимулов, ранжированных в соответствии с возрастанием степени тревожности, которую они вызывают. Для каждой группы клиент должен составить список: от самых легких до самых тяжелых стимулов, которые вызывают выраженный страх и которые клиент стремится избегать.

Различают два типа иерархии. В зависимости от того, как представлены элементы-стимулы, вызывающие тревожность, различают: пространственно-временные и тематические иерархии.

В пространственно-временной иерархии представлен один и тот же стимул (предмет, человек, ситуация) в различных временных (отдаленность событий во времени и постепенное приближение времени наступления события) и пространственных (уменьшение расстояния в пространстве) измерениях. То есть при конструировании иерархии пространственно-временного типа создается модель постепенного приближения клиента к вызывающему страх событию или предмету.

В тематической иерархии стимул, вызывающий тревожность, варьируется по физическим свойствам и предметному значению для того, чтобы сконструировать последовательность различных предметов или событий, прогрессивно увеличивающих тревожность, связанных одной проблемной ситуацией. Таким образом, создается модель достаточно широкого круга ситуаций, объединенных общностью переживаний клиентом тревожности и страха при столкновении с ними.

В практической работе со стимулами, которые ассоциируются с травматическим событием (событиями), обычно используются иерархии обоих типов: и пространственно-временного, и тематического. За счет конструирования иерархии стимулов обеспечивается строгая индивидуализация последующей коррекционной программы в соответствии со специфическими проблемами клиентов.

Третий этап методики – это проведение процедуры собственно десенсибилизации, предполагающей сочетание, с одной стороны, стимулов, вызывающих страх, а с другой – «душевной релаксации» (спокойствия) клиента, погруженного в состояние гипноза с помощью мышечной релаксации.

В ходе проведения процедуры десенсибилизации организуется последовательное предъявление клиенту стимулов из выявленной ранее иерархии, начиная с элемента, практически не вызывающего тревожности и заканчивая элементами, вызывающими наибольшее беспокойство. Предъявление последовательности элементов иерархии продолжается до тех пор, пока состояние покоя и отсутствие малейшей тревожности у клиента не будет сохраняться даже при предъявлении высшего элемента иерархии.

В течение одного сеанса перерабатываются 3-4 ситуации из списка. В случае появления выраженной тревоги, не угасающей при повторных предъявлениях ситуаций, возвращаются к предшествующей ситуации. Двигаясь по иерархической шкале, клиент достигает ситуации, вызывающей наибольшую тревогу.

Таким образом, будучи погруженным в гипноз с помощью мышечной релаксации, клиент учится вносить ресурс душевного спокойствия в переживания, которые ассоциируются у него с травматическим событием (событиями).

3. В качестве критерия «D» в структуре диагностических критериев ПТСР (по DSM-V) выступают следующие два или более признака отрицательных изменений когнитивных процессов и настроения, которые возникают после травматического события (событий): 1) невозможность вспомнить важные аспекты травматического события вследствие диссоциативной амнезии (признак обычно не связан с такими факторами как черепно-мозговая травма, употребление алкоголя и других психоактивных веществ); 2) устойчивые и преувеличенные негативные убеждения в отношении себя, других и мира, или постоянные и преувеличенные негативные ожидания от себя, других и мира (например: «Я – плохой», «Никому нельзя верить», «Весь мир опасен», «Моя нервная система полностью разрушена»); 3) устойчивые искаженные суждения о причинах и/или последствиях травматических событий, которые заставляют индивидуума винить себя или других; 4) устойчивые негативные эмоции (например, страх, гнев, вина, стыд); 5) заметно сниженный интерес к участию в значимых для индивида мероприятиях либо отказ от участия в них; 6) чувство отдаленности (отсутствие эмоциональной вовлеченности) в межличностных отношениях или отчуждения от других; 7) устойчивая неспособность испытывать положительные эмоции (например, неспособность испытывать счастье, удовлетворение или любовь) [5].

С нашей точки зрения, большинство из указанных выше симптомов характерно для униполярного депрессивного расстройства (дистимии или расстройства настроения). Рассмотрим определение и характеристику дистимии. Последняя определяется как «состояние, характеризуемое постоянным и патологическим снижением настроения (чувство тоски, подавленности, уныния) и/или потерей интереса к обычной деятельности, сопровождаемые множеством характерных признаков и симптомов» [1, с. 87].

Дистимия включает в себя изменения в следующих пяти сферах: 1) негативные эмоции (плохое настроение, полное равнодушие к радостям жизни, чувство вины, нервозность, раздражительность, тоска); 2) негативные мысли (негативный взгляд на себя, мир и будущее; нерешительность, самообвинение и ощущение безнадежности и отсутствия смысла); 3) негативные мотивации (потеря интереса, суицидные мысли, социальная пассивность, пренебрежение внешним видом); 4) изменения в поведении (уменьшение поведенческой деятельности, снижение эмоциональной или психомоторной активности); 5) вегетативные изменения (бессонница, потеря аппетита и веса, пониженное либидо, нелокализованные болевые ощущения) [1, с. 87].

Различаются следующие теории дистимии: 1) биохимическая теория; 2) психодинамическая теория; 3) теория приобретенной беспомощности; 4) когнитивная теория; 5) диссоциативная теория.

Особое место в гипнотерапии расстройства настроения занимает диссоциативная теория депрессии А. Алладина [1, с. 102-112]. Эта модель именуется так именно потому, что, во-первых, опирается на диссоциативную теорию гипноза и, во-вторых, подразумевает, что неэндогенная униполярная депрессия сама является формой и результатом негативного самогипноза (НСГ).

В диссоциативной теории депрессии подчеркивается, что депрессивные и гипнотические состояния сопровождаются похожими когнитивными процессами. Однако в то же время между когнитивными содержаниями этих двух видов переживаний существуют фундаментальные различия. Негативный самогипноз, по Д.Л. Араозу, включает в себя три гипнотические элемента: 1) некритичное мышление, которое негативным образом активизирует подсознательные процессы; 2) активное негативное воображение; 3) могущественные постгипнотические суггестии в форме негативных утверждений относительно себя и мира.

К счастью, несмотря на то, что «дистимия не поддается химиотерапии, она чувствительна к психотерапии» [1, с. 88]. Для работы с отрицательными изменениями когнитивных процессов и настроения в структуре ПТСР, которые в значительной степени характерны для униполярного депрессивного расстройства (дистимии), могут быть использованы следующие методики гипнотерапии, которые опираются на диссоциативную теорию дистимии [1, с. 94-112].

1. *Методика «Гипноз как релаксирующая процедура».* Гипноз и самогипноз как средство чистой релаксации, может помочь отдельным клиентам с изменениями когнитивных процессов и настроения в структуре ПТСР, хотя простые методы релаксации нельзя эффективно использовать в тяжелых случаях ажитации, которую испытывают некоторые больные дистимией.

2. *Методика «Гипнотическая суггестия как средство воздействия на поведение, мысли и чувства».* В рамках данной техники гипнотерапии обычно используется постгипнотическая суггестия для закрепления когнитивных или поведенческих изменений. При этом негативные когниции клиента относительно конкретной ситуации оспариваются и заменяются рациональными идеями: «Когда бы вы ни оказались в подобной ситуации, вам немедленно придут в голову следующие мысли…». В дальнейшем эта суггестия может быть дополнена следующим: 1) повторным воображаемым переживанием одного или нескольких эпизодов, в которых пациент был травмирован, оказавшись в аналогичной ситуации, но на этот раз с использованием позитивных мыслей; 2) таким же повторным проигрыванием будущих действий в ситуации того же типа; 3) для домашних упражнений эти инструкции можно записать на пленку.

3. *Методика «Эго-усиление в гипнозе».* Эго-усиление является методом использования положительного гипнотического переживания для развития у клиента чувства уверенности в себе, оптимизма и улучшенного представления о своей личности. Процедуры гипнотической индукции и эго-усиления могут быть записаны на пленку и ежедневно прослушиваться пациентом.

4. *Методика «Когнитивная гипнотерапия дистимии».* Указанная выше диссоциативная

модель депрессии создает основу для сочетания гипнотических и когнитивно-поведенческих процедур. В структуре курса когнитивной гипнотерапии дистимии различаются следующие компоненты: 1) сбор анамнеза; 2) разъяснение клиенту сущности когнивно-поведенческой гипнотерапии; 3) тренинг отслеживания и оспаривания дисфункционального и депрессогенного мышления клиента (когнитивное реструктурирование); 4) овладение клиентом копинг-стратегиями при дистимии; 5) формирование у клиента гипнотического транса и проведение и эго-усиливающих внушений; 6) когнитивное реструктурирование с использованием воображаемых эпизодов, представленных пациентом; 7) запись на пленку процедуры формирования у клиента гипнотического транса и эго-усиливающих внушений для ежедневного прослушивания дома [1, с. 107-108].

Разработаны также следующие дополнительные терапевтические процедуры, подключающие воображение клиента.

Процедура «расширения осознания». Пациентам дают постгипнотические суггестии, предполагающие «позитивное фокусирование», и настоятельно рекомендуют им как можно чаще упражняться в таком фокусировании (иными словами, в воображаемом споре с негативными когнициями и переживании положительных последствий этого).

Процедура «индукции включения внимания и позитивного настроения». Чтобы помочь больному с симптомами отрицательных изменений когнитивных процессов и настроения разорвать замкнутый ментальный круг и заменить негативные мысли позитивными переживаниями, ему рекомендуют составить список из 10-15 приятных ощущений и «упражняться в удержании каждого из них в сознании в течение 30 секунд». На первом этапе пациента побуждают упражняться со списком от четырех до пяти раз в день, а затем отключать «от сознания» негативные или «нежелательные» ощущения (когда бы пациент их не испытывал) и заменять их одним из приятных ощущений из списка.

Процедура «активно-интерактивного тренинга». Чтобы помочь индивиду сломать привычку к «пассивной диссоциации» и уходу от окружения и актуализировать «активную ассоциацию» с актуальным окружением, человек должен сначала осознать, что подобный процесс ухода имеет место, а затем активно попытаться его переориентировать. Для этого, как только клиент осознает процесс ухода от актуального окружения, ему рекомендуют отвлечься от «негативных якорей», запускающих «пассивную диссоциации» и активно обратиться к «позитивным якорям», запускающим «активную ассоциацию». Другими словами, пациента обучают активно использовать свое сознание так, чтобы он начал мыслить рефлексивно, логично и реалистично.

4. В качестве критерия «Е» в структуре диагностических критериев ПТСР по (DSM-V) выступают следующие заметные изменения в возбуждении и реактивности, которые или ассоциированы с травматическим событием (событиями), или начинаются и усиливаются после самого события (событий): 1) раздраженное поведение либо вспышки гнева (минимально спровоцированные или без провокации), обычно выраженные в форме вербальной или физической агрессии по отношению к людям или объектам; 2) безрассудное (опрометчиво рискованное) или саморазрушительное поведение; 3) сверхнастороженность (гипербдительность); 4) чрезмерная реакция испуга (повышенная физиологическая реакция вздрагивания); 5) проблемы с концентрацией; 6) нарушения сна [5].

Для работы с данной группой симптомов целесообразно использовать *«Методику гипносуггестивной терапии»*, разработанную Д.А. Каменецким. Указанная методика включает в себя следующие этапы: 1) предварительный, или подготовительный; 2) погружения в гипнотическое состояние; 3) общего успокоения; 4) уравновешивания центральной нервной системы; 5) изменения отношения больного к отдельным болезненным явлениям; 6) изменения отношения больного к болезни в целом; 7) повышения интереса больного к обыденным сторонам жизни; 8) повышения уверенности в себе и выздоровлении; 9) повышения роли самовнушения и саморегуляции в выздоровлении; 10) заключительный (обобщающий); 11) гипнотического сна или выведения больного из гипноза [2].

В данной методике уже разработаны подходящие гипносуггестивные процедуры, которые можно непосредственно использовать для работы по снижению у клиента уровня повышенного возбуждении и реактивности. Так, в ней представлены стандартные внушения, которые связаны с этапами «общего успокоения» и «уравновешивания центральной нервной системы».

Однако для работы с указанными выше конкретными симптомами (по критерию «Е»), необходимо каждый раз, в зависимости от содержания жалоб клиента, разрабатывать индивидуализированные внушения, а затем включать в этапы «изменения отношения больного к отдельным болезненным явлениям» и «изменения отношения больного к болезни в целом».

Наконец, в указанной методике в конце сеанса присутствует одна из ценнейших процедур для работы с симптомами «заметного изменения в возбуждении и реактивности» – процедура «гипнотического сна». Обоснуем последнее положение более подробно. Клинический опыт отечественной гипнотерапии показывает, что особая роль в лечении симптоматики повышенного возбуждения и реактивности принадлежит методам, которые используют охранительно-восстановительную функцию гипноза.

Так, для реализации данной функции К.И. Платонов предложил методику «длительного гипноза-отдыха». Она заключается в том, что больного вечером погружают в гипнотический сон, который затем переходит спонтанно в естественный ночной сон, а утром со спящим больным включаются в раппорт и переводят его естественный сон в форму гипнотического сна на желаемое время. Такое лечение он предлагает проводить в виде курса «сонной терапии» длительностью до 10-12 дней и более. Таким способом К.И. Платонов удлинял сроки пребывания больного в гипнозе-отдыхе до 18-20 часов в сутки, оставляя несколько часов только на прием пищи, туалет и прогулки. Особенно благоприят-

ной была такая терапия гипнозом-отдыхом при лечении реактивных состояний и невроза навязчивых страхов [6, с. 167].

В.Е. Рожнов описал методику «удлиненной гипнотерапии». Она предполагала лечебное внушение, проводимое больному, который находился в часовом, а иногда и более, гипнотическом состоянии. Удлинение времени пребывания в гипнозе, по мнению автора, во-первых, способствует углублению его охранительного эффекта, во-вторых, повышает терапевтическую эффективность лечебных внушений благодаря их суммированию, так как в удлиненных сеансах гипнотерапии больной получает большое количество внушающих воздействий. В процессе удлиненной индивидуальной или коллективной гипнотерапии больной (больные) погружается в гипнотический сон, который продолжается в течение всего времени приема (от 2 до 4 часов). Терапевт, проводящий текущий психотерапевтический прием, каждые 15-20 минут заходит к больному (больным) и проводит им лечебные внушения продолжительностью 2-3 минуты. В.Е. Рожнов отмечает, что отмечена значительная клиническая эффективность методики при самых различных нервных и соматических заболеваниях [6, с. 167-168].

Наконец, Д.А. Каменецкий в своей практике показал, что пролонгированный гипнотический сон (от 2 до 6 часов) является очень эффективным, если он венчает процедуру сеанса в указанной выше «Методике гипносуггестивной терапии». В этом случае гипнотерапевт, заканчивая сеанс терапии, внушает больному, что лечебный продленный сон будет способствовать закреплению достигнутых результатов лечения и значительно снизит его возбуждение и реактивность. После того, как была дана команда на продолжение сна с лечебной целью, терапевт внушает больному, что через определенное будет пробужден врачом. Затем больного оставляют спящим на непродолжительное время (от 30-40 минут до 1,5-2 часов) для закрепления успеха лечения [2].

Выводы из проведенного исследования. Гипнотерапия является одним из наиболее перспективных направлений краткосрочной психотерапии ПТСР. Задача нашего исследования заключалась в том, чтобы выявить адекватные и эффективные методы гипнотерапии для работы со специфическими группами симптомов в структуре ПТСР.

Для терапии симптомов вторжения наиболее эффективным современным методом является экспозиционная гипнотерапия, которая включает следующие этапы: 1) подготовку к экспозиции; 2) введение в экспозицию; 3) поддержку клиента между сеансами введения в повторную экспозицию. На последнем этапе наиболее ценными являются следующие методики: «Планируемые периоды негативных флэшбэков», «Спонтанные периоды позитивных флэшбэков», «Регрессия возраста», «Прогрессия возраста».

В процессе гипнотерапии симптомов постоянного избегания стимулов, которые ассоциируются с травматическими событиями, достаточно эффективным является метод систематической десенсибилизации. Данный метод предполагает сочетание, с одной стороны – психологического состояния спокойствия клиента, который погружен в гипноз с помощью мышечной релаксации, а с другой – стимула, который в его нынешней жизни вызывает негативные эмоции, связанные с травматическими событиями, и который он активно избегает.

Для гипнотерапии симптомов отрицательного изменения когнитивных процессов и настроения могут использоваться следующие методы, которые успешно применяются для лечения дистимии: «Гипноз как релаксирующая процедуру», «Гипнотическая суггестия как средство воздействия на поведение, мысли и чувства», «Эго-усиление в гипнозе», «Когнитивная гипнотерапия дистимии».

В процессе гипнотерапии симптомов ПТСР, в которых проявляются заметные изменения возбуждения и реактивности клиента, может быть использована методика гипносуггестивной терапии Д.А. Каменецкого. В конце сеанса в данную методику рекомендуется включать процедуру пролонгированного гипнотического сна.

Перспективу дальнейшего исследования проблемы мы видим в выявлении таких краткосрочных методов психотерапии, которые можно было бы органично сочетать с методами гипнотерапии при работе со специфическими группами симптомов в структуре ПТСР.

Список літератури:

1. Гипнотерапия [Текст] / под ред. М. Хипа, У. Драйдена. – Спб.: Питер, 2001. – 352 с.
2. Каменецкий Д.А. Неврозология и психотерапия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.studfiles.ru/preview/399151/
3. Линн С. Основи клинического гипноза: Доказательно-обоснованный подход [Текст] / С. Линн, И. Кирш; пер. с англ. Г. Бутенко. – М.: Психотерапия, 2011. – 352 с.
4. Осипова А.А. Общая психокоррекция [Текст]: учебное пособие / А.А. Осипова. – М.: Сфера, 2002. – 510 с.
5. Реакции на стресс по DSM-V [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.didrus.com/stress-dsm-v/
6. Руководство по психотерапии [Текст] / под ред. В.Е. Рожнова. – 2-е, изд., перераб. и доп. – Ташкент: Изд-во «Медицина», 1979. – 620 с.
7. Япко М. Гипноз для психотерапии депрессий [Текст]: методические рекомендации / Япко М. – М.: Центр психологической культуры, 2002. – 247 с.

Ніколаєнко С.О.
Сумський державний педагогічний університет
імені А.С. Макаренка

ОСОБЛИВОСТІ ГІПНОТЕРАПІЇ ПОСТТРАВМАТИЧНОГО СТРЕСОВОГО РОЗЛАДУ

Анотація
У сучасній психотерапії на перший план виходять короткострокові методи терапії. Гіпнотерапія є одним з найбільш перспективних напрямків короткостроковій психотерапії ПТСР. У статті реалізований симптоматичний підхід до гіпнотерапії посттравматичного стресового розладу. Виявлено адекватні методи гіпнотерапії для роботи зі специфічними групами симптомів в структурі посттравматичного стресового розладу. Для цього можуть бути використані методи експозиційної терапії, систематичної десенсибілізації, когнітивної гіпнотерапії, гіпносугестивній терапії.
Ключові слова: посттравматичний стресовий розлад, методи гіпнотерапії, експозиційна гіпнотерапія, систематична десенсибілізація, когнітивні методи, пролонгований гіпнотичний сон.

Nikolaenko S.A.
Sumy State Pedagogical A.S. Makarenko University

FEATURES HYPNOTHERAPY PTSD

Summary
In modern psychotherapy to the fore short term methods of therapy. Hypnotherapy is one of the most promising areas of short-term psychotherapy for PTSD. The article concern a symptomatic approach to hypnotherapy of PTSD. Revealed adequate hypnotherapy techniques to work with specific groups of symptoms in the structure of post-traumatic stress disorder. This may be used methods of exposure therapy, systematic desensitization, cognitive hypnotherapy hypnosuggestive therapy.
Keywords: post-traumatic stress disorder, hypnotherapy techniques, exposure hypnotherapy, systematic desensitization, cognitive techniques, roll over hypnotic sleep.

УДК 159.923:004.738.5

ДОСЛІДЖЕННЯ САМОПРЕЗЕНТАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В ІНТЕРНЕТІ (НА ОСНОВІ АНАЛІЗУ ЇЇ АВАТАРІВ)

Скуловатова О.В.
Київський національний торговельно-економічний університет

Здійснено аналітичну роботу з класифікації та систематизації видів аватарів, які використовуються в соціальних мережах та на тематичних форумах. Досліджено, що аватар, як самопрезентація «я» особистості в Інтернеті, має безпосередній зв'язок з рисами її характеру. Їх вибір є невипадковим. За змістом використаного зображення можливо робити висновки про індивідуально-характерологічні особливості особистості. З'ясовано, що зображення на аватарах мають низький кореляційний зв'язок з темпераментом особистості. Проведене дослідження дозволяє стверджувати психодіагностичні можливості методу аналізу самопрезентації особистості в Інтернеті на основі аналізу її аватарів.
Ключові слова: аватар, характер, особистісні смисли, символ, особистість.

Постановка проблеми. Сучасне життя значною мірою змістилося в мережу Інтернет. Значна кількість соціальних дій реалізовується не при безпосередньому контакті, а у віртуальному просторі. Існування в Інтернеті дозволяє не тільки лишатися відносно-анонімним, але й обирати ту самопрезентацію, яка виявляється найбільш придатною для вираження актуального емоційного стану людини, її настанов, стереотипів, бажань, потреб, прагнень та образу власного «я». Одним з засобів самовираження особистості виступає аватар, як стислий, символічний образ ретрансляції власного «я».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спроби розв'язання поставленої в нашому дослідженні проблеми регулярно здійснюються на профанському рівні в науково-популярних блогах, але лише незначна кількість публікацій заслуговує на наукове визнання та може вважатися авторитетними дослідженнями. Серед таких можливо виділити гіперкнигу John Suler, Ph.D. Психологія кіберпростору, в якій кілька розділів присвячені безпосередньо проблемі, що аналізується [1]. Також заслуговує на увагу розділ з книги Психология и маркетингу написаний J.-F. Bélisle та H. Onur Bodur присвячений безпосередньому

враженню яке справляє аватар людини при налагодженні міжособистісної комунікації [2].

Серед вчених пострадянського простору, які активно займаються розробкою проблеми існування особистості в Інтернеті можливо виділити роботи А. Бегоян, А. Войскунського, Л. Вілкова, Г. Гринкевич, Р. Кондратенко.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У сучасних дослідженнях присвячених безпосередньо аватарам намітилось два напрями, один з яких трактує його як спосіб самовираження особистості, а інший наголошує на психотерапевничній функції даного зображення, метою якого є не самовираження як таке, а скоріше спосіб творення та моделювання власного ідеального «я» [1]. На наш погляд, необхідно застосовувати синтетичний підхід, що враховує обидві точки зору, як складові цілісної проблеми. Тобто, з одного боку людина обирає зображення, намагаючись повніше виразити своє я, з іншого, у цьому актуалізованому «я» проявляються її уявлення про ідеал.

Не зважаючи на великий масив даних та спроб узагальнення та класифікації символічних зображень особистості в Інтернеті, на даний час відсутні емпіричні дослідження присвячені поставленій проблемі.

Мета статі продемонструвати психодіагностичні можливості, які відкриває детальне вивчення символічних та реальних зображень людини, які вона обирає в якості самопрезентації в Інтернеті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аватари в Інтернеті виступають візуалізацією образу власного «я», але ніколи не передають всієї цілісної картини такого багатогранного утворення як особистість. Цей факт значно обмежує їхню психодіагностичну функцію, проте робить можливою інтерпретацію. Вони безпосередньо пов'язані з індивідуальними характерологічними рисами особистості. До того ж, вони є проекцією особистісних змістів, тому на наш погляд, для їхнього детального дослідження є можливим використання методів аналізу, що застосовується у проективних методиках. Аватар, на символічному рівні, є «обличчям» людини, тим образом який вона хоче презентувати оточуючим [3]. Користувач може встановлювати різні аватари, на різних ресурсах, що дає більш широке поле для аналізу. Зазначимо, що з точки зору психологічного символізму аватар, виступає своєрідним тотемом, покликаним захищати власника.

З метою глибинного психологічного аналізу аватарів та їхньої систематизації нами було створено класифікацію їх видів методом контент-аналізу. Матеріали для аналізу було взято з соціальних мереж Facebook та Вконтакті та п'яти популярних тематичних форумів різних напрямів. Було визначено, що всі аватари можливо розподілити на статичні та динамічні; реальні (в основному фотографічні) та символічні зображення.

Після детальної класифікації аватарів за видами та підвидами, було створено вибірку з 360 чоловік, по 20 чоловік з кожним видом аватару та запропоновано їм пройти психодіагностичні методики спрямовані на визначення особливостей темпераменту та характеру. Серед них: 16-факторний особистісний опитувальник Р. Кеттелла, ІТО (Індивідуальний типологічний опитувальник Л. Собчек), Тест на визначення типу темпераменту Г. Айзенка. Додатково з метою уточнення особистісного змісту, який надавала людина використаному зображенню, застосовувався метод онлайн-інтерв'ю. Всі методики досліджувані проходили в режимі он-лайн, що дозволило зберегти відносну анонімність, та значно спростило процедуру обстеження.

Отримані дані аналізувалися методом контент-аналізу, факторного та кореляційного аналізу. Статистичні дані обраховувалися за допомогою програми SPSS.

В результаті було виділено особистісні характеристики, що можливо вважати типовими для людей, що обрали певний вид аватара для презентації власного профілю в соціальних мережах та на форумах. Як загальну тенденцію можливо визначити домінування реальних зображень в соціальних мережах та символічних на форумах, що пояснюється можливістю підвищення анонімності останніх.

Отримані дані надають широке поле для аналізу, результати якого неможливо викласти в рамках однієї публікації. Тому в цій статті ми наводимо лише узагальнений результат здійсненої роботи. Кореляційний аналіз дав низькі показники (0,02) зв'язку типу зображення на аватарі з Тестом на визначення типу темпераменту

Г. Айзенка, що дозволяє стверджувати відсутність відчутного зв'язку між темпераментом та вибором зображення для самопрезентації. Найвищий показник кореляції в нашому дослідженні (0,72) ми отримали з Методикою ІТО (Л. Собчек). 16-факторний особистісний опитувальник Р. Кеттелла показав середню кореляцію (0,61).

Отримані дані дозволяють стверджувати наявність зв'язку між індивідуально-характерологічними властивостями людини та різновидом картинки, яку вона обирає для презентації образу власного «я» в Інтернеті. На основі проведеного аналізу можемо узагальнити наступні характеристики власників типових аватарів:

1. Фото-портрети – для людей які мають зображення такого типу притаманний діловий стиль спілкування. Вони презентують власника як зайняту людину, але достатньо відкриту для соціального контакту та спілкування. Демонструючи своє реальне фото, людина ретранслює повідомлення: «Ось я, мені нічого приховувати, я готовий до діалогу». Ці люди мають високі показники за шкалою екстраверсії та регідності (ІТО). Методика Кетела дає високі значення по факторах незалежність, заклопотаність та твердість.

2. Фото, чи зображення хобі – показують власника зайнятого улюбленою справою, чи символи цієї справи. Притаманні людям, які схильні захоплюватись, перетворювати власне життя на служіння улюбленій справі. Людина з таким аватаром може недостатньо віддаватися обраній професії. Для неї робота, на даному етапі життя, не стане сенсом існування. Також таке фото може бути ознакою демонстративної особистості. Їй притаманна висока екстраверсія та спонтанність (ІТО); відкритість, незалежність, безтурботність та твердість (Кетел).

3. Фото відпочинку – людина з таким аватаром, на даному етапі життя, не є трудоголиком.

Вона не здатна жертвувати власними інтересами заради роботи. У власників подібних аватарів також прослідковуються демонстративні тенденції в особистісному профілі, висока екстраверсія та спонтанність (ІТО); відкритість, незалежність, безтурботність, твердість та чутливість (Кетел).

4. Фото з коханою людиною – є ствердженням власної повноцінності, виражає бажання підкреслити соціальний статус, означує статеву ідентичність, демонструє стосунки і пов'язано з несвідомою тенденцією отримати схвалення оточуючих. Висока екстраверсія та лабільність (ІТО). За Методикою Кетела високі значення по факторам: відкритість, емоційна нестабільність, підпорядкування думці оточуючих, чутливість, безтурботність.

5. Фото з дітьми, або фото власних дітей, символічні зображення сімейних цінностей, ідеалізованих картинок спільного сімейного проводження часу – означує ті ж несвідомі психологічні тенденції, що і попередні аватари, але притаманні людям більш дорослого віку. Для жінок такі зображення є ствердженням власного статусу, підкресленням дорослості та повноцінності. Висока екстраверсія та лабільність (ІТО); відкритість, емоційна стабільність, підпорядкування думці оточуючих, заклопотаність, чутливість (Кетел).

6. Типове селфі – захопленість цим різновидом фото, що проявляється в двох і більше аватарах в цьому стилі, є свідченням інфантильності, самозакоханості, в деяких випадках проявом нарцисичного характеру. Висока екстраверсія та спонтанність (ІТО); відкритість, емоційна нестабільність, підпорядкування думці оточуючих, безтурботність (Кетел).

7. Фото «скривленого» обличчя, зображення, що містять емоції, заливка тоном одного кольору – такі зображення вимагають додаткового якісного аналізу з оглядом на емоції які передаються. В загальному, може означувати бажання продемонструвати власне почуття гумору. У деяких випадках, за викривленим обличчям приховується несвідоме прагнення до самознищення, ненависть до себе, власної зовнішності, або відраза до інших людей. Високі показники за шкалою екстраверсія, спонтанність, тенденція до агресивності та сензитивності, тривожність (ІТО); незалежність, безтурботність, чутливість (Кетел).

8. Фото, чи зображення частин тіла – складна проекція. В деяких випадках може означувати несвідоме прагнення до демонстрації, що придушується почуттям сором'язливості, чи провини. Екстраверсія, спонтанність, тривожність (ІТО); відкритість, емоційна нестабільність, безтурботність, чутливість (Кетел).

9. Фото та зображення відвертого, еротичного змісту – означують тенденцію до демонстративності. Проблеми в сфері статевої ідентифікації, спробу самоствердження. Екстраверсія, спонтанність (ІТО); відкритість, емоційна нестабільність, підпорядкування думці оточуючих, безтурботність, чутливість (Кетел).

10. Чорно-білі фото символізують художній смак, прагнення до ексклюзивності та несвідоме бажання повернути минуле, тугу за втраченим. Фото з власного дитинства – є вираженням ностальгії за минулим, бажання позбутися тягаря відповідальності, незадоволеність теперішнім. Інтроверсія, регідність, тривожність, лабільність, емоційна стабільність (ІТО); незалежність, заклопотаність та чутливість (Кетел).

11. Нестандартні фото, на яких люди перебувають в незвичних позах, вбранні тощо, шокуючи аватари, аватари з притензією на ексклюзивність, неповторність, гумористичні аватари – використовуються з метою підкреслити власну індивідуальність. Вони свідчать про креативність мислення, творчий підхід та прагнення до ствердження власної унікальності. Власникам таких зображень притаманні спонтанність, агресивність, тривожність (ІТО); незалежність, безтурботність, чутливість (Кетел).

12. Зображення милих, симпатичних істот, тварин – демонстрація прагнення отримати турботу, ласку, позитивне ставлення, любов, повернутися в дитинство. Тривожність, лабільність (ІТО); емоційна нестабільність, підпорядкування думці оточуючих, заклопотаність, чутливість (Кетел).

13. Персонажі мультфільмів, комп'ютерних ігор, герої художніх творів та фільмів – дуже широка категорія, яка вміщує велику кількість змістів, через високу варіативність зображень. Загальною тенденцією для власників таких аватарів є висока сензитивність (ІТО) та емоційна нестабільність виражена тією, чи іншою мірою (Кетел).

14. Супер-герої, обличчя відомих особистостей, аватари, що демонструють успіх виражають тенденцію до самореалізації. Їх обирають люди, які відчувають, що не знайшли власного призначення в житті, вони мрійливі та схильні до прожекторства. Часто такі аватари в своїх профілях використовують особи невпевнені в собі та власних силах, або люди які побоюються критики оточуючих, схильні зважати на авторитети та «створювати собі кумирів». Їм притаманна висока тривожність (ІТО) та емоційна нестабільність, підпорядкування думці оточуючих, заклопотаність та чутливість (Кетел).

15. Зображення живої природи (тварин, птахів, комах тощо), має символічний зміст, що передається за принципом асоціацій, виражаючи домінуючу рису того, чи іншого зображення. У частини осіб з таким аватаром простежується тенденція до агресивоної поведінки, тривожність та висока сензитивність (ІТО).

16. Значки, символи, піктограми, логотипи, абстрактні картини не є поширеним різновидом аватару, їх використання може свідчити про оригінальність мислення, нестандартний підхід, самоповагу, образне мислення, інтроверсію, агресивність, сензитивність, лабільність (ІТО); незалежність, заклопотаність та чутливість (Кетел).

17. Релігійні теми та символи віри – не часто зустрічаються в мережі. На форумах не пов'язаних з релігійною тематикою. Інтерпретуючи таке зображення необхідно виходити зі змісту яке воно передає. Загальною тенденцією є високі показники агресивності, регідності, сензитивності, тривожності, лабільності (ІТО), емоційної нестабільності (Кетел).

18. Зображення неживої природи (пейзажі), будівлі (замки, будинки тощо), техніка – характерні для людей замкнених, не схильних до публічного прояву почуттів, з високими показниками по шкалам: інтроверсія, сензитивність,

тривожність (ІТО). Їм притаманні замкнутість, емоційна стабільність, незалежність, заклопотаність, твердість (Кетел).

19. Відсутність аватара може бути певним символічним посланням. Аватар відсутній на певному ресурсі може означати, що людина не вважає своє перебування там постійним явищем. Як що аватар відсутній на новому профілі, можливо, що користувач ще не визначився з тим, як він хоче себе презентувати і чи буде це робити взагалі. Як що користувач на жодному ресурсі не має аватара – можливі різні варіанти інтерпретації. В першому варіанті – він ділова зайнята людина, яка не вважає за потрібне витрачати час. В другому випадку – користувач погано володіє комп'ютером і не розібрався з функцією встановлення аватарів. В третьому випадку – людина хоче лишитися анонімною, приховати себе, своє «я» від оточуючих, не прагне розкриватись.

Висновки і пропозиції. Узагальнюючи результати проведеного дослідження, можемо сказати про наявність прямого зв'язку між аватаром який обирає людина в якості презентації власного «я» в мережі Інтернет та її індивідуальними характерологічними особливостями. Тобто аналіз символічного малюнка дозволяє робити висновки про суб'єкта аналізу, виступаючи додатковим психодіагностичним інструментом, що не виключає застосування інших методів психодіагностики і не може вважатися самостійною методикою. З іншого боку, глибинне трактування значення використаного в аватарі зображення не можливе без урахування його символічного рівня, тобто того особистісного сенсу, що несе зображення як таке. Тому в перспективі подальшого дослідження цієї наукової проблематики вивчення аватарів в якості проективних зображень та створення системи їхньої глибинної інтерпретації..

Список літератури:

1. John Suler, Ph.D. Psychology of cyberspace / John Suler, Ph.D. – режим доступу до джерела: http://www-usr.rider.edu/~suler/psycyber/psycyber.html
2. Bélisle J.-F. Avatars as information: Perception of consumers based on their avatars in virtual worlds [Text] / J.-F. Bélisle, H. Onur Bodur // Psychology & Marketing. – 2010. – Vol. 27. – Iss. 8. – P. 741–765.
3. Скуловатова О.В. Використання даних, отриманих з Інтернету, для психологічного аналізу особистості // Скуловатова О. В. / Науковий вісник Херсонського державного у-ту. Серія «Психологічні науки». – Херсон, 2016. – Випуск 1, Том 2. – С. 106-111.

Скуловатова Е.В.
Киевский национальный торгово-экономический университет

ИССЛЕДОВАНИЕ САМОПРЕЗЕНТАЦИИ ЛИЧНОСТИ В ИНТЕРНЕТЕ (НА ОСНОВЕ АНАЛИЗА ЕЕ АВАТАРОВ)

Аннотация
Осуществлена аналитическая работу по классификации и систематизации видов аватаров, которые используются в социальных сетях и на тематических форумах. Исследовано, что аватар, как самопрезентация «я» личности в сети Интернет, имеет непосредственную связь с чертами ее характера. Их выбор не случаен. По содержанию использованного изображения возможно делать выводы об индивидуально-характерологических особенностях личности. Выяснено, что изображение на аватарах имеют низкую корреляционную связь с темпераментом личности. Проведенное исследование позволяет утверждать психодиагностические возможности метода анализа самопрезентации личности в Интернете на основе анализа ее аватаров.
Ключевые слова: аватар, характер, личностные смыслы, символ, личность.

Skulovatova O.V.
Kyiv National University of Trade and Economics

THE STUDY ON SELF-PRESENTATION OF PERSONALITY IN THE INTERNET(BASED ON THE ANALISYS OF ITS AVATARS)

Summary
The analytical work of classification and systematizing of avatar kinds used in social networks and thematic forums was performed. The research showed that an avatar as self-presentation of «I» personality in the Internet has a direct connection with the features of its character. Their choice is not accidental. On the content of the used image the conclusions about individual and characterological personal features can be made. It was found that images on avatars have low correlation with the personality temperament. The accomplished study allows to state psychognostic possibilities of the method of the analysis of personality self-presentation in the Internet by analyzing its avatars.
Keywords: avatar, character, personal sense, symbol, personality.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 81'23:811.111

ЛЕКСИЧНІ ФІГУРИ ВИРАЖЕННЯ САТИРИ У ТВОРІ ДЖ. СВІФТА «МАНДРИ ГУЛІВЕРА»

Борисова Н.В.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті розглядаються і аналізуються особливості лексичних фігур вираження сатири у романі «Мандри Гуллівера» Дж. Свіфта та порівнюється оригінал тексту з його українським перекладом. Звертається увага на передачу відношення автора до зображуваного явища. Розкриваються такі засоби сатири, як іронія, яка у творах служила для викриття негативних сторін дійсності. Також присутня алегорія, за допомогою якої письменник гостро критикував, висміював, порівнював людей того часу. З'ясовано, що гумор відносності об'єднує першу і другу частину твору.
Ключові слова: лексичні фігури, сатира, іронія, алегорія, сарказм, гротеск.

Постановка проблеми. Представником класичної сатири є Джонатан Свіфт, твори якого вирізнялися своєю ідейно-політичною направленістю. і вмілим використанням лексичних фігур. Сатира є вагомим доробком в англійській літературі. **Актуальність теми дослідження** обумовлена потребою більш детального вивчення механізму її передачі в художньому тексті та порівняння оригіналу тексту з його українським перекладом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дозволяє зазначити, що вказана проблема знайшла часткове висвітлення у працях Ю.Б. Борєва, І.Р. Гальперіна, Т.В. Любимова, З.Е. Табоєвої, С.А. Троїцького, L.N. Curry, A.R. Humphreys та ін.

Мета дослідження полягає в аналізі особливостей лексичних фігур вираження сатири у романі «Мандри Гуллівера Дж. Свіфта.

Варто **виділити невирішені раніше частини проблеми**, яким присвячується стаття – це аналіз основних лексичних фігур вираження сатири у романі Дж. Свіфта «Мандрів Гуллівера» в порівнянні оригіналу тексту з його українським перекладом.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналізуючи лексичні фігури вираження сатири, звернемося до передачі відношення автора до зображуваного явища. Відомо, що Свіфт писав про Англію, зображаючи Ліліпутію. Зазначимо, що «Webster's New World Dictionary» подає поняття ліліпут як *Lilliputian – 1) an inhabitant of Liliput; 2) very small, tiny; 3) a narrow-mindet person* [10]. Тому наголосимо, що назва першої країни, яку відвідав Гуллівер, має яскраву метафоричність і формує сприйняття змальованих подій.

Окрім назви в першій, а також і в другій частинах використано прийом контрасту. Це явище А.П. Штейн називає «гумором відносності і наголошує на тому, що Свіфт втілив у перших двох частинах твору уявлення людей про велетнів та ліліпутів. Втілив в особливо яскравій і ясній формі» [9, с. 225]. *«He is taller by almost the breadth of my nail, than any of his court; which alone is enough to strike an awe into the beholders»* [9, с. 407], – з іронією зауважує Гуллівер. У цьому реченні слово *«the beholders»* (глядач), яке наприклад відсутне в перекладі українською мовою (за перекладом М.О. Іванова за редакцією Ю.Я. Лісняка):

«На зріст він майже на цілий мій ніготь вищий за всіх своїх придворних, і вже цього досить, щоб викликати шанобливий трепет» [5, с. 229]. Зазначене створює ілюзію театрального лялькового видовища, а деякі риси характеру правителя нагадують короля Георга І. Імператор потрапляє в смішні ситуації, намагаючись оточити себе підлабузниками. Ось як називає він себе:

«Delight and terror of the universe… monarch of all monarchs, taller than the sons of men; whose feet press down to the centre, and whose head strikes against the sun» [9, с. 407].

«Окраса й пострах всесвіту … владар над усіма владарями; найвищий з усіх синів людських; той, що ногами спирається на центр землі, а головою торкається сонця» [5, с. 229].

Комічний ефект досягнуто за допомогою іронії та сарказму, які є перехідним формами між гумором та сатирою. Свіфт жорстоко сміється над культом *«обожнюваної особистості»*. Безжалісним розкриттям звучать веселі, але саркастичні формули, які прославляють монарха ліліпутів, *«коронованого хлопчика-мізинчика…»* [5, с. 229].

Особливу увагу письменник приділяє військовим діячам Англіі. Він використовує порівняльний зворот *«richer than our kings / багатші за королів»*, щоб підкреслити наскільки вигідно вести війну і утримувати армію, що складається з найманців, коли в цьому немає необхідності [6, с. 20]. Іронія, яка є в оригіналі, опущена в перекладі, реалізується за допомогою англійського слова *«mercenary»*, що означає *«солдат»*, який воює не з патріотичних міркувань, а за гроші. Таким чином письменник натякає на систему хабарництва в армії.

«He wondered to hear me talk of such chargeable and extensive wars; that, certainly… our generals must need be richer than our kings... Above all he was amazed to hear me talk of a mercenary standing army in the midst of peace, and among a free people» [9, с. 407].

«Йому дивно було чути про такі обтяжливі та згубні війни; і що наші генерали, мабуть, багатші за наших королів… Найбільше дивувала його наша наймана армія, яку ми, вільний народ, тримаємо й мирного часу» [5, с. 229].

Одним з ефектних засобів гротескного зображення у творі Свіфта є прийом матеріалізації метафори, який створює сатиричний ефект в епізоді, де розповідається про танець на натяжному канаті, своєрідну гру, переможець якої здобуває привілеї:

«I was diverted with none so much as that of the rope-dancers, performed upon a slender white thread, extended about two feet, and twelve inches from the ground» [9, с. 407].

«Найбільше розважили мене канатні танцюристи, що виконували свої танці на тоненькій білій нитці в два фути завдовжки, натягненій на висоті дванадцяти дюймів од землі» [5, с. 229].

Іронічним є зображення статуї правосуддя. І тому напрошується порівняння ліліпутської статуї з давньогрецькою богинею Фемідою, проте з деякими відмінностями, зокрема:

«It is upon this account that the image of Justice, in their courts of judicature, is formed with six eyes, two before, as many behind, and on each side one, to signify circumspection; with a bag of gold open in her right hand, and a sword sheathed in her left, to show she is more disposed to reward than to punish» [9, с. 407].

«Через це статуя правосуддя в їхніх судових установах має шестеро очей – двоє спереду, двоє ззаду і по одному з боків (що символізує всевідання), у правій руці в неї – мішок золота, а в лівій – меч, і це означає, що правосуддя з більшою охотою нагороджує, ніж карає» [5, с. 229].

В історії боротьби між «тупоконечниками» і «гостроконечниками» в алегоричній формі зображено окремі моменти релігійної боротьби в Англії. Алегорія, що є одним із засобів сатиричного зображення, виступає звичним прийомом мислення і вираження думок автора. Алегоричним є зображення боротьби двох ворожих угрупувань – тремексенів і слемексенів [6, с. 61-68].

У другій частині Гуллівер перебуває у велетнів. Свіфт продовжує обігравати різницю розмірів, і тепер Гуллівер – ліліпут. Між королем і підданими патріархально прості, довірливі стосунки. Король мудрий і справедливий, йому непритаманні інтриги, методи його гуманні і є втіленням здорового глузду, який, як вже зазначалося, є дуже важливим для літератури Просвітництва взагалі і творчості Свіфта зокрема:

«He confined the knowledge of governing within very narrow bounds, to common sense and reason, to justice and lenity, to the speedy determination of civil and criminal causes; with some other obvious topics, which are not worth considering. And he gave it for his opinion, «that whoever could make two ears of corn, or two blades of grass, to grow upon a spot of ground where only one grew before, would deserve better of mankind, and do more essential service to his country, than the whole race of politicians put together» [9, с. 407].

«На думку його величності, керівникові потрібні лише здоровий розум, почуття справедливості, милосердя та швидкість під час розгляду справ та ще кілька якостей, таких ясних для кожного, що про них не варто й згадувати. Він також думав, що той, хто зумів би виростити два колоси на місці одного, зробив для людства та для своєї країни куди більшу послугу, ніж усі політичні діячі разом» [5, с. 229].

У розмові з королем Гуллівер розповідає про життя англійців, про політику, релігію, судочинство, манітарну систему, про азартні ігри, війни тощо. Все зображено у хвалебних тонах, – і звучить як нещадна іронія:

«An English parliament; partly made up of an illustrious body called the House of Peers; persons of the noblest blood, and of the most ancient and ample patrimonie» [9, с. 407].

«Потім я докладно розповів про організацію англійського парламенту, частину якого становить славетна палата лордів — осіб найблагороднішої крові, власників найстародавніших та найбільших родових маєтків» [5, с. 229].

«That the other part of the parliament consisted of an assembly called the House of Commons, who were all principal gentlemen, freely picked and culled out by the people themselves, for their great abilities and love of their country, to represent the wisdom of the whole nation» [9, с. 407].

«Другу частину парламенту, розповідав я, становить палата громад, що складається з видатних дворян, за свої здібності та патріотизм вільно обраних самим народом репрезентувати мудрість цілої нації» [5, с. 229].

«I then descended to the courts of justice; over which the judges, those venerable sages and interpreters of the law, presided, for determining the disputed rights and properties of men, as well as for the punishment of vice and protection of innocence» [9, с. 407].

«Потім я перейшов до судових установ, де судді, ці поважні мудреці та тлумачі закону, керують розв'язанням усяких судових справ, карають нечестя і боронять невинність» [5, с. 229].

Гуллівер прославляє батьківщину пародійно, тому похвали сприймаються як жорстока сатира, як зневажлива іронія. Про що говорять наступні рядки:

«I did not omit even our sports and pastimes, or any other particular which I thought might redound to the honour of my country» [9, с. 407].

«Не обминув я й нашого спорту та ігор, а також інших деталей, що, як здавалося мені, могли вславити мою батьківщину» [5, с. 229].

«Imagine with thyself, courteous reader, how often I then wished for the tongue of Demosthenes or Cicero, that might have enabled me to celebrate the praise of my own dear native country in a style equal to its merits and felicity» [9, с. 407].

«Уяви ж собі, ласкавий читачу, як мені кортіло тоді мати красномовність Ціцерона або Демосфена, щоб ушанувати чесноти моєї любої батьківщини у висловах, гідних її заслуг та добробуту» [5, с. 229].

«I would hide the frailties and deformities of my political mother, and place her virtues and beauties in the most advantageous light» [11, с. 407].

«Я затушковував хиби та вади своєї політичної матері і якнайсприятливіше для неї висвітлювати її красу та чесноти» [5, с. 229].

Варто зазначити, що Свіфт з особливим почуттям гидливості описує гіперболізовані деталі

бробдінгнегського життя. Улюбленим прийомом сатиричного зображення є знову ж таки контраст, у другій частині – між ідеалом і життям у королівстві Бробдінгнег.

У центрі третьої частини роману – опис держави Лапути. Королівський двір якої міститься на летючому острові. І.А. Дубашинский відзначає: *«Летючий острів Лапуту, резиденція короля сам по собі є алегорією. Король зі своїм двором, міністрами й вельможами підноситься у захмарні сфери і не бажає знати про потреби і проблеми простих людей. Це вже не пихатий король-ліліпут, не розсудливий володар країни велетнів»* [2, с. 44-58]. Сміх сатирика та іронія свідчить про повне розчарування в ідеї розумності монархічної влади. Свіфт говорить про лицемірство як короля, так і його міністрів:

«The king would be the most absolute prince in the universe, if he could but prevail on a ministry to join with him; but these having their estates below on the continent, and considering that the office of a favourite has a very uncertain tenure, would never consent to the enslaving of their country» [9, с. 407].

«Король міг би стати найабсолютнішим монархом у світі, якби йому пощастило переконати міністрів приєднатись до нього, але в кожного з них є маєток на континенті і, вважаючи за дуже хистке становище придворних фаворитів, вони ніколи не погодилися б на закріпачення своєї батьківщини» [5, с. 229].

Особливо дошкульною стає сатира Свіфта, коли він описує Академію прожектів у Лагодо, які суперечать самій природі.

«He has been eight years upon a project for extracting sunbeams out of cucumbers, which were to be put in phials hermetically sealed, and let out to warm the air in raw inclement summers» [9, с. 407].

«Він уже вісім років працював над проектом добування сонячного світла з огірків. Переховуване в герметично закритих посудинах, це світло змогло б нагрівати повітря хмарного та дощового літа» [5, с. 229].

Алегоричне зображення Англії пронизана сарказмом, оскільки країна складається з розвідників, свідків, інформаторів, переслідувачів, позивачів і різних їхніх помічників та підручних, і всі вони дістають вказівки та платню від міністрів та депутатів.

У четвертій частині, де Гуллівер потрапляє в державу розумних коней – гуїгнгнмів. Протиставлення здичавілих людей і коней, що «окультурилися», має сатиричний, гротескний характер і виступає прикладом «матеріалізації» метафори. Зокрема: *«Their heads and breasts were covered with a thick hair, some frizzled, and others lank; they had beards like goats, and a long ridge of hair down their backs and the fore parts of their legs and feet; but the rest of their bodies was bare, so that I might see their skins which were of a brown buff colour»* [9, с. 407].

«Голова та груди їхні були вкриті густою, в одних – кучерявою, в інших рівною шерстю. Бородами вони скидалися на цапів. Довга смуга шерсті також ішла по спині й по передньому боці ніг. Решта тіла була гола, і я міг бачити темно-коричневий колір їхньої шкіри» [5, с. 229].

Сарказм автора змикається з гротеском, що підсилюється вживанням емоційних синонімів-уточнювачів (*«vermin, animal – паршивець, йеху»*), а також цілого ряду епітетів з яскраво вираженої негативної конотацією (*«rank, disagreeable, odious, filthy – кислий, неприємний, паршивий»*).

Як зазначає З.Е. Табоєва стилістичний прийом уособлення застосовується з метою реалізації задуму автора звернути увагу на два можливих плани сприйняття того, що відбувається – алегорично і реально можливого: *«the horse received civilities with disdain/ кінь, поставився досить зневажливо; shook his head / похитав головою; raising his foot to remove my hand / підвів праву передню ногу, щоб відхилити мою руку»* [5; 80].

Дж. Свіфт підкреслено використовує займенник «його», а також вирази, які передають дії властиві людині: *«bent his brows u shook his head»*. У той же час перша поява людини в заключній частині роману Свіфта пов'язане з їдким сарказмом, що виявляє абсолютно безпомилкову зв'язок між людиною і твариною [7, с. 20].

Іронія, як одна із головних рис Свіфтової сатири, заставляє читача неоднозначно сприймати факти прямо. Автор її вживав для викриття негативних сторін дійсності. Таке сприйняття твору посилюється блискучою грою слів, каламбуром. Зауважимо, що визначальною у цьому творі є пародія. Сам роман є абсолютною пародією (на авантюрно-морський, пригодницький роман, на утопію тощо).

Висновки і пропозиції. Дж. Свіфт застосував усі засоби сатири, зокрема, його улюбленим прийомом є іронія, яка у творах служила для викриття негативних сторін дійсності. Також присутня алегорія, за допомогою якої письменник гостро критикував, висміював, порівнював людей того часу. З'ясовано, що гумор об'єднує першу і другу частину твору. У наступних досліженнях варто приділити увагу саме різниці у передачі мовних засобів оригіналу і українського перекладу.

Список літератури:

1. Гречанюк С.С. Прозріння Джонатана Свіфта / Сергі́й Степа́нович Гречанюк // Всесвіт. – 1987. – № 3. – С. 149–157.
2. Елистратова А.А. Английский роман эпохи Просвещения / Анна Аркадьевна Елистратова. – М., 1966. – 476 с.
3. Казакова Т.А. Практические основы перевода с английского на русский и наоборот / Тамара Анатольевна Казакова. – СПб.: РГПУ им. А.И. Герцена. – М., 2001. – 320 с.
4. Походня С.И. Языковые виды и средства реализации иронии / С.И. Походня. – К.: Наукова думка, 1989. – 123 с.
5. Свіфт Дж. Мандри до різних далеких країн світу Лемюеля Гуллівера, спочатку лікаря, а потім капітана кількох кораблів. / Джонатан Свіфт. переклад з англійської мови Миколи Іванова; за ред. Юрія Лісняка – К.: Веселка, 1991. – 229 с.
6. Табоева З.Э. Средства репрезентации сатиры Дж. Свифта: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук Специальность 10.02.20 – сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание / З.Э. Табоева. – Владикавказ, 2011. – 20 с.

7. Шалагінов Б.Б. Джонатан Свіфт і його «Мандри Гуллівера» / Борис Борисович Шалагінов / передмова до твору – Харків: Фоліо, 2004. – С. 3–16.
8. Шалата О.М. «Робінзон Крузо» Д. Дефо і «Гулліверові подорожі» Дж. Свіфта / О.М. Шалата // Проблеми гуманітарних наук. Наукові записки ДДПУ. – Дрогобич, 2001. – С. 244–254.
9. Feinberg L. Introduction to Satire / Feinberg L. Ames, IA, 1967. – 302 p.
10. Guilhamet L. Satire and the Transformation of Genre. / L. Guilhamet. – Philadelphia, 1987 – P. 12–38.

Борисова Н.В.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

ЛЕКСИЧЕСКИЕ ФИГУРЫ ВЫРАЖЕНИЯ САТИРЫ В ПРОИЗВЕДЕНИИ ДЖ. СВИФТА «ПУТЕШЕСТВИЯ ГУЛИВЕРА»

Аннотация
В статье рассматриваются и анализируются особенности лексических фигур выражения сатиры в романе «Путешествия Гулливера» Дж. Свифта и сравнивается оригинал текста с его украинским переводом. Обращается внимание на передачу отношения автора к изображаемому явлению. Раскрываются такие средства сатиры, как ирония, которая в произведениях служила для разоблачения отрицательных сторон действительности. Также присутствует аллегория, с помощью которой писатель остро критиковал, высмеивал, сравнивал людей того времени. Выяснено, что юмор относительности объединяет первую и вторую часть произведения.
Ключевые слова: лексические фигуры, сатира, ирония, аллегория, сарказм, гротеск.

Borysova N.V.
Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University

LEXICAL FIGURES OF SATIRE EXPRESSION IN THE J. SWIFT'S WORK «GULLIVER'S TRAVELS»

Summary
The article examines and analyzes the features of lexical figures expressing satire in the novel «Gulliver's Travels» J. Swift and compared to the original text with its translation into Ukrainian. Attention is drawn to rendition of the author's attitude to the depicted events. The following means of satire like irony that served in the works to expose the negative aspects of reality are revealed. There is also an allegory, which the writer sharply criticized, ridiculed, comparing people with of that time. It was found that humor relativity combines the first and the second parts of the work.
Keywords: lexical figures, satire, irony, allegory, sarcasm, grotesque.

UDC 811.133.1'O

L'ASPECT DIACHRONIQUE DE LA NEGATION EN FRANCAIS

Vysotska R.R.
L'Université nationale polytechnique de Lviv

Le travail présenté est consacré à la question du développement historique des constructions négatives en français. Une attention particulière est portée sur l'évolution de l'utilisation des mots négatifs. L'analyse détaillée des sources théoriques et des dictionnaires est menée. L'attention est portée sur la comparaison de l'utilisation de la négation dans la langue contemporaine. Nous avons présenté des exemples de la négation de l'ancien français.
Mots-clés: négation, aspect historique, rôle syntaxique, transformation linguistique, synchronie.

La définition du problème. Cet article porte sur l'évolution de la réalisation syntaxique de la négation en français entre les XVIe et XIXe siècles, telles qu'elle est consignée par les grammaires et les dictionnaires publiés pendant cette période. Plus spécifiquement, nous avons choisi de nous intéresser aux constructions dans lesquelles entraient les termes *aucun, personne* et *rien.* Ainsi que, nous avons voulu voir si ces constructions pouvaient être utilisées avec la marqueur négatif *pas*, sans induire une interprétation de double négation, comme c'est le cas notamment en français québécois non standard.

Notre objectif de recherche est de retracer l'évolution de l'utilisation des mots *aucun, personne* et *rien* en français en structures négatives tout en montrant l'ensemble de leurs possibilités d'emploi. La majorité des études de corpus portant sur l'évolution de la négation en français se basent sur les sources provenant des textes littéraires, juridiques ou epistolaires ce qui présente **l'actualité du travail**.

L'intérêt scientifique. Cet article présente un intérêt particulier puisque, pour réaliser notre étude, nous nous pencherons plutôt sur ce que prescrivaient et consignaient les ouvrages de référence que sont les grammaires et dictionnaires parus entre les XVIe et XIXe siècles. Nous nous intéressons donc à la représentation de la langue que se faisaient les grammairiens et les lexicographes de cette époque.

Le matériel de base. Nous avons décidé de diviser notre travail en deux patries. Dans la première partie, nous présenterons d'abord le sujet de cet article. Puis, nous exposerons les objectifs de recherche que nous avons poursuivis lors de cette étude.

La deuxième partie est consacrée à la négation en français. Nous dresserons d'abord un portrait de l'histoire de la négation en français. Ensuite, nous exposerons une description de la négation en français contemporain. Enfin, nous présenterons quelques analyses de la négation en français contemporain.

L'évolution de la négation en français est un sujet assez vaste que nous avons décidé de restreindre dans le cadre de cette étude à l'évolution de l'utilisation de certains termes entrant dans les constructions négatives [1, p. 106]. Le point de départ de cet article est la constatation de la présence, dans certaines variétés de français, comme le français québécois, des constructions dans lesquelles entrent à la fois des indéfinis négatifs (comme *aucun, personne* et *rien*) et le marqueur négatif pas, sans induire une interprétation de double négation. Des exemples de ces constructions en français québécois sont présentés ci-dessous: *J'en ai pas vu aucun. Je connais pas personne. Je vois pas rien.*

Fournier soutient que ce type de constructions est assez fréquent chez les auteurs classiques. Elle en fournit d'ailleurs plusieurs exemples tirés de textes du XVIIe siècle et du début du XVIIIe siècle. Quelques-uns de ces exemples sont présentés ci-dessous: *Il n'y resta pas aucun vestige que cette ville eьıt jamais été. Je ne veux point ôter* à *personne l'espérence de les vaincre.*

L'objectif de cet article est de retracer l'évolution des constructions négatives contenant les mots *aucun, personne* et *rien.* Ces trois mots ont en commun le fait d'avoir véhiculé d'abord une valeur affirmative pour ensuite glisser dans une valeur négative. Nous tenterons de répondre aux questions suivantes:

– à partir de quand les mots *aucun, personne* et *rien* peuvent-ils apparaître dans les constructions négatives ?

– ces constructions négatives ont-elles pu utiliser le marqueur *pas* à une certaine époque ?

– l'emploi du marqueur pas avec les mots *aucun, personne* et *rien* appartient-ils à un registre de langue spécifique ?

Le système de la négation en français comprend deux dimensions: une dimension sémantique et une dimension syntaxique. D'un côté, il est possible d'exprimer une idée de négation à l'aide de particules de négation sémantique, comme les préfixes *(in, dé-...)* ou des items lexicaux *(faux, erroné, nier....)*, tout en conservant une forme de phrase positive [4, p. 250]: *Ce décor est d'une inimaginable beauté. Il faudra démonter ce meuble afin de bien le réparer. Il est faux de dire que ce film est mal réalisé. Cette affirmation est erronée. Le suspect a nié tout ce dont l'accusait.*

De l'autre côté, les éléments faisait partie du système syntaxique de la négation permettent de former une phrase négative. Ce sont, les éléments suivants: *ne... pas/point, jamais, plus, guère, aucunement, nulle part*; les pronoms indéfinis *aucun, nul, personne, rien*; les determinants indéfinis *aucun, nul* [3, p. 558].

Dans la section où il s'agit de l'histoire de la négation en français, nous présenterons d'abord la théorie du cycle de la négation. Ensuite, nous traiterons de l'évolution de la négation en français depuis ses origines indo-européen.

Jespersen soutient que la négation évoluerait selon un cycle que l'on peut retrouver dans plusieurs

langues. L'évolution de la négation en français est généralement analysée à l'aide de trois grandes étapes [10, p. 205]. D'abord, la négation s'exprime à l'aide du marqueur préverbal *ne* seul. Afin d'illustrer cette étape, Larrivée et Rowlett utilisent l'exemple tiré de l'ancien français: *Jeo ne dis*. Ensuite, à l'époque du français classique, selon Larrivée et Rowlett, la négation s'exprime à l'aide du marqueur préverbal *ne* et d'un élément postverbal (*je ne dis pas*). Enfin, en français oral moderne, on observe la chute du marqueur préverbal ne, et la négation s'exprime à l'aide de l'élément postverbal seul (*je dis pas*). En fait, on observe cette chute du ne depuis le XVIIe siècle. En effet, bien qu'elle ait été plutôt rare à cette époque, la chute de *ne* s'est developpée plus largement au cours des siècles suivants [9, p. 114].

Selon van der Auwera, cette évolution peut aussi être représentée à l'aide de quatre ou de cinq étapes [10, p. 214]. L'évolution en quatre étapes peut être présentée de deux façons, selon les auteurs. Pour certains auteurs cités par van der Auwera, elle se détaille ainsi: à la première étape, la négation est exprimée par l'ancêtre accentué de *ne*, c'est-à-dire *non*. A la deuxième étape, la négation est exprimée à l'aide de *ne* seul. A la troisième étape, la négation est exprimée à l'aide des deux marqueurs négatifs *ne* et *pas*. Enfin, à la dernière étape, la négation est exprimée à l'aide de *pas* seul. Pour d'autres auteurs cités par van der Auwera, l'évolution de la négation se présente plutôt ainsi: à la première étape, la négation s'exprime à l'aide de *ne* seul. A la deuxième étape, la négation s'exprime à l'aide de *ne* et *pas*, qui n'était pas encore négatif. A la troisième étape, la négation s'exprime à l'aide de *ne* et *pas*, maintenant négatif. Enfin, à la dernière étape, on observe la chute du *ne*, et la négation s'exprime à l'aide de *pas* seul.

Pour ce qui est de l'évolution en cinq étapes, selon van der Auwera, elle est présentée sensibilement de la même façon que l'évolution en trois étapes, mais inclut des étapes distinctes où sont présentés explicitement les passages de transition entre ne et *ne... pas*, où *pas* est facultatif pour exprimer la négation, et entre *ne.... pas* et *pas*, où *ne* est facultatif pour exprimer la négation. Cette évolution se présente donc ainsi: à la première étape, la négation s'exprime à l'aide de *ne* seul. A la deuxième étape, la négation est exprimée à l'aide de *ne* et, facultativement, de *pas*. A la troisième étape, la négation s'exprime à l'aide de deux marqueurs négatifs *ne* et *pas*. A la quatrième étape, la négation est exprimée à l'aide de *pas* et, facultativement, de *ne*. Enfin, à la dernière étape, la négation s'exprime à l'aide de *pas* seul [11, p. 145].

De son côté, Ashby inclut certains éléments de datation dans sa description de l'évolution de la négation en français [3, p. 626]. Il présente une évolution en cinq étapes. Durant la première étape, en latin classique, la négation s'exprime à l'aide de *non*. A la deuxième étape, en ancien et moyen français, la négation est exprimée à l'aide de *ne* et, facultativement, de *pas* ou d'autres mots positifs exprimant de petites quantités servant à renforcer la négation. A la troisième étape, en français classique, la négation s'exprime à l'aide de deux marqueurs négatifs *ne* et *pas*. A la quatrième étape, la négation est exprimée à l'aide de *pas* et, facultativement, de *ne*. Enfin, à la dernière étape, en ce que Ashby présente comme le «français futur», la négation s'exprime à l'aide de *pas* seul. Pour décrire l'évolution de la négation en français, on peut remonter jusqu'à l'indo-européen, qui exprimait la négation à l'aide d'une seule négation, *ne*. «Cette négation indo-européenne a presque disparu en latin classique au profit d'un amalgame, *non*» [13, p. 110], issu de *ne-oenum,* qui signifie «pas une chose». Dans cette expression, oenum est un numéral neutre qui joue le rôle d'un renforcement positif de la négation.

Par la suite, *non* a perdu sa consonne finale devant consonne, devenant *no* ou ne [1, p. 106]. On le retrouve au Xe siècle sous la forme *ne*, comme présenté ci-dessous: *«Et ne doleiet tant de lur salut»* (fragments de Valenciénn es sur Jonas, 950, in TLFi). *«Il ne s' affligeait pas tant de leur salut»*.

En ancien français classique (1150-1300), il y a coexistence de *non*, forme pleine, et de *ne*, forme atone [14, p. 598]. La forme *non*, élément tonique, est utilisée dans les phrases où il y a ellipse du verbe, comme on peut le voir ci-dessous: *«Ne set nus hauz hom Qui foi li porte ne qui non»* (*La chaste/aine de Vergi*, milieu du XIII siècle». Nul puissant ne sait qui lui est fidèle et qui ne l'est pas» [14, p. 598].

La forme *non* est également employée devant les verbes *estre, avoir, valoir, pooir*, et devant les verbes à des modes non personnels [14, p. 598].

Toutefois, «dès le XIe siècle (1050), le simple *ne* [...] a été senti comme trop faible pour exprimer la négation». En effet, il s'agit d'un clitique, qui s'élide devant les verbes qui commencent par une voyelle. De plus, il n'a pas d'autonomie prosodique ni syntaxique [11, p. 198].

Ainsi, pour donner plus de force à la négation, certains éléments ont été ajoutés à *ne*. Ces éléments sont soit des noms n'ayant pas de valeur négative propre et exprimant une quantité minime voire des «mots [noms] pittoresques, suggérant l'idée d'une très faible valeur» [14, p. 598] soit des indéfinis.

Selon le *Dictionnaire historique de la langue* française, la particule de négation *pas* apparaît en français au XIe siècle et est issue du substantif *pas* [7, p. 308]. Au départ, *pas* est utilisé pour renforcer la négation dans le contexte de la marche, comme dans *Je ne marche pas* («je ne fais même pas un pas»). Par la suite, cet emploi de *pas* s'est étendu aux verbes exprimant le mouvement en général. Dès le XVIe siècle, *pas* supplante ses concurrents et devient «la particule de négation la plus usuelle» [7, p. 398].

Nous désignons par le terme «indéfini» les quantificateurs qui désignent une quantité nulle [2, p. 506] comme *aucun, nul, personne, rien*. Dès l'ancien français, la négation *ne* s'est vue renforcée par l'ajout d'indéfinis, aussi appelés semi-négations [13, p. 398]. Dans les paragraphes suivants, nous présenterons l'évolution des indéfinis *aucun, personne* et *rien*. Nous nous limiterons à leur description, puisque ce sont principalement ces indéfinis qui entrent dans les constructions de concordance négative en français contemporain.

Évolution de aucun

Le mot *aucun* apparaît dans la langue française à la fin du X e siècle sous la forme *alcun* [5, p. 39]. Ce mot proviendrait du latin tardif *alicunus*, lui-même de *aliquis* «quelqu'un» et de *unus* «un» [5, p. 49]. En ancien français, *aucun* conserve sa valeur positive

et signifie «quelque, quelqu'un». Selon Rey et Tomi, *aucun* est employé dans des phrases négatives et prend alors un sens négatif dès le XI e siècle. Cependant, selon Hasenohr [5, p. 49] «*aucun* n'est jamais négatif» en ancien français. Buridant affirme que «dans la presque totalité des oeuvres littéraires [de l'ancien français], *aucun* n'apparaît pas dans des phrases négatives; il n'apparaît avec ne que dans des acceptions nettement positives» [5, p. 50].

Évolution de personne

Tout d'abord, il est important de mentionner le fait que la plupart des informations récoltées lors de nos recherches sur l'évolution de *personne* avaient trait au nom et non au pronom. Étant donné que cette étude ne s'intéresse pas au nom *personne*, nous n'avons retenu que les informations concernant le pronom *personne*. C'est ce qui explique le peu d'informations présentées dans le paragraphe suivant. Le pronom indéfini *personne*, «est issu par spécialisation du substantif *personne*» [8, p. 139]. À l'origine, *personne* a une valeur positive et signifie «un être humain quelconque». Ce mot conserve cette valeur dans les phrases hypothétiques jusqu'au XVIe siècle et même dans les phrases négatives jusqu'au XVe siècle. Employé avec *ne* dans des phrases négatives, *personne* acquiert, à la fin du XIIIe siècle, la valeur négative de «nul, aucune personne» [8, p. 140].

Évolution de rien

L'indéfini *rien* apparaît dans la langue française à la fin du xe siècle sous la forme *ren*. Il prend la forme *rien* vers le XIe siècle. Ce mot est issu du latin *rem*, qui signifie «le bien, la possession, la propriété». En ancien français, il prend originellement la signification vague et générale de «chose». Employé comme pronom indéfini, *rien* signifie «quelque chose, quoi que ce soit», et il est utilisé «chaque fois que le contexte n'est pas pleinement affirmatif» [14, p. 339].

Pour sa part, Brunot, admettant que la règle de négation proposée par Maupas voulant que la particule *pas* soit omise devant un terme exprimant déjà la négation s'impose assez rapidement au XVIIe siècle avec des mots nettement négatifs comme *jamais*, précise par contre qu'avec «les autres mots complétifs, l'usage fut plus longtemps hésitant» [11, p. 139]. On retrouve donc beaucoup d'exemples où ces mots porteurs de négation sont employés dans des constructions avec *ne ... pas*. *«Ces mots [...] ne font pas double emploi avec pas, parce que ou bien ils sont seulement en train de devenir négatifs, ou bien ils ne le sont plus qu'à moitié. De toute façon, la valeur négative n'y est pas assez nette pour empêcher d'employer la négation complète»* [11, p. 150].

Le pronom *rien* a longtemps eu une valeur positive (en parallèle avec la valeur négative), au sens de «chose», et a acquis une valeur négative au contact de la particule de négation *ne*. Le Bidois et Le Bidois relèvent le fait que «cette valeur positive inhérente au mot *rien* est si forte que pour la faire oublier tel écrivain, au XVIIe siècle encore, a recours à la négation *ne ... pas*. De plus, ils ajoutent que la particule *pas*, venant redoubler la négation dans de telles constructions, s'employait surtout avec le pronom *rien*, qui avait conservé une partie de sa valeur positive. Nyrop abonde en ce sens en soutenant que la particule *pas* «s'employait surtout avec *rien* qui avait gardé quelque chose de sa valeur primitive» [5, p. 39]. À ce sujet, il cite aussi les exemples des *Plaideurs* de Racine et du *Bourgeois gentilhomme* de Molière. Il mentionne également la présence de structures semblables chez La Fontaine et La Bruyère. Wagner et Pinchon sont aussi de cet avis et ajoutent que le pronom indéfini *personne* pouvait également entrer dans ce genre de construction (avec un adverbe double de négation, comme *ne ... pas*) en français classique [14, p. 558].

Il est important de préciser ici le fait que les auteurs modernes s'entendent tous pour dire que la norme du français est en train de se modifier à l'époque du français classique. En effet, même si certains grammairiens du XVIIe siècle condamnent l'usage de *rien, personne, aucun* dans des constructions avec *ne ... pas*, le nombre assez important d'exemples tirés de textes de cette époque illustre l'interprétation saillante encore présente. À ce sujet, Fournier soutient que «la vitalité de l'emploi de *personne, rien, aucun* en atmosphère forclusive et notamment en corrélation avec *ne ... pas* amène [...] à conclure à une discordance entre l'usage et le diagnostique grammatical à la fois partiel et partial» [7, p. 239].

Pour conclure, nous pouvons dire que la négation verbale à deux termes telle qu'on la connaît en français contemporain est le produit d'une longue évolution. En effet, la négation s'est d'abord exprimée à l'aide du marqueur préverbal *ne*. Ensuite, la négation s'est renforcée avec l'ajout d'un élément postverbal non négatif indéfini ou représentant une petite quantité, tel que *pas, point, mie, brin, goutte, aucun, personne, rien*, etc. La négation était donc portée originellement uniquement par la particule ne, les éléments l'accompagnant dans les phrases négatives étant au départ de valeur positive [4, p. 39]. Ce n'est qu'au fil du temps, à force de se retrouver dans des phrases négatives, que ces mots ont revêtu une coloration négative. Ces éléments sont devenus ainsi proprement négatifs, comme on peut le voir aujourd'hui en français contemporain.

Liste des ouvrages consultés:

1. Arnauld A. Grammaire generale et raisonnée / A. Arnaud. — Paris: Pierre Le Petit, 1960. — 147 pp.
2. Arrivé M, Galmiche M. La grammaire d'aujourd'hui / M. Arrivé, M. Galmiche. — Paris: Flamarion, 1986. — 719 pp.
3. Ashby W.J. «The Loss of the Negative Particle ne in French: A Syntactic Change in Progress « / W.J. Ashby. Language, vol. 57, № 3, 1995. — 687 pp.
4. Bauche H. Le langage populaire / H. Bauche. — Paris: Payot, 1920. — 288 pp.
5. Chevalier J.-C. Histoire de la grammaire française / J.-C. Chevalier. — Paris: Presses Universitaires de France, 1996. — 127 pp.
6. Dauzat A. Tableau de la langue française / A. Dauzat. — P.: Petite bibliothèque Payot, 1967. — 360 pp.
7. Fournier N. Grammaire du français classique / N. Fournier. — Paris: Belin, 1996. — 446 pp.
8. Gaatone D. Étude descriptive du système de la négation en français contemporain / D. Gaatone. — Genève: Droz, 1971. — 237 pp.

9. Hasenohr G. Introduction à l'ancien français / G. Hasenohr. – Paris: SEDES, 1990. – 174 p.
10. Heldner C. La porté de la négation. Examen de quelques facteurs sémantiques et textuels pertinents à sa détermination dans les énoncés authentiques / C. Heldner. – Stockholm, 1981. – 360 pp.
11. Larrivée P. «The pragmatic motifs of the Jespersen cycle: Default, activation, and the history of negation in French» / P. Larrivée. – Lingua, vol. 120, № 9, 2010. – 258 pp.
12. Melis L. Le français parlé et le français écrit, une opposition à géométrie variable / L. Melis. – Romaneske 25/3, 2000. – 226 pp.
13. Muller C. La négation en français / C.Muller. – Genève: Librairie Droz S.A., 1991. – 470 pp.
14. Wagner R.L., Pinchon J. Grammaire du français classique et moderne / R.L. Wagner, J. Pinchon. – Paris: Hachette, 1991. – 687 p.

Висоцька Р.Р.
Національний університет «Львівська політехніка»

ДІАХРОННИЙ АСПЕКТ ЗАПЕРЕЧЕННЯ У ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВІ

Анотація
подана робота присвячена питанню історичного розвитку заперечувальних конструкцій у французькій мові. Окрему увагу звернено на еволюцію вживання заперечувальних слів. Проведено детальний аналіз теоретичних джерел та словників. Акцентується увага на порівнянні вживання негації у сучасній розмовній мові. Представлено приклади заперечення зі старофранцузької мови.
Ключові слова: заперечення, історичний аспект, синтаксична роль, мовні трансформації, синхронія.

Высоцкая Р.Р.
Национальный университет «Львовская политехника»

ДИАХРОННЫЙ АСПЕКТ ОТРИЦАНИЯ ВО ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация
представленная работа посвящена вопросу исторического развития отрицательных конструкций во французском языке. Особое внимание обращено на эволюцию употребления отрицательных слов. Проведен детальный анализ теоретических источников и словарей. Акцентируется внимание на сравнении употребление негации в современной разговорной речи. Представлены примеры отрицания со старофранцузского языка.
Ключевые слова: отрицание, исторический аспект, синтаксическая роль, языковые трансформации, синхрония.

Vysotska R.R.
Lviv Polytechnic National University

DIACHRONIC ASPECT OF NEGATION IN FRENCH

Summary
The presented work is devoted to the issue of historical development of negation's structures in French. Special attention is paid to the evolution of the use of negation's words. The detailed analysis of theoretical sources and dictionaries is done. Particular attention is focused on comparing the use of negation in modern colloquial language. Examples of negation from Old French language are also presented.
Keywords: negation, historical aspect, syntactic role, linguistic transformation, synchrony.

УДК 81'367.5:81'37:81'367:811.161.2

ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНА МОДЕЛЬ РЕЧЕННЯ: ПОШИРЮВАЛЬНІ ІНТЕНЦІЇ

Воробець О.Д.
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

Стаття продовжує цикл публікацій, присвячений дослідженню функціональної типології поширювачів структурної моделі речення сучасної української мови. Зроблено акцент на ідентифікації функціонально-семантичної моделі речення, що досить неоднозначно витлумачується в різних лінгвістичних колах. Функціонально-семантичне бачення дало можливість проаналізувати дуалізм семантики та функції в ядрі поширювальних компонентів, які позиціонують перш за все у реченні, набуваючи в його основі новітніх поліфункціональних та полісемантичних варіантів. На основі фактичного матеріалу репрезентовані та проаналізовані поширювальні інтенції досліджуваних складників речення.
Ключові слова: речення, семантика, поширювач, розширена модель, функція.

Постановка проблеми. Сучасний період розвитку мовознавства позначений посиленням наукового інтересу до проблем семантики і синтаксису, у сфері яких відображено найзагальніші, універсальні закономірності мови [13, с. 12]. Функціонально-семантична модель речення виступає у цьому ракурсі однією з найбільш контроверсійних дилем лінгвістики загалом, та й синтаксису зокрема, що супроводжується складністю ідентифікації досліджуваних компонентів через вплив як функційної, так і семантичної зарядженостей поширювальних інтенцій. Характеристика проблемності аналізу поширювачів влучно простежується в тезі В. Матезіуса: «під потенціальністю розумію статистичне коливання, тобто нестійкість у дану епоху, в протилежність динамічній мінливості, що проявляється у часовій послідовності» [12, с. 42], оскільки власне на межі потенційності/непотенційності і фігурують компоненти поширювального характеру.

Позиційна модель речення – величина не самодостатня, оскільки вона існує як потенціал мови, що реалізується в мовленні, у конкретних його виявах та варіантах: повні / неповні, поширеності / непоширеності та різноманітних стилістичних специфікаціях [6, с. 98], причому, на думку вченого, позиційна модель речення найбільшою мірою співвідноситься з дієсловом у його лексикографічному тлумаченні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичне обґрунтування поширювачів як компонентів функціонально-семантичної моделі речення спостерігаємо у працях таких мовознавців, як-от: Н.Д. Арутюнова [1], А.В. Бондарко [2], А.В. Висоцький [3], К.Г. Городенська [5], А.П. Загнітко [6], Г.О. Золотова [8], В.І. Кононенко [7; 14], І.В. Кононенко [7; 14], Н.М. Костусяк [9], О.В. Кульбабська [10], М.Я. Плющ [13], Ф. де Сосюр [16], М.І. Степаненко [17], Ю.С. Степанов [18], J. Pustejovsky [19], J. Rebecca [20], A. Wierzbicka [22] та ін.

Слідом за А.П. Загнітком, погоджуємось, що «... синтаксис загалом «обертається» навколо речення, але при цьому ставить перед собою два диференційно розв'язуваних завдання: по-перше, з'ясувати, яким чином речення складається (конструюється) із словесних форм, або в окремих випадках з окремої словесної форми, і, по-друге, встановити, яким чином той чи той комплекс пов'язаних одна з одною словесних форм набуває статусу особливої лінгвістичної одиниці – одиниці повідомлення» [15, с. 15–16; 6, с. 90].

У цьому ключі варто згадати наукову школу з мовної семантики Віталія Кононенка, під орудою якого вийшли друком дві монографії його учнів – докторів і кандидатів наук, докторантів і аспірантів «Предикат у структурі речення» (2010 р.) [14] та «Зіставно-типологічні студії: українська мова на тлі споріднених мов» [7] (2015), в авторський колектив яких увійшли молоді перспективні науковці: Олексій Воробець, Орест Гургула, Мар'яна Ковбанюк, Наталія Магас [11], Яна Мудрак, Наталія Щербій та ін. Цілісність дослідження – у пошуках нових ідей і перспективних ліній з акцентом на найновіші досягнення світової лінгвістики. У першій монографії розглядається проблематика предикації як визначальної категорії семантичної структури речення. Визначено місце, роль і функції предиката як центрального компонента висловлення в його зв'язках з іншими структурними елементами з опертям на теорію валентності й інтенції. В основу дослідження покладено ідеї пропозиційного речення, включаючи взаємодію дискурсу і модусу, визначена типологія предикатів з урахуванням як їхніх семантичних параметрів, так і формально-граматичного оформлення. А у другій – проведений порівняльний аналіз дає змогу не лише відслідкувати окремі явища й факти граматичної будови української мови на тлі споріднених, а й означити риси її типологічної характеризації. Невід'ємний зв'язок методологічних прийомів зіставлення й типології виокремив такий вимір дослідження, як зіставно-типологічний. Звернення до власне контрастивних параметрів стало важливим чинником опису рідної мови в аспекті близько- й віддалено споріднених [21, с. 161].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Мова як спосіб закріплення відображуваної діяльності свідомості у своїй структурі й системі виражає складний досвід пізнання людиною реальності. І оскільки ця реальність складна й багатогранна, а ще постійно змінюється у часі, то суб'єкт пізнання «не всезначуваний», він не завжди може давати істинні свідчення, що зумовлено неповнотою його знань про дійсність [1, с. 73; 11, с. 108].

Наприклад, синтаксичне продовження семи 'особа' в дієслівному компоненті реалізується на

рівні предикативних зв'язків, а транспонування цієї семи забезпечує не тільки зв'язність предикативної основи речення, а й вираження протиставлення особи мовця й особи, до якої звернено мовлення, на рівні поширювачів предикативної основи речення [13, с. 78].

Виходячи з традиційної (класичної) позицій обов'язковості самого предиката, не можна водночас не бачити можливостей його посилення або послаблення в текстових умовах, з урахуванням пресупозитивних зв'язків, дискурсного оточення. Виникнення різного роду пропозитивних відношень, ускладнення модусних нашарувань, необхідність забезпечення дії таких чинників, як істинність і щирість / хибність висловлення, накладає на предикацію свої категорійно-семантичні обмеження, приводить до переведення плану аналізу на рівень глибинного й прагматичного синтаксису [14, с. 8], що в свою чергу і виправдовує розгляд поширювачів на межі функціонально-семантичної площини.

Мета статті. Головна мета цієї розвідки – ідентифікувати та визначити функціонально-семантичні моделі речення із поширювальними інтенціями. Для цього необхідно розв'язати наступні завдання: 1) розкрити сутність функціонально-семантичної моделі речення; 2) встановити роль поширювачів у формуванні глибинної семантики речення; 3) проаналізувати досліджувані компоненти та комплекси в структурі речення.

Виклад основного матеріалу. Ф. де Сосюр зазначав, що «при визначенні мови дослідники завжди задовольнялися оперуванням над одиницями, як слід не спроектованими» і що «слово, всупереч складнощам інтерпретації, становить знакову єдність, яка знову і знову постає перед нами настійливо як щось центральне у механізмі мови» [16, с. 141]. Виникнення тієї чи іншої частини мови не можна розглядати як випадкове явище, адже це поступовий процес утворення й нагромадження одиниць нової якості та їх вирізнення із сукупності наявних, що безпосередньо стосується поширювальних компонентів синтаксису української мови.

Незважаючи на численний доробок у галузі вивчення ускладнюючих, поширювальних одиниць, у сучасному мовознавстві немає єдиної, вивіреної точки зору на визначення місця й ролі поширювачів в системі мовних одиниць. Разом з тим дослідники наголошують на значущості цих компонентів та комплексів, що беруть активну участь в організації семантичного, синтаксичного та функціонального аспектів речення, вирізняючись при цьому високою частотністю вживання та динамічністю якісного складу.

У центрі нашого дослідження зосереджені поширювачі функціонально-семантичної моделі речення, які інтерпретуються як синтаксичні одиниці, невід'ємні складники реченнєвої моделі, що характеризуються сукупністю, ієрархічністю, поліфункціональністю і структурованою єдністю семантичного значення, яке комбінується із синтезу одного, двох чи більше компонентів або комплектів, яким притаманні інтегровані семантико-синтаксичні властивості і які виступають та мають потенціал виступати в ролі синтаксеми як субстанціального, так і предикатного плану [14, с. 277–280; 7, 240–245; 4, с. 53]. Наприклад: *Ходив* ***двічі з нею в рейс,*** *одного разу* ***довкола берегів Африки,*** *вдруге лише* ***по Середземному,*** – ***на камбузі*** *працювала Клава-морячка, ота вже* ***для Ягнича*** *чорних груш не жаліла!* (О. Гончар) – моделі поширювачів *двічі* [Adverb][1] із темпоральною семантикою, *з нею* [Praep + $Pron_5$] із об'єктною семантикою, *в рейс* [Praep + S_4] із локативною семантикою, *довкола берегів Африки* [Adverb + S_2 + S_2] із локативною семантикою, *по Середземному* [Praep + S_6] із локативною семантикою, *на камбузі* [Praep + S_6] із локативною семантикою, *для Ягнича* [Praep + S_4] із об'єктною семантикою; ***Часом по дорозі на луг,*** *коли хто питав* ***у нього*** *дорогу* ***на Борзну*** *чи* ***на Батурин,*** *він довго стояв* ***посеред шляху*** *і, махаючи пужалном, гукав* ***услід подорожньому...*** (О. Довженко) – моделі поширювачів *часом по дорозі на луг* [Adverb + Praep + S_6 +Praep + S_4] із темпорально-локативною семантикою, *у нього* [Praep + $Pron_4$] із об'єктною семантикою, *на Борзну* [Praep + S_4] із локативною семантикою, *на Батурин* [Praep + S_4] із локативною семантикою, *посеред шляху* [Praep + S_6] із локативною семантикою, *услід подорожньому* [Adverb + S_3] із об'єктною семантикою.

Більше детально проаналізуємо складний поширювальний мегакомплекс *часом по дорозі на луг* [Adverb + Praep + S_6 +Praep + S_4] із темпорально-локативною семантикою, в складі якого функціонують три окремі поширювачі (*часом* [Adverb] temp., *по дорозі* [Praep + S_6] loc. , *на луг* [Praep + S_4] loc.), яким по одинці притаманні відповідно темпоральні та локативні семантичні відношення. Розгляд досліджуваних складників саме в комплексі дає можливість репрезентувати складну функціонально-семантичну зарядженість інтегрованою темпорально-локативною семантикою. «У реченнях відповідної структури, – зазначає Г.О. Золотова, – відображається той чи інший різновид відношень навколишньої дійсності і навпаки, для вираження того чи іншого характеру реальних зв'язків у мові функціонують структурно визначені різновиди речень» [8, с. 91; 17, с. 8].

Висновки і пропозиції. Отже, поширювальні інтенції функціонально-семантичної моделі речення інтерпретуються через функціонування в їхньому складі поширювальних компонентів та комплексів, які спроектовано як невід'ємні елементи функціонально-семантичної структури речення, що характеризується складністю семантики та структурованою єдністю компонентів, оскільки взаємодіючи із предикатом, проявляють притаманні як предикатні характеристики, так і власне їхні ознаки, що виникають під час входження семантичних компонентів чи комплексів у склад двоядерної предикативної системи.

[1] Перелік умовних скорочень: Adj_1, Adj_2 ... Adj_x – відмінкові форми ад'єктивів; Adverb – прислівник, S_1, S_2 ... S_x – відмінкові форми субстантивів; P_o – поширювач; P_r – предикат; Praep – прийменник (препозитив); $Pron_1$, $Pron_2$ ... $Pron_x$ – відмінкові форми займенників; S – суб'єкт; V – дієслово (вербатив); V_f – особова форма дієслова.

Список літератури:

1. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – 2-е изд., испр. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
2. Бондарко А. В. Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии: [монография] / А. В. Бондарко. – 2-е изд., стер. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – 208 с.
3. Висоцький А. В. Синтаксична сфера прислівника в українській літературній мові: монографія / А. В. Висоцький. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. – 328 с.
4. Воробець О. Д. Поширювачі семантичної моделі речення через призму теорії словесності О. О. Потебні / О. Д. Воробець // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Філологія. – Харків, 2016. – Вип. 74. – С. 51–55.
5. Городенська К. Г. Деривація синтаксичних одиниць: [монографія] / К. Г. Городенська. – К.: Наукова думка, 1991. – 191 с.
6. Загнітко А. П. Основи українського теоретичного синтаксису / А. П. Загнітко. – Ч. 1. – Горлівка: ГДППМ, 2004. – 228 с.
7. Зіставно-типологічні студії: українська мова на тлі споріднених мов: [монографія] / за ред. акад. НАПН України В. І. Кононенка. – К.; Івано-Франківськ; Варшава, 2015. – 316 с.
8. Золотова Г. А. О структуре простого предложения в русском языке / Г.А. Золотова. – Вопросы языкознания. – 1967. – № 6. – С. 90–101.
9. Костусяк Н. М. Структура міжрівневих категорій сучасної української мови: [монографія] / Н. М. Костусяк. – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 452 с.
10. Кульбабська О. В. Вторинна предикація у простому реченні: [монографія] / О. В. Кульбабська. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2011. – 672 с.
11. Магас Н. М. Реальність та ірреальність у лінгвокогнітивному вимірі / Н. М. Магас // Studia Methodologica: науковий альманах Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. – Тернопіль, 2014. – № 36. – С. 106–110.
12. Матезиус В. О потенциальности языковых явлений / В. Матезиус // Пражский лингвистический кружок: [сб. статей]; сост., ред. и предисл. Н. А. Кондрашова. – М.: Прогресс, 1967. – С. 42–69.
13. Плющ М. Я. Категорія відмінка в семантико-синтаксичній структурі речення / М. Я. Плющ. – К.: Вид-во Національного педагогічного ун-ту імені М. П. Драгоманова, 2016. – 252 с.
14. Предикат у структурі речення: [монографія] / за ред. акад. НАПН України В. І. Кононенка. – К.; Івано-Франківськ; Варшава: Вид-во Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2010. – 408 с.
15. Разпопов И. П. Несколько замечаний о так называемой семантической структуре предложения / И. П. Разпопов. – Вопросы языкознания. – 1981. – № 4. – С. 24–34.
16. Соссюр де Ф. Труды по языкознанию / Ф. де Соссюр; пер. с франц. и под ред. А. А. Холодовича. – М.: Прогресс, 1977. – 696 с.
17. Степаненко М. І. Просторові поширювачі у структурі простого речення: [монографія] / М. І. Степаненко. – Полтава: АСМІ, 2004. – 463 с.
18. Степанов Ю. С. Имена, предикаты, предложения (семиологическая грамматика) / Ю. С. Степанов; под ред. Ю. Н. Караулова. – 2-е изд., стер. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – 360 с.
19. Pustejovsky J. The Syntax of Event Structure / J. Pustejovsky // The language of time: a reader. – Oxford; New York: Oxford University Press, 2005. – S. 33–60.
20. Rebecca J. Passonneau A Computational Model of the Semantics of Tense and Aspect // The language of time: a reader / ed. by Inderjeet Mani, James Pustejovsky, Robert Gaizauskas. – Oxford; New York: Oxford University Press, 2005. – S. 129–158.
21. Vorobets O. Young Precarpathian Scholars: a Review of Research Works / O. Vorobets // Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University. – 2014. – Vol. 1. – № 4. – S. 160-165.
22. Wierzbicka A. Semantyka: jednostki elementarne i uniwersalne / A. Wierzbicka. – Lublin: Wyd-wo Uniw-tu Marii Curie-Skłodowskiej, 2006. – 535 s.

Воробец А.Д.
Прикарпатский национальный университет
имени Василия Стефаника

ФУНКЦИОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ МОДЕЛИ ПРЕДЛОЖЕНИЯ: РАСПРОСТРАНИТЕЛЬНЫЕ ИНТЕНЦИИ

Аннотация
Статья продолжает цикл публикаций, посвященный исследованию функциональной типологии распространителей структурной модели предложения современного украинского языка. Сделан акцент на идентификации функционально-семантической модели предложения, достаточно неоднозначно истолкованных в разных лингвистических кругах. Функционально-семантическое видение позволило проанализировать дуализм семантики и функции в ядре распространительных компонентов, которые позиционируют прежде всего в предложении, приобретая в его основе новейших полифункциональных и полисемантичных вариантов. На основе фактического материала представлены и проанализированы расширительным интенции исследуемых составляющих предложения.
Ключевые слова: предложение, семантика, распространитель, расширенная модель, функция.

Vorobets O.D.
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

THE FUNCTIONAL AND SEMANTIC MODEL OF THE SENTENCE: THE EXTENDER INTENTIONS

Summary
The article continues the series of publications dedicated to the research of the extenders' functional typology in the sentence structure in modern Ukrainian. The emphasis is laid on the identification of the semantic pattern of the sentence that is interpreted quite ambiguously in different linguistic circles. Functional and semantic vision gives the opportunity to analyze the semantic dualism and functions in the nucleus of extending components first of all positioning in the sentence and obtaining in its basis the newest polyfunctional and polysemantic variants. On the basis of actual material the extending intentions of the examined components of the sentence are represented and analyzed.
Keywords: sentence, semantics, extender, expanded model, function.

УДК 811.133.1'42:82-31

СИНТАКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВНУТРІШНЬОГО МОВЛЕННЯ У ФРАНЦУЗЬКІЙ МІНІМАЛІСТИЧНІЙ ПРОЗІ

Дегтярьова Є.О.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

У статті розглядаються синтаксичні особливості внутрішнього мовлення персонажів у французьких мінімалістичних художніх текстах. Дослідження виконано на матеріалі французької мінімалістичної прози. У роботі окреслено такі синтаксичні прийоми, як еліпсис, інверсія, парцеляція, риторичне запитання. Актуальність обраної теми зумовлена тим, що творчість французьких письменників-мінімалістів є цінним матеріалом для сучасної лінгвопоетики.
Ключові слова: внутрішнє мовлення, концепт, постмодернізм, синтаксичні прийоми, французькиий мінімалістичний роман.

Постановка проблеми. Французькі мінімалістичні художні тексти є суб'єктивною перцепцією реальності, емоційною реакцією мовця на зовнішній світ, що виявляється в оцінці інформації та ситуацій, міркуваннях, внутрішніх рефлексіях (далі ВРф) тощо у внутрішньому мовленні (далі ВМ) персонажів. Образи, які розгортаються в художньому творі, структуруються точкою зору героя, будучи пропущеними крізь призму його свідомості. ВМ у французькій мінімалістичній прозі має свою синтаксичну специфіку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на наявність лінгвістичних та літературознавчих розвідок, спрямованих на вивчення ВМ у художньому тексті (Н.Є. Буцикіна, О.А. Сєнічева, C. Puech, A. Rabatel) і синтаксису ВМ (Блинова І.А., Виготський Л.С.), досі не розкритою залишається специфіка синтаксичних особливостей ВМ у французьких мінімалістичних художніх текстах.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Нагальною є необхідність комплексного дослідження специфіки синтаксису ВМ у французькій мінімалістичній прозі, адже творчість французьких письменників-мінімалістів є цінним матеріалом для сучасної лінгвопоетики. Вибір матеріалу дослідження – романів французьких письменників-мінімалістів обґрунтовується тим, що їх творчість є малодоступною широкому читачеві в Україні у зв'язку з майже повною відсутністю перекладених текстів. А наявні мовознавчі розвідки, об'єктом яких є французька мінімалістична проза, відзначаються лінгвостилістичними векторами дослідження.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є виявлення синтаксичних особливостей ВМ персонажів у французьких мінімалістичних художніх текстах.

Виклад основного матеріалу. Фрагментарність, нелінійність, атемпоральність мінімалістичних творів відображаються у ВМ еліпсисами, інверсіями, парцеляціями, риторичними запитаннями, які визначаються синтаксисом порушення рівноваги або дезеквілібра [2, с. 18]. Вони провокують напруження тексту, підсилюють його експресію, емоційність, створюючи враження структурного хаосу [5, с. 174].

Французькі мінімалістичні художні текст мають свою специфіку: автори уникають синтаксично ускладнених конструкцій, які роблять прочитання тексту важким. Зазвичай вони обмежують своє письмо рамками фактів, не надають суджень, порівнянь, намагаються бути об'єктивними, залишатися поза емоціями і прямими оціночними характеристиками.

Французьких письменників-мінімалістів називають «безпристрастними, незворушними»

(«impassibles») [9, с. 10]. Мінімалізм зумовлює нейтральне викладення подій, емоції виявляються не такими явними та розповсюдженими, що й породжує емоційну стриманість, яка є характерною взагалі для постмодернізму. Уживаючи мінімум слів, письменники дотримуються позиції показу оповіді, персонажа, його образу, а не надавання характеристик. Вони не називають емоції, які відчувають персонажі, а віддають це на роздуми читача, уводячи ВМ. Усі важелі направлені на активізацію чуттєвої сфери адресата, на виклик почуттів емпатії [3, с. 87].

Зауважимо, що поодинокі випадки ускладненого синтаксису присутні у ВМ персонажів мінімалістичних романів. Наявні і роздуми авторів, але вони нерозлогі, нечисельні та з'являються після певних дій. Така манера подачі інформації зорієнтована на легку візуалізацію в уяві читача і скерована на представлення дій, подій, результату [6, с. 150]. Читач не розгублюється у довгих описах, він слідкує за подіями та за сприйняттям їх автором.

Наративна манера письменників-мінімалістів моделює хаос і порожнечу, що проявляється у фрагментарності, атемпоральності сюжетів, бездієслівних конструкціях, часових і психологічних лакунах, тому еліпсис є одним з основних прийомів їхньої літературної техніки. Це явище визначається як структурна «неповнота» синтаксичної конструкції [5, с. 178]. На рівні речення він проявляється у: пропуску того чи іншого члена речення, який легко відновлюється з контексту (контекстуальний еліпсис); відсутності певного елементу висловлення, що відновлюється з конкретної мовленнєвої ситуації; відсутності дієслова-зв'язки (нульова зв'язка) [8, с. 5; 10, с. 592].

У ВМ персонажів французьких мінімалістичних романів еліпсис представлений реченнями з пропущеними підметом, присудком, другорядними членами, що формують бездієслівні, номінативні конструкції, які містять згорнуту інформацію й отримують концептуальне навантаження. Так, еліптичні конструкції з пропущеним предикатом сприяють мовленнєво-мисленнєвій гармонізації повідомлення, механізм якої базується на імплікації. Такі речення є синтагматично відновлювальними, оскільки пропущене слово легко експлікується з вербального контексту.

У романі Ж. Ешноза «Nous trois» еліптичні конструкції у ВМ персонажа сигналізують про його певну психоемоційну дезорієнтацію, стан неспокою: *[…] qui donc appellerait à cette heure? Martine évidemment pas. Monique pas encore. Fransoise sûrement pas. Maman quand même pas. Alors quoi. Victoria* [12, с. 15]. Еліпсація предиката використовується як експресивний засіб у ВРф героя, що виражається в бездієслівних конструкціях. Час Conditionnel Présent, риторичні запитання та номінативні речення з нисхідною градацією передають думки персонажа, його сумніви про те, хто може йому телефонувати: від повного заперечення (*évidemment pas*) до підсвідомого сподівання на те, що це його колишня кохана (*Alors quoi. Victoria*). Ужитий чотири рази заперечний прислівник *pas* adv. визначає небажання героя чути нікого іншого, окрім Вікторії. Таким чином, у концептуальному плані еліпсис у ВРф персонажа отримує вираження в текстовому концепті (далі ТК) НАДІЯ / ESPOIR.

Поширеним явищем у ВМ персонажів французьких мінімалістичних художніх текстів є інверсія (порушення прямого порядку членів речення з метою підвищення емоційної конотації виділених елементів [5, с. 174]), яка характерна для ВРф, внутрішнього монологу (далі ВМг) та інших різновидів ВМ.

Досить виразними є речення з інверсією і препозицією атрибутива: *Après sa désertion, il reprit son ancien métier. […] Simon Nardis était pianiste de jazz. Oublié, perdu de vue, rayé du monde, on le retrouve ici, aujourd'hui, a la veille d'un week-end prolongé* [13, с. 11]. ВМг передає переживання оповідача, за допомогою інверсії виділеними стають прикметники *oublié* adj., *perdu* adj., *rayé* adj. – частини іменного присудка. Прикметник *oublié* adj. є похідним від іменника *oubli* n.m. – «fait d'oublier, de perdre le souvenir de qqn, de qqch» [11, с. 723], *rayé* adj. – похідним від дієслова *rayer* v.t. – «décider l'exclusion de; radier; éliminer» [там само, с. 856]; *perdu* adj. входить до складу ідіоматичного виразу *perdre de vue* – «cesser d'être en relation avec qqn, de s'occuper de qqch» [там само, с. 760]. Вони мають негативне забарвлення: відмовившись від музики, Сімон невимовно страждає, його забули як музиканта, і це його гнітить. Інверсія надає наведеному прикладу експресивності, виражає емоційне ставлення оповідача до становища героя, привертає увагу читача, створює яскравий образ і в концептуальному плані імплікує ТК СУМ / TRISTESSE.

Французькі мінімалістичні романи рясніють такою складовою експресивного синтаксису, як парцеляція: *Parce que ça suffit. Assez des assiettes sales, aussi, des verres pas nets. Des réserves moisies. Des traces de gras. Des empilements, dans le salon. De lever la jambe, toujours plus haut, pour se frayer un chemin jusqu'au fauteuil. Du lit ouvert, toujours, sur ces draps qui grisonnent. Des lames, celles du rasoir, qui ne coupes plus. Des casseroles fichues. De la télé branchée sur rien, la nuit. Des rideaux tirés. Du manque d'air. J'avais donc besoin d'ordre. Mais pas le courage pour, non. L'aspirateur, le tuyau, l'embout, le fil, la prise, non. Trop tôt. J'avais juste l'envie de propre. Alors je l'avais appelée, cette, comment dire. J. F. Pas au secours. A l'aide, oui, un peu* [14, с. 9].

Парцеляція – оформлення одного висловлювання в ряді інтонаційно відокремлених відрізків, що графічно позначається крапкою, є проявом асиметрії в синтаксисі та визначається як мовна універсалія [7, с. 249]. Прийом парцеляції порушує «стан синтаксичного спокою» [1, с. 199] інтрагомодієгетичної оповіді, руйнуючи семантичну цілісність і мовленнєву симетрію ВМ персонажа, виділяючи більш важливі елементи. Головному герою набридло страждати за минулим коханням, він хоче почати нове життя і у своєму ВМг, який переходить у потік свідомості (далі ПС), вирішує, що з нього досить.

У наведеному ВМ парцеляти – іменникові одиниці (виконують функцію додатків) та прислівники (виступають обставиною часу – *Trop tôt*) супроводжуються еліптичними конструкціями у вигляді номінативних речень. Використання парцельованих та еліптичних конструкцій максимально підсилює художнє вираження пригніченого стану персонажа, враження абсурдності

його життя та, як наслідок, психоемоційної дезорієнтації, уривчастості мислення, що отримує відображення у його ПС. Таким чином, парцеляція створює ефект занурення у свідомість героя, сприйняття реальності з його погляду, тобто з позиції внутрішньої фокалізації.

Синтаксичні конструкції не є громіздкими, що, як і стриманість форми, є характерним для французьких мінімалістичних художніх текстів. Внутрішня фокалізація вибудовує оповідь, наближену до спонтанних, невпорядкованих думок персонажа, що підтверджується, зокрема, уживанням прислівників з протилежним значенням *non* adv. та *oui* adv. Показовим тут є синтаксичне оформлення уривка у вигляді коротких, стислих, але ємних речень, які представляють міркування героя про себе та своє життя. Відсутність номінації дій через дієслова, присутність здебільшого іменників і прикметників спроектовують додумування читачем відповідної поведінки персонажа, роблячи алюзію на неї (він не миє посуд, не прибирає у квартирі, не застеляє ліжко, не пере білизну, яка «сивіє», не ходить у магазин, не готує, бездумно дивиться телевізор, не провітрює кімнату тощо).

Експресивно забарвлена лексика у складі парцельованих конструкцій: *assiettes sales, verres pas nets, réserves moisies, traces de gras, empilements, se frayer un chemin, lit ouvert, draps qui grisonnent, casseroles fichues, télé branchée sur rien, rideaux tirés, manque d'air* напружує увагу читача, переконує у смутку і розпачі, які охоплюють героя, й імплікує ТК САМОТНІСТЬ / SOLITUDE і ТК СУМ / TRISTESSE.

Концептуальними домінантами ВМ у французьких мінімалістичних художніх текстах є також риторичні запитання, на переході яких з розряду питальних до стверджувальних наголошує О.М. Кагановська [4, с. 291]. Вони надають додаткової експресивності ВМ персонажів, сприяють зростанню емоційної напруги, підвищують динаміку розгортання повідомлення: *Je regardais son visage dans la foule, immobile et pensif, et je me demandais pourquoi elle m'avait proposé de faire ce voyage avec elle, alors que, dans le même temps, elle avait également proposé à Zhang Xiangzhi de nous accompagner. Car c'était elle qui lui en avait parlé – comment, sinon, aurait-il été au courant? Mon trouble alla encore croisant* [...] [15, с. 27]. Наведений уривок є ВРф персонажа, про що свідчить дієслово мовленнєво-мисленнєвої діяльності *se demander* v.pr. у 1-ій особі однини в Imparfait: герой запитував себе, чому дівчина запропонувала поїздку одночасно двом чоловікам. Цей факт порушує психологічну рівновагу персонажа й омовлюється в риторичних запитаннях. Останні вказують на негативний емоційний стан, який зумовлює його тривожні думки, що подаються в запитаннях (*pourquoi elle m'avait proposé de faire ce voyage avec elle, alors que, dans le même temps, elle avait également proposé à Zhang Xiangzhi de nous accompagner; comment, sinon, aurait-il été au courant?*). Уживання в другому інвертованому запитанні Conditionnel passé (*aurait-il été*) замість індикатива виражає послаблення реальності дії, обумовлює тривогу героя (що підкреслюється іменником *trouble* n.m., ужитим з дієприкметниковою формою *croisant*), активує його самоефлексію. Контрастність наведеного риторичного запитання маркується протиставним сполучником *sinon* conj. – «introduit une hipothèse négative; autrement, sans quoi» [11, с. 943] й імпліцитно виражає гіпотезу щодо ситуації, яка склалася. В межах виділених риторичних запитань такі емоції ініціюють розгортання ТК НЕПЕВНІСТЬ / INCERTITUDE.

Висновки і пропозиції. Концептуальний простір ВМ персонажів французької мінімалістичної прози окреслюється лаконічністю еліптичних і парцельованих конструкцій, динамічністю інверсії, запитально-стверджувальною функцією риторичних запитань. Вони виконують концептотвірну роль у розгортанні ВМ, експресивність та емоційність якого вони посилюють. Їх використання зумовлено компресією та компактністю французьких мінімалістичних художніх текстів. У майбутньому видається необхідним продовжити вивчення синтаксичних особливостей ВМ персонажів у творах інших французьких письменників-мінімалістів.

Список літератури:

1. Береговская Э. М. Очерки по экспрессивному синтаксису / Эдда Моисеевна Береговская. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 203 с.
2. Береговская Э. М. Синтаксические фигуры как система: [коллективная монография] / Береговская Э. М., Тавасиева А. З., Пугачева Ю. Н. – Смоленск: Изд-во Смол. ГУ, 2007. – 416 с.
3. Гладьо С. В. Эмотивность художественного текста: семантико-когнитивный аспект: дис. ... кандидата филол. наук: 10.02.04 / Гладьо Светлана Викторовна. – К., 2000. – 223 с.
4. Кагановська О. М. Текстові концепти художньої прози: когнітивна та комунікативна динаміка (на матеріалі французької романістики середини ХХ сторіччя): дис. ... доктора філол. наук: 10.02.05 / Кагановська Олена Марківна. – К., 2003. – 502 с.
5. Молокова О. Ф. Текстовий концепт ПАМ'ЯТЬ у сучасній псевдоавтобіографічній прозі П. Модіано: структура, семантика, прагматика: дис. ... кандидата філол. наук: 10.02.05 / Молокова Ольга Федорівна. – К., 2012. – 288 с.
6. Тучкова О. О. Гендерні ознаки образу автора у французькому жіночому автобіографічному романі: композиційно-наративний та стилістико-прагматичний аспекти: дис. ... кандидата філол. наук: 10.02.05 / Тучкова Олена Олександрівна. – К., 2015. – 322 с.
7. Фадеева Л. В. Функции парцеллированных конструкций в немецких художественных текстах / Л. В. Фадеева // Вестник МГИМО. – 2011. – № 1(16). – С. 249–254.
8. Фатхулова Д. Р. Роль эллиптических конструкций в семантико-синтаксической организации диалога (на материале французского и русского языков): автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Д. Р. Фатхулова. – Уфа, 2007. – 18 с.
9. Jeunes auteurs de Minuits / [textes réunis par M. Ammouche-Kremers et M. Hillenaar]. – Amsterdam-Atlanta: GA, 1994. – 144 p.

10. Большой энциклопедический словарь. Языкознание / [гл. ред. В. Н. Ярцева]. – 2-е изд. – М.: Большая российская энциклопедия, 1998. – 685 с.
11. Le petit Larousse illustré: chronologie universelle. – P.: LAROUSSE, 2008. – 1812 p.
12. Echenoz J. Nous trois / Jean Echenoz. – P.: Ed. de Minuit, 2010. – 187 p.
13. Gailly C. Un soir au club / Christian Gailly. – P.: Ed. de Minuit, 2004. – 173 p.
14. Oster C. Une femme de ménage / Christian Oster. – P.: Ed. de Minuit, 2003. – 224 p.
15. Toussaint J.-P. Fuir / Jean-Philippe Toussaint. – P.: Ed. de Minuit, 2009. – 184 p.

Дегтярёва Е.А.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»

СИНТАКСИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ВНУТРЕННЕЙ РЕЧИ ВО ФРАНЦУЗСКОЙ МИНИМАЛИСТИЧЕСКОЙ ПРОЗЕ

Аннотация
В статье рассматриваются синтаксические особенности внутренней речи персонажей во французских минималистических художественных текстах. Исследование выполнено на материале французской минималистической прозы. В работе охарактеризованы такие синтаксические приёмы, как эллипсис, инверсия, парцелляция, риторический вопрос. Актуальность выбранной темы обусловлена тем, что творчество французских писателей-минималистов является ценным материалом для современной лингвопопоэтики.
Ключевые слова: внутренняя речь, концепт, постмодернизм, синтаксические приёмы, французский минималистический роман.

Dehtiarova Y.O.
National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

SYNTACTIC PECULIARITIES OF THE INNER SPEECH OF THE FRENCH MINIMALIST FICTION

Summary
The article considers the syntactic peculiarities of the inner speech of the French minimalist novels. The study is based on the material of the French minimalist fiction. The syntactic methods as ellipsis, inversion, parcelling, rhetorical question have been identified. The relevance of the chosen topic is conditioned by the fact that the work of French minimalist writers is a valuable material for modern theory of the poetry.
Keywords: concept, French minimalist novel, inner speech, postmodernism, syntactic methods.

УДК 811.124`371`367.622:82-3`02

РЕАЛІЗАЦІЯ ОЦІНКИ НА МОРФОЛОГІЧНОМУ РІВНІ У РАННЬОХРИСТИЯНСЬКІЙ ЛАТИНОМОВНІЙ ПРОЗІ: СУФІКСАЛЬНІ ЗАСОБИ ОЦІННОСТІ (НА МАТЕРІАЛІ «СПОВІДІ» АВРЕЛІЯ АВГУСТИНА)

Жигало Н.М.
Національний університет «Львівська політехніка»

У даній статті визначено та описано засоби вираження оцінки на морфологічному рівні. Серед морфологічних розмежовують власне морфологічні та морфолого-словотвірні. До морфологічних засобів вираження оцінки віднесемо категорію ступенів порівняння прикметників та прислівників. Проаналізовано лексеми, емоційне звучання та оцінка яких досягається засобами словотвору, серед них і демінутивні утворення. Досліджено функціональні особливості демінутивних суфіксів: їхня здатність залежно від контексту та інтонації виражати зменшеність, здрібнілість, гіпокористичність або виступати носіями обох значень.
Ключові слова: оцінна лексика, категорія оцінки, семантика, суфікси, елативи, ступені порівняння, демінутиви.

Постановка проблеми. Провідною тенденцією розвитку сучасної лінгвістики є дослідження механізму функціонування мовних одиниць з урахуванням їх структурно-семантичних та комунікативно-прагматичних особливостей (В. Адмоні, О. Бондарко, Є. Гулига, А. Загнітко, Г. Золотова, М. Кожина, Т. Маркелова, Н. Разінкіна, О. Тараненко, Н. Шведова, Д. Шмельов та ін.). Оцінка – складний феномен для наукового опису і теоретичного пояснення, що зумовлено онтологічною універсальністю категорії оцінки, адже „будь-яка онтологія: природа, суспільство, суб'єктивний світ людини, мислення, мова тощо – все пронизане категорією оцінки і розглядається через її призму» (Т. Космеда). Значний інтерес до оцінності в комунікації, підсилений антропоцентричним характером сучасних мовознавчих студій, дозволяє розкрити когнітивні механізми і мовні особливості процесу оцінювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лінгвістичні розвідки вітчизняних та зарубіжних мовознавців були спрямовані на різнобічне вивчення аспектів оцінки та оцінного значення: оцінної модальності та логіки оцінок (Н. Арутюнова, О. Вольф, О. Івін, М. Ляпон та ін.); функціональної природи оцінки та її функцій у структурі висловлення та цілого тексту (О. Вольф, В. Гак, С. Дорда, І. Рахманова та ін.); семантико-прагматичних особливостей реалізації оцінного значення (Н. Арутюнова, Т. Космеда, Т. Маркелова, З. Фоміна та ін.); оцінки як типу мовного значення та співвідношення емоційного й оцінного компонентів у структурі значення (І. Арнольд, І. Стернін, В. Телія, В. Шаховський та ін.); мовних засобів вираження оцінки (Н. Бойченко, Т. Вендіна, Б. Коваленко, Н. Падич та ін.). Однак, незважаючи на інтерес до оцінки як мовної категорії та докладність опису оцінного значення, з позицій сучасних завдань лінгвістичного аналізу ці проблеми потребують подальшого вивчення.

Таким чином, **завдання** даного дослідження полягає у розв'язанні питань пов'язаних із визначенням функціонально-семантичного поля (ФСП) оцінки, із загальною систематизацією оцінних засобів вираження оцінки на морфологічному рівні, з особливостями функціонування мовних одиниць з оцінною семантикою в ранньохристиянській латиномовній прозі.

Виклад основного матеріалу. Мовні засоби створення оцінності дуже різноманітні. Це зумовлено особливостями менталітету народу, адже мова – невід'ємна риса культури народу. Ми не просто називаємо предмети та явища навколишнього світу, але й оцінюємо їх. Природа оцінки, вираженої різними частинами мови і синтаксичними конструкціями висвітлює проблему вираження категорії оцінки на граматичному рівні. На виконання оцінних функцій зорієнтована не тільки лексична, але й граматична семантика, і частиномовне розшарування лексики з семантикою оцінки.

Функціонально-семантичне поле оцінки – це система різнорівневих засобів мови (лексичних, фразеологічних, словотворчих, морфологічних, синтаксичних), об'єднаних оцінною функцією. Граматичний лад мови характеризується розгалуженою системою граматичних категорій. Їх ієрархічна структура передбачає поділ на дві групи – синтаксичні й морфологічні. Серед морфологічних розмежовують власне морфологічні та морфолого-словотвірні. Безпосередній стосунок до такої класифікації має категорія ступенів порівняння, яку в сучасній лінгвістиці характеризують як власне морфологічну або як морфолого-словотвірну [7, с. 179]. А.П. Сазонов зазначає, що ступені порівняння прикметників як одна з найбільш досліджених прагматичних категорій, немає, втім, однозначного трактування щодо обсягу, статусу, парадигми [10, с. 30-34].

До морфологічних засобів вираження оцінки належить категорія ступенів порівняння прикметників та прислівників (згідно з визначенням Н.М. Костусяк, це граматична категорія прикметників та прислівників, утворених від прикметників, що позначає змінну ознаку, яка за умови зіставлення переважає у відповідному предметі або досягає в ньому найбільшого вияву [7, с. 92]).

Описом і мовознавчим аналізом класу іменних слів та становленням термінів на позначення прикметника і прислівника та їх категорій в античних граматиках займалися Й.У. Кобів (грецька граматика), О.Г. Пилипів (латинська граматика). Еволюцію канону граматичного опису у Європі та в східних слов'ян досліджували Б.А. Ольховиков, Н.Б. Мечковська. Греко-латинська традиція

граматичного опису стала основним засобом теоретичного опису староукраїнської літературної мови в граматиках XVI–XVII ст. та нової української літературної мови, яка почала своє формування у першій половині XIX ст. Слід відзначити, що деякі лінгвісти ототожнюють елатив, тобто безвідносний ступінь якісної ознаки прикметника (або абсолютний суперлатив) із релятивним суперлативом. Проте, більшість дослідників розмежовують ці дві категорії. Підстава для цього полягає в тому, що ступені інтенсивності ознаки не виражають порівняння. Значення елятива відповідає поняттям дуже високого, найвищого, гранично високого ступеня інтенсивності якості, або уявному його перевищення порівняно з „нормою» в одному й тому самому предметі (таким чином, релятивність набуває тут цілком іншого характеру). Релятивний суперлатив відповідає лише поняттю, дуже високий ступінь – у порівнянні з іншими рівнями даної якості. Таким чином, елатив відрізняється від ступенів порівняння своїм безвідносним характером. Проте, не можна заперечити близькість власне елатива та релятивного суперлатива, що виявляється у деякій подібності функції, відносної синонімічності (вираження високого ступеня інтенсивності).

У класичній латині елативні значення виражались часто формами ступенів порівняння, особливо суперлативом, що поєднував як суперлативне так і елативне значення. Що стосується виникнення форми *-issim-*, то існує думка, що вона виникла на основі емоційної напруженості, так, наприклад А. Бартонек вважає, що елативність має переважно афективний, а компаративність – інтелектуальний характер [2, с. 1-11]. Це так само може бути критерієм розрізнення обидвох категорій – елативності і компаративності. Якщо у контексті або у реченні яким-небудь чином обмежується сукупність об'єктів, з котрих виділяється один чи група, тоді значення форми є суперлативним.

Зауважимо, що у «Сповіді» Августина ступеньованим прикметникам належить велике різномаїття семантики, що мають як позитивну так і негативну оцінку. Таким чином увесь твір автора відзначається високою емоційністю.

У «Сповіді» Августина зустрічаємо прикметники та прислівники у вищому ступені порівняння (gradus comparativus) які слугують для вираження оцінки в плані кількісного виміру, мають відносне та порівняльне значення. Нижче наведемо найтиповіші приклади їх вживання у тексті «Сповіді»:

An singulas singula et maiores *maiora*, minores *minora* capiunt? (Aug. Conf. I, 3) – *Чи особливі частини охоплюють особливі, і* ***більші*** *охоплюють більші, а менші охоплюють* ***менші****?*

Quid enim *miserius* misero non miserante se ipsum. (Aug. Conf. I, 13) – *Бо чи є щось* ***нещасніше*** *від нещасного, який не милосердиться над самим собою.*

Nam in illis iam quid me *foedius* fuit. (Aug. Conf. I, 19) – *Бо що у них (= Твоїх очах) було* ***гидкіше*** *за мене.*

Felicior expectarem amplexus Tuos. (Aug. Conf. II, 2) – *Я* ***щасливіший*** *чекав би Твоїх обіймів.*

...*vitiosior* fiebam...ne videret abiector quo eram *innocentior*. (Aug. Conf. II, 3) – *…я ставав* ***більшим грішником****… щоб не показуватися низьким, до якої міри я був* ***більше безневинним****.*

Варто звернути увагу, що Августин дуже часто вживає прикметник *miser* як у звичайному так і у вищому ступені порівняння *miserior*, коли говорить про себе звертаючись до Бога:

In quo ipsum furtum amavi, nihil aliud, cum et ipsum esset nihil et eo ipso ego *miserior*. (Aug. Conf. II, 8) – *У якій я полюбив саму крадіжку, нічого іншого, і вона сама була нічим, і я сам був* ***нещаснішим****.*

Quia *verior* erat et *melior* homo... (Aug. Conf. IV, 4) – *Тому що* ***реальніша і миліша*** *була людина…*

Ita miser eram, et habebam *cariorem* illo amico meo vitam ipsam misersam. (Aug. Conf. IV, 6) – *Таким чином я був нещасний, і це саме мізерне життя для мене було* ***дорожчим*** *за мого друга.*

Sed longe his *melior* qui fecit omnia, et ipse est Deus noster. (Aug. Conf. IV, 11) – *Але набагато* ***кращий*** *за нього є Той, який все створив, і Він Сам є наш Бог.*

Quod utique ideo sapiens esse cupiebam, ut ex *deteriore melior* fierem. (Aug. Conf. IV, 15) – *По тій причині я бажав стати мудрішим, щоб з* ***гіршого*** *стати* ***кращим****.*

Et salvum fecisti filium ancillae tuae tunc interim corpore, ut esset cui salutem *meliorem* atque *certiorem* dares. (Aug. Conf. V, 10) – *І оздоровив (врятував) сина раби Твоєї тоді ще тільки тіло, щоб була нагода подбати про його* ***краще*** *й* ***праведніше*** *спасіння.*

Традиційним у мовознавстві є визначення компаратива як вищого ступеня порівняння як прикметників так і прислівників, що виражає більший або менший ступінь вияву ознаки [4, с. 185]:

Corpus autem non eo sit magnum et pulchrum quo corpus est, quia etsi *minus* magnum et *minus* pulchrum esset, nihilominus corpus esset. (Aug. Conf. IV, 16) – *І навпаки, це тіло не велике і гарне тому, що воно є тіло, навіть якщо би було* ***менш*** *великим і* ***менш*** *гарним, все ж є тілом.*

Non enim aut *minus* ea metuebamus aut *minus*. Te de his evadendis deprecabamur. (Aug. Conf. I, 9) – *Бо чим* ***більше*** *ми боялись цього тим* ***більше*** *благали Тебе врятувати мене від них.*

Як бачимо, автор вживає прислівник з метою підсилення інтенсивності оцінки прикметника:

Magis bile atque invidia torqueretur quam ego. (Aug. Conf. I, 9) – *Його мучила* ***більше*** *жовч і заздрість.*

Quanto ergo *melius* et cito sanarer...*melius* vero (Aug. Conf. I, 10) – *Наскільки для мене* ***краще*** *і швидко вилікуватися…безумовно* ***краще****.*

Noverat eos iam illa mater, et terram *potius*, unde postea formarer, quam ipsam iam effigiem conmittere volebat. (Aug. Conf. I, 10) – *Знала їх моя мати, і вже* ***радше*** *воліла доручити землі, що могла знайти свою форму ніж цей образ.*

У «Сповіді» посилена оцінка характеризується переважно позитивними суперлативами (елятивами) (gradus superlativus), за допомогою яких автор прославляє Бога:

Summe, optime, potentissime, omnipotentissime, misericordissime et iustissime, secretissime et praesentissime, pulcherrime et fortissime (Aug. Conf. I, 4) – ***Найвищий, найкращий,найм***

огутніший,всемогутній,наймилостивіший і найсправедливіший, найбільш укритий і всюди присутній, найгарніший і найсильніший.

Особливо цікавим у цьому прикладі є насиченість висловлювання автора великою кількістю емоційно-оцінних елятивів. Крім того, Августину недостатньо цього і він підсилює суперлатив *potentissime* емоційно насиченішим *omnipotentissime.* Таким чином оцінка не є просто найвищою, а стає чимось більшим – Бог Найвсемогутніший, ні з чим та ні з ким незрівнянний.

На думку О. Жижоми, причина активного створення таких інновацій полягає в тому, що «письменники не знаходять у сучасному узуальному мовленні достатньої кількості сильних і влучних слів, які могли б повною мірою реалізувати їх творчий задум, і, відповідно, вдаються до творення нових слів, здатних яскравіше живописати зображувану картину. Створюючи найнесподіваніші та єдині у своєму роді вислови, автори творів, поезій тим самим збагачують сучасне мовлення і демонструють величезні можливості мови, її словотворчий потенціал» [6, с. 160]:

Tu itaque, Domine Deus meus, qui dedisti vitam infanti et corpus ...iubes me laudare Te in istis et confiteri Tibi et psallere nomini Tuo, *altissime… formosissime…* (Aug. Conf. I, 7) – *Отже Ти, Господи Боже мій, який дав маленькій дитині життя і тіло…Ти наказуєш мені величати Тебе за це і славити Тебе та оспівувати Ім'я Твоє у псалмах,* ***Найвищий…Найгарніший…***

Sed tamen, Domine, Tibi *Excellentissimo, optimo* Conditori...(Aug. Conf. I, 20) – *Але, однак Тобі, Господи* ***Всевишньому, найкращому*** *Творцеві…*

Aut in quo imperium Tuum dehonestaverunt, a caelis usque in *novissima* iustum et integrum? (Aug. Conf. V, 2) – *Або чим осквернили вони Царство Твоє від небес аж до* ***самих крайніх*** *(земель), Царство Справедливе і Непорочне.*

Як бачимо, чи не кожне звертання Августина до Господа є емоційно насиченим численними епітетами. Коли перечитуєш цей шедевр автора, здається, ніби Августин із сокрушенним серцем сповідався перед самим Богом.

Що ж до власної оцінки, то у «Сповіді» Августин радше критикує себе, ніж хвалить. Трапляється, що автор описує свій „ступінь освіченості», що, власне, може бути сприйнято і як його ступінь переконання:

At hanc excutiendam atque asportandam *nequissimi* adulescentuli perreximus nocte intempesta. (Aug. Conf. II, 4) – *Ми прийшли до неї серед темної ночі,* ***найнегідніші*** *підлітки, щоб стрясти і вкрасти.*

Itaque cum aliquid vellem aut nollem, non alium quam me velle ac nolle *certissimus* eram et ibi esse causam peccati mei iam iamque advertebam (Aug. Conf. VII, 3) – *Таким чином, коли я чогось хотів або не хотів, я був* ***абсолютно впевнений*** *у тому, що я хотів чи не хотів, і в цьому була причина моєї провини, за яку я вже був покараний.*

На життєвому шляху Августина було багато подій, багато людей, яких він оцінює по-різному, залежно від його стосунків з ними. Друзів, які для нього важливі, він називає *carissimi*:

Quia verior erat et melior homo, quem *carissimum* amiserat, quam phantasma, in quod sperare iubebatur... (Aug. Conf. IV, 4) – *Тому що реальніша і миліша була людина, яку він втратив* ***найдорожчою***, *ніж омана, у яку веліли повірити.*

Tunc autem nec ipse nec *carissimus* Nebridius, adulescens valde bonus et valde castus, inridens totum illud divinationis genus, persuadere mihi potuerunt, ut haec abicerem. (Aug. Conf. IV, 3) – *Але тоді ані він сам, ані* ***найдорожчий*** *Небрідій, юнак вельми добрий і вельми набожний, що висміював усе те мистецтво віщування, не змогли переконати мене, щоб я відкинув це.*

При таких або інших ознаках завжди постає питання, чи є той чи інший друг *carissimus omnium* (що підкреслює суперлативне значення), або названий як дуже приємна для автора людина. У вищеназваному прикладі кількість друзів обмежена до одного, друг навіть названий *meus*, і конкретизовано його ім'я. Таким чином він відособлений від інших, розглядається окремо і не порівнюється з жодним іншим. Тут йдеться швидше про ступінь дружби, про почуття автора до друга Небрідія, ніж про порівняння. Таким чином цей фрагмент можна класифікувати як елатив.

Оцінки Августином інших осіб переважно об'єктивні, бо вони також базуються на думці інших осіб, як наприклад автор висловлюється про Фавста, маніхейського єпископа:

Fama enim de illo praelocuta mihi erat, quod esset honestarum omnium doctrinarum *peritissimus* et apprime disciplines liberalibus eruditus (Aug. Conf. V, 3) – *Бо його слава, як* ***найбільшого знавця*** *наук і особливо освіченого і у вільних дисциплінах,дійшла до мене раніше.*

Як вважає К. Бюхнер, якщо елятив характеризує одну особу, тобто ряд не можна навіть уявити, тоді елативна думка є поза сумнівом, таким чином даний приклад розглядається як елятив [1, с. 115].

Інколи Августин опирається на загальновідомі факти, як наприклад говорить про Аліпія, який у майбутньому стає другом автора:

Erat eo tempore quidam *potentissimus* senator, cuius et beneficiis obstricti multi et terrori subditi erant (Aug. Conf. VI, 10) – *Був у цей час якийсь* ***наймогутніший*** *сенатор, який багатьох зв'язав своїм благодіянням або підкорив страхом.*

Et quia legerat aliquas Tullianas orationes, et *paucissimos* Senecae libros... (Aug. Conf. V, 6) – *І тому що прочитав якісь промови Ціцерона, і* ***дуже мало*** *книжок Сенеки.*

Августин не схвалює спосіб свого життя у молодості, він його засуджує, натомість прагне Бога:

Quis exaperit istam *tortuosissimat* et *inplicatissimam* nodositatem? Foeda est. ... Te volo... (Aug. Conf. II, 10) – *Хто розплутає цей* ***найтугіший*** *та* ***найзаплутаніший*** *вузол? Він є мерзенний. …прагну Тебе…*

Коли Августин говорить про найтугіший та найзаплутаніший вузол, то таким чином дає негативну оцінку життю, яким він жив.

Знеохочений незнанням Фавста, Августин поступово відрікається від маніхейців, ще нещодавно захоплюючись астрологією осуджує її (Aug. Conf. IV, 4) і навертається до християнства (Aug. Conf. VI, 5):

Libri quipped eorum pleni sunt *longissimis* fabulis de caelo et de sideribus et sole et luna.

(Aug. Conf. IV, 4) – *Бо їхні книги повні **безконечних** вигадок про небо і про зірки та про сонце й місяць.*

Verbis *apertissimis et humillimo* genere loquendi se cunctus praebens, et exercens intentionem eorum, qui non sunt leves corde; (Aug. Conf. VI, 5) – *Його мова **найясніша і скромна простота** стилю притягує тебе цілого і має сильний вплив на того, хто не є «легкого серця».*

На своїй життєвій дорозі Августин довго шукав Бога, але пізнаючи його, він відштовхував та знецінював усе, що перечило Його волі. Перш за все, він критикував маніхейців, зокрема говорить про Фавста:

Dixisti enim homini: ecce pietas est sapientia. Quam ille ignorare posset, etiamsi ista perfecte nosset; ista vero quia non noverat, *impudentissime* audens docere, prorsum illam nosse non posset. (Aug. Conf. V, 5) – *Бо Ти сказав людині: ось, милосердя є мудрість. А він міг цього не мати, хоча і досконало це вивчив; тому що насправді він цього не знав, **найнахабніше** навчав, одним словом що він не міг знати.*

Cum autem *verissime* atque *certissime* incorruptibile corruptibili praeponatur... (Aug. Conf. VII, 5) – *А якщо з **найправдивішою** та **найпевнішою** вище цінують нетлінне ніж тлінне.*

Також широко представлені у латинській мові слова, емоційне звучання та оцінка яких досягається засобами словотвору, серед них і демінутивні утворення.

Як відомо, латинська мова багата на зменшувальні слова, про що говорили ще античні граматики Діонісій Фракійський, Харісій, Діомед, Прісціан [5, с. 32-41]. У більшості праць вітчизняних і зарубіжних латиністів в основному розглядаються функціональні особливості демінутивних суфіксів: їх здатність залежно від контексту та інтонації виражати зменшеність, здрібнілість, гіпокористичність або виступати носіями обох значень.

Проте ряд питань, пов'язаних із словотворенням іменників, прикметників, прислівників і дієслів за допомогою демінутивних суфіксів, досі залишається спірним та точно не вивченим. Так, словотворення цього лексико-семантичного шару поки що не розглядалось як окрема підсистема з усіма властивими їй мовними одиницями у взаємозв'язку з іншими рівнями мови. Не встановлена залежність оцінних відтінків від лексичного значення назв реалій, не виявлена природа синонімічності і полісемантизму міноративно-афективних суфіксів і суфіксальних лексем цього типу. Слід також мати на увазі, що демінутивне значення, напр., у системі іменника, може бути виражене не тільки відповідними суфіксами, а й іншими численними засобами мови,які, формуючи різні зменшувально-кількісні і зменшувально-оціночні ознаки іменників, вступають у певні смислові зв'язки з демінутивними суфіксами.

Демінутивно-оцінні іменники можуть мати цілу низку оцінних значень: об'єктивну зменшеність реалій, позитивну гіпокористичну і негативну пейоративну, детеріоративну оцінки [11, с. 60].

Ми аналізуємо іменники-демінутиви, що мають значення об'єктивної зменшеності, найчастіше вони утворюються від конкретних, значно рідше від абстрактних назв предметів, іноді істот, за допомогою міноративних суфіксів: *-ulus, -ula, -ulum; -culus,-cula, -culum; -illus, -illa, -illum; -ellus, -ella (–culu,-ulu,-olu,-ellu,-xillu).* Зауважимо, що під впливом контексту й інтонації ці суфікси виконують і інші функції – утворюють форми із значенням гіпокористичності, іноді – пейоративності.

Своєрідність оцінних суфіксів полягає в тому, що вони здатні нести в собі, окрім основної, ще й додаткову емоційно-оцінну інформацію: називають реалії з точки зору їх виміру і передають позитивне або негативне сприйняття їх мовцем. Важливу роль у виявленні смислових відтінків зменшувально-емоційних іменників відіграє контекст. Зменшувально-оцінні іменники з усіма відтінками у значенні найчастіше зустрічаються у римській комедії, сатирі, епіграмі, романі, поезії, у «Сповіді» Августина вони представлені рідше.

Вважається загальноприйнятим, що категорія оцінки виражає і фіксує у мові суб'єктивну оцінку як предметів так і істот та їх ознак з боку мовця. Тому категорія оцінки – це перш за все категорія іменників, прикметників і прислівників. Але особливо розвинутою вона є в іменників:

Et dedisti ea homini ex aliis de se conicere et auctoritatibus etiam *mulier**cularum*** multa de se credere. (Aug. Conf. I, 6) – *І Ти дав людині змогу (додумуватися) з інших про себе і багато вірити про себе свідченням **простих жіночок**.*

Vidi ego et expertus sum zelantem *parv**ulum*** (Aug. Conf. I, 7) – *Я бачив і оглянути заздрісну **дитинку**.*

Очевидно, що в латинській мові як і в українській демінутиви нерідко вживаються для вираження суб'єктивного емоційно-оцінного ставлення. Проте, на противагу українській мові, яка характеризується великим набором демінутивних суфіксів, що сприяє точнішому відтворенню особливостей семантики, латинська мова для творення демінутивів в основному використовує небагато суфіксів, тому на демінутивне значення часто вказують контекст:

Neque enim Tibi, Deus meus, sed apud Te narro haec generi meo, generi humano, quantulacumque ex *parti**cula*** incidere potest in istas meas litteras. (Aug. Conf. II, 3) – *І, звичайно, не Тобі,Боже мій, але розповідаючи це Тобі, розповідаю роду моєму, роду людському, яка б не була маленька та **частинка**, до якої можуть потрапити ці мої сторінки.*

Ad hanc excitiendam atque asportandam nequissimi *adulescent**uli*** perreximus nocte intempesta. (Aug. Conf. II, 4) – *Ми прийшли до неї серед темної ночі, негідні **хлопчаки**, щоб стрясти і вкрасти.*

Слід також підкреслити, що емоційна оцінність значення у кожному окремому випадку матиме свій власний тон: вона може бути слабкою, посиленою або різкою. Так, ступінь пейоративності у даному прикладі досягається за допомогою прикметника nequissimi при adulescentuli.

Verum tamen illa erat, quae cresceret cum *parv**ulis***, sed ego dedignabar esse *parv**ulus*** et turgidus fastu mihi grandis videbar. (Aug. Conf. III, 5) – *Однак правда була така, що вона зростала з **маленькими**, але я не обурювався на те, щоб бути **маленьким** і, надутий чванливістю, видавався собі великим.*

Quanto enim meliores grammaticorum et poetarum *fab**ellae*** quam illa decipula! (Aug. Conf. III, 6) – *Бо ж наскільки кращі* ***казочки*** *граматиків і поетів, ніж ті омани!*

Деякі дослідники [8; 9] розглядаючи вживання слів із зменшувально-оцінними суфіксами, говорять не про стійкі оцінні значення самих суфіксів, а про випадкову емоційність, якої вони набувають в індивідуальних контекстах. Так, В.І. Максимов пише: «Основними засобами вираження їх(демінутивів) виступають не суфікси, а контекст і інтонація» [8, с. 79]:

Cum eis, qui appellarentur electi et sancti, afferremus escas, de quibus nobis in officina *aquali**culi*** sui fabricarent angelos et Deos. (Aug. Conf. IV, 1) – *Коли тим, яких називали вибраними та святими, ми приносили їжу, з якої нам вони в майстерні свого* ***шлуночка*** *виробляли ангелів і богів.*

Sed a mea vanitate fingebantur ex corpore, et dicebam *parv**ulis*** fidelibus tuis, civibus meis. (Aug. Conf. IV, 15) – *Але була створена моєю пустотою з тіла, і я говорив* ***маленьким*** *вірним Твоїм, своїм співгромадянам.*

Дуже рідко представлені у Августина відприкметникові демінутиви. Вони переважко стосуються кількості або розміру:

...*tant**illus*** puer et tantus peccator. (Aug. Conf. I, 12) – ***такий маленький*** *хлопчина, а такий великий грішник.*

Neque enim Tibi, Deus meus, sed apud Te narro haec generi meo, generi humano, *quant**ula**cumque* ex particula incidere potest in istas meas litteras. (Aug. Conf. II, 3) – *І, звичайно, не Тобі,Боже мій, але розповідаючи це Тобі, розповідаю роду моєму, роду людському,* ***яка б не була маленька*** *та частинка, до якої можуть потрапити ці мої сторінки.*

Як зазначав В.В. Виноградов [3, с. 16], за їх допомогою можна передати найрізноманітніші відтінки експресії: співчуття, іронія, зневага, злість, строката й суперечлива гама емоцій і оцінок.

На основі вищезазначеного можна зробити наступні **висновки**:

Оцінка як лінгвістична категорія – це сукупність різнорівневих мовних одиниць з оцінним значенням, які виражають позитивне чи негативне ставлення мовця до змісту повідомлення, спрямоване на реалізацію певного комунікативно-прагматичного завдання. Мова здатна охоплювати і підпорядковувати вихідним прагматичним установкам комунікації необмежену кількість лексичних одиниць, гранично прагнучи охопити всі сфери життя суспільства. У даній статті ми розглянули морфологічні засоби вираження оцінки серед яких були описані власне морфологічні (категорія ступенів порівняння прикметників та прислівників, елатив – безвідносний ступінь) та морфолого-словотвірні (демінутивні утворення).

Список літератури:

1. A Comprehensive Grammar of the English Language / R. Quirk, S. Greenbaum, G. Leech, J. Svartik. – London: Longman, 2000. – 1779 p.
2. Bartonek A. K problematike latinskoho superlative na-issimus / Bartonek A. // Listy filologicke. – Praha: Nakladatelsvi ceskoslovenske Akademie ved, 1995. – Bd. 78. – P. 1–11.
3. Виноградов В.В. Основные типы лексических значений слова / В.В. Виноградов // Вопросы языкознания. – М., 1953. – № 5. – С. 3-29.
4. Вихованець І.Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика української мови / І. Вихованець, К. Городенська; [за ред. І. Вихованця]. – К.: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – 400 с.
5. Домбровський Р.О. Латинські граматики про демінутивність і демінутиви / Р.О. Домбровський // Іноземна філологія, 1979. – Вип. 55. Питання класичної філології № 27. – С. 32-41.
6. Жижома О. Роль оказіональних прикметників у формуванні поетичного дискурсу / О. Жижома // Лінгвістичні студії: [зб. наук. праць / укл. А. Загнітко (наук. ред.) та ін.]. – Донецьк: ДонНУ, 2009. – Вип. 18 – С. 156–161.
7. Костусяк Н.М. Категорія ступенів порівняння прикметників і прислівників: [монографія] / Н.М. Костусяк. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2002. – 219 с.
8. Максимов В.И. Стилистические, оценочные и экспрессивные свойства суффиксов (к постановке вопроса) / В.И. Максимов // Материалы по русско-словянскому языкознанию. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1969. – Вып. IV. – 110 с.
9. Оссовецкий И.А. Стилистические функции некоторых суффиксов имен существительных в русской народной лирической песне / И.А. Оссовецкий // Труды Института языкознания АН СССР. 1957. – Т. VII. – С. 466-495.
10. Сазонов А.П. Вариативность и функционирование форм превосходной степени имен прилагательных / А.П. Сазонов // Русское языкознание. – 1988. – Вып. 16. – С. 30–34.
11. Сенів М.Г. Семантичні групи емоційно-оціночної лексики в латинській мові / М.Г. Сенів // Іноземна філологія. – 1982. – Вип. 65. Питання класичної філології № 18 – С. 59-65.
12. Сэпир Э. Градуирование. Семантическое исследование / Э. Сэпир // Новое в зарубежной лингвистике. Лингвистическая прагматика. – М.: Прогресс, 1985. – Вып. XVI.– С. 43–77.

Жигало Н.М.
Национальный университет «Львовская политехника»

РЕАЛИЗАЦИЯ ОЦЕНКИ НА МОРФОЛОГИЧЕСКОМ УРОВНЕ В РАННЕХРИСТИАНСКОЙ ЛАТИНОЯЗЫЧЕСКОЙ ПРОЗЕ: СУФФИКСАЛЬНЫЕ СРЕДСТВА ОЦЕНОЧНОСТИ (НА МАТЕРИАЛЕ «ИСПОВЕДИ» АВРЕЛИЯ АВГУСТИНА)

Аннотация
В данной статье определены и описаны средства выражения оценки на морфологическом уровне. Среди морфологических различают собственно морфологические и морфолого-словообразовательные. К морфологическим средствам выражения оценки отнесем категорию степеней сравнения прилагательных и наречий. Проанализированы лексемы, эмоциональное звучание и оценка которых достигается средствами словообразования, среди них и деминутивних образований. Исследованы функциональные особенности деминутивних суффиксов: их способность в зависимости от контекста и интонации выражать уменьшение, измельченность, гипокористичнисть или выступать носителями обоих значений.
Ключевые слова: оценочная лексика, категория оценки, семантика, суффиксы, елативы, степени сравнения, деминутивы.

Zhygalo N.M.
Lviv Polytechnic National University

REALISATION OF THE EVALUATIVE VOCABULARY ON THE MORPHOLOGICAL LEVEL IN EARLY CHRISTIAN LATIN PROSE LITERATURE: THE SUFFIXES (BASED ON «THE CONFESSIONS» BY AURELIUS AUGUSTINUS)

Summary
The article defines and describes means which express evaluation at the morphological level. Among them we distinguish actually morphological and derivation. To morphological means we refer degrees of comparison of adjectives and adverbs. The lexemes emotional sound and evaluation are achieved by means of word formation have been analyzed, among them are diminutives. The functional features of diminutive suffixes have been examined: their ability depending on the context and intonation express decrease, trifle, smallness or act as carriers of both meanings.
Keywords: evaluative vocabulary, category of evaluation, semantics, suffixes, elatives, degrees of comparison, diminutives.

УДК 821.161.2-2.09:82-1Теліга

МОТИВ «НАЙКРАЩОЇ ЖІНОЧНОСТІ З НАЙКРАЩОЮ МУЖНІСТЮ» В ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТАХ ОЛЕНИ ТЕЛІГИ

Кириленко С.П.
Сумський державний педагогічний університет
імені А.С. Макаренка

У статті іде мова про синкретизм національної феміністичної проблеми у художньому дискурсі Олени Теліги. Зв`язано світоглядні позиції письменниці – патріотки. Розкрито тематичну своєрідність лірики поетеси, специфічні зображення жіночих образів. Авторка вдається до реінкарнації української жіночості в умовах боротьби українців за власну націю.

Ключові слова: фемінізм, стоїцизм, нація, мужність, історіософія, дискурс.

Постановка проблеми. На сьогодні відсутні вичерпні дослідження про поетичний доробок Олени Теліги, яка у контексті діяльності «Празької школи» є однією з найпомітніших постатей. Хоча останнім часом процес вивчення творчості поетів-«пражан» набув активного розвитку, однак існує потреба більш детального дослідження художнього світовідчуття О. Теліги, провідних мотивів та образів у її поетичних текстах, бо її лірична героїня є зразком незламності сили духу та патріотичних звершень. Творчість О. Теліги, як конкретну складову «Празької школи», вписують у рамки неоромантизму та неокласицизму. Ця поетеса – особлива постать у колі пражан, оточена у діаспорній критиці харизматичним ореолом, що визначало напрям інтерпретації її текстів у пафосному, риторичному ключі.

Аналіз актуальних досліджень. Спробу реінтерпретувати твори О. Теліги здійснив свого часу такий відомий дослідник як Ю. Шерех у статті «Без металевих слів і без зітхань даремних», де звернув увагу на неоромантичну манеру творчого характеру. У наш час серед дослідників, які займалися вивченням поетичної спадщини Олени Теліги, виділяли такі імена, як: І. Боднарук, Д. Донцов, Г. Ільєва, Н. Миронець, Г. Шевчук, К. Штуль. Ці літературознавці з`ясовували окремі аспекти творчої манери поетеси та дослідили специфіку зображення жіночих образів у її творах.

Мета статті – подати стислий аналіз домінантних мотивів лірики поетеси, з`ясувати створення в її текстах художньої концепції мужньої жінки, яка здатна на високі духовні звершення.

Для розв`язання поставленої мети ставимо **завдання**:

– дослідити мотив внутрішнього стоїцизму в ліриці Олени Теліги;

– проаналізувати засоби характеротворення в текстах;

– розглядати образ ліричної героїні, її морально-етичні домінанти

Виклад основного матеріалу. Вивчення життєпису та творчості Олени Теліги є важливим чинником самовиховання особистості. У поезіях письменниці читач не знайде історіософських мотивів О. Ольжича, сталево загартованої строфи Є. Маланюка. Неповторність і самобутність О. Теліги в іншому. Усвідомлюючи призначення власного таланту, володіючи дивовижною, повсякчасною готовністю віддати всі сили в ім`я ідеї, Олена Теліга відчуває душу героя, шукає в ній особливі переживання власної обсервації довкілля.

Для публіцистики, як і для художнього витвору Олени Теліги характерна індивідуальна заглибленість в українські проблеми, пошуки неповторних духовних традицій. У статті «Прапори духу», «Партачі життя», «До проблеми стилю», «Книжка – духовна зброя», «Сила через радість», «Якими нас прагнете?» вона порушує проблеми національного мистецтва, естетики нового стилю, ідею національного фемінізму.

Саме в цих статтях розкривається розуміння автором образу «нової» жінки з новим еталоном жіночої активності й жіночого призначення. Йдеться про рівноправність і паритетність жіночої присутності в культурі. Так у статті «Сліпа вулиця» О. Теліга представила не лише специфічне побутування феміністичному ідей в українському культурному просторі, а й відстоює ідею національного фемінізму, опонуючи до певної міри західноєвропейський феміністичній практиці.

Художня концепція світу формувалася у письменниці через засвоєння й трансформацію традиційних романтичних уявлень і мала на меті поєднання патріотичної, національної проблематики, лицарських чеснот, войовничості, взаємодії настроїв песимізму та оптимізму. Така естетична програма випливала із сутності української національної ідеї.

Євген Маланюк добре знав Олену Телігу і писав про неї так: «Вона вся, як істота, була якимось протестом проти сірості, проти безбарвності, нудоти життя, яку роблять партачі, не лише наші, а й світові. Це була людина, яка хотіла радості, хотіла барвистості, повноти, і ще радості, і ще радості з усім королівським значенням цього слова» [1, 55]. Письменниця відродила в українській літературі жіночу сутність, створила амбівалентну, екзальтовану жінку – героїню. М. Ільницький зауважував, що: «...поезія Олени Теліги – поезія жіноча у всьому – у спонтанності почувань, граційності, не чужій легко кокетства. У власних вчинках вона прагнула бути героїнею власних віршів...» [5, 95].

Можна погодитися з думкою М. Слабошпицького, що в перших віршах поетеси «Теліга – ще не Теліга. І не лише тому, що маємо трафаретні «поетизми» на взір «грає сонце в височині», що тут не відчутно жодного натяку на якусь поетичну індивідуальність, а ще й тому, що в справжньої Теліги аніде не буде відчутно сиропного інфантилізму та перечуленості гімназисток» [7, 277]. «Справжня» О. Теліга починається з

1932 р., бо саме цього року побачили світ поезії, в яких прозвучав її неповторний голос, проявилася притаманна її творчості особливість, яку літературознавці визначать як «пасіонарність любовної лірики» [7, 274].

У своїй статті «Сліпа вулиця» Олена Теліга розмірковує про способи формування новітньої української жінки – повноправної представниці буремного XX століття. Коли поетеса обговорювала у листах з Наталею Лівицькою-Холодною, за що саме чоловіки люблять жінок, вона зауважувала: «Що ти пишеш, Натуся! Якби чоловіки цінили лише красу і тіло, то п-і Д. була б завжди окружена адораторами, а я б залишилася старою панною» [4, 33].

О. Теліга була не лише чарівною жінкою, яка розумілася в коханні, а й українською патріоткою, яка боролася духом і силою за свою Вітчизну. Саме це й породило той феномен, який мав назву – раціональністю любовної лірики Олени Теліги. У її поезії любовні та громадянські мотиви нерозривні. У вірші «Мужчинам» звучить тема бою, на який жінки збирають своїх чоловіків. На думку поетеси, найвища місія жінки – бути ніжною, дарувати віру в майбутнє і цим підтримувати бойовий дух.

Письменниця розуміла, що для українки – принаймні відразу, зопалу – навряд чи підійде традиційна європейська модель феміністки, їй потрібен свій фемінізм, вибудуваний передусім на твердій громадянській позиції та суголосний українській ментальності. У віршах, написаних у XX ст. звучить рішуча непереможна готовність підтримувати словом і ділом, іти слідом, а згодом – дорівнятися, стати пліч-о-пліч:

«Гойдайте ж кличний дзвін! Крешіть вогонь із кремнів!
Ми ж радістю життя вас напоївши вщерть –
Без металевих слів і без зітхань даремних
По ваших же слідах підемо хоч на смерть!» [1, 20]

Описуючи чоловіків, письменниця, протиставляє різні типи, вона утверджує їх провідну роль в українському націотворенні. Саме така позиція пояснює бачення О. Теліги, якою має бути жінка. Найдоцільніше це бачення представлене у статті «Якими нас прагнете?».

О. Теліга досліджує в літературі, зокрема поезії, такі жіночі образи: жінка – рабиня і жінка-вамп [4, 301]. Є, щоправда, і третій тип – різка, енергійна, позбавлена сентименту «жінка-товариш» [3, 308]. Квінтесенція горя, нещастя, немочі сприймається письменницею як профанація жіночого образу українки, що викликає лише одне – спротив. Оскільки жіноче буття в його повноцінному варіанті принципово нівелюється в чоловічому баченні. Олена Теліга ставить проблему незреалізованості української жінки як проблему доби. Феміністичний рух як усвідомлене прагнення позбутися повторних психологічних нашарувань минулого розвивався паралельно з процесом національного відродження, а точніше – в контексті національного.

Досліджуючи свою модель нової жінки, О. Теліга деконструює фольклорний жіночий дискурс, переосмислює роль жінки-дружини поруч із чоловіком-борцем. У вірші «Вечірня пісня» вона «перегрює» традиційну тему виряджання на війну, яка переплітається з поезіями, мотивами новознаної пісні-плачу:

Та завтра, коли простори
Проріже перша сурма –
В задимлений, чорний морок
Зберу я тебе сама.
Не візьмеш плачу з собою –
Я плакати буду пізніш!
Тобі ж подарую зброю:
Цілунок гострий, як ніж [7, 105]

У поезії О. Теліги відсутня модерністська роздвоєність, її приватне життя пов`язане з громадським, інтимна лірика немислима без патріотизму. Усе це синтезується як приналежне до однієї свідомості, як елементи єдиної системи координат – тут позиція поетеси до певної міри корелює з експресіоністичною.

Експресіоністична образність поезії (і есеїстики) О. Теліги реалізується в означеннях гострий, хмільний, весняний – та відповідних їм образах: сонце, блискавиця, вогонь. Характерно, що функціональний потенціал цих образів повністю реалізується у віршах: природні стихії руйнують і творять нове, відроджують, наснажують; це прадавня перемога світла над темрявою («Мій чорний день...гарячим сонцем спалений»).

Парадоксальним чином смерть може виступати як кульмінація життєвого свята. Це особливо чітко висловлено у вірші «Неповторне свято»:

Єдиний день – і враз достигне жито
І доп`яніють обважнілі грона
Він ще не знаний, ще не пережитий
Єдиний день – мого життя корона [7, 225]

Ніби мажорна тональність, у якій починається вірш, із кожним рядком усе відчутніше переходить у мінор, адже святкове почуття пронизане «подвійним смаком – меду і полину». І тому пророча мета пророчо усвідомлюється як «найвищий шпиль – і початок до спаду»

У своїй творчості Олена Теліга надавала великого значення національному самоусвідомленню, наголошувала на своїй «українськості». Її ставлення до людей навіть в особливому спілкуванні визначалося тим, як людина ставиться до України. Розуміла яке значення у її житті нації мала мова.

Для поетеси ідеалом українки, який найбільше відповідав добі, й до якого вона сама намагалася наблизитися, була жінка, що «є відмінним, але рівновартісним і вірним союзником мужчини в боротьбі за життя, а головне – за націю». У громадському житті, своє місце жінка повинна шукати у співпраці з чоловіками, а не створювати власний «баб`ячий світ» і замикатися в тісні феміністичні організації.

У 1932 р. Олена Теліга написала кілька творів, у яких могутньо зазвучав її новий голос. У 6-й книзі «Вісника» був опублікований неймовірний триптих: «Чужа весна», «Сонний день», «Пламінний день» [2, 19-21], у якому вона єдиний раз вживала «Найгостріше слово – Україна», до

якої тягнулася її душа, що рвалася до боротьби. Вона прагнула своїм полум`яними словами запалити та повести за собою інших:

Хай мій клич зірветься у високість
І, мов прапор в сонці, затріпоче,
Хай кружляє, мов невтомний сокіл,
І зриває рідних і охочих! [2, 21]

В Олени Теліги синтез «леза меча» і «срібного полину» є природним, таким, що відповідає стану її неспокійної натури. Вся творчість поетеси підводить до висновку, що шлях, який вона обрала, був для неї єдиним, і коли б вона зійшла з нього, то це була б уже не Олена Теліга.

Вольова українська героїчна жінка Олени Теліги, яка готова щохвилини до бурхливого бою, з послідовним бажанням «палахкотіти і запалювати інших» своєю духовною напруженістю, романтикою, повинна присвячувати «себе великій меті, керуючись цивільною відвагою у безкомпромісній боротьбі за її здійснення» [4, 301]. Власне, поєднання ідей патріотизму (українського націоналізму) й емансипації (жіночої повноправності) було характерним для модерного фемінізму загалом і творчості О. Теліги зокрема.

Висновки. Олена Теліга є зразком справжньої української жінки. Письменниця засвідчує оригінальне засвоєння досвіду неоромантизму, який набирає яскраво експресіоністичного забарвлення. Цей процес виявляється як на рівні світоглядному, так і в образній пластиці, загальній динамічності вислову, у поєднанні вітаїстичного струменя й екстатичної самопосвяти, що творить дивовижно гармонійну цілісність.

Олені Телізі вдалося збагнути головне – своє покликання. За спостереженням С. Гординського, в ній було якесь «велике відчуття жіночої величності». Олена Теліга як поетеса, як людина, як жінка – це епоха.

Список літератури:

1. Теліга О. / Ред. і прим. О. Жданович. – Детройт; Нью-Йорк; Париж: Видання Українського Золотого Хреста в ЗСА 1977; перевидання / О. Теліга. – К.: Ви-во ім. О. Теліги, 1992.
2. Миронець Н. Олена Теліга: уточнення біографії // Наук. праці НБУ ім. В. І. Вернадського. Вип. 16 / НАН України. НБУ ім. В. І. Вернадського, АБУ. – К.: 2006. – С. 426–436.
3. Теліга О. О краю мій…: твори, документи, біографічний нарис/ Упоряд. Н. Миронець/ О. Теліга. – К.: Ви-во ім. О. Теліги, 1999. – 496 с.
4. Теліга О. Листи. Спогади / Упоряд. Н. Миронць. – 2-ге вид., випр. О. Теліга. – К.: Ви-во ім. О. Теліги, 2004. – 400 с.
5. Ільницький М. Від «Малої прози» до «Празької коли» / Микола Ільницький. – Львів, 1995. – 318 с.
6. Слабошпицький М. 25 українських поетів на вигнанні / М. Слабошпицький. – К.: Ви-во «Ярославів вал», журнал «Київ». – 2012. – 277 с.

Кириленко С.П.
Сумской государственный университет
имени А.С. Макаренко

МОТИВ «НАЙЛУЧШЕЙ ЖЕНСТВЕННОСТИ С НАЙЛУЧШЕЙ МУЖЕСТВЕННОСТЬЮ» В ПОЭТИЧЕСКИХ ТЕКСТАХ ЕЛЕНЫ ТЕЛИГИ

Аннотация
В статье идет речь о синкретизме национальной феминистской проблемы в художественном дискурсе Елены Телиги. Связано мировоззренческие позиции писательницы – патриотки. Раскрыто тематическое своеобразие лирики поэтессы, специфические изображения женских образов. Автор удается к реинкарнации украинской женственности в условиях борьбы украинцев за собственную нацию.

Ключевые слова: феминизм, стоицизм, нация, мужество, историософия, дискурс.

Kirilenko S.P.
Sumy State A.S. Makarenko Pedagogical University

THE MOTIF OF «BEST OF THE BEST FEMININE COURAGE» IN POETRY HELEN TELIGI TEXTS

Summary
In the article are speaking of syncretism national feminist issues in the artistic discourse of Helen Teliga. Outlook due to the writer – patriot. Disclosed the affinity thematic lyric poetess specific image of female characters. Author resort to reincarnation to Ukrainian femininity in the struggle for their own Ukrainian nation.

Keywords: feminism, stoicism, nation, courage historiosophy, discourse.

УДК 811.112'2:81'373.2

МЕТАФОРИ-КОМПОЗИТИ В СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Ковбасюк Л.А., Абрамова К.А.
Херсонський державний університет

Стаття присвячена вивченню метафор-композитів сучасної німецької мови. Вивчення семантики та структури композитів проводиться з урахуванням здобутків у площині словотвірної номінації. Встановлюються компоненти у складі досліджуваних одиниць. Особлива увага приділяється власним назвам у структурі композитів. Висвітлюються експресивні та оцінні властивості одиниць аналізу.
Ключові слова: німецька мова, словоскладання, композит, експресія, оцінка.

Постановка проблеми. Будова кожної мови – унікальна, вона має свої особливості, недоліки та переваги. Німецька мова виокремлюється серед усіх мов своєю своєрідністю завдяки складним словам (композитам). Такі слова як *Donau-Dampfschifffahrtsgesellschaftskapitänswitwe, Grundstücksverkehrsgenehmigungszu-ständigkeitsübertragungsverordnung* та ін. важко вимовляти, але в той же час, вони роблять німецьку мову «економною» та неповторною. Це сприяє зросту лінгвістичних студій, у межах яких вивчаються різни аспекти композитів німецької мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Словоскладання є одним із найпопулярніших способів розширення та збагачення словникового складу німецької мови, що привертає до себе увагу багатьох дослідників, напр., Х. Альтманна [8], Е. Доналіс [9], В.А. Карпюк [5], Л.А. Ковбасюк [6], В. Фляйшера [13] та ін. Воно широко використовується для створення нових номінативних одиниць, для вираження відношення мовця до даного предмета й для певної експресивної оцінки предметів та явищ дійсності. А одним із засобів вираження експресії та оцінки є метафора, яка пронизує усе наше повсякденне життя і виявляється не тільки в мові, а й у мисленні і дії. Усе вищезазначене підкреслює **актуальність** вивчення метафор-композит в сучасній німецькій мові.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Останнім часом з'являється певна кількість робіт [5; 6; 14], присвячених дослідженню словотвору сучасної німецької мови, але комплексному вивченню метафор-композит не приділяється достатньої уваги.

Метою нашої роботи є вивчення метафор-композитів сучасної німецької мови та дослідження їхньої експресії й оцінки. Окреслена мета дослідження передбачає вирішення наступних **завдань**: 1. Розглянути основні способи словоскладання. 2. Розкрити моделі утворення складних слів. 3. Прослідити семантику та структуру метафор-композит. 4. Дослідити експресивно-оцінне значення композитів німецької мови.

Матеріалом дослідження слугували 266 лексичних одиниць сучасної німецької мови, відібраних методом суцільної вибірки в межах відповідної тематики з лексикографічного словника «Elexiko» (90 лексичних одиниць) та з рубрики «Wort der Woche» електронного ресурсу «Deutsche Welle» (176 одиниць).

Виклад основного матеріалу. Словоскладання в німецькій мові – багатоаспектне та складне явище: 1) з одного боку, воно часто переплітається з різними засобами словотвору, напр., з афіксацією; 2) з іншого боку, воно межує з синтаксисом, тому що в німецькій мові між компонентами складного слова часто виникають синтаксичні відносини [7, с. 99].

Проаналізувавши думки вчених щодо класифікації композитів [8, с. 29-33; 9, с. 51-93; 13, с. 81-86; 136-195; 14], пропонуємо таку узагальнену класифікацію:

1. Детермінативний (означальний) композит (*Determinativkomposita*) є найчисленнішою і найпродуктивнішою групою серед композитів. Це таке складне слово, де перший компонент визначає другий, який, у свою чергу, надає загальну морфологічну і семантико-категоріальну характеристику сполучення (*das Erdgasauto* – «Pkw mit Erdgasanbetrieb»). Компонентами детермінативних композитів можуть виступати: 1) скорочення: *SPD-Fraktionschef, E-Learning*; 2) окремі букви, цифри: *A-Faktor, G-7-Gipfel*; 3) рівноцінні одиниці, що не виступають у ролі компонентів і знаходяться у копулативних відношеннях, але які функціонують як компоненти в композиті, оскільки правий елемент є формальним і змістовно визначальним для загального висловлювання: *Ost-West-Vertrag.*

2. Фразовий композит (*Phrasenkomposita*), що складається з першого компонента у вигляді фрази (номінальні фрази, вербальні, прикметникові, займенникові та інші) і другого основного компонента: *Vater-und-Sohn-Konflikt, Heile-Welt-Gerede.*

3. Атрибутивний композит (*die Possesivkomposita*), або бахуврїхі. Це слово зі значенням володіння або якості, яке слугує для позначення всієї особи: *Zwergnase, Graugesicht.*

4. Сурядний композит (*Kopulativkomposita*). Цей тип словоскладання об'єднує два рівноправні елементи, що пов'язані між собою сурядним зв'язком і семантично незалежні. Цей тип композита не є бінарно структурованим. Складові цього копулативного композита обов'язково належать до одного й того ж граматичного класу: *die Pfandpflicht (das Pflichtfpand); süßsauer (sauersüß).*

5. Зсуви (*Zusammenrückungen*), які є зовні часто подібними до композитів (на думку Х. Альтманна та С. Кеммерлінг [8, с. 120]). Зсуви – це складні слова, елементи яких є компонентами словосполучення або речення, але на відміну від словосполучення мають єдину словотворчу основу і об'єднуються одним загальним наголосом: *Nichtweglaufenkönnen, Schwitzehändchen.*

Аналіз одиниць дослідження показав, що значна кількість композит в німецькій мові є метафо-

рами, тобто перенесенням імені одного предмета на інший, метою якого було заповнення лексичного пропуску (в даному випадку метафора виконує номінативну функцію) та прикрашання мови, переконання (в цьому випадку яскраво проявляється риторична функція). Метафора виникає при уподібненні одного явища іншому на основі семантичної близькості станів, властивостей і дій, які характеризують ці явища. З формальної точки зору, метафоричне перенесення полягає у вживанні слова або фрази, призначеного для позначення одних об'єктів (ситуацій) дійсності, щодо найменування чи характеристики інших об'єктів (ситуацій) на підставі умовної тотожності приписаних їм предикативних ознак [3, с. 76].

Досліджуючи композити із електронного джерела *«Wort der Woche»* [16], та словника *Elexico* [12] ми дійшли висновків, що одиниці аналізу є детермінативними (91%) та атрибутивними (9%) метафорами-композитами та групуються за наступними критеріями:

1) Частини мови: а) іменники (іменник + іменник) (66,7%): *der Altweibersommer* – «sonniger, warmer Nachsommer (бабине літо)»; *das Fingerspitzengefühl* – «Feingefühl (тонке чуття)»; *der Fleischwolf* – «Gerät, das Fleissch mithilfe eines sich drehenden Flügelmessers zerkleinert und durch o. eine Lochscheibe presst, sodass eine weiche Masse entsteht (м'ясорубка)»; *das Katzenauge* – «Rückstrahler am Fahrrad oder Auto (рефлектор (відбивач))»; *der Kindskopf* – «jemand, der sich kindisch benimmt, der zu Albernheiten, Kindereien neigt (велика дитина)»; *die Kaffeefahrt* – «von Werbefirmen [gratis] veranstaltete Fahrt mit Nachmittagskaffee, bei der versucht wird, den Teilnehmenden bestimmte Waren zu verkaufen (екскурсія з рекламною метою, що організується певними рекламними компаніями)»; *die Pudelmütze* – «rund um den Kopf anliegende, über die Ohren zu ziehende gestrickte, gehäkelte Wollmütze (шапка з помпонами)» [10; 16];

б) дієслова (прикметник + дієслово) (25%): *blau machen* – «während eines bestimmten Zeitraumes ohne triftigen Grund nicht zur Arbeit/zur Schule gehen (не ходити на роботу, прогулювати заняття в школі)»; *schwarzsehen* – «1. pessimistisch sein; das Schlimmste befürchten. 2. fernsehen, ohne Gebühren dafür zu bezahlen (1. бути песимістом. 2. дивитися телевізор, не оплачуючи рахунки)» [10; 16];

в) прикметники (прикметник + прикметник + суфікс) (8,3%): *blauäugig* – «naiv, ahnungslos, weltfremd (невинний, наївний)»; *großkotzig* – «widerlich aufschneidend, protzig (хвалькуватий, пихатий)» [10; 16].

2) Граматичний рід: а) композити чоловічого роду (іменник + іменник) (35,7%): *der Backfisch* – «weiblicher Teenager (дівчинка-підліток, панянка)»; *der Bärenhunger* – «sehr großer Hunger (вовчий апетит); *der Bücherwurm* – «jemand, der gern und viel liest (книголюб, книжний черв'як)»; *der Jo-Jo-Effekt* – «Gewichtsab- und -wiederzunahme bei Diäten (ефект йо-йо, небажаний, швидкий набір ваги після дієти)»; *der Warmduscher* – «Weichling» (слабак)» [16];

б) композити середнього роду (іменник + іменник) (28,6%.): *das Katerfrühstück* – «kräftige kleine Mahlzeit meist mit saurem Hering und sauren Gurken [als Frühstück], die nach reichlichem Alkoholgenuss den Kater vertreiben soll (їжа для усунення наслідків похмілля або поганого самопочуття після великої випивки)»; *das Kopfkino* – «nur oder hauptsächlich in der Fantasie, in der eigenen Vorstellungskraft ablaufende Vorgänge, Geschehnisse (думки щодо нещодавніх або майбутніх подій у власній голові)» [10; 16];

в) композити жіночого роду (іменник + іменник) (35,7%): *die Dauerwelle* – «dauerhafte künstliche Wellung der Haare (завивка)»; *die Sauregurkenzeit* – «die Zeit des Hochsommers genannt, in der die meisten Leute Ferien machen («мертвий сезон», літнє затишшя)»; *die Schnapsidee* – «unsinniger, seltsamer Einfall; verrückte Idee (божевільна ідея)»; *die Zukunftsmusik* – «etwas, dessen Realisierung noch in einer fernen Zukunft liegt, was noch als utopisch angesehen werden (справа далекого майбутнього)» [10; 16].

Згідно з дослідженням, нами було встановлено, що складовими компонентами метафор-композит стають: 1) зооніми (29%): *Gähnaffe, Gewitterziege, Hasenhirn* і т.ін., 2) антропоніми (27%): *Pfenningsliese, Heulsuse* і т. ін. та 3) кольороназви (10%): *Grünschnabel, schwarzbrennen, schwarzfischen.*

Слід зазначити, що власні назви, а саме антропоніми, відіграють важливу роль як складові частини метафор-композитів. Власні імена, які мають за звичай нейтральний емоційний відтінок, є частіше другим складовим компонентом композита і не сполучуються з першими компонентами, які мають різко негативний емоційний відтінок. Власні імена жіночого роду зазвичай використовуються рідше для утворення нових оцінних похідних слів, ніж імена власні чоловічого роду, та у порівнянні з останніми, рідше характеризують людину в професійній сфері, обмежуючись лише побутовими характеристиками [4, с. 286; 15, с. 330]: *Heulsuse/Heulpeter* – «die Person, die leicht zu weinen beginnt, häufig weint (людина, яка дуже легко починає плакати, або плаче часто); *Faselhans* – «Plauderer (хвалько)»; *Prahlhans* – «jemand, der viel prahlt (той, хто багато вихваляється)». Якщо власні імена є першим компонентом композита, то вони, як правило, позначають певні явища, події тощо позамовної дійсності, напр., *Gretchenfrage* – «unangenehme, oft peinliche und zugleich für eine bestimmte Entscheidung wesentliche Frage [die in einer schwierigen Situation gestellt wird] (неприємне і водночас важливе питання, що ставиться у складній ситуації)» [16].

Дослідження показало, що метафори-композити є своєрідним засобом мовної економії, тому що вони забезпечують стислість та точність вираження будь-якого змісту. Напр., *Rabeneltern* – «lieblose, hartherzige Eltern, die ihre Kinder vernachlässigen (батьки, які кидають своїх дітей напризволяще)»: *Er trug nur ein T-Shirt, war oft durchnässt und hatte nicht mal etwas zu essen. Monatelang musste der kleine Deniz (5) auf der Straße leben. Seine Mutter und sein Vater – beide schwerst heroinabhängig – sperrten den Kleinen einfach aus der Wohnung im bayerischen Bobingen. Seit gestern stehen die* ***Rabeneltern*** *vor Gericht. Die Anklage: Verletzung der Fürsorgepflicht und vorsätzliche Körperverletzung* [12].

Wortakrobatik – «die Fähigkeit, geschickt mit einer Sprache umzugehen (уміння творчо, яскраво, своєрідно використовувати мову)»: *Die deutsche Sprache ist übrigens besonders geeignet für Wortakrobaten. Denn sie erlaubt es beispielsweise, Substantive beinahe endlos aneinanderzureihen, um ein neues, zusammengesetztes Substantiv mit eigener Bedeutung zu bilden. Und «Rindfleischetikettierun gsüberwachungs-aufgabenübertragungsgesetz» ist doch eine wahre akrobatische Leistung für einen Wortakrobaten beziehungsweise eine Wortakrobatin. Und wer dann noch in der Lage ist, mit mehreren Komposita sprachlich zu spielen, ist ein wahrer Meister der* **Wortakrobatik** [16].

Проведений аналіз показав, що метафорам-композитам властиве експресивно-оцінне значення, оскільки метафора є чудовим засобом впливу на адресата мовлення, її присутність у тексті викликає певні емоції та експресивно-оцінну реакцію. Переосмислення значень уможливлює різноманітність найменувань для одних й тих самих реалій, денотатів, понять, допомагає поглибити їх характеристики, посилює експресію, вносить нові оцінні судження. Отже, метафора як незамінне джерело емоційного впливу створює в свідомості людини ситуації, що стосуються її особисто та викликають необхідні адресанту почуття.

На думку О. С. Ахманової, експресія – це «виражально-зображальні якості мовлення, що відрізняють його від звичайного (або стилістично нейтрального) і надають йому образності, емоційності забарвлення» [1, с. 524]. Експресивність тісно пов'язана з оцінкою, що є результат процесу оцінювання. У мові відображається взаємодія дійсності та людини у найрізноманітніших аспектах, одним з яких є оцінювальний аспект: об'єктивний світ розчленовується людиною з точки зору його оцінного характеру – добра і зла, користі й шкідливості, позитивного і негативного і т.д., і це розчленування є соціально обумовленим і дуже складним чином відображається у мовних структурах [2, с. 196].

Експресивності та яскравості тексту можуть надавати такі проаналізовані нами композити з: 1) позитивною оцінкою: *Geheimtipp* – «persönlicher, vertraulicher Tipp eines Eingeweihten (секрет, тайна, підказка)»; *Babypause* – «Unterbrechung der Erwerbstätigkeit nach der Geburt eines Kindes (декрет)»; *Geistesblitz* – «plötzlicher geistreicher Einfall (блискуча ідея)»; *großpäppeln* – «jemanden mühsam großziehen (виплекати)»; 2) негативною оцінкою: *Hausdrache* – «zänkische, herrschsüchtige Ehefrau oder Hausangestellte (мегера, зла дружина або хатня робітниця»; *handwerkeln* – «laienhaft handwerklich arbeiten, sich mit handwerklicher Arbeit beschäftigen (халтурити, виконувати кустарні роботи)»; *krankfeiern* – «für einige Zeit der Arbeit fernbleiben, ohne wirklich so krank zu sein, dass es ein Zuhausebleiben rechtfertigt (симулювати хворобу)» [10; 16].

У багатьох випадках, дізнатися, яку оцінку несе в собі композит: позитивну, чи негативну, можна лише з контексту. Якщо композит несе в собі негативну оцінку, то в людській свідомості з'являються негативні емоціональні реакції, які виражають несхвальне відношення до того, що ними позначається. У словниках такі слова позначаються *«abwertend», «spöttisch», «ironisch», «Schimpfwort»* та ін.: *Gewitterziege* – «oft als Schimpfwort; böse [zänkische] Frau (сварлива жінка)»; *Rabenmutter* – «abwertend. lieblose, hartherzige Mutter, die ihre Kinder vernachlässigt (жінка, яка без любові, недбало ставиться до своїх дітей)» [10].

Слід підкреслити, що один і той самий композит може виражати, як позитивну, так і негативну оцінку. Зазначимо, що це притаманно, в першу чергу словам та виразам, що вживаються у молодіжному жаргоні. Напр., *Denkmeister* має 2 повністю протилежних значення: 1) abwertend: Dummkopf; 2) kluges Köpfchen, Schlaukopf; *Dickbrettbohrer* 1) positiv: Person mit viel Verstand; 2) abwertend: Dickkopf; *Heizkeks* – 1) positiv: person, die auf Partys die Stimmung anheizt, 2) negativ: Hitzkopf, Choleriker [11, c. 42; 44; 69].

У повсякденному спілкуванні поширеним стало перейменування вже існуючих реалій, тобто йдеться про вторинну номінацію. У таких випадках аналогами слів зазвичай виступають композити, тому що однією з причин перейменування є тяжіння до емоційно-експресивної оцінки позначених реалій. Напр., *Kohlenbeschaffer* – «Supporter; gemeint sind nicht etwa die wackeren Ruhrpott-Kumpels aus dem Steinkohlebergbau, sondern die vergreisten Ernährer zu Hause: die Eltern (той, хто підтримує тебе. Йдеться не про хлопців, що разом добувають вугілля, а про батьків (ті, хто заробляє гроші на прожиття)» [11, c. 83].

Висновки і пропозиції. Отже, метафори-композити сучасної німецької мови мають різну структуру, групуються за частинами мови та родами. Їм властиві як експресія, так і оцінне судження позитивного чи негативного характеру. У деяких випадках композит поєднує в своєму значенні дві протилежні оцінки. Дана робота не вичерпує всього розмаїття порушених проблем. Перспективою подальшого дослідження метафор-композитів є їхнє вивчення у повсякденному мовленні з позиції контрастивної лінгвістики, у площині когнітивної лінгвістики та ін.

Список літератури:

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – 4-е изд., стер. – М.: КомКнига, 2007. – 570 с.
2. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки / Е. М. Вольф – М.: Наука, 1985. – 228 с.
3. Глазунова О. І. Логіка метафоричних перетворень / О. І. Глазунова. – СПб: Издательство «Питер», 2000. – 190 с.
4. Искандарова Г. Р. К вопросу об экспрессивности в словообразовании (на материале современного немецкого языка) / Г. Р. Искандарова // Вестник Челябинского государственного педагогического университета. – Челябинск: ЧелГУ, 2010. – № 10. – С. 280–288.
5. Карпюк В. А. Особливості типології словоскладання у контексті неології сучасної німецької мови / В. А. Карпюк // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. «Філологічні науки. Мовознавство» – Луцьк: Вид-во ВНУ ім. Лесі Українки, 2010. – №. 8. – С. 427–431.

6. Ковбасюк Л. А. Субстантивні композити сучасної німецької мови у міжкультурній комунікації: специфіка перекладу / Л. А. Ковбасюк // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика»: [зб. наук. пр.]. – Херсон: Вид-во ХДУ, 2009. – Вип. 10. – С. 124–129.
7. Щерба Л. В. Что такое словообразование / Л. В. Щерба // Вопросы языкознания. – 1972. – № 2. – С. 99-101.
8. Altmann H. Wortbildung fürs Examen / H. Altmann, S. Kemmerling. – Wiesbaden, 2009. – 203 S.
9. Donalies E. Die Wortbildung des Deutschen: Ein Überblick / E. Donalies. – [2. Aufl.]. – Tübingen: Gunter Narr, 2005. – 192 S.
10. Duden [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: www.duden.de
11. Ehmann H. Endgeil – Das voll korrekte Lexikon der Jugendsprache. – München: C. H. Beck, 2005. – S. 178.
12. Elexiko. Ein Online-Wörterbuch zur deutschen Gegenwartssprache [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.owid.de/wb/ elexiko/start.html
13. Fleischer W. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache / W. Fleischer, I. Barz. – [4, vцllig über. Aufl.] – Berlin: de Gruyter, 2012. – 465 s.
14. Hein K. Phrasenkomposita im Deutschen. Empirische Untersuchung und konstruktionsgrammatische Modellierung / K. Hein. – Tübingen: Narr Francke Attempto 2015. – 510 s.
15. Kovbasyuk L. A. Vornamen als primäre und sekundäre Nominationen im Gegenwartsdeutschen / L. A. Kovbasyuk // Одеський лінгвістичний вісник. – Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2014. – Вип. 4. – С. 327–331.
16. Wort der Woche [Електронний ресурс] // Deutsche Welle. – Режим доступу до ресурсу: http://www.dw.com/de/deutsch-lernen/wort-der-woche/s-9031

Ковбасюк Л.А., Абрамова К.А.
Херсонский государственный университет

МЕТАФОРЫ-КОМПОЗИТЫ В СОВРЕМЕННОМ НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация
Статья посвящена изучению метафор-композитов современного немецкого языка. Изучение семантики и структуры композитов проводится с учётом исследований в области словообразовательной номинации. Определяются компонеты в структуре единиц анализа. Особое внимание уделяется именам собственным в составе композитов. Рассматриваются експресивный и оценочный компонент значения единиц анализа.
Ключевые слова: немецкий язык, словосложение, композит, експрессия, оценка.

Kovbasyuk L.A., Abramova C.A.
Kherson State University

METAPHORICAL COMPOUND WORDS IN MODERN GERMAN

Summary
The article deals with the metaphorical compound words in Modern German. The article has a close look at the semantic and the structure of metaphorical compounds analyzing the studies of the theory of word formation. It also examines the components of the metaphorical compound words. First of all, the compounds with the proper names are provided in the paper. The expressive and evaluative components of the meaning are under study, too.
Keywords: German, compounding, compound word, expression, evaluation.

УДК 821.111(73)–31.09«19»

ПРОБЛЕМА ЕКЗИСТЕНЦІЇ ГЕРОЯ У РОМАНІ ДЖ. СЕЛІНДЖЕРА «ЛОВЕЦЬ У ЖИТІ»

Козубенко Л.М.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті розглядається проблема екзистенції героя у романі Дж. Селінджера «Ловець у житі». Зазначено, що у цьому творі автор порушує такі «вічні» теми: батьки й діти, проблема спілкування між людьми взагалі, самотність людини у суспільстві. Виявлено, що створений Дж. Селінджером образ головного героя ввібрав у себе одну з найсуттєвіших, суперечливих сторін американської свідомості, американського духу – індивідуалістичне бунтарство. Звернено увагу на багатий пізнавальний зміст роману Дж. Селінджера, який зображує найгостріші проблеми суспільства. Констатовано, що обрана проблема є актуальною в контексті екзистенції молодої людини як мислячої, духовно-багатої, незалежної в судженнях особистості.
Ключові слова: роман, проблема, екзистенція, герой, письменник.

Постановка проблеми. Роман Дж. Селінджера «Ловець у житі» приніс письменнику світову славу і визнання. У цьому творі автор порушує такі «вічні» теми: батьки й діти, проблема спілкування між людьми взагалі, самотність людини у суспільстві. В образі Голдена Колфілда письменник ніби втілив найкраще, найсвітліше із світобачення американських підлітків його віку, намалювавши свого роду збірний образ, у якому сприйняття «дорослого» світу загострене, але й пронизливо точне. Створений Дж. Селінджером образ ввібрав у себе одну з найсуттєвіших, суперечливих сторін американської свідомості, американського духу – індивідуалістичне бунтарство. Це єднає письменника з філософами-екзистенціалістами А. Камю і Ж.-П. Сартром.

Актуальність даної проблеми можна мотивувати тим, що творчість Дж. Селінджера вивчається в курсах світової літератури вищих навчальних закладів. Варто зауважити, що його літературна особистість є дуже складною і суперечливою. Дж. Селінджер є одним із тих американських письменників, які, в міру своїх сил і таланту, мужньо ставали на захист правди, гуманності й краси проти варварських норм суспільства власників. Й саме це знайшло досить яскраве відображення в образі головного героя роману «Ловець в житі».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З того часу як творчість Дж. Селінджера зацікавила літературних критиків, було видано чимало досліджень про його творчі надбання. Серед них найбільш вагомими є: монографія В. Френча, – праця виконана в дусі формального аналізу творів письменника, у вигляді пошуків різноманітних «міфологічних моделей», в ній аналіз творчості письменника В. Френч веде в руслі пошуків «опозиційних пар», відшукуючи в структурі розповіді елементи, що містять протиставлення «світу добра» та «світу фальші»; монографія професора Чиказького університету Дж. Міллера, де автор розглядає творчість письменника в руслі соціально-психологічної прози; антологія «Дослідження творчості Дж.Д. Селінджера» під редакцією М. Лейзер та Н. Фрум, яка включає більше 35 матеріалів, в яких літературознавці спробували проілюструвати різні підходи до вивчення творчості письменника.

Також творчість Дж. Селінджера досліджували такі фахівці в галузі літературної критики як О. Єременко [1], Я. Засурський [2], Т. Конева [3], А. Косоговський [4], І. Красуцька [5], Ю. Лідський [6], О. Скобельська [8], С. Таратута [9], Ф. Штейнбук [10] та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Образ Голдена Колфілда у романі Дж. Селінджера «Ловець у житі» викликає чимало суперечок в середовищі літературних критиків. Частіше, головного героя твору характеризують як надзвичайно тонкого за своєю духовною організацією юнака, якого ніхто не розуміє. Він – романтичний лицар сьогодення, бунтівник проти фальші та усталених принципів дорослого життя.

На нашу думку, варто звернути насамперед увагу на багатий пізнавальний зміст роману Дж. Селінджера, зображення найгостріших проблем суспільства (викриття фальшивих людських цінностей) – це ті позитивні якості твору, які є необхідними для розвитку молодого покоління та для формування його світогляду. Обрана проблема є недостатньо дослідженою в контексті екзистенції молодої людини як мислячої, духовно-багатої, незалежної в судженнях особистості.

Мета статті полягає у дослідженні та обґрунтуванні проблеми екзистенції головного героя роману Дж. Селінджера «Ловець у житі».

Виклад основного матеріалу. Головний герой роману Дж. Селінджера «Ловець у житі» Голден Колфілд – типовий американський підліток, в образі якого письменник ніби зібрав найкраще, найсвітліше із світобачення американських підлітків його віку, намалювавши свого роду збірний образ, у якому сприйняття «дорослого» світу загострене, але й пронизливо точне.

Колфілд представник молодої повоєнної генерації, в якому яскраво втілилось його світовідчуття. Він каже про себе: «Якщо хочете знати правду, то я пацифіст» [7, с. 34]. Друга світова війна закінчилася, але герой роздумує, як би він поводився, якщо йому довелося б брати участь у воєнних діях: «Мабуть, я б не витримав, якби довелося йти на війну. Серйозно кажу. Коли б тебе просто послали куди-небудь і відразу вбили абощо, то це було б іще пів лиха, але щоб нидіти в армії цілі роки… Слово честі, якщо коли-небудь буде ще війна, то нехай мене краще зразу виведуть і поставлять до стінки» [7, с. 34]. Коли знецінюється людське життя – це незрозуміло для героя Дж. Селінджера.

Винятково суперечливим і складним є психологічний портрет Голдена. На перших сторінках твору він постає, як неврівноважений, конфліктний підліток, що часто здійснює безглузді вчинки. Проте щирість та відвертість, з якою він розповідає про себе, роблять його близьким кожному читачеві; в ході розповіді стає очевидною головна і надзвичайно приваблива риса його, по суті, ще не сформованого характеру. Ця риса – категоричне неприйняття будь-якої фальші, глибокий внутрішній протест проти всього надуманого, показного в навколишньому світі. Голдена бісить загальноприйняте лицемірство, вульгарність, що стали нормою поведінки. Йому гидкі і солоденька реклама Пенсі, і фальш директора Хааса, і благодійництво «похоронного» ділка Оссенбергера, і непорядність, що криється за прилизаною, «альбомною» красою Стредлейтера. І в більшості випадків ця моральна оцінка людей та ситуацій знаходить своє втілення в словах «паскудно», «огидно», «мерзенно», «мерзотно» та їм подібних.

Не маючи достатньої освіти та досвіду, Колфілд, однак, наділений особливим, загостреним етичним і естетичним чуттям, завдяки якому він негативно реагує на навіть незначні прояви неправди або нещирості, наприклад, у мистецтві. Тут Голден не тільки заперечує відверту халтуру, а й скептично ставиться до деяких загальновизнаних майстрів своєї справи (музикант Ерні, актори Ланти), засуджує свого старшого брата, письменника, що працює на Голлівуд. Він говорить: «Коли намагаєшся робити що-небудь надто добре, то згодом, якщо за собою не стежиш, починаєш працювати на публіку. Тоді вже добра не жди» [7, с. 11].

Голден – максималіст, він вимагає справжньої, повної гармонії, а віднайти її нелегко. Тому часто негативне сприйняття героєм всього, що його оточує, перебільшене, його напівдитяча «туга за ідеалом» поєднується з таким самим напівдитячим невмінням прощати людські слабкості. Навіть розмовляючи з людьми, яких він цінує і поважає (вчителі Спенсер, Антоліні), Голден ніби автоматично зауважує всі неприємні йому деталі і підтримує розмову з деяким зусиллям зі свого боку. «Не люблю», «терпіти не можу», «ненавиджу» – слова-рефрени, які він часто вживає.

Часом Колфілд дозволяє собі зовсім вже непрощенні витівки: він може, наприклад, пустити дим сигарети в обличчя своїй подрузі Саллі, голосним сміхом образити симпатичну йому дівчину, глибоко позіхнути у відповідь на дружні умовляння викладача. Як виявляється з подробиць історії, що ним розказана, Голден не за віком інфантильний: почуття обганяє в нього думку, і він готовий одним махом поквитатися зі своїми кривдниками, серед яких далеко не всі заслуговують суворого вироку. Однак, з іншого боку, зрозумілі і юнацький максималізм Голдена Колфілда, і його ненаситна жага до справедливості, відкритості в людських відносинах.

Водночас Голден не егоїст і не людиноненависник. У його розповіді немає ані крихти милування собою і самовдоволеності, про себе він говорить не менш різко, ніж про інших. І бути самотнім йому нелегко, його тягне до людей. Він розмовляє з водіями таксі, з випадковими або ледь знайомими людьми, призначає зустріч у Нью-Йорку з якимось Карлом Льюсом, якого, однак, за його ж словами, не любить. Усі ці зустрічі закінчуються або нічим, або невдачею. Єдину, крім рідних, близьку людину – Джейн Галлахер – Голден так і не спромігся розшукати. І якщо випадково матері свого однокласника він приносить утіху розмовою про її сина, то це йому вдається тільки завдяки брехні.

Однією з характерних рис суперечливого душевного складу Колфілда є схильність до брехні. «Другого такого брехуна, як я, світ ще не бачив. Просто кошмар... Бо я вже як почну, як розохочусь, годинами не можу спинитися. Правду кажу. Годинами», [7, с. 53] – каже він про себе. Деякі критики за цю рису навіть називають селінджерівського героя «брехун Колфілд» [8, с. 35]. У Нью-Йорку, приміром, у нічному барі Голден називається не своїм ім'ям, додає собі кілька років, обдурює місцевих шльондр про те, що у барі знаходиться відомий голлівудський актор. Звичайно, він не злісний брехун, просто у Голдена надзвичайно багата уява. Колфілда тягне щось видумувати, фантазувати, оскільки це дає йому змогу, хай ненадовго і безрезультатно, втекти від реального життя, в якому йому незатишно. Його брехня – зовсім не та загальноприйнята брехня, котру він ненавидить. Частіше це забава, дитяча витівка. Так, Голден часто уявляє, як його підстрелять, чи як він відлупцює ліфтера Моріса.

Часом він змушений лицемірити, або, за його висловом, розводити «усю цю бузу» заради дотримання пристойності (як, наприклад, у розмові з учителем Спенсером). Все це пригнічує Колфілда. «У таких випадках я щоразу кажу: «Радий був з вами познайомитись!» А насправді зовсім не радий. Та, якщо хочеш жити, доводиться говорити й таку гидь» [7, с. 11].

Надмірність почуттів (у коханні і ненависті) – риса, що притаманна підліткам – Дж. Селінджером дуже вірно зображена у образі Голдена Колфілда і супроводжує героя протягом усієї повісті. Герой часто говорить, що ненавидить все навкруги: «Слухай, як же я есе це ненавиджу! Не тільки школу. Все! Ненавиджу жити в Нью-Йорку, і взагалі. ... Навіть давніх машин не люблю. От не цікавлять вони мене, і край. Краще б уже завести коня. В конях принаймні є щось людське...» [7, с. 61]. Герой Дж. Селінджера – добра людина від природи. Дратівливість і нервовість – це лише зовнішні ознаки, які насправді є захисною реакцією на оточуючу бездуховність і фальш. Є вчинки, які читачам показують справжнє обличчя Голдена Колфілда. Так, у екзаменаційній роботі з історії він робить приписку для свого вчителя Спенсера: «Я не ображусь, якщо ви мене зріжете. Однаково я провалюсь на решті предметів, крім англійської літератури», – тим самим знімаючи тягар з його душі [7, с. 67].

Насправді Голден Колфілд не відокремлює себе від світу, не намагається протиставити себе йому. Основа його поведінки – порив, нестриманий і майже завжди неусвідомлений. Вчинки Голдена неочікувані для нього самого, що дає йому привід називати себе «ненормальним» і «божевільним». Дивакуватість Голдена важлива для нього і потрібна йому, бо вона – частина його власного, а не нав'язаного йому ззовні світу. Вона є своєрідною формою протесту героя проти абсурдного світу,

його викликом світові. На якийсь бунт або ґрунтовніший виклик Голден Колфілд просто нездатний. Прикладом такого виклику світові може бути той епізод, коли Голден, покидаючи шкільний гуртожиток, горлає щосили: «Добраніч, кретини!» [7, с. 165], щоб одразу ж втратити під собою опору вже не в переносному, а в прямому значенні, послизнувшись на горіховій шкарлупі.

Можливо, є підстава пояснювати «важкий» характер Колфілда хворобливістю, надломленістю його психіки, особливо, якщо пам'ятати про те потрясіння, яким для нього була смерть молодшого брата Аллі, котрого Голден дуже любив. Це нещастя трапилося за три роки до подій, про які розповідає Колфілд. Воно, безумовно, глибоко вплинуло на героя.

Але все ж таки на формування характеру Голдена найбільше впливає його вік. Голден Колфілд дуже молода людина, вірніше, він не дуже доросла людина. Юнак наче опинився між світами – дитячим і дорослим, але повністю не належить жодному з них. Та все ж тягнеться до обох цих світів. Інколи він більш безпорадний, ніж дитина, деколи розумніший, ніж старі, а частіше – все разом. Це хлопчик з посивілою головою: «Річ у тім, що запас слів у мене, як у малої дитини. Та й поводжусь я іноді, як на свій вік, також по-дитячому... Сміх, та й годі, а надто як зважити на те, що зріст у мене шість футів і два з половиною дюйми та ще й чуб з сивиною. Їй-бо, не брешу. З одного боку, з правого, на голові в мене мільйон сивих волосин. Ще з самого малечку. І все ж інколи я поводжуся, немов дванадцятирічний шмаркач... А інколи я взагалі поводжуся так, ніби я набагато старший, ніж є насправді, слово честі. Тільки цього чомусь ніхто не помічає» [7, с. 105]. Тобто, як би не поводив себе Голден, як би не тримався – дорослим або дитиною – він ніколи не виражає себе повністю: завжди є ще й інший Голден, внутрішній, часто протилежний зовнішньому. «Бути «і «виглядати» – це різні речі для Колфілда. Він ще не вміє зосередитися, він перебуває у становленні, у пошуку, він формується.

Вік Голдена Колфілда – пора безпосередніх вражень, інтуїтивного досвіду, тому герой далекий від усвідомлених рішень та відповідального вибору. Повчання Антоліні про важливість знань Голден вислуховує, стримуючи позіхання. Знання – не його стихія. Він не зовсім уявляє, чого хоче досягти, і зовсім не уявляє – як.

Деякі із критиків підкреслюють нездатність селінджерівського героя на вчинок. І насправді, формально, за що не береться Колфілд, усе приречене на провал: будучи капітаном команди, забуває спортивну амуніцію у вагоні метро, позбавляючи хлопців можливості брати участь у змаганнях; купує сестричці її улюблену грамплатівку і випадково розбиває її на шматочки; і це не кажучи про те, що його було вигнано з четвертої за рахунком школи через неуспішність. Навіть сніжку, зроблену ним, не судилося влучити в ціль, тому що пошук цієї цілі займає багато часу. Але ж не долітає до цілі сніжок, зліплений Голденом через те, що занадто білою і красивою виявляється та поверхня, куди повинен був влучити цей сніжний ком і, звичайно ж, зіпсувати красу.

Аж занадто сильнм в Колфілді є відчуття краси, прекрасного, причому краси в усіх своїх проявах, починаючи із зовнішньої, закінчуючи моральною. У Голдена дуже розвинуте підсвідоме прагнення до ідеалу. Головний герой у більшості випадків не знає, як повинно бути, але чітко відчуває, як бути не повинно. Дуже тонка душевна організація дозволяє йому інтуїтивно відкидати усе, що загрожує красі в широкому смислі слова, що і є для нього проявом ідеального.

Незважаючи на те, що йому огидні брудні, ніколи нечищені зуби Еклі та іржава, завжди в милі бритва Стредлейтера, який ховає внутрішню неохайність за зовнішнім лоском, – усе ж таки не це найголовніше для Колфілда. Краса душі, краса вчинків, краса помислів – от його підсвідоме життєве кредо. Його душа повстає проти фальші, непорядності, вульгарності.

Створюючи образ Голдена Колфілда, письменник використав різноманітні художні засоби: співвідношення авторського «я» і головного героя, використання розмовної мови тінейджерів, монологічну форму оповіді, сповідальну інтонацію.

Висновки. Отже, створений Дж. Селінджером образ Голдена Колфілда у романі «Ловець у житі» ввібрав у себе одну з найсуттєвіших, суперечливих сторін американської свідомості – індивідуалістичне бунтарство. Крім того, у своєму ставленні до життя Голден виступає втіленням принципів справжньої людяності, щирості і доброти на противагу оточенню, і вже це одне робить його гідним наслідування, справжнім героєм роману – людиною мислячою, духовно-багатою, незалежною в своїх судженнях.

Список літератури:

1. Єременко О. В. Дж. Селінджер. «Над прірвою у житі»: матеріали до варіативного вивчення / О. В. Єременко // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 2000. – № 4. – С. 56–58.
2. Засурский Я. Н. Американская литература ХХ века / Я. Н. Засурский. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1984. – 504 с.
3. Конева Т. М. Безодня, в яку ти летиш... (Дж. Селінджер «Над прірвою в житі») / Т. М. Конева // Зарубіжна література в навчальних закладах. – 1998. – № 5. – С. 47–48.
4. Косоговський А. В. Життя – це гра?.. (Дж. Д. Селінджер «Над прірвою в житі») А.В. Косоговський // Зарубіжна література. – 1999. – № 37. – С. 7–8.
5. Красуцька І. Крутий обрив дорослості / І. Красуцька // Вікно в світ. – 1999. – № 6. – С. 163–167.
6. Лидский Ю. Я. Очерки об американских писателях ХХ века / Ю. Я. Лидский. – К.: Наук. думка, 1968. – 248 с.
7. Селінджер Дж. Над прірвою у житі / Дж. Селінджер. – К.: Котигорошко, 1993. – 278 с.
8. Скобельська О. І. Виклик над безоднею: роман Дж. Д. Селінджера «Над прірвою у житі») / О. І. Скобельська // Всесвітня література та культура в навчальних закладах України. – 2004. – № 9. – С. 33–37.
9. Таратута С. Л. Світ, що руйнує красу (деякі аспекти аналізу роману Дж. Д. Селінджера «Над прірвою у житі») / С. Л. Таратута // Зарубіжна література в школах України. – 2005. – № 7. – С. 2–3.

10. Штейнбук Ф. Щоб книга стала особистішою (Дж. Селінджер. «Над прірвою у житі») / Ф. Штейнбук // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 2000. – № 4. – С. 58–59.

Козубенко Л.Н.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

ПРОБЛЕМА ЭКЗИСТЕНЦИИ ГЕРОЯ В РОМАНЕ ДЖ. СЭЛИНДЖЕРА «НАД ПРОПАСТЬЮ ВО РЖИ»

Аннотация
В статье рассматривается проблема экзистенции героя в романе Дж. Сэлинджера «Над пропастью во ржи». Отмечено, что в этом произведении автор поднимает такие «вечные» темы: отцы и дети, проблема общения между людьми вообще, одиночество человека в обществе. Выявлено, что созданный Дж. Сэлинджером образ главного героя впитал в себя одну из важнейших, противоречивых сторон американского сознания, американского духа – индивидуалистическое бунтарство. Обращено внимание на богатый познавательный смысл романа Дж. Сэлинджера, изображающего самые острые проблемы общества. Констатировано, что выбранная тема является актуальной в контексте экзистенции молодого человека как мыслящей, духовно-богатой, независимой в суждениях личности.
Ключевые слова: роман, проблема, экзистенция, герой, писатель.

Kozubenko L.M.
Pereyaslav-Khmelnitsky State Pedagogical University
named after Hryhoriy Scovoroda

THE PROBLEM OF THE EXISTENCE OF A CHARACTER IN A NOVEL «THE CATCHER IN THE RYE» BY J. SALINGER

Summary
According to the article, the problem of the existence of a character in a novel «The Catcher in the Rye» by J. Salinger is considered. It is noticed that the author of a novel raises such eternal themes as parents and children relationships, the problem of communication between people in general and human solitude in the society. An image of the main protagonist, created by J. Salinger, contains one of the most significant and contradictory aspect of American spirit and consciousness – the individualistic rebellion. The fact of the extensive and cognitive content of the novel, written by J. Salinger, which reflects the urgent problems of the society is taken into account. The elected problem is actual in a context of the existence of a young person as an intellectual, mentally independent personality with high spiritual wealth.
Keywords: novel, problem, existence, character, writer.

УДК 811.111`06

СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОНТАМІНАНТІВ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Колесник Г.О.
Національний університет «Львівська політехніка»

Робота присвячена аналізу структурних і семантичних особливостей слів, утворених шляхом контамінації. Автор проводить семантичну класифікацію контамінантів, виявляє причини їх поширення у різних сферах діяльності. Дослідження дали змогу відокремити групу слів з крайнє негативним значенням, здібних провокувати агресію і ворожнечу. Проведена аналогія з новітніми контамінантами в українській мові. Зокрема, встановлені особливості їх функціювання в процесі комунікації.
Ключові слова: контамінант, семантика, структура, маркування, лексема.

Постановка проблеми. Розширення глобалізації на початку XXI століття, стрімкий прогрес у всіх сферах людської діяльності, розповсюдження інформаційних телекомунікацій і, нарешті, зміни у соціальній активності і ідентифікації особистості неодмінно впливають на словниковий склад мови. Численні інновації науково-технічної галузі, соціальні та політичні потрясіння прагнуть більш експресивного втілення, здатного влучно впливати на сприйняття реципієнтом. Функціональність і інформативність стають на перше місце, що вимагає принципово нової форми втілення. Протягом останніх двох десятиліть найпродуктивнішим і перспективним способом утворення нових слів в сучасній англійській мові, обумовлений перш за все позамовними чинниками, є контамінація – утворення нової лексичної одиниці шляхом з'єднання фрагментів двох і більше існуючих слів. Контамінанти стрімко поповнюють комунікативний простір у всіх галузях діяльності. Крім того, створення контамінованих лексем широко використовується як метод лексико-креативного розвитку дитини. Отже, поширення контамінантів потребує вивчення принципу їх утворення і функціювання в сучасній англійській мові.

Мета даної статті – провести структурний і стилістичний аналіз контамінованої лексики; визначити сфери вживання і причини виникнення стилістично нейтральних і стилістично маркованих контамінантів, акцентуючи увагу на словах з крайнє негативною конотацією, слів ненависті, функціональність яких не достатньо освітлена у попередніх дослідженнях.

Матеріалом дослідження послужили тексти художніх творів (О. Генрі, Льюіс Керролл, В. Канн, С. Кінг), англомовні видання: Daily Telegraph, The Times, The Economist, тексти рекламних оголошень, а також словник неологізмів англійської мови O'Byrne N.A. Dictionary of New Words and Expressions.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В «Словнику лінгвістичних термінів» О.С. Ахманової контамінація визначається як «взаємодія мовних одиниць, які стикаються або в асоціативному, або в синтагматичному ряді, що призводить до їх семантичних або формальних змін або до утворення нової (третьої) мовної одиниці» [1, с. 200].

Дослідники неоднозначно трактують спосіб словотворення контамінантів, розглядаючи їх як різновид абревіатури (О.С. Кубрякова), складання основ (І.І. Заботкіна, Т.Р. Тимошенко), усікнення і накладання морфем як мінімум двох слів (Stefan Th. Gries), непередбачуваність характеру утворення нових лексичних одиниць відмічав Джон Алджео, відокремлюючи 16 структурних моделей. Але дедалі більше дослідники волію ть вважати контамінацію самостійним способом словотворення, унікальним по своїй суті, який не має чітких структурних закономірностей (Н.А. Лаврова, А. Мурадян, Л.Ф. Омельченко, Т.Н. Астафурова, О.Н. Сухорукова).

Сучасні лінгвісти сходяться в тому, що контамінація є креативною і продуктивною словотворчою моделлю (Н.А. Лаврова, Л.Ф. Омельченко, Stefan Th. Gries, Т.Н. Астафурова, О.Н. Сухорукова).

Викладення основного матеріалу. Контамінанти, або їх ще називають слова-портмоне, слова-злитки, слова-бленди, телескопічні слова, стають відомими в англійській мові ще з середини XIX століття. Першим фіксованим контамінантом вважають *anecdotage < anecdote+dotage (старий, дряхлий, не сучасний)*, Thomas De Quincey «Anecdotage» (1823). Поширення контамінанти набувають наприкінці XIX століття з появою твору Льюіса Керролла «Аліса у країні чудес», із якого відомі слова *galump < gallop + triumph* (тріумфальний галоп), *chortle < chuckle + snort* (фиркання). Оскільки контамінанти є втіленням індивідуальних поглядів і лінгвокреативних здібностей автора, а також обумовлені актуальністю контексту, більшість з них зберігають оказіональний характер. Однак деякі нові слова інтенсивно вживаються у різних мовних ситуаціях великою кількістю користувачів, виходячи за межі професійного або стилістичного кола, і фіксуються в друкованих словниках.

Найбільша продуктивність серед лексем даного типу спостерігається серед іменників. Значно рідше утворюються у такий спосіб дієслова: *washine < wash + shine (митися до блиску), abroadcast < abroad + broadcast (передавати повідомлення за кордон); recomember < recollect + remember (нагадати, щоб запам'ятати)*. Найменше контамінантів нараховуємо серед прикметників: *alphameric < alphabet + numeric (той, що складається із букв і цифр); fantabulous < fantastic + fabulous (надзвичайний)*. З'єднанням фрагментів лексем користуються для утворення власних імен, назв торгових марок, корпорацій, географічних назв: *Vitalena < Vitaliy + Lena; Adidas < Adolf + Dassler; Bradgelina < Brad +*

Angelina; Dariel < Daria + Daniel; Kanorado < Kansas + Colorado.

Процес утворення нових мовних одиниць шляхом контамінації не має чітких структурних закономірностей. Головною вимогою до нового сполучення є його інформативність, експресивність і благозвучність. Похідні компоненти не завжди скомбіновані таким чином, що звукова оболонка утвореного слова дозволяє реконструювати фрагменти і розпізнавати смисл контамінанта як *videot < video + ideot.* На семантику більшості новоутворень не вказують його складові, які не просто відокремити, на відміну від складних слів з чітким стиком компонентів і прозорою семантикою: *boyfriend, moonlight, footprints, watchmaker.* Таким чином, враховуючи фонетичні і семантичні критерії, можна розкласти існуючи контамінанти на основні структурні моделі згідно класифікації Джона Алджео:

1. Складання двох усікнених основ з накладанням фонем: *smog < smoke + fog; motel < motor + hotel; umbersoll < umbrella + parasol; mobisode < mobile + episode; cyborg < cybernetic + organism.* Ця структура є найпоширенішою.

2. Складання морфем (морфів) першого компонента з кінцевими морфемами (морфами) другого компонента без накладання: *metrosexual < metropolitan + heterosexual; Oxbridge < Oxford + Cambridge; informercial < information + commercial, padlock < pedestrian + gridlock.*

3. Складання повної основи одного компонента з усікненою основою другого компонента: *narcoma < narcotic + coma; sundaily < Sunday + daily; braxit < Britain + exit; movieoke < movie + karaoke.*

4. Складання двох повних основ з міжслівним накладанням: *alcoholiday < alcohol + holiday; slanguage < slang + language.*

Також в процесі вивчення теми дослідження нами були виявлені слова, утворені шляхом поєднання більш ніж двох фрагментів. Це найменш продуктивний спосіб словотворення, що пояснюється складністю поєднання трьох і більше компонентів у фонетичних, морфологічних і семантичних параметрах: *crasaniculously < crazily + insanely + ridiculous (до смішного несамовито); ginornagantuanly < gigantic + enormous + gargantuan (жахливо величезний).* В силу своєї складності і неблагозвучності трьохкомпонентні контамінанти переважно залишаються оказіоналізмами.

Не менш цікавим є аналіз семантичної характеристики контамінантів. Мова миттєво реагує на будь-які соціальні потрясіння появою експресивних неологізмів. Серед морфологічних неологізмів найбільш продуктивними в сучасній англійській мові є контамінанти. Н.А. Лаврова відмічає стилістичну неоднорідність контамінованої лексики, класифікуючи її на стилістично нейтральну і марковану. До нейтральної лексики безумовно належать терміни у галузі науки і техніки, медицини, військовій справи: *loxygen < liquid + oxygen; identikit < identity + kit; gasohol < gasoline + alcohol; radome < radar + dome; varistor < varied + resistor; avionics < aviation + electronics; medspeak < medical + speak; payphone < pay + telephone.* Спираючись на матеріали словника неологізмів Н.О. Бірна «A Dictionary of New Words and Expressions», припускаємо, що стилістично нейтральні контамінанти складають приблизно 16%, більшість з них – терміни.

Активніше утворюються контамінанти з емоційним навантаженням. Новізна, неочікувано занижений стиль, жартівлива (деколи сатирична) семантика і благозвучність привертають увагу і роблять ці слова легкими для запам'ятовування і мовного маніпулювання. Серед емоційно маркованих контамінантів більшість мають позитивну семантику, велика частка з них припадає на розмовну мову, літературний і публіцистичний жанр, рекламу: *bubblicious < bubble + delicious; chocice < chocolate + ice; floatel < floating + hotel; maxaroni < maximal + macaroni.*

Окрему групу складають слова, придумані дітьми, або слова, утворені як ненавмисні мовні помилки: *mugly < mug + ugly; foodgerator < food + refrigerator; elefun < elephant + fun; threepeat < three + repeat.*

Негативно-емоційні контамінанти мають образливий, зневажливий характер, справляють міцний психологічний вплив на реципієнта. Коли звичні слова не призводять до очікуваного резонансу, штучно утворюються більш експресивні вирази, здібні вражати новизною форми і семантики. Аналізуючи події сьогодення, можна стверджувати, що подібні слова стають передвісниками агресії, виконуючи функцію вербальної зброї у ідейних протистояннях, підсилюючи відчуття групової єдності і витісняючи непричетних до певної групи осіб: *sheeple < sheep + people; hatriot < hate + patriot; abnormous < absurd + enormous; ninyversity < ninny + university; frenemy < friend + enemy; shamnesty < sham + amnesty; pollutician < polluted + politician; infoganda < informercial + propaganda; trumptentum < Trump + momentum; Trumputin < Trump + Putin.*

Тенденція до утворення слів з крайнє негативним значенням, слів ненависті, шляхом контамінації спостерігається також в українській мові як реакція на політичні і соціальні події: *лугандонія, майдауни, хапутін, путіноміка, рашисти, тарїфоцид.* Подібні неологізми, утворені на хвилі соціальних або політичних хвилювань, зберігають оказіональний характер, обмежені контекстом певних подій та явищ. Однак, коли слово розповсюджується серед широкого кола користувачів, вживається регулярно в різних мовних ситуаціях, виходячи за межі початкового контексту, воно стає фіксованою одиницею лексичного складу мови або моделлю для утворення слів з подібною семантикою. Прикладом може бути слово *Watergate (скандал в Америці, який закінчився крахом влади), за аналогом якого (а саме додаванням кінцевого фрагмента -gate) утворюються слова, для позначення будь-яких гучних скандалів: Monicagate, Diselgate, Berlingate, Holliwoodgate, Volkswagengate.*

Висновки та перспективи подальших досліджень. На підставі фонетичного, структурного, семантичного аналізу, можемо зробити висновок, що контамінація є найбільш продуктивним і перспективним способом словотворення в сучасній англійській мові. Поширення контамінантів обумовлено тим, що в силу своїх структурних, і семантичних особливостей, вони експресивно, стис-

ло, влучно коментують насущні події та явища сучасного світу. Більшість контамінантів рідко переходить у загальновживану лексику, залишаючись оказіоналізмами, оскільки є контекстуально залежними. Перспективним є вивчення тенденції збагачення лексичного складу сучасної англійської мови контамінованими одиницями, причини їх комунікативного обмеження а також виявлення їх лексико-креативного потенціалу на всіх рівнях мовлення. Окремого вивчення потребує використання технології утворення контамінантів з метою креативного розвинення дитини.

Список літератури:

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – Изд. «Советская энциклопедия», Москва – 1966. – 598 с.
2. Кубрякова Е.С. Теория номинации и словообразование. – Изд. Либроком, 2010. – 88 с.
3. Лаврова Н.А. Контаминация в современном английском языке: a fait accompli. – М.: Прометей, 2012. – 222 с.
4. Мурадян А.Ю. Словослияние и слова-слитки в английском языке / А.Ю. Мурадян // Вестник ЛГУ. Серия истории, языка, литературы. – 1975. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та. – С. 2-12.
5. Деякі тенденції у розвитку телескопійних слів сучасної англійської мови / Омельченко Л.Ф., Максимчук Н.М., Бех П.О., Биркун Л.В. – К.: НМК ВО, 1992. – 59 с.
6. Заботкина В.И. Новая лексика современного английского языка: учеб. пособ. для ин-тов и фак-тов иностр. яз. / В.И. Заботкина. – М.: Высшая школа, 1989. – 126 с.
7. Астафурова Т.Н., Сухорукова О.Н. Структурно-семантические и функциональные особенности телескопических единиц в массово-информационном дискурсе (на материале англоязычной прессы) // Вестник ВолГУ. Серия 2: Языкознание. – Волгоград, 2005. – № 4. – С. 130-134.
8. Тимошенко Т.Р. Телескопия в словообразовательной системе современного английского языка: дис. канд. филол. наук: 10.02.04 / Т.Р. Тимошенко. – К., 1975. – 176 с.
9. Algeo J. Blends: A structural and systematic view // American Speech. – 1977. – № 52. – P. 47-54.
10. John Ayto, The Longman Register of New Words, The Bath Press ltd, Avon, 1989., II.
11. Stefan Th. Gries, «Shouldn't it be breakfunch? A quantitative analists of blend structure in English», linguistics 42-3 (2004). – P. 639.
12. O'Byrne N.A. Dictionary of New Words and Expressions. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://homepage.eircom.net/~nobyrne/humour.htm

Колесник Г.А.
Национальный университет «Львовская политехника»

СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ КОНТАМИНАНТОВ В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация
Работа посвящена анализу структурных и семантических особенностей слов, образованных путем контаминации. Автор проводит семантическую классификацию контаминантов, выясняет причины их распространения в различных сферах деятельности. В результате исследования была выделена группа слов с крайне негативным значением, которые провоцируют агрессию и вражду. Проведена аналогия с новейшими контаминантами в украинском языке. Кроме того, установлены особенности их функционирования в процессе коммуникации.
Ключевые слова: контаминант, семантика, структура, маркировка, лексема.

Kolesnyk H.A.
Lviv Polytechnic National University

SEMANTICAL PECULIARITIES OF CONTAMINANTS IN THE MODERN ENGLISH LANGUAGE

Summary
The article is devoted to the study of structural and semantical peculiarities of the words formed by blending parts of existing words. The author determines the semantical classification of the blends and investigates the reasons of their spreading in various branches of society. The emphasis is put on the group of words causing the aggression and hate. The comparison with the latest contaminants in the Ukrainian language has been made while investigating. Further, the peculiarities of their functioning were defined in this article.
Keywords: contaminant, semantics, structure, marking, lexeme.

УДК 82-32=161.2

ПРОБЛЕМА ДУХОВНОГО СТОЇЦИЗМУ В НОВЕЛІ ЛЕОНІДА МОСЕНДЗА «РОКСОЛЯНА»

Лаврусенко М.І.
Кіровоградський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка

У статті проаналізовано новелу Л. Мосендза «Роксоляна», з'ясовано суголосність авторської позиції у змалюванні історії України з представниками празької школи. Досліджено функції обрамлення твору в розкритті ідеї. Через призму сприйняття оповідача охарактеризовано персонажів твору. Прокоментовано специфіку авторського підходу до змалювання комплексу Роксолани. Визначено, що провідний мотив новели митця, – утвердити ідею дієвого патріотизму. Вказано на перспективність вивчення малої прози Леоніда Мосендза, бо вона сприяє формуванню в українському суспільстві типу сильної національно орієнтованої особистості.

Ключові слова: Леонід Мосендз, празька школа, новела, обрамлення, оповідач, комплекс Роксолани, духовний стоїцизм.

Постановка проблеми. Серед багатьох діаспорних українських митців, чию творчість літературознавча наука пов'язує з феноменом празької школи, особливе місце посідає Л. Мосендз – автор есе «Штайн – ідея і характер», збірки «Зодіак», поем «Вічний корабель», «Канітферштан», «Волинський рік», збірок новел і оповідань «Людина покірна», «Відплата», повісті «Засів», роману «Останній пророк».

Доробок автора крок за кроком осмислює еміграційна й материкова літературознавча наука. Поетичні й прозові твори стали об'єктом вивчення Д. Донцова [2], Л. Нигрицького [10], І. Набитовича [8], М. Неврлого [9], О. Грицая [1], Б. Кравціва [4], Ю. Мариненка [5], Т. Мейзерської [6], І. Руснак [13], В. Просалової [11;12], В. Шкляра [14] та ін. Розвідки вчених-філологів окреслили проблемну заданість творчості автора, зосередили увагу на стильових домінантах його лірики та епосу. Проте мистецький доробок цього письменника все-таки залишається мало відомий українському читачеві. Про Л. Мосендза учень середньої школи дізнається, коли вивчає в 11 класі художню спадщину «пражан», однак програма не передбачає текстуального знайомства з поетичними чи то прозовими текстами автора. А їхнє вивчення, на нашу думку, вкрай необхідне для сучасного українця, який відстоює право своєї батьківщини на державу, бо творчість митця-емігранта виховує, формує у своєму читачеві духовний стоїцизм, вміння відстоювати свою національну позицію у межових життєвих ситуаціях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У передмові до першого видання збірки автора «Людина покірна» 1937 року редактор Л. Нигрицький зазначив, що «високо розвинений мистецький такт, шляхетність вислову та повне опанування форми ставлять Л. Мосендза на чільному місці в рядах сучасних українських письменників» [10]. Один із перших критиків творів автора Д. Донцов зауважував, що «це міцний протест нової людини проти драглистих душ, проти так званої «культури вівце-людей», що дає себе так легко нищити всякому брутальному чоботові. Є щось із дивного і давнього чару мудрості наших «прадідів великих» у чині, у філософії і в сентенціях нових людей Мосендза» [2]. В. Шкляр у рецензії на збірку «Людина покірна» Л. Мосендза стверджує, що новелах автора «ми бачимо ворога таким, яким він був, і ця правда настільки сувора й одверта, що й сьогодні насторожить, а то й налякає не одного «толерантного» критика» [14]. З такими твердженням-висновками варто погодитися.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Пропонована ж розвідка проаналізує новелу «Роксоляна» зі згаданої збірки, зосередившись на осмисленні проблеми стоїцизму людини, яка відстоює свої національні права. Вибір об'єкта дослідження мотивований кількома причинами. Діаспорна критика, зокрема представники Союзу Українок Емігранток, неприхильно оцінила цей твір [15]. Літературознавчі студії по-різному трактують цей твір, зокрема його розв'язку. О. Грицай пропонує дослідити «Роксоляну» як студію про людину покірну в подобі української жінки [1]. Автор монографії «Леонід Мосендз – лицар святого Грааля» І. Набитович характеризує головну героїню як зрадницю [8]. В. Просалова у розвідці «Текст у світлі текстів празької літературної школи» схильна визнати поведінку новітньої Роксолани як людину чину, вірну кохану, не здатну на зраду [12].

Мета нашої статті – дослідити багатоаспектність сприйняття образу головної героїні, простежити його суголосність/відмінність з ідейними концепціями представників празької школи.

Виклад основного матеріалу. І. Руснак зауважує, що «однією з характерних рис Л. Мосендза як письменника є постійний «внутрішній діалог» з пережитим, тобто з пам'яттю. Цей діалог не зовсім явний, прихований, закамуфльований, однак він нерідко проривається зі сторінок оповідань і новел майстра, особливо в «Людині покірній» [13, с. 320]. Цей внутрішній діалог автор передає через свого оповідача Давида, який переповідає членам чоловічого клубу повчальні історії, пережиті ним у часи визвольних змагань українців за свою державу у перші десятиліття минулого віку. «У новелах «Людина покірна (Homo Lenis)», «Хазарин», «Роксолана», «Великий лук», «На утвор», «Поворот козака Майкеля Смайлза» автор обирає комбіновану форму суб'єктної організації твору, яка поєднує оповідача й розповідача» [13, с. 320]. Отож, композиційною прикметою творів, що входять до збірки Л. Мосендза

«Людина покірна», є наявність обрамлень. Новелі «Роксоляна» також властива ця риса.

Конфліктний центр твору – це філософствування різних за віком чоловіків про роль і місце Роксолани в українській історії. Назва твору асоціативно повертає читача на архетипне знання про Роксолану – Настю Лісовську, яка в XVI столітті стала дружиною османського султана Сулеймана Великого і багато чим допомогла українцям, котрі потерпали від турецьких набігів. Однак з уст наймолодшого представника чоловічого зібрання звучить теза, що історія цієї жінки *«є вимислом значно пізнішої доби, ніж вона могла статися»* [7, с. 48]. Герой шукає відповіді на питання про те, *«як вона могла стати султаншою, з наказу, з примусу, … з ґвалту!...»* [7, с. 49]. У суперечку з молодим чоловіком вступає досвідчений оповідач Давид, який твердить, що позитивний образ українки-патріотки, котра відцуралася рідної віри задля свого фізичного порятунку й сімейного комфорту, придумали ті люди, які шукали виправдання своїй зраді, а Роксолана – зрадниця і вона стала дружиною ворога своєї батьківщини *«може, цілком добровільно, радісно, з любов'ю?...»* [7, с. 49]. Така несподівана характеристика дівчини з легенди стає поштовхом до розмови про зраду як прикметну рису українського характеру, котру породили довгі часи бездержавності України. Зауважимо, що такий контекст оцінки національної історії був властивий представникам празької школи, для яких важливим було віднайти відповідь на питання, чому українці не змогли відстояти свою державу у 20-х роках XX століття. Наприклад, Є. Маланюк називав Україну Степовою Елладою, але й Антимарією, горбатою нареченою, відьмою, повією, розпустою на дорозі, в такий спосіб означаючи її дволикість, невпевненість у собі, виплекану віками меншовартість, відсутність національного стрижня.

Отож питання про те, хто є українець – Шевченків Іван з двома ликами чи відданий патріот своє батьківщини постає у центр міркувань, до яких штовхає читача автор у своїй новелі «Роксоляна». Сюжет аналізованого твору має подвійне прочитання. Письменник наводить приклад свідомої жіночої зради чи прихованої помсти дівчини своєму коханому, свідком якої став оповідач Давид. Усе залежить від обізнаності читача в історичних реаліях, уважності до реплік чи внутрішніх роздумів персонажів. Зауважимо, що час дії твору – 1919 рік. Про цей рік в історії життя оповідача автор говорить у багатьох оповіданнях збірки як про добу зламу, ганьби, національної біди українців, що втратили право будувати свою державу. Письменницький акцент зроблений не двох полюсах людей – носіях нової більшовицької ідеї і прихильниках національної.

У добу хаосу і розрухи були люди, що керувалися у своєму житті «філософією чину» (Д. Донцов) [3], не уподібнювалися юрбі, а чесно й відповідально виконували свій обов'язок. Таким в оповіданні постає молодий інженер залізничної станції, на якого було покладено завдання оберігати склади з різним крамом. Характеризуючи героя, Давид наголошує: *«Був працьовитий, енергійний, рішучий. Гарний тип мужчини і людини. Мій інженер ніколи не мав часу»* [7, с. 53]. Особисте життя інженера теж складалося ідеально. Він був закоханий у доньку начальника станції. *«Таких красунь, як його наречена, мало було в околиці. На них радісно було дивитися, коли вони де-будь з'являлися удвох»* [7, с. 53], – зауважує оповідач. Кохання не змінило чоловіка. Він міг бути досконалим і в професії, і в особистому житті: *«Мій інженер не переродився, а лише ніби многократно помножив свій життєвий потенціал»* [7, с. 53].

Ідеально-розмірене, виважене життя людини чину зруйнував хаос 1919 року. Цю тезу Л. Мосендз наскрізно утверджує у всіх творах збірки «Людина покірна». Деструкція, розруха, крах мрій прийшли в життя свідомих відповідальних людей з утвердженням радянської влади і ганебної діяльності її «кращих» представників. Антиподом гармонійному інженерові в «Роксоляні» постає колишній старшина регулярної московської армії, *«більшовик і комуніст»*, який очолив революційний штаб на залізничній станції. Давид спершу прихильно оцінює героя, наголошуючи, що він *«міг сміливо конкурувати з моїм інженером щодо зовнішніх якостей мужчини»* [7, с. 54]. Однак міркування оповідача виявилися оманливими. Порядності більшовикові бракувало. Він став безпардонно залицятися до нареченої інженера і, щоб прибрати конкурента, оголосив військовий стан, наказав здати зброю. Внаслідок його рішень перед судом військового трибуналу постав інженер і був засуджений на смерть за зберігання зброї, «знайденої» в його помешканні. Давид робить акцент на тому, як змінився начальник штабу: *«Я не впізнавав його. Увесь зовнішній блиск його культурности й людяности зліз нього. Він шипів люттю й сичав як гад, гостро й ненависно…»* (підкреслення наше – М.Л.) [7, с. 57]. Тоді-то московський зайда й озвучив свого ворога – людину, котра прагне *«самостійности»* [7, с. 56]. Автор дає зрозуміти читачеві, що змагання культурної людини, котра бачить свою батьківщину незалежною державою, з силою нахабного московита, програно. Але поразка інженера демонструє ще й велику силу духу людини, яка не зреклася своїх ідеалів під загрозою смерті: *«Він же стояв блідий, але спокійний і на мій погляд одчаю лише знизав плечима»* [7, с. 58], – констатує оповідач. Під час побачення з Давидом інженер лише усміхався і просив не забувати його. Розуміючи неминучість смерті, герой не втрачає стійкості духу. Це показово демонструє його поведінка в останні години життя, коли інженер обурено крикне московському «типу» на наказ говорити *«па-рускі»: «Мовчати, хаме! Говорю, як хочу!»* [7, с. 60].

Конфлікт між цивілізацією (інженер) і дикунством (більшовицький революційний штаб на чолі з його керівником) у новелі розв'язується перемогою сили над культурою. Однак він не вичерпує означеної в обрамленні проблеми зради і вірності як ментальної риси українця.

Л. Мосендз психологічно переконливо змальовує поведінку нареченої інженера. Вона повинна зробити вибір між виявом порядності у ставленні до неї її коханого і силою *«розвезеного жінками джигуна»*-більшовика. Перебуваючи в межовій ситуації, героїня вирішує залишитися з керівником революційного штабу. Її вибір оповідач мо-

тивує станом оціпеніння, страхом і, врешті, розумінням неминучості саме такого вибору: *«Лише наречена інженера рівна, ще більш кам'яна, як учора, з невидющими очима й механічними рухами»* [7, с. 58]. Зважаючи на подальший перебіг подій, Давид розцінює поведінку дівчини як усвідомлену зраду. Коріння її – у багатовіковій історії бездержавності України, котра виплекала в нашій людині відчуття меншовартості, неготовність захищати національні інтереси. До такого узагальнення оповідач приходить також через констатацію поведінки перехожих під час страти інженера: *«Вулиця ж не була порожня. Здаля, цілком здаля стояли боязкі гуртки й боялися підходити до нас трьох»* [7, с. 61].

Місія Давида у новелі «Роксоляна» Л. Мосендза не вичерпується переказаною історією. Він продовжує дискусію зі своїми друзями, повідомляє, що за два тижні по смерті інженера бачив його наречену щасливою й усміхненою поряд з начальником революційного штабу, що ще раз підтверджує дволикість, відсутність стійкості національного духу. Хоча, на думку В. Просалової, поведінку новітньої Роксолани можна розцінити і як добре продуману роль, котра дасть можливість здійснити помсту. *«Отож на виїзді з Четверного*, – завершує історію Давид, – *ми закопали увесь, цілісінький штаб. До одного!...»* [7, с. 63]. В. Просалова слушно зауважує, що автор не означує деталей цієї помсти, не каже прямо, хто її здійснив: свідомі українці на чолі з оповідачем чи наречена інженера? [12]. Читацька інтерпретація у цьому випадку, на наш погляд, залежить від його життєвого досвіду. Поведінка сучасної Роксолани буде оцінена як вияв зради або вірності.

На дискусійність у трактуванні образу головної героїні новели, ймовірно, був націлений і сам Л. Мосендз. Пуантом у розмові чоловіків про долю сучасної Роксолани стає висновок, до якого приходить один із Давидових співрозмовників: *«Я зрозумів вас, пане голово: не висвітлювати, а реагувати* (підкреслення наше – М.Л.). *Ось сенс життя!»* [7, с. 63]. У цій репліці автор, не залежно від трактувань реципієнта, утверджує думку про потребу плекати в людині дієвий патріотизм. Слова *«не висвітлювати, а реагувати»* можна прочитати і стосовно нареченої інженера, котра приховала свій задум помститися вбивці коханого, і стосовно позиції чоловіків клубу, яким варто припиняти дискусії, а братися за справу, бути людьми чину, позбавлятися «драглистих душ» (Д. Донцов) [2].

Висновки і пропозиції. І. Набитович слушно стверджує: «Одна з головних ідей збірки – у тому, що національна гідність є невід'ємною складовою гідності людини, і є навіть важливішою та вищою за ціну життя. Та цю гідність може мати лише той, хто не втратив відчуття кровного зв'язку з рідною землею» [8, с. 112]. Підсумовуючи розмову про специфіку змалювання Л. Мосендзом комплексу Роксолани в однойменній новелі автора, зауважимо, що митець, провокативно заперечивши думку про здатність людини виявляти патріотизм в умовах неволі, довів, що в істинних українців любов до батьківщини не може вихолостити страх перед ворогом, вони непохитні в ситуації захисту своїх національних прав і свобод, готові йти на самопожертву.

Тип безкомпромісної, незрадливої, відповідальної української людини, котра готова відстоювати свою особисту і національну гідність, людини дієвої, здатної на самопожертву представлений і в інших творах збірки «Людина покірна» митця-емігранта. Особистостей такого типу нині бракує українському суспільству, тож осмислення епічних студій Л. Мосендза сприятиме формуванню сильної національної еліти, що й визначає актуальність подальших досліджень малої прози письменника.

Список літератури:

1. Грицай О. «Людина покірна» (Homo Lenis) / Остап Грицай/ Свобода. Український щотижневик. – Ч. 51. – 1938.
2. Донцов Д. «Людина покірна»: протест проти «драглистих душ» / Дмитро Донцов. – Режим доступу до публікації: http://ukrpohliad.org/analytics/lyudyna-pokirna-protest-proty-draglystyh-dush.html
3. Донцов Д. Націоналізм / Дмитро Донцов. – Режим доступу до публікації: http://dar-svoboda.org/wp-content/uploads/2013/04/Dmytro-Doncov.–Nacionalizm..pdf
4. Кравців Б. Леонід Мосендз і його «Останній пророк» / Богдан Кравців / Мосендз Л. Останній пророк. – Торонто,1960. – С. V–XXXII.
5. Мариненко Ю. Проза Леоніда Мосендза в контексті доби / Юрій Мариненко / ХХ століття: від модерності до традицій: зб. наук. праць. – Вип. 1. Естетика і поетика творчості Леоніда Мосендза / Ред. колегія: І. Руснак та ін. – Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2010. – С. 207–215.
6. Мейзерська Т. Потрійний код «Вічного корабля» Леоніда Мосендза: історичний, метафізичний, національний // ХХ століття: від модерності до традицій: зб. наук. праць. – Вип. 1. Естетика і поетика творчості Леоніда Мосендза / Ред. колегія: І. Руснак та ін. – Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2010. – С. 79–86.
7. Мосендз Л. Людина покірна (Homo Lenis). Оповіді / Леонід Мосендз. – Вінніпеґ, 1951. – 143 с.
8. Набитович І. Леонід Мосендз – лицар святого Грааля: Творчість письменника в контексті європейської літератури / Ігор Набитович; Вступ. ст. М. Шалата. – Дрогобич: Відродження, 2001. – 222 с.
9. Неврлий М. »Трохи Дон-Кіхот в мені є...» / Микола Неврлий / Україна, 1990. – № 18. – С. 20–22.
10. Нигрицький Л. [Лужницький Григор]. Леонід Мосендз / Леонід Нигрицький / Новий Час. – 1937. – 2 травня – № 96.– С. 17–18.
11. Просалова В. А. Оповідання Л. Мосендза та їх інтертекстуальне тло / В. А. Просалова / Вісник Луганського національного педагогічного університету ім. Тараса Шевченка, 2004. – Вип. 3 (71). – С. 83–91.
12. Просалова В. Текст у світі текстів Празької літературної школи. Монографія / Віра Просалова. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2005. –344 с.
13. Руснак І. Художній світ новели «Брат» Леоніда Мосендза / Ірина Руснак / Наукові записки КДПУ ім. В. Винниченка. Серія: філологічні науки. – Кіровоград, 2009. – Вип. 85 – С. 318–327.

14. Шкляр В. Він писав, щоб нас було більше, або Десять новел старшини Армії УНР / Василь Шкляр. – Режим доступу до публікації: http://litukraina.kiev.ua/v-n-pisav-schob-nas-bulo-b-lshe-abo-desyat-novel-starshini-arm-unr
15. Янчевська Е. З «Союзу Українок Емігранток» / Е. Янчевська / Нова хата. – 1938. – № 10. – С. 6.

Лаврусенко М.И.
Кировоградский государственный педагогический университет
имени Владимира Винниченко

ПРОБЛЕМА ДУХОВНОЙ СТОЙКОСТИ В НОВЕЛЕ ЛЕОНИДА МОСЕНДЗА «РОКСОЛЯНА»

Аннотация
В статье проанализирована новелла Леонида Мосендза «Роксолана», выяснено созвучность авторской позиции в изображении истории Украины с представителями пражской школы. Исследованы функции обрамления произведения в раскрытии идеи. Через призму восприятия рассказчика охарактеризовано персонажей произведения. Прокомментировано специфику авторского подхода к изображению комплекса Роксоланы. Определено, что ведущий мотив новеллы художника, – утвердить идею действенного патриотизма. Указано на перспективность изучения малой прозы Леонида Мосендза, так как она способствует формированию в украинском обществе типа сильной национально ориентированной личности.
Ключевые слова: Леонид Мосендз, пражская школа, новелла, обрамление, рассказчик, комплекс Роксоланы, духовная стойкость.

Lavrusenko M.I.
Kirovograd State Pedagogical University of V. Vynnychenko

THE PROBLEM OF SPIRITUAL RESISTANCE IN THE SHORT STORY «ROKSOLANA» BY LEONID MOSENDZ

Summary
The short story «Roksolana» by L. Mosendz is analysed in the article, similarity of author's point of view in the depiction of the Ukranian history with the representatives of the Prague school is revealed. The functions of framing in discovering the idea are investigated. The characters are described through the prism of narrator’s perception. Specific features of author’s approach to the depiction of Roksolana’s complex are commented. It is indicated, that main motive of the short story is to establish the idea of effective patriotism. Prospects of the study of short stories by Leonid Mosendz are specified, because it contributes to the formation of strong national oriented identity type in the Ukrainian society.
Keywords: Leonid Mosendz, Prague school, short story, framing, narrator, Roksolana’s complex, spiritual resistance.

УДК 811.111

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ У СУЧАСНОМУ ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ

Матвієнків О.С.
Львівський національний університет імені Івана Франка

Досліджено структурно-семантичні характеристики фразеологічних одиниць англійської мови у сучасному художньому дискурсі. Автор доходить висновку, що здатність фразеологічних одиниць поєднуватися з оточенням перебуває у прямій залежності від її внутрішньої семантико-синтаксичної структури. Кожна фразеологічна одиниця (далі ФО) для своєї мовної реалізації має своє лексико-граматичне оточення. Механізм утворення фразеологічного значення, семантична структура та семантичні властивості ФО у різних функційних стилях сьогодення провадять до лексико-граматичної (морфологічної) класифікації ФО. Ця класифікація дозволила виокремити такі види ФО: іменникові / *субстантивні*, дієслівні / *вербальні*, прикметникові / *ад'єктивні*, прислівникові / *адвербіальні*, вигукові.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, художній дискурс, валентність, сполучуваність, семантика.

Постановка проблеми. Фразеологічні одиниці, як особливі мовні знаки, належать до складних і суперечливих явищ мови. ФО з'являються в англійській мові внаслідок осмислення потреби знайти знакове вираження для подій, відчуттів та ситуацій, які пов'язані з відносинами між людьми. Фразеологізми використовуються як в мові, так і в художніх творах. Естетична роль мовних одиниць (а ФО не є винятком) у художній літературі сьогодення, зумовлена їхньою образністю й емотивністю, а також умінням автора дібрати матеріал і увести його в текст, підпорядкувати авторському задумові [1, с. 212]. ФО сучасної англійської мови характеризуються семантичними зрушеннями у процесі їхньої дієвості в художньому тексті. Семантичне зрушення у ФО розуміємо як контекстуально детерміновану зміну семантики ФО на основі модифікації її зовнішньої та внутрішньої форми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наприкінці XX ст. з'явилася низка наукових праць, у яких увага дослідників прикута до вивчення ФО, дослідження котрих проведено на матеріалі різних мов у різножанрових художніх текстах. Передусім це стосується проблеми її *лінгвокультурологічного / етнолінгвістичного* (Н.Ф. Алефиренко, О.П. Левченко та ін.), *когнітивно-дискурсного* (С.С. Алешкевич, F. Boers, S. Lindstromberg), *когнітивно-ономасіологічного* (Ю.Д. Апресян, В.Н. Телия та ін.), *комунікативно-прагматичного* (М.Л. Джаграєва, T.A. van Dijk, L. Hickey та ін.) підходів, котрі викликають особливе наукове зацікавлення. Утім, й надалі актуальним залишається структурно-семантичний аналіз ФО із подальшим розв'язанням особливостей мотивації їхнього ужитку на матеріалі різних мов: *слов'янських* (В.И. Коваль, Л.Г. Скрипник, В.Д. Ужченко та ін.), *романських* (В.Г. Гак, С.П. Коновець), *германських* (С.Н. Денисенко, Б.І. Лабінська, P. Skandera, L.P. Smith, B. Fraser, W. Fleischer, C. Földes, A. Makkai, M.M. Wood та ін.).

Виділення не вирішених раніше чистин загальної проблеми. За наявності фахових публікацій, досі недостатньо вивчені проблеми семантики і структури ФО у сучасному художньому дискурсі, які формують найконденсованіше вираження національно-культурного компонента мови.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідити структурно-семантичні характеристики ФО англійської мови у сучасному художньому дискурсі.

Виклад основного матеріалу. Аналіз фразеологічних одиниць за оточенням загострює увагу на дослідженні структурних зв'язків ФО, що допомагає вирізнити їх на тлі інших лінгвальних одиниць, сприяє визначенню їхньої семантики (значення ФО безпосередньо пов'язане з оточенням), але класифікація усього фразеологічного фонду за цією схемою занадто деталізована і складна. Використані нами у дослідженні класифікаційні схеми по-своєму допомагають з'ясувати природу ФО, схарактеризувати особливості їхньої дієвості та еволюцію в мовній системі.

У сучасному мовознавстві й надалі тривають студії фразеологічного складу мови в теоретичному, описовому, контрастивному, культурному, лексикографічному, комп'ютерному (theoretical, descriptive, contrastive, cultural, lexicographic, computational) ключах розвитку (S. Granger, F. Meunier (2008) [2]). Водночас констатуємо, що біля витоків української фразеологічної школи та англійської школи ідіоматики, які детально напрацьовують проблеми морфології та синтаксису ФО, стоять С.Н. Денисенко (1990) [3], О.П. Левченко (2005) [4], О.О. Селіванова (2004) [5], В.Д. Ужченко (2007) [6], F. Boers, S. Lindstromberg (2008) [7], H. Burger (2007) [8], A.P. Cowie (2001) [9].

Механізм утворення фразеологічного значення, семантична структура та семантичні властивості ФО у різних функційних стилях сьогодення провадять до лексико-граматичної **(морфологічної)** класифікації ФО, що дозволила виокремити такі їхні види: *іменникові* / **субстантивні**, *дієслівні* / **вербальні**, *прикметникові* / **ад'єктивні**, *прислівникові* / **адвербіальні, вигукові**.

Для вербальних ФО англійської мови найхарактерніші структурні типи:V + N; V + N + prep; V + Adj + N; V + Adj + prep + N; V + prep + N; V + N + prep + N.

Серед субстантивних ФО подибуємо структурні типи в порядку частотності: N + prep + N; N + N; N + prep + possessive pronoun + N; Adj + N + prep + N. Менш типові N + conj + N; N + N-ed; Adj + N; N + prep + V; Num + N.

Серед адвербіальних ФО виокремлюємо такі структурні типи: Adv + conj + Adv; prep+ Adj + N; prep + N + prep; prep + N; Adv + prep + N.

Серед нечисленних ад'єктивних ФО зустрічаються такі структурні типи: Adj + N; Adj + N-ed. Тут також виділяємо підклас компаративних фразеологізмів – ФО, що мають у своєму складі порівняльний компонент (такий як as, like); Adj +prep + N, наприклад, as hard as nails; like a bear with a sore throat.

Здатність дієслова керувати числом актантів була визначена Л. Теньєром як його **валентність** [10, с. 79–80]. Відповідно до теорії Л. Теньєра, дієслову в реченні належить центральна роль, всі ж інші члени, включаючи і підмет, підпорядковані йому. Але у валентністний набір дієслова Л. Теньєр включав підмет і додаток і називав всі ці елементи «актантами» / учасниками дії.

Перші кроки у напрямку вивчення валентності були зроблені німецькими лінгвістами під впливом вербоцентричної концепції Л. Теньєра, що зумовило обмеженість підходу німецьких учених до проблеми валентності, яку пов'язують насамперед з дієсловом і, яка стала основою напрацювання моделей речень, головним елементом яких було дієслово. Іншими словами, **валентність** – семантичне і синтаксичне виявлення відкритих позицій, а також їхнє синтаксичне заповнення. Згодом були визначені такі рівні валентності: логічна валентність; семантична валентність; синтаксична валентність. Перші два рівні валентностей можуть бути об'єднані, і в такому випадку говорять про логіко-семантичну валентність.

Валентність / сполучуваність – це властивість мовного значення мати відкриті позиції з точки зору логічних відносин, і, отже, нею володіє не тільки дієслово, а й інші частини мови, зокрема іменник. Валентність властива всім релятивним іменникам, бо в їхній семантиці закладена спрямованість на відносини з іншим об'єктом. Треба зазначити, що у фокусі уваги лінгвістики перебуває не тільки валентність окремих частин мови, а й цілих класів слів таких, як ФО.

Проблема сполучуваності ФО відкриває широкі перспективи для наукових напрацювань, оскільки «фразеологічні значення» лексем завжди обумовлені сполучуваністю. Здатність ФО поєднуватися з оточенням перебуває у прямій залежності від її внутрішньої семантико-синтаксичної структури. Кожна ФО для своєї мовної реалізації має своє лексико-граматичне оточення, тобто здатність поєднуватися з лексичними розрядами слів, що мають морфологічну і синтаксичну характеристику. Валентнісні властивості ФО запрограмовані у значенні фразеологізму. Цей вид діяльності індивіда відображає процес формування конструкцій різного типу, основою якого служить ФО англійської мови.

Найбільш чисельною групою ФО у нашому дослідженні є вербальні ФО. Вони функційно корелюють з дієсловом. Дієслово є стрижневим компонентом цих фразеологізмів. Більшість дієслівних ФО відносяться до дій, що здійснюються людиною, або, до стану, в якому вона перебуває. Вони можуть мати різну структуру, утім найпростішими утвореннями є поєднання дієслова з іменником, а також дієслова, допоміжного займенника та іменника. Внаслідок проведеного аналізу виокремлюємо одно-, дво- і тривалентні дієслівні ФО, прикладами яких можуть служити відповідно: **ФО** *to put on one's thinking cap* [старанно обмірковувати щось] → [11, с. 794]; *to get one's hands on smb.(smth.)* [прибрати до рук когось (щось); заволодіти чимсь] → [12, с. 164)] та ін.

Одновалентні вербальні ФО характеризуються наявністю однієї обов'язкової валентності: логічний суб'єкт або об'єкт відображеної дієслівним компонентом ФО ситуації. Семантична структура ФО може бути записана таким чином: p (x), де p – дієслівна ФО, а x – ім'я суб'єкта / об'єкта. Отож, семантика цих ФО передбачає наявність однієї обов'язкової валентності. Валентність може виражатися:

а) **іменником: ФО** *to take an interest in* [цікавитися, захоплюватися] → [11, с. 911]: *She was just very quiet and thin – I remember the tops of her arms, you could see that there were two bones joining her shoulder to her elbow. We didn't talk about clothes or lipstick, no. Nothing like that, because when I was old enough* ***to take an interest in*** *such things it was already far too late* [13, p. 237];

б) **прикметником: ФО** *to take a good look (at)* [добре подивитися, розглянути] → [11, с. 910]: *«I'd say the professor'll take her handy on this one. Judge's daughter and all. He****'ll be taking a good look at****, make sure that the boy that done it had never tasted the goods before he bought them, if you're with me»* [14, p. 20];

в) **особовим займенником: ФО** *to mind one's own business* [займатися своїми справами, не втручатися в чужі справи] → [11, с. 674]: *When Laura came to Reenie with welts on the palms of her hands Reenie confronted Mr. Erskine, but was told* ***to mind her own business*** [15, p. 198].

Валентність формує номінативні блоки, які розташовані як контактно так і дистантно. Такі блоки подані іменниковим словосполученням з конструкцією N's + Adj + N. Вони сприяють організації усього речення. Реалізація обов'язкової валентності сприяє організації тексту за допомогою особових, присвійних і вказівних займенників, які є детермінантами: *Andrea meanwhile nibbled delicately on a slice of Border tart, looking rather faint, while Mrs. Macbeth urged a flag jack on her.*

«I like to fake», she said. «I like ***to keep my hand in. Or hands in****», she added, looking down at one of her own midget hands, but then she seemed to grow suddenly confused and hobbled away, patting Andrea's shoulder affectionately as she passed him. Andrea* ***gave a little shudder*** [16, p. 312]. Особовий займенник *she* і присвійний займенник *her* відсилає читача до відрізка тексту – реалізації обов'язкової валентності цієї дієслівної ФО, власного імені *Mrs. Macbeth*. Цей відрізок розташований дистантно від аналізованого.

Двовалентним вербальним ФО властива наявність двох обов'язкових валентностей: валентність 1 – суб'єкт; валентність 2 – об'єкт або суб'єкт. Логіко-семантична структура висловлень з двовалентними дієслівними ФО має такий вигляд: p (x, y), де p – дієслівна ФО, x – ім'я суб'єкта, y – ім'я об'єкта / суб'єкта.

Ім'я суб'єкта (валентність 1) двовалентних дієслівних ФО представлено тими ж способами, що ім'я суб'єкта у одновалентних ФО, а саме:

а) **іменник:** *In late May 1951, Patricia* ***fell into conversation*** *with a fifty-year-old man at the bar of the Penny Farthing, a pub close to Carlisle Circus* [14, p. 58];

б) **загальна назва:** *«Now tell me that wasn't worth seven pence. Papers* ***get hold of it****, mind, I should say it would be worth a lot more. – Why, how queer you look! Ain't going to faint, are you?»* [17, p. 532];

в) **особовий займенник:** *«There's a few men in this town* ***making a fool of him*** *with that daughter of his. He'd do well* ***to put a curb on her****. Or a bit and bridle before she's rid out»* [14, p. 80].

Валентність 1, встановлюючи зв'язки всередині речення, формує словосполучення, що утворюють номінативні блоки, організовуючи структуру речення. Валентність 1 сприяє організації тексту за допомогою особових, присвійних і вказівних займенників. *This will not* ***get rid of*** *it, she reflects gloomily* [18, p. 378]. Вказівний займенник this відсилає до предтексту, в якому дано опис цього предмета: *Frederica feels wild and oppressed. She takes the sharp shears, and slices Guy Tiger's letter in two, vertically, and then again horizontally, and then again, until she has a handful of rectangular segments* [19, p. 378]. (**ФО** *to get rid of (one, something*) [усунути щось, здихатися, позбутися (когось, чогось)] → [11, с. 383]).

Валентність 2 двовалентних дієслівних ФО реалізується найчастіше за допомогою таких мовних одиниць, як: а) особові та присвійні займенники: *She hugs her arm close to her, clutching it tight with her other arm. «Don't take off the Band-Aid. It'll hurt».*

«I'll be careful.» I grip her arm firmly. She ***makes a whispering noise****, but I am determined»* [19, p. 449]. Тут суб'єкт виражений словосполученням *old woman*, до якого відсилає особовий займенник у непрямому відмінку *her*. (**ФО** *to make a noise* [1) зчинити шум, галас (через щось); 2) стати відомим, примусити говорити про себе] → [11, с. 642]).

Валентність 2 сприяє організації тексту за допомогою особових, присвійних і вказівних займенників. Особові займенники, заміняючи іменник, співвідносять ці речення з предтекстом, встановлюючи внутрішньотекстові зв'язки. Валентність 1 сприяє формуванню номінативних блоків із структурою N + of + N: *He* ***took hold of my hand*** *and held it tightly as we set out across the muddy field, and I knew that at last I was safe from harm* [20, p. 472]. (**ФО** *to take hold of* [1) (something, one) ухопитися, схопити, піймати (когось, щось); 2) *перен.* мати вплив (на когось, щось), оволодіти] → [11, с. 915]).

Висновки і пропозиції. ФО можуть розглядатися як одиниці мови, які імпліцитно репрезентують комунікативно-прагматичну ситуацію, в якій задіяний суб'єкт, котрий здійснює певну невербальну дію. Семантика ФО детермінує їхню логіко-семантичну валентність, реалізуючись на синтаксичному рівні. Реалізацією обов'язкових валентностей дієслівних ФО служать іменники (загальні і власні), займенники, іменні та атрибутивні словосполучення, номінативні блоки і складніші конструкції (герундіальні звороти, атрибутивні конструкції). У подальшій роботі вважається доцільним вивчення причин семантичних зрушень в одиницях мовлення при їхньому функціонуванні в художньому дискурсі.

Список літератури:

1. Бехта І.А. Авторське експериментаторство в англомовній прозі ХХ ст.: [монографія]. – Львів: ПАІС, 2013. – 268 с.
2. Phraseology: an interdisciplinary perspective / edited by Sylviane Granger, Fanny Meunier. – John Benjamins P.C., 2008. – 422 p.
3. Денисенко С.Н. Фразеологическая деривация как системный и коммуникативный феномен: (на материале нем. фразеологии): дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.04 / Денисенко С.Н. – Львов, 1990. – 415 с.
4. Левченко О.П. Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект / Левченко О.П. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2005. – 352 с.
5. Селіванова О.О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти): Монографія. Київ – Черкаси, 2004. – 276 с.
6. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологія сучасної української мови: навч. посіб. – К.: Знання, 2007. – 494 с.
7. Boers F., Lindstromberg S. Cognitive Linguistic Approaches to Teaching Vocabulary and Phraseology. – Berlin: Walter de Gruyter, 2008. – 396 p.
8. Burger H. Phraseologie: ein internationales Handbuch zeitgenцssischer Forschung, 1. Halbband Volume 1. – Berlin: Walter de Gruyter, 2007. – 1113 s.
9. Cowie A.P. Phraseology: Theory, Analysis, and Applications. – Oxford University Press, 2001. – 258 p.
10. ЛЭС – Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева. М.: Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.
11. Баранцев К.Т. Анло-український фразеологічний словник. – К.: Знання, 2005. – 1056 с.
12. Кунин А.В. Англо-русский фразеологический словарь. – М.: Рус. яз., 2002. – 512 с.
13. Thomas R. The Potter's House. – London: Arrow Books, 2002. – 486 p.
14. McNamee E. The Blue Tango. – London: Faber and Faber Limited, 2002. – 265 p.
15. Atwood M. The Blind Assassin. – London: Virago Press, 2001. – 641 p.
16. Atkinson K. Emotionally Weird. – London: A black Swan book, 2001. – 402 p.
17. Waters S. Fingersmith. – London: Virago Press, 2003. – 548 p.
18. Thorne M. Pictures of You. – London: Phoenix, 2002. – 293 p.
19. Niffenegger A. The Time Traveler's Wife. – London: Vintage, 2005. – 518 p.
20. Taylor Bradford B. Where You Belong. – London: Harper Collins Publishers, 200. – 472 p.

Матвиенкив О.С.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В СОВРЕМЕННОМ ХУДОЖЕСТВЕННОМ ДИСКУРСЕ

Аннотация
Исследованы структурно-семантические характеристики фразеологических единиц английского языка в современном художественном дискурсе. Автор приходит к выводу, что способность фразеологических единиц сочетаться с окружением находится в прямой зависимости от ее внутренней семантико-синтаксической структуры. Каждая фразеологическая единица (далее ФЕ) для своей языковой реализации имеет свое лексико-грамматическое окружение. Механизм образования фразеологического значения, семантическая структура и семантические свойства ФЕ в различных функциональных стилях проводят к лексико-грамматической (морфологической) классификации ФЕ. Эта классификация позволила выделить следующие виды ФЕ: существительные / *субстантивные*, глагольные / *вербальные*, прилагательные / *адъективные*, наречные / *адвербиальные*, междометные.
Ключевые слова: фразеологическая единица, художественный дискурс, валентность, сочетаемость, семантика.

Matviienkiv O.S.
Ivan Franko National University of Lviv

STRUCTURAL-SEMANTIC CHARACTERISTICS OF ENGLISH PHRASEOLOGICAL UNITS IN CONTEMPORARY FICTIONAL DISCOURSE

Summary
The structural and semantic characteristics of English phraseological units in contemporary fictional discourse are investigated. The author concludes that the ability of phraseological units to combine with the environment directly depends on its internal semantic and syntactic structure. Each phraseological unit for its language implementation has its lexical and grammatical environment. Phraseological units have been grouped and categorized in accordance with the type of structurally semantic and grammatical processes based on the morphological classification. Judging from the implemented morphological classification of phraseological units, we distinguish the following types of phraseological units: substantive, verbal, adverbial, adjectival and interjectional.
Keywords: phraseological unit, fictional discourse, valence, compatibility semantics.

УДК 811.112.2(07)

МОВНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ІРОНІЇ У ТВОРІ Х. КОНЗАЛІКА «BITTERSÜSSES 7. JAHR»

Найдюк О.В.
Університет державної фіскальної служби України

У статті досліджено розглянуто динаміку змін поняття іронії. Іронія представляє речі в незвичному, новому ракурсі, підвищує зацікавленість комунікантів до предмету іронії. Виявлено основні ознаки іронічного смислу та проаналізовано їх на матеріалі німецької мови. В основу дослідження покладена класифікація іронії, основним критерієм якої є контекст. На конкретних прикладах продемонстровано засоби та прийоми ситуативної іронії. Асоціативна іронія реалізується не лише в лінійних контекстах, вона потребує для свого декодування вертикального контексту.

Ключові слова: іронія, іронічний смисл, асоціативна іронія, ситуативна іронія, фонові знання, контекст.

Постановка проблеми. Безмежним є пізнання світу і людини як його частинки. Комунікативна діяльність є невичерпним джерелом дослідження науки сьогодення. У спілкуванні проявляються різні сторони людської сутності. В процесі комунікації висловлюються думки з різною метою та з використанням різноманітних мовних засобів. Одним з таких засобів є іронія.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Іронія не є новим поняттям, перші згадки про іронію виявляються у працях античних філософів, де вона представлена як один з методів, які застосовуються в полеміці. А саме, про Сократівську іронію, під якою розуміється особлива стратегія побудови аргументацій в суперечці [7, c. 176]. Якщо в часи Сократа іронія могла бути представлена як одномоментна закінчена дія або як набута манера поведінки, то тепер можна говорити про іронію як про постійний стан або особливий світогляд. З'являється поняття іронічної людини, яка завжди залишається іронічною [10, c. 142-144].

Традиційне лінгвістичне розуміння іронії зводиться до визначення її як антифрази, тобто стилістичної фігури, яка пов'язана з вживанням слова або виразу в протилежному значенні. Пізніше, в творах Ф. Шлегеля, Е.Т.А. Гофмана з'явилось поняття «романтичної іронії». Воно вказувало на невідповідність ідеалу і реального життя, відносність реальних цінностей. Саме в період романтизму в творчості письменників іронію почали розглядати як змістову категорію, пов'язану з світоглядом та естетикою авторів. Такі дослідники як І.В. Арнольд [1], Н.М. Наер [11], приходять до висновку, що іронія сьогодні набула характеру загальноестетичної та загальносеміотичної категорії. Результатом використання іронії є декодування адресатом іронічного значення, яке передає значення будь-якої мовної одиниці, пряме значення якої і стилістичне забарвлення не відповідають природі денотату. В цьому випадку іронія представляє більш яскраву палітру відтінків значень, яка підвищує виразність твору і його значимість для сприйняття.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Комплексний аналіз засобів іронії та механізмів формування іронічного смислу на матеріалі німецької мови потребує детального дослідження, що й спонукало нас до даної розвідки.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження мовних засобів вираження іронії в у творі H. Konsalik «Bittersüßes 7. Jahr» (Х. Конзалік «Гірко-солодкий сьомий рік»). Для досягнення поставленої мети слід розв'язати наступні завдання: визначити розуміння поняття «іронії»; виявити іронію в творі Х. Конзаліка «Bittersüßes 7. Jahr»; проаналізувати мовні засоби вираження іронічного ефекту.

Виклад основного матеріалу. Іронія – одна з форм комізму, вона зображує ідеальне як реальне, негативне показує у позитивному світлі.

Іронічне значення повинне відповідати таким критеріям:

1. Висловлення повинно допускати дві протилежні одна одній інтерпретації;

2. Учасники іронічної (мовленнєвої) ситуації повинні володіти здатністю розпізнати конкуруючі інтерпретації (наприклад, бути знайомі з контекстом, знати особистість іронізуючого, володіти достатніми мовними знаннями та ін.) [9].

Проте, під час реалізації іронії не виключається неправильна інтерпретація іронії, коли іронічне висловлення не сприймається як таке, і навпаки, коли неіронічне висловлення сприймається як іронічне. Виникає питання «сигналів іронії» для мінімізації хибного сприйняття іронічного висловлення. З розвитком прагматики до сигналів іронії почали відносити контекст висловлення, що спонукає до виокремлення ситуативної та асоціативної іронії.

Засоби творення і прийоми творення ситуативної іронії: 1) лексико-стилістичні (слова з інгерентною іронічною конотацією, іронічно маркована лексика); 2) логіко-смислові (антифразис, іронічні епітети, іронічні порівняння, іронічні метафори і перифрази, гра слів); 3) синтактико-стилістичні (риторичні питання, парцеляція, вставні і вставлені конструкції, синтаксичні конвергенції) [4, c. 8].

Асоціативна іронія, на відміну від ситуативної, реалізується не лише в лінійних контекстах, а вимагає для свого втілення вертикального контексту. Її адекватне декодування залежить від текстової пресупозиції глобального характеру, екстралінгвістичної та інтертекстуальної пресупозицій. При сприйманні асоціативної іронії збільшується активність читача. Наявність фонових знань у реципієнта для адекватного декодування асоціативної іронії робить її ефектним засобом інтелектуалізації мовлення [4, c. 13].

Розглянемо реалізацію іронії на конкретних прикладах, а саме на матеріалі твору Х. Конзаліка «Bittersüßes 7. Jahr».

Коротко щодо змісту твору: Петер Захер – успішний архітектор, Сабіне Захер – його дружина. Досить заможна сім'я, яка має власний розкішний будинок, достаток, проте взаєморозуміння зникає прямо пропорційно успіху Петера в бізнесі.

1. *Seit Peter das ›Wirtschaftswunder‹ in die Ehe trug, kamen mit Geld und Erfolg auch Mißtrauen in Sabines Herz* [1, s. 5-6].

Проблема сім'ї Захер висловлена автором одним реченням з використанням іронічного протиставлення: *«Wirtschaftswunder»* принесло крім очікуваних *Geld und Erfolg* також *Mißtrauen* у серце Сабіни – ідеальне протиставляється тому, що є насправді. У першій частині наведеного прикладу вжито прецедентне ім'я *Wirtschaftswunder* (економічне диво). Прецедентне ім'я – індивідуальне ім'я, яке пов'язане або 1) з добре відомим текстом, який належить, як правило, до прецедентних (напр., Обломов, Тарас Бульба), або 2) з ситуацією, широко відомою носіям мови і яка виступає за прецедента (напр., Іван Сусанін, Колумб); це – ім'я-символ, яке вказує на певну еталонну сукупність визначених ознак (Моцарт, Ломоносов) [2, с. 108]. «Економі́чне диво» (також «економічне чудо»; англ. economic miracle) та «економічний тигр» – образні вислови, якими описують тривалі періоди стрімкого економічного зростання деяких країн та регіонів [3]. Економічний термін – економічне диво – продукує асоціативну іронію завдяки ефекту гіперболізації, який виникає через приховане порівняння стрімкого економічного розвитку країн з успішною діяльністю будівельної фірми Петера Захера.

У другій частині речення структурно-семантична конвергенція служить для передачі ситуативної іронії через семантичну віддаленість синтаксично однорідних членів: *mit Geld und Erfolg auch Mißtrauen* (з грошима і успіхом також недовіра). Для розпізнання асоціативної іронії потрібні фонові знання, а саме розуміння, що таке «економічне диво», інакше читач не зрозуміє, що хоче сказати автор. Ситуативна іронія простіша в розпізнанні та розумінні, вирішальну роль тут відіграє контекст.

2. *Heute? Sabine lehnte sich an das große, offene Bücherregal und schüttelte den Kopf. Sie begriff es einfach nicht. Was von Peter geblieben war, war ein vorzüglicher Maßanzug, ein selbstsicheres Benehmen, ein vorbildliches Zurschaustellen ihrer glücklichen Ehe in der Gesellschaft, und ab und zu ein Kuß vor dem Schlafengehen, der soviel bedeutete wie: «Das hast du heute gut gemacht! Ich danke dir».*

Einem Pferd streichelt man die Nüstern und klopft ihm auf die Kruppe. Ehefrauen sollen sich mit einem Küßchen begnügen als Dank für das Abendessen, für die Ruhe, für den Kaffee, für irgend etwas, was ›ihm‹ zusagte [1, s. 6].

Автор твору іронічно порівнює жінок з конем: коли задоволені конем, то йому гладять ніздрі і плескають круп, а дружини за вечерю, спокій, каву та ще щось, що їм, тобто чоловікам, подобається, повинні задовольнятися одним поцілуночком (*sollen sich mit einem Küßchen begnügen*). Ситуативна іронія прикладу 2 грунтується на протиставленні коня дружині. Дружина, ніби кінь мовчки «тягне» образ зразкової дружини і берегині щасливої сім'ї і як подяку за гарно зіграну роль вона отримає поцілунок. У другому абзаці іменник *Kuß* вжито з зменшувально-пестливим суфіксом *-chen* – *Küßchen*, що ніби підкреслює ніжність того поцілунку, тим самим інтенсифікує іронічний ефект. Також для створення іронічного смислу в порівнянні використовується одночасно однина і множина: *Einem Pferd* і *Ehefrauen*. Усі дружини виконують однакову роботу і отримують однакову подяку, чого не скажеш про коня. Крім того, кінь повинен мати господаря, а жінка, стає дружиною лише у шлюбі з чоловіком. Автор твору іронізує над проблемою гендерної нерівності: головним залишається чоловік.

Ситуативна іронія наведеного вище прикладу виникла завдяки контексту. Якби речення *Einem Pferd streichelt man die Nüstern und klopft ihm auf die Kruppe. та Ehefrauen sollen sich mit einem Küßchen begnügen als Dank für das Abendessen, für die Ruhe, für den Kaffee, für irgend etwas, was ›ihm‹ zusagte.* не стояли поруч, а у першому абзаці не було опису ситуації сім'ї Захер, то це були б звичайні розповідні речення. Несподівані авторські асоціації та відповідна структура розміщення речень сприяли виникненню ситуативної іронії.

3. *Peter Sacher kannte Dr. Portz schon als kleiner Junge. Sie hatten zusammen auf der Straße gespielt, im Sandkasten Burgen gebaut, und schon da zeigte sich, was einmal aus ihnen werden würde: Peter baute die Sandvillen, und Ernst zerstörte sie. Dementsprechend war Peter Architekt geworden, während Dr. Portz als Fachanwalt für Ehescheidungen einen weiten Ruf erlangt hatte* [1, s. 19].

Ситуативна іронія прикладу 3 виникає завдяки іронічному порівнянні. Ще в дитинстві, коли Петер Захер і Ернст Портц були дітьми, перший будував, а другий – руйнував (*Peter baute die Sandvillen, und Ernst zerstörte sie*), було видно, хто чим займатиметься в майбутньому. Відповідно Петер став архітектором, а Ернст – адвокатом в процесах розірвання шлюбу, маленьким хлопчиком він руйнував пісочні замки, а коли виріс, то почав руйнувати людські долі, від матеріального перейшов до нематеріального. Внаслідок реалізації суперечності між реальними якостями денотата і його авторською характеристикою: адвокат – руйнівник, виникає ситуативна іронія прикладу 3.

4. *Müdigkeit überfiel Sabine. Trauer, Einsamkeit, Schmerz, alles drückte sie nieder.*

Aber auch Trotz.

Sie begann zu grübeln.

Es gibt erwiesenermaßen auf der Welt nichts Gefährlicheres als eine grübelnde Frau. Was Helden nicht wagten, was Philosophen nicht erdachten, was selbst Politikern nicht einfiel (gibt es noch eine Steigerung?), das gebiert der Haß im Hirn einer grübelnden Frau.

Zwischen Melancholie und Weltzerstörung schwingt der Pendel des rätselhaften menschlichen Gemütes. Als Agrippina grübelte, starb Claudius wenig später an Gift. Das Grübeln einer Dubarry kostete Ludwig den Kopf.

Männer – laßt eure Frauen nie grübeln!

Sabines Grübelei war allerdings einfacherer Natur und frei von zerstörerischen Elementen. Sie dachte nur an Rache [1, s. 85].

Асоціативна іронія прикладу 4 грунтується на стереотипності чоловічого відношення до жінки, як до суб'єкту, якому не властиво думати, над чимось ламати голову. І якщо раптом це трапляється, тоді слід чекати непередбачуваних наслідків, в першу чергу для чоловіків. Для підсилення експресії автор використовує прислівник *erwiesenermaßen* (як доведено), субстантивований прикметник вищого ступеня порівняння та займенник *nichts Gefährlicheres* (нічого небезпечнішого). Синтаксична конструкція другого речення із вставним риторичним запитанням є засобом виділення іронії, вираженої логіко-смисловим прийомом: *Was Helden nicht wagten, was Philosophen nicht erdachten, was selbst Politikern nicht einfiel (gibt es noch eine Steigerung?), das gebiert der Haß im Hirn einer grübelnden Frau.* (Те, на що не відважились герої, що не придумали філософи, що не спало на думку політикам (Потрібно перераховувати ще?) народжує ненависть в мозку жінки, яка думає.) Завдяки гіперболізації сили жіночої думки виникає іронічний ефект. Наступні твердження вказують на те, до чого може привести жіноча роздумливість: *Melancholie und Weltzerstörung* (меланхолія або знищення світу). Як доказ небезпечності жіночих роздумів автор твору вживає прецедентні імена *Agrippina, Claudius, Dubarr, Ludwig*, які в свою чергу апелюють по прецедентних ситуацій: отруєння Клавдія і смерть Людовіка. Прецедентна ситуація – деяка «еталонна», «ідеальна» ситуація, пов'язана з набором визначених конотацій, диференціальні ознаки яких входять в когнітивну базу [6, с. 46]. Розглянемо детальніше перераховані вище прецедентні ситуації.

Після одруження Клавдія на Агріппіні та всиновленням Нерона, імператор офіційно визнав його спадкоємцем престолу. Основна діяльність Агріппіни була направлена на зміцнення позицій свого сина як спадкоємця. Для цього вона розставила вірних їй людей на державні посади, покарала невірних їй. Імператор Клавдій починає розчаровуватись у шлюбі, прохолодніше ставитись до Нерона і знову зближуватись з Британніком. Агріппіна зрозуміла, що може усе втратити і почала думати, як вирішити ситуацію. Рішення прийняла просте: отруїла Клавдія грибами [5].

Король Франції Людовік V увійшов в історію як король-бабій. Справжню «славу» Людовику XV принесла маркіза де Помпадур. Віддаючи перевагу жінкам перед управлінням державою та військовою справою, він програв Семирічну війну (1756-1763), внаслідок чого Франція втратила низку колоній, зокрема Канаду й острови у Вест-Індії.

Нова коханка короля, Дюбаррі, заступаючи на місце Помпадур після смерті останньої в 1764 році, провела на місце герцога Шуазеля, який захищав парламенти, д'Егільона, їх лютого супротивника. Людовик не звертав уваги на народне невдоволення, він займався виключно своїми інтересами і полюванням. Король помер від натуральної віспи, заразившись нею від молодої дівчини, що хворіла на цю хворобу. Дівчину йому надіслала мадам Дюбаррі [8].

Як свідчать наведені історичні факти, попри те, що змінюється все, не змінюється лише жінка: вона досягає своє мети, знищуючи на своєму шляху тих, хто заважає, навіть якщо це імператори та королі. Спираючись на факти, автор твору закликає чоловіків: *Männer – laßt eure Frauen nie grübeln!* (Чоловіки – ніколи на дозволяйте своїм жінкам роздумувати!), знову іронізуючи над жіночими роздумами: якщо жінка починає робити те, чого вона, за звичай, не робить, це вже небезпечно. Що стосується Сабіни, то порівнюючи роздуми історичних осіб Агріппіни і Дюбарі, автор запевняє, що Сабіна *dachte nur an Rache* (думає лише про помсту), так як вона є *allerdings einfacherer Natur und frei von zerstörerischen Elementen* (звичайно простіша натура і вільна від знищувальних елементів). Сабіна лише дружина архітектора, а не імператора чи короля, тому думки у неї простіші – просто помста. Іронія виникає через порівняння.

Висновки і пропозиції. Вираження ситуативної іронії пов'язане з експресивно-образним і емоційно-оцінним вживанням мовних одиниць. Семантичною основою цього вживання є семантична двоплановість. Асоціативна іронія реалізується лише в умовах наявності горизонтального і вертикального контекстів. Висловлення і речення, за допомогою яких виражається іронічний смисл мають таку будову: спочатку ситуація, а потім ставлення до неї. Друга частина є втілення суб'єктивної авторської модальності.

Перспективу подальших розвідок вбачаємо у дослідженні сарказму як емоційного різновиду іронії у творах німецьких авторів.

Список літератури:

1. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка // И.В. Арнольд – М.: Флинта, Наука, 2002. – 384 с.
2. Гудков Д.Б. Теория и практика межкультурной коммуникации // Д.Б. Гудков – М.: ИТДГК „Гнозис«, 2003. – 288 с. – Библиогр.: с. 272–287.
3. Економічне диво [Електронный ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Економічне_диво
4. Калита О.М. Мовні засоби вираження іронії в сучасній українській малій прозі // О.М. Калита. Автореф. дис. канд. філол. наук. – К, 2006. – 23 с.
5. Клавдій [Електронный ресурс]. – Режим доступу: [https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B5%D1%80%D0%BE%D0%BD].
6. Красных В.В. Этнопсихолингвистика и лингвокультурология: курс лекций. – М.: «Гнозис», 2002. – 284 с.
7. Кьеркегор С.О. О понятии иронии // С. О. Кьеркегор. – Логос. – 1993. – № 4. – С. 176-178.
8. Людовік 15 [Електронный ресурс]. – Режим доступу:https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9B%D1%8E%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BA_XV
9. Семенов І.А. Ирония как категория культуры [Електронный ресурс]. – Режим доступу: https:// cyberleninka.ru/article/n/iriniya-kak-kategoriya-kultury
10. Eastham A. Aesthetic Afterlives: Irony, Literary Modernity and the End of Beauty // A. Eastham. – London, 2011. – 273 p.
11. Naer N.M. Stilistik der deutschen Sprache // N.M. Naer – Высшая школа, М. – 2004. – 271 с.

Список джерел ілюстративного матеріалу

1. Konsalik H. Bittersüßes 7. Jahres – München, Heyne, 1979. – 190 s.

Найдюк О.В.
Университет государственной фискальной службы Украины

ЯЗЫКОВЫЕ СРЕДСТВА ВЫРАЖЕНИЯ ИРОНИИ В ПРОИЗВЕДЕНИИ Х. КОНЗАЛИКА «BITTERSÜSSES 7. JAHR»

Аннотация
В статье рассмотрена динамика изменений понятия ирония. Ирония представляет вещи в необычном, новом ракурсе, повышает заинтерессованость коммуникантов к предмету иронии. Обнаружено основные признаки иронического смысла и проанализировано их на материале немецкого языка. В основу исследования положена классификация иронии, основным критерием которой есть контекст. На конкретных примерах продемонстрировано средства и приемы ситуативной иронии. Ассоциативная ирония реализируется не только в линейных контекстах, она требует для своего декодирования вертикальный контекст.

Ключевые слова: ирония, иронический смысл, ассоциативная ирония, ситуативная ирония, фоновые знания, контекст.

Naidiuk O.V.
University of State Fiscal Service of Ukraine

LINGUISTIC MEANS OF IRONY EXPRESSION IN H. KONZLIK'S WORK «BITTERSÜSSES 7. JAHR»

Summary
The article deals with the dynamics of changes of irony concept. The irony represents things in an unusual, new perspective, increases interest of communicants to the subject of irony. The basic features of ironic meaning are analyzed on the material of German language. The classification of irony, whose main criterion is a context, is put into investigation. Means and methods of situational irony are shown on the certain examples. Associative irony is realized not only in the linear context, but it needs vertical context for its decoding.

Keywords: irony, ironic meaning, associative irony, situational irony, background knowledge, context.

УДК 811.111'373.23

ЕМОЦІЙНИЙ КОНЦЕПТ LOVE В АНГЛІЙСЬКИХ ПРІЗВИСЬКНИХ НОМІНАЦІЯХ

Ніколенко О.В.
Інститут філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті аналізується емоційно-експресивна функція прізвиськ. Емоційні значення, які відображають основні людські емоції, є універсальними, і їх прояв у лексичних номінаціях прізвиська варіюється в різних аспектах. Емоційні лексеми висловлюють позитивну або негативну емоційну оцінку, суб'єктивне визначення статусу об'єкта, емоційно екпресивно засуджуючи або схвалюючи когось або щось. Ми вважаємо, що прізвиська семантично пов'язані з однією із шести основних моделей емоцій – Любов'ю. Суб'єкти номінацій прізвиськ, оцінюючи діяльність інших і висловлюючи емоційну оцінку, можуть виражати виділення раніше не вирішених частин загальної проблеми. материнську любов, романтичне кохання, прихильність, захопленість та інші підтипи любові.

Ключові слова: прізвисько, емоція, емоційний концепт, емотив, афективний стан, оцінювання.

Постановка проблеми. З вивченням мовної особистості зростає роль вивчення найменувань людини (власних імені, по батькові, прізвищ, прізвиськ, псевдонімів) – антропонімів, що становлять одну з найважливіших частин і мовної, і концептуальної картини світу.

Одну з головних антропонімічних категорій, що є сукупністю ідентифікаційних засобів для виділення людини в соціумі, становлять прізвиська – додаткові, неофіційні назви людини, що використовуються для найбільш точної особистісної, оцінної характеристики іменованого і виокремлення його в колективі. Прізвиськні найменування лінгвісти досліджують в межах різних підходів: лексико-семантичного та словотвірного (О.М. Бекасова [3], Т.Т. Денисова [12], І.О. Корольова [17]; структурно-граматичного (О.Ф. Даниліна [11], О.В. Суперанська [26]); орфографічного (Н.П. Клюєва [16], В.Е. Сталтмане [25]); лінгвокультурологічного (Х. Вальтер, В.М. Мокієнко [6], О.С. Манченко [18], В.В. Робустова [22], М.Е. Рут [23]); соціологічного (І.Л. Аллен [31], Р.Д. Алфорд [30], З.У. Блягоз [5], А. Вежбицька [7], Т. Голланд [34], Т.Т. Денисова [12], В. де Клерк, Б. Бош [33], І.О. Корольова [17], Дж. Морган [37]; П. Леслі, Дж. Шкіпер [36], О.В. Суперанська [26]) тощо).

Виділення раніше не вирішених частин загальної проблеми. Проте на сьогодні у лінгвістів немає єдиного розуміння цієї антропонімічної категорії і все ще залишається невирішеною проблема статусу прізвиськних номінацій, не визначені критерії виділення прізвиськ із маси антропонімів та особливості функціонування неофіційних (прізвиськних) найменувань осіб.

На нашу думку, особливої уваги, потребують дослідження функціональних властивостей прізвиськ, бо саме функціональний підхід розкриває ефективні механізми взаємодії між комунікантами, індивідуумом та суспільством, минулим та майбутнім досвідом спілкування поколінь. Як зазначалося вище, прізвиська є не що інше, як імена номінального класу, що з'явилися в результаті ставлення, оцінки суб'єкта до когось або чогось і є результатом приписування будь-яких якостей. Така диференційна ознака, як «приписування», власне характерна для емоційної оцінки. Емоційна оцінка суб'єктивна в тому розумінні, що вона слугує для вираження суб'єктивного ставлення того, хто говорить (пише) до когось або чогось незалежно від об'єктивних якостей предмета, об'єкта оцінки і суб'єктивно ним застосовується [14, с. 18].

Мета роботи – виявити та описати емоційно-оцінні особливості утворення та функціонування прізвиськ на матеріалі англійської мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Емоція – афективний стан свідомості, коли радість, горе, страх, ненависть або щось подібне переживається, відмінний від когнітивного та вольового станів, збуджений або напружений стан розуму, який одночасно збігається з фізіологічними станами. На думку Р. С. Немова, емоції осмислюються як функціонально значущий елемент когнітивної системи людини, що виконує такі функції: 1) адаптивну (допомагають організму вчасно й вигідно пристосуватися до зовнішніх умов); 2) оцінну (виступають засобом установлення значущості тих або інших предметів і явищ для задоволення своїх актуальних потреб); 3) комунікативну (передають інформацію про стан мовця та його ставлення до певних предметів, осіб або подій); 4) прагматичну (виступають фактором організації та регуляції комунікативної діяльності людини) [20, с. 369].

О. Ю. Мягкова, аналізуючи проблему емоційності одиниць індивідуального лексикону, визначила, що емоції є психічними станами (станами свідомості (mind), а не фізичними (станами тіла), що з'являються в результаті оцінювання (appraising and evaluating) обставин тієї чи іншої ситуації з позиції деяких переконань, бажаних цілей та планів [19; 164].

Дослідники в галузі лінгвістики емоцій (емотиології) І.В. Арнольд [2], Е.С. Азнаурова [1], С.Б. Берлізон [4], Г. Гійом [10], О.Ю. Мягкова [19], А. Ортоні [21], О.Е. Філімонова [27], В.І. Шаховський [28] та ін. зазначають, що існує фізіологічна ектериоризація (сміх, сльози, тремор тощо) емоцій і водночас різні способи їх вербалізації – називання, вираження, опис. Отже, вирізняють дві семіотичні системи емоцій – Body language і Verbal language, співіснування та взаємодію яких науковцям ще треба буде дослідити й описати. З'ясовано, що вербальне вираження емоцій відбувається за допомогою емотивів (слова чи словосполучення, які виражають емоційний стан мовця). Під емотивами В.І. Шаховський розуміє лексеми, призначені виражати емоції адресантів і/або для емоційного впливу на адресатів. До ка-

тегорії емотивів він зараховує будь-які лексеми, які можна застосувати для тої чи іншої типізованої емоції [28, с. 59–65].

Емотиви – це мовні чи мовленнєві одиниці, що є носіями емотивного значення: вони не стільки називають предмет, скільки емоційне ставлення до нього. Носіями емотивного значення, безперечно, є прізвиська, які, називаючи той чи інший об'єкт, виражають відповідні емоції суб'єкта, використовуючи при цьому широкий спектр мовних засобів.

Для описання певної емоції аналізують різні мовні засоби, за допомогою яких з точки зору когнітивної лінгвістики здійснюється концептуалізація емоцій; як зазначає П. Е. Клобуков, «в сучасних мовах… метафоричні та метанонімічні переноси формують особливий шар засобів вираження в мові для позначення внутрішніх (ментальних і емоційних) станів і процесів [15, с. 41]. Категоризуючись, емоції утворюють на ментальному рівні свідомості емоційну концептосферу, компонентами якої є *емоційні концепти* – ментальні одиниці, які виконують функцію ментапсихічної регуляції та фіксують у мовній свідомості багатовіковий досвід інтроспекції етносу у вигляді універсальних та культурно-специфічних уявлень про емоційне переживання [165, с. 369].

Поняття «емоційний концепт» осмислюється як «згусток» чуттєвого пізнання дійсності у свідомості людини, як одиниця свідомості мовця, що віддзеркалює переломлене крізь особистий досвід емоційно-оцінне переживання, об'єктивоване у мовних структурах [7, с. 326]. Виявляючи способи мовного втілення емоцій та моделюючи когнітивні сценарії кодування та декодування емоційно насиченої інформації у свідомості мовця, емоційні концепти класифікуються на базові (макро) концепти, що втілюють типізований синтез результатів емоційно-пізнавальної діяльності мовця, та похідні (мікро) концепти, які формуються у результаті суб'єктивної інтерпретації та регламентації чуттєвого досвіду індивіда [9, с. 15].

Коли ми говоримо, що якесь конкретне слово виражає певну емоцію, наприклад, гнів, радість тощо, ми намагаємося зафіксувати лише частину, пов'язану з цим переживанням. Насправді, на думку Веккера, це комплексне переживання являє собою сукупність результатів різних процесів, що відбуваються на різних рівнях, створюючи ілюзію амодальності, яка включає відображення об'єктних і суб'єктних відносин, тісно пов'язана з потребами, цінностями, оцінками [8]. Саме використання метафоричних або метонімічних номінацій (у нашому випадку прізвиськ) дає змогу виявити подвійність чи амбівалентність переживання стосунків: називаючи кого-небудь «поганим» словом, людина може водночас відчути задоволення від вдало знайденої аналогії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Прізвиськам як емоційним одиницям властива характеристика предмета й водночас емоційне ставлення до нього. Серед емоцій, які переважно бачимо в еталонних прізвиськних номінаціях, такі, що виражають симпатію, любов, схвалення чи презирство, зневагу.

Любов – це така само важлива складова людського буття, як і щастя, свобода, це фундаментальна потреба, цінність людини, від якої залежить її повноцінний розвиток, реалізація особистісного та творчого потенціалу. В різні періоди розвитку філософії і культури любов як явище духовного, культурного, соціального життя людей інтерпретували по-різному. В українській етнокультурі, на думку В. В. Жайворонка, любов – те саме, що й кохання, а останнє вчений тлумачить передусім як «почуття глибокої сердечної прихильності до особи іншої статі, а також особа, що викликає таке почуття» [13, с. 311].

Словник Wordsmyth Dictionary Thesaurus надає такі визначення англійської лексеми *love*:

1) tender and passionate affection for another person;

2) deep and strong affection for a friend or relative;

3) strong interest or enjoyment, as for an activity;

4) a person, activity, or object for which one has intense affection or strong liking;

5) a sacrificial commitment, esp. in religious experience [46].

Закоханість – стійке емоційне ставлення, потяг до іншої людини. Щоб висловити почуття любові, симпатії або тісного зв'язку з певним індивідом, закохані вживають популярні романтичні найменування: *angel, angel of love, baby, babe, baby doll, bombshell, cutie pie, Cinderella, doll face, dear, honey, hot sexy mama, hunk, love, prince charming, sunshine, sugar and sweetheart.* Словаоцінки (денотат дорівнює оцінці) є найпростішим способом реалізації оцінки. Наведені приклади містять позитивну оцінку, що відтворює емоцію LOVE / ЛЮБОВІ, СИМПАТІЇ.

Разом з романтичними найменуваннями почуття захоплення, любові виражають дитячі прізвиська людей. За Йесперсоном, дитячі прізвиська вживаються найчастіше, оскільки кожна родина прагне створити власні мовні ідентифікатори, називаючи домашніх зрозумілими тільки у своєму родинному колі іменами [35].

Де Клерк і Бош зазначають, що серед дитячих прізвиськ найпоширенішими є так звані «pet names« (пестливі імена) [33, p. 167–188]. Це найменування, що їх вигадують батьки для своїх маленьких діточок, а також використовують родичі й няньки. Як, скажімо, *«Hunny Bunny», «Angel», «Sugar», «Rose»* – номінації прихильності, що вживають батьки, звертаючись до своїх дітлахів. Появу прізвиська своєї дитини американська матуся пояснює так: «My daughter's nickname is *«Pie»*. When she was a baby, I would call her my little pudding pie or pumpkin pie or sweetie pie. As she got older and learned how to pout, we would call her *pouty pie* when she was in a bad mood. Now we have shortened the whole lot of pet names to just one nickname – *Pie.* I asked her one day if she liked being called *«Pie»* or if she would prefer another nickname or none at all. She told me that she likes being our Pie!» [40].

Об'єкт симпатії, прихильності у міжособистісному спілкуванні в англійській мові отримує номінації, утворені переважно за допомогою метафорічного переносу на основі асоціативних когнітивних механізмів. До прикладу, Петріна Кемп докладно описує появу свого вторинного імені *«Peaches»*, яке з часом прийняли не тільки в родині, а й у школі: «I got the nickname

Peaches quite young by a lady who babysat us for my mum. We lived in the Bahamas at the time. I had rosy cheeks and she thought I looked like peaches and cream, so she asked if she could call me *Peaches*. That was it. I knew nothing else until I started school, which was all very confusing. The school insisted on calling me Petrina; we had a strict Scottish headmaster who said, «I'm not having a *Peaches* in my school.»So in school I was Petrina and *Peaches* at home. By the time I was in my teens everyone had accepted it, including teachers» [45].

Зауважимо, що в наведених прикладах образ дорогої, близької людини формується на основі сенсорних вражень (зорових, слухових, дотикових, кінестетичних, нюхових, смакових). Результатом перцептивного сприйняття є цілісний образ об'єкта, що відображається у мовленні у вигляді емоційно-оцінних одиниць, у нашому випадку – прізвиськ. У процесі функціонування перцептивної системи відбуваються візуалізація чуттєвого досвіду (перекодування образів у зорові схеми), реалізація пізнавальної функції мови через абстрагувальну й узагальнювальну роботу думки (вербалізація життєвого досвіду), взаємодія перцептивної системи з емоційною сферою людини (узгодженість образів сприймань з об'єктивними зовнішніми впливами) [24, с. 462].

Емоції доповнюють відчуття й за допомогою емотивів мовець виражає своє ставлення до номінатора. Відтворюючи емоцію симпатії, номінатор може використовувати лексеми, що вказують на гастрономічні асоціації з об'єктом спілкування. Так, прізвиськом *«Cookie»* називають своїх рідних і прості громадяни, і представники вищого світу, як, приміром, домочадці англійської королівської родини ніжно іменували королеву-матір: «*Cookie, Cake* ('Cookie' was termed by the Duchess of Windsor; this may have been a bit of an insult. 'Cake' was very much aterm of endearment and was what the Mitford sisters called The Queen Mother» [47].

Внутрішньо-сімейні прізвиська зазвичай позитивні в оцінюванні. Їх роль – виділити та підкреслити особливості своїх рідних, тих, кого люблять і до кого ставляться прихильно.

Один і той же член сім'ї може мати кілька прізвиськ у родині, як, наприклад, сім'я корінних жителів Африки іменує по-різному свою дев'ятирічну Чідзу (*Chiedza*). Її матуся люблячe звертається до доньки *Chiye*, вживаючи скорочену форму; тато має своє лагідне іменування – *Miss Malaika*, що на місцевому означає – ангел. Двоє молодших братів називають сестричку *chidhoma* (привид) за її прихильність до моди [38].

Відомий англійський шеф-кухар Джеймс Олівер усім своїм дітям додав афективних назв до офіційних імен, які нині трактують як такі, що мають особливий шарм, вінтаж. Дівчатка отримали винятково красиві й пестливі імена: *Poppy Honey Rosie, Daisy Boo Pamela, and Petal Blossom Rainbow* [44]. Довгожданого хлопчика нагородили популярним ще у 1930-ті роки – *Buddy Bear Maurice* [47].

Популярний американський актор Тобі Макгваєр (Tobey Maguire) також реалізував своє почуття любові до доньки додатковим іменем *Sweetheart* Ruby Maguire. Інша відома зірка, Брайан Адамс (Bryan Guy Adams) – канадський рок-музикант, гітарист, автор і виконавець пісень підхопив новомодну тенденцію емоційно іменувати своїх діток і назвав дочку *Mirabella Bunny*. Свій вибір він пояснює так: «She arrived like all good Easter bunnies on Easter Friday» [49]. На запитання про причини іменування дочки *Blue Angel* Девід Хоуелл Еванс, більше відомий за своїм прізвиськом та сценічним ім'ям *Edge* – музикант, найкраще знаний як гітарист, клавішник та головний бек-вокаліст ірландського рок-гурту U2, нічого не відповів. Але, очевидно, що, порівнюючи донечку з неземною істотою, посланцем Бога, музикант прагнув передати свої неземні почуття любові і прихильності.

Серед пестливих імен (pet names) можемо виокремити:

1) скорочені назви, що походять від імені чи прізвища дитини:

Daniel – Danny / Dann; Richard – Richey / Rickee; David – Dave / Davey / Davy; Sebastian – Seba / Sebbie / Seb / Baz; Barbara – Barb / Barbie / Babs / Bobbie; Elizabeth – Lizzi / Lizzie / Bettie / Betsey; Melissa – Mally / Mallie / Lissy / Mel; Rebecca –Becky / Beckie / Becca; Crafter – Crafty; West – Westie; Alffredson – Alfie; Strudwick – Struddy тощо;

Цікаво, що й у королівських родинах за таким механізмом також створювали власні сімейні найменування, як, наприклад, у родині відомої королеви Вікторії: Victoria Adelaide Mary Louisa – *Vicky*, Albert Edward – *Bertie*, Alfred Ernest Albert – *Affie* [41]. Батька королеви Єлизавети II, короля Георга VI (Albert Frederick Arthur George), який цілковито підтримував свій народ під час Другої світової війни і навіть зміг подолати вроджену ваду – заїкання, щоб виголосити промову до нації, у родинному колі називали простим іменем – *Bertie* [42]. Отже, емоція любові є базовою, притаманною всім колам суспільства, і засоби вираження її однаково універсальні – скорочені назви із зменшувальними суфіксами -ie/-y.

Ще один приклад відданості й любові, яку пронесли через роки Ненсі Рейган та Рональд Рейган одне до одного, засвідчують їх родинні найменування *Mommy* та *Ronnie*.

2) назви, які характеризують особливості зовнішності, характеру, поведінки дитини.

Дівчинку Софію називали вдома *Sophocles* (жіноча версія Сократ) через її схильність філософствувати. У номінації шляхом метафоричного перенесення підкреслюються інтелектуальні здібності дівчинки. Прізвисько *«Deedle-Bug»* винайшли батьки для малюка, бо його найулюбленішою справою було лепетання «deedle, deedle, deedle». Лексичну одиницю утворено за допомогою переосмисленого звуконаслідування. Mikayla від народження отримала прізвисько *«bug/ buggie»* через те, що коли її маленькою загортали в ковдру, вона була схожою на жучка.

Усі члени родини Черчіллів мали прізвиська тварин, що вказували на характерні риси своїх володарів: *«Cat»* – дружина Клементина, *«Rabbit»* – син Рендольф, *«Mouse»* – дочка Мері [45]. Нові найменування утворилися на основі асоціативних уявлень про характер і звички тварин, а також їх зовнішній вигляд і висту-

пають класифікаторами, що експресивно описують людей.

Висновок. Прізвиська як одиниці вторинної номінації категоризуются на основі емоційного оцінювання, що виражає певне ставлення суб'єкта оцінки до його об'єкта. Емоції є одними з найважливіших компонентів емоціоконцептосфери людини, які обумовлюють процес спізнання та орієнтацію людини у світі, характеризуючись біологічними, психологічними та соціокультурними особливостями. Повідомляючи «дещо» про щось або когось, емоції мають матеріальну маніфестацію у способі вираження, у нашому випадку у вигляді прізвиськних номінацій. Виявлено, що за допомогою прізвиськ-емотивів номінант може відтворювати емоцію ЛЮБОВ. Вербалізований емоційний концепт, LOVE/ЛЮБОВ актуалізується прізвиськними номінаціями, які завдяки їхнім семантико-стилістичних ознакам здатні виражати суб'єктивно-лагідне ставлення мовця до адресата мовлення в комунікативному акті.

Список літератури:

1. Азнаурова Э. С. Стилистический аспект номинации словом как единицей речи / Э. С. Азнаурова // Языковая номинация (виды наименований) / [под общ. ред. Б. А. Серебренникова, А. А. Уфимцевой]. – 1977. – С. 86–129.
2. Арнольдь И. В. Стилистика. Современный английский язык: [учебник для вузов] / И. В. Арнольдь. – [4-е изд., испр. и доп.]. – М.: Флинта; Наука, 2002. – 384 с.
3. Бекасова Е. Н. Русские прозвища как отражение ментальности / Е. Н. Бекасова // Материалы X Конгресса Междунар. Ассоц. препод. русс. яз. и лит-ры [«Русское слово в мировой культуре»], (Санкт-Петербург, 30 июня – 5 июля 2003 г. // Концептосфера русского языка: константы и динамика изменений / под ред. Н. О. Рогожиной, В. В. Химика, Е. Е. Юркова. – СПб.: Политехника, 2003. – С. 293–302.
4. Берлизон С. Б. Эмоциональное значение – особый компонент смысловой структуры слова (фразеологической единицы) / С. Б. Берлизон // Вопросы описания лексико-семантической системы языка. – 1971. – Ч. 1. – С. 55.
5. Блягоз З. У. Социальное функционирование прозвищ / З. У. Блягоз, А. А. Кириллова // Материалы VI Всероссийской науч. конф. [«Проблемы общей и региональной ономастики»], (Майкоп, 2008). – Майкоп: АГУ 2008. – С. 143–145.
6. Вальтер Х. Русские прозвища как объект лекикографии. [Електронний ресурс] / Х. Вальтер, В. М. Мокиенко. – 2005. – Режим доступу до сайта: http://elar.urfu.ru/ bitstream/10995/1924/1/VO-2005-02-06.pdf
7. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познане / Анна Вежбицкая; [пер. с англ. Е. В. Падучевой]. – М.: Русские словари, 1996. – 416 с.
8. Веккер Л. М. Психика и реальность: единая теория психических процессов / Л. М. Веккер. – М.: Смысл, 1998. – 685 с.
9. Винарская Е. Н. К проблеме базовых эмоциональных концептов / Е. Н. Винарская // Вестник Воронежск. гос. ун-та. – Серия: «Лингвистика и межкультурная коммуникация». – 2001. – № 2. – С. 12–16.
10. Гийом Г. Принципы теоретической лингвистики / Гюстав Гийом. – М.: Прогресс, 1992. – 218 с. – (Языковеды мира).
11. Данилина Е. Ф. Прозвища в современном русском языке / Е. Ф. Данилина // Восточнославянская ономастика: Исследования и материалы / отв. ред. А. В. Суперанская. – 1979. – С. 281–297.
12. Денисова Т. Т. Прозвища как вид антропонимов и их функционирование в современной речевой коммуникации (на материале прозвищ Шумячского и Ершичского районов Смоленской области): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Т. Т. Денисова; Смоленск. гос. ун-т. – Смоленск, 2007. – 195 с.
13. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
14. Киселёва Л. А. Вопросы теории речевого воздействия / Л. А. Киселёва. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1978. – 160 с.
15. Клобуков П. Е. Метафора как концептуальная модель формирования языка эмоций / П. Е. Клобуков // Язык. Сознание. Коммуникация. – 1997. – Вып. 2. – С. 41–47.
16. Клюева Н. П. Структура и орфография прозвищ / Н. П. Клюева // Русский язык в школе. – 1979. – № 4. – С. 92–97.
17. Королёва И. А. Социальный аспект бытования современных прозвищ / И. А. Королёва // Научное наследие Б. Н. Головина и актуальные проблемы современной лингвистики. – 2006. – С. 214.
18. Манченко Е. С. Лингвокультурные и структурно-функциональные характеристики английских прозвищ: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки» / Е.С. Манченко; Воронеж. гос. ун-т. – Воронеж, 2008. – 16 с.
19. Мягкова Е. Ю. К проблеме исследования эмоциональности единиц индивидуального лексикона [Электронный ресурс] / Е. Ю. Мягкова. – Р. 18. – Режим доступа к ст.: fccl.ksu.ru/winter.99/cog_model/myagkova.pdf
20. Немов Р. С. Психология: [в 3-х кн.] / Р. С. Немов. – [2-е изд.]. – М.: Просвещение, 1995. – 576 с.
21. Ортони А. Когнитивная структура эмоций / [А. Ортони, Дж. Клоур, А. Коллинз] // Язык и интеллект. – 1996. – С. 314–384.
22. Робустова В. В. Антропонимическое прозвище в современном коммуникативном пространстве / В. В. Робустова // Вестник Московск. ун-та. – Сер. 19: Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2008. – № 1. – С. 120–130.
23. Рут М. Э. Антропонимы: Размышления о семантике / М. Э. Рут // Известия Уральского государственного университета. – 2001. – № 20.
24. Савчин М. В. Загальна психологія: [навч. посібник] / М. В. Савчин. – К.: Академвидав, 2011. – 462 с.
25. Сталтмане В. Э. Ономастическая лексикография / В. Э. Сталтмане; отв. ред. А. В. Суперанская. – М.: Наука, 1989. – 115 с.
26. Суперанская А. В. Имя – через века и страны / А. В. Суперанская; отв. ред. Э. М. Мурзаев. – М.: Наука, 1990. – 190 с. – (Литературоведение и языкознание).
27. Филимонова О. Е. Язык эмоций в английском тексте (когнитивный и коммуникативный аспекты) / О. Е. Филимонова. – СПб.: Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2001. – 259 с.

28. Шаховский В. И. Языковая личность в эмоциональной коммуникативной ситуации / Виктор Иванович Шаховски // Филологические науки. – 1998. – № 2. – С. 59–65.
29. Шаховский В. И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка / В. И. Шаховский. – М.: Изд-во ЛКИ, 2008. – 208 с.
30. Alford R. D. Naming and identity: A cross-cultural study of personal naming practices / Richard D. Alford. – New Haven, CT: HRAF Press, 1988. – 190 p.
31. Allen I. L. The Language of Ethnic Conflict / I. L. Allen. – N. Y.: Columbia Univ. Press, 1983. – p. 162.
32. De Klerk V. Naming practices in the Eastern Cape Province of South Africa / Vivian de Klerk, Barbara Bosch // Names. – 1996. – Vol. 44, № 3. – P. 167–188.
33. De Klerk V. Nicknames as Sex-role Stereotypes / Vivian de Klerk, Barbara Bosch // Sex Roles. – 1996. – Vol. 35. – P. 525–41.
34. Holland Th. J. The Many Faces of Nicknames / Th. J. Holland // Names. – 1990. – Vol. 38, № 4. – P. 255–269.
35. Jesperson O. Mankind, Nation and the Individual from a Linguistic Point of View / O. Jesperson. – L.: Allen and Unwin, 1954.
36. Leslie P. L. Toward a Theory of Nicknames: A Case for Socio-Onomastics / P. L. Leslie, J. K. Skipper // Names. – 1990. – Vol. 38, № 4. – P. 273–283.
37. Morgan J. Nicknames: Their Origin and Social Consequences / Jane Morgan. – Boston: Routledge, 1979.
38. Pedzisai Mashiri. More than Mere Linguistic Tricks: The Sociopragmatic Functions of Some Nicknames Used by Shona-speaking People in Harare [Електронний ресурс] / Pedzisai Mashiri. – 2004. – Режим доступу до сайта: ir.uz.ac. zw/jspui/bitstream/.../02-Mashiri.pdf
39. Wierzbicka A. Semantics, Culture, and Cognition / Anna Wierzbicka. – Oxford: Oxford Univ. Press, 1992.

Список джерел ілюстративного матеріалу:

40. BBC News [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайта: BBCNews 19 July, 2001 http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas
41. Confetti [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайта: www.confetti.co.uk/.../8210-8311-0-Aristoc. ..HYPERLINK http://www.confetti.co.uk/.../8210-8311-0-Aristoc. ..%A0
42. Democratic Underground.com [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайта: http://www.democraticunderground.com
43. IMDb [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайта: www.imdb.com/name/nm0929302/
44. Name Candy [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайта: http://www.namecandy.com/celebrity-baby-names/baby/petal-blossom-rainbow-oliver
45. The Irish times [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайта: www.irishtimes.com/newspaper
46. The Premier Educational Dictionary-Thesaurus [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайта: http://www.wordsmyth.net
47. The Telegraph [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайта: http://www.telegraph. co.uk/news/celebritynews/6253335/Madonna-please-dont-call-me-Madge.html
48. The Royal Post [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайта: http://theroyalpost.com/2011/09/13/royal-nicknames...
49. Time: Online Edition [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайта: http://www.time.com/time/magazine/article

Николенко О.В.
Институт филологии
Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

ЭМОЦИОНАЛЬНЫЙ КОНЦЕПТ LOVE В АНГЛИЙСКИХ ПРОЗВИЩНЫХ НОМИНАЦИЯХ

Аннотация
В статье исследована эмоционально-экспрессивная функция прозвищ. Эмоциональные значения, которые отражают основные человеческие эмоции, являются универсальными, и их проявление в лексических номинациях прозвища варьируются в различных аспектах. Эмоциональные лексемы выражают положительную или отрицательную эмоциональную оценку, субъективное определение статуса объекта, эмоционально экспрессивно осуждая или одобряя кого-то или что-то. Мы считаем, что прозвища семантически связаны с одной из шести основных моделей эмоций – Любовью. Субъекты номинаций прозвища, оценивая деятельность других и выражая эмоциональную оценку, могут передавать материнскую любовь, романтическую любовь, привязанность, увлеченность и другие подтипы любви.
Ключевые слова: прозвище, эмоция, эмоциональный концепт, эмотив, аффект, оценивание.

Nikolenko O.V.
Institute of Philology
Taras Shevchenko National University of Kyiv

EMOTIONAL CONCEPT LOVE IN ENGLISH NICKNAMES

Summary
The article analyzes emotionally expressive function of nicknames. Emotional meanings that reflect basic human emotions are universal, and their manifestation in nicknames' lexical nominations vary with degrees of depth and different aspects. Emotional lexemes express positive or negative emotional evaluation, subjective determination of the object status, emotionally expressive approving or disapproving of somebody or something. We consider the nicknames as semantically related to one of the six basic emotions models – Love. Subjects of nicknames nominations intend to express maternal love, romantic love, affection, infatuation, and other subtypes of love estimating the activities of others and expressing emotional evaluation.
Keywords: nickname, emotion, emotional concept, affect, emotive, evaluation.

УДК 811.161.2'371

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПОНЯТТЯ ДУХ В УКРАЇНСЬКОМУ ДИСКУРСІ

Павлушенко О.А.
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

У статті досліджено концептуалізацію поняття *дух* в українському дискурсі. Проаналізовано вербальне втілення виявлених концептуальних аспектів в лексикографічних джерелах, художніх, публіцистичних, релігійних текстах. Також до аналізу залучено мовний матеріал, одержаний методом інтерв'ювання корінних носіїв української мови. Виділено домінантні концептуальні аспекти визначеного мовно-ментального конструкту. Особливу увагу спрямовано на перцептивно-образний адстрат.
Ключові слова: мовна картина світу, дискурс, концепт, концептуальний аспект, понятійний субстрат, перцептивно-образний адстрат.

Постановка проблеми загалом та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. На помежів'ї двох тисячоліть лінгвістична наука впевнено повернулася до дещо занедбаних аспектів дослідження мовної матерії – у її зв'язку з мислительною, зокрема когнітивною, та психічною діяльністю людини як індивіда і як представника певної етнічної спільноти. Науковці взялися до пошуків у мовному дискурсі того етнокультурного й етноментального базису, що об'єднує людей у націю й втілює їхню національну самобутність. Осмислення природи одиниць мовно-ментального простору соціуму – концептів відкриває перспективи розвитку мовознавства у галузі вивчення національних мовних картин світу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Ідею існування національних мовних картин світу вперше висловив В. фон Гумбольдт. Науково-теоретичне обґрунтування й розвиток ця ідея одержала в працях німецького науковця Л. Вайсгербера, який належав до неогумбольдтіанської течії у мовознавстві. Новий важливий етап у дослідженні мови як засобу систематизації знань і культурного досвіду окремої етноспільноти пов'язаний із науковими студіями Е. Сепіра. Роль метафоризованих переносних значень лексичних одиниць національної мови у концептуалізації дійсності вивчав Б. Уорф.

Мовна картина світу – це відбитий засобами мови образ свідомості, реальності, модель інтегрального знання про концептуальну систему уявлень, що репрезентується мовою [3, с. 46]. Для цілісного уявлення про етномовну картину світу потрібно глибоко проаналізувати окремі його фрагменти в усіх їхніх виявах. На сьогодні у вітчизняному мовознавстві опрацьовано поодинокі фрагменти мовної картини світу українського народу, про повний опис національної мовної картини світу говорити ще зарано. Досліджено концепти: *воля, свобода, неволя, слава, мрія, надія, доля, недоля, віра, кохання, любов, страх, сміх, сум, туга, журба, гріх, спокута, зло, добро, зрада, вірність, родинність, побратимство, милосердя, жорстокість, гра* (В. І. Кононенко); *шлях, сумління, совість, праця, робота, гріх, вчинок* (Т. В. Радзієвська); *воля, дума, думка, Україна* (Т. А. Космеда); *слово, мова, думка, творчість, пісня* (Н. О. Мех); *бог, богородиця, пророк* (Т. П. Вільчинська); *кобзар* (В. Л. Іващенко); *бог* (П. В. Мацьків); *душа* (М. В. Скаб); *чоловік* (мужчина) (Л. О. Ставицька); *краса* (О. М. Цапок); *козацтво* (С. П. Запольських); *правда, неправда* (М. В. Мамич); *життя, дорога* (Ж. В. Краснобаєва-Чорна); *життя, смерть* (О. О. Близнюк); *степ* (О. Є. Єфименко); *небо, земля* (С. О. Шуляк); *жінка* (Т. М. Сукаленко) та ін.

Виділення не вирішених до сьогодні частин загальної проблеми. Концепт *дух* не був предме-

том спеціального дослідження, проте, поза всяким сумнівом, заслуговує на окрему увагу дослідників мовної картини світу українців як у плані лінгвокогнітивному, так і в лінгвокультурологічному. Припускаємо, що, використовуючи методи компонентного аналізу, можна виявити в українському мовному дискурсі різні за своєю природою, а можливо, й суперечливі концептуальні аспекти цього мовно-ментального конструкту.

Формулювання мети статті. Мета пропонованої студії – дослідити концептуалізацію поняття *дух* в українському дискурсі, проаналізувати концептуальні аспекти, вербально втілені в художніх, публіцистичних, конфесійних текстах та лексикографічних джерелах. Виявити домінантні концептуальні аспекти, особливу увагу спрямувати на перцептивно-образний адстрат.

Виклад основного матеріалу. Дух – це складний концепт, який в сучасному українському мовно-ментальному просторі ще не завершив свого формування, його зміст постійно поглиблюється й доповнюється новими концептуальними аспектами.

Понятійний зміст цього складно структурованого мовно-ментального конструкту представлений понятійним субстратом, який одержав лексикографічну кодифікацію: 1. Психічні здібності, свідомість, мислення; / У матеріалістичній філософії і психології – мислення, свідомість як особлива властивість високоорганізованої матерії, вищий продукт її, в ідеалістичній філософії – нематеріальне начало, яке лежить в основі всіх речей і явищ і є первинним щодо матерії; 2. Внутрішній стан, моральна сила людини, колективу; 3. Загальний внутрішній зміст і напрям, основний характер чого-небудь; 4. За міфологічним і релігійним уявленням, добра або зла безплотна надприродна істота, що бере участь у житті природи і людини; 5. Те саме, що повітря [2, с. 627-628]

Доуχъ – псл. duxъ, пов`язане чергуванням голосних з dъхъ, dъxnǫti; споріднене з литовським doũsos «повітря» [1, с. 149].

Асоціювання духу з життєтворчою ідеєю, згустком знань бере початок в біблійному дискурсі і пронизує ментальний простір людства в цілому. Властивий цей концептуальний аспект й українській лінгвокультурі. Епіцентром його виступає *Дух Божий* – за християнським віровченням – нематеріальна світотворча сила і *Святий Дух* – третя іпостась святої трійці.

На початку Бог створив Небо та землю. А земля була пуста та порожня, і темрява була над безоднею, і Дух Божий ширяв над поверхнею води. (Перша книга Мойсеєва: Буття. Створення світу 1. 2). *Тож ідіть, і навчіть всі народи, христячи їх в Ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа* (Євангелія від Св. Матвія 28.16-19)

Я ж вам вірив, як Богу. Мені ви були
За отця, і Духа, і... приклад (Б. Олійник).

Дух пізнання такий самий давній, як і людство, породжений його бажанням осягнути об'єктивний світ у всіх виявах, і загартовується труднощами, які навіть можуть становити небезпеку.

Цей дух, що йшов проз течію сторіч і розверзавсь могутніше та дужче у життєдайних грозах протиріч, що розгортали й потрясали суще (М. Бажан).

У світоглядній традиції українців є розуміння того, що дух – це породження інтелекту людини, форма вияву її нервової системи, роботи мозку і залежить тільки від його життєдіяльності. З припиненням функцій мозку дух згасає.

А дух? Се ж іскорка лишень,
Се огник, нервів рух!
Розпадесь мозок, то й огень
Погасне, згине дух… (І. Франко)

Під впливом релігійного світогляду існує й інша думка, що дух, на відміну від свого матеріального вмістилища, є вічним, він незнищенний, його не спроможний спопелити навіть вогонь.

Ще той не вродився
Жар, щоб в нім згоріло
Вічне діло духа,
Не лиш утле тіло! (І. Франко)

Породжений вищою формою матерії, дух набуває спроможність керувати нею, робити її дії цілеспрямованими, визначаючи розвивальну мету. Дух – це воля, внутрішня сила, що породжує прагнення до активної діяльності, віра в себе, упевненість у своїх можливостях. Духу властиво моделювати майбутнє окремої особистості або певної спільноти й активно прямувати до реалізації цієї моделі.

Дух, що тіло рве до бою,
Рве за поступ, щастя й волю… (І. Франко).

Матеріальною оболонкою духу є тіло, у ньому він живе, повсякчас рефлексує на зовнішні подразники: може виявляти різну амплітуду коливань активності, зазнає втоми, підпадає під гніт несприятливих обставин, відчуває муки, відроджується, відновлюється.

Дух падає (занепадає), дух піднімається (підноситься), дух піднявся (піднісся), дух у п'яти ховається (Фразеологізми).

Його охоплював панічний страх, що згодом перейшов у тупий біль, який ***мучив його*** *тіло й* ***дух*** (Григорій Тютюнник).

Так важко, звільна хвиль, годин і днів
Повзуть безбарвні, непроглядні стада!
І дух у тілі, бачиться, ***зомлів***… (І. Франко).

Тоді – до царства вод зелено-синіх, що в нім зросла перлина та корал, що в нім, як вічний горя крик, хорал звучить, ***наш дух тривожачи*** *і нині* (В. Барка).

В українській лінгвокультурі дух також трактується як ідея боротьби взагалі, прогрес, який противажить старому, віджилому, яке стоїть на шляху розвитку суспільства.

Голос духа чути скрізь:
По курних хатах мужицьких,
Вічний революціонер –
Дух, наука, думка, воля –
Не уступить пітьмі поля… (І. Франко)

В українському дискурсі від часу до часу об'єктивується розуміння духу як національної ідеї.

І може дасться заповіт новий
і дух нові напише нам скрижалі.
Але тепер? як маємо шукати
своєму народу землю? Хто розбив нам
скрижалі серця, духа заповіт… (Леся Українка).

Поширеним є розуміння духу як спорідненості світоглядних позицій, переконань, зокрема й лінгвокультурної та етнічної сутності, що слугує основою для національної самоідентифікації, виразною ознакою самобутності певного етнотипу,

критерієм для розмежування з іншими спільнотами, зокрема етногрупами.

Одного духу (фразеологізм). *Я знаю … Одного ми духу, і мати усім нам – блакить* (В. Сосюра).

Майже у кожного народу є певна суспільна група, яка з найбільшою силою виражає національний дух, національну психологію (О. Губко).

Я – вологодський.
Корінний русак.
Вважай, по духу, не лише по мові,
А так пізнав його пекуче слово
Углиб, і ввись, і на солоний смак… (Б. Олійник).

Почасти спільність поглядів, ідей, інтересів виступає об'єднувальною силою для всього суспільства в певний період його історичного розвитку й трактується українцями як *дух часу* (фразеологізм) [5, с. 224].

Чи є синонімічними мовно-ментальні конструкти *дух* і *душа*? Спільний етимологічний корінь дав в українській мові два різні мовні знаки. Між духом і душею пролягає хоч і тонка, але помітна межа. Ці два поняття не ототожнюються, а отже становлять різні концепти. Вони суть різних площин екзистенції людини як носія духовного і вольового начал, суб'єкта емотивної й інтелектуальної царин.

І дух рече, купаючись у блиску прадуші… (В. Гренджа-Донський)

Високе діло розміняв на слово,
Високе слово – на дрібні діла,
І нишком розпадається основа,
Що цільність душ і духа берегла (Б. Олійник).

Однак паремійний фонд української мови пропонує фразему *як на духу*, що має значення «щиро, відверто, нічого не приховуючи» [5, с. 225] і виступає семантичним еквівалентом російської фразеологічної одиниці *«по душам»*. Це дозволяє нам видіти окремий периферійний концептуальний аспект аналізованого мовно-ментального конструкту, який споріднює його з концептом *душа.*

У більшості випадків дух усвідомлюється носіями української лінгвокультури як внутрішня сила, воля особистості, її моральний, психічний, поведінковий стержень, який визначає прямування в життєвому просторі.

Твій дух не став приниженим і плюсклим,
хоч слала доля чорні килими
то од Вілюйська до Холуйська,
то з Києва до Колими (Л. Костенко).

Людське ставлення підіймає дух і дає силу рукам. Товариське оточення, безкорислива мета (Ю. Яновський).

Нам треба залізних духом людей… (Г. Косинка).

Проте в українському мовно-ментальному просторі немає абсолютного ототожнення духу й волі. У цьому зв'язку актуалізуються контексти, у яких лексичні одиниці *дух* і *воля* вживаються як мовні знаки з різним змістом, отже, експлікатори різних концептів.

Життя ускладнюється, моральні вартості знецінюються, тут, аби не впасти духом, не розчаруватися, потрібна залізна воля (Р. Андріяш).

В українському дискурсі є спроби розмежувати дух і свідомість, мислення.

І як я змірю твердість духа
І думу, всеблаженну думу (В. Барка).

Очевидним є зв'язок духу з емоційною стороною буття людини, її психічною організацією.

А в своїх найвищих пориваннях емоційна сфера, навпаки, є найвитонченішою найодухотвореннішою цариною людського духу (О. Губко).

Найдавніший, праслов'янський, компонент когнітивно-семантичної структури концепту дух (дихання як фізіологічний процес) якнайширше представлений в паремійному фонді української мови: *в один дух*, – дуже швидко, миттю, *на весь дух, з усього духу, скільки є духу, що є духу* – щосили, з максимальним напруженням, *одним духом* – без затримки, *дух вийшов (вискочив, випер)* – помер, *дух займається (забивається, затинається)* – стає важко дихати від хвилювання, сильного душевного потрясіння, *щоб і дух не пах (не смердів)* – на означення вимоги до кого-небудь піти геть, перестати бувати де-небудь, *ні духу живого* – жодної істоти [5, с. 225].

Перцептивно-образний адстрат концепту дух в українському дискурсі вербалізовано досить розлого.

Дух набуває персоніфікації в особі вольової людини (групи людей), борця, організатора, духовного вождя.

Вічний революціонер…
Він живе, він ще не вмер.
Міліони зве з собою, –
Міліони радо йдуть,
Бо се голос духа чуть (І. Франко).

Посилюють образний адстрат концепту дух експліцитні й імпліцитні, асоціаціативні, порівняння з різноманітними референтами, що втілюють висоту, піднесення, наприклад, тополя, небо.

І дух його – як гін стрімких тополь, що височать на обрисі гірському (І. Гнатюк). Вклав у всі живі створіння душу, з духом неба злиту… (М. Бажан).

Всеперемагаючий потенціал творчої сили духу, апофеоз його життєдіяльного начала об'єктивується в асоціативному зв'язку з вогнем, вибухом.

…вогненним святом духа завирує і вибухне ХХ вік! (Є. Маланюк)

Трактування духу як виразника найблагородніших виявів діяльності людини об'єктивує синтаксична конструкція *велич духу*, яку можна кваліфікувати як традиційну для контекстного оточення титульного імені аналізованого концепту.

…ніколи не являла людина й стільки благородної сили й величі духу… (О. Довженко)

Здійснений нами асоціативний експеримент дав такі результати (в опитуванні взяли участь 100 осіб студентів різних спеціальностей ОКР бакалавра Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського):

– дух (святий), ототожнення з Богом, неземним началом життя – 56;
– вольове начало особистості, характер – 51;
– свідомість, розум – 14;
– енергія, сила – 28;
– дух нації, патріотизм – 42;
– вияв містичного, потойбічного, пов'язаного не з християнським вченням, а з язичницькими віруваннями – 56;
– дихання, запах – 39;

– втілення самого життя (буття) – 18;
– ототожнення з душею – 18.

Отже, у свідомості пересічних носіїв української мови домінує розуміння духу як неземного начала життя (ототожнення з Богом) – 56 і вияв містичного, потойбічного, пов'язаного не з християнським вченням, а з язичницькими віруваннями – 56. Цей, на перший погляд суперечливий, результат опитування насправді є дуже красномовним фактом, який засвідчує глибоко укорінені у свідомості українців архетипні світоглядні традиції, у яких поєдналися прадавні уявлення, зумовлені первісними релігійними віруваннями, і ті, що постали пізніше під впливом православ'я. Крім того, при глибшому осмисленні ці два концептуальні аспекти мають спільне підґрунтя – в обох випадках це сили, що мають астральне походження, перебувають за межею осягнення людиною і можуть чинити на неї вплив, не контрольований з її боку. Другу позицію займає концептуальний аспект «вольове начало особистості, характер» – 51, очевидно, сформований у процесі еволюції особистості як суб'єкта суспільної активності.

В українському дискурсі до вербальних засобів втілення концепту дух належать деривати *духовний* і *одухотворений*, які перебувають у відношеннях словотворчої мотивації з титульним іменем (субстантивом *дух*) аналізованого мовно-ментального конструкту. Ці ад'єктиви слугують варіативними репрезентантами концепту в асоціативному просторі носіїв національної мови, розширюють коло його властивостей й ознак. Духовними можуть бути життя, інтереси, потреби, виховання, діяльність, енергія, стосунки між людьми та сформовані на їхній основі групи чи об'єднання тощо.

Запорожці були не тільки елітним станом України, але й виступали як ***духовний каталізатор****, як соціальний фермент у консолідації й кристалізації українського етносу як народу, як нації. Так Запорозька Січ виступала як осердя,* ***духовний центр*** *етногенезу українців* (О. Губко).

Дискурсивна профілізація концепту дух однокореневими ад'єктивами доповнює його «вербальний портрет» (4, с. 113) вживанням їх у метафоричних конструкціях типу *голос одухотворений, думка одухотворена, жага духовна.*

У мовчазливу готику тополі, в труда ***одухотворену грозу*** (Л. Костенко)

Встановлю вечірній час, як молитву народу, полечу ***духовним*** *своїм* ***зором*** *на Україну до рідного народу, якого ніжним сином я є, був і буду во ім'я отця* (О. Довженко).

О музо муз, – і сущого, й майбутнього, ти очищай нас, як жива роса, І прихиляй до поля многотрудного, І поривай ***в духовні небеса****!* (Б. Олійник)

Дух може набувати естетичних виявів, одухотвореність традиційно пов'язують з розумом людини, її ученістю, шляхетністю поведінки.

А що вже говорити про ***красу духа! Одухотвореність обличчя****, розум, що світився в очах і в кожному слові, красномовність, ученість, начитаність, знання чужоземних мов, шляхетність і краса почувань і вчинків – усе це також було естетикою вищого ґатунку* (О. Губко).

Висновки з цього дослідження та перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Отже, в свідомості українців домінує релігійне трактування значення титульної номінації досліджуваного концепту – це розуміння або в межах християнської традиції, або пов'язане з рудиментарними язичницькими уявленнями. На другому місті у світлому секторі свідомості українців перебуває концептуальний аспект «вольове начало особистості, характер», третю позицію посідає «дух нації, патріотизм». Цим зумовлені й основні ознаки, які інтерв'юовані особи асоціативно пов'язують з референтами, позначуваними субстантивом *дух*: *святий, вічний, світлий, першородний, незламний, всеосяжний, сильний, легкий, чистий.*

У статті викладено лише основні результати компонентного аналізу семантичного поля концепту *дух*, які можуть стати початком ґрунтовного вивчення цього мовно-ментального конструкту. Зокрема, один з напрямів такого дослідження може бути продуктивним в площині конфесійного дискурсу.

Список літератури:

1. Етимологічний словник української мови. У семи томах. Том 2 / Укладачі О.С. Мельничук (головний редактор), В.Т. Коломієць, О.Б. Ткаченко Київ: 1985. – 569 с.
2. Новий тлумачний словник української мови. У трьох томах. Том 1. Видання друге, виправлене / Укладачі: Василь Яременко, Оксана Сліпушко. – Київ: «Аконіт», 2008. – 567 с.
3. Постовалова В.И. Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / В.И. Постовалова [и др.] – М.: Наука, 1988. – 216 с.
4. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А.М. Приходько. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332 с.
5. Словник фразеологізмів української мови / Укладач В.М. Білоноженко та ін. – Київ: Наукова думка, 2008. – 1104 с.

Список використаних джерел:

Бажан М. Твори в чотирьох томах. Поезії. Поеми / М. Бажан. – Київ: Дніпро, 1974. – 367 с.

Барка В. Поезія. Повість «Жовтий князь» / В. Барка. – Київ: Наук. думка,1999. – 304 с.

Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Завіту / пер. Іван Огієнко. – Київ: Українське Біблійне товариство, 2002. – 1376 с.

Губко О. Психологія українського народу: наукове дослідження у 2- ох кн. Кн. 2: психологічні особливості наших краян у міжчассі Трипілля – сучасна Україна / Олексій Губко. – Вінниця: ТОВ «Видавництво-друкарня ДІЛО», 2013. – 400 с.

Довженко О. Твори у трьох томах. Том перший / О. Довженко. – Київ, 1958. – 500 с.

Косинка Г.М. Заквітчаний сон: Оповідання, спогади про Григорія Косинку: для ст. шк. віку; худож. оформл. К.Т. Лавра; [Упоряд. і приміт. Т.М. Мороз-Стрілець] / – Київ: Веселка, 1991. – 287 с.

Костенко Л.В. Річка Геракліта [Текст] / Л.В. Костенко. – Київ: Либідь, 2011. – 336 с.
Українка Леся. Зібрання творів: У 12-ти. т. / Леся Українка – Київ: Наук. думка, 1975. – Т. 1-3.
Маланюк Євген. Повернення: Поезії. Літературознавство. Публіцистика. Щоденники. Листи / Серія «Ad Fontes – До джерел» / Є. Маланюк. – Л.: Світ, 2005. – 496 с.
Олійник Б. Таємна вечеря [Текст] / Борис Олійник. – Київ: Парламент. вид-во, 2000. – 144 с.
Сосюра В.М. Мазепа: Поема. Лірика / В.М. Сосюра. – Київ: Дніпро. 2001. – 221 с.
Тютюнник Г. Вир [Текст]: роман / Григорій Тютюнник. – Харків: ТОВ «Будинок друку», 2013. – 543 с.
Франко І.Я. Зібрання творів: У 50 т.: Художні твори / І.Я. Франко. – Т. 1: Поезія. – Київ: Наук. думка. – 502 с.
Франко І.Я. Зібрання творів: У 50 т.: Художні твори / І.Я. Франко. – Т. 2: Поезія. – Київ: Наук. думка. – 543 с.
Яновський Ю. Оповідання. Романи. П'єси / Ю. Яновський. – Київ: Наук. думка, 1984. – 573 с.

Павлушенко О.А.
Винницкий государственный педагогический университет
имени Михаила Коцюбинского

КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЯ ПОНЯТИЯ ДУХ В УКРАИНСКОМ ДИСКУРСЕ

Аннотация
В статье исследовано концептуализацию понятия *дух* в украинском дискурсе. Анализируется вербализация концептуальных аспектов в лексикографических источниках, художественных, публицистических, религиозных текстах. Для исследования также использован материал, полученный методом интервьюирования коренных носителей украинского языка. Среди концептуальных аспектов виделены доминирующие. Особое внимание сосредоточено на перцептивно-образном адстрате.
Ключевые слова: языковая картина мира, дискурс, концепт, концептуальный аспект, перцептивно-образный адстрат.

Pavlushenko O.A.
Vinnytsia State Pedagogical University
named by Mykhailo Kotsyubynsky

CONCEPTUALIZATION OF THE NOTION OF «SPIRIT» IN UKRAINIAN DISCOURSE

Summary
The article presents an analysis of the conceptualized notion of *«spirit»* in Ukrainian discourse. The research has been based upon fine literature texts as well as those representing the confessional and publicistic styles, lexicographic resources and the material obtained from interviewing common native speakers of Ukrainian. There have been defined the dominant conceptual aspects of the mental language construct and the accentuated perceptive image adstrat.
Keywords: mental language construct, concept, notional substrate, perceptive image adstrat, association.

УДК 431.65

ПРОБЛЕМА КЛАСИФІКАЦІЇ ТЕРМІНІВ ВЕТЕРИНАРНОЇ МЕДИЦИНИ

Рожков Ю.Г.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

Висвітлено існуючі в науці підходи до класифікацій ветеринарної термінології. Виділено класифікації ветеринарної термінології в залежності від: сфери вживання; поширеності вживання в мові; сфери розповсюдження термінів в ветеринарній науці і практиці; галузевої приналежності; ступеня однозначності; ступеня точності відображення поняття; часу використання; наявності дефініції; зв'язку терміну з контекстом; джерела виникнення; складу ветеринарного терміну.

Ключові слова: ветеринарний термін, ветеринарна термінологія, загальновживані терміни, спеціальні не ветеринарні терміни, спеціальні ветеринарні терміни.

Актуальність дослідження. Очевидно, що в науці існує величезна кількість праць присвячених дослідженню понять термін та термінологія. Проте, в науці недостатньо окреслена різниця між цими двома поняттями. Також недостатнім вважаємо розробленість класифікації ветеринарної лексики.

Мета дослідження – виявити особливості класифікації ветеринарної лексики, а також окреслити різницю між поняттями термін та термінологія. Аналіз останніх досліджень і публікацій: Особливості класифікації ветеринарної лексики в останні десятиліття інтенсивно розроблялися на матеріалі різних мов як вітчизняними мовознавцями (Гриньов В.П., Даниленко С.Д., Шелов Л.О., Симоненко О.А. та ін), так і зарубіжними лінгвістами (Andrews E.A., Antia B.E., Baakes K., Bauer L., Beaugrande R., Draskau J.K., George F.H.).

Виклад основного матеріалу. Не кожне спеціальне слово – термін, і не кожна сукупність спеціальних слів може називатись термінологією. На наш погляд, термін на відміну від інших слів, ставлячись до наукової галузі знання, поєднує в собі обидві функції, причому дефінітивна виступає обов'язковою при розпізнанні терміна. Вона викликає до дії ще й когнітивну функцію, тому що термін зазвичай виступає як репрезентант певної наукової теорії. Акумуляція цих функцій диктує певні умови семантичній структурі номена і його функціонуванню. Дефінітивна функція вимагає однозначності термінологічної назви, що визнається більшістю вчених, хоча деякі дослідники допускають полісемію терміна. Слід уточнити, що однозначність термінів треба розглядати в межах конкретної термінології, де вони взаємокорелюються між собою. Ця особливість визначається внутрішньою формою лексеми «термін» («terminus» з латинського – «межа»).

Терміни в межах однієї термінології взаємообумовлені, значення їх уточнюється в тій галузі, в яку включено термінологічне визначення. Точність – основна властивість термінів, тому що вони створюються для позначення спеціальних понять і спеціальних предметів, реалізуючи номінативно-дефінітивну функцію. У конкретної термінології термін має певну дефініцію, яка і є основною ознакою його точності. Для прикладу порівняємо дефініції термінів у музикантів і військових. Атака – «початок звуку в співі» і атака – «поєднання стрімкого руху з вогневими засобами»; детонація – «фальшиве, нечисте виконання» і детонація – «вибух»; позиція – «положення рук на музичному інструменті» і позиція – «траншея, окоп»; лад – «система звуковисотних інтервалів» і лад – «статутне розміщення військовослужбовців» і т. д. Слово лише тоді є терміном, коли воно має дефініцію і коли по ній його можна відновити. Різні підходи до розуміння семантичного наповнення терміна відображаються і на питанні присутності в його значенні конотативних лексем емоції, оцінки, експресії. «Термін точний і холодний, і сфера експресії для терміна в межах термінології закладена» – говорить А. А. Реформатський [6, 55].

«В слові-терміні на перший план виступає його об'єктне значення, суб'єктне ж, оцінне, або взагалі знято, або завуальовано» – вважає Б. Н. Головін [7, 7]; емоційно-експресивна нейтральність становить другу неодмінну властивість будь-якого терміна. Емоційно-стилістичні якості термінологічні одиниці набувають лише в «невласних умовах і контекстах їх вживання» – пише А. І. Моїсеєв [8, 77]. Л. А. Капанадзе, І. С. Квітко, В. М. Лейчик і інші вважають, що терміни позбавлені якого-небудь емоційно-експресивно-оцінного забарвлення. Однак існує думка про допустимість конотацій в термінологічних найменуваннях (Н. З. Котелова, В. П. Даниленко, В. П. Прохорова).

Терміни – як назви, перш за все, спеціальних понять науково-технічної галузі – мають точні визначення, зафіксовані в словниках. Тим самим терміни визнаються офіційними і кодифікованими. Найбільш типовими є термінологічні слова. Поряд з ними є складові терміни, або лексиколізовані словосполучення, терміни-описи. Як ті, так і інші знаходяться в системі, позначають поняття і утворюють термінологію, або терміносистему, яка представляє собою штучне утворення (Н. В. Подольська, А. В. Суперанська, Г. П. Німець, Н. В. Васильєва, В. П. Даниленко, В. М. Грязнова, Т. Л. Канделакі і ін.).

Системність терміна розглядається як важлива риса його характеристики: «... немає і не може бути поняття (а отже, і вираження його терміну), яке б не було системно пов'язано з іншими поняттями даної предметної області, і, отже, кожен термін існує лише як член певної системи термінів. Тому ознака системності представляється необхідним при визначенні терміна» [9, 11]. Поняття «термінологія» і «терміносистема» розглядалися як синоніми, але останнім часом дослідники розділяють їх. Вважається, що термінологія являє собою «стихійно складену сукупність оди-

ниць, здебільшого неповну, логічно нечітку, що складається з предтермінів, квазітермінів, псевдотермінів, тоді як терміносистема служить результатом свідомого упорядкування або конструювання з природних, але спеціально відібраних одиниць, які є повноцінними термінами» [10, 6].

З точки зору функціонально-нормативного підходу терміни в системі спеціальної лексики первинні, тому що вони офіційні і належать до наукового стилю літературної мови. Термін повинен бути коротким, однозначним, простим, без емоційно-оцінно-експресивних відтінків і, відповідаючи вимогам системності, співвідноситися з іншими термінами конкретної науково-технічної сфери. Терміни з такими характеристиками називають «ідеальним», в житті «аналіз різних термінологій, здійснений різними авторами, ставить під сумнів правомірність пред'явлення до термінів розглянутих вимог, оскільки значна частина реально функціонуючої термінології цим вимогам не відповідає, але тим не менш продовжує обслуговувати відповідні галузі знання «- зазначає Б. Н. Головін [11, 54].

З його думкою погоджуються й інші дослідники: «Всі інші ознаки, звичайно приписуються термінам і термінології в цілому: точність значення, однозначність, системність, відсутність синонімії і т. д. – «Ідеальний» термін має право на існування в системі мови. Тому «терміни необхідно вивчати в сфері фіксації, тобто в словниках, а не в процесі їх функціонування, тобто в текстах», де полісемія «Явище неминуче і природне» [13, 15].

У процесі функціонування термін може набувати не тільки додаткового значення, але й синонімів, варіацій, він може трансформувати зовнішню структуру і т.д.

Ветеринарна термінологія вкрай різноманітна і може бути класифікована на різні види, за різними ознаками. В ветеринарній літературі запропоновано кілька таких ознак і відповідних класифікацій, хоча далеко не всі з них бездоганні. Критичний аналіз різноманітних наукових точок зору з цього питання дозволяє запропонувати наступний варіант класифікації аналізованого явища.

Залежно від сфери вживання ветеринарні терміни поділяються на терміни ветеринарної науки і терміни ветеринарної практики.

Термінологія ветеринарної науки – це терміни, які використовуються в ветеринарних наукових працях. Сферою її існування і фіксації є наукова і навчальна ветеринарна література. Слід зазначити, що практично в будь-який термін, що вживається в сфері ветеринарної практики, входить в наукову ветеринарну лексику, в той час як не всякий доктринальний термін знаходить відображення в тих чи інших ветеринарних документах.

По-перше, в данному випадку порушено правило логічного поділу поняття, в силу якого розподіл має бути безперервним, плавним, поступовим. В силу сказаного первинний поділ ветеринарних термінів повинен бути дихотомічний. Перш за все, їх слід класифікувати на загальновживані та незагальновживані (спеціальні), які, в свою чергу, підлягають подальшому поділу.

По-друге, не цілком точним бачиться найменування «спеціальні технічні». Воно вузьке за своїм обсягом, оскільки в буквальному сенсі дане словосполучення обмежується тільки технічною термінологією. Як видно, словосполучення «технічні терміни», що закріпилося в ветеринарній науці, пов'язане з широко поширеним виділенням таких областей, як наука і техніка. Однак тут наука як особлива сфера людської діяльності протиставляється техніці або як сукупності різних засобів, механізмів і пристроїв, що не існують в природі і виготовлені людиною для здійснення процесів виробництва і обслуговування невиробничих потреб суспільства, або як діяльності, пов'язаної з вивченням, застосуванням і вдосконаленням знарядь і засобів праці.

Насправді в дану групу входять не тільки терміни технічних наук, але і всі інші спеціальні терміни: медичні, економічні, психологічні та інші. З урахуванням сказаного можна запропонувати таку класифікацію. Залежно від поширеності вживання в мові всі терміни, використовувані в ветеринарній науці і практиці логічно поділити на дві групи: загальновживані та незагальновживані (спеціальні). Загальновживані терміни – це терміни, які в однаковій мірі використовуються в побутовому мовленні, в художній і науковій літературі, в ділових документах і в тому числі в ветеринарній науці і практиці.

Ці терміни становлять основну частину (за підрахунками вчених до 80%) тексту наукових робіт і тексту ветеринарних документів. вони вживаються в повсякденному, загальновідомому сенсі, тому прості і загальнозрозумілі. До них можна віднести такі, терміни як «автор», «замовлення», «документ», «громадянин», «свідок», «працівник» і цілий ряд інших [4, с. 70; 5, с. 24]. З приводу можливості і необхідності використання спеціальної термінології в ветеринарних документах висловлюються суперечливі судження.

Інші вчені вважають, що без спеціальної термінології в тексті ветеринарії звичайною літературною мовою виражати думки неможливо [6, с. 177]. Буденна лексика з огляду на її універсальність, багатозначність і образність не завжди задовольняє потреби в точності і стислості ветеринарного тексту [5, с. 62]. Конкуренція між зрозумілістю медичних документів і їх стислістю і точністю не може бути вирішена на користь однієї з груп термінів. І загальновживані та спеціальні терміни об'єктивно необхідні.

Головне – правильно визначити міру їх розумного співвідношення. Це завдання має вирішуватися за допомогою послідовного дотримання вимог, які пред'являються до ветеринарної термінології. Спеціальні терміни – це терміни, які створюються і використовуються в тій чи іншій галузі наукового знання. Залежно від галузі наукового пізнання з метою ветеринарного аналізу їх доцільно розділити на дві групи: спеціальні неветеринарні і спеціальні ветеринарні.

Спеціальні неветеринарні терміни – це терміни, запозичені з області спеціальних знань (техніки, медицини, економіки, біології та інших) і використовувані в ветеринарній науці і практиці. У цих галузях науки вони створюються для найменування відповідних понять.

Потреба використання даного виду термінів в текстах спеціального призначення полягає в однозначності їх розуміння. При використанні

таких термінів ветеринару необхідно дотримуватися наступного правила: спеціальні неветеринарні терміни вживаються в тому значенні, яке закріплюють за ними відповідні галузі знань [6, с. 129-130]. Спеціальні ветеринарні терміни – це терміни, введені до складу ветеринарної лексики науковцем, що займається проблемами даної галузі і використовуються для найменування того чи іншого ветеринарного поняття.

Говорячи про розподіл медичних термінів на загальновживані та спеціальні, слід зауважити, що між даними групами термінів йдуть постійні дифузійні процеси – терміни взаємопроникають. Так, багато термінів, які були створені медиком і спочатку були суто ветеринарними, надалі широко поширилися в побуті, в художній літературі, активно застосовуються за межами ветеринарії. Вони перестали бути власне ветеринарними і перетворилися в звичайні слова. Окремі вчені пропонують загальновживані терміни поділяти на два різновиди: загальновживані ветеринарні терміни і терміни, що використовуються в тексті ветеринарного досліду у вузькому значенні [4, с. 74]. Залежно від сфери розповсюдження термінів в ветеринарній науці і практиці їх можна розділити на загальні, міжгалузеві і галузеві [4, с. 69].

На перший погляд може здатися, що використання в ветеринарних документах оціночних понять є виключно негативне явище. В залежності від часу використання ветеринарні терміни поділяються на усталені і нові. Усталені – це терміни які тривалий час використовуються в ветеринарній науці і ветеринарних документах. Нові – це терміни, які мають невеликий термін використання в ветеринарії. У ветеринарній літературі в якості тимчасового кордону, що служить основою для виділення зазначених різновидів термінів, запропоновано брати пострадянський період, який характеризується кардинальною зміною суспільно-економічної формації і появою цілої системи нових суспільних відносин [1, с. 45].

Залежно від обсягу яке відображають терміни їх можна поділити на: терміни родового значення і терміни видового значення. Термін родового значення – це термін, що позначає родове поняття, тобто таке поняття, обсяг якого ширше і повністю включає в себе обсяг іншого поняття. Термін видового значення – це термін, що позначає видове поняття, тобто таке поняття, обсяг якого становить лише частину обсягу родового поняття.

Залежно від зв'язку ветеринарного терміна з контекстом можна виділити контекстні і неконтекстні терміни. Контекстні – це терміни, смислове значення яких виявляється з контексту. Так, термін «abdomen» може вживатися в широкому і вузькому сенсах. Конкретне значення данного терміна в кожному окремому випадку виявляється з контексту.

Список літератури:

1. Борисов В. В. Аббревиация и акронимия. Военные и научно-технические сокращения в иностранных языках / В. В. Борисов. – М.: Воениздат, 1972. – 320 с.
2. Гармаш О. Л. Запозичення як джерела збагачення словникового складу англійської мови // Нова Філологія. Збірник наукових праць. – Запоріжжя: ЗНУ, 2006. – 217 с.
3. Коваленко А. Я. Загальний курс науково-технічного перекладу. – Київ: ІНКОС, 2002. – 320 с.
4. Луйгас А. Л. Учебное пособие по английскому языку [Текст]: учеб. пособие для ветеринарного и зоотехнического факультета / А. Л. Луйгас – М.: Высшая школа, 1963. – 165 с.
5. Мотченко И. В. Основные тенденции в формировании английской медицинской терминологии [Текст]: автореф. дис. канд. филол. наук: 10.02.04 / И. В. Мотченко. – М., 2001. – 20 с.
6. Розенталь Д. Э. Словарь-справочник лингвистических терминов [Текст] / Д. Э. Розенталь – М.: Просвещение, 1977. – 543 с.
7. Виноградов В. В. Русский язык. – М., 1947. – С. 12–13.
8. Реформатский А. А. Что такое термин и терминология. – М., 1961. – С. 52.
9. Головин Б. Н. Термин и слово // Термин и слово. – Горький, 1980. – С. 7.
10. Моисеев А. И. О языковой природе термина // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. – М., 1970. – С. 138.
11. Авербух К. Я. Терминологическая вариантность: теоретические и прикладные аспекты // Вопросы языкознания. 1986. № 6. – С. 46.
12. Лейчик В. М. Особенности функционирования терминов в тексте. Ростов н/Д: РГСУ, 2001. – С. 54–55.
13. Головин Б. Н. Типы терминосистем и основания их различения // Термин и слово. Горький, 1981. – С. 28.
14. Моисеев А. И. О языковой природе термина // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. – М., 1970. – С. 138.
15. Головин Б. Н. Роль терминологии в научном и учебном общении // Горьковского государственного университета. Горький, 1979. – С. 15.
16. Скворцов Л. И. Профессиональные языки, жаргоны и культура речи // Русская речь. 1972. Вып. 1. – С. 48–59.
17. Прохорова В. Н. Актуальные проблемы современной русской лексикологии. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1973. – С. 117.

Рожков Ю.Г.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

ПРОБЛЕМА КЛАССИФИКАЦИИ ТЕРМИНОВ ВЕТЕРИНАРНОЙ МЕДИЦИНЫ

Аннотация
В статье представлены существующие в науке подходы к классификации ветеринарной терминологии. Выделено классификации ветеринарной терминологии в зависимости от: сферы употребления; распространенности употребления в языке; отраслевой принадлежности; степени однозначности; степени точности отображения понятия; времени использования; наличия дефиниции; связи термина с контекстом; источника возникновения; состава ветеринарного термина.
Ключевые слова: ветеринарный термин, ветеринарная терминология, общеупотребляемые термины, специальные не ветеринарные термины, специальные ветеринарные термины.

Rozhkov Yu.G.
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

THE ISSUE OF VETERINARY MEDICINE TERMS CLASSIFICATION

Summary
The article deals with the contemporary scientific approaches to the classification of veterinary terminology. Author distinguished the classification depending on: sphere of application, abundance of the term application in language, sectoral affiliation, degree of univocity, correctness of the term display, time of application, definition availability, the connection between term and context, the source of origin, veterinary term context.
Keywords: veterinary term, veterinary terminology, commonly used terms, special non-veterinarian terms, special veterinarian terms.

УДК 82.161.2-312.6.09

АВТОБІОГРАФІЧНИЙ ЕЛЕМЕНТ В ОПОВІДАННІ І. ДНІПРОВСЬКОГО «ДОЛИНА УГРІВ»

Рябова Г.В.
Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки

Розглянуто автобіографізм як особливий стилістичний прийом та його використання в оповіданні Івана Дніпровського «Долина угрів». З'ясовано основні елементи автобіографізму. Розкрито зіставний аналіз подій з життя Івана Дніпровського з описами та подіями в оповіданні «Долина угрів» та пояснено роль самого автора у творі.
Ключові слова: Іван Дніпровський, «Долина угрів», автобіографізм, автобіографічні елементи, біографія, прийом.

Постановка проблеми. Дослідження автобіографізму у творчості письменників порівняно не новий аспект досліджень літературознавців. Виходячи із загальних засад автобіографізму, дослідники поділяють думку, що він виявляється у кількох формах: автор може бути прототипом головного героя, сюжет твору чи окремі частини взяті з життя автора, або він є їх свідком. Творчість Івана Дніпровського, зокрема оповідання «Долина угрів» (1927), яскраво репрезентує використання автобіографічних елементів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як жанр, автобіографія у світовій літературі дуже поширений і має давню історію (Юлій Цезар, Ж.-Ж. Руссо («Сповідь»), Й.-В. Гете, О. Герцен («Минуле і думи»), Л. Толстой). Це літературний жанр, головним героєм якого (в літературному сенсі) є сам автор; основа автобіографістики, що включає, крім автобіографії, мемуари (спогади), щоденники, почасти й листування, а також автобіографічні художні твори. Все це можна означити терміном «автобіографізм», тобто тією особливістю, що полягає в наповненні твору фактами з власного життя письменника. Як жанр, автобіографія у світовій літературі дуже поширений і має давню історію (Юлій Цезар, Ж.-Ж. Руссо («Сповідь»), Й.-В. Гете, О. Герцен («Минуле і думи»), Л. Толстой) [1]. Автобіографізм, у свою чергу, неодноразово ставав об'єктом дослідження багатьох науковців, зокрема М. Бахтіна, В. Виноградова, Г. Гуковського, І. Константкевич, Т. Черкашиної та ін.

В. Виноградов уважав, що «у художньому творі можуть і навіть повинні відбиватися сліди історичної своєрідності життя автора, своєрідність його біографії, стиль його поведінки, його світобачення» [4, ст. 35].

Письменник, на думку М. Бахтіна, «може з'являтися у полі зображення у будь-якій авторській позі, може зображувати реальні моменти свого життя чи робити на них алюзії» [2, ст. 47]. Детальніше та глибше розгортаючи свої наукові спостереження, він підводить до висновку, що «біографічне і автобіографічне у творчості різкої грані між собою не мають і є своєрідною трансгредієнтною формою, в якій «я» може об'єктивізувати себе самого і своє життя художньо. Біографія може служити для самооб'єктивізації, бути автобіографією, тобто з точки зору можливого збігу в ній героя і автора. Біографічна цінність може організувати не тільки розповідь про життя іншого, але і переживання самого життя і розповідь про своє життя, може бути формою усвідомлення, бачення і висловлювання власного життя» [3, ст. 131].

Автобіографізмом називають стилістично особливий літературний прийом, пов'язаний з автобіографією, проте він виявляється в текстах, які не є автобіографіями і не сприймаються як такі. Автор трансформує свій життєвий досвід, виявляючи екзистенційні засади особистості, ціннісні пріоритети, психологічні настанови. Коли йдеться про автобіографізм як прийом, то мається на увазі не достовірність фактичних даних, ситуацій, подій, а пізнаваність – у контексті реального життєпису автора – психологічних мотивацій, переживань і травм, етичних установок, соціальних ролей, масок. Для цілісного аналізу автобіографічного дискурсу в прозі першої половини XX ст. потрібно брати до уваги всі аспекти автобіографізму, у зв'язку з поняттями само репрезентації, ідентичності, і з особливостями оповіді, жанру, стилю, представлення авторської свідомості та свідомості автобіографічного персонажа. Феномен автобіографічного дискурсу в українській прозі першої половини XX ст. особливо виразний. Ідеться про процеси самотворення та само репрезентації оповідача, моделі національно-культурної ідентичності, чинники, що впливають на структуру колективної та індивідуальної пам'яті, засади автоміфологізації, автопсихологізм [7].

Отже, українська автобіографіка перших десятиліть XX століття представлена великою кількістю мемуарно-автобіографічних творів різного ідейного спрямування та естетичної ваги. Спогади про своє життя, тогочасне життя країни й відомих сучасників полишали політики, військові і громадські діячі, священики, науковці, літератори, актори, художники, кооператори і т. ін. Для своїх мемуарно-автобіографічних творів автори обирали найрізноманітніші форми, жанри, стилі, які допомагали їм якнайдокладніше відтворити не лише історію власного персонального життя, а й складний і доволі суперечливий дух епохи [12].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На перший погляд, в оповіданні І. Дніпровського «Долина угрів» можна не побачити автобіографічних елементів. Вони ніби завуальовані у творі. Лише проаналізувавши біографію письменника, можна говорити про використання такого прийому як автобіографізм у його творах.

Творчість І. Дніпровського протягом останніх десятиліть досліджували чимало літературознавців, зокрема Р. Мовчан, Н. Кузякіна, М. Наєнко, Л. Скорина, В. Явтушенко та ін. Проте автобіографізм в оповіданні «Долина угрів» не досліджено. Головною метою цієї роботи є проаналізувати автобіографічний елемент в оповіданні І. Дніпровського «Долина угрів».

Виклад основного матеріалу. Про Першу світову війну в українській літературі майже немає помітних творів. Але проза Дніпровського тут приємний виняток. Ця війна назавжди залишилася центральною подією його життя, знайшовши відгук в оповіданні «Долина угрів». І. Дніпровський був майстром середнього жанру, який займав проміжне місце між короткою (новела) і великою (роман) прозою. Його твори в прозі можна кваліфікувати як великі оповідання або маленькі повісті. Світ героїв у цих творах складається ніби з двох поверхів: вищого офіцерського й генеральського складу й солдатської маси. Але от що дивно: авторська позиція не ототожнена з жодним з цих полюсів. Письменник старанно вишукує для себе місце «над сутичкою».

У першій прозовій збірці І. Дніпровського «Заради неї» яскраво помітне автобіографічне начало. Прозові твори виконували роль своєрідної психотерапії, допомагали вгамовувати власні переживання й почуття, долати набуті в напруженому житті психологічні процеси. Р. Мовчан припускає, що «саме завдяки нестримному прагненню якось звільнитися від тяжких душевних мук і народився Дніпровський-прозаїк... Через те ці твори мають велику дозу суб'єктивності й виражальної експресії, а їхню ідейно-стильову палітру визначають насамперед потужні пристрасті, яких несила людині тримати в собі, тому трагічний фінал неминучий» [10].

Оповідання «Долина угрів» увійшло до збірки «Заради неї» (оповідання «Заради неї», «Долина угрів», «Туман», «Марія радости», «Наяда», «Елегія») і написане 1926-1932 рр. Ймовірно, що події, описані у творі, відбувалися в період Першої світової війни. До художнього осмислення теми війни І. Дніпровський йшов непросто, адже в тодішньому радянському суспільстві вважалося, що «...письменники-пацифісти своїми «протестами» проти всякої війни присипляють пильність пролетаріяту, демобілізують трудящих перед неминучою останньою війною з капіталізмом...» [1].

Р. Мовчан наголошує, що «він (І. Дніпровський) уважає себе безпосереднім учасником і «свідком смерті людей своєї епохи». Такою була основна психологічна передумова написання антивоєнних творів І. Дніпровського» [10].

Не можна з впевненістю сказати, що одним із головних героїв виступає саме І. Дніпровський, або ж те, що автор є його прототипом. На нашу думку, письменник у цьому творі якраз виступає свідком тих подій, які він зображує в оповіданні. Адже відомо, що І. Дніпровський брав участь у воєнних діях на Правобережжі, а також багато подорожував, в тому числі побував і в Карпатах.

В оповіданні «Долина угрів» чітко простежуємо, що події відбуваються у Карпатах: *«Паровик влітав у Карпати»* [2, ст. 191]. І. Дніпровський вдається до незначних описів природи, більше звертає увагу на дії військових, солдатів. Але письменник пише: *«Командарм мальовничe випростав груди і велично оглянув свій почет. Гори заступили степи і тяглися зубами до неба»* [2, ст. 192]. Також можна припустити, що І. Дніпровський був особисто у тій місцевості Карпат, яку описав в оповіданні «Долина угрів», бо знав цю території досить детально: *«– А правда, чудова природа?», «– Висота тисяча сімсот п'ятдесят шість…», «– Вам не здається, – манірно скривила обличчя дочка, без потреби натягаючи вуздечку і підводячи голову свого коня надмірно високо, – що вона подібна до левиці? Лягла поперек гір і затулила дорогу маленьким «горняшкам». Голова, шия, бюст…»* [2, ст. 193]. Згодом, сам командарм розмірковує, «неодривно» дивлячись на гору: *«Справді, вона лягла серед долини і затуляє, «але не так обрій, а доступ нашому військові, вашество. Вона, ця гора, командує над усіма висотами і не така вже й весела…»* [2, ст. 193].

І. Дніпровський, як важко йому не було, не міг не писати про скрутне становище українських земель, про загрозу втрати цих земель та про можливості їх збереження. Письменник каже, що саме *«там, біля «бюсту», очевидно, стоять кулемети, а там уже «горняшки», тільки не наші. Очевидно, там, нижче, в міцних бліндажах, залитих бетоном, сидять тірольські резерви. Підготовку треба робити мортирами. Поставити їх вздовж Черемошу й гатить. А потім піхота йде й бере голіруч»* [2, ст. 193]. За горою – угорська долина, долина миру, *«коли будемо там, австрійський Габсбург попросить нашого миру!»* [2, ст. 201]. Солдатам командарм говорить так: *«Це – командна висота миру. Хто нею панує, той держить мир. За цими камінням – там уже більше нема таких гір. Там уже дріб'язок. Малесенькі гірки. Скирти. Ми їх переступимо. Р-раз – і готово. Але як ми опинимося там, на оцій горі, їм ніде буде держатись. Вони посиплються вниз. В угорську долину. Їхні баварські і тірольські стрільці», «Не бійтесь тієї долини. Там живуть угри. Надзвичайно багатий народ. Хлібороби. Там ми вже не воюєм. Там ми стаєм на спочинок і ждемо ключів миру. От і все. Стоїмо і ждемо»* [2, ст. 201-202].

На нашу думку, досить суттєвим є те, що І. Дніпровський не дає імені головному героєві – командарму. Автор, швидше за все, хоче наголосити на тому, що таких командармів у той час було чимало. Автор зображає типовий образ героя того часу. Він готовий зробити все, аби досягти своєї мети, навіть якщо загинуть чимало бійців. Командарм каже: *«У мене за плечима Росія, і я не буду панькатись з Прутським полком»* [2, ст. 189]. Солдати відповідають йому, що не підуть у наступ, бо «німець їм брат».

Командарма, який закликає Прутський полк до наступу, а за відмову обіцяє солдатам гармати й кулемети, солдати наздоганяють у салоні його поїзда й викидають з вагона на багнети. Письменник не приховує цю неадекватну жорстокість, зображує її як щось патологічне, протиприродне. Як протиприродною є й зарозумілість командарма, несприйняття ним реального стану речей, його небажання діалогу з своїми ж бійцями. Між ними – прірва [8].

Суть відмови солдатів від дальшого продовження війни, жадання миру добре прочитується вже в самих солдатських репліках, у їхньому прагненні побрататися навіть з кайзерівськими вояками. Однак письменник глянув на цей солдатський бунт ще й очима командарма, котрому здавалося, що він може «зробити чудо»: *«…ви будете свідком чуда. Я зроблю чудо. Я вам його зроблю»* [2, ст. 198]. Командарм хотів змусити солдатів і далі наступати на кайзерівську армію. «Чудо» сталося, але цілком протилежне: солдати не тільки не піддалися на вмовляння командарма, а загнали його спочатку у вагон, а потім на чотирьох багнетах підняли «до самого божого престолу»: *«В коридорі носії раптом зашпортались, на мить зупинились і незграбно почали гойдати командарма. Роти і купи очей влипли в видовище. Командарм чутно смикнувсь і полетів із дверей. Чотири багнети (чотири багнети!) підхопили його (командарма) на льоту. Він скрутивсь на них і хляпнув на землю»* [2, ст. 208]. Далі І. Дніпровський пише: *«…Командарм враз зміркував, що він не людина, а мапа. Ад'ютанти схопили з стола кольорове полотнище, тягнуть його до стіни, давлять крайки його кнопками – шумлять флажками – тикають вістрями в лінію фронту. Мапа м'яко сичить і здригається. Враз вона почала неймовірно зростати»* [2, ст. 208].

Показавши передсмертне марення командарма, явивши йому навіть схід сонця, котре «з криком кинулося вбік, розлетілося іскрами і згасло» [2, ст. 209], письменник розкрив усю безглуздість смертовбивчих війн, котрі ніколи не зможуть гармонувати із «сонячною перспективою» людського життя. «Погасле сонце» в цьому оповіданні, можливо, і не найкраща знахідка І. Дніпровського (такий образ у 20-х роках з'явився у творах М. Шолохова, Г. Косинки й ін.), але за художньою логікою воно тут цілком на своєму місці [11].

Прикметно, що І. Дніпровський ніде не висловлює своєї думки, приховує власні відчуття – він повністю розчиняється у своїх героях і тому образ світу подіє у їхньому сприйманні, крізь призму їхніх відчуттів.

Не можна говорити, що І. Дніпровський писав прозові твори лише в певний період свого життя. Він писав їх завжди, коли «стомлена душа не витримувала, шукала спочинку від марафонного напруження» [9].

У творчому доробку І. Дніпровського є чимало незавершених прозових творів. Але найголовніше те, що друкувати ці твори письменник не поспішав. «Вони писалися мовби для себе, як сповідь перед власним сумлінням. В прозі була його душа, а він боявся розкрити її перед цинізмом і жорстокістю реальності» [9].

Висновки і пропозиції. Отже, у різні періоди автобіографізм відігравав певну роль у процесах модернізації літератури. У 20-30 рр. помітно збагачується поетика автобіографічної прози. Специфіка авторського досвіду пов'язана з тим, що це здебільшого травматичний досвід перелом-

ної епохи, коли особистість опинялася в ситуації ціннісного хаосу й поставала перед потребою конструювання нової моделі національно-культурної ідентичності [7].

«Натуральність» описів, зображень ніколи не була самоціллю письменника. Він прагнув обов'язково видобути з неї «вищий смисл», для чого вдавався до таких прийомів, витлумачення яких можливе тільки з огляду на романтичну природу їх. Найчастіше письменник осмислював якусь подію з кількох точок зору, зображував її «в звичайному протіканні» і через сприйняття тих чи інших персонажів.

І. Дніпровський прожив коротке, насичене трагічними моментами, життя. Події, які письменника найбільше вразили, або ж принесли йому переживання, біль, неспокій, він використав для написання своїх прозових творів.

Список літератури:

1. Автобіографія. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/
2. Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики. – М.: Искусство, 1979.
3. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / Сост. С. Г. Бочаров; Прим. С. С. Аверинцева и С. Г. Бочарова. – М.: Искусство, 1979.
4. Виноградов В. В. Проблемы авторства и теория стилей. – М.: Госполитиздат, 1961.
5. Гренер О. Дніпровський. «Ацельдама»: [рецензія] / О. Гренер // Червоний шлях. – 1932. – № 4. – С. 112–114.
6. Дніпровський І. Яблуневий полон: Вибрані твори / Упоряд., передм. М. Наєнка. – К.: Дніпро, 1985. – 359 с.
7. Констанкевич І. Українська проза першої половини ХХ століття: автобіографічний дискурс [Текст]: монографія / І. Констанкевич. – Луцьк: Вежа-Друк, 2014. – 420 с.
8. Михайлин І. Жане, бережи себе – таких, як ти, у нас дуже й дуже мало [Текст]: до дня народження Івана Дніпровського / І. Л. Михайлин // Вивчаємо українську мову та літературу: Науково-методичний журнал. – 2015. – № 9. – С. 30–34.
9. Мовчан Р. Невідомий Іван Дніпровський (Замість приміток і коментаря) / Раїса Мовчан // Слово і час. – 1995. – № 3. – С. 17–19.
10. Мовчан Р. Український модернізм 1920-х: портрет в історичному інтер'єрі: Монографія. – К.: ВД «Стилос», 2008. – 544 с.
11. Наєнко М. Наступ // Дніпровський І. Яблуневий полон. – К., 1985.
12. Черкашина Т. Ю. Українська письменницька автобіографіка 1920-х років: збереження традицій минулого / Т. Ю. Черкашина // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Філологічні науки. – 2013. – № 22. – С. 66–75.

Рябова Г.В.
Восточноевропейский национальный университет
имени Леси Украинки

АВТОБИОГРАФИЧЕСКИЙ ЭЛЕМЕНТ В РАССКАЗЕ И. ДНЕПРОВСКОГО «ДОЛИНА УГРОВ»

Аннотация
Рассмотрено автобиографизм как особый стилистический прием и его использование в рассказе Ивана Днепровского «Долина угров». Выяснены основные элементы автобиографизма. Раскрыто сопоставимый анализ событий из жизни Ивана Днепровского с описаниями и событиями в рассказе «Долина угров» и объяснено роль самого автора в произведении.
Ключевые слова: Иван Днепровский, «Долина угров», автобиографизм, автобиографические элементы, биография, прием.

Riabova H.V.
Lesya Ukrainka Eastern European National University

AN AUTOBIOGRAPHICAL ELEMENT IN I. DNIPROVSKYI'S STORY «DOLYNA UGRIV»

Summary
In this paper it has been considered an autobioghraphism as a special stylistic method and its' usage in Ivan Dniprovskyi's story «Dolyna ugriv». The main elements of autobiographism have been clarified. A comparative analysis between facts about Ivan Dniprovskyi and descriptions and events in a story «Dolyna ugriv» has been made. Also it has been explained an author's part in this story.
Keywords: Ivan Dniprovskyi, «Dolyna ugriv», autobiographism, autobiographical elements, biography, method.

УДК 82-146.3

ЖАНРОВІ ОСОБЛИВОСТІ ШУМКОВИХ ПРИСПІВОК

Стрельбіцька О.О.
Луцький педагогічний коледж

Стаття присвячена характеристиці жанрових особливостей одного з регіональних різновидів танечних пісень – шумок. Проаналізовано основні мотиви шумкових монострофіт та їхню ритмомелодичну специфіку. На основі текстових зразків окреслюються функціональні параметри та регіон побутування приспівок. Порівняльний аспект характеристики свідчить про генетичну спорідненість шумок з іншими жанровими різновидами танцювальної лірики.

Ключові слова: шумки, танечні монострофи, приспівки, жанр, генеза, регіональний різновид, ритмомелодика.

Постановка проблеми. Танечні пісні займають чимале місце у жанровому розмаїтті української народної лірики, зокрема жартівливої. Синкретичний характер цього жанру дозволяє йому широкий спектр побутування та необмеженість у тематичному діапазоні, а монострофічна форма сприяє адаптуванню до сучасних реалій.

Танцювальній ліриці характерне чимале жанрове розмаїття. Окрім найбільш відомих та найпоширеніших різновидів – коломийок та частівок, виділяють також козачки, гопачки, краков'яки, шумки, триндички, співанки, дріботушки, метелиці, талалайки тощо. Однак основна маса таких регіональних різновидів не має чіткого визначення жанрових ознак. Це можна пояснити й ґенезою цього жанру, початки якої сягають спорідненої слов'янської пісенності. Окрім того, більшість скочних приспівок функціонують у західноукраїнських регіонах, де коломийка випередила своєю популярністю не лише споріднені жанри, а й інші види народної лірики. Дається взнаки й значний вплив народнопісенної творчості сусідніх народів, адже чимало жанрових різновидів виникли й побутують саме в прикордонних регіонах України. Зокрема краков'як виник під впливом польського та словацького аналогічного жанрового різновиду; співанки, окрім Гуцульщини, виконують на Лемківщині, Пряшівщині та Сянщині; шумки побутують лише на теренах західних регіонів, які межують з Польщею. Відтак, більшість різновидів танечних монострофіт розглядались науковцями як територіальний варіант коломийки чи частівки, або ж не брались до уваги взагалі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Характеристика жанрових особливостей скочних приспівок, зокрема надзвичайно багатий тематичний діапазон, оригінальна поетика та ритмомелодійна специфіка постають у центрі наукових зацікавлень Володимира Гнатюка, Філарета Колесси, Івана Франка, Миколи Сумцова, Володимира Гошовського, Олексія Дея, Наталії Шумади, Анатолія Іваницького, Романа Кирчіва, Віктора Давидюка, Любові Копаниці та інших. Завдяки специфічній і різноманітній ритмічній будові танцювальні монострофи привертали до себе увагу багатьох збирачів народної творчості, музикознавців та хореографів. Попри значну зацікавленість цим оригінальним синкретичним пісенним жанром, зазначимо, що більшість досліджень проводилися на основі спостережень за коломийками та частівками, залишаючи поза увагою чимало регіональних різновидів танечних монострофіт, в тому числі й шумки.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У результаті історіографічного огляду з'ясувалося, що не всі збирачі та упорядники виділяли тексти шумок в окрему групу, а це унеможливлювало в подальшому їхню класифікацію та жанровий аналіз. До того ж, їх постійно ототожнюють з іншими регіональними різновидами Західної України – карічкою, шалалайкою, талайкою тощо. Відтак, за винятком перших народнопісенних збірників, шумки, не виділялись як окремий пісенний різновид.

Мета нашої статті – проаналізувати жанрові особливості шумкових приспівок, як одного з різновидів танечної монострофічної лірики.

Виклад основного матеріалу. З-поміж різноманітних жанрових різновидів танцювальної поезії вже на сторінках перших пісенних збірників української народної творчості поряд з коломийками друкувались ***шумки***. Зокрема Іван Колесса у своїй етнографічній збірці «Галицько-руські народні пісні з мелодіями» подає численну кількість шумкових строф і мелодії до них, записаних на Покутті у селі Ходовичі. У його збірнику натрапляємо на таке визначення цього пісенного виду: «шумка (з польського – ягілка) – жартівлива танцювальна пісня у західних областях України та Польщі або танцьовка до танцю, окремий танець, що за темпом тяжіє до коломийок» [7, с. 43]. Таким чином, *шумка* подається як регіональний різновид українських танечних монострофіт. Цей вид пісенної мініатюри близький за характером до козачка і виконується, як приспівка до танцю в супроводі музики. За змістом – це жартівливі гумористичні пісеньки з танковим ритмом. На відміну від коломийки, шумкові строфи рідко поєднуються в одну в'язанку, найчастіше вони виконуються по одній, по дві строфи. Відтак, шумки – це короткі (одна або дві строфи) пісні у музичному розмірі 2/4 з характерною чотирирядковою строфою, кожен рядок якої, як правило, складається з 8 складів із цезурою та побудований за схемою 4(4+4) [8, с. 91].

Поетичну форму шумки вважають однією із найдавніших у народній і в професійній поезії. Нерідко можна натрапити на шумкові тексти у творчості українських письменників. Зокрема, у поемі «Гайдамаки» Тарас Шевченко використав один з найдавніших зразків танцювальної пісенності – відому танечну приспівку з шумковою будовою:

Отак чини, як я чиню:
Люблю дочку абичию
Хоч попову, хоч дякову,
Хоч хорошу мужикову

Давнє існування цієї пісенної форми, на думку Філарета Колесси, засвідчують також старі записи XVIII ст. [8, с. 93].

Генетичні корені шумки, на думку Олексія Дея, слід шукати в обрядовій ліриці, а саме у веснянках, які супроводжувались танцювальними рухами. У назві, як і в змісті пісень, збереглися відголоски обряду «закликання шуму», тому для них характерне використання звуконаслідування та алітерації: *«І шумить, і гуде, Дрібний дощик іде, А хто ж мене молодую Та й додому поведе?* [5, с. 236].

Відокремившись від обрядової основи, шумки урізноманітнилися за змістом, але зберегли свій специфічний танцювальний ритм. Тематика їхня рідко виходить за сферу родинного побуту. Як правило, це жартівливі сатиричні пісні про кохання, невдале побачення, залицяння кума до куми, родинні перипетії і т. п. Події розгортаються в колі тих самих персонажів (селянської родини, подруг, сусідів, кумів) і пов'язані з родинно-побутовою тематикою: перші зустрічі й залицяння, щасливе кохання і шлюб, сімейна злагода, розваги молодих, радість життя тощо. Об'єктом змалювання постають людські відносини, вчинки, риси характерів та поведінки, які вимагають передусім гумористичного чи сатиричного зображення. Смішне в цьому пісенному різновиді має широкий діапазон – від легкого безтурботного розважання до нищівного картання і знущання [6, с. 21]. Мабуть, саме тому їх відносять до жартівливих ліричних пісень.

У передмові до своєї праці Іван Колесса подає стислу характеристику цих приспівок: «гумор, вдатність, часом і гірка сатира в змісті, але легкість у формі – то загальні прикмети шумки. Шумки співає тільки молодіж, звичайно в товаристві на празниках і вечорницях серед загального веселого настрою, при танцю і музиці» [7, с. 45].

Зауважимо, що пісенні тексти шумок дослідник згрупував у такі ж тематичні цикли, як і коломийки, що свідчить про їхню спорідненість.

Найчисельнішу групу становлять шумкові строфи з любовними мотивами, яким, на відміну від коломийок, завжди властива гумористично-сатирична настроєвість:

Сама собі дивуюся,
що з горбатим кохаюся,
Він горбатий, а я крива,
він ліг спати – я го вкрила [7, с. 45]

Як і в коломийках, значне місце в тематичному діапазоні шумок займають твори про типові вади чоловіків та жінок, парубків та дівчат. Обмінюючись на дозвіллі пісенними дотепами, молодь кепкує над легковажністю, нескромністю, дурістю, язикатістю, недолугістю; викликають сміх недоречні залицяння, комічні освідчення, непорозуміння, безглузді суперечки між парубками, між хлопцем і дівчиною, всілякі принаджування й частування, занадто відверті любощі, парадоксальні ситуації тощо.

Ой любив я дівчат сорок,
А молодиць триста,
Тай ще в бозі є надія,
Душа моя чиста [9, с. 90]

Особливою дотепністю характеризуються сімейно-побутові приспівки, зокрема тексти, сюжетом яких виступають взаємовідносини між кумами. У піснях цієї групи колоритно змальовуються зустрічі й залицяння кума до куми. Чималу групу становлять шумки про діда й бабу, які постають перед нами в найрізноманітніших образах та комічних ситуаціях:

Колисала баба діда
Од поранка до обіда
А дід бабці купив капці,
Курти були: втяв їй пальці! [9, с. 91]

Загалом, же для шумок, як і більшості танечних пісень, властивий жартівливий характер зображення. Одним із найпоширеніших виражально-зображальних прийомів гумору і сатири виступають протиставлення героїв пісень на віковій (молода і старий, молодий і стара), соціальній (бідна і багатий чи навпаки), родинній (жінка своя і чужа, сусідка, жінка і кума), професійній (музика, жнець, швець, писар, тракторист і т. д.) та емоційній основі (любий і нелюб). При цьому позитивний образ відтворюється ідеально й нерідко величально, а негативний – за допомогою сатиричної характеристики багатіїв, попів, шинкарів тощо.

Дражливими дотинками-шумками переспівувались між собою хлопці та дівчата, тому більшість текстів звернені саме до них:

Ти, дівчино, повідж правду,
Най я собі інчу знайду,
Най сі світа не торочу,
Най я люблю, котру схочу [7, с. 73]

Як ти їхав, то я спала
Як ти свиснув, то я встала
Забулася запитати
Чого свиснув коло хати [1]

Діалогічна будова шумкових строф очевидно бере свої початки від обрядово-ігрової та хороводної поезії. Пісенні перекори та жарти між парубками та дівчатами сприяли виробленню приспівок діалогічної структури. Відтак, багато шумкових строф побудовані у вигляді діалогу між хлопцем та дівчиною:

– Гей, козаче, гуляй, гуляй!
Но ся до мна не притуляй.
– Шо то в мене за гуляння,
Коли нема притуляння [9, с. 91].

Водночас, монологічна форма викладу змісту є однією із найпоширеніших в монострофічній поезії і часто функціонує як засіб своєрідного самовизнання та самовикриття негативних рис.

Мене мати била-била
Шоб я хлопців не любила.
А я сєду переплачу
Люблю хлопців, де побачу [4].

Лаконічна форма шумки вимагає стабільності художньо-виражальних засобів і значного смислового навантаження тропу. Постійними компонентами пісенних моностроф виступають метафора та порівняння. Прикметно, що у парубочих текстах ці порівняння, залежно від призначення, мають викривально-іронічне забарвлення: *«Ой дівчино, дівчинонько, Яка ж ти гарненька – Очі рабі, як у жаби Сама молоденька»* [2].

Важливу роль у досягненні комізму відіграють такі засоби і стилістичні прийоми, як контр-

астування, антитеза, гіпербола, зіставлення, порівняння, гротеск, паралелізми та численні повтори, анафора, епіфора:

Ти то, ти то сміялася –
Ти то, ти то попалася.
Ти то, ти то реготіла –
Ти за мене не хотіла [3].

Загалом же, система художньо-стилістичних засобів шумок, як і жанру танечних пісень в цілому, – досить яскрава і різноманітна. Багатство поетики пісенних монострофа, поєднання ліричності з гумором, її композиційні, стилістичні та евфонічні риси завжди виділяли цей жанр з-поміж інших пісенних видів. Однак, на відміну від краков'яка, козачка та коломийки, шумка як самостійна форма танцю не існує – її пританцьовують до співу [5, с. 55].

Ритмічна форма шумки визначається чотирирядковою строфою з розміром 4+4, який дуже близький до козачкової ритмоструктури – 4+3, і найближчий до складоритмічної будови частівок. У результаті структурної та змістової подібності більшість текстових зразків шумок часто потрапляли до гопачкових (козачкових) та частівкових монострoф, а за широтою тематичного діапазону та територією побутування – шумки нерідко ототожнюють з коломийками. До того ж, регіональні параметри побутування шумок, які визначаються теренами Західної України (Гуцульщина, Закарпаття, Покуття, Західне Полісся, Волинь) не дозволяли їм вийти за межі територіального варіанту домінантних тут коломийок, краков'яків, та частівок.

Висновки. Таким чином, дослідження жанрових особливостей шумкових текстів засвідчило генетичну спорідненість з іншими жанровими різновидами, насамперед, коломийками та частівками. Однак поряд з численними спільними ознаками, ці монострофи мають свої специфічні відмінності: ритмомелодика вирізняє їх від коломийок; а функціональні параметри та географія побутування – від козачків та частівок. Отже, шумки заслуговують на своє особливе, окреме місце у жанровому багатстві танечних пісень.

Список літератури:

1. Архів ІКА. – Ф. 5. – Опр. 4. – С. 331 (запис. в с. Кримно Старовижівського р-ну Волинської обл.).
2. Архів ІКА. – Ф. 5. – Опр. 4. – С. 140 (запис. в с. Любитів Ковельського району Волинської обл.).
3. Архів ІКА. – Ф. 5. – Опр. 4. – С. 318 (запис. в с. Сереховичі Старовижівського р-ну, Волинської обл.).
4. Архів ІКА. – Ф. 5. – Опр. 4. – С. 129 (запис. в с. Світязь Шацького р-ну, Волинської обл.).
5. Дей. О. І. Танцювальні пісні / О. І. Дей // Танцювальні пісні. – Київ: Наукова думка, 1970. – С. 9-44.
6. Дей. О. І. Танцювальні пісні: [збірник] / О. І. Дей // Танцювальні пісні. – Київ: Наукова думка, 1973. – С. 5-15.
7. Колесса І. Галицько-руські народні пісні з мелодіями / І. Колесса // Етнографічний збірник, IX. – 1901. – XXXVI. – 303 с.
8. Колесса Ф. М. Фольклористичні праці / Ф. М. Колесса. – Київ: Наукова думка, 1970. – 415 с.
9. Коломыйки и шумки собралъ зъ устъ народа Счастный Саламонъ – Львовъ, 1864 – 93 с.
10. Копаниця Л. М. Пісенні жанри українського фольклору / Л. М. Копаниця. – Київ: Київський університет, 2004. – 222 с.

Стрельбицкая Е.О.
Луцкий педагогический коледж

ЖАНРОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ ШУМКОВЫХ ПРИПЕВОК

Аннотация
Статья посвящена характеристике жанровых особенностей одного из региональных разновидностей плясовых песен – шумок. Проанализированы основные мотивы шумковых монострoф, а также их ритмомелодическая специфика. На основе текстовых образцов определено функциональные параметры и регион бытования припевок. Сравнительный аспект характеристики свидетельствует о генетическом родстве шумок с другими жанровыми разновидностями танцевальной лирики.

Ключевые слова: шумки, плясовые монострофы, припевы, жанр, генезис, региональная разновидность, ритмомелодика.

Strelbitska O.O.
Lutsk Pedagogical College

GENRE FEATURES SHOOMKAS SONG

Summary
The article is devoted to the characterization of genre features a regional kind of dance songs. The thematic range of songs, their melodies and rhythms are analyzed in this article. Based on the text samples outlines the functional parameters and existence territory these songs. Comparative characteristic these songs indicates the genetic relationship with other types of this genre.

Keywords: shoomkas, dance song, genre, genesis, regional variety, rytmomelodyka.

УДК 811.161.2'373.422

АСИМЕТРИЧНІ АНТОНІМИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПРОЗІ

Тараненко К.В.
Університет митної справи та фінансів

Стаття присвячена дослідженню проблеми асиметрії антонімічних відношень в сучасній українській мові. Окреслено межі антонімічної асиметрії, здійснено аналіз її різновидів на матеріалі сучасної української прози. Виявлено причини та умови реалізації потенційних антонімічних відношень у мовленні та комунікації.
Ключові слова: антонім, асиметрія, квазіантонім, контекст, компонентний аналіз.

Постановка проблеми. Для сучасного мовознавства характерна посилена увага до лексичної семантики, дослідження якої дає змогу глибше усвідомити сутність мовних категорій. Антонімія, або протилежність за значенням, уже давно визнана одним з найважливіших типів семантичних відношень, що спостерігаються між мовними одиницями. Це явище має парадоксальну природу: з одного боку, значення лексичних одиниць ґрунтуються на абсолютній протилежності, а з другого – це найтісніші семантичні зближення в лексиці, доконечною умовою яких є співвіднесення протиставлюваних слів. Саме тому в описі мовної та мовленнєвої сутності антонімії наявна певна плутанина, оскільки дослідники явища переважно визначають межі протилежності слів, керуючись загалом інтуїцією, а не чітко окресленими нормами. Докладне розмежування основних теоретичних засад явища антонімії дасть змогу розкрити сутність і причини появи антонімів як лексико-семантичних одиниць у процесі людського мислення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Антонімія різних мов була в центрі уваги як українських (Н. М. Бобух [4], Л. А. Лисиченко [12], Л. М. Полюга [15], О. О. Тараненко [19] та ін.), так і зарубіжних мовознавців (Ю. Д. Апресян [1], Н. Д. Арутюнова [2], Л. О. Введенська [5], Дж. Лайонз [11], Л. О. Новиков [14] та ін.). Відомий французький лінгвіст Ш. Баллі вважав протиставлення логічних понять природним нахилом людського розуму. Він припускав, що в свідомості людини такі «абстрактні поняття закладені парами, причому кожне зі слів такої пари завжди так чи інакше викликає уявлення про інше» [3, с. 139]. Ш. Баллі вбачав в антонімічних відношеннях вияв природної властивості людського розуму. Він указував на легкість, з якою свідомість мовця викликає логічний антонім. На його думку, це «один з виявів тієї відносності, що визначає (і обмежує) всю діяльність розуму. Отже, у нашій свідомості абстрактні поняття закладені парами, цікаво те, що кожне слово завжди викликає уявлення про інше» [3, с. 139].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Будучи категорією лексико-семантичною, антонімія становить собою одну з мовних універсалій: вона властива усім мовам, а її одиниці виявляють спільну структуру протилежних значень і велику подібність у структурі й семантичній класифікації антонімів. Однак, крім симетричних антонімічних пар, компонентам яких властива семантична однорідність, у мові існують також асиметричні антоніми, складники яких містять семантичні відтінки, що підсилюють чи послаблюють значення протиставлюваних лексем, репрезентують різний ступінь вияву ознаки.

Метою статті є окреслення меж антонімічної асиметрії української мови та аналіз її різновидів на матеріалі сучасної української прози.

Виклад основного матеріалу. Симетрію визначено як розмірне, пропорційне розміщення частин якогось цілого щодо центру, середини [16, с. 176]. Існує думка, що симетрія характерна структурному поглядові на мову, тому що представляє неживу природу, є явищем статичним, а асиметрія репрезентує мовлення, життя, представляє різноманіття форм того самого явища. Симетрія й асиметрія в лінгвістиці присутні у граматичних конструкціях, стилістичних прийомах, семантиці. Явище антонімічної асиметрії в українській мові досліджено у монографіях Л. А. Лисиченко, де проаналізовано проблеми антонімії на матеріалі багатозначних слів, виокремлено два структурні типи антонімів. Перший тип антонімічних протиставлень має симетричне антонімічне значення в кожному лексико-семантичному варіанті, другий тип, що є поширенішим для української мови, характеризується тим, що не всім лексико-семантичним варіантам одного із членів антонімічної пари відповідають антонімічні значення в другому [12, с. 28]. О. О. Тараненко у статті «Розвиток антонімічних відношень у багатозначних словах» пояснює причини виникнення двох структурних типів антонімів, що полягають, на його думку, у предметно-поняттєвій співвіднесеності багатозначних антонімів, а також у їх внутрішньомовних властивостях [20, с. 36]. У сучасній науці виділено три типи асиметрії антонімів: морфемна, граматична та логічна.

1. Морфемна (структурна) асиметрія антонімів, що реалізується афіксальними антонімами, які різняться наявністю і відсутністю негативного суфікса: *доля – недоля, революція – контрреволюція, свіжий – несвіжий.*

2. Граматична антонімічна асиметрія представлена антонімами різних частин мови, наприклад: *свій – чужий, є – немає.*

3. Логічна (семантична) асиметрія представлена антонімами, протиставлення в яких відбувається під час логічного порівняння, отже, виникає оцінна асиметрія, формальним маркером якої є слова, що мають оцінне значення. Антонімічна парадигма досить часто ґрунтується на оцінному протиставленні, наприклад, опозиції імен-оцінок особи на зразок *альтруїст – егоїст, ворог – друг, геній – бездарність, герой – боягуз, грішник – праведник, дурень – розумник, красень – потвора, визволитель – поневолювач,*

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

соратник – противник, поборник – противник, трудівник – нероба репрезентують зміст оцінного (позитивного чи негативного) ставлення комунікантів до різних осіб. До логічної асиметрії антонімів належать також асиметричні члени градуальних опозицій, квазіантоніми, прагматичні та контекстуальні антоніми.

Яскравим прикладом логічної асиметрії є антонімічна пара *глибокий – мілкий*. Для обох членів опозиції актуальним є значення міри глибини чого-небудь чи кого-небудь та лише прикметник *глибокий* має значення досягнення високого ступеня розвитку, виявлення та істотності, важливості (*глибокий смуток, глибока тиша, глибока осінь, глибокий голос, глибокі знання* тощо). Цей компонент лексичного значення слова глибокий розвинувся як наслідок повсюдного вживання з позитивно-оцінним суб'єктивним ставленням мовців, що підкріплювалося асоціаціями із семами «розмір», «повнота», «щільність». У результаті чого це слово отримало додаткові лексичні значення «високий ступінь розвитку» та «істотність». Лексема *мілкий* викликала протилежне ставлення, і сьогодні вживається також зі значенням «який не має істотного значення». Однак, у контексті лексема *глибокий* легше вступає у протиставні відношення з лексемою *поверховий*, що вживається у переносному значенні «який не торкається суті справи; неглибокий» [18, с. 10]: *А де основна суперечність читання полягала навіть не у відмінності між справді* ***глибокими*** *і* ***поверховими*** *текстами і навіть не у доцільності їх існування* [17, с. 69].

Логічна асиметрія антонімів виникає тому, що смисловий об'єм антонімів ширший, ніж в інших лексичних одиниць, а межі смислового варіювання рухливіші. І саме цей установлений факт робить їх семантику значно глибшою і схильною до численних коливань та перетворень. Антоніми виражають не окреме поняття, а є лінгвістичною універсалією, породженою суб'єктивними мовотворчими зусиллями мовця в його пошуках експресивних засобів вислову.

Продемонструємо процес вияву логічної асиметрії на прикладі компонентного аналізу загальномовних антонімів *важкий – легкий*. Зіставляючи їхні семи, визначимо ситуації, у яких значеннєві компоненти цих сем вступають у протиставні відношення, а в яких – ні, а також, які семи мають потенційну можливість регулювати ситуацію спілкування. За таблицею словникових дефініцій (табл. 1) простежимо функціонування протиставних відношень цих антонімів.

Загальномовні антоніми *важкий – легкий*, що виражають протиставлення великого – малого полюсів ознаки ваги, не мають повної симетрії в розвитку членів. У деяких значеннях ці антоніми відрізняються сферами вживання тому, що прикметник *легкий* часто сприймається як позитивно-оцінний (*Вона чує чи то солодкість, чи млість у грудіях – але, о чудо! – від тієї солодкості голова стає* ***легкою*** [9, с. 94]), натомість лексема *важкий* функціонує здебільшого як засіб негативної характеристики (*А може, того не було насправді, а просто після втоми* ***важких*** *днів його мучили кошмари* [10, с. 54]).

Компонентний аналіз вказує на те, що антонімічна пара важкий – легкий не може бути симетричною, а розвиває логічну асиметрію на основі полісемії компонентів. Для розуміння відхилення значень від логічної симетрії використаємо апроксимативну методику. Опозиційні властивості антоніма вирахуємо за формулою О. Д. Огуя: $A = \frac{100C}{M}$, де C – число загальних протилежних компонентів двох слів, M – загальна кількість компонентів лексичного значення антоніма, який протиставляється [21, с. 60]. Отже, $A\,(\text{важкий}) = \frac{500}{10} = 50\%$, $A\,(\text{легкий}) = \frac{500}{6} = 83\%$. Розбіжності у значеннях коефіцієнтів антонімічності демонструють різну здатність компонентів антонімічної пари утворювати опозиції у контексті.

Таблиця 1

Протиставні відношення антонімів важкий – легкий

Важкий	Легкий
Який має велику вагу; тяжкий.	Який має невелику, незначну вагу.
Великий, масивний.	
Позбавлений легкості, швидкості, характерний для руху кого-небудь значного вагою, незграбного чи втомленого (про ходу, біг і т. ін.).	Плавний, граціозний (про ходу, рухи і т. ін.).
Який вимагає великого напруження, великих зусиль для здійснення, проведення, подолання і т. ін.	Доступний для розуміння, простий для засвоєння.
Який несе з собою всілякі незгоди, труднощі, страждання.	
Нелегкий для порозуміння, нелагідний у стосунках; непривітний.	Який має жартівливий, пустотливий характер.
Значний за ступенем, силою вияву.	Не дуже сильний, ледве помітний, незначний.
	Не обтяжений великою кількістю знарядь, деталей і т. ін.
Дуже сумний, гнітючий, безрадісний.	
Дуже густий, сильний і неприємний.	
Великий розмірами і потужний у дії.	

Антоніми *важкий – легкий* у більшості значень відходять від позначення ваги та характеризують абстрактні поняття (вдачу, покарання, ходу, сон), унеможливлюючи тим самим процес визначення ступеня вияву ваги як ознаки. Ці антоніми можуть протиставлятися вживанням прямого та переносного значень, підсилюючи в такий спосіб протилежність ознак, наприклад: *Майка з* ***легким*** *рюкзаком і* ***важким*** *серцем останньою вишкреблася із сумнівного транспорту* [6, с. 9]. Перша лексема антонімічної пари співвідносна з конкретним поняттям, а друга – з абстрактним, у складі усталеного словосполучення із переносним значенням «важке серце».

Часто помічаємо схожу антонімічну пару *тяжкий – легкий*, лексичні значення складників якої протиставляються за семою «складність, труднощі»: *А Северині Бог дав* ***тяжке*** *– сирітське у купі з наймитським життя. То хотіла бодай*

легкої смерті, як не могла мати легких щоденних днів [13, с. 20]. Антонім *тяжкий* використаний у значенні «який несе з собою страждання, характеризується знегодами, труднощами, поневіряннями тощо» [16, с. 343]. Для антоніма *легкий* протилежне значення за цією семою у словнику ще не зафіксоване, проте така опозиція сприймається як природня і їх протилежність не викликає сумнівів.

Оскільки лексема *легкий* має високий коефіцієнт антонімічності (83%), а лексема *важкий* лише 50%, то вона може розвивати потенційні антонімічні відношення з іншими словами. Наприклад, у конкретному контексті фіксуємо антонімічну пару *міцний* – *легкий*, що протиставляється за семою «концентрація»: *Поцілунки її пахли* ***міцним*** *чаєм та* ***легким*** *алкоголем, її одяг був жорстким на дотик, шкіра – м'якою* [8, с. 338]. Словосполучення *легкий алкоголь* уже давно сприймається українцями як майже термінологічна сполука, антонім *легкий* тут функціонує зі значенням «незначний, з малою концентрацією діючих речовин» [16, с. 461]. Натомість у словосполученні *міцний чай* антонім позначає зафіксоване у словнику значення «який містить у собі велику кількість розчинених речовин; насичений» [16, с. 758]. Максимальна протилежність для кожного конкретного вживання залежить від характеру семантики слів та їхньої сполучуваності. Проте інколи певний антонімічний фон може виникнути за умови функціонування з різними загальними суб'єктивними значеннєвими інтерпретаціями конкретного мовця. Так, у межах деяких речень антоніми *важкий* – *легкий* можуть сполучатися досить неочікуваним способом і не сприйматися адресатом як антоніми: *Завідувач клубу* ***легким*** *рухом підхопив* ***важкі*** *валізи вчених, побіг попереду* [7, с. 135]. У цьому реченні немає антитези, а протилежність прихована за фразеологічною сполукою *легкий рух*, де актуалізується конотативна сема. Лексема важкі демонструє інтегральну сему ваги. За компонентом значення «не обтяжений великою кількістю знарядь, деталей і т. ін. » [138, с. 461] лексема *легкий* з високим індексом антонімічності протиставна лексемі *складний*: *Причому тут не спрацював механізм зміни понять, чергування розумових навантажень з фізичними, а* ***легших*** *розумових навантажень із* ***складнішими*** *для підвищення ефективності* [17, с. 69].

Висновки та пропозиції. Отже, установлено, що не завжди між загальномовними антонімами в спільному контексті реалізуються потенційні антонімічні відношення, однак, антонімічність може виникати під час логічного чи оцінного порівняння, тим самим створюючи асиметрію антонімії у мовленні, комунікації. Антонімічні відношення актуалізуються лише за умови називання полярних ознак певного предмета (об'єкта, явища) тощо. Це відбувається, по-перше, через актуалізацію різних компонентів значень одного й того самого слова, по-друге, завдяки різниці у сприйнятті лексичних одиниць різними адресатами. Перспективою подальших досліджень вважаємо проведення емпіричного дослідження асиметричних антонімів української мови.

Список літератури:

1. Апресян Ю. Д. Образ человека по данным языка: попытка системного описания / Ю. Д. Апресян // Вопросы языкознания. – 1995. – № 1. – С. 38–42.
2. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – М.: Языки русской культуры, 1998. – 896 с.
3. Балли Ш. Французская стилистика: пер. с франц. К. А. Долинина / Ш. Балли. – М.: Изд-во иностр. л-ра, 1961. – 394 с.
4. Бобух Н. М. Антоніми в українській поетичній мові: моногр. / Н. М. Бобух. – Полтава: РВЦ ПУСКУ, 2007. – 321 с.
5. Введенская Л. А. Понятие синонимико-антонимической парадигмы / Л. А. Введенская // Филологические этюды. – Ростов-на-Дону: Изд-во Рост. ун-та, 1976. – Вып. 2. – С. 47–56.
6. Дашвар Люко. На запах м'яса / Люко Дашвар. – К.: «Клуб сімейного дозвілля», 2013. – 347 с.
7. Дашвар Люко. Село не люди / Люко Дашвар. – К.: Фоліо, 2007. – 244 с.
8. Жадан С. В. Ворошиловград: роман / Сергій Жадан. – Харків: Фоліо, 2011. – 442 с. – (Графіті).
9. Загребельний П. День для прийдешнього / Павло Загребельний. – К.: Дніпро. – 1969. – 235 с.
10. Кононенко Є. Імітація / Євгенія Кононенко. – Львів: Кальварія, 2001. – 188 с.
11. Лайонз Д. Введение в теоретическую лингвистику / Д. Лайонз. – М.: Прогресс, 1978. – 543 с.
12. Лисиченко Л. А. Антоніми в сучасній українській мові / Л. А. Лисиченко // Українська мова і література в школі. – 1976. – № 1. – С. 26–33.
13. Матіос М. Москалиця; Мама Маріца – дружина Христофора Колумба / Марія Матіос. – Львів: ЛА «Піраміда». – 2008. – 64+48 с. : іл.
14. Новиков Л. А. Антонимия в русском языке (самантический анализ противоположности в лексике) / Л. А. Новиков. – М.: Изд-во МГУ, 1973. – 186 с.
15. Полюга Л. М. Словник антонімів української мови [Текст] / Л. М. Полюга; ред. Л. С. Паламарчук. – К.: Довіра, 1999. – 275 с. – (Словники України).
16. Словник української мови: в 11 томах / [за ред. І. К. Білодіда]. – К.: Наукова думка, 1970–1980.
17. Сняданко Н. В. Комашина тарзанка / Н. В. Сняданко. – Харків: Фоліо, 2009. – 283 с.
18. Тараненко К. В. Прагматика антонімії української мови: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / К. В. Тараненко. – Дніпропетровськ, 2014. – 24 с.
19. Тараненко О. О. Антоніми / О. О. Тараненко // Українська мова: Енциклопедія – 2-е вид. випр. і доп. – К.: Українська енциклопедія, 2004. – Т. 1. – С. 27–29.
20. Тараненко О. О. Розвиток антонімічних відношень у багатозначних словах / О. О. Тараненко // Українська мова і література в школі. – 1977. – № 1. – С. 32–39.
21. Ogoui A. Bestimmung des Antonymiebeziehungen zwischen den Polysemen deutschen Wörtern // Qualico: Third International Conference on Quantitative Linguistics. 26-28.08. 1997. – Helsinki: Reserach Institute, 1997. – S. 59–60.

Тараненко К. В.
Университет таможенного дела и финансов

АССИМЕТРИЧНЫЕ АНТОНИМЫ В СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНСКОЙ ПРОЗЕ

Аннотация
Статья посвящена исследованию проблемы асимметрии антонимичных отношений в современном украинском языке. Очерчены границы антонимической асимметрии, осуществлен анализ ее разновидностей на материале современной украинской прозы. Выявлены причины и условия реализации потенциальных антонимичных отношений в речи и коммуникации.
Ключевые слова: антоним, асимметрия, квазиантоним, контекст, компонентный анализ.

Taranenko X.V.
University of Customs and Finance

THE ASYMMETRIC ANTONYMS IN THE MODERN UKRAINIAN PROSE

Summary
The article is devoted to the research of the problem of antonymous relations asymmetry in the modern Ukrainian language. In the article the scope of the antonymous asymmetry is outlined and the analysis of its variety is made on the material of modern Ukrainian prose. The causes and conditions of implementation of potential antonymous relations in speech and communication are revealed.
Keywords: antonym, asymmetry, quasi antonym, context, componential analysis.

УДК 811.111'42

ОСОБЛИВОСТІ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ ЕМОЦІЙ ЗАСОБАМИ СОМАТИЧНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ (НА ПРИКЛАДІ ТВОРІВ ДЖОАН КЕТЛІН РОУЛІНҐ)

Удяк Г.І.
Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка

Стаття присвячена характерним рисам вербалізації емоцій засобами фразеологізмів із соматичним компонентом. Проаналізовано їхню роль у створенні ідіостилю Джоан Кетлін Роулінґ. Здійснено ідеографічний та комунікативно-прагматичний аналіз функцій виокремлених фразеологізмів у творах британської письменниці. Доведено ключову роль фразеологічних одиниць у вербалізації емоцій персонажів творів про Гаррі Поттера. Підкреслено важливість емотивних фразеологічних одиниць для створення повного психологічного портрету героїв творів Дж. К. Роулінґ.
Ключові слова: фразеологізм, соматизм, Дж. К.Роулінґ, вербалізація, емоція.

Постановка проблеми. Антропоцентрична парадигма, що виокремилась у гуманітарних науках ще з кінця XX ст., спричинила зближення мовознавства з такими науками про людину, як психологія, соціологія та філософія. Це зумовлено передусім спільним об'єктом дослідження, а саме: людиною і способами вираження «тілесності» у межах цих наук. Результатом антропологічного підходу у лінгвістиці стала поява і розвиток емотиології – науки, що вивчає відображення емоційних станів у мові. Як зазначає В. Шаховський, окрім Homo sapiens існує ще й Homo sentiens. Власне поява Homo sentiens передувала появі Homo loquens, бо жодне слово не з'явилось без участі людських емоцій [14, с. 10]. Природно, що своє словесне вираження емоції знаходять в особливому прошарку лексики – соматичній лексиці.

Вербальне вираження емоцій є реалізацією емоційної функції мови, для вираження якої вона послуговується особливим набором емоційно забарвлених лінгвістичних засобів, серед яких важливе місце належить фразеологізмам, котрі є важливими складовими мовної картини світу певного народу та вираженням мовної особистості автора художнього твору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою дослідження емоцій у лінгвістиці займаються такі вчені, як А. Вежбицька [3], В. Жельвіс [5], В. Карасик [6], В. Шаховський [14] та ін. [13]. Разом з тим аналіз наукової літератури свідчить, що в сучасній науці накопичено вже чималий доробок, присвячений дослідженню різних аспектів фразеології. Особливо слід наголосити на розвідках таких лінгвістів, як Н. Амосова [1], І. Гальперін [4], О. Кунін [7], О. Смирницький

[10], У. Вайнрайх [16], Дж. Сейдл [9], Ч. Фернандо [15] та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сьогодні у мовознавстві є актуальним дослідження питання функціонування фразеологічних одиниць у художній літературі, бо саме в тексті фразеологізми проявляють свої емоційно-експресивні та оцінні конотації. Творчість Джоан Кетлін Роулінґ зумовила появу низки досліджень, у яких висвітлено особливості її індивідуально-авторського стилю. Проте сьогодні, на нашу думку, проблема фраземного складу ідіостилю британської письменниці висвітлена недостатньо, що і зумовило вибір теми дослідження.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є виявити особливості використання фразеологізмів із соматичним компонентом в індивідуально-авторському стилі Джоан Кетлін Роулінґ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Варто зауважити, що соматизмами (з грец. soma «тіло») у мовознавстві вважаються мовні засоби на позначення явищ, що стосуються сфери тілесності. Їхня наявність у будь-якій мові наділяє її лексику широкими можливостями в утворенні фразеологічних одиниць [2, с. 23].

Соматичними фразеологізмами «іменують фразеологізми, у складі яких є хоча б один компонент, що входить у лексико-семантичну групу назв частин тіла та органів людини» [11, с. 1]. Уперше термін «соматичний» був введений вченим Ф. Вакком, який досліджував фразеологізми естонської мови з назвами частин людського тіла [12, с. 6].

Семантика більшості соматичних фразеологізмів обумовлена лексико-семантичним потенціалом твірного соматичного компонента. Він визначається в першу чергу фізіологічною функцією, яку виконує позначувана соматичним компонентом частина тіла або орган. Наприклад, соматизм «heart» в англійській мовній картині світу співвідноситься з духовним і емоційним життям людини. Якщо у людини «є серце», тобто в буквальному сенсі не порушена анатомічна норма цілісності тіла, така людина завжди буде оцінюватися позитивно (напр., соматичний фразеологізм «to have a heart» [26] означає бути здатним до співчуття; бути милосердним; проявляти доброту).

Варто наголосити, що дослідники виокремлюють наступні функції фразеологізмів з соматичним компонентом: *номінативну* (називає певні явища, предмети, героїв зображених у творі), *дескриптивну* (дає опис внутрішніх характеристик персонажа за допомогою його портретної та мовної характеристики), *оцінну* (передає ставлення мовця до предмета повідомлення), *емоційно-експресивну* (дає характеристику психічного стану персонажа і додатковий стилістичний колорит), *апелятивну* (фокусує увагу адресата), *функцію лаконізації мовлення* (автор стисло і одночасно влучно передає свій творчий задум) та *варіантологічну* (вказує на етнокультурну специфіку) [12, с. 156].

У даній розвідці здійснено аналіз фраземного складу ідіостилю британської письменниці зі світовим ім'ям Джоан Кетлін Роулінґ. Матеріалом дослідження слугували 400 фразеологізмів, виявлених за допомогою методу суцільної вибірки з романів про Гаррі Поттера [18-24] та двомовного фразеологічного словника під редакцією К. Баранцева [17], а також з Інтернет-ресурсів [25-26].

У ході дослідження було виявлено, що найбільш чисельними є фразеологізми з соматичним компонентом, котрі становлять фразеосемантичне поле на позначення емоцій та почуттів. За даними ідеографічного аналізу творів письменниці виокремлена група становить 48%.

Як свідчить зібраний емпіричний матеріал, проаналізовані соматичні фразеологізми виконують переважно емоційно-експресивну та оцінну функції, тобто служать мовним вираженням емоцій, адже за їх допомогою автор вербалізує своє ставлення, висловлює схвалення, прихильність, захоплення чи співчуття до певних героїв чи подій. Проте, слід зазначити, що виокремлені фразеологізми можуть виконувати водночас декілька функцій. Наприклад, ідіома **nose in the air** – «задирати носа, зазнаватися, чванитися» виконує у реченні «Hermione marched away with her **nose in the air**» номінативну (позначає особисті якості персонажа), дескриптивну (описує особисті якості героїні), оцінну та емоційно-експресивну функції (виражає ставлення автора до героїні).

Встановлено, що Джоан К. Роулінґ використовує соматичні фразеологічні одиниці для вербалізації емоцій, що дало нам можливість сформувати фразеосемантичне поле «Емоції та почуття». Це поле знайшло своє вираження у трьох фразеосемантичних групах: негативні емоції, позитивні емоції та емоційні стани, в яких можна ще виокремити наступні мікрополя:

I. Негативні емоції:

1) мікрополе **«гнів»**: «I know that,» said Professor McGonagall irritably. «But that's no reason to **lose our heads**. People are being downright careless, out on the streets in broad daylight, not even dressed in Muggle clothes, swapping rumors» [18, с. 7]; «Oh *did* I?» said Hermione, and her **eyes flashed** dangerously» [21, с. 400]; «Then Fred said abruptly, «I've told you before, Ron, **keep your nose out** if you like it the shape it is. Can't see why you would, but –» [21, с. 567]; «Don't you dare insult my mother, Potter». «**Keep your fat mouth shut**, then», said Harry, turning away» [21, с. 111]; «I'm not saying **his heart isn't in the right place**», said Professor McGonagall grudgingly» [18, с. 10]; «Fools who **wear** their **hearts** proudly **on** their **sleeves**, who cannot control their emotions, who wallow in sad memories and allow themselves to be provoked this easily – weak people, in other words – they stand no chance against his powers!» [27, с. 337]; «Slytherin is trying **to wrong-foot** us! We must win!» [25, с. 139]; «I know it is, Harry, so will you please stop **biting my head off**?» said Hermione wearily» [22, с. 251]; «Then you ought to **hold your tongue**!» snarled Bellatrix» [23, с. 36]; «My mother did**n't have a heart**, Kreacher, « Sirius snapped» [22, с. 109]; «Right, « he snapped finally. «I shall monitor your behavior carefully during Marge's visit. If, at the end of it, you've **toed the line** and kept to the story, I'll sign your ruddy form» [20, с. 16]; «Master was a nasty ungrateful swine who **broke his mother's heart**» [22, с. 109];

2) мікрополе **«страх»**: «And there's Aunt Petunia knocking on the door, Harry thought, his **heart sinking**» [18, с. 49]; «Harry's **heart leapt**»

[22, с. 47]; «He stopped, his **heart racing**, and thought» [18, 164]; «His **heart was pounding** far more furiously than when the book had screamed» [18, с. 164]; «Harry's **heart gave a horrible jolt**. A test? In front of the whole school?» [18, с. 91]; «I **haven't got the heart** to take the mickey out of him, even,» said Fred, looking over at Ron's crumpled figure» [22, с. 376]; «His finest hour», said Fred, unable to **keep a straight face**» [20, с. 210]; «Go on, then, Potter», Malfoy said quietly, drawing out his own wand. «Moody's not here to look after you now – do it, if you**'ve got the guts**» [21, с. 298];

3) мікрополе **«здивування»**: «Ron gave a nervous laugh. Yaxley's **eyes widened**» [24, с. 243];

4) мікрополе **«зверхність, пихатість»**: «Hermione marched away with her **nose in the air**» [18, с. 132].

II. Позитивні емоції представлені мікрополем **«веселість (кумедність)»**: «Harry could see what was funny this time: Professor McGonagall, with her hair in a tight bun, looked as though she had never **let her hair down** in any sense» [21, с. 386].

III. Емоційні стани:

1) мікрополе **«пильність»**: «Dumbledore's eccentric decisions in the last few years and will be glad to know that the Ministry is **keeping an eye on** the situation» [22, с. 308]; «Yeah, **keep your head down** and your eyes peeled», said Moody, shaking Harry's hand too» [22, с. 182]; «Harry **kept his eyes skinned** for a sign of Hagrid all the way down the slushy High Street, and suggested a visit to the Three Broomsticks once he had acertained that Hagrid was not in any of the shops» [21, с. 444];

2) мікрополе **«спантеличеність»**: «**Cudgel his brains** though he might, Harry could not remember Dumbledore ever mentioning a place in which he might hide something» [24, с. 313]; «Harry **could make neither head nor tail** of this question» [22, с. 470]; «Now, don't panic», she said, «just **keep a cool head**...» [21, с. 348];

3) мікрополе **«нервозність»**: «They **got cold feet** when they saw what he was prepared to do to get power, though. But I bet my parents thought Regulus was a right little hero for joining up at first» [22, с. 112]; «His heart **skipped into his mouth** ймовірно авторське від have heart in mouth» [24, с. 367]; «We've got wizards standing by to control the situation if it **gets out of hand**...» [21, с. 348]; «Harry – we've just got to **grit our teeth** and do it», said Ron on Friday morning, in a tone that suggested they were planning the storming of an impregnable fortress» [21, с. 305-306];

4) мікрополе **«рішучість»**: «We held a ghost's council – the Fat Friar was all for giving him the chance – but most wisely, in my opinion, the Bloody Baron **put his foot down**» [21, с. 181];

5) мікрополе **«уразливість»**: «Ginny poured her heart out into that diary, she made herself incredibly vulnerable» [24, с. 105]; «...here and there younger students **were in tears**, while older ones called desperately for friends or siblings» [24, с. 613]; «To his horror, the elf **burst into tears** – very noisy tears» [19, с. 11];

6) мікрополе **«обдумування»**: «I suppose you've been **putting your heads together** during those cozy little library sessions» [21, с. 422];

7) мікрополе **«радість»**: «...he caught Colin Creevey's eye, **gave a** double **thumbs-up**, and mouthed, *I fell in the lake*! He looked positively delighted about it» [21, с. 176].

Зазначимо, що до соматизмів, які є компонентами фразеологічних одиниць у проаналізованих творах письменниці, належать *brains, eye, face, finger (thumb), foot, hand, head, heart* та *teeth*. Найчисельнішими є фразеологізми з компонентом «heart (серце)», оскільки серце є символом емоційних переживань у більшості лінгвокультур. Варто зауважити, що усі вищеперераховані фразеологізми з соматичним компонентом утворені на основі метафоричного перенесення (експресивно-оцінна метафора) [докладніше див.: 8]. Більшість соматичних фразеологізмів, згідно семантичної класифікації фразеологізмів (класифікація В. Виноградова), належать до фразеологічних сполучень (52, 5%) і є дієслівно-іменникові фразеологізмами. Інколи фразеологізми з соматичним компонентом не прямо вказують на почуття чи емоційний стан героя, а використовуються для підсилення емоційної напруги. Наприклад, ідіома **«toed the line»** у реченні «Right,» he snapped finally. «I shall monitor your behavior carefully during Marge's visit. If, at the end of it, you've **toed the line** and kept to the story, I'll sign your ruddy form» [20, с. 16] служить для підсилення почуття роздратованості.

Висновки і пропозиції. Отже, зважаючи на специфіку соматичних фразеологізмів Джоан Кетлін Роулінґ використовує їх, щоб досягнути певної комунікативної мети. Проаналізовані фразеологізми з соматичним компонентом виступають як емотивні фразеологічні одиниці і служать здебільшого для вербалізації негативних емоцій. Таким чином, на підставі аналізу емпіричного матеріалу можна зробити висновок про те, що використані автором фразеологічні одиниці, актуалізуючи додаткові контекстуальні відтінки, відіграють ключову роль у вербалізації емоцій персонажів творів про Гаррі Поттера. Володіючи яскраво вираженою емоційно-оцінною семантикою, вони сприяють створенню повного психологічного портрету героїв твору, допомагають читачеві проникнути в їхній внутрішній світ і зрозуміти їхні справжні наміри і вчинки. У використанні фразеологізмів проявляється особливість ідіостилю Дж. К. Роулінґ – її прагнення до максимальної деталізації художньої ситуації: актуалізації емоційно-оцінних відтінків фразеологізмів.

Перспективи подальших досліджень. Перспективним у цьому руслі вбачаємо дослідження структури, семантики фразеологізмів Дж. К. Роулінґ у порівнянні з іншими сучасними письменниками жанру дитячого фентезі.

Список літератури:

1. Амосова Н. Основы английской фразеологии / Н. Амосова. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1963. – 208 с.
2. Андреева М. Концептуальная оппозиция «норма – не норма» в формировании семантики фразеологических единиц английского языка с компонентом-соматизмом: дисс. на соискание ученой степени кандидата филологических наук: 10.02.04 / М. Андреева. – Москва, 2016. – 182 с.

3. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание: [монография] / А. Вежбицкая. – М.: Просвещение, 1996. – 300 с.
4. Гальперин И. Очерки по стилистике английского языка / И. Гальперин. – М.: Изд-во литературы на иностранных языках, 1958. – 457 с.
5. Жельвис В. Эмотивный аспект речи. Психолингвистическая интерпретация речевого воздействия: [монография] / В. Жельвис. – Ярославль: Гос. пед. ин-т, 1990. – 81 с.
6. Карасик В. Речевое поведение и типы языковых личностей / В. Карасик // Массовая культура на рубеже XX–XX веков: Человек и его дискурс. Сборник науч. трудов / Под ред. Ю. Сорокина, М. Желтухиной; ИЯ РАН. – М.: «Азбуковник», 2003. – С. 24-45.
7. Кунин А. Курс фразеологии современного английского языка: учебник для институтов и факультетов иностранных языков / А. Кунин // Изд-е 2-е, перераб. – М.: Высшая школа, Дубна; Изд. Центр «Феникс», 1996. – 384 с.
8. Сафина Н. Метафоры в прозе Дж. К. Роулинг как носители этнокультурного кода телесности / Н. Сафина // Вестник Башкирского университета. – 2016. – Т. 21, № 2. – С. 409-412.
9. Сейдл Дж. Идиомы английского языка и их употребление / Дж. Сейдл, У. Макморди. – М.: Высшая школа, 1983. – 286 с.
10. Смирницкий А. Лексикология английского языка / А. Смирницкий. – М., 1996. – 260 с.
11. Тоненчук Т. Структурно-семантичний, ідеографічний та функційний аспекти соматичних фразеологізмів у сучасній англійській мові: автореф. дис. канд. філол. наук, спец.: 10.02.04 – германські мови / Т. Тоненчук – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2016. – 20 с.
12. Тоненчук Т. Структурно-семантичний, ідеографічний та функційний аспекти соматичних фразеологізмів у сучасній англійській мові: дис. канд. філол. наук, спец.: 10.02.04 – германські мови / Т. Тоненчук. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2016. – 220 с.
13. Удяк Г. Англомовна ідіоматика любовного змісту / Г. І. Удяк // Наукові записки Ніжинського держ. ун-ту ім. М. Гоголя. – Філологічні науки. Книга 1. – 2016. – С. 102-106.
14. Шаховський В. Лингвистическая теория эмоций: [монография] / В. Шаховський – М.: Гнозис, 2008. – 416 с.
15. Fernando C. Idioms and idiomaticity / C. Fernando. – Melbourne: OUP, 1996. – 184 p.
16. Weinreich U. Problems in the Analysis of Idioms / U. Weinreich. – New York: University California Press, 1969. – 238 p.

Список джерел ілюстративного характеру:

17. Англо-український фразеологічний словник / Уклад. К. Баранцев. 3-те вид., випр. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2006. – 1056 с.
18. Rowling J. K. Harry Potter and the Sorcerer's Stone / Joanne Kathleen Rowling. – London: Bloomsbury, 1997. – 223 p.
19. Rowling J. K. Harry Potter and the Chamber of Secrets / Joanne Kathleen Rowling. – London: Bloomsbury, 1998. – 251 p.
20. Rowling, J. K. Harry Potter and the Prisoner of Azkaban / Joanne Kathleen Rowling. – London: Bloomsbury, 1999. – 317 p.
21. Rowling J. K. Harry Potter and the Goblet of Fire / Joanne Kathleen Rowling. – London: Bloomsbury, 2000. – 636 p.
22. Rowling J. K. Harry Potter and the Order of the Phoenix / Joanne Kathleen Rowling. – London: Bloomsbury, 2010. – 956 p.
23. Rowling, J. K. Harry Potter and the Half-Blood Prince / Joanne Kathleen Rowling. – London: Bloomsbury, 2010. – 768 p.
24. Rowling, J. K. Harry Potter and the Deathly Hallows / Joanne Kathleen Rowling. – London: Bloomsbury, 2010. – 831 p.
25. Cambridge Dictionary of Idioms [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: http://itools.com/tool/cambridge-international-dictionary-of-idioms
26. The Free Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: http://idioms.thefreedictionary

Удяк Г.И.
Дрогобичский государственный педагогический университет
имени И.Я. Франко

ОСОБЕННОСТИ ВЕРБАЛИЗАЦИИ ЭМОЦИЙ СРЕДСТВАМИ СОМАТИЧЕСКИХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ (НА ПРИМЕРЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ДЖОАН КЭТЛИН РОУЛИНГ)

Аннотация
Статья посвящается характерным чертам вербализации эмоций средствами фразеологизмов с соматическим компонентом. Проанализирована их роль в создании идиостиля Джоан Кэтлин Роулинг. Осуществлено идеографический и коммуникативно-прагматический анализ функций выделенных фразеологизмов в произведениях британской писательницы. Доказано ключевую роль фразеологических единиц в вербализации эмоций персонажей произведений о Гарри Поттере. Подчеркнуто важность эмотивных фразеологических единиц для создания полного психологического портрета героев произведений Дж. К. Роулинг.
Ключевые слова: фразеологизм, соматизм, Дж. К. Роулинг, вербализация, эмоция.

Udiak H.I.
Drohobych I. Franko State Pedagogical University

THE PECULIARITIES OF THE VERBALIZATION OF EMOTIONS BY MEANS OF SOMATIC PHRASEOLOGISMS (IN TERMS OF JOANNE KATHLEEN ROWLING WORKS)

Summary
The article is devoted to the characteristic features of verbalizing emotions by means of phraseological units with body part components. Their role in Joanne Kathleen Rowling's writing style has been analysed. The author shows how ideographic, communicative and pragmatic functions of the examined phraseologisms are realised in the works by the British writer. The key role of phraseological units in the verbalization of characters' emotions in the works about Harry Potter has been demonstrated. The author emphasizes the significance of emotive phraseological units for creating a complete psychological portrait of J. K. Rowling's characters.
Keywords: phraseologism, somatism, J.K. Rowling, verbalization, emotions.

УДК 81'367.625

ВИДОВА НЕОДНОРІДНІСТЬ ВЕРБАЛЬНИХ БАГАТОЗНАЧНИХ ДІЄСЛІВ

Чубань Т.В., Левченко Т.М.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті виділено основні аспекти дослідження перфективації багатозначних дієслів у сучасній українській мові, досліджено питання про значення спостереження над дієсловом при вивченні української мови. Описано параметри перфективації багатозначних дієслів. Виділено та охарактеризовано лексико-семантичні групи парновидових і одновидових вербальних багатозначних дієслів української мови, що мають свої особливості у сполучуваності з префіксами як реалізаторами словотвірно-граматичної та граматичної функції. Описано основні типи співвідношень між парновидовими й одновидовими лексико-семантичними варіантами багатозначних дієслів. Обґрунтування підтверджено прикладами.
Ключові слова: дієслово, вид, багатозначні дієслова, відіменні дієслова, парновидові вербальні багатозначні дієслова, одновидові вербальні багатозначні дієслова, видові особливості, перфективація.

Лінгвістична підготовка вчителів і викладачів української мови передбачає вивчення такого навчального курсу, як сучасна українська літературна мова. Важливим є зміст навчального матеріалу, який вміщує традиційні відомості і новітні досягнення у філології. Серед основних питань морфології, які вивчають студенти філологічних факультетів, – питання про специфіку вираження самостійних та похідних категорій дієсловами сучасної української літературної мови. Категорії часу, способу, виду дієслова здавна привертали і продовжують привертати увагу дослідників. Про це свідчать численні наукові праці, в яких запропоновано різні тлумачення теоретичних засад цих категорій (Виноградов В. В., Маслов Ю. С., Бондарко А. В., Русанівський В. М., Вихованець І. Р. та інші), а також праці прикладного характеру, присвячені передусім практичним питанням формування видових кореляцій (Городенська К. Г. [3], Тихонов А. Н. [8] та інші).

Сучасний стан розвитку морфології тісно пов'язаний з ідеєю про необхідність аналізу внутрішньої структури власне-дієслівних категорій, зокрема категорії виду як основної загально дієслівної категорії.

Вчення про аспектологію, як галузь мовознавства, почало формуватися значно пізніше, ніж, наприклад, морфологія і синтаксис, але воно має вже досить сталу систему базових понять, відображену в теоретичних працях і підручниках.

Перед викладачами української мови є сьогодні завдання у процесі вивчення українського дієслова не тільки виявляти знання граматичних правил і граматичних парадигм, а й ознайомлювати з видовою структурою вербальних дієслів та видовими кореляціями відіменних дієслів, виявом похідних граматичних категорій дієслів.

Вербальні дієслова функціонують як назви трьох ономасіологічних сутностей, а саме як назви дій, процесів, станів. Дієслова із значенням дії становлять домінанту дієслівної системи. Вони позначають діяльність, яка породжується людиною. Саме тому ядро вербальних дієслів формують дієслова конкретної фізичної дії, що належать до лексико-семантичної групи із значенням творення, різних видів діяльності (напр.: *будувати, пекти, варити, жати, кувати, ліпити, молоти, м'яти, прясти, терти, сіяти, строчити, шити* й ін.) та лексико-семантичної групи дієслів, що вказують на спрямування дії на відповідний об'єкт переважно з метою його

зниження (напр.: *бити, гризти, дерти, різати, топтати, тиснути, щербити* й ін.). Категорія виду характерна для всіх вербальних дієслів. Залежно від особливостей її реалізації вони поділяються на три основних групи.

1. Непарновидові, або неспіввідносні за видовою ознакою дієслова, які в свою чергу поділяються на дві підгрупи: 1) дієслова, що виражають тільки значення недоконаного виду, або одновидові дієслова недоконаного виду; 2) дієслова, які вживаються лише із значенням доконаного виду, або одновидові дієслова доконаного виду.

2. Парновидові, або співвідносні за видовою ознакою в межах видової пари дієслова.

3. Двовидові дієслова.

Видова непарність є визначальною рисою видової структури вербальних дієслів у сучасній українській мові. Її виявляють дві категорії дієслів: 1) безпрефіксні вербальні дієслова недоконаного виду, які не можуть формувати перфективних видових кореляцій; 2) префіксальні вербальні дієслова доконаного виду, що не мають імперфективних відповідників. Залежно від цього вони поділяються на одновидові вербальні дієслова недоконаного виду та одновидові вербальні дієслова доконаного виду.

Постановка проблеми. За відношенням до категорії виду дієслова поділяються на одновидові, парновидові та двовидові. З цим поділом можна було б погодитися, якби всі дієслова були однозначними, виражали б одне лексичне значення. Оскільки переважна більшість дієслів сучасної української мови є багатозначними, а їхня здатність утворювати префіксальні відповідники доконаного виду ставиться в пряму залежність від лексичного значення, а саме від спрямованості вираженої дієсловом дії до своєї внутрішньої межі, то кваліфікація багатозначного дієслова як парновидового означає, що в межах усіх своїх лексичних значень (лексико-семантичних варіантів – ЛСВ) воно має префіксальні кореляти доконаного виду. Але насправді це не так. На рівні одного, рідше кількох ЛСВ багатозначне дієслово здатне корелювати за видом, тоді як решта лексичних значень унеможливлює формування видових пар. Поєднання в одній дієслівній лексемі парних і непарних за видовою ознакою ЛСВ лінгвісти трактують або як видову неоднорідність багатозначного дієслова, або як часткову видову співвіднесеність ЛСВ дієслова.

Аналіз основних досліджень. У працях «Словотвірна структура слова» (автори: Городенська К. Г., Кравченко М. В.), «Дієслівні категорії в синтагматиці і парадигматиці» (автор: Загнітко А. П.) та статтях Городенської К. Г. «Аспектологічні характеристики дієслів руху, переміщення» і «Видові протиставлення в системі сучасних дієслів» описано особливості українського дієслова, видову структуру вербальних дієслів та видові кореляції відіменних дієслів, видотворення у системі багатозначних дієслів, вияв похідних граматичних категорій дієслів.

Мета статті: встановити типи співвідношень між парновидовими ЛСВ й одновидовими у багатозначних дієслів сучасної української мови.

Виклад основного матеріалу. Загал вербальних дієслів належить до багатозначних, одно- та двозначні становлять меншість. Співвідношення між парновидовими ЛСВ у багатозначних дієслів різне. Воно залежить від граничності/неграничності їх значень. Обстеження всього масиву багатозначних вербальних дієслів (три і більше лексичних значень) за цим семантичним критерієм дало змогу встановити основні типи співвідношень між парновидовими й одновидовими ЛСВ багатозначних дієслів.

1. Усі ЛСВ багатозначного дієслова мають неграничний характер. Через що всі вони непарні за видовою ознакою. Такі багатозначні дієслова є одно видовими дієсловами недоконаного виду в межах всіх своїх лексичних значень. До них належать всі багатозначні дієслова із значенням звучання, звукового вияву, різноспрямованого руху, а також частина дієслів мовлення.

2. Тільки одне лексичне значення багатозначного дієслова має граничний характер. У дієслів на позначення дій таким найчастіше буває пряме значення. Лише в межах цього значення багатозначне дієслово є парно видовим, на рівні інших лексичних значень воно має статус одновидового дієслова недоконаного виду. Так, наприклад, у п'ятизначного дієслова шити граничним є пряме значення виготовляти одяг, взуття і т. ін., з'єднуючи його частини нитками, на основі якого воно співвідноситься з доконаним корелятом пошити, утвореним за допомогою префікса по-. Решта його значень виражає такі дії, які не спрямовані на досягнення своєї внутрішньої межі, що унеможливлює видові кореляції дієслова шити на рівні цих неграничних лексичних значень, зокрема таких, як: 1) скріплювати, з'єднувати ниткою за допомогою голки частини чого-небудь (чиєсь постійне професійне заняття), напр.: *Набрала я додому роботи, сиджу та шию* (І. Нечуй-Левицький); 2) вишивати, розшивати що-небудь, напр.: *Настя шила й очей не підводила. Їй здавалося, що вона вистеляє тими квітками та рушниками стежку до своєї долі. Вишивала вона червону квітку* (І. Нечуй-Левицький); 3) замовляти, виготовляти одяг, взуття де-небудь, у когось, напр.: *Шити в ательє; Шити в кравчині*; 4) виготовляти щось (зошити, книжки і т. ін.), скріплюючи його частини нитками, дротом, напр.: *Шити журнал*; прикріплювати, скріплювати дошки цвяхами, шпонами, напр.: *Шити шалівку.* Отже, у видовій структурі п'ятизначного дієслова *шити* виділяється один парновидовий ЛСВ і чотири одновидових ЛСВ абсолютного недоконаного виду.

Аналогічна видова неоднорідність характерна і для чотиризначного вербального дієслова *прати*, що виражає конкретну фізичну дію, спрямовану на предмет. Лише в межах свого першого ЛСВ, який представляє пряме лексичне значення, воно вступає у видову кореляцію з дієсловом *попрати*, пор.: *Дівчата перуть собі хустя* (Леся Українка). Інші три ЛСВ цього дієслова, два з яких передає переносні значення, а один – розмовне, непарні за видовою ознакою. Одновидовим дієсловом *прати* є тоді, коли воно виражає значення лити, періщити. Видова неспіввідносність дієслів на рівні переносних значень зумовлена тим, що, розвинувшись на основі прямих значень, вони втрачають властиву останнім граничність дій.

3. Два і більше ЛСВ багатозначного дієслова мають граничний характер. У межах цих значень

воно формує пари за допомогою того самого префікса або різних префіксів. Видова структура таких багатозначних дієслів характеризується переважанням парновидових ЛСВ над одновидовими. Так, наприклад, п'ятизначне дієслово *м'яти* співвідноситься за видовою ознакою на рівні чотирьох своїх ЛСВ, причому для кожного з них відповідник доконаного виду утворюється за допомогою спільного перфективного засобу – префікса *по-*. Серед парновидових ті ЛСВ, які виражають дії, що можуть досягти своєї внутрішньої межі.

Асиметричним є співвідношення між парновидовими і неспіввідносними за видовою ознакою ЛСВ шестизначного вербального дієслова *писати*, тому що на базі чотирьох з них воно формує видові пари з дієсловом доконаного виду написати. До них належать ЛСВ, які виражають граничні дії, а саме: 1) зображувати рукою на папері або іншому матеріалі графічні знаки, пор.: *А писав Йосип – куди краще від самого дяка... папір наче калачиками устеле, – літери рівні, круглі* (Панас Мирний); 2) повідомляти про що-небудь письмово або у пресі, звертатися до кого-небудь письмово, надсилати комусь листа, пор.: – *Ви даєте мені слово, що не писатимете про те, що побачите й почуєте тут* (Ю. Смолич); 3) складати і записувати який-небудь текст, пор.: *Я був весь у полоні любові до чудесного Далекого Сходу і сценарій писав з великим натхненням* (О.Довженко); 4) створювати твір живопису, пор.: *Тепер він увесь час і сили віддавав автопортретам: писав себе і в мундирі, і в сюртуку, і в білому, в чорному кашкетах.* Два ЛСВ дієслова *писати* виражають дії, які не передбачають досягнення своєї внутрішньої межі, тому вони є одновидовими. Це стосується значень володіти письмом якої-небудь мови (напр.: *читати й писати по-українському*) та займатися літературною діяльністю, бути письменником.

Видова структура шестизначного вербального дієслова *мазати* характеризується не лише переважанням парновидових ЛСВ над одновидовими, а й тим, що воно співвідноситься з різними префіксальними відповідниками доконаного виду не тільки на рівні кожного ЛСВ, а й у межах того самого ЛСВ. Як виразник граничного лексичного значення покривати шаром чогось рідкого, липкого або жирного (з лікувальною, захисною та іншою метою) дієслово *мазати* співвідноситься з двома доконаними відповідниками – дієсловами *помазати* і *намазати*, але вони не є рівноправними, взаємозамінними. Їх вживання залежить від лексичної сполучуваності дієслова *мазати*. Значно ширший лексико-семантичний контекст у корелята доконаного виду *помазати*, пор.: *мазати – помазати (хліб маслом).* Напр.: *Перше я мазала руку йодом і мочила в солоній воді...* (Леся Українка). Видова форма *намазати* використовується в обмеженому лексико-семантичному контексті дієслова *мазати*, бо префікс *на-* не може повністю втратити своє локативне значення, пор.: *мазати – намазати (печатку чорнилом), мазати – намазати (губи помадою)* і под.

На основі розмовного значення робити що-небудь брудним, нечистим, яке також має граничний характер, дієслово *мазати* формує видову пару з іншим перфективним корелятом – дієсловом *замазати*, пор.: *Діти мажуть брудом одяг – Діти замазали брудом одяг.* У межах третього лексичного значення – промахуватися під час стріляння, у грі тощо, яке має формальний відтінок, дієслово *мазати* також має свій відповідник доконаного виду – дієслово *промазати*, напр.: – *От і промазав, – докірливо буркнув Марко Іванович. – Як і завжди мажеш. Хіба путній мисливець б'є всидячку?* (Я. Баш).

Усі ЛСВ багатозначного дієслова виражають дії, які спрямовані на досягнення своєї внутрішньої межі, що забезпечує такому дієслову повну видову співвіднесеність, тобто участь всіх його ЛСВ у видових протиставленнях. Слід зауважити, що багатозначних дієслів з парновидовими ЛСВ у дієслівній системі сучасної української мови порівняно небагато, тому що їх ЛСВ здебільшого представляють різні, а не однакові типи лексичних значень, які розрізняються за семантичною ознакою граничність/неграничність дії, а також за іншими ознаками, зокрема за стилістичними характеристиками, ступенем поширеності, що більшою або меншою мірою впливає на їх видову співвіднесеність. Якщо парні та непарні за видовою ознакою однозначні вербальні дієслова є здебільшого дієсловами тієї самої лексико-семантичної групи, то парновидові багатозначні дієслова такої послідовності не виявляють: з двох дієслів, що належать до однієї лексико-семантичної групи, одне має всі парновидові, а інші – парновидові й одновидові ЛСВ. Це зумовлено тим, що їх належність до відповідної лексико-семантичної групи визначається за одним-двома спільними лексичними значеннями, а не за всіма значеннями, повний збіг яких трапляється рідко.

Багатозначні вербальні й відіменні дієслова корелюють за видовою ознакою на рівні всіх своїх ЛСВ рідко. Для них характерна часткова видова співвіднесеність, або видова неоднорідність ЛСВ, суть якої полягає в поєднанні парновидових та одновидових ЛСВ. Видова неоднорідність ширше виявляється у вербальних дієсловах, тому що більшість з них, на відміну від відіменних, є багатозначними дієсловами. У багатозначних вербальних і відіменних дієслів різні співвідношення між парновидовими й одновидовими ЛСВ: у вербальних парновидові ЛСВ переважають над одновидовими, у відіменних – навпаки.

Двозначним вербальним дієсловам, на противагу двозначним відіменним, не властива видова неоднорідність ЛСВ. Вони бувають або парновидовими, або одновидовими на рівні обох своїх ЛСВ.

Висновки. Отже, повну видову корелятивність можуть мати лише деякі багатозначні дієслова з різних лексико-семантичних груп, а не всі дієслова якоїсь лексико-семантичної групи. Усі лексико-семантичні варіанти багатозначного дієслова виражають дії, які спрямовані на досягнення своєї внутрішньої межі, що забезпечує такому дієслову повну видову співвіднесеність.

У рамках отриманих результатів можна намітити перспективу подальшого студіювання у цьому напрямку: простеження засобів видотворення у системі парновидових багатозначних дієслів.

Список літератури:

1. Городенська К. Г., Кравченко М. В. Словотвірна структура слова / К. Г. Городенська. – К.: Наук. думка, 1981. – 199 с.
2. Городенська К. Г. Аспектологічні характеристики дієслів руху, переміщення / К. Г. Городенська // Актуальні проблеми граматики: зб. наук. праць. – Кіровоград, 1997. – Вип. 2. – С. 116-119.
3. Городенська К. Г. Видові протиставлення в системі сучасних дієслів / К. Г. Городенська // Слово. Стиль. Норма: зб. наук. праць. – К., 2002. – С. 118-121.
4. Загнітко А. П. Дієслівні категорії в синтагматиці і парадигматиці / А. П. Загнітко. – К.: НМК ВО, 1990. – 132 с.
5. Овчіннікова І. І. Лексико-семантична класифікація дієслів конкретної фізичної дії з семантикою створення об'єкта в українській мові: Автореф. дис. ... канд. філол. наук / І. І. Овчіннікова – К., 1993. – 23 с.
6. Русанівський В. М. Дієслово – рух, дія, образ / Віталій Макарович Русанівський. – К.: Радянська школа, 1977. – 55 с.
7. Русанівський В. М. Структура українського дієслова / Віталій Макарович Русанівський. – К.: Наук. думка, 1971. – 315 с.
8. Тихонов А. Н. Глаголы с чистовидовыми приставками в современном русском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук/ А. Н. Тихонов. – М., 1963. – 20 с.

Чубань Т.В., Левченко Т.Н.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

ВИДОВАЯ НЕОДНОРОДНОСТЬ ВЕРБАЛЬНЫХ МНОГОЗНАЧНЫХ ГЛАГОЛОВ

Аннотация
В статье выделены основные аспекты исследования перфективации многозначных глаголов в современном украинском языке, исследован вопрос о значении наблюдения над глаголом при изучении украинского языка. Описано параметры перфективации многозначных глаголов. Выделено и охарактеризовано лексико-семантические группы парновидовых и одновидовых вербальных многозначных глаголов украинского языка, которые имеют свои особенности в соединении с приставками как реализаторами словообразовательно-грамматической и грамматической функции. Описаны основные типы соотношений между парновидовими и одновидовими лексико-семантическими вариантами многозначных глаголов. Выводы подтверждены примерами.
Ключевые слова: глагол, вид, многозначные глаголы, отименные глаголы, парновидовые вербальные многозначные глаголы, одновидовые вербальные многозначные глаголы, видовые особенности, перфективация.

Chuban T.V., Levchenko T.N.
Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University

SPECIFIC INHOMOGENEITY OF VERBAL POLYSEMIC VERBS

Summary
The article is devoted to the question of main aspects of the research of perfectivation of polysemic verbs in modern Ukrainian language, the significance of observation on the verb during the studying of Ukrainian language. Parameters of perfectivation of polysemic verbs were described. There werealloca tedandcharacterizedlexicalandsemanticgroupsofbi-species and single-species verbal polysemic verbs of Ukrainian language, which have their own peculiarities in combination with annexe as implementers of worldbuilding-grammatical and grammatical functions. Main types of interrelation between bi-species and single-species lexical and semantic variants of polysemic verbs were described. Conclusions are confirmed in examples.
Keywords: verb, species, polysemic verbs, on-substantive verbs, bi-species verbal polysemic verbs, single-species verbal polysemic verbs, specific features, perfectivation.

УДК 811.161.2’373:330

СТРУКТУРНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ НА СИНХРОННОМУ ЗРІЗІ

Шелепкова І.М.
Харківський національний економічний університет
імені Семена Кузнеця

У статті розглянуто проблеми термінології; визначено її місце у структурі мови; проаналізовано структурно-семантичний склад нової термінології в економічній сфері; проведено комплексний аналіз на лексикографічному матеріалі; подано динаміку розвитку економічної термінології.
Ключові слова: термін; економічна термінологія; лексема; семантика; термінологічні словники.

Постановка проблеми. Вивчення проблем термінології, визначення її місця у структурі мови є одним із актуальних завдань лінгвістичної науки. Термінологія кожної окремої галузі засвідчує її досягнення на певному етапі розвитку і відображає перспективи подальшої динаміки.

Об’єктом дослідження є економічна термінологія, подана у комплексному висвітленні. Предметом розгляду в роботі є структурні характеристики лексем економічної термінології, а також динамічні процеси, що мають місце в межах цієї терміносистеми в ході її розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні у науці виділяють такі ознаки терміна:

1) термін однозначний (Р. Будагов, Т. Секунда), має тенденцію до однозначності (В. Даниленко, Л. Кутіна), однозначний у межах певної термінологічної системи (О. Реформатський, Т. Панько);

2) термін точний та байдужий до контексту (Т. Секунда, О. Толикіна);

3) значення терміна дорівнює поняттю в обсязі пізнаного (О. Вюстер);

4) термін стилістично нейтральний (О. Реформатський);

5) термін системний. Однак системність терміна розуміють по-різному. Одні автори вбачають у ній класифікаційну сутність (І. Ковалик, В. Даниленко), інші вважають, що термінові властива системність словотвірна (Л. Канделакі, Л. Лагутіна). На думку третіх, системність терміна є подвійною: як елемента терміносистеми і як елемента системи мовної (О. Реформатський, Т. Панько);

6) термін конвенційний (В. Овчаренко): по-перше, існуючому поняттю можна дати назву за задумом мовця і за змістом існуючого знака-терміна, по-друге, найменування і зміст можуть бути лише конвенційно притяжними, але назви і зміст можуть бути конвенційно встановлені, вибрані;

7) наявність у терміна чіткої дефініції (майже усі дослідники);

8) у терміна не повинно бути синонімів чи омонімів (у межах однієї терміносистеми). Із працями В. Даниленко [3] у літературу увійшла протилежна точка зору, згідно з якою синонімія в термінології розглядається як природний вияв законів розвитку літературної мови;

9) у багатьох термінологічних дослідженнях суттєвою ознакою терміна була його короткість (стислість) у плані вираження.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сьогодні під термінологією розуміють: науку про терміни (І. Ковалик, О. Реформатський), частину словникового складу мови, що охоплює спеціальну лексику, систему позначень наукових і професійних понять будь-якої однієї галузі знань.

Однак для першого значення є вже відповідник «термінознавство», а для другого – «професійна лексика». Слово «термінологія» у словниках також трактується по-різному.

У словнику лінгвістичних термінів О. Ахманової термінологія пояснюється як сукупність термінів цієї галузі виробництва, діяльності, знання, що утворює особливий сектор (пласт) лексики, який найлегше піддається упорядкуванню.

У словнику Д. Ганича та І. Олійника цей термін трактується як система термінів певної галузі науки, техніки, мистецтва, суспільно-політичного життя або сукупність термінів мови.

У словнику лінгвістичних термінів Є. Кротевича та Н. Родзевич читаємо про сукупність термінів, що вживаються у будь-якій галузі науки, техніки, мистецтва, а також сукупність усіх термінів, наявних у тій чи іншій мові. Тому можна говорити про термінологію певної науки або окремої дисципліни (напр., термінологія лінгвістична, граматична, фонетична тощо), а також про термінологію мови загалом на певному етапі її розвитку.

Отже, термінологія – це не система термінів, а сукупність термінів, що входять до певної термінологічної системи.

У нашій роботі при визначенні поняття «термін» візмемо за основу тлумачення зі словника сучасної української мови: *«Слово або словосполучення, що означає чітко окреслене спеціальне поняття якої-небудь галузі науки, техніки, мистецтва, суспільного життя тощо»* [1, с. 1444], а під поняттям «економічний термін» будемо розуміти слово або словосполучення, що позначає певне поняття суспільно-виробничих відносин, які характеризують економічний лад суспільства.

Метою статті є структурне моделювання економічної термінології на синхронному зрізі, а також виявлення семантичних процесів, що мали місце в динаміці розвитку цієї терміносистеми.

Виклад основного матеріалу. Поява і розвиток термінології почалися задовго до її наукового лінгвістичного осмислення і вироблення критеріїв щодо тих або інших одиниць до термінологічної лексики.

Економічна термінологія, що є об’єктом нашого дослідження, пройшла довгий шлях розвитку, але процес творення понять у ній відзначався

певною стихійністю. Такий перебіг подій зумовлювався низкою як лінгвістичних (розвиток мови, міжмовні процеси, зникнення певних понять – і відповідно перехід економічних термінів до розряду історизмів, архаїзмів, появи нових понять – неологізмів), так і екстралінгвальних чинників (розвиток економіки, вплив терміносистеми мови тієї країни, з якою співпрацювала Україна – німецької мови на початку XX ст. або англійської на його кінець, перехід від однієї системи господарювання до іншої тощо).

Сучасна українська економічна термінологія почала формуватися ще в період Київської Русі з розвитком торговельних відносин, пройшовши шлях від понять ремесел до одиниць сучасних міжнародних економічних відносин.

Загальновідомо, що справжній розквіт української лексикографії розпочався у 20-30-ті рр. XX ст. Видані в цей період перекладні (російсько-українські) словники були першими в розбудові лексикографічної роботи в Україні.

На сьогодні словники ділової мови 20-30-х рр. є раритетними. Пропонуємо їхній перелік (скорочений), спираючись на покажчик Віктора Кубайчука [6]:

Буряк Володимир. Словарь русско-украинский. – Одесса, б/р. – 397 с. (з Додатком 1 – Слова пропущені або невповні переложені, 2 – Канцелярійний словник); *Левицький М*. Як писати службові папери українською мовою. – Черкаси: Сіяч, 1917. – 27 с. ; *Падалка Л*. Російсько-український діловодний словник. Педагогічне Бюро Полтавського Губ. Земства. Полтава, 1918, 3+106 с. ; *Лебідь Д*. Українська мова. Російсько-український словник та зразки паперів українською мовою. – Чернігів, 1918. – 254 с. ; *Бузинний О., Щепотьєв В*. Короткий російсько-український словник // Практичний підручник діловодства. – К.: Книгоспілка, 1924. – С. 43-83.; *Російсько-український* словник банкового діловодства / За редагуванням В.І. Орловського та І.М. Шелудька. – К.: Вид. Київської філії Промбанку, 1925. – 61 с. ; *Практичний* російсько-український словник ділової мови (конторської та рахівничої) / Склали Є. Зінкевич, Б. Михайлович, П. Скрипник і І. Степаненко, за ред. М. Гладкого і К. Туркала. – К.: Час, 1926; К.: Книгоспілка, 1926; К.: ДВУ, 1926. –134 с. ; *Осипів М*. Російсько-український словник що-найпотрібніших у діловодстві слів (Практичний порадник). – Харків-Полтава, 1926. – 83 с. ; *Словник* ділової мови. Термінологія та фразеологія (Проєкт) / Дорошенко М., Станіславський М., Страшкевич В. – Х.-К.: Державидав України, 1930. – 260 с.

Словники, видані у 20-30-рр. XX ст., певною мірою задовольняли нагальну потребу в питанні культури української мови. Вони відіграли значну роль у нормалізації сучасної української літературної мови, поширенні мовних норм та їх кодифікації, у піднесенні української мовної культури початку XX ст.

Лексикографічні праці періоду 50–60-х років XX ст. сприяли уніфікації тогочасної термінології. Серед них слід виділити «Російсько-український словник соціально-економічної лексики» С.А. Воробйової та Т.К. Молодід (*Воробйова С.А*. Російсько-український словник соціально-економічної лексики [Текст]: понад 20 000 слів / С.А. Воробйова, Т.К. Молодід; ред. І.К. Білодід; Ін-т історії партії ЦК КП України, АН УРСР, Ін-т мовознав. ім. О.О. Потебні. – К.: Наук. думка, 1966. – 342 с.). Оскільки українську мова на той час вживалася обмежено (в освітніх закладах та державних установах переважала мова російська), словник подає переклад іншомовних лексем без власне українських відповідників.

Починаючи з 90-х років XX ст., українська термінографія переживає новий етап свого розвитку: видається ряд тлумачних та перекладних словників у різних галузях науки і техніки.

Однією з найбільш ґрунтовних праць у цей час є виданий 1994 р. Комітетом наукової термінології та Інститутом мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України «Російсько-український словник наукової термінології. Суспільні науки» [8].

Серед значної кількості галузевих економічних праць найбільш ґрунтовними перекладними словниками, що характеризуються чіткістю й унормованістю словникових статей, сприяють систематизації та стандартизації економічної термінології, правильному, свідомому використанню галузевих термінологічних одиниць, є «Українсько-російський і російсько-український словник: Сфера ділового і професійного спілкування» Віктора Михайловича Бріцина та Олександра Онисимовича Тараненка, що вийшов друком у Києві 2011 року.

Словник містить актуальну лексику української і російської мов, що стосується офіційно-ділової, юридичної, дипломатичної, економічної, комерційно-фінансової та деяких суміжних з ними сфер спілкування.

У словнику подано як власне термінологічну лексику, так і загальновживані слова, сталі фразеологічні та синтаксичні звороти, що функціонують у мові зазначених галузей і необхідні для ділових контактів, ведення ділової документації, листування, роботи з нормативно-правовими актами та поточною юридичною документацією, для сучасної економічної, комерційної та банківсько-фінансової діяльності, бухгалтерської справи тощо.

Поряд з великою кількістю перекладних словників наприкінці XX – на початку XXI ст. було видано й низку тлумачних економічних словників, таких, наприклад, як «Економічний словник-довідник» за редакцією доктора економічних наук С.В. Мочерного (1995). Валерій Едуардович Коломойцев створює «Універсальний словник економічних термінів: інвестування, конкуренція, менеджмент, маркетинг, підприємництво» (2000).

2002 року виходить друком четверте видання «Фінансового словника» Анатолія Григоровича Загороднього, Геннадія Леонідовича Вознюка та Тамари Степанівни Смовженко, що містить визначення й тлумачення понад 5000 понять і термінів, які охоплюють такі теми: фінансова система держави, місцеві фінанси, фінанси підприємств, фінансування і кредитування підприємницької діяльності, цінні папери і фондовий ринок, страхування, податки, грошовий обіг, фінансове планування, фінансовий облік і звітність, аналіз фінансового стану підприємств, фінансовий менеджмент, міжнародні фінанси та інші.

Найбільшим за обсягом охоплених термінів і за детальністю тлумачення понять є цикл наукових

праць «Економічна енциклопедія» у трьох томах (2000–2002) та «Економічний енциклопедичний словник» у двох томах (2005–2006). У виданнях максимально точно подано характеристику економічних категорій, понять, теорій та концепцій економічної науки, законів і закономірностей розвитку економіки, оцінку внеску видатних вчених та практиків економістів у процеси наукового пізнання і суспільних трансформацій. Матеріали логічно структуровані, зокрема, за напрямами наукового економічного знання та сферами і складовими реальних економічних відносин.

Теоретична і практична значущість праць полягає у систематизації та розвитку теоретико-методологічних засад дослідження економічних процесів, можливості їхнього використання у дослідницькій і навчальній практиці, при формуванні нормативно-правової бази економічної політики держави. Ці аспекти видань акцентують у своїх відгуках відомі науковці та керівники низки вищих державних органів України.

Незважаючи на низку праць про економічну термінологію (в основному це дисертаційні роботи, присвячені таким питанням, як закономірності формування та сучасного розвитку термінології ринкових відносин (О. Покровська); характеристика структурно-семантичних параметрів аналітичних номінацій економічної терміносистеми української мови (О. Чуєшкова); дослідження новітньої економічної термінолексики у плані комунікативно-стилістичного функціонування у текстах періодичних видань (Г. Чорновол) та ін.), сьогодні потребують свого дослідження такі аспекти у вивченні економічної термінології, як:

– висвітлення питань формування української економічної термінології;

– з'ясування шляхів появи економічних термінів у термінологічній системі;

– визначення фонду економічної термінології та її місця у словниковому складі;

– розмежування економічного терміна і загальновживаного слова;

– диференціювання термінів за ступенем семантичної цілісності;

– дослідження й системний аналіз економічних термінів і простеження впливу на них таких процесів, як тяглість і зрушення.

Термінологічна лексика є украй динамічною мовною підсистемою, оскільки науково-технічний розвиток відбувається постійно, з'являються нові поняття, які потребують номінації, унаслідок чого утворюються нові терміни.

Спеціальні слова, що з'явилися, входять в сферу професійної комунікації і вербалізують спеціальну картину світу, яка, в основному, репрезентується саме за допомогою термінології. Аналіз основних положень теоретичного термінознавства дає можливість визначити місце термінологічної лексики серед інших лексичних підсистем мови.

Лексика складається з різних підсистем, які є предметом дослідження різних лінгвістичних дисциплін і засобом спілкування в різних комунікативних сферах. Виходячи з цієї точки зору, можна виділити такі підсистеми мови, як професійна, загальновживана, жаргонна, діалектна лексика.

Серед перерахованих підсистем загальновживана лексика є основою, а окремі підсистеми трактуються як такі, що знаходяться на периферії. Між загальновживаною і термінологічною лексикою відбувається постійний обмін, в результаті якого мають місце детермінологізація спеціальної лексики, термінологізація загальновживаної лексики і транстермінологізація, тобто перехід лексичної одиниці з однієї терміносистеми до іншої.

Завдяки саме цим процесам відбувається поповнення і оновлення термінологічної лексики.

Спеціалізовані лексичні підсистеми неоднорідні. Перш за все, необхідно розмежувати професійну і термінологічну лексику, показати взаємозв'язок термінологічної та професійної лексики в системі економічних понять, а також у роботі подати класифікацію понять спеціальної лексики:

– нормативні терміни (слова, що позначають спеціальні поняття й відповідають усім вимогам до національних і запозичених термінів, наприклад:

«Рента -и, Дохід з капіталу, землі або майна, що його власники одержують регулярно, не займаючись підприємницькою діяльністю.

Абсолютна рента – форма земельної ренти, одержувана землевласниками незалежно від родючості і місця розташування земельних ділянок.

Довічна рента – умовна рента, при якій платежі припиняються у разі смерті певної особи (або осіб), зазвичай ануїтента.

Натуральна рента – рентна плата у вигляді частини врожаю орендаря, що передається землевласнику» [1, с. 1213]);

– професіоналізми (слова й словосполучення, які вказують на економічне поняття, але повністю не розкривають його суті, є зрозумілими в основному для фахівців, наприклад: *«Інфляція -ї,*

1) Надмірне проти потреб товарообігу збільшення кількості паперових грошей і швидке їх знецінення.

Вбудована інфляція – інфляція, яка характеризується середнім рівнем за певний період часу.

Відкрита інфляція – інфляція за рахунок зростання цін споживчих товарів та виробничих ресурсів.

Галопуюча інфляція – інфляція, яка розвивається швидкими темпами.

Експортована інфляція – інфляція, що переноситься з одних країн в інші через механізм міжнародних економічних відносин.

Імпортована інфляція – інфляція, викликана впливом зовнішніх чинників: надмірним притоком в країну іноземної валюти та підвищенням імпортних цін.

Індукована інфляція – інфляція, обумовлена впливом зовнішніх чинників.

Інфляція витрат – інфляція, що проявляється у зростанні цін на ресурси, чинники виробництва, внаслідок чого зростають витрати виробництва.

Інфляція попиту – інфляція, яка проявляється у перевищенні попиту над пропозицією.

Кредитна інфляція – інфляція, зумовлена надлишковою кредитною масою грошей у грошовому обігу.

Повзуча інфляція – інфляція, що розвивається повільними темпами.

Прихована інфляція – інфляція, яка виникає внаслідок товарного дефіциту, який супрово-

джується прагненням державних органів стримувати ціни на попередньому рівні.

Соціальна інфляція – зростання цін внаслідок зростання витрат у зв'язку з новими громадськими вимогами до якості продукції, охорони довкілля.

2) Втрата колишнього значення, знецінення» [1, с. 503]).

Серед групи професіоналізмів виділяємо ряд словосполучень, які умовно можна назвати професійними висловлюваннями. Це вирази, зрозумілі виключно спеціалістам певної галузі, що вживаються переважно в усному мовленні: *гарячі гроші; дешеві гроші; дорогі гроші.* Наприклад, у словнику маємо таке тлумачення: *«Гроші -ей. Металеві й паперові знаки, що є мірою вартості за купівлі та продажу. Кредитні гроші.*

Гарячі гроші – гроші, що їх одержано в результаті спекулятивних або арбітражних операцій.

Дешеві гроші – здешевлення банківських кредитних грошей внаслідок проведення центральним банком певних заходів.

Дорогі гроші – гроші, купівельна спроможність яких зростає» [1, с. 263];

– жаргонізми (периферія термінологічної лексики, що вживається лише в усному мовленні й нормативно не закріплюється словниками або у словниках позначені як жаргонізми: *бакси («Бакси, -ів (бак, -а). Американські долари»* [1, с. 56]) – нормативне *долари; бабки («Бабки -бок. Гроші. Підбивати бабки – підводити підсумки»* [1, с. 50]) – нормативне *гроші*).

Але у нашій статті ми хочемо наголосити, що між термінами та загальновживаною лексикою відбувається постійний обмін: терміни входять до складу загальномовних одиниць і, навпаки, слова загального вжитку змінюють деякі свої характеристики й стають термінами.

Термінологізація в нашому розумінні – це збагачення фонду термінології наявними мовними одиницями загальнолітературної мови у процесі вторинної номінації. Процес наближення терміна за всіма ознаками до загальновживаного слова має назву детермінологізації. Цей процес відбувається тоді, коли спеціальна одиниця починає набувати ознак звичайного слова: втрачає суворо визначену системність, однозначність і набуває емоційно-експресивного забарвлення тощо.

Наприклад, термін *«дивіденд»* у сучасній мові вживався спочатку в спрощеному термінологічному значенні, а нині дивідендами часто називають будь-які прибутки, незалежно від їх походження й напрямку: *«дивіденд –у.*

1) Частина прибутку акціонерних товариств, яка щорічно розподіляється між акціонерами за акціями.

Акумульований дивіденд – дивіденд, що не був за якихось причин вчасно виплачений акціонерові та має бути виплачений наступного року.

Дивіденди до оплати – поточні зобов'язання, які вказують на суму оголошених, але не виплачених дивідендів.

Дивіденди у формі акцій – дивіденди, що їх виплачують у формі додаткових акцій.

Опційний дивіденд – дивіденд, що передбачає право вибору форми його одержання – гроші чи нові акції.

Попередній дивіденд – частина коштів, виплачена раніше, ніж був складений та прийнятий підсумковий річний баланс.

2) Доходи, отримувані суб'єктом оподаткування за корпоративними правами» [1, с. 294].

Висновки і пропозиції. Терміни і терміногії є необхідним інструментарієм формулювання наукових теорій, законів, положень і розглядаються як невід'ємний компонент науки, техніки і виробничої діяльності. Оволодіння термінологією є основним кроком в оволодінні будь-яким спеціалізованим знанням, оскільки термінологічні одиниці відіграють важливу роль в професійній і науковій комунікації.

Необхідність подальшого детального вивчення термінології української мови зумовлено, з одного боку, активним розвитком української термінології, що в повному обсязі ще не досліджено, а з іншого – потребою багатоаспектного вивчення всіх складників системи української мови, виявлення особливостей їх структури і функціонування, закономірностей їх взаємозв'язків.

Серед багатьох проблем сучасної української лінгвістики гострою бачиться проблема економічної термінології. Ще кілька років тому цієї проблеми як такої не існувало. Російській мові відведено було провідну роль не лише у так званому міжнаціональному спілкуванні, а й у науці; українську ж мову поставлено було в ситуацію «німого статиста» чи «копіювальника».

У сучасному українському житті явища економіки превалюють над іншими, «диктують» свої умови, є визначальними в багатьох сферах буття нації і держави. Вони стали (чи стають) стрижнем, навколо якого відбуваються основні зміни й інновації.

Така «центричність» економічних явищ безумовно й наполегливо вимагає їхнього номінування, до того ж не тільки на рівні загального, а й деталей. Означене підсилюється й значним обсягом «нового» в економіці, яке необхідно усвідомити, «переварити» тощо.

І, як бачиться, важливими серед них є висвітлення явищ сталих і явищ, що є виявом зрушень і змін, та особливостей розвитку в контексті загальнотермінологічному. Маємо добрі початки у працях І. Кочан (присвячених динаміці і кодифікації термінів із міжнародними компонентами в сучасній українській мові) [5] і Л. Струганець (присвячених динаміці лексичних норм української літературної мови XX століття) [9], це добрі, але все ще тільки початки. Важливість означеного дослідження бачиться й у зв'язку з визначенням перспектив розвитку української економічної терміносистеми.

У зв'язку з означеним можна визначити й основні завдання такого дослідження:

– установлення основних чинників, що сприяють змінам у термінології;

– з'ясування рівнів, на яких відбуваються найпомітніші зміни (семантичні, словотвірні, стилістичні, морфологічні тощо);

– основні шляхи становлення економічної термінології і принатурення її до наявних систем тощо.

У цьому важливими можуть стати методи мовознавчого дослідження як загально застосовувані (описовий, порівняльний, експериментальний), так і специфічні (метод моделей, метод опозицій, метод дистрибуцій).

Список літератури:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. на CD) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с. : іл. – ISBN 966-569-013-2.
2. Гринев С. В. Введение в терминоведение / С. В. Гринев. – М., 1993. – 164 с.
3. Даниленко В. П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. – М., 1997. – 125 с.
4. Земская Е. А. Словообразование как деятельность / Е. А. Земская. – М., 1992. – 120 с.
5. Кочан І. М. Динаміка і кодифікація термінів з міжнародними компонентами в сучасній українській мові. – Л.: Вид-ий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2004. – 520 с.
6. Кубайчук Віктор. Хронологія мовних подій в Україні: зовнішня історія української мови. – К.: К.І.С., 2004. – 176 с.
7. Панько Т. І. Від терміна до системи. – Львів: Вища школа. Вид-во при Львівському університеті, 1979. – 146 с.
8. Російсько-український словник наукової термінології: Суспільні науки / НАН України; Комітет наукової термінології; Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні. Й. Ф. Андерш, С. А. Воробйова, М. В. Кравченко та ін. – К.: Наук. думка, 1994. – 600 с.
9. Струганець Л. Динамічні процеси в лексико-семантичній системі української літературної мови XX ст. / Л. Струганець – Тернопіль, 2002. – 352 с.

Шелепкова И.Н.
Харьковский национальный экономический университет
имени Семена Кузнеца

СТРУКТУРНОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ НА СИНХРОННОМ СРЕЗЕ

Аннотация
В статье рассмотрены проблемы терминологии; определено ее место в структуре языка; проанализирован структурно-семантический состав новой терминологии в экономической сфере; проведен комплексный анализ на лексикографическом материале; подана динамика развития экономической терминологии.
Ключевые слова: термин; экономическая терминология; лексема; семантика; терминологические словари.

Shelepkova I.M.
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

STRUCTURAL MODELING OF ECONOMIC TERMINOLOGY IN SYNCHRONIC SECTION

Summary
The problems of terminology are considered in the article; determined its place in the structure of language; the structurally semantic composition of new terminology is analyzed in an economic sphere; conducted a comprehensive analysis on the lexicographical materials; provided to the dynamics of economic terminology.
Keywords: term; economic terminology; lexeme; semantics; terminology dictionaries.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

УДК 343.34

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ВСТАНОВЛЕНИХ ЗАКОНОДАВСТВОМ ВИМОГ ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ

Гаврилова К.Ю.
Головне управління
Державної служби України з надзвичайних ситуацій
у Херсонській області

В статті проаналізовано підстави для кримінальної відповідальності за порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки. Проведеним дослідженням розглянуто, склад злочину передбаченого Кримінальним кодексом України – «Порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки», як підставу кримінальної відповідальності. Узагальненні пропозиції щодо необхідності вдосконалення даної кримінальної норми.
Ключові слова: кримінальна відповідальність, склад злочину, пожежна безпека, пожежа, матеріальна шкода.

Постановка проблеми. Кримінальним кодексом України передбачена відповідальність за значну кількість злочинів, пов'язаних з виникненням пожеж, злочини відносяться до тяжких. Вони завдають величезних втрат і збитків державі і суспільству, згубно впливають на екологічну обстановку в цілому. Але враховуючи тенденції до економічного розвитку держави, інноваційні розробки в науці, постійні зміни у законодавстві постає питання перегляду деяких положень кримінального закону в тому числі і ст. 270 «Порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У юридичній літературі питання кримінальної відповідальності за порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки так чи інакше розглянуті у працях В.І. Антипова, В.О. Владимирова, В.М. Дмитрука, А.П. Закалюка, О.М. Ігнатова, І.П. Лановенка, Ч.А. Мухамедова, В.К. Окняна, В.П. Тихого, В.В. Харитошкіна, П.Г. Цупренка, С.С. Яценка та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. враховуючи зростання виникнення пожеж у зв'язку із порушенням особами вимог законодавства пожежної безпеки, що призводять до негативних наслідків необхідно переглянути законодавчий підхід до формулювання кримінальної норми та внести зміни до Кримінального законодавства з метою підвищення державного осуду у формі покарання за дані злочини.

Метою статті є вивчення особливостей кримінальної відповідальності за порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки.

За даними аналізу Головного управління Державної служби України з надзвичайних ситуацій у Херсонській області за 11 місяців 2016 року на території області виникло 2673 пожеж, що на 16,2% більше ніж за аналогічний період 2015 року (2301), на пожежах загинуло 47 осіб, травмовано – 21 особу. Збитки від пожеж складають 136 млн. 25 тис. гривень.

За 11 місяців 2016 року в області зареєстрована 57 пожеж із загибеллю людей, на яких виявлено 56 загиблих осіб, з яких 47 загинуло внаслідок пожежі, в т.ч. 1 дитина.

Аналіз причин, через які виникають пожежі, дозволяє говорити, що переважна їх кількість є наслідком необережного поводження з вогнем 80,6% від загальної кількості.

У 2016 році в області відкрито кримінальних проваджень за статтею 270 Кримінальному кодексі України «Порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки» – 47.

У Кримінальному кодексі України (далі за текстом КК) неодноразово згадується про кримінальну відповідальність, наприклад, стаття 2 має назву «Підстава кримінальної відповідальності», розділ ІІ – «Закон про кримінальну відповідальність» тощо, але поняття «кримінальна відповідальність» не визначається. Крім того, законодавство розрізняє кримінальну відповідальність та покарання, і чітко визначає поняття останнього [1].

В науці кримінального права немає єдиного розуміння кримінальної відповідальності: одні автори ототожнюють її з кримінальним покаранням; інші характеризують кримінальну відповідальність, як обов'язок особи, що вчинила злочин; треті розглядають її як конкретні кримінально-правові відносини; четверті розуміють кримінальну відповідальність як реалізацію санкції кримінально-правової норми; п'яті вважають кримінальну відповідальність осудом винного обвинувальним вироком суду за вчинений злочин із призначенням покарання або без нього тощо.

Кримінальна відповідальність – вид юридичної відповідальності, що встановлюється державою в кримінальному законі, накладається судом на осіб, які винні у вчиненні злочину, та мають нести зобов'язання особистого, майнового чи організаційного характеру [2].

Враховуючи викладене, по-перше, кримінальна відповідальність – це вид юридичної відповідальності, що встановлюється державою в кримінальному законі.

По-друге, кримінальна відповідальність застосовується лише судом і лише до особи, винної у вчиненні злочину.

По-третє, кримінальна відповідальність – це обов'язки злочинця особистого (позбавлення волі), майнового (конфіскація майна) чи організаційного (позбавлення права обіймати певну посаду) характеру.

У статті 2 КК передбачено підставу кримінальної відповідальності це вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину. В ній зазначено, що кримінальна відповідальність і покарання несе тільки особа, винна у вчиненні злочину, тобто особа, яка умисно чи необережно вчинила діяння, яке передбачено кримінальним законом як суспільне небезпечне. Сукупність ознак, які визначають діяння як злочин, має назву «склад злочину». Тому часто стверджують, що єдиною підставою кримінальної відповідальності є наявність складу злочину [2].

Розглянемо склад злочину статті 270 КК «Порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки», як підставу кримінальної відповідальності.

Стаття 270 КК визначає, що порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки, якщо воно спричинило виникнення пожежі, якою заподіяно шкоду здоров'ю людей або майнову шкоду у великому розмірі, – карається штрафом від п'ятдесяти до ста двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до трьох років та ч. 2 те саме діяння, якщо воно спричинило загибель людей, майнову шкоду в особливо великому розмірі або інші тяжкі наслідки, – карається позбавленням волі на строк від трьох до восьми років. Крім того, дана норма кримінального законодавства має примітку, де визначено, що майнова шкода вважається заподіяною у великих розмірах, якщо прямі збитки становлять суму, яка в триста і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, а в особливо великих розмірах – якщо прямі збитки становлять суму, яка в тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Склад злочину – це сукупність встановлених у кримінальному законі юридичних ознак (об'єктивних і суб'єктивних), що визначають вчинене суспільно небезпечне діяння як злочинне.

У кожному складі злочину виділяють його елементи, а саме: об'єкт злочину, об'єктивну сторону злочину (їх сукупність називають об'єктивними ознаками складу), суб'єкт і суб'єктивну сторону злочину (суб'єктивні ознаки складу). В єдності ці об'єктивні та суб'єктивні ознаки й утворюють склад злочину [3].

Під об'єктом злочину в доктрині кримінального права традиційно розуміються суспільні відносини, що охороняються кримінальним законом. Подібне усвідомлення об'єкта злочину склалося ще в роботах класиків кримінального права, зокрема, А. А. Піонтковського, Б. С. Нікіфорова [4, с. 129-130; 5].

У науці кримінального права широкого поширення набула тричленна класифікація об'єктів злочину на загальний, родовий і безпосередній. Це так звана класифікація «по вертикалі», запропонована в 1938 р. професором В. Меньшагіним і нині підтримується більшістю юристів.

Загальним об'єктом злочинів визнається вся сукупність суспільних відносин, які охороняє кримінальне законодавство.

Загальним об'єктом злочину вважаються всі суспільні відносини, які охороняються, захищаються нормами кримінального права. В узагальненому вигляді, викладений у ч. 1 ст. 1 КК: права і свободи людини і громадянина, власність, громадський порядок і громадська безпека, довкілля, конституцій¬ний устрій України, мир і безпека людства.

Під родовим об'єктом злочинів розуміють суспільні відносини, на які посягає певна група злочинів. Це можуть бути тотожні чи однорідні суспільні відносини, що охороняються комплексом пов'язаних кримінально-правових норм.

Родовий об'єкт злочинів найчастіше вказується в назвах розділів КК, наприклад, злочини проти громадської безпеки.

Безпосередній об'єкт – це суспільні відносини, на які посягає конкретне злочинне діяння. Це суспільні відносини, поставлені під охорону певного кримінального закону.

Основним безпосереднім об'єктом злочину статті 270 КК є пожежна безпека, тобто частина громадської безпеки, пожежна безпека – відсутність неприпустимого ризику виникнення і розвитку пожеж та пов'язаної з ними можливості завдання шкоди живим істотам, матеріальним цінностям і довкіллю [6].

Пожежа – неконтрольований процес знищування або пошкодження вогнем майна, під час якого виникають чинники, небезпечні для істот та навколишнього природного середовища [6].

Пожежа знищує матеріальні цінності, створює загрозу для життя людей, негативно впливає на навколишнє природне середовище. Спричинюється в основному необережним поводженням з вогнем, порушенням правил і норм експлуатації електричних приладів та виробничого устаткування, самозайманням матеріалів (речовин), кліматичними чинниками, тощо.

У науці кримінального права є й інші погляди на класифікацію об'єктів злочину, чотириланкова система об'єктів злочину по горизонталі: загальний, родовий, видовий і безпосередній. Під загальним об'єктом злочину розуміється вся сукупність суспільних відносин, що охороняються кримінальним законом; під родовим об'єктом певне коло однорідних за своєю економічною або соціально-політичної сутності суспільних відносин, які в силу цього повинні охоронятися єдиним комплексом кримінально-правових норм; під видовим об'єктом – сукупність суспільних відносин всередині родового об'єкта, які відображають один і той же інтерес учасників цих відносин або висловлюють хоча і неідентичних, але вельми тісно взаємопов'язані інтереси; під безпосереднім об'єктом – ті конкретні суспільні відносини, які поставлені законодавцем під охорону певної кримінально-правовою нормою [7, с. 100-103].

Крім об'єкта злочину також виділяється предмет злочину. Під предметом злочину в науці кримінального права розуміють будь-які речі матеріального світу, з властивостями яких кримінальний закон пов'язує наявність в діях особи складу злочину [8, с. 109].

Предметом цього злочину виступає майно, природні ресурси або інші предмети, які здатні горіти.

Об'єктивна сторона – зовнішня сторона діяння, що виражається у вчиненні передбаченого законом діяння (дії чи бездіяльності), що заподіює чи створює загрозу заподіяння шкоди об'єкту злочину.

Як обов'язкові (необхідні) ознаки об'єктивної сторони як елементу складу виділяють діяння (дію чи бездіяльність), суспільно небезпечні наслідки і причинний зв'язок. Тому у злочинах із так званим матеріальним складом має бути встановлено причинний зв'язок між дією (бездіяльністю) і суспільно небезпечним наслідком, що настав [3].

У злочинні передбаченому статтею 270 КК повинні обов'язково бути присутні три ознаки:

1. Діяння, яке порушує встановленні законодавством вимоги пожежної безпеки.

2. Наслідки, у виді пожежі, якою заподіяно шкоду здоров'ю людей або майнову шкоду, в частині 2 статті додатково зазначено загибель людей, та інші тяжкі наслідки. Крім того, частини 1 і 2 вказують на різні розміри майнової шкоди.

3. Причинний зв'язок між діянням і наслідками.

Порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки може полягати як у дії, так і в бездіяльності. Встановлені законодавством вимоги пожежної безпеки – це положення, що встановлюють норми та правила щодо запобігання виникненню пожежі, містяться в законах, стандартах, інструкціях, тощо.

Шкода здоров'ю людей – це заподіяння внаслідок пожежі хоча б одній особі опіків, травм, які оцінюються як легкі чи середньої тяжкості тілесні ушкодження.

Примітка статті визначає, що майнова шкода вважається заподіяною у великих розмірах, якщо прямі збитки становлять суму, яка в триста і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, а в особливо великих розмірах – якщо прямі збитки становлять суму, яка в тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Згідно пункту 5 Розділу XX Перехідних положень Податкового кодексу України: якщо норми інших законів містять посилання на неоподатковуваний мінімум доходів громадян, то для цілей їх застосування використовується сума в розмірі 17 гривень, крім норм адміністративного та кримінального законодавства в частині кваліфікації адміністративних або кримінальних правопорушень, для яких сума неоподатковуваного мінімуму встановлюється на рівні податкової соціальної пільги, визначеної підпунктом 169.1.1 пункту 169.1 статті 169 розділу IV цього Кодексу для відповідного року [9].

Пп. 169.1.1 п. 169.1 статті 169 Податкового кодексу України передбачає, що до переліку податкових соціальних пільг у розмірі, що дорівнює 50 відсоткам розміру прожиткового мінімуму для працездатної особи (у розрахунку на місяць), встановленому законом на 1 січня звітного податкового року, – для будь-якого платника податку.

Статтею 7 Закону України «Про Державний бюджет України на 2017 рік», установлюється у 2017 році прожитковий мінімум на одну особу в розрахунку на місць у розмірі з 1 січня 2017 року – 1544 гривні, з 1 травня – 1624 гривні, з 1 грудня – 1700 гривень, а для основних соціальних і демографічних груп населення: працездатних осіб: з 1 січня 2017 року – 1600 гривень, з 1 травня – 1684 гривні, з 1 грудня – 1762 гривні [10].

При посиланнях на неоподаткований мінімум доходів громадян в нормах кримінального законодавства у частині кваліфікації злочинів, для яких сума неоподатковуваного мінімуму встановлюється на рівні податкової соціальної пільги – з 01.01.2017 р. – 800 грн.

Отже, штрафи, визначені Кримінальним кодексом України за вчинення злочинів розраховуються виходячи із розміру неоподатковуваного мінімуму доходів громадян у сумі 17 гривень.

Але здійснюючи кваліфікацію діяння згідно положень, наведених у примітці до статті 270 КК, необхідно щорічно на підставі Податкового кодексу України визначати: майнову шкоду у великих розмірах, якщо прямі збитки становлять суму, яка в триста і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (300*800 = 240 000 грн.), а в особливо великих розмірах – якщо прямі збитки становлять суму, яка в тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (1000*800 = 800 000 грн.).

Злочин є закінченим з моменту настання суспільно небезпечних наслідків.

Відповідно до статті 18 КК «Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до цього Кодексу може наставати кримінальна відповідальність».

Юридичні особи (підприємства, організації, установи, політичні партії, громадські організації тощо) не можуть бути суб'єктами злочинів. Неприпустимою є колективна відповідальність за вчинені окремими особами злочини.

Відповідно до статті 19 КК суб'єктом може бути тільки осудна особа, тобто така, яка під час вчинення передбаченого Кримінальним кодексом діяння могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними. Тому особа, яка під час вчинення суспільно небезпечного діяння була в стані неосудності, тобто не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічної психічної хвороби, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки (ч. 2 ст. 19 КК), не підлягає кримінальній відповідальності.

У частині 1 статті 22 КК передбачено, що кримінальна відповідальність за загальним правилом настає з 16 років, а за окремі злочини, вичерпний перелік яких передбачено у ч. 2 ст. 22 КК (наприклад, вбивство, розбій, зґвалтування), – з 14 років.

Останнім елементом складу злочину є його суб'єктивна сторона. У теорії кримінального права під суб'єктивною стороною злочину традиційно розуміється психічне ставлення особи до вчиненого нею злочину [11, 43-51; 12]. Суб'єктивна сторона – це внутрішня сторона злочину, бо вона включає ті психічні процеси, що характеризують свідомість і волю особи в момент вчинення злочину. Ознаками суб'єктивної сторони як елементу складу злочину є вина, мотив, мета злочину та емоційний стан. Обов'язковою (необхідною)

ознакою суб'єктивної сторони будь-якого складу злочину є вина особи. Відповідно до статті 23 КК виною є «психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої цим Кодексом, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності». Якщо немає вини особи, немає і складу злочину, навіть якщо в результаті її дії (бездіяльності) настали передбачені законом суспільно небезпечні наслідки. У цьому положенні відображається найважливіший принцип – принцип суб'єктивного інкримінування, закріплений у статті 62 Конституції України [3].

Аналізуючи дану норму кримінального законодавства встановлюється, що тільки при умові порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки, якщо воно спричинило виникнення пожежі з вищеперерахованими наслідками настає кримінальна відповідальність.

Стаття 270 КК – «Порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки» самих цих вимог не називає, а відсилає до тих нормативно-правових актів, якими вони передбачені.

Вимоги законодавства про пожежну безпеку закріплюються у великої кількості нормативно-правових актів, тому Державною службою України з надзвичайних ситуацій створений Державний реєстр нормативно-правових актів з питань пожежної безпеки, де станом на 01.09.2016 рік внесено 232 документа (законів та підзаконних нормативно-правових актів).

Висновки і пропозиції: враховуючи проведене дослідження та статистику державних органів можливо зробити висновок, щодо необхідності вдосконалення кримінальної норми, в частині деталізації поняття – вимоги законодавства у сфері пожежної безпеки, звуження об'єкту злочину та зменшення зазначених розмірів матеріальної шкоди при вчинення даного злочину за які настає кримінальна відповідальність.

Список літератури:

1. Кримінальний кодекс України / Офіційний вісник України від 08.06.2001 – 2001 р., № 21, стор. 1, стаття 920. – (Бібліотека офіційних видань).
2. Копєйчиков В. В. Правознавство: Підручник / Київ: Юрінком Інтер, 2003.
3. Вереша Р. В. Кримінальне право України. Загальна частина. Навч. посіб. 2-ге вид. – К., 2012.
4. Піонтковський Л. Л. Кримінальне право РРФСР: підручник: у 2 ч. – М., 1924.
5. Никифоров Б. С. Об'єкт злочину за радянським кримінальним правом. – М., 1960.
6. Кодекс цивільного захисту / Відомості Верховної Ради України від 30.08.2013 – 2013 р. / № 34-35 / стор. 1802 – (Бібліотека офіційних видань).
7. Кримінальне право / под ред. Л. В. Іногамовой-Хегай, А. І. Рарог, А. І. Чучаева. – М., 2006.
8. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину за радянським кримінальним правом. С. 47; Кримінальну право / под. ред. Л. В. Іногамовой-Хегай, А. І. Рарог, А. І. Чучаева. – М., 2006.
9. Податковий кодекс України / Відомості Верховної Ради України від 08.04.2011 – 2011 р., № 13 / № 13-14, № 15-16, № 17 / стор. 556 – (Бібліотека офіційних видань).
10. Закон України «Про Державний бюджет України на 2017 рік» / Офіційний вісник України від 30.12.2016 – 2016 р., № 101, стор. 19 – (Бібліотека офіційних видань).
11. Догель П. С. Суб'єктивна сторона злочину. – М., 1974.
12. Кримінальну право / під ред. Л. В. Іногамовой-Хегай, А. І. Рарог, А. І. Чучаева. – М., 2006.
13. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. – Харків: Консум, 2001.
14. Загальна теорія держави та права – Цвік М. В., Петришин О. В., Авраменко Л. В. – Харків. – 2009.
15. Юридична енциклопедія / під. ред. М. Ю. Тихомирова. – М.: 2007.

Гаврилова Е.Ю.
Главное управление
Государственной службы Украины по чрезвычайным ситуациям
в Херсонской области

УГОЛОВНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА НАРУШЕНИЕ УСТАНОВЛЕННЫХ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВОМ ТРЕБОВАНИЙ ПОЖАРНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Аннотация
В статье проанализированы основания для уголовной ответственности за нарушение установленных законодательством требований пожарной безопасности. Проведенным исследованием рассмотрено, состав преступления, который предусмотренный Уголовным кодексом Украины – «Нарушение установленных законодательством требований пожарной безопасности», как основание уголовной ответственности. Внесено предложения о необходимости совершенствования данной уголовной нормы.

Ключевые слова: уголовная ответственность, состав преступления, пожарная безопасность, пожар, материальный ущерб.

Gavrilova K.Yu.
Main Office
of the State Emergency Service of Ukraine
in Kherson Region

CRIMINAL LIABILITY FOR VIOLATION OF THE FIRE SAFETY REQUIREMENTS ESTABLISHED BY THE LEGISLATION

Summary
The article analyzes the grounds for the criminal liability for violation of fire safety requirements established by the legislation. The research qualifies the component elements of a crime as a ground for the criminal liability under the Criminal Code of Ukraine «Violation of the fire safety requirements established by the legislation». The article summarizes the proposals on the necessity for improvement of this criminal norm.
Keywords: criminal liability, component elements of a crime, fire safety, fire, financial damage.

УДК 342.951:351.82

СПЕЦИФІКА ПЕРЕМІЩЕННЯ ТОВАРІВ ВІЙСЬКОВОГО ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ПОДВІЙНОГО ВИКОРИСТАННЯ ЧЕРЕЗ МИТНИЙ КОРДОН УКРАЇНИ

Коваль Н.О.
Національний університет «Одеська юридична академія»

Стаття присвячена дослідженню питання щодо специфіки переміщення товарів військового призначення та подвійного використання через митний кордон України. Сформульовано авторське поняття переміщення товарів військового призначення та подвійного використання через митний кордон України. Розглянуто загальні принципи переміщення товарів через митний кордон України. Охарактеризовано застосування цих принципів до товарів військового призначення та подвійного використання.
Ключові слова: державний контроль, товари військового призначення та подвійного використання, експортний контроль, переміщення товарів військового призначення та подвійного використання, принципи переміщення товарів через митний кордон України.

Постановка проблеми. ХХ століття ознаменувалося двома найбільшими трагедіями людства Першою та Другою Світовими війнами. З метою підкорення одних народів іншим, перерозподілу території та бажання домінування одних держав над іншими було створено велику кількість військових засобів, зброї масового знищення, які постійно оновлюються, модернізуються та несуть ще більшу загрозу для людства. Не дивлячись на високий рівень розвитку інформаційних технологій, усвідомлення всієї небезпеки та можливості нанесення шкоди не лише сучасному, але й майбутнім поколінням досі суспільство живе за принципом «хто володіє зброєю, той має владу». Загострення політичної ситуації та військової небезпеки в Україні та на світовому просторі вимагає від органів державної влади, міжнародних організацій, міждержавних об'єднань створення злагодженого та послідовного механізму реалізації забезпечення національної безпеки та громадського порядку. Аналіз сучасного стану дотримання та здійснення на державному рівні контролю за переміщенням товарів військового призначення та подвійного використання є ключовим моментом для вдосконалення й подальшого коригування діяльності по перешкоджанню незаконного потрапляння на територію України та вивезення з неї даних товарів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань, пов'язаних із правовим регулюванням форм та методів державного та митного контролю, здійснення митних формальностей, присвячено чималу кількість наукових статей сучасних теоретиків та практиків, зокрема праці Є.В. Додіна, С.В. Ківалова, Б.А. Кормича, Т.В. Корнєвої, В.В. Кудашкіна, А.А. Ленцова, А.А. Морецького, Д.В. Приймаченка, В.В. Прокопенка та інших. Окремі питання пов'язані з переміщенням товарів військового призначення та подвійного використання через митний кордон України, проведенням необхідних форм контролю за їх переміщенням, а також міжнародного військово-технічного співробітництва в своїх роботах досліджували такі фахівці як С.В. Грачов, В.А. Анікеєнко, І.О. Базилюк, В.М. Бегма, С.Т. Бруль, А.В. Єрмолаєв тощо.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Слід зауважити, що залишилось поза увагою вчених розгляд та аналіз здійснення митних формальностей та їх специфіка при переміщенні товарів військового призначення та подвійного використання.

Вивчення даних аспектів є обґрунтованою необхідністю для врегулювання правотворчої та правозастосовної діяльності органів державної влади та є ключовим моментом для розробки рекомендацій щодо подальшого співробітництва

України з іноземними державами в питаннях узгодженого та контрольованого переміщення вищеназваних товарів.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі аналізу чинного законодавства дослідити специфіку переміщення товарів військового призначення та подвійного використання через митний кордон України.

Відповідно до поставленої мети вирішення потребують наступні завдання:

– визначити поняття переміщення товарів військового призначення та подвійного використання через митний кордон України;

– охарактеризувати принципи переміщення товарів військового призначення та подвійного використання через митний кордон України.

Виклад основного матеріалу. В умовах проведення АТО на Сході України неабиякої актуальності набуває питання переміщення через митний кордон України товарів військового призначення та подвійного використання. Проте якщо проаналізувати законодавство у сфері переміщення через митний кордон України товарів військового призначення та подвійного використання, то можна дійти висновку про те, що вітчизняний законодавець, ні в Законі України «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання», ні в Митному кодексі України не наводить його поняття. Більше того, митне законодавство України не наводить навіть загального розуміння переміщення товарів через митний кордон України. У зв'язку з цим, вважаємо за потрібне, в першу чергу, визначитися з цими поняттями.

На думку І. О. Базилюк переміщення товарів через митний кордон України «це врегульована нормами діючого законодавства діяльність уповноважених державних органів, з одного боку, та фізичних та юридичних осіб, з іншого боку, спрямована на ввезення на митну територію, вивезення з митної території України або транзит через митну територію України товарів, яка здійснюється визначеними в законодавстві засобами та способами у певному митному режимі» [1, с. 519].

С.Ю. Дьоміна пропонує наступне визначення поняття переміщення товарів і транспортних засобів через митний кордон України – це «здійснення дій з ввезення на митну територію України, вивезення за межі митної території України чи транзит через її митну територію у будь-який передбачений законодавством спосіб товарів та (або) транспортних засобів» [2, с. 76].

У п. 4 ст. 4 МК України міститься визначення термінів ввезення товарів, транспортних засобів на митну територію України, вивезення товарів, транспортних засобів за межі митної території України, і це сукупність дій, пов'язаних із переміщенням товарів, транспортних засобів через митний кордон України у будь-який спосіб у відповідному напрямку [3]. Таким чином, вище сказане дозволяє констатувати, що переміщення товарів через митний кордон України здійснюється у двох напрямках: ввезення або вивезення.

Таким чином вважаємо, що під переміщенням товарів військового призначення та подвійного використання через митний кордон України необхідно розуміти сукупність дій суб'єктів митних правовідносин з дотриманням митних правил щодо ввезення в Україну або вивезення з України товарів військового призначення та подвійного використання.

Порядок переміщення товарів військового призначення та подвійного використання являє собою складний процес сукупності дій уповноважених осіб органів державної влади, суб'єктів міжнародних передач товарів, їх тісний взаємозв'язок та узгодження. Варто зупинитися саме на особливостях, що роблять переміщення товарів військового призначення та подвійного використання особливим та виокремлюють з-поміж переміщення інших товарі.

Однією з таких особливостей є створення та реалізація Державною службою експортного контролю України механізму здійснення внутрішньо фірмового експортного контролю. Даний захід покликаний підвищувати рівень участі громадськості у реалізації державної політики. Відповідно до Закону України «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання», система внутрішньофірмового експортного контролю – комплекс заходів організаційного, правового, інформаційного та іншого характеру, що виконується суб'єктом здійснення міжнародних передач товарів з метою дотримання ним та підпорядкованими йому структурними підрозділами вимог законодавства в галузі експортного контролю [4].

Суб'єктом здійснення міжнародних передач зазначених товарів створюється система внутрішньо фірмового експортного контролю у відповідності з рекомендаціями центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного експортного контролю, який сприяє створенню такої системи і надає цьому суб'єкту інформаційно-методичну допомогу. Метою створення систем внутрішньо фірмового експортного контролю суб'єктами здійснення міжнародних передач товарів є захист підприємств від можливих порушень чинного законодавства в галузі експортного контролю та пов'язаних з такими порушеннями адміністративних, кримінальних та економічних санкцій, які можуть бути застосовані до підприємства. Враховуючи, що товари, які підлягають державному експортному контролю, є надто «чутливими» в частині дотримання порядку здійснення їх міжнародних передач та їх кінцевого використання, такі системи повинні зменшити ризики підприємств під час здійснення міжнародних передач зазначених товарів. Зазначені системи сприяють ефективному здійсненню підприємством зовнішньоекономічної діяльності та своєчасному отриманню ним відповідних дозвільних документів. Державного експортного контролю України, а також перешкоджають здійсненню міжнародних передач товарів, які можуть нанести збиток державі або порушують відповідні міжнародні зобов'язання щодо нерозповсюдження зброї масового знищення, засобів її доставки, звичайних озброєнь та товарів, що можуть бути використані для їх створення. Слід також зазначити, що створення системи внутрішньо фірмового контролю є обов'язковим для підприємства, яке має намір отримати від Кабінету Міністрів України повно-

важення на право здійснення експорту, імпорту товарів військового призначення та товарів, які містять відомості, що становлять державну таємницю, або в разі, коли цей суб'єкт має намір отримати генеральний чи відкритий дозвіл або висновок. Важливо, щоб створена підприємством система внутрішньо фірмового експортного контролю була адекватною в сфері його комерційних інтересів, його економічним можливостям і діловій активності на міжнародних ринках. Під час створення системи внутрішньо фірмового експортного контролю і плануванні організаційних заходів, необхідних для її функціонування, важливим є врахування профілю діяльності і виробничої структури підприємства, наявності у підприємства філій і дочірніх компаній, потенційної можливості використання експортованої продукції для створення зброї масового знищення, засобів її доставки або для створення звичайних видів озброєнь та військової техніки, а також обсягів і географії експортних поставок підприємства та інші чинники [5].

За загальним правилом ключову роль під час переміщення товарів та транспортних засобів комерційного призначення відіграють органи доходів і зборів з одного боку та суб'єкти переміщення товарів з іншого. Однак, у випадку переміщення товарів військового призначення та подвійного використання справа значно складніша. Активну участь у правовідносинах щодо переміщення цих товарів беруть інші центральні органи виконавчої влади, зокрема Міністерство оборони України та Міністерство економічного розвитку та торгівлі України [3]. Так, для отримання повноважень на право здійснення експорту, імпорту товарів військового призначення суб'єкт зовнішньоекономічної діяльності повинен разом із мотивувальним листом до Державної служби експортного контролю України надіслати також висновки Міністерству економічного розвитку та торгівлі України, Міністерству оборони України в межах їх компетенції щодо можливості надання такому суб'єкту зовнішньоекономічної діяльності повноважень. Уповноважена особа Міністерства оборони України в обов'язковому порядку повинна бути присутньою під час здійснення митного контролю зазначених товарів.

Дослідження специфіки процесу переміщення товарів військового призначення та подвійного використання потребує аналізу загальних принципів переміщення товарів та їх застосування до названих товарів. Для початку маємо відзначити, що МК України розкриває зміст не всіх принципів та взагалі не містить їх систематизації. Деякі з них прямо закріплені в МК України, інші – можливо виділити тільки аналізуючи митно-правові норми. Отже, до принципів переміщення товарів через митний кордон відносяться наступні:

– свобода переміщення товарів, транспортних засобів та інших предметів громадянами та суб'єктами ЗЕД за умови дотримання ними вимог МК України та інших законів. Винятком є товари заборонені для ввезння і вивзення з митної території України, а також ті, щодо яких законом України встановлено обмеження в галузі зовнішньоекономічної діяльності. Характеризуючи цей принцип відносно переміщення товарів військового призначення слід сказати, що міжнародна передача товарів може здійснюватися виключно суб'єктами здійснення міжнародних передач товарів або іноземними суб'єктами господарської діяльності за наявності у нього відповідного дозволу чи висновку Державної служби експортного контролю України [6]. Таким чином ми можемо говорити про ускладнений механізм митного оформлення та обмеження свободи переміщення даних товарів;

– контрольованість переміщення. Відповідно до ст. 318 МК України митному контролю підлягають усі товари і транспортні засоби комерційного призначення, що переміщуються через митний кордон України [3]. Митний контроль передбачає проведення органами доходів і зборів мінімуму митних процедур, необхідних для забезпечення додержання законодавства України з питань митної справи. Реалізація митного контролю щодо товарів військового призначення та подвійного використання здійснюється відповідно до МК України, у формах, передбачених останнім. Особливістю є активна і безпосередня участь уповноважених представників Міністерства оборони України;

– здійснення переміщення у чітко визначених місцях. Переміщення окремих видів товарів через митний кордон України може здійснюватися через спеціально визначені пункти пропуску на митному кордоні України. Дане правило відноситься саме до досліджуваних нами товарів. Так, Постановою Кабінету Міністрів «Про затвердження переліку пунктів пропуску через державний кордон, через які здійснюється переміщення товарів військового призначення та ядерних матеріалів» від 17 листопада 2010 р. № 1057 затверджується перелік пунктів пропуску через державний кордон, саме через які здійснюється переміщення товарів військового призначення та ядерних матеріалів [7];

– право вільного обрання та зміни митного режиму. Декларант самостійно визначає митний режим товарів та транспортних засобів комерційного призначення, які переміщуються через митний кордон України, відповідно до мети їх переміщення та на підставі документів, що подаються органу доходів і зборів для здійснення митного контролю та митного оформлення. Чинний МК України закріплює 14 видів митних режимів. Однак, щодо товарів військового призначення та подвійного використання найбільш розповсюдженими є імпорт, експорт, транзит, тимчасове вивезення за межі митної території України та тимчасове ввезення на митну територію України;

– обов'язковість декларування товарів та транспортних засобів комерційного призначення. Декларування здійснюється шляхом з'явлення за встановленою формою точних відомостей про товари та транспортні засоби комерційного призначення, мету їхнього переміщення через митний кордон України, а також відомостей, необхідних для здійснення митного контролю та митного оформлення таких товарі та транспортних засобів комерційного призначення. Особливістю застосування даного принципу до товарів військового призначення та подвійного використання є обов'язковість у наданні окрім названих відомостей ще «документа про гарантію», тобто між-

народного імпортного сертифіката, сертифіката підтвердження доставки та сертифіката кінцевого споживача. Ці документи виступають гарантами доставки товару до кінцевого споживача; застосування його виключно у цілях, зазначених в сертифікаті та неможливості передачі іншому суб'єкту.

Висновки і пропозиції. Вважаємо, що під переміщенням товарів військового призначення та подвійного використання через митний кордон України необхідно розуміти сукупність дій суб'єктів митних правовідносин з дотриманням митних правил щодо ввезення в Україну або вивезення з України товарів військового призначення та подвійного використання.

Виходячи з аналізу загальних принципів переміщення товарів через митний кордон України та їх застосування при переміщенні товарів військового призначення та подвійного використання, можна стверджувати про наявність певної специфіки, яка обумовлюється функціональними характеристиками досліджуваних товарів.

Встановлено, що з метою залучення громадськості у процесі здійснення державної політики, Державною експортною службою України створюється і реалізується механізм здійснення внутрішньо фірмового експортного контролю. Цей вид контролю створюється з метою захисту підприємств від можливих порушень чинного законодавства в галузі експортного контролю та пов'язаних з такими порушеннями адміністративних, кримінальних та економічних санкцій, які можуть бути застосовані до підприємства.

Список літератури:

1. Базилюк І. О. Поняття переміщення товарів через митний кордон та його правове забезпечення / І. О. Базилюк // Актуальні проблеми держави і права. – 2011. – С. 519.
2. Дьоміна С. Ю. До переміщення товарів і транспортних засобів через митний кордон України / С. Ю. Дьоміна // Митна справа. – 2010. – № 2 (68). – С. 76.
3. Митний кодекс України від 13 березня 2012 р. // Відомості Верховної Ради України (офіційне видання). – 2012. – № 44–45, № 46–47, № 48. – Ст. 552.
4. Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання: Закон України від 20 лютого 2003 № 549-IV. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/549-15
5. Про затвердження Інструкції про реєстрацію в Держекспорткошролі суб'єктів підприємницької діяльності України як суб'єктів здійснення міжнародних передач товарів: Наказ Державної Служби експортного контролю України від 27 квітня 2009 р. № 31. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0637-09
6. Про затвердження Порядку здійснення державного контролю за міжнародними передачами товарів військового призначення: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 листопада 2003 р. № 1807 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1807-2003-%D0%BF
7. Про затвердження переліку пунктів пропуску через державний кордон, через які здійснюється переміщення товарів військового призначення та ядерних матеріалів: Постанова Кабінету Міністрів від 17 листопада 2010 Р- № 1057. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1057-2010-%D0%BF

Коваль Н.А.
Национальный университет «Одесская юридическая академия»

СПЕЦИФИКА ПЕРЕМЕЩЕНИЯ ТОВАРОВ ВОЕННОГО НАЗАЧЕНИЯ И ДВОЙНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЧЕРЕЗ ТАМОЖЕННУЮ ГРАНИЦУ УКРАИНЫ

Аннотация
Статья посвящена исследованию вопроса относительно специфики перемещения товаров военного назначения и двойного использования через таможенную границу Украины. Сформулировано авторское понятие перемещения товаров военного назначения и двойного использования через таможенную границу Украины. Рассмотрено общие принципы перемещения товаров через таможенную границу Украины. Охарактеризовано применение этих принципов к товарам военного назначения и двойного использования.
Ключевые слова: государственный контроль, товары военного назначения и двойного использования, экспортный контроль, перемещение товаров военного назначения и двойного использования, принципы перемещения товаров через таможенную границу Украины.

Koval N.A.
National University «Odessa LawAcademy»

THE FEATURES OF MOVEMENT OF THE MILITARY GOODS AND THE DUAL-USE GOODS ACROSS THE CUSTOMS BORDER OF UKRAINE

Summary
The present article provides the issues of transference the military goods and the dual-use goods cross custom border of Ukraine. The author formulated the concept of the transference the military goods and the dual-use goods cross custom border of Ukraine. The general principles of the movement of goods across the customs border of Ukraine are considered. The application of these principles to military goods and dual-use goods are characterized.
Keywords: national control, military and dual-use goods, export control, transfer the military goods and dual-use goods, principles of the movement of goods across the customs border of Ukraine.

UDC 342.415

SUDSIDIARITY AS THE PRINCIPLE: SOMETHING OLD OR SOMETHING NEW FOR UKRAINE?

Mishyna N.V.
National University «Odessa Academy of Law»

In Ukraine much emphasis is given to such a principle of constitutionalism and municipalism, as the principle of subsidiarity. One can notice that especially important role to this principle is given in the context of European integration. However, very often it is presented as a new idea, which came to Ukraine from the EU Member States, and that approach seems to be pretty controversial. The article analyzes one of the manifestations of the principle of subsidiarity, which Ukraine is familiar since the Soviet days – the bodies of self-organization of population. The author proves that the idea of subsidiarity for Ukraine is not new, but just almost neglected.
Keywords: local government, decentralization, municipal reform, the principle of subsidiarity as public authorities.

Scientific and practical problem. It should be noted that at present the Ukrainian legal literature shows the considerable interest in the principle of subsidiarity (from the Latin '*subsidiarius*' – *additional*). It is associated with a number of the successes Ukraine has made towards European integration. It is also very relevant nowadays in Ukraine, because the principle of subsidiarity is paired with the principle of unity of public authority.

But is subsidiarity something old or something new for Ukraine? Do we have any signs of subsidiarity? Will it be difficult to cultivate it in the Ukrainian municipal field? In this regard, the study of all aspects of the implementation of the principle of subsidiarity in Ukraine is appropriate and urgent issue of modern jurisprudence.

Overview of the relevant researches. Recent research and publications dedicated to issues of subsidiarity or to the bodies of self-organization of population belong to such an authors as P. Lubchenko, V. Tabolin, D. Krasikov, O. Orlovsky, O. Priyeshkina and others. Though some of these authors paid attention only to the bodies of self-organization of population, and the others – only to the principle of subsidiarity. So far only the author of this article shows the connection between the bodies of self-organization of population and the principle of subsidiarity. That is why that research might be interesting to the specialists in the municipal law.

Article's thesis. In Ukraine much emphasis is given to such a principle of constitutionalism and municipalism, as the principle of subsidiarity. One can notice that especially important role to this principle is given in the context of European integration. However, very often it is presented as a new idea, which came to Ukraine from the EU Member States, and that approach seems to be pretty controversial. The article analyzes one of the manifestations of the principle of subsidiarity, which Ukraine is familiar since the Soviet days – the bodies of self-organization of population. The author proves that the idea of subsidiarity for Ukraine is not new, but just almost neglected.

The principle of subsidiarity is currently quite popular principle of the constitutionalism in Ukraine and in foreign countries, and at the supranational level (at the EU level). The reason can be in its versatility – this principle can be used for settlement of the relationships:

– between the supranational EU bodies and Member States,

– between state bodies and bodies of the subjects of federation,

– between state agencies and local governments, and so on.

As K. Entin noted, «the main purpose of the subsidiarity principle is the determination of the level, at which decisions should be taken in a particular area. It is based on the idea, according to which acts should be performed at the closest to the population level (the regional level or the national level). However, this does not mean that the subsidiarity principle is intended to protect the competence of the Member States – it means only that before taking any activity, there is a need to analyze the efficiency of such an act, based on scale and predictable results to identify the optimal level of actions» [1, p. 35-36]. D. Krasikov believes that «the principle of subsidiarity is a rule under which the parent organization assumes responsibility for the performance of any function only if lower-level organization is unable to do so» [2, p. 33].

In this regard, it should be emphasized again, that the principle of subsidiarity has the principle, that might be considered as its' pair. According to the researchers, in order to implement the concept of «good governance», these two principles are perfectly complementary to each other (it is the «principle of proper centralization» (solidarity) and the «principle of proper decentralization» (subsidiarity)) [3]. Nowadays Ukraine experiences the constitutional reform, and one of the main objects of this reform is to change the chapter of the Basic Law, dedicated to the municipal government. The relevant Draft Law is called 'On Decentralization of Powers'.

Turning to the legislation of Ukraine, the principle of subsidiarity is enshrined so far only in the Budget Code of Ukraine. In paragraph 1 of the Article 7 its norms specify, that the principle of subsidiarity is a «species distribution of the costs between the state budget and local budgets, as well as between local governments based on the need to provide the maximum possible approximation guaranteed service to their customers directly» [4]. Thus, the princes of subsidiarity has two components – financial subsidiarity and administrative subsidiarity. The active development of these two components of the principle of subsidiarity shows the current dynamics of the improvement of its contents and deepens its essence, and makes it easier for its implementation.

However, the number of references to the subsidiarity principle in the law is not exponential. We agree with the opinion T. Schilling on the fact that «if you take into account the subsidiarity seriously, it requires not only consolidate it into law. There is a further need to develop this provision» [5]. It is helpful to focus in subsequent parts of the article and consider the example of the problem of interaction between local governments and bodies of self-organization of population.

While researching the principle of subsidiarity at the local level, P. Lubchenko said that «the essence of this principle is that public authorities should intervene only to the extent and to the extent in which society and its group, ranging from individuals to families, local communities and other larger groups, unable to meet their diverse needs. Thus, in accordance with the principle of subsidiarity, transmit powers of the government to a lower level of power higher level is allowed only to the extent that these powers can be better implemented at the highest level» [6, p. 119].

Regarding the possibility of applying the principle of subsidiarity at the local level, V. Tabolin writes, «in the municipal charters, defining the competence of governments of large cities, should follow the principle of subsidiarity, without which effective management of the city (urban region)» [7, p. 17-18]. He thus joins the opinion that the lowest level of the principle of subsidiarity is not the level that involves the interaction between public authorities and local governments. It is clear that in his view the principle of subsidiarity can be applied within a political unit – the city. Ukraine has one of the most likely example of this application is the interaction between local governments and bodies of self-organization of population.

Reviewing the status of bodies of self-organization of population as part of local government in Ukraine, the attention is attracted to the almost complete absence of doctrinal studies of the Institute (see exceptions [8, 9, 10]) and to the insufficient development of appropriate legal and regulatory framework – for example, at present there are several regulatory definitions of «bodies of self-organization of population», that are complemential to each other. But not even one of them is complete and correct. It seems that the resolution of this issue on a scientific level will facilitate appropriate amendments to the legislation, in turn, positively affect the dynamics of new and the efficiency of existing bodies of self-organization of population – part of local government in Ukraine.

R. Visher claimed that one of the conditions of application of the principle of subsidiarity is not only recognition of the institutions that will provide services (eg bodies of self-organization of population), but also the expand of their competence (the case of institutions of public nature) or the rights and obligations (in the case of private institutions of nature) and individuals the opportunity to participate in decisions relating to the relevant services [11, p. 27].

So, the bodies of self-organization of population isn't something new for Ukraine. They were the part of the municipal life since the independence of the country was proclaimed, and even earlier – they existed during the Soviet times. Sad, but true: during the Soviet times bodies of self-organization of population had more influence and were more active, than nowadays. Nowadays they are more democratical, that's true, – but much less influential. So it wouldn't be correct to claim, that for the ex-USSR republics the principle of subsidiarity at the local level is something new – so far even this one example shows, that only the title is new, the essence isn't.

The conclusion and the perspectives for the further researches. In Ukraine much emphasis is given to such a principle of constitutionalism and municipalism, as the principle of subsidiarity. One can notice that especially important role to this principle is given in the context of European integration. However, very often it is presented as a new idea, which came to Ukraine from the EU Member States, and that approach seems to be pretty controversial. The article analyzes one of the manifestations of the principle of subsidiarity, which Ukraine is familiar since the Soviet days –

the bodies of self-organization of population. The author proves that the idea of subsidiarity for Ukraine is not new, but just almost neglected. The perspectives of the further researches are seen in the underlining of the other aspects of Ukrainian municipal reality, that can be seen as the aspects of the principle of the subsidiarity (if they would work in an effective way).

References:

1. Энтин К. В. Право Европейсого Союза и практика Суда Европейского Союза: учеб. пособие / К. В. Энтин. – М.: Норма: ИНФРА-М, 2015. – 240 с.
2. Красиков Д. В. Юрисдикция Европейского суда по правам человека: принцип субсидиарности: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 / Дмитрий Владимирович Красиков. – Саратов, 2004. – 182 с.
3. The Principles Of Solidarity And Subsidiarity [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.inquisition.ca/en/polit/artic/solidarite.htm
4. Бюджетний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 50-51. – Ст. 572.
5. Schilling T. Subsidiarity as a Rule and a Principle, or: Taking Subsidiarity Seriously [Електронний ресурс] / T. Schilling. – Режим доступу: http://www.jeanmonnetprogram.org/archive/papers/95/9510ind.html
6. Любченко П. М. Муніципальне право України: навч. посіб. / П. М. Любченко. – Харків: Видавництво «ФІНН», 2012. – 496 с.
7. Таболин В. В. Организационно-правовые основы деятельности органов местного самоуправления в крупных городах и урбанизированных регионах: дисс. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.02 / Владимир Викторович Таболин. – М., 1999. – 426 с.
8. Мішина Н. В. Конституційно-правове регулювання діяльності органів самоорганізації населення: порівняльно-правове дослідження: Монографія / Н. В. Мішина. – Одеса: Друкарський дім, 2009. – 298 с.
9. Мішина Н. В. Органи самоорганізації населення: порівняльно-правове дослідження: дис. ... доктора юр. наук: 12. 00. 02 / Наталя Вікторівна Мішина. – О., 2009. – 595 с.
10. Мішина Н. В. Органи самоорганізації населення: минуле, сучасне, перспективи. Монографія / Н. В. Мішина. – Одеса: Видавництво ОРІДУ НАДУ, 2008. – 240 с.
11. Vischer R. Subsidiarity as a Principle of Governance: Beyond Devolution [Електронний ресурс] / R. Visher – Режим доступу: http://mirrorofjustice.blogs.com/mirrorofjustice/vischer/beyonddevolution.pdf

Мішина Н.В.
Національний університет «Одеська юридична академія»

ПРИНЦИП СУБСИДІАРНОСТІ: СТАРА ЧИ НОВА ІДЕЯ ДЛЯ УКРАЇНИ?

Анотація
Наразі в Україні значна увага приділяється такому принципу конституціоналізму та муніципалізму, як принцип субсидіарності. Особливо важливої ролі він набуває у контексті європейської інтеграції. Однак слід зазначити, що дуже часто він подається як нова ідея, яка прийшла до України з країн-членів ЄС, що представляється спірним. У статті проаналізовано один з проявів принципу субсидіарності, який мав місце в Україні ще за часів її перебування у складі СРСР, – органи самоорганізації населення. Доводиться, що ідея субсидіарності в Україні не є новою, проте протягом часів незалежності її розвитку майже не приділялося належної уваги.
Ключові слова: місцеве самоврядування, децентралізація, муніципальна реформа, принцип субсидіарності, публічна влада.

Мишина Н.В.
Национальный университет «Одесская юридическая академия»

ПРИНЦИП СУБСИДИАРНОСТИ: СТАРАЯ ИЛИ НОВАЯ ИДЕЯ ДЛЯ УКРАИНЫ?

Аннотация
Сейчас в Украине значительное внимание уделяется такому принципу конституционализма и муниципализма, как принцип субсидиарности. Особенно важную роль он приобретает в контексте европейской интеграции. Однако следует отметить, что очень часто принцип субсидарности представляется как новая идея, которая пришла в Украину из стран-членов ЕС, и это представляется спорным. В статье проанализировано одно из проявлений принципа субсидиарности, которое имело место в Украине еще во времена ее пребывания в составе СССР, – органы самоорганизации населения. Доказывается, что идея субсидиарности в Украине не нова, однако после провозглашения независимости ее развитию почти не уделялось должного внимания.
Ключевые слова: местное самоуправление, децентрализация, муниципальная реформа, принцип субсидиарности, публичная власть.

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

УДК 811.521/.581:378

ПРИКЛАДНИЙ АСПЕКТ ІНТЕГРАТИВНОЇ СИСТЕМИ НАВЧАННЯ МАЙБУТНІХ ФІЛОЛОГІВ ЯПОНСЬКОГО АКАДЕМІЧНОГО МОВЛЕННЯ

Асадчих О.В.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглядаються прикладні аспекти побудови інтегративної системи навчання майбутніх філологів японського академічного мовлення у контексті інтеграції як загальнотеоретичної проблеми в лінгводидактиці іноземних мов. Проаналізовано різноманітні рівні інтеграції, які б задовольнили запит студентів і викладачів щодо цілісності процесу засвоєння японського академічного мовлення. Досліджено міждисциплінарну інтеграцію навчання японського академічного мовлення. Визначено змістову інтеграцію як компонент формування япономовної академічної грамотності. Інтеграція видів мовлення у навчанні японської мови для академічних цілей розглядається автором як невід'ємна умова ефективного навчання майбутніх філологів японського академічного мовлення.
Ключові слова: інтеграція, система навчання японського академічного мовлення, студенти-філологи.

Постановка проблеми. Оскільки суспільне життя нашої країни зазнає значних змін, пов'язаних із розвитком ринкових відносин, процесами глобалізації, євроінтеграції та інформатизації суспільства, сьогодні мовна освіта в українських вишах потребує реформування фундаментальних положень. Актуальними в сучасних умовах стають ідеї інтеграції різноманітних рівнів в процес навчання іноземних мов з метою його оптимізації. Навчання японської мови як іноземної у вишах України не є виключенням, оскільки інтерес до її вивчення стрімко зростає, а методика навчання японської мови потребує удосконалення.

Аналіз останніх публікацій вказує на існування досліджень інтеграції як загальнотеоретичної проблеми в лінгводидактиці іноземних мов. А. Ятайкіна розробила рівневу модель інтеграції в навчанні [10], шляхи міждисциплінарної інтеграції досліджували А. Єремкін [4] та В. Пєшкова [9]. Відомий японіст В. Алпатов досліджував взаємозв'язок суспільних процесів та необхідності знання іноземної мови і стверджував, що соціолінгвістичні явища зумовлені психологічними особливостями представників японського суспільства [2]. Російська дослідниця І. Короткіна пропонує реалізовувати інтеграцію навчання академічного письма і говоріння [6].

Метою статті є аналіз питань інтеграції як загальнотеоретичної проблеми в лінгводидактиці іноземних мов для побудови засад інтегративної системи навчання майбутніх філологів японського академічного мовлення в умовах магістратури вишів України.

Виклад основного матеріалу дослідження розпочнемо з виділення головних умов навчання студентів-філологів в умовах магістратури. У магістратурі студент здобуває науковий ступінь, який засвідчує цінність його дослідження для певної галузі знань. Магістратура – це ланка багаторівневої університетської системи навчання. Користуючись висловлюванням «навчання в умовах магістратури», ми свідомо наголошуємо, що ці умови не є простим виконанням навчального плану, пропонованого університетом для магістрів. На нашу думку, поняття «умови магістратури» охоплює низку вимог до студента-магістранта й викладача, а також керівника магістерського проекту, окреслюють особливості навчального процесу майбутніх магістрів. Тобто, ***навчання в умовах магістратури***, як ми його розглядаємо в дослідженні, це процес, у якому:

- організовано дослідницьку діяльність магістранта;
- забезпечено отримання теоретичних знань та прикладних умінь для проведення дослідження завдяки набору навчальних дисциплін та консультативній діяльності наукового керівника;
- ознайомлено магістранта з методологією наукового пошуку;
- розвинуто академічну грамотність магістранта до рівня, який дає йому змогу брати участь у поточному навчанні, репрезентувати результати дослідження публічно, поширювати свої наукові ідеї, конкурувати в науковій діяльності.

Важливу роль у навчанні магістрантів відіграє уміння педагога керувати опрацюванням наукових джерел та написанням магістерської роботи. Магістрант повинен демонструвати готовність до науково-дослідної роботи, глибокі філологічні знання, оригінальність мислення, мати власні ідеї, бути незалежним в оцінках наукових шкіл, положень. Крім того, академічний дискурс обумовлює використання магістрантами і викладачами хеджингу (за Кеном Хайлендом). «Hedging» – використання лінгвістичних засобів пом'якшення категоричності висловлювання, посилення модальної конотації, вживання епістемічної лексики (гадаю, можу передбачити, можна сказати, пропоную один з варіантів) [13]. Тексти японського академічного дискурсу є цілком репрезентативними зразками використання хеджингу в академічному мовленні. Отже, навчання в умовах магістратури вимагає від студентів і викладачів неабиякого стратегічного досвіду організації процесу пізнання, визнання

цінності академічної грамотності в особистісному розвитку, стрункої методичної системи навчання, бажання збагатити навчальний процес творчими ідеями і здійснювати наукову роботу в колективній співпраці.

Скориставшись досягненнями загальної дидактики, які надають поняттю інтеграції різнобічного тлумачення, звернемося до прикладної сфери навчання іноземної мови, в якому це поняття постає на визначених рівнях. У практиці навчання іноземних мов горизонтальна інтеграція охоплює окремі теми, які є предметом дослідження різних наукових галузей, дисциплін, навчальних курсів. Вертикальна інтеграція триває у межах одного заняття, навчального курсу, якщо залучається різногалузевий матеріал, для вивчення якого пропонуються завдання із збільшенням рівня складності.

У спеціальній літературі українською і російською мовами часто цитують рівневу модель інтеграції в навчанні, розроблену Аллою Ятайкіною [10, с. 10–15]. Вона вважає, що інтегрована система навчання повинна охоплювати: тематичну інтеграцію (два-три навчальні предмети розкривають одну й ту саму тему); проблемну інтеграцію (одне проблемне питання розглядається у межах кількох навчальних курсів, предметів); концептуальну інтеграцію (одна концепція розглядається із позицій різних наукових галузей); теоретичну інтеграцію (взаємодоповнення різних теорій у відображенні картини явища).

Спираючись на практичний досвід навчання іноземної мови студентів та теоретичні узагальнення учених, ми визначили рівні інтеграції, які б задовольнили запит студентів і викладачів щодо цілісності процесу засвоєння мови. Інтегративна система реалізовується на рівнях:

· інтеграція міжгалузевих і міждисциплінарних знань, умінь і навичок [12, с. 151-168; 14, с. 8–10; 15, с. 7-13]. Цей рівень є ґрунтовно опрацьованим в українській і зарубіжній науці. Науковим підґрунтям цього рівня інтеграції слугує позиція теоретиків про неможливість цілісного сприйняття світу і формування коректної картини реальності у процесі навчання, яке здійснюється в межах відокремлених одна від одної дисциплін [1, с. 93; 3]. Не можна заперечити, що інтеграція навчальних дисциплін і синтез наукових знань складатиме тенденцію у лінгводидактиці сьогодення і майбутнього, адже цілісність картини світу мовної особистості спонукає до цього. Але міжпредметні зв'язки і посилання на різні галузі науки, використання даних одного предмета на заняттях з іншого ще не означають, що міжгалузева інтеграція в навчанні відбулася. Тут варто згадати висновок авторитетного дослідника міждисциплінарних зв'язків у ВНЗ Анатолія Єремкіна про три шляхи міждисциплінарної інтеграції: інформативний, репродуктивний, проблемний і дослідницький [4]. Використовуючи цю класифікацію, ми визначили, що:

· інформативний шлях міждисциплінарної інтеграції навчання японського академічного мовлення реалізується на основі текстів із міжгалузевим науковим змістом. Наприклад, текст конспекту про використання спеціальної лексики міститиме інформацію із психології, кібернетики, статистики, яка стосується причин називання поняття певним словом та частотності його використання;

· репродуктивний шлях такої інтеграції у японській лінгвометодиці проявляється у повторенні й відтворенні, використанні, зіставленні, перенесенні даних однієї науки в галузь мови і мовлення. Наприклад, аудіювання мовлення двох науковців для визначення композиції передбачає знання їхньої теми, яка може належати до історичної, природничої, математичної наук.

· проблемний шлях міждисциплінарної інтеграції помітний у проблемних питаннях і стимулах їхнього розв'язання. Наприклад, завдання знайти спільне і відмінне у структурі й мовному оформленні академічних текстів різних наукових галузей є проблемним для магістрантів, тому що читання й аналіз цих текстів розширює їхні фонові знання, а логічна операція порівняння потребує удосконаленого академічного мовлення.

· дослідницький шлях міждисциплінарної інтеграції характеризується самостійністю студентів. Найкраще для цього підходить метод проектної роботи. Вивчати мову у ході підготовки до міжнародного фестивалю, до змагань на виразне читання японської поезії, до організації магістрантами шкільних уроків означає досліджувати нові аспекти зв'язків наукових знань.

Часто в ході міжпредметної інтеграції формується низка «міжпредметних понять» (за Валентиною Пєшковою) [9, с. 254-255]. Пояснимо це так: одне й те саме поняття, яким оперують різні дисципліни, починає наповнюватися новим змістом, стає науковим об'єктом із різними ознаками, втрачає однозначність. Зокрема поняття «символ» і «знак» втратили свою монопредметність й однозначність, проте набули міжгалузевих характеристик у математиці, філософії, лінгвістиці.

Крім того, знання окремих наук залучаються у комплексні взаємовідношення, на основі яких формуються нові галузі знань. У результаті виникають блоки навчальних дисциплін. Так виник блок «Японістика» як сукупність наукових дисциплін, що вивчають мову, літературу, історію, культуру, етнографію, економіку, філософію Японії. Володимир Алпатов наголошував, що дослідження суспільних процесів неможливе без знання мови, а соціолінгвістичні явища зумовлені психологічними особливостями представників японського суспільства [2, с. 4].

Але найважливішим є те, що міждисциплінарний рівень системи навчання означає, що знання й уміння магістрантів-філологів можуть бути перенесені з однієї галузі науки до іншої, а в результаті синтезуються нові знання і вміння. Це є ознакою професіоналізму і свідченням успішності навчання. Формування професійних якостей магістрантів-японістів відбувається, на нашу думку, саме у процесі оволодіння міжпредметними поняттями. А процес формування узагальнених професійних умінь починається тоді, коли здійснюється перенесення уміння з однієї дисципліни до іншої.

· інтеграція змісту навчання мови. Така інтеграція передбачає взаємопроникнення змісту різних дисциплін, що спрямоване на формування комплексного знання, універсальних умінь (наприклад, аналітичних), створення цілісного уявлення про світ, а також віднайдення спільної

змістової платформи, яка зумовлює різні комбінації знань. Крім того, це інтеграція різних рівнів змісту однієї дисципліни. Наприклад, лексико-семантичний рівень мови є змістовим центром для концентричної моделі навчання фонетики і морфології [5, с. 185-197].

У нашому дослідженні змістова інтеграція постає у синтезі:

· змісту окремих понять про знак, ієрогліф, граматичні одиниці, визначень мовних одиниць та правил їхнього вживання, структурних елементів частиномовної парадигми.

· тем, концепцій, теорій лінгвістики;

· міждисциплінарних і фонових знань, які належать до психолінгвістики, соціолінгвістики, теорії перекладу, лінгвокомпаративістики.

· інтеграція видів діяльності (слухання і читання; писемного й усного мовлення). Інтеграція видів мовлення у навчанні є загальноприйнятою вимогою лінгводидактики в Україні та світі. У статутах коледжів Каліфорнійського університету для студентів, які вступають на наукові спеціальності, заявлено, що протягом навчання вони повинні набути академічної грамотності «у читанні, письмі, вміннях слухати, говорити, критично мислити, користуватися технологіями» [11]. Причому суперечливим є не сама потреба навчання усіх видів мовлення у взаємозв'язку, а те, настільки читання та аудіювання є рецептивною діяльністю. Зокрема Сергій Ламзін переконує, що аудіювання оформлює зворотний зв'язок говоріння, а читання є відповідною формою відображення процесу письма [8, с. 19–30].

У нашому дослідженні ми встановили за вихідні положення:

· читання і письмо є головними засобами вербального академічного спілкування у писемній формі і водночас рецептивними і продуктивними видами мовлення;

· читання спрямоване на усвідомлене сприйняття тексту, розуміння розкриття змістових зв'язків, передавання особистісного смислу;

· письмо також пов'язане із створенням власного висловлювання, передаванням інформації та емоцій;

· говоріння й аудіювання є засобами вербальної комунікації в усній формі, причому водночас рецептивною і продуктивною діяльністю мовця;

· аудіювання вимагає значних зусиль мовця і масиву тематичних знань, а також напруження пам'яті і мисленнєвої діяльності;

· комплексність, взаємопов'язаність, взаємозумовленість усіх видів мовлення є основою інтегративного рівня системи навчання японського академічного мовлення магістрантів.

Як правило, моделі організації інтегративної пізнавальної діяльності ґрунтуються на стимулах окремих діяльнісних стратегій, які регулюють навчальний процес. Їх прийнято називати рецептивно-продуктивними. Процес навчання мови у такому тлумаченні є реалізованим інтегративним проектом цих стратегій. При цьому дослідники все одно розпочинають створення інтегративних моделей навчання із пропозицій створення окремих комплексів аудіювання, читання, письма й говоріння і намагаються знайти шляхи їхньої взаємозумовленості. Зокрема Ірина Короткіна пропонує реалізовувати інтеграцію навчання академічного письма і говоріння за такими напрямками:

а) концепція академічного письма і критерії оцінки академічного есе на основі автономної і дисциплінарно орієнтованої моделі;

б) мова академічного тексту, стиль і лексика усної і писемної комунікації;

в) академічна грамотність створення і вживання термінів, визначень в академічному мовленні;

г) структура, композиційні ознаки академічного тексту, логічний порядок висловлювань, назва і параграфи;

д) анотація і резюме академічних текстів;

е) читання і письмо, зв'язок між автором і адресатом;

є) гіпотеза, оформлення наукової пропозиції;

ж) складне речення в академічному тексті, сигнали переходу [6]. Незважаючи на певну невмотивованість посиленої уваги до анотації і резюме за відсутності інших академічних жанрів у навчальній системі, а також відчутне переважання роботи з писемною формою академічного мовлення, а не з усною, ми вважаємо ці шляхи інтеграції різних видів мовлення, різних прийомів їхнього навчання, різних композиційних форм академічних текстів цілком придатними для навчання японського академічного мовлення магістрантів;

· інтеграція методів, прийомів, організаційних форм навчання. Ефективну модель інтеграції на рівні методів і прийомів навчання іноземних мов запропонувала Ольга Борщова. Відповідно до цієї моделі, доцільно впроваджувати інтегративні методичні комплекси трьох типів: пізнавально-дослідницькі (дослідження, реферування, проект), комунікативно-проблемні (дискусія, дидактична гра, евристична бесіда); проблемно-пошукові (презентація, веб-квест, блог) [3, с. 5-8]. Цей рівень інтеграції, як ми його розглядаємо, охоплює комплексну єдність:

· методів контролю, самоконтролю, діагностики;

· прийоми стимулювання пізнавальної діяльності;

· інтерактивні, інформативні, пошукові, проблемні методи;

· групові та індивідуальні форми навчання.

Результатом дослідження Віктора Крючкова стало твердження про необхідність розгляду інтеграції як номенклатури взаємозалежних єдностей. До цієї номенклатури віднесено єдності всіх визначених нами рівнів, зокрема когнітивна єдність, мовленнєва або комунікативна єдність, мовно-функціональна єдність, методична єдність, тематична єдність, концептуально-поняттєва єдність, прагматична єдність, змістова єдність, єдність форм вираження, єдність видів грамотності, єдність розуміння, компетентнісна єдність, процесуально-стратегічна єдність [7]. У лінгводидактиці інтеграція як процес і результат сприяє розкриттю інтелектуально-когнітивного потенціалу обох суб'єктів навчального процесу (викладача і студента), створює особливі умови для самореалізації їхніх особистостей, розвиває комунікативні вміння, здатність до співпраці.

Інтегративні засади системи навчання академічного японського мовлення складають такі взаємодоповнювальні елементи:

· базисні інтегративні компоненти (групи жанрів академічного мовлення у комунікативній ситуації);

· навчальні цілі (опанування усіма видами мовлення (слухання, читання, писемне й усне говоріння) у межах базових інтегративних компонентів;

· методи, прийоми, засоби навчання слухання, читання, продуктивного мовлення;

· методичне забезпечення навчання (опори, завдання, тексти, вправи).

На основі аналізу інтеграції як загальнотеоретичної проблеми в лінгводидактиці іноземних мов можна зробити **висновки**, що інтегративна система навчання майбутніх філологів японського академічного мовлення в умовах магістратури вишів України буде ефективною за умови впровадження у навчальний процес міждисциплінарної та змістової інтеграції, а також інтеграції видів мовлення у навчанні японської мови для академічних цілей. Також такі рівні інтеграції задовольнятимуть запит студентів і викладачів щодо цілісності процесу засвоєння японського академічного мовлення. **Пропозиціями** удосконалення процесу формування вмінь академічної грамотності майбутніх філологів-японістів слугуватиме розроблення відповідної інтегративної системи навчання майбутніх філологів японського академічного мовлення із урахуванням усіх необхідних умов ефективного навчання.

Список літератури:

1. Азимов Э. Г. Словарь методических терминов (теория и практика преподавания языков) / Э. Г. Азимов, А. Н. Щукин. – Санкт-Петербург: «Златоуст», 1999. – 472 с. – С. 93.
2. Алпатов В. М. Япония: язык и общество / В. М. Алпатов. – М.: Наука, 1988. – С. 4.
3. Борщева О. В. Структура интегративного похода к обучению иностранному языку / О. В. Борщева // Вестник Московского государственного гуманитарного университета им. М. А. Шолохова. Педагогика и психология. Выпуск № 1. – 2011. – С. 5-8. – [Електронный ресурс]. – Режим доступа: http://cyberleninka.ru/article/n/struktura-integrativnogo-podhoda-k-obucheniyu-inostrannomu-yazyku#ixzz4BZdiiJ1m – Название с экрана. Дата обращения 11.11.2016.
4. Еремкин А. И. Система межпредметных связей в высшей школе. Аспект подготовки учителя. Монография / А. И. Еремкин // Х.: издательство при Харьковском государственном университете издательского объединения – Х.: Вища школа, 1984. – 152 с.
5. Короткина И. Б. Опыт создания учебного пособия по академической и профессиональной лексике / И. Б. Короткина // «Учебник – ученик – учитель»: Материалы Всероссийской научно-практической конференции. – М.: МГУ, 2003. – С. 185–197.
6. Короткина И. Б. Грамотность в век информационных технологий: в поисках концептуального единства / И. Б. Короткина // Образование и общество. 2009. № 4. – С. 125–130.
7. Крючков В. А. Интеграция содержания ученого процесса как способ совершенствования коммуникативной компетенции учителя-практика (в рамках непрерывного образования учителя) / Дис. ... канд.. пед. наук: спец. 13.00.02 / В. А. Крючков. – Рязань, 2003. – 287 с.
8. Ламзин С. А. О видах речевой деятельности в обучении иностранным якам / С. А. Ламзин // Вестник Рязанского государственного университета имени С. А. Есенина. – 2011. – № 33. – С. 19–30.
9. Пешкова В. Е. Педагогика: курс лекций. Часть 5 / В. Е. Пешкова – Майкоп: АдыгГУ, 2010. – С. 254–255.
10. Ятайкина А. А. Об интегрированном подходе в обучении / А. А. Ятайкина // Школьные технологии. – 2001. – № 6. – С. 10–15.
11. Academic Literacy: A Statement of Competencies Expected of Students Entering California's Public Colleges and Universities. ICAS, 2002. – 82 p. – [Електронний оесурс]. Режим доступу: http://icas-ca.org/academic-literacy – Назва з екрана. Дата звернення 12.11.2016.
12. Garkovich L. A proposal for Building interdisciplinary Bridges / L. Garkovich // Teaching sociology. 1982. – Vol. 9, № 2. – P. 151–168.
13. Hyland K. Hedging in Scientific Research Articles / K. Hyland. – Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1998. – 318 p.
14. Klein J. T. Integrative Learning and Interdisciplinary Studies / J. T. Klein // Peer Review, 2005. – № 7 (4). – P. 8–10.
15. Leeuween T. Van. Three models of interdisciplinarity / Leeuween T. Van // A new agenda in (critical) discourse analysis: theory, methodology, and interdisciplinary / ed. By Ruth Wodak, Paul Chilton. Amsterdam; Philadelphia, 2005. – P. 7–13.

Асадчих О.В.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ПРИКЛАДНОЙ АСПЕКТ ИНТЕГРАТИВНОЙ СИСТЕМЫ ОБУЧЕНИЯ БУДУЩИХ ФИЛОЛОГОВ ЯПОНСКОЙ АКАДЕМИЧЕСКОЙ РЕЧИ

Аннотация
В статье рассматриваются прикладные аспекты построения интегративной системы обучения будущих филологов японской академической речи в контексте интеграции как общетеоретической проблемы в лингводидактике иностранных языков. Проанализированы различные уровни интеграции, которые удовлетворили бы запросы студентов и преподавателей относительно целостности процесса обучения японской академической речи. Исследовано междисциплинарную интеграцию обучения японской академической речи. Определено содержательную интеграцию как компонент японоязычной академической грамонтости. Интеграция видов речевой деятельности в обучении японскому языку для академических целей рассматривается автором как неотъемлемое условие эффективного обучения будущих филологов японской академической речи.
Ключевые слова: интеграция, система обучения японской академической речи, студенты-филологи.

Asadchih O.V.
Kyiv National Taras Shevchenko University

APPLIED ASPECT OF THE INTEGRATIVE SYSTEM OF TEACHING FUTURE PHILOLOGISTS ACADEMIC JAPANESE

Summary
Practical aspects of building integrative system of teaching the future philologists academic Japanese in the context of integration as a general theoretical problem in foreign language didactics were considered. Various levels of integration that would satisfy the needs of students and teachers concerning completeness of the process of teaching academic Japanese were analyzed. Interdisciplinary integration of teaching academic Japanese was studied. Meaningful integration as a component of academic Japanese literacy was defined. Integration of the kind of speech activities in to the process of teaching Japanese language for academic purposes regarded by the author as an essential condition for the effective teaching of the future philologists academic Japanese.
Keywords: integration, the system of teaching academic Japanese, students-philologists.

УДК 656.61.052:658.3.05:316.46.001.5(045)=161.2

ПРОБЛЕМА ЛІДЕРСТВА НА СУДНІ В НАУКОВІЙ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИЦІ

Безлуцька О.П.
Херсонська державна морська академія

У статті здійснено аналіз вітчизняної та зарубіжної наукової літератури присвяченої проблемі лідерства. Досліджено наукові підходи до проблеми лідерства (у тому числі й на судні). Визначено лідерські якості як складові лідерства. Окреслено подальші перспективи наукового вивчення лідерських якостей суднових офіцерів.
Ключові слова: лідер, лідерство, лідерські якості, суднові офіцери.

Постановка проблеми. У період реформування вітчизняної економіки та поступового її входження в міжнародний простір особливого значення набуває професійна підготовка в українських вищих морських навчальних закладах високопрофесійних суднових офіцерів. У цих умовах світові стандарти міжнародного судноплавства вимагають від фахівців управлінського рівня наявності не лише суто технічних знань, а розвитку психологічних якостей, що забезпечуватиме на судні їх ефективне лідерство як однієї з основних умов забезпечення безпеки судноплавства на всіх його етапах. Саме тому, за загальновідомими міжнародними морськими стандартами ISO9000, проблему лідерства визначають другої за значимістю з восьми основних визначених принципів безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом науковці звертають особливу увагу на проблему лідерства, над якою тією чи іншою мірою працювали багато дослідників. Зокрема, широко відомі праці Н.П. Білецького, Н. Білякової, Т. Вежевич, І. Дригіної, Н. Жеребової, Є. Зайцевої, А. Зуб, Р. Крічевського, Є. Ку-

дряшової. Значний матеріал з проблеми лідерства накопичено за кордоном. Її досліджували Д. Адаир, У. Бенніс, Б. Нанус, П. Бендер, Е. Хеллман, Ж. Блондель, Р. Джулиані, Р. Дилтс, Е. Дірінг, Д. Рассел, М. Ландсберг, Д. Максвелл, А. Менегетті та багато інших. Природа, специфіка, функції, типологія лідерства як форми неофіційного керівництва досліджуються у працях В. Ануфрієва, В. Гончарова, В. Зацепіна, Т. Мальковської. Лідерство на судні, його специфіку й організаторські та координаційні функції розглянуто у працях психологів: О. Істоміної, Е. Костирі, В. Топалова, Л. Позолотіна, В. Торського.

Мета даної статті – проаналізувати наукові підходи до проблеми лідерства (у тому числі й на судні), визначити лідерські якості як його складові.

Виклад основного матеріалу дослідження. У період світових процесів глобалізації та демократизації нашого суспільства проблема лідерства набуває особливого значення. Про це свідчать висловлювання вчених, а саме: «Лідерство має здатність змінювати хід подій. У всьому світі характер управління очевидно й незворотньо переміщується в бік лідерства. Зміни збільшують потребу в лідерах. Потреба у гарних лідерах в кожній галузі людської діяльності постійно зростає [1, с. 246]; «Лідерство веде до соціальних змін, і в кінцевому випадку, до розвитку суспільства» [20, с. 66]; «З одного боку, лідерство варто розглядати як одну із важливих концепцій, що формують нову парадигму влади, а з іншого – як відображення тенденцій реальних і актуальних змін, що відбуваються як у сучасній економіці, так і в соціумі» [12, с. 9]. Одночасно з цим вчені доводять недосконалість сучасного підходу до підготовки керівників «спотворює сутність лідерства, що призводить до тяжких економічних і політичних наслідків» [18, с. 5]. Саме з метою забезпечення більш досконалої підготовки фахівців морського та річкового транспорту рівня управління, у морських навчальних закладах був введений обов'язковий навчальний курс «Менеджмент морських ресурсів», зміст якого спрямовується на розвиток у майбутніх судноводіїв лідерських якостей, що відповідають сучасним міжнародним морським стандартам та розроблений у відповідності з Манільськими поправками до Міжнародної Конвенції з підготовки моряків і несення вахти 1978/95 рр.

В наукової літературі термін «лідерство» (від англ. «to lead» – вести; «a leader» – той, хто веде) має широке тлумачення, зокрема: домінування однієї людини над іншими в групі [26; 5]; процес реалізації влади однієї людини над іншими через її вплив на інших в групі [27]; засіб впливу особистості, що має авторитет, на інших [5]; механізм об'єднання групи людей для досягнення визначеної спільної мети, який реалізується однією особою, або групою осіб завдяки самостійному прийняттю рішень [4]; процес впливу на людей у групі з метою досягнення спільної мети [8]; спроможність певної людини організувати інших в групі та спрямувати їх на виконання визначеного завдання [22]; якості, здібності людини, що є спроможною повести за собою інших [7].

Англосаксонці використовували термін «leaden» для позначення курсу судна в морі. Таким чином, лідерами називали людей (або судна), що показували шлях.

С. Калашнікова в монографії «Освітня парадигма професіоналізації управління на засадах лідерства» [11] з посилкою на Р. Стогділла, визначає значущими наступні характерні ознаки лідерства: «Лідерство – центр групових інтересів. Лідер – духовний центр групи, який визначає структуру, атмосферу, ідеологію та групові інтереси»; «Лідерство – мистецтво досягати згоди (консенсуальне лідерство»; «Лідерство – дія і поведінка»; «Лідерство – інструмент досягнення цілі та бажаного результату»; «Лідерство – це взаємодія»; «Лідерство – вплив» [11, с. 45-46].

Аналіз наукової літератури з проблеми лідерства та лідерських якостей переконує в тому, що питання лідерства тривалий час розглядалися в межах теорій менеджменту. Але між менеджментом та лідерством вчені визначають принципову відмінність – ці явища проявляються в різних управлінських структурах: формальна структура управління передбачає механізм управління, а неформальна – лідерство. Проблема лідерства розкривається зарубіжними вченими, які визначають суть самого поняття «лідерства» та конкретні психологічні якості, що притаманні людині-лідеру. Серед авторів наукових робіт по проблемі лідерства відомі І. Адізес, Дж. Максвелл, Д. Гоулман, Кете де М. Врис, Джеффри А. Креймс та інші. Так, І. Адізес, розглядаючи цю проблему з точки зору продуктивного менеджменту, вважав, що сучасний ефективний менеджер обов'язково має бути лідером [2]. При тому автор виходив з того, що ідеального лідера існувати не може, але існує явище «ідеальне лідерство» як результативний наслідок роботи ефективної команди як носіїв різних стилів менеджменту Згідно з концепцією емоційного інтелекту Д. Гоулмана [9], саме емоційний інтелект виступає передумовою ефективності лідерства, оскільки дозволяє його носію отримувати додаткову інформацію та використовувати її в цілях управління.

Вченими визнається два види лідерства – інституційне (тобто організаційне), та індивідуальне. В межах індивідуального лідерства «суб'єктом прояву лідерства виступає окрема особистість. Прояв може здійснюватись як безпосередньо щодо себе (саморозвиток особистості), та і щодо інших особистостей. Первинним у цьому «дуеті» є саме індивідуальне лідерство» [11, с. 62-63].

Науковці виділяють три блоки концепцій лідерства, в кожній з яких увага акцентується на переважній значущості наступних факторів: а) рис характеру лідера; б) ситуації, що склалася, та в якій були проявлені якості лідера; в) наявність у лідера лідерських якостей, що можуть проявитися в будь якої ситуації [19] Відповідно, з'являється необхідність з'ясування сутності категорії «лідер», що є носієм певних доцільних якостей.

У свою чергу «лідер», за визначенням науковців: це особа, якій з боку інших осіб делегується право приймати рішення, що відповідають спільним інтересам цієї групи [6]; авторитетна особа, накази якого виконуються іншими представниками групи безперечно та відповідально [16]; член соціальної групи, трудового колективу чи організації, що характеризується ініціативою та здібностями вирішувати важливі спільні пробле-

ми відповідально [24]; особа в групі, яка займає центральну соціальну роль, та якій надається право приймати рішення з організації діяльності усіх інших членів групи [3]. О. Ковтун розглядає в якості лідера члена групи, який виконує провідну роль в згуртуванні та організації спільної діяльності всіх інших членів групи, які визнають за лідером право приймати рішення у найбільш значущих ситуаціях та добровільно підкорюються цим його рішенням [14, с. 3]. У цьому визначенні автор висвітлює і значення психологічних ознак лідера, зокрема його організаторських здібностей, і ситуації, що стимулює їх прояв.

Зарубіжні та вітчизняні науковці намагаються визначити комплекс певних психологічних ознак, що повинні бути притаманні ідеальному

Таблиця 1

Характеристика лідера (по У. Беннісу)

Якість лідера	Роз'яснення
Цілеспрямованість	Ви чітко розумієте, що хочете здійснити як професіонал і як особистість, здатні проявляти наполегливість при невдачах та, навіть, у провалах
Пристрасть	У вас є глибока внутрішня пристрасть, намагання скористуватися тими можливостями, які пропонує життя, це намагання співпадає зі специфічною пристрастю до певного покликання, професії, образу дій. Ви любите те, що робите.
Цілісність особистості	Похідна від пізнання людиною самої себе, щирості і зрілості. Ви знаєте свої сильні й слабкі сторони, вірні своїм принципам, хочете і вмієте вчитися у інших людей та працювати з ними.
Довіра	Ви здатні заслужити довіру інших
Допитливість	Вам все цікаво, і ви хочете навчитися якомога більшому
Відвага. Рішучість	Ви готові йти на ризики, експериментувати відчувати нове

Джерело: [15, с. 46]

Таблиця 2

Характеристика лідера (по Б. Нанусу)

Навичка	Роз'яснення
Прозорливість, передбачення	Ви твердо дивіться на лінію горизонту, навіть якщо вам доводиться відступати
Мистецтво здійснення змін	Ви регулюєте швидкість, напрямок і ритм змін в організації таким чином, щоб її зростання і еволюція відповідали ходу зовнішніх подій
Здатність до побудови організації	Ви – творець організацій, і ваша спадщина – це фірма, здатна досягти успіху в реалізації бачення бажаного майбутнього
Здатність до випереджаючого навчання	Ви вчитель все життя і віддані справі навчання персоналу
Ініціативність	Ви демонструєте здатність втілити задумане в життя
Досконале розуміння взаємозалежності	Ви спонукаєте інших приймати і розділяти ідеї один одного, довіряти один одному, доброзичливо і часто спілкуватися
Висока чесність і цілісність характеру	Ви справедливі, чесні, терпимі, надійні, турботливі, відкриті, лояльні і віддані кращим традиціям минулого

Джерело: [15, с. 47]

Таблиця 3

Характеристика лідера (по М. Де Пре)

Якості	Роз'яснення
Цілісність	Ви демонструєте цілісність характеру своєю поведінкою
Потреба зважати на інших	Ви вірите в здатність інших. Ви дозволяєте людям, які не йду за вами, проявляти себе в повній мірі
Проникливість	Ви далекоглядні, мудрі, розважливі
Розуміння інших	Ви розумієте турботи, устремління і терзання людської душі
Сміливість у відносинах	Ви готові приймати важкі рішення. Ви дієте з безкомпромісною чесністю
Почуття гумору	У вас широке бачення людського життя, що пояснює різноманітність думок; і почуття доброзичливого гумору
Інтелектуальна енергія і допитливість	Ви приймаєте відповідальність за навчання і вчитеся швидкими темпами
Повага до майбутнього і теперішнього, розуміння минулого	Ви здатні постійно переноситися із сьогодення в майбутнє і назад. Ви будуєте свою діяльність на основах, закладених старшими
Передбачуваність	Ви не потураєте своїм і чужим капризам
Широта мислення	Ваше уявлення про те, чого може домогтися організація, вміщує внесок будь-яких учасників. Ваше бачення досить широке, щоб охопити багато
Комфортне існування в умовах невизначеності	Ви впорядковуєте хаос
Самовладання і послідовність	Ви вмієте переставати задавати питання і відповідати на них. Ви терплячі, прислухаєтеся до проблем, прагнете зрозуміти нюанси, наполегливо доводите справу до кінця.

Джерело: [15, с. 47-48]

лідеру. В роботі «Лідерство в судновому екіпажі = Leadershsip» [15] автори наводять приклади структурних характеристик лідера, що розроблені зарубіжними науковцями, та які об'єднують три основні психологічні якості: чесність, дотримання лідером етичних норм, а також прояв, турботи про добробут його послідовників (див. таблиці: 1; 2; 3) [15, с. 46-48].

Вчені, спираючись на дослідження американського фахівця по проблемі лідерства Уоррена Бланка, акцентують увагу не на безпосередньому значенні якостей лідера, а на характері відносин, що формуються між лідером та іншими членами колективу завдяки наявності в ньому певних необхідних психологічних ознак. Виходячи зі специфіки тематики нашого дослідження, ми звертаємо увагу на систему законів лідерства, що були визначені У. Бланком, а саме:

– «у лідера є послідовники – союзники, що готові йти за ним;

– лідерство – це сфера взаємодії;

– лідерство здійснюється як подія;

– лідери користуються впливом, яке виходить за межі формальної влади;

– лідери діють за межами формальних процедур;

– лідерство спряжено з ризиком на невизначеністю;

– ініціативи, що висуває лідер, підхоплюють усі;

– лідерство – продукт свідомості, здібності до переробки інформації;

– лідерство – явище, що виникає мимовільно. Лідери та послідовники оброблюють інформацію в межах особистих, внутрішніх оцінок та співвідносин» [15, с. 56].

О. Євтіхов у своїй роботі «Стратегії і прийоми лідерства: теорія і практика» [10] доводить про недоцільність визначення в лідері його якостей, що мають переважне значення у його діяльності, оскільки на інших учасників групи мають вплив лише його конкретні дії та поведінка, що спрямована на консолідацію зусиль всього колективу з подолання кризової ситуації. Між тим О. Маковський [17] відносить до лідерських якостей упевненість у своїх діях, здібність швидко знаходити вихід зі скрутної ситуації, справедливе відношення до інших співробітників, що мають допомогти, уміння переконувати. Інші вчені до важливих якостей лідера відносять такі: ініціативність, наполегливість та вимогливість, комунікабельність, витривалість, творчість, оптимізм [19]. Специфіка проблеми нашого дослідження зобов'язує звертати увагу на специфічну групу психологічних ознак лідера, яка зумовлює активність поведінки лідера в певній нестандартній ситуації, а саме: уміння долати скрутні ситуації, енергійність усіх дій, вміння швидко генерувати ідеї, цілеспрямованість, уміння виділяти основне, організаторські уміння та навички, уміння стимулювати членів групи та спрямовувати їх на конкретні дії тощо [23].

На наш погляд, виділення серед лідерських якостей особи таких, що напряму зумовлюють її рішучість, цілеспрямованість та наполегливість має об'єктивні підстави, оскільки пояснюється теорією цілепокладання І. Павлова. За висновками вченого, «рефлекс цілі» «має величезне життєве значення, він є основною формою життєвої енергії кожного з нас» [21, с. 310]. Таким чином, лідери в групі чи в колективі характеризуються більш високим рівнем цілепокладання по відношенню до інших колег. Цей висновок підтверджується іншою загальновідомою закономірністю, згідно якої, в екстремальних, за характером ситуаціях, значно більша частина колективу підкоряється в своїй поведінці вимогам лідера, що зумовлюється раптовим зниженням рівня їх особистих розумових здібностей (аналізу), активізацію у кожного вродженого інстинкту «Слідуй за мною!» («наслідування лідера»). Отже, слід звернути увагу на значення серед інших лідерських якостей саме стійкості, цілеспрямованості, самовладання, тобто тих, що пов'язані зі психоемоційною стійкістю лідера.

Однак Н. Семенченко визначає доцільним групувати лідерські якості таким чином: організаторсько-ділові, емоційно-комунікативні, інтелектуально-креативні, морально-вольові [25].

О. Євтіховим розроблена трирівнева модель лідерських якостей особистості [10]. Вона представлена такими рівнями: перший як базовий, що являє собою індивідуально-особистісні характеристики лідера, які напряму зумовлюють її лідерську «Я-концепцію» (особистісна привабливість, відкрита життєва позиція, емоційна врівноваженість та високий рівень стресостійкості, вимогливість до інших людей та до себе, уміння визначати пріоритети на підставі далекоглядності, високий рівень самооцінки та впевненість у своїх можливостях); другий рівень (лідерської внутрішньо групової взаємодії) складають дві групи: а) соціально-психологічні (доброзичливість та комунікативність, повага до інших людей, емпатія, послідовність дій, порядність, справедливість, чесність) та б) організаційно-управлінські якості (уміння керувати людьми, здатність до планування роботи, прагнення лідерства в колективі, спроможність швидко орієнтуватися в ситуації та находити вірне рішення з її подолання, готовність брати на себе відповідальність тощо); третій рівень – це професійно-діяльнісні якості лідера (успішність у професійній діяльності, гнучкість та творчість мислення, креативність, бажання професійного самовдосконалення).

Н. Семченко в межах свого дисертаційного дослідження визначає чотири основних групи лідерських якостей вчителя як організатора навчально-виховного процесу: організаторсько-ділові, емоційно-комунікативні, інтелектуально-креативні та морально-вольові. Вчена підкреслює значення суто лідерський якостей: рішучість, активність, дієвість, правдивість, гуманність, інше. Автор вважає за доцільне розглядати групи якостей лідера, що, за її твердженням, надає можливість реалізовувати особистісно-професійний розвиток кожного студента [25].

Нам імпонує сутність інтеграційної моделі управлінського лідера О. Кобери, в якої виділяються наступні складові: 1) лідерська спрямованість, що безпосередньо зумовлює лідерську поведінку особи, та охоплює низьку елементів (стійкість, специфічність, дієвість інтенсивність спрямованості, широта мотивації, якість задоволення особистим соціальним статусом; 2) професійна компетентність як система ресурсів, що забезпечує характер дій у відповідності вимог

професійної діяльності; 3) лідерський потенціал, що передбачає суто особистісні психологічні ознаки особи та її наступні характеристики: емоційну гнучкість, поведінкову та когнітивну [13].

Аналіз наукової літератури дозволяє прийти до висновків, що проблема лідерства на сучасний момент є актуальною в різних галузях людської та професійної життєдіяльності. Лідерство являє собою комплексне багатофункціональне явище, що одночасно може виступати психологічної ознакою керівника, способом досягнення ним цілі, механізмом впливу на інших людей з метою їх організації та спрямування на досягнення визначеної мети на підставі повної довіри та добровільного підкорення рішенням лідера. Різноманіття лідерських якостей не надає можливості визначення їх всіх, а тому визнається доцільність їх угрупування по домінуючим блокам. Доводиться доцільність визначати якість лідерства з точки зору конкретних дій його носія, лідерської поведінки керівника, а не окремих лідерських якостей.

Серед основних показників поведінки лідера більшість авторів визначають особливо значущими динамічність поведінки лідера, його цілеспрямованість, витривалість, рішучість, активність, енергійність, оптимізм, уміння виділяти основне, ставити цілі, користуватися організаторськими уміннями, оскільки саме вони зумовлюють саму можливість вірного професійного реагування керівника-лідера в екстремальній ситуації чи в її невизначеності, його упевненість у вірності своїх дій, своїх діях, швидке знаходження вірного виходу зі скрутної ситуації.

Доводиться, що саме лідери в групі чи в колективі характеризуються більш високим рівнем цілепокладання по відношенню до інших колег, що і зумовлює активність та динамічність їх лідерської поведінки. Має підстави припущення, що енергійність лідера, його спроможність приймати вірні рішення, впевненості в вірності цих рішень зумовлюється його високим рівнем стресостійкості, що значно перевищує цей рівень його підлеглих та підштовхує їх підкорятись вимогам лідера на фоні значного зниження рівня їх особистих розумових здібностей та активізації у кожного вродженого інстинкту «Слідуй за мною!».

Висновки. Таким чином, аналіз наукової літератури щодо розробки проблеми лідерства відкриває перспективу визначення найбільш доцільних для судноводіїв лідерських якостей, що дозволяють їм встановлювати між собою та іншими членами команди відповідні відносини на принципах повної довіри та добровільного підкорення своїх професійних дій судноводію як дійсному лідеру. У подальшому планується з'ясувати професійно значущі лідерські якості майбутнього офіцера судноводія.

Список літератури:

1. Адаир Д. Психология лидерства / Пер. с англ. М. Котельниковой. – М.: Эксмо, 2005. – 352 с.
2. Адизес И. Развитие лидеров: Как понять свой стиль управления иэффективно общаться с носителями иных стилей / Ицхак Калдерон Адизес; Пер. с англ. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2008. – 259 с.
3. Акмеологический словарь / Под общ. ред. А. А. Деркача. – М.: Изд-во РАГС, 2004. – 161 с.
4. Аллаярова Ж. С. Концептуализация природы лидерства: социокультурный аспект: автореф. дис. канд. филос. наук. – Томск, 2011. – 27 с.
5. Анцупов А. Я., Шипилов А. И. Словарь конфликтолога. – М.: Эксмо, 2010. – 656 с.
6. Большая актуальная политическая энциклопедия / под. общ. ред. А. Белякова и О. Матвейчева. – М.: Эксмо, 2009. – 412 с.
7. Большой толковый социологический словарь. Рус. -англ. – англ.-рус. / Д. Джери, Дж. Джери. – М.: Вече: АСТ, 2001. – Т. 1: А–О. – 528 с.
8. Вердербер Р., Вердербер К. Психология общения. – СПб.: Прайм-Еврознак, 2003. – 320 с
9. Гоулман Даниэл. Эмоциональный интеллект на работе. – М.: АСТ Москва, 2010. – 476 с.
10. Евтихов О. В. Тренинг лидерства: монография. – СПб.: Речь, 2007. – 238 с.
11. Калашнікова С. А. Освітня парадигма професіоналізації управління на засадах лідерства: монографія / С. А. Калашнікова. – К.: Київськ ун-т імені Бориса Грінченка, 2010. – 380 с.
12. Келлерман Б. Обновленное лидерство: политика и бизнес / Б. Келлерман. – Н.: ФСПИ «Тренды», 2005. – 344 с.
13. Кобера О. В. Організаційно-психологічні детермінанти в органах внутрішніх справ України. Автореф. канд. психол. наук: 19.00.06. – Київ, нац.. ун-т внутр. Справ. – К., 2008. – 16 с.
14. Кокун О. М. Психологічна структура лідерських якостей майбутнього офіцера // Вісник національного університету обороні України. – 2012. – Вип. 4 (29). – С. 170-174.
15. Костыря Е. В., Топалов В. П., Позолотин Л. А., Торский В. Г. Лидерство в судовом экипаже = Leadershsip: учебное пособие / Е. В. Костирев, В. П. Топалов, Л. А. Позолотин, В. Г. Торский. – Одесса: Сатропринт, 2011. – 128 с.
16. Краткий словарь психологических терминов к кн.: Морозов А. В. Деловая психология: курс лекций. – СПб.: Союз, 2002. – 568 с.
17. Маковський О. К. Формування лідерських якостей майбутніх офіцерів. Автореф. канд. пед. наук: 20.02.02 / Національна академія прикордонних військ України ім. Богдана Хмельницького. – Хмельницький, 2002. – 18 с.
18. Минцберг Г. Требуются управленцы, а не выпускники МВА. Жесткий взгляд на мягкую практику управления и систему подготовки менеджеров / Г. Минцберг. – М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2008. – 544 с.
19. Мітлош А. В. Психологічний аналіз лідерської обдарованості молодіжних громадських об'єднань: Автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.11 / Ін-т психології ім. Г.С.Костюка АПН України. – Київ., 2017. – 20 с.
20. Оуєн Х. Призвание – лидер: полное руководство по эффективному лидеру / Х. Оуєн, В. Ходжсон, Н. Газзард. – Днепропетровск: Баланс Бизнес Букс, 2005. – 384 с.
21. Павлов И. П. Сообщение на III съезде по экспериментальной педагогике в Петрограде 2 января 1916 г.: полн. собр. соч. – М.-Л., 1951. – Т. 3. – Кн. 1. – С. 306-313.
22. Психология. А–Я: словарь-справочник / М. Кордуэлл; пер. с англ. К. Ткаченко. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 2000. – 448 с.

23. Рожков М. И. Теория и практика развития самоуправления в ученических коллективах. – М., 1990. – 144 с.
24. Российская энциклопедия по охране труда: в 3 т. 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Изд-во НЦЭНАС, 2007. – Т. 2: Л–Р. – 408 с.
25. Семченко Н. О. Психологічні умови формування лідерських якостей майбутніх учителів у позааудоторній діяльності. Автореф канд. Дисс. пед. наук.: 13.00.04 / Харк. нац. пед. Ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Харьків, 2005. – 20 с.
26. Словарь / под ред. М. Ю. Кондратьева // Психологический лексикон. Энциклопедический словарь в шести томах / ред.-сост. Л. А. Карпенко; под общ. ред. А. В. Петровского. М.: ПЕР СЭ, 2000. Т. 2. – 176 с.
27. Социологический словарь: пер. с англ. / Н. Аберкромби, С. Хилл, Б. Тернер; под ред. С. А. Ерофеева. 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Экономика, 2004. – 620 с.

Безлуцкая Е.П.
Херсонская государственная морская академия

ПРОБЛЕМА ЛИДЕРСТВА НА СУДНЕ В НАУЧНОЙ ТЕОРИИ И ПРАКТИКЕ

Аннотация
В статье осуществлен анализ отечественной и зарубежной научной литературы, посвященной проблеме лидерства. Исследовано научные подходы к проблеме лидерства (в том числе и на судне). Определено лидерские качества как составляющие лидерства. Очерчено дальнейшие перспективы научного изучения лидерских качеств судовых офицеров.
Ключевые слова: лидер, лидерство, лидерские качества, судовые офицеры.

Bezlutska O.P.
Kherson State Maritime Academy

THE PROBLEM OF LEADERSHIP ON BOARD THE VESSEL IN THE SCIENTIFIC THEORY AND PRACTICE

Summary
The article analyzes of national and international scientific literature devoted to the problem of leadership. The article studies scientific approaches to the problem of leadership (including on board the ship). Leadership skills are defined as components of leadership. The further research perspectives of leadership skills of maritime officers are outlined.
Keywords: leader, leadership, leadership skills, maritime officers.

УДК 378.635.5(477.54):811.111

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ НАВИЧОК ПРОФЕСІЙНО-ОРІЄНТОВАНОГО ЧИТАННЯ

Березнева І.М.
Національна академія Національної гвардії України

Автентичні військово-технічні тексти є особливо складними для розуміння. Тому дана стаття присвячена науковій проблемі ефективного розвитку і подальшого вдосконалення умінь професійно-орієнтованого читання англійською мовою у майбутніх військових фахівців. У статті розглядаються основні види роботи з професійно-орієнтованими текстами на заняттях з іноземної мови. Наводяться стислі характеристики видів роботи з текстами та рекомендації щодо типів вправ з ними. Запропоновано комплекс вправ для роботи з оригінальними текстами за фахом, спрямованих на формування навичок читання (передтекстові вправи), а також на формування вмінь читання (післятекстові вправи) для курсантів військових університетів.
Ключові слова: професійно-орієнтоване читання, військовий технічний автентичний текст, ефективність навчання, передтекстові вправи, післятекстові вправи, мовні моделі.

Постановка проблеми. Виконання збройними силами України завдань на сучасному етапі тісно пов'язане з їх взаємодією із озброєними силами інших держав. Українські військовослужбовці беруть активну участь в спільних навчаннях, роботі багатонаціональних штабів, інших видах міжнародного військового та військово-технічного співробітництва. Для цього їм потрібно володіти англійською мовою на професійному рівні, що є запорукою ефективного виконання службових завдань, зокрема, формуванню полікультурної компетенції, умінь і навичок співпраці з іноземними колегами, толерантності та комунікабельності. Усе вище зазначене може бути досягнутим завдяки навчанню та розвитку умінь читати, писати та спілкуватися іноземною мовою. Одним із основних способів вилучення інформації є читання, тому саме формування мефективного розвитку і подальшого вдосконалення умінь професійно-орієнтованого читання англійською мовою у майбутніх військових фахівців постійно перебуває в полі дослідження.

Аналіз актуальних досліджень. Слід зазначити, що проблема навчання іншомовного читання в різних галузях професійної комунікації піднімалася як вітчизняними, так і зарубіжними дослідниками. У працях Й.М. Бермана, С.К. Фоломкіної, О.А. Обдалової та інших представників методичної науки розроблена система навчання читання в немовному виші. Особливості професійно-орієнтованого читання і система його навчання в немовному виші розкриті також у працях Л.П. Мосіної, Т.С. Сєрової, А.В. Добровольської, Н.В. Ульянової. Сьогодні спостерігається переорієнтація методичних досліджень на проблему підготовки курсантів до професійного спілкування в умовах «полікультурності» та «міждисциплінарності» знань і видів професійної діяльності. Це знаходить своє відображення в концепції про структуру комунікативної компетенції (документи, видані радою Європи).

З огляду на зазначене вище в нашій статті ми ставимо за мету розглянути особливості навчання читання військово-технічних текстів англійською мовою в умовах професійно- орієнтованої освіти, проаналізувати систему вправ, спрямовану на формування навичок та умінь читання військових і технічних текстів, а також специфіку військового тексту як об'єкта рецептивної комунікативної діяльності.

Мета статті полягає в узагальненні різних поглядів щодо ефективного розвитку і подальшого вдосконаленню умінь професійно-орієнтованого читання англійською мовою у майбутніх військових фахівців.

Виклад основного матеріалу. Згідно з діючою програмою з іноземної мови, іншомовна комунікативна компетенція військового фахівця передбачає володіння іноземною мовою як вторинним засобом письмового та усного спілкування в галузі військово-професійної діяльності. На основі вивчення й узагальнення досвіду викладання іноземної мови у військовому ВНЗ можна зробити висновок, що однією із головних цілей навчання під час підготовки військових спеціалістів є формування умінь та навичок професійно-орієнтованого читання іноземною мовою.

В зарубіжній так само як і у вітчизняній методиці існують різні підходи до класифікації видів читання залежно від того, що покладено в основу, психологічна складова чи педагогічні або методичні фактори. Наприклад, методична класифікація робить акцент на цільову установку та умови, які визначають умовно – мовленнєву діяльність, відповідно її основу складають навчальне читання та комунікативне читання. В основу класифікації видів комунікативного читання покладено конкретне комунікативне завдання та установка на ступінь повноти і точності вилучення інформації, які зумовлюють характер процесу читання. Така класифікація відображає ті види читання, якими користуються в реальній дійсності для отримання інформації: читання з вибірковим вилученням інформації, читання з розумінням основного змісту, читання з повним розумінням тексту (пошукове, переглядове, ознайомлювальне, вивчаюче читання; scanning, skimming, reading for detailed comprehension). Для аспекту «читання» ці рівні передбачають розуміння текстів, побудованих на частотному мовному матеріалі повсякденного та професійного спілкування, а також розуміння статей та повідомлень на сучасну проблематику, автори яких займають особливу позицію чи висловлюють особливу точку зору [7, с. 231]. У процесі навчання іноземної мови в немовному виші цей вид читання отримав назву інформативного читання, а цільова установка та умови, які зумовлюють навчально-мовленнєву діяльність майбутніх спеціалістів, визначили низку специфічних ознак,

які притаманні професійно-орієнтованому читанню: підпорядкованість професійній діяльності, залежність від професійного тезауруса читача, виконання функцій професійного вербального письмового спілкування, скерованість на отримання професійно значущої інформації та припустиме використання отриманої інформації.

Очевидно, що забезпечення такого рівня можливо лише за умов удосконалення військової освіти і безпосередньо – англомовної підготовки курсантів (слухачів) вищих військових навчальних закладів (ВВНЗ). Удосконалення військової освіти повинно стосуватися методики викладання всіх видів англомовної мовленнєвої діяльності: читання, письма, аудіювання, говоріння. При цьому особливе значення має методика формування англомовної компетентності в читанні, адже читання є основним і найбільш доступним засобом отримання і обміну інформацією в сучасному інформаційному суспільстві. Автентичні військово-технічні тексти є особливо ускладненими для розуміння. Тому пропонована стаття присвячена теоретичному обґрунтуванню та практичному вирішенню актуальної наукової проблеми – розвитку та вдосконаленню у майбутніх військових фахівців умінь професійно-орієнтованого читання англійською мовою. Зараз неможливо уявити кваліфікованого спеціаліста, в тому числі, військового фахівця в галузі інформаційних технологій, який би не цікавився новітніми досягненнями науки та техніки у своїй професійній сфері. Оскільки великий потік інформації надходить із закордонних джерел іноземною мовою, постає питання підготовки для Збройних сил спеціалістів з високим рівнем сформованості умінь профільного іншомовного читання, здатних оперативно орієнтуватися в іноземних джерелах інформації, систематизувати, інтерпретувати інформацію та використовувати її для вирішення професійних проблем.

Проте, спостереження за ходом навчання англійської мови та дані, отримані на іспитах з дисциплін «Англійська мова професійного призначення» у ВВНЗ, дозволили виявити низку протиріч:

– між потребою курсантів у спеціальних знаннях рідною мовою та можливістю поповнювати свої знання за рахунок текстів англійською мовою і успішно здійснювати самостійну професійну інформаційну діяльність;

– між недостатньою повнотою інформаційного тезаурусу курсантів і високою інформативною складністю та насиченістю професійно-значущих текстів англійською мовою;

– між зростаючим обсягом інформації, який вимагає постійного оновлення змісту текстів у навчальному процесі, уміннями перенесення знань у професійну інформаційну діяльність і недостатньою розробленістю критеріїв відбору текстів для навчання, вилучення та опрацювання деяких видів спеціальної інформації.

Читання спеціальних текстів передбачає використання складних стратегій з чергуванням видів читання. Згідно з цим положенням, виділяються три головні підвиди інформативного читання – оцінювальне інформативне, привласнювальне інформативне, створювальне інформативне [1; 3; 4]. Перший підвид спрямований на розпізнавання значень і смислу тексту та співставлення їх з наявним знанням предметного змісту певного питання з метою оцінки повноти, новизни, оригінальності, важливості, корисності інформації, яка міститься в іншомовному тексті, та можливості її застосування в навчальній, науковій чи трудовій діяльності для вирішення поставленого завдання. Другий підвид супроводжується здійсненням різноманітних записів, в яких відображається незмінний зміст тексту, фіксація понять, необхідних для вирішення комунікативно-пізнавального завдання у формі ключових слів, тема-рематичних об'єднань як інформаційних одиниць, схем. Не менш важливим є й те, що записи дозволяють прослідкувати хід умовиводів того, хто навчається, в процесі прийняття смислового рішення, яке за своїми психологічними механізмами представляє його інтелектуальне рішення. Третій підвид передбачає, як правило, вторинне читання першоджерела та своїх записів з метою формування і формулювання власних думок (в усній чи письмовій формі) з приводу інформації, викладеної автором. Такий вид читання є читанням-діалогом з автором і готує читача до подальшого обміну інформацією в його продуктивній діяльності [2, с. 132].

Цілком очевидно, що ефективність інформативного читання і, відповідно, результативність опосередкованого професійного діалогу між текстом і читачем, між читачем і автором залежать від сформованості специфічних інтерактивних умінь комплексного іншомовного професійно-орієнтованого читання. Дослідження такого виду мовленнєвої діяльності як читання з точки зору когнітивного підходу дозволяє визначити, що в процесі цієї діяльності читач використовує два види знань – декларативні та процедурні, які складають концептуальну систему особистості. Навчання професійно-орієнтованого іншомовного читання повинно будуватися з урахуванням специфічних психологічних особливостей цього виду мовленнєвої діяльності, до яких дослідники (І.О. Зимня), відносять її психологічний предметний зміст, психологічні механізми мовлення, структурну організацію діяльності читання.

В основу процесу формування навичок та умінь професійно-орієнтованого іншомовного читання військово-технічних текстів покладена система вправ, яка згідно з критерієм комунікативної спрямованості, включає підсистеми мовних, умовно-мовленнєвих, а також мовленнєвих вправ, кожна з яких складається з набору необхідних типів, видів та підвидів вправ, які виконуються в такій дидактично визначеній послідовності і в такій кількості, які враховують етапи та особливості формування рецептивних навичок і вмінь у їх взаємодії. Розробка системи вправ здійснювалась на основі таких принципів, як науковість, комунікативна спрямованість, взаємозумовленість, послідовність, доступність вправ, повторюваність мовного матеріалу та мовленнєвих дій.

Таким чином, лексичні вправи включають два підвиди: 1) вправи на опанування операцій та дій з пасивним словником-мінімумом (термінами, термінологічними словосполученнями, дієсловами); 2) вправи на базі операцій та дій з потенційним словником. Граматичні вправи поділяються на підвиди, які відрізняються виконуваними операціями та діями з різними граматичними засо-

бами: 1) вправи на основі операцій і дій з різними типами іменникових груп; 2) вправи на основі операцій і дій з лексичними засобами зв'язності; 3) вправи на основі операцій і дій з показниками початку та кінця іменникової групи; 4) вправи на основі операцій і дій з особовими формами дієслова-присудка та безособовими формами інфінітива і дієприслівника; 5) вправи на основі операцій і дій із синтаксичною структурою речення. Вид структурно-композиційних вправ включає 11 підвидів вправ, які передбачають дії, покладені в основу одинадцяти простих структурно-композиційних навичок.

Комунікативно-пізнавальні завдання проблемного характеру діляться на два види: 1) вправи на формування простих умінь читання в одному виді читання; 2) вправи на формування складних умінь читання в декількох видах читання. Згідно з видами навчально-мовленнєвої діяльності курсантів, у цій системі вправ також були виділені три типи вправ: ознайомлювально-тренувальні, тренувальні та пошукові. Як приклад завдання, яке ми пропонуємо виконати курсантам третього курсу військового інституту телекомунікацій та інформатизації наприкінці вивчення курсу англійської мови спеціального призначення, як таке, що сприяє комплексному формуванню та перевірці зазначених у статті умінь, розглянемо підготовку реферату на тему: Future of Information Technologies in the Armed Forces. Курсанти повинні обрати більш вузьку тему відповідно до своїх професійних інтересів, пов'язаних, наприклад, з підготовкою курсової роботи, проектної чи лабораторної роботи тощо. Враховуючи умови навчальної ситуації, встановлюється об'єм реферату, котрий може не перевищувати 1600-2000 слів. Для написання реферату курсантам необхідно відібрати мінімум три різних за жанром автентичних джерела іноземною мовою: статті в наукових та технічних журналах, брошури, доповіді, довідкові матеріали різного характеру, навчальні посібники, документація, яка стосується галузі технічного призначення, рекламні матеріали тощо. Припускається використання як друкованих, так і Інтернет публікацій. Обсяг одного відібраного джерела не повинен бути меншим 1000 слів.

На першому етапі виконання завдання курсантам необхідно застосувати стратегії оцінювання, тобто, в процесі пошуку співставити смисловий зміст текстів, що відбираються, з наявним знанням предметного змісту питання, оцінити важливість, корисність, новизну інформації, яка міститься в іншомовному тексті, та можливості її використання у своїй роботі відповідно до поставленого завдання.

На другому етапі відбувається привласнення інформації у вигляді, який подається автором. Цей процес може супроводжуватися різними записами, в яких відображається незмінний зміст тексту, або виділенням професійно-значущої інформації в самому тексті з метою її подальшого використання.

Третій етап пов'язаний власне зі створенням нового власного логічно зв'язного продукту, де на першому місці – необхідність формування та формулювання своїх думок з приводу інформації, викладеної авторами. Цей етап готує читача до взаємодії з іншими учасниками професійного спілкування, оскільки може завершитися не лише представленням свого продукту у вигляді реферату, але й усним виступом перед широким загалом.

Результати дослідного навчання підтверджують ефективність пропонованої системи вправ для навчання професійно-орієнтованого іншомовного читання спеціальних текстів під час підготовки військових спеціалістів. Перспективи подальшого дослідження можуть бути пов'язані з організацією навчання професійно-орієнтованого іншомовного читання військових текстів під час підготовки не лише військових спеціалістів, а й офіцерів Збройних сил України, які навчаються в ад'юнктурі. Особливої уваги та вивчення вимагають питання використання комп'ютерних технологій, технологій навчання у співпраці з предметними фахівцями, проблема організації самостійної роботи курсантів під час навчання читання.

Висновки та пропозиції. Виходячи з того, що читання є одним із основних способів вилучення інформації, тому саме формування ефективного розвитку і подальшого вдосконалення умінь професійно-орієнтованого читання англійською мовою у майбутніх військових фахівців є найважливішою задачею науковців. Отже, в основу процесу формування навичок та умінь професійно-орієнтованого іншомовного читання військово-технічних текстів слід покладати систему вправ, яка згідно з критерієм комунікативної спрямованості, має включати підсистеми мовних, умовно-мовленнєвих, а також мовленнєвих вправ, кожна з яких має складатися з набору необхідних типів, видів та підвидів вправ, які виконуються в такій дидактично визначеній послідовності і в такій кількості, які враховують етапи та особливості формування рецептивних навичок і вмінь у їх взаємодії. Таким чином, розроблена на основі таких принципів, як взаємозумовленість, послідовність, доступність, повторюваність мовного матеріалу та мовленнєвих дій, система вправ буде сприяти ефективному розвитку і подальшому вдосконаленню умінь професійно-орієнтованого читання англійською мовою у майбутніх військових фахівців.

Список літератури:

1. Берман И. М. Методика обучения английскому языку в неязыковом вузе / И. М. Берман. – М.: Просвещение, 1970. – 234 с.
2. Лагодинский А. С. Методика формирования у курсантов (слушателей) высших военных учебных заведений англоязычной компетентности в чтении // Молодой ученый. – 2014. – № 1. – С. 545-550.
3. Ульянова Н. В. Военный текст как объект профессионально-ориентированного иноязычного чтения / Н. В. Ульянова // Известия ТулГУ. Серия: Гуманитарные науки, 2009. – Вып. 2. – С. 284-289.
4. Common European Framework of Reference for Language Learning, Teaching, Assessment. – Council of Europe: Cambridge University Press, 2001. – 260 p.
5. Brown D. Teaching by Principles. An Interactive Approach to Language Pedagogy / D. Brown. – NY: Pearson Education, Inc, 2007. – 576 p.

6. Harmer J. How to Teach English / J. Harmer. – Oxford: Pearson Longman, 2008. – 290 p.
7. Harmer J. The Practice of English Language Teaching / J. Harmer. – NY: Longman, 2000. – 298 p.
8. Nation I. S. P. Teaching and Learning Vocabulary / I.S. P. Nation. – Boston: Heinle& Heinle Publishers, 1990. – 278 p.
9. Siedlhofer B. Summary Judgements: Perspectives on Reading and Writing / B. Siedlhofer // Reading in a Foreign Language. – 1990. – № 6 (2). – P. 413–424.
10. Smith F. Understanding Reading. A Psycholinguistic Analysis of Reading and Learning to Read / F. Smith. – NY: Holt, Rinehart and Winston, Inc. , 1971. – 239 p.

Березнева И.Н.
Национальная академия Национальной гвардии Украины

РАЗВИТИЕ НАВЫКОВ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ОРИЕНТИРОВАННОГО ЧТЕНИЯ

Аннотация
Аутентичные военно-технические тексты являются особо сложными для понимания. Потому данная статья посвящена научной проблеме эффективного развития и усовершенствования умений профессионально-ориентированного чтения на английском языке у будущих военных специалистов. В статье рассматриваются основные виды работы с профессионально-ориентированными текстами на занятиях по иностранному языку. Приводятся краткие характеристики видов работы с текстами и рекомендации относительно типов упражнений с ними. Предложен комплекс упражнений для работы с оригинальными текстами по специальности, направленных на формирование навыков чтения (предтекстовые упражнения), а также на формирование умений чтения (послетекстовые упражнения) для курсантов военных университетов.
Ключевые слова: профессионально-ориентированное чтение, военный технический аутентичный текст, эффективность обучения, предтекстовые упражнения, послетекстовые упражнения, языковые модели.

Berezneva I.M.
National Academy of the National Guard of Ukraine

SKILLS DEVELOPMENT PROFESSIONALLY-ORIENTED READING

Summary
Authentic military and technical texts present a great difficulty for the readers. That's why the article is devoted to the scientific problem of effective development and improvement of skills of professionally-oriented reading in English in the future military experts. The article gives the analysis of thebasic methods of working with the texts for specificpurposes oriented at foreign language classes. Short descriptions of types ofworking with the texts are given and relevant tasks and exercises are discussed.A complex of exercises for work with original scientific texts by profession aimed at reading skills formation (pre-text exercises), and the formation of reading skills (post-text exercises) for students of technical universitiesare developed.
Keywords: professionally-oriented reading, military technical authentic text, the effectiveness of training, texts for specific purposes, pre-text exercises, post-text exercises, languagemodels.

УДК 378.046

ВПЛИВ ПОЛІЕТНІЧНОГО СЕРЕДОВИЩА ЗАКАРПАТТЯ НА РОЗВИТОК ПОЛІКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ

Білак М.В.
Мукачівський державний університет

У статті розкриваються ключові компоненти полікультурної компетентності педагога, описуються шляхи та засоби її формування у вчителя іноземних мов. Автор вказує на багатоаспектність підходів науковців до висвітлення проблеми підготовки вчителів іноземних мов до професійної діяльності в умовах полікультурного середовища, наголошує на необхідності здобуття певного рівня полікультурної освіти. Полікультурна компетентність педагога розглядається як необхідна умова процесу полікультурної освіти та як інтегрована характеристика рівня професіоналізму.
Ключові слова: полікультурна освіта, полікультурність, формування, професійна діяльність, полікультурна компетентність.

Актуальність проблеми. Україна – поліетнічна держава, де проживає більше 125 народностей і де представлені майже всі світові релігії і раси, до складу населення якої входять різні за своїм походженням і ступенем соціально-економічного розвитку етнічні спільноти. Це зумовлює полікультурність суспільного середовища, вимагає підготовки особистості, здатної сприймати і розуміти не лише власні, а й культурні цінності інших народів, бути спроможною до міжетнічної і міжкультурної комунікації.

Проблема полікультурності та поліетнічності є надзвичайно актуальною й для багатонаціонального регіону України – Закарпаття. Так лише згідно інформації департаменту освіти і науки Закарпатської ОДА із 668 шкіл регіону у 118 навчаються мовами нацменшин У тому числі – 66 з угорською, 12 – румунською, 2 – російською, 1 – українсько-словацькою, 31 – з українською та угорською, 4 – російською та українською, 2 – українською, румунською, російською мовами. Для не чисельних меншин відкрито недільні школи з ромською, єврейською, польською та русинською мовами навчання. Мережа навчальних закладів постійно удосконалюється та розбудовується. З огляду на це, одним із пріоритетних завдань місцевих органів влади є подальше зміцнення історично-традиційної атмосфери міжетнічної злагоди, толерантності співжиття та високого рівня взаєморозуміння між представниками різних національних груп, конкретне вирішення їхніх запитів щодо збереження національної ідентичності [8].

Українським школам, де спільно навчаються представники різних народів з різною національною культурою, різноманітними національними звичаями, психологічним укладом і менталітетом, властивий поліетнічний характер, що пояснює значимість проблем пов'язаних з подоланням деяких особливостей і складностей, зумовлених взаємовідносинами учасників освітнього процесу.

Посилена увага до проблем толерантності та поваги до різних етнічних груп та народів, які проживають на території поліетнічного Закарпаття, зумовлена проявом різних конфліктних ситуацій й детермінована певною втратою інтересу суспільства до виховання підростаючого покоління в навчальних закладах, через неготовність сучасного педагога до професійної діяльності в полікультурному середовищі. Саме від вчителя, його особистісних характеристик залежить реалізація навчальних планів, якість освітніх послуг, виховання учнів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми, засвідчує показує багатоаспектність підходів науковців до висвітлення питання підготовки вчителів іноземних мов. В освітянській літературі останніх років до проблеми формування особистості сучасного вчителя зверталися такі вчені, як В. Андрущенко, М. Євтух, І. Зязюн, В. Кремень, О. Савченко, В. Огнев'юк та ін. Процес формування професійної компетентності і розвитку професіоналізму вчителя проаналізовані в роботах учених Л. Мітіної, А. Москаленко та ін. Особливості професійної діяльності та підвищення кваліфікації вчителів іноземної мови представлені в дослідженнях Н. Бібік, Г. Вороніної, С. Ніколаєвої та ін. Недостатня наукова і методична обґрунтованість проблеми формування полікультурної компетентності вчителів іноземних мов супроводжується відсутністю в системі підготовки майбутніх спеціалістів навчального компонента, який забезпечував би розвиток і вдосконалення у вчителів цього профілю полікультурної компетентності.

Мета статті – визначити роль і місце полікультурної компетентності як необхідної складової професіоналізму вчителя іноземної мови.

Виклад основного матеріалу дослідження. Полікультурний простір життєдіяльності людини став актуальною проблемою сучасного світу. Перш за все, вона торкнулася сфери освіти, змінивши вимоги до результатів педагогічного процесу, до морально-етичних поглядів сучасного підростаючого покоління, вказала на необхідність формування готовності і здатності особистості до життя у відкритому суспільстві, де окрім неї існують представники різних культурних традицій та етнічних груп.

Оскільки культура стає джерелом духовності тільки в руках духовної людини, основним завданням вітчизняної освіти є ґрунтовна полікультурна підготовка вчителів гуманітарного профілю, в тому числі вчителів іноземних мов, відповідальних за формування у молодого покоління інтересу до інших культур і толерантного ставлення до представників інших національностей.

Дефініція «полікультурність» трактується у сучасній науковій літературі як: «мультиетніч-

ність» (Дж. Бенкс), «мультикультурність» (Я. Пей, Р. Лісіер), «полікультурна освіта» (В. Борісенков, О. Гукаленко та ін.), «полікультурне виховання» (Є. Бондаревська, А. Реан, Т. Якадіна). Такий широкий спектр наукових досліджень дозволяє висувати полікультурність у ранг стратегічних напрямів загальнодержавної культурно-освітньої політики. Виходячи з цього, *зміст полікультурності* будується навколо чотирьох орієнтирів: соціокультурна ідентифікація особистості, засвоєння системи понять та уявлень про полікультурне середовище, виховання позитивного ставлення до диверсифікованого культурного оточення, розвиток навичок міжнаціонального спілкування (О. Гукаленко, Н. Терентьєва та інші).

Полікультурне середовище, до якого по праву відносимо й Закарпаття, дає можливість глибше вивчити і усвідомити різноманіття народів, що населяють світ, орієнтувати студентів – майбутніх педагогів на цінності культури, світорозуміння. В цьому випадку полікультурна компетентність педагога розглядається як необхідна умова процесу полікультурної освіти, як інтегрована характеристика рівня професіоналізму, що відображає здатність проводити політику полілінгвізму в полікультурному просторі» [3, с. 7].

Організація навчально-виховного процесу вимагає від вчителя не тільки знання наукової педагогічної термінології, інноваційних методик та технологій, а й переосмислення системи цінностей та їх місце в глобальному світовому просторі. Адже домінантою сучасної системи освіти є підготовка компетентного фахівця, здатного гарантувати формування загальнолюдських і національно-культурних цінностей у підростаючого покоління. Професійні орієнтири, що дозволяють майбутньому учителю іноземних мов здійснювати педагогічну діяльність, безпосередньо залежать від змісту його підготовки. Тільки через пізнання навколишнього світу і освоєння цінностей відбувається формування педагога, в результаті чого він стає носієм і транслятором гуманістичного життєвого сприйняття, у нього формується полікультурна компетентність.

Термін «формування» дуже тісно пов'язаний з поняттями «підготовка» та «готовність». Аналіз цих концептів приводить нас до думки, що в складному багатовекторному процесі професійної підготовки відбувається не лише здобуття освіти, а й вироблення особистісних якостей, професійної майстерності, педагогічної техніки, компетенцій, інакше кажучи, проходить процес їх формування [7]. «Формування» означає процес дозрівання, вдосконалення, зміни будь-яких характеристик, які в результаті набувають стану закінченості, зрілості, злагодженості. Відповідно, формування полікультурної компетентності проходить аналогічно до формування інших видів професійної компетентності, які відбувається в процесі навчання в освітньому закладі, тобто в процесі загальної підготовки. Науковий підхід до розуміння формування полікультурної компетентності базується на основі професійної готовності фахівця до роботи в сучасних умовах» [9]. У зазначеному контексті набирає особливого значення *полікультурна освіта*, як вагома складова частина сучасної загальної освіти, яка спрямована на міжетнічну інтеграцію та сприяє усвідомленню загального та особливого у традиціях, способі життя, культурних цінностей народів, які живуть поруч. Носієм та ретранслятором полікультурної освіти виступає сучасний учитель в якого на відповідному рівні сформована полікультурна компетентність, яка розглядається як необхідна умова реалізації цього процесу.

Полікультурна освіта – це педагогічний процес, спрямований на оволодіння молоддю глибокими знаннями етнічної (рідної), загальнонаціональної і світової культури, на формування готовності і вміння жити в багатонаціональному середовищі, на виховання поваги і толерантного ставлення до інших народів в процесі ознайомлення і навчання іншої культури. Метою полікультурної освіти є формування полікультурної компетентної особистості, здатної до активної і ефективної життєдіяльності в межах свого багатонаціональної держави і в сучасному багатокультурному світі [4]. Полікультурна компетентність – це інтегративна характеристика рівня професіоналізму, що відображає здатність проводити політику полілінгвізму в полікультурному просторі; система якостей, яка допомагає орієнтуватися в культурних відносинах як рідної країни, так й іншомовних країн, що має синтетичний характер і включає в себе безліч характеристик та специфічних ознак, забезпечуючи таки чином досягнення мети виховання людини культури [9]. У контексті нашого дослідження під полікультурною компетентністю вчителів іноземних мов ми розуміємо інтегративну якість педагога, що відображає рівень його професійної та культурологічної освіченості, досвід роботи та індивідуальні здібності, з метою забезпечення якісної підготовки сучасної молоді до позитивної взаємодії з представниками різних культур у багатонаціональному полікультурному середовищі. У своїй основі полікультурна компетентність учителя іноземних мов має професійний, культурологічний і особистісний компоненти.

Культурологічний компонент базуються на основі багатьох принципів, які характеризують цей процес. Однак науковцями (Л. Гончаренко, А. Зубко, В. Кузьменко та ін.) визначено провідним принцип міждисциплінарності, що акцентує увагу на зміст діяльності майбутнього учителя іноземних мов. Цей принцип реалізується шляхом включення краєзнавчої інформації з різних предметних галузей знань до програми вивчення іноземної мови. Вказану інформацію дослідниця С. продиференціювала у вигляді 4-х інформаційних блоків: 1) історико-етнографічний матеріал (що включає в себе тексти з історії, математики, географії, історії культури, релігії); 2) соціально-політичний матеріал (містить тексти про державний устрій, структуру державної влади, про освіту, охорону здоров'я); 3) культурологічний матеріал (що включає тексти про мовну культуру, літературу, музику, архітектуру, етикет, традиції); 4) лінгвістичний (що включає в себе знання мови, її будову, а також різні аспекти сучасного літературного мовлення, безпосередньо пов'язаних з функціонуванням людини, яка спілкується у суспільстві, включаючи лінгвістику) [9].

Професійний компонент характеризується рівнем сформованості професійної полікультурної компетентності (високим, середнім і низьким), що залежать від шести компонент: теоре-

тичних полікультурних знань, практичних умінь і мотивів їх застосування, теоретичних знань про специфіку та шляхи формування в учнів національних шкіл полікультурної компетентності, практичних умінь щодо реалізації відповідного навчання, наявності потреби виконувати професійну діяльність з формування в школярів полікультурної компетентності.

Особистісний компонент визначає наявність певних особистісних характеристик та якостей педагога. Таких як працелюбність, толерантність, гідність, гуманізм, що в комплексі складають цілісний портрет фахівця. Адже для того, щоб бути привабливим і ефективним, особистість вчителя має відповідати потребам практики, вимогам часу, тим перспективам, які окреслюються в процесі суспільної трансформації. Відповідь на вимоги часу якраз і визначає основні напрямки формування та розвитку особистісних характеристик сучасного вчителя. Дослідники В. Андрущенко, І. Табачек пропонують серед них виокремити: «а) поглиблення і розширення наукового світогляду вчителя; б) підвищення загальної його культури – політичної, моральної, естетичної; в) постійне оновлення наукових знань, раціональної складової особистості; г) кристалізацію вольових якостей; д) підвищення педагогічної майстерності; е) поглиблення органічного зв'язку вчителя з життям, практикою; є) утвердження активної життєвої позиції» [1, с. 67].

У контексті регіонального підходу до проблеми, близькою нам є концептуальна модель професійної підготовки майбутнього педагога до міжкультурної взаємодії суб'єктів освітнього процесу в умовах Кримського регіону, запропонова, Н. Яксою. Дослідниця виділяє основні цикли професійної підготовки майбутніх учителів до міжкультурної взаємодії із суб'єктами освітнього процесу [10]. Інший регіони України охоплюють науковим аналізом дослідниці О. Грива та О. Гуренко [5]. Технологію формування етнокультурної компетентності студентів педагогічного університету розроблено О. Гуренко. Згідно з планом, запропонованим у дослідженні, до навчального процесу окремих ВНЗ України, розташованих у Приазовському регіоні було включено спецкурси з етнокультури національних меншин українського Північного Приазов'я – болгар, греків, німців тощо. Авторську модель підготовки педагогів-фахівців до роботи з молоддю в умовах полікультурного регіону (на прикладі Кримської Автономної Республіки) пропонує О. Грива.

Процес формування і розвитку полікультурної компетентності особистості є найважливішою умовою стабільності для будь-якого регіону, особливо для такого поліконфесійного і багатонаціонального, яким є Закарпатська область. Саме полікультурна компетентність особистості визначає її продуктивну життєдіяльність, здатність орієнтуватися в різних сферах соціального та професійного життя, гармонізує внутрішній світ і відносини з полікультурним суспільством [6].

Своєрідність ситуації полягає також у тому, що в свідомості багатьох національних меншин (угорців Закарпаття, росіян Слобожанщини, Півдня, Криму, румун та молдаван Північної Буковини, болгар та гагаузів Буджаку, греків Приазов'я, кримських татар та інших), існують переконання, що саме вони є корінними націями в місцях їх компактного проживання, що це їх рідна земля, мала батьківщина. Ознайомлення з культурою народів, що проживають на території України, відбувається на уроках іноземної мови.

Висновки і пропозиції. Отже, особливість полікультурної компетентності розкривається в трактуванні багатоаспектності її змісту, та в тому, що її сутність реалізується в міжособистісній взаємодії, яка базується на принципах толерантності, гуманізму і патріотизму. Готовність учителя здійснювати професійну діяльність в умовах взаєморозуміння, віротерпимості, усвідомлення своєї причетності до долі народу, країни та світу дозволяє нам розглядати феномен полікультурної освіченості як складову професійної компетентності вчителя іноземних мов. Якщо у майбутнього вчителя іноземних мов уже закладені основи полікультурної освіти для роботи з дітьми, то це стане основою для налагодження ефективної співпраці і встановлення міжособистісних контактів, відповідно до провідних принципів гуманізму на всьому шляху реалізації професійної кар'єри.

Список літератури:

1. Андрущенко В. Формування особистості вчителя в сучасних умовах / В. Андрущенко, І. Табачек // Політичний менеджмент. 2005. – № 1. – С. 67.
2. Бойченко В.В. Полікультурне виховання молодших школярів у навчально-виховному процесі школи: дис. .. канд. пед. наук: 13.00.07 / Уманський держ. пед. ун-т ім. Павла Тичини. – Умань, 2006. – 202 с.
3. Васютенкова И.В. Развитие поликультурной компетентности учителя в условиях последипломного педагогического образования: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / И.В. Васютенкова. – СПб., 2006. – 160 с.
4. Гончаренко Л.А. Розвиток полікультурної компетентності педагогів загальноосвітніх навчальних закладів. Навчальний посібник / Л.А. Гончаренко, А.М. Зубко, В.В. Кузьменко. – Херсон, РІПО, 2007. – 176 с.
5. Гуренко О.І. Формування етнокультурної компетентності майбутніх педагогів в умовах поліетнічного середовища: Навчальний посібник / О.І. Гуренко. – Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, ЛТД», 2007. – 168 с.
6. Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования / И.А. Зимняя // Высшее образование сегодня. – 2003. – № 5. – С. 34–42.
7. Минибаева Г.Б. формирование поликультурной компетенции у студентов вузов / Г.Б. Минибаева // Педагогика. – 2010. – № 5. – С. 61-65.
8. Національні меншини Закарпаття: цифри і факти. – Електронний ресурс. Режим доступу [http://zakarpattya.net.ua/News/64717]
9. Салаватова С.С. Формирование поликультурной компетенции у будущих учителей национальных школ / С.С. Салаватова, Л.М. Сандулова // Фундаментальные исследования. – 2014. – № 12-4. – С. 855-859.
10. Якса Н.В. Професійна підготовка майбутніх учителів: теорія і методика міжкультурної взаємодії в умовах Кримського регіону: Монографія / Н.В. Якса. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І Франка, 2008. – 568 с.

Билак М.В.
Мукачевский государственный университет

ВЛИЯНИЕ ПОЛИЭТНИЧЕСКОЙ СРЕДЫ ЗАКАРПАТЬЯ НА РАЗВИТИЕ ПОЛИКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧИТЕЛЯ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ

Аннотация
В статье раскрываются ключевые компоненты поликультурной компетентности педагога, описываются пути и средства ее формирования у учителя иностранных языков. Автор указывает на многоаспектность подходов ученых к освещению проблемы подготовки учителей иностранных языков в профессиональной деятельности в условиях поликультурной среды, подчеркивает необходимость получения определенного уровня поликультурного образования. Поликультурное компетентность педагога рассматривается как необходимое условие процесса поликультурного образования и как интегрированная характеристика уровня профессионализма.
Ключевые слова: поликультурное образование, поликультурнисть, формирование, профессиональная деятельность, поликультурное компетентность.

Bilak M.V.
Mukachevo State University

IMPACT OF MULTIETHNIC TRANSCARPATHIAN ENVIRONMENT TO THE MULTICULTURAL DEVELOPMENT OF FOREIGN LANGUAGE TEACHER'S COMPETENCE

Summary
The article reveals the key components of multicultural teacher's competence, describes the ways and means of their formation for foreign language teacher. The author points out the multidimensional approaches of scientists to the examination of the problem of foreign language teacher's training to professional work in the multicultural environment, stresses out the need to obtain a certain level of multicultural education. Multicultural competence of the teacher is seen as a necessary condition for the process of multicultural education and as an integrated characteristic of professionalism.
Keywords: multicultural education, multiculturalism, development, professional activities, multicultural competence.

УДК 378.147.34

ЗАСТОСУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ ПРОБЛЕМНО-ОРІЄНТОВАНОГО НАВЧАННЯ ПРИ ВИКЛАДАННІ КЛІНІЧНИХ ДИСЦИПЛІН

Буряк В.В., Главацький О.М., Горбачов С.В.
Запорізький державний медичний університет

Стаття присвячена обговоренню питання щодо застосування нових засобів навчання студентів вищих навчальних медичних закладів. Одним з таких, відповідно до сучасних методологічних аспектів, вважається технологія проблемно-орієнтованого навчання (ділових ігор). Останні вважаються найбільш активним методом, що використовується в процесі проведення практичних занять, зокрема з клінічних дисциплін. З огляду на накопичений досвід, даний підхід сприяє розвитку творчого мислення особистості. Крім того, проведення семінарів за такою формою значно полегшує засвоєння необхідних практичних навичок.
Ключові слова: педагогічні технології, проблемно-орієнтоване навчання, ділові ігри, клінічні дисципліни, практичні заняття.

Постановка проблеми. В умовах сьогодення спеціалістам медичної галузі окрім фундаментальних знань за профільними дисциплінами вкрай необхідний досвід практичного застосування інформаційних технологій, розвиток комунікативних навичок, високий рівень володіння іноземними мовами тощо. Так, реалізація освітньої функції останньої у Вищій медичній школі відкриває можливість майбутнім лікарям одержати необхідну професійну інформацію не тільки з вітчизняних, але й з закордонних джерел, що особливо важливо для формування їх професійної компетенції [4, с. 118; 5, с. 92; 6, с. 45]. Крім того, у зв'язку із появою нових носіїв інформації та засобів її обробки спеціалістам різних медичних спрямувань доводиться оптимізувати співвідношення між вітчизняними та іноземними інформаційними потоками. І як наслідок, пріоритетний напрямок системи вдосконалення вищої освіти пов'язаний із необхідністю розробки теоретичних та методологічних засад проектування навчальних технологій, які сприятимуть розвитку комунікативних вмінь та навичок. Все це обумовлює необхідність виховання нових особистих якостей та розвиток професійного мислення [1, с. 15; 7, с. 126; 8, с. 201].

Мета статті. Метою даної роботи є аналіз досвіду сучасного застосування та вирішення питання щодо актуальності широкого впровадження технології проблемно-орієнтованого навчання (ділових ігор) в процесі викладання клінічних дисциплін у вищих навчальних медичних закладах України.

Виклад основного матеріалу. Об'єктивні умови сучасної системи охорони здоров'я потребують від спеціалістів високої творчої і практичної діяльності, поряд із цим покладають вимоги щодо необхідності альтернативного пошуку нових професійних вмінь та навичок, розвитку клінічного мислення тощо [2, с. 25; 3, с. 38]. Отже, для досягнення вищезазначених цілей вважається за потрібне протягом практичних занять (семінарів) з клінічних дисциплін обговорювати наявні проблеми в академічних групах та проводити дискусії в так званих мікрогрупах. При цьому найкраща відповідь стосовно окреслених питань відповідає найвищому рівню оцінки в даному колективі. Все це може розглядатися в якості позитивних чинників, що сприяють пожвавленню та активізації праці, розвитку клінічного мислення та творчості студентів.

Слід зауважити, що інтерактивні методи навчання являють собою засоби активізації навчально-пізнавальних якостей особистості, що спонукає до більш активної розумової та практичної діяльності в процесі оволодіння матеріалом і при цьому активним є не тільки викладач, але й студенти. Одночасно відбувається стимуляція зацікавленості студентів у надбанні певних знань, формування творчого відношення щодо самого процесу навчання, відповідно більш активне сприйняття та засвоєння інформації, вироблення вмінь та навичок професійної діяльності.

Принциповою особливістю технології проблемно-орієнтованого навчання є те, що сам процес, як такий, проходить у порівняно невеликих академічних групах (не більше 8 осіб) та здійснюється методом кейсів – теоретичні питання розглядаються на прикладі конкретної клінічної ситуації в ігровій формі, під час чого викладач (тьютор) персонально мотивує студентів, ставить орієнтовні запитання та спрямовує дискусію, забезпечує зворотній зв'язок. В якості ключових моментів можна виділити концентрацію навчання на самостійному пошуку студентами необхідної інформації, поширене використання інноваційних технологій (інтерактивні дошки, ноутбуки, планшети, системи голосування та інше), що робить процес навчання більш динамічним, захоплюючим та пізнавальним. Як наслідок, відбувається розвиток комунікативних навичок, формування здібності працювати в команді, з'являється можливість знаходити нові та застосовувати раніше отримані знання в конкретній ситуації. Все це дозволяє студентам в перспективі досягти необхідного рівня компетенції.

Так звані ділові ігри займають важливе місце серед сучасних психолого-педагогічних технологій при засвоєнні студентами фундаментальних клінічних дисциплін та сприяють активізації навчального процесу, пробудженню творчого початку, а також дозволяють знайти певне рішення проблем, які доволі часто зустрічаються у повсякденні.

Навчальне завдання технології проблемно-орієнтованого навчання – це оволодіння певними знаннями та вміннями. Викладач – розробник гри повинен чітко визначити її мету, окреслити

знання, які мають бути закріплені, систематизовані та сформовані. Особливими ознаками ділової гри є наступні: наявність загальної мети і відповідних ролей її учасників, моделі об'єкту, залежність досягнення мети кожного від конкретних дій інших в колективі, колективна розробка рішень. Метою використання ділових ігор в навчальному процесі є можливість формування певних навичок та вмінь студентів в активному творчому процесі.

Для підготовки ділової гри використовуються наступні дидактичні методи: пояснювально-ілюстраційний, репродуктивний, пошуковий, дослідницький тощо, які сприяють логічному продовженню та завершенню конкретної теоретичної теми певної клінічної дисципліни, що вивчається вцілому та є її практичним доповненням. При цьому вкрай актуальними та вельми необхідними є максимальна наближеність до реальних професійних умов, створення атмосфери пошуку, ретельна підготовка навчально-методичної документації. Важливими також є чітко сформульовані завдання, умови та правила гри, визначення можливих варіантів рішення зазначеної проблеми, наявність необхідного діагностичного обладнання.

В курсі будь-якої клінічної дисципліни для вивчення етіопатогенезу, епідеміології, клініки та диференційної діагностики, питань профілактики і лікування певної нозологічної одиниці можливе використання однієї з форм ділової гри – ігрового моделювання. Так, невелика група студентів, яка попередньо вивчила клінічну історію хвороби, виконує роль лікарів, що доповідають скарги хворого, анамнестичні дані, виявлені клінічно значимі ознаки фізикального обстеження, результати лабораторних та інструментальних методів дослідження, консультативні висновки інших спеціалістів. У цьому випадку проблемна ситуація являє собою навчально-професійну задачу, з метою вирішення якої викладач повинен спрямувати дії студентів певним чином та сприяти формуванню навичок формулювання клінічного діагнозу (в тому числі у порівнянні з попереднім), визначення об'єму та послідовності дій лікаря при наданні медичної допомоги.

Процес застосування технології проблемно-орієнтованого навчання повинен передбачати можливе виділення та окреслення наступних операцій:

1. Вибір теми та попередній аналіз клінічної ситуації. Основою цього може бути будь-який розділ навчального курсу, що передбачає професійну спрямованість, певну проблематику та неоднозначність її вирішення.

2. Формулювання мети і задач для її вирішення із урахуванням обраної тематики та відповідного клінічного випадку.

3. Проведення занять в ігровій формі, так як дії викладача в цьому випадку будуть спрямовані по відношенню до певної особи або групи студентів.

4. Визначення структури практичного заняття (семінару) із урахуванням конкретної тематики, попередньо сформульованої мети та окреслених задач, складу академічної групи тощо.

5. Розробка сценарію ділової гри, підготовка до неї студентів, вивчення теоретичного матеріалу практичного спрямування та оволодіння ігровими ролями.

В якості позитивних ефектів використання технології проблемно-орієнтованого навчання можна відзначити те, що за умови її належного застосування забезпечується висока мотивація, емоційна насиченість процесу, підготовка до професійної діяльності, формування необхідних знань та вмінь, принцип колективної праці, практична доцільність, персоніфікована максимальна зайнятість, тоді як самі студенти вчаться застосовувати свої знання на практиці. Так само ділові ігри розвивають у студентів навички активної пошукової діяльності, самостійність, вміння організовувати працю, керувати колективом, формують необхідні навички професійного спілкування.

Висновок. Таким чином, прийняті методологічні аспекти навчання з клінічних дисциплін та знання, що виявляють студенти протягом практичних занять дозволяють зробити висновок, що під час ділової гри відбувається як краще засвоєння теоретичного матеріалу, так і більш інтенсивне засвоєння необхідних практичних навичок, тобто застосування технології проблемно-орієнтованого навчання об'єктивно сприяє оптимізації вказаних процесів та сприяє розвитку творчого мислення особистості.

Список літератури:

1. Кіяниця Б. Б. Динаміка та інформація / Б. Б. Кіяниця. – К.: Новий колегіум, 2008. – № 1. – С. 14-22.
2. Кухаренко Т. А. Біометричні системи / Т. А. Кухаренко. – К.: Новий колегіум, 2009. – № 5. – С. 24-27.
3. Миколаєнко С. М. Інноваційні системи у Вищій медичній школі України / С. М. Миколаєнко. – К.: Наука і життя, 2001. – № 12. – С. 37-42.
4. Михайличенко О. І. Динаміка нестійкості / О. І. Михайличенко. – Х., 1998. – 327 с.
5. Онищенко В. В. Детермінований хаос / В. В. Онищенко. – К., 2007. – 132 с.
6. Петренко М. Р. Світогляд і методологічні аспекти викладання клінічних дисциплін у медичних університетах / М. Р. Петренко. – К.: Науковий світ, 2001. – С. 44-49.
7. Пригожин І. В. Порядок з хаосу / І. В. Пригожин, І. Р. Стенгерс // К.: Знання, 2005. – 264 с.
8. Рибаченко Ю. І. Комп'ютерне моделювання педагогічного процесу / Ю. І. Рибаченко. – К.: Золота амфора, 2005. – 239 с.

Буряк В.В., Главацкий А.Н., Горбачев С.В.
Запорожский государственный медицинский университет

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИИ ПРОБЛЕМНО-ОРИЕНТИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ В ПРОЦЕССЕ ПРЕПОДАВАНИЯ КЛИНИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН

Аннотация
Статья посвящена обсуждению вопроса касательно использования новых средств обучения студентов высших учебных медицинских заведений. Одним из таких, соответственно современных методологических аспектов, считается технология проблемно-ориентированного обучения (деловых игор). Последние рассматриваются в качестве наиболее активных методов, используемых в процессе проведения практических занятий, в том числе по клиническим дисциплинам. С учетом накопленого опыта, данный подход способствует развитию творческого мышления личности. Кроме того, проведение семинаров в такой форме значительно улучшает усвоение необходимых практических навыков.
Ключові слова: педагогические технологии, проблемно-ориентированное обучение, деловые игры, клинические дисциплины, практические занятия.

Buriak V.V., Glavatskiy O.M., Gorbachev S.V.
Zaporizhzhya State Medical University

USING OF PROBLEM-ORIENTED LEARNING TECHNOLOGY DURING THE STUDY OF CLINICAL DISCIPLINES

Summary
This article is about using of novel learning facilities in academic medical institution students. One of them, according to modern methodological aspects, is the problem-oriented learning technology (business games). The last one are considered like more active methods, using during the practical classes, in clinical disciplines particularly. Based on previous experience, this approach is suitable for personal creative thinking improvement. Besides that, this form of seminar is better for necessary practical skills assimilation.
Keywords: educational technologies, problem-oriented learning, business games, clinical disciplines, practical classes.

УДК 37:93/94-057.875

НОВІ ВЕКТОРИ ГРОМАДЯНСЬКОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ МОЛОДІ В СУЧАСНОМУ СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ

Вербицька П.В.
Національний університет «Львівська політехніка»

Стаття присвячена проблемі самореалізації молоді як рушія сталого демократичного розвитку України. Виокремлено та узагальнено виклики соціокультурного розвитку в сучасних умовах. Розкрито методологічні підходи та ефективні технології реалізації активної громадянської практики особистості в соціокультурному середовищі місцевої громади.
Ключові слова: молодь, освіта, громадянська самореалізація, ідентичність, культурна спадщина, соціокультурна компетентність.

Постановка проблеми. Сучасні вектори розвитку освіти і культури зумовлені особливостями сучасного постмодерного суспільства, котрий дослідники називають інформаційною метацивілізацією. Нові можливості комунікації, засобів масової інформації спричиняють зміни не лише в економічній чи політичній сферах суспільства, але й у безпосередньому оточенні й житті індивіда. Динамічність змін унеможливлює сприйняття людиною явища в цілісності, спричиняючи його фрагментацію. Візуалізація, що стала провідним способом сприйняття людиною соціокультурних феноменів, утверджує поверхневі способи мислення.

Дослідники відзначають виклики постмодерну, що полягають у підпорядкування різноманітності форм життя людини технологічній складовій, культурній глобалізації та уніфікації як загрози унікальності національних культур. Зокрема, на думку Й. Рюзена, модернізація є небезпечним виявом етноцентризму, що виявляється у підкоренні інакшості незахідних культур і їх вимушеному пристосуванні, нівелюванні культурних особливостей, що приводить неминуче до її руйнування. Завдяки універсалістському підходу раціональних стратегій опанування світу не залишається місця інакшості інших і своїй самобутності [4, с. 164-165].

Водночас медіакультура, не думку литовської дослідниці Раси Чепайтене, з одного боку, зближує духовний досвід народів світу, принципи бачення світу, системи цінностей, культурні символи, а з іншого – приводить до формування уніфікованого мислення, стандартизації [7, с. 17].

Зростання наукового інтересу до питань самореалізації особистості, зумовлено сучасними суспільно-політичними змінами. Проблема громадянської відповідальності, позитивної ідентичності особистості актуалізується в Україні у контексті суспільних викликів. Існування спільнот із різноспрямованістю настанов значно ускладнює внутрішньо національний діалог, зумовлює проблему свідомого вибору. Важливим чинником сталого розвитку демократичного суспільства є забезпечення активної громадянської участі особистості у соціокультурних процесах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок в розвиток проблематики громадянської самореалізації молоді вносять праці Р. Арцишевського, О. Бондаревської, М. Боришевського, І. Беха, О. Вишневського, Н. Дерев'янко, Ю. Завалевського, В. Івашковського, П. Ігнатенка, В. Іванчука, І. Іванюка, П. Кендзьора, Н. Косарєвої, Л. Крицької, В. Поплужного, О. Сухомлинської, К. Чорної та інших дослідників. У наукових працях вчених аналізуються закономірності, принципи, підходи до громадянської освіти та виховання особистості.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Розвиток соціокультурних процесів в Україні, в умовах війни й розбудови демократії, формулює нові запити на освіту молодого покоління. У цьому контексті відбуваються активні пошуки нових стратегій соціальної поведінки та соціальної комунікації. Відтак проблема громадянської освіти і виховання молоді, науково-методичне забезпечення цього процесу потребує подальшої розробки у нових соціокультурних умовах.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є актуалізація потенціалу культурної спадщини у справі громадянської самореалізації молоді у сучасних суспільно-політичних реаліях.

Виклад основного матеріалу. У сучасному динамічному світі важливим є навчання молоді застосовувати загальноприйняті соціально-моральні норми і принципи відповідно до конкретної ситуації, забезпечивши їх інструментарієм, що працює в різних проблемних ситуаціях і в різних культурах. Культурне громадянство, на думку Б. Тернера, виходить за межі громадянства, оскільки воно, як форма культурної ідентичності, не забезпечує того, що містять в собі соціальні, культурні й освітні цінності [5, с. 232]. Дослідник визначає важливу роль освіти й культури у формуванні національної системи цінностей, і в цьому контексті громадянство передбачає не лише ідею загального статусу і національної політичної структури, а також виховання, становлення громадянської культури. Отже, відповідно до цього плеканням культури свободи, політичної участі, громадянських прав та обов'язків громадянство виконує своє завдання забезпечення рівного доступу і однакових можливостей всім членам спільноти.

Багатоманітність сприяє розвитку будь-якого суспільства. Чим більше існує різних ідентичностей, тим більше можливостей вибору. Це передбачає у суспільному житті та освіті визнання прав і цінностей культурної спадщини інших культурних спільнот усвідомлення власної ідентичності та сприйняття відмінностей іншої людини. Ідентичність є динамічним, а не статичним явищем.

Як зазначає Барт ван Стінберг, громадянство має плекати культуру свободи, політичної участі, громадянських прав і обов'язків, забезпечуючи рівний доступ й однакові можливості для всіх членів спільноти, незважаючи на різні приналежності. У тому випадку, коли громадянство намагається приймати інші форми культурної ідентичності, це призводить до конфлікту, який загрожує ідентичності, оскільки неможливість універсального консенсусу і потреба в наявності культурних ідентичностей є основою цих відносин. Відповідно за умови, якщо громадянство не виконує свою функцію членства у державному організмі, воно втрачає свій творчий (на політичному рівні) та консолідаційний (на суспільному рівні) потенціал [6, с. 15].

Інтеркультурний вимір до розуміння сутності явищ соцокультурного процесу передбачає орієнтацію особистості на засвоєння цінностей і досягнень багатокультурної спадщини України та світу, позитивне сприйняття та відтворення загальноприйнятних соціокультурних норм, формування на цій основі соціально-комунікативної здатності конструктивного розв'язання конфліктів, відтворення на практиці ненасильницьких моделей поведінки.

Як наголошується у Білій книзі міжкультурного діалогу Ради Європи, міжкультурний діалог важливий для управління культурним розмаїттям в багатокультурному середовищі. Це своєрідний механізм, що дозволяє постійно досягати нової рівноваги в самоідентифікації, враховуючи нові можливості й досвід, додаючи нові шари до своєї ідентичності без втрати власних коренів. Міжкультурний діалог допомагає уникнути пасток самоідентифікацій і залишатись відкритими до викликів сучасного суспільства [1, с. 22].

Активний характер соціокультурної комунікації забезпечується впровадженням у навчально-виховний процес діалогових стратегій, що сприяють інтеграції, соціальній консолідації спільноти. Вважаємо за доцільне зазначити, що діалогічність є важливим принципом сучасної освіти та передбачає розвиток діалогічного мислення, подолання знаннєвої парадигми, її зорієнтованості на механічну репродукцію подій і фактів минулого. Водночас трактування знання як надбання діалогу, в якому відображаються внутрішні настанови, думки, досвід, світоглядні орієнтації його учасників, його відкритість і готовність до постійного перегляду та переоцінки є сучасним освітнім трендом [2, с. 164-165].

Важливим завданням освіти є формування особистості, яка здатна критично оцінити минуле і сучасне, розуміти та поважати відмінності іншої людини, виявляти готовність до конструктивного діалогу та здатність здійснити усвідомлений вибір на базі стійких ціннісних орієнтацій.

Цілеспрямований процес підготовки молодого покоління до успішної соціальної взаємодії та активної відповідальної участі в суспільстві передбачає створення стійкої мотивації особистості до активної діяльності на ціннісній основі, виховання потреби в усвідомленому засвоєнні знань і набутті досвіду громадянської дії. Критичний аналіз культурно-історичних джерел, артефактів має базуватися на системі морально-етичних цінностей, які є критерієм мотивації та поведінки людини. Важливим у цьому контексті є сприяння формуванню в особистості загальнолюдських цінностей, які є основою вибору її життєвих орієнтирів.

Тематика відображення різних образів світу, культурної багатоманітності і міжкультурних контактів представлена у змісті історичних та культурних джерел. Різні види історичних джерел дають змогу практично дослідити аспекти діалогічності історії та культури із різних перспектив та різної інтерпретації відповідно до принципу багатоперспективності. У процесі вивчення культурної багатоманітності доцільно пропонувати молоді засоби для роботи із різними інтерпретаціями минулого, надаючи можливість розвивати зріле критичне ставлення особистості до інформації та змісту матеріалів.

Впровадження діалогічності орієнтує освітній процес на залучення молодої людини до активного процесу пізнання світу, дає змогу сформувати у молодої людини здатність побачити та зрозуміти складні переплетіння, зв'язки, взаємовпливи різних культур, цінувати соціокультурну багатоманітність світу.

Відповідно ключовим освітнім завданням є формування соціокультурної компетентності особистості як сукупності здатностей – навичок діалогу, критичного аналізу інформації та соціальної ситуації, здійснення усвідомленого вибору і прийняття рішення, відповідальної громадянської участі і ненасильницької поведінки в соціумі, культури соціальної комунікації тощо. Нами виділено такі здатності, яких молодь має змогу набути в освітньому процесі, а саме: вміння висловлюватися, аргументувати та відстоювати власну точку зору, навички обговорення важливих питань суспільного життя, встановлення конструктивних відносин; вміння критично аналізувати інформацію та соціальну ситуацію, навички моделювання, проектування, прогнозування дослідницького процесу; навички досягнення компромісу засобами діалогу; вміння ненасильницької поведінки; вміння здійснювати вибір та приймати рішення у різних демократичних процедурах; навички самостійного і відповідального залучення в суспільне життя і врядування у навчальному закладі й місцевій громаді; навички участі в соціальних проектах, діяльності демократичних інституцій, вміння оцінити власну участь у суспільних справах і процесах.

Зазначені гуманістичні освітні підходи віднайшли широкий відгук у сфері культурної спадщини, де створюються сприятливі умови і можливості виховання особистості. Культурна спадщина, відтворюючи минуле певного соціокультуного середовища, є важливим джерелом історичного досвіду, що містить різнобічну інформацію про розвиток суспільства в минулому та сьогоденні. Культурні інституції, місця пам'яті як осередки культурної спадщини мають стати генераторами громадянської та культурної ідентичності особистості та реалізації ідеї діалогу культур.

Культурні цінності й надбання сприяють самореалізації молодої особистості, її духовному розвитку, формуванню сталого почуття приналежності до місцевої спільноти. Саме ці методологічні підходи покладено в основу організованої у 2016 році кафедрою історії України та етнокомунікації Національного університету «Львівська

політехніка» у партнерстві із Всеукраїнською асоціацією викладачів історії та суспільних дисциплін «Нова Доба» й Львівською міською радою Всеукраїнської громадянської акції молоді «SOS – історична пам'ятка: досліджуємо і зберігаємо разом». Захід мав на меті сприяти усвідомленню молодим поколінням цінності культурної спадшини та необхідності її збереження та популяризації у місцевій громаді. Розвиток партнерства молоді та громадськості у справі охорони та популяризації історико-культурної спадщини є важливою умовою цього процесу.

Всього на адресу оргкомітету Акції надійшло 86 колективних проектів, в яких взяло участь близько тисячі учнів навчальних закладів різних регіонів України. Наведемо декілька прикладів проектної діяльності молоді-учасників конкурсу. Збереження німецьких будівель як символ збереження німецької культури в Україні – тема проекту, організованого командою учнів загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів № 9 Дружківської міської ради Донецької області. У процесі проектної діяльності учні провели такі заходи: поїздку в село Миколайпілля і огляд німецьких будинків; створення плакату на захист німецьких будинків; проведення кампанії на захист культурних пам'яток серед учнів і жителів села; підготовку та видрук статті в місцевій газеті «Дружковский рабочий» [3].

У рамках проекту «Зруйнована віра – розтрощена пам'ять (реєстр зруйнованих у радянський період культових споруд м. Миколаєва)» його учасники – учні юридичного ліцею м. Миколаєва об'єдналися у 7 груп за інтересами та провели дослідження культових споруд зміста а алгоритмом: культова споруда, що зникла з мапи міста; пошук джерел інформації за краєзнавчими матеріалами, в інтернет-ресурсах; зустріч з мешканцями міста, які пам'ятають ці споруди з власних спогадів й унікальних свідчень минулого; укладення паспортів на зруйновані релігійні пам'ятки; оформлення результатів дослідження у формі презентації і представлення її у ліцеї; створення інтернет–сайту для збереження пам'яті про зруйновані об'єкти; розповсюдження буклетів і листівок, які висвітлюють інформацію про забуті культові споруди м. Миколаєва у рамках міського проекту, присвяченого 25-й річниці незалежності України «Моя країна – Україна» [3].

Проект учнів Озерненської гімназії Житомирської області був спрямований на привернення уваги жителів селища до проблеми покращення стану Гарнізонного будинку офіцерів як осередку культури з нагоди 80-річчя його створення. Внесок учнів у збереженні пам'ятки виявився у проведенні фотовиставки; поширенні буклетів; проведення опитування містян щодо покращення її стану та впорядкуванні території біля пам'ятки. Цікавим результатом проведеної роботи було розроблення туристичного маршруту рідним краєм, однією з зупинок якого став Гарнізонний будинок офіцерів смт. Озерного [3].

Метою проекту «Збережемо пам'ять! Садиба Степана Шкурата», що здійснювався учнями – слухачами наукової секції історії України Роменської міської МАН було нформувати громадськість про історію садиби Степана Шкурата та важливість збереження пам'ятки; порушити питання про надання статусу музею садибі С. Шкурата. Задля цього учні організували проектну діяльність за таким алгоритмом: історичне дослідження об'єкта; опитування громадськості; інформування населення про садибу С. Шкурата через сайт, групи в соціальних мережах, буклети та листівки; підготовка листа-звернення та петиції до міської влади про надання садибі статусу музею; аналіз результатів та перспективи роботи над проектом. У процесі проектної діяльності створено сайт і буклет, а також підготовлено лист-звернення до органів місцевої влади про надання статусу музею садибі Степана Шкурата [3].

Розглядаючи можливості збереження та захисту культурної спадщини, молоді люди ознайомлюються з демократичними процесами та процедурами прийняття рішення, що дає їм можливість впливати на позитивні зміни місцевої громади, зокрема, зміни призначення споруди та збереження її історичної вартості. Така діяльність дає можливість молоді брати участь в обговоренні важливих питань збереження історико-культурного надбання і розвитку його у майбутньому. Результати обговорення та пропозиції молоді можуть бути представлені на засіданні місцевих оранів самоврядування з метою ініціювання дискусії у громаді та прийняття певного рішення. Молоді люди також можуть докласти зусиль для зміни призначення споруди та збереження її історичної вартості.

У контексті розвитку соціального партнерства в місцевій громаді важливих результатів досягла ініціативна група проекту «Палац Марисєнки» Стрийської ЗШ І-ІІІ ст. № 7. Зокрема, учні здійснили низку заходів, спрямованих на залучення громадськості до порятунку визначної культурної памятки: провели зустріч із громадським діячем, журналістом Тиченком Євгеном Миколайовичем, який став консультантом; видрукували буклет і впродовж двох днів розповсюджували серед містян та гостей міста, розповідаючи про історію палацу. З метою привернення уваги стриян до проблем Палацу було запрошене телебачення. 7 квітня 2016 р. на ТРК «ЛАН» вийшли новини, в сюжеті яких учні розповідли про громадянську акцію школярів України, про історію Палацу і закликали не байдужих стриян зберегти цю історико-архітектурну пам'ятку. Учасники акції були запрошені на громадське слухання (08.04.2016 р.) до міської ради та взяли участь в обговоренні питання порятунку Палацу, а також інших архітектурних споруд, що знаходяться у критичному стані. Учасники акції взяли безпосередню участь у толоці, що відбулася 9.04.2016 р. біля Палацу [3].

Таким чином, організація громадянсько орієнтованої діяльності молоді у соціокультурному середовищі місцевої громади надає можливість усвідомлення нею безпосереднього зв'язку із місцевою громадою та його культурною спадщиною. Це сприяє формуванню активної громадянської позиції особистості, формуванню її соціокультурної компетентності, що забезпечує її активну громадянську позицію у суспільстві, здатність відповідально реалізовувати свої права та обов'язки, налагоджувати соціальне партнерство у процесі розв'язання соціокультурних проблем.

Висновки і пропозиції. Узагальнюючи, зазначимо, що ідентифікація освітніх і культур-

них потреб у національному контексті є важливим чинником сталого розвитку українського суспільства. Активна участь у соціокультурній діяльності є однією з найважливіших характеристик сучасних процесів – демократизації політичного життя, зростання громадянської свідомості, реалізації громадянської гідності і прав особистості. Сприяння громадянської культури, активне залучення молоді до збереження культурного надбання є умовою забезпечення сталого демократичного розвитку суспільства, сприяє становленню молодої особистості, формуванню її позитивної ідентичності та ефективні громадянської самореалізації. Представлені результати дослідження не вичерпують усієї проблеми. Відтак подальші наукові розвідки питання науково-методичного забезпечення процесу громадянської самореалізації особистості є важливими.

Список літератури:

1. Біла книга з міжкультурного діалогу «Жити разом у рівності й гідності». Затверджена міністрами закордонних справ країн-членів Ради Європи на 118-й сесії Комітету міністрів. – Страсбург, 7 травня 2008 року. Режим доступу: http://www.model21.in.ua/files/bila_knyha_.pdf
2. Ганаба С.О. Історична освіта у методологічному фокусі інтерсуб'єктивності: монографія / Світлана Ганаба. – Камянець-Подільський: Камянець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. – 152 с. – Бібліограф.: с. 133-151.
3. Матеріали Всеукраїнської громадянської акції «SOS – історична пам'ятка: досліджуємо і зберігаємо разом». – Режим доступу: http://lp.edu.ua/news/2016/kafedra-istoriyi-ukrayiny-ta-etnokomunikaciyi-organizuvala-vseukrayinsku-gromadyansku
4. Рюзен Йорн. Нові шляхи історичного мислення / Йорн Рюзен / Пер з нім. – Львів: Літопис, 2010. – 358 с.
5. Тернер Б. Культура постмодерну сучасні громадяни / Брайєн Тернер // Умови громадянства: збірка статей / за ред. Барта ван Стінбергена; пер. з англ., передмова та примітки О.О. Іваненко; Український центр духовної культури. – К., 2005. – С. 230–250.
6. Умови громадянства: зб. ст. / за ред. Барта Ван Стінбергена; пер. з англ., передм. та прим. О. О. Іваненко; Український центр духовної культури. – К.: [б. в.], 2005.
7. Чепайтене Р. Культурное наследие в глобальном мире / Р. Чеапайтене / Европейский Гуманитарный Университет, Институт Истории Литвы. – Вильнюс, 2010.

Вербицкая П.В.
Национальный университет «Львовская политехника»

НОВЫЕ ВЕКТОРЫ ГРАЖДАНСКОЙ САМОРЕАЛИЗАЦИИ МОЛОДЕЖИ В СОВРЕМЕННОМ СОЦИОКУЛЬТУРНОМ ПРОСТРАНСТВЕ

Аннотация
Статья посвящена проблеме гражданской самореализации молодежи как важного фактора развития украинского общества в контексте обеспечения стабильности демократических изменений. Выделены и обобщены вызовы современного социокультурного развития общества. Раскрыты методологические подходы и эффективные технологии реализации активной гражданской практики личности в соцокультурной среде местного сообщества.
Ключевые слова: молодежь, образование, гражданская самореализация, культурное наследие, социокультурная компетентность.

Verbytska P.V.
Lviv Polytechnic National University

NEW VECTORS OF OF YOUTH CIVIC SELF-REALIZATION IN MODERN SOCIAL AND CULTURAL SPACE

Summary
The article is devoted to the problrm of youth civic self-realization as an important factor of Ukrainian society development in the context of ensuring the sustainability of democratic changes. Obtained and summarized the challenges of contemporary socio-cultural development of society. Disclosed methodological approaches and effective technologies of active citizenship practices in social and cultural environment of the local community.
Keywords: youth, education, self-realization of civil, cultural heritage, socio-cultural competence.

УДК 339.924:159.9-051

ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ТА ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У СУСПІЛЬСТВІ НА ЗМІСТ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

Вінтюк Ю.В.
Національний університет «Львівська політехніка»

У статті досліжено вплив глобалізаційних та інтеграційних процесів у суспільстві на систему освіти, зокрема, на зміст підготовки майбутніх психологів у вітчизняних вищих навчальних закладах (ВНЗ). Здійснено огляд літературних джерел на дану тему; в результаті з'ясовано думки фахівців стосовно впливу процесів інтеграції та глобалізації у суспільстві на вітчизняну систему освіти. Розглянуто вплив освітніх реформ на зміст підготовки фахівців у вітчизняних ВНЗ; встановлено вплив процесів у сучасній вищій освіті на зміст підготовки майбутніх психологів. Зроблено висновки з проведеної роботи і намічено перспективи подальших досліджень у даному напрямку.
Ключові слова: процеси інтеграції та глобалізації у суспільстві, реформування системи освіти, зміст підготовки майбутніх психологів.

Постановка проблеми. Реформування вітчизняної системи вищої освіти у відповідності до вимог сьогодення передбачає її орієнтацію на наявний світовий досвід, впровадження найефективніших моделей освіти. Звідси постає необхідність залучення системи освіти, вищої зокрема, до світових процесів інтеграції та глобалізації, які вже не перше десятиліття відбуваються у всьому світі й охопили на сьогодні всі сфери діяльності, освітню галузь зокрема. Проте вітчизняна система, яка була сформована за інших суспільних, економічних, політичних та культурних реалій, не готова до таких масштабних перетворень. Відповідно, реформування освітньої галузі, яке розпочалося, відбувається повільно, з труднощами, і не завжди дає бажані результати. Це диктує необхідність з'ясування впливу глобалізаційних та інтеграційних процесів у суспільстві на систему освіти, зокрема, зміст підготовки майбутніх психологів у вітчизняних ВНЗ, що підтверджує актуальність даного дослідження.

Мета роботи: дослідити вплив глобалізаційних та інтеграційних процесів у суспільстві на систему освіти, зокрема, зміст підготовки майбутніх психологів у вітчизняних ВНЗ.

Завдання дослідження:

– здійснити огляд літературних джерел з даної тематики;

– з'ясувати думки фахівців стосовно впливу процесів інтеграції та глобалізації у суспільстві на вітчизняну систему освіти;

– з'ясувати вплив освітніх реформ на зміст підготовки фахівців у вітчизняних ВНЗ;

– встановити вплив процесів у сучасній вищій освіті на зміст підготовки майбутніх психологів;

– зробити висновки з проведеної роботи і намітити перспективи подальших досліджень у даному напрямку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковці приділяють чимало уваги з'ясуванню впливу глобалізаційних та інтеграційних процесів у суспільстві на систему освіти [1-8]. Зокрема, вони відзначають, що глобалізація являє собою складний, об'єктивний, історичний процес структурних та функціональних змін, що охоплює всі сфери життєдіяльності в напрямі загальної гомогенізації, універсалізації світу, прийняття єдиних стандартів та моделей. На рубежі XX-XXI ст. об'єктом глобалізації стала освіта; суспільство, щоб відповісти на виклики глобалізованого світу, повинно адаптувати власну систему освіти до світових вимог. На думку дослідників, глобалізація в галузі освіти сприяє стандартизації навчання під впливом сучасних соціальних технологій, появі глобальних дослідницьких мереж, а головним фактором, що вплинув на освіту, є економічна ідеологія глобалізації, яка підкреслює першорядне значення ринку, приватизації і зменшення ролі державного сектора.

Зокрема, Зінченко В. В. відзначає, що з глобалізацією, вищої освіти зокрема, пов'язана її інтернаціоналізація і, крім єдності цих явищ, вказує на відмінність між ними: «Інтернаціоналізація освіти означає вільний академічний обмін викладачами і студентами між вузами різних країн, а також сворення єдиних спеціальних навчальних програм, а глобалізація – це універсалізація навчального планування, що здійснюється за рахунок попиту певного типу фахівця на глобальних ринках праці» [6, с. 127]. Він також констатує, що саме революція, революційні трансформації світового рівня, є і умовою, і діалектичним станом глобалізації. За останні десятиліття глобалізація значно посилила вплив на трансформацію національних систем освіти, вищої передусім. Автор погоджується з думкою, що глобалізація є найфундаментальнішим викликом, з яким зіткнулася вища школа за всю історію свого існування; однак, проблеми, з якими вона має справу сьогодні, можуть бути вирішені лише у світовому масштабі. Він констатує таку залежність: інтернаціоналізація в галузі вищої освіти веде до інтеграції окремих вузів і освітніх систем, а глобалізація, у свою чергу, – до їхньої конкуренції.

На думку П. Скотта, глобалізація прямо стосується університетів, оскільки робить особливо актуальним завданням поширення національних культур, сприяє стандартизації навчання, під впливом сучасних інформаційних технологій і глобальних дослідницьких мереж, а також обмежує бюджетні можливості розвинених країн, від яких залежить більша частина фінансування університетської освіти. Він стверджує, що на університети чекає робота з адаптування до вимог епохи глобалізації. На думку зарубіжних вчених, глобалізацію слід розглядати як чинник впровадження в університети елементів ринко-

вої економіки, що сьогодні змінює і національні, і світову систему вищої освіти [цит. за 8, с. 5-6].

З цього приводу Н. Балабанова констатує наступне: «В умовах інформаційного суспільства вищий навчальний заклад кардинально змінює такі свої основні складові, як організаційна структура, методи і форми навчання, викладацький склад. Так, наприклад, привабливою та доступною стає дистанційна форма навчання засобами Інтернету, що дає змогу заощаджувати час і кошти, сприяє підвищенню якості освіти завдяки таким рисам, як самоменеджмент знань, гнучкість розкладу, іновативність, творчий пошук, можливість здійснення особистого вибору тощо» [1, с. 29]. Вказані зміни неодмінно передбачають зміни у змісті вищої освіти, при підготовці фахівців за різними спеціальностями. При цьому розвиток технологій буде відігравати вирішальну роль у подальшій модернізації освітньої сфери.

Н. Скотна відзначає: «Навколо освіти, особливо вищої, групується багато ключових питань глобалізації: стратегія інтернаціоналізації; транснаціональна освіта; забезпечення міжнародної якості; підприємницькі підходи до функціонування освіти; регіональна і міжрегіональна співпраця; інформаційна і комунікаційна технології та віртуальні навчальні заклади; поява новітніх освітніх посередників – провайдерів освіти, проблеми рівноправності та доступності освіти і т. ін.» [8, с. 7]. З огляду на сказане авторка розглядає специфіку глобальних процесів у рамках нової моделі управління. реформування, реструктуризації та облаштування системи вищої освіти з точки зору нових вимог. Вона також констатує наступне: «Величезне накопичення, обробка і майже миттєва передача інформації завдяки злиттю інформаційної та комунікаційної технологій – ключовий аспект глобалізації… Стосовно вищої освіти ці технології розглядаються як такі, що надають можливості скорочення витрат на студента завдяки переміщенню курсів і бібліотечних матеріалів в оналайнове середовище. Ця стратегія також підвищує можливості для отримання транснаціональної освіти і можливості нових посередників надавати освіту, не вдаючись до традиційної інфраструктури із застарілим інструментарієм і до паперових бібліотек» [8, с. 10]. Відтак, необхідно з’ясувати тенденції розвитку вищої освіти в Україні в умовах глобалізації, які спрямовані на підвищення конкурентоспроможності як фахівців, так і вищої освіти та держави загалом; адже навчальний план, який встановлює зміст та послідовність навчальних дисциплін у підготовці фахівця, визначає, які знання, вміння та навички він може отримати в процесі навчання.

В ряді публікацій на дану тему відзначається, що інтеграція до світового та європейського співтовариства вимагає докорінного реформування системи освіти, вищої зокрема, приведення її у відповідність до світових вимог. Реформування системи освіти в нашій державі має забезпечити її участь у Болонському процесі, що дозволить їй стати рівноправним членом європейського освітнього і наукового простору, стати на шлях науково-технічного та суспільного прогресу. Все це ставить завдання дослідження закономірностей реформування освіти відповідно до світових вимог.

Стосовно впливу глобалізаційних та інтеграційних процесів у суспільстві на зміст підготовки фахівців у системі вищої освіти, науковці відзначають наступне. Зокрема, Н. П. Волкова з цього приводу пише: «Процес модернізації змісту освіти є еволюційним, ґрунтується на врахуванні позитивного досвіду школи й водночас передбачає істотні зміни, зумовлені сучасними тенденціями суспільного розвитку. Нові підходи передбачають якісне оновлення змісту освіти відповідно до пріоритетних цілей освіти, сформульованих світовим освітнім співтовариством (Міжнародним бюро освіти). Вони охоплюють цілісний розвиток особистості через забезпечення зростання її розумового, етичного, естетичного, емоційного, фізичного та соціального потенціалу; підготовку тих, хто навчається, до праці, активної ролі в економічному та громадському житті суспільства, успішної діяльності в умовах швидких змін технологій та мультикультурного суспільства; розвиток навичок наукового мислення, критичного осмислення дійсності та навичок вирішення проблемних ситуацій» [4, с. 267].

Слід також відзначити поширення і впровадження сучасних підходів до формування змісту підготовки фахівців. Зміст освіти визначається освітньо-професійними програмами, в яких відображено змістово-реалізаційні аспекти освітньо-кваліфікаційних характеристик, визначено нормативний зміст навчання, встановлено вимоги до змісту, обсягу та рівня освітньої та професійної підготовки фахівців відповідного освітньо-кваліфікаційного рівня певної спеціальності. Вони використовуються при розробці та коригуванні відповідних навчальних планів і програм навчальних дисциплін, розробці засобів діагностики рівня освітньо-професійної підготовки фахівців, визначенні змісту навчання як бази для опанування відповідними спеціальностями та кваліфікаціями [2, с. 242]. Крім цього, відзначається, що на формування змісту підготовки кадрів у ВНЗ впливають зміни структурно-логічних схем підготовки фахівців – організаційні алгоритми реалізації освітньо-професійних програм, навчальних планів і навчальних програм дисциплін, в основу яких закладаються принципи випереджаючого навчання, неперервності, послідовності та наступності та ін. Зміст підготовки фахівців також полягає у науково обґрунтованій системі дидактично і методично оформленого навчального матеріалу; впровадженні обов’язкових та вибіркових дисциплін, спеціалізації тощо.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми: як видно з наведеного, вплив глобалізаційних та інтеграційних процесів у суспільстві на систему освіти, вищої зокрема, простежено достатньо повно, проте їхній вплив на зміст підготовки майбутніх фахових психологів залишається не з’ясованим, що спонукає до проведення самостійного дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження полягало у підсумуванні, аналізі та узагальнені досвіду викладання студентам спеціальності «Психологія», які навчаються у Національному університеті «Львівська політехніка». Під змістом підготовки фахівців у ВНЗ розуміють її конкретне наповнення, перелік заходів, що здійснюються тими, хто реалізує освітній процес:

викладачами, адміністрацією закладів та посадовцями системи освіти, різних рангів – з метою досягнути бажаних змін у стані об'єкта впливу (студентів – майбутніх фахівців). Оскільки ці заходи здійснюються на різних рівнях, необхідно послідовно розглянути їх.

Ряд заходів, що призвели до змін змісту освіти, були здійснені ***на державному рівні***. В першу чергу відбулася відміна ідеологічних обмежень; внаслідок чого ряд наук, соціо-гуманітарного спрямування передусім, перестали бути знаряддям ідеології та пропаганди певних соціально-політичних доктрин. Зняття подібних обмежень і заборон відкрило перед цими науками нові перспективи для розвитку й усунення наслідків деформацій, яких вони зазнали у попередню історичну епоху.

Не менш важливим заходом необхідно вважати розробку і ухвалу Національної доктрини розвитку освіти України у ХХІ столітті – перший крок на шляху приведення нашої системи освіти у відповідність до викликів глобалізації. Створена і впроваджена доктрина розвивається, вона відповідає сучасним викликам, що стоять перед вітчизняною освітою. Відповідно до неї було змінено і законодавство, зокрема, прийнято закон України «Про вищу освіту» та ін. Створено ряд законів, обумовлених вступом до Болонського процесу, які роблять можливим впровадження болонської системи у вітчизняних ВНЗ. Прийнято також документи, що регламентують процес реформування системи освіти тощо.

Серед інших змін можна відзначити впровадження компетентнісного підходу до процесу підготовки фахівців у навчальних закладах різного рівня, що сприяє підвищенню рівня їхньої підготовки, у відповідності до запитів сьогодення, реалій ринкової економіки та світових вимог. Загалом, слід відзначити, що саме заходи, здійснені на державному рівні, зробили можливими подальші зміни, на інших рівнях, у змісті освіти зокрема.

Ряд заходів, що призвели до змін змісту освіти, були здійснені ***на рівні навчальних закладів***. Відповідно до вимог чинної освітньої політики держави, здійснено перехід на кредитно-модульну систему оцінки знань студентів. Зокрема, у «Львівській політехніці» був створений Інформаційно-навчальний комп'ютерний комплекс, в якому, крім відповідно оснащених навчальних аудиторій (з сучасними комп'ютерами і підключенням до мережі Інтернет), діють Електронна бібліотека, Віртуальне навчальне середовище та ін. Все це зробило можливим впровадження інформаційно-комп'ютерних технологій (ІКТ) у навчальний процес, що, своєю чергою, дозволило впровадити ряд новацій у процес підготовки фахівців, різних спеціальностей. Зокрема, це впровадження:

– навчальних курсів з комп'ютерним супроводом;

– електронних бібліотечних каталогів та пошукових систем;

– доступу до найбільшої в Європі освітньої і науково-дослідної мережі GEANT, а також до інших мереж;

– лабораторії для розробки і створення Електронних навчально-методичних посібників, відеолекцій;

– дистанційної освіти та ін.

Крім цього, відбувся перерозподіл годин на вивчення навчальних курсів різного спрямування; налагодження обміну кадрами з іншими навчальними закладами, закордонними зокрема, що зробило можливим здійснення спільних наукових і освітніх проектів, пришвидшило запозичення та впровадження європейського і світового досвіду тощо. Зміни на рівні закладу призвели до змін у навчальному процесі, в ході якого відбувається підготовка фахівців різних спеціальностей, фахових психологів зокрема.

Ряд заходів, що призвели до змін змісту освіти, були здійснені ***на рівні реалізації навчального процесу***. Зміни на рівні навчальних закладів мали наслідком впровадження нових ефективних форм і методів організації всього навчально-виховного процесу. Зокрема, це дає можливість перейти на нові педагогічні технології. Так, завдяки вказаним змінам набули широкого розповсюдження електронні навчальні матеріали: підручники, посібники, навчально-методичні матеріали, а також відеолекції та ін.

Цих змін так багато, що в даному викладі доведеться зосередитися лише на їхньому переліку. Зокрема, з огляду на необхідність вирішення завдань, що стоять перед вітчизняною системою освіти, в цьому плані зроблено наступне:

– змінено навчальні програми, як орієнтовано на світовий досвід, як розвитку наукової психології, так і досвіду її викладання;

– впроваджено нові навчальні дисципліни;

– відбувається розширення теоретичних і методологічних підходів;

– відбулася переорієнтація навчальних програм на збільшення практичної складової підготовки майбутніх фахівців;

– змінено обсяг годин на викладання різних предметів, співвідношення годин для аудиторної та самостійної роботи при вивченні різних курсів тощо;

– впроваджено нормативні та вибіркові навчальні дисципліни;

– впроваджено спеціалізацію фахівців, для реалізації цього процесу обрано найзатребуваніші в наш час на ринку праці спеціальності;

– відбувається постійне запозичення і впровадження прогресивного світового досвіду викладання, спрямованого на інтенсифікацію процесу підготовки фахівців;

– відбувається впровадження нових підручників, передусім, з запозиченням зарубіжного досвіду їх наповнення та укладання;

– впровадження нових методичних підходів до організації навчального процесу;

– впровадження нетрадиційного проведення лекцій (лекція-диспут, лекція-ессе, проблемна лекція, консультативна лекція; використання мультимедійних проекторів для подачі візуального матеріалу і т. ін.);

– впроваджені і набувають поширення нові форми проведення практичних занять (складання студентами робочих програм; проведення «круглих столів»; конференцій; робота з термінологією; проведення ділових ігр, тренінгів різного спрямування та ін.);

– впровадження нових форм організації самостійної роботи студентів (зокрема, виконання індивідуальних завдань дослідницького характеру та ін.);

– впровадження нових форм контролю знань (як от, тестів для оцінки рівня засвоєння навчального матеріалу, зокрема, комп'ютерних) та ін.

Відбулася також кардинальна зміна підходу як до значення, так і процесу вивчення іноземних мов; що мала прояв не лише у збільшенні кількості годин на їх вивчення, впровадження нових курсів та сучасних ефективних методик для їхнього викладання, але й впровадження роботи із іншомовними джерелами як при вивченні різних навчальних курсів, так і виконанні дослідницьких завдань, здійсненні оглядів літератури за певною тематикою, тощо.

Значні змін у підході до організації навчання відбуваються також через те, що сучасні умови навчання дають додаткові переваги тим студентам, які залучаються до проведення наукової роботи, у різних формах. Вони прагнуть опанувати методологію і методику наукових досліджень, написання наукових праць, а також брати участь у наукових конференціях та публікуватися у фахових виданнях з огляду на перспективи, які відкриває для них освоєння такої діяльності (участь у конкурсах на здобуття іменних стипендій, освітніх та наукових і грантових програмах, студентських обмінах та ін.).

Необхідно констатувати, що детальний розгляд та аналіз впливу сучасних змін змісту освіти на процес підготовки майбутніх фахових психологів потребує окремого розгляду.

Проведене дослідження дає підстави зробити наступні **висновки**.

1. Вплив інтеграції та глобалізації у суспільстві на вітчизняну систему освіти обумовлений процесами, що відбуваються у сучасному світі, і які мають об'єктивний і закономірний характер, оскільки відображають тенденції суспільного розвитку.

2. Вплив освітніх реформ на зміст підготовки фахівців у вітчизняних ВНЗ проявляється у здійсненні змін, що спрямовані на подолання вад наявної системи освіти і, таким чином, сприяють її адаптації до запитів сьогодення та світових вимог.

3. Вплив процесів у сучасній вищій освіті на зміст підготовки майбутніх психологів відбувається у різних напрямках, передусім: впровадження ІКТ у навчальний процес; наближення до світових освітніх стандартів: навчальних курсів, програм, підручників, задіяння і поширення нетрадиційних форм навчання, проведення занять, запозичення досвіду тощо.

В майбутньому передбачено здійснити детальний аналіз змін у змісті освіти з позицій їхнього впливу на процес підготовки майбутніх фахових психологів.

Список літератури:

1. Балабанова Н. Суспільство знань та інновацій: шлях до майбутнього України / Н. Балабанова. – К.: Арістей, 2005. – 104 с.
2. Вища освіта України і Болонський процес: Навч. посібн. / За ред. В. Г. Кременя; М. Ф. Степко, Я. Я. Болюбаш, В. Д. Шинкарук, В. В. Грубіянко, І. І. Бабин. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2004. – 384 с.
3. Вища освіта і Болонський процес: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Дмитриченко М. Ф., Хорошун Б. І., Язвінська О. М., Данчук В. Д. – К.: Знання України, 2007. – 440 с.
4. Волкова Н. П. Педагогіка: навч. посіб. / Н. П. Волкова. – 4-те вид., стер. – К.: Академвидав, 2012. – 616 с.
5. Дебич М. Еволюція вищої освіти на зламі століть та перспективи її розвитку / М. Дебич // Вища освіта України. – 2013. – № 4. – С. 107-113.
6. Зінченко В. В. Соціосистемна глобалізація вищої освіти: тенденції. наслідки, перспективи / В. В. Зінченко // Освітологічний дискурс. – 2015. – № 3 (11). – С. 127-137.
7. Панок В. Г. Реформування змісту, форм і методів підготовки практикуючих психологів як нагальна вимога суспільної практики / В. Г. Панок // Проблеми підготовки і підвищення кваліфікації практичних психологів у вищих навчальних закладах. – К.: Ніка-Центр, 2002. – С. 18-28.
8. Скотна Н. Сутність глобалізації та її вплив на розвиток вищої освіти в Україні / Н. Скотна // Людинознавчі студії. – 2013. – Випуск 28. Філософія. – С. 4-15.

Винтюк Ю.В.
Национальный университет «Львовская политехника»

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

ВЛИЯНИЕ ГЛОБАЛИЗАЦИОННЫХ И ИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В ОБЩЕСТВЕ НА СОДЕРЖАНИЕ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ ПСИХОЛОГОВ

Аннотация
В статье исследовано влияние глобализационных и интеграционных процессов в обществе на систему образования, в частности, на содержание подготовки будущих психологов в отечественных высших учебных заведениях (ВУЗ-ах). Осуществлен осмотр литературных источников по данной теме; в результате выяснены мнения специалистов относительно влияния процессов интеграции и глобализации в обществе на отечественную систему образования. Рассмотрено влияние образовательных реформ на содержание подготовки специалистов в отечественных ВУЗ-ах; установлено влияние процессов в современном высшем образовании на содержание подготовки будущих психологов. Сделаны выводы из проведенной работы и намечены перспективы дальнейших исследований в данном направлении.
Ключевые слова: процессы интеграции и глобализации в обществе, реформирование системы образования, содержание подоготовки будущих психологов.

Vintyuk Yu.V.
National University «Lviv Polytechnic»

INFLUENCE OF GLOBALIZATION AND INTEGRATION PROCESSES IN A SOCIETY ON THE CONTENTS OF TRAINING OF FUTURE PSYCHOLOGISTS

Summary
The article investigates an impact of globalization and integration processes in the society in the educational system, including the contents of training of the future psychologists in domestic higher education institutions (HEIs). An overview of the literature on the subject is made; as a result the views of experts on the impact of globalization and integration processes in the society in the national education system are found out. The effect of educational reform in the contents of training at local universities is considered; the influence processes in modern higher education on the contents of training of the future psychologists is set. The conclusions of the conducted are made and prospects for further research in this direction are outlined.
Keywords: integration and globalization processes in a society, a reform of the educational system, contents of the future psychologists training.

УДК 378.147

ФОРМУВАННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ СТУДЕНТІВ НЕФІЛОЛОГІЧНОГО ПРОФІЛЮ

Гаврилова О.В.
Миколаївська філія
Київського національного університету культури і мистецтв

У статті проаналізовано поняття «соціокультурна компетенція» і «соціокультурна компетентність». З'ясовано, що соціокультурна компетенція окрім мовленнєвого прояву охоплює й інші сфери: це й розуміння особливостей і ціннісне ставлення до іншої та своєї культури. Встановлено складові соціокультурної компетенції. Приділено увагу дослідженню шляхів формування соціокультурної компетенції студентів нефілологічного профілю, що може бути забезпечене завдяки участі у спільній колективній роботі як у межах діяльності ВНЗ, так і через взаємодію з громадськими об'єднаннями, волонтерську діяльність в Україні і за кордоном, туристичну активність, участь у проектній діяльності у межах навчально-виховної роботи під час аудиторних занять та дозвілля.
Ключові слова: професійна підготовка, соціокультурна компетенція, соціокультурна компетентність, складові соціокультурної компетенції, шляхи формування соціокультурної компетенції.

Постановка проблеми. У сучасних умовах, коли європейська інтеграція стала стратегічним пріоритетом зовнішньополітичної діяльності України, у майбутніх фахівців актуалізується потреба у набутті соціокультурних компетенцій: ціннісного ставлення до своєї та інших культур, розуміння соціокультурних відмінностей, здатності до міжкультурної комунікації тощо. Соціокультурна компетенція сприяє універсалізації якостей особистості як складова загальної та професійної культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему формування соціокультурної компетенції досліджували зарубіжні (М. Бірам, Е. Боголюбова, Дж. Вальдес, Х. Гадамер, Б. Гершунський, І. Зимня, В. Зінченко, В. Ледньов, Б. Ліхачова, Н. Розов, І. Самохвалова, В. Сафонова, П. Сисоєва, В. Соколова, С. Чехова, Н. Щуркова та інші) і вітчизняні (Г. Бал, І. Бех, В. Буряк, А. Капська, С. Гончаренко, М. Євтух, І. Зязюн, В. Кремінь, В. Мадзігон, Н. Ничкало, С. Савченко, О. Сморочинська, Т. Шиян та інші) науковці. Більшість вітчизняних досліджень була пов'язана із формуванням соціокультурної компетенції особистості в процесі вивчення іноземних мов (Н. Бачинська, І. Голуб, І. Воробйова, Н. Галькова, С. Козак, О. Квасник, Ю. Кузьменко, Л. Рудакова, В. Сафонова).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У психолого-педагогічній літературі відсутнє одностайне визначення поняття соціокультурної компетенції. Недостатньо досліджені особливості соціокультурної складової у структурі професійних компетенцій фахівця, а також ґрунтовного дослідження потребує аналіз шляхів формування соціокультурної компетенції в освітньому процесі вищої школи як складової професійної підготовки майбутнього фахівця нефілологічного профілю.

Мета дослідження. Метою даної статті є уточнення сутності поняття «соціокультурна компетенція» та з'ясування його компонентів, розробка шляхів формування соціокультурної компетенції студентів – майбутніх фахівців нефілологічного профілю.

Виклад основного матеріалу. У 2016 році на Всесвітньому економічному форумі у Давосі

були встановлені критерії, які будуть важливі для успішного фахівця у 2020 році: комплексне вирішення проблем, критичність мислення, креативність, управління людьми, координація дій з іншими, емоційний інтелект, формування суджень та прийняття рішень, сервіс-орієнтація, взаємодія, ведення переговорів, когнітивна гнучкість [12]. Компетентнісний підхід у сучасній освіті має забезпечити вищий рівень компетентності суб'єкта навчання (І. Бех) [3, с. 27–28]. Компетентнісний підхід вимагає нового змісту підготовки, використання сучасних педагогічних технологій, створення інноваційного освітнього середовища у вищій школі, неперервної освіти. Ми розділяємо позицію О. Шапран [11] у тому, що дотримання компетентнісного підходу у ВНЗ спрямоване на комплексне засвоєння різних знань і способів практичної діяльності протягом життя шляхом підвищення кваліфікації та самоосвіти, завдяки яким майбутній фахівець набуває здатності успішної власної реалізації в професійній діяльності, соціальної самостійності, мобільності, вільно орієнтуватись у навколишньому середовищі та успішно вирішувати складні завдання.

Проаналізуємо визначення поняття «соціокультурна компетенція».

У дослідженні ми дотримувались дефініції компетентності (за А. Хуторським) як володіння людиною відповідною компетенцією, включаючи особистісне ставлення до неї і предмету діяльності [10]. У цьому розумінні компетенція ідеальна, нормативна, моделює якості випускника, результатом її набуття є компетентність. Освітня компетентність реальна, відноситься до особистості, існує «тут і зараз».

Соціокультурну компетенцію визначають як ключову, що є запорукою ефективної участі у соціальній діяльності та професійному зростанні. Соціокультурну компетенцію більшість науковців досліджує у межах комунікативної компетенції. Ю Кузьменко розглядає дане поняття «як комплекс відповідних мовленнєво виражених та позамовних знань, умінь, навичок учнів адекватно спілкуватися іноземною мовою в умовах усної мовленнєвої міжкультурної комунікації» [5, с. 6].

Вважаємо що соціокультурна компетенція окрім мовленнєвого прояву охоплює й інші сфери: розуміння особливостей і ціннісне ставлення до іншої та своєї культури.

Як систему уявлень про основні національні традиції, звичаї, особливості країни, мова якої досліджується, а також систему навичок та вмінь узгоджувати свою поведінку згідно з цими поняттями розглядає соціокультурну компетенцію О. Коломінова [4].

М. Максимець характеризує соціокультурну компетенцію як здатність особистості через адекватне розуміння та повагу до інших мов, культур і релігій виявляти активну і відповідальну життєдіяльність у соціумі на засадах демократичності, гуманізму, толерантності тощо [6].

П. Сисоєв вивчає соціокультурну компетенцію як рівень знань соціокультурного контексту використання іноземної мови, а також досвід спілкування і використання мови в різних соціокультурних ситуаціях [9]. Науковець визначає такі складові елементи соціокультурного компоненту: засоби соціокомунікації, тобто сукупність прийомів і засобів усної та письмової передачі інформації представниками культури або субкультури; національна ментальність, або спосіб мислення представників певної культури або субкультури, який визначає їхню поведінку й очікування подібного від комунікантів; національні здобутки (наука та мистецтво, історія та релігія), а також національні парки, історичні заповідники тощо [8, с. 14].

У. Андрусяк вказує, що соціокультурна компетенція має такі складові: країнознавчі, лінгвокраїнознавчі та соціолінгвістичні знання; вміння та навички мовленнєвої та немовленнєвої поведінки; навички практичного застосування надбаних соціокультурних знань і вмінь [1].

В. Сафонова визначає такі складники соціокультурної компетенції: *загальнокультурна компетенція*: знання про міста, організації, предмети, факти, дії та операції в різних сферах життя; фактичні знання про країни, мова яких вивчається; основні географічні, демографічні, політичні дані; категорії буття (конкретні, абстрактні, живі, неживі) та їх взаємовідносини (часові, асоціативні, аналітичні, логічні, причинно-наслідкові тощо); *країнознавча (культурознавча) компетенція*: сукупність знань про країни, мова яких вивчається, та сукупність культурно-маркованих мовних одиниць: американізми, топоніми, антропоніми, зооніми, назви політичних реалій, суспільних громадських організацій, торговельних марок, назв фірм, крамниць, транспорту, одягу тощо; *лінгвокультурознавча компетенція* (термін Н. Ішханяна): вміння використовувати країнознавчі та фонові знання про країни, мова яких вивчається; лінгвокраїнознавчий мінімум словникового запасу мови; факти, норми та цінності національної культури; специфіку вербальної та невербальної поведінки, яка прийнята в певній культурі; *лінгвокраїнознавча компетенція* включає лінгвокраїнознавчі, соціоетнологічні та культурологічні знання і вміння; соціальна компетенція: здатність вступати в комунікативні відносини з іншими людьми, орієнтуватися в ситуації та керувати нею [7].

Зауважимо, що соціокультурна компетенція передусім сприяє оцінці спільних і відмінних рис між культурами, допомагає відрізняти упередження та позбавлятися їх, зараджує толерантному ставленню до інших культур, створює підґрунтя для міжкультурних обмінів. Вона також схиляє до формування ціннісного ставлення до культури, допомагає діяти свідомо у власній країні та за кордоном, сприяє формуванню норм поведінки та цінностей, які посилюють прагнення і здатність до відповідальності за особисту діяльність. Набуття студентами соціокультурної компетенції обумовлює їх вміння підлаштовувати власну поведінку відповідно до особливостей і норм іншої країни.

Ураховуючи особливості роботи зі студентами нефілологічного профілю, вважаємо, що більша увага у формуванні соціокультурної компетенції приділяється загальнокультурній та країнознавчій (культурознавчій) компетенціям (фактичні знання про країну, народ, його ментальність, суспільно-політичний устрій, основні географічні, демографічні, політичні дані, інформація про ви-

датних діячів, здобутки культури, побут, традиції, тощо). На практиці вони можуть бути застосовані через соціальну компетенцію – здатність вступати в ефективні комунікативні відносини з іншими людьми, орієнтуватись у комунікативній ситуації, що постійно змінюється, та керувати нею; враховувати особливості етикету і невербальної поведінки, соціальних норм поведінки та соціального статусу учасників комунікації).

Звернемо увагу на шляхи формування соціокультурної компетенції студентів нефілологічного профілю.

Ефективність процесу формування соціокультурної компетенції може бути забезпечена завдяки участі у спільній колективній роботі як у межах ВНЗ, так і через взаємодію із молодіжними громадськими об'єднаннями, волонтерську діяльність як в Україні так і за кордоном тощо.

Практичне набуття соціокультурної компетенції може реалізовуватись через туристичну активність, що розгортається в контексті репрезентативної дозвіллєвої культури і виступає як соціокультурна константа суспільного розвитку. Вона може бути представлена у таких формах роботи: екскурсії, таборування, міжнародні подорожі, квести, джемборі тощо.

Туристична активність являє собою соціально обумовлену систему взаємодії людини (соціальної групи, соціуму) зі світом, яка передбачає наявність особливих механізмів – цінностей, мети, аттітюдів, соціальних потреб і мотивів, інтересів і настроїв, специфічну просторову мобільність й інституціалізовану комунікацію, а також соціокультурні стандарти – узагальнені принципи оцінки соціальних дій і цілей поведінки суб'єктів (О. Щетиніна).

Сприяють набуттю практичного досвіду, окрім традиційних практичних форм роботи ВНЗ, волонтерська та туристична діяльність за кордоном, що може бути ефективною лише через спілкування іноземною мовою, пізнання і закріплення особливостей лінгвокультурознавчих та лінгвокраїнознавчих компетенцій, формування складників соціокультурної компетенції.

Читання художньої та науково-публіцистичної літератури, інформації з інтернет-видань (бажано мовою оригіналу).

Застосування інтернету, ІКТ-технологій як освітнього ресурсу.

Участь у проектній діяльності як у межах навчально-виховної роботи під час аудиторних занять та дозвілля (наприклад, етнофестиваль, тиждень європейської культури тощо).

Практичне підкріплення теоретичних знань надасть студентській молоді індивідуального досвіду діяння як єдності пізнавального досвіду та досвіду перетворення. На думку І. Беха «Набуття досвіду діяння вимагає управління з боку викладача не тільки індивідуально виконуваною професійно-навчальною діяльністю студента, а й видами спільної професійно-навчальної діяльності, тобто взаємодією студента з педагогом і ровесниками. Це необхідно тому, що розвиток особистості здійснюється не тільки через вдосконалення її індивідуальної предметної діяльності, а й через удосконалення її зв'язків, видів спілкування з оточенням» [2]. Участь у спільній колективній роботі збільшує професійно-навчальну діяльність і підвищує мотивацію суб'єктів пізнання. Саме у групових видах роботи створюються умови для вчинкової взаємодії, за якої розвивається морально-духовна сфера студента, його базові ціннісні орієнтації.

Висновки і пропозиції. Однією з головних цілей у вищих навчальних закладах має стати формування соціокультурної компетенції, що допоможе майбутнім фахівцям зайняти у суспільстві місце, яке б найповніше відповідало їх потребам та можливостям. Застосування компетентнісного підходу до підготовки спеціалістів передбачає усвідомлення всіма суб'єктами освітнього процесу кінцевої мети своєї діяльності: підготовку фахівця, який усвідомлює суспільну значущість своєї професії, володіє професійними компетенціями, здатного вирішувати різноманітні задачі професійної практики, готового до інноваційної діяльності у фаховій сфері, мотивованого на високопродуктивну працю. Соціокультурна компетенція виступає як мета і результат підготовки студентів до соціокультурної взаємодії у світі та суспільстві.

Соціокультурна компетенція передбачає: вміння особистості свідомо враховувати знання про власну культуру і культури інших країн у процесі міжкультурної комунікації (у широкому значенні); здатність до ведення діалогу культур; сформованість загальнолюдських ціннісних світоглядних уявлень, толерантне ставлення до інших світових культур, уміння взаємодіяти з іншими людьми в полікультурному суспільстві; адекватно сприймати, аналізувати та оцінювати соціокультурні відомості про Україну й світ.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у дослідженні організації навчального процесу з акцентом на практичне застосування набутих умінь і навичок задля забезпечення ефективного формування соціокультурної компетенції студентів.

Список літератури:

1. Андрусяк У. Окремі аспекти підготовки вчителів до формування соціокультурної компетенції молодших школярів на початковому етапі мовної освіти / У. Андрусяк // Проблеми підготовки сучасного вчителя. – 2012. – № 6 (Ч. 3). – С. 138.
2. Бех І. Д. Компетентнісний підхід у сучасній освіті / І. Д. Бех // Вища освіта України. – 2009. – № 3 (додаток 1). Тематичний випуск «Педагогіка вищої школи»: методологія, теорії, технології». – С. 21-24.
3. Бех І. Д. Теоретико-прикладний сенс компетентнісного підходу в педагогіці / І. Д. Бех // Педагогіка і психологія. – 2009. – № 2 (63). – С. 27-31.
4. Коломинова О. О. О формировании социокультурной компетенции у младших школьников / О. О. Коломинова // Іноземні мови. – 1997. – № 3. – С. 39-41.
5. Кузьменко Ю. В. Методика формування соціокультурної компетенції учнів основної школи в процесі навчання англійського діалогічного мовлення / автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.02 / Київський національний лінгвістичний університет. – К., 2007. – 22 с.

6. Максимець М. Формування соціокультурної компетенції у процесі вивчення іноземної мови / М. Максимець // Вісник Львівського університету. Серія педагогічна. – 2006. – Випуск 21. – С. 211-218.
7. Сафонова В. В. Изучение языков международного общения в контексте диалога культур и цивилизаций / В. В. Сафонова. – Воронеж: Истоки, 1996. – 238 с.
8. Сысоев П. В. Язык и культура: в поисках нового направления в преподавании культуры страны изучаемого языка / П. В. Сысоев // Иностранные языки в школе. – 2001. – № 4. – С. 12–17.
9. Сысоев П. В. Социокультурный компонент содержания обучения американскому варианту английского языка: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук / П. В. Сысоев. – Тамбов, 1999. – 20 с.
10. Хуторской А. Ключевые компетенции и образовательные стандарты / А. Хуторской // Эйдос: интернет-журнал. – Режим доступу: http://www.eidos.ru/journal /2002/0423.htm – Назва з екрана.
11. Шапран О. Реалізація компетентнісного підходу в системі неперервної освіти / О. Шапран // Гуманітарний вісник Державного вищого навчального закладу «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди». – 2013. – Вип. 28, Т. 1. – С. 319-324. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/gvpdpu_2013_28_1_62.pdf – Назва з екрана.
12. 10 ключевых навыков до 2020-го [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.eduget.com/news/10_klyuchevyx_navykov_do_2020-go-909 – Назва з екрана.

Гаврилова Е.В.
Николаевский филиал
Киевского национального университета культуры и искусств

ФОРМИРОВАНИЕ СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ НЕФИЛОЛОГИЧЕСКОГО ПРОФИЛЯ

Аннотация
В статье дан анализ понятий «социокультурная компетенция» и «социокультурная компетентность». Выяснено, что социокультурная компетентность кроме речевого проявления охватывает и другие сферы – понимание особенностей и ценностное отношение к своей и другим культурам. Установлены составляющие социокультурной компетенции. Уделено внимание исследованию путей формирования социокультурной компетенции студентов нефилологического профиля: может быть обеспечено благодаря участию в совместной коллективной работе, как в рамках деятельности вуза, так и через взаимодействие с общественными объединениями, волонтерскую деятельность в Украине и за рубежом, туристическую активность, участие в проектной деятельности в рамках учебно-воспитательной работы во время аудиторных занятий и досуга.
Ключевые слова: профессиональная подготовка, социокультурная компетенция, социокультурная компетентность, составляющие социокультурной компетенции, пути формирования социокультурной компетенции.

Havrylova O.V.
Nikolaev Branch
of Kiev National University Culture and Arts

FORMATION OF SOCIOCULTURAL COMPETENCE IN STUDENTS WHO ARE NOT PHILOLOGISTS

Summary
The concept of «Socio-Cultural Competence» is analyzed in this article. The article shows that the socio-cultural competence, along with the demonstration of speech, also covers other spheres: it is the understanding of peculiarities, values, and attitudes of their own culture as well as other cultures and the value attitude to the own and different culture. The components of the socio-cultural competence are determined. Attention is paid to the research of how socio-cultural competence is formed in students with non-philological profiles. This can be achieved through the participation in the common collective work in both the university, and through the cooperation with associations, and voluntary activities within Ukraine and abroad. These activities consist of tourism, as well as participation in projects within the context of the teaching and educational process during the classroom teaching and leisure time.
Keywords: training, socio-cultural competence, components of the social and cultural competence, socio-cultural competence is formed in students with non-philological profiles.

УДК 372.811.1:005.591.6

ЗАСТОСУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ

Гарбуза Т.В.
Київський національний торговельно-економічний університет

Актуальність матеріалу, викладеного у статті, обумовлена потребами у використанні інформаційно-комунікаційних технологій під час навчання іноземних мов. У статті автором уточнено зміст понять «технологія», «інформаційні технології» та «інформаційно-комунікаційні технології», описано основні методи, методики та зміст інформаційних засобів навчання іншомовного спілкування, які використовуються педагогами вищих навчальних закладів. Проаналізовано інформаційно-комунікаційні технології навчання іноземних мов, що застосовуються у вищих навчальних закладах України. Встановлено взаємозв'язок інформаційно-комунікаційних технологій навчання та ефективності оволодіння студентами іноземною мовою. Обґрунтовано актуальність їх застосування у процесі навчання іноземних мов як чинника інтенсифікації іншомовної освіти.

Ключові слова: вищі навчальні заклади, інформаційно-комунікаційні технології, засоби навчання, навчання іноземних мов, іншомовне спілкування.

Постановка проблеми. На початку XXI століття надзвичайно інтенсивно розвиваються інформаційні технології, що активно впроваджуються практично в усі сфери сучасного життя, у тому числі й в освіту. Друковані джерела дидактичної інформації поступово уступають своє місце електронним посібникам, підручникам, навчально-методичним комплексам. Зрозуміло, не може існувати єдиної думки щодо однозначності переваги друкованого чи електронного підручника. Але не можна не визнати, що в епоху популяризації всіляких електронних пристроїв, друковані видання починають активно втрачати свою популярність, принаймні, серед молоді. Тому, у даний час у навчальний процес вищі навчальні заклади активно впроваджують нові інформаційні і комунікаційні технології. Для зниження ризику революційного переходу від класичних друкованих дидактичних видань до електронного необхідно цей процес зробити максимально плавним, що ми і спостерігаємо на даному етапі, коли видавництва все частіше публікують класичні друковані підручники з електронним додатком, що представляє собою різного роду дидактичні матеріали, найчастіше з елементами мультимедіа.

Сьогодні, в епоху глобалізації й інтенсивного розширення міжнародних зв'язків, можна з упевненістю стверджувати, що вивчення іноземної мови стало життєвою необхідністю для сучасного висококваліфікованого фахівця практично в будь-якій сфері діяльності. А вивчення іноземних мов у повному відриві від сучасних тенденцій розвитку інформаційно-комунікаційних технологій можна вважати педагогічним злочином. У зв'язку з цим, в останні роки особливо активно ведеться розробка нових електронних дидактичних засобів як для дистанційної освіти, так і для аудиторної роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що наука сьогодні приділяє велику увагу питанням впровадження і використання інформаційних технологій у навчальному процесі, інтеграції інформаційно-комунікаційних і спеціальних дисциплін. Науковим дослідженням, пов'язаним з використанням сучасних інформаційних технологій в освіті, присвячені роботи багатьох вітчизняних (Н. Апатова, А. Ашеров, В. Биков, Р. Гуревич, Ю. Дорошенко, М. Жалдак, Ю. Жук, О. Зайчук, Н. Морзе, О. Спиваковский, П. Стефаненко, Н. Тверезовская й ін.) і зарубіжних дослідників (А. Бошнер, А. Горячов, И. Калягин, Н. Мк. Махон, Г. Михайлов, Я. Найт, И. Роберт, Д. Хокридж, Р. Ширан, О. Смолянинова, Я. Яворски тощо). У наукових працях таких вчених як А. Кейа, Ю. Машбиця, Р. Мейзона, С. Ніппера розглядається роль нових інформаційних технологій у дистанційному навчанні та дидактичні властивості комп'ютерних засобів. Практичне значення для організації та впровадження інформаційно-комунікаційних технологій мають результати досліджень Д. Вердуіна, Т. Кларка, А. Макгреса, Р. Ховарда. Інформаційні технології на сьогоднішній день стають одним з основних пріоритетів у плануванні розвитку вищої освіти у всіх частинах світу.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Слід наголосити, що нині проведено недостатньо досліджень, які критично вивчають ефективність навчання та природу людського спілкування через комп'ютер у дистанційному навчанні іноземних мов. Більшість дослідників висвітлюють цю проблему з точки зору застосування технологій та майже не торкаються питань методики та психології навчання, результатів взаємодії студентів і комп'ютерів, способів навчання у асинхронному режимі дистанційного навчання іноземних мов.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є вивчення суті поняття «інформаційно-комунікаційні технології навчання», визначення особливостей їх застосування під час вивчення іноземної мови, з'ясування значення таких технологій для сучасної вищої школи України.

Виклад основного матеріалу. Для розуміння поняття «інформаційно-комунікаційні технології навчання» – необхідно проаналізувати його структурні складники. Почнемо цей аналіз з розгляду змісту поняття «технологія» (від грец. τεχνολογια) – наука про способи (набір і послідовність операцій) виконання завдань за допомогою (шляхом застосування) технічних засобів (знарядь праці) [1]. За тлумачним словником «техно-

логія – сукупність способів обробки чи переробки матеріалів, інформації, виготовлення виробів, проведення різних виробничих операцій, надання послуг тощо» [2, с. 1448]. У «Глосарії сучасної освіти» освітня технологія розглядається як «систематичний метод планування, застосування, оцінювання всього процесу навчання і засвоєння знань шляхом поєднання людських і технічних ресурсів та взаємодії між ними для досягнення більш ефективної форми освіти» [3, с. 95].

Як зазначає Л. Карташова, «інформаційні технології» – це технології, що тією чи іншою мірою реалізують інформаційні процеси: збирання, накопичення, зберігання, передавання, опрацювання та представлення (відображення) інформації [4, с. 56]. За «Великим тлумачним словником української мови», «інформаційна технологія – сукупність інформаційних процесів з використанням засобів обчислювальної техніки, що забезпечують швидкий пошук інформації, доступ до джерел інформації» [2, с. 504]. Схоже визначення дає і англо-український тлумачний словник з обчислювальної техніки, Інтернету і програмування [5]. М. Жалдак звертає увагу на соціальну роль інформаційних технологій і визначає їх як сукупність методів і технічних засобів збирання, організації, зберігання, опрацювання, передачі й подання інформації, що розширює знання людей і розвиває їхні можливості щодо управління технічними і соціальними проблемами [6].

Комунікаційний складник поняття «інформаційно-комунікаційні технології» підкреслює підвищення останніми роками ролі комп'ютерних мереж у забезпеченні взаємодії між суб'єктами в процесі реалізації інформаційних процесів. Інформаційно-комунікаційні технології навчання (від англ. Information and communications technology) – це сукупність методів і технічних засобів застосування інформаційних технологій на основі комп'ютерних мереж і засобів зв'язку для забезпечення ефективного процесу навчання [7, с. 97]. За визначенням Н. Морзе, «інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) – інформаційні технології на базі персональних комп'ютерів, комп'ютерних мереж і засобів зв'язку, для яких характерна наявність доброзичливого середовища роботи користувача» [8, с. 53]. Таке середовище створюється завдяки ефективному процесу взаємодії під час обробки та засвоєння інформації. Термін «навчання» як складова категорії, що розглядається, вказує на сферу взаємодії і характер її суб'єктів (навчальний процес, суб'єкти навчання).

Синонімічними виразами, тісно пов'язаними з поняттям «інформаційно-комунікаційні технології навчання», є «нові інформаційні технології навчання», «комп'ютерні технології навчання», «електронно-комунікативні системи, засоби і технології навчання» тощо.

Отже, інформаційно-комунікаційні технології навчання – це технології взаємодії між суб'єктами навчання, спрямовані на створення, накопичення, зберігання та доступ до веб-ресурсів (електронних ресурсів) навчальної програми (дисципліни), а також забезпечення організації і супроводу навчального процесу за допомогою спеціалізованого програмного забезпечення та засобів телекомунікаційного зв'язку, у тому числі Інтернет.

За останніми даними, наданими, зокрема, мережею Інтернет, у даний час найбільші вищі навчальні заклади України максимально використовують інноваційні технології в процесі навчання; періодично проводять семінари і конференції по їх впровадженню в освітній процес. У них беруть участь як фахівці вищих навчальних закладів, так і вчителя загальноосвітніх шкіл. У навчальному плані таких навчальних закладів обов'язково присутні такі форми навчання, як проектні розробки, тренінги, стажування на виробництві, а також участь у науково-дослідних організаціях.

Розглядаючи в зв'язку з цим технологічний аспект освіти у вишах, відзначимо, що в них у даний час найбільш широко використовуються особистісно-орієнтовані й інформаційні технології навчання. Особистісно-орієнтовані технології представлені технологіями диференціації й індивідуалізації навчання, проектними технологіями і т.д. Основними формами використання інформаційних технологій є наступні:

1) мультимедіауроки, що проводяться на основі комп'ютерних навчальних програм;

2) уроки на основі авторських комп'ютерних презентацій у ході лекцій, семінарів, лабораторних робіт, доповідей студентів. Так, за допомогою комп'ютерної програми PowerPoint викладачі організують серії мультимедійних уроків, навчальних модулів, електронних навчальних посібників, що дозволяють інтегрувати аудіовізуальну інформацію, представлену в різній формі – графіка, слайди, текст, відеофільм і т.д.;

3) тестування на комп'ютерах;

4) телекомунікаційні проекти, робота з аудио- і відеоресурсами в режимі он-лайн;

5) дистанційне навчання, що включає усі форми освітньої активності, здійснювані без особистого контакту викладача й студента. У глобальній мережі Інтернет представлені сьогодні практично будь-які освітні послуги починаючи від короткострокових курсів підвищення кваліфікації і закінчуючи повноцінними програмами вищої освіти;

6) робота з інтерактивним планшетом Smart Board;

7) голосовий чат по локальній мережі, використовуваний для навчання фонетиці. Так, для реалізації чата застосовуються безкоштовні програми Net Speakerphone чи Speaker, що дозволяють спілкуватися в будь-якому режимі: викладач-студент, студент-студент, режим конференції;

8) лінгафонні пристрої: аудиопасивні, аудиоактивні чи аудиокомпаративні. Аудиопасивні пристрої мають на меті надати студентам можливість прослухувати фонограми; аудиоактивні – дозволяють студентам не тільки прослухувати фонограми, але і самим тренуватися у вимові, в говорінні; аудиокомпаративні – дозволяють записувати свою мову на магнітофон, а потім прослухувати цей запис і порівнювати її зі зразкової [9].

Усе це спрямовано на створення іншомовного середовища в процесі навчання іноземним мовам, для досягнення чого і використовуються технічні засоби навчання. Так, наприклад, комп'ютерні навчальні програми на заняттях з іноземної мови дозволяють здійснювати наступні форми роботи:

відпрацьовування вимови; робота над граматичним матеріалом; розширення словникового запасу; навчання письму; навчання монологічного і діалогічного мовлення і т.д.

Сьогодні, як відомо, пріоритет у пошуку інформації усе більше віддається Інтернету, що надає широкий вибір джерел інформації, настільки необхідний в освітньому процесі. Сюди можна віднести базову інформацію, розміщену на Web- і FTP-серверах мережі; оперативну інформацію, що пересилається по електронній пошті; різноманітні бази всіляких інформаційних центрів; інформацію про книги і журнали, розповсюджуваних через Internet-магазины і т.д. Звідси інформаційні ресурси мережі Інтернет органічно інтегруються в навчальний процес, допомагаючи вирішувати різні дидактичні задачі на заняттях з іноземної мови, наприклад такі, як: формування навичок читання; поповнення свого словникового запасу досліджуваної мови; удосконалення вміння письма, наприклад при складанні відповідей своїм партнерам по спілкуванню; удосконалення аудіювання на основі оригінальних звукових текстів мережі Інтернет; знайомство з культурою, мовним етикетом, особливостями мовної поведінки країни досліджуваної мови; удосконалення вміння монологічного і діалогічного мовлення; формування мотивації до іншомовної діяльності і знання специфіки академічного письма [10].

При рішенні цих задач створюються реальні умови для розширення студентами свого кругозору, самоосвіти, вміння організовувати самостійну і пошуково-дослідницьку роботу. У зв'язку з цим дослідник И.Г. Захарова пропонує створення інтернет-бібліотеки для полегшення пошуку в мережі Інтернет. Однак для ефективної роботи такого ресурсу важливо підготувати допоміжні сторінки, що містять найбільш коштовні джерела інформації з досліджуваної проблематики [11, с. 14]. Тут важливо зрозуміти, як відзначає Ю.Н. Веревкина-Рахальская, що інформаційні інтернет-ресурси по будь-якій тематиці сприяють і формуванню комунікативної компетенції [12, с. 69]. Хоча ці ресурси і не є навчальним матеріалом, проте вони дають можливість роботи в мережі з автентичними текстами, що є мотиваційним джерелом для студентів, а значить може бути використане в навчальному процесі. Тому можливість побачити, прочитати, прослухати автентичний матеріал і далі самим спілкуватися з носіями мови формує самостійне творче і критичне мислення. У цьому плані можна запропонувати електронні версії газет, більшість яких мають свої web-сторінки. Це, зокрема, сторінка MEDI LINKS, що має посилання до безлічі видань, наприклад таких, як The Times, The Guardian, The Washington Post. До сказаного також додамо, що онлайн-работа з газетою надає унікальні можливості і для формування межкультурной комунікації, коли студенти можуть взяти участь в обговоренні їхніх проблем, що зацікавили.

Таким чином, можливості використання інтернет-ресурсів величезні, оскільки вони створюють умови для одержання необхідної студентам інформації, що знаходиться в будь-якій крапці земної кулі, будь те новини з життя молоді, статті з газет і журналів, країнознавчий матеріал і т.д.

Засоби електронного зв'язку також забезпечують ефективність навчання іноземних мов. Найпоширенішим засобом електронного зв'язку є електронна пошта. Електронна пошта – асинхронний засіб зв'язку, головною перевагою якого є швидкість і низька вартість передачі, особливо для міжнародного зв'язку. Проте порівняно з телефоном електронна пошта має недоліки: відсутній голос, доступ до комп'ютера обмеженіший, вартість самого обладнання (комп'ютера) є набагато вищою. Електронну пошту використовують як засіб забезпечення зворотного зв'язку студентів з викладачем. Як зазначають Л. Бланшфілд, І. Патрік, О. Сімпсон та інші, електронна пошта при навчанні іншомовного спілкування використовується не для академічного дискурсу, а здебільшого для того, щоб уникнути ізоляції студентів. Адже вона є важливим засобом підтримки і допомоги студентам, своєрідним «мотиваційним зв'язком» [13]. Короткі, своєчасні повідомлення викладача позитивно впливають на успішність студентів. Проте в деяких курсах електронна пошта застосовується з практичною метою, наприклад, для асинхронної письмової діяльності з метою удосконалення у студентів умінь і навичок письма. Для цього студентам пропонують такі види завдань: поставити запитання, написати коментарі, переказати, доповнити текст, виконати творчі роботи (твори, проектні завдання, листівки, листи, анкети). Крім електронної пошти, існують інші навчальні засоби електронного зв'язку. До них належать месенджери (ICQ, Skype, AOL, Google Talk та інші) [13].

Ефективними ресурсами, що використовуються у навчанні для проведення лекцій, семінарів, конференцій та інших форм он-лайн взаємодії між суб'єктами навчання (групових та індивідуальних), є віртуальний клас, Whiteboard («біла дошка»), спільна робота з додатками, MUO (Multi User Object), MUD (Multi User Domain), навчальне середовище Moodle [14]. Віртуальний клас – це електронна імітація спілкування під час аудиторного навчання, в якому тьютор спілкується зі студентами з використанням мережних засобів і технологій. Whiteboard – електронний аналог шкільної дошки, де викладач керує правами доступу до неї: може писати на ній сам або разом зі студентами. Спільна робота з додатками полягає в тому, що викладач починає демонстрацію екрана свого комп'ютера всім іншим. MUO (Multi User Object) – це середовище, що забезпечує контакт численних користувачів через Інтернет у реальному часі. За допомогою MUO користувача комп'ютер перетворюється на термінал віддаленої головної машини, на якій імітуються так звані віртуальні кімнати (virtual rooms). У віртуальних кімнатах тьютор нібито зустрічається зі студентами. Характерною особливістю MUO є можливість створення віртуальних об'єктів. MUD (Multi User Domain) дуже схожа на програмне забезпечення MUO. За допомогою цього засобу можна створювати зустрічі тьютора як з одним студентом, так і групові. Оточення MUD забезпечує MUD-пошту – невеликі повідомлення між окремими студентами і бюлетень повідомлень для групових обговорень. MUD дає можливість створювати ситуаційні моделі. Moodle (модульне об'єктно-орієнтоване ди-

намічне навчальне середовище, яке може використовуватися як платформа для електронного, в тому числі дистанційного навчання. Moodle – це безкоштовна, відкрита (Open Source) система управління навчанням [14].

Наступним ресурсом ІКТ навчання іноземних мов є мультимедіа. Термін «мультимедіа» позначає інформаційні технології, що включають у себе різні засоби відображення інформації: текст, звук, нерухомі зображення, «живе» відео, анімацію, тривимірне стереоскопічне зображення. Як свідчить зарубіжний досвід, використання мультимедійного програмного забезпечення під час навчання іноземних мов збільшує можливості викладачів ВНЗ, додатково мотивує студентів у вивченні матеріалу, тобто значною мірою покращує навчальний процес, робить його більш наочним. Так, Д. Даніель стверджує, що курси або програми, які використовують різноманітні медіазасоби послідовно окремо або разом (комбіновано), є мультимедійними («multi-media») і підвищують якість навчання. Проте зазначимо, що останніми роками термін «мультимедіа» дещо змінив своє первинне значення. Тепер він здебільшого асоціюється з комп'ютерними програмами, які використовують усі можливості комп'ютера (тексти, графіку, малюнки, звук та відео) [15, с. 115].

Нині у системі освіти України великої популярності набув новий, сучасний, модернізований тип підручників – електронний. *Електронний підручник* – це сучасний засіб навчання, який значною мірою підвищує якість навчання, розвиває творчі здібності, інтуїтивне, образне мислення, сприяє вдосконаленню самостійних умінь і навичок. Під електронними підручниками розуміють і електронні книги (рідери), і структуровані й забезпечені посиланнями тексти, і документи різних типів, починаючи від допоміжних файлів і закінчуючи web-сторінками, що містять навчальні матеріали. Він не заміняє друкований підручник, а доповняє його та використовується паралельно з ним. Електронні підручники узагальнено поділяють на такі типи: підручник для індивідуального навчання, підручник для групового навчання, повний курс, неповний курс, аудіобібліотеки тощо. Переваги електронного підручника полягають у збереженні великого обсягу інформації, що дає змогу не відриваючись працювати з навчальним матеріалом; швидкому пошуку потрібного розділу, теми, словника; мультимедійності, тобто одночасному використанні різних форм надання інформації та її опрацювання, можливості самоконтролю; мобільності, що допоможе студентові раціонально використовувати свій час [16].

Однак важливо зазначити, що кожен викладач має розуміти, що комп'ютер у навчальному процесі не є механічним педагогом чи його заступником; він являє собою засіб, який підсилює і розширює можливості його освітньої діяльності [17]. Викладач у даному випадку організує пізнавальну діяльність студентів, намагаючись інтерактивно використовувати, наприклад, ситуаційні моделі навчання; застосовувати креативні методи, включаючи новітні методики («кейс-стаді», рольові ігри, ділові ігри, діалоги, диспути, семінари, конференції, захист рефератів і т.д.) для того, щоб за допомогою інноваційних технологій навчання вирішувати проблеми якості навчання.

Висновки і пропозиції. Сучасна дійсність пред'являє усе більш високі вимоги рівню практичного володіння іноземною мовою. У зв'язку з цим використання інноваційних освітніх технологій надає величезні можливості для підвищення ефективності процесу навчання. Інформаційні і мультимедійні навчальні програми, як показує практика, мають переваги перед традиційними методами навчання, оскільки не тільки дозволяють тренувати ті чи інші види мовленнєвої діяльності, поєднуючи їх у різних комбінаціях, але і сприяють реалізації індивідуального підходу і підвищенню самостійності студентів. До цього додамо, що використання інноваційних технологій у процесі навчання іноземній мові дозволяє також якісно підвищувати і загальнокультурний розвиток молодих людей, сприяючи подальшому удосконаленню їхніх навичок володіння комп'ютерною технікою. Це сприяє формуванню мовних компетенцій, підвищенню мотивації у вивченні іноземної мови. Звідси використання інноваційних технологій у навчанні іноземним мовам несе в собі величезний педагогічний потенціал, що дозволяє переводити оволодіння іноземною мовою в живий творчий процес.

Список літератури:

1. Педагогічний словник / [ред.-упоряд. М. Д. Ярмаченко]. – К.: Пед. думка, 2001. – 514 с.
2. Великий тлумачний словник української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
3. Глоссарий современного образования (терминологический словарь) / Л. Б. Левчук // Нар. образование. – 1997. – № 3. – С. 93–95.
4. Карташова Л. А. Система навчання інформаційних технологій майбутніх вчителів суспільно-гуманітарних дисциплін: [монографія] / Любов Андріївна Карташова. – Луцьк: СПД Гадяк Жанна Володимирівна, друк. «Волинь поліграф», 2011. – 264 с.
5. Пройдаков Е. М. Англо-український словник з обчислювальної техніки, Інтернету і програмування / Е. М. Пройдаков, Л. А. Теплицький. – Вид. І-ше. – К.: Видав. дім «СофтПрес», 2005. – 552 с.
6. Жалдак М. І. Комп'ютерно-орієнтовані засоби навчання математики, фізики, інформатики: посіб. для вчителів / М. І. Жалдак, В. В. Лапінський, М. І. Шут // Шк. світ. – 2006. – № 3/4. – 96 с.
7. Мегалова И. А. Новейшие информационные и коммуникационные технологии формирования иноязычной компетенции в российских и зарубежных вузах (сравнительный анализ): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Мегалова Ирина Анатольевна; Сарат. гос. ун-т. им. Н. Г. Чернышевского. – Саратов, 2000. – 180 л.
8. Морзе Н. В. Основи методичної підготовки вчителя інформатики: [монографія] / Н. Морзе. – К.: Курс, 2003. – 372 с.
9. Полат Е. С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: [учеб. пособие для студ. пед. вузов и системы повыш. квалиф. пед. кадров] / [под ред. Е. С. Полат]. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 272 с.

10. Тарасов Е. Ф. Межкультурное общение – новая онтология анализа языкового сознания / Е. Ф. Тарасов // Этнокультурная специфика языкового сознания. – М., 1996. – С. 7–23.
11. Захарова И. Г. Информационные технологии в образовании: [учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений] / И. Г. Захароват – 2-е изд., стер. – М.: Издательский центр «Академия», 2005. – 192 с.
12. Веревкина-Рахальская Ю. Н. Роль и место информационных интернет-ресурсов в формировании коммуникативной компетенции у студентов специализированных вузов (на материале общественно-политической тематики) / Ю. Н. Веревкина-Рахальская // Вестник МГОУ. Сер. Открытое образование. – 2006. – № 2 (33). – Т. 1. – С. 68–71.
13. Blanchfield L. Computer conferencing for guidance and support / L. Blanchfield, I. Patrick, O. Simpson // British Journal of Educational Technology. – 1999. – № 31. – P. 295–306.
14. Ибрагимов И. М. Информационные технологии и средства дистанционного обучения: [учеб. пособие для студ. высш. учеб. завед.] / И. М. Ибрагимов; под ред. А. Н. Ковшова. – 2-изд., стер. – М.: Издат. центр «Академия», 2007. – 336 с.
15. Daniel J. S. Mega-universities and knowledge media: technology strategies for higher education / J. Daniel. – London: Kogan Page, 1998. – 214 p.
16. Hartley J. Is judging text on screen different from judging text in print? A naturalistic e-mail experiment / J. Hartley // Innovations in education and teaching international. – 2002. – № 39 (1). – P. 21–25.
17. Полат Е. С. Обучение в сотрудничестве / Е. С. Полат // Иностранные языки в школе. – 2000. – № 1. – С. 4–11.

Гарбуза Т.В.
Киевский национальный торгово-экономический университет

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ

Аннотация
Актуальность материала, изложенного в статье, обусловлена необходимостью использования информационно-коммуникационных технологий во время обучения иностранным языкам. В статье автором уточнено содержание понятий «технология», «информационные технологии» и «информационно-коммуникационные технологии», описаны основные методы, методики и содержание информационных средств обучения иноязычному общению, которые используются педагогами высших учебных заведений. Проанализированы информационно-коммуникационные технологии обучения иностранным языкам, которые применяются в высших учебных заведениях Украины. Установлена взаимосвязь информационно-коммуникационных технологий обучения и эффективность овладения студентами иностранным языком. Обоснована актуальность их применения в процессе обучения иностранным языкам как фактора интенсификации иноязычного образования.
Ключевые слова: высшие учебные заведения, информационно-коммуникационные технологии, средства обучения, обучение иностранным языкам, иноязычное общение.

Harbuza T.V.
Kyiv National University of Trade and Economics

USE OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN THE PROCESS OF FOREIGN LANGUAGE TEACHING

Summary
The relevance of the material, presented in the article, is caused by the need to use information and communication technologies in foreign languages teaching. In the article the author clarified the meaning of «technology», «information technology» and «information and communication technologies», describes the main methods, techniques and content of information means of teaching foreign language communication, which are used by teachers of higher educational establishments. The information and communication technologies of foreign languages teaching are analyzed, which are used in Ukraine's higher educational establishments. The interconnection of information and communication training technology and efficiency of students' mastering a foreign language is established. The urgency of their using in the process of foreign languages teaching is proved as a factor in the intensification of foreign language education.
Keywords: higher educational establishments, information and communication technologies, means of teaching, foreign languages teaching, foreign language communication.

УДК 378.1

СТРУКТУРНО-ЗМІСТОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ КОНКУРЕНТОЗДАТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ

Гузій І.С.
Національний університет «Львівська політехніка»

Обґрунтовано необхідність визначення структурно-змістових характеристик конкурентоздатності майбутнього педагога професійного навчання на підставі сутності поняття «конкурентоздатність педагога професійного навчання». Визначено структурно-змістові характеристики конкурентоздатності майбутнього педагога професійного навчання та розкрито їх значення у педагогічній діяльності.
Ключові слова: педагог професійного навчання, конкурентоздатність, структурно-змістові характеристики.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. На філософському, психологічному, педагогічному й економічному рівнях у змісті поняття «конкурентоздатність» прогностично закладено досягнення ефективного результату – конкурентоспроможність товарів й послуг.

З позицій особистісного підходу, «конкурентоздатність» є індивідуальною якістю особистості, необхідною для безперервного професійного розвитку майбутнього педагога нової генерації. Діяльнісний аспект означеного феномену пояснюється тим, що досягнення будь-яких результатів супроводжується окремими діями, які є мотивовані й усвідомлені та реалізовуються за допомогою різних способів, прийомів, методів у конкретному виді діяльності. Здатність конкурувати, як здійснювати певну діяльність в конкретних умовах, потребує необхідних знань, умінь, навичок (компетенцій та компетентностей), метапрофесійних якостей, що й підтверджує компетентнісну основу конкурентоздатності майбутнього педагога професійного навчання.

Виділення невирішених частин загальної проблеми. На основі здійснених обґрунтувань суть поняття «конкурентоздатність майбутнього педагога професійного навчання» конкретизуємо як інтегративну особистісну якість, яка усвідомлено виражається мотивованими діями в конкретних умовах професійного та соціально-економічного середовища й передбачає ефективність у досягненні результату завдяки комплексній мобілізації й функціональному спрямуванні ресурсів її структурно-змістовних компонентів.

Формулювання цілей статті. Означений висновок декомпозиціонує нові завдання дослідження щодо структурно-змістовних компонентів конкурентоздатності майбутнього педагога професійного навчання: їх визначення й обґрунтування функціонального призначення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх наукових досліджень щодо підготовки майбутнього педагога професійного навчання свідчить, що науковці значну увагу приділяють проблемі вдосконалення професійної діяльності педагога професійного навчання, його професійної компетентності. Так, авторський колектив під керівництвом Г. Єльникової, досліджуючи кваліфікаційні вимоги до професійної діяльності педагогічних працівників, пропонує узагальнену логічну структуру професійної діяльності педагога, першим елементом у якій є ціннісно-орієнтаційний, наступними – мотиваційно-цільовий, планово-прогностичний, організаційно-виконавчий, контрольно-аналітичний, корекційно-узагальнюючий [2, с. 18]. Науковці (В. Сластьонін, І. Ісаєв, А. Міщенко, Є. Шиянов) вважають, що структура поняття «професійна компетентність педагога» включає педагогічні вміння: втілювати зміст об'єктивного педагогічного процесу в конкретні педагогічні завдання; будувати й приводити в дію логічно завершену педагогічну систему; виокремлювати й налагоджувати взаємозв'язки між компонентами та чинниками педагогічного процесу, приводити їх у дію; враховувати й оцінювати результати педагогічної діяльності [6, с. 43].

У контексті дослідження конкурентоздатності майбутніх педагогів професійного навчання цінними для аналізу є дисертаційні роботи й наукові статті, що присвячені розвитку ключових компетентностей фахівців (В. Басараб, І. Борець, С. Кравець, В. Ягупов та ін.), формуванню професійної мобільності (Є. Іванченко, Л. Сушенцева); конкурентноздатності (А. Ангеловський, Л. Бодьян, В. Медведь, О. Сушенцев, В. Халіпова та ін.).

Виклад основного матеріалу дослідження. Дотримання ціннісних пріоритетів майбутнім педагогом професійного навчання при досягненні професійної самореалізації на основі конкурентоздатності є визначальною складовою, оскільки «конкурувати» у педагогічному середовищі означає здійснювати діяльність в умовах суперництва, боротьби за першість тощо. Не слід відхиляти факт, що у таких процесах можуть мати місце різні засоби досягнення мети, які не зовсім співвідносяться з морально-етичними принципами, культурними догмами, професійними правилами тощо. До відома усіх викладацьких колективів вищих навчальних закладів доведено чітке завдання щодо розвитку гармонійної особистості з високорозвиненими суспільно-ціннісними якостями, результатом чого має бути підготовка майбутнього фахівця із системою сформованих настанов і ціннісних орієнтацій, громадянських, духовних, моральних і культурних засад, ставлень і оцінок власного та оточуючого досвіду, розвинутим світоглядом, потребою у самореалізації та духовному вдосконаленні тощо. За таких обставин, в ідеалі, конкурентоздатність майбутнього педагога професійного навчання у дії має базуватись на означених цінностях й принципах моралі, більш того, у перспективній професійній діяльності перед колишнім студентом постануть завдання такого ж змісту – розвиток ціннісних орієнтирів майбутніх фахівців.

На виконання завдання, визначеного потребою суспільства, щодо формування конкурентоздат-

ного майбутнього педагога професійного навчання, у освітньому закладі необхідним є створення умов щодо задоволення суб'єктності студентів; середовища гармонійного розвитку для розкриття внутрішнього потенціалу особистості й досягнення цілісного ціннісно-орієнтованого світогляду громадянина. Способами й засобами досягнення мети, які забезпечать конкурентоздатність викладача й, водночас, стануть взірцем для використання студентами у їхній майбутній практичній діяльності, є якісне й творче поєднання різних педагогічних технологій, форм, видів і методів навчання у партнерській взаємодії між суб'єктами навчально-виховного процесу; теоретичні й емпіричні наукові знання, навчально-методичне забезпечення, ресурси інформаційного середовища тощо, що спрямовані на розвиток і вдосконалення професійного рівня майбутніх фахівців, їхньої конкурентоздатності в умовах соціокультурного контексту.

Потреба особистості бути конкурентоздатним ґрунтується на розумінні того, що якихось якостей, характеристик, компетенцій не вистачає людині для успішної самореалізації у конкретному виді діяльності. Такі потреби можуть виникнути унаслідок особистісної й професійної рефлексії, на основі співставлення результатів професійної діяльності оточуючих із власними досягненнями й під впливом інших внутрішніх й зовнішніх чинників.

Перш ніж потреба спричинить дію, особистість переживає складний психологічний процес мотивації, який полягає в усвідомленні тією або іншою мірою суб'єктивної й об'єктивної сторін потреби й дії, спрямованої на її задоволення. Схема переходу потреби в мотив: потреба (нестача в чомусь) – мотивація (усвідомлення потреби) – мотив (обґрунтування рішення) [3, с. 99].

Усвідомлення майбутнім педагогом професійного навчання необхідності розвитку власної конкурентоздатності є запорукою успішної професійної діяльності і стійкого утвердження як професіонала у педагогічній спільності, когорті педагогів нової генерації.

Зауважимо, що мотиви розвитку конкурентоздатності майбутнього педагога професійного навчання посилюються ситуацією фінансово-економічної та соціальної нестабільності, реформуванням освітніх систем, оптимізацією навчальних установ, невизначеністю механізмів фінансування навчальних закладів, зокрема й професійно-технічних, у яких найбільш оптимально може розкрити свій професійний потенціал педагог професійного навчання.

Обґрунтоване рішення студента бути конкурентоздатним майбутнім педагогом має віднайти підтримку у професійній підготовці, що можливе за умов системного спрямування навчально-виховного процесу на розвиток мотивації досягнення успіхів у вирішенні професійних завдань; застосування принципів психології у дидактичних діях, педагогічних формах (індивідуалізація, диференціація, урахування індивідуально-психологічних особливостей, фізіологічних й фізичних станів тощо); створення сприятливого середовища для реалізації партнерської взаємодії між суб'єктами навчання з метою підвищення навчальної мотивації студентів й організації навчальної діяльності, орієнтованої на задоволення потреб особистості.

Таким чином, можна узагальнити, що ціннісно-мотиваційний компонент у структурі конкурентоздатності майбутнього педагога професійного навчання функціонально визначає характер розвитку дослідженого феномену, оскільки ціннісні орієнтири формують систему стійких особистісних якостей, які відповідають суспільним нормам, забезпечують успішне виконання діяльності, детермінують професійні мотиви становлення особистості як свідомого громадянина держави. Загальні мотиви реалізовуються частковими мотивами до здійснення певного виду діяльності, зокрема усвідомленою цілеспрямованістю на розвиток власної конкурентоздатності у відповідних умовах професійного середовища.

Визначальною характеристикою сучасної успішної людини є неперервність у професійному удосконаленні. Йдеться про постійний розвиток усіх видів компетентностей, досягнення такого рівня їх сформованості, який відповідає інноваційним прогресам у галузі. Потреба бути конкурентоздатним обумовлюється виникненням нових знань, нових переконань, нових технологій тощо. Конкурентоздатність майбутнього педагога професійного навчання у постійно змінюваному середовищі має забезпечити сприйняття цих змін, їх творче перетворення, практичне застосування нового із гарантованим досягненням якісного результату. Конкурентоздатність в інноваційному середовищі характеризує інноваційну людину, яка є знаннєвою, «...для якої знання є основою життя й діяльності, методологією пошуку й прийняття рішень. Для такої людини навчання, отримання нової інформації є сутнісною рисою способу життя. Людина розумна в XXI столітті, це людина, що постійно навчається» [4]. Мало мати знання, треба уміти їх продуктивно перетворювати у дійсності, що убезпечує компетентнісна основа конкурентоздатності майбутнього педагога професійного навчання – мобілізація усіх видів компетентностей, метапрофесійних якостей у здійсненні конкретних дій.

Сформована компетентнісна основа майбутнього педагога професійного навчання є гарантом конкурентоздатності, обумовлює результат успіху у кар'єрних досягненнях, визначає траєкторію руху особистості в інноваційному суспільстві. Компетентності усіх видів виступають своєрідними показниками конкурентоздатності майбутнього педагога професійного навчання, які розвиваються й піддаються оцінюванню у конкретній діяльності. Виходячи з того, що провідним видом діяльності студентів є навчальна, то знання, уміння й навички, особистісні якості є фундаментальними у розвитку конкурентоздатності; високий рівень навчальних досягнень студента порівняно з іншими кандидатами засвідчує про його більшу спроможність витримувати конкуренцію; результати практичної реалізації знань, ступінь їх дієвості при виконанні професійно-творчих завдань сигналізують про потребу у розширенні знань, опануванні додатковими уміннями й навичками, самоаналізі особистісних якостей, орієнтованих на підвищення рівня сформованості власної конкурентоздатності [9].

Досягнення високих показників конкурентоздатності майбутнього педагога професійного навчання убезпечується розвитком компетентнісно-

діяльнісного компоненту досліджуваного поняття. Системне удосконалення ієрархічної багаторівневої компетентнісної системи, складовими якої є професійні, ключові, самоосвітні, комунікативні, інформаційні, соціально-психологічні, правові та ін. компетентності, комплексно виражаються як у навчальній, так і у майбутній педагогічній діяльності. Функціонально компетентісно-діяльнісний компонент спрямований на мобілізацію необхідних ресурсів компетентнісної системи (знання, уміння, навички, компетенції) при організації власне діяльності в умовах конкурентності. За умов самоорганізації певного виду діяльності можливими є й недостатність необхідної інформації, неефективність способів досягнення мети, невідповідність власних можливостей прогностичним цілям, що, своєю чергою, вимагає від особистості до навчання, самонавчання упродовж життя. У професійній підготовці, а саме при організації навчальної діяльності студентів з використанням основних положень компетентнісної освіти, наставником й консультантом, взірцем для прикладу має бути викладач, який вміло використовує інноваційні педагогічні технології і методи навчання, спрямовані на розвиток конкурентоздатного майбутнього педагога професійного навчання.

Таким чином, компетентнісно-діяльнісний компонент у структурі конкурентоздатності забезпечує постійне удосконалення компетентнісної системи фахівця; передбачає високу професійну мобільність і соціальну адаптацію, самореалізацію особистості як представника певної професійної спільності; гарантує результат діяльності, який, конкретно для нашого дослідження, вбачається у наданні конкурентоспроможних освітніх послуг конкурентоздатним педагогом професійного навчання.

Враховуючи те, що досліджуване нами поняття є особистісним утворенням, логічним є виокремлення у його структурі особистісно-рефлексивного компоненту. Особистісні якості майбутнього педагога професійного навчання забезпечують функціонування як ціннісно-мотиваційного, так і компетентнісно-діяльнісного компонентів, а рефлексивна частина передбачає «саморух» у досягненні успішних результатів цілісного процесу на основі усвідомлення й оцінювання реального стану конкурентоздатності.

До особистісних якостей конкурентоздатного фахівця дослідники відносять психологічні (емпатія – здатність до співпереживання), емоційність (у межах норми професійного колективу), аутентичність, відкритість (щодо інноваційності, нових підходів до організації праці), терпимість, розвинута інтуїція, стійкість до стресу, розвинуте сприйняття, мисленнєві процеси (аналітичність, рефлексивність, швидкість реакції, креативність, спостережливість, критичність мислення, цілісність мислення), поведінкові (комунікабельність, ініціативність, здатність до імпровізації, релаксації, підприємництва, готовність до ризику, управлінських дій, особистої відповідальності за результати праці) [1, с. 414].

Особистісними ресурсами для досягнення конкурентоздатності Б. Паригін визначає: психофізичне здоров'я, вік, зовнішність, здібності, талант, рівень інтелекту, запас енергії і моральні аспекти (ієрархія цінностей, система віросповідання, наявність заборон особистісних табу). Окрім професіоналізму, основними складовими конкурентоздатності особистості автор вважає психологічну готовність і соціальні особливості [8, с. 202].

Залежно від умов середовища, у якому проявляється конкурентоздатність, «набір» особистісних якостей композиціонується у єдину компетентнісну систему, що здатна реалізувати конкретну мету. На нашу думку, здатність майбутнього педагога професійного навчання до конкуренції, може мати безліч варіантів поведінкових моделей, змістовно й функціонально наповнених компетентностями й особистісними якостями.

Так, в соціально-економічному плані особистісними якостями конкурентоздатного майбутнього педагога професійного навчання мають бути: активна життєва позиція, стійкі професійні мотиви, здатність до саморозвитку в змінюваних умовах, працелюбність, цілеспрямованість, комунікабельність тощо. У педагогічному середовищі для становлення особистості як професіонала у новій генерації педагогічних кадрів необхідно: творчо й системно мислити, бути креативним й оригінальним, прагнути до пізнання й опановувати інноваціями в галузі, бути харизматичним, толерантним, тактовним, підтримувати педагогічний імідж, добросовісно й відповідально відноситись до роботи тощо. На задоволення індивідуальних потреб щодо розвитку особистих метапрофесійних якостей, які дадуть змогу педагогу бути затребуваним на фоні інших в умовах суперництва, суттєво важливими є такі риси, як: самостійність, гнучкість, мобільність, стресостійкість, здатність до рефлексії, мотивація досягнення успіху, впевненість тощо.

Особистісні якості, як складові конкурентоздатності майбутнього педагога професійного навчання у конкретному середовищі, є інструментами для здійснення контролю, аналізу, корекції результатів конкурентної поведінки на рефлексивній основі. Здатність до рефлексії є також особистісним процесом, що стимулює до підвищення рівня конкурентоздатності, в той час виступає процесом загального саморозвитку людини.

Визначальною у цьому контексті є думка І. Зязюна: «...лише той може бути педагогом, хто володіє технологією педагогічної рефлексії» [7, с. 9]. М. Михнюк, у аналізуючи рефлексивну культуру педагога професійного навчання, підсумовує, що педагогічна рефлексія допомагає узагальнити результати професійно-педагогічної діяльності та визначити її мету; дає змогу педагогу усвідомити свою індивідуальність й унікальність; забезпечує фіксацію результатів дослідження уже набутого професійно-педагогічного рівня з метою подальшого його удосконалення [5, с. 192].

Рефлексивні процеси у внутрішньому плані передбачають самоаналіз, саморегуляцію, самоконтроль, коригують психічні стани, впливають на розвиток індивідуальних властивостей, модифікують особистісні уподобання, мотиви тощо; щодо результатів зовнішньої рефлексії, то вони виражаються у якості діяльності та взаємодії з оточуючими, спрямовуючи внутрішні зусилля на удосконалення організаційних й процесуальних дій з метою досягнення ефективних результатів.

Йдеться про те, що зовнішньо виражений результат діяльності конкурентоздатного майбутнього педагога професійного навчання на основі рефлексивних процесів «переноситься» чи «повертається» у внутрішньо індивідуальну площину особи, яка й забезпечила такий результат. На цій основі ґрунтується «саморух» особистості до удосконалення показників якості здійсненої нею діяльності й наступних її видів.

Таким чином, стратегічні особистісні якості й здатність до рефлексії функціонально забезпечують усвідомлення майбутнім педагогом професійного навчання наявного рівня конкурентоздатності, аналіз способів досягнення результатів діяльності, отриманих в умовах конкуренції, корекцію методів задля наступного саморозвитку цієї особистісної характеристики й більш якісного її функціонального вираження у різних соціальних контекстах.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, обґрунтування компонентів конкурентоздатності майбутнього педагога професійного навчання дає змогу розширити суть досліджуваного поняття структурно-змістовними характеристиками, якими є: ціннісно-мотиваційний, компетентнісно-діяльнісний і особистісно-рефлексивний компоненти.

Розвиток й характер прояву конкурентоздатності майбутнього педагога професійного навчання на основі комплексної мобілізації й функціонального спрямування ресурсів усіх її структурно-змістовних компонентів обумовлюється конкретними умовами професійного та соціально-економічного середовища. Наступним завданням нашого дослідження є визначення особливостей формування конкурентоздатності майбутнього педагога професійного навчання в умовах соціального партнерства.

Список літератури:

1. Енциклопедія освіти / АПН України; голов. ред. В. Г. Кремень; [заст. голов. ред. О. Я. Савченко, В. П. Андрущенко]. – Київ: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
2. Збірник матеріалів за результатами дослідження «Кваліфікаційні вимоги до професійної діяльності педагогічних працівників» / Під загальною редакцією Г. В. Єльникової. – Київ-Черкаси, 2010. – 145 с. (Книга 1).
3. Кравець С. Г. Формування ключових компетентностей майбутніх фахівців ресторанного сервісу у вищих професійних училищах: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Світлана Григорівна Кравець. – К., 2014. – 230 с.
4. Кремень В. Г. Освіта, особистість і соціальний поступ / В. Г. Кремень // Доповідь на VI Українсько-польському форумі «Освіта для сучасності» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://naps.gov.ua/ua/press/releases/777/. – Загол. з екрану.
5. Михнюк М. І. Теоретичні і методичні основи розвитку професійної культури викладачів спеціальних дисциплін будівельного профілю: дис. ... докт. педагогічних наук: 13.00.04 / Михнюк Марія Іванівна. – Київ, 2016. – 660 с.
6. Педагогика: учеб. пособ. для студ. пед. учеб. завед. / В. А. Сластенин, И. Ф. Исаев, А. И. Мищенко, Е. Н. Шиянов. – 3-е изд. – М.: Школа-Пресса, 2000. – 512 с.
7. Педагогічна майстерність: підручник / [І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін.]; за ред. І. А. Зязюна. – [3-тє вид., допов. і перероб.]. – Київ: СПФ Богданова А. М., 2008. – 376 с.
8. Практикум по социально-психологическому тренингу / под ред. Б. Д. Парыгина. – Изд. 3-е испр. Доп. – СПб., 2001. – С. 352.
9. Сушенцева Л. Л. Теоретико-методичні засади формування професійної мобільності майбутніх кваліфікованих робітників у професійно-технічних навчальних закладах: дис. ... докт. пед. наук: 13.00.04 / Сушенцева Лілія Леонідівна. – Київ, 2012. – 559 с.

Гузий И.С.
Национальный университет «Львовская политехника»

СТРУКТУРНО-СОДЕРЖАТЕЛЬНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ БУДУЩЕГО ПЕДАГОГА ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация
Обоснована необходимость определения структурно-содержательных характеристик конкурентоспособности будущего педагога профессионального обучения на основании сущности понятия «конкурентоспособность педагога профессионального обучения». Определены структурно-содержательные характеристики конкурентоспособности будущего педагога профессионального обучения и раскрыто их значение в педагогической деятельности.
Ключевые слова: педагог профессионального обучения, конкурентоспособность, струткурно-содержательные характеристики.

Huziy I.S.
National University «Lviv Polytechnic»

STRUCTURALL-CONTENT CHARACTERISTICS OF COMPETITIVENESS OF THE FUTURE TEACHER OF VOCATIONAL TRAINING

Summary
The necessity in determining the structural and semantik characteristics of the competitiveness of professional teacher learning based on the essence of the concept of «the competitiveness of professional teacher learning» is justified. The structural-semantik characteristics of competitiveness of professional teacher learning are determined and their importance in educational activity is revealed.
Keywords: teacher professional learning, competitiveness, structural and semantic characteristics.

УДК 378.14:37.034

ПІДГОТОВКА СТУДЕНТІВ ДО ФОРМУВАННЯ ГУМАННИХ ВЗАЄМОВІДНОСИН МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Дехнич А.Г.
Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди

Розкрито сутність гуманістичного виховання, його мету та функції. Визначено поняття «готовність до гуманістичного виховання», «готовність до формування гуманістичних відносин» та окреслено шляхи забезпечення такої готовності. Гуманістичну спрямованість педагогічної діяльності розглянуто як результат підготовки студентів до гуманістичного виховання. Висвітлено особливості формування гуманних взаємовідносин молодших школярів у процесі навчально-пізнавальної діяльності. Запропоновано напрями теоретичної та практичної підготовки студентів до виховання гуманних взаємовідносин школярів у навчанні.
Ключові слова: гуманістичне виховання, професійна підготовка, готовність, гуманістична спрямованість, навчально-пізнавальна діяльність, взаємовідносини, взаємодія.

Постановка проблеми. До основних проблем педагогіки, що вимагають постійної уваги, належить проблема гуманістичного виховання молодого покоління. Життя переконує, що без культивування таких цінностей як добро, повага, чуйність, справедливість, довіра, почуття власної гідності, толерантність, альтруїзм, навряд чи можна розраховувати на поліпшення ситуації в нашій країні. Ці складові гуманності виконують функцію гармонізації особистих і суспільних інтересів, яка складає основу гуманістичної культури людства [6, с. 132]. Незважаючи на велике значення гуманістичних принципів у житті людей, вони ще не посіли належного місця в системі цінностей молодого покоління. У практиці роботи загальноосвітніх закладів зберігаються застарілі способи передачі ціннісного ставлення до світу в готовому вигляді, відбувається підміна гуманістичної педагогіки випадковим набором виховних заходів. У наш час у школі викристалізувалися визначені форми, методи та прийоми гуманістичного виховання молодших школярів, але не використовуються резерви їх навчально-пізнавальної діяльності. Як і раніше основна увага в процесі навчання приділяється вирішенню суто дидактичних цілей, а не формуванню особистості взагалі. За умов уміло організованої навчально-пізнавальної діяльності молодших школярів розвиваються гуманні взаємини, кожен учень виформовується як особистість із позитивними рисами. Розв'язанню означеної проблеми сприятиме підготовка майбутніх вчителів початкових класів до гуманістичного виховання молодших школярів у процесі навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема підготовки студентів вищих педагогічних навчальних закладів до гуманістичного виховання молодших школярів досліджується вченими в різних аспектах, а саме: методологічні засади гуманізації й гуманітаризації навчання та виховання (С. Гончаренко, М. Євтух, І. Зязюн, Ю. Мальований та ін.); теоретичні основи гуманізації педагогічних функцій учителя (С. Мусатов, В. Семиченко, А. Сущенко, та ін.); здійснення гуманістичного виховання в загальноосвітньому навчальному закладі різноманітними засобами (А. Бондар, А. Кияновський, Г. Тарасенко, Н. Химич та ін.); історико-педагогічні питання гуманізації педагогічного процесу (Л. Вовк, О. Дубасенюк, Л. Кондрашова, М. Левківський, В. Луговий, В. Майборода, А. Сманцер та ін.); теоретичні основи професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів до виховної діяльності (Л. Волик, П. Красовський, С. Лавриненко, Л. Мацук, С. Паршук, Д. Пащенко, О. Рега, А. Хоменко та ін.); питання забезпечення готовності студентів до гуманістичного виховання молодших школярів (І. Бужина, І. Парасюк, О. Макарова, М. Ткаченко та ін.).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Не зважаючи на числен-

ні наукові розробки щодо підготовки майбутніх учителів початкових класів до гуманістичного виховання молодших школярів, проблема забезпечення готовності студентів до цього напряму виховання учнів саме у процесі їхньої навчально-пізнавальної діяльності наразі є ще не достатньо дослідженою.

Метою статті є висвітлення шляхів підготовки майбутніх вчителів початкових класів до формування гуманних взаємовідносин молодших школярів з урахуванням специфіки їх прояву в навчально-пізнавальній діяльності.

Виклад основного матеріалу. Підготовка майбутніх вчителів початкових класів до гуманістичного виховання молодших школярів є нагальною потребою суспільства, бо гуманність розвивається у школярів під впливом дружніх доброзичливих стосунків у класному колективі, в атмосфері взаємного інтересу дітей один до одного, колективної взаємотурботи та відповідальності. Становлення й розвиток таких відносин залежить не від тривалості перебування дітей у колективі і не від сили їх бажання жити в атмосфері товариської згуртованості, а в першу чергу від змістовності, цілеспрямованості педагогічного керівництва.

В основу гуманістичного виховання покладається принцип гуманізму. У загальному розумінні гуманізм (від лат. humanus – людський, людяний) визначається як «історично змінювана система поглядів, яка визнає цінність людини як особистості, її права на свободу, щастя, розвиток і прояв своїх здібностей, яка вважає благо людини критерієм оцінки соціальних інститутів, а принципи рівності, справедливості, людяності бажаною нормою відносин між людьми» [7, с. 130].

У своїй роботі спираємося на положення про те, що педагогіка гуманістичного виховання передбачає оптимальний вибір та використання науково обґрунтованих засобів, форм, методів виховання, що забезпечують залучення вихованців до загальнолюдських культурних цінностей, створення гуманних взаємовідносин між вихователями і вихованцями [1, с. 11]. Під гуманістичним вихованням розуміємо спеціально організований процес цілеспрямованого управління розвитком дитини шляхом створення сприятливих умов для позитивної самореалізації вихованця у процесі його співпраці з педагогами, батьками, членами дитячого колективу та спілкування з природою, навколишнім соціумом і культурою [3, с. 14].

Функції гуманістичного виховання зводяться до залучення вчителів і учнів до цінностей гуманної культури, до соціального захисту і охорони дитинства, життя і здоров'я дітей, їх прав і чеснот; створення умов для розвитку кожної дитини як суб'єкта культури і власної життєтворчості, надання допомоги у розвитку її творчого потенціалу та здібностей, у життєвому самовизначенні, самореалізації у родині, школі, оточенні; як наслідок, створення гуманного ставлення до суспільства, природи, людей, самого себе [1, с. 11].

Дослідник проблеми гуманістичного виховання молодших школярів Д. Пащенко вважає, що кінцевою метою гуманістичного виховання має бути вільна добропорядна толерантна людина з розвиненими задатками та національною самосвідомістю, впевнена у своїй можливості повноцінно жити й самореалізуватися в суспільстві через власну працю [3, с 14]. Таке тлумачення мети гуманістичного виховання відповідає уявленню автора про цей процес і його результат.

А. Алієва визначає готовність учителя початкових класів до здійснення гуманістичного навчання і виховання як особистісне утворення, в основу якого покладається система гуманістичних якостей і відносин, професійно-ціннісних орієнтацій, знань та умінь, що обумовлює функціонування його психолого-педагогічних технологій [1, с. 9]. Підготовка майбутнього вчителя початкових класів до гуманістичного виховання учнів передбачає освоєння особистістю системи професійних знань, формування умінь, спрямованих на діагностику, корекцію та формування моральних якостей особистості школяра, професійно-етичне самовиховання через засвоєння професійної культури всіх рівнів організації, а також становлення особистісних властивостей і якостей, що відповідають вимогам учителя-гуманіста [1, с. 12].

Найбільш суттєвими ознаки готовності вчителя початкових класів до гуманістичного виховання є такі: робота вчителя за покликанням, любов до дітей, відчуття щастя від спілкування з вихованцями; наявність гуманістичного світогляду, сприйняття людини як найвищої у світі цінності, повага до дитини, віра в її сили і можливості; висока моральність учителя, що ґрунтується на національній самосвідомості, духовному потенціалі та гуманних загальнолюдських якостях (бути, насамперед, людиною, а вже потім – професіоналом); громадянська вихованість, законослухняність, активна життєва позиція; педагогічна майстерність як сукупність професійно значущих особистісних рис і якостей; внутрішня установка на повагу до прав дитини [3, с. 20]. Д. Пащенко поняття «готовність до гуманістичного виховання» трактує як «сукупність особистісних, психологічних і професійних особливостей вчителя, що охоплюють мотиваційну, змістово-процесуальну та дієво-оперативну сферу педагогічної діяльності, яка дає йому змогу успішно реалізовувати цілі гуманістичного виховання» [3, с. 19].

У своїй науковій роботі поділяємо позицію науковців про те, що результатом підготовки майбутніх вчителів початкових класів до гуманістичного виховання є формування гуманістичної спрямованості педагогічної діяльності. Таку спрямованість О. Рега визначає як «єдність мотиваційно-ціннісних орієнтацій особистості, в основі якої – ставлення до людини як найвищої цінності, ... професійну властивість, що є основою прояву у дітей поваги до інших, відповідальності, турботи, творення добра» [4, с. 149]. Науковець звертає увагу на те, що гуманістична спрямованість виявляється у прагненні людини надавати допомогу іншим, співпереживати, піклуватися про певний психологічний клімат у колективі тощо [4, с. 149].

Для успішного здійснення підготовки студентів до гуманістичного виховання молодших школярів необхідною є гуманізація педагогічного процесу безпосередньо у вищому навчальному закладі. Виділяються такі психолого-педагогічні умови ефективності цього процесу: забезпечення студентам статусу суб'єкта навчальної діяльності; встановлення суб'єктно-суб'єктної

гуманної взаємодії в системі «викладач-студент», «студент-учень»; стимулювання розвитку гуманістично-етичних установок та саногенного (оздоровчого) мислення студентів [4, с. 150]. Цей перелік можна розширити такими умовами: необхідність формування у студентів позитивної установки на здійснення гуманістичного навчання і виховання молодших школярів; збагачення нормативних психолого-педагогічних курсів спецкурсами та спецсемінарами з проблем гуманістичної педагогіки; озброєння студентів досвідом професійної діяльності на основі гуманістичних ідей [1, с. 18].

О. Рега зазначає, що «тільки особистий досвід, участь у різних видах діяльності дозволить дитині пізнати себе і дати поштовх тому, що закладено в ній природою» [4, с. 150]. Вчений обґрунтовує думку про те, що ніщо так не властиве дитині, як потреба відчувати задоволення, радість від власної діяльності, адже дитина не тільки дізнається про щось, засвоює матеріал, а й переживає свою працю, висловлює глибоко особисте ставлення до того, що їй вдається і не вдається. Молодший школяр дуже хоче добре вчитися [4, с. 150]. Ця ідея, на наш погляд, обумовлює необхідність здійснення гуманістичного виховання молодших школярів саме у процесі їхньої навчально-пізнавальної діяльності.

Навчально-пізнавальна діяльність молодших школярів має значний потенціал у формуванні їх гуманних взаємовідносин. Гуманні відносини реалізуються в процесі діяльності й спілкування школярів при досягненні загальних пізнавальних цілей і характеризуються проявами гуманності стосовно людей. Оскільки спілкування є процесом двобічним, то доцільно вести розмову не тільки про гуманні відносини, а й про гуманні взаємовідносини як вищий ступінь прояву гуманізму у взаємодії. Гуманні взаємовідносини можна визначити як відносини між школярами, що будуються на принципах гуманізму. Гуманні взаємовідносини виявляються в конкретних діях людей у всіх видах діяльності: навчально-пізнавальній, ігровій, суспільній, трудовій. Прояви їх у названих видах діяльності багато в чому подібні: співробітництво в досягненні цілей діяльності, здатність приймати моральні рішення в суперечливих ситуаціях, обмін думками, високорозвинене почуття обов'язку, безкорислива турбота про товаришів, уміння помічати труднощі однокласників і вчасно надавати допомогу в подоланні перешкод, активність у наданні допомоги та її прийомі, задоволення своїми успіхами й успіхами однокласників [5, с. 77].

Для реалізації діяльності з формування гуманних взаємовідносин у навчанні необхідно, щоб молодші школярі засвоїли інформацію, що містить переконливі докази того, що гуманність і позитивне ставлення до навчання – два основних критерії значущості для учня. Ця інформація може подаватися в процесі навчання через зміст навчального матеріалу такими способами: виділення морального аспекту в змісті матеріалу й на його основі формування уявлень про обов'язок, відповідальність, гуманізм; формування в учнів через зміст навчального матеріалу цілісного підходу до уявлень про моральне обличчя людини, гуманні якості та ціннісні орієнтації; розвиток умінь визначати головну лінію людини, оцінити ситуацію, обґрунтувати способи її рішення.

У процесі навчання ця інформація може виходити й від учителя, і з навчального посібника. Велика роль засобів масової інформації, спілкування з друзями. Значне місце серед шляхів озброєння учнів знаннями посідає стимулювання до самовиховання. Необхідно допомогти молодшому школяреві визначити таку програму самовиховання, яка б підводила до переконання, що про достоїнства людини судять не за епізодичними вчинками, а за повсякденною поведінкою. Наступний етап – включення школярів у гуманні взаємовідносини, які сприяють формуванню навичок гуманної поведінки, гуманних звичок. Провідна роль при цьому належить організації допомоги в навчанні, яка сприяє формуванню дружніх стосунків між членами колективу, викликає почуття відповідальності [6, с. 135].

Майбутні вчителі мають бути підготовленими до формування гуманних взаємовідносин молодших школярів у процесі навчання. У дослідженні І. Бужини «готовність майбутніх учителів до формування гуманістичних відносин молодших школярів» інтерпретується як «цілісне, стійке полікомпонентне утворення, яке забезпечується позитивною мотивацією, оволодінням сучасною технологією формування гуманістичних якостей у майбутніх учителів, їхньою потребою до педагогічної рефлексії» [2, с. 16].

Істотним напрямом у забезпеченні готовності майбутніх учителів початкових класів до гуманістичного виховання учнів у процесі навчально-пізнавальної діяльності є проведення семінарів, конференцій, круглих столів, програми яких включають такі питання: форма встановлення контактів із класом (невербальні засоби, використовувані вчителем для встановлення контактів із різними учнями; форми вираження уваги до окремих вихованців); зміст і манера пред'явлення вимог до учнів; форми зняття невпевненості, сором'язливості, внутрішньої замкненості, стимулювання пізнавальної й моральної активності учнів на уроках; використання моральних оцінок і ставлень дітей, що зміцнюють у них почуття власної гідності й відповідальності; засоби впливу на учнів, що попереджують недисциплінованість (мімічна експресія, прохання, порада, гумор, заспокоюючі зауваження, критичні повчання, категоричні приписи, попередження про покарання); реакції учнів на вимоги вчителя; загальна атмосфера уроку та ін.

Теоретична підготовка студентів до гуманістичного виховання молодших школярів має підкріплюватися формуванням умінь і навичок організації гуманних взаємовідносин учнів, що можливе за умов включення до програм педагогічних практик відповідних завдань. Залучення студентів-практикантів до практичної підготовки має здійснюватися у таких напрямах:

– створення у колективі молодших школярів сприятливого психологічного клімату, який є запорукою успішної спільної навчально-пізнавальної діяльності, що передбачає включення учнів у взаємодію;

– організація групових та колективних форм навчання на уроках для забезпечення набуття учнями досвіду поведінки у спільній діяльності (між учнями складаються відносини взаємної до-

помоги, співробітництва, які ведуть до оволодіння способами колективного здобуття знань, умінь колективно працювати, народжують дружні, турботливі відносини);

– забезпечення чергування різних форм навчальної діяльності учнів, уведення в хід уроків ігрових моментів, які створюють позитивні переживання;

– педагогічно доцільна організація спілкування молодших школярів, яке б виконувало функції координації цілей і дій, узгодження етичних рішень, гуманістичної солідарності;

– управління процесом навчання з боку вчителя (систематичне спостереження за внутрішньоколективними відносинами, вивчення їх, забезпечення престижною позицією школярів, у яких потреба в самоповазі в колективі не задоволена).

Поєднання вищезазначених форм теоретичної та практичної підготовки студентів забезпечить необхідний рівень готовності до формування гуманних взаємовідносин молодших школярів у навчально-пізнавальній діяльності.

Висновки і пропозиції. Особливості формування гуманних взаємовідносин молодших школярів у процесі навчання (створення сприятливого психологічного клімату в колективі; організація спільної діяльності, взаємодії; педагогічно доцільна організація спілкування; педагогічне управління навчанням) визначають зміст підготовки майбутніх учителів до цієї діяльності. Умовою ефективності такої підготовки є поєднання теоретичної (засвоєння теоретичних питань гуманістичного виховання при вивченні нормативних психолого-педагогічних дисциплін, спецкурсів та спецсемінарів) та практичної підготовки (включення до програми практик відповідних завдань та організація безпосередньої професійної діяльності).

Список літератури:

1. Алиева А. М. Подготовка студентов педагогического факультета к воспитанию гуманизма у младших школьников в процессе изучения устного народного творчества (на материале Карачаево-Черкесского государственного университета и Кабардино-Балкарского государственного университета): автореф. дис. на соискание ученой степени канд. пед. наук: спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / А. М. Алиева. – Майкоп, 2003. – 22 с.
2. Бужина І. В. Теорія і практика підготовки майбутніх учителів до формування гуманістичних відносин молодших школярів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / І. В. Бужина. – К., 2005. – 53 с.
3. Пащенко Д. І. Формування готовності майбутніх учителів початкових класів до гуманістичного виховання учнів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Д. І. Пащенко. – Київ, 2006. – 37 с.
4. Рега О. Підготовка майбутніх учителів початкових класів до гуманно-особистісного виховання дітей / О. Рега // Гірська школа Українських Карпат № 6-7 – 2010-2011. – С. 149–152.
5. Тихонович В. М. Гуманістичне виховання школярів у навчально-пізнавальній діяльності: навчальний посібник / В. М. Тихонович. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 156 с.
6. Тихонович В. М. Особливості прояву гуманізму школярів у процесі навчально-пізнавальної діяльності / В. М. Тихонович // Вісник Черкаського університету. Серія «Педагогічні науки» / гол. ред. А. І. Кузьмінський. – Черкаси, 2013. – № 10 (263). – С. 132-137.
7. Философский энциклопедический словарь / Гл. ред. Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов. – М.: Сов. Энциклопедия, 1983. – 840 с.

Дехнич А.Г.
Харьковский национальный педагогический университет
имени Г.С. Сковороды

ПОДГОТОВКА СТУДЕНТОВ К ФОРМИРОВАНИЮ ГУМАННЫХ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ В УЧЕБНО-ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация
Раскрыта сущность гуманистического воспитания, его цель и функции. Определены понятия «готовность к гуманистическому воспитанию», «готовность к формированию гуманистических отношений» и очерчены пути обеспечения такой готовности. Гуманистическая направленность педагогической деятельности рассмотрена как результат подготовки студентов к гуманистическому воспитанию. Выделены особенности формирования гуманных взаимоотношений младших школьников в процессе учебно-познавательной деятельности. Предложены направления теоретической и практической подготовки студентов к воспитанию гуманных взаимоотношений школьников в обучении.
Ключевые слова: гуманистическое воспитание, профессиональная подготовка, готовность, гуманистическая направленность, учебно-познавательная деятельность, взаимоотношения, взаимодействие.

Dekhnich A.G.
H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University

STUDENTS' PREPARATION TO FORMING HUMANE MUTUAL RELATIONS OF YOUNG LEARNERS IN STUDYING-COGNITIVE ACTIVITY

Summary
The core of humanistic upbringing has been revealed, as well as its aim and functions. The notions of «readiness to humanistic upbringing», «readiness to forming humanistic relations» have been defined; the ways of providing this readiness have been outlined. Humanistic direction of pedagogical activity is viewed as the result of students' preparation to humanistic upbringing. Peculiar features of forming humane mutual relations between young learners in the process of studying-cognitive activity have been enlightened. Directions of theoretical and practical students' preparation to bringing up humane mutual relations of pupils in studying have been proposed.
Keywords: humanistic upbringing, professional preparation, readiness, humanistic direction, studying-cognitive activity, mutual relations, mutual activity.

УДК 378.14

РОЗВИТОК ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ЛІКАРІВ І ПРОВІЗОРІВ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ IT-КОМПЕТЕНТНОСТІ

Добровольська А.М.
Івано-Франківський національний медичний університет

У статті акцентовано увагу на понятті «творчі здібності». Схарактеризовано завдання 4-х рівнів, а також досліджено їх значущість для розвитку творчих здібностей майбутніх лікарів і провізорів у процесі формування інформаційно-технологічної компетентності (*IT*-компетентності) під час навчання дисциплінам природничо-наукової підготовки (*ДПНП*). З'ясовано роль проблемних завдань у процесі розвитку творчих здібностей майбутніх фахівців, у котрих формується *IT*-компетентність під час навчання *ДПНП*. Розроблено методику оцінювання рівнів творчих здібностей майбутніх фахівців за умови набуття ними *IT*-компетентності під час навчання *ДПНП*, яка передбачає анкетне опитування суб'єктів освітнього процесу за сформульованими запитаннями та реалізацію алгоритму оцінювання його результатів з використанням відповідних статистичних методів. У межах розробленої моделі проведено анкетне опитування суб'єктів дослідження, а також оцінено його результати за передбаченим алгоритмом. Доведено, що процес формування *IT*-компетентності під час навчання *ДПНП* з використанням розроблених посібників є визначальним для розвитку творчих здібностей майбутніх лікарів і провізорів, котрі дозволять їм творчо вирішувати завдання і проблеми не тільки в майбутній професійній діяльності, але й в інших дотичних сферах.
Ключові слова: анкетне опитування, завдання, *IT*-компетентність, методика, посібники, рівень, творчі здібності.

Постановка проблеми. На сьогодні важливими елементами професійності лікарів і провізорів є їх уміння обробляти великі потоки фахово спрямованої інформації, проявляючи вміння до її аналізу, критичного оцінювання, узагальнення, синтезу, систематизації. Тому основним завданням сучасної вищої медичної і фармацевтичної освіти є не тільки формування в майбутніх фахівців міцних системних знань, умінь і навичок, умінь постійно підвищувати свій професійний рівень, умінь самостійно здобувати нові фахові знання, але й розвиток їх творчих здібностей і потенціалу.

Саме наявність у лікаря чи провізора творчого потенціалу сприяє тому, що він не пристосовується до нових мінливих умов професійної діяльності, а є активним перетворювачем дійсності і фахівцем, котрий творчо вирішує різноманітні проблемні ситуації в практичній діяльності.

Окрім того, динамічний розвиток освітнього простору вимагає від профільних *ВНЗ* підготовки майбутніх лікарів і провізорів відповідно до соціального замовлення суспільства, здатних до творчості в професійній діяльності.

Тому формування і розвиток творчих здібностей і потенціалу в майбутніх фахівців є важливою й актуальною проблемою сучасної вищої медичної і фармацевтичної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми творчості, формування і розвитку творчих здібностей у наукових дослідженнях з різних точок зору розглядали В. Андреєв, Т. Артем'єва, В. Крутецький, Д. Леонтьєв, О. Леонтьєв, О. Лук, С. Рубінштейн, О. Чус та інші вчені.

Загальні проблеми розвитку здібностей суб'єктів освітнього процесу вивчали Л. Антонюк, П. Атаманчук, Б. Гніденко, С. Гончаренко, А. Давиденко, Є. Коршак, М. Мартинюк, В. Сергієнко, М. Шут та інші дослідники.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблемами освіти майбутніх лікарів і провізорів займалися багато вчених, а саме І. Булах, Л. Кайдалова, О. Майоров, В. Марценюк, О. Мінцер, Л. Муц, Л. Унгурян, Т. Хомазюк, О. Швидкий, Л. Шевченко, М. Моор та інші, але комплексні дослідження процесу розвитку творчих здібностей і потенціалу майбутніх фахівців під час навчання дисциплінам природничо-наукової підготовки (*ДПНП*) «Європейський стандарт комп'ютерної грамотності» (*«ЄСКГ»*) «Медична інформатика» (*«МІ»*), «Інформаційні технології у фармації» (*«ІТФ»*), «Комп'ютерне моделювання у фармації» (*«КМФ»*) не проводилися.

Метою статті є дослідження питання розвитку творчих здібностей майбутніх лікарів і провізорів, у яких формується *ІТ*-компетентність під час навчання *ДПНП «ЄСКГ»*, *«МІ»*, *«ІТФ»*, *«КМФ»*.

Виклад основного матеріалу. Розвиток творчих здібностей майбутніх лікарів і провізорів є однією із важливих складових процесу формування їх *ІТ*-комптентності під час навчання *ДПНП «ЄСКГ»*, *«МІ»*, *«ІТФ»*, *«КМФ»*.

Варто зазначити, що, перш за все, творчість – це неформалізований процес створення або виявлення суб'єктом освітнього процесу нових відомостей під час навчання.

У науковій літературі [1; 5-7; 9] існує декілька підходів до класифікації здібностей, котрі набуваються в процесі навчання і виховання, на підставі чого можна стверджувати, що:

– *творчі здібності* – це здібності, розвиток яких пов'язаний зі складними психічними процесами (В. Крутецький, Є. Рапацевич);

– *творчі здібності* – це здібності до наукової роботи, що сприяють отриманню об'єктивно значущих результатів діяльності, а також здібності до навчальної діяльності, котрі надають можливість швидко й успішно оволодівати певними знаннями, вміннями і навичками (В. Крутецький);

– *творчі здібності* – це здібності, які є результатом розвитку загальних і спеціальних здібностей особистості, котра перебуває за певних позитивних умов навчання і виховання, що відповідають вимогам певного виду творчої діяльності (В. Андреєв, Д. Леонтьєв);

– *творчі здібності* – це здібності, формування і розвиток яких залежить більшою мірою від природних особливостей особистості (Т. Артем'єва та інші).

Під час дослідження, ми дотримувались думки, що з метою формування творчих здібностей майбутніх фахівців, у котрих формується *ІТ*-компетентність, під час навчання *ДПНП «ЄСКГ»*, *«МІ»*, *«ІТФ»*, *«КМФ»* має здійснюватись педагогічний процес, спрямований на розвиток їх творчого потенціалу.

Очевидним також є й те, що творчі здібності майбутніх лікарів і провізорів за час набуття ними *ІТ*-компетентності в процесі навчання *ДПНП «ЄСКГ»*, *«МІ»*, *«ІТФ»*, *«КМФ»* мають бути сформовані і розвинуті так, щоб, вирішуючи проблемні завдання, вони могли використовувати попередній досвід для нового осмислення і бачення конкретної проблеми.

Здійснюючи дослідження, ми дотримувались думки, що розвиток творчих здібностей майбутніх фахівців за умови формування їх *ІТ*-компетентності відбувається за рахунок різних форм, методів, способів і засобів організації і реалізації процесу навчання зазначеним *ДПНП*.

З метою навчання майбутніх лікарів і провізорів *ДПНП «ЄСКГ»*, *«МІ»*, *«ІТФ»*, *«КМФ»* в Івано-Франківському національному медичному університеті (ІФНМУ) використовуються розроблені посібники «Європейський стандарт комп'ютерної грамотності. Практикум», «Європейський стандарт комп'ютерної грамотності. Тестові завдання», «Медична інформатика. Практикум», «Медична інформатика. Тестові завдання», «Інформаційні технології у фармації. Практикум», «Інформаційні технології у фармації. Тестові завдання», «Комп'ютерне моделювання у фармації. Практикум», «Комп'ютерне моделювання у фармації. Тестові завдання», «Комп'ютерне моделювання у фармації. Завдання і методичні рекомендації до курсової роботи», котрі є авторськими розробками і складовими відповідних навчально-методичних комплексів.

Варто зазначити, що розвиток творчих здібностей майбутніх фахівців з успіхом відбувається через вирішення ними під час навчання *ДПНП «ЄСКГ»*, *«МІ»*, *«ІТФ»*, *«КМФ»*, зокрема і в процесі виконання самостійної як аудиторної, так і позааудиторної роботи, представлених у зазначених вище посібниках завдань практично спрямованого змісту і пошуково-творчого характеру, які складають основу (залежно від змісту) практичних занять, розрахунково-графічних, контрольних і курсових робіт (проектів), а також індивідуальних самостійних і навчально-дослідницьких робіт. Серед цих завдань особливе місце займають завдання, які досить часто є міжпредметними і виконуються з використанням інтегрованих знань та інформаційно-комунікаційних технологій, а саме завдання [2]:

– *І-го рівня* – завдання на основні визначення і поняття в межах зазначених *ДПНП*, вирішення котрих передбачає збирання інформації, її аналізування й узагальнення, а також набуття майбутніми лікарями і провізорами загальнонаукових знань, умінь і навичок за умови формування їх *ІТ*-компетентності як на теоретичному, так і на практичному рівнях;

– *ІІ-го рівня* – професійно спрямовані завдання теоретичного і практичного характеру, здебільшого на відтворення, вирішення яких передбачає закріплення теоретичного матеріалу, а також застосування вмінь і відтворення навичок, набутих суб'єктами освітнього процесу в межах формування *ІТ*-компетентності під час навчання зазначеним *ДПНП*;

– *ІІІ-го рівня* – творчі міждисциплінарні проектні завдання (завдання розрахунково-графічних і контрольних робіт, індивідуальних самостійних робіт, навчально-дослідницьких робіт), котрі відрізняються підвищеним рівнем складності, а також забезпечують вироблення в майбутніх фахівців знань міжпредметного, а вмінь і навичок експериментального характеру в межах формування і розвитку *ІТ*-компетентності;

– *IV-го рівня* – міждисциплінарні проектні завдання (завдання курсових робіт), у процесі вирішення яких виконується і контролюється самостійна навчально-дослідницька і пошуково-творча робота, котра має за мету поглиблене ви-

вчення деяких питань, а також закріплення набутих у межах формування *ІТ*-компетентності знань, умінь і навичок, скерованих на творчий розвиток професійної компетентності майбутніх лікарів чи провізорів.

Досліджуючи, ми погоджувались з думкою Є. Рапацевича, що вирішення завдань *І-го* і *ІІ-го* рівнів сприяє формуванню в майбутніх лікарів і провізорів репродуктивних здібностей, які забезпечують можливість засвоєння знань і вмінь, а також оволодіння діяльністю за певним алгоритмом [9, с. 121]. Ми дійшли висновку, що під час вирішення завдань *ІІІ-го* і *IV-го* рівнів (головним чином за допомогою розроблених посібників) вже набуті суб'єктами освітнього процесу репродуктивні здібності зазнають значного розвитку, що дозволяє розглядати їх як вже творчі здібності.

Окрім того, в процесі дослідження було очевидним, що вирішення сформульованих завдань всіх рівнів:

– відбувається в дискусійній атмосфері, котра передбачає для майбутніх фахівців обмін думками, а також їх аналітичну діяльність, доведення власної позиції тощо;

– сприяє виробленню вмінь шукати потрібну інформацію засобами мережі Internet, а також користуватись літературою;

– допомагає суб'єктам освітнього процесу набувати вмінь самостійно працювати з інформацією;

– дозволяє виконувати не тільки репродуктивну частину роботи, а й формувати здатність до критичного аналізу, виявляти гнучкість мислення, тобто поступово розвивати творчі здібності [9, с. 122].

Було з'ясовано, що розвитку творчих здібностей майбутніх фахівців дослідницького характеру під час навчання *ДПНП «ЄСКГ»*, *«МІ»*, *«ІТФ»*, *«КМФ»* головним чином сприяють знання, а також практичні вміння і навички, набуті ними в процесі формування *ІТ*-компетентності за умови виконання виключно завдань *ІІІ-го* і *IV-го* рівнів.

Дослідницький характер таких завдань забезпечується за рахунок того, що особи, які навчаються, одержавши тему завдання (навчального дослідження) або сформулювавши її, самостійно:

– складають план виконання завдання або навчально-дослідницької роботи;

– окреслюють можливі варіанти його реалізації й обирають найоптимальніший серед них;

– реалізують обраний план;

– перевіряють переконливість та однозначність одержаних висновків [4, с. 52].

Такий алгоритм дій під час вирішення завдань *ІІІ-го* і *IV-го* рівнів можливий завдяки тому, що:

– спостерігаються факти і вивчаються питання;

– з'ясовуються незрозумілі питання, які підлягають дослідженню (постановка проблеми);

– висувається гіпотеза;

– будується план дослідження;

– здійснюється план дослідження, в процесі якого з'ясовуються зв'язки питань, котрі вивчаються, з іншими питаннями;

– формулюється алгоритм вирішення проблеми, який пояснюється і реалізується;

– перевіряється рішення;

– робляться практичні висновки про можливе і необхідне застосування одержаних результатів і знань [4, с. 52].

Варто зазначити, що завдання *ІІІ-го* і *IV-го* рівнів здебільшого мають не тільки дослідницький, але й пошуково-творчий характер, а тому вимагають нестандартних підходів і знаходження альтернативних способів вирішення.

Було встановлено, що, вирішуючи такі завдання, необхідно стежити за розумним співвідношенням логічного і творчого підходів [8, с. 238], бо виключно логічний спосіб вирішення завдань *ІІІ-го* і *IV-го* рівнів, доцільність використання котрого не викликає жодних сумнівів, не забезпечує розвиток творчих здібностей майбутніх фахівців.

Вирішити це протиріччя, на нашу думку, можна:

– розвиваючи логічне мислення суб'єктів освітнього процесу в межах раціонального формування їх *ІТ*-компетентності;

– спираючись на наукову інтуїцію і навички подолання інертності і стереотипів мислення майбутніми фахівцями під час вирішення завдань у потрібний момент у процесі формування *ІТ*-компетентності;

– формуючи в осіб, які вивчають *ДПНП «ЄСКГ»*, *«МІ»*, *«ІТФ»*, *«КМФ»*, здатність до пошуково-творчої діяльності за рахунок розвитку якостей, необхідних творчій особистості, а також навичок дослідницької діяльності в процесі формування *ІТ*-компетентності.

Під час дослідження було очевидним, що розвиток творчих здібностей майбутніх лікарів і провізорів супроводжується формуванням їх творчої уяви за рахунок аналізу і синтезу знань, накопичених під час навчання зазначеним *ДПНП* і формування *ІТ*-компетентності, а також за рахунок побудови моделей, що з успіхом реалізуються в процесі перевірки різноманітних гіпотез і застосування принципу аналогій [8, с. 238].

Окрім того, ми пересвідчились на практиці, що висування гіпотези є найбільш складною фазою творчості майбутніх фахівців у процесі навчання *ДПНП «ЄСКГ»*, *«МІ»*, *«ІТФ»*, *«КМФ»* і формування в його межах *ІТ*-компетентності, бо висунута гіпотеза повинна задовольняти певні вимоги, тобто дозволяти особам, котрі навчаються, робити обґрунтовані висновки, мати можливість для їх перевірки та оцінювання евристичної значущості.

Варто наголосити, що під час навчання зазначеним *ДПНП* на практичних заняттях з метою навчити майбутніх фахівців висувати гіпотезу викладачі створюють певні проблеми або проблемні ситуації, що дозволяє їм активізувати мислення суб'єктів освітнього процесу за рахунок їх здогадів і припущень.

Такі проблеми або проблемні ситуації, на нашу думку, є значущими, тому що викладач вже знає хід їх вирішення, а також йому відомо, які риси творчої діяльності потрібно проявити особам, які навчаються, під час його здійснення.

Досліджуючи, ми пересвідчились у тому, що побудова системи згаданих проблем або проблемних ситуацій у вигляді проблемних завдань дозволяє передбачати діяльність майбутніх лікарів і провізорів під час формування і розвитку їх *ІТ*-компетентності в процесі навчання *ДПНП «ЄСКГ»*, *«МІ»*, *«ІТФ»*, *«КМФ»*, що поступово призводить до вироблення в них необхідних рис творчої діяльності [4, с. 52].

Було з'ясовано, що невміння майбутніх фахівців висувати гіпотезу обумовлене невмінням будувати моделі досліджуваних об'єктів чи процесів. Тому творча діяльність майбутніх лікарів і провізорів під час формування *ІТ*-компетентності передбачає розвиток їх умінь самостійно будувати потрібні моделі, що, на нашу думку, є одним з обов'язкових елементів процесу навчання *ДПНП «ЄСКГ»*, *«МІ»*, *«ІТФ»*, *«КМФ»*.

Варто зауважити, що саме ступінь адекватності створеної моделі реальному об'єкту чи процесу визначає рівень і глибину знань осіб, які навчаються, а також рівень розвитку їх творчих здібностей.

Під час дослідження ми пересвідчились у тому, що пошуково-творча діяльність майбутніх лікарів і провізорів, котрі вирішують завдання *III-го* і *IV-го* рівнів у процесі формування *ІТ*-компетентності під час навчання зазначеним *ДПНП* з використанням розроблених посібників, пов'язана з подоланням протиріч творчого процесу, обумовлених інертністю мислення і зміною його напрямку, а механізм реалізації якого відповідно до теорії Б. Кедрова передбачає послідовні переходи від одиничного (О) до цілого (Ц), а від нього до загального (З), тобто, має місце система переходів О→Ц→З [8, с. 239]. Саме це, на нашу думку, дасть можливість майбутнім фахівцям творчо підходити до вирішення проблем у майбутній професійній діяльності, котрі є дотичними і до інших сфер.

З метою оцінювання рівнів творчих здібностей майбутніх лікарів і провізорів, які проявляються в процесі формування їх *ІТ*-компетентності під час навчання *ДПНП «ЄСКГ»*, *«МІ»*, *«ІТФ»*, *«КМФ»*, у межах дослідження було запропоновано здійснити анкетне опитування, котре передбачає відповіді суб'єктів освітнього процесу на сформульовані запитання та їх оцінювання за 4-и бальною шкалою (табл. 1).

Рівні творчих здібностей майбутніх лікарів і провізорів, які розвиваються в процесі формування їх *ІТ*-компетентності під час навчання *ДПНП «ЄСКГ»*, *«МІ»*, *«ІТФ»*, *«КМФ»*, було запропоновано оцінювати з використанням звідної таблиці (табл. 2).

Зауважимо, що висновок щодо рівня творчих здібностей майбутнього лікаря чи провізора в табл. 2 отримується за таким показником як сума балів Sб з урахуванням того, що (табл. 3).

Варто зазначити, що запропонована градація рівнів творчих здібностей майбутніх лікарів і провізорів (табл. 3) у процесі формування їх *ІТ*-компетентності під час навчання *ДПНП*

Таблиця 1

Перелік запитань для анкетного опитування, варіанти відповідей на них та бали для їх оцінювання

№ з/п	Запитання	Варіанти відповідей і бали	
1.	Чи подобається Вам формувати *ІТ*-компетентність під час навчання *ДПНП* у контексті її використання в майбутній професійній діяльності?	Так	4
		Часто	3
		Інколи	2
		Ніколи	1
2.	Як часто Ви доводити до логічного завершення вирішення завдань у межах формування *ІТ*-компетентності під час навчання *ДПНП*?	Постійно	4
		Часто	3
		Інколи	2
		Ніколи	1
3.	Чи можете Ви після закінчення заняття, під час якого відбувалось формування *ІТ*-компетентності за умови навчання *ДПНП*, пригадати все, про що йшлося на ньому?	Завжди	4
		Часто	3
		Інколи	2
		Не можу	1
4.	Чи виникає у Вас бажання досягати досконалості, вирішуючи складні завдання в межах формування *ІТ*-компетентності під час навчання *ДПНП*?	Завжди	4
		Часто	3
		Інколи	2
		Не виникає	1
5.	Чи виникає у Вас бажання вирішувати в процесі формування *ІТ*-компетентності під час навчання *ДПНП* невідомі завдання?	Завжди	4
		Часто	3
		Інколи	2
		Не виникає	1
6.	Якщо під час навчання *ДПНП* Вам подобається формувати *ІТ*-компетентність, то чи хочете знати всі особливості такого процесу?	Завжди	4
		Часто	3
		Інколи	2
		Не хочу	1
7.	Чи висловлюєте Ви різноманітні ідеї в процесі формування *ІТ*-компетентності під час навчання *ДПНП*?	Постійно	4
		Часто	3
		Інколи	2
		Не висловлюю	1
8.	Чи реалізуються ідеї, висловлені Вами в процесі формування *ІТ*-компетентності під час навчання *ДПНП*?	Завжди	4
		Часто	3
		Інколи	2
		Не реалізуються	1
9.	Чи буває у Вас оптимістичний настрій за умови формування *ІТ*-компетентності під час навчання *ДПНП*?	Завжди	4
		Часто	3
		Інколи	2
		Не буває	1
10.	Чи сприяє Ваша комунікабельність вирішенню важливих проблем, які виникають у процесі формування *ІТ*-компетентності під час навчання *ДПНП*?	Завжди	4
		Часто	3
		Інколи	2
		Не сприяє	1
11.	Чи доводиться Вам висловлювати критичні судження в процесі формування *ІТ*-компетентності під час навчання *ДПНП*?	Постійно	4
		Часто	3
		Інколи	2
		Не доводиться	1
12.	Чи доводиться Вам у процесі формування *ІТ*-компетентності під час навчання *ДПНП* виконувати неочікувані і принципово нові дії?	Постійно	4
		Часто	3
		Інколи	2
		Не доводиться	1
13.	Чи думаєте Ви про набуття *ІТ*-компетентності, якщо процес її формування під час навчання *ДПНП* захоплює Вас?	Завжди	4
		Часто	3
		Інколи	2
		Не думаю	1
14.	Чи будете Ви продовжувати формувати особисту *ІТ*-компетентність після завершення навчання *ДПНП*?	Завжди	4
		Часто	3
		Інколи	2
		Не буду	1

Джерело: розроблено автором

«ЄСКГ», *«МІ»*, *«ІТФ»*, *«КМФ»* обумовлена тим, що (табл. 4).

У дослідженні взяли участь 63 особи (*І група* – 21 особа, *ІІ група* – 20 осіб, *ІІІ група* – 22 особи), які навчались на І-ІІ курсах фармацевтичного факультету за спеціальністю 7.12020101 «Фармація» в 2013-2014 і 2014-2015 навчальних роках і перебували за певних умов (табл. 5). Воно тривало протягом двох семестрів в обсязі 2-х модулів (198 годин) у межах вивчення *ДПНП «ІТФ»* на базі кафедри медичної інформатики, медичної і біологічної фізики ІФНМУ.

З усіма учасниками дослідження було проведене анкетне опитування за розробленими запитаннями (табл. 1) і отримані певні результати (табл. 6). Варто зазначити, що перший раз опитування проводилось на початку вивчення *ДПНП «ІТФ»* (*контрольна група – КГ*), а другий – по завершенню вивчення цієї *ДПНП* (*експериментальна група – ЕГ*).

За результатами анкетного опитування ми дійшли висновку, що його учасники відповідали на сформульовані запитання обдумано і вмотивовано, а самі результати заслуговують на довіру,

Таблиця 2

Звідна таблиця для визначення рівнів творчих здібностей майбутніх лікарів і провізорів у процесі формування їх *ІТ*-компетентності під час навчання *ДПНП «ЄСКГ», «МІ», «ІТФ», «КМФ»*

№ з/п	ПІБ особи, яка вивчає *ДПНП*	Бали								Рівень творчих здібностей (висновок)
		Запитання							Сума $S_б$	
		$З_1$	$З_2$	$З_3$	...	$З_{12}$	$З_{13}$	$З_{14}$		
1.										
. . .										
n										

Джерело: розроблено автором

Таблиця 3

Оцінювання рівнів творчих здібностей майбутніх лікарів і провізорів, які проявляються за умови формування їх *ІТ*-компетентності під час навчання *ДПНП «ЄСКГ», «МІ», «ІТФ», «КМФ»*

Сума балів	Рівень творчих здібностей			
	низький	задовільний	середній	високий
$S_б$	$S_б < 34$	$34 \le S_б < 42$	$42 \le S_б \le 50$	$50 < S_б \le 56$

Джерело: розроблено автором

Таблиця 4

Характеристики рівнів творчих здібностей майбутніх лікарів і провізорів у процесі формування їх *ІТ*-компетентності під час навчання *ДПНП «ЄСКГ», «МІ», «ІТФ», «КМФ»*

Рівень	Характеристика
високий	Передбачає: – наявність у майбутніх лікарів і провізорів яскраво вираженої ініціативи й оригінальності мислення під час вирішення завдань дослідницького і пошуково-творчого характеру за умови формування їх *ІТ*-компетентності; – стійке прагнення майбутніх фахівців до самостійного вирішення завдань у процесі формування *ІТ*-компетентності; – застосування майбутніми лікарями і провізорами креативного підходу до вирішення фахово спрямованих завдань у процесі формування *ІТ*-компетентності; – наявність у майбутніх лікарів і провізорів здатності до прийняття нестандартних рішень у процесі формування *ІТ*-компетентності.
середній	Передбачає: – прояв майбутніми фахівцями гнучкості мислення під час вирішення завдань дослідницького і пошуково-творчого характеру в процесі формування *ІТ*-компетентності; – ситуативне прагнення майбутніх лікарів і провізорів самостійно вирішувати завдання в процесі формування *ІТ*-компетентності; – можливість для майбутніх фахівців долати інертність мислення в процесі вирішення фахово спрямованих завдань за умови формування *ІТ*-компетентності; – епізодичне застосування суб'єктами освітнього процесу креативного підходу до вирішення фахово спрямованих завдань під час формування *ІТ*-компетентності.
задовільний	Передбачає: – стереотипність мислення в майбутніх лікарів і провізорів під час вирішення завдань дослідницького і пошуково-творчого характеру в процесі формування *ІТ*-компетентності; – епізодичну цікавість з боку майбутніх фахівців до творчого вирішення завдань у межах формування *ІТ*-компетентності під час навчання зазначеним *ДПНП*; – спонукання суб'єктів освітнього процесу за допомогою додаткових стимулів до творчої активності під час формування їх *ІТ*-компетентності.
низький (незадовільний)	Передбачає: – відсутність цікавості в майбутніх фахівців до творчого вирішення завдань у межах формування *ІТ*-компетентності під час навчання зазначеним *ДПНП*; – відсутність у майбутніх лікарів і провізорів творчої активності в процесі формування *ІТ*-компетентності.

Джерело: розроблено автором

бо з ймовірністю помилки першого роду $\alpha = 0,05$ (рівень значущості) можна стверджувати, що між кількостями балів ($S_б$), набраних суб'єктами освітнього процесу, вибіркових сукупностей *КГ* і *ЕГ* існує достовірний сильний і додатний лінійний кореляційний зв'язок ($|r| \geq r^*$, $0,7 < |r| < 1$, $r > 0$, $|t| > t^*$ у табл. 7).

Окрім того, з метою з'ясування наявності впливу на розвиток творчих здібностей майбутніх фахівців процесу формування *ІТ*-компетентності під час навчання зазначеним *ДПНП* за результатами анкетного опитування була перевірена статистична гіпотеза про рівність центрів розподілу двох незалежних нормальних сукупностей (тобто, контрольних і дослідних груп).

Зауважимо, що критерій перевірки цієї гіпотези був обраний, зважаючи на те, що дисперсії сукупностей різні або однакові (табл. 8).

Таблиця 5

Умови дослідження, за яких передували особи, котрі вивчали *ДПНП «ІТФ»*

Група	Умови
І група	– у процесі навчання постійно використовувались розроблені посібники «Інформаційні технології у фармації. Практикум», «Інформаційні технології у фармації. Тестові завдання»
ІІ група	– у процесі навчання розроблені посібники «Інформаційні технології у фармації. Практикум», «Інформаційні технології у фармації. Тестові завдання» використовувались постійно під час вивчення модуля № 1, а модуля № 2 – фрагментарно або нерегулярно
ІІІ група	– у процесі навчання розроблені посібники «Інформаційні технології у фармації. Практикум», «Інформаційні технології у фармації. Тестові завдання» використовувались фрагментарно або нерегулярно під час вивчення модуля № 1, а модуля № 2 – постійно

Джерело: розроблено автором

Таблиця 6

Результати анкетного опитування і висновки щодо рівня творчих здібностей для кожного з учасників дослідження

№ з/п	І група		Рівень (висновок)	ІІ група		Рівень (висновок)	ІІІ група		Рівень (висновок)
	Sб			Sб			Sб		
	КГ	ЕГ		КГ	ЕГ		КГ	ЕГ	
1.	19	31	Н→Н	20	35	Н→З	32	49	Н→С
2.	35	53	З→В	19	30	Н→Н	21	32	Н→Н
3.	25	42	Н→С	20	31	Н→Н	37	54	З→В
4.	19	29	Н→Н	34	40	З→З	22	35	Н→З
5.	15	24	Н→Н	34	51	З→В	34	51	З→В
6.	34	51	З→В	20	27	Н→Н	34	51	З→В
7.	27	37	Н→З	34	51	З→В	19	27	Н→Н
8.	21	32	Н→Н	22	30	Н→Н	17	21	Н→Н
9.	35	52	З→В	34	45	З→С	18	24	Н→Н
10.	25	43	Н→С	17	24	Н→Н	29	43	Н→С
11.	26	42	Н→С	22	32	Н→Н	23	34	Н→З
12.	25	42	Н→С	34	41	З→З	15	21	Н→Н
13.	21	34	Н→З	16	24	Н→Н	22	33	Н→Н
14.	16	24	Н→Н	34	43	З→С	20	28	Н→Н
15.	15	24	Н→Н	27	32	Н→Н	21	33	Н→Н
16.	36	52	З→В	16	23	Н→Н	26	35	Н→З
17.	33	49	Н→С	26	37	Н→З	27	40	Н→З
18.	23	35	Н→З	16	23	Н→Н	18	25	Н→Н
19.	21	29	Н→Н	16	22	Н→Н	34	46	З→С
20.	17	23	Н→Н	16	25	Н→Н	16	22	Н→Н
21.	22	34	Н→З				34	51	З→В
22.							14	22	Н→Н

Джерело: розроблено автором

Таблиця 7

Результати кореляційного аналізу, а також оцінювання наявності і достовірності лінійного кореляційного зв'язку (за результатами анкетного опитування)

Критерії і висновки	І група (n = 21)	ІІ група (n = 20)	ІІІ група (n = 22)	n = 63
r r*	0,973 0,433	0,934 0,444	0,986 0,422	0,954 0,248
Висновок	$|r| \geq r^*$, наявний достовірний кореляційний зв'язок			
t t*	18,279 2,093	11,137 2,101	26,038 2,086	24,785 2,000
Висновок	$|t| > t^*$, наявний лінійний кореляційний зв'язок			

Джерело: розроблено автором

Таблиця 8

Результати статистичної перевірки гіпотези про рівність дисперсій двох нормальних сукупностей і гіпотези про рівність центрів розподілу двох незалежних нормальних сукупностей, якщо їх дисперсії невідомі (за результатами анкетного опитування)

Критерії і висновки	I група (n = 21)	II група (n = 20)	III група (n = 22)	n = 63
f	2,206	1,534	2,369	2,084
f*	2,124	2,168	2,084	1,524
Висновок	f > f*, дисперсії сукупностей різні	f < f*, дисперсії сукупностей однакові	f > f*, дисперсії сукупностей різні	
t	4,840	3,550	3,909	7,145
t*	2,030	2,024	2,028	1,982
Висновок	t > t*, центри розподілу зміщені			

Джерело: розроблено автором

За результатами перевірки сформульованої статистичної гіпотези був отриманий висновок, що центри розподілу двох незалежних нормальних сукупностей зміщені (табл. 8). Він дозволив нам стверджувати, що процес формування *IT*-компетентності майбутніх фахівців, який відбувається під час навчання *ДПНП «ІТФ»*, впливає на розвиток їх творчих здібностей.

Аналізуючи результати анкетного опитування, можна вести мову про достатньо виражену позитивну динаміку зміни рівнів творчих здібностей учасників дослідження (низький рівень зменшився на 26,98%, а задовільний на 4,76%, середній рівень збільшився на 15,87%, а високий – на 15,87%) та їх якості (збільшилась на 31,74%) в процесі формування їх *IT*-компетентності під час навчання *ДПНП «ІТФ»* (табл. 9).

Було встановлено, що найбільшої позитивної динаміки зміни рівнів творчих здібностей та їх якості в процесі формування *IT*-компетентності під час навчання *ДПНП «ІТФ»* досягли учасники дослідження *I групи*, а найменшої – учасники дослідження *II групи* (табл. 10).

Можна стверджувати (табл. 10), що для суб'єктів освітнього процесу *I групи* зміна якості творчих здібностей була максимальною (збільшилась на 42,85%), а для суб'єктів освітнього процесу *II групи* – мінімальною (збільшилась на 20,0%). Такі результати можна пояснити тим, що постійне використання під час навчання *ДПНП «ІТФ»* розроблених посібників особами *I групи* забезпечило ефективне формування їх *IT*-компетентності [3], що, на нашу думку, максимально сприяло розвитку творчих здібностей майбутніх фахівців.

Варто акцентувати увагу на тому, що найвищі показники (у %) рівнів творчих здібностей серед КГ мали особи *II групи* (табл. 10), у котрих на момент початку вивчення *ДПНП «ІТФ»* вже була сформована *IT*-компетентність, бо вони завершили вивчення *ДПНП* за вибором *«ЄСКГ»*, яке відбувалось з використанням розроблених посібників «Європейський стандарт комп'ютерної грамотності. Практикум», «Європейський стандарт комп'ютерної грамотності. Тестові завдання» і передбачало, здебільшого, вирішення завдань *I-го* і *II-го* рівнів. Нерегулярне або повне невикористання вище зазначених посібників (табл. 5) особами цієї групи впродовж вивчення модуля № 2 *ДПНП «ІТФ»* не сприяло достатньому формуванню їх *IT*-компетентності [3]. Саме це, на нашу думку, й обумовило для майбутніх провізорів (осіб *II групи*) найнижчі показники (у %) рівнів творчих здібностей, а також їх якості (табл. 10) за підсумками вивчення *ДПНП «ІТФ»*.

Таблиця 9

Динаміка зміни рівнів творчих здібностей майбутніх провізорів і їх якості в процесі формування *IT*-компетентності під час навчання *ДПНП «ІТФ»* (n = 63), %

Рівень творчих здібностей	КГ	ЕГ	Різниця	Зміна якості творчих здібностей (середній і високий рівні)
низький	76,19	49,21	– 26,98	+ 31,74
задовільний	23,81	19,05	– 4,76	
середній	0,00	15,87	+ 15,87	
високий	0,00	15,87	+ 15,87	

Джерело: розроблено автором

Висновки і перспективи. За результатами дослідження можна зробити висновок, що процес формування *IT*-компетентності під час навчання *ДПНП «ЄСКГ»*, *«МІ»*, *«ІТФ»*, *«КМФ»* з використанням розроблених посібників [3] є визначальним для розвитку творчих здібностей майбутніх лікарів і провізорів, котрі дозволять їм творчо вирішувати завдання і проблеми не тільки в майбутній професійній діяльності, але й в інших дотичних сферах.

Таблиця 10

Динаміка зміни рівнів творчих здібностей майбутніх провізорів і їх якості в процесі формування *IT*-компетентності під час навчання *ДПНП «ІТФ»*, %

Рівень творчих здібностей	I група (n = 21)			II група (n = 20)			III група (n = 22)		
	КГ	ЕГ	різниця	КГ	ЕГ	різниця	КГ	ЕГ	різниця
низький	80,95	38,10	– 42,85	70,00	60,00	– 10,00	77,27	50,00	– 27,27
задовільний	19,05	19,05	0,00	30,00	20,00	– 10,00	22,73	18,18	– 4,55
середній	0,00	23,80	+ 23,80	0,00	10,00	+ 10,00	0,00	13,64	+ 13,64
високий	0,00	19,05	+ 19,05	0,00	10,00	+ 10,00	0,00	18,18	+ 18,18
Зміна якості творчих здібностей (середній і високий рівні)	+ 42,85			+ 20,00			+ 31,82		

Джерело: розроблено автором

Список літератури:

1. Артемьева Т. И. Методологический аспект проблемы способностей [Электронный ресурс] / Т. И. Артемьева. – М.: Наука, 1977. – 184 с. – Режим доступу: http://www.klex.ru/rc
2. Винник В. К. Модель организации самостоятельной работы студентов с применением учебной платформы Moodle [Электронный ресурс] / В. К. Винник // Современные проблемы науки и образования. – 2013. – № 3. – Режим доступа: http://cyberleninka.ru/article/n/model-organizatsii-samostoyatelnoy-raboty-studentov-s-primeneniem-uchebnoy-platformy-moodle
3. Добровольська А. М. Використання посібників у процесі навчання майбутніх лікарів і провізорів дисциплінам природничо-наукової підготовки [Електронний ресурс] / А. М. Добровольська // Проблеми інженерно-педагогічної освіти: Збірник наукових праць. – 2016. – № 50-51. – С. 129-141. – Режим доступу: http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/26245/1/Romanovskyy_Fenomen_2016.pdf
4. Добровольська А. М. Формування і розвиток *IT*-компетентності майбутніх лікарів і провізорів під час реалізації дослідницького методу в процесі навчання дисциплінам природничо-наукової підготовки [Електронний ресурс] / А. М. Добровольська // Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Сер.: Педагогічні науки. – 2016. – Вип. 149. – С. 50-56. – Режим доступу: http://elibrary.kubg.edu.ua/17162/1/Dereka_KIROVOGRAD_2016_149.pdf
5. Крутецкий В. А. Психология математических способностей школьников [Электронный ресурс] / В. А. Крутецкий. – М.: Просвещение, 1968. – 432 с. – Режим доступа: http://edu-lib.net/matematika-2/dlya-studentov/krutetskiy-v-a-psihologiya-matematiches
6. Леонтьев Д. А. Общее представление о мотивации человека / Д. А. Леонтьев // Психология в вузе: Ежеквартальный научно-методический журнал. – 2004. – № 1. – С. 51-65.
7. Рапацевич Е. С. Педагогика: большая современная энциклопедия / Е. С. Рапацевич. – Минск: Современное слово, 2005. – 720 с.
8. Шишкін Г. О. Розвиток творчих здібностей майбутніх учителів технологій при вивченні фізики [Електронний ресурс] / Г. О. Шишкін // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія педагогічна. – 2012. – Вип. 18. – С. 237-240. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/soc_gum/znpkp_ped/2012_18/r5/p5_16.pdf
9. Щирбул О. Розвиток творчих здібностей студентів при використанні інформаційно-технічних засобів навчання [Електронний ресурс] / О. Щирбул // Наукові записки. Серія: Проблеми методики фізико-математичної і технологічної освіти. – 2016. – Вип. 9 (III). – С. 120-123. – Режим доступу: http://www.kspu.kr.ua/images/download-files/naukovi-zapysky/maket_9_III_1.pdf

Добровольская А.М.
Ивано-Франковский национальный медицинский университет

РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ БУДУЩИХ ВРАЧЕЙ И ПРОВИЗОРОВ В ПРОЦЕССЕ ФОРМИРОВАНИЯ ИТ-КОМПЕТЕНТНОСТИ

Аннотация
В статье акцентировано внимание на понятии «творческие способности». Охарактеризованы задания 4-х уровней, а также исследована их значимость для развития творческих способностей будущих врачей и провизоров в процессе формирования информационно-технологической компетентности (ИТ-компетентности) во время обучения дисциплинам естественнонаучной подготовки (ДЕП). Выяснена роль проблемных заданий в процессе развития творческих способностей будущих специалистов, у которых формируется ИТ-компетентность во время обучения ДЕП. Разработана методика оценивания уровней творческих способностей будущих специалистов при условии приобретения ими ИТ-компетентности во время обучения ДЕП, которая предусматривает анкетный опрос субъектов образовательного процесса по сформулированным вопросам и реализацию алгоритма оценивания его результатов с использованием соответствующих статистических методов. В пределах разработанной модели проведен анкетный опрос субъектов исследования, а также оценены его результаты по предусмотренному алгоритму. Доказано, что процесс формирования ИТ-компетентности во время обучения ДЕП с использованием разработанных пособий является определяющим для развития творческих способностей будущих врачей и провизоров, которые позволят им творчески решать задания и проблемы не только в будущей профессиональной деятельности, но и в других касательных сферах.
Ключевые слова: анкетный опрос, задание, ИТ-компетентность, методика, пособия, уровень, творческие способности.

Dobrovolska A.M.
Ivano-Frankivsk National Medical University

THE DEVELOPMENT OF THE CREATIVE CAPABILITIES OF FUTURE DOCTORS AND PHARMACISTS IN THE PROCESS OF FORMATION OF THE IT COMPETENCE

Summary
In the article, attention has been focused on the concept «creative capabilities». We have described the tasks of four levels, and also investigated their significance for the development of creative capabilities of future doctors and pharmacists in the process of formation of information technology competence (the IT competence) during teaching the disciplines of naturally scientific preparation. The role of problematic tasks in the process of development of creative capabilities of the future specialists at which the IT competence is formed during teaching the disciplines of naturally scientific preparation has been found. We have developed the method of evaluation of levels of creative capabilities of the future specialists on condition of acquisition of the IT competence by them during teaching the disciplines of naturally scientific preparation, which provides the questionnaire survey of subjects of educational process on the formulated questions and the implementation of algorithm of evaluation of its results with the use of the appropriate statistical methods. We have conducted the questionnaire survey of research subjects within the limits of the developed model and also estimated its results by the provided algorithm. We have proved, that the process of formation of the IT competence during teaching the disciplines of naturally scientific preparation with the use of the developed manuals is determining for development of creative capabilities of future doctors and pharmacists, which allow them to solve the tasks and problems creatively not only in future professional activity but also in other tangent areas.
Keywords: questionnaire survey, task, *IT* competence, method, manuals, level, creative capabilities.

UDC 37.014.5:81'246.2

BILINGUAL TEACHING: A THEORETICAL FRAMEWORK

Zakordonets N.I.
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

The article outlines a theoretical framework for conceptualizing issues within the emerging field of bilingual teaching. Among current concerns are the bilingual language acquisition, language awareness and communicative competence in bilingual education. There have been defined the distinctiveness and problems of the designing and implementing bilingual programmes and curriculum resources development. The peculiarities that contain the formulation of specific principles of bilingual teaching have been considered. This article summarises theoretical and methodological data of the hypotheses about bilingual teaching. Approaches to the pedagogical content knowledge of bilingual lecturers at higher educational institutions have been determined.
Keywords: bilingual education, bilingual teaching, language acquisition, theoretical framework, content knowledge, bilingualism.

The problem setting. With the increasing of economic globalization, the communication among various nations is persistently expanded and the development tendency of educational internationalization has been arising. The practical use of innovative technology and the improvement of long-distance education convey intensive challenge to the higher education of Ukraine, and that fundamentally has been developing the research about education policy and teaching methodology. To adjust social demand for the students' aptitude at higher educational institutions, the teaching quality of the undergraduate training should be constantly enhanced.

Furthermore, being proficient solely in one language is not acceptable for economic growth, social affluence, and educational success. To achieve academic performance and contribute to trade and industry improvement it is required to possess a wide range of skills, including the ability to speak more than one foreign language. In addition, language acquisition is crucial to the cognitive development of a person. It is undeniable that well-balanced bilingual students may attain academic accomplishment faster than monolingual learners.

Thus, the development of bilingual teaching might help students to steadily comprehend the communication between specialised knowledge obtaining and technology trends in English, increase their application capability of foreign language, and enhance their international awareness and global competitive proficiency.

It should be clear, however, that bilingual teaching is a broad term which is used to denote the presence of two languages in instructional settings, depending upon various variables, comprising the native language, the language of tuition, and the linguistic objective of the pro-

gramme to define which type of bilingual education should be applied.

The Analysis of Recent Studies and Publications. A number of studies similar to the present research have been undertaken in the past [3; 7; 8; 12] but they were focused primarily on types of bilingual education, theories acquainted with cognitive functioning and bilingualism. By comparison, this present study focuses on the various pedagogical theories and methodologies for practical usage. Overall, it is expected that the findings of this study will contribute to the improvement of the bilingual education programmes at higher educational institutions.

The problem of bilingual teaching is solved differently in various countries. Cultural and academic program issues in bilingual education have become subjects of study of a number of studies having revealed that bilingual education is effective with students in well-designed programmes acquiring academic English [2; 11; 13]. Historical and cultural aspects of bilingual education have been studied by H. Baumgartner, L. Vygotskii, G. Burger, M. Valentik, J. Walter G. Haas, K. Lantz. Some researchers (C. Baker, C. Benson, J. Cummins, N. Dutcher, and V. Youssef) have provided evidence that bilingual schooling can improve basic education in developing countries, with a demonstration of the pedagogical advantages of bilingual education.

Numerous research studies that point to the problems of bilingualism and challenges of studying bilingualism in linguistics have been conducted by A. Diebold, J. Edwards, S. Lieberson, W. Mackey, F. Fabbro. The key fundamental theoretical and empirical questions involving bilingual teaching have been formulated by E. Haugen, U. Weinreich, and M. Blanc. An excellent foundation to topics such as bilingual education, second-language teaching, and language policies has been provided by C. Myers-Scotton and C. Hoffmann. Advantages of bilingual education at the social level have been discussed by T. Baker and S. Romaine.

The objective of this paper is to outline a theoretical framework for conceptualizing issues within the emerging field of bilingual teaching and methodological approaches to the content of bilingual teaching at higher educational institutions.

The results of the study. It is indisputable that bilingualism being associated with second language acquisition extends the capabilities of the individual to contribute to the values of other cultures. Since language and culture have been closely entwined, then a tongue being a part and form of expression of a culture actualizes the problem of understanding at the level of global education. In the information society whose members in their professional activity should contact a large number of other people, communication is to be adequate, clear and accurate. Thus, standard common language would be a universal means of such communication for all in the world, overcoming interaction challenges.

Research completed by Dr. Jim Cummins, the professor of the Ontario Institute for Studies in Education at the University of Toronto, supports a central principle of bilingual education: children's first language skills must become well developed to ensure that their academic and linguistic performance in the second language is maximized [5, p. 67].

Cummins's *Developmental Interdependence Theory* suggests that growth in a second language is dependent upon a well-developed first language, and his *Thresholds Theory* proposes that a child must attain a certain level of proficiency in both the native and second language in order for the beneficial aspects of bilingualism to accrue. Also, Dr. Cummins presented the concept of the *Common Underlying Proficiency Model* of bilingualism, which clarifies how notions learnt in one language can be transferred to another. Jim Cummins is acknowledged for his distinction between *Basic Interpersonal Communication Skills* (BICS) and *Cognitive Academic Language Proficiency* (CALP) [5, p. 89–93].

A linguist Stephen Krashen developed an overall theory of second language acquisition known as the *Monitor Model*. The distinction between acquisition and learning–acquisition is the core principle of this theory having been a subconscious process taking place in authentic communicative circumstances and learning having been the conscious procedure of knowing about a language. In addition, the *Monitor Model* comprises the natural order hypothesis, the *Input Hypothesis*, the *Monitor Hypothesis*, and the *Affective Filter Hypothesis*. Together, these five hypotheses provide a vivid structure for understanding of how to best create and implement educational programs for language-minority students. Stephen Krashen has put his theory into practice with the establishment of the *Natural Approach* and the *Gradual Exit Model*, which are founded on the second principle of bilingual education – the concept of *comprehensible input* [9]. Thus, language teaching should be accomplished so that a language can be acquired without difficulty, and this process is completed by applying delivery methods and levels of language that can be easily mastered by the students.

Colin Baker, being commonly approved as one of the most incisive prominent international researchers in the field of bilingualism and bilingual education, defines the connection between bilingualism and intelligence and bond between bilingualism and thinking. Moreover, C. Baker has tried to clarify the relation between language and society distinguishing those factors that are expected to revive a dying language: economic, social, symbolic, demographic, institutional support and religion [1].

Dr. Baker in his book *Foundations of Bilingual Education and Bilingualism* has discussed individual and societal concepts in minority and majority languages; childhood developmental perspectives; general bilingual education issues, bilingual and second language classrooms, and political and multicultural perspectives. He suggests the two routes to bilingualism: *simultaneous*, occurring up to the age of three when two languages are acquired consecutively and *sequential*, taking place through formal education of informal paths. Having concluded his opinions of *assimilation* versus *bilingualism* C. Baker announced the following statements based on his individual interests and political ideas: «Some see language as a problem while others see it as a resource. The first group sees in the classroom the place where language

and cultural differences will be dissolved. For the others, the school is a place where to celebrate diversity» [1, p. 56–60].

In our opinion, bilingual teaching can be considered as a focused educational process of individual socialization that occurs in terms of natural or artificial bilingualism being provided in the mastery of the world cultural values by means of native and foreign languages comprising bilingual education and multicultural upbringing. Consequently, bilingual teaching can be defined as lecturers and students' joint activity in the study of certain academic disciplines in their native and foreign languages, providing a high level of competence in a foreign language and content knowledge mastery. It is clear, then, that a foreign language should be acquired through content learning just as content may be studied through a language.

Clearly, the peculiarity of bilingual education is the existence of two languages as a means of teaching. Thus, each of them is studied not only as a subject that is not limited to the study of a language as a system. The following parameters for the developing curriculum for bilingual education students should be taken into consideration: language situation in the family, characteristics of the curriculum, personal living space, function and status of the language. Furthermore, short- and long-range goals and specific objectives should be converted to lesson plans and tasks, taking into account linguistic and cultural background.

So, the main idea of the bilingual education is that a foreign language along with a native language can be used as a means of teaching and learning strategies in the process of professional training of future specialists. Moreover, content knowledge can be developed at the same time as students improve their language skills. In bilingual education the problem of fragmentation of thinking and speaking a foreign language is being removed, as there is non-linguistic object of knowledge – professional knowledge and professional techniques. Cognitive activity is carried out in the unity of language activity and mastery of the subject matter occurs simultaneously with the mastery of the means of expression in native and foreign languages.

The results of the study have shown that theoretical and methodological foundations of the key concepts in bilingual education are: personality oriented paradigm of modern education; a pragmatist approach, as a major psychological concept of learning; cognitive and communicative and competency-based approaches; concept of humanization and humanitarization of education; hypothetical model of *Interlanguage theory of foreign language learning*; a model of learning activity design; the concept of intercultural dialogue [10, p. 45–47]. Consequently, the strategic objective for bilingual education is the formation of future professionals in the bilingual subject matter competence which is a set of general, special and interdisciplinary professional knowledge and skills that ensure successful career readiness for professional activity implementation in native and foreign languages in terms of intercultural communication.

Didactic and methodological approaches to the content for bilingual teaching at higher educational institutions comprise: *event-related* being focused on the subject matter meaningful in the situation contextually relative; *comparative* being provided a comparative analysis of the events, phenomena and facts of life around the world; *integrated* being combined peculiarities of both approaches mentioned above and being involved the examination of specific situations in comparative analytical perspective.

Models of bilingual education, reflecting the ratio of native to foreign language perform the following functions: *duplicate* being involved the presentation of the same semantic content of lexical units in both native and target languages; *additive* which is to provide additional information in a foreign language being promoted diversity that is crucial to acknowledge peoples' differences; *parity* being provided equal use of native and foreign languages in the disclosure of subject matter; *dominant* due to which with the advent of multicultural societies a foreign language plays a significant role in bilingual education programs [6, p. 15–20].

As such, it may be more feasible to teach predominantly through manipulative, practical or visual experiences, using collaborative activities that make the lesson and a foreign language comprehensible to students. For example, rather than teach the vocabulary in isolation from the content in order to describe what various items are made of it will be valuable to demonstrate the meanings of the terms. Also, lecturers should make their speech more comprehensible talking more slowly, giving emphasis to significant information and key phrases. Furthermore, the teachers may simplify their speech, using less complex grammar and more common vocabulary, providing exemplification, additional meanings and paraphrasing.

However, it is undeniable that lecturers face the challenge of enabling students to learn content and develop the linguistic and academic competence of learners who are studying through a foreign language. Obviously, visuals, facial expression and gestures are able to contribute to content and language learning. In addition, the content mastery and skills development need to be constantly supervised and understanding of the core concepts and terms properly verified.

The conclusions and perspectives of further research. The results of the study reveal that, there are about ten various bilingual education programmes. Provided that mastering the language is carried out by the input information and subconscious language acquisition predominates over consciously studying the language, input information should be the base of a course. Consequently, students focus on content knowledge rather than on the grammatical structure of sentences while perceiving information and making decisions about learning materials. Teaching process should be accomplished creating a positive learning environment in the classroom allowing the students to feel themselves comfortable, safe and engaged. Thus, bilingual teaching develops both English proficiency and academic competence by instruction in the primary language as well as English.

This article has attempted to summarise theoretical and methodological aspects of bilingual teaching analysing the problems of bilingualism

and ways to increase lecturers' efficiency through the effective planning, adjusting classroom activities while assisting their students in developing content knowledge at the same time as improving language skills. To ensure a complete problem solution, it needs to be assured that constraints in the implementation of the bilingual programmes will be overcome. Among the perspectives of further study we suggest search of methods of the analysis of foreign language immersion and the linguistic and academic competence development to be considered.

References:

1. Baker C. Foundations of bilingual education and bilingualism / Colin Baker. – Clevedon: Multilingual Matters LTD, 2006. – 497 p. (in English).
2. Ball J. Enhancing learning of children from diverse language backgrounds: Mother tongue-based bilingual or multilingual education in the early years / Jessica Ball. – United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. – UNESCO, 2011. – 87 p. [online]. – Available from: http://unesdoc. unesco.org/ima gs/0021/002 122/212270e.pdf (in English).
3. Bialystok E. Bilingualism in Development: Language, literacy and cognition / Ellen Bialystok. – New York: Cambridge University Press, 2001. – 26 p. – Available from: http://assets.cambridge.Org/97805216/32317/ sample/97805216323 17ws.pdf (in English).
4. Blanco M. G. Competencies needed by Bilingual Education Teachers / George M. Blanco // Association for Supervision and Curriculum Development [online]. – Available from: http://www.ascd.org/ASCD/pdf/journals/ ed_lead/el_ 197711_blanco.pdf (in English).
5. Cummins J. Language, Power, and Pedagogy: Bilingual Children in the Crossfire / Jim Cummins. – Clevedon, Eng., and Buffalo, NY: Multilingual Matters, 2000. – 309 p. (in English).
6. Descy P. The value of learning: evaluation and impact of education and training: third report on vocational training research in Europe: synthesis report / P. Descy, M. Tessaring. – Luxembourg: Office for official publications of the European Communities, 2005. – 61 p. (in English).
7. Diaz R. M. Thought and Two Languages: The Impact of Bilingualism on Cognitive Development / Rafael M. Diaz // Review of Research in Education. – Vol. (10). – 1983. – Pp. 23–54. – Available from: http://rre.sagepub.com/ content/10/1/2 3.extract (in English).
8. Digital divide // Towards the European higher education area. Bologna process: National reports 2004–2005. – Bern, 2005. – Available from: 12p.www. bolognareform.ch. (in English).
9. Krashen Stephen D. Condemned Without a Trial: Bogus Arguments Against Bilingual Education / Stephen D. Krashen. – Portsmouth, NH: Heinemann, 1999. – 110 p. (in English).
10. Porter R. P. The Politics of Bilingual Education / Rosalie Pedalino Porter. – New York: Basic Books, 1990. – 178 p. (in English).
11. Richard-Amato P. A. Making it happen: From interactive to participatory language teaching. Theory and practice / Patricia A. Richard-Amato. – NY: Longman, 2003 [online]. – Available from: http://www.joanwink. com/newsletter /2009/Richard-Amato_catalog-0709.pdf (in English).
12. Richards J. C., Hurley D. Language and content: Approaches to curriculum alignment. The Language Matrix / J. C. Richards, D. Hurley // Cambridge University Press. – Cambridge, 1990. – Pp. 144–159. [online]. – Available from: http://www. professorjackrichards.com/wp-content/uploads/Curriculum-Approaches-in-Language - Teaching.pdf (in English).
13. Rossell C. H., Baker K. The educational effectiveness of bilingual education / Christine H. Rossell, Keith Baker // Research in the Teaching of English. – Vol. 30. – 1996. – Pp. 7–74. – Available from: http://www.bu.edu/ polisci/files/ people/faculty/rossell/papers/effectiveness.pdf (in English).

Закордонець Н.І.
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДВОМОВНОГО НАВЧАННЯ

Анотація
У статті розглянуто теоретико-методологічні основи концепції двомовного навчання. Схарактеризовано стан розроблення проблеми білінгвізму. Виділено особливості і проблеми конструювання білінгвального навчального плану. Досліджено особливості, що вимагають формулювання специфічних принципів двомовного навчання. Окреслено форми та методи організації двомовного навчання у вищих навчальних закладах.
Ключові слова: білінгвальна освіта, двомовне навчання, засвоєння мови, теоретичні основи, обсяг знань, білінгвізм.

Закордонець Н.И.
Тернопольский национальный педагогический университет
имени Владимира Гнатюка

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ДВУЯЗЫЧНОГО ОБУЧЕНИЯ

Аннотация
В статье рассмотрены теоретико-методологические основы концепции двуязычного обучения. Охарактеризовано состояние разработки проблемы билингвизма. Выделены особенности и проблемы конструирования билингвального учебного плана. Исследованы особенности, требующие формулировка специфических принципов двуязычного обучения. Определены формы и методы организации двуязычного обучения в высших учебных заведениях.
Ключевые слова: билингвальное образование, двуязычное обучение, усвоение языка, теоретические основы, объем знаний, билингвизм.

УДК 373.5(71):316.46(71)

ВИКОРИСТАННЯ ПОТЕНЦІАЛУ ІНКЛЮЗИВНОГО ЛІДЕРСТВА В ШКІЛЬНІЙ ОСВІТІ КОРІННИХ НАРОДІВ КАНАДИ

Запотічна М.І.
Національний університет «Львівська політехніка»

У статті висвітлюється проблема використання потенціалу інклюзивного лідерства в шкільній освіті корінних народів Канади. Виконано аналіз науково-педагогічної літератури, яка трактує окремі аспекти предмету дослідження. Розглянуто досвід організації партнерств між школою та батьками, лідерами громад корінних народів. Обґрунтовано використання традиційної педагогіки корінних народів Канади та сучасних педагогічних технологій задля підвищення рівня успішності учнів – представників корінного походження. Представлено висновки дослідження та перспективи подальших розвідок з проблеми дослідження.
Ключові слова: Канада, корінні народи, шкільна освіта, інклюзивне лідерство, традиційна педагогіка корінних народів.

Постановка проблеми. Основною метою освіти є розвиток та соціалізація дітей та молоді. Первинна соціалізація відбувається у родинному оточенні, коли батьки виховують своїх дітей в колі сім'ї. Вторинна соціалізація особистості, як правило, відбувається за допомогою формальних інституцій як соціальних утворень. У суспільствах, де існують школи, учнів навчають цінностей, знань, умінь та навичок, необхідних для ефективного функціонування у суспільстві, а сукупність необхідної для засвоєння інформації втілюється у навчальних програмах.

Сучасна система освіти Канади розвивається у полікультурному середовищі. Підтримання національних елементів освіти та розвиток культури і традицій різних народів світу є широко розповсюдженою практикою у полікультурному канадському суспільстві. Представники кожної етнічної групи, дотримуючись культурних особливостей канадського суспільства, в той же час зберігають та передають з покоління в покоління власну національну культуру, традиції, цінності та світогляд. У школах системи загальної шкільної освіти знайомлять дітей із особливостями мови, культури, традицій різних народів світу. Змістове наповнення навчальних програм, методика викладання матеріалу набувають особливого значення для соціалізації особистості та формування її світогляду, оскільки збереження та передача культурних цінностей значно залежить від того, чого навчають у школах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Освіта Канади, її різновиди (формальна, неформальна), історія її розвитку, різні її рівні (навчання та розвиток у період раннього дитинства; система початкової та середньої загальноосвітньої школи; подальша освіта; навчання дорослих та розвиток умінь і навичок) досліджуються вітчизняними та зарубіжними науковцями: Т. Кучай, Дж. Едвардз (J. Edwards), Н. Френсіс (N. Francis), Дж. Рейне (J. Reyhner) (шкільна освіта Канади); О. Барабаш, Н. Мукан, М. Лещенко (неперервна освіта); О. Огієнко, К. Вояджe (C. Voyageur), Б. Келліу (B. Calliou) (полікультурна освіта Канади); Ю. Шийка, С. Шепсон (S. Shapson), В. О'Дойлі (V. O'Doyley), К. Хілтенстем (K. Hyltenstam), Л. Олбер (L. Olber) (білінгвальна освіта) тощо.

Освіту корінного населення Канади вивчали С. Андерсен (C. Andersen, A. Johns), Дж. Куммінс (J. Cummins), Й. Хеберт (Y. Hebert), Д. МкКаскілл (D. McCaskill), Х. Рехем (H. Raham), Дж. Фрісен (J. Friesen), В. Фрісен (V. Friesen), Дж. Ламбе (J. Lambe), проте, використання потенціалу інклюзивного лідерства в шкільній освіті корінних народів Канади ще не була предметом наукового дослідження вітчизняних науковців.

Мета статті. Метою статті є дослідження використання потенціалу інклюзивного лідерства в

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

шкільній освіті корінних народів Канади. Автором визначено такі завдання: 1) виконати аналіз науково-педагогічної літератури, що висвітлює окремі аспекти окресленої проблеми; 2) вивчити канадський досвід залучення батьків, громадських діячів, представників громад корінних народів до навчального процесу й життєдіяльності школи та визначити його вплив на успішність учнів.

Виклад основного матеріалу. Результати досліджень вітчизняних та зарубіжних науковців свідчать, що характерною особливістю розвитку системи шкільної освіти Канади на початку XXI ст. є розвиток інклюзивного лідерства (англ. – inclusive leadership). Інклюзивне лідерство, як зауважує З. Магдач, передбачає залучення до освітнього процесу людей, що знаходяться в середині освітньої організації і займають різні формальні посади, а також людей, що мають відношення до навчально-виховного процесу, але знаходяться поза межами освітньої організації [1]. Особливу увагу в інклюзивному лідерстві звертають на залучення до продуктивної співпраці осіб різного етнічного та культурного походження, характеру, складу мислення, світогляду тощо. Практика інклюзивного лідерства активно застосовується у системі освіти корінного населення Канади і має позитивний вплив на успішність учнів.

У контексті інклюзивного лідерства активну участь в освітньому процесі окрім вчителів, соціальних працівників, завучів та директорів шкіл, беруть батьки та представники громади [2], [3]. Зважаючи на особливу роль суспільства корінних жителів та їхніх громад, які традиційно були й залишаються невід'ємною частиною освіти та виховання молодого покоління, інклюзивне лідерство відіграє особливе значення на сучасному етапі розвитку освіти корінних народів Канади.

Як свідчать результати виконаного дослідження, у провінції Британська Колумбія рівень учнівської успішності серед представників корінного населення значно вищий у шкільних районах, які розвинули партнерські відносини із місцевими представниками – лідерами корінних жителів, і які беруть активну участь у прийнятті освітніх рішень.

Про позитивні зміни свідчать статистичні дані про успішність учнів 17 шкіл у провінції Альберта, які активно впроваджували Проект навчального середовища школа-громада (англ. School-Community learning environment project). У рамках цього проекту школи запровадили низку стратегій щодо залучення батьків та громади до навчально-виховного процесу. Однією з найуспішніших програм цього проекту, створена спеціально для батьків та учнів корінного населення, стала програма залучення батьків з метою покращення успішності учнів «Сім'ї та школи разом» (англ. FAST – Families and schools together). У провінції Британська Колумбія у 2004 р. засновано Клуб батьків дітей перших націй (англ. First Nations Parents' Club), який сприяв утворенню 134 місцевих батьківських комітетів та об'єднав близько 2800 осіб [7].

За допомогою Асоціації шкіл перших націй батьків забезпечують інформаційними матеріалами, навчальною підтримкою, для них організовуються спеціальні семінари та конференції, проводяться спеціальні тренінги, які навчають їх допомагати дітям у навчанні, інформують, як використовувати наявні ресурси для підвищення успішності їхніх дітей.

Оцінювання програм у різних провінціях та територіях Канади свідчить, що у 31 канадській школі, які залучили 387 батьків та більше 600 учнів, батьки почали значно більше приділяти уваги навчанню своїх дітей, а також почали допомагати готувати домашнє завдання [7]. Необхідно зазначити, що хоча дослідження свідчать про підвищення рівня успішності, зацікавленості учнів та батьків в освіті дітей, співпраця школи, громади й батьків у різних місцевостях значно відрізняється, залежно від конкретних академічних потреб учнів, потреб громади, історико-культурних особливостей розвитку освіти у певному шкільному районі чи провінції. Відрізняються і рівень залучення громади до навчального процесу. Це може бути виконання громадою радницьких, консультаційних функцій щодо впровадження певних рішень шкільної адміністрації, участь громади у прийнятті рішень і плануванні освітньої діяльності чи самостійне прийняття рішень громадою корінних жителів із подальшим узгодженням їх із адміністрацією школи.

Окрім цього, з метою покращення результативності шкільної освіти та підвищення рівня успішності учнів – представників корінного походження Департамент індіанців та розвитку півночі Канади запровадив низку освітніх партнерських програм (англ. Education Partnerships Programs), спрямованих на посилення співпраці між представниками корінного населення, урядами провінцій і територій Канади, федеральним урядом та місцевими органами управління освітою. Серед них варто виокремити, наприклад, Партнерство Окісіяпі (англ. Okiciyapi partnership), що об'єднує загальноосвітні школи м. Саскатун (провінція Саскачеван), Раду племен м. Саскатун та Центральну міську федерацію метисів (англ. Central Urban Metis Federation). У результаті співпраці цих організацій, було розроблено культуровідповідні навчальні програми, програми професійного розвитку вчителів, що працюють з учнями – представниками корінного населення, спеціальні тести для визначення прогалин у знаннях в учнів корінного та некорінного походження, стратегії білінгвальної освіти для корінних жителів тощо.

Розвиток інклюзивного лідерства в освіті дітей корінних народів Канади спричинений певними тенденціями. Сучасний етап розвитку освіти корінного населення Канади характеризується тенденцією відродження традиційної народної педагогіки корінних жителів та її інтеграцією у сучасну систему освіти Канади. Синтез традиційного і сучасного породжує новітню систему освіти Канади, зокрема і систему освіти корінного населення, основною метою якої є формування бікультурної особистості – представника корінних народів Канади із чітко визначеною національною ідентичністю, який володіє усіма необхідними знаннями та навичками, щоб стати успішним у домінуючому канадському суспільстві. Центральними в навчальних програмах є вивчення мови та культури корінних народів. Відроджуються традиційні методи навчання, а

саме навчання на практиці та усні розповіді легенд й історій, оживляється інтерес до вивчення мов корінних народів Канади, традиційна музика і танці корінних жителів стають важливою частиною сучасного навчання [4], [6].

Результати дослідження освіти корінних народів у полікультурному суспільстві Канади свідчать, що учні шкіл, у яких підтримують і поважають їхню культуру, досягають високих показників успішності. Однак, академічний та професійний успіх учнів, а також їхнє майбутнє значно залежать від розуміння домінантної культури нації, в якій вони проживають. У даному випадку це – канадське суспільство. Освітній процес повинен забезпечити корінне населення знаннями, як культура їхнього народу взаємодіє у сучасному світі із полікультурним канадським суспільством. Отже, завданням освіти буде формування особистості, яка володіє знаннями, вміннями та навичками і може функціонувати як в канадському полікультурному суспільстві, так і в спільноті корінних жителів.

Як відомо, основним фактором, що відіграє вирішальну роль в успішності будь-якого учня, є мотивація. Присутність мотивації сприяє пунктуальності, регулярному відвідуванню школи, позитивній поведінці та загалом створює конструктивне шкільне середовище. Як відомо, у сучасній педагогіці мотивацію поділяють на внутрішню і зовнішню.

У традиційній освіті корінних жителів мотивація дітей була внутрішньою і повністю залежала від зацікавленості самої дитини у навчально-виховному процесі. Дітей заохочували до виконання певних завдань і найчастіше, винагородою за виконання завдань була похвала зі сторони дорослих.

Особливу увагу слід звернути на методику викладання, зокрема способи подачі матеріалу, які використовуються для навчання учнів – представників корінного походження. Як правило, учні більше зацікавлюються навчальним матеріалом, якщо він відповідає їхнім інтересам і є наближений до повсякденного життя. У зв'язку з цим, важливо пов'язувати навчальний матеріал із навколишнім світом, особливо тією частиною реальності, з якою стикаються учні. Оскільки традиційна система навчання корінних жителів була зосереджена на опануванні знань шляхом практичних навичок, важливими у процесі навчально-виховної діяльності стають використання наочних матеріалів, аудіо та відео, кінестетичних видів діяльності [5]. «При кожній найменшій нагоді та доцільності, навчання учнів повинне відбуватися за межами навчальної аудиторії. Це може бути проведення екскурсії за межами школи чи просто прогулянка на шкільному подвір'ї. Учням значно легше знайти зв'язок між поняттями, якщо вони пов'язують його із власним досвідом [5].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, як свідчать результати виконаного дослідження, на початку XXI ст. в освіті корінних народів Канади широко використовується потенціал інклюзивного лідерства, що передбачає залучення до життєдіяльності школи та навчального процесу батьків, громадських діячів, представників громад корінних народів. Такий досвід є позитивним, оскільки забезпечує можливість формування конструктивного навчального середовища, що ґрунтується на освітніх стандартах та інкорпорує культуро відповідні навчальні ресурси, зокрема й засади традиційної педагогіки корінних народів. Це, своєю чергою, сприяє підвищенню мотивації та зацікавлення учнів, а відтак відображається на рівні їхньої успішності.

До перспектив подальших розвідок відносимо дослідження можливостей здобуття загальної шкільної освіти в альтернативних школах для корінних народів Канади.

Список літератури:

1. Магдач З. Т. Розвиток системи управління шкільною освітою в Канаді: дисертація на здобуття наук. ст. канд. пед. наук. 13.00.01 / З. Т. Магдач – Львів, 2013 р. – 245 с.
2. Мукан Н. В. Формування взаємин батьків і дітей у творчому доробку українсько-канадських педагогів / Н. В. Мукан // Науковий вісник. Педагогіка та психологія. Збірник наукових праць. – Чернівці: Чернівецький НУ, 2012. – Вип. 620. – С. 132–137.
3. Мукан Н. В. Особенности сотрудничества между учителями и родителями: опыт Канады / Н. В. Мукан // Вестник Академии педагогических наук Казахстана. – 2013. – № 2 (март-апрель). – С. 26-31.
4. Indian Education in Canada. Vol. 2. The Challenge / Ed. by J. Barman, Y. Heebert, D. McGaskill. – University of British Columbia Press, 1987. – 260 p.
5. Integrating Aboriginal Perspectives into Curricula. – Manitoba Education and Youth, 2003. – 71 p.
6. Kiedrowski J. Trends in Indigenous Policing Models: An International Comparison / J. Kiedrowski. – Compliance Strategy Group, Ottawa, 2013. – 55 p.
7. Raham H. Best Practices in Aboriginal Education: A Literature Review and Analysis for Policy Directions / H. Raham. – Office of the Federal Interlocutor, Indian and Northern Affairs Canada, 2009. – 104 p.

Запотична М.И.
Национальный университет «Львовская политехника»

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПОТЕНИАЛА ИНКЛЮЗИВНОГО ЛИДЕРСТВА В ШКОЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ КОРЕННЫХ НАРОДОВ КАНАДЫ

Аннотация
В статье освещена проблема использования потенциала инклюзивного лидерства в школьном образовании коренных народов Канады. Проанализирована научно-педагогическая литература, которая освещает отдельные аспекты предмета исследования. Рассмотрен опыт организации партнерств между школой и родителями, лидерами общин коренных народов. Аргументировано использование традиционной педагогики коренных народов Канады и современных педагогических технологий для повышения уровня успеваемости учеников – представителей коренного происхождения. Представлены выводы исследования и перспективы дальнейших исследований проблемы, которая изучается.
Ключевые слова: Канада, коренные народы, школьное образование, инклюзивное лидерство, традиционная педагогика коренных народов.

Zapotichna M.I.
Lviv Polytechnic National University

THE USE OF INCLUSIVE LEADERSHIP POTENCIAL IN ABORIGINAL PEOPLES' SCHOOLING IN CANADA

Summary
In the article the problem of inclusive leadership usage in aboriginal peoples' schooling in Canada has been studied. The analysis of scientific and pedagogical literature which highlights distinct aspects of the problem under research has been conducted. The experience of partnership organization between school and parents, leaders of aboriginal communities has been examined. The use of traditional pedagogy of aboriginal peoples and modern pedagogical strategies for upgrading progress level of aboriginal students has been rationalised. The conclusions and perspectives for further study of the problem under research have been presented.
Keywords: Canada, aboriginal peoples, schooling, inclusive leadership, traditional pedagogy of aboriginal peoples.

УДК 378.147:372.861.111.1:004.738.5

ІНТЕРАКТИВНЕ НАВЧАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ СТУДЕНТІВ-ЕКОНОМІСТІВ ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ: ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ

Ільїна О.М.
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана

В статті розглянуто новітній підхід до інтерактивного вивчення англійської мови професійного спрямування студентами-економістами з використанням соціальних мереж. Показані основні переваги та недоліки застосування соціальних мереж при навчанні студентів. В статті описані основні напрямки застосування соціальних мереж та наведені приклади завдань щодо використання Інтернет технологій при навчанні студентів англійської мови. Стаття містить приклади з особистого досвіду автора. В статті описані різноманітні види діяльності в соціальних мережах Twitter, Facebook, YouTube, Wikipedia.
Ключові слова. Інтернет, економісти, навчання, англійська мова, соціальні мережі.

Постановка проблеми. Навчання майбутніх економістів вимагає від викладача ВНЗ опанування сучасними методиками викладання, інтерактивності такого навчання. Навчання англійської мови обумовлює необхідність взаємодії, створення робочих ситуацій та спілкування. Більшість студентів користуються мережею Інтернет та мають власний профіль у соціальних мережах, відтак, використання Інтернет та соціальних мереж для покращення результативності вивчення]професійної англійської є дієвим методом. З метою удосконалення методики навчання професійної економічно спрямованої англійської мови студентів автором було проаналізовано роботи авторів, які вивчали використання інтерактивного комп'ютерного навчання та сформульовано **мету дослідження**: визначити основні напрямки використання мережі Інтернет та соціальних мереж при навчанні студентів англійської мови, спираючись на власний досвід автора, визначити типологію та методику навчання економічної англійської із використанням соціальних мереж, сформулювати основні переваги та недоліки такого навчання та запропонувати можливі методи корекції.

Аналіз публікацій. Проблему інтерактивного навчання студентів англійської мови вивчали численні автори: О. Пометун [4], Л. Пироженко [4], Г. Сиротенко [3], Є. Задоя [1], В. Редько [5] та інші. Аналіз]літератури показав, що більше 200 вітчизняних педагогів досліджують проблему інтерактивності навчання як прогресивного методу. Питання інтерактивного навчання англійської мови студентів-економістів досліджували Т. Засоріна [2], В. Семиченко [3], Л. Пісоцька [3] та інші. Так, В. Семиченко вважає, що інтерактивне навчання – це метод, якому повинен навчитися кожний майбутній педагог, як такому що повинен замінити класичне догматичне навчання [3, с. 123]. Н. Стецюра, аналізуючи особливості впровадження інтерактивного навчання у ВНЗ, зважає на необхідність переходу до якісно нового навчання внаслідок новітніх вимог суспільства [6]. Більшість авторів вважають, що використання комп'ютерних технологій при інтерактивному навчанні англійської мови студентів ВНЗ сприяє покращенню результативності такого навчання, активізації пізнавальної діяльності студентів, залучає студента до безпосередньої дії. Щодо використання мережі Інтернет та соціальних мереж при вивченні англійської мови у ВНЗ, М. Сілберман та А. Вангнанді вважають, що майбутнє навчання іноземних мов – саме за соціальними мережами, і безпосередня присутність студента на занятті у майбутньому не буде потрібна, адже заняття будуть проводить в режимі онлайн [8; 9]. А. Морісон, досліджуючи вплив соціальних мереж при навчанні предметів в університетах, зважає на необхідність застосування сьогоденних методів, які відповідають рівню розвитку суспільства [7].

Виклад основного матеріалу. Отже, викладання професійно спрямованої економічної англійської мови передбачає навчання студентів чотирьох видів діяльності, з професійною орієнтацією: говоріння, як монологічного так і діалогічного, письма, читання та аудіювання. Всі ці чотири види діяльності можливо розвивати у студентів шляхом їх безпосередньої участі із залученням мережі Інтернет. Навчання монологічного мовлення можливо при застосуванні програми Скайп (Skype), Месенжер (Messenger) від Фейсбук (Facebook), Ютьюб (You Tube) та інших програм. Розвиток діалогічного мовлення може відбуватися при застосуванні програм скап-конференції, групового чату, тощо. Навчання письма передбачає використання студентами будь-якої з програм, в якій студент письмово повідомляє інформацію, що включає будь-яку соціальну мережу. Сприймання чужих повідомлень обумовлює навчання читання, відповідно.

Розглянемо основні методи на прикладі використання визначених соціальних мереж.

1. Використання соціальної мережі **Фейсбук (Facebook)**, орієнтованої на студентів 17-25 років, майже кожний студент має власний профіль у мережі. Викладачеві варто створити групу у Фейсбук (яка може бути приватною чи доступною для всіх, не студентів визначеної групи) та використовувати стіну для обговорення актуальних питань. Перевагою даного методу є налаштування повідомлення кожного учасника групи про нове повідомлення, що активно спонукає кожного до участі. Написання постів у Фейсбук надає можливість швидкого зв'язку зі студентами, адже у більшості соціальна мережа встановлена на мобільний телефон, що забезпечує зв'язок 24/7. Альтернативою до створення групи є створення власної сторінки викладачем, на яку повинні підписатися студенти, що надає

можливість працювати не з однією групою, а з цілим потоком. Дана опція вимагає налаштувань на ПК студентів, аби вони могли бачити всі оновлення статусу викладача у стрічці новин. Щодо сторінки викладача, студенти можуть запропонувати «товаришувати» у Фейсбук, чи просто підписатися на оновлення сторінки. У даному випадку більшість педагогів радять розрізняти власне соціальну сторінку викладача, з розташованою особистою інформацією, та навчальною сторінкою у Фейсбук, для чого варто завести два профілі. У будь-якому випадку, більшість викладачів, які використовують даний метод, радять уважно вивчити налаштування Фейсбук, як для студентів, так і для викладача, щодо підписки на пости та розголошення особистої інформації. Вважаємо, що викладач ВНЗ може використовувати мережу для обговорення як лексичного, так і граматичного матеріалу. Наприклад, викладач може постити як матеріал з лексично-смисловим навантаженням (різні мікро- та макро-економічні теми), та і граматичним (наприклад, певна група часів, пояснення теми та певні вправи). Надалі студенти надають зворотній зв'язок, який полягає або у висловленні власного ставлення до теми із застосуванням активної лексики, або виконання граматичних вправ чи вживання конструкції у власних реченнях. Корекційну функцію може виконувати як викладач, так і самі студенти, але кінцевий контроль має проводити викладач.

2. Використання соціальної мережі **Твітер (Twitter)**, що носить більш спрямований характер навчання письма. Наразі, мережа Твітер є подібною до мережі Фейсбук, проте вона ще більш спрямована на написання текстів, так як у фей бук студенти можуть відволікатись на певні зображення. Вважаємо, що Твітер є більш «старшим» згідно віку студентів, які можуть з ним працювати, його доречно використовувати, коли викладач працює із групою студентів 25-30 років, або аспірантів. Викладач може надавати студентам наступні завдання: опис події (на будь-якому економічному конгресі чи форумі, чи іншій події), коли студенти мають робити фотографії та описувати безпосередню подію, а також викладати власні думки щодо ситуації. Можливість підписуватися на пости в Твітер та висловлювати власне бачення – використання певного хештегу «Банківська справа», «Криза», «Фінансова біржа» допомагає об'єднувати пости всіх студентів, та відстежувати швидку реакцію всіх груп. Спілкування у Твітер є груповим, його може бачити кожний, навіть не учасник групи, який вводить пошукові слова хештегу, таким чином ті, хто пропустили обговорення теми, можуть приєднуватися до групи та наздоганяти. Зворотній зв'язок допомагає відслідковувати прогрес кожного студента.

Сучасні іноземні педагоги радять викладачеві робити оголошення у Твітер, якщо більшість групи підписана на нього, замість використання банальної дошки. Викладач може прописувати будь-яку інформацію у Твітер, починаючи від домашнього завдання чи списку літератури, та закінчуючи оголошеннями про скасування занять.

Сервіс Твіпік надає можливість завантажувати фотографії та відео студентів, що стосуються теми, яка вивчається, відповідно, з коментарями одногрупників. Викладач може оголосити змагання на кількість твітів та визначати переможця в кінці кожного тижня чи місяця, а також визначати переможця за наступними критеріями: правильність та доречність написання твітів, активність студентів, цікавість твітів, тощо, не кажучи вже про грамотність. Іншою перевагою використання Твітера, як і будь-якої іншої соціальної мережі, приєднаної до телефону, є те, що зберігається анонімність телефону студента.

Приналежність до визначеної групи сприяє розвитку колективного духу у студентів, таким чином краще об'єднується група, особливо на першому курсі. Завдяки спільній роботі студенти навчаються більше легко спілкуватися, долається психологічний бар'єр.

Деякі автори радять створювати так звані «мозкові штурми» через соціальні мережі, так як підтримується зв'язок із кожним, та студентам легко писати те, що вони думають, неначе у повсякденні. Використання додатків Твітерпол та інших мобільних опитувальників допомагають швидко збирати інформацію, наприклад, про ступінь підготовки студентів до заняття. При цьому студенти завжди можуть ділитися цікавими нотатками чи ідеями навіть з тими, хто не належить до групи (в залежності від того, як це обговорено викладачем та студентами. Може бути заборона на розголошення будь-якої інформації всередині групи).

3. **Ютьюб (You Tube)**. Даний додаток більш корисний для навчання аудіювання та монологічного мовлення. Використання вебкамери створює ілюзію присутності студента на занятті. Таким чином, кожний студент може записувати власне звернення з певної економічної теми та розміщати його на ресурсі, відповідно інші студенти дивляться відео та оцінюють його за певними критеріями: доречність, загальний інтер'єр ролика, грамотність та чіткість висловлення. На даному ресурсу набуває популярності викладання власних презентацій, відео демонстрації **паверпойнт (Powerpoint MS)**, що покращує наочність викладання матеріалу. Вставлення гіперпосилання на відеоролики, відзняті як студентами, так і викладачем, в текст заняття, також є цікавим методом зацікавлення студентів. Відповідно, таким чином викладач може робити навіть тестові завдання, коли варіантом вибору відповіді для студента є посилання з відео. Даний вид роботи надзвичайно сприяє підвищенню інтересу до предмета, проте вимагає від викладача вмінь створення відеороликів та значний час на підготовку такого тесту.

Використовуючи ресурс, викладач може пропонувати студентам «нарізку» епізодів з художніх фільмів, присвячених певному економічному явищу (економічна чи біржова криза), із подальшим обговоренням побаченого. З недоліків даного методу є те, що викладач повинен добре опанувати майстер фрагментування фільмів, так як програма не є легкою. Згадані паверпойнт презентації, представлені у Ютьюбі, можливо розглядати з іншого боку: відео з ресурсу можливо вставляти у паверпойнт презентації, що вимагає лише постійну доступність Інтернет для студентів.

Варіантом роботу у Ютьюбі є створення одного аканта, доступ до якого отримують всі студенти групи, які відповідно можуть завантажувати

власні відео фрагменти та проводити обговорення побаченого.

4. **Створення власного блогу.** Викладач може створити власний блог, чи це може зробити будь-який студент, якому цікава тема, що вивчається. Викладач може використовувати блог обговорення, так само як і обговорення у будь-якій групі зазначеній вище. Використання посилань та пояснення точки зору з використанням аудіо – та відео-фрагментів добре унаочнює вивчення матеріалу. Щоденне спостереження за думками студентів та моніторинг їхньої активності, змін в знаннях граматики та лексики, а також можливість постійного доступу до більш ранніх висловлювань є перевагами даного методу. Особисто автор вважає, що використання блогу є більш «дорослим» методом навчання, так як все ж більшість студентів сприймають навчання через Фейсбук та Твітер як гру, коли підписка на блог вимагає від студентів певної відповідальності. Проте даний фактор є суто суб'єктивним, і у кожного студента спрацьовує по-різному. Цікавим є варіант, коли відомий викладач створює свій блог, який може читати будь-який студент різних курсів, та відповідно реагувати. Порівняння рівня обізнаності з визначеної теми та рівня граматичних знань студентів різних курсів дає можливість наочно бачити прогрес від першого до останнього курсів.

На думку автора, використання соціальних мереж має чимало переваг: активізація пізнавальної діяльності студентів, навчання через дію, навчання, яке охоплює сферу інтересів студентів, інтерактивність живого спілкування. Недоліками навчання через соціальні мережі є стандартність мислення певних викладачів, які опираються використанню даного методу (через класичний підхід до навчання чи через погане знання комп'ютера та невміння працювати в Інтернет), обмеженість ресурсу (доступ до Інтернет є платним та вимагає як від студентів так і від викладачів наявність комп'ютера), несерйозність сприйняття методу студентами (сприйняття методу як гри, відтак, слабка націленість на результат), нехтування граматикою (при розвиненій так званій живій мові, коли студенти спілкуються, абсолютно нехтуючи граматикою та правописом, проте чудово розуміють один одного).

Зважаючи на те, що навчання англійської мови завжди носить інтерактивний характер, залучення студентів до спілкування іноземною мовою через використання улюблених соціальних мереж є, на думку автора, надзвичайно вдалим способом підвищення мотивації до навчання та методом навчання у ВНЗ.

Висновки та перспективи дослідження. Використання інтерактивного навчання з застосуванням ресурсів Інтернет (соціальні мережі Фейсбук, Твітер, тощо) є відносно новим методом інтерактивного навчання, який наразі активно запроваджується в освітній процес. При навчанні студентів-економістів англійської мови доречно використовувати зазначені ресурси, так як це активізує рівень пізнавальної діяльності та покращує уважність студентів, підвищує зацікавленість у вивченні предмету та знімає психологічні бар'єри у спілкування. Недоліками даного методу є консервативність викладачів та їх неготовність до використання методу, а також легковажне ставлення студентів до соцмереж, коли студенти, які зазвичай розважаються у соціальних мережах, не відчувають зміни ролі та несерйозно ставляться до роботи в мережі. Проте, зважаючи на очевидну перспективність даного методу, вважаємо необхідним провести емпіричне дослідження порівняння результативності та мотивації студентів економістів до навчання за традиційною методикою та із застосуванням соціальних мереж.

Список літератури:

1. Задоя Є. С. Використання можливостей нетрадиційних технологій у підготовці майбутнього вчителя / Є. С. Задоя // Технології неперервної освіти: проблеми, досвід, перспективи розвитку. – Миколаїв: МФ НаУКМА, 2002. – 180 с.
2. Засорина Т. Д. Использованние инновационных методов преподавания правових и экономических дисциплін / Т. Д. Засорина // Санк-Петербургский государственный университет низкотемпературных и пищевых технологий. [Електронне джерело]. Режим доступу: http://economics.open-mechanics.com/articles/139.pdf
3. Інтерактивні технології навчання у післядипломній педагогічній освіті: [наук.-метод. вид.] / [укл. Семиченко В. А., Снісаренко О. С., Сніцар Л. П., Пісоцька Л. С. та ін.]. – Хмельницький: ХГПА, 2008. –205 с.
4. Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології нав-чання / О. Пометун, Л. Пироженко. – К.: А.С.К., 2005. – 192 с.
5. Редько В. Інтерактивні технології навчання іноземної мови / В. Редько // Рідна школа. – 2011. – № 8-9. – С. 28-36.
6. Стецюра Н. Інтерактивні технології навчання / Н. Стецюра // Освіта. Технікуми. Коледжі. –2010. – № 2 (260). – С. 31–35.
7. Alison Morrison-Shetlar, Mary Marwitz. Teaching Creatively: Ideas in Action. Outernet: Eden Prairie, 2001.
8. Sibelman M. Active strategies. 101 strategies to teach active learning. Boston, London, 1996.
9. VanGundy Arthur. 101 Activities for Teaching Creativity and Problem Solving. Pfeiffer: San Francisco, 2005.

Ильина О.Н.
Киевский национальный экономический университет
имени Вадима Гетьмана

ИНТЕРАКТИВНОЕ ОБУЧЕНИЕ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ СТУДЕНТОВ-ЭКОНОМИСТОВ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ СЕТИ ИНТЕРНЕТ: ПРЕИМУЩЕСТВА И НЕДОСТАТКИ

Аннотация
В статье рассмотрен новейший поход к интерактивному изучению английского языка профессионального направления студентами-экономистами с использованием социальных сетей. Показаны основные преимущества и недостатки использования социальных сетей и приведены примеры заданий относительно использования Интернет технологий при обучении студентов английскому языку для экономистов. Статья содержит примеры из личного опыта автора. Автором описаны основные методики использования сетей Facebook, Twitter, YouTube, Wikipedia.
Ключевые слова: Интернет, экономисты, обучение, английский язык, социальные сети.

Illyina O.M.
Kyiv Economical University named after V. Hetman

INTERACTIVE LEARNING PROFESSIONAL ECONOMICAL ENGLISH TO THE ECONOMICAL SCHOOLS STUDENTS USING SOCIAL NETWORKS: PROS AND CONS

Summary
The article depicts the newest approach to interactive learning professional economical English by the students using social networks. The article shows main advantages and disadvantages of the social networks applied for education. The article describes main trends of the social networks use as well as contains examples of tasks. The author describes her personal experience and explains the use of such networks as Facebook, Twitter, YouTube and Wikipedia in education.
Keywords: Internet, economical students, learning, English, social networks.

УДК [378.147:811.1]:376.1

РОЗВИТОК ІНКЛЮЗИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНИХ МОВ У СИСТЕМІ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ В МІЖКУРСОВИЙ ПЕРІОД: ДОСВІД ХАРКІВСЬКОГО РЕГІОНУ

Казачінер О.С.
Харківська академія неперервної освіти

У статті висвітлено досвід Харківщини щодо розвитку інклюзивної компетентності вчителів іноземних мов у системі післядипломної освіти. Автором наведено приклади форм, методів і прийомів розвитку інклюзивної компетентності як складової професійної компетентності сучасного вчителя іноземної мови. Наведено конкретні результати ефективності власної роботи з розвитку інклюзивної компетентності вчителів іноземних мов у міжкурсовий період. Окреслено напрямки та особливості подальшого розвитку цього виду компетентності в даної категорії вчителів. Обґрунтовано необхідність перегляду та внесення коректив у кваліфікаційні характеристики вчителя іноземної мови та іноземної мови в початковій школі з урахуванням важливості розвитку інклюзивної компетентності педагогічних працівників.
Ключові слова: інклюзивна компетентність, розвиток інклюзивної компетентності, вчитель іноземної мови, система післядипломної освіти, Харківський регіон.

Постановка проблеми. На часі в Україні одним із пріоритетних напрямків реформування освіти є запровадження інклюзивного навчання дітей з психофізичними вадами в умовах загальноосвітнього навчального закладу. І хоча інклюзія вже не є докорінно новим явищем для нашої країни, на шляху її ефективного запровадження існує багато труднощів та перешкод. Перш за все йдеться про професійну та особистісну підготовку педагогів до навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку. Ця проблема на сьогоднішній день стоїть досить гостро і потребує розробки науково та практично обґрунтованих шляхів її розв'язання.

Тому метою підготовки вчителів повинна бути не лише передача їм професійних, зокрема інклюзивних, знань і умінь, а й формування професійно підготовленої особистості, яка має цілісне психолого-педагогічне й методичне мислення щодо здійснення навчання іноземної мови дітей з особливостями психофізичного розвитку разом однолітками, які мають типовий розвиток, що, в свою чергу, вимагає певних педагогічних умов (вимог) підготовки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що питання підготовки вчителя до роботи з дітьми з особливостями психофізичного розвитку досліджували С. Алексєєв [1], Л. Антонюк [2], К. Бовкуш [3], Т. Бондар [4], Л. Гречко [5], З. Ленів, Н. Мінько [6], Л. Манусова [8] та інші науковці.

В ряді робіт розглядаються різні проблеми вдосконалення навчального процесу в закладах підвищення кваліфікації (В. Воронцова, Н. Чегодаєв та ін.), нові форми організації методичної роботи (Н. Іванов, В. Дудників, Н. Гришина, А. Ситник та ін.) Окремі аспекти формування цих умінь знайшли відображення в дослідженнях, присвячених: питанням розвитку професійної компетентності вчителя в цілому (Т. Браже, Н. Карнаух, В. Кричевський, А. Маркова, М. Лобанова, Є. Тонконог та ін.), розвитку професійної компетентності вчителів іноземних мов (Н. Вишневська, Ю. Запорожцева та ін.); розвитку інклюзивної компетентності вчителів (Ю. Бойчук, О. Бородіна, І. Демченко, Т. Кристопчук, І. Хафізулліна, Ю. Шуміловська та ін.), зокрема інклюзивної компетентності вчителів іноземних мов (О. Казачінер [7]).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Як відомо, інклюзивна освіта надає можливість педагогічним працівникам налагодити співпрацю й застосовувати командний підхід до розв'язання проблем і подолання труднощів; можливість професійного розвитку; усвідомити важливість розроблення програм навчання для дітей із різноманітними потребами, а також дає змогу збагатити власну палітру методів і прийомів викладання та навчальних стратегій. Проте, велику роль відіграє недостатність у педагогів знань про особливості розвитку, навчання і виховання учнів з особливими освітніми потребами. І цілком можна зрозуміти занепокоєння вчителя, у клас якого потрапляє така дитина. Адже це викликає цілу низку запитань стосовно організації навчально-виховного процесу, його дидактичного та технічного забезпечення, адекватного оцінювання потенційних можливостей учнів з психофізичними вадами, врахування їх індивідуальних особливостей, взаємодії класного колективу, батьків та «інклюзованої» дитини. Особливо це стосується підготовки вчителів іноземних мов, оскільки, як відомо, цей предмет учні вивчають у штучно створених умовах, коли мовне середовище створюється лише на уроках та в позакласній роботі. Крім того, іноземна мова посідає одне з перших місць серед предметів шкільного циклу, які є найбільш цікавими, проте найбільш складними для оволодіння учнями. Саме тому виникає необхідність розвитку інклюзивної компетентності вчителів іноземних мов у системі післядипломної освіти не лише під час проходження ними курсів підвищення кваліфікації, а й у міжатестаційний період, крім того, й в очній формі.

Мета статті полягає в описі досвіду роботи Харківського регіону щодо розвитку інклюзивної компетентності вчителів іноземних мов у курсовий та міжкурсовий період.

Відповідно до мети нами було визначено такі завдання дослідження:

1) навести приклади форм, методів і прийомів розвитку інклюзивної компетентності як складо-

вої професійної компетентності сучасного вчителя іноземної мови;

2) навести конкретні результати ефективності власної роботи з розвитку інклюзивної компетентності вчителів іноземних мов у міжкурсовий період;

3) окреслити напрямки та особливості подальшого розвитку цього виду компетентності в даної категорії вчителів;

4) обґрунтувати необхідність перегляду та внесення коректив у кваліфікаційні характеристики вчителя іноземної мови та іноземної мови в початковій школі з урахуванням важливості розвитку інклюзивної компетентності педагогічних працівників.

Виклад основного матеріалу дослідження. На основі аналізу існуючих дефініцій інклюзивної компетентності (К. Бовкуш, Ю.Бойчук, І. Хафізулліна, Н. Радіонова, А. Тряпіцина та ін.) ми можемо визначити інклюзивну компетентність учителя іноземної мови як інтегративне особистісне утворення, яке забезпечує здатність здійснювати навчання іноземної мови учнів з особливими освітніми потребами разом з їхніми здоровими однолітками в умовах ЗНЗ. Ця компетентність виявляється в умінні вчителя іноземної мови під час організації навчально-виховного процесу враховувати різні рівні володіння школярами іноземною мовою, різні можливості щодо опанування її (адже, як відомо, не всі діти з особливостями психофізичного розвитку спроможні вивчати іноземну мову), можливі труднощі, які виникають у дітей під час її вивчення, різні здібності учнів до її оволодіння. Завдяки цьому стає можливим створення умов для якісного опанування іноземної мови дітьми з особливими освітніми потребами в ході відповідно організованого навчально-виховного процесу з цього предмета в ЗНЗ, а також для розвитку й саморозвитку учнів в умовах інклюзивного освітнього середовища засобами іноземної мови та іншомовної культури.

Одним із напрямів діяльності Харківської академії неперервної освіти є розвиток інклюзивної компетентності педагогів у системі післядипломної освіти. Академією забезпечено органічну цілісність змісту підвищення кваліфікації в курсовий (атестаційний) період, методичного психолого-педагогічного супроводу педагогічних працівників у міжкурсовий (міжатестаційний) період, дослідно-експериментальної діяльності, спрямованої на розвиток інклюзивної професійної компетентності та готовності до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивної освіти.

Так, на базі КВНЗ «Харківська академія неперервної освіти», а також Харківської спеціалізованої школи № 86 Холодногірського району відбулися обласний та районний навчально-методичні семінари для вчителів англійської та німецької мов «Навчання школярів іноземної мови в умовах інклюзивного освітнього середовища». Слід зазначити, що це стало першим кроком у запровадженні форм, методів та прийомів розвитку інклюзивної компетентності вчителів іноземних мов у міжкурсовий період на обласному та районному рівнях в очній формі.

Метою семінарів було окреслення пріоритетних завдань та напрямів діяльності вчителів англійської мови щодо навчання дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивної освіти. Відповідно до цієї мети окреслено такі завдання:

1. Розкрити основні поняття, зміст та мету інклюзивної освіти.

2. Проаналізувати нормативно-правові документи щодо організації інклюзивного навчання в Україні.

3. Висвітлити психолого-педагогічні особливості різних категорій дітей з порушеннями психофізичного розвитку.

4. Акцентувати увагу на особливостях проведення уроку іноземної мови в умовах інклюзивної освіти.

5. Презентувати педагогічний досвід учителів Харківщини з організації навчання іноземної мови на засадах інклюзії.

6. Надати практичну допомогу вчителям іноземних мов щодо організації навчання школярів в умовах інклюзії.

Науково-методичний блок семінарів містив теми: «Нормативно-правове забезпечення процесу навчання учнів в умовах інклюзії», «Особливості інклюзивної освіти різних категорій дітей з порушеннями психофізичного розвитку» (форми роботи – презентації з повідомленнями), «Особливості проектування та методика проведення уроку іноземної мови в умовах інклюзії» (форма роботи – інтерактивна презентація, під час якої вчителі ознайомилися з особливостями проектування та методикою проведення уроку іноземної мови в класі, де разом навчаються діти з особливостями психофізичного розвитку, діти з типовим розвитком, а також обдаровані учні).

Практичний блок семінарів містив виступи вчителів іноземної (англійської) мови, на яких педагоги ділилися власним досвідом роботи з дітьми з особливими потребами (зокрема з вадами зору і розладами мовлення) в умовах загальноосвітнього навчального закладу (у вигляді міні майстер-класу, доповідей з презентаціями).

Під час проведення обласного науково-методичного семінару вчителі взяли участь у розробці різних етапів уроку англійської мови в інклюзивному класі: організаційний момент та мовленнєва зарядка; вивчення нового мовного або мовленнєвого матеріалу; тренування і засвоєння нового лексико-граматичного матеріалу; узагальнення та систематизація вивченого. Це було проведено в чотирьох групах на матеріалі книги «Thank you, Mr. Walker» автора Patricia Polacco.

Практичний блок районного науково-методичного семінару містив інтерактивну презентацію різноманітних інклюзивних практик, які вчитель загальноосвітнього або спеціалізованого навчального закладу може використовувати на уроках іноземної мови: арт-терапевтичні техніки (малювання, робота з лінією, плямою, кольором, ліплення, техніка квілінг тощо), робота з творами художньої літератури (на прикладі книжок для дітей Don't Call Me Special автора Pat Thomas, A Different Little Doggy автора Heather Whittaker, We'll Paint the Octopus Red автора Stephanie Stuve-Bodeen, We Can Do It! автора Laura Dwight та інших), казками, дитячими художніми та мультиплікаційними фільмами, пісочна анімація (яку можна використовувати під час навчання письма літер, презентації й прак-

тики лексико-граматичного матеріалу, розвитку навичок мовленнєвої діяльності), музикотерапія.

Кожний учасник семінару, крім навчально-методичних матеріалів, одержав спеціально розроблений буклет, у якому було коротко викладено мету, завдання та зміст інклюзивного навчання, практичні рекомендації для роботи з різними категоріями дітей з особливостями психофізичного розвитку, а також короткий зміст інклюзивних практик, які можна використовувати під час навчання школярів іноземної мови.

Закінчилися обласний та районний семінари для вчителів англійської та німецької мов «Навчання школярів іноземної мови в умовах інклюзивного освітнього середовища» обміном досвідом, інтерактивним спілкуванням, обговоренням актуальних питань навчання цього предмету на засадах інклюзії в доброзичливій, творчій атмосфері. Учасники семінару разом із його організаторами виробили спільні рекомендації для навчання школярів іноземної мови в умовах інклюзивного освітнього середовища, які планується поширити і в інших районах м. Харкова та Харківської області.

Висновки і пропозиції. Таким чином, на основі викладеного вище ми можемо дійти висновку про те, що розвиток інклюзивної компетентності вчителів, зокрема вчителів іноземних мов, має стати необхідною складовою їхньої післядипломної підготовки. Харківщина вже зробила певні кроки в цьому напрямі. З метою розвитку інклюзивної компетентності вчителів іноземних мов у міжкурсовий (міжатестаційний) період на базі комунального вищого навчального закладу «Харківська академія неперервної освіти» було проведено обласний науково-методичний семінар «Навчання школярів іноземної мови в умовах інклюзивного навчання» та організовано однойменний районний науково-методичний семінар для вчителів іноземних мов Холодногірського району м. Харкова на базі Харківської гімназії № 86. Під час їх проведення було використано презентації, технології ситуативного моделювання, інтерактивні технології, учителі взяли участь у майстер-класі з конструювання уроку іноземної мови на засадах інклюзії. Участь учителів іноземних мов у районних навчально-методичних семінарах із цієї теми в цілому, а також спільно розроблені рекомендації для навчання школярів цього предмету в умовах інклюзивного освітнього середовища зокрема планується поширити і в інших районах м. Харкова та Харківської області.

Крім того, в зв'язку з одержаними результатами на сьогодні виникає нагальна необхідність перегляду та внесення коректив у кваліфікаційні характеристики вчителя іноземної мови та вчителя іноземної мови в початковій школі з урахуванням важливості розвитку інклюзивної компетентності педагогічних працівників, що, в свою чергу, може стати предметом подальших наукових пошуків у напрямі окресленої проблеми.

Список літератури:

1. Алексеев С.С. Подготовка педагога к реализации инклюзивного образования / С.С. Алексеев // Вестник Екатерининского института. Педагогика. – 2014. – № 3 (27). – С. 3-6.
2. Антонюк Л. Формування готовності педагогічних кадрів до роботи з дітьми з особливими потребами в умовах інклюзивного навчання / Л. Антонюк // Нова пед. думка. – 2010. – № 1. – С. 121-123.
3. Бовкуш К.П. Основні засади формування інклюзивної компетентності педагога / К.П. Бовкуш // Молодий вчений. – 2014. – № 7 (10). – С. 156-160.
4. Бондар Т.І. Формування інклюзивної компетентності в умовах інноваційної парадигми освіти / Т.І. Бондар // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – 2014. – № 7 (41). – С. 153-162.
5. Гречко Л.М. Формування готовності учасників навчально-виховного процесу школи до інтеграції дітей з психофізичними вадами / Л.М. Гречко // Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. – С. 159-167.
6. Инклюзивная форма образования: проблемы, поиск, перспективы – настольная книга педагога, работающего с детьми, имеющими ограниченные возможности здоровья / под общ. ред. Н.Г. Минько. – М., 2010. – 192 с.
7. Казачінер О.С. Інклюзивний підхід до навчання іноземної мови / О.С. Казачінер. – Х.: Основа, 2016. – Вип. 1 (157). – 95 с. – (Б-ка журналу «Англійська мова та література»).
8. Манусова Л. Погляд на підготовку вчителя до роботи з дітьми з особливими потребами / Л. Манусова // Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство: науково-методичний збірник. – К.: Контекст, 2000. – С. 195-196.

Казачинер Е.С.
Харьковская академия непрерывного образования

РАЗВИТИЕ ИНКЛЮЗИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧИТЕЛЕЙ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ В СИСТЕМЕ ПОСЛЕДИПЛОМНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В МЕЖКУРСОВОЙ ПЕРИОД: ОПЫТ ХАРЬКОВСКОГО РЕГИОНА

Аннотация
В статье представлен опыт Харьковского региона по развитию инклюзивной компетентности учителей иностранных языков в системе последипломного обучения. Автором приведены примеры форм, методов и приемов развития инклюзивной компетентности как составляющей профессиональной компетентности современного учителя иностранного языка. Представлены конкретные результаты эффективности собственной работы по развитию инклюзивной компетентности учителей иностранных языков в межкурсовой период. Обозначены направления и особенности дальнейшего развития этого вида компетентности у данной категории учителей. Обоснована необходимость пересмотра и внесения корректив в квалификационные характеристики учителя иностранного языка и иностранного языка в начальной школе с учетом важности развития инклюзивной компетентности педагогических работников.
Ключевые слова: инклюзивная компетентность, развитие инклюзивной компетентности, учитель иностранного языка, система последипломного обучения, Харьковский регион.

Kazachiner O.S.
Kharkiv Academy of Postgraduate Education

FOREIGN LANGUAGE TEACHERS' INCLUSIVE COMPETENCE DEVELOPMENT IN THE SYSTEM OF POSTGRADUATE EDUCATION IN INTERCOURSE PERIOD: KHARKIV REGION'S EXPERIENCE

Summary
In the article the experience of Kharkiv region devoted to foreign language teachers' inclusive competence development in the system of postgraduate education was presented. The author gives the examples of forms, methods and ways of inclusive competence development as a part of a modern foreign language teacher's professional competence. The concrete results of own work effectiveness due to foreign language teachers' inclusive competence development in intercourse period were presented. The directions and peculiarities of this category of teachers' future development of this kind of competence were marked. The necessity of looking through and correction qualification characteristics of a foreign language teacher and primary school foreign language teacher taking into consideration the importance of teachers' inclusive competence development.
Keywords: inclusive competence, inclusive competence development, foreign language teacher, postgraduate education system, Kharkiv region.

УДК 37.018.262

СУТНІСТЬ ВИХОВНОЇ ПРОГРАМИ «СВОБОДА В РАМКАХ»

Капніна Г.І.
Донбаський державний педагогічний університет

Стаття присвячена аналізу виховної програми «Свобода у рамках». У роботі висвітлено сутність та мету виховної програми. Обґрунтовано необхідність більш детального її вивчення вітчизняними ученими. На прикладі тренінгу «Свобода у рамках», призначеного для батьків дошкільнят, розглянуто алгоритм занять за цим курсом. Розкрито зміст термінів «компетентні батьки» та «компетентні діти».
Ключові слова: сімейне виховання, виховна програма «Свобода в рамках», підвищення педагогічних знань батьків, Німеччина.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Загально-цивілізаційна тенденція ХХ ст. – глобалізація суспільного розвитку, завдяки якій вітчизняним науковцям відкрились нові горизонти досліджень. Цей факт, а також посилення інтересу загалу до проблем виховання дітей, та, як наслідок, до питання педагогічної просвіти батьків, спричинили потужний поштовх до ознайомлення українськими фахівцями із виховання з передовим досвідом зарубіжжя, накопиченим протягом багатьох років.

Цікавими у цьому сенсі є здобутки німецьких педагогів, які ґрунтовно розробляють проблему удосконалення виховного потенціалу батьків, починаючи з кінця ХІХ ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відомо, що родина є найпершою виховною інстанцією й найважливішим місцем виховання дитини. З огляду на це саме батьки, а не педагоги й психологи несуть відповідальність за результат виховного процесу. Водночас, можна з впевненістю стверджувати, що батьки мусять бути сьогодні експертами у педагогіці й психології, щоб відповідати вимогам часу.

Сімейне виховання в сьогоднішніх умовах – це більше не гра. Не тільки в Україні, але й у розвинених країнах світу більша половина матерів і батьків постійно, часто, або, принаймні, іноді відчувають невпевненість у своїх виховних діях [2, с. 11]. Саме тому таким актуальним постає на сучасному етапі питання удосконалення виховного потенціалу дорослих.

В українській педагогіці проблема педагогічної просвіти батьків є предметом активних наукових досліджень для Т. Алєксєєнко, О. Песоцької, В. Постового та А. Рацула. Незважаючи на глибину праць вітчизняних учених, питання підвищення виховного потенціалу української родини потребує ґрунтовного доопрацювання. Переконані: аналіз надбань німецьких науковців істотно розширить вітчизняну теоретичну базу в цій галузі.

До розробки основних принципів педагогічної просвіти батьків, яка в Німеччині зазнала особливо активного розвитку в ІІ пол. ХХ ст., долучились дослідники В. Бойєрлє, Й. Гардеґґер, Л. Геркенрат, Г. Гільшер, К. Людтке, Р. Мюллєр, Б. Шмітт-Венкенбах, Г. Штольц.

На початку ХХІ ст. над цією темою у ФРН працюють М.Р. Текстор, З. Вальпер, Б. Каліцкі, В. Лахенмайєр, Ю. Оелькерс, У. Фурер, М. Ціпс, З. Чьопе-Шеффлер, К. Шнеевінд та багато інших учених.

Формулювання цілей статті. Зважаючи на актуальність проблеми педагогічної просвіти батьків в Україні на сучасному етапі, а також беручи до уваги недостатнє розкриття предмету даного дослідження на теренах української виховання, було визначено мету статті: висвітлити сутність виховної програми «Свобода в рамках» та обґрунтувати необхідність більш детального вивчення спадщини німецьких науковців вітчизняними ученими.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Допомога батькам у підвищенні їх виховної компетенції – один з основних принципів сучасної сімейної політики Німеччини. З огляду на цей факт у державі ініціюється всебічне сприяння розвиткові різноманітних програм, тренінгів чи курсів, що переслідують мету ***удосконалення педагогічних знань дорослих***. Під цим терміном пропонуємо розуміти планову допомогу дорослим у вигляді освітнього процесу, націлену на підвищення самостійності та виваженості рішень батьків у конкретних виховних ситуаціях [3, с. 85].

Поширеними в ФРН на початку ХХІ ст. є такі програми: «Міцні родини – міцні діти», «Позитивна виховна програма», «Свобода у рамках», «Систематичний тренінг для батьків», «Сімейна команда – посилити процес сімейного співіснування співіснування», «Сімейна конференція», «Тренінг для посилення виховних компетенцій у батьків та для формування соціальних навичок у родині».

Об'єктом нашої уваги, зважаючи на її особливу поширеність у Німеччині, стала програма «Свобода в рамках». Її основною відмінністю від доволі різноманітного ландшафту інших згаданих вище програм є наявність концептуально нового підходу до розуміння стилю виховання дитини в сім'ї.

Відомо, що ***стиль*** – це одна з найбільш вагомих характеристик сімейного виховання. Стилем називають типові для старших систему прийомів та характер взаємодії з молодшими [4, с. 90]. Автор програми, що аналізується в статті – визнаний в усьому світі дослідник стилів сімейного виховання К. Шнеевінд – запропонував відомі раніше авторитарний, ліберальний та демократичний стилі стосунків між батьками та дітьми розглядати як виховні моделі «рамки без виховання» («Grenzen ohne Freiheit»), «свобода без рамок» («Freiheit ohne Grenzen») та «свобода в рамках» («Freiheit in Grenzen»),

при чому останній слід розуміти як оптимальний для сімейного виховання.

Виховна програма «Свобода в рамках», що переслідує мету прищеплення батькам принципів послідовного осмисленого виховання, ґрунтується на 3 положеннях:

1. ***Сприйняття дитини як особистості в будь-якій ситуації (навіть у тих випадках, коли дорослі не схвалюють поведінку дитини).*** Згідно з цим положенням, батьки мають визнавати своїх дітей неповторними й особливими; поводитись з ними в усіх ситуаціях виключно з повагою; підтримувати й допомагати дітям завжди, коли вони цього потребують; насолоджуватись часом, проведеним під час спільних занять.

2. ***Демонстрація чітких та ясних вимог від дитини й рамок у спілкуванні дитини зі старшими.*** Дорослі, які займаються вихованням, повинні не уникати конфліктів, а намагатись їх конструктивно вирішувати; мати власну думку і послідовно її дотримуватись; усвідомлювати необхідність наявності рамок у вихованні; встановлювати чіткі межі у вихованні, на які дитина має зважати в повсякденних ситуаціях.

3. ***Спонукання дитини до осмисленої самостійності й незалежності (у встановлених рамках).*** Батькам слід серйозно сприймати дітей із всіма їх потребами й поглядами; завжди бути готовими до спілкування й компромісного вирішення окремих конфліктів; давати дитині право обирати місце для гри, посилюючи таким чином її здатність самостійно приймати рішення й нести за нього відповідальність; давати дітям можливість накопичувати власний життєвий досвід [2, с. 14–15].

Отже, ***сутність виховної програми «Свобода в рамках»*** полягає в тому, щоб уважно, з орієнтиром на дитячу особистість дотримуватись чітких рамок у вихованні й одночасно сприяти розвиткові дитини і всіляко мотивувати її до цього [2, с. 15]. Беручи до уваги той факт, що особливо важливими в процесі розвитку дитячої особистості є фази 3–6 років, 6–12 років та 13–17 років, саме для батьків, які виховують дітей у ці періоди, було розроблено три варіанти програми. Завдяки такому розподілу коло проблем, що висвітлюються в кожному з трьох курсів, було значно звужено й конкретизовано.

Більш детального розгляду потребує алгоритм занять за курсом «Свобода в рамках». Як вже було зазначено, в цьому тренінгу на прикладі повсякденних ситуацій демонструється, як педагогічно правильно вирішити ту чи іншу проблему в спілкуванні з дітьми.

Особливістю програми є те, що вона не потребує від батьків безпосереднього спілкування з фахівцем, як цього вимагає переважна кількість інших виховних тренінгів. Значна перевага курсу полягає в тому, що батьки мають можливість займатись удосконаленням виховної компетенції в оптимальний для себе час, що дуже важливо для дорослих, які зайняті повний робочий день і фізично не мають можливості два місяці тричі на тиждень знаходити в своєму щільному робочому графіку 2–3 години для проходження подібного курсу в одному з чисельних Центрів родини Німеччини.

Програма «Свобода в рамках» записана на диску, до якого розроблено книгу з додатковими поясненнями. Кожен з трьох дисків містить короткі сюжети, в котрих актори, які грають, відповідно, роль мами, тата та двох дітей, демонструють різні проблемні ситуації, що відображають повсякденні стосунки батьків і дітей з обов'язковим урахуванням віку дитини. Після перегляду короткого сюжету з прикладом проблемної виховної ситуації дорослим пропонується декілька варіантів її вирішення. Підкреслимо, що ці міні-фільми дуже наближені до реального життя; проблема, яка демонструється у ролику, потенційно може виникнути у кожній родині, тому вона є зрозумілою для більшості дорослих.

Ключовим моментом тренінгу є вибір одного з трьох варіантів подальшого розвитку аналізованої ситуації. Зазначимо, що кожен із шляхів вирішення окресленої проблеми чітко наслідує концепцію одного з запропонованих німецьким дослідником К. Шнеевіндом стилів («рамки без виховання», «свобода без рамок» та «свобода в рамках»).

Після цього глядачам пропонується дати оцінку дорослого, який задіяний у сюжеті. Цікаво, що на диску не вказується, який з поданих варіантів є найбільш правильним з педагогічної точки зору, але правильна відповідь є очевидною.

Цінними є також наявні в цій програмі загальні рекомендації, що стосуються кожного з продемонстрованих сюжетів. Ознайомившись з ними, батьки можуть скоректувати своє бачення вирішення тієї чи іншої ситуації.

Для кращого розуміння предмету статті пропонуємо детальніше ознайомитись з одним із епізодів, що міститься на диску, призначеному для удосконалення педагогічної компетенції батьків, які виховують дітей дошкільного віку.

Перша з представлених на диску [6] ситуацій має назву «Я це не можу!». Тім, 4-річний хлопчик, щойно отримав подарунок від бабусі – нові пазли. Його батько зайнятий у цей час приготуванням їжі, тому не може пограти разом з сином. У Тіма виникли проблеми з тим, яким чином треба підбирати один пазл до іншого, він нервує, звертається до батька з проханням про допомогу, на що тато пропонує дитині спробувати ще раз скласти картинку самостійно. Хлопчик засмучується, тому що не може зрозуміти принцип гри. На цьому сюжет закінчується. Глядачам пропонується обрати один з варіантів, які міг би потенційно вибрати батько Тіма:

а) допомогти Тіму зрозуміти логіку гри, почати складати пазли разом з сином, не виконуючи всі дії за нього, надати таким чином можливість дитині отримати задоволення від гри;

б) залишити Тіма сам на сам з пазлами, не звертаючи уваги на його труднощі і продовжувати займатись своїми справами;

в) змусити Тіма продовжувати спроби самостійно складати картинку (навіть якщо він втратив бажання займатися грою через те, що не розуміє її принципи) і не припиняти процес приготування їжі.

Логічно, що з позиції вихователя батько має обрати перший із запропонованих варіантів (адже у другому та третьому випадках дитина тільки почне більше нервувати, виміщаючи свою озлобленість на батькові і на пазлах, а позитивний результат так і не буде досягнутий). Автори ідеї курсу навмисне роблять правильну відповідь очевидною, немов би допомагаючи дорослим зро-

зуміти, наскільки примітивними й не виваженими є два інших шляхи розвитку сюжету.

Після цього глядачам пропонується відповісти на питання, як вони оцінюють дії батька. Цей процес дає змогу дорослим самостійно, без допомоги фахівців з педагогіки, психології чи соціології, шляхом ретельного аналізу ситуації дійти оптимально правильного рішення та потім, на практиці, діяти у контексті так званого «гарного виховання».

Згідно з програмою «Свобода в рамках» «гарне виховання» реалізується за формулою

компетентні батьки → компетентні діти

(не залежно від віку останніх). Під словосполученням ***«компетентні батьки»*** слід розуміти названу вище здатність батьків сприймати дитину як особистість та сприяти формуванню в неї навичок приймати самостійні рішення. ***«Компетентні діти»*** – це діти, здатні самостійно приймати рішення, нести за них відповідальність, зважати на рамки, встановлені батьками. Як бачимо, згідно з цими визначеннями, результат виховання за програмою «Свобода в рамках» відповідає цілям, наміченими ще на початку курсу.

Для Німеччини додаткова перевага цього тренінгу пов'язана з тим, що цілі, які він переслідує, співпадають з основними виховними завданнями Закону, що гарантує виконання права на виховання молодої людини (Kinder- und Jugendhilfegesetz), в якому пріоритетом у виховному процесі визначено розвиток самостійної, думаючої, цілеспрямованої та готової працювати в колективі особистості [2, с. 197]. Отже, можемо констатувати наступне: в результаті виховного процесу, який реалізується за концептом «Свобода в рамках», батьками досягаються ті ж самі цілі, що передбачені у країні законом.

Про дієвість програми «Свобода в рамках» свідчать результати опитування її користувачів наприкінці 2005 року. Так, 94% респондентів рекомендують іншим родинам ближче ознайомитись з нею, й лише 6% не впевнені, чи принесла вона дійсно користь. Жоден із опитуваних не міг з впевненістю сказати, що програма не варта часу та матеріальних витрат на її придбання. 80% дорослих радо придбали б варіант цього курсу, орієнтований на дітей старшої вікової категорії [5].

У 2008 році було проведено дослідження, метою якого стало виявлення доцільності подальшого використання програми «Свобода в рамках» у Німеччині. В результаті Міністерством з питань роботи, соціального порядку, сім'ї та жінок було вирішено розповсюджувати оригінальні диски з програмою безкоштовно в кожну родину. Отже, програма пройшла перевірку на актуальність і продовжує впроваджуватись у життя.

Наостанок вважаємо за необхідне зазначити, що результати застосування програми «Свобода в рамках» у різних країнах світу доводять наступне: виховання за принципами концепту «Свобода в рамках» якнайкраще реалізується в родинах, які утворюють представники західноєвропейського культурного кола. Враховуючи це, визнаємо, що перед тим, як запропонувати українським батькам застосовувати аналізовану програму, вітчизняним освітянам необхідно адаптувати її до особливостей слов'янського менталітету, але беззаперечним залишається той факт, що вона може стати однією з найпопулярніших програм, призначених для підвищення виховного потенціалу дорослих в Україні.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. У результаті детального вивчення результатів впровадження виховної програми «Свобода в рамках» у Німеччині було встановлено наступне: сутність виховного концепту «Свобода в рамках» полягає в прищепленні батькам принципів послідовного осмисленого виховання з урахуванням потреб і можливостей дитини; однією з передумов досягнення цієї мети є встановлення батьками меж у спілкуванні з дітьми та їх усвідомлення останніми; зважаючи на нагальну потребу удосконалення виховного потенціалу дорослих в Україні та на високий рівень розвитку педагогічної просвіти батьків у Німеччині, досвід німецьких педагогів на цій ниві вбачається як гідний більш ретельного вивчення вітчизняними науковцями.

У даній статті розглянуто лише один з ключових аспектів педагогічної просвіти батьків у Німеччині. Як показав аналіз, вказана проблема потребує подальшої розробки, що буде матеріалом наших наступних публікацій.

Список літератури:

1. Мудрик А. В. Социальная педагогика: учеб. для студ. пед. вузов / А. В. Мудрик. – [под ред. В. А. Сластенина]. – М.: Издательский центр «Академия», 1999. – 184 с.
2. Schneewind K. Freiheit in Grenzen. Praktische Erziehungstipps für Eltern von Kindern im Vorschulalter / Klaus A. Schneewind. – München: Bayerisches Staatsministerium für Arbeit und Sozialordnung, Familie und Frauen, 2008. – 74 S.
3. Bäuerle W. Elternbildung: Aufgaben, historische Entwicklung und heutiger Stand / Wolfgang Bäuerle // Elternmitsprache und Elternbildung / Klaus Schleicher. – Düsseldorf: Pädagogischer Verlag Schwann, 1973. – S. 85–104.
4. Keller A. J. Herders paedagogisches Woerterbuch / Joseph A. Keller, Felix Novak. – Erfstadt: Verlag HOHE GmbH, 2007. – 392 S.
5. Ergebnisse der Internet-Umfrage der CD-ROM zur Stärkung elterlicher Erziehungskompetenzen «Freiheit in Grenzen« [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документу: http://www.paed.uni-muenchen.de/~ppd/freiheit/freiheit1/umfrage.html
6. Schneewind K. A. Kinder im Vorschulschulalter kompetent erziehen. Die interaktive Elterncoach «Freiheit in Grenzen«. Interaktiver DVD / Klaus A. Schneewind, Beate Böhmert. – Bern: Verlag Hans Huber, 2008.

Капнина Г.И.
Донбасский государственный педагогический университет

СУЩНОСТЬ ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ ПРОГРАММЫ «СВОБОДА В РАМКАХ»

Аннотация
Статья посвящена анализу воспитательной программы «Свобода в рамках». В работе освещена сущность и цель воспитательной программы. Доказана необходимость более детального её изучения отечественными учёными. На примере тренинга «Свобода в рамах», предназначенного для родителей дошкольников, рассмотрен алгоритм занятий по этому курсу. Раскрыто содержание терминов «компетентные родители» и «компетентные дети».
Ключевые слова: семейное воспитание, воспитательная программа «свобода в рамках», повышение педагогических знаний родителей.

Kapnina H.I.
Donbass State Pedagogical University

THE SENSE OF THE EDUCATIONAL PROGRAMME «THE FREEDOM IN THE FRAMEWORK»

Summary
The article deals with the sense and the aim of the educational programme «The freedom in the framework». The necessity of its more detailed studing by the native scientists is proved. The mechanism of studies by this programme is considered by example of training «The freedom in the framework» intended for the preschoolers' parents. The content of the terms «competent parents» and «competent children» is revealed.
Keywords: family education, the educational programme «The freedom in the framework», the improvement of parents' educational knowledge, Germany.

УДК 373.2.09(477.83)

СЕБАСТЬЯН-ВІЛЛІБАЛЬД ШІССЛЕР В КОНТЕКСТІ ІСТОРІЇ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

Квасецька Я.А.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У статті висвітлено питання зародження і розвитку перших дошкільних закладів на Західній Україні наприкінці 30-х – початку 40-х років ХІХ ст., місце і роль у цьому процесі старшого військового комісара Себастьяна-Віллібальда Шісслера. Встановлено, що завдяки йому постали перші дошкільні заклади на західноукраїнських землях: 1839 року – у селі Сороки (нині Сороки-Львівські Пустомитівського району) і 1840 року – у місті Львові. Опрацьовані матеріали розкривають основні етапи службової біографії С.-В. Шісслера, його літературної, мистецької і філантропічної діяльності. Відзначено його внесок як організатора навчально-виховного процесу у перших галицьких дошкільних закладах. Досліджені особливості використання С.В. Шісслером теоретичних і методичних розробок Л. Хімані, Я.-В. Свободи і Ф.-В. Фребеля.
Ключові слова: дошкільний заклад, охоронка, громадське дошкільне товариство, методичні рекомендації, навчально-виховний процес.

Постановка проблеми. Становлення дошкільного виховання на західноукраїнських землях (Галичина, Буковина і Закарпаття) відбувалося в особливих соціально-культурних умовах, що склалися внаслідок перебування цих регіонів у складі Австрійської (Австро-Угорської) імперії. Це знайшло своє відображення в своєрідних підходах до організації навчально-виховного процесу, розв'язання важливих організаційно-педагогічних завдань, які не втратили своєї актуальності в нинішніх умовах реформування вітчизняної системи освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми дошкільної освіти у Західній Україні в ХІХ – на початку ХХ ст. були предметом вивчення таких науковців, як З. Нагачевська, Н. Лисенко, М. Олійник, Г. Рего, С. Івах. Я. Квасецька. Історичні аспекти теорії і практики дошкільної освіти, розвитку фізичного, естетичного та трудового виховання дітей розглядали О. Бондар, М. Мельничук, Н. Кирста, Т. Садова, Т. Панюк, І. Адамек, Т. Філіонова, О. Донченко.

Виділення не вирішених частин загальної проблеми. Відсутнє комплексне дослідження пи-

тань зародження і становлення дошкільної освіти в умовах полікультурного західноукраїнського середовища, не виокремлено внеску громадських діячів і державних посадових осіб, причетних до початкового етапу розвитку дитячого суспільного виховання.

Мета статті. Висвітлення історико-педагогічних умов зародження суспільного дошкільного виховання на Західній Україні, з'ясування особливостей навчально-виховної теорії і практики, місця і ролі у цьому процесі старшого військового комісара Себастьяна-Віллібальда Шісслера.

Виклад основного матеріалу. Зародження дошкільної освіти на західноукраїнських землях наприкінці 30-х – початку 40-х років XIX ст. відбулося завдяки громадській ініціативі і наполегливій організаторській діяльності людини, яка представляла, здавалося б, дуже віддалену від дитячого виховання сферу – військовий комісаріат. Однак саме цісарсько-королівському старшому військовому комісару у Львові, уродженцю Праги Себастьяну-Віллібальду Шісслеру випала нагода закласти підвалини нової освітньо-виховної справи в Галичині. Ближче знайомство з біографією цієї неординарної особистості свідчить, що такий крок був зовсім не випадковий.

Себастьян-Віллібальд Шісслер (Sebastian Willibald Schießler) народився 17 липня 1791 року в Празі у заможній сім'ї і здобув престижну академічну (університетську) освіту. Службову кар'єру розпочав 1809 року у військовому комісаріаті Праги з посади практиканта-канцеляриста, але вже 1813 р. був призначений помічником військового комісара. 1823 року С.-В. Шісслер став військовим комісаром, а 1838 року – старшим військовим комісаром. Окрім Праги, місцями служби стали великі адміністративні центри тодішньої Австрійської імперії – Пльзень, Львів і Ґрац, де Шісслер зарекомендував себе відповідальним службовцем, доброзичливим начальником і людиною з досконалим характером [4, с. 187].

Державна служба не завадила Шісслеру реалізовувати себе в різних сферах суспільного життя – літературі і музиці, театральному мистецтві і книговиданні. В літературних колах він став відомим як автор історичних розвідок, романів, драм і поетичних творів, дитячих казок і легенд, укладач драматичних і поетичних збірників. Деякі з праць С-В. Шісслера, як «Прага та її околиці», у 2-х томах (1812), «Повна біографія колишнього французького старшого генерала Моро» (1813), драма «Штурм Праги» (1835), а також зразки християнської поезії для молоді і дітей, викликають інтерес сучасних читачів. Однак свій внесок у літературу С.-В. Шісслер оцінював досить критично і вважав, що найповніше він зумів себе реалізувати в іншій сфері, а саме в доброчинній діяльності, пов'язаній з популяризацією, заснуванням і розвитком дитячого дошкільного виховання [4, с. 187-188; 10, с. 119].

Відкриття першого в Австрійській монархії дошкільного закладу відбулося 1828 р. у місті Буда (сучасний Будапешт) завдяки графині Терезії Брунсвік. Невдовзі такі інституції активно поширюватися в різних містах держави. 1829 року дошкільний заклад був заснований у Банській Бистриці (Словаччина), 1830 р. – у столиці австрійської імперії Відні, 1832 р. – у Празі. Згодом цей процес охопив й інші частини монархії. Координатором дошкільного руху стала Центральна спілка дитячих охоронних закладів у Австрії, заснована 1831 р. [2, с. 32].

12 лютого 1835 року дитячий дошкільний заклад постав у Пльзені – одному з найбільших міст королівства Богемія. Це був перший дошкільний заклад, організований на чеських землях за межами столиці королівства Праги, де на той час діяло вже 3 аналогічні інституції. Як писав сучасник, заклад у Пльзені був покликаний до життя завдяки «невтомним наполегливим зусиллям» цісарсько-королівського військового комісара С.-В. Шісслера, чиє ім'я має «добру славу в літературному світі», а також за участю перших осіб і найбільш знатних мешканців цього окружного міста [5, с. 567].

Намагаючись забезпечити стабільну діяльність і впевнене майбутнє дошкільного закладу, С.-В. Шісслер подбав про створення дієздатної громадської опікунської організації, що розпочала свою діяльність ще 1834 р. На час відкриття закладу вона вже нараховувала понад 150 поважних членів – представників високих рангів і з усіх станів. Очолив опікунську доброчинну організації князь Фердинанд Лобковиц. До її рядів радо зголошувалися доброчинці з різних міст австрійського держави – Праги, Відня та ін. Не приховував своєї радості за отриманий диплом почесного члена добродійного товариства відомий австрійський письменник, засновник і редактор віденського часопису «Час дозвілля для шанувальників мистецтва, науки і літератури» («Feierstunden für Freunde der Kunst, Wissenschaft und Literatur») І. С. Еберсберґ, який оперативно повідомив читачів про відкриття закладу у Пльзені. Газета особливо наголосила на важливості таких інституцій для виховання майбутніх поколінь [5, с. 567].

Після переведення 1835 року на службу у військовий комісаріат Львова С.-В. Шісслер, як людина широких громадських і літературних зацікавлень, став знаковою фігурою в столиці Галичини і нав'язав неформальні стосунки з багатьма впливовими особами краю. Через кілька років він вирішив на новому місці реалізувати свій досвід організації доброчинних дошкільних закладів.

Військовий старший комісар С.-В. Шісслер зумів захопити своїми ідеями громадського виховання маленьких дітей графиню Сусанну Ожаровську (з роду Стрембош, 1803–1892) – власницю значних маєтків в Галичині і активну учасницю місцевого жіночого руху. Тож перший у Галичині дитячий охоронний заклад, заснований графинею С. Ожаровською і за організаційно-методичної допомоги С.-В. Шісслера, постав наприкінці 1839 року у маєтку Ожаровських у селі Сороки – на північно-східній стороні від Львова (нині – село Сороки-Львівські Пустомитівського р-ну) [6, с. 190; 2, с. 36-37].

1840 року у дитячому закладі виховувалося 50 дітей віком від 3 до 6 років. Це були в основному діти мешканців села Сороки, яке за етнічним складом населення мало яскраво виражений український характер [13, т. 11, с. 166].

Перший дитячий охоронний дошкільний закладу Галичини був розміщений у зручному великому приміщенні, облаштованому відповідно

до свого нового призначення. Діти перебували у просторій навчальній залі, на стінах якої були розвішені численні картини різноманітної тематики, а на спеціальних підставках і стелажах – розкладені навчальні речі, що захоплювали цікавість дітей: опудала тварин, статуетки, ремісничі інструменти, господарські знаряддя і макети машин, навіть дитячі ігрові інструменти.

Заняття розпочиналися з короткої молитви і простої пісні після того, як діти скоштували ранковий суп. Сніданок, як і обід та вечеря, подавалися дітям за рахунок графині С. Ожаровської. На її цілковитому утриманні перебував і весь дошкільний заклад. Але організація навчально-виховного процесу здійснювалося на основі методичних рекомендацій С.-В. Шісслера, який вважав, що дошкільна інституція – це не справжня школа, а лише охоронний дитячий заклад з підготовки дітей до школи і навіть до майбутнього життя. Тому він повинен:

– забезпечити вільний фізичний і психічний розвиток дітей без застосування примусу чи інших невідповідних засобів;

– турбуватися про захист дітей від усього, що може негативно позначатися на їх психічному стані чи фізичному здоров'ї;

– збуджувати розумові здібності дітей, а не спрямовувати їх на здобуття конкретних знань;

– піклуватися, щоб діти позбавлялися поганих звичок;

– збуджувати релігійні почуття, оживлювати дитячі благочестиві помисли і покірність через християнське виховання [6, с. 190].

Основну увагу освічений вчитель-вихователь повинен був звертати на те, щоб не втомлювати дітей тривалою зосередженістю на окремих предметах, а чергувати вивчення букв з читанням, початки арифметики з короткими моральними казками, після цього переходити до декламування прислів'їв і життєвих правил, а ще, відповідно до дитячого віку, вести розмови про Бога і релігію.

Різнопланові теми для занять забезпечували і численні речі, що були розміщені у навчальній кімнаті. Учитель пояснював їх походження, складові частини, особливості вживання і користь від них. С.-В. Шісслер вважав, що було б жорстоко по відношенню до малюків, якби їх, звиклих до руху, «засудити» на годину сидіння на місці. Тому кожне заняття не тільки тривало лише півгодини, а ще й двічі переривалося, коли діти за командою вчителя виконували різні рухливі вправи, ходили по колу під барабанний дріб тощо. Кілька годин на день призначалися для звичайних дитячих ігор, які, наскільки дозволяв сезон і погодні умови, проводилися на просторій галявині, розміщеній у передній частині закладу. Просто граючись, діти вели звичайні розмови, наче у себе вдома, у колі сім'ї. Таким чином закладався місточок між домашнім і громадським вихованням, а педагоги-вихователі, намагаючись уникнути навіть найменшого натяку на педантизм, прищеплювали певні корисні навички і при цьому оберігали від можливих фізичних нещасних випадків, поширених серед дітей, що залишалися вдома без нагляду [6, с. 190-191].

Оцінюючи з висоти XXI ст. підходи Себастьяна-Віллібальда Шісслера до організації навчально-виховного процесу в середині XIX ст., необхідно відзначити, що окремі з них зберегли свою актуальність і перегукуються з теперішніми методичними рекомендаціями, особливо щодо проведення комбінованих та інтегрованих занять, їх тривалості і супроводу фізичними вправами, а також ігрової діяльності.

Використання в навчально-виховному процесі гри, як основного методу виховання дітей, розвитку їхній розумових і фізичних здібностей, дало змогу деяким авторам стверджувати наприкінці XIX ст., що перший дошкільний заклад Галичини у селі Сороки був організований за системою Ф.-В. Фребеля [13, т. 11, с. 167]. Однак для такого висновку немає достатніх підстав.

У 30-40-х роках XIX ст. більшість дошкільних закладів Австрійської імперії здійснювали навчально-виховну роботу на основі методичних розробок Самуїла Вільдершпіна (1792–1866) – керівника Центральної дитячої школи в Англії, автора першого методичного посібника для працівників дошкільних закладів у Європі, що побачив світ 1823 року під назвою «Дошкільне виховання, або Замітки про важливість виховання бідних дітей» («Infant Education or Remarke on the Importance of Educating the Infant Poor») [2, с. 92].

1826 року посібник С. Вільдершпіна був перекладений Й. Вертгаймером німецькою мовою і надрукований під назвою «Про раннє виховання дітей і англійську школу для маленьких дітей» («Über die frühzeitige Erziehung der Kinder und die englischen Klein-Kinder-Schulen»). Він викликав жваву та тривалу дискусію про мету і методи суспільного дитячого виховання в Німеччині й Австрії, став методологічною основою для нових методичних розробок, зокрема, першого австрійського «Посібника для навчителів у будинках охорони малих дітей» Леопольда Хімані (1774–1844), виданого 1832 року за кошти Центральної спілки дитячих охоронних закладів у Австрії.

«Охоронні заклади для маленьких дітей, – писав Л. Хімані, – місця збору і перебування, де фізично і розумово доглядають дітей віком від 2 до 5 років за відсутності батьків, збуджують їхні фізичні сили і розумові здібності, а подальшим релігійно-моральним і розумовим вихованням готують їх до народної школи і життя» [2, с. 95].

Сучасник відзначав, що спільне вивчення віршів і біблійних висловів, моральних правил і афоризмів, запам'ятовування чисел і копіювання літер, наочні вправи з ілюстраціями, мотузочками і плетеними стрічками, а поміж ними – гуртове крокування у дворі або приміщенні під барабанний дріб – все це наповнювало день маленької дитини з ранку до вечора.

Після ознайомлення з досвідом роботи перших дошкільних закладів у Відні, особливостями застосування виховної методики С. Вільдершпіна і дидактичних розробок Л. Хімані розпочав свою виховательську діяльність 1832 року в дошкільному закладі «На градку» у Празі Ян-Властімир Свобода (1803–1844).

У процесі своєї дошкільної педагогічної практики він дійшов висновку про необхідність зміни характеру надто суворих умов утримання дітей у віденських закладах. Привчання до порядку і дисципліни вважалося вкрай важливим для формування необхідних рис у майбутніх робіт-

ників-пролетарів. Самі ж заняття за своєю формою часто нагадували шкільні уроки, хоч перші теоретики і практики суспільного дитячого виховання визнавали необхідність запровадження насамперед виховних методів [2, с. 97].

Я.-В. Свобода зазначав: «Охоронка – це не школа, а будинок виховання. Охоронка має заступати або підтримувати початкове виховання домашнє – материнське». Свої погляди на дошкільне виховання дітей Свобода узагальнив у праці, що побачила світ 1839 р. і стала навчально-методичним посібником для працівників дошкільних закладів і батьків. Вона має предовгу назву, що досить повно розкриває зміст написаного: «Шкілка, або Первинне, практичне, наочне, всебічне виховання малих дітей з метою розвитку розуму і ушляхетнення серця, з порадами щодо читання, лічби і малювання для учителів, вихователів (пестунків) та батьків» («Školka, čili, Prwopočátečni, praktické, názorné, wšestranné wyučowáni malých djtek: k wěčnému wybraušeni rozumu a ušlechtěni srdce s nawedenjm ke čteni, počjtánj a reysowáni pro učitele, pěstauny a rodiče») [2, с. 97-98].

Заняття в охоронці мали характер науки про речі, що тривали по 2 години на день. Потім діти займалися іграми – довільними, рухливими, наслідувальними. Останні, зокрема, призначалися для ознайомлення дітей з ремісничими знаряддями і домашніми речами та традиційним одягом. Вихователі турбувалися, щоб діти багато часу проводили в саду і на городі, щоб заняття поєднували з іграми. Зі старшими дітьми проводилися заняття з освоєння навичок читання, рахування і малювання.

На виховній практиці Я.-В. Свободи відчувався значний вплив його земляка – великого педагога Я.-А. Коменського, який обґрунтував ідею материнської школи і рекомендував вивчення предметів і речей домашнього вжитку. Подібні заняття підтримував також Й.-Г. Песталоцці [3, с. 13].

Порівняння методичних рекомендацій Леопольда Хімані і Я.-В. Свободи з навчально-виховним процесом у першій західноукраїнській охоронці в селі Сороки дозволяє висловити твердження, що саме ці особи мали найбільший вплив на характер виховної роботи. Що ж до С.-В. Шісслера, то доступні на нинішній день джерела уможливлюють говорити про його роль як адаптатора цих методик для навчально-виховного процесу у дошкільних закладах Галичини і Богемії.

Друга дошкільна інституція на землях Західної України прийняла дітей 1 жовтня 1840 р. у Львові, будинок № 505 4/4. Виховний заклад постав не тільки з ініціативи, але й завдяки особистим коштам військового надкомісара С.-В. Шісслера, який став безпосереднім його засновником [2, с. 39].

Першому дошкільному виховному закладу у Львові присвячували свої публікації такі авторитетні львівські часописи як «Газета Львівська» («Gazeta Lwowska»), «Галичина» («Galicia»), «Львів'янин» («Lwowianin»), віденські видання «Австрійська ранкова газета» («Oesterreichisches Morgenblatt»), «Орел» («Der Adler») та деякі інші. На перших порах заклад іменувався «інститутом утримання і наглядання малих дітей», потім – «інститутом охорони малих дітей», «охоронча шкілка», а згодом утвердилася назва «охоронка». На відзначення важливості заснування першої суспільної інституції для малят одна з вулиць, що сформувалася у мікрорайоні «Кручені стовпи», згодом дістала назву вулиці Охоронок [7, с. 3]. Нині – вул. О. Кониського.

«Кілька слів про інституцію, засновану ц.-к. старшим комісаром п. Шісслером для утримання і нагляду за дітьми убогих родичів протягом того часу, коли ті ж займаються денними заробітками» – таку розлогу назву мала стаття в часописі «Gazeta Lwowska», яка вже 10 листопада 1840 р. відгукнулася на відкриття у Львові незвичайного доброчинного закладу. Намагаючись якомога точніше передати призначення нової інституції, невідомий автор газетної публікації взяв за основу назви слова з рекламного напису, що був вивішений на фронтоні будинку, у якому перебувала дошкільна охоронка [12, с. 324].

Завдяки своїм спіралеподібним колонам, що розміщувалися з обох боків біля головного входу, будинок отримав назву «На кручених стовпах». Так само називалася і місцева міська дільниця, яку часто згадували львівські газети як місце заснування першого у Львові дошкільного виховного закладу.

«Будинок на кручених стовпах» простояв майже до початку Першої світової війни і розташовувався на стику нинішніх вулиць І. Франка та К. Левицького. Приміщення, орендоване для дошкільного виховного закладу, було великим, світлим, красиво оформленим. Посередині кімнати були розставлені маленькі лавочки, а довкола розкладені різноманітні іграшки і навчальні предмети, завдяки яким діти і бавилися, і пізнавали навколишній світ. Привертали увагу об'єкти рослинного та тваринного світу, картини з історії та релігії, макети сільськогосподарської техніки (млини, кузні, вітряки, лісопилки і т. д.), справжні інструменти, промислові, ремісничі і мистецькі вироби. різні види насіння, нитки, тканини і вовняні вироби. Цікавість хлопчиків викликала гауптвахта з озброєними солдатами, а на піску, який заповнював скриню, діти креслили паличками різні риски, літери, фігури. На дротах були розвішені цифри і букви алфавіту [12, с. 324].

Автор газетної статті звернув увагу на конструкторський набір, що складався з різних видів блоків, квадратів, кубів, балок та арок. За своїм функціональним призначенням він асоціювався з деякими з дитячих «дарів» німецького дошкільного педагога Ф.-В. Фребеля, які він пропагував на той час у своєму виховному закладі в Бланкенбурзі [1, с. 77].

Автору здалося, що він потрапив чи то до казкового королівства, де разом з чародієм Обероном проживають Феї та Ельфи, чи на розквітлий сільський городець, де тягнулися до сонця голівки маку, нагадуючи допитливі дитячі голівки.

Порівняння дошкільного закладу з сільським садком-городцем виявилося у львівського газетяра напрочуд вдалим і далекосяжним. Адже дошкільні заклади Ф.-В. Фребеля, названі ним того ж 1840 року *дитячими садками*, на Західній Україні почали згодом іменуватися *фребелівськими городцями* (пол. мовою – *ogródki Froeblowski*).

24 грудня 1840 р. (на католицьке Різдво) відбулося урочисте освячення закладу «На кручених стовпах». На той час там перебувало близько

100 хлопчиків і дівчаток дошкільного віку, переважно з бідних робітничих сімей, а влітку 1841 р. кількість вихованців зросла до 150–160 дітей [9, с. 961].

Засновник львівської дитячої дошкільної інституції С.-В. Шісслер ставив собі за мету перетворити її на зразковий (модельний) заклад, який би виконував такі функції:

– привчав би дітей до християнської моралі, гарних манер, охайності і порядку;

– служив школою для підготовки керівників, учителів і нянь для інших аналогічних закладів;

– служив школою для навчання молодих дівчат в якості домашніх вихователів-пестунок (гувернанток) [2, с. 42].

Успішне виконання цих завдань було можливе за умови забезпечення організаційно-матеріальних умов життєдіяльності нового закладу. З цією метою С.-В. Шісслер зініціював створення громадського товариство з підтримки і популяризації дошкільних закладів у Львові, перші збори якого відбулося 17 квітня 1841 р. Окрім самого військового надкомісара, членами товариства стали дружина президента Галицького намісництва барона Ф. Кріґа, львівський бургомістр Й. Гомс і його дружина Тереза, засновниця дошкільного закладу у с. Сороки графиня С. Ожаровська, польський письменник О. Фредро, ректор греко-католицької семінарії Г. Яхимович, директор зразкової головної школи А. Скибінський та ін. [2, с. 43]. Була обрана наглядова комісія, що контролювала і виховну діяльність, і організаційно-матеріальні справи.

Керівництво новозаснованого товариства турбувалося про залучення меценатів і збір благодійних внесків. Добрим прикладом у популяризації нової інституції стала підтримка закладу австрійською імператрицею М.-А. Савойською, яка вважалася опікункою закладів охорони малих дітей у Габсбурзькій монархії. Вона надіслала до Львова 200 золотих ринських (з. рин.) і заохотила долучитися до справ першої львівської охоронки дружин місцевих можновладців, державних, громадських і релігійних діячів. Загалом до кінця жовтня 1841 р. сума зібраних коштів досягла майже 6 тисяч з. рин., з яких більше третини (2285) становили доброчинні внески, зібранні за старанням самого старшого військового комісара С.-В. Шісслера від організаторів різних концертів, балів і вистав. Для порівняння: річні витрати на утримання дошкільного закладу становили 854 з. рин., у т. ч. на оплату наглядового персоналу – 415, оренду приміщення – 220, харчування – майже 100 з. рин. [14, с. 961].

Такі фінансові успіхи, оприлюдненні на загальних зборах товариства у листопаді 1841 р., сприяли прийняттю ухвали про заснування ще одного «інституту охорони малих дітей», а саме у 2-му районі міста Львова. Річний кошторис закладу затвердили у сумі 1000 з. рин. Для залагодження організаційно-матеріальних питань була створена відповідна комісія [14, с. 962].

Відкриття другого дошкільного охоронного закладу у Львові відбулося 19 квітня 1842 р. по вул. Анни, 220. Будинок мав 5 кімнат і вихід до саду, де гралися діти. 50 хлопчиків і дівчаток доглядали 3 особи – учитель, няня і помічниця. Заклад викликав значний інтерес серед незаможних жителів Львова і незабаром кількість вихованців збільшилася до 150-170 дітей [2, с. 44].

Товариство опіки над львівськими інститутами охорони малих дітей запроваджувало різні форми популяризації і своїх закладів, і дитячого суспільного виховання загалом. У грудні 1843 р. відбувся спільний звіт дітей обох «домів охорони» перед членами і благодійниками товариства.

Перелік заходів святкової програми свідчить, що у перших закладах охорони малих дітей не обмежувалися лише охоронними функціями, а намагалися займатися різноплановим вихованням дітей. Особлива увага приділялася релігійно-моральним питанням, розвитку мислення, спостереженню за навколишнім світом і природою. Вже на перших порах мова йшла про підготовку дітей до школи. Члени опікунського товариства наголошували: «Діти, які з інституту охорони приходять до шкіл публічних, є найкращими і найбільш відзначеними учнями» [14, с. 960].

1843 року С.-В. Шісслер був змушений залишити Львів у зв'язку з переведенням на службу до міста Ґрац [10, с. 118]. Того ж року він видав у Празі двомовну німецько-польську брошуру, у якій узагальнив свої погляди на місце і роль закладів громадського дошкільного виховання. Вона мала традиційну на той час довгу і деталізовану назву – «Про мету, необхідність і корисність закладів охорони маленьких дітей разом із закликом до великодушних людинолюбців, щоб приєднувалися до товариства підтримки дитячих охоронок у Львові» («Uiber Zweck, Nothwendigkeit und Nützlichkeit der Kleinkinderbewahranstalten zugleich ein Aufruf an edelgesinnte Menschenfreunde, sich dem Vereine zur Emporbringung von Kinderbewahranstalten in Lemberg anzuschließen») [11].

Обґрунтовуючи необхідність активної підтримки і поширення закладів дошкільного виховання для дітей з малозабезпечених сімей, С.-В. Шісслер звертався до постулатів Біблії і до «святого християнського обов'язку» представників заможних верств населення, до досвіду організації аналогічних інституцій в центральних землях Австрійської імперії. Свої аргументи він підсилював думками організатора «шкіл для маленьких дітей» в Англії лорда Брума і одного з тодішніх популяризаторів дошкільного громадського виховання Грошмана, які вважали, що школи для маленьких дітей мають значний потенціал для суспільного поступу з погляду інтелектуального, естетичного і морального [11, с. 12]. С.-В. Шісслер закликав до участі у підтримці закладів дошкільного виховання священиків і керівників державних органів, міські і сільські громади, навіть господарські та наукові товариства, щоб «словом і чином» прилучатися до нової доброчинної справи. У свою чергу Товариство з підтримки закладів охорони маленьких дітей у Львові запровадило в засобах масової інформації регулярні звіти про пожертвування добродійників.

Після свого від'їзду зі Львова С.-В. Шісслер продовжував підтримувати стосунки зі своїми «дітищами» на ниві громадського дошкільного виховання, допомагаючи їм матеріально та організаційно-методичними порадами. Високо оцінила жертовну працю Себастьяна-Віллібальда Шісслера львівська громада, яка обрала військового надкомісара почесним громадянином столи-

ці Галичини. Подібне звання присвоїла йому у Чехії громада міста Пльзень [10, с. 118].

1 червня 1843 року був заснований дитячий охоронний заклад для єврейських дітей міста Львова. Товариство опіки над інститутами охорони малих дітей у Львові, щоб наголосити на християнському характері своїх установ, прийняло згодом назву «Товариство християнських охоронок» [7, с. 3].

Восени 1844 року львівські газети повідомляли про дитячу охоронку в маєтку князя Лева Сапіги, що розміщувався у Перемишльському окрузі [2, с. 47]. Це вже був п'ятий дитячий охоронний заклад у Галичині, що постав за прикладом перших галицьких охоронок, організованих безпосередньо С.-В. Шісслером. Не випадково львівські газетярі називати його людиною з «похвальними помислами» і з «доброчинним серцем», «шановним приятелем (другом – Я. К.) народу» [6, с. 191].

Висновки і пропозиції. Історико-педагогічний аналіз обставин зародження і становлення перших закладів дошкільного виховання на західноукраїнських землях уможливлює висновок, що цей процес був пов'язаний з іменем військового старшого комісара С.-В. Шісслера – популяризатора ідеї дошкільного суспільного виховання, засновника дошкільних закладів для дітей з незаможних сімей і організатора громадських опікунських товариств. Особлива роль С.-В. Шісслера у формуванні навчально-виховного процесу в галицьких дошкільних інституціях, що здійснювався під впливом новітніх на той час теоретичних і методичних розробок Л. Хімані, Я.-В. Свободи і Ф.-В. Фребеля.

Список літератури:

1. Дем'яненко Н. М. Загальносвітовий контекст фребелівського педагогічного руху / Наталія Дем'яненко, Тетяна Шеремет / Історико-педагогічні студії: наук. часоп. [голов. ред. Н. М. Дем'яненко]. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – Вип. 1. – С. 70–79.
2. Квасецька Я. А. Професійна підготовка вихователів дошкілля на західноукраїнських землях: історичний аспект / Ярина Андріївна Квасецька: монографія. – Чернівці: Зелена Буковина, 2017. – 352 с.
3. Нагачевська З. І. Українське дошкілля в освітньому просторі Східної Галичини (кінець XIX ст. – 1939 р.): монографія / З. І. Нагачевська. – Івано-Франківськ: НАІР, 2015. – 254 с.
4. Allgemeine Deutsche Biographie. – Bd. 31. – 1890. – S. 187-188.
5. Aus unserer Zeit // Feierstunden für Freunde der Kunst, Wissenschaft und Literatur. – 1835. – № 61. – 18 Febr. – S. 567.
6. Die erste Kleinkinderbewahr-Anstalt in Galizien // Galicia. Zeitschrift zur Unterhaltung, zur Kunde des Vaterlandes, der Kunst, der Industrie und des Lebens. – 1840 – № 48. – S. 190–191.
7. Miejskie Ochronki Chrześcijańskie we Lwowie: Sprawozdanie z działalności Towarzystwa za rok 1926. – Lwów, 1927. – 28 s.
8. Nowiny Lwowskie // Gazeta Lwowska. – 1840. – № 149. – S. 922.
9. Nowiny // Gazeta Lwowska. – 1843. – № 148. – S. 980–981.
10. Österreichisches Biographisches Lexikon 1815-1950. – Bd. 10 (Lfg. 47, 1991). – S. 118-119.
11. Schiessler S. W. Uiber Zweck, Nothwendigkeit und Nützlichkeit der Kleinkinderbewahranstalten zugleich ein Aufruf an edelgesinnte Menschenfreunde, sich dem Vereine zur Emporbringung von Kinderbewahranstalten in Lemberg anzuschließen. – [Prag 1843]. – 14 S.
12. Słów kilka o instytucie założonym przez c. k. nadkomisarza wojennego p. Schiesslera, dla przechowania i dozorowania dzieci ubogich rodziców przez ten czas, w którym ciż dziennemu zarobkowi się oddają // Gazeta Lwowska. – 1840. – № 133. – S. 324.
13. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich / pod red. F. Sulimierskiego, B. Chłebowskiego, W. Walewskiego. – Warszawa: nakładem Władysława Walewskiego, 1880-1902. – T. I-XV.
14. Zdanie sprawy z dotychczasowych czynności lwowskiego instytutu ochrony małych dzieci // Gazeta Lwowska. – 1841. – № 147. – S. 960–962.

Квасецкая Я.А.
Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

СЕБАСТЬЯН-ВИЛЛИБАЛЬД ШИССЛЕР В КОНТЕКСТЕ ИСТОРИИ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ НА ЗАПАДНОУКРАИНСКИХ ЗЕМЛЯХ

Аннотация
В статье рассмотрены вопросы зарождения и развития первых дошкольных заведений в Западной Украине в конце 30-х – начале 40-х годов XIX в., места и роли в этом процессе старшего военного комиссара Себастьяна-Виллибальда Шисслера. Обосновано, что благодаря ему были открыты первые дошкольные учреждения на западноукраинских землях: в 1839 году – в селе Сороки (ныне Сороки-Львовские Пустомытовского р-на) и в 1840 году – во Львове. Обработанные материалы раскрывают основные етапы служебного пути С.-В. Шисслера, его литературной, художественной и филантропической деятельности. Отмечен его вклад как организатора учебно-воспитательного процесса в первых галицких дошкольных учреждениях. Исследованы особенности использования С.-В. Шисслером теоретических и методических разработок Л. Химани, Я.-В. Свободы и Ф.-В. Фребеля.

Ключевые слова: дошкольное учреждение, охранки, общественное дошкольное общество, методические рекомендации, учебно-воспитательный процесс.

Kvasetska I.A.
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

SEBASTIAN WILLIBALD SCHIESSLER IN CONTEXT OF HISTORY OF PRE-SCHOOL EDUCATION IN WESTERN UKRAINIAN LANDS

Summary
The article focuses on the issue of origin and development of first pre-school educational facilities in Western Ukraine in the late 1830s – early 1840s, place and role in this process of senior military commissar Sebastian Willibald Schiessler. It has been established that thanks to him first pre-school educational facilities were founded in Western Ukrainian lands, namely in 1839 in the village of Soroky (at present village of Soroky-Lvivsky in Pustomyty district) and in 1840 in the city of Lviv. The materials researched unfold main milestones of Sebastian Willibald Schiessler's military history, his literary, artistic and philanthropic activity. His contribution as an organizer of educational process in first Galician ore-school facilities has been specified. Peculiarities of applying theoretical and practical methodological developments of L. Himani, Ya.-V. Svoboda, F.-V. Froebel by Sebastian Willibald Schiessler have been researched.
Keywords: pre-school educational facility, police service, public pre-school society, methodological recommendations, educational process.

УДК 378.016:371.11

РОЗВИТОК НАВИЧОК ПУБЛІЧНОГО МОВЛЕННЯ У МАЙБУТНІХ КЕРІВНИКІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Киричок І.І., Боровик Н.М.
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

Схарактеризовано публічний виступ як жанр різновиду мовленнєвої діяльності, виокремлено основні складові структури публічного мовлення у майбутніх керівників загальноосвітніх закладів. У структурі публічного мовлення майбутніх керівників схарактеризовано такі компоненти: когнітивний, комунікативно-операційний, експресивний. Предметом дослідження авторів є аналіз результатів констатуючого експерименту, зокрема, критерії, показники та рівні сформованості навичок публічного мовлення у майбутніх керівників загальноосвітніх закладів. На констатувальному етапі дослідження у майбутніх керівників експериментальної групи виявлено три рівні сформованості вмінь та навичок публічного мовлення: емпірично-інтуїтивний (низький) рівень; репродуктивний (середній) рівень; реконструктивно-творчий (високий) рівень сформованості вмінь та навичок публічного мовлення. Визначено основні умови формування навичок публічного мовлення майбутніх управлінців.
Ключові слова: майбутній керівник загальноосвітнього закладу, публічне мовлення, мовленнєва діяльність, рівні сформованості навичок публічного мовлення.

Постановка проблеми. Процес очевидних змін, які відбуваються на початку XXI століття в економічній, політичній, духовній, освітній сферах, гостро ставить перед колективами вищих навчальних закладів відповідальне завдання – необхідність не тільки здійснювати професійне навчання, а й виховувати грамотних, духовно збагачених, національно свідомих фахівців, рівень знань яких відповідав би зростаючим до них вимогам суспільства. Потреба в розв'язанні важливих соціально-економічних і культурно-просвітницьких проблем ставить нові вимоги до мовної освіти й мовленнєвої підготовки майбутніх керівників у вищій школі, оскільки обов'язковою умовою успішної навчальної і майбутньої фахової діяльності управлінців є знання логічних основ різних видів спілкування, володіння культурою ділового, професійного мовлення, без якого неможлива продуктивна діяльність керівника закладу.

Уміння впевнено виступати перед іншими людьми, переконувати в своїй точці зору – обов'язковий навик для кожної публічної людини, особливо керівника закладу, який хоче домогтися успіху в професійній діяльності. На жаль, проблемі формуванню вмінь та навичок публічних виступів дуже мало приділяється уваги у вищих навчальних закладах, які готують працівників освітньої галузі.

Аналізуючи виступи керівників закладів освіти, можна помітити, що більшість з них, як правило, характеризуються високою залежністю від конспекту, невмінням зацікавити аудиторію, високим рівнем хвилювання, який негативно позначається на якості виступу. Нерідко ми зустрічаємося з таким явищем, коли оратор лише доповідає зміст свого виступу, намагаючись інформаційно наситити слухачів, що не створює ситуацію внутрішнього монологу, співроздумів з аудиторією.

Низка досліджень показують переважно невисокий рівень комунікативної компетентності керівників. Тому необхідно внести істотні зміни в зміст підготовки майбутніх керівників у

ВНЗ, в цілі, методи і технології роботи з метою розв'язання проблеми формування вмінь та навичок публічного мовлення майбутніх управлінців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про визнання важливої ролі культури спілкування, ділового мовлення у формуванні особистості свідчить постійне висвітлення цих питань науковцями, методистами, письменниками, громадськими діячами (Б. Антоненко-Давидович, Н. Бабич [1], І. Білодід [3], Л. Власов, І. Вихованець, М. Дороніна, М. Зубков [8], М. Каган, Г. Кацавець, Г. Кисіль, А. Коваль [11], І. Кочан, П. Мовчан, Н. Обозов, О. Пазяк, Л. Паламар, О. Пономарів, В. Русанівський, О. Сербенська, Л. Струганець та ін.). У їхніх працях привертається увага до мовної поведінки особистості, подаються рекомендації щодо правильного слововживання, використання мовних засобів відповідно до умов спілкування, засвоєння норм літературної мови, розглядаються складні випадки російсько-українського перекладу.

Проте проблема мовленнєвої підготовки майбутніх керівників навчальних закладів є досить актуальною. Методика викладання української мови у вищій школі, формування професійного мовлення майбутніх фахівців перебуває нині на початковому етапі свого становлення. Курс «Ділова українська мова», який запроваджено у вищих навчальних закладах України, не може задовольнити нагальні потреби суспільства у вихованні національної еліти, в підготовці фахівців, які вільно володіють українською мовою, вміло користуються нею в усіх сферах, особливо в офіційно-діловій та професійній.

Усвідомлюючи актуальність означеної проблеми, дослідники (Л. Барановська, Г. Берегова, М. Вахницька [5], О. Гоголь, Л. Головата, Є. Климкіна [10], Н. Костриця [12], М. Лісовий [13], Л. Лучкіна, В. Момот, Т. Окуневич, Е. Полатай, Л. Романова, Т. Рукас, Н. Тоцька та ін.) пропонують різноманітні педагогічні технології формування культури ділового, професійного мовлення студентів у вищих навчальних закладах України.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас, окремі важливі аспекти методики формування професійного мовлення майбутніх фахівців залишаються недослідженими. Не була предметом окремого вивчення проблема формування навичок публічного мовлення майбутніх керівників, для яких уміння володіти словом є обов'язковим компонентом управлінської діяльності.

Отже, об'єктивна необхідність розв'язання проблеми формування вмінь та навичок публічного мовлення у майбутніх управлінців, з одного боку, і відсутність дослідження, де б цілісно розглядалась ця проблема, з другого, зумовили вибір теми «Розвиток навичок публічного мовлення у майбутніх керівників ЗНЗ».

Формулювання цілей статті: аналіз результатів констатуючого експерименту, зокрема, критеріїв, показників та рівнів сформованості навичок публічного мовлення у майбутніх керівників ЗНЗ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Публічний виступ, як жанр різновиду мовленнєвої діяльності, відрізняється своєрідними ознаками, а саме здатністю реалізувати систему мисленнєво-мовленнєвих дій – ефективне комбінування форм логічно-образного мислення та мовних засобів вираження. Виконуючи соціально-організаційну (засіб агітації) та культурно-освітню (формування громадської думки) функції, він є видом громадсько-політичної та професійної діяльності, мета якої – інформувати та переконувати аудиторію засобами живого слова.

Фахівець, професія якого пов'язана з необхідністю виступати з доповіддю, зокрема керівник загальноосвітнього закладу, повинен вміти відбирати фактичний матеріал для формування доповіді, адаптуючи його до потреб та інтересів аудиторії; організовувати послідовність його викладу; формулювати тему, мету, а також дбати про високий рівень культури мовлення та спілкування в цілому.

Публічний виступ (ораторська мова) – це особлива форма мовної діяльності, націлена на інформування і надання бажаного впливу (переконання, наснаги, навіювання і т.д.) на слухачів в умовах безпосереднього спілкування [15, с. 27]. Щоб стати хорошим оратором необхідно багато працювати над собою, своєю мовою, жестами та мімікою.

Ефективний публічний виступ повинен мати комунікативну спрямованість, інформативність, логічність і цілісність. Крім того, він має бути цікавим, що пов'язано з фактором вмотивованості повідомлення для слухачів.

Науковці розглядають публічне мовлення як процес володіння нормами літературної мови, фаховою термінологією і стандартизованими мовленнєвими конструкціями освітньої галузі, здатність використовувати мовні засоби відповідно до мети й ситуації спілкування [2].

У структурі публічного мовлення майбутніх керівників науковцями виокремлено такі компоненти:

1. Когнітивний – знання норм сучасної української літературної мови (орфоепічних, акцентних, лексичних, синтаксичних, морфологічних, стилістичних, орфографічних тощо), фахової термінології.

2. Комунікативно-операційний – уміння використовувати мовні засоби відповідно до мети, умов, ситуації спілкування; володіння базовими професійно-мовленнєвими уміннями, необхідними для майбутнього керівника.

3. Експресивний – володіння екстралінгвістичними засобами спілкування (мелодика, фразовий наголос, паузи, ритм, тембр, темп і сила голосу) [10, с. 121].

Під час наукового пошуку нами визначено рівні сформованості навичок публічного мовлення у студентів – майбутніх керівників закладів освіти. У критерії їх оцінювання було закладено такі показники, які складають основу публічного мовлення:

1. Нормативність, лексичне багатство, образність мовлення та використання засобів логіко-емоційної виразності читання під час усних висловлювань, яке характеризується передусім розумінням специфіки основних ознак культури мовлення (виразність, доречність, правильність, багатство (різноманітність), образність, експресивність) та визначається вмінням використовувати засоби логіко-емоційної виразності під час усних висловлювань.

2. Досконале володіння технічними показниками виразного мовлення та виразно-сценічна компетенція, яка передбачає здатність студентів під час усних висловлювань володіти технічними показниками виразного мовлення (дихання, голос, дикція, інтонація, темп, тембр тощо).

3. Використання в мовленні невербальних засобів виразності, яке передбачає наявність у майбутніх керівників умінь вільного та невимушеного володіння позамовними або екстралінгвістичними засобами виразності, передачу їх під час публічного виступу.

На констатувальному етапі дослідження у майбутніх керівників ЗНЗ експериментальної групи виявлено три рівні сформованості вмінь та навичок публічного мовлення у студентів:

1. Емпірично-інтуїтивний (низький) рівень характеризується відсутністю системних знань, бідним словниковим запасом студента, частими випадками неправильного слововживання, фрагментарним відтворенням мовного матеріалу, значним порушенням орфоепічних і акцентних норм літературної мови, невмінням використовувати засоби логіко-емоційної виразності під час усних висловлювань, невмінням реалізовувати мовленнєві дії, характерні для управлінської діяльності. Характерними особливостями цього рівня є низька мовна свідомість майбутніх керівників, відсутність прагнення удосконалювати власне мовлення.

2. Репродуктивний (середній) рівень визначається знаннями граматики й стилістики здебільшого в теоретичному аспекті, здатністю з помилками й неточностями давати визначення понять; відхиленнями менше ніж на 50% від акцентних, орфоепічних, орфографічних, пунктуаційних норм літературної мови; нездатністю в окремих ситуаціях використовувати засоби логіко-емоційної виразності під час усних висловлювань; незначною невідповідністю мовних засобів меті й ситуації мовлення. Проблеми з налагодженням спілкування у магістрів виникають переважно через недостатній словниковий запас.

3. Реконструктивно-творчий (високий) рівень сформованості публічного мовлення студентів передбачає наявність глибоких і міцних знань з мови, їх застосування в різних ситуаціях, при цьому майбутній керівник може припускатися незначних огріхів в усному висловлюванні; сформованість навичок монологічного висловлювання, вміння вести діалог; наявність естетичних зовнішніх засобів, техніки та культури мовлення; свідоме ставлення до мови взагалі, бажання вдосконалювати власне мовлення.

Щоб здобути вихідні дані, які характеризують рівень сформованості навичок публічного мовлення майбутніх керівників ЗНЗ, нами було проведено експеримент на базі Ніжинського державного університету імені Миколи. Експериментом був охоплений 31 магістр експериментальної групи спеціальності «Освітній менеджмент» факультету психології та соціальної роботи. На констатувальному етапі експерименту нами були застосовані наступні методики: «Визначення понять», «З'ясування пасивного словникового запасу», «Визначення активного словникового запасу»; анкета «Публічне мовлення у професійній діяльності».

Зазначені методики діагностики публічного мовлення показали рівень розвитку мовлення студентів, багатство їхнього словникового запасу, рівень мовної компетентності. Також за допомогою даних методик можна визначити ставлення до публічних виступів, рівень розвитку ораторських здібностей майбутніх керівників, визначити проблему їхнього страху публічного виступу перед аудиторією.

Проаналізуємо результати проведеного експерименту.

Методика «Визначення понять». Студент повинен уявити ситуацію, наприклад, зустріч з людиною, яка не знає значення жодного слова. Майбутній керівник повинен пояснити кожне з них, щоб співрозмовник зрозумів, про що йде мова. За кожне правильне визначення слова респондент отримував по одному балу. На визначення кожного слова відводилося по 30 сек. Якщо упродовж цього часу майбутній керівник не зміг дати визначення запропонованого слова, то пропонувалось наступне слово.

Максимальна кількість балів, яку міг отримати студент за виконання цього завдання, – 10, мінімальна – 0. У результаті проведення експерименту підраховувалася сума балів, отриманих респондентом за визначення всіх 10 слів з вибраного списку.

При проведенні цього дослідження майбутні керівники отримали досить високі результати. У 56,1% опитуваних виявлено високий розвиток мовленнєвих здібностей, оскільки вони вільно володіли поняттями. Студенти досить точно пояснювали значення кожного слова, робили це вдумливо, підбираючи відповідні слова. Також варто зауважити, що респонденти намагалися використовувати ділову лексику, оперували науковими поняттями. Ця група студентів не боялася виступати перед аудиторією, поводилася перед слухачами вільно та невимушено. 31,1% респондентів продемонстрували середній рівень розвитку вмінь та навичок публічного мовлення. У мовленні цих студентів відчувалося прагнення до пояснення усіх слів, спостерігалася деяка зніяковілість у їхніх виступах перед аудиторією (непослідовність у викладенні думки, окремі утруднення в імпровізаційному мовленні щодо тлумачення слів). У 12,8% опитаних визначено низький рівень розвитку вмінь та навичок публічного мовлення. У поясненні багатьох слів виникали труднощі. Спостерігалися проблеми при публічному мовленні цієї групи студентів: страх перед аудиторією, нечітка дикція, невміння послідовно викласти думку, відсутність натхнення у голосі, тихий голос, брак слів у потрібний момент мовлення.

У методиці «З'ясування пасивного словникового запасу» як стимулюючий матеріал студентам пропонувалися ті ж самі п'ять наборів слів по десять слів в кожному, які були використані в попередній.

Процедура проведення була такою: респондентам зачитувалося перше слово з першого ряду – «міцний» і пропонувалося з наступних рядків вибрати слова, відповідні до нього за змістом, що складали з даним єдину групу, визначену одним поняттям (жилавий, дебелий). Кожен наступний набір слів повільно зачитувався з інтервалом між кожною вимовою слова в 1 секунду. Під час прослуховування груп слів студент

повинен вказати те слово з групи, яке за змістом стосується вже почутого. Наприклад, якщо він раніше почув слово «кремезний», то з другої групи респондент повинен вибрати слово «розважливий», що становить з першим поняттям «характеристику особистості».

Оцінка результатів відбувалася за 10-бальною шкалою:

якщо випробовуваний знаходив правильне значення

від 40 до 50 слів, то у результаті отримував 10 балів;

від 30 до 40 слів – 8-9 балів;

від 20 до 30 слів – 6-7 балів;

від 10 до 20 слів – 4-5 балів;

менше 10 слів – не більше 3 балів.

Результати 9,5-10 балів свідчать про високий рівень розвитку пасивного словникового запасу, 8-9 балів – про середній рівень розвитку і 4-7 балів – про низький рівень.

За результатами проведеної методики нами зроблено висновки: у 48,4% опитаних високо розвинений пасивний словниковий запас, оскільки студенти не довго думаючи, відповідали правильно й точно. Це засвідчило достатню розвиненість уваги, уяви та творчого мислення у респондентів. Не відчувалося страху в цих опитаних під час їхніх публічних виступів. У 29% респондентів виявлено середній рівень словникового запасу. У цих студентів відчувалися певні труднощі із запам'ятовуванням слів, тлумаченням понять. У 22,6% студентів встановлено низький рівень пасивного словникового запасу. Респондентам цієї групи було важко запам'ятати слова, з'єднати їх за семантикою в одну групу, важко було пояснити, чому саме за таким принципом були розподілені поняття. Дане дослідження викликало в студентів деякі труднощі, проте при детальнішому поясненні, при повторах деяких груп слів, вони впоралися із завданням.

При виконанні методики «Визначення активного словникового запасу» майбутнім керівникам пропонувалася картинка, на якій зображені люди та різні предмети, пов'язані з майбутньою професією. Упродовж 5 хвилин студенти повинні були якомога детальніше розповісти перед аудиторією про те, що змальоване на цій картинці. При цьому фіксувалася частота вживання респондентом різних частин мови, складних конструкцій зі сполучниками та вставними конструкціями, що давало змогу робити висновки про рівень розвитку його мовлення.

Аналіз виконання студентами методики уможливило такі висновки: 36,1% досліджуваних продемонстрували високий рівень вмінь та навичок публічного мовлення. Варто зауважити, що ця група майбутніх керівників вільно володіла мовним матеріалом. Їхні розповіді були цілком логічні та структуровані, майже не було помилок у мовленні. Незважаючи на те, що ці виступи були публічними, не відчувалося у мовленні студентів цієї групи бар'єрів: страху, браку повітря у відповідний момент мовлення, заїкання, тихого голосу, занадто швидкого темпу мовлення.

У 41,9% опитаних виявлено середній рівень розвитку вмінь та навичок публічного мовлення. Варто зазначити, що в цих студентів були деякі труднощі з описом картинки. У їхньому мовленні простежувалися плеоназми, вони вживали слова-паразити типу «ну», «як от», «е», відчувалось деяке хвилювання, яке утруднювало виступ, незацікавленість у предметі мовлення, залежність від конспекту тощо.

22% респондентів продемонстрували низький рівень розвитку вмінь та навичок публічного мовлення. У цих студентів були певні труднощі як з описом самої картинки, так і з завданням виступити перед усією аудиторією. У студентів цієї групи виявлено високу залежність від конспекту, велику кількість слів-паразитів у публічному виступі, невміння чітко та послідовно викладати думки, нечітку дикцію, невпевненість у собі, заїкання, брак повітря у відповідний момент мовлення, тихий голос, невміння чітко артикулювали окремі звуки.

У мовленні студентів переважали такі частини мови як іменники та дієслова (учні, школярі, колеги, колектив, нарада, провести, збиратися, наголошувати, визначати, пропонувати, проектувати, досліджувати тощо), вони складали більше половини всіх слів. Окрім того, траплялися прикметники в початковій формі (екстремальний, потрібний, великий, стислий, маленький тощо), займенники (він, вони, вона, дехто тощо), які вживалися студентами досить часто. У мовленні респондентів було виявлено багато прийменників (до, у, на тощо) і сполучників, особливо часто вживався сполучник «і». Рідше у мовленні зустрічалися прислівники та прикметники у порівняльному ступені. Більше того, у мовленні студентів дуже рідко вживалися такі особливі форми дієслів, як дієприкметники та дієприслівники та дієприкметникові звороти.

Нами було використано анкету «Публічне мовлення у професійній діяльності» з метою визначення майбутніми керівниками дефініції «публічне мовлення» та його ролі в майбутній професійній діяльності.

На запитання анкети «Чи відчуваєте ви труднощі у спілкуванні?» 16,1% респондентів відповіли «так», 56,1%, а 27,8% опитаних зазначили: «Залежно від обставин».

На запитання: «У яких сферах спілкування ви відчуваєте труднощі?» 27,8% опитуваних відповіли: «У навчанні, в усних публічних виступах», 72,2% студентів дали відповідь: «У професійній діяльності».

Щодо запитання: «Яка форма спілкування найчастіше використовується у професійній діяльності майбутнього керівника навчального закладу?», то більшість студентів (83,9%) обрали діалогічну форму, відповідно монологічну форму обрало 16,1% респондентів.

На запитання анкети «Що таке публічне мовлення і які його характерні особливості?» тільки 22,6% студентів дали правильне визначення і схарактеризували його основні ознаки. 48,4% респондентів хоч і мають уявлення про публічне мовлення, проте не змогли дати конкретної відповіді щодо його основних характеристик. 29% студентів взагалі не розкрили поняття «публічне мовлення» і не визначили основні характерні особливості даного феномену.

Наступне запитання стосувалося важливості публічного мовлення у майбутній управлінській діяльності. Аналіз відповідей на це питання дало

можливість констатувати, що 56,1% студентів оцінили значення навичок публічного мовлення «як дуже важливі», 31,1% респондентів – «як важливі» і лише 12,8% опитаних «як неважливі».

Серед причини утруднення або неготовності до публічного мовлення майбутні керівники назвали наступні: негативна установка щодо спілкування – 16,1% респондентів; відсутність навичок публічного мовлення у професійній діяльності – 22,5% опитаних; відсутність мотивації – 35,3%; страх не досягти комунікативної мети – 26,1%.

Щодо чинників, які покращують процес публічного мовлення, студенти відмітили наступні: високий рівень мовних знань та комунікативної культури – 29,0%; психологічна готовність до публічного мовлення – 35,4%; знання техніки проведення публічного мовлення – 22,6%; обізнаність з мовленнєвим етикетом –12,9%.

Висновки. Отже, в структурі публічного мовлення майбутніх керівників нами виокремлено такі компоненти: когнітивний, комунікативно-операційний, експресивний. Під час наукового пошуку нами визначено рівні сформованості навичок публічного мовлення у студентів – майбутніх керівників закладів освіти. У критерії їх оцінювання було закладено такі показники, які складають основу публічного мовлення: нормативність, лексичне багатство, образність мовлення та використання засобів логіко-емоційної виразності читання під час усних висловлювань; досконале володіння технічними показниками виразного мовлення та виразно-сценічна компетенція; використання в мовленні невербальних засобів виразності.

Аналіз результатів констатувального етапу експерименту показав, що низький рівень сформованості навичок публічного мовлення спостерігається у 27,8% респондентів експериментальної групи; достатній рівень мають 56,1% опитаних і лише 16,1% майбутніх керівників продемонстрували високий рівень. Основну причину такого стану готовності респондентів вбачаємо у недостатній професійно-мовній підготовці майбутніх керівників ЗНЗ; недостатньому рівні знань про мову і мовлення, низькому рівні мотивації оволодіння професійними мовленнєвими уміннями та отримання мовленнєвого досвіду в межах активних форм навчання.

Зазначимо, що ефективне формування навичок публічного мовлення можливе за умови перебудови змісту викладання навчальних дисциплін, посилення їхньої проблемності в контексті сучасних вимог діяльності; усвідомлення студентами значущості професійного мовлення у їхній майбутній фаховій діяльності; кваліфікований відбір професійної лексики, пропонованого мовного матеріалу з урахуванням частотності використання його в управлінській сфері; використання методів, які стимулюють комунікативну активність майбутніх керівників у навчальному процесі, введення у навчальний процес ВНЗ тренінгового курсу, спрямованого на формування вмінь та навичок публічних виступів, спецкурсу «Ораторське мистецтво».

Перспективи дослідження. Стаття не вичерпує всіх аспектів проблеми, розкриваючи простір для подальших наукових пошуків, зокрема розробка тренінгових занять, проведення формувального етапу експерименту з метою формування вмінь та навичок публічного мовлення у майбутніх управлінців.

Список літератури:

1. Бабич Н. Д., Герман К. Ф., Скаб М. В. та ін. Культура фахового мовлення: навч. посібник для студ. вищих навч. закл. / Надія Денисівна Бабич (ред.). – 2. вид. – Чернівці: Книги – XXI, 2006. – 496 с.
2. Безгодова Н. С. Формування професійного мовлення майбутніх учителів природничого профілю: дис. канд. пед. наук: 13.00.02 / Безгодова Надія Семенівна. – Херсон, 2009. – 267 с.
3. Білодід І. К. Сучасна українська літературна мова / І. К. Білодід. – К.: Наукова думка, 1969. – 436 с.
4. Бороздина Г. В. Психология делового общения / Г. В. Бороздина. – М.: Инфра-М, 2001. – 295 с.
5. Вахницька М. Г. Професійно-мовленнєва підготовка педагога в умовах багатомовності: автореф. дис. на здобуття наук.ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.02 «Теорія і методика навчання» / Вахницька Минодора Григорівна; Херсон. держ. ун-т. – Херсон, 2007. – 23 с.
6. Вікторова Л. В. Формування професійно-термінологічної компетентності студентів вищих аграрних навчальних закладів у фаховій підготовці: дис. канд. пед. наук: 13.00.04 / Вікторова Леся Вікторівна. – Київ, 2009. – 257 с.
7. Десяева Н. Д. Культура речи педагога: учебное пособие для студентов высших учебных заведений / Н. Д. Десяева, Т. А. Лебедева, Л. В. Ассуирова. – М.: Издательский центр «Академия», 2003. – 189 с.
8. Зубков М. Г. Сучасна українська ділова мова. – Харків: Торсінг, 2003. – 446 с.
9. Киселева Л. Д. Педагогический совет как жанровая разновидность публичного профессионального полилога: автореф. дис... канд. пед. наук / Л. Д. Киселева. – Ярославль, 2004. – 24 с.
10. Климкина Е. В. Формирование профессионально-речевой культуры педагога в процессе обучения в вузе: дис. канд. пед. наук: 13.00.08 / Климкина Екатерина Васильевна. – М., 2001. – 171 с.
11. Коваль А. П. Культура ділового мовлення. – К.: «Вища школа», 1977. – 296 с.
12. Кострицця Н. М. Формування українського професійного мовлення у студентів ВНЗ економічної освіти України: автореферат дис. канд. пед. наук: спеціальність 13.00.02 «Теорія і методика навчання української мови» / Н. М. Кострицця. – К., 2002. – 16 с.
13. Лісовий М. І. Критерії і рівні сформованості культури професійного мовлення у студентів вищих медичних навчальних закладів // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. – Київ – Вінниця, 2005. – Вип. 7. – С. 370–376.
14. Лісовий М. І. Педагогічні умови розвитку культури професійного мовлення студентів-медиків у вищих навчальних закладах // Наукові записки ВДПУ. Серія: Педагогіка і психологія. – Вінниця, 2005. – Вип. 12. – С. 32–34.
15. Михальская А. К. Основы риторики / А. К. Михальская. – М.: Просвещение, 1996. – 416 с.
16. Філософський енциклопедичний словник / під ред. В. І. Шинкарук. – Київ: Абрис, 2002. – 742 с.

Киричок И.И., Боровик Н.М.
Нежинский государственный университет имени Николая Гоголя

РАЗВИТИЕ НАВЫКОВ ПУБЛИЧНОЙ РЕЧИ У БУДУЩИХ РУКОВОДИТЕЛЕЙ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧЕБНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ

Аннотация
Охарактеризовано публичное выступление как жанр разновидности речевой деятельности, выделены основные составляющие структуры публичной речи будущих руководителей общеобразовательных учреждений. В структуре публичной речи будущих руководителей схарактеризованы следующие компоненты: когнитивный, коммуникативно-операционный, экспрессивный. Предметом исследования авторов является анализ результатов констатирующего эксперимента, в частности, критерии, показатели и уровни сформированности навыков публичной речи у будущих руководителей общеобразовательных учреждений. На констатирующем этапе исследования у будущих руководителей экспериментальной группы выявлено три уровня сформированности умений и навыков публичной речи: эмпирически-интуитивный (низкий) уровень; репродуктивный (средний) уровень; реконструктивно-творческий (высокий) уровень сформированности умений и навыков публичной речи. Определены основные условия формирования навыков публичной речи будущих управленцев.
Ключевые слова: будущий руководитель общеобразовательного учреждения, публичная речь, речевая деятельность, уровни сформированности навыков публичной речи.

Kirichok I.I., Borovik N.M.
Nizhyn State University named after Mykola Gogol

SKILLS DEVELOPMENT PUBLIC SPEAKING AT THE FUTURE LEADERS OF SECONDARY EDUCATION INSTITUTIONS

Summary
Author determined public appearance as a genre kind of speech, singled out key aspects of the structure of public broadcasting future leaders of educational institutions. The structure of public broadcasting future leaders Author determined the following components: cognitive, communicative and operational, expressive. The subject of the study authors is the analysis of ascertaining experiment, in particular, criteria, indicators and levels of skills of public broadcasting in the future leaders of educational institutions. In konstatuvalnomu stage study of the future leaders of the experimental group identified three levels of skills and abilities of public broadcasting: the empirical-intuitive (low) level; reproductive (average) level; reconstructive and creative (high) level of formation of skills of public speaking. The basic terms of the skills of future managers of public broadcasting.
Keywords: future heads of educational institutions, public speech, speech activity, levels of formation of skills of public speech.

УДК 373.21

ФОРМУВАННЯ ДУХОВНО-МОРАЛЬНИХ ОСНОВ СВІТОГЛЯДУ ДИТИНИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ ХУДОЖНЬОГО СЛОВА

Кіндрат І.Р.
Рівненський навчально-виховний комплекс № 1
Рівненської міської ради

У статті розкрито значення художньої літератури як засобу впливу на формування духовно-моральних цінностей у дітей дошкільного віку. Окреслено окремі аспекти дослідно-експериментальної роботи з питання «Формування світогляду дошкільників засобами художнього слова в інтегрованому просторі дошкільного навчального закладу». Акцентовано увагу на інтелектуальних картах як способі розкриття смислів твору та на принципах відбору літературних текстів для роботи з дітьми. Охарактеризовано літературні проекти як форму організації освітньої діяльності у дошкільному навчальному закладі. Галузь застосування результатів дослідження – дошкільна освіта.
Ключові слова: світогляд дошкільника, художнє слово, літературний проект, інтелектуальна карта, інтеграція.

Постановка проблеми. Сучасна дошкільна освіта визначає пріоритетними орієнтирами особистісний розвиток дитини, формування у неї свідомого, ціннісного ставлення до навколишньої дійсності, забезпечення умов для її духовного зростання. У період дошкільного дитинства формується базис особистісної культури, відповідної загальнолюдським духовним цінностям, та закладається фундамент світобачення дитини.

Надзвичайну роль у формуванні людини, у визначенні нею позитивних стратегій життєтворчості відіграє серед інших засобів художнє слово, книга, що уособлює в собі не просто артефакт народної історії й культури, а символізує художнє слово як надбання дорогоцінної скарбниці українського народу та джерело формування світоглядних уявлень у дітей, починаючи з наймолодшого віку. Проте, як показує практика, світоглядний аспект художньої літератури є недостатньо вивченим та мало реалізованим в освітній діяльності. В умовах зростання у соціокультурному просторі дитинства ролі сучасних медіазасобів, які стають чинником моделювання та формування системи поглядів на світ, особливо актуалізується необхідність якнайширшого використання художнього слова не просто у традиційному вимірі (заняття з ознайомлення з художніми творами чи спеціальні мовленнєві заняття, побудовані на основі літературних текстів), а як частини щоденного життя дитини, як джерела життєвої мудрості та основи цікавих форм щоденної освітньої діяльності. Саме на цих положеннях грунтується вибір теми дослідно-експериментальної роботи всеукраїнського рівня – «Формування світогляду дошкільників засобами художнього слова в інтегрованому просторі дошкільного навчального закладу», яка здійснюється під науковим керівництвом Н. Гавриш і перебуває на теперішній час на формувальному етапі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аспект формування світобачення дітей дошкільного віку розглядається у дослідженнях ряду науковців як складова дитячої субкультури. Світоглядні уявлення розглядаються як ключове завдання у набутті дошкільної освіти та розуміються науковцями (Н. Гавриш, О. Кононко, І. Куліковська, В. Русевич та ін.) як базові знання дитини про світ, про себе, про закони взаємодії у соціумі, про взаємозалежність та взаємопов'язаність усього в світі [2; 5; 6; 9]. Зокрема, у дослідженнях Н. Гавриш висвітлюється відображення у мовленнєвій діяльності дошкільників особливостей світорозуміння, системи світобачення, яка поєднує в собі сукупність уявлень, смислових відношень, що охоплюють основні сторони взаємодії дитини зі світом [1]. Питання формування у дошкільників картини світу, елементарної світоглядної позиції ґрунтовно розглядається в працях О. Кононко. Зокрема, вона наголошує, що картина, або образ світу, є відображенням внутрішнього погляду дитини на довкілля та саму себе, що безпосередньо пов'язаний із системою її цінностей, з тим, що має для неї особливе значення, набуло особистісного смислу [5]. Навчально-розвивальний курс «Філософія для дітей», покликаний допомогти дитині зрозуміти закони та правила навколишнього світу, розроблено Н. Гавриш та О.Ліннік [2]. Отже, питання формування основ дитячого світобачення є предметом і наукових досліджень, і практичних пошуків. У контексті нашого дослідження цей важливий аспект освітньої діяльності дошкільного закладу розкривається крізь призму інтеграції художнього слова та літературних текстів у зміст та форми організації освітнього процесу у дошкільному навчальному закладі.

Формулювання мети статті. Метою цієї статті є акцентування уваги на проблемі осучаснення змісту і способів роботи з книгою як засобом впливу на формування духовно-моральної складової світогляду дитини.

Виклад основного матеріалу. Аналіз досліджень з проблеми формування світогляду дитини (О. Кононко, І. Куліковська, В. Кудрявцев, В. Русевич [5; 6; 7; 9] та ін.) дає змогу виокремити такі його компоненти: *соціально-моральний* – той, який закладається в сім'ї, є основою формування світогляду дитини і через який вона засвоює елементарні, найпростіші правила поведінки та стосунків у своєму поки ще маленькому світі; *когнітивний* – знаннєва складова, яку дитина засвоює через спілкування та взаємодію з дорослими, через власне пізнання світу та завдяки іншим джерелам інформації; *емоційно-ціннісний*, який є важливою особливістю «картини світу» дошкільника, оскільки знання про світ завжди мають емоційно-ціннісне забарвлення і у дитини емоційно-чуттєві уявлення про світ

переважають над раціонально-логічними; *поведінковий компонент* – вияв системи життєвих цінностей, відношення до себе, людей та світу.

Розглядаючи художнє слово, літературний текст як важливий засіб презентування дітям етичних еталонів та моральних цінностей, Н. Гавриш, зокрема, зазначає, що «в основі суспільної моралі, що представлена в численних казкових і реальних сюжетах, – заповідані Всевишнім десять основних законів людського буття, слідування яким завжди схвалювалося, а порушення вважалося гріхом і суворо каралося. У свою чергу, в авторських літературних творах через сучасну літературну мову, близькі та зрозумілі дітям ситуації автори вчать дітей непорушності тих самих десяти заповідей, і саме через сприймання цих текстів дитина знаходить для себе етичні орієнтири, приклади для наслідування» [3].

На наш погляд, для забезпечення позитивного впливу літературних творів на формування духовно-моральних основ світобачення дитини важливими є такі моменти: здатність педагога усвідомити відкриті та потаємні смисли книги чи окремого твору; мета і завдання, які ставить педагог перед собою щодо роботи з дітьми за цим текстом; правильний вибір твору, який би знайшов відгук в душі сучасної дитини; добір ефективних методів ознайомлення дітей з художнім текстом. Зупинимось на способах та засобах реалізації зазначених положень.

Ефективним способом розкриття та візуального відображення основних смислів та змістових напрямів художнього тексту є складання інтелектуальних карт за його змістом. Інтелектуальна карта (структурно-логічна схема) відображає смислові вектори твору, адже майже кожен твір має кілька смислів, ідей, змістових напрямів. У ході пошуку цих напрямів ми маємо змогу повною мірою реалізувати потенціал твору. Коротко представимо запропонований підхід на прикладі української народної казки «Кривенька качечка» та розглянемо інтелектуальну карту до цього твору (рис. 1).

На основі поданої інтелектуальної карти ми можемо виділити такі ідеї та змістові напрями твору:

– осінні зміни у природі. Події казки, які відбуваються восени, дають поштовх до розширення пізнавального поля природничого напряму;

– той, хто слабший. На прикладі казки діти бачать, що фізична недосконалість або вада не є причиною відсторонення від інших. Важливий акцент: той, хто слабший, не такий, як усі, також може бути корисним та потрібним іншим;

– добро потрібне усім. По-перше, у казці закладено ідею співчуття та допомоги ближньому. А по-друге, варто звернути увагу на те, чи кожен добрий намір призводить до добрих результатів. Яке добро потрібне тим, хто поряд з нами? Це складне запитання постає із казки, адже дід з бабою, які з добрих поривань спалили гніздечко, не подумали про бажання дівчини-качечки, і тому їхній вчинок мав зовсім протилежні наслідки;

– кожен має право на таємницю, і кожен має поважати таємницю іншого;

– диво-перетворення. Перетворення як спосіб стати красивим – казковий шлях. А як у житті?

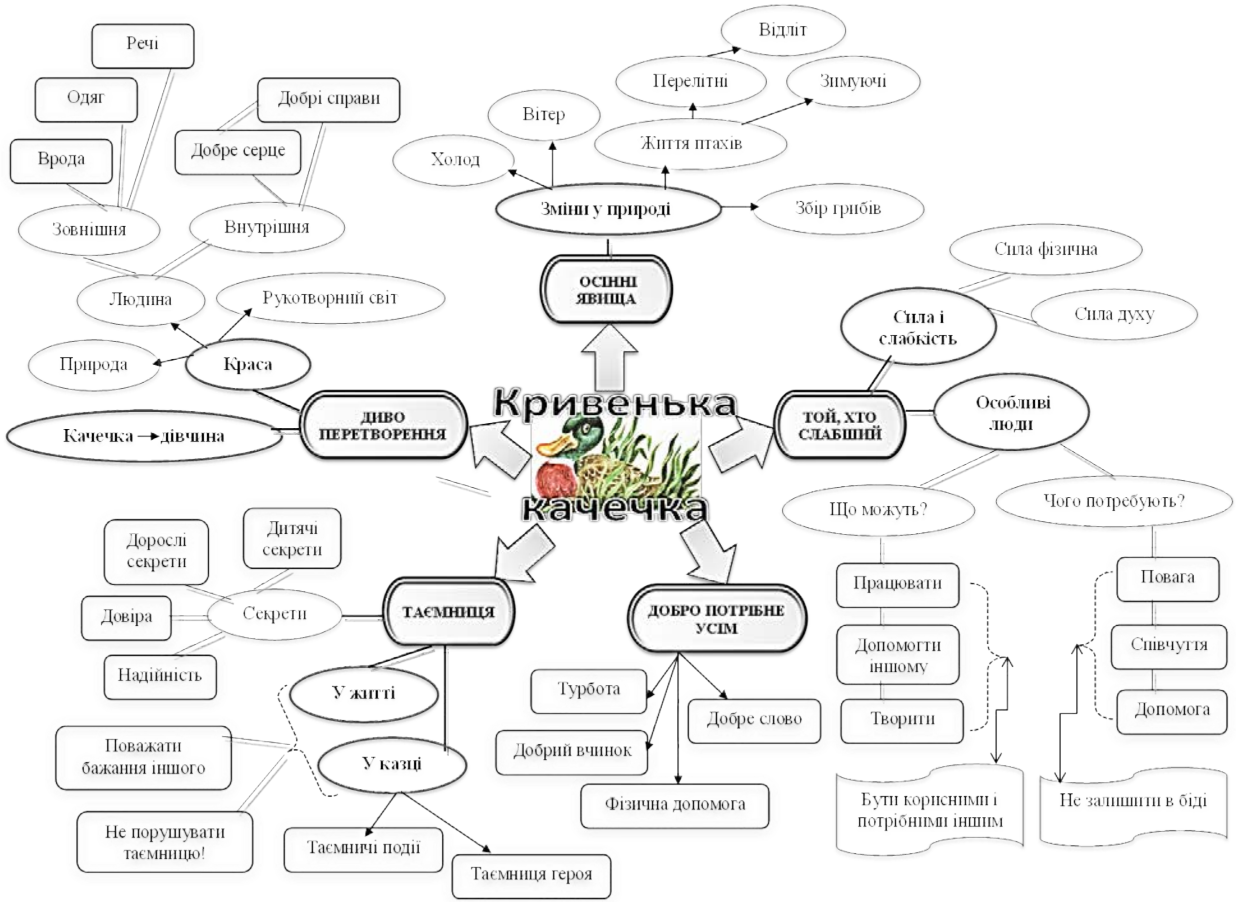

Рис. 1. Інтелектуальна карта до казки «Кривенька качечка»

У житті найбільші і найкращі перетворення відбуваються у нашому серці, а справжньою красою є краса внутрішня – чисте серце та добрі справи.

Така попередня робота педагога з текстом є основою для подальшої конкретизації форм організації навчально-пізнавальної діяльності дітей та для визначення мети і завдань, які ставить педагог перед собою щодо роботи з дітьми за цим текстом.

Не менш значимим для ефективного використання літературних творів у духовно-моральному вихованні дошкільників є питання щодо правильного відбору кола книжкового читання. У цьому контексті дотримуємось таких принципів: зв'язку тематики літературних творів із життям та інтересами дітей; динамічності розгортання сюжету; чіткої структурно-композиційної організації тексту. Вважаємо за необхідне та здійснюємо пошук нових, маловідомих та таких, що раніше не використовувались у роботі з дошкільниками, творів. Особливої цінності у формуванні особистісних якостей дитини набувають художні твори, які, окрім казкового сюжету, наповнені пізнавальним та моральним смислом, а також емоціями героїв, які легко проектуються на дітей. Як показує практика, при опрацюванні таких творів досить легко сприймається дітьми смислоутворення, а пізнавальна чи художньо-естетична діяльність вмотивовується не бажанням вихователя відповідно до плану роботи, а сюжетом твору. І якщо певний пізнавальний зміст пропонується дітям вустами героїв літературного твору, а моральні висновки та смисли виводяться з переживань чи вчинків персонажів, то це набагато легше присвоюється дітьми як власний смисл чи досвід. Для прикладу подамо досвід використання у роботі з дітьми казки Бруно Ферреро «Мишко» [8, с. 162-169]. Ця зворушлива різдвяна історія – про ведмедика Мишка, який зумів втекти від долі неулюбленої та зневаженої іграшки, отримати омріяну свободу, побачити красу довколишнього світу, а потім – прийняв рішення залишитись іграшкою-подарунком у хворого хлопчика, якому на Різдво подарунка не вистачило. Досвід прочитання та опрацювання з дітьми цієї казки засвідчив надзвичайну чутливість та емоційне сприйняття дошкільнятами змісту та ідеї твору, адже головна ідея – це ідея доброти, співчуття і самопожертви. Окреслимо основні смислові напрями твору.

1) **Свято Різдва.** У творі в одній лише фразі згадується передріздвяна метушня, але це вже дає можливість розширити пізнавальне поле цієї змістової лінії: суть свята Різдва Христового, традиції підготовки до свята, місце подарунків у святкуванні Різдва, традиції святкування Різдва в Україні. Можна розповісти дітям про традиції святкування у різних країнах світу і обов'язково наголосити на тому, що сенс, смисл Різдва – це народження Ісуса Христа. Цей напрям тісно пов'язаний з вірою, з християнським світоглядом, і є важливим у доповненні та збагаченні емоційного та духовного досвіду дітей.

2) **Подарунки.** Цей напрям передбачає обговорення з дітьми зв'язку подарунків та різних свят, традицій різдвяних подарунків та святкування інших народів. Варто використати і інші, пов'язані з цією темою, художні твори, наприклад, вірш Г. Черінь «Лист до Святого Миколая», що спонукатиме до полілогу на тему «Який подарунок найкращий?»

3) **Краса світу.** Мандрівка, у яку вирушив Мишко, відкрила перед ним красу довколишнього світу, про яку він і не здогадувався. Логічним є висновок про те, що подорожі приносять нам нові враження, нові відкриття, нові зустрічі, а також почуття радості, здивування, захоплення тим, що творив для нас Бог.

4) **Самостійне рішення.** Це – важливий смисловий акцент казки, адже Мишко справді за сюжетом твору двічі приймав важливі і відповідальні рішення, які змінили його життя. Важливо торкнутися і мотивів таких рішень, оскільки друге рішення ведмедика – залишитись у хворого хлопчика як подарунок, втративши таким чином омріяну свободу – підводить дітей до усвідомлення такого поняття, як жертовність, тобто здатність втратити щось дороге для себе заради того, щоб зробити добро іншому.

5) **Доброта.** Духовно-моральний зміст казки очевидний. Саме доброта як риса характеру, як чеснота є головною у Мишка. Причому не лише як співчуття чи жаліcть, а як здатність на вчинок. Висновок про те, що добро починається з думки, але має виявитись ще й у певних діях (поспівчувати, розрадити, пожаліти, допомогти, поділитися) усвідомлюється дітьми на основі цього твору.

Отже, змістовно та творчо різноспрямована робота вихователів та дітей за казкою здійснює вплив на формування духовно-моральних основ світогляду, допомагає в міру можливостей дітей осягнути моральні закони і правила життя.

Умовою ефективності роботи з літературними творами є забезпечення емоційного проживання дітьми змісту та ідеї твору, а також застосування синтезу різних видів дитячої художньо-естетичної діяльності, багатоканального сприймання тексту, інтеграції видів діяльності дітей. Зокрема, у ході експерименту розроблено модель інтеграції художнього слова в освітній процес, яка зорієнтована на застосування літературних засобів у різних видах дитячої діяльності. Принцип інтеграції, який покладено в основу тематичного планування освітньої роботи, дає змогу реалізовувати завдання духовно-морального розвитку дітей (зокрема, і на християнських цінностях), не лише і не стільки через систему спеціально організованих занять (так, у закладі розроблено курс «Стежинки Добра»), але як органічно вплетену у зміст кожного тематичного циклу духовно-моральну складову, яка реалізується на основі художнього слова. Оновлюємо перелік творів, які пропонуємо дітям, долучаючи твори духовно-морального змісту сучасних авторів (З. Живки, Г. Манів, Н. Малетич, Н. Гербіш, О. Лущевської та ін.).

Особливо ефективно зарекомендували себе літературні проекти – форма організації освітньої діяльності на основі літературного твору (або кількох творів), у якій ключові смислові ідеї твору стають стрижнем пізнавальної та продуктивної діяльності дітей. У практиці роботи літературний проект може бути реалізовано як:

– самостійну освітню діяльність – упродовж тижня. Такий літературний проект є самостійним тематичним циклом, наприклад, за укра-

інською народною казкою «Кривенька качечка» [8, с. 154-161] та ін.;

– одноденний проект за літературним твором, у межах якого упродовж одного дня плануються та реалізуються різні форми навчально-пізнавальної та художньо-продуктивної діяльності (наприклад, за казкою «Різдвяна ялинка» О. Лущевської, «Про Квасолинку, яка хотіла побачити сонце» З. Живки та ін.);

– елементи щоденної освітньої діяльності за літературним твором (чи кількома творами), які «вплітаються» у зміст тематичного циклу та допомагають повніше реалізувати його змістові напрями (наприклад, за темами «Все повертається тобі», «Краса навкруги» та ін.).

Висновки і пропозиції. Успішність використання художнього слова як засобу впливу на формування духовно-моральної складової світогляду дитини залежить від професійної компетентності педагогів щодо використання художнього слова, освоєння оновлених способів роботи з літературними текстами. Це потребує відповідно спрямованої роботи з вихователями як у кожному конкретному закладі, так і на рівні інститутів післядипломної освіти, а також у підготовці педагогів дошкільної ланки в системі вищої освіти.

Список літератури:

1. Гавриш Н. В. Відбиття в мовленні дошкільників особливостей світорозуміння / Н. Гавриш // Дошкільна освіта. – 2010. – № 2. – С. 42-47.
2. Гавриш Н. В. Цікава філософія для дітей: методичний посібник для творчих педагогів і батьків дітей дошкільного й молодшого шкільного віку / Н. Гавриш, О. Ліннік. – К.: Шк. світ, 2011. – 128 с.
3. Гавриш Н. В. Книга – незамінний засіб духовно-морального виховання / Н. Гавриш // Дошкільне виховання: науково-метод. журн. – 2013. – № 9. – С. 9-12.
4. Кіндрат І. Р. Формування світогляду дошкільників: наукові підходи, аналіз реальної ситуації / І. Кіндрат // Освітній простір. Глобальні, регіональні та інформаційні аспекти: наук.-метод. журн. – Чернівці: Черемош, 2013. – С. 87–91.
5. Кононко О. Л. Перехідний період: самовизначення, зміна орієнтирів і пріоритетів / О. Кононко // Дошкільне виховання. – 2009. – № 1. – С. 5-9.
6. Куликовская И. Э. Технологии формирования у дошкольников целостной картины мира: учеб. пособие / И. Э. Куликовская, Р. М. Чумичева. – М.: Пед. о-во России, 2004. – 186 с.
7. Кудрявцев В. Т. Образование до школы: какой ценой? Дискуссия «Проблемы «стандартизации» дошкольного образования» [Електронний ресурс] / В. Т. Кудрявцев. – Режим доступу: http://www.tovievich.ru
8. Розумне виховання сучасних дошкільнят. Метод. пос. / Н. Гавриш, О. Брєжнєва, І. Кіндрат, О. Рейпольська; За заг. ред. О. Брєжнєвої. – К.: Вид. дім «Слово», 2015. – 176 с.
9. Русевич В. В. Педагогические условия формирования образа мира у детей 5 – 7 лет: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / В. В. Русевич. – Волгоград, 1999. – 21 с.

Киндрат И.Р.
Ровенский учебно-воспитательный комплекс № 1
Ровенского городского совета

ФОРМИРОВАНИЕ ДУХОВНО-НРАВСТВЕННЫХ ОСНОВ МИРОВОЗЗРЕНИЯ РЕБЕНКА ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА СРЕДСТВАМИ ХУДОЖЕСТВЕННОГО СЛОВА

Аннотация
В статье раскрыто значение художественной литературы как средства влияния на формирование духовно-нравственных ценностей у детей дошкольного возраста. Определены отдельные аспекты опытно-экспериментальной работы по вопросу «Формирование мировоззрения дошкольников средствами художественного слова в интегрированном пространстве дошкольного образовательного учреждения». Акцентировано внимание на интеллектуальных картах как способе раскрытия смыслов произведения и на принципах отбора литературных текстов для работы с детьми. Охарактеризованы литературные проекты как форма организации образовательной деятельности в дошкольном образовательном учреждении. Область применения результатов исследования – дошкольное образование.
Ключевые слова: мировоззрение дошкольника, художественное слово, литературный проект, интеллектуальная карта, интеграция.

Kindrat I.R.
Rivne Educational Complex № 1
Rivne City Council

FORMATION OF SPIRITUAL AND MORAL FOUNDATIONS OF WORLD OUTLOOK PRESCHOOL CHILD MEANS OF ARTISTIC EXPRESSION

Summary
In the article reveals the importance of literature as a means of influence on the formation of spiritual and moral values in children of preschool age. Outlined some aspects of the experimental work on «Formation outlook preschoolers means of artistic expression in the integrated space of kindergarten». The attention is focused on smart cards as a way of opening and meaning of the work on the principles of selection of literary texts for children. Literary projects described as a form of educational activities in kindergartens. Range of application of research results is the pre-school education.
Keywords: world outlook of the preschooler, artistic expression, literary project, smart card, integration.

УДК 37.03(71)

РОЛЬ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ КАНАДЦІВ

Козьменко О.І.
Східноукраїнський національний університет
імені Володимира Даля

У статті розглядається вплив культурної спадщини на процес формування національної ідентичності. Досліджено особливості національної ідентичності мешканців Канади. Розглянуто чинники, що сприяють визначенню національної ідентичності канадців. Наводяться приклади фольклорної спадщини народів Канади і аборигенного населення. Визначається роль національних свят у процесі виховання рис національного характеру.
Ключові слова: національна ідентичність, особливості канадців, фольклорна спадщина, канадська ідентичність, Канада.

Постановка проблеми. Національна ідентичність є однією із найбільш важливих форм самоідентифікації особистості. Завдяки усвідомленню приналежності до тієї чи іншої держави, ототожненню себе з певною нацією особистість формує певні моделі поведінки та проявляє себе як «гідного громадянина». Національна ідентичність не завжди співпадає з етнічної, яка є ототожнення людини з певною етнічною групою. Науковці вказують на три компонента національної ідентичності: когнітивний, афективний і поведінково-регулятивний [3, с. 139].

Перший компонент – когнітивний – містить у собі певні уявлення людей про те, як вони пов'язані з державою, на чому базується цей зв'язок.

Другий компонент національної ідентичності – афективний – складається з відчуттів, емоцій, почуттів (наприклад, почуття гордості за свою країну), які відчуває людина по відношенню до держави.

Нарешті, третім компонентом національної ідентичності є поведінково-регулятивний. Його формує готовність до здійснення певних дій по відношенню до держави, з якою людина себе асоціює.

Всі три компонента взаємопов'язані і впливають на самоідентифікацію особистості. Визначення національної ідентичності залежить від багатьох умов, серед яких національна політика держави посідає не останнє місце.

Сучасна державна політика Канади підтримує мультикультурний підхід до формування нації, тобто толерантне ставлення та рівність усіх культур, традицій та релігій, незалежно від етнічного походження канадців. Культурним фактором єднання громадян виступають національні символи, прапор, традиції, культурна спадщина тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження національної ідентичності зробили як вітчизняні, так і зарубіжні вчені: П. Гнатенко, І. Кон, В. Крисько, Т. Стефаненко, Дж. Бері, М. Бліс, Дж. Броді, Ф. Реснік та ін. Різним аспектам канадської національної ідентичності присвятили свої роботи: С. Айман-Ноллі, А. Аллахар, Р. Банерджі, Дж. Коте, Х. МакКензі, М. Мендельсон, Р. Німіджін, М. Паже, Дж. Рейц, Р. Трейсі та ін. Вплив культурної спадщини на формування національної ідентичності канадців досліджували П. Ален, Ф. Ганонон, Р. Гвін, М. Ігнатьев, Е. Сміт та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Канада, як відносно молода держава, що існує лише півтора століття, опікується проблемою визначення національної ідентичності. Для формування канадської ідентичності застосовуються як політичні так і неполітичні фактори. Політичні, тобто пов'язані з державністю, інститутами та символами влади активно використо-

вуються у суспільному житті (прапор, герб, гімн та ін.). Неполітичні фактори стосуються культури, етнічності, релігійності, спільної позитивної історичної пам'яті. Але з проблемою визначення своєї національної ідентичності стикається більшість канадців. Бути канадцем – це, по-перше, мати канадський паспорт і проживати в країні протягом певного часу, але це – об'єктивна основа ідентифікації, а по-друге – це суб'єктивний фактор, тобто внутрішній зв'язок із своєю Батьківщиною, наявність позитивних почуттів до своєї країни. За даними опитування громадської думки, 89% канадців пишаються власною країною, коли бачать канадський прапор або чують національний гімн. Відомий канадський політолог Р. Дайк констатує: «Більшість канадців вважає, що живуть у найкращій країні на Землі» [5, с. 199]. Суттєвою для ототожнення канадців з Канадою є їх гордість за природну, кліматичну та географічну унікальність країни.

Формуванню національної ідентичності канадців сприяють, по-перше, політичні принципи і цінності, які поділяються значною частиною населення. Канадці пишаються тим, що їх об'єднують цінності миру, справедливості, свободи, рівності і прав людини.

По-друге, формуванню відчуття пов'язаності з країною сприяє довіра до політичних інститутів – монарха (Канада є конституційна монархія) і його представника – генерал-губернатора, парламенту (Канада – це країна вестмінстерської демократії), суду. Мабуть, Канада – одна з небагатьох країн, де символом державності і шановною персоною є поліцейський, «the Mountie», із Королівської канадської кінної поліції (основних поліцейських сил країни), який має привабливу уніформу – червону куртку з позолоченими ґудзиками, темно-сині штани для верхової їзди з жовтими лампасами, капелюх-стетсон, високі чоботи і поясний ремінь із коричневої шкіри.

По-третє, однією з основ національної ідентичності є позитивна історична пам'ять народу і історичні міфи, що дозволяють дослідити особливості національного характеру канадців [1]. На думку науковців, такий метод як аналіз фольклору, усної народної творчості є ефективним у відтворенні синтетичного образу культури та психологічних особливостей певного народу. Стародавні легенди і перекази дозволяють не тільки зрозуміти історію народу, а й усвідомити характер його сподівань, ідеалів, систему його моральних і соціальних цінностей; тип героїв, які фігурують у цих переказах, багато свідчить про загальний дух народу і т. д. Епос відбиває і систему виховання дітей, і ставлення до влади, і ставлення до праці, і взаємини між чоловіком і жінкою, тобто увесь спектр суспільних відносин [2].

Мета статті – показати вплив фольклорної спадщини народів Канади та аборигенного населення, казок, святкувань на процес формування національної ідентичності канадців.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Сучасна Канада є мультикультурною державою і мультикультуралізм складає основу національної ідентичності цієї країни. Неполітичні символи та образи – канадський гусак, кленовий сироп сприяють формуванню відчуття пов'язаності з країною. Три компонента культури – DDD (dinner, dress, dance – їжа, одяг, танці) – дозволяють підкреслити національну специфіку. Національна гордість – важливий елемент національної ідентичності. Її предметом можуть бути досягнення у науці та техніці, літературі, мистецтві, спорті, національні герої та культурна спадщина аборигенного населення Канади.

Фольклорна спадщина народів Канади і особливо аборигенного населення є чудовим прикладом для гордості канадців та засобом виховання рис національного характеру. Міфи, легенди, перекази, казки відображають особливості явищ реального життя і дають великі знання про історію суспільних відносин, праці і побут, а також уявлення про природу своєї країни. Виховне значення усної народної творчості полягає в тому, що кращі його твори натхненні високими прогресивними завданнями, любов'ю до Батьківщини, прагнення до миру. У фольклорі виражаються художні смаки народу, для нього характерно розкриття прекрасного і в природі і людині.

Саме тому фольклорна спадщина народів Канади і особливо аборигенного населення відображає специфіку природного довкілля цієї частини північноамериканського континенту, культуру взаємовідносин людини з природою. Вона по своїй суті завжди була екологічно доцільною і природозберігаючою. Пісні, легенди, казки, одяг, танцювальне мистецтво, різноманітні вироби з природних матеріалів індіанців і ескімосів пронизані мотивами природи, підкреслюють її красу і велич, непересічну важливість для людини як джерела життя. Навіть вірування аборигенів налаштовують свідомість людини на благоговійне ставлення до природи, сприймання людиною себе як її невід'ємної складової. Звідси й впевненість до гомогенності всього живого. Таке світобачення фактично кореспондує з сучасними науковими теоріями, в яких переважає коеволюційний підхід до побудови стосунків між людиною і природою. Таким чином, народна фольклорна спадщина аборигенного населення Канади визнається за міцний фундамент національної ідентичності, спираючись на який викарбовуються кращі риси громадянина і патріота рідної землі й країни в цілому.

Фольклор аборигенного населення Канади вийшов за межі суто етнічного споживання і набув наразі загальнонаціонального значення, завдяки мультиплікації, книжковим виданням, дитячим виставам, кіноверсіям тощо. Він є важливим доробком у формуванні національної ідентичності в країні. Герої аборигенних казок тісно пов'язані з природою. Люди, звірі, рослини, морська і річкова фауна утворюють єдиний світ, перетворюються один в одного, мають однакові почуття, борються зі злом, надають взаємну допомогу, оберігають матінку природу. Показовими є казки інуїтського народу. Вони добре відомі канадським дітям, а їхні герої є дитячими улюбленцями і взірцем для наслідування. Такою є казка про Седну – морського духа. У ній розповідається про те, як Седна, молода інуїтська дівчина, вийшла заміж і переїхала до свого чоловіка в тундру. Раптово вона дізналася, що її чоловік був не людиною, а птахом «фулмар» (щось на кшталт чайки). Седна вирішила піти від чоловіка. Одного дня, коли її батько приїхав провідати доньку, Седна вмовила його втекти в

човні. Але чоловік Седни розсердився та змахом крил влаштував шторм. Батько Седни дуже злякався і спробував виштовхнути дівчину з човна, але вона міцно трималася руками. Тоді він дістав ножа і, відрізавши Седні пальці, виштовхнув її у море. Тієї ж миті пальці Седни перетворилися на тюленів та інших морських тварин. Кажуть, що з того часу Седна мешкає разом із тваринами, що народилися з її пальців на дні океану, та охороняє його багатства.

Інша казка розповідає про інуїта на ім'яКівіюк, який подорожував Північним Полюсом. Під час однієї з подорожей він потоваришував із хлопчиком, з якого всі глузували. Бабуся цього хлопчика вирішила помститися всім, хто насміхався над її онуком, і перетворила його на тюленя. Люди пішли за ним до моря, сподіваючись на великий улов риби та усі загинули в морі, окрімКівіюка. Коли тюлень приплив до берега, бабуся знову перетворила його на хлопця [6, с. 14]. Захоплення фольклором аборигенних народів сприяє формуванню національної ідентичності та патріотичних почуттів. На думку російської дослідниці В.Мухіної, серед багатьох складових, що впливають на формування національної самосвідомості, причетність до певних природних умов, у яких мешкали попередні покоління, та наявність традиційних видів діяльності відіграють найбільшу роль [4]. У процесі соціалізації канадці привласнюють історично складені образи думок, відчуттів та дій, котрі виступають основою формування національної самосвідомості. Опанування народними традиціями сприяє формуванню національної ідентичності, передбачає розвиток національних почуттів, відчуття історії народу, з яким ототожнює себе людина, створює психологічний зв'язок із соціоприродним оточуючим середовищем. Провідний канадський дослідник Б. Вогт у зв'язку з цим зазначає, що моральні цінності, які впливають на поведінку людини у суспільстві, подібні до цінностей, що зумовлюють ставлення людини до природи [7].

У Канаді відзначають не тільки державні, релігійні, сімейні, але й народні аборигенні свята, що сприяє національній консолідації канадців. Наприклад, свято зимового сонцестояння (21 грудня) протягом тисячі років святкувалося індіанцями. Це свято щиро сприйняте як національне нинішнім поколінням канадців і відзначається як день надії та відродження. Канадці святкують цей день у колі сім'ї та друзів за обіднім столом, на який обов'язково подають смажене м'ясо та «мід» (mead) (алкогольний напій з меду та води). У цей день родина обговорює плани на наступний рік та обов'язково на щастя виливає трохи міду на підлогу. Цього дня також починається підготовка до святкування Різдва [6, с. 8-9].

День літнього сонцестояння (21 червня) також відзначається як загальнонаціональне свято, яке своїм корінням йде у культуру аборигенних народів. Вони навчили європейців співіснувати з природою цієї північноамериканської країни, правильно користуватися багатствами її озер, річок, лісів та надр. Аборигенне населення допомогло європейським поселенцям освоїти землі, навчило їх полювати, збирати лікарські рослини, користуватися каное тощо. Навіть у наш час аборигенні народи роблять значний внесок у розбудову канадської нації, сприяють збереженню природного довкілля, розквіту економіки і культури Канади. Святкування Національного Дня аборигенів підтверджує поважливе ставлення канадців до корінних народів країни. Учасники святкової церемонії куштують традиційні страви і напої, одягають індіанські або ескімоські костюми, танцюють, співають пісні, радіють, відчуваючи дух єдиної родини. Викликає загальний інтерес велике зібрання індіанського племені «Пауваy» (Powwow), що, як і у далеку давнину, виражається подякою природі за успішне мисливство або рибну ловлю, а також вшануванням пам'яті предків. Невід'ємною частиною святкувань є спортивні змагання із хокею з м'ячем, кінні перегони, гонки на каное, біг тощо [6, с. 10-11]. Всі ці розваги і веселощі відбуваються на стадіонах і спортивних майданчиках, а то й просто неба, єднаючи всіх людей незалежно від віку, статі, національної належності, фінансового статку чи соціального становища. Головне в цьому дійстві загальна радість, зміцнення сімейних і національних стосунків.

Історичні події, що відбувалися на теренах Канади, та героїчні постаті стають прикладом для більшості канадців. Наприклад, взірцем наслідування канадці вважають життя католицького місіонера Жана де Бребьофа, який у 1625 році разом з французьким першовідкривачем Самюелем де Шампленом прибув до Канади. Він зробив значний внесок у поширення християнства в Канаді. У 1930 році католицька церква канонізувала Бребьофа та сім інших священиків за їхні доброчинні дії та утвердження релігійних вірувань. Канадці вшановують пам'ять цих святих 19 жовтня і вважають Жана де Бребьофа покровителем Канади [6]. Взагалі канадці дотримуються традицій шанування святих, яким вклонялися на батьківщині предків. Так, у франкомовній провінції Квебек святкують день Святого Жана Батиста (24 червня). Ця традиція прийшла з Франції і підтримується канадцями. Починається свято із церковної меси, під час якої освячується традиційний хліб «Пті пен» (petit pain), що має форму зірки або серця. Цього дня мешканці провінції організовують фестивалі пісні й танцю, а родина збирається разом за столом під час святкового обіду з традиційними стравами. Закінчується святкування великим вогнищем, що влаштовують на центральній площі міста або селища [6]. Це свято сприяє єднанню всієї канадської нації. Іншим прикладом може слугувати святкування Дня святого Андрія (30 листопада) у провінції Нова Шотландія. Цього дня учасники свята надягають «кілти» – традиційні шотландські чоловічі спідниці та влаштовують хід, під час якого грають традиційні шотландські мелодії на волинці.

Наведені приклади свідчать що канадці дбають про збереження етнокультурних надбань народів, які обрали канадську землю за батьківщину, прагнуть до спільного багатобарвного культурного життя в єдиній країні. Важливо те, що мешканці Канади, втрачаючи своє етнокультурне коріння з історичною батьківщиною, намагаються зберегти свої традиції, які поступово перетворюються на загальнонаціональні. Фольклорні традиції і культура окремих груп переселенців починають співіснувати, взаємовпливати

та взаємодоповнювати один одного, утворюючи гармонійний симбіоз, з якого виростають паростки нової культури канадського народу. Отже, моральні цінності, виплекані в людині засобами природи і надолужені ідеалами національної єдності, створюють образ канадця як гармонійно розвиненої толерантної людини, яка відзначається полікультурністю, поважливим ставленням до співвітчизників, котрі разом будують свою батьківщину і дбають про її добробут.

Висновки і пропозиції. Отже, основи і зміст канадської національної ідентичності є складні і суперечливі в силу історичних, культурних і етнополітичних причин. Підставою для формування національної ідентичності виступає національний характер, який допомагає створити відчуття тотожності з канадської нацією і, в кінцевому підсумку, з канадською державою. Формуванню національної ідентичності канадців сприяють загальноприйняті політичні принципи і цінності миру, справедливості, свободи, рівності і прав людини, гордість за територіальні та природні багатства країни, вдала урядова політика мультикультуралізму яка дозволяє об'єднати представників багатьох національностей та культур на теренах Канади. Сучасні канадці пишаються культурною спадщиною та традиціями представників різноманітних етнічних груп та аборигенного населення. Позитивна історична пам'ять народу, історичні міфи, традиційні свята вважаються основою формування національної ідентичності канадців.

Список літератури:

1. Зазнаев О.И. Канадская национальная идентичность: проблемы формирования / О.И. Зазнаев // Учен. зап. Казан. ун-та. Сер. Гуманит. науки. – 2012. – Т. 154, кн. 1 – С. 226-233.
2. Кон И. К проблеме национального характера / И. Кон // История и психология / Под ред. Б.Ф. Поршнева. – М., 1971. – 390 с.
3. Морозова Е.В., Улько Е.В. Локальная идентичность: формы актуализации и типы // ПОЛИТЭКС. – 2008. – № 4. – С. 139-151.
4. Мухина В.С. Этнопсихология: настоящее и будущее / В.С. Мухина // Психологический журнал. – 1993. – № 3. – С. 42-49.
5. Dyck R. Canadian Politics: Critical Approaches. – Scarborough, Ontario: Nelson Thomson Learning, 2000. – 672 p.
6. Fiesta! Canada. A Portrait of the country through its festivals and traditions. – Grolier: An Imprint of Scholastic Library Publishing Danbury, Connecticut, 2004. – 35 p.
7. Vogt B. Families and the Environment: Understanding, Cultivating and Celebrating their Links [Електроний ресурс] / Barbara Vogt // Contemporary Family Trends (Vanier Institute of the Family, 2008). – Режим доступу: http://www.vifamily.ca/library/cft/parenting.html

Козьменко Е.И.
Восточноукраинский национальный университет
имени Владимира Даля

РОЛЬ КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ В ПРОЦЕССЕ ФОРМИРОВАНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ КАНАДЦЕВ

Аннотация
В данной статье рассматривается влияние культурного наследия в процессе формировании национальной идентичности. Приводятся особенности национальной идентичности жителей Канады. Рассматриваются факторы, которые способствуют определению национальной идентичности канадцев. В статье приведены примеры народного наследия Канады и коренного населения. Указывается роль национальных праздников в процессе воспитании черт национального характера.

Ключевые слова: национальная идентичность, канадские особенности, народное наследие, канадская идентичность, Канада.

Kozmenko O.I.
East Ukrainian National University by Volodymyr Dahl

THE ROLE OF CULTURAL HERITAGE IN THE PROCESS OF THE FORMATION OF NATIONAL IDENTITY OF CANADIANS

Summary
This article examines the influence of cultural heritage in the formation of national identity. The features of the national identity of residents of Canada are given. The factors that contribute to the definition of national identity of Canadians are examined. The article shows the examples of folk heritage of Canada and the native population. The role of national holidays in the education of traits of national character is indicated.

Keywords: national identity, Canadian features, folk heritage, Canadian identity, Canada.

УДК 303.4.025

МЕТОДИКИ ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНІВ ВИХОВАНОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ЧЕСТІ У СТУДЕНТІВ

Костащук О.І.
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

Стаття присвячена аналізу методичного інструментарію, що включає методи та методики, спрямовані на визначення рівня сформованості почуття професійної честі у студентів-майбутніх учителів. Автор розглядає професійну честь як морально-ціннісну якість особистості, і досліджує даний феномен через розкриття таких категорій як толерантність, самоставлення, совість, репутація, відповідальність, справедливість, чесність та інші. Адже саме така комплексна діагностика, як стверджує автор, дозволить виявити особливості та рівень вихованості почуття професійної честі у майбутніх учителів.
Ключові слова: честь, професійна честь, совість, репутація, толерантність, відповідальність, справедливість, професійна ідентичність.

Постановка проблеми. Вивчення особливостей виховання професійної честі студентів-майбутніх учителів є важливим та актуальним питанням на етапі їх підготовки до педагогічної діяльності. Адже, саме під час навчання закладаються основи морально-етичного виховання, здійснюється професійна підготовка особистості, формуються життєві цінності та переконання, що в подальшому впливають на життєвий та професійний шлях людини. У вищому навчальному закладі здійснюється процес формування та розвитку особистості, як майбутнього професіонала, якому, разом з професійно-важливими якостями повинно бути притаманне почуття професійної честі, як важливої складової особистісно-професійної підготовки фахівця.

Професійна честь – це складна специфічна, в той же час, інтегральна, оціночна категорія етики, «направлена з боку суспільства до особистості»; це сукупність моральних якостей та цінностей, які формують відношення особистості до себе як фахівця та впливають на стиль професійної діяльності у майбутньому [4, с. 156].

Аналіз останніх досліджень. На сучасному етапі проблему виховання професійної честі особистості висвітлювали у своїх працях І. Зязюн, Н. Ничкало, І. Бех, Г. Васянович, В. Киричок, В. Рибалка, К. Чорна та інші. Слід зазначити, що визначення даного феномену є доволі неоднозначними. Так, наприклад, у науковій літературі зустрічається трактування честі як емоційно-ціннісне ставлення до себе (Н.В. Киричок), а також, як якість професійно-моральної підготовки фахівця (І.А. Зязюн).

Мета статті. Дана стаття присвячена пошуку відповідних методів та методик дослідження рівнів вихованості професійної честі у студентів-майбутніх учителів.

Виклад основного матеріалу. Пошуки методичного інструментарію, що включає методи та методики, спрямовані на визначення рівня сформованості професійної честі показав, що конкретно-спрямованих спеціальних методик, які б досліджували цей феномен немає, однак, оскільки професійну честь ми розуміємо як морально-ціннісну якість особистості, то вивчали її через розкриття таких категорій як толерантність, самоставлення, совість, репутація, відповідальність, справедливість, чесність та ін. Ми виходимо з того, що така комплексна діагностика дозволить виявити особливості та рівень вихованості цього феномену у майбутніх учителів.

Розуміння почуття честі як складного психологічного утворення, розвиненість якого забезпечується загальним рівнем сформованості моральної самосвідомості особистості, дозволило нам зробити висновок, що структуру феномену честі особистості студента утворюють когнітивний, емоційно-ціннісний та діяльнісний компоненти.

Отож, перейдемо до детального розгляду змісту підібраних діагностичних методик дослідження феномену професійної честі.

Важливою когнітивною функцією почуття честі, як зазначає Г.М. Александрова, є розуміння, що виражається у здатності особистості студента осягати зміст і значущість моральних якостей (цінностей) людини, умінні давати їм узагальнені характеристики, визначати їх наявність чи відсутність у себе й інших, прогнозувати їх вплив на вчинки і дії. Здатність студентів розуміти, узагальнювати й диференціювати моральні поняття, що утворюють зміст почуття честі вивчалася нами за допомогою модифікованої методики «Моє розуміння особистісних якостей людини» (автор І. Булах) [3, с. 215].

Дана методика досліджує здатність студентів орієнтуватися в основних характеристиках моральних якостей особистості, таких як: відповідальність, справедливість, самостійність, впевненість, активність, гідність та честь.

З метою виявлення рівня розуміння студентами когнітивного компоненту поняття «професійна честь» нами була розроблена авторська анкета «Що таке професійна честь?».

За допомогою підібраних запитань анкети («Хто для Вас є людиною честі?»; «Чи здатна людина стати професіоналом своєї справи без почуття професійної честі?»; «Яку роль відіграє честь у Вашому повсякденному житті?» і т.д.) ми, насамперед, хотіли визначити рівень обізнаності студентів щодо досліджуваної категорії; зрозуміти, яку ж роль відіграє професійна честь у їхньому житті; як сформованість даного почуття вплине на становлення їх як майбутніх фахівців.

Дослідження імпліцитних уявлень респондентів про «почуття честі студента» було здійснено за допомогою проективної методики «Семантичні поля» (автор С. Смагіна) модифікованої Алек-

сандровою Г.М. та адаптованою нами у межах нашого дослідження. Ця методика дозволила виокремити декілька категорій особистісних цінностей, що відображають імпліцитні уявлення респондентів про зміст почуття честі. Зокрема категорія – моральні якості особистості, яка характеризується такими цінностями, як чесність, справедливість, відповідальність, принциповість; категорія – ставлення до іншого як до цінності характеризується відданістю, скромністю, гуманністю, альтруїзмом та ін.

Важливою умовою виникнення і протікання когнітивної складової почуття честі є здатність студентів до моральної рефлексії як універсального механізму розвитку моральної самосвідомості особистості. Моральна рефлексія виражається у здатності особистості подивитися на себе та на інших суб'єктів навчально-виховного процесу з позиції власних моральних установок та цінностей залежно від сформованих у неї нормативних цінностей.

Результати моральної рефлексії включаються у процес когнітивної діяльності студента – за допомогою рефлексивного аналізу він здійснює узагальнення останнього, дає відповідну оцінку, при цьому уява дозволяє йому моделювати свою поведінку й прогнозувати наслідки власних моральних учинків.

Досліджуючи особливості моральної рефлексії ми використали модифіковану методику І. Звєрєва, Л. Коваля, П. Фролова «Вивчення особистісної рефлексії й інтроспекції».

Особливості сформованості самоставлення студентів, яке є проявом емоційно-ціннісного компоненту професійної честі, досліджувалися нами за допомогою методики діагностики самоставлення особистості С.Р. Пантелеєва, В.В. Століна. Дана методика дозволяє зрозуміти структуру самоставлення особистості та вираженість окремих її компонентів, таких, як: самовпевненість,закритість,самокерівництво,самоцінність,само прив'язаність, внутрішня конфліктність та самозвинувачення.

Феномен «честь» є близьким до категорії гідності, а деякі науковці взагалі не розмежовують їх, і розглядають як одне ціле. Так, наприклад, проблему виховання почуття честі і гідності у старших підлітків розглядав А.П. Аксьонкін, який пов'язував ці два поняття між собою та стверджував, що честь та гідність – взаємнопроникаючі категорії, які, реалізуються в конкретних діях, що мають позитивну громадську і особисту значущість у свободі вибору і свідомих вольових вчинках [1, с. 18].

Оскільки підготовка майбутніх учителів це і є переважно пізній підлітковий та ранній юнацький вік, тому вважаємо за можливе використати оригінальну методику О.П. Саннікової, Л.Б. Кадишевої «Тест – опитувальник самооцінки почуття власної гідності».

Опитувальник містить шкали, що відповідають теоретичній моделі якісної структури почуття честі: прийняття себе (ПС), самоцінність (СЦ), потреба в повазі до себе (СП), самоконтроль (СК), упевненість у собі (ВС), відповідальність (ВІД). Для контролю над можливим викривленням випробовуваних відповідей в опитувальник включена додаткова шкала неправдивості (НП).

Зв'язок феноменів «честь» та «гідність» також дав нам можливість використати анкету «Самооцінка педагога своєї готовності до виховання в учнів культури честі і гідності», автора Г.А. Назаренко та адаптовану нами в межах нашого дослідження. Анкета передбачає вивчення рівня сформованості рефлексивно-особистісного критерію готовності студентів до виховання почуття честі в учнів; спрямована на вивчення характеру оцінки студентом-майбутнім учителем себе як суб'єкта процесу виховання почуття честі. Метою ж анкети є виявлення рівня усвідомлення студентами сильних та слабких сторін власної професійної компетентності в аспекті виховання честі зростаючої особистості.

З категорією честі також тісно пов'язана така категорія етики, як чесність, що включає: правдивість, совість та вірність, яку ми розглядаємо у структурі емоційно-цінісного компоненту професійної честі.

Адже, честь – це почуття й усвідомлення людиною власної репутації, авторитету, а совість – почуття і усвідомлення відповідальності за свою поведінку, вчинки перед собою та іншими людьми. Совість допомагає людині контролювати виконання певних обов'язків перед суспільством та собою, що є свідченням досконалості та самодостатності.

Совість, на думку В.О. Сухомлинського, є центральним утворенням у свідомості дитини, внутрішнім механізмом, що детермінує напрям становлення індивіда як особистості, зокрема, розвиток його моральності. Совість, як зазначає автор, водночас є і причиною, і наслідком «внутрішньої роботи духу», яка породжує такий реальний і дієвий вияв совісті, як почуття сорому. «Це почуття у його розвиненій формі – суттєвий критерій, показник сформованості у людини відповідальності за власну поведінку, вчинки» [7].

Досліджуючи почуття совісті ми скористалися методикою В.М. Мельникова та Л.Т. Ямпольського (на основі ММРІ і шістнадцятифакторного опитувальника Р. Кеттелла) «Шкала совістливості», яка дозволила визначити рівні поваги студентів до соціальних норм та етичних вимог.

Досліджуючи емоційно-ціннісний компонент почуття професійної честі слід наголосити на тісному зв'язку даного феномену з почуттям справедливості, яке є умовою морального розвитку сучасного педагога.

Адже, як стверджував В.О. Сухомлинський: «Манія несправедливих образ та переслідувань – дуже небезпечне захворювання – зустрічається значно рідше, ніж імпульсивність. Глибоко переживши один раз потрясіння від несправедливої образи, дитина починає бачити несправедливість у всьому... [7].

У свою чергу, І.Д. Бех з цього приводу зауважує: «Зміни процесу індивідуалізації молодшого школяра безпосередньо відображаються на перебігу його почуття справедливості. Він надзвичайно сильно реагує переживанням образи на того, хто чинить стосовно нього несправедливість. Перебуваючи в стані образи від несправедливих стосовно нього дій, молодший школяр не може знайти правильного виходу з такої ситуації, що іноді призводить до глибокого життєвого конфлікту або трагедії. Тож культура справед-

ливості стає нині провідною професійною вимогою щодо діяльності педагога» [2, с. 7].

Ставлячи за мету познайомити студентів з поняттям «справедливість», «несправедливість», вивчити особливості їх ставлення до ситуацій, які виникають між учителем і учнем у навчально-виховному процесі, за яких учитель може діяти несправедливо по відношення до учня, студентам пропонувалось прийняти участь в обговоренні та вирішенні певних педагогічних ситуацій.

В основі уявлень про честь лежить певний критерій моральності. Таким чином, честь є категорією, що відображає особистість у свідомості інших людей, громадська її оцінка, позитивна репутація. Відтак, очевидним стає той факт, що з категорією честі пов’язане і таке поняття, як репутація. При цьому, зауважимо, що уявлення про честь особистості, так чи інакше, знаходять своє відображення в її репутації.

Більшість учених, які займались дослідженням феномену честі, одностайні в тому, що з об’єктивного боку честь визначається як моральна оцінка особистості іншими людьми або громадською думкою, тобто це і є власне її репутація.

У професійній підготовці майбутніх учителів, виховання толерантності, як певної моральної якості, яку ми вивчаємо досліджуючи феномен професійної честі є дуже важливим, оскільки саме в цій професії цінності толерантності виступають як професійно значимі. Однак, учителі, так само, які і представники інших професій не в рівній мірі є «носіями» такого складного феномену як толерантність. Відтак, кінцевим результатом педагогічної діяльності виступає виховання особистості здатної до самоактуалізації, якій властиві почуття професійної честі, що в свою чергу, передбачає: сприйняття себе та інших людей такими, якими вони є; встановлення доброзичливих стосунків; здатність до взаєморозуміння; адекватне сприйняття дійсності; вміння відповідати за власні вчинки та ін.

На нашу думку, толерантність є однією з провідних особистісних якостей педагога, і може визнаватися не лише якістю, але й цінністю цивілізованого суспільства, а толерантний педагог, відповідно, є професіоналом з високим рівнем розвитку почуття честі.

Підбираючи відповідну методику для вивчення особливостей толерантності у студентів–майбутніх учителів, ми зупинились на дослідженні комунікативної толерантності. Адже проблема виховання толерантності майбутнього учителя, значення толерантності як необхідного елементу педагогічного процесу вимагають дослідження даної властивості, тому що це відкриває шлях до оптимізації цих процесів. Виховати толерантну особистість може тільки спеціально підготовлений і толерантний у своїх відносинах учитель.

Комунікативна толерантність, як зазначає А.Г. Скок, – це характеристика ставлення особистості до людей, що показує ступінь стійкості до неприємних або неприйнятних, на її думку, психічних станів, якостей і вчинків партнерів по взаємодії [6, с. 15].

Зазначене вище виступило причиною здійснення дослідження проявів комунікативної толерантності у студентів-майбутніх учителів за допомогою методики В.В. Бойка «Діагностика загальної комунікативної толерантності» та адаптованої нами у межах нашого дослідження. Дана методика дозволяє визначити загальний рівень комунікативної толерантності та рівні толерантності за окремими показниками – неприйняття індивідуальності іншого, використання себе як еталона, нетерпимість до особистісного дискомфорту партнера по спілкуванню тощо.

До змістових елементів діяльнісного компоненту у структурі професійної честі, ми відносимо прагнення студента до професійного зростання та самовдосконалення, регуляцію поведінки відповідно до ціннісного ставлення, насамперед, до себе та інших як фахівців, відношення до професійної діяльності як до цінності.

В основу вивчення діяльнісного компоненту професійної честі було покладено метод спостереження за поведінкою студентів у реальних (природних або спеціально організованих) ситуаціях, які потребують прояву моральних якостей. В якості додаткових методів використовувалось моделювання уявних ситуацій морального змісту, в яких студентам пропонувалось визначити варіанти власної поведінки.

Рівень розвитку морального самоконтролю студентів ми досліджували за допомогою проективної методики Н.М. Білоусової «Життєві ситуації, в яких принижується моя честь та гідність і честь та гідність іншого», яка спрямована на виявлення розуміння студентами ситуацій, в яких принижується честь та гідність людини, на з’ясування вміння керувати власною емоційною сферою та здатність захищати власну честь у ситуаціях утиску та приниження відповідно до соціальних вимог і моральних норм.

Значний внесок у дослідження проблеми виховання гідності і честі особистості зробив відомий психолог В.В. Рибалка. Саме він запропонував визначення категорії честі, розкривши її через: потребу у повазі до себе та визнанні іншими своїх заслуг перед людьми, своєї соціальної цінності; переконаність у власній значущості для суспільства; вияв чесності перед людьми; репутацію, престиж; почуття обов'язку перед людьми; високу моральність у стосунках.

Саме тому, досліджуючи діяльнісний компонент професійної честі, ми не могли оминути фундаментальну працю В.В. Рибалки «Психология чести и достоинства личности», у якій знайшли та адаптували до проблеми нашого дослідження «Опитувальник для орієнтовного визначення проявів честі та гідності у поведінці та діяльності особистості» [5]. Метою опитувальника було визначення рівня прояву професійної честі у поведінці та навчальній діяльності студентів.

З метою вивчення професійної ідентичності студентів, яка є необхідною умовою професійної самосвідомості особистості та передбачає прийняття провідних професійних ролей, цінностей та норм, котрі спонукають її до ефективної практичної діяльності, нами використовувалась оригінальна методика Е.А. Клімова «Особистий професійний план» (ОПП).

Використовуючи дану методику, ми прагнули вивчити правильність, свідомість вибору майбутньої професії студентами, зрозуміти їхні схильності до професії вчителя, усвідомлення себе у професії (професійна ідентичність) методом виокремлення психотипу особистості.

Дослідження феномену професійної честі, дозволило нам розглянути відповідальність та почуття професійного обов'язку, як важливу складову діяльнісного компоненту даного феномену. Розглядаючи професійний обов'язок, необхідно співвідносити його з категорією честі, адже, моральна цінність особистості, що проявляється в понятті «честь», тісно пов'язана з конкретним соціальним статусом людини, з родом професійної діяльності та соціальної ролі.

Аналіз рівня сформованості відповідальності у майбутніх учителів є актуальною проблемою сучасної вищої педагогічної освіти, оскільки лише відповідальна особистість здатна до постійного саморозвитку, особистісного та професійного самовдосконалення й ефективного виконання в майбутньому відповідних професійних функцій.

Рівень відповідальності студентів та визначення її впливу на професійний розвиток ми досліджували за допомогою методики «Діагностика морально-етичної відповідальності особистості» автор І. Тімощук, модифікація Г.М. Александрової [8, с. 37].

Висновки. Таким чином, ми дійшли висновку, що поєднання високого рівня розвитку виділених нами основних внутрішніх та зовнішніх утворень, а саме: безумовне самоприйняття, здатність до моральної саморефлексії, потреба у повазі до себе, відповідальність та почуття обов'язку, розуміння особистісних моральних якостей, здатність до професійної ідентифікації, оцінка рівня сформованості готовності до виховання почуття честі в учнів – є свідченням високого рівня вихованості професійної честі у студентів – майбутніх учителів.

Список літератури:

1. Аксенкин А.П. Воспитание чести и достоинства у подростков: автореф. дис. на соиск. степени канд. пед. наук: 13.00.01 / А.П. Петрович. – К., 1982. – 19 с.
2. Бех І.Д. Почуття гідності у духовному розвитку особистості / І.Д. Бех // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. пр. – Вип. 12. – Ін-т проблем виховання. – К., 2008. – С. 5-18.
3. Булах І.С. Психологія особистісного зростання підлітка: [монографія] / І.С. Булах. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2003. – 340 с.
4. Етика: Навч. посібник для вузів / Т.Г. Аболіна, В.В. Ефименко, О.М. Лінчук. – К.: Либідь, 1992. – 328 с.
5. Рыбалка В.В. Психология чести и достоинства личности: Пособие / Рыбалка В. В. – К.: 2013. – 726 с.
6. Скок А.Г. Комунікативна толерантність викладача вищого навчального закладу // Актуальні проблеми психології. Соціальна психологія. Організаційна психологія. Економічна психологія. – Т. 1. – Ч. 15. – К.: Інститут психології імені Г.С. Костюка, 2005.
7. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: в 5 т. / В.О. Сухомлинський. – К.: Рад. Школа. – Т. 4, 1977. – 640 с.
8. Тимощук И. Диагностический инструментарий исследования некоторых аспектов ответственности у студентов-психологов / И. Тимощук // Практическая психология и социальная работа. – 2004. – № 8. – С. 37-40.

Костащук О.И.
Черновицкий национальный университет
имени Юрия Федьковича

МЕТОДИКИ ИССЛЕДОВАНИЯ УРОВНЕЙ ВОСПИТАНОСТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ЧЕСТИ СТУДЕНТОВ

Аннотация
Статья посвящена анализу методического инструментария, включая методы и методики, направленные на определение уровня сформированности чувства профессиональной чести у студентов-будущих учителей. Автор рассматривает профессиональную честь как морально-ценностное качество личности, и исследует данный феномен через раскрытие таких категорий как толерантность, самоотношение, совесть, репутация, ответственность, справедливость, честность и другие. Ведь именно такая комплексная диагностика, как утверждает автор, позволит выявить особенности и уровень воспитанности чувства профессиональной чести у будущих учителей.

Ключевые слова: честь, профессиональная честь, совесть, репутация, толерантность, ответственность, справедливость, профессиональная идентичность.

Kostashchuk O.I.
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

RESEARCH METHODS LEVELS OF EDUCATION AMONG THE STUDENTS OF PROFESSIONAL HONOR

Summary
The article is devoted to analysis of methodological tools, including methods and techniques to determine the level of formation of a sense of professional pride among the students-future teachers. The author examines professional honor as moral value as a person, and explores this phenomenon through the discovery of such categories as tolerance, samostalna, conscience, reputation, responsibility, fairness, honesty and others. After all, it is this complex diagnosis, according to the author, will allow to reveal the peculiarities and level of education sense of professional integrity from future teachers.

Keywords: honor, integrity, conscience, reputation, tolerance, responsibility, justice, and professional identity.

УДК 378:371.32:811

ПЕДАГОГІЧНА ТЕХНОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ ПОЛІКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ АГРАРНОЇ ГАЛУЗІ НА ЗАНЯТТЯХ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Кравець Р.А.
Вінницький національний аграрний університет

З'ясовано сутність педагогічної технології формування полікультурної компетентності на заняттях іноземної мови в аграрному ВНЗ. Проаналізовано роль і структуру педагогічної технології. Розглянуто її в науковому, процесуально-описовому та процесуально-дієвому аспектах. Детерміновано концептуальну, змістову, процесуальну частини. Розкрито мету і завдання педагогічної технології формування полікультурної компетентності майбутніх фахівців аграрної галузі на заняттях іноземної мови.
Ключові слова: технологія, полікультурна компетентність, культурний плюралізм, національна ідентичність, толерантність.

Постановка проблеми. Сучасне полікультурне суспільство висуває нові запити до професійної підготовки майбутніх фахівців аграрної галузі. Нині від випускника аграрного університету вимагаються уміння мислити критично, вибудовувати конструктивну взаємодію з іноземними колегами, знаходити порозуміння з етнофорами під час закордонного стажування, ефективно функціонувати у швидко змінюваній реальності, вільно володіти іноземною мовою як засобом міжкультурного спілкування, демонструвати толерантне ставлення до інокультури в умовах євроінтеграції та глобалізації. Як наслідок, у системі вищої аграрної освіти набувають актуалізації гуманізація і демократизація педагогічного процесу, які орієнтують викладачів на відмову від авторитарного стилю організації навчальної діяльності й запровадження у практику ВНЗ нових педагогічних технологій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Над розробкою педагогічних технологій працювали Ю. Асманова, Л. Воротняк, В. Дмітрієв, Т. Добудько, Н. Касаткіна, Ю. Лях, С. Маріхін, Л. Рюміна, В. Подобєд, С. Пріваліхін, О. Пугач, В. Рибніков, Г. Селевко, Д. Уманець, А. Хуторской. Полікультурна освіта знайшла своє віддзеркалення у дослідженнях Р. Агадулліна, Л. Воротняк, Р. Кравця, В. Макаєва, Р. Мільруда, Н. Тверезовська, Г. Чередніченко, О. Труш та ін. Однак, не зважаючи на це, досі **залишається невирішеним питання** розробки педагогічної технології формування полікультурної компетентності майбутніх фахівців аграрної галузі на заняттях іноземної мови. Отож **метою статті** є розкриття сутності педагогічної технології формування полікультурної компетентності студентів аграрного ВНЗ у процесі опанування іноземної мови професійного спрямування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Педагогічна технологія формування полікультурної компетентності майбутніх фахівців аграрної галузі постає як педагогічна діяльність, яка передбачає: спеціально організоване цілепокладання, яке уможливлює об'єктивний контроль якості полікультурного навчання; попереднє проектування навчально-виховного процесу з подальшою відтворенням цього проекту на практиці; вибір оптимальних форм, методів і засобів формування полікультурної компетентності студентів-аграрників; організація оперативного зворотного зв'язку, що дозволяє своєчасно та швидко коректувати педагогічний процес [11, с. 56].

Г. Селевко виокремлює у педагогічній технології три аспекти: науковий, процесуально-описовий, процесуально-дієвий. У науковому аспекті він розглядає педагогічну технологію як частину педагогічної науки, яка досліджує та розробляє цілі, зміст, методи навчання, проектує педагогічні процеси. Процесуально-описовий аспект полягає в описі (алгоритмі) процесу, сукупності цілей, змісту, методів, засобів для досягнення запланованих результатів навчання. Сутність процесуально-дієвого аспекту розкривається у реалізації технологічного процесу й функціонуванні всіх особистісних інструментальних і методологічних засобів [14, с. 15-16].

Вищевикладене дозволяє детермінувати головні структурні частини педагогічної технології формування полікультурної компетентності майбутніх фахівців аграрної галузі: концептуальну, змістову і процесуальну. Концептуальну частину складає наукова база, тобто психолого-педагогічні ідеї, які становлять її фундамент. Змістова частина включає у себе: завдання навчання (загальні, конкретні), зміст навчального матеріалу, спрямовані на формування полікультурної компетентності майбутніх фахівців аграрної галузі. До процесуальної частини відносяться організація педагогічного процесу; методи й форми організації навчально-пізнавальної діяльності, які сприяють формуванню полікультурної компетентності й навичок конструктивного міжкультурного спілкування іноземною мовою; моніторинг розвитку полікультурної компетентності.

Педагогічна технологія – це строго наукове проектування і точне відтворення, що гарантує успіх педагогічних дій [4, с. 85]. Вона слугує інструментарієм досягнення цілей, який включає в себе основу для діяльності й безпосередню послідовність її виконання [13, с. 30]. Отож реалізація педагогічної технології формування полікультурної компетентності майбутніх фахівців аграрної галузі відбувається послідовно. Спочатку має місце попередня діагностика полікультурної обізнаності та рівня засвоєння навчального матеріалу, розбиття студентів на групи з однорідним рівнем знань і досвідом міжкультурного спілкування для забезпечення їх особистісно-

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

орієнтованим навчальним матеріалом. Попередня діагностика і відбір потрібні у більшості випадків перед тим, як розпочати вивчення курсу чи предмета. Наступний крок – формування мотивації та організація навчально-пізнавальної діяльності студентів. Основна увага акцентується на підтримці стійкого інтересу майбутніх фахівців аграрної галузі до навчання. Потім майбутні фахівці аграрної галузі опановують полікультурні знання та навички міжкультурного спілкування іноземною мовою у процесі взаємодії з викладачем й одногрупниками при фронтальному, груповому, парному, індивідуальному навчанні. На завершення здійснюють контроль якості засвоєного матеріалу [6, с. 72].

Проведений аналіз психолого-педагогічної літератури дозволяє зробити висновок, що педагогічна технологія формування полікультурної компетентності майбутніх фахівців аграрної галузі – це проектування навчально-виховного процесу, яке передбачає створення сприятливих умов для становлення у студентів світоглядної установки на конструктивну взаємодію з представниками різних культур, сприяє діалогу культур, збереженню власної соціально-культурної ідентичності, розвитку полікультурної обізнаності, розумінню інших культур, успішному функціонуванню у сучасному полікультурному світі. Метою педагогічної технології формування полікультурної компетентності студентів аграрного ВНЗ є підготовка висококваліфікованих фахівців, готових до активної творчої діяльності в професійній та суспільній сферах діяльності, зберігаючи свою національну ідентичність й демонструючи прагнення жити у мирі та злагоді з представниками різних національностей, рас, вірувань в сучасному полікультурному середовищі.

Нами визначені наступні завдання педагогічної технології формування полікультурної компетентності майбутніх фахівців аграрної галузі:

1) всебічне та ґрунтовне оволодіння рідною культурою як обов'язкова умова прилучення до інших культур; 2) становлення уявлень про полікультурне розмаїття у світі та нашій країні, розуміння і внутрішнього прийняття рівноцінності культур і рівноправності народів; 3) прищеплення позитивного ставлення до культурного розмаїття як чинника поступального розвитку світової цивілізації, самоствердження та самореалізації особистості [8, с. 6]; 4) створення сприятливих умов для успішної інтеграції студентів у культурний плюралізм; 5) побудова громадянського виховання на основі поліцентричної моделі національної культури, що забезпечує єдність громадянських та етнокультурних інтересів особистості [1, с. 24]; 6) виховання у дусі толерантності, поваги, взаєморозуміння, терпимості до іншого культурного буття, готовності до продуктивного діалогу культур, переконання у неприпустимості націоналістичних, шовіністичних, расистських проявів [10, с. 102]; 7) забезпечення розвитку вмінь і навичок творчої взаємодії з носіями інших культур [8, с. 6]; 8) сприяння професійному зростанню майбутніх фахівців аграрної галузі [3, с. 49].

Найістотнішими ознаками педагогічної технології виступають: концептуальність, предметність, цілеспрямованість, процесуальність, структурність, цілісність, економічність, прогностичність, коригованість, відтворюваність, керованість, результативність.

Педагогічну технологію формування полікультурної компетентності майбутніх фахівців аграрної ми застосовуємо на практичних заняттях іноземної мови, а її ефективності оцінюємо рівнем оволодіння іноземною мовою професійного спілкування, глибиною засвоєння полікультурних знань, умінь і навичок міжкультурного спілкування, сформованістю особистісних якостей студентів-аграрників, які характеризують різні сторони розвитку інтелекту, духовності, творчих можливостей. Відповідно оцінка постає як багатогранний процес, у якому найповніше враховуються особливості становлення полікультурної особистості студента-аграрника [18, с. 303-305]. Так, серед базових особистісних показників можна виокремити: особистісні цінності, відповідальність, саморозвиток, толерантність, цілісність. *Особистісні цінності* – смисли, по відношенню до яких особистість самовизначається як суб'єкт полікультурного соціуму; педагогічні технології при цьому повинні сприяти розвитку всіх типів особистісних цінностей, що забезпечують максимальну самореалізацію особистості: діяльності, особистісних стосунків і пізнання; У площині емпіричних досліджень конструктивна роль особистісних цінностей найбільш яскраво виражена в інтерпретаціях моральних рішень і процесах особистісної регуляції прийняття рішень (інтелектуальних, поведінкових) [12, с. 143]. *Відповідальність* має зовнішнє вираження і свідчить про ступінь свободи й автономності людини. *Саморозвиток* постає як самовизначення, саморух у безперервному полікультурному просторі пізнання і розвитку, самоконтроль, прагнення до самореалізації, джерело збагачення культури та її продукт [2, с. 103]. Під *толерантністю* розуміють терпимість до будь-яких проявів іноетнічного менталітету (у поведінці, культурі, способі життя, характері, висловлюваннях тощо), доброзичливе ставлення, готовність до конструктивного діалогу культур, до міжкультурного порозуміння між етнофорами; впливає на комунікативні особливості [17, с. 123]. *Цілісність* являє собою внутрішню єдність емоційно-ціннісного та когнітивного компонентів особистості, які знаходяться в гармонії між собою і надають людині певну індивідуальність, унікальність, самодостатність [2, с. 103].

В основу запропонованої педагогічної технології покладено концепцію мовної полікультурної освіти П. Сисоєва, який з опорою на культурну варіативність і культурну рефлексію обґрунтував доцільність навчання культури через мову й навпаки. Так, розробка проблемних культурознавчих завдань з метою формування полікультурної компетентності майбутніх фахівців аграрної галузі, переслідує за мету забезпечити: 1) визнання себе полікультурним суб'єктом у рідному середовищі; 2) розуміння факту існування різних рівнозначних культур; 3) виявлення студентами соціокультурних схожостей і розбіжностей між представниками різних культурних груп; 4) усвідомлення студентом своїх місця, ролі та значимості у діалозі культур; 5) ініціація та участь у діях, направлених проти культурної агресії, культурної дискримінації, культурного вандалізму [15, с. 239].

Залучення майбутнього фахівця аграрної галузі до опанування культурознавчими знаннями сприяє його визнанню себе як носія конкретної національної культури й водночас громадянина світу, здатного до відкритого конструктивного спілкування з представниками інших культур. Проведені Р. Мільрудом емпіричні дослідження довели, що студенти не завжди розбираються у питаннях рідної культури, оскільки інформація про свою культуру майже не представлена у навчальних посібниках з іноземної мови, а «без знання рідної культури студент не може бути повноцінним суб'єктом діалогу культур» [9, с. 19]. Аналогічна ситуація склалася в аграрних ВНЗ, коли у викладанні іноземної (англійської) мови професійного спрямування використовують автентичні навчальні посібники, видані у Великобританії або США. Як правило, у них відсутня інформація про нашу українську культуру. Вони озброюють студентів інформацією про іноземну країну, культуру, систему освіти, способи життя її жителів, визначні місця, події тощо. Таким чином, переслідуючи за мету повноцінне формування полікультурної компетентності майбутніх фахівців аграрної галузі на заняттях іноземної мови доводиться доповнювати автентичні тексти додатковими матеріалами про вітчизняні найкращі здобутки в культурі, освіті, науці.

Співставляючи подібності між культурами рідної та іноземної мов, студенти розширюють свій міжкультурний простір і сприймають своїх закордонних однолітків не як «чужих» та «інших», а як співгромадян єдиного полікультурного світу, об'єднаних спільними інтересами, цінностями, професійною діяльністю, проблемами та пошуком шляхів їх подолання. Дослідження культури країни, мова якої вивчається, створює сприятливі умови для культурного самовизначення особистості, якщо воно відбувається за принципом розширення кола видів і типів культур, від близьких і знайомих студенту до більш віддалених і невідомих [15, с. 136].

У розробці педагогічної технології формування полікультурної компетентності майбутніх фахівців аграрної галузі ми керувалися такими принципами: діалогу культур, культуровідповідності, єдності національного та загальнолюдського, полікультурності та полікультурної толерантності, домінування проблемних культурознавчих завдань, автентичності, новизни, професійної спрямованості [7].

Діалог культур яскраво виражений у міжкультурному компоненті іноземної мови. За його допомогою в майбутніх фахівців аграрної галузі виховують не лише розуміння розбіжностей між рідною і чужою культурами, поважне ставлення до них, але й пробуджує почуття гордості за рідну країну, культуру, народ. Міжкультурний компонент іноземної мови формує у майбутніх фахівців аграрної галузі чітке уявлення про діалог культур як про єдину можливу філософію існування у сучасному полікультурному світі, яка вирізняється соціальною, етнічною, расовою та релігійною толерантністю, емпатією до етнофорів. Уміло організоване заняття з іноземної мови дозволяє формувати у студентів позитивне ставлення до представників інших культурних груп і налаштовує їх на взаєморозуміння, співпрацю, ненасильницьке вирішення спірних проблем [16, с. 136].

Важливість опанування іноземною мовою як діалогом культур із урахуванням національної специфіки, менталітету, традицій, звичаїв, побуту, засвоєнням системи понять, створених в окремо взятій культурі, мова якої вивчається, визначено головним завданням мовної політики Ради Європи. Особливий акцент робиться на перетворенні культурного розмаїття з перешкоди у комунікації, особливо фаховій, на джерело взаємного збагачення і розуміння. Тому на заняттях іноземної мови професійного спрямування поряд із лексичними й граматичними знаннями рекомендується опановувати полікультурні (специфіка національного характеру, духовну культуру, стереотипи світогляду народу тощо). У «Загальноєвропейських рекомендаціях з мовної освіти» задекларовано: «багатий спадок різних мов і культур Європи є цінним спільним джерелом для взаємного розвитку» [5, с. 18].

Висновки. Домінування проблемних культурознавчих завдань у педагогічній технології формування полікультурної компетентності на заняттях іноземної мови організовують, відштовхуючись від рівня комунікативних навичок та інтелектуального потенціалу суб'єктів навчально-виховного процесу. Це дозволяє майбутнім фахівцям аграрної галузі успішно здобувати полікультурну освіту під час професійної підготовки, а саме: тренуватися у зборі, систематизації, узагальненні та інтерпретації полікультурної інформації; опановувати стратегії культурознавчого пошуку й способи інтерпретації культурних явищ і подій; розвивати полікультурну комунікативну компетентність, яка допомагає їм успішно орієнтуватись у різних міжкультурних ситуаціях; поглиблювати уявлення про специфічні розбіжності в культурах; брати участь у креативних проектах полікультурного й комунікативно-пізнавального характеру. **Перспективи подальших розвідок** вбачаємо у розробці спецкурсу з формування полікультурної компетентності майбутніх фахівців аграрної галузі на заняттях іноземної мови у межах вище згаданої педагогічної технології.

Список літератури:

1. Агадуллін Р.Р. Полікультурна освіта методолого-теоретичний аспект / Р.Р. Агадуллін // Педагогіка і психологія. – 2004. – № 3 (44). – С. 18-29.
2. Асманова Ю.И. Личностно ориентированный подход как основа педагогических технологий / Ю.И. Асманова, М.В. Горячова // Интеграция образования. – 2009. – № 2. – С. 99-104.
3. Воротняк Л.І. Особливості педагогічної технології формування полікультурної компетенції магістрів у вищих педагогічних навчальних закладах / Л.І. Воротняк // Педагогічний дискурс. – 2008. – № 3. – С. 48-53.
4. Дмитриев В.А. Технология инновационного проектирования / В.А. Дмитриев, Л.С. Рюмина, С.А. Привалихин // Школьные технологии. – 2006. – № 1. – С. 84-87.
5. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / наук. ред. укр. видання С.Ю. Ніколаєва. – К.: Ленвіт, 2003. – 273 с.

6. Касаткина Н.Э. Сущность педагогической технологии и педагогического проектирования / Н.Э. Касаткина, Ю.А. Лях // Вестник Кемеровского государственного университета. – 2011. – № 1. – С. 71-75.
7. Кравець Р.А. Практична реалізація специфічних принципів полікультурної освіти майбутніх фахівців аграрної галузі на заняттях з іноземної мови / Р.А. Кравець // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2015. – № 4-5. – С. 26-38.
8. Макаев В.В. Поликультурное образование – актуальная проблема современной школы / В.В. Макаев, З.А. Малькова, Л.Л. Супрунова // Педагогика. – 1999. – № 4. – С. 3-10.
9. Мильруд Р.П. Порог ментальности российских и английских студентов при соприкосновении культур / Р.П. Мильруд // Иностранные языки в школе. – 1997. – № 4. – С. 17-22.
10. Подобед В.И. Образование взрослых на рубеже веков / В.И. Подобед // Вопросы методологии, теории и практики. – 2000. – № 2. – С. 93-127.
11. Пугач О.И. Интерактивные технологи обучения: вопросы внедрения / О.И. Пугач, Т.В. Добудько // Известия Самарского научого центра Российской академии наук. – 2012. – Т. 14. – С. 56-59.
12. Романюк Л. Становлення цінностей особистості: концептуальна модель та її методологічний потенціал / Л. Романюк // Психологія особистості. – 2013. – № 4. – С. 138-148.
13. Рыбников В.Ю. Теоретические проблемы проектирования педагогических технологий в системе профессионального образования / В.Ю. Рыбников, С.В. Марихин, Д.М. Уманец // Вестник Томского государственного педагогического университета. – 2013. – № 4. – С. 28-33.
14. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии / Г.К. Селевко. – М.: Народное образование, 1998. – 256 с.
15. Сысоев П.В. Концепция языкового поликультурного образования (на примере культурологи США): дисс. ... докт. пед. наук: 13.00.02 / Сысоев Павел Викторович. – М., 2004. – 546 с.
16. Тверезовська Н.Т. Метод діалогу культур у процесі викладання іноземних мов / Н.Т. Тверезовська, Г.А. Чередніченко // Викладання мов у ВНЗ освіти на сучасному етапі. – 2010. – Вип. 17. – С. 133-139.
17. Труш О.О. Толерантність як механізм саморегуляції полі етнічного суспільства / О.О. Труш // Держава і суспільство. – 2011. – № 4 – С. 122-126.
18. Хуторской А.В. Современная дидактика / А.В. Хуторской. – СПб: Питер, 2001. – 544 с.

Кравец Р.А.
Винницкий национальный аграрный университет

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ТЕХНОЛОГИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ПОЛИКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ АГРАРНОЙ ОТРАСЛИ НА ЗАНЯТИЯХ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

Аннотация
Установлена сущность педагогической технологии формирования поликультурной компетентности на занятиях иностранного языка в аграрном вузе. Проанализированы роль и структура педагогической технологии. Она рассмотрена в научном, процессуально-описательном и процессуально-действенном аспектах. Детерминированы концептуальная, смысловая, процессуальная части. Раскрыты цель и задание педагогической технологии формирования поликультурной компетентности будущих специалистов аграрной отрасли на занятиях иностранного языка.

Ключевые слова: технология, поликультурная компетентность, культурный плюрализм, национальная идентичность, толерантность.

Kravets R.A.
Vinnytsia National Agrarian University

PEDAGOGICAL TECHNOLOGY OF FORMING FUTURE AGRARIANS' MULTICULTURAL COMPETENCE AT FOREIGN LANGUAGE CLASSES

Summary
The essence of the pedagogical technology of forming the multicultural competence at foreign language classes at an agrarian higher educational institution has been distinguished. The role and structure of the pedagogical technology have been analysed. It has been considered in scientific, procedurally-descriptive and procedurally-efficient aspects. The conceptual, semantic, procedural parts have been determined. The purpose and tasks of the pedagogical technology of forming future agrarians' multicultural competence at foreign language classes have been disclosed.

Keywords: technology, multicultural competence, cultural pluralism, national identity, tolerance.

УДК 811.161.2'373.611

СЛОВОТВІРНА СИСТЕМА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: ЛІНГВІСТИЧНИЙ І МЕТОДИЧИЙ АСПЕКТИ

Кулик О.Д.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті розглянуто поняття «система», «система мови», «словотвірна система»; окреслено особливості засвоєння словотвірної системи української мови учнями основної школи; доведено, що підвищений інтерес методистів до словотвірної системи української мови є науково обґрунтованим, адже словотвір є тим особливим механізмом, який постійно утворює нові слова і забезпечує чисельне зростання та якісні зміни в словниковому складі мови. Таким чином, у методичному аспекті словотвір є базою для системного засвоєння лексики, причому свідомим шляхом, який передбачає розуміння не тільки змісту, а й форми.
Ключові слова: словотвірна система, система вправ, українська мова, школярі.

Постановка проблеми. Вивчення системи словотворення має важливе значення для загальнолінгвістичної компетенції школярів, оскільки значною мірою сприяє підвищенню їхньої орфографічної грамотності, ознайомлює із основними способами номінації, із особливостями словотворення, що впливає на активний словниковий запас учнів, а вміння визначати значення словотвірних морфем орієнтує їх на засвоєння граматичної системи мови в цілому. «Вивчення словотворення переконує учнів у тому, що структура слова підпорядкована певним закономірностям, що між одиницями різних рівнів мови – фонетичними, лексичними і граматичними – існує тісний взаємозв'язок, дозволяючи тим самим глибше усвідомити граматичну будову мови» [6, с. 106].

Словотвір – один із найскладніших для засвоєння розділів мовознавства. До того ж, як засвідчує практика, учні, навіть після його вивчення, припускаються багатьох помилок (часто доволі безглуздих!). Основні з них полягають у невмінні правильно визначати твірне слово для похідного, сплутуванні твірної основи з основою слова, у нерозрізненні словотвірних формантів і морфем у складі слова тощо.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Лінгвістичні й методичні проблеми вивчення словотворення в школі були й залишаються об'єктом дослідження багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців і практиків (О. Біляєв, В. Горяний, В. Горпинич, Н. Грипас, С. Караман, І. Ковалик, М. Криськів, В. Мельничайко, І. Олійник, М. Пентилюк, Г. Передрій, М. Плющ, Л. Симоненкова, С. Чавдаров, М. Шанський та ін.).

Така увага вчених до означеної проблеми пояснюється тим, що словотворення відіграє неабияку роль у розвитку мовної компетентності та мовленнєвої комунікації учнів. На жаль, методична наука порівняно недавно почала звертати належну увагу на використання учнями набутих словотвірних знань і вмінь в комунікативних цілях. Адже загальновідомо, що переважна більшість школярів нездатна активно поповнювати лексичний запас, використовуючи засвоєні українські моделі; у їхньому мовленні поширені словотвірні помилки, рідко використовуються емотивні лексеми, слова суб'єктивної оцінки, побудовані за українськими словотвірними нормами. Очевидно, технологія вивчення системи словотворення в загальноосвітній школі потребує вдосконалення.

Виокремлення не вирішених раніше частин проблеми. Набуття навичок словотворення – один із аспектів розвитку мовної особистості. Це складний і багатогранний процес, адже учні не відразу оволодівають граматичним ладом мовлення, складниками слів, словозміною й словотворенням. На різних рівнях розвитку мовної особистості одні елементи мови виявляються вже повністю засвоєними, а інші – лише частково.

У шкільній практиці пропедевтичне ознайомлення з елементами морфеміки й словотвору передбачено в початковій школі (учні навчаються добирати й утворювати споріднені слова, вивчають у слові всі значущі частини); розділ «Будова слова» вивчається в 5-му класі, а «Словотвір» – у 6 класі разом із вивченням орфографії (учні розширюють знання про значущі частини слова, поглиблюють знання про різновиди морфологічного способу творення слів, ознайомлюються з неморфологічними способами словотвору, навчаються розрізняти форми одного й того ж слова від новоутворених, оволодівають уміннями аналізувати слова за морфемним складом); у 7-9 класах робота з морфеміки й словотвору продовжується у зв'язку з вивченням програмового матеріалу з морфології й синтаксису. Усе вищезазначене свідчить про складну й напружену діяльність вчителя-словесника в процесі засвоєння словотвірної системи української мови учнями основної школи.

Для нашого дослідження «Мовленнєвий розвиток учнів основної школи в процесі засвоєння словотвірної системи української мови» важливим є з'ясування коректності понятійно-категоріального апарату, який не тільки визначає правильність побудови певних суджень, умовиводів, концепцій, теорій, але й забезпечує розуміння, доречність і доцільність певної діяльності та усвідомлення її наслідків. Саме це і є метою пропонованої розвідки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Передовсім розглянемо поняття «система». Одинадцятитомний «Словник української мови» подає таке визначення: 1. Порядок, зумовлений правильним, планомірним розташуванням та взаємним зв'язком частин чого-небудь. 2. Класифікація. 3. Сукупність яких-небудь елементів, одиниць, частин, об'єднуваних за спільною ознакою, призначенням. 4. Сукупність принципів, які

є основою певного вчення. 5. Будова, структура, що становить єдність закономірно розташованих та функціонуючих частин [8]. Узагальнюючи, можемо констатувати, що всі елементи системи «працюють» заради єдиної мети.

Однак не кожна сукупність елементів, одиниць, частин може розглядатися як система. Наприклад, складені докупи деталі автомобіля: всі елементи взаємозалежні, але це не система «автомобіль», так само, як і зібраний з деталей автомобіль не є системою доти, доки не почне працювати.

Центральною, ключовою й найважливішою ознакою системи є її дієвість, тому на сьогодні актуальним є більш коректне визначення системи – це множина взаємопов'язних елементів, що взаємодіють як єдине ціле. Результат системи визначається як продукт взаємодії її частин (компонентів) (наприклад, властивість автомобіля як системи здійснювати перевезення пасажирів і вантажів).

З огляду на вищезазначене можемо визначити чинники, які характеризують систему: 1) цілісність (тобто властивості системи не дорівнюють сумі властивостей її складових); 2) залежність кожного елемента, одиниці, частини від її місця й функцій у середині системи; 3) структурність (можливість опису статичного стану системи через установлення її структури, розміщення частин системи в просторі й часі та фіксацію зв'язків і відношень цих частин); 4) взаємозалежність систем (можливість відмежувати одну систему від інших); 5) ієрархічність (можливість упорядкованого поділу системи на частини, підсистеми й елементи) [10, с. 11].

Ураховуючи вищезазначені чинники, розглянемо поняття «система мови». Система мови, за визначенням О.О. Селіванової, абстрагована від реальної мовленнєвої діяльності ієрархічна організація мовної компетенції, що складається з інваріантних одиниць, структурована на підставі синтагматичних, парадигматичних й епідигматичних зв'язків на всіх мовних рівнях і служить для реалізації номінативної, комунікативної, пізнавальної, фактичної, конативної, волюнтативної, акумулятивної, трансляторної, емотивної й інших функцій [7, с. 551].

Словотворення, з одного боку, входить в систему мови, а з іншого – саме становить систему. У лінгвістиці немає єдиного погляду на поняття «словотвірна система». Науковці стверджують, що система словотворення – це: 1) сукупність словотвірних типів і гнізд [5, с. 95]; 2) система дериватем, що характеризуються словотвірною формою (сполучення твірної основи і дериватора) та словотвірним значенням [9, с. 14]; 3) словотвірна структура мотивованої лексичної одиниці, словотвірний тип і словотвірне гніздо [2, с. 58]; 4) словотвірні класи, категорії, розряди, типи, деривати [3, с. 35].

З огляду на низку дискусійних питань у межах розуміння словотвірної системи, поняттєво-категоріальний апарат словотвору був остаточно сформований лише в кінці 90-х рр. XX ст., а термінологія уніфікована на початку XXI ст.

На думку сучасних лінгвістів, словотвірна система – це організована сукупність пов'язаних між собою різних підсистем. Вона являє собою сукупність взаємопов'язаних елементів (одиниць), організованих певними типами відношень. До її складу входять *найпростіші одиниці* (морфеми й композиції морфем – похідні слова) та *більш складні* – комплексні – одиниці (словотвірні пари, словотвірні типи, словотвірні категорії, словотвірні ланцюжки, словотвірні синтагми, словотвірні гнізда, словотвірні парадигми) [1, с. 59].

Спробуємо розібратися в термінології, що обслуговує сферу словотворення сучасної української мови, та продемонструвати її практичне застосування (на прикладі іменника, що означає професію чи рід діяльності).

Основною одиницею словотвірної системи є твірне, чи мотивоване слово, слово-дериват, наприклад: *робітник*.

Більшою й структурно складнішою одиницею словотвірної системи є *словотвірна пара* – два спільнокореневих слова, що перебувають у відношеннях словотвірної мотивації, тобто словотвірну пару складають твірне й похідне слово (це найменша ланка словотвірної системи): *робітник – робітниця*.

Словотвірні пари з тотожними структурними й семантичними відношеннями формують *словотвірний тип*. Термін «словотвірний тип» означає не сукупність словотвірних пар, а схему побудови слів певної частини мови, абстраговану від конкретних лексичних одиниць, що характеризуються: а) спільністю частин мови мотивуючих слів; б) тотожним у матеріальному й семантичному відношеннях формантом (морфема чи інші словотвірні засоби): *словотвірний тип «професія», «рід діяльності» із суфіксом* ***-ник****: робіт****ник*** *(постачаль****ник****, уболіваль****ник****)*.

Словотвірна категорія формується сукупністю словотвірних типів на основі їхнього спільного словотвірного значення при різних словотвірних формантах (абстрактніше і складніше явище, ніж словотвірний тип): *словотвірна категорія «професія», «рід діяльності» (включає словотвірні типи із суфіксами* ***-ник:*** *постачальник, уболівальник;* ***-ель:*** *учитель, вихователь;* ***-ист:*** *таксист, турист;* ***-ач:*** *перекладач, викладач;* ***-щик:*** *барабанщик, гонщик;* ***-ець:*** *охоронець, олімпієць;* ***-ень:*** *учень;* ***-ак:*** *співак та ін.)*.

Словотвірний ланцюжок – це ряд спільнокореневих слів (щонайменше трьох), які перебувають у відношеннях послідовної мотивованості. Початковою, вихідною ланкою ланцюжка є немотивоване слово. В українській мові словотвірні ланцюжки мають кілька ступенів: *робити (твірне, немотиване слово) – робота (I ступінь) – робітник (II ступінь) – робітниця (III ступінь)*.

Словотвірна синтагма – це словотвірна пара словотвірного ланцюжка з послідовною похідністю, компоненти якої належать до різних словотвірних тактів (фактично словотвірний ланцюжок складається зі словотвірних синтагм): *робити – робота; робота – робітник; робітник – робітниця*.

Словотвірне гніздо – сукупність усіх спільнокореневих похідних, розташованих відповідно до їхньої словотвірної мотивації (схема 1) і так далі.

Словотвірна парадигма – сукупність похідних одного словотвірного акту зі спільною твірною основою (коли від одного твірного слова утворюється кілька похідних, які не пов'язані між собою відношенням мотиваційної залежнос-

ті й знаходяться в одному словотвірному такті). Слова, розташовані по вертикалі в одному ряду словотвірного гнізда, мають спільне твірне слово й складають словотвірну парадигму [5, с. 96].

Схема 1

Твірне слово	*I ступінь*	*II ступінь*	*III ступінь*
робити	→ *робота*	→ *робітник*	→ *робітниця*
			→ *робітнонька*
			→ *домробітниця*
		→ *робочий*	→ *неробочий*
		→ *безробітний*	→ *безробіття*
		→ *роботодавець*	
		→ *виконроб*	
	→ *виробити*	→ *виробитися*	→ *вироблюватися*

Системне вивчення словотвору передбачає розгляд способів творення слів, їхньої побудови з урахуванням належності до частин мови, характеру твірної основи та тих звукових змін, які властиві сучасній мові.

Знання про *способи словотворення* учні отримують під час вивчення розділів «Будова слова», «Словотвір», а засвоєння *словотвірної системи* української мови відбувається в процесі засвоєння морфології й синтаксису. Хоча термінологія (адаптована для учнів основної школи) й теоретичні відомості у формі визначень, правил, пам'яток, таблиць, що подаються в підручниках, повною мірою відповідають навчальній програмі, школярі зазнають труднощів під час виконання практичних завдань. На нашу думку, допомогти подолати ці труднощі може тільки свідомий, системний і творчий підхід учителя до створення системи вправ, яка потребує, передовсім, детального планування.

Ми розробили план, який, на нашу думку, дасть можливість створити дієву й ефективну систему вправ, спрямовану не тільки на засвоєння словотвірної системи української мови учнями основної школи, а й на їхній мовленнєвий розвиток. Наприклад, під час вивчення школярами морфології система вправ, окрім традиційно пропонованих у підручнику з української мови, повинна охоплювати нижчезазначені теми й підтеми.

Тема: СЛОВОТВІР ІМЕННИКІВ

1. Словотвір іменників з конкретним значенням

1.1. Назви людей за національністю і територіальною ознакою.

1.2. Назви людей за професією чи родом діяльності.

1.3. Характеристики людини як носія певної процесуальної ознаки.

1.4. На позначення істоти за ознакою недорослості.

1.5. Назви самиць тварин чи птахів.

1.6. Назви м'яса тварин, птахів, риб.

1.7. Назви страв, посуду.

1.8. Назви рослин, їхньої сукупності чи частин.

1.9. Назви технічних засобів, приладів, інструментів.

1.10. Назви збірних та одиничних предметів.

2. Словотвір іменників з абстрактним значенням

2.1. Назви абстрактних дій і процесів.

2.2. Назви абстрактних ознак.

2.3. Абстрактні іменники з суфіксами -ств-, -изм / -ізм.

3. Словотвір іменників з емоційно-експресивною оцінкою

3.1. Зі зменшено-пестливими значеннями.

3.2. Зі значенням збільшення, згрубілості.

3.3. Зі зневажливими значеннями.

3.4. Власних назв з емоційно-оцінними суфіксами.

4. Словотвір складних іменників

4.1. Способом словоскладання.

4.2. Способом складання з іншомовними компонентами.

4.3. Складні суфіксальні утворення.

4.4. Складні іменники з нульовим суфіксом.

СЛОВОТВІР ПРИКМЕТНИКІВ

5. Суфіксальний словотвір прикметників

5.1. Прикметники, що означають приналежність будь-чому.

5.2. Прикметники, що означають приналежність людині чи тварині.

5.3. Прикметники зі значенням приналежності групі людей чи галузі їхньої діяльності.

5.4. Прикметники зі значенням приналежності до географічного об'єкта чи місця діяльності людини.

5.5. Прикметники зі значенням «зроблений з чого-небудь».

5.6. Прикметники, що означають міру вияву ознаки.

5.7. Прикметники зі значенням схильності до чогось.

5.8. Прикметники з емоційно-експресивним значенням.

6. Префіксально-суфіксальний і префіксальний словотвір прикметників

6.1. Прикметники з просторовим значенням.

6.2. Прикметники з часовим значенням.

6.3. Прикметники зі значенням відсутності ознаки.

6.4. Прикметники зі значенням протилежності ознаки.

6.5. Прикметники зі значенням найвищого вияву ступеня ознаки.

7. Словотвір складних прикметників

7.1. Словотвір прикметників способом основоа словоскладання.

7.2. Словотвір афіксальних прикметників.

7.3. Словотвір прикметників з нульовим суфіксом.

СЛОВОТВІР ДІЄСЛІВ

8. Суфіксальний словотвір дієслів

8.1. Словотвір дієслів на позначення набуття, становлення ознаки.

8.2. Словотвір дієслів на позначення наділення ознакою.

8.3. Словотвір дієслів на позначення вияву ознаки.

8.4. Словотвір дієслів на позначення дії.

8.5. Словотвір дієслів на позначення дії, що має відношення до предмета чи поняття, явища.

8.6. Словотвір дієслів на позначення кількаразового повторення звука.

8.7. Словотвір дієслів на позначення одноразовості, раптовості дії.

9. Префіксальний словотвір дієслів

9.1. Словотвір дієслів на позначення руху.

9.2. Словотвір дієслів з кількісним і часовим значенням.

СЛОВОТВІР ПРИСЛІВНИКІВ

10. Словотвір якісних прислівників

10.1. Словотвір прислівників на позначення якісної характеристики дії чи предмета.

10.2. Словотвір прислівників із кількісним значенням.

11. Словотвір обставинних прислівників

11.1. Словотвір прислівників на позначення часу.

11.2. Словотвір прислівників на позначення місця.

Висновки і пропозиції. Отже, для того, щоб школярі навчилися не тільки членувати слова за морфемним складом, а й визначати від якого слова або від якої основи і як утворилося те чи інше слово, який смисловий відтінок вносять у його зміст суфікс, префікс; аналізувати й синтезувати конкретні мовні явища; легко впізнавати морфологічні явища (тому що морфема звичай співвідноситься з певною частиною мови), уникати помилок у словотвірній структурі слів, опанувати словотвірні норми літературної мови; усвідомлено сприймати процеси формотворення і словозміни, важливі для граматичної системи української мови, вважаємо за необхідне створити систему вправ, яка б забезпечила якісне засвоєння словотвірної системи української мови.

Для цього будемо послуговуватися визначенням, усталеним у сучасній лінгвістиці, згідно з яким словотвірна система – це сукупність взаємопов'язаних елементів (одиниць), організованих певними типами відношень.

У межах пропонованої статті ми дозволили собі вийти за межі шкільного поняттєво-термінологічного апарату, однак, оскільки укладачі шкільних підручників з української мови адаптують для учнів термінологію, а не зміст матеріалу, вважаємо за необхідне в процесі створення системи вправ за окресленим планом охопити засвоєння учнями основної школи і найпростіших, і комплексних одиниць словотвірної системи української мови.

Перспективи подальших пошуків у напрямку дослідження полягають у проведенні науково-дослідної роботи з метою створення експериментальної методики мовленнєвого розвитку учнів основної школи засобами словотворення.

Список літератури:

1. Горпинич В.О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія / Горпинич В.О. – К.: Вища школа, 1999. – 207 с.
2. Джамбазов П. Словообразовательная подсистема языка и ее основные единицы: (по наблюдениям над русским языком) / П. Джамбазов // Славистичны проучвания: сборник в чест. на VIII Международен славистичен конгресс. – Велико Тырново, 1978. – С. 497–502.
3. Ковалик І. Вчення про словотвір / Ковалик І. – Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1961. – 78 с.
4. Кулик О.Д. Мовна й мовленнєва особистість: проблема дефініцій / О.Д. Кулик, І.В. Рубан // Теоретична й дидактична філологія: збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький: ФОП Лукашевич. – Вип. 17. – С. 76–89.
5. Кулик О.Д. Українська лінгвістика: [навчально-методичний посібник] / Кулик О.Д., Овсієнко Л.М., Кардаш Л.В. – К: Міленіум, 2013. – 261 с.
6. Мельничайко В.Я. Типові помилки у проведенні словотвірного аналізу / В.Я. Мельничайко, М.Й. Криськів // Наукові записки. Серія: педагогіка. – 2015. – № 2. – С. 102-107.
7. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: Термінологічна енциклопедія / Селіванова О.О. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
8. Словник української мови: в 11 т. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrlit.org/slovnyk/slovnyk_ukrainskoi_movy_v_11_tomakh
9. Словотвір сучасної української літературної мови: монографія / [І.І. Ковалик, Л.О. Родніна, А.П. Грищенко, Л.А. Юрчук та ін.]; за ред. М.А. Жовтобрюха. – К.: Наукова думка, 1979. – 407 с.
10. Соловьев В.С. Теория организации / Соловьев В.С. – Новосибирск: СибАГС, 2009. – 20 с.

Кулик Е.Д.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ СИСТЕМА УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА: ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ И МЕТОДИЧЕСКИЙ АСПЕКТЫ

Аннотация
В статье рассмотрены понятия «система», «система языка», «словообразовательная система»; обозначены особенности усвоения словообразовательной системы украинского языка учащимися основной школы; доказано, что повышенный интерес методистов к словообразовательной системы украинского языка является научно обоснованным, ведь словообразование является тем особым механизмом, который постоянно создает новые слова и обеспечивает количественный рост и качественные изменения в словарном составе языка. Таким образом, в методическом аспекте словообразование является базой для системного усвоения лексики, причем сознательным путем, который предполагает понимание не только содержания, но и формы.
Ключевые слова: словообразовательная система, система упражнений, украинский язык, школьники.

Kulyk O.D.
Pereiaslav-Khmelnytskyi state higher pedagogical Grygorii Skovoroda University

THE WORDBUILDING SYSTEM OF THE UKRAINIAN LANGUAGE: LINGUISTIC AND METHODOLOGICAL ASPECTS

Summary
The article reveals the terms «system», «the language system», «the wordbuilding system»; the peculiarities of mastering the wordbuilding system of the Ukrainian language by the pupils of general school are traced in the article; it was proved, the uncreased interest of methodologists to the wordbuilding system of the Ukrainian language is scientifically proved, as the wordbuilding is a special mechanism, that constantly develops new words and ensures numeral growth and qualitative changes in the language lexis. In this way the wordbuilding process from the methodological point of view is the basis for systematical mastering of lexis, moreover it is a conscious way, which foresees the understanding not only of the content but of the form as well.
Keywords: wordbuilding system, the system of exercises, Ukrainian language, pupils.

УДК 364(1-87)(075.8)

МОЛОДІЖНІ СУБКУЛЬТУРИ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН У ПОЛЬЩІ

Курляк І.Є.
Університет Кардинала Стефана Вишинського в Варшаві

У статті аналізуються дефініції, типології, причини, прояви та наслідки приналежності підлітків до молодіжних субкультур у Польщі. Звертається особлива увага на ідеологію та антисуспільні форми поведінки таких небезпечних субкультур, як скінхеди, хулігани, шаликівці та сатаністи, які сповідують культ насильства, зла, ненависті та аморальних форм поведінки. Вказується на риси та специфічні особливості субкультур, які є привабливими для сучасної молоді. Пропонуються шляхи профілактики та протидії входженню молодих людей до антисуспільних груп ровесників.
Ключові слова: молодь, субкультури, групи, ровесники, патології, девіантна поведінка.

Постановка проблеми. Молоді люди на дорозі до дорослості прагнуть окреслити свою ідентичність, власний світ цінностей, установити життєві орієнтири та пріоритети. Їх джерелом є нові середовища, завдяки яким особа краще пізнає суспільне життя. У цьому сенсі особливо важливими є групи ровесників, які можуть сповідувати іншу систему цінностей ніж та, з якою до цього часу ототожнювався підліток. Вона становить завжди привабливу альтернативу традиційного домашнього середовища. Оскільки в групах ровесників однолітків турбують ті самі проблеми і питання, процес ідентифікації з ними настає дуже швидко. Це можуть бути групи субкультурні, часто дуже привабливі для молоді через свою оригінальність, відмінну систему цінностей, інший зовнішній вигляд учасників і характерні способи їхньої поведінки [19, с. 22]. Попри значну кількість різних молодіжних субкультур (а їх є понад сто) можна виділити такі, які найчастіше стають предметом захоплення молодих адептів, та проаналізувати особливості їх впливу на учасників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Молодіжні субкультури – це явище досить розповсюджене і різноманітне. Воно викликає значне зацікавлення серед закордонних дослідників, зокрема польських. Цими питаннями займалися такі вчені як Т. Солтисяк, А. Барановська, Д. Бірук, А. Бжезінська, Ж. Темпчик, В. Леснер, А. Новак, Т. Палечний та ін., які у своїх публікаціях звертали увагу на ціннісні орієнтації учасників молодіжних субкультур, їхній світогляд, постави, патологічні форми проведення дозвілля, що несуть в собі соціальну та індивідуальну загрозу для молодої особистості.

Виділення раніше не вирішених частин загальної проблеми. В Україні цьому питанню приділяється несправедливо мало уваги в педагогічній науці, оскільки наша молодь нерідко захоплюється цим явищем і підпадає під його найчастіше негативний вплив. Більше уваги приділяється цьому питанню у працях з культурології та соціології (П.А. Аксютіна, О.С. Кузін, О.С. Запесоцький, О.П. Файн, Є.І. Омельченко). З огляду на це недостатньо уваги приділено емпіричним дослідженням про причини приналежності сучасної молоді до вибраних негативних субкультур, нереалізованим потребам та проблемам молоді, наслідкам впливу цих середовищ ровесників на молоду особистість, а також способам запобігання девіантній поведінці членів субкультур за кордоном, зокрема в сусідній Польщі.

Метою статті є проаналізувати причини, прояви і наслідки приналежності молодих людей до субкультур у Польщі, вказати на ті їх характерні особливості, які особливо приваблюють сучасну молодь, а також на шляхи та засоби профілактики девіантної поведінки молоді, яка входить до вибраних субкультур.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Дефініції і характерні риси молодіжних субкультур

Поняття «субкультура» з'явилося в 40-их роках XX століття і пояснювалося Мільтоном Гордоном як поділ народної культури на дрібніші суспільні структури, детерміновані класовою позицією, етнічним і територіальним походженням, місцем проживання (у місті чи в селі), релігійною приналежністю [7, с. 20]. Разом з тим М. Гордон вживав і вузьке значення терміну «субкультура», під яким розумів «певні відмінності в стилі життя, цінностях, нормах поведінки, поставах і т.п.» [12, с. 191].

Класична дефініція молодіжної субкультури охоплює «малі суспільні групи, що залишаються поза впливом домінуючих у даній культурній системі тенденцій суспільного життя, які заперечують або підважують усталені та загальновизнані взірці суспільного функціонування. Базовою рисою субкультурних середовищ є сукупність визнаних культурних взірців а також реалізованих форм поведінки, які характеризують дану групу в суспільстві. Крім цього, звертається також увага на їх ідеологічні підвалини, звичаєвість, характерний імідж і творчу активність членів [1, с. 109].

Р. Дионізяк характеризує субкультуру таким чином: «Субкультура – це така група, яка постала, коли багато осіб мають подібні проблеми і на ґрунті спільних зацікавлень і прагнень виникають досить тривалі зв'язки між ровесниками, які творять тільки їм підходящі норми, цінності і взірці» [19, с. 17].

Інший дослідник підкреслює, що субкультура – це сформовані традиції у даному середовищі, способи поведінки та комунікації, форми експресії, стиль життя чи визнана даною групою система цінностей [19, с. 17].

Більш детальну дефініцію подає К. Димек-Бальцерек: «Субкультура – це відносно добре згуртована соціальна група, яка залишається

на узбіччі домінуючих тенденцій у суспільному житті, що виражає свою відмінність шляхом заперечення або неповного підтримування усталених у даному суспільстві взірців культури і демонстрування власного стилю буття, яскравим проявом якого може бути вбрання, зачіска, татуювання, словесні вирази, музичні преференції або інші предмети, які вказують на приналежність до даної групи [4, с. 15].

З останнім визначенням тісно пов'язані характерні риси субкультур, які перелічує Т. Солтисяк:

1) *своєрідна мова* – молодіжний сленг (яка є надзвичайно істотним елементом інтерперсональної комунікації, що спричинює консолідацію групи, почуття її відмінності, а навіть герметичності через незрозумілість для інших);

2) *своєрідна почуттєво-емоційна тональність* (це висловлення членами субкультури їхніх думок, почуттів, постав та поглядів, які часто виражаються в поезії, музиці, літературі та в загальній діяльності групи);

3) *специфічні форми поведінки і своєрідна система цінностей* (остання формує діяльність і поведінку членів субкультури, є своєрідним «дороговказом» у цій сфері, часто суперечливим з системою цінностей прийнятою у світі дорослих. Вона одночасно сприяє заспокоєнню індивідуальних потреб, особливо тих, які не були заспокоєні десь в іншому місці, наприклад, в родині) [17, с. 24].

На іншу низку характерних рис субкультур вказує Ф. Уласік:

– різноманітність, багатство різновидів і форм;

– розмаїття постав і поглядів, навіть якщо зовнішньо вони можуть видаватися однорідним бунтівним монолітом;

– істотна роль музики, яка поза мелодією, несе в собі важливий текстовий зміст;

– домінуюча потреба автентизму малих груп, потреба бути разом;

– взірці поведінки, звичаї, емоційний клімат, що впливає на вчинки молоді [15, с. 29].

Особливо важливе значення має ідеологія окремих груп, яка також відрізняє їх між собою.

Ідеологія субкультур

Молоде покоління пробує віднайти своє місце в суспільстві. Шукає авторитету, але також і групи, з якою можна було б себе ідентифікувати. Таку можливість створює приналежність до молодіжної субкультури. Це є для молоді середовищем для самовираження, для реалізації молодіжного бунту, протиставлення вимогам і цінностям дорослих, пануючим в суспільстві моделям поведінки та поглядам [2, с. 283].

Ідеологія субкультур в дійсності рідко формулюється у програмах чи маніфестах. Її елементи найчастіше містяться у висловлюваннях представників даних груп, в опублікованих ними газетках, виконуваних піснях чи інших видах мистецтва, яке має місце в житті субкультурних рухів. Ця ідеологія є радикальною і спрощеною версією лібералізму, в якому з усією силою підкреслюється значення свободи особи і свободи вибору власного життя, способу мислення, світосприймання. Ця ідеологія виражає спротив примусові діючих суспільних норм, натискові авторитетів, не цінує традиції, протиставляючи їм спільноту вільних і творчих особистостей. Це є доктрина радикального суб'єктивізму, реалізована в одязі, способі життя, музиці, малюнках. Фундаментом ідеології молодіжних субкультур часто, хоч і не завжди, є сумнів у цінності актуальної культури, а також інституцій, збудованих власне на цих цінностях [11, с. 20-21].

Причини приналежності до молодіжних субкультур

Причини творення різних субкультур належить шукати в певних відмінностях, які стосуються:

– суспільно-економічної ситуації (підкультура різних соціальних прошарків);

– виконуваної професії чи характеру суспільної активності (підкультура студентська, артистична);

– умов і середовища життя (підкультура сільська, міська);

– чужих культурних впливів (підкультура пограниччя, етнічних меншин);

– приналежності до поколінь (молодіжна підкультура);

– відношення до діючої системи цінностей і вибраного способу життя (підкультура злочинна, наркоманська, гомосексуалістів).

Оскільки кожна культура спрямована на утримання своєї гегемонії, яка виникає з поточного визнання про її однозначний позитивний характер, що виражається у монополії норм і цінностей, які ніби-то є єдиним фундаментом суспільного порядку, то виникнення та існування субкультур трактується як загроза. У дійсності, однак, деякі субкультури нерідко спричинюються до збагачення існуючої культурної системи, особливо коли їх характеризує широкий обсяг покриття з домінуючою культурою [16, с. 112].

З педагогічної точки зору значний інтерес становлять молодіжні субкультури, особливо патологічні. Результати досліджень вказують на те, що проблеми формування особистості в період її дорослішання є глибоко пов'язаними з різними відхиленнями в соціалізаційно-виховних впливах, незаспокоєнням потреб, які в несприятливих родинних обставинах стають співчинниками приналежності особистості до девіаційної підкультури. До таких співчинників належать:

· усілякі неправильні, неефективні і невдалі опікунські та соціалізаційно-виховні впливи на особистість, які утруднюють її відповідну самореалізацію, заспокоєння потреб у найближчому оточенні, особливо в середовищі сім'ї, групи ровесників, у школі, а також труднощі в реалізації шкільних обов'язків, проблеми з навчанням, складні стосунки з вчителями тощо;

· відхилення у сфері емоційних контактів між особистістю та членами родини, суб'єктивне почуття самотності, відкидання підростаючої особистості найближчими і значущими в її житті людьми;

· поганий психологічний клімат в родині, спричинений спотвореною структурою сім'ї, поганими взаємостосунками, різними формами агресії, а також неправильними виховними методами;

· важкі соціально-побутові умови в сім'ї (бідність) або сконцентрування особливої уваги на матеріальних потребах, без урахування психосоціальних потреб молодого покоління;

· наявність патологічних явищ у родині (алкоголізм, насилля, злочинність) і негативних взірців поведінки, які схиляють особистість до їх наслідування і пошук оточення, яке заохочує до демонстрування девіаційних форм поведінки;

· відсутність або неправильний контроль за діями підростаючої молодої людини у різних критичних та інших складних ситуаціях її життя;

· невідповідні форми та способи проведення вільного часу, спричинені ускладненим доступом до осередків рекреації та відпочинку або вибір в оточенні молодої людини негативних взірців відпочинку, наприклад, із вживанням алкоголю чи наркотиків;

· утруднений доступ до культурних цінностей;

· ускладнені соціальні контакти підростаючої людини в середовищі ровесників, відчуження та ізоляція, висміювання, етикетизація (лабелінг), пошук осіб, які б поважали і підтримували молоду людину;

· відсутність або ускладнений доступ до діяльності в молодіжних організаціях, а також нецікаві форми і зміст діяльності таких організацій;

· пропагування через засоби масової інформації негативних, девіантних форм поведінки разом з наданням вказівок як діяти в субкультурах;

· близькі контакти з особами, які належать до злочинних підкультур, їх привабливість, яка активізує і захоплює особистість своїми формами діяльності та ідеологією [18, с. 419-420].

Субкультури заспокоюють потреби забави, а також контестації по відношенню до існуючої культури. В їх розпорядженні є сьогодні Інтернет, який створює для цього раніше не бачені можливості. Умови для явного вираження бунту і спротиву по відношенню до визнаних суспільством цінностей забезпечує група ровесників, особливо в рамках негативної субкультури, які сповідують ідеї свободи, незалежності від дорослих, відкритості, самореалізації, пошуку нових взірців життя та ідентичності [5, с. 414].

Як відомо, в період дозрівання на молоду людину діють різноманітні чинники ризику для її позитивного розвитку, зокрема: нестабільна самооцінка, бажання пізнати різні суспільні явища та спробувати самостійно вирішувати свої проблеми, сильна потреба підтримки з боку ровесників, бажання довести свою «зрілість», спробувати «заборонений плід», що дають можливість реалізувати, зокрема, субкультури.

Участь у групі ровесників виконує в житті підлітка як позитивні, так і негативні функції. В емоційно-психологічній сфері молодь зазнає корисного впливу, який виникає з заспокоєння потреби приналежності і соціальної участі в групі, а також схвалення та різнобічної підтримки. Молодь шукає у групі підтвердження своїх цінностей та реалізації потреби визнання. Однак, завдяки участі в групі однолітків підлітки можуть здобути нові (але не завжди корисні) знання та новий (і не завжди просоціальний) досвід [3, с. 296].

Дослідниця А. Барановська виявила низку чинників, які спричинили до входження молодих людей до молодіжних субкультур:

1) *причини безпосередньо пов'язані з рисами групи:* ідеологією, стилем життя, діяльністю, визнаваними цінностями. Ось як про це говорила юнка Катя: «Прочитала колись статтю про анархію і прийшла до висновку, що те, що там було написане, має сенс. Почала заглиблюватися в літературу і в кінці-кінців постановила стати анархісткою»;

2) *причини, пов'язані з індивідуальним життєвим досвідом досліджуваних:* з їх життєвою ситуацією, функціонуванням у трьох основних виховних середовищах: в родині, школі і групі ровесників. Унаслідок труднощів, які переживає підліток у тих середовищах, наприклад, насильства, надмірних вимог, відкидання, шкільної неуспішності і т.п. з'являється тенденція до уникання цих місць і пошуку груп, які будуть заспокоювати потреби дитини («Не люблю ходити до школи, заняття є такими нудними, отож їзда на роликах є відривом від цього жаху» – пояснював свою приналежність до скейтів Петро);

3) *причини, пов'язані зі специфічними рисами локального середовища, в якому виховувалися молоді люди.* Йдеться про умови виховання в місці проживання підлітків (чи то в урбанізованих містах чи в занедбаних селах). В обох випадках є та сама проблема – відсутність можливості для педагогічно вартісного проведення дозвілля молодими людьми, які в наслідок цього потрапляють під вплив субкультури;

4) *причини, пов'язані з природними процесами розвитку підлітків*, тобто з тенденцією до налагодження соціальних контактів, визнання, приятелювання, забави, приємності;

5) *причини, пов'язані з впливами популярної культури, особливо засобів масової інформації.* Медіальні засоби впливають на глядачів (слухачів) шляхом популяризації того, що є модним («крутим»), що належить мати, як слід виглядати, одягатися і як варто проводити вільний час. Інтернет, телебачення і кольорові глянцеві журнали афішують відомі, популярні постаті з їх шикарним стилем життя, творячи таким чином молодіжних ідолів. Зміст програм, передач і інформації з соціальних мереж та Інтернету значним (а навіть вирішальним!) чином впливають на постави, норми поведінки та цінності молодих споживачів інформації, які дедалі все більше віддаляються від світосприйняття дорослих членів суспільства [1, с. 118-119].

Типи субкультурних груп

При усій своїй різноманітності і оригінальності, групи субкультур піддавалися різним типологічним спробам систематизації. Їх можна поділити на такі чотири категорії:

а) *групи середовищні.* Вони є виокремлені з огляду на заперечення певного набору суспільних норм і цінностей, виділені на основі специфічних особистісних рис та культурних потреб своїх членів. До таких рис можна зарахувати, наприклад: захоплення старими автомобілями, бажання наслідувати індіанський стиль життя, захоплення колекціонуванням, але також схильність до деструктивної, протиправної та злочинної поведінки.

Своєрідні середовищні групи повстають у середовищі в'язнів, військовослужбовців, в ресоціалізаційних інституціях, місцях постійного згромадження. Достатньою підставою для виникнення середовищних груп бувають також відмінні сексуальні преференції, схильність до надужи-

вання психоактивних речовин і алкоголю, певні риси соціального положення, наприклад, такі як безробіття, бездомність чи інший тип середовищної маргіналізації та ізоляції. Середовищні групи виконують по відношенню до своїх членів певні функції, наприклад, заспокоєння специфічних соціальних чи культурних потреб, які виникають з тривалих відмінностей, обумовлених фізіологічними, психологічними чи особистісними чинниками. До цього типу субкультур відносять блокерсів, хуліганів, членів груп болільників та ін.

б) *групи спільнотно-ідеологічні*. Вони згромаджують особи, поєднані подібністю орієнтації на цінності, які шукають в групі підтримки в ситуації усамітнення, непорозуміння, ізоляції, що виникають з факту відмінних культурних преференцій і поведінки. Другою істотною причиною їх виділення є почуття спільності цілей і ідеологічних зв'язків. До груп цього типу належать спільноти анархістські, пацифістські, New Age, релігійні та ін.

в) *групи символічні*. Їх статус окреслюється стилем життя їх членів, способом одягання, типом оздоблення, зачісування, відмінними музичними преференціями, моделями проведення дозвілля, індивідуальними і груповими символами (нпр. татуюваннями, емблемами, таємними іконографічними кодами, граффіті) та комунікативними кодами (молодіжного та в'язничного сленгу). До цього типу зараховують більшість молодіжних субкультур: панків, скінхедів, рокерів, растафарян, раперів та ін.

г) *субкультурні групи творчого авангарду*. До цієї категорії належать ті субкультурні групи, які ставлять собі за мету пошук чогось нового у сфері культури та шукають новаторських, оригінальних форм вираження, а також альтернативних інструментів експресії власних переконань і цілей. Це на загал малі, замкнені аматорські чи професійні групи, артистичні творчі угрупування, такі як: групи альтернативних театрів, поетичні та художні угрупування тощо [13, с. 64-65].

В іншій класифікації виділяють три категорії молодіжних субкультур:

– *підкультура типово злочинна*, що народилася в добре інтегрованих середовищах, в яких виступають різні форми злочинної діяльності дорослих. Взірці злочинної поведінки дорослих наслідуються молоддю, яка поступово входить у злочинну діяльність – починаючи від молодіжних банд, які розглядаються як стаж, через різні форми злочинності дорослих аж до участі в злочинних синдикатах;

– *підкультура конфлікту* – вона виникає на погано інтегрованих теренах зі значною мобільністю членів та загальною нестабільністю. Взірці поведінки, які служать осягненню вищого статусу походять, передусім, від ровесників. В рамках цієї підкультури творяться головно хуліганські банди, які вчиняють бійки та акти вандалізму. Найбільш шанованими у них цінностями є відвага, фізична сила, забіякуватість, спритність;

– *підкультура втечі*, яку також називають ще під культурою подвійно програних. У ній зосереджується головним чином молодь з нижчих верств, та, яка не має можливості осягнути успіху легальним чином і якій не повезло в нелегальній адаптації (у двох вищезгаданих типах підкультур). До цієї підкультури належать найчастіше наркомани. Злочинність тут проявляється спочатку в формі нелегальної дистрибуції наркотиків, а потім у формі різноманітної діяльності, яка має на меті їх здобування [14, с. 36].

Характеристика вибраних субкультур

В Рапорті про Молодь у Польщі з 2010 року подається, що молодь, яка декларує свою приналежність до субкультур, становить від 2% до 8% цілої популяції молодих людей у віці від 16 до 20 років. До найчастіше вказуваних груп належать:

– ***анархісти***, які заперечують усяку публічну владу, виступають за ліквідацію державності і заміну її устроєм недержавним, прославляючи егоїзм, відміну військової служби, відкидаючи усілякі авторитети;

– ***графітті*** – самовільно малюють фарбами на стінах публічних місць (будинків, парканів); на їх думку, граффіті зображують актуальні проблеми, які є важливими для усіх субкультурних груп. Вони трактуються суспільством як вандали, котрі нищать суспільне майно, та через це є переслідувані службами порядку;

– ***хіпі*** – є членами руху, який з'явився у 60-тих роках XX ст. у США як вираз бунту проти традиційних американських цінностей; вони проголошували гасла вільного кохання, повернення до природи, легального доступу до наркотиків, толерантності в сфері вибору способу життя, вбрання та поведінки. У Польщі їх єднають мандрівки краєм та участь у музичних фестивалях;

– ***панки*** – поводять себе агресивно, мають провокаційний вигляд і вбрання; для них характеристичним є пофарбоване волосся, яке стирчить посередині оголеної з двох сторін голови (так званий ірокез), у дівчат «крикливий» макіяж, високі чорні шнуровані черевики, чорні шкіряні куртки з набитими на них цвяхами. Вони відкидають усілякі авторитети, традиції, беззастережно критикують сім'ю, школу, державу, Церкву, усілякі суспільні інституції; проявляють брак віри в майбутнє, хоча підтримують рухи пацифістські, емансипаційні та антирасистські;

– ***растафаряни*** – фани і пропагандисти музики *reggae*, зазвичай спокійні, які шукають власної дороги в життікі та захоплені природою; світові зла протиставляють свою культуру, музику, стиль життя, не вживають алкоголю, проповідують вегетаріанство, вживають марихуану як засіб, який допомагає в медитаціях, носять червоно-жовто-зелене вбрання і мають характерну зачіску (довге скручене в пасма волосся);

– ***рапери*** – співають про свої проблеми, пропагують швидку мелорецитацію (рап), ідеологічно наближені до панків і растафарян;

– ***шаликівці*** – агресивні вболівальники футбольних матчів, які зчиняють бійки з фанатами протилежної команди, створюють безпорядки після матчів, проявляють хуліганство і вандалізм [9, с. 142-143].

Серед багатьох молодіжних субкультур великою популярністю користується субкультура ***hip-hop***. Вона є пов'язана з різними формами артистичної експресії, як-от: брейк-данс, рап, графітті, а серед її важливих складових знаходяться певні види спорту (їзда на роликах, велосипедах, сноубордах) та відповідні до них стилі поведінки і вбрання. Зовнішні прояви субкультури hip-hop супроводжують елементи світогляду,

які виражають бунт та пропозицію нового погляду на дійсність [10, с. 136].

Прикладом субкультур, які спираються на агресії та насильстві, можуть бути скінхеди і шаликовці. ***Скінхеди*** творять субкультуру ізоляції від суспільства, одночасно будучи його частиною. Їх характеризує агресія і фрустрація. Вони виголошують ксенофобні гасла ненависті і насильства по відношенню до національних меншин і людей іншої раси. Мають характерний вигляд: коротке або оголене до самої шкіри голови волосся (звідси походить англомовна назва групи), чорна куртка, джинсові штани з підвернутими ногавицями, клітчасті фланелеві сорочки та високі військові чоботи. Дуже коротка стрижка має за мету унеможливити противнику захват за волосся під час бійки.

Субкультуру скінів творять молоді люди, які провадять гігієнічний спосіб життя, є фізично міцні, добре розвинуті, пропагують культ сили і займаються бойовими видами спорту. Вони є надзвичайно агресивні по відношенню до оточення, що проявляють під час маніфестацій, демонстрацій, спортивних і мистецьких свят та інших імпрез. Їхня поведінка породжує у перехожих переляк та паніку. Стандартні форми поведінки скінів – це побиття, приниження, впокорення, психічний терор, вимагання грошей. Вони сповідують фашистську ідеологію, уподібнюючись до націоналістичних рухів. Скіни є безкомпромісними расистами, які ворожо ставляться до людей відмінних від них, наприклад, представників національних меншин, алкоголіків, наркоманів, проституток, гомосексуалістів, злочинців та представників інших субкультур. Пропагують культ свободи, який підрозумівае незалежність від традиційних суспільних цінностей. Проявом активності субкультури скінів є так звана «задима», що зчиняється найчастіше в околицях дискотек, пивних барів, клубів, спортивних об'єктів, костелів та вокзалів. Скіни атакують ззаду, найчастіше ввечері або вночі. У процесі сутичок послуговуються кастетами, ножами, бейсбольними киями, скальпелями, бритвами, якими ріжуть одяг і тіло. Специфічним проявом їх відваги є самопокалічення, так звані «шнити» і татуювання в образі павуків, кольорових черепів, хрестів, зміїв, написів «скінхед» та ін. [9, с. 144].

Зі субкультури скінхедів походять, між іншим, ***шаликівці***, тобто спортивні (найчастіше футбольні) вболівальники, які носять на шиї шалі, розмальовані барвами свого клубу. Головна діяльність субкультури шаликівців полягає на порушенні порядку як під час самих футбольних матчів, так і перед ними та після них. До хуліганських ексцесів доходить найчастіше на терені спортивних об'єктів та в їхніх околицях, на вулицях міст, вокзалах і трасах, які провадять до стадіонів. Патологічна поведінка шаликівців передбачає три головні форми: авантюри (бійки), «грізні» поїзди (якими агресивні шаликівці добираються до місць проведення матчів, тероризуючи в дорозі пасажирів та контролерів) та кидання небезпечними предметами. Мають місце також інші форми девіантної поведінки, наприклад, вульгарні викрики під час матчів. [9, с. 144].

Іншою негативної субкультурою групою є ***хулігани***. Їх головною рисою є культ антисуспільної агресивності. Того типу агресивність, яка супроводжується вживанням алкоголю та наркотиків, є часто виразом конфліктів особистості, які виникали в процесі її соціалізації. Вільний час часто заповнюється виконанням актів вандалізму. Це розглядається як розвага, спорт або забава. Свою поведінку хулігани трактують як вияв чоловічої мужності, який підносить їх в очах інших членів групи. Одночасно це є виявом своєї домінації в певній частині простору, наприклад, у мікрорайоні та невизнання жодних авторитетів. Однак, хуліган, позбавлений анонімності, яку дає йому група, часто виявляється просто розгубленою, зляканою дитиною, яка потребує підтримки та позитивних почуттів з боку дорослих. Деякі елементи поведінки хуліганів були запозичені від скінхедів та шаликівців [19, с. 51].

Серед інших суспільно небезпечних субкультурних груп особливе місце займають ***сатаністи***. Сатаністи – це субкультура, членами якої є визнавці сатани, а тим самим пропагандисти зла. Сатаністи опирають свої дії на «Біблії сатани», тобто опублікованому збірнику принципів, думок та тверджень, що мають характер світогляду. У ній наведені дуже детальні вказівки, норми поведінки та обрядові приписи, які стосуються сатаністичних обрядів, зв'язаних з культом сатани. Головним обрядом сатаністів є чорна месса (протилежність католицької месси), що є поєднана зі складанням кривавих жертв, буває що із людей і сексуальними оргіями, які не виключають навіть зґвалтувань. Символами сатаністів є пентаграм, тобто вписана в коло зірка, три шістки (666), перевернутий хрест. Дуже часто проявом їх діяльності є нищення хрестів, надгробних пам'ятників, збезчещення трупів чи мордування тварин (наприклад, псів, котів). Прихильників сатанізму характеризує чорне вбрання, довге чорне волосся, сильний чорний макіяж, кульчики в різних частинах тіла. Музика, якої вони слухають (наприклад, heavy і black metal), є дуже важкою для сприймання. Сатаністи є спрямовані проти всякої релігії. Цей рух через свою обрядовість, таємничість та непослідовність виходить назустріч потребам молоді, яка шукає свободи, незвичайних пригод і пробує якимось чином заповнити моральну порожнечу, але при цьому не переживати докорів сумління з приводу скоєних гріхів та заспокоїти свої прагнення [19, с. 44].

Наслідки приналежності до субкультур

У польській педагогічній науці значне місце відводиться дослідженням, пов'язаним з функціонуванням молодіжних субкультур, цінностям та світогляду молоді, яка до них належить. Так у дослідженнях П. Коволика одним із запитань була проблема пізнання негативних наслідків приналежності до молодіжних груп. Дослідження показали, що до негативних наслідків приналежності до цих груп, на думку респондентів належали:

– проблеми в сім'ї (контакти батьки-діти, діти – батьки) – 47%;

– вульгаризація мови – нецензурні вислови, малий словниковий запас, специфічна мова (сленг), типова для даної субкультури;

– суспільний остракізм, пов'язаний з етикетизацією членів субкультур (наприклад: «панк є брудний») та всілякого роду переслідування суспільством – 10%;

– узалежнення від алкоголю – 4,5%;

– бійки з представниками інших субкультур на ґрунті непорозумінь, пов'язаних з ідеологією, зовнішнім виглядом, уподобаннями до футбольного клубу – 22%;

– проблеми зі здоров'ям, пов'язані з контузіями, надмірним споживанням алкоголю, інших психоактивних речовин та поганим способом життя – 21%;

– узалежнення від наркотиків і одурманюючих речовин (клеї, розчинники тощо), що спричинює фінансові клопоти і схильність до крадіжок, проблеми вдома, втрату знайомих – 57%;

– втрата контактів з колишніми друзями – 14%;

– одностайність поглядів та відсутність відкритості на інші проблеми («рожеві окуляри») – 9%;

– втрата власної думки та необхідність підпорядкування думці лідера – 13%;

– самопокалічення – т.зв. «шнити», кульчики в специфічних місцях, татуювання – 12% [8, с. 61-62].

До інших негативних наслідків участі молоді в негативних субкультурах можна віднести погіршення шкільної успішності, конфлікти з учителями через агресивну поведінку та непідготовленість до занять, залишення школи, проблеми з законом.

Специфіка профілактичної роботи

Для обмеження впливу негативних молодіжних субкультур на підростаюче покоління варто запропонувати такі дії:

– усвідомлення особам та працівникам інституцій, які відповідальні за виховання і соціалізацію молоді, їх місії, завдань і функцій;

– усвідомлення особам з найближчого оточення молодої людини, що кожна ситуація та кожне середовище, в якому перебуває підростаюча молода людина, має значення для розвитку і формування її особистості;

– видалення з найближчого середовища молодих людей поганих особистісних взірців поведінки;

– відповідне приготування батьків до виконання їх ролі по відношенню до дітей на різних етапах їхнього життя;

– усвідомлення батькам, учителям, вихователям та іншим дорослим, щоб вони звертали належну увагу на заспокоєння потреб підростаючого покоління, оскільки їх депривація є однією з найважливіших причин соціальної дезадаптації дітей та молоді;

– належна підготовка педагогічних кадрів до роботи з «важкими» підлітками з урахуванням їх особистісних здібностей;

– заміна у засобах масової інформації презентованих там масових негативних взірців поведінки (як наприклад, пияцтво, куріння, агресія, насильство) позитивними взірцями (допомога, опіка, захист) та їх добрими наслідками;

– спрямування самореалізації молоді на творчі і соціально прийнятні форми поведінки; створення можливості їх реалізації у цікавих гуртках, факультативах, вечірках, поїздках, мандрівках, клубах, участь у фестивалях, змаганнях тощо;

– привчання молоді до відповідного користування доробком глобальної та альтернативної культури;

– модифікація шкільного навчання шляхом вчинення його більш цікавим, привабливим, спрямованим на вирішення актуальних життєвих проблем молоді та дорослих;

– створення сприятливого психологічного клімату в школі, який буде заохочувати учнів до відвідування занять замість шукання альтернативних способів проведення часу;

– відкритість та готовність дорослих до сприйняття критики, що сприятиме зменшенню інтенсивності конфлікту поколінь [6, с. 192].

Профілактика та протидія діяльності негативних субкультур мають сенс особливо тоді, коли йдеться про деструктивні субкультурні групи. Оскільки негативні наслідки входження до них помітні у всіх сферах життя і вимагають всесторонньої терапії, необхідно вчинити все, щоб вберегти молодих людей перед входженням до таких груп. Саме тому необхідно налагодити з молоддю конструктивний, рівноправний діалог, пізнавати їхні потреби, допомагати у вирішенні проблем, запропонувати цікаві форми проведення дозвілля у гуртках, молодіжних клубах за інтересами, спортивних і мистецьких секціях, які відповідають їхнім зацікавленням (моторизація, туризм, інформатика, мода, кіно, силові та ігрові види спорту, сучасна музика тощо).

Необхідно не лише запобігати входженню молоді до субкультурних угрупувань, але й творчо використовувати потенціал, що «дрімає» в молоді, яка туди потрапляє. Це дає шанс на виникнення порозуміння між дорослими та підлітками й молоддю у питаннях, які їх хвилюють, на зменшення рівня девіації у тих групах і допомоги молоді у віднайдені їхнього місця у суспільстві [6, с. 197].

Висновки і пропозиції. Приналежність частини підростаючого покоління до молодіжних субкультур є наслідком спроби самореалізації підлітків і молоді в суспільстві, в якому інші способи загальноприйнятого самовираження не дали позитивних наслідків. Серед великої кількості молодіжних субкультур є групи дуже різні за своїми ідеологічними принципами, формами активності та моделями поведінки. Серед них особливу стурбованість викликають субкультури, в яких пропагуються аморальні, антирелігійні, деструктивні цінності, агресія, ксенофобія, расизм, насильство, вандалізм, хуліганство, злочинність, зловживання алкоголем та узалежнення від наркотиків, нерозбірливі статеві стосунки, жорстокі бійки з з представниками інших субкультур чи молоддю, яка сповідує просоціальні цінності.

Батькам, соціальним педагогам, психологам, вчителям та іншим фахівцям, які працюють з дітьми та молоддю, необхідно систематично діагнозувати незадоволені потреби підлітків, перебувати у періодичному контакті між собою, щоб своєчасно виявляти учнів, які мають серйозні труднощі та проблеми і могти надати їм відповідну допомогу. Педагогічним працівникам необхідно систематично пізнавати сутність діяльності та звертати особливу увагу на ідеологію та поведінку ровесницьких груп, до яких належить їхня молодь, на спосіб проведення дозвілля, цінності, які вони сповідують. Адже дуже часто приналежність до деструктивних субкультур стає альтернативою в ситуації самотності, шкільної неуспішності, непорозумінь та гострих конфліктів з дорослими, неможливості самореалізуватися в соціально прийнятних ролях, невміння змістовно проводити дозвілля. Педагогам – науков-

цям та практикам необхідно приділити значну увагу дослідженню (особливо емпіричному) проблематики діяльності молодіжних субкультур в Україні, розробляти і включати до навчальних планів педагогічних факультетів навчальні спецкурси з молодіжних субкультур, пропагувати у середовищі підлітків діяльність тих груп, які мають просоціальні цілі та служать позитивному розвитку і розвінчувати патологічні форми активності тих субкультур, які під гаслами бравури, романтики, таємничості, цікавості та вседозволеності, маніпулюють малолітніми адептами, залучають їх до антисоціальної діяльності і тим самим – несуть загрозу як самим учасникам так і суспільству.

Список літератури:

1. Baranowska A., Przynależność do wybranych subkultur młodzieżowych w świetle wyników badań własnych // Pedagogika społeczna, 2014, nr 1, s. 109-121.
2. Biruk D. Podkultury młodzieżowe jako forma aktywności młodzieży/ Pedagogika resocjalizacyjna wobec współczesnych zagrożeń, (red.) Z. Bartkowicz i A. Węgliński, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2012, s. 281-294.
3. Brzezińska A., Ozimek A. Potęga grupy. Grupa rówieśnicza a kształtowanie się zachowań dewiacyjnych / Wychowanie.Profilaktyka.Terapia. Szanse i zagrożenia. Kraków:Impuls, 2012, s. 291-304.
4. Dymek-Balcerek K. Uceczki w subkulturowe grupy. Między lękiem a nadzieją – rzeczywistość lat 90-tych, Radom: Wydawnictwo Politechniki Radomskiej, 1999. – 156 s.
5. Jędrzejewski M. Subkultury młodzieżowe / Zagrożenia człowieka i idei sprawiedliwości społecznej, (red.) T. Pilch, T. Sosnowski, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie «Żak», 2005, s. 410-425.
6. Kałdon B., Tempczyk Ż. Potrzeby młodzieży niedostosowanej społecznie a funkcjonowanie wybranych subkultur młodzieżowych, Ostrowiec Świętokrzyski – Warszawa: Wydawnictwo «Nauka-Edukacja-Rozwój», 2012. – 216 s.
7. Kmecik-Jusięga K. Uczeń w subkulturze // Remedium, 2011, nr 7-8, s. 20-29.
8. Kowolik P., Subkultury młodzieżowe f zjawisko przemocy (rozpoznanie, stan aktualny, przeciwdziałanie) / Przemoc. Konteksty społeczno-kultowe, (red.) B. Szluz, Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2007, s. 61-72.
9. Lesner W. Patologiczne formy spędzania czasu wolnego – wybrane subkultury młodzieżowe / Przestrzeń edukacyjna wobec wyzwań i oczekiwań społecznych (red.) J. Surina, Kraków: Impuls, s. 140-154.
10. Morszczyńska U. Aksiologiczne punkty odniesienia subkultury młodzieżowej / Oświata w otoczeniu burzliwym. Migotliwe konteksty i perspektywy rozwoju współczesnej edukacji, (red.) H. Rusek, A. Górniok –Naglik, J. Oleksy, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2008, s. 135-152.
11. Nowak A. O co chodzi młodzieżowym subkulturom? // Nowa Szkoła, 2006, nr 4, s. 20-33.
12. Orlik-Marciniak E. Agresywność grup subkulturowych / Psychologia rozwiązywania problemów społecznych. Wybrane zagadnienia (red.) J. Miłuska, Poznań: Wydawnictwo Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 1998, s.191-208.
13. Paleczny T. Subkultury czy postsubkultury młodzieżowe? Pomiedzy buntem a odmiennością. Kraków: eduskrypt.pl, 2012, s. 62-74.
14. Pęczak M. Mały słownik subkultur młodzieżowych, Warszawa: Semper, 1992. – 236 s.
15. Paszkiewicz A. Zmieniająca się scena subkultur młodzieżowych // Problemy Opiekuńczo-Wychowawvze, 2012, nr 1, s. 29-41.
16. Pstrąg D. Postawy uczniów szkół ponadgimnazjalnych wobec zjawisk subkulturowych//Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych, 2010, t. LXIII, s. 112-129.
17. Soltysiak T. Mlodzież o podkulturach, Bydgoszcz: Wydawnictwo uczelniane Bydgoszcz, 1993. – 224 s.
18. Sołtysiak T. Problemy podkultur i sekt wśród młodzieży / Pedagogika specjalna (red.) W. Dykcik, Poznań: Wydawnictwo Naukowe, 2005, s. 419-429.
19. Wawrzcak-Gazda A. Świat wartości młodzieży z subkultur // Wychowawca, 2013, nr 11, s. 22-31.

Курляк И.Е.
Университет Кардинала Стефана Вышинского в Варшаве

МОЛОДЕЖНАЯ СУБКУЛЬТУРА КАК СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ФЕНОМЕН В ПОЛЬШЕ

Аннотация
В статье анализируются дефиниции, типологии, причины, проявления и следствия принадлежности подростков к молодежным субкультурам в Польше. Особенное внимание обращается на идеологию и антисоциальные формы поведения таких опасных субкультур как скинхеды, хулиганы, футбольные фанаты (шаликовцы) и сатанисты, которые проповедуют культ насилия, зла, ненависти и аморальных форм поведения. Подчеркиваются специфические особенности субкультур, которые являются привлекательными для современной молодежи. Предлагаются пути профилактики и противодействия вхождению молодых людей в антиобщественные группы ровесников.
Ключевые слова: молодежь, субкультуры, группы, ровесники, патологии, девиантное поведение.

Kurliak I.E.
Cardinal Wyszyński University in Warsaw

YOUTH SUBCOLTURES AS A SOCIAL AND EDUCATIONAL PHENOMENON IN POLAND

Summary
The article analyzes definitions, typology, causes, manifestations, and consequences of adolescents belonging to youth subcultures in Poland. Special emphasis is put on the ideology and antisocial forms of behavior of such dangerous subcultures as skinheads, hooligans, football fans, and satanists professing the cult of violence, evil, hatred, and immoral behavior. The author highlights specific features of subcultures popular with the today's youth and proposes the ways of preventing and combating the entry of young people to antisocial peer groups.
Keywords: youth, subcultures, groups, peers, pathologies, deviant behavior.

УДК 378.147.091.33–027.22:811.111

РОЛЬ НАВЧАЛЬНОЇ ГРИ ЯК ІНТЕРАКТИВНОГО МЕТОДУ ПОЛІПШЕННЯ ІНШОМОВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Курочка В.М.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

В статті розглядається доцільність застосування інтерактивного методу навчання для поліпшення вивчення іноземної мови у вищих навчальних закладах. Окрема увага приділена такому компоненту інтерактивного методу як навчальна гра, яка наближає процес вивчення мови до умов реального спілкування, оскільки в навчальній грі включається підсвідомий рівень засвоюваності мовного матеріалу, завдяки якому іноземна мова стає внутрішнім мовленнєвим досвідом. Важливими факторами навчальної гри є психологічний комфорт та ситуація успіху. В статті підкреслена необхідність ситнезу інтерактивного і традиційного структурно-функціонального методів для оптимізації процесу навчання іноземній мові.
Ключові слова: інтерактивний метод, навчальна гра, ефективність, психологічний комфорт, поєднання інтерактивного та структурно-функціонального методів.

Постановка проблеми. Актуальність статті обумовлена підвищеною увагою всіх суб'єктів процесу вивчення іноземної мови до поліпшення іншомовних навичок і вмінь з метою реалізації соціального замовлення українського суспільства в умовах глобалізації. Розробка, апробація та застосування інноваційних форм організації навчання, вдосконалення вже існуючих методів викладання іноземної мови, їх оптимально вивірене поєднання є на сьогодні завданням, яке потребує теоретичного, методичного обгрунтування та практичного вирішення.

В умовах інформаційного суспільства доцільно більше уваги приділяти застосуванню активних та інтерактивних форм і методів навчання як у школі так і у вищих учбових закладах, оскільки ці методи зарекомендували себе важливим засобом підвищення якості вивчення іноземної мови студентами. Тому оптимальне використання інтерактивних методів є стрижнем удосконалення організації навчального процесу у вищих навчальних закладах України, які ведуть пошуки оптимального синтезу нових і традиційних форм та методів навчання.

Одним з інтерактивних методів при вивченні іноземної мови є навчальні ігри, які сприяють інтересу студента до навчальної дисципліни, до майбутньої професійної діяльності. Останнє перестає бути абстрактним, оскільки в діловій грі відбувається наближення до реальних умов майбутньої професійної сфери, що мотивує потребу в мовних та фахових знаннях, їх практичному застосуванні, забезпечує продуктивність навчального процесу.

Мета статті полягає в теоретичному дослідженні інтерактивних методів навчання загалом та при вивченні іноземної мови, спробі простежити вплив навчальної гри на якість опанування іноземної мови студентами вищих навчальних закладів.

Аналіз досліджень останніх публікацій. Педагогічні та психологічні основи для розробки цілісної концепції розвитку активних методів навчання були закладені в 1930 році роботами Л.С. Виготського, Д.Б. Єльконіна, А.Н. Леонтьєва, однак систематичні основи активних методів навчання почали детально розроблятися тільки у другій половині шістдесятих та на початку сімдесятих років. Важливими для становлення і розвитку інтерактивних методів як форми навчання стали наукові праці А.М. Матюшкіна, Т.В. Кудрявцева, М.І. Махмутова, І.Я. Лернер, М.М. Леві, які досліджували доцільність та ефективність запровадження активних методів в шкільному навчанні. Значним вкладом в розробку, класифікацію та пошук оптимального використання

інтерактивних методів в вищих навчальних закладах стали наукові дослідження таких вчених як Ю.С. Арутюнов, М.М. Бірштейн, Н.В. Бурков, А.А. Вербицький, М.М. Міхеєнко, Ю.М. Порховник, Т.П. Тимофієвський та інших.

Виклад основного матеріалу. В умовах інформаційного суспільства, виходу на міжнародну освітню арену, за потреби впевненого володіння хоча б однією, а краще декількома іноземними мовами для конкурентноспроможності в умовах ринку, фактом стає складність забезпечення високого рівня знань і умінь студентів ВНЗ при застосованні лише традиційних методів навчання. Залучення нових, ефективних методів навчання для забезпечення іншомовної компетенції студентів стає не лише бажаним, а й нагально необхідним.

Серед методів, які використовуються в сучасному навчальному процесі вивчення іноземної мови, велику увагу приділяють інтерактивним методам, що базуються на особистісно орієнтованому підході до студента і спрямовані на розвиток не лише творчого потенціалу, але й на вміння мислити та швидко реагувати в іншомовній комунікації.

Слово «інтерактив» (у перекладі з англійської «inter» – взаємний, «act» – діяти) означає взаємодіяти. Інтерактивне навчання можна визначити як орієновану на вирішення лінгвістичних та комунікативних завдань взаємодію студентів за участі викладача. Дидактичний аспект інтерактивних технологій досліджували такі вчені та методисти, як Г.М. Брос, М.В. Кларен, Л.В. Пироженко, Н.Ф. Фомін, О.І. Пометун, Н.Н. Суворова та інші.

За Л.В. Пироженко та О.І. Пометун умовна робоча класифікація інтерактивних технологій визначаєтся відповідно формам (моделям) навчання, в яких реалізуються інтерактивні методи. Їх розподіляють на чотири групи залежно від мети заняття та форм організації діяльності студентів: інтерактивні технології кооперованого навчання, інтерактивні технології колективно – групового навчання, технології ситуативного моделювання, технології опрацювання дискусійних питань.

До інтерактивних методів навчання відносять презентацію, рольові ігри, дискусії, «мозковий штурм», конкурси з практичними завданнями та їх подальше обговорення.

Однією з актуальних проблем сучасної методики викладання іноземних мов є організація навчання студентів за допомогою ігор. Актуальність даної проблеми викликана цілим рядом чинників.

По-перше: інтенсифікація учбового процесу ставить задачу пошуку засобів підтримки у студентів високого та тривалого рівня інтересу до матеріалу, що вивчається і активізації їх навчальної діяльності протягом всього заняття. Ефективним засобом рішення цієї задачі є учбові ігри.

По-друге: однією з найважливіших проблем викладання іноземної мови є навчання усної мови, що забезпечує розкриття комунікативної функції, яка дозволяє наблизити процес навчання до умов реального спілкування. Опрацювання та закріплення, автоматизація навичок усної комунікації в процесі ігрової діяльності, в умовах невимушеного програвання ситуацій, підвищує рівень засвоюваності, що важливо і підсвідомий, при задіянні якого іноземна мова стає внутрішнім інтуїтивним мовленнєвим досвідом.

На значення ігрової діяльності в навчанні іноземній мові вказують, зокрема, дослідження таких відомих методистів, як Є.І. Пассов, М.Н. Скаткін. Важливо усвідомлювати, вирішенню яких дидактичних задач повинна сприяти дана гра, на розвиток яких психічних процесів вона спрямована [1, 96]. Гра – це лише оболонка, форма, змістом якої повинне бути навчання, оволодіння видами мовної діяльності [2, с. 76]. Є.І. Пассов акцентує наступні риси ігрової діяльності як засобу навчання, а саме мотивованість, відсутність примусу, характер глибоко особистої діяльності, навчання і виховання в колективі і через колектив, розвиток психічних функцій і здібностей, навчання із захопленням [2, с. 89].

Найбільш знаний теоретик ігрової діяльності Д.Б. Єльконін акцентує у грі наступні функції: гра це засіб розвитку мотиваційної сфери; засіб пізнання; розвитку розумових дій та невимушеної поведінки [3, с. 45].

Ігрова діяльність впливає на розвиток уваги, пам'яті, мислення, уяви, всіх пізнавальних процесів. Педагогічна та дидактична цінність навчальної гри полягає в тому, що вона дозволяє її учасникам розкрити себе, свої вміння, навчитись займати активну позицію, а у випадку ділової- шліфувати свою професійну майстерність. Разом з тим, важливо відзначити, що ефективність гри як засобу навчання залежить від дотримання ряду вимог, таких як наявність уявної ситуації, плану, в якому діятимуть учасники гри; обов'язкове усвідомлення ними ігрового результату і правил гри. Гра не може розглядатись і подаватись як розвага, а як важливий, методично вмотивований і достатньо підготовлений компонент навчального процесу.

Гра – найбільш доступний для студентів вид інтерактивної діяльності, спосіб трансформації у навчальній ситуації отриманих із зовнішнього світу вражень і знань. У грі яскраво проявляються особливості мислення та уяви, емоційність, активність, потреба в спілкуванні. Цікава, мотивована гра підвищує рівень активності студента, його когнітивних здібностей і він може краще справитись з складними завданнями, ніж на звичайному занятті в пасивному режимі. Але це не свідчить про те що всі заняття повинні проходити в формі гри. Гра – це тільки один з методів, і вона дає гарні результати тільки у поєднанні з іншими, традиційними: аудіюванням, бесідами, читанням та іншими.

Навчальна гра (як окремий випадок ігрового, імітаційного моделювання) -це форма діяльності, що імітує пізнавальну ситуацію, яка створює позитивну установку на вивчення та вирішення проблеми та сприяє активній творчій діяльності. Успіх навчальної гри визначається можливостями учасників, а також їх віковими особливостями.

Інтерактивний метод, реалізований у формі навчальної гри, дозволяє вивчати і закріплювати іноземну мову на власному досвіді, шляхом спеціально організованого програвання загальномовленнєвих або професійних ситуацій. Гра мотивує, активізує мовну діяльність, оскільки студенти опиняються в ситуації, коли треба актуалізувати потребу висловити свою думку, щось спитати, сказати, вияснити, довести.

Як свідчить досвід викладання, педагогічні та психологічні дослідження,- важливою переду-

мовою ефективності навчальної гри є створення комфортної психологічної обстановки, яка уможливлює ситуацію успіху: піднесений настрій зміцнює віру у власні сили та здібності справитись із завданням, сприяє кращому і більш тривалому запам'ятовуванню лексичного та граматичного матеріалу, знімає мовний бар'єр, психологічну втому.

Слід підкреслити обов'язковість комфортної психологічної обстановки для навчальної гри.

Щоб уможливити ситуацію успіху учасників гри, викладач створює комплекс зовнішніх умов, які забезпечують позитивні емоції, на фоні яких підвищуються когнітивні можливості учасників гри, їх бажання навчатись та поліпшувати знання іноземної мови.

Необхідно усвідомлювати, що під час гри повинні враховуватись психологічні принципи, на яких базується інтерактивний метод навчання. Тому психологічна компетентність викладача, який модерує навчальну гру, повинна бути на високому рівні і включати в себе:

– психологічну спостережливість

– здатність до аналізу ситуації та емоційних переживань учасників

– вміння прогнозувати наслідки подій

– вміння гнучко та оперативно реагувати на події

– вміння керувати позитивно, уникаючи негативних оцінок.

Навчальні ігри, організовані викладачем з дотриманням психологічних та методологічних принципів, створюють комфортну невимушену обстановку, чинять ефективний вплив на емоції та почуття суб'єктів навчального процесу, забезпечують їх позитивний настрій і нівелюють можливий стрес, який часто знижує, блокує процес засвоєння матеріалу. Цей аспект є важливим, оскільки, як свідчить практичний досвід та наукові дослідження, позитивний настрій активує діяльність мозку і підвищує когнітивні здібності, оптимізуючи процес засвоєння фонетичного, лексичного та граматичного матеріалу, адже «емоції грають вирішальну роль в процесі навчання, а стан стресу і погроз погіршує процес навчання та його результат» [4, 3].

Подання, засвоєння та відпрацювання мовного матеріалу у невимушеній формі знімає страх перед спілкуванням іноземною мовою у майбутній реальній мовній ситуації, що є вважливим аспектом комунікативного методу.

Навчальні ігри як вид інтерактивного методу дозволяють студентам активно взаємодіяти між собою, а також з викладачем, який виступає в ролі модератора. Ігри навчального характеру формують колективний дух, налаштовують на командну співпрацю, адже якість навчання частково залежить від відносин між учасниками груп, – навчання іноземній мові у групі, сформованій як дружній колектив, є більш результативним. Комунікуючи один з одним під час навчальної гри для відпрацювання та засвоєння іншомовної компетенції, студенти вчаться працювати команді,-таке вміння є необхідним і затребуваним в сучасних умовах, часто є обов'язковою умовою при влаштуванні на роботу, особливо в іноземну компанію.

Застосовуючи той чи інший метод у навчанні іноземної мови, слід пам'ятати, що метою опанування іншомовної компетенції у сучасному світі є мовленнєва взаємодія з іншими суб'єктами социуму Людина за своєю природою є соціальною істотою, її мозок краще сприймає і запам'ятовує інформацію у взаємодії з іншими людьми, особливо якщо ця інформація зацікавлює, збуджуючи відповідні ділянки мозку. Правильно підібрана викладачем гра являє собою обов'язковий програмний матеріал, поданий у цікавій формі. Це максимально підвищує сконцентрованість на процесі навчання і рівень засвоєння матеріалу зростає, оскільки людина набагато краще запам'ятовує цікавий матеріал, адже її мозок не звертає уваги на нецікаве та нудне.

Традиційно вивчення іноземної мови є накопиченням, засвоєнням знань про мову, яка розглядається як структурно-семіотична система. За мову як логічну систему знаків у певній функції, відповідає ліва півкуля людського мозку, на цьому і базується відома нам зі школи практика вивчення іноземної мови, – вивчення правил функціонування знаків у структурі: вивчення граматики, лексики.

Права півкуля – сфера підсвідомого: це образне, інтуїтивне сприйняття мови, вона відповідає за творчі здібності, мелодію, ритм,- тому музично обдаровані люди здатні легко вивчити мову на слух, не повторюючи багатократно мовні зразки.

При традиційному вивченні іноземної мови задіяна права півкуля: вивчається база даних іноземної мови, накопичуються потрібні лексичні, граматичні знання, але недостатньо приділяється увага підсвідомому запам'ятовуванню інформації, яка надходить та закріплюється завдяки застосуванню інтерактивних методів навчання, особливо через гру та навчальну пісню, яка є також одним із ефективних видів інтерактивного навчання іноземної мови.

Заняття в інтерактивному режимі у формі навчальної гри є надзвичайно важливим компотентом навчального процесу, який варто доцільно використовувати для засвоєння іншомовної компетенції, але їм не слід зловживати, він не може розглядатись як основний. Гра належить до творчої, емоційної сфери, за яку відповідає права півкуля головного мозку людини. Без задіяння лівої, яка накопичує знання про мову як логічну систему структур і знаків, не можна забезпечити достатній рівень повсякденної та професійної іншомовної компетенції. «Для досягнення по-справжньому ефективних результатів у викладанні іноземної мови потрібно не протиставляти структурно-функціональний метод навчання комунікативному, а шукати їх тонку комбінацію» [5, с. 285].

Практика застосування інтерактивних методів в іноземній мові в навчальному процесі показала, що студенти на наступному занятті демонструють краще засвоєння матеріалу, ніж на тих заняттях, де не застосовувалися інтерактивні методи.

Важливою щодо оцінки ефективності гри для розвитку та закріплення іншомовної компетенції є і думка студентів: переважна більшість студентів оцінюють навчальні ігри позитивно, вбачаючи в них велику практичну користь.

Висновки. Уяснивши вищеописані аспекти інтерактивного методу і навчальної гри як еле-

менту заняття в інтерактивному режимі, можна зробити висновок щодо високого рівня їх ефективності при опануванні іноземної мови студентами вищих учбових закладів. Але слід зауважити, що найбільш оптимально цей метод працює у поєднанні з традиційним структурно-функціональним, що варто враховувати при плануванні та проведенні занять.

Список літератури:

1. Скаткин М. Н. Школа и всестороннее развитие детей: кн. Для учителей и воспитателей / М. Н. Скаткин. – Москва: Просвещение, 1980. – 144 с.
2. Пассов Е. И. Урок иностранного языка в средней школе / Е. И. Пассов. – Москва: Просвещение, 1989. – 142 с.
3. Эльконин Д. Б. Психология игры / Д. Б. Эльконин. – Москва: Педагогика, 1978. – 360 с.
4. Dhoryti L., Jensen E. Joyful Fluency. Brain-Compatible Second Language Acquisition / Lynn Dhoryti, Eric Jensen. – Corwin Press, 1998. – 148 p.
5. Никуличева Д. Б. Как найти свой путь к иностранным языкам. Лингвистические и педагогические стратегии полиглотов / Д. Б. Никуличева. – Москва: Наука, 2009. – 304 с.

Курочка В.М.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

РОЛЬ ИГРЫ КАК ИНТЕРАКТИВНОГО МЕТОДА УЛУЧШЕНИЯ ИНОЯЗЫЧНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

Аннотация
В статье рассматривается целесообразность интерактивного метода обучения для улучшения изучения иностранного языка в высших учебных заведениях. Особое внимание уделяется такому компоненту интерактивного метода как учебная игра, которая приближает процесс изучения языка к условиям реального общения, так как во время учебной игры включается подсознательный уровень усвояемости языкового материала, благодаря которому иностранный язык становится внутренним речевым опытом. Важными факторами учебной игры являются психологический комфорт и ситуация успеха. В статье подчеркивается необходимость ситнеза интерактивного и традиционного структурно-функционального методов для оптимизации процесса обучения иностранному языку.
Ключевые слова: интерактивный метод, учебная игра, эффективность, психологический комфорт, синтез интерактивного и структурно-функционального методов.

Kurochka V.M.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

ROLE OF TRAINING GAMES AS INTERACTIVE METHOD OF ENHANCING FOREIGN LANGUAGE COMPETENCIES OF STUDENTS AT HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Summary
The article discusses the relevance of using the interactive method of teaching to enhance the acquisition of a foreign language at the higher education insitution. The article focuses on the training game as a particular element of the interactive method, which makes language acquisition closer to real communication environment. As training games engage the subconscious level of language learning, a foreign language turns into the inner linguistic experience. Important factors of the training game are psychological comfort and the situation of success. The article stresses the combination of the interactive method and traditional structural & functional methodology to enhance the acquisition of a foreign language.
Keywords: interactive method, training game, efficacy, psychological comfort, combination of the interactive and structural & functional methods.

UDC 378.147.1-026.12

PEDAGOGICAL CONDITIONS OF MOTIVATION DEVELOPMENT OF FOREIGN LANGUAGE TRAINING OF FUTURE ENGINEER-TEACHERS

Lebedieva O.A.
Kharkiv Institute of Trade and Economics of
Kyiv National University of Trade and Economics
Gogol I.O.
Ukrainian Engineering Pedagogics Academy

This article analyses the terms «motive», «internal and external motivation». The psychological-pedagogical conditions of motivation development concerning foreign language studying among students of engineering-pedagogical specialties are concerned and the different approaches of positive motivation formation, preservation and development of students concerning the subject of «foreign language» are suggested, and the peculiarities of foreign language teaching of engineering-pedagogical specialties students, having negative effect on the educational process efficiency are defined.
Keywords: professional activity, engineer-teacher, foreign language, motive, motivation, psychological-pedagogical conditions, specialty.

The statement of the problem. Lately the modern Ukrainian society becomes more open for the outside world, and as a result there is an intensive development of professional interaction and exchange. The engineers-teachers interact with the representatives of the foreign companies intensively and effectively. Nowadays the sufficient level of foreign language proficiency has significant influence on their successful vocational activity and potential career development. At the present day the modern engineer-teacher should be able to seek the information not only in native, but also in foreign literature, to explain the obtained information logically, to apply the different kinds of reading (reading for details, exploratory, revision), to keep the conversation at sufficiently high level, that includes to communicate in foreign language without translator and to have practical active and vocational vocabulary. Based on the above, it's considered that engineers-teachers should have proficiency in a foreign language to solve their professional problems quickly and effectively.

The changes in modern Ukrainian society require the concrete changes in educational system. The graduates of technical higher educational establishment will be able to become a higly qualified specialist only if they have sufficient communicative skills, the ability to make their own decisions, to think creatively and extraordinary, to cope with a quickly changing environment and to have the high level of their general development. The changes, taking place in the area of engineer-pedagogical education, focus on the creative activity, individual approach to each student, that includes activity, initiative and self-government forming. A large part of future engineer-teachers concider, that their future vocational activity is defined by the skills of communication with foreign representatives in a foreign language. Therefore they suppose, that the minimum level of professional foreign-language communication, got in higher educational establishment, isn't sufficient for them.

It should be noted that the problem of motives forming of future engineers-teachers academic activity in the training process of foreign language is not enough studied, in spite of its importance. This problem is considered abstractly, without taking into account the features of foreign language training in engineer – pedagogical higher educational establishment. Some authors E.I. Passov, L.A. Kandybovich, I.L. Bim, G.A. Kitaygorodskaya, D.V. Elkonin, I.A. Zimnyaya, etc, consider this problem only in relation to its general and key spheres of the personality forming. As practice shows, the students are faced with difficulties in consequence of insufficient formed motives of foreign language training in engineer-pedagogical higher educational establishment. Therefore, one must admit that well-directed organization of academic and cognitive activity which will be able to have an effect on motivation development of foreign language training of future engineer-teachers should be studied in details.

The purpose of the article. This article attempts to consider the pedagogical conditions of motivation forming of foreign language training of future engineer-teachers.

The statement of the main material. The motivation plays a central role in the training process of foreign language of future engineer – teachers therefore, the teacher should apply the methods and ways of its forming in the engineer-pedagogical higher educational establishment. First of all, motivation is the creation of conditions for intrinsic motives demonstration to learn a foreign language, the students' understanding of these motives and the following self-development of motivational and valuable field, so one cannot simplify the motivation understanding.

The first thing that needs to be analyzed is the terms «motive» and «motivation». The motives are activators of activity. The living conditions of person influence on motives forming and they define the direction of his activity. The modern psychology uses the term «motive» for determination of some phenomena and outness, causing the subject's activity. The requirements and interests, wants and feelings, affirmations and ideals can act as a motive. According to the works of V.G. Aseeva, L.I. Bozhovich, V.K. Vilyunas, O.S. Grebenyuk, E.P. Ilyina, V.I. Kovalyova, A.K. Markova might conclude that many educators and psychologists interpret «motive» as the mental phenomenon, motivation. This concept is applied for designation

of situational formations, provoking the concrete activity or specific actions, and stable psychological formations, motivating the selection of the purposes, means and methods of actions, forming the activity meaning and the first principles of the subject's behavior. As can be seen from the above, «motive» is a psychological formation, initiating and serving as the basis for intentional acts and actions. The modern psychology considers motivation as a structure of instigators with multiple levels, covering the interests, motives, hobbies, ideals, wants, alignments, feelings, norms, values. It enables to establish the single structure of personal student's motivation, and besides the dominant motives of his activity and the ways of their forming and improvement.

Unfortunately, the intrinsic motives to foreign language learning of future engineer-teachers are formed insufficiently for certain reasons: students focus more on profile disciplines; insufficient number of periods devoted to foreign language; skeptical mind of students (especially the first-year students) in relation to the probability of foreign language using in future professional activity, etc.

The educators allocate two kinds of motivation concerning a foreign language learning – intrinsic and extrinsic motives. It's desirable to develop and promote the both kinds of motivation. If the motives, stimulating the activity don't relate to it directly, they are called extrinsic motives regarding this activity. If the motives relate to this activity, they are called the intrinsic motives. The extrinsic motives are divided into socialized (broad social) and personalized: the motives of estimation, success (when the students carry out the tasks for the sake of marks, praise), self-affirmation, prosperity (when the activity is carried out under pressure of relatives, teachers, to avoid getting into trouble). One of the driving forces of knowledge process is the intrinsic motivation, based on academic activity directly. The intrinsic motivation is considered as the impelling force of self-activity. In other words it stimulates and motivates this kind of activity. The intrinsic motivation forming is the necessary condition of success activity in any area. Concerning foreign language learning, the scientists allocate two kinds of motivation – instrumental motivation and integrative motivation (R. Gardner, V. Lambert). The instrumental motivation is the reflection of external need. The goal of foreign language learning isn't students' own desires, but it is the necessity from the outside. These kinds of motivation contribute to forming of developed language personality, having cognitive mentality, possessing cultural norms and markings, and are considered as aspects of general motivation of foreign language learning.

When analyzing the problem of motivation of future engineer-teachers learning of foreign language as a whole, the educators consider the following interacting elements: a student, how he gets the knowledge, skills and abilities of foreign language, which motives stimulate his activity; a teacher and how he teaches, which methodical principles he follows, which methods, approaches, means and training forms he uses in the training process; subject «a foreign language« namely: language and speech units, which have to be fixated in the students' memory.

It is possible to propose the following conditions, closely related, for motivation forming of foreign language training of engineer-pedagogical specialties students, namely:

1. The conditions, which will have a significant impact on intrinsic motivation development of future engineer-teacher (professional interest and understanding of the practical and theoretical importance of the obtained knowledge of foreign language for their future professional activity; special characteristics of the professional knowledge and skills; the training of foreign language teacher; the psychological validity of foreign language lessons, etc.);

2. The conditions, which will have the impact on extrinsic motivation development of future engineer-teacher (the situation of successfulness forming, the environment of competitiveness and the adaptation of communicative methods of activity at lessons).

Some external conditions can cause extrinsic motivation: it's necessary to pass examination, potential voyage abroad, the wants to study or work in the foreign state, probable communication with foreigners. This motivation is concerned as a personal motivation, because in this case the students learn a foreign language purposefully, have personal interest to achieve the concrete academic progress. This kind of motivation is characterized by stable interest concerning foreign language, clear comprehension of its importance, but also by the subjective purposes in the training process. If a student hasn't personal motivation to foreign language training, the teacher won't be able to prompt students to language learning. As mentioned earlier, for extrinsic motivation forming, the teacher should create the situation of successfulness for students. For example, he should provide evidence of foreign language necessity for successful career. As a rule, the extrinsic motivation is a distant motivation; however it has quite intensive effect on the training process. It is necessary to apply methodical means of visual presentation, demonstrated foreign language significance for engineer-pedagogical specialties in order to increase the broad social motivation influencing.

The students of engineer -pedagogical specialties have rather different levels of foreign language knowledge and it's one of the main features of foreign language training. These differences in students' language training complicate the training process very much, because during the course of too difficult or too simple tasks, the students usually lose motivation. Another characteristic of foreign language training in engineer-pedagogical higher educational establishment is the substantial number of trainees in academic groups. The increased number of students in the group can have different effect on concrete abilities training. Such features of foreign language training of future engineer-teachers have negative effect on effectiveness of learning process.

The forming, preservation and making of students' motivation to concrete subject is of great interest both in the methods of foreign language training and in psychology. The methodologists suggest some approaches to solve this difficult and multifaceted problem, namely:

1) to develop specific system of exercises, doing which the students would see concrete results of their work (a condition for formation of intrinsic motivation);

2) to use the emotional sphere in the training process (a condition for intrinsic motivation);

3) compulsory presence of incentives and reinforcements (a condition for development of extrinsic motivation);

4) to use the authentic materials in the training process (i.e the foreign-language atmosphere organizing is a condition of intrinsic motivation forming);

5) to apply the personal individualization (a condition for both extrinsic and intrinsic motivation development);

6) to cooperate with foreign experts (native speakers);

7) to apply the advanced multimedia technologies.

The teacher should form sustainable interest in foreign language learning of future engineer-teachers. The abilities of independence, responsibility and initiative of students cannot be formed, if the teacher makes lower requirements to students for some reasons. In the process of foreign language training, the teacher has to gear his efforts to intrinsic motivation forming of students, which has the biggest impelling force. The students' attitude towards foreign language is defined by intrinsic motivation, and it provides the development of this process. When the activity encourages the student to work, when he enjoys speaking, reading, listening, when he likes to get new knowledge, in this case it can be noted that the student is interested in foreign language learning, and there are some conditions for concrete results achievements.

In the context of motivation development of foreign language learning, the teacher should know not only student's personality very well, but also try to disclose his professional expectations and projects of life concerning his future profession. He should give rather convincing arguments for necessity of foreign language skills for this profession. The teacher can use rather popular methods of pedagogical influence: a) a method of direct influence – the direct addressing to the student in order to explain, ask or demand, b) a method of synchronous influence – to impact on the student by means of community c) a method of indirect impact – the influence through books, role-playing games, etc. Correct interpretation and practical application of these methods will be able to help the teacher to disclose the necessity of foreign language practical application for future vocational activity, to bring up the meaningful attitude to career choice.

Conclusion. So to form positive motivation to foreign language learning of future engineer-teachers the following pedagogical conditions are necessary:

1. The conditions, having influence on intrinsic motivation development that includes the vocational interest and therefore clear understanding of practical and theoretical importance of knowledge, obtained for future vocational activity namely: to apply the components, simulating future vocational activity in the training process, to select informative and interesting texts / articles; to consider characteristic aspects of vocational activity, to develop skills of experimental work by means of individualization of training process; the teacher (namely: his personal features, instructional technology, sufficient awareness in future specialty of students, sociability, sincerity, etc. He should understand the goals, set by students in the training process of a foreign language); emotional meaningfulness of the lessons which can promote the best mastering of knowledge and is carried out by means of active training methods); 2. The conditions, influencing on extrinsic motivation development: to organize the situations of success, to understand and accept the failures and their reasons, competition and communicative direction of lessons.

References:

1. Apish F. N. The bases of modern motivation theories. – Maykop: Ayaks, 2001. – 127 p.
2. Vasilev L. I. Role of intellectual emotions in mental activity regulation // Psychological journal. 1998. № 4.
3. Dubovitskaya T. D. Problem of academic motivation development // Voprosyi psihologii. – 2005. – № 1. – S. 73-78.
4. Zimnyaya I. A. Pedagogical psyhology. – M., 2002.
5. Ilin E. P. Motivation and motive. – S.-Peterburg, 2000.
6. Maslou A. G.. Motivation and personality S.-Peterburg, 1999.
7. Markova A. K., Matis T. A., Orlov A. B. Formation of educational motivation – M.: Prosveschenie, 1990. – 184 p.
8. Leontev V. G. Motivation and its psychological mechanisms forming. – Novosibirsk: NGPU, 2002. – 262 s.
9. Rubinshteyn S. L. Bases of general psychology: V 2 t. T. 1. – M.: Pedagogika, 1989. – 327 s.
10. Smirnov S. D. Pedagogics i psichology of higher education. – M.: «Akademiya», 2001. – 267 s.

Лебедєва О.А.
Харківський торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету
Гоголь І.О.
Українська інженерно-педагогічна академія

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ МОТИВАЦІЇ В ПРОЦЕСІ ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ МАЙБУТНІМ ІНЖЕНЕРАМ-ПЕДАГОГАМ

Анотація
У даній статті проаналізовані терміни «мотив», «внутрішня і зовнішня мотивація». Були виділені психолого-педагогічні умови формування мотивації до вивчення іноземної мови у студентів інженерно-педагогічних спеціальностей та різні підходи формування, збереження і становлення позитивної мотивації у студентів до предмету «іноземна мова», запропоновані і визначені особливості навчання іноземної мови студентів інженерно-педагогічних спеціальностей, які можуть мати негативний ефект на результативність навчального процесу.
Ключові слова: професійна діяльність, інженер-педагог, іноземна мова, мотив, мотивація, психолого-педагогічні умови, спеціальність.

Лебедева О.А.
Харьковский торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета
Гоголь И.А.
Украинская инженерно-педагогическая академия

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ МОТИВАЦИИ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ БУДУЩИХ ИНЖЕНЕРОВ-ПЕДАГОГОВ

Аннотация
В данной статье проанализированны термины «мотив», «внутренняя и внешняя мотивация». Были выделены психолого-педагогические условия формирования мотивации к изучению иностранного языка у студентов инженерно-педагогических специальностей и разные подходы формирования, сохранения и становления позитивной мотивации у студентов к предмету «иностранный язик», предложены и определены особенности обучения иностранному языку студентов инженерно-педагогических специальностей, которые могут иметь негативный эффект на результативность учебного процесса.
Ключевые слова: профессиональная деятельность, инженер-педагог, иностранный язык, мотив, мотивация, психолого-педагогічні условия, специальность.

УДК 378.147:614.253

АНАЛІЗ НАВЧАЛЬНИХ ПРОГРАМ ХІМІКО-БІОЛОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН У КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ФАХОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ МЕДИЧНИХ СЕСТЕР НА ОСНОВІ МІЖПРЕДМЕТНИХ ЗВ'ЯЗКІВ

Лукащук І.М.
Хмельницький національний університет,
Рівненський медичний коледж

У статті розкрито результати проведеного аналізу навчальних планів та програм з хіміко-біологічних дисциплін з метою виявлення міжпредметних зв'язків. Обґрунтовано важливість хіміко-біологічних знань, умінь та навичок для опанування фаховими дисциплінами. Розроблено структурно-логічну схему реалізації професійної спрямованості вивчення хіміко-біологічних дисциплін майбутніми медичними сестрами. Створено матриці міжпредметних зв'язків хіміко-біологічних та клінічних дисциплін. Проведено аналіз підручників і посібників з хіміко-біологічних дисциплін на предмет професійної спрямованості. Акцентовано увагу на використанні власних доробок на заняттях з хіміко-біологічних дисциплін.

Ключові слова: медичні сестри, міжпредметні зв'язки, хіміко-біологічні дисципліни, навчальні програми.

Постановка проблеми. Становлення та розвиток в Україні ступеневої підготовки медичних кадрів у відповідності до стандартів Всесвітньої Федерації медичної спонукало Міністерство охорони здоров'я України до розроблення та оновлення галузевих стандартів освіти в тому числі зі спеціальності «Сестринська справа». Це та інші виклики, перед котрими постала країна, потребують оновлення змістового компонента процесу навчання, корекції навчальних планів і оновлення програм, впровадження інноваційних педагогічних технологій з метою забезпечення конкурентоздатності надання медичних послуг, автономності прийняття рішень у випадках невідкладних станів та долікарської допомоги, персональної відповідальності за наслідки діяльності та бездіяльності, формування фахової компетентності майбутніх медичних сестер.

Вирішення цих та низки інших проблем лежать у площині теоретичної і практичної значущості професійної спрямованості навчальних дисциплін у медичному коледжі, в тому числі і хіміко-біологічних. Саме хіміко-біологічні дисципліни – це фундаментальні науки, на підвалинах яких утримуються майже всі інші навчальні курси науково-природничого циклу та циклу професійної підготовки майбутніх медичних сестер. Тому аналіз та корекція навчальних планів і програм з урахуванням міжпредметних зв'язків, використання сучасних підручників та посібників дозволить провести процес формування у студентів-медиків фахової компетентності на якісно вищому рівні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Історико-педагогічні аспекти змісту, форм і методів навчання студентів дисциплінам природничо-біологічного циклу, до якого входять і хіміко-біологічні, розглянуто в дослідженнях Т. Гладюк, Л. Данилевич, Н. Лакози, В. Левашової, С. Пескун, М. Пушкар, В. Омельяненко та ін. Обґрунтування сутності медико-біологічної та хімічної підготовки майбутніх фахівців представлено у наукових дослідженнях Н. Бабич, Н. Буринської, Л. Волошко, О. Мітрясової, Л. Романишиної та ін. Окремі аспекти вивчення хіміко-біологічних дисциплін у медичному коледжі розкрито у дослідженнях Л. Борисюк, Ю. Іщейкіної, Ж. Комарової, В. Копетчук, Т. Литвинової, М. Лукащука та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз науково-педагогічної літератури вказує, що на сучасному етапі питання формування професійної компетентності медичної сестри є актуальним. Проте в дослідженнях педагогів та науковців аналіз навчальних планів та програм хіміко-біологічних дисциплін у підготовці медичної сестри подається поверхнево, а з урахуванням міжпредметних зв'язків представлений лише окремими публікаціями. В цьому ж аспекті відсутній аналіз підручників та посібників з хіміко-біологічних дисциплін, що використовується в навчанні майбутніх медичних сестер.

Тому **метою статті** є аналіз навчальних планів та програм, підручників і посібників, котрі використовуються в навчальному процесі у контексті формування фахової компетентності майбутніх медичних сестер на основі міжпредметних зв'язків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Концепція побудови нової національної системи охорони здоров'я України передбачає удосконалення системи кадрового забезпечення [3] та визначає нові вимоги до професійної підготовки медичних кадрів усіх рівнів, зокрема і майбутніх медичних сестер. Серед якостей сучасної медичної сестри повинні бути чуйність, стриманість, терпіння, привітність, чесність, доброзичливість, емпатійність, відчуття власної гідності; естетичними – простота, охайність; інтелектуальними – професійна ерудиція, професійна компетентність, спостережливість, здатність логічного осмислення діагностичних та лікувальних маніпуляцій [2, с. 95]. Прищеплення таких якостей відбувається з перших днів перебування студента в стінах медичного навчального закладу, зокрема на заняттях хіміко-біологічних дисциплін. Доводи цьому знаходимо в монографії Т. Литвинової. Автор вказує, що вивчення хімічних дисциплін передбачає постійне встановлення причинно-наслідкових зв'язків у різного роду процесах; вирішення хімічних завдань медико-біологічного спрямування, вивчення сутності хімічних процесів, які протікають в біосистемах, що уможливлює розвиток логічного мислення як основи клінічного, сприяє підвищенню інтелекту студента [4, с. 137-139]. Разом з тим у дисертаційному дослідженні Л. Борисюк

вказано, що різні теми володіють неоднаковими можливостями використання хіміко-біологічних знань, спрямованих на формування професійної компетентності медичної сестри [1, с. 91]. Саме це спонукає нас до аналізу навчальних планів, програм та підручників і посібників за якими ведеться підготовка медичної сестри.

В Рівненському базовому медичному коледжі проводиться підготовка медичної сестри на основі базової (4 роки навчання) та повної (3 роки навчання) загальної середньої освіти і бакалавра сестринської справи (4 роки навчання) на базі повної загальної середньої освіти. Навчальний план підготовки медичної сестри на основі базової загальної середньої освіти передбачає тижневе навантаження 36 годин і включає наступні дисципліни хіміко-біологічного циклу (табл. 1).

Провівши аналіз навчального плану констатуємо про недостатню кількість годин з хімії, адже в такому випадку предмет вивчається на рівні стандарту. Також спостерігаємо ущільнення терміну навчання хімії, тоді як у загальноосвітніх школах цей предмет вивчається протягом двох років. Ми вважаємо, що навчання хімії медичних сестер на основі базової загальної середньої освіти повинно проводитися щонайменше на академічному, або профільному рівні, адже хімія є фундаментальною дисципліною. Крім того ми вважаємо, що у такому випадку порушуються ключові принципи навчання, адже студент після вивчення хімії фактично не готовий до сприйняття матеріалу із медичної хімії, котра включає розділи: біонеорганічна хімія, фізична та колоїдна хімія, біоорганічна хімія. Підтвердження вищесказаному знаходимо у програмі з «Хімії», що рекомендована Інститутом інноваційних технологій і змісту освіти як навчальну програму для студентів вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації» (від 16.08.10 № 1.4/18-3269). [14] котрою передбачено 140 годин вивчення хімії для медичного профілю. Що стосується біології, то вона вивчається протягом трьох семестрів і закінчується написанням державної підсумкової атестації. Якщо на вивчення біології шкільного курсу відведено достатню кількість годин то на вивчення медичної біології, ми вважаємо їх недостатньо. Аргументом на користь цього є те, що предмет «Медична генетика», котрий раніше вивчався як самостійна дисципліна тепер введений в курс медичної біології як розділ, де окрім нього вивчаються медико-біологічні основи паразитизму, структурно-функціональна організація клітин, розмноження на клітинному рівні та молекулярні основи спадковості.

Навчальний план підготовки медичної сестри на базі повної загальної середньої освіти також передбачає тижневе навантаження 36 годин і включає наступні дисципліни хіміко-біологічного циклу (табл. 2).

Навчальний план підготовки медичної сестри на базі повної загальної середньої освіти також не позбавлений тих недоліків, що наявні у навчальному плані підготовки медичної сестри на основі базової загальної середньої освіти.

Навчальний план підготовки медичної сестри бакалавра на базі повної загальної середньої освіти передбачає вивчення таких дисциплін хіміко-біологічного циклу (табл. 3).

Таблиця 1

Витяг з навчального плану підготовки медичної сестри на базі базової загальної середньої освіти

Найменування дисципліни	Кількість годин							Курс та семестр
	Загальний обсяг	Аудиторних	Лекції	Семінарські	Лабораторні	Практичні	Самостійна робота	
Хімія	76	76	38			38		I, 1-2
Біологія	192	168	96			72	24	I,II, 1-3
Медична хімія	135	88	36			52	47	II, 3-4
Медична біологія	81	40	20			20	41	II, 3
Мікробіологія	108	60	20			40	48	II, 4
Ріст і розвиток людини	108	64	16			48	44	III, 5

Таблиця 2

Витяг з навчального плану підготовки медичної сестри на базі повної загальної середньої освіти

Найменування дисципліни	Кількість годин							Курс та семестр
	Загальний обсяг	Аудиторних	Лекції	Семінарські	Лабораторні	Практичні	Самостійна робота	
Медична хімія	135	88	36			52	47	II, 3-4
Медична біологія	81	40	20			20	41	II, 3
Мікробіологія	108	60	20			40	48	II, 4
Ріст і розвиток людини	108	64	16			48	44	III, 5

Таблиця 3

Витяг з навчального плану підготовки медичної сестри бакалавра на базі повної загальної середньої освіти

Найменування дисципліни	Кількість годин							Курс та семестр
	Загальний обсяг	Аудиторних	Лекції	Семінарські	Лабораторні	Практичні	Самостійна робота	
Медична хімія	165	92	38		54		73	II, 3-4
Біологічна хімія	90	48	24			24	42	I, 2
Медична біологія	48	48	16			32		II, 3

Аналіз плану показує, що збільшення кількості годин на вивчення медичної хімії у сестер бакалаврів сталося за рахунок самостійного вивчення, проте дещо компенсовано введенням вивчення біологічної хімії. Але на нашу думку біологічну хімію варто було б вивчати по закінченню вивчення медичної хімії, зокрема розділу біоорганічної хімії, тоді як згідно плану вивчення їх проходить паралельно, що не відповідає принципу наступності. Також кількість годин, що виділені на вивчення медичної біології є недостатньою навіть у порівнянні із підготовкою звичайної медичної сестри.

Для з'ясування стану реалізації міжпредметних зв'язків проаналізовано робочі програми з курсів хіміко-біологічних дисциплін Рівненського базового медичного коледжу. Аналіз робочої програми з «Хімії» виявив низький рівень використання міжпредметних зв'язків, у них майже відсутній матеріал, що пов'язаний із медичною теорією та практикою. До прикладу ми вважаємо, що медичні сестри зобов'язані ознайомитися із наданням невідкладної долікарської допомоги при отруєнні хімічними реагентами (зауважимо, що в передмісті Рівного наявне хімічне виробництво, а зона полісся багата отруйними грибами), крім того в час військової загрози вміти захиститися від бойових отруйних речовин. Зазначимо, що невеликий обсяг матеріалу на основі міжпредметних зв'язків не повинен мати місця, що пояснюється базовістю дисципліни, яка дає, в першу чергу, фундаментальні знання, котрі в подальшому стають основою для вивчення як професійно орієнтованих так і спеціальних дисциплін. Програма із «Біології» у більшій мірі відображає міжпредметні зв'язки із спеціальними дисциплінами зокрема у розділі «Організмовий рівень організації життя» де розглядаються закономірності спадковості і мінливості та індивідуальний розвиток організмів і їх поведінка. Також аналіз програм показав, що поза увагою залишається наповнення самостійної роботи студентів матеріалом наближеним до медичних знань, розв'язуванням задач виробничого змісту. Виходячи із змісту програми «Хімія» з'ясувалося, що викладачі рідко демонструють процес складання хіміко-біологічних задач медичного спрямування, хоча власне на це спрямоване вивчення хіміко-біологічних дисциплін у медичному коледжі. У більшості міжпредметні елементи пропонуються студентам лише під час лекцій і мають ознайомчий характер. Слід відзначити, що реалізація міжпредметних зв'язків має поверхневий характер у вигляді теоретичного роз'яснення даного хіміко-біологічного матеріалу у задачах медичного спрямування без практичного його застосування. У робочих програмах не відображено розв'язування на практичних заняттях задач медичного змісту. Шляхи вирішення цих проблем нами вже частково окреслені та апробовані [5, 6] і лежать в першу чергу у коригуванні навчальних планів та програм, використанні різнорівневих задач професійного спрямування, формуванні основ медичної термінології та медичних понять. Аналіз педагогічних розробок засвідчив, що у літературі накопичений незначний досвід побудов програм з хіміко-біологічнх дисциплін міжпредметного характеру у структурі підготовки медичної сестри.

З метою дослідження стану реалізації міжпредметних зв'язків у підготовці медичної сестри було проаналізовано підручники та посібники, що використовуються для навчання хіміко-біологічних дисциплін у медичних навчальних закладах. Ми ставили перед собою завдання: виявити, які саме взаємозв'язки відображені у них, встановити зміст таких взаємозв'язків.

Аналіз бібліографічних джерел з медичної хімії та медичної біології [8, 9] засвідчив, що, в основному, в них реалізований принцип зближення фундаментальної та професійної підготовки, а їх зміст в повному обсязі задовольняють вимоги навчальних програм. Теоретичний матеріал закріплено, як правило, задачами медичного змісту, хоча таких задач, на нашу думку має бути більша кількість, розкрито хіміко-біологічний зміст деяких медичних понять. Для супроводу та проведення лабораторних і практичних робіт із цих навчальних дисциплін наявні практикуми та посібники [12, 13]. Зокрема у навчальному посібнику з медичної біології наявний перелік практичних занять, наведено методику їх проведення. У змісті кожного практичного заняття представлено стислий теоретичний огляд основних питань, котрі розглядаються на занятті. Належну увагу приділено самостійній роботі та самоконтролю засвоєного програмного матеріалу.

Що стосується навчальної дисципліни «Органічна хімія» то для її навчання наявна достатня кількість хороших підручників та посібників. Серед них навчальний посібник [11], котрий створено відповідно до чинної навчальної програми з органічної хімії. Містить правила техніки безпеки, теоретичні основи та хід виконання лабораторних робіт, навчально-тренінгові завдання, запитання для самостійної підготовки та самоконтролю. Це допомагає студенту працювати продуктивніше і сприяє формуванню цілісних уявлень щодо хімічних властивостей органічних сполук, їх фізіологічної дії та застосування. Для самоконтролю знань і умінь розроблено контрольні запитання, тестові завдання та ситуаційні задачі.

Для навчання інших хіміко-біологічних дисциплін також наявні посібники та підручники, проте ми хочемо акцентувати увагу на таких, котрі створені нашими викладачами та успішно пройшли апробацію. Серед них підручник з органічної хімії [10] та медичної біології [7]. Підручник з органічної хімії використовується для підготовки медичних сестер з предмету «Хімія» в другому семестрі, протягом якого вивчається відповідний матеріал. У підручнику наявні тести, таблиці, схеми та розділ із цікавим матеріалом і біографією вчених хіміків-органіків. Підручник зручний у користуванні, подобається викладачам та студентам проте не є досконалим, адже номенклатура органічних сполук потребує адаптації до сучасної, а змістова частина вимагає доповнення сучасного матеріалу, зокрема із теми «Білки». Підручник із медичної біології видавався два рази, що говорить про його актуальність і повністю адаптований для підготовки медичної сестри в умовах медичного коледжу. Опитування студентів показало, що використання підручників та посібників, котрі видані їх викладачами підіймають авторитет не тільки навчального закладу, але й особисто викладача. Серед усіх

дисциплін хіміко-біологічного циклу найгірша ситуація із забезпеченням адаптованими підручниками викладання розділу неорганічної хімії у медичних сестер, котрих готують на основі базової загальної середньої освіти, адже підручник з хімії для медичних навчальних закладів що використовувався раніше [15] на даний час втратив актуальність по причині застарілості матеріалу та тим, що він російськомовний. Через це нами використовуються вітчизняні підручники для загальноосвітніх навчальних закладів та власноруч розроблений курс лекцій.

Отже, на основі проведеного аналізу посібників та підручників з хіміко-біологічних дисциплін для студентів відділення «Сестринська справа», ми виявили, що матеріал виділених тем не відрізняється різноманітністю завдань медичного характеру, потребує уточнення – при вивченні яких саме хіміко-біологічних категорій, понять, методів буде використана та чи інша задача, той чи інший хіміко-біологічний інструментарій. Основними характеристиками окремих проаналізованих посібників та підручників є наближений до наукового стиль, значний обтяжуючий обсяг матеріалу, його подання без врахування професійної спрямованості, рівень пропонованого навчального матеріалу є досить високим, абстрактним, склад-

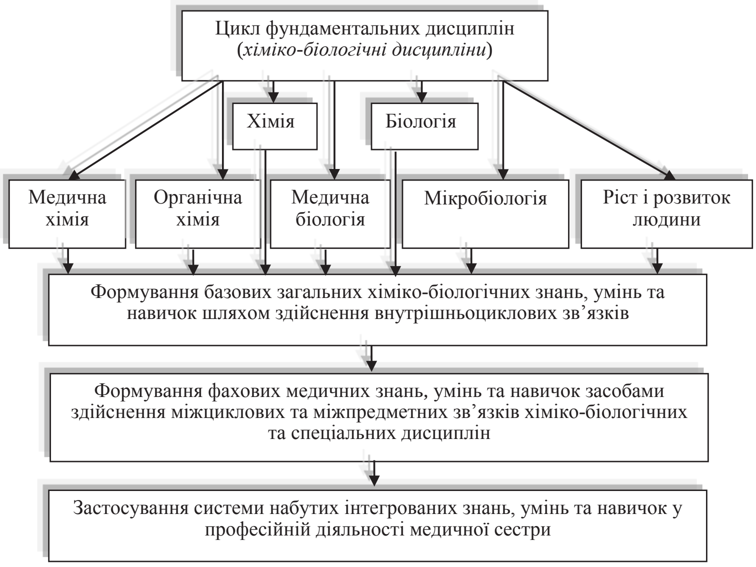

Рис. 1. Структурно-логічна схема реалізації професійної спрямованості вивчення хіміко-біологічних дисциплін майбутніми медичними сестрами

Таблиця 4

Матриця міжпредметних зв'язків спеціальних дисциплін з темами курсу «Хімія» розділу «Неорганічна хімія» (5.12010102 «Сестринська справа»)

Теми розділу / Спеціальні дисципліни	ХІМІЯ									
	Основні хімічні поняття і закони	Хімічний зв'язок і будова речовини	Основні класи неорганічних сполук	Розчини. Реакції іонного обміну	Неметали. Оксиген та Сульфур	Нітроген та Фосфор	Галогени	Карбон та Силіцій	Лужні та лужноземельні елементи	Алюміній та Ферум
1. Репродуктивне здоров'я та планування сім'ї										
2. Історія медицини та медсестринства										
3. Основи медсестринства										
4. Медсестринство у внутрішній медицині										
5. Медсестринство в хірургії										
6. Медсестринство в педіатрії										
7. Медсестринство в акушерстві										
8. Медсестринство в гінекології										
9. Медсестринство в інфектології										
10. Медсестринство в офтальмології										
11. Медсестринство в оториноларингології										
12. Медсестринство в онкології										
13. Медсестринство в дерматології та венерології										
14. Медсестринство в сімейній медицині										
15. Медсестринство в геронтології, геріатрії та паліативній медицині										
16. Медсестринство в неврології										
17. Медсестринство в психіатрії на наркології										
18. Громадське здоров'я та громадське медсестринство										
19. Медична та соціальна реабілітація										
20. Анестезіологія та реаніматологія										
21. Військово- медична підготовка										
22. Фармакотерапія										

ним для засвоєння, тому не всі студенти здатні у повному обсязі опанувати навчальний матеріал. Ми вважаємо, що проблема медичної спрямованості курсу хіміко-біологічних дисциплін деякою мірою може бути розв'язана завдяки збагаченню змісту медичною тематикою як теорії так і практичних та лабораторних робіт.

Аналіз навчальних планів, робочих програм, підручників та посібників, дозволив окреслити низку тактичних та стратегічних завдань, серед яких:

– визначити шляхи покращення рівня хіміко-біологічної підготовки медичних сестер;

– обумовити напрями реалізації міжпредметних зв'язків;

– забезпечити оптимальне поєднання фундаментальної та професійної складової медсестринської освіти;

– здійснити відбір та структурування навчального матеріалу на підвалинах інтеграції, котра покликана формувати у майбутніх медичних сестер цілісну картину розвитку та функціонування медичної теорії та практики на засадах доказової медицини;

– визначити умови забезпечення професійної спрямованості навчання хіміко-біологічних дисциплін на основі міжпредметних зв'язків.

Виходячи із цього реалізацію професійної спрямованості вивчення хіміко-біологічних дисциплін майбутніми медичними сестрами здійснюємо за такою схемою (рис. 1).

Проведений аналіз та результати наших спостережень дозволили виявити можливі зв'язки хіміко-біологічних понять із спеціальними дисциплінами, що дозволило розробити матриці міжпредметних зв'язків спеціальних дисциплін з розділами та темами предметів хіміко-біологічного циклу. Наведемо приклад матриці міжпредметних зв'язків спеціальних дисциплін із темами курсу «Хімія» розділу «Неорганічна хімія» (табл. 4).

Аналіз матриці за рядками дозволяє виявити ті фахові дисципліни, що несуть найбільше змістове навантаження з хімії. Аналіз за стовпцями дозволяє виявити, які теми курсу хімії найбільше використовуються у спеціальних дисциплінах, що дозволяє у майбутньому робити акцент на вивчення саме цих тем та їх повторення. По кількості затушованих клітинок у стовпцях визначається ключові теми, що в кінцевому рахунку дає можливість викладачам акцентувати увагу на вивченні матеріалу саме цих тем.

Проведене дослідження дозволяє сформулювати наступні **висновки**:

1. Аналіз навчальних планів та програм показав гостру необхідність їх коригування згідно основних принципів навчання, зокрема послідовність вивчення предметів, перехід до академічного рівня навчання базових дисциплін;

2. Аналіз матриць підтверджує фундаментальність та ключову роль хіміко-біологічних знань, умінь і навичок у формуванні сучасної, конкурентоздатної та компетентної медичної сестри;

3. Корекція навчальних планів та програм з урахуванням міжпредметних зв'язків в значній мірі підвищить мотивацію студентів як до вивчення хіміко-біологічних так і спеціальних дисциплін;

4. Аналіз підручників та посібників з хіміко-біологічних дисциплін показав необхідність їх насичення знаннями з теорії та практики доказової медицини. Поряд із цим варто створювати сучасні авторські підручники та посібники у тому числі на електронних носіях.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у перевірці моделі формування фахової компетентності майбутніх медичних сестер та дієвість організаційно-педагогічних умов на основі міжпредметних зв'язків.

Список літератури:

1. Борисюк Л. О. Формування професійної компетентності майбутніх бакалаврів сестринської справи у процесі вивчення хіміко-біологічних дисциплін [Текст]: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Борисюк Леся Олександрівна; Хмельниц. гуманітар.-пед. акад. – Хмельницький, 2016. – 253 с.
2. Касевич Н. М. Медсестринська етика і деонтологія: підручник / Н. М. Касевич. – 3-тє вид., виправл. – К.: Медицина, 2013. – 199 с.
3. Концепція побудови нової національної системи охорони здоров'я України (розпорядження Кабінету Міністрів від 15.09.2014 р. № 527) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.moz.gov.ua/docfiles/Pro_20140527_0_dod.pdf
4. Литвинова Т. Н. Теория и практика интегративно-модульного обучения общей химии студентов медицинского вуза: [монография] / Т. Н. Литвинова. – Краснодар: Изд-во КГМА, 2001. – 265 с.
5. Лукащук І. М. Формування основ медичної термінології та медичних понять у студентів медичного коледжу на заняттях хіміко-біологічних дисциплін [Електронний ресурс]: матеріали XII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії» – Режим доступу: http://conferences.neasmo.org.ua/uk/art/1732
6. Лукащук І. М. Використання різнорівневих професійно спрямованих завдань та ситуаційних задач у процесі навчання хімії медичних сестер в медичному коледжі як організаційно-педагогічна умова / І. М. Лукащук // The European Scientific and Practical Congress «Global scientific unity 2014». 26-27 September 2014 Prague (Czech Republic): тези доп. – 2014. – С. 208–211.
7. Медична біологія [Текст]: підруч. для студ. вищих мед. навч. закл. I-II рівнів акредитації / Р. О. Сабадишин, С. Є. Бухальська. – Вінниця: Нова книга, 2008. – 367 с.
8. Медична біологія: підручник / В. В. Барціховський, П. Я. Шерстюк. – 4-е вид., випр. – К.: ВСВ «Медицина», 2017. – 312 с. + 16 с. кольор. вкл.
9. Медична хімія: підручник / В. П. Музиченко, Д. Д. Луцевич, Л. П. Яворська; за ред. акад. АНВШ України Б. С. Зіменковського. – 2-е вид., переробл. та доп. – К.: ВСВ «Медицина», 2015. – 496 с.
10. Органічна хімія: Навч. підруч. / Л. М. Романишина, Р. О. Сабадишин, І. М. Хмеляр, М. М. Лукащук. – Рівне: Рівнен. друк., 2006. – 503 с.
11. Органічна хімія: Навч. посіб. для мед. ВНЗ I–III р.а. – 2-ге вид., випр. Рекомендовано МОЗ / Бойчук І. Д., Зубрицька Л. О. – К., 2013. – 240 с.

12. Практикум з медичної біології: навч. посібник / Н. О. Саляк. – 2-е вид., випр. – К.: ВСВ «Медицина», 2015. – 152 с.
13. Практикум з медичної хімії: Навч. посіб. для мед. ВНЗ I–II р.а. Затверджено МОЗ / Порецький А. В., Баннікова-Безродна О. В., Філіппова Л. В. – К., 2015. – 128 с.
14. Хімія. Навчальна програма для вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації, що здійснюють підготовку молодших спеціалістів на основі базової загальної середньої освіти [Текст] – Київ, 2010. – 28 с. – Режим доступу: www.college-chnu.cv.ua/images/Metoduchna/Program/chemistry.doc
15. Чернобельская Г. М., Чертков И. Н. Химия: Учебник для медучилищ. – М.: Медицина, 1991.

Лукащук И.Н.
Хмельницкий национальный университет,
Ривненский медицинский колледж

АНАЛИЗ УЧЕБНЫХ ПРОГРАММ ХИМИКО-БИОЛОГИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН В КОНТЕКСТЕ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ МЕДИЦИНСКИХ СЕСТЕР НА ОСНОВЕ МЕЖПРЕДМЕТНЫХ СВЯЗЕЙ

Аннотация
В статье раскрыты результаты проведенного анализа учебных планов и программ с химико-биологических дисциплин с целью выявления межпредметных связей. Обоснована важность химико-биологических знаний, умений и навыков для овладения профессиональными дисциплинами. Разработана структурно-логическая схема реализации профессиональной направленности изучения химико-биологических дисциплин будущими медицинскими сестрами. Созданы матрицы межпредметных связей химико-биологических и клинических дисциплин. Проведен анализ учебников и пособий с химико-биологических дисциплин на предмет профессиональной направленности. Акцентировано внимание на использовании собственных наработок на занятиях с химико-биологических дисциплин.
Ключевые слова: медицинские сестры, межпредметные связи, химико-биологические дисциплины, учебные программы.

Lukashchuk I.M.
Khmelnytsky National University,
Rivne Medical College

THE ANALYSIS OF CURRICULUMS CHEMICAL AND BIOLOGICAL DISCIPLINES IN THE CONTEXT OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE NURSES BASED ON INTERDISCIPLINARY CONNECTIONS

Summary
The article describes the results of the analysis of curriculum and programs of chemical and biological disciplines in order to identify interdisciplinary connections. We substantiated the importance of chemical and biological knowledge and skills to develop professional disciplines. We developed structural and logical scheme of implementing professional orientation for studying chemical and biological disciplines of future nurses. We created matrix of interdisciplinary connections of chemical-biological and clinical disciplines. Here is analysis of textbooks and manuals on chemical and biological disciplines in terms of professional orientation. We accented attention on the using own achievements at chemical and biological lessons.
Keywords: nurses, interdisciplinary connections, chemical and biological disciplines, curriculum.

УДК 371.134:371.311.4(045)

ПРОВЕДЕННЯ ІНТЕГРОВАНОГО ТРЕНІНГУ З ДИСЦИПЛІН ГУМАНІТАРНОГО ЦИКЛУ З МЕТОЮ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

Мараховська Н.В.
Маріупольський державний університет

У статті розглянуто визначення поняття «професійна самореалізація» в педагогічних дослідженнях. Виявлено особливості проведення інтегрованого тренінгу з дисциплін гуманітарного циклу як способу спрямування майбутнього вчителя до професійної самореалізації. З'ясовано, що необхідним є врахування специфіки змісту дисциплін гуманітарного циклу; підбір відповідних методів, прийомів та форм роботи. Доведено, що чітке дотримання етапів проведення даного тренінгу сприяє актуалізації компонентів професійної самореалізації майбутнього вчителя: мотиваційно-ціннісного, когнітивного, операційного та контрольно-корегувального. Схарактеризовано сутність цих компонентів на основі аналізу наукових праць.
Ключові слова: інтегрований тренінг, дисципліни гуманітарного циклу, професійна самореалізація, компонент, майбутній учитель.

Постановка проблеми. Питання самореалізації особистості є важливою складовою гуманістичного напряму в педагогічній науці. Спрямування майбутнього вчителя до професійної самореалізації в процесі фахової підготовки сприятиме глибокому усвідомленню ним цінності педагогічної професії, значущості розкриття власного потенціалу, всебічного й систематичного саморозвитку, постійного самовдосконалення. Здатність учителя до професійної самореалізації, в свою чергу, уможливлює здійснювати вплив на учнів та вести їх за собою, і результаті цього впливу учні персоніфікують власні ідеали в образі вчителя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення наукових праць свідчить про те, що сучасні вчені інтерпретують поняття «самореалізація» та, зокрема «професійна самореалізація», як складне утворення, характеризуючи різні його ознаки. Як справедливо зазначають Л. В. Лазарева та Д. Б. Казанцева [5], проблема самореалізації займає важливе місце в системі наук про людину, є філософським, психологічним, акмеологічним питанням, що носить комплексний, міждисциплінарний характер. Узагальнюючи думки інших учених, Л. Коростильова [4] доходить висновку, що самореалізація може розглядатися як мета (досягнення як метацінності), стан (задоволення самореалізацією), результат (рівень особистісного розвитку за критерієм успіху – неуспіху, а також за наявністю властивостей, що сприяють самоздійсненню особистості), підсумок (осмислення цілісних часових відрізків життєвого шляху). М. Ситникова [10] розуміє професійно-педагогічну самореалізацію як індивідуальний процес і результат розкриття вчителем своїх сутнісних сил у педагогічній діяльності.

Цінним є визначення Л. Рибалко [9], котра підкреслює, що професійно-педагогічна самореалізація майбутнього вчителя є цілеспрямованою, спеціально організованою діяльністю (самодіяльності), механізмами котрої є розпредметнення педагогічного досвіду, трансформація (перероблення та набуття власного досвіду), опредметнення сутнісних сил у процесі професійно-педагогічної підготовки, спрямованої не лише на розкриття і реалізацію сутнісних сил, але й на досягнення вищого ступеня розвитку – акме.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Вважаємо, що, незважаючи на теоретичну розробленість проблеми професійної самореалізації, особливої уваги потребують її методичні засади, зокрема навчально-методичне забезпечення професійної самореалізації майбутнього вчителя в процесі фахової підготовки у ВНЗ. Окрім того, недостатнім, на наш погляд, є використання потенціалу дисциплін гуманітарного циклу, оскільки, як зазначалося вище, питання професійної самореалізації є безпосередньо пов'язаними із упровадженням ідей гуманізації і гуманітаризації освіти.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є виявлення особливостей проведення інтегрованого тренінгу з дисциплін гуманітарного циклу як способу спрямування майбутнього вчителя до професійної самореалізації.

Виклад основного матеріалу. Спрямовуючи майбутнього вчителя до професійної самореалізації, необхідно враховувати такі її компоненти: мотиваційно-ціннісний, когнітивний, операційний та контрольно-корегувальний.

Мотиваційно-ціннісний компонент дозволяє майбутньому вчителеві спроектувати модель майбутньої педагогічної діяльності, що стимулюватиме його до саморозвитку й самовдосконалення. Відомо, що вчитель є спрямованим на трансляцію від старших поколінь молодшим набутих людством культури і досвіду, створення умов для особистісного розвитку учнів й підготовки до виконання певних соціальних ролей у суспільстві, на залучення учнів до його життєдіяльності. Ф. Гоноболін [2, с. 34] характеризує поняття «педагогічний інтерес» як основний мотив учителя, що спонукає його до педагогічної діяльності. До нього відносяться інтерес до особистості учня та педагогічної діяльності, інтерес до професії вчителя. Іншими мотивами вчителя можуть бути зовнішні (престижність роботи в певній освітній установі, адекватність оплати праці тощо) і внутрішні мотиви (досягнення, самореалізації).

Окрім того, в педагогічній діяльності, основним змістом якої є взаємодія дорослого і дитини, може виявитися і мотив влади, але остання – «це інструмент, різець, яким можна виконати найтоншу непомітну операцію, але й можна роз'ятрити рану. Різець небезпечний, разом з тим потріб-

ний» [В. Сухомлинський: 638]. На думку вченого, потреба влади повинна реалізовуватися шляхом збереженням безмежного дитячого довір'я, розумінням беззахисності дитини, якраз у цьому полягає «осереддя мудрої влади педагога над дитиною» [11, с. 640]. Володарювати над душею дитини можна тільки книжкою, розумом, переконаннями. Водночас педагог у процесі самовиховання повинен опанувати «мистецтво влади над собою», наказувати самому собі, оцінювати власні дії, карати себе, якщо це потрібно.

Значною мірою співзвучними з поглядами В. Сухомлинського є погляди Н. Амінова, який підкреслює, що мотив влади вчителя завжди орієнтований на благо інших (допомога через знання). Це важливо і для прогнозу успішності педагогічної діяльності [1, с. 14-15].

Погоджуємося з колективом авторів на чолі з П. Підкасистим [8], які справедливо вважають, що домінуючим мотивом учителя є турбота про щастя молодого покоління, що входить в цей суперечливий світ. Цей мотив найбільшою мірою співвідноситься з метою педагогічної діяльності вчителя й, як підкреслюють автори, допомагає йому подолати багато професійних і соціальних перешкод, підвищувати професіоналізм, засвоювати нові методи і технології з включенням їх у свій педагогічний інструментарій.

Когнітивний компонент професійної самореалізації майбутнього вчителя передбачає здобуття ним сукупності інтегрованих знань. Учені (І. Ісаєв, М. Ситнікова) виокремили такі професійні знання вчителя: теоретичні знання, необхідні для здійснення педагогічної діяльності; знання-засоби, які сприяють формуванню вмінь, виконанню професійних дій, операцій; знання-цінності, що визначають ставлення майбутнього вчителя до педагогічної діяльності. Згадаємо праці В. Сухомлинського, в яких він наголошував на необхідності особистісної забарвленості, одухотворенні вчителем знання, яке не просто передається з книг в аудиторію, а висловлюється як свій погляд на світ; підкреслює, що «без взаємного проникнення у світ думок, почуттів, переживань учителя та учнів неможлива емоціональна культура як плоть і кров педагогічної культури» [11, с. 82].

Операційним компонентом є вміння як сукупність поведінкових актів, що проявляються в діяльності. Педагогічні вміння відбивають опанування вчителем прийомів та способів, що ґрунтуються на знаннях, його здатність ефективно здійснювати педагогічну діяльність відповідно до цілей та умов, у яких вона відбувається. У психолого-педагогічній літературі виділено розмаїття умінь учителя (свідоме опанування сукупності способів здійснення педагогічної діяльності), а саме: дидактичні, проектувальні, конструктивні, креативні; комунікативні, перцептивні, організаторські, вміння педагогічної техніки тощо (Н. Кузьміна, І. Зязюн).

Контрольно-корегувальний компонент професійної самореалізації майбутнього вчителя визначає стійкість його позиції – здатності усвідомлювати себе як суб'єкта педагогічної діяльності. У працях К. Арванітакіса [14], В. Сухомлинського [11], Дж. Хармера [15] та ін. підкреслюється, що вчителеві важливо мати власну позицію, в якій виявляються його особистість, характер соціальної орієнтації, тип поведінки і діяльності.

Розробляючи інтегрований тренінг з дисциплін гуманітарного циклу як спосіб спрямування майбутнього вчителя до професійної самореалізації, спираємося на думку В. Доманського, який підкреслює, що гуманітарна освіта – це творчий акт, безперервний процес «вирощення», розвитку й удосконалення людини, яка творить саму себе та своє оточення, а вивчення гуманітарних дисциплін сприяє залученню студента до світу природи, науки, мистецтва, вищих духовних засад, викликає в ньому прагнення до моральності, краси, стимулює його до створення особистісної траєкторії розвитку [3, с. 3].

Доцільно відзначити, що зміст дисциплін гуманітарного циклу сприяє формуванню позитивної мотиваційно-ціннісної сфери майбутніх учителів, тому що ці дисципліни передбачають розкриття природи людини і її зв'язку із суспільством, сенсу людського буття, норм соціальної взаємодії, надбань світової й української культури, закономірностей історичного розвитку світового товариства й батьківщини.

У процесі навчання дисциплін гуманітарного циклу відбувається здобуття майбутніми вчителями системи знань про сутність самореалізації, яка є складовою загальної системи знань гуманітарних дисциплін.

Формування педагогічних умінь та збереження стійкої педагогічної позиції майбутнім учителем здійснюється в процесі діалогічної взаємодії викладача й студентів, яка є характерною ознакою дисциплін гуманітарного циклу.

Проведення інтегрованого тренінгу з дисциплін гуманітарного циклу з метою професійної самореалізації майбутнього вчителя відбувається за наступними етапами:

1. Настроювання. Для цього етапу характерною є актуалізація мотиваційно-ціннісного компоненту професійної самореалізації. Спочатку завданням учасників є побудувати асоціативний ряд до поняття «професійна самореалізація».

Далі викладач пропонує студентам у парах або трійках обговорити зміст афоризмів, пов'язаних із поняттям «самореалізація», та інтерпретувати їх у контексті професійно-педагогічної діяльності:

· Створення є кращим способом самореалізації, ніж володіння. Суть життя розкривається через створення, а не володіння. (Віда Скудер)

· Життя полягає в постійних змінах, спрямованих на самореалізацію. (Майкл Ньютон)

Метою наведених вище вправ є виявлення узагальнюючих властивостей поняття «професійна самореалізація», актуалізація його образу в свідомості студентів і через це – розуміння ними його значущості.

Також доцільним на цьому етапі є використання методик «Мотиви вибору професії» та «Професійна спрямованість особистості вчителя» [7], що уможливлює визначення чинників, котрі вплинули на вибір студентами педагогічної професії, та важливості для них різних аспектів педагогічної діяльності.

2. Активізація знань. На цьому етапі відбувається актуалізація когнітивного компоненту професійної самореалізації. Послуговуємося думкою Л. Коростильової, котра вказує на те, що проблема самореалізації особистості є не тільки міждисциплінарним, а й міжпарадигмальним

феноменом та охоплює теми, котрі належать до проблемного поля різних наук [4, с. 10].

У зв'язку із цим майбутні вчителі мають підготувати міні-лекції з питань самореалізації, досліджуючи їх з точки зору різних гуманітарних наук (філософії, соціології, психології тощо), та презентувати їх іншим учасникам тренінгу, залучаючи їх до дискусії за допомогою навідних запитань.

Цікавою є вправа «Літературні портрети», сутність якої полягає в дослідженні особливостей професійної самореалізації учителя на прикладі художніх творів. Зокрема доцільно розглянути уривки з роману Е. Р. Брейтуейта «Учителю з любов'ю» («To Sir, with Love») з метою вивчення окресленої проблеми на основі аналізу наративної стратегії твору [6].

3. Розвиток умінь. На цьому етапі відбувається актуалізація операційного компоненту професійної самореалізації за допомогою рольової гри «Педагогічні ситуації». Майбутні вчителі розігрують невеликі епізоди (конфліктні ситуації, що зустрічаються в педагогічній діяльності), виконуючи різні ролі учасників педагогічного процесу – педагогів, шкільної адміністрації, учнів, батьків. Один із героїв епізоду вимовляє фрустуючу репліку, а завданням іншого героя-учителя, котрий виступає як лідер (перед учнями і батьками), як колега і як підлеглий, є сформулювати відповідь для запобігання конфлікту. Потім студенти-глядачі обговорюють, наскільки ефективною й переконливою була ця відповідь й пропонують власні способи вирішення конфліктної ситуації. Наведемо приклади фрустуючих реплік:

· *Завуч – учителю:* «Тест виявив дуже низький рівень знань ваших учнів...»

· *Учень – учителю:* «Все, що ви пропонуєте нам робити – нецікаве, й ваші уроки – нудні...»

· *Один із батьків – учителю:* «Ваше ставлення до наших дітей нерівноцінне, й моя дитина вочевидь не у списку улюбленців...»

· *Учитель – учителю (класному керівникові):* Ваші учні – невиховані, зухвалі. Не вітаються у коридорі, до моїх занять не готуються, постійно сперечаються...»

Дана методика спрямована не тільки на розвиток педагогічних умінь майбутніх учителів, а й удосконалення вмінь соціалізації, корекції морально-етичних установок та пов'язаного із ними внутрішнього психологічного самопочуття. Програвання ролей, спостереження як за власним станом, так і за станом інших учасників уможливлює досягти емоціональної глибини, змінити власні оцінні ставлення та орієнтири в педагогічній взаємодії.

4. Підбиття підсумків. Метою даного етапу є актуалізація контрольно-корегувального компоненту професійної самореалізації (збереження стійкої позиції суб'єкта педагогічної діяльності). Доцільно ознайомити студентів із теорією подолання Р. Шакурова [13]. Згідно із нею, кожна людина повинна подолати певний бар'єр у житті і те, чи здатна на це людина, і визначає її розвиток. Це положення є подібним до теорії В. Франкла [12]. Учений стверджував, що людина завжди оточена великою кількістю обмежень, проте вона відштовхується від цих обмежень для реалізації власної свободи. Основна екзистенціальна вимога до людини – самоздійснення, відповідальність за свій вибір, свої дії. Відповідно, стійкість позиції виявляється в здатності людини здійснювати вибір свого життєвого шляху, в прояві незалежності та свободи в діяльності, поведінці, спілкуванні. Студенти мають написати есе щодо застосування положень цих теорій у майбутній професійній діяльності.

Аналізуючи результати інтегрованого тренінгу з дисциплін гуманітарного циклу, майбутні вчителі виконують вправу «Життєвий урок», завданням якої є визначення сутності життєвого уроку, який піднесла участь у тренінгу. Наприклад, навчила більше цінити педагогічну професію, усвідомити себе суб'єктом педагогічної діяльності. Студенти обговорюють, в яких ситуаціях професійного характеру їм знадобиться цей досвід.

Висновки і пропозиції. Проведення інтегрованого тренінгу з дисциплін гуманітарного циклу як способу спрямування майбутнього вчителя до професійної самореалізації сприяє актуалізації її компонентів: мотиваційно-ціннісного, когнітивного, операційного та контрольно-корегувального. Це забезпечується специфікою змісту дисциплін гуманітарного циклу, а саме: зверненістю до природи людини, її самовираження; застосування діалогічної взаємодії, а також підбором відповідних методів, прийомів та форм роботи на всіх етапах проведення даного тренінгу, зокрема побудова асоціативного ряду, робота з афоризмами, використання методик «Мотиви вибору професії» та «Професійна спрямованість особистості вчителя», підготовка й презентація міні-лекцій з питань самореалізації на матеріалі різних гуманітарних наук, виконання вправ «Літературні портрети», «Життєвий урок», участь у рольовій грі «Педагогічні ситуації», написання есе тощо.

Перспективними напрямами подальших наукових розвідок є вивчення таких способів спрямування майбутнього вчителя до професійної самореалізації, як проведення акмеологічних та арт-терапевтичних тренінгів.

Список літератури:

1. Аминов Н. Психологический профотбор на педагогические специальности / Н. Аминов. – Ярославль, 1994. – С. 14-15.
2. Гоноболин Ф. Книга об учителе / Ф. Гоноболин. – М.: Просвещение, 1965. – 301 с.
3. Доманский В. Жить не только в социуме, но и культуре. О проблеме формирования человека, испытывающего потребность в вечных ценностях, в творческом освоении действительности / В. Доманский // Русская словесность. – К. – 2003. – Вып. 5. – С. 2-6.
4. Коростылева Л. А. Психология самореализации личности / Л. А. Коростылева. – СПб: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2000. – 292 с.
5. Лазарева Л. В. Профессиональная самореализация современного педагога высшей школы / Л. В. Лазарева, Д. Б. Казанцева // Self-realization of potential of a personality in modern society: materials of the II international scientifi c conference on April 28–29, 2014. – Prague: Vědecko vydavatelské centrum «Sociosféra-CZ». – С. 44-54.

6. Мараховська Н. В. Проблема конструювання професійної ідентичності вчителя на матеріалі роману «Учителю з любов'ю» («To Sir with Love») Е. Р. Брейтуейта / Н. В. Мараховська // Наукові праці: наук.-метод. журн. – Філологія. Літературознавство. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2011. – Вип. 119. – С. 69-72.
7. Мешко Г. М. Вступ до педагогічної професії: навч. посібник / Г. М. Мешко. – К.: Академвидав, 2010. – 200 с.
8. Педагогика / под ред. П. Пидкасистого. – М.: Российское педагогическое агентство, 1996. – 602 с.
9. Рибалко Л. С. Методолого-теоретичні засади професійно-педагогічної самореалізації майбутнього вчителя (акмеологічний аспект): монографія / Л. С. Рибалко. – Запоріжжя: ЗДМУ, 2007. – 443 с.
10. Ситникова М. И. Формирование культуры профессионально-педагогической самореализации преподавателя высшей школы: автореф. дис. на соиск. учен. степ. д-ра пед. наук: спец. 13.00.08 «Теория и методика проф. образования» / М. И. Ситникова; Белгор. гос. ун-т. – Белгород, 2008. – 42 с.
11. Сухомлинський В. Вибрані твори в 5 т. Т. 3 / В. Сухомлинський. – К., 1977. – 670 с.
12. Франкл В. Человек в поиске смысла / В. Франкл. – М., 1980. – 224 с.
13. Шакуров Р. Эмоция. Личность. Деятельность (Механизмы психодинамики) / Р. Шакуров. – Казань, 2001. – 259 с.
14. Αρβανιτάκης Κ. Επικοινωνήστε Ελληνικά / Κ. Αρβανιτάκης, Φ. Αρβανιτάκη. – Αθήνα, 1993. – 284 σ.
15. Harmer J. The Practice of English Language Teaching / J. Harmer. – UK: Longman, 1984. – 491 p.

Мараховская Н.В.
Мариупольский государственный университет

ПРОВЕДЕНИЯ ИНТЕГРИРОВАННОГО ТРЕНИНГА ПО ДИСЦИПЛИНАМ ГУМАНИТАРНОГО ЦИКЛА С ЦЕЛЬЮ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ САМОРЕАЛИЗАЦИИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ

Аннотация
В статье рассмотрены определения понятия «профессиональная самореализация» в педагогических исследованиях. Выявлены особенности проведения интегрированного тренинга по дисциплинам гуманитарного цикла как способа направления будущего учителя к профессиональной самореализации. Выяснено, что необходимым является учет специфики содержания дисциплин гуманитарного цикла; подбор соответствующих методов, приемов и форм работы. Доказано, что четкое соблюдение этапов проведения данного тренинга способствует актуализации компонентов профессиональной самореализации будущего учителя: мотивационно-ценностного, когнитивного, операционного и контрольно-коррекционного. Охарактеризована сущность этих компонентов на основе анализа научных работ.
Ключевые слова: интегрированный тренинг, дисциплины гуманитарного цикла, профессиональная самореализация, компонент, будущий учитель.

Marakhovska N.V.
Mariupol State University

CONDUCTING INTEGRATED TRAINING SESSION ON HUMANITIES AIMED AT PROFESSIONAL SELF-REALIZATION OF TEACHER TRAINEES

Summary
Various definitions of professional self-realization in pedagogical research works have been presented in the article. The peculiarities of conducting integrated training session on Humanities as a method of promoting teacher trainee's self-realization have been singled out. They include specific content of Humanities; selection of appropriate methods, techniques and forms of work. It has been proved that strict adherence to the stages of this training session promotes actualization of the components of teacher trainees' professional self-realization: motivation and values, cognitive, operational, control and correction. The essence of the present components has been characterized on the basis of scientific research analysis.
Keywords: integrated training session, Humanities, professional self-realization, component, teacher trainee.

УДК 37.014(092)

МОРАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ ЦІННОСТІ ПРОФЕСОРА МОДЕСТА ЛЕВИЦЬКОГО

Мельник І.М.
Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки

У статті висвітлюється життєвий і творчий шлях, педагогічна діяльність Модеста Пилиповича Левицького. Акцентується увага на таких загальнолюдських якостях і цінностях вченого, лікаря, письменника, викладача, як: людяність, щирість, поміркованість, скромність, відповідальність, відданість справі. Автор підкреслює також національну свідомість і громадянськість М. Левицького, його величезний внесок у громадсько-літературну та педагогічну діяльність в гімназії м. Луцька. Ключовою позицією життя була любов до людей, до свого народу.

Ключові слова: педагог-гуманіст, національна свідомість, громадянськість, людяність, толерантність, цінності, відданість справі.

Постановка проблеми. У пошуках шляхів удосконалення виховного процесу, зміни філософії освіти на сучасному етапі актуальним вважаємо звернення до неординарних постатей минулого, переосмислення їхнього життя і творчості. Саме такою непересічною особистістю був Модест Пилипович Левицький – ідеальна, порядна і скромна людина, душевний і лагідний лікар, педагог, великий людинолюб, свідомий громадянин, відданий своєму народу і професії. Ученим високої ерудиції, з широким кругозором, мудрим дідусем називали Модеста Пилиповича його учні, вчителі – колеги, дослідники творчості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед дослідників життя і творчості Модеста Левицького є імена філологів, педагогів, істориків, які відзначають його величезний внесок у громадсько-літературну діяльність, лікарську справу, викладацьку працю (А. Болабольченко, Б. Ступарик, М. Левківський, Л. Токарук, Г. Ямницький, А. Герасимюк та ін.).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Життя та творчість М. Левицького мало досліджені, не всім відомі. Однак уроки доброти, людяності, високої громадянськості, які він давав впродовж всього життя, гідні аналізу, вивчення, наслідування. Саме тому слушним вважаємо звернення до сучасників Лариси Токарук, Упорядника спогадів про Луцьку українську гімназію: «Настав час збирати втрачене, розгублене і призабуте» [1, с. 8].

Мета статті: головною метою цієї статті є висвітлення окремих сторінок життя і творчості М. Левицького, акцентуючи на його гуманізмі і високій громадянській позиції.

Виклад основного матеріалу. У наукових та літературних джерелах зустрічаємо різні, а то й полярні за змістом характеристики письменника, громадського діяча, лікаря, педагога.

Московська «Литературная энциклопедия» (1932 р.) називає М. Левицького «контрреволюціонером», "буржуазним націоналістом", представником українства, «ведущего борьбу с Россией» і навіть письменником, який виправдовував єврейські погроми.

Справедливо зазначає А. Болабольченко: «То був час, коли спростувати ці дикі й безглузді звинувачення не міг ніхто» [1, с. 36]. Та погодимося з дослідником у тому, що «націоналізм», виборювання національної незалежності своєї країни, народу було смислом життя лікаря, педагога, письменника, просвітителя Модеста Левицького. Служити своєму народові, віддати йому свої знання і працю – такі наміри, як згадував син Віктор, були у Модеста Пилиповича ще тоді, коли він пішов учитися на медичний факультет. Своїм наміром Левицький не зрадив.

Народився Модест Пилипович Левицький 25 липня 1866 року в селі Вихилівці, неподалік Проскурова, в родині поміщика. Родина Левицьких дала дітям добру освіту й виховання, розмовляли в родині виключно українською мовою.

Після закінчення гімназії М. Левицький чотири роки навчається на історико-філологічному факультеті Київського університету, а в 1888 році вступає на перший курс медичного факультету.

Поділля, Київщина, Волинь, Польща, Австрія, Греція, Чехословаччина, Італія – така географія його творчої і професійної діяльності, громадської праці, лікарської практики, водночас творчих шукань.

На його становлення як письменника, громадського діяча безумовно вплинуло оточення тодішньої творчої інтелігенції – С. Єфремова, В. Дурдуківського, Ф. Матушевського, Б. Грінченка, М. Лисенка, М. Коцюбинського, Є. Чикаленка, І. Липи, родини Косачів та Старицьких, Д. Дорошенка.

Літературна та перекладацька праці, санітарна просвіта, досліди з мовознавства водночас із працею в лікарні, а між тим – гра на бандурі і музикування супроводжували М. Левицького все життя.

Як пише онук Василь у «Спогадах про дідуся Модеста»: «Працював Дідусь дуже багато, до самозабуття, ніколи себе не беріг» [3, с. 23]. До речі, Дідусем любовно його називали колеги та учні, про що ми дізнаємося із спогадів про Українську гімназію в Луцьку [3].

За судженням дослідника А. Болабольченка М. Левицький був переконаний, що людей варто лікувати, годувати, перш ніж дати їм освіту. Спогади сина Віктора засвідчують: лікарська практика Модеста Пилиповича розпочалася в Ковелі, на Волині. Вдумливий, вимогливий до себе, чуйний до людей, надзвичайно працездатний і щирий, безкорисливий лікар завоював собі повагу і шану волинян. Тоді ж він часто й охоче відвідував родину Косачів. лікував членів родини.

Згодом М. Левицький переконався, що лікарської праці замало у боротьбі за національне та соціальне визволення українства.

Модест Пилипович повертається до літератури. Лікарська практика дала йому чимало цікавих сюжетів, які ожили та відтворилися під пером талановитого життєлюбного письменника. Відгуки про М. Левицького як чудового лікаря ми знаходимо у спогадах Лесі Українки.

Цінним є те, що в часи заборон всього українського М. Левицький писав українською мовою знаючи, що навіть у простого люду його твори не завжди знайдуть розуміння. Зросійщені селяни свою мову вважали «мужицькою».

З цього приводу характерним є такий приклад, наведений Є. Чикаленком: «… доктор М. Левицький оповідав, що коли він дав своєму сторожеві в лікарні читати українську Євангелію, то той, похитуючи сумно головою, сказав: «Господи! Вже й із слова Божого сміються!» [1, с. 11].

Книжки для народного читання «Десять заповідей матері», «Десять заповідей здоров'я», брошурки з медицини, дослідження з мовознавства: «Язык, наречие или говор?», «Українська граматика», «Українська граматика для самонавчання», «Круті слова», «Рідна мова», «Порівнююча граматика вкраїнської мови», «Паки і паки», оповідання, надруковані в «Літературно-науковому віснику, «Новій громаді», «Світлі», «Киевской старине», спільні з дружиною переклади творів Е. Сінклера, Г. Сенкевича, Б. Пруса, написання музики для себе чи аматорських вечорів, постійна участь у громадському житті – таке насичене життя М. Левицького, крім роботи лікарем в Будаївській лікарні, директором Київської фельдшерської школи на Лук'янівці і за сумісництвом – завідувачем Лук'янівського притулку для дітей без батьків.

За дозвіл читати лекції і відповідати українською мовою, скорочення програми з російської літератури у фельдшерській школі М. Левицького звільнили з посади директора училища.

Пошуки роботи привели лікаря знову на Волинь, станцію Радзивилів (тепер Рівненська область). Як залізничний лікар, Модест Пилипович мав право на безкоштовний проїзд, тому часто бував у Києві. Тут він познайомився з М. Грушевським, якому подарував свою книгу «Оповідання». У Радзивилові М. Левицький зустрівся з Іваном Франком та його сином Андрієм. Багато уваги лікар приділяє громадській та партійній роботі.

Характерно, що сучасники (Д. Дорошенко) відмічали його хист лікаря і щирість душі, «…з Модеста Пилиповича був лікар не тільки тіла, але й душі, і хто знав, котрий з них, отих двох лікарів, переважав у ньому» [2, с. 67].

Згадував Д. Дорошенко і про цікаву подорож, яку допоміг йому організувати М. Левицький, з метою збору етнографічного та краєзнавчого матеріалу. Плідні пошуки, цікаві знахідки у Берестечку, Острозі, Здолбунові, Рівному, Городку, а головне, що скрізь знали доброго лікаря, який терпляче вислуховує кожного. Д. Дорошенко зауважує, що під час цієї подорожі пізнав Модеста Пилиповича як великого гуманіста, приятеля страждаючої людності.

Подальша праця в товариствах «Час», «Просвіта», альманасі «Досвітні огні» приносить нові здобутки, знайомства з художником А. Ждахою, письменником І. Нечуй-Левицьким.

Важкі часи російської інтервенції та громадянської війни, Греція, Австрія, Польща, де М. Левицький перебував як радник української дипломатичної місії, праця лектором і лікарем в Подєбрадах (Чехословаччина – 1920-1924 роки) в Українській Господарчій Академії – такий нелегкий шлях вже немолодого письменника, лікаря, вченого.

Однак, як згадував син Віктор: «Батько став до живого цікавого діла… Національна справа, замість безплідних очікувань на зміну політичної ситуації, отримала новий, реальний зміст» [1, с. 34]. М. Левицький в умовах загального громадського настрою, підтримки й заохочення з боку уряду плідно працює: пише спогади, оповідання, есе: «Також еміґранти», «Людина-звір» та ін. У Празі, в 1922 році, разом з іншими професорами та науковцями, вчиться грі на бандурі.

Водночас Левицького тягне на батьківщину. У цей час Подєбрадська Академія занепадає, Модест Пилипович у листі до Г. Степури від 11 червня 1927 року з проханням надати посаду вчителя в Луцькій українській гімназії (текст листа та ксерокопія подана в книзі Л. Токарук «Луцька Українська гімназія. Спогади. – Луцьк, 1998) [3].

З 1927 року Модест Левицький працює в Луцькій Українській гімназії вчителем і лікарем одночасно.

Про це згадує його онук так: «Дідусь Модест, після працевлаштування в гімназії, поринає у роботу: пише статті в газету, читає доповіді у Луцькій «Просвіті», пише літературні твори, організовує в гімназії музей народної творчості. Було це так. Перед Паскою дідусь дав завдання привезти зі своїх сіл писанки того чи іншого села. Так у гімназії на початку 1928 року започатковано було музей народного мистецтва [3].

Водночас Модест Пилипович організував у Луцькій гімназії гурток бандуристів. Він знав кілька мов – німецьку, французьку, старогрецьку, латинь, чеську, польську, єврейську.

Крім української мови, Левицький читав у гімназії і в «Просвіті» етику.

Щирість душі, любов до рідної мови, свого народу мудрий і добрий наставник передавав гімназистам, які з теплотою у своїх спогадах згадують про це: «Модест Пилипович Левицький був душею гімназії, або її добрим духом». Тихий, спокійний, він на педрадах гаряче заступався за учнів. Як гімназійний лікар не лише дуже уважно, дбайливо лікував учнів, але часто на свої гроші купував їм ліки. Був ініціатором музею при гімназії, організатором оркестру бандуристів і т.п. Всі любили «Дідуся»: і учні, і їхні батьки, і вчителі» [3, с. 18].

Гімназисти гордилися тим, що мали славних професорів. У спогадах про навчання в гімназії її учні відзначають лагідність, душевність, комунікабельність професора Левицького. Своєю мудрістю, порядністю, він кожен день давав уроки доброти, людяності, гуманності своїм вихованцям. У настановах вчитель радив поважати батьків, старших від себе, шанувати жінку, дівчину. Високо оцінювали мудрого наставника його учні. У спогадах Семена Говдія читаємо: «Модест Левицький – це гордість української інтелігенції. Дай Боже, щоб кожен узяв з його мудрої науки, з його порядності хоч трохи» [2, с. 86].

Життя та творчість Модеста Левицького, лікаря, письменника, вчителя, громадського діяча мало досліджені, не всім відомі. Хоча він вписав змістовні й насичені сторінки в історію нашої України, медицини, педагогіки, а головне – усім життям довів відданість своїй справі, своїй Вітчизні, якій служив чесно і гідно, жив так, що чужий біль був його болем.

Слова, звернені у свій час до учнів-гімназистів, актуальні й нині, звучать як моральна заповідь молодому поколінню: «Голубчики, ви тільки пізнаєте життя, на якому йдуть всілякі випробування, будьте доброчесними та порядними, шануйте, поважайте один одного, вибачайте один одному, не наслідуйте тих, хто робить ганебні вчинки, будьте свідомими українцями» [1, с. 46].

Висновки. Можемо узагальнити, що безмежна відданість своїй справі, народові, Україні, людяність, толерантність, доброчесність, порядність – ключові характеристики великого гуманіста Модеста Левицького, моральні цінності свідомого українця, мудрого професора, життя і творча діяльність якого потребує подальшого вивчення. Адже цінності його життя, діяльності є потужним освітньо-виховним потенціалом для прийдешніх поколінь.

Список літератури:

1. Болабольченко А. Три долі. Біографічні нариси / А. Болабольченко. – К.: Літопис. – 1999. – 85 с.
2. Ступарик Б.М. Національна школа: витоки, становлення / Богдан Михайлович Ступарик. – Івано-Франківськ, 1992. – 192 с.
3. Українська гімназія в Луцьку. Спогади. Упор. Л. Токарук. – Луцьк. – 1998 – 218 с.
4. Левківський М.В., Микитюк О.М. Історія педагогіки / М.В. Левківський, О.М. Микитюк. – К.:Знання, КОО, 2003. – 450 с.

Мельник И.Н.
Восточноевропейский национальный университета
имени Леси Украинки

МОРАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ЦЕННОСТИ ПРОФЕССОРА МОДЕСТА ЛЕВИЦКОГО

Аннотация
В статье освещается жизненный и творческий путь, педагогическая деятельность Модеста Филипповича Левицкого. Акцентируется внимание на таких общечеловеческих качествах и ценностях ученого, врача, писателя, преподавателя, как: человечность, рассудительность, искренность, скромность, ответственность, преданность делу. Автор подчеркивает также национальную сознательность и гражданственность М. Левицкого, его значительный взнос в общественно-литературную деятельность в гимназии г. Луцка. Ключевой позицией жизни была любовь к людям, к своему народу.

Ключевые слова: педагог-гуманист, национальное сознание, гражданственность, человечность, толерантность, ценности, преданность делу.

Melnyk I.N.
Lesya Ukrainka Eastern European National University

MORAL AND PEDAGOGICAL VALUES OF PROFESSOR MODEST LEVITSKY

Summary
The arcticle has a deal with the vital and creative road and pedagogical activity of Modest Pilipovich Levitsky. It is accented on such Human and moral features of a great scientist writer doctor and teacher as: humanity, modesty, moderation, responsibility and devotion to affair. The author also stresses on the national consciousness of M. Levitsky, his great contribution into the public, literary and pedagogical activity of Lutsk gymnasium. The leading position of Levitsky`s life was the love to people, to his nation.

Keywords: tolerance, Modest Levitsky` pedagog-humanist, national conscieusness, moral values.

УДК 378.011.3

ПРОГРАМА ФОРМУВАННЯ МЕТОДИЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

Нікула Н.В.
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

У статті автор розкриває програму формування методичної культури майбутніх учителів початкових класів у процесі професійної підготовки. Наголошує, що зміст реалізації запропонованої програми включав різноманітні організаційно-методичні заходи, які планувалися з орієнтацією на структуру методичної культури майбутнього вчителя й охоплювали всі її компоненти: ціннісно-мотиваційний, когнітивно-праксеологічний, особистісно-творчий, рефлексивно-оцінний. Автор стверджує, що заходи, до яких залучалися майбутні вчителі початкових класів сприяли формуванню їх методичної культури як цілісного, інтегрованого утворення особистості й діяльності вчителя.

Ключові слова: методична культура, компоненти методичної культури, методична компетентність, методична майстерність, професійно-методичне спрямування,методична креативність.

Постановка проблеми. Методична культура вчителя початкових класів – це інтегративна якість особистості вчителя, представлена сукупністю мотивів, цінностей, компетенцій, вмінь оптимально використовувати різноманітні методи, засоби навчання в багатопредметному середовищі початкової школи, що базуються на основі рефлексивних дій і забезпечують високий рівень професійної діяльності педагога спрямований на творчість та самовдосконалення.

Процес формування методичної культури відбувається в процесі професійної підготовки студентів та вимагає чіткості, конкретності, наперед узгоджених дій, визначеного плану. Саме з цією метою ми розробили програму формування методичної культури майбутніх учителів початкових класів, яка передбачає сукупність заходів спрямованих на формування їх методичної культури як цілісного утворення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування та розвиток культури вчителя відображений у працях багатьох сучасних науковців. Зокрема, В. Гриньова розробила науково-методичну систему формування педагогічної культури студентів [1]; І. Пальшкова запропонувала методику формування професійно-педагогічної культури майбутніх учителів; І. Княжева охарактеризувала педагогічну технологію розвитку методичної культури майбутніх викладачів; розроблені методичні рекомендації, навчально-методичні комплекси щодо формування педагогічної культури (та її видів) вчителя, викладача та (В. Гриньов, Т. Сидоренко, С. Чорна, О. Цюняк та ін.). Беззаперечно, що здійснені дослідження є досить цінними та вагомими для формування культури вчителя, однак проблема формування методичної культури майбутнього вчителя початкових класів є не дослідженою.

Виходячи з цього сформулюємо **цілі статті**: розкрити основні положення програми формування майбутніх учителів початкових класів у процесі професійної підготовки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зміст реалізації програми формування методичної культури майбутніх учителів початкових класів включав різноманітні організаційно-методичні заходи. Вони планувалися з орієнтацією на структуру методичної культури майбутнього вчителя й охоплювали всі компоненти її формування: ціннісно-мотиваційний, когнітивно-праксеологічний, особистісно-творчий, оцінно-рефлексивний.

Ціннісно-мотиваційний компонент методичної культури майбутнього вчителя початкових класів характеризує сформованість ціннісних орієнтацій, стійкої мотиваційної сфери, професійно-методичного спрямування майбутніх учителів початкових класів на формування методичної культури [5, с. 15].

Для його реалізації, проводилися *групові та індивідуальні бесіди* з елементом переконання та навіювання, мета яких полягала у формуванні потреби ефективно виконувати методичну діяльність, прагнути до успіху.

З метою сприяння мотивації студентів до формування їх методичної культури, бажання вдосконалювати особистісні та професійні риси вчителя, формування ціннісних орієнтацій на методичну діяльність був проведений *семінар-практикум* на тему «Мотивація формування методичної культури майбутнього вчителя початкових класів». Під час якого студенти виконували різноманітні *вправи на цілепокладання, тренінгові вправи, рольові ігри*, тощо. Виконання різноманітних *практичних вправ*, зокрема *вправи «Моя мотивація», «Машина часу»* сприяли самостійному визначенню учасниками власних цінностей та мотивів вибору професійно-педагогічної діяльності.

Для формування даного компонента нами проводились *бесіди, дискусії, колективно-творчі обговорення* особистості вчителя з проявом педагогічної та методичної культури, способів та результатів його діяльності. *Дискусія* на тему «Методична культура вчителя – талант чи результат наполегливої праці», сприяла переосмисленню цінностей та формуванню стійкої мотивації щодо досягнення високого рівня сформованості методичної культури.

Когнітивно-праксеологічний компонент характеризується сформованістю методичної компетентності, методичної майстерності вчителя початкових класів та проявляється в системі базових знань, знань методик викладання навчальних дисциплін у багатопредметному середовищі

початкової школи та майстерному використанню їх на практиці [5, с. 17].

Реалізовуючи означений компонент проводились *лекції, семінарські заняття* мета яких полягала у формуванні у студентів поняття «професійно-педагогічна культура», «методична культура» та розуміння її складових. Студенти виконували різноманітні *методичні задачі* на усвідомлення та закріплення отриманих теоретичних знань, вироблення практичних умінь та навичок.

У контексті вивчення навчальної дисципліни «Організація управління освітою в початковій школі» студенти спостерігали за проведенням *різних форм методичної роботи школи*, що сприяло глибшому розумінню змісту методичної діяльності вчителів.

Використовувались також *практичні завдання* різного рівня складності. Насамперед, це *педагогічні задачі*, які є «основною клітиною» педагогічної діяльності та безпосередньо спрямовані на формування ряду гностичних, проективних, конструктивних, комунікативних та організаторських умінь майбутнього вчителя.

Формуючи даний компонент нами використовувалась *методика позаконтекстних операцій з поняттями* (автор О. Дубасенюк). Методика складається з п'яти послідовних дослідницьких дій (операцій), які дозволяють всебічно вивчити предмет дослідження, глибше усвідомити сутність окремих педагогічних понять, які відображають головні педагогічні процеси; знайти місце кожному елементу знань в загальній системі курсу педагогіки та застосування на практиці [2, с. 68].

Даний компонент реалізовувався також під час проходження студентами *практики «Пробні уроки»*. Студенти мали змогу відвідувати уроки, майстер-класи досвідчених вчителів, студентів-однокурсників; *спостерігати* за діяльністю вчителя на уроці; *аналізувати* урок чи окремий його елемент, це сприяло формуванню методичного досвіду студентів.

Важливим для формування методичних умінь та навичок студентів були *заняття «Захист проектів уроків»*. Основне призначення таких занять – навчити студентів технології проектування уроків та виховних ситуацій, а також формувати знання та уміння добирати доцільні засоби, методи, форми організації та методики навчання; формувати уміння студентів планувати, структурувати різні форми організації навчально-виховної роботи у початковій школі; уміння здійснювати цілепокладання та на основі обраних критеріїв відбирати зміст навчального матеріалу й грамотно інтегрувати його; уміння вибрати оптимальну методику навчання на конкретному уроці; вміння методично обґрунтовано організовувати діяльність згідно поставлених завдань.

Формуючи даний компонент ми використовували і нетрадиційні форми, наприклад, *гра «Акрослова»*, учасники якої до сполучення слів «методична культура» підбирали такі слова, які б розпочинались на ці букви та характеризували особистість і діяльність учителя початкових класів. Результати гри обговорюються, аналізуються і учасникам пропонується сформулювати визначення методичної культури із записаних слів. Викладач слідкує за ходом думок студентів, скеровує їх в те русло, що методична культура це інтегративна характеристика особистості й діяльності вчителя початкових класів. Далі підводить до *дискусії* щодо запропонованого студентами визначення поняття «методична культура вчителя».

Також, організовувались *змагання* «Аукціон методичних знахідок», *симпозіум* «Методичні інновації», *прес-конференції*: «Роль методичної культури вчителя в успішності учнів», написання *творчого есе* на тему «Вчитель – взірець культури», що сприяло накопиченню традиційних та інноваційних методичних матеріалів, які заносились до індивідуального електронного портфоліо «Методична майстерня».

Важливу роль для формування когнітивно-праксеологічного компонента відіграли: *робота в творчих групах* над методичною проблемою (за вибором студентів); *професійно-методичні консультації* викладачів, методистів, вчителів; проведення *заняття-ділової гри* «Крок на зустріч методичній культурі», метою якого було продовжувати формувати знання майбутніх вчителів в сфері методичної діяльності; розвивати професійно-методичні уміння, особисті та професійні якості студентів, а також, методично-грамотно та творчо застосовувати їх на практиці. З кожної методики навчання молодших школярів використовувались *вправи на розвиток методичних умінь* майбутніх учителів початкових класів; організовано *семінар-практикум* з участю досвідчених вчителів, де проводились інтерактивні *вправи «Шифрувальник», «Експрес-урок»*, розв'язувались *проблемні ситуації* тощо. Даний компонент передбачав *розробку студентами нестандартних уроків, бінарних, інтегрованих занять; проведення відкритих уроків, виховних заходів*, що сприяло удосконаленні вмінь використовувати здобуті знання на практиці, оперувати методичними прийомами керуючись принципом дотримання культури в педагогічній діяльності.

Особистісно-творчий компонент, представлений сукупністю професійно-значущих якостей майбутніх учителів, проявом їх емоційно-вольової сфери та методичною креативністю.

Формуючи даний компонент студентам пропонувались різноманітні види роботи, які сприяли визначенню професійно-значущих та особистісних якостей педагога. Зокрема, *вправа «Хто Я?»* змусила студентів замислитись над тим, ким вони є, проаналізувати власні недоліки та переваги, визначити ті риси, якості особистості які є найбільш цінними в контексті професійного життя та ті, які, можливо, заважають досягати успіху. Крім цього, студенти могли визначитись, що саме можна в собі змінити, а з чим треба знайти компроміс, можливо завдяки розвитку інших позитивних властивостей. Під час виконання вправи студенти дізнались, які якості виокремили інші учасники групи, що саме вони вважають найбільш цінним. В результаті отримали перелік професійно сприятливих особистісних рис для формування методичної культури, та визначили негативні якості вчителя в контексті формування даного явища.

Проведення *круглого столу* на тему «Креативний вчитель – запорука професійного успіху» дало змогу студентам обговорити сутнісні характеристики креативного вчителя; проаналізувати та порівняти поняття «творчість» та «креатив-

ність» педагогічної діяльності; виявити ознаки творчості в професійній діяльності вчителя та її вплив на формування особистості учня та його успішності. Також, проводились *дискусії* про переваги, складність, багатоаспектність творчої діяльності вчителя.

Цікавою виявилась для студентів спеціальності «Початкове навчання» *гра* «*Прорекламуй вчителя* (в якого сформована методична культура на високому рівні)», головною умовою гри було те, що рекламу слід розробити для колег-вчителів та методистів районного чи міського відділу управління освітою. Складністю у студентів було вміння правильно побудувати логіко-категоріальний апарат реклами, методично грамотно розробити рекламу, в поєднанні з творчістю, тощо. Спостереження викладачем за діяльністю студентів у цій грі, дало змогу простежити їх рівень розвитку методичної культури, прояв творчості та виявити ланки, які потребують подальшого формування чи вдосконалення.

З метою формування комунікативної складової особистісно-творчого компоненту, ми провели *комунікативний тренінг* у кілька блоків: перший – «Спілкування у педагогічному колективі», мета якого полягала в удосконаленні комунікативних навичок, підвищенні культури спілкування майбутніх учителів, удосконалення використання невербальних засобів комунікації; другий блок під назвою «Комунікативний розвиток майбутнього вчителя» сприяв засвоєнню ефективних засобів спілкування; розвитку культури педагогічного спілкування; вдосконалення процесу соціального сприймання через наявність культури слухання; третій блок тренінгу «Комунікативність майбутнього педагога у конфліктних ситуаціях як показник його методичної культури», його мета полягає в гармонізації психічного стану майбутніх педагогів, знаходження адекватного способу виходу із стресових ситуацій для збереження психічного здоров'я й оптимального професійного зростання, профілактика, корекція і запобігання конфліктної поведінки як неприпустимої для педагога.

Виконання вправи «Творчий вчитель» сприяло актуалізації підсвідомих чинників розвитку творчого підходу до педагогічної діяльності та творчих методичних дій. Під час виконання вправи студентам пропонується з власного досвіду згадати вчителя, котрий зараз є для них зразком творчої, креативної особистості, неординарної, нестандартної. Згадавши, студенти по черзі говорить, які властивості особистості вчителя, особливості його поведінки дозволяють їм вважати цю людину креативною, творчою. В результаті гри студенти, узагальнивши всі висловлені думки, складають та ознайомлюються з переліком якостей творчої особистості та порівнюють їх із власними якостями.

З метою формування означеного компонента методичної культури майбутніх вчителів початкових класів проводився методичний тиждень «Від креативної особистості вчителя – до креативної особистості учня» Його мета полягала в популяризації педагогічних знахідок; вдосконаленні вміння застосовувати свій творчий потенціал для формування креативного середовища під час навчального процесу; оволодіння методами та прийомами креативного навчання; знаходження свіжих ідей, оригінальних рішень.

Рефлексивно-оцінний компонент проявляється в здатності майбутніх учителів початкових класів до рефлексії і саморозвитку та здатності оцінювати продукти професійно-методичної діяльності.

Реалізація формування даного компонента, в першу чергу, відбувалась шляхом здійснення *аналізу спостереження* уроку, виховного заходу, майстер-класу, методичної роботи вчителя тощо та *самоаналізу* проведеного уроку, заняття чи його фрагменту та інших видів методичної діяльності. З метою формування умінь педагогічної рефлексії ми пропонували студентам, на основі раніше здобутих знань та практичному досвіді, *побудувати модель (асоціативний малюнок)* на тему: «Людина-культури», «Вчитель-культури», «Методична культура особистості й діяльності вчителя». Майбутні педагоги будували запропоновані моделі, намагалися якомога повніше розкривати їх сутнісну характеристику, після чого здійснювали самоаналіз та аналіз моделей інших учасників гри, і визначали ті якості, характеристики які варто розвивати та удосконалювати. Гра завершувалась складанням плану самовдосконалення та саморозвитку.

На кожному етапі формування рефлексивно-оцінного компонента здійснювався *аналіз електронного методичного портфоліо* з метою підбиття підсумків здобутих знань, сформованих методичних умінь і навичок майбутніх вчителів.

Семінар-практикум «Формування професійної рефлексії в педагогів» здійснювався з метою глибшого усвідомлення майбутніми педагогами значення професійної рефлексії в педагогічній діяльності та залучення студентів до виконання різноманітних вправ на розвиток рефлексивних умінь (вправа «Автопортрет», вправа «Без маски», гра «Зворотній зв'язок» тощо).

Написання *творчого звіту «Поема одного дня»* носило характер підсумкової рефлексії. Студентам пропонувалось написати творчий звіт, в якому слід відобразити все, що їм особливо сподобалось, запам'яталось, які побажання виникли щодо їх методичного розвитку.

Висновки. Можемо зробити висновок, що запропонована програма розроблена на формування всіх структурних компонентів методичної культури: *ціннісно-мотиваційного* (особистісно-професійних цінностей, професійно-методичного спрямування та стійкої мотивації), *когнітивно-праксеологічного* (методичної компетентності, методичної майстерності, методичного мислення), *особистісно-творчого* (професійно-значущих якостей майбутнього вчителя початкових класів та прояву методичної креативності у його діяльності), *рефлексивно-оцінного* (здатності до педагогічної рефлексії та саморозвитку, до оцінювання продуктів професійно-методичної діяльності).

Перспектива подальших досліджень полягає у висвітленні результатів експериментальної перевірки ефективності запропонованої програми формування методичної культури майбутніх учителів початкових класів.

Список літератури:

1. Гриньова В. М. Формування педагогічної культури майбутнього вчителя (теоретичний та методичний аспекти): Автореф. дис. д-ра пед. наук: 13.00.04 / Гриньова Валентина Миколаївна; Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. – К., 2001. – 45 с.
2. Дубасенюк О. А., Семенюк Т. В., Антонова О. Є. Професійна підготовка майбутнього вчителя до педагогічної діяльності: Монографія. – Житомир: Житомир. держ. пед. ун-т, 2003. – 193 с.
3. Жигайло О. Методична компетентність як інтегральна характеристика фахової підготовки майбутнього вчителя початкових класів / О. Жигайло // Молодь і ринок. – 2014. – № 7. – С. 21-25.
4. Княжева І. А. Теоретико-методологічні засади розвитку методичної культури майбутніх викладачів педагогічних дисциплін в умовах магістратури: [монографія] / І. А. Княжева. – Одеса: ФОП Бондаренко М. О., 2014. – 328 с.
5. Нікула Н. В. Критерії та показники сформованості методичної культури майбутніх учителів початкових класів / Наталя Нікула // Актуальні проблеми педагогіки, психології та професійної освіти 2, Ч. 2, 2016. – С. 14-19 – http://journals.uran.ua/apppfo
6. Педагогічна майстерність: Підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін.; За ред. І. А. Зязюна. – 3-є вид., допов. і переробл. – К.: СПД Богданова А. М., 2008. – 376 с.
7. Сисоєва С. О. Основи педагогічної творчості: Підручник. – К.: Міленіум, 2006. – 344 с.

Никула Н.В.
Черновицкий национальный университет
имени Юрия Федьковича

ПРОГРАММА ФОРМИРОВАНИЯ МЕТОДИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ В ПРОЦЕССЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ

Аннотация
В статье автор раскрывает программу формирования методической культуры будущих учителей начальных классов в процессе профессиональной подготовки. Отмечает, что содержание реализации предложенной программы включает различные организационно-методические мероприятия, которые планировались с ориентацией на структуру методической культуры будущего учителя и охватывали все ее компоненты: ценностно-мотивационный, когнитивно-праксеологический, личностно-творческий, рефлексивно-оценочный. Автор утверждает, что мероприятия, в которых участвовали будущие учителя начальных классов способствовали формированию их методической культуры как целостного, интегрированного явления личности и деятельности учителя.
Ключевые слова: методическая культура, компоненты методической культуры, методическая компетентность, методическое мастерство, профессионально-методическое направление, методическая креативность.

Nikula N.V.
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

FORMATION PROGRAM METHODOLOGICAL CULTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS IN THE PROCESS OF TRAINING

Summary
The article reveals the formation of methodological culture program for future primary school teachers in the training. Stresses that the content of this proposed program includes a variety of organizational and methodological measures planned with a focus on the structure of methodological culture of future teachers and covering all its components: value-motivational, cognitive, praxeological, personal and creative, reflexive-evaluation. The author argues that the measures, which involved the future teachers of primary schools contributed to the formation of methodological culture as a complete, integrated identity and formation of teachers.
Keywords: methodical culture, culture components methodical, methodological competence, methodical skills, professional and methodological guidance, methodical creativity.

УДК 378.02

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНТНОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ РЕФЛЕКСІЇ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

Опалюк Т.Л.
Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка

У статті розглянуто та проаналізовано основні положення методології дослідження проблеми формування компетентності соціальної рефлексії майбутніх учителів. На рівні перспектив подальшого дослідження проблеми формування компетентності соціальної рефлексії майбутніх учителів набудуть свого змістового наповнення положення щодо використання дидактичного потенціалу організації процесу навчання гуманітарних дисциплін у вищій педагогічній школі з проекцією на цілеспрямоване формування компетентності соціальної рефлексії майбутнього вчителя.

Ключові слова: компетентність; компетентнісний підхід; рефлексія; соціальна рефлексія; освітній процес; вищий педагогічний навчальний заклад; майбутні вчителі; соціалізація.

Постановка проблеми. Намагання свідомо та глибоко вивчати проблему модернізації вищої школи в цілому та вищої педагогічної школи зокрема відбивається в дослідженні наявних протиріч у сучасному українському суспільстві, які так чи інакше торкаються кожного споживача освітніх послуг, представників наукової спільноти, кожного студента. Дуже часто кризові явища в системі вищої освіти дослідники прямо чи опосередковано пов'язують з відсутністю дійсно компетентних спеціалістів, котрі опанували належну систему професійно-ціннісних смисліворієнтацій, які були би здатні реалізувати свій фаховий та особистісний потенціал у царині освіти. Саме тому актуалізується проблема підготовки висококваліфікованих майбутніх учителів у системі вищої педагогічної освіти. Важливою складовою фахової підготовки сучасного вчителя є забезпечення його здатності виявляти себе як сформовану соціально зрілу особистість, здатну виконувати свої функціональні обов'язки не лише як педагога-предметника, але й здійснювати рефлексію контраверсійних соціальних процесів, які відбуваються в Україні та світі. Отже, власне цим пояснюється потреба формування компетентності соціальної рефлексії студента вищого педагогічного навчального закладу, що й виявляється ще однією важливою складовою дослідження компетентностей майбутнього вчителя, які би визначали його здатність і готовність розв'язувати розмаїття комплексних і суперечливих соціально забарвлених ситуацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною основою дослідження стали положення, у яких розкрито питання філософії освіти (В. Андрющенко, І. Зязюн, В. Кремень, В. Лутай, І. Прокопенко); методології вивчення педагогічних явищ і процесів та їх моделювання (Б. Глинський, І. Зязюн, В. Краєвський, Н. Кузьміна), теорії розвитку особистості (А. Адлер, К. Абульханова-Славська, А. Бандура, Л. Божович, Л. Виготський, Д. Ельконін, Г. Костюк, О. Леонтьєв, А. Маслоу, С. Рубінштейн, К. Роджерс); теорії діяльності (Б. Ананьєв, П. Гальперін, І. Зимня, О. Леонтьєв, В. Ляудіс, Н. Тализіна); концепції соціалізації особистості та факторів, що впливають на цей процес (І. Бех, Є. Бондаревська, А. Громцева, І. Зязюн, А. Линда, О. Сухомлинська, І. Якіманська); специфіки організації освітнього процесу вищого навчального закладу (А. Алексюк, С. Архангельський, Я. Болюбаш, В. Євдокимов, В. Кремень); закономірності професійного становлення особистості (Ф. Гоноболін, Н. Кузьміна, З. Курлянд, А. Маркова, Н. Ничкало, В. Сластьонін, Л. Хомич).

Мета статті полягає в узагальненні та цілісному концентрованому представленні основних методологічних положень, котрі покладаються в основу дослідження проблеми формування компетентності соціальної рефлексії майбутніх учителів.

Виклад основного матеріалу. Необхідність появи нових стандартів, які б чітко висвітлювали компетенційно-компетентнісні вимоги до рівня педагогічної освіти, зумовлює прагнення розробляти їх з урахуванням загальноєвропейських вимог, серед яких провідне місце належить: інтенсифікації професійно-практичної складової фахової підготовки майбутніх спеціалістів вищої кваліфікації освітньої галузі.

Доцільно також звернуту належну увагу на факт того, що українська освітня система в умовах реалізації інтенсивних євроінтеграційних процесів перетворюється на дійсно відкриту щодо зовнішніх впливів, котрі спонукають студентів вищої педагогічної школи, майбутніх фахівців освітньої галузі, до свідомого професійно-педагогічного самовдосконалення, саморозвитку та самореалізації як гарантії майбутньої конкурентоспроможності на ринку освітніх послуг. Разом з тим, академічна мобільність, соціальна мобільність, автономність, незалежність, активність, самостійність, предметно-спеціальна обізнаність, компетентність сучасного студента набувають статусу базових, провідних характеристик, котрі вирішально-інфлуентивно впливають на успішність майбутньої професійної педагогічної діяльності.

Компетентнісний підхід (Н. Бібік, В. Бондар, М. Євтух, І. Зимня, В. Краєвський, О. Малихін, А. Маркова, О. Овчарук, О. Пометун, Дж. Равен, О. Савченко, А. Хуторськой та інші) у східнослов'янському освітньому просторі нині відіграє роль універсальної методологічної парадигми: змінюються концептуально-засадничі

основи та принципи фахової підготовки спеціаліста, вища освіта трансформується зі знаннєво орієнтованої, якою вона була ще з часів появи перших європейських університетів, на практико орієнтовану. Увага вчених до проблем компетентності пов'язана, перш за все, з якісними змінами, широкомасштабними технологічними інноваціями, що відбуваються в суспільстві, економіці, промисловості. Декілька десятків років тому людина мала змогу застосовувати певний наявний набір знань, умінь, навичок протягом певного періоду часу майже без змін, то бурхливий науковий розвиток, проникнення інформаційно-комунікаційних технологій у всі сфери людської діяльності, активовані міграційні процеси вимагають формування в студента вищого педагогічного навчального закладу не лише згаданого набору знань, що складають фахову основу підготовки за тією чи іншою спеціальністю, але й формування професійно значущих якостей і здатностей особистості.

Тому в останнім часом до поля зору науковців потрапляють проблеми формування різноманітних компетентностей майбутніх спеціалістів: уважаються ґрунтовно дослідженими питання формування професійної (М. Вачевський, Н. Гончарова, Р. Гуріна, В. Дьомін, Д. Демченко, А. Дорофеєв, С. Дружилов, В. Желанова, О. Железняк, О. Пахомова, С. Остапенко), комунікативної, мовної, мовно-мовленнєвої, читацької компетентності індивіда (Н. Гез, Л. Демчук, Н. Євтушенко, Ю. Ємельянов, І. Зимня, С. Козак, І. Кожем'якіна, Н. Коміссарова, І. Мегалова, М. Орап, В. Охотнікова, Л. Петровська, І. Сіняговська, Е. Соловйова). Способи й засоби реалізації компетентнісного підходу в умовах фахової підготовки майбутніх спеціалістів висвітлено у працях А. Гребенщикової, О. Железняк, І. Родигіна, О. Семеног, спільні засади компетентнісного й контекстного підходів визначають А. Вербицький, В. Желанова.

Професор О. Малихін неодноразово у своїх наукових працях, спираючись та узагальнюючи досвід попередників та науковців, що працюють активно над проблемою в сучасній Україні, наголошує на тому, що в суто практичній площині в реаліях сучасної української системи освіти та в умовах фахової професійної підготовки спеціалістів реалізація провідних положень компетентнісного підходу дає змогу відійти у професійній освіті від її орієнтації на відтворення знань до їхнього застосування у більш досконалій формі. Певної акцентуації набуває положення про необхідність «зняти» диктат об'єкта (предмета) праці; покласти в основу стратегії освіти підвищення гнучкості її форм і методів на користь розширення потенційних можливостей працевлаштування випускників вищих навчальних закладів та вдосконалення їхніх здатностей виконувати розширений обсяг функцій і завдань; забезпечити пріоритет міждисциплінарно-інтегрованих вимог до результату освітнього процесу; пов'язати більш тісно мету освіти майбутніх фахівців з ситуаціями їхньої самореалізації у світі професійної праці; орієнтувати людську діяльність на нескінченну розмаїтість професійних і життєвих ситуацій [1].

Ю. Зіньковський говорить у своїх роботах про те, що вітчизняна вища освіта втратила авторитет соціального інституту – тобто освіти, яка базується на оволодінні адекватними сучасності елементами світової та національної культур, рисами прогресивності, духовності, моральності, демократизму й гуманізму [2]. Отже, маємо підстави на гіпотетично-прогностичному рівні стверджувати, спираючись на наведені положення та певним чином їх узагальнюючи, що мета професійної освіти у вищій педагогічній школі, – підготовка випускника з гармонійно розвиненими соціально-суспільними, духовно-інтелектуальними якостями та глибокою професійно-педагогічною підготовкою, – може бути досягнута на ґрунті формування соціальної та рефлексійної компетентностей майбутнього спеціаліста.

Разом з тим, звертаємося до низки положень, презентованих у наукових дослідженнях, що унаочнюють коло проблем, пов'язаних з формуванням визначених компетентностей студентів в умовах вищого педагогічного навчального закладу. В освітньо-філософській площині ціннісні пріоритети фахової підготовки майбутніх спеціалістів ретельно вивчаються у працях В. Бєлікова, Б. Гершунського, С. Гессена, С. Зіміна, Ю. Зіньковського, І. Зязюна, М. Кагана, В. Лугового. Специфіку організації та здійснення навчального процесу у вищій школі в цілому та увищій педагогічній школі зокрема висвітлено в науковому доробку А. Алексюка, Л. Артемової, С. Архангельського, Я. Болюбаша, В. Бондаря, Н. Бордовської, В. Буряка, С. Вишнякової, С. Вітвіцької, В. Євдокімова, М. Євтуха, Л. Кондрашової, Н. Кузьміної, З. Курлянд, О. Малихіна, І. Прокопенка, В. Чайки, М. Фіцули.

Вартує окремого вивчення низка дисертаційних робіт, у яких аналізується феномен соціокультурної та міжкультурної компетентностей (С. Бахтеєва, М. Боліна, А. Гусева, Н. Кормягіна, Т. Овсяннікова, С. Рачева, А. Рибакова, О. Усик та інші).

Психолого-педагогічні основи дослідження практичної складової організації та здійснення освітнього процесу в умовах вищої школи знаходимо у працях О. Анісімової, А. Брушлинського, В. Вілюнас, Е. Зеєра, Р. Немова, Л. Подоляк та інших.

О. Малихін зазначає, що компетентність сьогодні – це одиниця виміру освіченості людини, оскільки здобуті вміння та навички є недостатнім виміром рівня якості освіти. Компетентність розглядається також як базова характеристика особистості, бачення вирішення проблемних ситуацій, стійка її частина, за якою можна передбачити поведінку людини як в життєвих ситуаціях, так і в професійних. Компетенція не зводиться до простої суми знань і вмінь через те, що значна роль у її прояві належить обставинам, тобто умовам, у тому числі – педагогічним. Володіти сукупністю компетенцій, необхідних для успішної інтеграції в сучасному соціумі, – означає вміти мобілізувати в даній ситуації отримані знання й досвід. Компетенція одночасно тісно позв'язує мобілізацію знань, умінь і поведінкових відносин, налаштованих на умови конкретної діяльності [4].

Узагальнення наявного наукового досвіду вивчення досліджуваної проблеми на різних рівнях методології дає змогу конкретизувати простір авторських дослідницьких зусиль і визначити,

що сприятлива основа для формування компетентності соціальної рефлексії сучасних студентів – майбутніх учителів – може бути створеною саме у процесі навчання гуманітарних дисциплін.

Вітчизняна вчена, академік Н. Бібік здійснює рефлексивний аналіз практики запровадження ідей компетентнісного підходу в український освітній простір. Вона переконана, що оскільки основа унікальності глобальної освіти – у її змісті, у відборі галузей людського досвіду, котрі є найхарактернішими для нашої дійсності з її плюралізмом, всеохоплювальною залежністю та постійними перетвореннями, то корективи в змісті освіти через запровадження компетентнісного підходу мають ґрунтуватися або принаймні враховувати принцип глобально орієнтованої освіти. Вона пояснює це тим, що компетентності мають охоплювати такі якості особистості, які дозволяють інтегруватися в широкий світовий соціокультурний контекст [3].

Аналіз практичної роботи вищих навчальних закладів освіти й узагальнення власного досвіду викладання гуманітарних дисциплін уможливлюють виявлення наявності певних суперечностей, що існують та певним чином можуть бути усунені за результатами проектованого наукового вивчення досліджуваної проблеми:

– між потребою ліквідації сталих стереотипів щодо змісту й сутності фахової підготовки студентів вищих педагогічних навчальних закладів та існуючою лакуною у використанні нових показників якості цієї підготовки;

– між об'єктивним процесом залучення української освітньої системи до загальноєвропейських стандартів і норм здійснення навчальної діяльності у вищих закладах освіти з переважанням різноманітних форм і видів студентської соціальної роботи та традиційною організацією навчальної діяльності з масовим використанням відокремлених від соціальних проблем навчальних ситуацій у вітчизняному освітньому просторі;

– між об'єктивною вимогою формування студента – носія різноманітних компетентностей, чільне місце серед яких займає компетентність соціальної рефлексії, – та домінантним орієнтуванням вищої педагогічної школи на абстрактного середнього студента, стихійно сформульованими підходами до формування студентських компетентностей і їх складників.

Як об'єкт дослідження визначаємо процес навчання гуманітарних дисциплін у вищій педагогічній школі. У якості предмета дослідження є: зміст, форми, методи, прийоми і засоби формування соціальної рефлексії майбутніх учителів у процесі навчання гуманітарних дисциплін у вищому педагогічному навчальному закладі.

За мету передбачуваного дослідження обираємо прагнення на основі теоретичного, комплексного, цілісного, порівняльного та системного аналізу сучасних дидактичних моделей навчання обґрунтувати теоретико-методологічні засади та визначити сутність проблеми формування соціальної рефлексії майбутніх учителів у процесі навчання гуманітарних дисциплін, експериментально довести доцільність розробки відповідної структурно-функціональної дидактичної моделі та технології її впровадження в освітній процес вищої педагогічної школи.

Досягнення мети має стати більш реальним й ефективним за умови її конкретизації та локалізації відповідно до напрямів дослідження в низці завдань передбачуваного науково-дослідного пошуку. До таких завдань відносимо наступні:

- на основі аналізу філософської, психологічної, педагогічної вітчизняної та зарубіжної літератури з'ясувати стан розробленості проблеми формування соціальної рефлексії майбутніх учителів у процесі навчання гуманітарних дисциплін та розкрити теоретико-методологічні засади її дослідження;
- визначити системно-синергетичне розуміння феномену «компетентність соціальної рефлексії вчителя» та теоретично обґрунтувати необхідність уточнення сутності відповідного поняття та конкретизувати його психолого-педагогічний зміст;
- розробити інтегрально-комплікативну структуру компетентності соціальної рефлексії вчителя;
- дослідити психолого-педагогічні чинники та механізми дидактичного впливу на ефективність формування досліджуваного феномена та виявити й дефініціювати комплекс дидактичних умов формування компетентності соціальної рефлексії майбутнього вчителя як фундаційної основи розробки відповідної структурно-функціональної моделі;
- змоделювати концептуально об'єднану дидактичну систему формування компетентності соціальної рефлексії майбутніх учителів у процесі навчання гуманітарних дисциплін на засадах інтеріоризації соціокультурного та предметно-фаховогознання;
- уточнити критеріальну базу оцінки ефективності реалізації технології впровадження розробленої моделі в освітній процес вищого педагогічного навчального закладу;
- теоретично узагальнити, експериментально перевірити доцільність створення комплексу дидактичних умов та імплементації в освітній процес вищої педагогічної школи обґрунтованої моделі через реалізацію технології її впровадження.

Здійснення будь-якого фундаментального наукового дослідження передбачає визначення та узагальнене формулювання його концепції. Отже, спробуємо визначити та на прогностичному рівні презентувати концепцію дослідження проблеми формування соціальної рефлексії майбутніх учителів у процесі навчання гуманітарних дисциплін, що може бути дефініційована як така, що полягає в розкритті сутності системно-синергетичного розуміння феномену компетентності соціальної рефлексії майбутнього вчителя на ґрунті усвідомлення, активації, стимулювання та формування психічних процесів, пов'язаних з реалізацією процесів самоактуалізації; самоуправління; самовдосконалення та самореалізації в соціокультурному середовищі вищої педагогічної школи, а також вияву соціосуб'єктних якостей структури особистості студента, що мають визначати ефективність засвоєння ним інтеріоризованих знань і способів їх здобуття на соціокультурному, професійно-педагогічному та предметно-фаховому рівнях, і тим самим обумовлювати зміст й етапи реалізації соціокультурних, психолого-педагогічних та дидактико-методичних впливів, які у своїй сукупності створюють цілісну дидактичну систему, яка імплементується в освітній процес вищого педагогічного на-

вчального закладу як результат моделювання та технологізації процесу впровадження.

Відповідно до представленої концепції дослідження формулюємо загальну гіпотезу дослідження, яка, на наше переконання, полягає у припущенні про те, що теоретико-методологічне обґрунтування доцільності розробки та впровадження в освітній процес вищої педагогічної школи інтегральної структурно-функціональної дидактичної моделі формування соціальної рефлексії майбутніх учителів у процесі навчання гуманітарних дисциплін на засадах компетентнісного підходу забезпечить суттєве підвищення ефективності формування їх суб'єктних якостей, пов'язаних з реалізацією процесів самоактуалізації; самоуправління; самовдосконалення та самореалізації в соціокультурному середовищі вищої педагогічної школи, а також вияву соціосуб'єктних якостей структури особистості студента та позитивну динаміку рівня розвитку в студентів психолого-педагоічної, фахово-предметної, методологічної, методичної та самоосвітньої компетентностей як таких, що є безпосередньо взаємокорелятивними з рівнем сформованості компетентності соціальної рефлексії у структурі компетентності вищого ієрархічного порядку – професійно-педагогічної компетентності майбутнього вчителя.

На загальнонауковому та конкретно науковому (предметно науковому) рівнях методологічну основу дослідження становлять: загальнонаукова методологія як спосіб пізнання психолого-дидактичних фактів, явищ, процесів, що відображає їх взаємозв'язок, взаємообумовленість і взаємозалежність; сучасні теорії педагогічної діяльності щодо пізнання, проектування та моделювання процесів і явищ в освіті, засвоєння знань у процесі діяльності й інтерактивного спілкування; ідеї соціальної, педагогічної та психологічної наук про сутність особистості та пріоритетність вияву нею соціоактивності, самостійності, незалежності й автономності, що відбиваються в реалізації процесів самоактуалізації, самоуправління, самовдосконалення, самореалізації на засадах їх соціозначущої рефлексійної інтеграції; педагогічні концепції дослідного, розвивального, проблемного, особистісно-орієнтованого, комбінованого, інтегрованого та ситуаційно зумовленого навчання за свідомого вияву соціальної та рефлексійної позицій; гносеологія, сучасні теорії педагогічної діяльності щодо пізнання та моделювання процесів і явищ в освіті, засвоєння гуманітарних знань у процесі комунікативної соціально значущої діяльності; ідеї педагогічної і психологічної наук про сутність особистості; концепція особистісно орієнтованого навчання; історичний і системно-комплексний принципи науково-педагогічного пошуку; історико-педагогічний і системно-синергетичний принципи науково пошуку у площині дидактики вищої школи, провідні дидактичні принципи: культуровідповідності, природовідповідності, наступності, суб'єктності, самостійності, автономності, соціальної, практичної і професійної спрямованості, зв'язку з життям на основі свідомої рефлексії.

Вихідні положення дослідження ґрунтуються на Законах України «Про освіту», «Про вищу освіту», Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, Концепції розвитку освіти до 2025 року.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, на ґрунті здійсненого аналізу основних методологічних положень, що покладаються в основу дослідження проблеми формування компетентності соціальної рефлексії майбутніх вчителів, а також сформульованих на гіпотетично-прогностичному рівні узагальнених і цінних для дидактики вищої школи тверджень, доведено доцільність здійснення окремого фундаментального дослідження, яке передбачає вивчення теоретико-метолологічної основи та запровадження практичних дидактико-методичних рекомендацій у площині окресленої науково-педагогічної проблеми, а саме: потреба формування компетентності соціальної рефлексії студента вищого педагогічного навчального закладу – майбутнього вчителя, – як здатності й готовності розв'язувати розмаїття комплексних і суперечливих соціально забарвлених ситуацій у майбутній професійно-педагогічній діяльності.

Перспектива подальшого дослідження виучуваної дидактичної проблеми має вбачатися в деталізованому розкритті та теоретичному обґрунтування концепції, гіпотези, комплексу дидактичних умов, структурно-функціональної моделі формування компетентності соціальної рефлексії майбутніх учителів у процесі навчання гуманітарних дисциплін та відповідної технології реалізації тої моделі як запровадження в реальному освітньому процесі вищої педагогічної школи цілісної дидактичної системи цілеспрямованого формування досліджуваного феномена. Окремого деталізованого вивчення потребує питання використання прихованого та ще нерозкритого дидактичного потенціалу організації та здійснення навчання у вищій педагогічній школі з проекцією на цілеспрямоване формування компетентності соціальної рефлексії майбутнього вчителя; рефлексійного аналізу освітньої й самоосвітньої соціально значущої діяльності на інтеграційній основі як чинника соціалізації особистості.

Список літератури:

1. Малихін О. В. Методологічні основи визначення дидактичних умов у дослідженнях з теорії навчання (у вищій школі). Режим доступу: http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/pedagogika/2013/215-203-2.pdf
2. Зіньковський Ю. Перспективи розвитку професійно-технічної освіти / Ю. Зіньковський // Професійно-технічна освіта. – 2001. – № 4. – С. 19–21.
3. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: бібліотека з освітньої політики: [монографія] / Н. М. Бібік, Л. С. Ващенеко, О. І. Локшина та ін.; [під заг ред. О. В. Овчарук]. – К.: К. І. С., 2004. – 112 с.
4. Малихін О. В. Методика викладання у вищій школі: навчальний посібник О. В. Малихін, І. Г. Павленко, О. О. Лаврентьєва, Г. І. Матукова. – Київ: КНТ, 2014. – 262 с.

Опалюк Т.Л.
Каменец-Подольский национальный университет
имени Ивана Огиенко

ОСНОВНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ МЕТОДОЛОГИИ ИССЛЕДОВАНИЯ ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ КОМПЕТЕНТНОСТИ СОЦИАЛЬНОЙ РЕФЛЕКСИИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

Аннотация
В статье рассматриваются и анализируются основные положения методологии изучения проблемы формирования компетентности социальной рефлексии будущих учителей. На уровне перспектив дальнейшего исследования проблемы формирования компетентности социальной рефлексии будущих учителей приобретает свое содержательное наполнение положение относительно использования дидактического потенциала организации процесса обучения гуманитарных дисциплин в высшей педагогической школе с проекцией на целенаправленное формирование компетентности социальной рефлексии будущего учителя.
Ключевые слова: компетентность; компетентностный подход; рефлексия; социальная рефлексия; образовательный процесс; высшее педагогическое учебное заведение; будущие учителя; социализация.

Opalyuk T.L.
Kamyanets-Podilsky Ivan Ohienko National University

FUNDAMENTALS OF METHODOLOGY OF RESEARCH FOR PROBLEM OF FORMATION OF COMPETENCE OF SOCIAL REFLECTIONS OF FUTURE TEACHERS

Summary
The article deals with the subject matter and analyzes the major provisions of the methodology of studying the problem of formation of the future teachers' competence of social reflection. At the level of the prospects for further studies of the problem of formation of the future teachers' competence of social reflection acquires its content filling basing on the use of the didactic potential of the learning process of the humanities organization in higher educational school aiming the purposeful formation of the future teachers' competence of social reflection.
Keywords: competence; competence-based approach; reflection; social reflection; educational process; higher educational establishments; future teachers; socialization.

УДК 378.011.3-051:373.3

РОЛЬ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ У ПІДГОТОВЦІ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ПРИ ВИКЛАДАННІ ПЕДАГОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН

Опанасенко Н.І.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті розкривається питання ролі самостійної роботи у фаховій підготовці вчителя початкової школи. Доводиться думка про важливість розвитку в майбутніх фахівців самостійності у навчально-пізнавальній діяльності. Наведено приклади завдань для самостійної роботи з навчальних дисциплін «Загальні основи педагогіки» та «Історія педагогіки».

Ключові слова: самостійна робота, принцип самостійності, навчально-пізнавальна діяльність, підготовка вчителя, педагогічні дисципліни.

Постановка проблеми. На сьогодні важливою проблемою вищої освіти є розвиток у майбутніх фахівців самостійності у навчально-пізнавальній діяльності. Навчальний процес у вищій школі має бути спрямований на підготовку освічених фахівців, які вміють ініціативно, творчо мислити, самостійно поповнювати свої знання та застосовувати їх на практиці. У період навчання у вищому навчальному закладі закладаються основи професіоналізму, формуються вміння самостійної професійної діяльності. Успіх підготовки фахівців залежить від багатьох чинників, одним з яких є самостійна робота студентів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковці завжди приділяли багато уваги вивченню різних аспектів, пов'язаних із самостійною роботою. Дана проблема піднімалася і педагогами минулого. Принцип самостійності у навчанні розглядається у педагогічній літературі з кінця XVII ст. Так, німецький педагог Ф. Дістервег називав самодіяльність засобом і водночас результатом освіти [2, с. 804]. Під самодіяльністю педагог розумів активність, ініціативу як важливу рису особистості. Мета виховання за Ф. Дістервегом полягає в тому, щоб розвинути в підростаючого покоління «самодіяльність в служінні істині, красоті і добру» [3, с. 69]. Питанню розвитку самостійності та активності учнів приділяв увагу К. Ушинський [2, с. 804].

Сучасні науковці також досліджували означену проблему. У наукових розвідках В. Буряка, Б. Єсипової, А. Івасишина, В. Луценко, П. Підкасистого, Н. Шишкіної та ін. розкрито сутність самостійної роботи, принципи її організації, розглянуто різні класифікації, обґрунтовано методи, форми, засоби проведення самостійної роботи, розроблено методики планування, організації та контролю самостійної роботи.

В. Андрущенко, І. Бех, І. Зязюн та ін. досліджували проблему самовдосконалення, самореалізації особистості засобами навчання. Проблему організації самостійної роботи для студентів-філологів розглядала О. Боричевська. Питання вміння педагога пробуджувати самостійність думки учнів розкривається у працях сучасних дидактів В. Лозової, О. Савченко та ін. Обґрунтуванню загальнодидактичних основ самоосвіти присвячені праці С. Архангельського, Ю. Бабанського, В. Сластьоніна, Г. Щукіної та ін.

Дослідження науковців переконливо доводять, що самостійна робота дозволяє успішно розв'язувати такі завдання: формувати усвідомлений процес засвоєння знань; удосконалювати вміння й навички, визначені програмою кожного навчального предмета; готувати майбутніх фахівців до усвідомленого застосування знань у практичній діяльності; розвивати пізнавальні здібності; виховувати культуру розумової праці; виробляти потребу ефективно підвищувати свою готовність до самостійної діяльності.

Мета нашого дослідження – проаналізувати роль самостійної роботи у процесі вивчення педагогічних дисциплін майбутніми вчителями початкової школи.

Виклад основного матеріалу. Самостійна робота – це форма організації індивідуального вивчення студентами навчального матеріалу в аудиторний та позааудиторний час. Вона є «плановою індивідуальною або колективною робота студентів, що виконується за завданням і при методичному керівництві викладача, але без його безпосередньої участі» [2, с. 804]. Мета самостійної роботи студента полягає у сприянні формуванню самостійності як особистісної риси та важливої професійної якості молодої людини. Завданнями її можуть бути засвоєння певних знань, формування умінь і навичок, закріплення та систематизація набутих знань, їхнє застосування на практиці та виконання творчих робіт. Самостійна робота дає можливість студенту працювати без поспіху, не боячись негативної оцінки товаришів чи викладача, а також обирати оптимальний темп роботи та умови її виконання.

У наш час самостійна навчальна робота студента у вищому навчальному закладі «нарівні з аудиторною є однією з форм навчального процесу, істотною його частиною, основним засобом оволодіння навчальним матеріалом у час, вільний від обов'язкових навчальних занять» [2, с. 804]. Вона призначена як для оволодіння кожною дисципліною, так і для формування навичок самостійної роботи взагалі. Л. Хомич у монографії «Професійно-педагогічна підготовка вчителя початкових класів» зазначає, що самостійна робота забезпечує саморозвиток майбутнього вчителя як складової становлення творчої особистості. Через вивчення навчальних дисциплін у студентів формуються такі компоненти саморозвитку, як самовизначення, самореалізація, самоорганізація [4].

За своєю суттю самостійна робота є активною розумовою діяльністю студента, пов'язаною з виконанням навчального завдання. Наявність завдан-

ня і цільової установки на його виконання вважають характерними ознаками самостійної роботи. Завдання, які доводиться вирішувати студенту в навчальній діяльності, стосуються таких її сфер:

– засвоєння матеріалу теми, яка розглядається на лекції (робота з конспектом лекції, рекомендованою навчальною літературою);

– конспектування фундаментальних робіт відповідно до програми навчальної дисципліни;

– підготовка рефератів, доповідей, контрольних робіт;

– підготовка курсових, дипломних, магістерських робіт.

Усі ці елементи навчального процесу є самостійною роботою, оскільки студенти здійснюють їх певною мірою індивідуально, в позааудиторний час.

Для успішного виконання студентом самостійної роботи викладачу необхідно створити відповідні умови, підвищити рівень мотивації виконання і т. ін. [2, с. 804]. Науковці Н. Гавриш, Т. Лопухіна виділяють такі соціально-педагогічні характеристики готовності майбутнього вчителя до самостійної навчальної діяльності: спрямованість на безперервну самостійну освітню діяльність, перспективність, постійний пошук, осмислення нових знань та застосування їх у педагогічній діяльності; адаптація до змін у педагогічній діяльності, мобільність у застосуванні новітніх програм та технологій; готовність до свідомої корекції власної професійної діяльності, поведінки та ставлення; відкритість новому досвіду, професійна активність, творча індивідуальність, готовність до розв'язання креативних завдань; самокритичність, відповідальність, доцільність; перспективність у стосунках, постійне підвищення рівня спілкування, комунікації з іншими суб'єктами взаємодії [1].

Уже на першому курсі у процесі вивчення навчальних дисциплін педагогічного циклу, студенти мають ознайомитися із особливостями та головними проблемами навчальної та професійної самостійної навчальної діяльності, оволодіти основами продуктивної навчальної діяльності, зокрема основними методами, а також у них має виробитися позитивна мотивація щодо самостійної пізнавальної діяльності.

Вивчення курсу «Загальні основи педагогіки» на педагогічному факультеті передбачає забезпечення засвоєння студентами теоретичних основ педагогіки, розвиток у майбутніх учителів початкової школи критичного педагогічного мислення, виховання професійно значущих рис особистості. Дана дисципліна вивчається на першому курсі і має фундаментальне значення для подальшого вивчення всіх розділів педагогіки, виступає основою професійної підготовки майбутніх фахівців.

У процесі вивчення «Загальних основ педагогіки» у студентів формуються уявлення про педагогіку як науку та її методологію; розкривається державна політика щодо формування всебічно й гармонійно розвиненої особистості; відбувається ознайомлення із сутністю процесів розвитку і формування особистості; розкриваються особливості вікового та індивідуального розвитку дітей та учнів; аналізується цілісний педагогічний процес як основна функція навчальних закладів; характеризується система освіти в Україні.

Навчальний курс «Історія педагогіки» синтезує ретроспективне становлення та розвиток освітніх і виховних систем від найдавніших часів і до сьогодення. Дисципліна висвітлює процес виникнення, становлення і розвитку основних педагогічних категорій: «навчання», «освіта», «виховання», педагогічних систем і концепцій, а також досвід освітньо-виховної практики. Вона розглядає історико-педагогічні процеси як Європи, так і України в різні періоди, починаючи від первіснородового ладу.

Майбутні вчителі, вивчаючи «Історію педагогіки», знайомляться з особливостями виховання та навчання підростаючого покоління в окремий історичний період, з ідеями визначних зарубіжних та українських педагогів. Таким чином, ця дисципліна «покликана глибше пізнати минуле й наблизити майбутнє».

З навчальних дисциплін нами розроблена тематика завдань для самостійної роботи таким чином, щоб вони сприяли розвитку інтересу в студентів до педагогічних знань, що врешті-решт поступово стимулюватиме утвердження їх педагогічного мислення і формуватиме педагогічну культуру. Наведемо приклад тем для самостійного опрацювання з дисципліни «Загальні основи педагогіки»: «Значення педагогічної професії в розвитку суспільства», «Особистість учителя початкової школи», «Сенс знання вчителем вікових особливостей дітей», «Формування особистості молодшого школяра», «Виховний ідеал української народної педагогіки», «Народна педагогіка про досконалу людину», «Народна педагогіка про особистість, її розвиток, виховання і формування», «Активність особистості у власному розвитку, вихованні, формуванні», «Особливості застосування методів науково-педагогічного дослідження», «Місце та роль початкової школи в системі безперервної освіти», «Особливості навчально-виховного процесу в загальноосвітніх закладах різних типів» та ін.

Також, розроблені завдання до кожної теми для самостійної роботи в модульному середовищі. Наприклад, тема «Педагогіка як наука» – 1. Охарактеризувати виникнення і розвиток педагогіки як науки; 2. Що є предметом вивчення педагогіки і які проблеми вона досліджує на сучасному етапі розвитку?; 3. Охарактеризувати систему педагогічних наук; тема «Система освіти в Україні» – 1. Назвати місце та роль початкової школи в системі безперервної освіти; 2. Назвати типи загальноосвітніх навчальних закладів; тема «Дослідження педагогічних явищ і процесів» – 1. Які методи дослідження лежать в основі розробки педагогічної теорії?; 2. Назвати особливості застосування методів науково-педагогічного дослідження; тема «Мета і завдання виховання особистості» – 1. У чому полягає різниця між поняттями «мета виховання» та «ідеал виховання»?; 2. Назвати етапи конкретизації мети виховання; тема «Вікові особливості розвитку та виховання дітей та учнів» – 1. У чому полягає сенс знання вчителем вікових особливостей дітей?; 2. Що входить в індивідуальні особливості дітей?; тема «Педагогічна професія й особистість учителя» – 1. Охарактеризувати особистість учителя початкової школи; 2. Дати оцінку професійно-важливим якостям особистості вчителя; 3. Яким Ви уявляєте ідеал учителя? та ін.

Самостійна робота з дисципліни «Історія педагогіки» передбачає такі теми рефератів: «Методика розвиваючого навчання Й. Песталоцці», «Проблема вчителя та його підготовка в творах Й. Песталоцці», «Теорія національного виховання в Німеччині кінця XVIII – початку XX ст.», «Дидактика розвиваючого навчання Ф. Дістервега», «Система підготовки вчительських кадрів у творах і практиці Ф. Дістервега», «Основні напрямки розвитку педагогічної науки кінця XIX – початку XX ст.», «Реформаторство в педагогіці Заходу в кінці XIX – початку XX ст.», «Педагогічна система М. Монтессорі», «Реформи освіти в провідних країнах Заходу кінця XX – початку XXI ст.», «Християнство та його роль у розповсюдженні писемності в Київській Русі», «Літературно-педагогічні пам'ятки Київської Русі та їх вплив на розвиток школи і педагогіки в Україні», «Внесок К. Ушинського в розвиток теорії початкової освіти», «Виховний ідеал українських діячів «Просвіт» кінця XIX – початку XX ст.», «Громадський рух за пропаганду педагогічних ідей і поширення освіти серед народу в Україні кінця XIX – початку XX ст.», «Педагогічні ідеї та просвітницька діяльність (Б. Грінченка, Т. Лубенця, І. Франка, Лесі Українки)» та ін.

Пропонуємо завдання для самостійної роботи в модульному середовищі. Наприклад, тема «Виникнення виховання й освіти у світовій суспільній цивілізації. Виховання і навчання в античному суспільстві» передбачає такі завдання: 1. Охарактеризувати підходи світової науки до виникнення виховання як суспільного явища; 2. Охарактеризувати афінську систему виховання. Тема «Педагогічна думка в е. Середньовіччя, е. Відродження та Реформації» включає завдання: 1.Проаналізувати типи виховних систем е. Середньовіччя. Обґрунтувати поняття «схоластичний тип мислення» на прикладі ідей учених-схоластів П. Абеляра, Ф. Аквінського; 2. Довести утвердження ідеалу гармонійного розвитку людини е. Відродження на прикладі роману Ф. Рабле «Гаргантюа і Пантагрюель». Завдання до теми «Педагогіка е. Просвітництва. Видатні діячі епохи пізнього Просвітництва в Європі»: 1. Проаналізувати навчально-виховний процес у школі В. да Фельтре під назвою «Будинок радості»; 2. Розкрити концепцію вільного природного виховання Ж.-Ж. Руссо на прикладі його твору «Еміль або про виховання». Завдання до теми «Шкільництво та педагогічна думка країн Європи кц. XVIII – XIX ст.»: 1. Проаналізувати філософсько-психологічну теорію «чистої дошки» Дж. Локка; 2. Пророананалізувати теорію «елементарної освіти» Й. Песталоцці. Завдання до теми «Основні теорії європейської освіти нового часу (кінець XIX – початок XX ст.)»: 1. Розкрити зміст теорії «громадянського виховання» і «трудової школи» Г. Кершенштейнера; 2. Розкрити зміст теорії «вільного виховання» М. Монтессорі. Завдання до теми «Виховання, школа і педагогічна думка в Київській Русі»: 1. Проаналізувати систему освіти і шкільництва в Київській Русі; 2. Охарактеризувати християнство та його роль у розповсюдженні писемності в Київській Русі. Тема «Освіта і виховання в Україні в е. Відродження та Ренесансу (XVI – перша половина XVIII ст.)» передбачає такі завдання: 1. Проаналізувати Статут Львівської братської школи та порівняти його з твором Я.А. Коменського «Закони добре організованої школи»; 2. Проаналізувати навчально-виховний процес у Києво-Могилянській академії. Назвати відмінності між системами навчання у Києво-Могилянській академії та європейському університеті; Тема «Українське шкільництво і педагогіка другої половини XVIII – першої половини XIX ст.)» включає такі завдання: 1. Проаналізувати систему освіти України у складі Російської імперії (друга половина XVIII – перша половина XIX ст.); 2. Проаналізувати розвиток освіти на Правобережній та Західній Україні (друга половина XVIII – перша половина XIX ст.). Завдання до теми «Школа і педагогічна думка в Україні другої половини XIX – початок XX ст.»: 1. Проаналізувати систему освіти на території підросійської України у другій половині XIX – початку XX ст.; 2. Проаналізувати роль культурно-освітніх товариств «Просвіта» у справі національної освіти (друга половина XIX – початок XX ст.). Завдання до теми «Школа і педагогічна думка в Україні XX ст.»: 1. Охарактеризувати розвиток українського шкільництва у період між першою і другою світовими війнами; 2. Охарактеризувати українську школу в роки другої світової війни і в повоєнний час та ін.

Індивідуальні завдання з педагогічних дисциплін студенти можуть виконувати за бажанням. Індивідуалізація самостійної роботи сприяє самореалізації студента, розкриваючи в нього такі грані особистості, які допомагають професійному розвитку. Виконання завдань такого типу буде сприяти пробудженню самостійності думки студентів, розширенню та закріпленню знань і вмінь, що одержуються на лекція, семінарах та практичних заняттях, розвитку творчого потенціалу майбутніх фахівців.

Висновки. Отже, самостійна робота студентів потребує чіткої організації, планування, системи й певного керування, що сприяє підвищенню якості навчального процесу. Успіх цієї роботи багато в чому залежить від бажання, прагнення, інтересу до роботи, потреби в діяльності, тобто від наявності позитивних мотивів. Велике значення під час самостійної роботи студента мають його спрямованість, психологічна готовність, а також певний рівень бази знань, на який будуть нашаровуватися нові знання. Оволодівши досвідом самостійної діяльності під час навчання, майбутній учитель початкових класів зможе постійно поглиблювати свої знання, розвивати здібності розв'язувати професійні завдання, у нього виробиться позитивна мотивація до самостійної навчальної діяльності.

Список літератури:

1. Гавриш Н.В. Організація самостійної пізнавальної діяльності майбутніх педагогів у процесі професійної підготовки / Н.В. Гавриш, Т.В. Лопухіна // Проблеми сучасної педагогічної освіти. – Серія: Педагогіка і психологія. – Вип. 8. – Ч. 1. – Ялта: РВВ КГУ, 2005. – С. 8–14.
2. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; [головний ред. В.Г. Кремень]. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
3. Левківський М.В. Історія педагогіки: Підручник / М.В. Левківський. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 360 с.
4. Хомич Л.О. Професійно-педагогічна підготовка вчителя початкових класів: монографія / Л.О. Хомич. – К.: «Магістр-S», 1998. – 200 с.

Опанасенко Н.И.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

РОЛЬ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ В ПОДГОТОВКЕ УЧИТЕЛЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ ПРИ ПРЕПОДАВАНИИ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН

Аннотация
В статье раскрывается вопрос роли самостоятельной работы в профессиональной подготовке учителя начальной школы. Утверждается мнение о важности развития в будущих специалистов самостоятельности в учебно-познавательной деятельности. Приведены примеры заданий для самостоятельной работы по дисциплинам «Общие основы педагогики» и «История педагогики».

Ключевые слова: самостоятельная работа, принцип самостоятельности, учебно-познавательная деятельность, подготовка учителя, педагогические дисциплины.

Opanasenko N.I.
Pereyaslav-Khmelnytsky Hryhoriy Skovoroda State Pedagogical University

ROLE OF INDEPENDENT WORK IN PRIMARY SCHOOL TEACHER TRAINING IN TEACHING OF PEDAGOGICAL DISCIPLINES

Summary
In the article the question of the role of independent work in primary school teachers training is being disclosed. The importance of the development of future specialists' independence in learning and cognitive activity is being proved. The examples of tasks for independent work on the subjects of «General Principles of Pedagogy» and «History of Education Science» are given.

Keywords: independent work, the principle of self-sufficiency, learning and cognitive activities, teacher training, pedagogical disciplines.

УДК 378.046.4

ДО ПРОБЛЕМИ СУТНОСТІ ПОНЯТТЯ «РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНОЇ МОБІЛЬНОСТІ»

Павленко М.С.
Національний університет «Львівська політехніка»

У статті автором здійснено теоретичне обґрунтування визначення сутності поняття «розвиток професійної мобільності». Роль професійної мобільності у сучасному суспільстві. Фактори та критерії забезпечення професійної мобільності. Значущість професійної мобільності для розвитку та зміцнення інтелектуально-освітнього середовища.
Ключові слова: мобільність, професійна мобільність, розвиток професійної мобільності, педагог.

Актуальність дослідження. Сучасна людина живе у складному світі, який швидко розвивається. Стрімкий розвиток соціального, економічного, культурного життя, суспільства і окремої людини викликає нагальну потребу у конкурентноздатних фахівцях, які можуть приймати та реалізовувати нестандарнті рішення, уникати стереотипів. Як зазначено в Концепції розвитку професійно-технічної освіти України та Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті нагальною потребою є забезпечення підготовки кваліфікованих кадрів, які здатні до творчої праці, професійного саморозвитку, впровадження наукоємних та інформаційних технологій, конкурентоспроможних та мобільних на ринку праці.

Сьогодення вимагає від людини в цілому й фахівця-професіонала зокрема, бути готовим до постійного оновлення знань, об'єктивного зростання, освоєння нових інформаційних джерел та технологій, оперативного реагування на їх зміни, бути конкурентоспроможним у будь-якій сфері діяльності.

Постановка проблеми. Могутні інтеграційні процеси, все сильніше захоплюють всі сфери суспільного життя, вимагають адекватних відповідей від вищої освіти, посилення організації підготовки сучасного фахівця, які відповідають всім вимогам міжнародного співтовариства. Інтеграційний процес полягає у впровадженні європейських норм і стандартів в освіті і науці, розширенні власних культурних і наукових досягнень в ЄС. Відповідні дії спрямовані на зміцнення в Україні європейської культурної ідентичності і посилення інтеграції в загальноєвропейське інтелектуально-освітнє середовище. Особливо важливим є виконання сумісних культурних, наукових і освітніх проектів, залучення українських педагогів, учених і фахівців до загальноєвропейських програм наукових і освітніх досліджень. Все це вимагає від ВНЗ вирішення багатьох важливих завдань серед яких: модернізація державної системи контролю якості підготовки фахівців; створення внутривузівської системи управління якістю навчання; розробка форм нової документації; створення навчально-методичного забезпечення підготовки висококваліфікованого фахівця; модернізація схеми фінансування; залучення студентів у процес управління навчально-виховним процесом у ВНЗ; розвиток академічної мобільності.

Отже, сучасні реалії ставлять перед вищою школою цілком точні завдання щодо підготовки спеціалістів, які мають відрізнятися високим рівнем духовної культури, бути здатними до демократичних форм організації влади і управління, утвердження ринкових відносин, до свідомого й відповідального самовизначення, саморозвитку, самостійного вибору та мобільності в реалізації власного життєвого шляху.

Згідно з Концепцією розвитку освіти України основна мета професійної освіти – підготовка кваліфікованого фахівця відповідного рівня і профілю, конкурентоздатного на ринку праці, компетентного, відповідального, такого, що вільно володіє своєю професією і орієнтованого в суміжних галузях діяльності, здатного до ефективної роботи за фахом на рівні світових стандартів, готового до постійного професійного зростання, соціально-професійної мобільності.

Розвиток освітніх інновацій цілком залежить від рівня підготовки фахівців, від здатності оперативного реагувати у своїй діяльності на зміни потреб суспільства, ринку праці, розвиток технологій.

Тому в цій ситуації, педагог покликаний сприяти розвитку особистості, орієнтуватися в мінливому суспільстві, брати участь у його перетворенні і тому сам повинен бути готовим до діяльності в нових динамічних соціокультурних і професійних умовах інноваційного освітнього простору. Іншими словами, бути мобільним.

Мета статті полягає в обґрунтуванні сутності поняття «розвиток професійної мобільності педагога».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Увага до професійної мобільності стала предметом досліджень науковців різних галузей у 70-х роках XX століття. Першими науковцями, які говорили про професійну мобільність як невід'ємну складову суспільного життя були: Б. Барбер, Ю. Веніга, Е. Гідденс, П. Сорокін. Наукові праці І. Вишнеградського, Б. Гершунського, Б. Матіна, І. Янжули безпосередньо були присвячені вивченню історичного аспекту виникнення проблеми професійної мобільності в науці та освіті. Також до проблеми формування професійної мобільності, як здатності людини швидко й ефективно самоорганізовуватися, змінюватися відповідно до життєвих і професійних потреб, адаптуватися до певного професійного середовища та професійних груп й, кінець-кінців, ефективно працювати викладено у працях вчених: Л. Сушенцевої, І. Шпекторенко, Б. Ігошева, Р. Пріми.

Основна частина. Якщо у недалекому минулому попередні покоління здобували професію на все життя, то нинішнє має бути готовим до зміни професійної діяльності та володіти соціально-професійною мобільністю через швидкі зміни виробничих умов. Відповідно до новітніх

реалій, професія більше не являється центром життєвого циклу людини, а навпаки відображує одну з можливих форм соціального пристосування і творчої самореалізації особистості. Обсяги і складність інформації, яку сучасна людина змушена засвоювати у всіх сферах свого життя: соціальній, економічній, професійній, побутовій та ін. Це вимагає від особистості вміння оперативно оновлювати свої знання, гнучко орієнтуючись у безперервних змінах інформаційного середовища. Іншими словами, щоб бути успішним і конкурентоздатним фахівець повинен володіти певними особистісними якостями – бути рухливим, мобільним, готовим до будь-яких змін, вміти швидко і ефективно адаптуватися до нових умов.

Також одним із пріоритетних напрямків подальшого розвитку України – це орієнтація на європейську інтеграцію. Важливу роль у цьому процесі відіграє адаптація вітчизняної моделі загальноосвітнього навчання до вимог європейської освітньої системи, яка ґрунтується на п'ятьох основоположних принципах створення єдиного освітнього простору: багатокультурність, мобільність, відкритість, компетентність, навчання без вікових меж. Відтак, актуальності набуває проблема здатності сучасного педагога гнучко реагувати на постійно змінювані умови та зміст своєї професійної діяльності, самостійно працювати над власним розвитком, підвищенням освітнього й культурного рівнів, набувати необхідних для професійної діяльності знань, умінь і навичок, критично мислити, володіти стійкою системою мотивів і потреб соціалізації, активно і творчо діяти та бути конкурентоздатним.

Виклики суспільства й освіти спрямовують педагога на постійний пошук шляхів удосконалення навчально-виховного процесу, передбачають наступність між допрофільним і профільним етапами навчання. Освіті потрібен учитель, який працює у форматі творчих шукань, що ґрунтуються на здобутках традиційної методики та включають інноваційні елементи. Сьогодення вимагає від сучасного педагога бути мобільним.

Мобільність – (від франц. mobile – рухливий, рухливість, здатність до швидкого пересування) у загальноприйнятому значенні визначається як здатність до швидкої зміни стану, статусу, вміння швидко орієнтуватися в ситуації, знаходити потрібні форми діяльності. Крім того, мобільність розглядається як соціальна категорія (перехід людей з одних громадських груп, шарів до інших). Більш вузьке розуміння мобільності пов'язано з безпосереднім швидким виконанням певних завдань [1, с. 534].

Можна погодитись з думкою Ю. Калиновського, який зазначає, що критеріями мобільності є:

– властивості та якості особистості: відкритість світу, довіра до людей і до себе, гнучкість, оперативність, локалізація контролю, толерантність;

– вміння: рефлексії, саморегуляції, самовизначення, цілепокладання;

– здібності: бачити і розуміти сутність змін у социумі;

– бачити варіативність і альтернативність розвитку ситуації;

– конструктивно, продуктивно мислити;

– проектувати необхідні зміни в мікросоціумі;

– вирішувати проблеми;

– адаптуватися до змін [2, с. 284].

Термін «соціальна мобільність» уведено в соціологію П. Сорокіним. Без сумніву, наукова праця П. Сорокіна – найдосконаліше за своєю системністю і багатогранністю джерело, на яке посилаються практично всі сучасні дослідники мобільності. При цьому соціологи зосереджують основну увагу, насамперед, на цілях і мотивах мобільності та соціальної адаптації, переміщеннях індивідів у сферах суспільного життя, шансах на кар'єру тощо.

Усі види соціальної мобільності об'єктивно впливають на професійну мобільність і цей вплив є взаємним. Так, у структурі професійної мобільності виділяється окремий її важливий елемент – професійну навченість, що є фактично академічною мобільністю особистості, яка багато у чому визначає сформованість професійної мобільності [3, с. 362]. Таким чином, професійна мобільність людини формується у соціальному, академічному, культурному, соціокультурному та професійному середовищі.

Як вважає Л.Сущенцева, висока професійна конкурентоспроможність проявляється у здатності особистості самостійно знайти шляхи самореалізації, самовдосконалення, уникнути застрягання в періодах вікових і професійних криз, не піддатися маргіналізації свідомості. Саме такі особистості становитимуть основу соціального фундаменту демократичного суспільства й поповнять клас «професіоналів».

Поняття «професійна мобільність» має декілька визначень, які, за великим рахунком, є тотожними. Вони характеризують мобільність як здатність людини швидко й ефективно самоорганізовуватися, змінюватися відповідно до життєвих і професійних потреб, адаптуватися до певного професійного середовища та професійних груп й, кінець – кінців, ефективно працювати. Заслуговує на увагу тлумачення терміну «професійна мобільність», яке наводить Л. Сушенцева. На думку науковця, «професійна мобільність» – являється складним, інтегративним, багатофакторним утворенням. Це властивість особистості,яка забезпечує внутрішній механізм її розвитку; діяльність особистості (обумовлену подіями, що швидко змінюють соціальне професійне середовище), результатом якої є її самореалізація в обраній професії та житті; процес самовдосконалення особистості та перетворення навколишнього професійного і життєвого середовища. Професійна мобільність забезпечує: розвиток людини через сформованість ключових, загально професійних компетенцій; діяльність людини детерміновану подіями, що змінюють середовище (результатом діяльності виступає самореалізація особистості яку професії,такі в повсякденному житті); процес перетворення людиною не тільки самої себе, а й професійно-життєвого середовища [4, с. 40].

Наприклад, І. Шпекторенко розглядає професійну мобільність як:

– здатність (тобто готовність) особистості досить швидко і успішно оволодівати новою технікою і технологією, набувати знання та уміння, які забезпечують ефективність нової професійно орієнтованої діяльності;

– рухливість особистості, спроможність її до динамічного нарощування власного ресурсу, до швидкого пересування, змін;

– ознаку кар'єрного розвитку індивіда;

– процес переходу індивіда або професійної групи з однієї професійної позиції в іншу [5, с. 467-472].

Значущість професійної мобільності, на думку Н. Василенка, зумовлена декількома причинами, які умовно можна поділити на зовнішні та внутрішні. Зовнішні причини визначаються змінами в середовищі життєдіяльності людини, які можуть мати глобальний та індивідуальний характер. Глобальні зміни викликані реструктуризацією економіки, а індивідуальні – зміною професії, робочого місця, статусу в організації в результаті різних причин (стан здоров'я, зміна місця мешкання тощо). Науковець стверджує, що внутрішні причини обумовлені індивідуальною спрямованістю особистості. З одного боку вони визначаються мотивацією успіху, яка викликає в особистості прагнення до вдосконалення професійних умінь та навичок, саморозвитку, кар'єрного зростання, а з іншого боку – пізнім професійним самовизначенням, що передбачає перехід до професії, яка значно відрізняється за профілем від одержаної раніше професійної освіти. Сучасна ситуація в суспільстві вимагає від людини здатності до самозміни як способу прийняття виклику швидко змінюваній реальності з орієнтацією на автономність, незалежність, опору на власні сили [6, с. 15].

Науковець І. Хорєв у своєму дослідженні теж розділяє поняття професійної мобільности на зовнішні й внутрішні чинники. Науковець зазначає, що зовнішні спричинені об'єктивною необхідністю зміни спеціальності, спеціалізації, статусу особистості. А вже внутрішні зумовлені індивідуальними особливостями, пов'язаними з мотивацією успіху, спрямованістю особистості на вдосконалення професійних навичок, саморозвиток, кар'єрне зростання. Внутрішні чинники можуть бути пов'язані також із схильністю людини до зміни предметної діяльності, пізнім професійним самовизначенням, різноманітними особистими проблемами [7, с. 243].

Професійна мобільність також може розглядатися як горизонтальна та вертикальна мобільності. Під горизонтальною професійною мобільністю слід розуміти перехід індивіда з однієї професійної групи в іншу, що розташована на тому ж рівні у плані оплати праці й престижності професії, тобто переміщення фахівця без якісної зміни професії і кваліфікації. Під вертикальною професійною мобільністю мається на увазі переміщення індивіда з одного професійного прошарку в інший. Соціологи, як правило, під професійною мобільністю розуміють плинність кадрів, аналізуючи яку, вони констатують динаміку розвитку у суспільстві різних професійних груп.

Здатність людини протягом життя навчатися і змінювати вид діяльності, зумовлюється цілим рядом причин, які можна розподілити на зовнішні та внутрішні. Є. Іваніченко також посилається на внутрішні та зовнішні причини формування професійної мобільності. На думку дослідника, внутрішні причини професійної мобільності – це якості особистості, освіта і вплив на свідомість людини професійного середовища, що зумовлює відповідний рух людини в межах одного якогось професійного середовища (професійну активність, діяльність), або перехід в інше, більш привабливе у певний відрізок часу. Зовнішні причини визначаються змінами у середовищі його життєдіяльності. Ці зміни можуть мати колективний та індивідуальний характер. Індивідуальні зміни можуть бути викликані необхідністю зміни професії, робочого місця, статусу в організації у результаті зміни місця проживання, нових сімейних обставин, погіршення стану здоров'я.

При підготовці фахівця у вищому навчальному закладі здійснюється активний пошук можливостей розвитку, формування системи ціннісних орієнтацій, моделювання свого майбутнього, формування образу майбутньої професії. Саме на цьому етапі надзвичайно важливо сформувати у студентів внутрішнє усвідомлення багатоваріантності можливостей розвитку, уміння співвідносити особисті ціннісні орієнтації із загальнолюдськими, уміння сприймати світ в русі, пристосовуватися до нестримно змінних умов, тобто формувати професійну мобільність [8, с. 115].

Професійна мобільність відіграє надзвичайно важливу роль у сучасному суспільстві, адже вона прямо пов'язана з рівнем професійної освіти людини і є найбільш надійним каналом вихідної професійної мобільності. Цілком слушною є думка Р. Пріми стосовно того, що професійну мобільність педагога доцільно розглядати як: «підґрунття ефективного реагування особистості на «виклик» сучасного суспільства, своєрідний особистісний ресурс, що лежить в основі дієвого перетворення суспільного довкілля і самого себе в ньому; системне багатогранне явище, що вимагає інтегрованого, міждисциплінарного підходу щодо дослідження; внутрішній (мотиваційно-інтелектуально-вольовий) потенціал особистості, що лежить в основі гнучкої орієнтації і діяльнісного реагування в динамічних соціальних і професійних умовах у відповідності з власними життєвими позиціями; забезпечує готовність до змін і реалізацію цієї готовності у своїй життєдіяльності (готовність особистості до сучасного життя з його багатоаспектними чинниками вибору); детермінує професійну активність, суб'єктність, творче ставлення до професійної діяльності, особистісного розвитку, що сприяє ефективному розв'язанню фахових проблем» [9].

Філософський підхід до проблеми формування професійної мобільності характеризують праці Е. Дюркгейма, М. Вебера, в яких науковці розкривають сутність феномену «мобільність» крізь призму законів діалектики. А саме: економіка досліджує мобільність з позиції характеру перебігу процесів мобільності, педагогіка – проблеми формування індивідуальної мобільності кожної людини, сутнісних характеристик мобільності як якості особистості. У психології професійна мобільність визначається як механізм соціальної адаптації, що дозволяє особистості управляти своєю професійною поведінкою.

Ми погоджуємося з думкою С. Вишнякової, що професійна мобільність – здатність і готовність працівника швидко засвоювати технічні засоби, технологічні процеси та нові спеціальності чи зміни в них, це потреба постійно підвищувати свою освіту і кваліфікацію [10, с. 262]. О. Малигіна визначає професійну мобільність як специфічний вид діяльності, у процесі якої формують-

ся та реалізуються здібності людини засвоювати нове у професійній сфері [11, с. 76].

Важливим фактором забезпечення професійної мобільності Б.Ігошев вважає наявність у людини певних особистісних якостей та здібностей і виділяє наступні:

– соціальна активність, що виражається в готовності брати участь в різних громадських заходах, проектах різної змістовної спрямованості;

– висока адаптивність до різних суспільних ситуацій, функціонально різних видів діяльності;

– креативність, творче перетворення будь-якій ситуації [12, с. 108-109].

Як зазначає Ю. Биктуганов, професійна мобільність є найважливішою якістю особистості сучасного вчителя, що дозволяє йому успішно адаптуватися до умов, що змінюються у професійній навчально-виховної діяльності і вирішувати педагогічні завдання у відповідність з професійним призначенням, виступаючи основою його професійного зростання. Якісними характеристиками професійної мобільності вчителя є: когнітивність, оперативна і регулятивна діяльність. Також науковцем визначено рівні прояву професійної мобільності. Це потенційно-немобільний (низький), умовно-мобільний (середній) і потенційно-мобільний (високий), критеріями їх оцінки виступають рівень знань, володіння технологіями педагогічної діяльності і педагогічна рефлексія.

У своїх наукових працях Ю. Биктуганов стверджує, що ефективність розвитку професійної мобільності вчителя може бути забезпечена, якщо:

– реалізація проектної діяльності вчителів в системі додаткової освіти базується на комплексі методологічних підходів (системного, компетентнісного, особистісно-діяльнісноготa аксіологічного) та принципах детермінованості, наступності, динамічності та перспективності;

– розвиток мобільності вчителів носить диференційований та індивідуальний характер, забезпечуючи, з одного боку, вдосконалення вчителем технології організації проектної діяльності учнів у начальній і позашкільної діяльності;

– сприяє цілеспрямованої діяльності вчителя з безперервного саморозвитку, саморефлексії і управління своїм професійним ростом;

– технологія реалізації проективної діяльності забезпечує професійно-особистісне зростання вчителя, підвищуючи його професійну мобільність і виконуючи діагностичну, прогностичну і розвиваючу функції;

– створені умови, необхідні для розвитку професійної мобільності вчителя в системі додаткової освіти [13].

На думку Ю. Клименко, яка досліджує професійно-педагогічну мобільність, важливу роль у досліджуванні цього явища відіграє «ідеал», якого слід прагнути у професійній підготовці вчителів. Останнім часом у науковій літературі набуло поширення поняття «професійно мобільний педагог», під яким розуміється людина, спроможна вдосконалюватися, гнучко реагувати на нові вимоги та умови існування, адаптуватися до них (Л. Амірова); особистість, яка володіє сенситивністю до інноваційних змін в освіті, здатністю до внутрішньої мобілізації власних ресурсів з метою адаптації в освітньому середовищі, що постійно змінюється, нарощування власного ресурсу для розв'язання нових завдань, а також готова до оволодіння новими педагогічними технологіями (Л. Горюнова); інтегративна властивість особистості, що передбачає динамічний стан індивіда, здатного гнучко адаптуватися до зміни змісту та умов професійно-педагогічної діяльності, усвідомлювати необхідність безперервної самоосвіти й спроможного за її допомогою підтримувати свій професійно-творчий і соціальний потенціал (І. Нікуліна) [14, с. 9].

І. Якиманською з'ясовано, що однією з педагогічних умов формування професійної мобільності є створення позитивної мотивації на професійну мобільність при особистісно орієнтованому навчанні. Така організація процесу навчання дозволяє приділяти увагу розвитку індивідуальних здібностей студента, визнаючи його основною цінністю всього навчального процесу [15].

Отже, розвиток професійної мобільності педагога залежить, перш за все, від психічних новоутворень і професійно важливих якостей, які повинні з'явитися в результаті готовності до швидкого адаптування нових умов праці, здатності самостійно, результативно і відповідально розв'язувати професійні проблеми.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Поняття «мобільність» – це одна із сутєвих характеристик людини, яка проявляється у професійній діяльності. Процес швидкої зміни техніки та технологій виробництва, впровадження та розвиток інновацій не може супроводжуватися без розвитку професійної мобільності. Професійна мобільність – це готовність до оперативної реалізації оптимальних способів виконання різноманітних завдань у межах своєї професії, володіння професійними прийомами і вміннями та ефективне їх використання з метою виконання будь-яких завдань у суміжних галузях. Таким чином, на підставі проведеного дослідження, ми вважаємо, що «розвиток професійної мобільності педагога» – це явище, що інтегрує соціально-педагогічний досвід, професійні знання та вміння й особистісні риси фахівця. Засвідчило нашу гіпотезу про те, що розвиток професійної мобільності педагога є чинником успішної діяльності, показником потенційних можливостей педагога щодо реалізації функціональних обов'язків і виявляє свій зовнішній прояв у педагогічній діяльності, забезпечує соціальну й професійну самоорганізацію особистості, відкритість до змін і творчого пошуку, здатність до самовираження та самотворення, готовність і здатність адаптуватися до певного професійного середовища.

Список літератури:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. – С. 1440.
2. Калиновский Ю. И. Развитие социально-профессиональной мобильности андрогога в контексте социокультурной образовательной политики региона: диссертация д-ра пед. наук / Ю. И. Калиновский. – СПб.: 2001. – С. 470.

3. Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество / П. А. Сорокин. – М.: Академия, 1992. – С. 544.
4. Сушенцева Л. Л. Формування професійної мобільності майбутніх кваліфікованих робітників у професійно-технічних навчальних закладах: теорія і практика: [Монографія] / за ред. Н. Г. Ничкало. – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2011. – С. 439.
5. Шпекторенко І. Поняття та структура феномену професійної мобільності державного службовця / І. Шпекторенко // Університетські наукові записки. – 2007. – № 4 (24). – С. 467-472.
6. Василенко Н. Формування професійної мобільності майбутніх соціальних працівників у процесі навчання у ВНЗ [Текст] / Н. Василенко // Науковий вісник. – 2012. – Вип. 18. – С. 14–18.
7. Хорєв І. Теоретичні проблеми дослідження наукових засад професійної мобільності викладача вищої школи [Текст] / І. Хорєв // Вісник Львівського ун-ту. Сер. педагогіка. – 2009. – Вип. 25, Ч. 3. – С. 242–249.
8. Іванченко Є. А. Професійна мобільність майбутніх фахівців / Є. А. Іванченко. – О.: Просвіта, 2004. – С. 120.
9. Пріма Р. М. Формування професійної мобільності майбутнього вчителя початкових класів: теорія і практика [монографія] / Раїса Миколаївна Пріма. – Дніпропетровськ: ІМА-ПРЕС, 2009. – С. 101-102.
10. Вишнякова С. М. Профессиональное образование. Ключевые понятия, термины, актуальная лексика: словарь / С. М. Вишнякова. – М.: НМЦ СПО, 1999. – С. 538.
11. Малыгина О. А. Профессиональная мобильность выпускника технического университета как одна из целей высшего образования / О. А. Малыгина // Наукоемкие технологии. – 2009. – Т. 10, № 7. – С. 73–80.
12. Игошев Б. М. Организационно-педагогическая система подготовки профессионально мобильных специалистов в педагогическом университете: [монография] / Б. М. Игошев. – М.: Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2008. – С. 201.
13. Биктуганов Ю. И. Развитие профессиональной мобильности учителя средствами проектной деятельности в системе дополнительного образования: [автореферат] / Б. М. Игошев. – М.: 2013. – С. 23.
14. Латуша Н. В. Поняття «Професійна мобільність» у педагогічному аспекті // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: педагогіка і психологія. – 2014. Вип. 42. Ч. 2 – С. 9.
15. Якиманская И. С. Личностно-ориентированное обучение в современной школе. – М.: Сентябрь, 1996. – С. 96.

Павленко М.С.
Национальный университет «Львовская политехника»

К ПРОБЛЕМЕ СУЩНОСТИ ПОНЯТИЯ «РАЗВИТИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ МОБИЛЬНОСТИ»

Аннотация
В статье автором осуществлено теоретическое обоснование определения сущности понятия «развитие профессиональной мобильности». Роль профессиональной мобильности в современном обществе. Факторы и критерии обеспечения профессиональной мобильности. Значимость профессиональной мобильности для развития и укрепления интеллектуально-образовательной среды.
Ключевые слова: мобильность, профессиональная мобильность, развитие профессиональной мобильности, педагог.

Pavlenko M.S.
Lviv Polytechnic National University

THE PROBLEM OF THE CONCEPT OF «DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL MOBILITY»

Summary
The author of the theoretical justification defining the essence of the concept of «development of professional mobility.» The role of professional mobility in modern society. Factors and criteria of professional mobility. The importance of professional mobility for the development and strengthening of intellectual and educational environment.
Keywords: mobility, professional mobility, the development of professiona lmobility, teacher.

УДК 37.377.5

ФОРМИ МЕТОДИЧНОЇ РОБОТИ, СПРЯМОВАНІ НА РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНОЇ МОБІЛЬНОСТІ ВИКЛАДАЧІВ ІНФОРМАТИКИ КОЛЕДЖІВ

Павлиш Т.Г.
Криворізький коледж економіки та управління
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана

У статті автором обґрунтована необхідність розвитку професійної мобільності викладачів інформатики в системі науково-методичної роботи коледжу. Автор наголошує на тому, що методична робота в коледжі має стати запорукою успіху, підвищення професіоналізму викладача, розвитку його професійної мобільності. У статті розкрито форми методичної роботи з викладачами інформатики коледжу, спрямовані на розвиток їх професійної мобільності. В результаті аналізу, автор зазначає, що у коледжі системно слід поєднувати традиційні і інноваційні форми методичної роботи з викладачами для успішного розвитку їх професійної мобільності.
Ключові слова: професійна мобільність викладача, методична робота, форми методичної роботи.

Постановка проблеми. Аналіз останніх освітянських документів дає нам можливість зробити висновок, що освіта здобута в Україні, має стати конкурентоспроможною в європейському та світовому освітньому просторі, а людина – захищеною і мобільною на ринку праці. Вона має бути пріоритетною, безперервною і різноманітною, нести гуманістичні цінності, використовувати нові технології навчання, бути всеохоплюючою, забезпечувати саморозвиток особистості.

Пріоритетна увага в реформуванні вищої освіти в Україні надається підготовці педагогічних кадрів, які будуть у змозі реалізувати освітні завдання. Зазначені процеси мають відбуватись у нових умовах, новими методами із використанням сучасних педагогічних технологій.

Отже, в умовах реформування вищої освіти, змінюються пріоритети, оновлюється зміст, види і форми діяльності викладача, методична робота, яка проводиться у навчальному закладі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові засади методичної роботи у вищих навчальних закладах розроблені Я.Я. Болюбашем, М.З. Згуровським, В.С. Журавським та ін. Вивченню змісту науково-методичної роботи присвятили свої праці науковці і практики: Н.П. Волкова, Л.І. Даниленко, Г.С. Данилова, В.В. Дородних, А.М. Єрмола, А.М. Зубко, О.О. Кіяшко, О.Е. Коваленко, Н.Г. Комаренко, Г.Ю. Кравченко, В.В. Маскін, В.І. Маслов; Н.В. Михайловська, О.Є. Остапчук, Н.М. Островерхова, В.С. Пікельна, В.А. Семиченко, О.Л. Сидоренко, Л.Л. Сушенцева, Л.Г. Таланова, І.Ф. Харламов та ін.

Дослідження професійної мобільності та її розвитку у педагогічних працівників стало предметом аналізу багатьох педагогів і психологів, зокрема Б.М. Ігошева, В.О. Гринько, В.С. Безрукавої, Е.А. Нікітіної, Л.В. Горюнової, Л.О. Амірової, Р.М. Пріми, С.А. Морозової та потребує подальшого вивчення.

Мета статті. Головною метою цієї статті є форми методичної роботи з викладачами інформатики у економічних коледжах, спрямовані на розвиток їх професійної мобільності.

Виклад основного матеріалу. Сучасна освіта обумовлена інноваційними процесами, потребує якісного вдосконалення системи професійної підготовки фахівців у вищих навчальних закладах I-II рівнів акредитації. Це вимагає від викладачів оновлення змістового компоненту навчальної діяльності; постійного самовдосконалення, підвищення рівня фахової культури, освоєння нових методів і прийомів навчально-виховної діяльності, професійної мобільності.

Підготовка та перепідготовка «педагогічних кадрів у нинішніх умовах має забезпечувати оптимальні передумови для самореалізації особистості, розкриття усіх закладених у ній потенційних задатків, сил, здібностей, здатності до творчості, прийняття нестандартних та оперативних рішень. З огляду на це важливим є підготувати професійно мобільного педагога, що з огляду на інтеграцію вітчизняної освіти в загальнолюдське європейське співтовариство забезпечуватиме європейську мобільність і конкурентоспроможність спеціаліста» [6].

Амірова Л.О. визначає професійну мобільність педагогів, як «інтегративно-особистісну якість, яка виражається в оперативному реагуванні на ситуацію професійно-педагогічної діяльності через мобілізацію всіх зовнішніх і внутрішніх ресурсів» [1, с. 37].

Гринько В. О. розглядає професійну мобільність викладача, як інтегративно-психологічний конструкт, який поєднує у собі успішність адаптації у професійному середовищі, сформовану внутрішню потребу особистості у змінах, готовність до самовдосконалення, саморозвитку і самореалізації, здатність проектувати і реалізовувати власне професійне зростання із урахуванням специфіки педагогічної професії, освітянських інновацій, тенденцій розвитку ринку праці та міжнародних і національних освітніх систем, досвіду педагогічної діяльності, педагогічну рефлексію [3, с. 51].

На нашу думку, професійна мобільність викладача виявляється в таких якостях особистості, як здатність гнучко перебудовувати напрям і зміст своєї професійної діяльності; вміння самостійно працювати над власним розвитком; підвищувати освітній і культурний рівень; вміння самостійно набувати необхідних для професійної діяльності знань, умінь і навичок; критично мислити; активно й творчо діяти.

Отже, методична робота в коледжі має стати запорукою успіху, підвищення професiона-

лізму викладача, формування його професійної мобільності.

Методична робота у ВНЗ І-ІІ рівня акредитації повинна здійснюватись на підставі Закону України «Про освіту», «Про професійно-технічну освіту», наказу МОН України від 12.12.2000 № 582 «Про удосконалення методичної роботи в системі професійно-технічної освіти», методичних рекомендацій Інституту інноваційних технологій і змісту освіти, Положення про науково-методичну роботу навчального закладу та ін.

Методична робота – це заснована на досягненнях науки та передового досвіду система аналітичної, організаційної, діагностичної, пошукової, дослідницької, науково-практичної, інформаційної діяльності з метою удосконалення професійної компетентності педагогічних працівників та підвищення ефективності навчально-виховного процесу [7].

Диференціація змісту і форм методичної роботи залежить від специфічних потреб викладачів, які працюють у коледжі; рівня професійної компетентності педагогів; досвіду професійної підготовки фахівців; особливостей інтересів, потреб, мотивів діяльності викладача; віку педагога та його стажу викладацької роботи у вищому навчальному закладі; рівня психологічної готовності до впровадження сучасних технологій навчання.

Основне завдання методичної роботи з викладачами коледжу – підвищення рівня їх професійної компетентності, творчості, ініціативності, сприяння впровадженню інформаційних технологій навчання, сформувати готовність педагогів до інноваційних пошуків, можливість самостійно визначити стратегічні напрямки навчально-виховного процесу, його науково-методичне забезпечення.

На думку Дородних В.В., зміст методичної роботи обов'язково включає: вивчення викладачами основних державних нормативних документів про освіту; знання актуальних проблем фундаментальних, психолого-педагогічних наук; впровадження інноваційних технологій навчання і передового педагогічного досвіду; участь у науково-дослідній роботі, науково-практичних конференціях, семінарах, конкурсах професійної майстерності та ін. [4].

В кожному навчальному закладі повинна бути визначена методична проблема над якою протягом року працюють викладачі. Індивідуальна робота викладача над науково-методичною проблемою коледжу – найбільш ефективний шлях включення його в активну, самостійну творчу пізнавальну діяльність. Індивідуальна тема повинна бути спорідненою із загально колективною проблемою, відповідати рівню професійного розвитку педагога.

Методична проблема викладача не повинна бути випадковою.

Обираючи проблему власного дослідження, викладач враховує певні умови своєї пошукової діяльності:

– викладач має проаналізувати власну педагогічну діяльність, визначити переваги та недоліки власної системи викладання і обрати таку проблему дослідження, розробка якої допоможе систематизувати власний досвід роботи, підсилити позитивні наслідки або виправити недоліки;

– методична проблема має відповідати методичній проблемі, над дослідженням якої працює педагогічний колектив навчального закладу;

– роботу над дослідженням методичної проблеми необхідно чітко спланувати, поділити на етапи, встановити реальні терміни їх виконання: вивчення літератури та інших інформаційних матеріалів з даного питання, вивчення можливості застосування теоретичних положень в практичній діяльності, розробка практичних заходів, розробка занять та виховних заходів, під час проведення яких доцільне використання матеріалу методичної теми викладача;

– аналіз, систематизація та узагальнення отриманих результатів дослідження;

– оформлення результатів дослідження методичної проблеми: творчий звіт, розробка методичних матеріалів, виступи на засіданнях циклових комісій, на методичній та педагогічній радах, в яких чітко визначена реалізація теоретичних положень в практичній діяльності викладача;

– узагальнені матеріали з дослідження методичної проблеми подаються до методичного кабінету для вивчення, узагальнення, рецензування та подальшого використання в діяльності інших педагогічних працівників;

– над обраною методичною проблемою викладач може працювати не більше 5 років. В разі необхідності викладач може змінити тему раніше, але тільки після закінчення роботи над попередньою проблемою.

Серед основних форм методичної роботи називають такі: комплексне методичне забезпечення дисциплін (підготовка програм, навчальних посібників, практикумів, методичних посібників, що передбачають найбільш ефективне використання сучасних форм і методів навчання); розробка комплексних кваліфікаційних робіт і завдань за профільними дисциплінами; підготовка методичних матеріалів до самостійної роботи студентів; розробка і видання методичних рекомендацій з виконання курсових, дипломних і випускних робіт; підбір місць практики для студентів відповідно профілю майбутньої роботи; співробітництво з іншими навчальними закладами; вивчення, узагальнення і впровадження в навчальний процес прогресивних форм навчання; участь викладачів у методичних конференціях [2, с. 51].

За формою методична робота може бути фронтальною, груповою та індивідуальною.

Індивідуальні форми – надання практичної допомоги викладачу у розвитку його професійної програми підвищення кваліфікації з урахуванням рівня його компетентності, потреб і зацікавленості.

До індивідуальних форм методичної роботи належить: системне вивчення та аналіз роботи викладачів, майстрів виробничого навчання, кураторів; надання допомоги викладачам у виборі форм та методів навчання і виховання студентів, в удосконаленні методики проведення навчальних занять і виховних заходів; персональне проведення відкритих занять, індивідуальних і групових консультацій, надання допомоги викладачам і майстрам виробничого навчання у розробці навчально-програмної документації; методичних рекомендацій, дидактичних матеріалів та інших методичних засобів навчання; виявлення, вивчення та узагальнення передового досвіду роботи педагогічних працівників; надання допомоги у самоосвіті, підготовці доповідей та виступів на конференціях, семінарах, у проведенні майстер-класів, запрова-

дженні у навчально-виховний процес результатів творчо-пошукових робіт, передового педагогічного досвіду, інноваційних технологій; стажування та наставництво; робота з творчо працюючими викладачами; огляди-конкурси навчальних кабінетів, лабораторій; наставництво; конкурси «Викладач року», «Кращий куратор навчальної групи».

Групові форми – мобільні об'єднання педагогів за інтересами з метою створення оптимальних умов для творчих дискусій, обміну досвідом, виконання практичних завдань.

Групові: методичні об`єднання, школа молодого викладача (методичне об`єднання молодих викладачів, які мають стаж роботи до 5 років); семінари-практикуми для досвідчених викладачів; творчі групи при творчо працюючих викладачах.

Методичні об'єднання – найпоширеніша форма підвищення кваліфікації шляхом залучення педагогічних працівників до дискусій, диспутів, вирішення проблемних ситуацій, моделювання фрагментів занять з вихованцями на основі ідей педагогічної науки й передового педагогічного досвіду.

Методичні об'єднання організовуються за територіальною ознакою (в межах закладу, міські, районні); за типами навчальних закладів, навчальними предметами чи їх циклами.

Діяльність методичних об'єднань багатопланова й різноманітна за змістом, напрямками й формами. Це проведення відкритих занять, їх самоаналіз і аналіз, конструювання й захист конспектів занять, ділові ігри, громадські огляди діяльності і звіти викладачів, огляди літератури, презентації ідей, методичні консультації досвідчених викладачів і керівників з певних тем, розробка і захист програми власної діяльності з визначеного питання, обговорення результатів проведення олімпіад та ін.

Керівники методичних об'єднань розробляють Положення про методичне об'єднання, яке має на меті активізувати й систематизувати роботу методичних об'єднань, визначити зміст, напрямки роботи і функції його членів.

Предметне об'єднання реалізує свою діяльність через такі форми: круглі столи; лекторії; вечори запитань і відповідей; предметні тижні (декади, місячники); олімпіади; вікторини; тренінги, семінари, дискусії та ін.

Однією із форм методичної роботи з викладачами у економічному коледжі є творча лабораторія викладачів з питань інформатизації та комп'ютеризації навчального процесу.

Метою роботи даної лабораторії є підготовка викладачів до використання на заняттях ресурсів мережі Інтернет та комп'ютерів, створення комп'ютерних програм – педагогічних засобів, електронних портфелів для студентів, створення власного портфоліо.

Творча лабораторії викладачів з питань інформатизації навчального процесу виконує такі основні функції: лабораторія приймає участь в забезпеченні наукової діяльності та навчального процесу; допомогає викладачам з питань організації, планування і методики проведення навчальних, практичних та лабораторних занять з використанням мультимедійних технологій; проводить систематичне оновлення та удосконалення технічних засобів навчання та програмного забезпечення, яке необхідне для навчального процесу; допомагає підвищувати комп'ютерну грамотність викладачів коледжу; надає консультації викладачам з приводу комп'ютеризації навчально-виховного процесу; проводить тестування викладачів з педагогіки та психології під час атестації.

Керівником творчої лабораторії розроблений план роботи на навчальний рік та програма курсу комп'ютерної майстерності для викладачів, яка дозволить розвити інформаційну компетентність викладачів і широко застосовувати інформаційні технології на своїх заняттях.

Фронтальні форми – забезпечують удосконалення знань викладачів, сприяють виробленню єдиної педагогічної позиції щодо педагогічних систем. Для них характерні наявність постійного складу викладачів, певна спланованість і періодичність у роботі.

Фронтальні форми: педагогічні читання; тижні педагогічної майстерності (дні відкритих дверей педагогів-майстрів, викладачів-методистів); педагогічні тижні циклових комісій; науково-практичні конференції; тижні молодих викладачів та наставників.

Форми методичної роботи розроблені у вигляді традиційних та інноваційних методичних заходів групового та індивідуального характеру: методичні семінари-практикуми, наукові та науково-практичні конференції, взаємовідвідування лекцій, семінарів тощо.

Інноваційні форми методичної роботи визначаються за методикою колективної творчості: ярмарок педагогічної творчості; фестиваль педагогічних ідей і знахідок; методичний фестиваль; методичний міст; творчий звіт педагога; панорама методичних знахідок; клуби творчих педагогів; методичні вернісажі; творчі портрети; педагогічний консиліум; методичний ринг; методичний аукціон; «розумовий штурм; проблемний семінар; творча наукова дискусія; майстер-класи та ін.

Висновки і пропозиції. Отже, в коледжі системно слід поєднувати традиційні і інноваційні форми методичної роботи. Таким чином, методична робота в колективі буде сприйматися як творчий процес і спонукати викладачів до творчого пошуку новаторських ідей і розвивати їх професійну мобільність.

Список літератури:

1. Амирова Л.А. Развитие профессиональной мобильности педагога в системе дополнительного образования. автореферат доктора пед. наук. – Уфа, 2009. – 44 с.
2. Вітвицька С. С. Основи педагогіки вищої школи: [методичний посібник] / С. С. Вітвицька. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 316 с.
3. Гринько В. О. Психологічні засади розвитку професійної мобільності викладача вищої школи: Дис. канд. психол. н. 19.00.07 // Гринько Вікторія Олександрівна. – Київ, 2012. – 207 с.
4. Дородних В. В. Зміст методичної роботи як складова навчально-виховної роботи в сучасних коледжах [Електронний ресурс] / Дородних В. В. – Режим доступу: http://www.confcontact.com/2009_03_18/pe6_dorodnih.htm – Заголовок з екрану.

5. Дроздова І. П. Методика викладання, педагогіка та психологія вищої освіти. Навчальний посібник. – Харків, 2008. – 142 с.
6. Положення про методичну роботу в професійно-технічному навчальному закладі [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/proftech/3306/ – Заголовок з екрану.

Павлыш Т.Г.
Криворожский колледж экономики и управления
Киевского национального экономического университета
имени Вадима Гетьмана

ФОРМЫ МЕТОДИЧЕСКОЙ РАБОТЫ, НАПРАВЛЕННЫЕ НА РАЗВИТИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ МОБИЛЬНОСТИ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ ИНФОРМАТИКИ КОЛЛЕДЖЕЙ

Аннотация
В статье автором обоснована необходимость развития профессиональной мобильности преподавателей информатики в системе научно-методической работы колледжа. Автор отмечает, что методическая работа в колледже должно стать залогом успеха, повышения профессионализма преподавателя, развития его профессиональной мобильности. В статье раскрыты формы методической работы с преподавателями информатики колледжа, направленные на развитие их профессиональной мобильности. В результате анализа, автор отмечает, что в колледже системно следует сочетать традиционные и инновационные формы методической работы с преподавателями для успешного развития их профессиональной мобильности.
Ключевые слова: профессиональная мобильность преподавателя, методическая работа, формы методической работы.

Pavlish T.G.
Kryvyy Rig College of Economics and Management
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

FORMS OF METHODOLOGICAL WORK AIMED AT DEVELOPING OCCUPATIONAL MOBILITY OF LECTURERS OF INFORMATICS OF COLLEGES

Summary
In the article the author substantiates the necessity of development of professional mobility of teachers of Informatics in the system of scientific-methodical work of the College. The author notes that methodical work in College should be a guarantee of success, professionalism of the teacher, development of professional mobility. The article reveals the forms of methodical work with teachers of computer science College aimed at developing their professional mobility. As a result of analysis, the author notes that the College should systematically combine traditional and innovative forms of methodical work with teachers to succeed in their professional mobility.
Keywords: professional mobility of the teacher, methodological work, forms of methodical work.

УДК 378.147

ТЕХНОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА КОРЕКЦІЙНОЇ ОСВІТИ

Середа І.В.
Миколаївський національний університет
імені В.О. Сухомлинського

У статті проаналізовано основні етапи, зміст та особливості технологічного підходу в освіті. Визначено організаційно-педагогічні умови формування технологічної компетентності майбутнього педагога корекційної освіти. Розглянуто її критерії, показники та рівні. Представлені результати експериментального дослідження рівня технологічної компетентності майбутніх педагогів на етапі магістерської підготовки. Запропоновані шляхи формування технологічної компетентності майбутнього педагога корекційної освіти.
Ключові слова: технологічний підхід, технологічна компетентність, майбутній педагог корекційної освіти, педагогічні технології, технології корекційної освіти.

Постановка проблеми. Необхідною умовою забезпечення сталого розвитку суспільства сьогодні виступає якісна освіта. Тому набуває актуальності пошук ефективних шляхів підвищення якості освітніх послуг, апробації та впровадження інноваційних педагогічних технологій, які забезпечать високий рівень професійної компетентності майбутнього фахівця з корекційної освіти і, як результат, його конкурентоздатність на сучасному світовому ринку праці.

Сучасне суспільство вимагає переходу до нової стратегії свого розвитку на основі знань та високоефективних технологій. В. Кремень зазначає, що для того, щоб освіта відповідала сучасним цивілізаційним змінам, потрібно, насамперед, змінювати функції освітнього процесу, орієнтуючи його на спонукання суб'єктів навчання до самостійного оволодіння новими знаннями та інформацією [3]. Основою технологічного забезпечення підготовки майбутнього педагога корекційної освіти в магістратурі є доцільне використання сучасних технологій: інформаційно-комунікаційних, інтерактивних, тренінгових та ін., які створюють умови для вільного доступу до інформації та ефективного формування професійних компетенцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Педагогічною наукою накопичено значний досвід із вивчення теорії та практики технологічного підходу в освіті. Він пов'язаний з фундаментальними та прикладними дослідженнями щодо розвитку та впровадження найбільш відомих і перспективних педагогічних технологій таких учених, як: В. Беспалько, М. Гриньова, В. Кларин, А. Коваленко, М. Левіна, Н. Наволокова, О. Пєхота, І. Підласий, Г. Селевко, Н. Шуркова та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Цілеспрямоване застосування сучасних педагогічних технологій передбачає проектування педагогом цілей та завдань освітнього процесу, вибір необхідних компонентів змісту освіти, визначення відповідних методів, прийомів і засобів. Технологічна компетентність майбутнього викладача корекційної освіти або вчителя спеціалізованого навчального закладу дозволить йому максимально інтегрувати в своїй діяльності професійні знання та вміння, сформовану здобутою освітою систему цінностей, психолого-педагогічні основи педагогічної діяльності та її технологічні аспекти. Сформована технологічна складова виробничої функції фахівця дозволить більш ефективно втілювати визначені корекційні завдання щодо розвитку дитини за відомими алгоритмами [2].

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз особливостей технологічного підходу в освіті та визначення організаційно-педагогічних умов формування технологічної компетентності майбутнього педагога корекційної освіти.

Виклад основного матеріалу. Для визначенні теоретичних основ технологічного підходу в освіті розглянемо, насамперед, ґенезу понять, що його складають. Термін «технологія» має грецьке походження і в перекладі означає «знання про майстерність». Поняття «педагогічна технологія» останнім часом дедалі більше поширюється в науці й освіті. Його різноманітні варіації – «педагогічна технологія», «технологія навчання», «освітні технології», «технології в навчанні», «технології в освіті» – широко використовуються в психолого-педагогічній літературі.

У науковій літературі поняття «технологія» не має поки що єдиного визначення. Його використовують в різних значеннях: як синонім понять «методика» та «форма організації навчання», як сукупність усіх використаних у конкретній педагогічній системі методів, засобів і форм, як сукупність і послідовність методів і процесів, які дозволяють одержати запланований результат [1, с. 78].

Спочатку педагогічну технологію пов'язували тільки з застосуванням у навчанні технічних засобів та засобів програмованого навчання («технічні засоби навчання»). Останнім часом педагогічну технологію розуміють як нові наукові підходи до аналізу та організації навчального процесу («технологія навчання», або «технологія навчального процесу»). Таким чином, педагогічна технологія включає в себе дві групи питань, перша з яких пов'язана з застосуванням технічних засобів у навчальному процесі, друга – з його організацією [4].

Розвиток педагогічної технології у світовому освітньому просторі науковці умовно поділяють на три (у деяких дослідженнях чотири) етапи, кожен із яких характеризується перевагою тієї чи іншої тенденції.

Основною тенденцією *першого етапу (1920-1960-ті роки)* було підвищення якості викладання, яке розглядалося як єдиний шлях, що приводив до ефективного навчання. Здійснювалися

спроби підвищення ефективності викладання шляхом підняття інформаційного рівня навчання при використанні засобів масової комунікації.

Другий етап (1960-1970-ті роки) характеризувався перенесенням акценту на процес навчання, що пов'язано з розвитком концепції програмованого навчання, яке вимагало суворого врахування вікових та індивідуальних відмінностей учнів. Увага до процесу навчання призвела до усвідомлення факту, що саме він визначає методику навчання та є критерієм успіху в цілому.

Характерною тенденцією розвитку сучасної педагогічної технології (*третій етап, 1970-ті роки – до сьогодення*), є використання системного аналізу у вирішенні практичних питань, пов'язаних зі створенням та використанням навчального устаткування та технологічних засобів на-вчання. Головним критерієм системного аналізу на всіх рівнях (від планування навчальних засобів до впровадження їх у процес навчання) загалом є критерій оптимальності [4].

Протягом кількох десятиліть у світових наукових колах триває дискусія щодо визначення педагогічної технології, яка налічує до 300 варіацій її формулювань, залежно від того, як автори уявляють структуру і компоненти освітнього процесу.

У 1979 р. Асоціація з педагогічних комунікацій і технології США опублікувала «офіційне» визначення педагогічної технології: *«Педагогічна технологія є комплексний, інтегративний процес, що охоплює людей, ідеї, засоби і способи організації діяльності для аналізу проблем і планування, забезпечення, оцінювання і керування вирішенням проблем, що стосуються всіх аспектів засвоєння знань».* Хоча і воно, на нашу думку, не в повній мірі відображає сутність цієї педагогічної категорії.

Аналіз сучасних досліджень дає можливість дати узагальнене визначення поняття ***педагогічна технологія***: – *це науково обґрунтована системна модель діяльності вчителя або викладача, яка містить опис алгоритму його дій з розв'язання певної навчально-виховної проблеми.*

У контексті нашого дослідження варто визначити також значення термінів «технології педагогічної освіти» та «технології корекційної освіти». У якості робочого визначення в межах нашого дослідження до ***технологій педагогічної освіти*** ми відносимо *всю сукупність педагогічних технологій, які застосовуються у процесі професійно-педагогічної підготовки майбутнього педагога.* Під ***технологіями корекційної освіти*** ми розуміємо сукупність тих спеціальних методів, прийомів і засобів, які використовуються фахівцями-дефектологами (логопедами, реабілітологами та ін.) для розв'язання різнопланових корекційно-розвивальних завдань навчально-виховного процесу.

Важливим і невід'ємним аспектом професійно-педагогічної підготовки в магістратурі виступає підготовка майбутнього педагога-дефектолога до застосування технологій педагогічної та корекційної освіти. Саме така підготовка під час навчання в магістратурі допоможе йому оволодіти теоретико-методологічними, психолого-педагогічними і методичними основами освітнього процесу, сформувати важливі професійні якості та компетенції, серед яких:

– сприймати як особисту цінність ідеї гуманізації та технологізації професійно-педагогічної підготовки в університеті в межах компетентнісного підходу;

– володіти змістом корекційної освіти, орієнтованої на ідеї технологічного підходу, розвитку особистості та європейський стандарт в освіті;

– бути технологічно компетентним, тобто володіти сучасним арсеналом педагогічних та корекційних технологій та вміти ефективно їх використовувати у професійній діяльності з метою підвищення її якості, поєднуючи принципи гуманізму, технологічності та творчості;

– набути досвід грамотно проектувати майбутній освітньо-корекційний процес із позицій кінцевого результату, реалізувати його, максимально враховуючи потенційні можливості вихованця, власні можливості та умови освітнього середовища, добираючи найбільш адекватні для цього засоби.

– вміти забезпечувати суб'єкт-суб'єктний характер стосунків педагога і вихованців, здійснювати їх педагогічний супровід на шляху індивідуального розвитку, знаходити оптимальні педагогічні рішення у нестандартних ситуаціях.

Проведений теоретичний аналіз наукових досліджень з проблеми підготовки майбутнього викладача-дефектолога у контексті технологічного підходу дозволив зробити припущення, що формування його готовності до застосування технологій педагогічної та корекційної освіти як важливої передумови для досягнення якісної педагогічної діяльності може бути реалізоване при створенні таких *організаційно-педагогічних умов*:

– зміни акцентів професійно-педагогічної підготовки майбутнього викладача-дефектолога в магістратурі у напрямі її гуманізації та технологізації в межах компетентнісного підходу відповідно вимог галузевого стандарту та сучасної освітньої стратегії;

– розробки відповідних тем у змісті навчальних курсів магістратури («Педагогіка вищої школи», «Методики викладання корекційної педагогіки та спеціальної психології», «Технології тренінгової роботи», «Новітні комунікативні технології», «Сучасні технології логопедичної роботи» та ін.);

– впровадження в методику викладання загальнопедагогічних та фахових дисциплін у магістратурі сучасних педагогічних технологій: інтерактивних, розвитку критичного мислення, інформаційно-комунікаційних, педагогічного проектування та колажування, кейс-технологій, контекстного навчання, професійного саморозвитку; психокорекційних технологій, технологій логопедичної роботи та ін.;

– набуття майбутніми викладачами-дефектологами у ході стажування досвіду застосування технологій педагогічної та корекційної освіти при підготовці та проведенні різних форм навчальних занять та позааудиторній роботі.

Таким чином, актуальним на сьогодні є створення в сучасному університеті на етапі магістерської підготовки необхідних умов, які сприятимуть формуванню готовності майбутнього викладача-дефектолога до застосування технологій педагогічної та корекційної освіти.

З метою вивчення існуючого стану підготовки майбутнього викладача в умовах університету у

технологічному контексті було проведено експериментальне дослідження на базі Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського протягом 2015-2016 навчального року. У ньому взяли участь 110 магістрантів різних педагогічних спеціальностей.

Виходячи з мети та завдань нашого дослідження, у якості показника ефективності технологізації педагогічної підготовки майбутнього викладача нами визначена динаміка змін рівня розвитку його технологічної компетентності.

Технологічну компетентність майбутнього викладача ми розглядаємо як інтегровану професійну характеристику, що відображає його здатність цілеспрямовано й ефективно здійснювати завдання професійної діяльності на технологічній основі, що складається з трьох взаємопов'язаних компонентів:

– *мотиваційного* – чітко усвідомлених та особистісно значущих потреб, мотивів і цілей професійного вдосконалення;

– *змістового* – особистісно цінних знань щодо загальних тенденцій розвитку технологічного підходу, змісту, форм, існуючих методик і технологій;

– *операційного* – умінь та навичок реалізації технологічного підходу у практичній діяльності, набуття досвіду професійної діяльності на технологічній основі.

Було визначено критерії оцінювання за кожним із компонентів технологічної компетентності.

В якості критерію для *мотиваційного компонента* визначено *загальну спрямованість майбутнього викладача на формування технологічної компетентності*, що виражається в системі чітко визначених мотивів та цілей шляхом актуалізації цінності формування технологічної компетентності.

Для *змістового компонента* критерієм виступає *характер загально-педагогічних та методичних знань з теорії і практики технологічного підходу*, що виявляється в розумінні сутності понять «технологічна компетентність», «технології педагогічної освіти», змісту технологічного підходу.

Критерієм *операційного компонента* визначено *володіння технологічними вміннями і навичками*, що виявляється в набутті досвіду застосування сучасних технологій у професійній діяльності під час стажування майбутнього викладача та самостійному обґрунтованому виборі напрямів розвитку технологічної культури [5, с. 91-95].

Згідно зазначених характеристик було визначено 3 рівні технологічної компетентності майбутнього викладача: *низький, середній та високий.*

Кількісні показники за кожним із критеріїв технологічної компетентності магістрантів представлені в таблиці 1.

Узагальнені показники рівнів технологічної компетентності магістрантів розподілились наступним чином: *високий рівень* технологічної компетентності мають 9% магістрантів, що складають 10 осіб; *середній рівень* було виявлено у 44% опитуваних, що склали 48 осіб; *низький рівень* констатовано у 47% магістрантів, що становлять 52 особи.

Таблиця 1

Показники рівнів технологічної компетентності магістрантів за компонентами

	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Мотиваційний	5 (4,5%)	50 (45,5%)	55 (50%)
Змістовий	20 (18%)	45 (41%)	45 (41%)
Операційний	5 (4,5%)	50 (45,5%)	55 (50%)

Отже, в існуючій практиці роботи сучасного університету ведеться недостатньо цілеспрямована й системна робота з формування технологічної компетентності майбутніх викладачів, що суттєво ускладнює процес ефективного формування майбутнього викладача як сучасного компетентного та конкурентоспроможного фахівця. Тому освітня програма підготовки магістрів потребує більш збалансованого підходу щодо формування їх технологічної компетентності. У результаті наукового пошуку розроблено модель формування технологічної компетентності майбутнього викладача, яка відображає функціональні та структурні зв'язки між її компонентами. Виділено основні завдання формування технологічної культури: розвиток у магістрантів інтересу та мотивації до технологічної культури; підвищення рівня психолого-педагогічних знань про технологічний підхід та культуру викладача ВНЗ; формування особистісних якостей та вмінь, необхідних для її розвитку.

Шляхи реалізації моделі вбачаємо в переструктуруванні навчальних дисциплін загальнопедагогічного та методичного спрямування щодо теорії і практики технологічного підходу; визначенні сучасних педагогічні технології, які підвищують якість підготовки майбутнього викладача, більш активному використанні їх в практичній підготовці магістрів; запровадженні в магістратурі курсу «Технології педагогічної освіти», який би інтегрував та узагальнював отримані магістрантами технологічні знання і вміння.

Висновки. Таким чином, актуальним на сьогодні є створення в сучасному університеті на етапі магістерської підготовки необхідних організаційно-педагогічних умов, які сприятимуть формуванню готовності майбутнього педагога до застосування технологій педагогічної та корекційної освіти. Компетентність майбутнього викладача-дефектолога щодо застосування технологій педагогічної та корекційної освіти дозволить йому здійснювати професійну діяльність на більш якісному технологічному рівні.

Список літератури:

1. Бабак В. Фундаментальна підготовка в сучасному університеті: традиції та перспективи / В. Бабак, Е. Лузік // Вища освіта України. – 2003. – № 1. – С. 78-83, с. 78.
2. Галузевий стандарт вищої освіти України за спеціальністю 8.01010501 «Корекційна освіта (логопедія)» галузі знань 0101 «Педагогічна освіта».
3. Кремень В. Г. Суспільство знань і якісна освіта / В. Г. Кремень // Освіта. – 2007. – № 13/14. – 21-27 березня.

4. Освітні технології: навчально-методичний посібник. / За ред. Пєхоти О. М. – К.: А.С.К., 2001. – 256 с.
5. Формування технологічної культури майбутнього викладача: монографія / О. М. Пєхота, І. В. Середа, Н. О. Прасол та ін.; за наук. ред. О. М. Пєхоти. – Миколаїв: Іліон, 2016. – 314 с. , 91-95 с.

Середа И.В.
Николаевский национальный университет имени В.А. Сухомлинского

ТЕХНОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД В ПОДГОТОВКЕ БУДУЩЕГО ПЕДАГОГА КОРРЕКЦИОННОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация
В статье проанализированы основные этапы, содержание и особенности технологического похода в образовании. Определены организационно-педагогические условия формирования технологической компетентности будущего педагога коррекционного образования. Рассмотрены её критерии, показатели и уровни. Представлены результаты экспериментального исследования уровня технологической компетентности будущих педагогов на этапе магистерской подготовки. Предложены пути формирования технологической компетентности будущего педагога коррекционного образования.
Ключевые слова: технологический поход, технологическая компетентность, будущий педагог коррекционного образования, педагогические технологии, технологии коррекционного образования.

Sereda I.V.
V.O. Sukhomlynskyi National University of Mykolayiv

TECHNOLOGICAL APPROACH IN THE PREPARATION OF THE FUTURE TEACHER OF SPECIAL EDUCATION

Summary
The article analyzes the main stages of the content and features of technology in the education campaign. Defined organizational and pedagogical conditions of formation of technological competence of the future teacher of Special Education. Considered its criteria, indicators and levels. Experimental results on the level of technological competence of future teachers at the stage of preparation of the master. Ways of formation of technological competence of the future teacher of Special Education.
Keywords: Technology hike, technological competence, the future teacher of Special Education, educational technology, technology of Special Education.

УДК373.5.0. 016

КОМПЕТЕНТНОСТНЫЕ ЗАДАЧИ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ КАК СПОСОБ РАЗВИТИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ

Тархова И.О.
Запорожский Академический лицей

В статье предложены некоторые методические рекомендации по формированию иерархической системы компетенций учащихся в общеобразовательных учебных заведениях при изучении математики. Организация учебно-воспитательного процесса в условиях компетентностного подхода направлена на реализацию практико-ориентированного обучения математики в средней школе. Также представлены примеры некоторых практико-направленных математических задач, которые дают развитие деятельностного подхода, направленного на формирование умений и навыков ученика, применение приобретенных знаний в практических ситуациях, поиск путей интеграции к социокультурной и естественной среде. Решение данных задач способствует развитию логического, критического и творческого мышления учеников, умению четко и аргументированно формулировать и высказывать свои суждения. Дает возможность воспринимать математику, как инструмент естественных наук.

Ключевые слова:компетенции, задачи, практико-ориентированный подход, практические задачи, средняя школа, опыт.

Постановка проблемы в общем виде и ее связь с важными научно-практическими задачами. На данный момент происходит глубокое реформирование полного общего образования. Одним из приоритетных направлений осуществления учебно-воспитательного процесса в современной общеобразовательной школе, согласно Государственного стандарта базового и полного общего среднего образования, утвержденного постановлением Кабинета Министров Украины от 23.11.2011 г. № 1392 [1], является компетентностный подход. Также обучение математике в основной школе предполагает, прежде всего, формирование предметной математической компетентности, сущностное описание которой представлены в разделе «Государственные требования общеобразовательной подготовки учащихся» [4]. Компетентностный подход предполагает направленность учебно-воспитательного процесса, в частности, по математике в среднем звене общеобразовательной школы «на достижение результатов, каковы иерархорично подчинены общеучебная (умение учиться), коммуникативная (способности грамотно формулировать и высказывать суждения), общекультурной и др. компетентности». Компетентностный подход связан с практической направленностью стремительно-воспитательного процесса, прежде всего, в среднем звене общеобразовательной школы.

Анализ последних исследований и публикаций, выделение нерешенных ранее частей общей проблемы, которой посвящается данная статья. Значительный вклад в исследования по определению цели, содержания, структуризации учебно-воспитательного процесса с позиций компетентностного подхода осуществили А.М. Самойленко, Н.М. Бибик, М.И. Бурда, И.А. Склярова, А.А. Вербицкий, А.В. Хуторськой и другие исследователи и ученые. На наш взгляд, в методике преподавания математики еще не до конца рассмотрены вопросы обучения школьников среднего звена в аспекте компетентностного подхода. Некоторые из исследователей обращают внимание на то, что в научно-методической литературе в пределах конкретного учебного предмета, в частности, математике, нет четкой границы между ЗУН и компетенциями. Не разработаны организационные подходы, технологии системного органического включения учителями математики жизненного опыта школьников среднего звена в систему учебно-воспитательного процесса по математике в общеобразовательных учебных заведениях. И поэтому данная проблема в сегодняшних условиях достаточно актуальна [2, 3].

Цель статьи. Определить некоторые пути реализации компетентносного похода к организации учебно-воспитательного процесса при обучении математике в средней школе.

Основное содержание статьи. Необходимым условием формирования компетентностей является деятельностная направленность обучения, которая предусматривает постоянное подключение учеников к различным видам активной учебно-познавательной деятельности, а также ее практическая направленность. Необходимо, по возможности, показывать применение математических знаний в различных практических ситуациях.

Важную роль в обучении математике играет систематическое использование практического материала, который повышает интерес к изучению математики, стимулирует стремление к научному творчеству, пробуждает критическое отношение к фактам, дает учащимся представление о математике как неотъемлемой составляющей общечеловеческой культуры. На доходчивых примерах следует показывать ученикам, как развивались математические понятия и отношения, теории и методы. Ознакомление учащихся с именами и биографиями выдающихся ученых, которые внесли большой вклад в развитие математики, в частности выдающихся украинских математиков, способствовать национальному и патриотическому воспитанию школьников.

Итак, совокупность компетенций, наличие знаний и *опыта*, необходимых для эффективной деятельности в заданной предметной области, называют **компетентностью**, а под ***ключевыми компетентностями*** понимается способность школьников самостоятельно действовать в ситуации неопределенности при решении актуальных для них проблем.

В частности, **математическая компетенция** – это способность структурировать (ситу-

ацию), вычленять математические отношения, создавать математическую модель ситуации, анализировать и преобразовывать ее, интерпретировать полученные результаты. Иными словами, математическая компетенция учащегося способствует адекватному применению математики для решения возникающих в повседневной жизни проблем. Компетентность проявляется в случае применения знаний и умений при решении задач, *отличных от тех, в которых эти знания усваивались. Успешное выполнение* контекстных заданий *может быть обеспечено только при ориентации учебного процесса на решение подобных задач* [4-6].

По результатам исследования PISA (1999 г.) Большое число стран показало невысокие результаты уровня математической грамотности учащихся 15-летнего возраста (это касается и украинских школьников), что привлекло повышенное внимание к проверке компетентности выпускников школы в области математики. Согласно А.А. Леонтьеву, под этой грамотностью фактически понималась «функциональная грамотность» – «способность человека использовать приобретаемые в течение жизни знания для решения жизненных задач в различных сферах человеческой деятельности, общения и социальных отношений».

В данной работе представлено лишь малую толику задач практического содержания [7, 6], использующихся на уроках математики, для развития познавательной активности и повышения математической компетентности.

Задачи на пропорциональное деление.

1. Для приготовления строительного раствора на 2 части цемента берут 2 части песка и 0,8 частей воды. Сколько цемента, песка и воды потребуется для изготовления 180 кг раствора.

2. В ателье поступил заказ на пошив 120 школьных форм. Заказ надо распределить между двумя бригадами, в одной из которых 8 человек, а в другой – 7. Сколько школьных форм должна сшить каждая бригада?

3. За компьютерный набор рукописи два оператора получили 3500 гривен. Один из них набрал 105 страниц, а другой – остальные 35. Какую сумму денег должен получить за работу каждый оператор?

4. В парламентских выборах республики Укрландия участвовали три партии, за которые голосовали соответственно 44,5; 32,3 и 23,2 процентов избирателей. В парламенте республики 150 мест. Сколько депутатских мест займет каждая партия?

5. При посадке фруктовых деревьев в центральных районах Украины рекомендуется, чтобы число яблонь, груш и косточковых деревьев относилось как 10:3:7. Сколько деревьев каждого вида следует посадить на прямоугольном участке размером 180 м x 80 м, если каждое дерево занимает примерно 45 м^2?

6. Три предпринимателя вложили в проект соответственно 0,5 млн. гр., 1.6 млн. гр. и 2,9 млн. гр. Проект принес 12% прибыли. На 80% полученной прибыли они закупили оборудование, а остальные деньги распределили пропорционально вложенным суммам. Сколько денег получил каждый из учредителей проекта?

7. Трем победителям соревнований по большому теннису присуждены денежные премии общей суммой 15 тысяч гр. При этом вторая премия составила 605 первой и относится к третьей как 1: 2/3. Каковы размеры этих премий?

8. Число однокомнатных, двухкомнатных и трехкомнатных квартир в доме относиться как 2:3:5. Чему равно отношение числа двухкомнатных квартир к числу всех квартир? Сколько процентов всех квартир составляют однокомнатные квартиры?

9. Предприятие выпустило акции. Владельцам 40% акций стали его работники, а остальные акции приобрели фирмы М и Н в отношении 7:9. У какой из этих фирм акций больше и на сколько, если работникам этого предприятия принадлежит 48000 акций?

10. Три кладоискателя нашли клад, в котором оказалось 5600 старинных монет. Из этих монет 10% были перечислены на благотворительные нужды, а 35% составили налоги. Остальные монеты кладоискатели разделили между собой так, что доли первого и второго относились как 2:5, а доли второго и третьего – как 6:7. Сколько монет получил каждый кладоискатель?

Кулинарные задачи.

1. Для 6 порций суфле из тыквы требуется 800 г тыквы, 150 г манной крупы, 100 г муки, 8 яиц, 0,5 стакана молока, 100 г сливочного масла, 1 столовая ложка сахара и 1 чайная ложка соли. Сколько продуктов потребуется для приготовления 15 порций этого суфле?

РАЗРАБОТАНО

Наименование юридического лица

ТЕХНОЛОГИЧЕСКАЯ КАРТА №8.9

Рецептура по акту № 2 1999 год

УТВЕРЖДАЮ

Генеральный директор

_____________ 200__ г.

Наименование блюда: **Котлеты «Пожарские»**

Наименование продуктов	Вес брутто (в гр.)	Вес нетто (в гр.)	Вес готового продукта (в гр.)	Вес нетто на 100 пор(кг)
Курица (филе)	137	59		
Соль	2	2		
Перец	0,03	0,03		
Хлеб пшеничный	8	8		
Молоко	8	8		
Фарш:				
Масло сливочное	10	10		
Хлеб пшеничный (панировка)	11	11		
Масса полуфабриката		90		
Масло растительное	6	6		
Выход готового блюда:			75	

ТЕХНОЛОГИЯ ПРИГОТОВЛЕНИЯ СТАНДАРТ-ОБЕД

Хлеб замочить в молоке. Куриное филе пропустить через мясорубку, соединяя с хлебом. Полученную массу посолить, поперчить, соединить с оставшимся молоком и перемешать. Сформовать шарики, закладывая во внутрь кусочки сливочного масла – в этом главная особенность пожарских котлет. От этого они становятся нежными и мягкими. Панировать в белых сухарях. Придать шарикам форму котлет, делая один конец округлым, а второй острым и жарить на разогретом масле при температуре 150-160°С. Когда одна сторона зарумянится, котлеты переворачивают и ставят в жарочный шкаф (Т 220-250°С) на 10-15 минут.

Требования к качеству:
Консистенция – мягкая, сочная, нежная.
Цвет – золотистый.
Вкус – умерено соленый, соответствует вкусу жареной курицы.

Недопустимо: наличие темно-коричневой корочки, посторонних вкуса и запаха.

Рис. 1. Технологическая карта к задаче 2

2. По данной технологической карте (рис. 1) рассчитать количество продуктов необходимых для приготовления блюда для семьи из 4 человек. Подсчитать стоимость данного блюда, в соответствии ценам магазина, учитывая аппетиты каждого члена своей семьи.

Геометрические задачи.

1. Имеется доска в форме прямоугольника. Столяру надо отрезать конец доски под углом 45°. Как это сделать?

2. Эскалатор метрополитена имеет 17 ступенек от пола наземного вестибюля до пола подземной станции. Ширина ступенек 40 см; высота 30 см. Определите: а) длину лестницы; б) угол ее наклона; в) глубину станции по вертикали.

3. На расстоянии 800 м от места взлета самолета растут деревья высотой до 20 м. Под каким углом должен подниматься самолет, чтобы не задеть деревья?

4. Волейбольный мяч согласно требованиям Международной федерации волейбола «...выполняется из мягкой одноцветной кожи, имеет окружность 64-66 см...». Найдите, сколько кожи пойдёт на волейбольный мяч. Не забудьте небольшое количество кожи добавить на швы (примерно 7% от площади поверхности волейбольного мяча). Больше нельзя, т.к. очень строго контролируется вес мяча – 270–280 г.

Ремонт и строительство.

1. В строительстве часто вместо градусной меры угла используется его тангенс. Например, при сооружении здания мастер вместо градусной меры угла α уклона крыши учитывает соотношение длины сторон ВС и АС, то есть tgα. Пусть нужно построить крышу, длина стропила АД = 20 м, а тангенс угла уклона крыши -0,8 (рис. 2). Какой должна быть длина стропила ВС?

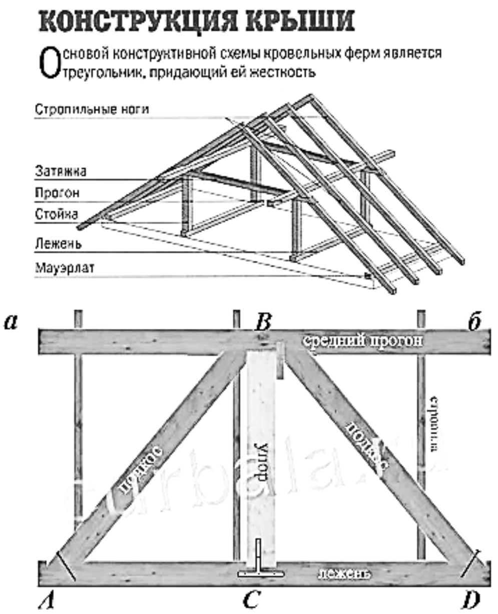

Рис. 2. Конструкция крыши к задаче 1

2. Проведите измерения и рассчитайте, сколько потребуется кафельной плитки размером 33 х 33 см, чтобы вымостить пол в кухне вашего дома способом «по диагонали», если края плитки не параллельны стенам (рис. 3).

Рис. 3. Фото к задаче 2

3. Приведите необходимые измерения и рассчитайте, какое количество рулонов обоев (без подгонки рисунка) необходимо для ремонта классной комнаты, если длина рулона 10,5 м, а ширина 0,6 м. Узнать в магазине стоимость 1 рулона и подсчитать стоимость ремонта с учетом стоимости работы.

4. Обитатели четырех дачных домиков решили найти такое место для колодца, чтобы расстояния от него до каждого дома были одинаковыми. Оказалось, что дома расположены в вершинах равнобедренной трапеции. Сделайте рисунок и найдите место для колодца.

5. Какой должна быть наименьшая площадь гаража для двух автомобилей размером 4,5 х 1,8 м, чтобы между обеими машинами, машинами и стенами оставался проход шириной 1 метр (рис. 4)?

Рис. 4. Фото к задаче 5

Задачи-загадки на развития логики, которые можно применять во время проведения предметных недель.

№ 1 Парень встречается с девушкой, они любят друг друга. В субботу вечером они должны увидеться, девушка готовится к встрече. За час до назначенного времени приходит смс: «Извини, дорогая, увидеться не сможем. Я у родителей, к ним приехали гости, будут допоздна, придется остаться там на ночь. Встретимся завтра, целую, люблю». Девушка понимает, что парень ей врет. Как она поняла?

№ 2 На входе в хранилище банка стоит охранник. Рядом притаился шпион. Подходит к охраннику один служащий банка, охранник ему: «Шесть». Служащий в ответ: «Пять». Охранник пропустил. Следующий подходит – охранник: «Пять», служащий: «Четыре». Охранник пропустил. Рискнул шпион, подходит – охранник: «Четыре», шпион: «Три». Охранник с воплями: «Неправильно, попался, гад!» скрутил шпиона. Вопрос: почему неправильно и каков правильный ответ.

№ 3 Несколько фирм занимались продажей товаров, используя для этих целей специально подготовленные каталоги. Так как товары у фирм были почти одинаковые, то и контингент клиентов у них был одинаков, так же как и их количество. Вскоре одна из фирм изменила свой каталог. На первый взгляд казалось, что от этих изменений он только проиграл и стал менее востребованным. Однако после изменения продажи у этой фирмы пошли лучше, чем у конкурентов. Какое изменение они внесли и как оно действовало?

№ 4 Собираясь в 30-ти дневный отпуск, врач дал пациенту 30 таблеток лекарственного средства «А» и 30 таблеток средства «В». Принимать эти лекарства нужно каждый день все 30 дней и строго по одной таблетке каждого средства в день, иначе неизбежен летальный исход. Таблетки внешне абсолютно одинаковы, вес, плотность и т. п. также полностью совпадают. Однажды пациент достал из одной упаковки 1 таблетку, а из другой выронил 2, и все 3 таблетки перепутались. Как соблюсти инструкции врача?

№ 5 Человек, покупающий это, сам этим не пользуется. Человек, производящий это, производит это не для себя. Человек, пользующийся этим, об этом не знает. Что это?

№ 6 В комнате находятся три выключателя, каждый из которых соединен с одной лампой. Найдите способ определить пару «выключатель – лампочка». Если лампочки находятся в другой комнате и зайти в нее можно лишь один раз.

№ 7 Женщина живёт на 12-м этаже здания. Каждое утро, отправляясь на работу, она вызывает лифт на 12-й этаж и спускается в нём до первого этажа. Но вечером, возвращаясь с работы, она доезжает на лифте только до 7-го этажа, а потом, чтобы добраться до своей квартиры, преодолевает ещё 5 этажей пешком. Почему?

Выводы и предложения. Расширяя кругозор, познавательную активность на уроках, ученик расширяет и углубляет свои представления о математике. Учится применять ее в практической деятельности в разных отраслях науки и техники. В этом году готовиться выпуск сборника задач по математике для школьников 7-9 классов практического содержания, для подготовки к международному исследованию «PISA».

Список литературы:

1. Державний стандарт базової і повної середньої освіти, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 р. № 1392 / [Електронний ресурс] – Режим доступу. – URL: http://school156.edu.kh.ua/novi_standarti-nova_shkola/derzhavnij_standart_bazovoi_i_povnoi_zagaljnoi_serednjoi_ osviti/.
2. Вербицкий А.А. Личностный и компетентностный подходы в образовании: проблемы интеграции / А.А. Вербицкий, О.Г. Ларионова. – М.: Логос, 2009. – 336 с.
3. Хуторской А.В. Современная дидактика. Учеб. Пособие. 2-е к., пераб. / А.В. Хуторской. – М.: Высш. к., 2007. – 639 с.
4. Математика.Навчальнапрограма для учнів 5-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів / [Електронний ресурс] – Режим доступу. – URL: http://old.mon.gov.ua/img/zstored/files/1-%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%B0%20%D0%9C%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0%205-9%20 (%D1%82% D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D1%8C%202015).doc
5. Иванова Л.А. Компетентностный подход в преподавании математики [Електронний ресурс] / Л.А. Иванова – Режим доступу. – URL: http://festival.1september.ru/articles/617150/.
6. Рафальська О.Д. Теоретичні і практичні засади реалізації нового державного стандарту освітньоїгалузі [Електронний ресурс] / О.Д. Рафальська – Режим доступу. – URL: https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc= s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwi0pJaEiefRAhWFZpoKHahqAfYQFggYMAA&url=http%3A%2F%2Fnbgschool4.at.ua%2FPosibnik_Rafalskoy.docx&usg=AFQjCNHzenGuusX5BCr8XH27AjOFeg7pEg&sig2=qHBM9wT4XnOX7enAEeA-TQ&bvm=bv.145822982,d.bGs
7. Мерзляк А.Г. Геометрія. 8 клас: збірник задач і контрольних робіт / А.Г. Мерзляк, В.Б. Полонський, Ю.М. Рабінович та ін. – Х.: Гімназія, 2011. – 112 с.
8. Мерзляк А.Г. Алгебра. 8 клас. Підручник / А.Г. Мерзляк, В.Б. Полонський, М.С. Якір. – Х.: Гімназія, 2008. – 253 с.

Тархова І.О.
Запорізький Академічний ліцей

КОМПЕТЕНТНІСНІ ЗАВДАННЯ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ

Анотація
У статті запропоновані деякі методичні рекомендації щодо формування ієрархічної системи компетенцій учнів в загальноосвітніх навчальних закладах при вивченні математики. Організація навчально-виховного процесу в умовах компетентнісного підходу спрямована на реалізацію практико-орієнтованого навчання математики в середній школі. Також представлені приклади деяких практико-спрямованих математичних задач, які дають розвиток діяльнісного підходу, спрямованого на формування умінь і навичок учня, застосування набутих знань в практичних ситуаціях, пошук шляхів інтеграції до соціокультурного та природному середовищу. Рішення даних завдань сприяє розвитку логічного, критичного і творчого мислення учнів, вмінню чітко і аргументовано формулювати і висловлювати свої судження. Дає можливість сприймати математику, як інструмент природних наук.
Ключові слова: компетенції, завдання, практико-орієнтований підхід, практичні завдання, середня школа, досвід.

Tarkhova I.O.
Zaporizhzhya Academic Lyceum

COMPETENCY-BASED TASKS IN MATHEMATICS LESSONS AS A WAY OF DEVELOPMENT OF COGNITIVE ACTIVITY

Summary
The paper proposed some guidelines for the formation of a hierarchical system of competencies of students in secondary schools in the study of mathematics. Organization of educational process in conditions of competence approach aimed at the realization of practice-based learning of mathematics in high school. Examples of some practice-focused mathematical tasks that provide the development of the activity approach, aimed at development of abilities and skills, application of acquired knowledge in practical situations, the search for ways of integration to socio-cultural and natural environment. Solving these problems contributes to the development of logical, critical and creative thinking pupils, the ability to clearly and convincingly articulate and Express their opinions. Gives the ability to perceive mathematics as a tool of natural Sciences.
Keywords: competencies, objectives, practice-oriented approach, practical problems, middle school, experience.

УДК 373.2.016:75.03

ОВОЛОДІННЯ ДІТЬМИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ОСНОВАМИ ХУДОЖНЬОЇ ТВОРЧОСТІ

Ходунова В.Л.
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

Характеризуються різні підходи до визначення сутності проблеми творчості дітей дошкільного віку, представлені у психологічній і педагогічній літературі. Розглянуто послідовність та завдання творчого пошуку. Визначені показники готовності дітей до творчої діяльності. Обгрунтовується перспективність ідеї рішення проблеми активізації творчої діяльності дітей.
Ключові слова: творчість, поетапність творчого пошуку, показники готовності до творчої діяльності, морально-естетична позиція, уявлення, здібності.

Постановка проблеми. У вітчизняній літературі творчість визначається як явище художньої культури. Порівнюючи дитячу діяльність з професійною творчістю дослідники відзначають її схожість за структурою й закономірностями здійснення з розвиненим творчим процесом художника, але з тією лише різницею, що вона виникає не відразу, а поступово, складаючись з елементарних проявів у більш складні, виявляючи при цьому в кожному віковому періоді власний вираз. Але новизна і суспільно-педагогічна цінність у дитячій творчості наявні. Таким чином, визначення психологічних етапів створення художнього твору являє собою по суті своєрідною реконструкцією цього процесу, який подається у вигляді деякої типологічної та узагальненої моделі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема творчості не втрачає своєї актуальності в умовах сьогодення. Аналіз наукових праць із цієї проблеми переконує в тому, що питання сутності творчої діяльності дітей привертають пильну увагу представників різних галузей. Так, філософсько-естетичні аспекти розглядаються в наукових працях Ю. Афанасьєва, Б. Анаьєва, М. Кагана, М. Киященка. Психологічні основи творчості висвітлюються у дослідженнях Л. Виготського, І. Кона, О. Леонтьєва, С. Рубінштейна, Б. Теплова та ін. Значну увагу проблемі творчості приділяли такі вчені, як Є. Фльоріна, Н. Сакуліна, Н. Ветлугіна, Т. Казакова. Система здібностей в зображувальній діяльності Є. Ігнатьєвим, В. Кирієнко, М. Волоковим, Г. Підкурганною та ін. Виявлення показників готовності дитини до творчої діяльності було предметом наукового пошуку Л. Виготського, В. Ждан, В. Захарової, Т. Комарової, В. Котляра, О. Мелік-Пашаєва, В. Мухіної, та ін. Сутність творчості як специфічного виду діяльності розглядалася в роботах М. Воллаха, Дж. Гілфорда, В. Давидова, Л.М. Когана, О.В. Кочерги, О.М. Матюшкіна, Я.О. Пономарева та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Визначаючи художню творчість як діяльність, спрямовану на створення нових матеріальних і духовних цінностей, сучасна педагогічна наука виявляє декілька підходів, спрямованих на дослідженні особливостей дитячої творчості. У одних випадках на перший план висувається суб'єктивний світ художника, його «творча лабораторія», в інших – виявлення психологічних етапів створення художнього твору, що виявляє узагальнену модель цього процесу. Усе перелічене з достатньою переконливістю свідчить про те, що сучасний стан вивчення проблеми залишає відкритим питання про розуміння художньої творчості як процесу.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є узагальнення теоретико-практичного досвіду з питань

розуміння художньої творчості як процесу, який є відправним у подальшій розробці цієї проблеми.

Виклад основного матеріалу. За свідченням експериментальних досліджень (Л. Виготський, Н. Ветлугіна, О. Запорожець, Т. Комарова, В. Мухіна), у творчій діяльності дітей, при умові кваліфікованого керування нею, спостерігається аналогічна послідовність, хоч вона носить більш згорнутий характер та обмежену кількість творчих завдань, які вирішуються на кожному етапі цього процесу.

Так, співставляючи значимість професійної творчості з творчою діяльністю дітей, Н. Ветлугіна зазначає, що повної відповідності між ними немає, але суспільно-педагогічна цінність творчості дітей наявна. Дитина виявляє своє розуміння оточуючого, своє відношення до нього, й це допомагає розкрити її внутрішній світ, особливості її сприйняття, уявлень, інтересів і здібностей. У своїй художній творчості дитина активно відкриває щось нове для себе, а для оточуючих – нове про себе. Усе це дає можливість говорити про правомірність розповсюдження поняття творчості на діяльність дитини, але обмежуючи її словом «дитяча» й відзначаючи умовний характер його застосування [1].

Але із зазначених напрямків у розкритті проблеми творчості, як вважає значна кількість дослідників (Л. Виготський, О. Леонтьєв, Б. Мейлах, Я. Пономарьов, Б. Теплов, П. Якобсон), вихідним є питання про розуміння художньої творчості як процесу, починаючи від його першої фази (зародження ідей та образів) до фаз проміжних та завершальних (реалізація задуму).

Відомо, що творчість різних діячів мистецтва визначається великою різноманітністю, пов'язаною з індивідуальними особливостями художника. Разом з тим у динаміці творчого пошуку й реалізації задуму частіш за все проявляються з найбільшою виразністю наступні етапи: первісне накопичення уявлень про зміст теми, яка підлягає творчому втіленню; виникнення задуму; реалізація задуму; остаточна розробка задуму.

На відміну від процесу творчості художника, процес дитячої творчості носить більш згорнутий характер та обмежену кількість творчих завдань, які вирішуються на кожному етапі. Творчий процес дитини відбувається на «одному диханні». Дитина дає швидку розрядку своїм почуттям і, на думку Л.Виготського, творить в один прийом [3]. Попереднє обдумування, планування роботи поєднується з процесом виконання. Тому у творчості дітей часто трапляються випадки зміни змісту роботи в процесі зображення, введення в малюнок деталей, які не стосуються образу.

У творчій діяльності дітей дошкільного віку з найбільшою виразністю виявляються три етапи творчого процесу – накопичення первісних уявлень про зміст запропонованої або обраної теми, виникнення задуму, реалізація задуму. Кожний із перелічених етапів поєднує в собі сукупність творчих завдань, які у своїй логічній послідовності та взаємозв'язку спрямовані на досягнення кінцевого результату.

У дитячій творчості ідея не уособлюється в окреме поняття, отже і не виділяється в окремий етап творчого пошуку. Вона найчастіше виникає водночас з обранням дитиною теми або конкретного об'єкту зображення, чим власне, і обумовлюється цей вибір.

Як відзначає В. Мухіна, дитина, набуваючи соціальний досвід, виділяє найбільш значиме для себе і робить це предметом змісту свого малюнка [5].

Безпосередні враження дитина намагається відтворити в продуктах творчої діяльності, чим стверджує не тільки власне ставлення до предмету або явища, але й прагне привернути на це увагу дорослих та однолітків.

Наступний етап творчого пошуку полягає у спрямуванні зусиль на втілення задуму в єдиний художній твір, який би відповідав певним критеріям естетичної цінності.

Існують прямо протилежні думки про необхідність професіоналізму в діяльності дітей. Одні стверджують, що дитина тим і оригінальна в своїй творчості, оскільки не підпадає під вплив встановлених канонів, вироблених образотворчою практикою. Іншими словами, в примітивізмі вбачається найвище достоїнство дитячого образотворчого мистецтва, його чистота, відвертість, щирість, недоторканість. Навіть у професійному мистецтві виникає напрямок «навмисного примітивізму», прихильники якого намагаються уподібнюватися не тільки народній, але й дитячій манері відтворення дійсності.

Представники протилежної думки вважають, що під час оволодіння дітьми діяльністю орієнтація повинна бути спрямованою на послідовне успадкування в доступних для них межах досягнень теорії та практики цієї діяльності. Адже цей факт підтверджують навіть і самі діти. Відомо, що їх згодом вже не влаштовують ті примітивні засоби відтворення дійсності, якими володіють, і якщо вони не досягають удосконалення виконавської майстерності, то відмовляються в участі в цій діяльності.

Завершальний етап творчого процесу полягає в остаточній розробці задуму. За свідченням експериментальних досліджень, у дітей, що не мають спеціальної підготовки, виявляється або повна відсутність задуму, або відхилення від замисленого змісту в процесі малювання. До того ж така його нестійкість зберігається до кінця дошкільного віку. Як відзначає Н. Сакуліна, діти 6 років нерідко називають будь-який один предмет, з якого починають малювати. Потім до нього приєднують другий, третій і т.д. Але зв'язок між ними носить фрагментарний характер, оскільки об'єднує за смислом лише окремі деталі [8].

Зазначені стадії зображення зумовлені не тільки віковими особливостями дітей, а й безпосередньою залежністю від розвитку сприймання дітей.

За думкою К. Волкової, специфічність сприймання дітей дошкільного віку, необхідного для малювання, поєднує моменти й аналізу, і цілісного охоплення предмета [2].

Л. Виготський відзначає, що творчі заняття дітей не можуть бути ні обов'язковими, ні примусовими, і виникають лише з дитячих інтересів [3].

Готовність до успішного вирішення творчих завдань, які виникають на кожному етапі, залежить від рівня розвитку комплексу відповідних психічних процесів та утворень.

Так, усвідомлення дитиною ідеї та обрання теми, як і в професійному мистецтві, залежить від її морально-естетичної позиції.

Як визначає В. Мухіна, діти своїми малюнками без всякого спеціального наміру відображають ідеологічну та культурну спрямованість суспільства, вчаться оцінювати дійсність, наслідуючи оцінки дорослих. Шлях розвитку кожної культури своєрідний, тому, поряд із системами загальнолюдських цінностей, дитина, розвива-

ючись, привласнює цінності, властиві тій країні, тому сусідству, в якому вона живе. Засвоюючи орієнтації людей, дитина виробляє свою власну позицію,свої окремі ідеали [5].

Провідною властивістю, яка забезпечує зародження художнього образу,

на думку О. Ковальова, є художня уява. Опорну функцію стосовно цієї діяльності виконує зорова чутливість, яка забезпечує легкість і повноту сприймання просторових і колоритних відношень. Другим опорним моментом виступає спеціальне вміння руки, емоційна чутливість, яка становить емоційну настроєність і тло [4].

В. Виготський свідчить, що в порівнянні з дорослим, в дитини значно поступається не тільки матеріал, із якого «будує» його уявлення, але й характер приєднуваних до цього матеріалу комбінацій, їх якість і різноманітність [3].

Разом із тим, образам уявлення дошкільників притаманні особлива яскравість, наочність, рухомість, емоційне забарвлення. Більшою мірою діти намагаються відтворити привабливі, з їх точку зору, образи. Надто важливою якістю в уявленні та поведінці дітей є щирість, непідробність чуттів щодо відтворених ними образів.

Загальною умовою реалізації творчого задуму є розвиненість спеціальних здібностей, знань, умінь та навичок.

А. Петровський вважає, що в структурі здібностей до образотворчої діяльності провідними виступають висока природна чутливість зорового аналізатору, сенсомоторна характеристика руки художника, високорозвинена пам'ять тощо [6].

На думку дослідників дитячої творчості (Н. Сакуліна, Т. Комарова, В. Котляр, О. Мелік-Пашаєв, В. Мухіна, Г. Підкурганна, В. Захарова та ін.), приведена характеристика психічних процесів та утворень, а також їх приблизний рівень сформованості, якого можуть досягти діти середнього та старшого дошкільного віку, свідчать лише про їх потенційну готовність щодо творчого пошуку але не визначає його як такий.

Найбільш сприятливим віковим періодом для початку систематичного ознайомлення дітей з основами творчого пошуку, за свідченням експериментальних досліджень, вважається 5-й рік життя. Це обумовлено особливостями загального психічного розвитку дітей зазначеного віку. Крім того, оволодіння засобами вирішення різних образотворчих завдань (зображення окремих предметів, тематичних композицій), створює можливість залучення дітей до розв'язання нескладних творчих завдань.

Особливість завдань, які пропонують дітям на початковому етапі оволодіння творчою діяльністю, полягає в тому, що в них створюється ситуація, що потребує від них свідомого підходу щодо її розв'язання, тобто попереднього визначення змісту і засобів його втілення. До того ж ці завдання не потребують розгорнутого підходу до накопичення уявлень про зміст запропонованої теми та оволодіння засобами практичного її відтворення. Готовність до розв'язання запропонованих творчих ситуацій складається в контексті виконання попередніх образотворчих завдань, які носять суто навчальне спрямування, а також внаслідок повсякденного накопичення ними життєвого досвіду.

Разом із тим, вже на цьому етапі створюються умови, яких потребує творчий пошук: поінформованість про зміст теми, на підставі якої створюється можливість варіативності вибору його змісту, який в найбільшій мірі задовольняє моральні та естетичні потреби тієї чи іншої дитини, володіння засобами втілення творчого задуму.

Керівництво творчим пошуком полягає в тому, що вихователь в логічній послідовності спрямовує діяльність дітей на розв'язання тих завдань, які забезпечують успішність досягнення кінцевого результату: узагальнення уявлень дітей про зміст теми та обговорення можливих варіантів її втілення; надання можливості кожній дитині обрати із запропонованої сукупності свій варіант, обумовлюючи його моральними та естетичними достоїнствами; обговорення загальних підходів щодо практичного втілення обраного змісту; аналіз та оцінка отриманого результату з конкретними пропозиціями щодо її вдосконалення.

Тематика творчих завдань, що пропонують дітям на цьому етапі, може бути найрізноманітнішою. При її плануванні вихователь повинен керуватися вимогами, що висуваються перед змістом образотворчих завдань. Крім того, він завжди повинен враховувати реальні можливості дітей щодо якісного втілення запропонованого змісту, тобто накопичений життєвий та образотворчий досвід.

Образотворчі завдання, які пропонують дітям середнього дошкільного віку, повинні поступово ускладнюватися. Найпростіший варіант таких завдань полягає в тому, що дітям пропонують виконати частину зображення, загальну для всіх дітей, за програмою навчального малювання, а потім в залежності від змісту цього предмету, оздобити або доповнити його відповідними деталями, обраними і відтвореними за власним бажанням кожної дитини.

Більш ускладнена творча ситуація може виникнути при доповненні тематичної композиції окремими персонажами, відповідними за змістом.

Найвищі досягнення в оволодінні творчим пошуком в цей період виявляються в завданнях, які потребують самостійного вибору дітьми як змісту, так і засобів його втілення, на рівні тих орієнтовних вимог і можливостей, які висуваються перед зазначеним віком.

М. Поддъков зазначає, що у віці 4-6 років відбувається інтенсивне формування і розвиток навичок й умінь, які сприяють вивченню дітьми зовнішнього середовища, аналізу властивостей предметів та впливу на них з метою зміни [7].

Дітям 6-го року життя пропонують творчі завдання двох видів – на тему запропоновану вихователем, і тему, обрану самою дитиною.

Завдання на тему, запропоновану вихователем, відрізняються тим, що в них містяться елементи навчання дітей типологічним підходам щодо отримання кінцевого результату.

Так, на етапі накопичення уявлень вихователь своїми порадами сприяє визначенню дітьми з сукупності отриманих уявлень тих предметів та явищ, які в найбільшій мірі сприяють розкриттю запропонованої теми, тобто містять в собі суттєві та естетичні ознаки і більш ніж інші приваблюють їх увагу та можливості відтворення.

На етапі реалізації задуму більшість дітей далека від думки про необхідність вносити необхідні виправлення припущених неточностей у відтворенні тих чи інших форм об'єктів та їх деталей, їх кольорових характеристик, композиційного упорядкування та інше. Але при умові цілеспрямованого навчання та виховання створюється можли-

вість уточнення змісту задуму, обраного дитиною, та визначення виразних засобів його втілення.

Отриманий кінцевий результат творчого пошуку потребує відповідної оцінки не тільки з боку дорослих та однолітків, а насамперед – самої дитини. Адекватність такої оцінки залежить від усвідомлення нею критеріїв вдало виконаних творчих робіт. До сукупності цих критеріїв можуть увійти якісні характеристики: відповідність відтвореннюзапропонованій темі, його оригінальність; відносна грамотність та виразність (з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей і можливостей) втілення задуму; завершеність та охайність виконаної роботи.

По мірі оволодіння певним досвідом творчого процесу дітям пропонують виконати завдання на самостійно обрану ними тему. Крім відповідного дидактичного призначення, ці завдання спрямовані на вивчення проміжних (після завершення певних циклів навчально-виховного процесу) або кінцевих досягнень дітей в оволодінні запропонованих типологічних підходів щодо творчого пошуку та практичного втілення задуму.

Отже, творчість являє собою якісно вищий ступінь будь-якої діяльності. Зображувальна діяльність дітей набуває художньо-творчого характеру в міру поетапного рішення завдань творчого пошуку. Продуктом художньо-творчої діяльності є художній образ. Шлях до творчості пролягає через сформованість в дитини психічних процесів та утворень: морально-естетичної позиції, уявлення, сукупності спеціальних здібностей, знань, умінь та навичок.

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Творча діяльність дітей дошкільного віку є важливим чинником їх гармонійного становлення і розвитку. Висновки, зроблені на підставі вивчення отриманих результатів, обумовлюють подальший хід керівництва образотворчою діяльністю дітей дошкільного віку.

Список літератури:

1. Ветлугина Н.А.Общие вопросы художественного творчества ребенка / Н.А. Ветлугина. – М.: Педагогика, 1972. – С. 9-48.
2. Волкова Е.В. Эстетический анализ художественных произведений / Е.В. Волкова. – М.: Знание, 1974.
3. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте: Психологический очерк. Книга для учителя / Л.С. Выготский. – М.,1998. – 272 с.
4. Ковалев А.Г. О структуре способности к изобразительной деятельности: Конференция по проблеме спосібностей: Тезисы докладов / А.Г. Ковалев – Л.: 1960.
5. Мухина В.С. Изобразительная деятельность ребенка ка форма усвоения социального опыта / В.С. Мухина. – М.: Педагогика, 1981.
6. Петровский А.В. Роль фантазии в развитии личности / А.В. Петровский. – М.: Знание, 1961.
7. Поддъяков Н.Н. Новый подход к развитию творчества у дошкольников / Н.Н. Поддяков // Вопросы психологии. – 1990. – № 1. – С. 16-20.
8. Сакулина Н.П. Рисование в дошкольном детстве / Н.П.Сакулина. – М.: Просвещение, 1965.

Ходунова В.Л.
Национальный педагогический университет
имени М.П. Драгоманова

ОВЛАДЕНИЕ ДЕТЬМИ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА ОСНОВАМИ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТВОРЧЕСТВА

Аннотация
Характеризуются различные подходы к проблеме творчества детей дошкольного возраста, представленные в психологической и педагогической литературе. Рассмотрена последовательность и задачи творческого поиска. Определены показатели готовности детей к творческой деятельности. Обоснована переспективность в дальнейшем рассмотрении проблемы активизации творческой деятельности детей.
Ключевые слова: творчество, этапы творческого поиска, показатели готовности к творческой деятельности, нравственно-эстетическая позиция, воображение, способности.

Khodunova V.L.
National Pedagogical M.P. Dragomanov University

MASTERING THE BASICS OF PRESCHOOL CHILDREN ART

Summary
In the article characterized different approaches to the definition of origin of the problem of preschool children creativity. It is represented by psychological and pedagogical literature. Was considered the sequence of tasks and creativity. Marked the results of readiness of children to creativity. Grounded perspective of the idea of solving the problem of activation of children's creativity.
Keywords: creativity, stepping of the creative pursuit, psychological state of the individual, indicators of readiness for creative activity, moral and aesthetic attitude, ideas, skills.

УДК 37.017.7(378.4)+78.07

АКТУАЛЬНИЙ СТАН ВИХОВАННЯ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ УНІВЕРСИТЕТУ В ПРОЦЕСІ МУЗИЧНО-ЕСТЕТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Чжоу Цянь
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова

Досліджено актуальний стан виховання духовної культури студентів університету в процесі музично-естетичної діяльності. З'ясовано, якою мірою фактичні умови організації процесу виховання духовної культури у вищих навчальних закладах співвідносяться зі структурою музично-естетичної діяльності студентів. Подано результати експрес-опитування студентів щодо ефективності втілення у виховній системі університету основних компонентів музично-естетичної діяльності студентів: мотиваційно-цільового (мотиви, мета і завдання), предметно-змістового (предмет і зміст), процесуального (види, форми та методи організації), оцінювально-результативного (результати впливу музично-естетичної діяльності на виховання духовної культури студентів).

Ключові слова: духовна культура, студенти університету, музично-естетична діяльність, структура музично-естетичної діяльності студентів, ефективність виховання.

Постановка проблеми. Духовні цінності, які закладені в музичних творах, становлять важливу основу виховання духовної культури молоді. Практика також підтверджує, що студенти вишів загалом досить позитивно реагують на музичне мистецтво, усвідомлюють втілені у ньому духовні ідеали та культурні здобутки поколінь. Разом із тим, багато хто з молодих людей має негативний досвід участі у заходах музично-естетичної діяльності (МЕД), часто як наслідок примусового залучення. Як результат, студенти університетів, навіть бажаючи творчого самовираження та самореалізації у процесі музично-естетичної діяльності, обмежуються пасивною участю; а, не отримавши позитивного досвіду, вони надалі не здатні переносити його і в інші сфери діяльності, в тому числі й професійну. Таким чином, актуальним є питання виявлення, обґрунтування та практичного впровадження педагогічних умов, при яких музично-естетична діяльність стане дієвим чинником виховання духовної культури молодої людини, що навчається в університеті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дозволяє констатувати, що вчені систематично торкаються питання педагогічних умов виховання у молоді духовної культури (Х.Ю. Боташева, Г.Г. Габунія, К.Є. Гагаріна, В.В. Гнатюк, В.В. Лаппо, Л.В. Пшенична, Т.О. Степанець, І.В. Юстус та ін.), формування духовних цінностей як її основи (Н.А. Полтавська, О.В. Шкіренко та ін.), розвитку духовних якостей як її складової (О.І. Іванова), в тому числі й за допомогою засобів мистецтва загалом (Н.А. Полтавська, Г.І. Фазилзянова) та музики зокрема (В.В. Гракова, З.З. Кримгужіна, Ю.О. Лєвченко, В.А. Подрєзов, Н.В. Свещинська, Н.А. Шемякова та ін.). Тому наявний педагогічний досвід може стати нам корисний при обґрунтуванні та впровадженні авторського підходу до педагогічних умов виховання духовної культури молоді, зокрема у процесі музично-естетичної діяльності.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Разом із тим, на основі теоретичного аналізу праць (насамперед, дисертаційних досліджень) названих вище вчених ми виявили низку упущень в змістовому наповненні умов. Це і не достатнє врахування структури духовної культури при формулюванні самих умов, і відсутність комплексності у виборі форм і методів (як от, в Н.А. Полтавської), і деякий популізм у впровадженні умов (наприклад, у Г.І. Фазилзянової), а також неможливість повного використання запропонованих рекомендацій у зв'язку з їх надмірно вузькою орієнтованістю (як от, на хоровий колектив у дослідженнях В.А. Подрєзова чи на майбутніх учителів музики у роботі Н.В. Свещинської). Отримані результати дозволили констатувати, що хоча й існує суттєва теоретична база для окреслення педагогічних умов виховання духовної культури студентів університету в процесі музично-естетичної діяльності, однак низка її аспектів наразі потребує уточнення, насамперед, узгодження з практикою.

Мета статті. Враховуючи вище означене, головною метою цієї роботи стало з'ясування сучасних обставин і стану виховання духовної культури студентів університету в процесі музично-естетичної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Задля визначення педагогічних умов і шляхів оптимізації процесу виховання духовної культури студентів університету в процесі музично-естетичної діяльності, ми провели експрес-опитування серед студентів за допомогою авторської анкети «Музично-естетична діяльність». Ми прагнули встановити відповідність сучасного стану організації процесу музично-естетичної діяльності у вишах його, можна сказати, ідеальній моделі, тобто структурі музично-естетичної діяльності (детальніше вона нами представлена тут [3]). Дослідження, яке охопило 477 студентів 1-3 курсів, було проведено на базі Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (спеціальність «Соціальна робота») та Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (спеціальності «Середня освіта. Інформатика» та «Філологія. Германські мови і література»). За окремими питаннями сума відсотків не становить 100, оскільки студенти могли вибирати як один, так і кілька варіантів відповідей.

Так, особливості мотиваційно-цільового компонента музично-естетичної діяльності в сучасних вишах ми оцінювали, насамперед, при аналізі відповідей студентів на питання «Залучаючись до різних форм музично-естетичної діяльності ви прагнете…». Як показали результати опитування,

студенти оцінюють МЕД переважно на рівні «розважальності» (59,96% – 286 осіб). Тобто як засіб «естетизації (прикрашення) свого вільного часу», «організації змістовного дозвілля», «активізації свого спілкування за допомогою музичного мистецтва» тощо. На другому місці стоять завдання МЕД, що стосуються «інструментального» рівня, а саме активізація громадянської активності, розкриття свого творчого потенціалу, особистісне художньо-творче самовираження у ході МЕД тощо (35,01% – 167 осіб). Досить незначна частка студентів (7,97% – 38 осіб та 10,90% – 52 особи відповідно) відзначила позиції, що пов'язані із завданнями МЕД на «елементарному» (як от, розвиток своєї емоційно-естетичної культури, естетичного сприйняття й емоційної чуйності на музичні твори) та «акмеологічному» рівнях (як от, підвищення своєї компетентності в певному виді музично-естетичної діяльності, отримання досвіду використання духовного потенціалу музичного мистецтва у власній діяльності). Це дозволило нам зробити два припущення: по-перше, система музично-естетичної діяльності в досліджуваних університетах не містить повноцінних заходів, спрямованих на розв'язання вказаних груп завдань, а, по-друге, наявні заходи не передбачають можливостей чи належного мотивування студентів до розв'язання відповідних завдань. Адже значно простіше просто підготувати 5-7 номерів, наприклад, до Дня вчителя, аніж продумати програму, яка буде включати твори не лише різножанрові, але й духовно-цінні, пов'язані не просто з отриманням естетичної насолоди, але й які будуть спонукати до рефлексії, емоційної чуйності тощо.

Вивченню стану забезпечення предметно-змістового компонента музично-естетичної діяльності в університетах посприяло, насамперед, питання про предмет МЕД. Тут відповіді студентів розділилися майже порівну: одні (41,93% – 200 осіб) не змогли дати чіткого пояснення, що може свідчити про нерозуміння ними суті музично-естетичної діяльності; інші співвіднесли МЕД загалом із музикою та співом, а також розвагою, дозвіллям тощо (по 44,02% – 200 осіб). Лише незначна частка опитаних (3,98% – 19 осіб) вказали, що предмет МЕД визначається культурними цінностями, закладеними у музиці.

Результати опитування студентів за питанням «До яких змістових напрямів музично-естетичної діяльності ви долучаєтеся в процесі навчання в університеті?» підтвердили зроблене нами вище припущення про певну односторонність заходів музично-естетичного спрямування у вишах. Так, студенти назвали, насамперед, сприймання (слухання) творів музичного мистецтва (74,00% – 353 особи) та виконавську діяльність (33,96% – 162 особи). При цьому серед заходів останньої переважає саме вокально-хорова діяльність (61,73% – 100 осіб), а значно менша частка гри на музичних інструментах (20,99% – 34 особи) та музично-ритмічної діяльності (17,28% – 28 осіб). Третє, причому, на нашу думку, досить незначне місце «отримали» різні варіанти музичної творчості – вокальної, інструментальної, пластичної тощо (23,90% – 114 осіб), хоча викладачі, особливо дисциплін гуманітарного циклу, можуть досить широко використовувати її у ході навчального процесу. Враховуючи те, що ми працювали зі студентами «не музикантами», можливо, на перший погляд, і не дивно, що вони практично не залучаються до оволодіння мовою мистецтва (2,10% – 10 осіб) та музично-естетичної просвіти (6,08% – 29 осіб). Однак, як доречно зауважив з цього приводу В. А. Подрєзов, музично-теоретичні знання сприяють «глибшому проникненню... в духовну сутність музичних творів та їх образно-емоційний зміст. При цьому чуттєва тканина музичного твору переходить у музичний образ-уявлення, що забезпечує процес духовно-творчого розвитку особистості» [2, с. 13]. А тому упущення цього змістового напряму безпосередньо впливає і на зниження розуміння студентами духовної цінності мистецтва (особливо класичного), а також переважання релаксаційно-гедоністичних над соціальними мотивами залучення до музично-естетичної діяльності. Це підтверджується і відповідями студентів на наступне питання, коли вони, оцінюючи духовно-етичний та художньо-естетичний потенціал окремих змістових напрямів МЕД, не надали особливої переваги якомусь одному з них (всі варіанти «отримали» понад 41%). Показово, що найбільш цінною в означеному плані за результатами опитування визначено музичну творчість (49,89% – 238 осіб), частка заходів якої, як свідчать дані, наведені вище, становить лише близько п'ятої частини від усіх впроваджуваних, тобто майже вдвічі менше від реального запиту на них.

Вивченню стану забезпечення та реалізації процесуального компонента музично-естетичної діяльності в експериментальних навчальних закладах, допомогла низка питань щодо форм, методів і засобів МЕД. Можливо, відповіді студентів і були деякою мірою суб'єктивними, адже не всі обізнані з формами та методами й не всі залучаються до МЕД взагалі. Однак, оскільки ми прагнули оптимізувати цей процес орієнтуючись на всіх студентів, а не найбільш обізнаних, то, вважаємо, така суб'єктивність, частково і доречна.

Зазначимо, що традиційно виокремлюють три групи форм музично-естетичної діяльності – колективні, групові та індивідуальні [1, с. 355]. Опитування студентів засвідчило, що найбільш поширеними в університетах (загалом 80,08% – 382 особи) є саме колективні форми, зокрема, організація і/чи участь у масових тематичних святах, музичних виставах, концертах, музично-розважальних програмах тощо. Однак такі колективні форми МЕД, як виїзні культурно-просвітницькі заходи та творчі покази у вишах використовуються значно рідше. На другому місці (36,90% – 176 осіб) студентами відзначено використання групових форм МЕД, хоча їх різноманітність і не «вражає». Найбільш поширеними серед них є заняття в гуртках художньої самодіяльності, менше – зустрічі з митцями та творчими колективами. Водночас досить рідко практикуються групові музичні лекторії, бесіди та вітальні, групове обговорення музичних творів (мистецьких заходів), сумісне прослуховування кращих зразків вітчизняної та світової музичної культури тощо. Як правило, такі заходи одиничні й нерегулярні.

Щодо індивідуальних форм музично-естетичної діяльності, то їх частка дуже мала. Студенти відзначають, що це, як правило, сольне вокальне чи інструментальне виконання, індивідуальні ре-

петиції (9,01% – 43 особи). Як свідчить практика, на більшості факультетах це декілька студентів (переважно не більше 20 осіб), які систематично залучаються до різних планових заходів як на рівні факультету, так і на рівні університету. Такі ж індивідуальні форми МЕД, які спрямовані на рефлексію (ведення музичного щоденника) чи розширення обізнаності студентів у сфері МЕД (як от, дослідження з музичної тематики) не практикуються. Ми припускаємо, що це пов'язано з неготовністю самих організаторів музично-естетичної діяльності до такої роботи, адже це вимагає як відповідної підготовки від них самих, так і постійного моніторингу такої діяльності студентів. Окрім того, результати таких форм діяльності цінні перш за все для самих учасників, а тому широко не афішуються, а, тим більше, не можуть бути представлені у вигляді звіту чи стінгазети.

Як нами було встановлено за результатами теоретичного аналізу, дослідники рідко практикують комплексний підхід у використанні методів музично-естетичної діяльності. Разом із тим ми переконані, що лише така комплексність дозволить зацікавити студентів з різним рівнем духовної культури, а отже і вплинути на них більш цілеспрямовано. Адже для студента, який вже є активним учасником МЕД, обговорення прослуханого твору може здатися нецікавим, тоді як у «новачків» – це важливий етап у збагаченні та формуванні їх духовного досвіду; з іншого боку, бесіди, лекції, диспути на музично-естетичну тематику будуть цікаві обом групам. Саме тому наступне питання нашого експрес-опитування стосувалося означених вище аспектів, тобто частоти використання викладачами, кураторами, іншими студентами-активістами чи керівниками творчих колективів певних методів музично-естетичної діяльності. Опрацювання отриманих результатів дозволило констатувати, що найбільш поширеними в процесі МЕД на базі вишів є саме загально-педагогічні (45,91% – 219 осіб) та соціально-педагогічні (40,04% – 191 особа) методи. Частка специфічних методів МЕД не досить висока – 18,24% (87 осіб). Такий відсотковий розподіл загалом є закономірним, враховуючи профіль навчання студентів. Разом із тим, ми звернули увагу, що в межах самих груп методів деякі використовуються досить рідко. Так, якщо методи організації (особливо методи моделювання художньо-творчого процесу, зокрема, музичні вітальні, свята, вечори) та методи стимулювання (як от, прослуховування підготовлених програм; участь у конкурсах, концертах різного рівня) музично-естетичної діяльності «отримали» понад 55%, то методи формування свідомості у процесі МЕД та методи самовиховання через МЕД були відзначені 15,07% (33 особи) та 12,78% (28 осіб) студентів відповідно. Таким чином, стає частково зрозуміло, чому за показниками таких критеріїв ефективності виховання духовної культури в процесі музично-естетичної діяльності, як обізнаність студентів з цінностями духовної культури, закладеними в музичному мистецтві, та духовний розвиток та ріст студента у процесі музично-естетичної діяльності, переважає низький рівень. Адже на ці аспекти музично-естетична діяльність в університетах практично не спрямована. Досить невисока частка застосування серед соціально-педагогічних методів і такого методу як включення в соціальну практику – 10,99% – 21 особа (виняток становили студенти – соціальні робітники). А це не може не впливати на рівень накопичення студентами університету духовного досвіду в процесі МЕД та подальшого його використання ними у професійній діяльності.

Щодо специфічних методів МЕД, то серед них студенти особливо відзначають саме методи музично-пластичної імпровізації (77,01% – 67 осіб), можливо, тому, що їх використання можливе не лише в позааудиторній роботі, але й під час навчальних занять. Разом з тим практично не використовуються інтерпретаційні (обговорення прослуханого твору) та творчі методи (8,05% – 7 осіб), методи пошуку фольклорних зразків, обміну фольклорним досвідом, інтонаційно-стильове осягнення музики (4,60% – 4 особи) та ін. Водночас ми переконані, що студенти різних спеціальностей, в тому числі й «математики» та «філологи», як під час вивчення програмних дисциплін, так і в позанавчальний час можуть знайомитися з духовними цінностями, закладеними в музичному мистецтві. Адже, ще у Стародавній Греції музика вважалася частиною математики, а одна з праць всесвітньо відомого математика і фізика Леонарда Ейлера має назву «Досвід нової теорії музики, ясно викладеної відповідно до непорушних принципів гармонії»; окрім того, поняття «гармонія», «ритм», «пропорція» зустрічаються і в музиці, і в математиці. Студенти-філологи ж обов'язково знайомляться з культурою носіїв мови, зокрема, й з мистецтвом, за допомогою якого не лише вивчають іншу країну, але й саму мову (слухання пісень, перегляд музичних фільмів тощо). Отже, означені аспекти повинні бути більш чітко та системно представлені у виховному процесі університету загалом та щодо виховання духовної культури студентів зокрема.

Останнє питання нашого експрес-опитування стосувалося поширеності та дієвості засобів виховного впливу у процесі музично-естетичної діяльності. Щодо поширеності засобів виховного впливу в процесі МЕД в університеті, то більшість студентів відзначили саме музично-естетичні практики (55,97% – 267 осіб). На другому місці – спеціально підібраний музичний репертуар (39,90% – 176 осіб) як засіб виховного впливу. Водночас відповіді студентів свідчать, що такий репертуар представлений переважно фольклорними зразками (76,14% – 134 особи) та творами сучасних митців (63,09% – 111 осіб), тоді ж як духовна і класична музика використовуються дуже рідко (1,14% та 11,93% відповідно). Вважаємо, що саме тут важлива цілеспрямованість виховних впливів. Адже, якщо студент сам поки що не звертався до класики, то включення таких творів у планові колективні чи масові заходи сприятиме поступовому знайомству молодих людей з новими для них стильовими чи жанровими зразками, а надалі мотивуватиме до самостійного «спілкування» з такою музикою.

Недостатньо використовується в процесі МЕД і виховний потенціал засобів музичної виразності (11,11% – 52 особи), а також музично-теоретичних й історико-культурних знань у галузі музичного мистецтва (3,98% – 19 осіб). А це говорить про те, що як «дорослі» організатори (викладачі, куратори), так і самі студенти-активісти не замислюються над інтонаційними, жанровими, стильо-

вими основами музичного мистецтва та можливостями їх використання при організації заходів музично-естетичного спрямування; з іншого боку студенти під час МЕД виступають переважно в ролі слухача, тобто пасивної особи, тоді як ролі виконавця чи організатора вимагали б від них більш свідомої участі та відкрили б можливості розширювати засоби впливу МЕД.

Щодо дієвості засобів виховного впливу в процесі музично-естетичної діяльності, то, як і щодо оцінки значущості змістових напрямів МЕД, студенти вважають, що кожен із засобів досить дієвий, оскільки всі групи були оцінені більше, ніж на 60%. Виняток склали музично-теоретичні та історико-культурні знання у галузі музичного мистецтва, дієвість яких відзначили лише третина студентів (33,96% – 162 особи). Знову ж таки дієвість певних засобів важко оцінити, якщо вони використовуються рідко.

Висновки і пропозиції. Загалом оцінюючи відповідність стану музично-естетичної діяльності в досліджуваних університетах її структурній моделі, можна відзначити наявність низки недоліків. По-перше, студенти використовують можливості МЕД у духовному розвитку переважно на рівні «розважальності», не прагнучи розв'язати завдання музично-естетичної діяльності, які пов'язані з «інструментальним» чи «акмеологічним» рівнями. По-друге, система організації музично-естетичної діяльності студентів в університетах реалізується переважно через такий змістовий напрям, як сприйняття творів музичного мистецтва, рідше – виконавська діяльність, досить рідко – музична творчість, практично ніколи – музично-естетична просвіта; а це обмежує їх можливості у набутті відповідного досвіду МЕД. По-третє, у студентів недостатньо сформоване ціннісне ставлення до МЕД, що частково зумовлене низьким рівнем обізнаності у цій сфері, частково – наявністю відносно небагатого (переважно у формі відвідування культурних заходів) та пасивного досвіду участі у заходах музично-естетичної діяльності (як от, у ролі глядача). Таким чином, недосконалість процесу організації музично-естетичної діяльності в університетах як на рівні предмету, завдань і змісту, так і на рівні форм і методів МЕД, безперечно, впливає і на її результативність у плані виховання духовної культури студентів. Враховуючи означене, *в перспективі* доцільно, спираючись на наукові здобутки інших учених в означеному аспекті, спрогнозувати та апробувати на практиці педагогічні умови виховання духовної культури студентів університету в процесі музично-естетичної діяльності. При цьому доречно врахувати взаємозв'язок таких педагогічних умов зі змістовим наповненням, формами та методами МЕД, а також забезпечити їх спрямованість на виховання різних сторін духовної культури студента, беручи до уваги психологічні особливості студентів як осіб юнацького віку та характеристики університету як специфічного виховного середовища. Важливим, на нашу думку, є також відбиття у змісті педагогічних умов відповідних структурних компонентів МЕД, на посилення яких вони повинні бути спрямовані, та забезпечення за їх допомогою комплексності, поетапності й систематичності у процесі виховання духовної культури студентів засобами музично-естетичної діяльності.

Список літератури:

1. Михайличенко О. В. Музично-естетичне виховання дітей та молоді в Україні (ретроспективно-теоретичний аспект) / О. В. Михайличенко. – Суми: Козацький вал, 2007. – 356 с.
2. Подрєзов В. А. Формування духовної культури майбутнього вчителя засобами музичного мистецтва: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / В. А. Подрєзов; Луган. нац. пед. ун-т ім. Т. Шевченка. – Луганськ, 2003. – 20 с.
3. Чжоу Цянь. Виховний зміст і структура музично-естетичної діяльності студентів університету / Цянь Чжоу // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка: зб. наук. праць. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. – Вип. 22. – С. 109-118. URI: http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/11598

Чжоу Цянь
Национальный педагогический университет
имени М.П. Драгоманова

АКТУАЛЬНОЕ СОСТОЯНИЕ ВОСПИТАНИЯ ДУХОВНОЙ КУЛЬТУРЫ СТУДЕНТОВ УНИВЕРСИТЕТА В ПРОЦЕССЕ МУЗЫКАЛЬНО-ЭСТЕТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация
Исследовано актуальное состояние воспитания духовной культуры студентов университета в процессе музыкально-эстетической деятельности. Выяснено, в какой мере фактические условия организации процесса воспитания духовной культуры в высших учебных заведениях соотносятся со структурой музыкально-эстетической деятельности студентов. Представлены результаты экспресс-опроса студентов относительно эффективности осуществления в воспитательной системе университета основных компонентов музыкально-эстетической деятельности студентов: мотивационно-целевого (мотивы, цели и задачи), проективно-содержательного (предмет и содержание), процессуального (виды, формы и методы организации), оценочно-результативного (результаты влияния музыкально-эстетической деятельности на воспитание духовной культуры студентов).

Ключевые слова: духовная культура, студенты университета, музыкально-эстетичная деятельность, структура музыкально-эстетической деятельности студентов, эффективность воспитания.

Zhou Qian
M.P. Dragomanov National Pedagogical University

THE CURRENT STATE OF SPIRITUAL CULTURE EDUCATION FOR UNIVERSITY STUDENTS IN THE PROCESS OF MUSIC-AESTHETIC ACTIVITY

Summary
The current state of spiritual culture education for university students in the process of music-aesthetic activity has been analysed. The level of correlation between actual conditions of the process of spiritual culture education organization in higher educational institutions and the structure of students' music-aesthetic activity has been cleared out. The findings of students' express opinion poll concerning the efficiency of implementing the main components of students' music-aesthetic activity in university educational system have been presented. The components are as follows: motivational-purposeful (motives, aim and tasks), subject-semantic (subject-matter and content), procedural (types, forms and methods of organization), evaluative-effective (the effects of music-aesthetic activity on students' spiritual culture education).
Keywords: spiritual culture, students of university, musical aesthetics activity, structure of the students' musical-aesthetic activities, efficiency of upbringing.

УДК 378.035.6

ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Шевчук Г.Й.
Національний університет «Львівська політехніка»

Розглянуто необхідність активізації патріотичного виховання студентської молоді на сучасному етапі розвитку українського суспільства. Опрацьовано останні нормативно-правові документи з патріотичного виховання молоді в Україні, дані соціологічних досліджень, закордонний досвід. Проаналізовано основні напрями патріотичного виховання у вищих навчальних закладах. Запропоновано шляхи їхнього вдосконалення, визначено роль дисциплін соціально-гуманітарного циклу в системі патріотичного виховання.
Ключові слова: патріотизм, патріотичне виховання, студент, молодь, Батьківщина, громадянство, суспільство.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку української держави доволі гостро постало питання патріотичного виховання. Україна переживає доленосні історичні події – Революція Гідності, анексія Криму, воєнні дії на Донбасі. При цьому збереження єдності нерозривно пов'язано з виявами такого феномена як патріотизм. Він стає своєрідним фундаментом, що об'єднує різні соціальні групи й верстви населення в єдине ціле та робить їх потужною перетворюючою силою, здатною забезпечити ефективні зміни в розвитку суспільства.

Найважливішим структурним елементом суспільства є молоде покоління, зокрема студентство, яке багато в чому визначає перспективи і напрями розвитку держави. У зв'язку з цим на вищу школу покладається особлива відповідальність не лише за професійну підготовку майбутніх фахівців, а й за патріотичне виховання студентської молоді, формування її моральних і громадянських якостей. Адже від того, як буде орієнтована молодь, хто в найближчому майбутньому поповнить політичну та інтелектуальну еліти українського суспільства, які цінності культури, історії складуть її світоглядне бачення, залежить реалізація й успішність глибоких соціально-економічних і політичних перетворень в Україні.

Аналіз досліджень і публікацій. Патріотизм у житті українського суспільства завжди відігравав помітну роль. Аналіз дослідженої літератури дозволяє зробити висновок про те, що його генезис, зміст і еволюція були і є предметом особливої уваги багатьох філософів, істориків, літераторів, соціологів, політологів.

Зокрема, любові до рідної землі, мови, відданості своєму народу була присвячена низка творів видатних діячів минулого, таких як Г. Сковорода, І. Франко, Т. Шевченко, Л. Українка, В. Сухомлинський, М. Костомаров, М. Грушевський, П. Юркевич та інші.

Серед сучасних дослідників, які працюють над питанням патріотичного виховання та громадянських якостей особистості, можна виокремити праці О. Жаревської, П. Вербицької, А. Погрібного, В. Поплужного, К. Чорної, Н. Волошиної та ін.

У той же час недостатньо досліджено проблему патріотичного виховання молоді в контексті сучасної складної суспільно-політичної ситуації в Україні. Сьогодні розкривати суть патріотизму і виховувати це почуття в молодого покоління потрібно, виходячи з його нового розуміння (як засобу гуртування суспільства) і застосовуючи нові напрями педагогічного впливу.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В умовах зовнішньої агресії і збройного протистояння на Донбасі перед українським суспільством постало завдання виховання патріотизму у підростаючого покоління. Адже патріотизм не закладений у генах, це не спадкове, а соціальне явище, що формується оточуючим середовищем. Це одне з найбільш глибоких людських почуттів, що є духовним фундаментом суспільного і державного розвитку, опорою стабільності країни і запорукою її конкурентоспроможності в сучасному світі. Для сучасної України ідея патріотизму особливо важлива, вона об'єднує людей, допомагає будувати єдину, спрямовану в майбутнє країну.

Метою статті є дослідження необхідності активізації патріотичного виховання студентської молоді на сучасному етапі розвитку українського суспільства; аналіз основних напрямів патріотичного виховання у вищих навчальних закладах та пошук шляхів його вдосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Патріотичне виховання є однією з найвагоміших і складних сфер виховної діяльності, оскільки у його процесі формуються не лише світоглядні уявлення, моральні й духовні цінності, а й відбувається становлення особистості, здатної захищати інтереси держави та діяти задля її розвитку.

Нині розуміння патріотизму є неоднозначним. Багато в чому це пояснюється складною природою цього поняття, багатоаспектним змістом і різноманіттям форм прояву. У теперішніх умовах патріотизм виступає як моральна основа, внутрішній об'єднуючий чинник розвитку українського суспільства. У ньому гармонійно поєднуються любов до Батьківщини, національні традиції, культурна спадщина й історичне минуле.

Сьогодні важливо відродити в українському суспільстві почуття свідомого патріотизму як духовно-моральної і соціальної цінності, сформувати в молодого покоління громадянсько-активні, соціально-значущі якості, орієнтовані на рішення політичних й економічних проблем України й захисту її кордонів.

Як соціально-демографічна група молодь має низку особливостей. Вона володіє високою соціальною мобільністю, є джерелом інновацій і найбільш сприйнятлива до них. У той же час відсутність життєвого досвіду позначається на тому, що в сучасному молодіжному середовищі недостатньо розвинена культура відповідальної громадянської поведінки. Студентству нерідко притаманні низький рівень інтересу до подій економічного й культурного життя, суспільно-політичної ситуації в країні, нерозбірливість у виборі засобів досягнення цілей. Тому важливо подбати про включення питань патріотичного виховання до пріоритетних завдань усіх вищих навчальних закладів України.

За результатами дослідження 2015 року, проведеного GfK Ukraine на прохання Міністерства молоді та спорту України, 81% української молоді пишається своїм громадянством. Під патріотизмом більшість респондентів розуміють любов до власного дому і місця, де вони народилися. Ще, за їхніми відповідями, патріотизм – це національна свідомість і гордість за українське громадянство [7].

Натомість дані соціологічних досліджень за 2011 рік свідчать, що на той час лише близько 50% студентів України пишалися своїм громадянством [6].

Рівень патріотизму значно зріс внаслідок підвищення громадянської активності молоді під час Євромайдану та гуртування українського народу в умовах збройного протистояння на сході країни.

У той же час згідно з даними дослідження Інституту соціології 2015 року своїм громадянством пишається лише 67% населення країни [1]. Тобто для молоді характерний значно вищий рівень патріотизму, ніж для населення загалом. Таким чином, спостерігається певний прогрес між поколіннями.

Складовою дослідження GfK Ukraine 2015 року також було виявлення того, чи готові українські чоловіки захищати Україну. Результати засвідчили, що 39% вже захищають і готові робити це в майбутньому, 35% – не готові, інші не змогли відповісти на запитання [7].

Дослідження підтверджують, що рівень патріотизму української молоді зростає. Однак актуальність питання патріотичної вихованості та національної свідомості молоді як основи консолідації суспільства не зменшується.

У країні, що дотримується європейських цінностей, патріотичне виховання повинно мати на меті формування у молодого покоління національної свідомості, любові до Батьківщини, піклування про свій народ, вміння мирним шляхом відстоювати права й свободи, сприяти злагоді в суспільстві.

Останнім часом на державному рівні було здійснено чимало кроків з активізації патріотичного виховання молоді. Одним із останніх нормативних документів є Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 роки, затверджена Президентом України. Пріоритетне завдання у цій стратегії належить вихованню громадянина-патріота України, утвердженню любові до Батьківщини, духовності, моральності, шанобливого ставлення до національного надбання українського народу [5].

Також основні положення патріотичного виховання студентів визначає Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді, прийнята Міністерством освіти і науки України у 2015 році. Згідно з концепцією головною метою патріотичного виховання є становлення самодостатнього громадянина-патріота України, гуманіста і демократа, готового до виконання громадянських і конституційних обов'язків [4].

Одним із принципів цього виховання, відповідно до концепції, є національна спрямованість, що передбачає виховання любові до рідної землі, поваги до української культури, гордості за належність до українського народу.

Документ відображає й сучасні європейські принципи, а саме: толерантність, демократія, повага до прав людини, верховенство права. Українська нація визначається як політична, а не етнічна, планується навчити молодь долучатися до політичного та громадського життя країни.

На основі розроблених стратегії і концепції вищим навчальним закладам доцільно розробити власні програми патріотичного виховання. При цьому основні концептуальні принципи потрібно конкретизувати в програмні положення на основі системності й комплексності.

Створення системи патріотичного виховання в освітньому закладі передбачає цілеспрямоване

формування у студентів активної життєвої позиції, готовності до діяльності, в якій знання і життєвий досвід поєднуються з позицією громадянського обов'язку і відповідальністю за долю Батьківщини, а особисті інтереси – з громадськими.

Для успішної реалізації патріотичного виховання у ВНЗ необхідне створення системи, що має відповідні рівні виховної діяльності (на рівні групи, кафедри, факультету, університету загалом). До виховного процесу мають долучатися всі учасники: від куратора до керівництва навчального закладу. Ця система повинна включати передусім масову патріотичну роботу, проведену спільно з органами державної влади, благодійними, громадськими організаціями, волонтерськими об'єднаннями, суспільними рухами, засобами масової інформації, науковими й іншими установами. Ці види діяльності мають бути спрямовані на розгляд і висвітлення проблем патріотичного виховання, на формування і розвиток громадянина і патріота України.

Робота, пов'язана з вихованням студентської молоді, може базуватися на таких основних принципах:

– обумовленість патріотичного виховання розвитком суспільства і актуальністю подій, що відбуваються в ньому;

– спадкоємність, що передбачає взаємозв'язок форм, змісту і методів виховання, що реалізуються на всіх ланках освіти;

– підбір форм, змісту, методів, прийомів, засобів патріотичного виховання залежно від індивідуальних особливостей студентів;

– діалектична єдність і органічний зв'язок між навчальним матеріалом і змістом виховних заходів;

– інтеграція патріотичного виховання з іншими напрямами виховної роботи та ін.

Сучасний громадянин України має передусім позиціонувати себе як справжній європеєць і не лише за територіальною ознакою держави, а за тими цінностями, що дотримується демократичне суспільство. Нині настав час, коли українська молодь повинна чітко окреслити власну позицію стосовно майбутнього Батьківщини. Патріотизм, гуманізм, моральність, пацифізм – визначальні пріоритети у вихованні молоді навчального закладу. Підвищення рівня знань, підготовка кваліфікованих фахівців – це відповідальна й значуща робота, однак головне – виховати людину.

Сформована система патріотичного виховання дозволяє вищому навчальному закладу відстежувати етапи активності заходів, здійснювати діагностику, визначати результативність патріотичного виховання студентів. Разом із тим це дає можливість вносити відповідні корективи і прогнозувати розвиток самої системи патріотичного виховання.

Варто відзначити, що за кордоном значну увагу приділяють факторам, що впливають на почуття патріотизму. Зокрема, це мова, державна символіка, національна продукція, національні герої, національні події, норми поведінки, культура та традиції народу, система державної пропаганди.

Приміром, у США для пропаганди активно застосовують державний прапор. В європейських країнах здебільшого використовується метод ненав'язливого патріотичного виховання. Наприклад, у Франції патріотичне виховання не регламентується на державному рівні, однак значна увага приділяється підтримці, виробництву та експорту культурного продукту. Зокрема, у Франції та Німеччині законодавство суворо регламентує використання іноземних мов та аудіо-візуальної продукції іноземною мовою. У Данії створені етичні стандарти суспільства. У Китаї проводиться жорстка державна пропаганда патріотичних заходів [2].

В Україні патріотичне виховання активно здійснюється через участь молоді в різноманітних всеукраїнських акціях, іграх національно-патріотичного спрямування («Джура»), екскурсії історичними місцями, проведення круглих столів, зустрічей з ветеранами Другої світової війни, учасниками АТО, волонтерами тощо. Також студентів залучають до відзначення визначних дат (День Незалежності України, День Конституції України, День української писемності та мови, День вишиванки, День пам'яті та примирення, День Збройних Сил України, День захисника України, Шевченківські дні тощо).

Особливе місце в патріотичному вихованні займають державні символи. Повага до державних символів свідчить про силу і гідність українського народу, є проявом високої громадянськості, формує почуття спільності нації.

У вихованні патріотизму значну увагу треба приділяти наслідуванню не лише військових героїв, а й соціально активних, патріотично налаштованих українців, які домоглися серйозних успіхів у професійній діяльності – видатних учених, громадських діячів, представників сфери культури й мистецтва тощо. Це дасть українській молоді позитивні життєві орієнтири, навчить пишатися своїми видатними співвітчизниками і своєю країною.

Важливо, щоб під час реалізації амбітних прагнень і невичерпної енергії молоді переслідувалася головна мета – діяти на благо незалежної України.

Патріотичне виховання водночас є запорукою національної безпеки України, оскільки формує у студентського загалу рішучу готовність виконувати громадські та конституційні обов'язки: захист незалежності та територіальної цілісності Батьківщини, шанування її державних символів.

Патріотичне виховання не можна розглядати окремо від навчального процесу. Саме спільна робота викладачів і студентів є основою патріотичного виховання. У зв'язку з цим сучасний викладач повинен бути носієм гуманізму та яскравим прикладом громадянина та патріота України.

Виховувати свідомого патріота на основі власного прикладу, органічно поєднуючи історичні факти, літературні надбання, досліджуючи, дискутуючи, навчаючи ненав'язливо і з любов'ю, – дієва форма співпраці з молоддю.

Тому в сучасних умовах підвищується роль педагогів, здатних всебічно аналізувати поточні події і акцентувати увагу студентів на оптимістичному майбутньому, позитивних досягненнях і явищах у розвитку країни.

І значна роль тут належить дисциплінам соціально-гуманітарного циклу, а саме: українській мові, філософії, політології, історії, географії, літературі та ін. Викладачі-гуманітарії мають широкі можливості для здійснення вихованням формуючого впливу на студентів, оскільки особливістю викладання гуманітарних предметів є функціональна значимість спілкування. Пізна-

вальне дискусійне аудиторне спілкування є ключовим прийомом в реалізації цілеспрямованого педагогічного впливу

До того ж для виховання патріотичних почуттів є безліч історичних прикладів, зокрема й молодіжного патріотизму. Це можуть бути студенти, які захищали Україну в битві під Крутами, учасники Студентської революції на граніті, Євромайдану. Багато молодих воїнів нині боронять українські кордони на сході.

Глибоке знання історії рідного народу, його національних, духовних цінностей, здобутків у різних галузях – значимі компоненти патріотичного виховання студентської молоді, без яких неможливе збереження історичної пам'яті, розвиток духовності. Це прищеплює палку любов до своєї Батьківщини, вселяє віру в світле майбутнє, надає сил кожній особистості для подолання життєвих труднощів.

Важливу роль відіграє виховання любові до літературних надбань українського народу. Студентів потрібно заохочувати до участі в літературних вечорах, присвячених пам'яті Т. Шевченка, Л. Українки, І. Франка, В. Симоненка та інших. Це сприятиме формуванню високої мовної культури молоді, вихованню любові до рідного слова.

Філософія є специфічною школою критичного мислення. У межах її вивчення виявляються причини своїх міркувань і міркувань опонента, досягається розуміння концептуальності знання. Тому саме викладання гуманітарних дисциплін у ВНЗ покликане вибудувати і оформити світоглядну культуру особистості студента, в якій патріотизм є обов'язковою складовою

У патріотичному вихованні вагому роль виконує студентське самоврядування. У структурі студентської ради доцільно виокремити сектор, що відповідає за патріотичну роботу. Форми цієї роботи повинні стати організаційним втіленням нових підходів і принципів сучасної соціально-гуманітарної, особливо педагогічної науки, сприяти розвитку особистості, її самореалізації.

Не варто забувати і про самовиховання студентської молоді. Здебільшого це забезпечується через використання зростаючих можливостей віртуального середовища та телекомунікацій у патріотичному вихованні.

Специфіка виховної роботи у вищому навчальному закладі з дистанційною формою навчання полягає у застосуванні інноваційних технологій, що можуть використовуватися і в питаннях патріотичного виховання студентів. Проведення телеконференцій, телемарафонів, інтерактивних круглих столів дає можливість охопити територію всієї України, а також поспілкуватися з молоддю інших країн. Ці форми роботи дозволяють об'єднувати широку аудиторію з відмінностями у системах цінностей, світоглядних орієнтирах груп суспільства. Спільне рішення під час цих заходів активізує студентів шукати компроміси, формує й розвиває їхні духовні і моральності якості.

Результатом патріотичного виховання студентської молоді має бути високий рівень національної свідомості, відповідальне ставлення до свого історичного минулого та національної спадщини, потреба в постійному розширенні культурно-духовного світогляду, участь у відродженні та збереженні національних традицій.

Висновки і пропозиції. Як соціальний феномен патріотизм є особливою надособистісною цінністю, що необхідна молодому громадянину, оскільки надає його життю глибокий сенс. Не випадково втрата Батьківщини, втрата почуття Батьківщини завжди сприймаються людьми дуже гостро і болісно.

Тому сьогодні одним із пріоритетних завдань вищої освіти в Україні має бути не лише підготовка висококваліфікованих фахівців, а й формування у них високої патріотичної свідомості, почуття гордості за свою Батьківщину, виховання готовності до виконання громадянських і конституційних обов'язків, почуття осмисленої народної солідарності. При цьому однією з умов ефективності роботи з патріотичного виховання є постійний аналіз його стану, об'єктивна оцінка досягнутих результатів і виявлення нових можливостей і напрямків їхньої реалізації.

Кінцевим результатом реалізації заходів із патріотичного виховання у вищому навчальному закладі повинна стати позитивна динаміка зростання патріотизму серед студентської молоді, зростання їхньої соціальної і трудової активності, внеску в розвиток основних сфер життя й діяльності суспільства і держави, відродження духовності.

Список літератури:

1. 67% українців пишаються своїм громадянством – опитування / [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.pravda.com.ua/news/2015/08/21/7078564/
2. Діденко О.Г. Зарубіжний досвід патріотичного виховання громадян та можливості його адаптації в Україні // Аспекти публічного управління. – 2014. – № 3-4 (5-6). – С. 52-59.
3. Жаровська О.П. Національна самосвідомість як складова патріотичного виховання студентів педагогічних університетів / О.П. Жаровська // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць. – Кіровоград: Імекс – ЛТД, 2014. – Вип. 18, кн. 1. – С. 233-242.
4. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді: наказ Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 р. № 641 / [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://old.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/4068-
5. Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 роки: Указ Президента від 13.10.2015 № 580/2015 // Урядовий кур'єр. – 2015. – 17 жовтня. – № 193.
6. Рівень патріотизму в Україні: кожен другий готовий до еміграції / [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://news.liga.net/ua/news/society/677392-r_ven_patr_otizmu_v_ukra_n_kozhen_drugiy_gotoviy_do_em_grats_.htm
7. Українська молодь – патріоти, мандрівники, песимісти: результати нового дослідження / [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://hromadskeradio.org/programs/na-svizhu-golovu/ukrayinska-molod-patrioty-mandrivnyky-pesymisty-rezultaty-novogo-doslidzhennya

Шевчук А.И.
Национальный университет «Львовская политехника»

ПАТРИОТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ УКРАИНСКОГО ОБЩЕСТВА

Аннотация
Рассмотрена необходимость активизации патриотического воспитания студенческой молодежи на современном этапе развития украинского общества. Обработано последние нормативно-правовые документы по патриотическому воспитанию молодежи в Украине, данные социологических исследований, зарубежный опыт. Проанализированы основные направления патриотического воспитания в высших учебных заведениях. Предложены пути их совершенствования, определена роль дисциплин социально-гуманитарного цикла в системе патриотического воспитания.
Ключевые слова: патриотизм, патриотическое воспитание, студент, молодежь, Родина, гражданство, общество.

Shevchuk A.Y.
National University «Lviv Polytechnic»

PATRIOTIC EDUCATION OF STUDENTS IN THE MODERN UKRAINIAN SOCIETY

Summary
We consider the need to strengthen patriotic education of students at the present stage of development of Ukrainian society. The latest normative and legal documents on patriotic education of youth in Ukraine, social studies data and international practices have been studied. The main directions of patriotic education in higher educational establishments have been analyzed. The author suggests the possible ways for their improvement and defines the role of the disciplines of the humanities and social sciences in the system of patriotic education.
Keywords: patriotism, patriotic education, student community, youth, motherland, citizenship, society.

УДК (37-054+070)(4)

МЕДІАОСВІТА ЕТНІЧНИХ МЕНШИН У ПРОВІДНИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇНАХ

Шульга Н.В.
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини

В статті уточнено поняття «медіаосвіта» в ході аналізу наукової літератури з проблеми дослідження. Проаналізовано способи, за допомогою яких медіа сприяють міжкультурній інтеграції меншин у сучасному світовому просторі. Виявлено тенденції та переспективи розвитку медіаосвіти у провідних європейських країнах, зокрему у Швейцарії та Великобританії. Розглянуто питання ефективності медіаосвіти в системі загальної освіти. Сфокусовано увагу на тому, що медіаосвіта етнічних меншин та їх інтеграція до культурно-освітнього простору набуває важливого значення в європейських країнах.
Ключові слова: медіа, ЗМІ, медіаосвіта, інформаційно-комунікативні технології, культурно-освітній простір.

Постановка проблеми. Склад європейських суспільств швидко змінюється, оскільки світова міграція призводить до якісних змін в мультикультурних суспільствах. Хоча міграція не є новим явищем, однак розвиток подій на політичній мапі світу активізує міграційні процеси до розвинених європейських країн в останні десятиліття. Ще з моменту закінчення Другої світової війни, багато робітників в пошуках роботи і біженців з зон військових дій емігрували до Європи.

Незважаючи на очевидну присутність іммігрантів з етнічних меншини в багатьох європейських країнах, важливість засобів масової інформації для їх соціального, культурного і політичного життя, не було пріоритетом, і, лише в рідкісних випадках дослідження минулих років були присвячені питанням інтеграції меншин у межах ЗМІ. З цієї причини, вбачаємо дослідження ролі сучасних медіа у навчанні вихідців із етнічних меншин важливим для освітньої галузі вцілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти медіа в освітньому просторі в своїх роботах розглядали такі вітчизняні науковці як В. Маковій, М. Шваб, І. Малик та ін. Серед зарубіжних дослідників медіа та їх впливу на етнічні меншини слід виокремити таких науковців як Е. Гарт, К. Ланкшир, М. Нобель, К. Люк, Х. Пьоткер, Р. Гейслер, Н. Гуріген та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Масова культура новим популярним феноменом в XX столітті. На мислення і поведінку людей почали впливати вже не традиції, а засоби масової інформації. Поняття «медіа» почало розширюватися у напрямку до виникненя нових інформаційних ресурсів. Відповідно й в освіті педагоги почали використовувати різні медіа, таким чином виникло нове поняття «медіаосвіта». Наразі, медіаосвіта етнічних меншин та їх інтеграція до культурноосвітнього простору набуває важливого значення в європейських країнах.

Мета статті. Уточнити поняття «медіаосвіта», проаналізувати способи, за допомогою яких медіа сприяють міжкультурній інтеграції меншин у сучасному світовому просторі, виявити тенденції та переспективи розвитку медіаосвіти у провідних європейських країнах.

Виклад основного матеріалу. На думку, Н. Гурігена, в XX ст. засоби масової інформації зіграли важливу роль у інтеграції меншин до культурно-освітнього простору та були використані в якості інструментів національними елітами для просування національних мов і популяризації дискурсивних конструкцій національної ідентичності [6, с. 54].

Медіа – це поняття, яке включає в себе всю сукупність технологічних засобів і прийомів комунікацій оточуючих нас, службовців для передачі конкретного споживача інформаційного повідомлення в тому чи іншому вигляді: текст, музика, зображення. Зазвичай, термін медіа рідко коли вживається самостійно, частіше будучи частиною таких слів як: медіатекст, мас-медіа, медіа-простір, медіакомпетентність, медіа-дані, медіаповідомленнях, медіазалежність, нові медіа, альтернативні медіа, соціальні медіа та в ін. [2].

Так, медіаданні які є сукупністю різних видів даних, що містять текстову, звукову та візуальну інформацію – графіку, відео, анімацію.

Відповідно, в освітній галузі виник термін «медіаосвіта» (від англ. media). В сучасній педагогічній літературі існує значна кількість тлумачень поняття «медіаосвіта». Зокрема, за даними Російської педагогічної енциклопедії, медіаосвіта – це напрямок в педагогіці, який відповідає за вивчення закономірностей масової комунікації (преси, телебачення, радіо, кіно, відео та ін.). Основним завданням медіаосвіти є підготовка нового покоління до життя в сучасних інформаційних умовах, до сприйняття різної інформації, навчання людини розуміти її, усвідомлювати наслідки її впливу на психіку, опановувати способи спілкування на основі невербальних форм комунікації за допомогою технічних засобів [1, с. 555].

С. Фелітцен вважає, що медіаосвіта необхідна для активної участі як в демократичному процесі, так і в процесі глобалізації суспільства і має грунтуватися на вивченні всіх видів медіа [3, с. 25].

До поняття медіа входять і інформаційно-комунікативні технології. На погляд К. Люка, оскільки ми живемо в культурі, яка формується із соціальної практики й політичних поглядів, засоби масової інформації та ІКТ грамотність часто визначаються в широкому сенсі, як дослідження тексту, політичної економії, аудиторії і виробництва [8, с. 20].

Наприклад, медіаосвіта може розглядатися як особлива форма читання й письма, які в основному фокусуються на аналізі повідомлень, які відправляють творці засобів масової інформації.

З іншого боку, медіа освіту, можна розглядати як зацікавлення користувача у використанні текстів поп – культури або те, що глядач/читач/слухач культури формує навколо себе як виробництво і споживання текстів-популярної культури, в тому числі заради естетичного задоволеня та соціальної практики, отриманої в результаті використання таких текстів.

К. Ланкшир та М. Нобель занепокоєні тим, що навіть сьогодні в епоху ІКТ, більшість вчителі у класі в значній мірі ігнорують вплив засобів масової інформації та ІКТ грамотності молоді, які функціонують як в школі, так і поза нею, на їх думку, не можна не вбачати очевидної їх переваги у формуванні грамотності в сучасній молодіжній культурі. Насправді, будь-яка спроба педагогів кооптувати молодіжну культура в значній мірі буде відхилена індивідами в рамках цієї культури, що є правильним на думку науковців.

Компромісом, на думку авторів, у цій ситуації може стати: різноманітність текстів на основі друкованих і цифрових опосередкованих середовищ, які розглядаються в межах поточної навчальної програми. Наприклад, вчителі можуть зосередити увагу студентів вирішення проблеми їх навчальної діяльності [7, с. 48].

У сучасному медіа просторі молодь різного віку, від молодших і до старших підлітків, використовує засоби масової інформації в поєднанні з різними інформаційно-комунікаційними технологіями (ІКТ), зокрема для обміну миттєвими повідомленнями, надсилання листів електронною поштою з метою залишатися у курсі подій, купівлі речей в Інтернет-магазинах, для створення персональних веб-сторінок, для виконання домашніх завдань, тощо.

У XXI столітті освітні технології потребують перегляду, оскільки нові медіа-технології фундаментально і необерненo впливають на ідеї, представлені у багатьох текстах навчальних програм шкіл та університетів.

Зокрема, науковці К. Ланкшир та М. Нобель приділяють значну увагу дискусії навколо нових засобів масової інформації та використання ІКТ в усвідомленій необхідності розвивати критичне розуміння молоді за допомогою авторських текстів у культурному та історичному контекстах. У той же час, розвиток критичного усвідомлення передбачає навчити студентів, що всі тексти, в тому числі й підручники, зазвичай пропагують конкретні погляди авторів [7, с. 19-49].

У той час як засоби масової інформації не можуть розглядатися в якості основного засобу міжкультурної інтеграції, такі як освітня система, тим не менш, вони грають важливу роль. Засоби масової інформації впливають на соціальну освіту шляхом поширення цінностей, норм та ідей, а також надаючи можливості для пізнання світу. Крім того, вони пропонують політичну інформацію і арену для дискусій про питання державної політики.

Р. Гейслер та Х. Пьоткер зазначають, що ЗМІ можуть сприяти міжкультурній інтеграції наступними способами:

1. Виробництво ЗМІ. Національні меншини, що працюють в галузі журналістики сприяють різноманітності засобів масової інформації у вирішенні питань, характерних для меншин.

2. Медіа-контент. Спосіб, у який меншини представлені в засобах масової інформації має вирішальне значення, так як більшість дізнається про них в основному із засобів масової інформації. Так, меншини можуть здійснити свій внесок у запобіганні негативних забобонів серед більшості і зменшити негативні наслідки для самосприйняття самих меншин.

3. Використання ЗМІ. Використання масової інформації меншинами вважається важливим для їх міжкультурної інтеграції [4, с. 42]..

Досвід європейських країн у розповсюджені медіаосвіти як засобу, що сприяє міжкультурній інтеграції меншин до суспільства, досить значний. Проте, незважаючи на переваги міжкультурної інтеграції за допомогою медіа, фактично, навіть у таких мультикультурних європейських країнах як Швейцарія, сьогодні у ЗМІ приділяється мало уваги етнічним меншинам.

Навчальна стратегія Швейцарії розвивалася під впливом французької та німецької медіапедагогіки. Швейцарія – федеративна держава, де кожен з 26-ти кантонів має свій власний навчальний план. Викладачі інтерпретували навчальний план індивідуально (тобто від нульової медіаосвітній складової до просунутих курсів, спираються на передові досягнення медіапедагогів). У 60-х роках XX століття в Швейцарії отримав досить широке поширення медіаосвітній підхід розвитку критичного мислення, інтегрований в дисципліни з мистецтва і рідної мови. В деяких гімназіях медіакультури викладалася навіть яксамостійний предмет. Із залученням відео до навчальної діяльності у 80-х роках XX століття у швейцарських школах став більш поширеним так званий практичний підхід в медіаосвіті, коли основна увага приділялася створенню учнями своїх власних аудіовізуальних медіатекстів [10].

Сучасну ситуацію у галузі медіа Швейцарію висвітлюють науковці С. Зігнер, М. Паппіз та А. Піга та у своєму дослідженні стверджують, що сьогодні, у XXI ст., ЗМІ не відображають традиції Швейцарії як полікультурної і багатомовної країни. Швидше за все, меншини в значній мірі ігноруються державними і комерційними каналами, тільки співтовариство радіостанцій пропонує платформу для розвитку національної самосвідомості меншин. Внесок ЗМІ в інтеграції мігрантів досить малий. Відсутність охоплення осіб з міграційним фоном в мейнстрім ЗМІ ускладнює обмін і взаємне сприйняття меншин і більшості.

Автори статті пропонують варіанти для сприяння інтеграції іммігрантів через засоби масової інформації, а саме:

– Службам громадського мовлення необхідно внести зміни в замовлення, які повинні містить зобов'язання обслуговувати потреби меншин.

– Мігранти та їх нащадки повинні бути представлені в новинах і програмах. До того ж, слід розглянути проблему активізації програм, спрямованих конкретно на людей з міграційного середовища.

– Мовні меншини серед корінного населення можуть бути представлені у внутрішніх представництвах ЗМІ різних регіонів.

– Журналістська освіта має охоплювати міжкультурні аспекти. Крім того, медіа-компанії повинні заохочувати представників етнічних до навчання журналістській справі [9, с. 435].

90-і роки XX століття і початок XXI стали вельми плідними для розвитку медіаосвіти в Британії. У 1996 році в Англії на базі педагогічного факультету Саутемптонского університету (The University Southampton, UK) відкрився Центр медіаосвіти (Media Education Centre), який очолив професор Е. Гарт Даний центр став ініціатором широкомасштабних наукових досліджень, як на британському, так і на міжнародному рівнях. Головними проектами центру (а до цього дослідницької групи Е. Гарта) в 90-х роках минулого століття стали дослідження «Медіаосвіта на уроках англійської мови» та «Міжнародні перспективи медіаосвіти». Так чи інакше, протягом останніх двадцяти років здійснення медіаосвітніх програм Британської кіноінституту вони зустрічали певну критику в педагогічних колах. Наприклад, 90-х років минулого століття властива полеміка з приводу поділу понять «медіаосвіта» (media education) і «Курси з навчання медіа» (media studies).

Професор Е. Гарт також критично оцінював британську ситуацію в галузі медіаосвіти. Висновки дослідницької роботи Е. Гарта, що стосується питань ефективності медіаосвіти, інтегрованого в курс англійської мови, ґрунтуються на практичній роботі, проведеної очолюваним ним центром в 1998-1999 роках, і включає такі положення:

– викладачі англійської мови є в основному прихильниками «Дискримінаційною» («протекціоністської», «захисної») парадигми медіаосвіти;

– тематіка більшості медіауроков не стосується політичної сфери;

– на медіауроках слабо проявлена діалогова форма роботи,

– практичне застосування досвіду самих учнів, недостатня опора на їх знання [5].

З вищезазначеного можна зробити висновки про те, що сьогодні проблема якості медіаосвітнього процесу в Британії є наріжною.

Висновки і пропозиції. В ході аналізу наукової літератури нами було уточнено поняття «медіаосвіта», під яким розуміється критичне мислення, істотним елементом розвитку якого є створення студентами власної медіапродукції; проаналізувано способи, за допомогою яких медіа сприяють міжкультурній інтеграції меншин у сучасному світовому просторі, а саме: виробництво ЗМІ, медіа-контент та використання ЗМІ. Виявлено, що у таких провідних європейських країнах як Швейцарія та Великобританія, де медіаосвіта почала розвиватися ще у 60-х рр. XX ст., у навчанні студентів було впроваджено медіаосвітній підхід критичного мислення й практичний підхід. Проте, незважаючи, на впереваги медіаосвіти у навчанні етнічних меншин, більшість викладачів слідують дискримінаційній парадигмі. У перспективах розвитку медіаосвіти у провідних європейських країнах є сприяння інтеграції іммігрантів через засоби масової інформації та охоплення медіаосвітою всіх меншин.

Список літератури:

1. Российская педагогическая энциклопедия: в 2 т. / гл. ред. В.В. Давыдов. – М.: Большая рос. энцикл., 1993-1999. – С. 555.
2. Скуленко М.И. Журналистика и пропаганда. Електронний ресурс. – Режим доступу: http://psujourn.narod.ru/lib/scu_prop.htm
3. Feilitzen C. von. (1999). Media Education, Children's Participation and Democracy. In: Feilitzen, C. von. and Carlsson, U. (Eds.). Children and Media: Image, Education, Participation. Goteborg: UNESCO & NORDICOM, pp. 24-26.
4. Geissler R and Po'ttker H (2006) Mediale Integration von Migranten. Ein Problemaufriss [Integration of migrants through the media: Outline of the problem]. In: Pottker H and Geissler R (eds) Integration durch Massenmedien. Medien und Migration im internationalen Vergleich [Mass Media Integration: Media and Migration: A Comparative Perspective]. Bielefeld: transcript, pp. 13–44.
5. Hart A. & Suss D. (Editors) Media Education in 12 European Countries a Comparative Study of Teaching Media in Mother Tongue Education in Secondary Schools; Swiss Federal Institute of Technology, 2002. Retrieved 5.01.2017 from: http://e-collection.ethbib.ethz.ch/show?type=bericht&nr=246
6. Hourigan N (2003) Escaping the Global Village: Media, Language and Protest. Lanham, MD:Lexington. – 205 p.
7. Lankshear C. & Knobel M. (2003). New literacies: Changing knowledge and classroom learning. Buckingham, UK: Open University Press.Leu, D. J., Jr. (2000). Literacy and technology. – Pp. 45-69.
8. Luke C. (1997). Media literacy and cultural studies. In S. Muspratt, A. Luke & P. Freebody (Eds.) Constructing critical literacies: Teaching and learning textual practice. Cresskill, NJ: Hampton Press. – Pp. 19-49.
9. Signer S., Puppies P., Piga A. (2011) Minorities, integration and the media: Media regulation and media performance in multicultural and multilingual Switzerland: the International Communication Gazette 73 (5): 419–439.
10. Suss D., Bernhard E. and Schlienger A. (2002). Media Education in Switzerland – Determining its Position. In: Hart, A. / Suss, D. (Eds.) Media Education in European Countries. Zurich: Swiss Federal Institute of Technology. Retrieved 5.01.2017 from: http://e-collection.ethbib.ethz.ch/show?type=bericht&nr=246

Шульга Н.В.
Уманский государственный педагогический университет
имени Павла Тычины

МЕДИАОБРАЗОВАНИЕ ЭТНИЧЕСКИХ МЕНЬШИНСТВ В ВЕДУЩИХ ЕВРОПЕЙСКИХ СТРАНАХ

Аннотация
В статье уточнено понятие «медиаобразование» в ходе анализа научной литературы по проблеме исследования. Проанализированы способы, с помощью которых медиа способствуют межкультурной интеграции меньшинств в современном мировом пространстве. Выявлены тенденции и переспективы развития медиаобразования в ведущих европейских странах, в том числе в Швейцарии и Великобритании. Рассмотрен вопрос эффективности медиаобразования в системе общего образования. Сфокусировано внимание на том, что медиаобразование этнических меньшинств и их интеграция в культурно-образовательное пространство приобретает важное значение в европейских странах.
Ключевые слова: медиа, СМИ, медиаобразование, информационно-коммуникативные технологии, культурно-образовательное пространство.

Shulga N.V.
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

MEDIA EDUCATION OF ETHNIC MINORITIES IN THE LEADING EUROPEAN COUNTRIES

Summary
The article clarified the concept of «media education» in the analysis of scientific literature on the research problem. We analyzed the ways in which the media promote intercultural integration of minorities in the modern world space. Tendencies and prospects of media development in the leading European countries, including Switzerland and the UK are defined. The effectiveness of media education in the general education system is seen. It focuses on the fact that media education of ethnic minorities and their integration in the cultural and educational space becomes important in the European countries.
Keywords: media, mass media, media education, information and communication technologies, cultural and educational space.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

УДК 33:336

ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ СТРАТЕГІЧНОГО РОЗВИТКУ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

Аванесова Н.Е., Валковська Г.І.
Харківський національний університет будівництва та архітектури

Розглянута проблема розвитку фінансово-економічної безпеки підприємства. Визначені можливі стратегії розвитку фінансово-економічної безпеки. Проведено опис основних процесів формування стратегії та запропоновані типи стратегій, які адаптовані для впровадження та доступні для керівництва підприємств.
Ключові слова: фінансово-економічна безпека, фінансова безпека, стратегія, типи стратегій, стратегічний розвиток, підприємство.

Постановка проблеми. Сучасні умови господарювання, які обумовлені економічною та політичною нестабільністю, динамічним та швидко змінним зовнішнім та внутрішнім середовищем, впливають на діяльність підприємства та несуть велику кількість загроз та ризиків для нього. Здатність підприємства ефективно впливати на потенційні або реальні загрози та ризики, при цьому результативно провадити власну господарську діяльність (отримувати прибуток) та розвиватися, характеризує стан його фінансово-економічної безпеки. Фінансово-економічна безпека є важливою складовою у стабільному функціонуванні підприємства в умовах, які склалися в сучасній економіці. При цьому напрямок та умови розвитку фінансової безпеки має безпосередній зв'язок зі стратегією розвитку підприємства в цілому, оскільки від стану фінансово-економічної безпеки залежить ступень досягнення встановлених перед підприємством цілей та завдань.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання, які пов'язані з фінансово-економічною безпекою підприємств розглядали та вивчали науковці: Васильців Т.Г., Мойсеєнко І.П., Марченко О.М., Линник О.І., Доценко Д.В., Логутова Т.Г., Іванюта Т.М., Заїчковський А.О., Кравчук П.Я., Черевко О.В. та інші.

Виділення невирішених частин загальної проблеми. В сучасних умовах на підприємствах досі не в достатньому обсязі приділяють увагу формуванню стратегії розвитку фінансово-економічної безпеки. Це призводить до збільшення часу на адаптування до змін внутрішнього та зовнішнього середовища підприємств, прийняття менш ефективних рішень, спрямованих на подолання наявних загроз та ризиків, які впливають на результативність підприємства. Отже стратегічний розвиток цього напрямку діяльності потребує додаткового висвітлення та вивчення.

Мета статті. Розглянути основні принципи розвитку фінансово-економічної безпеки. Проаналізувати існуючі напрямки стратегічного управління фінансово-економічною безпекою підприємства в сучасних умовах функціонування. Визначити типи стратегій максимально адаптовані для впровадження на підприємствах.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасній науковій літературі запропонована велика кількість визначень фінансово-економічної безпеки підприємства.

Васильців Т.Г. розглядає економічну безпеку, як такий стан підприємства, за якого його продукція є конкурентоспроможною на ринку, підприємство стабільно функціонує та розвивається, максимально ефективно використовує ресурси та власний кадровий потенціал та має змогу ефективно протидіяти негативному впливу зовнішнього та внутрішнього середовища. Невід'ємною частиною функціонування підприємства є наявність фінансів, які забезпечують процес виробничої, господарської діяльності, виступають одночасно причиною та наслідком його функціонування. Відтак, фінансова безпека підприємства є динамічною ознакою фінансового стану підприємства, яка відображає його стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз, здатність до сталого та збалансованого розвитку та захисту своїх фінансових інтересів. Рівень фінансової безпеки характеризує здатність підприємства протистояти загрозам або усувати збитки від негативних впливів на різноманітні аспекти економічної безпеки [2].

Економічна безпека – найважливіша якісна характеристика економічної системи, яка визначає її здатність підтримувати нормальні умови функціонування, стійке забезпечення ресурсами та розвиток, а також послідовну реалізацію економічних інтересів [1]. Центральне місце у системі економічної безпеки підприємства належить її фінансовій складовій, яка виражає мету та узагальнює результати його господарської діяльності. Важливість фінансової безпеки у системі економічної безпеки підприємства полягає в тому, що саме рівень фінансової безпеки безпосередньо впливає на здатність підприємства забезпечити інші складові економічної безпеки. Але при цьому на рівень фінансової безпеки впливають всі зміни, які відбуваються в будь-якій сфері підприємства.

Економічній безпеці підприємства властивий подвійний характер: з одного боку вона забезпечує можливість функціонування підприємства, а з іншого – є елементом економічної безпеки системи вищого рівня (регіон, держава). У сучасних

ринкових умовах господарювання підприємство функціонує у складному зовнішньому середовищі, яке характеризується нестабільністю, високою динамічністю та вимагає від підприємства швидко адаптуватися до нових умов, шукати шляхи виживання або розвитку, враховувати фактори нестійкості економічного середовища [3].

Відповідно до судження Доценко Д.В. економічна безпека – це такий стан підприємства як економічної системи, при якому воно має змогу адекватно реагувати та ефективно протистояти всім загрозам критичного характеру, як зовнішнього, так і внутрішнього середовища [5]. Визначається як складна категорія, яка характеризує здатність створеної на підприємстві системи протистояти дестабілізуючій дії внутрішніх і зовнішніх чинників з метою забезпечення ефективного використання ресурсів (капіталу, персоналу, інформації, технології), наявних ринкових можливостей (конкурентоспроможності), а також виконання інших статутних завдань у поточному періоді та на перспективу [6].

Таким чином фінансово-економічна безпека підприємства відіграє велику роль та є важливою умовою діяльності суб'єктів господарювання. Результативне функціонування підприємства в сучасних економічних, політичних та соціальних умовах обов'язково потребує гарантування його фінансово-економічної безпеки. Тому підприємствам та фірмам вкрай важливо визнавати фінансово-економічну безпеку одним із напрямків своєї діяльності, а відтак вона стає частиною його стратегічного управління.

Стратегія фінансово-економічної безпеки – це розробка довгострокового плану забезпечення реалізації цілей та завдань підприємства, забезпечення фінансової та економічної безпеки, планування розподілу ресурсів підприємства в умовах нестабільного зовнішнього середовища та адаптації до його умов, захисту підприємства від впливу загроз та ризиків, а також досягнення стабільного його функціонування [1]. Стратегія фінансово-економічної безпеки передбачає сукупність найбільш важливих рішень та заходів, які спрямовані на забезпечення прийнятного рівня безпеки функціонування підприємства [4]. Стратегія фінансово-економічної безпеки має бути нерозривно пов'язана з загальною та фінансовою стратегією підприємства. Вона має передбачати вибір найоптимальніших способів досягнення встановлених цілей, які безпосередньо мають узгоджуватися із загальною стратегією економічного розвитку підприємства та бути спрямовані на максимізацію результатів діяльності підприємства. При формуванні стратегії фінансово-економічної безпеки керівництву підприємств обов'язково необхідно враховувати фактори різноманітних ризиків та динамічності зовнішнього середовища. Стратегія підприємства має адаптуватись до виникнення та зміни зазначених чинників.

Стратегія розвитку фінансово-економічної безпеки підприємства не може бути універсальною, єдиною для всіх підприємств без винятків. Формування стратегії має бути комплексним, всебічним процесом, який буде враховувати сукупність факторів та чинників, що формують і визначають подальший напрямок її впровадження. Розробка та реалізація стратегії фінансово-економічної безпеки підприємства – процес доволі складний і потребує різноманітних витрат. У процесі розробки стратегії необхідно приділяти увагу наступним факторам (але не тільки ним):

– конкурентоспроможність продукції або послуг;
– мінімізація собівартості продукції або послуг;
– мобілізація внутрішніх ресурсів;
– ефективність використання капіталу;
– формування та розподіл прибутку.

Таблиця 1

Етапи процесу розробки та реалізації стратегії розвитку фінансово-економічної безпеки

Етап	Опис
Визначення періоду формування стратегії.	Період формування стратегії розвитку фінансово-економічної безпеки має відповідати періоду загальної стратегії, оскільки вона безпосередньо підпорядкована цій стратегії.
Аналіз зовнішнього середовища.	Вихідний процес формування стратегії. Забезпечує первинною інформацією, на основі якої визначаються задачі, мета та розробляється стратегія поведінки підприємства.
Оцінка сильних та слабких сторін фінансово-економічної безпеки.	Керівництво підприємства визначає можливості та загрози зовнішнього середовища та аналізує сильні та слабкі сторони внутрішнього середовища.
Комплексна оцінка стратегічної позиції фінансово-економічної безпеки	Відповідно до інформації про стан внутрішнього та зовнішнього середовища проводиться аналіз існуючих тенденцій та їх прогноз на майбутній період.
Формування стратегії.	На основі отриманої інформації на попередніх етапах встановлюються стратегічні цілі, визначаються основні показники та приймаються рішення в напрямку забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємства. Стратегія формується на базі загальної стратегії підприємства та відповідає їй.
Оцінка розробленої стратегії.	Проводиться оцінка можливості досягнення встановлених цілей та завдань на основі економічних показників та позаекономічних параметрів діяльності підприємства.
Реалізація стратегії.	Просування в напрямку досягнення встановлених цілей та завдань при максимальному пристосуванні до умов, які складаються в зовнішньому та внутрішньому середовищі підприємства.
Контроль реалізації стратегії.	Проводиться порівняння досягнутих показників із цілями та завданнями, які були встановлені.

Джерело: розроблено авторами на підставі джерела [1]

Формування стратегії розвитку фінансово-економічної безпеки не має завершитися якимнебудь кінцевим показником або дією. На її підстави формується загальна фінансова політика. Вона визначає пріоритети фінансової діяльності, вибір максимально ефективних способів їх досягнення, загальні напрямки та принципі, керуючись якими підприємство матиме змогу максимізувати власний прибуток та досягти встановлених цілей загальною стратегією розвитку. Зрозуміло, що при формуванні стратегії розвитку відсутня можливість визначити та передбачити всі можливості та ризики у майбутньому, тому керівництву доводиться використовувати не повну інформацію та деякі не точні данні. Відтак поява оновленої, релевантної інформації може піддати сумніву коректність та обґрунтованість первісних напрямків стратегічного розвитку. Основні етапи процесу розробки та реалізації стратегії розвитку фінансово-економічної безпеки наведені в таблиці 1.

Роль формування стратегії розвитку фінансово-економічної безпеки підприємства є дуже важливою, оскільки вона описує цілі та напрямки, а також більш передбачувані перспективи розвитку підприємства, що має гарантувати його стабільність та ефективність функціонування. Завданням фінансово-економічної безпеки в процесі стратегічного планування є оцінка рівня та опис характеристик стану безпеки підприємства за кожним з альтернативних напрямків розвитку, виявлення та дослідження можливих ризиків та факторів, які можуть впливати на досягнення цілей, встановлених загальною стратегією розвитку підприємства, а також врахування та аналіз змін стану фінансово-економічної безпеки у випадках коригування загальної стратегії.

Сучасна наукова література містить різноманітні думки з питання формування стратегії фінансово-економічної безпеки підприємства. Загалом велика група авторів виділяють три основні типи стратегій:

1. Стратегія реагування – направлена на нейтралізацію негативного впливу загроз під час їх виникнення та впливу на стан підприємства.
2. Стратегія прогнозування – направлена на пошук, збір та аналіз інформації, оцінку ситуації та прогнозування впливу на підприємство можливих загроз у майбутньому.
3. Стратегія відшкодування – направлена на покриття збитків нанесених під час впливу загроз та відновлення стабільної роботи підприємства.

Іванюта Т.М. виділяє стратегію раптового реагування на загрози, стратегію прогнозування небезпек та загроз, стратегію відшкодування завданих збитків [7]. Сутність запропонованих напрямків розвитку фінансово-економічної безпеки підприємства полягає в протидії, усуненні та запобіганні можливим загрозам та ризикам. Проте запропоновані варіанти стратегій не розглядають фінансово-економічну безпеку, як комплексне поняття, пропонуючи лише протидію загрозам. Також виділяють стратегії спрямовані на усунення або запобігання виникнення можливих загроз фінансово-економічній безпеці, спрямовані на запобігання збитку від впливу існуючих або можливих загроз фінансово-економічній безпеці та спрямовані на відшкодування збитків в результаті впливу загроз на фінансово-економічну безпеку підприємства [4]. Схожу класифікацію стратегій пропонує група авторів на чолі з Гейцем В.М. Такий поділ напрямків стратегічного розвитку фінансово-економічної безпеки не дає змоги досконало відокремити критерії, які обґрунтовують використання типу стратегії.

Кравчук П.Г. при формуванні стратегії фінансово-економічної безпеки підприємства пропонує застосовувати наступні стратегії, які вагомо відрізняються: договірна, матрична, комплексна [9]. На нашу думку недоліком визначення таких видів стратегій є відсутність комплексного обґрунтування ситуацій, в яких необхідно використовувати той чи інший напрямок у формуванні стратегії.

В свою чергу можливо знайти більш різнобічний та об'ємний перелік можливих стратегій розвитку фінансово-економічної безпеки підприємства. Так Черевко О.В. виділяє наступні стратегії: забезпечення росту прибутковості власного капіталу; формування фінансово-економічних ресурсів; фінансово-економічної стабільності; безпеки інвестиційної діяльності; нейтралізації фінансово-економічних ризиків; безпеки інноваційної діяльності; захисту конкурентної позиції; антикризова стратегія [10]. Слід зауважити, що запропонований перелік стратегій може бути досить складним у практичному використанні та не дасть змоги виробити справді дієву стратегію розвитку фінансово-економічної безпеки підприємства.

Входячи з цього, пропонуємо виділити типи стратегій, які будуть максимально зручними в практичному застосуванні та зрозумілими керівникам підприємств при формуванні стратегії розвитку фінансово-економічної безпеки. При цьому дозволять в повній мірі врахувати значення фінансово-економічної безпеки в загальній стратегії розвитку підприємства (рисунок 1).

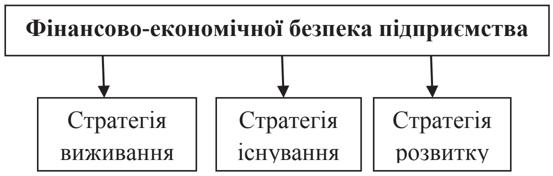

Рис. 1. Стратегії розвитку фінансово-економічної безпеки

Джерело: розроблено авторами

Стратегію виживання пропонується використовувати в такому стані підприємства, коли керівництво розглядає фінансово-економічну безпеку, як здатність протистояти можливим загрозам та ризикам. При цьому протистояння цим загрозам розглядається, як спосіб досягнення стабільності та безперервної виробничої діяльності підприємства. Стратегія існування також передбачає фінансово-економічну безпеку, як протистояння загрозам, але в такому випадку підприємство спрямовує власні ресурси на адаптацію до виникаючих ризиків або загроз. Такий напрямок призводить до фінансово-економічної стійкості підприємства, що неодмінно відповідає загальній стратегії розвитку підприємства. Стратегію зростання доцільно використовувати, коли у керівництва підприємства є розуміння, що фінансово-економічна безпека є однією зі складових загального розвитку підприємства, досягнення цілей та завдань, які стоять перед підприємством. В такому випадку загрози та ризики сприймаються як можливості досяг-

нення певних цілей, ефективного використання ресурсів, що в свою чергу веде до зростання та розвитку підприємства.

Запропоновані типи стратегій розвитку фінансово-економічної безпеки підприємства дозволяють комплексно підійти до формування стратегії, яка в першу чергу буде враховувати загальний напрямок розвитку підприємства та узгоджуватися із загальною стратегією. В той же час стратегія буде формуватися на підставі теперішнього стану підприємства та дозволить комплексно розглядати фінансово-економічну безпеку. В подальшому, в залежності від кон'юнктури, яка буде складатися, корегування цілей та завдань загальної стратегії підприємства, стратегія розвитку фінансово-економічної безпеки може відкоригована або змінена.

Висновки та пропозиції. Фінансово-економічна безпека підприємства є динамічною характеристикою та змінюється під впливом факторів зовнішнього та внутрішнього середовища, можливих ризиків та загроз. Формування на підприємстві системи фінансово-економічної безпеки має забезпечувати стабільне та прибуткове функціонування. Управління фінансово-економічною безпекою має на мети досягнення фінансової стійкості, безперервного розвитку, а також захисту інтересів підприємства від внутрішніх чи зовнішніх загроз, які можуть дестабілізувати його діяльність. Своєчасне виявлення, вивчення, попередження та нівелювання таких загроз, визначення шляхів розвитку фінансово-економічної безпеки підприємства, інструментів та механізмів її ефективності є важливою складовою в управлінні та діяльності кожного підприємства. Але практично неможливо відразу, негайно створити таку систему фінансово-економічної безпеки, яка мала прийнятний рівень ефективності. Управління фінансово-економічною безпекою розпочинається з мінімальною кількістю інформації та набором компонентів, які в подальшому вже отримують кількісний або якісний вираз. Стратегічний розвиток фінансово-економічної безпеки не повинен суперечити загальній стратегії підприємства. Формування стратегії фінансово-економічної безпеки підприємства залежить від низки факторів внутрішнього та зовнішнього середовища, великої динаміки їх змін, важко прогнозованих загроз та можливих ризиків, ресурсів та потенціалу, які є у розпорядженні підприємства. Як один з факторів ефективного функціонування підприємства, фінансово-економічна безпека потребує комплексного підходу у формуванні стратегії її розвитку та обов'язкове встановлення цілей та завдань, які узгоджуються із загальною стратегією підприємства.

Список літератури:

1. Мойсеєнко І.П., Марченко О.М. Управління фінансово-економічною безпекою підприємства: навч. посібник. – Львів, 2011. – 380 с.
2. Васильців Т.Г. Фінансово-економічна безпека підприємств України: стратегія та механізми забезпечення: монографія / Васильців Т.Г., Волошин В.І., Бойкевич О.Р., Кравчук В.В., [за ред. Т.Г. Васильціва]. – Львів: Видавництво, 2012. – 386 с.
3. Іванілов О.С. Економіка підприємства [Текст]: підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / О.С. Іванілов. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 728 с.
4. Линник О.І. Стратегія економічної безпеки підприємства як фактор зменшення впливу зовнішніх та внутрішніх загроз / О.І. Линник, Н.В. Артеменко // Вісник НТУ «ХПІ». Серія Техничний прогрес і ефективність виробництва. – Х.: НТУ «ХПІ». – 2013. – № 67 (1040). – С. 159-169.
5. Доценко Д.В. Экономическая безопасность: методологические аспекты и составляющие [Текст] / Д.В. Доценко, В.Н. Круглов // Аудит и финансовый анализ. – 2009. – № 4. – С. 415-427.
6. Логутова Т.Г. Економічна безпека підприємства: сутність, завдання та методи забезпечення [Текст] / Т.Г. Логутова, Д.І. Нагаєвський //Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. – 2011. – Т. 2. – С. 204-207.
7. Івнюта Т.М. Економічна безпека підприємства: навч. посіб. / Т.М. Іванюта, А.О. Заїчковський. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 256 с.
8. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство: монографія / В.М. Геєць, М.О. Кизим, Т.С. Клебанова та ін.; за ред. В.М. Гейця. – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2006. – 240 с.
9. Кравчук П.Я. Формування системи корпоративної безпеки: дис. канд. екон. наук: 08.06.01 «Економіка, організація і управління підприємствами» / Павло Ярославович Кравчук; [Терноп. держ. екон. ун-т]. – Тернопіль, 2006 – 232 с.
10. Черевко О.В. Стратегічне управління фінансово-економічною безпекою підприємства / О.В. Черевко // Ефективна економіка. – 2014. – № 2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3302
11. Овчаренко Є.І. Система економічної безпеки підприємства: ознаки та принципи функціонування [Текст] / Є. Овчаренко // Економіка. Менеджмент. Підприємництво. – № 24 (II). – С. 133-143.

Аванесова Н.Э., Валковская А.И.
Харьковский национальный университет строительства и архитектуры

ФОРМИРОВАНИЕ МЕХАНИЗМА СТРАТЕГИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
Рассмотрена проблема развития финансово-экономической безопасности предприятия. Определены возможные стратегии развития финансово-экономической безопасности. Описаны основные процессы формирования стратегии и предложены типы стратегий, которые адаптированы для внедрения и доступны руководству предприятия.
Ключевые слова: финансово-экономическая безопасность, финансовая безопасность, стратегия, типы стратегий, стратегическое развитие, предприятие.

Avanesova N.E., Valkovska H.I.
Kharkiv State University of Construction and Architecture

FORMATION MECHANISM OF STRATEGIC DEVELOPMENT FINANCIAL AND ECONOMIC SECURITY COMPANIES

Summary
The problem of the development is financial and economic security of the enterprise. Possible is development strategies of financial and economic security. These are basic process of forming a strategy and propose the types of strategies that are adapted for the implementation and management of the company are available.
Keywords: financial and economic security, financial security, strategy, types of strategies, strategic of development, and business.

УДК 33:336

ПЕРЕВАГИ ФАКТОРИНГУ В УПРАВЛІННІ ДЕБІТОРСЬКОЮ ЗАБОРГОВАНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ

Аванесова Н.Е., Чупрін Є.С.
Харківський національний університет будівництва та архітектури

Факторинг є відносно новим на ринку фінансових послуг України. Тому його використання серед вітчизняних підприємств не поширено у порівнянні з країнами Європи та США. При цьому він є досить перспективним інструментом управління дебіторською заборгованістю підприємства. Особливу цінність цей вид фінансування набуває у сучасних умовах економічної кризи, яка спостерігається в країні. Отже, необхідно визначити всі переваги факторингу в управління дебіторською заборгованістю підприємств України.
Ключові слова: факторинг, фактор, фінансування, факторинг з регресом, факторинг без права регресу, дебітор, дебіторська заборгованість.

Постановка проблеми. В теперішніх економічних умовах підприємства зіткнулися з питанням ефективного управління дебіторською заборгованістю. Актуальність цього питання обумовлена станом розрахунків, недотримання строків та обсягів оплати за відвантажені товари, виконані роботи або надані послуги. Все це призводить до дефіциту оборотних коштів на підприємстві, втраті їх купівельної спроможності внаслідок інфляційних процесів, а також отримання збитків від невикористаних можливостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виходячи з проведеного дослідження, окрім отримання негайного фінансування, факторинг дозволяє підвищити фінансову стійкість підприємства, надає змогу оптимізувати структуру оборотних активів та пришвидшити їх оборотність.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Перед підприємствами постає завдання пошуку ефективних методів та механізмів подолання негативних факторів. Факторинг є одним з таких механізмів. Але на сьогодні такий спосіб управління дебіторською заборгованістю не набув широкого використання в Україні порівняно з країнами Європи та США.

Мета статті. Метою дослідження є встановлення переваг, які отримують підприємства та фірми України при використанні факторингових послуг в процесі управління дебіторською заборгованістю.

Виклад основного матеріалу. Перш за все необхідно визначити, що собою представляє факто-

ринг. Серед вчених, які зробили внесок у розвиток теоретичних аспектів факторингу, ми можемо виділити Лисенкова Ю.М., на думку якого, факторинг – це фінансова операція, за якою одна сторона (фактор) передав або зобов'язується передати грошові ресурси, в розпорядження другої сторони (клієнта) за плату, а клієнт поступається або зобов'язується поступитися фактору своїм правом грошової вимоги до третьої особи боржника [1]. Герасимович А.М. зазначає, що факторинг – це комісійно-посередницька діяльність пов'язана з поступкою банкові клієнтом-постачальником неоплачених платіжних вимог (рахунків-фактури) за поставленими товарами, виконаними роботами, послугами і, відповідно, права одержання платежу по них, тобто за інкасування дебіторської заборгованості клієнта [2]. Струк Н.С. вважає, що факторинг – це операція, яка об'єднує в собі ряд посередницько-комерційних послуг з кредитування оборотного капіталу суб'єкта господарювання. Основою факторингу є переуступка першим кредитором прав вимог боргу третьої особи другому кредитору з компенсацією вартості такого боргу першому кредитору [3].

Натомість Белялов Т.Е. пропонує більше розширене визначення факторингу – купівля банком або спеціалізованою факторинговою компанією грошових вимог постачальника до покупця та їх інкасація за визначену винагороду. Суть факторингу полягає в тому, що факторингова компанія купує у своїх клієнтів платіжні вимоги до покупців на умовах негайної оплати 80-90% вартості прямих поставок (за винятком комісійних) незалежно від терміну надходження виторгу від покупців [4].

Законодавство України визначає факторинг, як фінансування під відступленням права грошової вимоги [5]. Відповідно до статті 350 Господарського кодексу України банк має право укласти договір факторингу, за яким він передає або зобов'язується передати грошові кошти в розпорядження другої сторони за плату, а друга сторона відступає або зобов'язується відступити своє право грошової вимоги до третьої особи [6]. При цьому статтею 49 Закону України «Про банки і банківську діяльність» факторинг розглядається як вид кредитної операції, яка передбачає придбання права вимоги на виконання зобов'язань у грошовій формі за поставлені товари чи надані послуги, приймаючи на себе ризик виконання таких вимог та прийом платежів [7].

Рис. 1. Схема факторингу

Факторинг доцільно використовувати підприємствам, які у своїй діяльності використовують постачання товарів або послуг з відстрочкою платежу, та у ситуації швидкого розвитку підприємства, коли відчувається нестача оборотних коштів.

Але на сьогодні серед постачальників товарів та послуг все ще поширені деякі стереотипи щодо необхідності та ефективності використання факторингових послуг (таблиця 1).

Таблиця 1

Хибні уявлення підприємств України про факторинг

Стереотип	Пояснення
Дорогий банківський продукт	На відміну від інших видів фінансування, факторинг включає ряд послуг, від вибору яких залежить ціна. Основні послуги: фінансування поставок, управління дебіторською заборгованістю, захист від ризиків можливого несвоєчасного платежу. Всі ці послуги можливо отримати окремо в різних спеціалізованих компаніях, але повний комплекс услуг безумовно буде дешевший.
Важкість отримання позитивного рішення банку або факторингової компанії	Схвалення та затвердження рішення вимагає менше часу в порівнянні з продуктами, які вимагають заставу, а переказ коштів займає декілька годин. Отже факторинг простіший та швидший ніж інші продукти, які призначені для фінансування бізнесу.
Призначений для великих корпорацій	Факторинг доступний як для крупних підприємств, так і для фірм малого та середнього розміру. Необхідно мати неоплачені рахунки на товари або послуги, що постачаються або надаються з відстрочкою платежу
Незручний для дебіторів	Дебітори мінімально залучаються у відносини з фактором. Єдине що змінюється для них – банківські реквізити для сплати за отримані товари або послуги.
Призначений для компаній зі скрутним фінансовим становищем	Компанії зі фінансовими труднощами використовуються факторинг. Але він також необхідний для компаній, які нарощують обсяги постачання товарів або послуг та вимагають більшого грошового потоку для розширення власного бізнесу.

Джерело: розробка автора

Всі ці хибні міркування заважають підприємствам в повному обсязі використовувати можливості факторингу, як інструменту фінансування та управління дебіторською заборгованістю.

Розглянувши різноманітні джерела, які визначають поняття факторингу, ми можемо представити факторингову операцію у вигляді схеми (рисунок 1).

В сучасних реаліях української економіки факторинг стає ефективним інструментом управління дебіторською заборгованістю та джерелом фінансування бізнесу. На сьогодні факторинг активно використовують постачальники продуктів харчування, парфумерної та косметичної продукції, канцелярських товарів, медикаментів та побутової хімії. Ці сфери поєднує між собою висока ліквідність товарів, що продаються через те, що попит на них високий та постійний.

Для успішного співробітництва з банками та компаніями, які надають факторингові послуги необхідно мати диверсифіковану дебіторську заборгованість, яка утворюється в результаті операцій за безготівковий розрахунок, постачання товарів чи послуг має здійснюватися на регулярній основі або плануватись довгострокове співробітництво з покупцями.

Факторинг поєднує в собі фінансові, страхові та інформаційні послуги, які мають за мету стимулювати зростання обсягів продажів підприємствами-постачальниками товарів, робіт або послуг. При купівлі фактором дебіторської заборгованості, він надає підприємству комплекс пов'язаних послуг:

- фінансування дебіторської заборгованості
- покриття кредитних ризиків
- управління дебіторською заборгованістю
- інформаційне обслуговування клієнта.

Отже зрозуміло, що використовуючи факторинг підприємства отримують сукупність переваг перед конкурентами. Перш за все це можливість продажу товарів або надання послуг з відстрочкою платежу. При залученні факторингового фінансування підприємство не буде залежати від фінансової дисципліни клієнтів та отримує можливість більш оперативно розраховуватися з власними постачальниками. Це надасть змогу скоротити відстрочки платежів при закупівлях, внаслідок чого отримати більш вигідні цінові пропозиції від постачальників (в країнах Європи та США знижка в такому випадку може досягати 3%).

У випадку залучення фінансування з використанням факторингу в балансі підприємства не збільшується заборгованість за кредитами, але при цьому зменшується дебіторська заборгованість. Факторинг дозволяє підприємствам уникати касових розривів, які можуть з'являтися внаслідок не відповідності строків оплати по рахункам власних постачальників та отримання коштів від клієнтів.

Залучення фінансування з використанням факторингових операцій дозволяє підприємству отримати економію на витратах, пов'язаних з банківським кредитуванням, відсутні витрати на оформлення кредиту та застави (факторинг взагалі не потребує надання будь-якого майна в заставу фактору), на сплату процентів по кредиту, на акумулювання коштів на погашення тіла кредиту. Наявність діючої факторингової угоди не виключає можливість постачальника паралельно використовувати інші кредитні продукти.

При укладанні факторингової угоди фактор проводить оцінку платоспроможності клієнтів постачальника. У такому випадку кредитоспроможність постачальника є вторинною у порівнянні з його клієнтами. Тому факторинг стає доступним для більш ризикових та інформаційно «закритих» підприємств. Інформація про платоспроможність покупців дає можливість постачальникам корегувати та оптимізувати ділові відносини з ними та призводить до можливості мінімізувати ризики несплати або несвоєчасної оплати по рахункам-фактури. Підприємства отримують можливість управління такими ризиками шляхом обрання виду факторингової угоди – «з регресом» або «без права регресу».

Факторинг з регресом передбачає, що компанія продала фактору свої несплачені рахунки-фактури з розумінням того, що якщо рахунки ніколи не оплатять, підприємство власноруч має покривати витрати. При факторингу з регресом кредитні ризики фактора зводяться до мінімуму. Підприємство продає свою дебіторську заборгованість, погоджуючись покривати вартість несплачених рахунків-фактур протягом встановленого періоду часу. Використовуючи цей вид факторингу, постачальники перш за все прагнуть отримати економічну користь від негайного припливу грошових коштів.

Факторинг без права регресу передбачає покладання ризиків несплати дебіторської заборгованості, яку продало підприємство, на фактора. В такому випадку бізнес не несе відповідальність за будь-які рахунки-фактури, які в кінцевому підсумку не підлягатимуть інкасації через фінансові або будь-які інші проблеми покупця. При використанні такого виду факторингу фактор більш ретельно підходить до кредитної перевірки та оцінки платоспроможності покупців підприємства. З факторингом без регресу, в зв'язку з більшим рівнем ризику, який бере на себе фактор, плата за послуги факторингу буде очікувано вища у порівнянні з факторингом з регресом.

З точки зору ризиків існують переваги та недоліки як факторингу з регресом, так і факторингу без права регресу. Загалом, якщо постачальник має платоспроможних покупців, ризики мінімальні в обох випадках. Найбільш поширеним вибором великих корпорацій є безрегресовий факторинг. Але це не означає, що він буде вигідний всім підприємствам. Кожний бізнес унікальний, так само, як і його покупці. Тому необхідно ретельно підходити до прийняття рішення щодо використання того чи іншого виду факторингу, спираючись як на власні джерела інформації та розрахунки так і на думку та пропозиції фактора.

Паралельно з перевагами залучення коштів за допомогою факторингу, він має недоліки. Один з основних – вартість факторингу. Підприємство-постачальник відступає власну дебіторську заборгованість за відповідну плату. Фактор отримує комісійну винагороду за надання у користування грошових коштів та прийняття на себе ризику неповернення цих коштів, тобто не сплати дебіторської заборгованості клієнтами постачальника. Але таку оплату не слід сприймати лише як відсоток за користування коштами фактора, оскільки окрім отримання фінансування,

підприємство отримує комплекс послуг з управління дебіторською заборгованістю, її інкасація, інформаційне забезпечення та підтримка у відносинах з власними клієнтами.

Висновки і пропозиції. В економічній літературі відсутній єдиний підхід до визначення факторингу. Якщо узагальнювати різноманітні джерела, то факторинг представляє собою операцію відступлення прав вимоги дебіторської заборгованості за визначену винагороду. При цьому підприємство отримує фінансування відразу після постачання товарів або виконання робіт чи послуг, незалежно від терміну відстрочки платежу, яка була надана покупцю або клієнту. Саме це є однією з основних переваг факторингового фінансування.

Виходячи з проведеного дослідження, окрім отримання негайного фінансування, факторинг дозволяє підвищити фінансову стійкість підприємства, надає змогу оптимізувати структуру оборотних активів та пришвидшити їх оборотність. При використанні факторингу підприємства отримують змогу надавати відстрочку платежу власним клієнтам та захистити себе від негативних наслідків та ризиків несвоєчасного погашення дебіторської заборгованості та неплатоспроможності покупців.

Тому вітчизняним підприємствам необхідно глибше вивчити можливості, які надасть їм факторингове фінансування. Цьому додатково сприяє збільшення кількості банків та фінансових установ на фінансовому ринку України, які надають факторингові послуги та супроводжують їх вичерпною інформацією щодо використанню цього фінансового інструменту.

Список літератури:

1. Лисенков Ю.М. Валютно-фінансовий механізм зовнішньоекономічної діяльності: навч. посібник / Ю.М. Лисенков. – К.: Зовнішня торгівля, 2005. – 232 с.
2. Герасимович А.М. Факторингові операції: механізм проведення, ризики, оподаткування, облік, аналіз та аудит / А.М. Герасимович, І.А. Герасимович, Н.А. Морозова-Герасимович // Аудитор України. – 2008. – № 15. – С. 16-24.
3. Струк Н.С. Фінансово-облікове забезпечення факторингових партнерських угод в Україні / Н.С. Струк // Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку [Текст]: [зб. наук. пр.] / відп. ред. О.Є. Кузьмін. – Л.: Видавництво Національного університету «Львівська політехника», 2009. – 652 с. іл. – (Вісник / Національний університет «Львівська політехника»; № 647). – С. 221-228.
4. Белялов Т.Е. Аналіз форм і методів управління дебіторською заборгованістю у складі оперативних фінансових активів корпорації / Т.Е. Белялов // Актуальні проблеми економіки. – 2005. – № 9 (51). – С. 30-36.
5. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15
6. Господарський кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // Режим доступу http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15
7. Про банки і банківську діяльність: Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // Режим доступу http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2121-14

Аванесова Н.Э., Чуприн Е.С.
Харьковский национальный университет строительства и архитектуры

ПРЕИМУЩЕСТВА ФАКТОРИНГА В УПРАВЛЕНИИ ДЕБИТОРСКОЙ ЗАДОЛЖЕННОСТЬЮ ПРЕДПРИЯТИЙ УКРАИНЫ

Аннотация
Факторинг является относительно новым на рынке финансовых услуг Украины. Поэтому его использование среди отечественных предприятий не распространено по сравнению со странами Европы и США. При этом он является весьма перспективным инструментом управления дебиторской задолженностью предприятия. Особую ценность этот вид финансирования приобретает в современных условиях экономического кризиса, который наблюдается в стране. Следовательно, необходимо определить все преимущества факторинга в управлении дебиторской задолженностью предприятий Украины.
Ключевые слова: факторинг, фактор, финансирование, факторинг с регрессом, факторинг без права регресса, дебитор, дебиторская задолженность.

Avanesona N.E., Chuprin Y.S.
Kharkiv State University of Construction and Architecture

ADVANTAGES OF FACTORING IN MANAGEMENT OF ACCOUNTS RECEIVABLE ENTERPRISES OF UKRAINE

Summary
Factoring is relatively new to the financial services market of Ukraine. Its use among domestic enterprises is not common compared with Europe and the United States. It is a very promising tool for accounts receivable management of enterprises. This kind of funding gets special value in the current economic crisis, which is observed in the country. It is therefore necessary to determine the benefits of factoring in accounts receivable management companies of enterprises in Ukraine.
Keywords: factoring, factor, finance, factoring with recourse, without recourse factoring, debtor, receivables.

УДК 334.021.1

СУТНІСТЬ ТА ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Баланенко О.Г., Стойкова Т.М., Стойкова І.М.
Національний університет кораблебудування
імені адмірала Макарова

У статті розглядається сутність поняття «екологія», «економіка», «система». Досліджено складові еколого-економічної системи. Складові, послідовність та види проведення еколого-економічного аналізу діяльності підприємства. Необхідність застосування еколого-економічного аналізу. Та важливість застосування адекватної еколого- економічної оцінки діяльності підприємства.
Ключові слова: екологія, економіка, еколого-економічний аналіз, еколого-економічна система, природні ресурси, природне середовище виробництво.

Постановка проблеми. Створення і поліпшення господарського механізму природокористування неможливе без оцінки ситуації у взаємодії економіки і екології, а також представлення можливих шляхів еколого-економічного розвитку в майбутньому.

Кожне підприємство вирішує завдання по широкому колу питань: визначення переліку продукції; на який ринок виходити з цією продукцією; які технології використовувати для виробництва продукції; яка структура ресурсів необхідна і яким чином розподіляти трудові, матеріальні і фінансові ресурси. Яких показників повинно бути підприємство за певний період. Зростаюча стурбованість щодо якості навколишнього середовища акцентувала увагу підприємств на можливі екологічні наслідки їх діяльності. Підприємства повинні виявляти ці наслідки, а по можливості повністю ліквідувати їх негативний результат. Для запобігання негативних наслідків на навколишнє середовище кожне підприємство повинно проводити еколого-економічний аналіз своєї діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій у яких започатковано розв'язання проблеми. Дослідженнями взаємозв'язків економіки та природного середовища займається чимало вітчизняних науковців: М. Лемешева, М. Мелешкіна, Н. Мойсеєва, Л. Розанова та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Більш глобальною проблемою є надмірне використання природних ресурсів, збереження навколишнього середовища, збереження вичерпних видів природних ресурсів та важливість економічної утилізації.

У напрямі зменшення накопичень, знешкодження і видалення відходів, операції повинні здійснюватися в спеціально відведених місцях або об'єктах із створенням відповідних полігонів, оснащених типовими модульними комплексами.

Надмірна токсикація навколишнього середовища практично на всій території країни негативного впливає на стан здоров'я людей. У напрямі обмеження створення токсичних відходів основні заходи повинні базуватися на вдосконаленні технологічних циклів підприємств, що діють.

Метою статті є з'ясувати важливість проведення еколого-економічного аналізу як для збереження навколишнього середовища, уникнення різних техногенних небезпек так і для підприємства з метою подальшого ефективного еколого-економічного управління.

Цілі статті:
– розглянути теоретичне значення проведення еколого-економічного аналіз;
– ознайомити з інформаційною базою еколого-економічного аналізу;
– пояснити доцільність здійснення еколого-економічного аналізу, що має багатоаспектний комплексний характер і спрямований на підвищення ефективності природокористування шляхом більш повної екологізації виробництва.

Виклад основного матеріалу дослідження. На конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку, що відбулася в Ріо-де-Жанейро в 1992 р., було визнано, що проблеми довкілля та економічного розвитку не можуть розглядатися ізольовано. Лідерами і главами урядів 179 держав прийнятий історичний документ – «Порядок денний на XXI століття» – глобальна програма всесвітнього співробітництва на наступне століття. Вона спрямована на гармонійне досягнення двох взаємопов'язаних цілей: високої якості навколишнього середовища і здорової економіки для всіх народів світу.

Різноманіття природних умов, масштабів і форм виробництва визначає і різноманіття типів еколого-економічних систем (ЕЕС). Це може бути регіональний природно-господарський комплекс, велике промислове місто або окреме підприємство із зоною господарських та емісійних впливів. Тому у процесі формування поняття «еколого-економічна система» спочатку необхідно розглянути такі поняття як «екологія», «економіка» та «система» [1, с. 8].

Вперше термін «екологія» було введено в науковий обіг у 1866 р. німецьким науковцем Е. Геккелем [2, с. 462]. Він в основному використовувався для означення науки, що вивчала взаємовідносини між живими організмами та середовищем їх існування. Лише у 60-х роках XX ст. цей термін почали використовувати в процесі дослідження проблем життєдіяльності людини та її взаємовідносин із навколишнім середовищем [3, с. 25].

Термін «економіка» (у широкому розумінні) – це господарська діяльність людини для забезпечення її матеріального добробуту. Як наука економіка «...вивчає, як суспільство використовує обмежені ресурси, щоб виробляти різні товари, і розподіляє їх серед людей» [4, с. 32].

Система – це сукупність якісно визначених елементів, між якими існує закономірний взаємозв'язок чи взаємодія. Специфічною озна-

кою системи є системні та інтегративні чинники, що забезпечують її цілісність. Еколого-економічна система у своїй структурі має дві великі підсистеми: екологічну та економічну. До того ж, навколишнє середовище, як сукупність природних і штучних систем, є не лише місцем існування людини та об'єктом її трудової діяльності, але одночасно й результатом такої діяльності [3, с. 27].

Отже, економічна система для забезпечення свого існування залучає з навколишнього природного середовища землю, особливість якої полягає у тому, що вона не є продуктом людської праці й не може бути відтворена.

Крім того, економічна система залучає у процес виробництва мінеральні та біологічні ресурси. Здатність національної економіки більш чи менш ефективно використовувати ресурси свідчить про рівень екологічної ефективності економічної системи.

Взаємозв'язки, що існують між економічною системою та навколишнім природним середовищем, свідчать про те, що національна економіка є цілісною еколого-економічною системою.

На рисунку 1 показана ЕЕС, що представляє собою поєднання двох спільно функціонуючих підсистем: екологічної та економічної. Екологічна підсистема є, по суті, тим, що ми називаємо довкіллям. Отримані з неї природні ресурси (сировина) є необхідною умовою виробничої діяльності підприємства.

У свою чергу, економічна підсистема перетворює вхідні потоки виробничих ресурсів (див. рисунок 1) у вихідні потоки предметів споживання готової продукції. Таким чином, деякі компоненти екологічної підсистеми використовуються як ресурс економічної підсистеми і залучаються у виробничий ресурсний цикл. Після проходження різноманітних технологічних стадій частина природних ресурсів перетворюється на готову продукцію (виріб, матеріал). Інша частина знову повертається в екологічну підсистему, але вже у трансформованому вигляді у вигляді різноманітних відходів, що забруднюють природне середовище.

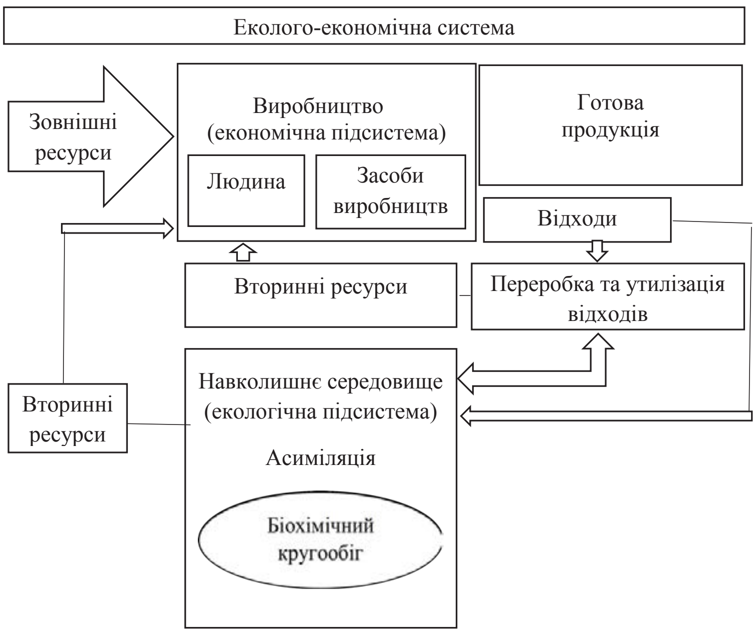

Рис. 1. Винос і розсіювання відходів

Джерело: [1]

Природний кругообіг речовин у природі відбувається по замкнутому циклу. На відміну від нього виробничий ресурсний цикл розімкнений, кінцевий. На кожному виробничому циклі практично неминучі втрати ресурсів, що є джерелом забруднення навколишнього середовища. У зв'язку з цим на підприємствах повинна проводитись робота з розробки та впровадження маловідходних (безвідходних) виробничих технологій. Важливим елементом таких виробничих технологій є повторне використання виробничо-побутових відходів шляхом реутилізації [1, с. 8].

У еколого-економічній системі сукупне техногенне навантаження не повинно перевищувати самововстановленого, асиміляційного потенціалу природного середовища. Екологічна регламентація допустимого навантаження підприємства будь-якої індустрії на довкілля, встановлюється у вигляді нормативів гранично допустимих викидів забруднюючих речовин в атмосферу, скидів у водні об'єкти, лімітів розміщення відходів та ін.

Діяльність підприємства повинна вестись до виникнення двох видів екологічних витрат. По-перше, це економічний збиток, викликаний викидами і скидами шкідливих речовин в навколишнє середовище, а по-друге – витрати запобігання забруднення.

Економічний механізм управління природокористуванням в Україні визначено законодавством про охорону навколишнього середовища від 1991, № 41 зі змінами та доповненнями.

Основними інструментами економічного механізму є:

– наявність договору та ліцензії на природокористування;

– платне використання природних ресурсів;

– екологічні фонди різних рівнів;

– податкові та інші пільги підприємствам при веденні маловідходних технологій і виробництв, використанні вторинних ресурсів та ін. [5].

Для забезпечення адекватної оцінки діяльності підприємств, які споживають природні ресурси пропонується ввести поняття екологічного аналізу.

Еколого-економічний аналіз представляє собою комплексне вивчення економічної діяльності підприємства з урахуванням впливу екологічного фактора для виконання довгострокових планів фірми в контексті стратегії стійкого розвитку.

Еколого-економічний аналіз – достатньо нова галузь економічного аналізу, що набула розвитку протягом останніх десятиліть в розвинутих країнах і сьогодні лише починає розвиватися в Україні. Практично він може охоплювати усі сторони господарської діяльності підприємства у взаємозв'язку з його природоохоронною діяльністю та впливу довкілля на діяльність підприємства.

Об'єктом еколого-економічного аналізу є сукупність економічних, екологічних і соціальних факторів, що впливають на ефективність виробництва для досягнення стійкого розвитку.

Еколого-економічний аналіз є однією з функцій управління сучасним

підприємством, оскільки саме на основі його результатів мають ухвалюватися господарські рішення. Володіння повною інформацією про стан справ на підприємстві є необхідною умовою для ухвалення управлінських рішень, достатньою ж умовою є правильно виконана обробка інформації, тобто проведення комплексного, об'єктивного еколого-економічного аналізу. Саме результати аналізу створюють передумови для ухвалення обґрунтованих управлінських рішень на коротко- та довгострокову перспективи.

Еколого-економічний аналіз є одним із видів аналізу і має багато напрямків та видів. Він може розглядатися як в широкому, так і в вузькому розумінні залежно від предмета аналізу.

Еколого-економічний аналіз у широкому розумінні передбачає здійснення аналізу показників взаємодії, з одного боку, господарської діяльності в рамках регіону, національної економіки, світового господарства і, з іншого боку, навколишнього середовища.

Еколого-економічний аналіз у вузькому розумінні охоплює господарську діяльність певного підприємства та її вплив на довкілля.

Тобто, предметом еколого- економічного аналізу є господарські процеси та явища, які здійснюються на підприємствах, в галузях і в народному (національному, світовому) господарстві в цілому, тим чи іншим чином впливають на стан довкілля і знаходять своє відображення у системі взаємопов'язаних еколого-економічних показників.

Еколого-економічний аналіз здійснюється за двома основними напрямками. Перший напрямок включає виявлення масштабів, елементів і результатів діяльності підприємстві, регіону, країни в цілому, що має вплив на довкілля, другий напрямок передбачає визначення впливу такої діяльності на формування й оцінку кінцевих показників роботи підприємства.

Еколого-економічний аналіз повинен відповідати певним принципам.

1. Науковість. Аналіз повинний базуватися на положеннях діалектичної теорії пізнання, враховувати екологічні та соціально-економічні закономірності розвитку виробництва на сучасному етапі, а також використовувати новітні методи аналізу економіки та її впливу на довкілля.

2. Державний підхід. Аналіз повинний враховувати відповідність виробничо-господарської діяльності підприємства державній соціальноекономічній, екологічній, зовнішньоекономічній політиці, а також існуючому екологічному законодавству.

3. Реальність і точність, тобто одержання за допомогою аналізу об'єктивної (правильної) характеристики досліджуваного об'єкта (показника). Вимога реальності аналітичної інформації для ухвалення управлінських рішень забезпечується застосуванням відповідної системи еколого-економічних показників, використанням достовірної вихідної інформації, застосуванням наукових методів її збору й обробки, конкретністю і визначенням висновків. Аналітичні висновки повинні супроводжуватися точними аналітичними розрахунками і бути незалежними від суб'єктивних вражень і бажань осіб, що здійснюють екологоекономічний аналіз.

4. Комплексність і системність. Комплексність аналітичного дослідження передбачає найбільш повне охоплення всіх складових діяльності підприємства. Системний підхід означає всебічне, взаємозалежне і взаємообумовлене вивчення системи окремих явищ (показників).

5. Своєчасність (оперативність). Своєчасність екологоекономічного аналізу означає виявлення за короткий термін причин відхилень еколого-економічних показників від планових, установлених чи програмних завдань. З'ясування і кількісна факторна оцінка цих причин дає можливість оптимізувати рішення, вносити зміни у виробництво.

6. Плановість. Аналіз повинний проводитися систематично і відповідно до заданих програм.

7. Економічність аналізу полягає в його проведенні з мінімальними витратами праці.

8. Дієвість аналізу полягає в застосуванні результатів для розроблення заходів, спрямованих на використання виявлених у процесі аналізу резервів підвищення еколого-економічної ефективності виробництва.

Розглянемо на рисунку 2 види еколого-економічного аналізу діяльності підприємства, що представляють собою фінансово-економічну складову, управлінську та екологічну складові.

Слід зазначити, що дотепер еколого-економічний аналіз на абсолютній більшості вітчизняних підприємств практично не проводився, і навіть зараз цей вид економічного аналізу у всій широті його прояву застосовується лише на окремих провідних підприємствах. Більшість українських підприємств обмежує рамки еколого-економічного аналізу аналізом обсягів забруднень підприємством навколишнього середовища та аналізом відповідних екологічно орієнтованих платежів.

З часом природоохоронна діяльність підприємства набуває все більш важливого значення, оскільки екологічні результати діяльності підприємства і галузі, якій воно належить, починають збільшувати свій вплив на економічну ефективність виробництва. Вичерпування виробничих ресурсів, насамперед природних, погіршення їх якості призводить до необхідності витрачання підприємством все більших коштів на виробництво продукції, підвищення її собівартості та зменшення прибутків.

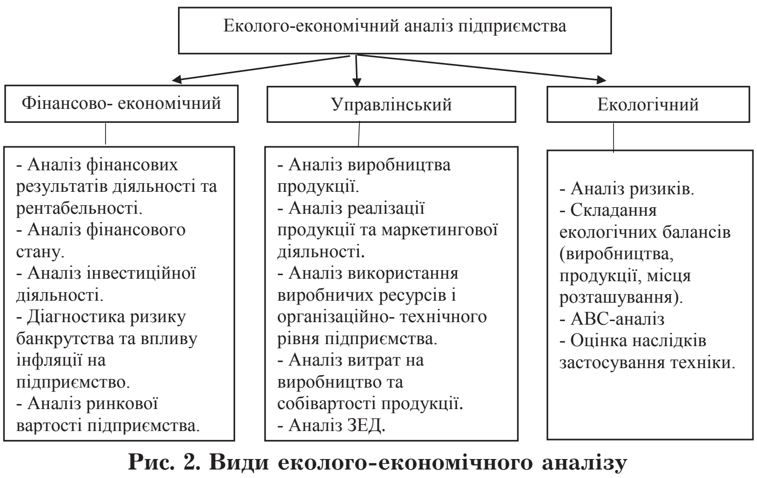

Рис. 2. Види еколого-економічного аналізу діяльності підприємства

Джерело: створено автором

При цьому економічний аналіз не може досить ефективно вирішувати свої найважливіші завдання, оскільки він залишає поза увагою екологічний фактор виробництва, вплив якого невпинно зростає і спричиняє деформацію впливу інших факторів господарювання. Відповідно отримані внаслідок такого «деформованого» економічного аналізу результати не можуть вважатися достовірними.

Проведення заходів щодо охорони навколишнього середовища і раціонального використання природних ресурсів є складовою частиною виробничо-господарської діяльності підприємств, що відображаються не тільки в екологічних, але й в економічних результатах.

Включення природоохоронної діяльності в систему економічного аналізу та розвиток комплексного еколого-економічного аналізу буде сприяти, по-перше, підвищенню об'єктивності результатів аналізу, більш ефективному вирішенню завдань, що постають перед ним, по-друге, поліпшенню екологічної ситуації на окремих підприємствах і в країні в цілому.

Еколого-економічна аналіз підприємства проводиться у наступній послідовності: місце розташування та природно-кліматична характеристика території, аналіз розміром і спеціалізація підприємства, забезпеченість і використання трудових ресурсів, основних і оборотних фондів, описується динаміка собівартості і рентабельності окремих видів продукції, проводиться оцінка фінансового стану, потім, аналізуйте екологічна діяльність, а саме, використання та забруднення природних ресурсів, плата за забруднення [6, с. 352].

Економічна діяльність повинна включати [7, с. 387]:

1. Оцінку і аналіз стану навколишнього середовища і природоохоронної діяльності.
2. Техніко-економічний аналіз користування природних ресурсів.
3. Оцінка впливу на навколишнє середовище при техніко-економічному обгрунтуванні інвестицій та проекту.

Головною складовою еколого-економічного аналізу діяльності підприємства є оцінка еколого-економічного збитку від забруднення навколишнього середовища, так як він показує фактичні або можливі збитки. Він застосовується при техніко-економічне обґрунтування інвестицій і проекту, а також при розрахунку плати за забруднення навколишнього середовища.

Під еколого-економічними збитками розуміє вартісне вираження соціально-економічних наслідків, викликаних забрудненням навколишнього середовища, втратою або погіршенням якості природних ресурсів і об'єкта, а також витрати на ліквідацію негативних наслідків і інші майбутні витрати, використанням викидом або потенційним викидом шкідливих речовин або іншою діяльністю, що негативно впливають на навколишнє середовище [8, с. 15].

Оскільки еколога економічний збиток є єдиною мірою оцінки техногенного впливу на різні сфери суспільного життя, її розрахунок вимагає великої кількості вихідних даних, багато з яких практично не фіксується, або просто не піддаються формалізації. Такі види шкоди, як, наприклад, моральний,естетичний і інші, має певні економічні та теоретичні, його, можливо, висловити деякими вартісними оцінками. Однак на сьогоднішній день методика розрахунку не розроблена, тому розрахунковий еколого-економічний збиток занижений по відношенню до реального. Таким чином, існуюча ситуація призводить до необхідності вдосконалення застосовуваних методів оцінки.

Застосування адекватної еколого-економічної оцінки діяльності підприємств дозволить надавати більш якісного аналітичну інформацію для прийняття обґрунтованих управлінських рішень, спрямованих на зниження негативного впливу підприємства на навколишнє середовище.

Висновки. Отже, об'єктивно оцінити результати господарської діяльності підприємств, тобто вирішити основне завдання комплексного економічного аналізу, можна лише з обліком «взаємин» підприємства з навколишнім середовищем. Урахування екологічного фактору дозволяє привести господарську діяльність підприємств до однієї бази і достовірно оцінити результати їх діяльності, що має важливе значення для регулювання діяльності підприємств як ними самими, так і державою.

Таким чином, включення природоохоронної діяльності в систему економічного аналізу та розвиток комплексного еколого-економічного аналізу буде сприяти, по-перше, підвищенню об'єктивності результатів аналізу, більш ефективному вирішенню завдань, що постають перед ним, по-друге, поліпшенню екологічної ситуації на окремих підприємствах і в країні в цілому.

Список літератури:

1. Сайт ООН – [Електронний носій]. – Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/agenda21
2. Ernst Haeckel. Generalle Morphologie der Organismen. – Berlin: Reimer, 2014. – Bd 2. – 462 s.
3. Базилевич В.Д. Економічна теорія. Політекономія: [Навч. посіб.] за ред. В.Д. Базилевича. – 2-ге вид., перероб. і доповн. – К.: Знання, 2010. – 327 с.
4. Семюелсон Пол А., Нордгауз Вільям Д. Макроекономіка. – К.: Основи, 2012. – 438 с.
5. Закон України «Про охорону навколишнього середовища» – [Електронний носій]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1264-12
6. Савицька Г.В. Аналіз фінансово-господарської діяльності: [Навчальний посібник] – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Знання, 2005. – 662 с.
7. Савицька Г.В. Аналіз фінансово-господарської діяльності: [Навчальний посібник] – 4-те вид., випр. и доп. – М.: Инфра-М, 2008. – 467 с.
8. Федоренко Л. Економіка природокористування: [Навчальний посібник]-1-ше вид., випр. і доп. – К.: Знання, 2011. – 593 с.

Баланенко Е.Г., Стойкова Т.Н., Стойкова И.Н.
Национальный университет кораблестроения
имени адмирала Макарова

ЭКОЛОГО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
В статье рассматривается сущность понятия «экология», «экономика», «система». Исследованы составляющие эколого-экономической системы. Составляющие, последовательность и виды проведения эколого-экономического анализа деятельности предприятия. Необходимость применения эколого-экономического анализа. И важность применения адекватной эколого-экономической оценки деятельности предприятия.
Ключевые слова: экология, экономика, эколого-экономический анализ, эколого-экономическая система, природные ресурсы, природная среда производство.

Balanenko O.G., Stoikova T.N., Stoikova I.M.
Admiral Makarov National University of Shipbuilding

THE ESSENCE AND MAIN TASKS OF ENVIRONMENTAL AND ECONOMIC ANALYSIS OF THE ENTERPRISE ACTIVITY

Summary
The article deals with the essence of the concept of «ecology», «economy», «system». They were studied the components of ecological and economic system. The components, consecution and types of environmental – economic analysis of the company activities. The need for environmental and economic analysis. And the importance of applying adequate environmental and economic assessment of the company.
Keywords: ecology, economy, ecological and economic analysis, ecological and economic system, natural resources, the natural environment production.

УДК 336.225

КОНЦЕПЦІЯ РИЗИК-ОРІЄНТОВАНОГО ПОДАТКОВОГО АДМІНІСТРУВАННЯ В БЮДЖЕТНОМУ ПРОЦЕСІ

Білюк А.В.
Інститут економіки
Класичного приватного університету (м. Запоріжжя)
Косова Е.В.
Інститут права імені В. Сташиса
Класичного приватного університету (м. Запоріжжя)

Визначено сутність, причини виникнення податкових ризиків як дуалістичної категорії з боку держави та платників податків. Виділено п’ять етапів ризик-орієнтованого податкового адміністрування в бюджетному процесі та надано їх характеристику. Встановлено чинники, які лежать в основі концепції ризик-орієнтованої системи адміністрування податків: фактори ризику; показники; наслідки ризику. Визначено зміст роботи з ризик-орієнтованого податкового адміністрування в бюджетному процесі, яке передбачає створення єдиної бази податкових порушень, систематизацію недоліків податкового законодавства, схем ухилень від оподаткування, загальних критеріїв, що можуть вказувати на наявність таких порушень.
Ключові слова: податкове адміністрування, бюджетний процес, концепція, ризик-орієнтована, податкові порушення.

Постановка проблеми. Світова фінансова криза, боргова криза державних фінансів у США та ряді країн Європейського Союзу засвідчили, що проблема розширення фіскального простору, забезпечення фіскальної стійкості набула актуальності для урядів багатьох розвинених країн-членів Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР). Обов’язковою складовою масштабних антикризових програм були заходи податкового регулювання, а податкова політика стала основою заходів по оздоровленню економіці [1]. Протягом останніх років відбулася зміна правил гри у податкової сфері, зокрема, відносно офшорних зон та країн-податкових гаваней, які протягом кількох десятиріч традиційно використовувались власниками великих капіталів для мінімізації податкового навантаження. Відповідність національної податкової

системи міжнародним стандартам, насамперед, залежить від зовнішньоекономічного вектора держави. Тому у контексті відповідності міжнародним стандартам ефективність вітчизняної податкової системи, у першу чергу, визначається гармонізацією податкового законодавства України та країн ЄС [2, с. 49].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтеграція України у європейське співтовариство зумовлює підвищену увагу науковців до необхідності сучасного реформування вітчизняної податкової системи, обговорюються питання фінансово-правового регулювання гармонізації прямих податків у державах європейського союзу [3, с. 193]. Грищенко О. О. досліджено трансформацію податкової політики країн Центральної та Східної Європи і визначено напрями її розвитку в умовах сталого розвитку економіки [4, с. 98]. Ефективний та результативний державний податковий менеджмент як складовий елемент податкового менеджменту є невід'ємним елементом податкової політики сучасної європейської держави [5, с. 275]. Чикаренко О. О. акцентує увагу на нагальній проблемі забезпечення якості надання публічних послуг у сфері оподаткування відповідно до європейських стандартів, а також на важливості реформування Державної фіскальної служби України з урахуванням принципів розвитку податкових служб передових країн [6]. Украй важливим є вивчення кращих зарубіжних практик для створення ефективного електронного урядування, що є першочерговим і пріоритетним напрямом розвитку нашої країни [7, с. 163].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Високо оцінюючи науковий доробок указаних авторів, слід визнати відсутність чітких концептуальних засад для подальшого розвитку податкового адміністрування на ризик-орієнтованій основі, які забезпечуватимуть підвищення ефективності бюджетного процесу.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення концептуальних засад використання ризик-орієнтованого податкового адміністрування в бюджетному процесі.

Виклад основного матеріалу. У ринковій економіці діяльність економічних суб'єктів супроводжується різноманітними ризиками: фінансово-економічними, технологічними, інституціональними, соціальними, політичними тощо. Податки і збори відіграють важливу роль у забезпеченні діяльності держави, оскільки є основними статтями формування доходів бюджетної системи. З іншого боку, вони є однією зі значних статей витрат для більшості суб'єктів господарювання.

Сучасний стан податкового законодавства, який відзначається складністю та динамічністю змін, а також недостатня транспарентність бюджетного процесу призводить до необхідності врахування при прийнятті управлінських рішень податкових ризиків. Їх витоками в податковому адмініструванні є невизначеність, яка систематизується за видами: недостовірність, неоднозначність та невідомість для можливості визначення впливу ризиків на фіскальну ефективність та соціальну справедливість податків.

Враховуючи полярність інтересів суб'єктів податкових правовідносин, податкові ризики є складною економічною категорією і являють собою сукупність об'єктивних та суб'єктивних (дія чи бездіяльність зацікавлених суб'єктів податкових правовідносин), внутрішніх та зовнішніх факторів впливу, імовірність виникнення яких зумовлює недоотримання ними фінансових вигод.

Податковий ризик з точки зору держави в особі його уповноважених органів – це ймовірність (загроза) недоотримання податків до бюджету і державних цільових фондів. Податковий ризик підприємства – це можливість виникнення небажаних для суб'єкта податкових правовідносин наслідків, пов'язаних із процесом оподаткування, обумовлених негативними відхиленнями від передбачуваних станів (сценаріїв) в майбутньому періоді.

Тому в основу розробки податкової політики на макро- і мікроекономічному рівні необхідно покласти ризик-орієнтований підхід.

Поняття ризик-орієнтованого податкового адміністрування в бюджетному процесі розкривається в двох площинах – організаційній та прикладній. З організаційної сторони – це діяльність уповноважених органів в сфері оподаткування, направлена на управління податковими ризиками та відносинами, що виникають в процесі цього управління, а з іншої, прикладної, – це сукупність підходів, процесів, заходів, які дозволяють певною мірою прогнозувати можливість настання ризикованих подій і домагатися зниження ступеня податкових ризиків із метою мінімізації втрат бюджету, тобто техніку підвищення ефективності податкового адміністрування у боротьбі з ризиками.

Ризики податкового адміністрування класифікуються за суб'єктами ризику (платники податків) та видами ризику (операційний, адміністративно-управлінський, правовий). З діяльністю платників податків пов'язані ризики недоотримання податкових надходжень унаслідок ухилення від сплати податків, зменшення податкової бази тощо; порушення податкового законодавства платниками внаслідок навмисних і ненавмисних порушень. З діяльністю податкових органів пов'язані ризики порушення податкового законодавства державними службовцями (корупція та зловживання), ризики надвитратності. Операційні ризики виникають під час податкового контролю: обліку платників, інформаційно-аналітичного забезпечення податкової служби, перевірок дотримання податкового законодавства. Адміністративно-управлінські ризики пов'язані з неефективною системою прийняття управлінських рішень, неякісним податковим плануванням, недосконалістю організаційної структури податкових органів. Правові ризики у сфері оподаткування обумовлені недосконалістю законодавчої та нормативної бази з питань адміністрування податків і зборів, визначення прав та обов'язків платників податків, компетенції контрольних органів, повноважень і обов'язків посадових осіб під час здійснення податкового контролю, відповідальності за податкові порушення.

Ризик-орієнтовані механізми податкового адміністрування потребують ідентифікації факторів невизначеності: виклик – прагнення суб'єктів економічних відносин перешкоджати здійсненню інтересів держави на користь реалізації власних; насторога – потенційна можливість зниження економічних параметрів держави, зокрема на-

повненості бюджету; характеризується за двома основними параметрами: ймовірність настання негативного результату і потенційна вразливість; небезпека – характеризується небезпекою негативного впливу, але його невисокою вірогідністю; загроза – найвагоміший із негативних факторів економічної безпеки.

У бюджетно-податковій сфері неможливо забезпечити середовище, вільне від ризиків, але можна створити більш ефективну систему управління ними. Виявлення й оцінка ризиків, розуміння їх сутності дозволяє приймати поінформовані, зосереджені рішення щодо забезпечення ефективності бюджетного процесу. У 2010 р. Європейським Союзом було видане Керівництво для податкових адміністрацій з ризик-менеджменту щодо дотримання законодавства (Compliance risk management guide for tax administrations, CRMG) Ризик-менеджмент в оподаткуванні, згідно з CRMG, – це процес підвищення ефективності адміністрування податків у середовищі, повному ризиків [8]. Виділяють п'ять етапів ризик-орієнтованого податкового адміністрування в бюджетному процесі: виявлення ризиків, їх оцінювання, визначення та застосування контрзаходів, оцінка отриманих результатів [9, с. 255].

1 Виявлення (identification). Етап ідентифікації можливих перепон для досягнення цілей податкової служби – дотримання законодавства всіма платниками податків: помилок при реєстрації платників: вчасного неподання податкових декларацій; неправдивого заповнення податкових декларацій; несплати податкового обов'язку.

2. Аналіз (analysis). Стадія, на якій виявлені ризики зважуються і групуються у відповідному порядку. Унаслідок аналізу з'ясовується інформація про характеристики та чинники поведінки розглянутих платників податків, імовірність та можливі наслідки ризику, про тенденцію зміни ризику, – чи стає він більш чи менш серйозним, а також про можливі варіанти та вартість подолання ризику.

3. Розподіл ризиків за пріоритетом (prioritization). Результатом цього етапу є матриця, у якій ризики розподілені за важливістю та імовірністю виникнення негативних наслідків.

4. Опрацювання (treatment), що відбувається за одним із трьох основних напрямів: передача ризику організації, яка має більше можливостей для того, щоби впоратися з виявленим ризиком; зниження ризику шляхом запобігання можливостей порушення законодавства, усунення передумов для ненавмисних помилок або зменшення можливостей навмисних порушень: покриття ризиків.

5. Оцінка отриманих результатів (evaluation). Етап оцінювання виходу діяльності – прямих підсумків діяльності (кількість проведених перевірок, донараховані суми податків) та її результату – змін, які належать до цілей податкової служби, наприклад, підвищення рівня добровільної сплати податків.

В основі концепції ризик-орієнтованої системи адміністрування податків лежать такі поняття, як: фактори ризику – тобто причини, обставини, умови, що створюють можливість негативних (небажаних, небезпечних для виконання поставлених завдань) результатів; показники (критерії, індикатори) ризику – тобто те, що слугує сигналом про розгортання несприятливих подій, очевидне вимірюване свідчення про можливість реалізації ризику, що може бути зафіксоване при належній організації спостереження (моніторингу); наслідки ризику – це можливий вплив ризику або створеної ним проблеми на запланований (очікуваний) результат.

Ризик-орієнтована система адміністрування податків базується на тому, що податкові органи за рахунок поінформованості на як можна більш ранній стадії про можливі випадки порушення податкового законодавства відповідно реагують на них належними діями, у тому числі передбачають та упереджують можливі порушення податкового законодавства.

Робота з податковими ризиками передбачає створення єдиної бази податкових порушень як узагальнення результатів контролю, систематизацію недоліків податкового законодавства і порушень податкових нормативно-правових актів суб'єктами господарювання у процесі господарської діяльності, схем ухилень від оподаткування, загальних критеріїв, що можуть вказувати на наявність таких порушень, які на даний час відомі податківцям. За рахунок постійної контрольної роботи, в умовах виникнення нових видів, форм та методів господарської діяльності база даних податкових порушень буде постійно змінюватись, доповнюватись новими порушеннями. При цьому деякі порушення можуть втрачати свою актуальність або видозмінюватись.

Податкові ризики підлягають оцінці з точки зору їх фінансової важливості, що дає можливість визначити пріоритети під час роботи щодо усунення ризиків. Робота з податковими ризиками дозволить нейтралізувати будь-які можливі наслідки дії цих ризиків. Основна робота податкових органів у цьому напрямі націлюється на попередження ненадходження коштів до Державного бюджету. При цьому повинна використовуватися вся наявна інформація для впливу на дії платника та усунення неузгодженостей законодавства. Наслідки реалізації таких дій дозволяють максимально зменшити втрати надходжень платежів до бюджету.

Висновки і пропозиції. В умовах нестабільності зовнішнього середовища важливе значення має вивчення вітчизняними податковими службовцями найкращих європейських практик функціонування податкових адміністрацій із ризик-менеджменту щодо дотримання законодавства. Використання вказаного досвіду у практичній діяльності дозволить здійснювати ефективне ризик-орієнтоване податкове адміністрування, яке забезпечуватиме зростання доходів бюджету.

Перспективами подальших досліджень є розробка пропозицій із підвищення транспарентності бюджетного процесу.

Список літератури:

1. Забаренко Ю.О. Сучасна практика застосування методів податкового планування в діяльності підприємств провідних країн світу в посткризовий період [Електронний ресурс] / Ю.О. Забаренко // Стратегія розвитку України. Економіка, соціологія, право. – 2012. – № 1. – Т. 1. – Режим доступу: http://jrnl.nau.edu.ua/index.php/SR/article/view/4712
2. Воронкова О.М. Суспільно-політичні аспекти податкового менеджменту в Україні / О.М. Воронкова, О.Д. Гордей // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2014. – № 2. – С. 47-56.
3. Чайка В.В. Фінансово-правове регулювання гармонізації прямих податків у державах європейського союзу: досвід для України / В.В. Чайка // Наше право. – 2013. – № 11. – С. 191-196.
4. Грищенко О.О. Реформування податкової політики як стратегічний фактор розвитку економіки / О.О. Грищенко // Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України (економіка, право). – 2012. – № 4. – С. 95-101.
5. Гогіна О.М. Концептуальні засади та необхідність розвитку державного податкового менеджменту в Україні / О.М. Гогіна // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. – 2012. – № 3. – С. 273-278.
6. Чикаренко О.О. Орієнтири стратегічних змін державної податкової служби України в контексті реформування інституту державної служби [Електронний ресурс] / О.О. Чикаренко // Публічне адміністрування: теорія та практика. – 2012. – Вип. 2. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Patp_2012_2_29.pdf
7. Матвейчук Л.Е. Урядування країн Балтії: досвід для України / Л. Матвейчук // Державне управління та місцеве самоврядування. – 2015. – Вип. 2 (25). – С. 159-170.
8. Compliance risk management guide for tax administrations [Electronic source]. – Access mode: http://ec.europa.eu/taxation_customs/sites/taxation/files/resources/documents/common/publications/info_docs/taxation/risk_managt_guide_en.pdf
9. Романенко В.В. Європейський досвід управління ризиками в оподаткуванні / В.В. Романенко // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). – 2014. – № 1 (64). – С. 253-258.

Билюк А.В.
Институт экономики
Классического приватного университета (г. Запорожье)
Косова Э.В.
Институт права имени В. Сташиса
Классического приватного университета (г. Запорожье)

КОНЦЕПЦИЯ РИСК-ОРИЕНТИРОВАННОГО НАЛОГОВОГО АДМИНИСТРИРОВАНИЯ В БЮДЖЕТНОМ ПРОЦЕССЕ

Аннотация
Определена сущность, причины возникновения налоговых рисков как дуалистической категории со стороны государства и налогоплательщиков. Выделено пять этапов риск-ориентированного налогового администрирования в бюджетном процессе и дана их характеристика. Установлены факторы, лежащие в основе концепции риск-ориентированной системы администрирования налогов: факторы риска; показатели; последствия риска. Определено содержание работы по риск-ориентированному налоговому администрированию в бюджетном процессе, предусматривающее создание единой базы налоговых нарушений, систематизацию недостатков налогового законодательства, схем уклонений от налогообложения, общих критериев, которые могут указывать на наличие таких нарушений.
Ключевые слова: налоговое администрирование, бюджетный процесс, концепция, риск-ориентированная, налоговые нарушения.

Biljuk A.V.
Institute of Economics
Classic Private University (Zaporizhzhia)
Kosova E.V.
V. Stashys Institute of Law
Classic Private University (Zaporizhzhia)

THE CONCEPT OF RISK-BASED TAX ADMINISTRATION IN THE BUDGET PROCESS

Summary
The essence, the causes of tax risks as dualistic categories of the state and taxpayers are defined. Highlight five phases of risk-oriented tax administration in the budget process and provided their response. Established factors underlying the concept of risk-based system of tax administration, risk factors; Indexes; consequences of risk. The content of the work on risk-oriented tax administration in the budget process are defined, providing for the creation of a unified database of tax violations, deficiencies systematization of tax legislation, deviations from the tax schemes, the general criteria that may indicate the existence of such violations.
Keywords: value added tax, administration, risk assessment, category entities, tax violations.

UDC 335.76

INTERNAL FEATURES BRAND MANAGEMENT IN THE ORGANIZATIONAL CULTURE OF ENTERPRISE

Biliavska Y.V.
Kyiv National University of Trade and Economics

In the article features of internal brand management in the context of organizational culture. It is shown that the internal brand management – is part of the internal communications strategy aimed at forming a common system of values, attitudes and actions of employees that supports the development of brand enterprises of trade, and consequently improve the organizational culture. Found that the main purpose of the strategy of brand development is to achieve competitive advantage and competitiveness of the enterprise trade.
Keywords: life cycle, organizational culture, retail, business, trade, matrix, balanced.

General problem statement and its connection with significant scientific and practical tasks. The transformational changes, which are performed both in the brand management theory and in its practical implementation, intensify the need in the scientific research aimed to the production of theoretic and applied approaches for the internal brand management in the trading enterprises activities, and also its interconnection with the organizational culture.

The modern tendencies of macroeconomic stabilization, the national market saturation with products, the competition enhance, the development perspectives of the trading enterprises in the economic connections network, the Ukrainian economic subjects emergence in the world market determine the necessity of the internal brand management elements use in the organizational culture of trading enterprises [1, p. 1].

The internal brand management is closely connected with the notions of regulated organizational culture and trading enterprises' mission. As a rule, the personal charismata of one or two employees are not enough to make each of them realize the uniqueness and peculiarity of enterprise operation. Therefore the necessity of mission formation, the internal philosophy and organizational culture performing, emerges.

The internal brand management efficiency is manifested in the rise of the competitiveness due to the precise accordance of the product to the «brand promise», and, importantly, in the loyalty rise and perspective motivation of the employees, and even in enterprise and branch management system development. Such departments as Marketing and PR department, Personnel and HR department, department managers and, undoubtedly, the top management of the trading enterprises are engaged with the internal brand management issues, as well as organizational culture ones.

The analyses of the latest researches and publications in which the problem. The significant contribution into the study of the theoretic issues of the brand management development was made by the Western economists D. Aaker, T. Ambler, G. Armstrong, R. Batra, P. Doyle, J. Evans, J. Angel, P. Kotler, J.-J. Lambin, J. Myers, P. Miniard, H. Charmasson.

In Ukraine brand management is one of the insufficiently studied management objects in the system of the trading enterprises management culture. The realization of the necessity of the brand creation and management has determined the need in new scientific researches. Among the Ukrainian scientists, who studied the topic, we should name S. Derevianko, A. Leonidenko, O. Melnikova, V. Pertsiia and among Russian ones – G. Bagiieva, N. Diachkova, V. Domnina, V. Iievlieva, I. Kachalova, I. Kirilova, M. Ianenko.

The essential number of scientific developments affirms the scientists' interest in the mentioned study branch, and internal brand management is becoming the organizational culture inalienable part more and more often.

The article aims formulating (the task statement). The aim of the article is the study of the theoretic and practical aspects of the internal brand management in the context of the trading enterprises organizational culture.

The study tasks are determined by: the lack of the developments concerning the support of the integrated brand management as an organizational culture formation factor; the lack of the criteria for branding and marketing ratio determining; the weak use of the present foreign brand management developments in the national practice; the weak development at the majority of the Ukrainian trading enterprises of the productive inter-organizational relations and of the organizational culture which facilitates the enterprise successful advancement in the competition circumstances and in the integration of the branding with the system which is forming the organizational culture; weak considering of the communicative processes which are observable within the trading enterprises and beyond its boundaries during the organizational culture formation, lack of the distinct criteria of the tasks solving and the function distribution for the optimization of the organizational culture between the PR service and personnel management.

The major study material statement with the new arguments of the obtained scientific results. Internal brand management is a part if the internal communications strategy of the trading enterprises, which is oriented for formation of the united system of the employees' values, relations and actions, which supports the enterprise's brand development [2]. In A.B. Kotliar's opinion, brand management – is an activity based on the strategic orientation of the enterprise and aimed for providing with consumers sympathy, the endurance of the competition positions and the long-lasting success of the enterprise. Its goal is a development and growth of the major immaterial asset of the enterprise – the

brand capital [3]. The organizational culture formation of the trading enterprise (that is actually the management of this culture development at the stage of the trading enterprise creation and the first steps of its organizational culture formation) here means the process of the combining and integration of different elements of the trading enterprise organizational culture, which must be conformed and, if needed, subordinate target goals of this enterprise's activity and development in the market in the short and long perspectives [4, p. 140]. Therefore it is important to mention that the internal brand management and the trading enterprise organizational culture are aimed for the implementation of the enterprise's strategy.

Before the description of the internal brand management formation service at the enterprise, we will examine in details this notion and its function in the enterprise's activity.

Markets research in relation to commercial studies shows a correlation between the company's image and the products among the employees and customers. In practical terms for trading enterprises which ignore internal brand management and do not associate it with the organizational culture a number of problems emerges. The main ones are the advertising budget surplus and the lack of opportunities to encourage consumers. To avoid this, the trading enterprise's personnel must believe in its brand to the same extend as consumers do.

The minimum conditions for the implementation of internal brand management at the trading enterprises, as well as for formation of an effective organizational culture are a mission statement, a business strategy availability, the consistency of the management styles to senior management and the satisfaction of basic needs of employees.

Thus, Internal brand management is important in organizational culture because it involves: the analysis of the elements of the management and organizational culture system; the examination of the trade and brand concept strategies; the formation of the factors which affect loyalty of the group, the mechanisms to increase loyalty and potential threats; initial image description of the trading enterprise, development, refinement of the concepts of the internal brand management with considerations of the strategy and organizational culture [2]. It should also be noted that the internal brand management and the organizational culture of trade enterprises have similar basic attributes, Fig. 1.

The immediate results of the internal brand management introduction are the formation of the clear ideas about the brand in the staff's conscience, which define their relationship to the trading enterprise and products, the belief in their value and appropriate behavior aimed at strengthening the brand [2].

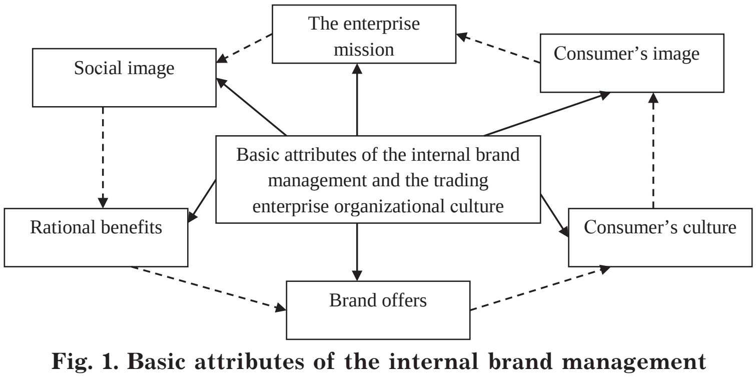

Fig. 1. Basic attributes of the internal brand management and the trading enterprise organizational culture

In this regard, it is possible to argue about significant long-term effects of the internal brand management system introduction. In particular, internal brand management allows to: create a common understanding of goals, values and competitive advantages of the trading enterprises; enhance the image, increase motivation, the activity value and the pride of achievements; involve the employees in work, determine the responsibility for the outcome; consolidate departments and employees; move from fragmentation to unity, from declarations to actions, from violence and coercion to cooperation and understanding.

The significant component of the trading enterprise internal brand management is the development and implementation of PR-program on the creation and strengthening of positive corporate image with a stable reputation of the enterprise, including such important areas of PR activities, as relations with staff, shareholders, investors, governmental and non-governmental organizations, management of crisis or problem situations [7, p. 8].

The PR department employees accomplish a routine interaction with the media: answer phone calls and requests of journalists, organize interviews with management, convene a press conference or briefing on the occasion of the major events in the enterprise's history, implement press tours and press breakfasts on particularly important topics and manage the communicatory campaigns in the mass media.

Such tasks as regular preparation and distribution of key information papers and fashion PR-documents, like press releases, press-kits, press statements and sponsored articles, background reports, presentation of advertising and image brochures, annual reports, to the mass media and internal and external target audiences are assigned on the corporate personnel of the PR department. The internal brand management, as well as the organizational culture, is necessary for all the aspects of the trading enterprise and its internal elements activity. Thus, an effective internal brand management does not mean an additional advertising budget for employees and customers' loyalty formation, but it is the process of acquiring enterprise's identity and peculiarity. Therefore, the aforementioned factors and causes of the internal brand management are essential in the trading enterprise organizational culture formation, moreover, they complement it.

Finally, it should be noted that the brand strategy of internal management, as well as the organizational culture, begins with the understanding of its brand by the trading enterprise. What is the brand? What is the mission and the vision of the brand? Who are the key customers and consumers, and what values does the brand bring to them? What are the competitive advantages? The realizing of the answers to these questions can help com-

panies to understand the true nature and potential of the brand, to picture the strategies for the brand development that will provide high brand positions in the market and customer loyalty [5].

Conclusions drawn from the study and recommendations for further researches in this direction. Considering all the aforementioned, it is possible to draw the range of conclusions. The internal brand management, as a set of measures for branding formation, concerns directly not only a specific task of creating the brand, but also the trading enterprise organizational culture.

Marketing communications for improvements in the creation of the brand and the organizational culture formation are integrated not only with each other (PR, advertising, sales promotion, direct marketing, in-house promotion), but also with the methods of effecting the consumers and the channels of communication. In addition, the organizational culture undergoes the integrative process with the consumption culture, which serves as a specific filter through which all types and forms of communication and understanding about the company, products and brands are displayed.

The internal brand management is not just the prerogative of the marketing and management, but also of the entire personnel. The association of people around the enterprise culture must be skillfully utilized in order to unite them around their brand within and beyond the company. The internal brand management focuses the enterprises on their performance goals, including the formation of the organizational culture.

The new approaches to the creation, development and management of the internal brand management are based on combining the objectives of the organizational culture formation and the brand management. In order to achieve optimal levels of the consumers' satisfaction and loyalty it is necessary to apply new technologies, and not to forget the modern cultural and social needs of the personnel, partners and customers.

References:

1. Велещук С. С. Бренд–менеджмент в стратегічному розвитку підприємств: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (легка промисловість)» / С. С. Велещук; Київ. нац. ун–т технологій та дизайну. – К., 2008. – 21 с.
2. Формирование системы внутреннего брендинга в компании [Электронный ресурс] – URL: http://decision.ru/cons/services/231,print/.
3. Котляр А. Б. Бренд-менеджмент у системі стратегічного управління підприємством // [Електронний ресурс] – URL: http://www.rusnauka.com/33_DWS_2010/33_DWS_2010/Economics/73784.doc. htm
4. Гайдай Ю.В. Управління розвитком організаційної культури торговельного підприємства / Ю.В. Гайдай, Г.Т. П'ятницька, А.В. Предєін // Вісник КНТЕУ. – 2013. – № 4 (21). – С. 139–143.
5. A Simple Brand Development Strategy. // [Електронний ресурс]. – URL: http://www.adherecreative.com/blog/bid/65021/A-Simple-Brand-Development-Strategy
6. Biliavskyi V. Evaluation of personal career management efficiency of trade enterprise employees / V. Biliavskyi, Y. Biliavska // Canadian Journal of Science and Education, Toronto, 2014, № 2. – P. 684-695.
7. Чикусова М. Ю. Сумісний брендинг, як технологія бренд-менеджменту / М. Ю. Чикусова // Сталий розвиток економіки. – 2011. – № 6. – С. 257–262.
8. П'ятницька Г. Т. Управління розвитком організаційної культури торговельного підприємства / Г. П'ятницька, Ю. Гайдай, А. Предєін // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. – 2013. – № 3. – С. 17-31.
9. Захарчин Г. М. Механізм формування організаційної культури машинобудівного підприємства [Текст]: [монографія] / Г. М. Захарчин. – Львів: Видавництво Нац. ун-ту „Львівська політехніка», 2009. – 276 с.

Білявська Ю.В.
Київський національний торговельно-економічний університет

ОСОБЛИВОСТІ ВНУТРІШНЬОГО БРЕНД-МЕНЕДЖМЕНТУ В КОНТЕКСТІ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ПІДПРИЄМСТВА

Анотація
Розглянуто особливості внутрішнього бренд-менеджменту в контексті організаційно культури. Доведено, що внутрішній бренд-менеджмент – це частина стратегії внутрішніх комунікацій компанії, спрямована на формування єдиної системи цінностей, відносини і дій співробітників, що підтримує розвиток бренду підприємства торгівлі, а відповідно і вдосконалення організаційної культури. Встановлено, що головною метою формування стратегії розвитку бренду є досягнення конкурентних переваг та забезпечення конкурентоспроможності підприємства торгівлі.
Ключові слова: бренд, життєвий цикл, торгова марка, імідж, якість, ефективність.

Белявская Ю.В.
Киевский национальный торгово-экономический университет

ОСОБЕННОСТИ ВНУТРЕННЕГО БРЕНД-МЕНЕДЖМЕНТА В КОНТЕКСТЕ ОРГАНИЗАЦИОННОЙ КУЛЬТУРЫ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
Рассмотрены особенности внутреннего бренд-менеджмента в контексте организационно культуры. Доказано, что внутренний бренд-менеджмент – это часть стратегии внутренних коммуникаций компании, направленная на формирование единой системы ценностей, отношения и действий сотрудников, поддерживает развитие бренда предприятия торговли, а соответственно и совершенствования организационной культуры. Установлено, что главной целью формирования стратегии развития бренда является достижение конкурентных преимуществ и обеспечения конкурентоспособности предприятия торговли.
Ключевые слова: бренд, жизненный цикл, торговая марка, имидж, качество, эффективность.

УДК 339.658

СОЦІАЛЬНО-ЕТИЧНИЙ МАРКЕТИНГ ТА ЛЮДИНА

Буга Н.Ю., Бащун А.Б.
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

Систематизовано напрацювання вчених у формуванні теорії поведінки споживача. Систематизовано напрацювання вчених у формуванні концепції соціально-етичного маркетингу. Апробована гіпотеза про вплив економічних ефектів на зміни в якості життя, стан соціального розвитку держави. Удосконалено ключові положення маркетингової теорії як основи реструктуризації процесів виробництва, розподілу, обміну та споживання товарів і послуг. Розроблено методичні підходи до забезпечення реалізації принципів соціально-етичного маркетингу на засадах узгодження інтересів виробника, споживача і суспільства.
Ключові слова: біхевіоризм, національна економіка, поведінка споживача, соціально-етичний маркетинг, сталий розвиток, якість життя.

Постановка проблеми. По-перше, маркетинг з позицій практичної діяльності виник у часи, коли з'явилася потреба в товарообміні (продаж-купівля). По-друге, у письмовому вигляді відображення маркетингових принципів з'явилося тоді, коли з'явилася у різних народів у різній транскрипції писемність. По-третє, науковий, узагальнювальний підхід під час формування маркетингової теорії виник у ситуації кризи перевиробництва. По-четверте, маркетинг (обмін) має бути націленим, насамперед, на товар та послуги власного, національного виробника, забезпечуючи робочими місцями працівників своєї, а не іншої, а тим більше, набагато потужнішої держави чи групи держав. По-п'яте, приєднуючись до політичного, економічного чи військового союзу керівництво держави має ставити понад усе інтереси власного народу, покращання якості життя кожного громадянина, а не 10% найбагатших її представників. По-шосте, проповідуючи, що «головне в маркетингу – цільова орієнтація та комплексність, тобто покращення підприємницької, господарської, виробничої і збутової діяльності» [4], варто постійно співвідносити інтереси підприємства та підприємця з інтересами суспільства з позицій підвалин і концепції соціально-етичного маркетингу, і концепції сталого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепції соціально-етичного маркетингу приділяють все більшу увагу, оскільки на нинішньому етапі розвитку цивілізації підприємницька діяльність має орієнтуватися: а) на отримання очікуваного економічного зиску, б) на задоволення потреб носіїв платоспроможного попиту, тобто, споживачів, в) на поліпшення (принаймні, не погіршення) навколишнього середовища, середовища життєдіяльності людини. Наведемо лише обмежений перелік прізвищ філософів, вчених, топ-менеджерів, політичних діячів, які у своїх працях, своїми діями намагалися і намагаються прокласти теоретичні та практичні шляхи до вирішення надзвичайно складної проблеми, пов'язаної з підвищенням добробуту кожної людини не лише як споживача, а як творця щасливого майбутнього. Серед прізвищ «першої величини»: Аристотель, Н. Макіавеллі, М. Монтень, А. Файоль, І.Я. Франко, Лі Куан Ю. Серед зарубіжних дослідників проблем соціально-етичного маркетингу відзначимо напрацювання: Г.Г. Абрамішвілі, Г.Л. Багієва, В. Благоєва, Т.Л. Короткової, а також Ж. Бодрийяра, Ф. Котлера, Р. Уотермена, К.-Х. Хоппе, Х. Швальбе, Дж. О'Шонессі. В Україні до науковців, які ґрунтовно опікуються проблемами соціально-етичного маркетингу, варто зарахувати, насамперед, такі прізвища: А.Ф. Павленко, Є.В. Крикавський, С.С. Гаркавенко, С.В. Скибінський. Окремими питаннями, пов'язаними з дослідженням поведінки

споживача на ринках товарів та послуг, плідно займаються такі вітчизняні та зарубіжні автори: Р. Блекуэлл, Л.С. Драганчук, П. Миниард та Дж. Енджел, П. Гембл, М. Стоун та Н. Вудкок, О.В. Зозульов, Л.А. Платонова, О.С. Посипанова, Прокопенко О.В. та М.Ю. Троян, В.Н. Салин, Г.Л. Трусов, Д. Статт, О.К. Шафалюк [5].

Разом з тим, чимало аспектів теорії соціально-етичного маркетингу, пов'язаних з всезростаючими потребами споживача, які б узгоджувалися з інтересами та можливостями колективу підприємства, регіону, країни, врешті-решт, планети з позицій основних положень концепції сталого розвитку, без сумніву, вимагають поглибленого дослідження. Непідготовленість до вирішення економічних і соціальних проблем в умовах невдало здійснюваних реформ постійно змінюваними урядами в Україні, які стосувалися і макро-, і мікрорівня, тобто рівня підприємницьких структур і бізнес-процесів, диктує необхідність розробки нових підходів до їх перебудови на принципово нових позиціях. Ідея вдосконалення виробничих відносин в умовах ринку, в умовах посилення тиску сильніших над слабкішими, в умовах жорсткої конкуренції з урахуванням дотримання соціально-етичних норм саме й полягає у необхідності розробки та реалізації виваженіших соціальних, моральних і етичних стосунків в економічній сфері, поступове вдосконалення усього суспільства [3].

Мета статті. Головною метою цієї роботи є поглиблення теоретичних, методологічних і методико-прикладних основ процесу управління соціально-етичним маркетингом з узгодженням інтересів виробника, споживача, суспільства на засадах концепції сталого розвитку. Методологічним підґрунтям в процесі здійснення наукового пошуку виступає сукупність принципів та методів економічної теорії, зокрема напрацювань нобелівських лауреатів, а також концептуальні підходи в економічній науці з вивчення проблем сталого розвитку, геополітики, глобалізації, соціально-етичного маркетингу, циклічності розвитку економічних систем.

Виклад основного матеріалу. Свого часу Аристотель наголошував, що «у людині є два начала: біологічне і громадське. Вже з моменту свого народження людина не залишається наодинці сама з собою; вона залучається до усіх звершень минулого і сьогодення, до думок і почуттів усього людства. Життя людини поза суспільством неможливе». І. Я. Франко у своїй праці «Що таке поступ?» зазначав: «Кожна людська особа сама для себе цілий світ, кожна в своїх очах має право жити як їй хочеться. Розвиватися як може і все, що обмежує, стісняє її – шкідливе. Але чоловік – громадський звір, він живе на світі не сам, а в родині, в громаді...».

Враховуючи висловлене славетним македонцем і славетним українцем, споживача, його поведінку розглядатимемо з позицій:

а) особистісних потреб,

б) з позицій як члена «громади» (помешкання, підприємства, країни),

в) з позицій жителя планети (концепція сталого розвитку).

Поведінку кожного індивідуума як споживача у тій чи іншій ситуації надзвичайно важко спрогнозувати, але це питання слід розглядати, безумовно, з огляду соціально-етичних, загальнолюдських цінностей.

До речі, саме Аристотель ввів терміни «етика», «етичний» для того, щоб позначити особливий клас людських властивостей, названих ним етичними доброчесностями. Етичні доброчесності є серединою між крайнощами – надлишком і недоліком, і об'єднують такі риси, як лагідність, мужність, помірність, щедрість, величавість, великодушність, честолюбство, рівність, правдивість, люб'язність, дружелюбність, справедливість, практичну мудрість, справедливе обурення. Моральні, або етичні доброчесності народжуються із звичок-устоїв: людина діє, набуває досвіду, і на основі цього формуються риси його вдачі. Розумні доброчесності (доброчесності розуму) розвиваються в людині завдяки навчанню [1].

Зрозуміло, що амплітуда цінностей занадто велика від жебрака до олігарха. У цьому зв'язку Аристотель зазначав, «... коли в державі багато осіб позбавлені політичних прав, коли в ній багато бідняків, тоді в такій державі неминуче виникають вороже налаштовані елементи» [1].

Відомі надбання цивілізаційного розвитку, відомі теорії людської поведінки покликані в узагальненому вигляді дослідити, описати і пояснити характерні особливості реагування індивідуума на ті чи інші подразники (потреби, пропозиції, вимоги, мотивації, загрози, дії тощо).

Модель поведінки споживача – це сукупність взаємопов'язаних між собою загальних принципів поведінки споживача на ринку, що включає, передусім, максимізацію сукупної корисності, закон убування граничної корисності та бюджетні обмеження. У ланцюжку «потреби – думки – дії» перші дві складові необхідні для здійснення певних намірів (проявити інтерес, придбати чи вивільнитися).

Серед доступних до розгляду підходів щодо умисної і мимовільної поведінки споживача його можна розглядати з деяких, нижчезазначених позицій. По-перше, споживач досліджується як біологічна істота, що реагує на ситуацію на основі умовних і безумовних рефлексів. Теорія рефлекторної діяльності (І. М. Сєченов, І. П. Павлов, В. М. Бехтєрєв) ґрунтується на таких принципах: детермінізму, тобто поштовху, причини будь-якої дії, її ефекту; аналізу та синтезу, тобто розкладання цілого на частини і надалі створення нового цілого з елементів старого; структурності та пристосування динаміки до структури.

Теорія біхевіоризму (англ. behavior – поведінка) – напрям у вивченні психологічних аспектів поведінки споживачів в процесі вибору і купівлі товарів, виявлення їх мотивацій та переваг. Згідно з цією теорією предметом психології є поведінка, а не свідомість. Оскільки при започаткуванні біхевіоризму було прийнято ототожнювати між психікою і свідомістю (психічними вважалися процеси, які починаються і закінчуються у свідомості), виникла версія, що нібито усуваючи свідомість, біхевіоризм тим самим ліквідовує психіку. Найважливішою категорією біхевіоризму виступає стимул, під яким розуміється будь-яка дія на організм з боку середовища, зокрема і наявна ситуація, реакція та підкріплення, яким для людини може виступати словесна або емо-

ційна реакція навколишніх людей. Суб'єктивні переживання при цьому в біхевіоризмі не заперечуються, але ставляться в положення, підпорядковане цим діям (Г. Ассель, К. Голл, Ф. Кардес, Й.П. Петер та Й.К. Ольсон, Дж.Е. Толмен, Е. Торндайк, Уотсон, Л.Дж. Шифман та Л.Л. Канук). По-друге, споживач розглядається з погляду як раціональної, «економічної людини». Концепція економічної людини ґрунтується на ідеї А. Сміта про дію «невидимої руки» або сил ринку на егоїстичного підприємця, який переслідує, насамперед, власний інтерес, здійснюючи комерційну діяльність в умовах мінімального втручання держави в сферу ринкових відносин. Модель «економічної людини» враховує допущення про визначальну роль особистого інтересу суб'єкта в мотивації його поведінки. Етичним виправданням егоїстичних дій «економічної людини» слугує ототожнення його особистої вигоди з громадською користю шляхом виробництва і реалізації якісного товару або послуги. Послідовниками концепції економічної людини є неокласики – Г. Беккер, П. Самуельсон, неоінституціоналісти – Й. Шумпетер, Ф. Хайек. По-третє, до досліджень поведінки споживача причетна і когнітивна психологія – розділ психології, що вивчає когнітивні, тобто пізнавальні процеси людської психіки (Дж. Брунер, Б. Гантер та А. Фернхам, Дж. Міллер, У. Найсер, В.П. Позняков, О.С. Посипанова, А. Чаудхури). Дослідження в цій галузі пов'язані з питаннями пам'яті, уваги, почуттів, подання інформації, логічного мислення, уяви, здатності до ухвалення рішень. Висновки когнітивної психології широко використовуються в інших розділах психології, зокрема, в соціальній психології, психології особи. Найбільшого поширення набула концепція, що представляє психіку у вигляді пристрою з фіксованою здатністю до перетворення сигналів. Головна роль в цій концепції відводиться внутрішнім когнітивним схемам та активності організму в процесі пізнання. Когнітивна система людини розглядається як така, що має облаштування введення, зберігання, виведення інформації з урахуванням її пропускної спроможності. Класиками економічної теорії про людину (споживача) в умовах ринкових відносин визнано такі імена: А. Сміт, Д. Рікардо, Дж.С. Мілль, А. Вагнер, К. Маркс, А. Маршалл, В.І. Вернадський. Особлива роль у дослідженні проблеми, що стала предметом нашої уваги, належить нобелівським лауреатам, а саме: при вивченні теорії стимулів, поведінки людини, конфліктів і співробітництва – Дж. Миррлис, В. Вікрі Вільям, Г. Беккер, Ф. Кідланд, Т. Шеллінг; в поглибленні теорії економіки добробуту – А. Сен, Дж.Р. Хікс, К. Ерроу; при розгляді політики економічної стабілізації – М. Фрідмен; при вдосконаленні теорії економічного зростання – С. Кузнець, Р. Солоу; при аналізі взаємозалежності економічних, соціальних та інституціональних явищ – Г. Мюрдаль, Ф. Хайек; в розвитку теорії прийняття екологічних і політичних рішень – Дж. Бьюкенен, С. Герберт; нарешті, при характеристиці економіки країн, що розвиваються – Т. Шульц, А. Льюіс. Крім наведених теорій і моделей поведінки споживача є багато інших, які розглядають його: як соціальну істоту, що керується суспільними нормами (соціальна психологія); як діючого у відповідь на підсвідомі бажання та переконання (психоаналіз); з позицій, що поведінка споживача обумовлена генетично (соціобіологія); як вільного агента, що керується потребами і думками, які виходять за межі звичного егоїзму (етнопсихологія) тощо [2].

Людство з кожним днем все більше тривожать нищівні процеси, що відбуваються на нашій планеті від військових конфліктів, які постійно виникають, різнокольорових революцій до всезростаючого забруднення довкілля, знищення флори і фауни. Прикро, але майже усі аспекти життя перетворюються на джерело комерційного прибутку, товар. Безумовно, можна пояснити процес всезростаючих потреб споживача. Реалізується цей процес за рахунок суспільно обумовленого розвитку їх предметів. Потреби проявляються в мотивах, бажаннях, уподобаннях, смаках тощо. Разом з тим, виховання потреб – одне з центральних завдань формування особи. Будь-який вид потреби повинен поєднуватися з явищем необхідності. З одного боку, проповідується збільшення і розширення потреб для людини, з іншого, через збільшення всезростаючих потреб людина деградує, забруднює землю, по якій ходить, воду, яку п'є, і повітря, яким дихає, тобто місце і середовище існування, помешкання, знищує усе живе і неживе на планеті. У цьому проявляється протиріччя і єдність понять потреба-необхідність [6].

Транснаціональні компанії (ТНК) намагаються втілювати принципи та стандарти, наприклад, «еко», «зеленого маркетингу» не стільки для того, щоб покращити свій імідж, скільки вважають ідеї сталого маркетингу, сталого розвитку вагомою складовою своєї довгострокової стратегії.

Прогресивні компанії на чолі з прогресивними менеджерами вважають цей напрямок реальним джерелом конкурентної переваги. Причому, передові компанії намагаються рекламувати свою продукцію з позицій успішності її реалізації на усіх етапах життєвого циклу: розробка – виробництво – реалізація – споживання – утилізація з огляду впливу на природу та соціальні відносини.

З сукупності накопичених проблем споживання варто виокремити проблему нерівності. Нерівність має місце повсюди – в доходах, в сферах зайнятості, освіти, охорони здоров'я. Продовжує посилюватися на планеті ситуація, коли багаті стають ще багатшими, бідні стають ще біднішими. Високий рівень нерівності підриває розвиток загалом цивілізації, перешкоджає економічному прогресу, послабляє демократичні перетворення, загрожує соціальній гармонії, ставить під сумнів ефективність втілення у життя концепції сталого розвитку.

У класичному ланцюгу суспільного виробництва «виробництво – розподіл – обмін – споживання» розглянемо лише питання якості товарів і послуг, які пропонує споживачу їх виробник, причому і національний, і зарубіжний. Не розвиваючи національну економіку, держава все більше котиться вниз практично в усіх світових рейтингах. Підтвердженням цій заяві є стан трьох ключових компонентів, за яких і лише за яких можливе життя на планеті. Йдеться про стан води, повітря і харчів. Так, Україна посідає 95 місце серед 112 країн світу за рейтингом якості питних джерел. Проблема забезпечення населення України якісною питною водою з кож-

ним роком стає все актуальнішою. Практично всі поверхневі, а в окремих регіонах і підземні води за рівнем забруднення не відповідають вимогам стандарту на джерела водопостачання. За даними ЮНЕСКО, найчистіша вода є у Фінляндії. 1 млрд. жителів планети взагалі не мають доступу до безпечної води.

Стосовно повітря зазначимо, що за 20 років столиця України, м. Київ, перемістилася на останню, 30-ту сходинку рейтингу екологічності серед європейських столиць. Кияни змушені вдихати понад 20 видів шкідливих для здоров'я домішок (діоксин сірки, оксид вуглецю, діоксин азоту тощо). На 1 кв. км у столиці викидається 10,1 т шкідливих речовин. Індекс «впевненості в їжі» дає можливість експертам оцінити, коли люди в будь-який час мають фізичний, соціальний та економічний доступ до достатньої та поживної їжі, яка відповідає їхнім дієтичним потребам для здорового та активного життя.

Недотримання узгодженості між економічною, соціальною та екологічною складовою концепції сталого розвитку на практиці відображаються так, що за рівнем очікуваної тривалості життя Україна посідає лише 122-ге місце у світовому рейтингу. Отже, соціально-етична місія підприємницької діяльності – це задоволення не лише матеріальних, але й духовних потреб кінцевих споживачів шляхом впровадження положень соціально-етичної концепції маркетингу в процеси виробництва і збуту соціально-значущих товарів та послуг з метою підвищення добробуту громадян. Для втілення в життя концепції соціально-етичного маркетингу необхідно керуватися певними принципами, які мають бути сформульовані з урахуванням впливу чинників зовнішнього і внутрішнього середовища на ведення бізнесу. Інакше кажучи, йдеться про так звані «керовані» і «некеровані» фактори в маркетингу. Місія реструктуризованого бізнесу має змінюватися з урахуванням вимог соціально-етичних норм і стандартів. Суть її полягає в наданні вищої споживчої цінності ефективнішими порівняно з конкурентами методами, що забезпечують добробут і окремих споживачів, і усього суспільства.

Модифікована модель соціально-етичного маркетингу повинна включати, окрім елементів традиційного комплексу, і правову складову (закони, кодекси, стандарти) для вирішення важливих юридичних та соціальних проблем, що виникають в процесі управління маркетинговою діяльністю. Йдеться про проблеми, пов'язані з врегулюванням питань товарної і цінової політики; з організацією збуту і на внутрішньому, і на зовнішньому ринку; проведенням рекламних кампаній, виставок, конференцій; взаємовідносинами з постачальниками та конкурентами.

Висновки і пропозиції. Мудреці, філософи, вчені, а також лідери успішно функціонуючих підприємств, регіонів, партій, країн стверджують і доводять на практиці, що розвиток цивілізації повинен здійснюватися на засадах концепції сталого розвитку, узгодженості її трьох складових: екології, соціології, економіки. Система інтересів має задовольняти кожного члена родини, громади, підприємства, країни, планети. Саме ці критерії потрібно враховувати при розгляді теоретичних і практичних аспектів поведінки споживача у разі застосування концепції соціально-етичного маркетингу.

На зменшення відстані між крайніми точками у середньосвітових значеннях якості життя кожної людини кожної країни повинна впливати кожна зі складових суспільного виробництва: виробництво – розподіл – обмін – споживання. Споживати можна лише те, що вироблено, те, що створено. Процеси глобалізації мають не збільшувати прірву між багатими і бідними людьми, регіонами, країнами, а навпаки, вирівнювати рівень життя на планеті. Споживач має стверджуватися не в напрямі споживацтва, а в напрямі узгодження матеріальних і духовних інтересів,потреб, в напрямі усебічного розвитку особистості.

Список літератури:

1. Аристотель [Электронный ресурс]. – Режим доступу: http://ru.wikipedia. org/wiki/.
2. Зозулев А. В. Поведение потребителей: Учеб. пос. – К.: Знания, 2004. – 364 с.
3. Соціальний маркетинг: предмет і освітні типи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://e-orks.com.ua/work/5248_Socialnii_marketing_predmet_i_osvitni_tipi.html
4. Соціально-етичний маркетинг та його місце в системі концепцій маркетингу сучасних підприємств [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/1944051853689/marketing/sotsialno-etichniy_marketing_yogo_mistse_sistemi_kontseptsiy_marketingu_suchasnih_pidpriyemstv
5. Роль соціально-етичного маркетингу в українському бізнесі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.refmaniya.org.ua/menedzhment/rol-sots-alno-etichnogo-marketingu-dlya-ukra-nskogo-b-znesu
6. Шацьких К.О. Роль соціально-етичного маркетингу для українського бізнесу [Электронный ресурс] / К.О. Шацьких // Проблеми системного підходу в економіці. – 2010. – № 2.

Буга Н.Ю., Бащун А.Б.
Винницкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

СОЦИАЛЬНО-ЭТИЧЕСКИЙ МАРКЕТИНГ И ЧЕЛОВЕК

Аннотация
Систематизированы наработки ученых в формировании теории поведения потребителя. Систематизированы наработки ученых в формировании концепции социально-этичного маркетинга. Апробирована гипотеза о влиянии экономических эффектов на изменения в качестве жизни, состояние социального развития государства. Усовершенствована ключевые положения маркетинговой теории как основы реструктуризации процессов производства, распределения, обмена и потребления товаров и услуг. Разработаны методические подходы к обеспечению реализации принципов социально-этического маркетинга на основе согласования интересов производителя, потребителя и общества.
Ключевые слова: бихевиоризм, национальная экономика, поведение потребителя, социально-этический маркетинг, стабильное развитие, качество жизни.

Buga N.Y., Bashchun A.B.
Vinnitsa Trade and Economic Institution
Kyiv National University of Trade and Economics

SOCIAL-ETHIC MARKETING AND HUMAN

Summary
Work of scientists is systematized in forming of theory of behavior of consumer. Work of scientists is systematized in forming of conception of the social-ethic marketing. The approved hypothesis is about influence of economic effects on changes as life, social development of the state status. Key positions of marketing theory as bases of restructuring of processes of production, distribution, exchange and consumption of commodities and services are improved. The methodical going is worked out near providing of realization of principles of the social-ethic marketing on principles of concordance of interests of producer, consumer and society.
Keywords: behaviorism, behavior of consumer, national economy, quality of life, social-ethic marketing, steady development.

УДК 640.432

ПЕРСПЕКТИВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТЕРМАЛЬНЫХ ИСТОЧНИКОВ ХЕРСОНСКОЙ ОБЛАСТИ В ИНДУСТРИИ ГОСТЕПРИИМСТВА

Васильева Е.С., Голикова Т.П.
Национальный университет пищевых технологий

В работе проанализированы предложения ведущих украинских и европейских рекреационных комплексов с использованием термальных источников. Охарактеризована их структура, перечень основных и дополнительных услуг. Показана перспектива термальных источников Херсонской области для создания бальнеологических объектов европейского образца с надлежащим уровнем услуг и качеством сервиса.
Ключевые слова: термальный источник, рекреация, отель.

Постановка проблемы. Украина богата на природные ресурсы, среди которых важное место занимают те, использование которых применяется для лечения, профилактики, а также отдыха организма и снятия стресса. С каждым годом интенсивность и темп жизни растет, и все меньше остается времени для своего здоровья. Кроме того, не способствует поддержанию здоровья и экономическая ситуация, низкая платежеспособность, а также низкий уровень сервиса и услуг в отечественной индустрии гостеприимства. Поэтому многие не хотят тратить деньги на отечественные здравницы, а предпочитают редко, но с комфортом посещать зарубежные курорты. Поэтому для привлечения туристов, а значит и прибыли для страны, необходимо улучшать отечественные здравницы и максимально использовать с этой целью природные ресурсы.

Анализ последних исследований и публикаций. Сегодня отечественная сфера гостеприимства предлагает отельно-рекреационные объекты на территории существующих геотермальных источников (Трускавец, Миргород, Винница и других), а также вновь открывающихся (Косино, Берегове).

На сегодняшний день на первом месте развития курортных мест находится Карпатский регион. Но Украина имеет различные рекреационные регионы, в частности представляет интерес развитие и южной части Украины. За последние годы в результате аннексии Крыма увеличились туристические потоки в Одесской, Николаевской, Херсонской и Запорожской областях, что, безусловно, требует ответных вызовов для участников туристического рынка. Наличие Черного и Азовского морей, богатых природных бальнеологических ресурсов (Скадовск, Голая пристань, Геническ, Куяльник и многие другие), свидетельствует о важности рассмотрения этого вопроса.

Цель статьи. Исследовать предложения существующих рекреационных, бальнеологических предприятий гостиничного хозяйства Украины, проанализировать предлагаемые концепции заведений, сравнить основные и дополнительные услуги на туристическом рынке Украины с целью перспективы создания бальнеологических объектов европейского образца с надлежащим уровнем услуг и качеством сервиса в Херсонской области.

Изложение основного материала. Следует отметить небольшое количество рекреационных объектов в этой местности. Среди них санаторий «Гопри», расположенный в городе Голая Пристань Херсонской области. Рядом с санаторием находится озеро Соляное, лечебные свойства которого известны с 1709 года. В санатории проводится лечение и профилактика следующих заболеваний костно-мышечной системы, органов дыхания, кожи, урологических и гинекологических заболеваний [1]. Санаторий оказывает услуги лечебных процедур – бальнеотерапия, подводное вытягивание позвоночника, подводный душ – массаж, вихревые ванны для верхних и нижних конечностей, гидрокинезотерапия; различные виды грязелечения, аппаратная физиотерапия, массаж, психотерапия, фитоаромотерапия и др. На берегу озера построены грязелечебницы, спальные корпуса, столовая. Санаторий рассчитан на 350 человек. Курортный сезон длится с мая по октябрь. Новых глобальных реконструкций комплекса не проводилось. Средняя цена за путевку 380...560 грн. с человека, включая проживание, лечение и питание.

Еще одним примером климатического и бальнеологического курорта южного региона является санаторий «Скадовск» (матери и ребенка) в Херсонской области [2]. Санаторий расположен в парковой зоне, в 100 метрах от морского залива Джарылгач. Его относят к числу самых старых здравниц этой местности, он предлагает процедуры, эффект от которых увеличивается благодаря действию климата. Вода Джарылгачского залива насыщена минералами, йодно-бромными соединениями и сероводородом, которые необходимы при заболеваниях органов дыхания, щитовидной железы, нервной и сердечно-сосудистой систем. Воздушные ванны улучшают общее состояние организма, способствуют снижению артериального давления (при гипертонии). Монотонный ритм морского прибоя успокоительно действует на нервную систему, улучшает сон. Вместимость санатория 650 человек, 2-3 местные номера стоимостью около 300 грн. Имеет лечебный корпус, столовую и спальные корпуса [2].

Мало изученным с научной точки зрения и как объект туристической аттракции является лечебный гейзер, расположенный в Херсонской области на территории Черноморского заповедника, в его буферной зоне, недалеко от Тендровского лимана в с. Коммуна [3]. Этот гейзер образован природным способом: нагревание воды происходит за счёт конвективной циркуляции, то есть просачивающиеся вниз воды достигают глубины около 1 км, где порода имеет более высокую температуру (из-за геотермического градиента земной коры составляет приблизительно 30°С на 1 км первые 10 км). Со скважины глубиной более 1500 м выходит на поверхность уникальная минеральная вода температурой 65-70°С, относящаяся к группе очень горячих термальных источников. Эта вода в три раза солонее воды в Черном море и имеет схожий состав с водой Мертвого моря, богата многими минералами, основной из которых бром (14,4-15 мг/дм^3), бор (14,3-14,7 мг/дм^3), йод (19,7-20,3 мг/дм^3) [4]. В настоящее время этот гейзерный источник используется местными жителями и близлежащих населенных пунктов как объект для пляжного отдыха. Популяризация этого гейзера является перспективной для создания грандиозного рекреационного комплекса, который привлечет не только отечественных туристов, а также зарубежных гостей.

Для этого необходимо проанализировать концепцию, перечень услуг ведущих предприятий гостеприимства, которые используют термальные воды, в Европе и Украине.

В последнее десятилетие в Карпатском регионе нашей страны открылся ряд оздоровительно-рекреационных комплексов – «Косино» (урочище Косонь), «Жайворонок» (Берегове), «Термальные воды Закарпатья» (с. Нижнее Солотвино).

Комплекс «Косино» открылся в 2006 году, имеет горячий гейзер термальной воды, которая направляется со скважины глубиной 1190 м под землей и попадает в термальный бассейн с температурой 40...45°С [5]. Такая вода насыщает организм многими минеральными элементами, которые принимают участие в обмене веществ и применяется для лечения и профилактики ряда заболеваний. На основе термальной воды здесь функционируют такие бассейны: бассейны-близнецы (являющиеся копией термальных бассейнов города Егер (Венгрия), изумрудный бассейн, Н20-бассейн, «Золотой кран здоровья Косино» с фонтанами-джакузи, выполненными в виде традиционных карпатских напитков (пива, вина, кофе и палинки – венгерской фруктовой водки), плавательный бассейн, детский бассейн, бассейн «Инь-Ян» и ванна Кнайпа «17 шагов здоровья». Следует отметить, что этот комплекс включает также целый ряд саун – эвкалиптовую, соляную, травяную, римскую, хамам, венгерскую и ледяную пещеру. Питание в комплексе организовано по типу «шведский стол» (ресторан).

Бальнеологический комплекс «Жайворонок» открылся в 2003 году, имеет единственный в Украине крытый термальный бассейн, а также бассейн с пресной водой, детский термальный бассейн [6]. Лечебно-оздоровительный эффект достигается за счет того, что бассейны заполняются природной минеральной водой непо-

средственно с термальных источников. Среди предлагаемых дополнительных услуг – соляная шахта, спортзал, зоопарк, заведения ресторанного хозяйства и ряд услуг для детского досуга.

Бальнеологические процедуры «Термальных вод Закарпатья» уникальны тем, что в основе лечения лежат природные высококремнистые минеральные термальные воды, богатые минеральными солями [7]. На территории SPA комплекса есть бассейны и джакузи, из дополнительных услуг – сауна, хамам и развлечения для детей.

Такие современные комплексы созданы с учетом опыта европейских здравниц. Так, в Венгрии с начала 20 века функционирует купальня Сечени. Это самый крупный купальный комплекс Европы, лечебная вода купальни Сечени добывается с глубины 1246 метров и поступает на поверхность при температуре 76°С. Это самый горячий источник в Европе. Источник ежедневно дает 6000 $м^3$ воды, что вполне достаточно для работы нескольких купален [8].

В купальне три больших открытых бассейна и большое количество мини-бассейнов с термальными водами различной температуры, сауны, бани, бассейны с водоворотами.

Здесь рекомендуют лечить хронические заболевания суставов и позвоночника, невралгию, недостаток кальция в костной системе, проводить реабилитацию после ортопедических операций и несчастных случаев. Воды купальни пригодны также и для питья. Вода из питьевого источника содержит кальций, магний, хлор, сульфат, щелочь и значительное количество фтора. Стоимость услуг от 15 евро за полдня посещения купальни [8].

Карловы Вары (Чехия) – известнейший курорт Европы. Имеет 13 природных термальных источников по химическому составу схожих между собой с температурой воды от 30°С до 72°С. Рядом расположено много отелей и гостиниц. Отдых и лечение на курорте рекомендуются при заболеваниях органов пищеварения, при сахарном диабете первого и второго типов, при нарушении обмена веществ, ожирении; при заболеваниях опорно-двигательного аппарата; при стрессах и болезнях нервной системы [9].

Кроме того, термальные воды используются и в ряде других европейских курортов (Баден, Бад Ишль (Австрия); Баден-Баден, Германия; Монтекатини-Терме, Италия) [10].

Таким образом, использование термальных природных вод для организации рекреационных комплексов является целесообразным и с экономической, и с социальной точек зрения. Использование европейского опыта организации курортов с термальными источниками, внедрение наиболее популярных дополнительных услуг обеспечит конкурентные преимущества для отечественного отеля и привлечение не только украинских, но и зарубежных туристов.

Выводы и предложения. Изучив имеющиеся санатории в Херсонской области, можно прийти к заключению, что все здравницы построены еще в прошлом столетии, капитальным реконструкциям не подвергались. Концепция заведений не учитывает европейский опыт проектирования подобных предприятий гостеприимства – нет открытых бассейнов, игровых зон, саун, аква-парков и т.п. Питание организовывается по принципу скомплектованного меню, а не меню со свободным выбором блюд или по типу шведского стола.

Из вышеизложенного можно сделать вывод, что Херсонской области не хватает современной здравницы с новыми технологиями и методами лечения. Поэтому перспективным является проектирование новых оздоровительных комплексов с использованием термальных вод и европейскими стандартами сервиса.

Список литературы:

1. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://sanatoriy-gopri.com.ua/
2. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.skadovsk-hotels.com/
3. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://geyzer.ho.ua/
4. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://thermal.ua/
5. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://kosino.com.ua/
6. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://termal-star.com/
7. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zhayvoronok.net
8. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ru.szechenyifurdo.hu/
9. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.nice-places.com/
10. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://tourlib.net/

Васильєва О.С., Голікова Т.П.
Національний університет харчових технологій

ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ТЕРМАЛЬНИХ ДЖЕРЕЛ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ В ІНДУСТРІЇ ГОСТИННОСТІ

Анотація
У роботі проаналізовано пропозиції провідних українських і європейських рекреаційних комплексів з використанням термальних джерел. Охарактеризована їхня структура, перелік основних і додаткових послуг. Показана перспектива термальних джерел Херсонської області для створення бальнеологічних об'єктів європейського зразка з належним рівнем послуг і якістю сервісу.
Ключові слова: термальне джерело, рекреація, готель.

Vasylieva O.S., Golikova T.P.
National University of Food Technologies

PERSPECTIVES OF APPLYING THERMAL SPRINGS OF KHERSON REGION IN HOSPITALITY INDUSTRY

Summary
The paper deals with offers of leading Ukrainian and European recreational complexes with using of thermal springs. Their structure as well as list of the main and additional services have been characterized. The perspective of thermal springs of Kherson region for creating of balneological objects of European norm with proper range and quality of services has been shown.
Keywords: thermal springs, recreation, hotel.

УДК 659.1.01

СУТНІСТЬ ТА ЗНАЧЕННЯ РЕКЛАМИ В ДІЯЛЬНОСТІ СУЧАСНОГО ПІДПРИЄМСТВА

Гончаренко Е.В.
Миколаївський міжрегіональний інститут розвитку людини «Україна»

В статті розкрито сутність реклами, історія її зародження та розвитку. Також приділено увагу дослідженню значення рекламної діяльності сучасного підприємства та її вплив на результати господарської діяльності суб'єктів господарювання.
Ключові слова: реклама, маркетинг, рекламна діяльність, імідж, просування продукції, збут, маркетингова політика, рекламування.

Постановка проблеми. У наші дні складно уявити собі успішну діяльність будь-якого підприємства без добре організованого маркетингу і належного рівня рекламного просування продуктів виробництва. Роль реклами в діяльності підприємства стала ключовим моментом сучасної торгівлі. Якщо вимкнути цей основоположний елемент, то у виробництві настане застій, а підприємці перестануть вдосконалити старі марки продуктів і розробляти нові. Конкуренція в світі бізнесу піде на спад, що не забариться позначитися на асортимент і якість товарів масового споживання.

Питання використання підприємствами реклами для збільшення кількості клієнтів та обсягів продажів є особливо актуальними сьогодні, з огляду на сучасний стан внутрішнього та зарубіжних ринків, які характеризуються значною конкуренцією.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми ефективності рекламної діяльності на сучасних підприємствах стали основою наукових досліджень багатьох науковців, серед яких варто виділити наукові праці Дмитрук І.В. [1], Засядюк М.І. [2], Осокіної О.Т. [3], Харитонюк Р.А. [4] та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проте на сучасному етапі питання формування та впровадження маркетингових стратегій підприємств є надзвичайно актуальними, що зумовлює необхідність подальшого дослідження цієї проблеми.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження сутності та значення рекламної діяльності сучасних підприємств у висококонкурентних умовах їх діяльності як на внутрішньому, так і на зарубіжних ринках збуту.

Виклад основного матеріалу. Життя сучасної людини без реклами уявити неможливо. Реклама – динамічна сфера людської діяльності, яка швидко трансформується. Протягом століть вона супроводжує людину. Зміст і характер реклами змінюються разом і під впливом змін форм і способів організації укладу людського життя. Головними факторами розвитку рекламної діяльності є потреби виробництва, торгівлі і фінансів, форма державного правління, цілі різних релігійних конфесій, політиків і простих громадян. Крім усього іншого, реклама – це частина загальнолюдської культури, яка розвивається за своїми внутрішніми законами.

Слово «реклама» походить від латинського reclame (reclamare) – відновлювати крик, знову кричати, кликати, викрикувати [1, с. 213].

Якщо зазирнути в історію, то можна дізнатися, що своєрідна реклама існувала ще в античні часи. Протореклама стала первинною формою комерційних комунікацій, яка об'єднує первинні форми комунікаційних засобів, які отримали з плином часу свій самостійний розвиток. Як елементи протореклами, можна виділити зачатки таких нині розвинених форм маркетингових комунікацій, як реклама (в тому числі особистісна, комерційна, політична та ін.), прямий маркетинг, стимулювання збуту, ярмарки, спонсорство та ін.

У Стародавній Греції і Стародавньому Римі переважали усні варіанти рекламних текстів. До них ставилися вигуки торговців, які згодом навіть виділилися в окремий жанр. Таким чином, вже в

період античності спостерігається активний розвиток рекламного процесу в усних і предметно-зображальних формах. До того ж, є свідчення регулювання рекламної діяльності з боку владних структур, вимоги дотримання правдивості та достовірності в рекламних повідомленнях.

В середні віки чітко простежується прагнення до професіоналізації реклами. Великого значення набуває рекламна діяльність міських глашатаїв і лицарських слуг – герольдів. З'являється професія стаціонарних зазивал, в обов'язки яких входило залучення покупців в торгові лавки, трактири, майстерні ремісників і реклама товару.

Книгодрукування призвело до зміни форм реклами і створило передумови для нових жанрів. З'являються такі форми реклами, як друкований листок, прейскурант, каталог, проспект.

XIX-XX століття пройшли під знаком технічного прогресу. Нові винаходи людства, такі як фотографія, кінематограф, радіо, змінили звичні форми реклами, зробили її більш різноманітною, а головне масовою, доступною одночасно величезній кількості людей.

До рекламування залучаються всі можливі види мистецтва. Особливого значення набуває жанр плакату, який досяг свого розквіту саме в цей час. Диференціація стилів мистецтва сприяє становленню оригінальних рекламних стилів. Рекламна діяльність набуває творчого характеру. З'являється тенденція до спеціалізації рекламної діяльності. Триває розвиток інформаційних агентств, використовують можливості преси для рекламування. Починають проводитися масовані рекламні кампанії, в яких застосовуються нові форми рекламування. Зокрема, особлива увага приділяється упаковці товару, придумуються слогани, складаються джингли [1, с. 215]. Поступово інформаційні агентства перетворюються в рекламні агентства сучасного типу, які застосовують весь набір рекламних засобів, що становлять повний цикл рекламування товара.

Зміни, що відбулися у жовтні 1917 р., наклали свій відбиток і на процес розвитку реклами. В.І. Ленін і керівництво більшовицької партії добре розуміли роль агітації, пропаганди та реклами в справі управління державою. Завдання утримання влади передбачала встановлення контролю над інформаційним простором, тому в числі перших були випущені «Декрет про друк» і «Декрет про введення державної монополії на оголошення», які забороняли все друковані видання, а також передавали державі монопольне право на інформацію не тільки в політичній сфері, але і в сфері економіки і торговлі.

Соціально-економічні зміни, що відбулися в країні, розпад СРСР, перехід до ринкових реформ абсолютно змінили підходи до рекламування. Свобода слова, скасування цензури дозволили використовувати для реклами найрізноманітніші сюжети і предмети рекламування. Провідне становище на рекламному ринку міцно зайняли марки споживчих товарів і, відповідно, які просувають ці марки фірми.

Реклама стала невід'ємною частиною життя всього українського суспільства, а процес переходу до інформаційного суспільства робить рекламу не лише «двигуном торгівлі», а й культури [4, с. 28].

Існують чотири універсальні функції, які виконує будь-яка реклама (рис. 1).

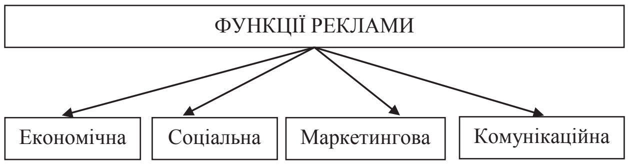

Рис. 1. Функції реклами [2, с. 47]

Охарактеризуємо ці функції.

1. Економічна функція реклами.

Функція реклами як економічного інструменту полягає в стимулюванні ринкових відносин попиту і пропозиції, яке здійснюється через надання споживчим аудиторіям інформаційних моделей, винесених на ринок пропозицій. Рекламна діяльність сприяє регулюванню попиту та пропозиції, допомагаючи тим самим досягти гармонії продавців і покупців на ринку.

2. Соціальна функція.

Функція реклами як соціальної практики полягає у формуванні та закріпленні в свідомості людей певних споживчих моделей, цінностей і норм даного суспільства. Рекламна інформація, звернена до споживачів, крім власне рекламування тих чи інших товарів і послуг, впливає на масову суспільну свідомість і суспільні відносини в цілому.

3. Маркетингова функція.

Функція реклами як інструменту маркетингу полягає у формуванні попиту на товари або послуги і стимулювання їх збуту. Рекламна діяльність в системі ринкових операцій розглядається як комплекс засобів нецінового стимулювання збуту продукції і формування попиту на неї.

4. Комунікаційна функція.

Функція реклами як інструменту комунікації полягає в інформуванні споживачів про товари і послуги. Реклама виконує відповідну комунікаційну функцію, яку реалізує за допомогою усталених практик створення і трансляції цільовим аудиторіям маркетингової інформації – рекламних повідомленьТаким чином, реклама надає споживачам інформаційні моделі рекламованих об'єктів і пов'язує тим самим рекламодавців і споживчу аудиторію на ринку.

Головна функція реклами – переконати потенційного клієнта в необхідності придбання товару. Вона виступає як джерело інформації і фактор психологічного впливу на потенційних споживачів. Іншими словами, реклама впливає на попит, може керувати ним. Також вона має наступні особливості:

1. Реклама дає можливість отримання споживчого досвіду. Її можна аналізувати не лише як один з елементів бізнесу, але і як справжнє мистецтво торгівлі.

2. Реклама здійснює всебічний вплив на діяльність компанії. Вона стимулює впровадження новітніх технологій, сприяє розширенню асортименту товарів і послуг, стимулює використання і впровадження методів менеджменту та новітніх методів контролю якості виробництва.

3. Бажання бути конкурентоспроможним підштовхує підприємців до вивчення і впровадження реклами в свою компанію, що призводить, при грамотному її використанні, до розширення і

вдосконалення виробництва, а значить, і значного збільшення прибутку підприємства [3, с. 19].

Цілком очевидно, що найголовнішим в організації рекламної діяльності на підприємстві є створення та затвердження плану маркетингової діяльності, його ретельне документальне оформлення. У ньому буде визначена основна стратегія реклами підприємства та обсяг витрачених на неї коштів.

Створити необхідне уявлення про підприємство і продуктах його виробництва і сформувати стійкий попит на них нелегко. Це вимагає значних витрат часу і професійної підготовки кадрів. Але якщо ефективно використовувати рекламу, підприємство зможе отримати наступні результати: збільшення товарообігу, створення позитивного іміджу підприємства, зміцнення довіри до продукту.

У свою чергу, роль реклами проявляється на кількох основних етапах:

1. Дослідження (маркетинг) властивостей власних товарів і аналогічних товарів у конкурентів, вивчення потреб споживачів даної продукції.
2. Створення головної, несучої ідеї реклами продукту.
3. Розрахунок бюджету і розробка бізнес-плану на проведення рекламної компанії підприємства.
4. Вибір способів подачі реклами.
5. Безпосередньо створення реклами, розробка оригінал-макету.
6. Подача матеріалу і здійснення контролю реалізації реклами.
7. Визначення ефективності рекламної компанії [4, с. 29].

Таким чином, розвиток економіки України вимагає від підприємців активної боротьби за ринки збуту (утримання ринкової ніші, просування послуг підприємства, залучення нових клієнтів, підвищення конкурентоспроможності). Домогтися необхідних результатів в бізнесі можливо лише при вмілому використанні маркетингових комунікацій, і особливо реклами. З цієї причини кожне сучасне підприємство намагається знайти способи продуктивного використання рекламних засобів.

Висновки і пропозиції. Сучасна реклама є невіддільною складовою маркетингу підприємства: рекламні заходи створюються для вирішення маркетингових завдань і будуються, виходячи з основних маркетингових орієнтацій фірми. Першочерговою метою реклами для сучасного підприємства є залучення якомога більшої кількості покупців придбати якийсь товар, що дозволяє зробити висновок про прагнення реклами до здійснення комерційної мети.

Підводячи підсумок, хочеться відзначити, що всі функції реклами не зводяться до досягнення основних цілей системи маркетингових комунікацій: формування попиту і стимулювання збуту. Реклама, яка є постійним супутником людини і щодня здійснює вплив на неї, відіграє істотну роль в житті суспільства. Дана роль не може обмежуватися рамками системи маркетингових комунікацій і ринковою діяльністю.

Таким чином, напрямками подальших досліджень є визначення основних підходів до ефективності рекламної діяльності сучасного підприємства та розробка напрямів її підвищення.

Список літератури:

1. Дмитрук И.В. Історія розвитку реклами в Україні та світі / И.В. Дмитрук // Молодой ученый. – 2014. – № 4. – С. 212-219.
2. Засядюк М.І. Рекламна діяльність підприємства: теоретичний підхід / М.І. Засядюк, Д.О. Григоренко // Регіональна економіка. – 2014. – № 6. – С. 47-51.
3. Осокіна О.Т. Сутність та роль реклами на підприємстві / О.Т. Осокіна // Наукові записки ТНУ. – 2015. – № 11. – С. 17-21.
4. Харитонюк Р.А. Функції реклами та її значення для сучасного підприємства / Р.А. Харитонюк // Економічний форум. – 2013. – № 4. – С. 27-29.

Гончаренко Э.В.
Николаевский межрегиональный институт развития человека «Украина»

СУЩНОСТЬ И ЗНАЧЕНИЕ РЕКЛАМЫ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СОВРЕМЕННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
В статье раскрыта сущность рекламы, история ее зарождения и развития. Также уделено внимание исследованию значения рекламной деятельности современного предприятия и ее влияние на результаты хозяйственной деятельности субъектов хозяйствования.

Ключевые слова: реклама, маркетинг, рекламная деятельность, имидж, продвижение продукции, сбыт, маркетинговая политика, рекламирование.

Goncharenko E.V.
Mykolaiv Interregional Institute of Human Development «Ukraine»

ESSENCE AND VALUE OF ADVERTISING IN ACTIVITIES OF THE MODERN ENTITY

Summary
The article reveals the essence of advertising, the history of its origin and development. Also paid attention to the research value of advertising modern enterprise and its impact on the business entities.
Keywords: advertising, marketing, advertising, image, product promotion, sales, marketing policy, advertising.

УДК 659.1.01

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ РЕКЛАМНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Гончаренко Е.В.
Миколаївський міжрегіональний інститут розвитку людини «Україна»

В статті наведено та охарактеризовано основні напрями рекламної діяльності підприємства, визначено основні підходи до оцінки її ефективності. Досліджено показники ефективності рекламної діяльності підприємства, а також наведено загальні напрями її удосконалення та підвищення ефективності.
Ключові слова: ефективність, аналіз, оцінка, реклама, рекламна діяльність, маркетинг, рекламні засоби.

Постановка проблеми. Реклама є єдинонаправленим і неособистим зверненням, яке здійснюється за допомогою засобів масової інформації та інших видів зв'язку з метою збільшення продажів товарів чи послуг. Сучасна реклама є невіддільною складовою маркетингу підприємства: рекламні заходи створюються для вирішення маркетингових завдань і будуються, виходячи з основних маркетингових орієнтацій підприємства.

Варто зауважити, що лише деякі підприємства мають здатність ефективно використовувати рекламу в своїй маркетинговій діяльності. Велика частина рекламних кампаній здійснюються хаотично, без детального плану, що знижує їх ефективність.

Таким чином, актуальність дослідження обумовлена необхідністю підвищення ефективності рекламної діяльності підприємства завдяки використанню показників аналізу цієї ефективності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження ефективності рекламної діяльності підприємств здійснювали багато зарубіжних та вітчизняних дослідників, серед яких варто виділити наукові праці Василенко Т.З., Лопарюк М.М. [1], Добриненко Т.В., Романенко І.О. [2], Жилюк Т.Р. [3], Хованської М.В., Кустиненко П.Б. [4] та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проте зазначимо, що в нинішніх умовах господарювання сучасні підприємства потребують удосконалення методів оцінки ефективності рекламної діяльності.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є виявлення значення аналізу ефективності рекламної діяльності підприємств, а також розкриття основних підходів до оцінки їх ефективності.

Виклад основного матеріалу. Будь-яка комерційна реклама має на увазі повернення вкладень, тому оцінка її ефективності, що дозволяє визначити, наскільки результативним був рекламний вплив, чи окупилися витрати, які рекламні носії зробили вирішальний вплив, чи правильно розподілений рекламний бюджет, як підвищити ефективність рекламних заходів, є однією з найважливіших задач, що стоять перед рекламодавцем.

Ми дотримуємося точки зору, що реклама як економічне явище сприяє орієнтації виробництва на задоволення потреб людей. Вона присутня на всіх етапах руху товару в каналах розподілу, а також на всіх етапах ухвалення рішення про покупку. З іншого боку, досягнення більш високого рівня розвитку виробництва відбивається на рекламі. Вона зосереджує увагу на якості товарів. Більш того, реклама підвищує обізнаність покупців про фірму, товар, створює бажання зробити вибір на користь товару, впливаючи на емоції і уяву споживачів. Також все це позначається на обсязі виробництва, товарообігу, розвитку підприємницької діяльності.

Складність оцінки ефективності рекламної діяльності визначається безліччю факторів.

По-перше, в купівельній поведінці досить активну роль відіграє індивідуальна підсвідомість. По-друге, рішення про покупку приймається споживачем на особистій мотиваційній основі під впливом заходів щодо стимулювання збуту, паблік рилейшнз. Власне реклама тут може бути лише однією зі складових, і виявити ступінь її впливу на вибір саме цього товару не зможе жодне спеціальне дослідження. По-третє, більшість методик з визначення ефективності реклами орієнтується на споживачів, які були суб'єктами придбання рекламованого товару. Практично завжди залишається поза увагою та частина потенційних споживачів, які в силу особливостей рекламної кампанії придбали аналогічний товар у конкурента [1, с. 88].

Таблиця 1

Показники та методика їх розрахунку для оцінки рекламної діяльності підприємства

Показник	Методика розрахунку	Економічний зміст показника
Показник інформативності реклами	$$I_A = \frac{A_B}{A_O} \times 100 \to 100\%,$$ де I_A – показник інформативності реклами (%), A_B – цільова аудиторія, здатна відтворити рекламне звернення (кількість осіб), A_0 – цільова аудиторія, на яку спрямоване рекламне звернення (кількість осіб)	Характеризує відсоток цільової аудиторії, яка здатна швидко і повно відтворити рекламне звернення. Чим вище показник інформативності реклами, тим частіше виникає асоціативний зв'язок між потребою респондента і рекламою, яка просуває товар або послугу, спрямовані на задоволення цієї потреби
Коефіцієнт відомості торгової марки	$$K_{TM} = \frac{N \times P_{TMF}}{\sum_{i=1}^{N} P_{TMK}},$$ де K_{TM} – коефіцієнт популярності торгової марки, N – кількість основних конкурентів, P_{TMF} – популярність торгової марки фірми (% від опитаних респондентів), $\sum_{i=1}^{N} P_{TMK}$ – популярність торгових марок основних конкурентів (% від опитаних респондентів)	Дозволяє розрахувати популярність торгової марки досліджуваної фірми по відношенню до середньої популярності торгових марок основних конкурентів
Коефіцієнт пролонгування дієвості реклами	$$K_{LA} = \frac{L_P}{L_F} \times 100\%,$$ де K_{LA} – коефіцієнт пролонгування дієвості реклами (%), L_P – частка потенційних клієнтів, залучених до споживання, L_F – частка потенційних клієнтів, готових купувати товар в майбутньому	Характеризує готовність купувати рекламований товар і визначається через виявлен-ня частки потенційних клієнтів, залучених в споживання, і частки потенційних клієнтів, готових купувати товар в майбутньому
Показник співвідношення рекламного бюджету компанії з рекламним бюджетом основного конкурента	$$E_{AB} = \frac{AB_F}{AB_C},$$ де E_{AB} – показник співвідношення рекламного бюджету компанії з рекламним бюджетом основного конкурента AB_F – рекламний бюджет фірми, AB_C – рекламний бюджет конкурента	Характеризує співвідношення рекламного бюджету компанії з рекламним бюджетом основного конкурента
Показник потенційного рекламного контакту	$$E_{AC} = \frac{N_{BG}}{N_{AA}},$$ де E_{AC} – показник потенційного рекламного контакту, N_{BG} – кількість споживачів, що вступають в контакт з рекламним зверненням при одному рекламному впливі, H_{AA} – кількість потенційних споживачів у рекламній аудиторії	Характеризує частку потенційних споживачів товару в рекламній аудиторії, що вступають в контакт з рекламним зверненням при одному рекламному впливі
Показник охоплення ринку	$$E_{CM} = \frac{N_{RA}}{N_{GB}},$$ де E_{CM} – показник охоплення ринку, N_{RA} – кількість споживачів, що відреагували на рекламу, N_{GB} – кількість потенційних споживачів товару на ринку	Характеризує частку потенційних споживачів товару на ринку, які під впливом реклами придбали рекламований товар
Показник охоплення рекламної аудиторії	$$E_{CA} = \frac{N_{AC}}{N_{AA}},$$ де E_{CA} – показник охоплення рекламної аудиторії, N_{AC} – кількість потенційних споживачів товару в рекламній аудиторії	Характеризує частку потенційних споживачів товарів в загальній кількості осіб в рекламній аудиторії
Показник впливу рекламної діяльності на зміну кількості продажів	$$E_{SG} = \frac{N_{LA}}{N_{UA}},$$ де E_{SG} – показник впливу рекламної діяльності на зміну кількості продажів, N_{LA} – кількість товару, реалізоване після рекламної кампанії, N_{UA} – кількість товару, реалізованого до рекламної кампанії	Характеризує співвідношення між кількістю товарів, яка стала продаватися після реклами, і кількістю товарів, яка продавалася до реклами
Показник впливу рекламної діяльності на зміну товарообігу	$$E_{IA} = \frac{P_{LA} \times N_{LA}}{P_{UA} \times N_{UA}},$$ де E_{IA} – показник впливу рекламної діяльності на зміну товарообігу, P_{LA} – ціна товару після реклами, P_{UA} – ціна товару до реклами	Характеризує співвідношення між виручкою, отриманою після проведення рекламної кампанії, і виручкою, яка була отримана до рекламної кампанії
Показник ефективності рекламного бюджету	$$E_{AB} = \frac{P_F}{C},$$ E_{AB} – показник ефективності рекламного бюджету, P_F – ФОС, С – витрати на рекламну діяльність	Характеризує співвідношення між прибутком, отриманим в результаті проведення рекламної діяльності, і витратами на її здійснення

Джерело: складено автором за даними [2; 3]

Пошук методів оцінки ефективності рекламної діяльності здійснюється з самого зародження реклами, однак і сьогодні залишаються сумніви в цінності і доцільності будь-якого з них. Основною проблемою, що ускладнює точні вимірювання ефективності рекламної діяльності, є те, що ця діяльність має на ті ж самі цілі, що й підприємство в цілому, тому складно виділити внесок власне реклами в досягнення поставлених цілей.

Для визначення ефективності рекламної діяльності підприємства можуть використовувати різні методи, які умовно можна розділити на дві групи. Перша група методів спрямована на оцінку комунікативної, друга – економічної ефективності рекламної діяльності підприємства.

Існуючі методи мають ряд недоліків. По-перше, показники, запропоновані для оцінки ефективності рекламної діяльності, складні і трудомісткі в розрахунках. По-друге, більшість методів побудовано на припущенні, що в наявності є вся необхідна інформація для оцінки ефективності, а насправді якісь з вихідних даних можуть бути відсутні або бути представлені з високою похибкою. По-третє, методи, які застосовуються, не забезпечують цілісної оцінки, що охоплює широкий спектр показників і критеріїв систем. Все це ускладнює використання запропонованих методів в процесі оцінки ефективності рекламної діяльності підприємства.

Зупинимося на першій групі методів – оцінці комунікативної ефективності реклами. В оцінці комунікативної ефективності рекламної діяльності можна виділити три основні напрямки:

– оцінка ефективності засобів масової інформації на предмет відповідності цільової аудиторії;

– оцінка ефективності впливу рекламного повідомлення на цільову аудиторію;

– оцінка соціально-психологічної реакції на сприйняття рекламного повідомлення.

Для оцінки ефективності засобів масової інформації потрібно визначити кількість рекламних контактів з цільовою аудиторією. Складність в тому, що результат з максимальною ймовірністю знаходиться в інтервалі від нуля до показника загальної чисельності населення. Всі дії рекламодавця повинні бути спрямовані на звуження меж інтервальної оцінки ймовірної кількості рекламних контактів. Досвід медіа-досліджень на Заході і в Україні показує, що комбінування реклами на декількох каналах (телебачення, радіо, преса, рекламні щити, директ-мейл і т.д.) з урахуванням своєї цільової аудиторії – шлях до підвищення ефективності рекламної діяльності [4, с. 84].

Коментуючи методи, засновані на функції відгуку ринку на вплив реклами, можна відзначити, що аналізу в таких моделях піддається становище фірми на ринку, а характер завдань виражається в прагненні коригувати це положення. Основною перевагою даних методів є те, що реклама розглядається як комплексне явище. Недолік цих методів полягає в складності отримання вхідної інформації для розрахунків. Достовірність отриманих результатів в разі застосування таких моделей на практиці на сьогоднішній день набагато нижче рівня, що допускається при моделюванні.

На наш погляд, розробка показників для комплексної оцінки ефективності рекламної діяльності, які будуть включати параметри, що характеризують співвідношення між різними факторами інтенсивності інформаційного, товарного і фінансового потоків підприємства, дозволить отримувати більш достовірні результати.

Оскільки ми дотримуємося точки зору, що критерії оптимізації ефективності рекламної діяльності в сфері економічних інтересів підприємства фактично будуть її результативними показниками, то і методи оцінки рекламної діяльності повинні включати показники, що характеризують співвідношення між різними факторами інтенсивності інформаційного, товарного і фінансового потоків підприємства (табл. 1).

Загалом зазначимо, що на сьогоднішній день немає міцного наукового базису, однозначних показників і несуперечливих методик оцінки ефективності рекламної діяльності, тому пошук альтернативних методик є актуальною проблемою сучасного маркетингу.

Висновки і пропозиції. Таким чином, нами було визначено основні переваги та недолки інсуючих методик визначення ефективності рекламної діяльності підприємства. Нами було розроблено систему показників, яка здатна врахувати вплив різноманітних факторів на результати рекламної діяльності підприємства.

Перспективами подальших наукових досліджень є визначення основних напрямів та шляхів підвищення ефективності рекламної діяльності підприємства.

Список літератури:

1. Василенко Т.З. Аналіз ефективності рекламної діяльності підприємства (на прикладі машинобудівної промисловості) / Т.З. Василенко, М.М. Лопарюк // Економічні дисципліни. – 2015. – 11. – С. 87-92.
2. Добриненко Т.В. Наукові підходи до оцінки ефективності рекламної стратегії промислового підприємства / Т.В. Добриненко, І.О. Романенко // Економічна думка. – 2015. – № 11. – С. 54-59.
3. Жилюк Т.Р. Ефективність реклами: методологічні основи / Т.Р. Жилюк // Стратегічні орієнтири. – 2014. – № 7. – С. 29-34.
4. Хованська М.В. Реклама та рекламний ефект: чого варто очікувати? / М.В. Хованська, П.Б. Кустиненко // Науковий вісник РДГУ. – 2015. – Вип. 7 (29). – С. 80-87.

Гончаренко Э.В.
Николаевский межрегиональный институт развития человека «Украина»

ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ РЕКЛАМНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
В статье приведены и охарактеризованы основные направления рекламной деятельности предприятия, определены основные подходы к оценке ее эффективности. Исследованы показатели эффективности рекламной деятельности предприятия, а также приведены общие направления ее совершенствования и повышения эффективности.
Ключевые слова: эффективность, анализ, оценка, реклама, рекламная деятельность, маркетинг, рекламные средства.

Goncharenko E.V.
Mykolaiv Interregional Institute of Human Development «Ukraine»

ASSESSMENT OF EFFICIENCY OF ADVERTISING ACTIVITY OF THE ENTERPRISE

Summary
In the article the basic directions and characterized advertising company, the main approaches to assessing its effectiveness. Studied performance advertising company, and provides general directions for its improvement and efficiency.
Keywords: efficiency, analysis, evaluation, advertising, advertising, marketing, promotional tools.

УДК 336.67

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ

Городецька Т.Е., Ківшик Ю.І.
Харківський інститут фінансів
Київського національного торговельно-економічного університету

Стаття присвячена проблемі зміцнення фінансової основи місцевого самоврядування. Досліджено та систематизовано особливості формування доходів місцевих бюджетів у зарубіжних країнах. Виявлені особливості становлення фінансової самостійності адміністративно-територіальних одиниць. Проведено аналіз ролі місцевих бюджетів в економіці зарубіжних країн. Розроблено рекомендації щодо використання позитивного міжнародного досвіду в питаннях формування власних фінансових ресурсів місцевого самоврядування.
Ключові слова: фінансові ресурси, місцеві бюджети, кошти місцевого самоврядування, фінансова система, бюджетні доходи.

Постановка проблеми. Визначення та оформлення організації місцевого самоврядування і встановлення основних завдань органів місцевої влади у зарубіжних країнах відбулося ще наприкінці XIX ст. Однією з головних ознак розвитку європейських країн в XXI столітті є зростання ролі місцевих бюджетів, які становлять важливу складову фінансової системи всіх країн, допомагають вирішенню як соціальних так і економічних потреб, а також вливають на фінансових ресурсів регіонів.

В Україні відбувається важлива зміна системи господарювання, що стосується всіх рівнів економіки. Але слід зазначити, що формування та використання ресурсів на місцевому рівні в більшій мірі продовжує ґрунтуватись на попередніх критеріях адміністративно-командної системи, що виявляється у відсутності реальних аспектів, за допомогою яких можна проаналізувати використання бюджетних ресурсів.

Дослідження зарубіжного досвіду формування фінансових ресурсів на місцевому рівні надасть змогу запозичити окремі позитивні та перспективні механізми управління бюджетними ресурсами територій з метою використання їх для ефективності управління фінансами територіальних громад.

Аналіз останніх наукових досліджень та публікацій. Дослідженню та аналізу міжнародного досвіду використання фінансових ресурсів, які відносяться до місцевих бюджетів приділено ряд теоретичних та практичних досліджень. Привертають увагу та становлять наукову цінність праці деяких українських учених, як Т. Блискавка [1], Н. Латиніна [2], О. Музика-Стефанчук [3], І. Луніної [4] та інших. У роботах науковців було розглянуто фінансові системи, механізми та особливості формування місцевих бюджетів у зарубіжних країнах, зупинено увагу на детальному

вивченні досвіду зарубіжних країн, а також визначено можливості його застосування в Україні, серед яких можна виділити наступні:

1. Впровадження ефективних методів аудиту, контролю, якісної інформаційної бази та прогнозів бюджетних показників, залучення громадськості до бюджетного процесу на місцевому рівні.

2. Приведення законодавства України, у якому розглядаються важливі питання місцевого самоврядування у відповідність до базових міжнародних документів.

3. Використання певних технологій оцінки якості зарубіжного досвіду і розробка на основі цього аналізу напрямів удосконалення використання бюджетних коштів місцевими органами влади в Україні.

Однак, проведення бюджетної та податкової реформ вимагає перегляду запропонованих механізмів з урахуванням сучасних вимог.

Метою статті є дослідження та аналіз використання зарубіжного досвіду і методів формування та використання фінансових ресурсів на місцевому рівні органами місцевої влади міжнародних країн та розробка пропозицій щодо впровадження найкращих засобів формування бюджетних коштів в Україні.

Виклад основного матеріалу. В індустріально розвинених країнах спостерігається процес розширення повноважень місцевої влади на основі формування механізмів перерозподілу фінансових ресурсів між рівнями бюджетної системи, що дозволяють враховувати інтереси населення муніципальних утворень. Головним призначенням бюджету як центральної ланки фінансової системи держави та регіонів є створення умов за допомогою бюджетних ресурсів для ефективного розвитку економіки, забезпечення населення суспільними товарами та послугами, перерозподіл доходів, стабілізація економіки. Саме тому, вирішення питань забезпечення місцевих бюджетів надійними джерелами доходів потребує формування раціональної фінансової політики суб'єктів місцевого самоврядування з тим, щоб їх фінансові ресурси та економічні можливості дозволяли ефективно виконувати покладені на місцеві органи влади функціональні повноваження.

Україна тільки нещодавно почала долучилася до світового процесу і на сучасному етапі в державі триває процес становлення, обміну досвідом, навчання та розвитку. Координація дій місцевих органів влади та їх співпраця з центральною владою є досить поширеною практикою зарубіжних держав, місцеві органи співпрацюють один з одним, а також з іншими організаціями у питаннях надання бюджетних послуг своїм жителям.

В Україні вирішили обрати інший шлях, тобто радикальне реформування, яке виявилося у змінах кожного року структури бюджетів. Що стосується федеративних держав світу, то їм притаманна самостійність адміністративно-територіальних одиниць. А місцеві органи беруть активну участь у здійсненні політики, якої дотри-

Таблиця 1

Використання фінансових ресурсів в зарубіжних країнах

Досвід країн	Аспекти формування коштів місцевих бюджетів	Напрями спрямування коштів місцевих бюджетів
Німеччина	В урядовому проекті місцевих бюджетів видатки плануються на 2-3% більше, ніж минулого року. Проект має відповідати критеріям бюджетної політики ЄС.	Структура видатків, спрямована на фінансування міністерств освіти, у справах сім'ї, літніх людей, жінок і молоді, закордонних справ, економічного розвитку і співпраці та ін. Найбільшу групу витрат становлять соціальні виплати, особливо такі статті витрат, як пенсії, виплати допомог із безробіття, перенавчання безробітних і фінансування бірж праці.
Велика Британія	Частка місцевих бюджетів у бюджетній системі коливається на рівні 30%. Головне джерело місцевих бюджетів – муніципальний податок (справляється залежно від вартості майна та кількості дорослих членів сім'ї). Видатки місцевих бюджетів поділяються на поточні та капітальні (капітальні покриваються за рахунок позик, а джерелом фінансування поточних, головним чином, є податки).	Основні напрями спрямування коштів місцевих бюджетів Великої Британії такі: житлове та шляхове господарство, освіта, місцева влада та самоврядування, судова система, поліція, заходи з охорони навколишнього середовища.
Франція	Місцеві органи влади здійснюють великі капіталовкладення – понад 52% всіх капітальних державних витрат. Частка податків у місцевому бюджеті – 40%, субсидій – 30%, власні надходження і позики 30%. Місцеві бюджети, як правило, дефіцитні і потребують додаткових ресурсів для фінансування власних програм. Місцеві бюджети Франції в частині видатків складаються з двох основних розділів: бюджети поточної діяльності (функціональний) та бюджети нового будівництва (інвестування).	У країні більше третини всіх поточних витрат місцевих органів влади припадає на утримання адміністративно-силового апарату (поліція, цивільна оборона, пожежна охорона, управління), третина – на освіту, культуру; важливою статтею витрат є розвиток інфраструктури.
Скандинавські країни (Швеція, Норвегія, Фінляндія, Данія, Ісландія)	Особливістю фінансів Норвегії є те, що зовнішнього боргу у країни немає. Проблеми бюджетного дефіциту в країні немає також, навіть попри традиційно високий рівень бюджетних витрат та соціальних зобов'язань уряду. У Фінляндії із середини 1990- х років одним із пріоритетів бюджетних витрат є розвиток науки.	Соціальна сфера є пріоритетом фінансової політики. Крім того, що велика частка соціальних послуг у скандинавських країнах є безкоштовною, вони дуже різноманітні за формами і доступні всім громадянам

Джерело: розроблено авторами за даними [6]

муються і центральні органи управління. Вчені вважають, що цей спосіб використання фінансових ресурсів потрібно використати та пристосувати і для України. У цьому контексті необхідно звернути увагу на проведення урядом України бюджетної та адміністративної реформ у напрямку бюджетної децентралізації. Певні кроки вже зроблено, а саме: побудована нова модель міжбюджетних відносин, здійснено перерозподіл податкових надходжень між бюджетами.

В сучасних умовах розвиток місцевих фінансів зумовлюється новим форматом організації та функціонування місцевого самоврядування, особливостями формування доходів і видатків місцевих бюджетів, новими бюджетними процедурами, які спрямовані на реалізацію моделі «управління результатами» на всіх рівнях бюджетної системи і покликані підвищити відповідальність місцевих органів влади в бюджетній сфері.

Питання формування фінансових ресурсів місцевих бюджетів та його вирішення залежить від правильного розподілу доходів між різними рівнями бюджетної системи будь-якої країни. Крім того, кожній країні притаманне територіальне управління, яке має свою специфіку. Практика багатьох розвинених країн, а в більшій мірі в Франції, США, Канади, Польщі, Японії, свідчить про ефективний розвиток фінансової політики.

Розвиток місцевого самоврядування є дуже важливим для сучасної держави, що прагне до формування економіки нової якості, заснованої на знаннях, інноваціях і конкурентоспроможному людському капіталі. В умовах нових глобальних викликів місцеве самоврядування здатне грати стабілізуючого роль у розвитку економіки і суспільства за рахунок попередження і зниження соціальної напруги.

Світовій практиці притаманне використання основних способів розмежування бюджетних доходів як:

1) розподіл податків та інших доходів між бюджетами різних рівнів;

2) розщеплення надходжень від податків шляхом закріплення за кожним рівнем бюджетної системи конкретних часток податку в межах єдиної ставки оподаткування;

3) установлення територіальних надбавок до загальнодержавних податків.

Застосування одного із способів може залежати від факторів побудови бюджетної системи, які, встановлюються державним устроєм країни.

Фінансові взаємовідносини, регламентовані законодавством, виникають у процесі формування доходів і витрат окремих видів бюджетів, їх збалансування. Як відомо, ці елементи (організація і принципи побудови бюджетної системи, взаємовідносини між бюджетами, а також сукупність бюджетних прав) представляють собою бюджетний устрій. У різних країнах бюджетний устрій має особливості, обумовлені державним устроєм, територіально-адміністративним поділом, рівнем розвитку економіки. Відомі дві форми державного управління: єдина (унітарна) і федеративна.

Бюджетний унітаризм має основні принципи організації міжбюджетних відносин, які в свою чергу визначаються центральною владою. Тоді центральна влада встановлює та проводить політику вирівнювання регіональних фінансових дисбалансів, що проводиться через надання міжбюджетних трансфертів та встановлення надбавок до загальнодержавних податків. В умовах бюджетного унітаризму, як правило, використовуються другий і третій із вищезазначених способів розмежування доходів всередині бюджетної системи [5].

В свою чергу бюджетному федералізму характерний розподіл доходів між бюджетом федерації, бюджетами членів федерації та місцевими бюджетами.

Слід зазначити, що в європейських країнах, навіть при унітарному бюджетному устрою все більшого поширення набувають все ж таки принципи бюджетного федералізму. А в унітарних державах загалом спостерігається дещо вищий рівень централізації. Що стосується федеративних, де фінансова система є трирівневою, рівень дещо менший.

Для сильних і успішних держав характерні прогресивні зміни економіки і суспільства, які передбачають поряд з технологічною модернізацією економіки стійкий процес демократизації суспільства, розвиток системи місцевого самоврядування. Децентралізація управління і подальший перехід до самоуправління полягають в поступової передачі прав і необхідних ресурсів, в тому числі і фінансових, від центру до регіонів, що дозволить підвищити якість управління на місцевому, сільському рівні і розширити участь громадян в вирішенні питань місцевого значення.

Досвід реформ державного управління в європейських країнах показав, що межі децентралізації обумовлені специфікою місцевого самоврядування, а загальною тенденцією реформ є усунення обставин, що обмежують місцеве самоврядування.

Основною проблемою, пов'язаною з доходами, отриманими з території суб'єкта місцевого самоврядування, є те, що податкова база більшості податків, закріплених за муніципалітетами, нестабільна, має труднощі в мобілізації, рівень податкової автономії вкрай низький. У світовій практиці прийнято за місцевими бюджетами закріплювати податки, які не залежать від економічної кон'юнктури, на базу яких місцеве самоврядування може вплинути, платежі за якими не виходять за межі території і безпосередньо пов'язані з рівнем життя платників, які проживають на території адміністративно-територіальної одиниці, з немобільною базою.

Проаналізувавши роль місцевих бюджетів в економіці європейських держав, можна сказати, що зміна частки доходів у ВВП країн становить в середньому 30,46%, про це свідчать дані в табл. 2.

Дивлячись на визначені дані рівень перерозподілу ВВП через місцеві бюджети свідчить про їхній стан децентралізації управління фінансовими ресурсами на місцевому рівні в країнах. Досить важливим є той факт, що в розвинених країнах, рівень перерозподілу ВВП через місцеві бюджети значно відрізняється. Так в Польщі він становить 74,8 ВВП, а в Італії лише 8,1%, відповідно в Латвії 57,8%, а в Чехії – 41,1% [7].

Отже, аналізуючи розрахунки, можна сказати, що чим більша частка доходів місцевих бюджетів у ВВП, тим вищий рівень децентралізації в країні, що свідчить про позитивну тенденцію в країні. Тому що, в свою чергу децентраліза-

ція забезпечує високий рівень акумулювання фінансових ресурсів та ефективне використання бюджетних коштів на усіх рівнях влади. Це забезпечує передумови для економічного розвитку держави загалом. Однак децентралізація приховує в собі і багато загроз, без дослідження та урахування яких можна отримати негативні наслідки для економіки країни в цілому. Також децентралізація слугує більш ефективному наданню локальних послуг, оскільки на рівні місцевої влади витрати будуть меншими за рахунок скорочення адміністративних витрат та витрат на поточний контроль.

Таблиця 2

Зміна частка доходів місцевих бюджетів у ВВП в європейських країнах, % за останні роки

Країна	Частка доходів місцевих бюджетів у ВВП, %
Чехія	41,1
Латвія	57,8
Польща	74,8
Хорватія	25,9
Данія	18,1
Франція	23,5
Італія	8,1
Великобританія	24,8
Середнє значення	30,46

Джерело: розроблено авторами за даними [8]

Висновки і пропозиції. На сьогоднішній день розвиток місцевих бюджетів України приводить до необхідності дослідження та вивчення міжнародних стандартів формування коштів місцевого призначення. Тому для місцевих бюджетів України запровадження зарубіжного досвіду може бути досить важливим та необхідним в даній кризовій ситуації, яка є в нашій країні. В свою чергу він потребує детального та глибокого вивчення всіх аспектів, критеріїв та ознак, які може будуть використовуватися в нашій країні у майбутньому.

Ознайомившись із зарубіжним досвідом формування фінансових ресурсів на місцевому рівні можна сказати, що місцеві бюджети у всіх країнах світу є основним джерелом фінансування широкого кола заходів, спрямованих на забезпечення функціонування життєвоважливих галузей державного господарства – житлового будівництва і комунального господарства, місцевих доріг і громадського транспорту, зайнятості населення, соціального забезпечення, охорони здоров'я, освіти, культури. Також слід зазначити, що єдиної бюджетної моделі за кордоном немає, але, не дивлячись на відмінності бюджетного устрою, для більшості зарубіжних країн в фінансово-бюджетній сфері місцевого самоврядування характерні загальні тенденції.

Розглянувши фінансову систему зарубіжних країн, можна сказати, що важливим аспектом фінансової політики держав є її стабільний характер розвитку бюджетів. Фінансування програм доходів і видатків та їхні обсяги змінюються кожного року на невеликий відсоток, і динаміка зміни розмірів бюджетних коштів є прогнозованою. Таким чином, використання міжнародного досвіду формування та використання фінансових ресурсів органами місцевого самоврядування дасть змогу більш раціонально здійснювати управління коштами місцевої влади, що позитивне вплине на соціально-економічний розвиток кожного району нашої країни.

Список літератури:

1. Блискавка Т. Зарубіжний досвід фіскального регулювання інноваційного процесу в економічно розвинених країнах / Т. Блискавка // Дослідження міжнародної економіки: зб. наук. праць. – Київ, 2012. – № 1 (66). – С. 155-165.
2. Латинін М. Фінансово-економічне забезпечення функціонування органів місцевого самоврядування в Україні / М. Латинін // Публічне управління: теорія і практика: зб. наук. праць. – Харків, 2012. – № 1. – С. 29-35.
3. Музика-Стефанчук О. Декілька нарисів про місцеві бюджети в зарубіжних країнах / О. Музика-Стефанчук // Науковий вісник Академії муніципального управління: зб. наук. праць. – К., 2014. – № 1. – 324 с.
4. Диверсифікація доходів місцевих бюджетів / [Луніна І.О., Кириленко О.П., Лучка А.В. та ін.]; за ред. д-ра екон. наук І.О. Луніної; НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2010. – 320 с.
5. Ільяшенко В.А. Розвиток місцевого самоврядування в зарубіжних країнах / В.А. Ільяшенко // Держава та регіони. – 2013. – № 3. – С. 48-54.
6. Використання досвіду країн з розвиненою ринковою економікою [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/123456789/2263/1/GEB_2012_v38_No5-O_Shelest-Using_the_experience_of_countries_with_developed_market_economies__167.pdf
7. Лазутіна Л.О. Джерела формування місцевих бюджетів сільських територій в умовах децентралізації / Л.О. Лазутіна // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://global-national.in.ua/archive/6-2015/150.pdf
8. Статистика стран мира [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://svspb.net/sverige/statistika-stranmira.php

Городецкая Т.Э., Кившик Ю.И.
Харьковский институт финансов
Киевского национального торгово-экономического университета

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ФОРМИРОВАНИЯ ФИНАНСОВЫХ РЕСУРСОВ НА МЕСТНОМ УРОВНЕ

Аннотация
Статья посвящена проблеме укрепления финансовой основы местного самоуправления. Исследованы и систематизированы особенности формирования доходов местных бюджетов в зарубежных странах. Выявлены особенности становления финансовой самостоятельности административно-территориальных единиц. Проведен анализ роли местных бюджетов в экономике зарубежных стран. Разработаны рекомендации по использованию положительного международного опыта в вопросах формирования собственных финансовых ресурсов местного самоуправления.
Ключевые слова: финансовые ресурсы, местные бюджеты, средства местного самоуправления, финансовая система, бюджетные доходы.

Gorodetska T.E., Kivshuk Yu.I.
Kharkiv Institute of Finance of the
Kyiv National University of Trade and Economics

FOREIGN EXPERIENCE FORMATION OF FINANCIAL RESOURCES AT THE LOCAL LEVEL

Summary
The article is devoted to strengthening the financial basis of local self-government. Studied and systematized especially the formation of local budgets in foreign countries. The features of formation of financial autonomy of administrative units. The analysis of the role of local budgets in the economy of foreign countries. Recommendations for the use of positive international experience in terms of forming their own financial resources of local governments.
Keywords: financial resources, local budget, local government, financial system, budgetary revenues.

УДК 336.2

ФОРМУВАННЯ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ В УМОВАХ РОЗВИТКУ САМОВРЯДУВАННЯ

Городецька Т.Е., Сухова А.О.
Харківський інститут фінансів
Київського національного торговельно-економічного університету

Висвітлено особливості формування доходів місцевих бюджетів у сучасних умовах. Проаналізовано доходи місцевих бюджетів, а також рівень централізації бюджетних ресурсів. Досліджено джерела формування доходів місцевих бюджетів. На основі проведеного аналізу визначено проблеми та шляхи підвищення рівня фінансової незалежності місцевого самоврядування. Запропоновано фінансові інструменти зміцнення фінансової бази в умовах децентралізації бюджетних ресурсів.
Ключові слова: місцевий бюджет, бюджетна децентралізація, доходи місцевих бюджетів, органи місцевого самоврядування, система формування бюджету.

Постановка проблеми. На сучасному етапі проведення економічних реформ в Україні зусилля місцевих органів влади в рамках формування місцевих бюджетів спрямовані на зміцнення власної дохідної бази, а отже, до збільшення надходжень місцевого бюджету. Забезпечення фінансової незалежності дає змогу підвищити ефективність діяльності місцевого самоврядування з метою задоволення потреб і реалізації інтересів територіальних громад. В Україні модель бюджетних відносин характеризується надмірною централізацією фінансових ресурсів, саме тому актуальною є проблема розробки дієвого механізму формування місцевих бюджетів, пошук додаткових джерел наповнення їх дохідної частини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Однією з найважливіших у фінансовій політиці України є проблема місцевих бюджетів. Розвиток і функції системи місцевих бюджетів як основної ланки економічної основи місцевих органів влади зумовлені низкою національних, політичних, економічних чинників. Проблеми формування та

розвитку фінансової бази місцевого самоврядування знайшли своє відображення в роботах таких вітчизняних вчених, як О. Василика, І. Дьяконової, А. Єпіфанова, О. Кириленко, І. Луніної, І. Радіонової, М. Романова, С. Юрія.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Одним із головних принципів побудови бюджетної системи України є бюджетна самостійність, тому фінансове забезпечення органів місцевого самоврядування є вирішальним фактором їх ефективної діяльності. Механізм формування фінансових ресурсів на місцевому рівні в умовах бюджетної та адміністративної реформ потребує подальшого дослідження з огляду на зміни законодавчо-нормативної бази.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз особливостей формування доходів місцевих бюджетів в умовах бюджетної децентралізації, визначення фінансових інструментів щодо підвищення ефективності управління фінансовими ресурсами на місцевому рівні.

Виклад основного матеріалу. Провідне місце в системі регулювання економіки держави, створення сприятливого фінансового середовища для швидкого розвитку ринкових відносин, забезпечення макроекономічної рівноваги в економіці належить бюджету. Він є невід'ємною частиною ринкових відносин і одночасно важливим інструментом реалізації державної політики.

Принцип загальнонаціонального і регіонального інтересу пояснює поділ економічних обов'язків держави. Те, що впливає на суспільство в цілому, виконується центральними органами управління; те, що необхідно округах або більш дрібним адміністративним одиницям, зазвичай же ними і виконується [1, с. 146].

Головною ланкою фінансів органів місцевого самоврядування є їх бюджет, тобто затверджений рішенням відповідної ради на певний період часу розпис доходів та витрат територіальної громади у грошовому вираженні.

Як зазначає Ю.В. Пасічник, «на формування місцевих бюджетів існує два погляди. Прихильники одного з них вважають, що місцеві бюджети мають формуватися «знизу», тобто, забезпечивши потреби конкретної адміністративно-територіальної одиниці, надлишок коштів передавати до вищих бюджетів. Прихильники іншої точки зору, навпаки, стверджують, що потрібно насамперед забезпечити загальнодержавні потреби, тобто місцевим бюджетам залишати тільки забезпечення мінімальних потреб і в разі наявності коштів – розподіляти їх між усіма відповідними адміністративно-територіальними одиницями» [2].

Місцевий бюджет відіграє важливу роль, впливаючи на стан місцевої економіки. Розміри місцевого бюджету, величина податкового навантаження і структура бюджетних витрат певним чином впливають на динаміку виробництва, тенденцію зайнятості і загалом соціально-економічний стан відповідної території. Через податки, податкові пільги, обсяги та напрями видатків місцевих бюджетів здійснюється їх стимулююча функція. Таким чином створюються сприятливі умови для розвитку місцевої інфраструктури, а також тих галузей, які мають вирішальне значення для задоволення потреб населення.

Особливе призначення місцевих бюджетів пов'язується з соціально-економічним розвитком. Із місцевих бюджетів фінансуються близько 60% видатків на соціально-культурні заходи, 20% охорону здоров'я, фізичну культуру і спорт, засоби масової інформації. Повністю утримуються об'єкти житлово-комунального господарства, а також державне управління. За кошти місцевих бюджетів проводяться видатки на заходи підвищення життєвого рівня населення, виплачуються допомоги окремим категоріям громадян тощо. Постійно зростають видатки на освіту, охорону здоров'я, соціальний захист і соціальне забезпечення населення, утримання об'єктів культури, фізичної культури і спорту, засобів масової інформації, земельних ресурсів, водне, лісове і рибне господарство, мисливство, благоустрій міст [3, с. 29].

Місцеві бюджети є важливим інструментом макроекономічного регулювання. Поряд з державним бюджетом, місцеві бюджети забезпечують процес розширеного відтворення. За допомогою певних важелів місцевими органами влади, відповідно до їх компетенції, забирається частина коштів у виробничих, інших структурах, населення у вигляді податків, зборів, платежів та акумулюється у місцевих бюджетах. З іншого боку, ресурси місцевих бюджетів спрямовуються на утримання установ соціально-культурної сфери та охорони здоров'я, підприємств житлово-комунального господарства, виплати соціальних допомог, тобто місцеві фінанси відіграють основну роль у забезпеченні потреби населення у соціальних послугах. Відбувається процес накопичення фінансових ресурсів місцевих бюджетів та їх розподілу і використання на різні сфери діяльності. Отже, в місцевих бюджетах зосереджуються не лише фінансові ресурси даного регіону. Місцеві органи влади та органи місцевого самоврядування можуть отримувати до місцевого бюджету відповідного рівня грошові засоби з бюджетів іншого рівня (державного або місцевих) або передавати грошові засоби даного бюджету до інших ланок бюджетної системи.

Загальні засади фінансового забезпечення місцевого самоврядування у країнах Європи визначені у Європейській Хартії місцевого самоврядування у статті 9 [4].

В Україні не можна вважати реалізованими навіть ключові положення Хартії, зокрема, щодо права органів місцевого самоврядування на володіння достатніми власними фінансовими ресурсами, якими вони можуть розпоряджатися для здійснення своїх функцій (п. 1 ст. 9), та сумірності фінансових ресурсів місцевого самоврядування повноваженням, які покладені на них конституцією та законами країни (п. 2 ст. 9) [5, с. 48].

У 2010 році введено в дію новий Бюджетний кодекс України [6], в якому визначені основні принципи організації місцевих фінансів, джерела формування і напрями використання фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування, а також їх фінансові права. Із введенням нового кодексу розпочалось бюджетне реформування, яке триває до цього часу. Були змінені підходи до формування бюджетів різних рівнів, запроваджено оновлену схему відносин між державним та місцевими бюджетами. Місцеві бюджети отримали більшу самостійність та стали незалежни-

Таблиця 1

Надходження доходів місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів) за 2010-2015 роки

Доходи	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.
Усього, млн грн, у т. ч	80515,8	86456,6	100813,8	105171,1	101087,6	120461,7
Загальний фонд	67645,3	71391,2	81150,3	84892,1	80230,1	101574,7
Спеціальний фонд	12870,5	15065,4	19605,9	20279,0	20857,5	18887,0

Джерело: розроблено авторами за даними [8, 9]

ми один від одного. Відбувся перехід від ручного управління бюджетними коштами до формульного підходу при розмежуванні видатків і визначенні державних трансфертів для міст обласного значення та районів, від районів – до місцевих бюджетів територіальних громад. Це дало можливість спрямувати зусилля на збільшення надходжень і на посилення ефективності використання: бюджетних коштів на місцевому рівні.

Загалом, аналіз проблем формування місцевих бюджетів України, а також теорії та практики побудови багаторівневих бюджетних систем у країнах з ринковою економікою дозволяє зробити висновок, що існуюча система формування місцевих бюджетів має низку серйозних недоліків:

– високий ступінь концентрації фінансових ресурсів у державному бюджеті країни, що знижує значення регіональних і місцевих бюджетів у вирішенні життєво важливих для населення завдань;

– низька частка закріплених доходів (податкових платежів) у структурі надходжень до регіональних і місцевих бюджетів;

– практично щорічна зміна видів податків, що зараховуються до місцевих бюджетів;

– відсутність єдиних та досить стабільних нормативів (наприклад, на кілька років) відрахувань від загальнодержавних податків до місцевих бюджетів [7, с. 854-855].

Іншими словами, органи місцевого самоврядування отримали давно очікувані реальні стимули до нарощування своїх фінансових ресурсів. Водночас кодекс передбачає одну з важливих і обов'язкових умов – прозорість бюджетного процесу, а саме: застосування нових підходів і методів до аналізу конкретних наявних або перспективних проблем для ухвалення відповідних рішень.

Дослідження і аналіз структури зазначених відносин дає змогу зрозуміти економічний зміст бюджету, глибше виявити його роль у розподільчих процесах.

Проаналізуємо динаміку надходження місцевих бюджетів у розрізі загального та спеціального фондів.

Аналіз доходів місцевих бюджетів України (без урахування міжбюджетних трансфертів) за 2010-2015 роки показує, що спостерігається збільшення номінального рівня показників як у цілому, так й за показниками в розрізі фондів бюджетів.

В Україні сьогодні процеси фінансово-бюджетної децентралізації хоча й набули незворотного характеру, але не мають системності і все ще не сприяють стимулюванню місцевих органів до пошуку джерел активізації власних економічних ресурсів.

Децентралізація бюджетної системи стала відповіддю на підвищення централізації фінансованих потоків сьогодні є одним із ключових напрямків бюджетної політики. В умовах переходу до децентралізації управління фінансовими ресурсами обсяг надходжень у місцеві бюджети повинен відповідати потребам регіону. Важливим показником рівня бюджетної і податкової автономії місцевих органів щодо управління розвитком територій є рівень фінансово-бюджетної децентралізації [10, с. 222]. (статья 15pnvfpn д-2016, с. 222).

До реформи структура розподілу фінансів мала наступний вигляд: 25% надходило до обласних бюджетів, 75% – до бюджетів міст обласного значення, до сіл і селищ надходжень не передбачалось [11]. Тепер до обласних бюджетів відраховується 15%, до бюджетів міст обласного значення – 60%, до держбюджету – 25%. Згідно з нововведеннями, місцеві бюджети втратили частину доходів від податку з доходів фізичних осіб – ПДФО.

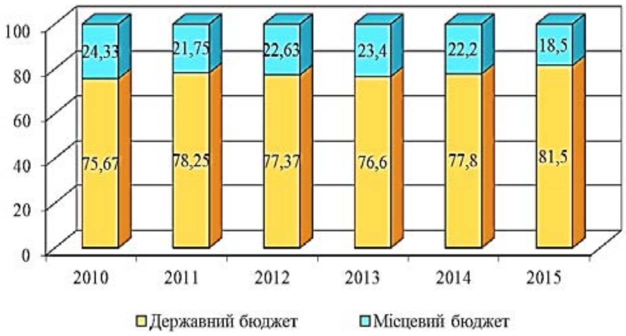

Рис. 1. Співвідношення державного та місцевих бюджетів і Зведеному бюджеті України

Джерело: розроблено авторами за даними [8, 9]

Фінансова незалежність органів місцевого самоврядування безпосередньо пов'язана із структурою доходів місцевих бюджетів. Однак, формування доходів місцевих бюджетів повинне відповідати критеріям економічної ефективності, тобто створювати і зберігати заінтересованість місцевих органів влади у збільшенні власних доходів та ефективному використанні бюджетних коштів.

Формування дохідної частини місцевих бюджетів здійснюється відповідно до Бюджетного Кодексу України [6]. Відповідно ст. 9 Бюджетного кодексу України доходи бюджету класифікуються за такими розділами:

1) податкові надходження (встановлені законами України про оподаткування загальнодержавні податки і збори та місцеві податки і збори);

2) неподаткові надходження (доходи від власності та підприємницької діяльності, адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційної господарської діяльності, інші неподаткові надходження);

3) доходи від операцій з капіталом;

4) трансферти (кошти, одержані від інших органів державної влади, органів влади Автономної

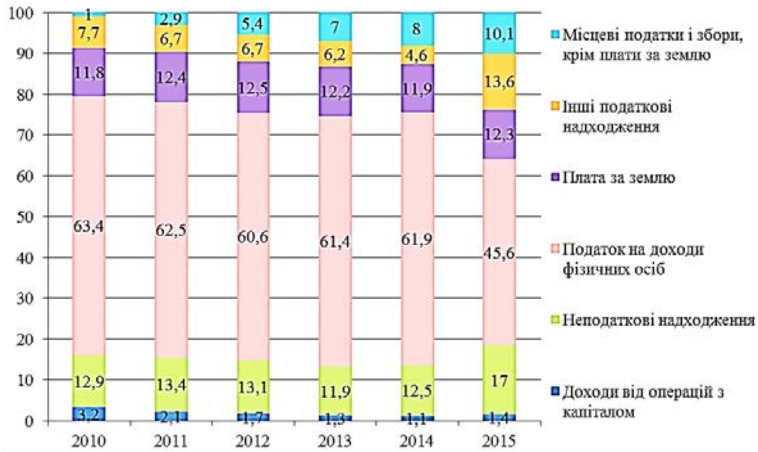

Рис. 2. Структура доходів місцевих бюджетів України

Джерело: розроблено авторами за даними [8, 9]

Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, інших держав або міжнародних організацій на безоплатній та безповоротній основі).

Структура доходів місцевих бюджетів зазнала суттєвих змін, насамперед через часткове зарахування надходжень податку на доходи фізичних осіб до державного бюджету у розмірі 60% на території міста Києва та у розмірі 25% на іншій території України. Саме з цим пов'язане суттєве скорочення частки податку – на 16,3%, з 61,9% до 45,6%. Це призвело також і до скорочення частки власних податкових надходжень на 4,8%, до 81,6%. Інші зміни, які вплинули на структуру доходної частини включали зарахування до місцевих бюджетів 10,0% податку на прибуток підприємств та запровадження справляння акцизів на місцевому рівні [9, с. 55].

Крім того, слід врахувати, що структура доходів місцевих бюджетів зберігає значні міжрегіональні відмінності, пов'язані з різною роллю податкових надходжень і трансфертів. Спроможність органів місцевого самоврядування фінансувати програми і заходи соціального й економічного розвитку території, а також схвалені громадою інвестиційні та інноваційні проекти, реалізація яких є найважливішою передумовою розширення у середньостроковій перспективі податкоспроможності територій та доходів місцевих бюджетів. Навпаки, неспроможність здійснювати видатки розвитку унеможливлює здійснення місцевими органами влади фінансово-економічної політики, а відтак і досягнення пріоритетних для територіальних громад цілей соціально-економічного розвитку.

Отже, основними складовими багатопланової ролі місцевих бюджетів є те, що вони виступають:

1) важливим чинником економічного розвитку і фінансової стабільності;

2) інструментом макроекономічного регулювання;

3) важелем здійснення перерозподільних процесів;

4) фінансовою базою місцевого самоврядування;

5) інструментом реалізації державної регіональної політики;

6) планами формування і використання фінансових ресурсів територіальних утворень;

7) основним важелем фінансового вирівнювання;

8) головним джерелом фінансових ресурсів для утримання і розвитку місцевого господарства, вирішення місцевих проблем;

9) з їх допомогою реалізуються перспективні цілі національного розвитку і загальнодержавних програм, проводиться фінансування державних видатків; місцевим бюджетам належить важлива роль у забезпеченні конституційних гарантів, вирішенні соціальних проблем, піднесення рівня добробуту населення.

Висновки і пропозиції. Економічне зростання в Україні висуває підвищені вимоги до публічної інфраструктури, яка потребує модернізації та значних інвестицій, тому фінансові ресурси, що перебувають у розпорядженні місцевих рад та їх виконавчих структур, потребують суттєвого збільшення. Місцеві бюджети є основою фінансової бази місцевого самоврядування, джерелом розвитку власного економічного потенціалу, а також забезпечення його фінансової незалежності. Ефективне управління фінансовим ресурсами на місцевому рівні при реалізації місцевих проектів суттєво впливає економічний розвиток регіонів. В Україні в умовах підвищення рівня фіскальної децентралізації з метою зміцнення фінансової бази місцевого самоврядування перспективним, на нашу думку, перспективним є використання таких фінансових інструментів, як місцеві запозичення, бюджети розвитку, фінансування в рамках міжнародних проектів і організацій, публічно-правове партнерство тощо.

Список літератури:

1. Бастейбл Ч.Ф. Общественные финансы / Под ред. канд. экон. наук С.П. Захарченкова [пер. с англ.]. – Х.: Виват, 2016. – 808 с.
2. Пасічник Ю.З. Бюджетна система України: [навч. посіб.] / Ю.В. Пасічник. – К.: Знання-Прес, 2006. – 607 с.
3. Зайчикова В.В. Фінансова регіональна політика держави / В.В. Зайчикова // Фінанси України. – 2005. – № 6. – С. 29-35.
4. Європейська хартія місцевого самоврядування, ратифікована Законом України від 15.07.97 р. № 452/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_036
5. Диверсифікація доходів місцевих бюджетів / [Луніна І.О., Кириленко О.П., Лучка А.В. та ін.]; за ред. д-ра екон. наук І.О. Луніної; НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2010. – 320 с.
6. Бюджетний кодекс України, Закон України від 8 липня 2010 р. № 2456-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/ laws/ show/2456-17
7. Лінтур І.В. Можливості оптимізації формування доходів місцевих бюджетів в умовах децентралізації [Електронний ресурс] / І.В. Лінтур // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2015. – Берез. (Вип. 4). – С. 853-855. – Режим доступу: http://global-national.in.ua/archive/4-2015/181.pdf (10.09.2015).

8. Бюджетний моніторинг: Аналіз виконання бюджету за 2010 рік / [Зубенко В.В., Рудик А.Ю., Щербина І.Ф. та ін.]; ІБСЕД, Проект «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи», USAID. – К., 2011. – 142 с.
9. Бюджетний моніторинг: Аналіз виконання бюджету за 2015 рік / [Зубенко В.В., Самчинська І.В., Рудик А.Ю. та ін.]; ІБСЕД, Проект «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи (ЗМФІ-II) впровадження», USAID. – К., 2016. – 80 с.
10. Проць Н.В. Формування податкових надходжень місцевих бюджетів в контексті бюджетної децентралізації [Електронний ресурс] / Н.В. Проць // Фінансовий простір. – 2015. – № 1 (17). – С. 221-227. Режим доступу: http://fp.cibs.ck.ua/author/uk/370
11. Аналіз фінансових наслідків адміністративно-територіальної реформи // Проект SuFTAR. Системне управління фінансування адміністративно-територіальної реформи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://fisco-id.com/download.php?m=an&l=ua&id=69

Городецкая Т.Э., Сухова А.А
Харьковский институт финансов
Киевского национального торгово-экономического университета

ФОРМИРОВАНИЕ МЕСТНЫХ БЮДЖЕТОВ В УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ САМОУПРАВЛЕНИЯ

Аннотация
Раскрыто особенности формирования доходов местных бюджетов в современных условиях. Проанализированы доходы местных бюджетов, а также уровень централизации бюджетных ресурсов. Исследованы источники формирования доходов местных бюджетов. На основе проведенного анализа определены проблемы и пути повышения уровня финансовой независимости местного самоуправления. Предложено финансовые инструменты укрепления финансовой базы в условиях децентрализации бюджетных ресурсов.
Ключевые слова: местный бюджет, бюджетная децентрализация, доходы местных бюджетов, органы местного самоуправления, система формирования бюджета.

Gorodetska T.E., Suhova A.A.
Kharkiv Institute of Finance of the
Kyiv National University of Trade and Economics

FORMATION OF LOCAL BUDGETS UNDER DEVELOPMENT GOVERNMENT

Summary
Some aspects of local budget revenues in the current conditions. Analyzed the incomes of local budgets, as well as the level of centralization of budgetary resources. We investigated sources of local revenues. Based on the analysis identified problems and ways to improve the level of financial independence of local self-government. Proposed financial instruments to strengthen the financial base in terms of budgetary resources decentralization.
Keywords: local budget, fiscal decentralization, revenues of local budget, bodies of local self-government, system of budget formation.

УДК 336.221.264

ВПЛИВ ОПОДАТКУВАННЯ НА ЕКОНОМІЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВ

Грановська І.В.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті розглянуто вплив податків на фінансово-економічний стан підприємства, а саме обсяг оборотних коштів, величину прибутку, інвестиційну діяльність, а з іншого особливості суб'єктів господарювання (конкурентоспроможність, рентабельність виробництва, форма власності, заміна обсягів виробництва вироблених товарі чи послуг). Ці аспекти прямо пропорційно впливають на формування бази оподаткування, а як наслідок і на економічну діяльність підприємств.

Ключові слова: податки, податковий механізм, оподаткування підприємств, база оподаткування, ставка податку, система оподаткування, елементи оподаткування.

Постановка проблеми. Будь-яка сучасна держава здатна впливати на всі аспекти свого існування, насамперед на функціонування економіки, тільки за наявності фінансових ресурсів, які у вигляді законодавчо регламентованих податків, тобто комплексу обов'язкових платежів державі, надаються фізичними та юридичними особами.

Щоб податки «надавалися» державі, а не «стягувалися» нею, податкова система має бути насамперед економічно обґрунтованою, збалансованою, максимально ефективною, стабільною та обов'язково прозорою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У зарубіжній фінансовій науці проблеми впливу оподаткування прибутку корпорацій на інвестиційну діяльність досліджуються достатньо активно. Зокрема, варто відзначити роботи таких вчених, як Е. Аткінсон, А. Ауербах, Д. Йоргенсон, М. Кінг, В. Лейбфріц, Е. Мендоза, Дж. Мінц, Дж. Стігліц, М. Фелдстайн, Д. Фулертон, А. Харбергер та ін.

Теоретичним і практичним аспектам проблеми податкового регулювання економічних процесів, впливу податків на діяльність підприємств і вибору стратегії їх розвитку присвячені роботи таких вітчизняних науковців, як О. Василик, В. Вишневський, Ю. Іванов, В. Карпова, Т. Козенкова, А. Крисоватий, П. Мельник, Т. Меркулова.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Податкова система має зміцнювати ринкові відносини, сприяти розвитку підприємництва, стимулювати виробництво і одночасно служити бар'єром на шляху соціального зубожіння низько оплачуваних верств населення. А в умовах сьогодення податкове навантаження на платників податку на прибуток лиже збільшується, тим самим зменшує можливості того чи іншого підприємства на повноцінну фінансову діяльність, особливо це стосується малих підприємств яким доводиться виживати.

Мета статті. Головна мета написання даної роботи є узагальнення нововведень з приводу оподаткування підприємств і визначити яким чином вони вплинуть на економічну діяльність підприємств.

Виклад основного матеріалу. Податки є однією з основних галузей економічних відносин у суспільстві з моменту становлення держави. Розвиток і зміна форм державного устрою завжди супроводжується реформуванням податкової системи.

В умовах сьогодення податки – це основна форма доходу держави. Окрім цієї суто фінансової функції податковий механізм використовується для економічного впливу держави на суспільне виробництво, його динаміку і структуру, на розвиток науково-технічного прогресу.

Система оподаткування можна охарактеризувати як продукт діяльності держави, її важливий атрибут. Кожна держава формує свою систему оподаткування з урахуванням досвіду інших країн, стану економіки, розвитку ринкових відносин, необхідності вирішення конкретних економічних і соціальних завдань, власних національних особливостей.

Податкова політика не може претендувати на статус ефективної, якщо вона не враховує оптимальної межі податкового навантаження на конкретного виробника і на економіку в цілому. В Україні ж відбувається постійне перекладення податкового тягаря з одних підприємств на інші, що негативно відображається на показниках їх ефективності та конкурентоздатності. Якщо зіставити ситуацію в Україні і світі, то виявляється, що головні проблеми податкової системи криються не стільки у високих податкових ставках, скільки у нерівномірності оподаткування, яка породжена надмірними пільгами різного роду, у безпідставному звільненні від оподаткування окремих галузей, регіонів і підприємств.

В умовах становлення сучасних ринкових відносин податки в економіці України перетворилися на одну з найсуттєвіших статей витрат підприємств, що не може не відобразитися на рівні їх підприємницької та інвестиційної діяльності [1, с. 268].

Якщо розглянути сферу малого та середнього бізнесу у країнах ЄС то вони становлять основу соціально-економічного розвитку. В ЄС функціонує більш ніж 20 млн. підприємств малого та середнього бізнесу, що дають більше половини загального обороту та доданої вартості. Також кількість зайнятого населення на цих підприємствах сягає 70%. Малий бізнес у Європі стимулює розвиток конкуренції. Ефективність економіки ЄС безпосередньо залежить від успішної діяльності малого та середнього бізнесу [2, с. 57]. В Україні ж складається незрозуміла ситуація стосовно середнього та малого бізнесу зокрема. На противагу стимулюванню розвитку, держава ускладнює його діяльність та спонукає до виникнення ситуації, коли малий бізнес має не функціонувати, а просто «виживати».

Вдосконалення системи оподаткування повинне здійснюватися, виходячи із стратегічних цілей держави, а саме з побудови конкурентоспроможної соціально орієнтованої ринкової економіки та її інтеграції у європейське співтовариство. Проте досягти даної цілі поки що не вдається: податкова система є тим руйнівним чинником, що стримує зростання економічної активності національних суб'єктів та притік іноземного капіталу. Суттєву проблему для України становить рівень податкового навантаження, механізм справляння податків, чинна правова база, що регулює ці питання.

До основних елементів оподаткування за допомогою яких здійснюється вплив податків на фінансово-господарську діяльність підприємств можна віднести: об'єкт оподаткування, база оподаткування, ставки податку, джерело сплати податку, строки сплати податку, податкові пільги, штрафні санкції за порушення податкового законодавства. Дія цих елементів оподаткування виявляється на таких показниках фінансово-господарської діяльності підприємств як собівартість і ціна продукції, обсяг реалізації, прибуток від реалізації, платоспроможність і фінансова стійкість підприємства, іммобілізація обігових засобів, залишки нереалізованої продукції, обсяг залучення кредитів, чистий прибуток, використання прибутку [1, с. 268].

Оцінити вплив податків на роботу підприємства можна за допомогою прибутку, що являється основою джерела фінансових ресурсів для розвитку виробництва. Сплата податку на прибуток може бути як частина від отриманого підприємством прибутку, а отже може значно вплинути на суб'єктів господарювання [3, с. 392]. Базова (основна) ставка податку на прибуток підприємств залишається не змінною і становить 18%. Для європейських країн величина ставок податку на прибуток підприємств варіюється в діапазоні від 10 до 33,3%.

6 грудня 2016 року Верховна Рада затвердила проект Закону «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2017 році» в якому пропонується [4]:

– переглянути ставки оподаткування, визначені в абсолютних значеннях, з урахуванням індексів споживчих цін, індексів цін виробників промислової продукції, зокрема, акцизного податку, екологічного податку та рентної плати;

– переглянути положення, в яких міститься прив'язка до розміру мінімальної заробітної плати, у зв'язку з підвищенням останнього;

– удосконалити деякі положення щодо адміністрування податку на додану вартість, рентної плати тощо.

Розглянемо зміни які торкнуться платників єдиного податку, а саме щодо груп платників єдиного податку (загалом їх 4-и):

1-а група [4]: річний ліміт доходу платників – до 300000 гривень (граничний обсяг доходу за 1 рік), ставка податку – до 10% прожиткового мінімуму (в 2017 році 160,00 грн., в 2016 році – до 137,80 грн). Відповідно до Закону № 1791 з 2017 року ставка 1 групи базується на прожитковому мінімумі, а не на розмірі мінімальної зарплати [5]. Платниками можуть бути тільки фізичні особи, які не використовують працю найманих осіб. Діяльність таких платників – роздрібний продаж товарів на ринках та надання побутових послуг населенню.

2-га група [5]: річний ліміт доходу – до 1500000 гривень (граничний обсяг доходу за 1 рік), ставка – до 20% мінімальної зарплати (в 2017 році – до 640,00 грн., було в 2016 році – до 275,60 грн). Платниками виступають тільки фізичні особи. Кількість найманих працівників не більше 10 осіб. Основна діяльність – надання послуг, у тому числі побутових, платникам єдиного податку та населенню, виробництво та продаж товарів, діяльність у сфері ресторанного господарства.

Ті хто підпадає під цю групу не може займатися наданням посередницьких послуг з купівлі, продажу, оренди та оцінювання нерухомого майна, а також діяльністю з виробництва, продажу ювелірних та побутових виробів з дорогоцінних металів, дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення та напівдорогоцінного каміння (для них підходить 3-я група). У разі здійснення кількох видів діяльності застосовується максимальний розмір ставки єдиного податку, встановлений для таких видів діяльності. Звітний період – календарний рік (до 01.01.13 був квартал) [5].

3-а група платників єдиного податку – юридичні та фізичні особи, що відповідають вимогам: річний ліміт доходу – до 5 млн. грн. (у 2015 році 20 млн. грн.), ставка – 3% (платники ПДВ) та 5% (неплатники ПДВ) (у 2015 році було відповідно 2% та 4%), кількість працівників не обмежена.

Ті хто підпадає під дану групу може займатися наданням посередницьких послуг з купівлі, продажу, оренди та оцінювання нерухомого майна, а також діяльністю з виробництва, продажу ювелірних та побутових виробів з дорогоцінних металів, дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення та напівдорогоцінного каміння. При цьому вони не можуть бути платниками ПДВ.

Може застосовуватись підвищена ставка 15% (фізичні особи) або подвійна ставка (юридичні особи) застосовується в разі якщо:

– до суми перевищення ліміту обсягів доходу;

– до доходу, отриманого із застосуванням іншого способу розрахунків, аніж грошового;

– до доходу від видів діяльності, що не дають права на застосування спрощеної системи оподаткування.

Звіт подається протягом 40 днів після закінчення кварталу.

4-а група платників єдиного податку починаючи з 2015 року з формована з колишніх платників фіксованого сільськогосподарського податку. Платники, які до 2015 року відносилися до 4 групи тепер віднесені до 3 групи.

Для платників 4 групи єдиного податку починаючи з 2015 року збережені майже всі умови їх оподаткування, які раніше були передбачені для платників фіксованого сільськогосподарського податку. Так відповідно платники фіксованого сільськогосподарського податку не будуть сплачувати земельний податок за земельні ділянки під виробничою інфраструктурою, які є землями сільськогосподарського призначення і надані для виробництва товарного сільськогосподарського виробництва, а за земельні ділянки, які надані

не для ведення товарного сільськогосподарського товаровиробництва, – сплачувати земельний податок потрібно на загальних підставах. При цьому підставою для нарахування земельного податку є дані державного земельного кадастру.

До податкового законодавства внесена вимога про обов'язкову реєстрацію договорів, якими передбачається право власності та право користування земельними ділянками, у тому числі на умовах оренди. Адже для нарахування єдиного податку платниками 4 групи є дані державного земельного кадастру, дані з державного реєстру речових прав на нерухоме майно. Відповідно, площа земельних ділянок, інформація про які не внесена до державного земельного кадастру, фактично не включатиметься в базу оподаткування єдиного податку.

З 2017 року відбулися такі зміни щодо сплати податків, а саме:

1) єдиного соціального внеску встановлена єдина ставка 22% замість ставок з урахуванням класів професійного ризику виробництва із застосуванням коефіцієнта 0,6, який повинен був застосовуватися з 1 січня 2016 року. При цьому скасований єдиний соціальний внесок, який сплачувався за рахунок працівника (за ставками 2%, 2,6%, 3,6% і т.д.), а також підвищена максимальна величина бази нарахування ЄСВ з 17 до 25 мінімальних місячних заробітних плат.

2) для визначення коефіцієнта індексації нормативної грошової оцінки сільськогосподарських угідь (ріллі, багаторічних насаджень, сіножатей, пасовищ і перелогів) застосовується індекс споживчих цін за 2015 рік зі значенням 120% [5].

3) запроваджено порядок повернення надміру сплачених до бюджету грошових зобов'язань з ПДВ – не на поточний рахунок платника податку, а виключно на рахунок в системі електронного адміністрування ПДВ [6].

4) у разі одностороннього розірвання контролюючими органами електронного договору про визнання електронних документів, платники податків мають право подавати звітність особисто або направляти її поштою з повідомленням про вручення та з описом вкладення. При цьому, дана норма не вирішує основну проблему, пов'язану з розірванням таких договорів, – неможливість здійснити реєстрацію податкових накладних,розрахунків коригування до них.

5) встановлено нові підстави для направлення контролюючим органом платнику податків запиту і проведення позапланової документальної перевірки – якщо на такого платника подано скаргу про ненадання податкової або акцизної накладної, або у таких накладних містяться помилки в реквізитах, а також нові підстави для проведення камеральної перевірки щодо відповідності даних Єдиного реєстру акцизних накладних та даних системи електронного адміністрування реалізації пального та позапланової документальної перевірки – в разі, якщо такою камеральною перевіркою будуть встановлені невідповідності.

6) повернена норма щодо підстави для проведення позапланової документальної перевірки – у разі, якщо контролюючим органом отримано податкову інформацію, яка свідчить про порушення платником податків валютного та іншого неврегульованого цим Кодексом законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи.

Зміни торкнуться штрафів та фінансових санкцій [6]:

– за реалізацію пального особами, не зареєстрованими як платники акцизного податку, – у розмірі вартості такої реалізації, за порушення порядку реєстрації акцизних накладних та розрахунків коригування до них – від 10% до 40% суми акцизного податку;

– за помилки в обов'язкових реквізитах податкової накладної – у розмірі 170 гривень і зобов'язання виправити такі помилки;

– за не виправлення помилок протягом 10 календарних днів, наступних за днем отримання узгодженого податкового повідомлення-рішення про виправлення помилок, – від 10% до 100% суми ПДВ в залежності від термінів такого не виправлення.

Встановлено нові коригування фінансового результату до оподаткування, зокрема, визначено, що фінансовий результат до оподаткування, починаючи зі звітного податкового періоду 2015 року, зменшується на суму нарахованих доходів від участі платника податку на прибуток в капіталі інших платників податку на прибуток і платників єдиного податку 4 групи (сільськогосподарських товаровиробників), а також нарахованих доходів у вигляді дивідендів, з яких сплачено авансові внески з податку на прибуток при виплаті дивідендів [5].

Таким чином, особливістю регулювальної здатності податку на прибуток є ще й те, що даний податок корегує, зменшує податкове навантаження на підприємство щодо інших податкових платежів. Це може здійснюватись за допомогою включення чи виключення різноманітних податків до валового доходу та витрат. В Україні суб'єкт господарювання сплачує досить велику кількість податкових платежів, більшість з яких включається до валових витрат підприємства, і таким чином зменшує податкове зобов'язання з податку на прибуток.

Висновки. Отже, податок на прибуток підприємств безпосередньо впливає на кінцеві фінансові результати бізнесу, а тому, з одного боку, виступає важливим важелем державного регулювання економіки, а з іншого – перешкодою на шляху стабільного розвитку національної економіки та її широкомасштабної модернізації.

Збільшення податкового навантаження на бізнес і населення, збільшення штрафних санкцій і більше жорстке адміністрування податків, введення двох Реєстрів заяв про повернення бюджетного відшкодування не сприятиме виведенню бізнесу з тіні і поліпшенню ділового клімату. Точкові зміни вже заклали в бюджет майже всі можливі компенсатори, але без ліберальних норм.

Список літератури:

1. Шульга (Діїт) А. А. Система оподаткування та її вплив на фінансово-господарську діяльність підприємств / А. А. Шульга (Діїт) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eadnurt.diit.edu.ua/bitstream/123451234/2507/1/58.pdf
2. Карамишева Г. М. Проблеми кредитування малого та середнього бізнесу в умовах посткризового стану економіки / Г. М. Карамишева, А. Г. Новікова // Часоп. екон. реформ. – 2011. – № 1. – С. 54-59.
3. Никонець М. О. Вплив оподаткування на економічну діяльність підприємства [Текст] / М. О. Никонець; наук. кер. Т. В. Касьяненко // Економічні проблеми сталого розвитку: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті проф. Балацького О. Ф., м. Суми, 6-8 травня 2014 р.: у 2-х т. / За заг. ред.: О. В. Прокопенко, О. В. Люльова. – Суми: СумДУ, 2014. – Т. 2. – С. 392-394.
4. Прийнято за основу проект змін до Податкового кодексу України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2017 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.auc. org.ua/novyna/pryynyato-za-osnovu-proekt-zmin-do-podatkovogo-kodeksu-ukrayiny-shchodo-zabezpechennya
5. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень. Верховна Рада України; Закон від 20.12.2016 № 1791-VIII.
6. Український союз промисловців і підприємців. Що чекає на платників податків у новому році? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uspp.ua/shho-cheka%D1%94-na-platnik%D1%96v-podatk%D1%96v-u-novomu-rocz%D1%96.html
7. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо покращення інвестиційного клімату в Україні Верховна Рада України; Закон від 21.12.2016 № 1797-VIII.
8. Податковий кодекс України Верховна Рада України; Кодекс України, Закон, Кодекс від 02.12.2010 № 2755-VI.

Грановская И.В.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

ВЛИЯНИЕ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ НА ЭКОНОМИЧЕСКУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПРЕДПРИЯТИЙ

Аннотация
В статье рассмотрено влияние налогов на финансово-экономическое состояние предприятия, а именно объем оборотных средств, размер прибыли, инвестиционной деятельности, а с другой особенности субъектов хозяйствования (конкурентоспособность, рентабельность производства, форма собственности, замена объемов производства произведенных товаров или услуг). Эти аспекты прямо пропорционально влияют на формирование базы, а как следствие и на экономическую деятельность предприятий.
Ключевые слова: налоги, налоговый механизм, налогообложения предприятий, база налогообложения, ставка налога, система налогообложения, элементы налогообложения.

Hranovskaya I.V.
Pereyaslav-Khmelnytskiy State Pedagogical University
named after Grygoriy Skovoroda

IMPACT OF TAXATION ON ECONOMIC ACTIVITY ENTERPRISES

Summary
The article examines the impact of taxes on financial and economic performance, namely the amount of working capital, the amount of profit, investment, and other features of the economic entities (competitiveness, profitability, ownership, change of volume of production of manufactured goods or services). These aspects are directly proportional to affect the formation of the tax base, and consequently on economic activity of enterprises.
Keywords: taxes, tax mechanism, taxation, tax base, tax rate, tax system, tax items.

УДК 338.1

УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ КРИЗИ

Губарик О.М., Перехрест І.К.
Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

Досліджено теоретичні питання управління фінансово-економічної безпекою підприємства в сучасних умовах. Обґрунтовано сутність фінансово-економічної безпеки підприємства. Виявлені індикатори аналізу й критерії оцінки. Розглянуто зміст та основні чинники формування кризи. Визначені основні стратегічні напрямки управління фінансово-економічної безпекою підприємства направлені на подолання кризи.
Ключові слова: управління фінансово-економічної безпекою підприємства, платоспроможність, ліквідність, методі управління,економічна криза, загроза, стратегічні напрями діяльності.

Вступ. Нестабільний розвиток політичної та фінансової системи, ресурсних та споживчих ринків, мінливість зовнішнього середовища впливають на процеси розвитку та функціонування підприємства. Тривалий стан кризі призводить до нестабільного рівня виробництва, погіршення платіжної дисципліни, зниження рівня прибутку,низькій рівень конкурентоспроможності. Особливо важним моментом для керівництва підприємства становиться завдання самооцінки та аналізу фінансових,виробничих,технологічних ,науково-технічних та трудових ресурсів. Вагоме значення треба надати збереженню власного майна,комерційної таємниці,підтримки та розвитку економічної стійкості. Керівництву підприємства необхідно визначити головні та стратегічні напрями діяльності, розробляти бізнес-плани, пристосовуватися до змін внутрішнього та зовнішнього середовища, використовувати нові та ефективні технології організації управлінських процесів, обирати оптимальні напрямки в плануванні діяльності управління.

Оперативний аналіз інформації про діяльність підприємств будь-якої форми власності, виду і масштабу діяльності є основою прийняття як оперативних, так і стратегічних управлінських рішень.

Перебуваючи в складних умовах кризи важливим є становлення й реалізація принципово нової дієвої системи управління підприємством, реакцією якої на виклики зовнішнього середовища є стратегічні зміни та забезпечення економічної безпеки їх реалізації.

Криза є невідворотним явищем будь-якого сучасного ринку, вона відображає об'єктивні процеси структурної перебудови господарства, тому бажання підприємства щодо власного функціонування на ринку в перспективі потребу по перше подолання кризи, по друге. застосування сучасних методів управління, фінансового планування і контролю.

Постановка проблеми. У сучасних умовах кризи процес успішного функціонування економічного розвитку підприємства багато в чому залежить від ступеня забезпечення їх економічної безпеки. Головна мета управління фінансово-економічної безпекою підприємства забезпечення його стійкого і максимально ефективного функціонування, створення високого потенціалу розвитку і стабільного зростання в майбутньому.

Рівень економічної безпеки підприємства залежить від того, наскільки своєчасно його керівництво й фахівці будуть здатні уникнути можливих загроз і ліквідовувати шкідливі наслідки окремих негативних складових зовнішнього та внутрішнього середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальним економічним проблемам управління та вдосконалення системи економічної безпеки підприємств присвячені наукові розробки багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених. Ця проблема не перестає бути актуальною, і значна кількість науковців спрямовують свої дослідження вбік економічної безпеки підприємств.

І.А. Бланк під фінансовою безпекою підприємства розуміє кількісно і якісно детермінований рівень фінансового стану підприємства, що забезпечує стабільну захищеність його пріоритетних збалансованих фінансових інтересів від ідентифікованих реальних і потенційних загроз зовнішнього й внутрішнього характерів, параметри якого визначаються на основі його фінансової філософії й створюють необхідні передумови фінансової підтримки його стійкого зростання в поточному й перспективних періодах. Проте у сучасній науковій літературі єдиного підходу до визначення поняття «фінансова безпека підприємства» не існує і ідентифікується дане поняття, як один із елементів економічної безпеки, у той же час, «фінансова безпека» комплексно та більш детально розглядається сучасними дослідниками на макрорівні в системі більш загальних категорій [1].

На думку І.В. Чібісова фінансова безпека підприємства – це складова економічної безпеки підприємства, яка полягає у наявності такого його фінансового стану, який характеризується: збалансованістю і якістю фінансових інструментів, технологій і послуг; стійкістю до загроз [3].

Колектив авторів у складі Єпіфанов А.О., Пластун О.Л., Домбровський В.С. [2], розглядають фінансову безпеку як здатність суб'єкта підприємництва здійснювати свою господарську, зокрема фінансову діяльність,ефективно і стабільно шляхом використання сукупності взаємопов'язаних діагностичних, інструментальних та контрольних заходів фінансового характеру, що мають оптимізувати використання фінансових ресурсів, забезпечити належний їх рівень та нівелювати вплив ризиків внутрішнього та зовнішнього середовищ.

Необхідною умовою фінансової безпеки підприємства є його рентабельність, тобто позитивний результат фінансово-господарської діяльності.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Зважаючи на відсутність теоретич-

них та практичних розробок що до управління фінансово-економічної безпекою підприємства, визначена необхідність здійснення управління фінансово-економічної безпекою підприємства шляхом створення дієвої фінансової стратегії управління.

Мета статті. Головною метою цієї роботи е вивчення сутності поняття «управління фінансово-економічною безпекою підприємства» та окремих її складових та виявлення основних тенденцій організації системи економічної безпеки суб'єктів господарювання.

Управління системою економічної безпеки підприємства розглядається як реалізація різноманітних управлінських рішень стосовно адаптації підприємства до умов зовнішнього та внутрішнього середовищ з метою досягнення встановлених цілей діяльності

Виклад основного матеріалу. Проблема економічної безпеки підприємств в сучасних умовах кризи стає все більш актуальною. Складні швидко змінні соціально-економічні та політичні умови у країні вимагають від підприємств постійної готовності до адаптації та відповідних дій по попередженню негативного впливу загроз та по усуненню наслідків їх негативного впливу.

Управління фінансово-економічної безпекою підприємства становить систему методів і принципів розробки й реалізації управлінських рішень направлених на захист пріоритетних переважно фінансових інтересів підприємства.

Фінансово-економічна безпека характеризує забезпеченість достатнім обсягом фінансових ресурсів необхідних для здійснення простого та розширеного відтворення і виконання фінансових зобов'язань та передбачає захищеність від зовнішніх та внутрішніх загроз для підтримки фінансово-економічних інтересів підприємства.

Фінансова безпека – це стан фінансової системи, при якому підприємство:

1) забезпечує стійкість, платоспроможність і ліквідність в довгостроковому періоді;

2) задовольняє власні потреби у фінансових ресурсах для стабільного виробничого процесу;

3) забезпечує оптимальну фінансову незалежність;

4) спроможне протистояти різноманітним небезпекам і загрозам, які прагнуть спричинити фінансові шкоди;

5) забезпечує достатню лояльність та гнучкість при прийнятті управлінських рішень;

6) забезпечує захищеність фінансових інтересів компанії.

Розробка методики управління системою фінансово-економічної безпеки підприємства, визначення основних її індикаторів та інструментів забезпечення, створення стратегії фінансово-економічної безпеки і виконання усіх вимог даної стратегії дозволить підприємству запобігти збитку від негативних впливів на його безпеку в різних аспектах фінансово-господарської діяльності, а також забезпечить контроль і балансування доходів і витрат.

Головна мета управління фінансовою безпекою підприємства спрямована на вирішення наступних трьох найбільш загальних задач:

1. Установлення системи головних фінансових інтересів, що вимагають захисту в процесі фінансового розвитку підприємства.

2. Визначення та прогнозування внутрішніх та зовнішніх загроз реалізації фінансових інтересів підприємства

3. Забезпечення ефективної нейтралізації загроз фінансовим інтересам підприємства.

Вирішення актуального завданням для підприємства стає необхідність постійного моніторингу загроз економічній безпеці підприємств, своєчасна діагностика та аналіз їх кризових ситуацій. Для діагностики кризових ситуацій підприємств необхідно перш за все в ході стратегічного планування на стадії аналізу ситуації і прогнозу розвитку визначити найбільш ймовірні в майбутньому загрози економічній безпеці підприємства, характер і направленість дій.

Перша стадія кризи визначається значним падіння граничного рівня показника ефективності капіталу, показників ділової активності підприємства, зниження рентабельності й обсягів прибутку. Внаслідок такого явища погіршується фінансовий стан підприємства, скорочуються фінансові можливості розвитку.

Друга стадія кризи прявляеться в збитковості виробництва,недостатності обігових коштів.

Третя стадія кризи визначається полной відсутністью власних коштів у підприємства. Вагома частина оборотних коштів направляється на погашення кредиторської заборгованості та погашення збитків.

Четверта стадія кризи визначається гострим станом неплатоспроможності. Відсутність можливості профінансувати будь які платежі за попередніми зобов'язаннями. Виникає можливость припинення виробництва, як наслідок, банкрутство. У цій ситуації діагностика з використанням коефіцієнтів платоспроможності й забезпеченості власними оборотними коштами дозволяє встановити фінансову неспроможність і можливість нейтралізувати її через процедуру банкрутства.

Планування фінансової безпеки являє собою процес розробки системи планів та планових (нормативних) показників із забезпечення захисту фінансових інтересів підприємства від різноманітних внутрішніх та зовнішніх факторів.

В умовах економічної кризи для ефективної роботи системи фінансово- економічної безпеки необхідна своєчасна і достовірна інформація про загрози та фактори, які існують в даний час у зовнішньому і внутрішньому середовищі підприємства. Для того, щоб мати таку інформацію, необхідно створити підрозділ інформаційно-аналітичного забезпечення який здійснює постійний моніторинг та аналіз процесів, які відбуваються як всередині підприємства, так і за його межами.

Для ефективного впровадження фінансової безпеки на підприємстві необхідно розробити та успішно впровадити механізм забезпечення економічної безпеки, який включає у себе: інструменти забезпечення фінансової безпеки, методи забезпечення фінансової безпеки підприємства, важелі забезпечення фінансової безпеки підприємства та систему інформаційно-аналітичного забезпечення такої безпеки.

Сутність фінансово-економічної безпеки в умовах кризи полягає у наявності такого його фінансового стану, який характеризується: збалансованістю і якістю фінансових інструментів, технологій і послуг; стійкістю до загроз; здатністю

підприємства забезпечувати реалізацію фінансових інтересів,а також місії і завдань достатніми обсягами фінансових ресурсів; спрямованістю на ефективний і сталий розвиток.

Тому механізм фінансово-економічної безпеки підприємства дозволяє:

1) забезпечити фінансову стійкість, платоспроможність, ліквідність та достатню фінансову незалежність підприємства у довгостроковому періоді;

2) забезпечити оптимальне залучення та ефективне використання фінансових ресурсів підприємства;

3) ідентифікувати зовнішні і внутрішні небезпеки та загрози фінансовому стану підприємства та розробляти заходи для їх вчасного усунення;

4) самостійно розробляти та впроваджувати фінансову стратегію розвітку;

5) забезпечувати достатню фінансову незалежність підприємства;

6) забезпечувати достатню гнучкість при ухваленні фінансових рішень;

7) забезпечувати захищеність фінансових інтересів власників підприємства.

Метод управління фінансово-економічної безпекою підприємства це комплекс методів впливу на джерела і чинники небезпек підприємства з метою їх нейтралізації. Сукупність методів управління поділяють на: економічні,маркетингові,адміністративні,оргінізаційні,математичні,правові.

За результатами аналізу існуючих досліджень, можна виділити два підходи до оцінювання фінансово-економічної безпеки підприємства, а саме:

1) індикаторний підхід;

2) ресурсно-функціональний підхід.

Індикаторний підхід характеризуються на визначенні порогових значень показників (індикаторів), які оцінюють платоспроможність та фінансову стійкість підприємства,що відповідають певному рівню його фінансової безпеки.

Індикаторами фінансової безпеки підприємства є порогові значення таких показників: темпів зростання прибутку, обсягу продажів, коефіцієнта покриття, коефіцієнта автономії, рівня фінансового левериджу (коефіцієнт заборгованості), рентабельності активів, рентабельності власного капіталу, середньозваженої вартості капіталу, показника розвитку підприємства.

Ресурсно-функціональний підхід виходить із необхідності забезпечення основних функціональних цілей економічної безпеки, до яких можна віднести:

– забезпечення фінансової стійкості та незалежності, високої ефективності діяльності підприємства;

– забезпечення технологічної незалежності підприємства та досягнення високої конкурентної спроможності його технологічного потенціалу;

– забезпечення високої ефективності діяльності менеджменту на всіх рівнях управління підприємством;

– високий рівень кваліфікації та його інтелектуального потенціалу персоналу;

– забезпечення безпеки персоналу підприємства його капіталу, майна та комерційних інтересів.

Фінансово-економічні кризи негативно впливають на економічний та виробничий потенціал підприємств. Перед підприємствами виникає першечергове завдання своєчасної внутрішньої самооцінки і прогнозування свого стану з погляду виконання властивих їм виробничих функцій. Вживання заходів захисту цих функцій, тобто забезпечення економічної безпеки виробництва від різних проявів зовнішнього і внутрішнього середовища, що впливають на ресурси підприємства, створення системи моніторингу індикаторів безпеки, встановлення їх порогових значень, вживання заходів протидії загрозам.

Забезпечення економічної безпеки підприємств, повинно бути безперервним, цілеспрямованим процесом що вимагає:

а) постійна ідентифікація та прогнозування можливих погроз;

б) обґрунтування і реалізації ефективних форм і методів створення, вдосконалення і розвитку системи економічної безпеки підприємств;

в) безперервного контролю і управління системою безпеки;

д) ефективного та комплексного використання наявних засобів захисту всіх елементів виробничо-господарської системи;

Висновки і пропозиції. Фінансова безпека підприємства визначена як стан найбільш раціонального використання фінансових ресурсів підприємства, виражений у найкращих значеннях фінансових показників прибутковості й рентабельності виробництва, використання основних і оборотних засобів підприємства, структури його капіталу, норми дивідендних виплат за цінними паперами підприємства, а також курсової вартості його цінних паперів як синтетичного індикатора поточного фінансово-господарського стану підприємства і перспектив його технологічного і фінансового розвитку.

Узагальнюючи вище наведене,можна зробити висновок,що фінансова безпека – основна складова економічної безпеки підприємства,яка дозволяє в майбутньому забезпечити прибутковість, фінансову стійкість, незалежність, ліквідність та платоспроможність. Допомагає своєчасно визначити і усунути внутрішні та зовнішні небезпеки.

Допомагає в розробці та прийнятті стратегічних фінансових планів розвитку підприємства

Головна задача функціонування підприємства в складних умовах кризи визначається здатністю приносити достатній прибуток у поточному та перспективному періоду.

Боротьба підприємства за виживання у умовах кризи вимагає створення гнучкої системи управління фінансово-економічної безпекою підприємства.

Прибуток це фінансовий ресурс підприємства, який підприємство може на свій вибір витрачати: на розширення бізнесу, модернізацію основних засобів, на стимулювання та мотивацію персоналу,на створення комфортних умов для праці та відпочинку.

Процес управління фінансово-економічною безпекою підприємства потребує розроблення дієвого ефективного механізму, компонентами якого є сукупність фінансових інтересів підприємства, управлінський персонал, технологія управління, принципи і методи управління, фінансові інструменти.

Список літератури:

1. Бланк И. А. Управление финансовой безопасностью предприятия / И. А. Бланк. – К.: Ника-Центр, Эльга, 2006. – 776 с.
2. Єпіфанова А. О. Фінансова безпека підприємств і банківських установ: монографія / за заг. редакцією д-ра екон. наук, проф. [А. О. Єпіфанов, О. Л. Пластун, В. С. Домбровський та ін]. – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2009. – 295 с.
3. Чібісова І. В. Механізм забезпечення фінансової безпеки підприємства [Електронний ресурс] / І. В. Чібісова, Є. М. Івашина. – Режим доступу: http://www.nbuv. gov.ua/portal/soc_gum/ppei/2011_31/Chibis.pdf

Губарик О.Н., Перехрест И.К.
Днепропетровский государственный аграрно-экономический университет

УПРАВЛЕНИЕ ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТЬЮ ПРЕДПРИЯТИЯ В УСЛОВИЯХ КРИЗИСА

Аннотация
Исследованы теоретические вопросы управления финансово-экономической безопасностью предприятия в современных условиях. Обоснована сущность финансово-экономической безопасности предприятия. Выявлены индикаторы анализа и критерии оценки. Рассмотрены содержание и основные факторы формирования кризиса. Определены основные стратегические направления управления финансово-экономической безопасностью предприятия направленные на преодоление кризиса.
Ключевые слова: управление финансово-экономической безопасностью предприятия, платежеспособность, ликвидность, методы управления, экономический кризис, угроза, стратегические направления деятельности.

Gubaryk O.N., Perekhrest I.K.
Dnipropetrovsk State Agro-Economics University

MANAGEMENT OF FINANCIAL AND ECONOMIC SAFETY OF THE ENTERPRISE IN CRISIS CONDITIONS

Summary
We investigate theoretical questions of management of financial and economic safety of the enterprise in modern conditions. The essence of financial-economic security of the enterprise. The identified evaluation indicators and evaluation criteria. Examined the contents and the main factors of the crisis. Defined the main strategic directions of management of financial-economic security of an enterprise aimed at overcoming the crisis.
Keywords: financial and economic safety of the enterprise, solvency, liquidity, governance, economic crisis, threat, strategic directions.

УДК 658.8

СПІВВІДНОШЕННЯ РЕКЛАМИ І РЕАЛІЗАЦІЇ ТОВАРУ

Добровольська В.А.
Миколаївський міжрегіональний інститут розвитку людини «Україна»

В статті розкрито сутність реклами та її співвідношення з реалізацією продукції, а також з заходами стимулювання збуту. Описані завдання реклами в роздрібній торгівлі та її особливості. Стимулююча реклама є найпоширенішим видом реклами. Рекламна активність спрямована на зростання рівня обізнаності про товар або компанію, підвищення лояльності до них, на стимулювання споживачів купувати більше продукції, що просувається.
Ключові слова: реклама, стимулювання збуту, роздрібна торгівля, промоушн-реклама, рекламна акція, комунікація.

Постановка проблеми. З розвитком підприємництва і ринкових відносин докорінно змінюються принципи і методи комерційної роботи та формування товарних ресурсів. У сучасних ринкових умовах жодне підприємство не може успішно організувати комерційну діяльність без використання рекламних технологій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кожен етап, починаючи з моменту створення продукції і закінчуючи її збутом, повинен супроводжуватися активною програмою рекламного впливу. Завдяки рекламі ринок стає більш ясним і доступним для покупців з різноманітними смаками і потребами, з різним рівнем грошових доходів, з неоднаковими традиціями.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Постановку і кількісне вираження цілі майбутньої рекламної акції необхідно здійснювати спільними зусиллями служби маркетингу, відділу продажів і керівництва компанії, щоб виробити актуальну на планований період часу мету, що дійсно відповідає потребам підприємства. Необхідно організовувати стимулюючий збут рекламної акції при наявності на складі товару в достатній кількості, щоб задовольнити збільшений після її проведення попит. Брак продукції в місцях кінцевих продажів через аритмічність роботи виробництва або логістики, може викликати негативну реакцію споживачів, які відгукнулися на рекламне посилання [2, с. 57].

Мета статті. Головна мета цієї роботи полягає у розкритті співвідношення реклами і реалізації товару.

Виклад основного матеріалу. На думку А.С. Крепак реклама – це будь-яка платна форма неособистої пропозиції та представлення ідей, товарів і послуг від імені відомого спонсора. За допомогою реклами формується певне уявлення покупця про споживчі властивості товару. Реклама здійснюється в ім'я головного економічного інтересу виробника чи посередника, що визначається її метою [3, с. 2].

Стимулююча реклама є найпоширенішим видом реклами. У даній рекламі необхідно підкреслити основні переваги продукції, її позитивні якості в порівнянні з аналогічними товарами [2, с. 23].

Основне завдання такої реклами – стимулювання потреби у придбанні даного товару або експлуатації даної послуги.

Торгово-роздрібна реклама зазвичай носить локальний характер незалежно від того, наскільки обширна роздрібна мережа, оскільки споживачі, які проживають в тому чи іншому районі, відвідують тільки один з магазинів. Торгово-роздрібна реклама повинна бути націлена на просування товарів, представлених в його асортименті [4, с. 136].

Реклама в роздрібній торгівлі націлена виконання кількох завдань:
- стимулювання продажів різноманітної продукції;
- підтримка вантажоперевезень;
- доставлення повідомлень до споживачів;
- інформування про проведення стимулюючих акцій [1, с. 51].

Для рекламних акцій важливо встановити реальні терміни організації та здійснення рекламної акції. Організаційні терміни – це час, за який можна детально опрацювати плановану кампанію, скоординувати дії всіх задіяних у ній суб'єктів [5, с. 38].

Реклама в роздрібній торгівлі має декілька особливостей:

1) реклама в роздрібній торгівлі, незалежно від того, хто її фінансує, зазвичай націлена на місцеве населення і відповідає потребам потенційних споживачів;

2) роздрібна реклама може просувати кілька різних або навіть конкуруючих марок. Все, пов'язане з цією рекламою, штовхає споживача до якогось конкретного вчинку, як правило, відвідуванню магазину або купівлі певного товару. Тому роздрібна реклама включає інформацію про ціни, умови продажу, кольорах і так далі;

3) роздрібна реклама до деякої міри орієнтована на конкретного споживача і працює на конкретний магазин [6, с. 4].

Компанії досить часто використовують рекламу, безпосередньо спрямовану на споживача, оскільки вона дозволяє ефективніше управляти обізнаністю про товари компанії, зміцнювати лояльність, швидко постачати клієнтам більш повну і якісну інформацією, вивчати реакції споживачів на ті, чи інші пропозиції компанії [1, с. 145].

Реклама в сучасному світі не тільки інформує потенційних споживачів про можливості купівлі того чи іншого товару. Вона допомагає розумно здійснювати покупки, повідомляючи про якість, ціну, способи застосування та інші можливості використання товару, про які покупці хочуть знати, перш ніж зробити покупку. Реклама сприяє підвищенню рівня життя людей, спрямовуючи їх зусилля на придбання більш якісних виробів і послуг. Сучасна реклама також спонукає виробників і торговців пропонувати товари поліпшеної

якості. Реклама, будучи частиною економічних і ринкових відносин, безпосередньо зачіпає відносини між людьми.

Рекламна активність спрямована, як правило направлена, на зростання рівня обізнаності про товар або компанію, підвищення лояльності до них, на стимулювання споживачів купувати більше продукції, що просувається. Кінцева мета реклами – це збільшення обсягу продажів і прибутку.

Рекламні акції, що проводяться спільно з іншими методами стимулювання збуту являють собою важливий спосіб просування товарів і послуг у структурі маркетингу торгівлі.

Значний інтерес з боку рекламної індустрії до форм особистого стимулювання збуту, закономірний і пов'язаний в першу чергу з неможливістю оцінки ефективності звичайних засобів реклами.

Моменти успішного проведення промоушн-реклами залежать від багатьох факторів, до числа яких можна віднести наступні:

– для ефективного вкладення грошей необхідно правильно поставити кінцеву мету. На відміну від реклами, де складно заміряти певні поведінкові ефекти, результат стимулювання збуту за допомогою промоушн-акції видно відразу;

– часто виникає питання про конкретні цілі і завдання при проведенні промоушн-акції [7, с. 347].

Спільна дія засобів стимулювання збуту і реклами показано на рис. 1.

На рекламних конструкціях можуть зображуватися учасники рекламних роликів товару; реклама на прилавках магазинів зазвичай виконується в єдиному ключі з друкованими оголошеннями, а якщо організовується безкоштовне розповсюдження, то виготовляються спеціальні мініатюрні зразки на зразок тих, що фігурують в телерекламі. Засоби комунікацій можуть бути різними, але єдність формату між рекламою і стимулюванням збуту зобов'язана дотримуватися.

Процес взаємодії стимулюючих і рекламних акцій представлений на рис. 2.

Завданням роздрібної торговельної мережі, що проводить рекламні та стимулюючі акції, є збільшення обсягу реалізації товарів своїм покупцям. Вирішити дану задачу допоможе грамотне проведення стимулюючих акцій. Реклама відіграє величезну роль у формуванні ставлення до торгової мережі, як надійної організації, що реалізує товари кінцевим споживачам. Реклама, спрямована на кінцевого споживача і працююча в поєднанні з організованими стимулюючими акціями, виявляється більш ефективною.

Реклама формує позитивне ставлення покупця до роздрібної торговельної мережі та до продукції, реалізованою нею. При цьому покупець відзначає для себе позитивний момент, що роздрібна торговельна мережа реалізує якісні товари за нижчою ціною, ніж це роблять конкуруючі торгові фірми.

Роздрібна реклама може здійснюватися за допомогою усного маркетингу. Ефективність «усної» реклами є однією з найвищих серед засобів по стимулюванню збуту. Для підвищення ефективності такої реклами необхідно проводити стимулюючі акції, які залишать сприятливе враження від роздрібної торговельної мережі.

До способів впливу на клієнта відносяться:

– перевищення очікувань клієнта;

– подарунки клієнтам (необхідно надавати безоплатний і несподіваний подарунок, який залишить у клієнта найбільше позитивних емоцій і вражень);

– безкоштовне доповнення до сервісу;

– використання позитивних емоцій (для клієнтів це може бути розміщення їх фото-відгуків на сайті роздрібної торговельної мережі);

– нейтралізація негативних відгуків (ймовірність повторного звернення клієнта в роздрібну торгову мережу зростає на 30%, якщо «негатив» своєчасно зняти);

– оригінальність проведених акцій [3, с. 4].

Висновки і пропозиції. Одночасне використання реклами та промоакцій є значно вигідніше, ніж застосування тільки однієї форми стимулювання збуту. Для інформування потенційних покупців значущою залишається реклама, так як вона володіє значним потенціалом формування ставлення до товару, яке є основним ефектом маркетингових комунікацій в цілому. Ефективність взаємодії реклами і стимулювання збуту пояснюється поєднанням довгострокового ефекту відношення до товарів, реалізованим у роздрібній торговельній мережі в плані формування цінності бренду і тактичних переваг стимулюючих акцій.

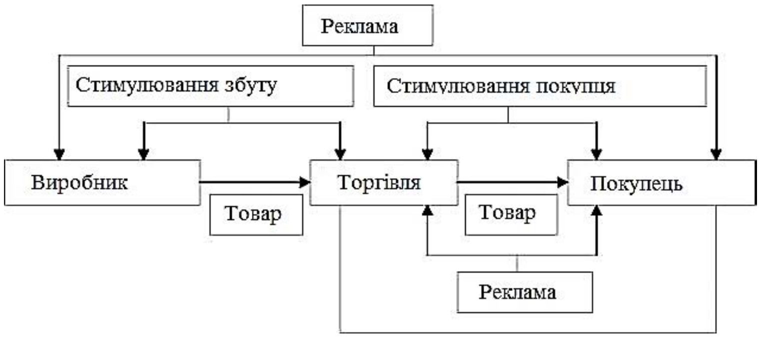

Рис. 1. Спільна дія засобів стимулювання збуту і реклами [7, с. 347]

Рис. 2. Взаємодія рекламних і стимулюючих акцій [4, с. 140]

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Список літератури:

1. Дорошенко Г. О. Маркетинг: навч. посіб. / Г. О. Дорошенко, І. М. Абрамова, Є. О. Кравченко, Д. М. Тюріна, О. В. Богоявленський; ред.: Г. О. Дорошенко. – Харків: Тім Пабліш Груп, 2016. – 411 с.
2. Дубовик Тетяна Віталіївна. Інтернет-маркетингові комунікації [Текст]: монографія / Т. В. Дубовик; Київ. нац. торг.-екон. ун-т. – Київ: КНТЕУ, 2014. – 331 с.
3. Крепак А. С. Управління зовнішньою рекламою підприємств торгівлі: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.04 / А. С. Крепак; Київ. нац. торг.-екон. ун-т. – Київ, 2014. – 23 с.
4. Романчик Т. Деякі аспекти залежності ефективності реклами від фактору часу / Т. Романчик // Наук. вісн. – 2016. – № 2. – С. 135-145.
5. Сєвонькаєва О. О. Маркетингові комунікації [Текст]: підручник / О. О. Сєвонькаєва. – Київ: КНЕУ, 2014. – 341 с.
6. Тимохіна Я. О. Управління комплексом маркетингових комунікацій промислового підприємства: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.04 / Я. О. Тимохіна; Сум. держ. ун-т. – Суми, 2015. – 20 с.
7. Юрчак Е. В. Маркетингові комунікації у формуванні брендів мереж підприємств ресторанного господарства / Е. В. Юрчак // Бізнес Інформ. – 2015. – № 12. – С. 346-354.

Добровольская В.А.
Николаевский межрегиональный институт развития человека «Украина»

СООТНОШЕНИЕ РЕКЛАМЫ И РЕАЛИЗАЦИИ ТОВАРА

Аннотация
В статье раскрыта сущность рекламы и ее соотношение с реализацией продукции, а также с мерами стимулирования сбыта. Описанные задачи рекламы в розничной торговле и ее особенности. Стимулирующая реклама является самым распространенным видом рекламы. Рекламная активность направлена на повышение уровня осведомленности о товаре или компании, повышение лояльности к ним, на стимулирование потребителей покупать более продвигаемой.
Ключевые слова: реклама, стимулирование сбыта, розничная торговля, промоушн-реклама, рекламная акция, коммуникация.

Dobrovolska V.A.
Mykolaiv Interregional Institute of Human Development «Ukraine»

RATIO ADVERTISING AND SALE OF GOODS

Summary
The article reveals the essence of advertising and its relationship with product sales, as well as measures to stimulate sales. Described job advertisements in retail and its features. Stimulating advertising is the most common type of advertising. Advertising activity aims to increase awareness of a product or company, increasing loyalty to them, to stimulate consumers to buy more products promoted.
Keywords: advertising, sales promotion, retail business, promotion-advertising, advertizing campaign, communication.

УДК 658.8

РЕКЛАМА ЯК ВИД ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Добровольська В.А.
Миколаївський міжрегіональний інститут розвитку людини «Україна»

В статті доведено, що рекламна діяльність є своєрідною тріадою видів діяльності підприємницьких структур, а саме виробництва, торгівлі та надання послуг. Стверджується, що як і будь-яка інша послуга, реклама може бути споживчою і діловою. Підприємницькі структури становлять інтерес, насамперед, з позицій здійснюваної ними діяльності. Актуальним видається розгляд методів впливу на свідомість споживача, використовуваних при створенні нематеріальної реклами.
Ключові слова: реклама, виробництво, торгівля, надання послуг, ділова реклама, споживча реклама, медіа план.

Постановка проблеми. У сучасних умовах функціонування економіки особлива роль відводиться розвитку підприємницьких структур, як базисних одиниць, що сприяють економічному зростанню країни. Підприємницька структура передбачає певний якісний склад і кількісні пропорції поєднуваних ресурсів, а також процеси, з яких забезпечується їх трансформація в продукт. Безумовним є той факт, що одним з видів підприємницької діяльності є рекламна діяльність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Враховуючи дану класифікацію видів діяльності, можна відзначити, що рекламна діяльність підприємницьких структур має вельми специфічний характер, включаючись в кожну з наведених на рис. 1 групу. Дана обставина пояснюється тим, що, по-перше, підприємницькі структури створюють рекламу (в даному контекст рекламна діяльність відноситься до виробничої), по-друге, вони продають або перепродують, якщо мова йде про взаємодію рекламних агентств і безпосередніх суб'єктів, що надають рекламні послуги (тобто функціонування у сфері торгівлі), по-третє, підприємницькі структури надають рекламні послуги [1, с. 14].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Під підприємницькою структурою розуміється юридично оформлена, ієрархічно структурована сукупність професійно орієнтованих людей (персоналу), об'єднаних для вирішення якої-небудь задачі, виконання певної спільної цілеспрямованої діяльності.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення сутності реклами як виду підприємницької діяльності та виявити її особливості.

Виклад основного матеріалу. Зауважимо, що підприємницькі структури становлять інтерес, насамперед, з позицій здійснюваної ними діяльності. При цьому діапазон видів підприємницької діяльності настільки широкий, що найбільш оптимальним бачиться розгляд їх систематизованого подання (рис. 1).

При цьому слід мати на увазі, що створення доданої вартості в контексті виробництва засноване на переробці ресурсів в якісно новий стан; у сфері торгівлі додаткова вартість створюється за рахунок підвищення зручності придбання та споживання, при цьому сам продукт не змінюється; при наданні послуг створення доданої вартості відбувається за рахунок проведення робіт, що задовольняють потреби споживача (споживачем можуть виступати як фізичні, так і юридичні особи).

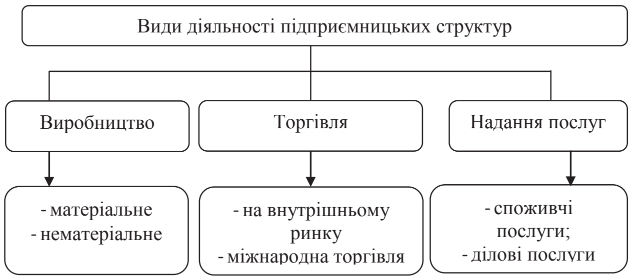

Рис. 1. Види діяльності підприємницьких структур [2, с. 3]

Таким чином, можна зробити висновок, що рекламна діяльність є своєрідною тріадою видів діяльності підприємницьких структур.

Виходячи з цього, доцільним вбачається розгляд рекламної діяльності в розрізі трьох її проявів: у сфері створення, у сфері торгівлі та у сфері надання рекламних послуг.

Відштовхуючись від припущення, що реклама у своїй квінтессенціальній суті являє собою послугу, зауважимо, що як і будь-яка інша послуга, реклама може бути споживчою і діловою.

На думку С.М. Іщук, професійна реклама має три завдання [3, с. 99]:

1) переконати фахівців-професіоналів в необхідності придбання інструменту, обладнання або матеріалів конкретної марки для використання у своїй роботі;

2) спонукати фахівців-професіоналів рекомендувати своїм пацієнтам або клієнтам застосування конкретного виробу або послуги;

3) переконати людину саму застосовувати рекламовані вироби.

Іншу класифікацію рекламної діяльності пропонує Л.Ю. Луференко, яка виділяє наступні види реклами [4, с. 41]:

– торгова реклама (реклама товарів, послуг);
– політична реклама (агітація за кандидатів на виборах, демонстрації, мітинги);
– наукова реклама (реклама просвітницького спрямування, наукова популяризація в листівках, плакатах);
– релігійна реклама (релігійні плакати, запрошення до ритуальних акцій);
– юридична реклама (повідомлення про зниклих, пошуки злочинців, запрошення на судові процеси);
– сімейна реклама (шлюбні оголошення, запрошення до знайомства).

При розгляді сфери створення реклами, необхідно відзначити, що виробництво реклами мож-

ливо (рис. 1) у двох напрямках: матеріальне виробництво і нематеріальне.

До сфери матеріального виробництва належать ті підприємства комплексу, що виробляють для потреб рекламного процесу все різноманіття матеріальних рекламних матеріалів і рекламних носіїв. Рекламні матеріали – це друкована, сувенірна рекламна продукція, відео- і телевізійні ролики і т. п. Рекламні носії – це рекламні стенди, щити, брандмауери, світлові короби, транспаранти-перетяжки та інші установки і пристрої, призначені для розміщення вуличної зовнішньої і внутрішньої інтер'єрної реклами. Підприємства, що їх виробляють за своїми видами діяльності можуть відноситись до таких галузей, як поліграфічна, машинобудівна, будівельна тощо.

До сфері нематеріального виробництва відносяться підприємства, які виробляють для потреб рекламного процесу рекламні послуги та нематеріальні цінності. До рекламних послуг можна віднести наступну діяльність: розробку рекламної стратегії та медійної тактики (медіапланування), купівлю рекламних площ (медіабаїнг), моніторинг рекламних кампаній, розміщення та/або розповсюдження рекламної інформації і т.п. До нематеріальних цінностей можна віднести: творчу стратегію рекламної кампанії (рекламний креатив), стратегію позиціонування бренду, дизайн рекламних оголошень, сюжети і сценарії рекламних аудіо- та відеороликів, самі ролики і т.д. Нематеріальні цінності є об'єктами авторського права і суміжних прав. При цьому підприємства, що виробляють рекламні послуги та нематеріальні цінності, належать до різних галузей і сфер діяльності, таких як сфера послуг, транспорт, телекомунікації, роздрібна торгівля тощо [7, с. 5].

У зв'язку з цим актуальним видається розгляд методів впливу на свідомість споживача, використовуваних при створенні нематеріальної реклами. Так, наприклад, Р. В. Ваксман виділяє наступні методи, використовувані в процесі виробництва реклами [1, с. 101]:

– акцент на простоті і швидкості отримання ефекту;

– просування (розкрутка) позитивного образу товару на базі образу іншої;

– порівняння;

– створення контрасту;

– використання авторитетів (груп впливу);

– сторона, що перемогла;

– додаткове свідчення;

– концентрація на декількох рисах або особливостях;

– використання слоганів;

– вибірковий підбір інформації;

– ствердні висловлювання.

Троїстий характер рекламної діяльності також диктує нам необхідність аналізу його останньої складової – торговельної. Зауважимо, що реклама створюється і функціонує в тій частини ринку інформації, яку прийнято називати ринком рекламних впливів. Деякі автори називають його первинним рекламним ринком [5; 7]. Необхідно розібратися, що це таке і як він пов'язаний з ринком рекламних продуктів і послуг або з вторинним рекламним ринком.

Очевидно, що ринок рекламних продуктів і послуг (рекламний ринок) – це ринок, на якому купується і продається робота, результатом якої є продукт, призначений для ринку рекламних впливів. Суб'єктами цього ринку є рекламодавці (замовники або спонсори реклами) і рекламне виробництво (комунікаційні, рекламні агентства, продакшн-студії, дизайнстудія, рекламне виробництво тощо), розповсюджувачі реклами (власники рекламного простору). У процесі їх взаємодії формуються пропозиція, попит і ціна на рекламні товари і послуги і рекламний простір.

Отже, на ринку рекламних продуктів і послуг купується і продається робота, результатом якої може бути один, всі або будь-яка комбінація нижчеперелічених явищ [6, с. 140]:

– будь-який з можливих видів комунікаційних маркетингових стратегій – стратегія виведення продукту на ринок, вибудовування або розвитку бренду, репозиціонування марки, демаркетинга (відходу з ринку) тощо. При цьому слід мати на увазі, що будь-який з видів наведених стратегій – це документ, і його розробка вимагає значних масивів маркетингової інформації про об'єкт реклами, його конкурентів, покупців і споживачів, колишній рекламний і маркетинговий досвід. Зрозуміло, це передбачає отримання такої інформації, її обробку та аналіз;

– рекламна інформація, формалізована або представлена у вигляді рекламної стратегії, покликаної вирішити конкретні маркетингові завдання рекламодавця в рамках розробленої комунікаційної маркетингової стратегії при допомозі конкретних творчих і маркетингових методів. Її розробка припускає наявність конкретного завдання (брифу), що спирається на основні положення комунікаційної маркетингової стратегії, і, можливо, залучення таких фахівців, як маркетолог, копірайтер, креатор, дизайнер, технолог тощо;

– рекламна інформація, матеріалізована на конкретних носіях. Матеріалізація рекламної інформації вимагає залучення конкретних рекламних виробництв;

– стратегія (медіа стратегія) і тактика (медіаплан) поширення рекламної інформації в часі і просторі, яка визначає задіяння відповідних каналів і технологій, тривалість, формат розповсюдження тощо. Розробка цих документів потребують аналіз конкурентного середовища на ринку рекламних впливів, визначення та розрахунків медіаметричних параметрів різних варіантів медіапланів, оцінки та порівняння вартості різних тактик.

– аналіз ефективності рекламної кампанії.

Виходячи з розглянутих аспектів діяльності підприємницьких структур в області реклами, можна зробити висновок, що рекламна діяльність носить потрійний характер, виступаючи одночасно з боку виробництва, торгівлі та сфери послуг.

Висновки і пропозиції. Рекламна діяльність є своєрідною тріадою видів діяльності підприємницьких структур, а саме: виробництва, торгівлі та надання послуг. Реклама, як і будь-яка інша послуга, може бути споживчою і діловою. Виробництво реклами можливо у двох напрямках: матеріальне виробництво (підприємства комплексу, що виробляють для потреб рекламного процесу все різноманіття матеріальних рекламних матеріалів і рекламних носіїв) і нематеріальне виробництво (підприємства, які виробляють для потреб рекламного процесу рекламні послуги та нематеріальні цінності).

Список літератури:

1. Ваксман Р. В. Рекламна діяльність: проблеми господарсько-правового забезпечення [Текст]: монографія / Р. В. Ваксман. – Харків: Юрайт, 2014. – 205 с.
2. Волинець О. О. Комунікативна прагматика реклами як естетичний феномен масової культури: автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.08 / О. О. Волинець; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 2015. – 18 с.
3. Іщук С. М. Реклама як соціокультурний феномен епохи постмодерну / С. М. Іщук // Вісн. нац. авіац. ун-ту. – 2014. – № 2. – С. 98-101.
4. Луференко Ліна Юріївна. Рекламна діяльність молокопереробних підприємств [Текст]: монографія / Луференко Ліна Юріївна; Житомир. держ. ун-т ім. Івана Франка. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – 181 с.
5. Педченко Н. С. Науково-методичний підхід до розробки та впровадження маркетингової стратегії в діяльність підприємств рекламної галузі [Електронний ресурс] / Н. С. Педченко, Т. І. Яковенко // Бізнес Інформ. – 2016. – № 7. – С. 163-169.
6. Продіус О. Вплив реклами на ефективність діяльності підприємства в сучасних умовах господарювання / О. Продіус, М. Боєру // Наук. вісн. – 2015. –- № 9. – С. 135-147.
7. Пугач А. В. Соціальні виклики рекламної діяльності в суспільстві споживання: автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03 / А. В. Пугач; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 2015. – 16 с.

Добровольская В.А.
Николаевский межрегиональный институт развития человека «Украина»

РЕКЛАМА КАК ВИД ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация
В статье доказано, что рекламная деятельность является своеобразной триадой видов деятельности предпринимательских структур, а именно производства, торговли и услуг. Утверждается, что как и любая другая услуга, реклама может быть потребительской и деловой. Предпринимательские структуры представляют интерес, прежде всего, с позиций осуществляемой ими деятельности. Актуальным представляется рассмотрение методов воздействия на сознание потребителя, используемых при создании нематериальной рекламы.
Ключевые слова: реклама, производство, торговля, оказание услуг, деловая реклама, потребительская реклама, медиа план.

Dobrovolska V.A.
Mykolaiv Interregional Institute of Human Development «Ukraine»

ADVERTISING AS A TYPE OF BUSINESS

Summary
The article proved that advertising is a kind of triad activities of businesses, such as manufacturing, trading and services. It is alleged that, like any other service, advertising can be a consumer and business. Business structures are of interest, especially from the standpoint of their ongoing activities. Issued an urgent review of methods to influence the minds of the consumer, used in the creation of the intangible advertising.
Keywords: advertising, production, trade, providing of services, business advertising, consumer advertising, media plan.

УДК 333.71

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СПОЖИВЧОГО ТА ІПОТЕЧНОГО КРЕДИТУВАННЯ

Дуброва Н.П., Лепеха А.В.
Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

У статті розглянуті теоретичні аспекти споживчого та іпотечного кредитування в умовах кризи. Досліджені основні проблеми в організації споживчого та іпотечного кредитування і перспективи їх розвитку в майбутньому. Акцентується увага на тому, що кредитування населення на споживчі потреби дає можливість активізувати економіку країни та певним чином згладити соціальну нерівновага суспільства. Зазначено, що споживче та іпотечне кредитування відповідній законодавчій підтримці держави може забезпечити зростання добробуту населення та стабілізацію банківської системи.
Ключові слова: споживчий кредит, іпотечний кредит, ефективна ставка, платоспроможність, криза, добробут населення.

Постановка проблеми. Іпотечне й споживче кредитування та його організація займають важливе місце в економічній системі багатьох країн світу. На сьогодні іпотечне та споживче кредитування є одним з напрямків покращення економічного та соціального розвитку України, що потребує ретельного опрацювання широкого кола проблем. Це пов'язано з тим, що всі ланки суспільства прагнуть ефективно функціонувати, а без розвитку банківської інфраструктури, насамперед споживчого та іпотечного кредитування, неможливо досягнути добробуту населення. У той час світова фінансова криза, а також економічні та політичні негаразди в Україні внесли певні корективи у розвиток вітчизняного споживчого та іпотечного кредитування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам розвитку споживчого та іпотечного кредиту в науковій літературі приділяється належна увага. Вагомий внесок у дослідження споживчого кредиту зробили провідні вітчизняні науковці: М. Алексеєнко, О. Євтух, Б. Івасів, В. Лагутін, А. Мороз, М. Савлук, Р. Тиркало та інші. Окремим аспектам проблеми іпотечного кредитування присвячено праці В. Валентинова, О. Євтуха, Т. Ковальчука, М. Дем'яненка, В. Радченка, П. Саблука, С. Юргелевич та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Ученими і практиками зроблено вагомий внесок у розвиток теорії і практики споживчого та іпотечного кредиту. Разом з тим недостатньо досліджені й потребують поглибленого вивчення роль споживчого та іпотечного кредиту в економіці, перспективи його розвитку в Україні, питання формалізації концептуальних засад функціонування на користь економіки і добробуту населення. Актуальними є питання доступності споживчих та іпотечних кредитів і, зокрема, підвищення фінансово-правової обізнаності населення України.

Мета статті. Метою статті є дослідження особливостей сучасного стану споживчого та іпотечного кредитування в Україні, основних проблем його подальшого розвитку за умов політичної та економічної нестабільності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Споживче та іпотечне кредитування з кожним роком набуває все більшої актуальності. Це пов'язано з тим, що всі ланки суспільства прагнуть ефективно функціонувати, а без розвитку банківської інфраструктури, насамперед споживчого та іпотечного кредитування, неможливий нормальний розвиток суспільства, а саме всіх його верств населення [1]. Існує досить широкий спектр банківських продуктів зі споживчого та іпотечного кредитування як на світовому ринку, так і на ринку України. Необхідність кредитування населення на споживчі потреби обумовлюється тим, що в процесі задоволення потреб відбувається підвищення платоспроможного попиту та життєвого рівня у цілому, а також певним чином згладжується соціальна нерівновага суспільства. Розвиток іпотечного кредитування, або кредитування під заставу нерухомості, у даний час є одним з найбільш актуальних завдань для України, насамперед тому, що саме іпотека може стати ефективним інструментом рішення житлової проблеми в країні. Крім того, світовий досвід свідчить про позитивну роль іпотеки в подоланні кризи та прискоренні проведення економічних реформ, що не менш важливо для держави. Ефективне функціонування іпотечного та споживчого механізму дозволить підвищити рівень капіталізації інвестиційних ресурсів, більш ефективно розподілити капітал між сферами та галузями економіки, дасть змогу розширити фондовий ринок шляхом випуску іпотечних цінних паперів. Саме завдяки іпотеці можна суттєво підвищити інвестиційну спрямованість національного фінансового ринку.

Іпотечне та споживче кредитування сприяє подоланню суперечності поміж поточними доходами і заощадженнями населення, з одного боку, та високою вартістю житла – з іншого, яке є на сьогодні найдорожчим придбанням у структурі витрат родини із середнім рівнем доходів. Вирішення такого економічного протиріччя може бути досягнуто шляхом створення сприятливих умов для залучення ресурсів на ринок нерухомості з фінансового ринку. Особливо актуально це питання стоїть перед молодими людьми, яким відразу хотілося б мати власне житло та можливість його обладнати; мати елементарні засоби для прийнятного проживання [2, 3].

Споживчий кредит надається продавцем або третьою особою (банківськими та не банківськими установами) споживачеві на придбання споживчих товарів тривалого користування, робіт або послуг, на задоволення особистих потреб людей на умовах розстрочки, відстрочки платежу або при використанні карток чи інших платіжних систем. В основному споживчими кредитами користуют-

ся фізичні особи, хоча деякі автори до споживачів відносять і юридичних осіб. Вважається що усі види споживчого кредиту мають соціальний характер, бо сприяють вирішенню соціальних проблем і підвищенню добробуту населення.

В Україні використовуються наступні види споживчого кредитування [6]:

1. Автокредитування – кредитування фізичних осіб на довгострокових засадах з придбання автомобільного транспорту для власного використання.

2. Іпотечне кредитування.

3. Споживче кредитування на торгівельних точках – надання безготівкових позик на придбання споживчих товарів безпосередньо на торгівельних точках за допомогою представників банку.

4. Карткові кредити – надаються фізичним особам з використанням кредитних карток, що мають певний ліміт і за використання коштів сплачується відсоток.

5. Кредити овердрафт для зарплатних карток. Ліміт встановлюється на рівня п'яти окладів працівника.

Іпотечний кредит має чітке цільове призначення і найчастіше використовують для фінансування придбання, побудови і перепланування житлових і виробничих приміщень, а також освоєння земельних ділянок. Особливістю останнього є те, що заставою може виступати нерухомість, на купівлю якої він береться. Суб'єктами іпотечного кредиту виступають кредитори з іпотеки (іпотечні банки або спеціалізовані іпотечні компанії, універсальні комерційні банки) та позичальники (юридичні та фізичні особи, які мають у власності об'єкти іпотеки, або мають поручителів, які надають під заставу об'єкти іпотеки на користь позичальника). Об'єктами іпотечного кредиту є житлові будинки, квартири, виробничі будинки, споруди, магазини, земельні ділянки тощо. Розмір іпотечного кредиту визначається у вигляді частини вартості об'єкта іпотеки, таким чином є можливість отримувати під заставу одного й того самого нерухомого майна додаткові іпотечні позики, тоді як заставне майно залишається у позичальника, який продовжує його експлуатувати, тобто зберігає своє право власника [8].

Нині Україна переживає фінансову кризу, основні причини якої: тягар зовнішнього боргу, великий дефіцит рахунку поточних операцій та слабкість банківського сектора. За період 2007-2015 рр. обсяг наданих українськими кредитами споживчих кредитів зменшився на 8,8% (рис. 1).

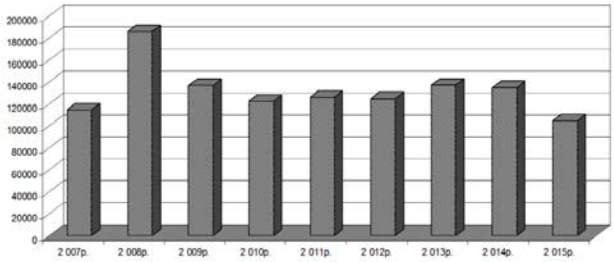

Рис. 1. Динаміка наданих споживчих кредитів по Україні (дані НБУ за період 2007-2015 рр. розраховано на основі даних [5])

Максимального значення обсяг виданих споживчих кредитів досяг у 2008 р. – 186088 млн. грн. Як зазначають фахівці до вересня 2008 р. українська банківська система працювала достатньо стабільно, мала певну довіру у населення, що і позначилося на обсягах споживчого кредитування незважаючи на гостру фазу світової фінансової кризи 2007-2008 рр. [9]. І вже у 2009 р. сума виданих споживчих кредитів знизилась на 26,3%. Системна фінансова криза 2014-2015 рр. спричинила скорочення потреби у споживчих кредитів на 22,4%. Найбільшою популярністю користуються споживчі кредити до 1 року, їх обсяг збільшився на 74,6% за період 2007-2015 рр. Тоді як обсяг наданих споживчих кредитів на термін від 1 до 5 років знизився на 32,9%, а 5 років – на 19,1%

Щодо іпотечного кредитування, то за період 2007-2015 рр. розмір останнього знизився на 17,6%. Тобто світова фінансова криза 2008 р. не вплинула вагомо на банківський ринок України, оскільки неповернення іпотечних кредитів не мало масового характеру, та й сама їх сума становила всього 15 відсотків від ВВП, тоді як у США – 75 [10].

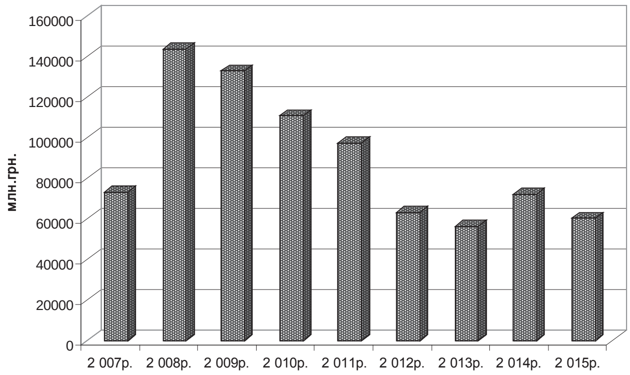

Рис. 2. Динаміка наданих іпотечних кредитів по Україні (дані НБУ за період 2007-2015 рр. розраховано на основі даних [5])

Слід окремо зазначити, що за 2007-2015 рр. розмір виданих іпотечних кредитів до одного року зріс майже у 2,4 рази. Тоді як кількість виданих кредитів від 1 до 5 років знизилась на 62,8%, а понад 5 років – на 12,3%. Тобто, зважаючи на вищевикладене ринок довгострокових кредитних ресурсів в Україні практично не користується попитом. Така ситуація пояснюється ще й тим що в сучасних умовах різко впала довіра у населення, як основного інвестора до банківської системи України, і останні не готові розміщувати гроші на банківських депозитах. А саме депозити і є основним джерелом фінансування споживчого та іпотечного кредитів.

Система іпотечного кредитування в фінансовій системі країни полегшує доступ до іпотечних кредитів, що призводить до ефективного функціонування та швидкого зростання ринку капіталу. В свою чергу зростання ринку капіталу дає можливість проведення сек'юритизації (випуск іпотечних цінних паперів), а його механізм забезпечує ефективне фінансування нерухомості внаслідок розвитку вторинного іпотечного ринку.

Споживче та іпотечне кредитування тісно пов'язано з різноманітними економічними та соціальними показниками. Основними проблемними моментами у сфері споживчого кредитування слід визнати майже повну відсутність законодав-

чої бази кредитного процесу, недосконалу організацію споживчого кредитування в банках України та високі процентні ставки за кредитами.

Основою ефективної роботи системи іпотечного та споживчого кредитування є інструменти та інститути залучення довгострокових фінансових ресурсів. Зокрема розширення обсягів залучених ресурсів, зниження їхньої вартості в розвинених країнах дозволило знизити вартість іпотечних кредитів.

За умов сучасної фінансової кризи в Україні, з точки зору кредиторів проблема полягає у тому, що позичальники в наслідок несприятливої соціально-економічної ситуації не можуть своєчасно погашати кредити, а це призводить до зростання ризику неповернення кредитних коштів та зниження ліквідності банків. З точки зору позичальників основною проблемою є високі процентні ставки за кредити, а за умов кредитування в іноземній валюті – є ризик зростання курсу валюти.

Однією з проблем споживчого кредитування є законодавчі прогалини що стосуються оманливої реклами, розкриття інформації, оцінки кредитоспроможності позичальника, кредитного посередництва, несправедливих умов договорів споживчого кредиту, безальтернативне нав'язування додаткових та супутніх послуг та відповідальності у сфері споживчого кредитування. Безперечно споживачі мають знати фактичну вартість кредиту, ефективну процентну ставку та інформацію про будь-які додаткові платежі, які сплачуються за видачу, обслуговування та повернення кредиту. Однак, практика надання повної інформації в Україні є неналежною, починаючи від розкриття інформації у період до укладання договору і протягом усього строку дії договору [10].

Протягом строку дії договору для фінансових установ звичайною практикою є інформування позичальників про зміни істотних умов договорів шляхом розміщення відповідної інформації на вебсайті банку чи її опублікування у друкованих ЗМІ, що призводить до того, що споживачам невідомі реальні умови договору. В дослідження споживчого кредитування в Україні в рамках проекту «Розвиток фінансового сектору» (USAID/FINREP) у вересні 2011 року, зазначається, що кредитори не виконують вимогу щодо розкриття інформації потенційним позичальникам у період до укладання договору про реальні процентні ставки за кредитами і у деяких випадках річна реальна процентна ставка складала 135% [6].

Виходячи із вищенаведеного доцільним є створення механізму споживчого кредитування, який дасть змогу забезпечити захист прав та інтересів споживачів та кредитодавців, що має включати [6, 7, 8]:

1. Оцінка кредитоспроможності. Важливою умовою розвитку споживчого кредитування є на рівні закону зобов'язати банк або іншу фінансову установу проводити оцінку кредитоспроможності позичальника. Дана вимога виконується лише банками відповідно до нормативно-правових актів Національного банку України.

2. Вимоги до реклами та подання інформації споживачеві встановлені відповідно до Директиви ЄС 2008/48 про договори споживчого кредитування щодо інформації щодо ефективної процентної ставки. До розрахунку ефективної ставки мають включати усі проценти за кредитом та платежі за інші послуги кредитодавця, що пов'язані із кредитом.

3. Врегулювання діяльності посередників.

4. Врегулювання питань щодо супутніх послуг за споживчим кредитуванням.

Щодо українського ринку іпотеки, то останній характеризується переважно депозитною моделлю фінансування, домінуванням універсальних банків, відсутністю спеціалізованих інститутів іпотечного ринку, гарантійних фондів іпотечного страхування ринкового фінансування та певної інфраструктури. Для усунення існуючих проблем та подальшого розвитку іпотечного кредитування на наш погляд з урахуванням думки провідних науковців необхідно [9]:

1) удосконалити законодавчу базу в частині створення системи гарантій і прозорих умов діяльності учасників іпотечного ринку, стандартизації та уніфікації процедури іпотечного кредитування;

2) сприяти розвитку системи страхування іпотечних кредитів, фондового ринку, інфраструктури іпотечного ринку, дворівневої системи іпотечного кредитування;

3) забезпечити створення сприятливих умов доступу до капіталу, зменшення відсоткових ставок на іпотечні кредити;

4) налагодити співпрацю з ріелтерськими компаніями.

Соціально-економічним наслідком реалізації даних пропозицій буде розвиток цивілізованого ринку, що дозволить знизити ризики порушення прав споживачів фінансових послуг внаслідок надання їм повної та прозорої інформації; встановити відповідальність фінансових установ за порушення прав споживачів; забезпечити надійність банківської та фінансової системи шляхом обмеження видачі кредитів споживачам з неналежною кредитоспроможністю, створити дієву систему захисту прав споживачів фінансових послуг; забезпечити зростання добробуту населення та зростання економіки країни через активізації споживчого та іпотечного кредитування.

Висновки і пропозиції. Споживче та іпотечне кредитування є невід'ємною ланкою банківської системи, а тому налагодження справ у цій сфері буде сприяти «оздоровленню» усієї банківської системи. Головною причиною, що призвела до низки проблем є криза останніх років, яка спостерігається не тільки в Україні, а й в усьому світі. Банки, щоб привабити у цей час клієнтів допустилися значної помилки – надавали позики фізичним особам, не проводячи належний аналіз їх кредитоспроможності, чим підвищили ризик своєї діяльності. Тому треба внести низку змін з метою активізації споживчого та іпотечного кредитування.

Список літератури:

1. Губарь О. Кредитні ставки ідуть у вільне плавання / О. Губарь // Коммерсант. – 2010. – № 3. – С. 15-20.
2. Дубницький В. Споживче кредитування та перспективи його роз-витку в Україні / В. Дубницький, Р. Лісна, К. Кузьміна // Коммерсант – 2015. – № 10. – С. 8-13.
3. Закон України «Про споживче кредитування» від 15.11.16 р. [Електронний ресурс] // Верховна рада України [www. rada.gov.ua]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1734-19
4. Круглик С. Створення позитивного іміджу банківської системи в умовах кризи / С. Круглик, О. Єременко // Вісник НБУ. – 2015. – № 2. – С. 50-54.
5. Національний банк України: офіційне інтернет-представництво [Електронний ресурс] // Національний банк України – Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/index
6. Осадчий Є. Сучасний стан та проблеми банківського споживчого кредитування в Україні / Є. Осадчий // Ринок цінних паперів України. – 2013. – № 11-12. – С. 97-102.
7. Римар С. Споживчий кредит – підвищення життєвого рівня споживачів / С. Римар // Банківська справа. – 2010. – № 4. – С. 16-20.
8. Харабара В. М. Проблеми розвитку споживчого кредитування України / В. М. Харабара // Інвестиції: практика та досвід. – 2016. – № 5. – С. 41-45.
9. Шарова С. В. Визначення проблем іпотечного кредитування в період економічної кризи // С. В. Шарова, Д. О. Мартищенко / Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». – 2016. –№ 1. – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4722
10. Фатюха Н. Г. Стан та розвиток споживчого й іпотечного кредитування в Україні / Н. Г. Фатюха, Р. В. Кривошей // Інвестиції: практика та досвід. – 2016/ – № 19. – С. 32–37.

Дуброва Н.П., Лепеха А.В.
Днепропетровский государственный аграрно-экономический университет

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПОТРЕБИТЕЛЬСКОГО И ИПОТЕЧНОГО КРЕДИТОВАНИЯ

Аннотация
В статье рассмотрены теоретические аспекты потребительского и ипотечного кредитования в условиях кризиса. Исследованы основные проблемы организации потребительского и ипотечного кредитования, перспективы их развития в будущем. Акцентируется внимание на том, что кредитование населения на потребительские нужды дает возможность активизировать экономику страны и определенным образом сгладить социальное неравенство общества. Указано, что потребительское и ипотечное кредитование при соответствующей законодательной поддержке государства может обеспечить повышение благосостояния населения и стабилизацию банковской системы.

Ключевые слова: потребительский кредит, ипотечный кредит, эффективная ставка, платежеспособность, кризис, благосостояние населения.

Dubrova N.P., Lepeha A.V.
Dnipropetrovsk State Agrarian and Economic University

THEORETICAL ASPECTS OF CONSUMER AND MORTGAGE CREDITING

Summary
Theoretical aspects of consumer and mortgage crediting n a crisis are considered in the article. Basic problems of the consumer and mortgage crediting organization and the prospects for their future development are investigated. The crediting to the population for consumer needs makes it possible to strengthen the economy of the country and in a certain way to smooth the social inequalities of society are in focusing on the article. It is pointed that consumer and mortgage crediting with appropriate state legislation support can provide the increasing of well-being of the population and stabilization of banking system.

Keywords: consumer credit, mortgage credit, the effective rate, the solvency, crisis, well-being of the population.

УДК 336.72

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ СТРУКТУРОЮ ПАСИВІВ БАНКУ

Дуброва Н.П., Семенов В.В.
Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

У статті розглядається сутність процесу управління пасивами банку, досліджуються основні цілі цього процесу. Обґрунтовується роль управління пасивами в забезпеченні фінансової стабільності банку. Обґрунтовано методичні підходи щодо управління пасивами банку з урахуванням гнучкого поєднання протилежних вимог – максимізації прибутковості за обов'язкового додержання норм ліквідності. Проведено аналіз поняття «управління пасивами банку», розглянуто існуючі методичні підходи до управління пасивами банку. Визначено основні методологічні основи механізму управління пасивами банків, а також розроблено основні завдання, цілі та принципи управління.

Ключові слова: пасив, управління пасивами, банк, пасиви банків,.фінансова стійкість.

Постановка проблеми. Кризові явища в економіці України та банківській системі, а також необхідність забезпечення стабільного функціонування банківських установ призводить до того, що пріоритетним завданням менеджменту будьякого банку повинно буди ефективне управління активами і пасивами, як інтегрованого процесу, що охоплює в собі активи, пасиви, їх структуру, ризики, що пов'язані із ними та прибутки. Функціонування в банку інтегрованого управління активами і пасивами потребує створення відповідної системи методів та інструментів, що забезпечать виконання поставлених завдань та прибуткової діяльності, оскільки саме вона є метою діяльності банку, як комерційної установи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню проблематики управління пасивами банку присвячені праці таких зарубіжних та вітчизняних вчених як В.К. Бансал, С. Бранович-Братанович, І. Волошин, Бєлоглазова Г.М., Бобрик М.М., Ларіонова І.В., Сало В.І., Криклій О.А., Фролов С.М. Але треба зазначити, що незважаючи на вже отримані наукові результати, сутність і проблеми процесу інтегрованого управління пасивами банку потребують подальших наукових пошуків. Науковці не дійшли консенсусу стосовно змісту цього поняття, методів та інструментів управління, а також місця управління ризиками в системі управління пасивами.

Однак питання стосовно взаємозв'язку ефективності управління пасивами банку та його фінансової стійкості, які б відповідали сучасним вимогам розвитку банківського сектору, потребують подальшого вдосконалення та дослідження.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Віддаючи належне науковим напрацюванням вітчизняних і зарубіжних учених, варто зауважити, що існує необхідність удосконалення науково-методологічних засад формування системи управління активами та пасивами банків в умовах фінансово-економічної нестабільності.

Мета статті. Обґрунтування теоретичних аспектів сутності процесу управління пасивами, визначення його цілей та ролі в забезпеченні фінансової стійкості банківської установи.

Виклад основного матеріалу. Пасиви банків – частина бухгалтерського балансу, що відображає в грошовому вираженні джерела утворення коштів банку. Залежно від характеру джерел коштів усі пасиви банку різняться за термінами залучення і вартістю. Від вартості й термінів залучення коштів залежить спроможність банку забезпечити їх раціональне розміщення і врешті-решт допустимий прибуток акціонерів банку. Основним джерелом коштів банку, як правило, є депозити фізичних і юридичних осіб, а крім того, кошти центральних (національних) банків, кредити, залучені в інших комерційних банках, облігаційні позики, розміщені на ринку.

Особливістю пасивів комерційного банку порівняно з іншими компаніями є висока частка коштів, залучених на різних умовах, що значно перевищує власні кошти банку. У різних країнах центральні (національні) банки, інші контролюючі органи встановлюють нормативи співвідношення власних та залучених коштів, що коливают. Сутність пасивів банків обумовлюється їх роллю в економіці як фінансових посередників, що акумулюють тимчасово вільні кошти суб'єктів господарської діяльності і розміщують їх на умовах повернення, строковості й платності у тих суб'єктів господарства, які потребують цього для забезпечення виробничого процесу. Основними завданнями сучасного комерційного банку є надання різноманітних видів позик своїм клієнтам для чого необхідне: залучення коштів із різних джерел на відповідні терміни, здійснення розрахунково-касового обслуговування клієнтів і проведення платежів, здійснення операцій з купівлі та продажу валютних коштів як за дорученням клієнтів, так і за власний рахунок. Для виконання цих завдань банку необхідно забезпечити залучення достатньої кількості коштів із різних джерел на різні терміни, домогтися оптимального сполучення термінів залучення коштів і їх вартості, а також раціонального розміщення коштів у різні види активів з метою одержання прибутку, водночас підтримуючи необхідний рівень ліквідності й оптимізації ризиків, які виникають при цьому. Такі цілі досягаються банком шляхом проведення різноманітних пасивних операцій, при цьому формуються пасиву банку [4, с. 4].

Завдання банку щодо управління пасивами, як правило пов'язуються також із стабільною базою доходів, а це передбачає акцент на розвиток традиційних послуг банку, на довгострокове і комплексне обслуговування клієнтів.

Завдання щодо досягнення надійності комерційного банку передбачають урахування всіх факторів, що забезпечують дотримання вказаних критеріїв [1, с. 4].

Управління пасивами та їх результати мають відповідати певним вимогам. Ці вимоги накладають

відбиток на саме управління і повинні обов'язково виконуватися на кожному етапі. Визначимо найважливіші принципи управління пасивами.

1. Управління пасивами має базуватися на державному підході при оцінюванні економічних процесів, явищ, результатів діяльності. Інакше кажучи, при управлінні активами і пасивами необхідно враховувати відповідність державній економічній, соціальний, екологічній, міжнародній політиці та законодавству.

2. Управління пасивами повинно мати науковий характер, тобто ґрунтуватися на положеннях діалектичної теорії пізнання, враховувати вимоги економічних законів розвитку, використовувати досягнення НТП і передового досвіду, новітні методи економічних досліджень.

3. Управління має бути комплексним. Комплексність управління вимагає охоплення всіх ланок і сторін діяльності, всебічного вивчення причинних залежностей у діяльності банку [2, с. 5].

Управління має бути оперативним. Оперативність означає вміння швидко й чітко оцінювати ситуації, приймати управлінські рішення і втілювати їх у життя [3].

Інформаційне забезпечення аналізу пасивів складається з такої інформації:

1. Правова інформація – Закони України.
2. Директивна інформація – Постанови КабМіну, НБУ і т.д.
3. Нормативно-довідкова інформація – Стандарти, довідники тощо.
4. Планова інформація – бізнес-плани, фінансові плани, інвестиційні проекти, кошториси.
5. Фактографічна інформація – бухгалтерський та статистичний облік (баланс, звіт про фінансові результати, звіт про капітал).

Зовнішня інформація банківських установ використовується з метою прогнозування основних параметрів розвитку банку з урахуванням його стратегії.

Внутрішня інформація банківських установ використовується для забезпечення правильної та ефективної роботи банку, зокрема виконання та дотримання обов'язкових банківських нормативів [3, с. 6].

Важливу складову в процесі управління пасивами банківських установ становить аналіз інформаційних потоків. В процесі управління пасивами банківських установ фінансово-аналітична служба виконує одну із головних функцій таких як: збір первинної інформації; фіксація інформації, що надходить із зовнішнього середовища та локальних баз даних (підрозділів) банку; обробка та систематизація інформації; аналіз; структурування; формування звітів [4, с. 6].

Вся одержана та систематизована інформація таким способом формує інформаційно-аналітичну базу банківської установи. Правильне використання інформації, отриманої з зовнішніх та внутрішніх джерел, дозволить банківським менеджерам приймати раціональні управлінські рішення щодо управління активами і пасивами банку. Для ефективного управління пасивами банківських установ необхідною умовою є використання інформаційної системи, яка повинна забезпечувати оперативність у прийнятті управлінських рішень.

Доцільно зазначити, що процес управління пасивами залишається головним пріоритетом фінансових інститутів в умовах сучасного розвитку банківської системи України.

Тому, розробка та вдосконалення відповідного забезпечення до процесу управління пасивами банківських установ в сучасних умовах ринкової економіки являється досить актуальним та проблемним. Правильно сформована організаційна структура та достовірне інформаційне забезпечення процесу управління пасивами забезпечить раціональне формування фінансових ресурсів та прибутковість банківських установ.

Якісна стандартизація діяльності організації одна із вимог міжнародних стандартів. Отже, важливість та необхідність інформаційного забезпечення банківських технологій шляхом розробки внутрішніх тих нормативних документів очевидна.

Інформаційні потоки мають складну розгалужену структуру. Програмно-технологический комплекс банку має забезпечити обмін з велику кількість зовнішніх систем і терміналів: платіжних (SWIFT, системи грошових переказів фізичних осіб), торгово-інформаційних (Reuters, біржові системи), процессингових, терміналів передачі звітності та об'єктивності даних сумнівних операцій.

Однією з напрямів розвитку інформаційних технологій у банківських структурах є створення інформаційно-аналітичних систем. З огляду на те, що є безліч каналів послуг різного класу (системи «Клієнт-Банк» і «Internet-банкинг», аудиообслуговування, WAP та інших.), потребують наявності багатьох інформаційних баз даних, створення структурованого інформаційного поля була в інформаційно-аналітичних системах дозволяє поліпшити орієнтування в інформаційних базах даних, і підвищити ймовірність прийняття вірного рішення.

Процес управління пасивами – це формування стратегії та проведення заходів, які приводять структуру банківського балансу у відповідність із його стратегічними цілями. Він пов'язаний із балансуванням багато в чому протилежних інтересів акціонерів банку та його клієнтів. Перші зацікавлені в максимізації прибутку на вкладений у банк капітал, який одержують у формі дивідендів, тому вимагають від керівництва банку збільшення частки дохідних активів та підвищення процентних ставок за депозитами. Клієнти банку, в свою чергу, хотіли б одержувати вищий дохід на кошти, розміщені на поточних, депозитних та інших рахунках у банку, а позичати кошти на різні терміни під якомога нижчий відсоток. Керівництво ж банку, з одного боку, повинне забезпечити акціонерам прийнятний рівень дивідендів, що співвідноситься із доходами на капітал, вкладений в інші кредитно-фінансові установи, та із середнім доходом, який одержують акціонери підприємств інших галузей економіки.

Управління пасивами банку не виключає паралельного управління активами, але проблема полягає у розмежуванні та автономному застосуванні кожного із цих підходів. У такому разі структурні підрозділи банку, які відповідають за залучення коштів, організаційно відокремлені від кредитних та інвестиційних відділів і не мають інформації про можливі напрямки використання ресурсів.

Головним недоліком управління пасивами є те, що здебільшого вона застосовується за прин-

ципом «чим більше, тим краще», причому кошти залучаються без урахування ефективних напрямків їх розміщення.

Управління банком через пасиви уможливило поступову реструктуризацію банківських балансів в напрямі мінімізації витрат за залученими коштами і, в підсумку, збільшення прибутку і капіталу. Вибір оптимальних співвідношень між обсягами різних видів депозитних джерел та капіталом, які забезпечували бажаний рівень стабільності фондів, дозволяв банкам надавати довгострокові кредити, які є високодохідними, але більш ризиковими і потребують довгострокових інвестицій. Для забезпечення бажаного обсягу, структури та рівня витрат за пасивами банки почали застосовувати як цінові, так і нецінові методи управління залученими коштами.

Висновки і пропозиції. Із проведеного дослідження економічної сутності поняття процесу управління пасивами банківських установ, слід відзначити, що управління пасивами банків – це складна система принципів, підходів, методів та інструментів розробки та реалізації управлінських рішень, які пов'язані із процесами формування, й використання фінансових ресурсів банку для досягнення поставлених цілей. Розглянувши вище зазначене, необхідно констатувати наступне, що в сучасних умовах розвитку банківського сектору досить актуальною проблемою являється відсутність та необхідність у формуванні та побудові сучасного механізму управління активами та пасивами банківських установ, який забезпечить належний рівень ефективності, фінансову стійкість, стабільність, ліквідність та максимізацію фінансового результату.

Список літератури:

1. Бєлоглазова Г. М. Банківська справа: організація діяльності комерційного банку / Г. Н. Бєлоглазова, Л. П. Кроливецкой. – С-П.: Юрайт-Издат, 2011. – С. 116.
2. Бобрик М. М. Финансовая устойчивость коммерческого банка / М. М. Бобрик // Банковское дело. – № 8. – 2012. – С. 32–35.
3. Закон України «Про Національному банку України» від 20.05.99 № 679-XIV {Із змінами, внесеними згідно із Законами № 911-VIII від 24.12.15}.
4. Ларіонова І. В. Управління активами та пасивами в комерційному банку: Навчальний посібник – Видавництво «Консалтбанкір», 2013. – 245 с.
5. Сало В. І., Криклій О. А. Фінансовий менеджмент банку: Навчальний посібник. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2011. – 314 с.
6. Фролов С. М. Банківська справа та основи митного регулювання в Україні: теорія та практика: Навчальний посібник. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2012. – С. 276.

Дуброва Н.П., Семенов В.В.
Днепропетровский государственный аграрно-экономический университет

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ УПРАВЛЕНИЯ СТРУКТУРОЙ ПАССИВОВ БАНКА

Аннотация
В статье рассматривается сущность процесса управления пассивами банка, исследуются основные цели этого процесса. Обосновывается роль управления пассивами в обеспечении финансовой стабильности банка. Обоснованы методические подходы к управлению пассивами банка с учетом гибкого сочетания противоположных требований – максимизации доходности за обязательного соблюдения норм ликвидности. Проведен анализ понятия «управление пассивами банка», рассмотрены существующие методические подходы к управлению пассивами банка. Определены методологические основы механизма управления пассивами банков, а также разработаны основные задачи, цели и принципы управления.
Ключевые слова: пассив, управление пассивами, банк, пассивы банков, финансовая устойчивость.

Dubrova N.P., Semenov V.V.
Dnipropetrovsk State Agrarian and Economic University

THEORETICAL BASES OF MANAGEMENT OF STRUCTURE OF LIABILITIES OF BANK

Summary
In article the essence of process of management of liabilities of bank is considered, main objectives of this process are researched. The role of management of liabilities is proved in ensuring financial stability of bank. Methodical approaches to management of liabilities of bank taking into account a flexible combination of opposite requirements – maximizations of profitability for obligatory observance of regulations of liquidity are proved. The analysis of the concept «management of liabilities of bank» is carried out, the existing methodical approaches to management of liabilities of bank are considered. Methodological bases of the controling mechanism are determined by liabilities of banks, and also the main objectives, the purposes and the principles of management are developed.
Keywords: liability, management of liabilities, bank, liabilities of banks, financial stability.

УДК 681.3.07

АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ ОПЕРАЦІЙНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ НА ЗАКОРДОННИХ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

Захаров В.А.
Харківський національний економічний університет
імені Семена Кузнеця

Метою статті є аналіз сучасного стану та визначення головних особливостей управління операційним менеджментом на провідних закордонних промислових підприємствах. Виявлені особливості застосування сучасних концепцій управління операційною системою в різних країнах, визначені найбільш поширені на провідних закордонних промислових підприємствах інструменти та концепції для управління операційним менеджментом. Визначені переваги сучасних концепцій управління операційним менеджментом на закордонних промислових підприємствах. Розглянута можливість адаптації закордонного досвіду впровадження сучасних концепції операційного менеджменту на українських промислових підприємствах та узагальнені основні чинники, що перешкоджають легкому переходу на нову модель управління виробництвом.
Ключові слова: операційний менеджмент, операційна система, «бережливе виробництво», промислове підприємство, інструменти управління.

Постановка проблеми. Сучасний операційний менеджмент охоплює усі види діяльності підприємства, які пов'язані з навмисним перетворенням матеріалів, інформації тощо. Операційний менеджмент підприємства розглядається як ефективне та раціональне управління господарськими операціями, як елемент системи управління значно впливає на ефективність діяльності, інтегруючи взаємодію підрозділів підприємства його взаємозв'язки з постачальниками і споживачами, тому підвищення якості операційного менеджменту є одним с таких завдань яке потребує науково обґрунтованого підходу до його вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізом проблем операційного менеджменту та підвищення його ефективності присвячені роботи зарубіжних та вітчизняних вчених, серед них Р.Б. Чейз [9], Р.Ф. Якобс [9], Дж. Лайкер [4], Дж. Риггс [9], Дж. Хейзер [8], Д.П. Хоббс [7] та інші.

Мета статті. Метою статті є аналіз сучасного стану та визначення головних особливостей управління операційним менеджментом на провідних закордонних промислових підприємствах.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз стану операційного менеджменту на закордонних промислових підприємствах, говорить про використання, моделей та концепцій на основі «бережливого виробництва» («Lean Production»), які використовуються з метою підвищення якості управління операційним менеджментом на підприємствах, але залишається не вирішеною проблема запровадження та адаптації сучасних концепцій управління операційною системою на вітчизняних промислових підприємствах.

Виклад основного матеріалу. Концепція «Lean Manufacturing» являє собою трансформовану концепцію «бережливого виробництва», яка охоплюють всі підсистеми операційної системи підприємства.

Концепція «Lean Production» («LP») являє собою американську розробку, яка базується на принципах та особливостях управління виробництвом на японських промислових підприємствах. Спочатку сформовану в компанії Toyota модель поступово почали застосовувати і інші провідні світові промислові підприємства, такі як Ford, GE, Boeing, Airbus, Scania.

Не зважаючи на те, що концепція «бережливого виробництва» протягом багатьох років її використання на промислових підприємствах закордоном, добре себе зарекомендувала. Проте, питання особливостей використання концепції «бережливого виробництва» залишається відкритим оскільки аналіз статистичної інформації свідчить про наявність відмов від використання концепції «бережливе виробництво» серед промислових підприємств. Дані наводяться в дослідженнях [1, 3, 6, 7] на тему проблем впровадження сучасних концепцій управління операційною системою промислового підприємства. Також можна припустити, що фактор відмови від використання концепції «бережливого виробництва» залежить від ментальності.

Найбільшу зацікавленість для підприємств в галузі застосування концепції «бережливого виробництва» являє собою консолідація даних і виявлення технологічних особливостей впровадження інструментів та методів «бережливого виробництва» шляхом аналізу досвіду вітчизняних і закордонних підприємств.

Провідні промислові підприємства країн Європи та Північної Америки довели свою спроможність у використання та впроваджені концепції «бережливого виробництва» на практиці. Аналіз використання закордонними підприємствами на практики було проведено на основі дисертаційних досліджень, які представлені в базі «ProQuest». Було проаналізовано 20% закордонних дисертаційних робіт присвячених темі «LP» та її використанню на промислових підприємствах [2, 6].

Аналіз закордонних підприємств і їх послідовного викладу представлено у відповідності з охвату використання інструментів. Проведено аналіз особливостей використання включає в себе опис промислового підприємства, який мав досвід впровадження інструментів та методів концепції «бережливого виробництва».

Спочатку було розглянуто досвід підприємств країн Азії. Сьогодні в Японії концепція «бережливого виробництва» не користується великою популярністю, серед нових компаній та молодих співробітників. Молодь вважає, що концепція

«LP» заставляє їх жертвувати своїм життям заради підприємства. Як наслідок, це призводить до досить великий плинності кадрів, незадоволеності і конфліктів [6].

Відомі компанії та підприємства такі, як: Sony Corp., Suzuki Motor Corp., Toyota Motor Co., Honda Motor Co., Japan Tobacco Inc. дотримуватися основ філософії концепції «бережливого виробництва» і застосовувати її у повній мірі.

Китайські підприємства «Lenovo», «Covidien», «Ingersoll Rand», «Metso», «Suntory» активно застосовують у своєму виробництві філософію «Kaizen» та інструменті концепції «LP», стандарти менеджменту якості, ISO 9001:2008, 5S, SMED, TPM, Kanban [6].

Досвід підприємств Північної та Південної Америки.

Методи концепції «LP» широко пропагуються і поширюються в США через спеціалізовані галузеві асоціації з освоєння Lean в конкретній індустрії, включаючи суднобудування, авіакосмос, будівництво та багато інших.

Застосування принципів концепції «LP» серед одного з найбільших виробників США підприємства Crandon Corporation показало, що використання таких інструментів як «система виштовхнення» (pull system), візуальне управління (visual management), стандартизація роботи та безпеки (standardize work and safety), постійне прагнення до поліпшення (kaize) суттєво впливають на підвищення ефективності управління операційним менеджментом і на зниження витрат на промисловому підприємстві [1, 6, 7].

Великою популярністю користуються серед друкованих видань в Сполучених Штатах Америки інструменти «LP». «The Milwaukee Journal Sentinel» використовував концепцію «Lean Manufacturing» спільно з «Six Sigma» для відповідності стандарту якості ISO 9000 [6]. «The Wall Street Journal» також використовує «Six Sigma» для ідентифікації проблем і визначення потреб споживачів. Компанія «Southernprint» домоглася успіху завдяки застосуванні в своїй роботі концепції «бережливого виробництва», їм вдалося знизити витрати і поліпшити умови праці на підприємстві.

Для автомобільної промисловості Канади основними партнерами є підприємства США, Японія та Мексики. Для забезпечення високого рівня управління ланцюгом поставок канадськими підприємствами активно використовується система Just-in-time.

Just-in-Time є одним із стандартів управління операційними системами підприємства. Just-in-Time-стандарт, так само як і концепція «LP» широко застосовується в поточному виробництві і сфері обслуговування, на самих різних рівнях управління операційною системою підприємства, має схожі переваги і недоліки. Відмінність двох стандартів управління, на думку автора, Just-in-Time полягає в активному залучені і використанні інтелектуального капіталу в управлінні організацією і побудова ефективної операційної системи. У концепції «бережливе виробництво» акцент робиться на розбиття співробітників і використання трудового потенціалу на розвиток компанії.

Італійська компанія Fiat Automoveis S.A. для своїх підприємств в Бразилії розробила програму по роботі з постачальниками, яка базується на принципах концепції «LP». Програма носить назву «Competitive Improvement strategy», вона включає чотири напрямки: якість, конкурентоспроможність, «час виходу на ринок» і обслуговування [6].

Підприємства Fiat Automoveis SA використовує наступні інструменти:

Just-in-Time;

Quality Self-Certification System for Supplier Performance;

Co-design;

«Minerization» and J Programs.

Використовуючи інструмент «Just-in-Time» на підприємствах «Fiat» було проведено інвентаризація, скорчений рівень складських запасів та знижені затримки. На даний момент близько120 бразильських постачальників компанії «Fiat» використовують інструмент «Just-in-Time» і змогли домогтися значних результатів.

Друга програма включає в себе інструменти постійного вдосконалення для постачальників компанії «Fiat». У рамках програми «Quality Self-Certification System for Supplier Performance» постачальники працюють за стандартами системи якості (TQM): статистичні методи контролю (Statistical process control – SPC) і гуртки якості (Quality circles – QC). Ідея кружків якості на підприємствах «Fiat» полягає в тому, щоб працівники використовували свої знання про виробничі процеси в щоденну роботу [6].

Досвід промислових підприємств країн Європи.

Компанія Porsche відома своєю прихильністю філософії безперервного вдосконалення. Незважаючи на добре організоване виробництво, її керівники ніколи не зупиняються на досягнутому і ніколи не бувають цілком задоволені результатом. Безкомпромісна прагнення до ідеалу можна простежити в тому, як організовані виробничі лінії заводів Porsche в Лейпцигу і Цуффенхаузене, де активно використовуються принципи та інструменти концепції «LP».

Конкурентна перевага компанії Porsche полягає в налагодженої системи робочих і грамотної логістики, що дозволяє синхронізувати весь виробничий цикл, включаючи поставки матеріалів і відвантаження готових автомобілів, і працювати з практично нульовими складськими запасами, все це досягається завдяки використання інструментів Just-in-Time. Завдяки цьому, Porsche можна сміливо назвати виробником з мінімальними складськими запасами в Європі. Наприклад, на заводі в Лейпцігу запас матеріалів і комплектуючих на складі не перевищує обсягу, достатнього для 0,8 робочого дня [5].

Porsche вважає, що інструменти «бережливого виробництва» можуть бути ефективними, тільки якщо всі учасники процесу, включаючи постачальників, поділяють загальні принципи роботи і йдуть становлення правилам. Велику роль тут відіграє управління логістичними процесами, щоб зробити рух матеріалів [5]

Ключовим питанням для шведських промислових підприємств, на сьогоднішній день, є організація роботи підприємств на основі управління якістю. Тому організація робіт на підприємствах пов'язана з роллю менеджерів з якості та його компетенціями у розвитку менеджменту якості на стратегічному рівні. Оперативна відповідаль-

ність менеджера з якості в основному пов'язано зі стандартами якості, такими як ISO та системою екологічного менеджменту [6].

Шведська компанія Volvo на своїх заводах активно використовує свою систему виробництва «Volvo Production System», яка основана на концепції «LP». Також на підприємствах Volvo застосовується система якості, заснована на аудиті готової продукції.

Концепція «бережливого виробництва» активно впроваджується на крупних російських промислових підприємствах. До них відносяться ВАТ «КамАЗ», ОК «Російський алюміній», АгроХолдинг «Кубань», ВАТ «Корпорація ВСМПО-АВІСМА», «СібурХолдінг», ВАТ «Северсталь», ВАТ «Російські залізниці», НВО «Сатурн» та ін.

«Братський Алюмінієвий Завод» активно використовує багато інструменти і методи «концепції бережливого виробництва», такі як стандартизація, безперервне поліпшення, візуалізація, система «точно в строк», система менеджменту якості, залучення персоналу.

За принципом візуального контролю була організована – офіс гендиректора АЗ «Урал», одна сторона якого скляна і виходить на головний конвеєр. Там же стали проходити щоденні наради з топ-менеджерами. Усередині офісу розташовані елементи візуалізації: великий стенд, на якому відображається стан справ на всіх виробництвах заводу відповідно з п'ятьма ідеалами виробничої системи (безпека, якість, виробництво, собівартість, персонал), підлогові кольорові квадрати (червоний, жовтий, синій), які несуть смислове навантаження стану проблем на підприємстві [6].

Активне розповсюдження системи управління якістю ведеться на ВАТ «КамАЗ» через навчання персоналу, яке відбувається каскадним способом. Спочатку фахівці аналітичної служби вчать топменеджерів, а далі нижче по ієрархічній драбині. На підприємстві ВАТ «КамАЗ» були сформовані між функціональні робочі групи, які охоплюють всі технологічні ланцюжки – від видачі кінцевої продукції до закупівельного сировини. У завдання «наскрізний» бригади входить виявлення резервів і усунення втрат на своєму направлення за допомогою розширеного VSM-аналізу. Звіти VSM-аналізу щодо розв'язання виявлених невідповідностей на конвеєрі, дозволив зробити потік безперервним, що значною мірою допомогло розвантажити робітників, оптимізувати виробничу лінію, скоротити виробничий цикл, збільшити оборотність, підвищити продуктивність [1].

ВАТ «КамАЗ» використовує всі основні інструменти бережливого виробництва. За останні сім років роботи він зміг добитися сумарного економічного ефекту в 23 млрд. руб. Динаміка подачі кайдзен-пропозицій від співробітників зросла від 0,04 до 4,5 на одного працівника в рік. При цьому під кайдзен-пропозиціями розуміють пропозиції, спрямовані на поліпшення будь-якої частини виробничого процесу. На даний момент 100% персоналу ВАТ «КамАЗ» ознайомлені з методикою бережливого виробництва, що сприяє зниженню втрат часу, досягнення високих економічних показників і збереженню лідируючих позицій на ринку [1].

На основі аналізу були визначені найбільш поширені на провідних закордонних промислових підприємствах інструменти та принципи для управління операційним менеджментом:

система менеджменту якості;
Toyota production system (TPS);
принципи «бережливого виробництва»;
підходи «Lean Production»;
системи «кайдзен», «5S», «TPM», «KANBAN», «JIT»;
система PPS (планування і управління виробництвом);
концепцію SCM (управління ланцюгами поставок);
систему оптимізації витрат і мінімізації втрат.

Особливості застосування сучасних концепцій управління операційною системою підприємства в різних країнах представлено в табл. 1. Оскільки представлені інструменти концепції «бережливого виробництва» на прикладі використання

Таблиця 1

Особливості застосування сучасних концепції управління операційним менеджментом на закордонних промислових підприємствах

Країна	Інструменти, які використовує підприємство	Назва системи
Азія		
Японія	Kaizen, Kanban, Handling circles, visual, management, standardize work, TPM, система 5S, Just-intime, TQM,	Toyota Production System, Honda Production System and etc.
Китай	Kaizen, TQM, ISO 9001:2008, Kaizen, 5S, SMED, TPM, Kanban.	
Північна та Південна Америка		
Сполучені Штати Америки	Pull system, visual management, standardize work and safety, kaizen, Lean Manufacturing +Six Sigma, 5S.	Lean Project Delive System, Flexible Manufacturing System
Канада	Just-in-time, Lean Manufacturing, Six Sigma	«Canadian Automotive Production»
Бразилія	Kaizen, Just-in-time, TQM, ISO	«Fiat Supplier Simple»
Європа		
Німеччина	«Just-in-time», «Just-in-sequence delivery to production lines», flowcharts, schedules emergency plans per business/customer.	Model for an effective supplier-buyer relationship, Just-in-sequence delivery to production lines
Італія	Kaizen, JIT, TQM, 5S/	«Fiat Supplier Simple
Швеція	Total Quality Management, ISO 9000:2000, Just-in-time, standardize work and safety, kaizen.	Volvo Production System.
Росія	Kaizen, Kanban, push flow, TPM, 5S, VSM, visual control, standardization, JIT, TQM	«Виробнича система ГАЗу»

окремого інструменту або набору інструментів можна судити про те, які переваги превалюють у тих чи інших компаній в певній країні.

Таблиця містить відмітні особливості промислових підприємств різних країн, які були виявлені в результаті аналізу стану операційного менеджменту на закордонних промислових підприємствах. Кожна компанія використовує певний набір інструментів. Надалі ці інструменти стають складовими елементами операційної системи підприємства, і носить унікальну назву тієї компанії, в якій ці інструменти використовуються та направлення на підвищення якості операційного менеджменту на промислових підприємствах.

Серед цього набору інструментів є повторювані, які використовуються на промислових підприємствах різних країн. Але є й інструменти, які показують відмінну особливість підприємства, та їх пріоритетність. Наприклад, компанії Німеччини на базі системи Just-i -Time і pull system створили систему доставки сировини і матеріалів на наступну операцію на виробничій лінії (Just-in-sequence delivery to production lines). На підприємствах США особливе місце займає стандартизація роботи та безпека (stand-ardize work and safety). Японські підприємства зберігали данина традиціям і в складі інструментів операційної системи організовують гуртки якості (handling circles).

Наведені вище аналіз показує, що навіть використання одного інструменту, може дати позитивний результат. Вибравши один інструмент, можна створити працездатну систему чи модель управління операційної системою. Однак, щоб утримати її на належному рівні, одного інструменту може бути недостатньо і необхідно впровадження інших. Наприклад, хороший результат дає взаємодія інструментів Kanban + Just-in-Time, TPM + SMED, Lean Manufacturing + Six Sigma, TQM + ISO:9000 [7].

Треба розуміти, що у кожного підприємства буде свій рівень і оцінка результативності нововведень. Так само як і вибір допоміжних інструментів залежить від ситуації і потреб підприємства. Критерії вибору також поки не є розробленими.

Наприклад, Just-in-time було сформовано задовго до становлення концепції «бережливе виробництво» і є елементом стандарту управління системи виштовхування. Універсальність використання Just-in-time на самих різних рівнях управління операційної системи зробили його привабливим для того, щоб війти в спектр нової концепції управління XXI століття.

Висновки і пропозиції. Згідно з авторською думкою, застосування тих чи інших інструментів залежить від потреб виробництва. Цей висновок був зроблений на основі того, що в процесі аналізу серед підприємств, які використовували сучасні методи та інструменти, концепції. У більшості своїй підприємств використовується певний набір інструментів. Цей вибір часто залежить від сфери діяльності підприємства, її життєвого циклу розвитку та фінансового стану, від потреб (завдань) компанії, технологічного процесу або проблеми з якою зіткнулася підприємство, економічної ситуації в країні.

Можливість адаптації закордонного досвіду сприятливо вплинула на впровадження концепції в Україні. Але в нашій країні існують чинники, що перешкоджають легкому переходу на нові концепції управління виробництвом, а саме:

трудноші адаптації типових західних методик до особливостей менталітету і стилю управління

незадовільний стан основних виробничих фондів;

складність залучення вищого керівництва до систематичного навчання та підвищення кваліфікації в області бережливого виробництва.

Прийнявши рішення використовувати сучасні методики управління операційним менеджментом на підприємстві, треба проаналізувати, які її інструменти будуть найбільш ефективні для конкретного підприємства.

Список літератури:

1. Дроговоз П. А. Анализ внедрения инструментов бережливого производства на российских и европейских промышленных предприятиях, [Електронний ресурс] / П. А. Дроговоз, С. В. Четвергов – Режим доступу: http://engjournal.ru/articles/1220/1220.pdf
2. База дисертаційних робіт «ProQuest» [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.proquest.com
3. Захаров В. А. Аналіз стану операційного менеджменту на промислових підприємствах / В. А. Захаров, В. Й. Іванова // БІЗНЕСІНФОРМ. – 2013. – № 8. – С. 337-342.
4. Лайкер Д. Дао Toyota: 14 принципов менеджмента ведущей компаниимира / Джеффри Лайкер; Пер. с англ. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. – 402 с.
5. Офіційний сайт журналу «Управление производством», [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.up-pro.ru/library/production_management/lean/
6. Сафронова К. О. Особенности применения концепции «Бережливое производство» в компаниях различных сфер деятельности и национальностях / К. О. Сафронова // Экономика и предпринимательство. – 2012. – № 5 (28). – С. 431-435.
7. Хоббс Д. П. Внедрение бережливого производства: практическое рук. По оптимизации бизнеса / Д. П. Хоббс; пер. с англ. П. В. Гомолко, А. Г. Петкевич; науч. Ред. Д. В. Середа. – Минск: Гревцов Паблишер, 2007. – 352 с.
8. Хейзер Дж. Операционный менеджмент: пер. с англ.. -10-е изд. / Дж. Хейзер, Б. Рендер –: СПб.: Питер, 2015. – 1056 с.
9. Чейз Ричард Б. Производственный и операционный менеджмент: Ричард Б. Чейз, Николас Дж. Эквилайн, Роберт Ф. Якобе; пер. с англ. – 8-е изд. – М.: Издательский дом «Вильяме», 2006. – 704 с.

Захаров В.А.
Харьковский национальный экономический университет
имени Семена Кузнеца

АНАЛИЗ СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ ОПЕРАЦИОННОГО МЕНЕДЖМЕНТА НА ИНОСТРАННЫХ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

Аннотация
Целью статьи является анализ современного состояния и определение главных особенностей управления операционным менеджментом на ведущих зарубежных промышленных предприятиях. Выявлены особенности применения современных концепций управления операционной системой в разных странах, определены наиболее распространенные на ведущих зарубежных промышленных предприятиях инструменты и концепции для управления операционным менеджментом. Определенные преимущества современных концепций управления операционным менеджментом на зарубежных промышленных предприятиях. Рассмотрена возможность адаптации зарубежного опыта внедрения современных концепции операционного менеджмента на украинских промышленных предприятиях и обобщены основные факторы, препятствующие переходу на новую модель управления производством.
Ключевые слова: операционный менеджмент, операционная система, «бережливое производство», промышленное предприятие, инструменты управления.

Zakharov V.A.
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

ANALYSIS OF CURRENT OPERATIONAL MANAGEMENT FOR FOREIGN COMPANIES INDUSTRIAL

Summary
The article is an analysis of the current state and defining the main features of operational management in leading foreign industrial enterprises. The features of the application of modern management concepts operating system in different countries, the most common identified in leading foreign industrial tools and concepts for operational management. The advantages of modern concepts of operational management in foreign industrial enterprises. The possibility of adapting foreign experience implementing modern concepts of operations management at the Ukrainian industrial and summarized the main factors impeding the smooth transition to a new model of management.
Keywords: operations management, operating system, «lean manufacturing» industrial enterprise management tools.

УДК 65.011.42

РОЗРОБКА СУЧАСНИХ ЗАХОДІВ ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ МЕНЕДЖМЕНТУ НА ВІТЧИЗНЯНИХ КОНСАЛТИНГОВИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

Йовса М.М.
Національний університет харчових технологій

У статті розглянуто сутність та складові елементи системи менеджменту підприємства. Досліджено підсистеми системи менеджменту підприємства: виробничу, фінансово-економічну, соціальну, маркетингову, інноваційну. Визначено заходи з удосконалення всіх підсистем системи менеджменту для вітчизняних консалтингових підприємств. Охарактеризовані перспективи розвитку системи менеджменту успішного вітчизняного консалтингового підприємства.

Ключові слова: система менеджменту, управління, інновації, маркетинг.

Постановка проблеми. За останні десять років, спостерігається значний ріст ринку консалтингових послуг, як результат глобалізації світової економіки. Попит на отримання консультаційних послуг саме українських консалтингових підприємств зростає в геометричній прогресії. Тому, зважаючи на актуальність дослідження діяльності консалтингових підприємств, важливо приділити особливу увагу системі менеджменту даних установ, а також визначити необхідність її вдосконалення.

В нестабільних умовах сьогодення, що супроводжуються економічною та фінансовою кризою та зниженням купівельної спроможності покупців на вітчизняному споживчому ринку, важливим аспектом успішності українських консалтингових компаній виступає ефективна система менеджменту. Проблеми забезпечення якості, безпеки і конкурентоспроможності послуг консалтингових підприємств стають особливо актуальними в зв'язку з розширенням європейського ринку для українських підприємств, що з однієї сторони створює нові можливості і перспективи торгівлі, проте з іншої – висуває підвищені вимоги до якості і безпеки послуг, що надаються.

Інтеграція у світову торгівельну систему вимагає від підприємств скорочувати загальні витрати на виробництво послуг, покращувати оперативність управління, ефективніше задовольняти запити споживача. В цих умовах провідну роль набуває удосконалення управлінської діяльності, зокрема шляхом впровадження сучасних складових системи менеджменту та пошуком напрямів їх удосконалення, що є важливою проблемою сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Система менеджменту підприємства є сукупністю взаємопов'язаних елементів, які взаємодіють, що забезпечує його ефективне функціонування і досягнення поставлених цілей. У науковій літературі значну увагу звертають на проблеми формування систем менеджменту вітчизняні й зарубіжні науковці. Серед них можна виділити таких учених, як О. Кузьмін, А. Шегда, Ф. Хміль, М. Мескон, М. Альберт, Г. Щокін та інші [4; 14; 13; 6; 5]. Дослідженню чинників впливу на розвиток консалтингу різних поколінь і проблемі еволюції консалтингової діяльності присвячені праці зарубіжних вчених: Е. Абрахамсон, В. Алєшнікова, А. Бежанян, Б. Ернст, Л. Інгвол, А. Кайзер, М. Кіппінг та інших [7; 1; 2; 16; 17].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на здобутки вітчизняних та закордонних науковців питання створення ефективної системи менеджменту на підприємствах, що надають консалтингові послуги, залишаються недостатньо розкритими і потребують поглиблених досліджень.

Мета статті. Метою статті є визначення напрямків щодо удосконалення системи менеджменту на вітчизняних консалтингових підприємствах.

Таблиця 1

Підходи до тлумачення сутності поняття «система менеджменту підприємства»

№	Автор	Зміст погляду
1	Калюжна Н.Г. [3, с. 53]	уособлення організаційного досвіду, формою прояву якого є організаційні стосунки між її елементами, а саме – між суб'єктом та об'єктом управління.
2	Алиев В. Г. та ін. [7, с. 10]	керуюча (суб'єкт управління) та керована (об'єкт управління) системи, а також система зв'язків між ними.
3	Рогожин С.В. [8]	сукупність всіх елементів, підсистем і комунікацій між ними, а також процесів, що забезпечують задане (цілеспрямоване) функціонування підприємства
4	Кузнєцова Г.Ю. [9, с. 121]	... складається з таких підсистем управління: інформаційно-комунікативних технологій, стратегічного планування і розвитку, маркетингу, функціональна, мотиваційна, контролінгова.
5	Коротков Е.М. [10, с. 40]	сукупність ланок, які здійснюють управління та зв'язків між ними.
6	Міщенко О.О. [11, с. 17]	сукупність ланок, що спрямовані на забезпечення позитивної динаміки результативності діяльності за допомогою використання нових механізмів управління.
7	Монастирський Г.Л. [12, с. 159]	сукупність усіх служб підприємства, всіх підсистем та комунікацій між ними, а також процесів, що забезпечують функціонування підприємства.

Джерело: розроблено автором на основі [3; 7; 8; 9; 10; 11; 12]

Виклад основного матеріалу. Існує значна кількість підходів до тлумачення сутності поняття «система менеджменту підприємства». Зміст основних поглядів зобразимо таблично (табл. 1).

Проведене дослідження різних поглядів науковців на визначення поняття «система менеджменту підприємства» дає змогу виділити два основні підходи:

– як система, що складається із двох специфічних підсистем: суб'єкту та об'єкту управління;

– як сукупність ланок (служб) підприємства, які забезпечують його функціонування.

Погоджуємось із Г.Л. Монастирським в частині того, що система менеджменту підприємства включає сукупність підсистем, що забезпечують функціонування підприємства.

До основних складових системи менеджменту вітчизняних підприємств, що надають послуги можна віднести: виробничу підсистему, фінансово-економічну підсистему, інноваційну підсистему, соціальну підсистему, маркетингову підсистему. Зобразимо це схематично (рис. 1).

З метою надання інноваційних пропозицій щодо удосконалення системи менеджменту, вважаємо доречним детальний опис кожної підсистеми.

Виробничу підсистему на консалтингових підприємствах утворюють відділи, що безпосередньо розробляють та надають консультаційні послуги замовникам. З метою вдосконалення цієї ділянки системи менеджменту вітчизняних консалтингових підприємств запропоновано такі заходи: планування бізнес-процесів створення консалтингових продуктів і оптимізація їх основних фаз; систематизація діяльності підрозділів компанії на забезпечення її ефективності; вибір оптимальних каналів збуту консалтингових послуг, зокрема шляхом участі у спеціалізованих виставках як в Україні, так і за її межами («RBK FOOD PROJECTS», «Форум Індустрія бізнесу», «expoTEL», «Высокие технологии XXI века – ВТ XXI», «KIEV PROPERTY EXPO-FORUM» і т.д.).

В свою чергу, фінансова підсистема включає фінансовий аналіз та прогнозування, що здійснюються бухгалтерією. В умовах складної економічної ситуації в країні ми пропонуємо складати прогнозований баланс на рік, використовуючи результати проведеного аналізу звітного балансу. Значення прогнозного балансу полягає в тому, що він дозволяє оцінювати фінансовий стан підприємства в майбутньому, що дозволить знизити ризики банкрутства. Розрахунки прогнозних показників здійснюються на підставі зміни обсягів продаж в прогнозному періоді.

Важливу роль на підприємстві відіграє соціальна підсистема. Вона включає створення належних умов для персоналу підприємства та підвищення соціально-корпоративної відповідальності перед суспільством. Удосконалення соціальної підсистеми на підприємстві передбачає такі заходи, що дозволять підвищити соціально-корпоративну відповідальність підприємства перед суспільством:

– проведення спортивних змагань з конкурентами (або клієнтами);

– відрядження співробітників на соціальні проекти («спеціаліст на прокат») для обміну досвідом;

– програма «family adventure» («сімейні пригоди»);

– підтримка молоді, в тому числі в освітніх проектах («Erasmus+», «Hipatia», «Горизонт 2020»);

– спонсорська участь у підтримці спортсменів окремих видів спорту (що включені або не включені до Паралімпійських і Дефлімпійських ігор).

Відомо, що маркетингова підсистема – це цілісна динамічна соціально-економічна система, яка складається з сукупності взаємопов'язаних елементів різноманітного ступеню складності та організації, що реалізується за допомогою фахівців, які займаються дослідженнями ринку, рекламою і просуванням товарів і послуг. На підприємстві маркетолог вивчає тенденції ринку, досліджує реакції споживачів на нововведення та діяльність підприємства в цілому, обробляє результати сегментації ринку, планує рекламну діяльність, розробляє заходи із стимулювання збуту. З метою удосконалення маркетингової підсистеми керівництво підприємства може спрямувати зусилля на активізацію маркетингу з метою розвитку комунікації зі споживачами та просування послуг консалтингової фірми. Такими заходами можуть стати:

– проведення рекламних кампаній (off-line та on-line);

– розповсюдження безкоштовних промо-версій продукції;

– проведення та відвідування профільних семінарів, вебінарів, конференцій, заходів та майстер-класів;

– підтримка веб-сайту компанії з організацією зворотного зв'язку, з метою надання відповідей на актуальні питання;

– публікації в спеціалізованих і галузевих електронних виданнях;

– членство в галузевих асоціаціях та активна участь на зборах галузевих асоціацій.

Інноваційна підсистема включає впровадження нових технологій, методів і прийомів роботи, розробку нових товарів і послуг на підприємстві. Підприємства мають здійснити кроки у напрямах активізації інноваційної діяльності. Тому ми про-

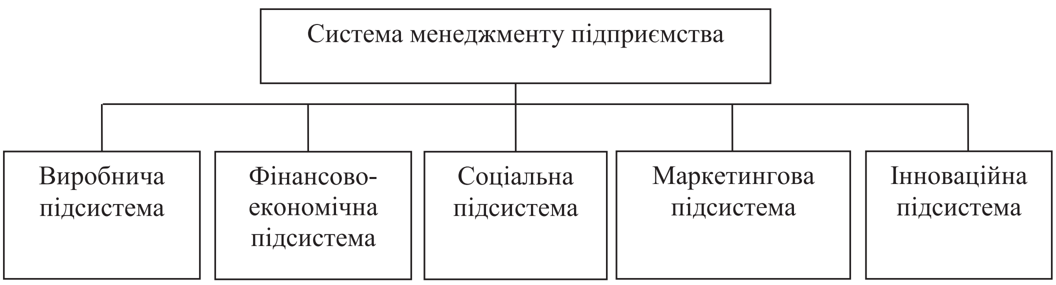

Рис. 1. Система менеджменту підприємства

Джерело: розроблено автором на основі [4; 6; 8; 12]

понуємо напрями діяльності, які можуть суттєво вплинути на інноваційний розвиток не лише компанії, але й молодого покоління загалом, а саме:

– створення інноваційного бізнес-інкубатору;

– створення он-лайн аукціону стартапів (з обмеженим часом на придбання ідеї).

Створення інноваційного інкубатору, передбачає налагодження зв'язків з провідними технічними ВНЗ України, щодо питань співпраці. Так, наприклад, підприємство може прийняти участь в проекті «MaterialiseAcademy». Цей проект дає змогу студентам певний період працювати всередині компанії над конкретним проектом з можливістю подальшого працевлаштування.

Другий захід – це створення он-лайн аукціону стартапів (з обмеженим часом на придбання). Це можливість для молодого покоління продати свою бізнес-ідею, для подальшої її реалізації шляхом покупки ідеї іншими компаніями. За рахунок того, що час на придбання бізнес-ідеї обмежений, проекти, у списках актуальних стартапів, не будуть знаходитись в стадії «замороження», а будуть постійно оновлюватись і швидко реалізуватись.

Розглядаючи перспективи розвитку систем менеджменту вітчизняних підприємств слід зазначити, що в останні роки в Україні відбувається перехід до більш зваженого управління: відмова від старих принципів ієрархічних відносин у колективі; формування обґрунтованої передумови функціонування підприємств, що включає встановлення місії та принципів діяльності, кодексу поведінки тощо; старанний підбір кадрів із створенням сучасних HR-служб. Проте зважаємо на той факт, що основними факторами, стримуючими розвиток систем менеджменту на вітчизняних підприємствах, є: недостатня усвідомленість керівників підприємств про механізми функціонування і переваги системи менеджменту, недостатня мотивація всіх категорій персоналу, зацікавлених у створенні системи менеджменту й необхідність капіталовкладень для її регламентації. Разом з тим створення на вітчизняних підприємствах сучасних систем менеджменту є однією з головних складових успіху в конкурентній боротьбі на ринку.

Варто підкреслити, що не існує універсальної системи управління підприємством, яка ідеально б підходила всім підприємствам. Вітчизняні компанії мають формувати для себе ту систему, яка найкраще відповідатиме їх інтересам та потребам їх клієнтів і загальній стратегії підприємства. Водночас слід прагнути до належної гнучкості системи з тим, щоб відповідати мінливим умовам зовнішнього середовища в Україні.

Висновки і пропозиції. В статті було розглянуто підходи вчених до тлумачення сутності поняття «система менеджменту підприємства» та досліджено основні складові даної системи, до яких відносяться: виробнича, фінансово-економічна, інноваційна, соціальна та маркетингова підсистеми. Було запропоновано інноваційні заходи, щодо вдосконалення елементів системи менеджменту на консалтингових підприємствах України. Впровадження даних заходів дозволить: підвищити якість послуг, що надаються; оцінити фінансовий стан підприємства в майбутньому, що дозволить знизити ризики банкрутства; підвищити соціально-корпоративну відповідальність підприємства перед суспільством; підвищити рівень впізнаваності підприємства серед споживачів послуг; активізувати інноваційну діяльність підприємства.

Зважаючи на значний ріст ринку консалтингових послуг, в статті було охарактеризовано перспективи розвитку системи менеджменту успішного вітчизняного консалтингового підприємства.

Список літератури:

1. Алешникова В. Современные тенденции развития управленческого консультирования // Российский экономический журнал. – 1997. – № 10. – С. 66–77.
2. Бежанян А. Становление и развитие сферы консалтинговых услуг в РФ, 2008 // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.armef.com
3. Калюжна Н.Г. Система управління підприємством як предмет дослідження теорії організації / Н.Г. Калюжна // Вісник економічної науки України, 2011. – № 2. – С. 51-54.
4. Кузьмін О.Є. Теоретичні та прикладні засади менеджменту: навч. посіб. – 2-ге вид.доп. і перер. / О.Є. Кузьмін, О.Г. Мельник. – Львів: Національний університет «Львівська політехніка», «Інтелект-Захід», 2003. – 352 с.
5. Менеджмент [Текст]: Понятійно-термінологічний словник / ред. Г.В. Щокін [та ін.]; Міжрегіональна академія управління персоналом. – К.: МАУП, 2007. – 744 с.
6. Мескон М.Х. Основы менеджмента / М.Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури; пер. с англ. – М.: Дело, 1992. – 702 с.
7. Теория организации: учебник / [Алиев В.Г., Варфоломеев В.П., Варфоломеева Э.А. и др.]; под. общ. ред. В.Г. Алиева. – М.: Экономика, 2003. – 431 с.
8. Рогожин С.В. Система управления организацией: методология, процесс, структура, техника и технология управления. Современная гуманитарная академия. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.standard-company.ru/standard-company41.shtml
9. Кузнєцова Г.Ю. Організація системи управління підприємством / Г.Ю. Кузнєцова // Теорії мікро-макроекономіки. Збірник наукових праць – 2010. – вип.34. – С. 120-126.
10. Коротков Э.М. Исследования систем управления: учебник / Э.М. Коротков. – М.: ДеКА, 2000. – 130 с.
11. Реформирование системы управления предприятием на основе инновационного подхода: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук: 08.00.05 / Мищенко Александр Александрович; [Белгородский государственный технологический университет им. В. Г. Шухова] – Белгород, 2007. – 24 с.
12. Монастирський Г.Л. Теорія організації: Навч. посіб. / Г.Л. Монастирський. – К.: Знання, 2008. – 319 с.
13. Хміль Ф.І. Основи менеджменту: підручник / Ф.І. Хміль. – К.: Академвидав, 2005. – 608 с.
14. Шегда А.В. Менеджмент: навч. посіб. / А.В. Шегда. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2002. – 583 с.
15. Abrahamson E. (1996). Management fashion. Academy of Management Review. – Pp. 254–285.
16. Ernst B., Kieser A. (2002). In search of explanations for consulting explosion. In: Engwall, L., Sahlin-Anderson, K. The expansion of management knowledge: carriers, flows, and sources (Pp. 47–73). Stanford, CA: Stanford University Press.

17. Kipping M. (2003). The evolution of management consultancy: its origins and global development. In: Curnow B., Reuvid J. The international guide to management consulting: the evolution, practice and structure of management consultancy worldwide (Pp. 21–33). London: Kogan Page Publishers.

Йовса М.М.
Национальный университет пищевых технологий

РАЗРАБОТКА ИННОВАЦИОННЫХ МЕРОПРИЯТИЙ ПО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЮ СИСТЕМЫ МЕНЕДЖМЕНТА НА ОТЕЧЕСТВЕННЫХ КОНСАЛТИНГОВЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

Аннотация
В статье рассмотрены сущность и составляющие элементы системы менеджмента предприятия. Исследованы подсистемы системы менеджмента предприятия: производственную, финансово-экономическую, социальную, маркетинговую, инновационную. Определены меры по совершенствованию всех подсистем системы менеджмента для отечественных консалтинговых компаний. Охарактеризованы перспективы развития системы менеджмента успешного отечественного предприятия.
Ключевые слова: система менеджмента, управление, инновации, маркетинг.

Yovsa M.M.
National University of Food Technologies

DEVELOPMENT OF INNOVATIVE MEASURES TO IMPROVE MANAGEMENT SYSTEM AT THE NATIVE CONSULTING ENTERPRISES

Summary
The article examines the nature and constituent elements of the enterprise management system. Subsystem of the enterprise management system studied: manufacturing, financial, economic, social, marketing, innovation. Measures to improve the management of all subsystems for local consulting companies were identified. The prospects of a successful management system of domestic enterprises were characterized.
Keywords: management system, management, innovation, marketing, efficiency.

УДК 338.24.021.8

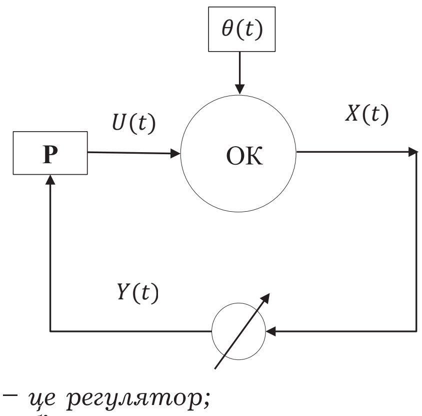
АНАЛІЗ ПРОЦЕСУ ПОБУДОВИ СОЦІАЛЬНОЇ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ У НІМЕЧЧИНІ У 1949-1958 РОКАХ

Іваненко В.І., Дударенко С.В.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені І. Сікорського»

Розглянуто процес побудови соціальної ринкової економіки Німеччини у 1949-1958 роках з позиції теорії керування, тобто уряд – регулятор, країна – об'єкт керування в системі керування. Визначено макроекономічні показники, на які впливав уряд своїми діями (реформами), і показники, які характеризували стан економіки держави в кожен момент часу, тобто результативність тих чи інших реформ. На основі статистичних даних регресійним методом проведено аналіз дій уряду і їх вплив на стан країни.
Ключові слова: соціальна ринкова економіка Німеччини, теорія керування, реформи, регресія, модель.

Постановка проблеми. Різні країни переживають перехідний період по-різному (зокрема різниця між ситуацією в сьогоднішній Україні та повоєнній Німеччині). Виникає питання чому? Перш ніж відповісти на це питання треба зрозуміти чому цей перехідний процес дав дуже успішні результати в повоєнній Німеччині.

У цій статті розглянуто побудову соціальної ринкової економіки у Німеччині у 1949-1958 роках як приклад вдалої діяльності уряду у керуванні державою. Аналіз процесу переходу Німеччини далі проводиться на основі логіки і в термінах теорії керування, тобто країна – об'єкт керування, уряд – регулятор згідно схеми системи керування (рис. 1):

де P – це регулятор;
ОК – об'єкт керування;
U(t) – керуючі дії;
θ(t) – збурення;
X(t) – стан ОК;
Y(t) – інформація про стан;
t – час.

Рис. 1. Блок-схема системи керування

Джерело: розроблено авторами

Аналіз процесу керування розглядається як процес переходу країни з одного стану в інший. Уряд як регулятор і країна як об'єкт керування разом створюють державу, що ми і називаємо системою керування. Уряд, маючи певну довгострокову стратегію, може впливати на країну лише через певні реформи. Отже, головною проблемою стало зображення і формалізація взаємозв'язків між реформами і станом країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми побудови соціально-орієнтованого ринкового господарства в різних країнах досліджені в багатьох наукових публікаціях. Одна із найдоцільніших робіт по цій темі – це історичний семінар Вернера Абельсхаузера, який розгорнуто описав події того часу, зібрав певні вагомі статистичні дані та акцентував увагу на такій особистості як Людвіг Ерхард (батько «німецького економічного дива») [1]. С. Ліндерберг зробив акцент на дослідженні німецької та американської моделей ринкової економіки [3]. Х. Ламперт проаналізував німецький шлях побудови соціально-орієнтованого ринкового господарства [4]. П.І. Юхименко та П.М. Леоненко ґрунтовно дослідили наукову концепцію ордолібералізму, зокрема, ідеї В. Репке, А. Рюстова, В. Ойкена, Л. Ерхарда та інших. Вони проаналізували практичне застосування ідеології неолібералізму в Західній Німеччині [5].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У більшості досліджень розгляд проблеми носив описовий характер. В даній статті будується модель керованого процесу переходу Німеччини з початкового стану 1949 р. у кінцевий стан 1958 р. Така постановка дає можливість глибше глянути на проблему, а також чіткіше визначити причини успіху Німеччини.

Мета статті. Відповісти на питання «чому?» щодо «німецького економічного дива». Описати процес переходу, користуючись термінологією теорії керування. Розглянути роль уряду як регулятора в контексті держави. Держава описується як об'єкт керування з вхідними керуючими діями, які поступають від уряду і вихідними, що йдуть як результат.

Виклад основного матеріалу. Наслідки війни для Німеччини були катастрофічні: промислове виробництво у 1946 році складало близько 33% від довоєнного рівня, Німеччина втратила 25% своєї території, кожен другий німець був безробітним, 20% житла було повністю зруйновано, а 25% – дуже сильно пошкоджено [1]. І в такі тяжкі часи країна отримала великого реформатора, вченого, міністра економіки, який увійшов в історію як «батько німецького економічного дива», – Людвіга Ерхарда.

Особливість Ерхарда була в тому, що він був прекрасним оратором, умів пояснити народу зміст економічної політики уряду і приділяв цьому величезне значення, багато писав в газети і виступав по радіо. Всі його реформи були зосереджені на тому, щоб створити умови, за яких кожен конкретний німець захоче діяти і буде від-

Таблиця 1

Політична кар'єра Людвіга Ерхарда

Роки	з кінця 20-х – початку 30-х до 1942	1942–1945	1945–1949	1949–1963	1963–1966
Посада	заступник директора Інституту з вивчення кон'юнктури в Нюрнберзі	керівником дослідницького центру, який був сформований під дахом «імперської групи промисловості»	міністр економіки Баварії	міністр економіки в уряді Конрада Аденауера	федеральний канцлер Німеччини

Джерело: розроблено авторами за даними [1]

чувати підтримку уряду. Сам Людвіг Ерхард зазначав: «Економіка – це на 50 відсотків психологія (нім., Wirtschaft ist zu 50 Prozent Psychologie)». Але він був не просто оратором, а науковцем і організатором високого рівня. Це вдалий приклад того, коли науковець займає високу посаду у керівництві державою і інтегрує свої знання у практичну сферу суспільного життя.

Людвіг Ерхард належав до неолібералістів Фрайбурзької школи. В основі ідеології Ерхарда був синтез неолібералізму і філософії соціальної відповідальності. Неолібералізм означав розвиток економічної свободи, зняття механізмів монопольного впливу на ринок, розкриття підприємницького потенціалу населення. При цьому вирішення соціальних задач повинно бути здійснено не за рахунок соціальної підтримки населення урядом, а за рахунок створення умов ефективної зайнятості того ж населення. Основу соціально-орієнтованої ринкової економіки по Ерхарду складали приватна власність, антимонопольне регулювання, низькі податки та вільні ціни. Новий економічний порядок гармонійно поєднував в собі ринкову свободу, індивідуалізм, державне регулювання та соціальну відповідальність з метою «благоустрою для всіх». Роль уряду зводилася до визначення пріоритетів розвитку, нагляду і регулюванню, створення максимально сприятливого інвестиційного і підприємницького клімату, а в ряді випадків, як було із програмою щодо забезпечення населення житлом, було використано досить масштабне втручання. Також до сильних сторін діяльності уряду того часу можна віднести відлагоджену систему місцевого самоврядування. Склалася така ситуація, що федеральні землі фактично змагалися між собою за підприємців, приваблюючи їх кращими умовами [1].

Політичну кар'єру Людвіга Ерхарда хронологічно можна зобразити таким чином (табл. 1).

Як видно з таблиці, в масштабах цілої країни Ерхард почав діяти саме з часів своєї роботи як міністр економіки в уряді Конрада Аденауера. На побудову німецького економічного дива було витрачено 12 років, але всі свої вагомі реформи Ерхард провів за 10 років, тобто для подальшого розгляду даної проблеми буде взято саме період реформ, тобто період з 1949 по 1958 рік. За цей період послідовно було проведено цілу низку змін (деякі реформи впроваджувалися раніше, але їхній вплив є значним, тому нижче вони включені до розгляду):

· **1947-1949** – земельна реформа, в результаті якої основна частина земель юнкерських господарств перейшла до рук середніх і дрібних власників для надання їм можливості працювати на себе [1].

· **20 червня 1948** – грошова реформа. Робоча група під керівництвом американського економіста Едварда Тененбаума робила акцент виключно на монетарному факторі – введенні твердої валюти. В свою чергу Ерхард, сильно ризикуючи, перехопив ініціативу до своїх рук і, виступивши по радіо, відмінив державний контроль цін на більшість товарів, а також зняв більшість адміністративних норм, які діяли до цього. Це був своєрідний ковток свободи для ринку. Крім простого обміну старої валюти на нову, кожен німець отримав 40 дойчмарок (потім ще 20), а також всі підприємства були забезпечені коштами для виплати першої заробітної плати своїм робітникам, але в подальшому повинні працювати за свій рахунок. Хоча ціни вже не регулювалися державою, вона вжила заходів щодо запобігання їх значному завищенню – були випущені каталоги «бажаних» цін на товари. Німці самі контролювали ціни своїм попитом і націнками, і останні хоч і зросли, але не значно. Цю ситуацію можна описати однією з крилатих фраз Ерхарда: «Передумовою сформованого суспільства є суспільство інформоване (Eine formierte Gesellschaft setzt eine informierte Gesellschaft voraus)» [1].

· **1950 р.** – закон щодо прискореної амортизації нерухомості (в перший рік можна було списати 50%).

· **1950-1962 рр.** – програма щодо забезпечення населення житлом. Однією з найвагоміших рушійних сил росту економіки Німеччини став стрімкий розвиток житло-будівельної галузі, яка була оголошена національним пріоритетом. Проблема загострювалася через значний потік біженців з НДР (Німецької Демократичної Республіки). Уряд відразу відмовився від будівництва дешевого тимчасового житла, а підійшов до цього питання стратегічно. Для виконання програми було створено міністерство житлового будівництва. Головний пріоритет віддавався будівництву соціального житла. Той, хто будував таке житло, отримував від держави компенсацію за різницю між затратами на будівництво і орендним доходом від цього житла. Решта видів житла компенсувалася поетапно шляхом податкових списань [1]. Існували гарно продумані джерела фінансування цієї програми:

1. 90% платежів по старим іпотечним кредитам банки зобов'язані були перерахувати міністерству житлового будівництва.

2. 3% податок на вартість земельних ділянок, власники яких не надавали їх у будівництво.

3. Доходи від реалізації товарів за планом Маршала, що перераховувалися до міністерства, яке в свою чергу кредитувало будівельників за ставкою 6,45% річних.

4. Комерційні банки були зобов'язані видавати кредити під будівництво у розмірі 50% від всіх кредитів і за ставкою, яка не перевищувала 4,5% річних.

5. На будівництво малозабезпечений німець міг відкрити рахунок і на суму, яка вже була на ньому, держава відразу виплачувала премію у розмірі 25-35% від суми, але не більше 400 марок.

· **1951 р.** – закон, який закріпляв участь робітників у процесі управління виробництвом (через представника в раді директорів).

· **1951 р.** – зменшення податків на інвестиційні затрати (зменшення податків на корпорації до 50%).

· **1954-1957** – зниження податків на заробітну плату і податку на прибуток.

· **1958** – закон про боротьбу з обмеженням конкуренції (антимонопольна реформа – підтримання малого і середнього бізнесу). Доля ринку для однієї монополії не повинна перевищувати 33%, двох-трьох – 50%, чотирьох-п'яти – не більше 65%. Не зважаючи на те, що позиції великих підприємств в корпоративній і банківській сферах тільки посилилися, найпотужнішою силою і основою ринку став малий і середній бізнес [1].

Все це дало можливість збільшити видатки на науку і конструкторські розробки, що призвело до того, що вони виросли в 5.2 рази (також за рахунок інвестицій з Англії та Америки), підвищення оплати праці науковцям.

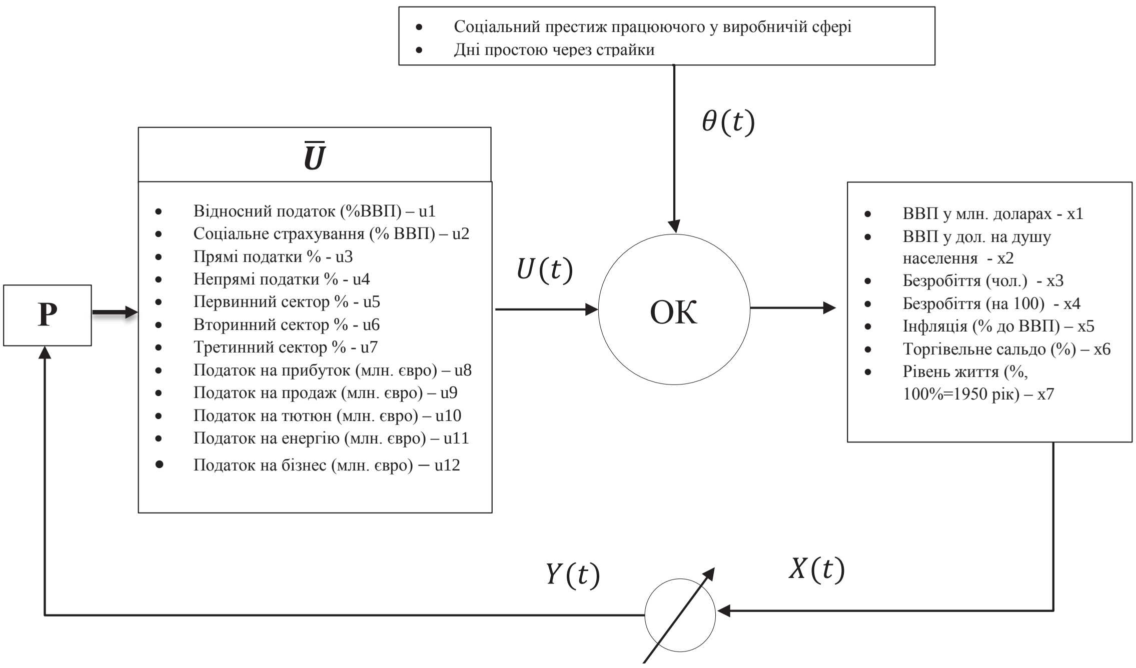
Побутує думка, що своєму зростанню Німеччина цілковито завдячує допомозі за планом Маршала, але для того, щоб це простежити звернемося до фактичних даних. Борг Німеччини після війни складав 377, 2 млрд. німецьких марок (дойчмарок), допомога за планом Маршала становила 3,9 млрд. доларів. Обмінний курс тих років становив приблизно 4 марки за долар, тобто якщо перерахувати, то допомога складала десь 15,6 млрд. німецьких марок, тобто близько 5% від загального боргу. Все диво ховається у вмілому використанні ресурсів, коли з кожного долару німці отримували від 10 до 20 доларів віддачі. І вже до 1956р. Німеччина повністю розплатилася з боргами і стала кредитором [1].

Реформи Ерхарда звільнили ціни, але обмежили грошову масу, повністю поборовши інфляцію, і цим самим створивши найбільш сприятливі умови для розвитку промисловості і росту грошових доходів населення в подальшому. Уряд дуже чітко керував ринком, використовуючи механізми відсоткової ставки і банківських резервів. Важливу роль в розвитку економіки Німеччини відіграв Корейський конфлікт (1950–1953), під час якого США розміщували замовлення на виготовлення військової техніки у Німеччині [4]. В свою чергу Німеччина не мала видатків щодо свого мілітарного сектору, так як він був заборонений країнами-переможцями. Так в першу чергу розвивалися металургія, хімічна промисловість, машинобудування, легка та переробні промисловості. Також держава зосередила значні сили і ресурси на перекваліфікацію кадрів військової промисловості до промисловості мирного часу і активно боролася із «відтоком мозку» через видатки на науку і сприяння їй [1].

Повернемося тепер до розгляду процесу формування соціальної ринкової економіки Німеччини з точки зору теорії керування. Модель держави як системи керування показана на малюнку (рис. 2).

В цій статті використано статистичні дані, наведені в таблиці (табл. 2).

Для регресійного аналізу наведені статистичні дані були нормалізовані.

В цій моделі: *P – регулятор (уряд);*
ОК – об'єкт керування (країна);
U(t) – керуючі дії (дії уряду як регулятора);
X(t) – стан ОК (макроекономічні показники країни);
θ(t) – збурення ОК (або системи в цілому);
Y(t) – інформація про стан ОК;
t – час.

Рис. 2. Система керування Німеччиною за період 1949-1958 р.р.

Джерело: розроблено авторами

Далі модель керованого процесу будується методами послідовного регресійного аналізу. Він проводиться за допомогою математичного пакету STATISTICA 12.0 від компанії Statsoft. Для вияву динаміки впливу реформ розіб'ємо інтервал в 10 років (1949-1958 рр.) на 8 інтервалів. Перший період містить 3 роки (з меншою вибіркою неможливо побудувати регресію), а кожен наступний буде збільшуватися на рік. Зрозуміло, що реформи, які були проведені на початку інтервалу мають менший вплив, ніж ті, що в кінці. Таким чином модель керованого процесу можна записати у вигляді:

$$\bar{X}_{k+1} = A_k \bar{X}_k + B_{k+1} \bar{U}_{k+1} \quad (3)$$

$$k = (\overline{0,T}), \qquad T = 8$$

Якщо розглянути детальніше, то:

$$\bar{X}_{k+1} = \begin{bmatrix} x^1_{k+1} \\ x^2_{k+1} \\ \vdots \\ x^n_{k+1} \end{bmatrix} = A_{k+1} \begin{bmatrix} x^1_k \\ x^2_k \\ \vdots \\ x^n_k \end{bmatrix} + B_{k+1} \begin{bmatrix} u^1_{k+1} \\ u^2_{k+1} \\ \vdots \\ u^m_{k+1} \end{bmatrix} \quad (4)$$

$$\begin{cases} x^1_{k+1} = a^1_{k+1} + b_{k+1} u_{k+1}, \ a^1_{k+1} = a^1{}_k x^1_k \\ \vdots \\ x^n_{k+1} = a^n_{k+1} + b_{k+1} u_{k+1}, \ a^n_{k+1} = a^n{}_k x^n_k \end{cases} \quad (5)$$

де $\bar{X}_k = (x^1_k, x^2_k, \dots, x^n_k)$ – вектор вихідних станів;

$n = (\overline{1,7})$ – кількість вихідних станів;

Таблиця 2

Статистичні дані моделі

		1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958
	X (t)										
ВВП	ВВП у млн. доларах	223178	265354	289679	314794	341150	366584	406922	436086	461071	481599
	ВВП у дол. на душу населення	3 282	3 881	4 206	4 553	4 905	5 247	5 797	6 177	6 492	6 737
Безробіття	Безробіття (чол.)	1 762 594	1 868 504	1 713 887	1 651 915	1 491 000	1 410 717	1 073 576	876 287	753 711	763 850
	Безробіття (на 100)	34,5	31,4	30,4	29,6	27,6	26,1	25,2	23,1	2,5	2,1
Інфляція	Інфляція (% до ВВП)	16,2	14,7	7,8	2,1	-1,7	0,4	1,4	2,8	2	2,3
Торг. сальдо	Торгівельне сальдо (%)	-11,1	0,8	4	4,6	4,9	5,3	5,2	5,5	6,2	5,6
Рівень життя	Рівень життя (%, 100%=1950 рік)	93,5	100	114,3	122,25	127,15	124,7	124,5	126,7	126,9	125,7
	U (t)										
Відносн. податок	Відносний податок (%ВВП)	–	–	–	–	–	–	30	30,45	30,7	31,1
Соц. страхування	Соціальне страхування (% ВВП)	–	–	–	–	–	–	9,17	9,39	9,78	9,97
Податки	Прямі податки%	50,7	50,5	50,21	49,89	52,8	54,2	52,4	52,1	51,8	51,72
	Непрямі податки%	49,3	49,5	49,79	50,11	47,2	45,8	47,6	47,9	48,2	48,28
Курс	Первинний сектор%	–	24,6	23,1	21,9	20,8	19,7	18,5	17,5	16,9	16,2
	Вторинний сектор%	–	42,9	44,2	44,6	45,2	45,9	47,1	47,7	47,5	47,3
	Третинний сектор%	–	32,5	32,7	33,4	34	34,5	34,4	34,8	35,6	36,5
Податки	Податок на прибуток (млн. євро)	–	1991	2 608	3877	4402	4327	4476	5179	5710	5831
	Податок на продаж (млн. євро)	–	2344	3350	4068	4299	4651	5353	5846	6006	6151
	Податок на тютюн (млн. євро)	–	1104	1 229	1 193	1 189	1 178	1309	1 422	1500	1 581
	Податок на енергію (млн. євро)	–	37	237	302	375	399	581	723	840	851
	Податок на бізнес (млн. євро)	–	532	872	1 181	1405	1 512	1681	1905	2 303	2 393

Джерело: розроблено авторами за даними [6]

Таблиця 3

Керуючі дії на проміжку 1949-1958 р.р.

Період	Діючі реформи на кінець періоду	Керована змінна	Впливаюча змінна
1949–1958	– Видатки на науку і конструкторські розробки – Програма щодо забезпечення населення житлом – Антимонопольна реформа	ВВП у млн. доларах	**– Первинний сектор (-)** – Податок на тютюн (+)
		ВВП у дол. на душу населення	**– Первинний сектор (-)** – Податок на тютюн (+)
		Безробіття (чол.)	**– Податок на енергію (-)** – Податок на прибуток (-) **– Первинний сектор (+)** – Податок на продаж (+) – Податок на бізнес (+)
		Безробіття (на 100)	**– Податок на бізнес (-)** – Соціальне страхування (-) – Податок на прибуток (+) – Відносний податок (+) – Первинний сектор (-) – Податок на продаж (+)
		Інфляція (% ВВП)	**– Податок на прибуток (-)** **– Соціальне страхування (+)**
		Торгівельне сальдо (%)	– Податок на продаж (+) – Первинний сектор (+)
		Рівень життя (%, 100%=1950 р.)	– Податок на прибуток (+) **– Соціальне страхування (-)** **– Податок на тютюн (+)** **– Вторинний сектор (-)** – Податок на бізнес (+)

Джерело: розроблено авторами

$\overline{U}_k = (u_k^1, u_k^2, \dots, u_k^m)$ – вектор керувань;

$m = \overline{1,12}$ – кількість керувань;

A – матриця розмірністю $(n \times n)$, що враховує попередні стани системи;

B – матриця відповідних коефіцієнтів регресії розмірністю $(n \times m)$.

На основі побудованої вище регресійної моделі розглянемо впливи реформ на всьому проміжку часу (додатній вплив позначений «+», від'ємний – «-»; впливаючі змінні, що виділені жирним носять вирішальний вплив на систему) (табл. 3).

Таблиця 4

Регресійна динаміка показника «ВВП у млн. доларах»

	Періоди							
	1949 – 1951	1949 – 1952	1949 – 1953	1949 – 1954	1949 – 1955	1949 – 1956	1949 – 1957	1949 – 1958
U_1								
U_2								
U_3	-1	-1						
U_4								
U_5			-2	-2	-2		-2	-2
U_6		+1				+2		
U_7								
U_8	-1							
U_9								
U_{10}							+1	+1
U_{11}								
U_{12}		-1						

Джерело: розроблено авторами

«+» – додатній вплив; «-» – від'ємний вплив;

1 – слабкий вплив; 2 – дуже сильний вплив.

Проаналізуємо детальніше отримані результати на прикладі вихідного макроекономічного показника «ВВП у млн. доларах». На всьому періоді самий вагомий вплив на нього має первинний сектор економіки і цей вплив є негативним. Позитивним є вплив податку на тютюн, що належить до акцизів. Але такі результати не дають зрозуміти причини. Зобразимо регресійну динаміку для цього показника (табл. 4).

За цими результатами можна бачити розвиток надходжень ВВП. Так на нього лише опосередковано впливають такі керування як відносний податок, соціальне страхування, третинний сектор, податок на продаж та податок на енергію. На початку періоду видно як податкове навантаження (прямі податки і податок на прибуток) гальмують зростання (негативний вплив регресійної динаміки). Разом з тим з'являється перший позитивний вплив вторинного сектору, тобто виробничого, на що і була зроблена ставка Ерхардом. Затяжний негативний вплив первинного сектору, пов'язаний із досить болісним переходом від сировинної післявоєнної економіки до економіки, яка орієнтована на випуск готової продукції. Про це також говорить значний вплив вторинного сектору на кінець цього періоду. Також на кінець реформ податковий тягар було переміщено на податок на тютюн.

Наведемо статистичні дані (рис. 3).

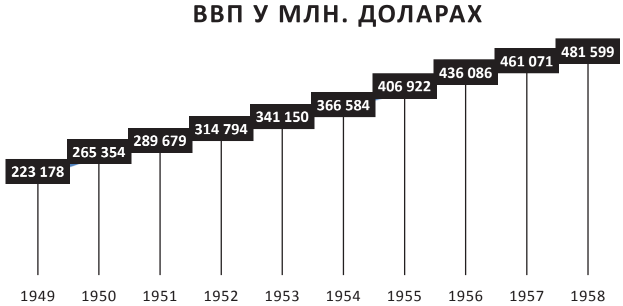

Рис. 3. ВВП у млн. дол.

Джерело: [6]

На графіку видно лише планомірне зростання показника з деякими коливаннями. Слід зазначити, що 1949 і 1954 роки відповідають найменшим приростам ВВП і відповідно співпадають із періодами найбільших негативних впливів регресійної динаміки.

Зобразимо регресійну динаміку для наступного показника (табл. 5).

Таблиця 5

Регресійна динаміка показника «Безробіття (на 100%)»

	Періоди							
	1949 – 1951	1949 – 1952	1949 – 1953	1949 – 1954	1949 – 1955	1949 – 1956	1949 – 1957	1949 – 1958
U_1								+1
U_2							-1	-1
U_3		+1						
U_4								
U_5					+2	+2		-1
U_6		-1	-2	-2			+2	
U_7							+1	
U_8							-2	+1
U_9								+1
U_{10}								
U_{11}	-1							
U_{12}		+1					-2	-2

Джерело: розроблено авторами
«+» – додатній вплив; «-» – від'ємний вплив;
1 – слабкий вплив; 2 – дуже сильний вплив.

Безробіття у відсотковому співвідношенні зберегло схожі тенденції до кількісного свого вираження, але простежується цікава тенденція, що різке падіння з 1956 по 1957 роки було зумовлено саме зниженням податків на підприємницьку сферу.

Наведемо статистичні дані (рис. 4).

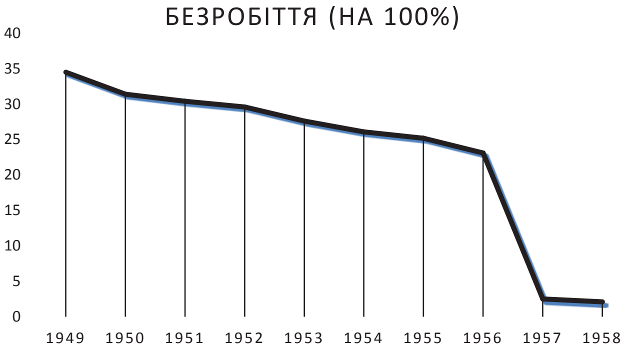

Рис. 4. Безробіття (на 100%)

Джерело: [6]

Зобразимо регресійну динаміку для наступного показника (табл. 6).

Дивлячись на динаміку впливів простежується цікава ситуація, коли соціальне страхування негативно відображається на рівні життя. Склалася така ситуація, коли доходи і можливості населення на соціальному забезпеченні і працюючих дуже значно різняться у перевагу останнім.

Наведемо статистичні дані (рис. 5).

Таблиця 6

Регресійна динаміка показника «Рівень життя (%, 100%=1950 рік)»

	Періоди							
	1949 – 1951	1949 – 1952	1949 – 1953	1949 – 1954	1949 – 1955	1949 – 1956	1949 – 1957	1949 – 1958
U_1								
U_2						-2	-2	-2
U_3								
U_4	+1	+1						
U_5	-1							
U_6				-1			-1	-2
U_7					-1			
U_8		+1			+2	+2	+1	+1
U_9								
U_{10}		+1				+2	+1	+2
U_{11}			+2	+2				
U_{12}							+1	+1

Джерело: розроблено авторами
«+» – додатній вплив; «-» – від'ємний вплив;
1 – слабкий вплив; 2 – дуже сильний вплив.

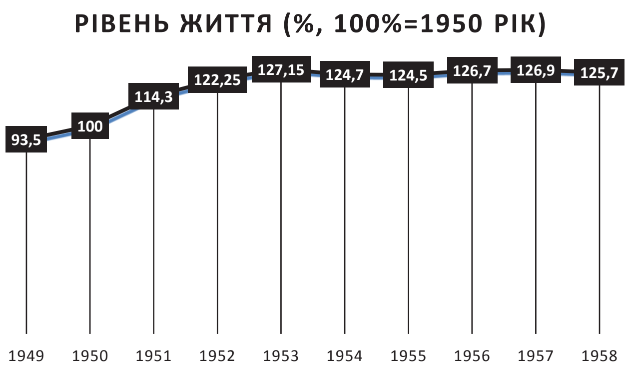

Рис. 5. Рівень життя (%, 100%=1950 рік)

Джерело: [6]

Висновки і пропозиції. Німеччина за 10 років реформ змогла вийти на колосально новий рівень завдяки талановитим людям у її керівництві. Це свідчить про те, що вдала стратегія політичної верхівки щодо розвитку держави може приносити справді дивовижні результати (до прикладу, за 10 років ВВП Німеччини зросло більше ніж удвічі). До того ж на основі побудови регресійної динаміки можна простежити вплив тих чи інших реформ у розрізі макроекономічних показників: відразу видно силу впливу тієї чи іншої змінної. Як показує аналіз, якісний результат від реформ з'являється з деяким запізненням, що є природнім явищем для такого процесу. Більшість впливів керувань станом країни можна логічно обґрунтувати, але з'являються і такі, які обумовлені збуреннями – сильний негативний вплив на кінець періоду був обумовлений негативним збуренням, яке стосувалося страйків щодо відмови від курсу розвитку на первинний сектор економіки.

Список літератури:

1. Abelshauser Werner Die Langen Fünfziger Jahre: Wirtschaft und Gesellschaft der Bundesrepublik Deutschland 1949-1966 / Werner Abelshauser. – 1. Aufl. – Düsseldorf: Schwann, 1987. (Historisches Seminar; Bd. 5) – ISBN 3-590-18165-6.
2. Ivanenko V. I. Decision Systems and Nonstochastic randomness / V. I. Ivanenko. – N. Y.: Springer, 2010. – 272 p. – ISBN 978-1-4419-5547-0.
3. Lindenberg S. Contractual Relations and Weak Solidarity: The Behavioral Basis of Restraints of Gain Maximization / S.Lindenberg // Jorn. Institutional and Theoretical Econ. – 1988. – Vol. 104.
4. Ламперт Х. Социальная рыночная экономика. Германский путь / Х. Ламперт – М.: Дело, 1993. – С. 66.
5. Юхименко П. І. Історія економічних учень: навч. посіб. / П. І. Юхименко, П. М. Леоненко. – К.: Знання-прес, 2000. – С. 275-285.
6. Bundesministerium der Finanzen [Електронний ресурс] – http://www.bundesfinanzministerium.de/Content/DE/Monatsberichte/2011/06/Artikel/analysen-und-berichte/b04-struktur-und-verteilung-der-steuereinnahmen/struktur-und-verteilung-der-steuereinnahmen.html

Иваненко В.И., Дударенко С.В.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»

АНАЛИЗ ПРОЦЕССА ПОСТРОЕНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ В ГЕРМАНИИ В 1949-1958 ГОДАХ

Аннотация
Рассмотрен процесс построения социальной рыночной экономики Германии в 1949-1958 годах с позиции теории управления, то есть правительство – регулятор, страна – объект управления в системе управления. Определены макроэкономические показатели, на которые воздействовало правительство своими действиями (реформами), и показатели, которые характеризовали состояние экономики государства в каждый момент времени, то есть результативность тех или иных реформ. На основе статистических данных регрессионным методом проведен анализ действий правительства и их влияние на состояние страны.
Ключевые слова: социальная рыночная экономика Германии, теория управления, реформы, регрессия, модель.

Ivanenko V.I., Dudarenko S.V.
National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

ANALYSIS OF BUILDING A SOCIAL MARKET ECONOMY IN GERMANY IN THE YEARS 1949-1958

Summary
The mechanism of building the social market economy in Germany in the years 1949-1958 from the perspective of the state as an object of control. Singled out the chronological sequence of reforms of those years that make up the tactics of the government. It was also determined macroeconomic indicators, which influence government these tactical actions and indicators that characterized the final state of the state economy at a time, that the impact of certain reforms. Based on regression analysis of real statistical data was made details of relationships and degrees of influence on the state of government action.
Keywords: social market economy in Germany, control theory, reforms, regression, model.

УДК 621.396.937(048.9)

КІБЕРНЕТИЧНА БЕЗПЕКА В СИСТЕМІ ДІАГНОСТИКИ ТА АНАЛІЗУ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

Іващенко Г.А., Воронюк Є.В.
Харківський національний економічний університет
імені Семена Кузнеця

Виділено кібернетичну безпеку як додаткову складову економічної безпеки підприємства. Обґрунтовано важливість забезпечення кібернетичної безпеки підприємства. Виявлено основні загрози при незабезпеченні підприємством своєї кібернетичної безпеки. Запропоновано основні показники кібернетичної безпеки підприємства. Розмежовано поняття аналіз та діагностика економічної безпеки підприємства.
Ключові слова: аналіз, діагностика, економічна безпека підприємства, кібернетична безпека, штраф, неліцензійне програмне забезпечення.

Постановка проблеми. В умовах глобалізації, ускладнення політичної ситуації у світі, та трансформації економічних відносин взагалі, економічна безпека підприємства постає на першому місці у діяльності зі забезпечення нормального функціонування підприємств. На теперішній час, коли Україна активно інтегрується у систему світової господарчої діяльності, крім того зростає залежність держави та суб'єктів господарювання від валютних інвестицій та кредитів, вагомий акцент робиться на створення стабільних умов функціонування підприємств. В умовах глобалізації стає необхідним забезпечення кібернетичної безпеки як складової економічної безпеки підприємств.

Аналіз останніх наукових досліджень та публікацій. Значний внесок у дослідження питань аналізу та діагностики економічної безпеки підприємств внесли таки науковці як: Баженова О.В., Бодді Д., Внукова Н.М., Воронков Д.К., Гранатуров В.М., Грунін О.А., Заплатинский В.М., Морозов Д., Отенко І.П., Пэйтон Р., Смоляк В.А. та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Але при всій значущості внеску цих науковців у дослідження аналізу та діагностики економічної безпеки, ними не була досліджена кібернетична безпека у складі економічної безпеки організації.

Метою наукової статті є визначення понять аналізу та діагностики економічної безпеки підприємств, та обґрунтування необхідності забезпечення кібернетичної безпеки як складової економічної безпеки. Основним завданням визначено обґрунтування та наведення прикладів показників для діагностики та аналізу кібернетичної безпеки як складової економічної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Для розвитку підприємства, постійного нарощування економічних результатів його діяльності доцільно проводити діагностику та аналіз економічної діяльності. Таке систематичне дослідження, моніторинг, контроль внутрішніх бізнес-процесів надає можливість забезпечувати безпечне функціонування усього підприємства в цілому.

Передумовою проведення якісних оцінки, аналізу та діагностики економічної безпеки підприємства є чітке розмежування та систематизація наукових термінів. Діагностика – галузь знань, що вивчає теорію і методи організації процесів постановки діагнозу, а також принципи побудови засобів діагностування [2]. Аналіз – розчленування предмету пізнання, абстрагування його окремих сторін чи аспектів [3].

Ґрунтуючись на цих поняттях можна зробити висновок що діагностика економічної безпеки підприємства – це перевірка бізнес процесів підприємства. Аналіз економічної безпеки організації – це отримання розуміння того як з огляду на існуючий результат проходили ці процеси. Іншими словами, діагностування це перевірка процесу та констатування його наслідку, а аналіз це пошук причин та факторів у цьому процесі які призвели до констатованого результату (рис. 1).

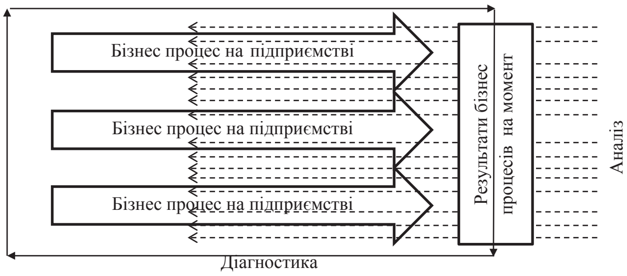

Рис. 1. Діагностика та аналіз економічної безпеки підприємства

Діагностика та аналіз економічної безпеки підприємства полягає у моніторингу її складових: фінансової, інтелектуальної, кадрової, технологічної, правової, силової, ринкової, екологічної, інформаційної, інтерфейсної. Процес підготовки та роботи з інформацією будується з чотирьох етапів. Спочатку перевіряється зміст зібраної або отриманої інформації, потім зведення усіх показників у порівнянний вид, що значно спрощує аналіз матеріалу, далі вивчення матеріалів, і на сам кінець ставиться діагноз – тобто визначаються конкретні процеси, позитивні чи негативні, які мають вплив на економічну безпеку підприємства.

В економічних дослідженнях систематизовано показники для кожної функціональної складової економічної безпеки підприємства. Діагностика та аналіз економічної безпеки підприємства проводять з метою виведення підприємства на певний рівень економічної безпеки. Тому насамперед, аналіз та діагностування потрібно починати з перевірки рівня функціонування підприємства відповідаючи на запитання про здатність підприємства до взаємодії з зовнішнім та внутрішнім середовищем.

Економічна безпека підприємства націлена на створення оптимальних умов для збільшення ефективності економічної діяльності підприємства та його подальшого розвитку. В сучасну епоху глобалізації, стрімкого розвитку інформаційних технологій, та технологій і систем передачі і зберігання інформації, доречним буде діагностування та аналіз кібернетичної безпеки підприємства, як такої, що також може бути економічною загрозою безпеки підприємства. Для чого повинні бути розробленні системи показників, які в свою чергу мають базуватись на відповідях на три головні питання економічної безпеки підприємства (рис. 2).

Рис. 2. Три головні питання для забезпечення економічної безпеки підприємства

Відповіді на ці питання формують процес управління підприємством. Під протистоянням загрозам розуміється оперативні дії при виникненні загроз, мається на увазі, що підприємство не має чіткої стратегії поведінки на випадок загроз. Питання адаптації це вже тактика поведінки підприємства, тобто тактичне управління безпекою підприємства. Та як слідство постійний розвиток – це стратегічне управління, тобто вироблення плану дій для різних ситуацій, та підготовка «плацдарму» для їх швидкого корегування у разі необхідності [9]. У наш час не всі підприємства використовують ці три етапи, наприклад у малому підприємництві найчастіше зупиняються на відповіді на перше питання, тобто на оперативному управлінні яке можна охарактеризувати як вирішення проблем по мірі їх появи.

Таким чином, стає зрозумілим, що діагностика та аналіз економічної безпеки це фундамент для управління безпекою у цілому.

В наш час, у епоху глобальної комп'ютеризації навколишнього світу, треба виділити окремою складовою економічної безпеки – кібернетичну безпеку. Для розуміння кібернетичної безпеки як складової економічної безпеки, треба надати визначення.

Термін «кібернетика» спочатку ввів в науковий обіг французький фізик Андре Ампер, який в своїй фундаментальній праці «Досвід про філософію наук» (1834-1843) визначив кібернетику як науку про управління державою, яка повинна забезпечити громадянам різноманітні блага. У сучасному розумінні – це наука про загальні закономірності процесів управління і передачі інформації в машинах, живих організмах і суспільстві, термін вперше був запропонований Норбертом Вінером в 1948 році. Згідно з іншим визначенням кібернетики, запропонованого в 1956 році Л. Куффіньялем, одним з «піонерів» кібернетики, кібернетика – це «мистецтво забезпечення ефективності дії» [10].

Кібернетичну безпеку підприємства як одну зі складових економічної безпеки можна розглядати як процес ефективного використання програмного забезпечення в управлінні, безпечної передачі інформації для зниження ризиків, пов'язаних з порушенням інтелектуальної власності. Така складова економічної безпеки підприємства буде особливо актуальною в умовах підвищення жорсткості законодавства щодо

Для обчислення кібернетичної безпеки підприємства можна використовувати такі основні показники як: питома вага ліцензійного програмного забезпечення в загальному числі програмного забезпечення на підприємстві; питома вага штрафів за використання неліцензійного програмного забезпечення у загальному обсязі штрафів які було покладено на підприємство; кількість годин простою устаткування для роботи якого потрібно ліцензійне програмне забезпечення у загальній кількості годин простою устаткування.

В Україні законодавство щодо захисту авторських та суміжних з ним прав, існує давно, але саме зараз, активується питання контролю його виконання. Таким чином, для усіх без виключення підприємств, незалежно від форми власності, питання кібернетичної безпеки як складової економічної безпеки постає дуже актуальним, адже майже кожна фізична особа – підприємець або підприємство використовують у процесі роботи комп'ютерну техніку на якої встановлено мінімальний пакет необхідного програмного забезпечення. Авторами запропоновано провести розрахунок коштів необхідних середньостатистичному підприємцю на придбання та використання ліцензійного програмного забезпечення, та порівняти цю суму із сумую штрафів які можуть бути отримані з боку перевіряючих державних органів у разі використання неліцензійного програмного забезпечення. Для цього перелік програм та їх ціну згідно офіційного сайту [11-13] надано у таблиці 1, штрафи наведено в таблиці 2.

Таблиця 1

Мінімальний набір програмного забезпечення яке використовується середньостатистичним підприємством або ФОП

Програма	Ціна	Додатково
Windows 10 Pro	5999 грн	Програма для 1 ПК
Microsoft Office 2016	6699 грн	Пакет для дому та бізнесу для 1 ПК
Kaspersky	3931,2 грн	На 1 рік на 5 ПК

Згідно ч. 5 Підрозділу 1 Перехідних положень Податкового кодексу України якщо норми інших законів містять посилання на неоподатковуваний мінімум доходів громадян, то для цілей їх застосування використовується сума в розмірі 17 гривень, крім норм адміністративного та кримінального законодавства в частині кваліфікації адміністративних або кримінальних правопорушень, для яких сума неоподатковуваного мінімуму встановлюється на рівні податкової соціальної пільги, визначеної підпунктом 169.1.1 пункту 169.1 статті 169 розділу IV цього Кодексу для відповідного року.

З 01.01.2016 року набули чинності зміни до підпункту 169.1.1 Податкового Кодексу і тепер

податкова соціальна пільга надається в розмірі, що дорівнює 50 відсоткам розміру прожиткового мінімуму для працездатної особи (у розрахунку на місяць), встановленому законом на 1 січня звітного податкового року, – для будь-якого платника податку (до 01.01.2016 року цей же розмір встановлювався згідно ч. 1 РОЗДІЛУ XIX. Заключні положення Податкового Кодексу).

Враховуючі дані з таблиць 1-3, можна зробити висновок, що ціна покупки ліцензійного програмного забезпечення для середньостатистичне підприємство, складає 17378 грн. одноразово та 3931,2 грн. що року (у випадку використання антивірусного програмного забезпечення зазначеного у таблиці 1. Середня сума штрафів за використання неліцензійного програмного забезпечення складає від 170 грн. до 3400 грн. з вилученням матеріальних носіїв у разі настання адміністративною відповідальності, та виплатою вірогідної компенсації до 80000000 грн. у разі цивільно-правової відповідальності, при настанні кримінальної відповідальності (наприклад, якщо порушення повторне або має систематичний характер,) сума штрафу складатиме від 137800 грн. до 2067000 грн.

Крім фінансової загрози, незабезпечення підприємством кібернетичної безпеки може нести такі загрози для підприємства як:

збільшена вірогідність злому програмного забезпечення та витоку конфіденційної інформації;

втрата інформації;

вірогідність зараження комп'ютерної мережі підприємства вірусним/шкідливим програмним забезпеченням;

не можливість використання якісного програмного забезпечення для шифрування даних;

додаткова оплата послуг адміністратора комп'ютерних мереж підприємства або спеціалістів такого профілю які знаходяться на аутсорсингу за безперервне налаштування неліцензійного програмного забезпечення (підбір поширених у мережі інтернет піратських ключів які дають змогу користуватись неліцензійним програмним забезпеченням ще деякий час);

конфіскація комп'ютерів та іншого устаткування на якому встановлено неліцензійне програмне забезпечення;

простій устаткування та неможливість здійснення господарської діяльності та інші.

Висновки і пропозиції. Аналіз і діагностика економічною безпеки підприємства, має проводитись постійно, з метою не тільки виявлення недоліків, та вузьких місць в системі безпеки підприємства, а також з метою постійного її розвитку та посилення.

Забезпечення економічної безпеки підприємства є здійснення комплексу узгоджених, організаційно-правових, соціально-економічних, адміністративних, фінансових і соціальних заходів, спрямованих на виявлення та запобігання загрозам і зазіханням на стабільність функціонування і розвиток всієї структури підприємства.

Кібернетична безпеки у складі економічної безпеки постає важливою компонентою з огляду на те що її не належне забезпечення наносить підприємству не тільки фінансовий збиток, але і загрожує репутації, стабільному функціонуванню та взагалі існуванню підприємства.

Таблиця 2

Штрафи за використання неліцензійного програмного забезпечення

Відповідальність	Норма закону	Сума штрафу	Пояснення
Адміністративна	ст. 51-2, ст. 256 КУпАП	Від 10 до 200 неоподаткованих мінімумів доходів громадян (НМДГ)	170-3400 грн та з вилучення на час розслідування матеріальних носіїв
Цивільно-правова	ст. 432 ЦКУ	відшкодування моральної та матеріальної шкоди; стягнення з порушника доходів, отриманих в наслідок порушення; опублікування в ЗМІ інформації про порушення; виплата компенсації в розмірі від 10 до 50 000 мінімальних зарплат і ін.	правовласники ПЗ мають право подати позов до судових органів у разі порушення їх авторського права. (ч. 2 ст. 52 ЗУ «Про авторське право і суміжні права») мінімальна заробітна плата в Україні до 30.11.2016 складає 1450 грн, а з 01.12.2016 буде складати 1600 грн. У 2017 році може скласти Тобто від 14500 до 72500000 грн до 30.11.2016 р, та від 16000 грн до 80000000 грн з 1.12.2016 р.
Кримінальна	ст. 176 ККУ	штраф від 200 до 3000 НМДГ; виправні роботи до 2 років; позбавлення волі від 2 до 6 років з конфіскацією та знищенням носіїв неліцензійне ПЗ; позбавлення права обіймати певні посади до 3 років.	Штраф від 137800 грн до 2067000 грн

Таблиця 3

Співвідношення неоподаткованого мінімум доходів громадян (НМДГ) до суми штрафі за використання неліцензійного програмного забезпечення в Україні у 2015-2016 роках

Рік, місяць	Прожитковий мінімум, грн	НМДГ, грн	10*НМДГ, грн	200*НМДГ, грн	3000*НМДГ, грн
з 01.01.2016	1378	689	6890	137800	2067000
з 01.01.2015	1218	609	6900	12180	1827000

Список літератури:

1. Варналій З. С. Економічна безпека: [навч. посіб.] / З. С. Варналій. – К.: Знання, 2009. – 647 с.
2. Економічна енциклопедія: У трьох томах / Ред. кол. С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – Т. 1 – Київ, Видавничий центр «Академія», 2000. – 864 с.
3. Stachowiak Z. Teoria i praktyka mechanizmu bezpieczeństwa ekonomicznego państwa: [podręczniki szkolne] / Z. Stachowiak – Akademia Obrony Narodowej, 2012. – 220 s.
4. Євдокимова Н. М. Економічна діагностика: навч.-метод. посіб. / Н. М. Євдокимова, А. В. Кірієнко. – К.: КНЕУ, 2005. – 110 с.
5. Кузенко Т. Б. Планування економічної безпеки підприємства в умовах ринкової економіки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.01 / Т. Б. Кузенко. Європейський ун-т фінансів, інформаційних систем, менеджменту і бізнесу. – К., 2004. – 18 с.
6. Економічна безпека підприємств, організацій та установ: навч. посібник / [В. Л. Ортинський, І. С. Керницький та ін.] – К.: Правова єдність, 2009. – 544 с.
7. Тамбовцев В. Л. Теории институциональных изменений: [учеб. пособие] / В. Л. Тамбовцев – М.: Инфра-М, 2009. – 160 с.
8. Іващенко Г. А. Ідентифікація дефініції «економічна безпека підприємства» / Г. А. Іващенко, О. Ф. Ярошенко // Бизнес Информ: науч. информац. журнал. – Харьков, 2011. – № 9. – С. 129–133.
9. Економічна безпека підприємства [Текст]: навч. посіб. / Отенко І. П., Іващенко Г. А., Воронков Д. К. / Харківський національний економічний університет. – Х.: ХНЕУ, 2012. – 251 с. (Укр. м.).
10. Електронний ресурс. Режим доступу: [https://ru.wikipedia.org/wiki/Кибернетика]
11. Електронний ресурс. Режим доступу: [https://www.microsoftstore.com]
12. Електронний ресурс. Режим доступу: [https://www.kaspersky.ua]
13. Електронний ресурс. Режим доступу: [http://kharkov.1cbit.ua/1csoft/1s-bukhgalteriya-8-dlya-ukrainy]

Иващенко А.А., Воронюк Е.В.
Харьковский национальный экономический университет
имени Семена Кузнеца

КИБЕРНЕТИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ В СИСТЕМЕ ДИАГНОСТИКИ И АНАЛИЗА ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
Выделено кибернетическую безопасность как дополнительную составляющую экономической безопасности предприятия. Обоснована важность обеспечения кибернетической безопасности предприятия. Выявлены основные угрозы при необеспечении предприятием своей кибернетической безопасности. Предложены основные показатели кибернетической безопасности предприятия. Разграничены понятия анализ и диагностика экономической безопасности предприятия.
Ключевые слова: анализ, диагностика, экономическая безопасность предприятия, кибернетическая безопасность, штраф, нелицензионное программное обеспечение.

Ivashchenko G.A., Voronyuk E.V.
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

CYBER SECURITY IN THE DIAGNOSIS AND ANALYSIS ECONOMIC SECURITY

Summary
Highlight cyber security as an additional component of economic security. Grounded importance of cyber security. The basic threats in lack now at its cyber security. The basic indicators of cyber security. Delimited concept analysis and diagnostics of economic security.
Keywords: analysis, diagnosis, economic security, cyber security, fine unlicensed software.

УДК 339.13.659.182

АНАЛІЗ РИНКУ ПОСЛУГ WIFI-МАРКЕТИНГУ В УКРАЇНІ

Какодєй А.О.
Одеський національний політехнічний університет

Стаття розглядає сучасний інструмент комунікації зі споживачами та просування товарів чи послуг за допомогою WiFi. Представлено основні компанії, що надають послуги WiFi-маркетингу на території України та проаналізовано особливості механізмів, що вони пропонують. Виділено дві варіанти надання послуг WiFi-маркетингу. Перший полягає у продажу доступу до екрану мобільного приладу представників цільової аудиторії під час підключення до Інтернету у вигляді рекламного звернення. Другий у переданні закладам сегменту HoReCa набору інструментів, що дозволяє наповнювати сторінки в соціальних мережах, особисто звертатися до кожного відвідувача та інформувати про новинки та акції через рекламу.
Ключові слова: ринок маркетингових послуг, WiFi-маркетинг, просування, реклама, кінцевий споживач.

Постановка проблеми Використання сучасних технологій розвивається швидше ніж маркетологи та споживачі встигають це помітити. Постійно змінюються інструменти та розширюються канали впливу як на ринку B2C та і на ринку B2B. Доступ до мережі Інтернет став звичайним явищем. Для задоволення споживачів у потребі бути постійно на зв'язку заклади мережі HoReCa, торгівельно-розважальні центри, салони краси, спортивні клубі – всі надають гостям можливість підключення до Інтернету за допомогою WiFi. Маркетологи та спеціалісти галузі IT знайшли можливість зробити WiFi інструментом маркетингу і пропонують дану послугу як додатковий канал просування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій Велика кількість науковців та практиків розглядає у своїх роботах використання та розвиток новітніх інструментів маркетингу в Інтернеті. В своїх роботах різні аспекти маркетингу в мережі вивчають такі вчені як Л. Вебер [1], О.В. Зозульов [2], М.А. Окландер [3], М. Стелзнер [4], М. Хайятт [5], Р. Холідєй [6]. Але використання WiFi як маркетингової послуги досі не розглядалась в силу новизни даної технології.

Головною метою роботи є аналіз ринку послуг WiFi-маркетингу в Україні та визначення основних переваг які пропонують компанії своїм бізнес та кінцевим клієнтам.

Виклад основного матеріалу. Сутність поняття WiFi-маркетингу полягає у використанні процесу підключення кінцевого клієнта до мережі як способу збору інформації або розповсюдження рекламного контенту. На сьогоднішній день в Україні існує шість компаній, що є основними постачальниками послуги WiFi-маркетингу. Кількість рекламних агентств, що включає до свого портфелю послуг можливість використання WiFi-маркетингу більше, але в даній роботі ми будемо спиратися на ті компанії, що спеціалізуються лише на WiFi-маркетингу, тому надають дану послугу у максимально можливих варіаціях. Це такі компанії як: FreeConnect [7], Logos-P [8], WiFi Bar [9], MyWiFi [10], Hot-WiFi [11], та BroWiFi [12].

Всі ці компанії використовують WiFi як маркетинговий інструмент, але кожна з них надає це комплексом різних варіантів використання. Існує два шляхи застосування WiFi:

– Встановлення обладнання з передачею Інтернету через WiFi у містах скупчення людей (ресторани, кафе, нічні клуби, спортивні клуби, торгівельні центри, зупинки громадського транспорту, вокзали, транспорт і т.д.) та продаж рекламодавцям можливості демонстрації рекламного контенту всім, хто підключається до мережі. На таких умовах працюють FreeConnect, Logos-P, WiFi Bar;

– продаж обладнання для особистого користування закладам сегменту HoReCa, мережевим спортивним та оздоровчим клубам, салонам краси, базам відпочинку і т.д. В такому випадку лише покупець обладнання може використовувати можливості сервісу для просування та реклами свого закладу. Такі послуги надають компанії MyWiFi, Hot-WiFi, BroWiFi.

Розглянемо кожний варіант більш детально, та проаналізуємо переваги його використання як для рекламодавця так і для кінцевого споживача.

Послуга з надання доступу до Інтернету кінцевому споживачеві компаніями FreeConnect, Logos-P, WiFi Bar полягає у наступних пунктах.

Представники компаній знаходять місце для установки свого обладнання у містах з постійним потоком споживачів, таких як ресторани, бари, нічні клуби, спортивні центри, корпуси ВУЗів або відкриті площадки – вокзали, центральні площі, парки відпочинку тощо.

Після цього представники компанії шукають рекламодавців, якім була б цікава аудиторія, що підключається до Інтернету в містах, де встановлено обладнання. Таким чином, компанії FreeConnect, Logos-P, WiFi Bar продають доступ до екрану мобільного пристрою цільової аудиторії компаніям-рекламодавцям.

Ця послуга для кінцевого споживача, що бажає отримати доступ до Інтернету через WiFi, виглядає наступним чином: людина знаходить точку доступу та підключається до неї, на екрані мобільного приладу з'являється гостьова сторінка, що пропонує переглянути рекламу компанії-рекламодавця. Рекламне звернення триває від 6 до 10 секунд та може бути у вигляді картинки, гри чи відео-ролика. Після перегляду реклами, споживач отримує пропозицію перейти на сайт рекламодавця або отримати доступ до Інтернету. Через певний час (від 30 хв до 2 год) програма знову звертається до споживача з проханням перегляду реклами для подальшого користування Інтернетом. В одній локації одночасно можуть бути запрограмовані від однієї до чотирьох рекламних звернень різних компаній.

Рекламодавцю пропанують декілька варіантів розміщення, що відрізняються параметрами цільо-

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

вої аудиторії, локацією точки доступу, часом демонстрації та вартістю одного перегляду. Як правило існує три пакети: преміум, середній та масовий.

До преміум пакету відносяться точки доступу, що розміщені у авторських ресторанах, ексклюзивних салонах краси та Spa салонах. До середнього пакету відносяться ресторани, кафе, нічні клуби, до масового, як правило, точки доступу, що знаходяться на вулиці у містах скупчення людей.

Рекламодавець сплачує за кожну демонстрацію свого рекламного звернення, і бюджет рекламної компанії складається в залежності від обраного пакету та мінімально необхідної кількості унікальних переглядів. В залежності від мети рекламної компанії кількість переглядів може становити від 10 000 до 300 000. Представники компанії виконавця (FreeConnect, Logos-P, WiFi Bar) надають замовнику доступ до особистого кабінету, в якому демонструється кількість підключень, переглядів реклами та переходів до сайту-рекламодавця.

Якщо обладнання встановлюється в приміщенні закладу громадського харчування, то керівництву закладу надається можливість розробити дизайн гостьової сторінки, розмістити на ній свої логотипи. Що сприяє підвищенню впізнавання та лояльності серед відвідувачів даного закладу. Крім того, закладу надається статистична інформація щодо кількості підключень до Інтернету.

Отже, рекламодавець отримує можливість демонстрації своєї пропозиції безпосередньо на екрані мобільного приладу потенційного кінцевого споживача, а споживач отримує безпарольний доступ до Інтернету та дізнається про актуальні новини компанії-рекламодавця.

Компанії MyWiFi, Hot-WiFi, BroWiFi пропонують інший механізм надання доступу до Інтернету. Обладнання зі спеціальною програмою пропонується компаніям в сегменті HoReCa, спортивним клубам, салонам краси та ін. для особистого користування.

Використання послуги WiFi-маркетингу від MyWiFi, Hot-WiFi, BroWiFi передбачає наступне:

Заклад самостійно налаштовує гостьову сторінку з логотипами, на якій споживачу надається альтернатива при підключенні до Інтернету: пройти авторизацію через соціальні мережі або переглянути рекламу закладу. Всі зміни рекламних компаній, адрес соціальних сторінок керівництво закладу може зробити в режимі on-line в особистому кабінеті. Крім того, в особистому кабінеті відображається статистики підключення до Інтернету, сторінки тих гостей, що пройшли авторизацію через соціальні мережі, їх вік та стать, а також електроні адреси, якщо вони розміщені на сторінці у соціальній мережі.

Споживач, підключається до точки доступу закладу і обирає варіант отримання доступу до Інтернету:

1) Заходить через свою сторінку у соціальній мережі (Facebook, Вконтакте, Instagram) підписується на сторінку закладу та отримує Інтернет;

2) Заходить через свою сторінку у соціальній мережі, розміщує пост з інформацією закладу на своїй сторінці та отримує Інтернет;

3) Переглядає рекламу закладу на протязі 5-30 секунд та отримує Інтернет.

Таким чином у кінцевого споживача є варіанти підключення: підписатися на сторінку закладу в соціальних мережах та дізнаватися про всі новини або переглянути рекламне звернення.

Для закладу компанії MyWiFi, Hot-WiFi, BroWiFi пропонують наступні варіанти використання послуги WiFi-маркетинг з можливістю визначення їх ефективності:

1) Через установку рекламного звернення:

– Встановлення демонстрації конкретного блюда на певний період та аналіз змін у продажах;

– Анонс заходу лише через рекламу під час підключення до мережі та аналіз кількості відвідувачів;

– Акційна пропозиція (блюдо+напій, блюдо у певний період часу) та аналіз продажів цієї пропозиції;

– Спеціальне звернення-привітання та оцінка підвищення лояльності відвідувачів.

2) Через розміщення посту на сторінках відвідувачів:

– Надання пропозиції з промо-кодом та аналіз продажів за цим кодом;

3) Через підписку на сторінку закладу в соціальних мережах:

– Аналіз приросту учасників групи після встановлення послуги WiFi-маркетингу;

– Оцінка збільшення кількості коментарів до публікацій в групі закладу, як результат якісного наповнення групи;

4) Через статистичні дані гостей, що підключилися шляхом авторизації через соціальні мережі:

– Вивчення портрету свого клієнта та виявлення необхідності змін у меню, концепції закладу, ціновій політиці, заходах, що відбуваються у закладі;

– E-mail розсилка особистих пропозицій (запрошення на день народження, корпоративні пропозиції, календарні свята) з аналізом зворотного зв’язку;

– Розсилка промо-кодів, анонсів заходів, спеціальних акцій з аналізом продажів цих пропозицій.

Таким чином, при встановленні обладнання з компаніями MyWiFi, Hot-WiFi, BroWiFi заклад отримує не лише додатковий канал для реклами, а й можливість вивчення своєї аудиторії, природне наповнення сторінок у соціальних мережах, можливість особистого звернення до своїх відвідувачів.

Отче не зважаючи на один канал надавання послуг – WiFi, перелік інструментів, що пропонують компанії різний та може задовольняти втілення різних цілей.

Висновки і пропозиції. Для максимального охоплення аудиторії та розповсюдження інформації про свої товари чи послуги компаніям доцільно використовувати послуги рекламного характеру, що пропонують на ринку України компанії FreeConnect, Logos-P, WiFi Bar. Якщо на меті у закладу загального харчування чи іншої компанії, що обслуговує споживачів та надає доступ до Інтернету є підвищення лояльності, покращення якості груп у соціальних мережах, постійне інформування відвідувачів про нові та цікаві пропозиції, то доречним є встановлення сервісу від компаній MyWiFi, Hot-WiFi, BroWiFi.

У будь якому з варіантів, використання WiFi як маркетингового інструменту є на сьогодні одним з актуальних способів комунікації зі споживачем, бо мобільний пристрій стає невід'ємним супутником сучасної людини та одним з головних носіїв інформації.

Список літератури:

1. Вебер Л. Эффективный маркетинг в Интернете. Социальные сети, блоги, Twitter и другие инструменты продвижения в Сети / Л. Вебер. – М.: Изд МИФ, 2010. – 320 с.
2. Домашева Є.А., Зозульов О.В. Підходи та системи оцінювання ефективності маркетингових інтернет-комунікацій // Маркетинг і цифрові технології: зб. матеріалів II Міжнар. наук.-практ. конф. 26-27 травня 2016 р., м. Одеса / Г.О. Оборський, С.В. Філіпова, М.А. Окландер; Одеськ. нац-ний пол-ний ун-т. – Одеса: ТЕС, 2016. – 214 с. – С. 60-62.
3. Окландер М.А. Специфічні відмінності цифрового маркетингу від Інтернет-маркетингу / М.А. Окландер, О.О. Романенко // Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Збірник наукових праць. – 2015 (12). – С. 362-371.
4. Стелзнер М. Контент-маркетинг. Новые методы привлечения в эпоху Интернета / М. Стелзнер. – М.: Изд МИФ, 2010. – 288 с.
5. Хайятт М. Платформа. Как стать знаменитым в интернете. Пошаговое руководство для тех, кому есть что сказать или что продать / М. Хайятт. Пер. О. Медведь. – М.: Изд МИФ, 2012. – 304 с.
6. Холидей Р. Хакер маркетинга. Креатив и технологии. – М.: Азбука бизнес, 2014. – 128 с.
7. Розміщення реклами в WiFi Офіційний сайт компанії FreeConnect [Электронный ресурс] Режим доступа – http://www.freeconnect.com.ua (Дата обращения 15.12.16).
8. Офіційний сайт компанії Logos-P [Электронный ресурс] Режим доступа – http://wifi-reklama.com.ua (Дата обращения 15.12.16).
9. Офіційний сайт компанії WiFi-Bar [Электронный ресурс] Режим доступа – http://wi-fi-bar.com (Дата обращения 15.12.16).
10. Офіційний сайт компанії MyWiFi [Электронный ресурс] Режим доступа – http://mywifi.com.ua (Дата обращения 15.12.16).
11. Офіційний сайт компанії Hot-WiFi [Электронный ресурс] Режим доступа – http://www.hot-wifi.com.ua (Дата обращения 15.12.16).
12. BroWiFi українська мережа якісного WiFi [Электронный ресурс] Режим доступа – http://www.browifi.com (Дата обращения 15.12.16).

Какодей А.А.
Одесский национальный политехнический университет

АНАЛИЗ РЫНКА УСЛУГ WIFI-МАРКЕТИНГА В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье рассматривается современный инструмент коммуникации с потребителями и продвижения товаров или услуг с помощью WiFi. Указаны основные компании, которые предоставляют услуги WiFi-маркетинга на территории Украины и проанализированы особенности механизмов, которые они предлагают. Выделены два варианта предоставления услуг WiFi-маркетинга. Первый заключается в продаже доступа к экрану мобильного устройства представителей целевой аудитории во время подключения к интернету. Второй – в передаче заведениям сегмента HoReCa набора инструментов, которые позволяю наполнять страницы в социальных сетях, лично обращаться к каждому посетителю, а также информировать о новинках и акциях через рекламу.
Ключевые слова: рынок маркетинговых услуг, WiFi-маркетинг, продвижение, реклама, конечный потребитель.

Kakodey A.O.
Odessa National Polytechnic University

MARKET ANALYSIS OF SERVICE WIFI-MARKETING IN UKRAINE

Summary
The article deals with the modern tool of communication with consumers and promotion of goods or services using WiFi. The main companies that provide WiFi-marketing services in Ukraine are given, and the features of the mechanisms that they offer are analyzed. Two versions of WiFi-marketing services are allocated. The first involves the sale access to the screen of the mobile device of the target audience during the connection to the Internet. The second is to transfer the institutions of HoReCa segment set of tools that allows filling pages in social networks, to appeal personally to each visitor, as well as inform on updates and promotions through advertisements.
Keywords: Market of marketing services, WiFi-marketing, promotion, advertising, end-user.

УДК 338.482.224

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ГОТЕЛЬНІ КОМПЛЕКСИ УКРАЇНИ ТА СВІТУ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Коваленко О.В.
Сумський державний педагогічний університет
імені А.С. Макаренка

В даній роботі досліджено види концептуальних готельних комплексів, які з'являються в світовому туристичному господарстві, їх різновиди та особливості. Визначено привабливість таких готелів для туристів. З'ясовано відмінності та переваги концептуальних готелів в порівнянні зі стандартними готельними комплексами. Розглянено декілька вітчизняних готельних комплексів, що мають свою незвичну та особливу концепцію. Надано пропозиції щодо розвитку напряму концептуальності вітчизняних закладів розміщення туристів.

Ключові слова: концептуальний готель, готельний комплекс, заклади розміщення туристів, концептуальність, туристична привабливість.

Постановка проблеми. Розвиток готельної справи у світовій практиці пропонує клієнтові (споживачеві готельних послуг) різноманітний готельний сервіс залежно від цін, що складаються на ринках цих послуг. Щороку засоби масової інформації повідомляють численну клієнтуру про нові форми діяльності в цьому виді сервісу.

У сучасному світі, який стрімко змінюється, мандрівникам потрібно набагато більше, ніж просто комфорт і однотипні послуги. Сьогодні готель – це частина повноцінного відпочинку туристів, джерело не тільки комфорту, але і інтелектуального і морального задоволення. Все це вимагає не просто диверсифікації готельних пропозицій, а й необхідні глобальні зміни, такі як інноваційна стратегія, яка пропонує ринку туристичних послуг новий готельний продукт. Така стратегія повинна бути розроблена з урахуванням сучасних світових тенденцій і бути орієнтованою в часі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З дослідженнями сутності готельних послуг можна ознайомитися у працях таких зарубіжних і вітчизняних вчених, як О. Гаца, О. Гараніна, А. Змійова, Г. Зінов'єва, М. Кузнєцова, К. Максимець, Г. Муніна, Х. Роглєва, Н. Чорненької, О. Єфімова, Т. Олефіренко та інших. Дослідженню філософії закладів розміщення, а також нових концептуальних рішень у готельному бізнесі присвячено праці К. Нордстрема, Й. Риддерстрале, Р. Флорида, О. Джанджугазової, І. Степанова.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Кілька років тому в готельному бізнесі з'явився зовсім новий напрямок – концептуальні готелі. На даний момент існує багато публікацій, в яких показано види та розкрито сутність концептуальності різних готельних комплексів світу. А ось проблема визначення і впровадження певної концепції в діяльність українських готелів, на сьогодні, залишається мало дослідженою.

Мета статті. Головною метою написання цієї роботи є дослідження сучасного стану та перспективи розвитку концептуальних готельних комплексів України та світу.

Виклад основного матеріалу. Концептуальні готелі – не просто данина моді, це вже «нове обличчя гостинності». Вони зберігають та передають задум свого творця. Сьогодні акцент робиться на яскраво виражену індивідуальність, певну концептуальність. Дані готелі самодостатні і самі змінюють атмосферу навколо себе, заряджаючи все навколо особливою енергетикою.

З кожним роком готельна клієнтура стає все більш досвідченою та вибагливою, а інтер'єри готелів поступово перетворюються в цікаві арт-об'єкти. Справжній концептуальний готель – це готель майбутнього, оскільки інвестори вкладають величезні кошти в сучасний творчий задум провідних художників, стилістів, дизайнерів, а також в технічні ноу-хау, багато в чому революційні для свідомості споживачів [5, с. 37].

Цілісний образ готельного комплексу складається з безлічі варіацій на якусь задану тему, яка може бути розкрита за допомогою різних стильових напрямків. У кожному такому готелі до дрібниць продумано як архітектурно-планувальне рішення будівлі, так і оформлення холів, коридорів, ліфтів і кожного номера. Тут колір, освітлення, фактура оздоблювальних матеріалів, предмети меблів і звукове оформлення детально підібрані, гармонійно поєднуючись або, навпаки, контрастуючи один з одним, з метою створення задуманого художником образу. Оригінальні ідеї, несподівані творчі прийоми, інноваційні архітектурні рішення від відомих майстрів завойовують серця все нових і нових подорожуючих [5, с. 38].

За допомогою нестандартних дизайнерських рішень в оформленні готелів їх господарі вирішують відразу кілька завдань. По-перше, оригінальний готель буде користуватися підвищеною увагою туристів, по-друге, помітно знижуються витрати на піар і рекламу. Господарі таких готелів продають не стільки зручність, скільки концепцію та враження. Так, переночувавши кілька днів у готелі – салоні літака можна побороти аерофобію, а шлюбна ніч у крижаному будинку може цілком стати непоганою перевіркою на міцність.

Розглянемо на прикладах найбільш відомі та креативні концептуальні готелі світу [1].

Підводний готель Poseidon Undersea Resort. Знаходиться на Фіджі на глибині 15 метрів. Сам Poseidon Undersea Resort складається з 48 бунгало, однак одне, найцікавіше з них, розташоване на глибині 15 метрів під водою. В нього входять 24 кімнати-капсули площею 50 квадратних метрів, до того ж є свій «люкс» – Наутілус з площею 300 квадратів.

Готель Propeller Island City Lodge. Знаходиться в Німеччині і відрізняється своїми незвичайними номерами, зокрема, похилою підлогою в одному з номерів. Ліжко в ньому, природно висяче, а шафа вмурована в стіну. У готелі 45 номерів, які абсолютно несхожі один на одного. Інтер'єр створений з настільки крихких матеріалів, що постояльці забезпечуються спеціальною інструкцією з користування своєю кімнатою.

Готель в каналізації під назвою Dasparkhotel. Відкритий в Австрії і розташовується в 190 км від Відня. Номери готелю розташовані в цементних трубах, які застосовуються при будівництві каналізації і стоків. Усередині ж кімнат досить затишно – є двоспальне ліжко, світильник і шафа, вовняний килимок і електрика. До того ж стеля досить висока, щоб ходити, не нахиляючи голову. Тільки от в номерах немає туалету та душу, проте кожен постоялець забезпечується планом, де вказано їх розташування, а також найближчих зон відпочинку, кафе, ресторанів і магазинів.

Готель-в'язниця «The Jail» в Австралії. Протягом більш ніж 120 років в будівлі в'язниці австралійського містечка Маунт Гамбье утримувалися ув'язнені, переважно ґвалтівники та вбивці. З 1995 року там розташовано готель на 99 осіб, при цьому бажаючим пропонуються камери-одиночки, двомісні камери-номера, а також на чотири і десять місць. Зручності в номерах мінімальні – ванна кімната, пайок вранці, телевізор у холі і їдальня, а також майданчик для прогулянок.

Готель-собака «Dog Bark Park Inn» розташовано в США і є гордістю жителів містечка Коттонвуд, штат Айдахо, з населенням в 924 людини. Сам готель розташувався всередині дерев'яної собаки, щоб потрапити в неї постояльцям треба спершу піднятися в собачу голову. У готелі-собаці може одночасно перебувати до чотирьох чоловік. При готелі працює і магазин-галерея, де можна на пам'ять придбати як сувенір і фігурки інших псів вже менших розмірів.

Луксор Готель, США, м. Лас Вегас. Цей екзотичний готель, головний корпус якого побудований у формі єгипетської піраміди, вважається одним з кращих в США. Крім 30-ти поверхового корпусу-піраміди з чорного димчастого скла, де знаходиться 2500 номерів, тут є ще дві 22-х поверхових вежі з додатковими двома тисячами номерів. У готелі знаходиться одне з найбільших казино Лас-Вегаса, площею більше 9000 м^2 [1].

Розвиток концептуальних готелів в Україні йде у декількох напрямках: стилізація «під старовину»; екологічний стиль; арт-стиль. Розглянемо більш докладно кожен із напрямків [2, с. 42].

Стилізація «під старовину». Цей напрямок з'явився, мабуть, найпершим: гріх було не використати найтиповіші риси історичного українського стилю для залучення клієнтів, в першу чергу іноземних. Прикладом може служити *готель «Історія», с. Поляниця, Івано-Франківська область*. Дуже відомий заклад і не дарма. Тут є все: концепт, ідея, дизайн, сервіс, розташування і навіть ціни. Основна концепція очевидна – візуалізувати різні епохи, різні періоди історії України. Кожна деталь інтер'єру символічна і зроблена не просто так. Кожна дрібниця намагається відтворити дух обраного часу. Атмосферність тут поєднується не тільки з шикарною природою Карпат, а й з вищими європейськими вимогами до комфорту. Ту є номери різної категорії, але легше в них орієнтуватися по епохах. Стародавня історія пропонує 3 номери: «Печера», «Трипілля» і «Скіфія». Середньовіччя представлене в 4 номерах: «Київська Русь», «Княжий», «Козацтво», «Кріпацтво». Також є 3 номери періоду новітньої історії: «УПА», «Класика» (СРСР), «Молодіжний». Є також в оренді цілий котедж «Вечорниці». Описувати кожен з немає ніякого сенсу – це треба бачити своїми очима або, як мінімум, на сайті готелю [3, 4].

Ще один «історичний» *готель «Замок «Радомысль», м. Радомышль, Житомирська область*. Замок XVII-XIX століття був відреставрований нещодавно. Для комфорту гостей і щоб уникнути їх вечірнього повернення до Києва келії замку переобладнали в номери, які носять романтичні назви. Номери виконані в аскетичному стилі раннього модерну і трохи нагадують чернечі келії, але оформлені в теплих, світлих тонах з підкресленими елементами цегляної кладки. Меблі в номерах – дерев'яні і плетені, що дозволяє в повній мірі відчути себе в епосі XVII-XVIII століть. Тут є двомісні номери «Гостьова келія», один номер з двоспальним ліжком «Покої принцеси», один номер з сауною «Покої молодят», один номер «Королівські покої». До речі, в «Покоях принцеси», ліжко з балдахіном – все, як і годиться, для коронованих осіб. Тобто це мало не єдиний відреставрований замок в нашій країні, в якому можна ще й з комфортом переночувати. До речі, в замку весь рік зберігається одна і та ж температура – 18 градусів за Цельсієм. Все завдяки товстим кам'яним стінам [3, 4].

Екологічний стиль. Цей напрямок розвивається, мабуть, швидше за все: зараз в моду входить відпочинок далеко від великих міст, серед природи. Типовим прикладом є *готельний комплекс «Грибова хата», урочище «Вишня», що поблизу міста Яремче*. Як можна здогадатися з назви, інтер'єр, екстер'єр і навіть кухня – все тут пов'язано з грибами в хорошому сенсі слова. Автор проекту цього готелю вважає білі гриби важливим елементом гуцульської культури. Надихнувшись цією ідеєю, творці зробили готель практично без кутів. Всі форми тут округлі, декорацій досить багато. Взагалі весь цей карпатський готель нагадує якийсь добрий радянський мультфільм або дитячу казку. Здається, ось-ось з-за рогу здається Баба Яга або десь біля будинку бродить Сірий Вовк.

Номерів тут є шість видів: двокімнатний «VIP-хаос», трикімнатний номер з каміном «Панська світлиця», двоповерховий чотирикімнатний номер «Куркульська Стріха», двокімнатний номер «Життя вдалося», трикімнатний номер «Панська світлиця – 2», двоповерховий чотирикімнатний номер «Ближче до неба». Меблі в готелі авторські «неідеальні», зроблені людиною, яка, за словами отельєра, відчуває всі природні форми дерева [3, 4].

Розглянемо ще один «екологічний» *готель «Тридев'яте царство», смт. Скала Подільська, Тернопільська область*. Чудова можливість потрапити в казку в прямому сенсі слова. Для цього достатньо зупинитися в дивовижному готельному комплексі «Тридев'яте царство», який невеликий

в плані місткості. Тут є всього шість номерів. Однак територія навколо, чудові карпатські пейзажі та стилістика готелю точно запам'ятаються туристу. Цей український незвичайний готель зроблений, як легко здогадатися, в казковому стилі. Тут багато каменю та дерева в інтер'єрі та екстер'єрі, елементи середньовіччя, велика територія і гай на території готелю. До речі, в цьому готелі на території є сауна, басейн з водоспадом, бар з терасами, ресторан з живою музикою [3, 4].

Готелі в арт-стилі – це готельні комплекси, в оформленні яких використано тематику різноманітних видів мистецтва. Яскравими прикладами готелів арт-стилю є *арт-готель «Баккара», що в місті Київ* та *готель «Немо»*, який розташовано *у місті Харків*.

Арт-готель «Баккара» – його головна відмінність від інших полягає в тому, що готель розташовано на воді. Тобто це плавуча баржа, перетворена в затишний готельний комплекс, з вікон якого можна милуватися прекрасною панорамою дніпровських берегів; іншою стороною вікна номерів виходять на гідропарк. Зовні готель нагадує океанський лайнер з дахом синього кольору, а в цілому схожий на різнобарвний вітраж. В інтер'єрі переважають світлі тони, основу оздоблення становлять зручні меблі у вінтажному стилі. Цей арт-проект входить в список найцікавіших готелів України [3, 4].

Готель «Немо» – це не просто готель, а цілий комплекс в Харкові. Тут все пов'язане з водним світом: океанаріум, дельфінарій, банно-оздоровчий комплекс, ресторан на терасі, готель, СПА. Цей готель вельми стильний та більш ніж сучасний. До того ж, номерів тут досить багато – аж 40 штук. За увагу, приділену морської темі, цей готель можна вважати дуже незвичайним. У ресторані-терасі є басейн з морською водою, джакузі, лежаки і дивани – все, що потрібно для вечірки біля басейну. Крім того, всі відвідувачі харківського водного готелю отримують значні знижки на всі інші послуги комплексу «Немо».

Готелі з чітко розробленою концепцією дозволяють не тільки насолодитись повноцінним відпочинком, але ще і дізнатися щось нове і цікаве для себе. Такий вид бізнесу є новим для нашої країни, саме з цієї причини знайти дійсно хороший готель з незвичайним дизайном і гарним сервісом насправді складно.

Згідно зі статистикою, у світі всього близько сотні дизайн-готелів, кожен з яких вже сам по собі архітектурний витвір мистецтва. При цьому над їх внутрішнім і зовнішнім оздобленням працюють найкращі фахівці [2, с. 72].

Кілька років по тому після появи перших арт-готелів туристична індустрія піднесла справжній сюрприз для модників і модниць, а саме створенням нової концептуальної мережі бутік-готелів. Основною відмінністю таких готелів стала незвична атмосфера і можливість зробити покупки. Особлива атмосфера, добре продуманий інтер'єр, тільки сміливі та креативні ідеї – все це сучасні бутік-готелі [2, с. 101].

На жаль тенденція відкриття подібного роду закладів в нашій країні з'явилася відносно недавно і не має чіткого вектору розвитку. Досить не багато підприємців й інвесторів готові вкладати кошти в розробку і впровадження ідей для створення готельних комплексів з певною концепцією. На нашу думку, не обов'язково будувати новий готельний комплекс. Достатньо розробити певну концепцію, або «запозичити» вже існуючу у світі ідею концептуального закладу розміщення туристів та впровадити певні зміни у дизайн інтер'єру та пропозиції щодо обслуговування клієнтів. Якщо незвичні концептуальні готелі почнуть з'являтися в нашій державі, то це добре вплине на розвиток в'їзного туризму, бо сьогодні мандрівників з будь-якого куточку світу цікавлять не тільки історія та природа певної країни, а й кухня та, звісно ж, яскраві враження, які можна отримати під час відпочинку від мандрів у цікавому готелі.

Висновки і пропозиції. Жоден турист не може мандрувати по світу без зупинок на відпочинок. Варіантів для привалу на сьогоднішній день існує безліч: від дешевих хостелів до фешенебельних готелів, які лякають своєю дорожнечею і нав'язливим сервісом. Але є і такі готелі, які підкорюють, перш за все, своєю родзинкою і доступністю для будь-якого гаманця.

Концептуальні готелі – досить нове явище в туристичному бізнесі, проте вони швидко завойовують популярність. Відпочинок в готельному комплексі, який витримано в єдиному незвичайному стилі, залишає куди більше вражень, ніж в стандартному готелі. Ідея незвичайної реалізації готелів досить успішна, сьогодні багато людей готові платити за можливість побути в шкурі хом'ячка або ж бомжа, в'язня або лицаря, коронованої особи або жебрака; платити гроші за певні яскраві емоції від відпочинку та подорожі.

В наші часи так звана креативна індустрія затребувана не тільки в готельному бізнесі. По всьому світу із завидною постійністю відкриваються кафе, ресторани та бари, які не схожі на всі інші по оформленню інтер'єру та по формі подачі страв й обслуговуванню. Це ціле мистецтво, що дозволяє створити щось нове і цікаве.

Список літератури:

1. Горский А. 25 самых необычных отелей мира [Електронний ресурс] / Александр Горский // Публикации. Вокруг Света. – Режим доступу: http://www.vokrugsveta.ru/article/205234/ – Заголовок з екрана. – Дата звернення: 05.01.17.
2. Джанджугазова Е. А. Философия отелей, или новые концептуальные решения в гостиничном бизнесе / Е. А. Джанджугазова // Туризм: подготовка кадров, проблемы и перспективы развития: сборник материалов Международной научно-практической конференции. – М.: Прометей, 2014. – 148 с.
3. Лазарев П. Незвичні готелі України: ніч в печері чи на баржі? [Електронний ресурс] / Петро Лазарев // Путівник по Україні від I Go to World. – Режим доступу: http://ua.igotoworld.com/ru/article/499_samye-neobychnye-oteli-ukrainy.htm – Заголовок з екрана. – Дата звернення: 08.01.17.
4. Мартинюк О. Чотири найцікавіші міні-готелі України, заради яких хочеться відправитися в подорож по рідній країні [Електронний ресурс] / Оленка Мартинюк // Українські готелі, де варто побувати. – Режим

доступу: http://elle.ua/stil-zhizni/puteshestviya/neobyichnyie-oteli-ukrainyi/ – Заголовок з екрана. – Дата звернення: 09.01.17.
5. Степанов И. В. Концептуальные отели: научно-практические основы функционирования / И. В. Степанов // Современные проблемы сервиса и туризма. – 2010. – № 2. – С. 37–44.

Коваленко А.В.
Сумской государственный педагогический университет
имени А.С. Макаренко

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОТЕЛЬНЫЕ КОМПЛЕКСЫ УКРАИНЫ И МИРА: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

Аннотация
В данной работе исследованы виды концептуальных гостиничных комплексов, которые появляются в мировом туристическом хозяйстве, их разновидности и особенности. Определена привлекательность таких отелей для туристов. Выяснены различия и преимущества концептуальных отелей по сравнению с классическими отельными комплексами. Рассмотрено несколько отечественных гостиничных комплексов, имеющих свою необычную и особую концепцию. Даны предложения по развитию направления концептуальности отечественных учреждений размещения туристов.
Ключевые слова: концептуальная гостиница, гостиничный комплекс, учреждения размещения туристов, концептуальность, туристическая привлекательность.

Kovalenko O.V.
Sumy A.S. Makarenko State Pedagogical University

CONCEPTUAL HOTEL COMPLEXES IN UKRAINE AND WORLD: MODERN STATE AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT

Summary
The article investigates the types of conceptual hotel complexes that appear in the global tourism economy, their varieties and characteristics. It is determined the attractiveness of such hotels to tourists. It is clarified the differences and advantages of conceptual hotels compared to the standard hotel complexes. There are considered a few domestic resorts, with its unusual and distinctive concept. It is given proposals for development of conceptual directions of domestic tourist accommodation establishments.
Keywords: conceptual hotel, hotel complex, accommodation of tourists, conceptuality, tourist attraction.

УДК 005.527(-048.88)

ОБЛІК ТА КОНТРОЛЬ НАДАННЯ КОНСУЛЬТАЦІЙНИХ ПОСЛУГ

Кондратюк С.М.
Університет «КРОК»

Досліджено проблематику вживання понять «консалтинг» та «консультування». У статті розглянуто поняття «консультування» та «консультаційна послуга». Відображення в бухгалтерському обліку господарських операцій з надання консультаційних послуг. Ведення контролю за наданням консультаційних послуг.
Ключові слова: послуги, консультація, консультаційна послуга, облік, витрати, результат.

Постановка проблеми. Значна кількість підприємств в умовах ринкової економіки та суспільства здійснюють діяльність не у сфері матеріального виробництва, а в сфері надання послуг. Тому важливим напрямком обліково-аналітичної науки є облік, аналіз та аудит процесу надання послуг.

Тому сьогодні актуальним є дослідження основних відмінностей національних підходів до обліку й аудиту процесу надання консультаційних послуг підприємствами. Контроль правильності проведеного обліку стає головною метою аудиту надання консультаційних послуг на сучасному етапі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зауважимо, що механізм обліку надання консультаційних послуг на підприємствах, зокрема і в світлі вдосконалення бухгалтерського обліку в Україні на основі МСБО, досліджували ряд науковців, таких як: Ф.Ф. Бутинець, М.П. Войнаренко, С.Ф. Голов, Л.Л. Горецька, В.М. Костюченко, В.В. Сопко та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Разом з тим, ряд важливих питань і на сьогодні залишаються невисвітленими. Саме це й визначає актуальність даної статті.

Формулювання цілей статті. Метою даної статті є розгляд обліку та контролю надання консультаційних послуг.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «консультування» і «консалтинг» ідентичні, а слово «консалтинг» прийшло до нас в 90-ті рр. минулого століття з-за кордону під час переходу країни на ринкові механізми економіки, до речі, разом із іншими поняттями, наприклад, «менеджмент» (управління, завідування, правління, дирекція, адміністрація). У цей час у вітчизняній літературі починається застосування цих понять у різних варіаціях без розуміння сутності предмета.

Послуга – дія, вчинене однією особою (фізичною чи юридичною) в інтересах іншої особи, або діяльність (Вікіпедія).

Поняття «послуга» можна дати наступні характеристики [6]:

а) результат діяльності або процесів;

б) конкретний результат матеріального або духовного виробництва, що володіє якостями, що характеризують його цільове призначення, властивості, заради яких його купують і споживається;

в) комплекс відчутних і невідчутних властивостей (характеристик, функцій, вигод і використань), призначених для задоволення потреб покупців.

Уточнимо поняття «консультаційна послуга», під яким слід розуміти вид товару (володіє якостями, що характеризують його цільове призначення, властивості, заради яких його купують і споживається), створений в результаті доцільної діяльності, мета придбання якого виражається корисним ефектом, що задовольняє потреби в інформації.

Деякі автори подають принципову різницю між консультуванням і консалтингом Так, на їхню думку, консультування – це навчання і допомога порадами, а консалтинг – допомога у вирішенні проблем замовника. Тобто, консалтинг виступає як комплексна послуга по проведенню діагностики і лікування бізнесу. Це надумане визначення, так як в процесі консультування можуть бути присутніми елементи у вигляді рекомендацій і порад, запропонованих замовнику, а також елементи у вигляді комплексних послуг по проведенню діагностики і безпосереднього втручання в суть управління підприємством або господарством. До того ж в англійській мові немає російського поняття «консультування», а отже, там не може бути такого поділу понять [7].

Таким чином, для більш чіткого розуміння суті проблеми і введення однаковості має сенс у вітчизняній літературі з теорії і практиці консультування зупинитися тільки на понятті «консультування» і не використовувати поняття «консалтинг». Надалі в даному підручнику буде використовуватися тільки поняття «консультування».

Враховуючи, що багато реально існуючі фірми мають у своїй назві прикметник «консалтингові», будемо вважати, що в їх діяльність входить надання послуг з широкого спектру консультування.

У зв'язку з вищесказаним відсутнє однозначне визначення поняття «консультування». Дамо кілька визначень з довідкової, спеціальної і навчальної літератури цьому поняттю, які з різних позицій характеризують діяльність з консультування та розкривають сутність цього процесу.

Консультування – діяльність спеціальних компаній по консультуванню виробників, продавців, покупців в області експертної, технічної та економічної діяльності [9].

Консультування – діяльність фірм з надання консультаційних послуг підприємствам, організаціям, фізичним особам по широкому колу питань економіки і права (створення та реєстрація фірм, маркетингові дослідження, інновації, інвестиції та ін.).

Консультування-діяльність спеціальних компаній, що полягає в консультуванні виробників, продавців, покупців з широкого кола питань економіки, фінансів, зовнішньоекономічних зв'язків [11].

Консультування – термін, що використовується в сучасній практиці для позначення діяльності, спрямованої на виявлення і розробку

пропозицій і програм з метою раціоналізації та оптимізації функціонування підприємства, допомоги керівному складу та управлінцям в процесі прийняття грамотних рішень.

У широкому розумінні консультування (консалтинг) як соціальне і економічне явище, що ставить своєю метою вирішення різноманітних завдань і надання інтелектуальної допомоги у найрізноманітніших сферах життєдіяльності суспільства, існує так само давно, як і саме людство.

Існує безліч визначень консультаційних послуг, наприклад:

Консультаційні послуги (консалтингові послуги) – це підприємницька діяльність у невиробничій сфері надання споживачам (клієнтам) послуг матеріального характеру у вигляді порад, рекомендацій і експертиз у різних сферах діяльності.

Враховуючи вищесказане, сформулюємо більш чітке визначення для поняття «консультаційна послуга»:

Консультаційна послуга – це задоволення з боку консультанта або консультує фірми заявки клієнта (фізичної чи юридичної особи) на підготовку та отримання узгоджених умовах деякого інформаційного ресурсу певної тематичної спрямованості, заданого виду і кінцевого об'єму з метою вирішення завдань клієнта.

Термін «консультаційна послуга» не визначений на законодавчому рівні. Цей термін був передбачений лише в Законі «Про здійснення державних закупівель» [1] у редакції від 01.06.2010 р. № 2289VI, у якому зазначалося, що консультаційні послуги – це інтелектуальна, нематеріальна діяльність, результати якої не є фізично осяжними, у тому числі аудиторські, юридичні, консалтингові послуги, пов'язані з консультуванням, експертизою, оцінкою, підготовкою висновків і рекомендацій, послуги з навчання, підготовки спеціалістів (п. 15 ст. 1). На сьогодні ця норма втратила чинність.

Цивільний кодекс (далі – ЦК) України визначає поняття договору про надання послуг. Так, відповідно до ч. 1 ст. 901 ЦК України за договором про надання послуг одна сторона (виконавець) зобов'язується за зав данням другої сторони (замовника) надати послугу, яка споживається в процесі вчинення певної дії або здійснення певної діяльності, а замовник зобов'язується оплатити виконавцеві зазначену послугу, якщо інше не встановлено договором. З урахуванням викладеного законодавчого визначення та з урахуванням характерних ознак, притаманних консультації, можна визначити поняття «консультаційна послуга» [10].

Консультаційна послуга – це інтелектуальна діяльність неуречевленого характеру, здійснена професійним консультантом на оплатній чи безоплатній основі, в процесі якої консультант надає замовнику інформацію у вигляді порад, рекомендацій, висновків із питань, визначених замовником у різноманітних сферах діяльності в матеріалізованій формі, доступній для об'єктивного сприйняття.

Зауважимо, що для уникнення непорозумінь з контролюючими органами щодо оподаткування

Таблиця 1

Приклади консультаційних послуг (формулювання, адаптоване до українського законодавства)

<table>
<tr><th>Формулювання послуг згідно з КВЕД</th><th>Формулювання послуг згідно з ДК 016-97</th><th>Формулювання послуг згідно з ДК 012-97</th></tr>
<tr><td rowspan="4">74.14.0. Консультування з питань комерційної діяльності та управління</td><td>74.14.1 Консультативні послуги з питань управління комерційною діяльністю</td><td rowspan="4">74.14. Консультативні послуги з питань комерційної діяльності та управління</td></tr>
<tr><td>74.14.11.000 Консультативні послуги з загальних питань управління</td></tr>
<tr><td>74.14.13.500 Консультативні послуги з комплексного вивчення маркетингу ринку і формування концепції</td></tr>
<tr><td>74.14.15.000 Консультативні послуги з питань управління виробництвом</td></tr>
<tr><td rowspan="8">74.11.2. Нотаріальна та інша юридична діяльність, у т. ч. надання рекомендацій та консультацій із загальних питань, складання юридичних документів</td><td>74.11.1 Послуги в галузі права</td><td rowspan="8">74.11. Послуги у сфері права</td></tr>
<tr><td>74.11.12.100 Консультативні послуги з юридичних питань і послуги з представництва у зв'язку з цивільним правом</td></tr>
<tr><td>74.11.12.200 -/- у зв'язку з торговельним правом</td></tr>
<tr><td>74.11.12.300 -/- у зв'язку з трудовим правом</td></tr>
<tr><td>74.11.15.100 Послуги зі складання юридичної документації</td></tr>
<tr><td>74.11.15.200 Послуги з проведення правової експертизи поданих для розгляду юридичних документів</td></tr>
<tr><td>74.11.17.104 Складання проектів угод та заяв</td></tr>
<tr><td>74.11.17.202 Складання документів (заяв, довідок із законодавства, запитів, скарг)</td></tr>
<tr><td rowspan="6">74.12.0. Діяльність у сфері бухгалтерського обліку та аудиту</td><td>74.12 Послуги в галузі бухгалтерського обліку</td><td rowspan="6">74.12. Послуги у сфері бухгалтерського обліку, у т. ч. послуги з реєстрації комерційних операцій, підготовки фінансових звітів, зі складання податкових декларацій, консультативні послуги</td></tr>
<tr><td>74.12.11.000 Послуги з проведення фінансових ревізій</td></tr>
<tr><td>74.12.12.000 Послуги з перевірення рахунків</td></tr>
<tr><td>74.12.13.000 Послуги зі складання балансу</td></tr>
<tr><td>74.12.3 Консультативні послуги в галузі оподаткування</td></tr>
<tr><td>74.12.30 Консультативні послуги в галузі оподаткування, в т. ч. складання податкових декларацій чи документів на запит</td></tr>
<tr><td rowspan="3">74.50.0. Підбір та забезпечення персоналом</td><td>74.50 Послуги з підбору і забезпечення персоналом</td><td rowspan="3">74.5. Послуги з підбору та забезпечення персоналом</td></tr>
<tr><td>74.50.1 Послуги з підбору персоналу</td></tr>
<tr><td>74.50.2 Послуги із забезпечення персоналом</td></tr>
</table>

консультаційних послуг доцільно у договорах та документах, що складаються на виконання договору (рахунках-інвойсах, звітах виконавця, актах про надані послуги), вживати формулювання послуг відповідно до згаданих вище нормативних актів (табл. 1).

Консультування можна розглядати як особливу професійну діяльність, що передбачає залучення кваліфікованих фахівців зі спеціальною підготовкою у галузі бухгалтерського обліку, аналізу, контролю, права, управління. В процесі консультування клієнту надається допомога у виявленні проблем, їх аналізу, надаються рекомендації з їх ефективного вирішення [12].

Кваліфікація фахівця, який надає консультації, має залежати від сфери діяльності, в якій надаватимуться консультаційні послуги. Відповідно, якщо консультування носить правовий характер, тоді консультант повинен володіти юридичними знаннями, добре орієнтуватися в чинному законодавстві.

При консультуванні з проблем управління необхідною є обізнаність в управлінському обліку, менеджменті, аналізі, плануванні господарської діяльності. При цьому у будь-якому випадку консультант повинен володіти проблемним мисленням, вміти виявляти проблемні ділянки роботи, знаходити оптимальні шляхи їх усунення, здійснювати аналіз поточної ситуації, мати навички ділового спілкування.

Процес консультування являє собою спільну діяльність консультанта і клієнта з метою вирішення певного завдання і здійснення бажаних змін в організації та поділяється на п'ять етапів (рис. 1) [4].

Надання консультаційних послуг оформлюється підсумковим звітом, який складається в довільній формі. Крім загального огляду виконаної роботи підсумковий звіт повинен вказувати на реальні переваги, отримані в результаті змін, давати клієнту рекомендації, що треба зробити і чого слід уникати в майбутньому.

При відображенні в бухгалтерському обліку господарських операцій з надання консультаційних послуг потрібно точно визначити порядок формування доходів і витрат.

При цьому треба пам'ятати, що відповідно до п. 10 П(С)БО 15 «Дохід» [2], який пов'язаний з наданням послуг, визначають, виходячи зі ступеня завершеності операції з надання послуг на дату балансу, якщо може бути достовірно оцінений результат цієї операції. Для цього мають виконуватися така умова – можлива достовірна оцінка доходу.

Результат операцій із надання послуг може бути оцінений тільки за таких умов:

– можлива достовірна оцінка доходу;

– імовірність надходження економічних вигід від надання послуг;

– можлива достовірна оцінка ступеня завершеності надання послуг на дату балансу;

– можливо достовірно оцінити витрати, здійснені для надання послуг та необхідні для їх завершення.

За п. 11 П(С)БО 15 оцінити ступінь завершеності операцій можна одним із трьох способів:

– вивчення виконаних робіт (коли, з урахуванням уже наданих послуг, можна визначити ступінь їх готовності та оцінити їх суму);

– визначення питомої ваги обсягу послуг, наданих на певну дату, у загальному обсязі послуг, які повинні бути надані;

– визначення питомої ваги витрат, понесених підприємством у зв'язку з наданням послуг, у загальній очікуваній сумі таких витрат.

Якщо дохід від надання консультаційних послуг не може бути правильно визначено, то він відображається в розмірі витрат, які підлягають відшкодуванню.

На підприємствах, основна діяльність яких – надання консультаційних послуг, для обліку доходів, пов'язаних із такою діяльністю, використовують субрахунок 703 «Дохід від реалізації робіт і послуг». За кредитом субрахунку 703 відображається отриманий (визнаний) доход від надання послуг, за дебетом – сума непрямих податків (ПДВ), знижок та сума списання чистого доходу у порядку закриття на рахунок 79 «Фінансові результати» (субрахунок 791 «Результати операційної діяльності»).

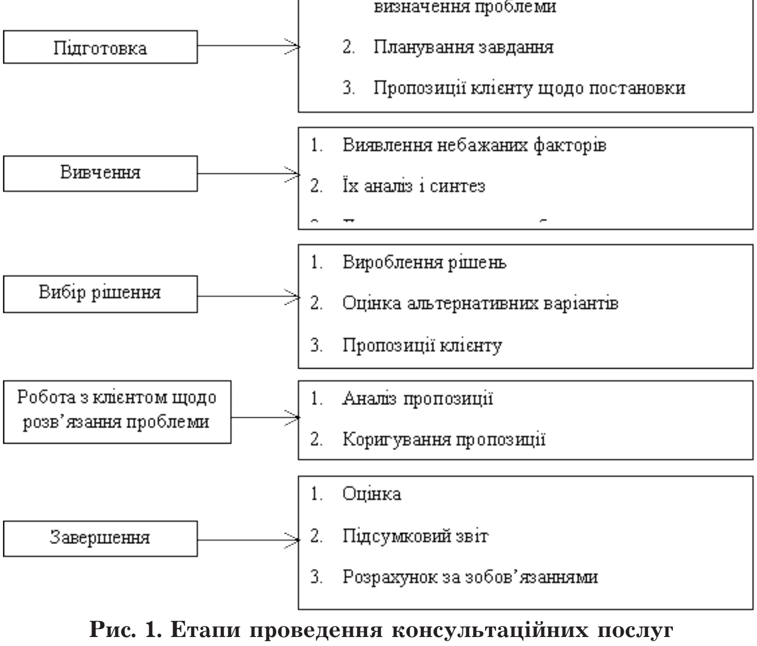

Рис. 1. Етапи проведення консультаційних послуг

Визнаний дохід від наданих консультаційних послуг відображається кореспонденцією рахунків: Дт 36 «Розрахунки з покупцями і замовниками» Кт 703.

Одночасно підприємства – платники ПДВ відображають податкове зобов'язання з ПДВ: Дт 703 Кт 641 «Розрахунки за податками». Сума ПДВ дорівнює одній шостій отриманої виручки від наданих послуг.

Відповідно до п. 11 П(С)БО 16 «Витрати» [3], собівартість реалізованих консультаційних послуг складається з:

виробничої собівартості послуг, виконаних протягом звітного періоду;

нерозподілених постійних загальновиробничих витрат;

наднормативних виробничих витрат.

Таким чином, виробнича собівартість консультаційних послуг згідно з П(С)БО 16 складається з прямих матеріаль-

них витрат, прямих витрат на оплату праці, інших прямих витрат, змінних загальновиробничих та постійних розподілених загальновиробничих витрат.

Відповідно до Плану рахунків та Інструкції про його застосування, всі прямі витрати відображаються за дебетом рахунка 23 «Виробництво», а непрямі витрати відображаються на рахунку 91 «Загальновиробничі витрати».

Витрати, відображені на рахунку 91, щомісяця списуються на рахунок 23 «Виробництво» і 90 «Собівартість реалізації» відповідно до методики розподілу загальновиробничих витрат, передбаченої у П(С)БО 16.

У свою чергу, П(С)БО 16 рекомендує розрізняти витрати, пов'язані з управлінням підприємством, що надаються. Чинним Планом рахунків та Інструкцією про його застосування для таких витрат передбачено рахунки 92 «Адміністративні витрати». Наприкінці звітного періоду загальна сума витрат списується відразу на рахунок 79 «Фінансові результати» [14].

Таким чином, на кінець звітного періоду залишків на рахунках 92 і 93 немає, бо адміністративні витрати є витратами періоду, і тому до собівартості консультаційних послуг не включаються. Докладно перелік адміністративних витрат установлено п. 18 подано у п. 19 П(С)БО 16.

Висновки. Отже, викладені аспекти бухгалтерського обліку надання консультаційних послуг розкривають їх специфіку та охоплюють весь процес виконання робіт з надання допомоги та практичних порад у багатьох питаннях фінансово-господарської діяльності підприємств.

Для покращення якості консультаційних послуг та підвищення їх ефективності необхідно розробляти та удосконалювати методичні засади щодо їх надання. Стандартизація процесу здійснення таких послуг може сприяти розвитку послуг, що пов'язані з професійною діяльністю аудиторів, та становити значний поштовх для розширення теоретичної бази в межах кожного виду аудиторських завдань. Аудиторським фірмам України необхідно удосконалювати і розвивати консультаційні послуги, тому що це обумовлено зростанням попиту на них серед підприємств малого і середнього бізнесу, а це в свою чергу забезпечить позитивну тенденцію стабільності діяльності аудиторських фірм в майбутньому.

Список літератури:

1. Про затвердження Переліку послуг, які можуть надавати аудитори (аудиторські фірми): рішення АПУ від 27 вересня 2007 року № 182/5 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://proaudit.com.ua
2. П(С)БО 15 – Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 15 «Доход», затверджений наказом МФУ від 29.11.1999 р. № 290.
3. П(С)БО 16 – Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати», затверджене наказом МФУ від 31.12.1999 р. № 318.
4. Бухгалтерський облік: навч. посібник для внз / Н. В. Гудзь, П. Н. Денчук, Р. В. Романів; М-во освіти і науки України. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К.: Центр учб. літ., 2016. – 424 с.
5. Верхоглядова Н. І. Бухгалтерський фінансовий облік: теорія та практика: навч. посіб. / Н. І. Верхоглядова. – К.: ЦУЛ, 2010. – 354 с.
6. Виноградова М. О. Аудит: навчальний посібник / М. О. Виноградова. – К.: ЦУЛ, 2014. – 500 с.
7. Гаргола Ю. Г. Загальна методика надання аудиторських послуг / Ю. Г. Гаргола // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua
8. Гура Н. О. Облік видів економічної діяльності: підручник / Н. О. Гура. – К.: ЦУЛ, 2010. – 320 с.
9. Касич А. О. Особливості розвитку аудиторських послуг в Україні та концептуальні підходи до їх класифікації / А. О. Касич, І. М. Гноєва // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua
10. Кулаковська Л. П. Організація і методика аудиту: навч. посібник / Л. П. Кулаковская, Ю. В. Пича. – 2-е вид. – К.: Каравелла, 2009. – 560 с.
11. Садовська І. Б. Бухгалтерський облік: навч. посіб. / І. Б. Садовська. – К.: ЦУЛ, 2013. – 688 с.
12. Серпенінова Ю. С. Бухгалтерський облік: загальна теорія: навч. посіб. / Ю. С. Серпенінова, С. М. Гольцова, І. О. Макаренко; за заг. ред. Ю. С. Серпенінової. – Суми: Університетська книга, 2015. – 336 с.
13. Сук Л. К. Фінансовий облік: навч. посіб. / Л. К. Сук, П. Л. Сук. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – К.: Знання, 2012. – 647 с.
14. Шара Є. Ю. Фінансовий облік: навч. посібник / Є. Ю. Шара, І. Є. Соколовська-Гонтаренко; Держ. фіскальна служба України, Нац. ун-т Держ. податкової служби України. – К.: Центр учб. літ., 2016. – 336 с.

Кондратюк С.М.
Университет «КРОК»

УЧЕТ И КОНТРОЛЬ ПРЕДОСТАВЛЕНИЯ КОНСУЛЬТАЦИОННЫХ УСЛУГ

Аннотация
Исследованы проблематика употребления понятия «консалтинг» и «консультирование». В статье рассмотрено понятие «консультирование» и «консультационная услуга». Отражение в бухгалтерском учете хозяйственных операций по предоставлению консультационных услуг. Ведения контроля по предоставлению консультационных услуг.
Ключевые слова: услуги, консультация, консультационная услуга, учет, расходы, результат.

Kondratiuk S.M.
University «KROK»

ACCOUNTING AND CONTROL CONSULTANCY SERVICES

Summary
Studied issues use concepts of «consulting» and «advisory». The article discusses the concept of «consultation» and «consulting services». Reflect the accounting business operations to provide advisory services. Keeping monitoring of consultancy services.
Keywords: Services, consultancy, consulting service, accounting, costs, financial results.

УДК 336.201

ПРОБЛЕМА УХИЛЕННЯ ВІД ПОДАТКІВ ТА НАСЛІДКИ ЦЬОГО ЯВИЩА ДЛЯ БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ

Корягіна Т.В., Якименко К.А.
Університет митної справи та фінансів

У статті розглянуто проблему ухилення від податків в Україні та наслідки цього явища. Обґрунтовано втрати бюджету країни від несплати податків. У дослідженні проаналізовано зміну податкового навантаження за останні роки і зв'язок цього явища з переходом бізнесу у тіньовий сектор. Визначено дефіцит бюджету за 2011-2015 рр. У роботі досліджено загрозу тіньового сектору для бюджетної безпеки України.
Ключові слова: податки, ухилення, тіньовий сектор, бюждетна беспека, бюджетний дефіцит, податкове навантаження.

Постановка проблеми. В умовах ринкової економіки фінансова політика держави базується на системі фінансових регуляторів. Фінансовими регуляторами, на яких базується фінансова політика держави, є, в першу чергу, податки, які забезпечують вилучення і перерозподіл створеного валового внутрішнього продукту і формування централізованих фондів грошових ресурсів держави. Сьогодні в Україні спостерігається дефіцит державного бюджету. До цього призводить, в першу чергу, недостатність бюджетних надходжень, а як відомо в нашій країні основним джерелом бюджетних доходів є податки.

Низький рівень податкових надходжень обумовлений низкою причин, в першу чергу, зменшенням рівня реальної заробітної плати населення, в окремих випадках – номінальне зниження рівня доходів, зважаючи, що податок на доходи фізичних осіб становить основну частину податкових надходжень. По-друге, причиною скорочення доходів бюджету від оподаткування є високий рівень податкових ухилень, що зумовлений прагненням індивідів залишити у своєму розпорядженні більше коштів, незважаючи на незаконність такого способу. Отже такі явища в економіці України чинять суттєвий вплив на формування бюджету та можливості здійснення в країні соціально-економічної політики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемою ухилення від сплати податків в Україні займалися такі вчені: В.С. Альошкін, В. Білоус, П.М. Вавілов, В. Вишневський, А. Вєткін, О.С. Задорожний, О.А. Крамаренко, К.А. Матвійчук, В. Мельник, А. Соколовська, Н.Б. Фролова та інші. Проблемам бюджетної безпеки присвячували свої праці О. Барановський, В. Соловйов, В. Геєць, Г. Дарнопих, М. Єрмошенко, В. Мунтіян, В. Предборський, О. Користін, В. Федосов, І. Луцик, В. Рудик та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Хоча існує багато праць, де розглядається проблема ухилення від податків та недоліки податкової системи, однак наслідки цього явища для державного бюджету досліджені ще недостатньо.

Мета статті полягає в дослідженні способів ухилення від сплати податків в Україні, виявленні недоліків у оподаткуванні доходів в Україні, що призводять до виникнення податкових ухилень та, у свою чергу, до дефіциту у бюджеті держави.

Виклад основного матеріалу. Уникнення податків та ухилення від їх сплати притаманні будь-якому суспільству. Причиною цього явища є те, що платники податків недостатньо усвідомлюють вигоду від споживання суспільних благ, що фінансуються за рахунок податкових платежів [11]. Через нестабільність економічної ситуації українці намагаються ухилитись від оподаткування і «заощадити» певні кошти. Обтяжливість податкової системи України визначається не тільки величиною податкових ставок, а насамперед нерівномірністю податкового навантаження, заплутаністю й нестабільністю податкового законодавства [12].

Податкова система повинна відповідати умовам, що складаються у економічному середовищі. Позитивний вплив на темпи економічного зростання справляє така податкова система, що буде відповідати принципу соціальної справедливості

оподаткування. Відповідно до нього розмір податкових зобов'язань платників встановлюється згідно з іхнім рівнем платоспроможності – платники з меншим рівнем доходів мають нести менше податкове навантаження, а платники з вищими доходами, відповідно, більше. Такий принцип дозволить забезпечити справедливий розподіл податкового навантаження [10]. Нині в Україні »ставка податку становить 18 відсотків бази оподаткування щодо доходів, нарахованих у формі: заробітної плати, інших заохочувальних та компенсаційних виплат або інших виплат і винагород, які нараховуються платнику» [9].

За ухилення від сплати податків у законодавстві існують певні види покарання. Одним із важливих заходів протидії податковим порушенням у сфері оподаткування є встановлення високих штрафів.

Статтею 212 «Ухилення від сплати податків» Кримінального кодексу України передбачається відповідальність за ухилення від сплати податків у значному, великому чи особливо великому розмірах. Ці розміри дорівнюють відповідно 1000, 3000 та 5000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [9].

Діяльність, що характеризується ухилянням від сплати податків формує тіньовий сектор економіки країни. На сьогодні, обсяги тіньового сектору економіки в Україні, за експертними оцінками, перевищують більшу частину валового внутрішнього продукту. Подальше розширення тіньової економіки становить реальну загрозу національній безпеці держави. Очевидно, що податкова та економічна політика держави потребує кардинальних змін та удосконалення законодавства [7].

Розміри тіньової економіки є різними в різних країнах світу і, відповідно, визначення масштабів тіньової діяльності залежить від особливостей функціонування економічних систем. Експертні оцінки цього показника в Україні, залежно від методу, коливаються від 20% до 60%. За даними Державного комітету статистики України він дорівнював 20%, а за звітами Міністерства економічного розвитку і торгівлі України – 50% у ВВП. Таке значення тінізації економіки країни свідчить про втрату 50% податкових надходжень до бюджету країни.

У 2011 році податки складали 83,15% доходів Державного бюджету, у 2012 році – 83,4%, а в 2013 – 70,17%, 2014 – 73,18%, 2015 – 68,98%.

Проаналізувавши дані соціально-економічного навантаження в Україні варто визнати, що у 2013-2014 роках спостерігалось деяке зменшення цього показника, однак у 2015 році рівень податкового навантаження знову зріс. При цьому, у 2015 році відсоток доходів Державного бюджету від оподаткування був найнижчим. Це свідчить про те, що зростання рівня податкового навантаження, супроводжується переходом деякої частини бізнесу у тіньовий сектор (табл. 1).

Проведені розрахунки несплачених податків з тіньового сектора економіки України свідчать про зростання в останні роки втрат бюджету країни. Так у 2011 р. було недоотримано близько 130,8 млрд. грн., а в 2014 р. ця сума становила 140,1 млрд. грн., а в 2015 р. втрати від тінізації становили вже 204,7 млрд. грн., що становило 38,3% бюджету країни.

Таблиця 1

Зміна податкового навантаження в Україні за 2011-2015 роки

Роки	ВВП номінальний, млрд. грн.	Податкові надходження, млрд. грн	Рівень податкового навантаження, %	Втрата податкових надходжень, млрд. грн.
2011	1302,1	261,6	20,09	130,8
2012	1408,9	288,6	20,48	144,3
2013	1444,0	238,0	16,48	119
2014	1566,7	280,2	17,88	140,1
2015	1979,5	409,4	20,68	204,7

Створено авторами на основі джерел [1, 4]

Зростання тіньового сектору економіки призводить до структурних деформацій та нестабільності соціально-економічного розвитку країни, перешкоджає процесу розбудови держави, демократизації суспільства та європейської інтеграції України. Зростання тіньового сектору економіки також призводить до скорочення доходів держави і створює проблему дефіциту державного бюджету. На сьогодні дефіцит державного бюджету є однією з найбільших проблем економічного розвитку України [10].

Відповідно до Наказу Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження Методичних рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» № 1277 від 29 жовтня 2013 року, «бюджетна безпека» – це стан забезпечення платоспроможності та фінансової стійкості державних фінансів, що надає можливість органам державної влади максимально ефективно виконувати покладені на них функції [6, с. 43].

У цілому бюджетна безпека держави зумовлюється процесом бюджетотворення, рівнем бюджетної дисципліни, своєчасністю прийняття та характером касового виконання бюджету, розміром бюджету, рівнем перерозподілу ВВП через бюджет, розміром, характером та рівнем дефіциту бюджету, методами фінансування дефіциту тощо, які загалом формують її загальні цільові критерії.

Нестабільність у цій сфері не дозволяє забезпечити відповідний рівень економічного зростання, ускладнює здійснення ефективної реструктуризації економіки, здійснює негативний вплив на макроекономічну, банківську, боргову сфери в Україні. За такої ситуації, коли відбувається значна дестабілізація економіки, постає необхідність комплексного підходу до постійного моніторингу та аналізу параметрів стану системи державних фінансів в цілому та показників бюджетної безпеки зокрема [8].

Практично весь час існування України як незалежної держави, мало місце перевищення видатків державного бюджету над його доходами. Але останнім часом ця проблема набула найбільшої гостроти. Динаміка дефіциту Державного бюджету України повторює тенденцію зміни фактичного співвідношення його дохідної та видаткової частин. Розглянемо стан бюджетного дефіциту за останні п'ять років – 2011–2015 роки (табл. 2).

Отже, до 2014 року включно дефіцит бюджету мав тенденцію до зростання, хоча у 2015 році ситуація дещо покращилася. Розглянемо частку

бюджетного дефіциту у ВВП України за останні п'ять років (табл. 3).

Таблиця 2

Державний бюджет України за 2011-2015 роки, млрд грн

Рік	Доходи	Видатки	Дефіцит
2011	315,0	338,6	- 23,6
2012	346,0	399,5	- 53,5
2013	339,2	403,4	- 64,2
2014	357,0	430,1	-73,9
2015	534,6	576,8	-42,2

Створено авторами на основі джерел [1, 3, 5]

Маастрихтською угодою визначено, що припустимим є дефіцит на рівні 3% від ВВП. Хоча такий норматив є досить умовним, тому що межа безпеки бюджетного дефіциту залежить від особливостей конкретної країни у тій чи іншій економічній ситуації.

У 2011 році обсяг ВВП був найнижчим за аналізований період, а саме 1316,6 млрд грн, однак питома вага бюджетного дефіциту у ВВП була 1,79%, що входить до норми. Але починаючи з 2012 року, не дивлячись на те, що обсяг валового внутрішнього продукту збільшувався, питома вага бюджетного дефіциту росла. Видатки бюджету значно перевищували доходи.

У 2015 році дефіцит державного бюджету сягнув найнижчого рівня у виділеному періоді і склав 2,13% у відношенні до ВВП. При аналізі було виявлено, що це пов'язано з падінням абсолютного значення дефіциту державного бюджету України та зростанням рівня доходів державного бюджету України та ВВП, але, на жаль, за допомогою переважно інфляційних джерел.

Як свідчить статистика, економіка України ще не змогла подолати негативні впливи світової фінансової кризи 2008– 2009 років і стабілізувати стан державних фінансів, тому, починаючи з 2009 роки і по теперішній час (крім 2011 року), обсяг дефіциту бюджету перевищує обсяг капітальних видатків державного бюджету. Таким чином, можна констатувати, що за напрямами дефіцитного фінансування в Україні превалює пасивний бюджетний дефіцит, кошти від покриття якого спрямовуються на поточні видатки бюджету, як то соціальні трансферти, виплата зарплати у бюджетній сфері тощо [1]. Посилює проблеми бюджетотвореня в країні значний розмір тінізації економіки країни, так у 2015 р. було втрачено потенційних 204,7 млрд. грн. податкових надходжень, що становило 38,3% доходів бюджету.

Висновки. «Тіньова економіка і корупція існує у всіх країнах, але їх масштаби становлять кілька відсотків від ВВП. В Україні тіньовий сектор економіки становить половину ВВП», – стверджує у своїй статті І. Г. Савченко. Ухилення від сплати податків спричиняє негативні наслідки як для економіки держави, так і для держави в цілому. При цьому державний бюджет недоотримує кошти, що належать йому, а отже, відбувається обмеження витрат і виникає дефіцит бюджету. Негативні наслідки, такі як фінансові, економічні та соціальні, від величезного бюджетного дефіциту потребують здійснення системи заходів, проведення активної фінансової політики.

Податкове навантаження є одним із ключових чинників, що впливає на можливості держави щодо формування ресурсів для фінансового забезпечення закріплених за нею функцій. Однак, в Україні платниками податків рівень податкового навантаження сприймається як обтяжливий, а держава не може акумулювати достатні кошти для забезпечення суспільних потреб. Можна запропонувати такі напрями скорочення податкового навантаження і підвищення ефективності податкової системи в Україні:

– забезпечення державою прозорих і зрозумілих правил оподаткування;

– створення ефективного податкового законодавства;

– створення простого механізму сплати податків;

– зниження загального рівня оподаткування підприємств;

– створення сприятливих умов для інвестиційних процесів на підприємствах.

Податкове навантаження має бути оптимальним, тобто таким, яке б давало можливість не лише мобілізувати достатньо коштів до бюджету, але й давати можливість вкладати вивільнені кошти у розширення виробництва та стимулювання інвестиційних процесів в Україні.

Прагнення до рівноваги бюджетних доходів і витрат шляхом збалансованості державного бюджету – це сьогодні одне з головних завдань держави і одним з шляхів його вирішення є реформування фіскальної політики.

Таблиця 3

Частка бюджетного дефіциту у ВВП 2011–2015 роки

Показник	2011	2012	2013	2014	2015
Бюджетний дефіцит, млрд грн	23,6	53,5	64,2	73,9	42,2
ВВП млрд грн	1316,600	1408,889	1454,931	1566,728	1979,458
Питома вага бюджетного дефіциту у ВВП, %	1,79	3,8	4,41	4,72	2,13

Створено авторами на основі джерел [1, 3, 5]

Список літератури:

1. Адонін С. В. Особливості дефіциту державного бюджету України на сучасному етапі / С. В. Адонін, В. А. Ізюмська // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2016. – С. 108–111.
2. Бюджетний моніторинг: аналіз виконання бюджету за 2014 рік [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PA00KDV8.pdf
3. Валовой внутренний продукт Украины: структура и динамика (2002-2016) [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://index.minfin.com.ua/index/gdp/.

4. Доходы госбюджета Украины [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://index.minfin.com.ua/budget/income/?2014
5. Звіт про виконання Державного бюджету за 2015 рік [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.minfin.gov.ua/uploads/redactor/files/Виконання%20ДБУ%202015_звіт%2023%20березня.pdf
6. Користін О. Е. Економічна безпека: навч. посіб. / О. Е. Користін, О. І. Барановський. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 368 с.
7. Крамаренко О. А. Способи ухилення від сплати податків в Україні / О. А. Крамаренко // Наукові записки. – 2013. – № 23. – С. 165–168.
8. Куценко Т. Ф. Гарантування бюджетної безпеки як стратегічний пріоритет сучасних економічних реформ в Україні / Т. Ф. Куценко, П. Г. Мартінович // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2015. – С. 79–83.
9. Податковий кодекс України [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17
10. Савченко І. Г. Тіньовий сектор економіки України: аналіз стану та напрями детінізації / І. Г. Савченко, А. Є. Іорданов // Зовнішня торгівля: право, економіка, фінанси. – 2012. – № 3. – С. 107–116.
11. Тамбовцев В. Є. Поняття і зміст ухилення від сплати податку на додану вартість в Україні [Електронний ресурс] / В. Є. Тамбовцев. – 2009. – Режим доступу до ресурсу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Nashp/2009_4/Tambovc. pdf
12. Харко Д. Правова природа тіньової економіки: поняття, причини та напрями детінізації / Д. Харко // Вісник Львів. – 2011. – № 52. – С. 351–357.

Корягина Т.В., Якименко Е.А.
Университет таможенного дела и финансов

ПРОБЛЕМА УКЛОНЕНИЯ ОТ НАЛОГОВ И ПОСЛЕДСТВИЯ ЭТОГО ЯВЛЕНИЯ ДЛЯ БЮДЖЕТА УКРАИНЫ

Аннотация
В статье рассмотрена проблема уклонения от налогов в Украине и последствия этого явления. Обоснованно потери бюджета страны от неуплаты налогов. В исследовании проанализированы изменения налоговой нагрузки за последние годы и связь этого явления с переходом бизнеса в теневой сектор. Определен дефицит бюджета за 2011-2015 гг. В работе исследована угроза теневого сектора для бюджетной безопасности Украины.
Ключевые слова: налоги, уклонение, теневой сектор, бюджетная безопасность, бюджетный дефицит, налоговая нагрузка.

Koryahina T.V., Yakimenko K.A.
University of Customs and Finance

THE PROBLEM OF TAX EVASION AND THE IMPLICATIONS FOR THE BUDGET OF UKRAINE

Summary
The article considers the problem of tax evasion in Ukraine and the consequences of this phenomenon. Proved the loss of the state budget from tax evasion. The study analyzed the changes in the tax burden in recent years, and the relationship of this phenomenon with the transformation of the business in the informal sector. The paper examines the threat of the informal sector to fiscal security of Ukraine.
Keywords: taxes, evasion, the informal sector, fiscal security, the budget deficit, the tax burden.

УДК 336.225

МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО ОЦІНКИ РИЗИКІВ АДМІНІСТРУВАННЯ ПОДАТКУ НА ДОДАНУ ВАРТІСТЬ

Косова Т.Д., Ползікова Г.В.
Придніпровська державна академія будівництва та архітектури

Визначено інституціональні особливості ролі і значення адміністрування податку на додану вартість у різних країнах світу. Встановлено основні техніки вимірювання податкових розривів, які використовуються для прямих і непрямих податків. Узагальнено критерії відбору та класифікації суб'єктів господарювання за категоріями «вигодонабувач», «транзитер» та «податкова яма». Надано кількісну і якісну оцінки внеску суб'єктів оподаткування у податкові розриви з ПДВ. Розроблено рекомендації зі зниження ризиків адміністрування податку на додану вартість.
Ключові слова: податок на додану вартість, адміністрування, ризики, оцінка, категорії суб'єктів господарювання

Постановка проблеми. Протягом останніх років податкова політика України носить антикризовий характер, але супроводжується посиленням податкового тиску на більшість вітчизняних суб'єктів господарювання та громадян. Це виявляється у розширенні об'єктів оподаткування ПДВ, збільшенні ставок акцизного податку, впровадженні військового збору, скасуванні великої кількості податкових пільг за видами діяльності, а також пільгових умов оподаткування дивідендів та інших пасивних доходів. Військово-політична криза зумовила актуальність стимулювання за допомогою застосування інструментів податкової політики оборонної промисловості [1, с. 701].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність удосконалення форм і методів адміністрування податку на додану вартість (ПДВ) привертає увагу багатьох учених. Гринчук Ю., Гринчук В. розглядають податкові платежі, що включаються до ціни товару (ПДВ, акцизний збір) у координатах податкового планування [2, с. 49]. Погоджуємося з Буряковським В., що при дослідженні механізму адміністрування ПДВ необхідно враховувати історичні особливості розвитку конкретної країни [3, с. 11]. У разі, коли у структурі ВВП переважають особисті доходи, тобто доходи корпорацій і населення (такі тенденції спостерігаються у США, Канаді й Великобританії), найвагомішу роль у формуванні податкових надходжень відіграють прямі податки – корпоративний та податок на доходи громадян [4; 5]. У країнах зі слаборозвиненими економіками або економіками, що розвиваються, через недостатність доходів платників основна роль у структурі бюджетних надходжень відводиться непрямим податкам (податок на додану вартість, акцизи, ввізне й вивізне мито).

Кузьменко Г. І., Струтинська О. М. справедливо зауважують, що механізми оподаткування доданої вартості мають суттєвий вплив на податковий потенціал суб'єкта господарювання [6, с. 303]. Класик податкової теорії Лафер А. наголошував, що вилучення у виробників близько 35-40% доданої вартості робить економічно нецікавим і недоцільним процес розширеного відтворення, провокує підприємства до скорочення виробництва, приховування бази оподаткування тощо [7, с. 478].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Високо оцінюючи науковий доробок указаних авторів, слід указати на те, що їх праці не враховують існування податкових ризиків *(tax gap)*, які визначаються як різниця між сумою податків, які теоретично повинні бути сплачені, та сумою податків, що є фактично сплаченими [8, с. 20]. Основною метою застосування концепції податкових розривів є оцінювання загроз для податкової бази. Потенційно можливий теоретичний обсяг сплати податків розраховується, виходячи з рівня економічної активності, та містить припущення, що всі платники виконують свої зобов'язання у відповідності до букви та духу закону. Враховуючи значущість ПДВ, який є одним із основних бюджетоутворюючих податків нашої країни, важливою є оцінка його податкового розриву.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є обґрунтування методичного підходу до оцінки ризиків адміністрування податку на додану вартість.

Виклад основного матеріалу. Валовий податковий розрив *(gross tax gap)* дозволяє кількісно виміряти обсяг недотримання податкового законодавства внаслідок ухилення усіх видів – це загальне недотримання податкового законодавства: (відсутність податкового повідомлення, шахрайство, халатність, помилка, неплатежі, несвоєчасні сплати), а також ухилення від сплати податків. Чистий податковий розрив *(net tax gap)* – це сума валового податкового розриву за мінусом сум, стягнутих за результатами контрольно-наглядової діяльності відповідних органів.

На сьогодні виділяють три основних техніки вимірювання податкових розривів, які використовуються для різних видів податків: метод «зверху вниз» *(«top down approach»)* – для непрямих податків; метод «знизу вверх» *(«bottom up approach»)* – для прямих податків; експертні оцінки.

З метою поліпшення організації роботи фіскальних органів щодо відпрацювання підприємств вони поділені на такі категорії: І – ймовірні «вигодонабувачі» (реальний сектор економіки); ІІ – підприємства – «транзитери», задіяні у схемах руху ПДВ, ІІІ – підприємства – ймовірні «податкові ями», задіяні у схемах руху ПДВ [9].

Критерії відбору та класифікації суб'єктів господарювання за категоріями «вигодонабувач», «транзитер» та «податкова яма» наведено

у табл. 1. Вартість податкового розриву з ПДВ розподіляється за такими пропорціями у розрізі окремих суб'єктів: податкові ями (22,7%), транзитери (27,9%), вигодонабувачі (49,4%).

За місяцями року найбільша їх вартість припадає на серпень, найменша – на листопад. У розрізі груп платників податків за розміром підприємства, ознакою проведення господарської діяльності і звітування найбільші податкові розриви припадають на великі підприємства, а також середні та малі підприємства, що здійснюють системну діяльність. У розрізі платників податків, які відповідають загальним і специфічним критеріям, найбільші податкові розриви припадають на загальні критерії, імпортерів, сільськогосподарські підприємства.

Значний внесок у зниження податкових ризиків має система електронного адміністрування ПДВ, яка складається з трьох елементів [11, с. 113]: єдиний електронний реєстр податкових накладних (ЄРПН); спеціальні рахунки в казначействі, дані по експортно-імпортним операціям. Кожен платник ПДВ має свій персональний рахунок в казначействі. Державна Фіскальна служба направляє самостійно в Казначейство дані про підприємства – платники ПДВ в Україні. Казначейство, в свою чергу, автоматично і безкоштовно, без будь-якої взаємодії з платниками податків, відкриває рахунки всім платникам ПДВ і передає інформацію про відкриті рахунки державній фіскальній службі. Фіскальна служба зобов'язана передати всім платникам податків реквізити відкритих в Казначействі рахунків підприємства.

Податок на додану вартість – один із найбільш проблемних податків у податковій системі України [12, с. 23]. Це пов'язано, перш за все, із методикою його нарахування і сплати, яка дозволяє державі з одного боку наповнювати дохідну частину свого бюджету, але водночас мати корупційну складову в частині бюджетної заборгованості перед плат-

Таблиця 1

Критерії відбору та класифікації суб'єктів господарювання за категоріями «вигодонабувач», «транзитер» та «податкова яма» (побудовано за даними [10])

№ критерію	Вигодонабувачі	Податкові ями	Транзитери
Основні			
1	Формування податкового кредиту за рахунок підприємств – «транзитерів» та підприємств – «податкових ям»	Перша ознака для визнання «податкової ями» – не здано декларацію (не прийнято)	Податковий кредит дорівнює податковим зобов'язанням або відрізняється на 2%
2		Наявність розбіжностей між податковим кредитом та податковими зобов'язаннями більш ніж на 1 млн. грн.	Обсяг оподатковуваних операцій (ряд. 1А декларації з ПДВ), включаючи суму ПДВ, за останній звітний місяць більше 1 млн. грн. або різке збільшення податкового кредиту більш ніж на 1 млн. грн. (наказ ДПАУ від 25.01.2010 р. N 34)
3		Кількість працюючих менше 5 осіб	Кількість працюючих менше 10 осіб
4			Велика кількість податкових накладних на одну товарну позицію
Додаткові			
	одночасно не менше 3-х податкових критеріїв	не менше двох критеріїв одночасно	будь-який критерій
1	Кількість працюючих більше 20 осіб (форма N 1ДФ)	Статутний фонд менше 200 тис. грн.	Статутний фонд менше 200 тис. грн.
2	Статутний фонд більше 100 тис. грн. (реєстраційні документи)	Балансова вартість основних засобів менше 10 тис. грн.	Директор та бухгалтер – одна особа
3	Балансова вартість основних засобів більше 1 млн. грн. (звітність з податку на прибуток)	Директор та бухгалтер – одна особа	Стан платника є іншим, ніж основний (4, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 16, 18, 19, 21, 22, 23, 32)
4	Великі платники податків, підприємства-банки, підприємства-страховики, підприємства-монополісти	Середньомісячний обсяг операцій більше 1 млн. грн.	
5	Підприємства, які декларують середньомісячний обсяг операцій, включаючи суму ПДВ, за останній календарний рік більше 5 млн. грн.	Різке збільшення податкового кредиту (більш ніж на 1 млн. грн.) порівняно з попереднім місяцем згідно з останньою декларацією з ПДВ	
6		Стан платника є іншим, ніж основний (4, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 16, 18, 19, 21, 22, 23, 31, 32)	
7		Формування податкового кредиту за рахунок власного індивідуального податкового номера	

никами податку, ухилення останніх від сплати у тому числі за рахунок неузгодженості нормативно-правових актів, роз'яснень контролюючих та судових органів, численних змін та непослідовної податкової політики держави в частині адміністрування ПДВ і недосконалого податкового обліку платників податку.

У 2015 р. було запроваджено систему електронного адміністрування ПДВ, яка на думку платників податку, не тільки ускладнила роботу бухгалтерів, а й дозволила вивести значну кількість обігових коштів з обороту підприємства, наповнивши таким чином дохідну частину державного бюджету. Що стосується «податкових ям» та «площадок» то вони не були ліквідовані таким нововведенням. Прийняття Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2016 році» від 24.12.2015 р. № 909-VIII внесло безліч цікавих та спірних питань для платників податку в нарахування, сплати, обліку та звітності з ПДВ [13].

Новації податкового законодавства щодо податку на додану вартість зводяться до такого [14]: повернення поняття «звичайна ціна» у базу оподаткування ПДВ; зміна підстав для анулювання реєстрації платників ПДВ; введення штрафних санкцій щодо неправильності заповнення реквізитів податкової накладної; повернення переплати ПДВ тільки на електронний ПДВ-рахунок; зміна бюджетного відшкодування податку; розрахунок реєстраційного ліміту з урахуванням суми овердрафту; вилучення та доповнення окремих господарських операцій до складу пільгових постачань; запровадження пропорційного розподілу ПДВ між бюджетом та спеціальним рахунком для сільгоспвиробників.

Висновки і пропозиції. Сутність методичного підходу до оцінки ризиків адміністрування податку на додану вартість зводиться до зміщення акцентів системи цілей із забезпечення виконання планових показників податкових надходжень до бюджету на мінімізацію чистого податкового розриву з ПДВ із врахуванням специфіки поведінки окремих категорій платників податків: податкові ями, транзитери, вигодонабувачі.

Перспективами подальших досліджень є визначення впливу квазіфіскальних операцій на розвиток податкової системи.

Список літератури:

1. Косова Т. Д. Акцизне податкове регулювання в категоріях попиту і пропозиції / Т. Д. Косова, Н. Е. Дєєва // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2015. – № 7. – С. 699–703.
2. Гринчук Ю. С. Податкове планування як складова податкового менеджменту / Ю. С. Гринчук, В. Ю. Гринчук // Інвестиції: практика та досвід. – 2011. – № 22. – С. 48–50.
3. Буряковський В. В. Механізм адаптації податку на додану вартість до ринкових перетворень: Автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.02.03 / В. В. Буряковський; Дніпропетр. держ. ун-т. – Д., 2000. – 20 с.
4. Salyzyn, Vladimir. Canadian income tax policy [Text]: an economic evaluation / V. Salyzyn. – 3 ed. – [Don Mills, Ont.] [etc.]: CCH Canadian limited, 1986. – XIII, 289 p.
5. Tax reform in Canada: our path to greater prosperity [Text] / ed. H. G. Grubel. – Vancouver [etc.]: The Fraser Institute, 2003. – 262 p.
6. Кузьменко Г. І. Сутність податкового потенціалу як економічної категорії / Г. І. Кузьменко, О. М. Струтинська // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. – 2013. – Вип. 24. – С. 297–307.
7. Орлова В. К. Крива Лаффера: теорія і практика / В. К. Орлова, І. М. Негрич // Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку, 2001. – С. 477–480.
8. Вдовиченко А. М. Податкові розриви: теорія та можливості імплементації в Україні / А. М. Вдовиченко, А. І. Зубрицький // Економіка та держава. – 2013. – № 8. – С. 17–21.
9. Про відпрацювання підприємств: Розпорядження Державної податкової адміністрації України від 24.02.2011 р. № 48–р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.profiwins.com.ua/uk/letters–and–orders/gna/2307–48.html
10. Про впровадження комплексної системи запобігання та протидії процесам тінізації економіки: Наказ ДПС України від 08.08.2011 р. № 475/ДСК [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/NT0318.html
11. Бойко Л. І. Електронне адміністрування податку на додану вартість / Л. І. Бойко, О. М. Єремян // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2015. – № 1. – С. 109–115.
12. Юрченко О. Податок на додану вартість: аналіз податкової реформи 2016 року [Електронний ресурс] / О. Юрченко // Бухгалтерський облік і аудит. – 2015. – № 12. – С. 18–25.
13. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2016 році: Закон України від 24.12.2015 № 909–VIII [Електронний режим]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/909–19
14. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 № 2755–VI [Електронний режим]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755–17

Косова Т.Д., Ползикова Г.В.
Приднепровская государственная академия строительства и архитектуры

МЕТОДИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ОЦЕНКЕ РИСКОВ АДМИНИСТРИРОВАНИЯ НАЛОГА НА ДОБАВЛЕННУЮ СТОИМОСТЬ

Аннотация
Определены институциональные особенности роли и значения администрирования налога на добавленную стоимость в разных странах мира. Установлены основные техники измерения налоговых разрывов, которые используются для прямых и непрямых налогов. Обобщены критерии отбора и классификации субъектов хозяйствования по категориям «выгодополучатель», «транзитер» и «налоговая яма». Даны количественная и качественная оценки вклада субъектов налогообложения в налоговые разрывы по НДС. Разработаны рекомендации по снижению рисков администрирования налога на добавленную стоимость.
Ключевые слова: налог на добавленную стоимость, администрирование, риски, оценка, категории субъектов хозяйствования.

Kosova T.D., Polzikova H.V.
Prydniprovs'ka State Academy of Civil Engineering and Architecture

METHODICAL APPROACH TO RISK ESTIMATION OF ADMINISTRATION OF VALUE ADDED TAX

Summary
The institutional features of the role and importance of the administration of VAT in different countries are defined. The basic measurement techniques of tax breaks that are used to direct and indirect taxes. Overview criteria for selection and classification of undertakings by category «beneficiary», «transit» and «tax hole». Courtesy of quantitative and qualitative assessment of the contribution of taxation in tax breaks from VAT. Recommendations to reduce the risk of administration of VAT.
Keywords: value added tax, administration, risk assessment, category entities.

УДК 338.24+330.1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Кутузова М.М.
Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки

У статті аналізуються дослідження вітчизняних і зарубіжних науковців для формування концептуальних основ економічної безпеки. Опрацьовується понятійний та категорійний апарати економічної безпеки. Визначаються негативні тенденції в економічній сфері національної безпеки та розробляються шляхи їх подолання.

Ключові слова: національна безпека, економічна безпека, економічний інтерес, економічна потреба, принципи, загроза, ризики, механізми.

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні фіксується низький рівень економічної безпеки, який обумовлений неефективністю державного управління, його недостатньою зорієнтованістю на захист національних інтересів в економічній і соціальній сферах, а також непослідовністю та безсистемністю у здійсненні економічних реформ, недосконалістю національного законодавства щодо забезпечення економічної безпеки та ефективного управління економікою; недостатнім рівнем кваліфікації держслужбовців з питань забезпечення національної безпеки; корупцією в управлінських структурах. Ці та інші негативні економічні наслідки економічних реформ перетворились у вагомі загрози національній безпеці країни у всіх її сферах, особливо в економічній та соціальній. Практично по всіх визначених світовою практикою порогових значеннях показників економічної безпеки Україна перейшла небезпечну межу.

Таким чином, негативні тенденції в економічній сфері національної безпеки та потреби їх подолання визначають актуальність дослідження теоретичних основ формування і розвитку економічної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми економічної безпеки досліджували такі вітчизняні вчені як: В.Н. Амітан, О.І. Амоша, О.І. Барановський, І.Ф. Бінько, З.С. Варналій, О.С. Власюк, В.М. Геєць, Б.В. Губський, О.Є. Ємельянов, М.М. Єрмошенко, Я.А. Жаліло, М.І. Карлін, Б.Є. Кваснюк, Т.Т. Ковальчук, М.І. Крупка, М.Р. Кутузов, Д.Г. Лук'яненко, В.О. Мандибура, В.І. Мунтіян, І.В. Недін, О.Ф. Новікова, М.А. Павловський, Г.А. Пастернак-Таранушенко, С.І. Пірожков, А.Ю. Сменковський, А.І. Соляник, А.І. Сухоруков, М.Г. Чумаченко, В.Т. Шлемко та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значний обсяг досліджень вітчизняних і зарубіжних фахівців, теоретична база для формування концептуальних основ економічної безпеки має на сьогодні все ще недостатній ступінь розробленості. Понятійний та категорійний апарати економічної безпеки потребують подальшого опрацювання.

Формулювання цілей статті. Дослідження теоретичних основ формування і розвитку економічної безпеки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Необхідність забезпечення національної та економічної безпеки виникає водночас із набуттям державної незалежності та становленням загального процесу державотворення в країні.

За часів перебування України у складі СРСР економічна безпека була складовою державної безпеки. Виходячи з того, що державна безпека була спрямована на захист економічної, політичної та територіальної незалежності, згідно правових основ державності країни, вона визначала стан забезпечення економічної безпеки. Ця взаємообумовленість створювала підстави формування комплексної системи безпеки держави за всіма сферами життєдіяльності суспільства і не припускала нескоординованих та ізольованих підходів економічної політики і політики державної безпеки. Вона допомагала уникати нескоординованості діяльності структур і механізмів безпеки, надавала чітке уявлення про функції та повноваження держави, систему планування і регулювання соціально-економічних відносин, постійного вивчення потреб забезпечення безпеки країни.

Розробка методологічних основ економічної безпеки держави з урахуванням накопичено досвіду та особливостей сучасного стану соціально-економічної трансформації в Україні потребує відповідей на питання щодо визначеності поняття економічної безпеки, економічних інтересів, принципів, загроз, напрямів економічної і національної безпеки та механізмів їх забезпечення.

Науково обґрунтоване тлумачення термінів та визначень з економічної безпеки є передумовою ефективності діяльності по її забезпеченню, прогнозування, попередження та скасування загроз національній безпеці, ефективності функціонування системи економічної та національної безпеки держави.

Існують різні точки зору на побудову визначення як самої «економічної безпеки», так і суміжних з нею понять та категорій. Узагальнення та аналіз сутності економічної безпеки у наукових працях визначають кілька основних точок зору з цих питань.

Значна кількість науковців визначають економічну безпеку як систему захищеності і захисту інтересів від впливу небезпечних умов, факторів, тенденцій. Таке бачення властиве А. Городецькому, К. Іпполітову, В. Савіну [6] та ін.

На думку А. Городецького, економічна безпека означає надійну і забезпечену всіма необхідними засобами держави захищеність національно-державних інтересів у сфері економіки від внутрішніх і зовнішніх збитків [4, с. 46]. К. Іп-

політов вважає, що економічна безпека держави охоплює захищеність усієї системи «економічних відносин, які визначають прогресивний розвиток економічного потенціалу країни і забезпечують підвищення рівня добробуту всіх членів суспільства, його окремих соціальних груп, а також формують основи обороноздатності країни, захищеність від небезпек та загроз, джерелом яких є внутрішні та зовнішні протиріччя» [6, с. 30].

В.І. Мунтіян констатує, що економічна безпека – це загальнонаціональний комплекс заходів, спрямованих на постійний і стабільний розвиток економіки держави, що включає механізм протидії внутрішнім та зовнішнім загрозам. Це є висновком автора після розкриття змісту «економічна безпека держави» як стану захищеності економічних інтересів особи, суспільства і держави, розвитку достатнього оборонного потенціалу, що сприятиме стійкому й ефективному функціонуванню економіки в режимі розширеного відтворення, як створення передумов для підтримки і покращення рівня життя громадян, задоволення корінних національних інтересів у виробничо-економічній, фінансовій, зовнішньоекономічній, технологічній, енергетичній, продовольчій та інших субекономічних сферах [8, с. 10]. Автор пропонує оцінювати економічну безпеку як результативність та ефективність загальнонаціональних заходів і механізмів з стабільного розвитку економіки та протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам.

Я. Жаліло розглядає економічну безпеку «як складну багатофакторну категорію, що характеризує спроможність національної економіки до розширеного самовідтворення з метою збалансованого задоволення потреб населення країни, протистояння дестабілізуючому впливу внутрішніх і зовнішніх чинників, забезпечення конкурентоспроможності національної економіки у світовій системі господарювання» [5, с. 25]. Відмінною рисою такого трактування є перехід від поняття безпеки як процесу щодо її забезпечення до поняття безпеки як стану певної якості, спроможності до розширеного відтворення. Одночасно він вважає за мету економічної безпеки три головні складові – потреби населення, протистояння загрозам та конкурентоспроможність національної економіки. Такий підхід всебічно відтворює зміст поняття економічної безпеки.

Б. Губський вважає, що основним критерієм економічної безпеки є здатність економіки країни зберігати або, принаймні, швидко поновлювати критичний рівень суспільного відтворення в умовах критичного зменшення (припинення) поставок ресурсів (товарів, послуг, технологій тощо) або кризових ситуацій внутрішнього характеру [2, с. 13]. Таке бачення головної категоріальної ознаки визначення сутності економічної безпеки корелює з поглядами Я. Жаліло, який також акцентує увагу на відтворювальних процесах. Цей погляд вітчизняних науковців є переконливим, бо з моменту порушення у системі відтворювання економічного потенціалу починає розвиватись процес деградації національної економіки, формуватися кризові передумови її стагнації. Структурні порушення у системі розширеного самовідтворення є тим лакмусовим папірцем, який сигналізує про перехід держави до стану економічної небезпеки.

В.М. Геєць, Б.Є. Кваснюк та інші автори Концепції економічної безпеки України вважають, що суть економічної безпеки характеризує «спроможність національної економіки забезпечити свій вільний незалежний розвиток і утримати стабільність громадянського суспільства та його інститутів, а також достатній оборонний потенціал країни за всіляких несприятливих умов і варіантів розвитку подій» та «здатність Української держави до захисту національних економічних інтересів від зовнішніх та внутрішніх загроз» [7, с. 5]. Якісною ознакою цієї позиції є комплексний підхід до аналізу поняття «економічна безпека».

Системним є визначення критеріїв економічної безпеки наведені М. Єрмошенком. Ними є: економічна незалежність, стабільність національної економіки, здатність до економічного саморозвитку, високий рівень самодостатності економіки, похідність від завдань економічного зростання [4, с. 26]. Такий перелік критеріїв економічної безпеки здається більш придатним. Перевагою цього визначення є всебічний підхід до комплексного розкриття особливостей забезпечення економічної безпеки. Це – спроможність самостійно втілювати в життя власну економічну політику; здатність економічної системи до стійкого розширеного відтворення; забезпеченість країни природними, трудовими, фінансовими та іншими ресурсами; врахування похідності рівня забезпечення економічної безпеки від внутрішніх та зовнішніх обставин та багато інших. Виходячи з цього М.М. Єрмошенко вважає, що економічна безпека є такий стан економічного механізму країни, який характеризується збалансованістю і стійкістю до негативного впливу внутрішніх і зовнішніх загроз, його здатністю забезпечувати на основі реалізації національних економічних інтересів сталий і ефективний розвиток вітчизняної економіки і соціальної сфери [4, с. 29].

Слід підкреслити особливість, що на економічні інтереси впливають не лише загрози економічній безпеці, а й загрози інших сфер національній безпеці та національної безпеки в цілому. З урахуванням цього і повинно формуватись визначення економічної безпеки, яке враховує стан захищеності економічних інтересів від загроз національній безпеці.

Включення до складу поняття економічної безпеки «економічних інтересів» та «загроз» потребує також розкриття їх змісту. У вітчизняних наукових працях цим категоріям недостатньо приділено уваги. У самому загальному вигляді інтерес є реальною причиною соціальних дій, що лежать в основі безпосередніх спонукань – мотивів, ідей і т.п.

Існує значний розбіг у поглядах на конструювання визначення економічних інтересів. Г.А. Пастернак-Таранушенко вважає, що економічні інтереси – це зацікавленість однієї або групи держав, міжнародних фінансових, торговельних або виробничих об'єднань та груп в одержанні економічних переваг [10, с. 224]. Значна концентрація думок вчених проявляється у визначенні інтересу взагалі та економічного інтересу зокрема через потребу. Так, М.Г. Чумаченко, аналізуючи економічні інтереси, визначає, що «інтереси – це усвідомлені суспільством, со-

ціальними класами і групами, окремими індивідуумами потреби» [9, с. 3]. М.М. Єрмошенко також визначає економічні інтереси як «сукупність об'єктивних економічних потреб незалежної країни, задоволення яких забезпечує ефективне функціонування та сталий розвиток її економічної системи, а через неї й економіки» [3, с. 19].

Дійсно, суспільні та державні інтереси в цілому відображають прагнення суспільства та держави наблизитися до реалізації мети свого існування, яка полягає в забезпеченні найвищого рівня розвитку по всіх сферах життєдіяльності для задоволення найважливіших життєво необхідних потреб кожної людини – члена суспільства та забезпечення високого рівня якості життя. Потреби викликають певні мотиви і спонукання, що формують той або інший тип поведінки для досягнення наміченої мети. Прагнення забезпечити ефективність наближення до цієї мети обумовлює корекцію самих потреб. Таким чином, можна чітко простежити, що на етапі від визначення потреби до реалізації мети виникають певні інтереси, що мають як стійкий постійний характер, так і тимчасовий, обумовлений наявністю внутрішніх і зовнішніх обставин. Одночасно інтереси гармонійно відбивають орієнтири і прагнення особи, суспільства і держави в одержанні економічних, соціальних переваг для виживання, становлення та суспільного розвитку.

Тимчасовість або постійність інтересів обумовлюється характером встановленої мети (цілі) для його досягнення. Тобто якщо цілі є тактичні, поточні, то можна говорити про тимчасові (тактичні) інтереси, та навпаки, якщо ціль стратегічна – постійні (стратегічні) інтереси. Крім того, сформовані інтереси у суспільстві також мають особливість виявлятись у різноманітних сферах життєдіяльності суспільства, таких як: соціальна, політична, екологічна, науково-технологічна, інформаційна, економічна, військова, що забезпечують функціонування суспільства. Тобто національні інтереси гармонійно поєднують соціальні, політичні, екологічні, науково-технологічні, інформаційні, економічні та військові національні інтереси. Має особливості класифікація національних економічних інтересів, що надана Ф. Шлемком та І. Біньком [11, с. 12]. Вони поділяють національні економічні інтереси не тільки за сферами розповсюдження, а й за ступенем важливості, тривалістю дії, характером зіткнення, місцем дії та за ступенем реалізації.

Таким чином, національні інтереси синтезують у собі усвідомлення державою, суспільством та індивідуумом потреб і мотивів їхніх дій, вони віддзеркалюють ідею і мету соціально-економічних і політичних дій, гармонійно відбивають орієнтири і прагнення особи, суспільства, держави до одержання переваг суспільного розвитку. Інтереси, представляючи собою як тактичну (тимчасову), так і стратегічну та перспективну компоненти, є тим вектором, який спрямований у напрямку досягнення мети як головної ідеї існування суспільства, що полягає у можливості реалізації нації в найвищому рівні розвитку по всіх сферах суспільної життєдіяльності. Все це властиве й економічним інтересам. Таким чином, економічні інтереси повинні відтворювати орієнтири і прагнення особи, суспільства, держави щодо економічних переваг, збагачення, економічної незалежності. Але особливістю їх досягнення є певний рівень існування та розвитку. Саме ідеологія розвитку потребує забезпечення економічних переваг, незалежності та збагачення, які обумовлюють її становлення.

Важливою складовою частиною понятійного апарату економічної безпеки є визначення категорії «загроза». У загальному розумінні загроза – це комплексне, багатофакторне поняття, яке обумовлюється станом або тенденціями, цілеспрямованими діями або бездіяльністю, які негативно та руйнівно впливають на стан сфер, що складають національну безпеку, так і у залежності від масштабу впливу на всю систему забезпечення національної безпеки держави. В системі національної безпеки загрози представляють собою потенційні та чинні небезпеки, які перешкоджають досягненню національних економічних інтересів.

В.Т. Шлемко та І.Ф. Бінько під загрозою економічній безпеці вважають явні чи потенційні дії, що ускладнюють або унеможливлюють реалізацію національних економічних інтересів і створюють небезпеку для соціально-економічної та політичної систем, національних цінностей, життєзабезпечення нації та окремої особи [11, с. 13]. При цьому автори упускають такі важливі складові економічної загрози, як фактори та умови, стан або тенденції. Недостатньо розкритими також залишаються питання діяльності щодо завдання шкоди через неправомірні дії або через злочинну бездіяльність.

Автори Концепції економічної безпеки України визначають, що «загрозами економічній безпеці України є чинники, що унеможливлюють або ускладнюють реалізацію національних економічних інтересів, чим створюють небезпеку для життєзабезпечення нації, її соціально-економічної та політичної системи» [7, с. 9].

Б. Губський до загроз економічній безпеці відносить фактори, що безпосередньо чи у перспективі унеможливлюють або ускладнюють реалізацію національних економічних інтересів, створюючи перешкоди на шляху нормального розвитку економіки і небезпеку незалежному державному існуванню та добробуту народу [2, с. 18].

М. Єрмошенко визначення загроз надає у двох варіантах. По-перше, він надає визначення небезпеки як об'єктивно існуючої можливості негативного впливу на якесь явище, систему, механізм, соціальний організм, унаслідок чого йому може бути заподіяна шкода, що призведе до занепаду, кризового стану тощо. Та, по-друге, визначає категорію «загроза» через небезпеку як конкретну і безпосередню форму небезпеки або сукупності негативних чинників чи умов [4, с. 23].

Категорії «загроза» і «ризик» визначає значна кількість провідних фахівців з проблем економічної безпеки. Це праці В. Мунтіяна [8], О. Новікової [9], Є. Бухвальда [1]. О. Новікова ототожнює поняття «загрози» та «ризику» [9, с. 29], вважаючи, що вони призводять до руйнування умов відтворення та розвитку держави, суспільства, особи. Використання категорії «ризик» у теорії економічної безпеки дозволить значно підвищити ефективність державного управління через можливість здійснення оцінки і управління ри-

зику ймовірності виникнення та обсягів дестабілізуючих проявів і збитків від дії загроз економічній безпеці.

Реальні та потенційні загрози економічній безпеці держави потребують проведення виваженої державної політики щодо усунення причин їх формування та прояву негативних наслідків за напрямами та конкретними заходами їх попередження та скасування. В цьому контексті принциповим питанням є вірне визначення та систематизація загроз і напрямів державної політики економічної безпеки держави. При їх визначенні виникає потреба у з'ясуванні причин, якими вони обумовлені, та систематизації низки заходів з реалізації основних напрямів забезпечення економічної безпеки.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Опрацювання теоретичної основи економічної безпеки надає можливість систематизувати вимоги щодо формування сутності, змісту, структури економічної безпеки держави. Визначення економічної безпеки повинно враховувати вимоги чинної системи національної безпеки України, бути органічно вбудованою підсистемою. Воно має бути стислим і ємним.

На нашу думку найкраще підкреслює значущість економічної безпеки як підстави для розвитку країни таке визначення: економічна безпека – це сукупність умов та факторів, які забезпечують незалежність національної економіки, її стабільність і стійкість, здатність до постійного поновлення та самовдосконалення.

Список літератури:

1. Бухвальд Е., Гловацкая Н., Лазуренко С. Макроаспекты экономической безопасности: факторы, критерии и показатели // Вопросы экономики. – 1994. – № 12. – С. 25-35.
2. Губський Б.В. Економічна безпека України: методологія виміру, стан і стратегія забезпечення: Монографія. – К.: ДП «Укрархбудінформ», 2001. – 122 с.
3. Єрмошенко М.М. Національні економічні інтереси: реалізація і захист // Актуальні проблеми економіки. – 2001. – № 1-2. – С. 18-24.
4. Єрмошенко М.М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення. – К.: КНТЕУ, 2001. – 309 с.
5. Жаліло Я.А. Економічна безпека держави, підприємства, особи в інтегрованому суспільстві // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – К.: ВПЦ «Київський ун-т», Ін-т міжнар. відносин. – 2001. – Вип.26. – С. 24-27.
6. Ипполитов К. Экономическая безопасность: стратегия возрождения России. – М.: РСПБ, 1996. – 263 с.
7. Концепція економічної безпеки України / Ін-т. економ. прогнозування; Кер. проекту В.М. Геєць. – К.: Логос, 1999. – 56 с.
8. Мунтіян В.І. Економічна безпека України. – К.: КИИЦ, 1999. – 463 с.
9. Новікова О.Ф. Соціальна безпека: організаційно-економічні проблеми і шляхи вирішення. – Донецьк.: ІЕП НАН України, 1997. – 460 с.
10. Пастернак-Таранушенко Г.А. Економічна безпека держави. Статика процесу забезпечення / За ред. проф. Б. Кравченка. – К.: Кондор, 2002. – 302 с.
11. Шлемко В.Т., Бінько І.Ф. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення. – К.: НІСД, 1997. – 144 с.

Кутузова М.М.
Восточноевропейский национальный унверситета имени Леси Украинки

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ, ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Аннотация
В статье анализируются исследования отечественных и зарубежных ученых для формирования концептуальных основ экономической безопасности. Прорабатывается понятийный и категориальный аппараты экономической безопасности. Определяются негативные тенденции в экономической сфере национальной безопасности и разрабатываются пути их преодоления.
Ключевые слова: национальная безопасность, экономическая безопасность, экономический интерес, экономическая необходимость, принципы, угроза, риск, механизмы.

Kutuzov M.M.
Lesya Ukrainka Eastern European National University

THEORETICAL BASIS OF THE STUDY, FORMATION AND DEVELOPMENT OF ECONOMIC SECURITY

Summary
This article analyzes the domestic and foreign research scientists form the conceptual basis of economic security. The conceptual and categorical apparatus of economic security are given. Identify negative trends in economic development and national security of the ways to overcome them.
Keywords: national security, economic security, economic interests, priorities, principles, threats, mechanisms of risk.

УДК 352.65

ПРАВИЛА УСПІШНОГО ВИКОРИСТАННЯ ТАЙМ-МЕНЕДЖМЕНТУ

Лазоренко Т.В., Дідченко Ю.О., Михайлова Є.Д.
Національний технічний університет
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Досліджено проблему неефективного використання робочого часу та запропоновано використання тайм-менеджменту для вирішення даної проблеми. Ігнорування можливих методів збільшення продуктивності і зменшення стресу може негативно позначатися на роботі. Запропоновані в статті методи носять частково науковий і частково авторський характер. Рекомендується застосовувати їх, виходячи з власних можливостей і характеру роботи.
Ключові слова: тайм-менеджмент, продуктивність, час, стрес, робота.

Постановка проблеми. Сьогодні, коли час – це гроші, дуже важливою є правильна організація роботи та забезпечення максимальної продуктивності. При цьому варто пам'ятати і про психічне здоров'я співробітників та робити все для того, щоб стрес не порушив нормальний хід роботи.

Емоційне напруження блокує продуктивність, призводить до швидкої стомлюваності і апатії. Тому, щоб не стати жертвою синдрому хронічної втоми, варто правильно керувати часом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну основу поняття «управління часом» або «тайм-менеджмент» досліджували такі науковці як: А. К. Гастев, П. М. Керженцев – керівник Ліги «Час» до створення якої привели громадські рухи боротьби за час. Девід Аллен – автор «Як привести справи в порядок. Мистецтво продуктивності без стресу», Гліб Архангельський: «Тайм-драйв. Як встигати жити і працювати».

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розгляд тайм-менеджменту як важливого інструмента ефективного управління часу, підвищення продуктивності та зменшення стресу.

Виклад основного матеріалу. Успіх підприємства або окремого індивідуума часто залежить від рівня ефективності праці. При неправильній організації робочого часу, компанія може нести збитки, втрачати свої позиції на ринку або розпастися в перші місяці свого існування. Співробітники ж бажають зробити свою роботу за мінімальний час, при цьому не втрачаючи якості. В результаті, великий проект робиться в останню ніч, людина ходить у стресі, її і так не найвища продуктивність падає і т.д.

Розглянемо великий список рекомендацій щодо управління своїм часом, які можуть знадобитись кожному з нас на різних етапах життя.

Для того, щоб підвищити продуктивність своєї праці й ефективно управляти робочим часом просто необхідно планувати свої щоденні справи. У цьому може допомогти тайм-менеджмент.

Тайм-менеджмент – це методика, за допомогою якої можна досягти значних результатів у кар'єрі шляхом правильного градуювання поставлених задач, розстановці пріоритетів щодо намічених справ, привласнюючи таким чином кожній із них свій рівень важливості.

У цьому може допомогти метод ABCD. Він полягає в тому, що всім поставленим задачам привласнюється певний рівень та пріоритетність виконання.

Сама суть методу – дуже проста: група завдань А – є найважливішою. Це термінові справи, які треба виконувати в першу чергу та які впливають на всю подальшу роботу, і відповідно мають найсерйозніші наслідки в разі невиконання. За першою групою завдань йдуть завдання групи В. За їх виконання треба братися тільки після втілення в життя справ групи А і т. д.

Група D – це незначущі завдання, яким потрібно сказати: «Геть!» й викреслити їх зі свого життя, щоб не затуманювати ними свій мозок та думки.

Для того, щоб ранжувати завдання за пріоритетом в рамках кожної групи можна використовувати цифри. Наприклад, найголовнішою справою до виконання буде –А1.

Таким чином, в першу чергу треба робити те, що принесе в майбутньому найбільшу вигоду та результат – про це говорить закон примусової ефективності. Послідовне вирішення завдань в залежності від їх пріоритетності – залог успіху. Також не треба представляти себе Юлієм Цезарем та хапатися за кілька справ одночасно. Кидаючи одне завдання, а потім повертаючись до нього знову, Ви знижуєте свою ефективність в 5 разів.

Існує ще одна класифікація, за якою можна ранжувати свої справи відповідно до їх важливості – це класифікація Ейзенхауера. Згідно з нею виділяється чотири групи завдань:

1. Термінові і важливі;
2. Важливі, але нетермінові;
3. Термінові, але неважливі;
4. Нетермінові і неважливі.

		Терміновість	
		не терміново	терміново
Важливість	важливо	запланувати час виконання задачі та виконати її особисто	одразу самостійно виконати
	не важливо	Не робити, відкинути	делегувати задачу компетентній особі

Першу групи складають найважливіші справи, до виконання яких потрібно приступити негайно і які несуть за собою найвагоміший ефект та результат.

До другої групи відносяться важливі завдання, які не стоять на даний момент часу в пріоритеті та їх можна відкласти на потім. Але якщо так робити постійно, то вони можуть перейти до першої групи й завдати немало хлопотів вико-

навцю. Саме тому для таких справ потрібно передбачити тимчасовий резерв.

Третю групу складають завдання, що не мають яскраво вираженого результату та незначно впливають на Ваш успіх, але віднімають багато Вашого часу та відповідно впливають на ефективність використання Вами робочого часу. Кількість таких справ потрібно зменшувати або передоручати іншим, що можуть з ними впоратися.

Останню групу складають завдання, які сміливо можна викреслити зі свого списку, адже вони ніяк не впливають на Ваш успіх.

Окрім ранжування завдань за пріоритетами, існує ще багато правил тайм-менеджменту, одним із яких є правило «6П» – Правильне Попереднє Планування Перешкоджає Погані Показники.

Для того, щоб підвищити шанси реалізації Ваших цілей та не закинути їх в дальній кут, обов'язково всі завдання потрібно записувати на папері. Такий перелік справ допоможе Вам чітко уявляти, що потрібно зробити, в якій послідовності та який це буде мати результат.

Метод Getting Things Done та ALPEN

Великою популярністю в англомовному світі користується методика Getting Things Done розроблена Девідом Алленом. Вона базується на тому, що записування всіх поточних справ, проектів та ідей дозволяє тримати пам'ять не перевантаженою і вільною для найголовнішого. Важливим компонентом методики є прийняття рішення про те, чи є можливість щось вдіяти по відношенню до різного роду інформації, яка надходить. Як способи реагування на нову інформацію пропонується або заносити дату в календар, або додавати її у список поточних дій, або розміщати у власній довідковій системі або при не достатній важливості відкладати на непередбачуване майбутнє чи повністю відкидати.

В німецькомовному світі відомим є метод ALPEN Лотара Зайверта. Планувати час пропонується використовуючи пять кроків, що відповідають першим літерам абревіатури ALPEN:

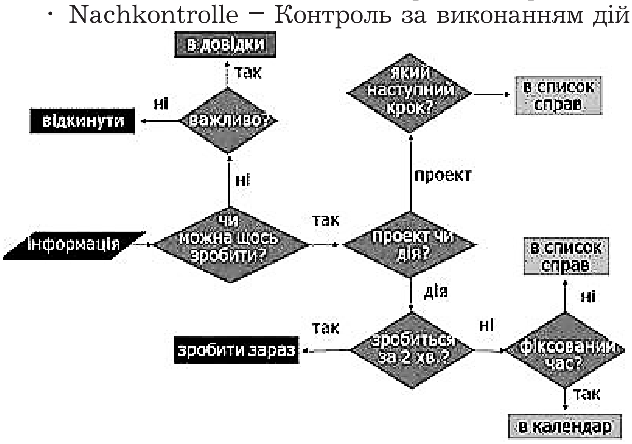
· Aufgaben, Termine und geplante Aktivitäten notieren – Нотувати завдання та заплановані дії

· Länge schätzen – Оцінювати тривалість виконання кожної дії

· Pufferzeiten einplanen – Включати у планування буферний час

· Entscheidungen treffen – Приймати рішення

· Nachkontrolle – Контроль за виконанням дій

Наступний список представляє собою **кілька порад** щодо планування Ваших цілей та завдань:

1. Плануйте з вечора. Виписуйте на аркуш усі свої справи до початку їх виконання. Це збільшить продуктивність на 25%. Так, прийшовши на роботу, Ви завжди будете розуміти з чого потрібно почати.

2. Працюйте зі списком протягом всього часу виконання завдань з нього. Додавайте нові справи, розміщуючи їх згідно з пріоритетом, та викреслюйте ті, що вже зроблені. Так Ви будете бачити, що список зменшується й Ви вже наближаєтесь до кінцевої мети, що додасть ще більше ентузіазму та енергії.

3. Завжди плануйте від більшого до меншого. Від своєї головної мети до тих маленьких завдань, що в довгостроковому періоді направлені на її виконання. Так Вас не буде бентежити складність та недосяжність кінцевої мети, і Ви з легкістю зможете приступити до виконання малих цілей.

4. Для кожного завдання визначайте термін його реалізації.

5. Правило 10/90. Пам'ятайте, що 10% часу, витраченого на планування до початку виконання завдань, заощадить 90% часу при їх вирішенні.

Уміння правильно організовувати та раціонально використовувати свій час зведе нанівець всю суєту щодо нестачі часу. Користуючись тайм-менеджментом Ви зможете зрозуміти, що на даний момент є головним, а що – другорядним, що потрібно зробити в першу чергу, а що можна залишити на потім, а що можна взагалі відкинути. Це вивільнить Ваш час та збільшить ефективність його використання. А як їм розпорядитися – вирішувати вже тільки Вам!

Ще кілька **авторських порад**:

1. Фільтруйте інформацію. Не перенасичуйте свій мозок зайвими даними, що не приносять Вам ніякої користі та ніяк не позначаються на Вашій роботі. Обирайте найважливішу інформацію, відсіявши іншу. Так Вам легше буде орієнтуватися в ваших думках, планах, що з них виходять, що значно скоротить час виконання поставлених задач.

2. Обходьте стороною все те, що марно займає Ваш час. Телевізор, Інтернет, соціальні мережі – все це привертає Вашу увагу та відволікає від самої справи, що потрібно виконати. Ви навіть не представляєте як швидко можна закінчити почату справу, якщо Ви вимкнете всі свої гаджети, перестанете відволікатися по різним дрібницям та будете використовувати свій час виключно на роботу з поставленими задачами. Заощадження часу в рази!

3. Головне – розпочати. Так, дуже складно розпочати роботу над поставленим завданням, якщо навіть близько не видно результату, що вийде після всіх прикладених зусиль. Тому завжди треба починати з малого. Потім Ви втягуєтеся в процес і вже навіть не хочете зупинятися. Наприклад, починаючи роботу над статтею не треба думати, що всі 10 сторінок потрібно написати саме зараз. Оберіть спочатку тему, знайдіть якісні джерела інформації, а потім написання вже «піде як по маслу».

4. Не переходьте від одного завдання до іншого поки його не закінчите. Не потрібно хапатися за кілька справ одночасно, так Ви не закінчите якісно й вчасно ні одної. Концентруйтеся тільки на одній.

5. Починайте свій трудовий день з найважчої та найважливішої справи – «з'їжте жабу на сніданок», так би мовити. Постійно відкладаючи це завдання Ви робите тільки гірше собі, адже морально на себе тиснете. А виконавши цю справу, Ви зможете видихнути з полегшенням, адже це найтяжче, що Ви повинні були зробити.

6. Принцип «кошик для сміття». Запам'ятайте, щоб досягти високих результатів у роботі, працюйте за чистим столом. Вчасно розбирайте всі свої папери, прощайтеся з непотрібними, таким чином звільняючи місце для нових. Уявіть, близько 30% свого часу ми витрачаємо на пошук потрібного документу! Так що швидко викидайте непотрібне в кошик для сміття та працюйте в чистоті!

7. Говоріть «Ні!» тим справам, що не стоять у Вас у пріоритеті. Не дозволяйте користуватися іншим Вашим особистим часом. Відмовляйте тактовно, щоб було зрозуміло, що відмовляєтесь Ви саме від завдання, а не від людини.

8. Працюйте в зручний для Вас час. Визначте найбільш продуктивний для Вас період часу та постарайтеся встигнути зробити максимум поставлених цілей за цей проміжок.

9. Зрозумійте й не судіть себе строго, коли в деякі дні Ви просто не можете зосередитися на роботі. Це нормально, коли іноді Ви можете працювати хоч цілодобово, а іноді – не можете робити нічого. Саме в пік Вашої активності намагайтеся робити по максимум.

10. Використовуйте техніку дедлайну. Встановлюйте терміни виконання всіх завдань особисто для себе на кожний день. Коли Ви маєте встановлені терміни виконання завдання, Ви станете більш сконцентрованими та продуктивними.

11. Те, що Ви працюєте довше ще не відповідає якості Вашої роботи. Використовуйте обмеження як можливість прийняти правильне рішення. Обмеження змушують сконцентруватися на основному.

12. Призначайте важливі зустрічі чи необхідні справи вранці. Частіше за все час до важливої події проходить непродуктивно.

13. Боріться з прокрастинацією. Використовуйте техніку Pomodoro. Тобто робіть невеликі перерви в 5 хвилин між основними годинами роботи. Велика кількість короткочасних перерв дозволить не відходити від основної роботи занадто далеко, при цьому мозок не буде знаходитися в постійному напруженні.

14. Делегуйте завдання, з якими можете справитися не тільки Ви, іншим. Користуйтеся допомогою інших, це значно вивільнить Ваш час на більш важливі справи.

15. Не забувайте про відпочинок! Як тільки з'являється така нагода – сміливо лягайте на диван та переключайте канали телевізору, щоб набратися втраченої за часи роботи енергії. Займатися тайм-менеджментом усюди, навіть переглядаючи ролики на YouTube!

Висновки і пропозиції. Існує багато методів організації власного часу. Тайм- менеджмент допомагає забезпечити максимальну продуктивність та зберегти про психічне здоров'я співробітників.

Емоційне напруження блокує продуктивність, призводить до швидкої стомлюваності і апатії. Тому, щоб не стати жертвою синдрому хронічної втоми, варто правильно керувати часом. Поєднання різноманітних методів, наведених у цій статті, приведе до найкращого результату саме для вас або для вашого підприємства.

Список літератури:

1. Тайм-менеджмент: простые способы управления временем // Інформаційний ресурс «ПСИ-ФАКТОР» // Режим доступу: http://psyfactor.org/lib/time-management-2.htm
2. 26 приемов тайм-менеджмента, о которых я не знал, когда мне было 20 лет // TIM- обучение Agile-методам // Режим доступу: http://tim.com.ua/2013/05/26-time-management-hacks-i-wish-i-know-at-20/
3. Тайм-менеджмент. Основные правила тайм-менеджмента! // Інтернет портал «Дневник успеха» // Режим доступу: http://dnevnyk-uspeha.com/psihologiya/taym-menedzhment-osnovnyie-pravila-taym-menedzhmenta.html

Лазоренко Т. В., Дидченко Ю.А., Михайлова Е.Д.
Национальный технический университет
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»

ПРАВИЛА УСПЕШНОГО ПРИМЕНЕНИЯ ТАЙМ-МЕНЕДЖМЕНТА

Аннотация
Исследована проблема неэффективного использования рабочего времени и предложено использование тайм-менеджмента для решения данной проблемы. Игнорирование возможных методов увеличения продуктивности и уменьшения стресса может негативно сказываться на работе. Предложенные в статье методы носят частично научный и частично авторский характер. Рекомендуется применять их исходя из собственных возможностей и характера работы.
Ключевые слова: тайм-менеджмент, производительность, время, стресс, работа.

Lazorenko T.V., Didchenko Y.O., Mikhailova E.D.
National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

SUCCESSFUL APPLICATION OF TIME MANAGEMENT

Summary
The problem of inefficient usage of time has been explored and solutions has been offered. Ignoring possible methods of increasing productivity and reducing stress can have a negative impact on the work. The methods proposed in the article are partly scientific and partly author's. It is recommended to apply them according to reader's own capacities and nature of the work.
Keywords: time management, productivity, time, stress, work.

УДК 645(045)

РОЛЬ КОРПОРАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ В СИСТЕМІ КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

Лозовський О.М., Петлінська Ю.О.
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

В статті, на основі дослідження поняття корпоративного управління, дається власне трактування даної економічної категорії. Проаналізовані існуючі підходи щодо визначення поняття корпоративного управління. Визначені відмінності між категоріями «корпоративне управління» та «управління організацією». Розглянуті основні фактори та елементи формування корпоративної культури на підприємстві. Розкрита роль корпоративної культури в системі корпоративного управління та її вплив на результативність господарської діяльності.
Ключові слова: управління підприємством, корпоративне управління, корпоративна культура, організаційні цінності, філософія компанії, організаційні принципи.

Постановка проблеми. В сучасних умовах розвитку управління, ефективність діяльності організацій, підприємств, установ багато в чому визначається рівнем розвитку корпоративного управління та корпоративної культури. Важливість ефективного корпоративного управління підприємством зростає, зокрема в наслідок впливу постійних змін зовнішнього середовища на діяльність організації, коли збут продукції та надання послуг стали значно складнішими за виробництво, як наслідок це поява нової практики управління, яка почала випереджати теорію. Більшість вітчизняних організацій лише розпочали формувати власну корпоративну культуру в системі загального управління, яка ґрунтується на кодексах етичної та корпоративної поведінки. Однак, необхідність формування корпоративної культури підприємства в умовах розвитку ринкових відносин не викликає сумнівів, адже в Україні навіть в останні десятиліття недооцінюють роль та значення корпоративної культури в системі корпоративного управління підприємством.

У процесі соціально-економічних реформ в Україні корпоративне управління та важливість такого аспекту як корпоративна культура в середині підприємства, поступово починає впроваджуватися у вітчизняний соціально-економічний простір.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний вклад у теоретичне обґрунтування формування механізму корпоративного управління внесли такі вчені, як С. Пішпек, С. Турнбулла, І. Храбова, О. Поважний, В. Євтушевський, Р. Капелюшніков, Д. Задихайло, Г. Козаченко, Н. Карачина, О. Кузьміна та ін. Зарубіжний досвід в області корпоративного управління відбитий в працях І. Ансоффа, Ф. Лопез, Т. Пітерса, Д. Кея, А. Сильберстона, А. Шлейфера та інших зарубіжних дослідників цієї проблеми.

Дослідження корпоративної культури, як однієї з ефективних сучасних форм управління розпочалися декілька десятиліть тому. Початківцями в цьому напрямі були Т. Пітерс, Р. Уотермен. Дослідженнями в цій сфері займаються такі зарубіжні та українські вчені, як І. Ансофф, М. Армстронг, П. Вейл, М. Грачов, Г. Даулінг, К. Камерон, Є. Капітонов, Ф. Котлер, Р. Кричевский, А. Маслоу, Б. Мільнер, Р. Рюттенгер, Г. Саймон, В. Співак, В. Шепель, А. Пригожин та ін. Але взаємозв'язок корпоративної культури і корпоративного управління у роботах науковців має загальнотеоретичний характер та потребує подальшого дослідження.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз останніх досліджень свідчить, що серед фахівців немає єдиного погляду щодо суті корпоративного управління. Досить часто під корпоративним управлінням розуміють систему взаємодій між учасниками корпоративних відносин, або специфічний процес управлін-

ня корпораціями та акціонерними товариствами. Недостатність досліджень корпоративного управління в системі загального менеджменту призвела до чіткого відокремлення управління корпораціями від управління підприємствами інших організаційно-правових форм.

Мета статті полягає у визначенні сутності корпоративного управління підприємством, аналізі різних підходів щодо поняття «корпоративне управління», дослідженні місця і ролі корпоративної культури в системі корпоративного управління.

Виклад основного матеріалу. Корпоративне управління є невід'ємною частиною загального менеджменту, воно є одним з його базових елементів і визначає, в першу чергу узгодження відносин власників і менеджерів. Корпоративне управління виокремилося на певному історичному етапі соціально-економічного розвитку, в епоху відділення функцій управління від власності, коли почали виникати нові організаційні форми ведення господарства, які з плином часу отримали назву акціонерних товариств, або корпорацій.

На сьогодні не існує чіткого розмежування предмету вивчення загального менеджменту і предмету корпоративного управління. З точки зору стратегії корпоративне управління спрямоване на забезпечення стійкого розвитку організацій шляхом формування найбільш ефективної організаційної структури. Ця структура, в свою чергу, повинна ґрунтуватися на оптимальному співвідношенні компетенції і відповідальності учасників корпоративного управління.

Корпоративне управління розглядає виконання господарських операцій працівниками й управління менеджерами, виходячи з найбільшої ефективності діяльності корпорації, враховуючи інтереси менеджменту організації та її власників. Але не завжди інтереси власників і корпорації збігаються. Тому корпоративне управління в системі загального менеджменту направлене на досягнення оптимального узгодження інтересів суб'єктів корпоративних відносин – власників, менеджерів, працівників, товариства [1].

На сьогоднішній день можна виділити ряд підходів до визначення сутності корпоративного управління (табл. 1).

На сьогоднішній день не існує єдиного підходу до визначення сутності корпоративного управління у роботах як західних, так і вітчизняних науковців.

Найбільш поширеною точкою зору тлумачення даного терміну є визначення корпоративного управління П. Кочрана і С. Вартіка. На їх погляд «корпоративне управління – це захисний механізм, що охоплює багато аспектів, які стосуються концепцій, теорій і практики рад директорів. Це галузь, що концентрується на взаєминах між радою директорів, акціонерами, вищим менеджментом, регуляторами, аудиторами й іншими стейкхолдерами» [2, ст. 6, 9].

Цікавим на наш погляд є визначення даної економічної категорії американськими дослідниками Р. Монксом і Н. Міноу. Вони інтерпретують корпоративне управління як стосунки між різними учасниками у визначенні напрямів розвитку і діяльності корпорації. За цим визначенням до груп учасників віднесено акціонерів, менеджерів, членів ради директорів, працівників, покупців, постачальників, кредиторів й інші зацікавлені групи [3, ст. 18].

Серед українських вчених, заслуговує на увагу формулювання даного явища доктором економічних наук, професором Академії митної служби України Вакульчиком О.М., який вважає, що корпоративне управління – це сукупність дій менеджерів і власників акціонерного капіталу, які діють у межах чинного законодавства та забезпечують процес залучення фінансових і трудових ресурсів і їх ефективного використання з метою задоволення інтересів усіх учасників корпоративного управління відповідним розподілом створеної вартості [4].

Таким чином, у наведених вище трактуваннях корпоративне управління розглядається або як система взаємодій між учасниками корпоративних відносин, або як специфічний процес управління, спрямований на одержання прибутку, або як поєднання цих двох підходів. Більшість нау-

Таблиця 1

Підходи до визначення корпоративного управління

Підходи	Трактування
Правовий	Система відносин між органами управління акціонерним товариством, його власниками та зацікавленими особами з питань функціонування компанії
Економічний	Процес управління, спрямований на ефективне та раціональне використання ресурсів, націлений на отримання прибутку
Соціальний	Управління компанією як суспільним інститутом, якому суспільство надає ресурси для того, щоб воно забезпечило задоволення потреб соціуму
Психологічний	Управління, що породжує корпоративну культуру, тобто комплекс загальних традицій, установок, принципів поведінки
Галузь знань	Наука про управління, що досліджує досвід та особливості управління акціонерними товариствами
Із позиції компанії	Забезпечення виживання компанії та її безперервного розвитку
Із позиції акціонера	Політика та практична діяльність наглядової ради компанії, що сприяє захисту прав акціонерів-її власників
Із позиції великого інституційного інвестора	Управління, яке сприяє тому, щоб вкладення не були пов'язані зі значними ризиками та забезпечували довгострокові гарантії збереження та збільшення вкладеного капіталу
Із позиції фінансової системи	Визначено інституційні угоди, що забезпечують трансформацію збережень в інвестиції та розділяють ресурси серед альтернативних користувачів у індустріальному секторі

Джерело: [1]

ковців трактують поняття корпоративного управління досить вузько, акцентуючи увагу перед усім на такі ключові елементи, як «управління корпоративними правами», «система органів управління та їх взаємодія», «система взаємовідносин між учасниками корпорацій», «регламентація законодавчими та нормативними актами, внутрішніми документами та положеннями», «забезпечення максимально можливого прибутку».

Проте ми пропонуємо поглянути на процес корпоративного управління більш широко, не прив'язуючись до форм власності (корпорацій, акціонерних товариств і т.д.) та органів їх правління. Зважаючи на це, трактування корпоративної культури буде синонімом поняття «управління підприємством», що являє собою цілеспрямовану діяльність керівника, поєднання методів, засобів і форм ефективного координування роботи працівників для досягнення поставлених завдань або визначених цілей. Таким чином, «корпоративне управління» і «управління організацією» будуть ідентичними за своєю суттю, проте, відрізнятимуться реалізацією тих управлінських функцій, які притаманні різним організаційним формам підприємства.

Процес корпоративного управління стосується передусім формулювання стратегії, визначення цілей і завдань діяльності організації, планування і прогнозування поточної і майбутньої діяльності, питань контролю і моніторингу діяльності, мотивації праці її персоналу тощо. Усе перелічене вище відноситься до функцій корпоративного управління. Для виконання цих функцій необхідне використання ряду методів управління. Найбільш поширеними методами управління будь-якою організацією незалежно від її форми власності є організаційно-адміністративні, економічні та соціально-психологічні (табл. 2) [1].

У пошуках шляхів більш ефективного розвитку підприємства, керівники здебільшого спираються лише на економічні фактори та методи управління, не враховуючи той факт, що будь яка організація – це люди які в ній працюють, на трудову поведінку та діяльність яких мають величезний вплив внутрішньо організаційний клімат або, іншими словами, середовище в якому вони працюють. Тобто, поряд з такими факторами, як виробничі потужності, технології, фінансові ресурси, до найбільш вагомих факторів можна віднести і корпоративну культуру, яка являє собою певну сукупність правил і стандартів, які визначають взаємодію та узгодженість між членами колективу, управлінських ланок, структурних підрозділів і головними факторами розвитку компанії. В основі корпоративної культури лежать ті ідеї, погляди, основні цінності, що розділяються всіма членами компанії.

Ефективно визначену і побудовану корпоративну культуру слід розглядати як потужний стратегічний інструмент, що дозволяє координувати роботу усіх структурних підрозділів та окремих членів колективу для досягнення поставлених цілей організації.

В сучасних умовах зростає інтерес до корпоративної (організаційної) культури, як до феномену, що впливає на успіх бізнесу. Усвідомлення менеджерами того, що корпоративна культура є інструментом, що дає можливість орієнтувати всі підрозділи й окремих співробітників на загальні цілі, мобілізувати ініціативу працівників, забезпечити лояльність і полегшити спілкування, призводить до збільшення продуктивності і результативності діяльності підприємства [7].

В більшості передових компаній світу ведеться цілеспрямована робота з формування корпоративної культури і управління нею. Зважаючи на закордонний досвід, деякі вітчизняні компанії тільки починають усвідомлювати потребу у формуванні, введенні, поширенні і закріпленні корпоративної культури, що дозволить їм більш ефективно досягати цілей й економічного успіху (економічної першості) на ринку. Тим не менш, слід пам'ятати що особливості формування корпоративної культури обумовлюються такими факторами, як національні особливості, менталітет, традиції, культура, конкретними політичними та економічними умовами в країні, а також стилем керівництва і професійною культурою. Тобто, культура в організації може формуватись свідомо її провідними членами – керівництвом і

Таблиця 2

Методи управління підприємством

Методи управління	Складові	Характеристика
Економічні (орієнтовані на групові та індивідуальні економічні інтереси людей)	Методи прямого економічного впливу	- організаційно-виробниче планування - цільові комплексні програми - бізнес-планування - комерційний розрахунок - система внутрішніх економічних регуляторів
	Методи непрямого економічного регулювання	- загальнодержавні (галузеві) комплексні цільові програми - система загальнодержавних, місцевих і внутрішніх економічних регуляторів господарської діяльності
Організаційно-розпорядчі (ґрунтуються на таких індивідуальних і групових властивостях людей, як почуття обов'язку, відповідальності, дисципліни)	Організаційно стабілізуючі методи	- регламентування - нормування - інструктування
	Розпорядчі методи	- директиви - постанови - накази - розпорядження
Соціально-психологічні	Система засобів і важелів впливу на соціально-психологічний клімат у колективі, на трудову і соціальну активність працівників. Вони спрямовані на гармонізацію соціальних відносин у колективі шляхом формування єдиних цінностей та філософії конкретної організації	

Джерело: [1]

співробітниками компанії, або довільно з часом під впливом різних внутрішніх і зовнішніх факторів [8].

Враховуючи вище названі фактори, базовим елементом формування корпоративної культури в компанії, на нашу думку, повинні бути її організаційні цінності. Саме цінності, що базуються на спілкуванні працівників, їх інтересах і стимулах, цінності що є зрозумілими для підлеглих і збігаються з цінностями компанії, найчастіше стають тією ключовою ланкою, від якої залежить згуртованість співробітників, формується єдність поглядів і дій, а, отже, забезпечується досягнення цілей організації. До таких цінностей можна віднести:

1) єдність цілей організації з інтересами і цілями співробітників;
2) задоволення споживачів;
3) лідируючі ринкові позиції;
4) заохочення ініціативності та новаторства співробітників;
5) розвиток персоналу;
6) внутрішньо організаційні принципи;
7) віра в керівництво;
8) знаково-символічна система (внутрішньо організаційні свята та традицій, статус, фірмовий одяг, гасла тощо) та інші.

Навряд чи можливо навести який-небудь узагальнений, вичерпний перелік корпоративних цінностей, оскільки корпоративна культура майже завжди є оригінальним поєднанням специфіки діяльності організації, філософії, цінностями, відносинами, нормами, звичками, традиціями притаманними кожній компанії.

На нашу думку, першочерговий вплив на формування корпоративної культури здійснює філософія компанії, яка включає етичні принципи, що лежать в основі мислення і діяльності керівництва цієї компанії. Формування ключових принципів діяльності організації має за свою головну мету створення в навколишньому середовищі та в очах співробітників компанії її певний образ, або імідж. Ці принципи повинні бути постійно у полі зору працівників, проголошуватися керівництвом у промовах, відображатися в документах, включаючи рекламні ролики, білдборди тощо. Як приклад, можна привести принципи декількох відомих компаній. Так у компанії Nordstorm прагнуть «Бути частиною особливого», а головний принцип Sonny – «Бути новатором, не наслідувати інших, робити неможливе!». Безсумнівно можна стверджувати, що принципи організації, згуртовують співробітників, зміцнюють корпоративних дух, що в результаті сприяє більшій віддачі, підвищенню ефективності та продуктивності праці, результативності діяльності підприємства в цілому.

Отже, значення корпоративної культури для розвитку будь-якої організації визначається наступними обставинами:

1) вона надає співробітникам одночасно організаційну ідентичність та індивідуальність, визначає внутрішньо колективне уявлення про компанію, сприяє згуртованості колективу та зміцнює корпоративний дух. Це створює у працівників відчуття надійності самої організації та свого положення в ній, сприяє формуванню соціальної захищеності;

2) знання основ культури організації власної компанії допомагає новим працівникам правильно розуміти та сприймати події що відбуваються в ній, виокремлювати в них все найбільш важливе і суттєве;

3) внутрішня організаційна культура, більш ніж що інше, стимулює самосвідомість і високу відповідальність працівника, який виконує поставлені перед ним завдання. Визнаючи і нагороджуючи таких людей, організаційна культура виділяє їх як зразків для наслідування. Подібний підхід до формування рольових моделей (зразків для наслідування) у компаніях, що відрізняються сильною організаційною культурою, вважається однією з найбільш ефективних і постійно діючих форм просування корпоративних цінностей.

Висновки і пропозиції. З метою забезпечення стабільного розвитку підприємства та підвищення ефективності його діяльності, керівництву потрібно, перш за все визначити пріоритетні напрямки корпоративного управління, а саме формування відповідної корпоративної культури, не спираючись тільки на економічні методи управління.

Правильно сформовану і побудовану корпоративну організаційну культуру варто розглядати як могутній стратегічний інструмент, що дозволяє координувати роботу всіх структурних підрозділів та окремих членів колективу для досягнення поставлених цілей у рамках обраної місії. Тому корпоративна культура повинна знаходитися в центрі постійної уваги менеджерів. Вона має сприяти досягненню ефективних результатів діяльності підприємства на основі наближення інтересів адміністрації і персоналу. Формування позитивної корпоративної культури дасть змогу досягти загальних цілей організації, підвищити конкурентоспроможність підприємства як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках.

Список літератури:

1. Корпоративне управління: підручник / В.Ф. Пуртов, В.П. Третяк, М.М. Кудінова; Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2011. – 363 с.
2. Довгань Л.Є., Пастухова В.В., Савчук Л.М. Корпоративне управління: Навчальний посібник. – К.: Кондор, 2007. – 180 с.
3. Monks A. Corporate Governance, Third Edition / Monks A., Minow N. – London: Blackwell Publishing, 2007. – 285 ст.
4. Вакульчик О.М. Корпоративне управління: економіко-аналітичний аспект / Вакульчик О.М. – Дніпропетровськ: Пороги, 2003. – 257 с.
5. Поважний О.С. Корпоративне управління: підручник / О.С. Поважний, Н.С. Орлова, А.О. Харламова. – К.: Кондор, 2013. – 244 с.
6. Євтушевський В.А. Основи корпоративного управління: Навч. посіб. / Євтушевський В.А. – К.: Знання-Прес, 2002. – 317 с.
7. Захарчин Г.М. Корпоративна культура [Текст]: навч. посібник / Г.М. Захарчин [та ін.]; заг. ред. Г.М. Захарчин. – Львів: Новий світ-2000, 2011. – 342 с.

8. Лозовський О.М. Застосування світового досвіду мотивації праці на вітчизняних підприємствах / О.М. Лозовський, О.В. Хомко // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Випуск 8, 2014 – Ч. 3. – С. 87-90.

Лозовский А.Н., Петлинская Ю.А.
Винницкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

РОЛЬ КОРПОРАТИВНОЙ КУЛЬТУРЫ В СИСТЕМЕ КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЕМ

Аннотация
В статье, на основе исследования понятия корпоративного управления, преподносится собственная трактовка данной экономической категории. Проанализированы существующие подходы к определению понятия корпоративного управления. Определены различия между категориями «корпоративное управление» и «управление организацией». Рассмотрены основные факторы и элементы формирования корпоративной культуры на предприятии. Раскрыта роль корпоративной культуры в системе корпоративного управления и его влияние на результативность хозяйственной деятельности.
Ключевые слова: управление предприятием, корпоративное управление, корпоративная культура, организационные ценности, философия компании, принципы.

Lozovskyi O.M., Petlinska Y.O.
Vinnytsia Institute of Trade and Economics
Kyiv National University of Trade and Economics

THE ROLE OF CORPORATE CULTURE IN CORPORATE GOVERNANCE OF AN ORGANIZATION

Summary
The authors gave their own definition of corporate governance in the article. The concepts of interpretation of corporate governance were analyzed. The differences between corporate governance and management of an organization were determined. The main factors and elements of forming of corporate culture in an organization were examined. The role of corporate culture in corporate governance and its influence on the efficiency of the economic activity of the organization was explained.
Keywords: management of organization, corporate governance, corporate culture, values of organization, philosophy of organization, principles.

УДК 336.143.2:352

ФОРМУВАННЯ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

Макарчук І.М., Малишко В.В., Пучко А.О.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

Розглянуто основні теоретичні та практичні аспекти формування місцевих бюджетів в умовах децентралізації. Охарактеризовано сучасний стан формування місцевих бюджетів. Проаналізовано розвиток місцевих бюджетів за 2015-2016 роки. Вказано на джерела наповнення та проблеми у сфері формування місцевих бюджетів в Україні.

Ключові слова: місцеві бюджети, децентралізація, доходи, міжбюджетні відносини, податки, фінансове забезпечення, дотації вирівнювання.

Постановка проблеми. Місцевим бюджетам як основній фінансовій базі органів місцевого самоврядування належить особливе місце в бюджетній системі нашої держави.

В Україні необхідно запроваджувати найсучасніші підходи до формування та розподілу доходів місцевих бюджетів, зокрема нові засоби автоматизації, адже успіх економічного розвитку значною мірою залежить від створення оптимального розміру місцевих бюджетів та форм бюджетних взаємовідносин, чіткого механізму вирівнювання горизонтальних і вертикальних дисбалансів у бюджетах усіх рівнів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні аспекти бюджетної децентралізації та проблеми її вдалого провадження в Україні присвячено наукові праці В. Базилевича, Т. Боголіб, С. Буковинського, О. Василика, С. Гасанова, Н. Євтушенко, В. Кравченка, О. Крайника, О. Кириленко, Л. Лисяк, І. Луніної, Ю. Остріщенко, К. Павлюка, Г. П'ятаченка, О. Романенко, І. Чугунова та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Науковці у своїх працях розглядали та досліджували дуже багато питань з приводу бюджетної децентралізації.

Проведення реформи бюджетної децентралізації має здійснюватися поетапно, цілеспрямовано, супроводжуватися моніторингом результатів і пошуком шляхів виправлення помилок, тому ці питання залишаються відкритими та дискусійними, що потребують подальших досліджень.

Метою статті є обґрунтування та аналіз сучасного стану формування місцевих бюджетів в умовах децентралізації.

Виклад основного матеріалу. До 2015 р. в Україні діяла система міжбюджетних відносин, заснована на централізованій моделі бюджетного федералізму, основні риси якої були успадковані від адміністративно-командної системи управління.

Централізація фіскальних функцій держави обмежувала місцеві органи влади в реалізації основних функцій управління бюджетним процесом на місцях.

Це проявлялося в їхній залежності від державного бюджету внаслідок збереження пріоритетності нормативного методу розподілу бюджетних коштів і високій частці трансфертів у доходах місцевих бюджетів, що негативно вплинуло на розвиток міжбюджетних відносин у ринковій економіці. З 2015 р. в результаті змін у бюджетному та податковому законодавстві вперше за часів незалежності зроблено спробу децентралізувати систему міжбюджетних відносин. Сприяти бюджетній децентралізації повинен був прийнятий 28 грудня 2014 р. Закон про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин.

Для оцінки ступеня бюджетно-фінансової децентралізації використовують показник частки регіональних (місцевих) рівнів управління у доходах і видатках консолідованого бюджету. Показником високого рівня децентралізації є частка місцевих видатків на рівні більш як 45% загальнодержавних видатків, середнього рівня – 30-45%, а низького рівня – менш як 30% [1].

Відповідно до Бюджетного кодексу, відбулись значні зміни до підходів у формуванні видаткових повноважень, які делегуються виключно на рівень міста обласного значення, районний рівень та рівень територіальних громад, які будуть об'єднані.

Починаючи з 2015 року місцеві бюджети отримують такі нові види трансфертів: освітня субвенція, субвенція на підготовку робітничих кадрів та медична субвенція.

Перші результати бюджетної децентралізації такі: на місцевому рівні, сільські ради можуть забезпечити себе самостійно. Але це не повинно стати причиною відмови від об'єднання територіальних громад. Оскільки об'єднані громади, бюджети яких будуть прирівняні до бюджетів міст обласного значення і районів, і, крім зазначених податків, одержуватимуть ще й 60% податку з доходів фізичних осіб та інші доходи. Крім того, об'єднання громад дозволить оптимізувати видатки на утримання апарату управління, а головне – значно покращить якість надання адміністративних та соціальних послуг населенню [2].

На сьогодні постійне прагнення до самостійності місцевих бюджетів, до подальшого розвитку та зміцнення місцевого самоврядування вимагає більшої фінансової незалежності та життєздатності органів місцевої влади. Рівень розвитку країни та зростання добробуту населення безпосередньо залежать від зростання сильної місцевої влади, яка здатна забезпечувати належне фінансування закладів освіти, культури, охорони здоров'я, вирішувати проблеми та відстоювати інтереси населення, тощо. Дія інституту місцевого самоврядування є нормою демократичного розвитку країни, що передбачає широку автономію населення у вирішенні питань самоврядного розвитку. Все це є фундаментальною умовою для децентралізації

бюджетних коштів, як однієї з моделей функціонування міжбюджетних відносин [3].

За кількістю місцевих бюджетів наша держава серед європейських країн поступається тільки Франції. Станом на 01.01.2016 р. кількість місцевих бюджетів в Україні становила 10838 одиниць, з них 24 обласних, 460 районних, 148 міст обласного і 224 міст районного значення, 592 селищних, 27 – бюджети районів у містах, 9199 сільських бюджетів, 4 районних бюджетів, які не мають міжбюджетних відносин, 159 бюджетів об'єднаних територіальних громад та бюджет м. Києва [4].

Існуюча система формування місцевих бюджетів має низку серйозних недоліків:

– високий ступінь концентрації фінансових ресурсів у державному бюджеті країни, що знижує значення регіональних і місцевих бюджетів у вирішенні життєво важливих для населення завдань;

– низька частка закріплених доходів (податкових платежів) у структурі надходжень до регіональних і місцевих бюджетів;

– практично щорічна зміна видів податків, що зараховуються до місцевих бюджетів;

– відсутність єдиних та досить стабільних нормативів (наприклад, на кілька років) відрахувань від загальнодержавних податків до місцевих бюджетів.

Водночас головною проблемою фінансового забезпечення органів місцевої влади є неефективне використання отриманих трансфертів на місцях, що, своєю чергою, негативно відображається на соціально-економічному розвитку регіонів.

Загалом серед проблем у сфері формування місцевих бюджетів в Україні найбільш суттєвими, на нашу думку, є такі:

– нестабільність доходної бази;

– другорядність місцевих податків і зборів порівняно із загальнодержавними;

– недостатнє фінансування з державного бюджету;

– наявність місцевих податків, витрати на адміністрування яких перевищують надходження від них;

– невеликий перелік місцевих податків і зборів порівняно з іншими країнами;

– незначна фіскальна роль місцевих податків і зборів і, як наслідок, низька їх питома вага в доходах місцевих бюджетів [5].

Отже, для того, щоб місцеві бюджети насправді стали основою фінансової самостійності місцевої влади, потрібно здійснити комплекс взаємопов'язаних заходів. По-перше, необхідно поступово переходити до децентралізації державних фінансів. Головною умовою такої децентралізації є чіткий розподіл компетенції між органами центральної влади та органами регіонального та місцевого самоврядування. По-друге, потрібно надати органам місцевого самоврядування можливість самостійно встановлювати перелік місцевих податків і зборів та їх ставки в мірі та адекватності виконуваних ними функцій.

Ще одним джерелом поповнення місцевих бюджетів могли б стати місцеві позики, але, на жаль, в Україні вони не набули належного поширення, притаманного європейським країнам [6].

Процес децентралізації розширює можливості розвитку об'єднаних територіальних громад та їх економічну самостійність. Децентралізація, і як наслідок посилення фінансової спроможності бюджетів об'єднаних територіальних громад, забезпечують можливість їх сталого розвитку.

Окрім цього, зазначимо, що важливою умовою вирішення проблеми зміцнення дохідної бази місцевих бюджетів є розширення прав органів місцевого самоврядування у сфері встановлення податків і зборів, а також створення багатоканальної системи формування бюджету, на основі якої кожен рівень бюджетної системи повинен мати власні закріплені доходи. Обсяг цих доходів має бути достатнім для забезпечення функцій і обов'язків, які покладаються на той чи інший рівень влади.

За умови прийняття змін до Бюджетного та Податкового кодексів місцеві громади зможуть самостійно формувати власні бюджети, не чекаючи формування центрального, як це робиться сьогодні. Розширюються дохідні джерела, база адміністрування та надання права органам місцевого самоврядування регулювати ставки місцевих податків і зборів у межах, визначених Податковим кодексом.

Ще одна новація повинна полягати в тому, щоб надати бюджетним установам право вибору де обслуговуватися – у казначействі чи комерційному банку [7].

На сучасному етапі Україна неухильно спрямовує свої зусилля на реалізацію євроінтеграційного курсу, виконання міжнародно-правових зобов'язань, в тому числі з питань розвитку місцевої і регіональної демократії.

Подальша демократизація суспільства, децентралізація влади на засадах субсидіарності були і залишаються пріоритетами України.

Важливу роль у цих процесах відіграє реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади відповідно до основних положень Європейської хартії місцевого самоврядування, яка стала невід'ємною складовою національного законодавства у цій сфері.

Підтвердженням тому стало визначення в програмних документах Президента, Уряду та Верховної Ради України пріоритетів серед яких – децентралізація влади, передача фінансових ресурсів та зміцнення матеріально-фінансової основи органів місцевого самоврядування, задоволення інтересів громадян в усіх сферах життєдіяльності на відповідних територіях, надання високоякісних та доступних публічних послуг населенню, узгодження інтересів держави і територіальних громад.

Впровадження реформи розпочато на основі Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади, Програми діяльності Уряду, «Стратегії – 2020» Президента України та відповідного плану з їх реалізації.

Першочерговим кроком на шляху реформи місцевого самоврядування стало завдання щодо фінансової децентралізації, зокрема передачі органам місцевого самоврядування додаткових бюджетних повноважень і стабільних джерел доходів для їх реалізації; стимулювання територіальних громад до об'єднання та переходу на прямі міжбюджетні відносини з державним бюджетом з відповідним ресурсним забезпеченням на рівні міст обласного значення тощо.

Наступним важливим кроком – стало прийняття Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» та Методики формування спроможних територіальних громад, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України у квітні 2015 року з метою запровадження правових засад формування спроможних територіальних громад шляхом підвищення їх фінансової та економічної спроможності [8].

Проведення бюджетної децентралізації в Україні у формі збільшення повноважень місцевих органів влади на ресурсів місцевих бюджетів триває вже кілька років і кожний раз декларується в Основних напрямках бюджетної політики.

В реформуючій системі децентралізації бюджетних ресурсів розширено джерела наповнення місцевих бюджетів за рахунок:

1) передачі доходів з державного бюджету (100% плати за надання адміністративних послуг, 100% державного мита, 10% податку на прибуток підприємств приватного сектору економіки);

2) запровадження акцизного податку з реалізації суб'єктами господарювання роздрібної торгівлі підакцизних товарів (пиво, алкогольні напої, тютюнові вироби, нафтопродукти) за ставкою 5 відсотків вартості реалізованого товару;

3) розширення бази оподаткування податку на нерухомість шляхом включення до оподаткування цим податком комерційного (нежитлового) майна та автомобілів з великим об'ємом двигуна;

4) збільшення нормативу зарахування до місцевих бюджетів екологічного податку з 35% до 80%.

Якщо реформи в податковій системі можна віднести до позитивних моментів, то зміна трансфертної політики передбачає «світле майбутнє» тільки для економічно сильних територій. Обидва процеси будуть відбуватись паралельно і не можуть бути здійснені в різний час. Ні для кого не секрет, що переважна більшість регіонів України є дотаційними і це може означати, що місцеве самоврядування ще не готове переходити на самозабезпечення. Зміна податкової системи відіграє важливу роль у формуванні місцевих бюджетів, проте регіони повинні запрацювати не лише формально, але й створити чи відновити існуючі джерела існування – надходження та доходи місцевих бюджетів, які спроможна забезпечити лише реальна економіки [9].

Однією з важливих змін до Бюджетного кодексу України стала зміна, що передбачає можливість зберігати зекономлені кошти на кінець звітного періоду на рахунках органів місцевого

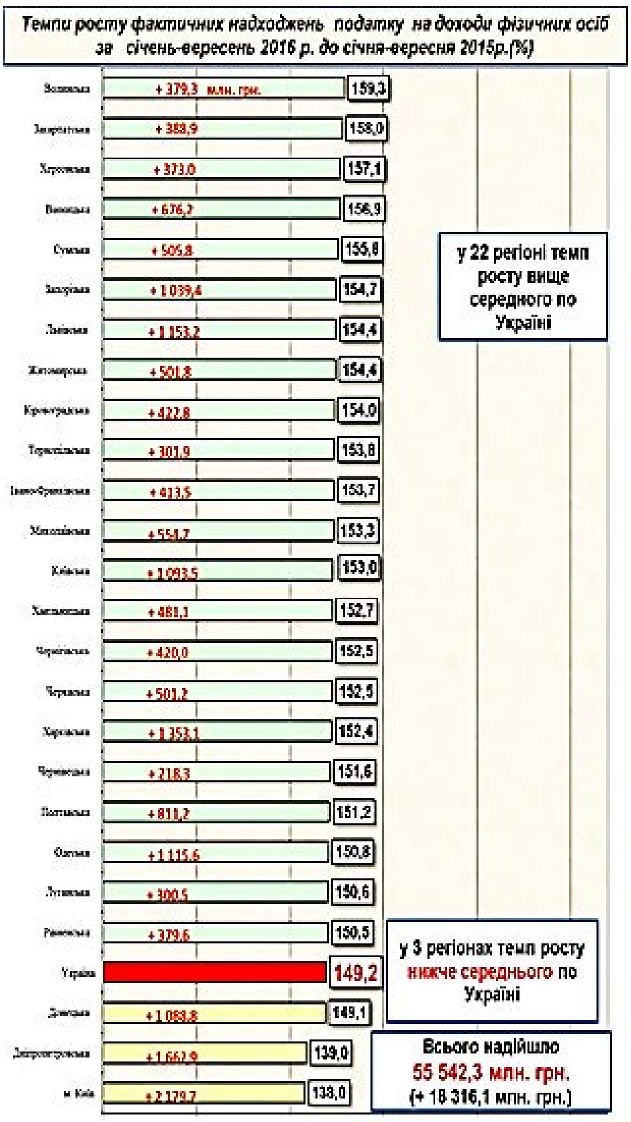

Рис. 1. Темпи росту фактичних надходжень податку на доходи фізичних осіб за січень-вересень 2016 р. до січня-вересня 2015 р. (%)

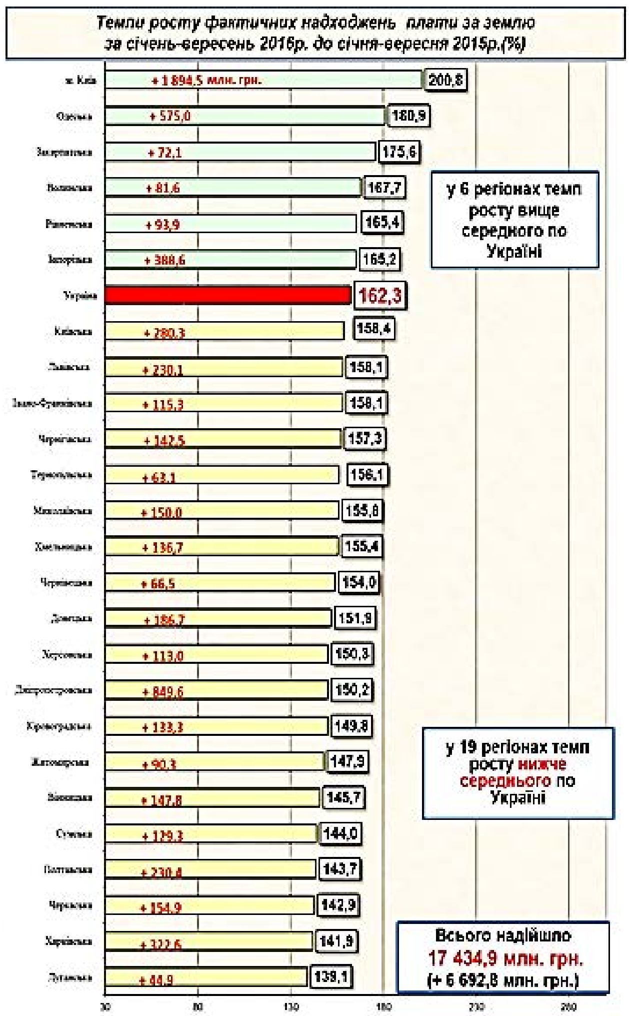

Рис. 2. Темпи росту фактичних надходжень плати за землю за січень-вересень 2016 р. до січня-вересня 2015 р. (%)

самоврядування і використовувати їх наступного року. Таким чином місцеві чиновники отримали мотивацію заощаджувати. Раніше будь-що необхідно було використати і списати кошти з рахунків до кінця року, то тепер така практика повинна відійти в минуле. Ще однією важливою новацією є можливість розміщувати тимчасово вільні кошти спеціального фонду місцевих бюджетів в комерційних банках. З однієї сторони це вирішує проблему затримки виплат з казначейства, з іншої – позбавляє можливості місцеву владу отримувати безвідсоткові кредити на покриття тимчасових касових розривів в місцевих бюджетах [10].

Аналіз виконання місцевих бюджетів за 2015 рік показав, що реалізація реформи міжбюджетних відносин, незважаючи на песимістичні настрої на стадії прийняття змін, дала позитивні результати.

Приріст надходжень до загального фонду проти 2014 року склав 29,6 млрд. грн., або 42,1 відсотка, тоді як за експертною оцінкою фахівців Міністерства фінансів він прогнозувався в сумі 22,4 млрд. гривень.

Як результат у 2015 році до загального фонду місцевих бюджетів надійшло 99,8 млрд. грн., що складає 116,0 відсотка до річних призначень, затверджених місцевими радами.

Також зазнала змін структура видатків місцевих бюджетів. Зросла частка видатків на виконання самоврядних повноважень, що свідчить про підвищення видаткової автономності місцевих бюджетів та ефективності використання бюджетних коштів на місцевому рівні.

Так, частка видатків на житлово-комунальне господарство збільшилась з 1,9 відсотка до 4,5 відсотка, або на 7,0 млрд. гривень. Зросла частка видатків на транспорт і дорожнє господарство з 1,4 відсотка у 2014 році до 2,3 відсотка у 2015 році, або на 2,9 млрд. гривень.

Разом з цим, забезпечено відповідність фінансового ресурсу реальним потребам місцевих бюджетів у здійсненні видатків на делеговані державою повноваження.

Ще одним позитивним аспектом реформи міжбюджетних відносин є збільшення інвестиційних ресурсів місцевих бюджетів. Обсяг капітальних видатків за 2015 рік склав 32,2 млрд. грн. або 11,5 відсотка від обсягу видатків загального та спеціального фондів місцевих бюджетів. Це на 18,6 млрд. грн. або на 136,8 відсотка більше, ніж було у 2014 році.

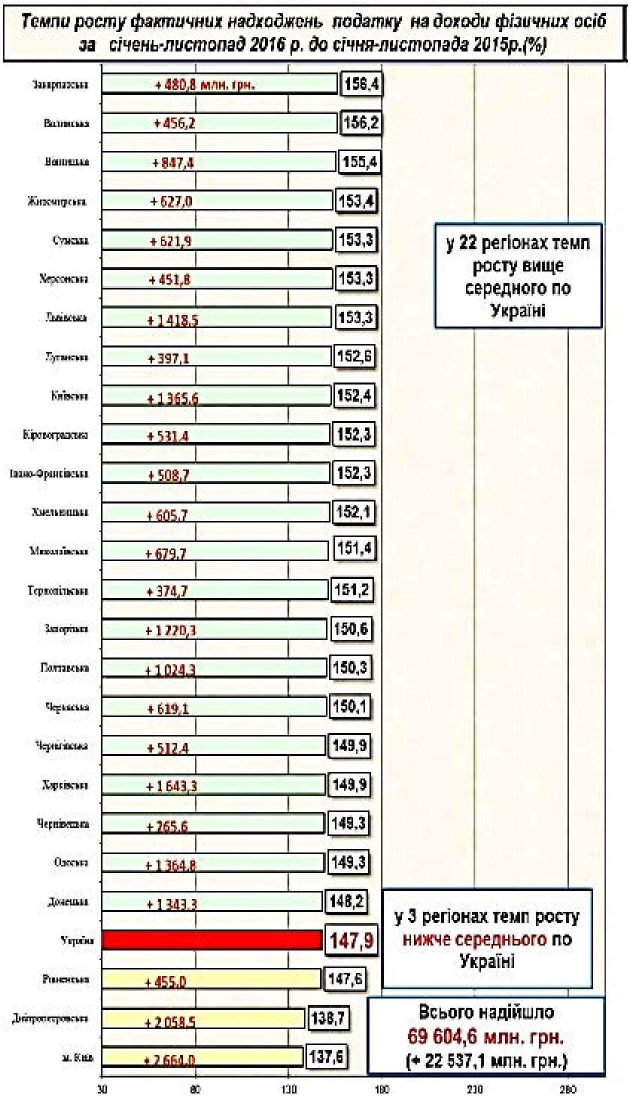

Рис. 3. Темпи росту фактичних надходжень податку на доходи фізичних осіб за січень-листопад 2016 р. до січня-листопада 2015 р. (%)

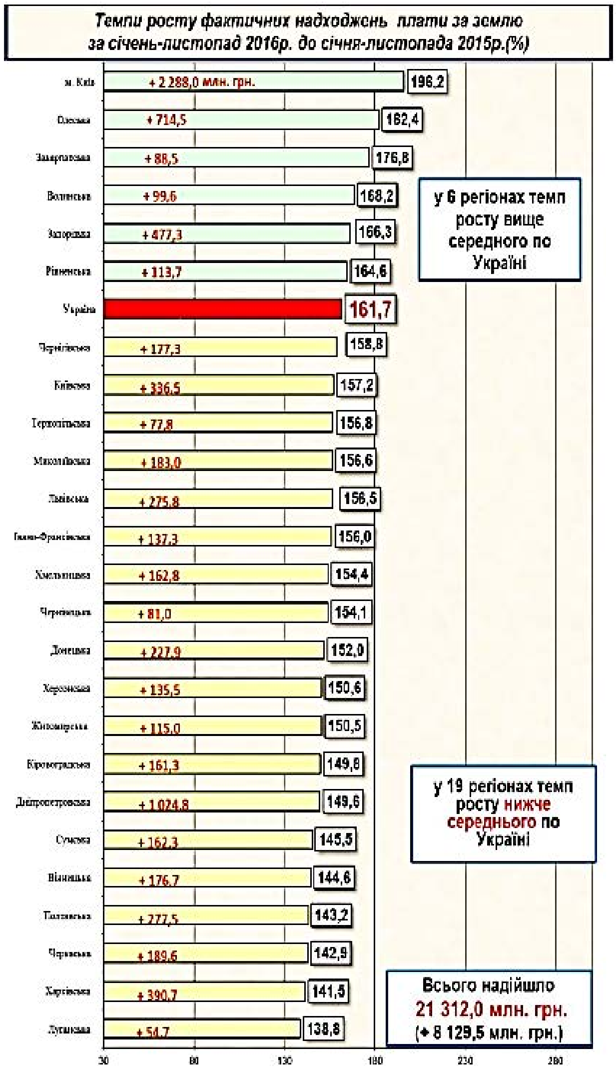

Рис. 4. Темпи росту фактичних надходжень плати за землю за січень-листопад 2016 р. до січня-листопада 2015 р. (%)

У 2015 році із Державного бюджету України до місцевих бюджетів було фактично надано трансфертів на загальну суму 174,0 млрд. грн., що на 43,4 млрд. грн., або на 33,2 відсотка більше ніж у 2014 році, у тому числі трансфертів із загального фонду – 173,2 млрд. грн., що на 56,4 млрд. грн., або на 48,3 відсотка більше порівняно з 2014 роком.

Базова дотація з державного бюджету місцевим бюджетам перераховaна в сумі 5,3 млрд. гривень.

Результати виконання місцевих бюджетів за січень-вересень цього року підтверджують позитивні тенденції зростання надходжень, які намітилися ще з минулого року.

За даними Міністерства фінансів України приріст надходжень до загального фонду проти січня-вересня минулого року (у співставних умовах та без урахування територій, що не підконтрольні українській владі) склав 49,0% або + 34,2 млрд. грн.

Забезпечено приріст надходжень по всіх податках. Загалом за січень-вересень поточного року до загального фонду місцевих бюджетів (без урахування трансфертів) надійшло 103,9 млрд. грн., що складає 99,4% від річного об-

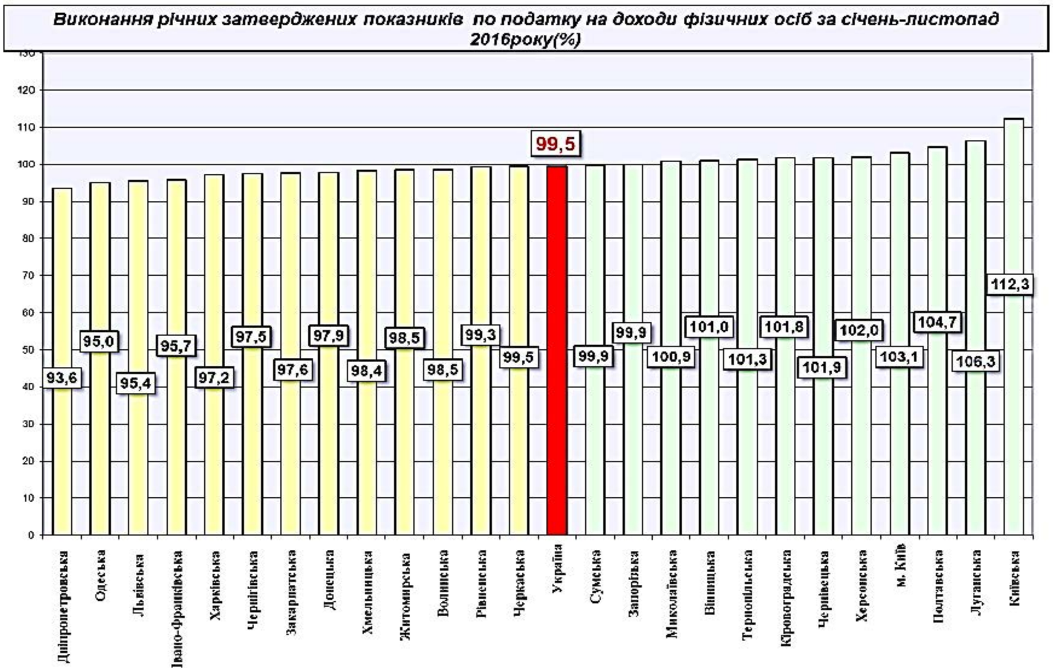

Рис. 5. Виконання річних затверджених показників по податку на доходи фізичних осіб за січень-листопад 2016 року (%)

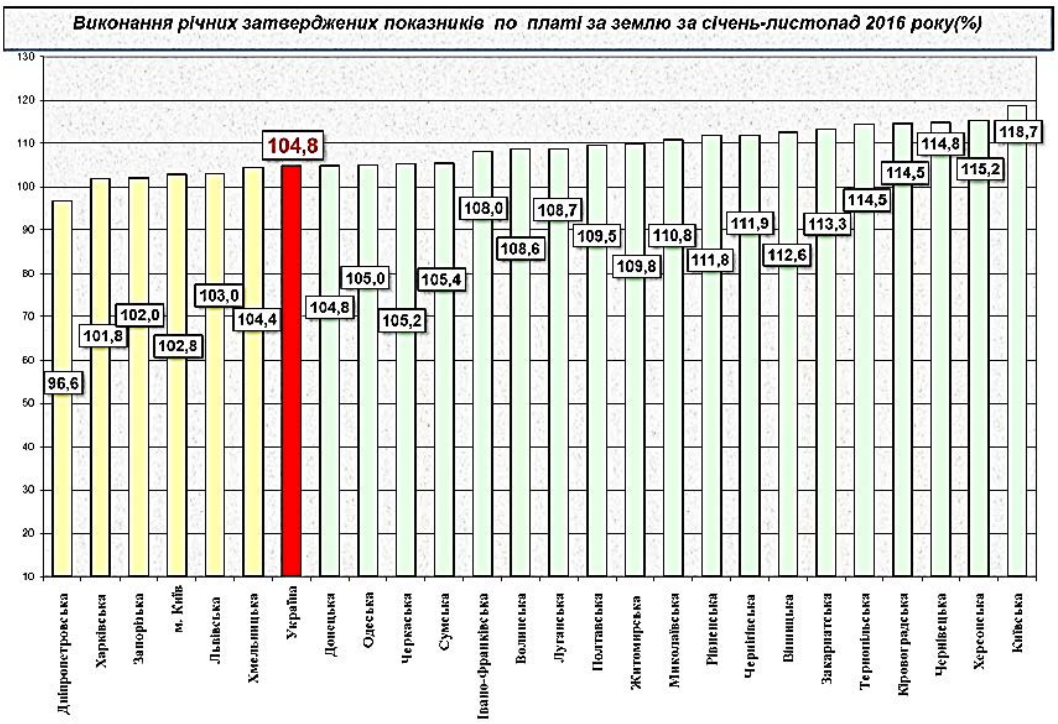

Рис 6. Виконання річних затверджених показників по платі за землю за січень-листопад 2016 року (%)

сягу надходжень, затвердженого місцевими радами (рис. 1-2).

Темп росту фактичних надходжень ПДФО до січня-вересня 2016 року становить 149,2%, плати за землю – 162,3%. При цьому, у 22 та 6 регіонах відповідно темп росту вище середнього по Україні.

За даними Міністерства фактичні надходження податку на нерухоме майно за січень-вересень поточного року склали 1,0 млрд. грн., при планових показниках надходжень даного податку, які затверджені місцевими радами на 2016 рік в обсязі 0,9 млрд. грн. [11].

За січень-листопад поточного року до загального фонду місцевих бюджетів (без урахування трансфертів) надійшло 131,9 млрд. грн., що складає 104,6% від річного обсягу надходжень, затвердженого місцевими радами.

Приріст надходжень до загального фонду проти січня-листопада минулого року (у співставних умовах та без урахування територій, що не підконтрольні українській владі) склав 49,6% або + 43,7 млрд. грн.

Темп росту фактичних надходжень ПДФО до січня-листопада 2016 року становить 147,9%, плати за землю – 161,7%. При цьому, у 22 та 6 регіонах відповідно темп росту вище середнього по Україні (рис. 3-4).

Загалом обсяг надходжень ПДФО за січень-листопад склав 69,6 млрд. грн., рівень виконання річного показника, затвердженого місцевими радами становить 99,5% (рис. 5), надходження плати за землю – 21,3 млрд. грн., рівень виконання річного показника, затвердженого місцевими радами – 104,8% (рис. 6).

Надходження податку на нерухоме майно на 2016 рік затверджені місцевими радами в обсязі 1,1 млрд. грн. Фактичні надходження податку за січень-листопад поточного року склали 1,3 млрд. грн. (рис. 7).

Станом на 01.12.2016 фактичні надходження акцизного податку склали 10,7 млрд. грн.

Урядом забезпечується виконання усіх зобов'язань згідно з бюджетним законодавством, зокрема в частині перерахування міжбюджетних трансфертів.

Так, станом на 01.12.2016 місцеві бюджети одержали 169,9 млрд. грн. трансфертів, що складає 97,9% від передбачених розписом асигнувань на січень-листопад 2016 року.

Базова дотація перерахована в сумі 4,3 млрд. грн. або 98,1% до розпису асигнувань на січень-листопад 2016 року.

Субвенції на соціальний захист населення перераховані в сумі 80,0 млрд. грн. (в межах фактичних зобов'язань) або 99,7% від передбачених розписом на цей період.

Освітню субвенцію перераховано в сумі 40,0 млрд. грн. або 100,0% до розпису на відповідний період.

Медичну субвенцію перераховано в сумі 39,5 млрд. грн. або 97,8% до розпису на відповідний період.

Субвенцію на соціально-економічний розвиток окремих територій перераховано в сумі 2,3 млрд. грн. або 100,0% до розпису на відповідний період.

Субвенцію на формування інфраструктури ОТГ перераховано в сумі 0,9 млрд. грн. або 100,0% до розпису на відповідний період [12].

Як показують дані, нові підходи у міжбюджетних відносинах забезпечили позитивні зміни в наповненні бюджетних ресурсів та прогрес в їх управлінні, а визначення на законодавчому рівні чітких бюджетних прав та рівня відповідальності двох рівноправних гілок влади – центрального уряду і місцевого самоврядування збільшило мотивацію до нарощування дохідної бази місцевих бюджетів.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що зміни до бюджетного та податкового законодавства забезпечили реальний щорічний ріст ресурсу місцевих бюджетів.

В 2017 році продовжиться процес децентралізації, буде зміцнюватися фінансове забезпечення місцевих громад. Так, обсяг доходів місцевих бюджетів в 2017 році зросте на 25 млрд грн або на 16% і становитиме 175 млрд. грн. Загалом, прогнозований обсяг фінансового ресурсу місцевих бюджетів зросте до 395 млрд. грн., що

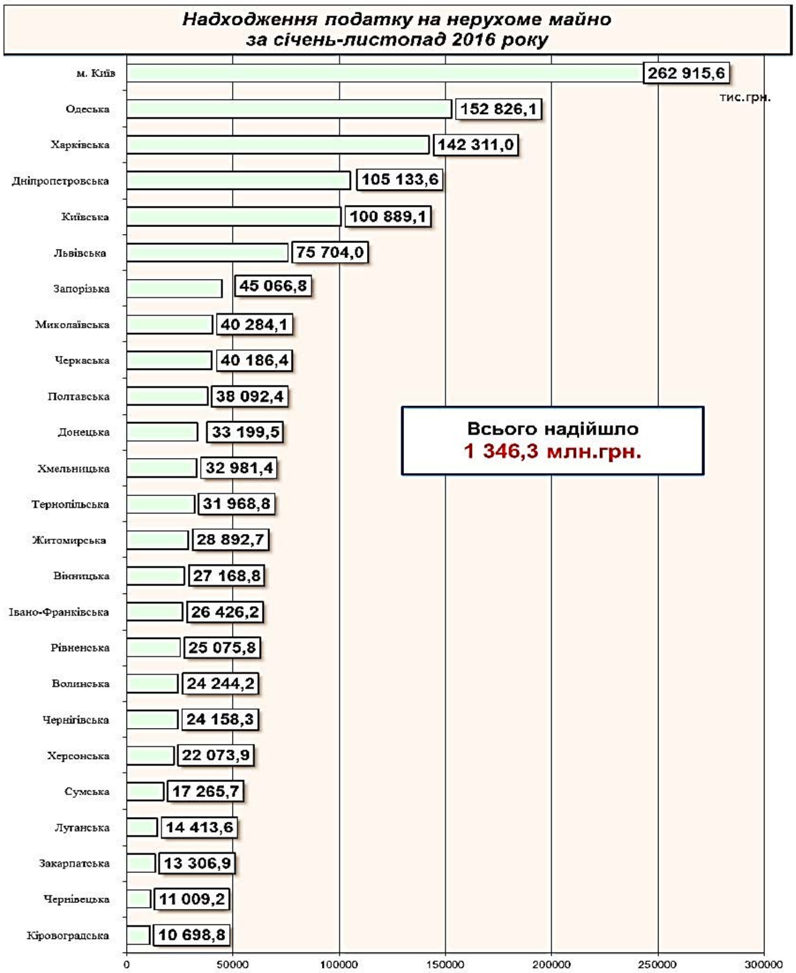

Рис. 7. Надходження податку на нерухоме майно за січень-листопад 2016 року

на 59 млрд. грн. або на 17% більше, ніж в цьому році. Аби не допустити цьогорічної ситуації, коли районні і обласні бюджети стикнулися із браком коштів, наступного року на видатки з отримання закладів освіти та охорони здоров'я у державному бюджеті передбачено додаткову дотацію в сумі 14,9 млрд. грн.

Держава збільшує підтримку місцевих бюджетів для реалізації інвестиційних програм і проектів регіонального розвитку. У наступному році у Державний фонд регіонального розвитку закладено 6,5 млрд. грн., що удвічі більше, ніж цього року. В бюджеті також передбачена підтримка проектів співробітництва та добровільного об'єднання територіальних громад. Наступного року на формування інфраструктури об'єднаних територіальних громад виділена субвенція в розмірі 1,5 млрд. грн.

Незмінною залишається трансфертна політика держави: для місцевих бюджетів у державному бюджеті передбачено трансферти на суму 219,1 млрд. грн. [13].

Висновки. Основним завданням, яке має вирішити бюджетна децентралізація – це пошук достатніх обсягів фінансових ресурсів, які б в повній мірі забезпечили фінансову незалежність місцевих бюджетів бюджетної системи України. Фінансова база місцевих бюджетів повинна задовольняти виконання повноважень органів місцевої влади щодо виконання ними всіх завдань і програм розвитку регіону.

Бюджетна децентралізація, враховуючи наведені показники, демонструє чітку тенденцію до нарощування фінансової бази місцевих бюджетів і створює передумови для успішного соціально-економічного розвитку.

Список літератури:

1. Євтушенко Н.М. Формування місцевих бюджетів в контексті бюджетної децентралізації / Н.М. Євтушенко // Економічний вісник університету. – № 27/1. – 2015. – С. 162-168.
2. Набатова Ю.О., Ус Т.В. Формування місцевих бюджетів в умовах децентралізації фінансових ресурсів / Ю.О. Набатова, Т.В. Ус // Ефективна економіка. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4100
3. Сунцова О.О. Місцеві фінанси: Навчальний посібник / О.О. Синцова. – К.: Центр навч. літератури. – 2005 – 560 с.
4. Міністерство фінансів України – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/news/bjudzhet/local-budg
5. Войтович Т.Б. Основні проблеми формування доходів місцевих бюджетів в Україні та шляхи їх подолання / Т.Б. Войтович // Стратегічні орієнтири. – 2012 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://libfor.com
6. Панасюк Л.В. Удосконалення механізму формування фінансових ресурсів місцевих органів влади з урахуванням світового досвіду / Л.В. Панасюк // Економіка та держава. – 2011. – № 1. – С. 46-50.
7. Лінтур І.В. Можливості оптимізації формування доходів місцевих бюджетів в умовах децентралізації – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://global-national.in.ua/archive/4-2015/181.pdf
8. Децентралізація (місцеві бюджети 159 об'єднаних територіальних громад перше півріччя 2016 року (фінансово-аналітичні матеріали)) – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://decentralization.gov.ua/pics/attachments/Monitoriing_OTG.pdf
9. Габа І.М. «Децентралізація» – деякі плюси і мінуси / І.М. Габа // РайонІнфо. – 2014. – № 1.
10. Бюджет місцевої ради в умовах децентралізації / Центр політичних студій та аналітики. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:www.cpsa.org.ua/novyny/byudzhet-mistsevoji-rady-v-umovah-detsentralizatsiji/.
11. Мінфін: Бюджетна децентралізація демонструє позитивну тенденцію зростання доходів місцевих бюджетів – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.auc. org.ua/novyna/minfin-byudzhetna-decentralizaciya-demonstruye-pozytyvnu-tendenciyu-zrostannya-dohodiv
12. Виконання доходів місцевих бюджетів за 2016 рік – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/uploads/redactor/files/ДОВІДКА%20 (січень-листопад).pdf
13. Бюджет 2017 – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:WK-qNeHqDjsJ:budget2017.info/pages /decentralization+&cd=1&hl=uk&ct=clnk&gl=ua&client=opera

Макарчук И.Н., Малышко В.В., Пучко А.А.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

ФОРМИРОВАНИЕ МЕСТНЫХ БЮДЖЕТОВ В УСЛОВИЯХ ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИИ

Аннотация
Рассмотрены основные теоретические и практические аспекты формирования местных бюджетов в условиях децентрализации. Охарактеризировано современное состояние формирования местных бюджетов. Проанализировано развитие местных бюджетов за 2015-2016 годы. Указаны источники наполнения и проблемы в сфере формирования местных бюджетов в Украине.

Ключевые слова: местные бюджеты, децентрализация, доходы, межбюджетные отношения, налоги, финансовое обеспечение, дотации выравнивания.

Makarchuk I.N., Malyshko V.V., Puchko A.A.
Pereyaslav-Khmelnitsky State Pedagogical University
named after Hryhoriy Skovoroda

THE FORMATION OF LOCAL BUDGETS IN THE CONTEXT OF DECENTRALIZATION

Summary
Examines the main theoretical and practical aspects of formation of local budgets in the context of decentralization. Describes the contemporary status of formation of local budgets. The development of local budgets for 2015-2016. Indicate the sources of content and problems in the sphere of formation of local budgets in Ukraine.
Keywords: local budgets, decentralization, revenues, intergovernmental relations, taxes, financial security, and equalization grants.

УДК 332.021.8:63

СУЧАСНІ МЕТОДИ УПРАВЛІННЯ ВИРОБНИЧИМИ ПРОЦЕСАМИ В АПК

Маколкіна О.В.
Вінницький національний аграрний університет

Досліджено проблеми формування інформаційного середовища управління галузі АПК на основі новітніх інформаційних технологій, рішення яких пропонується на основі системних, координованих дії державних установ, виконавчих органів, органів місцевого самоврядування підприємницьких структур та суспільних організації, підприємств і об'єднань сільського господарства. Обґрунтовані вимоги до показників, за допомогою яких необхідно досліджувати задачу та організаційно-економічний механізм забезпечення сталого розвитку підприємств АПК. Запропоновано комплекс показників, на базі яких необхідно досліджувати та забезпечувати сталий розвиток підприємства з урахуванням особливостей сільськогосподарського виробництва.
Ключові слова: інноваційні проекти, виробниче підприємництво, ефективність управління, методи управління змінами, реінжиніринг.

Постановка проблеми. Протягом останніх десятиріч науково-технічний прогрес займає провідне місце серед факторів економічного зростання більшості країн. Одними із ефективних інструментів управління науково-технічним розвитком галузей економіки є інноваційні підходи, які повинні бути спрямовані на забезпечення реалізації пріоритетних напрямків соціально-економічного розвитку, підвищення технологічного рівня і конкурентоспроможності виробництва, забезпечення виходу нової продукції на внутрішні та зовнішні ринки.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Перед аграрною галуззю України стоять завдання досягнення сталого розвитку, підвищення виробництва сільськогосподарської продукції та забезпечення продуктами харчування населення, які не можуть бути вирішені без чіткого планування та реалізації аграрної політики.

В законі «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» від 18 жовтня 2005 р. визначено основні засади аграрної політики серед яких є розроблення та впровадження державних та регіональних програм розвитку аграрного сектору, спрямування органів виконавчої влади на посилення стратегічного аналізу, прогнозування, моніторингу, інспекційних та контрольних функцій [1]. Слід відмітити, що розробка цих програм потребує інформаційної підтримки з залученням відомств, органів виконавчої влади та суб'єктів господарювання, методів та засобів опрацювання інформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти інноваційного управління виробничими процесами в стратегії підприємств було висвітлено у працях таких вітчизняних науковців, як: Ю.А. Дайновський [3], І. Драбик [8], І.Ю. Копелєв [4], Є.М. Палига [4], В.І. Франчук [4]. Розвитку інформаційно-інноваційної економіки присвячені дослідження А.С. Гальчинського [1], В.М. Гейця [2] та інших. Проте окремі питання інформаційної складової інноваційного забезпечення в системі управління виробничими процесами АПК залишилися поза увагою науковців, що обумовило вибір теми даної статті.

Мета статті. Метою даної статті є визначення умов і завдань системи управління інноваційними перетвореннями на рівні регіону та обґрунтування пропозицій щодо її формування.

Виклад основного матеріалу. В умовах інтеграції в світову економіку сільськогосподарським підприємствам України, щоб запобігти негативних наслідків та в повній мірі реалізувати свій потенціал, належить найближчим часом вирішити широке коло завдань. Забезпечення сталого розвитку підприємств АПК вимагає розробки комплексу показників на основі яких стає можливим дослідження та забезпечення траєкторії сталого розвитку сільськогосподарських підпри-

ємств. Проблема забезпечення сталого розвитку сільськогосподарських підприємств охоплює економічні, екологічні та соціальні аспекти має бути розглянута з кількох точок зору. Враховуючи вищевказане дослідник даної проблематики має оперувати значною кількістю первинних показників діяльності підприємства АПК. При цьому необхідно щоб вибрана система показників була:

· Достатньо повною, щоб адекватно оцінювати результати діяльності сільськогосподарських підприємств;

· Зрозумілою і доступною для аналізу і співставлення інформації;

· Витрати на збір і аналіз первинних даних мають бути адекватними цінності отриманої інформації для вирішення задачі моніторингу та забезпечення руху підприємства у відповідності з траекторією сталого розвитку. Серед базових вимог до комплексу первинних показників слід відзначити наступні:

· зв'язок із стратегічними цілями підприємства;

· «прозорість» для керівників організації;

· зручність та зрозумілість для персоналу, що виконує збір та аналіз відповідних показників;

· вимірюваність у числовому виразі.

Серед критеріїв якості показників з системи інформаційного забезпечення рішення задачі створення організаційно-економічного механізму сталого розвитку підприємств АПК можна рекомендувати наступні:

· показник відображає ключовий аспект господарської діяльності підприємства АПК;

· показник грає важливу роль в прийнятті управлінських рішень;

· показник є «керованим», тобто працівники підприємства можуть в значній мірі впливати на величину показника;

· показник простий в розрахунку і зборі первинної інформації;

· показник має економічний (статистичний) сенс при консолідації (агрегації) на вищестоящих рівнях відповідальності.

· показник має причинно-наслідковий зв'язок з іншими показниками діяльності підприємства АПК.

У зв'язку з вищезазначеним загальну проблему, що розглядається нами, можна сформулювати як пошук комплексних методологічних підходів до створення моделі управління інноваційною діяльністю в аграрному секторі на регіональному рівні.

Управління інноваційною діяльністю на рівні АПК – багаторівнева система управління інноваційними процесами, прийняття управлінських рішень, які націлені на створення конкурентоспроможної продукції в галузях АПК, досягнення ефективних результатів інноваційної діяльності та реалізація інноваційних стратегій.

Структурними ланками інноваційного управління є: стратегія, розробка та здійснення єдиної інноваційної політики, кадрового забезпечення інноваційних процесів, розробка програми інноваційної діяльності, забезпечення інноваційних проектів ресурсами (у тому числі фінансовими й інформаційними), відбір та впровадження інноваційних проектів, створення інноваційної інфраструктури, моніторинг інноваційної діяльності тощо [1].

Пошук підходів до управління інноваційною діяльністю в АПК регіону повинні бути пов'язані в першу чергу з розробкою інноваційної стратегії АПК і створенням так званого ресурсного блоку інноваційного розвитку.

Інноваційні стратегії повинні бути відображені в програмі інноваційного розвитку АПК регіону, яка є складовою довгострокової програми розвитку регіонального АПК. Зазначена програма повинна містити також відповідні механізми управління (координування, регулювання) реалізацією інноваційних стратегій АПК регіону.

Створення ресурсного блоку інноваційного розвитку АПК повинно сприяти розв'язанню проблем фінансового, матеріального і кадрового забезпечення. Важливу роль у ресурсному забезпеченні інноваційних процесів відіграє фінансовий аспект. Фінансове забезпечення інноваційних перетворень можливо за рахунок наступних джерел:

створення пайового інноваційного фонду АПК за участю як державних коштів, так і внесків приватних підприємств;

виділення певного щорічного процента коштів із дохідної частини бюджету регіонального рівня;

проведення інноваційного конкурсу (тендера) на розбудову інноваційної інфраструктури, фінансування якого в разі виграшу може здійснюватися з державного бюджету на основі повернення;

залучення інвестицій в інноваційну інфраструктуру АПК регіону, яке супроводжується податковими пільгами, що повинні бути досить привабливими для виникнення бажання вкласти капітал в інноваційну інфраструктуру АПК регіону;

коштів, які вивільняються за рахунок розробки заходів, спрямованих на зниження інноваційних ризиків;

активізації залучення інвестиційного капіталу під гарантії регіональних органів влади [2].

В інноваційній інфраструктурі не виключено також утворення науково-технічних альянсів, консорціумів, спільних інноваційних підприємств (у тому числі й міжнародних), бізнес-інкубаторів, кластерних структур, агропромислових наукових парків і т. ін.

Дуже важливим питанням у формуванні механізмів управління інноваційною діяльністю на рівні регіонального АПК є визначення суб'єктів (ланок) управління й обґрунтування їхніх функцій.

На першому етапі створення системи інноваційного управління це можуть бути два управлінських блоки: управління на рівні регіонального АПК і локальні системи управління інноваціями на рівні підприємств, організацій, об'єднань тощо. До першого блоку можна віднести створення на рівні АПК регіону відділу інноваційних перетворень при Головному управлінні сільського господарства та продовольства.

Головними завданнями цієї управлінської структури можуть бути:

формування інноваційної політики та інноваційних стратегій в АПК регіону;

сприяння створенню інфраструктури інноваційної діяльності та інформаційного забезпечення інновацій;

вивчення інноваційного середовища й інноваційного клімату в АПК регіону;

здійснення моніторингу інноваційних процесів.

При прийнятті управлінських рішень на регіональному рівні доцільними є консультації з ре-

гіональною спілкою сільгосптоваровиробників та обласною асоціацією фермерських господарств, а також врахування рекомендацій щодо процесів інноваційних перетворень, які розробляються на рівні відповідних департаментів Мінагрополітики.

До другого блоку управління інноваційною діяльністю (на рівні локальних систем) доцільно віднести функції управління інноваційними процесами на підприємствах (організаціях, об'єднаннях тощо), створення відділів з інноваційної діяльності у великих підприємствах АПК та введення посад спеціалістів з інноваційних перетворень у середніх і малих підприємствах. Важливими завданнями управління на цьому етапі є:

– сприяння розробці інноваційних програм і проектів господарюючим суб'єктом,

– управління ризиками в інноваційній діяльності,

– сприяння здійсненню реінжиніринговых процесів,

– використання методів програмно-цільового управління,

– здійснення SWOT – аналізу,

– організаційно-фінансове забезпечення реалізації інноваційних програм і проектів,

– визначення ефективності інноваційних процесів тощо.

Важливою частиною управління виробничими процесами в АПК є управлінський механізм. Він являє собою сукупність форм і методів господарювання, за допомогою яких безпосередньо здійснюється організація та безпосередньо управління виробничим процесом, і визначається економічна ефективність його діяльності. Головною особливістю управлінського механізму є наявність власників засобів виробництва різної форми власності, які мають власну специфіку ведення господарства, контролю,структури, функцій управління, маркетингом та організаційними формами.

Отже, організаційно-економічний механізм забезпечення ефективності підприємств АПК як система регульованих економічних, організаційних, соціальних відносин у процесі господарської діяльності підприємств АПК спрямований на підвищення економічної ефективності, розширене відтворення та стабілізацію доходів підприємства та галузі. Водночас, економічний механізм характеризує економічну політику держави, яка розробляється на довготривалу перспективу. Зазначимо, що АПК повинен працювати в умовах належної інституційної бази та відкритості ринку. Це забезпечить стабілізацію та поступальний розвиток кожного підприємства та АПК України в цілому.

Висновок. Отже, як бачимо недосконаліcть існуючого господарського механізму АПК України забезпечує недостатню ефективність виробництва та продовольчого забезпечення населення. Тому окреслений організаційно-економічний механізм забезпечення ефективності підприємств АПК спрямований на поступальний розвиток галузі. Для його реалізації необхідно передусім інституційне забезпечення. Це сприятиме підвищенню ефективності виробництва та реалізації якісної сільськогосподарської продукції, забезпеченню необхідних для розвитку галузі прибутків, створенню стратегічних запасів та, врешті, поступальному розвитку галузі в напрямку перетворення українського АПК у високотехнологічну та конкурентоспроможну галузь світової економіки.

Таким чином, кожне з засобів забезпечення (організаційних, технічних, технологічних, програмних та ін.) у масштабі системи трансформується у відповідну підсистему економічної інформаційної системи. Сукупність цих підсистем, пов'язаних і узгоджених між собою, повинна забезпечити весь технологічний цикл її функціонування за умови досягнення заданих техніко-економічних характеристик. Особливістю комплексу забезпечуючих підсистем є неможливість виключення їх із системи в цілому, тоді як окремі виробничі підсистеми можуть, при створенні системи тимчасово, функціонувати в традиційному варіанті [3].

В даний час агропромислові формування, фермерські господарства та окремі товаровиробники постійно відчувають потребу в оперативній інформації про попит та пропозицію на ринках, про наукові досягнення в селекції і передових технологіях виробництва, про досвід господарювання та підприємництва у подібних їм сферах діяльності, про прогресивні нормативи, про стан і використання засобів виробництва, земельних та інших ресурсів, про останні зміни в законодавстві, нормативних та інструктивних документах та інше різноманіття інформації, необхідної для ефективного господарювання, місць виникнення, методів і прийомів обробки, рівнів споживання. Все це актуалізує проблему інформаційного забезпечення з урахуванням зовнішнього середовища функціонування підприємств АПК.

В сучасних умовах підприємство може реально лідирувати на ринку тільки в тому випадку, якщо воно широко використовує інформаційні технології. Часто виникають ситуації, коли витрати на збір інформації переважують вигоду, яку можна отримати з зібраних відомостей. Якщо інформації занадто багато, то вона може зіграти негативну роль. Менеджменту агропромислового підприємства слід прагнути до отримання максимально необхідної кількості інформації, тому що прийняття обґрунтованих управлінських рішень знаходиться в прямій залежності від того, який обсяг даних надходить і як він використовується. Для того, щоб використовувати його результативно, необхідно формувати і опановувати інформацію про зовнішні фактори підприємства [4].

Інформаційне забезпечення, засноване на широкому використанні нових інформаційних технологій, засобів комп'ютерної та комунікаційної техніки дозволить багаторазово підвищити продуктивність праці, оптимізувати, за заданими критеріями, використання ресурсів, скоротити документообіг з переходом до електронних технологій управління виробництвом, прискорити вирішення основних соціальних проблем.

У цьому зв'язку найважливішим елементом істотного підвищення ефективності галузевої системи науково-технічної інформації повинна стати реформа інформаційного забезпечення прийнятих рішень в управлінні процесами, які відбуваються в АПК, для чого, зокрема, необхідно: створити і розвивати інформаційну інфраструктуру на базі сучасних технологій, забезпечити вільний

доступ до зарубіжних інформаційних ресурсів; організувати моніторинг інформаційних ресурсів галузі і вирішити проблеми їх оптимального використання; впровадити автоматизовані експертні системи; створити нові консалтингові та аналітико-інформаційні служби.

Список літератури:

1. Саблук П. Состояние и перспективы развития агропромышленного комплекса Украины Экономика Украины. – 2008. – № 12. – С. 4.
2. Саблук П.Т. Проблеми забезпечення дохідності агропромислового виробництва в Україні в постіндустріальний період Економіка АПК. – 2008. № 4. – С. 20.
3. Краснокутська Н. В. Інноваційний менеджмент. – К.: КНЕУ. – 2003. – С. 170-172.
4. Мороз С.М. Фінансові аспекти розвитку інфраструктури агробізнесу // Вісник Сумського державного аграрного університету. – 1998. – № 2. – С. 226-231.
5. Господарський Кодекс України: офіц. текст: Прийнятий Верховною Радою України 16 січня 2003 року.
6. Господарський механізм агропромислового комплексу кризового періоду. Колектив авторів Б.Й. Пасхавер та ін. – К.: Ін-т економіки НАН України, 2001.
7. Економіка підприємства. Курс лекцій: У 2-х книгах / під заг. ред. П.В. Круша, К.В. Шелехова. – К.: НТУУ «КПІ», 2012. Кн. 2 Теорія і практика господарювання. Частина 1. – 342 с.
8. Економіка підприємства. Навч. посіб. для студ. вищих навч. закладів / П.В. Круш, В.І. Подвігіна, Б.М. Сердюк К,: Ельга – Н, КНТ, 2009. – 780 с.
9. Райзберг Б.А., Лозовский Л.М., Стародубцева Б.А. Современный экономический словарь. – М.:ИНФРА-М, 1996. – 496 с. ; Смирнов А.Д. Основы хозяйственногорасчета / А.Д. Смирнов. – М.: Экономика, 1969. – 200 с.
10. Стратегія розвитку інформаційного забезпечення АПК і сільського населення України до 2015 року / Колегії Міністерства аграрної політики (Протокол № 6 від 29.06.2006 р.). – К.: Видавничий центр НАУ, 2006. – 45 с.
11. Коваленко Е.Г. Практикум по экономике и организации фермерских хозяйств / Е.Г. Коваленко, Л.И. Зинина: Учеб. пособие. – Саранск: Изд-во Мордов. ун-та, 2003. – 64 с.
12. Сидорчук О.В. Головні вимоги до інформаційного забезпечення агропромислового виробництва / О.В. Сидорчук // Вісник Аграрної науки. – 2005. – № 9. – С. 5-9.
13. Твердохліб М.Г. Інформаційне забезпечення менеджменту: Навчальний посібник / Твердохліб М.Г. – К.: КНЕУ, 2002. – 224 с.

Маколкина Е.В.
Винницкий национальный аграрный университет

СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ УПРАВЛЕНИЯ ПРОИЗВОДСТВЕННЫМИ ПРОЦЕССАМИ В АПК

Аннотация
Исследованы проблемы формирования информационной среды управления отраслью АПК на основе новейших информационных технологий, решение которых предлагается на основе системных, координированых действий государственых учреждений, исполнительных органов, органов местного самоуправления, предпринимательских структур и общественных организаций, предприятий и объединений сельского хозяйства. Обоснованные требования к показателям, с помощью которых необходимо исследовать задачу и организационно-экономический механизм обеспечения устойчивого развития предприятий АПК. Предложен комплекс показателей, на базе которых необходимо исследовать и обеспечивать устойчивое развитие предприятия с учетом особенностей сельскохозяйственного производства.
Ключевые слова: инновационные проекты, производственное предпринимательство, эффективность управления, методы управления изменениями, реинжиниринг.

Makolkina O.V.
Vinnitsa National Agrarian University

MODERN METHODS OF MANAGING PRODUCTION PROCESSES IN AGRICULTURE

Summary
The paper considers the problem of formation of an information management environment otraslyu AIC based on the latest information technologies, which offer a solution based on the system, coordinating the actions of state tschrezhdeny, executive bodies, local authorities, businesses and public organizations, enterprises and rbedineny agriculture. Reasonable requirements for performance, which you will want to explore the task and organizational economic mechanism of sustainable development of agricultural enterprises. The proposed set of indicators on the basis of which it is necessary to investigate and to ensure sustainable development of the enterprise taking into account features agricultural production.
Keywords: innovative projects, productive enterprise, efficiency of management, methods of management changes, engineering.

УДК 640.41

ІНДУСТРІЯ ГОСТИННОСТІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗОВАНОГО СВІТУ: АСПЕКТУАЛІЗАЦІЯ ПРОБЛЕМИ

Мандзяк О.М.
Київський національний університет культури і мистецтв

Індустрії гостинності, як багатоплановій та багатофункціональній галузі суспільного буття глобалізованого світу, належить важлива роль в системі сучасної ринкової економіки. Зростання ролі індустрії гостинності у сегменті соціальних комунікацій характеризує вплив нематеріальної сфери на економіку держави в цілому та направлена на задоволення соціальних потреб споживачів.
Ключові слова: індустрія гостинності, готельно-ресторанний бізнес, клієнт, споживач, розміщення, пожилець, електронна мережа, Інтернет.

Постановка проблеми. Індустрія гостинності, що в умовах глобалізованого світу розвивається швидкими темпами, складається з підприємств у межах послуг харчування, проживання, відпочинку та розважальних сегментів. Інвестори та готельєри XXI ст. при проектуванні бізнесу беруть до уваги ряд складових, зокрема стан навколишнього середовища і рівень соціального життя, як важливу складову успіху готельно-ресторанного бізнесу.

Стабільність і сталість – складні класичні завдання для вимірювання успіху в індустрії гостинності. Бізнес-середовище стикається з багатьма проблемами із-за його динамічної природи: дефіцит професійних умінь і навичок, глобальні ринки, технології та соціальні медіа, відсутність капіталу, мінливі очікування клієнтів, сезонний попит.

Для проектування готельно-ресторанного бізнесу XXI ст. актуальними складовими є технології та соціальні медіа, збільшення попиту та низький рівень задоволеності клієнта, збільшення операційних витрат, інтенсивність конкуренції, сезонні коливання попиту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Діяльність, що пов'язана з індустрією гостинності розглядається як така, що в умовах розвитку глобалізаційних процесів [17], і значного переміщення людей перетворюється на новий вид індустрії. Фахівці по-різному окреслюють поняття «індустрія гостинності» [1, 5]; Л. Ваген [4], Дж.Р. Уокер [14], А. Дайан [6], Ф. Букерель [6], В. Міддлтон [12] і сучасні українські дослідниці М. Бойко [3], О. Дишкантюк [7] інституалізують поняття «індустрія гостинності». Простежуються дві полярні точки зору: туризм є складовою гостинності і гостинність – один зі сегментів туристичної галузі [1]. Проблему комплексного функціонування індустрії гостинності, як системи направленої на створення комфортних умов для відвідувача, досліджено не достатньо.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Для успішного функціонування будь-якого бізнесу необхідно взяти за основу програма розвитку, прогнозування, адекватні міри пристосування до вимог зовнішнього середовища, конкурентні переваги. Бізнес має бути належним чином організований, на основі чітко визначених умов розвитку підприємства, що обумовлює необхідність наукових пошуків на сучасному науковому підґрунті [10, 11].

Мета статті. У публікації здійснена спроба охарактеризувати аспекти індустрії гостинності в умовах глобалізованого світу; визначити місце і роль індустрії гостинності поряд з її розміром, обсягом і різноманітністю; виявити взаємозв'язок з матеріальною і нематеріальною сферами виробництва.

Виклад основного матеріалу. Індустрія гостинності – це дуже широкий сегмент економіки держави. Не завжди легко визначити саме поняття «індустрія гостинності». Існують різні критерії для його визначення. Одним із способів визначення поняття «індустрії гостинності» є використання стандартизованої промислової класифікації.

Згідно стандартизованої промислової класифікації Великобританії (1968 р.), індустрія гостинності – це установи (у тому числі, що не мають ліцензії на продаж спиртних напоїв), які забезпечують харчування, легкі закуски, напої, розміщення клієнтів. Також, індустрія гостинності – готель, мотель, які забезпечують короткострокове (не тривале, короткотривале) проживання, з або без харчування. Обидва визначення припускають, що індустрія гостинності – це галузі, які забезпечують харчування та проживання гостя [16].

В Україні готельне господарство згідно «Загального Класифікатора «Галузі народного господарства України» (ЗКГНГ України, 1994 р.), відноситься до галузі «житлово-комунальне господарство», проте згідно з міжнародною класифікацією – це відокремлений вид діяльності «готелі і ресторани», який не має ніякого відношення до житлово-комунального господарства. Крім того, готельне господарство відноситься до невиробничої сфери діяльності: /1/90000/ «Житлово-комунальне господарство» [8].

У межах Європейського статистичного простору, з 1993 р. статистичні відомості вперше почали збирати та розробляти за Класифікацією видів економічної діяльності Європейського Співтовариства (NACE) та Класифікацією продукції за видами економічної діяльності Європейського Співтовариства (CPA) [13].

Упровадження Класифікації видів економічної діяльності (ДК 009-96), яку було побудовано на базі NACE, відбувалось протягом 1997–2000 рр. згідно з розробленим планом заходів, а, починаючи з січня 2001 р., за цією Класифікацією здійснювали організування статистичних спостережень, формування зведеної інформації та публікацію статистичних даних. З 2006 р. набула чинності друга редакція Класифікації видів економічної діяльності (ДК 009:2005), побудована на базі NACE. Подану Класифікацію видів економічної діяльнос-

ті створено на основі NACE, упровадженої Регламентом (ЄС) Європейського парламенту та ради від 20 грудня 2006 р. N 1893/2006 [9].

Класифікація видів економічної діяльності (КВЕД) установлює основи для підготовлення та поширення статистичної інформації за видами економічної діяльності. Основний принцип КВЕД полягає в об'єднанні підприємств, що виробляють подібні товари чи послуги або використовують подібні процеси для створення товарів чи послуг (тобто сировину, виробничий процес, методи або технології), у групи [9, 2, с. 107-110].

КВЕД побудовано за ієрархічною системою кодування із застосуванням літерно-цифрового коду. Класифікація видів економічної діяльності (КВЕД-КВЕД-2016) складається з секцій, серед яких – секція: «I»; назва: «Тимчасове розміщування й організація харчування». А далі – розділ 55, групи: 55.1 «Діяльність готелів і подібних засобів тимчасового розміщування»; 55.2 «Діяльність засобів розміщування на період відпустки та іншого тимчасового проживання»; 55.3 «Надання місць кемпінгами та стоянками для житлових автофургонів і причепів»; 55.9 «Діяльність інших засобів тимчасового розміщування» [9].

Розділ 56 «Діяльність із забезпечення стравами та напоями», групи: 56.1 «Діяльність ресторанів, надання послуг мобільного харчування»; 56.2 «Постачання готових страв»; 56.3 «Обслуговування напоями» [9]. Дуалізм державної політики України із виокремлення індустрії гостинності як невиробничої сфери економіки створює ряд перешкод у веденні готельно-ресторанного бізнесу в Україні.

Сучасна індустрія гостинності дуже різноманітна за рахунок інновацій, власності, класифікації та системи оцінювання, рівня обслуговування, зручності, перспективи і т. д. Існують різні типи готелів, які надають стандартні послуги для гостей. Готелі не тільки забезпечують харчування та проживання, але і надають послуги Інтернет, тренажерний зал, басейн, сауна, джакузі, нічні клуби, магазини, перукарня і салон краси, пральня, парковка, конференц-зали та конференц-зал і т. д. [15].

Обслуговування і харчування також є однією з важливих послуг, що надається готелем і залежить від типу готелю, наприклад є один або кілька ресторанів у готелі; у ресторані надають різні типи послуг по меню: шведський стіл, меню, кухня, обслуговування в номерах і т. д. Таким чином, харчування є одним із важливих секторів індустрії гостинності [18].

Не менш важливим сектором індустрії гостинності є сегмент розваг. Так, готель надає послуги різним пожильцям: бізнесменам, туристам, відпочиваючим і т. д. Скажімо, мандрівники, гості та відпочиваючі – подорожують з метою розваги і задоволення та прагнуть використати свою відпустку для відпочинку і розваг. Отже, готель зобов'язаний надати розважальні заходи, заклади, нічні клуби, бари, тематичні вечірки, казино, басейни, сауна і джакузі, спортивний зал і т. д. Вони мають розташовуватися в приміщенні так, щоб клієнту не потрібно було йти на вулицю у пошуках цих об'єктів [19].

Щоб залишатися конкурентоспроможними потрібно орієнтуватися на маркетингову стратегію і надавати якісний сервіс гостям: контролювати те, що відбувається навколо готельного бізнесу; грамотно управляти персоналом готелю. Гість складає враження про готель за рівнем сервісу і зручностей, які пропонуються, тому забезпечення якості обслуговування гостей – надважливе завдання власника і персоналу установи.

Серед важливих питань у сфері індустрії гостинності – стандартна Інтернет процедура, що покликана поліпшити якість і швидкість конкретної послуги. Наприклад, бронювання номеру у готелі можна здійснити через Інтернет. Це, передовсім, зручно для майбутнього пожильця, який не витрачає свій час на дзвінки до готелю із запитом на докладну інформацію про послуги. Також, така послуга є зручною у разі внесення змін для їх бронювання. Крім того, адміністратор може використовувати свій час, робити іншу важливу роботу, замість обробки телефонних дзвінків [20].

Для успішного ведення бізнесу в індустрії гостинності необхідно виокремити ключові фактори:

1. Фактор витрат і джерел доходів: індустрія гостинності має справу з великою кількістю фіксованих витрат, таких як платня працівникам, оплата рахунків, підтримка різних об'єктів. Необхідно застосовувати підходи до скорочення витрат, наприклад горизонтальна і вертикальна інтеграція, оптимізація технологічних процесів, використання державної підтримки. Серйозною проблемою є зростання постійних витрат при скороченні активів бізнесу.

2. Фактор балансу витрат і джерел доходів: менеджери індустрії гостинності мають постійно коригуватись стратегією ведення бізнесу у сенсі зниження витрат, але без економії видатків на якості обслуговування, що вони пропонують та вивільнення коштів на розширення бізнесу і т.д. і т.п. Як правило, власники збільшують вартість проживання, чи послуг, що не задовольняє клієнтів та створює дисбаланс між пропозицією власника бізнесу і попитом клієнта [20].

3. Фактор міжсезонних коливань: сезонні коливання в бізнесі – серйозна проблема у поліпшенні і підтримці бізнесу. Саме державна підтримка має сприяти бізнесу, забезпечуючи залучення туристичних потоків, що підтримає готельний бізнес у сезонне затишшя.

4. Фактор електронної мережі: засоби та можливості всесвітньої електронної мережі Інтернет відіграють значну роль в індустрії гостинності. Клієнти покладають великі надії на швидке і якісне обслуговування в будь-якому місці, у будь-який час і так, як їм бажається. Клієнти очікують отримати готельні номери, в яких вони можуть використовувати свої електронні гаджети з налаштованим Інтернетом. Результати опитування показали: якщо клієнти задоволені сервісом, вони мають властивість повертатися і витрачати більше, в той час як незадоволені клієнти поїдуть і ніколи не повернуться із-за лише одного негативного досвіду, отриманого в готелі [19].

Зацікавлені сторони індустрії гостинності прагнуть зробити його максимально зручним для своїх потенційних клієнтів. Використання вебсайтів в індустрії гостинності – сучасна латентна реклама бізнесу. Зі зростанням використання соціальних медіа-платформ, гравці індустрії гостинності повинні володіти методами надання якісного і швидкого сервісу, щоб уникнути інци-

дентів, що може принести антиреклама від незадоволених пожильців. Використання соціальних медіа дозволяє людям спілкуватися і ділитися своїм досвідом, а це – значний вплив на індустрію гостинності. Клієнти можуть писати відгуки, що буде прочитано майбутніми клієнтами – аспект, про який повинен пам'ятати управляючий і власник бізнесу [19].

Висновки і пропозиції. Сьогодні, клієнти індустрії гостинності обізнані, розбірливі, обачні, вимогливі та можуть відрізнити зерно від полови у сенсі надання послуг, в найкоротші терміни. Високий рівень конкуренції – це проблема глобалізованого світу XXI ст. якою не можна нехтувати. Динаміка конкуренції має розглядатись у сегменті ціноутворення, брендингу та франчайзингу.

Індустрія гостинності – вагомий фактор економічного, соціального, промислового розвитку країни, її технологічної сили в умовах глобалізованого світу. Інвестиції у людський капітал необхідно грамотно використовувати і повністю оптимізувати для короткотривалих, середніх, довготривалих переваг і зиску.

Для вирішення означених проблем, власникам і операторам готельно-ресторанного бізнесу необхідно вивчати і використовувати альтернативні стратегії фінансування міжнародної індустрії гостинності. Необхідно проводити кампанії на задоволення потреб клієнта і стратегічної діяльності з тим, щоб залишатися конкурентоспроможними на світовому ринку, використовувати соціальні медіа-платформи, керувати своїми витратами.

Задоволення потреб клієнтів – один із найважливіших аспектів індустрії гостинності, що потребує постійного і швидкого удосконалення, інновацій, кропіткої співпраці і залучення зацікавлених сторін бізнесу.

Список літератури:

1. Аветісова Д.С. Проблема диференціації лексики індустрії гостинності в англійській та українській мовах [Електронний ресурс]. – Держава та регіони: Серія: Гуманітарні науки 2009 р., № 1-2. – С. 111–115. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Dtr_gn/2009_1-2/index.html
2. Бачинська Н.А., Салата Г.В. Національні бібліотеки світу: Навчальний посібник. Спеціальність: 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» / Н.А. Бачинська, Г.В. Салата. – Київ: «Медінформ», 2016. – 232 с.
3. Бойко М.Г. Методичні аспекти формування програми розвитку підприємств готельного господарства [Текст] / М.Г. Бойко // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України: Науково-практичний збірник / Акад. праці і соц. відносин Федерації профспілок України. – Київ: Курс, 2005. – 2 (30) 2005. – С. 51–59.
4. Ваген Л. Гостиничный бизнес: учеб. пособие: пер. с англ. / Л. Ваген. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2001. – 416 с.
5. Вебстер Н. Толковый словарь [Електронний ресурс] / Словари онлайн. – Режим доступу: http://slovar-vocab.com/english/merriam-webster-dictionary.html
6. Дайан А., Букерель Ф., Ланкар Р., Оллье Р. Академия рынка: маркетинг. – М.: Экономика, 1993. – 572 с.
7. Дишкантюк О.В. Теоретичні основи функціонування індустрії гостинності [Електронний ресурс] / О.В. Дишкантюк // Економіка: реалії часу. Науковий журнал. – 2015. – № 6 (22). – С. 96–101. – Режим доступу: http://economics.opu.ua /files/archive/2015/n6.html
8. Загальний класифікатор галузей народного господарства: Наказ Міністерства статистики України від 24.01.94 р. № 21 [Електронний ресурс] // Інформаційно-правовий портал Закони України. – Режим доступу: http://uazakon.com/big/text771/pg1.htm
9. КВЕД-2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://evrovektor.com/kved/2010/
10. Мандзяк О.М. SWOT-аналіз, як проектний базис діяльності готельно-ресторанного бізнесу / О.М. Мандзяк, Г.В. Салата // Proceedings of 1st International Scientific Conference «New Horizons: Achievements of Various Branches of Science». Morrisville, Lulu Press., 2016. – 152 p. – P. 128–131.
11. Мандзяк О.М. Комунікаційно-проектна співпраця зацікавлених сторін готельно-ресторанного бізнесу: нотатки до проблеми [Текст] / О.М. Мандзяк // Молодий вчений. – 2016. – № 12.
12. Міддлтон В. Менеджмент туризма / В. Міддлтон. – М.: Юнити, 2009. – 536 с.
13. Національний класифікатор України Класифікація видів економічної діяльності ДК 009:2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://consultant.parus.ua/?doc=07227D1210
14. Уокер Дж. Р. Введение в гостеприимство // Дж. Р. Уокер: пер.с англ. [В.Н. Егорова]. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ – ДАНА, 2012. – 735 с.
15. Business & Management [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.futurelearn.com/courses/categories/business-and-management
16. Contemporary Hospitality Industry Assignment Tourism Essay [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.ukessays.com/essays/tourism/contemporary-hospitality-industry-assignment-tourism-essay.php
17. Danylova T.V. The Theory of Civilizations Through the Lens of Contemporary Humanities / T.V. Danylova // Anthropological Measurements of Philosophical Research. – Вип. 9. – 2016. – С. 55–62.
18. Future Learn [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.futurelearn.com
19. Nicolas Frangos Luxury Hotel Operations and Hospitality Assets Management [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hospitalitynet.org/news/4071106.html
20. The Politics and Diplomacy of Cooking and Hospitality [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.futurelearn.com/courses/geopolitics-hospitality

Мандзяк О.Н.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ИНДУСТРИЯ ГОСТЕПРИИМСТВА В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ МИРА: АСПЕКТУАЛИЗАЦИЯ ПРОБЛЕМЫ

Аннотация
Индустрии гостеприимства, как многоплановой и многофункциональной отрасли общественного бытия глобализированного мира, принадлежит важная роль в системе современной рыночной экономики. Возрастание роли индустрии гостеприимства в сегменте социальных коммуникаций характеризует влияние нематериальной сферы на экономику государства в целом и направлена на удовлетворение социальных потребностей потребителей.
Ключевые слова: индустрия гостеприимства, гостинично-ресторанный бизнес, клиент, потребитель, размещение, постоялец, электронная сеть, Интернет.

Mandziak O.M.
Kyiv National University of Culture and Arts

THE HOSPITALITY INDUSTRY IN A GLOBALIZING WORLD: PROBLEMS ASPECTUALITY

Summary
The hospitality industry, as a multidimensional and multifunctional sector of the social life of the globalized world, plays an important role in the system of modern market economy. The increasing role of the hospitality industry in the segment of social communications characterizes the influence of non-material sphere on the state's economy as a whole and aims to meet the social needs of consumers.
Keywords: hospitality industry, hotel and restaurant business, customer, user, hotel guest, hotel, electronic network, Internet.

УДК 336.72

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗРАХУНКУ ТОЧКИ БЕЗЗБИТКОВОСТІ

Масюк Ю.В., Іванченко В.В.
Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

Досліджено теоретичні основи поняття беззбитковості. Розглянуті практичні рекомендації для досягнення беззбиткової діяльності і ефективної роботи підприємства. У статті можна дізнатись: що таке точка беззбитковості, граничні витрати, граничний дохід і інші економічні поняття. Розроблені пропозиції для оптимізації роботи підприємства. Також, надані основні формули для розрахунку точки беззбитковості.
Ключові слова: точка беззбитковості, граничні витрати, граничний дохід, прибуток, постійні витрати, змінні витрати, виручка.

Постановка проблеми. Сільськогосподарським підприємства для успішного функціонування достатньо проводити планування майбутнього вдосконалення їх діяльності. Обов'язками планово-економічної служби є формування бізнес-плану підприємства, щоб забезпечити рентабельне виробництво та реалізувати вироблений продукт.

Аналіз останніх досліджень. В працях таких вчених як Кочетков О.В., Галушко В.П., Моссаковський В.Б., Андрійчук В.Г., Т.С. Наконечний, Л.В. Нападовська, Білоусова І., Голов С.Ф., Нелеп В. та інших розкрито питання: як саме розраховувати точку беззбитковості. Методичні особливості розрахунку цього показника в єдиному та для окремих розділів економіки можна відшукати в працях цих авторів.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Не дарма, вчені були дуже зацікавлені і тривалий час розробляли рекомендації для беззбиткової діяльності підприємства. Але проблеми, які пов'язані з діяльністю підприємств, в поточний час, залишаються актуальними і не до кінця розкритими та питання їх вдосконалення потребує досліджень.

Мета написання статті. Розгляд поняття точки беззбитковості, вивчення теоретичних основ розрахунку та дослідження впливу на показник беззбитковості у разі зміни об'єму виробленої продукції, ціни.

Виклад основного матеріалу. Один із важливіших показників фінансової діяльності будь-якої сучасної економічної системи є точка беззбитковості, також іменована порогом рентабельності.

Загальновідомо, що головним принципом діяльності підприємства є отримання якнайбільшого прибутку. На цьому спеціалізується вся концепція рентабельності у сучасній економічній теорії. Лише за цією умовою можна досягти постійного існування бізнесу і забезпечити перспективи для його вдосконалення. Саме рівнем доходу, який випливає у вигляді розміру дивідендів на вкладені кошти, визначається ймовірність вкладення у фінансовий оборот організації нових вкладень і збільшення особистих коштів. Чим нижчий показник беззбитковості, тим привабливіша для інвесторів. Тільки беззбитковість і є визначним моментом фінансової успішності підприємства [5, с. 3].

Економічна теорія стверджує, що беззбитковість – це врівноважене положення підприємства на конкурентному ринку, який зараз у стані довготривалої рівноваги. Економічний прибуток – це те визначення прибутку, в якому до видатків підприємства включена середньорічна ставка заробітку на вкладений капітал, і дохід підприємства. Виходячи з цього: точка беззбитковості – це обсяг реалізації продукції підприємства, прибуток від якої, покриє всі видатки виробництва товару.

Зробимо висновок, що існують вигідні методи використання капіталу, скориставшись якими, можна отримати максимальний прибуток. Отже, поняття точки беззбитковості є аспектом ефективної роботи підприємства. Підприємство не добивається точки беззбитковості та функціонує неефективно на думку створеної ринкової кон'юнктури. Але, цей прецедент сам не може бути безсумнівною першопричиною для припинення існування підприємства [7, с. 560].

Щоб підприємство функціонувало оптимальним чином потрібна максимізація прибутку підприємства. При аналізі процесу максимізації прибутку ми використовували такі основні поняття:

Граничні витрати – розмір, на який будуть змінені сукупні витрати підприємства при збільшенні випуску продукції на одиницю;

Граничний дохід – розмір, на який будуть змінені сукупний дохід підприємства при збільшенні випуску продукції на одну одиницю;

Головним, для того щоб збільшити прибуток, є відповідність між граничними витратами і граничним доходом зі збільшенням випуску на одну одиницю. З курсу мікроекономіки загальновідомо, що з деякого моменту (об'єму випуску) крива граничного доходу – спадна, а крива змінних витрат буде збільшуючою. Отже, в нас є можливість сформувати аспекти точки, в якій буде досягнений найбільший прибуток.

Якнайбільший прибуток підприємства характеризується на об'ємі виготовлення, у якому граничні витрати дорівнюють граничному доходу.

Щоб визначити, чи буває у оптимальній точці прибуток або збиток, потрібно розглянути відповідність між середніми повними витратами і вартістю продукції підприємства [8, с. 410].

Щоб підприємство мало оптимальний режим функціонування, необхідна максимізація значення її прибутку. Це істина сучасної економіки. Саме тому у безлічі теоретиків економічної науки стійкий інтерес до проблем рентабельності. Щоб підприємство досягло такого стану економічної системи, достатньо проводити постійно аналіз точки беззбитковості. Цей показник допомагає визначити те, як відобразиться на фінансовому стані підприємства переміна об'єму виготовлення, продажу продукції та її вартості, а ще провідних даних витрат. Ми згодні з тим, що стверджує економічна теорія: «Беззбитковість – це не тільки нормальний стан будь-якої комерційної організації, а й необхідна умова її виживання в сучасних реаліях жорстокого конкурентного протистояння». Прибуток отримуємо за підсумками продажу продукції, автономно від об'єму її виробництва. Підприємству необхідно звернути увагу на всі моменти, які складають результативність його праці. В наслідок цього, до головних створюючих факторів прибутку по-перше відносять ціну реалізації продукту, собівартість виробництва та чисельність проданого товару. Ціна реалізації створюється під впливом ринкового попиту та маркетингової політики підприємства та може не перебувати в залежності від бажань виробника товару. Під впливом виробника знаходяться фактори собівартості та чисельності виробленої продукції і вони можуть бути змодельованими і передбачуваними. Виходячи з цього, для визначення, за яких умов підприємство буде отримувати прибуток потрібно обчислити небезпечний об'єм випуску продукції [4, с. 42].

«Сутність методу аналізу беззбитковості полягає у пошуку небезпечного обсягу реалізації продукції, при зменшенні якого підприємство починає зазнавати збитків» – стверджує Нелеп В. [8, с. 412]. На думку Андрійчук В: «Перш за все, менеджери підприємства повинні знати, за якого обсягу реалізації того чи іншого виду продукції досягається нульова рентабельність [1, с. 5]. Подібний обсяг продажу називають критичним тому, що при його зменшенні підприємство починає зазнавати збитки, але при збільшенні продажу над його критичним обсягом забезпечує, відповідно, прибутковість виробництва».

Основним в аналізі видатків і визначення точки беззбитковості є аналіз структури витрат та виділення серед них постійних і змінних. Так як при нечіткому визначенні величини постійних чи змінних витрат отримаємо неправильний підсумок стосовно створення точки беззбитковості [2, с. 135].

Розглянемо формулу для розрахунку точки беззбитковості:

$$Уб = \frac{Пв}{(Цр - Сз)}, \quad (1)$$

де Уб – точка беззбитковості в одиницях виміру, які заплановані; Пв – постійні витрати на виробництво; Цр – вартість реалізації одиниці продукції; Сз – собівартість виробленої продукції по змінних витратах).

Неможливо безсумнівно розрахувати при визначенні точки беззбитковості, на кількісний вираз якої значно впливає теж кількісне значення постійних витрат» [3, с. 17].

Друрі К. [5, с. 4] визначив два підходи до визначення точки беззбитковості: бухгалтерський та економічний. Найбільш точніший – економічний підхід, в якому передбачається поведінка видатків у тривалому періоді: незмінне збільшення видатків з початку освоєння виробництва, конкректна стабілізація змінних витрат у період глобального випуску продукції та зростання ви-

трат у майбутньому, що зумовлено зносом основних засобів підприємства.

Використовують два способи визначення беззбитковості: графічний, побудувавши графік критичного обсягу реалізації товару та математичним, використавши формулу. Як відомо з практики – беззбитковий обсяг вираховують аналітично [6, с. 415].

Банкрутство можна досягти, коли підприємство не досягає межі критичного обсягу реалізації продукції. Збільшивши обсяги вироблення і реалізування продукції, керівники можуть зробити прогноз величини своїх прибутків. Але при цьому потрібно звернути увагу на зміну витрат виробництва та гарантувати виправлення їх окремих статей.

Кожне підприємство повинно бути проінформоване про те, які фактори впливають на точку беззбитковості і є найважливішими з тим, щоб була можливість реально оцінити ризикованість виробництва. Тому доцільно розраховувати норму беззбитковості за формулою:

$$Нв = \frac{Пв}{((Ц - ЗВод) * Q) * 100}, \qquad (2)$$

де ПВ – постійні витрати; Ц – ціна реалізації одиниці продукції; ЗВод – змінні витрати одиниці продукції; Q – виробнича потужність [3, с. 15].

С. Голов запропонував обґрунтувати вибір методу використавши коефіцієнт детермінації і доповнив порядок визначення названої залежності методами технологічного аналізу, аналізу даних бухгалтерських рахунків, візуального пристосування [4, с. 80].

В. Моссаковський вважає, що встановлення залежності між випуском продукції і витратами допускає існування відносної економії, яку не можна взяти до уваги при відсутності конкретної залежності між змінними витратами та випуском продукції [6, с. 410].

У сільськогосподарських підприємствах встановлені нормативи у рослинництві в розрахунку на одиницю площі, а в роботах по збиранню урожаю тощо, – на одиницю продукції. Саме зі цієї причини на практиці користуються специфічним поділом витрат.

Висновки і пропозиції. Виходячи з даної статті, можна зробити деякі висновки. Кожне підприємство може отримати, як збиток, так і прибуток від своєї діяльності. Аналізуючи точку беззбитковості, можна побачити, наскільки успішно підприємство працює (у випадку прибутковості) і наскільки глибокою є криза (у випадку збитковості). Для успішної діяльності, потрібно розуміти як досягти точки беззбитковості для того, щоб не тільки не отримувати збитки, а й працювати для отримання вигоди від своєї діяльності. Виходячи з цього, аналіз беззбитковості і планування прибутку повинні проводитися регулярно. Зробивши відповідні висновки, ми розробили наступні пропозиції:

1. Розрахувати випуск такого об'єму продукції, який можливо реалізувати;
2. Аналізувати фінансовий стан підприємства та розрахувати «запас міцності», цей показник завжди відображає максимально можливий розмір зменшення виручки підприємства без небезпеки одержання збитків або відображає збільшення обсягу продажу, який необхідний для досягнення беззбиткового рівня роботи.
3. Розглянути вплив збільшення обсягу виробництва і доходу від продажу на прибуток підприємства, розрахувати ефект виробничого важеля.
4. Планування зростання продажів – важливо досягти збільшення частки постійних витрат. Якщо передбачається зниження продажів достатньо знайти можливості щодо зниження частки постійних витрат.
5. Переглянути витрати, які здійснюються на підприємстві для виявлення недоцільного розподілення коштів.
6. Знайти клієнтів, які будуть купляти продукцію оптом. Таким чином, у підприємства будуть постійні покупці.

Список літератури:

1. Чумаченко М. Дослідження передумов і припущень при аналізі графіка беззбитковості / М. Чумаченько, І. Білоусова // Бухгалтерський облік і аудит. – 2006. – № 5. – С. 3–10.
2. Андрійчук Р.В. Методичні підходи до аналізу рентабельності та беззбитковості виробництва продукції й оптимізації її асортименту / Р.В. Андрійчук // Економіка АПК. – 2007. – № 5. – С. 133–140.
3. Моссаковський В. Про розрахунок точки беззбитковості / В. Моссаковський // Бухгалтерський облік і аудит. – 2006. – № 9. – С. 15–19.
4. Нападовська Л.В. Управлінський облік: Підручник / Л.В. Нападовська. – К., 2004.
5. Галушко В.П. Точка беззбитковості: теоретичні погляди на методологію розрахунків / В.П. Галушко // Економіка АПК. – 2006. – № 10. – С. 3–5.
6. Нелеп В.М. Планування на аграрному підприємстві: Підручник / В.М. Нелеп. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: КНЕУ, 2004. – 404 с.
7. Друри К. Введение в управленческий и производственный учет / К. Друри. – М.: Аудит, 1994. – 560 с.
8. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств: Підручник / В.Г. Андрійчук. – 2-ге вид. доп. і перероб. – К.: КНЕУ, 2002. – 410 с.
9. Голов С.Ф. Управлінський облік: Підручник / С.Ф. Голов. – К.: Лібра, 2003. – 704 с.

Масюк Ю.В., Иванченко В.В.
Днепропетровский государственный аграрно-экономический университет

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАСЧЕТА ТОЧКИ БЕЗУБЫТОЧНОСТИ

Аннотация
Исследованы теоретические основы понятия безубыточности. Рассмотрены практические рекомендации для достижения безубыточной деятельности и эффективной работы предприятия. В статье можно узнать: что такое точка безубыточности, предельные издержки, предельный доход и другие экономические понятия. Разработаны предложения для оптимизации работы предприятия. Также, предоставлены основные формулы для расчета точки безубыточности.
Ключевые слова: точка безубыточности, предельные издержки, предельный доход, прибыль, постоянные затраты, переменные затраты, выручка.

Masuk Y.V., Ivanchenko V.V.
Dnepropetrovsk State Agrarian University and Economics

THEORETICAL BASIS OF THE CALCULATION OF BREAKEVEN POINT

Summary
The theoretical basis of the concept of break-even. We consider the practical recommendations in order to achieve break-even operation and efficient operation of the enterprise. The article can be found: what is the break-even point, the marginal cost, marginal revenue and other economic concepts. Proposals to optimize enterprise performance. Also, given the basic formulas for calculating the break-even point.
Keywords: break-even point, the marginal cost, marginal revenue, profit, fixed costs, variable costs, revenues.

УДК 65.011

ЕТАПИ АНАЛІЗУ ВИРОБНИЧИХ ЗАПАСІВ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

Мельничук І.І., Заморозна К.О.
Хмельницький кооперативний торговельно-економічний інститут

У статті досліджено етапи аналізу виробничих запасів. Систематизовано показники, які застосовуються для його проведення. Запропоновано етапи аналізу виробничих запасів для ПрАТ «Хмельницька макаронна фабрика». Розраховано показники ефективності використання запасів досліджуваного підприємства.
Ключові слова: виробничі запаси, аналіз, ефективність використання, матеріаломісткість, етапи аналізу.

Постановка проблеми. Складні економічні умови господарювання вимагають від підприємств пошуку різних альтернатив, які направлені на покращення результативних показників діяльності. В основу таких альтернатив покладено ефективні рішення, що дозволяють оптимізувати показники, процеси, і в кінцевому підсумку позитивно позначаться на діяльності суб'єкта. У основі зазначених рішень лежить аналіз, результати якого залежать від ряду факторів, які важливо враховувати на різних етапах його організації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання аналізу виробничих запасів не є новими і постійно розглядаються науковцями у різного роду публікаціях [2-4; 7]. В окрему групу досліджень варто виділити дисертаційні роботи, у яких аналіз виробничих запасів досліджувався на прикладі окремих галузей [1; 5-6; 8].

Враховуючи напрацювання учених та зважаючи, що аналіз виробничих запасів, як і облік даних активів, є досить трудомісткою ділянкою – виникає необхідність систематизації показників їх аналізу в умовах етапізації його проведення.

Метою статті є вивчення етапів аналізу виробничих запасів у сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Аналіз, як і будь який процес, вимагає значних заходів організаційного характеру, що мають враховувати можливості підприємства, кінцевий результат проведеного аналізу та ряд галузевих аспектів, що можуть повпливати на методику його проведення. Тому, на думку Т.А. Довгої [4], аналітичний процес доцільно уявити у вигляді певної послідовності однорідних за змістом робіт, які дадуть змогу систематизувати та оптимізувати методику, зменшити трудомісткість аналітичних процедур і підвищити одержуваний ефект.

Варто зауважити, що сьогодні економічна література представляє різні підходи щодо кількості та деталізації етапів і напрямів аналізу виробничих запасів підприємства, що вказує на неоднозначність думок науковців.

Як стверджує П.М. Герасим [3], є багато варіантів різних методик проведення аналізу використання виробничих запасів, у яких пропонуються різноманітні показники і фактори, які впливають на них. Тому, на думку автора, доцільно проводити експрес-аналіз діяльності підприємства в цілому та всебічний аналіз його виробничих запасів, який здійснюється поступово, по декількох блоках (рис. 1).

При цьому, перший блок охоплює найбільше процедур. Зокрема, в рамках реалізації заходів аналізу використання виробничих запасів передбачено проводити:

– аналіз забезпеченості підприємства матеріальними ресурсами;

– оцінку ефективності використання виробничих запасів;

– аналіз структури і якості запасів підприємства;

– виявити внутрішньовиробничі резерви економії запасів та оцінити їх вплив на обсяг виробництва.

На підставі результатів аналізу за показниками першого блоку, доцільно застосувати методи математичного моделювання, які дозволять спрогнозувати діяльність підприємства у частині використання виробничих запасів та побудувати декілька альтернатив.

Рис. 1. Концептуальна схема трансфакторного аналізу виробничих запасів

Джерело: [3]

Реалізація заходів, запропонованих у перших двох блоках, в цілому є достатньою у сучасних умовах господарювання і дозволяє підвищити ефективність використання виробничих запасів. Дана методика має деякі переваги над іншими, оскільки є універсальною й всебічно охоплює аналіз формування виробничих запасів на підприємстві.

Розглядаючи необхідність етапізації аналізу виробничих запасів, в основному науковці відокремлюють шість основних етапів:

– аналіз загального обсягу запасів та їх відповідності потребам виробництва;

– аналіз запасів у днях середньодобового споживання;

– аналіз обіговості виробничих запасів;

– аналіз факторів, що впливають на обсяг та структуру запасів;

– аналіз фінансування запасів та аналіз ефективності управління запасами.

Вивчення змістовного наповнення кожного з запропонованих етапів дозволяє зробити висновок, що відмінність їх від представлених вище є несуттєвою, оскільки показники, які розраховуються на кожному етапі – повторюються.

Зважаючи на зазначене, можна сказати, що перелік етапів економічного аналізу забезпеченості підприємства запасами та ефективності їх використання коливається в певних межах (зазвичай – від трьох до восьми). На їх кількість впливає специфіка діяльності суб'єкта господарювання у цілому та особливості об'єкта аналітичної оцінки.

Для ПрАТ «Хмельницька макаронна фабрика», що останнім часом суттєво втратило економічні позиції на ринку макаронних виробів країни та регіону, аналіз виробничих запасів пропонуємо провести за такими етапами (табл. 1).

Для покращення фінансового стану досліджуваного підприємства необхідно у першу чергу проаналізувати забезпеченість підприємства виробничими запасами (з'ясувати їх загальний обсяг за звітний період, для чого використову-

Таблиця 1

Етапи аналізу виробничих запасів ПрАТ «Хмельницька макаронна фабрика»

Етап	Інструментарій	Отримані результати
Аналіз структури виробничих запасів	Вертикального та горизонтального аналізу	Визначення обґрунтованості та ефективності формування замовлень на виробничі запаси
Аналіз забезпеченості підприємства виробничими запасами	Метод горизонтального порівняльного аналізу	Оцінка потреби підприємства у виробничих запасах
Аналіз матеріальних витрат на виробництво	Коефіцієнтний метод	Рівень матеріальних витрат на виробництво продукції
Аналіз ефективності використання виробничих запасів підприємства	Коефіцієнтний метод, метод відносних різниць	Аналіз величини факторів, які впливають на ефективність використання виробничих запасів
Оцінка рівня ефективності використання виробничих запасів	Коефіцієнтний метод, метод відносних різниць	Рівень понесених витрат або внаслідок зміни матеріаломісткості
Виявлення внутрішньовиробничих резервів економії виробничих запасів та оцінка їх впливу на обсяг виробництва	Метод базисних підстановок, коефіцієнтний метод	Оцінка впливу ефективності використання виробничих запасів на величину матеріальних затрат

Джерело: [доповнено автором на основі джерела [7]]

ються натуральні, якісні та вартісні показники) та ефективність їх використання (даний аналіз доцільно проводити у двох напрямах: традиційного аналізу абсолютних і відносних показників; якісного, кількісного факторного аналізу).

Порядок розрахунку представлених показників наведено у таблиці 2.

Використовуючи зазначені показники, можна провести оцінку ефективності використання виробничих запасів досліджуваного підприємства (табл. 3)

Розраховані відносні показники оцінки ефективності використання виробничих запасів ПрАТ «Хмельницька макаронна фабрика» за 2014-2015 рр. демонструють, що один оборот виробничих запасів у 2015 р. тривав 9 днів, що свідчить про зменшення тривалості обороту на 4 дні (або 30,77%). На 1 грн. реалізованої продукції у 2015 р. припадало 2,46 коп. виробничих запасів, що є меншим на 1,09 коп. порівняно з 2014 р. Оскільки коефіцієнт завантаження запасів в обороті у 2015 р. зменшився на 1,09 коп., загальна сума економії виробничих запасів склала 224,39 тис. грн. (1,09*20586/100).

При прискоренні оборотності виробничих запасів з обороту вивільняються матеріальні ресурси й джерела їхнього утворення, при уповільненні – в оборот утягуються додаткові кошти. Оскільки оборотність виробничих запасів ПрАТ «Хмельницька макаронна фабрика» у 2015 р. порівняно з 2014 р. зросла на 44,71% і склала майже 41 раз – можна говорити про вивільнення певної величини матеріальних ресурсів, що свідчить про ефективне використання виробничих запасів.

Однак, розрахунок представлених показників не дозволяє об'єктивно зробити висновок про повну ефективність використання запасів на підприємстві. Тому доцільно здійснити оцінку рівня ефективності використання виробничих запасів. Розраховані показники наведені в таблиці 4.

Як видно з таблиці, збиток на 1 грн. матеріальних витрат зменшився на 0,12 грн. (40,0%), що говорить про суттєве покращення результатів діяльності підприємства. Збільшилась матеріаловіддача на 1,06%, проте – зросла частка матеріальних витрат у собівартості продукції на 6,67%.

Виходячи з даних розрахунку, можна сказати, що частка матеріальних витрат у собівартості виробленої продукції є досить таки значною. Отже, це пояснює те, що підприємству варто намагатися йти інтенсивним шляхом розвитку, скорочуючи витрати матеріалів на виробництво і раціональніше їх використовувати.

Завершальним етапом аналізу виробничих запасів має стати розробка пропозицій щодо підвищення ефективності використання виробничих запасів, заходів щодо прискорення пері-

Таблиця 2

Систематизація показників для аналізу ефективності використання виробничих запасів

Показник	Формула для розрахунку	Умовні позначення	Характеристика
Тривалість обороту виробничих запасів ($Т_{об}$)	$Т\ об = \frac{Ф\ об * Д}{ЧД}$	$Ф_{об}$ – середньорічна вартість виробничих запасів; Д – число днів в аналізованому періоді; ЧД – чистий дохід від реалізації продукції	Характеризує тривалість одного обороту запасів у днях
Коефіцієнт оборотності ($К_{об}$)	$К\ об = \frac{ЧД}{Ф\ об}$		Характеризує кількість оборотів виробничих запасів за певний період
Коефіцієнт завантаження запасів в обороті ($К_з$)	$К\ з = \frac{Ф\ об}{ЧД}$		Обернений до коефіцієнту обіговості і характеризує обсяг виробничих запасів, що припадає на 1 грн. реалізованої продукції
Коефіцієнт обіговості (інтенсивності використання) ($К_{оз}$)	$К\ оз = \frac{С}{З}$	С – собівартість реалізованої продукції; З – виробничі запаси за звітний період	Вказує скільки разів у середньому поповнювалися виробничі запаси протягом звітного періоду
Коефіцієнт готової продукції ($К_{гп}$)	$К\ гп = \frac{ЧД}{ГП}$	ГП – готова продукція	Характеризує обсяг доходу, що припадає на 1 грн. готової продукції
Вивільнення запасів (В)	$В = \frac{ЧД(Тоб1 - Тоб2)}{Д}$	–	Характеризує величину запасів що вивільнилася (або додаткового залучалися)
Прибуток на гривню матеріальних витрат ($П_{од}$)	$Под = \frac{П}{МВ}$	МВ – матеріальні витрати; П – прибуток від основної діяльності	Характеризує величину прибутку на 1 гривню матеріальних витрат підприємства
Частка матеріальних витрат у собівартості продукції (Ч)	$Ч = \frac{МВ}{Св}$	$С_в$ – собівартість виробленої продукції	Характеризує величину матеріальних витрат на 1 грн. собівартості виробленої продукції
Матеріаловіддача ($М_в$)	$Мв = \frac{\sum(К * Цт)}{\sum(К * Цn * Нn)}$	К – обсяг випуску продукції; Ц*n* – ціна одиниці n-виду матеріалу за період, що аналізується на одиницю продукції; Н*n* – норма вирачання n-виду матеріалу на одиницю продукції; $Ц_т$ – відпускна ціна одиниці продукції	Характеризує вихід продукції з кожної гривні витрачених матеріальних ресурсів
Матеріаломісткість ($М_м$)	$Мв = \frac{\sum(К * Цn * Нn)}{\sum(К * Цт)}$		Відображає рівень матеріальних витрат на кожну гривню товарної продукції

Джерело: [складено автором]

оду їх оборотності та оптимізація розмірів на підприємстві.

Висновки і пропозиції. Таким чином, підсумовуючи вищесказане, слід зазначити, що своєчасне оцінювання необхідних витрат і ресурсів дає можливість обґрунтувати заходи щодо ефективного використання виробничих запасів підприємства. Запропоновані показники можна використовувати для покращення системи управління виробничими запасами на підприємствах.

Таблиця 3

Відносні показники оцінки ефективності використання виробничих запасів ПрАТ «Хмельницька макаронна фабрика» за 2014-2015 рр.

Показник	2014 р.	2015 р.	Абсолютне відхилення, тис. грн.	Темп росту, %
Середньорічна вартість виробничих запасів, тис. грн.	625,5	505,5	-120	80,82
Чистий дохід від реалізації, тис. грн.	17599	20586	2987	116,97
Собівартість реалізованої продукції, тис. грн.	15227	17379	2152	114,13
Виробничі запаси за звітний період, тис. грн.	489	512	23	104,70
Тривалість обороту виробничих запасів ($Т_{об}$), дні	13	9	-4	69,23
Коефіцієнт оборотності ($К_{об}$), раз	28,14	40,72	12,58	144,71
Коефіцієнт завантаження запасів в обороті ($К_з$), коп.	3,55	2,46	-1,09	69,30
Коефіцієнт обіговості ($К_{оз}$), раз	31,14	33,94	2,8	108,99

Джерело: [розраховано автором]

Таблиця 4

Узагальнюючі показники використання виробничих запасів ПрАТ «Хмельницька макаронна фабрика» за 2013-2015 рр.

Показник	2013 р.	2014 р.	Абсолютне відхилення, тис. грн.	Темп росту, %	2015 р.	Абсолютне відхилення, тис. грн.	Темп росту, %
Прибуток (збиток) на гривню матеріальних витрат, грн.	0,08	0,30	0,22	375,0	0,18	-0,12	60,0
Загальна собівартість виробленої продукції, тис. грн.	14005	14979	974	106,95	16936	1957	113,06
Частка матеріальних витрат у собівартості продукції, %	0,60	0,60	–	–	0,64	0,04	106,67
Матеріаловіддача, грн.	1,58	1,89	0,31	119,62	1,91	0,02	101,06
Матеріаломісткість, грн.	0,63	0,53	-0,1	84,13	0,52	-0,01	98,11

Джерело: [розраховано автором]

Список літератури:

1. Андрос С. В. Облік і аналіз виробничих запасів на підприємствах кондитерської галузі України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.09 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит» / С. В. Андрос. – Київ, 2010. – 20 с.
2. Багрій К. Л. Особливості аналізу ефективності використання матеріальних запасів підприємства / К. Л. Багрій // Економічні науки. Серія: Облік і фінанси. – 2010. – Вип. 7 (1). – С. 50-58.
3. Гарасим П. М. Виробничі запаси як технологічний фактор і форма хедж-інвестування (аналітичний аспект) / П. М. Гарасим, Н. О. Лобода, М. П. Гарасим // Збірник наукових праць Подільського державного аграрно-технічного університету. Сільськогосподарські науки. – 2014. – Вип. 22 (2). – С. 75-80.
4. Довга Т. А. Роль та місце аналізу виробничих запасів в системі управління ресурсним потенціалом підприємства / Т. А. Довга / Молодий вчений. – 2015. – № 5 (20). Частина 1. – С. 130-134.
5. Карабаза І. А. Облік і аналіз виробничих запасів (на прикладі гірничо-збагачувальних підприємств): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.09 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит» / І. А. Карабаза. – Київ, 2009. – 22 с.
6. Поплюйко А. М. Облік і аналіз використання виробничих запасів (на прикладі підприємств машинобудування Полтавської області): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.04 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит» / А. М. Поплюйко. – Київ, 2003. – 17 с.
7. Самко М. С. Розробка комплексної методики аналізу виробничих запасів підприємства / М. С. Самко // Управління розвитком. – 2013. – № 12 (152). – С. 59-61
8. Чабанюк О. А. Облік і аналіз виробничих запасів підприємств цукрової промисловості: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.09 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит» / О. А. Чабанюк. – Київ, 2013. – 23 с.

Мельничук И.И., Заморозная К.А.
Хмельницкий кооперативный торгово-экономический институт

ЭТАПЫ АНАЛИЗА ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ЗАПАСОВ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Аннотация
В статье исследованы этапы анализа производственных запасов. Систематизированы показатели, которые применяются для его проведения. Предложены этапы анализа производственных запасов для ЧАО «Хмельницкая макаронная фабрика». Рассчитаны показатели эффективности использования запасов исследуемого предприятия.
Ключевые слова: производственные запасы, анализ, эффективность использования, материалоемкость, этапы анализа.

Melnychuk I.I., Zamorozna K.O.
Khmelnytskyi Cooperative Trade and Economic Institute

THE STAGES OF ANALYSIS OF INVENTORIES IN MODERN CONDITIONS

Summary
The article studies the stages of analysis of inventories. Systematized indicators that apply for it. The suggested stages of analysis of inventories for JSC «Khmelnitsky pasta factory». The indexes of efficiency of the use of supplies of the investigated enterprise are expected.
Keywords: inventories, analysis, efficiency, consumption, and stages of analysis.

УДК 338.5

МЕТОДИ ТРАНСФЕРТНОГО ЦІНОУТВОРЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ ДО КОНТРОЛЬОВАНОЇ ОПЕРАЦІЇ

Мельничук І.І., Коробочка Н.В.
Хмельницький кооперативний торговельно-економічний інститут

У статті описано практику застосування методів трансфертного ціноутворення. Надано загальну характеристику п’яти методів, що регламентовані законодавством. Розглянуто порядок застосування кожного методу на прикладі діючого підприємства. Обґрунтовано можливість (неможливість) їх застосування у конкретних умовах.
Ключові слова: трансфертна ціна, контрольована операція, пов’язана особа, метод, рентабельність.

Постановка проблеми. В умовах економічної кризи суб’єкти господарювання застосовують різні шляхи оптимізації оподаткування прибутку. Особлива увага при цьому надається трансфертному ціноутворенню як механізму, що дозволяє реалізувати можливості розподілу прибутку між пов’язаними організаціями. Саме ціни, за якими здійснюються зовнішньоекономічні операції, є важелем, який впливає на фінансовий результат діяльності підприємства. Оскільки трансфертне ціноутворення може бути використане як інструмент для заниження податкових зобов’язань, доцільно вивчити методи встановлення трансфертних цін з метою визначення можливостей їх застосування вітчизняними суб’єктами, що здійснюють зовнішньоекономічну діяльність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З часу набуття чинності норм закону в частині трансфертного ціноутворення, все частіше науковці і практики у своїх публікаціях звертають увагу на недосконалість установленого механізму та проблеми, які виникають при його застосуванні. Серед останніх напрацювань, в яких розкрито обліковий аспект застосування норм трансфертного ціноутворення, варто виділити роботи І. Больботенко [2], Б. Засадного [4], Н. Рогової [6] та ін. Питання реалізації податкового контрою по операціях з пов’язаними особами розкривають А. Алексєєва [1], Т. Григораш [3], Ф. Ткачик [7].

Вивчаючи напрацювання вітчизняних науковців було виявлено, що в цілому, автори у свої дослідженнях роблять акцент на визначенні сутності трансфертного ціноутворення, окресленні спектру контрольованих операцій та теоретичних засадах застосування методів визначення ціни в умовах використання механізму трансфертного ціноутворення. Проте, поза увагою науковців залишаються практичні аспекти, пов’язані з можливостями (не можливостями) застосування окремих методів.

Метою статті є вивчення особливостей застосування законодавчо-регламентованих методів

визначення трансфертної ціни в умовах існування практичних обмежень.

Виклад основного матеріалу. Ось уже протягом тривалого часу вітчизняні суб'єкти господарювання, які здійснюють зовнішньоекономічну діяльність, мають можливість застосовувати традиційний для зовнішніх партнерів механізм трансфертного ціноутворення. Проте, на відміну від зарубіжної практики, його застосування в Україні певним чином уповільнено і спотворено, що пов'язано із постійними змінами в законодавчих актах, які прямо чи опосередковано впливають на його застосування.

Основним правовим документом, який окреслює умови та правила застосування механізму трансфертного ціноутворення є Податковий кодекс [5], норми якого в частині зазначених питань побудовані на рекомендаціях ОЕСР. Зокрема, суб'єктам для визначення трансфертної ціни пропонується п'ять методів, характеристика яких наведена в таблиці 1.

Застосування кожного з методів можливе за певних умов, що пов'язано з обсягом інформації (її обмеженістю), яка буде прийматися до уваги при обґрунтуванні необхідності проведення коригувань оподатковуваного прибутку підприємства.

Найбільш простим у застосування є метод порівняльної неконтрольованої ціни, за яким для встановлення відповідності умов контрольованих операцій принципу «витягнутої руки» використовується діапазон цін на такі товари, що склалися на товарній біржі. Для застосування методу достатньо інформації про одну зіставну операцію, предметом якої є ідентичні (а за їх відсутності – однорідні) товари (роботи, послуги), а також наявність достатньої інформації про таку операцію. При цьому, умови контрольованої операції та операції, з якою проводиться порівняння, повинні бути повністю зіставними. При визначенні ринкового діапазону цін враховуються ціни, які застосовувалися в аналізованому періоді, або інформація на найбільш близьку дату.

Особливістю застосування даного методу є те, що для визначення ринкового інтервалу цін можуть застосовуватися так звані «зовнішні», або «внутрішні» дані за порівнянними операціями.

Аналіз можливості використання «внутрішніх зіставних операцій» для досліджуваного у роботі підприємства (ТзОВ «Венус Україна») показав, що воно реалізує ідентичні або однорідні товари непов'язаним компаніям, і ціни даних поставок уже можуть бути використані для цілей аналізу, оскільки: ТзОВ «Венус Україна» реалізує ідентичні або однорідні товари незалежним компаніям як на українському ринку, так і за кордоном. Отже, характеристики ринків є порівнянними при експорті і на внутрішньому ринку, зважаючи на такі фактори як географічне розташування, обсяг ринку, конкурентоспроможність, рівень державного врегулювання процесів і інше; умови поставок є порівнянними.

Таким чином, «внутрішні дані» можуть бути використані для застосування методу порівняльної неконтрольованої ціни до контрольованих операцій ТзОВ «Венус Україна».

Аналіз можливості використання «зовнішніх зіставних операцій» на досліджуваному підприємстві дозволив встановити, що в якості таких операцій може бути використана інформація, опублікована в офіційно визнаних джерелах інформації про ринкові ціни, перелік яких встановлюється Кабінетом Міністрів України, які у свою чергу майже повністю збігаються зі спеціалізованими комерційними виданнями. При цьому, у разі відсутності або недостатності відповідної інформації у вищевказаних джерелах можна використовувати інформацію з інших загальнодоступних джерел, у тому числі біржові котирування.

Пошук експортних цін на продукцію в загальнодоступних джерелах, використовуваних для визначення цін в контрольованих операціях показав, що товар досліджуваного підприємства котирується на біржі, що дає можливість використати біржові котирування для цілі визначення трансфертної ціни. У зв'язку з цим, ТзОВ «Венус Україна» використовує ціни, опубліковані на сайтах торгових бірж України, зокрема використовуються дані «Української універсальної біржі» та довідково даних «АПК-інформ» (рис. 1 та 2).

Отже, порівняльна цінова інформація, що містить діапазон цін по експорту соєвої олії, за якими укладалася угода між незалежними сто-

Таблиця 1

Взаємозв'язок методів визначення цін та економічних показників

№	Назва методу	Суть методу	Показник для розрахунку
1	Порівняльної неконтрольованої ціни (аналогів продажів)	Ціна товарів, робіт, послуг порівнюється з ринковим діапазоном цін на аналогічні товари в зіставних операціях	Ринковий діапазон цін
2	Ціни перепродажу	Валова рентабельність від перепродажу товарів у контрольованій операції, раніше придбаних у ході такої самої операції, зіставляється з ринковим діапазоном валової рентабельності	Ринковий діапазон рентабельності
3	«Витрати плюс»	Валова рентабельність собівартості контрольованої операції зіставляється з ринковим діапазоном валової рентабельності собівартості в зіставних операціях	
4	Чистого прибутку	Валова рентабельність контрольованої операції зіставляється з ринковим діапазоном рентабельності в зіставних операціях	
5	Розподілу прибутку	Сукупний дохід, фактично розподілений між сторонами контрольованої операції, зіставляється з економічно обґрунтованим розподілом прибутку між непов'язаними сторонами	Ринковий діапазон цін та/або ринковий діапазон рентабельності

Джерело: [8, с. 28]

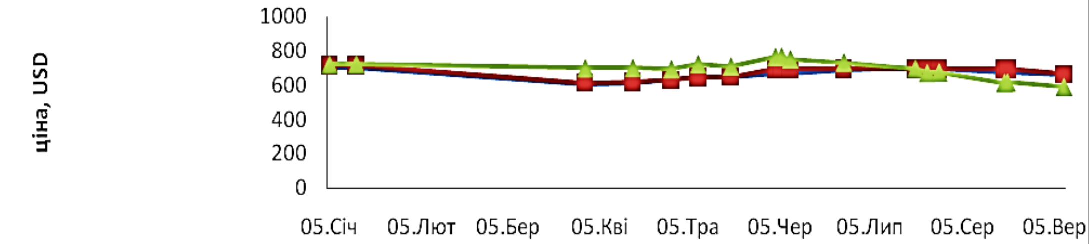
ронами, відповідає принципу «витягнутої руки», оскільки знаходиться у межах цінового діапазону. Тому, для підприємства не є необхідним коригування ціни та прибуток до оподаткування не зазнає ніяких змін під впливом трансфертного ціноутворення.

Зважаючи на зазначене, даний метод є ефективним для встановлення цін, надає повну та достовірну інформацію, він і вважається найбільш прийнятним для визначення трансфертних цін на експортовану продукцію за 2015 рік ТзОВ «Венус Україна» пов'язаній компанії.

Метод ціни перепродажу – є методом визначення відповідності ціни у контрольованій операції звичайній ціні, який полягає у зіставленні валової рентабельності у контрольованій операції, отриманої під час подальшої реалізації (перепродажу) товарів (робіт, послуг), які були придбані за контрольованої операції з ринковим діапазоном валової рентабельності в порівнянних операціях. Валова рентабельність ТзОВ «Венус Україна» становить 9,96%.

При застосуванні даного методу важливим є порівнянність функцій, здійснюваних в контрольований і зіставній операціях. При цьому не потрібна повна зіставність предмету операції, так як метод заснований на зіставленні валової рентабельності. Застосування представленого методу можливе за наявності інформації про рентабельність функціонально порівнянної діяльності компаній, які здійснюють діяльність на ринку.

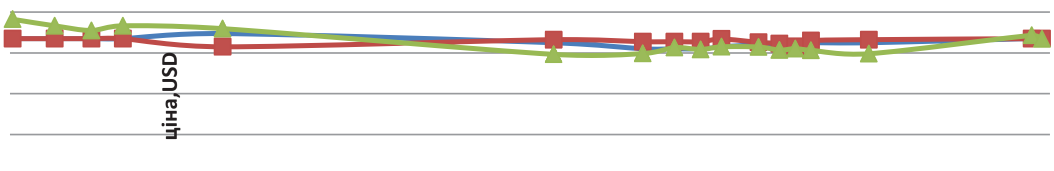
Відносно пошуку зовнішніх даних, необхідно відзначити, що для цілей застосування методу ціни перепродажу використовується показник валової рентабельності, на який суттєвий вплив можуть чинити особливості облікової політики, яка застосовується тією чи іншою потенційно зіставною компанією. Зокрема, в залежності від прийнятої облікової політики, певні витрати можуть враховуватися як собівартість або як адміністративні витрати (витрати на збут, інші операційні витрати). Оскільки інформація про особливості облікової політики потенційно зіставних компаній відсутня у джерелах інформації, які використовуються для визначення ціни в контрольованих операціях, то немає можливості забезпечити необхідну порівнянність даних бухгалтерської звітності. Таким чином, пошук порівнянних компаній для ТзОВ «Венус Україна» (сторона контрольованої операції) буде пов'язаний з великою кількістю невизначеностей, що, в свою чергу, призведе до ненадійності вибірки порів-

	05.Січ	14.Січ	31.Бер	16.Кві	29.Кві	08.Тра	19.Тра	03.Чер	05.Чер	08.Чер	26.Чер	20.Лип	24.Лип	28.Лип	19.Сер	20.Сер	08.Вер
"АПК-Інформ"	705	705	605	610	630	650	650	670	670	670	685	700	705	695	675	675	660
"Венус Україна"	715	715	615	620	630	645	650	695	695	695	695	695	695	695	695	695	665
"Українська універсальна біржа"	720	723	699	700	693	723	709	765	766	751	732	698	671	675	614	616	591

Рис. 1. Ринковий діапазон цін на олію соєву з 05.01–05.09

Джерело: [складено автором]

	03.Чер	11.Чер	18.Чер	24.Чер	13.Лип	14.Вер	01.Жов	07.Жов	12.Жов	16.Жов	23.Жов	27.Жов	30.Жов	02.Лис	13.Лис	14.Гру	16.Гру
"АПК-Інформ"	670	670	670	670	695	650	620	620	620	630	640	640	645	650	650	670	670
"Венус Україна"	670	670	670	670	630	665	655	655	655	668	652	646	632	660	665	670	670
"Українська універсальна біржа"	765	733	710	733	719	593	597	626	617	630	629	614	621	613	596	686	669

Рис. 2. Ринковий діапазон цін на олію соєву з 03.06–16.12

Джерело: [складено автором]

нянних з ТзОВ «Венус Україна» компаній і недостовірним й необґрунтованим розрахунком ринкового інтервалу рентабельності. Отже, застосування методу ціни перепродажу для аналізу цін у контрольованій операції є не можливим.

Метод «витрати плюс» є методом визначення відповідності ціни у контрольованій операції звичайній ціні на підставі зіставлення валової рентабельності собівартості контрольованої операції з ринковим інтервалом валової рентабельності собівартості у співставних операціях. Податкове законодавство передбачає використання даного методу у разі: виконання робіт особами, які є пов'язаними з одержувачами результатів таких робіт; реалізації товарів, сировини або напівфабрикатів за договорами між пов'язаними особами; реалізації товарів за довгостроковими договорами між пов'язаними особами.

Розглядаючи особливості застосування даного методу на прикладі досліджуваного підприємства варто наголосити, що предметом контрольованої операції ТзОВ «Венус Україна» є соєва олія. ПАТ «Пологівський олійноекстраційний завод» та ПАТ «АГРАРНИЙ ДІМ» є компаніями, які також здійснюють продаж олії соєвої. Отже, можна використати дані фінансової звітності даних суб'єктів господарювання для співставлення показнику валової рентабельності собівартості. Проаналізувавши дані фінансової звітності представлених фірм, нами здійснено розрахунки валової рентабельності собівартості, які склали:

– для ПАТ «Пологівський олійноекстраційний завод» – 20,3%

– для ПАТ «АГРАРНИЙ ДІМ» – 20,66%

– ТзОВ «Венус Україна» – 11,07%

Результати проведених розрахунків свідчать про те, що показник валової рентабельності собівартості знаходиться нижче ринкового діапазону валової рентабельності собівартості, але ми не можемо покладатись на отримані результати, адже відкриті джерела не містять достатньої інформації, яка дозволяє оцінити порівнянність умов або провести відповідні коригування, а саме: період, в який дані підприємства переважно здійснюють поставки, адже ціни можуть відрізнятись у різні сезони року; умови договорів, які можуть чинити істотний вплив на витрати компаній; функції компаній, прийняті сторонами ризики при здійсненні зіставних операцій; обсяг поставок, які можуть чинити істотний вплив на прибуток і витрати компаній та інше.

Таким чином, застосування методу «витрати плюс» для контрольованої операції є необґрунтованим.

У Податковому кодексі України також передбачено метод розподілення прибутку, який застосовується, якщо існує істотний зв'язок між контрольованими операціями та іншими операціями, здійсненими сторонами контрольованої операції з іншими пов'язаними особами. Застосування даного методу передбачає розподіл сукупного або залишкового прибутку між сторонами контрольованої операції на основі низки показників. Практичне застосування методу є доволі складним, оскільки вимагає наявності достатньо повної інформації про обидві сторони операції, а також приведення бухгалтерських показників компаній з різних юрисдикцій до однієї методики обліку доходів та витрат. Необхідно вибрати бухгалтерські стандарти, на базі яких розраховуватимуться показники операції, а також (за наявності) показники співставних операцій.

Метод розподіленого прибутку в рамках контрольованої операції ТзОВ «Венус Україна» не може бути застосований, так як контрольована операція не має впливу на інші операції, здійснювані сторонами з пов'язаними з ними особами. Крім того, існує інший метод, який є більш прийнятним для застосування з огляду на економічний зміст контрольованої операції.

Останнім серед методів є метод чистого прибутку, що ґрунтується на порівнянні рентабельності контрольованої операції з ринковим інтервалом рентабельності у порівнянних операціях. При застосуванні даного методу можуть використовуватися різні показники рентабельності. Оскільки ТзОВ «Венус Україна» здійснює продаж продукції власного виробництва пов'язаній особі, то доцільно використати такий показник прибутковості, як рентабельність витрат, що становить 177%. Базою для розрахунку при цьому виступають усі операційні витрати підприємства.

Оскільки метод чистого прибутку при його застосуванні вимагає численних коригувань показників, та враховуючи, що ці коригування рідко можуть бути проведені з достатньо високою точністю, результат застосування цього методу у багатьох випадках може містити неточності. Оскільки метод чистого прибутку надає не повну та не достовірну інформацію, то його застосування для ТзОВ «Венус Україна» не вбачається доцільним.

Висновки і пропозиції. Таким чином, вибір методу трансфертного ціноутворення має велике значення, адже трансфертна ціна дозволяє керівникам приймати ефективні управлінські рішення та стимулювати зростання ефективності діяльності підприємства, оперативно контролювати витрати підприємства. Тому, пріоритетним завданням для кожного підприємства має стати удосконалення обраної методики формування трансфертних цін та застосування трансфертного ціноутворення.

Список літератури:

1. Алексєєва А. Трансферне ціноутворення як механізм податкового контролю / А. Алексєєва, Т. Ігнатенко // Вісник КНТЕУ. – 2014. – № 3. – С. 85-95.
2. Больботенко І. В. Трансферне ціноутворення: обліковий та податково-контрольний аспекти / І. В. Больботенко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент. – 2016. – Вип. 15. – С. 127-131.
3. Григораш Т. Ф. Переваги та недоліки трансфертного ціноутворення / Т. Ф. Григораш, В. О. Поплавська, Д. М. Шутова // Молодий вчений. – 2016. – № 1 (28). Частина 1. – С. 52-55.
4. Засадний Б. Формування облікової політики підприємства щодо пов'язаних сторін // Б. Засадний // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2015. – № 10 (175). – С. 24-30.

5. Податковий кодекс України [Електронний ресурс]: Кодекс від 02.12.2010 р. № 2755-VI станом на 01.01.2017 р. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17
6. Рогова Н. В. Облікове забезпечення контролю трансфертного ціноутворення / Н. В. Рогова // Економіка: реалії часу. – 2014. – № 5 (15). – С. 204-207.
7. Ткачик Ф. П. Трансфертне ціноутворення як об'єкт моніторингу податкових консультантів / Ф. П. Ткачик // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2015. – Випуск 15. Частина 3. – С. 148-151.
8. Целуйко О. Як визначити ціну правочину для цілей трансфертного ціноутворення / О. Целуйко // Баланс бібліотека. – 2014. – № 7. – С. 28-36.

Мельничук И.И., Коробочка Н.В.
Хмельницкий кооперативный торгово-экономический институт

МЕТОДЫ ТРАНСФЕРТНОГО ЦЕНООБРАЗОВАНИЯ И ОСОБЕННОСТИ ИХ ПРИМЕНЕНИЯ К КОНТРОЛИРУЕМЫМ ОПЕРАЦИЯМ

Аннотация
В статье описана практика применения методов трансфертного ценообразования. Предоставлено общую характеристику пяти методов, регламентированных законодательством. Рассмотрен порядок применения каждого метода на примере действующего предприятия. Обоснована возможность (невозможность) их применения в конкретных условиях.
Ключевые слова: трансфертная цена, контролируемая операция, связанная лицо, метод, рентабельность.

Melnychuk I.I., Korobochka N.V.
Khmelnytskyi Cooperative Trade and Economic Institute

TRANSFER PRICING METHODS AND ESPECIALLY THEIR APPLICATIONS IN THE CONTROLLED TRANSACTION

Summary
Practice of application of methods of the transfer pricing is described in the article. General description of five methods that is regulated by a legislation is given. The order of application of every method is considered on the example of operating enterprise. Possibility (impossibility) of their application is reasonable in concrete terms.
Keywords: transfer price, controlled transaction, involving a person, method, profitability.

УДК 657.6

ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Михасик О.Д.
Університет державної фіскальної служби України

У статті розглянуто проблемні питання зовнішньоекономічної діяльності підприємств України та визначення шляхів щодо їх вирішення в майбутньому. Досліджено аналіз динаміки імпорту та експорту товарів. Сформульовано необхідність побудови раціональної структури імпорту та експорту. Показано виключне значення залучення іноземних інвестицій на взаємовигідних умовах для здійснення подальшого розвитку економіки країни. Також визначено чинники, які впливають на розвиток зовнішньоекономічної діяльності та виявлено основні напрямки покращення стану зовнішньоекономічної діяльності в Україні.
Ключові слова: зовнішньоекономічна діяльність, товарні операції, товарна структура, іноземна валюта, розрахунки, платіжні інструменти, нерезиденти, іноземні інвестиції, експорт, імпорт.

Постановка проблеми. Підприємства України в результаті фінансово-господарської діяльності можуть здійснювати операції, пов'язані з придбанням матеріальних цінностей, отриманням послуг від іноземних постачальників, обміном досвіду, пошуком нових ринків збуту (за кордоном), використовуючи іноземну валюту.

На сьогоднішній день в Україні склалася непроста ситуація, яка пов'язана із знеціненням грошової одиниці, що тягне за собою занепад економіки та втрату робочих місць населення. Головною перешкодою для зростання економіки в Україні є відсутність інвестицій. Разом з тим, виникають проблеми щодо залученням іноземних інвестицій у зв'язку із нестабільністю курсу.

Сучасна ринкова економіка потребує здійснення якісного управління зовнішньоекономічною діяльність з метою ефективного використання ресурсів підприємств, забезпечення їх безперервного функціонування та виходу на міжнародні ринки.

В результаті виникає необхідність у розгляді проблемних питань зовнішньоекономічної діяльності підприємств України, досліджено аналіз динаміки імпорту та експорту товарів, робіт та послуг. Також доцільно виявити чинники, які впливають на розвиток зовнішньоекономічної діяльності та виявити основні напрямки покращення стану зовнішньоекономічної діяльності в Україні.

На сьогоднішній день дуже важко робити прогнози та перспективи на майбутнє зовнішньоекономічної діяльності України як для розвитку окремих галузей так і в цілому, оскільки на шляху розвитку стоять такі чинники, як фінансово-економічні, геополітичні, політичні, інституційні, законодавчо-нормативні, регуляторні, техніко-технологічні. Саме вище наведені чинники надають конкурентні переваги на світовому ринку товарів та послуг через упровадження комплексу сучасних форм, методів міжнародних економічних відносин, сприяють посиленню інтеграційних процесів, забезпечують передумови активного розвитку підприємств на інноваційній основі, підвищенню продуктивності праці, а в результаті і зміцненню економіки України.

Разом з тим, розвиток зовнішньоекономічної діяльності сприяє залученню новітніх технологій, що служить покращенню якості продукції, робіт, послуг і в результаті збільшить вливття іноземних інвестицій в Україну.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз літературних джерел дозволяє зробити висновок, що на сьогоднішній день залишається недостатньо дослідженим питання розвитку зовнішньоекономічної діяльності. Певні напрацювання з цієї проблематики зустрічаються у таких науковців, як Ф. Бутинець, Н. Гура, Н. Литвин, Л. Кадуріна, О. Петрик, В. Савченко, А. Кузьмінський.

Разом з тим, питання напрямків розвитку зовнішньоекономічної діяльності потребують подальшого дослідження.

Мета статті. Дослідження проблем розвитку зовнішньоекономічної діяльності та обґрунтування перспективних напрямів їх розв'язання в Україні.

Виклад основного матеріалу. Експортно-імпортні операції є основою створення підприємств із залученням іноземного капіталу, які прагнуть поширювати свої торгово-економічні зв'язки за межами території України. Тому неминучим є участь у взаємовідносинах на світовому ринку, де економічні, політичні відносини не мають ніяких кордонів та обмежень. У сучасних умовах глобалізації світового господарства та міжнародних економічних відносин значно зростає роль і значення використання іноземної валюти як засобу при розрахунках з іноземними контрагентами. Тому, в залежності від структури проведення розрахунків у іноземній валюті за господарськими операціями (імпорт, експорт), залежить фінансова стабільність господарюючих суб'єктів, і в геометричній прогресії – економічне процвітання самої держави.

Необхідно не забувати і про той фактор, що зовнішньоекономічна діяльність в Україні є не лише пріоритетним напрямом політики держави (покращення інвестиційного клімату в країні, створення основ для розвитку конкурентно – спроможної торгівлі), але є одним з найбільших джерел доходів державного бюджету, що впливає на створення умов для реалізації соціальних програм, програм з охорони навколишнього середовища, стимулювання науково-технічного прогресу, вирішення структурних проблем, забезпечення оборонної та інших функцій.

На розвиток зовнішньоекономічної діяльності підприємств впливають такі фактори: зовнішні (макросередовища – чинники глобального середовища, фінансово-економічні, інституційного характеру, політичні), безпосередні (проміжного середовища – геополітичні, законодавчо-нормативні,

регуляторні, фінансово-економічні); внутрішні (мікросередовища – техніко-технологічні, фінансові, управління, кадрового забезпечення) [6].

На сучасному етапі, в умовах незрозумілої та складної ситуації в українській економіці все більшої уваги потребують нові проблеми, що постійно з'являються на підприємствах України у сфері управління ЗЕД. Як правило, це пов'язано із внутрішніми чинниками (мікросередовища – техніко-технологічні, фінансові, управління, кадрового забезпечення), а саме: надмірна залежність економіки України від монопольних імпортних ринків постачання, стратегічно важливих товарних позицій, для життєво важливих галузей виробництва; наявність тисяч українських підприємств, задіяних у виробничих циклах, кінцева продукція яких виробляється за межами України; висока залежність процесу структурного та технологічного реформування економіки України від різних форм зовнішніх джерел фінансування; відсутність розвинутої зовнішньоторговельної інфраструктури тощо [1].

Такі проблеми потребують чіткого аналізу, висвітлення та подальшого вирішення завдяки різним новим шляхам та методам управління зовнішньоекономічною діяльністю на підприємствах.

Стабільний економічний розвиток кожної країни сьогодні розглядається у нерозривному взаємозв'язку з функціонуванням світового господарства. Беззаперечним є те, що будь-яка національна економіка є невід'ємним елементом міжнародної економічної системи та перебуває у постійній взаємодії з рештою її елементів – країн. Якість взаємодії з іншими країнами світу все більше залежить не від ресурсозабезпеченості країни, а від тієї діяльності, яка передбачає формування та реалізацію цілого механізму побудови відносин із зовнішнім світом [7].

Україна має достатньо високий експортний потенціал, разом з тим, використовує його недостатньо ефективно. Спостерігається зменшення обсягів експорту, що свідчить про низький рівень виробництва, зорієнтованого переважно на експорт.

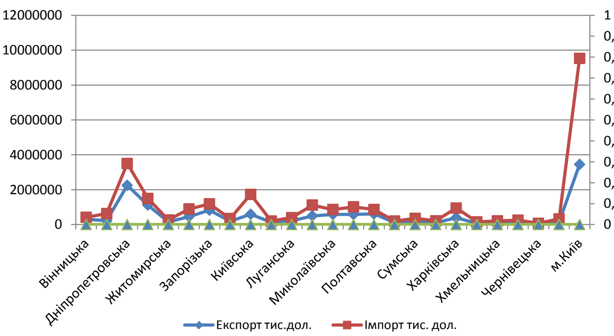

Рис. 1. Обсяги експорту-імпорту товарів за регіонами України у січні-травні 2016 року (без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції, з урахуванням не розподілених за регіонами поставок нафти сирої та газу природного)

Джерело: розроблено автором за даними [2]

Визначальним чинником стабільності грошової одиниці України є баланс експорту та імпорту. Експорт дозволяє залучати долари в Україну, а імпорт – використовувати долари. Тобто перевищення імпорту над експортом формує «нездоровий» попит на долари, в результаті чого втрачає ціну українська гривня. Таким чином, ціну грошової одиниці України формують пропозиція та попит на долари.

За даними Державної Служби Статистики України імпорт товарів переважає експорт товарів, що спричиняє негативний вплив на міцніть української валюти, а отже і на зміцнення економіки в цілому.

Станом на 20.07.16 р. експорт в цілому по Україні становить 13693732,7 тис. дол., (88,5% до січня-травня 2015 р.), а імпорт становить 14387694,02 тис. дол. (93,8% до січня-травня 2015 р.), Сальдо становить – 693961,3 тис. дол.

Як видно з рисунку, найбільше імпорту товарів припадає на м. Київ (на 67% перевищує імпорт), там спостерігається найбільший розрив за показниками імпорту та експорту. Також це стосується таких областей, як Київська, Житомирська, Харківська.

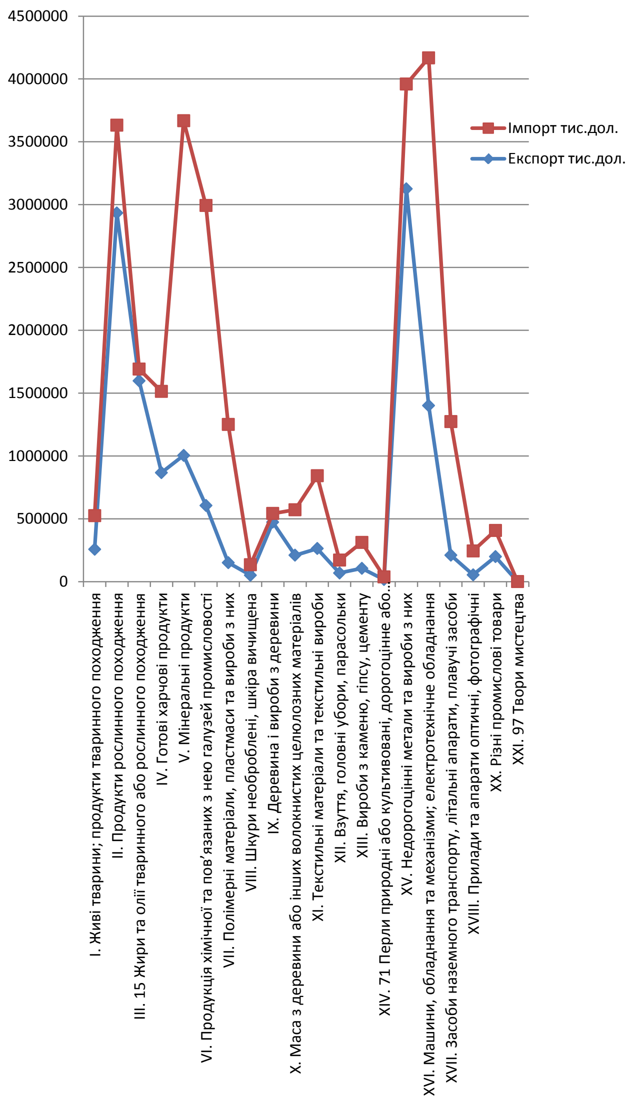

Рис. 2. Товарна структура зовнішньої торгівлі у січні-травні 2016 року (без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції)

Джерело: розроблено автором за даними [2]

Щодо товарної структури зовнішньої торгівлі у січні-травні 2016 року, дані за офіційним сайтом Державної Служби Статистики України наведено на рис. 2.

За даними рисунку 2, найбільше експорту припадає на XV. Недорогоцінні метали та вироби з них (3124852,8 тис. дол.)

Найбільше імпорту припадає на XVI. Машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання (2766917,5 тис. дол.).

Щоб виправити ситуацію, а саме забезпечити зростання в ціні і подальшій стабілізацій грошової одиниці, Україна залучає іноземні кредити [5].

На жаль, такий шлях може лише на деякий час підтримати економіку, але не піднімати її. Необхідно зазначити, що кредити не являють собою вкладення коштів в успішний проект, оскільки зацікавленість в результатах відсутня. В будь якому випадку кредитор отримає відсотки за надання такого кредиту. Інша справа – інвестиції, де прибутки залежать від успішності проекту. Тобто інвестор зацікавлений в результатах вкладання коштів. Таким чином, інвестиція – предмет для довгострокового співробітництва, де залучають нові технології та нові практики корпоративного управління.

Окрім іноземних інвестицій, підвищенню економіки сприяє розвиток експорту товарів, робіт і послуг. Проте, на шляху цьому стоїть ряд перешкод, а саме неузгодженість законодавства, податковий тягар та ін.

З метою нарощування експортного потенціалу, було прийнято ряд змін у законодавстві, а саме:

Постанова Правління НБУ від 08.12.2015 р. № 870 «Про внесення зміни до постанови Правління Національного банку України від 16 вересня 2013 року № 365», відповідно до якої банк має право зараховувати на поточний рахунок в іноземній валюті фізичної особи ті валютні кошти, які надходять з іншого власного рахунку цієї фізичної особи або вносяться готівкою власником цього рахунку. [3]

До переліку дозволених зарахувань також належить і валюта, яка отримана клієнтом – фізичною особою внаслідок погашення іменних ощадних (депозитних) сертифікатів, номінованих в іноземній валюті, та процентів за ними;

Постанова від 27.11.2015 № 833 «Про затвердження змін до Інструкції про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах». [4]

Прийняття Постанови № 833 створює передумови для спрощення ведення бізнесу в Україні та сприяє використанню громадянами України послуг міжнародних систем інтернет – розрахунків [4].

Так цим документом у відповідність до нових вимог законодавства України приведено норми Інструкції про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах, затвердженої постановою Правління Національного банку України від 12.11.2003 № 492 [3].

Висновки і пропозиції. Отже, забезпечення експортною виручкою України можливо здійснити за рахунок нарощування і реалізації експортного потенціалу. Валютні надходження дозволять стабілізувати грошову одиницю України, що в результаті дозволить залучати іноземні інвестицію в країну з метою підвищення економіки держави. Разом з тим, оптимізація динаміки імпорту та експорту матиме значний вплив на розвиток ринкової економіки,що спричинить темпи зростання інвестицій в економіку України та розвиток міжнародних фінансово-господарських відносин.

Список літератури:

1. Гаврилюк О. В. Економічна інтеграція в сучасному світі / О. В Гаврилюк, А. П. Румянцев – К. Наукова думка, 1991. – 400 с.
2. Офіційний сайт Державної Служби Статистики України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/
3. Про затвердження змін до Інструкції про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах: постанова правління НБУ від 27.11.2015 № 833 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://news.dtkt.ua/ua/finance/currency-and-securities/36576
4. Про внесення зміни до постанови Правління Національного банку України від 16 вересня 2013 року № 365: постанова Правління НБУ від 08.12.2015 р. № 870 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://news.dtkt.ua/ua/finance/currency-and-securities/36576
5. Тутов С. Іноземні інвестиції: міф чи панацея / С. Тутов // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ua.racurs.ua/1034-inozemni-investyciyi-mif-chy-panaceya
6. Черчик Л. Основні проблеми зовнішньоекономічної діяльності підприємств України / Л. Черчик // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: file:///C:/Users/User/Downloads/echcenu_2015_2_6%20 (3).pdf1
7. Шевченко Н. Застосування адміністративно-господарських санкцій у зовнішньоекономічній діяльності / Н. Шевченко // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 3. – С. 32–36.

Михасик О.Д.
Университет государственной фискальной службы Украины

ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье рассмотрены проблемные вопросы внешнеэкономической деятельности предприятий Украины и определения путей их решения в будущем. Исследовано анализ динамики импорта и экспорта товаров. Сформулировано необходимость построения рациональной структуры экспорта и импорта. Показано исключительное значение привлечения иностранных инвестиций на взаимовыгодных условиях для осуществления дальнейшего развития экономики страны. Также определены факторы, влияющие на развитие внешнеэкономической деятельности и выявлены основные направления улучшения состояния внешнеэкономической деятельности в Украине.
Ключевые слова: внешнеэкономическая деятельность, товарные операции, товарная структура, иностранная валюта, расчеты, платежные инструменты, нерезиденты, иностранные инвестиции, экспорт, импорт.

Myhasyk O.D.
University of the State Fiscal Service of Ukraine

KEY ISSUES OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITIES IN UKRAINE

Summary
The article examines the issues of foreign economic activity of Ukraine's businesses and identify ways for their solution in the future. Researched analysis of the dynamics of imports and exports. Formulated need to build a rational structure of exports and imports. Showing the utmost importance to attract foreign investment on mutually beneficial conditions for further development of the economy. Also the factors that influence the development of foreign trade and identified the main directions of improvement of foreign trade activities in Ukraine.
Keywords: foreign trade, trade transactions, product structure, foreign currency payments, payment instruments, non-residents, foreign investment, exports, imports.

УДК 338.432:633.854.78(477)

СУЧАСНИЙ СТАН ВИРОБНИЦТВА СОНЯШНИКУ В УКРАЇНІ

Мірзоєва Т.В., Ушкань В.Л.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

Досліджено роль виробництва соняшнику в розвитку вітчизняної економіки та господарську цінність культури, що обумовлюється важливістю основного продукту її переробки – соняшникової олії; проаналізовано регіональні особливості вирощування соняшнику в Україні, динаміку його виробництва та урожайності, обсяги експорту-імпорту соняшнику та соняшникової олії; приділено увагу інноваційному напрямку, а саме – вирощуванню високоолеїнового соняшнику; виділено проблемні моменти в сфері виробництва соняшнику в Україні.
Ключові слова: обсяги виробництва соняшнику, посівні площі, урожайність, продукт переробки соняшнику – соняшникова олія, високоолеїновий соняшник.

Постановка проблеми. В умовах сьогодення виробництво насіння соняшнику в Україні відіграє важливу роль в контексті розвитку сільського господарства та національної економіки в цілому. Соняшник – основна олійна культура України. За господарською цінністю та значенням він не поступається таким широко поширеним культурам як пшениця, кукурудза та соя. Для нашої держави ця культура є основною для виробництва рослинної олії та високобілкових кормів, а її експорт забезпечує значні валютні надходження до бюджету держави. За даними FAO, Україна за обсягом виробництва насіння соняшнику посідає друге місце у світі після Росії і обсяги ці щороку зростають. Його частка у загальному виробництві олійних культур становить майже 98%. Ринок соняшнику в країні розгалужений та різноманітний, що зумовлено великою площею посівів і популярністю культури, сприятливими природно-кліматичними умовами вирощування та високим потенціалом урожайності, попитом на сировину. Особливо це стосується Південного регіону та його областей, які відносяться до найбільш сприятливих зон ви-

рощування цієї культури. Враховуючи сучасний стан виробництва соняшнику та наявний його потенціал існує необхідність постійного й прискіпливого вивчення даного питання в цілому та окремих його аспектів для збереження існуючих лідируючих позицій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням теоретичних і практичних аспектів виробництва соняшнику приділяло увагу багато науковців, зокрема відомі вітчизняні вчені-економісти: В.Г. Андрійчук, В.І. Бойко, О.В. Воронянська, П.І. Гайдуцький, М.В. Гладій, О.Д. Гудзинський, Ю.В. Домашенко, Л.Я. Євчук, О.В. Крисальний, І.І. Лукінов, П.М. Макаренко, П.Т. Саблук, В.С. Уланчук, М.Й. Хорунжий, Л.Г. Чернюк, О.М. Шпичак. Проте умови сьогодення вимагають подальших досліджень з даної проблематики.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не дивлячись на значну кількість наукових праць щодо проблематики виробництва соняшнику та попри наявність позитивних тенденцій його розвитку, питання й надалі залишається актуальним і потребує поглибленого вивчення, особливо в контексті сучасних умов господарювання.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідити особливості сучасного стану виробництва соняшнику в Україні та окреслити можливі напрямки його розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соняшник в Україні протягом тривалого періоду є однією з провідних олійних культур. Міцні позиції соняшнику в українському агробізнесі пояснюються насамперед його високою конкурентоздатністю. Попит і ціни на соняшник із року в рік лишаються стабільно високими. Виробництво олійних культур в Україні вже багато років зосереджено переважно на соняшник, як основну сировину для промислового виробництва (у валовому виробництві рослинної олії близько 90% припадає на соняшникову). За прогнозами аналітиків Oil World (Німеччина), в 2016/17 маркетинговому році очікується значне збільшення посівної площі під соняшником в світі – до 25,64 млн га проти 24,61 млн га у попередньому сезоні [8].

Важливість виробництва соняшнику обумовлюється цінністю його основного продукту переробки – соняшникової олії. Соняшникова олія – це єдиний вид продукції, який не зазнає сезонних цінових коливань. Вона доступна усім верствам населення. Обсяги її споживання щорічно зростають. Не зважаючи на те, що українці традиційно споживають соняшникову олію, внутрішній ринок нею перенасичений. До речі, Україна – єдина країна, ринок якої перенасичений цією продукцією. Олійна галузь – експортно орієнтована. 80% олії, яка виробляється в Україні, надходить до інших країн світу. І лише 20% споживається на внутрішньому ринку. У цьому полягає перевага олійнодобувної галузі, яка навіть в умовах сучасної фінансово-економічної кризи працює стабільно. Паралельно зі зростанням виробництва соняшнику в Україні втричі збільшилися і потужності переробки олійних культур [4]. Галузь інтегрована у світовий ринок. Відповідно, світові коливання цін на олію визначають ціну на насіння соняшнику.

Найбільше соняшнику виробляється в Степу, а найменше на Поліссі. Нині соняшник швидко розповсюджується у північних і західних регіонах, де раніше його вирощування стримувалося кліматичними умовами, відсутністю скоростиглих і ранньостиглих гібридів, проявом хвороб. В останні роки значно зросли площі вирощування соняшнику в Київській, Сумській, Вінницькій, Черкаській та на півночі Полтавської і Харківської областей. В той же час найнижча врожайність цієї культури в степових областях України, що є головними виробниками й переробниками сировини. Найвища врожайність – в Лісостепу, де, так як і на Поліссі врожайність не тільки висока, але й має тенденцію до зростання. В цілому по Україні урожайність соняшнику залишаються низькою і в півтора рази поступається країнам Європейського Союзу [9].

У 2014-2015 рр. найбільші площі олійних культур в Україні зосереджувалися у Кіровоградській (743 тис га), Запорізькій (568), Дніпропетровській (558) та Полтавській (536 тис га) областях. При цьому в цих же регіонах були більш масштабні площі під соняшником. Домінуюче вирощування соняшнику зосереджувалося у великих і середніх сільськогосподарських підприємствах. Так, частка посівів соняшнику у сільськогосподарських підприємствах становила 60%, фермерських господарствах – 20%. Решта – господарства населення.

У період із 2000 до 2015 рр. валовий збір соняшнику в Україні збільшився з 3458 тис т до 11181 тис т або втричі (табл. 1), що перевершило всі попередні прогнози. Виробництво соняшнику лідирує не тільки в порівнянні з іншими олійними культурами, а й порівняно з виробництвом стратегічної для держави культури – пшеницею. Так, згідно прогнозів вітчизняних і закордонних експертів на 2016/2017 маркетинговий рік площі під пшеницею зменшаться, а під соняшником у черговий раз збільшаться [8].

Таблиця 1

Динаміка виробництва й урожайності соняшнику в Україні

	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2015 р.	2015 р. у % до 2000 р.
Посівні площі, тис га	2943	3743	4572	5105	173,5
Зібрана площа, тис га	2842	3689	4526	5066	178,3
Обсяги виробництва, тис т	3458	4706	6772	11181	зб. у 3 р.
Урожайність, ц з 1 га	12,2	12,8	15,0	21,6	177,0

Джерело: складено за [5]

Виробництво соняшникової олії зросло з 510 тис т до майже 4,26 млн т [7]. Таких значних темпів розвитку не спостерігається у жодній сільськогосподарській галузі. Це зумовлено зростанням попиту як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках, а також агроекологічними та економічними перевагами вирощування цієї культури. В останні роки саме значна віддача соняшникового поля привертає увагу товаровиробників, оскільки насіння соняшнику як один із

ліквідних видів продукції, довгий час використовується як спосіб платежів сільськогосподарськими виробниками.

Нині лише 20% виготовленої соняшникової олії споживається всередині країни. Споживання олії власного виробництва збільшилося за останні чотири роки з 6 до 18 кг на людину за рік, а фізіологічна норма складає 13 кг. Галузь є експортно-орієнтованою, так як саме соняшникова олія – це єдиний ліквідний продукт, який Україна експортує до 100 країн світу. Україна є лідером з експорту соняшникової олії, забезпечуючи майже 53% світової торгівлі цієї продукції. За підсумками 2014-2015 маркетингового року (МР) Україна в черговий раз стала світовим лідером з виробництва олії соняшникової завдячуючи виробництву 4,26 млн т цього продукту та лідером світового експорту з обсягом 3,86 млн т. Найбільшими споживачами української соняшникової олії є Індія та Китай. Протягом останнього часу Україна відкрила для себе додатково ще 15 ринків, це переважно країни Африки та Близького Сходу [7].

Експортують українські трейдери не тільки соняшникову олію, а й соняшниковий шрот, який здебільшого використовують на корм худобі, та безпосередньо насіння соняшнику.

Як і в усьому світі, на внутрішньому ринку України соняшник користується постійним попитом, про що свідчить зростання на нього закупівельних цін. На початку вересня 2015 року соняшник у середньому по Україні коштував 7,6 тис грн/т, а вже на початку 2016 р. ціни зросли до 10,5-11,0 тис грн/т. Для порівняння: в той же період 2015 р. ціни на сою становили 8,2 тис грн, ріпак технічний – 8,5 тис грн/т [5].

Аналіз балансу українського ринку соняшнику [4] свідчить, що Україна змогла наростити обсяги виробництва соняшнику в 2013-2015 рр., не дивлячись на трансформаційні процеси, що відбувалися в державі. Що стосується співвідношення експорту-імпорту соняшнику, то можна відмітити наступне. Обсяги експорту соняшнику в період у 2010-2015 рр. зменшилися на 88%, що пояснюється запровадженням експортного мита, що направлене на підтримку вітчизняного переробного сектору.

У той же час обсяги імпорту в означений період зросли на 75%, що можна пояснити необхідністю задовольняти потреби українських виробників у якісному насіннєвому матеріалі та потреби переробних підприємств, потужності яких щороку збільшуються. Про активну діяльність останніх свідчить зростання обсягів переробки соняшнику на олію протягом 2010-2015 рр. на 40%. Хоча, не дивлячись на хорошу маржу й попит на українську олію, незабаром вітчизняні переробники можуть зіткнутися з деякими проблемами на внутрішньому ринку. Проблеми можуть виникнути в зв'язку з посиленням конкуренції за сировину. За оцінками «УкрАгроКонсалт», потужності з переробки наразі досягли майже 17 млн т, а у 2020-2021 роках можуть досягнути 20 млн т [8].

Характерною рисою сучасного виробництва соняшника в Україні є поступове зростання популярності вирощування гібридів високолеїнового соняшнику. Це пов'язано з низкою притаманних йому переваг і зі зростанням попиту на експорт високоолеїнової олії. Причина зростання попиту на даний вид олії – популяризація здорового способу життя та харчування й відмінний конкурент оливковій олії (дешевше, але володіє всіма необхідними якостями, як і оливкова олія). Високоолеїновий соняшник – це соняшник, у складі якого знаходиться понад 82% олійної кислоти Омега 9 (мононенасичена жирна кислота) і низький вміст лінолевої кислоти Омега 6 (поліненасиченої жирної кислоти). Такий соняшник вирощується за традиційними методами селекції, генетичний потенціал складу олеїнової кислоти в ньому становить 95%, що є найвищим показником серед усіх олеїнової культур.

Окрім того, висококоолеінова соняшникова олія містить в собі велику кількість вітаміну Е. Саме він зміцнює імунітет людини, зменшує ступінь ризику захворювань серцево-судинної системи, зменшує ризик захворюваності на рак. Тому високоолеїінову соняшникову олію використовують для виробництва здорового харчування. Термін придатності у високоолеїнової олії в чотири рази більше, ніж у звичайної соняшникової олії.

Перші гібриди високоолеїнового соняшника з'явилися наприкінці 1990 рр., в Україні – в 2000 році [3]. Спочатку збільшення площ під високоолеїновим соняшником стримувала низка факторів: низька матеріальна зацікавленість виробників; перші сорти були нестабільними та низьковрожайними, а також мали низьку толерантність до хвороб і рослин-паразитів (вовчок), значно поступалися лінолевому соняшнику за вищевказаними параметрами; низький рівень поінформованості про переваги високоолеїнової олії. За останні роки частина виробництва високоолеїнового соняшнику постійно зростає й на сьогодні становить приблизно 10% від усього виробництва олійного соняшнику в усьому світі. В Україні частина виробництва високоолеїнового соняшнику становить поки що всього 2%. Проте, нині високоолеїнові гібриди не поступаються класичним за рівнем урожайності, стабільності, стійкості до хвороб і заразихи. Зростає зацікавленість ними великих переробників. Олія з високоолеїнового соняшнику в основному йде на експорт в Європу, також її використовують в харчовій промисловості на внутрішньому ринку.

З огляду на підвищений попит у Європі на високоолеїнову олію вітчизняні переробники високоолеїнової сировини дають виробникам премію за ВО-контент (як правило, премія платиться за насіння, що містить більше 83-84% олеїнової кислоти) [2]. Так, за тонну насіння високоолеїнового соняшнику платять на 50-100 доларів більше від ринкової ціни на класичний соняшник, тобто можна одержати премію, яка повністю компенсує вартість насіння на гектар. Окрім того, приймання такого соняшнику здійснюється позачергово. На сьогоднішній день в Україні закупівлю й переробку високоолеїнового соняшнику здійснюють такі міжнародні компанії, як Каргілл і АДМ. Проявляє зацікавленість до цього проекту також і низка великих вітчизняних виробників соняшникової олії. Ці компанії найбільш зацікавлені у створенні стабільної сировинної бази для виробництва високоолеїнової олії.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Аналіз сучасного стану виробництва соняшнику в Україні свідчить, з одного боку, про пе-

реважно позитивний характер розвитку даного напрямку. Проте, є й негативні моменти, що не можна оминути увагою. Надмірне розширення посівів соняшника призвело до того, що в багатьох господарствах його питома вага в структурі посівних площ перевищує 25-30%, замість рекомендованих наукою 8-10%. На думку багатьох науковців і практиків уже зараз потрібно переорієнтовувати виробництво соняшнику в напрямку зменшення посівних площ, які нині вважаються надмірними, та збільшення врожайності за рахунок вирощування нових високопродуктивних сортів і гібридів. Так, на думку вчених ННЦ «Інститут аграрної економіки», посіви соняшнику необхідно скоригувати у 2020 р. до 2,4 млн га, а у 2030 – 2,0 млн га [1].

Таким чином, унаслідок того, що в Україні близько 90% площ олійних культур зайнято під соняшником, відбувається деградація земель, зараження грунту та поширення хвороб сняшнику. Крім того, переважна більшість сільськогосподарських виробників соняшнику не дотримується технологічних вимог щодо розміщення його посівів. Постійне розширення посівних площ соняшнику часто супроводжується зниженням його врожайності внаслідок як порушення сівозмін, так і скорочення періоду повернення соняшнику на попереднє місце вирощування – повернення цієї культури на попереднє місце вирощування здійснюється через 1-3 роки. Це, в свою чергу, призводить до того, що рослини масово вражаються хворобами й шкідниками, а посіви значною мірою засмічуються бур»янами.

Так як наша держава наразі інтегрується в світову економіку, стратегія розвитку рослинництва загалом і виробництва соняшнику, зокрема, повинна відповідати принципам ефективного функціонування. В зв’язку з цим аграрним підприємствам доцільно збільшувати валові збори соняшнику не за рахунок збільшення посівних площ, а за рахунок збільшення врожайності, оптимальних сівозмін, якісного селекційного насіння.

Список літератури:

1. Аграрний сектор економіки України і перспектива розвитку / М.В. Присяжнюк, М.В. Зубець, П.Т. Саблук та ін.; за ред. М.В. Присяжнюка, М.В. Зубця, П.Т. Саблука, В.Я. Месель-Весляка, М.М. Федорова. – К.: ННЦІАЕ, 2001. – С. 134.
2. Високоолеїнові гібриди [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.pioneer.com/
3. Високоолеїновий соняшник. Вигравайте від партнерства з Євраліс [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://euralis.ua/
4. Герасимчук Н.А. Підприємницький механізм ресурсозберігаючого розвитку АПК: [моногр.] / Н.А. Герасимчук. – Київ: «ЦП «Компрінт», 2015. – 464 с.
5. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua
6. Корчаниця І., Бабічева О. Основні тенденції розвитку ринку соняшнику в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://econf.at.ua
7. Маслак О. Привабливість олійних культур [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.agro-business.com.ua
8. Україна один з найбільших виробників та експортерів соняшникової олії на світовому [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ринку http://ukrinvest-trading.com/
9. Шовть Ю.Ю. Формування ефективного виробництва соняшнику в Україні / Ю.Ю. Шовть, Л.А. Ільків // Молодий вчений. – 2015. № 12 (27). – С. 184-187.

Мирзоева Т.В., Ушкань В.Л.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ПРОИЗВОДСТВА ПОДСОЛНУХА В УКРАИНЕ

Аннотация
Исследована роль производства подсолнуха в развитии отечественной экономики и хозяйственная ценность культуры, которая обуславливается важностью основного продукта её переработки – подсолнечного масла; проанализированы региональные особенности выращивания подсолнуха в Украине, динамику его производства и урожайности, объёмы экспорта-импорта подсолнуха и подсолнечного масла; уделено внимание инновационному направлению, а именно – выращиванию высокоолеинового подсолнуха; выделены проблемные моменты в сферы производства подсолнуха в Украине.
Ключевые слова: обьёмы производства подсолнуха, посевные площади, урожайность, продукт переработки подсолнуха – подсолнечное масло, высокоолеиновый подсолнух.

Mirzoeva T.V., Ushkan V.L.
National University of Life and Enviromental Sciences of Ukraine

THE MODERN STATE OF PRODUCTION OF SUNFLOWER IN UKRAINE

Summary
The role of production of sunflower in development of home economy and economic value of culture that is stipulated by importance of basic product of her processing – sunflower-seed oil are investigational; the regional features of growing of sunflower are analysed in Ukraine, dynamics of his production and productivity, volumes of export-import of sunflower and sunflower-seed oil; paid attention to innovative direction, namely – to growing highly of olein sunflower; problem moments are distinguished in the sphere of production of sunflower in Ukraine.
Keywords: production of sunflower volumes, sowing areas, productivity, product of processing of sunflower, are sunflower-seed oil, high-olein sunflower.

УДК 658.589 (045)

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ НА ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

Осаволюк І.В., Лозовський О.М.
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

У статті розглядається сутність інноваційного менеджменту в управлінні підприємством. Досліджується його місце і роль в загальній системі управління. Обґрунтовані пріоритетні напрямки удосконалення системи менеджменту. Визначені основні принципи інноваційної політики України, як складової комерційної діяльності підприємства на ринку. Проаналізовано головні аспекти сутності інноваційного менеджменту на підприємстві.
Ключові слова: інновація, інноваційний менеджмент, інноваційна політика, управління, конкуренція.

Постановка проблеми. В умовах загострення конкуренції на ринках ключового значення у збереженні та посиленні позицій підприємств набуває підвищення ефективності їхньої інноваційної діяльності.

Необхідною і обов'язковою умовою стійкого розвитку підприємств є наявність дієвої, гнучкої, системи управління, яка відповідає сучасним умовам господарювання і постійно адаптується до них. Більше того, здатність підприємства генерувати інновації, успішно конкурувати на ринку і розвиватися значною мірою визначається якістю існуючої системи менеджменту, її орієнтованістю в майбутнє.

Будь-яка інноваційна діяльність взагалі є складним процесом трансформації нових ідей та знань в об'єкт економічних відносин. Особливого значення в системі новітніх технологій набуває механізм управління створенням і впровадженням інновацій на ринку, тобто інноваційний менеджмент.

Оскільки інновація торкається всіх сфер господарської діяльності, то з розвитком національної економіки він стає найбільш ефективним методом механізму ринкового господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Щодо стану розробки проблеми, слід відмітити наявність у наукових дослідженнях вітчизняних та зарубіжних вчених ґрунтовних розробок ефективного впровадження інноваційного менеджменту. Теоретико-методичні аспекти розвитку інноваційного менеджменту розкриваються в працях відомих зарубіжні вчених, серед яких В. Аньшин, А. Афуа, Е. Дандон, М.Л. Джордж, Дж.П. Ендрю, К. Крістенсен, Г.Л. Сіркін, Е. Харгадон, Г. Чесбро та інші. Вагомий внесок в вивчення даного питання зробили також вітчизняні дослідники: І.О. Іртищева, Т.В. Стройко, О.М. Кібік, О.П. Подцерковний, Є.О. Бойко, Ю.З. Драпайло, В.О. Котлубай, Г.С. Трофименко, В.О. Зелік та роботи інших вчених.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значні розробки у цьому напрямку, все ж таки виникає потреба у більш детальному дослідженні інноваційних процесів в менеджменті підприємства.

Головною метою статті є дослідження ролі інноваційного менеджменту у загальній системі управління підприємством, основних етапів його розвитку та впливу на національну економіку України.

Виклад основного матеріалу. В умовах ринкової економіки ефективний розвиток підприємств на тривалу перспективу можливий лише при врахуванні досягнень науково-технічного прогресу. Тому розвиток інноваційної сфери, через яку просуваються у виробництво інноваційні досягнення, є особливо актуальним, оскільки вимагає серйозної уваги та вивчення.

Інновацією називають прибуткове втілення й використання нововведень у вигляді впровадження новітніх продуктів і послуг, нанотех-

нологій, комплексу нових управлінських організаційно-технічних та соціально-економічних рішень виробничого, фінансового, комерційного, адміністративного або іншого характеру.

Без гнучкого управління інноваціями (інноваційного менеджменту), яке є рушійною силою його розвитку, неможлива тривала стабільність ефективного виробництва. У зв'язку з цим досить гострою є проблема своєчасного просування інноваційних можливостей, концентрації ресурсів, оперативного управління інноваційним процесом при мінімальному ризику від неправильного вибору інноваційного напрямку.

Інноваційний менеджмент – підсистема менеджменту, метою якої є управління інноваційними процесами на підприємстві. Залучення інновацій у практику роботи підприємства чи їх створення власними силами здійснюється у межах інноваційного менеджменту. З таких позицій інноваційний менеджмент необхідно розглядати як систему управління, що активно впливає на підприємницьку діяльність, на розвиток інноваційної, інвестиційної, соціально-економічної, політичної діяльності як окремої організації, так і країни загалом [4].

Інноваційний менеджмент у загальному вигляді – це складний механізм дії керуючої системи, яка створює для інноваційного процесу та інноваційної діяльності сприятливі умови й можливості для розвитку і досягнення ефективного результату. На нашу думку, його можна уявити у декількох аспектах (рис. 1).

Як наука і мистецтво управління інноваційний менеджмент базується на теоретичних положеннях загального менеджменту, серед яких визначальними є закони та закономірності динамічних систем, принципи, функції, форми й методи цілеспрямованої діяльності людей у процесі управління цими системами. Мистецтво як функціональний елемент інноваційного управління забезпечує повноцінне використання знань, ідей, досвіду, прийняття творчих рішень керівниками і спеціалістами, розвиток ініціативи всіх учасників інноваційної діяльності в організації.

Як вид діяльності інноваційний менеджмент являє собою сукупність процедур, що утворюють загальну схему управління інноваційним процесом. Ця сукупність складається з відповідних функцій управління, кожна з яких розпадається на окремі види роботи (етапи), що пов'язані з багатогранною діяльністю підприємства і виконуються у відповідній послідовності.

Як процес інноваційний менеджмент розглядається як послідовне виконання управлінських функцій на всіх етапах реалізації інноваційної діяльності на підприємстві та стосується виробничо-технологічних, збутових і управлінських процесів [3].

Більш конкретно суть інноваційного менеджменту розкривається в його функціях, до яких можна віднести:

– управління процесами створення нових знань;

– управління творчим потенціалом тих, хто створює нові знання;

– управління освоєнням нововведень;

– управління соціальними та психологічними аспектами нововведень.

Найважливішою та першочерговою ціллю інноваційного менеджменту можна вважати забезпечення ефективного тривалого функціонування інноваційного процесу на основі ефективної організації всіх його складових елементів і систем, створення конкурентоспроможної інноваційної продукції, технологій. Основою інноваційного процесу є створення, впровадження і поширення нововведень, що характеризуються науково-технічною та моральною новизною. Інновації також виявляються в удосконаленні та зміні систем управління та організації виробничих процесів. Постійно розробляються, освоюються й впроваджуються нові організаційні структури, методи розробки управлінських рішень, форми та методи стимулювання на підприємствах

Як система управління інноваційний менеджмент складається з двох ланок, або підсистем: керуючої підсистеми (суб'єкта управління) і керованої підсистеми (об'єкта управління), зв'язок суб'єкта управління з об'єктами відбувається за допомогою руху інформації. Цей рух інформації являє собою сам процес управління, тобто процес розроблення і здійснення керуючої дії суб'єкта управління на об'єкт управління. Механізм керуючого впливу включає збір, обробку і передавання необхідної інформації та прийняття відповідних рішень. Суб'єктом управління в інноваційному менеджменті можуть бути менеджери і спеціалісти різного рівня залежно від об'єкта управління. Об'єктом управління в інноваційному менеджменті можуть бути інноваційні процеси, інноваційна діяльність, інновації, економічні відносини між учасниками ринку інновацій [1].

Інноваційна діяльність в умовах переходу економіки України на інноваційний шлях розвитку набуває особливого значення. Охопивши різні аспекти ринкових відносин інноваційний процес сприяє зростанню промислового виробництва, дає змогу підвищувати продуктивність праці, залучати до виробничої сфери нові резерви.

Рис. 1. Аспекти визначення сутності інноваційного менеджменту

Інноваційний менеджмент порівняно нове поняття для наукової громадськості і бізнесу України. Саме зараз Україна переживає бум новаторства. На зміну одним формам і методам управління економікою приходять інші.

На період розпаду СРСР в українській науці існував інноваційний потенціал та набутий досвід, достатній для переходу до інтенсивної форми інноваційного розвитку. На початку 90-х років Україна мала значні можливості для успішного розвитку в науково-технологічній сфері, потенціал за багатьма параметрами відповідав рівню найбільш розвинутих країн. Вітчизняна наука та технології з окремих пріоритетних напрямів, наприклад, матеріалознавства, теоретичної фізики, математики, зварювального виробництва тощо посідала передові позиції у світі. Проте цей перехід стримувався загальним спрямуванням економічного розвитку на екстенсивний тип відтворення, що зумовлювалося застарілістю форм і методів планування, обмеженим доступом галузей загального призначення до інноваційних результатів, недосконалістю критеріїв ефективності економічного розвитку, обмеженістю фінансових ресурсів та відсутністю налагоджених і постійно діючих механізмів їхньої концентрації на інноваційних пріоритетах. Безперечно, протягом років економічних трансформацій, які здійснювалися непослідовно та тривали в Україні надто довго, відбувся спад інноваційної діяльності [2].

Але нині більшість українських підприємств усвідомила, що необхідні інноваційні, принципово нові методи організацією є необхідними. На сучасному етапі загострюється конкуренція і підвищуються вимоги споживачів, тому постійні нововведення можуть стати одним із факторів отримання конкурентних переваг. Пошук ефективних організаційних форм управління нововведеннями, створення механізму інтеграції та координації діяльності в процесі розробки й впровадження нововведень вимагають підвищення уваги до інноваційного менеджменту як сукупності організаційно-економічних методів та форм управління у різних ланках і насамперед на рівні первинної ланки – підприємства.

Україна володіє потужним науковим потенціалом, що становить інтелектуальне багатство нації. Найбільшою проблемою є реалізація інтелектуальних ідей та їх комерціалізація з нематеріальних в матеріальні активи [6].

Подальший економічний розвиток України, перспектива посісти належне місце в європейському співтоваристві та світі залежать насамперед від опанування інноваційної моделі економічного розвитку.

До основних принципів державної інноваційної політики України належать:

– урядова підтримка фундаментальних досліджень;

– пріоритет інновацій над традиційним виробництвом – передбачає визнання за наукою провідної ролі в системі продуктивних сил;

– свобода наукової та науково-технічної творчості в контексті інноваційної діяльності забезпечується відповідними законодавчими актами та Конституцією держави;

– принцип підтримки конкуренції у сфері науки, техніки й інноваційної діяльності означає поєднання стимулювання з функціонуванням інноваційних структур в умовах конкурентного середовища;

– створення загальногосподарського, інноваційного клімату;

– заохочення відновлення капіталу особливими пільгами при впровадженні нових, що раніше не використовувались у виробництві, видів устаткування, сировини, матеріалів, енергії;

– сприяння розвитку міжнародного наукового співробітництва [5].

Нові економічні умови вимагають інтенсивної інноваційної діяльності, підвищення уваги до ефективної організації досліджень та розробок, організації нововведень на всіх стадіях життєвого циклу продукції, зниження інноваційних ризиків, стратегічного управління в діяльності кожного підприємства.

Ефективний інноваційний менеджмент підприємств та організацій передбачає такі дії як формування й реалізацію інноваційних програм різних рівнів, підготовка навчання і перекваліфікацію кадрів, здійснення прикладних та науково-дослідних робіт, орієнтованих на розробку нових сучасних технологій, розвиток нових чи значне вдосконалення вже існуючих інноваційних структур. Найважливішою та першочерговою ціллю інноваційного менеджменту можна вважати забезпечення ефективного тривалого функціонування інноваційного процесу на основі ефективної організації всіх його складових елементів і систем, створення конкурентоспроможної інноваційної продукції, технологій.

Висновки та пропозиції. Таким чином, інноваційний менеджмент – це сукупність економічних, мотиваційних, організаційних і правових засобів, методів і форм управління інноваційною діяльністю конкретного об'єкта управління з метою одержання найоптимальнішим шляхом економічних результатів цієї діяльності. Інноваційний менеджмент націлений на забезпечення ефективного функціонування інноваційного процесу в підприємства, з метою створення можливості її конкурентоспроможності на ринку в довгостроковій перспективі.

Як переконує світова та українська практика, раціональне використання власного потенціалу підприємства є запорукою його конкурентоспроможності особливо в сучасних досить складних умовах господарювання.

Визначивши проблеми інноваційного менеджменту та основні шляхи їх розв'язання, можемо зробити висновок, що для ефективного розвитку інноваційного менеджменту в Україні, для вирішення його проблем, перш за все, головну увагу потрібно приділяти створенню загальногосподарського, інноваційного клімату, а також сприянню розвитку міжнародного наукового співробітництва для подальшого процвітанні інноваційного менеджменту на підприємствах.

Список літератури:

1. Герчикова И.Н. Менеджмент [Текст]: учебник / И.Н. Герчикова. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Юнити, 2011. – 458 с.
2. Інноваційний менеджмент: теорія і практика в умовах трансформації економіки. Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 448 с.
3. Іртищева І.О. Особливості формування інвестиційного забезпечення галузі в контексті національної антикризової політики / Іртищева І.О., Стройко Т.В., Бойко Є.О. // Збірник наукових статей: «Менеджмент у XXI сторіччі: методологія і практика» – Полтава: видавець Шевченко Р.В., 2014. – С. 123-127.
4. Маркетинг і менеджмент інноваційного розвитку: Монографія / За заг. ред. д.е.н., проф. С.М. Ілляшенка. – Суми: Університетська книга, 2014. – 728 с.
5. Плакіда В.Т. Конспект лекцій з дисципліни «Інноваційний менеджмент» (для студентів 6 курсу напряму підготовки спеціальності 7.050107 «Економіка підприємства») [Текст] / В.Т. Плакіда, Н.М. Богдан; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва – Х.: ХНАМГ, 2012. – 76 с.
6. Трофименко Г.С. Розвиток інноваційного менеджменту в Україні / Г.С. Трофименко, В.О. Зелік // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/14_ NPE_2015/Economics/15_192569.doc. htm

Осаволюк И.В., Лозовский А.Н.
Винницкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННОГО МЕНЕДЖМЕНТА НА ОТЕЧЕСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

Аннотация
В статье рассматривается сущность инновационного менеджмента в управлении предприятием. Исследуется его место и роль в общей системе управления. Обоснованные приоритетные направления совершенствования системы менеджмента. Определены основные принципы инновационной политики Украины, как составляющей коммерческой деятельности предприятия на рынке. Проанализированы основные аспекты сущности инновационного менеджмента на предприятии.

Ключевые слова: инновация, инновационный менеджмент, инновационная политика, управления, конкуренция.

Osavoliuk I.V., Lozovskiy O.M.
Vinnitsa Trade and Economic Institution
Kyiv National University of Trade and Economics

PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF INNOVATIVE MANAGEMENT IN DOMESTIC ENTWRPRISES

Summary
In the article the essence of innovation management in enterprise management. We study its place and role in the overall control system. Reasonable priority areas for improving the management system. The basic principles of innovation policy in Ukraine as part of a commercial activity of the enterprise in the market. We analyzed the main aspects of the spirit of innovation management in the enterprise.

Keywords: innovation, innovation management, innovation-tion of poly-tick, management, competition.

УДК 336.72

ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ, ГЛОБАЛИЗАЦИЯ И ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ

Пичкур И.Н.
Днепропетровская медицинская академия

В статье информационные технологии рассматриваются как основной продукт в мировой глобализации. Проанализирован доступ к информационным и коммуникационным технологиям в мире. Показано, каким образом коммуникационные технологии выступают предусловием социального и экономического развития нашего информационного общества. Исследованы принципы трансформации общества, которому нужна солидарность принципов экономики и политики.

Ключевые слова: информационные технологии, глобализация, экономика, мировые рынки, финансовые рынки, инвестиции, трансформация, инновации, общество.

Постановка проблемы. Сегодня во всём мире ведутся дебаты в отношении общих достижений информационно-технологической революции и глобализации, которые безупречны, если мы обращаемся к социальному измерению в его планетарном масштабе.

Процесс исторической трансформации мира имеет несколько измерений – технологический, экономический, социальный, культурный и геополитический. Как и все дебаты по фундаментальным вопросам, споры часто приобретают идеологическое содержания и имеют тенденцию к упрощению проблемы. По мнению сторонников технологий, нас ждёт прекрасное будущее, но только при условии преодоления препятствий в отношении инноваций и конкуренции.

Всё, что нам нужно – это незначительное количество регуляторов, которые защищают от бюрократии на пути к скорейшему достижению надсовременности. Более увлечённые сворачиванием производства и сокращением рабочих мест, отсутствием элементарной социальной защищённости, видят в глобализации лишь обновлённую версию традиционной капиталистической идеологии.

По их мнению, информационные технологии способ возрождения эксплуатации, увеличения безработицы, экологической деградации и вторжение в частную сферу. Технократическая элита противостоит нео-луддитам.

На самом деле все выглядит гораздо сложнее, чем приведённые точки мнения. Современные перспективы социального развития определяются возможностью создания синергетичного взаимодействия технологических инноваций и человеческих ценностей, что обуславливает такую перестройку организаций и институтов, которая создаст позитивные связи между продуктивностью, гибкостью, солидарностью, безопасностью, сотрудничеством и ответственностью в рамках новой модели развития, которая способна обеспечить социальную и экономическую стабильность.

Согласиться с определёнными целями не сложно – сложно разработать соответствующие стратегии. Одним из источников разногласий, безусловно, является отличие интересов, ценностей и приоритетов. Однако в большей степени несогласованность социальной и экономической политики вызвана непониманием источников и скрытого содержания трансформации, что происходит.

Анализ последних исследований и публикаций. Объясняя значение трансформации, в первую очередь обратимся к процессам так называемым «движущим механизмам «, а именно революций информационных технологий и глобализаций. Как видно эти два процесса тесно связаны друг с другом в сложной системе взаимодействия. Именно они могут и стать удачной точкой отсчёта для обсуждения связи между новой социально – экономической системой и увеличением неравенства в планетарном масштабе. Большим научным вкладом в изучение данной проблемы являются исследования учёных США, Великобритании, Европы, в частности М. Кастеллс, С. Фриман, Дж. Доси, Л. Тисон и других. Анализируя процесс развития информационной эпохи в разных странах можно наблюдать комплексное явление. К примеру, модернизация информационных технологий уменьшила процент бедности в очень больших странах: Китае, Индии, Бразилии. В то же время новые технологии ликвидируют системы производства и организации мировой торговли. В этой связи уходит в прошлое традиционное сельское хозяйство, которое раньше занимало две третьих занятости населения планеты. В связи с чем, виден массовый «выход» сельских работников в странах Азии. В странах Западной Европы рост безработицы так же имеет место и обусловлен тем, что фирмы сталкиваются со строгими нормами трудового законодательства и необходимостью выплачивать высокую заработную плату. Обеспечение щедрой социальной помощи сознательно приводит к отказу в создании новых рабочих мест. В современных условиях важны не только инвестиции в модернизацию, но гениальные люди. Однако такие условия создают так называемых аутсайдеров или «четвёртый мир». Население этого уровня, к сожалению, обречены на низкий уровень благосостояния.

Таким образом, **целью статьи** является, характеристика технологических инноваций, организационные изменения и глобализация, анализ измерения неравности и социальной исключительности в которой видна глубина социально – экономического кризиса, что мы переживаем.

Изложение основного материала. Новое разрешение проблем в сфере социального развития и станет началом совместного выживания в новых условиях «информационной эпохи». В последние десятилетия образовался новый тип социально-экономической организации. Весь новый свет по сути живёт в условиях капитализма.

Впервые в мировой истории вся планета капиталистическая – несколько плановых экономик, что сохранились, выживают и развиваются благодаря связям с глобальным капиталистическим рынком. Современный капитализм является очень традиционным и в то же время радикально новым. Он традиционный, поскольку предполагает жёсткую конкуренцию в гонке за прибылью, а личный интерес выступает его движущей силой.

Вместе с тем, он принципиально новый, потому, что поддерживается новыми информационными и коммуникационными технологиями, которые есть базисом для новых источников продуктивности, новых организационных форм и создания глобальной экономики. Информационные и коммуникационные технологии сегодня стратегический способ развития всех стран, независимо от специфики их культуры и институтов. В то же время новые информационные технологии не являются причиной тех изменений, которые мы сейчас переживаем, но при отсутствии их ничто из того, что меняет нашу жизнь, не было бы возможным.

Вся сфера человеческой деятельности базируется на власти информации и технологических инновациях. Генная инженерия, обязана своим возникновением увеличению информационных возможностей, развивается так стремительно, что возможно, в ближайшем будущем нам откроются тайны живой материи, мы сможем властвовать над жизнью, и это будет иметь невероятные последствия.

Конечно, развитие информационных технологий происходит неравномерно. Эта ситуация вряд ли улучшится, ведь третья часть населения планеты вынуждена выживать на сумму эквивалентную одному доллару. Технологии сами по себе не способны решить социальные и экономические проблемы в мире. Вместе с тем, доступ к информационным и коммуникационным технологиям в контексте нашей реальности выступают предусловием социального и экономического развития. Функционально новые технологии эквивалентны электричеству в индустриальную эпоху.

Решающая роль новых информационных технологий в стимулировании развития имеет две стороны. С одной стороны, она позволяет странам стремительно развивать экономику, модернизировать систему производства и увеличивать конкурентоспособность гораздо быстрее, чем раньше. Примером в этом выступает экономика Гонконга, Сингапура, Южной Кореи. Несмотря на финансовый кризис, который не связан с увеличением конкуренции, но, возможно, спровоцирована включением развивающихся азиатских экономик в глобальные потоки капитала.

С другой стороны, для стран, не способных адаптироваться к новой технологической системе, отставание приобретает кумулятивный характер. Перспектива перехода к информационной эпохе зависит от доступности образования для всех слоёв общества, а так же – от возможности освоения и обработки информации опять – таки в масштабах целого общества.

Исходя из таких соображений, регионы и предприятия, в которых внедрены наиболее передовые технологии производства и системы менеджмента, с большой активностью привлекают к сотрудничеству талантливых людей со всего мира, игнорируя при этом значительную часть собственного населения, уровень образования и культурно-технические навыки которого не соответствуют требованиям новой системы производства.

В глобальном плане страна имеет мало шансов стать развитой, если она исключена с технологической системы информационной эпохи. Для таких стран не обязательно даже просто иметь производство высокотехнологического оборудования, однако необходимым является использование передовых информационных технологий, что в свою очередь, требует перестройки всего общества.

Похожим образом обусловлены и жизненные перспективы некоторых отдельных индивидов. Так программистом или финансовым аналитиком может стать только тот, кто достаточно образован для того, чтобы постоянно перепрограммировать линию своего профессионального совершенствования. Остальные, не имеющие такого уровня образования зависят от социальной организации, стратегии конкретных предприятий и типа социальной политики.

Вместе с тем, рядом с рыночным влиянием, также остаётся в силе тенденция к поляризации социальной структуры – как в международном, так и внутригосударственном масштабах.

Выводы и предложения. В целом, подводя итоги можно сделать вывод, что новые информационные технологии в теперешней ситуации, безусловно, содействуют экономическому развитию и материальному благосостоянию, так как даёт власть, знания и творчество.

Пока ещё это использование отличается неравномерностью как в приделах одной страны, так и при сравнении стран. Развитие культуры и образования обеспечивает развитие технологий, что в свою очередь обусловливает прогресс в экономике, который содействует социальному развитию, а он, опять таки, – стимулирует развитие культуры и образования.

Данная схема может послужить на благо прогресса, но, с таким, же успехом может стать «порочным кругом» возобновления недоразвитости. Как именно пойдёт такой процесс, зависит не от технологий, а от общества и его противоречивой динамики. Сегодня в эпоху глобализации мировые рынки являются связанными друг с другом во всемирном масштабе, таким образом, что сбережения и инвестиции во всех странах – даже если большинство из них не притягивают глобальных инвестиций – являются зависимыми от эволюции и динамики глобальных финансовых рынков. Глобальная экономика стремится охватить весь мир, и все люди на территории, так или иначе, попадают под это влияние. Новые финансовые рынки подчиняются не только законам экономики, но и новым информационным турбулентностям.

Сегодня глобализованному миру нужна солидарность, в котором первичный принцип экономики и политики выходит из человека. И этот принцип отвечает той логике эффективности и креативности, который свойственен нашему информационному обществу.

Список литературы:

1. Владимирова И.Г. Глобализация мировой экономики: проблемы и последствия. – 2001. – № 3. URL: www.mevriz.ru
2. Иванов Н. Глобализация и проблемы оптимальной стратегии развития // Мировая экономика и международные отношения. – 2000. – С. 18.
3. Рудницька Р. Вестернізація соціального ареолу життя особистості як український варіант глобалізації соціокультурного простору // Українське суспільство-2003. Соціологічний моніторинг. – К., 2003. – С. 491-495.
4. Castells M. Economy, Society and Culture – Vol. I: The Rise of Network Society. – Oxford:Blackwell, 1996.
5. Carnoy M. Sustainable Flexibility: Work, Family and Community in the Information Age. – New York: Cambridge University Press, 1999.
6. Dosi G. et al. Technical Change and Economic Theory. – London: Pinter, 1998.
7. Hirst P., Thompson G. Globalization in Question. – Cambridge: Polity Press, 1996.

Пічкур І.М.
Дніпропетровська медична академія

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ, ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ТА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК

Анотація
В статті інформаційні технології розглядаються як основний продукт в світовій глобалізації. Проаналізовано доступ до інформаційних та комунікаційних технологій в світі. Показано яким чином комунікаційні технології виступають передумовою соціального і економічного розвитку нашого інформаційного суспільства. Досліджено принципи трансформації суспільства, якому потрібна солідарність принципів економіки та політики.
Ключові слова: інформаційні технології, глобалізація, економіка, світові ринки, фінансові ринки, інвестиції, трансформація, інновації, суспільство.

Pichkur I.N.
Dnepropetrovsk Medical Academy

INFORMATION TECHNOLOGY, GLOBALIZATION ANDECONOMIC DEVELOPMENT

Summary
This article discusses information technology as the main product in the world of globalization. It has been analyzed access to information and communication technologies in the world. It shows how communication technologies are the precondition for social and economic development of our information society. We studied the principles of transformation of society, which needs the solidarity economy and policy guidelines.
Keywords: information technology, globalization, economy, global markets, financial markets, investment, transformation, innovation, society.

УДК 338.48

ХАРАКТЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ГОТЕЛЬНИХ ПОСЛУГ

Полчанінова І.Л., Становихіна С.В., Чередніченко А.П.
Харківський національний університет міського господарства
імені О.М. Бекетова

У публікації розглядаються питання щодо суттєвих особливостей понятійної бази готельної діяльності як виду послуг. Досліджено наукові підходи до сутності терміну «готельна послуга», із узагальнення та уточнення яких логічно сформульовано авторське визначення понять «послуга» та «готельна послуга». Запропоновано авторську модель гостинності, яка враховує економічну складову організаційних і соціальних відносин.

Ключові слова: послуга, готельна послуга, готельний продукт, модель гостинності.

Постановка проблеми. В'їзний туризм є важливим джерелом валютних надходжень не тільки для промислово розвинених країн, але й для країн, що розвиваються. Так, наприклад, питома вага прибутків від іноземного туризму в загальній сумі надходжень від експорту товарів та послуг становить: в Іспанії – 60%, Австрії – 40%, Греції – 36%, Швейцарії – 12%, Італії – 11%, Португалії – 21%, на Кіпрі – 52% [1]. В більшості країн, що розвиваються, на частку іноземного туризму припадає 10-15% прибутків від експорту товарів та послуг (Індія, Єгипет, Парагвай, Коста-Ріка). Однак у деяких країнах цей показник є значно вищим: Колумбія – 20%, Ямайка – 30%, Панама – 55%, Гаїті -73% [1].

Україна в цьому переліку країн не виключення – в останнє десятиліття вітчизняний ринок туристських послуг і, відповідно, індустрія гостинності, розвиваються швидкими темпами, особливо у великих промислових і фінансових центрах країни, однак, треба відзначити, значимість цього сегмента для вітчизняної економіки в цілому поки істотно нижче, ніж це має місце в розвинених країнах [2, 3]. Щорічно туристи вивозять із України за рубіж понад 1 млн. дол., у той час, як на в'їзному туризмі країна заробляє трохи більше 100 тис дол. у рік. Колись це співвідношення було чотири до одного на користь туристів з-за кордону. Вітчизняна туріндустрія формує менше 1% сукупного ВВП [4]. Однією з основних причин такого стану справ є відсутність достатньої готельної бази, здатної прийняти іноземних туристів на світовому рівні, оскільки готельний бізнес і туризм тісно пов'язані між собою і багато в чому економічно залежні.

На сьогодні Україна займає одне з останніх місць в списку Європейських країн за кількістю готелів: на 1 готель припадає 27 тис. жителів, у той час як у Чехії – 2,3 тис., Естонії – 3,4 тис., Болгарії – 3,9 тис. [5]. У великих містах України сьогодні будуються 4-х- і 5-зіркові готелі, що відповідають світовим стандартам, але в цілому по країні картина залишається стабільно незадовільною. Наведені факти низького рівня розвитку готельної справи в Україні й вимоги нового часу ускладнюють завдання і роблять необхідними й затребуваними нові дослідження та нові способи впровадження їх в практику. Ці дослідження повинні відповістити на запитання, чому всі три механізми (державної політики, ініціатив бізнесу й вплив масової свідомості на реформи) не створили до теперішнього часу в жодному регіоні Україні готельного комплексу, що відповідав би світовим стандартам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній економічній літературі проблемам формування й розвитку ринку готельних послуг приділяється значна увага серед учених. Значний вклад в розвиток готельної справи внесли О. О. Любіцева, Т. В. Черевичко, С. І. Байлік, дослідження яких концентрують увагу на питаннях регіональної проблематики туризму й гостинності, культурі обслуговування, ринкових механізмах [6–9]. Історія розвитку галузі, характер її систем управління, проблеми персоналу та якості готельних послуг висвітлені в працях А. Д. Чудновського, М. А. Жукової, Т. І. Ткаченко, В. Г. Федорченко, Т. А. Дьорової [10–13]. В. В. Іванов, А. Б. Волов, П. Р. Пуцентайло, Д. І. Єлканова сформували базові положення маркетингового підходу до готельного бізнесу, організаційно-економічного моделювання, розробці заходів антикризового управління [14–16]. В роботі С. С. Скобкіна визначені завдання й методи розробки стратегії розвитку готельної індустрії [17]. Л. М. Кузьменко, В. Ф. Семенов приділили увагу економічній характеристиці готельного бізнесу на регіональному рівні [18–19].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз робіт представлених вище авторів дозволяє зробити висновок про наявність наукового інтересу до питань розвитку ринку готельних послуг і ринку туризму. Однак, у вищезгаданих наукових працях недостатньо розглянуті характеристики й особливості готельної діяльності як виду послуг.

Мета статті полягає в уточненні сутності готельних послуг як основного сегмента ринку туризму та визначенні їх специфічних особливостей.

Виклад основного матеріалу. Завдання дослідження готельного господарства в основах своїх орієнтовано на аналіз ситуації в країні і пошук системних рішень зміни незадовільного її стану на краще. Це завдання з наукових позицій має свої окремі напрямки розгляду, які однаково актуальні на теренах всієї системи країн СНД і, в першу чергу, України та Росії. Корисний в цьому питанні й досвід закордонних фахівців.

Звернемо увагу, що такі відомі вчені як Дж. Шоул і Дж. Р. Уокер представили систематизовану структуру знань щодо забезпечення успіху в сфері готельних і туристських послуг. Дж. Р. Уокер висвітлює основи менеджменту в сфері гостинності, підкреслюючи високу ефек-

тивність професійних знань фахівців готельного профілю [20].

Джон Шоул – спеціаліст по питанням культури обслуговування. Він стверджує, що успіх в сфері послуг складається з трьох частин – якості продукту чи послуги, надійності та швидкості обслуговування, відношення до клієнта. Шоул постулює своє економічне розуміння сервісу та своє відношення до нього таким висловом – сервіс, а точніше його рівень якості, – це стратегія, й стратегія настільки ж потужна, як маркетинг, й настільки ж ефективна, як високоякісний продукт [21].

Питання формування ефективної структури готельних підприємств й угрупувань та визначення функцій в готельній діяльності розроблені в працях С. Медлік і Х. Інграм. Вони орієнтують фахівців також на сервісну складову гостинності та необхідність введення інновацій [22].

А. Пфлегер в роботі [23] приводить базові стійкі правила організації менеджменту, розглядає принципи роботи з персоналом готелів. Характеристики готельних послуг в аспекті ринкової моделі бізнесу (якість, реклама, ціни) проаналізував М. Турковський. З його роботи [24] слідує, що ринковий механізм поки що працює недосконало, але до дійсно конкурентних умов підготовку треба проводити вже зараз.

В термінологію готельного бізнесу включено поняття «готельна справа» та «надання послуг». Надання послуг визначають як специфічний процес обслуговування клієнтів щодо тимчасового проживання, який, окрім того, побудований на економічних відносинах, тобто на платній основі [25].

Г.М. Юльчієва у роботі [26] систематизувала думки багатьох дослідників про те, що розуміється ними під терміном «послуга». Вона показала, що зміст цього поняття пройшов значний еволюційний шлях від «особливий вид благ, здатний приносити хазяїнові дохід» [27] до «результат корисної праці, що збільшує споживчу вартість його продукту» [28]. У загальтермінологічному плані послугу визначають як «діяльність, що не матеріалізується в продукті, щось невловиме». На думку авторів, у сучасній економіці послуга – це ринковий товар, що має споживчу вартість, і не передає свою матеріальну частину споживачеві. Безумовно, існують і неринкові послуги (добродійність, безкорислива допомога й ін.), але у всякому разі послуга несе в собі певні витрати (матеріальні, трудові, часові, емоційні).

Поняття «послуга» та «сфера послуг» мають досить складний зміст, їх трактовка (тлумачення) постійно уточнюються, але для конкретної цілі – формування погляду на готельну справу – нам корисно може послужити таке визначення: «сфера послуг – це сукупність галузей, підгалузей і видів діяльностей, функціональне призначення яких в сфері суспільного виробництва виражається в виробництві та реалізації матеріальних і нематеріальних (духовних) послуг населенню» [29]. Звідси сфера готельних послуг має галузевий характер зі своєю внутрішньою специфікою організації та діяльності. Готельний бізнес чи готельна справа в широкому змісті входять в більш загальне поняття – готельне господарство, функція якого полягає в наданні платних послуг розміщення в готелях та аналогічних закладах. Спектр цих послуг досить широкий (проживання, харчування, культурне обслуговування тощо) і комплекс їх різновидів постійно збільшується. Специфікою готельного обслуговування є те, що сама послуга не може вироблятися окремо від існуючого матеріального продукту.

З розвитком туризму масштаби готельної сфери послуг доведені до типу індустріального виробництва, в зв'язку із чим до множини готелів і всіх інших засобів розміщення правомірно застосовувати поняття «підприємства індустрії гостинності». Їх продуктом є «комплекс фізичних, соціальних і емоційних компонентів» [30]. Обслуговування у готелі – це система заходів, що забезпечують високий рівень комфорту та задовольняють найрізноманітніші побутові, господарські та культурні запити гостей [30].

Саме послуга, по Ф. Котлеру, – «це будь-який захід або вигода, які одна сторона може запропонувати іншій і які в основному невідчутні і не приводять до заволодіння чим-небудь» [31]. Визначають, що готельні послуги не мають матеріальної форми, не підлягають зберіганню. Щодо терміну «готельні послуги», то в його змісті акцентується увага науковців на «діях підприємства по розміщенню споживача» [32], на розумінні готельної послуги як «результату взаємодії готельного комплексу та клієнта, діяльність обслуговуючого персоналу по задоволенню потреб клієнта» [33], надання приміщення для проживання та здійснення супутніх послуг [34]. Деякі автори ототожнюють готельні послуги з готельним продуктом [35]. Є ще значний перелік визначень поняття «готельна послуга», але головне, що важливо підкреслити в науковому визначенні, так це те, що в силу складності потреб клієнта й «нематеріальності» самої послуги, це поняття формується та сприймається суб'єктивно. Виїхавши з готелю, гість залишає собі від нього тільки пам'ять і деякі відчуття. З цього положення випливає деякий комплекс характеристики готельного бізнесу: безпосередня орієнтація на потреби клієнтів, в характері виробництва пріоритетно розглядається сам процес обслуговування, а якість послуг має подвійну оцінку: з одного боку – це певний загальноприйнятий стандарт, а з іншого – та оцінка, з якою послуга сприймається гостем (споживачем). А це означає, що готельна послуга, за критерієм її оцінки, не стільки «стандарт» або «очікування», скільки ступень задоволення споживача. З авторських позицій, готельна послуга – це комплексна система матеріальних і нематеріальних елементів речовинної, трудової і соціокультурної природи, що надається споживачеві в тимчасове користування та забезпечує комфортні умови і різноманітні потреби клієнта в період його перебування в готелі.

Комплекс додаткових та супутніх послуг теж є значним та різноплановим: послуги харчування, побутові, медичні, інформаційно-довідкові, торгівельні, спортивно-оздоровчі, розважальні, послуги бізнесової орієнтації. Дістали розвиток і нові ексклюзивні послуги – особистої охорони, індивідуальні екскурсії, замовлення подарунків та ін.

В теоретичному плані важливо визначити кореневі принципи й особливості послуг гостинності. Цей аспект М. П. Мальська та І. Г. Пандяк пропонують розглядати в логічному форматі «моделі гостинності» [36], до якої включають чо-

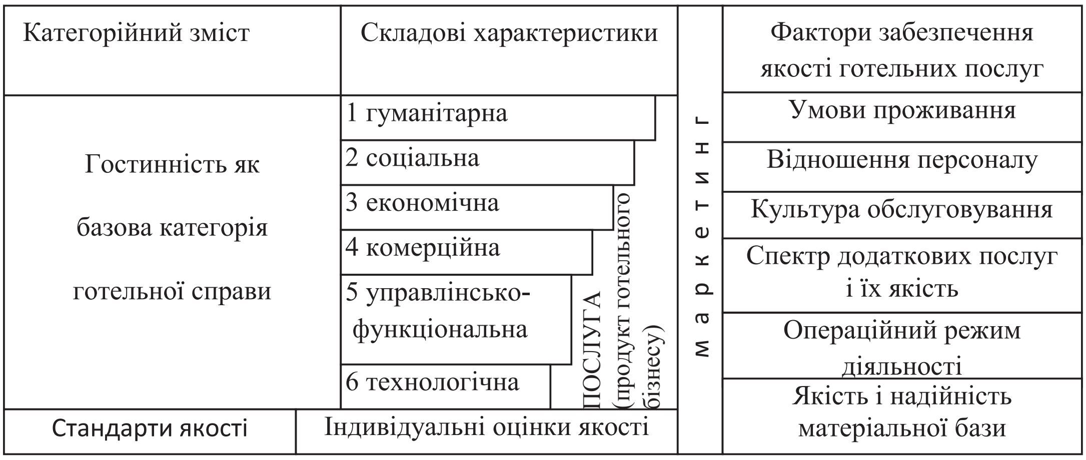

Рис. 1. Особливості та змістовні характеристики поняття «гостинність»

Джерело: розроблено авторами на основі [36]

тири основні концепції: гуманітарну, технологічну, функціональну та комерційну. Розкриваючи зміст цих складових гостинності, вказані автори відмічають суттєве значення іміджу готелю й культури обслуговування, якості технологічного процесу обслуговування, механізм управління всередині готелю та завдання забезпечення прибутковості. Такий підхід є доцільним, оскільки він комплексно характеризує основи готельної справи. Але до цього слід додати, що гостинність є соціальнозначущим атрибутом людських відносин, і в перспективах розвитку готельної справи ця сторона є пріоритетною. Тому в моделі складових гостинності, на відміну від запропонованої в роботі [36], змістовну структуру гостинності складають шість характеристик (рис. 1).

Таким чином, треба підкреслити, що соціальна, а не економічна складова, більш важлива з позицій формування досконаліших, ніж зараз, корпоративно-громадських відносин, а готельний бізнес несе не тільки економічну відповідальність, але й соціальну, культурологічну, знанієву, громадську, що розширює його гуманітарний аспект.

Теж саме стосується й комерційної складової гостинності. Вона має значення тільки для власника готелю. Для регіональної системи та регіонального господарства гостинність є умовою більш широкого економічного змісту, тобто вона приймає участь в повномасштабному економічному процесі (витрати, прибуток, його розподіл, вплив на рівень життя населення, грошовий обіг ті ін.). В такому разі гостинність як категорія не тільки готельного бізнесу, але й економіки, має й економічну складову організаційних і соціальних відносин.

Висновки і пропозиції. Розвиток туризму в Україні помітно відстає від реальних можливостей використання наявного потенціалу, що визначається природно-географічними умовами, наявністю історичних та культурних пам'яток, інтересом у світі до нашої країни і її окремих регіонів. Недоотриманий країною дохід від індустрії туризму щорічно обчислюється сотнями мільйонів доларів.

Розбалансованість туристського ринку викликана неякісним виконанням функцій обслуговування та нерозвиненістю інфраструктури туризму. Це обумовлює необхідність серйозних змін у готельній сфері. Наразі економічні дослідження готельного господарства утруднені рядом проблем, у т.ч. у термінології.

Визначено різноплановість трактовок багатьох термінів. Досліджено економічний зміст термінів «послуга», «готельна послуга», «гостинність», відмічено, що в сфері послуг готельна індустрія має свою специфіку, яка полягає в тісному зв'язку з туризмом, клієнтськими вимогами, структурою номерного фонду, рівнем сервісу та ін. Але цю роботу не можна розглядати як завершений процес, оскільки час змінює знання, уявлення, оцінки, зв'язки понять між собою.

Особливості послуг гостинності в дослідженні розглядається з економічних, організаційних і соціальних позицій, що обумовлює системні його зв'язки як з економікою в цілому, так і з цілою гамою людських факторів.

Результати дослідження можуть бути використані органами державної влади, керівниками, власниками і менеджерами підприємств готельної галузі при розробці методів збору статистичних даних, постановці завдань стратегічного розвитку, оцінюванні стану готельного господарства.

Список літератури:

1. The Travel & Tourism Competitiveness Report 2015 [електронний ресурс] – Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/TT15/WEF_Global_ Travel&Tourism_Report_2015.pdf
2. Інформаційно-аналітичні матеріали до парламентських слухань на тему: «Розвиток туристичної індустрії як інструмент економічного розвитку та інвестиційної привабливості України» [електронний ресурс] – Режим доступу: http://komsport.rada.gov.ua/uploads/documents/30566.pdf
3. Стратегія розвитку туризму і курортів на 2016-2020 роки (проект) [електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.knteu.kiev.ua/file/ NjY4NQ==/e1227acdf34bb4a1da39d384139b9d7a.pdf
4. Романюк С. Туристична галузь України: руїна чи низький старт? / С. Романюк // Новости турбизнеса. – 1.12.2015. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://novosti-turbiznesa.info/article/turistichna_galuz_ ukraini_ruina_chi_ nizkij_start_.html

5. Global hospitality insights: Top 10 thoughts for 2016 [електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/EY-global-hospitality-insights/$FILE/EY-global-hospitality-insights-2016.pdf
6. Любіцева О. О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти) – 2-е вид., перероб. та доп. / О. О. Любіцева. – К.: Альтерпрес, 2003. – 436 с.
7. Черевичко Т. В. Теоретические основы гостеприимства: учеб. пособие / Т. В. Черевичко. – М.: Флинта: МПСИ, 2008. – 285 с.
8. Байлик С. И. Гостиничное хозяйство. Организация, управление, обслуживание: учеб. пособие для студентов вузов / С. И. Байлик. – К.: Альтерпресс; ВИРА-Р, 2002. – 249 с.
9. Байлик С. И. Гостиничное хозяйство. Оснащение, евроремонт, эксплуатация: учеб. пособие / С. И. Байлик. Гостро постають питання залучення іноземних і вітчизняних інвестицій. – К.: Дакор; ВИРА-Р, 2003. – 296 с.
10. Индустрия гостеприимства: основы организации и управления / А. Д. Чудновский [и др.]. – М.: ИНФРА-М, 2011. – 400 с.
11. Жукова М. А. Менеджмент в туристском бизнесе / М. А. Жукова. – М.: КНОРУС, 2006. – 192 с.
12. Ткаченко Т. І. Стратегічний розвиток туристичного бізнесу: Монографія / Т. І. Ткаченко, С. В. Мельниченко, М. Г. Бойко та ін., за заг. ред. А. А. Мазаракі. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2010. – 596 с.
13. Федорченко В. К. Історія туризму в Україні / В. К. Федорченко, Т. А. Дьорова. – К.: Вища школа, 2002. – 195 с.
14. Иванов В. В. Антикризисный менеджмент в гостиничном бизнесе / В. В. Иванов, А. Б. Волов. – М.: Инфра-М, 2010. – 336 с.
15. Пуцентейло П. Р. Економіка і організація туристично-готельного підприємництва: Навчальний посібник / П. Р. Пуцентейло. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 344 с.
16. Елканова Д. И. Основы индустрии гостеприимства / Д. И. Елканова, Д. А. Осипов, В. В. Романов, Е. В. Сорокина. – М.: Дашков и Ко, 2009. – 248 с.
17. Скобкин С. С. Экономическая стратегия развития предприятия индустрии гостеприимства и туризма: учеб. пособие / С. С. Скобкин. – М.: ГОУ ВПО «РЭА имени Г. В. Плеханова», 2010. – 106 с.
18. Кузьменко Л. М. Управление функционированием и развитием экономики региона: монография / Л. М. Кузьменко. – Донецк: НАН Украины: Ин-т экономики промышленности, 2004. – 284 с.
19. Семенов В. Ф. Регіональний вимір рекреаційно-туристичної діяльності / В. Ф. Семенов, М. Д. Балджи, В. М. Мозгальова; за ред. В. Ф. Семенова: монографія. – Одеса: Вид-во «Optimum», 2008. – 201 с.
20. Уокер Дж. Р. Введение в гостеприимство. Introduction to Hospitality – 4-е изд.: пер. с англ. / Дж. Р. Уокер. – М.: ЮНИТИ, 2008. – 735 с.
21. Шоул. Дж. Первоклассный сервис как конкурентное преимущество / Джон Шоул; пер.с англ. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2008. – 338 с.
22. Медлик С. Гостиничный бизнес. Учебник для студентов вузов, обучающихся по специальностям сервиса (230000) / С. Медлик, Х. Инграм. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005. – 239 с.
23. Пфлегер А. Отель. Как выстроить дело с нуля до пяти звезд / А. Пфлегер. / пер. с нем. О. В. Барышевой. – М.: Центрполиграф, 2008. – 239 с.
24. Турковский М. Маркетинг гостиничных услуг / Марек Турковский; пер. И. Иванюк. – М.: Финансы и статистика, 2006. – 296 с.
25. Волкова А. А. Логистические системы организации управления обслуживанием в гостиничном хозяйстве: Дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / А. А. Волкова. – Санкт-Петербург, 2004. – 182 с.
26. Юльчиева Г. Н. Организация гостиничного хозяйства в условиях глобализации экономики / Г. Н. Юльчиева; Отв. ред. Ж. Фролова. – Алматы: Классика, ЦАУ, 2004. – 450 с.
27. Сэй Ж.-Б. Трактат по политической экономии / Жан-Батист Сэй. Экономические софизмы; Экономические гармонии / Фредерик Бастиа; [сост., вступ. ст. и коммент. М. К. Бункиной и А. М. Семенова]. – М.: Дело: Акад. нар. хоз-ва при Правительстве Рос. Федерации, 2000. – 232 с.
28. Немцова С. М. Рынок образовательных услуг в России и проблемы управления качеством образования / С. М. Немцова // Изв. вузов Сев. Кав. регион. Обществ. науки. – Ростов н/Д, 1996. – № 2. – С. 74-82.
29. Морозова М. А. Стратегия тарифного регулирования деятельности гостиничного предприятия: Дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / М. А. Морозова. – СПб., 2001. – 217 с.
30. Роглєв Х. Й. Основи готельного менеджменту. Навчальний посібник / Х. Й. Роглєв. – К.: Кондор, 2005. – 408 с.
31. Котлер Ф. Маркетинг. Гостеприимство. Туризм: Учебник для студ. Вузов / Ф. Котлер, Дж. Боуэн, Дж. Мейкенз / Р. Б. Ноздрева (ред. пер. с англ.). – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 1046 с.
32. Правила користування готелями й аналогічними засобами розміщення та надання готельних послуг. Затверджено Наказ Державної туристичної адміністрації України 16.03.2004. № 19 [електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0413-04
33. Мунін Г. Б. Управління сучасним готельним комплексом: Навч. посіб. / Г. Б. Мунін, А. О. Змійов, Г. О. Зінов'єв, Є. В. Самарцев, О. О. Гаца, К. П. Максимець, Х. Й. Роглєв / За редакцією члена-кор. НАН України, д.е.н., проф. С. І. Дорогунцова. – К.: Ліра-К, 2005. – 520 с.
34. Єфімова О. П. Економіка готелів і ресторанів: навч. посібник / О. П. Єфімова, Н. А. Єфімова, Т. А. Олефіренко; під ред. Н. І. Кабушкіна. – 2-ге вид. – М.: Нове видання, 2005. – 396 с.
35. Король С. Я. Бухгалтерський облік у готельному господарстві. Навч. пос. / С. Я. Король. – К.: КНТЕУ, 2005.– 354 с.
36. Мальська М. П. Готельний бізнес: теорія та практика: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / М. П. Мальська, І. Г. Пандяк. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 470 с.

Полчанинова И.Л., Становихина С.В., Чередниченко А.П.
Харьковский национальный университет городского хозяйства
имени А.Н. Бекетова

ХАРАКТЕРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ И ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ ГОСТИНИЧНЫХ УСЛУГ

Аннотация
В публикации рассматриваются вопросы существенных особенностей понятийной базы гостиничной деятельности как вида услуг. Исследованы научные подходы к сущности термина «гостиничная услуга», из обобщения и уточнения которых логично сформулировано авторское определение понятий «услуга» и «гостиничная услуга». Предложена авторская модель гостеприимства, которая учитывает экономическую составляющую организационных и социальных отношений.
Ключевые слова: услуга, гостиничная услуга, гостиничный продукт, модель гостеприимства.

Polchaninova I.L., Stanovyhina S.V., Cherednichenko A.P.
O.M. Beketov National University of Urban Economy

CHARACTERISTIC FEATURES AND ECONOMIC ESSENCE OF HOTEL SERVICES

Summary
The publication is addressed to the essential features for conceptual framework problems of hotel business as a form of services. The scientific approaches to the essence of the term «hotel services» are researched and exposed. The definition of «service» and «hotel services» has been proposed. The authoring model of hospitality, which takes into account the economic component of organizational and social relations, is formed.
Keywords: service, hotel services, hotel product, hospitality model.

УДК 330.111.4:332.14

ЗАКОНОМІРНОСТІ МОДЕРНІЗАЦІЇ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

Попело О.В.
Чернігівський національний технологічний університет

У статті доведено, що найбільш загальні і суттєві взаємозв'язки і залежності між явищами і процесами у природі і суспільстві формуються під впливом економічних законів і закономірностей. Розкрито сутність поняття «економічні закони». Систематизовано закономірності розвитку продуктивних сил. Під якими автор розуміє об'єктивно існуючий, постійний, причинно-наслідковий взаємозв'язок між економічними сферами та явищами в регіональному економічному просторі. Досліджено, що модернізації продуктивних сил притаманні закономірності, які значною мірою впливають на секторальну спрямованість та обсяги виробництва, ефективне використання ресурсного потенціалу з метою зростання добробуту населення.
Ключові слова: продуктивні сили, економічні закони, закономірності, інновація, модернізація, глобалізація, євроінтеграція.

Постановка проблеми. Ефективність регіонального розвитку в умовах посилення інтеграції країни у світовий економічний простір знаходиться у прямій залежності від організації управління процесами модернізації продуктивних сил територіальних формувань та країни в цілому. Така система управління повинна забезпечити оптимальне поєднання всіх складових елементів господарського механізму регіону з метою формування конкурентоспроможного господарства та вирішення основного завдання – підвищення добробуту населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним і практичним аспектам модернізації продуктивних сил регіонів присвятили наукові праці такі вчені, як: О. Амоша, З. Герасимчук, М. Бутко, В. Вакуленко, В. Варнавський, С. Варналій, Б. Винницький, В. Геєць, Б. Данилишин, М. Долішній, С. Дорогунцов, В. Захарченко, С. Іщук, Е. Лібанова, В. Мікловда, С. Мочерний, Я. Олійник, Т. Пепа, Л. Федулова, Л. Чернюк, М. Чумаченко, А. Чухно та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на численні дослідження, питання модернізації продуктивних сил у контексті сучасної парадигми державної регіональної політики потребує подальшого вивчення та аналізу.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження та узагальнення закономірностей мо-

дернізації продуктивних сил у контексті сучасної державної регіональної політики.

Виклад основного матеріалу. Розвиток природи і суспільства характеризується наявністю багатоманітних і стабільних зв'язків і залежностей, які є проявом дії різних сил. Найбільш загальні і суттєві взаємозв'язки і залежності між явищами і процесами в природі і суспільстві формуються під впливом економічних законів і закономірностей. Відкритість економічної системи зумовлює відповідні зміни в розвитку продуктивних сил і, безперечно, утверджують пріоритетність економічних законів, характерних для всіх суспільно-економічних формацій.

Під ***«закономірностями розвитку продуктивних сил»***, на нашу думку, слід розуміти об'єктивно існуючий, постійний, причинно-наслідковий взаємозв'язок між економічними сферами та явищами в регіональному економічному просторі.

Розвитку продуктивних сил притаманні закономірності, які значною мірою впливають на секторальну спрямованість та обсяги виробництва, ефективне використання ресурсного потенціалу з метою зростання добробуту населення.

До постійно діючих, всеохоплюючих закономірностей модернізації продуктивних сил у контексті сучасної регіональної політики віднесено наступні (рис.).

Закономірність планомірності та керованості розвитку продуктивних сил в умовах унітарності державного устрою, що ґрунтується на теоретичних засадах «планування розвитку» як синтезу державного регулювання, індикативного планування та економічного прогнозування. Планування розвитку, в тому числі і продуктивних сил, набуло значного поширення в країнах з відкритою економікою.

Процес забезпечення планомірного розвитку продуктивних сил вимагає врахування пріоритетів державної регіональної політики [4], серед яких слід зазначити: стимулювання та підтримка місцевих ініціатив щодо ефективного використання внутрішнього потенціалу регіонів для створення та підтримання повноцінного життєвого середовища, підвищення якості життя людей; створення ефективної системи охорони навколишнього природного середовища шляхом врахування екологічної складової у стратегіях регіонального розвитку, оцінювання, вирівнювання та зниження техногенно-екологічного навантаження на довкілля у регіонах; поліпшення матеріального, фінансового, інформаційного, кадрового та іншого ресурсного забезпечення розвитку регіонів, сприяння здійсненню повноважень органами місцевого самоврядування при збереженні територіальної цілісності та унітарності державного устрою.

Одним з інструментів забезпечення планомірного розвитку продуктивних сил в умовах унітарності державного устрою є Програми регіонального розвитку, головною метою розробки яких є формування ефективних господарських комплексів на основі раціонального використання наявного потенціалу території. [4].

Відповідна секторальна, структурна, інвестиційна, фінансово-кредитна та соціальна політика, яка проводиться органами державного управління та місцевого самоврядування забезпечує керованість процесу розвитку продуктивних сил України та її регіонів. Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» [5] виконавчим органам сільських, селищних і міських рад надаються широкі повноваження у сфері економічного та соціального розвитку.

Закономірність відповідності розвитку продуктивних сил вимогам національної економічної безпеки. Рівень економічної безпеки держави, що визначається фактором розвитку продуктивних сил, залежить від: рівня забезпеченості власних потреб у мінерально-сировинних та енергетичних ресурсах; галузевої і виробничої структури господарських комплексів; завершеності технологічних циклів виробництв; інтегрованості в світовий економічний простір.

Закономірність ефективного та раціонального задіяння продуктивних сил у напрямі якості життя населення випливає із закону економії суспільної праці, який регулює затрати на подолання просторової незбалансованості між районами видобутку сировини, виробництва і споживання продукції. У масштабах України це має важливе значення у зв'язку із значною територіальною диференціацією розвитку природних ресурсів і населення. Зараз виробництво характеризується великими затратами на транспортування сировини, палива, готової продукції, що пояснюється територіальною віддаленістю між окремими еле-

Рис. Закономірності модернізації продуктивних сил у контексті сучасної регіональної політики

ментами виробництва. Завдяки раціональній територіальній організації продуктивних сил досягається висока продуктивність суспільної праці, що характеризується максимальною економією за рахунок зменшення логістичних затрат. Закономірність ефективного задіяння продуктивних сил реалізується насамперед через принцип наближення розташування виробництва до джерел сировини, енергії та споживача.

Безумовно, ефективність залежить від цілого спектра різних чинників, взаємодія яких і визначає кінцеву економічну результативність розвитку. При цьому економічний ефект досягається через вдосконалення територіальної та галузевої структури господарського комплексу, раціональне використання природного і трудового потенціалу, оптимізацію галузевих і міжгалузевих зв'язків тощо.

Закономірність гармонійного розвитку продуктивних сил держави і регіонів випливає з економічного закону суспільного поділу праці, який у просторовому аспекті модифікується у закономірність територіального поділу праці та проявляється у спеціалізації господарства економічних районів. Закономірність гармонійного розвитку продуктивних сил держави і регіонів можна визначити як узгоджений розподіл по території країни всіх елементів продуктивних сил з метою забезпечення ефективного розвитку виробництва і підвищення добробуту населення. Гармонійність має бути націлена на економічну ефективність і господарську доцільність.

Закономірність урахування особливостей територіального поділу праці та напрямів спеціалізації господарської системи. Закономірність обумовлена об'єктивною необхідністю взаємозалежного, взаємовигідного розвитку співробітництва між країнами. Стан економіки віддзеркалюється в можливостях участі в світовому ринку, у здатності швидко включитися у світові процеси економічного і технологічного розвитку.

Формуванню нових виробничих структур сприяє створення спільних підприємств і відкритих зон, активізація прикордонної торгівлі, розвиток економічних, торговельних, технологічних та інших зовнішніх зв'язків, що чинить значний вплив на спеціалізацію господарства областей, темпах і напрямках економічного поступу країни.

Закономірність є визначальною у процесі формування економічних районів, її дія виявляється у спеціалізації господарства регіонів відповідно до наявних природних і трудових ресурсів, традицій, навичок населення, економіко-географічного положення. Згідно з територіальним поділом праці, за кожним регіоном закріплюються певні галузі матеріального виробництва й невиробничої сфери. В економічному відношенні галузями спеціалізації є ті, що розвиваються в найбільш сприятливих природних і економічних умовах і продукують найдешевшу продукцію.

Закономірність пропорційного розвитку продуктивних сил випливає з економічного закону концентрації виробництва. Реалізація цієї закономірності сприяє обмеженню надмірної концентрації промислових підприємств і населення у великих містах. Врахування закономірності пропорційного розвитку продуктивних сил сприяє фактичному вирівнюванню економічного розвитку регіонів, а також має значний вплив на становлення територіальних пропорцій, що характеризують просторову структуру господарського комплексу, економічні зв'язки між різними регіонами країни. Закономірність пропорційного розвитку продуктивних сил втілюється в життя через дію принципів вирівнювання рівнів економічного розвитку районів, територіального зближення обробної промисловості з видобувною, раціоналізацію міжрегіональних економічних зв'язків.

Закономірність людиноцентристської спрямованості розвитку продуктивних сил логічно випливає з необхідності загальної соціалізації економічної системи, оскільки саме всебічний розвиток людини та задоволення її потреб є метою економічного розвитку. Вона реалізується через врахування інтересів населення щодо піднесення рівня соціально-економічного розвитку території, пріоритетність вирішення соціальних проблем та реалізацію права всіх громадян на вільний вибір місця і сфери прикладання праці. Отже, людиноцентристська спрямованість передбачає насамперед такий розвиток продуктивних сил регіону, який дав би змогу забезпечити повну продуктивну зайнятість трудоактивного населення регіону як першооснову його життєдіяльності і добробуту. При цьому важливо мінімізувати рівень регіонального безробіття з тим, щоб він істотно не перевищував природної норми, що знаходиться в межах 4-6% працездатного населення [7, с. 18-19].

Закономірність людиноцентристської спрямованості розвитку продуктивних сил регіону доводить необхідність інтенсивного розвитку соціальної інфраструктури; збереження здоров'я населення через зниження екологічного навантаження на певні території; формування раціональної системи розселення та збільшення місткості регіонального ринку праці.

Закономірність необхідності раціонального природокористування і збереження довкілля в процесі розвитку продуктивних сил. Процес розвитку продуктивних сил має базуватися на раціональному природокористуванні і сприяти збереженню, відновленню і збагаченню природо-ресурсного потенціалу для наступних поколінь. Закономірність також передбачає екологізацію виробництва шляхом запровадження екологозберігаючих технологій, безвідходного виробництва; обмеження надмірної концентрації виробництва та раціональне задіяння існуючого виробничого потенціалу.

Закономірність орієнтації розвитку продуктивних сил на реалізацію конкурентних переваг регіону. Це важлива закономірність, що об'єктивно зумовлена умовами ринкового господарювання і яка значною мірою залежить від прийнятого варіанта розвитку нових виробничих чи соціально-культурних об'єктів та напрямів удосконалення існуючої структури господарства регіону. Закономірність враховує специфіку ринкової кон'юнктури, в основі якої – кількісне і якісне співвідношення попиту і пропозиції не тільки на товарному ринку, а й на ринках праці, капіталу, послуг, тощо. У випадку, коли коливання ринкової кон'юнктури короткотермінові, то їх вплив на розвиток продуктивних сил не істотний чи повністю відсутній. І навпаки, суттєві зміни ринко-

вої кон'юнктури та їх довготривалий характер спричиняють необхідність радикальних зрушень у територіальній структурі господарства.

Під конкурентними перевагами слід розуміти певний набір елементів, властивостей або ознак, що забезпечують учаснику конкурентної взаємодії, який ними володіє, можливості для більш активної економічної діяльності у порівнянні з іншими контрагентами [1, с. 152-154].

Закономірність економічної цілісності регіональної господарської системи полягає в органічній єдності природної, матеріальної (створеної людиною) та соціальної сфер, які поєднуються під впливом певних закономірностей, факторів і передумов. У результаті кожен регіон є неповторним. Тому навіть найвдаліша модель управління в одному регіоні не може механічно переноситися на інший, нехтуючи його специфікою. Кожен регіон має визначатися як самостійний об'єкт соціально-економічного управління із збереженням системи централізованих і регіональних елементів.

Закономірність транскордонного співробітництва передбачає спільні дії, спрямовані на встановлення і поглиблення економічних, соціальних, науково-технічних, екологічних, культурних та інших відносин між територіальними громадами, їх представницькими органами, місцевими органами виконавчої влади України з метою розвитку продуктивних сил.

Закономірність міжрегіональної інтеграції передбачає процес зближення та взаємопроникнення регіональних господарських систем з метою розвитку продуктивних сил, шляхом налагодження між ними сталих цілеспрямованих взаємовідносин задля ефективного і динамічного функціонування й розвитку міжрегіонального господарського механізму.

Закономірність розвитку продуктивних сил з урахуванням процесів глобалізації та євроінтеграції. Явища глобалізації та євроінтеграції соціально-економічних процесів охоплюють практично всі сфери життя суспільства. Процеси глобалізації обумовили об'єктивне намагання товаровиробників найбільш повно використовувати регіональні передумови розвитку продуктивних сил для максимізації економічного ефекту виробничої діяльності і підвищення конкурентоспроможності регіонального виробництва. У цьому випадку глобалізацію соціально-економічних процесів розуміють як тенденцію всезростаючої взаємоінтеграції територіальних виробничо-економічних систем в єдиний світовий відтворювально-господарський та ринково-інформаційний простір [1, с. 233-235].

У свою чергу, закономірність розвитку продуктивних сил з урахуванням процесів євроінтеграції визначається як об'єктивна тенденція все більшого орієнтування процесів економічного відтворення, а також обсягів, характеру та територіально-господарських пропорцій суспільного виробництва відповідно до європейських передумов становлення нового регіоналізму.

Закономірність трансформації успадкованого розміщення продуктивних сил у напрямі локального розвитку та формування сучасних мережевих структур

Для повного і глибокого аналізу сучасного рівня регіонального розвитку необхідне врахування закономірності трансформації успадкованого розміщення продуктивних сил у напрямі локального розвитку та формуванні сучасних мережевих структур.

Сучасні мережеві структури є взаємообумовленим поєднанням органічно пов'язаних між собою підприємств на певній території відповідно до особливостей її ресурсної бази і транспортно-географічного положення, які забезпечують максимум продукції при найменших витратах.

Висновки і пропозиції. Стратегічний курс України на інтеграцію в європейське співтовариство зумовлює необхідність пошуку інноваційних підходів до формування нової регіональної політики, ефективних управлінських рішень на загальнодержавному і субнаціональному рівнях, модернізації системи управління регіональним розвитком.

Пошук і застосування інноваційних підходів до регіонального розвитку – вимога часу, умова раціонального використання наявних на місцевому рівні ресурсів, оптимального задіяння потенціалу внутрішнього ринку, інтенсивного накопичення і використання інтелектуального капіталу, активізації ініціатив підприємництва та громадськості щодо ефективного ведення господарювання. Врахування розглянутих закономірностей модернізації продуктивних сил у контексті сучасної державної регіональної політики сприятиме розблокуванню процесів соціально-економічного зростання на регіональному рівні – основи досягнення динамічного, збалансованого розвитку регіонів і зростання рівня добробуту населення.

Список літератури:

1. Бутко М.П. Архітектоніка конкурентоспроможності регіонів України в контексті євроінтеграції: монографія / М.П. Бутко. – Київ: АМУ, 2016. – 452 с.
2. Бутко М.П. Інтелектуальний капітал як чинник модернізації регіонального економічного простору: [монографія] / М.П. Бутко, О.В. Попело; [під. ред. наук. кер. д-ра екон. наук, проф. М.П. Бутка]. – Ніжин: ТОВ «Аспект-Поліграф», 2014. – 372 с.
3. Попело О.В. Інноваційна активність як домінуюча складова модернізації продуктивних сил регіону / О.В. Попело // Проблеми і перспективи економіки та управління: науковий журнал. – Чернігів: Черніг. нац. технолог. ун-т, 2015. – № 4 (4). – С. 222-229.
4. Про засади державної регіональної політики [Електронний ресурс]: Закон України від 05 лютого 2015 року № 156-VIII, ст. 90 // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/156-19
5. Про місцеве самоврядування в Україні [Електронний ресурс]: Закон України від 07 вересня 2016 року № 1492-VIII, ст. 736 // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80

6. Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка: Навчальний посібник / Б.М. Данилишин, Д.В. Клиновий, Т.В. Пепа; за наук. ред. Б.М. Данилишина. – Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2007. – 688 с.
7. Розміщення продуктивних сил України: Навч.-метод. посібник для сам ост. вивч. дисц. / С.І. Дорогунцов, Ю.І. Пітюренко, Я.Б. Олійник та ін. – К.: КНЕУ, 2000. – 364 с.

Попело О.В.
Черниговский национальный технологический университет

ЗАКОНОМЕРНОСТИ МОДЕРНИЗАЦИИ ПРОИЗВОДИТЕЛЬНЫХ СИЛ В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННОЙ ГОСУДАРСТВЕННОЙ РЕГИОНАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ

Аннотация
В статье доказано, что наиболее общие и существенные взаимосвязи и зависимости между явлениями и процессами в природе и обществе формируются под влиянием экономических законов и закономерностей. Раскрыта сущность понятия «экономические законы». Систематизированы закономерности развития производительных сил. Под которыми автор понимает объективно существующую, постоянную, причинно-следственную взаимосвязь между экономическими сферами и явлениями в региональном экономическом пространстве. Доказано, что развитию производительных сил присущи закономерности, которые в значительной степени влияют на секторальную направленность и объемы производства, эффективное использование ресурсного потенциала с целью роста благосостояния населения.
Ключевые слова: производительные силы, экономические законы, закономерности, инновация, модернизация, глобализация, евроинтеграция.

Popelo O.V.
Chernihiv National University of Technology

LAWS OF MODERNIZATION OF PRODUCTIVE FORCES IN CONTEXT OF MODERN STATE REGIONAL POLICY

Summary
The article proved that the most common and serious relationships and dependencies between phenomena and processes in nature and society are shaped by economic laws and regularities. The essence of the concept of «economic laws» has been disclosed. The laws of development of productive forces have been systematized. In which the author understands objectively existing, continuous, causal relationship between economic fields and regional economic phenomena in space. The development of productive forces inherent in the laws that significantly affect the sectoral focus and production, efficient use of the resource potential to increase welfare has been investigated.
Keywords: productive forces, economic laws, patterns, innovation, modernization, globalization, European integration.

УДК 330.341.1

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ТА ОЦІНКИ ЕКОНОМІЧНОГО РИЗИКУ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ РЕГІОНУ

Світлична Т.І.
Харківський національний університет міського господарства
імені О.М. Бекетова

Висвітлюються теоретичні засади оцінки економічних ризиків діяльності підприємств України. Акцентується увага на застосуванні методів матричного моделювання в оцінці ризику в процесі управління данням экономическим явлением.

Ключові слова: економічний ризик, втрати, загроза, критерії оцінки, матричне моделювання.

Постановка проблеми. Кардинальні економічні перетворення, що відбуваються нині в Україні, супроводжуються численними складними й суперечливими економічними процесами. І даним процесам властивий високий ступінь динамізму та непередбачуваності. Коливання цін на продукцію та послуги, невигідне співвідношення валютних курсів, непрогнозований розвиток політичних подій, а також інші явища, які характеризуються багатоваріантністю свого розвитку, – зумовлюють вплив факторів економічного ризику на діяльність підприємств.

Уникнути повністю чи усунути ризиковий характер функціонування вітчизняних підприємств неможливо, але здійснюючи оцінку факторів ризику можна досягнути мінімізації його негативного впливу на їх економічний розвиток.

Аналіз результатів останніх досліджень і публікацій. Питанням категоріального визначення, управління й оцінки ризиків присвячено достатньо велика кількість робіт вітчизняних та зарубіжних економістів і фахівців в галузі менеджменту. Серед них можна виділити праці: Абчука В.А., Балабанова І.Т., Білої С.О., Буянової М.Е., Вітлінського В.В., Верченко П.І., Гранатурова В.М., Конорева В.В., Лапусти М.Г., Лук'янової В.В., Станиславчика Е.Н., Хитрової Є.М. та інших [1-4; 7-9; 11; 13; 14; 16-17].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В той же час дослідження сучасного стану наукових досліджень даного питання свідчить про багатоваріантність та найчастіше – полярність трактовок економічного змісту категорії «ризик», а також недостатність розробок методичних положень з вибору методу оцінки даного економічного явища. Побудова ефективної системи ризик-менеджменту на підприємствах регіону багато в чому ґрунтується саме на застосуванні кількісної оцінки ризику, так і визначенні сутності економічного ризику діяльності господарюючих суб'єктів.

Мета статті. Метою роботи виступає аналіз наукових досліджень з проблем оцінки ризику в діяльності підприємств та обґрунтування необхідності застосування методів математичного моделювання для їх оцінки.

Для досягнення поставленої мети використовуються системний підхід, аналітичний метод, метод моделювання, а також інші загальнонаукові методи.

Викладення основного матеріалу. Перш ніж проаналізувати організаційні аспекти оцінки економічних ризиків проаналізуємо питання їх змістового наповнення. Трактування категорії «ризик», які зустрічаються в економічній літературі, умовно можна поєднати у чотири групи (рис. 1).

З перелічених на рис. 1 трактувань найбільш розповсюдженою і такою, що найчастіше згадується в економічній літературі – є третя група підходів. Окрім того, близьким за змістом до точки зору другої групи визначень є розуміння ризику як системи економічних відносин із реалізації здатності підприємства творчо, ефективно використовувати елемент невизначеності в процесі функціонування [12].

Окрім перелічених на рис. 1 точок зору, можна перелічити і такі трактування: «Найчастіше під ризиком розуміють дію, що виконується в умовах вибору (в ситуації вибору в надії на щасливий результат), коли в разі невдачі існує можливість (ступінь небезпеки) опинитися в гіршому становищі, ніж до вибору (чим в разі невчинення цієї дії). Можлива й інша інтерпретація ризику – як ступеня варіації доходу, який може бути отриманий завдяки володінню активами конкретного виду» [11, с. 8].

Автор вважає, що загалом можна виділити такі основні моменти, що є невід'ємними характеристиками категорії «ризик»:

– економічний характер даного явища;
– об'єктивність існування;
– випадковий, імовірнісний характер, наявність невизначеності;
– суб'єктивність сприйняття ризику людиною;
– наявність альтернативних рішень;
– виникнення можливих відхилень від поставленої мети.

Щодо природи регіональних ризиків, вважаємо цікавою та такою, що заслуговує на увагу, точку зору Конорева В. В. У своєму дослідженні він зазначає: «Природа регіонального ризику двоїста. Регіональний ризик відноситься до систематичних ризиків в межах регіональної економіки та є несистематическим в рамках світової економіки і економіки країни. Це означає, що регіональний ризик не може бути зменшений за рахунок збільшення числа об'єктів вкладень в масштабах мезоекономіки» [11, с. 9].

До переліку основних видів регіональних ризиків різними авторами відносяться:

– ризик невиконання регіонального бюджету;
– ризики різних сфер діяльності регіону (в сільському господарстві, промисловості, будівництві, сфері послуг тощо);
– регіональний ризик інвестиційного клімату та інвестиційної привабливості регіону;

– ризик показників, що відображають величину інвестиційних і бюджетних ресурсів, сальдо вивозу-ввозу капіталу, обсяг зовнішньоторговельного обороту, фінансову забезпеченість регіону, величину субсидій, рівень життя населення [11, с. 9].

Особливість динамічних процесів розвитку регіону та практично всеохоплюючий вплив ризиків на цей процес вимагає від фахівців з ризик-менеджменту уміння працювати в умовах невизначеності, здійснювати раціональний вибір з безлічі можливих альтернативних варіантів, брати на себе ризик в допустимих межах. Тобто, фахівцям необхідно безпосередньо займатися дослідженням ризиків, вміти ідентифікувати загрози, оцінювати конкретні ризики, аналізувати результати, моделювати і прогнозувати розвиток небезпечних ситуацій і на основі цього розробляти ефективні заходи управління розвитком підприємств регіону.

Управління ризиками представляє собою процес виявлення і оцінки ризиків, а також вибір методів та інструментів управління з метою його оптимізації. Іншими словами, це вміння використовувати в управлінській діяльності різноманітні підходи, процеси, заходи, які дають можливість в певній мірі прогнозувати можливість настання ризикових подій і намагатися знизити ступень ризику до припустимого рівня.

Базуючись на результатах досліджень [4; 6; 8; 11; 14; 17-18] вважаємо, що процес управління регіональним ризиком – це поетапна діяльність, що включає діагностику підприємств, вироблення і прийняття рішень із стратегії управління ризиками, розробку механізмів мінімізації та усунення ризиків, бюджетування системи управління ризиками. А основними етапами управління ризиками регіону виступають наступні (рис. 2).

З метою мінімізації можливих негативних наслідків ризикової ситуації в функціонуванні підприємств ризик діяльності підприємств регіону необхідно оцінювати кількісно.

Це дозволяє з декількох альтернатив вибрати варіант дій з найменшими втратами й збитками фінансово-господарських результатів.

В економіці використовується достатньо широкий спектр методів та критеріїв оцінки економічного ризику діяльності підприємств. Найбільш відомі такі методи оцінки ризику: аналітичний, експертний, математико-статистичний, «дерево рішень», аналогів, сценарний, чутливості проекту, графічний та ін. В якості критеріїв при кількісної оцінці використовуються: критерії Байєса, Вальда, Севіджа, Гурвіца, Лапласа, коефіцієнти Бачкаї, чутливості β, дисконтування, коефіцієнти ймовірності банкрутства і т.ін. Кожен з перелічених методів та критеріїв має свої переваги й недоліки, використовуються в оцінці різних видів ризиків підприємства.

В сучасних умовах ефективність оцінки ризику та в цілому системи ризик-менеджменту багато в чому визначається наявністю інформаційної бази. В цьому сенсі оцінка ризику на базі аналізу фінансового стану підприємства виступає одним із самих доступних та простих методів кількісної оцінки рівня ризику. А сполучення аналітичного методу за результатами фінансового аналізу та методу матричного моделювання дозволяє відслідковувати динаміку загального ризику діяльності, що виникає від комбінації впливу внутрішніх та зовнішніх умов функціонування господарюючого суб'єкту. Аналіз динаміки загального ризику діяльності підприємства не тільки виступає необхідним етапом самої системи ризик-менеджменту на підприємстві, а й інформаційною базою в розробці загальної економічної стратегії діяльності.

На думку автора, метод матричного моделювання для цієї мети є прийнятним та достатньо ефективним. Однією з характерних рис цього методу є динамічний підхід, що дозволяє відслідковувати у динаміці показники фінансового стану підприємства.

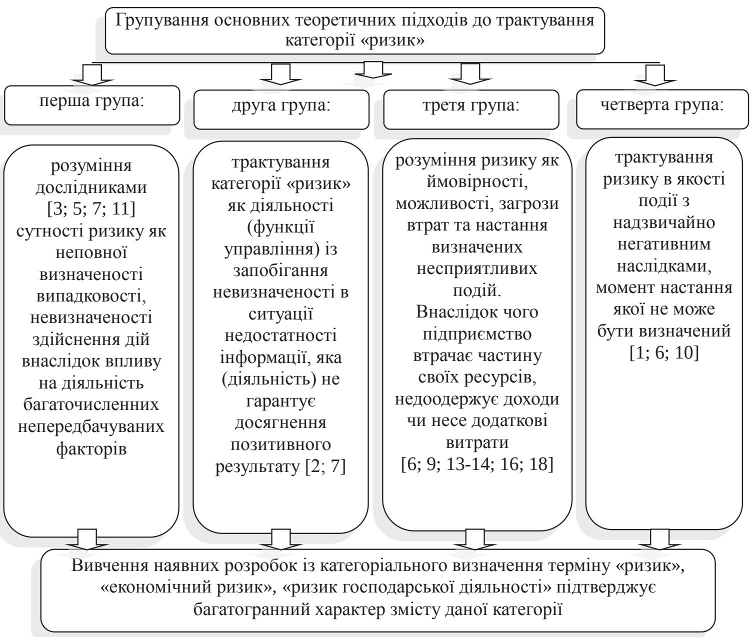

Рис. 1. Існуючі підходи до трактування категорії «ризик»

Рис. 2. Чотири етапи управління ризиками підприємств регіону

Вихідною інформацією для побудови матричної моделі виступають дані бухгалтерського Балансу (Звіту про фінансовий стан) (форма № 1) та Звіту про фінансові результати (Звіту про сукупний дохід) (форма № 2). Основними показниками, які, на думку автора, повинні бути введені в матрицю, є: обсяг активів підприємства (оборотних і необоротних, робочого капіталу, запасів, дебіторської заборгованості, грошових коштів); обсяг пасивів; розмір операційних витрат; обсяг чистого прибутку.

Принципи побудови, заповнення та аналізу матриці базуються на особливостях матричного моделювання. А саме, матриця уявляє собою квадратну таблицю, у якій у крайньому лівому стовпці і над усіма графами таблиці в однаковій послідовності наведені ланцюгові індекси відповідних показників за аналізований період у порівнянні з попереднім, тобто темпи росту показників. На перетині відповідних стовпців і графів зазначені відносні показники, що характеризують співвідношення темпів росту показника, зазначеного в графі, до темпів росту показника, зазначеного в рядку матриці – таблиці.

Таким чином, показники матриці уявляють собою співвідношення темпів росту відносних показників фінансового стану. Матриця вміщує такі елементи, що відображають лише взаємозв'язок між даними бухгалтерської звітності, а тому вони залишаються в розрахунках без належної уваги. Погіршення фінансового стану підприємства саме свідчить про зростання загального економічного ризику діяльності підприємства.

Також у матриці присутні такі відомі і використовувані показники фінансового стану, як коефіцієнти загальної, швидкої та абсолютної ліквідності, маневреності оборотних коштів і робочого капіталу, показники прибутковості, ефективності використання капіталу та ін. Однак в розрахунку комплексного показника матричної моделі, що характеризує фінансовий стан підприємства, використовуються не всі показники, а лише ті, зростання яких свідчить про зниження загального ризику діяльності підприємства.

З показників матриці можна сформувати логічні для проведення аналізу блоки показників: блок ефективності використання активів, якості структури активів, якості структури пасиву, взаємозв'язку активу й пасиву, взаємозв'язку фінансових результатів із джерелами коштів й інші.

Комплексний показник фінансового стану матричної моделі дозволяє відслідковувати рівень загального ризику діяльності підприємства в динаміці, а саме: його зростання комплексного показника свідчить про зниження ризику і навпаки.

Підприємства регіону, в залежності від специфіки своєї діяльності, можуть використовувати численні методики оцінки ризику. Важливим аспектом при цьому виступає розуміння кінцевої мети цієї оцінки. Адже: «В спектрі стратегічного програмування розвитку регіону подібна оцінка може дозволити виявити ті сфери, де зниження того чи іншого ризику можливо і доцільне. Відповідність оцінки з поставленим в програмі розвитку підприємств регіону метою дозволить розробити регіональну систему управління ризиками. Окрім того, цілі системи управління ризиками повинні відповідати цілям, які ставить перед собою регіон, і забезпечувати зниження рівня ризиків, що збільшить можливості в досягненні регіоном своїх стратегічних цілей» [17, с. 59].

Висновки і пропозиції. Об'єктивність та багатогранність ризику у діяльності підприємств регіону в сучасних умовах потребує необхідності урахування його при розробці економічної стратегії їх діяльності. Створення системи управління та оцінки ризику у динаміці забезпечить сталий розвиток підприємств регіону та їх гнучкість у сучасному динамічному середовищі.

Список літератури:

1. Абчук В.А. Предпринимчивость и риск / В.А. Абчук. – Л.: ЛФ ВИПК РП, 1991. – 79 с.
2. Балабанов И.Т. Риск-менеджмент / И.Т. Балабанов. – М.: Финансы и статистика, 1996. – 100 с.
3. Біла С.О. Регіони України у післякризовий період: ризики та перспективи розвитку: аналіт. доп. / С.О. Біла, О.В. Шевченко, В.І. Жук, М.О. Кушнір [та ін.]; за ред. С.О. Білої. – К.: НІСД, 2011. – 104 с.
4. Буянова М.Э. Управление рисками инновационного развития в регионе / М.Э. Буянова // Современные проблемы науки и образования. – 2012. – № 2. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=5645
5. Бочарников В.П. Нечеткая технология анализа и управления рисками / В.П. Бочарников, А.В. Цыганок: Збірник наукових праць за матеріалами Першої Всеукраїнської науково-практичної конференції «Проблеми економічного ризику: аналіз та управління». – К.: КНЕУ, 1998. – С. 8-9.
6. Васильців Т.Г. Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми зміцнення: [монографія] / Т.Г. Васильців. – Львів: Арал, 2008. – 384 с.
7. Вітлинський В.В. Ризикологія в економіці та підприємництві / В.В. Вітлинський, Г.І. Великоіваненко: [монографія]. – К.: КНЕУ, 2004. – 480 с.
8. Верченко П.І. Ризикологія: [навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц.] / П.І. Верченко, Г.І. Великоіваненко, Н.В. Демчик. – К.: КНЕУ, 2006. – 176 с.
9. Гранатуров В.М. Экономический риск: сущность, методы измерения, пути снижения / В.М. Гранатуров: [учебн. пос.]. – М.: Дело и сервис, 1999. – 112 с.
10. Клапків М.С. Питання етимології економічного ризику / М.С. Клапків // Фінанси України. – 2001. – № 4. – С. 14-20.
11. Конорев В.В. Управление рисками в региональной экономике: автореф. дис...канд. эконом. наук по специальности 08.00.05 – Экономика и управление народным хозяйством (региональная экономика) / Виктор Васильевич Конорев. – В.: КГТУ, 2004. – 20 с.
12. Кривов В. Проблема рисков при принятии управленческих решений / В. Кривов // Управление риском. – 2000. – № 4. – С. 15-17.
13. Лапуста М.Г. Риски в предпринимательской деятельности / М.Г. Лапуста, Л.Г. Шаршукова. – М.: ИНФРА-М, 1996. – 60 с.

14. Лук’янова В.В. Механізм діагностики діяльності підприємств з урахуванням ризику: дис... докт. економ.наук за спеціальністю 08.00.04 – Економіка та управління підприємствами / Валентина Вячеславівна Лук’янова. – Хмельницький: Хмельницький нац. ун.-т, 2008. – 423 с.
15. Просторовий розвиток регіону: соціально-економічні можливості, ризики і перспективи: монографія / НАН України. Інститут регіональних досліджень; За ред. д.е.н., проф. Шевчук Л.Т. – Львів, 2011. – 256 с.
16. Станиславчик Е.Н. Риск-менеджмент на предприятии. Теория и практика / Е.Н. Станиславчик. – М.: «ОСЬ – 89», 2002. – 80 с.
17. Хитрова Е.М. Методы оценки регионального риска и управления им / Е.М. Хитрова // Известия ИГЭА. – 2008. – № 2 (58). – С. 56-59.
18. Шпандарук В.О. Вдосконалення управління ризиками підприємств на засадах реалізації превентивних заходів / В.О. Шпандарук // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. – № 3. – Т. 1. – С. 241-244.

Светличная Т.И.
Харьковский национальный университет имени А.Н. Бекетова

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ СУЩНОСТИ И ОЦЕНКИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РИСКА ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ РЕГИОНА

Аннотация
Освещаются теоретические основы оценки экономических рисков деятельности предприятий Украины. Акцентируется внимание на применении методов матричного моделирования в оценке риска в процессе управления данным экономическим явлением.
Ключевые слова: экономический риск, потери, угроза, критерии оценки, матричное моделирование.

Svitlychna T.I.
O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

CURRENT ISSUES DETERMINING THE NATURE AND RISK ASSESSMENT OF ECONOMIC ACTIVITY OF ENTERPRISES IN THE REGION

Summary
Theoretical bases of an estimation of economic risks of activity of the enterprises of Ukraine are shined. The attention is focused on application of methods of matrix modelling in a risk estimation in managerial process by the given economic event.
Keywords: economic risk, loss, threat evaluation criteria matrix modeling.

УДК 336.71

РОЗРОБКА ШЛЯХІВ ПОКРАЩЕННЯ ФІНАНСОВОГО СТАНУ БАНКУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Смолінська С.Д., Терещук Є.О.
Львівський національний університет імені Івана Франка

Розглянуто основні тенденції розвитку банківської системи України. Визначено сучасний стан банківської системи України. Проведено аналіз діяльності АТ «Райффайзен Банк Аваль». На підставі проведеного аналізу виявлено проблеми фінансового стану банку. Запропоновано заходи щодо покращення фінансового стану АТ «Райффайзен Банк Аваль».
Ключові слова: банківська система, фінансовий стан, платоспроможність, оцінка фінансової стійкості, банківські установи, загрози стійкості банківської системи України.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку економіки проблема управління фінансовим станом банку включає в себе всі аспекти управління банківською установою. Для оцінки стану фінансової установи, необхідно здійснити огляд ринку банківської діяльності, фінансової діяльності із залучення депозитів і запозичень на фінансових ринках, кредитних операцій, проаналізувати систему бухгалтерського обліку та фінансову звітність, провести коефіцієнтний аналіз управління активами та пасивами, аналіз банку по відношенню до системи показників CAMELS.

Дослідження методів аналізу та управління фінансовим станом банку є найбільш актуальним питанням в сучасних мінливих реаліях, коли ситуація вимагає негайного прийняття ефективних управлінських рішень, впровадження яких дозволить забезпечити стабільність розвитку кожної окремої банківської установи, підвищити рівень її стійкості, а отже, і рівень конкурентоздатності банківської системи України взагалі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам оцінки фінансового стану банків приділяється увага багатьох вітчизняних вчених, зокрема, таких як: Азаренкова Г.М. [1], Герасимович А.М. [2], Дзюблюк О.В. [3], Крухмаль О.В. [4], Семенцов Р.В. [5] та ін. Питаннями щодо визначення поняття «фінансовий стан банку» займалися також Гордіца Т.М., Загородній А.Г., Тиркало Р.І. та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість теоретичних досліджень в сфері забезпечення фінансової стабільності банківського сектору економіки, слабкість і вразливість вітчизняної банківської системи і щорічне віднесення НБУ десятка банківських установ до категорії неплатоспроможних вказують на існування в ній проблем, що вимагають до себе уваги і всебічного дослідження.

Формулювання цілей статті. Метою статті є розгляд фінансового стану банків України, здійснення практичної оцінки фінансового стану АТ «Райффайзен Банк Аваль» та розробка шляхів його покращення.

Виклад основного матеріалу. До недавніх часів банківська система України була чи не єдиною частиною фінансового сектору, якому в певній мірі вдалося відновити довіру населення. Однак довіра виявилася дуже хиткою: військовий конфлікт на Донбасі, значна девальвація національної валюти та загальна криза стали основними факторами, що спричинили відчутний економічний спад. Український банківський сектор переживає складні часи, хоча у 2015 році спостерігалися ознаки стабілізації та незначного покращення. Економічна активність в Україні починає вирівнюватися після двох років різкого зниження: інфляція та скорочення обсягів виробництва уповільнилися, ВВП скоротилось всього 1,4% в 4 кварталі 2015 року в порівнянні з попереднім кварталом, що значно менше, ніж падіння в 1 кварталі 2015 року на 17,2% [8].

Позитивним моментом є те, що скорочення портфеля депозитів у гривні припинилося і почалося поступове зростання. Однак у 2015 році портфель депозитів населення в іноземній валюті продовжував скорочуватися (на 36,2% у порівнянні з попереднім роком) внаслідок обмежень валютного ринку та суттєвої різниці у відсоткових ставках. Бізнес теж переорієнтувався з депозитів в іноземній валюті на депозити в національній валюті, враховуючи, що відсоткові ставки за депозитами в національній валюті були привабливішими.

Високі відсоткові ставки, занепад бізнесу та глибока економічна криза призвели до фактичного припинення кредитування у 2015 році. З огляду на динаміку заощаджень, що покращується, та кредитування, що погіршується, у звітному році спостерігалася збиткова ліквідність банківського сектору, співвідношення кредитів до депозитів знизилося зі 151% наприкінці грудня 2014 року до 138% наприкінці грудня 2015 року. Однак НБУ використав депозитні сертифікати для подолання надлишкової ліквідності. На початок 2016 року непогашена заборгованість за сертифікатами депозитів НБУ досягла позначки 89,3 млрд. грн. порівняно з 19,6 млрд. грн. станом на 1 січня 2015 року.

Жорстка економічна криза та значна девальвація гривні спричинили значні збитки українських банків у 2015 році. Загальна сума збитків банківської системи становила 66,6 млрд. грн. у порівнянні зі збитками в 2014 році, які склали 53 млрд. грн. У 2016 році Національний банк України майже завершив очищення банківського сектору, станом на 1 жовтня 2016 року в Україні функціонує 103 банки (з них три неплатоспроможні), що становить 57,2% від діючих станом на 1.01.2014 року банків. Експерти не очікують кардинального покращення ситуації у банківському секторі в 2017 році [6].

Однак, навіть враховуючи всі вищенаведені негативні явища, які мають місце в економічному стані нашої держави, Moody's Investors Service 31 травня 2016 змінило прогноз по банківській системі України з негативного на стабільний. Зміна прогнозу відображає думку рейтингового агентства про те, що економіка почне виходити з глибокого спаду в найближчі 12-18 місяців, що дозволить утримувати подальше погіршення якості активів. Поліпшення умов фінансування буде підтримувати основні кредитні кошти, а останнім часом стабілізація гривні допоможе сповільнити зниження платоспроможності банків.

Moody's вважає, що зростання депозитів в національній грошовій одиниці й обмежені потреби в рефінансуванні покращить фінансування банків протягом наступного року, підтримуючи стабільний прогноз. Підвищення довіри до гривні та падіння інфляційних очікувань призвело до зростання депозитів на 12% у гривні в період з березня 2015 року до березня 2016 року, відзначаючи поворот від останніх двох років, коли гривневі депозити різко знизилися.

«Гривневі депозити склали 81% від загальної суми коштів клієнтів українських банків, а також 50% від загального обсягу неакціонерного фінансування в минулому році, що є важливою перевагою, оскільки вона дає банкам доступ до відносно стабільних у ціні джерел коштів,» говорить Олена Редько, помічник віце-президент і аналітик Moody's [8].

Стабільний прогноз Moody відображає обмежені ризики рефінансування для банків, так як майбутні платежі за графіком погашення боргу тепер управляються. Українські банки накопичили подушки ліквідності, які, станом на кінець року 2015 року, були досить великими, щоб покрити 84% транскордонних платежів з обслуговування боргу, що підлягають погашенню в 2016 році і ряд боргових зобов'язань з вимушеним обміном, які мали місце в 2015 році, змістили великі виплати загального боргу до 2018-2019 рр.

З 10 найбільших галузевих експозицій українських банків, Moody's очікує, що прогноз якості активів буде стабільним в шести галузях промисловості, на частку яких припадає 55% всіх корпоративних кредитів. Станом на 1 травня 2016 року, приблизно 57% від сукупного кредитного портфеля банків виражена в іноземній валюті, велика частина якого належить компаніям, які залежать виключно від гривневих валютних надходжень. Однак, очікується, що відновлення економіки, ймовірно, не буде достатньо сильним, щоб зменшити запас проблемних кредитів, які складають 45% від загального кредитного ризику рейтингової оцінки банків в 2016 році. В результаті, втрати по кредитах будуть залишатися високими, особливо коли врахувати збитки, які були перенесені в попередні роки, щоб допомогти сповільнити зниження капіталу. [8]

Таким чином, банки будуть змушені відкласти збільшення резервів в той час, коли вони також стикаються з низькими процентними доходами і намагаються знизити операційні витрати на фоні високої інфляції. Банки повинні будуть створювати додаткові резерви втрат по кредитах на рівні приблизно 10% від загального обсягу кредитів. Moody's прогнозує, що без зовнішньої підтримки капіталу кредитні втрати призведуть до зниження у рейтинговій оцінці банків коефіцієнта відношення реальної вартості звичайних акцій до зважених за ризиком активів до 2,3% до кінця 2017 року, з нинішніх 8%. В даний час резерви охоплюють лише 50% існуючих проблемних кредитів [8].

У той час як контрольовані державою кредитори і банки з іноземним капіталом, швидше за все, виграють від материнської підтримки капіталу, то капіталізація вітчизняних приватних банків, які мають особливо великий дефіцит резервів, буде залишатися слабкою. Здатність уряду надавати підтримку банкам буде залишатися досить обмеженою. У той час як ослаблення фіскального тиску дозволило йому надати новий капітал в державні банки, уряд матиме обмежені ресурси для підтримки приватних банків.

Всесвітній економічний форум, міжнародна неурядова організація, яка базується в Женеві, оцінює ситуацію в банківському секторі України більш критично. На сайті World Economic Forum у звіті The Global Competitiveness Report 2016–2017 Україна посідає 85 місце із 138 країн за конкурентоспроможністю. Зокрема, найнижчу оцінку із дванадцяти інтегрованих індексів (3 бали з 7 максимальних) отримано за «розвиненість» фінансового ринку, частка його впливу на загальний показник складає 17%. Складовою групи Б цього індексу (кредитоспроможність і довіра до фінансових установ) є стійкість банків, яка отримала лише 2,1 бала. У порівнянні із отриманими трьома балами у The Global Competitiveness Report 2014–2015, простежується негативна тенденція, однак в обох звітах за цим показником Україна займає «почесне» останнє 138-ме місце [9].

Дещо охарактеризувавши сучасний стан вітчизняної банківської системи можна перейти до аналізу показників АТ «Райффайзен Банк Аваль», та розробки заходів, щодо покращення його діяльності. Стабільний прогноз Moody's щодо довгострокового рейтингу LC депозитів АТ «Райффайзен Банк Аваль» на рівні Caa2 відображає: (1) помірний вплив кредитів в іноземній валюті; (2) ємність адекватної втрати поглинання з сукупного нормативного капіталу 13,23% в 3-му кварталі 2015 року та адекватного охоплення проблемних кредитів; і (3) достатню ліквідність і профілі фінансування. Крім того, Moody's не очікує збільшення банком своєї залежності від фінансової підтримки засновників [8].

Враховуючи сучасну ситуацію на банківському ринку, аналіз звітності АТ «Райффайзен Банк Аваль» дозволив виокремити такі основні шість проблем:

– проблеми з відтоком депозитів;
– низька диверсифікація активів та кредитного портфелю;
– ширина та розпорошена структура філіальної мережі;
– проблеми з ліквідністю;
– нестабільність ресурсної бази;
– погіршення ефективності діяльності банку.

Для вирішення проблеми з відтоком депозитів, банку необхідно запровадити пом'якшуючі програми для позичальників у іноземній валюті, переорієнтувати роботу з пасивами на залучення коштів на внутрішньому ринку. Також, не

погано було б використати досвід інших банків щодо залучення депозитів, а саме відкриття депозитних ліній (розміщення на одному рахунку до 5 депозитів одночасно з різними сумами, на різні строки та з різними процентними ставками), розміщення тимчасово вільних коштів на короткі строки (від 3-х днів), включення до переліку банківських продуктів депозитних схем з програмами страхування, а також мультивалютних депозитів.

Найбільш значними ознаками негативного характеру є низька диверсифікація активів, в яких 61,8% займає кредитний портфель. Проте така тенденція характерна для всієї банківської системи. Через низьку диверсифікацію у банку практично відсутній портфель цінних паперів, проте, на сьогоднішній день, при падаючому фондовому ринку інвестувати в цінні папери нераціонально. Доцільно провести збільшення диверсифікації активів, шляхом переорієнтації від кредитування фізичних і юридичних осіб, до кредитування банків і надання факторингових послуг.

Проблемою, характерною для АТ «Райффайзен Банк Аваль», а також для інших банків з іноземним капіталом, є високий рівень валютизації кредитного портфеля, та низька його диверсифікація. Однак, група економістів Лондонської бізнес школи, інституту технологій Нью-Джерсі та бізнес-школи Штерна при Нью-Йоркському університеті дослідили безпосередньо вплив диверсифікації кредитів по галузевому, секторальному та географічному ознакам на характеристики ризику і доходу та визначили, що остання привела до зменшення показників результативності банків з високим профілем ризику.

Щодо оптимізації організаційної структури банку, то одним із шляхів покращення фінансового стану банку є запровадження нової моделі управління мережею відділень. Необхідно скоротити витрати шляхом об'єднання підрозділів і функцій, а також завдяки централізації. Втілення такого проекту дозволить істотно покращити й оптимізувати організаційну структуру банку. Ще у 2012 році було прийнято рішення здійснювати управління мережею не з 25 регіональних офісів, а з 6 макрорегіональних центрів. У 2015 році всі інші регіональні офіси, припинили своє існування у статусі дирекцій. Тож, бачимо ефект від таких дій і пропонуємо не зупинятись на досягненому. Наприклад, передача частини функцій на рівень Операційного центру допоможе вже в наступному році зменшити витрати та підвищити ефективність банку, а також дозволить обробляти більшу кількість транзакцій за меншої кількості ресурсів для своєчасного реагування на зростаючі потреби бізнесу.

У системі показників оцінки фінансового стану банку диверсифікація пасивів визначає ліквідність. АТ «Райффайзен Банк Аваль» має низький рівень ліквідності, проте спостерігається позитивна її динаміка. Для регулювання своєї ліквідності банк в значних обсягах залучає міжбанківські кредити, що, зважаючи на нестабільність і ціну даного ресурсу, є не дуже позитивним. Розробка стратегії управління ліквідністю дозволить визначити достатній рівень ліквідності для конкретного банку, адже механічне дотримання нормативів НБУ без прогнозування, без стратегії управління ліквідністю зменшує прибутковість банку та не гарантує фінансової стійкості банку в майбутньому.

Проблемою є відсутність стабільної ресурсної бази, а це негативно позначається на фінансовій стійкості АТ «Райффайзен Банк Аваль», що ілюструє завищений коефіцієнт залучення коштів до запитання, що перевищує норматив. Банк має достатню питому вагу залучених коштів у загальних пасивах, про що свідчить досить високе значення коефіцієнта залучення коштів. Проте банку необхідно підвищити рівень власної капіталізації. Формування довгострокової, стабільної, диверсифікованої ресурсної бази має мати найвищу пріоритетність.

Негативний фінансовий результат банку у 2015р., як і у попередньому році, насамперед був спричинений девальвацією національної валюти. Через це банк був змушений збільшити розмір резервів та перерахувати валютну позицію. Водночас операційний результат роботи банку був дуже позитивним і становив понад 3,12 млрд. грн. станом на початок 2016 року. Шляхом до забезпечення позитивного фінансового результату банку є: дотримання бюджету витрат, як складової ключових показників діяльності для менеджерів різних рівнів; забезпечення максимальної віддачі від кредитування (отримання процентних та комісійних доходів від кредитування, переведення грошових потоків позичальників і його контрагентів до банку тощо); збільшення частки комісійного доходу в чистому операційному доході банку; оптимізація витрат (скорочення непріоритетних витрат, запровадження режиму зваженої економії, зниження непроцентних витрат, шляхом запровадження центрів самообслуговування).

Висновки з даного дослідження і перспективи. Аналіз фінансової звітності дозволив зробити висновок про непоганий фінансовий стан АТ «Райффайзен Банк Аваль», адже більшість фінансових показників знаходяться в межах оптимальних значень, а решта – хоча і відхиляється від оптимальних, мають тенденцію до покращення. Структуру балансу можна назвати раціональною, хоча і мають місце деякі диспропорції, особливо в частині ресурсів.

Таким чином, АТ «Райффайзен Банк Аваль» слід перейти до більш поміркованої політики, як в плані залучення ресурсів, так і в плані їх розміщення. Також варто звернути увагу на диверсифікацію активів і пасивів. На основі аналізу ефективності діяльності банку можна зробити висновок, що до кризових умов банк функціонував ефективно, і зниження прибутковості діяльності банку не пов'язане з погіршенням рівня менеджменту, а з проблемами у всій банківській системі України.

Україні також слід використовувати закордонний досвід, для допомоги банківським установам в такий складний час. У деяких країнах, бюро кредитних історій і реєстрів почали пропонувати кредитні рейтинги банкам і іншим фінансовим установам, щоб допомогти їм оцінити платоспроможність позичальників. У Таїланді, наприклад, Національне кредитне бюро почало пропонувати споживчий та комерційний кредитний скоринг [7].

Список літератури:

1. Азаренкова Г. М. Рейтингове оцінювання як метод визначення кредитоспроможності позичальників банку / Г. М. Азаренкова, О. О. Бєлєнкова // Вісник Університету банківської справи Національного банку України (м. Київ). – 2011. – № 1 (10). – С. 219–223.
2. Аналіз банківської діяльності: підручник / А. М. Герасимович, М. Д. Алексеєнко, І. М. Парасій-Вергуненко та ін.; за ред. А. М. Герасимовича. – К.: КНЕУ, 2010. – 599 с.
3. Дзюблюк О. В. Актуальні проблеми розвитку банківської системи / Олександр Дзюблюк // Банківська справа. – 2016. – № 1. – С. 3–32.
4. Коваленко В. В. Банківська система України: монографія / В. В. Коваленко, О. Г. Коренєва, К. Ф. Черкашина, О. В. Крухмаль. – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. – 187 с.
5. Семенцов Р. В. Сучасний стан та напрямок розвитку діагностики фінансового стану банку / Р. В. Семенцов // Збірник тез доповідей III Міжнародної науково-практичної конференції: «Економічний розвиток: теорія, методологія, управління» (1-9 листопада 2015 р.) – К.: НДІЕР, 2015.
6. Національний Банк України. Статистичні матеріали [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www. bank.gov.ua/control/uk/publish
7. Doing Business 2017: Equal Opportunity for All. Global report [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.doingbusiness.org/reports
8. Moody's report, entitled «Banks -- Ukraine: Steadying Economy and Improving Funding Conditions Support Stable Outlook,» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.moodys.com
9. The Global Competitiveness Report 2016-2017. The World Economic Forum [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.weforum.org/gcr

Смолинская С.Д., Терещук Е.О.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

РАЗРАБОТКА ПУТЕЙ УЛУЧШЕНИЯ ФИНАНСОВОГО СОСТОЯНИЯ БАНКА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Аннотация
Рассматрено основные тенденции развития банковской системы Украины. Определено современное состояние банковской системы Украины. Проведен анализ деятельности АО «Райффайзен Банк Аваль». На основании проведенного анализа выявлены проблемы финансового состояния банка. Предложены мероприятия по улучшению финансового состояния финансового состояния АО «Райффайзен Банк Аваль».
Ключевые слова: банковская система, финансовое состояние, платежеспособность, оценка финансовой устойчивости, банковские учреждения, угрозы устойчивости банковской системы Украины.

Smolinska S.D., Tereschuk E.O.
Ivan Franko National University of Lviv

WAYS DEVELOPMENT OF IMPROVING THE FINANCIAL CONDITION IN THE MODERN ENVIRONMENT

Summary
Basic progress trends of the banking system of Ukraine was examined. The modern state of the banking system of Ukraine was determined. The analysis of JSC Raiffeisen Bank Aval activity was committed. On the basis of conducted research the main problems of financial condition of bank were revealed. The measures to improve the financial condition of JSC Raiffeisen Bank Aval have been offered.
Keywords: banking, financial condition, solvency, financial stability assessments, banking institutions, threats to the stability of the banking system of Ukraine.

УДК 332.1

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ГАЛУЗІ ЗЕРНОВОГО ГОСПОДАРСТВА ТА ФАКТОРИ ЇЇ ФОРМУВАННЯ

Соловей І.С.
Тернопільський національний економічний університет
Соловей І.М.
Бережанський агротехнічний інститут

Процес формування конкурентоспроможних господарських структур зернового напрямку ринкового типу, здатних з максимальною ефективністю використовувати землю та забезпечувати стабільну продовольчу безпеку держави посідає важливе місце в аграрній політиці всіх промислово розвинених країн. Значення конкурентоспроможності підприємств аграрної сфери в умовах сучасної економіки зростає: набуває більшої необхідності насичення національного ринку сільськогосподарськими продуктами вітчизняного виробництва, вимагається покращення їх якості, розширення асортименту, що в кінцевому підсумку визначає здатність країни реалізовувати свою продукцію як усередині, так і за її межами. В Україні в цілому і на регіональному рівні нарощування виробництва зерна має особливе стратегічне значення для підвищення ефективності АПК, успішного його розвитку та подолання кризового стану в суміжних (тваринницьких) галузях. Підвищення рівня ефективності виробництва зерна є найважливішим завданням, від вирішення якого залежить забезпечення конкурентоспроможності зернопродуктового підкомплексу і продовольчої безпеки країни. Розв'язання цієї проблеми повинно здійснюватися не тільки на державному, а й на регіональному рівнях, де вирішуються питання забезпечення населення продуктами харчування.
Ключові слова: галузь зернового господарства, розвиток конкурентоспроможності, виробництво зерна.

Постановка проблеми. Завдяки своїм властивостям і особливостям зерно має визначальне значення у формуванні продовольчих ресурсів, є економічно, соціально і політично значущим продуктом. Пріоритетне значення, яке займає зерно в продовольчих ресурсах, обумовлено його об'єктивними перевагами перед усіма іншими рослинницькими культурами. Воно володіє високими харчовими і кормовими достоїнствами, що визначає високу частку хлібних і круп'яних виробів в харчовому раціоні населення і в кормових ресурсах тваринництва. Зерно є найважливішим джерелом доходу сільськогосподарських товаровиробників, придатне до тривалого зберігання, що дає можливість формувати страхові та резервні фонди, служить головним джерелом сировини для ряду галузей харчової та переробної промисловості. У зв'язку з цим отримання доходів в умовах ринкової конкуренції можливо тільки при підвищенні конкурентоспроможності зернової продукції. А також необхідно досліджувати кон'юнктуру зернового ринку, проводити оцінку конкурентного середовища та розробляти шляхи формування конкурентних переваг.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичні основи конкуренції та конкурентоспроможності викладені у фундаментальних працях зарубіжних учених: І. Ансоффа, С. Брю, Ф. Котлера, Дж. Кейнса, К. Макконелла, М. Портера, Дж. Робінсона, Д. Рікардо, П. Самуельсона, А. Сміта, Й. Шумпетера. Вагомі напрацювання даної проблеми є в українських науковців таких як: В. Амбросов, В. Гайдук, Р. Грецький, О. Драган, П. Пуцентейло, Ю. Хвесик, В. Шиян, та багато інших. Але конкурентоспроможність – це складне і багатогранне явище, яке потребує більш детального і всебічного аналізу. Комплексної оцінки вимагають наукові дослідження галузей сільського господарства, зокрема – зернового господарства.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою даного дослідження є висвітлення суті конкурентоспроможності зернового господарства на різних рівнях економіки АПК та факторів її формування.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не достатньо розкритою є проблема визначення рівня конкурентоспроможності продукції, потребує розгляду питання визначення самого терміну „конкурентоспроможність», оскільки в літературі відсутнє єдине визначення, яке би було повним, вичерпним, задовольняло вимогам часу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для реформування економіки АПК України у напрямку створення повноцінного конкурентного середовища та розвитку конкурентних відносин в зерновому господарстві велике значення має дослідження такого поняття, як «конкурентоспроможність підприємства, галузі, продукції».

В умовах ринкових відносин всі господарюючі суб'єкти, у т.ч. й зерновиробники, повинні формувати конкурентоспроможність виробленої продукції, прибуток для функціонування та подальшого розвитку. В даному випадку виробникові доводиться вибирати один із трьох методів конкуренції – конкуренцію в цінах, якості або в новій продукції. Це, значною мірою, визначає конкурентоспроможність зерновиробничої галузі. У загальному вигляді вона може бути визначена як порівняльна перевага стосовно конкурентів однієї галузі усередині країни й за її межами або усередині країни в порівнянні з імпортною продукцією.

Конкурентоспроможність галузі визначається наявністю технічних, економічних і організаційних умов для створення, виробництва і збуту (з витратами не вище інтернаціональних) продукції високої якості, що задовольняє вимоги конкретних груп споживачів [3].

Таким чином, конкурентоспроможність галузі – сукупна здатність її підприємств виготовляти і реалізовувати товари даної галузі, які за ціновими і якісними характеристиками більш привабливі для споживачів, ніж товари аналогічних закордонних і вітчизняних галузей-кон-

курентів, забезпечуючи при цьому стійкі високі темпи економічного зростання галузі.

Вона припускає наявність конкурентних переваг перед аналогічними галузями за кордоном, які можуть зумовлюватися раціональною галузевою структурою; групи висококонкурентних підприємств-лідерів, які підтягують інші підприємства галузі до свого рівня; налагодженої дослідно-конструкторської та прогресивної виробничо-технологічної бази, розвинутої галузевої інфраструктури, гнучкої системи науково-технічного, виробничого, матеріально-технічного і комерційного співробітництва як всередині галузі, так і з іншими галузями в країні, за її межами, ефективної системи розподілу продукції. Конкурентоспроможність галузі досягається за рахунок як конкурентних переваг її підприємств, так і системи їх взаємодії [4].

Отже, саме рівень конкурентоспроможності підприємств в остаточному підсумку визначає рівень конкурентоспроможності галузі та конкурентоспроможності економіки держави, оскільки безпосередньо бере участь у конкурентній боротьбі на внутрішніх і зовнішніх ринках.

Деякі автори за ознакою «ступінь виявлення» виділяють фактичну (реальну) та потенційну конкурентоспроможність. Вони стверджують, що дані економічні поняття співвідносяться між собою так, як реальне співвідноситься з можливим, наприклад, як фактичний випуск продукції підприємства співвідноситься з його потужністю. Потенційна конкурентоспроможність являє собою максимально можливу фактичну конкурентоспроможність з урахуванням всіх чинників конкретного ринку чи його окремого сегменту [5].

В.А. Гайдук фактично підтверджує цю тезу і пише: «конкурентоздатність існує в двох формах (потенційній та фактичній) і економічний суб'єкт прагне до максимальної реалізації свого потенціалу» [2].

Треба зазначити, що вказана позиція не є загальноприйнятою в сучасній економічній науці: частина фахівців вважає, що категорія «конкурентоспроможність» («конкурентоздатність») у повній відповідності до другого кореня даного терміну є виключно потенційним поняттям і відображає тільки можливість (здатність) конкурувати на ринку з іншими товаровиробниками й протистояти дії ринкових сил. При цьому, зазвичай використовується термін «конкурентний потенціал» як синонім слова «конкурентоспроможність», яке використовується виключно у потенційному сенсі.

Варто наголосити на тому, що представники різних галузей науки виявляють інтерес до проблеми забезпечення конкурентоспроможності. І хоча механізм забезпечення конкурентоспроможності розроблений ще недостатньо повно, його теоретична, методологічна й практична значимість уже широко визнана, оскільки наука і практика відчувають потребу в нових ідеях.

У процесі зародження знаходяться проблеми конкурентоспроможності, які визначаються окремими течіями та напрямами, що розвиваються на власних методологічних засадах або конкурують між собою.

Коли йдеться про галузевий рівень, конкурентоспроможність «визначається наявністю у неї (галузі) конкурентних переваг, що дозволяють, по-перше, виробляти (з витратами не вище інтернаціональних) продукцію високої якості, що задовольняє вимоги конкретних груп покупців (споживачів) щодо споживчої цінності товарів, їх ринкової новизни та вартості (ціни), і, по-друге, постачати її на конкурентний світовий ринок в оптимальні терміни, які диктуються ринковою ситуацією».

При цьому не можна не погодитися з думкою М. Портера (Porter, 2010) про те, що, досліджуючи «конкурентоспроможність на національному рівні, необхідно фокусувати увагу не на економіці як цілому, а на певних галузях і сегментах галузі. Необхідно зрозуміти, як і чому виникають комерційно життєздатні навички та технології, а зрозуміти це досить повно можна тільки розглядаючи конкурентні галузі».

Якщо звернути увагу на конкурентоспроможність сільськогосподарської галузі, то на думку В. Клюкача, слід виділяти наступні чинники конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції: економічні (рівень витрат і цін на кінцеві види продукції); екологічні (забезпечення відповідності існуючим вимогам); технологічні (перспективи можливої модернізації виробництва); соціальні (витрати соціального характеру на перепрофілювання виробництва).

На думку С. Шевельової, аналіз конкурентоспроможності сільськогосподарського підприємства слід здійснювати за такими чинниками як: ринкова позиція, прибутковість, привабливість для інвесторів, імідж серед споживачів та різноманітних суб'єктів господарювання.

Проте, Багрова І.В., Нефедотова О.Г. [1] досліджуючи конкурентоспроможність підприємств, вважають, що не слід надавати перевагу окремим чинникам, оскільки складові конкурентоспроможності формують зазначений стан загалом та неврахування окремих складових може знизити можливості підприємства. Вони стверджують, що складові та фактори, які вони виділяють сприятимуть глибшому розумінню природи конкурентоспроможності, дозволять виокремити коло характеристик, на які зможе впливати конкурентне підприємство, в результаті чого захистить підприємство від різнонапрямлених хаотичних дій при досягненні висококонкурентного стану.

Таким чином, конкурентоспроможність сільськогосподарської галузі – це узагальнюючий, підсумковий показник стійкої роботи підприємств галузі, здатний забезпечувати високий рівень доходу і зайнятості в регіоні на стабільній довгостроковій основі в умовах внутрішньої та зовнішньої конкуренції, ефективно використовуючи технологічний, людський і фізичний капітал [6].

Характеристика конкурентоспроможності сільськогосподарської галузі передбачає можливості та динаміку її пристосування до мінливих умов конкуренції на внутрішньому і зовнішньому ринках. Виробник повинен чітко знати, які внутрішні та зовнішні чинники впливають на конкурентоспроможність галузі, й вибудовувати відповідно до цього виробничу і ринкову стратегію розвитку підприємства.

Конкурентоспроможність продукції означає ступінь її відповідності вимогам споживачів або обраного ринку за найважливішими характеристиками (економічними – ціна, собівартість;

екологічними – безпека; споживними – якість). Конкурентоспроможна продукція підприємств агропромислового комплексу характеризується високою якістю та безпекою, поживністю, тривалістю зберігання.

Така різноманітність визначень засвідчує, що конкурентоспроможність – це складне і багатогранне явище, яке потребує більш детального і всебічного дослідження.

Вивчення існуючих підходів до визначення конкурентоспроможності дає змогу стверджувати, що конкурентоспроможність – це здатність товару, підприємства, галузі чи країни займати певну ринкову нішу та залишатися прибутковим. Враховуючи суть конкуренції як економічного явища, під конкурентоспроможністю підприємств досліджуваної галузі розуміють можливість підприємства у поточний момент часу забезпечувати ефективну діяльність, підтримувати сталий розвиток та стійкі позиції на ринку через гнучке пристосування до змін маркетингового середовища. Конкурентоспроможність виробництва характеризується сукупністю показників функціонування галузей і діяльності виробничих структур, що визначають їхній стабільний розвиток та успіх у конкурентній боротьбі на внутрішньому та зовнішньому ринках і оцінюється рівнем конкурентоспроможності окремих його підприємств і їхньої продукції.

Таким чином, проблема конкурентоспроможності багатопланова і багатоаспектна, її потрібно розглядати у ракурсі підвищення конкурентоспроможності продукції, агропідприємств і агрокомплексу загалом.

Сьогодні проблема забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств має глобальний характер, оскільки, з одного боку, визначає багато аспектів економічної і соціальної політики країни, з іншого – прямо пов'язана з інтересами її громадян, що є споживачами продукції цих підприємств.

Однак необхідно перш за все, розглянути конкурентоспроможність на рівні країни і галузі. Національна конкурентоспроможність визначається здатністю галузей постійно розвиватися і виробляти інновації. Утримувати перевагу дозволяє постійне вдосконалення товару, способу виробництва та інших факторів, причому так швидко, щоб конкуренти не змогли їх наздогнати і перегнати. Конкуренція – це не рівновага, а постійні зміни. Вдосконалення та оновлення галузі – безперервний процес, тому в основі пояснення конкурентної переваги країни лежить роль країни базування в стимулюванні оновлення та вдосконалення (тобто в стимулюванні виробництва інновацій). Відмінності в економіці країн, в їхній культурі, населенні, інфраструктурі, управлінні, національних цінностях і навіть в історії – усе це в тій чи іншій мірі впливає на конкурентоспроможність національних підприємств. Незважаючи на все зростаюче значення глобалізації, національна конкурентоспроможність визначається набором факторів, що залежать від конкретних, локальних умов, а саме:

1) факторні умови, тобто ті конкретні фактори (наприклад, кваліфікована робоча сила або інфраструктура), які потрібні для успішної конкуренції в даній галузі;

2) умови попиту, тобто, який на внутрішньому ринку попит на продукцію або послуги, що пропонуються даною галуззю;

3) родинні й підтримуючі галузі, тобто наявність або відсутність у країні споріднених і підтримуючих галузей, конкурентоспроможних на міжнародному ринку;

4) стратегія підприємства, його структура і конкуренти, характер конкуренції на внутрішньому ринку;

5) випадкові події, тобто ті, які керівництво підприємства не може контролювати;

6) державна політика щодо розвитку конкретної галузі.

Отже, конкурентоспроможність зернопродуктового господарства залежить як від зовнішніх, так і внутрішніх факторів. Тому, для обґрунтування напрямів підвищення конкурентоспроможності зернопродуктового підкомплексу аграрного сектору необхідно здійснювати: достовірне об'єктивне оцінювання економічних процесів та явищ, з врахуванням відмінностей кліматичних умов і якісних характеристик ґрунтів підприємств регіону, комплексний аналіз проводити з визначенням напрямків використання зерна, його якості, вмісту клейковини та білку, засміченості, вологості, інших якісних параметрів зерна.

Варто наголосити на тому, що процес формування конкурентоспроможних господарських структур зернового напрямку ринкового типу, здатних з максимальною ефективністю використовувати землю та забезпечувати стабільну продовольчу безпеку держави посідає важливе місце в аграрній політиці всіх промислово розвинених країн.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Значення конкурентоспроможності підприємств аграрної сфери в умовах сучасної економіки зростає: набуває більшої необхідності насичення національного ринку сільськогосподарськими продуктами вітчизняного виробництва, вимагається покращення їх якості, розширення асортименту, що в кінцевому підсумку визначає здатність країни реалізовувати свою продукцію як усередині, так і за її межами. В Україні нарощування виробництва зерна має особливе стратегічне значення для підвищення ефективності АПК, успішного його розвитку та подолання кризового стану в суміжних (тваринницьких) галузях. Підвищення рівня ефективності виробництва зерна є найважливішим завданням, від вирішення якого залежить забезпечення конкурентоспроможності зернопродуктового підкомплексу і продовольчої безпеки країни.

Список літератури:

1. Багрова І.В. Складові та фактори конкурентоспроможності / І.В. Багрова, О.Г. Нефедова // Науковий журнал „Вісник економічної науки України". – 2007. – № 1 (11). – С. 11–16, с. 14.
2. Гайдук В.А. Конкурентоздатність в умовах сучасного ринку / В.А. Гайдук // Економіка та держава. – 2007. – № 2. – С. 16-17, с. 17.

3. Должанський І.З., Загорна Т.О. Конкурентоспроможність підприємства: Навч. посіб. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 384 с.
4. Драган О.І. Управління конкурентоспроможністю підприємств: теоретичні аспекти. Монографія / О.І. Драган. – К.: ДАКККіМ, 2006. – 160 с. – С. 20.
5. Конкурентоспроможність підприємства: оцінка рівня та напрями підвищення: [монографія / за заг. ред. О.Г. Янкового]. – Одеса: Атлант, 2013. – 470 с.
6. Транченко О.М. Оцінка галузевої конкурентоспроможності (на прикладі агропромислового Комплексу) / О.М. Транченко // Економіка та управління національним господарством. – 2013. – № 9-10 (2). – С. 7-10.

Соловей И.С.
Тернопольський национальный экономический университет
Соловей И.М.
Бережанский агротехнический институт

КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ ОТРАСЛИ ЗЕРНОВОГО ХОЗЯЙСТВА И ФАКТОРЫ ЕЕ ФОРМИРОВАНИЯ

Аннотация
Процесс формирования конкурентоспособных хозяйственных структур зернового направления рыночного типа, способных с максимальной эффективностью использовать землю и обеспечивать стабильную продовольственную безопасность государства занимает важное место в аграрной политике всех промышленно развитых стран. Значение конкурентоспособности предприятий аграрной сферы в условиях современной экономики растет: приобретает большую необходимости насыщения национального рынка сельскохозяйственными продуктами отечественного производства, требуется улучшение их качества, расширение ассортимента, в конечном итоге определяет способность страны реализовывать свою продукцию как внутри, так и за ее пределами. В Украине в целом и на региональном уровне наращивания производства зерна имеет особое стратегическое значение для повышения эффективности АПК, успешного его развития и преодоления кризисного состояния в смежных (животноводческих) отраслях. Повышение уровня эффективности производства зерна является важнейшей задачей, от решения которого зависит обеспечение конкурентоспособности зернопродуктов подкомплекса и продовольственной безопасности страны. Решение этой проблемы должно осуществляться не только на государственном, но и на региональном уровне, где решаются вопросы обеспечения населения продуктами питания.
Ключевые слова: отрасль зернового хозяйства, развитие конкурентоспособности, производство зерна.

Solovey I.S.
Ternopil National Economic University
Solovey I.M.
Berezhanskyy Agrotechnical Institute

THE COMPETITIVENESS OF GRAIN FARMING INDUSTRY AND THE FACTORS OF ITS FORMATION

Summary
The formation of competitive economic structures toward grain market type capable of the most of the land and ensure stable food security occupies an important place in agricultural policy of all industrialized countries. The value of agricultural sector enterprise competitiveness in today's economy grows, the need of greater saturation of the domestic market in agricultural products and domestic production is required to improve their quality, diversification, which ultimately determines the ability of the country to sell their products both inside and outside. In Ukraine as a whole and at the regional level of grain production capacity is a particular strategic of importance to improve agriculture, its successful development and poverty crisis in neighboring industry. Raising the efficiency of grain production is the major problem, the solution of which depends on the sub grain products ensure competitiveness and food security. Solving this problem should be carried out not only at national but also at regional level where people settled the issue of food.
Keywords: grain farming industry, the development of competitiveness grain production.

УДК 336.71:658.14

ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ БАНКІВСЬКОГО КАПІТАЛУ

Солошенко В.В., Волохата В.Є.
Харківський навчально-науковий інститут
Державного вищого навчального закладу «Університет банківської справи»

Необхідність забезпечення достатнього рівня стабільності банківської системи зумовлює об'єктивну потребу у додатковому власному капіталі, що і стало спонукальним мотивом наукового осмислення його сутності як економічної категорії. У статті узагальнено основні підходи щодо визначення «капітал» та «банківський капітал». Проаналізовано визначення сутності капіталу залежно від періоду та часу розвитку економіки та економічної думки. Розглянуто сучасні визначення поняття «капітал банку». Запропоновано узагальнене визначення «банківського капіталу».
Ключові слова: капітал, капітал банку, банк, банківські ресурси, кошти, дохід, активи.

Постановка проблеми. В економічній літературі існує багато розбіжностей та невизначеностей у трактуванні суті банківського капіталу. Це помітно ускладнює подальший розвиток не лише теоретичних засад, а й практики формування та використання банківського капіталу. Від правильного розуміння суті банківського капіталу значною мірою залежать взаємовідносини між банками та їх клієнтами, а також регулювання банківської діяльності та нагляду. Відсутність єдиного погляду на визначення суті банківського капіталу зумовлена, головним чином, неоднозначністю визначення поняття «капітал», одним із різновидів якого є капітал банківський. Докладніший розгляд цього питання допоможе зясувати підходи до визначення поняття «банківський капітал», ґрунтовніше зрозуміти його суть і понятійний апарат, використовуваний для характеристики банківського капіталу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Тлумаченням сутності капіталу займалися з давніх часів, але і на сьогодні залишається актуальним питанням визначення капіталу. Розвиток економічних відносин сприяв поширенню капіталу зі сфери товарного виробництва на сферу кредитних відносин, тобто виникає поняття банківського капіталу. На сьогодні не існує єдиного визначення банківського капіталу. Трактуванням даного поняття займалися такі вчені О. Васюренко, А. Мороз, М. Савлук, М. Пуховкіна та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Складність визначення капіталу банку як економічної категорії полягає у різноманітних формах вираження, в суперечливих висвітленнях різними економічними школами та спільністю із загальною економічною категорією «капітал», що і стало поштовхом до висвітлення економічної сутності банківського капіталу.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є узагальнення поняття «капітал банку».

Виклад основного матеріалу. Термін «капітал» (нім. Kapital, франц. Capital, лат. Capitalis – головний, основний) означає багатство у формі грошових ресурсів, нерухомості, цінних паперів, яке використовується для самозростання.

Проаналізувавши історію економічної думки, то можемо стверджувати, що вперше спробу визначення капіталу здійснив Арістотель, який ввів до наукового обігу поняття «хремастика», що походить від грецького слова «хрема» й означає «майно», «володіння». Під хремастикою мислитель розумів мистецтво наживати достаток, або діяльність, спрямовану на нагромадження багатства, одержання прибутку. [1]

Сам же термін «капітал» почав набувати свого сучасного змісту близько 1770 р., тобто коли побачили світ праці видатного французького вченого XVIII ст. А. Тюрго, який зазначав: «Особа, яка отримує щорічно дохід більший, ніж їй потрібно витратити, може відкласти цей надлишок і нагромаджувати його; ці нагромадження цінностей становлять те, що називають капіталом» [2]

Класики політичної економії А. Сміт і Д. Рікардо, ототожнюють капітал із нагромадженою працею, різними запасами (засобів і предметів праці, одягу, їжі, грошей тощо), незалежно від суспільних умов та відносин. Пов'язуючи капітал з результатами попередньої праці, процесами виробництва та обігу, заощадженнями, утриманням від поточного споживання, вони визначають, що капіталу належить провідна роль серед основних факторів виробництва, поряд з працею та природними ресурсами. А. Сміт стверджував, що накопичення капіталу створює передумови для підвищення продуктивності праці внаслідок його подальшого перерозподілу. Виходячи з цього, А. Сміт поділяв капітал на основний та оборотний. Д. Рікардо, розвиваючи далі вчення А. Сміта, наголошував: «Капітал – це та частина запасів виробництва, яка використовується для отримання прибутку». Вчений характеризував капітал як провідний фактор розвитку продуктивних сил суспільства, частину багатства країни, яка використовується у виробництві й складається з їжі, одягу, інструментів, сировини, машин, всього необхідного для того, щоб привести у рух працю [3].

Марксистська школа політекономії трактує капітал не як річ, а як певні суспільні, притаманні конкретній економічній формації в розвитку людства виробничі відносини, що представлені в речах і надають їм специфічний суспільний характер. К. Маркс зазначав, що він складається із знарядь праці, сировини, засобів до існування, матеріальних продуктів, певної суми товарів, мінових вартостей. На його думку, капітал – це не річ, а суспільне, належне певній суспільно-історичній формації виробниче відношення, яке втілене в речі і надає їй специфічного суспільного характеру. К. Маркс поділяв капітал на постійний та змінний [15].

Одним із найяскравіших представників німецької історичної школи, який приділяв зна-

чну увагу дослідженню категорії «капітал», був К. Бюхер. Він вважав її сутність мінливою, тобто такою, що залежить від стадії еволюції форм обміну, яка супроводжувалась вдосконаленням промислового виробництва. Вчений виходив з того, що еволюція форм обміну супроводжувалась вдосконаленням промислового виробництва та сприяла поширенню сфери впливу капіталу аж до повного охоплення ним національної економіки [3].

Наступним етапом формування економічної думки було формування Австрійської школи. Її засновником виступав К. Менгер, який стверджував, що капітал є не меншим благом, аніж праця та інші елементи виробництва. Отже, власники капіталу живуть не за рахунок робітників, а за рахунок використання капіталу, який для індивіда і суспільства має цінність так само, як і праця [17].

Фундатор кембриджської школи А. Маршалл вважав, що капітал не має речової форми, але тісно пов'язаний з речами. До його складу вчений включав і нематеріальні блага: знання, організацію, а також підприємницькі здібності, професійну майстерність і ділові зв'язки. Головну властивість капіталу англійський теоретик вбачав у його здатності приносити дохід, який залежить від продуктивності факторів виробництва та відносної рідкісності, що випливає з тягаря утримання [16].

Сучасні науковці трактують капітал перш за все як економічну категорію, тобто таку, що реалізується у сфері економічної діяльності та економічних відносин, акцентуючи при цьому увагу, що капітал є однією з форм багатства, яка використовується не стільки для задоволення поточних потреб, скільки для майбутніх потреб.

У західній та російській економічній літературі існує погляд, згідно з яким капітал ототожнюється з грошовою формою, з сумою грошей, з коштами та з ресурсами. «Экономическая энциклопедия» містить таке визначення: «Капітал – це те, що здатне приносити дохід, або ресурси, створені людьми для виробництва товарів і послуг; вкладене в справу, функціонуюче джерело у вигляді засобів виробництва». П. Роуз під терміном «капітал» розуміє кошти, які внесені до

Таблиця 1

Узагальнення підходів щодо визначення сутності поняття «капітал» банку

Класичний підхід до визначення поняття «капітал» банку	
Адам Сміт [2]	Капітал – накопичений запас, тобто той капітал, що залишився після споживання. Накопичення капіталу створює передумови для підвищення продуктивності праці внаслідок подальшого його перерозподілу.
Д. Рикардо [17]	Капітал – накопичена праця, оскільки капіталісти виплачують своїм робітникам лише частину створеної додаткової вартості.
Дж. С. Мілль [17]	Капітал – попередньо накопичений запас продуктів минулої праці.
К. Маркс [15]	Капітал – не річ, яка виражається в капітальному благі, а певні відносини між капіталістом та найманим робітником. При цьому він стверджував, що капітал – самозростаюча цінність.
К. Блюхер [3]	Капітал – раціональна форма організації людської поведінки. Сутність капіталу є мінливою величиною, що залежить від стадії еволюції форм обміну.
К. Менгер [17]	Ввели фактор часу у визначення капіталу: дохід на капітал – це винагорода за відмову від задоволення тимчасових потреб у цей час, заради майбутнього. Отже, капітал є одночасним результатом заощаджень і виробництва.
А. Маршалл [16]	Капітал – сукупність речей, без яких виробництво не могло б здійснюватися з рівною ефективністю, але які не є безплатними дарами природи.
Сучасний підхід до визначення поняття «капітал» банку	
О. Васюренко [18]	Капітал банку – фонд ресурсів, що були внесені засновниками, акціонерами (учасниками) банку, і належать їм.
В. Коваленко та В. Прадун [20]	Капітал – сукупність банківських ресурсів у матеріально-речовій формі, у формі нематеріальних та фінансових активів, що виражені у грошовій формі, сформовані за рахунок власних коштів, залучених і позичених коштів на грошовому ринку, які використовуються банком для здійснення банківської діяльності задля одержання прибутку.
Ж. Довгань [19]	Капітал банку – сукупність внесених власниками – учасниками капіталу власних коштів, які зростають у результаті ефективної банківської діяльності у процесі капіталізації прибутку, а також за рахунок додаткових вливань з боку учасників.
Ф. Мишкін [21]	Капітал банку – «чисті активи банку, які дорівнюють різниці між сумою активів і пасивів».
М. Алексеєнко [10]	Капітал банку – це «кошти і виражена у грошовій формі частка майна, що перебуває у розпорядженні банків і використовується ними для здійснення операцій із розміщення коштів та надання послуг з метою одержання прибутку».
В. Стельмах, В. Альошин і ін. [11]	сукупність різних видів грошових капіталів, засобів, які використовує банк у вигляді банківських ресурсів для забезпечення своєї діяльності, здійснення різноманітних банківських операцій і отримання прибутку. Складається з власного капіталу банку і залучених коштів. Іноді під банківським капіталом розуміють тільки власний капітал
Л. Примостка [12]	власні кошти акціонерів (власників банку), внесені ними на свій ризик з метою отримання доходів
А. Загородний, Г. Вознюк [13]	сукупність коштів, які знаходяться в розпорядженні банків і використовуються ними для кредитних, інвестиційних та інших операцій
А. Мороз, М. Савлук, М. Пуховкіна [14]	фонди, які створюються банками для забезпечення фінансової стійкості підприємницької та господарської діяльності, а також прибуток поточного року і минулих років

банку його власниками і складаються в основному з акціонерного капіталу, резервів і нерозподіленого прибутку [4].

До недавнього часу поняття «капітал банку» було характерним тільки для нормативних документів, які регламентують сферу банківської діяльності. Українське законодавство визначає сутність капіталу банку як залишкову вартість активів банку після вирахування всіх його зобов'язань: Капітал = Активи – Зобов’язання. Тож вітчизняне законодавство трактує поняття «банківський капітал» тільки як власний капітал банку [5].

Виходячи з цього, О.В. Васюренко та К.О. Волохата трактують капітал банку як сукупність внесених власниками (учасниками капіталу) власних коштів, які зростають у результаті ефективної банківської діяльності у процесі капіталізації прибутку, а також за рахунок додаткових надходжень з боку учасників [18]. Дещо інший підхід до розкриття економічного змісту капіталу банку наводять у своїй праці В.І. Міщенко та Н.Г. Слав’янська. Автори пропонують банківським капіталом вважати спеціально створені фонди і резерви, призначенні для забезпечення фінансової стійкості, комерційної та господарської діяльності, відшкодування можливих збитків які перебувають у користуванні банку протягом всього періоду його функціонування [22]. Такої ж думки додержуються О.А. Кириченко та В.І. Міщенко. Однак А.М. Герасимович, М.Д. Алексеєнко, І.М. Парасій-Вергуненко пропонують інший підхід до тлумачення поняття «капітал банку». На їх погляд, капітал банку являє собою грошові кошти та виражену у грошовій формі частину майна, які належать його власникам, забезпечують економічну самостійність і фінансову стійкість банку, використовують для здійснення банківських операцій та надання послуг з метою одержання прибутку [7].

Капітал банку (bank capital; capital of a bank) – кошти, спеціально створені фонди та резерви, призначені для забезпечення фінансової стійкості, комерційної та господарської діяльності, відшкодування можливих збитків, і які перебувають у користуванні банку [8].

Власні кошти або капітал банку – головний показник його здатності до розвитку, можливості витримувати конкуренцію, здійснювати його подальший розвиток [9].

У таблиці 1 наведено узагальнення підходів до поняття «капітал».

Висновки і пропозиції. Отже, можна зазначити, що капітал банку – це окремий об’єкт управління, який включає власні кошти засновників (акціонерів, власників) банку, що об’єднанні у фонди і резерви і здатні забезпечити проведення банківських операцій з надання послуг із досягненням певної величини економічної вигоди.

Список літератури:

1. Капіталізація банківської системи як чинник підвищення надійності економіки України / М. І. Диба, Є. С. Осадчий // Фінанси України. – 2008. Summary N 6. Summary – С. 77-88.
2. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М.: Соцэкгиз, 1962. – 684 с.
3. Потій В. З., Черкасова А. О. Генезис понятійного підходу до визначення сутності капіталу // Ринок цінних паперів України. – 2008. – № 5-6. – С. 24–33.
4. Криклій А. С. Банківський капітал: соціально-економічна сутність, склад та призначення [Текст] / А. С. Криклій, М. О. Боровікова // Фондовый рынок. – 2009. – № 39. – С. 12-15.
5. Савлук С. М. Посилення стабілізаційної ролі власного капіталу банків / С. М. Савлук // Економіка України. – 2013. – № 3. – С. 38–46.
6. Землячов С. В. Ресурсна база банків та особливості її формування в Україні / С. В. Землячов. – Сімферополь: НАПКБ, 2008. – 185 с.
7. Аналіз банківської діяльності: Підручник / А. М. Герасимович, М. Д. Алексеєнко, І. М. Парасій-Вергуненко та ін.; За ред. А. М. Герасимовича. – Вид. 2-ге, без змін. – К.: КНЕУ, 2006. – 600 с.
8. Банківський нагляд: підручник / О. І. Скаско, Т. С. Смовженко, М. П. Могильницька та ін.; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Т. С. Смовженко. – К.: УБС НБУ, 2011. – 432 с.
9. Коваль С. Теоретичні основи формування механізму власного капіталу банку / Коваль С. // Вісник ТНЕУ. – 2010. – № 1. – С. 106-116.
10. Алексєєнко М. Д. Капітал банку питання теорії і практики [текст]: монографія / М. Д. Алексєєнко. – К.: КНЕУ, 2002. – 276 с.
11. Енциклопедія банківської справи України [текст] / за ред. В. С. Стельмаха та ін. – К.: молодь, 2001. – 680 с.
12. Примостка Л. О. Фінансовий менеджмент у банку [текст]: підручник / Л. О. Примостка. – [2-ге вид., доп. і перероб.]. – К.: КНЕУ, 2004. – 468 с.
13. Синки Дж., мл. Управление финансами в коммерческих банках [текст]: пер. с анг. / Дж. Синки, мл. / под. ред. Р. Я. Левиты, Б. С. Пинскера. – М.: 1994, Catallaxy. – 820 с.
14. Банківські операції [текст]: підручник / за ред. д-ра екон. наук, проф. А. М. Мороза. – К.: КНЕУ, 2002. – [2-ге вид., доп. і перероб.]. – 476 с.
15. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии. Т. 2. Кн. 2: Процесс обращения капитала / К. Маркс. – М.: Изд-во полит. л-ры, 1984. – 650 с.
16. Маршалл А. Принципы экономической науки / Маршалл А.; [пер. с англ.]. – М.: Издат. группа «Прогресс», 1993. – Т. 1. – 415 с.
17. Бережний В. М. Історія економічних вчень: [підручник] / Бережний В. М., Кушнір В. С., Сухомлин Л. Є.: Навч. посібник. – Харків: Еспада, 2007. – 320 с.
18. Васюренко О. В. Економічний аналіз діяльності комерційних банків: [навч. посіб.] / О. В. Васюренко, К. О. Волохата. – К.: Знання, 2006. – 463 с.
19. Довгань Ж. Банківський капітал: суть і значення [Текст] / Ж. Довгань // Вісник Національного банку України. – 1998. – № 7. – С. 18-20.
20. Коваленко В. Оцінка впливу монетарної та регуляторної політики центрального банку на розвиток банківського капіталу [Текст] / В. Коваленко, В. Прадун // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – № 6 (60). – С. 16-27.

21. Мишкін Ф. С. Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків / Ф. С. Мишкін; пер. з англ. С. Панчишина. – К.: Основи, 1998. – 963 с.
22. Міщенко В. І. Банківські операції: [підручник] / В. І. Міщенко, Н. Г. Слав'янська. – К.: Знання, 2006. – 727 с.

Солошенко В.В., Волохатая В.Э.
Харьковской учебно-научный институт
Государственного высшего учебного заведения «Университет банковского дела»

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ БАНКОВСКОГО КАПИТАЛА

Аннотация
Необходимость обеспечения достаточного уровня стабильности банковской системы обуславливает объективную потребность в дополнительном капитале, что и стало побудительным мотивом научного осмысления его сущности как экономической категории. В статье обобщены основные подходы к определению «капитал» и «банковский капитал». Проанализированы определения сущности капитала в зависимости от периода и времени развития экономики и экономической мысли. Рассмотрены современные определения понятия «капитал банка». Предложено обобщенное определение «банковского капитала».
Ключевые слова: капитал, капитал банка, банк, банковские ресурсы, средства, доход, активы.

Soloshenko V.V., Volokhata V.E.
Kharkov Educational and Scientific Institute
SHEE «Banking University»

ECONOMIC ESSENCE BANKING CAPITAL

Summary
The need to ensure sufficient stability of the banking system leads to an objective need for additional equity, which was the motive scientific understanding of its nature as an economic category. This article summarizes the main approaches to the definition of «capital» and «bank capital». The analysis defining the essence of capital depending on the time period and the economic development and economic thought. The modern definition of «capital of the bank.» A generalized definition of «bank capital».
Keywords: capital, capital, bank, bank resources, costs, revenues, assets.

УДК 631.11:657.21

МЕХАНІЗМИ УПРАВЛІННЯ ВИТРАТАМИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

Спіцина В.В., Сіренко Н.М.
Миколаївський національний аграрний університет

У статті охарактеризовано основні риси сучасного становища України. Досліджено механізми та методи управління витратами сільськогосподарськими підприємствами. Проаналізовано динаміку структури витрат на виробництво сільськогосподарської продукції в Україні. Узагальнено структуровану систему стратегічного управління витратами сільськогосподарських підприємств. Обґрунтована необхідність в системі управління витратами підприємствами в умовах невизначеності.
Ключові слова: витрати, механізми управління, управління витратами, система управління витратами, сільськогосподарські підприємства

Постановка проблеми. Сучасні підприємства, видом економічної діяльності яких є сільськогосподарське виробництво, функціонують в умовах високої складності, невизначеності і динамічності навколишнього соціально-економічного середовища. Для того щоб вижити в цьому середовищі, підприємствам агропромислового комплексу необхідно постійно розвиватися, удосконалюватися й адаптуватися до швидко мінливих вимог ринку, який формується в умовах сучасної економіки інноваційного типу. В умовах ринкової економіки перед підприємствами постає проблема гнучкого і швидкого реагування на мінливість ринкового середовища.

Механізм управління витратами виступає одним з найбільш дієвих способів, покликаних підвищити ефективність діяльності господарств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питання визначення управління витратами приділяють значну увагу вітчизняні науковці та практики, зокрема: К. Бурлак, О. Бурлака, М. Грещак, О. Коцюба, Т. Мокієнко, В. Россоха, А. Самсоненко, І. Цуркан, та зарубіжні вчені В. Петухова, інші. Незважаючи на достатню розробленість загальної теорії управління витратами, не приділено належної уваги їх дослідженню в аграрному секторі. Специфічність галузі потребує більш детального підходу до визначення механізмів системи управління витратами.

Мета статті. Дослідження механізмів управління витратами сільськогосподарських підприємств в умовах економічної невизначеності.

Виклад основного матеріалу. Економічний розвиток держави є основою розробки стратегії управління країною. Розвиток ринкової економічної системи в Україні доцільно розглядати в контексті національної економічної політики, чинниками ефективності якої є розширене відтворення національної конкурентоспроможності та формування геоекономічного національного простору в глобальному світовому ринковому середовищі. Стратегічна мета соціально-економічного розвитку держави обґрунтовує вибір курсу на економічне зростання основних макропоказників.

Основними рисами сучасного економічного становища України є:

– значна заборгованість держави, окремих галузей і підприємств іншим країнам;

– відставання сектору економіки, який виробляє товари, від сектору економіки, який їх споживає;

– надмірний контроль економіки з боку українського уряду, що має ефект придушення того її сектору, що виробляє товар;

– «відірваність» України від світової економіки.

Стан справ в економіці України залишається вкрай складним. Українська економіка змушена долати наслідки планово-розподільної системи господарювання, її структурні деформації, затратний механізм ціноутворення та неконкурентоспроможність.

Серед основних тенденцій соціально-економічного розвитку України превалюють негативні явища і тенденції:

– втрачено високотехнологічні виробництва, лідерство в багатьох напрямах фундаментальних досліджень;

– критичного рівня досяг «відплив умів»;

– склалися диспропорції між реальним і фінансовим секторами економіки;

– швидкими темпами зростають внутрішній та зовнішній державні борги з сумнівними перспективами не тільки їх погашення, але й обслуговування;

– відбулося катастрофічне падіння матеріального добробуту населення;

– високого рівня досягла «тінізація» економіки [9].

Невизначеність ринкового середовища спричиняє швидке реагування на зміни, пристосування пропозиції виробника до попиту споживача. Технологічне обмеження аграрного сектору економіки щодо зміни асортименту продукції в короткостроковому періоді зумовлює пошук шляхів адаптації підприємств до зовнішнього середовища, дослідження нових ринків з ідентичними потребами, визначення резервів, оптимізацію ресурсів виробництва й організаційної структури підприємства, збалансування поточних вигод і довгострокових перспектив [6]. Саме тому актуальним постає питання у вирішенні проблем управління витратами та налагодження системи управління ними.

Управління витратами – це процес цілеспрямованого формування витрат щодо їх видів, місць та носіїв за постійного контролю рівня витрат і стимулювання їх зниження. Управління витратами є важливою функцією економічно-

го механізму будь-якого підприємства. Система управління витратами має функціональний та організаційний аспекти. Вона включає такі організаційні підсистеми:

– пошук і виявлення чинників економії ресурсів;
– нормування витрат ресурсів;
– планування витрат за їхніми видами;
– облік та аналіз витрат;
– стимулювання економії ресурсів і зниження витрат.

Такими підсистемами керують відповідні структурні одиниці підприємства залежно від його розміру. Виявлення й використання чинників економії ресурсів, зниження витрат є обов'язком кожного працівника підприємства, передусім спеціалістів і керівників усіх рівнів [2].

Сучасна система управління витратами побудована на засадах управлінського обліку та розвитку автоматизованих інформаційних систем. Система управління витратами, як і будь-яка система управління складається з двох підсистем: тієї, яка управляє, і тієї, якою управляють.

Дослідження механізму управління як системи з усіма її елементами та їх взаємозв'язками має повністю розкривати значення цього поняття, як економічних відносин, так і для життєдіяльності підприємства в цілому. Механізм управління витратами сільськогосподарських товаровиробників являє собою сукупність елементів: методів, функцій, процесів і управлінських відносин, взаємопов'язаних один з одним, утворюють певну цілісність, єдність.

Повне і достовірне відображення витрат на виробництво є основою для аналізу господарської діяльності й ефективності виробництва. За економічним змістом витрати групують за такими елементами: матеріальні витрати, витрати на оплату праці, відрахування на соціальні заходи, амортизація основних засобів та нематеріальних активів, інші витрати. Таке групування єдине для всіх галузей народного господарства і визначене багатьма нормативними документами щодо організації та здійснення бухгалтерського обліку (табл. 1). Але витрати не однорідні і тому для планування та обліку за способом включення в собівартість продукції їх групують за статтями. Це дає змогу знати складові собівартості з метою впливу на формування її величини.

Витрати на виробництво сільськогосподарської продукції у 2015 р. в порівнянні з 2013 р. в цілому зменшилися. Проте, потрібно зазначити, що витрати за статтями «Матеріальні витрати» та «Інші витрати, включаючи плату за оренду» зросли на 4,0 та 0,1 в.п. відповідно. За статтями «Оплата праці», «Відрахування на соціальні заходи» та «Амортизація» спостерігається скорочення витрат (табл. 1).

Оскільки за витратами елементів «Матеріальні витрати» становлять найбільшу частку в загальних витратах,нами проаналізовано детальніше (табл. 2). Частка «Матеріальних

Таблиця 1

Динаміка структури витрат на виробництво сільськогосподарської продукції в Україні за елементами у 2013-2015 рр., %

Статті витрат	Сільське господарство				У тому числі					
					Рослинництво			Тваринництво		
	Роки			Відх. 2015 р. від 2013 р. в.п.	Роки			Роки		
	2013	2014	2015		2013	2014	2015	2013	2014	2015
Усього витрат	100,0	100,0	100,0	–	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Оплата праці	7,6	7,2	5,5	-2,1	7,1	6,7	5,1	9,0	8,4	6,8
Відрахування на соціальні заходи	2,8	2,7	1,9	-0,9	2,6	2,6	1,8	3,3	3,1	2,4
Матеріальні витрати	69,6	70,4	73,6	4,0	66,0	66,9	70,0	79,0	80,8	84,1
Амортизація	5,5	5,4	4,4	-1,1	5,9	5,9	4,8	4,4	3,9	3,3
Інші витрати	14,5	14,3	14,6	0,1	18,4	17,9	18,3	4,3	3,8	3,4

Джерело: розроблено за даними [4]

Таблиця 2

Динаміка структури матеріальних витрат на виробництво продукції сільського господарства в Україні за елементами у 2013-2015 рр., %

Статті витрат	Сільське господарство				Сільське господарство					
					Рослинництво			Тваринництво		
	Роки			Відх. 2015 р. від 2013 р. в.п.	Роки			Роки		
	2013	2014	2015		2013	2014	2015	2013	2014	2015
Матеріальні витрати – всього	100,0	100,0	100,0	–	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Насіння і посадковий матеріал	13,0	12,9	12,0	-1,0	19,1	18,1	16,8	–	–	–
Корми	23,1	20,7	20,7	-2,4	–	–	–	72,8	71,5	72,6
Інша продукція с/г	1,9	1,8	2,0	0,1	0,9	0,7	0,5	4,1	4,6	5,7
Мінеральні добрива	16,7	14,1	19,0	2,3	24,4	19,9	26,6	–	–	–
Пальне і мастильні матеріали	13,4	15,4	12,9	-0,5	18,0	20,0	16,7	3,6	4,0	3,3
Електроенергія	2,2	1,9	1,5	-0,7	1,5	1,3	1,0	3,8	3,4	2,8
Паливо й енергія	2,0	1,6	1,5	-0,5	1,7	1,2	1,2	2,6	2,5	2,2
Запасні частини	6,6	7,4	8,0	1,4	8,0	9,0	9,8	3,4	3,5	3,3
Інші витрати	21,1	24,2	22,4	1,3	26,4	29,8	27,4	9,7	10,5	10,1

Джерело: розроблено за даними [4]

витрат» в рослинництві у 2015 р. становила 70,0%, відповідно у тваринництві вона також вагома – 84,1%.

У структурі матеріальних витрат у сільському господарстві в 2015 р вагому частку займають витрати на корми (20,7%), але вони мають тенденцію до зниження (2,4 в.п.). Також зазнали скорочення такі статті витрат: «Насіння і посадковий матеріал», «Пальне і мастильні матеріали», «Електроенергія та «Паливо й енергія» на 1,0, 0,5, 0,7 та 0,5 в.п. відповідно. Підвищилась питома вага витрат на мінеральні добрива – 2,3 в.п., це значною мірою пояснюється їх здорожченням та витратами на їх транспортування.

У сільському господарстві виділяють декілька рівнів оптимізації витрат. По-перше, залежно від умов виробництва визначають показники продуктивності і витрат палива для конкретних машин та агрегатів; по-друге, обраховують величину експлуатаційних витрат згідно з проведеними технологічними операціями; по-третє, визначають виробничу собівартість.

Оптимізаційні процеси при формуванні витрат визначаються, як послідовне виконання

Рис. 1. Структурована система стратегічного управління витратами сільськогосподарських підприємств

Джерело: розроблено за [5]

трьох рівнів оптимізації, в результаті чого отримують оптимізовані процеси: режими роботи та параметри виконання процесу оптимізуються програмою імітаційного моделювання по максимуму продуктивності та мінімуму витрат палива; за критерієм мінімуму прямих експлуатаційних витрат обирається оптимальний варіант виконання технологічної операції; для різних технологій вирощування сільськогосподарських культур та варіантів технологічних операцій обирається оптимальний варіант усього виробничого процесу за мінімальною собівартістю виробництва [1].

Оптимізація витрат сільськогосподарських підприємств повинна акцентуватися на наступних аспектах: оцінка обґрунтованості абсолютної величини витрат; її відповідність плановим величинами; оцінка факторів формування величини та структури витрат; своєчасне виявлення резервів зменшення витрат; виявлення та обґрунтування механізмів мобілізації таких резервів [8].

Особливе значення в зарубіжних системах управління витратами відводиться стратегічному управлінню операційними витратами. Світова практика бізнесу свідчить, що більшість організацій, які досягли значних результатів у бізнесі, завдячують саме впровадженню системи стратегічного управління, і зокрема, стратегічному управлінню витратами (рис. 1). Управління витратами можна визначити як взаємопов'язаний комплекс робіт, які формують і впливають на процес виникнення та поведінку витрат під час здійснення господарської діяльності й спрямовані на досягнення оптимального їх рівня у всіх підсистемах підприємства [3].

Таким чином, структурована система стратегічного управління витратами сільськогосподарських підприємств передбачає аналіз проблем, структуровану характеристику можливостей розв'язання їх, ухвалення рішень, обґрунтування вибору й визначення механізму реалізації управлінських дій, спрямованих на адаптацію економічного суб'єкта до умов ринкового середовища.

На процес стратегічного управління витратами підприємства впливають функціональна, елементна та організаційна структури, що робить процес стратегічного управління витратами комплексом взаємопов'язаних дій, спрямованих на максимізацію ефективності використання фінансових ресурсів та виконання функцій, що них покладені. Тому, сьогодні перед кожним сільськогосподарським підприємством стоїть питання про вибір структурованої системи стратегічного управління витратами, на базі якої можливо провести впровадження такого контролю, що дозволить покращити ефективність діяльності підприємства.

Впровадження стратегії управління витратами підприємством характеризує високий економічний результат, який не повинен обмежуватись тільки зменшенням витрат, а розподілятись на всі елементи системи управління.

Тому система стратегічного управління витратами є ефективним інструментом боротьби на конкурентному ринку, тобто реальною можливістю досягнення підприємством особливих переваг над конкурентами за рахунок ефективного управління витратами, що є базою загальної стратегії розвитку аграрних підприємств.

Висновки і пропозиції. У процесі дослідження розглянуто формування механізму управління витратами на сільськогосподарських підприємствах як способу формування і реалізації стійких орієнтирів у сфері системи управління витратами.

На будь-якому сільськогосподарському підприємстві завжди є резерви зниження витрат. Підприємство, будучи багатоелементною системою, поділяється в залежності від застосовуваної ознаки поділу на різні множини елементів (підсистем).

Одним з важливих аспектів економічного аналізу витрат та їх контролю є вирішення проблем розподілу виробничих витрат по різних сегментах або функцій підприємства.

В якості об'єкта обліку витрат можуть виступати структурні підрозділи, види виробництв, процеси виробництва або функції виробничої і збутової діяльності. Дослідження механізму управління як системи з усіма її елементами та їх взаємозв'язками повністю розкривають значення цього поняття.

Список літератури:

1. Бурлака О.П. Ефективність виробництва аграрної продукції в умовах невизначеності [Електронний ресурс]. –http://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/5.3/63.pdf
2. Грещак М.Г. Управління витратами: [навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц.] / М.Г. Грещак, О.С. Коцюба. – К.: КНЕУ, 2002.
3. Мокієнко Т.В. Формування стратегії управління витратами в сільськогосподарських підприємствах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. ек. наук: 08.00.04 / Т.В. Мокієнко. – Полтава. – 2011р. – 20 с.
4. Офіційний сайт державсної служби статистики України [Електронний ресурс]. – http://www.ukrstat.gov.ua
5. Петухова В.В. Формирование организационно-экономического механизма управления затратами в овощеводстве защищенного грунта / В.В. Петухова // «Молодой учёный». – 2013 г. – № 9 (56). – С. 226-231.
6. Россоха В.В. Адаптація управління до умов невизначеності / В.В. Россоха // Матеріали VI Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції «Ринкова трансформація економіки: стан, проблеми, перспективи». – 2015 р. – С. 7-11.
7. Самсоненко А.О. Сучасний стан та проблеми економічного розвитку України [Електронний ресурс]. – http://www.economy-confer.com.ua/full-article/2013
8. Цуркан І.М. Удосконалення управління витратами сільськогосподарського підприємства на основі економіко-математичного моделювання / І.М. Цуркан, К.В. Бурлак // Науковий диспут: питання економіки та фінансів: збірник тез наукових робіт IV Міжнародної науково-практичної конференції. – 2015 р. – С. 68-71.

Спицина В.В., Сиренко Н.Н.
Николаевский национальный аграрный университет

МЕХАНИЗМЫ УПРАВЛЕНИЯ ЗАТРАТАМИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ В УСЛОВИЯХ НЕОПРЕДЕЛЕННОСТИ

Аннотация
В статье охарактеризованы основные черты современного положения Украины. Исследованы механизмы и методы управления затратами сельскохозяйственными предприятиями. Проанализирована динамика структуры затрат на производство сельскохозяйственной продукции в Украине. Обобщенно структурированную систему стратегического управления затратами сельскохозяйственных предприятий. Обоснована необходимость в системе управления затратами предприятиями в условиях неопределенности.
Ключевые слова: расходы, механизмы управления, управление затратами, система управления затратами, сельскохозяйственные предприятия.

Spitsina V.V., Sirenko N.M.
Mykolayiv National Agrarian University

THE MECHANISMS OF COST MANAGEMENT OF AGRICULTURE ENTERPRISES IN CONDITIONS OF UNCERTAINTY

Summary
The article describes the main features of the current situation of Ukraine. We investigated the mechanisms and methods of cost management in agricultural companies. Analyzed the dynamics of the cost structure of agricultural production in Ukraine. Generalized structured system of strategic cost management of agricultural enterprises. The necessity in the system of cost management of enterprises in conditions of uncertainty.
Keywords: expenses, management tools, cost management, cost management system, agricultural enterprises.

УДК 330.131.5: [631.5:633.1]:339.137.2

ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИРОЩУВАННЯ ЗЕРНОВИХ КУЛЬТУР І РІВЕНЬ ЇХ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ

Томашевська О.А., Онищук А.М.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

Здійснено аналіз економічної ефективності виробництва зернових культур, оцінку рівня конкурентоспроможності зернових за допомогою системи одиничних, групових і інтегральних показників; визначено інтегральний індекс конкурентоспроможності вирощування зернових; виявлено резерви для підвищення рівня економічної ефективності вирощування зернових культур.
Ключові слова: виробництво зернових культур, економічна ефективність, рівень рентабельності, конкурентоспроможність вирощування зернових, інтегральний індекс конкурентоспроможності зернових культур.

Постановка проблеми. Зернове господарство відіграє важливу роль в аграрному секторі України. Виробництво, переробка й експорт зернових в Україні забезпечують суттєві грошові надходження до бюджету та є важливими секторами працевлаштування населення країни. Об'єктивна необхідність розвитку виробництва та збуту зерна зумовлена цілим комплексом причин. Окрім того, зернова галузь країни має значний потенціал розвитку, пов'язаний, перш за все, з наявністю багатих земельних ресурсів у нашій державі та достатньої кількості кваліфікованої робочої сили. Тому дослідження проблеми економічної ефективності виробництва зерна та рівня його конкурентоспроможності в сільськогосподарських підприємствах і пошук шляхів їх підвищення й надалі залишається актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Над дослідженням проблеми економічної ефективності виробництва зерна сільськогосподарськими підприємствами працювали такі відомі економісти як В.Г. Андрійчук, Ю.П. Воскобійник, О.Г. Шпикуляк, О.Г. Білозерцев, Ю.Д. Білик, П.І. Гайдуцький, М.Ю. Коденська, С.В. Кучер, М.Г. Лобас, Т.Ю. Приймачук, Д.Ю. Словей, П.Т. Саблук, В.П. Ситник, О.М. Шпичак і багато інших. Ними розроблені стратегічні аспекти розвитку зернового виробництва в Україні, обґрунтовано підвищення його

економічної ефективності за рахунок раціонального використання ресурсів, удосконалення системи ціноутворення та функціонування ринку зерна. Питання конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції в цілому й зернових, зокрема, досліджувалися в роботах вітчизняних вчених: В.Я. Месель-Веселяка, М.Я. Дем'яненка, С.М. Кваші, Н.Є. Голомші та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У той же час низка проблем вимагає подальшого наукового обґрунтування й практичного вирішення з урахуванням умов сьогодення. Зокрема, це питання підвищення економічної ефективності виробництва зерна та забезпечення його конкурентоспроможності на рівні регіонів.

Формулювання цілей статті. Метою роботи є дослідження окремих аспектів економічної ефективності та конкурентоспроможності вирощування зернових культур у сільськогосподарських підприємствах для виявлення резервів їх підвищення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Об'єктивна необхідність підвищення економічної ефективності виробництва зерна та рівня його конкурентоспроможності зумовлена цілим комплексом причин. По-перше, зерно є найважливішим продуктом, що визначає міжгалузеві пропорції не тільки в агропромисловому виробництві, але й в економіці країни в цілому. На продукти переробки зерна припадає до 40% загальної калорійності харчового раціону населення. По-друге, виробництво зерна є найважливішим джерелом доходів переважної більшості сільськогосподарських підприємств. По-третє, зерно складає значну частину кормових ресурсів тваринництва і є сировиною для харчової та переробної промисловості.

Для виявлення резервів підвищення ефективності виробництва зерна в межах даної роботи за допомогою системи показників було проведено комплексний аналіз і здійснено оцінку різних явищ, що відбуваються в цій галузі. Аналіз економічної ефективності виробництва зернових у сільськогосподарських підприємствах Новоград-Волинського району Житомирської області було здійснено на прикладі таких показників як урожайність, повна собівартість і ціна реалізації 1 ц, прибуток на 1 ц продукції та на 1 га посіву, рівень рентабельності (табл. 1). Так, повна собівартість 1 ц зернових упродовж 2011-2015 рр. стрімко підвищилась – на 93,2%. Слід відмітити, що це явище є типовим для вітчизняної галузі рослинництва в цілому через низку об'єктивних причин, як то – зростання цін на паливно-мастильні матеріали, добрива, засоби захисту рослин тощо [6]. При цьому ціна реалізації 1 ц зернових зросла лише на 39,7% протягом досліджуваного періоду. Це свідчить про те, що продовжує зберігатися диспаритет цін на сільськогосподарську та промислову продукцію, який існує протягом останніх десятиліть. В свою чергу, це позначається на рівні рентабельності виробництва зернових культур. Якщо рівень прибутку на 1 ц продукції та на 1 га посіву протягом 2011-2015 рр. збільшився, відповідно, на 15,2% та в 2,8 рази, то рівень рентабельності за цей же період зменшився на 88,5 в.п. Можна констатувати зменшення рівня економічної ефективності виробництва зернових у період із 2011 по 2015 рр. та збільшення ризиків виробництва для сільськогосподарських товаровиробників.

У розрізі зернових культур у 2015 р., як свідчить рис. 1, найбільш рентабельним було вирощування проса, рівень рентабельності якого склав 218,8% та пшениці (88,8%). А от вирощування озимого ячменю було збитковим – рівень збитковості склав 3,2%. Значну рентабельність проса, порівняно з іншими культурами можна пояснити тим, що, вірогідно, в 2015 р. в досліджуваному

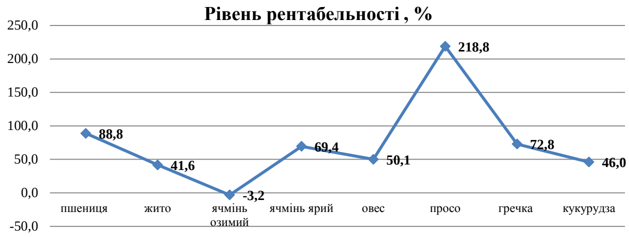

Рис. 1. Рівень рентабельності зернових культур у сільськогосподарських підприємствах Новоград-Волинського району Житомирської області у 2015 р.

Розроблено авторами за [1]

На ефективний розвиток виробництва зернових має вплив як рівень економічної ефективності, так і рівень конкурентоспроможності, так як конкурентоспроможність вітчизняної зернової продукції – найвагоміший чинник виходу сільськогосподарських підприємств-виробників зернових на світовий ринок До основних чинників, які визначають конкурентоспроможність зерна на ринку, відносять його якість та вартість. Крім того, в умовах сьогодення конкурентоспроможність виробництва зерна в основному визначається інноваційним напрямком розвитку галузі [3, 5]. У межах даної роботи показники конкурентоспроможності продукції було розраховано на рівні району та області (середні значення по Новоград-Волинському району та Жи-

Таблиця 1

Економічна ефективність виробництва зернових культур в сільськогосподарських підприємствах Новоград-Волинського району Житомирської області*

Показник	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2015 р. у % до 2011 р.
Урожайність, ц/га	39,95	38,96	36,49	45,79	47,19	118,1
Повна собівартість 1 ц, грн.	81,7	91,7	122,9	143,60	157,9	193,2
Ціна реалізації 1 ц, грн	260,6	287,5	266,6	310,9	364,0	139,7
Прибуток, грн: на 1 ц продукції	178,9	195,8	143,7	167,3	206,0	115,2
на 1 га посіву	4011	7552	4253	4295	8697	зб. в 2,8 р.
Рівень рентабельності, %	219,0	213,5	116,9	116,5	130,5	х

**Розраховано автором на підставі [1]*

томирській області). Сукупність показників було розділено на дві підмножини: стимуляторів і дестимуляторів. Вплив одних чинників прямий, а інших – обернений.

Як стимулятори взято показники: урожайність, коефіцієнт дохідності, товарність зернових, спеціалізація; виручка від реалізації 1 га, частка посіву зернових у ріллі. Такий показник, як виробнича собівартість продукції, є ознакою дестимуляції. Вихідні дані для розрахунку інтегрального індексу конкурентоспроможності вирощування зернових культур сільськогосподарських підприємствах Новоград-Волинського району Житомирської області, абсолютні значення показників і розрахункові індекси конкурентоспроможності наведені в табл. 2, 3.

Оцінка рівня конкурентоспроможності була здійснена за допомогою системи одиничних, групових та інтегральних показників. Одиничний показник відображає відсоткове співвідношення показників одного й того самого параметра порівнюваних товарів. Груповий показник поєднує одиничні показники та характеризує ступінь задоволення потреби загалом.

Інтегральний показник конкурентоспроможності товару щодо товару-зразка – це числова

Таблиця 2

Вихідні дані для розрахунку інтегрального індексу конкурентоспроможності вирощування зернових культур у сільськогосподарських підприємствах Новоград-Волинського району Житомирської області

Культура	Урожайність, ц/га	Виробнича собівартість, грн	Ціна 1 ц, грн	Коефіцієнт дохідності	Товарність, %	Спеціалізація, %	Виручка 1 га, грн	Питома вага у ріллі
Зернові всього	50,8	157,5	303,5	1,663	89,0	49,9	13706	100,0
пшениця	51,0	153,0	363,7	1,888	75,9	54,9	14080	50,0
жито	26,6	125,6	228,4	1,416	109,5	1,2	6645	2,4
ячмінь озимий	45,7	123,8	216,3	0,968	62,3	0,6	6155	1,2
ячмінь ярий	33,5	137,7	301,7	1,295	35,5	0,6	3588	2,1
овес	28,3	162,4	262,7	1,501	82,2	1,8	6116	3,7
просо	18,1	300,7	1188,3	3,188	45,7	1,4	9803	1,9
гречка	7,9	805,3	1298,2	1,728	65,3	0,8	6731	1,6
кукурудза	65,4	151,3	247,8	1,460	113,7	44,9	18423	31,2
інші зернові	24,4	266,9	424,3	1,515	14,1	0,7	1453	5,9

Розроблено авторами за [1]

Таблиця 3

Вихідні дані для розрахунку інтегрального індексу конкурентоспроможності вирощування зернових культур у сільськогосподарських підприємствах Житомирської області

Культура	Урожайність, ц/га	Виробнича собівартість, грн	Ціна 1 ц, грн	Коефіцієнт дохідності	Товарність, %	Спеціалізація, %	Виручка 1 га, грн	Питома вага у ріллі
Зернові всього	43,1	209,1	276,9	1,326	122,6	45,5	14628	100,0
пшениця	45,8	193,2	288,3	1,312	89,2	13,5	11776	36,8
жито	27,6	202,0	231,0	1,094	104,4	0,8	6662	3,9
ячмінь озимий	43,5	183,6	189,3	0,894	83,5	0,4	6866	1,7
ячмінь ярий	43,2	182,0	242,9	1,363	70,1	1,2	7358	5,1
овес	20,6	184,1	210,2	1,240	70,6	0,4	3060	3,7
просо	12,4	245,7	372,5	1,469	83,3	0,1	3858	1,1
гречка	5,2	767,9	910,9	1,551	107,2	0,3	5063	1,9
кукурудза	47,9	222,3	274,3	1,345	102,0	28,7	21265	43,4
інші зернові	20,5	280,6	463,2	1,454	33,4	0,2	3162	2,5

Розроблено авторами за [1]

Таблиця 4

Індекси конкурентоспроможності вирощування зернових культур у сільськогосподарських підприємствах Новоград-Волинського району Житомирської області

Культура	Урожайність	Виробнича собівартість	Ціна 1 ц	Коефіцієнт дохідності	Товарність	Спеціалізація	Виручка 1 га	Питома вага у ріллі
Зернові всього	1,178	1,327	1,096	1,254	0,726	1,098	0,937	1,000
пшениця	1,114	1,263	1,261	1,439	0,851	4,083	1,196	1,361
жито	0,962	1,608	0,989	1,294	1,049	1,531	0,997	0,611
ячмінь озимий	1,051	1,482	1,143	1,082	0,746	1,544	0,896	0,686
ячмінь ярий	0,776	1,321	1,242	0,950	0,506	0,510	0,488	0,417
овес	1,373	1,134	1,250	1,211	1,165	5,002	1,999	0,997
просо	1,452	0,817	3,190	2,171	0,549	10,817	2,541	1,696
гречка	1,532	0,953	1,425	1,114	0,609	2,776	1,330	0,832
кукурудза	1,367	1,469	0,903	1,086	1,115	1,567	0,866	0,720
інші зернові	1,191	1,051	0,916	1,041	0,421	2,742	0,460	2,377

характеристика конкурентоспроможних товарів, що є відношенням групового показника за технічними параметрами до групового показника за економічними параметрами. На першому етапі було розраховано індекси співвідношення зазначених вище показників по району до середніх по області. Результати розрахунку інтегральних індексів представлені у табл. 4, 5 та на рис. 2.

Конкурентоспроможність розглядається нами як властивість продукції. Її кількісною характеристикою є різні показники конкурентоспроможності продукції. Основний, найбільш розповсюджений показник конкурентоспроможності – це інтегральний показник якості. Якість продукції, як складова її конкурентоспроможності, забезпечує нині товаровиробнику переваги в конкурентній боротьбі та є головним критерієм для покупця [4].

Таблиця 5

Розрахунок інтегрального індексу конкурентоспроможності вирощування зернових культур у сільськогосподарських підприємствах Новоград-Волинського району Житомирської області

Культура	$\prod_{1=1}^{n} \frac{a_i}{a_i}$	$\sqrt[n]{\prod_{1=1}^{n} \frac{a_i}{a_x}}$
Зернові всього	1,361	1,039
пшениця	12,955	1,377
жито	2,013	1,377
ячмінь озимий	1,300	1,033
ячмінь ярий	0,082	0,731
овес	19,912	1,453
просо	144,655	1,862
гречка	2,831	1,139
кукурудза	1,570	1,058
інші зернові	1,265	1,030

Розрахунок інтегрального індексу конкурентоспроможності вирощування зернових культур у сільськогосподарських підприємствах Новоград – Волинського району Житомирської області свідчить, що зернові культури в даному регіоні мають високий рівень конкурентоспроможності (порівняно з областю), крім ячменю ярого.

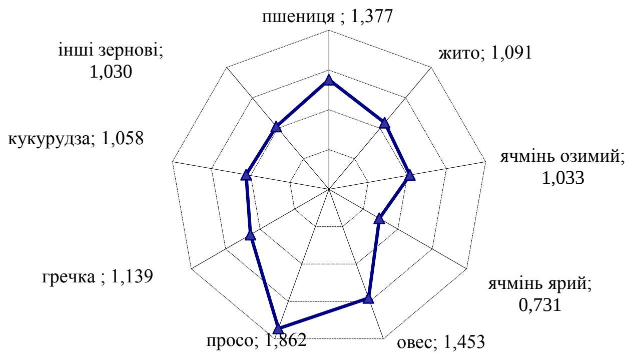

Рис. 2. Фактичні інтегральні індекси конкурентоспроможності зернових культур

Розробка авторів

У ході дослідження встановлено, що найвищий рівень конкурентоспроможності мають просо та овес (висока врожайність, вищий за обласний рівень ціни реалізації, виручки на 1 га та коефіцієнту дохідності), а низький рівень – ячмінь ярий (низька врожайність, дохідність, рівень товарності та спеціалізації).

На другому етапі було здійснено розрахунок зміни виробництва зернових культур у сільськогосподарських підприємствах Новоград-Волинського району Житомирської області залежно від зміни врожайності та площі та визначено індекс валового збору, середній індекс урожайності, індекс зміни площ і індекс структури посівів.

Індекс валового збору $I = \frac{\sum П_1 \times У_1}{\sum П_0 \times У_0} = 1{,}728$

Середній індекс урожайності $I_{\bar{у}} = \frac{\sum П_1 \times У_1}{\sum П_1 \times У_0} = 1{,}356$

Індекс зміни площ $I_П = \frac{\sum П_1 \times У_1}{\sum П_0 \times У_1} = 0{,}9217$

Індекс структури посівів $I_С = \frac{\sum П_1 \times У_0}{\sum П_0 \times У_0} \div \frac{\sum П_1}{\sum П_0} = 1{,}383$

У результаті проведеного дослідження зміни виробництва зернових культур у сільськогосподарських підприємствах Новоград-Волинського району Житомирської області залежно від зміни врожайності та площі отримали наступні результати. Так, виробництво зернових культур збільшилося на 72,8%, як за рахунок збіль-

Таблиця 6

Зміна виробництва зернових культур у сільськогосподарських підприємствах Новоград-Волинського району Житомирської області

	Площа, тис. га		Урожайність, ц/га		Валовий збір, тис. ц			Індекс валового збору	за рахунок	
	2010	2015	2010	2015	2010	2015	умовний		зміна урожайності	зміна площі
	П0	П1	У0	У1	П0У0	П1У1	П1У0			
Зернові усього	18367	16929	27,1	50,8	497355	859432	633870	1,728	1,356	0,9217
у тому числі:										
пшениця озима	4319	8260	24,6	51,0	106343	421105	203379	3,960	2,071	1,912
пшениця яра	1160	205	23,0	52,0	26704	10652	4719	0,399	2,257	0,177
жито	3795	399	16,1	26,6	61027	10602	6416	0,174	1,652	0,105
ячмінь озимий	319	198	16,1	45,7	5148	9044	3195	1,757	2,830	0,621
ячмінь ярий	1436	358	15,4	33,5	22079	12009	5504	0,544	2,182	0,249
овес	1906	632	13,5	28,3	25656	17897	8507	0,698	2,104	0,332
просо	197	320	12,9	18,1	2542	5779	4129	2,273	1,400	1,624
гречка	494	270	9,7	7,9	4781	2144	2613	0,448	0,820	0,547
кукурудза	3047	5288	72,2	65,4	219994	345866	381795	1,572	0,906	1,735
інші зернові	1694	999	13,6	24,4	23081	24334	13612	1,054	1,788	0,590
Сума	18367	16929	27,1	50,8	497355	859432	633870			

шення врожайності основних культур, так і за рахунок зміни структури посівних площ. Індекс врожайності виключає вплив структури посівних площ, дорівнює 1,356 і показує, що середня врожайність у 2015 році порівняно з 2010 р. збільшилася на 35,6% за рахунок зміни врожайності окремих зернових.

Величина індексу структури посівів 1,126 свідчить про те, що збільшення питомої ваги високоврожайних культур у звітному періоді (кукурудзи з 16,6 до 32,6%) зумовило підвищення виробництва зернових (на 12,6%).

1,728 =1,356 х 0,9217 х 1,383

Висновки з даного дослідження і перспективи. Таким чином у результаті проведеного дослідження можна стверджувати, що сільськогосподарські підприємства Новоград – Волинського району Житомирської області мають всі резерви для підвищення рівня економічної ефективності вирощування зернових культур і рівня їх конкурентоспроможності. Перспективи подальших досліджень полягають у пошуку нових резервів і формуванні ефективного механізму використання виявлених.

Список літератури:

1. Головне управління статистики у Житомирській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: http://www.zt.ukrstat.gov.ua
2. Гречка і просо – високоприбуткова альтернатива [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.agro-business.com.ua
3. Дорофей Т.Ю. Формування конкурентоспроможності та якості ринку зерна в регіоні / Т.Ю. Дорофей [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua
4. Карамушка О.М. Підвищення конкурентоспроможності виробників зернових культур в Україні / О.М. Карамушка // Вісник Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету. – 2016. – № 2. – С. 104-108.
5. Кривошея-Гунько І.О. Конкурентоспроможність виробництва зернових культур сільськогосподарськими підприємствами Київської області / І.О. Кривошея-Гунько [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.khntusg.com.ua
6. Мірзоєва Т.В. Розвиток рослинництва у Вінницькій області (на прикладі виробничої діяльності ТОВ «Поділля Агроінвест» / Т.В. Мірзоєва, І.А. Собчук // Молодий вчений. – 2016. – № 6 (33). – С. 65-69.

Томашевская О.А., Оныщук А.Н.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ ВЫРАЩИВАНИЯ ЗЕРНОВЫХ КУЛЬТУР И УРОВЕНЬ ИХ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ

Аннотация
Выполнен анализ экономической эффективности производства зерновых культур, проведена оценка уровня конкурентоспособности зерновых с помощью системы единичных, групповых и интегральных показателей; определен интегральный индекс конкурентоспособности выращивания зерновых; выявлены резервы для повышения уровня экономической эффективности выращивания зерновых культур.
Ключевые слова: производство зерновых культур, экономическая эффективность, уровень рентабельности, конкурентоспособность выращивания зерновых, интегральный индекс конкурентоспособности зерновых культур.

Tomashevska O.A., Onuschyk A.M.
National University of Life and Enviromental Sciences of Ukraine

ECONOMIC EFFICIENCY OF GROWING OF GRAIN-CROPS AND LEVEL OF THEIR COMPETITIVENESS

Summary
The analysis of economic efficiency of production of grain-growing is carried out, estimation of level of competitiveness of grain-growing by means of the system of single, group and integral indexes; the integral index of competitiveness of growing of grain-crops is certain; backlogs are educed for the increase of level of economic efficiency of growing of grain-crops.
Keywords: production of grain-crops, economic efficiency, level of profitability, competitiveness of growing of grain-growing, integral index of competitiveness of grain-crops.

УДК 338.33 (477):65.012.34:334.716

ОРГАНІЗАЦІЯ ЗБУТОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВУГЛЕДОБУВНИХ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОСТІ ПОПИТУ: МЕТОДИЧНЕ ТА ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ*

Трушкіна Н.В.
Інститут економіки промисловості
Національної академії наук України

У статті уточнено зміст поняття «збутова діяльність вугледобувного підприємства» з урахуванням особливостей його функціонування. Виявлено чинники, які впливають на організацію процесів збутової діяльності вугледобувних підприємств. Виконано аналіз динаміки показників збутової діяльності вугледобувних підприємств. Надано пропозиції щодо вдосконалення методичного забезпечення організації збутової діяльності вугледобувних підприємств в умовах нестабільності попиту, які включають поліпшення контрактних взаємовідносин з різними категоріями споживачів; формування системи управління збутовою діяльністю; обґрунтування доцільності створення синдикату. Досліджено питання інформаційного забезпечення організації збутової діяльності вугледобувних підприємств.
Ключові слова: вугледобувне підприємство, збутова діяльність, організація, методичне забезпечення, контрактні взаємовідносини, різні категорії споживачів, система управління збутовою діяльністю, механізм, синдикат, інформаційне забезпечення.

Постановка проблеми. Дослідження показують, що вугледобувні підприємства функціонують в умовах нестабільності попиту та зниження рівня лояльності споживачів. Тому підвищення ефективності організації збутової діяльності є ключовим компонентом створення доданої вартості та конкурентних переваг вугледобувних підприємств. Це відбувається за рахунок прогнозування попиту споживачів вугільної продукції, формування реально виконаних планів і програм збутової діяльності, постійного контролю і регулювання процесів у збутових мережах, своєчасного виявлення проблем і оперативно прийнятих управлінських рішень, впровадження інформаційних технологій. За експертними розрахунками, реалізація заходів з удосконалення організації збутової діяльності промислових підприємств сприяє скороченню витрат на реалізацію, маркетинг і підтримку клієнтів на 10–15% [1, с. 48], зменшенню вартості та часу на обробку замовлень на 20–40% [2, с. 32], збільшенню обсягів відвантаження продукції на 35–40% [3, с. 43], зниженню часу на переміщення товарів та рівня транспортних витрат у результаті оптимізації маршрутів руху транспорту та узгодження графіків поставок [4, с. 21, 22].

Отже, сучасні умови господарювання вугледобувних підприємств вимагають пошуку резервів підвищення ефективності їх функціонування, серед яких можна назвати вдосконалення організації збутової діяльності з урахуванням нестабільності попиту на вугільну продукцію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі організації збутової діяльності промислових підприємств присвячено значну кількість праць провідних вітчизняних і зарубіжних учених. У наукових публікаціях О. Біловодської, О.С. Бєлоусової, А. Богдановича, О. Клименка, О. Кошика, О. Кривешко, В. Кислого, І. Кулиняка, Н. Лагоцької, К. Лєщини, О. Олефіренко, С. Розумей, О. Смоляник, Н. Терент'євої розглянуто сутність поняття «збутова діяльність». Науково-методичне, організаційне та інформаційне забезпечення управління збутовою діяльністю підприємств та формування методичних підходів до оцінки ефективності функціонування збутових систем висвітлено у наукових працях зарубіжних вчених: П. Аллена, Г.Дж. Болта, Ю. Вітта, Дж. Вуттена, Є. Голубкова, А. Градова, Р.В. Джексона, П. Друкера, П. Зав'ялова, Ф. Котлера, А. Панкрухіна, Г. Річа, Розанн Л. Спіра, В.Дж. Стентона, Ч. Фатрелла, Р.Д. Хісріка, Л. Штерна; вітчизняних: О. Варченка, І. Паски, І. Соловйової.

На основі аналізу наукових публікацій узагальнено основні положення вчених і фахівців:

– проаналізовано ринкові умови функціонування підприємств вугільної промисловості та сформовано організаційно-економічний механізм управління ресурсним потенціалом шахт в умовах нестійкого попиту на вугілля [5, с. 137];

– запропоновано, що «лібералізація національного вугільного ринку має відбуватися шляхом переходу до укладання прямих контрактів між виробниками і споживачами вугільної продукції та впровадження біржової (аукціонної) торгівлі вугіллям» [6, с. 39];

– виконано аналіз сучасного стану розвитку вугільних шахт та економічних проблем забезпечення їх стійкого функціонування [7, с. 109];

– розроблено ефективну модель для визначення необхідності та раціональності укладення контракту з тим чи іншим агентом [8, с. 108-109];

– обґрунтовано, що співвідношення підприємств державного сектору вугільної промисловості та їх контрагентів – енергогенеруючих компаній і металургійних корпорацій – доцільно організувати на принципах економічних мереж [9, с. 97].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на широке коло наукових розробок з обраної теми, проблема вдосконалення організації збутової діяльності вугледобувних підприємств з урахуванням особливостей їх функціонування в умовах нестабільності попиту на вугільну продукцію та сучасних тен-

* Дослідження виконано в рамках науково-дослідної роботи ІЕП НАН України «Розвиток публічно-приватного партнерства у процесі модернізації вугільної промисловості та теплової енергетики» (№ держреєстрації 0115U001638).

денцій розвитку інституціонального середовища потребує подальших наукових розробок. Все це значною мірою обумовило вибір теми даного дослідження та його цільову спрямованість.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розробка пропозицій щодо вдосконалення методичного та інформаційного забезпечення організації збутової діяльності вугледобувних підприємств в умовах нестабільності попиту на вугільну продукцію.

Виклад основного матеріалу дослідження. Враховуючи особливості функціонування підприємств вугільної промисловості та сучасні умови розвитку кон'юнктури ринку вугілля та інституціонального середовища уточнено зміст поняття «збутова діяльність вугледобувного підприємства», який на відміну від існуючих розглядається як вид господарської діяльності вугледобувного підприємства, що пов'язано з процесом реалізації вугілля з метою задоволення попиту та дотримання умов контрактних відносин з різними категоріями споживачів.

Виявлено, що вітчизняній вугільній галузі притаманні специфічні особливості організації процесів збутової діяльності. Серед них:

– постійні коливання кон'юнктури ринку вугілля та нестабільний попит на вугільну продукцію;

– нерівномірний розвиток процесів споживання та видобутку вугілля в Україні; за даними Державної служби статистики України, обсяг споживання вугілля скоротився за 2007–2015 рр. на 36,2% – з 71 до 45,3 млн т, а видобутку вугілля – на 49,2%, або з 58,9 до 29,9 млн т [10, с. 98; 11, с. 258];

– у структурі споживання енергетичних матеріалів частка вугілля зросла за 2007–2015 рр. на 5,7%, або з 25,2 до 30,9%;

– скорочення обсягів видобутку вугілля, готової, товарної і реалізованої вугільної продукції; за даними Міністерства енергетики та вугільної промисловості України, обсяг видобутку державних вугледобувних підприємств скоротився за 2007–2015 рр. на 84,1% – з 42,2 до 6,7 млн т; готової вугільної продукції – 82,5%, або з 28,6 до 5 млн т; товарної – на 82,6%, або з 28,2 до 4,9 млн т, реалізованої вугільної продукції – на 84,3%, або з 28,1 до 4,4 млн т;

– реалізація вугілля здійснюється, як правило, за прямим каналом збуту;

– нерівномірність обсягів відвантаження вугілля велико- та середньооптовим споживачам;

– збільшення обсягу залишків вугілля на складах державних вугледобувних і вуглепереробних підприємств, тобто спостерігається тенденція профіциту вугільної продукції; за даними Міністерства енергетики та вугільної промисловості України, обсяг залишків вугілля в Україні зросли за 2007–2015 рр. на 114,1% – з 1288,3 до 2757,9 тис. т, а на державних вугледобувних підприємствах – на 68,1%, або з 1188,8 до 1997,8 тис. т.;

– характерним є зниження обсягу експорту вугілля і, відповідно, зростання його імпорту; за даними Державної служби статистики України, обсяг експорту вугілля скоротився за 2007–2015 рр. на 83,8%, або з 3,7 до 0,6 млн т, обсяг імпорту вугілля збільшився на 10,6% – з 13,2 до 14,6 млн т [12; 13].

Отже, аналіз статистичних даних свідчить про недостатньо ефективну організацію збутової діяльності вугледобувних підприємств України.

Тому доцільним є розробка пропозицій щодо вдосконалення методичного забезпечення організації збутової діяльності вугледобувних підприємств в умовах нестабільності попиту.

Основними елементами організації збутової діяльності вугледобувних підприємств є підготовка та укладання контрактів з різними категоріями споживачів вугільної продукції, виходячи із специфіки їх обслуговування, і дотримання умов контрактних взаємовідносин. При організації контрактної діяльності зі споживачами існує певна специфіка, яку потрібно враховувати. Так, при оформленні контрактів на поставку вугільної продукції великооптовим споживачам доцільним є включення такого пункту, як 30–50% передплати або відстрочка платежів за відвантажене вугілля. Відмінністю контракту на поставку вугільної продукції середньооптовим споживачам має бути те, що умовою оплати є стовідсоткова передоплата, а також вибір виду транспортного засобу залежно від обсягів відвантаження. Особливістю контракту на поставку вугілля дрібнооптовим споживачам є стовідсоткова передоплата за надані послуги «вугілля плюс поставка» або «вугілля без поставки».

Отже, до етапів підготовки контрактів на поставку вугільної продукції доцільно включити: прогнозування обсягів відвантаження вугільної продукції споживачам; прийом замовлень на вугільну продукцію, укладання контрактів на поставку; процедури узгодження термінів поставок, умови оплати за вугільну продукцію; вибір виду транспорту, укладання контрактів на транспортне обслуговування з вантажно-транспортним управлінням або автотранспортним підприємством; формування графіків транспортування з урахуванням часу в дорозі та часу розвантаження вагонів та автомобільних засобів; застосування стягнень штрафних санкцій із споживачів у випадку їх несвоєчасної відмови від замовлення на поставку продукції.

Потребує також уточнення та доповнення змісту контрактів на поставку вугільної продукції. Практика свідчить, що, як правило, в ситуації, коли споживачі несвоєчасно відмовляються від замовленої вугільної продукції, підприємство сплачує за послуги вантажно-транспортного управління, використання, подання та прибирання вагонів. У зв'язку з цим у контракти на поставку слід включити такий пункт: у випадках, коли споживачі несвоєчасно відмовляються від замовленої вугільної продукції, вони відшкодовують підприємству витрати, які пов'язано з оплатою послуг вантажно-транспортного управління за використання, подання та прибирання вагонів.

Одним з важливих резервів скорочення витрат і підвищення ефективності функціонування вітчизняних вугледобувних підприємств є формування системи управління збутовою діяльністю на основі системного підходу.

Формування системи управління збутовою діяльністю вугледобувного підприємства має базуватися на організаційно-економічному механізмі, під яким розуміється сукупність принципів, інструментів, функцій, методів і засобів, спрямованих на скорочення рівня витрат на організацію процесів збутової діяльності та різних послуг (транспортних, складських, маркетингових тощо).

Доведено, що формування системи управління збутовою діяльністю вугледобувного підприємства має базуватися на якісно нових принципах функціонування: застосування системного підходу до організації збутової діяльності в єдиному комплексі; реалізація всього переліку функцій управління (прогнозування, планування, організація, облік, контроль, аналіз і регулювання) комплексом послідовно здійснених процесів збутової діяльності; облік специфічних особливостей організації збутової діяльності; диференціювання споживачів вугільної продукції, виходячи з обсягів їх щорічного попиту; партнерські відносини вугледобувного підприємства та споживачів мають здійснюватися на добровільних засадах взаємодії, синергії в результаті інтеграції зусиль, цілей і ресурсів учасників, на основі взаємної залежності в плані відповідальності, розподілу повноважень і ризиків; реалізація процесів збутової діяльності має ґрунтуватися на впровадженні сучасних інформаційно-комунікаційних технологій.

Обґрунтовано, що негативні наслідки, спричинені нестабільністю попиту на вугільну продукцію, можна подолати за рахунок об'єднання у синдикат крупних вертикально інтегрованих компаній (які одночасно є виробниками та споживачами вугільної продукції) та окремих державних вугледобувних підприємств. У рамках державно-приватного партнерства синдикату передається функція управління збутовою діяльністю. Головною метою діяльності синдикату стане підтримка безперервної експлуатації ТЕС (за рахунок поставки необхідного обсягу палива) та забезпечення каналів збуту вугільної продукції для державних шахт. Серед основних завдань синдикату можна назвати такі: визначення необхідного обсягу видобутку вугілля; забезпечення організації процесів збутової діяльності; формування цін на вугілля та політики роботи вугледобувних підприємств.

Отже, утворення синдикату обумовлено необхідністю своєчасного реагування на зміни в попиті; організації безперервних поставок палива на ТЕС; забезпечення гарантованих каналів збуту продукції для державних вугледобувних підприємств; розподіл ризиків.

Пропонується, що розподілення доходу між учасниками синдикату має здійснюватися відповідно до договору про спільну діяльність. Згідно зі ст. 1130 глави 77 Цивільного кодексу України [14] за договором про спільну діяльність сторони (учасники) зобов'язуються спільно діяти без створення юридичної особи для досягнення певної мети. У даному випадку (на прикладі синдикату) без об'єднання вкладів учасників з метою організації збутової діяльності.

Згідно з Цілями сталого розвитку на 2016–2030 роки, першочерговими заходами зі створення стійкої інфраструктури, сприяння сталій індустріалізації та інноваціям визнано посилення інтеграції промислових підприємств до виробничо-збутових ланцюжків та ринків [15].

Серед особливостей сучасних умов господарювання промислових підприємств слід вказати динамічний розвиток інформаційно-комп'ютерних технологій. Це підтверджується результатами аналізу статистичних даних. Так, за даними Державної служби статистики України, кількість підприємств, що користуються автоматизованим обміном даних для відправлення або одержання товарно-транспортних накладних, зросла за 2011–2015 рр. на 119,7%, або з 6398 до 14057; одержання замовлень від клієнтів – на 70,4%, або з 13005 до 22161; відправлення або одержання інформації про продукцію – на 57,6%, або з 15038 до 23702. При цьому частка підприємств у загальній їх кількості, де здійснюється автоматизований обмін даними, збільшилася, відповідно, на 14,4% (з 24,4 до 38,5%), 11,3% (з 49,5 до 60,8%) і 7,8% (з 57,2 до 65%) [16, с. 12].

Кількість підприємств, де здійснюється регулярний електронний обмін інформації, за рівнем техніко-матеріального забезпечення, виробничим планом або прогнозом попиту клієнтів збільшилася на 35,6%, або з 3840 до 5206; розвитком доставки кінцевої продукції споживачам – на 40,6%, або з 4331 до 6088. Питома вага цих підприємств у загальній кількості підприємств, де використовується автоматизований обмін даними, становила в 2015 р., відповідно, 14,3% і 16,7%. На основі обстеження рівня усвідомлення переваг у використанні інформаційно-комунікаційних технологій при організації ринку збуту виявлено, що 10,7% респондентів відзначають про значні поліпшення (у 2011 р. – 7,7%) [16, с. 13, 14].

До основних логістичних технологій, які застосовуються для організації процесів збутової діяльності підприємства можна віднести: CRM (управління взаємовідносинами зі споживачами), DDT (концепції «реагування на попит») та DRP (системи планування дистрибуції продукції та ресурсів у розподілі).

Висновки і пропозиції. У результаті дослідження виявлено чинники, які впливають на організацію процесів збутової діяльності вугледобувних підприємств. Встановлено, що для вирішення визначених проблем у сучасних умовах необхідним є пошук дієвих механізмів організації збутової діяльності вугледобувних підприємств, головними з яких визнано удосконалення системи контрактних взаємовідносин вугледобувного підприємства з урахуванням специфіки обслуговування велико-, середньо- та дрібнооптових споживачів; формування системи управління збутовою діяльністю; обґрунтування доцільності створення синдикату як організаційної форми, що об'єднує крупні вертикально інтегровані компанії (які одночасно є виробниками та споживачами вугільної продукції) та окремі державні вугледобувні підприємства. Досліджено питання інформаційного забезпечення організації збутової діяльності вугледобувних підприємств.

Розраховано очікуваний економічний ефект від реалізації заходів з удосконалення організації збутової діяльності вугледобувного підприємства, який складається з економії витрат на збут у результаті підвищення рівня узгодженості дій між підприємством і вантажно-транспортним управлінням при укладанні контрактів на надання транспортних послуг; формування оптимальних графіків руху вагонів; раціонального використання вагонів за вантажопідйомністю; скорочення часу на обслуговування споживачів вугільної продукції. Розрахунки показують, що очікуваний економічний ефект від реалізації заходів з удосконалення організації збутової діяльності на ПАТ «Шахта імені О.Ф. За-

сядька» становить 279,6 тис. грн, на ВСП «Шахтоуправління «Павлоградське» – 46,6 тис. грн та ДВАТ «Шахта «Степова» ПАТ «ДТЕК Павлоградвугілля» – 52,8 тис. грн.

Отже, впровадження комплексу заходів з удосконалення організації збутової діяльності вугледобувного підприємства за рахунок підвищення рівня обслуговування різних категорій споживачів та поліпшення контрактних взаємовідносин сприятиме формуванню науково обґрунтованої маркетингової стратегії підприємства, яка відповідатиме сучасним вимогам господарювання.

Список літератури:

1. Капінус Л. В. Доцільність впровадження клієнтоцентризму на підприємстві / Л. В. Капінус // Формування ринкових відносин в Україні. – 2008. – № 4 (38). – С. 46-50.
2. Ильченко Н. Б. Организация логистической деятельности украинских торговых предприятий: интеграционный процесс / Н. Б. Ильченко // Логистика: проблемы и решения. – 2010. – № 3 (28). – С. 28-35.
3. Логістичний менеджмент фармацевтичного виробництва: монографія / О. В. Посилкіна, Р. В. Сагайдак-Нікітюк, Г. В. Загорій та ін.; за заг. ред. О. В. Посилкіної. – Харків: Нац. фармацевтичний ун-т, 2011. – 272 с.
4. Економіка логістики / Є. В. Крикавський, О. А. Похильченко, Н. В. Чорнописька, О. С. Костюк, Н. Б. Савіна, С. М. Нікшич, Л. Я. Якимишин; за заг. ред. Є. В. Крикавського, О. А. Похильченко. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2014. – 640 с.
5. Вагонова О. Г. Управління ресурсним потенціалом вугільних шахт: монографія / О. Г. Вагонова, Ю. С. Папіж. – Дніпропетровськ: Нац. гірничий ун-т, 2013. – 178 с.
6. Амоша О. І. Стан, основні проблеми і перспективи вугільної промисловості України: наук. доп. / О. І. Амоша, Л. Л. Стариченко, Д. Ю. Череватський, НАН України, Ін-т економіки промисловості. – Київ, 2013. – 44 с.
7. Трифонова О. В. Управління стійким функціонуванням вугледобувних підприємств: теорія та практика: монографія / О. В. Трифонова. – Дніпропетровськ: Нац. гірничий ун-т, 2015. – 330 с.
8. Комаров В. Ф. Методы анализа контрактной деятельности предприятия для принятия управленческих решений / В. Ф. Комаров, А. М. Выжитович // Вестник Новосибирского государственного университета. – Сер. Социально-экономические науки. – 2014. – Т. 14. – Вып. 1. – С. 107-116.
9. Розвиток інституціонального середовища промислового виробництва з урахуванням галузевої специфіки: монографія / Л. Л. Стариченко, Д. Ю. Череватський, Ю. С. Залознова та ін.; за заг. ред. акад. НАН України О. І. Амоші; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Київ, 2016. – 160 с.
10. Статистичний щорічник України за 2007 рік. – К.: Держ. комітет статистики України, 2008. – 572 с.
11. Статистичний щорічник України за 2015 рік. – К.: Держ. служба статистики України, 2016. – 576 с.
12. Енергетичний баланс України за 2007 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua
13. Енергетичний баланс України за 2015 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua
14. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV (із змін., редакція від 02.11.2016 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/ laws/show/435-15
15. Цілі сталого розвитку на 2016–2030 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku
16. Використання інформаційно-комунікаційних технологій на підприємствах України в 2015 році: стат. збірник. – К.: Держ. служба статистики України, 2016. – 24 с.

Трушкина Н.В.
Институт экономики промышленности
Национальной академии наук Украины

ОРГАНИЗАЦИЯ СБЫТОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УГЛЕДОБЫВАЮЩИХ ПРЕДПРИЯТИЙ С УЧЕТОМ НЕСТАБИЛЬНОСТИ СПРОСА: МЕТОДИЧЕСКОЕ И ИНФОРМАЦИОННОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ

Аннотация
В статье уточнено содержание понятия «сбытовая деятельность угледобывающего предприятия» с учетом особенностей его функционирования. Выявлены факторы, влияющие на организацию процессов сбытовой деятельности угледобывающих предприятий. Выполнен анализ динамики показателей сбытовой деятельности угледобывающих предприятий. Даны предложения по совершенствованию методического обеспечения организации сбытовой деятельности угледобывающих предприятий в условиях нестабильности спроса, которые включают улучшение контрактных взаимоотношений с различными категориями потребителей; формирование системы управления сбытовой деятельностью; обоснование целесообразности создания синдиката. Исследован вопрос информационного обеспечения организации сбытовой деятельности угледобывающих предприятий.
Ключевые слова: угледобывающее предприятие, сбытовая деятельность, организация, методическое обеспечение, контрактные взаимоотношения, различные категории потребителей, система управления сбытовой деятельностью, механизм, синдикат, информационное обеспечение.

Trushkina N.V.
Institute of Industrial Economics
National Academy of Sciences of Ukraine

ORGANIZATION OF MARKETING ACTIVITY OF MINING ENTERPRISES IN THE CONDITIONS OF INSTABILITY IN DEMAND: METHODOLOGICAL AND INFORMATIONAL SUPPORT

Summary
The article clarifies the concept of «marketing activity coal enterprise» taking into account the characteristics of its functioning. Factors that affect the organization of processes of marketing activity coal enterprise are investigated. Analysis of indexes of marketing activity coal enterprises is made. Proposals to improve the methodological support of the organization of marketing activity of the coal-mining enterprises developed in the conditions of instability in demand, which include improvement of contractual relations with the various categories of consumers; the formation of the sales management system; rationale for the creation of a syndicate. The issues of information support the organization of marketing activity of mining enterprises investigated.
Keywords: coal mining enterprise, marketing activities, organization, methodological support, contractual relationships, different types of customers, marketing management system, mechanism, syndicate, information support.

УДК 336.72

ПРОГНОЗУВАННЯ ТА ПЛАНУВАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Фісуненко П.А., Штипуляк А.А.
Придніпровська державна академія будівництва та архітектури

В статті представлено результати теоретичного дослідження змісту, особливостей прогнозування та планування діяльності підприємства, їх взаємозв'язок. Визначено напрямки досягнення ефективного використання ресурсів підприємства. Запропоновано методичний підхід до нормування і планування ресурсів підприємства в системі управління ефективністю виробництва. Розкрито сутність і завдання факторного аналізу, його алгоритм та методику.
Ключові слова: підприємство, прогноз, прогнозування, планування, ефективність, ресурси, факторний аналіз.

Постановка проблеми. В умовах реформування економіки України, впровадження ринкових відносин важливого значення набуває постійне вдосконалення управління виробництвом, яке значно залежить від передбачення перспективи розвитку, від прогнозу як засобу пізнання майбутнього. Прогнозування дозволяє запропонувати альтернативні шляхи та передбачити перспективи свого розвитку. Планування ж, в свою чергу, є одним з важливих частин підприємницької діяльності, яке створює основу для ефективної роботи підприємства. Успішна робота підприємства залежить від забезпеченості його необхідними ресурсами та їх ефективного використання. Для підвищення ефективності виробництва на підприємстві потрібно впроваджувати систему управління ефективністю виробництва. Направленість цієї системи – мінімізація ресурсів в кожній одиниці кінцевих результатів виробництва. Одним із інструментів являється факторний аналіз, результати якого використовуються в першу чергу для планування діяльності підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання прогнозування та планування в умовах ринкових відносин постійно привертають увагу вчених. Відомі роботи таких зарубіжних дослідників, як Р. Аккоф, Петер Друккер, П. Котлер, Е. Ленд Пітер, М. Портер, А. Файоль, Д. Хан та ін. Роботи цих авторів присвячені, методам панування та прогнозування, технологіям розробки планів та прогнозів на підприємстві, аналізу ефективності прогнозування та планування діяльності підприємства, аналізу вимог споживача та діяльності конкурентів тощо. Сьогодні в Україні можна назвати науковців, в роботах яких розглядаються різноманітні проблеми прогнозування та планування, наприклад, М.А. Бєлов, В.Г. Васильков, Н.П. Гончарова, Б.Є. Грабовецький, О.Г. Дацій, Л.М. Драгун, О.С. Іванілов, Е.А. Зінь, В.О. Коростельов, В.Є. Москалюк, В.А. Сідун, Г.М. Тарасюк, М.Г. Твердохліб, В.М. Тимошенко, М.О. Турченюк, Р.Б. Тян, Т.О. Примак, С.М. Покропивний, Ю.В. Пономарьова, Г.О. Швиданенко та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Не зважаючи на велику кількість публікацій, потребують подальших досліджень питання методичного забезпечення планування діяльності підприємства у напрямку

зростання ефективності використання ресурсів. Методика плануваня ресурсів має будуватися з урахуванням економічного закону зростання продуктивності праці, а також бути невід'ємним елементом (інструментом) системи управління ефективністю виробництва.

Мета статті. Розглянути сутність прогнозування та планування, їх роль у діяльності підприємства в сучасних ринкових умовах. Дослідити теоретичні підходи до визначення сутності ресурсів підприємства та напрямки їх ефективного використання. Запропонувати методичний підхід до планування ресурсів підприємства на основі результатів факторного аналізу ефективності їх використання.

Виклад основного матеріалу. Будь-яке управлінське рішення за своєю суттю є прогнозним, прогнозування створює фундаментальну основу підприємницької діяльності у будь-якій сфері. Прогнозування розвитку діяльності підприємства передбачає визначення факторів, що впливають на структуру і обсяг попиту, динаміку його змін. Розробка прогнозів і складання на їх підставі планів в умовах ринкової економіки є незмінною умовою виживання будь-якого підприємства.

В умовах ринку велике значення має передплановий аналіз можливих варіантів розвитку, дій у майбутньому, зовнішніх і внутрішніх чинників. Така робота називається прогнозуванням. За думкою В. А. Сідун, прогнозування є елементом внутрішньофірмового планування. Прогнозування передбачає вивчення перспектив окремих галузей національної економіки і цілих регіонів. Саме на цій основі найбільші компанії формулюють загальну мету розвитку компанії в цілому й окремих її підрозділів. Як елемент внутрішньофірмового планування прогнозування безпосередньо пов'язане з маркетингом і набирає форми ринкової стратегії фірми [4, с. 203].

Важливість планування виражена у відомому афоризмі: «Планувати або бути планованим». Сенс висловлення полягає у тому, що фірма, яка не уміє або не вважає за потрібне планувати свою діяльність, сама виявляється об'єктом планування, засобом для досягнення чужої мети. Планування – це суб'єктивна діяльність людей, яка на основі вивчення закономірностей, яких-небудь явищ і процесів (сторін суспільного життя), визначають їх розвиток (стан руху) в найближчі і віддалені періоди часу. Планування на підприємстві – це планування всіх його доходів і напрямів витрачання грошових коштів для забезпечення розвитку підприємства. Планування здійснюється за допомогою складання фінансових планів різного змісту і призначення залежно від завдань і об'єктів планування. На відміну від планування, прогнозування переважно спрямоване в майбутнє і, будучи складовою планування, суттєво відрізняється від останнього. Прогнозування – це система наукових досліджень кількісного та якісного характеру, спрямованих на з'ясування тенденцій розвитку об'єкта і пошук оптимальних шляхів досягнення цілей цього розвитку. Прогноз (від грецьк. – prognosis – передбачення) – це імовірнісне судження щодо стану будь-якого об'єкта або явища в майбутньому з відносно високим ступенем достовірності, зроблене на спеціальних наукових дослідженнях. Прогнозування застосовується на попередньому (передплановому) етапі розроблення та сприяє виробленню концепції економічного розвитку об'єкту або явища на плановий період. Воно відіграє певну роль і на етапі реалізації плану, при оцінюванні досягнутих результатів, пошуку можливостей та напрямів додаткових управлінських впливів, призначених для ліквідації відхилень від окресленої планом траєкторії розвитку [1, с. 160].

На думку О. С. Іванілова, прогноз – це науково обґрунтована гіпотеза щодо ймовірного майбутнього стану економічної системи та економічних об'єктів і показників, що характеризують цей стан. Розробку, складання прогнозів називають прогнозуванням [2, с. 480].

Прогноз описує сферу і можливості, в рамках яких можуть бути сформульовані реальні завдання та цілі, встановлює проблеми, які мають стати об'єктом розробки в плані. Розробка прогнозу і формування портфеля замовлень в умовах ринку – взаємозв'язані стадії в рамках загального планування в межах підприємства, які мають специфіку. Розбіжності між ними полягають у тому, що сформований портфель замовлень відображає та втілює вже прийняте рішення, а прогноз – це пошук потенційного, реалістичного, економічно правильного рішення. Сформований портфель замовлень на підприємстві сприймається як результат усіх видів та етапів роботи, він повинен бути якісно однорідним і спрямованим на досягнення вибраної мети. Прогноз розкриває можливість різних варіантів розвитку, аналізує та обґрунтовує їх. У прогнозі можна розглянути різноманітні принципи економічної політики і поєднання об'єктивних та суб'єктивних, економічних і неекономічних факторів. Він не встановлює якихось конкретних завдань плану, але містить матеріал, який потрібен для їхнього розробки. Економічні прогнози можуть бути короткостроковими (до 3-х років), середньостроковими (5-7 років), довгостроковими (понад 10 років). При цьому організація діяльності щодо прогнозування вимагає забезпечення необхідних зустрічних потоків інформації [2, с. 481].

Суть планування полягає в розробці та обґрунтуванні цілей, визначені найкращих методів і способів їх досягнення при ефективному використанні всіх видів ресурсів, необхідних для виконання поставлених завдань і встановленні їх взаємодії. В процесі планування кожне підприємство повинно відповісти на такі запитання: що повинно бути зроблено і для чого? Коли це буде зроблено і хто його буде робити? Де це буде зроблено, і що для цього необхідно? Вирішення цих питань є функцією планування, яка слугує основою для прийняття рішень та являє собою управлінську діяльність, що передбачає розробку цілей і завдань управління виробництвом, а також визначення шляхів реалізації планів для досягнення поставлених цілей. Процес планування діяльності підприємств включає багато складових: виробництво і реалізація продукції, її собівартість, забезпеченість трудовими, матеріальними і фінансовими ресурсами, фінансові результати роботи, фінансовий стан підприємства, його інвестиційна діяльність. Саме це і є об'єктами планування діяльності підприємств, які розглядаються як єдине ціле і через які розкривається його предмет. Оскільки планування

являє собою процес підготовки рішень про цілі, способи і методи їх досягнення шляхом цілеспрямованої порівняльної оцінки різних альтернативних варіантів дій в передбачуваних умовах, і їх прийняття завжди пов'язано із використанням ресурсів, то ресурси підприємства і являються в більшій мірі предметом планування на підприємстві [3, с. 15].

Термін «ресурс» – означає запас, джерело. До ресурсів відносяться запаси та джерела сировини, матеріалів, майно та грошові кошти, праця. Ресурси – це сукупність матеріальних і нематеріальних елементів, які прямо чи опосередковано беруть участь у виробничому процесі [10, с. 43].

На нашу думку, при плануванні діяльності підприємства потрібно перш за все розглядати виробничі ресурси, а саме основні засоби, оборотні кошти та трудові ресурси. В цьому контексті під основними засобами треба розуміти одноразові капітальні витрати, що пов'язані з виробництвом продукції, які зберігають свою натуральну форму протягом тривалого часу і переносять свою вартість частинами на вартість випущеної продукції. Оборотні кошти також представляють собою одноразові капітальні витрати, що авансуються (чи маються в розпорядженні) для створення (утримання) оборотних виробничих фондів і фондів обертання, що забезпечують безперервність виробництва і реалізації продукції. Трудові ресурси, певним чином, також можна розглядати як одноразові капітальні витрати, які підприємство здійснює для забезпечення виробничого процесу. Окрім поточних витрат, пов'язаних з використанням трудових ресурсів (заробітна плата і нарахування), підприємство також здійснює і капітальні, які не включаються до собівартості – це можуть бути витрати на пошук персоналу, на його навчання і підвищення кваліфікацій, на створення умов праці та житлових умов, рекреацію та оздоровлення і т.д.

Логіка віднесення основних засобів, оборотних коштів та трудових ресурсів до категорії одноразових капітальних витрат полягає в тому, що в них спільна природа, походження, – це кошти, капітал, який підприємство авансує в свою діяльність. «Одноразовість» та «капітальність» цих витрат полягає в тому, що вони здійснюються в один момент часу в значному обсязі (купівля обладнання, будівель, споруд, виробничих запасів, персоналу), а відшкодовуються вони частинами (амортизацією, списанням частини виробничих запасів на собівартість виготовленої в певному періоді продукції і т.д.) протягом тривалого часу. Значна їх частина залишається на балансі підприємства (капіталізується) у вигляді ресурсів, невідшкодованих витрат, невикористаних витрат (термін з управлінського обліку).

В основу планування ресурсів підприємства слід покласти закон зростання продуктивності (ефективності) праці, сформульований К. Марксом. «Підвищення продуктивності праці полягає саме в тому, що частка живої праці зменшується, а частка минулої праці (втіленої в засобах виробництва) – збільшується, але збільшується таким чином, що загальна сума праці в кожній одиниці продукту зменшується» [13, с. 286]. Необхідність мінімізації ресурсів в кожній одиниці продукції витікає також із законів зростання потреб і відносної обмеженості ресурсів (рис. 1).

Важливо зазначити, що підвищення продуктивності праці (ефективності виробництва) свідчить про випереджальне зростання обсягу кінцевих результатів виробництва порівняно зі зростанням витрат праці (живої і минулої). Цей принцип також необхідно використовувати при плануванні діяльності підприємства.

Таким чином, ефективне використання ресурсів – найважливіший фактор забезпечення платоспроможності, кредитоспроможності й фінансової стабільності підприємства, підтримки його конкурентоспроможності, формування достатніх ресурсів для розвитку й одержання достатнього прибутку. Ефективність використання ресурсів залежить від таких факторів, як НТП і впровадження його досягнень у виробництво, удосконалення організації виробництва, підвищення якості продукції, вдосконалення планування і підвищення автоматизації виробництва, оптимізація поточних витрат.

Для вирішення завдання підвищення ефективності виробництва на підприємствах необхідно впроваджувати відповідну систему – систему управління ефективністю виробництва. Діяльність цієї системи має бути спрямована на постійну мінімізацію ресурсів в кожній одиниці кінцевих результатів виробництва. З точки зору системного підходу, запропонований механізм представляє собою сукупність цілей, критеріїв, методів і функцій, спроектованих у відповідності з економічними законами як інструменти, необхідні для досягнення цілі. Цей механізм створюється для того, щоб витрати ресурсів на підприємстві були мінімальними та включає в себе комплекс заходів (технічних, технологічних, організаційних, соціальних, економічних), спрямованих на мінімізацію ресурсів (основних засобів, оборотних коштів, трудових ресурсів) в кожній одиниці кінцевих результатів.

Одним із інструментів зазначеної системи управління ефективністю виробництва є аналіз, методичне забезпечення якого будується, перш за все, на факторному аналізі. Факторний аналіз – це методика комплексного системного вивчення і оцінки впливу факторів на величину результативних показни-

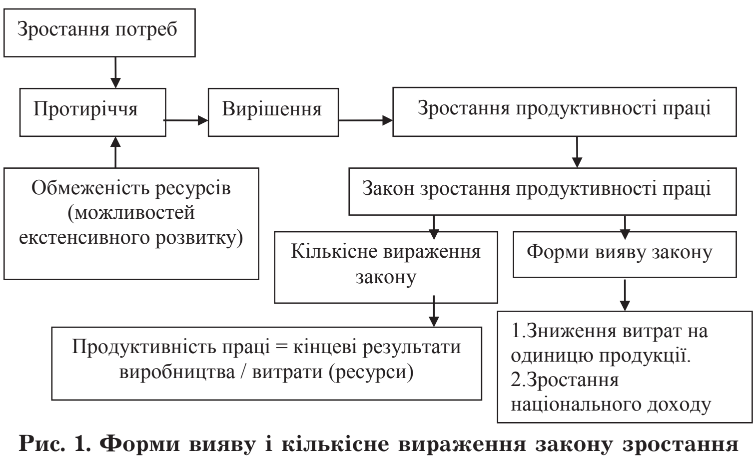

Рис. 1. Форми вияву і кількісне вираження закону зростання продуктивності (ефективності) праці

ків. Роль факторного аналізу в управлінні економічними системами полягає в тому, що він дає можливість формувати та змінювати параметри досліджуваного об'єкта шляхом відповідного підбору та коригуванням чинників, які їх обумовили. Факторний аналіз є складовою балансового методу планування, передбачає узгодження всього обсягу витрат та кожного з елементів із джерелами їх фінансування. Методика факторного аналізу універсальна, може використовуватись для аналізу всіх сфер діяльності підприємства, і, перш за все, для планування.

В реальних умовах виробництва, у реальному масштабі часу змінюються кінцеві результати та ресурси підприємства. Ці зміни приймаються в якості факторів першого роду, які будуть розглядатися безпосередньо при проведенні факторного аналізу. До факторів другого роду відносяться дії осіб, відповідальних за ефективне використання ресурсів (хто винен? у зниженні ефективності використання ресурсів). Фактори другого роду виявляються на основі аналізу повноважень і відповідальності безпосередніх виконавців, проведеного управлінським персоналом.

В основу факторного аналізу та оцінки ефективності використання ресурсів підприємства покладено алгоритм:

$$Ер = Ір / Ікр, \quad (1)$$

де Ір; Ікр – відповідно, індекс ресурсів, індекс кінцевих результатів діяльності підприємства.

Безліч можливих результатів розрахунку співвідношення (1) формалізували і відобразили у вигляді діаграми (рис. 2). На вертикальній осі відкладали зміну кінцевих результатів виробництва. Причому вгору фіксували зростання кінцевих результатів (Ікр > 1) і при цьому відкладали Ікр – 1; вниз від «1» – зниження обсягів виробництва кінцевих результатів, тобто коли Ікр < 1, відкладали 1 – Ікр. На горизонтальній осі відкладали зміну ресурсів підприємства. Причому вправо від «1» фіксували зростання ресурсів, тобто випадки, коли Ір > 1, відкладали Ір – 1. Ліворуч від «1» – зниження ресурсів (тобто, коли Ір < 1), відкладали 1 – Ір.

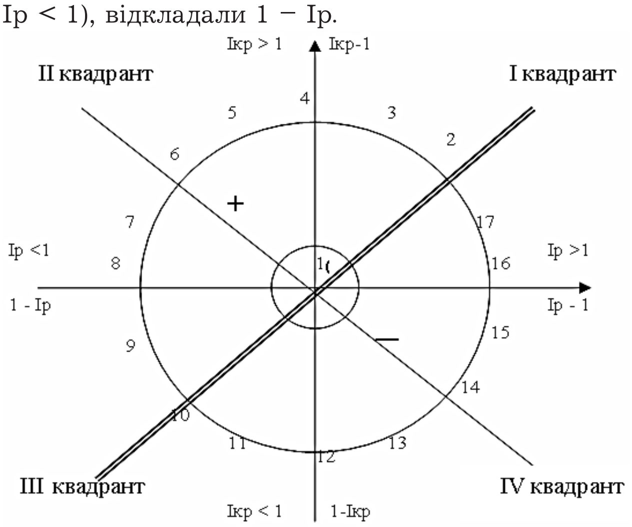

Рис. 2. Співвідношення між змінними ресурсами (Ір) і кінцевими результатами (Ікр)

Таким чином, отримали 17 типів множин точок результатів розрахунку співвідношення (1) між Ікр і Ір. З них виявилося 7 типів співвідношення, при яких в результаті зміни чисельника і знаменника у часі в кожній одиниці кінцевих результатів ресурсів стало менше (ніж у базовому варіанті). Це безліч точок в секторі 3, на лінії 1-4, у секторі 5, на лінії 1-6, у секторі 7, на лінії 1-8, в секторі 9. Тут результати співвідношення інформують користувача про зростання ефективності використання ресурсів, в порівнянні з базовим варіантом. Крім цього, є 10 типів результатів розрахунку співвідношення (1) між мінливими кінцевими результатами виробництва і змінними ресурсами, при яких в кожній одиниці кінцевих результатів ресурси збереглися на колишньому рівні, або зросли порівняно з базовим варіантом. Це в точці «1», безліч точок на лінії 1-10, в секторі 11, на лінії 1-12, в секторі 13, на лінії 1-14, в секторі 15, на лінії 1-16, в секторі 17, на лінії 1-2. Тут результати відносини інформують про зниження ефективності використання ресурсів підприємства, порівняно з базовим варіантом. При цьому контрольний орган визначає центри відповідальності (особи, група осіб) за невірно прийняті в минулому технічні, технологічні, організаційні, економічні, соціальні рішення, які розробляють рекомендації щодо усунення факторів, що негативно впливають на економіку підприємства і використання ресурсів. Кожен тип відносин має свій алгоритм оцінки, який наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Умови, алгоритм факторної оцінки, оцінка ефективності використання ресурсів підприємства

№	Умови		Алгоритм оцінки	Точка (Т) лінія (Л) сектор (С)	Оцінка «+» – ефективно, «-» – неефективно
1.	Ікр=1	Ір=1	{Ікр-1;1-Ікр}= ={Ір-1;1-Ір}	Т.1	-
2.	Ікр>1	Ір>1	Ікр-1=Ір-1	Л. 1-2	-
3.	Ікр>1	Ір>1	Ікр-1>Ір-1	С.3	+
4.	Ікр>1	Ір=1	Ікр-1>{Ір-1;1-Ір}	Л. 1-4	+
5.	Ікр>1	Ір<1	Ікр-1>1-Ір	С. 5	+
6.	Ікр>1	Ір<1	Ікр-1=1-Ір	Л. 1-6	+
7.	Ікр>1	Ір<1	Ікр-1<1-Ір	С. 7	+
8.	Ікр=1	Ір<1	{Ікр-1;1-Ікр}<1-Ір	Л. 1-8	+
9.	Ікр<1	Ір<1	1-Ікр<1-Ір	С. 9	+
10.	Ікр<1	Ір<1	1-Ікр=1-Ір	Л. 1-10	-
11.	Ікр<1	Ір<1	1-Ікр>1-Ір	С. 11	-
12.	Ікр<1	Ір=1	1-Ікр>{Ір-1;1-Ір}	Л. 1-12	-
13.	Ікр<1	Ір>1	1-Ікр>Ір-1	С. 13	-
14.	Ікр<1	Ір>1	1-Ікр=Ір-1	Л. 1-14	-
15.	Ікр<1	Ір>1	1-Ікр<Ір-1	С. 15	-
16.	Ікр=1	Ір>1	{Ікр-1;1-Ікр}<Ір-1	Л. 1-16	-
17.	Ікр>1	Ір>1	Ікр-1<Ір-1	С. 17	-

Планування як елемент системи управління ефективністю використання ресурсів має відповідати таким вимогам:

- нормування і планування як метод управління, повинні «працювати» в системі управлін-

ня ефективністю використання ресурсів підприємства;

· нормування і планування ресурсів повинно проводитися «для себе»;

· норма і план (ліміт) ресурсів і витрат повинні бути досяжними, але по мірі освоєння норми і ліміти повинні обов'язково переглядатися у бік посилення;

· методика розрахунку норм і лімітів ресурсів і витрат повинна бути простою і не містити суб'єктивних елементів.

Методика факторного аналізу надає користувачеві граничні умови співвідношення між змінними кінцевими результатами і змінними ресурсами. Крім цього, ця методика дає гаму напрямів підвищення ефективності використання ресурсів підприємства, а саме: з рис. 2 видно, що лінія 10-1-2 являє собою сукупність порогових значень планових величин ресурсів, необхідних для виробництва продукції, дотримання яких обов'язково сприятиме зростанню ефективності використання ресурсів (рис. 3).

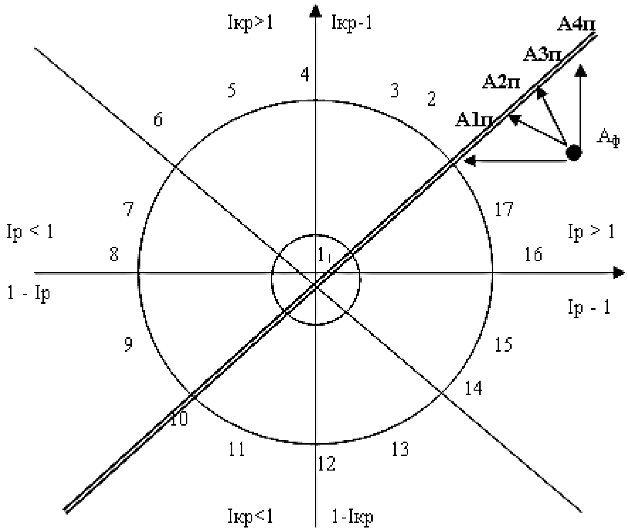

Рис. 3. Інформація про напрямки досягнення ефективного використання ресурсів підприємства

Обов'язковим для зазначених вище розрахунків є умови, при яких:

$$Ікр > Ір,$$

тобто: $\frac{КР^{пл}}{КР^t} > \frac{Р^{пл}}{Р^t}$,

звідси: $КР^{ПЛ} \times Р^t > КР^t \times Р^{ПЛ}$,

Плановий розмір ресурсів (абсолютна величина) визначається:

$$Р^{пл} < \frac{КР^{пл} \times Р^t}{КР^t}, \quad (2)$$

Запропонована методика нормування і планування ресурсів дозволяє розробляти кілька варіантів планів (варіативність планування). При цьому плановий розмір ресурсів залежить від планового обсягу виробництва, який може задаватися кількома варіантами (в залежності від ситуації на ринку). Обов'язковою умовою досягнення ефективного використання ресурсів є дотримання наступної нерівності:

$$РЄ^{пл} < РЄ^t,$$

тобто ресурсоємкість кінцевих результатів у плановому періоді обов'язково повинна бути нижче аналогічного показника у звітному періоді.

Для створення кількох варіантів планів доцільно складати матрицю (табл. 2).

Висновки і пропозиції. В статті визначено сутність і завдання прогнозування та планування діяльності підприємства, основна мета яких полягає у створенні потенціалу для виживання підприємства в умовах динамічної зміни зовнішнього середовища, що породжує невизначеність перспективи. Ефективне функціонування підприємства в сучасних умовах неможливе без використання в управлінні методів прогнозування та планування. Предметом планування на підприємстві являються ресурси. Ефективне використання ресурсів є одним з важливих факторів підвищення ефективності виробництва.

Для підвищення ефективності виробництва на підприємствах необхідно впроваджувати систему управління ефективністю виробництва. Метою цієї системи є мінімізація ресурсів на виробництво одиниці продукції. Одним із інструментів зазначеної системи є аналіз, методичне забезпечення якого будується на факторному аналізі. Результати факторного аналізу дають можливість розраховувати планові розміри ресурсів, дотримуватись вимог закону зростання продуктивності (ефективності) праці. Для таких розрахунків запропоновано відповідний методичний підхід. В свою чергу факторний аналіз є складовою балансового методу планування, методика якого універсальна, вона дає безліч напрямів підвищення ефективності використання ресурсів підприємства та дозволяє розробляти декілька варіантів планів. Для досягнення ефективного використання ресурсів ресурсоємкість кінцевих результатів у плановому періоді обов'язково повинна бути нижче аналогічного показника у звітному періоді.

Таблиця 2

Матриця визначення ефективного розміру ресурсів і витрат підприємства

Ресурси / Кінцеві результати	$Р_0$	$Р_1$ $Р_1 < \frac{КР_j \times Р_0}{КР_0}$	$Р_2$ $Р_2 < \frac{КР_j \times Р_0}{КР_0}$	…..	$Р_i$ $Р_i < \frac{КР_j \times Р_0}{КР_0}$
$КР_0$	$РЕ_{00}$	$РЕ_{10}$	$РЕ_{20}$	…..	$РЕ_{i0}$
$КР_1$	$РЕ_{01}$	$РЕ_{11}$	$РЕ_{21}$	…..	$РЕ_{i1}$
$КР_2$	$РЕ_{02}$	$РЕ_{12}$	$РЕ_{22}$	…..	$РЕ_{i2}$
…..	…..	…..	…..	…..	…..
$КР_j$	$РЕ_{0j}$	$РЕ_{1j}$	$РЕ_{2j}$	…..	$РЕ_{ij}$

де $КР_о$ – кінцеві результати базового (звітного) періоду;

$КР_1$, $КР_2$,..., $КР_j$ – планова величина кінцевих результатів (інформація служби маркетингу);

$Р_0$ – величина ресурсів базового (звітного) періоду;

$Р_1$, $Р_2$,..., $Р_i$ – розрахункові величини ресурсів планового періоду (варіанти розрахунків 1, 2,.., i).

Список літератури:

1. Економіка підприємства: [підручник] / Швиданенко Г. О., Васильков В. Г., Гончарова Н. П. та ін. – К.: КНЕУ, 2009. – 598 с.
2. Іванілов О. С. Економіка підприємства: [підруч. для студ. вищ. навч. закл.] / О. С. Іванілов. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 728 с.
3. Тарасюк Г. М. Планування діяльності підприємства: [навчальний посібник] / Г. М. Тарасюк, Л. І. Шваб. – К.: «Каравела», 2005. – 312 с.
4. Сидун В. А. Экономика предприятия: [учебное пособие] / В. А. Сидун, Ю. В. Пономарева. – Харьков: ХДУХТ, 2006. – 261 с.
5. Грабовецький Б. Є. Планування та економічне прогнозування: [навчальний посібник] / Б. Є. Грабовецький. – Вінниця: ВНТУ, 2013. – 66 с.
6. Покропивний С. М. Економіка підприємства: [підручник] / С. М. Покропивний. – Київ: КНЕУ, 2001. – 528 с.
7. Рязанцева В. В. Аналіз формування та використання прибутку підприємства / Статистика України. – 2007. – С. 40-43.
8. Москалюк В. Є. Планування діяльності підприємства: [навчальний посібник] / За заг. ред. В. Є. Москалюка. – К.: КНЕУ, 2005. – 384 с.
9. Бєлов М. А. Планування діяльності підприємства: [навчальний посібник для сам. вивч. дисцип.] / М. А. Бєлов, Н. М. Євдокимова та ін. – К.: КНЕУ, 2002. – 45 с.
10. Довгаль Н. С. Ресурсний потенціал підприємства: теоретичні основи / Н. С. Довгаль / Науково-технічна інформація. – 2009. – С. 42-45.
11. Єщенко П. С. Сучасна економіка: [навчальний посібник] / П. С. Єщенко, Ю. І. Палкін. – Київ: Вища школа, 2005. – 327 с.
12. Драгун Л. М. Удосконалення аналізу ефективності використання обігових коштів підприємства / Драгун Л. М., Левченко В. Ф., Бондаренко О. Л. // Фінанси України, 1998. – № 12. – С. 12-21.
13. Маркс К. Капитал / Маркс К., Энгельс Ф. // Сочинения. – 2-е изд. – М.: Государственное издательство политической литературы, 1955 – 1981 гг. – Т. 25. – Ч. II –286 с.

Фисуненко П.А., Штыпуляк А.А.
Приднепровская государственная академия строительства и архитектуры

ПРОГНОЗИРОВАНИЕ И ПЛАНИРОВАНИЕ КАК ИНСТРУМЕНТ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
В статье представлены результаты теоретического исследования содержания, особенностей прогнозирования и планирования деятельности предприятия, их взаимосвязь. Определены направления достижения эффективного использования ресурсов предприятия. Предложен методический подход к нормированию и планирования ресурсов предприятия в системе управления эффективностью производства. Раскрыты сущность и задачи факторного анализа, его алгоритм и методика.

Ключевые слова: предприятие, прогноз, прогнозирование, планирование, эффективность, ресурсы, факторный анализ.

Fisunenko P.A., Shtipuliak A.A.
Prydniprovs'ka State Academy of Civil Engineering and Architecture

FORECASTING AND PLANNING AS A TOOL OF INCREASE OF EFFICIENCY OF ACTIVITY OF THE ENTERPRISE

Summary
The results of theoretical content research, forecasting features and activities of the company planning and their interconnection are presented in this article. Directions of achievement on effective resources use are defined. Methodical approach to normalization and planning of resources of company in production efficiency management system are suggested. The essence of the problem and factor analysis, his algorithm and methodology.

Keywords: enterprise, forecast, forecasting, planning, efficiency, resources, factorial analysis.

УДК 304.4:331.5

СОЦІАЛЬНА СФЕРА УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РЕФОРМУВАННЯ

Черкасов А.В., Колесник І.А.
Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України

У статті розглядаються основні проблеми соціальної сфери України. Оцінюється ефективність соціальної політики держави. Аналізується ситуація на національному ринку праці. Акцентується увага на проблемі неформальної зайнятості. Визначаються умови ефективного реформування соціальної сфери.
Ключові слова: соціальна сфера, соціальна політика, ринок праці, зайнятість, безробіття, неформальна зайнятість.

Постановка проблеми. Ситуація, яка склалася в соціальній сфері України протягом останніх років, вимагає не лише кардинальних, але й водночас, швидких змін. Загальновідомо, що володіючи на момент проголошення незалежності найбільшим серед країн Східної Європи економічним потенціалом, за чверть століття Україна посідає в регіоні останнє місце за рівнем ВВП на душу населення. Більшість наукових та політичних дискусій сьогодення точаться навколо питання наскільки безнадійною є така ситуація. Іноді здається, що для пошуку відповідей потрібно розплутати клубок надзвичайно складних проблем, проте при найближчому розгляді стає зрозумілим, що рецепти давно і добре відомі і питання лише в їхній реалізації.

Протягом всього періоду існування незалежної України соціальна сфера була і залишається найбільш проблематичною. Разом з тим, саме від прогнозування і планування подальшого розвитку соціальної сфери, напряму залежить здатність держави виконувати значний обсяг своїх конституційних зобов'язань. Питань які носять соціальний характер нині надзвичайно багато. Поглибилися не лише старі, роками не вирішувані проблеми, а й натомість виникли нові, неочікувані та не прогнозовані виклики та загрози. В першу чергу, мова йде про проблему анексованих та окупованих територій, яка вимагає швидкої та докорінної зміни підходів з цілої низки аспектів соціальної політики. І якщо переважна частина населення Криму залишилася в окупації (за різними оцінками на материкову Україну виїхало від 20 до 50 тисяч осіб), то кількість тимчасово переміщених осіб з Луганської та Донецької областей коливається в межах 1,6-2 млн. осіб. З них майже третина (в основному у віці до 35-40 років) не зареєстровані як вимушені переселенці, і більшість потребуватиме соціальної допомоги, в першу чергу, житла та роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Засади побудови ефективної національної політики в соціальній сфері розглядаються у працях провідних вітчизняних науковців: О. Амоші [4], Н. Борецької [6], В. Гейця [8], О. Грішнової [3], А. Колота [2], Е. Лібанової [7], О. Макарової [5] та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас, окремі аспекти проблеми потребують поглибленого дослідження, зокрема, ефективність використання державою всіх наявних інструментів в рамках чинної соціальної політики та роль державних інститутів, які покликані не лише вишукувати компенсатори ключових ризиків сьогодення, а, в першу чергу, створювати підґрунтя для подальшого розвитку.

Мета статті полягає у здійсненні аналізу державної політики у соціальній сфері, виявленні проблем у її ефективному провадженні та окресленні перспективних напрямів успішної реалізації.

Виклад основного матеріалу. На наш погляд, головною проблемою соціальної сфери, що зводить нанівець всі зусилля щодо її реформування, є стара, успадкована від соціалістичного устрою, структура управління, до якої за часи незалежності додалася проблема бюрократичної зарегульованості, і, як наслідок поширення корупції. За цих умов, боротьба за кількісне скорочення бюрократичного апарату та витрат на його утримання без зміни змісту роботи є, по суті, шляхом до підвищення корупційних доходів тих чиновників, які не потрапляють під скорочення і зберігають за собою посади. При цьому, відсутність нової моделі управління соціальною сферою не лише не сприяє вирішенню проблем, а натомість, поглиблює їх.

Усе вищевикладене, дає підстави для висновку про необхідність жорсткої програми реформ управління соціальною сферою. Соціальна політика повинна мати економічне наповнення. При цьому саме соціальні орієнтири повинні бути підґрунтям для вироблення економічних орієнтирів. Нинішня ситуація у соціальній сфері дає всі підстави стверджувати, про відсутність у значної частини чиновників відповідальних за реалізацію соціальної політики бажання впроваджувати реальні реформи. Останнє є цілком природнім явищем для будь-якої бюрократичної системи. Достатньо яскраво це виявляється в процесах, які протягом майже п'яти років відбуваються навколо реорганізації Державної служби зайнятості.

Триваюча економічна криза в Україні тільки підтверджує, що одним з найважливіших питань, яке потребує невідкладного вирішення, є проблема зайнятості та стан реальних доходів населення.

Починаючи з 2012 року негативна тенденція падіння обсягів промислового виробництва супроводжується скороченням зайнятості та зниженням реальної заробітної плати (рис. 1).

Цілком очевидним є наявність прямого зв'язку між обсягами виробництва, кількістю робочих місць та величиною заборгованості по заробітній платі. Скорочення попиту на робочу силу зменшує фонд оплати праці та знижує гарантії виплати заробітної плати у повному обсязі.

Протягом останніх років ринок праці України характеризується достатньо високою часткою безробітних громадян працездатного віку у за-

гальній кількості економічно активного населення (рис. 2).

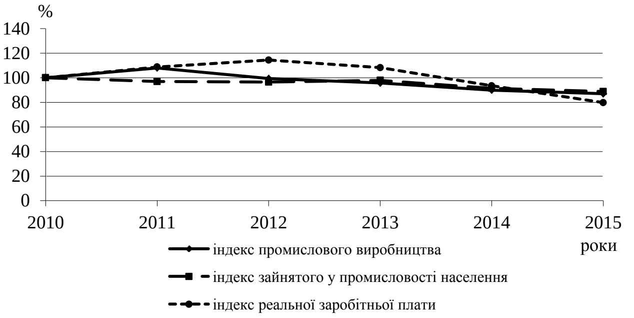

Рис. 1. Темпи промислового виробництва, зайнятості та оплати праці в Україні

Джерело: Державна служба статистики України [1]

Безумовно, питання наявності роботи є дуже важливим для кожної людини. Проблема сьогодення полягає у тому, що значна частина ринку праці України перебуває у тіньовому секторі. Вітчизняний ринок праці впродовж тривалого часу не може стабільно та якісно функціонувати. На думку експертів, однією із ключових проблем є саме високий рівень тіньової зайнятості. Із 18,5-19 млн. населення країни зайнятого економічною діяльністю, лише близько 10 млн. осіб працюють в офіційному секторі економіки і сплачують єдиний соціальний внесок. Водночас, протягом останніх двох років чисельність пенсіонерів стабільно перевищує кількість платників єдиного соціального внеску та має стійку тенденцію до зростання. За підсумками першого півріччя 2016 року розрив становить близько 25-30%. При середньосвітових показниках у 60-61% частка офіційно працюючих в Україні у співвідношенні до всього населення перебуває на рівні 40%. Це створює суттєве навантаження на державний бюджет та ускладнює забезпечення гідних пенсій та інших соціальних виплат. Паралельно з цим, існують серйозні проблеми з працевлаштуванням молоді та осіб старше 40 років, зростанням довготривалого безробіття та безробіття серед жінок (відсоток безробітних жінок тривалий час перевищує 50%).

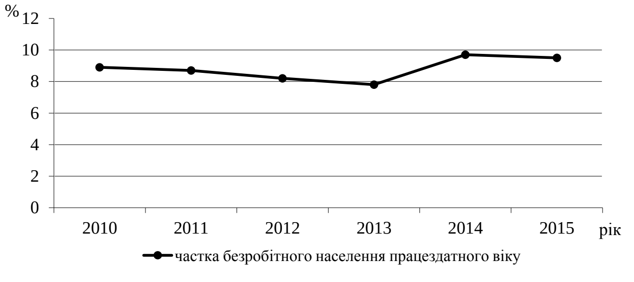

Рис. 2. Динаміка частки безробітного населення в Україні

Джерело: Державна служба статистики України [1]

Розглядаючи питання подолання кризи національної економіки, неможливо не погодиться із думкою фахівців, що однією з причин існуючих проблем є тіньова, або, згідно з термінологією МОП, неформальна зайнятість. За різними оцінками, в неформальному секторі України нині зайнято 4,5–5,5 млн. осіб або 25–35% від загальної чисельності зайнятого населення. У сільській місцевості значення цього показника становить 55-58 відсотків.

Згідно результатів досліджень різних інституцій, в Україні 40–50% заробітної плати виплачується працівникам за різними тіньовими схемами. Має місце практика вирівнювання офіційних заробітних плат між працівниками різної кваліфікації, встановлення усім категоріям працівників, починаючи від найпростіших професій і до рівня топ-менеджменту, посадових окладів (ставок) на рівні мінімальної заробітної плати. Особливо це поширено на підприємствах, установах та організаціях, що не входять до сфери галузевих угод.

З метою мінімізації витрат та отримання максимального прибутку, із значною кількістю працівників роботодавці взагалі не укладають трудові угоди. Внаслідок несплати податків та внесків із тіньових доходів, Державний бюджет, Пенсійний та інші страхові фонди країни втрачають мільярди гривень надходжень, а працівники залишаються без належного соціального захисту та гідного пенсійного забезпечення у майбутньому.

Участь у неформальному секторі економіки, як правило, має вимушений характер, оскільки неформальна зайнятість є найбільш доступною та не висуває високих професійно-кваліфікаційних вимог до працівників і не передбачає процедур відбору та оформлення. Заради справедливості, слід відмітити, що здатність неформального сектору економіки створювати робочі місця, забезпечувати дохід та задовольняти споживчий попит відіграє певну позитивну роль у стабілізації соціально-економічної ситуації та підтриманні рівня життя населення країни. Разом з тим, неформальний сектор не спроможний забезпечити ефективне використання наявного трудового потенціалу. Зайняті в ньому працівники повністю виключені з системи державного соціального страхування та не захищені нормами трудового законодавства. Тривала зайнятість у неформальному секторі економіки призводить до поступової руйнації трудового потенціалу – втрати працівниками професійно-кваліфікаційних навичок, зниження їхнього матеріального та культурного рівня. Оскільки людські ресурси є найбільш цінною складовою національної економіки, при формуванні державної політики слід врахувати як негативний, так і позитивний вплив неформальної зайнятості на соціально-економічні процеси в країні. При розробці будь-яких економічних програм, серед потенційних загроз національній безпеці України, в тому числі, слід обов'язково враховувати й трудоресурсну небезпеку та прогнозувати можливі соціально-економічні наслідки від втрати трудового потенціалу, передбачивши шляхи їх подолання або мінімізації в контексті національної соціальної та економічної безпеки.

Водночас, не варто недооцінювати і певну позитивну роль неформальної зайнятості у забезпеченні населення додатковими робочими місцями, підвищенні рівня доходів, розширенні виробництва товарів та надання послуг, створення бази для розвитку малого бізнесу. На певних циклічних етапах економічного розвитку країни, неформальна зайнятість пом'якшує наслідки різкого падіння рівня життя та зростаючого без-

робіття. Крім цього, неформальний сектор економіки дозволяє багатьом людям обрати зручний режим роботи.

Поряд з цим, неформальний сектор економіки породжує низку гострих проблем соціального характеру. Перш за все, він створює додаткові умови для криміналізації суспільства. Крім того, зайняті у неформальному секторі економіки перебувають поза сферою державного контролю за дотриманням соціальних гарантій та умов праці. Зайнятість у неформальному секторі, передусім, такими видами діяльності, як дрібна торгівля чи надання різних послуг приватним особам, призводить до часткової втрати кваліфікації та професійних навичок. Нерегулярний характер зайнятості відучує працівника від систематичної роботи. У підсумку, все вищезазначене спричиняє декваліфікацію значної частини працівників зайнятих у неформальному секторі економіки, особливо молоді. Водночас, діяльність неформального сектору ускладнює контроль за якістю вироблених товарів та наданих послуг, що в свою чергу, може мати негативні наслідки для споживачів. І насамкінець, як вже зазначалося нами раніше, через приховування доходів від оподаткування державні фінанси недоотримують значні кошти.

Попри всю позитивну роль, яку, на перший погляд, відіграє зайнятість у неформальному секторі економіки на нинішньому етапі соціально-економічного розвитку України, наявні недоліки цього явища вимагають трансформації державної політики щодо підвищення ефективності використання трудового потенціалу населення, яке перебуває у стані неформальної зайнятості. Як засвідчує досвід країн з масовою неформальною зайнятістю, вона не зникає автоматично по мірі створення робочих місць у формальному секторі економіки.

Нині певна частка роботодавців Україні має прямий економічний зиск від несвоєчасної виплати заробітної плати або виплати її в розмірах менших, ніж передбачено законодавством; здійснення виплат «в конвертах»; не оформлення трудових відносин. Водночас, порушуються права працюючого населення та підривається стабільність функціонування фінансової системи держави.

Слід зазначити, що серед усіх європейських країн, в Україні застосовуються найнижчі норми штрафних санкцій за порушення законодавства про працю, в тому числі за несвоєчасність виплати заробітної плати або виплату її не в повному обсязі, дотримання мінімальних державних гарантій.

Міжнародною конфедерацією профспілок (МКП) було проведено дослідження у 139 країнах світу за 97 різними критеріями. Згідно з оприлюдненим звітом, за підсумками 2014 року Україна потрапила до списку країн в яких нічим не гарантовані права працюючих громадян. За результатами моніторингу за період з травня 2013 року до березня 2014 року Україна, поруч з Сирією, Суданом, Сомалі, Палестиною, Лівією і Центральноафриканською Республікою, опинилася в групі країн з позначкою «5+», що вказує на відсутність будь-якої гарантії прав через порушення принципу верховенства права. Також, згідно з методологією дослідження, у цих країнах має місце внутрішній конфлікт та (або) військові дії. Протягом останніх двох років в Україні негативний характер тенденцій не лише продовжує зберігатися, а й посилюється.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Вважаємо, що передумови успішного реформування соціальної сфери України полягають в наступному:

По-перше, у розумінні того, що нині відбувається трансформація економіки товарів в економіку людини. За цих умов, вкладення коштів в соціальну сферу слід розглядати не як витрати, а як інвестиції, передусім в інтелектуальний капітал.

По-друге, потрібно здійснювати макроекономічне прогнозування ситуації на ринку праці на період 3-5 років, у тому числі за критеріями професійної підготовки та компетентностей яких вимагатимуть від потенційних працівників роботодавці.

По-третє, не варто розглядати людину виключно як ресурс – економічний, політичний чи трудовий. Слід навчитися розуміти мотивацію та інтерес людини, в тому числі і економічний, які спонукають її до праці.

Список літератури:

1. Державна служба статистики України. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua
2. Соціалізація відносин у сері праці в контексті стійкого розвитку [Текст]: монографія / [А.М. Колот та ін.]; за наук. ред. д-ра екон. наук, проф.. А.М. Колота; Держ. вищ. навч. закл. «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана». – К.: КНЕУ, 2010. – 348 с.
3. Соціальна відповідальність у трудових відносинах: теорія, практика, регулювання ризиків [Текст]: монографія / Грішнова О.А., Міщук Г.Ю., Олійник О.О.; Нац. ун-т вод. госп-ва та природокористування. – Рівне: НУВГП, 2014. – 217 с.
4. Соціальна захищеність населення України [Текст] / О.Ф. Новікова [та ін.]; наук. Ред. О.І. Амоша; НАН України, Інститут економіки промисловості, Державний комітет статистики України. – Донецьк: ІЕП НАН України; К.: Держкомстат України, 2001 – 359 с.
5. Соціальна політика в Україні [Текст]: монографія / О.В. Макарова Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. – К., 2015. – 244 с.
6. Соціальний захист населення на сучасному етапі: стан і проблеми [Текст]: монографія / Н. П. Борецька. – Донецьк: Янтар, 2001.
7. Соціальні результати державних програм: теоретико-методологічні та прикладні аспекти оцінювання [Текст]: монографія / [Е.М. Лібанова та ін.; за ред. Е.М. Лібанової]; Нац. акад. наук України, Ін-т демографії та соц.. дослідж. ім. М.В. Птухи. – К.; Умань: Сочінський [вид], 2012. – 311 с.
8. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави [Текст]: нац. доп. / О.І. Амоша [та ін.]; заг. ред. В.М. Геєць [та ін.]; НАН України. Секція суспільних і гуманітарних наук. – К.: НВЦ НБУВ, 2009. – 687с.

Черкасов А.В., Колесник И.А.
Институт подготовки кадров государственной службы занятости Украины

СОЦИАЛЬНАЯ СФЕРА УКРАИНЫ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РЕФОРМИРОВАНИЯ

Аннотация
В статье рассматриваются проблемы социальной сферы Украины. Дается оценка эффективности государственной социальной политики. Анализируется ситуация на национальном рынке труда. Акцентируется внимание на проблеме неформальной занятости. Определяются условия эффективного реформирования социальной сферы.
Ключевые слова: социальная сфера, социальная политика, рынок труда, занятость, безработица, неформальная занятость.

Cherkasov A.V., Kolesnyk I.A.
State Employment Service Training Institute

SOCIAL SPHERE OF UKRAINE: PROBLEMS AND PERSPECTIVES OF REFORMING

Summary
The paper described the main problems of the social sphere of Ukraine. The effectiveness of social policy is evaluated. The situation in the labor market is analyzed. Characteristic features of the problems of informal employment are outlined. The effective reform of the social sphere is identified.
Keywords: social policy, labor market, employment, unemployment, informal employment.

УДК 656.078

ЛОГІСТИЧНИЙ АУТСОРСІНГ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Чукурна О.П., Більмак А.В., Іщенко Ю.С.
Одеський національний політехнічний університет

В статті розглянуто розвиток логістичного аутсорсінгу в транспортно-логістичній системи України. Проаналізовано відмінності національної логістики від глобальної логістики. Визначені принципи входження транспортно-логістичної системи України до глобальної логістичної системи. Запропоновано шляхи входження української транспортно-логістичної системи до глобального ринку логістичних послуг, в тому числі й логістичного аутсорсінгу.
Ключові слова: логістичний аутсорсінг, глобальна логістика, транспортно-логістична система.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Глобалізація міжнародної торгівлі, транснаціоналізація великих компаній та зростання обсягів виробництва товарів передбачає безперешкодне переміщення ресурсів та товарів між країнами й континентами, що можливо здійснити тільки при наявності потужної та розвиненої транспортно-логістичної інфраструктури. За своєю сутністю транспортні операції починають та закінчують будь-які переміщення, як сировини в процесі виробництва товарів, так й готових виробів та товарів при їх реалізації кінцевим споживачам. Зростаючу роль транспортно-логістичних послуг підтверджують дані UNCTAD [9], згідно з якими 63% світового обсягу накопичених інвестицій приходиться саме на сферу послуг, в якої 23,4% складають саме транспортно-логістичні послуги. В умовах глобалізації основною вимогою до транспортно-логістичної діяльності стає ефективне управління ланцюгами постачань, що неможливо здійснити без сучасних інформаційних технологій. Світові тенденції свідчать, що в сфері транспортної логістики в останні роки з'явились нові форми організації ланцюгів постачань, в яких здійснюється віртуальне управління логістичним ланцюгом на всьому шляху просування товарів до споживачів. В цьому аспекті велика роль належить логістичному аусорсінгу. Використання логістичного аутсорсінгу надає можливість планувати та керувати логістичним ланцюгом виходячи за межі національних ринків та формуючі ланцюги в глобальній економіці. Сучасні тенденції розвитку в сфері логістики впливають на усі сектори економіки країн та викликають значний науковий інтерес щодо дослідження цього питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, на які посилається автор. Дослідженням теоретико-методологічних питань розвитку логістичної діяльності присвячено багато наукових

праць закордонних та українських вчених, серед яких варто виділити наступних: М. Окландер [4], Е. Крикавський [2], Н. Чухрай [3], Кратта О.А., Чукурної О.П. [6] та ін. Враховуючи значний внесок цих науковців у розвиток концепції логістики, питання розвитку логістичного аутсорсінгу в умовах глобалізації вивчено недостатньо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Вплив глобалізації на економічні процеси країни сприяв появі нових форм організації логістичної діяльності за рахунок впровадження аутсорсінгу. Викликає значний науковий інтерес ступінь розвитку логістичного аутсорсингу в Україні та яким чином українська логістична система інтегрується до глобальної економіки. В науковій літературі цьому питанню не приділяється значної уваги. Але не можна ігнорувати вплив глобальних тенденцій на розвиток логістики. Саме тому, вибір теми дослідження є актуальним та сприятиме формуванню наукових висновків щодо ролі логістичного аутсорсінгу в умовах глобалізації та його впливу на розвито логістики в Україні.

Метою статті є дослідження розвитку транспортно-логістичної діяльності в Україні та відповідність її світовим тенденціям в сфері використання логістичного аутсорсінгу.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Логістичний аутсорсінг представляє собою діяльність з передачі певних логістичних операцій іншим посередницьким підприємства. Зазвичай, логістичний аутсорсінг впроваджують транспортні посередники. Світовий ринок послуг з логістичного аутсорсінгу представлений, в першу чергу, великими провідними логістичними компаніям, до яких відносять: DHL ((Німеччина), UPS (США), FedEx (США), ТЖ (Нідерланди), Kuehne & Nagel (Швейцарія), FM-Logistics (Франція), Schenker (Німеччина), AP Moller-Maersk (Данія), Nippon Express (Японія), Panalpina (Швейцарія) та ін. Глобальні компанії стикаються з різними логістичними обмеженнями і можливостями в різних частинах планети, тому Всесвітній банк регулярно публікує рейтинг рівня розвитку логістики по всіх країнах світу – індекс доступності логістичних послуг Logistics Performance Index (LPI) [7]. Рейтинг складається на базі опитування глобальних логістичних компаній за сукупністю наступних показників: робота митниці, наявність інфраструктури, міжнародні перевезення, логістика компетенції, можливість відстеження вантажів та швидкість й вартість доставки. Перше місце за рейтингом 2016 року зайняла Німеччина (4,23 балів з 5 можливих). Друге місце займає Люксембург (4,22), трете – Швеція (4,2), четверте – Нідерланди (4,19), п'яте – Сінгапур (4,14). Україна посідає 79 місце, Росія – на 99 місці з 155 країн рейтингу [8].

Основними факторами, що визначають попит на послуги з логістичного аутсорсінгу, є динаміка світової економіки і міжнародного товарообміну, глобалізація вантажопотоків і ускладнення схем доставки, потреби в оптимізації витрат, пов'язаних з перевезенням, зберіганням і дистрибуцією товарів. В структурі світового ринку логістичних послуг близько 55% припадає на транспортно експедиторські послуги, при чьому їх частка під впливом уповільнення темпів зростання міжнародних вантажоперевезень знижується [6].

Глобалізація сприяла виникненню глобальної логістики, яка на відмінну від національної характеризується наступними ознаками:

- міжнародна торгівля пов'язана з більшими обсягами угод, що дозволяє компенсувати високі витрати на перевезення;
- для міжнародних ринків характерний великий вплив конкуренції та більш широкі коливання попиту;
- у більшості компаній немає великого досвіду роботи в області глобальної логістики.

Основною відмінністю розвитку логістики в умовах глобалізації є використання логістичного аутсорсінгу при проектуванні й управлінні ланцюгами постачань. Логістичний аутсорсінг представляє собою покупку власником вантажів логістичних послуг, як простих (транспортування, складування, зберігання, експедирування), так і комплексних (постачання, розподіл, постачання товарів за принципом «від дверей до дверей»). В ролі аутсорсера (провайдера) логістичних послуг виступають логістичні посередники, які можуть бути представлені в наступних організаційних формах: ***First Party Logistics (1 PL)*** – автономна логістика; ***Second Party Logistics (2 PL)*** – традиційні логістичні послуги; ***Third Party Logistics (3PL)*** – традиційні та додаткові послуги; ***Fourth Party Logistics (4PL)*** – інтеграція всіх компаній, залучених в ланцюг поставок; ***Fifth Party Logistics (5PL)*** – інтернет-логістика;

Перший вид логістичного посередника – це First Party Logistics (1 PL) представляє собою автономну логістику підприємства. Основними вимогами до організаційної діяльності такого посередника є обов'язкова наявність відділу доставки, складу, митного відділу та інших структур. Активи такого посередника складаються з транспортних засобів, складських приміщень та персоналу. Основними видами діяльності є: зберігання товарів, транспортування, документальний супровід операцій, митне оформлення.

Другим видом логістичного посередника є ***Second Party Logistics (2 PL)*** – це компанії, які надають традиційні послуги з транспортування та управління складськими приміщеннями. Основними напрямками діяльності логістичних посередників типу 2PL є: транспортна логістика, експедирування вантажів, логістичний сервіс, складська логістика, митне й документальне оформлення вантажів та інформаційні послуги.

Логістичні посередники типу 2PL починають впроваджувати сучасні інформаційні сервіси, які сприяють відстежуванню вантажів на шляху їх просування від виробника до споживача. Інформаційна логістична складова у таких посередників значно зростає, що впливає на виникнення нематеріальних активів у такого типу підприємств. Основними видами логістичної діяльності 2PL – посередників є: інформаційні послуги, супровід вантажів, документальне оформлення вантажів та ін.

Третій вид логістичного посередника ***Third Party Logistics (3PL)*** надають традиційні та додаткові послуги. Однак, в даному випадку, логістична система виходить за межі простого транспортування товарів і передбачає надання

додаткових послуг, які крім традиційного складування припускають проміжне зберігання вантажу, його перевалку, а також проектування й розробку інформаційних систем, використання послуг субпідрядників. Всі послуги можуть надаватися як окремо, так і в комплексі. Основною відмінністю логістичного оператора 3PL від попередніх є делегування послуг з логістичного аутсорсінгу іншим логістичним посередникам, а саме посередникам типу 2PL. Основні функції, які виконує логістичний посередник типу ***Third Party Logistics (3PL)*** представлено в таблиці 1.

Таблиця 1

Основні функції логістичного посередника Third Party Logistics

Third Party Logistics (3PL)	– це оператор мультимодального перевезення, який забезпечує повний комплекс складських, митних, страхових та інформаційних послуг
Напрямки діяльності	– організація схем доставки; – вибір перевізників, експедиторів та інших контрагентів; – митне декларування; – підготовка документації для експорту, імпорту й фрахтування; – перевірка й відстежуванню рахунків на оплату послуг; – складування й вантажоперевезення; – оформлення договорів з контрагентами; – консолідація, сортування, маркування та інші операції; – моніторинг діяльності контрагентів; – страхування вантажів; – інформаційні послуги.

Четвертим видом логістичного посередника є ***Fourth Party Logistics (4PL)***, який є інтегратором всіх компаній, залучених в ланцюг поставок. 4PL -провайдер вирішує завдання, що пов'язані з плануванням, управлінням та контролем всіх логістичних процесів компанії-клієнта, з урахуванням довгострокових стратегічних цілей. Завданнями 4PL – провайдера є наступні: оперативне, тактичне й частково стратегічне планування та оптимізація ланцюжків поставок; інтеграція інформаційно-технологічних систем; стратегічне планування логістичних інформаційних мереж.

4PL – провайдери здійснюють свою діяльність в глобальній економіці, займаючись формуванням глобальних логістичних ланцюгів. Вони частково виконують функції фізичного розподілу товару на певному етапі його доведення до кінцевого споживача в рамках логістичного ланцюга. Загалом, 4PL – провайдери займаються формування ланцюгів постачань та залучення інших видів логістичних посередників (2 PL та 3 PL) до ланцюжка постачань. Функціями, які виконує 4PL – провайдер, є наступні: планування використання транспорту; планування та оптимізація маршрутів; стеження і маршрутизація; управління складами і запасами; управління доходами; управління документопотоком; додаткові послуги; лізинг кадрів; фінансові послуги і консалтинг.

П'ятий тип логістичного посередника – це ***Fifth Party Logistics (5PL) – інтернет-логістика***. Цей тип логістичного оператора є притаманним суто для умов дії в глобальній економіці. ***Fifth Party Logistics (5PL)*** – це система, що представляє собою планування, підготовку, управління та контроль за всіма етапами логістичного процесу за допомогою електронних засобів інформації. Цей тип посередників, на відміну, від попередніх, взагалі не займається фізичним розподілом товару до кінцевого споживача. Він організує всіх логістичних посередників внутрі логістичного ланцюга та здійснює управління інформаційними та матеріальними потоками. 5PL – провайдери використовують Інтернет в якості єдиної віртуальної площадки для виконання повного спектра логістичних послуг. Практично, цей вид посередників, всі логістичні функції з доведення товару до кінцевого споживача віддає на логістичний аутсорсінг.

В структурі світового транспортно-логістичного ринку, частка ринку логістичного аутсорсінгу складає – 64,3% (рис. 1.). Це досить вагомий показник, який свідчить про світову тенденцію домінування використання послуг з аутсорсінгу та перехід логістики за національні межі.

Рис. 1. Частка логістичного аутсорсінгу в структурі ринку транспортно-логістичних послуг [5, с. 55]

Розглянемо структуру логістичних послуг з аустсорсінгу в Україні та тенденції, які притаманні українському ринку транспортних логістичних послуг. В сьогоденні в Україні рівень розвитку економіки дозволяє зробити висновки щодо високого рівня організації логістичної діяльності на підприємствах. Проте, прогресивні форми організації логістики, які передбачають використання логістичного аутсорсінгу, представлені в діяльності тільки 1PL-, 2PL-, та 3PL – провайдерів. Схема організації логістичної діяльності з використання схеми логістичного аутсорсінгу за типом 2PL-провайдера, використовують в своєї діяльності майже 89% українських підприємств (рис. 2.).

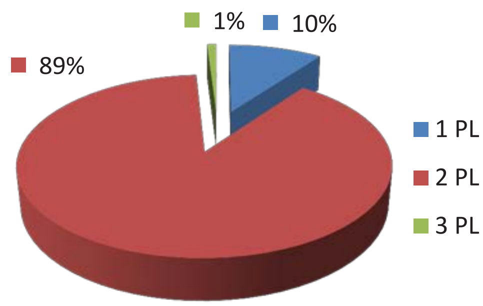

Рис. 2. Структура логістичних посередників в Україні за видами логістичного аутсорсінгу [5]

Особливостями розвитку ринку логістичних послуг в Україні на відміну від світових тенденції, є наступні: вузький перелік логістичних послуг; наявність невеликих компаній, які обслуговують локальні ринки з невеликими обсягами вантажоперевезень; великі організації, орієнто-

вані на міжнародні маршрути; відсутність 5PL і 4PL – провайдерів; тривалість проведення експортної операції (Україна – до 30 днів, Шанхай – до 20 днів, Берлін – 6 днів, Амстердам -5 днів).

Аналіз статистичної інформації щодо розвитку транспортної логістики в Україні, дозволив зробити висновки щодо падіння їх обсягів. Це підтверджується даними Держкомстату Україні [1]. Якщо розглянути статистичні дані Держкомстату України відносно обсягів перевезень, то стає очевидним, що загальний вантажообіг країни, починаючи з 2008 року значно знижується (рис. 3).

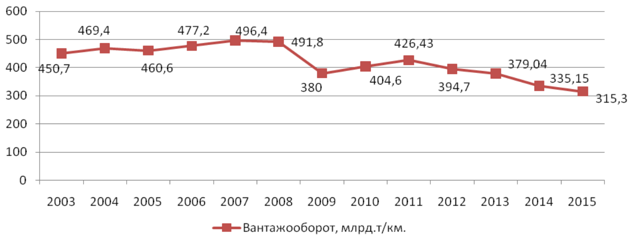

Рис. 3. Загальний вантажообіг в України за усіма видами транспорту за 2003-2015рр. (млрд. т/км.) [1]

Висновки і пропозиції. Логістичний ринок України знаходиться в стадії формування, але має значний потенціал, для реалізації якого необхідне спрощення процедур торгівлі та вдосконалення транспортного й складського обслуговування. Логістика в Україні розвивається відповідно до світових тенденцій, але з логістичних провайдерів, які використовують логістичний аутсорсінг в країні присутні та здійснюють свою діяльність тільки 1PL-, 2PL-, та 3PL – провайдери. Темпи розвитку логістичного ринку в Україні нижче в порівнянні зі світовими темпами розвитку цієї галузі. На вітчизняному логістичному ринку діє близько 40 фірм [6]. Більшість з них – це потужні логістичні оператори світового масштабу, а саме: Кюне і Нагель Україна, Рабен Україна, Фіге України, ЖЕФКО України, Шенкер, UPS, TNT, DHL та ін. Одиночну конкуренцію їм складають вітчизняні підприємства, такі як НВК («українські вантажні кур'єри»), «ТБН Логістик Україна», «Рапід», компанії експрес-доставки «Нова Пошта», «Автолюкс», «Гюнсел» та ін. Кон'юнктура ринку перспективна, в той же час спостерігається тенденція посилення конкуренції. Поряд з цим існує дефіцит якісних і недорогих логістичних послуг.

Процес входження української логістично-транспортної системи до глобального ринку логістичних послуг, в тому числі й послуг логістичного аутсорсінгу, повинен супроводжуватися відповідністю наступним цілям:

· Спрощення процедур міжнародної торгівлі за рахунок зниження або повного скорочення заходів щодо тарифного і нетарифного регулювання торгівлі й створення зон вільної торгівлі або інтеграційних об'єднань між країнами.

· Оптимізація логістичної інформаційної системи при транскордонному співробітництві країн за рахунок впровадження і повного переходу на використання новітніх інформаційних логістичних систем. Наприклад, системи єдиного вікна.

· Впровадження в логістичну діяльність транспортних посередників інноваційних інформаційних логістичних систем, які дозволяють планувати та повністю керувати вантажопотоками й усунути корупцію, а також припинити затримку вантажів при проходженні їх через митні кордони.

· створення необхідних умов для розвитку мультимодальної платформи «електронна логістика», для чого необхідно розробити єдиний інформаційний майданчик для обміну даними, який може працювати на базі ERP- системи. Це створить необхідні умови для входження в українську транспортно-логістичну систему 5PL і 4PL – провайдерів та сприятиме інтеграції логістичної системи країни до глобальних логістичних систем.

Список літератури:

1. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/
2. Крикавський Є.В. Нова парадигма логістики: стратегічний статус // Наукові праці ДонНТУ. Серія Економічна, № 4 (48), 2014. – С. 240-247.
3. Крикавський Є.В. Логістика: компендіум і практикум: навч. посіб. / Крикавський Є.В., Чухрай Н.І., Чорнописька Н.В. – К.: Кондор, 2006.
4. Окландер М.А. Логістична система підприємства: [Монографія] / Окландер М.А. – Одеса: Астропринт, 2004. – 312 с.
5. Таможенные аспекты логистики: Практические рекомендации по организации работы грузового таможенного комплекса с использованием механизма «единого окна»/ Баязитов Л.Р., Егоров А.Б., Платонов О.И., Шейко А.П. – Киев: АЛЛЕГО-ПЛАСКЕ, 2009. – 568 с., с. 55.
6. Чукурна О.П. Розвиток транспортної логістики України в умовах глобалізації // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки, № 4, Т. 2 (238), 2016. – 276-280 с.
7. Trade logistics the global economy// [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://wb-lpi-media.s3.amazonaws.com/LPI_Report_2016.pdf
8. The world bank // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lpi.worldbank.org/international/global
9. World Investment Report 2015 / UNCTAD / United Nations, New York and Geneva, 2015 – 56 p.

Чукурна Е.П., Бильмак А.В., Ищенко Ю.С.
Одесский национальный политехнический университет

ЛОГИСТИЧЕСКИЙ АУТСОРСИНГ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Аннотация
В статье рассмотрено развитие логистического аутсорсинга в транспортно-логистической системы Украины. Проанализированы различия национальной логистики от глобальной логистики. Определены принципы вхождения транспортно-логистической системы Украины в глобальную логистическую систему. Предложены пути вхождения украинского транспортно-логистической системы в глобальный рынок логистических услуг, в том числе и логистического аутсорсинга.
Ключевые слова: логистический аутсорсинг, глобальная логистика, транспортно-логистическая система.

Chukurna E.P., Bilmak A.V., Ishchenko Ju.S.
Odessa National Polytechnic University

LOGISTICS OUTSOURCING IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION

Summary
The article considers the development of logistics outsourcing in the transport and logistics system of Ukraine. The analyzed the differences of the national logistics of global logistics. The determined principles of entering the transport and logistics system of Ukraine in the global logistics system. Suggested ways joining Ukrainian transport and logistics system in global market of logistics services, including logistics outsourcing.
Keywords: logistics outsourcing, global logistics, transport and logistics system.

УДК 658.8

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ БРЕНДИНГОВИХ СТРАТЕГІЙ ПІДПРИЄМСТВ

Шамановська Г.В.
Миколаївський міжрегіональний інститут розвитку людини «Україна»

В статті доведено необхідність аналізу ефективності брендингових стратегій підприємства, визначено особливості такого аналізу, а також розкрито основні наукові підходи до оцінки ефективності брендингових стратегій підприємств та здійснено порівняння цих підходів.
Ключові слова: ефективність, аналіз, оцінка, брендинг, брендингова стратегія, бренд-менеджмент, управління брендингом.

Постановка проблеми. Брендинг підприємства, як і будьзякий інструмент маркетингу, потребує оцінки ефективності його використання, оскільки саме за результатами такої оцінки можна зробити висновки про ефективність брендингової стратегії, виявити її недоліки та розробити напрями її удосконалення. Актуальність теми даної статті полягає в тому, що сучасних умовах господарювання, коли більшість підприємств функціонує в умовах обмеженості фінансових ресурсів, витрати на формування брендингової стратегії повинні в майбутньому окупитися, а також принести підприємстві відповідні результати у вигляді збільшення кількості клієнтів, зростання частки ринку підприємства та покращання фінансових результатів його господарської діяльності.

Питання оцінки економічної ефективності завжди розглядалися в сукупності з соціальною ефективністю, що зумовило розвиток теорії соціально-економічної ефективності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження ефективності брендингових стратегій підприємств здійснювали багато зарубіжних та вітчизняних дослідників, серед яких варто виділити наукові праці Аакера Д. [1], Багієва Г.Л. [2; 3], Боброва Є.А., Катенева В.І. [3], Мелентьєвої Н.І. [4], Перція В. [5; 6], Тамберга В. [7], Тихонової Н.С. [8], Томілової М.В. [9], Хотинської Г.І. [10] та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Основні положення і методи оцінки ефективності брендингу ґрунтуються на теорії ефективності, а також теорії соціально-економічної ефективності. Ефективність є характеристикою якості функціонування системи, об'єкта чи виду діяльності і знаходиться як відношення ефекту / результату діяльності до витрат, пов'язаних з цією діяльністю.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є виявлення значення аналізу ефективності брендингових стратегій, а також розкриття основних підходів до оцінки ефективності брендингових стратегій підприємств.

Виклад основного матеріалу. Оцінка ефективності діяльності дозволяє відбирати найбільш

раціональні методи управління і витрачання ресурсів. Теорія ефективності в Україні почала розвиватися в 20-30-ті роки минулого століття.

Тоді основним фокусом в теорії ефективності був пошук оптимальних методів управління виробничими системами, підвищення їх ресурсоотдачі. Тому, в основному, досліджувалися питання кількісної оцінки ефектів і ефективності виробничих систем.

Саме такий підхід використовується в теорії маркетингу для оцінки ефективності маркетингових витрат. Відповідно до теорії оцінки ефективності маркетингу, розрізняють економічну, комунікативну і психологічну ефективність маркетингу, а також соціальні ефекти від маркетингової діяльності.

Досліджуючи основні наукові підходи до оцінки ефективності брендингових стратегій підприємства, зазначимо, що Багієв Г.Л. та ін. розглядають кілька видів ефективності в залежності від її змісту:

– еффектівность дії, обміну;

– еффектівность як відповідність плану, зразком;

– еффектівность як оцінка задоволеності поведінкою системи;

– еффектівность як показник рівня задоволеності виконання функцій соціально-економічної системи в умовах становлення і розвитку ринкових відносин [2; 3].

В цілому, більшість авторів пропонують розраховувати економічну і комунікативну ефективність маркетингових комунікацій, розглядаючи комунікативну ефективність провідним видом ефективності.

Найбільш загальний узагальнений підхід до оцінки ефективності маркетингових комунікацій представлений в роботі Мелентьєвої Н.І. [4].

Вона вказує, що багато фахівців заперечують можливість об'єктивного і точного визначення ефективності реклами, оскільки існує ефект запізнювання (довгостроковий вплив реклами на покупку), а також неможливість оцінки впливу інших факторів, крім реклами, на продажу. У зв'язку з цим, на думку Мелентьєвої Н.І., для оцінки ефективності реклами повинен використовуватися цільовий підхід, який передбачає, що рекламодавець повинен ставити перед собою конкретні цілі, які він збирається досягти в результаті реклами. Якщо цілі виконані, реклама вважається ефективною.

Мелентьєва Н.І. виділяє три основні групи показників, що характеризують рекламний ефект і ефективність:

– економічні: додатковий товарообіг і прибуток, частка витрат на рекламу, виражена в розрахунку на одного клієнта, розмір витрат на рекламу і т.п.;

– неекономічні: кількість осіб, залучених за допомогою реклами, кількість покупок завдяки рекламі, кількість опублікованих оголошень, ступінь залучення уваги, емоційний ефект і т.п.;

– показники, за допомогою яких можна дати умовну оцінку ефекту реклами: вартість доведення реклами до одного індивідуума з цільової групи, відсоток цільової групи впливу, що припадає на одиницю грошових витрат, кількість осіб з числа опитаних покупців, які назвали мотивом покупки конкретний вид реклами і т.п. [4, с. 112].

В цілому, погоджуючись з точками зору, представленими вище, необхідно узагальнити їх і сформулювати загальний методичний підхід до оцінки ефективності брендингу. На нашу думку, слід розрізняти два види ефективності витрат на брендинг – економічну та комунікативну. Економічна ефективність розраховується як відношення прибутку від приросту виручки (товарообігу), отриманого за рахунок брендингу, до витрат на брендинг.

Практика рекламної діяльності показує, що розрахунок економічної ефективності практично не реалізуєма, оскільки виділити ефект від реклами/брендингу в загальному прирості виручки не представляється можливим. На виручку впливають не лише витрати на рекламу, але і безліч інших чинників, ідентифікація яких може бути утруднена. Крім того, на стабільному насиченому ринку взагалі може не існувати кореляції між виручкою і витратами на рекламу.

Тому зазвичай професіонали більш довіряють оцінці комунікативної ефективності брендингу/реклами. Відповідно, при постановці цілей реклами використовуються показники комунікативної ефективності: приріст показника впізнаваності торгової марки (бренду); приріст числа клієнтів в результаті рекламної кампанії.

Разом з тим, для оцінки ефективності брендингу абсолютно недостатньо оцінити лише економічні та комунікативні показники [5; 6]. Практика показує, що найважливішими показниками для оцінки ефективності брендингу є стратегічні маркетингові показники, до яких відносять динаміку ринкової частки, задоволеності і лояльності клієнтів, які характеризують ефективність рекламних інвестицій в довгостроковому періоді. Ці показники частіше всіх використовуються для формулювання цілей реклами, оскільки забезпечують стратегічні (тобто довгострокові) конкурентні переваги на ринку.

Слід також зазначити, що на висококонкурентних ринках, де йде активна боротьба між кількома продавцями, витрати на рекламу/брендинг можуть формуватися за принципом «не менше, ніж у конкурента». Іншими словами, буде йти боротьба між рекламними бюджетами, а, отже, показники економічної та комунікативної ефективності не будуть визначати рівень витрат на рекламу. Фірма буде витрачати на рекламу стільки ж, а то й більше, ніж конкурент, навіть якщо це не буде ефективно з економічної точки зору.

На думку Тихонової Н.С., система показників для контролінгу ефективності брендингу повинна включати наступні групи показників:

– показники поточної економічної ефективності витрат на брендинг;

– показники комунікативної ефективності витрат на брендинг;

– показники стратегічної ефективності витрат на брендинг;

– показники порівняльної економічної ефективності витрат на брендинг.

При цьому основним підходом до визначення пріоритетів в системі даних показників повинен бути прийнятий ситуаційний підхід. Іншими словами, в залежності від ринкової ситуації та цілей компанії на конкретний момент часу в якості більш-менш важливих показників ефективності брендингу можуть бути прийняті різні їх групи.

На думку Тихонової Н.С., в загальному випадку ієрархія важливості показників системи контролінгу ефективності брендингу виглядає наступним чином:

– сістема контролінгу ефективності брендингу;

– показники стратегічної ефективності витрат на брендинг;

– показники поточної економічної ефективності витрат на брендинг;

– показники порівняльної економічної ефективності брендинг;

– показники комунікативної ефективності витрат на брендинг [8, с. 161].

У зв'язку з вищевикладеним, нами було виділено основні інструменти оцінки ефективності брендингу підприємства:

– аналіз співвідношення показників приросту виручки і витрат на брендинг / рекламу;

– аналіз співвідношення показників приросту числа клієнтів і витрат на рекламу;

– аналіз співвідношення показників приросту впізнаваності бренду і витрат на брендинг;

– аналіз співвідношення показників приросту ринкової частки компанії і витрат на брендинг;

– аналіз динаміки питомих витрат на рекламу (витрат на одного залученого клієнта);

– аналіз рекламних бюджетів компанії та її конкурентів;

– аналіз динаміки ринкових часток і рекламних бюджетів компанії та її конкурентів;

– аналіз динаміки ринкової вартості бренду (бренд-капіталу).

Поряд з витратним підходом, до оцінки вартості бренду застосовуються методи, засновані на принципі інтеграції основних факторів, що впливають на вартість бренду – це сила бренду і прибуток, яку забезпечує бренд. Розглянемо їх детальніше:

1. Метод агентства Intebrand. Відповідно до цього методу, оцінка вартості ґрунтується на прибутку, який бренд забезпечить в майбутньому. Проводиться прогноз чистого прибутку для конкретного напряму бізнесу компанії. З цієї суми прибутку віднімаються матеріальні активи.

Залишок оцінюється як нематеріальні активи, які включають патенти, лояльність споживачів і вартість бренду. Потім виділяється з цього залишку частина, що належить лише бренду. Для цього здійснюються маркетингові дослідження та інтерв'ю з топ-менеджментом, що дозволяє визначити силу бренду і оцінити ризик прогнозованого прибутку.

Це здійснюється шляхом аналізу: лідерства бренду на тому чи іншому секторі ринку;

– стабільності бренду;

– частки охоплення ринку;

– характеру інтернаціональності бренду (міжнародний, національний, регіональний бренди);

– динаміки продажів бренду;

– маркетингової підтримки бренду;

– правового захисту бренду [9, с. 18].

2. Згідно з методом сумарних витрат проводиться розрахунок всіх витрат зі створення і просування бренду: витрати на дослідження і розробку, художнє рішення і упаковку, юридичну реєстрацію і захист, витрати на рекламу, вартість просування і зв'язку з громадськістю, включаючи фактор дисконтування.

3. Метод залишкової вартості передбачає, що величина бренд-капіталу визначається як різниця між поточною ринковою ціною фірми і вартістю матеріальних, фінансових і нематеріальних активів, які не відносяться до бренду.

4. За методом звільнення від роялті, оцінка бренд-капіталу проводиться на основі величини відрахувань від роялті, які отримує компанія за право використання бренду. Відрахування розраховуються, як правило, від обсягу продажів.

5. Метод рекламного агентства Young & Rabicam передбачає, що бренд-капітал визначається шляхом дослідження бренду із застосуванням анкети, що складається з 32 тематичних питань та комплекту з 4-х показників (диференціація, релевантність, повага, розуміння) [10, с. 97].

6. Згідно з методом Equi Trend фірми Total research, для оцінки вартості бренду використовуються дані тривалих спостережень. Метод заснований на трьох узагальнюючих показниках марочного капіталу (помітність, сприймається якість, задоволеність користувача) і дає можливість підійти до оцінки сили бренду з боку споживача.

7. Метод Аакера грунтується на виборі комплексу показників, які отримують за допомогою кількісного (статистичні моделі) аналізу і вивчення практичних ситуацій (кейсів) про коливання розмірів цінової премії. Метод враховує досвід інших фірм у визначенні вартості брендів. Виділяється «десятка показників капіталу бренду»:

– показники прихильності (цінова премія, задоволеність споживача / лояльність до бренду);

– показники сприйманої якості / лідерства бренду (сприймається якість, лідерство / популярність);

– показники асоціації / диференціації (сприйнята цінність, індивідуальність бренду, асоціації з організацією);

– показники ринкової поведінки (частка ринку, ринкова ціна і наочність бренду в дистрибутивної мережі) [1].

Отже, ми дійшли висновку, що вартість бренду можна вважати найважливішим стратегічним показником ефективності брендингу. Комунікативна ефективність брендингу визначається такими показниками, як впізнаваність (поінформованість), число звернень після реклами.

Психологічна ефективність брендингу визначається показниками задоволеності покупця і його лояльності бренду, а також стосовно бренду.

Відповідно до вищесказаного, структура розширеної метрики ефективності брендингу виглядає наступним чином:

– обізнаність про бренд;

– задоволеність брендом;

– лояльність до бренду;

– залученість до бренду [7, с. 240].

Отже, оцінка ефективності брендингу повинна грунтуватись на аналізі витрат на формування брендингової стратегії, та ефективності її використання.

Висновки і пропозиції. Таким чином, нами було проаналізовано основні наукові підходи до оцінки ефективності брендингу підприємства. Було зазначено, що найбільш ефективною методикою визначення ефективності брендингу є порівняння витрат на його розробку та доходів, отриманих внаслідок його впровадження на під-

приємстві. Перспективами подальших розвідок у визначеному напрямі є розробка напрямів підвищення ефективності брендингу в діяльності підприємств з метою збільшення рівня їх конкурентоспроможності як на внутрішньому, так і на зарубіжних ринках збуту.

Список літератури:

1. Аакер Д. Бренд-лидерство: новая концепция брендинга / Д. Аакер, Э. Йохимштайлер. – М.: Издательский дом Гребенникова, 2003. – 380 с.
2. Багиев Г.Л. Экономика маркетинга.– СПб.: Изд-во СПбГУЭФ, 2005. – 207 с.
3. Багиев Г.Л., Боброва Е.А., Катенев В.И. Оценка эффективности взаимодействия субъектов в рыночных сетях. Препринт. – СПб.: Изд-во СПбГУЭФ, 2006. – 319 с.
4. Мелентьева Н.И. Организация и планирование бизнес-коммуникаций: методология и методика. – СПб.: Изд-во СПбГУЭФ, 2005. – 219 с.
5. Перция В. Анатомия бренда. – М.: Вершина, 2007. – С. 288.
6. Перция В.Н. Брендинг: курс молодого бойца. – С-Пб: Издательство Питер, 2005. – 208 с.
7. Тамберг В. Бренд: Бойова машина бізнесу. – М.: «Олімп-бізнес», 2005. – С. 240.
8. Тихонова Н.С. Брендинг территории и оценка его эффективности. Автореферат на соиск. уч. ст. к.э.н., – СПбГУЭФ, 2007. – 411 с.
9. Томилова М.В. Модель имиджа организации / М.В. Томилова // Маркетинг. – 2014. – № 1. – С. 11-19.
10. Хотинская Г.И. Нематериальные активы как фактор повышения конкурентоспособности компании: финансово-экономический аспект / Г.И. Хотинская // Маркетинг в России и за рубежом. – 2012. – № 5 (55). – С. 94-100.

Шамановская А.В.
Николаевский межрегиональный институт развития человека «Украина»

ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ БРЕНДИНГОВЫХ СТРАТЕГИЙ ПРЕДПРИЯТИЙ

Аннотация
В статье доказана необходимость анализа эффективности брендинговых стратегий предприятия, определены особенности такого анализа, а также раскрыты основные научные подходы к оценке эффективности брендинговых стратегий предприятий и проведено сравнение этих подходов.
Ключевые слова: эффективность, анализ, оценка, брендинг, брендинговая стратегия, бренд-менеджмент, управление брендингом.

Shamanovska H.V.
Mykolaiv Interregional Institute of Human Development «Ukraine»

EFFICIENCY MARK OF BRANDING STRATEGIES OF THE ENTERPRISE

Summary
The article proves the necessity of analyzing the effectiveness of branding strategies of the enterprise, defined features of this analysis, and a summary of scientific approaches to evaluating the effectiveness of branding strategies for companies and compared these approaches.
Keywords: efficiency, analysis, evaluation, branding, brand strategy, brand management, branding management.

УДК 658.8

РОЗВИТОК ТА СТАНОВЛЕННЯ БРЕНДИНГУ В УКРАЇНІ

Шамановська Г.В.
Миколаївський міжрегіональний інститут розвитку людини «Україна»

В статті розкрито сутність брендингу, його значення, а також окреслено основні етапи його розвитку як в світі, так і в Україні. Наведено характеристику кожного етапу розвитку брендингу та його особливості. Запропоновано основні напрями та перспективи розвитку брендингу в Україні.
Ключові слова: маркетинг, концепція маркетингу, торгова марка, брендинг, бренд-менеджмент, брендингова стратегія, конкуренція, позиціонування.

Постановка проблеми. Сьогодні ми спостерігаємо перерозподіл світових ринків, тотальну глобалізацію економіки, посилення конкуренції, поглиблення спеціалізації країн, зміну джерел забезпечення конкурентоспроможності.

Безумовно, такі процеси відобразилися на розвитку теоретико-методичних підходів у маркетингу. Крім традиційних еволюційних концепцій маркетингу, виникають нові концепції, такі, як маркетинг партнерських стосунків, маркетинг мережевої взаємодії, холістичний маркетинг та ін. У той же час в умовах, коли серед ключових факторів успіху підприємств виокремлюють відносини зі споживачами, персонал та нематеріальні активи, концепція брендингу набуває більшого значення і стає відповіддю на потреби в нових формах забезпечення конкурентоспроможності товарів та послуг.

Питання брендингу є особливо актуальними сьогодні, з огляду на стан українського ринку, на якому велику конкуренцію складають світові бренди, ускладнюючи можливості для розвитку вітчизняних. Тому важливо визначити основні етапи розвитку брендингу у світі та зокрема в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження в напрямку розвитку брендингу, який є нематеріальним активом компаній, проводилися такими вченими, як Аакер Д. [1], Гончаренко Ж.В., Радченко Є.А., Сабирова І.М. [2], Кочергіна А.К., Фангманн Г.О. [3], Харчук О.А. [4], Рижко І.В. [5] та інші. Дослідники розкривають сутність брендингу, пропонують методологічні підходи до його формування.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У цих наукових працях висвітлено питання щодо сутності та значення брендингу в діяльності підприємств, а також проаналізовано основні етапи його розвитку у світі. Проте я вважаю, що необхідно також дослідити особливості розвитку брендингу в Україні та виявити перспективи розвитку цього процесу.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження сутності та значення брендингу в діяльності підприємств, а також основних етапів його розвитку задля прогнозування подальшого його розвитку в Україні.

Виклад основного матеріалу. Бренди в сучасній економіці – це глобальні комунікатори, що сполучають продавців, товари і покупців, це емоційний індивідуальний образ товару (послуги) або компанії, що відображає його унікальні риси і характеристики.

В даний час ще не склалося загальноприйнятого визначення бренду. Бренд – інтелектуальна частина товару (послуги), що володіє стійкою позитивною комунікацією зі споживачами і надає в їх очах товару (послуги) додаткову цінність (вартість). Бренд – це не сам продукт, а його обіцянка. В даний час під брендом розуміють сукупність як матеріальних, так і нематеріальних категорій, які формують у споживача позитивний імідж товару (послуги) або компанії і викликають бажання придбати товар з конкретним маркуванням, зробивши такий вибір з різномаїття пропозицій.

Бренди мають досить серйозну матеріальну силу, щоб впливати не лише на свідомість або відчуття споживача, його духовне життя, а й формувати повсякденне життя як окремих соціальних груп, так і суспільства в цілому. Кордонів між визначеннями бренду як доданої вартості, як системи цінності, як образу в індивідуальній свідомості покупця не існує.

Брендинг є комплексним впливом на споживача різних елементів просування (реклами, зв'язків з громадськістю, стимулювання збуту, прямого маркетингу, фірмового стилю, спеціальних подій і т.д.), спрямованим на формування у свідомості споживчої аудиторії цілісного та сталого способу, що ідентифікує торгову марку і відрізняє її від конкурентів на ринку (рис. 1) [4, с. 415].

На продуктивність підприємства і ефективність реалізації стратегії його розвитку впливає цілий ряд факторів. Один з ключових чинників – прихильність споживачів до бренду підприємства. Ступінь, в якій клієнти лояльні до бренду підприємства, прямо впливає на стабільність і зростання його доходів і прибутку протягом три-

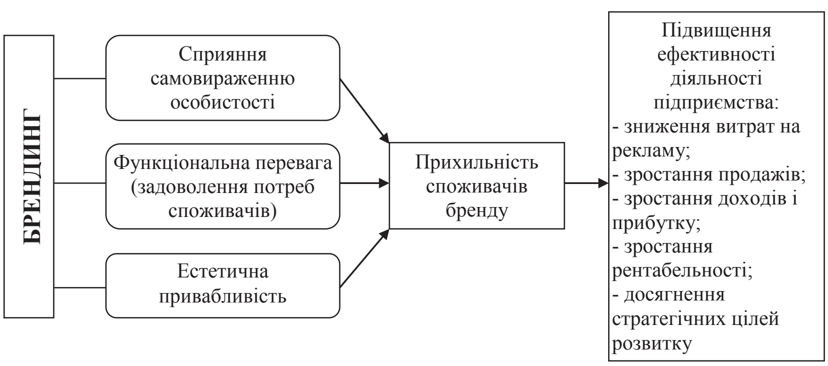

Рис. 1. Схема впливу брендингу на ефективність діяльності промислового підприємства [4, с. 415]

валого періоду часу, ефективно захищаючи його від загрози з боку конкурентів (рис. 1).

Вважається, що історія брендингу почалася з часів винаходу клейма на виробах, яке ставили на своїх товарах стародавні ремісники (в першу чергу, гончарі й муляри). Клеймо було символом майстра, який виготовив товар, і символом якості товару. Перші варіації клейма зустрічаються на древній китайській порцеляні, на глиняних глечиках Стародавньої Греції та Риму, на товари з Індії. Таким чином, походження перших брендів – 13 століття до н.е.

Наступним важливим етапом в історії створення торгових марок є середньовіччя, коли майже кожен поважаючий себе ремісник ставив власний торговий знак на товарі. За торговими марками почали відстежувати порушників монопольних прав гільдій на виробництво окремих видів товарів.

Далі у 1266 році в Англії з'явився закон про обов'язкове зазначення торгової марки виробника на булочних виробах. Таким чином, в разі недовісу або виробництва низькоякісного товару, можна було встановити особу, винну в цьому. Уже в цей час почали з'являтися перші випадки підробки клейма відомих майстрів звичайними ремісниками.

І нарешті, найважливіший етап в історії виникнення і розвитку бренду – часи переселення в Північну Америку. Всі напрацьовані знання в галузі брендингу були перенесені на новий континент і використані сучасними компаніями для просування товарів на ринок. Вперше з'явилися яскраві етикетки продуктів для залучення уваги покупців.

Піонерами американського брендингу стали виробники ліків та тютюнових виробів: Panacea, Vermifuge, Vegetable Pain Killer [4, с. 415].

Всю наступну історію створення брендів можна розділити на 4 періоди, починаючи з 1860 року:

1. Перший етап історії брендингу доводиться на 1860-1914 роки. У цей період виробництво товарів масового попиту переживало «бум» після закінчення громадянської війни. Ключовими факторами, що вплинули на зростання попиту стали розвиток виробництва і вдосконалення доставки товару, зростання населення країни.

Розвиток транспорту і засобів зв'язку забезпечили розвиток каналів розподілу товарів. Удосконалення виробничих процесів дозволило не лише виробляти товари швидше, але і поліпшити споживчі якості товарів (в тому числі і упаковку) без зростання собівартості продукції. Удосконалення законодавства в сфері захисту торгових марок знижувало ризики виробництва.

У 1870 році конгрес США прийняв спеціальний закон про торгові марки, який встановлював правила їх реєстрації: необхідно було відправити в Патентне бюро зображення торгової марки з описом типу товару і сплатити реєстраційний внесок 25 $.

Зростання населення країни завдяки ефективній імміграційній політиці і підвищення загального рівня життя завдяки індустріалізації та урбанізації (в тому числі зростання освіченості населення) забезпечували постійне зростання попиту на товари і послуги. Спостерігався розвиток можливостей реклами: газети і журнали приступили до постійної публікації рекламних оголошень. Магазини роздрібної торгівлі також починали вдаватися до маркетингу, заохочуючи своїх споживачів акціями.

У цей період історії брендингу відбувається поява великих торгових марок, які поступово витісняють дрібних виробників. Вперше з'являються розсилки зразків товарів і брошур, виставки для продавців-посередників, рекомендації з викладення товару на полиці в магазині [2, с. 49].

2. Другий етап історії брендингу доводиться на 1915-1929 роки. У цей період починається домінування торгових марок масового попиту.

До 1915 року торгові марки загальнонаціональних виробників міцно закріпили своє становище на ринку. У період з 1915 року маркетинг торгових марок став пріоритетним напрямком для фахівців з виробництва і стимулювання збуту.

Методи маркетингу стрімко поліпшувалися і удосконалювалися: до розробки упаковки почали залучати дизайнерів; підвищилися вимоги до кваліфікації торгового персоналу, що відповідає за роботу з клієнтами; реклама стала більш привабливою, ємною і креативною; високого розвитку отримав напрямок маркетингових досліджень.

На даному етапі розвитку виникла проблема низької координації дій в області маркетингу, оскільки побудовою бренду займалося дуже багато людей.

3. Третій етап розвитку брендів припав на 1930-1945 роки. У цей період виникають перші проблеми в управлінні торговельними марками, викликані уповільненням зростання основних ринків.

У 1929 році почалася Велика депресія і торгові марки зіткнулися з новими проблемами: споживачі стали більш чутливі до ціни, що обмежувало можливість зростання цін, а також знижувало попит на дорогі товари і товари не першої необхідності. Споживач став більш вимогливий до реклами: з'явилися перші звинувачення в здатності реклами маніпулювати свідомістю споживачів, знижувалася увага до реклами.

У 1938 році вийшла поправка Уілера про заборону дій, які вводять в оману, що надало Федеральній торговій комісії можливість регулювання неправомірної рекламної діяльності [1].

Друга світова війна також призвела до значного зниження уваги до торгових марок і брендів, вплинула на загальне зниження попиту. У цей складний період відбулися важливі зміни в управлінні торговельними марками:

1) по-перше, компанія Procter & Gamble вперше впровадила систему управління торговими марками, в результаті якої за стан бренду на ринку і фінансовий результат просування бренду відповідали окремі менеджери в компанії;

2) по-друге, в 1946 році був прийнятий основний закон в області захисту і законодавчого регулювання торговими марками – закон Ленхема, який вперше вводив і законодавчо закріплював поняття торговельної марки та товарного знаку, містив чіткі формулювання вимог і меж застосування товарних знаків.

Закон суворо забороняв реєстрацію таких товарних знаків, які «схожі і можуть ввести в оману». Закон Ленхема також передбачав засоби правового захисту в разі порушення прав – судові заборони і відшкодування збитків.

4. Четвертий і заключний етап розвитку теорії про бренд, торгову марку і товарних знаків доводиться на 1946-1985 роки.

Після другої світової війни попит на високоякісні торгові марки почав відновлюватися, що призвело до зростання обсягів продажів. Додатково зростанню сприяли поліпшення добробуту населення і формування середнього класу.

У цей період розвитку брендингу усіма кампаніями активно впроваджувалася система управління торговими марками, розроблена Procter & Gamble. Вона полягала в наступному: кожною торговою маркою керував окремий бренд-менеджер, який відповідав за розробку і реалізацію щорічного маркетингового плану; він брав участь в стратегічному плануванні компанії – виявляв можливості зростання ринку.

Етапом зародження та активізації брендингу в Україні можна вважати 1998 р. Саме в цей час в економіці України відбулися певні кризові явища, у результаті яких значно зріс курс іноземної валюти, і, відповідно, подорожчали всі міжнародні бренди, з якими були знайомі споживачі.

На першому етапі брендобудівництва в Україні достатньо було навчитися робити якісний продукт, налагодити справну дистрибуцію й імідж національного бренду створювався майже без витрат на рекламу. Саме так сформувався бренд «Оболонь» – перший сильний український бренд, що зберігає та укріплює свою лідерську позицію на ринку пива. Тепер для споживача вкрай важливим стає побачити, зрозуміти індивідуальні відмінності, характер брендів. А це завдання можна розв'язати тільки шляхом використання яскравіших і комплексніших рекламних рішень.

В Україні, як і в інших країнах світу, традиційно найбільше значення має брендинг на ринку аудіо-, відео- та побутової техніки, на автомобільному, парфумерному, тютюновому та алкогольному ринках. Тут бренд сприймається не лише як показник якості запропонованого продукту, а й як виразник соціального статусу власника товару під певним брендом та носій важливих для покупця іміджевих характеристик [5].

Актуальність концепції брендингу все більш гостро відчувається українським підприємницьким співтовариством. Активно переймають практичний досвід зарубіжних компаній, що успішно розвивають цей напрям діяльності, і методичні розробки провідних світових фахівців у галузі бренд-менеджменту. Українські фахівці також займаються даною проблематикою, вивчаючи не лише зарубіжний досвід, але й аналізуючи політику брендингу вітчизняних підприємств, розробляють методику розвитку і впровадження системи брендингу з урахуванням вітчизняної дійсності.

Процес перетворення марки в бренд тривалий за часом, в результаті має бути сформовано довгострокові споживчі уподобання. За статистикою, лише 1,5% нових марок мають шанси вирости в бренд. Бренд вимагає часу і великих капіталовкладень. Для створення бренду потрібно планувати значні рекламні витрати, не чекаючи швидкої віддачі.

До нових тенденцій розвитку брендингу українських підприємств можна віднести створення глобальних брендів. В даний час багато фірм, корпорацій, зайнятих міжнародним маркетингом, приходять до висновку про те, що хоча розподіл ринків на сегменти посилюється, конкретні сегменти локальних ринків володіють значними подібностями, незважаючи на існуючі мовні та культурні відмінності. Як показує досвід транснаціональних корпорацій, глобальний маркетинг, незалежний від державних кордонів, є досить рентабельним, знижує ризики при виведенні продукції на нові ринки і може бути досить ефективним в міжнародному масштабі. Саме тому створення глобальних брендів, здатних поширюватися по всьому світу з одними назвами, упаковкою, комплексом маркетингових комунікацій, є зараз актуальним для вітчизняних компаній.

Висновки і пропозиції. Таким чином, можна зробити висновки, що у загальному випадку брендинг вибирає певний об'єкт і намагається домогтися для нього визнання серед інших людей, цільової аудиторії. Просувати можна і людей, і речі, і відчуття. Головне – правильно визначити, що бажають отримати люди і постійно контролювати ситуацію. Для українських компанії розробка та просування їх брендів є однією з умов підвищення їх конкурентоспроможності як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Тому перспективами подальших розвідок у визначеному напрямі є дослідження системи формування та управління брендингом підприємства, а також визначення її ефективності.

Список літератури:

1. Аакер Д. Бренд-лидерство: новая концепция брендинга / Д. Аакер, Э. Йохимштайлер. – М.: Издательский дом Гребенникова, 2003. – 380 с.
2. Гончаренко Ж.В., Радченко Е.А., Сабирова И.М. Бренды Украины, или Они и мы. – К.: Молодь, 2008. – 160 с.
3. Кочергина А.К. Брендинг: стратегическое управление в современных условиях / А.К. Кочергина, Г.О. Фангманн // Молодой ученый: научный журнал. – 2014. – № 11 (91). – С. 880-883.
4. Харчук О. А. Сутність бренду як економічного поняття: виникнення, становлення та сучасні тенденції розвитку/ О. А. Харчук // Економіка. – 2016. – № 3. – С. 414-420.
5. Рижко І.В. Брендинг та основні тенденції його розвитку в Україні // Наукові конференції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://intkonf.org/rizhko-iv-brending-ta-osnovni-tendentsiyi-yogo-rozvitku-v-ukrayini/.

Шамановская А.В.
Николаевский межрегиональный институт развития человека «Украина»

РАЗВИТИЕ И СТАНОВЛЕНИЕ БРЕНДА В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье раскрыта сущность брендинга, его значение, а также обозначены основные этапы его развития как в мире, так и в Украине. Приведена характеристика каждого этапа развития брендинга и его особенности. Предложены основные направления и перспективы развития брендинга в Украине.
Ключевые слова: маркетинг, концепция маркетинга, торговая марка, брендинг, бренд-менеджмент, брендинговая стратегия, конкуренция, позиционирование.

Shamanovska H.V.
Mykolaiv Interregional Institute of Human Development «Ukraine»

DEVELOPMENT AND ESTABLISHMENT OF BRANDING IN UKRAINE

Summary
The article reveals the essence of branding, its value, and outlines the main stages of its development both in the world and in Ukraine. The characteristic of each stage of branding and its features. The basic directions and prospects of branding in Ukraine.
Keywords: marketing, marketing concept, brand, branding, brand management, branding strategy, competition, positioning.

УДК 631.1:338.435:338.23

ОРГАНІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ І ПІДВИЩЕННЯ ДОХОДІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ

Шутова А.Р., Сіренко Н.М.
Миколаївський національний аграрний університет

У статті досліджено організаційно-правові засади здійснення соціального захисту населення. Визначено умови підвищення сільськогосподарськими працівниками свого доходу, проаналізовано стан заробітної плати населення України. Розглянуто структурні елементи, основні заходи, форми і суб'єкти системи соціального захисту населення. Наведено аналіз динаміки номінальної і реальної заробітної плати найманих працівників України. Більш докладно проаналізовано середньомісячну заробітну плату штатних працівників сільського господарства в Україні.
Ключові слова: соціальний захист, соціальне забезпечення, соціальна допомога, соціальне страхування, доходи, заробітна плата.

Постановка проблеми. Ринкова економіка сама по собі не може забезпечити справедливий розподіл доходів. Вона приводить до їх диференціації, в результаті чого частина населення опиняється за межею бідності, спричиняючи потребу у соціальному захисті. Соціальний захист населення, з однієї сторони, є комплексом економічних, соціальних та правових заходів і сукупністю інститутів, що забезпечують усім громадянам країні рівні можливості для підтримання певного рівня життя, а також підтримку окремих соціальних груп населення, а з другої комплексом законодавчо закріплених гарантій, які протидіють дестабілізуючим факторам. Соціальна захищеність включає систему заходів, що захищають будь-якого громадянина країни від економічної та соціальної деградації в результаті безробіття, хвороби, виробничої травми, народження дитини, інвалідності, старості тощо, а також надання медичних послуг та допомоги сім'ям з дітьми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам удосконалення системи соціального захисту населення в умовах здійснення структурних перетворень економіки України і підвищення доходів сільськогосподарського населення присвячені праці багатьох вчених, таких як: Бендасюк О., Деречинський Ю., Куліков Ю., Скуратівський В.

Незважаючи на значну кількість публікацій зі згаданих проблем, на сьогодні залишаються актуальним питання щодо формуванням дієвого механізму управління соціальним захистом населення та перспективи формування доходів сільськогосподарського населення в умовах економічної дестабілізації в Україні.

Метою статті є аналіз існуючої системи соціального захисту сільськогосподарського населен-

ня як системи управління соціальними ризиками суспільства, виокремлення її основних складових та визначення напрямів її вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. В умовах становлення ринкової економіки в Україні держава бере на себе зобов'язання і відповідальність реального гаранта соціальних прав своїх громадян і формує законодавчу базу соціального захисту населення. Ця функція держави стає особливо важливою у період виникнення та розгортання криз, коли уповільнення економічного зростання веде до згортання більшості соціальних програм. Саме тому проведення виваженої соціальної політики, спрямованої на забезпечення стабільності суспільного життя, створення передумов функціонування його основних інститутів та покращення якості життя населення, актуалізується в сучасних умовах господарювання.

Отже, соціальний захист – це система державних заходів щодо забезпечення належного матеріального та соціального становища громадян у разі виникнення несприятливих умов, а саме: повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та інших випадках, передбачених законодавством України. В практиці здійснення політики соціального захисту прийнято виділяти три його основні рівні (рис. 1).

Основними економічними заходами держави є: індексація доходів, заробітної плати, пенсій, стипендій під час інфляції і зростання індексу цін на товари і послуги; надання державної допомоги, пільг та інших видів соціальної підтримки малозабезпеченим громадянам і сім'ям, одиноким матерям у разі втрати годувальника; матеріальне забезпечення при досягненні пенсійного віку; підтримка населення під час стихійного лиха, екологічного надзвичайного стану. Для цього державою створюються різні спеціальні фонди соціального захисту населення.

Залежно від призначення заходів формується і структура системи соціального захисту, яка включає соціальне забезпечення, соціальні гарантії держави населенню, соціальну допомогу, соціальне страхування (табл. 1).

Основний зміст державної політики соціального захисту працездатного населення зводиться до створення необхідних умов підвищення кожним працівником власного добробуту за рахунок особистого трудового вкладу, підприємництва,

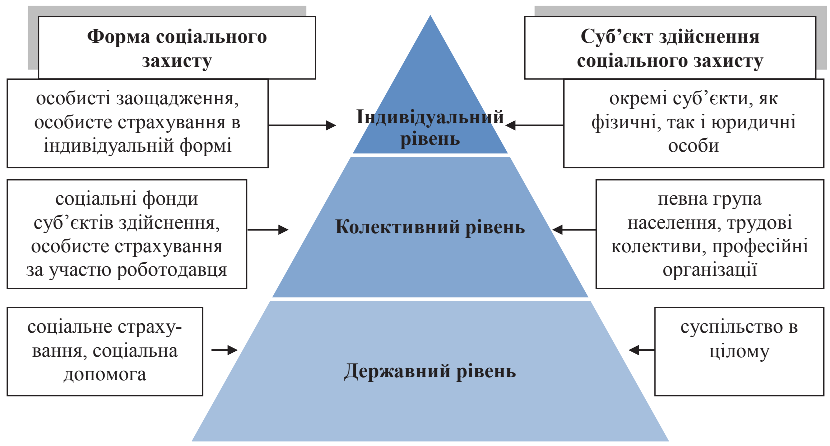

Рис. 1. Форми та суб'єкти здійснення соціального захисту за основними його рівнями

Джерело: розроблено автором з використанням матеріалів [1]

Таблиця 1

Характеристика структурних елементів системи соціального захисту населення

Елемент системи	Визначення поняття елемента системи	Суб'єкти, на які направлена дія елементу	Форма, в якій реалізуються дії елементу системи
Соціальне забезпечення	Система суспільно-економічних заходів, спрямованих на матеріальне забезпечення населення від соціальних ризиків (хвороба, інвалідність, старість, втрата годувальника, безробіття, нещасний випадок на виробництві тощо)	Малозабезпечені громадяни, непрацездатні громадяни та особи похилого віку	Пенсійне забезпечення, надання допомоги на випадок тимчасової непрацездатності, надання допомоги матерям та сім'ям з дітьми, на випадок безробіття та інвалідам
Соціальні гарантії держави населенню	Реалізація державою конституційних прав громадянам на одержання найважливіших соціальних благ та послуг, зокрема, забезпечення умов для одержання професії, трудового доходу, зайнятості, постійної перепідготовки і професійного зростання працівників	Фізичні та юридичні особи	Право громадян на вибір місця праці і професійну діяльність, мінімальний розмір оплати праці та пенсії, разова допомога при народженні кожної дитини, мінімальний розмір допомоги по безробіттю чи стипендії, на освіту, охорону здоров'я і надання медичної допомоги
Соціальна допомога	Одна з основних форм підтримки державою осіб, чиє матеріальне становище з різних причин не відповідає загальноприйнятому рівню забезпечення або є нижчим від межі забезпеченості, визначеної законодавством	Громадяни, що потребують підтримки, сприяння у зв'язку зі станом здоров'я, соціальним станом та мало-забезпеченістю, з досягненням певного віку	Допомога у вигляді грошових та натуральних виплат, створення будинків-інтернатів для людей похилого віку, територіальних центрів з обслуговування самотніх людей похилого віку тощо
Соціальне страхування	Система повного або часткового фінансового відшкодування фізичним особам певних життєвих ризиків: тимчасової втрати працездатності, старості, інвалідності, втрати годувальника	Громадяни, які постраждали внаслідок настання страхових ризиків	Грошові виплати та компенсації на пенсійне, медичне страхування, на випадок безробіття

Джерело: розроблено автором

ділової активності. З урахуванням стану економіки держава здійснює захист від зростання цін товарного дефіциту для гарантованого забезпечення прожиткового мінімуму. Державне регулювання здійснюється шляхом реалізації таких заходів: визначення мінімальної заробітної платні, мінімальних споживчих бюджетів, прожиткового мінімуму; створення державних і недержавних пенсійних фондів та фондів соціального захисту; зміни умов оплати праці, розробки нової системи пенсійного забезпечення, допомог, стипендій, окладів у бюджетних організаціях і установах та їх фінансове забезпечення; запровадження системи індексації доходів і збережень населення; розробки загальнодержавних і регіональних програм допомоги окремим верствам населення; реалізації заходів щодо захисту внутрішнього споживчого ринку; запровадження компенсаційного механізму для населення у зв'язку з підвищенням цін на товари і послуги.

При регулюванні доходів населення враховується низка показників, зокрема рівень мінімальної заробітної плати, тарифна система оплати праці, пенсійне забезпечення та ін. Серед наукової спільноти існує широке та вузьке трактування поняття доходів як сукупності грошових, натуральних та лише грошових надходжень населення за певний період часу відповідно. До основних видів доходів належать: номінальні, реальні; первинні, вторинні; доходи від поточної діяльності, активів, соціальні доходи та ін.

Доходи є головним джерелом задоволення матеріальних і духовних потреб та подальшого розвитку індивіда. Їх формування відбувається в результаті розподілу (первинні) та перерозподілу (вторинні) створених в суспільстві благ. До первинних належать заробітна плата та надходження від підприємницької діяльності, які є головним джерелом доходів економічно активного населення. Крім зазначених вище доходів, працюючі особи можуть отримувати і вторинні доходи – від власності на капітал, землю, природні ресурси, трансфертні платежі. Роль останнього виду надходжень особливо зростає у перехідній економіці, коли захисту з боку держави потребує, поряд з безробітними та економічно неактивним, й зайняте населення. Головними джерелами доходів економічно неактивних індивідів є соціальні трансферти (пенсії, субсидії, допомоги тощо); надходження від власності та продажу продукції особистого підсобного господарства.

Вивчення міжнародного досвіду функціонування ринкових механізмів перерозподілу суспільних благ дозволило окреслити основні напрями вдосконалення державної політики у соціальній сфері України: проведення постійного моніторингу соціально-трудових процесів; законодавче закріплення філософії повного використання індивідом власних можливостей; вирівнювання пенсійного віку для чоловіків та жінок з поступовим його підвищенням; активізація політики експорту робочої сили через механізм державного регулювання з метою зростання рівня доходів від найманої праці; гармонійне поєднання адресних та універсальних форм соціальної допомоги, спрощення механізму їх надання.

Економічні умови, що склались в Україні, вимагають відмови від стихійного формування доходів, розробки дієвих засобів, методів і механізмів їх регулювання. В більшості країн (в т.ч. і в Україні) вплив держави на сферу доходів проявляється через механізми регулювання заробітної плати. У науковій літературі розглядаються функції соціальної держави, однак не дається чіткого визначення її функцій саме у процесі розподілу та перерозподілу суспільних благ.

Рівень заробітної плати – показник добробуту компанії, галузі бізнесу та країни в цілому. Заробітна плата являє собою один з основних факторів соціально-економічної життя кожної країни, колективу, людини. Середня заробітна плата – економічний показник, характеризує розмір нарахованої заробітної плати, що припадає на одного працівника підприємства, організації, галузі народного господарства. Вона визначається діленням загальної суми нарахованої заробітної плати, тобто фонду заробітної плати, на середньооблікову чисельність працівників. Заробітна плата є найважливішим стимулюючим фактором інноваційної діяльності, яка дуже необхідна для економіки будь-якої країни. Динаміку номінальної та реальної заробітної плати 2010-2015 рр. характеризують дані табл. 2.

Таблиця 2

Середньомісячна реальна та номінальна заробітна плата найманих працівників України у 2010-2015 рр., грн

Роки	Номінальна заробітна плата, грн	У% до попереднього року	
		Індекс номінальної заробітної плати	Індекс реальної заробітної плати
2010	2250	117,6	110,2
2011	2648	117,7	108,7
2012	3041	114,8	114,4
2013	3282	107,9	108,2
2014	3480	106,0	93,5
2015	4195	120,5	79,8

Джерело: розроблено за даними [2]

Середньомісячна реальна заробітна плата в Україні у 2015 р. знизилася на 20,2% порівняно із 2014 р. Водночас, за даними таблиці, середньомісячна номінальна заробітна плата українців у 2015 р. порівняно з 2014 р. зросла на 20,5% і становила 4195 грн (рис. 2).

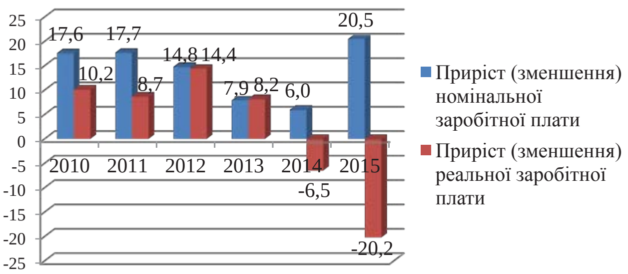

Рис. 2. Темпи приросту (зменшення) номінальної та реальної заробітної плати в Україні

Джерело: розроблено автором

На рівень заробітної плати впливають соціально-відтворювальні фактори. Вони визначають величину заробітної плати, тобто вартість життєвих засобів, необхідних для нормального відтворення робочої сили. Таких коштів має бути

достатньо не тільки для відновлення працездатності працівника, але і для утримання непрацездатних членів його сім'ї [3].

У першому півріччі 2014 р. і 2015 р. найбільшу частку доходів домогосподарств (близько 50%) складали доходи від зайнятості та соціальні доходи. Мінімальна заробітна плата поступово зростала: на кінець 2012 р. – 1 134 грн, 2013 р. – 1 218 грн, 2014 р. – 1 218 грн, 2015 р. – 1 378 грн та з 1 грудня 2016 р. – 1 600 грн [2,4].

Аналізуючи середньомісячну заробітну плату штатних працівників сільського господарства у 2015 р.- січні-червні 2016 р. можна спостерігати темпи її підвищення. Найвищий рівень заробітної плати протягом січня-червня 2016 р. отримували працівники сільського господарства в Києві, Закарпатській, Івано-Франківській, Київській, Львівській областях. Проте темп підвищення номінальної заробітної плати був значно меншим за темпи зміни рівня інфляції, девальвації, податкового навантаження, тому значна частина населення відчула себе біднішою. Крім того, суттєво зменшилися доходи від активів.

Серед наслідків значної нерівномірності розподілу доходів відзначимо: скорочення середнього прошарку населення як основи економічної політики, поглиблення проблем бідності, збільшення обсягу соціальних виплат у державному бюджеті, зростання соціальних втрат через професійну декваліфікацію, збільшення явищ соціальної патології, руйнування людського капіталу, соціальну та політичну напругу в суспільстві тощо.

Оскільки дохід населення є провідним чинником соціальної стабільності країни, то із збільшенням доходу закономірно мають зростати витрати на соціальні заходи. В Україні однією з основних перешкод подальшого соціально-економічного розвитку залишається саме дефіцит сучасних, конкурентоспроможних, продуктивних робочих місць, на яких виконання трудових функцій може і має гідно оплачуватися [5].

Також варто виділити пасивні і активні заходи підтримки доходів, які містить соціальний захист. Пасивними заходами є соціальна допомога, активними – соціальне страхування (тобто забезпечення доходів у випадку втрати працездатності чи роботи), лікування та профілактика хвороб, а також сприяння освіті й підвищенню кваліфікації [6].

Незважаючи на важливість прийнятих законодавчих актів щодо вдосконалення оплати праці, проблема реформування оплати праці повністю не розв'язана. Це проявляється в штучному її заниженні (порівняно з реальною вартістю робочої сили), недостатній мотивації до високоефективної праці, недосконалості ринкових, дер-

Таблиця 3

Середньомісячна заробітна плата штатних працівників сільського господарства у 2015- січні-червні 2016 рр.

	Середньомісячна заробітна плата						Середня заробітна плата за оплачену годину, грн	
	грн		у % до					
			відповідного періоду попереднього року		середнього рівня по економіці регіону			
	2015	січень-червень 2016	2015	січень-червень 2016	2015	січень-червень 2016	2015	січень-червень 2016
Україна	**3140**	**3529**	**126,8**	**124,1**	**74,8**	**72,9**	**19,81**	**24,20**
Вінницька	3349	3600	128,9	113,6	98,6	93,6	21,44	25,34
Волинська	2810	3220	136,4	124,6	85,4	86,0	17,95	22,73
Дніпропетровська	3037	3319	127,0	121,4	69,5	69,2	18,89	22,46
Донецька	3280	3453	123,5	117,9	65,9	60,1	20,49	23,83
Житомирська	3125	3434	134,9	122,4	95,5	92,1	19,70	23,41
Закарпатська	2023	4472	116,7	241,9	59,8	114,2	14,26	30,69
Запорізька	2794	2935	118,4	120,1	66,5	61,6	17,49	20,02
Івано-Франківська	4358	4694	163,8	115,4	128,1	119,4	28,33	33,13
Київська	3727	3967	124,5	116,7	89,7	81,1	23,34	27,45
Кіровоградська	3033	3347	124,1	126,8	92,4	91,4	19,06	22,97
Луганська	3198	3271	143,5	119,8	93,3	76,3	19,83	21,92
Львівська	3934	4445	149,5	122,8	107,9	104,0	26,37	30,16
Миколаївська	2795	3158	126,2	130,7	70,1	69,5	17,67	21,40
Одеська	2257	2467	117,7	121,6	57,9	54,6	14,49	16,90
Полтавська	3366	3786	128,4	126,0	89,0	89,2	21,23	25,74
Рівненська	2468	2826	128,0	123,3	69,1	70,1	15,74	19,50
Сумська	3134	3476	131,1	118,7	90,9	90,8	20,17	24,49
Тернопільська	2927	3559	132,9	128,5	97,7	103,5	18,84	25,05
Харківська	3066	3200	118,0	115,4	82,9	76,3	18,87	21,47
Херсонська	2899	3493	126,6	138,5	92,8	93,0	17,93	23,52
Хмельницька	3226	3528	116,8	114,8	95,7	94,0	20,22	24,27
Черкаська	3178	3824	119,4	131,7	94,6	100,0	20,05	25,98
Чернівецька	2537	2646	129,0	108,6	83,2	74,8	16,20	18,93
Чернігівська	3292	3820	135,9	126,9	99,9	101,6	20,88	26,32
м. Київ	5532	11366	202,7	297,8	82,2	142,2	34,30	75,56

Джерело: розроблено за даними [2]

жавних, колективно – договірних механізмів у сфері оплати праці. Про низьку відтворювальну функцію заробітної плати для більшості найманих працівників свідчить те, що середня номінальна заробітна плата по Україні становить 2,4 прожиткового мінімуму, у той час, коли межа малозабезпеченості становить 2 прожиткових мінімуми. До основних недоліків у сфері оплати праці найманих працівників можна віднести:

– низьку питому вагу заробітної плати у ВВП та в собівартості виробленої продукції;

– недосконалість міжгалузевих й міжкваліфікаційних співвідношень в оплаті праці;

– недосконалість тарифної системи оплати праці;

– недосконалість колективно-договірного регулювання заробітної плати;

– недостатність участі органів державної влади в регулюванні оплати праці;

– незадовільний захист прав найманих працівників на своєчасне та в повному обсязі одержання заробітної плати тощо [7].

Разом з тим, система соціального захисту повинна включати наступні елементи: по-перше – це правові, економічні та соціальні гарантії; по-друге, фінансові, інформаційно-інтелектуальні та природні ресурси; по-третє, бюджетні та позабюджетні механізми; по-четверте, державні, громадські та міжнародні інституції. При цьому головна роль повинна належати проведенню моніторингу соціальної захищеності.

Основним напрямком підвищення рівня доходів сільського населення є розвиток підприємництва та приватного сектору, а також сфери малого підприємництва, яка включає наступні об'єкти: малі підприємства (комерційні підприємства); селянські (фермерські) господарства; фізичні особи, які займаються індивідуальною підприємницькою діяльністю [8].

Для вирішення завдань соціального захисту населення необхідно використовувати регулювання соціально-економічних індикаторів рівня життя (межа малозабезпеченості, прожитковий мінімум, мінімальний споживчий бюджет, мінімальна заробітна плата та індекс людського розвитку).

Висновки і пропозиції. Таким чином, основними завданнями соціальної політики є, по-перше, пошук оптимального співвідношення соціально-економічної стабільності з економічним зростанням, а, по-друге, вона повинна вирішити проблеми, що з'являються у суспільстві у певний період часу, наприклад погашення заборгованості із заробітної плати та соціальних виплат; забезпечення прожиткового мінімуму; боротьба з бідністю, надання адресної допомоги; захист громадян від інфляції за допомогою своєчасної індексації доходів; обмеження безробіття та стимулювання зайнятості населення; створення екологічно та соціально безпечних умов життя; запобігання соціальній деградації тощо. Напрямами підвищення доходів сільськогосподарського населення можуть виступати:

– розвиток малого бізнесу на селі;

– профорієнтація сільської молоді та школярів;

– підтримка розвитку народних ремесел;

– формування середнього класу як чинника стабілізації суспільства на основі значного зростання грошових доходів населення і зниження рівня малозабезпеченості;

– підвищення рівня пенсійного забезпечення, підвищення соціального захисту нужденних на основі посилення адресності надання допомоги, раціоналізації системи пільг, поліпшення соціального обслуговування.

Список літератури:

1. Бендасюк О. Державне управління соціальним захистом населення в умовах ринкової економіки / О. Бендасюк // Галицький економічний вісник. – 2010. – № 1 (26). – С. 123-126.
2. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // http://www.ukrstat.gov.ua/.
3. Нгуен Тхи Фьюнг Ань. Факторы, влияющие на размер среднемесячной заработной платы в Украине / Нгуен Тхи Фьюнг Ань // Молодіжний економічний вісник ХНЕУ ім. С. Кузнеця. – 2015. – № 2. – С. 54-57.
4. Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку та торгівлі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // www. me.gov.ua
5. Деречинський Ю.Н. Підвищення трудових доходів працюючих як основний чинник соціальної стабільності населення України / Ю.Н. Деречинський, В.А. Теслюк // Вісник Хмельницького національного університету. – 2009. – № 6. – С. 226-229.
6. Скуратівський В. Соціальна політика / В. Скуратівський, О. Палій // К.: Вид-во УАДУ. – 2003. – С. 265.
7. Куліков Ю.М. Соціальний захист населення в умовах фінансово-економічної кризи / Ю.М. Куліков, Н.А. Шикіна, Н.Г. Артеменко // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2009. – № 37. – С. 77-87.
8. Бабаева А.Д. Факторы, влияющие на увеличение доходов сельского населения // Молодой ученый. – 2016. – № 25. – С. 237-239.

Шутова А.Р., Сиренко Н.Н.
Николаевский национальный аграрный университет

ОРГАНИЗАЦИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ И ПОВЫШЕНИЕ ДОХОДОВ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО НАСЕЛЕНИЯ

Аннотация
В статье исследованы организационно-правовые основы осуществления социальной защиты населения. Определены условия повышения сельскохозяйственными работниками своего дохода, проанализировано состояние заработной платы населения Украины. Рассмотрены структурные элементы, основные мероприятия, формы и субъекты системы социальной защиты населения. Приведен анализ динамики номинальной и реальной заработной платы наемных работников Украины. Более подробно проанализированы среднемесячную заработную плату работников сельского хозяйства в Украине.
Ключевые слова: социальная защита, социальное обеспечение, социальная помощь, социальное страхование, доходы, заработная плата.

Shutova A.R., Sirenko N.N.
Mykolayiv National Agrarian University

THE ORGANIZATION OF SOCIAL PROTECTION AND INCREASING THE INCOME OF THE AGRICULTURAL POPULATION

Summary
The article examines the legal framework for the implementation of social protection of the population. The conditions for farm workers improve their income, analyzes the wages of the Ukrainian population. Considered structural elements, major activities, forms, and subjects in the system of social protection of the population. The analysis of the dynamics of nominal and real wages of employees of Ukraine. More in detail analyzed the average monthly wages of agricultural workers in Ukraine.
Keywords: social protection, social security, social assistance, social insurance, income, wages.

НАШІ АВТОРИ

1. **Абрамова Кристіна Андріївна** – студентка факультету іноземної філології Херсонського державного університету
2. **Аванесова Ніна Едуардівна** – кандидат економічних наук, доцент, професор кафедри фінансів та кредиту Харківського національного університету будівництва та архітектури
3. **Андрійчук Віталій Михайлович** – кандидат медичних наук, доцент кафедри анатомії людини Вінницького національного медичного університету імені М.І. Пирогова
4. **Андрощук Ольга Володимирівна** – аспірант Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
5. **Асадчих Оксана Василівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри мов і літератур Далекого Сходу та Південно-Східної Азії Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
6. **Бабаєв Олександр Арташесович** – кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри теоретичної механіки Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
7. **Бабінчук Олена Василівна** – здобувач кафедри акушерства та гінекології Запорізького державного медичного університету, завідувач післяпологовим акушерським відділенням сумісного перебування матері та дитини з індивідуальним пологовим залом КЗ «Обласний перинатальний центр» ЗОР
8. **Базенко Владіслав Анатолійович** – аспірант кафедри права і законотворчого процесу Одеського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України
9. **Баланенко Олена Георгіївна** – старший викладач кафедри обліку та економічного аналізу Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова
10. **Балінченко Світлана Петрівна** – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
11. **Башли Наталя Іванівна** – студентка Центральноукраїнського національного технічного університету
12. **Бащун Анна Борисівна** – студентка Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
13. **Безлуцька Олена Петрівна** – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри гуманітарних дисциплін Херсонської державної морської академії
14. **Бередух Максим Вячеславович** – магістр Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
15. **Березка Софія Вікторівна** – асистент кафедри практичної психології, аспірант кафедри психології Донбаського державного педагогічного університету
16. **Березнева Ірина Миколаївна** – старший викладач кафедри іноземних мов Національної академії Національної гвардії України
17. **Білак Мар'яна Василівна** – асистент кафедри англійської філології та методики викладання іноземних мов Мукачівського державного університету
18. **Більмак Андрій Валерійович** – студенка Одеський національний політехнічний університет
19. **Білюк Андрій Вадимович** – директор Інституту економіки Класичного приватного університету (м. Запоріжжя)
20. **Білявська Юлія Вікторівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту Київського національного торговельно-економічного університету
21. **Бойко Галина Анатоліївна** – кандидат технічних наук, докторант кафедри товарознавства, стандартизації та сертифікації Херсонського національного технічного університету
22. **Бордюжа Надія Петрівна** – кандидат сільськогосподарських наук, доцент, доцент кафедри агрохімії та якості продукції рослинництва Національного університету біоресурсів і природокористування України
23. **Борисова Наталія Василівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземної філології і методики навчання Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
24. **Боровик Наталія Михайлівна** – студентка факультету психології та соціальної роботи Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
25. **Буга Наталія Юріївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри маркетингу та реклами Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
26. **Бугаєвський Костянтин Анатолійович** – кандидат медичих наук, доцент кафедри фізичної реабілітації та здоров'я Інституту здоров'я, спорту та туризму Класичного приватного університету

27. **Булакевич Сергій Васильович** – старший викладач кафедри геодезії та картографії Національного університету водного господарства та природокористування
28. **Буряк Віктор Валерійович** – кандидат медичних наук, асистент кафедри внутрішніх хвороб № 2 Запорізького державного медичного університету
29. **Валковська Ганна Іванівна** – студентка Харківського національного університету будівництва та архітектури
30. **Василевський Вадим Сергійович** – аспірант кафедри здоров'я людини та фізичного виховання Донбаського державного педагогічного університету
31. **Василінич Тамара Миколаївна** – доцент кафедри хімії та методики навчання хімії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського
32. **Васильєва Олена Сергіївна** – студентка факультету готельно-ресторанного та туристичного бізнесу Національного університету харчових технологій
33. **Ващенко Сергій Володимирович** – аспірант кафедри історії та культури України Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
34. **Вербицька Поліна Василівна** – доктор педагогічних наук, професор кафедри Історії України та етнокомунікації Національного університету «Львівська політехніка»
35. **Висоцька Роксолана Романівна** – викладач кафедри іноземних мов Національного університету «Львівська політехніка»
36. **Вівсянник Володимир Васильович** – кандидат медичних наук, асистент Буковинського державного медичного університету
37. **Вінтюк Юрій Володимирович** – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри теоретичної та практичної психології Національного університету «Львівська політехніка»
38. **Волохата Вікторія Єльфридівна** – кандидат економічних наук, доцент, Харківський навчально-науковий інститут Державного вищого навчального закладу «Університет банківської справи»
39. **Волошина Ольга Олександрівна** – студентка навчально-наукового інституту агроекології та землеустрою Національного університету водного господарства та природокористування
40. **Воробець Олексій Дмитрович** – кандидат філологічних наук, докторант кафедри загального і германського мовознавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
41. **Воронюк Євгенія Валеріївна** – студентка Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця
42. **Гаврилова Катерина Юріївна** – кандидат юридичний наук, доцент, заступник начальника Головного управління Державної служби України з надзвичайних ситуацій у Херсонській області
43. **Гаврилова Олена Вікторівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Миколаївської філії Київського національного університету культури і мистецтв
44. **Гавриш Лариса Осипівна** – завідувач відділення ревматології, лікар ревматолог Вищої категорії Чернівецької обласної клінічної лікарні
45. **Галиш Ірина Володимирівна** – лікар дерматолог ІІ категорії Чернівецької обласної клінічної лікарні
46. **Галишин Володимир Віталійович** – аспірант кафедри політології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
47. **Гарбуза Тетяна Віталіївна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри сучасних європейських мов Київського національного торговельно-економічного університету
48. **Главацький Олександр Миколайович** – кандидат медичних наук, асистент кафедри клінічної фармакології, фармації і фармакотерапії та косметології Запорізького державного медичного університету
49. **Гнатейко Нонна Валентинівна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри теоретичної механіки Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
50. **Гоголь Ірина Олександрівна** – асистент кафедри іноземних мов Української інженерно-педагогічної академії
51. **Голікова Тетяна Петрівна** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри технології харчування та ресторанного бізнесу Національного університету харчових технологій
52. **Головенко Тетяна Миколаївна** – кандидат технічних наук, докторант, Херсонський національний технічний університет
53. **Гончаренко Еліна Віталіївна** – студентка Миколаївського міжрегіонального інституту розвитку людини «Україна»
54. **Горбачов Сергій Валерійович** – кандидат медичних наук, асистент кафедри медицини катастроф та військової медицини, анестезіології та інтенсивної терапії Запорізького державного медичного університету
55. **Городецька Тетяна Едуардівна** – кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри державних фінансів Харківського інституту фінансів Київського національного торговельно-економічного університету

56. **Грановська Інна Володимирівна** – старший викладач кафедри фінансів, банківської справи та страхування Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
57. **Гринь Світлана Олександрівна** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри промислової екології Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
58. **Губарик Ольга Миколаївна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і аудиту Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету
59. **Гузій Іванна Степанівна** – аспірант кафедри педагогіки та соціального управління Національного університету «Львівська політехніка»
60. **Гулей Ольга Володимирівна** – старший викладач кафедри образотворчого мистецтва, історії, теорії музики та художньої культури Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка
61. **Дегтярьова Євгенія Олександрівна** – старший викладач кафедри теорії, практики та перекладу французької мови Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
62. **Дехнич Анна Геннадіївна** – студентка факультету початкового навчання Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди
63. **Дичко Данило Владиславович** – аспірант кафедри здоров'я людини та фізичного виховання Донбаського державного педагогічного університету
64. **Дичко Олена Анатоліївна** – кандидат біологічних наук, доцент, завідувач кафедри здоров'я людини та фізичного виховання Донбаського державного педагогічного університету
65. **Діденко Галина Олексівна** – аспірант другого року навчання Херсонського державного університету
66. **Дідченко Юлія Олександрівна** – студентка Національного технічного університету «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
67. **Добровольська Анна Михайлівна** – кандидат фізико-математичних наук, доцент, доцент кафедри медичної інформатики, медичної і біологічної фізики Івано-Франківського національного медичного університету
68. **Добровольська Валерія Андріївна** – студентка Миколаївського міжрегіонального інституту розвитку людини «Україна»
69. **Доля Костянтин Вікторович** – кандидат технічних наук, старший викладач кафедри ГІС, оцінки землі та нерухомого майна Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова
70. **Доля Олена Євгенівна** – асистент кафедри управління проектами в міському господарстві і будівництві Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова
71. **Дуброва Наталя Петрівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та банківської справи Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету
72. **Дударенко Світлана Володимирівна** – магістр Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
73. **Дьяченко Ніна Костянтинівна** – старший викладач кафедри вищої математики Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету
74. **Дягілев Андрій Степанович** – кандидат технічних наук, доцент, Вітебський державний технологічний університет
75. **Єхалов Василь Віталійович** – кандидат медичних наук, доцент кафедри анестезіології, інтенсивної терапії та медицини невідкладних станів ФПО Державного закладу «Дніпропетровська медична академія МОЗ України»
76. **Жигало Наталія Михайлівна** – викладач кафедри іноземних мов Національного університету «Львівська політехніка»
77. **Закордонець Наталія Іванівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
78. **Заморозна Катерина Олександрівна** – магістр Хмельницького кооперативного торговельно-економічного інституту
79. **Запотічна Марія Іванівна** – аспірант кафедри іноземних мов Національного університету «Львівська політехніка»
80. **Захаров Володимир Андрійович** – викладач кафедри економіки, управління підприємствами та логістики Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця
81. **Захарченко Вікторія Петрівна** – асистент кафедри комп'ютерних наук Сумського державного університету
82. **Йовса Марія Миколаївна** – студентка Національного університету харчових технологій
83. **Іваненко Віктор Іванович** – доктор технічних наук, професор, професор кафедри математичного моделювання економічних систем Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

84. **Іванова Наталія Іванівна** – лікар психіатр Вищої категорії Чернівецької обласної клінічної лікарні
85. **Іванченко Вікторія Володимирівна** – студентка Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету
86. **Іващенко Ганна Анатоліївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародного бізнесу та економічного аналізу Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця
87. **Ільїна Оксана Миколаївна** – викладач кафедри іноземних мов ФЕФ Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
88. **Іщенко Юлія Сергіївна** – студентка Одеський національний політехнічний університет
89. **Казачінер Олена Семенівна** – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри методики навчання мов і літератури КВНЗ «Харківська академія неперервної освіти»
90. **Какодєй Антоніна Олександрівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри маркетингу Одеського національного політехнічного університету
91. **Капніна Галина Іванівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету
92. **Квасецька Ярина Андріївна** – кандидат педагогічних наук, асистент кафедри педагогіки та психології дошкільної освіти Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
93. **Кириленко Світлана Петрівна** – студентка факультету іноземної та слов`янської філології Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка
94. **Киричок Інна Іванівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
95. **Рівшик Юлія Іванівна** – студентка Харківського інституту фінансів Київського національного торговельно-економічного університету
96. **Кіндрат Інна Ростиславівна** – кандидат педагогічних наук, вихователь-методист Рівненського навчально-виховного комплексу № 1 Рівненської міської ради
97. **Кобилінський Ігор Анатолійович** – студент Національного медичного університету імені О.О. Богомольця
98. **Коваленко Олександр Вікторович** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка
99. **Коваль Наталія Олексіївна** – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри морського та митного права Національного університету «Одеська юридична академія»
100. **Коваль Олена Акіндинівна** – доктор медичних наук, професор кафедри внутрішньої медицини № 3 ДЗ «Дніпропетровська державна медична академія» МОЗ України
101. **Ковбасюк Лариса Анатоліївна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри німецької мови Херсонського державного університету
102. **Козачинська Вікторія Валеріївна** – кандидат філософських наук, докторант кафедри філософії факультету філософської освіти і науки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
103. **Козубенко Леонід Миколайович** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української і світової літератури та методики навчання Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
104. **Козьменко Олена Іванівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов та професійної комунікації Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля
105. **Коковіхін Сергій Васильович** – доктор сільськогосподарських наук, професор, Інститут зрошуваного землеробства Національної академії аграрних наук України
106. **Колесник Галина Олександрівна** – викладач кафедри іноземних мов Національного університету «Львівська політехніка»
107. **Колесник Ірина Анатоліївна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри управління персоналом та економіки праці Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості України
108. **Кондратюк Світлана Миколаївна** – студентка Університету «КРОК»
109. **Копорх Юлія Олегівна** – студентка Національного медичного університету імені О.О. Богомольця
110. **Коробочка Наталія Валеріївна** – магістр Хмельницького кооперативного торговельно-економічного інституту
111. **Корягіна Тетяна Вікторівна** – кандидат наук з державного управління, доцент кафедри оподаткування та соціального забезпечення Університету митної справи та фінансів
112. **Косова Еліна Вадимівна** – магістр Інституту права імені Володимира Сташиса Класичного приватного університету (м. Запоріжжя)
113. **Косова Тетяна Дмитрівна** – професор кафедри фінансів і маркетингу Придніпровської державної академії будівництва та архітектури

114. **Костащук Оксана Іванівна** – асистент кафедри педагогіки та методики початкової освіти Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
115. **Костюк Олена Олександрівна** – кандидат архітектури, асистент кафедри дизайну архітектурного середовища Київського національного університету будівництва та архітектури
116. **Кравець Руслан Андрійович** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української та іноземних мов Вінницького національного аграрного університету
117. **Крайнюков Олександр Олексійович** – студент Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
118. **Крайнюков Олексій Миколайович** – доктор географічних наук, доцент, професор кафедри екологічної безпеки та екологічної освіти Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
119. **Кривицька Іветта Анатоліївна** – доцент кафедри екологічної безпеки та екологічної освіти Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
120. **Кривко Катерина Дмитрівна** – студент Національного медичного університету імені О.О. Богомольця
121. **Крикливий Ростислав Дмитрович** – асистент кафедри хімії та методики навчання хімії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського
122. **Криштоп Андрій Олександрович** – студент Сумського державного університету
123. **Кулик Олена Дмитрівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри української лінгвістики і методики навчання Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
124. **Куницький Михайло Олегович** – студент навчально-наукового інституту агроекології та землеустрою Національного університету водного господарства та природокористування
125. **Курляк Ірина Євгенівна** – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної профілактики і ресоціалізації факультету педагогічних наук Університету Кардинала Стефана Вишинського у Варшаві
126. **Курочка Валентина Михайлівна** – асистент кафедри іноземних мов історичного і філософського факультетів Київського національного університету імені Тараса Шевченка
127. **Кутузова Мар'яна Михайлівна** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри фінансів та оподаткування Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
128. **Лаврусенко Марія Іванівна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української літератури Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка
129. **Лазоренко Таїсія Василівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту Національного технічного університету «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
130. **Ластовецька Лілія Дмитрівна** – кандидат медичних наук, доцент кафедри акушерства і гінекології № 3 Національного медичного університету імені О.О. Богомольця
131. **Лебедєва Ольга Анатоліївна** – асистент кафедри сучасних європейських мов Харківського торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
132. **Левченко Тетяна Миколаївна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української лінгвістики та методики навчання Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
133. **Лепеха Аліна Вадимівна** – магістр Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету
134. **Лозинський Андрій Федорович** – кандидат історичних наук, доцент кафедри гуманітарних дисциплін та соціальної роботи Львівського державного університету безпеки життєдіяльності
135. **Лозовський Олександр Миколайович** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту та адміністрування Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
136. **Лукащук Ілля Миколайович** – аспірант кафедри соціальної роботи і соціальної педагогіки Хмельницького національного університету, викладач хімії Рівненського медичного коледжу
137. **Майданик Ігор Віталійович** – кандидат медичних наук, доцент кафедри акушерства і гінекології № 3 Національного медичного університету імені О.О. Богомольця
138. **Макарчук Інна Миколаївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
139. **Маколкіна Олена Володимирівна** – асистент кафедри економічної кібернетики Вінницького національного аграрного університету
140. **Малицька Олена Володимирівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, Бердянський державний педагогічний університет

141. **Малишко Віталіна Валеріївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
142. **Мандзяк Оксана Миколаївна** – асистент кафедри готельно-ресторанного бізнесу Київського національного університету культури і мистецтв
143. **Мараховська Наталя Владиславівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри італійської філології та перекладу Маріупольського державного університету
144. **Марциняк-Дорош Оксана Михайлівна** – доцент кафедри психології Львівського інституту Міжрегіональної академії управління персоналом
145. **Масюк Юлія Володимирівна** – кандидат економічних наук, доцент, професор, Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет
146. **Матвієнків Ольга Степанівна** – кандидат філологічних наук, асистент кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів Львівського національного університету імені Івана Франка
147. **Мельник Ірина Миколаївна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки педагогічного факультету Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
148. **Мельничук Ірина Іванівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, обліку та аудиту Хмельницького кооперативного торговельно-економічного інституту
149. **Михайлова Єлизавета Дмитрівна** – студентка Національного технічного університету «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
150. **Михальченко Маргарита Василівна** – студентка медичного факультету Запорізького державного медичного університету
151. **Михасик Оксана Дмитрівна** – старший викладач кафедри бухгалтерського обліку Університету державної фіскальної служби України
152. **Мірзоєва Тетяна Володимирівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки підприємства імені професора І.Н. Романенка Національного університету біоресурсів і природокористування України
153. **Мічуріна Анастасія Олегівна** – студентка Національної металургійної академії України
154. **Мішина Наталя Вікторівна** – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного права Національного університету «Одеська юридична академія»
155. **Молнар Беатрікса Рудольфівна** – аспірант докторської школи історії та етнології Дебреценського університету
156. **Москаленко Дарина Костянтинівна** – кандидат медичних наук, асистент кафедри неврології Запорізького державного медичного університету
157. **Музика Олена Оксентівна** – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та психології Київського університету імені Бориса Грінченка
158. **Найдюк Оксана Василівна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри сучасних європейських мов Університету державної фіскальної служби України
159. **Неня Віктор Григорович** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри комп'ютерних наук Сумського державного університету
160. **Нестерчук Василь Володимирович** – аспірант відділу агротехнологій Інституту зрошуваного землеробства Національної академії аграрних наук України
161. **Ніколаєнко Сергій Олександрович** – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка
162. **Ніколенко Оксана Вікторівна** – кандидат філологічних наук, викладач кафедри іноземних мов математичних факультетів Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
163. **Нікула Наталя Вікторівна** – асистент кафедри педагогіки та методики початкової освіти Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
164. **Онищук Анастасія Миколаївна** – магістр Національного університету біоресурсів і природокористування України
165. **Опалюк Тетяна Леонідівна** – кандидат педагогічних наук, асистент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
166. **Опанасенко Наталія Іванівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки, теорії та методики початкової освіти Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
167. **Орлова Олена Олександрівна** – студентка факультету готельно-ресторанного та туристичного бізнесу Національного університету харчових технологій
168. **Осаволюк Інна Василівна** – студентка Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
169. **Павленко Марина Сергіївна** – аспірант кафедри педагогіки та соціального управління Інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка»

170. **Павлиш Тетяна Григорівна** – викладач Криворізького коледжу економіки та управління Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
171. **Павлишин Людмила Григорівна** – доктор філософських наук, доцент кафедри філософії та економічної теорії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
172. **Павлушенко Ольга Андріївна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського
173. **Панова Анастасія Сергіївна** – студентка Харківського національного університету радіоелектроніки
174. **Перетятко Демян Юрієвич** – аспірант Львівської національної академії мистецтв
175. **Перехрест Ігор Костянтинович** – студент Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету
176. **Петлінська Юлія Олександрівна** – студентка Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
177. **Пітак Інна В'ячеславівна** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри промислової екології Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
178. **Пічкур Ірина Миколаївна** – викладач кафедри гуманітарних наук Дніпропетровської медичної академії
179. **Плахотнюк Олександр Анатолійович** – кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри режисури та хореографії Львівського національного університету імені Івана Франка
180. **Погребенник Андрій Іванович** – здобувач кафедри історії стародавнього світу, середніх віків та музеєзнавства Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
181. **Подвальна Ольга Олексіївна** – магістр Національного університету харчових технологій
182. **Ползікова Ганна Володимирівна** – доцент кафедри фінансів і маркетингу Придніпровської державної академії будівництва та архітектури
183. **Поліщук Віталій Валентинович** – кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент, доцент кафедри спортивних дисциплін і туризму Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
184. **Полчанінова Ірина Леонідівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри туризму і готельного господарства Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова
185. **Попело Ольга Володимирівна** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри менеджменту та державної служби Чернігівського національного технологічного університету
186. **Пучко Анна Олександрівна** – кандидат економічних наук, викладач кафедри фінансів, банківської справи та страхування Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
187. **Рамазанов Діана Маджидівна** – студент Національного медичного університету імені О.О. Богомольця
188. **Рахман Ск Ріфат** – студент Національного медичного університету імені О.О. Богомольця
189. **Ревуцький Віктор Ростиславович** – асистент кафедри геодезії та картографії Національного університету водного господарства та природокористування
190. **Рожков Юрій Григорович** – асистент кафедри романо-германських мов та перекладу Національного університету біоресурсів і природокористування України
191. **Романенкова Юлія Вікторівна** – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри образотворчого мистецтва Київського університету імені Бориса Грінченка
192. **Романюта Інна Анатоліївна** – кандидат медичних наук, доцент кафедри терапевтичної стоматології Державного закладу «Дніпропетровська медична академія МОЗ України»
193. **Рябова Галина Володимирівна** – студентка факультету філології та журналістики Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
194. **Самойленко Андрій Валерійович** – доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри терапевтичної стоматології Державного закладу «Дніпропетровська медична академія МОЗ України»
195. **Санкін Юрій Юрійович** – студент Національного медичного університету імені О.О. Богомольця
196. **Світлична Тетяна Іванівна** – доцент кафедри економіки підприємства, бізнес-адміністрування та регіонального розвитку Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова
197. **Семененко Юлія Андріївна** – магістр Національного університету харчових технологій
198. **Семенов В'ячеслав Валентинович** – магістр Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету
199. **Сергєєва Наталя Сергіївна** – студентка Національного медичного університету імені О.О. Богомольця
200. **Сердулець Юлія Іванівна** – лікар ревматолог I категорії Чернівецької обласної клінічної лікарні
201. **Середа Ірина Валеріївна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри спеціальної освіти Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського

202. **Силка Ірина Миколаївна** – кандидат технічних наук, асистент кафедри технології харчування та ресторанного бізнесу Національного університету харчових технологій
203. **Сиротинська Наталія Ігорівна** – кандидат мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри музичної медієвістики та україністики Львівської національної музичної академії імені М.В. Лисенка
204. **Сіренко Наталя Миколаївна** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування Миколаївського національного аграрного університету
205. **Скуловатова Олена Вікторівна** – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Київського національного торговельно-економічного університету
206. **Смолінська Софія Дмитрівна** – кандидат економічних наук, доцент, Львівський національний університет імені Івана Франка
207. **Соловей Іван Михайлович** – кандидат технічних наук, доцент кафедри енергетики та автоматики Бережанського агротехнічного інституту
208. **Соловей Ірина Степанівна** – здобувач Тернопільського національного економічного університету
209. **Солошенко Володимир Володимирович** – студент Харківського навчально-наукового інституту Державного вищого навчального закладу «Університет банківської справи»
210. **Спіцина Вікторія Володимирівна** – магістр обліково-фінансового факультету Миколаївського національного аграрного університету
211. **Становихіна Світлана Володимирівна** – студентка Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова
212. **Стойкова Ірина Миколаївна** – студентка Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова
213. **Стойкова Тетяна Миколаївна** – студентка Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова
214. **Стрельбіцька Олена Онуфріївна** – кандидат філологічних наук, викладач кафедри словесних дисциплін Луцького педагогічного коледжу
215. **Сухова Аліна Олександрівна** – студентка Харківського інституту фінансів Київського національного торговельно-економічного університету
216. **Тараненко Ксенія Володимирівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри гуманітарної підготовки та митної ідентифікації культурних цінностей Університету митної справи та фінансів
217. **Тархова Інна Олегівна** – учитель вищої категорії, старший учитель Запорізького академічного ліцею
218. **Терещук Євгенія Олександрівна** – магістр Львівського національного університету імені Івана Франка
219. **Ткач Леся Миколаївна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри документознавства та інформаційної діяльності Національної металургійної академії України
220. **Ткачук Тарас Юрійович** – кандидат юридичних наук, Національна академія Служби безпеки України
221. **Томашевська Ольга Анатоліївна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки підприємства імені професора І.Н. Романенка Національного університету біоресурсів і природокористування України
222. **Топольницька Ольга Олегівна** – студентка Київського університету імені Бориса Грінченка
223. **Трушкіна Наталія Валеріївна** – науковий співробітник Інституту економіки промисловості Національної академії наук України
224. **Удяк Галина Іванівна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри практики англійської мови Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
225. **Ушкань Віктор Леонідович** – магістр Національного університету біоресурсів і природокористування України
226. **Фісуненко Павло Анатолійович** – кандидат економічних наук, доцент, Придніпровська державна академія будівництва та архітектури
227. **Ходунова Вікторія Леонідівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри освіти дорослих Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
228. **Худоярова Ольга Степанівна** – старший викладач кафедри хімії та методики навчання хімії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського
229. **Цаліна Дарина Сергіївна** – магістр Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
230. **Чередніченко Анастасія Павлівна** – студентка Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова
231. **Черкасов Андрій Володимирович** – доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри управління персоналом та економіки праці Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості України
232. **Чжоу Цянь** – аспірант Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

233. **Чубань Тетяна Василівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української лінгвістики та методики навчання Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
234. **Чуйко Марина Миколаївна** – кандидат технічних наук, викладач кафедри товарознавства та експертизи якості товарів Харківського торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
235. **Чукурна Олена Павлівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри маркетингу Одеського національного політехнічного університету
236. **Чупрін Євген Сергійович** – студент Харківського національного університету будівництва та архітектури
237. **Шаврова Оксана Борисівна** – кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри вищої математики Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету
238. **Шамановська Ганна Володимирівна** – студентка Миколаївського міжрегіонального інституту розвитку людини «Україна»
239. **Шаран Андрій Васильович** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри технології зберігання і переробки зерна Національного університету харчових технологій
240. **Шебек Надія Миколаївна** – доктор архітектури, професор, завідувач кафедри містобудування Київського національного університету будівництва та архітектури
241. **Шевчук Ганна Йосипівна** – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та соціального управління Національного університету «Львівська політехніка»
242. **Шелепкова Інна Миколаївна** – старший викладач кафедри українознавства і мовної підготовки іноземних громадян Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця
243. **Шеремет Наталія Анатоліївна** – лікар Вищої категорії Чернівецької обласної клінічної лікарні
244. **Шовкалюк Юрій Васильович** – старший викладач кафедри теоретичної та промислової теплотехніки Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
245. **Шовкомуд Олександр Володимирович** – кандидат технічних наук, старший викладач кафедри машин легкої промисловості Луцького національного технічного університету
246. **Шпиленко Олег Федорович** – кандидат медичних наук, асистент кафедри онкології Запорізького державного медичного університету
247. **Штефан Наталія Іллівна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри теоретичної механіки Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
248. **Штипуляк Анастасія Андріївна** – студентка Придніпровської державної академії будівництва та архітектури
249. **Шульга Наталія Володимирівна** – кандидат педагогічних наук, викладач кафедри англійської мови та методики її навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
250. **Шутова Анна Русланівна** – магістр обліково-фінансового факультету Миколаївського національного аграрного університету
251. **Щерба Олена Анатоліївна** – кандидат медичних наук, асистент кафедри акушерства і гінекології № 3 Національного медичного університету імені О.О. Богомольця
252. **Щукіна Олена Сергіївна** – студентка кафедри внутрішньої медицини № 3 ДЗ «Дніпропетровська державна медична академія» МОЗ України
253. **Якименко Катерина Анатоліївна** – студентка фінансового факультету Університету митної справи та фінансів
254. **Яцко Микита Геннадійович** – студент Навчально-наукового інституту інформаційної безпеки Національної академії Служби безпеки України
255. **Яшков Ігор Олегович** – кандидат технічних наук, Харківський національний університет радіоелектроніки

Науковий журнал

«Молодий вчений»

№ 1 (41) січень, 2017 р.

Щомісячне видання

Коректор: В. Бабич
Дизайн: А. Юдашкіна
Комп'ютерна верстка: О. Данильченко

Контактна інформація редакції журналу.
Поштова адреса: 73005 Україна, м. Херсон,
а/с 20, Редакція журналу «Молодий вчений»
тел.: +38 (0552) 399 530
info@molodyvcheny.in.ua
www.molodyvcheny.in.ua

Підписано до друку 28.02.2017 р.
Формат 60x84/8.
Папір офсетний. Цифровий друк.
Ум.-друк. арк. 22,09. Тираж 100 прим.
Зам. 0217-50.

ТОВ «Видавничий дім «Гельветика»
73034, Україна, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.